De Tijdspiegel. Jaargang 44

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 44. Charles Ewings, Den Haag 1887

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008188701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

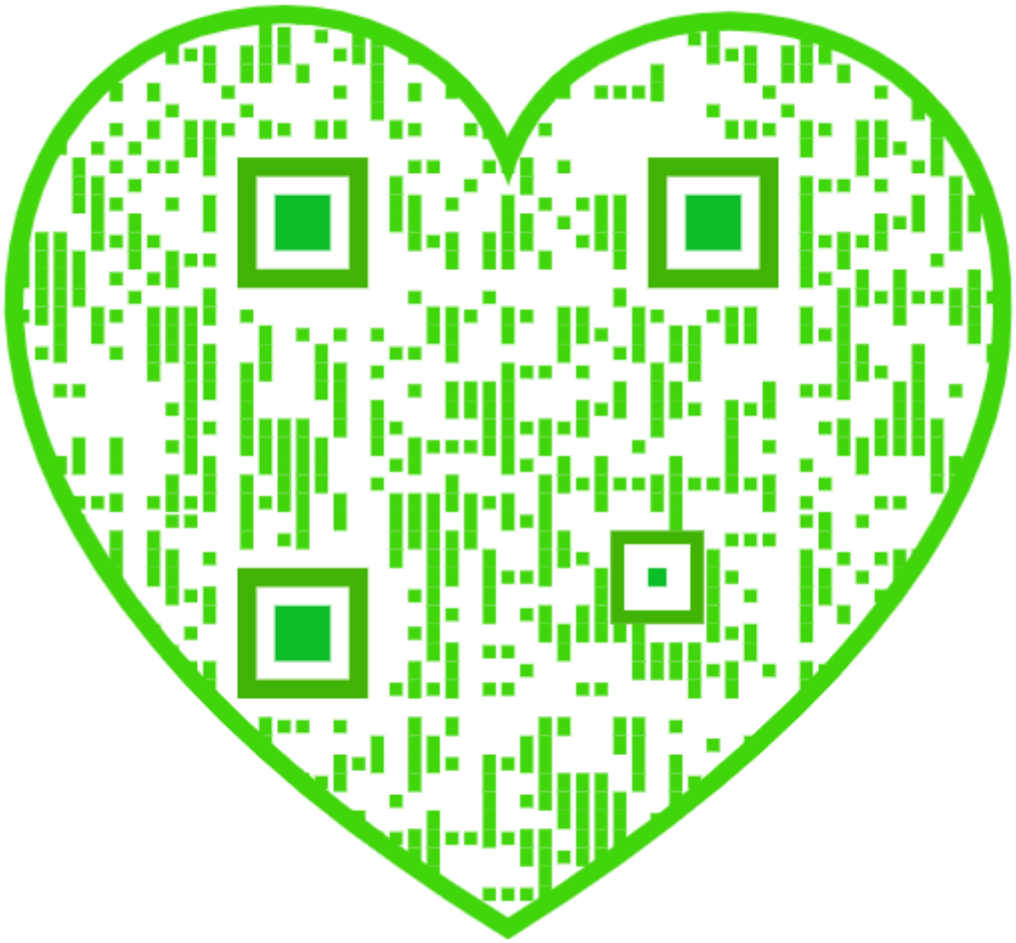

[Eerste deel]

De gedenkschriften van een minister van Buitenlandsche Zaken.

De historische literatuur in Engeland is weder verrijkt met een werk, *De Gedenkschriften van een gewezen Minister*, dat niet onopgemerkt mag voorbijgaan. Heeft eenige jaren geleden het licht gezien de door Ashley bewerkte uitgave van Palmerston's correspondentie(*), van den man, die eene zoo groote rol heeft gespeeld in de buitenlandsche staatkunde van het Eilandenrijk, - in 1884 zijn verschenen de Gedenkschriften van Lord Malmesbury, den Secretary for foreign affairs in de Tory-kabinetten(†) van 1852 en 1858. Bij vergelijking dezer twee verzamelingen is het niet te ontkennen, dat, wat belangrijkheid aangaat, de correspondentie van Lord Palmerston de kroon spant, doch ook de herinneringen van den Tory-minister zijn niet van belang ontbloot. Waar in het eerste werk meer eene geschiedenis gevonden wordt van hetgeen in deze eeuw plaats gehad heeft, niet alleen gedurende den tijd, dat Palmerston de teugels van het bewind in handen had, doch ook toen deze aan de Whig-partij waren ontsnapt, vindt men in de *Memoirs* van den gewezen Tory-minister slechts korte aanteekeningen in chronologische volgorde van wat dag aan dag voorviel, indrukken, door de gebeurtenissen van den dag veroorzaakt, slechts nu en dan eene zeer enkele maal door uitvoerige betoogen afgewisseld, zooals hijzelf zegt: 'I trust, that the readers of these Memoirs will not expect a continuous narrative, but rather a macédoine of memoranda diary and correspondence, recalling the social and political events of a busy life of seventy seven years'(§).

Trouwens, eenige regelen verder erkent de schrijver, dat het er hem voornamelijk om te doen is, de geschiedenis der drie kabinetten van Lord Derby te schetsen, benevens het een en ander mede te deelen

(*) Wij bedoelen het in 1876 verschenen *Life of Henry John Temple Viscount Palmerston with selections from his speeches and correspondence,* waarvan ook eene Fransche bewerking door A. Craven verschenen is. Dit werk begint echter eerst met 1846. Vroeger (in 1871) had reeds Sir L. Bulwer een *Life of Viscount Palmerston* uitgegeven.

(†) In dit opstel zullen de woorden 'Ministerie' en 'Kabinet' door elkander gebruikt worden, ofschoon, zooals men weet, het laatste in het Engelsche staatsrecht beperkter beteekenis heeft.

(§) *Memoirs of an ex-Minister*, I, blz. 5. Wij citeeren steeds uit de Tauchnitz-editie van 1884.

omtrent Napoleon III, met wien hij reeds in 1829 in aanraking is gekomen. Wanneer men dan ook de *Memoirs* leest, dan zal men er betrekkelijk niet veel in vinden, wat niet van elders, bij voorbeeld uit de correspondentie van Lord Palmerston, de gedenkschriften van Stockmar(*), bekend is, doch het verschil ligt dan ook voornamelijk in de voorstelling der feiten. Op alles heeft natuurlijk de Tory-gezindheid van den edelen Lord den stempel gedrukt en daarenboven behoeft het bijkans geen betoog, dat de buitenlandsche politiek in de gedenkschriften van een Minister van Buitenlandsche Zaken, vooral gedurende de jaren, dat hij Foreign Secretary was, eene eerste plaats inneemt.

I.

De inleiding is zeer onderhoudend geschreven; daarin geeft de schrijver een kort overzicht van zijne jeugd en eerste jongelingsjaren. De jonge Fitzharris(†) werd geboren op 25 Maart 1807 in Spring-Gardens, op denzelfden dag, dat zijn vader door den toenmaligen Foreign Secretary Canning tot onder-secretaris van staat bij Buitenlandsche Zaken benoemd werd, eene betrekking, welke hij echter zeer spoedig nederlegde, omdat hij zich niet kon vereenigen met de staatkunde van het kabinet tegenover Denemarken, om namelijk den Deenschen gezant onkundig te houden van de demonstratie, die men tegen de vloot van zijn land op het oog had en welke, zooals men weet, geëindigd is met het bombardement van Kopenhagen (1807) en de wegvoering der Deensche vloot naar de Engelsche havens.

De eerste gebeurtenis, die den jongen Fitzharris uit zijne prille jeugd nog is bijgebleven, is de groote wapenschouwing bij Spithead, op 23 Juni 1814, om den zoo juist gesloten vrede van Parijs te vieren, waarbij zijn vader, als gouverneur van het eiland Wight, tegenwoordig moest zijn(§). Hij bracht zijne jeugd voornamelijk door op Heron-Court,

(*) Zie behalve Ashley's bovengenoemde uitgave Stockmar: *Denkwürdigkeiten aus den Papieren des Freiherrn Christian Friedrich von Stockmar;* voorts over dit tijdvak Martin: *The life of the Prince Consort*, en de kort geleden verschenen *Greville Memoirs*, part II, 3 deelen.

(†) Hij erfde den titel van Earl of Malmesbury eerst bij den dood van zijn vader in 1841. *Memoirs*, I, blz. 144.
De eerste Earl of Malmesbury, de grootvader van den ex-Minister, is de bekende Sir James Harris, die eene zoo groote rol gespeeld heeft in de politieke geschiedenis onzer Republiek. Men herinnert zich, dat hij de gezant was van het Engelsche Hof bij de Staten in 1785 en volgende jaren, dat hij de groote steun was van de Oranjepartij en het voornamelijk aan hem was toe te schrijven, dat, nadat de Fransche regeering door de terugroeping van La Vauguyon uit Den Haag en vooral na den dood van Vergennes en de komst van Montmorin eene meer actieve politiek had prijsgegeven, er eene overeenstemming tusschen Engeland en den pas opgetreden Koning van Pruisen tot stand kwam, waarvan het gevolg was, dat laatstgenoemde in 1787 de macht van den stadhouder herstelde.
In Bulwer's *Life of Viscount Palmerston* komen veel brieven voor aan dezen Lord Malmesbury over den politieken toestand van den dag. Zie o.a. over het jaar 1807 Tauchnitz-editie, I, bl. 88-108.

(§) *Memoirs*, I, blz. 7/8.

een ‘old manor-house near Christchurch’, en op zijn zevende jaar werd hij, met zijn één jaar ouderen broeder, naar eene bijzondere school te Wimborne gezonden en genoot aldaar onderwijs onder leiding van een predikant, zekeren Bowle.

Hij bleef daar tot zijn tiende jaar, in 1817, en na tot 1820 in Heron-Court te zijn geweest, waar zijne studiën met behulp van een gouverneur werden voortgezet, vertrok hij met dezen in genoemd jaar naar Eton.

Met eerbied spreekt de jonge Fitzharris van dezen gouverneur. Mr. Cooke(*), zoo heette hij, was een uitstekend classiek geleerde; zijne grootste verdienste bestond hierin, dat hij er zich voornamelijk op toelegde, algemeene ontwikkeling bij zijne leerlingen aan te kweeken, en hen o.a. liefde trachtte te doen krijgen voor schilderkunst, bouwkunst, natuurlijke geschiedenis en geologie.

Te Eton-college waren ongeveer zeshonderd jongelieden, waarvan er slechts zeer weinigen, zooals bij den hoogen adel gebruikelijk was, nog een eigen gouverneur bij zich hadden. Ofschoon dat ook met den jongen Fitzharris zelven het geval was, vindt deze het toch af te keuren: ‘as these gentlemen’ (d.w.z. de gouverneurs) ‘always help their pupils and thereby give a false measure of their capacity’.

Het was juist de tijd, dat geheel Engeland in beweging werd gebracht door het proces van Koningin Caroline, waarin de pupillen der inrichting, waarom begreep hij niet recht, voor den Koning partij trokken, iets, wat dikwijls tot botsingen met het landvolk leidde.

In 1821 stierf Lord Malmesbury, des jongen Fitzharris' grootvader, en in 1822 vertrok zijn broeder, die tot nog toe met hem samen geweest was, ten einde zijne verdere opleiding te genieten op het Zeevaartkundig college te Portsmouth. In de wintervacanties, welke de jonge man dikwijls te Willon en Bowood doorbracht, ontmoette hij in laatstgenoemde plaats voor het eerst Stanley, den lateren Lord Derby, toen, zooals in de gedenkschriften te lezen staat: ‘looked up to by the Whigs as full of promise’. Verder zag hij daar o.a. Lord Lansdowne, een der leiders van de Whigs, en den dichter Tom Moore, die de kleinste man was, dien hij ooit gezien heeft(†).

Met weemoed scheidde de jonge Fitzharris in 1823 van Eton, bleef toen twee jaren op Heron-Court en ging vandaar zijne studiën voortzetten in Oriel-College te Oxford, waar hij tot 1827 bleef.

Na vervolgens eenige bezoeken te hebben afgelegd, o.a. bij zijn aanstaanden schoonvader Lord Tankerville te Chillingham, ondernam hij met een vriend, Montague Parker, als de meeste Engelsche jongelieden van adel en fortuin eene reis door Europa. Ons land scheen op den jongen Lord een zonderlingen indruk gemaakt te hebben: ‘A country totally unlike any other and well worth knowing in its belle laideur.’

(*) *Memoirs*, I, bladz. 10-19.
(†) *Memoirs*, I, bladz. 22.

Te 's-Gravenhage, waar de jongelieden bij Sir Charles Bagot, den Engelschen gezant, ontvangen werden, trof hem vooral de ‘marvellous constitution’ of ‘Dutch women’(*). Van Holland uit werd de reis voortgezet naar Duitschland en Zwitserland en in October 1828 langs den pas geopenden weg over den Simplon naar Noord-Italië. Dit schoone land zuchtte toen nog onder Oostenrijk's ijzeren hand, en ieder, die in de geschiedenis dezer eeuw geen vreemdeling is, zal wel kunnen begrijpen, dat de jonge Lord niet malsch oordeelt over den toestand van Italië.

Te Rome maakte hij o.a. kennis met de Gravin Guiccioli, eene der aanbidsters van Byron, die nog eene collectie minnebrieven van dezen bezat, welke, zooals de jonge Lord vertelt, meest van Engelsche dames afkomstig waren, ‘such was the folly and enthusiasm, which his verses inspired at the time’(†). Ook dient hier de aandacht gevestigd te worden op eene receptie, die hij bijwoonde bij den beruchten Koning Bomba te Napels. De Koning zag er meer uit als een Engelsche pachter dan wel als een tiran, en wat de jonge Prinses Christina aangaat, die later Koningin van Spanje zou worden, de jonge Lord vertelt van haar, dat zij de oorzaak was van meer dan één slachtoffer, dat in de gevangenis zuchtte, en dat hare manier van omgaan met mannen reeds toenmaals voorspelde, wat na haar huwelijk met den ouden Ferdinand VII zou geschieden. In het voorbijgaan vindt de jonge Fitzharris nog gelegenheid, om zijdelings af te geven op Palmerston's politiek, waarbij de revolutionnaire woelingen in Spanje en Italië werden aangemoedigd, vooral in verband met zijn succes in België en Portugal. Doch Fitzharris' verblijf te Rome is vooral hierom merkwaardig, omdat het den lateren Lord Malmesbury in kennis bracht met den lateren Napoleon III. Niemand zou dezen zulk een romantischen levensloop hebben voorspeld. ‘He was a wild harum-scarum youth, or what the French call a crâne, riding at full galop down the streets etc’(§). Later zullen wij echter gelegenheid hebben erop te wijzen, dat Napoleon toen reeds aan den jongen edelman verzekerde, dat het doel van zijne eerzucht was, keizer te zijn.

In het najaar van 1829 keerde Fitzharris naar Engeland terug en huwde in April van het volgende jaar met Lady Emma Tankerville, dochter van een der hevigste Whigs. - Aan een bezoek, dat de

(*) *Memoirs*, I, bladz. 25. De jonge Lord vertelt daar, dat hij, met zijn vriend op een diner bij genoemden gezant gevraagd zijnde, zijn wit vest wilde laten wasschen. Toen zij het noodig hadden, kwam hun knecht hun zeggen, dat ‘un grand malheur lui était arrivé et que la blanchisseuse, qui avait les gilets, venait d'accoucher’. Er scheen nu voor de twee jongelieden niets anders over te blijven, dan in zwarte kleeren te verschijnen, doch hoe groot was niet hunne verwondering en blijdschap tevens, toen zij op het uur, waarop zij de vesten noodig hadden, de jonge moeder ermede zagen binnenkomen, schijnbaar zoo wel, alsof er niets gebeurd was: ‘although her baby was only twelve hours old’.

(†) *Memoirs*, I, bladz. 39.

(§) *Memoirs*, I, bladz. 40.

schoonzoon toen met den schoonvader bracht te Howick bij den ouden Grey, ontleent eerstgenoemde nog de volgende bijzonderheid.

Earl Grey woonde daar te midden van zijne zoons, dochters en schoonzoons, waarvan Lord Durham en Mr. Ellice grooten invloed op hun schoonvader oefenden. - Twee dingen troffen den jongen Fitzharris; vooreerst, dat de kinderen allen hun vader en moeder bij den doopnaam noemden, en ten tweede de zucht tot debat bij de gansche familie; zoo werd steeds gedisputeerd, wat de kortste weg zou zijn tusschen Howick en Alnwick, eene der naastbijgelegen plaatsen. De familie scheen den jongen Lord nog als eene soort van schooljongen te beschouwen; in zijne tegenwoordigheid werden 'sans gêne' de plannen besproken, om de Tory-partij van het kussen te dringen, wat, zooals men weet, in November 1830 gelukt is. Lord Grey verklaarde ook eens(*), dat de drie grootste 'rascals' in de wereld waren: Castlereagh, die toen reeds dood was, Brougham en Talleyrand; en des te beter herinnert de jonge Tory zich deze ontboezeming, omdat, toen dezelfde Grey drie maanden later een Ministerie moest vormen, hij genoodzaakt was, Brougham kanselier te maken en Talleyrand als Frankrijk's ambassadeur te ontvangen. - De gesprekken, die de jonge Fitzharris moest hooren, liepen, het is duidelijk, over de aanstaande kabinetswisseling en de zoozeer noodige hervorming van het oude, historische kiesstelsel.

Wij vinden hier gelegenheid, nu ook de jonge Lord het maatschappelijk leven zal intreden, een korten blik te slaan op den toestand, waarin Engeland in 1830 verkeerde, om te zien, hoe de latere Minister van Buitenlandsche Zaken bij zijne terugkomst uit Italië zijn vaderland vond.

II.

Gedurende bijna dertig jaren had de Tory-partij het roer van Staat in handen gehad en het behoeft, dunkt ons, geen betoog, dat die jaren in belang niet onderdoen voor eenig tijdvak der geschiedenis.

Toen in het jaar 1789 de groote omwenteling, gericht tegen adel en geestelijkheid, in Frankrijk was uitgebroken, was deze beweging aanvankelijk door de Engelsche staatslieden, zooals Burke, met ingenomenheid begroet; zij begrepen, dat thans in Frankrijk en in zekeren zin op het geheele vasteland van Europa de strijd zou worden gestreden, die in Engeland reeds eene eeuw te voren met den val der Stuarts was beslist en die door een bevoegd deskundige de 'perfection of boldness and of prudence' zou worden genoemd(†). Toen echter spoedig die beweging de perken te buiten ging, zelfs voor een koningsmoord niet terugdeinsde en daarop een schrikbewind volgde, zooals men bijkans nooit had aanschouwd, verflauwde die sympathie, ja, zij

(*) *Memoirs*, I, bladz. 43.

(†) Zie Russell's bekend werk: *An essay on the history of the English Government and Constitution*, Londen, 1865, bladz. 86.

ging tot openlijke vijandschap over, toen de Fransche Republiek hare zinspreuk van ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’ ook over de grenzen wilde doen ingang vinden.

Daarin juist zag Pitt eene der gevaarlijkste uitingen der Fransche omwenteling en met al de kracht, die in hem was, kwam hij tegen die strekking op; Engeland was dan ook de ziel zoowel van den coalitie-oorlog van 1793 als van dien van 1798 en toen de Nationale Conventie, na eerst voor een Directoire te hebben plaats gemaakt, overging in de heerschappij van één man, eerst met den titel van Consul, doch die zich later de Keizerskroon op de slapen drukte, bleef het Eilandenrijk zijne politiek volgen. Toch zoude de Britsche regeering aanvankelijk niet de kracht hebben, om Napoleon's val te verhaasten. Eerst moest Italië aan den overwinnaar behooren, in den slag bij Austerlitz Oostenrijk worden vernederd, daarna Pruisen te Tilsit de wet worden gesteld. België behoorde reeds sinds 1793 aan Frankrijk en ook in de Bataafsche Republiek had men twee jaren later de Fransche ‘broeders’ ingehaald. Na een schijnkoningschap van Napoleon's broeder werd ook Holland bij het keizerrijk ingelijfd.

Engeland bleef zich steeds tegen den overweldiger verzetten en kampte reeds van 1807 af in Spanje met afwisselend geluk. Toen dan ook Napoleon, niets meer ontziende, den Russischen Keizer wilde dwingen, tot het Continentaalstelsel toe te treden, ten gevolge van het weigeren van dezen de verkoeling tusschen Frankrijk en Rusland hoe langer hoe grooter werd en ten laatste een oorlog tusschen hen beiden uitbrak, zag het Ministerie-Liverpool, waarin Castlereagh als Minister van Buitenlandsche Zaken gezeten was, te recht in, dat, verstonden de beide mogendheden zich, er vooreerst aan Napoleon's veroveringen geen einde zou komen. Vandaar, dat Engeland al het zijne ertoe bijdroeg, om ter zee ten minste Rusland zooveel mogelijk te helpen, en dat het er dit land toe bracht, met Turkije in 1812 den vrede te Bucharest te teekenen, ten einde vrijer in zijne bewegingen te zijn.

De tocht naar Rusland, het is overbekend, mislukte; de keurbenden van bijna alle natiën kwamen in den barren winter van 1812 om het leven, en op de velden van Leipzig, in October van het volgend jaar, werd het lot van Europa beslist. Immers, de regeering der honderd dagen, welke met den slag van Waterloo eindigde, was slechts eene episode en diende, om te bewijzen, hoe het Napoleontische stelsel in Frankrijk zelf al zijne kracht had verloren.

Het is nu niet te verwonderen, dat Engeland, het eenige land, hetwelk nooit met den Keizer in vrede had geleefd, bestemd was, eene groote rol te spelen op het Weener Congres, dat in November 1814 bijeenkwam, om de kaart van Europa te herzien; dat men het aan Castlereagh in de eerste plaats te danken had, niet alleen dat het Congres rekening hield met het feit, dat Frankrijk toch altijd eene groote mogendheid behoorde te blijven, maar ook dat aan de plannen

van den Russischen Keizer, daarin door Pruisen gesteund, - men herinnere zich Saksen en Polen - paal en perken werden gesteld. Diende het bovenstaande, om te betoogen, hoe machtig Engeland's buitenlandsche positie in het begin dezer eeuw was, thans nog een enkel woord, om erop te wijzen, dat toch ook de nieuwe tijdkring in Groot-Britannië nieuwe ideeën had doen geboren worden.

Er kon natuurlijk in Engeland geene sprake zijn van het verlangen naar eene geschreven grondwet; Engeland had reeds in de 13de eeuw eene vertegenwoordiging van het volk, op een tijdstip, dat nog gansch Europa onder absolute vorsten gebukt ging. En ofschoon die Magna Charta dikwijls met voeten was getreden, ofschoon met name onder Elizabeth het Parlement weinig beteekenis had, boette toch haar tweede opvolger met zijn leven voor het niet luisteren naar de wenschen van dat Parlement. De eerste Engelsche Republiek eindigde in een protectorschap, dat krachtig naar buiten, despotisch naar binnen handelde. Daarna kwamen de Stuarts weder terug en met hen ook de strijd met het Parlement. Toen deze conflicten nu dagelijks grootere afmetingen aannamen en daarbij kwam, dat ook de tweede Stuart na de restauratie, in vereeniging met Lodewijk XIV, de Katholieke Kerk in Engeland wilde invoeren, vormde zich eene machtige partij, bestaande zoowel uit Tories als uit Whigs, die zich daartegen met alle macht verzette. Doch Jakob II had geene kinderen en hij was oud en bij zijn dood zou alles veranderen. Toen nu echter uit zijn huwelijk met eene Italiaansche Prinses een zoon geboren werd en men dus het vooruitzicht had, dat de Katholieke propaganda na zijn dood niet zou eindigen, ging men tot het uiterste over en bood de kroon aan Willem III aan, den Stadhouder van Holland en Zeeland. De ‘declaration of rights’ bevestigde toen opnieuw alle vrijheden en stelde de rechten der volksvertegenwoordiging vast. Na Willem's dood kwam Anna en na haar het huis Hannover, waaronder het Parlement al meer en meer macht en aanzien verkreeg. Is het nu wonder, dat hoe meer dit het geval werd, hoe meer men tot de overtuiging kwam, dat de elementen, welke die vertegenwoordiging samenstelden, wijziging behoefden? Is het wonder, dat langzamerhand op verandering van een kiesstelsel werd aangedrongen, waarbij elke gemeenschap naar zijne beteekenis parlementsleden zou afvaardigen, en dat die ideeën vooral door wat in Frankrijk gebeurd was, werden gevoed? Het is toch niet te ontkennen, dat het kiesrecht, product van historische toestanden, hetwelk sinds eeuwen geene verandering had ondergaan, hoegenaamd niet meer in overeenstemming was met de werkelijkheid. Zoo misten steden als Manchester, Birmingham, welke gedurende de 13de en 14de eeuw nog onbekende plaatsen waren, het recht, om vertegenwoordigers te kiezen, en beschikten daarentegen in het Lagerhuis een aantal Pairs over meer dan honderd vijftig plaatsen, de zoogenaamde ‘rotten boroughs’, waarin ze, door hunne onderhoorigen, de door hen gewilde personen

lieten afvaardigen. De handel in parlementsplaatsen tierde dan ook welig en was soms, als winstgevende zaak, het eigendom van sommige families(*). De eerste poging tot verbetering van het kiesrecht werd door Pitt gedaan, doch deze poging faalde. Langzamerhand, nadat in Europa en Engeland eenigszins de stormen waren uitgewoed, die het begin dezer eeuw had gebracht, waardoor de aandacht van den binnenlandschen toestand was afgeleid, geraakten de denkbeelden weer op den voorgrond, die op eene hervorming van het kiesrecht aandrongen en die het eene anomalie achtten, dat Engeland, het aloude land van het Constitutionalisme, in veel opzichten, wat dat kiesrecht aangaat, niet kon wedijveren met de pasklaar gemaakte staatsregelingen der overige Europeesche volkeren; vandaar dan ook, dat al spoedig de overtuiging ingang vond, dat nieuwe mannen met nieuwe denkbeelden vereischt werden, dat, met andere woorden, een hervormingskabinet noodzakelijk was. Immers, van de Tory-regeering van Lord Liverpool was geene ingrijpende verandering in het kiesstelsel te wachten, eene regeering trouwens, welke zeker niet de blaam verdient, die Disraeli(†) op haar werpt, als zouden toen al Engeland's leidende staatslieden, op Peel na, middelmatigheden geweest zijn.

Na den dood van Liverpool en Canning in 1827 en de tusschenregeering van Lord Goderich nam Wellington de regeering over, doch bevond zich, alhoewel tegen zijn zin de emancipatie der Katholieken in 1829 werd doorgedreven, in groote moeielijkheden, aangezien hij, de volbloed Tory, allerminst voor eene hervormingsbeweging te vinden was. Toen volgde de Juli-omwenteling, de komst van Louis Philippe en de gisting in geheel Europa, vooral Italië en Duitschland, welke gisting natuurlijk aan de voorstanders eener kiesrechthervorming in Engeland te stade moest komen. Uit de troonrede van 2 November 1830 bleek echter, dat de nieuwe Koning Willem IV nog van geene verandering van Ministerie wilde weten en Wellington vooreerst wilde handhaven. Nadat echter de bekende redenaar Brougham, bij de discussie over het adres van antwoord op de troonrede, zijn oogmerk had medegedeeld, om een wetsontwerp tot uitbreiding van het kiesrecht voor te stellen, en nadat het Ministerie, naar aanleiding van een gerucht van een beraamden aanslag op 's Konings leven, een aantal troepen naar de hoofdstad had ontboden en de pogingen, om zich op dit punt in het Parlement te verdedigen, ijdel waren gebleken, bleven de Ministers op 15 November, bij eene stemming over de civiele lijst, in de minderheid. Men weet, wat gevolgd is. Ofschoon Willem IV persoonlijk meer Tory-gezindheid aan den dag legde, wat èn in 1832 èn in

(*) Een staaltje daarvan treft men o.a. aan in Disraeli's roman *Coningsby;* zie bijv. blz. 10 (editie van 1862). Zie over den invloed der regeering bij parlementsverkiezingen de geschiedenis der Hampshire election in 1806 in Bulwer's *Life of Viscount Palmerston*, I, bl. 62-64.

(†) *Coningsby*, bldz. 49.

1834 ten overvloede nog zou blijken, meende hij ook uit vrees voor zijn troon hier te moeten toegeven en kwam het zoolang verwachte hervormingsministerie met Grey aan het bewind. In dit kabinet had Palmerston voor het eerst de *buitenlandsche* zaken en Lord Russell het bestuur over de *binnenlandsche* aangelegenheden. Op 1 Maart 1831 diende deze eene reformbill in. Het was echter niet te verwonderen, dat het voor het grootste gedeelte uit Tories bestaand Lagerhuis de voordracht verwierp. Het Parlement werd toen ontbonden en na wederindiening van het ontwerp in het nieuwe Lagerhuis volgde de aanneming met eene meerderheid van 109 stemmen. Op den daaropvolgenden dag, 20 September 1831, bij 't Hoogerhuis ingediend, werd het wetsontwerp echter op 8 October d.a.v. door de Lords verworpen, iets, wat eene groote gisting veroorzaakte, welke tot gewelddadigheden tegen bekende Pairs leidde, waarvan wij straks een staaltje uit Malmesbury's dagboek zullen mededeelen.

Nadat in den winter onderhandeld was tusschen de partijen, bracht Russell in het begin van 1832 de bill weder, doch in eenigszins gewijzigden vorm, in het Lagerhuis. Nadat ze daar was aangenomen, greep wel in het Hoogerhuis de tweede lezing plaats, doch werd het Ministerie bij de derde lezing overstemd. Daarop poogde de Minister-president Grey van Willem IV een zoogenaamd Pairshub te verkrijgen, waardoor een aantal liberaalgezinde Lords aan het Hoogerhuis zouden worden toegevoegd, doch - de Koning weigerde, waarop Grey zijn ontslag vraagde en Wellington weder met de vorming van een Ministerie belast werd, wat algemeene ontsteltenis veroorzaakte; men vreesde, dat de zoolang gewenschte maatregel toch nog op den tegenstand der Pairs zou schipbreuk lijden. Tegen den zin van het Lagerhuis kon echter Wellington geene Tory-regeering vormen en op 18 Mei trad Grey wederom op, waarna de Koning hem machtigde, zooveel Pairs te benoemen, als hij behoefde. Doch het was niet meer noodig; de tegenstand was gebroken en in Juni werd de reformbill voor Engeland, in Juli voor Schotland en Ierland in het Hoogerhuis met groote meerderheid aangenomen. Op het laatst van 1832 werd het Parlement weder ontbonden en het nieuwe, dat in 1833 bijeenkwam, bleef het overwicht der Whigs handhaven. Al was dus in Engeland, vreedzamer dan elders, hervorming der bestaande toestanden tot stand gekomen, niet te ontkennen is het, dat de jaren 1830-1832 jaren van groote spanning en agitatie geweest zijn.

Van deze agitatie nu vinden we ook in Malmesbury's inleiding verschillende staaltjes. Zoo deelt hij o.a. mede, dat hij in het Hoogerhuis Lord Carnarvon, een Whig, Grey hoorde aanspreken en verklaren ten aanzien der reformbill: ‘To propose so revolutionary a measure he must have a fool's head on his shoulders or a traitor's heart in his bosom’(*).

(*) *Memoirs*, I, bladz. 44.

Ook als bewijs, hoe heftig de gemoederen in beweging gebracht waren door de hervormingskoorts, diene het volgende.

Toen, zooals wij boven herinnerden, de reformbill in October 1831 door het Hoogerhuis werd verworpen, had Lord Tankerville, Malmesbury's schoonvader, tegen het ontwerp gestemd. Op zijne terugreis naar zijn kasteel te Chillingham, op welke terugreis Fitzharris met zijne vrouw hem vergezelden, werd het rijtuig, waarin het gezelschap gezeten was, bij Darlington op steenen onthaald en trachtte eene woedende menigte hen op te houden. Gelukkig, dat de koetsier zich goed hield, de zweep over de paarden legde en weldra uit het gezicht van het ongastvrije dorp was. De koets was onherkenbaar, lag vol steenen, het voorste gedeelte was geheel verpletterd en de paneelen ingedrukt; het was dan ook een wonder, dat allen er met kleine schrammen afkwamen. Toen Fitzharris zag, wat zou gebeuren, duwde hij zijne vrouw onder de bank en gelukkig ook, want eenige oogenblikken later had zij een grooten straatsteen tegen het hoofd gekregen, welke nu op hare leege plaats terechtkwam. Eenige mijlen verder - de reis duurde vier dagen ongeveer - moesten ze in eene herberg wachten, totdat het donker was; de toestand, waarin de koets verkeerde, had mogelijk de bevolking in andere dorpen uitgelokt, om te herhalen, wat te Darlington was geschied. Men bedenke hierbij, dat dit alles met opzet was voorbereid en de steenen gereedlagen, als ware het ammunitie, om den eersten Pair, die Darlington voorbijreed, na tegen de reformbill gestemd te hebben, te tuchtigen.

Verscheidene dergelijke gevallen deden zich voor(*) en het ergste van alles was niet alleen, dat de plaatselijke autoriteiten niet tusschen beide kwamen, om die barbaarschheden te beletten, doch ook, dat alle schadeloosstelling aan Lord Tankerville geweigerd werd en zelfs de boosdoeners niet eens gestraft werden.

Gedurende den strijd over de reformbill in bovengenoemde jaren schenen de lagere klassen de zonderlingste verwachtingen te koesteren, overtuigd, dat eene kiesrechthervorming hun geheelen toestand zou veranderen en verbeteren. Zoo vertelt Malmesbury: ‘Servants left their places, feeling sure, that some hour they need never serve again. Marriages were put off until the great redemption of the poor from poverty was effected and orators were not wanting to foster these follies’(†).

Het land scheen in een delirium te verkeeren. Trouwens, de jaren 1830, 1831 en 1832 behooren tot de meest bewogen jaren der eeuw. Hadden reeds de jaren 1820 en 1821 doen zien, dat de volken onder de regeling van 1815 niet volkomen gelukkig waren, de Juli-omwenteling zou dit voor Frankrijk bevestigen en eene burgermonarchie grond-

(*) *Memoirs*, bladz. 1-5: ‘This was but *one* of many similar acts of violence all over England and Scotland, connected with the progress of the Reformbill.’

(†) *Memoirs*, I, bldz. 45.

vesten, die zich in 1848 al even gehaat had gemaakt als de clericale neigingen van een Karel X.

Bij omwentelingen kwamen overal ziekte, misgewas. Engeland is de eenige staat, waar de ideeën van hervorming vruchten gedragen hebben; immers, behalve Frankrijk werd overal de toestand hersteld van vóór 1830, en Metternich bleef oppermachtig in den Bond en in Italië.

De broeder van Malmesbury's schoonmoeder, de Hertog De Guiche, begeleidde Karel X op zijne reis naar Edinburgh. De Hertog was vergezeld van zijne geheele familie, waaronder ook zijn zoontje, die later Hertog De Gramont is geworden en in 1870 als Frankrijk's Minister van Buitenlandsche Zaken door zijne heftige redevoeringen den krijg met Duitschland min of meer heeft uitgelokt(*).

In het najaar van 1830 braken in Engeland agrarische woelingen uit en de jeugdige Fitzharris droeg het zijne ertoe bij, om ze te onderdrukken(†).

Van grooten invloed op Malmesbury's politieke loopbaan is geweest de kennismaking met Lord Stanley, den lateren Lord Derby, in 1834. Al spoedig werden beide mannen, die elkander later zouden noodig hebben, vrienden en die vriendschap duurde tot Derby's dood in 1869. Die politieke loopbaan begon in 1846, toen de Torypartij door de maatregelen, welke Peel ten aanzien der graanwetten voorstelde, in twee groote fracties werd gesplitst; de jonge Lord nam met den Hertog van Richmond en Lord George Bentink een werkzaam deel aan den strijd; hij was overtuigd, dat de afschaffing der graanwetten, zooals Peel wilde, - en die dan ook in 1846 tot stand gekomen is - de ondergang zou zijn van allen, die direct of indirect hunne inkomsten uit landgoederen trokken(§), eene bewering, die thans waarschijnlijk niemand meer zal volhouden.

Toen in 1852 de Tories aan het roer kwamen, maakte Derby Lord Malmesbury Minister van Buitenlandsche Zaken, evenals in 1858. Toen Lord Derby voor de derde maal Minister-president werd, bedankte Malmesbury voor het Ministerie van Buitenlandsche zaken en werd Privy seal (1866).

Deze portefeuille behield hij, toen Disraeli Premier was geworden in 1868 en later in 1874. In 1876 nam hij echter uit hoofde van doofheid zijn ontslag, en bleef sinds ambteloos.

In 1844 werd door hem uitgegeven de *Diplomatic Journal and correspondence* van zijn grootvader Lord Malmesbury en daaraan schrijft hij toe, dat hij in 1852 geen nieuweling was in politieke zaken, evenals zijne meeste collega's(**).

(*) *Memoirs*, I, bldz. 45 en 46; vgl. ook bldz. 52.
(†) *Memoirs*, I, bldz. 46 en 47.
(§) *Memoirs*, I, bldz. 48.
(**) Het moet dan ook minstens verwondering wekken, dat men in de *Greville Memoirs* (Part II, volume III, bldz. 473) leest, dat Malmesbury zou zijn: ‘not an incapable man at all, though inexperienced to the greatest degree’.

III.

Beschouwen wij in het kort de rol van Lord Malmesbury in de twee kabinetten, waarvan hij, als Minister van Buitenlandsche zaken, deel heeft uitgemaakt.

Zooals bekend is, was de coup d'état van Napoleon(*) eene der aanleidende oorzaken van den val van het Whig-kabinet van Lord John Russell, dat van 1846 afbestond. Had reeds gedurende de laatste jaren dit Ministerie blijken van vijandschap van het Lagerhuis ondervonden, ja, was John Russell er zelfs toe gekomen, om, nadat hij zich tevergeefs verzet had, uit naam der Regeering tegen de alle jaren herhaalde poging van zekeren Locke King, om een wetsontwerp in te dienen, ten doel hebbende uitbreiding van kiesrecht, het ontslag van het Ministerie aan de Koningin te vragen (Februari 1851), eene aanvrage, waarop hij eerst terugkwam, toen het bleek, dat de Tories toen nog geene regeering konden vormen(†), de val van Palmerston, op het eind van hetzelfde jaar, was de voorbode van den val der Whigs. Immers, Palmerston was de man, die kracht gaf aan Lord Russell's regeering, die, toen het geheele kabinet reeds impopulair was geworden, in het debat over Don Pacifio op meesterlijke wijze zijne buitenlandsche staatkunde had verdedigd, al was die staatkunde dan ook soms in lijnrechten strijd met de gematigde politiek van de meerderheid van het kabinet. Dit zou al meer en meer blijken, ja, zou de oorzaak zijn van zijn val.

Men weet de aanleiding.

Was het reeds meermalen voorgekomen, dat Palmerston, die met het bestuur der buitenlandsche betrekkingen belast was, geheel eigenmachtig voorschriften zond aan de gezanten bij de verschillende hoven van Europa of ook wel de dépêches veranderde, nadat zij in den Ministerraad waren besproken en vastgesteld, - men herinnere zich, wat in 1850 en 1851 met Napels en Griekenland was voorgevallen - hetgeen op het laatst van 1851 gebeurde, was het ergst van alles. Toen gaf hij zonder omwegen aan den gezant van Napoleon te kennen, dat hij den Coup d'état van 2 December volkomen goedkeurde. Men verbeelde zich de ontsteltenis van Lord Normanby, Engeland's gezant te Parijs, toen Walewski, de Fransche Minister van Buitenlandsche Zaken, hem gepolst hebbende over de houding van Engeland in dezen en een zeer gereserveerd antwoord van den Britschen gezant ontvangen hebbende, dezen te gemoet voerde, dat hij alreeds tijding had, dat zijne Regeering Napoleon's daad volkomen goedkeurde! De oplossing van dit raadsel volgde weldra en het gevolg was, dat Palmerston uit

(*) Zie over dien coup d'état nog eenige bijzonderheden in het eerste deel, bldz. 304-309 der *Memoirs*.

(†) Vgl. de *Greville Memoirs*, Part II, Vol. III, bldz. 378 en volgt. Daar wordt ook naar Malmesbury verwezen.

het kabinet moest treden en Lord Granville in zijne plaats optrad(*). Doch nu waren ook de dagen van het Whig-kabinet geteld. In Februari 1852 diende de Regeering eene militiabill in, waartegen dadelijk Palmerston in verzet kwam. Door zijn invloed werd een ingrijpend amendement aangenomen, waarop het kabinet zijn ontslag aan de Koningin vraagde(†). De Tories kwamen toen aan het bewind met Lord Derby, en het schijnt, dat Palmerston zelf eerst er ernstig aan heeft gedacht, om ook deel van dit kabinet uit te maken, waarin de Koningin toestemde, onder voorwaarde, dat hij niet leader van het Lagerhuis zou zijn. De onderhandelingen tusschen Palmerston en Lord Derby schijnen echter op de economische quaestie te zijn afgesprongen; ten minste, in de *Memoirs*, meermalen aangehaald, leest men(§): 'Lord Palmerston refuses to join lord Derby on account of protection.' In Lord Derby's kabinet nu had Malmesbury zitting als Minister van Buitenlandsche Zaken of zooals de titel in Engeland luidt: 'Foreign Secretary'. Gaan we den toestand van Europa na op dat oogenblik en de verhouding van Engeland tot de continentale kabinetten bij den val der Whigs, dan komen we tot de slotsom, dat de taak van den nieuwen Minister niet gemakkelijk was. Toch geve men hem de eer, die hem toekomt; hij heeft gedurende den korten tijd, dat hij aan het bestuur was,

(*) In het eerste deel van Malmesbury's *Memoirs*, bldz. 309, wordt gewag gemaakt van een officieel artikel in de *Times* op 26 December 1851, waarin te kennen wordt gegeven, dat Palmerston's goedkeuring van den coup d'état de reden tot zijne aftreding was. De schrijver voegt er echter bij: 'It is however evident there has been some intrigue besides.' Het is trouwens bekend, dat zoowel de Koningin als het Whigkabinet gaarne van Palmerston verlost wilden wezen en daarom de eerste de beste gelegenheid aangrepen, om hem zijn ontslag te geven. Wezen wij boven in den tekst reeds op zijne wonderlijke manier van handelen tegenover zijn Souverein en zijne collega's, waar het zaken van het hoogste gewicht gold, uit de *Greville Memoirs* blijkt, met hoeveel moeite Palmerston is weerhouden geworden, om den Hongaarschen vrijheidsheld Kossuth te zijnen huize te ontvangen. (October 1851.) Daarbij kwam, dat zijn antwoord aan eene deputatie uit Islington en Finsbury, waarin hij zijne sympathie uitdrukte voor Hongarije, hem tegenover Oostenrijk vooral onmogelijk had gemaakt.
Zie deze *Memoirs*, I, bldz. 415, 433 en 434.

(†) *Memoirs*, II, bldz. 13.

(§) *Memoirs*, II, bldz. 16. Dit wordt bevestigd door Martin *Life of the prince consort*, II, bldz. 442. Trouwens, dit was niet de eerste maal, dat Palmerston zich met de conservatieven poogde te verbinden. Het is toch bekend, dat toen Palmerston door het tegen den zin zijner collega's in 1840 doen tot stand komen van het tractaat van 15 Juli en het succes, hetwelk hij bij de Tories daardoor had, omdat het tractaat neerkwam op een verbreken der alliantie met Frankrijk, ernstig eraan heeft gedacht, in een Tory-kabinet, dat elk oogenblik kon optreden, over te gaan. Melbourne, de toenmalige eerste Minister, ontkende dit zelfs niet. Een onoverkomelijken hinderpaal vormde echter toen Peel's wantrouwen en Aberdeen's afkeer van den Whigminister. Zie de *Greville Memoirs*, Part II, vol. I, bldz. 363 en 364.
Men herinnert zich overigens, dat Palmerston langen tijd deel heeft uitgemaakt van het kabinet Liverpool, dat hij met Huskisson, Dudley, Peel tot de partij van Canning behoorde, die in het midden stond tusschen Whigs en Tories, en dat hij dan ook als vertegenwoordiger dezer partij na Canning's dood overging in het kortstondige Ministerie-Goderich en zelfs van Januari 1828 tot Mei van hetzelfde jaar niet terugdeinsde, om in het kabinet van den Hertog Van Wellington plaats te nemen. Zie hierover Bulwer's *Life of Palmerston* I, bl. 169 en volg.

alles gedaan, om, zoover de eer van Groot-Britannië toeliet, de verhouding tot de mogendheden zoo vriendschappelijk mogelijk te doen zijn.

Gedurende het jaar 1852 - het blijkt ook uit deze *Memoirs* - trekt Frankrijk aller aandacht. Nadat de Julimonarchie was gevallen en gedurende een korten tijd de proef met het republikeinsche regeeringsstelsel was genomen, was door den coup d'état van 2 December 1851 nagenoeg eene despotische regeering gegrondvest. Toen Malmesbury als Minister optrad, was men in Europa nog steeds in het onzekere, wat Napoleon in het schild voerde. Verschillende brieven van diplomatieke agenten in het buitenland, ja, zelfs van het hoofd van het kabinet aan Lord Malmesbury toonen, dat men in 1852 bevreesd was voor eene vijandige houding van Frankrijk; geruchten over eene eventueele landing in Engeland deden de ronde(*). Reeds in een brief van 19 Maart 1852, aan den Engelschen ambassadeur te Petersburg, vestigde Malmesbury de aandacht op de mogelijke gevaren, die Europa door Napoleon's eerzucht bedreigden. En zoo iemand, dan kon hij, Malmesbury, dat weten, die den jongen Napoleon reeds in 1829 te Rome had leeren kennen en daarna zijne pogingen van 1836 en 1840 met weemoed had gadegeslagen. ‘To be emperor’, zoo schreef Malmesbury, ‘has been his marotte since he was twenty years old, when I recollect his mother used to laugh at him, for indulging such a dream.’ Malmesbury's grootste vrees was, dat Napoleon aan de tractaten van 1815 zou gaan tornen; vandaar zijn raad aan genoemden gezant, om toch vooral duidelijk te doen uitkomen, dat ‘*the great Powers look upon the settlement of* 1815 *as final*’, dat de mogendheden, en zeker niet Engeland, eene bezetting van België door Fransche troepen zouden gedoogen(†). Geen wonder dan ook, dat het kabinet te recht inzag, dat vermeerdering der levende strijdkrachten, eene herstelling der militie dringend noodzakelijk was. Wel bestond in Engeland eene wet van 1808, die den militiedienst regelde, doch toen in 1813 het gevaar voor Fransche invallen was geweken, kwam die dienst weder in onbruik en werd er sinds niets meer aan gedaan. Reeds het vorige kabinet had gemeend, weer op dit onderwerp te moeten terugkomen, met het gevolg, dat het bij het aannemen van Palmerston's amendement op de door John Russell ingediende militiabill moest aftreden.

Het kabinet-Derby was gelukkiger en zag zijn wetsontwerp tot reorganisatie der militie op 27 April 1852 in het Lagerhuis aangenomen, met eene meerderheid van 150 stemmen(§). De reden, dat het Tory-kabinet over zulk eene groote meerderheid kon beschikken, lag zeer zeker in de vrees, dat er een oorlog met Frankrijk zou kunnen uitbreken; aan haar was het wellicht toe te schrijven, dat veel Whigs en een

(*) Zie bijv. *Memoirs*, II, bldz. 36 en 73.
(†) *Memoirs*, II, bldz. 41.
(§) *Memoirs*, II, bldz. 44, vgl. bldz. 54.

aantal Peelieten(*) met de conservatieven medestemden. En die vrees bleef het gansche jaar door bestaan; zoo maakte Lord Brougham Malmesbury er opmerkzaam op, 'that there is everywhere, and in these proceedings in the tour, of Louis Napoleon a most unpleasant military feeling, breaking out on every occasion', daarbij vooral steunende op het oordeel van Cavaignac en eindigende met de woorden: 'Assuredly we cannot be too well prepared.' Dit was geschreven op 1 October 1852(†). Twee dagen daarna spreekt Lord Derby als zijne overtuiging uit, dat de President der Fransche Republiek door zijne positie tot een inval in Engeland gedwongen wordt(§), en op den 24sten van dezelfde maand teekent Malmesbury in zijn dagboek aan: 'The queen writes anxiously about the national defences, universal apprehension of war, if the French empire is proclaimed'(**). En Malmesbury zelf? Wij meenen, dat het een geluk voor Engeland geweest is, hem in dat veelbewogen jaar tot leider der buitenlandsche betrekkingen te hebben. Immers, uit zijn dagboek blijkt, dat de vrees hem niet dreef tot eene onvoorzichtige politiek en dat hij niet geloofde zelfs, dat Napoleon dergelijke plannen koesterde, als men hem toeschreef. In zijn antwoord op het boven gememoreerd schrijven van Lord Derby erkent Malmesbury, dat allerwege een gevoel van onrust, van spanning heerscht, doch hij voegt er zeer juist bij:(††) 'This general terror of what is coming is a *presentiment*, for none can give any reasons founded on facts, to show the sinister feelings and intentions of Louis Napoleon.' Verder gaande, zegt hij te gelooven, dat hij wel alleen staat, doch dat hij daarvoor verschillende argumenten heeft. Die argumenten schijnen ons niet geheel en al onjuist toe. Vooreerst: Napoleon is van nature niet afkeerig van de Engelschen; hij verkeert veel in hun gezelschap. Dan had, twintig jaren geleden, Napoleon hem, Malmesbury, verzekerd, dat de grootste fout van zijn oom, den eersten Napoleon, geweest was, met Engeland niet op goeden voet te hebben gestaan. Doch Malmesbury neemt nu voor een oogenblik aan, dat Napoleon oorlog wil; waarom zou hij dien dan zoeken door een inval in België? Engeland is wel - door het tractaat van 1839 - gebonden, om België bij te staan, maar Rusland, Oostenrijk en Pruisen evenzeer, en nu is het wel mogelijk, dat deze drie rijken zich zullen stilhouden, als Napoleon België aanvalt, doch deze loopt dan toch altijd gevaar, ze aan Engeland's zijde te zien. Daarom kan Malmesbury niet begrijpen, dat, als Napoleon werkelijk met Engeland wil oorlogvoeren,

(*) De Peelieten waren de partijgenooten van den in 1850 gestorven Robert Peel, die, door tot het vrijhandelstelsel over te gaan en het initiatief te nemen tot het afschaffen der graanwetten, eene scheuring in de gelederen der Tories had doen ontstaan. De leider der in 1852 meest bekende Peelieten was Sir James Graham. Gladstone behoorde er ook toe.
(†) *Memoirs*, II, bldz. 65 en 66.
(§) *Memoirs*, II, bldz. 70.
(**) *Memoirs*, II, bldz. 76.
(††) *Memoirs*, II, bldz. 73.

hij geen twist zoekt over iets anders, bij voorbeeld over Egypte, Newfoundland, over de houding der pers. Malmesbury voegt er nog bij, dat, sinds Napoleon President der Republiek is, hij steeds jegens Engeland vriendschappelijke gevoelens heeft gekoesterd en elk onderwerp, waarover geschil mogelijk zou zijn, zorgvuldig vermeden.

Al geeft Malmesbury dus toe, dat er geruchten in omloop zijn, hij is overtuigd, dat, nu een oorlog met Engeland den eersten Napoleon heeft doen vallen, diens neef zal trachten, in vrede met het eilandenrijk te leven.

Later komt Malmesbury er in zijn dagboek nogmaals op terug, dat de plannen, die hem zoo nu en dan worden toegezonden, om een inval in Engeland te doen, moeielijk ernstig gemeend kunnen geacht worden(*).

In diezelfde dagen was Malmesbury met zijne gezanten ook in onderhandeling over den titel, dien Napoleon als keizer zou voeren, want dat het reeds van 2 December 1851 af diens plan was, om zich de keizerskroon op de slapen te drukken, werd als aan geen twijfel onderhevig beschouwd(†).

Malmesbury beweerde in een gesprek met Walewski, Napoleon's gezant te Londen, dat het bijna niet aanging voor de groote mogendheden, hem Napoleon III te noemen, omdat zij, daargelaten dat alsdan de clausule der Weener-tractaten omtrent de familie Bonaparte eene doode letter zou worden, nooit een Napoleon II hadden erkend, en zelfs gedurende het leven van dezen, den Hertog van Reichstadt(§), geen bezwaar hadden gemaakt tegen de troonsbestijging van Lodewijk XVIII, Karel X en Lodewijk Filips. Walewski scheen door deze redeneering zoo overtuigd, dat hij verklaarde, dat Malmesbury gelijk had en hij een en ander aan Napoleon zou mededeelen(**). Deze liet hierop Cowly, Engeland's ambassadeur te Parijs, bij zich komen en zeide hem, dat hij het keizerrijk niet als erfelijk beschouwde, en wel vooreerst, omdat hij zich anders Napoleon V had genoemd, daar zoowel zijn oom Jozef als zijn vader Lodewijk den Hertog van Reichstadt overleefd hadden; ten tweede, omdat, had hij zich als erfelijk vorst beschouwd, hij geene verkiezing had noodig gehad, en ten laatste, omdat hij dan ook in dat geval zijne regeering had gedateerd van den dood van zijn neef of zijn vader.

Nadat de Fransche Regeering analoge verklaringen over het cijfer III, door Napoleon te voeren, schriftelijk had gegeven, bestond er van Engeland's zijde geene reden, om de erkenning van het keizerrijk te

(*) *Memoirs*, II, bldz. 77.

(†) Lord Cowley, Lord Normanby's opvolger als Engelsch gezant te Parijs, schreef reeds 4 Juni (*Memoirs*, II, bldz. 51), ‘that the Empire was settled in the mind of the President’.

(§) Deze was in 1832 te Weenen gestorven.

(**) *Memoirs*, II, bldz. 79. Den volgenden dag stond dit gesprek in de *Morning-Post,* een toen door Frankrijk gesubsidieerd blad.

weigeren. Dit geschiedde dan ook op 4 December 1852(*). Op den 17den December daaraanvolgende viel het kabinet op eene quaestie van binnenlandsche politiek, en het daarop volgend zoogenaamd coalitie-kabinet onder Aberdeen plukte al dadelijk de vruchten van Malmesbury's verzoenende staatkunde jegens Napoleon. Immers, door de houding van Frankrijk in 1853 werd een volkomen démenti gegeven aan de geruchten, die in 1852 waren in omloop geweest, en werd het mogelijk, dat er in 1854 eene alliantie tusschen de beide Westersche mogendheden tot stand kwam, om aan Rusland's eischen in het Oosten paal en perk te stellen. Was een zoo verzoenend Minister als Malmesbury in dat veel bewogen jaar 1852 niet met het bestuur der buitenlandsche betrekkingen bekleed geweest, de verwijdering tusschen Engeland en Frankrijk ware gebleven, ja, mogelijk grooter geworden, dan zij reeds was, en het gevolg zou geweest zijn, dat Rusland den Zieken Man den genadeslag had gegeven en toen reeds met Turkije gebeurd was, wat, helaas! in 1864 met Denemarken is geschied.

Des te meer betreuren wij dan ook, dat toen niet dezelfde man Minister van Buitenlandsche Zaken was als in 1852, omdat juist van hem de regeling der Deensche zaken, door het tractaat van Londen van 1852, dagteekent. Zelfs Greville, in loftuitingen vooral op het Derby-kabinet van 1852 zoo karig, zwaait hier Malmesbury onverdeelden lof toe(†).

Toen de Februari-omwenteling in 1848 ook in Duitschland alle gemoederen in beweging bracht en er den stoot gaf tot eene eenheidsbeweging, waarvan het Parlement van Frankfort eene der vruchten was, had zich deze beweging ook uitgestrekt tot Sleeswijk en Holstein, waar reeds jaren te voren stemmen waren opgegaan(§), die ook in Duitschland weerklank vonden, en welke stemmen de afscheiding der hertogdommen van Denemarken verlangden.

Het is nu niet te ontkennen, dat de staatsrechtelijke verhouding dezer landen tot Denemarken zeer ingewikkeld was(**), en dat er reeds in het begin dezer eeuw in Duitschland pogingen waren aangewend, om te bewijzen, dat de Koning van Denemarken geen heerscher van Sleeswijk en Holstein behoorde te zijn. Voeg daarbij de eerzucht van den Hertog van Augustenburg, die in 1837 reeds trachtte aan te toonen, dat de opvolging in de hertogdommen hem alleen toekwam, en het is dan niet te verwonderen, dat in 1838 het Sleeswijk-Holsteinisme reeds zijne erkende en invloedrijke woordvoerders had, die de separatis-

(*) *Memoirs*, II, bldz. 84, 85, 89, 90.

(†) Zie *The Greville Memoirs*, Part. II, Vol. III, bldz. 472 en 473.

(§) Het credo van het Sleeswijk-Holsteinisme was geformuleerd door Dahlmann, geboren te Mecklemburg. Hij is o.a. hoogleeraar in de geschiedenis geweest te Kopenhagen en woonde indertijd te Kiel. Hij was een der leden van het Rijksparlement in 1848.

(**) Men zie o.a. eene duidelijke uiteenzetting van een en ander in *De Gids* van 1864, van Prof. Dr. Engelbregt, ook afzonderlijk verschenen onder den titel van: *Sleeswijk-Holstein tegenover Denemarken.* Historisch overzicht; Amsterdam, Van Kampen, 1864.

tische neigingen aanwakkerden en het zaad van verdeeldheid strooiden, dat later zoo welig zou opschieten. Doch geen wonder tevens, dat, had al de in 1839 gestorven Korting van Denemarken, Frederik VI, zich weinig hierom bekommerd, zijn opvolger Christiaan VIII in 1846 den bekenden openbaren brief van 8 Juli in het licht gaf, waarin hij zich verklaarde voor de een- en ondeelbaarheid van den Deenschen Staat en waarin hij tevens de zoogenaamde koningswet van 1665 ook op Sleeswijk van toepassing verklaarde(*).

In Duitschland ging nu één kreet van verontwaardiging op; de Heidelbergsche professoren verhieven het eerst de stem tegen de beleediging aan de eer en het recht hunner natie; - de universiteiten van Bonn, Leipzig, Göttingen volgden dit voorbeeld; de vertegenwoordigingen van Baden, Wurtemberg en Beieren weerklonken van hevige uitvallen; de Hertogen van Augustenburg, die van Glücksburg, de Groothertog van Oldenburg protesteerden bij den rijksdag van Frankfort en zelfs deze vond de zaak gewichtig genoeg, om op 17 September 1846 te verklaren, dat het zich de rechten van den Duitschen Bond en de agnaten voorbehield(†). Toen dan ook in 1848 Frederik VII op den Deenschen troon kwam, brak de opstand uit; het Frankforter Parlement bemoeide zich al spoedig met de Sleeswijk-Holsteinsche quaestie, en, nadat een Deensch leger in den zomer van 1848 bijna geheel Sleeswijk bezet had, werd dat door den Pruisischen Generaal Wrangel weder uit deze stellingen verdreven en trokken de Pruisen al spoedig op Jutland's territoir. Rusland en Engeland kwamen tusschen beiden en bewerkten op 2 Juli 1848 een wapenstilstand. Daarbij werd bepaald, dat Sleeswijk in den Duitschen Bond zou worden opgenomen, zoodat de zaak aanvankelijk eene voor Duitschland gunstige wending nam. Terwijl de onderhandelingen nu nog voortduurden, had Denemarken bondgenooten gezocht en was het den krijg weder begonnen, die eindigde met het tractaat van Malmö(§) van 26 Augustus 1850, dat tot hevige beraadslagingen in het Frankforter Parlement aanleiding gaf, omdat Pruisen dit verdrag eigenmachtig met Denemarken had gesloten. Het voorstel van Dahlmann in de Frankforter nationale vergadering, om de uitvoering van den wapenstilstand te schorsen, werd aangenomen met 238 tegen 221 stemmen en het gevolg was, dat het Rijksministerie zijn ontslag aan den Rijksbestuurder vraagde en Dahlmann met de vorming van een nieuw kabinet werd belast. Aangezien deze niet slaagde, bleef het oorspronkelijk ministerie-Von Schmerling aan het bewind. Na hevige discussiën, waarbij de meerderheid der commissie tot onderzoek van het gebeurde omtrent den wapenstilstand, tot verwerping van dezen concludeerde,

(*) Deze koningswet vestigde de onbeperkte macht der koningen van Denemarken en kende aan het regeerend huis van Oldenburg de erfelijkheid toe.

(†) J. Klaczko., *Études de diplomatie*, bldz. 229 en 230.

(§) Daarbij werd bepaald, dat de vijandelijkheden zeven maanden zouden ophouden.

nam de vergadering met eene meerderheid van 22 stemmen de conclusie der minderheid van de commissie aan, waarbij de wapenstilstand werd goedgekeurd.

Intusschen hadden de mogendheden, bij een op 4 Juli 1850 te Londen geteekend protocol, de ondeelbaarheid van den Deenschen staat tot grondbeginsel aangenomen, en het verdient nu vooral opmerking met het oog op wat in 1865 is voorgevallen, dat behalve Oostenrijk, Engeland, Frankrijk, Rusland, Zweden en Denemarken, ook Pruisen zijne instemming met dit staatsstuk, al zij 't ook bij geheim tractaat, zonder voorbehoud heeft te kennen gegeven. De mogendheden onderhandelden daarop over de wijze, hoe de orde van opvolging zou worden geregeld; het was toch hun doel, Prins Christiaan von Glücksburg als toekomstig erfgenaam van alle Deensche staten te huldigen.

Ten einde nu diens rechten onaantastbaar te maken, verklaarde Keizer Nicolaas van Rusland in een protocol van 5 Juni 1851, aan den Prins Von Glücksburg af te staan alle rechten, welke de oudste tak der familie Holstein-Gottorp op eenig gedeelte der staten van Frederik VII zou kunnen doen gelden. Van de andere takken derzelfde familie verkreeg men gelijke verklaringen en zelfs de Hertog van Augustenburg liet zich voor eene zekere som van het hof van Kopenhagen die rechten en titels afkoopen.

Zoo kwam dan het tractaat van 8 Mei 1852 van Londen tot stand, waarbij de rechten van den Prins Von Glücksburg op alle staten onder de heerschappij van Frederik VII onherroepelijk werden erkend(*).

De Engelsche Minister van Buitenlandsche Zaken heeft nu het zijne ertoe bijgedragen, om te maken, dat dit tractaat, hetwelk reeds door Palmerston was voorbereid, spoedig gesloten werd.

Malmesbury kon natuurlijk niet weten, wat later zou gebouren, doch hij zag zeer goed in, dat in internationale regeling van dit twistpunt de eenige mogelijkheid lag, om de quaestie later niet opnieuw te doen ter sprake komen. In eene dépêche van 18 Maart 1852 drukt hij Engeland's vertegenwoordiger bij het hof van Berlijn vooral op het hart, dat de Koning van Pruisen wel zou doen, den Hertog van Augustenburg duidelijk te maken, dat, als deze nog langer poogde de overeenkomst tegen te houden, in de hoop nog iets meer voor den afstand te zullen krijgen, hij de kans liep, dat de mogendheden de thans voor hem zoo gunstige voorwaarden introkken. Tevens drong Malmesbury aan op spoedige teekening van het tractaat(†). In latere dépèches van April van hetzelfde jaar(§) beweerde hij geene bedenkingen te hebben tegen sommige door Rusland voorgestelde veranderingen in de ontwerp-conventie, doch wel bezwaar te zien - en dat waarschijnlijk, omdat het dan zoolang zou duren, - in eene goedkeuring door den

(*) Zie J. Klaczko, *Études de diplomatie*, bldz. 240 en 241.
(†) *Memoirs*, II, bldz. 33, 34.
(§) *Memoirs*, II, bldz. 42, 47.

Rijksdag van Frankfort. Malmesbury dacht, dat geene der mogendheden het recht van den Rijksdag zoude erkend hebben, om tusschen beiden te komen; bezwaarlijk kon hij veronderstellen, dat elf, twaalf jaren later, toen het geval zich voordeed, bij het tractaat voorzien, en de eenstemmigheid der mogendheden, die dit hadden geteekend, tot het verledene behoorde, dit argument zou worden ingeroepen, om de ongeldigheid van het tractaat te betoogen, en tevens, dat de Hertog van Augustenburg met de grootst mogelijke onbeschaamdheid op de opvolging in de hertogdommen zou aanspraak maken.

Zoowel het herstel der goede betrekkingen met Frankrijk als het sluiten van het verdrag van 1852 behooren tot de belangrijkste zaken onder Malmesbury's eerste Ministerschap. Dit neemt natuurlijk niet weg, dat hij ook aan andere aangelegenheden zijne aandacht wijdde gedurende den korten tijd, dat dit hem vergund was. Zoo is het aan hem te danken, dat de verstandhouding met Oostenrijk, welke onder het vorig Ministerie ten gevolge van Palmerston's staatkunde vrij koel was geweest(*), weder verbeterde, al is het dan ook niet te ontkennen, dat de dood van den Vorst van Schwarzenberg, kort na het optreden van Lord Derby's kabinet, het zijne daartoe bijdroeg. En des te opmerkelijker is het, dat Malmesbury die goede verstandhouding met Oostenrijk heeft bewaard, omdat zich spoedig een geval voordeed, waarin zij weer ernstig op de proef zou gesteld worden. Wij bedoelen de geschiedenis, die met zekeren Mather gebeurde, waaraan veel brieven van Malmesbury gewijd zijn(†).

Een zekere Mather, wonende te Florence, dus in Toskane, had niet verkozen uit den weg te gaan voor een korps van Oostenrijksche soldaten, hetwelk door de straten trok. De bevelvoerende officier had den jonkman daarop met zijne sabel zoo duchtig geslagen, dat hij eene wond aan het hoofd ontving. De vader reclameerde toen bij den Engelschen chargé d'affaires, Mr. Scarlett te Florence. Aangezien het er Malmesbury ook vooral om te doen was, Toskane's zelfstandigheid te constateeren, niettegenstaande eene Oostenrijksche bezetting, had hij genoemden Scarlett, die den gezantschapspost ad interim voor Bulwer waarnam, opgedragen, aan het Toskaansche gouvernement eene schadeloosstelling te vragen, en wel niet minder dan 500 L. Scarlett stelde zich echter met 200 tevreden, wat Malmesbury's ontevredenheid gaande maakte. Daarbij kwam, dat de Toskaansche regeering hoegenaamd geene spijt

(*) Boven wezen wij er reeds op, dat Lord Russell al zijn invloed had moeten gebruiken, opdat Kossuth, de bekende Hongaarsche agitator, niet door Palmerston zou worden ontvangen. Ook had Engeland's pertinente weigering, om de geheele Oostenrijksche monarchie na het Olmützer verdrag (November 1850) in den Duitschen Bond te doen opnemen, eene weigering, waarin Palmerston door Frankrijk en Rusland gesteund werd, bij de leiders der Oostenrijksche politiek kwaad bloed gezet. En die spanning was nog verhoogd door de beleediging, aan den bekenden Generaal Haynau, te Londen aangedaan, toen deze de groote bierbrouwerij van Barkley was gaan zien.

(†) Vgl. *Memoirs* II, bldz. 39, 48, 49, 53, 54.

over de zaak gevoelde, doch eenvoudig beweerde de som te betalen ‘from charity’. Uit de toen daarover met de Oostenrijksche regeering gewisselde stukken bleek tot Malmesbury's ongenoegen, dat Oostenrijk Toskane evenzoo beschouwde als Parma en Modena, namelijk een land, waarover het protectoraat uitoefende(*). Toch schijnt deze zaak tot aller genoegen geregeld te zijn; zij werd door Lord John Russell in het Parlement ter sprake gebracht. Doch eerst het volgende Ministerie slaagde erin, met Oostenrijk op goeden voet te komen; - immers, nog in November 1852 teekent Malmesbury aan, dat Oostenrijk weigert officieren te zenden naar de begrafenis van den Hertog van Wellington, ‘so furious are they still at the attack, made upon Marshal Haynau in the streets of London’(†).

Een ander punt van gewicht gedurende Malmesbury's eerste Ministerschap was de regeling der troonopvolging in Griekenland(§).

Volledigheidshalve vestigen we nog de aandacht op de onderhandelingen over de visscherijquaestie in de Canadasche wateren met Noord-Amerika(**), eene quaestie, die eerst in 1871 bij het tractaat van Washington hare oplossing heeft gevonden; verder op de onderhandelingen met Pruisen en Frankrijk over de verhouding van Zwitserland tot Neuchâtel(††), die later tot het tractaat van 1857 hebben gevoerd, waarbij de Koning van Pruisen van alle rechten op Neuchâtel afstand deed. In zijne politiek ten opzichte van Egypte en Turkije was Malmesbury's grondbeginsel, de integriteit te bewaren van het Turksche Rijk en niet te gedoogen, dat de tractaten van 1841 verbroken werden(§§). Het is niet Engeland's belang, zoo zegt hij, dat de Pacha onafhankelijk wordt, omdat de mogelijkheid bestaat, dat in het vervolg een pacha onder Franschen invloed den weg naar Indië onveilig kon maken.

Malmesbury zag ook zeer goed in, dat de quaestie der heilige plaatsen, ‘if roughly handled’, tot oorlog aanleiding zou kunnen geven(***). Doch toen dit punt, dat o.a. het voorspel van den Krim-oorlog vormde, ernstig aan de orde kwam, was het Derby-ministerie reeds gevallen en had Lord Aberdeen het zoogenaamde coalitie-kabinet gevormd, dat Engeland van eind December 1852 tot Februari 1855 zou regeeren.

(Wordt vervolgd.)

J.B. BREUKELMAN.

(*) *Memoirs*, II, bl. 56.
(†) *Memoirs*, II, bl. 79, zie boven bl. 20, noot.
(§) *Memoirs*, II, bldz. 67, 70, 74, 85. Bij het in 1852 gesloten tractaat werd bepaald, dat de kinderen van Prins Adelbert, welke Koning Otto moesten opvolgen, in den Griekschen godsdienst zouden worden opgevoed. Dit tractaat zou nooit effect hebben; immers, in 1863 werd Otto van Beieren verjaagd.
(**) *Memoirs*, II, bldz. 56, 57, 73.
(††) *Memoirs*, II, bldz. 54.
(§§) *Memoirs*, II, bldz. 43.
(***) *Memoirs*, II, bldz. 24.

Vrijdenken.

Theologie en Wetenschap; of Oude en Nieuwe Wereldbeschouwing, door Karl August Specht.
Bewerkt naar de 3de Hoogduitsche uitgave.

'Wij leven', met deze opmerking vangt de bewerker der Hollandsche uitgave van het hierboven genoemde boek zijn 'woord vooraf' aan, 'wij leven in een op elk gebied veelbewogen tijd. Misschien zou men hem het geschiktst kunnen betitelen met den naam: tijdvak der herziening. Want alles wordt nagezien, opnieuw ontleed en over vele waarheden wordt het vonnis geveld: gewogen - maar te licht bevonden.' Nu gaat echter volgens zijn oordeel ook onder hen, die het geestelijk leven van hun tijd medeleven, bij verreweg de meesten die herziening niet ver en diep genoeg. 'Men zou in den mensch drie deelen kunnen onderscheiden, nl. een *wijsgeerig, staatkundig* en *maatschappelijk.* Bij den harmonisch ontwikkelden mensch bestaat eenheid tusschen die drie, maar hoe zeldzaam wordt deze aangetroffen. Meestal vindt men geen menschen in den waren zin des woords, maar stukken mensch. Hier iemand, die bevrijd is van vooroordeelen op godsdienstig gebied, maar vol vooroordeelen op staatkundig en maatschappelijk; hij mist de kracht, den moed, om de practische gevolgtrekkingen te maken uit zijne theoretische beschouwingen. Daar een ander, die, vrijer op staatkundig en maatschappelijk gebied, zich niet of ten deele kan ontworstelen aan de godsdienstige vooroordeelen. Zoo kan hier gelden het bekende woord des dichters: Een ieder gaat zijns weegs en niemand weet waarheen.' Het hier aan het publiek aangeboden geschrift heeft dan ten doel, aan die verwarring een einde te helpen maken. Te dien einde is daarin 'eene poging gedaan, om in verstaanbaren vorm een ieder op de hoogte te brengen van den stand der wetenschap en van de daaruit noodzakelijke gevolgtrekkingen voor het leven', den mensch bekend te maken 'met de beschouwingswijze der wetenschap, die hem leert, hoe hij de plaats moet bepalen, door hem als deel van het geheel ingenomen'.

Inderdaad, een even nuttige als veelomvattende arbeid. Wij allen, ook de meest zelfstandige denker niet uitgezonderd, gaan het leven in met een geheel van eenvoudig door overlevering verkregen over-

tuigingen, die zich met velerlei draden aan ons innerlijk bestaan verbinden. En juist, omdat wij ze door overlevering kant en klaar ontvangen, bezitten wij ze, zonder ons van het onderling verband recht bewust te zijn. Worden nu, zooals bij ieder denkend mensch in den loop zijner ontwikkeling telkens geschiedt, deze overtuigingen op bepaalde punten gewijzigd, dan loopen wij groot gevaar, waar wij het eene uitwerpen, nochtans iets anders, wat daarop rust en inderdaad daaraan alleen recht van bestaan ontleent, te behouden, in het geheel op te nemen, wat in het verband met de overige deelen niet past, in één woord, in onze wereld- en levensbeschouwing elementen te vereenigen, die geen samenhangend geheel vormen, vaak zelfs rechtstreeks met elkander in strijd zijn. Dat echter zoodanige toestand volstrekt onbevredigend is, dat eenheid en harmonie in ons innerlijk leven een eerste, dringende eisch is, behoeft wel geen betoog. Iedere poging, om ons daartoe te brengen, verdient dus zeer zeker ernstige waardeering.

Daarbij verdient, dunkt mij, nog om eene andere reden het hier besproken geschrift onze bijzondere opmerkzaamheid. De auteur wordt door den ongenoemden bewerker der Hollandsche uitgave bij het Nederlandsche publiek ingeleid als de ‘gunstig bekende schrijver, Dr. Specht uit Gotha, een der Duitsche vrijdenkers, die kennis paart aan den moed der overtuiging’; de onlangs tot stand gekomen vrijdenkers-vereeniging in Duitschland is, wordt ons daarbij medegedeeld, voor een groot gedeelte zijn werk. Hij blijkt dus onder de zich noemende vrijdenkers een man van beteekenis te zijn. Dit zijn geschrift is dan ook door zijne partijgenooten met groote ingenomenheid ontvangen, zooals reeds terstond blijkt uit het feit, dat deze Nederlandsche vertaling alreede naar den derden Hoogduitschen druk is bewerkt. De vertaler schroomt voorts niet, in zijn ‘woord vooraf’ bij voorbaat te verklaren: ‘De kern, de hoofdzaak van dit boek is niet te weerleggen, en als dit geschrift de eer der bespreking ondervindt - misschien zal het worden doodgezwegen, gelijk in ons land de gewoonte is der pers, die voorlichtster der openbare meening! - dan zullen de aanvallen ook gericht worden tegen zaken van ondergeschikt belang, tegen den vorm, tegen enkele uitdrukkingen enz., om de aandacht af te leiden.’ En dit oordeel wordt in *De Dageraad,* orgaan der Nederlandsche vrijdenkers-vereeniging van dien naam, ten volle beaamd. Volgens dat orgaan is dit boek een uiterst geschikte leiddraad voor wie de gronden, waarop wat zij noemt ‘de vrije gedachte’, rust, wil leeren kennen, is het ten sterkste aan te bevelen aan ieder, die het denken niet schroomt, verdient het zelfs - wat, meen ik, de hoogste onderscheiding is, die van deze zijde voor geschriften van wetenschappelijken en wijsgeerigen aard pleegt gegeven te worden, - eene plaats naast Büchner's *Kracht en Stof*[*]. Wij mogen dus dit geschrift beschouwen als het programma, de belijdenis van eene partij, die zich

(*) *De Dageraad*, VII, 2de Afl., pag. 145-153.

de wetenschappelijke bij uitnemendheid, de draagster der hoogste geestesontwikkeling van onzen tijd, de vertegenwoordigster van het denken der toekomst noemt. Uit dien hoofde acht ik het niet onbelangrijk, dit werk hier aan eene opzettelijke beoordeeling te onderwerpen.

Ik sprak daar van eene belijdenis. Immers, de auteur stelt zich niet enkel ten doel, wetenschappelijke waarheden te ontwikkelen, maar bepaald, de resultaten van het wetenschappelijk en wijsgeerig denken van den nieuweren tijd tot een samenhangend geheel te verwerken en de daaruit noodwendig voortvloeiende gevolgtrekkingen voor het leven te doen kennen. Wie nu echter dit boek ter hand neemt met de verwachting, dat hij daarin eene systematische, geleidelijke ontwikkeling eener nieuwe wereld- en levensopvatting zal vinden, die ziet zich reeds spoedig bitter teleurgesteld. Onwillekeurig doet dit geschrift denken aan het bekende werk van David Friedrich Strauss: *Der alte und der neue Glaube.* Daar geheel hetzelfde doel als hier. Ook Strauss stelt zich voor, een einde te helpen maken aan de verwarring op het gebied des geestes, waarbij men ‘vaak half droomend in zijne gedachten dingen vereenigt, welke, wanneer men daaraan eenmaal den vasten vorm van woorden en volzinnen wil geven, blijken niet vereenigbaar te zijn’, en daartoe in een samenhangend geheel te omschrijven, welke wereldbeschouwing op het standpunt der hedendaagsche wetenschap de meeste aanbeveling verdient en welke levensopvatting daarop kan en moet worden gebouwd. De wereldbeschouwing, die hij dan ontwikkelt, is evenals bij onzen schrijver eene streng materialistische. Maar bij die overeenkomst in doel en strekking, welk een verschil in behandeling! Bij Strauss in de achtereenvolgende beantwoording der vragen: ‘Sind wir noch Christen? Haben wir noch Religion? Wie begreifen wir die Welt? Wie ordnen wir unser Leben?’ eene ordelijke ontwikkeling. Eerst wordt met de oude, geloovige wereldbeschouwing afgerekend; vervolgens de nieuwe, die haar naar des auteurs oordeel moet vervangen, thetisch ontwikkeld; eindelijk de punten, die de levensopvatting betreffen, in hun onderling verband nagegaan. Bij onzen schrijver van zoodanige geleidelijk voortschrijdende ontwikkeling geen spoor.

Reeds terstond treft het de aandacht, dat de schrijver nooit gereed komt met zijne afrekening met de oude wereldbeschouwing. De theologie en de theologen zijn zijne ‘bête noire’. Dat spreekt trouwens haast vanzelf; daar is hij ‘vrijdenker’ voor. Tegen dezen wordt dan dadelijk in de inleiding het vuur geopend; ‘de strijd betreft de zwarte zonen des nachts’. Het eerste hoofdstuk draagt den dramatischen titel: ‘Bestorming van den theologischen hemel.’ Maar niet alleen hier, het geheele boek door staat bestrijding der theologen op

den voorgrond; geen hoofdstuk, geene pericoop, waarin zij niet ten tooneele worden gevoerd; ieder oogenblik wordt de gang der redeneering, wanneer er hier althans van gang sprake kan zijn, door een verwoeden aanval op de theologen afgebroken.

Nu, het zijn dan ook, wanneer men onzen schrijver gelooven wil, merkwaardige wezens, die theologen. 'Domooren', ziedaar eene der liefelijke benamingen, hun door hem naar het hoofd geworpen. En, men moet het erkennen, zij hebben dien naam rijkelijk verdiend. Geene domheid zoo groot, of zij leeren ze. Dat zij, trots Copernicus en zijne navolgers, verkondigen, dat de aarde het middelpunt is der wereld en zon, maan en sterren zich in kringen rondom haar bewegen, dat zij den hemel voorstellen als een vast gewelf, waarboven God met zijne engelen woont, spreekt wel vanzelf. Bijzonder merkwaardig is hunne leer omtrent de hel. 'Het inwendige van den aardbol', leeren zij, 'is hol en is de verblijfplaats der verdoemden. Nu zou een rationalist daartegen kunnen aanvoeren, dat de doorsnede der aarde maar 1720 mijlen bedraagt en als er maar weinigen zalig worden, gelijk de schrift zegt, dan kunnen alle verdoemden onmogelijk aldaar plaats vinden. Daarop zij het antwoord: de zielen kunnen ook wel in elkaar gestoken zijn (evenals kleine doozen in grooteren) en daardoor wordt de welverdiende pijn, naar Gods wijsheid, nog oneindig vergroot.' Wat het menschelijk handelen betreft, leeren de theologen eene absolute vrijheid van den menschelijken wil, en dat, ofschoon, naar des schrijvers opmerking, die leer 'reeds wegvalt door de eenvoudige waarneming, dat de mensch geene revolutie kan doorzetten, als de toestanden van den staat, waarin zij zou moeten plaats hebben, niet verrot en de bevolking niet ontwikkeld en energiek was - dat hij geen Ilias kan dichten en geen Laatste Oordeel schilderen, als hij niet het vereischte kunstgenie bezit - ja, om af te dalen tot op het gebied van het alledaagsche leven, dat hij niet trouwen kan, als hij geen gelegenheid heeft, om kennis te maken met het vrouwelijk geslacht en geen beroep kan uitoefenen, als hij gebrek heeft aan arbeidskracht, kapitaal en klanten'. Hierbij 'weerspreken zij echter ook weer zichzelven. Immers de mensch is volgens hen in elk opzicht een kreatuur of maakwerk van God, welnu, dan kan hij konsekwent ook niet anders zijn dan hij is, niet anders dan God hem geschapen heeft. Is hij dus goed, edel, deugdzaam, het is niet zijn verdienste, dat hij zóó en niet anders is geschapen; is hij boos, slecht en zondig, dan is het niet zijn schuld', enz.

Deze enkele staaltjes mogen voldoende zijn, om aan te toonen, wat de theologie alzoo is en voortbrengt en hoe werkelijk de theologen den naam van domooren ten volle verdienen. Maar het zijn dan toch altijd slechts enkele theologen, enkele partijen, die zulke dwaasheden voor hunne rekening hebben; tusschen theologen en theologen is nog verschil. 'Och', antwoordt onze auteur, 'het onderscheid is in den

grond der zaak klein, lood om oud ijzer en b.v. van de modernen zou men kunnen getuigen, dat zij andere pruiken zetten op hetzelfde kopstuk.' In het algemeen heet het Protestantisme 'de meest verdommende van alle godsdiensten', wat terstond zal blijken uit het verschil van zondagsviering in het Katholieke Dublin en in het Protestantsche Londen.

Overigens is domheid nog niet de grootste zonde der theologen. Erger is hun fanatisme en daarnaast hunne grenzenlooze aanmatiging. Dat bepaaldelijk dit laatste 'eene gemeenschappelijke eigenschap is van de dienaren Gods, kan door tal van voorbeelden opgehelderd worden'. De schrijver zal zich maar bepalen tot een enkel, 'dat voldoende is, om blijk te geven van den hoogmoed der Christelijke priesters'. 'Toen koning Friedrich Wilhelm III eens in Maagdenburg uit zijn rijtuig steeg en daarbij het hoofd een weinig bukte, drong de vrome Protestantsche bisschop Dräseke naar voren, hief de vrome handen op, om zijn zegen te geven aan den koning, maar deze schoof met onwil den aanmatigenden bisschop ter zijde en zei op zijn korte manier: domme lui! - om zoo wat te dulden'! - 'Men kan', voegt de schrijver aan dit inderdaad voorbeeldeloos bewijs van geestelijken hoogmoed toe, 'zich het gezicht voorstellen, dat de bisschop trok bij die woorden des konings.'

Dit is trouwens nog maar een enkele trek van de zwartzieligheid der theologen. Hun karakter is in één woord 'hoogmoed, heerschen hebzucht'. 'Het dogma van de onsterfelijkheid der ziel wordt door de theologen daarom met zooveel ijver verdedigd, omdat het, volgens Dr. Reich (sic!), de grond is van alle macht der geestelijken, de bron van hun rijkdommen en de voortdurende oorzaak van verblinding en afschrik, waarin het menschengeslacht werd en wordt gehouden ter wille van het belang der geestelijken.' De theologen verdedigen de doodstraf; dat niet alleen, zij wenschen ook nog andere middeleeuwsche instellingen. 'Natuurlijk', zegt de schrijver, 'wie het verstand niet laat heerschen, laat ook niet de stem der menschheid (l. menschelijkheid) spreken. Wat zouden de organen der volksverdoeming ook anders vermogen?'

De theologen en de theologie zijn dan ook de groote bron van ellende op de aarde. 'De theologie is meer dan al het overige verantwoordelijk voor het ongeluk der wereld. Zij immers heeft eeuwenlang - het kan niet genoeg herhaald worden - de volkeren misleid, bedrogen, onmachtig gemaakt en daardoor hen afgevoerd van goede doeleinden. De kerkgeschiedenis leert ons dit in vlammend schrift. Hoe nadeelig en verderfelijk zulk een drijven is, zei Goethe reeds aldus: "Een speculant (sic!) gelijkt het beest, Dat machtloos, door een boozen geest Gestaag wordt rondgevoerd op dorre en woeste heide, Omzoomd, waar 't oog zich wendt, door frissche, groene weide"'. Zóó groot is de verdorvenheid der theologen, zóó verschrikkelijk de

ellende, door hen over de wereld gebracht, dat de schrijver aan het einde van eene zijner invectieven zijn lezers het ‘dichterlijk woord’ van Theodor Hofferichter toeroept: ‘Vrees niet, als eens de wereld stort ineen! Ook 't priesterschap ligt dan ineengestort, En 's menschen geest het volk ten broeder wordt. De Staat verliest dan niet, zij 't nog zoo kleen; Vrij opgevoed, elk 't onrecht plegen staakt, Wat hem tot edel mensch en burger maakt’; een woord, dat zeker het gebrekkige van den poëtischen vorm ruimschoots vergoedt door het stoute en origineele der gedachte.

Veel over deze polemiek te zeggen, is, meen ik, onnoodig. Nieuw is zij niet. Hare fouten vallen overigens terstond in het oog. Zij verraadt in elk geval ‘slechte manieren’. Men scheldt toch in het debat zijn tegenstander niet. Ook waar men volkomen overtuigd is, dat deze eigenlijk den naam van domoor verdient, noemt men toch dien naam niet, maar vergenoegt men zich met kort en zakelijk het ondeugdelijke van zijne meeningen en redeneeringen aan te toonen, het verder aan hoorder of lezer overlatende, om daaruit te concludeeren tot den staat van 's mans verstandelijke vermogens. Het doet er daarbij niet toe, wie die tegenstander is; waardigheid in zijne polemiek is men niet enkel aan zijne tegenpartij, maar in de eerste plaats aan zichzelf verschuldigd.

Dit, wat den vorm aangaat. Wat den inhoud betreft, is hier niet alles even oppervlakkig? Is niet hoogst oppervlakkig de wijze, waarop de schrijver argumenteert tegen ‘de theologen’ en aan dezen de grofste onzinnigheden ten laste legt, zonder te letten op het verschil, dat er tusschen theologen ouderling bestaat, zonder onderscheid te maken tusschen de verdedigers van het oude mechanische supranaturalisme en de moderne richtingen, die de resultaten van de nieuwere wetenschap meer of minder volkomen aanvaarden en daarmede het geloof in God in overeenstemming trachten te brengen? Men moge innig overtuigd zijn, dat dit laatste eene onmogelijkheid is, dat geheel de moderne theologie in al hare phasen aan eene onverdedigbare halfheid lijdt, dat geeft in geen enkel opzicht recht, om de theorieën, door theologen van vroeger of later tijd verkondigd, op rekening van allen te stellen, laat staan nog, de theologen in het algemeen verantwoordelijk te stellen voor allerlei dwaasheden, uit geschriften van zoogenaamde theologen saamgelezen. Zoodanige polemiek moge in zekere kringen toejuiching verwerven, bij ieder tot oordeelen bevoegde moet zij onvermijdelijk den indruk maken, dat de schrijver òf ten eenen male onbekend is met wat hij bestrijden wil, òf op deze wijze zich tracht af te maken van een tegenstander, dien hij niet in staat is, grondig te weerleggen.

Is er voorts iets oppervlakkigers denkbaar dan des schrijvers voorstelling, volgens welke het verzet der theologen tegen wat hij waarheid acht, zijn grond vindt in hunne boosaardigheid, in heerschzucht, eer- en

geldzucht? Getuigt het niet van groote bekrompenheid, in het doen en drijven van zijne tegenpartij slechts moedwillige boosheid te kunnen zien? Zeker, de schrijver en zijne partijgenooten staan daarin niet alleen. Ook de theologen waren vroeger gewoon, den grond van 'het ongeloof' te zoeken in hoogmoed en zinnelijken lust, en een deel hunner is nog aan deze beschouwing niet ontgroeid; eveneens zoeken ook de sociaal-democraten de oorzaak hunner ellende in de heb- en heerschzucht der kapitalisten. Maar het verstandiger deel der theologen heeft sinds lang met die opvatting gebroken en de invectieven der sociaal-democraten worden ook door den bezadigden werkman voor holle declamaties erkend. Is het niet merkwaardig, bij hen, die zich de denkers bij uitnemendheid roemen, eene beschouwing te vinden, die overigens nog slechts wordt aangetroffen bij achterblijvers en bij de onwetende en verblinde massa?

Van des schrijvers theorieën over den godsdienst, diens wezen, oorsprong en ontwikkelingsgang laat het zich na kennismaking met zijne wijze van polemiseeren tegen de theologen niet verwachten, dat zij zeer grondig en onpartijdig zullen zijn. Inderdaad is, wat hij hierover in het midden brengt, niet veel meer dan een samenraapsel van onsamenhangende onjuiste voorstellingen en onmogelijke verklaringen.

De oudste godsdienstvorm, dus leert ons Dr. Specht, was de dierdienst. Deze valt in den voorhistorischen tijd. De dierenwereld was de ergste overmacht tegenover den mensch in zijn oorspronkelijken staat. Om nu niet weerloos aan dezen te zijn prijsgegeven, om hen zachter te stemmen, gaf men hun vrijwillige gaven. Op die manier ontstonden de menschenoffers. Herinneren wij ons, hoe nog tegenwoordig in Indië, in de binnenlanden van Afrika de mensch tevergeefs strijdt tegen het overmachtige roofdier, hoe hij zijne woonplaats ruimen moet voor den aanval van het dier, gelijk te midden der beschaafde menschheid met al hare wapenen tot verdediging een enkel wild beest, losgebroken uit zijn hok of uit zijn schuilhoek in de wildernis komende onder de menschen, schrik en vertwijfeling met zich brengt, en wij kunnen ons levendig terugdenken dien tijd van hulpelooze kindsheid, toen het beeld van de slang, van den leeuw, van den wilden stier, van den krokodil troonde op de altaren, die dropen van het bloed van het verzoenend offer der menschen. Het dier was de heer, aan wien de mensch offerde wezens van zijne eigen soort, om zichzelf te sparen.

De dierdienst verdween met al zijne gruwelen in den tijd, toen de mensch heer werd van het dier. De heroëndienst nam nu zijne plaats in. De bedwinger van het dier werd het onderwerp (sic!) van godsdienstige vereering. Alleen de uitverkorenen, de sterken waren het, die den strijd opnamen tegen het dier en konden bestaan. Zoo werd de schrik der dierenwereld, nu eens van den nemaeïschen leeuw, dan van het erymanthische wilde zwijn, dan van de lernaeïsche slang

door den herculischen strijd van den mensch, gekomen tot bewustzijn zijner hoogere kracht, gebroken en dezelfde offeranden, genomen uit de dierenwereld, die vroeger als menschenoffers vielen voor het altaar van het dier, werden nu gaven van dank en eerbied aan hunne heldhaftige overwinnaars. Men vereerde in hen den trots en het sieraad van het menschelijk geslacht en de vrome wensch verplaatste hen na den dood als wezens van hooger soort, die alleen voor een tijd hadden gewandeld als menschen met bovenmenschelijke gaven onder de menschen, in bovenaardsche verblijfplaatsen, vanwaar zij beschermend en straffend, rechtend en wrekend regeeren over het sterfelijk menschengeslacht.

Uit den dienst van den bovenmenschelijken, gehemelden mensch ontwikkelde zich die van den vermenschelijkten, hemelschen God. De vrome wensch, uit vrees geboren, gaf wederom aan dien God het aanzijn. Kon de mensch ook de natuurkrachten niet verbannen, het was toch zijn wensch in den strijd om het bestaan en het bleef zijn eenige troost, als zijne phantasie deze machten van den schrik zag in handen van zulke wezens, die zijn beeld en zijn wezen hadden, die, al bewoonden zij bovenaardsche woningen, hem konden hooren, zien, beschermen en sparen. Want de vader van het godsgeloof is de trek tot zelfbehoud, die in alle menschen woont. De mensch, die in het bezit is van natuurkennis, over mechanika, physika, chemie gebiedt, ontleent aan de natuur hare krachten en neemt daaruit zijne bescherming, zijn voedsel, zijn gemak. Wat nu doet de mensch, die die wapens niet of gebrekkig kent? Hij wenscht die krachten te bezitten, heeft een verlangen daarnaar, zou ze gaarne in zijn dienst hebben. In dien wensch nu ligt, het is de onsterfelijke verdienste van Feuerbach, dit te hebben geleerd, de grond van den godsdienst. Elke wensch naar onmiddellijke, plotselinge, niet te verklaren hulp is godsdienst en de godsdienst omgekeerd niet anders dan de verschillende lijst van wenschen der verscheiden volkeren en tijden. God is, omdat hij vervullen kan, wat de menschen wenschen, de verpersoonlijkte onbeperktheid van menschelijk willen en wenschen. Wat de mensch voor zich wenscht, maar niet heeft, dat heeft hij aan zijn God. De onbevangen lezer zal nu echter gemakkelijk begrijpen, dat deze godsdienst in zijn wezen egoisme is.

Het godsdienstig geloof openbaart zich in verschillende vormen. De wijsgeerige uitdrukking voor het geloof aan een persoonlijk God als schepper en regeerder der wereld is *theïsme.* Deze vorm van godsgeloof is verreweg het meest verbreid. Het stelt zich God voor als een menschvormig wezen, dat troont in den hemel en vandaar de wereld regeert. Sinds Copernicus weten wij echter, dat een hemel als eene afzonderlijke plaats, als tegenstelling tot de wereld niet bestaat; sinds dien tijd was er dus voor den persoonlijken God woningsnood. Nu zeggen echter de theologen: God is overal. Maar dan is hij geen persoonlijk God, want een persoon kan niet overal zijn. Daarmede

komen wij tot het godsbegrip van het *deïsme*, dat zich God niet meer denkt als menschvormig persoon, maar als eerste en hoogste oorzaak der wereld, als grond der dingen. Dit is echter even onhoudbaar, daar het zijn God toch voorstelt als een wezen, afgescheiden van de wereld, zichzelf bewust en werkende naar een bepaald doel. Dat zulk een wezen eene hersenschim is, ligt voor de hand voor elk weldenkend mensch. Er bestaat immers geene kracht, die niet gebonden is aan de stof, die vrij zweeft boven de stof. En op grond van dit ontwijfelbaar feit is een God als eene afzonderlijke, geestelijke, van de stof onafhankelijke, vrij bestaande kracht eenvoudig eene onmogelijkheid(*). Ook het *pantheïsme*, volgens hetwelk God en de wereld tot elkander staan als de ziel en het lichaam van den mensch, ofschoon het iets aantrekkelijks bezit voor den denkenden mensch, kan toch voor het nadenkend verstand geen stand houden, omdat het aan tegenspraak lijdt. Want als de wereld werkelijk van God doordrongen was, dan moest zij overal goed en volkomen zijn. Dat nu is niet het geval. Tegen het pantheïsme spreekt dus alle betere kennis. Daarom wordt dit dan ook door de dieper denkende wijsgeeren van den nieuweren tijd evenzeer verworpen als het theïsme en het deïsme. Er blijft dus niets anders over dan het atheïsme, dat alleen den mensch plaatst op eigen beenen en hem zijne waarde teruggeeft, die opgeofferd was aan het theologisch spokengeloof.

Ziedaar, in hoofdzaak geheel in des schrijvers eigen woorden, zijne theorie over wezen, ontwikkelingsgang en waarde van den godsdienst, zooals die te vinden is in het vierde hoofdstuk van zijn boek. Van grondige studie van het onderwerp getuigt zij zeker niet. Dierendienst, heroëncultus, vereering van hemelsche machten: deze opeenvolging neemt hij in den godsdienst, wat betreft de objecten der vereering, aan. Argumenten brengt hij daarvoor niet bij. Deze zouden ook moeielijk te vinden zijn. In wat wij rechtstreeks van de geschiedenis van den godsdienst weten of door vergelijking van de voorstellingen der minst ontwikkelde volken van den tegenwoordigen tijd daaromtrent kunnen gissen, is al zeer weinig, wat haar aanbeveelt, zeer veel daarentegen, wat haar beslist weerspreekt. De vraag, of de godsdienst begonnen is met de erkenning en vereering van vrij in de lucht zwevende of aan allerlei aardsche voorwerpen - steenen, boomen, enz. - gebonden geesten en eerst daarna tot die van de hemelsche machten - de zon, den bliksem, enz. - is opgeklommen of wel deze laatste het eerste en het eerstgenoemde eene ziekelijke ontaarding daarvan is, deze vraag moge nog voor verschillende beantwoording vatbaar zijn, op grond van de feiten staat dit toch wel vast, dat de godsdienst in natuurbezieling zijn oorsprong heeft.

In allen gevalle is overigens de hier gegeven verklaring van den

(*) Korter en eenvoudiger nog wordt dit geloof afgemaakt in dit tweetal versregels: ‘Een wezen buiten 't *al*, ondenkbaar zal 't ons blijven, Want al wat *is* moet zijn begrepen in dat *al.*’

oorsprong van den dierendienst als volkomen mislukt te beschouwen. Zij is al dadelijk ten eenen male onvereenigbaar met het feit, dat het niet enkel of ook maar in de eerste plaats de voor den mensch meest te vreezen dieren zijn, die daarbij eene in het oog vallende plaats bekleeden; men denke slechts aan den bij de Semitische volken algemeen verbreiden stierdienst, aan de in Egypte - het classieke land van den dierencultus - boven alle andere heilig gehouden dieren, den ibis en de kat, aan de heiligheid, bij de Germanen aan paard en ooievaar toegekend, aan de raaf van Odhin, de uil van Athene, den adelaar van Zeus, enz. Bovendien is de verklaring van de dierenvereering uit vrees enkel voor het gevaar, dat den mensch van de zijde dier dieren dreigde, eene psychologische onmogelijkheid. Of hoe kon ooit bij een mensch, hoe onwetend en verward van voorstellingen dan ook, de gedachte opkomen, dat hij de gevaren, die hem van de zijde der verscheurende of vergiftige dieren dreigden, zou kunnen afwenden, door hun altaren te bouwen en daarop offers, symbolische gaven, te brengen, zelfs al bestond het gebruik, om inderdaad op bepaalde tijden menschen aan het wild gedierte prijs te geven? Uit de veronderstelde gewoonte, om het gevaar af te wenden, door den wilden dieren buit voor te werpen en zoo hun honger te stillen, laat zich niet, zooals de schrijver schijnt te meenen, het geloof afleiden, dat dat gevaar kan worden bedwongen of verzacht door symbolische gaven; tusschen dit geloof en de aan die gewoonte ten grondslag liggende gedachte gaapt een niet te overbruggen afgrond. Zelfs al bestond dat gebruik, zeg ik. Maar dat het inderdaad bestaan heeft, is toch, op zijn minst genomen, zeer twijfelachtig. Wel te verstaan, niet de gewoonte, dat veroordeelde misdadigers aan de wilde dieren werden voorgeworpen, zooals b.v. in den Romeinschen keizerstijd in den circus geschiedde, maar het gebruik, om menschen - of ook dieren - aan de eene landstreek onveilig makende wilde dieren prijs te geven, ten einde deze zachter te stemmen. De schrijver denkt hier blijkbaar aan verhalen als van den Minotaurus, van den draak der Germaansche legende, enz.; maar dit is toch wel zeker, dat wij daar te doen hebben, niet met historische herinneringen, maar met mythische verhalen.

En al even ongunstig moet geoordeeld worden over de stelling, dat de dienst van hemelsche machten is gevolgd op en zich heeft ontwikkeld uit de vereering van gehemelde menschen. Het oude euhemerisme, door Spencer in onzen tijd hernieuwd, volgens hetwelk de goden oorspronkelijk vergode menschen zijn en de godsdienst uit doodenvereering is ontstaan, mist toch ten eenen male den steun der feiten. Al is het een feit, dat vereering van de geesten van afgestorvenen in den alouden godsdienst eene belangrijke plaats heeft ingenomen, tevergeefs zoeken wij naar eenigen houdbaren grond voor de bewering, dat die doodencultus in tijdsorde aan het overige voorafging en oorspronkelijk het eenige was en dat dan daaruit de overige godsdienstige

voorstellingen en gebruiken zich ontwikkeld hebben. Het eenige historische feit, waarop onze schrijver zich hier beroept, is zonder eenigen twijfel geheel door hem misduid. Hij verwijst nl. naar de verhalen over Herakles en zijne overwinningen van den nemaeïschen leeuw, de lernaeïsche slang, het erymanthische everzwijn, enz. Maar wie over deze onderwerpen gaat schrijven, moest toch weten, dat èn Herakles èn de door hem ten onder gebrachte monsters mythische wezens zijn, dat nl. Herakles en Theseus en Rama en Siegfried en Osiris en Simson en hoe die sterke helden en redders ook heeten mogen, allen te zamen eenvoudig verpersoonlijkingen zijn der zon.

Bij de bepaling van het wezen en van den psychologischen grond van den godsdienst volgt de auteur Feuerbach. De oorsprong van den godsdienst is te zoeken in den wensch, de begeerte van den mensch naar wat hij langs natuurlijken weg zich niet verschaffen kan. God is de verpersoonlijkte onbeperktheid van menschelijk willen en wenschen. Wat de mensch voor zich wenscht, maar niet heeft, dat heeft hij aan zijn God. Alle godsdienst is dus naar zijn innerlijk wezen egoisme. Het gebrekkige der uitdrukkingen nu daargelaten - immers, God kan in geen geval omschreven worden als de verpersoonlijkte onbeperktheid van 's menschen wenschen; de definitie moet dan toch altijd luiden: ‘eene macht, die aan het onbeperkte willen en wenschen van den mensch te gemoet komt, daaraan correspondeert,’ - deze onjuistheid daargelaten, moet zeker erkend worden, dat in deze beschouwing een belangrijk deel waarheid ligt. Feuerbach's theorie is echter te veel besproken en gecritiseerd, hare eenzijdigheid en gebrekkigheid valt te zeer in het oog, dan dat het niet verwondering moet wekken, haar nu nog als het eind van alle wijsheid op het gebied der godsdienstwetenschap te hooren voorstellen. Om slechts één punt te noemen, dat voor de bepaling van de waarde van den godsdienst van beslissende beteekenis is: volkomen waar is het, dat de mensch bij zijne goden hulp zoekt en verwacht voor de vervulling van bepaalde behoeften en begeerten, dat er in elken godsdienst sprake is van een hoogste goed, dat de mensch in en door zijn godsdienst kan en moet bereiken; maar even waar is het ook, dat, zoodra de mensch zich eenigszins boven het allerlaagste peil van ontwikkeling verheft, met den godsdienst onafscheidelijk het geloof verbonden is, dat niet voor elken wensch van de goden vervulling mag worden gevraagd en kan worden verwacht, en dat op het hoogste peil van ontwikkeling dat hoogste goed een zuiver zedelijk goed wordt en zoo het streven daarnaar geheel het egoistisch karakter verliest; even waar ook, dat de goden van den aanvang af iets anders nog zijn dan helpende wezens, dat zij de dragers zijn eener hoogere, zedelijke wereldorde, wier wil zijne uitdrukking vindt in den zedelijken eisch, en dat deze laatste zijde der godsdienstige voorstellingen steeds meer op den voorgrond treedt. Met dit een en ander wordt in de hier besproken theorie geene rekening gehouden.

Daarmede is èn hare bepaling van het wezen van den godsdienst geheel onjuist èn hare schatting van zijne waarde in de hoogste mate onbillijk. Wel verre van het egoisme te stijven en aan te kweeken, draagt de godsdienst bij voortgaande ontwikkeling in steeds hooger mate een element in zich, dat bij uitnemendheid de kracht bezit, om het egoisme te fnuiken en het eigenwillig streven ten onder te brengen. Uitspraken, als deze auteur zich veroorlooft, als b.v.: dat de geloovige mensch in en door God alleen zichzelf ten doel heeft, dat de liefde tot God de zelfliefde is van den mensch, enz., verdienen dan ook inderdaad geene ernstige wederlegging. Wat de schrijver ter staving zijner beweringen aanvoert, - voorbeelden uit den fetisdienst, uit de Katholieke heiligenvereering, in het algemeen uit de onderste lagen van het godsdienstig leven, waarin het egoisme inderdaad ruw optreedt, - deze bewijzen alleen, dat niet alle zoogenaamde godsdienstige voorstellingen die hoogere, veredelende zijde van den godsdienst vertegenwoordigen. Daarvan een wapen te maken ter bestrijding van den godsdienst als zoodanig, is toch minstens even onbillijk, als de materialistische wijsbegeerte als onzedelijk te brandmerken op grond, dat velen in hare beginselen een vrijbrief zoeken voor de proclameering van de onbeperkte heerschappij van den zinnelijken lust. Die wijsbegeerte mag zeker niet veroordeeld worden op grond van het feit, dat vele zedelijk weinig ontwikkelden in hare negatie van God eene negatie meenen te vinden van de waarde en het bestaansrecht van het zedelijk ideaal. Maar even zeker mag het geenszins den godsdienst tot een verwijt worden gemaakt, dat vele zoogenaamd geloovigen in zich enkel die elementen der godsdienstige voorstellingen opnemen, waarmede deze zich aansluiten aan den natuurlijken trek tot zelfbehoud, om dan in het aldus verminkt - en dientengevolge ontaard - geloof een middel te zoeken en te vinden tot bevrediging hunner zinnelijke begeerten.

Bij des schrijvers critiek van de verschillende vormen van geloovige wijsbegeerte behoeven wij niet lang stil te staan. Wie vroeger reeds van theïsme en deïsme gehoord hebben, zullen hier zeker met verbazing vernemen, dat het een essentieel kenmerk van het theïsme is, dat God als een menschvormig wezen plaatselijk in den hemel wordt gedacht en dat men, door de alomtegenwoordigheid van God aan te nemen, van den bodem van het theïsme op dien van het deïsme overgaat. Evenzeer moet het den ingewijde in de beteekenis van den term pantheïsme en in de denkbeelden dier wijsgeeren, die men gewoonlijk als pantheïsten voorstelt, verwondering baren, hier te hooren, dat dat pantheïsme terstond verslagen is door de eenvoudige opmerking, dat niet alles in de wereld, naar menschelijken maatstaf gemeten, goed kan heeten, dat er nood, lijden en ellende, tweedracht, boosheid en verkeerdheid op de wereld is. De enkele opmerkingen, waarmede de schrijver deze theorieën meent te kunnen afmaken, hebben enkel de kracht, om te bewijzen, maar bewijzen dan ook zeer duidelijk, dat hij

van de beteekenis dezer namen en van den inhoud der daardoor aangeduide systemen niet dan uiterst verwarde en gebrekkige noties heeft.

Intusschen, één mensch kan niet alles; wie het geheele gebied van het menschelijk weten en denken tracht te omvatten, diens inzichten kunnen onmogelijk op ieder punt even scherp en helder zijn. Daarom kunnen er altijd verzachtende omstandigheden worden gepleit, waar deze auteur, die blijkbaar van de historische wetenschappen geene hoofdzaak heeft gemaakt en in eene niet godsdienstige omgeving leeft, blijkt van de wezenlijke beteekenis van den godsdienst geen begrip en van de godsdienstige verschijnselen in het heden en het verleden slechts zeer gebrekkige kennis te hebben. Erger is het, dat hij toont, ook waar hij poneert, volstrekt niet op de hoogte der zaak te zijn, en zelfs ten slotte blijkt niets te begrijpen van de leer, als wier profeet hij met zooveel zelfvertrouwen optreedt.

Die leer is het materialisme, wat de schrijver liever zou genoemd hebben: de monistische wereldbeschouwing. ‘De stof’, zoo luidt de titel van het tweede hoofdstuk, waarin hij een aanvang maakt met de thetische ontwikkeling zijner wijsgeerige theorie. In dat hoofdstuk wordt ons allereerst geleerd: Één ding is er altijd geweest en zal er altijd zijn, namelijk de *materie* of *stof.* Alle dingen en verschijnselen, die wij waarnemen in het oneindige heelal, bestaan uit stof of komen uit de beweging der stof te voorschijn. Die stof is eeuwig, d.w.z., dat zij altijd in gelijke hoeveelheid bestaan heeft en ook steeds zal bestaan. Veranderlijk is alleen de *vorm* van de stof. De stof is het absolute, het eeuwige, onvergankelijke, waaruit alles is ontstaan en waartoe alles terugkeert.

Naast die eeuwige stof en onafscheidelijk daarmede verbonden plaatst het derde hoofdstuk de *kracht.* Wat het eigenlijk wezen der kracht is, dat, verklaart de schrijver, kunnen wij eerlijk gesproken nog niet zeggen (sic!). Alleen zooveel staat vast, dat deze kracht gebonden is aan de stof, dus te recht mag heeten eene *eigenschap der stof.* Nooit is eene kracht waargenomen zonder stof of eene stof zonder kracht. Wij kunnen als grondwaarheid zeggen: zonder stof geene kracht, zonder kracht geen verschijnsel, dus ook zonder stof geen verschijnsel. De kracht is het innerlijk beginsel van de werkzaamheid van een ding. Wij kunnen de kracht alleen kennen in hare werking en daar wij deze als beweging waarnemen, kan de kracht bepaald worden als oorzaak van beweging. De kracht is, als eene onafscheidelijke eigenschap der stof en bijgevolg van eeuwigheid af met haar verbonden, even onvernietigbaar en ongeschapen als de stof.

In deze twee, de stof en de onafscheidelijk daarin wonende kracht, ligt dan de verklaring van het heelal. ‘De verschijnselen in de natuur, al zijn ze nog zoo samengesteld, zijn niets dan het individualiseeren der stof en onderstellen geen buitenstoffelijke of buitenwereldlijke kracht.

Naar gelang zich de stofdeeltjes naar soort, getal, hoedanigheid en verscheidenheid van ligging met elkaar verbinden, ontstaan de vormen der dingen, het veelvuldige rijk der verschijnselen.' Dit geldt niet enkel van de physische, maar ook van de psychische verschijnselen. 'Uit de beweging der deelen komt de ontwikkeling te voorschijn van toestanden (warmte, licht, electriciteit, magnetisme) en vormen, kortom, het veelvuldig rijk van verschijnselen. Het hoogere vermogen tot beweging komt overeen met de hoogere ontwikkeling. De hoogste ontwikkeling, die wij kennen, is het menschelijk organisme en daarin is de hoogste ontwikkeling de *hersenen*, waarmede ook het hoogste vermogen van beweging, dat wij kennen, is verbonden, namelijk wat wij *geest* noemen. De geest is dus evenmin iets naast de materie als de natuurwet, ja, hij is niet eens, algemeen beschouwd, eene eigenschap der stof als deze, maar alleen een bepaalde *soort van beweging*, verbonden aan een bepaald orgaan, de hersenen, waarmede hij leeft en sterft.'

De aldus ontwikkelde wereldbeschouwing nu wordt doorloopend voorgesteld als w e t e n s c h a p . T h e o l o g i e en w e t e n s c h a p , zoo luidt reeds de titel van het boek en die tegenstelling vinden wij telkens daarin terug. De eeuwigheid van (stof en) kracht heet 'een onomstootelijk, wetenschappelijk feit'. Tegenover de theologie, die achter de zinnelijk-waarneembare wereld eene andere, bovennatuurlijke wereld zoekt, die den grond en de bestemming zal uitmaken voor de natuurlijke, 'proclameert de wetenschap de zelfstandigheid der zinnelijk- waarneembare wereld'.

Deze laatste opvatting heeft de schrijver met de groote meerderheid zijner geestverwanten gemeen. De bekende geschiedschrijver van het materialisme, Friedrich Albert Lange, noemt het 'die Lieblingsansicht' der materialisten, dat het hedendaagsch materialisme een rechtstreeksch uitvloeisel is van de natuuronderzoekingen van den nieuweren tijd. 'Viele unter unsern Materialisten', zegt hij op eene andere plaats, 'gehen so weit, die Weltanschauung, zu welcher sie sich bekennen, gradezu als eine nothwendige Folge des Geistes der exacten Forschung hinzustellen; als ein natürliches Ergebniss jener ungeheuren Entfaltung und Vertiefung, welche die Naturwissenschaften gewonnen haben, seit man die speculative Methode aufgegeben hat und zur genauen und systematischen Erforschung der Thatsachen übergegangen ist.' Maar zelfs zonder zich de moeite te geven van haar opzettelijk te weerleggen, behandelt deze auteur, wien men toch geene vooringenomenheid tegen het materialisme ten laste kan leggen, die meening als eene dwaling. Hare onjuistheid is dan ook waarlijk niet moeielijk in te zien.

De stof met de haar inwonende krachten van aantrekking en afstooting (want tot deze twee zijn volgens onzen schrijver alle krachten terug te brengen) is het eeuwige, het absolute, dat den laatsten grond aller dingen uitmaakt: dit zal uitspraak der wetenschap zijn. Maar

hoe en waar kan het wetenschappelijk onderzoek tot het eeuwige en absolute doordringen? Dat onderzoek gaat uit van waarneming der verschijnselen en tracht dan elk waargenomen verschijnsel uit deszelfs naaste oorzaken, telkens het volgende uit het onmiddellijk voorafgaande af te leiden en de wetten op te sporen, die den loop der verschijnselen beheerschen. Maar al dadelijk, hoever het daarbij ook achterwaarts schrijdt, het komt op dien weg nooit met de vraag naar den oorsprong aller dingen in aanraking. De astronomie b.v. tracht van den bestaanden toestand van ons zonnestelsel tot den vroegeren op te klimmen; steeds verder in het verleden teruggaande, komt zij dan eindelijk tot den bekenden gasbol van Laplace. Nu kan zij zeker ook hierbij niet blijven staan; wederom zal zij de vraag stellen: vanwaar die gasbol? Maar die vraag beteekent dan niet: vanwaar de stoffen, die dien gasbol vormden? maar uitsluitend: welke toestand is er aan dien gasbolaardigen voorafgegaan en door welke oorzaken is dat geheel van stoffen uit dien vroegeren toestand in dezen laatsten overgegaan? Zoo blijft het steeds. En dat geldt natuurlijk geheel op dezelfde wijs voor elk gebied van het wetenschappelijk onderzoek. De vraag naar den oorsprong van eenig verschijnsel is daar nooit anders dan de vraag, wat aan het te verklaren verschijnsel als onmiddellijke grond en voorwaarde is voorafgegaan. Slechts in dezen zin heeft zij voor de wetenschap beteekenis en kan deze er een antwoord op gaan zoeken. Alle wetenschap toch berust op waarneming en inductie en tracht daardoor tot de oorzaken der waargenomen verschijnselen op te klimmen. Van de verklaring der waarneembare verschijnselen klimt zij dan verder tot die der niet rechtstreeks waarneembare op door toepassing van den stelregel, dat gelijke oorzaken steeds gelijke gevolgen hebben en omgekeerd. Zoo kan zij b.v. een antwoord vinden op bovengenoemde vraag: vanwaar die gasbol? van de empirisch erkende feiten uit, dat lichamen uit den vasten in den gasvormigen toestand overgaan onder den invloed van warmte en dat warmte wordt voortgebracht door beweging, door druk of stoot. Maar alle waarneming van verschijnselen is waarneming van overgang van het reeds bestaande uit den eenen toestand in een anderen. Slechts over zoodanige overgangen spreekt dan de wetenschap; voor de beantwoording der vraag naar den oorsprong der dingen heeft zij geenerlei aanleiding. In één woord, het wetenschappelijk onderzoek heeft ten doel en is erop aangelegd, om binnen den kring der bestaande wereldorde de opeenvolging en het onderling verband der verschijnselen te leeren kennen en de wetten dier opeenvolging te ontdekken; die wereldorde zelve kan het niet anders dan eenvoudig als gegeven aanvaarden, de vraag naar hare herkomst overlatende aan de bespiegeling. De door de wetenschap erkende en bij al hare onderzoekingen vooropgestelde wet van het behoud van arbeidsvermogen, wat onze schrijver noemt de wet van de eeuwigheid der kracht, - om nu de stof, de draagster dier kracht, voor een oogenblik te laten rusten - is dan ook inderdaad iets geheel

anders, dan hij ervan maakt. Zij beslist niet, dat stof en kracht er altijd zijn geweest en altijd zullen zijn, - daaromtrent getuigt het wetenschappelijk onderzoek rechtstreeks niets, daarmede heeft het ook niets te maken - maar eenvoudig, dat in de gegeven wereldorde bij alle wisseling der verschijningsvormen, door den ganschen loop der verschijnselen heen, de hoeveelheid kracht dezelfde blijft, anders uitgedrukt, de som van mogelijke en werkelijke beweging eene constante grootheid uitmaakt.

Evenmin voorts als op de vraag naar den oorsprong aller dingen geeft ook het wetenschappelijk onderzoek een antwoord op de vraag naar den diepsten grond der verschijnselen. Wel spreken de beoefenaars der natuurwetenschappen van atomen, niet verder ontleedbare substanties, die, zelf onveranderlijk, verschillende verbindingen aangaan en alzoo de grondbestanddeelen der verschillende lichamen vormen en tot wier onderlinge werking alle waargenomen werkingen en veranderingen te herleiden zijn. Daarmede is echter nog volstrekt niets uitgesproken omtrent het diepste wezen der dingen. Immers, waar chemie en physica alle verschijnselen op haar gebied tot atoombeweging herleiden, gaan zij geheel om buiten de vraag, wat nu die atomen eigenlijk zijn en in welke metaphysische betrekking zij tot elkander staan, of ze b.v. absoluut zelfstandige, volstrekt van elkaar gescheiden substanties zijn of wel, om het zoo uit te drukken, een gemeenschappelijken onder- of achtergrond hebben, door eene hoogere eenheid verbonden zijn; zelfs beslissen zij niets omtrent de vraag, of niet misschien die atomen zelf in den grond der zaak wederom samengestelde grootheden zijn, die alleen daarom aan het wetenschappelijk onderzoek als enkelvoudig zich voordoen, omdat zij onder geene ons bekende voorwaarden zich ontbinden. Over al deze vragen, over alles in één woord, wat betrekking heeft op het innerlijk wezen der atomen, kan het wetenschappelijk onderzoek niets hoegenaamd beslissen, juist omdat de atomen aan geene voor ons direct of indirect waarneembare veranderingen onderworpen zijn, waardoor licht over hun innerlijken aard zou kunnen worden verspreid. In één woord, blijft de wetenschap bij atomen als laatste beginsel staan, verklaart zij hare taak voor geëindigd, wanneer het haar gelukt is, de verschillende verschijnselen tot atoombeweging te herleiden, dat is niet, omdat men weet of ook maar voldoenden grond heeft, om te onderstellen, dat atomen werkelijk het diepste wezen van alles zijn, maar eenig en alleen, omdat het wetenschappelijk onderzoek geenerlei gegevens vindt, om verder door te dringen. De vraag blijft dan echter open, of er iets en, zoo ja, wat dan weer onder en achter die atomen en hunne door de wetenschap erkende werkingen ligt. Op die vragen heeft de wetenschap geen antwoord; zij liggen ten eenen male buiten haar gebied. Maar daarom staat dan ook elke theorie, die op die vragen een antwoord geeft, in welken zin dit zij, niet meer op het terrein der wetenschap, maar op dat der bespiegeling; is m.a.w. het

door onzen schrijver verkondigde materialisme, dat de atomen tot het absolute wezen der dingen verheft, evenzeer geloof als b.v. de leer, dat wat de wetenschap kent als door de ruimte verbreide atomen, in den grond der zaak slechts zijn centra van werkingen, altegader uitgaande van één allesomvattend wezen.

De verwarring van wetenschap en geloof heeft veel en velerlei ellende op de wereld gewrocht. De geschiedenis heeft daarvan op schier elke bladzijde te spreken. Onze schrijver en zijne partijgenooten leveren daartoe eene nieuwe bijdrage. Onder meer worden zij daardoor gebracht tot schromelijke oppervlakkigheid, gepaard aan verregaande, telkens in verdachtmaking uitloopende lichtvaardigheid in het oordeelen. In den waan, dat het wetenschappelijk onderzoek hun onmiddellijk inzicht verschaft in het wezen en den diepsten grond der dingen, versmaden zij het, gezette studie te maken van wat de wijgeerige bespiegeling daarover in het midden brengt, zoodra dit althans met hunne theorieën niet overeenstemt. Bepaaldelijk aangaande elke poging, om met aanvaarding van de resultaten der nieuwere wetenschap geloof in God, in een geestelijken grond aller dingen, in welken vorm dan ook, te handhaven, staat het *a priori* bij hen vast, dat zij halfheid, knoeiwerk is, waaraan het niet noodig is, ernstige aandacht te wijden. Zoo veroordeelen zij uit de hoogte, wat zij niet kennen. Onwillekeurig komen zij er dan toe, die pogingen, waaraan zij volstrekt geen recht van bestaan kunnen toekennen, waarvoor zij geen redelijken grond weten te vinden, te verklaren uit allerlei lage beweegredenen. Wanneer iemand, die toont met de nieuwere wetenschappelijke theorieën niet onbekend te zijn, nochtans niet uitspreekt, wat huns inziens de onmiddellijke en onvermijdelijke consequentie daarvan is, integendeel daarnaast vasthoudt, wat naar hunne voorstelling daarmede lijnrecht en duidelijk in strijd is, dan kunnen zij dat wel niet anders verklaren dan hieruit, dat zoo iemand de waarheid niet durft erkennen, dat hij uit menschenvrees, eigenbelang, enz. anders spreekt, dan hij denkt. Zoo zijn bepaaldelijk de moderne theologen volgens hen mannen, die moedwillig de waarheid verbergen en vervalschen. En niet alleen deze, maar ook die beoefenaars der natuurwetenschappen, die niet zonder voorbehoud het vrijdenkers-geloof belijden. Zoo zegt onze schrijver: ‘Het ontbreekt onder de mannen der officiëele wetenschap niet aan personen, die zich meesterlijk laten leiden, met opmerkzaamheid oplettende, uit welken hoek de wind waait. Voor dezulken is de wetenschap de melkgevende koe, die haar (l. hen) dagelijks van boter voorziet. Voor een goede betrekking, een fraaien titel enz. zijn zij in staat overtuigingen aan te nemen als nieuwe kleeren en het grootste verraad te begaan aan waarheid, recht en vrijheid. Geen wonder dus, dat de monistische (bedoeld wordt, naar wij vroeger zagen, met dezen naam bepaald de materialistische) leer tegensprekers aantreft ook uit de niet theologische kringen.’ En geheel in denzelfden geest laat zich de

aankondiging van dit werk in *De Dageraad* uit. ‘Nog altijd’, luidt het daar, ‘loopen de meeste natuuronderzoekers met den wijsvinger op den mond. *Gottesgefährliche* meeningen fluisteren zij slechts onder elkander in een stil hoekje. Laat de een of ander zich al eens een onbedacht woord ontglippen, dan laten de anderen direkt hun waarschuwend *sst* hooren. Als kippen, die hunne eieren wegleggen, verbergt de meerderheid hare goddoodende en onsterfelijkheidroovende meeningen onder een berg van geleerdheid, opdat maar het volk die niet vinde en zich ten nutte make.’ Deze en dergelijke onhebbelijkheden (*sit venia verbo!*) kunnen alleen voorkomen worden, maar worden ook zeker voorkomen, wanneer men behoorlijk leert onderscheiden tusschen wat resultaat is van het wetenschappelijk onderzoek, - daaronder begrepen de door dit onderzoek geëischte en gewettigde hypothesen - en de conclusies eener meer of minder streng aan die resultaten zich aansluitende, maar in elk geval daarboven uitgaande bespiegeling; bepaaldelijk leert inzien, dat de materialistische wereldbeschouwing, volgens welke het eeuwige, absolute wezen der dingen te zoeken is in de stof, in atomen met daaraan eigen mechanische kracht van aantrekking en afstooting, ver uitgaat boven de wetenschappelijke atoomtheorie; dat de wetenschap als zoodanig nooit leidt of leiden kan tot eene uitspraak aangaande het waarachtig zijnde, het diepste wezen en den laatsten grond aller dingen en dus uit haar aard noch materialistisch noch anti-materialistisch is; dat in één woord die materialistische wereldbeschouwing tegenover de verschillende spiritualistische systemen niet staat als wetenschap tegenover onwetenschappelijk bijgeloof, maar eenvoudig als geloof tegenover geloof.

Als geloof tegenover geloof. Het zij zoo; maar dan toch als het eenig redelijke, immers het eenige streng aan de door het wetenschappelijk onderzoek geconstateerde feiten zich aansluitende en daaruit slechts de wettige consequenties trekkende geloof tegenover willekeurige, buiten de feiten omgaande en dus ten slotte onredelijke bespiegeling, zal men misschien antwoorden. Ook al moest dit tot op zekere hoogte worden toegegeven, al moest m.a.w. worden erkend, dat het materialisme, zooals het door onzen schrijver wordt uitgewerkt, minder ver boven die feiten uitging, minder daardoor niet rechtstreeks geëischte elementen in zich bevatte dan b.v. eene spiritualistische wereldbeschouwing, dan nog zou het hier besproken onderscheid niet uit het oog mogen worden verloren. Daargelaten nu, dat het voor een wijsgeerig stelsel, dat een naar alle zijden bevredigend beeld der wereld tracht te geven, altijd slechts tot op zekere hoogte eene aanbeveling is, dat het zich enkel houdt aan de gegevens der wetenschap, die immers slechts een deel, eene bepaalde zijde der waarheid onthult, de conclusies van het bespiegelend denken hebben in geen geval dezelfde mate van zekerheid als de wettig verworven resultaten van wetenschap-

pelijk onderzoek. De erkenning, dat eene bepaalde overtuiging behoort tot den kring, niet der wetenschappelijke waarheden, maar der wijsgeerige overtuigingen, moet en zal dan altijd, hoe gewettigd overigens die overtuiging ons moge voorkomen, aansporen tot bedachtzaamheid in het oordeelen, terughouden van dat lichtvaardig uit de hoogte verwerpen van afwijkende meeningen, van dat verdenken en verdachtmaken van de goede trouw der verdedigers dier meeningen, dat, zooals ik boven opmerkte, bij dezen auteur en zijne geloofsgenooten, evenals hij de, aan dezelfde verwarring zich schuldig makende, supranaturalistische theologen zoo onaangenaam aandoet. Het is echter, op zijn minst genomen, zeer twijfelachtig, of werkelijk het materialisme den lof verdient van beter dan eenig ander wijsgeerig stelsel zich aan de resultaten der nieuwere wetenschap aan te sluiten, in het algemeen het bij uitnemendheid redelijke of zelfs het volstrekt eenig redelijke te zijn.

Voor dezen auteur staat dit boven alle bedenking verheven. Op hoogen toon verwerpt hij het geloof aan een gegrond zijn der phaenomenale wereld in een oneindigen geest. Hij heeft geene woorden, sterk genoeg, om dat geloof en deszelfs verdedigers te veroordeelen. Het heet ‘logisch en empirisch onmogelijk’; het is eene ‘onmogelijk genoeg te veroordeelen aanmatiging der godgeleerdheid’, dat zij ‘nog brutaal genoeg’ is, om hare geloofsstellingen vast te houden, enz. Over zijne hierop betrekkelijke argumentatie heb ik straks nog eene enkele opmerking te maken. Voorloopig neem ik de hier te stellen vraag op zichzelve: is inderdaad de leer, dat de geheele wereldontwikkeling het gevolg enkel is van de werking van mechanische krachten, meer met de beginselen der nieuwere wetenschap in overeenstemming, is zij in het algemeen redelijker dan - ik zeg niet, de oude supranaturalistische leer, volgens welke het werken Gods bestaat in eene van buiten af aangebrachte leiding en wijziging van de werking van zelfstandige natuurkrachten, maar dan - de gedachte, dat in en door het mechanisch verloop der verschijnselen een denken en willen Gods zich verwezenlijkt, dat natuurlijk niet grof anthropomorphistisch, maar enkel als eene verwijderde analogie van het menschelijk denken en willen is op te vatten?

En dan heb ik allereerst te herhalen, wat in het boven opgemerkte reeds ligt opgesloten, dat hot wetenschappelijk onderzoek in geen geval rechtstreeks daaromtrent iets hoegenaamd beslist. Dit is inderdaad gemakkelijk in te zien. Neem voor een oogenblik aan, dat de beweging der stof, waarin geheel de ontwikkeling der phaenomenale wereld haar oorsprong heeft, werkelijk de openbaring is van een zoodanig ordenend denken en willen Gods. Stel u daarbij den aanvang dier beweging voor als geschiedende voor het oog van een op menschelijke wijze waarnemenden geest. Dan zou, daar toch de werking Gods niet gedacht kan worden als door zichtbare middelen en werktuigen plaats grijpende, die waarnemer niets anders zien dan de beweging der stof en zou hij dus nood-

wendig den indruk ontvangen, alsof de stofdeeltjes uit eigen aandrang elkander zochten, zich tot lichamen verbonden, enz. M.a.w.: ook wanneer er een doelmatig werkend God is, dan kan toch de door Hem gewerkte wereldontwikkeling zich aan onze waarneming nooit anders voordoen dan als een door immanente krachten veroorzaakt en beheerscht proces. Dan kan echter ook nooit het feit, dat de wereldontwikkeling zich alzoo aan ons voordoet, gelden als een argument tegen de erkenning van een daaraan ten grondslag liggend denken en willen Gods.

Maar nu dan de quaestie van de meerdere redelijkheid. Kracht kunnen wij, zelf spreekt onze schrijver het uit, niet nader omschrijven dan als oorzaak van beweging. Met te spreken van eene den stofdeeltjes eigen kracht van aantrekking en afstooting, spreken wij enkel uit, dat er iets is, wat die stofdeeltjes, in elkaars nabijheid komende, volgens vaste regels elkaar doet naderen of zich van elkaar verwijderen, zonder dat wij dat *iets* nader kunnen omschrijven; constateeren wij dus in den grond der zaak enkel het feit, dat de stofdeeltjes zich aldus bewegen, zonder dat van het *waarom* iets blijkt. Maar waarom is het dan redelijker, te blijven staan bij eene elk stofdeeltje op zichzelf eigen mechanische kracht, dan daarin de openbaring te zien van een oneindig, allesomvattend denken en willen, mits dit laatste niet voorgesteld op menschelijke wijs? Omdat, aangenomen al het bestaan van een oneindigen geest, eene werking van dien geest op de stof toch volkomen onbegrijpelijk zou zijn? Het antwoord op deze bedenking kan allereerst bestaan in de wedervraag: is dan de werking van stofdeeltjes op elkander iets minder onbegrijpelijk? Onzen schrijver zou deze vraag zeker vreemd klinken. Hij is gereed met de hypothese van een aan de atomen eigen vermogen, om elkaar aan te trekken en af te stooten, en blijkt zelfs niet te vermoeden, dat daarbij nog bezwaren overblijven. Maar zijn deze er toch niet inderdaad en zijn ze zelfs niet volstrekt onoplosbaar? Van eene - tot in bijzonderheden met de voorstelling van dezen auteur overeenstemmende - bespreking van dit punt door Moleschott zegt de reeds genoemde geschiedschrijver van het materialisme, F.A. Lange: ‘In Moleschotts *Kreislauf des Lebens* trägt ein längeres Kapitel die Ueberschrift “Kraft und Stoff”. Das Kapitel enthält eine Polemik gegen den aristotelischen Kraftbegriff, gegen die Teleologie, gegen die Annahme einer übersinnlichen Lebenskraft und andre schöne Dinge; aber keine Silbe über das Verhältniss einer einfachen Attractions- und Repulsivkraft zwischen zwei Atomen zu den Atomen selbst, die als Träger dieser Kraft gedacht werden. Wir hören, dass die Kraft kein stossender Gott, aber wir hören nicht, wie sie es anfängt, um von einem Stofftheilchen aus durch den leeren Raum hindurch in einem andern eine Bewegung hervorzurufen. Im Grunde erhalten wir nur Mythus für Mythus. “Eben die Eigenschaft des Stoffes, welche seine Bewegung ermöglicht, nennen wir Kraft. Grundstoffe zeigen ihre Eigenschaften nur im Verhältniss zu andern.

Sind diese nicht in gehörige Nähe, unter geeigneten Umständen, dann äussern sie weder Abstossung noch Anziehung. *Offenbar fehlt hier die Kraft nicht*; allein sie entzieht sich unsern Sinnen, weil die Gelegenheit zur Bewegung fehlt. Wo sich auch immer Sauerstoff befinden mag, hat es Verwandtschaft zum Kalium." Hier finden wir Moleschott tief in der Scholastik; seine "Verwandtschaft" ist die schönste qualitas occulta, die man verlangen kann. Sie sitzt im Sauerstoff wie ein Mensch mit Händen. Kommt Kalium in die Nähe, so wird es gepackt; kommt keins, so sind doch wenigstens die Hände da und der Wunsch Kalium abzufassen.' Geldt deze critiek niet elke denkbare voorstelling van stofdeeltjes, begaafd met kracht en daardoor op elkaar werking uitoefenende?

Hier zijn wij inderdaad gekomen op een punt, waarop het materialisme, dat de door de wetenschap erkende atomen tot het absolute, tot het diepste wezen der dingen verheft, zich als volstrekt onbevredigend doet kennen. De atomen, door ledige ruimte van elkander gescheiden, - zoo toch moeten zij gedacht worden, zal niet beweging, slingering der atomen ondenkbaar worden, - zullen nochtans werking op elkaar uitoefenen; zij zullen m.a.w. zelfs zonder elkaar aan te raken, - wat overigens de zaak weinig minder onbegrijpelijk zou maken - elkaars nabijheid gevoelen, elkaar zoeken en ontvlieden: ligt niet hierin eene onoverkomelijke moeielijkheid voor het denken, eene innerlijke tegenstrijdigheid, die men wel - zooals dan ook gemeenlijk geschiedt - door het woord kracht kan bedekken, maar die terstond weer te voorschijn treedt, zoodra men gaat vragen, welk begrip nu aan dat woord 'kracht' te verbinden is? Voor de wetenschap levert dit geen bezwaar op; zij heeft enkel tot doel, de verklaring der verschijnselen zoover mogelijk te vervolgen; zij kan dan ten slotte bij atomen en atoombeweging blijven staan, zonder er zich om te bekommeren, dat zij moet erkennen, niet te begrijpen, wat die atomen zijn en wat hen zich doet bewegen en beweging veroorzaken. Maar voor de wijsgeerige bespiegeling, die den draad opneemt, juist waar het wetenschappelijk onderzoek dien laat glippen, ligt in de ongerijmdheden, waartoe het denken bij de uitwerking van het begrip van atomen en van mechanische werking, door die atomen op elkaar uitgeoefend, onvermijdelijk vervalt, een hinderpaal, om bij die atomen te blijven staan en deze te proclameeren tot het absolute wezen der dingen; haar dwingt dit feit op zijn minst tot het vermoeden, dat in en achter die stof iets anders, iets van anderen aard ligt, tot de erkenning, dat de atomistiek niet het laatste woord onzer wereldbeschouwing kan en mag zijn, maar vandaar tot de erkenning eener hoogere eenheid is op te klimmen.

En hieraan paart zich dan iets anders. Tot de conclusie, dat de formules 'stof en kracht' geenszins kunnen erkend worden als omschrijving van het diepste wezen der dingen, worden wij ook van eene andere

zijde nog gedrongen, door nl. de aandacht te vestigen op de verschijnselen van het geestelijk leven, zooals wij die rechtstreeks in onszelven waarnemen en dan verder op grond daarvan bij onze medemenschen en ook bij de dieren, althans bij de hoogere diersoorten, veronderstellen. De geest is, decreteert onze schrijver, niet iets zelfstandigs, niet eens eene eigenschap der stof in het algemeen, maar eenvoudig een bepaald soort van beweging, verbonden aan een bepaald orgaan, de hersenen. Maar moeielijk is het, voor deze uitspraak ook maar een schijn van grond te vinden. Wel gaan ongetwijfeld de eigenaardige verschijnselen van geestelijk leven, de bewustzijnstoestanden, altijd gepaard met bewegingsverschijnselen in de hersenen, maar die bewustzijnstoestanden - denken, gevoelen en willen - als zoodanig zijn toch niet te brengen onder het begrip van beweging; en niets geeft ons grond en recht, de beweging in de hersenen voor het eigenlijke wezen, voor de hoofdzaak en die bewustzijnstoestanden voor iets bloot bijkomstigs te verklaren of ook de laatste op de eerste als hun grond en oorzaak terug te voeren. Immers, daargelaten nu, dat niemand zich eenige voorstelling kan maken, hoe beweging en voorstelling of aandoening in elkaar kunnen overgaan, niet dit is het verloop der zaak, dat op een bepaald punt de beweging der hersenmoleculen ophoudt en vervangen wordt door voorstelling en aandoening; die beweging loopt door, maar daarnaast en parallel als het ware daaraan merken wij nu door innerlijke ervaring eene tweede reeks van verschijnselen op. M.a.w.: het geestesproces is, physiologisch beschouwd, eene aaneenschakeling van bewegingsverschijnselen, maar deze blijken nu slechts de ééne zijde ervan te zijn; de keerzijde vormen de bewustzijnsverschijnselen. Hier blijkt dus, dat de bewegingsverschijnselen in geen geval overal het wezen, het geheele, volle wezen der dingen uitmaken; geeft dit niet althans grond tot het vermoeden, dat in het algemeen achter de atoombeweging, die het natuurwetenschappelijk onderzoek ons doet kennen, nog iets anders, iets van anderen aard ligt? Wederom kan ik hier F.A. Lange citeeren. Ik doe dat met te meer vrijmoedigheid, omdat Lange niet behoort tot de ‘theologische duisterlingen’, noch ook tot hen, ‘die van de wetenschap eene melkkoe maken’, maar bepaald gerekend moet worden tot de mannen, ‘die kennis paren aan den moed der overtuiging’, gelijk hij dan ook van onzen auteur het vereerend epitheton ‘de wakkere’ ontvangt. Lange nu, die het materialisme hoog - naar het oordeel van vele bevoegden zelfs te hoog - waardeert, maar desniettemin het gebrekkige ervan niet voorbijziet, laat zich over het hier besproken punt aldus uit: ‘Von der todten, stummen und schweigenden Welt der schwingenden Atome wissen wir nichts, als dass sie eine nothwendige Vorstellung für uns ist, insofern wir den Causalzusammenhang der Erscheinungen in wissenschaftlicher Weise darstellen wollen. Da wir aber auf einem Punkte gesehen haben, dass diese nothwendige Vorstellung nicht *das Gegebene,* nämlich *unsere*

Empfindungen, sondern nur *eine gewisse Ordnung im Entstehen und Vergehen desselben* erklärt, so müssen wir einsehen, dass diese Vorstellung nach ihrer ganzen Natur und ihren nothwendigen Principien nicht geeignet ist, uns das letzte, innerste Wesen der Dinge zu enthüllen.' 'Hinter den Vibrationen des Hirns stecken unsere eignen Empfindungen; daher können wir die "Grenze des Naturerkennens" an diesem Punkte *aufzeichnen*; dass sie aber nur hier liege und nicht vielmehr im Charakter des Erkennens selbst, muss uns mindestens bei einigem Nachdenken sehr unwahrscheinlich vorkommen.' Ik kan mij hier overigens op onzen schrijver zelf beroepen. In een later gedeelte van zijn werk, bij de bespreking van het ontstaan van het leven op aarde, handelende over de nieuwere opvatting, die nergens, ook niet tuschen het rijk der anorganische en dat der organische natuur, eene kloof erkent, merkt hij op: 'De grootste moeilijkheid bij deze opvatting kon het te voorschijn treden van den geest, van de gewaarwording en den wil in den dierlijken vorm des levens veroorzaken.' 'Die moeilijkheid', luidt het dan, 'kan alleen daardoor overwonnen worden, dat wij gewaarwording en wil als innerlijk wezen van alle oorspronkelijke wezens, dus als kern en kiem van alle krachten, die doordrongen tot het geheel (sic!), aannemen en de gewaarwording en wil van dierlijke wezens als de hoogere koncentratie en vrijwording van deze oorspronkelijke stoffen (sic!) der geheele natuur. In een beeld samengevat: de geheele lagere natuur is de slaap van den geest, die in de dierlijke organisatie eindelijk ontwaakt evenals het dier zelf van den eenen toestand in den anderen overgaat. De natuur is dus leven en geest, maar op verschillende trappen van verschijning.' Maar deze nieuwe leer brengt ons dan reeds terstond veraf van het hier besproken, door den auteur overigens ingenomen standpunt, waarop het heelal wordt verklaard voor een samenstel van met bloot mechanische kracht tot beweging begaafde en onder den invloed daarvan zich bewegende stofdeeltjes.

Ook met deze wijziging (?) blijft echter de materialistische leer, dat atomen, op zichzelf staande, absoluut gescheiden substanties, het laatste wezen der dingen uitmaken en zoo alles, ook de geest, bestaat uit eene veelheid van deelen, blijft, zeg ik, deze leer in strijd met de feiten van het geestelijk leven, gelijk wij die door onmiddellijke, innerlijke ervaring kennen. 'De hersenen denken', zegt het materialisme; en bekend is de uitspraak, dat 'de hersenen de gedachten afscheiden, evenals b.v. de lever de gal'. Maar met deze vergelijking is toch voor recht verstand der zaak inderdaad niets gewonnen; immers, zij stelt eenvoudig volkomen onvergelijkbare dingen naast elkander. Want de gedachten zijn niet als de stoffelijke afscheidingen der overige organen op zichzelf in de ruimte bestaande dingen, zij bestaan enkel in een subject, zij zijn toestanden van dat subject, van het ik; in één woord, er zijn niet enkel gedachten, er is een denkend ik. Dit punt

wordt in de materialistische verklaringen over het ontstaan der geestesverschijnselen in den regel eenvoudig voorbijgezien. Men tracht door allerlei redeneeringen en vergelijkingen de gedachte aannemelijk te maken, dat de beweging der hersenmoleculen voorstellingen, beelden der dingen kan doen ontstaan, maar het ik, dat die beelden ziet, die voorstellingen in zich opneemt, het bewustzijn, waarin zij samenkomen, zich afspiegelen of hoe men het noemen wil, dit blijft ten eenen male onverklaard(*). En toch, juist hierin ligt voor het materialisme met zijne atomenleer de groote moeielijkheid. Inderdaad, hoe meer men bepaald met het oog hierop die uitspraak: 'de hersenen denken', overweegt en ontleedt, des te sterker valt het in het oog, dat zij ten eenen male onhoudbaar is. Immers, wat zijn de hersenen? Een samenstel, eene veelheid van atomen. Wie of wat denkt nu? Ieder atoom op zichzelf, hetzij dan geheel onafhankelijk, hetzij onder den invloed der gezamenlijke beweging? Maar dan hebben we vooreerst in plaats van één ziel eenvoudig eene veelheid van zielen, juist zoovele, als er atomen in de hersenen, althans in het centrale deel der hersenen zijn, en is in de tweede plaats de empirisch erkende eenheid van het bewustzijn volstrekt onverklaarbaar. Of is de gedachte het resultaat eerst van de werking der gezamenlijke atomen, in dezer voege, dat elk afzonderlijk atoom een deel van de gedachte voortbrengt en deze dan ontstaat door de samenvoeging of samenvloeiing van al die deelen? Maar vooreerst, waar en hoe vereenigen zich die deelen en waarin rust de voltooide gedachte? En in de tweede plaats, is niet de onderstelling, dat eene gedachte of voorstelling zou ontstaan uit de samenvoeging van een aantal deelen, eenvoudig ongerijmd? Hebben wij ons de zaak dan zoo voor te stellen, dat elk atoom door zijne

(*) Een treffend bewijs daarvan levert o.a. Büchner in eene lezing over den oorsprong van den godsdienst, opgenomen in *De Dageraad*, VII, pag. 80 vlg. Daar hooren wij nl.: 'Wanneer men bedenkt, welke gecompliceerde machines zelfs de mensch leveren kan, terwijl hij zich slechts van drie of vier natuurkrachten bedient, zoo zal men begrijpen, dat diezelfde eenvoudige krachten in de meest samengestelde machine, die men zich voorstellen kan, in staat zijn de meest buitengewone bewegingsverschijnselen te voorschijn te roepen. In het bijzonder bereikt het mechanisme van het zenuwstelsel en van de hersenen bij de hoogere en hoogst georganiseerde wezens zulk eene volkomenheid, dat de daardoor bewerkte verschijnselen in den vorm van psychische krachten iets schijnen te zijn, dat principiëel onderscheiden is van de gewone natuurkrachten, terwijl zij toch in werkelijkheid slechts de hoogste trap van de physiologische functies vormen.' Is - om dit in het voorbijgaan op te merken - hierop niet eenvoudig te antwoorden: wat hier te verklaren is, is niet eene machine, die bijzonder kunstige verrichtingen volvoert, maar eene, die bewustzijn, gevoel heeft van wat zij doet. En zoolang de vorderingen der natuurwetenschap en harer toepassingen op de industrie ons wel brengen tot steeds kunstiger machines, maar zelfs geen stap nader tot machines, die weten, wat zij doen, zoolang behooren redeneeringen als deze buiten het debat te worden gehouden, daar zij enkel van den weg afbrengen. Maar wat nu het merkwaardige is, bijna onmiddellijk op het hier geciteerde volgt kalmweg deze uitspraak: 'Ongetwijfeld bestaat er nevens de uitwendige zintuigen ook nog een zoogenaamd *innerlijk* zintuig, dat ook het *bewustzijn* genoemd wordt en ons doet waarnemen, wat er in het binnenste van onze ziel omgaat.' Vrage: waar zijn op materialistisch standpunt die *wij* te plaatsen, wier orgaan het bewustzijn is en die met dat orgaan waarnemen, wat er in de ziel, d.i. in de hersenmachine omgaat?

werking in de omliggende atomen eene zekere werking opwekt, zijne beweging als het ware daarop overdraagt, en deze werkingen zich voortplanten van atoom tot atoom, totdat eindelijk in het laatste lid der reeks door de gecombineerde werking van al de gezamenlijke atomen de gedachte ontstaat? Maar dan is de arbeid van dit laatste lid der reeks van geheel anderen aard dan die der overige, houdt dit atoom daarmede op, enkel een atoom naast andere te zijn en gelijkelijk deel te hebben aan den gemeenschappelijken arbeid; dan is het ten slotte dit atoom, dat eigenlijk denkt, en is de werkzaamheid der overige slechts voorwaarde en hulpmiddel voor het denken, staan deze dus tot het eerstgenoemde in geheel dezelfde verhouding als in de spiritualistische systemen de hersenen staan tot de ziel; in één woord, dan hebben we hier eenvoudig de eerst verworpen ziel terug en is de gansche schoone uitspraak: 'de hersenen denken', te niet gedaan. Hoe men het dan ook keere of wende, die uitspraak blijkt geen zin te hebben. Onweerlegbaar is inderdaad de opmerking van Dubois-Reymond in zijne bekende rede *Ueber die Grenzen des Naturerkennens*: 'Es ist in keiner Weise einzusehen, wie aus dem Zusammenwirken der Atome Bewusstsein entstehen könne. Wollte ich selbst die Atome schon mit Bewusstsein ausstatten, so würde doch noch weder das Bewusstsein überhaupt erklärt, noch würde für das Verständniss des einheitlichen Bewusstseins des Individuums damit irgend etwas gewonnen sein.' En volkomen juist zegt in aansluiting daaraan Lange bepaald van de ook door onzen schrijver, zooals wij boven zagen, op eene enkele plaats verkondigde theorie, volgens welke bewustzijn eene algemeene eigenschap der atomen is: 'Zwei Räthsel würden dabei immer bestehen bleiben; die Vorstellung von *Kraft und Stoff* wäre mit allen den bisherigen Schwierigkeiten behaftet und mit einer neuen, grösseren dazu. Das *Bewusstsein* aber würde zwar durch einen Band mit der Materie verbunden sein, aber seine *Einheit* in ihrem Verhältnisse zu der *Vielheit der constituirenden Empfindungen* würde im Grunde noch die gleiche Unbegreiflichkeit in sich schliessen wie früher das Verhältniss des Bewusstseins zu den Schwingungen der Atome des Gehirns.'

Zoo leidt dan ook de beschouwing van de verschijnselen van het geestelijk leven van verschillende zijden tot dezelfde conclusie, waartoe, zooals wij boven zagen, eveneens de overweging van de onderlinge werking der atomen op elkander leidt, dwingen deze beide gelijkelijk tot de erkenning, dat wij in de door de wetenschap erkende atomen en hunne werkingen het eigenlijke wezen en den diepsten grond der dingen niet vinden, dat daaronder en daarachter iets anders, iets van anderen aard moet worden ondersteld. Door onmiddellijke, innerlijke ervaring leeren wij in dat geheel van zich bewegende stof, als hoedanig de physiologie ons onszelven doet kennen, eene geestelijke, door gedachte en wil beheerschte eenheid kennen. Daarbij staat het, op grond van de onmogelijkheid, om zich de onderlinge werking der stofdeeltjes op

elkander anders te verklaren, vast, dat door de geheele natuur heen boven de veelheid eene eenheid staat; niet eene bloot fictieve eenheid, als som enkel der samenstellende deelen, maar eene reëele eenheid, die de veelheid der deelen in zich opneemt en deze tot den rang van bloot relatief ware voorstelling reduceert. Is dan onredelijk het vermoeden, dat ook die eenheid der natuur als eene geestelijke eenheid is te verstaan, dat ook daarin achter de door ons waargenomen beweging der stof gedachte en wil moet worden ondersteld? Dat voor zoover wij kunnen nagaan, het geestelijk leven bij mensch en dier aan een bepaald orgaan, de hersenen, gebonden is, dat staat toch aan dat vermoeden niet in den weg; het verbiedt ons enkel, - wat reeds uit den aard der zaak eene ongerijmdheid is - het denken en willen van den oneindigen geest anders op te vatten dan als eene bloot verwijderde analogie van dat der eindige wezens, het op te vatten als een evenals het onze op waarneming gegrond, discursief denken en willen.

Ik ga op dit punt niet verder door. Het is geenszins mijn doel, hier tegenover het door den schrijver verkondigde stelsel een ander te plaatsen en b.v. eene verdediging te leveren van de door hem bestreden godsdienstige wereldbeschouwing. Daartoe zou zeer zeker veel meer en ten deele geheel iets anders nog worden vereischt. Maar wij hebben hier te doen met wat deze auteur ons geeft. En dan is, meen ik, het gezegde voldoende, om te doen uitkomen, dat dit geenszins is, wat hij meent, dat het is; bepaaldelijk, dat wat hij voorstelt als uitspraak der wetenschap, inderdaad een geloof is als elk ander; en wel een geloof, dat ten onrechte aanspraak maakt op het monopolie van wetenschappelijkheid en beweert, beter dan de nieuwere spiritualistische systemen zich aan te sluiten aan de uitspraken der moderne wetenschap, integendeel, door die uitspraken voetstoots te verheffen tot eene leer over het diepste wezen der dingen, de beteekenis daarvan en in het algemeen het karakter der wetenschap ten eenen male miskent; dat zoodoende, wel verre van redelijker te zijn dan de geloofstheorieën, waartegen het optreedt, het redelijk denken plaatst voor volstrekt onoverkomelijke bezwaren, en ten slotte niet enkel op dezen grond, maar ook op grond van wat onmiddellijke ervaring ons leert, als ten eenen male onbevredigend te veroordeelen is(*).

(*Wordt vervolgd.*)

Noord-Schermer, Augustus 1886.

A. BRUINING.

(*) Niet oneigenaardig is dan ook het materialisme genoemd: ‘De onzinnige metaphysica van hen, die zich verbeelden er geen metaphysica op na te houden.’ (Van der Wijck, *Zielkunde*, I, blz. 180.)

De Magdalenavraag.

Magdalena, Evangelisch jaarboekje onder redactie van H. Pierson, W. v.d. Bergh en J. Esser Jr., 1885-1886.

I.

Van October 1879 tot en met Mei 1880 bracht *De Tijdspiegel* eene reeks ‘sociale studiën’ van mijne hand, die betrekking hadden op het sociale leven, de moraal en de prostitutie. Daarvan was nommer IV (Januari 1880) geheel en al gewijd aan de leus der zoogenaamde Nederlandsche prostitutiebeweging: ‘Getuigen en redden’. De Christelijke grondslag, waarop het reddingswerk rust en waarvan tot nog toe feitelijk geen enkel reddingshuis afgeweken is, werd daarin door mij als noodzakelijk, of liever als onmisbaar voor elken positieven arbeid op het gebied der barmhartige liefde erkend en ten volle gewaardeerd. Daarentegen kwam mij de keus der methode hoogst bedenkelijk voor. In de eerste plaats toch is de zeer ingewikkelde prostitutiequaestie niet geschikt voor eene volksbeweging. Ook verdient de stelling van den opvolger van den vromen en menschkundigen Ds. O.G. Heldring te Zetten: ‘dat het redden *niet* de hoofdzaak is, maar dat het in de eerste plaats op het getuigen aankomt’, noch ondersteuning noch sympathie. Eindelijk is de vermenging van getuigen en redden een nadeel voor de verdere ontwikkeling van het reddingswerk.

Het ‘getuigen’ bezit reeds op zichzelf beschouwd eene zeer twijfelachtige waarde en is in de meeste gevallen nauw verwant met de phrase. Bij het getuigen loopen de leiders der beweging gevaar, hunne eigen persoonlijkheid geheel op den voorgrond te plaatsen, hetgeen steeds ten koste der zaak en van het beginsel geschiedt. Getuigende, wordt gaandeweg het zwaartepunt van de daad of van de handeling naar het gesproken en geschreven woord verlegd en het natuurlijk gevolg daarvan is, dat de werkelijk positieve arbeid een extensief in plaats van een intensief karakter verkrijgt. Getuigende, verandert allengs een algemeen maatschappelijk belang in eene partijquaestie, die

de hartstochten in beweging brengt, terwijl gelijktijdig de zucht naar populariteit en volksgunst eene hoofdrol speelt. Daaronder lijdt het gehalte der zaak; daarbij gaat de Christelijke grondslag verloren.

Hoogst bedenkelijk is eene hartstochtelijke en partijdige behandeling der prostitutie-quaestie. Het in het openbaar bekennen van een geloof, dat op de geheele levens- en wereldopvatting een beslissenden invloed uitoefent, k a n plicht zijn; de openbare getuigenissen in zake de prostitutie z i j n onder bijna alle omstandigheden alleen in staat onheil te stichten en hebben er in de meeste gevallen toe bijgedragen, om het volksleven te vergiftigen. Het onderzoek is te pikant en de leiders der beweging slaagden er tot nog toe nergens in, bij de openbare besprekingen de grenzen van het geoorloofde en van het ongeoorloofde nauwkeurig te onderscheiden en in acht te nemen.

Wordt daarenboven het getuigen aan het redden geketend, dan lijdt daaronder de hoofdzaak: de opvoeding en onderwijzing der gevallenen en verwaarloosden. Geen wonder derhalve, dat inrichtingen ter redding, die hare kracht in het getuigen zoeken, niet meer gelijken tred kunnen houden met de zusterinstellingen, die in alle stilte werkzaam zijn en, steunende op het godsdienstig geloof, de redding psychologisch opvatten en de gevallenen paedagogisch behandelen. Steenbeek, eens het voorbeeld voor de meeste Protestantsche reddingshuizen in Europa, is waarschijnlijk om deze redenen tegenwoordig door het buitenland overvleugeld en maakt den indruk stil te zijn blijven staan. Dit verschijnsel zal niemand verwonderen, want het getuigen en het redden sluiten elkander bijna uit.

Ten opzichte der psychologische behandeling der gevallenen kunnen de Protestanten ongetwijfeld nog ter schole gaan bij de Katholieken. Deze verliezen geen enkel oogenblik de positieve gedachte uit het oog; zij kweeken bij allen zonder onderscheid den eerbied voor het gezag aan en nemen geen deel aan onvruchtbare redekavelingen; zij bepalen zich niet tot enkele eigenschappen, maar trachten den geheelen mensch te hervormen en met het bewustzijn der noodzakelijkheid van gehoorzaamheid en tucht te vervullen. Wat de Katholieke Orden ter redding der gevallenen doen, verdient in de hoogste mate de aandacht. Haar nabij komen de systematisch georganiseerde Protestantsche diakonessen-inrichtingen. Beide eischen onvoorwaardelijke gehoorzaamheid en beoefenen strenge tucht. Beide staan in den dienst der gemeenschap en zijn eenvoudige en deemoedige dienaressen der hoogste liefde. Eerst in de derde en laatste plaats komen die instellingen, die niet corporatief georganiseerd zijn en eene zoogenaamde vrije stelling onder eene eigen directie handhaven. Alleen de laatstgenoemde hebben neiging en tijd, om deel te nemen aan de prostitutiebeweging, aan congressen en andere ont- en uitspanningen van dien aard.

In December 1881 behandelde de heer T.C. van der Kulk onder den titel: *Twee philanthropen,* het leven van Ds. Heldring, waarbij

tevens een blik op het asyl Steenbeek geworpen werd. De geachte schrijver toonde aan, dat de theologie geen universeel geneesmiddel is en het eenzijdige van het te Steenbeek gehuldigd verbeteringsstelsel de betrekkelijk geringe resultaten van deze inrichting reeds vrij wel opheldert. Hij ontwikkelde de meening, dat het Christendom in onzen tijd te veel van zijne zedelijke kracht verloren heeft, om te kunnen zeggen: uwe zonden zijn u vergeven, omdat gij veel hebt liefgehad. Maar zelfs, gesteld eens, dat dit niet het geval ware, dan nog zou de veldtocht van den directeur der Heldringgestichten, Ds. H. Pierson, tegen het medisch toezicht op de publieke vrouwen en tegen de politie buiten het Christendom staan. De opzameling van vuilheden in de Christelijke organen, die deze strijder leidt, is niets anders dan eene bezoedeling van den godsdienst. De *Magdalena* maakt daarop geene uitzondering en hoe meer de op touw gezette beweging de taak der ontfermende liefde uit het oog verliest, hoe minder er sprake van kan zijn, dat zij het voorgestelde doel bereikt. Dat de reddingszaak tot marktgeschreeuw hare toevlucht neemt, bewijst voldoende, hoe weinig wortel zij in de gemoederen geschoten heeft, en zoodra eene beweging meer kwaad dan goed sticht, wordt het tijd haar op te ruimen. Op deze wijze legt de Christelijke philanthropie alleen getuigenis af van haar onvermogen, om in de taak der algemeene beschaving te deelen, en werkt zij indirect het zedenbederf in de hand, in plaats van door positieven arbeid, uitgaande van een ander leven, van een leven met meer eenvoud en minder weelde, de bronnen te verstoppen, waaruit de prostitutie steeds nieuwe kracht put. Aan de prediking zonder het voorbeeld bestaat geene behoefte. Tot zoover de beknopt weergegeven zienswijze van den heer T.C. van der Kulk over de zaak in quaestie.

Sedert zweeg *De Tijdspiegel* over dit onderwerp en nu dit zwijgen weder afgebroken wordt, ligt het voor de hand, in de eerste plaats te vragen: wat is er in de laatste jaren geschied, dat tot spreken noopt?

Het jaarboekje *Magdalena* geeft daartoe weinig of geene aanleiding. Dit wordt voornamelijk uitgegeven, om de kas van Steenbeek te stijven, is dus eene onderneming der Christelijke philanthropie. Het weldadig doel sluit reeds vanzelf eene critiek van den letterkundigen inhoud uit. Van letterkunde in den eigenlijken zin des woords is reeds hierom geene sprake, omdat eene sterk theologische kleur verlangd wordt en het jaarboekje daarmede in overeenstemming voor eene bepaalde klasse der maatschappij met eene bepaalde theologische richting berekend is. De vrienden van het Calvinisme moeten daarin hunne gading vinden en van hen wordt verwacht, dat zij langs dezen weg eene netto-opbrengst van pl. m. fl. 400 aan de Heldringgestichten verschaffen. Voor de bijdragende leden bevat het jaarboekje een verslag, om hen eenigermate op de hoogte van den toestand der inrichting te houden en tevens aan te sporen, meer dan tot dusver over de zondige natuur van den

mensch na te denken. Eigenlijk wordt van dit verslag weinig werk gemaakt, maar het voldoet aan de leden en dat is de hoofdzaak. In 1883 scheen de ondersteuning der medewerkers sterk te verminderen en nam het debiet van dit jaarboekje evenzeer af. De vrees werd gekoesterd, dat op deze wijze het jaarboekje zou inslapen, hetgeen op zichzelf beschouwd geen onverklaarbaar verschijnsel genoemd mag worden. De klachten over deze onverschilligheid hebben onmiddellijk geholpen, want gedurende de laatste beide jaren was geene bijzondere opwekking meer noodig. Wellicht heeft de smaakvolle uitgave daartoe medegewerkt. Ook is de vervanging der hoogst middelmatige staalplaten door goede photogravuren in het voordeel van deze onderneming. Wordt bij voortduring meer zorg aan de samenstelling besteed, dan is het zeer waarschijnlijk, dat het debiet aan de gestelde verwachtingen zal beantwoorden, te meer, daar het doel ondersteuning verdient.

In de laatste jaren zette Ds. H. Pierson zijne pogingen voort, om Zetten tot brandpunt der prostitutiebeweging te maken en om meer samenwerking tusschen alle bestaande reddings- en doorgangshuizen in Nederland te verkrijgen. De prostitutiebeweging met hare bestrijding der reglementeering heeft weinig te beteekenen. Het optreden van Ds. H. Pierson op de 56ste vergadering der Rijnpruisische gevangenisvereeniging te Dusseldorp in October 1884 bewees duidelijk, dat de Nederlandsche leider geen gemeen overleg met de juristen, geneesheeren en sociaal-economen wenscht, maar zich met het berijden van een eigen stokpaardje vergenoegt. Daar de maatschappij echter niet meer naar de pijpen van den een of anderen eenzijdigen Protestantschen theoloog danst en met de toepassing van het stelsel der volstrekte vrijheid geene goede ondervinding opgedaan heeft, spreekt het wel vanzelf, dat het standpunt van den directeur der Heldringgestichten door hen, die zich met de prostitutie-quaestie ernstig bezighouden, met schouderophalen begroet werd, terwijl de aanwezige predikanten zich over den onkieschen inhoud der rede met de daarmede verbonden kwinkslagen zeer ergerden. Van de gelegenheid, om Ds. H. Pierson nog eens over deze vraag te hooren, maakte daarom niemand gebruik.

Het ware zeer te wenschen, dat deze quaestie door alle bedienaren des Woords met denzelfden ernst en dezelfde zaakkennis behandeld werd, die den generaalsuperintendent Ds. Baur te Coblenz kenmerken. Dàn zou vanzelf de meening verdwijnen, alsof de oplossing der prostitutievraag - gesteld, dat deze mogelijk ware, - alleen door theologen geschieden kan en alsof op dit gebied de ervaring, de geschiedkundige ontwikkeling en de sociale toestanden en verhoudingen eenvoudig ter zijde gelegd mogen worden. Is men het dan in geestelijke kringen over de methode van behandeling eens? Is dan de te volgen richting op dit gebied van nature aangewezen? Wie zich met deze quaestie nader bemoeit, weet het tegendeel. Wel is het gemakkelijk, aan den geneeskundigen stand, aan de bestaande autoriteit, aan alle conser-

vatieve elementen eenvoudig den handschoen toe te werpen en op eigen gezag, namens het Christendom te getuigen, maar daardoor komt de maatschappij geen stap verder.

Nederland heeft in 1883 het congres tegen de reglementeering der ontucht te 's-Hage zien vergaderen. Dit behandelde in de eerste plaats de roeping van den Staat tegenover de openbare eerbaarheid. Dit was sterk in het *getuigen.* Dit nam zelfs den leider der Nederlandsche sociaal-democraten in het comité van ontvangst op, om het getuigen op uitgebreide schaal te doen plaats vinden. En wat getuigde Ds. H. Pierson later? ‘Het congres kon nog de roeping der overheid in het algemeen bespreken; *waar er van handelen sprake was*, *liepen de meeningen te veel uiteen voor een vruchtbare discussie. Het onderwerp*, *dat armoede de voornaamste bron was van de prostitutie, moest wel afgebroken worden*, *want zoo iets kan alleen onder geestverwanten besproken worden.*

Is armoede de voornaamste bron? Van alle partijen zeggen velen het; in Steenbeek komt geen enkel geval voor, waarin armoede de hoofdoorzaak was. Te Parijs met lage loonen in de magazijnen moge dit wel voorkomen. De ondervinding in Steenbeek kan aan n o o d die beteekenis niet hechten. Zedelijke kracht, om aan de verleiding weêrstand te bieden, is volstrekt geen voorrecht van de gegoeden en rijken. De oorzaken zijn: de behoefte, om zich te verheffen, om zonder arbeid rijk te worden, om te pronken met fraaie kleêren, om dame te spelen, met één woord hoogmoed en traagheid en ijdelheid.’

Wanneer het congres van het Britsch en van het Buitenlandsch verbond tegen de prostitutie zóó weinig vermag en wanneer het getuigen tot zulk eene critiek van den voornaamsten voorstander aanleiding geeft, is het niet te verwonderen, dat de deelneming van de zijde der bevolking zóó uiterst gering is, dat er eigenlijk van eene sektenvergadering sprake moest zijn. Over de geringe deelneming te 's-Hage werd geklaagd; zij liet het jaar daarop te Bazel nog meer te wenschen over. In 1869 kon de achtenswaardige Josefine Butler nog meenen, de prostitutievraag door middel van congressen op te lossen. Tot 1877 vond die meening tot in Amerika weêrklank. Na dien tijd was eene vrij algemeene ontnuchtering waarneembaar en op dit oogenblik mag gerust gezegd worden, dat het congres alleen vrome wenschen uit, die door geen achtergrond gesteund worden. Het getuigen is een onschuldig vermaak, waarmede noch de man der wetenschap, noch de man der practijk iets kan beginnen. Er zijn woorden genoeg gewisseld.

De pogingen van den directeur der Heldringgestichten, om meer samenwerking tusschen alle bestaande reddings- en doorgangshuizen in Nederland te verkrijgen, werden met een gunstig gevolg bekroond. Jaarlijks komen gedeputeerden van Amsterdam, Rotterdam, 's-Hage,

Leiden, Arnhem, Groningen en Alphen(*) bijeen. Zij beraadslagen te Zetten onder leiding van Ds. H. Pierson over hetgeen er op het gebied der prostitutie te doen valt, en over de wijze van behandeling der prostitutievraag. Het verslag der vergadering wordt later in de *Bouwsteenen* gepubliceerd. Van de aan deze bijeenkomsten deelnemende inrichtingen moet meer in het bijzonder de aandacht gevestigd worden op de stichting van Ds. E. César Segers te Leiden voor éénmaal gevallen, ongehuwde vrouwen, die met haar pand der vrije liefde niet alleen een onderkomen, maar tevens arbeid, onderwijs, zedelijken steun en godsdienstige leiding vinden en langs dezen weg wederom in de maatschappij terugkeeren, om voortaan een nuttig en eerbaar leven te leiden. De gasthuizen kunnen dit liefdewerk zeer begunstigen en de voortreffelijke echtgenoote van den genoemden predikant, die in de school van Heldring gevormd werd, zoekt de kraamvrouwen in de instellingen te Leiden op, om haar aan het verderf te ontrukken en met raad en daad ter zijde te staan. Zij tracht eene verzoening tusschen de ouders of bloedverwanten en de gevallenen tot stand te brengen; zij wijst den verleider op zijne plichten tegenover zijn offer en zoekt voor het kind een geschikt verblijf. Alle confessiën worden met dezelfde liefde behandeld en geen bekeeringsijver werpt eene schaduw op dit echt godsdienstig tehuis der Magdalena's. Dit reddingshuis staat onder het toezicht van een vromen voorganger der Christelijke gemeente, maar deze heeft als predikant nog eene andere roeping dan de directie van een gesticht en dat bewaart hem voor het gevaar, eene rol in de prostitutiebeweging te spelen. Het Christendom stelt aan den Christen twee positieve eischen, nl.: 1°. *het welzijn van den naaste feitelijk te bevorderen,* en 2°. *allen met het bewustzijn te doordringen van de oneindige waarde van elke menschelijke ziel in de oogen der hoogste liefde.* Beide eischen verlangen de uitoefening der zeven werken van barmhartigheid en die uitoefening geschiedt het best, staande in de gemeente van Jezus Christus.

Dezelfde gedachte, die ten grondslag ligt aan de Christelijke onderneming van het echtpaar Segers, werd te Bonn door Mejuffrouw Bertha Lungstrass bijna in denzelfden practischen vorm gegoten en onder den naam van het 'Versorgungshaus' ten uitvoer gebracht. Deze dame genoot het voorrecht, bij den positieven arbeid gesteund te worden door de echt vrouwelijke en innig geloovige jonkvrouw Bernhardt, die tot aan haar einde met hare persoon en met haar klein vermogen voor dit reddingswerk instond. Bonn heeft meer plaats en bezit meer hulpmiddelen, maar ten opzichte der inrichting en der leiding doet Leiden voor Bonn niet onder. Integendeel, in menig opzicht verdient Leiden de voorkeur en in elk geval den financieelen en zedelijken steun van alle menschenvrienden. Ook te Zetten is in later tijd een Magdalenahuis voor deze klasse van gevallenen in het leven geroepen.

(*) Zwolle en Utrecht bereiden eerst eigen inrichtingen voor.

Het ware echter beter geweest, dezen arbeid aan Leiden over te laten. Zetten ligt voor het reddingswerk niet gunstig, heeft reeds gestichten genoeg op één punt vereenigd en laat op deze wijze te weinig verdeeling van den arbeid toe. Dat zou geen bezwaar opleveren, indien gelijktijdig een diakonessenhuis georganiseerd was, dat zusters voor den arbeid in de gestichten, zusters voor het onderwijs en zusters voor den armendienst in de gemeenten vormde, maar daarvan is geene sprake.

Waarom moet de Magdalenenarbeid van dien der gevallen geprostitueerden gescheiden worden?

De moreele toestand van de éénmaal gestruikelde, van de arbeidster, die de prostitutie te hulp neemt, om een te karig loon aan te vullen of zich zekerheid tegen de wisselvalligheid van den economischen arbeid te verschaffen, is een andere dan die van den ontslagen gevangene, van de publieke vrouw, van de geprostitueerde, die door een 'louis' geëxploiteerd is, of zelfs van eene eenvoudig gereglementeerde. De meeste asylen zijn op de verbetering der diepst gevallen personen aangewezen en hebben daarom met de grootste moeilijkheden te strijden. Is het mogelijk, de gevallenen reeds in den beginne naar den aard der zonde te onderscheiden en eene nauwkeurige classificatie toe te passen, dan is de kans, om een gunstig resultaat te verkrijgen, grooter. In dat geval kunnen de grenzen van elke inrichting van te voren bepaald worden. Een begin daarmede is te Bonn en te Leiden gemaakt en dit beginsel moet op meer uitgebreide schaal toegepast worden, althans in de Protestantsche asylen, die bijna zonder eenige uitzondering eene andere methode van behandeling verkiezen, dan bij de Katholieken in gebruik is. Het Protestantsche asyl is eene instelling ter opleiding van dienstboden en beperkt de onderwijzing tot twee jaren; de Katholieke kloosters behouden de zwakke karakters en een deel der oppassende personen op verzoek veel langer, geven onderwijs in fijne vrouwelijke handwerken en zijn erop ingericht, om ook gevallenen en verwaarloosden uit de gegoede en ontwikkelde standen op te nemen. Het Protestantsche asyl past voor de uren van rust en inkeer het celstelsel toe en wendt zich, om het bewustzijn der zondige natuur in de asylisten op te wekken, meer tot het verstand, dat reflecteert; de Katholieke Orde gewaagt van afgedwaalde kinderen, die door liefde, zachtmoedigheid, eigen voorbeeld en moreele tucht gewonnen worden en vertrouwen leeren kennen en waardeeren, waarbij het gemoed eene hoofdrol speelt. Het asyl is voor de gevallene en althans in haar oog de laatste toevlucht, waaraan zij meestal van te voren met angst en schrik denkt. Ook door de wereld wordt de asyliste als de paria der maatschappij beschouwd. Vele gevallenen zijn te diep gezonken, om zonder krachtige hulp een eerbaar leven te kunnen hervatten, en nog niet diep genoeg, om een asyl op te zoeken. Vandaar de wenschelijkheid, om de redding minder te binden aan de theologie en meer op de gewone vormen van het sociale leven te doen steunen. Dat is slechts dan

mogelijk, indien ten eerste met den aard van den val en de individueele behoefte der gevallene gerekend wordt en ten andere de inrichting financieel onafhankelijk is van de genade en de gunst van damescomités, van donateurs en donatrices, van giften en legaten. Daarvan kan sprake zijn, zoodra de arbeid der inrichting voor een groot deel de kosten dekt. Het is waar, een asyl is een werk der ontfermende liefde, maar het mag geene inrichting zijn van eigen lof voor de vromen. Het is waar, de asylisten hebben gezondigd, maar in de werkelijkheid hebben weinigen het recht, hetzij door eenig oordeel, hetzij door de daad een steen op haar te werpen, en die weinigen zijn de laatsten, die over eigen voortreffelijkheid zullen roemen, want alleen reeds daardoor zouden zij niet tot die weinigen behooren. Wie kan zeggen, in hoever de schuld bij de gevallene ligt en in hoever zij tot de offers der maatschappelijke orde behoort?

De samenwerking der asylen en doorgangshuizen kan gunstig werken op de wijze van verdeeling der gevallenen over de verschillende gestichten. In dit opzicht zegt Ds. H. Pierson te recht: ‘Zend de jongeren naar Steenbeek en behoud de ouderen in de doorgangshuizen; geef de laatstgenoemden gelegenheid tot arbeiden.’

Het is een algemeen waargenomen verschijnsel, dat de reddende arbeid meer en meer op minderjarigen aangewezen is en dat zelfs dezen op steeds jongeren leeftijd in de netten der ontucht verstrikt worden. In de vrouwelijke huisindustrieschool voor ontslagen gevangenen en landloopsters te Berlijn, onder leiding van Mevrouw Kohfahl, zijn meisjes van 14 à 15 jaren de regel. Ook neemt het aantal kinderen van 12 à 13 jaren, die op ontuchtige handelingen betrapt worden, van jaar tot jaar toe. Met de jeugdigen van jaren kan een gesticht geheel en al het karakter handhaven van eene inrichting ter opvoeding en vorming. Op haar is in de meeste gevallen meer invloed uit te oefenen en tegenover haar is onder alle omstandigheden de tucht toe te passen. Voor minderjarigen zijn gemakkelijker personen en vereenigingen te vinden, die het kostgeld betalen. Buitendien is het voor elk gesticht van niet te grooten omvang wenschelijk, met gelijksoortig personeel van ongeveer gelijken leeftijd te werken. De eerste periode van ontwikkeling der asylen was voor dergelijke overwegingen niet geschikt. Toen Ds. Fliedner den 17^{den} September 1833 te Kaiserswerth de eerste asyliste in het tuinhuis der pastorie opnam, waren hij en zijne echtgenoote in zóó hooge mate verheugd, dat zij deze ontslagen gevangene begonnen te vertroetelen. Had de Gravin Von Spee gezegd, dat deze vrijwillig geene maand te Kaiserswerth zou blijven, dan lag den predikant eraan, te kunnen zeggen, dat de gevallen Minna het niet alleen goed had, maar dat zij ook gaarne zich liet opvoeden. En bij die opvoeding leerde Fliedner's echtgenoote eerst met gevallenen omgaan. Die ondervinding kreeg eerst waarde, toen meerderen aan hare zorg toevertrouwd werden. Eene bepaalde methode van behande-

ling ontstond eerst veel later. Slechts zóóveel stond bij Fliedner vast, dat de Christelijke philanthropie hand in hand moest gaan met het herstel der Christelijke diaconie, gelijk deze in de oude Christelijke gemeenten in toepassing was gekomen. De organisatie der diakonessenhuizen was de eerste voorwaarde, om de werken der barmhartigheid op meer uitgebreide schaal uit te oefenen. De diakones, de barmhartige zuster is de aangewezen persoon, om de gevallen vrouw op te voeden en te onderwijzen. Zij heeft hare plaats in de wereld geofferd, om in eenvoud, in deemoed, in liefde de wonden te genezen, die het egoisme en de zinnelijke lusten geslagen hebben. Zij heeft zichzelf overwonnen en verloochend, om anderen te kunnen helpen en redden, om met de haar verleende gaven en krachten voor het behoud van lichaam en ziel der onmondigen en zwakken nacht en dag te kunnen werkzaam zijn.

Het spreekt wel vanzelf, dat de samenwerking der asylen en doorgangshuizen in Nederland aan de Heldringgestichten den voorrang gunt en dat de opvolger van Heldring het voorzitterschap bekleedt. Steenbeek is met hare 51 bedden de grootste inrichting van dien aard in Nederland; van Steenbeek is oorspronkelijk de positieve arbeid ter redding uitgegaan; Steenbeek heeft een gunstig verleden achter zich en bezit traditioneele beteekenis. In 1848 riep Ds. O.G. Heldring haar in het leven, ten bewijze, dat het Christelijk conservatief karakter der natie nog krachtig en sterk was. Naar het model van Steenbeek is, onder medewerking van Heldring, ‘Bethesda’ te Boppard ontstaan, dat 25 gevallenen herbergen kan. Steenbeek was het model voor het ‘Magdalenum’ te Berlijn, dat 120 gevallenen behandelt. Steenbeek heeft ertoe bijgedragen, om Nederland's roem op het gebied der barmhartige liefde ver buiten de grenzen te verbreiden. Steenbeek kan nog steeds eene positieve kracht blijven, niet door aan een veldtocht tegen de reglementeering deel te nemen, maar door zich tot de redding te bepalen en deze in paedagogischen zin verder te ontwikkelen.

II.

Er werd door mij gezegd, dat de reddingshuizen door behartiging en uitoefening van den socialen arbeid ten deele onafhankelijk kunnen worden van den financieelen steun der buitenwereld en dat deze onafhankelijkheid in het belang der reddingszaak is. Wat werd daarmede bedoeld?

Het behoeft geen betoog, dat alle asylen steeds als werken der Christelijke liefde beschouwd moeten worden en dus een deel uitmaken van den Christelijken caritas. Deze bestaat hierin: het welzijn der armen, der noodlijdenden te verzekeren, en deze kent slechts één doel, nl. te helpen. De Aartsbisschop van Westminster, Kardinaal Nicolaus Wisemann, wijst in zijn *Fabiola of de kerk der catacomben* op den

geest des Christendoms, die door de ‘uitdeelingen’ bekrachtigd werd, maar die uitdeelingen dienden er tevens toe, den arbeid te eeren. De Christen onderscheidde zich door eenvoud ten opzichte der leefwijze en der huisinrichting, door hulpvaardigheid ten opzichte des naasten, door aankweeking van den gemeenschapszin en door liefde voor de gemeente van Jezus Christus. Boeckh zegt in zijn *Staatshaushalt der Athener* (Bd. II, 260): ‘Barmhartigheid was geene Helleensche deugd.’ Evenmin droeg de liberaliteit der Romeinen het karakter der ontfermende liefde. Zij gold bloedverwanten, vrienden en gasten; men was liberaal tegenover zijne vaderstad, zijne medeburgers, zijne geestverwanten in eenig genootschap, maar gewoonlijk wisselden dienst en wederdienst elkander af en was er sprake van vrijwillige plichten tegenover het gezellig en maatschappelijk leven. Anders zag het er uit in de Christelijke gemeente. Zij ging te rade met de behoefte en vroeg niet naar stand, rang of persoon van den behoeftige. Zij leerde de persoonlijke verantwoordelijkheid aan eene alomtegenwoordige, onzichtbare, hoogere Macht, die om niet gaf. De Christelijke leer riep echter niet eerst de weldadigheid in het leven; deze werd reeds lang door de Oostersche volkeren op uitgebreide schaal beoefend en zelfs de Turken hebben daarin veelal de Christenen overtroffen. De Christelijke leer herinnerde ten opzichte der weldadigheid aan de voorschriften van het Oude Testament en zuiverde alleen de heerschende voorstelling omtrent deze deugd. Zij zocht de waarde der gave niet in de hoeveelheid, maar in de zuiverheid der bedoeling; zij zag in het geven eene uiting van het inwendig gemoedsleven, die op den socialen arbeid een gunstigen invloed moest uitoefenen. Te recht zegt de Duitsche econoom F.W.B. Hermann in de *Jahrbücher für wissenschaftliche Critik* (1835): ‘Eerst door de Christelijke leer is het eigenlijk Christelijk fundament der burgerlijke maatschappij allen geopenbaard en tot bewustzijn gebracht.’ Zij adelde den arbeid, wees op de eigen verantwoordelijkheid, verlangde zelfstandigheid en nam voor het oordeel den zedelijken maatstat ter hand. Zij noemde het een genot te geven, maar niet in dien zin, dat daardoor de sociale plichten van Christelijke instellingen tegenover de maatschappij gewijzigd werden. Integendeel, deze plichten moesten toenemen, daar de voordeelen van Christelijke stichtingen voortaan meerderen ten goede konden komen. Door de gaven en legaten werd het mogelijk gemaakt te helpen, zonder dat de geholpenen de meening konden koesteren, dat voor hen betaald werd, dat zij in het zweet des aanschijns moesten werken en toch tegen kostgeld opgenomen waren.

Steenbeek is bijna uitsluitend aangewezen op giften en legaten. In 1878 bedroeg het budget fl. 14479,45 en daarvan was ingekomen voor opbrengst van den arbeid der asylisten fl. 294,31. In 1883 staan opgeschreven fl. 18285,81 en daarvan waren verkregen uit eigen arbeid fl. 780,64. Te opvallender zijn deze cijfers, indien men bedenkt, dat

de asylisten geen tuinarbeid verrichten, alzoo dat de boomgaarden, moes- en bouwgronden door andere handen bewerkt worden. Eene zeer groote rol spelen te Steenbeek de kostgelden met fl. 5243. Nu is het waar, dat de Nederlandsche weldadigheidszin grenzen niet kent, zoodat langs dezen weg ruimschoots in alle behoeften voorzien wordt en de inrichting zelfs op een meer kostbaren voet dan in het buitenland in stand te houden is, maar het beginsel verdient geene goedkeuring. Eene vergelijking met de Duitsche asylen toont een groot verschil aan.

Het ‘Magdalenum’ te Berlijn wordt geleid door een uitsluitend voor het reddingswerk opgericht diakonessenhuis met 30 zusters, die onder de eerwaarde moeder Barones Von Koschkull staan. Dit huis heeft buitendien nog te zorgen voor het instituut Siloah in Pankow, dat verwaarloosde meisjes opneemt, voor een doorgangshuis in het centrum der Pruisische residentie en voor een filiaal te Frankfort a/O. De boomgaarden, moes- en bouwgronden worden door de asylisten, in gemeenschap met de zusters bewerkt; evenzeer verzorgen zij de boerderij. Het budget sluit in 1885/86 met fl. 31631,54, waarvan uit de opbrengst van den eigen arbeid fl. 8261,04 verkregen worden. Het asyl bezit eene eigen waschinrichting, die volgens een vast tarief de klanten in de stad bedient en die de wasch met eigen voertuig aan de huizen aflevert. De kostgelden bedroegen slechts fl. 983,07, hetgeen hieraan ligt, dat wie aanklopt, opgenomen wordt en de directie ongaarne ziet, dat de asylisten over de betaling nadenken. In het ‘Magdalenum’ wordt nauwkeurig van de voeding rekenschap afgelegd en met alle sociale factoren gerekend. Per hoofd kostte het onderhoud in

	1884/85 Rm.	1,27½ pf.
	1885/86 Rm.	1,20½ pf.
de verpleging	1884/85 Rm.	41½ pf.
	1885/86 Rm.	40½ pf.

Evenals in Steenbeek worden de gevallenen voor den dienstbodenstand opgeleid en beide asylen klagen in gelijke mate over de traagheid, de onwetendheid en de lusteloosheid der meeste gevallenen. Wat voor den arbeid zeer schadelijk is, de sterke fluctuatie onder de asylisten, komt te Berlijn niet minder voor dan te Zetten. Te Steenbeek wisselt het getal aanwezigen van 44 tot 57; het getal gekomenen bedraagt tusschen 30 en 40; dat der vertrokkenen tusschen 27 en 32 Nieuwe gezichten zijn dus regel en de herhaling van het A.B.C. voor het toekomstig beroep is telkens opnieuw noodzakelijk. Te Berlijn zijn gemiddeld 110 tot 120 asylisten aanwezig. In 1885 werden 120 opgenomen en 137 ontslagen. Van deze 120 hadden 93 den leeftijd van 16-22 jaren bereikt, 3 waren 15 en 1 was 14 jaar, terwijl 12 tusschen 25-31 jaren opgegeven hadden. In het doorgangshuis vonden 125 gevallenen eene toevlucht en werden 132 ontslagen. Indien beide instellingen saamgevat worden, dan hadden ca. 30 zusters geregeld voor ca. 187 gevallenen zorg te dragen. Een zichtbaar bewijs van

den goeden invloed der zusters ligt ongetwijfeld hierin, dat 78 weder aan de wereld hergeven gevallenen, die als dienstboden haar brood verdienen, spaarkassenboekjes bij de eerwaarde moeder gedeponeerd hebben, die een bedrag van fl. 4440 vertegenwoordigen. Dat zegt meer dan brieven, bezoeken en aandoenlijke getuigenissen; dat is een tastbaar feit, dat bewijst, tot welk een graad van ontbering en zelfbeheersching de geredde in staat is.

Het asyl te Hannover werd in 1879 door het Luthersche diakonessenhuis 'Henriettenstift' nabij de stad opgericht en met eene waschinrichting verbonden. Het omvat 34-36 minderjarige gevallenen, die in 3 familiën verdeeld worden en onder 5 zusters staan. Evenals te Berlijn is geen bijzonder directeur aangesteld, maar neemt een predikant der stad tegenover de regeering, enz. de officieele vertegenwoordiging waar, terwijl hij een deel van het godsdienstig onderwijs bezorgt. Het gewone kerkbezoek heeft des Zondagvoormiddags in de kleine naburige dorpsgemeente plaats (Kirchrode). Het verblijf der asyliste is op 2 jaren vastgesteld; zij wordt voor den dienstbodenstand opgeleid en door het asyl aan een dienst geholpen. Bij haar vertrek krijgt zij een uitzet ter waarde van minstens fl. 54. Evenals te Berlijn staat dit asyl in de beste verstandhouding met de politie en geniet het de ondersteuning der bevoegde autoriteit. Beide instellingen behandelen voornamelijk gereglementeerde vrouwen en hebben niet bemerkt, dat de reglementeering schadelijk werkt. De inkomsten van dit asyl bedragen ca. fl. 9586,80, waarvan fl. 4123,80 uit de opbrengst van den eigen arbeid. Uit de kostgelden werden fl. 1800 verkregen. Voor den eigen arbeid zijn 5 dagen der week gereserveerd, terwijl 1 dag voor de instandhouding van het gesticht, de wasch, enz. der inrichting voldoende geacht wordt. De uitgaven beliepen zich op fl. 10607,40, zoodat tot nog toe steeds een klein deficit gedekt moest worden. De tuinarbeid wordt door een bejaarden tuingaardenier met de asylisten bezorgd en indien de asylisten dien niet willen verrichten, is het voorbeeld van eene zuster voldoende, om haar tot bezinning te brengen.

Het asyl te Brandenburg is in handen van het Kaiserswerther diakonessenhuis en wordt door 20-24 gevallenen bewoond, die met de waschinrichting grootendeels in eigen onderhoud voorzien, terwijl het gebouw vrij is. De inkomsten bedroegen fl. 5205,60, de uitgaven fl. 4971. De arbeid der asylisten bracht op fl. 3874,80, terwijl de kostgelden fl. 542,40 uitmaakten. Van 1868 tot 1883 hadden meer dan 300 personen in dit asyl een onderkomen gevonden.

Het asyl 'Bethesda' te Boppard verdiende met 14 gevallenen door eigen arbeid fl. 1440, het asyl te Kaiserswerth bijna de helft der uitgaven en de meeste andere asylen in Duitschland hebben dezelfde ondervinding opgedaan.

Zijn de verdiensten niet voldoende, om in alle behoeften te voorzien, en maakt de uitbreiding van het reddingswerk steeds nieuwe uitgaven

noodzakelijk, dan blijkt toch, dat het streven, om door eigen hulp zich te helpen, goede vruchten draagt. Hoe meer dit streven op den voorgrond treedt, hoe beter voor de reddingszaak en de vooruitgang van deze instellingen ligt hierin, dat zij meer sociale beteekenis verkrijgen. Zij moeten de school worden, waarin de tucht gekweekt, de liefde beoefend, het practisch onderwijs gesteund wordt en door en met den economischen arbeid het leven in de oogen der gevallenen weder waarde verkrijgt. Het asyl vervult niet de taak, ideale karakters te vormen, maar wel om uit het sociale deficit wederom nuttige en bruikbare leden der maatschappij te kneden, die zich later zelf weten te helpen. Dat doel wordt bevorderd, indien het asyl op het gebied van den economischen arbeid eene plaats van beteekenis inneemt. Getuigende en bedelende verliest de instelling gaandeweg haar recht van bestaan. De asylisten hebben niet alleen te leeren, wat arbeid is; zij moeten tevens zien, dat de maatschappij dien arbeid begeert, daarvoor de economische waarde vergoedt. Tegen de ontaarding der inrichting in eene geldzaak biedt het diakonessenhuis waarborgen genoeg.

Maar is tuinarbeid, deze afwisseling van den alledaagschen arbeid, deze gezonde en veelal leerrijke beweging, niet goed genoeg voor Duitschers en niet te goed voor het rijke en voorname Nederland? Heeft niet Heldring, die toch van Duitsche afkomst was en steeds op zijn stuk stond, tevergeefs getracht, de Nederlandsche asylisten daarvoor te winnen? Hiertoe is slechts één ding noodig, nl. het eigen voorbeeld, de volhardende wilskracht, de daad. In dit opzicht is de democratische gedachte de onontbeerlijke olie, om de machine aan den gang te houden; op dit gebied heeft zij een recht van bestaan, want hoog en laag, groot en klein, rijken en armen zijn in de eerste plaats menschen, die alleen dan iets kunnen bereiken, indien zij op het juiste oogenblik een persoonlijk offer weten te brengen en niet door het woord, door holle klanken, maar door de handeling, door het voorbeeld werken. Vrouwen van hoogen adel, behoorende tot de aristocratie des geestes, achten zich niet te hoog of te voornaam, om als kloosterzuster, als diakones, als leerares des volks den geringsten arbeid te verrichten en te toonen, dat zij met den adel des bloeds, met de aristocratie des geestes den waren adel in zich wisten op te nemen, nl. de gave zichzelf te beheerschen en te overwinnen. En zulke personen hebben in den waren zin des woords den geest van Christus gevat en trachten, afstand doende van de tale Canaäns, het rijk Gods te naderen.

Een man Gods was J.F. Oberlin, die, tot herder van eene gemeente van verwaarloosden geroepen, uit die gemeente het rijk gezegende Steinthal bij Straatsburg wist te maken. Hoe vatte deze eenvoudige en deemoedige voorganger zijne taak op?

De landbouw was verwaarloosd; zelfs de aardappel werd niet als voedingsmiddel beschouwd en wat door één man gedurende den geheelen

morgen gemaaid werd, was ternauwernood voldoende, om den boezelaar van één vrouw te vullen. De bevolking bewoonde de erbarmelijkste hutten van stroo en was in lompen gehuld. Van beschaving, van neiging, om te leeren, van zin voor den arbeid, van eerbied voor goede zeden, van matiging der kwade hartstochten en booze lusten was bij niemand sprake. Men leefde als het vee. Oberlin vatte deze gemeente krachtig aan; 'hij weidt mijne schapen met een ijzeren staf', zeide zijn ambtsvoorganger Stuber. Maar hij behandelde zichzelf op dezelfde wijze. Aanvankelijk gaf hij goeden raad ter verbetering van het land. Men lachte hem uit. Daarop sloeg hijzelf de hand aan den ploeg. Hij liet de beste soorten aardappelen komen, schafte zich goed zaad van broodvruchten aan, kocht gezonde exemplaren van ooftboomen, bereidde compost en verzamelde allen afval. Eens zoover gekomen, groef hij met één enkelen ouden knecht groote kuilen, plantte vruchtboomen, bewerkte den grond, zaaide, pootte en volbracht onvermoeid zijne taak. De gemeente spotte, maar Oberlin wachtte geduldig den tijd af, om op grond der vruchten van zijn arbeid zijn slag te slaan. Zegen rustte op dien arbeid en toen hij geoogst had, liet hij een deel der producten onder zijne gemeenteleden verdeelen, toonde hij hun, wat hij voor het overige aan muntstukken opgestoken had. En toen de feiten op de gemoederen begonnen te werken, stelde hij alles ter beschikking der aan zijne herderlijke leiding toevertrouwden, opende hij allen nieuwe bronnen van bestaan en als een liefhebbend vader onderwees hij zijne kinderen, totdat zij in deze practische school genoeg geleerd hadden, om op eigen voeten te kunnen staan. En wat hij voor hun materieel welzijn deed, dat deed hij ook voor hun verstandelijk en geestelijk heil. Onverschrokken tuchtigde hij, waar tuchtiging noodig was, maar van niemand verlangde hij, wat hij niet zelf deed, en wat aan spijs en drank goed genoeg voor zijne gemeente was, dat was ook goed genoeg voor hem. En langs dezen weg ontworstelde hij de gemeente aan den toestand van nood en ellende; op deze wijze werd zij naar lichaam en geest gezond, tevreden met het haar van Hooger hand toebedeelde lot.

Dit voorbeeld is geene uitzondering. De Kaiserswerther diakonessen verrichten niet alleen gelijk alle andere zusters, die zich met het verzachten der wonden van maatschappelijken en zielkundigen aard bezighouden, het ruwste huiswerk, het trappen schuren als anderszins, maar zij namen ook buitendien nog tot vóór weinige jaren deel aan het aardappelen rooien. Dat werd zelfs langen tijd als een feest beschouwd. Wat echter ongetwijfeld nog zwaarder is, is de arbeid in het ziekenhuis voor syphilis te Berlijn. Op verzoek van den Pruisischen Koning Friedrich Wilhelm IV aanvaardde Kaiserswerth deze moeilijke taak en sedert zijn zusters der liefde ter verpleging van 150 tot 200 syphilitische vrouwen werkzaam. Wie kennis draagt van de ondervinding, daar opgedaan; wie de beelden ontsluieren ziet, die zich daar aan

het oog vertoonen, en de maatschappelijke en menschelijke ellende in de walgelijkste vormen in zulk eene omgeving leert kennen, zal geene illusies meer koesteren omtrent het ware wezen der menschelijke natuur. Maar juist bij hen kan men opmerken, dat de behoefte, om te helpen en te redden, al is de kans van slagen nog zoo gering, toenemende blijft. Zulke ingewijden in de geheimen van het zedenbederf verlangen echter met klem, dat het reddingswerk, gelijk het viooltje, in het verborgene bloeit. Zij ondersteunen, wie het timmeren aan den weg, in zake de prostitutie-quaestie, onvoorwaardelijk afkeuren. Te recht zeide de zoon des beroemden Fliedner te Kaiserswerth eens in eene vergadering ter openbare bespreking der reddingszaak: 'Hoor ik van eene vrouw, die in alle bescheidenheid en stilte ter redding van eene gevallen zuster werkzaam is, dan neem ik eerbiedig mijn hoed af; verneem ik echter in eene publieke vergadering, in tegenwoordigheid der vrouw of in gemengd gezelschap, beschouwingen over de geslachtsverhoudingen, de geslachtsziekten, de reglementeering, dan zet ik mijn hoed op en vertrek.' Het voorbeeld is aanstekelijk; wordt het gegeven, door te werken en al werkende een paedagogisch doel te bereiken, dan zal de zaak in quaestie een stap nader ter oplossing komen; wordt het daarentegen in den vorm der opzweeping van het volk aangeboden, dan zal de zaak in quaestie bedorven worden. De volksmeeting oefent dezelfde werking uit als pikante lectuur. De dosis vergif verschilt een weinig; het vergif is echter bij beide voorhanden. Het is een eigenaardig verschijnsel, dat de radicale en de confessioneele partijen in gelijke mate prijs stellen op de bewerking des volks door het woord; bij beiden wordt in het uitwendig effect het middel bij uitnemendheid gezien, om het geweten wakker te schudden. Bij beiden heerscht dezelfde overschatting der prediking. Op het gebied der redding is daarmede niets te beginnen. Aan dat euvel ging in Duitschland het asyl te Gernsbach te gronde en door dezelfde overdrijving mislukte de poging, om in Cassel vasten voet te vatten. De asylisten liepen eenvoudig weg. Zij verlangen eene menschkundige behandeling; zij zijn niet tegen den godsdienst, maar zij voelen, dat, zal godsdienst haar eigen goed worden, daarvoor eigen arbeid, eigen ondervinding en het voorbeeld van hen noodig is, die haar willen redden en daartoe evenals zij moeten werken, zonder zelf onder den invloed der weelde en der overdaad van de beschaving der bezittende klasse te staan.

Wordt vervolgd.

A.J. DOMELA NIEUWENHUIS.

Geschiedenis van den dag.
Het andere doode punt.

Wij hebben in het afgeloopen jaar heel wat drukte gehad in de politiek; er is heel wat omgegaan, maar - als men naar koopmanswijs tegen Nieuwjaar de balans opmaakt, dan blijkt, dat wij eigenlijk geen stap verder zijn gekomen.

De groote grondwetsherziening, welke de kleine van Kappeyne in de schaduw zou stellen, mislukte en men twijfelt nog altijd, of zij komen zal. Alle pogingen, om het zoogenaamde volk, om het groote publiek warm te maken voor die grondwetsherziening, hebben tot heden gefaald en de opgewondenheid bepaalde zich tot hen, die meedraaiden in den mallemolen en in hun duizelend hoofd waanden, dat alles meedraaide. Voor zoover er bij de ietwat nadenkenden belangstelling was in de politieke zaken, ontdekte men wel den wensch, dat er veel anders werd, maar weinig van het geloof, dat de leemten veroorzaakt werden door de gebrekkige oude grondwet.

Heeft het jaar 1886 de eer, ons van het doode punt te hebben afgebracht, en telde de Tweede Kamer na afloop van de algemeene verkiezingen zelfs een liberale meerderheid van 8 stemmen, men leeft steeds in de vrees van tot het beruchte punt weer te keeren. Slechts de verplaatsing van een viertal stemmen in de Kamer is daarvoor noodig, en iedereen zal toestemmen, dat dit een kleinigheid is in een land, waar men minstens 8 twijfelachtige districten telt met te zamen 16 Afgevaardigden.

Men heeft dat wel een flinke meerderheid genoemd, waarmee heel wat kon worden gedaan, maar men zou bij het maken van een Ministerie uit die meerderheid al terstond heel voorzichtig in zijn keuze moeten zijn, om geen gevaar te loopen te verdrinken, vóórdat men water gezien had, tenzij men van den nood een deugd maakte en afweek van de Nederlandsche traditie, dat geen Afgevaardigde tevens lid kan zijn van het Kabinet. Immers, in dat geval had men het doode punt minder te vreezen.

Al valt nu de balans van het wegstervend jaar niet mee en moet derhalve de hoop van in 1887 groote dingen te zullen zien, ook gering zijn, er is toch wel wat gebeurd, dat een nadere beschouwing waard

is. Er hebben zich ook enkele nieuwe verschijnselen voorgedaan, die een nadere overweging verdienen. Men heeft veel gehoord en te over van al deze dingen, maar meest van den kant van hen, die in het spel betrokken zijn of er zichzelf gaarne in wilden betrekken, om ook een rol te hebben, - derhalve niet van onpartijdige zijde, niet van hen, die de zaken liefst beoordeelen naar haar wezen en haar aard.

Politieke dingen beziet men beter op eenigen afstand; dan bestaat er meer waarschijnlijkheid voor een juist oordeel. Al komt men er niet verder mee, al worden daardoor ook geen vragen opgelost, het is al veel, wanneer men in dezen zonderlingen tijd de dingen leert begrijpen. Men moet in vele gevallen zijn eischen niet hooger stellen.

Twee punten zijn 't, waarop in het afgeloopen jaar het licht valt; wij nemen ze als een erfenis van het oude in het nieuwe jaar mee: de quaestie der g r o n d w e t s h e r z i e n i n g en in verband daarmee de o n d e r w i j s-q u a e s t i e. Toen men met deze zaken geen raad meer wist, werd er een beroep gedaan op de kiezers, wier ooren getuit hebben van al hetgeen hun over en weer is ten laste gelegd, - kiezers, die zich meerendeels waarschijnlijk nu weinig meer herinneren, hoe het eigenlijk stond met de quaestie, want wij leven snel, de eene indruk verdringt den anderen en in de snelle opeenvolging der indrukken gaat het verband tusschen het een en het ander teloor.

Er is van het mislukken van de grondwetsherziening veel misbaar gemaakt - te veel. Dat de tegenwoordige grondwet, die wij bij de 40 jaren hebben gebruikt, haar gebreken heeft, wordt door niemand erkend; men wist dat al, toen zij nog geboren moest worden. Maar dat men nu aan die grondwet de schuld is gaan geven van schier al het verkeerde in onzen politieken toestand, - dat is toch wel wat dwaas. Men deed eigenlijk, alsof met het behoud van de bestaande grondwet binnen een niet zeer langen tijd noodzakelijk zoo niet de wereld moest vergaan, dan toch zeker Nederland, het aan de baren met zooveel zorg ontwoekerde, bepaald den ondergang zou zijn gewijd. En is dat niet wat erg?

Quid leges sine moribus, zeiden de Romeinen en het ligt in den regel meer aan de *mores* dan aan de *leges*.

Ik dacht bij de honderd en één argumenten ten bewijze van den allerdringendsten spoed voor de onverwijlde grondwetsherziening aan onze oude wet op het Hooger Onderwijs. Dat was eigenlijk geen wet, meer een doolhof van telkens aangevulde of gewijzigde bepalingen. En toch ging het naar aller getuigenis onder die gebrekkige oude wet beter met het Hooger Onderwijs dan onder de moderne, aan de eischen des tijds geheel beantwoordende nieuwe wet. En de reden daarvan ligt voor de hand; men heeft in de nieuwe wet gebroken met eenige *mores*, welke in theorie wel vreemd waren, maar in de practijk heel goed bevonden zijn!

Niet, dat de nieuwe grondwet daarom ook slechter zou moeten werken dan de oude, - dat behoeft nog niet - maar het ligt niet zooveel aan de wetten, als men denkt, en als de *mores* niet goed zijn, helpen de beste wetten niet; integendeel, zij zijn door de nieuwheid en de onzekerheid niet zelden een middel, om van den wal in de sloot te helpen. Met gebrekkige wetten beleefden vele Rijken hun bloeitijd en schitterden door kracht en leven; de volmaakte wetgevingen kwamen, toen de kracht was geweken en de geest vergaan.

Wij zijn goed op weg een legende te krijgen, ongeveer van dezen inhoud, dat alle politieke zonden eenvoudig en uitsluitend verklaard kunnen en moeten worden uit het niet ijlings herzien van onze Grondwet. Het zou niet kwaad zijn, dat hier een stokje voor gestoken werd, indien wij althans ontgaan willen, dat de geschiedschrijver naderhand boven een der hoofdstukken, handelend over onzen tijd, schrijft: H o e m e n e e n s t o k v o n d , o m d e n h o n d t e s l a a n .

Een der voornaamste redenen, welke voor het spoed eischende van de grondwetsherziening worden aangegeven, is de uitbreiding van het kiesrecht. Is het niet vreemd, dat dit als argument wordt gebezigd door dezelfde partij, die herhaalde malen met zenuwachtige halsstarrigheid zich verzet heeft tegen de uitbreiding van het kiesrecht binnen de grenzen van de tegenwoordige grondwet? Al de pogingen, welke daartoe werden aangewend, zijn blijkens de parlementaire geschiedenis mislukt, meestal ten gevolge van een of andere intrige, waarin afkeer van of vrees voor die uitbreiding om den voorrang dongen. In de tegenwoordige Kamer zitten nog verschillende leden, welke indertijd aan die verijdeling van de uitbreidingsvoorstellen een werkzaam aandeel hebben genomen; anderen, niet direct in die intrige betrokken, zijn in politieken zin familie van die obstructionisten. En indien men nu beweert, dat alle kwaad komt van de grondwet, dan zou men tegenover die legende de stelling kunnen verdedigen: politieke drogredenen groeien daar het snelst, waar de geschiedenis wordt verwaarloosd. De geschiedenis is de leermeesteres, is een geliefkoosde phrase. Maar, mijn hemel, is men dan vergeten, wat er gisteren gebeurd is? In naam der geschiedenis zou men de liberale partij in de Kamer kunnen verbieden, op het argument van de kiesrechtuitbreiding zooveel gewicht te leggen.

Toen Kappeyne in 1879 ter elfder ure met de kleine grondwetsherziening aankwam, keek men op het Binnenhof, als had niemand zulk een verrassing verwacht. De grondwetsherziening was iets, dat alleen in een nog verre toekomst kon worden gedacht. De Directeur van het Kabinet des Konings schreef aan Kappeyne, dat de Koning geen grondwetsherziening kon gedoogen, om een Minister te behouden. En in weerwil dat bijna algemeen het plan van Kappeyne toen voor een noodsprong werd gehouden, die scherp werd afgekeurd, is die herziening aan de orde van den dag gebleven. Met het voorstel van Kappeyne

is het gegaan als met een op 't dak geworpen sneeuwbal, die al rollend grooter is geworden, om allengs zulk een vervaarlijke afmeting aan te nemen, dat de heele politiek er als onder bedolven werd. Er mag ongeveer niets meer worden gedaan zonder grondwetsherziening; als er geen grondwetsherziening komt, gaat het land onvermijdelijk te gronde en zoozeer is men van dat denkbeeld doordrongen, dat in 1886 de Directeur van het Kabinet des Konings aan den heer Mackay schreef, dat de voorstellen tot grondwetsherziening niet mochten worden ingetrokken. Wanneer die grondwetsherziening er nu eindelijk komt, dan eischt de billijkheid, dat een adres van dankbetuiging wordt gericht aan Kappeyne, omdat hij 't geweest is, die met zijn voorstel den grond heeft bereid, waaruit deze groote zegen is voortgesproten. Als motto boven dit adres zouden de woorden van Jozef tot zijn broeders dienst kunnen doen: '*God heeft het ten goede gedacht.*'

Niet, dat de grondwetsherziening op zichzelf een kwaad stuk is; er is veel in die wet, dat verbeterd kan worden, zoowel wat vorm als wat inhoud aangaat. Maar daargelaten, dat men de invloedrijke gevolgen van zulk een wetsverbetering overschat, is het de vraag, of de haast, waarmee men te werk wil gaan, aanbeveling verdient. Was hier inderdaad *periculum in mora,* zooals van zekere zijde wordt beweerd, zoo zelfs, dat hij, die dat niet inziet, ongeveer als een landsverrader wordt gebrandmerkt?

De herziening van de grondwet is de belangrijkste hervorming, welke in een constitutioneelen Staat kan worden ondernomen. Een eerste vereischte voor zulk een gewichtig werk is het bestaan van een krachtige volksovertuiging; in de hoofdpunten van de hervorming moet een wel gevestigde openbare meening zijn, welke in meerdere of mindere mate de vrucht kan worden genoemd van een historische ontwikkeling. Is dat niet het geval, dan loopt men gevaar een wet te maken, die niet gegrond is op de volksovertuiging, in het sociale leven geen wortel wil schieten en een kunstmatige ontwikkeling te voorschijn zal roepen, welke op misverstand en verwarring uitloopt.

In alle constitutioneele staatsregelingen zijn bepalingen opgenomen, om de herziening der grondwet bezwarend te maken. En te recht, want daarmee hangt samen de stabiliteit in het politieke leven, welke zonder groot nadeel niet kan worden gemist. De meerderheid van twee derden veronderstelt een krachtige volksovertuiging, vereischt in de Kamers een groote meerderheid. Bestaat deze niet, dan pleiten de tijdsomstandigheden voor een verdaging van de verandering. Immers, wie een huis wil bouwen, moet de kosten berekenen, en men moet niet oogsten willen, als de vrachten niet rijp zijn.

Uit een oogpunt van practische politiek of, zoo men wil, van gezond verstand, druischt het dan ook tegen alle regelen der logica in, een grondwetsherziening te willen ondernemen met een Kamer, die om en niet om is, waar de partijen ongeveer gelijkstaan of door een

bloot toeval weer gelijk dreigen te worden. Wil men onder zulke omstandigheden de hervorming doordrijven, dan wijte men aan niemand de mislukking dan aan zichzelf. Er is een wet, waaraan wij allen onderworpen zijn, een wet, die door geen politieke redeneeringen van haar werking wordt beroofd, - de wet van oorzaak en gevolg.

Toch bestaat de mogelijkheid, om bij een kleine meerderheid het grootste constitutioneele werk met kans op slagen te volbrengen; wanneer namelijk die meerderheid een zeer ruime opvatting heeft van haar taak, vooraf in overleg treedt met de tegenpartij en het eens kan worden over de geschilpunten langs den weg van transactie. De verschillende fracties kunnen eenige mannen aanwijzen, die het vertrouwen bezitten, om vooraf de punten van hervorming in hoofdzaak aan te geven en vast te stellen.

Om daartoe te geraken, moet echter over en weer een geest van achting en vertrouwen bestaan. Vergis ik mij niet, dan is door het hoofdorgaan van de anti-revolutionnaire partij dat middel in overweging gegeven, maar is er geen poging aangewend, of het uitvoerbaar was. De partijen staan daarvoor te scherp tegenover elkander; de Afgevaardigden hebben wel het bewustzijn, dat zij hun partij moeten dienen, maar niet, dat zij h e t l a n d vertegenwoordigen. Ook zijn daarvoor wellicht in ons kleine land de politieke quaesties te veel persoonsquaesties. Misschien ook gevoelde de liberale partij, meer dan zij zichzelf bewust was, zich inwendig te zwak, was haar eenheid meer schijnbaar dan wezenlijk en werd zij dus te veel met zichzelf beziggehouden, om zulk een breeden weg te volgen.

Inderdaad, wanneer men onpartijdig de beweging voor de grondwetsherziening in ons land nagaat, dan moet men wel tot de conclusie komen, dat zij in vele opzichten kunstmatig is. Er ligt in den oorsprong en in de ontwikkeling van die beweging iets ongezonds, iets onnatuurlijks, zoodat men naar de psychologische oorzaak gaat vragen van het ziekelijk verschijnsel.

Zou de overdreven zucht tot overhaaste herziening der grondwet niet samenhangen met de algemeene hervormingsmanie, waardoor onze tijd zich kenmerkt? In plaats van het bestaande zoo goed mogelijk te gebruiken en aan te wenden en door gezonden zin en flinke toepassing te doen strekken tot bevordering van hetgeen waarlijk goed is, wil men alles veranderen, alles opnieuw organiseeren, alsof het alleen aan de uiterlijke vormen, niet aan den geest, aan het wezen lag, dat er zooveel gebrekkigs is.

Gelijk er epidemieën zijn, die het lichaam aantasten, schijnen er ook op intellectueel gebied nu en dan besmettelijke ziekten te heerschen, die de normale ontwikkeling verstoren. Bij meer dan één inrichting treffen wij de verschijnselen aan, welke aan zulk een geestelijke epidemie doen denken. Eenige jaren geleden wilden de modernen de kerk hervormen. Met de historische ontwikkeling van het bestaande

werd geen rekening gehouden; aan het volk, in de oude opvatting van het Christendom opgevoed, werd de eisch gesteld, op eens met zijn verleden te breken en een wijsgeerig Christendom te omhelzen, dat boven de bevatting ging van de overgroote meerderheid. Er bestond zulk een naïveteit in het geloof aan het welslagen van deze hervorming, dat men tegelijkertijd het algemeen stemrecht in de kerk invoerde, waardoor de beslissing werd opgedragen aan een meerderheid, die in geen enkel opzicht kon gezegd worden in staat te zijn, over de groote vragen van het geestelijk leven te oordeelen, het voor en het tegen te kunnen wikken en wegen. Het gevolg was dan ook, dat een geduchte reactie ontstond en binnen weinige jaren de gedaante van de kerk onkenbaar veranderd was.

Als tegenhanger volgde daarop de groote hervorming, door Dr. A. Kuyper beoogd. Wilden de modernen het volk op eens een paar eeuwen-vooruitbrengen, de heer Kuyper zocht zijn heil in het terugschroeven van de kerk voor een paar eeuwen. De herstelling van het Calvinisme was zijn paradijs.

Door hervormingswaan wordt eveneens verteerd de socialistische partij. Daar droomt men van een inrichting van Staat en maatschappij, waardoor een gelijkheid zou komen onder de menschen, die zelfs onder de grootste dwingelandij niet zou in stand te houden zijn. Van een zuiver humanistisch standpunt is er veel in de socialistische theorieën, dat aantrekt, maar men behoeft niet diep na te denken, om terstond de gevolgtrekking te maken, dat dit alles alleen verwezenlijkt zou kunnen worden, indien de menschen juist geen - menschen waren. Het gebrekkige, het stuitende, dat er is in de maatschappij, de soms tergende ongelijkheid, is juist het gevolg van het verschil in de menschen zelf, in hun kracht, in hun geaardheid, een verschil, dat men niet vindt bij uitsluiting in dezen of genen stand, maar onder alle klassen en rangen. Zoolang men de geaardheid der menschen niet kan veranderen, zou na verloop van korten tijd dezelfde maatschappij met ongeveer dezelfde gebreken en ongelijkheden verrijzen op de puinhoopen van het bestaande. Men zou de nieuwe socialistische wetten in de practijk geheel anders toepassen, dan het beginsel meebracht; men zou uitzonderingen ontdekken, averechtsche wetsverklaringen uitvinden, en men zou dezelfde inrichtingen verkrijgen met andere namen.

Ja, waarschijnlijk zou men er nog slechter aan toe zijn. Onder een volk van werkelijk vrome Buddhisten of eenvoudige Christenen, zooals de eerste eeuw ze hier en daar gekend heeft, zouden de socialistische theorieën wellicht voor een deel uitvoerbaar zijn. Maar de wereld is, zooals zij is, en de haat, de begeerlijkheid, de zucht naar wraak, welke uit de overgroote meerderheid der hedendaagsche socialisten spreekt, doen een maatschappij verwachten, waarin de wildste hartstochten als zoovele vlammen zouden lekken aan elken pilaar, die werd opgericht, om het nieuwe sociale gebouw te steunen. En toch telt dat socialisme duizenden aanhangers, die, zonder twijfel meerendeels te

goeder trouw, in hun razende hervormingskoorts zich geen oogenblik zouden bedenken, al het bestaande omver te halen, indien zij over genoegzame macht beschikten, om hun plannen uit te werken.

Nu zijn de liberalen, - met verlof van Bismarck - vooral onze zeer tamme Nederlandsche liberalen, niet te vergelijken met de socialisten, en de beweging voor de grondwetsherziening heeft zoo weinig van de socialistische hervormingsplannen als een stil polderwatertje van een woest voortbruisenden stroom, maar toch is er een zekere overeenkomst; men verwacht te veel van den uiterlijken vorm, van de inkleeding der wetten. Die overdreven, blinde verwachting van de uitwerking der nieuwe wetten doet bij beiden denken aan een ongezonde opvatting van het leven, aan een gebrekkige waarneming van de verschijnselen, aan een doordraven op eenmaal opgevatte denkbeelden, die getoetst zijn noch aan de geschiedenis, noch aan den aard der menschelijke natuur, zooals die in de werkelijkheid zich aan ons voordoet.

Dat neemt echter niet weg, dat de mogelijkheid bestaat, ja, zelfs de waarschijnlijkheid, dat de grondwetsherziening, door de liberalen gewenscht, schoon reeds eenmaal mislukt, toch nog tot stand komt. Wanneer de tweede poging mislukt, heeft men een derde te wachten en men heeft in de wereld veelal niet te rekenen met de waarde der dingen op zichzelf, maar met de waarde, welke aan de dingen wordt gehecht. En het groote nut van de grondwetsherziening wordt zoo dag aan dag den volke verkondigd, dat het geloof eraan wel eens algemeen kon worden.

Op de verwezenlijking van den wensch moet de periode van ontnuchtering volgen; de werkelijkheid kan en zal niet beantwoorden aan de verwachting, moet teleurstelling baren. Men zal spoedig inzien, dat hervormingsbeweging slechts een leuze was, - volkomen onbewust en te goeder trouw, indien men wil, - om de gebreken in de toepassing van het constitutioneele stelsel te bedekken, gebreken, zoo groot en zoo diep, dat er twijfel ontstaat, of dat stelsel zelf wel deugt, of dat niet wel beschouwd berust op een vergissing ten opzichte van den aard der menschelijke natuur en mettertijd onbruikbaar kan worden, omdat het te demoraliseerend werkt.

De grondwetsherziening is, zooals men weet, gestruikeld over de onderwijsquaestie. Daaruit vloeit echter niet voort, dat zij na de oplossing van die vraag in een veilige haven zou zijn beland. Het onderwijs is het grootste, niet het eenige struikelblok; en bij een Kamer, die in evenwicht is en waarin bovendien het individualisme of het geloof aan de hooge waarde van eigen invallen zeer sterk is, moet zelfs met de mogelijkheid gerekend worden, dat bij het eene artikel de linker-, bij het andere de rechterzijde zegevierde en in 't eind een wet verkregen werd, waarmee niemand zich kon vereenigen en die dan ook ten slotte in haar geheel verworpen werd.

De geschiedschrijver zal dan ook later, wanneer hij al deze dingen aan een onpartijdig onderzoek onderwerpt, zich over niets zoozeer verbazen als over het ondernemen van een grondwetsherziening door een Kamer, die om en niet om is. Zulke bewijzen van moed of van - balddadigheid worden niet elken dag geleverd.

Maar wij hebben thans alleen te oordeelen over het deraillement door de onderwijsquaestie.

De onderwijsquaestie is wel beschouwd eenvoudig en dat kon zij ook blijven, indien men niet trachtte in de regeling politieke strikken te leggen, om de tegenpartij te vangen.

Rechtens bestaat in ons land overeenkomstig de grondwet de zoogenaamde neutrale school, elders ook wel leeken-school genoemd, d.w.z. een school, waarin van het onderwijs wordt uitgesloten alles, wat strikt genomen behoort tot het kerkelijk of godsdienstig onderwijs. De officieele en ook meer passende naam is openbare school. Het godsdienstig onderwijs is uitgesloten, omdat de grondwet bepaalt, dat ‘de inrichting van het openbaar onderwijs, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet wordt geregeld’.

Men heeft indertijd beproefd een middelweg te vinden, door in de wet op het Lager Onderwijs de bepaling op te nemen, dat het onderwijs ook zou worden dienstbaar gemaakt aan ‘de opleiding tot alle christelijke en maatschappelijke deugden’. Zulk een bepaling voldeed in een tijd, toen door de overgroote meerderheid werd erkend en gevoeld, dat er bij al het verschil van kerk of geloof toch zekere algemeene waarheden bestonden, welke men met elkander gemeen had; men sprak van een ‘Christendom boven geloofsverdeeldheid’.

Langzamerhand en in steeds toenemende mate is er oppositie ontstaan tegen deze regeling. In de eerste plaats moet de oorzaak daarvan worden gezocht in de verandering van den aard van het kerkelijk geloof. Zij, die dertig à veertig jaren geleden hun opvoeding ontvingen, zullen zich nog wel herinneren, dat met name in de Hervormde kerk een verdraagzame geest heerschte; men trachtte ook het goede in andere richtingen en kerken te waardeeren.

Men heeft die verdraagzaamheid van zekere zijde onverschilligheid genoemd. 't Zij zoo, er zijn van die beschuldigingen, waarover men 't best doet de schouders op te halen. Laat het onverschilligheid zijn, goed, maar had - zou men kunnen vragen - die onverschilligheid ook niet haar goede zijde? Waren verdraagzaamheid en het trachten naar wederzijdsche waardeering in het leven niet aangenamer dan het vervloeken en verwenschen, dat met de tegenwoordige ketterjacht gepaard gaat? Wij zijn, hoe verschillend in geloof, toch allen menschen, die denzelfden, vaak moeilijken levensweg bewandelen.

Zocht men in vroeger tijd bij voorkeur naar de punten van overeenkomst met anderen, misschien wel wat te veel, men is langzamerhand en vooral in onze dagen overgeslagen tot een ander uiterste: men

heeft alleen oog voor de punten van verschil. Vandaar het toenemen van den sektegeest; de rechtgeloovige van heden is de ketter van morgen.

Het schijnt wel, dat het zoo gaan moet onder de menschenkinderen; zij reizen zigzag, dwalen van het eene eind naar het andere en vorderen daardoor zoo langzaam, dat men soms moeite heeft, om te ontdekken, of er vooruitgang is.

Maar ook de ijdelheid speelt daarbij een gewichtige rol; verschil van meening wordt gezocht, om het licht te laten vallen op zijn eigen persoon. Aan eigen opvatting wordt een overdreven beteekenis gehecht; men vergeet, dat er in de schepping van één uit de vele millioenen schepselen zeer weinig notitie genomen wordt boven den ander.

Het lijkt mij soms, of de menschen wat veel in den spiegel zien, om zichzelf te bewonderen en zich te oefenen in ingenomenheid met de rol, die zij spelen of willen spelen.

Een weinigje kennis van de volkstelling, een weinig kennis van de geschiedenis ware niet ongepast en zou bescheidener kunnen maken. En wil men absoluut aan eigen opvatting, aan eigen meening zulk een groot gewicht hechten, 't zij zoo, maar gun dan ook aan andere menschen eveneens het recht een eigen geloof te hebben.

Langzamerhand heeft men 't zoover gebracht, dat de ‘christelijke en maatschappelijke deugden’, waarvan de wet spreekt en die vroeger ook door mannen werden voorgestaan, wier kerkelijk geloof niet verdacht was en die een sieraad waren in Staat en maatschappij, worden beschouwd als een middel, dat noodzakelijk de jeugd ten verderve moet leiden. En men heeft dat jarenlang met zulk een zekerheid en zulk een gezag verkondigd, dat de onnadenkende menigte werkelijk is gaan gelooven, dat er iets van aan moet zijn. Is dat eigenlijk niet belachelijk?

De wetgever heeft niet bedoeld, een godsdienstlooze school te maken. Dat is laster. Art. 22 van de wet op het Lager Onderwijs bepaalt uitdrukkelijk: ‘Bij de regeling der schooltijden wordt door het vrijgeven van uitdrukkelijk in de regeling genoemde uren gezorgd, dat de schoolgaande kinderen van de godsdienstleeraren godsdienstonderwijs kunnen genieten.’

Om zelfs aan de kerk te gemoet te komen, werd er in het tweede gedeelte van dit artikel bijgevoegd: ‘Onder voorwaarden, door burgemeester en wethouders in overleg met den districtsschoolopziener te bepalen, worden de schoollokalen, des noodig verwarmd en verlicht, voor dit godsdienstonderwijs beschikbaar gesteld.’

Welk gebruik heeft de kerk van dit artikel gemaakt? Heeft men ooit gehoord van een botsing tusschen de godsdienstleeraren en burgemeester en wethouders over de uren, die voor het godsdienstonderwijs noodzakelijk werden geacht? Welk een ruim veld werd hier niet ge-

opend voor de kerk en in plaats van langs dezen weg mede te werken tot een gewenscht stelsel van opvoeding, waarbij elk deel voor het zijne zorgde, maakte men de goê gemeente diets, dat er in de openbare school vergift aan de kinderen werd toegediend, en men richtte kerkelijke scholen op, onder den naam van bijzondere scholen of scholen met den Bijbel.

Ik wil van het bijzonder onderwijs geen kwaad spreken; ik geloof, dat er zeer goede scholen onder zijn; de waarde van het onderwijs hangt voor een groot deel af van den paedagogischen tact van den onderwijzer, nog meer dan van de mate van kennis, - wat niet altijd genoeg wordt in het oog gehouden, ook bij het openbaar onderwijs, - en het zou dwaas zijn te veronderstellen, dat die tact bij de kerkelijke onderwijzers niet kan gevonden worden.

Toch heeft de ervaring ten allen tijde geleerd, dat het kerkelijk onderwijs niet voldeed aan de behoeften en het gehalte veel te wenschen overliet.

De hoogte, die het kerkelijk onderwijs thans bereikt heeft, moet voor een goed deel toegeschreven worden aan de concurrentie met het openbaar onderwijs, en aan de hand der geschiedenis bestaat er reden, om te vreezen, dat, wanneer het kerkelijk onderwijs regel wordt, het peil zal dalen, ook omdat de contrôle van den Staat op de kerkelijke scholen nooit dien invloed kan uitoefenen, welke in de organisatie der staatsschool ligt opgesloten.

Er komt een ander bezwaar bij. Wanneer de kerkelijke school eenmaal regel is geworden, zal hetzelfde fanatisme, dat de openbare school heeft belasterd, zich werpen op de bijzondere school en de ketterjacht neemt ook hier een aanvang. Dat zal een fraaie vertooning worden en ik stel mij veel voor van een jeugd, die opgroeit onder het gerammel en gekrijsch van de elkander veroordeelende sekten!

Het is mode geworden, de openbare school onpopulair te heeten. Ik geloof, dat men zich daarin vergist. Er werd en wordt veel tegen die school geschreeuwd, dat is waar, maar er wordt van diezelfde zijde zooveel voor bewezen uitgegeven, dat eigenlijk kant noch wal raakt en dat de een den ander napraat, zonder er ooit over nagedacht te hebben, - want nadenken is een zonde, waaraan zij, die zich Christenen bij uitnemendheid noemen, zich weinig schuldig maken.

Er is een partij, die kwaad spreekt van de openbare school, en zulk een partij heeft er altijd bestaan, maar zij is vroeger steeds een zwakke minderheid geweest, vooral wanneer de stemmen niet alleen geteld, maar ook gewogen worden. En wanneer is het wegen verboden geworden?

Ik weet ook, dat er warme liberalen zijn, die, op den uiterlijken schijn afgaande, de clericale schoolbeweringen beamen, omdat zij meenen, dat met de opruiming van de onderwijsquaestie de deur ontsloten wordt voor het politieke Eldorado, - maar zoo dwaas wispelturig is ons volk

toch niet, om weinige jaren geleden met groote meerderheid ingenomen te zijn met de openbare school en nu haar uit te maken voor een onding? Waarom anders hebben liberalen en conservatieven jarenlang pal gestaan voor de openbare school?

't Is waar, de conservatieven zijn van het officieele politieke schouwtooneel zoo goed als verdwenen; men behoeft ze in de Kamer niet te tellen. Maar daaruit vloeit niet voort, dat er in ons land geen conservatieven meer bestaan. Het feit, dat zij zwakker vertegenwoordigd zijn dan hun werkelijke verhouding meebrengt, is op zichzelf een bewijs, dat wij leven in een abnormalen tijd. De clericalen voeren den boventoon, omdat zij veel leven maken en de kunst verstaan, van de fouten der conservatieven - allereerst hun gebrek aan organisatie - te profiteeren. Dat is zeer verklaarbaar en zeer menschelijk, maar even zeker is 't, dat het clericalisme, althans op Protestantsch gebied, zijn hoogsten trap reeds heeft bereikt; er zijn teekenen, welke wijzen op het dalen van de zwarte zon.

Nu heeft men in de Kamer practisch gehandeld, door de onderwijsquaestie het eerst te behandelen bij de grondwetsherziening. Het was de hoofdquaestie en het is ook voor een Kamer vervelend, vergeefsch werk te doen. Verbeeldt u, dat men de gewone volgorde had genomen en na eindeloos veel wijsheid verkocht te hebben, ware gestruikeld over art. 194!

Maar - heeft niemand van de heeren eraan gedacht, dat onze tijd, zoo eenzijdig, zoo vol overdrijving, wel de minst geschikte tijd is, om de onderwijsquaestie op te lossen?

Weer een argument tegen de overhaasting van de grondwetsherziening. De macht der clericalen begint te verminderen; als naar gewoonte breken de zwarte heeren zichzelf af, door hun eischen te hoog te stellen; overmoed en laatdunkendheid brengen hen ten val, die door directe bestrijding in den regel slechts winnen.

Gesteld, er ware een transactie met de clericalen gesloten, - tien tegen één, dat men over eenige jaren er diep berouw over zou hebben gehad, omdat de omstandigheden intusschen geheel waren veranderd.

Maar - de heeren hadden nu eenmaal haast, zij waren zenuwachtig, zoodat er voor objectieve waarneming van de teekenen des tijds geen tijd en geen lust was. De onderwijsquaestie moest en zou worden beslist!

En hoe is het daarbij gegaan?

Och, juist zooals men dat uit de omstandigheden van te voren kon opmaken. Uit de verwarring is niets gegroeid, de quaestie is precies dezelfde gebleven, men heeft elkander groote woorden naar het hoofd geslingerd en geen der partijen heeft daarbij een benijdenswaardige rol gespeeld - de liberale partij ook niet.

Het zou te veel gevergd zijn van het geduld der lezers, om de beraadslagingen van de Tweede Kamer over art. 194 in bijzonderheden na

te gaan. De lengte van die discussies vormt zulk een grillig contrast met het gehalte, dat men iemand niet noodeloos aan het gevaar van verveling mag blootstellen.

Die discussies herinneren aan de dispuutcolleges uit den studententijd; de kunst bestond toen in het lang spreken; waar de kennis gering was en de ervaring gelijk nul, kwam het aan op oefening in vaardigheid. Maar daarvoor is immers de nationale tijd niet bestemd?

Wij bepalen ons tot een beschouwing van het door de Regeering voorgestelde artikel en de daarop ingediende amendementen, welke altegader hetzelfde lot ondergingen, - dat der verwerping.

Art. 194 naar de lezing der Regeering luidde als volgt; - wij spatieeren de uitdrukkingen, waar het in de gegeven omstandigheden op aankomt.

'Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der overheid en voor zoover het lager en middelbaar onderwijs betreft, het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid des onderwijzers; het een en ander door de wet te regelen.

Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering; de inrichting daarvan wordt door de wet geregeld. De wet bepaalt, of en in hoever aan bijzondere scholen onderstand uit openbare kassen kan worden verleend.

In en voor elke gemeente behoort het lager schoolonderwijs te voldoen aan de behoefte der bevolking. Voor zooveel daarin niet op andere wijze is voorzien, geschiedt dit van overheidswege in openbare scholen, voor onvermogenden kosteloos, voor anderen tegen betaling van een billijk schoolgeld.

De openbare scholen zijn toegankelijk voor leerlingen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid.

De Koning doet van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen jaarlijks een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven.'

Vergelijkt men dit artikel met dat van de bestaande grondwet, dan blijkt, dat wij hier te doen hebben met een revolutie op het gebied van het onderwijs. Volgens de tegenwoordige grondwet wordt het onderwijs 'met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld'. En tevens wordt er bepaald, dat er 'overal in het Rijk van overheidswege voldoend lager onderwijs wordt gegeven'; - m.a.w., door de grondwet wordt de staatsschool, de gemengde school, de neutrale school, of hoe men 't ook noemen moge, gehuldigd.

Men heeft wel beweerd, dat het er niet duidelijk in staat, maar, och! men beweert tegenwoordig alles; er zijn wijsgeeren, die zeggen, dat wij eigenlijk niet bestaan, omdat wij 't niet bewijzen kunnen.

Nu geeft Heemskerk het beginsel van de tegenwoordige wetgeving prijs; hij offert de staatsschool op - of ja, zij blijft bestaan in schijn, de staatsschool wordt aanvulling in plaats van hoofd-

zaak, en om de staatsschool daar, waar zij bestaat, maar lijdt onder het kunstmatig vooroordeel, den ondergang te wijden, wordt het verleenen van subsidie of onderstand facultatief gesteld.

Vreemd is het, dat de heer Heemskerk met deze lezing ook niet de uitdrukking heeft laten vervallen, uit het bestaande artikel overgenomen: 'Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering.' Immers, waar het openbaar onderwijs bijzaak wordt en het bijzonder of clericaal onderwijs subsidie krijgt, is die bepaling een leugenachtige phrase.

Het ligt voor de hand aan te nemen, dat de bedoeling van deze redactie van het artikel is geweest, de rechterzijde te winnen. Wie zulk een redactie stelt, kan in ons land noch liberaal, noch conservatief heeten; het is eenvoudig een belangrijke concessie aan de clericalen, waarmee met de geheele geschiedenis der grondwet van 1848 gebroken wordt.

Is Heemskerk alleen daarvoor aansprakelijk, of het geheele Ministerie? Men moet aannemen het laatste en dan vraagt men, hoe het mogelijk is, dat zulk een redactie kon uitgaan van een Ministerie, waarin mannen zitting hebben, die doorgaans voor liberaal gehouden worden. Zijn de heeren dan tot het resultaat gekomen, dat aangezien geen gemeenschappelijke politieke overtuiging hen bijeen heeft gebracht, dat ook een vrijbrief gaf, alle politieke overtuiging overboord te werpen en met de gewichtigste quaestie, met de levensquaestie voor Nederland, te spelen en te sollen, alleen om hun naam aan het groote werk der grondwetsherziening te verbinden? Dat is toch wel wat erg.

Dat is de eerste indruk van de redactie van het artikel, zooals het door de Regeering is voorgesteld. Beziet men het artikel nader, dan komt men tot de ontdekking, dat de 'aanhoudende zorg van de Regeering voor het openbaar onderwijs' niet verhindert, op dit gebied een schromelijke verwarring aan te richten.

De subsidie-quaestie wordt eigenlijk onbeslist gelaten; de wet zal dat bepalen en met een Kamer, die om en niet om is, met een meerderheid, die afhangt van de toevalligheden van den dag, van de meerdere of mindere wakkerheid van een partij bij de verkiezingen, kunnen wij nu eens het subsidie-stelsel hebben, en dan weer niet. Het subsidie-beginsel wordt dus niet opgelost, maar verschoven, en mag men in een grondwet zulke dubbelzinnigheden opnemen?

Dubbelzinniger nog is de redactie ten opzichte van de verhouding van de openbare school en de bijzondere of clericale school. Wie zal bepalen, of in een gemeente voorzien is in de behoefte der bevolking aan lager schoolonderwijs? Wanneer iemand weigert, zijn kinderen naar een bijzondere school te laten gaan, waar naast het lager onderwijs ook een Christendom wordt geleerd, waarmee hij zich niet kan vereenigen, kan hij dan beweren, dat het onderwijs niet voldoet aan de behoefte? Men kan het omgekeerde geval ook stellen, en wie

zal dan beslissen? De redactie van het artikel is zoo onduidelijk, dat het zonder nadere verklaring voor de practijk onbruikbaar is; er zouden noodzakelijk nog eenige bepalingen moeten bijgevoegd worden, hoe men eigenlijk dit artikel moet opvatten.

Dubbelzinnig is ook de bepaling, dat op de staatsschool, behalve van onvermogenden, een 'b i l l i j k s c h o o l g e l d' zal worden geheven. Wat is een 'b i l l i j k' schoolgeld? Beteekent 'billijk', dat met het oog op de belangen van het bijzonder onderwijs de kosten moeten berekend worden naar de uitgaven, door het staatsonderwijs veroorzaakt? of heeft de Minister een tegenwoordig vrij algemeen Germanisme gebruikt en moeten wij 'billijk' opvatten in den zin van g o e d k o o p?

Inderdaad, wanneer men de moeite neemt, even over de redactie van het artikel na te denken, dan zou men tot de conclusie komen, dat Heemskerk met de heele onderwijsquaestie een loopje heeft willen nemen en een twistappel werpen onder de strijdende partijen, die haar in verwarring zou brengen en een beslissing doen nemen, die niets besliste.

Men heeft het der rechterzijde zeer ten kwade geduid, dat zij het artikel van Heemskerk niet met beide handen heeft aangegrepen. Dat kan men alleen doen, wanneer men het artikel oppervlakkig leest; bij nader inzien is het te verward en te dubbelzinnig, om er voor de toekomst op te kunnen bouwen. *De Standaard* was met haar gewone scherpzinnigheid de eerste, die de opmerking maakte, dat het 'voldoen aan de behoefte der bevolking' met het oog op het feitelijk thans bestaande wel eens ten gevolge kon hebben, dat de voortduring van de staatsschool erdoor verzekerd werd.

Veel genoegen heeft de Minister Heemskerk van zijn artikel niet beleefd; het voldeed noch aan de rechter-, noch aan de linkerzijde. Toen de waarschijnlijkheid ontstond, dat het artikel met algemeene stemmen zou worden verworpen, maakte de Premier plotseling een zwenking, nam het amendement van Van Delden c.s. over, om de woorden te laten vervallen: 'voor onvermogenden kosteloos, voor anderen tegen betaling van een billijk schoolgeld. De openbare scholen zijn' - en hierdoor werden op het Regeeringsartikel nog 30 l i b e r a l e stemmen uitgebracht; 56 stemmen verklaarden zich tegen.

Van de liberalen stemden 13 tegen het gewijzigde Regeeringsvoorstel, de heeren Van der Linden, Van Osenbruggen, Van der Loeff, Viruly, Zijlker, Schepel, Wybenga, Buma, Van Houten, De Meyier, De Bruyn Kops, Van Kerkwijk en Rutgers van Rozenburg.

Was na het overnemen van het amendement-Van Delden c.s. of na de verwijdering van de verplichte schoolgeldheffing het Regeeringsartikel aannemelijk geworden voor de liberale partij?

Wie gezond denkt of in zijn denken niet afdwaalt naar bijbedoelingen, heeft zijn antwoord gereed. Overal en altijd was neutraal onderwijs,

was de leekenschool het vaste punt op het liberale programma; in het even bezadigde als verdraagzame Nederland stond sedert bijna 40 jaren dat beginsel in de grondwet; het was Neerland's roem onder de natiën; wat de politieke partijen ook verdeelde, liberalen en conservatieven stonden pal op het punt van de staatsschool. En zoo machtig was op dit punt de algemeene overtuiging, dat toen de liberale partij eenige jaren geleden om een passende leuze verlegen was, de volksschool werd vooropgesteld, omdat men op dat punt conservatieven niet van liberalen kon onderscheiden.

Weinige jaren geleden groeide de voorliefde van de liberalen voor de volksschool schier aan tot dweperij; er werd in bouw en inrichting der scholen overdreven, overdreven ook in de verwachting, welke men van de vruchten van dit onderwijs koesterde, maar - er was toch iets edels in die aandrift voor de verspreiding van goed licht, overal, in alle volksklassen. Men moet zich de dagen van de herziening van de wet van 1857 nog wel herinneren, toen de voorsten in het gelid der schoolstrijders zwoeren bij de drieëenheid: verplicht, kosteloos, neutraal lager onderwijs.

En dat is slechts acht jaren geleden, een kleine spanne tijds! De oude vaan is sedert lang opgeborgen. De candidaten bij de verkiezingen ontvingen sedert lang geen deputaties meer, om te informeeren naar het geweten op het stuk van het onderwijs. De clericalen kwamen op met groot lawaai, zij sloegen evenals weleer de Israëlietische vromen de potten stuk voor de vijandige stad, zoodat het een verbazend leven was, en dat maakte de liberalen bang en zij openden de vesting, omdat zij meenden belegerd te zullen worden.

Zoo is de geschiedenis en zoo zal door het nageslacht worden geoordeeld.

Hoe onzeker en verward het artikel van Heemskerk ook is, dit kan niet ontkend worden: het beginsel van het bestaande art. 194 is prijsgegeven; de staatsschool wordt aanvulling, het subsidie aan clericale scholen wordt erkend.

Of meende men door de nadere regeling in de wet op het lager onderwijs het kwaad weer ongedaan te maken, wat juist de rechterzijde vreesde? In dat geval zijn de liberale ‘bijdraaiers’ nog schuldiger, want zij voegden bij hun vlucht in den strijd nog dubbelhartigheid.

Er is door de liberalen bij de onderwijsquaestie verraad gepleegd aan het beginsel, dat zij zoo lang voor heilig verklaard hebben. Van de 43 liberale Kamerleden stemden 30, de heeren Goekoop, Heldt, De Vos van Steenwijk, Lieftinck, Van der Kaay, Blussé, Rooseboom, Van Delden, Dirks, De Ranitz, Cremer, Kist, Gildemeester, De Jong, Hingst, Röell, Borgesius, Smeenge, Van der Sleyden, Mees, Van Gennep, Kielstra, Gleichman, Van Welderen Rengers, Duyvis, De Beaufort, W.K. van Dedem, Sluiter, Van der Feltz en de Voorzitter (Cremers) voor het artikel van Heemskerk - en redden

daardoor de Regeering van een onmogelijke nederlaag, - de verwerping van haar artikel met algemeene stemmen.

Dichter bij het bestaande art. 194 en eenvoudiger van redactie was het amendement van De Beaufort c.s.; van deze zijde werd voorgesteld, het nieuwe artikel aldus te lezen:

'Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der overheid, en bovendien, voor zoover het middelbaar en lager onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid des onderwijzers; het een en ander door de wet te regelen.

De inrichting van het openbaar onderwijs wordt door de wet geregeld.

Het lager onderwijs wordt zoodanig ingericht, dat voor ouders, voogden en verzorgers de gelegenheid niet ontbreke, om de kinderen die onder hun macht zijn of aan hun zorg zijn toevertrouwd, in het genot te stellen van voldoend lager onderwijs, waarbij hun godsdienstige overtuigingen niet worden gekrenkt.

De Koning doet van den staat der hooge, middelbare en lagere scholen jaarlijks een uitvoerig verslag aan Staten-Generaal geven.'

De zwakheid van dit amendement ligt in de poging, om een transactie aan te bieden, waar geen vergelijk te treffen is, omdat het beginsel te zeer uiteenloopt; bij die poging geeft men het kostbaar wapen, gelegen in het bestaande art. 194, half uit de handen, om er een dubbelzinnige lezing voor in de plaats te stellen.

Voor het categorische 'o v e r a l' der bestaande wet wordt gesteld: 'd a t d e g e l e g e n h e i d n i e t o n t b r e k e', - voor de 'eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen' komt: 'niet krenken van godsdienstige overtuigingen'.

Te recht merkte de *Arnhemsche Courant* op, dat dit amendement in de eerste plaats was een politieke fout. Immers, 'het gold hier de vraag: Is het van een liberaal standpunt geoorloofd, met de politieke doodvijanden, de voorvechters eener tegenover de moderne lijnrecht staande wereldbeschouwing en maatschappelijke inrichting, een transactie te sluiten over dat gedeelte van het staats-organisme, dat het geheele vraagstuk beheerscht? Men heeft niet willen inzien, dat transactie onmogelijk was zonder feitelijk de positie op te geven; men heeft zich gevleid met de illusie, dat door kleine, nietszeggende en het hart der zaak niet rakende veranderingen, door onoprechte toezeggingen, in de hoop, dat ze later niet zouden kunnen, noch behoeven vervuld te worden, de tegenpartij zich zou laten vermurwen en paaien, om tot de grondwetsherziening mede te werken; deze kortzichtigheid heeft een deel der liberale Kamer-partij verleid tot het loven en bieden, dat zoo menigeen tegen de borst heeft gestuit. Het gezwets over het onbehoorlijke van een "non possumus" in de politiek klinkt fraai, maar wanneer eene partij, waar het een harer levensbeginselen geldt, den onder die leuze ondernomen aanval van de tegenstanders heeft af te slaan, heeft ze geen andere keuze. Heft ze dien wapenkreet niet aan,

maar zoekt ze telkens onderhandelingen aan te knoopen, om sommige, voor de verdediging niet onontbeerlijk gekeurde buitenwerken harer vesting aan den vijand af te staan, om een bedriegelijken vrede te koopen, dan raakt ze al lager en lager op de helling der demoralisatie en eindigt met door de *Haffmansen* te worden bespot.' Zoo de *Arnhemsche*, die voor de liberale beginselverzakers den naam van 'bijdraaiers' uitvond, waarover zij zich zoo boos hebben gemaakt.

Inderdaad, een partij, die op de hoofdbeginselen, welke het wezen der partij raken, naar transacties streeft, verkeert in het tijdperk der ontbinding, verraadt een beklagenswaardige zwakheid en kan niet langer achting hebben voor zichzelf.

De lezing van De Beaufort c.s. werd verworpen met 64 tegen 22 stemmen. De liberale partij werd dus in twee, bijna gelijke deelen gesplitst; 21 liberalen stemden met de rechterzijde tegen. Voor stemden de heeren: De Jong, Hingst, Borgesius, Mees, Van Gennep, Van Houten, Rengers, Duyvis, De Beaufort, W.K. van Dedem, Sluiter, Van der Feltz, Heldt, De Vos van Steenwijk, Van der Kaay, Blussé, Rooseboom, Dirks, De Ranitz, Cremer, Kist en Gildemeester.

De verdeeldheid van de liberale partij komt nog sterker uit door de afzonderlijke indiening van een amendement van Van der Kaay en Van der Loeff, dat inhield, aan de voorlaatste alinea van het Regeeringsartikel de woorden toe te voegen: 'Aan de openbare en uit openbare kassen ondersteunde bijzondere lagere en middelbare scholen wordt het onderwijs zóó ingericht, dat ieders godsdienstige begrippen daarbij worden geëerbiedigd.'

Dit amendement werd verworpen met 68 tegen 18 stemmen, - vier liberale stemmen minder dan bij de stemming over het amendement-De Beaufort.

De liberalen hadden nog een derde amendement, dat van Van Delden c.s., dat de eer genoot, door Heemskerk te worden overgenomen, en dat, zooals wij boven zagen, 30 liberale stemmen verwierf.

Men heeft getracht de voorstellen der liberalen aannemelijk te maken voor de rechterzijde, door haar voor te houden, wat er niet instond; zoo heette het bij het amendement-De Beaufort, dat de grondwet niet meer mocht bevatten en de nadere regeling moest worden overgelaten aan den gewonen wetgever. Verkreeg de rechterzijde bij de nieuwe kieswet de meerderheid in de Kamer, dan was het aan haar, om het artikel in haar geest uit te werken. De rechterzijde heeft geweigerd, dezen wissel op de toekomst te accepteeren, en men heeft haar daarover zeer hard gevallen.

Met recht? Betrekkelijk ja. Het Regeeringsartikel toch, ook zooals het na de overneming van het amendement van Van Delden c.s. in stemming kwam, behelsde van liberale zijde belangrijke concessies: het brak met het hoofdbeginsel van de bestaande wet, meer, dan men ooit van de liberale partij had durven verwachten.

Neen, in zoover de redactie van het nieuwe artikel onduidelijk was en de toekomst voor de bijzondere scholen ook met deze lezing onzeker. Men heeft bij de behandeling van de onderwijs-quaestie willen regelen, wat niet te regelen is, omdat er op dat gebied met de clericalen geen transactie te treffen is. De liberalen hebben zich in hun ijver voor de groote politieke hervorming illusies gemaakt, met miskenning van het hart der quaestie bij de clericalen.

Voor de volledigheid geven wij nog de lezing van de rechterzijde; zij sluit zich zoo nauw mogelijk aan bij het Regeeringsartikel, maar het beginsel van het bestaande wordt natuurlijk geheel overboord geworpen; van de ‘eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen’ is geen sprake meer; de openbare school wordt aanvulling; aan de bijzondere school wordt subsidie verstrekt en in de openbare school een billijk schoolgeld geheven. De tekst van het artikel der rechterzijde luidde aldus:

‘Het geven van onderwijs is vrij.

Het toezicht van de overheid op het onderwijs in het algemeen, de inrichting van het openbaar onderwijs en, voor zoover het lager onderwijs betreft, de aan den onderwijzer te stellen eischen van bekwaamheid en zedelijkheid, worden door de wet geregeld.

De openbare scholen zijn toegankelijk voor leerlingen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid.

In of voor elke gemeente wordt lager onderwijs gegeven, voldoende aan de behoefte der bevolking. Het wordt, voor zooveel daarin niet op andere wijze is voorzien, van overheidswege verstrekt in openbare scholen; voor onvermogenden kosteloos, voor anderen tegen betaling van een billijk schoolgeld.

In de kosten van het bijzonder onderwijs kan, naar bij de wet te stellen regelen, uit openbare middelen worden bijgedragen, onverschillig of het onderwijs al of niet voldoet aan het in het vierde lid bepaalde vereischte voor openbare scholen.

De Koning doet jaarlijks van den staat der openbare en bijzondere scholen een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven.’

De rechterzijde had althans het voordeel, in gesloten gelederen op te treden; de stemming was 43 tegen 42; alleen de heer Keuchenius was afwezig, wat men hem kan vergeven: de man heeft altijd bijzondere behoeften.

Zoo leidde de langdurige strijd tot niets. Maar - in trouwe, had men iets anders kunnen verwachten? Een der belangrijkste quaesties moet worden geregeld - met een Regeering zonder overtuiging - met een Kamer zonder meerderheid. - Is er dan geen wet van oorzaak en gevolg? En mag men zich beklagen, wanneer men buiten haar rekent?

Zal men nu een herhaling krijgen van dezelfde vreemdsoortige geschiedenis? De Minister Heemskerk heeft gezegd, ‘dat, na het in deze gevoerd debat, en na al wat voorgevallen is, niet licht - ik

zeg niet deze, maar eenige Regeering deze zaak weder ter tafel zal brengen', - maar men behoeft den heer Heemskerk niet op zijn woord te gelooven, en hij kan er zich gemakkelijk uitredden met te zeggen, dat hij het niet zoo bedoeld heeft, dat hij alleen de rechterzijde heeft willen waarschuwen, dat zij met de verwerping van zijn artikel en van de redactie der linkerzijde bleef onder het meest gewraakte artikel, - het bestaande artikel 194.

En indien men toch de grondwetsherziening onder de abnormale omstandigheden wil doordrijven, dan zal men wel ook art. 194 weer op den parlementairen molen krijgen, misschien nu ter afwisseling aan het slot van het groote werk.

In een zonderlingen tijd beleeft men zonderlinge dingen, en dat geldt vooral van het tusschenbedrijf in de geschiedenis der mislukte grondwetsherziening - de ministercrisis en haar oplossing.

Telkens, wanneer men de feiten zich weder voor den geest brengt, staat men verbaasd over de wending, welke de zaken toen genomen hebben.

Wat bracht na de verwerping van elke nieuwe redactie van art. 194 de aard der dingen mee?

In de eerste plaats kon men de grondwetsherziening laten rusten, op grond dat het gebleken was, dat men met deze Kamer niet tot een vergelijk kon komen; hetzelfde spel opnieuw beginnen ging toch niet aan; had Heemskerk zelf niet gezegd, dat 'niet licht eenige Regeering deze zaak weder ter tafel zou brengen'? Was de grondwetsherziening noodzakelijk om de onduidelijke bepalingen ten opzichte van de troonsopvolging en was er op dit punt *periculum in mora*, men kon deze wijziging afzonderlijk voorstellen. Wel had de rechterzijde beweerd, dat verandering van art. 194 aan de grondwetsherziening moest voorafgaan, maar het was twijfelachtig, of de medewerking ook zou geweigerd worden voor zulk een bijzonder geval. De groote grondwetsherziening kon dan blijven rusten, totdat de gemoederen wat kalmer waren en overleg niet onmogelijk bleek te wezen. Weigerde òf de rechterzijde òf de linkerzijde, tot deze beperkte, door den eisch des tijds dringend geëischte grondwetsherziening mee te werken, dan rustte op haar de verantwoordelijkheid.

Aan zulk een uitweg heeft echter niemand gedacht, ook de Regeering niet, al werd hij door het gezond verstand voorgeschreven. Grondwetsherziening kan men nu eenmaal niet dwingen; de meerderheid van twee derden maakt, dat er altijd een transactie tusschen de partijen noodig is, want een liberale meerderheid van twee derden is ondenkbaar volgens de tegenwoordige kaart des lands.

In de zitting der Tweede Kamer van 17 Mei verklaarde Heemskerk, dat 'slechts twee wegen een oplossing konden geven om 's lands belang in zijn geheel te houden'. Wat de Minister met deze laatste uitdruk-

king eigenlijk bedoelde, blijkt niet. De eene weg was ontbinding, de andere aftreding van het Ministerie. De Regeering gaf ‘boven bedenking de voorkeur aan het laatste’ en vroeg ontslag.

Daarop is gevolgd het ministerieel advies, ‘dat de oplossing op de eenvoudigste en meest constitutioneele wijze werd gevonden door aan een invloedrijk en geacht lid van de rechterzijde der Kamer - natuurlijk werd geen persoon aangewezen - de opdracht te doen tot vorming van een nieuw Ministerie, en wel op grond dat van de zijde, die de wond had toegebracht, wellicht de genezing zou zijn te wachten’.

Er ligt - dit zij terloops opgemerkt - in de woorden, door den Minister Heemskerk gebezigd ter kenschetsing van de parlementaire geschiedenis, soms zulk een fijne ironie, dat men bijna niet gelooven kan, dat hij de zaken als zoo ernstig beschouwt, als hij voorgeeft, en hij schijnt ondeugend genoeg, een loopje te nemen met de heeren voor de groene tafel, - en als men bedenkt, dat hij de menschen kent en dat hij weet, wat hij met de heeren te stellen heeft, dan kan men hem waarlijk dat genot niet misgunnen.

Het ‘invloedrijk en geacht lid der rechterzijde’ bleek te zijn de heer Mackay, oud-voorzitter der Kamer. Deze ontving een zeer zonderlingen brief over de opdracht tot vorming van een nieuw Ministerie van den Directeur van het Kabinet des Konings. Als reden van het aftreden van het Ministerie werd opgegeven: ‘de houding van baron Van Wassenaer van Catwijck en van de rechterzijde der Tweede Kamer, in verband met de stemming over het voorgestelde nieuwe artikel van hoofdstuk X der Grondwet’. Aan het slot van den brief werd gezegd: ‘De Koning verlangt dat de aan de Staten-Generaal ingezonden voorstellen tot grondwetsherziening niet worden ingetrokken.’

Ernst of kortswijl - mag men vragen. De heer Heemskerk wist toch ook wel, dat het program der rechterzijde was: eerst kiesrecht-uitbreiding, aanvulling der Kamer tot het wettige aantal leden en dan grondwetsherziening.

Het opdragen van de Kabinetsformatie in dien vorm werd door niets gerechtvaardigd. Wist Heemskerk na al het gebeurde nog een middel, de grondwetsherziening tot stand te brengen, dan was hijzelf daartoe de man, en al de redeneeringen van den premier in de zitting van 17 Mei hebben het geloof niet kunnen wekken, bij niemand, - bij hemzelf wellicht ook niet - dat het hem ernst was met zijn advies; het verzoek om ontslag in verband met zulk een advies kon niet anders worden opgevat dan als een middel, - en nog al een niet zeer handig middel - om niet af te treden na de nederlaag, door de Regeering bij de eerste poging tot grondwetsherziening geleden. De weigering van den heer Mackay heeft dan ook niemand verrast; hij wilde niet, zooals hijzelf het noemde, ‘zich op politiek gebied tot een onmogelijk man maken’.

De zitting van 17 Mei kon geen ander slot hebben dan de gewone betuiging van den Voorzitter: ‘Ik dank de Regeering voor de aan de Kamer gedane mededeelingen.’ Een motie van wantrouwen kon geen zin hebben, al werd Heemskerk's handelwijze algemeen afgekeurd, want wie zou de teugels van het bewind onder zulke omstandigheden hebben willen aanvaarden? Buitendien, het besluit tot ontbinding der Kamer was reeds geteekend, de inlichtingen werden gegeven, daags vóór de sluiting, als moest alles in deze crisis zonderling zijn. Scherp maar niet onverdiend hekelde in *De Standaard* de hoofdleider der anti-revolutionnairen Heemskerk's houding, toen hij onder het opschrift: ‘De parlementaire jury’, schreef: ‘Er was geen andere dissonant in deze scheidende Kamer dan de eenig schuldige, de heer Heemskerk zelf. En de uitspraak der parlementaire jury was dan ook zonder aarzelen eenparig: Mackay's houding was correct, was wat ze zijn moest, en derhalve ligt al de schuld bij Zijne Excellentie. Hoe kon het dan ook anders, of deze zonderlinge Excellentie excelleerde in dit debat uitsluitend door het chicaneerend karakter van zijn sophistisch pleidooi. De Koning had wel “verlangd”, dat de nieuwe minister Heemskerk's erfenis zou overnemen, maar een verlangen is nog geene “voorwaarde”. Zoo hoort men nu eens, hoe Heemskerk, als er een portefeuille te begeven ware geweest, met den goeden Koning zou hebben omgesprongen. Natuurlijk geloofde Heemskerk bij dat zeggen zelf niet wat hij zeide. Maar waartoe op al deze chicanerien teruggekomen? Erbarmelijk was het om te zien, hoe een minister des Konings in ons Nederlandsch Parlement zich zelven in moreelen zin afmaakte door allerlei zetten, waarover zijn eigen ambtgenooten blozen moesten. Erbarmelijk vooral, toen hij aan het eind der zitting in theatrale verontwaardiging opvloog, om te protesteeren tegen Lohmans kloeke aanklacht van schijn-demissie en schijn-aanbieding.’

't Is jammer, dat Heemskerk bovengenoemd advies heeft gegeven. De rechterzijde kon daaraan een geschikt excuus ontleenen, om de verantwoordelijkheid te ontgaan van de gevolgen van haar weigering, om in een transactie te treden ten opzichte van de wijziging van art. 194 en nog meer daaraan de weigering te verbinden, de grondwetsherziening verder te behandelen.

Een natuurlijk parlementair verloop zou van de gewone opdracht tot vorming van een Ministerie aan de rechterzijde het gevolg geweest zijn.

En stel u voor een oogenblik het genot eens voor, de clericale combinatie, de Calvinisten en Ultramontanen aan het werk te zien bij de verdeeling van de ministerieele portefeuilles en voor de Kamer optredend met ernstigen, niet-negatieven arbeid. 't Is te hopen, dat dit geluk ons niet lang meer onthouden wordt; dan zal de natie zien, wat kracht er schuilt in hen, die zichzelf groot gemaakt hebben, door het volk achter de kiezers te misleiden door fraaie klanken en door verbindingen aan te gaan, die in strijd zijn met Neerland's aard en Neerland's geschiedenis.

Eere, wien eere toekomt, - de liberalen hebben zich bij de verkiezingen dapper gekweten. In vele districten, daar, waar de strijd spande, legden zij een vroeger ongekenden ijver aan den dag. Inzonderheid ging er krachtsbetoon uit van de ‘Liberale Unie’, die een warm manifest verspreidde, dat de lauwen wakker schudde, door te wijzen op het gevaar, dat er dreigde van de ‘kerkelijke partijen’, - het woord clericaal werd, wellicht om de vroegere geschiedenis van de Unie, zorgvuldig vermeden - en men weet, dat de Unie door ondersteuning, vooral uit het Zuiden des lands, in staat werd gesteld, om ook practisch werkzaam te zijn. Op verschillende plaatsen werden redevoeringen gehouden, waarin de zwakheid der tegenpartij welsprekend werd aangetoond. De heer Borgesius, zelf aftredend lid der Kamer, wijdde zich aan die taak met evenveel ijver als talent. 't Is waar, de aanvallen op de tegenpartij getuigden niet van onpartijdigheid, maar objectieve waarneming en beoordeeling moet men vooral in den verkiezingsstrijd niet verwachten en de kiezers zelf wenschen eenzijdigheid.

De overwinning viel den liberalen ten deel; zij verkregen in de nieuwe Kamer een meerderheid van 8 stemmen; het doode punt was voorbij; men telde 47 liberalen, 19 anti-revolutionnairen, 19 ultramontanen en 1 conservatief.

Sommige districten leverden inderdaad verrassingen op. Zoo Den Haag, de Hofstad, waar de liberale candidaten met ongeveer 300 stemmen zegevierden over de clericale coalitie, een resultaat, dat niemand had durven verwachten.

Daar stond echter menige andere ervaring van minder verblijdenden aard tegenover. Zoo viel te Utrecht de algemeen geachte Roëll, die met 36 stemmen de vlag moest strijken voor Schimmelpenninck van der Oye; de even gematigde Royaards bleef 30 stemmen beneden Mackay en dat feit is te opmerkelijker, wanneer men in aanmerking neemt, dat de liberalen te Utrecht streden onder omstandigheden, zoo gunstig als zij wellicht nimmer zullen wederkeeren.

Ik bedoel den brief van de Utrechtsche heeren, Jhr. E. van Weede van Dijkveld, Prof. Dr. J.J.P. Valeton Jr., Mr. A.R. Falck, Mr. M. Crommelin, Dr. J.H. Gunning Wzn., aan de kiezers, waarin zij, ‘allen voorstanders van het bijzonder onderwijs’, desniettegenstaande den raad geven te stemmen op de liberale candidaten, omdat de onderwijsstrijd ‘niet alleen gebracht is op politiek terrein, waar hij niet behoort, maar ook den politieken toestand zoozeer beheerscht, dat elke wenschelijke hervorming - en hoevele zijn er niet, waaraan de behoefte ten hemel schreit! - er door wordt onmogelijk gemaakt’.

De schuld daarvan ligt volgens die heeren aan de anti-revolutionnairen, aan hun ‘houding, vooral ook bij de bespreking van de voorstellen tot grondwetsherziening, in de Tweede Kamer aangenomen. Zich houdende aan vroeger gestelde eischen en zonder verzaking van eenig beginsel’, zoo luidt het in den brief, ‘had men den strijd voor een oogenblik

kunnen staken, ten einde met vereende krachten te arbeiden aan de oplossing van zoovele vragen, die voor het heil des vaderlands van de grootste beteekenis zijn. Doch, men heeft niet gewild. Men heeft openlijk verkondigd, dat de strijd moet worden voortgezet, en er het onverantwoordelijke woord aan durven toevoegen: "een strijd, helaas! dien wij niet mogen opgeven, maar die, zoo God het niet verhoedt, ons land ten verderve voert". Tegen dit woord is geen enkel lid der "anti-revolutionaire" partij in verzet gekomen. Ronduit heeft men daarmede uitgesproken, het partijbelang hooger te stellen dan de erkende belangen des vaderlands.'

Verder volgt nog in den brief een scherpe veroordeeling van het verbond, door de anti-revolutionnairen met de ultramontanen aangegaan, waarmee 'de geschiedenis van ons volk een slag in het aangezicht wordt gegeven'.

Dit feit staat niet alleen.

De Standaard merkte te recht op, dat deze brief of dit manifest geheel een weerklank is op Dr. Bronsveld's laatste 'Kroniek' in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede.* Wanneer echter het hoofdorgaan van de anti-revolutionnaire partij met verklaarbare ingenomenheid het schrijven van den heer F.M. Merens in het *Wageningsch Weekblad* aanhaalt, waarin de Utrechtsche heeren van onjuistheid beschuldigd worden in de beschouwing van de anti-revolutionnairen, en erbij voegt: 'Vergissen wij ons niet, dan is het hier door (den heer Merens) neergeschrevene tamelijk wel het a l g e m e e n gevoelen, dat in den lande over de desertie der Utrechtsche fractie bestaat', - dan wordt een minder juiste draai aan de zaak gegeven.

De *Stemmen voor Waarheid en Vrede* zijn een zeer invloedrijk orgaan van de orthodoxe partij en in scherpe afkeuring van de houding der anti-revolutionnaire partij staat het met talent geschreven *Wageningsch Weekblad* aan de zijde der *Stemmen.* De brief van de Utrechtsche heeren heeft in de rechtzinnige kringen dan ook veel meer sympathie gevonden, dan *De Standaard* wil erkennen; die brief was een verontwaardigingskreet, waarmee zonder twijfel de m e e r d e r h e i d der rechtzinnigen in den lande heeft ingestemd.

Denzelfden toon, door de Utrechtsche heeren aangeslagen, vindt men terug in den brief van Jhr. J.D. Six, referendaris bij het Departement van Koloniën, in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, gericht tot 'die Nederlanders, die den in Christus geopenbaarden God belijden'.

Dezen Christenen wordt in dien brief gezegd, 'dat zij - geen zondige handeling mogende steunen - aan God verschuldigd zijn andere mannen af te vaardigen naar de Tweede Kamer der Staten-Generaal dan die, welke het "non possumus" huldigden, en zoodoende - helaas, door partijgeest gedreven en tot zonde verlokt - aan ons dierbaar Vaderland het behoud opdrongen van eene gebrekkige Grondwet, door hen zelven veroordeeld'. Ook deze brief eindigt met een verzoek, in Den Haag op de liberale candidaten te stemmen.

De aanbeveling van liberale candidaten in liberale kranten door onbetwist rechtzinnige mannen is zeker een der merkwaardigste verschijnselen van de laatste verkiezingen.

Nog krasser is in dit opzicht de brief van den heer A.F. van Lijnden in *Het Vaderland* onder het opschrift: 'Positief-christelijk, - toch liberaal'. Ook hij komt tot het resultaat, dat 'de belijders van den Hervormden positief-christelijken godsdienst' de liberale candidaten kunnen steunen. 'De liberale partij', schrijft de heer Van Lijnden, 'is zuiver, of - wil men - heeft zich althans door hare politiek der laatste tijden gezuiverd van de blaam van te zijn eene partij, vijandig aan godsdienst en Kerk en belust op het bevorderen van ongeloof. Hare toegevendheid, betoond in de laatste Kamerzittingen tegenover de overzijde, waar deze optrad met eischen, uitsluitend in het vermeend belang van godsdienst en Kerk, bewijzen, dat, wanneer zij de richting aan het Staatsbestuur zal geven, geene belemmering in de vrijheid en den vrijen voortgang van het kerkelijk geloof is te vreezen. Zij heeft het daardoor mogelijk gemaakt, dat wij, belijders van den Hervormden positief-christelijken godsdienst, die langs denzelfden weg als zij het belang des vaderlands wenschen te bevorderen, met hen kunnen medewerken, en tevens pal kunnen blijven staan voor de eer van ons geloof, dat ons liefde voor het vaderland inboezemt en kracht tot werken geeft.'

Wat men ook eenige jaren geleden moge gedroomd hebben van de politieke toekomst, zeker niet, dat men bij de verkiezingen zulke brieven zou vinden in liberale kranten.

Even sterk liet de christelijk-historische kiezersbond 'Marnix' zich tegen de *Standaard*-politiek uit. 'Het schijnt wel', dus las men in het verkiezingsmanifest, 'dat liberalen-vrees hare drijfkracht, beginsel-verzwakking hare ontwikkeling, leunen op Roomsche rietstaven hare hoop, minachting van getrouwe broederen hare vergunning en slaafsche volgzaamheid van eene vergeetachtige en lichtgeloovige massa der Christenen hare verwachting is', - maar hier weigerde men op de liberale candidaten te stemmen en wilde 'getuigen door onthouden'.

De stemmen van de Marnix-mannen komen dus niet in aanmerking, maar het is zeker, dat op verschillende plaatsen een aantal rechtzinnigen gestemd hebben op de liberale candidaten en daardoor aan deze de overwinning bezorgd tegen de clericale coalitie.

Dit verklaart b.v. den zonderlingen uitslag van de verkiezing in Den Haag.

Is de Hofstad plotseling liberaal geworden? Geloove 't, wie wil. Bij de kerkelijke verkiezingen strijden daar sinds jaren de rechtzinnigen met de Kuyperianen om de overwinning en al gaat de strijd soms heet uit, steeds delven de laatsten het onderspit. Dat alleen geeft den sleutel ter verklaring van de ongedachte overwinning der liberalen.

Men zal mij toestemmen, dat de liberale partij wel wat veel ophef van haar overwinningen heeft gemaakt en zich weinig dankbaar betoond

ten opzichte van hen, die zulk een ongedachte hulp verleenden. Immers, het waren niet allen zuiver liberale overwinningen; voor een deel werden zij verkregen door de antipathie van de rechtzinnigen tegen Dr. Kuyper, een antipathie, die vooral in sommige van die kringen een groote hoogte heeft bereikt.

Men zou verder kunnen gaan en beweren, dat met het oog op deze onverwachte bondgenooten de overwinningen van de liberalen niet zoo groot zijn geweest, als men mocht veronderstellen. Behalve te Utrecht had men redelijkerwijze ook te Tiel kunnen rekenen op de overwinning en de liberale meerderheid in de Kamer ware in dat geval van dien aard geworden, dat een meer actief optreden rationeel ware geweest en de toekomst meer vertrouwen inboezemde.

Toch hebben de liberalen van deze zijde beschouwd de meerderheid eerlijk verdiend. Zij spanden zelf hun uiterste krachten in en hebben om het onverwachte bondgenootschap niet gebedeld en er niet voor geïntrigeerd.

Een andere vraag is echter, of wel bezien de politieke verwarring op deze wijze niet noodzakelijk nog grooter moet worden.

Is de grond, waarop de rechtzinnige heeren hun stem aan de liberalen hebben gegeven, zuiver, ook van hun standpunt? Zijn zij daardoor niet eenigszins in een valsche positie geraakt?

Er ligt in de brieven van de orthodoxe heeren een zekere gemoedelijkheid, maar ook iets zenuwachtigs, dat de vraag doet rijzen: hebben zij hun positie wel goed begrepen, wel juist voorgesteld? Heeft de antipathie tegen Dr. Kuyper hen niet verleid tot een niet geheel billijk oordeel over hen, die van geloofsstandpunt toch zeker dichter bij hen staan dan de liberalen?

Ook zonder eenige sympathie te hebben voor het drijven der anti-revolutionnairen, dat zijn voornaamsten grond vindt in den strijd voor de zoogenaamde ‘Vrije Universiteit’, ook met billijke verontwaardiging over het schacheren met de Katholieken, waarvan de anti-revolutionnairen bij elke verkiezing meer de wrange vruchten plukken, - moet men toch niet vergeten, dat het standpunt van de rechterzijde uit een politiek oogpunt niet zoo verwerpelijk is, als men het heeft doen voorkomen. Voor den eisch der anti-revolutionnairen: eerst uitbreiding van het kiesrecht binnen de grenzen van de tegenwoordige grondwet, eerst aanvulling van de Kamer tot het door de wet gevorderde aantal leden, - is veel te zeggen en men zou ook van liberaal standpunt dezen eisch evengoed, wellicht nog beter kunnen verdedigen.

Men heeft de uitdrukking van den leider der anti-revolutionnairen in de Kamer, den heer Lohman, - ‘een strijd, helaas, dien wij niet mogen opgeven, maar die, zoo God het niet verhoedt, ons land ten verderve voert’, - wel wat hoog opgevat en wat breed uitgemeten. Wat is zij anders dan een woord, in het vuur der rede aan de lippen ontglipt, of een rhetorische phrase, die alleen getuigt van

meer onvoorzichtigheid, dan men in den leider van een partij mag over 't hoofd zien.

En dan ook weder die hervormingsmanie - bij de rechtzinnigen, alsof het land werkelijk te gronde zou gaan, wanneer niet onmiddellijk de grondwet werd herzien! Is het bij de heeren niet een oogenblik opgekomen, dat de urgente punten in de grondwet, zooals de troonopvolging, in de gegeven verwarde politieke omstandigheden hadden kunnen worden verbeterd, terwijl de oplossing der groote politieke quaesties bleef rusten, totdat de atmosfeer daarvoor wat meer geschikt was?

De brieven van de rechtzinnige heeren zijn een bewijs te meer voor den ongezonden toestand, waarin wij ons bevinden ten gevolge van het ontbreken of liever van het niet behoorlijk vertegenwoordigd zijn in de Tweede Kamer van de conservatieve partij.

't Is waar, de conservatieven zelf hebben daartoe aanleiding gegeven; onbedachtzaam hebben sommige conservatieven een vorm weten te vinden, om zich te laten opnemen onder de anti-revolutionnairen, waar zij niet thuis hooren. Het was in de dagen, toen de Kuyper-zon nog veel glans beloofde voor de toekomst, toen de Nieuwe Kerk te Amsterdam nog niet was ingenomen, toen de Vrije-Universiteitsmannen nog niet door de Synode waren afgezet. Zulke dingen kon men eenige jaren geleden niet voorzien, en voor zoover zij voor ingewijden in het dolle woelen en werken van de Amsterdamsche revolutionnairen reeds zichtbaar waren, was men er blind voor, omdat men niets zag dan de snelle bevordering, en nu gaat het moeilijk zich los te maken van den treurigen band, omdat men de verworven positie dan wellicht geheel weer prijs moet geven.

En toch zal het daartoe moeten komen, indien men in ons land tot een meer zuiveren politieken toestand wil geraken. De rechtzinnige partij, machtiger in ons land, dan men meent, en slechts tijdelijk door de anti-revolutionnairen overschreeuwd, moet haar eigen ideaal hebben, ook op politiek gebied. Een ander is het ideaal der liberalen, een ander het ideaal der conservatieven èn op politiek èn op kerkelijk gebied. Maar de clericalen, tot welke kerk zij ook behooren, door dweepzucht gebracht tot onverzoenlijkheid, kunnen naar hun aard niet transigeeren; zij beoogen dezelfde tyrannie, wellicht zonder dat zij er zich van bewust zijn, als de uiterste linkerzijde, de radicalen of socialisten; - afgescheiden van hun program is de overeenkomst in psychologische eigenschappen treffend juist. De liberalen en conservatieven daarentegen kunnen in het bewustzijn, dat zij burgers zijn van hetzelfde vaderland, elkander steunen tegen de onverzoenlijken van rechts en links en een vorm vinden, waardoor het naast elkander leven en werken mogelijk wordt, zonder haat, zonder verbittering, zonder verguizing. In zoover kan het stemmen op liberale candidaten door rechtzinnigen, en omgekeerd, in sommige districten een practische

eisch des tijds zijn, maar - met behoud van eigen overtuiging, met handhaving van eigen standpunt.

Het ontbreekt den conservatieven èn aan een organisatie als partij èn aan een politiek orgaan; vandaar, dat zij eigenlijk zoowat zwervende zijn en, zooals ditmaal bij de verkiezingen bleek, zich daar aansluiten, waar zij steun vinden tegen de onverdraagzaamste aller partijen, de clericalen. Maar daarmee is hun positie niet gered, worden hun belangen niet behoorlijk behartigd - wat meer zegt, daardoor wordt de politieke verwarring nog grooter, wordt het nog moeilijker, conservatieven en liberalen te onderscheiden, - dikwerf in ons land toch reeds een quaestie van persoon, niet van beginsel.

Vreemd mag het ook heeten, dat geen der rechtzinnige heeren een oplossing heeft aangegeven, of althans de richting daartoe aangewezen, waarin de quaestie, die 't meest voor 't oogenblik verdeelt, zou kunnen worden opgelost. Men heeft wel gesproken aan die zijde van teekenen van toenadering van sommige liberalen, maar niet duidelijk gezegd, wat men wil.

Verlangen de rechtzinnigen, dat de openbare school, de staatsschool, of hoe men haar noemen moge, wordt prijsgegeven? Of achten zij een inrichting van het openbaar onderwijs mogelijk, waarbij aan de belangen van den godsdienst niet te kort wordt gedaan? Daarop dient een duidelijk antwoord te worden gegeven.

Mag als een teeken des tijds worden aangemerkt, wat dezelfde heer Van Lijnden, die in *Het Vaderland* zijn geestverwanten den raad gaf, op de liberale candidaten te stemmen, over die zaak schreef in het *Utrechtsch Dagblad*? ‘Zou het bevorderen van een ruime toepassing van art. 22 der wet op het Lager onderwijs’, schreef hij, ‘niet reeds veel kunnen uitwerken? Krachtens dat artikel moeten de openbare schoollokalen ter beschikking van de godsdienstleeraren worden gesteld, indien zij aan de leerlingen der school godsdienstonderwijs willen geven. Indien zij, die den strijd tegen de wet op het lager onderwijs aanbonden, omdat zij meenden, dat Gods heilige arbeid in deze wereld door die wet zou belemmerd worden, de toepassing van dat artikel hadden aangegrepen als middel om den door hen gevreesden invloed tegen te gaan, dan zouden de openbare onderwijzers niet dermate van den godsdienst vervreemd zijn geworden, dat hier en daar de openbare school werkelijk aan het ongeloof bevorderlijk dreigde te worden; dan zou aan de harten van zoovele kinderen het zaad des Evangelies niet zijn onthouden geworden, dat wellicht daarin welig had wortelgeschoten; dan zou de openbare school, tot stand gebracht door den uitgedrukten wil der natie, hebben kunnen worden eene waarlijk nationale school, waaraan het volk, zonder vrees voor verkeerde invloeden, de opleiding zijner kinderen had kunnen toevertrouwen, waar degelijk lager onderwijs werd gegeven en tevens degelijk godsdienstonderricht niet van jonge onervaren onderwijzers, maar van ervaren mannen of

vrouwen. De openbare school kan uit zich zelve geene kweekplaats voor het ongeloof zijn. De wijze, waarop zij thans van christelijke zijde als aanleiding tot onchristelijken strijd gebezigd wordt, prikkelt ongetwijfeld menig ongeloovige om haar tot een kweekplaats voor zijne ideeën te maken.'

Dat is inderdaad een woord van verzoening en ik geloof, dat zulk een oplossing in den geest van de meerderheid der natie zou zijn(*).

De rechtzinnigen kunnen niet blind zijn voor de groote voordeelen, welke aan het behoud der nationale school, der volksschool zijn verbonden. Wanneer de liberalen terugkomen van hun overdrijving op het gebied van het onderwijs en werkelijke bewijzen geven, dat het hun niet te doen is, het godsdienstonderwijs te belemmeren, zie ik niet in, waarom samenwerking onmogelijk is. Het godsdienstonderwijs kan òf in de scholen gegeven worden door of onder leiding van den geestelijke, in elk geval onder zijn toezicht, òf, indien men dit wenschelijker acht, kan het geschieden in de kerk of in het catechisatielokaal, maar in elk geval moeten meer uren daaraan zijn gewijd en bij de regeling van het lager onderwijs moet met dit godsdienstig onderwijs rekening worden gehouden. Indien men elkander verstaan w i l , kan er veel gedaan worden in beider belang, èn van de school èn van de kerk. Waarom is het algemeen godsdienstig karakter aan de school ontnomen? Werd dat door den geest der wet geëischt? Is er niet aan beide zijden overdrijving geweest, hier met de kerk te beschouwen als iets vijandigs, daar door het onderwijs een smet aan te wrijven, als werd den kinderen vergift ingegeven?

't Is waar, er zal altijd een minderheid zijn, die niet te voldoen is, die niet voldaan wil worden, omdat zij van aard dweepziek is, omdat zij, door een transactie aan te gaan, het recht van bestaan zou verliezen, omdat zekere personen in dat geval minder gewichtig zouden schijnen. Maar men kan nu eenmaal bij de inrichting van den Staat aan alle persoonlijke wenschen en liefhebberijen niet voldoen en wie zijn zin tegen de meerderheid wil doordrijven, moet de kosten betalen; de vrijheid tot oprichten van bijzondere scholen sluit onredelijken dwang uit.

Of het mogelijk zou zijn, in deze richting tot een oplossing van den onderwijsstrijd te geraken, zou de tijd moeten leeren; het kan in elk geval beproefd worden. De tegenwoordige Kamer is - ik zal niet zeggen onwettig samengesteld, maar zeker te abnormaal, om aan haar de beslissing op te dragen. De conservatieve partij is in haar zoo goed als niet vertegenwoordigd en den rechtzinnigen bleef, zooals thans de toestand is, niet veel anders over, dan tegen het clericalisme te protesteeren en op de liberale candidaten te stemmen, terwijl aan de linkerzijde zoo weinig daarop acht werd gegeven, dat al de stemmen

(*) Ik heb vroeger reeds uitvoeriger het wenschelijke van een oplossing van de onderwijsquaestie in deze richting trachten aan te toonen. Zie *De Tijdspiegel*, 1885, Oct.

als zuîver liberale werden gerekend. Dat er in die Kamer zoovele liberalen werden gevonden, die, zonder geest des onderscheids handelend, in zulke abnormale omstandigheden de volksschool hebben willen prijsgeven, de volksschool, waarvoor zij weinige jaren geleden streden als de kern van hun overtuiging, - dat is wel een noodlottig teeken, hoe de politicomanie leidt tot karakterloosheid.

Na de verkiezingen kwam een tijdperk van kalmte in de politiek, althans uiterlijk, want men zegt, dat het op de partijvergadering van de liberale Kamerleden soms warm toeging. Men vindt echter goed, het verhandelde op deze vergaderingen geheim te houden, en slechts nu en dan verschijnt er in de kranten een bericht of een artikel, waaruit men, tusschen de regels lezend, bevroeden kan, wat er is voorgevallen.

Vele liberalen meenden, dat na de overwinning bij de verkiezingen ook de tijd gekomen was, om het bestuur op te eischen en de teugels van het bewind in handen te nemen. Heemskerk moest weg, het had nu lang genoeg geduurd.

Zoo was o.a. ook het gevoelen van Mr. S. van Houten(*), die meende, dat nu er - maar hij zelfs geloofde voor het eerst - in de Tweede Kamer een z u i v e r e liberale meerderheid was, alle voorwendsel voor het rekken van het leven van een extra-parlementair ministerie was vervallen.

De heer Van Houten schijnt echter het gewaagde van dezen stap wel eenigszins gevoeld te hebben, want hij wilde tevens, dat de Kamerleden, die de betrekking van Minister aanvaardden, zouden worden herkozen. Hij had erbij kunnen voegen, dat het als maatregel van voorzichtigheid tevens wenschelijk zou zijn, de Ministers te nemen uit v a s t e liberale districten, om de mogelijkheid uit te sluiten, dat de Kamer weder op het doode punt geraakte. Men weet, dat daarvoor slechts de verplaatsing van v i e r stemmen noodig was.

De meer bedachtzamen onder de liberalen keurden het af, om terstond handelend op te treden, en adviseerden, een afwachtende houding aan te nemen. Het heette intusschen, dat ‘de heer Gleichman en zijn vrienden zoo goed als gereed waren om op een gegeven oogenblik aan de groene tafel zitting te nemen’, - alsof daarmee alle quaesties waren opgelost - en dat strekte voorloopig tot troost in de droefenis van een Ministerie-Heemskerk.

Om nu een vorm te vinden, waaronder men Heemskerk aan het bewind kon laten, werd van hem een voorloopig kiesreglement gevraagd, waarnaar de verkiezingen na de grondwetsherziening zouden worden gehouden. Men beging echter de fout, daarbij statistieke opgaven te verzoeken, en dat gaf den Minister een uitstekende gelegenheid, de indiening van de voorloopige bepalingen tot uitbreiding der kiesbevoegd-

(*) *Staatkundige Brieven,* N. 19, 20.

heid te vertragen. Waarschijnlijk meende de premier, dat het al den tijd had daarmee te wachten, totdat de gewone zaken door de Kamer waren afgehandeld en de quaestie van de grondwetsherziening weder aan de orde kwam.

Die vertraging werkte echter ongunstig op het liberale humeur en men hoorde hier en daar het gemompel van het ongeduld. De Begrooting werd ingediend, nog was het kiesrechtvoorstel er niet. De ontevredenheid nam toe en uitte zich o.a. in het Voorloopig Verslag op de Staatsbegrooting. Men kent die Kamerhutspot, waarin al de verschillende gevoelens der heeren bijeengevoegd worden; soms meent men krantenpolemieken voor zich te hebben, waarbij de verschillende fracties achter het schild der anonimiteit elkander in 't haar zitten. Bovenal mist men in die stukken in den regel den beschaafden toon, die bij zulke gelegenheden behoort, niet zoozeer nog omdat men het woord richt tot de Regeering, - het prestige van deze is reeds lang onder het constitutioneel kabaal bezweken - maar omdat een beschaafd man uit den aard der zaak ook beschaafde taal bezigt als iets, wat hij aan zichzelf verplicht is. 't Is waar, men is sinds eenige jaren aan dien toon gewoon geworden in ons Parlement en de slechte manieren zijn gewoonte geworden. Het is, wanneer men zulke stukken leest, of er maar één macht is in Nederland, dat zijn de ‘vele’ of ‘zeer vele leden’. Een psycholoog zou in sommige uitdrukkingen wellicht het begin ontdekken van hoogmoedswaanzin.

Wat dunkt u b.v. van de aanmatiging, waar het Voorloopig Verslag begint: ‘Zeer vele leden verklaarden wel gezind te zijn nogmaals te beproeven, met het hoofd van het tegenwoordig Kabinet de reeds zoo lang voorbereide herziening der Grondwet tot stand te brengen, doch alleen mits van Regeeringswege bij het ontwerpen der toegezegde nadere voorstellen de meest mogelijke spoed betracht werd?’ Een weinig verder leest men: ‘Deze leden meenden dan ook de Regeering dringend te moeten verzoeken haren arbeid om de herziening der Grondwet in staat van openbare behandeling te brengen, zooveel mogelijk te bespoedigen. Huns inziens mocht billijkerwijze worden verlangd, dat althans eene Memorie van Antwoord betreffende hoofdstuk III der Grondwet, met een gewijzigd wetsontwerp, gelijktijdig met de beantwoording van dit verslag, of uiterlijk vóor den aanvang der beraadslaging over de Staatsbegrooting, bij de Kamer werd ingezonden. In hoever zij der Regeering hunnen steun konden verleenen, zou van den inhoud der nadere Regeeringsvoorstellen betreffende het kiesrecht afhangen. Doch bijaldien onverhoopt aan hun verlangen omtrent het in staat van wijzen brengen der herziening van hoofdstuk III der Grondwet niet mocht worden voldaan, zouden zij zich genoodzaakt zien der Regeering reeds daarom alleen hun vertrouwen te ontzeggen en daarvan bij de behandeling der Staatsbegrooting te doen blijken.’

Zou men niet geneigd zijn bij het lezen van zulk een onwaardige

taal de heeren te herinneren, dat de tijd wel eens komen kon, waarin zij verlangden naar meer macht en kracht van die Regeering, welker prestige nu sinds jaren stelselmatig wordt ondermijnd. Meenen de heeren het bewind te moeten opeischen, welaan, de weg daartoe is hun bekend. Maar indien de heeren dat niet durven, laten zij dan niet zulk een aanmatigenden toon aanslaan. Dat dient nergens toe, dan om het gezag van de Regeering te ondermijnen en de Kamer nog meer in diskrediet te brengen.

Het fraaie stuk, waaruit wij daar even enkele zinsneden aanhaalden, was gedagteekend 4 November en 10 November werd het door de Regeering beantwoord. De eenige oasen in de dorre woestijn van Kamerstukken en Kamerhandelingen zijn de antwoorden van den Minister Heemskerk. Men herkent terstond den man, die door kennis en vorm boven het gewone Kamerpeil staat. Uit naam der Regeering te protesteeren tegen zulk een behandeling van de zaken, zou natuurlijk het kibbelspel grooter maken; Heemskerk antwoordt liever op die eigenaardige korte, ironische wijze, welke vooral wanneer hij kleine tusschenzinnen gebruikt, zoo meesterlijk fijn is. Doorgaans schijnt echter die toon door de heeren Kamerleden niet gevat te worden, omdat zij aan grover vormen gewoon zijn. ‘De Regeering’, zegt b.v. Heemskerk in de Memorie van Antwoord, ‘vereenigt zich met het gevoelen van zeer vele leden, dat zij verplicht is den meest mogelijken spoed te betrachten om de gewijzigde wetsontwerpen betreffende herziening der grondwet, harerzijds, in staat van wijzen te brengen. Zoodra eerlang de daar noodige schriftelijke antwoorden aan de Kamer kunnen worden ingezonden, zal dit ook geen enkelen dag worden uitgesteld.’

En na de redenen der vertraging te hebben uiteengezet, luidt het: ‘De Regeering hoopt, dat deze eenvoudige ophelderingen zullen strekken, om uit de behandeling der Staatsbegrooting voor 1887 datgene te verwijderen, wat daaraan vreemd kan blijven, namelijk een ongegronde ongerustheid omtrent gestadige voortzetting van den arbeid aan de grondwet besteed.’

Dat antwoord stemde de ‘zeer vele leden’ niet tot kalmte; zij konden zonder de nieuwe kiesvoorstellen niet langer ademhalen, niet langer denken. In de liberale pers werden zuchten geslaakt, noodkreten aangeheven, bedreigingen opgezet. Er zijn dan ook in die dagen, naar men verzekert, onderhandelingen gevoerd over de vorming van een liberaal Ministerie. Of zij geslaagd zijn? Men zegt van neen; het scheen weder hetzelfde geval te zijn als na de overwinning bij de verkiezingen, toen een doorgaans goed ingelicht correspondent - die van de *Middelburgsche Courant* - schreef, dat ‘een te haastig optreden zonder daartoe gedwongen te zijn, wellicht de oude breuk in de liberale gelederen weder zou in het leven roepen; bij de verkiezingen was van die breuk gelukkig geen spoor meer te zien geweest, maar te groote

krachtsontwikkeling mocht haar eens opnieuw doen ontstaan'. Niet vele, maar zeer weinige leden van de liberale partij - maar die door hun naam het gewicht van 'zeer velen' te boven gingen - wilden, naar men in die dagen verzekerde, niet meewerken, het Ministerie-Heemskerk omver te werpen.

En zie - daar kwamen onverwachts aan den vooravond van de algemeene beraadslagingen over de Staatsbegrooting de kiesvoorstellen werkelijk in; - men zegt, dat zij reeds eenigen tijd gereed waren, maar de premier de indiening nog niet noodig achtte; - de tijd was te kort, de voorstellen zagen er te liberaal en ook weder te ingewikkeld uit, om terstond tot een conclusie te komen, en in de blijdschap of de zenuwachtigheid, dat de kiesvoorstellen er nu toch werkelijk waren, vergat men de houding te bespreken, welke men bij de algemeene beraadslagingen zou aannemen, en - allen zwegen behalve de heer Van Baar, die niet op de hoogte van zijn tijd scheen te zijn en het gebruik volgde. Nu - na zulk een Voorloopig Verslag was 't ook genoeg.

Het laat zich aanzien, dat met het oog op de grondwetsherziening de behandeling van de Staatsbegrooting wel het gewone breede verloop zal nemen, maar over 't geheel zonder groote botsing ten einde zal gebracht worden. En dan komen in het volgend jaar de groote hervormingsdagen. Of men ditmaal gelukkiger zal zijn bij de grondwetsherziening, valt moeilijk te zeggen. Van meerdere toegeeflijkheid der rechterzijde blijkt nog niet veel, maar de liberalen hebben nu althans de meerderheid en daarmee is de herziening door deze Kamer mogelijk geworden. De eindbeslissing berust echter bij de meerderheid van twee derden van de nieuwe Kamer, verkozen op breeder grondslag, en bij de uitbreiding van het kiesrecht doet men een stap in het duister.

Wij gaan dus een onzekere toekomst tegen. Een grondwetsherziening te ondernemen met een Ministerie, dat uit zeer heterogene bestanddeelen is samengesteld en nergens vertrouwen vindt, - met een Kamer, waarin men een zwakke meerderheid heeft, die blijkt zeer moeilijk tot eendracht te kunnen komen, wanneer er handelend moet worden opgetreden, - met een clericale minderheid, waarvan de twee fracties zoo nauw zijn verbonden, dat zij elkander zooveel mogelijk den buit betwisten, - en verder met één conservatief - met zulk een Regeering en met zulk een Kamer het groote constitutioneele werk te ondernemen, - daarvoor schijnt men in Nederland te moeten zijn.

Een der teekenen van de zwakheid van onzen tijd is de gestadige afwisseling in overheerschende denkbeelden, schier invallen, waarvan men bij uitsluiting de genezing wacht van de kranke maatschappij. Terwijl de wetenschappelijke man de wetten en regelen tracht te ontdekken, waardoor menschen en volkeren groot en krachtig worden, de voorwaarden van werkelijke gezondheid, zich uitend in

bloei en welvaart, in energie zoowel om te werken als om te dulden, leeft de middelmatigheid van invallen, springt van den hak op den tak en grijpt als een kwakzalver nu het eene dan het andere middel aan, dat overdreven opgevijzeld wordt als de eenige weg tot genezing van alle kwalen.

Eenige jaren geleden was het onderwijs de modezaak; van de verstandsontwikkeling werd de herschepping verwacht van de maatschappij en de zedelijke vorming werd beschouwd als iets, dat vanzelf terechtkwam. Na het onderwijs is de grondwetsherziening gekomen, of liever - want dat is de eigenlijke achtergrond van deze beweging - de uitbreiding van het kiesrecht tot algemeen of bijna algemeen stemrecht. Dat ligt nu eenmaal in de lucht, dat is de waan van den dag, maar wie een weinig onpartijdig waarneemt en zich niet door den klank laat verleiden, kan nu reeds bemerken, dat op deze overspannen verwachting een tijdperk van ontnuchtering zal volgen, nog dieper dan de onderwijswaan, dan de verwachting, gebouwd op eenzijdige verstandsontwikkeling.

In theorie klinken de vrije verkiezingen zeer schoon, maar feitelijk zijn zij een leugen en tevens een middel tot toenemende demoralisatie. Het is onwaar, dat het volk kiest; bij elke verkiezing worden door enkele personen - in den regel door handigheid of intrige - een of twee personen op den voorgrond gesteld, candidaat gemaakt, en als men eenmaal zoover is, komt het erop aan de middelen te vinden, om zooveel kiezers op te zweepen, dat de meerderheid verkregen wordt. En in de middelen, welke daartoe gebezigd worden, geldt gewoonlijk alles behalve de bevordering van de vrijheid der kiezers, want vrijheid veronderstelt eigen kennis en daarop gegrond zelfstandig oordeel - iets, wat bij de meerderheid nooit te vinden is geweest en er ook wel nooit bij zal gevonden worden. Wat de verschillende partijen - geene uitgezonderd - in de laatste jaren bij de bewerking der kiezers geleverd hebben, slaat de beschaving, recht en waarheid in het aangezicht; wel beschouwd, zijn die verkiezingen voor een goed deel poppenspel; het is een stelsel, gebouwd op leugen en valschheid. Er is veel waars in hetgeen Damas(*) zegt, dat het parlementarisme ‘gegrond

(*) *Haagsche Omtrekken*, 1886-1887. - 's-Gravenhage, P. van Stockum en Zoon, blz. 20.
Het ‘verlichte despotisme’ van Damas heeft heel wat liberale pennen in beweging gebracht. De uitdrukking is niet gelukkig en men zou kunnen vragen, of het een het ander niet uitsluit; immers, *despotisme* wordt gewoonlijk *in malam partem* gebruikt. Uit het verband blijkt dan ook, dat de geestige schrijver de verlichte monarchie heeft bedoeld.
Zonderling - men viel over dit woord bij Damas, terwijl Multatuli e.a. eveneens het eenhoofdig gezag meer bevorderlijk achten aan den vooruitgang. Het betoog van Damas over de ontaarding van de constitutioneele monarchie in het parlementarisme liet men echter onaangeroerd.
Overigens - men is al blij, wanneer men in de politieke discussie iets anders hoort dan het geratel over liberaal en conservatief en reactionnair, dat doet denken aan de wieken van den windmolen.
Mag ik hierbij herinneren aan de volgende woorden van Eduard von Hartmann, welke ook hier van toepassing zijn: ‘Es ist ein allgemeines Gefühl, dass unser politisches Leben sich in einer kritischen Gährung befindet, dass die überkommenen Parteien und Stichwörter vor den Aufgaben der Gegenwart nicht mehr ausreichen wollen und dass uns ein gewisses Etwas in unserem Staatsleben fehlt, dessen Mangel dasselbe nicht zur Ruhe und Klarheit kommen lässt. Dieses mangelnde Etwas ist eine Partei, die den Bedürfnissen der Gegenwart entsprungen auch diesen Bedürfnissen und der Eigenart des Volkslebens volle Rechnung trägt..... Die alten Parteien, die aus den Bedürfnissen vergangener Zeiten entsprungen sind und mit der Zähigkeit ihres geschichtlichen Beharrungsvermögens das occupirte Feld behaupten,

is op nijd, afgunst en wantrouwen; dat het de beste krachten der natie sloopt', en dat de verkiezingen 'menschbedervend' zijn.

Het geld speelt een groote rol bij de bewerking der kiezers en de 'generaal' der anti-revolutionnairen vindt het in *De Standaard* met den zuiveringseed vereenigbaar, dat de candidaten voor hun eigen verkiezing geld geven, en de liberale *Nieuwe Rotterdamsche Courant* vindt het voorbeeld der anti-revolutionnairen nog zoo kwaad niet; zij verlangde, dat de 'rijke liberalen' de kas der 'Liberale Unie' zullen maken tot een 'krijgskas' der liberale partij. De eerlijke Van Houten is, voor zoover wij weten, de eenige, die tegen dit toenemend beginsel van bederf geprotesteerd heeft(*).

Er is een tijd geweest, dat men zich schaamde over het gebruik van zekere middelen. Dat gevoel schijnt geheel te verdwijnen. Toen ik tijdens de laatste verkiezing het stadhuis binnentrad, was de ingang bijna versperd door kinderen Israël's, die met gedrukte en mondelinge aanbevelingen de kiezers stonden op te wachten. Kieschheid of beschaving moet men bij aanbevelingen van dezen aard niet verwachten. Ik duid het hun niet ten kwade, wier instinct het is, van alles een 'negotie' te maken, maar wel der partij, die zich verlaagt zulke middelen te bezigen, die zooveel eerbied toont voor de 'vrijheid der kiezers'.

De grens van de geschiktheid der kiezers is moeilijk te treffen; wil men de grens uitbreiden, het zij zoo, - maar, naar hetgeen blijkens de ervaring van de verkiezingen gemaakt is en wordt, moet dat een uitbreiding worden van het veld van leugen en demoralisatie en, wanneer het op deze wijze voortgaat, dan komt wellicht spoedig de tijd, dat zij, die prijs stellen op beschaving, die het ideaal van waarheid en recht houden voor het wapen der echte aristocraten, evenals Marnix bij de laatste verkiezing, getuigen door onthouden. Waarom zou het constitutioneele stelsel zijn eigen graf delven? Is dit stelsel in beginsel onmisbaar, dan zal er toch naar een andere toepassing moeten worden omgezien.

12 Dec. '86.

NOORMAN.

widersetzen sich der Umwandlung aus Gründen, die ebenso leicht zu erkennen sind, wie das, was uns noththut. Die Regeneration unseres politischen Lebens kann darum nur vom Volke aus erfolgen, insofern dieses die alten Parteien entthront; die Vorbereitung hierzu ist aber die Gewinnung der richtigen Einsicht über das, was uns noththut und über die Unzulänglichkeit sämmtlicher bestehenden Parteien ohne Ausnahme' (*Die politischen Aufgaben und Zustände des deutschen Reichs*. Blz. 37).

Men zou dit wellicht korter en duidelijker kunnen uitdrukken met den eisch te stellen, dat de zaken voortaan onderzocht en beschouwd moeten worden naar haar wezen en haar aard, en niet naar het belang, dat zij hebben voor partijen of personen.

(*) *Staatkundige brieven*, N. 18.

De bewegingen der aardkorst.

Hoewel wij gewoon zijn den aardbodem, dien wij bewonen en waarop wij leven, als volkomen onbeweeglijk te beschouwen en ons dit begrip reeds van kindsbeen af is ingeprent, zoo kan men toch veilig beweren, dat die volstrekte rust op de aarde nergens en geen oogenblik bestaat. In de gansche natuur heerscht eene eeuwige beweging, eene onophoudelijke verandering; niets is onbeweeglijk en nergens is volkomen rust. Dat geldt niet alleen voor de organische wereld, waar die beweging zelfs eene der noodzakelijkste voorwaarden van het bestaan der levende wezens vormt, - daar zonder beweging der stof en zonder verandering harer samenstelling geen organisch leven denkbaar is - doch ook in de organische natuur bestaat die kringloop der stof, ook daar in alles: beweging en verplaatsing.

Zoo is dan ook de onbeweeglijkheid van de aardkorst inderdaad slechts schijn, ook al worden wij in onze streken niet - zooals de bewoners van vele andere landen - aan die waarheid op zeer gevoelige en hoogst gevaarlijke wijze herinnerd, als die bewegingen zich tot een veel sterkeren en verontrustenden graad verheffen in den vorm van de eigenlijke aardbevingen. Zijn deze hevige bewegingen echter betrekkelijk zeldzaam, er komen andere voor, die, wel is waar, schijnbaar onbeteekenend en minder gemakkelijk waarneembaar, doch dan ook veel algemeener zijn, zóó algemeen zelfs, dat zij kunnen gezegd worden voortdurend op den toestand der aardschors hare werking uit te oefenen. Wij kunnen dus inderdaad met het volste recht beweren, dat de aardschors, wel verre van onbeweeglijk en vast te zijn, integendeel aan onophoudelijke bewegingen, en wel van zeer verschillenden aard, is blootgesteld.

De oppervlakte der aarde kan door zeer verschillende - en zelfs door weinig beteekenende - oorzaken in beweging worden gebracht: de val van een zwaar lichaam op den bodem, het voorbijrijden van een zwaren wagen of van een spoortrein brengt reeds duidelijk waarneembare trillingen der oppervlakte teweeg. Doch deze bewegingen laten wij hier buiten beschouwing en wij zullen ons alleen bepalen tot die, wier oorzaken onder de oppervlakte zijn gelegen.

Sommige dier bewegingen zijn zoo buitengewoon zwak, dat zij zelfs

volkomen onopgemerkt zouden voorbijgaan, als zij niet door het toeval of door zeer gevoelige toestellen werden waargenomen. Reeds in het jaar 1741 hadden twee Fransche geleerden, Bouguer en Condamine, die in de nabijheid van den aequator zich met graadmetingen bezighielden, waargenomen, dat de oppervlakte van de aarde niet onbeweeglijk is, doch men heeft toen aan die waarnemingen weinig waarde gehecht en er verder geene aandacht aan geschonken. D'Abaddin, een Fransch geleerde en reiziger, nam in 1869 in zijn laboratorium te D'Handaye, aan den voet der Pyreneën, waar, dat de verticaal der plaats voortdurend zeer geringe, doch herhaalde veranderingen van stand onderging. Hij vond, sedert dien tijd, zijne meening steeds bevestigd en leidde eruit af, dat de oorzaak daarvan is gelegen in uiterst geringe bewegingen van den schijnbaar geheel onbeweeglijken aardbodem. Zoo nam men in November van het jaar 1884 nog te Nizza en meermalen aan het observatorium te Pulkawa onverwachte storingen waar in den stand der astronomische kijkers en men schrijft ook deze aan uiterst geringe bewegingen van den bodem toe.

Dat deze bewegingen, hoe onbeteekenend zij ook schijnbaar zijn, door hare menigvuldigheid toch een gewichtigen invloed op den toestand der aardoppervlakte kunnen uitoefenen, is hoogst waarschijnlijk, doch van die uitwerkselen is ons tot nog toe zeer weinig bekend. Om dit verschijnsel te leeren kennen, worden dan ook in Italië tegenwoordig deze uiterst geringe schommelingen in het niveau der aardkorst aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen. Men heeft daar 18 stations opgericht, in verschillende streken van het land, waar steeds waarnemingen worden gedaan, waarvan de uitkomsten worden medegedeeld aan het geodynamisch observatorium te Rome.

Voor de waarneming dezer geringe bewegingen zijn bijzonder gevoelige toestellen vervaardigd: *tremometers, tremitoscopen, microseismografen*, enz. genoemd, die dus in dit opzicht dezelfde rol vervullen als de microscopen bij de waarneming van die uiterst kleine voorwerpen, waarbij onze zintuigen te kort schieten. Door deze toestellen is men tot de overtuiging gekomen, dat deze geringe golvingen van de aardoppervlakte geenszins een zeldzaam verschijnsel mogen heeten, doch dat zij daarentegen zeer algemeen en bijna onophoudelijk voorkomen. Zij hebben in den regel uiterst langzaam plaats en worden dan *microseismische golvingen* genoemd. Dat ook deze bewegingen echter met de diepere aardlagen in verband staan, bleek uit het merkwaardige feit, dat zij - zooals althans in sommige gedeelten van Italië werd waargenomen - gepaard gaan met uiterst zwakke onderaardsche geluiden, die men door middel van buitengewoon gevoelige microphonen heeft kunnen waarnemen.

In het vorige jaar zijn omtrent dit onderwerp belangrijke mededeelingen gedaan aan de Académie des sciences te Parijs door den reeds genoemden geleerde: D'Abaddin. Deze heeft op zijn landgoed bij

D'Handaye sedert 30 jaren nauwkeurige proeven genomen aangaande de microseismische bewegingen. Met een vernuftig, doch zeer eenvoudig toestel bepaalde hij geregeld twee malen daags de slingeringen, die door de bodembeweging worden voortgebracht. Terwijl deze in den regel uiterst gering waren, nam hij bij de aardbeving in Andalusië eene sterke toename der beweging plaats. D'Abaddin meent dus, dat ook de waargenomen bewegingen der oppervlakte met alle aardbevingen in nauw verband staan, en hij stelt dus voor, in Frankrijk een geregeld stelsel van seismische waarnemingen in te stellen, evenals reeds in Italië en zelfs in Japan het geval is.

Het verschijnsel der microseismische golvingen moge op zichzelf zwak en onbeteekenend zijn, het bewijst toch in elk geval, dat onder de oppervlakte der aarde onophoudelijk zekere krachten werkzaam zijn, die door hare algemeene en voortdurende werking toch wellicht tot gewichtige gevolgen aanleiding kunnen geven, hoewel wij vooralsnog niet in staat zijn, den aard dier werkingen nader te bepalen.

Tot de minder sterke en dikwijls bijna onmerkbare bewegingen der aardkorst moeten ook die gerekend worden, welke bekend zijn onder den naam van *saeculaire rijzing* en *daling van den bodem*. Heeft men den invloed en de gevolgen der microseismische golvingen nog niet met zekerheid kunnen bepalen, zoo zijn daarentegen deze saeculaire bewegingen der aardkorst ontwijfelbaar van zeer grooten invloed geweest op de vorming der verschillende aardlagen, en zij geven ons tevens ook de verklaring van vele andere verschijnselen op geologisch gebied.

Het verschijnsel der saeculaire rijzing en daling van den bodem is eerst sedert betrekkelijk korten tijd met zekerheid vastgesteld. Wel had reeds Celsius waargenomen, dat in Skandinavië de oppervlakte van de zee een toenemend lageren stand verkreeg ten opzichte van het vasteland, doch in dien tijd beschouwde men dat algemeen als een gevolg van de daling des zeespiegels. Toen dan ook Playfair in het jaar 1830 voor het eerst het denkbeeld opperde, dat hierbij niet aan eene daling van den zeespiegel, doch aan eene rijzing van den bodem moest gedacht worden, werd zijne meening met spot en schouderophalen begroet. Toch werd spoedig daarna aan zijn denkbeeld door de geologen van dien tijd eenige aandacht geschonken en zijn gevoelen werd als volkomen gegrond en zijne theorie als waar erkend, toen in 1834 de beroemde Lyell door eigen nauwkeurig onderzoek op de plaats zelve tot hetzelfde besluit kwam.

De hier bedoelde bewegingen der aardoppervlakte zijn echter zeer gering en daardoor moeielijk waar te nemen, vooral daar men op het vasteland een onveranderlijk niveau tot vergelijking volkomen mist. Slechts de onmetelijke oceaan biedt ons, in zijne onveranderlijke oppervlakte, een vast niveau aan, waarmede wij de ligging van het vasteland kunnen vergelijken, en deze waarnemingen kunnen dus alleen aan de zeekusten worden verricht.

In sommige streken ziet men het merkwaardige verschijnsel, dat de kusten, in vergelijking met vroegere tijden, zich langzamerhand meer en meer boven de zeeoppervlakte schijnen te verheffen, terwijl in andere landen het tegenovergestelde, eene daling der kusten, wordt opgemerkt. De waarneming van deze bewegingen der kusten kan geschieden: hetzij door het aanbrengen van kunstmatige teekens op de rotsen, hetzij door de verplaatsing der zoogenaamde *strandlijnen.* Hierdoor verstaat men de zichtbare overblijfselen, die de zeespiegel op rotsachtige kusten achterlaat. De branding tegen de rotsen, de kiezelschelpen, die zich daaraan hebben vastgehecht, de zeeplanten en de zeedieren hebben alle hunne sporen op de rotsen in onuitwischbare teekenen gegrift, toen het water van de zee daarmede in aanraking was.

De strandlijnen en watermerken in Skandinavië, en vooral in Zweden, leveren de onmiskenbare bewijzen, dat de bodem van dit land sedert de laatste eeuwen tot in den tegenwoordigen tijd in een toestand van voortdurende rijzing verkeert. Zooals wij reeds opmerkten, was dit reeds door Celsius waargenomen, die in 1717 op de Noorweegsche kusten de eerste watermerken liet aanbrengen, en sedert dien tijd heeft men hier talrijke waarnemingen verricht, waaruit blijkt, dat overal de oude strandlijnen tegenwoordig boven de oppervlakte der zee zijn gelegen en dat op sommige plaatsen zelfs twee of meer strandlijnen boven elkaar worden gevonden, zoodat de opheffing met tusschenpoozen moet hebben plaats gehad. Bij Throndjem in Noorwegen liggen de hoogste strandlijnen zelfs 170 meters boven den tegenwoordigen zeespiegel.

Overigens heeft echter de rijzing van den bodem slechts zeer langzaam plaats. In 1831 liet de regeering op 27 verschillende plaatsen aan de Noorweegsche kust watermerken aanbrengen en bij eene nauwkeurige meting daarvan in 1865 bleek, dat de gemiddelde rijzing van den bodem in Noorwegen op 30 centimeters in de eeuw moet gesteld worden. Merkwaardig is het, dat men tot hetzelfde besluit komt bij de raadpleging van sommige historische feiten en daaruit blijkt opnieuw duidelijk, hoe de eene wetenschap de andere te hulp komt en de uitkomsten daarvan aanvult en bevestigt, waardoor de getrokken besluiten dus op een des te hechteren grondslag rusten. Het historisch feit, dat wij bedoelen, is het volgende. In het jaar 874 had bij het eiland Askoë een beroemde zeeslag plaats en ter herinnering aan de roemruchtige feiten, die daarbij plaats hadden, werden in de rotsen opschriften uitgehouwen, die nog tegenwoordig bestaan. Zij bevinden zich echter nu op eene hoogte van 5 meters boven den zeespiegel en neemt men aan, dat zij hoogstens op 1,5 meter boven de oppervlakte zijn uitgehouwen, dan volgt eruit, dat de bodem ook op die plaats in eene tijdruimte van 1000 jaren 3 à 3,5 meters of in eene eeuw 30 à 35 centimeters is gerezen. De rijzing bedraagt echter op sommige plaatsen meer en als maximum mag men echter voor Skandinavië 1 meter in de eeuw stellen.

Ook in Zweden heeft men de rijzing door talrijke waarnemingen aangetoond en in het noorden strekt zij zich zelfs tot Finland uit. Het is bekend, dat Finland nog op betrekkelijk lateren tijd door een zeearm van Rusland gescheiden was en de IJszee hare koude stroomen zond tot in de Oostzee. Door de rijzing van den bodem werd die zeearm drooggelegd, zoodat de Oostzee gesloten en in eene binnenzee veranderd werd.

Terwijl wij tot nog toe slechts van eene rijzing van den bodem gesproken hebben, neemt men in andere streken eene daling waar en dat is somtijds zelfs het geval in de nabijheid van de landen, waar de rijzing plaats heeft. In Zweden b.v. wordt in het noorden rijzing, in het zuiden daling van den bodem waargenomen. In Malmoë moet men van tijd tot tijd de straten ophoogen en men vindt onder den zeespiegel venen en hier en daar zelfs werktuigen en wapenen uit den steentijd. Bij Bornholm vindt men bosschen, die door de zee bedolven zijn, en hetzelfde wordt op vele plaatsen aan de Pommersche kusten waargenomen.

Doch wij behoeven de bewijzen voor de daling der kusten niet zoover te zoeken, daar wij de meest sprekende voorbeelden ervan in onze onmiddellijke nabijheid kunnen vinden. In Oost-Friesland heeft men waargenomen, dat de kusten van de Dollart eene daling vertoonen van ongeveer 80 centimeters in de eeuw, en van de 25 eilanden langs de Noordzeekust, die Plinius aldaar nog kende, bestaat nu nog slechts de helft en zelfs deze zijn ook reeds aanzienlijk in grootte afgenomen en moeten met de grootste inspanning tegen de zee worden beveiligd. Langs onze Noordzeekusten is de daling van den bodem algemeen en zij is zoowel door feitelijke waarnemingen als door historische overleveringen met zekerheid vastgesteld. Amsterdam is gebouwd op eene uit zoetwater gevormde laag van diatomeën, die eene dikte heeft van 40 meters, en bij Gorinchem heeft men zulke lagen zelfs nog op 117 meters, onder Amsterdamsch peil waargenomen. Bij Domburg liggen onder de zee de overblijfselen van een Romeinschen tempel en vele steden en burchten zijn in ons land in den historischen tijd door de zee bedolven.

Van bijzondere waarde voor de verklaring van het verschijnsel, dat ons bezighoudt, zijn de waarnemingen in de landen langs de Middellandsche zee en vooral ook de historische aanteekeningen omtrent die landen. Wij bezitten daarvan immers betrekkelijk zeer nauwkeurige topographische beschrijvingen, die ouder zijn dan van eenig ander land, daar zij uit den tijd der oude Grieksche en Romeinsche wijsgeeren dagteekenen en dus meer dan 2000 jaren oud zijn. Ook hier levert ons de historie weer belangrijke gegevens tot aanvulling van onze tegenwoordige onderzoekingen op dit gebied en tot nadere bevestiging van de daarop gebouwde theorieën.

Uit het onderzoek dezer verschillende gegevens volgt, dat de toestand

der Middellandsche zee, uit een topographisch oogpunt, herhaaldelijk moet zijn gewijzigd en dat vorm en grootte van deze binnenzee dikwijls aanzienlijke veranderingen hebben ondergaan.

Bij den aanvang van het tegenwoordige geologische tijdperk was een groot gedeelte van de landen der Middellandsche zee nog door het water bedekt, terwijl de zee zelf in verschillende onderdeelen was gesplitst, die door bergruggen van elkaar waren gescheiden, doch door nauwe zeestraten met elkaar in verband stonden, terwijl vandaar uit uitgestrekte zeeboezems in de Sahara doordrongen, hoewel deze woestijn zelf reeds in de krijtperiode was drooggelegd. Na het tertiaire tijdvak volgde eene rijzing in de meeste landen van de Middellandsche zee, zoo zelfs, dat deze van naburige zeeën werd gescheiden. Toen kon er geen ander water dan dat van de aangrenzende gebergten toestroomen en ten gevolge daarvan verdampte er veel meer water, dan er werd toegevoerd. De omvang van de Middellandsche zee werd toen veel geringer, dan tegenwoordig het geval is, en er ontstond b.v. eene breede landbrug van Italië over Sicilië naar Noord-Afrika. Het is in dien tijd, dat de groote dikhuidigen, hyena's, enz. van Afrika zich naar Europa verspreidden, zoodat men nog tegenwoordig de fossiele overblijfselen dier zoogdieren in onderaardsche holen op Malta en Sicilië vindt. Ook verschillende plantensoorten vonden toen haar weg van Afrika naar Europa.

De rijzing van den bodem duurde in deze landen voort tot in den historischen tijd. Tegenwoordig is echter de toestand op verschillende plaatsen zeer uiteenloopend van aard, hoewel men tot nog toe algemeen aannam, dat alle kustlanden der Middellandsche zee tot een gebied van opheffing behoorden. Doch men dient zich bij deze waarnemingen zeer in acht te nemen voor het trekken van onjuiste besluiten, daar de rijzing dikwijls schijnbaar is en deze niveauverandering ook van vele andere oorzaken kan afhangen. Zoo ziet men ook langs de westelijke kusten van Nederland, niettegenstaande de bodem hier dalende is, riviermonden verzanden, banken ontstaan, enz., doch dat is niet het gevolg van rijzing van den bodem, doch ontstaat alleen door aanslibbing en verzanding.

Hetzelfde geval doet zich voor in de Middellandsche zee aan de kusten van Provence. Vroeger werd algemeen aangenomen, dat deze kusten rijzende waren, waarbij men zich onder anderen beriep op de omstandigheid, dat de Heilige Lodewijk zich voor zijn kruistocht inscheepte te Aigues Mortes, eene plaats, die tegenwoordig op aanmerkelijken afstand van de zee is gelegen. Doch men heeft door nauwkeurig onderzoek bewezen, dat de kusten van Provence reeds sedert den aanvang van den historischen tijd dalen en dat de binnenwaartsche verplaatsing van de kusten alleen het gevolg is van de aanslibbingen der Rhône. Ook de zuidelijke kusten van Italië vertoonen reeds sedert de oudste historische tijden eene merkbare daling. In

den Romeinschen tijd lagen daar vele bloeiende steden en vruchtbare, dicht bevolkte landbouwstreken, doch reeds in den tijd der Keizers begonnen zich moerassen te vormen en als gevolg daarvan gevaarlijke ziekten op te treden. Tegenwoordig strekken zich langs deze kusten de Toscaansche maremmen, de moerassen der Campagna en de Pontinische moerassen over groote uitgestrektheden uit en alle ingestelde pogingen, om deze ongezonde en onvruchtbare oorden door afwatering weder bewoonbaar te maken, waren vruchteloos en moesten opgegeven worden, daar de daling van den bodem, die nog steeds voortgaat, dat verhindert. Alleen in de maremmen is men daarin geslaagd, doch slechts door de wilde bergstroomen in hunne vaart te stuiten en te dwingen, hun slib over de lage vlakten uit te spreiden. Ook blijkt de daling hier weder uit talrijke, onder de oppervlakte der zee gelegen overblijfselen der Romeinsche bouwkunst.

In andere kustlanden van de Middellandsche zee heeft men daarentegen met zekerheid eene rijzing van den bodem kunnen waarnemen. Dat is, onder meer, het geval met West-Sicilië, waar de in de oudheid zoo beroemde haven van Palermo meer en meer in omvang is afgenomen en beroemde waterbouwwerken zijn drooggelegd.

Behalve deze voorbeelden van rijzing en daling heeft men aan de Middellandsche zee ook nog streken, waar, naar het schijnt, in dit opzicht stilstand heerscht en noch rijzing, noch daling kan worden aangetoond. Spanje schijnt, zelfs sedert de krijtperiode, slechts zeer weinig van vorm en omtrek te zijn veranderd en de Spaansche kusten zijn in hoofdzaak dezelfde gebleven. Evenmin kan eene verandering in ligging worden waargenomen in de ligging der noordelijke kusten van Afrika in Barbarije.

Wij zouden, behalve de gegevene, nog vele voorbeelden van rijzing en daling kunnen aanhalen, doch de genoemde zullen voldoende zijn, om, hoe verschillend het karakter in verschillende streken ook zij, de algemeenheid dezer bewegingsverschijnselen in het licht te stellen.

Zooals wij reeds boven opmerkten, waren vroeger, toen de niveauveranderingen der kusten het eerst werden waargenomen, sommige geleerden de meening toegedaan, dat die wijzigingen het gevolg waren van eene rijzing of daling van den zeespiegel en niet van de vaste aardkorst. In den jongsten tijd hebben Penck te München en Süsz te Weenen dit denkbeeld opnieuw verdedigd, de eerste in een geschrift: *Schwankungen des Meeresspiegels,* 1883, de laatste in eene verhandeling, verschenen in de *Verhandlungen der geologischen Reichsanstalt* van 1880 en 1881. Beiden trachten te bewijzen, dat van eene opheffing van den vasten aardbodem geene sprake is en dat de schijnbare beweging der kusten alleen moet worden toegeschreven aan de wijzigingen, die de oppervlakte der zee ondergaat.

Tegen deze theorie pleiten echter ten sterkste de verschijnselen, die aan de Noorweegsche kusten zijn waargenomen. Ware de oorzaak

der verplaatsing te zoeken in eene beweging van den zeespiegel, dan zouden, daar deze steeds zijne horizontale oppervlakte behoudt, de strandlijnen alle met elkaar evenwijdig moeten loopen. Dat is evenwel geenszins het geval; dikwijls ziet men, dat de strandlijnen een onregelmatigen loop hebben en onderling volstrekt niet evenwijdig loopen, doch convergeeren, hetgeen niet anders is te verklaren, dan door aan te nemen, dat de rijzing van den bodem op verschillende plaatsen niet in dezelfde mate, doch onregelmatig plaats had.

Doch deze theorie wordt vooral nog nader bevestigd door de reeds genoemde verschijnselen in de Middellandsche zee, waaruit blijkt, dat elke theorie ten eenen male moet worden verworpen, die de rijzing en daling uit de bewegingen van den zeespiegel tracht te verklaren. Want de Middellandsche zee is een rondom gesloten bekken, dat slechts door eene nauwe straat met den Atlantischen oceaan in gemeenschap staat. Elke rijzing of daling der zeeoppervlakte zou zich hier dus langs de kusten van alle landen, die deze zee begrenzen, op gelijke wijze moeten doen gevoelen. En toch hebben wij gezien, dat bij sommige dezer kustlanden rijzing, bij andere daling van den bodem wordt waargenomen, terwijl nog andere kusten zelfs volkomen in rust zijn. Het is duidelijk, dat het bestaan dier verschillende toestanden van rijzing en daling binnen hetzelfde zeebekken alleen mogelijk is, als de kuste zelven zich bewegen, en niet verklaard kan worden door verandering in stand van den zeespiegel.

Men zal zich wellicht afvragen, welk groot gewicht van een geologisch standpunt moet worden toegeschreven aan eene zoo uiterst langzame en geringe rijzing of daling van den bodem, die in eene eeuw dikwijls slechts 30 centimeters en meestal niet meer dan een meter bedraagt, en wat de reden mag zijn, dat de geologen dit verschijnsel zelfs zoo gewichtig achten, dat zij daaromtrent de zorgvuldigste en nauwkeurigste waarnemingen hebben gedaan en dat vele geleerden zich zelfs omtrent de verklaring in diepzinnige bespiegelingen verdiepen en theorieën opstellen, die tot talrijke twistvragen aanleiding geven.

Wij antwoorden op deze vraag in de eerste plaats met de opmerking, dat voor de verklaring van de meeste geologische toestanden de tijd een groote factor is, waarmede steeds rekening gehouden moet worden, en dat, als de tijdruimte groot genoeg wordt genomen, zelfs de kleinste oorzaken dikwijls groote gevolgen hebben gehad. Van een geologisch standpunt beschouwd is eene eeuw slechts eene uiterst korte spanne tijds, die in het niet verzinkt tegenover de onmetelijke tijdruimten, welke voor de vorming der tegenwoordige aardlagen zijn noodig geweest.

Doch bovendien is eene niveauverandering van 1 meter in de eeuw niet zoo gering, als dat op het eerste gezicht schijnt; zij bedraagt na 1000 jaren reeds 10 meters en na 15000 jaren 150 meters. Deze schijnbaar zoo onaanzienlijke verandering in hoogte zou echter ten

gevolge hebben, dat in betrekkelijk korten tijd reeds aanmerkelijke wijzigingen in de geographische toestanden op de aarde tot stand kwamen. Na verloop van eenige eeuwen zou, bij eene zoodanige daling van den bodem, ons vaderland, dat nu reeds voor een deel beneden den zeespiegel is gelegen, voor het grootste gedeelte door het water zijn bedekt, en na 15000 à 16000 jaren zou de kaart van Europa een geheel ander aanzien hebben gekregen en onherkenbaar zijn geworden voor de tegenwoordige bewoners.

Nederland zou dan met Pruisen, Noord-Duitschland, Denemarken, de westelijke helft van Frankrijk en het grootste gedeelte van Groot-Britannië en Ierland van het wereldtooneel zijn verdwenen en door de wateren van den oceaan zijn bedekt. Frankrijk zou met Spanje slechts door eene smalle landengte zijn vereenigd, de Po- en de Ebrovlakten zouden plaats hebben gemaakt voor diepe golven, Weenen zou eene zeehaven zijn geworden en de verbinding tusschen Europa en het Aziatische vasteland zou zijn opgeheven. Doch niet slechts de topographische toestand van Europa zou volkomen gewijzigd zijn, ook het klimaat zou eene aanzienlijke verandering hebben ondergaan. Onmetelijke watermassa's zouden de Russische steppen bedekken, zich uitstrekkende tot de Siberische gebergten en de woestijn van Gobi, terwijl in het zuiden de woestijn Sahara grootendeels in eene binnenzee zou zijn herschapen. Alle winden zouden dus voor Europa zeewinden zijn geworden en dit werelddeel zou een gelijkmatig, vochtig eilandklimaat hebben verkregen, daar aan alle zijden waterdamp zou worden toegevoerd. Hoe groot de wijzigingen zouden zijn, die daaruit weder voor den plantengroei en voor het dierlijk leven moesten voortvloeien, ligt voor de hand.

Hebben wij in het voorgaande onze gedachten voor een oogenblik in de verre toekomst verplaatst, zoo was dat echter geene ijdele phantasie, doch wij schetsten een toestand, die niet slechts mogelijk is, doch ook noodzakelijk zou moeten optreden, indien de daling van den bodem gedurende langeren tijd in dezelfde verhoudingen plaats had, die tegenwoordig in Skandinavië werkelijk zijn waargenomen. Wij wenschten daardoor den lezer te wijzen op de mogelijkheid, dat rijzing of daling van den bodem, na eenige weinige duizendtallen van jaren, de aanzienlijkste wijziging kan teweegbrengen in de oppervlakte, het klimaat en het organische leven van onze aarde!

Het gewicht van dit feit zal duidelijk worden, als wij nu, na een blik in de toekomst geworpen te hebben, den omgekeerden weg volgen en ons met onze gedachten in het oudste, grijze verleden verplaatsen.

Dergelijke niveauveranderingen, als wij tegenwoordig waarnemen, moeten in vroegere geologische tijdperken herhaaldelijk en op groote schaal hebben plaats gehad, en voor deze meening zijn de meest overtuigende bewijzen voorhanden. Wij zien immers op het tegenwoordige vasteland uitgestrekte landstreken, die vroeger door de zee moeten

bedekt geweest zijn, zooals ten duidelijkste blijkt uit de tallooze overblijfselen van zeeschelpen, zeeplanten, enz., die men onder den tegenwoordigen bodem vindt op plaatsen, waar nu onze voet den vasten grond betreedt en, met de landplanten, de dierenwereld zich heeft ontwikkeld. Daar, waar zich nu vastelanden bevinden, stroomden in vroegere tijdperken de wateren van den oceaan en wij hebben de onmiskenbare bewijzen voor de vroegere aanwezigheid van de zee in Noord-Amerika en Noord-Europa, zelfs nog in een betrekkelijk jonger geologisch tijdperk. Gansche gebergten bestaan uit de overblijfselen van vroegere zeebewoners, zooals koraaldieren, schelpdieren, enz., en zelfs tot voor betrekkelijk korten tijd, uit een geologisch oogpunt beschouwd, vormden de hoogste gebergten der aarde nog een onderdeel van den zeebodem, terwijl zij eerst door langzame en gestadige opheffing van dien bodem tot vastland en hooggebergten zijn geworden.

Wij kunnen bovendien met zekerheid vaststellen, dat rijzing en daling der vaste aardkorst in vroegere tijdperken bij afwisseling herhaaldelijk moet hebben plaats gehad. Dat blijkt vooral hieruit, dat zuivere zeevormingen, waarin tallooze resten van de bewoners der diepe zeeën voorkomen, afwisselen met land-, moeras- en zoetwaterlagen, die dus niets anders vertoonen dan de resten van landplanten en landdieren. De aardkorst moet zich dus vroeger bijna onophoudelijk in een toestand van aanzienlijke rijzing of daling bevonden hebben.

Dat laat zich uit den vroegeren toestand der aarde dan ook gemakkelijk verklaren. Waarschijnlijk was in de allereerste tijden van het bestaan der aarde de oppervlakte volkomen door het water der zee bedekt. Bij de afkoeling, die de aarde voortdurend onderging, had noodzakelijkerwijze volumenvermindering plaats, waardoor spleten en scheuren in de korst ontstonden. Hierbij daalden dus sommige gedeelten dier korst, waardoor dus op andere plaatsen rijzing moest plaats hebben, zoodat hier de vaste schors zich boven de oppervlakte van het water begon te verheffen en alzoo de eerste scheiding van land en water tot stand kwam. De algemeene vorm der vastelanden was dus reeds in de vroegste tijden der aardgeschiedenis dezelfde als tegenwoordig, doch later herhaalden zich de dalingen nog meermalen en daardoor was het mogelijk, dat landstreken, waar vroeger landdieren leefden en landplanten tierden, voor een groot gedeelte weer door de zee konden bedekt worden. De bezinkingen uit den oceaan, de schelpen van tallooze zeedieren werden nog op dien ondergedoken bodem afgezet en bij latere opheffing drooggelegd, zoodat zij zich toen als vaste aardlagen boven het niveau der zee verhieven. Hierdoor wordt het duidelijk, dat op dezelfde plaats op verschillende diepten landvormingen met zeeformaties kunnen afwisselen.

Niet altijd evenwel had de saeculaire rijzing en daling regelmatig plaats. Terwijl wij zien, dat in Noord-Frankrijk de meeste aardlagen van vroegere perioden, zelfs van de oudste tijden, ongeveer horizontaal

zijn gelegen, had de opheffing in andere streken zeer ongelijkmatig plaats en ging zij gepaard met verplaatsing van andere lagen, verbreking van samenhang dier lagen, enz. En dat had dikwijls het ontstaan van talrijke en dikwijls zeer diepe scheuren in die lagen ten gevolge.

Uit het verschijnsel der saeculaire rijzing en daling wordt ook het ontstaan der verschillende vormen van koraalriffen en eilanden verklaard, volgens eene theorie, die wij aan den beroemden Engelschen natuuronderzoeker Darwin hebben te danken. De koraaldieren zijn, zooals vanzelf spreekt, uitsluitend tot verblijf in het water aangewezen, doch zelfs daar bewonen zij slechts een zeer beperkt gebied en worden levend op geene grootere diepte dan 40 meters onder den zeespiegel aangetroffen. Nu bestaan de koraaleilanden tot op de diepste plaatsen van den oceaan uitsluitend uit zoogenaamde polypenstokken, waardoor men de overblijfselen der gestorven koraaldieren verstaat. Deze polypenstokken bestaan uit koolzure kalk en daarin bevinden zich de holten, die aan deze eenvoudig ingerichte diertjes tot woning verstrekten, en deze woningen van koolzure kalk werden door de koraaldieren zelve opgebouwd. Dat kan echter niet op zulke groote diepten hebben plaats gehad, als waarop de koraalriffen dikwijls worden gevonden, daar de koraaldieren op die diepte niet levend konden bestaan en dus eerst later daar moeten afgezet zijn. Men kan dus slechts aannemen, dat de bouw der riffen eerst is begonnen in de bovenste lagen van den oceaan langs ondiepe kusten en dat later deze kusten en de zeebodem zijn gedaald, waardoor de nieuwe geslachten, om te kunnen voortbestaan, gedwongen werden steeds verder te bouwen op de bovenste randen van het langzaam zinkende rif. In plaats van zich in horizontale richting uit te breiden, werd het rif dus steeds weer naar boven opgehoogd, en in weerwil van de daling van den bodem bereikte de bovenrand van het rif dus steeds weer de oppervlakte van den oceaan.

Hebben wij tot nog toe gesproken over bewegingen van de aardkorst, die uiterst langzaam plaats hebben en slechts met bijzondere hulpmiddelen of gevoelige toestellen zijn waar te nemen, - zoo hebben wij nu melding te maken van bewegingsverschijnselen der aardkorst, die insgelijks ver van zeldzaam zijn en, door hunne ontzettende uitwerkselen en verbazende krachtsontwikkeling, elke gedachte aan de onbeweeglijkheid van den aardbodem volkomen vernietigen. Deze hevige en vernielende bewegingen noemen wij aardbevingen.

Nog voor betrekkelijk korten tijd meende men, vooral in onze streken, waar men zich in eene weldadige rust van den bodem mag verheugen, dat de aardbevingen zeer zeldzaam waren. Doch sedert de natuurwetenschap ons de middelen aan de hand heeft gedaan, niet alleen om de aardbevingen op bijna alle plaatsen van de aarde te kunnen waarnemen, doch ook om de berichten daarvan in een oogwenk over de

geheele beschaafde wereld te verspreiden, is men tot de overtuiging gekomen, dat de aardbevingen behooren tot de natuurverschijnselen, die zeer menigvuldig voorkomen. Zelfs reeds gedurende de jaren van 1850-1857, toen de middelen van verkeer nog niet zoo uitgebreid waren als thans, heeft men toch nog berichten kunnen opteekenen van 4620 aardbevingen. Tegenwoordig echter weet men, dat deze dagelijks voorkomen, ja zelfs, dat er bijna geen uur voorbijgaat, dat de aarde niet op de eene of andere plaats in duidelijk merkbare beweging is. In Zuid-Amerika vooral hebben de aardbevingen zeer menigvuldig plaats, zoo zelfs, dat men kan aannemen, dat daar de bodem onophoudelijk op eenig punt in beweging verkeert. De stad Lima werd dan ook sedert hare stichting niet minder dan *tien* malen door aardbevingen verwoest.

De kracht, waarmede de aardbevingen optreden, is zeer verschillend en de uitwerking houdt daarmede gelijken tred. Somtijds zijn de bewegingen nauwelijks te bespeuren en gaan zij met niet het minste gevaar gepaard. Deze aardbevingen worden in Peru en Chili *tremblores* genoemd, om ze te onderscheiden van de eigenlijke aardbevingen, de *terremotos*. Doch andere aardbevingen ontwikkelen zulk eene geweldige kracht, dat het metselwerk aan de hevige schokken geen weerstand kan bieden, zoodat steden en dorpen in een oogwenk in puinhoopen worden veranderd. Vandaar ook, dat men in vele landen, waar de aardbevingen menigvuldig voorkomen, aan de gebouwen eene geringere hoogte geeft en als bouwstoffen bijzondere materialen bezigt. In Japan bouwt men reeds sedert lang de huizen uit stukken hout, die door bamboes verbonden zijn, en op de Philippijnen, vooral op Manilla, bouwt men houten huizen van bijzondere constructie. In den jongsten tijd begint men, ten gevolge van de gedurige herhalingen der aardbevingen, ook in Europa daarop bedacht te zijn. Een koninklijk besluit van den 29sten Augustus 1884 schrijft voor, dat op Ischia in de gemeenten Casamicciola, Lago-Ameno en Forio alle gebouwen voortaan met inlassching van hout en ijzer moeten gebouwd worden.

De hevige aardbevingen, waarvan hier sprake is, hebben zich in den laatsten tijd ook in Europa zoo dikwijls herhaald, de door haar veroorzaakte ontzettende rampen hebben vooral in de beschaafde wereld zooveel belangstelling en zooveel medelijden met de ongelukkige slachtoffers opgewekt, dat eene nadere bespreking van deze natuurverschijnselen hier op hare plaats is, vooral daar de jongste aardbevingen, hoe verschrikkelijk hare uitwerkselen ook zijn geweest, toch voor de wetenschappelijke wereld eene gunstige gelegenheid hebben aangeboden, om deze verschijnselen nader te onderzoeken en de werking der geheimzinnige onderaardsche krachten, die daarbij in het spel zijn en die nog slechts zeer onvolkomen bekend zijn, nader te leeren kennen.

Wij zullen daartoe de voornaamste aardbevingen, die in de laatste jaren hebben plaats gehad, eerst in korte trekken beschrijven, ten

einde uit de waargenomen verschijnselen eenige algemeene regels en kenmerken af te leiden, die wellicht tot eene nadere verklaring van het verschijnsel kunnen voeren.

De reeks van hevige aardbevingen, waarvan Europa in de laatste vijf of zes jaren het tooneel is geweest, begon met die van het eiland Chio op den 3^{den} April 1881. Een hevige schok deed op dien dag de stad Chio, en met haar 30 à 40 dorpen in den omtrek, op hare grondvesten schudden, zoodat de muren der huizen scheurden en deze, hoewel zij zich toen nog staande hielden, elk oogenblik dreigden te bezwijken. Doch daarop volgde, slechts weinige minuten later, een tweede schok, waarbij de reeds zoo zwaar gehavende gebouwen instortten en niet minder dan 5000 personen onder de puinhoopen begraven werden. Later hadden, met korte tusschenpoozen, nieuwe schokken plaats, die niet minder hevig waren dan de eerste en waarbij telkens opnieuw vele gebouwen werden verwoest, terwijl daarbij nogmaals 4000 personen den dood vonden. Binnen een uur tijds was Chio volkomen verwoest en nog een jaar lang hadden bij korte tusschenpoozen aardschuddingen plaats. Overigens is dit eiland reeds vroeger dikwijls het tooneel van dergelijke natuurverschijnselen geweest. Nog kort te voren, in de jaren 1879 en 1880, had men op dit eiland aardbevingen bijgewoond, doch op geringere schaal en zonder dat deze met gevaar waren verbonden, en reeds sedert de oudste tijden hebben in den omtrek van Chio, vooral ook in Klein-Azië en op de overige eilanden van den Griekschen Archipel, herhaaldelijk aardbevingen gewoed.

De volgende geweldige aardbeving in Europa was die van Casamicciola op het eiland Ischia, welke op den 28sten Juli van het jaar 1883 plaats had. Reeds een paar jaren te voren, den 4^{den} Maart 1881, was daaraan eene aardbeving voorafgegaan, die in de heerlijke streek, aan de helling van den met druiven en vruchtbare akkers bedekten berg Epomeo gelegen, belangrijke verwoestingen had aangericht en aan een groot aantal bewoners het leven had gekost. De schok, die in 1883 de stad Casamicciola en het dorp Lacco-Ameno bijna volkomen verwoestte, werd voorafgegaan door een ontzettend geluid, dat als hevige donder klonk en ongeveer 20 seconden duurde. Tallooze slachtoffers werden onder de puinhoopen begraven. Ook deze plaats was herhaaldelijk het tooneel van deze grootsche, doch ontzettende natuurtooneelen. Sedert de oudste tijden hadden hier geweldige vulkanische uitbarstingen plaats en daaronder is vooral die van het jaar 1301 bekend, toen uit den vulkaan Epomeo een groote lavastroom zich een weg baande naar beneden, die nog tegenwoordig, onder den naam van de l'Arso, zich als eene naakte en kale slakkenmassa tot in de zee uitstrekt. Ook aardbevingen kwamen hier menigvuldig voor, en in onze eeuw vinden wij o.a. twee daarvan geboekstaafd, die uiterst hevig waren, n.l. die van den 2^{den} Februari 1828 en den 15^{den} Augustus 1867.

Zeer opmerkelijk, ook in verband met de nog nader te beschouwen

oorzaken der aardbevingen, is de *buitengewone snelheid,* gepaard met de uiterst *geringe uitbreiding* dezer jongste aardbeving op Ischia. Behalve op dit eiland zelf heeft men het verschijnsel slechts in zeer geringen graad waargenomen op eenige naburige eilanden, doch zelfs in het zoo dichtbij gelegen Napels heeft men er niets van bespeurd en de gevoeligste instrumenten van het observatorium op den Vesuvius hebben zelfs geen spoor eener aardbeving aangewezen. Dat alles bewijst, dat de oorzaak niet in de diepere aardlagen is te zoeken, en, hoewel de vroegere vulkanische uitbarstingen het ontstaan van spleten en scheuren in de aardkorst hebben veroorzaakt, kan toch in dit geval de aardbeving geen onmiddellijk gevolg van het vulkanisme zijn geweest, daar zij zich dan veel verder zou hebben uitgestrekt.

Korten tijd na de aardbeving van Casamicciola, op den 26sten, 27sten en 28sten Augustus van hetzelfde jaar, had de verschrikkelijke uitbarsting van Krakatao in de Sundastraat plaats, die ons nog levendig voor den geest staat door de vreeselijke verwoestingen, die zij ten gevolge had, de tallooze menschenlevens, die erdoor verloren gingen, en de bijzondere hemelverschijnselen, die er later op volgden. Wij zullen deze uitbarsting hier echter niet nader beschrijven, daar dit minder tot ons onderwerp behoort, doch wij noemen haar slechts wegens het nauwe verband, dat tusschen vulkanische uitbarstingen en aardbevingen bestaat.

Verschrikkelijk was ook de uitwerking van de hevige aardbeving, die in de maand December van het jaar 1884 in Andalusië plaats had en die in de gansche beschaafde wereld den treurigsten indruk maakte door hare treurige gevolgen en de ontzettende verwoestingen, die zij aanrichtte. Zij werd voorafgegaan door plotselinge, sterke daling van den barometer en hevige stormen in de Middellandsche zee, waarop den 22sten December eerst een tamelijk hevige aardschok volgde langs de westelijke kusten van Spanje en Portugal, de Azoren en Madera en die dus als een voorbode moet beschouwd worden van de hevige aardbeving, die den 23sten en 26sten van dezelfde maand de provincie Andalusië zoo vreeselijk teisterde. De eerste schok, die des avonds omstreeks 9 uren plaats had, was zoo buitengewoon sterk, dat in de provinciën Malaga en Grenada in minder dan 10 seconden tijds 56 steden en dorpen werden verwoest en 20 dezer plaatsen zelfs tot op den grond toe werden vernietigd. Talrijke schokken volgden op dien eersten stoot en elke nieuwe schok vermeerderde de ellende en de verwoesting; ook de volgende dagen, zelfs tot in het begin van Januari, hadden nog voortdurend meer of minder hevige schuddingen van den bodem plaats.

De beweging plantte zich voort over een groot gedeelte van Spanje, hoewel de eigenlijke haard der beroering slechts 60 kilometers in zijne grootste afmeting vertoonde. Het eigenlijke gebied van de verwoesting was de Sierra Nevada met het bekken van de Guadalquivir. Het fraaie, als badplaats zeer druk bezochte stadje Alhama, dat ongeveer

10000 inwoners telde, werd letterlijk in een puinhoop veranderd; ruim 300 personen verloren daarbij het leven en velen werden gewond. Te Arenos el Rey bleef geen huis gespaard; Albumelas, Periana, Zaffaraya en andere dorpen ondergingen hetzelfde lot en in Albumelas werden niet minder dan 700 personen gedood en 500 gewond; bovendien echter werd nog in tal van andere plaatsen aanzienlijke stoffelijke schade aangericht, daar, behalve de ingestorte huizen, ook een groot gedeelte van den oogst in die streken verloren ging. De genoemde plaatsen liggen boven den haard der beweging, doch de schokken werden in geringere mate nog op veel grooteren afstand waargenomen, zooals te Cordova, Cadix, Jaen en zelfs te Madrid.

Het gebied van de Sierra Nevada en de uitloopers daarvan was ook reeds in vroegere tijden dikwijls het middelpunt van aardbevingen en men kan de laatste aardbeving van Andalusië niet als op zichzelf staand beschouwen, daar van den aanvang der tegenwoordige eeuw af eene, als het ware, onafgebroken reeks van aardbevingen in deze streken heeft gewoed. Vele aardbevingen duurden verscheidene weken achtereen en vertoonden talrijke schokken, die met tusschenpoozen op elkaar volgden. In het jaar 1802 nam men hier schokken waar van den 17^{den} Januari tot den 16^{den} Februari; in 1804 hadden in de provincie Grenada aardschokken plaats op den 13^{den} en 21sten Januari, den 6^{den} en 10^{den} Februari, den 20sten Augustus en daarna nog vele van den 22sten tot den 28sten Augustus. In 1823 werden in 24 uren niet minder dan 400 schokken waargenomen. In 1826 bemerkte men te Grenada op den 27sten April aardschokken, die zich herhaalden tot in Juli en waaronder zeer hevige voorkwamen, o a. die van den 17^{den} Mei. In 1828 hadden aardbevingen plaats op 13, 14 en 15 September. In de provincie Valencia hadden hevige aardbevingen plaats in 1829 en men telde toen dikwijls 40 tot 50 schokken per dag, terwijl zij voortduurden van den 21sten Maart tot den 16^{den} April. Verder hadden in dezelfde streek nog aardbevingen plaats in de jaren 1836, 1845 en 1863.

Ook uit den jongsten tijd hebben wij nog van aardbevingen melding te maken, die in hare uitwerking uiterst noodlottig waren, n.l. die, welke in het laatst van Augustus en het begin van September van dit jaar een gedeelte van Griekenland en van Noord-Amerika teisterden. De laatste vooral heeft niet minder schrik en ontsteltenis verspreid dan hare voorgangsters en verspreidde zich over bijna geheel Amerika, waar dagen achtereen uitgestrekte landstreken onophoudelijk door de verwoestende schokken werden verontrust. Vooral de stad Charlestown is vreeselijk geteisterd en bijna volkomen verwoest, hoewel het aantal menschenlevens, dat hierbij te betreuren viel, gelukkig niet zoo groot was als bij vroegere aardbevingen. Ook hier herhaalden zich de schokken met tusschenpoozen dagen achtereen en zelfs op dit oogenblik schijnt de bodem nog niet volkomen tot rust te zijn gekomen, daar nog dezer dagen herhaaldelijk schokken werden gevoeld.

Ook in andere streken der aarde is het verschijnsel van menigvuldige op elkaar volgende stooten en langdurige aardbevingen dikwijls waargenomen en het is noodig, daarop reeds nu de aandacht te vestigen, met het oog op de straks nader te bespreken aardbevingstheorieën. In Honduras telde men in het jaar 1826 bij eene aardbeving niet minder dan 108 stooten in één week; bij de aardbeving van Lima in 1746 werden in den tijd van vijf maanden 451 stooten waargenomen.

In het algemeen is eene aardbeving dan ook slechts zelden tot een enkelen stoot beperkt; de eigenlijke hevige en vernielende schokken worden in den regel gevolgd door meer of minder sterke bewegingen, die zich met grootere of kleinere tusschenpoozen herhalen, dikwijls maanden, ja, zelfs jaren achtereen, langzamerhand zwakker worden en eindelijk ophouden. Zij staan blijkbaar met elkaar in verband, behooren, zooals men dat uitdrukt, tot dezelfde *seismische periode*, en het is vooral opmerkelijk, dat dit verschijnsel juist het meest wordt waargenomen in niet-vulkanische streken. De hevige aardbeving van Calabrië in 1783 werd later nog door zoo talrijke zwakke schokken gevolgd, dat de bodem in die streek eerst na verloop van 10 jaren tot volkomen rust was teruggekeerd. De aardbeving, die in 1766 Cumana verwoestte, deed de aarde 14 maanden lang schudden en in den aanvang herhaalden zich de schokken bijna elk uur. Hetzelfde is opgemerkt in Beotië, waar, na de verwoesting van Thebe in 1851, nog gedurende 11 maanden schokken werden gevoeld, somtijds zelfs drie malen per etmaal. Ook in het gebied der Alpen zijn dikwijls zulke seismische perioden waargenomen en de jongste aardbeving van Andalusië mag er met grond ook toe gebracht worden, daar nog maanden na de eigenlijke aardbeving tamelijk hevige schokken plaats hadden.

De beweging, die den bodem ten gevolge eener aardbeving wordt medegedeeld, kan tweeërlei zijn: *golvend* of *undulatorisch* en *stootend* of *succusorisch.* Bij de golvende beweging wordt de aardoppervlakte op dergelijke wijze bewogen als het water eener golvende zee en ondergaat dus op elkaar volgende rijzing en daling. Zij kan dan ook somtijds werkelijk voor het oog zijn waar te nemen en een dergelijk gevoel als de zeeziekte teweegbrengen. Deze golvende beweging komt het menigvuldigst voor, verspreidt zich in den regel over eene zeer groote oppervlakte, doch is alleen dan zeer gevaarlijk, als de aardbevingen buitengewoon hevig zijn of ook vooral, als twee golven elkaar ontmoeten en op de plaats van samenkomst dus eene draaiende beweging van den bodem ontstaat. Bij hooge gebouwen is de slingering ten gevolge dezer beweging natuurlijk het sterkst in de bovenste gedeelten; bij de aardbeving van den 25sten December 1884 werd in den schouwburg te Madrid de bovengalerij in zichtbare beweging gebracht, terwijl er in het parterre slechts zeer weinig van te bespeuren was.

De stootende beweging eener aardbeving heeft in de richting van onderen naar boven plaats, wordt voortgebracht door verticale stooten,

zoodat de aardoppervlakte op die plaats in eene hevige op- en neergaande beweging wordt gebracht. Deze aardbevingen zijn veel gevaarlijker dan de golvende, en hare uitwerking is dikwijls uiterst vernielend. Bij de groote aardbeving van Calabrië in 1783 werden de huizen in de lucht geslingerd, alsof er eene mijnontploffing plaats had, en bij die van Riobamba in Columbia in 1812 vond men vele lijken van inwoners dier plaats op naburige heuvels van meer dan 100 meters hoogte. De stootende bewegingen vormen meestal het middelpunt van de geteisterde streek en bepalen zich tot eene beperkte ruimte. Van dit middelpunt uit plant zich dan de golvende beweging straalsgewijze naar verschillende richtingen voort. Hieruit volgt dus, dat de stootende en golvende bewegingen meestal te zamen voorkomen bij dezelfde aardbeving, en daaruit laat zich de meerdere hevigheid en gevaarlijkheid van de eerste dan ook gereedelijk verklaren.

De aard en de snelheid van de bewegingen der aardoppervlakte bij de aardbevingen, alsmede de richting en de kracht dier bewegingen worden bepaald en opgeteekend door daartoe bijzonder ingerichte toestanden: de *seismographen.*

De snelheid van voortplanting der beweging van den bodem wordt gevonden uit het verschil in tijd, verloopende tusschen het begin der beweging op twee van elkaar verwijderde plaatsen. Deze snelheid is dikwijls buitengewoon groot. Bij de aardbeving van Lissabon in 1755 werd zij bepaald op 550 meters in de seconde, bij die van Noord-Amerika in 1843 zelfs op 600 à 900 meters in de seconde. Doch naar het schijnt, kan de snelheid van voortplanting nog veel grooter zijn. Door het onderzoek van de storingen der magneetnaalden, die, ten gevolge der jongste aardbeving in Andalusië, op het observatorium te Greenwich plaats hadden, heeft men gevonden, dat de afstand tusschen Madrid en Greenwich, die ongeveer 1500 kilometers bedraagt, in den tijd van 7 minuten werd doorloopen, hetgeen overeenkomt met eene snelheid van meer dan 3000 meters in de seconde. Deze snelheid is vier- tot zesmalen grooter dan die, welke tot nog toe bij aardbevingen werd waargenomen.

Het gebied, waarover de aardbevingen zich uitstrekken, is dikwijls buitengewoon groot. Die van Lissabon in 1755 verwoestte niet alleen vele steden in Marokko, doch verbreidde zich zelfs tot in Skandinavië en de Antillen. Met betrekking tot de richting van voortplanting der beweging onderscheidt men *centrale* en *lineaire* aardbevingen. De eerste breiden zich van een zeker middelpunt naar alle richtingen in concentrische kringen uit; de lineaire aardbevingen daarentegen planten zich slechts volgens eene lange en smalle strook in eene en dezelfde richting uit. De laatste vooral verspreiden zich over groote uitgestrektheden, in Chili dikwijls over 150 geographische mijlen. De voortplanting der beweging is voor een groot deel afhankelijk van den toestand van den bodem, zoowel van den aard der gesteenten, die dezen

samenstellen, als van den geologischen bouw. Zoo is de richting der lineaire aardbevingen dikwijls bepaald door gebergten en vormen deze meestal de grenzen voor de aardbevingen, die ter zijde daarvan ontstaan. Daarom zijn ook de aardbevingen van Zuid-Amerika dikwijls beperkt tot de smalle strook tusschen de Westkust en het Andes-gebergte en planten zij zich niet aan gene zijde van dat gebergte voort. Doch ook de aard der gesteenten en van den bodem heeft grooten invloed op de voortplanting, doch vooral op de vernielende werking der aardbevingen. Bestaat de bodem uit zeer vaste en gelijksoortige gesteenten, dan zal de beweging zich wel ver uitstrekken, doch zij zal gelijkmatiger zijn en minder schade aanrichten. Zijn echter de gesteenten los of gescheurd en gespleten, dan plant zich de beweging veel ongelijkmatiger voort en de vernieling is dan, wegens de meerdere beweeglijkheid der deeltjes van den bodem, buitengewoon groot.

Ook de zeebodem vertoont somtijds hevige bewegingen, die zich door het water naar de oppervlakte voortplanten. In volle zee is van deze beweging weinig te bespeuren, doch aan de kusten geeft zij aanleiding tot hoogst gevaarlijke en hevige golfbewegingen. Hetzelfde heeft plaats, als de aardbevingen van kustlanden uitgaan; de beweging plant zich dan over den oceaan dikwijls over aanzienlijke uitgestrektheden voort. Aardbevingen op de kusten van Chili brachten somtijds vloedgolven teweeg, die zich over den Oceaan uitstrekten tot de Sandwich-eilanden, d.i. over een afstand van 1200 geographische mijlen.

Meestal begint eene zeebeving met het terugtrekken der zee, zoodat havens en zelfs geheele zeeboezems worden drooggelegd. Nadat eenige minuten of somtijds zelfs uren zijn verloopen, keert de zee echter met des te grootere kracht terug en de daardoor gevormde vloedgolf, die zich dikwijls vele tientallen van meters boven den normalen stand verheft, overstroomt de kustlanden en veroorzaakt in den regel de verschrikkelijkste verwoestingen. De uitbarsting van Krakatao ging insgelijks van zulk eene zeebeving vergezeld en deze was zelfs de voornaamste oorzaak van de ontzettende gevolgen, die deze noodlottige gebeurtenis had. De vloedgolven hadden hier op sommige plaatsen eene hoogte van 36 meters en, aan de kusten van Java en Sumatra aangekomen, overstroomden zij in een oogwenk talrijke plaatsen, als Anjer, Merak, Telok Betong, enz., die geheel verwoest werden en waarbij tienduizenden menschen het leven verloren.

Doch ook de werking der gewone aardbevingen is, als deze eene zekere mate van hevigheid hebben, vreeselijk en zij maakt, ook behalve de vernieling, die er een gevolg van is, op mensch en dier een verontrustenden indruk. De gewaarwordingen, die de bewoners eener streek ondervinden, als zij den bodem, dien zij steeds als onbeweeglijk en onveranderlijk hebben beschouwd, onder hunne voeten als de golven eener zee voelen bewegen, moet verschrikkelijk zijn en is voor hen, die er getuige van waren, onmogelijk te beschrijven. Een gevoel

van angst en machteloosheid tegenover de natuurkrachten overvalt hem, die aldus den bodem onder zich voelt wankelen. De huisdieren doen door angstige geluiden van hunne onrust blijken en Von Humboldt vermeldt in zijn *Kosmos*, dat de krokodillen van den Orinoco, die anders even stom zijn als onze hagedissen, bij eene aardbeving zich met een brullend geluid in de wouden gaan verschuilen.

Meestal gaan de aardbevingen vergezeld van onderaardsche geluiden, die echter zeer verschillend van aard kunnen zijn en ook geheel kunnen ontbreken. Nu eens gelijken zij op het geluid, dat zware vrachtwagens maken op een straatweg, dan eens op rollenden donder; somtijds is het geluid meer klaterend of rammelend, dan weer heeft men het met verwijderd kanon- of peletonvuur vergeleken. Deze geluiden hangen echter volstrekt niet af van de hevigheid der beweging; de groote aardbeving van Riobamba op den 4^{den} Februari 1797 had plaats in volkomen stilte. Buitengemeen hevig waren die onderaardsche geluiden bij de uitbarsting van Krakatao. Zij konden zelfs worden waargenomen op Ceylon, in Birmah, op de Philippijnen en op de westkust van Australië. De grenzen van het uitgestrekt gebied, waarover het geluid bij die uitbarsting waarneembaar was, vormen een cirkel, beschreven met een straal van 3000 kilometers en met eene oppervlakte van meer dan 1/15 van de geheele oppervlakte der aarde.

Van de vernielende werking der aardbevingen op gebouwen, enz. en van de talrijke menschenoffers, die zij dikwijls eischen, werd reeds in het voorgaande melding gemaakt. Doch ook in den vasten aardbodem zelf brengen de aardbevingen dikwijls groote veranderingen teweeg in de ligging der aardlagen, plaatselijke toestanden, enz. en deze veranderingen kunnen dan zelfs van blijvenden aard zijn. Meestal worden bij golvende aardbevingen spleten in den bodem gevormd, waardoor geweldige uitbarstingen van water en slijk plaats hebben, die door de samenpersing der inwendige aardlagen naar boven en naar buiten worden gedreven. Onder de oppervlakte staan daarmede dikwijls niveauveranderingen der gesteenten in verband, die zich dikwijls zeer ver uitstrekken.

Nadat wij hiermede den lezer een overzicht hebben gegeven van de voornaamste verschijnselen, die bij de aardbevingen worden waargenomen, waarbij wij echter alleen de gewichtigste hebben uitgekozen, daar eene volledige beschrijving ons veel te ver zou voeren, wenschen wij nu het een en ander mede te deelen omtrent de theorieën, die ter verklaring van deze bewegingen des bodems zijn opgesteld.

Vooraf moeten wij echter opmerken, dat al deze verklaringen meer het karakter dragen van hypothesen dan van welbewezen feiten. Want al heeft men zoo nauwkeurig mogelijk de verschijnselen der aardbevingen bestudeerd en tallooze waarnemingen omtrent deze verschijnselen verricht, zoo moet men toch in het oog houden, dat deze laatste steeds beperkt blijven tot de oppervlakte der aarde of althans tot eene zeer

geringe diepte, terwijl de eigenlijke oorzaak in elk geval op eene aanzienlijke diepte onder de oppervlakte zal moeten gezocht worden.

Reeds sedert de oudste tijden werden verklaringen uitgedacht voor de aardbevingen, die toen reeds den mensch met angst en schrik vervulden, en, zooals steeds wordt waargenomen in den ontwikkelingsgang der oudste natuurbeschouwing, ging ook hier de dichterlijke voorstelling van het verschijnsel aan alle andere hypothesen vooraf; daarop volgde de philosophische verklaring, die alleen op redeneering en bespiegeling berust, totdat ten slotte het exacte natuuronderzoek aan het woord kwam en theorieën opstelde, die althans rekening houden met eenige waargenomen en welbewezen feiten, al is men daardoor ook nog niet in staat, tot de eindoorzaak van het verschijnsel op te klimmen.

De oudste verklaring van de aardbevingen was dan ook een uitvloeisel van de dichterlijke verbeelding, eene uitdrukking van de grootsche en ontzettende gewaarwordingen, die dit natuurverschijnsel bij den mensch opwekt; men beschouwde nl. de aardbevingen als de gevolgen van den rusteloozen strijd der Titanen met eene hoogere godheid. De philosofen, ook hier zooals altijd rijk in het uitdenken van hypothesen, hebben verschillende verklaringen uitgedacht, die gegrond waren op het spel der natuurkrachten. Lucretius gaf, ongeveer 90 jaren vóór Christus, in zijn leerdicht: *De natura*, eene hypothese aan, volgens welke in het binnenste der aarde eene groote, holle ruimte aanwezig zou zijn, tegen wier binnenwand de steen- en rotsklompen door elkaar werden geworpen. De meeste Grieksche philosofen hadden ieder hunne hypothese op eigen hand. Seneca, die de theorieën vermeldt van Aristoteles, Theophrastus, Anaximenes, Anaxagoras en anderen, komt tot het besluit, ‘dat noch het water, noch het vuur de oorzaak der aardbevingen kan zijn, doch dat het de lucht is, die, van nature beweeglijk en vlug zijnde, tracht te ontsnappen en, als zij daarin verhinderd wordt, de bergen doet schudden, totdat zij barsten’.

Het is merkwaardig, dat dit denkbeeld van den Griekschen wijsgeer, waartoe deze door philosophische beschouwingen gekomen was, nog eeuwen later door de natuurkundigen werd gehuldigd en nog nu den grondslag vormt van eene aardbevingstheorie, die aan het natuurkundig onderzoek haar aanzijn dankt. Het was de groote Alexander von Humboldt, die, naar aanleiding van zijne onderzoekingen van het vulkanisme en de aardbevingen in Zuid-Amerika, de stelling verkondigde, dat de vulkanen zijn te beschouwen als de ‘veiligheidskleppen’ der aarde, d.i. de aardbevingen zouden veroorzaakt worden door dampen en gassen van sterke spanning, die in het inwendige der aarde gevormd worden en met groote kracht trachten te ontsnappen. Zij banen zich eindelijk een uitweg door de kraters der vulkanen, waardoor die kracht gebroken wordt, en deze kraters zouden dus op dezelfde wijze werken als de veiligheidsklep op een stoomketel. Deze theorie is

echter niet zonder tegenstand gebleven en is niet volkomen in overeenstemming met later waargenomen verschijnselen.

Dat de aardbevingen dikwijls van het vulkanisme afhankelijk zijn, valt niet te ontkennen en wordt door alle bevoegde beoordeelaars erkend. In tegenstelling van andere kan men deze *vulkanische aardbevingen* noemen. Doch omtrent de verklaring van den invloed, dien het vulkanisme op het ontstaan der aardbevingen uitoefent, zijn de geologen geenszins eenstemmig in hun oordeel. Zonder ons hier verder te verdiepen in de vele hypothesen omtrent den oorsprong van het vulkanisme en zonder ons bezig te houden met de vraag, of dit afhankelijk is van het bestaan eener gloeiende kern, als overblijfsel van een vroeger gloeiend vloeibaren aardbol, dan wel van het voorkomen van afzonderlijke vulkanische haarden, als gevolgen van onderaardsche mechanische en chemische werking, - wenschen wij slechts in zoover de vulkanische verschijnselen te beschouwen, als zij in verband gebracht worden met theorieën ter verklaring van de aardbevingen.

Vele aardbevingen staan blijkbaar met het vulkanisme in verband. Het is o.a. zeer duidelijk op te merken in Zuid-Amerika in de smalle kuststrook tusschen den Grooten Oceaan en de Andes, vooral in Chili, Columbia en Ecuador. Hier zijn de aardbevingen, zooals reeds Von Humboldt opmerkte, aan de orde van den dag en juist deze streken zijn bijzonder rijk aan werkende vulkanen. Chili, dat zoo dikwijls door aardbevingen wordt geteisterd, telt niet minder dan 33 werkende vulkanen en daaronder zeer hooge toppen. Aan de oostzijde van de Andes daarentegen, waar de vulkanen ontbreken, blijven uitgestrekte landstreken, zooals Brazilië, geheel van aardbevingen verschoond.

In Azië is hetzelfde op te merken. De Sunda-eilanden, de Molukken en de Philippijnen, Japan, de Koerilen en Aleoeten, Kamschatka, enz. vormen als het ware eene doorloopende vulkanenrij, die 14,000 kilometers, d.i. ⅓ van den omtrek der aarde, inneemt, en over dit gansche uitgestrekte gebied komen de aardbevingen uiterst veelvuldig voor. In Japan, waar in de laatste 10 jaren door John Milne de aardbevingen nauwkeuriger zijn bestudeerd, bestaan niet minder dan 41 vulkanen, waaronder 17 werkende, en hier is de bodem bijna onophoudelijk in beweging en er komen dikwijls zeer hevige aardbevingen voor. Milne vermeldt, dat in Japan in de jaren 1882 en 1883 gemiddeld elken dag 1 of 2 aardbevingen plaats hadden.

Ook uit de afwisseling in de werking van aardbevingen en vele vulkanen heeft men een verband tusschen deze verschijnselen willen afleiden. Bijna elke vulkanische uitbarsting wordt door eene aardbeving voorafgegaan en somtijds ook volgt op eene aardbeving eenigen tijd later eene hevige uitbarsting. In dit geval mag men dus wellicht aannemen, dat de onderaardsche waterdamp, die de naaste oorzaak is van de vulkanische uitbarsting, door zijne verbazende spankracht de bewegingen van de aardkorst veroorzaakt, die de uitbarsting vergezellen of

haar voorafgaan en die eindigen, als de waterdamp uit den krater van den vulkaan is ontsnapt. In zoover zou hier dus de vergelijking van den vulkaan met eene veiligheidsklep voor de aardbeving, zooals die door Von Humboldt werd aangenomen, op eenige juistheid mogen aanspraak maken.

Doch eene algemeene en voldoende verklaring voor het verschijnsel kan de hypothese van Von Humboldt ons niet geven. Geenszins altijd gaan de vulkanische uitbarstingen van aardbevingen vergezeld en nog minder kan als vaste regel worden aangenomen, dat aardbevingen, zelfs die, welke in vulkanische streken plaats hebben, door eene uitbarsting worden gevolgd. Hoewel de vulkanische uitbarstingen somtijds de naburige streken voor eene aardbeving behoeden, geven zij er integendeel ook dikwijls aanleiding toe.

Veel meer waarschijnlijkheid mag worden toegekend aan de verklaring der vulkanische aardbevingen volgens de hypothese van den geoloog en sterrenkundige Rudolf Falb te Gräz. Deze heeft het verschijnsel der aardbevingen nauwkeurig onderzocht, zoowel in zijn vaderland Stiermarken als bij een langdurig verblijf in de aardbevingsdistricten van Zuid-Amerika. De grondslagen zijner theorie werden door hem neergelegd in twee geschriften: *Grundzüge einer Theorie der Erdbeben und Vulkanausbrüche*, Gräz, 1871, en in *Gedanken und Studien über den Vulkanismus mit besonderer Beziehung auf das Erdbeben von Belluno.*

Bovendien maakte Falb gebruik van de hoogst gewichtige aardbevingsstatistiek van Professor Perry te Dijon, loopende over ongeveer het vierde gedeelte eener eeuw: van 1848-1872, en die door dezen werd aangevuld uit geschiedkundige berichten over een duizendjarig tijdvak van 800-1842. Uit deze gegevens - alsmede uit de sterrenkundige berekeningen en vergelijkingen, die Falb omtrent dit onderwerp maakte, - bleek, dat verreweg de meeste aardbevingen plaats hebben in die tijden van het jaar, als de zon en de maan de sterkst aantrekkende werking op de aarde uitoefenen. De meeste aardbevingen hebben plaats in de perioden van Nieuwe maan, terwijl bij de kwartierstanden het aantal veel kleiner is. Perry vond, dat van 1848-1872 op de dagen van Nieuwe en Volle maan 1901 en op de dagen van Eerste en Laatste kwartier 1753 aardbevingen plaats hadden. Doch dit verschil is blijkbaar te gering, om er eene theorie op te bouwen, en de statistiek loopt bovendien slechts over een tijdvak van 25 jaren. Belangrijker is de berekening, door Schmidt gemaakt, dat tusschen de jaren 1766 en 1873 ongeveer 183 aardbevingen *meer* plaats hadden in de perioden, dat de maan het dichtst bij de aarde stond, en 180 *minder* in die perioden, dat maan en aarde het verst van elkaar zijn verwijderd.

Hieruit mag men dus hoogst waarschijnlijk tot een zekeren invloed van de zon en de maan op het verschijnsel der aardbevingen besluiten. Falb kwam daardoor dan ook tot de theorie, dat zon en maan op de

inwendig vloeibare kern der aarde eene aantrekkende werking uitoefenen, evenals op de zee, en dat daardoor in de inwendige vuurzee vloedgolven zouden ontstaan, die hevige bewegingen in de vaste schors ten gevolge hebben. Die vloedgolven zijn, evenals die van de zee, het sterkst, als de aantrekkende werking van zon en maan elkaar ondersteunen, dus bij Volle en Nieuwe maan, en het zwakst, als die aantrekkende werking minder sterk werkt, n.l. bij Eerste en Laatste kwartier. Door de aantrekkende werking van zon en maan ontstaan dus onderaardsche vloedgolven van de gloeiende lavamassa's, waardoor blazen in de vaste aardkorst ontstaan, die uit elkaar spatten en daardoor hevige bewegingen veroorzaken en dikwijls ook de gesmolten lava uit openingen, de kanalen der vulkanen, doen ontwijken.

Tegen Falb's theorie is aangevoerd, dat het verschil tusschen het aantal der waargenomen aardbevingen bij de verschillende standen der maan te gering is, om daaruit positieve besluiten te trekken. En dit bezwaar is zeker alleszins gegrond, als alleen de invloed van de maan in aanmerking wordt genomen. Falb heeft voor zijne theorie echter nog betere bewijzen bijgebracht. Uit de lange en volledige aardbevingstabel, die door Mallet uit geschiedkundige gegevens is opgemaakt en die loopt over het tijdvak van 800-1848, heeft Falb afgeleid, dat in de maand Januari, als dus de zon en de aarde het dichtst in elkaars nabijheid zijn geplaatst, de aardbevingen zeer menigvuldig voorkomen, terwijl in de maand Juni, als de aarde het verst van de zon is verwijderd, het verschijnsel veel zeldzamer is dan in Januari. Ook pleit voor zijne theorie verder nog de omstandigheid, dat de aardbevingen in de heete luchtstreek, waar de aantrekking van zon en maan het meest onmiddellijk werkt, het menigvuldigst voorkomen. Hoe meer men de polen nadert, des te meer neemt het aantal, doch ook de hevigheid der aardbevingen af.

De aardbevingsstatistiek van Zwitserland, door Heim medegedeeld in de *Annuaires de l'observatoire de Bern*, 1880-1881, leveren insgelijks het duidelijk bewijs, dat de aardbevingen aldaar het meest in den winter plaats hebben en dus onder den invloed staan van de aantrekking der zon. Hetzelfde is gebleken voor de aardbevingen in Japan volgens mededeeling van den reeds genoemden geleerde John Milne in de *Transactions of the seismological society of Japan* van 1884.

Dit alles geeft aan de aardbevingstheorie van Falb eene groote mate van waarschijnlijkheid, althans voor de verklaring van de vulkanische aardbevingen. Zij zal zeer waarschijnlijk nog nadere bevestiging vinden, als men bij volgende waarnemingen nauwkeurig de natuur der aardbevingen onderzoekt en eene meer volledige schifting maakt tusschen vulkanische en niet-vulkanische aardbevingen. Want de tabellen, waarvan Falb gebruik maakte, bevatten eene opgaaf van alle aardbevingen zonder onderscheid en het is dus hoogst waarschijnlijk, dat men veel meer overtuigende cijfers zou verkrijgen, als de niet-vulkanische

aardbevingen, die ook in de tabellen zijn opgenomen, van de vulkanische werden gescheiden. Daar dat echter voor de vroegere aardbevingen niet meer met zekerheid kan worden bepaald, zal men, om een juist oordeel te vellen, de statistiek van volgende jaren moeten afwachten, waarin men, door een nauwkeuriger onderzoek, de natuur der aardbevingen nader zal hebben bepaald.

Voorloopig echter kan men reeds met tamelijk groote zekerheid zeggen, dat de vulkanische aardbevingen door de aantrekkende werking van zon en maan althans in aantal toenemen, hoewel er wellicht ook plaats hebben zonder den invloed dier aantrekking. In het algemeen ontstaat de spanning der gloeiende lava door afkoeling van de schors en van het buitenste gedeelte der kern, waardoor eene hevige drukking op de vloeibare lava wordt uitgeoefend en de heete massa's uit het inwendige in de schors naar boven worden gedrongen. Hier komen zij waarschijnlijk in aanraking met onderaardsche wateren, waardoor aanzienlijke hoeveelheden waterdamp van sterke spanning worden gevormd, die zich een uitweg trachten te banen en òf aardbevingen òf vulkanische uitbarstingen teweegbrengen. Dat juist in vulkanische streken deze verschijnselen het meest voorkomen, is een gevolg van de omstandigheid, dat de vulkanen gevormd zijn op scheuren van de vaste korst en dat dus op die plaatsen de gloeiend vloeibare massa's het gemakkelijkst in die korst kunnen doordringen. De rol van zon en maan kan dus, volgens de theorie van Falb, hierin bestaan, dat, door de aantrekkende werking dier hemellichamen, het opstijgen van de lava's zoo al niet uitsluitend wordt veroorzaakt, dan toch althans in hooge mate wordt bevorderd.

De theorie van Falb wordt verder nog aannemelijker door de omstandigheid, dat die geleerde door middel van zijne theorie reeds meermalen aardbevingen heeft voorspeld en dat die voorspellingen zijn bewaarheid. In 1874 voorspelde hij eene aardbeving van den Etna tegen omstreeks 27 Augustus en daarop had werkelijk den 29sten dier maand bij Volle maan eene vulkanische uitbarsting met aardbeving plaats. In 1880 hadden reeds herhaaldelijk aardbevingen te Agram gewoed in de maanden October en November. Falb voorspelde nu, dat er omstreeks 16 December nieuwe, doch minder hevige schokken zouden plaats hebben, en deze profetie werd volkomen bewaarheid. Met zijne theorie strookt ook zeer goed het bericht uit den Bijbel, dat op den 3^{den} April van het 33ste jaar der Christelijke tijdrekening, d.i. op den sterfdag van Christus, eene zonsverduistering, gepaard met eene hevige aardbeving, plaats had, d.i. dus ten tijde van Nieuwe maan.

Zooals wij reeds opmerkten, zijn er ook vele aardbevingen, die op geenerlei wijze met vulkanische werkingen in verband kunnen gebracht worden en dikwijls zelfs in niet-vulkanische streken plaats hebben. Vele landstreken, die geen enkelen vulkaan bezitten, vertoonen dikwijls niet minder hevige en ook even ver zich uitstrekkende aard-

bevingen als vulkanische streken. Dat is onder anderen het geval in Syrië, Griekenland, het zuidelijk gedeelte van Spanje, Portugal, enz. Sommige dezer aardbevingen kunnen zelfs tot de hevigste gerekend worden, die ooit zijn voorgekomen, zooals die van Calabrië, van Aleppo, en tot deze groep van aardbevingen moeten dan ook die gerekend worden, welke in den jongsten tijd op Ischia en in Andalusië plaats hadden.

Al die landen, die dikwijls door hevige aardbevingen geteisterd worden en toch geene vulkanen bezitten, hebben een eigenaardig gemeenschappelijk karakter in de samenstelling van hun bodem. In al deze streken zijn de aardlagen, die onder de oppervlakte van den bodem zijn gelegen, in sterke mate verschoven, verbogen, gescheurd, in één woord: in hare oorspronkelijke ligging gestoord. Het sterkst is dat het geval in de bergstreken, b.v. de Alpen, waar de onderaardsche gronden tallooze en zeer diepe scheuren vertoonen, enin de zuidelijke gebergten van Spanje is hetzelfde het geval. Doch ook in die landen, waar geene gebergten voorkomen, hebben zulke verschuivingen plaats gehad. Zij kwamen reeds sedert de oudste tijden der aardgeschiedenis voor en waren het gevolg van vroegere zijdelingsche of horizontale drukking, die op de vaste aardmassa werd uitgeoefend en veroorzaakt werd door de samentrekking der aardschors ten gevolge der afkoeling van de gloeiende kern. Door die samentrekking zijn niet alleen gebergten opgeworpen, doch ook, waar dat niet het geval is, vouwen, barsten en scheuren in den ondergrond ontstaan.

In die landen echter, waar de aardlagen minder aan dergelijke verschuivingen en scheuringen zijn blootgesteld geweest, zelfs ook niet wat de oudere formaties betreft, komen de aardbevingen dus slechts zelden voor. In dit gunstige geval verkeeren Nederland, Noord-Frankrijk, Noord-Duitschland, Europeesch Rusland, Siberië, enz.

De aardbevingen, die in de niet-vulkanische streken voorkomen, zouden dus volgens vele nieuwere geologen, zooals Dana, Suess, Heim, aan onderaardsche mechanische werking moeten worden toegeschreven. Zij worden daarom wel *tectonische* of, omdat zij met eene verschuiving van aardlagen in verband staan, *dislocatie-aardbevingen* genoemd. Daar, waar de bedoelde samentrekking en spanning, die de verplaatsing der aardlagen ten gevolge had, nog tegenwoordig voortgaat te werken, ondervindt de aardkorst van tijd tot tijd de gevolgen van die mechanische werking, waardoor verbreking van het evenwicht optreedt en dus vorming van spleten, vouwen, scheuren, enz. plaats heeft.

Volkomen in overeenstemming met deze theorie der niet-vulkanische aardbevingen is het feit, dat de tectonische aardbevingen het meest voorkomen in die streken, waar de gebergten eerst in de latere geologische tijdperken hunne tegenwoordige ligging hebben verkregen. Hare punten van uitgang staan dan ook, uit een geologisch oogpunt, in verband met de groote lijnen der spleten en scheuren, die dikwijls even-

wijdig loopen met de richting der bergketens. Zoo behoort de Sierra Nevada in Spanje tot de jongste bergketens van de aarde en hier hebben de tectonische aardbevingen dan ook zeer dikwijls plaats. Hetzelfde is het geval in Zuid-Amerika, Syrië, enz.

Een kenmerk van de zoo even genoemde aardbevingen is de betrekkelijk geringe uitbreiding, die zij in den regel verkrijgen. Dit verschijnsel wijst ook op eene betrekkelijk geringe diepte van het uitgangspunt der beweging. Lag dit op eene aanzienlijke diepte, dan zou de beweging zich spoedig naar alle richtingen straalsgewijze van dat punt naar de oppervlakte uitstrekken en daar dus eene groote ruimte beslaan. Is die ruimte echter klein, dan is de oorsprong der beweging zeker niet op eene groote diepte en dus waarschijnlijk in de vaste aardkorst te zoeken, terwijl bij de vulkanische aardbevingen de oorzaak op grootere diepte, in de vloeibare kern, gezocht moet worden.

Deze beschouwingen worden volkomen bevestigd door de uitkomsten van het onderzoek der jongste aardbevingen op Ischia en in Andalusië, die volgens Professor Lasaulx te Bonn en naar de berichten van Professor Guiscardi te Napels tot de dislocatie-aardbevingen moeten gerekend worden. Vooral opmerkelijk is in dit opzicht die van Ischia, daar op dit eiland ook menigmaal echte vulkanische aardbevingen plaats hebben, zooals reeds boven werd vermeld.

Wij zagen reeds, dat de jongste aardbeving van Casamicciola slechts eene zeer geringe uitbreiding heeft gehad. Zij strekte zich uit van het Westen naar het Oosten en had eene buitengewone mate van hevigheid in het punt van uitgang. Uit deze verschijnselen: uiterst hevige beweging in het middelpunt van beweging en zeer geringe uitbreiding aan de oppervlakte, laat zich met zekerheid besluiten tot eene geringe diepte van het punt van uitgang. Lasaulx schat die diepte op niet meer dan eenige honderden meters. Hij besluit dat vooral uit de ligging van het punt van oorsprong, ten opzichte van de zee. Was de oorzaak der beweging diep onder de oppervlakte gelegen, dan had zij zich noodzakelijk moeten verspreiden tot de naburige eilanden, b.v. Procida en andere, waar zij daarentegen bijna in het geheel niet is opgemerkt. En is daarmede bewezen, dat het punt van uitgang eene zoo geringe diepte had, dan kan van eene vulkanische oorzaak geene sprake zijn, daar alsdan de vulkanische producten zeker tot de oppervlakte zouden doorgedrongen zijn.

De jongste aardbeving in Andalusië is insgelijks ontstaan zonder de medewerking van vulkanische krachten. Ook deze had eene betrekkelijk slechts geringe uitbreiding, daar zij zich in het Noorden slechts tot Madrid, in het Westen tot Lissabon en in het Oosten tot Valencia uitstrekte. Het geteisterde gebied is een sterk geleed en vertakt bergland, dat zich in het Zuidoosten aan de Sierra Nevada aansluit en zich ongeveer van het Westen naar het Oosten uitstrekt. Terwijl nu de Sierra Nevada en de Sierra de Ronda in hunne centrale deelen uit de

oudste kristallijnen gesteenten bestaan, vindt men, dat de tusschengelegene ruimte, die het hoofdtooneel was van de hevige aardbevingen, uit zeer verschillende jongere formaties gevormd is, die aldaar de oudere gesteenten bedekken. Ook hier, in de aan beide zijden der Sierra Tejéa gelegen streken, is de ondergrond door talrijke spleten doorgroeid en als gevolg daarvan moet de jongste dislocatie-aardbeving aldaar worden opgevat. Dat dit werkelijk het geval was, blijkt hieruit, dat zij niet uit een enkelen of eenige zeer weinige hevige stooten bestond, doch ook hier eene gansche reeks van gedurende vele maanden op elkaar volgende stooten, dus eene zoogenaamde ‘seismische periode’ optrad, zooals reeds hierboven werd gezegd. Ook in vroegere eeuwen hebben in die streken herhaaldelijk aardbevingen plaats gehad en het is zeer waarschijnlijk, dat zij er ook later nog dikwijls zullen voorkomen. Want alle verschijnselen wijzen erop, dat de bewegingen, die met de vorming der gebergten gepaard gaan, aldaar nog geenszins tot een einde zijn gekomen, doch in den schoot van het gebergte nog menigmaal tot hevige drukkingen en uitstortingen zullen aanleiding geven.

Behalve door louter mechanische werking kunnen de aardbevingen in niet-vulkanische streken ook ontstaan door het instorten van holten, welke gevormd zijn door de oplossende en losmakende werking van het water. Deze zijn echter betrekkelijk van minder beteekenis en daar de oorsprong der beweging in de hoogere lagen der aardkorst moet gezocht worden, strekken zij zich slechts over geringere ruimten uit. De aardbevingen van deze soort zullen dus vooral voorkomen in die streken, waar de bodem bestaat uit gesteenten, die in water gemakkelijk oplosbaar zijn. Tot deze gesteenten behooren onder anderen gips en steenzout en in de streken, waar deze veel gevonden worden, zijn locale aardbevingen in geringeren graad volstrekt niet zeldzaam. Hiertoe behoort b.v. de aardbeving van het Vispdal in Zwitserland in 1855, die een gevolg was van het uitloogen van gipslagen, en die van Eglisau, waar zij door het oplossen en wegvoeren van steenzoutlagen optrad.

In elk geval moet men dus twee soorten van aardbevingen onderscheiden: de vulkanische aardbevingen, waar de beweegkracht waterdamp van hooge spanning is, en de tectonische aardbevingen, die het gevolg zijn van de verbreking van het evenwicht in de vaste massa's der aardkorst.

Daubrée wijst te recht op de onvolledigheid der genoemde verklaringen, indien zij geene nadere aanvulling en uitbreiding verkrijgen, daar men anders de omstandigheid moeielijk verklaren kan, dat de beide soorten van aardbevingen, die zulke verschillende oorzaken hebben, toch de grootste overeenkomst aanbieden in hare verschijnselen. Hij merkt verder op, dat de theorie van het ontstaan der aardbevingen als gevolg van de reactie der vaste gesteentemassa's onderling groote bezwaren ontmoet bij de verklaring van het optreden der seismische perioden,

waarbij weken- en maandenlang nog schokken bij honderden en duizenden elkaar opvolgen. Hij acht daarom eene aanvulling der vroegere theorieën noodzakelijk en wel eene zoodanige, die eene verklaring geeft van de telkens opnieuw optredende oorzaak der beweging.

Daubrée zoekt deze oorzaak in de temperatuurstoename in de aarde, een verschijnsel, dat, hoewel het nog steeds ten hevigste door de zoogenaamde Neptunisten wordt bestreden, nog nimmer op goede gronden door hen is weerlegd. Alle verschijnselen duiden aan, dat op eene zekere diepte onder de aarde eene zeer hooge temperatuur moet heerschen en dat de toename ongeveer 1° C. voor 33 M. bedraagt. Op betrekkelijk niet zeer groote diepten zal de temperatuur dus reeds zeer aanzienlijk zijn, en het daar aanwezige water zal in damp van zeer hooge spanning overgaan.

Ook buiten het gebied der eigenlijke vulkanen echter zijn de voorwaarden aanwezig, waardoor zich waterdamp van sterke spanning kan vormen. Vooral is dat het geval in die streken, waar de onderaardsche gesteenten in sterke mate verplaatst, verwrongen, opgeheven en dus gescheurd en gebarsten zijn. Het water, dat van boven in den bodem doordringt, tracht, voortgedreven door de zwaartekracht en door den invloed der capilariteit, de laagste plaatsen in te nemen en, van de bovenste koudere lagen naar beneden doordringende, bereikt het eindelijk lagen, waar de temperatuur hoog genoeg is, om het ontstaan van waterdamp van aanzienlijke spanning mogelijk te maken. Wij hebben, wel is waar, gezien, dat bij de dislocatie-aardbevingen de oorsprong der beweging waarschijnlijk op geene groote diepte moet gezocht worden, zooals ook vooral kan afgeleid worden uit de mindere uitbreiding, die deze aardbevingen verkrijgen, doch niettemin is die diepte aanzienlijk genoeg, om het ontstaan van groote hoeveelheden waterdamp mogelijk te maken. Men heeft die diepte geschat op 9-15, soms ook op 18-38 kilometers, en hoewel die diepte gering is in vergelijking van den straal der aarde, zoo moet er toch bij eene gemiddelde temperatuurstoename van 1 graad Celsius op 33 Meters reeds roodgloeihitte heerschen.

Onder de bergketens, wier ontstaan van den jongeren tijd dagteekent, zijn de bewegingen der diepere lagen nog niet geëindigd en evenmin zijn zij tot rust gekomen in niet-bergachtige streken, wier bodem op eene zekere diepte gedisloceerd is. Talrijke holten, spleten en tusschenruimten hebben zich hier gevormd, waar dus het water in kan doordringen en daar dus op eene hooge temperatuur wordt gebracht. Krijgt de waterdamp in zulk eene holte eene voldoende spanning, om eene ontploffing teweeg te brengen, dan ontstaat daardoor de eerste schok der aardbeving. De wanden dezer holte zetten zich daardoor uit en dringen in naburige holten door, waar de temperatuur en de spanning nog lager zijn, doch nu de spanning insgelijks toeneemt en na zekeren tijd eene nieuwe ontploffing zal plaats hebben, als uit den

oorspronkelijken haard eene zekere hoeveelheid damp in den naburigen haard overgaat.

Later naderen de wanden van den primitieven haard der beweging weer tot elkaar en nemen weer hun oorspronkelijken stand in, om weer uit te zetten, als de haard zijne verlorene spanning heeft herkregen. Hierbij gaat dus telkens de damp van eene holte in naburige ruimten over en dat heeft herhaaldelijk plaats, totdat, na talrijke schokken, eindelijk het hoofdreservoir is uitgeput. Doch dan ook kunnen na geruimen tijd weer schokken optreden, als het, na eene zekere periode van rust, opnieuw met damp geladen wordt.

Aldus luidt in hoofdzaak de verklaring, die Daubrée van het verschijnsel geeft. Hoewel ook zijne beschouwingen slechts van hypothetischen aard zijn, geven zij toch eenigermate rekenschap van het optreden der ‘seismische perioden’ en krijgen dus daardoor een grooteren graad van waarschijnlijkheid, daar men van die perioden door de vroegere theorieën geene voldoende verklaring kan geven. Bovendien vindt het onderaardsche gerommel, dat maanden achtereen kan voortduren, zonder dat daarbij schokken plaats hebben, door Daubrée's theorie eene bevredigende verklaring, daar het beschouwd kan worden als het gevolg der onderaardsche bewegingen van den waterdamp. Deze theorie heeft eindelijk boven de Neptunistische en mechanische hypothesen het groote voordeel, dat zij rekening houdt met de, niet weg te redeneeren, inwendige warmte der aarde, terwijl zij daarbij toch aan de rol van den waterdamp, aan de mechanische en oplossende werking daarvan, voldoende recht laat wedervaren.

Zutfen, October 1886.

DR. A.J.C. SNIJDERS.

Het eerste lustrum der rijkspostspaarbank.

Behalve aan een roemrijk wapenfeit in onze geschiedenis worden wij door den datum 1 April nog aan eene andere, voor ons vaderland zeer belangrijke gebeurtenis herinnerd. Het was immers op dien datum, dat vóór 5 jaar de Rijkspostspaarbank in werking trad, en van het nut, dat die instelling gedurende haar nog slechts kort bestaan mocht stichten, wordt het afdoend bewijs geleverd door de ruim zeven millioen gulden, haar reeds op haar vijfden verjaardag door 121149 spaarders toevertrouwd, welk aanzienlijk kapitaal in de kelders der Nederlandsche Bank, op de soliedst mogelijke wijze belegd, eene veilige bergplaats vindt.

Zij, die tot het oprichten eener Postspaarbank het initiatief namen, waren de ex-Ministers Tak van Poortvliet en Gleichman. Het door hen ingediend wetsontwerp bereikte den 4^{den} Mei 1879 onze Tweede Kamer. Doch niet zij mochten het voorrecht smaken, hun ontwerp tot wet verheven te zien; niet hunne namen, doch die der opvolgende Ministers Klerck en Vissering, die kort na hun optreden het ontwerp hunner voorgangers opnieuw indienden (23/24 Sept. 1879), prijken onder de wet, die, onder de dagteekening van 25 Mei 1880 (n°. 88) ons *Staatsblad* siert.

In artikel 21 dier wet is bepaald, dat jaarlijks door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid een uitvoerig verslag wordt uitgebracht omtrent den staat der inrichting en van hare werkzaamheden in elk afgeloopen jaar.

Het jongste dier verslagen - dat over 1885 - wint het aan uitvoerigheid op zijne voorgangers, daar het - ter eere van het vijfjarig bestaan - reeds enkele opgaven, loopende tot 1 April 1886, bevat en bovendien eenige retrospectieve beschouwingen door den ijverigen en bekwamen Directeur daaraan zijn toegevoegd, welke door den Minister in zijn verslag aan den Koning zijn opgenomen.

Alhoewel dit verslag in de *Staats-Courant* voorkomt en ook afzonderlijk verkrijgbaar is(*), voorzien van een elftal graphische voorstellingen, waaruit duidelijk de geleidelijke ontwikkeling der Rijkspostspaarbank kan worden nagegaan, zoo komt het mij, daar officieele stukken niet

(*) Te 's-Gravenhage bij Gebr. Van Cleef.

onder een ieders bereik komen en doorgaans slechts een beperkt aantal lezers vinden, niet overbodig voor, dat ook in dit Tijdschrift een kort relaas van de lotgevallen dier schoone instelling eene plaats vinde; immers, te veel publiciteit kan daaraan nooit worden gegeven, te veel kan nooit worden gedaan tot bereiking van het doel, dat met de oprichting der Rijkspostspaarbank in de voornaamste plaats werd beoogd: verbetering van den materieelen toestand der lagere volksklassen.

Ik wil daarmede niet beweren, dat de Rijkspostspaarbank is het geneesmiddel tegen alle maatschappelijke kwalen of tegen het steeds voortwoekerend socialisme in 't bijzonder, doch dat zij als een der hefboomen daartegen een steeds klimmenden invloed zal uitoefenen, is naar mijne meening buiten alle kijf. Hoe meer toch het aantal spaarders en het bedrag hunner inlagen toeneemt, hoe grooter dus het vertrouwen wordt, dat door duizenden en duizenden wordt gesteld in het Gouvernement, dat zich met het beheer der dikwerf zoo zuur verdiende spaarpenningen belast, des te geringer zal het getal diergenen worden, die in hun streven naar hervorming van bestaande toestanden niet terugdeinzen, om in plaats tot wettige, maar al te vaak tot onwettige middelen hunne toevlucht te nemen.

Het ligt niet in mijne bedoeling, alle cijfers uit het verslag, dat een boekdeel van 90 pagina's vormt, over te nemen; ik wensch mij tot de voornaamste te bepalen en, voor zoover ik daartoe aanleiding vind, enkele opmerkingen daaraan toe te voegen.

Op 31 December 1881 - d.i. 9 maanden nadat zij in werking was getreden, - waren reeds 22831 boekjes der Rijkspostspaarbank in omloop. Een jaar later was dit cijfer tot 46242, in 1883 tot 67922, in 1884 tot 90798 en 31 December 1885 tot 112308 geklommen.

Het aantal inleggers, over de verschillende provinciën verdeeld, was op ultimo December 1885 het grootst in Noord-Holland, nl. 36, het geringst in Groningen, nl. 7,6 op elke duizend zielen, terwijl het gemiddeld aantal inleggers voor het gansche rijk is 26,3 per duizend.

Het gemiddeld aantal inlagen op elk boekje was voor het Rijk 2,7. Dit cijfer werd overschreden door Utrecht, waar het aantal inlagen 3, door Zeeland, waar het 2,9, door Noord-Brabant en Friesland, waar het 2,8 was. Het werd bereikt door Zuid-Holland (2,7); daarentegen bleven de overige provinciën beneden het gemiddeld aantal en wel het meest Limburg, waar het aantal inlagen slechts 1,9 bedroeg.

Het getal der inlagen was in 1885 300502 tot een gezamenlijk bedrag van *f* 4,920,790,73 of 33204 resp. *f* 1,063,337,22[5] meer dan in 1884.

Van het getal dier 300502 inlagen leverde Noord-Holland het maximum, nl. 81944; daarop volgt Zuid-Holland met 73711, terwijl de cijfers voor Groningen en Drente het kleinst waren: 3946 resp. 2534.

In zijne toelichting (zie pag. 54) meent de heer Sassen het feit, dat de Rijkspostspaarbank zich in de provinciën Groningen en Drente minder

snel dan elders ontwikkelt, vermoedelijk hieraan te moeten toeschrijven, dat in die provinciën een zeer groot aantal meerendeels reeds lang gevestigde bijzondere spaarbanken bestaat. Het aantal inlagen in postzegels bedraagt in het Rijk 34339 of 11,4% van het totaal der 300502 inlagen; het bedrag dier inlagen is *f* 34339 of 0,7% van het totaal. Uit den staat (als bijlage *F* aan het verslag toegevoegd), aantoonende de percentsgewijze verhouding van het aantal inlagen in postzegels en van het bedrag dier inlagen tot het totaal, blijkt, dat dat aantal gedurende de verstreken 5 jaren gemiddeld 13,9% van het totaal bedroeg. In 1884 was het 14,1, in 1885, zooals straks vermeld, 11,4%. Het sparen van postzegels verminderde dus in 1885 met 2,7% tegen 1884 en bleef met 2,5% beneden de gemiddelde percentage der 5 jaren.

Daar deze wijze van sparen wel het meest in de scholen toepassing zal vinden en het aantal dier inleggingen - zooals wij zagen - in 1885 niet is vooruitgegaan, zoo is het niet zonder bevreemding, dat ik op pagina 56 van het verslag lees:

'Met vreugde mag worden geconstateerd, dat aan de instelling bij voortduring, en zelfs in klimmende mate, groote sympathie ten deel valt van de zijde der jeugd, jongens en meisjes uit allerlei maatschappelijke klassen. Het aantal onderwijzers, dat, ter bevordering van het sparen op de lagere school, van de postzegelformulieren gebruik maakt, is steeds stijgende.'

Nu heb ik wel niet de zekerheid, dat mijne praemisse, als zou voornamelijk op de scholen het sparen met postzegels gebruikelijk zijn, juist is, - om dat te kunnen beoordeelen, ontbreken in het overigens zoo volledig en zaakrijk verslag de noodige gegevens - toch is er voldoende grond, om zulks te vermoeden. Reeds in het door de Ministers Tak en Gleichman in 1879 ingediend wetsontwerp wordt tot toelichting van art. 7, waarbij het minimum der inlagen op 25 cents wordt vastgesteld, de opmerking gemaakt, dat de gelegenheid, om kleinere sommen ter zijde te leggen, niet is uitgesloten; dat schoolgaande kinderen b.v. hunne bespaarde centen aan hunne onderwijzers kunnen ter hand stellen, door wier tusschenkomst zij, na althans tot het minimum der inlage te zijn aangegroeid, aan de spaarbank worden overgemaakt. Blijkbaar had dan ook deze faciliteit ten doel, vooral op de scholen - in 't bijzonder daar, waar kosteloos onderwijs wordt verstrekt, - den lust tot sparen door de geringe bedragen, waarmede het kon geschieden, zooveel mogelijk aan te kweeken en te bevorderen. Mag men voldaan zijn met de in dit opzicht verkregen resultaten? Ik zou meenen: dankbaar wèl - doch voldaan nog lang niet. Daarvoor is mij de klimmende sympathie van de zijde der jeugd niet voldoende bewezen, en juist dáárom zou ik de vraag wenschen te stellen: kan niet méér, dan tot nog toe het geval was, gedaan worden, om den lust tot sparen bij onze jeugd aan te wakkeren? Als regel

mag men toch wel aannemen, dat die lust ons niet aangeboren is, doch dat hij zich in de meeste gevallen alleen dán zal ontwikkelen, wanneer ons van vroeg af aan de nuttigheid van het sparen begrijpelijk wordt gemaakt. Het is natuurlijk op de onderwijzers, dat in de voornaamste plaats die schoone taak rust, en hoe beter zij zich daarvan kwijten, hoe schooner ook de uitkomsten.

Laat ik dat met een enkel voorbeeld aantoonen.

Nadat in 1865 - wet van 16 Maart van dat jaar - de Rijkspostspaarbank in België in werking was getreden, werden te Gent (meer dan in andere steden van België) de krachtigste pogingen in het werk gesteld, om haar populair te maken. Het was vooral van Professor Laurent van de Hoogeschool aldaar, dat die pogingen uitgingen. En het is grootendeels aan zijne destijds gehouden populaire voordrachten te danken, dat reeds in 1870 op de scholen te Gent 11334 livretten in omloop waren (terwijl in het ongeveer even bevolkte Antwerpen slechts 564 livretten waren uitgegeven) en dat op 1 Juli 1871, dus toen de Belgische Rijkspostspaarbank ongeveer denzelfden leeftijd had als thans de onze, vanwege de gemeentescholen te Gent bij de Caisse d'Épargne gedeponeerd was eene som van fr. 279,857.

Ook in verschillende andere landen laat men niets onbeproefd, om het sparen op de scholen te bevorderen. In Frankrijk, dat in dat opzicht bovenaan staat, treft men ongeveer 24000 schoolspaarkassen aan. In Italië tracht men door uitkeering van premiën, vanwege de Rijkspostspaarbank, aan die onderwijzers, welke het ijverigst in het belang der goede zaak werkzaam zijn, de schoolspaarkassen in bloei te doen toenemen en worden door het gemeentebestuur van Rome jaarlijks voor eenige duizenden lires spaarbankboekjes genomen, waarop van 10-15 lires is ingeschreven, om aan de beste leerlingen (ook om hen tot verder inleggen aan te moedigen) ten geschenke te worden gegeven(*). En - last not least - verdient eene loffelijke vermelding, wat te Rotterdam door de spaarbank van het Nut van 't Algemeen geschiedt.

Reeds sedert 1 Februari 1875 werd door deze instelling, die op den naam van model-instelling de volste aanspraak mag maken, het schoolsparen ingevoerd met dit gevolg, dat het aantal posten, op de scholen gespaard in 1885/86 was 25270 tot een bedrag van *f* 12,564.07. Mocht de heer Sassen kunnen besluiten, om in volgende verslagen omtrent het sparen in de scholen afzonderlijke tabellen te verstrekken, dan zal hij zeker velen aan zich verplichten.

Het bedrag der terugbetalingen was in 1885 *f* 3,341,958,53^5 tegen *f* 2,523,134;57^5 in 1884. Die terugbetalingen waren natuurlijk dáár het grootst, waar ook het aantal en het bedrag der inlagen het grootst waren: in Noord- en Zuid-Holland, en het geringste daar, waar in

(*) Het is aan de belangrijke bijdragen omtrent spaarbankzaken van den heer Sassen zelf, dat ik deze bijzonderheden ontleen. Zie *De Economist*, Sept.-Oct., pag. 986.

't algemeen de Rijks-instelling zich nog het minst ontwikkeld heeft: in Groningen en Drente.

Het derde kwartaal van 1885 was ten aanzien der inlagen en het eerste kwartaal ten aanzien der terugbetalingen het gunstigste, trouwens een verschijnsel, dat zich gedurende het vijfjarig bestaan steeds geregeld heeft voorgedaan en waaruit de heer Sassen de gevolgtrekking afleidt, dat ter bereiking van allerlei maatschappelijke doeleinden van de instelling regelmatig gebruik wordt gemaakt.

De som der uitgekeerde en bijgeschreven rente te zamen bedraagt *f* 138,467,54 (*f* 39,674,19 meer dan in 1884); daarentegen werd wegens belegging van gelden aan rente getrokken *f* 198,902,80[5], zoodat meer aan rente werd ontvangen dan uitgegeven *f* 60,435,26[5]. In 1884 bedroeg dat overschot *f* 49,318,26, dus de meerdere rentewinst in 1885 was *f* 11,117,00[5].

Het gezamenlijk tegoed der inleggers bedroeg einde 1885 *f* 6,368,017,40[5] of *f* 1,717,299,73[5] meer dan op het einde van 1884.

De percentsgewijze vermeerdering van het tegoed bedroeg dus (zie Bijlage *G*) 36,9%.

Daarentegen bedroeg de meerdere rentewinst over 1885 - zooals wij straks zagen - slechts *f* 11,117,00[5] of in percenten uitgedrukt circa 22½%.

Dat de rentewinst niet gelijken tred houdt met de vermeerdering van het tegoed, is het gevolg hiervan, dat de gemiddelde rentestand in 1885 lager was dan in 1884. In eerstgenoemd jaar toch werd gemiddeld getrokken uit alle beleggingen 3,63% tegen 3,82% in 1884.

En dat de gemiddelde rente, die in het loopend jaar - het jaar van conversiën en van zeldzaam lage prolongatiekoersen! - van de beleggingen wordt getrokken, weder verre beneden die van 1885 zal blijven, zal wel geen betoog behoeven.

Het blijkt spoedig genoeg, wanneer men een blik werpt op Bijlage *N.*, den staat, aanwijzende de bezittingen der Rijkspostspaarbank op 31 December 1885. Onder de beleggingen in Nederlandsche Staatsschuld (totaal *f* 3,302,494) treft men aan *f* 696,180 4% obligatiën van... wijlen de leerling 1883; onder de 15 soorten Gemeente-obligatiën (totaal *f* 987,088,75) komt een bedrag van *f* 732,688,75 voor, dat in het lot onzer 4% Staatsleeningen moest deelen. Al die waarden werden namelijk in 3½% fondsen geconverteerd. Neemt men nog daarbij in aanmerking, dat van ruim 14 ton loopende prolongatieposten in 1885 gemiddeld 2,82% rente werd getrokken en ook uit dien hoofde in 1886 vrij wat minder zal getrokken worden, - maanden achtereen stond de prolongatiekoers bijna onveranderd op 2% - dan laat het zich verwachten, dat ondanks het steeds toenemend tegoed der inleggers het overschot op de belegde gelden ditmaal naar verhouding weder ongunstiger zal zijn dan in 1885.

De bedrijfkosten der instelling, *f* 73,708,52 in 1884, waren voor

1885 op *f* 81,965,26 geraamd. De haar door het rijk voorgeschoten gelden, einde 1884 nog bedragende *f* 135,886,90, waren volgens de voorloopige balans van 31 December 1885 tot op *f* 76,210,63[5] gereduceerd, welke reductie ad *f* 59,676,26[5] voortvloeiende uit de nettowinst over 1885, in 's Rijks schatkist werd overgebracht. De verdere afdoening aan den Staat der door hem voorgeschoten gelden, per resto nog bedragende *f* 76,210,63[5] zal, naar het zich laat aanzien, binnen twee jaar kunnen geschieden, waarna met de vorming van het reservefonds een aanvang zal kunnen worden gemaakt.

Het aantal kantoren, voor den dienst der Rijkspostspaarbank aangewezen, neemt steeds toe. Het was in 1885 tot 1131 geklommen (waarvan 229 post- en 902 bij- en hulpkantoren).

Ook in andere opzichten wordt op loffelijke wijze gestreefd, om de Rijksinstelling zooveel mogelijk ten gerieve van het publiek werkzaam te doen zijn, en traden tot dat doel in 1885 weder verschillende nieuwe voorschriften en bepalingen in werking.

Zoo werd aan den persoon, die voor een ander inlegt, met uitbreiding van hetgeen vroeger werd voorgeschreven, de bevoegdheid verleend, om te verlangen, dat alle betrekkelijke stukken *hem* en *niet* den persoon, ten wiens name het boekje is gesteld, worden toegezonden.

Zoo werd ingetrokken de beperking betreffende terugbetalingen op boekjes, gesteld ten name van vereenigingen, zedelijke lichamen of vennootschappen, zoodat voortaan ook *rechtstreeks* daarop mag worden terugbetaald.

Zoo had sedert 1 October 1885 de invoering van telegraphische aanvrage om terugbetaling plaats.

Zoo werd eindelijk met den directeur van het Nederlandsch Werkliedenfonds eene regeling getroffen, waardoor de financieele afrekening tusschen het bestuur van dat fonds te 's-Gravenhage en zijne verschillende agenten in den lande op regelmatige, gemakkelijke en min kostbare wijze kan plaats hebben.

In dat gedeelte van het verslag, dat aan retrospectieve beschouwingen gewijd is (pag. 54-59), komen nog eenige interessante opgaven voor, die zeer de aandacht verdienen. Ik bedoel de opgaven omtrent het aantal en het bedrag der inlagen in de drie voornaamste gemeenten des lands en het saldo tegoed op 31 December 1885 zoowel bij de Rijkspostspaarbank als bij de in die plaatsen bestaande bijzondere spaarbanken (te Amsterdam bij de ‘spaarbank voor de stad Amsterdam’, opgericht in 1848, te Rotterdam en 's-Hage bij de spaarbank van het Nut van 't Algemeen, opgericht in 1818). Duidelijkheidshalve geef ik uit die opgaven een vergelijkend overzicht van het saldo tegoed op 31 December 1885 bij de Regeeringsinstelling en bij de particuliere banken:

	bij de Rijkspostspaarbank		bij de particuliere Instelling	
	aantal inleggers	saldo tegoed	aantal inleggers	saldo tegoed
Amsterdam	19058	*f* 999,245,84[5]	42279	*f* 5,172,489,51
Rotterdam	3167	240,740,29	43529	7,430,560,39
's-Gravenhage	11348	666,264,46	9238	1,213,765,19

Ik acht deze cijfers hierom van groote beteekenis, omdat zij zoo duidelijk aantoonen, dat de oppositie, welke indertijd bij de indiening der wet-Klerck-Vissering tegen de instelling eener Rijkspostspaarbank werd gevoerd, volkomen ongegrond was. Welke toch waren de voornaamste grieven, daartegen aangevoerd? In de eerste plaats verdere uitbreiding der Staatsbemoeienis; in de tweede plaats vrees, dat de Rijksinstelling de particuliere instellingen zou verdringen.

'Gesteld echter,' - zoo leest men in het Voorloopig Verslag (zie Handelingen 1879/80 (Bijlagen 48.3) - 'de maatregel gelukt; gesteld de inbreng van spaarpenningen bij de Rijksinstelling neemt grooten omvang, wat zal dan het lot der particuliere spaarbanken worden? Zullen deze op den duur nevens de Rijksinstelling kunnen blijven bestaan? Bestaat geen gevaar, dat deze en gene particuliere bank de door haar toegekende rente zal opdrijven, om daardoor inbrengers te lokken? Concurrentie in den min edelen zin des woords mag dan toch op een gebied, als het hier geldt, niet worden aangemoedigd. Ontstond zij desniettemin, dan zou dit met andere omstandigheden gepaard, er toe kunnen leiden, dat de Staat, eenmaal eene Rijksspaarbank hebbende gevestigd, gedwongen werd daaraan het monopolie toe te kennen.

Voegde men alles bijeen, dacht men aan den voorbeeldeloozen ijver, waarmede het spaarbankbeheer hier te lande wordt waargenomen, aan de goede en toch niet te hooge renten, die de ingezetenen thans van hunne spaarpenningen trekken en die zij in het gestelde geval, van het geheel verdringen der particuliere banken door die van het Rijk, niet meer zouden kunnen bedingen, dan zouden deze leden het tot stand komen van het wetsontwerp niet anders dan een ware *ramp* kunnen noemen.'

Ruim zes jaren zijn verstreken, sedert deze somber getinte voorspellingen werden uitgesproken; gaan wij thans na, òf en in hoeverre zij zich verwezenlijkt hebben.

De Rijkspostspaarbank kwam tot stand, en zooals te recht verwacht kon worden, heeft zij zich ontwikkeld tot eene machtige instelling, die tot in de kleinste plaatsen des lands hare vertakkingen heeft, die overal tot heil des volks werkzaam is, waarop wij Nederlanders trotsch mogen zijn. En naast haar bleven de particuliere spaarbanken, die een lang en eervol verleden achter zich hebben, die door de krachtige reserves, waarover zij beschikken, en de voorbeeldige wijze, waarop zij beheerd worden, het meest onbeperkt vertrouwen verdienen, niet alléén voortbestaan - doch even geleidelijk in bloei toenemen als in de jaren, toen nog geene Rijksinstelling bestond.

Daartegenover valt het wel niet te ontkennen, dat de Rijksinstelling voor de verdere ontwikkeling van kleine spaarbanken eene belemmering is geworden, ja, dat sommige dezer, nadat haar gebleken was, dat zij haar raison d'être hadden verloren, tot opheffing besloten, doch ik kan in de verste verte niet inzien, waarom aan dàt feit beteekenis moet worden gehecht, waarom het als eene grief tegen de Rijkspostspaarbank moet worden aangevoerd.

Zij, die aldus redeneeren, verliezen, naar het mij voorkomt, te zeer uit het oog, dat door de Staatsinmenging, waar het 't spaarbankwezen geldt, particuliere belangen in 't minst niet geschaad worden. Immers, de particuliere spaarbanken zijn bijna zonder uitzondering philanthropische instellingen, aan wier hoofd mannen staan, die wel verre van eenig materieel voordeel te beoogen, slechts één schoon ideaal najagen, en dat is: mede te werken tot verheffing van het zedelijk peil der lagere volksklassen. Dat in dit opzicht de particuliere spaarbanken in de drie eerste - en bovendien in nog andere belangrijke steden des lands ontzaglijk veel nut stichten, staat vast; schiet daarentegen het particulier initiatief in de kleinere gemeenten te kort, welk kwaad steekt er dan in, wanneer de Staatsinstelling kleine en vaak weinig levensvatbare particuliere instellingen verdringt?

Maar er is meer. In 1880 telde men in ons land nauwelijks 300 spaarinstellingen en thans is, dank zij de Rijkspostspaarbank, reeds in meer dan 1100 plaatsen des lands de gelegenheid tot sparen voor een ieder opengesteld, onverschillig of men te Amsterdam of te Hendrik-Ido-Ambacht, te Rotterdam of te Lieve-Vrouwe-Parochie woont.

Met allen eerbied voor het vele goede, in de voornaamste plaats door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, eene instelling, die trouwens boven allen lof verheven is, ten behoeve van het spaarbankwezen gepresteerd, vrees ik geene tegenspraak, wanneer ik beweer, dat zonder de Rijkspostspaarbank eene vermeerdering van het aantal spaarinstellingen in eene mate, als waarop zooeven door mij gewezen werd, tot de onmogelijkheden had behoord. Alléén reeds dáárom was hare oprichting volkomen gemotiveerd en zal hare steeds toenemende ontwikkeling een ieder, die voor het volksbelang een open oog heeft, de grootste voldoening verschaffen.

's-Hage, 10 November 1886.

H. DE JONG.

Dr. R.C.H. Römer.

Wie een levensbericht samenstelt, heeft mijns bedunkens de klip te ontzeilen, dat hij niet te veel plaats wijdt aan 't intieme leven van een afgestorvene, die hem dierbaar was en dien hij zoo gaarne in geheel zijn handel en wandel zou schetsen voor het publiek, - dat echter die waarde er niet aan zal hechten. Indien ik dus wel genoodzaakt ben, den man, wiens naam boven dit opstel staat, met een paar woorden te teekenen, zeg ik: Römer was een man uit één stuk, een vast karakter, dat zich maar één taak stelde, maar één leus had: doe uw plicht! Als plicht beschouwde Römer in de eerste plaats liefde tot den naaste, in de tweede: doen, wat zijne hand vond, om te doen dáár, waar hij geplaatst was. Ik meen te mogen zeggen, dat hij daaraan getrouw gebleven is tot het laatste.

Den 11^{den} December 1816 werd Rudolf Cornelis Hendrik Römer in het stedeke Oudewater geboren. Zijn vader, Matthias Johannes Römer, predikant aldaar, verloor hij vroeg, in 1821 reeds; zijne moeder echter mocht hij langer behouden, en zij was het, volgens Römer's later afgelegde getuigenis, die met zeldzame volharding vermocht, wat noodig was, om hare kinderen zóó op te voeden, dat zij later met eere eenige betrekking in de maatschappij bekleeden konden.

Dat Oudewater, waar Römer zijne eerste opleiding ontving, is hem altijd lief gebleven. Hij sprak er dikwijls van, maakte het om de historische herinneringen, eraan verbonden, tot het onderwerp van meer dan één zijner Nuts-lezingen en wijdde aan den moord der Spanjaarden van dit stadje in 1575 eene bijdrage in den *Utrechtschen Volksalmanak* van 1859.

Dit in het voorbijgaan, omdat het den man teekent, die nooit ondankbaar was en wat hij in de nederige plaats zijner geboorte genoten had, niet vergat. Voor den knaap, die voor predikant bestemd was, scheen de eenvoudige school te O. niet voldoende; hij werd naar eene grootere, het kostschool-instituut (gelijk Römer het in zijne aanteekeningen noemde) van den heer J. Lagerweij te Geertruidenberg, gezonden. Hij heeft zich daar al wat hem geleerd werd, ten nutte gemaakt, muntte uit boven zijne medeleerlingen en was te gelijk (het blijkt wederom uit zijne herinneringen) een echte jongen, een trouw kameraad. Dit bijeenvoegen van het aangename en het nuttige was

trouwens mede een karaktertrek van Römer, waarop men telkens zou kunnen wijzen.

In 1833, den 18den December, werd Römer te Utrecht als student ingeschreven. Was hij vóór dat tijdstip ook met allerlei vakken van wetenschap en literatuur, die hij niet direct noodig had, vertrouwd, - het blijkt o.a. hieruit, dat hij, eer hij als student werd ingeschreven, te Oudewater in het Departement van het Nut optrad met gedichten van zijne hand, - aan de Academie vond hij gelegenheid te over tot studie en onderzoek op allerlei gebied. Hij beoefende er naast de godgeleerdheid - deze studie ving aan in hetzelfde jaar, waarin Strausz' *Das Leben Jesu* het licht zag, een boek, dat van invloed was op zijne zienswijze, maar hem zijne meer ‘rechtzinnige’ opleiding toch niet kon doen vergeten, - de classieke en moderne letteren, en onder deze laatste zelfs de Zweedsche, Spaansche en Portugeesche, wèl een arbeid, waarvoor destijds iemand vereischt werd, die zich autodidact mocht noemen, daar de gelegenheid tot privaatonderricht in die talen toen nagenoeg niet bestond.

Römer bleef student tot in Mei 1839, toen hij, na afgelegd examen, tot candidaat tot den H. Dienst bevorderd werd, om in Juni 1840 te promoveeren als Theologiae Doctor, na verdediging eener dissertatie: ‘De Gustavo I, rerum sacrarum in Suecia, Saec. XVI, Instauratore’.

Het wordt zeker niet van mij gevergd, Römer als theoloog te schetsen of te beoordeelen.

Wat ik van hem mocht opmerken, is, dat hij mij voorkwam in de allereerste plaats te behooren tot diegenen, die van de godgeleerdheid eene ernstige studie gemaakt hebben, en in de tweede: een ijverig herder zijner gemeente te zijn, getuige de telken jare nagenoeg 1200 bij zijne dorpsgenooten afgelegde bezoeken en de goede meening van zoovelen uit zijne kudde, die den dominee zoo gaarne zagen. Tijdens zijne verloving met de jongste dochter van Dr. W.L. van Oosterzee werd hij beroepen te Deil en Enspijk, twee elkander naburige en gecombineerde gemeenten in het landelijkst deel van Gelderland, waar hij, in eerstgenoemde wonende, bleef tot zijn sterfdag, 30 October j.l. ‘Ik heb mijne plaatsing te Deil’, lees ik in zijne nagelaten aanteekeningen, ‘altijd beschouwd als eene beschikking des hemels, waarvoor ik niet dankbaar genoeg wezen kan, en niet licht zou ik besloten hebben te verhuizen, al waren mij ook nog uitlokkender aanbiedingen gedaan dan mij gedaan zijn.’

Römer heeft in zijne landelijke pastorie niet altijd zonneschijn gekend. Op betrekkelijk jeugdigen leeftijd verloor hij zijne gade; later volgden twee bijna volwassen zoons en twee dochters in den bloei des levens haar in het graf. Dan was het naast de berusting, die hij anderen had gepredikt, de arbeid, die hem het hoofd deed ophouden.

Want Römer heeft veel gearbeid. Naast het behartigen van de belangen zijner gemeenten (hij had, dit mag ik wel even aanstippen,

ook een open oor en hart voor die zijner collega's, zooals o.a. blijkt uit het oprichten van een Pensioenfonds voor rustende Predikanten), naast die behartiging, zeide ik, trof men nog altijd bij den predikant, gelijk vroeger bij den jongeling, de liefde aan voor literatuur en wetenschap. Van Römer's hand zijn verscheiden Dichtstukjes (de nederige naam, dien hij eraan gaf,) voor een deel te vinden in de voormalige *Almanakken*, voor een ander verzameld in een bundeltje, dat in 1856 te Leiden bij A.W. Sythoff werd uitgegeven, echter niet in den handel gekomen, maar verspreid onder vrienden en bekenden ten voordeele van een fonds, dat later strekte, om een orgel aan zijne gemeente Deil ten geschenke te geven. Verder zijn er van hem Novellen, verreweg het meest historische, die wederom in *Almanakken*, *De Spectator*, *Letteroefeningen*, *Algemeene Kunst- en Letterbode,* en last not least in dezen *Tijdspiegel,* eene plaats vonden. Doch het belangrijkste van alles, een waardig slot van deze mededeelingen, zijn Römer's oudheidkundige onderzoekingen. Hiermede begonnen, toen zijne verloving hem tijdelijk te Goes deed verblijven, strekte hij zijne nasporingen weldra uit over gansch Zeeland en Holland, geen kerkgebouw of archief onbezocht latend, en zijn met goud door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde bekroond werk: *Geschiedkundig overzicht van de Kloosters en Abdijen in de voormalige Graafschappen van Holland en Zeeland,* zag in 1854 bij E.J. Brill te Leiden het licht. - Ongetwijfeld zal men met vreugde vernemen, dat het concept voor een dergelijk, misschien zelfs nog meer omvattend werk onder Römer's papieren gereedligt: *Over de Kloosters in Gelderland;* een schat naar mijn bescheiden oordeel, waarvan de ontdekking nieuw licht zal doen opgaan over de Kerkgeschiedenis in ons vaderland. Römer heeft voorzien, dat hij het werk niet zou voltooien, maar de bouwstoffen schijnen bijeengebracht, om slechts te wachten op eene bekwame hand, die ze in een passenden vorm giet. Ik geloof tevens, dat wie ze onder de oogen krijgt, ook op niet-kerkelijk oudheidkundig gebied veel belangrijks aantreffen zal.

Mocht zulk eene hand het werk spoedig aanvatten! Römer heeft gearbeid, zoolang het dag was; zijne laatste, reeds met moeite uitgebrachte woorden getuigen nog van de voldoening, die de arbeid schenkt.

Utrecht, December 1886.

W.G.F.A. VAN SORGEN.

Uit de school van Frans Hals.
Door H. v. Loo.

Gelijk zoekt zich - gelijk vindt zich.

I.

In eene der buitenwijken van Haarlem woonde in het begin der zeventiende eeuw eene zekere weduwe Brouwer, die zich door den dood van haar man genoodzaakt zag, met de naald den kost te verdienen.

Haar zestienjarige zoon Adriaan, een vlugge, goedhartige jongen, hielp haar trouw met op de linnen strooken, bestemd tot dasjes en mutsen, bevallige bloemfestoenen en phantastische vogelfiguren te schetsen, die, door vrouw Brouwer met bonte kleuren overgeborduurd, gretig van de hand gingen.

Op een morgen, dat Adriaan, voor de schamele woning zijner moeder neergezeten, wederom vlijtig aan het teekenen was, trad de welbekende schilder Frans Hals voorbij.

Ongemerkt plaatste hij zich achter den jongeling, sloeg zijn arbeid met een goedkeurend oog gade en vroeg eensklaps: ‘Zeg eens, vriendje, zou je ook soms lust hebben schilder te worden?’

Verrast wendde Adriaan het hoofd om en antwoordde, in den wandelaar meester Frans herkennende: ‘Of ik, als ik er maar kans toe zag en moeder 't hebben wou.’

Frans Hals glimlachte en hernam: ‘Roep haar maar even hier, als ze thuis is; ik zal wel eens met haar spreken.’

Adriaan verwijderde zich.

Eenige oogenblikken later vertoonde zich vrouw Brouwer op den drempel harer woning. Met een beleefden hoofdknik groette zij Frans, die den breedgeranden hoed, waarover eene vuurroode veer hing, met een vriendelijk gebaar afnam en haar gulhartig toevoegde: ‘Ik zou graag van je jongen een meester schilder maken, want handig, als hij met de teekenstift weet om te gaan, belooft hij in de kunst een bolleboos van belang te worden en daardoor mettertijd zooveel geld te verdienen, dat het zijne zakken zal uitstroomen.’

Vrouw Brouwer antwoordde, zonder zich door meester Frans' grootsprekerijen te laten verblinden: ‘'t Is mogelijk, dat mijn Adriaan voor schilder in de wieg gelegd is, maar 't is ook best mogelijk, dat hij het nooit zoover zal brengen, want wie zou zijn leergeld betalen en hem, totdat hij met zijne studies klaar was, kleeden en voeden?’

Om aan dit gesprek spoedig een einde te maken, zeide Frans luchtig: ‘Ik zal uw zoon niet alleen kosteloos onderwijzen, maar hem ook vrij huisvesten en in de kleeren steken. Lijkent u dit, zoo zeg maar kortweg ja! en zoo niet, dan blijft alles, zooals het is, en heb ik de eer van je te groeten.’

Vrouw Brouwer gaf zich gewonnen, terwijl Adriaan in de wolken was. Hoe heerlijk scheen het hem toe, uit de armoede te geraken en in het vooruitzicht te verkeeren, zijne moeder een onbezorgden ouden dag te mogen verschaffen.

‘En nu maar dadelijk je boeltje gepakt en meegegaan,’ sprak Frans, ‘want van uitstel mocht eens afstel komen.’

Adriaan voldeed onmiddellijk hieraan en kwam weldra met een bundeltje kleeren op den rug en een stok in de hand terug.

Vrouw Brouwer omhelsde haar zoon verscheiden keeren, duwde hem ongemerkt een paar schellingen in de hand en liet hem beloven, toch recht dikwerf naar haar toe te komen en vooral zijn best te doen, braaf te blijven oppassen.

Adriaan drukte haar bewogen de hand en volgde meester Frans, die groote haast scheen te hebben weg te komen.

Zij oogde hem zoover mogelijk na en fluisterde, toen eene kromming van de straat hem aan haar oog onttrokken had: ‘Ach! mocht het toch tot zijn geluk wezen, dat meester Frans hem onder zijne leiding neemt.’

De goede vrouw vermoedde weinig, dat Frans Hals met zijn gulhartigen glimlach en vertrouwelijken toon ver van een regelmatig leven leidde. Alle avonden na afloop zijner werkzaamheden begaf hij zich naar de kroeg, om tot laat in den nacht voort te zwelgen en smoordronken thuis te komen. Nog minder kwam het bij haar op, dat hij zijne eerste vrouw - meester Frans was, toen Adriaan bij hem in huis zou komen, reeds ten tweeden male gehuwd - in zijn roes dikwerf zóó bitter mishandeld had, dat eindelijk de politie er zich mede bemoeide, hem den twintigsten Februari 1616 voor de balie riep, om hem behalve eene duchtige schrobbeering eene ferme boete op te leggen. Frans bekende verkeerd gehandeld te hebben en beloofde plechtig beterschap, te meer daar de schout hem bedreigde, dat, zoo hij weer van voren af aan begon, het alles behalve gemakkelijk met hem zou afloopen. Of hij woord hield, was niet bekend, maar wel, dat Antje eenige maanden later overleden was(*).

Toevallig kwamen vrouw Brouwer al deze bijzonderheden ter oore door eene harer kennissen, die haar op straat ontmoette en van haar vernam,

(*) Zie *Geschiedkundige aanteekeningen over Haarlemsche schilders*, blz. 120-121.

dat Adriaan sinds weken reeds onder het dak van meester Frans vertoefde.

Vrouw Brouwer schudde bedroefd het hoofd en zeide: ‘Had ik geweten, dat hij zulk een losbol was, ik zou mij wel gewacht hebben, mijn Adriaan aan zijne leiding toe te vertrouwen, vooral daar hij juist in de jaren is, daar er wel dubbel op gelet mag worden, hem voor verkeerde neigingen te bewaren. Maar,’ liet zij er langzaam op volgen, ‘misschien, dat meester Frans zich wel verbeterd en zijne tweede vrouw er beter slag van heeft dan zijne eerste, hem uit de herberg te houden.’

‘Dat zou ik niet kunnen zeggen, maar wel, dat hij nog geen jaar weduwnaar was van Antje, of hij vierde alweer bruiloft met eene verre nicht van hem, eene zekere Betje Reijnders, ook eene Haarlemsche, die met hare ouders naar Spaarndam was gaan wonen. Zoover als ik weet, beviel zij kort na elkaar van vier kinderen, waarvan het oudste thans een jaar of zes, zeven is...’

‘En had Antje geene kinderen?’ ‘vroeg vrouw Brouwer.

‘Eentje maar, den kleinen Herman, die met de mijne op eene en dezelfde school gaat; een aardig ventje, maar ach! zoo sjofel gekleed en zoo mager.... mijn hart barst telkens van medelijden, als ik het schaap onder de oogen krijg.’

‘Zou Betje dan niet goed voor haar stiefkind wezen?’

‘Dat geloof ik wel, want de ziel ziet er heel zachtzinnig uit.... maar.... 't schijnt, dat meester Frans alles, wat hij verdient, voor zichzelven houdt. Betje klaagt ten minste steen en been aan wie het maar hooren wil, dat zij het zoo bitter benauwd in de wereld heeft...’

‘En dat voor iemand,’ sprak vrouw Brouwer, ‘die zulk een buitengewoon knap schilder tot man heeft, dat hem zooals Adriaan mij nog verleden week vertelde, uit alle oorden van het land bestellingen worden gedaan voor portretten, welke hem geld opbrengen als water....’

‘Daarom is het dubbel erg van hem zijn huishouden half gebrek te laten lijden. Wilde hij slechts iets of wat zuiniger zijn, er zou altijd geld in overvloed wezen, maar het schijnt, dat wat hij verdient, er weer ook zoo doorgaat.’

‘'t Is treurig,’ antwoordde vrouw Brouwer, ‘want waar moet het met zoo iemand op den duur heen? Maar wie weet, of er ook geen kwaadspreken onder schuilt. In elk geval,’ voer zij voort, ‘zal ik er mijn Adriaan eens naar ondervragen; als huisgenoot der Halsen kan hij mij beter dan eenig ander op de hoogte stellen, in hoeverre deze verhalen eenig geloof verdienen.’

‘Doe dat, doe dat,’ klonk het antwoord; ‘Adriaan is een oprechte jongen, die zeker zonder omwegen voor de waarheid zal uitkomen.’

Hierop groette zij vrouw Brouwer en ging haars weegs.

II.

Zoodra Adriaan zijne moeder den volgenden Zondag na kerktijd even de hand kwam drukken, verzocht zij hem dringend, er haar van in te lichten, wat er al of niet van hetgeen zij vernomen had, viel aan te nemen.

Adriaan scheen min of meer onaangenaam verrast door deze vraag en zeide: ‘Hoor eens, moedertje, het spreekwoord zegt niet voor niet: “Wee den wolf, die in een slecht gerucht staat.” Was meester Frans een gewoon mensch, niemand zou eenigszins acht op hem slaan, maar nu kan hij geen vinger in koud water steken, of iedereen heeft er den mond over vol.’

Adriaan wist alles zóó in het voordeel van meester Frans te plooien, dat zijne moeder ten laatste uitriep: ‘Wie mij ooit weer met praatjes over vader Hals durft aankomen, zal ik dadelijk verzoeken te zwijgen.’

Had zij echter kunnen raden, dat Adriaan slechts in zulk een verschoonenden zin gesproken had, om meester Frans' eer te redden, zij zou niet gerust hebben, voordat haar zoon, hoeveel het hem dan ook had mogen kosten, zijn droom, om schilder te worden, eraan gegeven en weer onder het ouderlijke dak zijn intrek genomen had.

Want hoe Adriaan het ook had zoeken te verbloemen, zoo viel er op het gedrag van zijn meester zeer veel aan te merken. Onder voorwendsel, dat na gedanen arbeid goed rusten is, bracht hij geen enkelen avond binnenshuis door en begaf hij zich, zoodra hij zijne penseelen opgeborgen had, van de eene herberg naar de andere, totdat hij al zijne wijsheid in het glas had laten zitten, allerlei wartaal uitsloeg en soms zoo woest was, dat alles in het werk moest gesteld worden, om hem in bedwang te houden.

Uit vrees, dat hij hierdoor nog eens in groote ongelegenheid zou geraken, zoo niet in het water verdwalen en jammerlijk verdrinken, besloten zijne leerlingen, hem om beurten naar de herberg te vergezellen en geen oogenblik uit het oog te laten. Wanneer zij hem dan draaiende en zwaaiende met groote moeite huiswaarts geleid, ontkleed en te bed gebracht hadden, begon hij dikwerf te jammeren en uit te roepen: ‘Och, och! wat ben ik toch een ellendeling.... mocht God me toch maar gauw in Zijn hemel halen’[(*)].

Deze dwaze ontboezemingen gaven aanleiding, dat zijne leerlingen met elkaar afspraken, een grapje met hem te hebben. Hiertoe sloegen zij vier touwen om zijn bed, haalden deze door een paar ijzeren ringen, die zij aan de zoldering bevestigd hadden, en wachtten geduldig af, dat meester Frans opnieuw aan het lamenteeren zou gaan.

Zij werden hiertoe niet lang op de proef gesteld, want geene drie nachten later, of hij riep bij wijze van gebed den Heere nog dringender aan dan anders, de poorten van het Paradijs voor hem te openen.

(*) Zie Houbraken, deel I, blz. 93.

Nauwelijks was het laatste woord hem van de lippen gegleden, of met een forschen ruk vloog hij met ledikant en al de hoogte in.

Ten doode toe verschrikt, gilde Frans Hals uit al zijne macht: ‘Als je blieft, onze Lieve Heer, niet zoo gauw, niet zoo gauw.’

Nadat de looze guiten hem eerst nog wat heen en weer geschommeld hadden, lieten zij hem zakken.

De uitwerking van deze onverwachte luchtvaart was, dat meester Frans zich wel wachtte, ooit meer de hemelsche machten aan te roepen, hem tot zich te nemen.

Zonder zich door wat ook van zijne studies te laten afleiden, maakte Adriaan Brouwer, dank zij zijn voortreffelijken aanleg en de niet minder voortreffelijke leiding van zijn meester, de meest verrassende vorderingen. Den geringsten wenk, de vluchtigste raadgeving wist hij met zooveel vrucht in practijk te brengen, dat Frans hem menigmaal in warme geestdrift de hand drukte met den uitroep: ‘Als je zoo voortgaat, groei je ons nog allemaal over den kop....’

Adriaan wachtte zich wel, zich door deze loftuitingen tot ijdelheid te laten verleiden; integendeel, hoe meer zijn meester hem prees, hoe meer hij zich inspande, diens voorspellingen tot waarheid te laten komen. Soms kon hij uren achtereen achter het werk van zijn mentor blijven vertoeven, om diens breede, stoute penseelbehandeling en eenvoudig en toch zoo rijk en smaakvol koloriet in stille aandacht te bestudeeren. Niet minder dweepte hij met de kranige houding zijner figuren, waaraan Frans zóó iets levendigs, zóó iets ongedwongens wist te verleenen, als stonden zij in vleesch en been voor hem op het doek.

Zoo dikwerf als meester Frans Adriaan achter zijn ezel vond staan, klopte hij hem lachend op den schouder en zeide hij gewoonlijk: ‘Wie weet, hoe gauw ik naar jouw schilderijen kom kijken, om er het noodige nut uit te trekken.’

Adriaan had echter zulk een klein denkbeeld van zijn talent, dat hij dergelijke ontboezemingen voor zuiver spotternij hield. Vandaar dan ook, dat niet in het minst het denkbeeld bij hem opkwam, dat meester Frans van zijne studies en schetsen, welke hij voor die van een onbekend artist liet doorgaan, zich een heel aardig zakduitje wist te verschaffen. Iedereen, hetzij kenner of leek, die Adriaan's werk onder de oogen kreeg, bekroop aanstonds de lust, het Frans Hals voor hooge prijzen af te koopen.

In plaats van Adriaan een klein gedeelte althans van de opbrengst zijner stukken mee te deelen, behield Frans niet alleen alles voor zichzelven, maar zweepte hem onvermoeid voort, om des te meer voordeel van hem te behalen.

Telkens als Adriaan er zich over beklaagde, geen enkel vrij oogenblik voor zichzelven te hebben, ja, als een slaaf behandeld te worden, antwoordde meester Frans hem, dat zulks het eenige middel was, om als pacha te eindigen.

Het ergste van alles was nog, dat Frans Hals onder voorwendsel, dat het gebabbel zijner kameraden hem te veel verstrooiing zou bezorgen, Adriaan den zolder tot atelier aanwees en hem, wanneer hij uitging, eenvoudig opsloot. Ofschoon Adriaan een zeer geduldig, meegaand karakter had, zoo verdroot hem deze onverklaarbare handelwijze ten laatste dermate, dat hij zijne moeder, die hij hoogstens eens of tweemaal per maand mocht bezoeken, hiervan in kennis stelde. Zelfs voelde hij zich zóó verontwaardigd over de tyrannie van meester Frans, dat hij de goede vrouw in overweging gaf, hem zonder plichtplegingen vaarwel te zeggen en op eigen wieken te gaan drijven.

Zij raadde hem zulks echter ten sterkste af, in de meening dat hij de wenken en lessen zijns meesters nog veel te veel noodig had, om ze op den duur te kunnen ontberen.

Adriaan liet zich bepraten en beloofde haar, hoewel aarzelend, nog wat geduld te zullen oefenen, in de hoop dat hij, weldra met de noodige kennis toegerust, als zelfstandig meester zou kunnen optreden.

Doch met dat al viel het verblijf bij meester Frans hem met den dag zwaarder, te meer daar Betje, zuinig als zij het moest aanleggen, hem bijna van gebrek liet omkomen en hem zulke gelapte kleeren gaf, dat hij wel een schooier geleek.

Te midden van al deze ellende werd zijne moeder eensklaps aangetast door eene longontsteking, die haar in weinige dagen tijds ten grave sleepte.

Innig bedroefd over haar onverhoeds heengaan, liep hij snikkende achter de baar en riep smartelijk uit, toen haar stoffelijk overschot in den schoot der aarde weggezonken was: ‘Ach, ware ik meester Frans toch maar nooit gevolgd en bij moeder gebleven, want ik zou haar alsdan in hare moeitevolle omstandigheden hebben kunnen bijstaan, terwijl ik thans hoegenaamd niets heb kunnen verrichten, om haar hierin te gemoet te treden.’

Vrouw Hals, die innig met hem te doen had, zocht hem op te beuren met de vertroostende gedachte, dat zijne moeder, tot een beter leven ontwaakt, ongetwijfeld ruimschoots zou schadeloosgesteld worden voor hetgeen aan lijden hier beneden haar deel was geweest.

Het scheen, alsof Frans hem na het overlijden zijner moeder nog strenger poogde te behandelen dan ooit te voren, zelfs er eene soort van genoegen in schiep, hem zooveel te doen te geven, dat hij zijne taak met geene mogelijkheid afkon. De eenige keeren, dat hij in de lucht kwam, was bij gelegenheid, dat hij zich aan de beurt bevond, meester Frans te vergezellen naar de herberg, welke uitgangen hij zich steeds ten nutte maakte, om de drinkers, rookers en spelers met een aandachtig oog te bestudeeren, om ze met eenige forsche trekken op het papier te brengen. Later stelde hij uit de verschillende typen, die hij met de meeste natuurlijkheid wist te vertolken, kleine schilderijen te zamen, welke door meester Frans in beslag genomen werden, om ze tegen klinkende munt in te wisselen.

III.

Op een middag, dat Frans Hals bij een der Schepenen der stad ontboden was, om diens portret te maken, en hij Adriaan als naar gewoonte op den zolder gesloten had met de opdracht, eene naar het leven genomen schets te voltooien, hoorde hij de deur heel zacht opengaan en slopen eenige zijner medeleerlingen op de teenen bij hem binnen.

Adriaan verzocht hen aanstonds, toch dadelijk weg te gaan, wijl meester Frans, zoo hij soms onverhoeds mocht thuis komen, het hun zeker niet in dank zou afnemen, hem te hebben gestoord.

'Geen nood, geen nood,' schertste een hunner, de later zoo beroemd geworden Adriaan van Ostade, 'meester Frans houdt het tot middernacht buiten de deur uit, want heeft hij gedaan met werken, dan gaat hij aan het drinken en blijft hij in de kroeg voor anker liggen, totdat wij hem een van allen op sleeptouw nemen, om hem weer in behouden haven terug te brengen.....'

Terwijl Ostade nog verder hierover uitweidde, riep eensklaps een der andere jongelieden uit, die het stukje, waaraan Adriaan bezig was, in de hand genomen had: 'Sapperloot, wat is dit schilderijtje breed van behandeling en prachtig van kleur en teekening..... Welke warme, heldere, diepe tonen heb je daar aan weten te brengen. En hoe geestig is de opvatting ervan. Mij dunkt, daar zul je wel een aardig sommetje voor krijgen, want menig stukje, dat voor een "Frans Hals" doorgaat, ziet er niet beter uit.....'

Adriaan schudde glimlachend het hoofd en zeide: 'Je bent een vleier, want mijn werk heeft bijna nog niet de minste waarde. Niet langer geleden dan gisteren verzekerde meester Frans mij nog in allen ernst, dat de opbrengst ervan nauwelijks de kosten dekte van het weinige, dat ik onder zijn dak genoot.'

'Meester Frans neemt je bij den neus, goede jongen,' was het antwoord, 'want van het geld, dat hij voor je werk in den zak steekt, zou hij wel twintig Brouwers kunnen onderhouden..... Och! och!' voer hij in verrukking voort, terwijl hij zich voor eene teekening aan den wand plaatste, 'wat heb je toch een benijdenswaardig talent.....'

'In jouw plaats,' sprak Van Ostade, 'poetste ik de plaat, want zonder uit de school te willen klikken, moet het mij toch van het hart, er dikwijls getuige van te zijn geweest, dat meester Frans je werk voor de noodige dukaten van de hand zette en het liet doorgaan als voor dat van een meester, die liever onbekend wou blijven.'

'En mij wijs te maken, dat het nog geene waarde had, blijkbaar enkel en alleen, om het gevaar te ontduiken, er mij iets van mee te geven. Op mijn woord, als ik ooit zoo iets van hem had kunnen denken.'

'Wat daarvan te zeggen? Meester Frans heeft een groot huishouden, maar nog grooter keelgat. Kan het dus niet uit de lengte, dan moet

het uit de breedte. Doch met dat al ben ik het volkomen met je eens, dat het niet te pas komt, je zoo schandelijk beet te nemen. Maar wij zullen raad zien te schaffen en je elke teekening, die je aan ons aflevert, voor een paar stuivers inwisselen. Je begrijpt, dat wij je graag meer zouden geven, maar onze spaarpot, waar wij geregeld de boeten in neerleggen, laat zulks ongelukkig niet toe.'

'Ik zal maar de daad voor den wil nemen,' antwoordde Adriaan, 'en morgen dadelijk voor mijne nieuwe klanten aan het werk gaan. Alleen zou ik gaarne willen weten, welke soort van composities je het meest zouden aanstaan.'

'Daar ben je geheel vrij in. Doch nu vaarwel, want ik hoor in de verte een verdacht geritsel.'

In een ommezien waren zij allen verdwenen en was de deur weer behoorlijk naar buiten toegegrendeld. Den anderen morgen stond Adriaan reeds vóór dag en dauw op, om voor zijne kameraads eenige schetsen te vervaardigen, waartoe hij als onderwerp de *vijf zinnen* en de *twaalf maanden* koos. Deze eerste proeven voldeden zoo algemeen, dat zijne makkers hem aanstonds voor eenige verhooging van prijs eene tweede bestelling deden.

Maar het behoefde niet, want meester Frans merkte al heel spoedig, wat er gaande was. Hij beknorde hem terdege, een gedeelte van zijn werk achterwege te houden, en bedreigde hem, dat, zoo hij hem opnieuw op dergelijke streken betrapte, hij de gard voor den dag zou halen.

Adriaan zweeg, doch nam zich voor, om zoo spoedig, als hij zijne kans klaar zou zien, zijne biezen te pakken, in welk plan hij ten zeerste versterkt werd door Ostade, die, toen hij vernam, hoe bar meester Frans tegen hem was uitgevaren, hem een sukkel noemde, zoo hij zich nog verder liet verdrukken en uitzuigen. Ook zijne andere makkers, die in een kringetje rondom hem plaats genomen hadden, stookten hem in de sterkste bewoordingen op, meester Frans, een Mechelaar van geboorte, te toonen, dat een Haarlemsche jongen geene slavernij kon verdragen, dus hem onverwijld zijne hielen te laten zien.

Adriaan leende een maar al te gewillig oor aan hunne drangredenen, greep zijn hoed, stormde de trap af en bevond zich weldra op straat. Zonder eenig plan, waarheen of tot wien zijne schreden te richten, doorkruiste hij de stad in alle richtingen, totdat hij eindelijk tegen het vallen van den avond, ten doode toe afgemat, de Sint-Bavo- of Groote kerk binnentrad, waar hij aan den voet van het orgel plaats nam. Groote tranen biggelden langs zijne bleeke, magere wangen, terwijl zijne handen zich krampachtig ineensloten en zijn gelaat nog uitgeteerder scheen dan anders.

Toevallig was een burger, die hem wel eens met meester Frans in de herberg had ontmoet en hem menige geestige schets op het papier

had zien brengen, vlak naast hem komen zitten, om des te ongestoorder te genieten van de heerlijke tonen van het orgel, die plechtig door de breede gewelven ruischten.

Zoodra hij bemerkte, aan welke smartelijke aandoeningen Adriaan ten prooi scheen, vroeg hij hem fluisterend, wat hem deerde. Adriaan deelde hem zulks onbewimpeld mede met bijvoeging, dat hij ten einde raad was, waar verder te blijven, wijl hij geene ziel in Haarlem kende en geen enkelen duit bezat, om zich een behoorlijk onderkomen te verschaffen. ‘Alles wel bedacht,’ voer hij voort, ‘had ik voor de hand nog maar moeten blijven, waar ik was. Doch gedane zaken hebben geen keer. Er zit dus niets anders voor mij op, dan de wijde wereld in te trekken, want klopte ik na het gebeurde bij vader Hals aan, dan zou hij mij zeker in zijne drift halfdood slaan.’

‘Weet je wat,’ sprak de burger, die niet den geringsten lust scheen te gevoelen, zich over Adriaan te ontfermen, ‘ik zal je thuis brengen en ervoor zorgen, dat meester Frans geen vinger naar je uitsteekt. Geloof me, om meer dan één reden is het maar het beste, weer in het gaatje te kruipen, waar je uit ontsnapt bent, al heb je 't er dan ook nog zoo weinig naar je zin. Eens met je studies klaar, ben je een vrij man en kun je gaan, waar je wilt, maar zoolang als je nog van je meester afhangt, moet je niet al te kieskeurig wezen, of je vliegt rechtstreeks in de kaars.....’

De burger legde in zijne betoogen zóóveel welsprekendheid aan den dag, dat Adriaan geheel tot andere gevoelens kwam en zich met hem naar zijn ouden kostbaas op weg terug begaf.

Ofschoon meester Hals, die den vluchteling reeds overal had laten zoeken, zijne blijdschap nauwelijks bedwingen kon, hem weer binnen de muren zijner woning te zien, zoo deed hij nochtans zijn best, niets hiervan te laten blijken, en joeg hem met een paar vloeken naar den zolder.

Toen Adriaan zich verwijderd had, sprong de burger warm voor hem in de bres, bracht Frans Hals in forsche termen onder het oog, hoe slecht hij het bij hem had, en drong er ten zeerste op aan, het hem in het vervolg wat beter te geven, te beginnen met een nieuw wambuis, wijl dat, hetwelk hij thans droeg, wel eene lappendeken geleek.

Frans Hals, die, als men hem maar moedig onder de oogen keek, dadelijk in zijne schulp kroop, beloofde op onderdanigen toon, Adriaan onmiddellijk een ander pak te zullen geven. Maar het was er dan ook naar! Om het toch zoo goedkoop mogelijk te hebben, stuurde hij zijn Betje naar de oud-kleerkoopers-hal, waar zij voor eenige stuivers een pak opdook, dat niet alleen erg verschoten en driekwart versleten, maar zoo antiek van snit was, dat meester Frans zich de opmerking liet ontsnappen, dat het wel leek, of het van de Schepping dagteekende. Tot overmaat van smart zat het Adriaan als een zak

zoo wijd. Doch hij wachtte zich wel tegen te pruttelen, uit vrees voor nieuwe schrobbeeringen. Het eenige, wat er sinds zijne vlucht wel eenigszins op verbeterde, was het voedsel. Behalve dat Frans hem dagelijks volop bier schonk, spaarde Betje het luttele stukje spek, voor haar middagmaal bestemd, uit den mond, om er 's avonds zijne boterham mee te beleggen.

Alles zou zich misschien naar wensch geschikt hebben, indien zijne kameraden met Ostade aan het hoofd hem niet andermaal tegen meester Frans in het harnas gejaagd hadden.

'Je bent een dwaas,' sprak Ostade, 'dat je je weer in de val hebt laten lokken, om ter wille van een wambuis, dat van ouderdom bijna uit elkaar valt, of een paar snippers spek per dag meer meester Frans de volle opbrengst van je week in den zak te spelen. Vlucht dus opnieuw, maar blijf niet in Haarlem hangen; ga onmiddellijk naar Amsterdam; ik weet van nabij, dat er verscheiden kunstburgers wonen, die wat blij zullen zijn, je eene bestelling te doen.'

Ostade wist hem met zooveel gloed Amsterdam af te spiegelen als het land van belofte voor ontluikende talenten, dat hij zich nog denzelfden dag uit de voeten maakte.

Zonder wederwaardigheden bereikte hij de hoofdstad, maar daar hij er in het geheel niet over gedacht had, Ostade om eenige adressen te vragen, zoo stond hij te kijken als eene kat in een vreemd pakhuis.

Ten einde uit de verlegenheid te geraken, sprak hij dezen en genen aan, om van hen te ervaren, waar een handelaar in schilderijen woonde. Verscheidenen hunner trokken de schouders op, toen er een der aangesprokenen hem verwees naar een zekeren Van Someren, die er meteen eene herberg op na hield, bekend onder den naam van *De Fransche Kroon.* Toevallig was bewuste Van Someren ook in zijne jeugd schilder geweest, maar had wegens gebrek aan talent het penseel neergelegd. Zijn zoon Hendrik wist vaardiger hiermee om te gaan en tooverde zoowel landschappen als bloemen en historische tafereelen op het doek.

Vader en zoon, tot wie de faam van Adriaan's talent reeds lang doorgedrongen was, heetten hem van harte welkom in hun huis, met de verzekering, dat zij hem gaarne kosteloos wilden opnemen, totdat zijne verdiensten toereikend zouden wezen, zijne verteringen te betalen. Adriaan nam dit voorstel gretig aan en toog vol lust aan den arbeid.

Adriaan voelde zich hoe langer hoe opgewekter in zijne nieuwe omgeving, want niet alleen, dat de beide Van Somerens zeer hartelijk voor hem waren en hem zoo goed verzorgden, als zij slechts konden, maar bovendien maakten zijne schilderijen een zeer grooten opgang onder de kunstliefhebbers, die er niet weinig verbaasd over stonden, in bedoelde stukken het werk te herkennen van den zoogenaamd onbekenden meester, waarmede Frans Hals zulke voordeelige zaken gemaakt had.

Had Adriaan vroeger zich dikwerf bij gelegenheid, dat hij zijn eersten mentor naar de herbergen vergezelde, eene roes gedronken, om de wolken van zijn voorhoofd weg te vagen, zoo sprak hij thans telkens de flesch aan uit blijdschap, dat zijn lot in alle opzichten zulk eene voorspoedige wending had mogen nemen.

IV.

Aangezien verscheidene kenners van het vak van meening waren, dat zoo hij op zijne compositiën wat meer personen bracht, zijn talent veel treffender zou uitkomen, zoo schilderde hij op eene koperen plaat: *Een twist in eene herberg tusschen eenige boeren en soldaten*(*). Blijkbaar was de ruzie ontstaan over de kaarten, die in wilde wanorde over den steenen vloer verspreid lagen. Een der spelers sloeg in blinde drift zijne tegenpartij met den bierkroes op het hoofd, terwijl een soldaat, bleek als een doode, op den grond lag neergezegen en niettegenstaande dat een havelooze kerel hem met beide zijne vuisten in bedwang hield, zijn degen uit de scheede trachtte te trekken. Op het tweede plan stoof een vijfde woestaard van zijn stoel op, om zich met het ontbloote mes in de hand tusschen de strijdenden te werpen, welk voorbeeld gevolgd werd door den hospes, die, met eene tang gewapend, de trap afstormde....

Dit onderwerp was zóó realistisch vertolkt, de verschillende hartstochten zóó natuurlijk uitgedrukt, de teekening zóó onberispelijk schoon, het koloriet zóó malsch en pittig, de behandeling zóó vrij, dat deze schilderij, welke door Van Someren in de gelagkamer ten toon werd gesteld, bij een ieder de hoogste bewondering wegdroeg.

Daar Adriaan zich zooveel mogelijk schuil hield, uit vrees, dat Frans Hals hem soms mocht komen pressen, opnieuw zijn intrek bij hem te nemen, zoo was het slechts aan weinigen bekend, dat hij zich te Amsterdam ophield.

Onder deze weinigen behoorde echter een zekere rijkaard, met name Du Vermandois, die eene der uitgezochtste schilderij-verzamelingen bezat, welke Amsterdam opleverde, en reeds meer dan ééns zijn wensch te kennen gegeven had, iets van Adriaan's penseel te mogen bezitten.

Reeds tot twee malen toe had hij zich in *De Fransche Kroon* aangemeld, doch moest telkens onverrichter zake terugkeeren, wijl Adriaan niet thuis was.

Toen hij eindelijk nog eens, voor den derden keer, aanklopte, om tot den talentvollen Brouwer toegelaten te worden, bevond zich deze, tot groote voldoening van Du Vermandois, op zijn atelier.

Fluks begaf Van Someren zich naar boven en zeide tot Adriaan: ‘Spring maar niet al te goedkoop met je werk om, want behalve dat die sinjeur het best kan betalen, zijn je schilderijen het dubbel en

(*) In later tijden kwam dit stuk in het bezit van den Keurvorst van Brandenburg.

dwars waard, dat zij flink betaald worden; vraag dus minstens honderd dukaten.'

'Best, best,' schertste Adriaan.... 'laat onzen nieuwen vriend maar binnenkomen, maar mijn hoofd eraf, dat die vreemde snoeshaan zoo diep in de beurs zou tasten.'

Van Someren glimlachte en zeide: 'Ik geloof, dat ik mijnheer beter ken dan gij.'

Eenige oogenblikken later stond Du Vermandois voor Adriaan's blikken. Met de meeste kennis van zaken sprak hij over hetgeen hij te zien kreeg, en vroeg hem ten laatste naar den prijs van zijne *twistende soldaten en boeren.*

Adriaan scheen eenigszins verlegen.

'Nu, kom er maar rond voor uit,' sprak Du Vermandois aanmoedigend.

'Honderd dukaten,' antwoordde Adriaan boutweg, 'voor minder geef ik het niet uit mijne handen, want o! ik heb er zoo'n werk op gehad.'

'Dat ziet men met een oogopslag, maar genoeg hiervan. Neem het stuk maar onder den arm en ga met mij mee, dan zal ik je thuis de bedongen som uitbetalen.'

Adriaan wist niet, of hij spotte of dat zulks hem ernst was. Een wenk van Van Someren gaf hem echter genoegzaam te verstaan, dat hij Du Vermandois maar moest volgen.

Met de honderd dukaten in den zak keerde Adriaan, na vooraf de noodige glaasjes op den voordeeligen verkoop geledigd te hebben, naar *De Fransche Kroon* terug, wierp de ontvangen geldstukken door zijn bed, ging erop liggen, sliep een paar uren, scharrelde toen zijn schat weer bij elkaar en ging ermee aan den zwier.

Eerst negen dagen later kwam hij weer boven water.

'Waar heb je al dien tijd gezeten?' vroeg Van Someren hem, toen hij met een kermisdeuntje op de lippen *De Fransche Kroon* binnenstapte.

'Wel, ik heb feest gehouden, om de honderd dukaten, die mij een onnutte last toeschenen, uit mijn zak te laten rollen. Zoolang als er nog één in zat, kon ik maar niet besluiten, opnieuw aan het werken te gaan.... Maar nu ga ik met dubbel frisschen moed voor mijn ezel zitten, totdat ik andermaal de noodige moppen bijeengepenseeld heb, om er nog eens dunnetjes kermis overheen te houden.'

Van Someren nam de laatste bewering slechts voor eene onschuldige scherts op, maar helaas! het was Adriaan wel degelijk ernst geweest, het 'zoo gewonnen, zoo geronnen' op zichzelven toe te passen. Hoe Van Someren ook zijn best deed, hem tot betere gedachten te brengen, zoo mocht niets baten!

Volgens de opteekeningen van Houtbraken(*) en zooals nog meer andere schrijvers ons mededeelen, ging elke duit, dien Adriaan Brouwer

(*) Bldz. 325.

overhad, op in zwelgpartijen en wulpsche vermaken van de grofste soort....

Vele zijner vroegere vrienden en kennissen lieten hem, toen zij bemerkten, dat hij doof bleef voor hunne vermaningen en het brassen en zwieren hem bijna eene tweede levensbehoefte was geworden, langzamerhand geheel aan zijn lot over.

Toen Van Someren hem eindelijk na herhaalde vergeefsche aanmaningen, zich toch te verbeteren, onbewimpeld aan het verstand bracht, dat hij zulk een omgang minder verkieselijk achtte voor zijn zoon, wierp Adriaan het hoofd beleedigd in den nek en vertrok zonder uitstel naar Antwerpen, onder voorwendsel er ten zeerste naar te verlangen, met de geniale stichters der Antwerpsche schilderschool kennis te mogen maken.

Onbesuisd, als hij van karakter was, ging hij, in weerwil dat het er tijd van oorlog was, zonder paspoort op reis. De Spaansche soldaten legden te Antwerpen dan ook dadelijk beslag op hem en brachten hem, in de meening dat zij met een spion te doen hadden, naar de Citadel.

Dank zij de veelvermogende tusschenkomst van den Hertog Van Aremberg en Rubens werd hij weer in vrijheid gesteld. Zoodra hij weer kon gaan, waar hij wilde, bood Rubens hem aan, voor tijd en wijle zijn intrek bij hem te nemen. Adriaan nam deze uitnoodiging gaarne aan, maar weldra had hij er genoeg van, want hoofsch als het in de prachtig ingerichte woning van den Vorst der Antwerpsche school toeging, gevoelde hij er zich alles behalve op zijn gemak. Hij zeide zijn gastheer dus zonder plichtplegingen vaarwel, om wederom naar hartelust de herbergen te kunnen bezoeken en al rookende, spelende en drinkende of mallende met de taveerne-deernen, voor zijn penseel nieuwe onderwerpen te zoeken.

Vlug en talentvol en vooral begaafd, als Adriaan was, zijne indrukken naar waarheid, zonder de minste gemaaktheid op het doek te tooveren, zoo werd hij, pas even drie en twintig jaar oud, door het Sint-Lukas-Schilders-Gilde te Antwerpen aangenomen als lid, voor welke onderscheiding hij gehouden werd, zes en dertig gulden te storten (1631-1632).

In hetzelfde jaar nam hij tot zijn leerling aan een schatrijk jongmensch, met name Jan Baptist Dandoy, die steeds de beurs voor Adriaan geopend hield, wat onzen vriend niet weinig een kolfje naar zijn hand was, want hoeveel hij ook verdiende, zoo zat hij toch meestentijds in geldverlegenheid.

Uit de archieven van het Sint-Lukas-Gilde blijkt, dat hij geregeld deelnam aan de jaarlijksche feestmalen, die aan contributie tien gulden kostten. Hiervoor kon men drie dagen en nachten achter elkaar zich zooveel te goed doen, als men slechts wilde. Deze festijnen deden Adriaan nog meer van het zwelgen en nachtbraken den smaak wegkrijgen, dan waartoe meester Frans reeds zoo vroegtijdig de kiem bij hem gelegd had.

(*Wordt vervolgd.*)

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. Van Westrheene.
Hanekam.

I.

De mode, tot laat in den herfst, of eigenlijk tot diep in den winter, ‘buiten’ te blijven, heeft eenvoudig eene verplaatsing van de vele en kostbare vermakelijkheden in de eerste Fransche kringen ten gevolge.

Al stelt die keur uit de samenleving hare salons te Parijs niet meer in November open, zij vergenoegt zich daarom niet met het eentonige familieleven in een voorvaderlijk kasteel, wanneer het weder te ongunstig wordt voor jachtpartijen of andere landelijke bijeenkomsten. Integendeel, dan beginnen de bals, de *tableaux-vivants*, liefhebberijcomedies, enz.

Die eerste twee elementen van tijdverdrijf lagen in het plan van een feest, dat Mevrouw De Segray zich voorstelde, in de helft van December te geven op haar kasteel in het verrukkelijke dal van den Cher, in welke streek vele adellijke buitenverblijven het liefelijkste landschap van Touraine opluisteren.

Mevrouw De Segray had in die dagen veel gasten, wien zij genoegen moest doen, en dit feest moest voor de vermakelijkheden van het seizoen zijn, wat het ‘laatste stuk’ of de *bouquet* is van een vuurwerk. Zij had 's morgens op een uur, waarin nog geen van hare gasten een teeken van leven had gegeven, eene bijeenkomst van hare huisgenooten beraamd.

Die bijeenkomst had plaats in de studeerkamer van den vader van Mevrouw De Segray, den Graaf De Mérens; zij had er ook haar broeder, den Kolonel Pierre de Mérens, ontboden, om de laatste schikkingen voor het te geven feest te helpen maken.

Mevrouw De Segray zelve kwam een kwartier te laat op het appèl, iets, wat vergeeflijk werd bevonden in eene jonge weduwe, die eerst sedert kort weder had mogen opmerken, hoe de vroolijke kleuren van haar morgengewaad in harmonie waren met de frischheid harer eigene schoonheid. Zij schrikte even, toen zij bij den stoel van haar vader iemand zag staan, die niet tot hare intiemen behoorde.

‘Lieve Renée,’ zeide de Kolonel tot zijne zuster, ‘mijn vriend Philippe wil wel zoo goed zijn, ons te dienen met zijn talent als teekenaar en zijne groote belezenheid, om ons te helpen in de keus van de kostumes en de geschikte voorstellingen voor onze *tableaux-vivants.*’

Terwijl Mevrouw De Segray den Baron Philippe de Haultier groette, kwam er een spottend trekje om haar mond.

Nu, dacht zij, het werd tijd, dat die Baron zich eindelijk eens nuttig ging maken. - Zij had zich in hem teleurgesteld gevoeld, vond hem kortaf en pedant na alles, wat haar broeder haar van hem verteld had.

De Baron kon geen goed bij haar doen ondanks alles, wat Pierre haar wist te verhalen van zijne heldenfeiten in Afrika, van zijn groot verstand en zijn uitmuntend hart. Mevrouw De Segray kon den Baron niet vergeven, dat hij niets geleek op den man, dien zij zich van hem had voorgesteld en aan wien zij, om de waarheid te zeggen, veel meer had gedacht dan aan al de anderen, die een einde aan haar weduwenstaat wilden maken.

Zooals het dikwijls gaat, had de werkelijkheid den droom vernietigd; niet op het eerste gezicht evenwel, want het uiterlijk van den Baron logenstrafte de beschrijving niet, welke de Kolonel van zijn vriend had gegeven. Maar sedert de drie maanden, dat de Baron zijn kasteel De Verdier bewoonde, in welken tijd hij bijna dagelijks in Des Saulaies kwam, had de eerste gunstige indruk, dien de jonge weduwe van hem had gekregen, plaats gemaakt voor wezenlijken afkeer van den stijven man, die niet kon babbelen, niet kon spelen, niet kon dansen en in wien zij als eene levende critiek zag van het leven, dat er in het kasteel werd geleid, waaraan zooveel anderen vriendelijk deelnamen.

Die wrevel tegen den Baron werd nog sterker door de blijkbare gunst, waarin hij bij haar vader en haar broeder stond. Haar vader vermaande haar telkens, de beschroomdheid van den Baron te gemoet te komen, en haar broeder zeide haar zonder omwegen, dat hij geen anderen zwager dan hem wilde hebben. Hoewel Mevrouw De Segray geene reden had, om haar echtgenoot te betreuren, antwoordde zij op het aandringen van haar broeder:

‘Het eenige, wat mij mijn man zou doen missen, zou dàt tweede huwelijk zijn; ik zou altijd denken: een zotskap is nog beter dan een idioot.’

De Kolonel was op het punt van uit te barsten over zulk een onbillijk oordeel, doch zijn vader hield hem met een veelbeteekenenden wenk in bedwang. Als gewezen diplomaat was de Graaf nooit voor een directen aanval, die den tegenstand slechts pleegt te prikkelen; hij vertrouwde veeleer op den gang der zaken.

Daarom trof Mevrouw De Segray den Baron dien morgen ongaarne bij haar vader aan. Wanneer hij in hare salons verscheen, vergenoegde zij zich, hem te groeten; zij had er sinds lang van afgezien, hem ‘de woorden uit de keel’ te trekken, waarmede hij de beleefdheden moest beantwoorden, welke eene gastvrouw aan hare gasten verschuldigd is.

In deze intieme bijeenkomst, waarin twee van de drie aanwezigen geneigd waren, als naar een orakel naar den Baron te luisteren, kwam hij alweder niet tot zijn voordeel uit. Hij zocht naar zijne woorden, en al kwamen er dan ook gelukkige denkbeelden voor den dag, men moest ze uit een nevel van beschroomde uitdrukkingen te voorschijn halen. De welwillende poging van den Graaf De Mérens, om door die

intieme beraadslagingen eene toenadering teweeg te brengen, had eene tegenovergestelde uitwerking.

Baron Philippe bleef zijne woorden met horten en stooten uitbrengen; Mevrouw De Segray keek haar vader aan en deed haar best, om haar triomf zedig te genieten; de Kolonel trappelde van ongeduld en kon zich eindelijk niet weerhouden te vragen:

'Wat scheelt u toch, Philippe? Zijt gij niet wel? Ik herken u van morgen niet.'

De teekenstift van den Baron was vrij wat vlugger dan zijne tong en zijne portefeuille scheen beter voorzien te zijn dan zijn hoofd; dat erkende Mevrouw De Segray, toen hij eene fraaie gravure had bedorven door de grove strepen, waarmede hij het kostuum van Johanna van Arragon, dat zij op het gekostumeerde bal zou dragen, eenigszins moderniseerde.

De Graaf De Mérens had namelijk zijne dochter overreed, die beroemde schilderij voor te stellen, waarop Rafaël de schoonheid der meest begaafde Vorstin van haar tijd verheerlijkt heeft. De jonge weduwe zag inderdaad gelijkenis tusschen haar eigen type van blondine met donkere oogen en de edele figuur van Rafaël, en de Baron gaf met zooveel talent de kleine wijzigingen in het kostuum aan, dat zij wel niet anders kon dan hem bedanken. Ook prees zij zijne schetsen van Filips den Goede, Hertog van Bourgondië, en van verscheidene andere personages, die op de schilderij voorkwamen.

Die schilderij zou de eerste zijn, die vóór het bal zou voorgesteld worden, waar alle moderne kostumes waren uitgesloten.

Toen alles afgesproken was, wilde Mevrouw De Segray toch een vriendelijk woord voor den Baron overhebben.

'Hebt gijzelf reeds een kostuum uitgezocht?' vroeg zij, 'of denkt gij gemaskerd te blijven, zooals wij aan enkelen vergund hebben, die het gezelschap willen intrigeeren?'

'Noch het een noch het ander,' antwoordde de Baron.

'Hoe! Komt gij niet op ons bal?'

'Wat zou ik er doen?' vroeg hij, met den pijnlijken glimlach van iemand, die tot zijn leedwezen eene onoverwinnelijke beschroomdheid bekent.

II.

'Het was wel de moeite waard, dat de arme jongen zijne prachtige prent van Rafaël voor u opofferde,' antwoordde de Kolonel later op den dag aan zijne zuster, toen zij hem spottend het 'wat zou ik er doen?' vertelde.

'Die prent zal wel niet onherroepelijk bedorven zijn, omdat hij er die paar strepen heeft doorgehaald en zij veertien dagen bij mijne kostuumnaaister moet blijven. Er bestaan immers middelen, om eene gravure schoon te maken? Ik wist niet, dat die prent aan den Baron behoorde of dat hij zulk een groot offer bracht met erop te kladden. Ik wil hem gaarne mijne excuses maken of hem de gravure afkoopen, als hij dat liever wil.'

De Kolonel moest zich voorprediken, dat hij niet voor zijn regiment stond. Hij beet op zijn knevel, gaf toen eenige weinig vleiende meeningen ten beste over het vrouwelijk geslacht en verzekerde zijne zuster, dat hij den Baron niet meer zou trachten te benadeelen, door sympathie voor hem te zoeken bij iemand, die niet in staat was, zijne verdiensten op prijs te stellen.

Een weinig beschaamd, dat hij zich door zijne drift had laten medesleepen, ging de Kolonel naar zijn vriend, die juist bezig was, een paar penseel-

streken te geven aan de teekeningen, die den *costumier* moesten helpen in het vervaardigen van de kostumes van Filips van Bourgondië en zijne gasten.

'Ik ben gereed,' zeide de Baron, 'en wijl gij mij niet meer noodig hebt, neem ik meteen afscheid van u. Ik ga van avond naar Afrika terug.... De winters zijn er zoo zacht.'

'Nu hij!' riep Pierre de Mérens, die ditmaal zijn rang vergat en vloekte als een korporaal.

De Baron trok zich de drift van den Kolonel niet zoo erg aan als den glimlach van Mevrouw de Segray.

'Ik kan niet verstandiger handelen, en dat zult gij mij zelf toestemmen, nadat gij mij bedaard hebt aangehoord. Gij ziet mij met de oogen van uwe vriendschap; maar gij vergeet, dat de ongelukkige tweedracht van mijne ouders en mijne verlaten kindsheid, onder de voogdij van een gierigen, strengen oom, mij eene onoverwinnelijke schroomvalligheid hebben gegeven. Gij hebt wel eens lachende gezegd, dat gij den diamant ontbolsterd hebt, maar wie anders dan gij zou zich de moeite geven, te onderzoeken, of mijne teruggetrokkenheid niet het gevolg is van het onderdrukken van al de liefde, waarvoor ik vatbaar was. U blijf ik liefhebben, uit dankbaarheid, ook omdat gij die onmogelijke vereeniging hebt gewenscht.'

'Onmogelijk? Waarom?' vroeg de Kolonel gejaagd.

'Omdat Mevrouw De Segray mij belachelijk vindt.... En zij heeft gelijk.... Ik heb nooit geheimen voor u gehad, mijn goede Pierre. Gijzelf hebt gelachen om de ontroering, waarmede ik, daarginds in Afrika, naar het portret van uwe zuster keek, zonder dat ik haar kende, en hoe onvermoeid ik naar alles luisterde, wat gij mij van haar uit uwe kinderjaren verteldet, en naar de brieven, welke zij u schreef. Uit die groote, zachte oogen van haar portret en de melancholie van hare brieven leidde ik af, dat zij een hart had als het uwe. Ik zag in haar den engel, die mij met het leven kon verzoenen. Gij hebt die hoop in mij aangemoedigd.... Maar toen ik hier kwam, was het kasteel, dat Mevrouw De Segray in hare brieven als eene lieve afzondering had beschreven, het middelpunt van vermakelijkheden, een maalstroom van feesten geworden. Iedereen behoort in zijne eigene sfeer tehuis en gij weet, dat ik de Parijsche wereld nooit heb gezocht. Die wereld zou anders toegeeflijk genoeg voor mij geweest zijn, nadat ik van mijn oom geerfd heb. Maar ik heb het afgeleerd, op de hoogte te zijn van het dagelijksch leven in de groote wereld. Dat is evenwel niets dan eene schaduwzijde, een last; maar wat vreeselijk voor mij is en mij bespottelijk maakt in mijne eigene oogen, dat is eene verlegenheid in haar bijzijn, die mij tot bijna de spraak beneemt. Als zij met mij spreekt, zie ik de schim van mijne oude droomen naast haar, eene schim, welke ik niet bedrieglijk kan noemen, omdat ik haar zelf te voorschijn had geroepen, en ik ben zoo verdrietig over die inbeelding en het is mij nochtans zoo onmogelijk haar te verjagen, dat ik niets dan onnoozele dingen kan stotteren. Zoo ziet gij, dat ik liever verdwijnen moet; het beste, wat ik er nog van hopen kan, is, dat zij mij vergeet.'

'Het veld voor nietelingen vrijlaten! Waar denkt gij aan?' riep de Kolonel. 'Als gij heengaat, zoek ik ruzie met al hare aanbidders; omdat ik kwaad ben, niet, om Renée te vrijwaren voor een huwelijk met een van die menschen. Ik ken mijne zuster. Haar hoofd is tegenwoordig wat op hol door

al de hulde, die haar gebracht wordt; maar zonder de volmaaktheid te bezitten, waarvan gij gedroomd hebt, is zij in den grond toch de Renée van hare brieven. Het ongeluk is, dat gij haar ontmoet hebt in een tijd, waarin zij het, na twee jaren rouwdragens, weer aangenaam vindt, bewonderd en gevierd te worden. Zij is niet zoo ijdel en oppervlakkig, als gij denkt, en dat zoudt gij wel opgemerkt hebben, indien gij uw best gedaan hadt, u te onttrekken aan die naargeestige ontledingen, waarom ik u placht te verwijten, dat gij te veel in Shakespeare hebt gelezen en Jaques in *As you like it*(*) nadoet.'

Een knecht, die kwam zeggen, dat het paard van den Baron gezadeld was, maakte een einde aan het gesprek.

'Tot weerziens en tot morgen, niet waar?' zeide de Kolonel.

'Dat weet ik niet,' antwoordde de Baron.

Hij moest evenwel beloven, dat hij niet zou vertrekken, zonder dat hij Pierre de Mérens gewaarschuwd had; doch zijn besluit stond zoo vast, dat hij, thuis gekomen, terstond zijne bevelen voor de toebereidselen tot zijn vertrek gaf. Hijzelf begon de boeken in te pakken, die hem gewoonlijk op zijne reizen vergezelden. Terwijl hij, tusschen een Montaigne en een De Musset, een deeltje van Shakespeare inpakte, schoot het verwijt van den Kolonel hem te binnen en hij sloeg werktuiglijk het boek open.

Baron Philippe had inderdaad te veel behagen gevonden in dien Jaques, de eenige droevige figuur der geheele comedie, waarin onttroonde vorsten zachtzinnig hun verval aannemen, waarin woekeraars en moordenaars hunne misdrijven herstellen en waarin vrouwelijke vriendschap prinsessen in herderinnen verandert.

Het deeltje was namelijk opengevallen midden in de comedie: *Zooals gij wilt*, juist bij het tooneel, waarin Jaques den hofnar tegenkomt en uitroept:

'O, waardige nar. O, wáre ik een gek! Had ik het bonte narrenpak! Het is het eenige, dat mij past!... Ik moet volmaakt oprecht kunnen zijn en vrij als de wind, om te blazen op wie ik wil, en dat is het voorrecht van gekken....'

Hier bleef de lezer steken, doch begon weder bij dien zonderlingen lust, om de livrei der dwaasheid te dragen!.... bij dien naargeestigen Jaques, dien pessimistischen philosoof, vol verlangen naar de afdwalingen van een gek.

Nooit was de Baron De Haultier zoo getroffen geweest door die liefde tot contrasten. Hij vroeg zich af, wat Jaques met den bonten rok van Pierre de Touche gedaan zou hebben, en, onder het zoeken van eene andere ontknooping van *Zooals gij wilt*, vergat hij de toebereidselen tot zijne reis.

III.

Veertien dagen daarna schitterde de voorgevel van het kasteel Des Saulaies in de duisternis als een vuurtoren en de rijtuigen kwamen uit alle richtingen aanrollen.

Alvorens de zaal binnen te treden, waarin de gasten zich van hunne mantels konden ontdoen, werden zij naar eene tent geleid, waar zij voor den Graaf De Mérens hunne maskers moesten afnemen, opdat geen vreemde indringer het kasteel zou binnensluipen.

(*) Zooals gij wilt.

Zij, die geen ander genoegen beoogden dan het intrigeeren op het gemaskerde bal, gingen vervolgens naar de galerij, waar de talrijke logeergasten van het kasteel reeds bijeenwaren; zij, die een werkzaam deel moesten nemen aan de *tableaux-vivants*, werden naar een van de vertrekken geleid, grenzende aan het halfrond der galerij.

Het programma van het feest was zóó uitlokkend, dat er geene laatkomers waren. Om tien uren kon de Graaf De Mérens in persoon de laatste groep der verwachte gasten naar de galerij geleiden.

De vijftien of zestien personages, die het *tableau* voorstelden, waren prachtig van houding en kostuum; doch te midden der toejuichingen hoorde men vragen:

'Waarom zijn zij gemaskerd, wijl degenen, die medewerken aan de *tableaux*, zich toch weer mogen verkleeden voor het bal?'

Niemand wist het antwoord op die vraag, die trouwens na de andere *tableaux* niet herhaald behoefde te worden.

Mevrouw De Segray had zich wel gewacht, haar broeder na te volgen, die zijn fraaien kop onzichtbaar hield, wijl hij anders den Hertog van Bourgondië moeielijk kon voorstellen, die, als men zijne afbeeldingen mag gelooven, ontzettend leelijk moet geweest zijn. De mooie weduwe kon er slechts bij winnen, toen zij de beroemde Spaansche Vorstin voorstelde. Zij was zoo trotsch op haar *succès,* dat zij den wit satijnen domino onaangeroerd liet, waaronder zij, althans eenige uren lang, haar *renaissance*-kostuum had willen verbergen.

Zij was de eenige ongemaskerde onder de bonte menigte, die zich in groepen op de galerij bewoog.

Het orkest liet eene opwekkende dansmuziek hooren, die veerkracht gaf zelfs aan de zwaarste hielen, doch een schaterend lachen, dat van de eene groep tot de andere overging, klonk nu en dan boven de muziek uit.

'Wat hebben zij daarginds?' vroeg Mevrouw De Segray aan een toreador, in wien zij gemakkelijk haar aanbidder De Barny herkende, wijl hij met zijn gewonen uitroep antwoordde:

'Och, nonsens!'

'Wat voor nonsens, Mijnheer de Baron?'

'Gij hebt mij herkend? Waaraan?'

'Zeg mij eerst, waarom iedereen lacht.'

'Och, om niets. Ik zeg nog eens: nonsens. Gij weet wel, in uw *tableau*, dien hofnar, die aan de rechterhand van Filips van Bourgondië tegen den rug van diens stoel leunt? Welnu, die nar wil zijne rol volhouden en verkoopt een hoop onzin, die hen allen aan het lachen brengt, zonder dat zij weten waarom, want er is niets geestigs in. Om een voorbeeld te noemen: hij sprak mij aan, om mij een compliment te maken over mijn harlekijnenpak, en toen ik hem raadde een bril op te zetten, om mijn toreadorskostuum beter te kunnen zien, gaf hij mij ten antwoord: "Ja, de kleuren zijn wat fletsch geworden; in plaats van iets nieuws te koopen, hebt gij dit kostuum aangetrokken, een echt erfstuk van uwe familie en dat uw vader ook reeds heeft gedragen." Welnu, kan men ongerijmder antwoord bedenken? Kwam dat nu ergens bij te pas?'

Mevrouw De Segray achtte zich niet geroepen, den heer De Barny aan de afwisselende politiek van zijn vader te herinneren, die onder allerlei regeeringen met denzelfden smaak uit de ruif gegeten had; noch aan het

gerucht van den geldnood, waarin de zoon van het politieke kameleon volgens de openbare meening verkeerde. Indien zij niet met den armen toreador alleen ware geweest, zou zij evenals al die anderen hebben gelachen.

'Renée,' zeide eene 'dochter van Herodias', die evenals Mevrouw De Segray haar kostuum van het *tableau* had aangehouden, 'zeg mij toch, wie is die nar, met wien iedereen wegloopt? Ik zal het waarachtig niet oververtellen, maar ik moet het weten! Ik wil dien man ook eens intrigeeren, die aan iedereen dwaasheden zegt, zonder dat men er boos om kan worden.'

'Wat heeft hij aan u gezegd?' vroeg Mevrouw De Segray.

'Mij? Eigenlijk niets, wat niet vleiend is. De anderen hadden mij uitgedaagd, om mij aan zijne geestigheid te wagen. Toen ben ik hem aan zijne mouw gaan trekken, om hem te vragen, wat hij van mij dacht; hij heeft mij geantwoord: "Gij zijt de zachtaardigste en trouwste vrouw, die er leeft. Gij maakt alleen, dat Johannes de Dooper zijn hoofd verliest. Dat is nog menschlievend, vergeleken bij de wreedheid uwer natuurgenooten, die arglistig zooveel arme hersens stelen, om ze dan weg te gooien, en zooveel ledige hoofden op mannelijke schouders laten staan." Ik zou gaarne het gesprek voortgezet hebben, maar iedereen wil zich van den nar meester maken en eer ik er mij weer aan waag, wil ik meer van hem weten, om hem beter te kunnen antwoorden.'

Wie was die nar? Johanna van Arragon wist het evenmin als Salome, de dochter van Herodias, en beiden zochten in de galerij tevergeefs naar den Graaf De Mérens of naar den Hertog van Bourgondië; zij zagen niets dan bewonderaars van den nar en Mevrouw De Segray moest wel twintig malen herhalen, dat zij niet wist, wie hij was.

Salome werd weggevoerd door een Malthezerridder, aan wien zij den eersten wals had beloofd, doch Johanna van Arragon zond alle dansers weg; zij was nieuwsgierig geworden naar den nar, die haar feest zulk eene vroolijkheid bijzette.

Eindelijk zag zij hem zitten op een marmeren voetstuk, waarop, in een hoek der galerij, gewoonlijk eene bronzen groep stond. Hoe en door wien was die weggenomen? Het was nu geen tijd, dat te onderzoeken; het brons was verdwenen en op zijne plaats zat de nar, in eene houding, welke een kunstenaar gaarne zou afgebeeld hebben. Hij had daar een overzicht over de zaal; hij accompagneerde de dansmuziek met de schelletjes van zijne marot; die van zijne mouwen en zijne handen bengelden mede, en de hanekam van uitgetande lapjes rood laken, op zijn kapje, ging rechts en links, naar de maat van een charivari.

Mevrouw De Segray hoopte zijne aandacht te trekken, door langs hem heen en weder te loopen. Hij scheen haar nochtans niet op te merken en zij moest eindelijk wel besluiten, de punt van zijn schoen met haar waaier aan te raken.

'Nar,' zeide zij, 'waar hebt gij uw heer, den Hertog van Bourgondië, gelaten?'

Eene scherpe stem, welke zij overtuigd was, nooit gehoord te hebben, antwoordde met neusklank:

'Een meester, dien men aan een gek toevertrouwt, kan verdwalen, zonder dat de gek er verantwoordelijk voor is; wist gij dat nog niet, Vorstin?'

Hij stak zijn stokje in zijn gordel, dook, sloeg zijne armen om het marmeren voetstuk heen, wierp zijne beenen in de lucht en kwam, na dien vluggen *saut périlleux*, op het tapijt terecht.

'Waar gaat gij heen?' vroeg Mevrouw De Segray, toen zij zag, dat hij dien sprong niet had gedaan, om haar naderbij te komen, doch om haar te ontwijken.

'Sinds ik mijn meester kwijt ben, heb ik niemand rekenschap te geven,' antwoordde de nar.

'Gaat gij hem dan niet zoeken?'

'Laat een hond naar zijn ketting en zijn muilband gaan zoeken! Ik ben zoo gek niet.'

'Gij houdt dus van uwe vrijheid? Dat spijt mij; ik had u willen voorstellen, in mijn dienst te treden.'

'Waarom zou ik dat niet aannemen? De betrekking is goed genoeg voor een gek. Als ik maar veertig jaren lang uwe schoonheid en uwe geestigheid met toenemenden lof bewonder, al naarmate schoonheid en geest verminderen, mag ik uwentwege de heele wereld beschimpen.'

'Gij houdt mij voor ijdel, Mijnheer Hanekam? Dat hebt gij toch mis. Ik houd van de waarheid en ik zal u bevelen, mij die altijd te zeggen.'

'De waarheid? Die krijgt hondenloon: slagen en droog brood; ik verlang iets beters. Ik beloof u dus, dat ik u slechts de waarheid over anderen zal zeggen; dat is vermakelijker, om te hooren.'

'Welnu, Hanekam, ik wil uw doorzicht op eene proef stellen. Wie is die Arabier, die daar alleen loopt, met zijne armen over zijne borst gekruist?'

Mevrouw De Segray vermoedde, dat die eenzame Arabier de Baron De Haultier was, en zij had er pleizier in, de scherpe tong van Hanekam, zooals zij den man noemde, met den armen, niets zeggenden Baron, die zelfs achter zijn masker zijne linksche schuwheid niet kon overwinnen, in contact te brengen.

De nar begon als eene gonzende mug om den Arabier heen te dansen. De zoon der woestijn trachtte hem onder ongeduldig schouderophalen te ontvluchten. Eindelijk pakte de nar den Arabier bij de ellebogen en, naar elkander heengebogen, bekeken zij elkander door de openingen hunner maskers. Misschien wisselden zij eenige woorden met elkander; doch Mevrouw De Segray stond te ver van hen af, dan dat zij dat hooren kon, en zij moest zich dus bij de terugkomst van den nar vergenoegen met zijn bericht:

'Vorstin, die man is door een stommen duivel bezeten. De macht van mijn tooverstaf is niet groot genoeg, om hem een woord te ontlokken.'

En hij begon zulk eene aardige caricatuur van den Baron te maken, dat Mevrouw De Segray er aanvankelijk pleizier in had en hem haar antwoord niet schuldig bleef; doch in de beurtelings geestige en scherpe opmerkingen van den nar kwam allengs zoo iets vreemds voor de jonge weduwe, dat zij er hare kalmte onder verloor.

Wie kon die vermetele indringer zijn, die iedereen kende en door niemand herkend werd? Zonder dat zij erop bedacht was geweest, had zij zich allengs gedwongen gezien, haar eigen karakter te verdedigen tegen zijne beschuldiging van koelheid en onbarmhartige coquetterie.

Het einde van den wals lokte, gelukkig voor haar, een kring van gasten om den nar en Mevrouw De Segray maakte er gebruik van, om hem te

ontsnappen. Zij moest den Arabier in het meest verlaten hoekje der galerij gaan opzoeken.

‘Mijnheer De Haultier,’ zeide zij, ‘wees zoo goed mij te zeggen, waar mijn broeder is. Er is hier een nar, die door bedrog moet binnengeslopen zijn en naar wien ik mijn broeder moet vragen.’

De Arabier wees achtereenvolgens op zijn mond en op zijne ooren, om te beduiden, dat hij doofstom was.

Mevrouw De Segray werd boos en zeide:

‘Gij maakt misbruik van uwe geestigheid, Mijnheer De Haultier.’

Haar toon verried zoo duidelijk, dat zij het tegendeel bedoelde van wat zij zeide, dat de Arabier in lachen uitbarstte, en aan dien lach herkende Mevrouw De Segray haar broeder.

‘Zijt gij het, Pierre!’ zeide zij verbaasd. ‘Maar wie is dan Mijnheer De Haultier?’

De Kolonel strekte zijn arm uit en wees op den nar, die weder in zijne bespottelijke houding op zijn marmeren voetstuk zat.

‘Daar is hij,’ zeide hij, ‘ga hem zelf maar eens zeggen, dat hij misbruik van zijne geestigheid maakt. Hij is er de man naar, om u te antwoorden, dat spaarzame menschen bij sommige gelegenheden rijker zijn dan ieder ander.’

‘Hij!’ riep Mevrouw De Segray. ‘Hij! Dat is onmogelijk.’

‘O hé, hij is het, hoor!’

‘Dan durf ik hem nooit meer aanspreken. Maar hoe komt hij op eens aan zooveel geestig vernuft en zooveel welbespraaktheid, mag ik wel zeggen? O foei, ik schaam mij! Vertel hem niet, dat gij mij gesproken hebt. Ik blijf hem uit den weg, het heele bal.’

Dat besluit was haar ernst. Doch, of de Arabier er zich mede bemoeid had, dan of Hanekam het zijn plicht achtte, zijne rol van nar bij de Vorstin van Arragon te blijven volhouden, hij bleef haar volgen en in de rol van nar, waarin Philippe De Haultier besloten had, vóór zijn vertrek den draak te steken met zijne eigene verwachtingen, had hij geleerd, dat alles geen valsch lokaas is in de beloften van het vrouwelijk geslacht. En Johanna van Arragon? - Mogen andere vrouwen zich beroemen, altijd vlugger dan zij de gaven van hart en geest te ontdekken achter het linksche stilzwijgen van den man, die zijn geluk wantrouwt?

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Losse bladen, door Mr. C.W. Opzoomer. Eerste deel: Staat, recht, maatschappij. - 's-Gravenhage, Gebroeders Belinfante.

Vier en twintig artikelen, uit verschillende tijdschriften bijeenverzameld, maken den inhoud uit van dit eerste deel der verspreide geschriften van den hoogleeraar, die zooveel invloed heeft uitgeoefend, èn als priester der wetenschap èn als publicist, op denkwijze en oordeelvellingen zijner tijdgenooten. Deze stukken, alle betrekking hebbende op onderwerpen van socialen, rechtskundigen en politieken aard, behooren tot een meer dan dertigjarig tijdvak, van 1852 tot 1883, en toonen, hoezeer Opzoomer regelmatig zijn gewaardeerd licht liet vallen op de quaestiën van den dag. Nevens hoogst belangrijke beschouwingen over het gevangeniswezen, die altoos *de saison* blijven, historisch-philosophische betrachtingen van de Unie van Utrecht (1879) en Huig de Groot (1883) vinden wij hier artikelen over opgeloste vraagstukken (de gemaal-accijns onder anderen) en ettelijke meer (zooals die, betiteld 'Sociale kwakzalvers' en over de emancipatie der vrouw), welker toepasselijkheid sedert de eerste verschijning niet is verminderd, daar de daarin behandelde quaestiën nagenoeg op dezelfde hoogte zijn blijven staan. Want het is een verschijnsel van onzen tijd, niet in ons vaderland uitsluitend waargenomen, dat sociale quaestiën van den dag, al worden ze met nóg zooveel vuur aangegrepen, met nóg zooveel ijver besproken, evenals zooveel andere slechts kinderen zijn der mode, en onopgelost verlaten worden, zoodra de grillige smaak van den dag, die behalve de kleeding ook den stand der gemoederen beheerscht, de aandacht van het publiek elders heeft heengetrokken. In het onderhavig geval zouden wij dit verschijnsel willen loven, omdat de heldere en wetenschappelijke adviezen van Opzoomer daardoor ten volle genietbaar blijven, èn wegens den voortreffelijken vorm èn wegens den niet verouderden inhoud.

Het zijn geen dagvliegen, die de geleerde schrijver hier als in een herinneringsalbum heeft opgezet, maar vertoogen en beschouwingen van eene blijvende waarde, met welker verzameling en uitgifte in dezen vorm een wezenlijke dienst aan het lezend en denkend Nederland bewezen is.

De strijd om Merweda, door A.J.H. Van der Sloot, met illustratiën van Jan Fr. Rinke. - Rotterdam, J.W. Van Leenhoff en Zoon.

Wij juichen elke poging toe, die strekken kan, om het jeugdig geslacht op eene onderhoudende wijze juiste voorstellingen te geven van de oude historische toestanden van ons land. Om die reden bevelen wij dit los en prettig geschreven

verhaal van den heer Van der Sloot gaarne aan. Het vertelt ons de aanleiding tot en den ongelukkigen afloop van den aanval op Dordrecht, door den bisschop van Utrecht in 1104 in vereeniging met eenige andere leenmannen van den Keizer ondernomen, en knoopt daaraan eene soort van intrige vast, die den jeugdigen lezer zonder twijfel belang zal inboezemen. Alleen kunnen wij de opmerking niet verzwijgen, dat de schrijver wat meer zorg aan de taal had behooren te besteden. Iemand, die zelf onderwijzer is, moet in voor de jeugd bestemde werkjes het slechte voorbeeld niet geven van bij voorbeeld de naamvallen te verwarren. Deze en dergelijke fouten komen echter te zeldzaam in het aardig uitgegeven en met goed geteekende plaatjes versierde werkje voor, om aan den algemeen gunstigen indruk afbreuk te kunnen doen.

Geïllustreerde Encyclopaedie onder hoofdredactie van A. Winkler Prins, met medewerking van vele specialiteiten. Tweede uitgave, afl. 183 en 184. - Rotterdam, Uitgevers-Maatschappij Elsevier.

In Januari 1884 van dit tijdschrift werden de eerste vijf afleveringen aangekondigd van dit werk, waarvan de uitgifte met zooveel kracht wordt voortgezet, dat na vier jaren de 184ste aflevering kan vermeld worden, welke afbreekt in het artikel Polen. Of het geheele werk volgens de indertijd gemaakte berekening werkelijk in 230 afleveringen compleet zal kunnen zijn, betwijfelen wij; daartoe ligt nog te veel stof in de op Polen volgende woorden en letters voorhanden. Licht mogelijk, dat wij in de Januari-aflevering van 1888 nogmaals de aandacht van het publiek op deze reusachtige onderneming zullen te vestigen hebben. Maar dan zullen we waarschijnlijk ook niets anders kunnen doen, dan wat ons heden te doen staat, namelijk eenvoudig verwijzen naar den lof, dien we reeds driemalen achtereen hebben gebracht zoowel aan de zorg der redactie als aan de energie der uitgevers.

Amerika in beeld en schrift door Gerard Keller; aflever. 1 en 2. - Rotterdam, Uitgevers-Maatschappij Elsevier.

De eerste twee afleveringen van dit plaatwerk, dat in een kleine 50 afleveringen compleet zal zijn, geven goede verwachtingen van den inhoud en kunnen doen voorspellen, dat het de belangstelling van het publiek evenzeer vinden zal als het op gelijken voet uitgegeven werk *Europa in al zijne heerlijkheid.* De hier voorkomende houtsneden zijn waardige producten van de Amerikaansche industrie, welke op dit gebied zulk eene groote hoogte heeft bereikt; de naam van Keller waarborgt, dat aan den tekst de noodige zorg zal worden besteed en dat deze onderhoudend en geestig zal wezen; voor de regelmatige en spoedige uitgifte geeft des uitgevers naam volslagen zekerheid. Wij kondigen slechts aan, wij bevelen slechts aan, overtuigd, dat de volgende afleveringen bij kooper noch lezer teleurstelling zullen wekken.

Verschillende ouwe heeren, door A. Weruméus Buning. - 's-Gravenhage, Charles Ewings.

De heer Buning heeft indertijd met zijne *Marineschetsen* het lezend publiek veroverd, en elke volgende bundel van zijne hand is eene bevestiging van zijne verovering geweest. De bewonderaars van zijn talent hebben zonder twijfel met genoegen dit nette boekske ontvangen, omdat ze daaruit konden zien, dat zijne nieuwe betrekking den schrijver nog tijd en lust voor letterkundigen arbeid overlaat. Wij behoeven deze schetsen niet uitvoerig te bespreken.

Indien het publiek maar weet, dat ze het licht hebben gezien, zullen ze haar weg wel vinden. Hoevelen zullen er nu reeds verdiept zijn in de wederwaardigheden van den ouden Barend, den heerenkoetsier, die zoo trouw voor de zedelijkheid van zijn jonker zorgt; zich agiteeren hij de beschrijving van het zeegevaar, waaruit de loods Jan Hallema de Engelsche schoenerbrik voor Hilligermond zoo knaphandig en met zooveel zeemanschap wist te redden, of wel zich vermaken met den ouden admiraal, den ruwen doch goedhartigen zeebonk, die met zijn bootsman op een vertrouwelijker voet staat, dan de gewone landrot tusschen een hooggeplaatst vlootvoogd en een zijner lage ondergeschikten zou durven onderstellen. Meer zullen wij van den inhoud niet verraden; men leze zelf.

Uit een pen, novellen en schetsen door Justus Van Maurik Jr. - Amsterdam, Tj. Van Holkema.

Justus Van Maurik is een gelukkig man, van wien de Engelschen zouden zeggen, dat hij met een zilveren lepel in den mond geboren is. Op het moeilijk en oneffen terrein van de nationale tooneelletterkunde plukt hij lauweren en eer, waar anderen distelen en schande oogsten: ieder nieuw tooneelstuk van zijne hand is eene nieuwe overwinning. Als voordrager trekt hij een zoo talrijk publiek, dat de grootste zalen van het land voor zijn gehoor te klein zijn; het door minder gelukkige letterkundigen als verouderd uitgekreten genre van mondelinge voordracht wordt in en door hem in eere hersteld. En de vier bundels schetsen en verhalen, die hij tot nog toe in het licht zond, vinden een gretig publiek, dat den uitgever in de gelegenheid stelt, ze twee en driemaal te doen herdrukken, met zooveel zekerheid van een groot debiet, dat er de kosten van geïllustreerde uitgaven kunnen uitkomen.

Dat alles is een groot geluk voor een schrijver, maar geen minder groot geluk voor het publiek. Want het prikkelt den auteur tot productiviteit, en doet zijne lezers telkens nieuwe vruchten oogsten van zijn arbeid. Wanneer hij zichzelf maar meester blijft, zijne krachten spaart en met overleg gebruikt, kan deze voor alle partijen aangename staat van zaken lang voortduren. Dat schijnt Van Maurik goed te beseffen, want in den thans verschenen vijfden bundel is geen bewijs van vermoeidheid of verslapping te bespeuren. Wij vinden in *Uit een pen* dezelfde scherpe opmerkingsgave en comische kracht van voorstelling terug, die den schrijver van *Uit het volk* zijne eerste lauweren bezorgde. De ‘Muziekkenners’, uit des schrijvers voordrachten bekend als eene aardige satire op de muzikale dwepers met en zonder muziekkennis, zijn ‘David de loterijman’, een echt Amsterdamsch type, zooals wij er meer van hem kennen, zijn door echten humor gekruid, terwijl ‘Heer Hagenbach's erfenis’ het bewijs geeft, dat ook de ernstige zijde van den humor bij Van Maurik tot haar recht komt, dat hij met gevoel weet te vertellen, zonder te vervallen tot ziekelijkheid of overdrijving. Dat we, vóórdat het pas begonnen jaar ten einde spoedt, een even gunstig getuigenis van een zesden bundel mogen geven, ziedaar, wat wij het publiek, den schrijver en onszelf toewenschen.

Meier Ezofowicz. Een verhaal uit het leven der Poolsche Joden, door E.P. Orzeszko. Met 26 platen geteekend door M. Andriolli, naar de derde duitsche uitgave in het Nederlandsch overgebracht door Dr. J.A. Bruins. - 's-Gravenhage, Joh. Ykema.

Voor zoover ons bekend is, wordt hier voor de eerste maal aan het Neder-

landsch publiek de vertaling voorgelegd van een werk van de verdienstelijke vrouw, Elise Orzeszko, die in Polen als de eerste romanschrijfster na den onlangs overleden Kraszewski wordt vereerd. Hare aan het leven harer Joodsche landgenooten ontleende romans en novellen kenmerken zich door grondige kennis van zeden, gebruiken en denkwijze van het beschreven ras, door waarheid, kracht van voorstelling en fijne ontleding der karakters. *Meier Ezofowicz*, dat voor het eerst in 1878 in het Poolsch en in 1882 in eene Duitsche vertaling verscheen, is wel geschikt, om het talent der begaafde schrijfster helder in het licht te stellen. Het bevat de geschiedenis van een hoog ontwikkeld en beschaafd jonkman, gesproten uit een Joodsch geslacht, dat wel aan het geloof der vaderen trouw is, maar waarin toch eene vonk van zelfstandigheid en geestelijke vrijheid voortsmeult, die het slechts in schijn en onwillig onderwerpt aan het gezag eener mystieke en bekrompen letterknechterij, welke in het uitsluitend Joodsch stadje hunner inwoning de orthodoxe en bovendrijvende geest in de gemeente is. Door verschillende omstandigheden wordt Meier, die den strijd tusschen vrijheid en geestdoodend gezag lang alleen of slechts in den boezem van een engen vriendenkring gestreden heeft, tot openlijk verzet gedwongen en verkondigt aan de deels verontwaardigde, deels heimelijk met hem instemmende gemeente de milde begrippen aangaande de roeping van het Jodendom in de moderne maatschappij, welke een zijner voorzaten indertijd tot een voorwerp van haat en vervolging voor den rabbi en diens partij hebben gemaakt. Meier wordt uit de synagoge verbannen en verlaat zijne geboorteplaats, die te eng is en te klein voor zijne wereldbeschouwing.

Het is slechts de draad van het verhaal, welken wij hier mededeelen, om den lezer eenig licht te geven omtrent den aard van het boek, dat hem hier in een voortreffelijken vorm wordt aangeboden. Op de vertaling is geen aanmerking te maken, tenzij men er zich over beklagen wil, dat de vertaler zich in het geslacht van de schrijfster vergist en haar een schrijver noemt. De typographische uitvoering van het boek is, zooals de Zuidhollandsche Boek- en Handelsdrukkerij te 's-Gravenhage haar werk pleegt af te leveren: keurig en smaakvol, terwijl de teekeningen van Andriolli, een in zijn land onder den niet onverdienden eerenaam ‘de Poolsche Doré’ bekend kunstenaar, de locale kleur van het verhaal verhoogt. Wij hebben hier eene wezenlijke aanwinst voor de lectuur van het denkend en ontwikkeld Nederlandsch publiek, die eene welgevallige uitbreiding geeft aan zijn veld van waarneming en kennis en den vriend van verlichting en ontwikkeling de aangename onthulling doet, dat er te midden van de diepe duisternis van het orthodox, kabbalistisch Jodendom in de onherbergzame streken van het verwaarloosd Poolsch Rusland toch nog kleine lichtjes branden, die niet slechts verwarmen en verlichten in kleinen kring, maar misschien t' avond of morgen zullen opflikkeren en hun schijnsel ver uit doen stroomen, tot verlichting en opbeuring van een in domheid en geestelijke slavernij gedompeld volk. De verschillende karakters, met wie de schrijfster ons behalve den hoofdpersoon in kennis brengt, zoowel van den dweepzieken rabbi en diens volgelingen en van den gemoderniseerden, met alle ouderwetsche begrippen spottenden Jood uit de groote stad als van de middenpartij met hare vrijzinnige neigingen, waaruit Meier Ezofowicz is gesproten, zijn met groote vaardigheid en consequentie ontleed en geschilderd. Kortom, wie dit boek met aandacht leest, zal zich den daaraan besteden tijd niet beklagen.

Geloof en twijfel. (La Morte.) Naar het Fransch van Octave Feuillet, door Adriane. Met een woord vooraf van Gerard Keller. Arnhem, K. van der Zande.

Wanneer we beginnen met dit boek van Octave Feuillet met de woorden van Gerard Keller aan te bevelen als ‘een werk, dat tot nadenken noopt en tot inkeer in onszelven’, dan worde de romanlezer daardoor niet afgeschrikt uit vrees, dat hij door uitgerekte zedelijke vertoogen of afgetrokken redeneeringen eene minder aangename lectuur zal kunnen genieten. Tot zijne geruststelling diene, dat hij hier een romantisch verhaal aantreft, dat even onderhoudend als boeiend geschreven is en dat zijne groote waarde hieraan ontleent, dat elke richting, die hier ter sprake gebracht wordt, - geloof, ongeloof en twijfel - aanschouwelijk gepersonifieerd wordt.

Wij mogen het als een gunstig teeken beschouwen, dat dit boek in Frankrijk, waar de realistische richting in hare naakte voorstellingen door een groot deel van het publiek gewaardeerd wordt, een buitengewonen opgang gemaakt heeft, en wij houden het ervoor, dat het meerendeel onzer landgenooten, die een ander letterkundig genre, waardoor het gemoed, het schoonheidsgevoel en de zintuigen niet gekwetst worden, op prijs weten te stellen, zich de lezing en herlezing van dit in schoonen stijl geschreven en goed vertaalde boek niet zullen beklagen.

Het verhaal begint met het Dagboek van Bernard, Burggraaf De Vaudricourt, den hoofdpersoon in den roman, die wel geen al te streng moralist was, maar onwrikbaar stond op sommige punten, wanneer zijne eer ermede gemoeid was. Daarop volgt de aanvulling van het dagboek door den auteur, en eindelijk ontvangen wij het vervolg van het dagboek van De Vaudricourt zelven.

Het scheen den heer Feuillet eene zeer belangrijke en nuttige studie toe, het schetsen eener huwelijksvereeniging van twee buitengewoon begaafde wezens, die in alle opzichten bij elkander passen, maar slechts gescheiden worden door het geloof. Hoeveel zich uit dien toestand ontwikkelde en welke gevolgen daaruit voortvloeiden, wordt ons in het breede medegedeeld. Wanneer er van ongeloof sprake is in dit boek, dan vinden we dat in zijne verschillende nuances voorgesteld. Nevens de philosophische wereld- en levensbeschouwing treffen we hier aan een het geloof miskennend materialisme en een de zedelijkheid doodend cynisme, alles aanschouwelijk geteekend in levende personen en aangrijpende toestanden.

Mochten de pogingen, door Freule Aliette de Courteheuse, de godsdienstige en liefhebbende gemalin van Bernard de Vaudricourt, aangewend, om haar echtgenoot van zijn ongeloovig standpunt af te brengen, mislukken; bleef zij bij haar leven eene droevig overwonnene: de overwinning volgt haar na haar dood. Hoe dat kwam?.... Bernard de Vaudricourt's herinneringen van zijne jeugd doemden bij hem op; eene vreeselijk wreede ondervinding ontroerde hem in het binnenste zijns gemoeds en verontrustte zijn geweten; de twijfel kwam zijn ongeloof bestoken; de wensch, om in een Almachtig God te kunnen gelooven, rijst bij hem op; het gebed en de gebedsverhooring, zonder dat de orde der natuur verstoord wordt, worden niet, zooals vroeger, geheel door hem verworpen, en de vraag: ‘Is de wedergeboorte van den mensch na den dood een grooter, een onbegrijpelijker wonder dan zijne geboorte uit het lichaam der vrouw?’ ontwelt aan zijne lippen.

Wij eindigen met de verklaring, dat wij in langen tijd zulk een degelijk en daarbij onderhoudend boek van den Franschen bodem niet onder de oogen kregen.

H.

Ernst Ahlgren. Geld. Roman uit het Zweedsch, door Ph. Wijsman. Amsterdam, A. Rössing.

Na de Engelsche en Duitsche begint meer en meer de vertaalde Noordsche romanliteratuur eene plaats te vragen op onze leestafels en over 't algemeen onderscheiden zich hare producten door ernst van toon en degelijkheid van inhoud. De onvermoeide en verdienstelijke Ph. Wijsman blijft zich bij voortduring beijveren, ons telkens weer met nieuwe auteurs in kennis te brengen. Na Kielland, Jonas Lie, Edgren, nu weer met Ahlgren in den hierboven genoemden karakterroman. Naar ons oordeel staat deze S. beneden de drie eerstgenoemden, wat evenwel niet wegneemt, dat ook zijn werk van onmiskenbare verdiensten getuigt, waaronder genoemd mag worden eene groote aanschouwelijkheid van voorstelling, een recht plastisch weergeven van belangwekkende tooneelen.

Toch is onze ingenomenheid niet onverdeeld en doen zich bij het lezen vragen en bezwaren voor, die niet volkomen tot helderheid worden gebracht. Onverklaarbaar schijnt het ons, hoe de heldin, het flinke, nog geen zeventienjarige natuurkind, dat de vrijheid liefheeft en haakt naar geestelijke ontwikkeling en krachtsontplooiing, zoo gereedelijk het oor leent aan de gemoedelijke drogredenen van den schijnheiligen oom, om hare hand te reiken aan dat sarcastische, opgeblazen wezen, dat alle dingen voor zijn geld te koop waant en, wat zijn leeftijd aangaat, haar vader wel wezen kan. Onverklaarbaarder nog, hoe deze zelfde Selma, wier naïveteit en oprechtheid onze volle sympathie hadden gewekt, zoo op één oogenblik zich bekwaam toont voor de rol eener volleerde tooneelspeelster.

Belangwekkend moet in dezen roman de strijd worden genoemd der jonge, intelligente en zich steeds meer geestelijk ontwikkelende vrouw tusschen haar plichtgevoel als echtgenoote en haar toenemenden weerzin in den echtgenoot, tegenover wien zij zich als een stuk koopwaar gevoelt. Fierheid en zelfbeheersching bewaren haar voor ontrouw, maar onduldbaar worden haar ten leste de knellende banden van dien onnatuurlijken en onheiligen echt, waartoe zij eenmaal, zonder oordeel des onderscheids, als gedwongen was. Ze werpt haar man de gouden keten voor de voeten en zoekt en vindt haar eigen weg.

Jammer, dat in dit verhaal, waarin veel te roemen en te bewonderen valt, naast de heldin geene enkele figuur voorkomt, die onze volle sympathie wekken kan. Over een vader als die van Selma, die zichzelf niet in staat acht, zijn kind op te voeden, en haar aan zijn intrigeerenden broeder overlaat, is het oordeel spoedig geveld. De broeder zelf, een predikant nog wel, die, al heeft hij ook enkele opwellingen van zelfverwijt, het gouden kalf hooger acht dan de idealen van een onbedorven meisjeshart, wekt uw weerzin op. Van den grofzinnelijken egoist, die geen meer afdoend bewijs van zijne liefde weet te bedenken dan een aanbod van eenige bankbiljetten aan zijne jonge bruid, keert gij u af met ergernis. En neef Richard zelfs, de zelfbewuste, naar hooger doel strevende man, moet door de fierheid der vrouw binnen de perken gehouden en aan zijne plichten als echtgenoot en vader herinnerd worden. Wanneer we, niettegenstaande deze bezwaren, nochtans dit werk aan ernstige en denkende lezers durven aanbevelen, dan wordt daarmede voor het talent van den schrijver een gunstig getuigenis afgelegd. Druk en uitvoering maken een aangenamen indruk; de vertaling is boven onzen lof verheven.

H.

TÉPÉ.

Nederlandsch tooneel.

Verschijnselen van reactie op tooneelgebied in Nederland; eene tooneelschool, met ongedekte tekorten op de begrooting; theaterdirecteuren van de beste troepen, door financieelen nood tot buitengewone aanvallen op de publieke kassen en tot noodkreten tot het publiek gedwongen; het dagdiertje der nationale opera ingehaald, om het nationaal tooneel te redden. De Nederlandsche opera, ten allen tijde eene zaak van den dag, speelpop der mode, die haar even spoedig varen laat, als ze haar is gaan begunstigen. Het Tooneelverbond en de oorspronkelijke tooneelliteratuur; er is nog een veld van werkzaamheid, waarop veel te doen en veel, wat verkeerd gedaan werd, over te doen is. De gevolgen van de onverschilligheid voor de oorspronkelijke tooneelliteratuur zijn er reeds: er wordt bijna niet meer voor het tooneel geschreven en wat er nog is, door directeuren en schrijvers als verstopt.
Vertaalde tooneelstukken. *De werken van William Shakespeare vertaald door* Dr. L.A.J. Burgersdijk. - Leiden, E.J. Brill. Deelen I-VI, VIII en X.

***Op de terugreis,* drama in één bedrijf van Alexander L. Kielland, uit het Noorsch door Irma. *Eene gewetenszaak,* van Octave Feuillet. *Een critiek geval*, van Labiche en Choler. *Dokteres en modemaker*, van Berr de Turique. Alle blijspelen in één bedrijf, uit het Fransch vertaald door Dr. J. de Jong. - Amsterdam, A. Rössing.**
***De tooneelarbeid eener non uit de tiende eeuw,* door M.A. Perk. - Amsterdam, A. Rössing.**

Gelijk bij elke menschelijke onderneming reactie onmisbaar volgt op een tijdvak van groote actie en de eerste gemiddeld in verhouding tot de laatste staat, zoo is er voor den opmerkzamen toeschouwer in ons land zekere verslapping te bespeuren in de belangstelling en den ijver voor het nationaal tooneel, die eenige jaren geleden zoo gelukkig waren opgewakkerd. Het Nederlandsch Tooneelverbond heeft nu een vijftiental jaren gewerkt en in de grootste steden van Nederland, vooral te Rotterdam, een warmen steun gevonden; ook elders is het met blijdschap ingehaald en met liefde gesteund. Er is meer aandacht aan de nationale tooneelletterkunde besteed, voor de opleiding van de tooneelspelers met veel moeite, zorgen en kosten eene kweekschool opgericht; de stoffelijke belangen der kunstenaars zijn evenmin uit het oog verloren als hunne wenschen en begeerten op maatschappelijk gebied. Nevens dit alles heeft de technische uitvoering van tooneelstukken met veel grootere zorgen plaats dan vóór het *réveil* op dramatisch terrein en heeft de tooneelcritiek zich verre verheven boven het armzalig standpunt, waarop zij eene kwarteeuw geleden rondkroop. Om kort te gaan: sedert 1872 heeft zich eene krachtige actie op tooneel-

gebied in Nederland vertoond; er is reden, om zich op eene reactie voor te bereiden.

Zie ik wel, dan is zoodanige reactie inderdaad aanwezig. Of het Tooneelverbond op zichzelf achteruitgaat in ledental en financieele kracht, kan ik niet uitmaken; ik wil gaarne aannemen, dat het zijne leden behoudt en in de groote steden, waar natuurlijk meer opgewekt leven op zijn eigenaardig gebied bestaat, vergoeding vindt voor elders ondervonden verliezen, maar zekere verslapping van ijver, vermindering van belangstelling is ook in de kringen van de aaneengesloten vrienden en ondersteuners van het vaderlandsch schouwtooneel openbaar. Ik zal de verschijnselen aanwijzen, waaruit ik dit besluit trek, en wil vooraf gaarne de verzekering geven, dat, mocht mijne gevolgtrekking niet door de ware beteekenis der mij treffende feiten worden gewettigd, mocht ik mij dus in den aard en de beduidenis der verschijnselen hebben bedrogen, niets mij aangenamer zal zijn, dan van dwaling overtuigd te worden. Want al moet het met waardeering en dankbaarheid erkend worden, dat de ontwaakte belangstelling voor het tooneel groote dingen voor deze nationale instelling heeft gewrocht, er moet nog zóóveel bijgedaan, nog zóóveel overgedaan worden, vóórdat het nationaal tooneel met gerustheid en zekerheid de toekomst kan ingaan, dat ik het diep betreuren zou, om door de macht der reactie het werk gestaakt of ongedaan gemaakt te moeten zien.

Het eerste verschijnsel, waarop ik het oog heb, is de verflauwende belangstelling in de Tooneelschool te Amsterdam, die zich op de laatste algemeene vergaderingen van het Tooneelverbond openbaarde. Dat er veel over die instelling, de vertroetelde pleegdochter van het verbond, geschreven en gesproken is, wil ik niet ontkennen. De hallen, waarin de algemeene vergaderingen van 10 October 1885 (te Utrecht) en 7 Mei 1886 (te Haarlem)(*) gehouden werden, en de vergaderzalen van bijna elke afdeeling weergalmden van denkbeelden, voorstellen, oordeelvellingen en wenken, aan de zaak der school gewijd; maar niettegenstaande den financieelen nood, niettegenstaande de eerst dreigende, toen aanwezige tekorten bleek de algemeene vergadering niet in het bezit van de vereischte energie, om hetzij de gebleken fouten in de inrichting der school moedig te verhelpen, hetzij de onveranderd gehandhaafde instelling op een hechten financieelen grondslag te vestigen en aldus te verzekeren voor de toekomst. Want het is een feit, dat de begrooting van het Tooneelverbond, en dus indirect ook die van de Tooneelschool, in de algemeene vergadering van 7 Mei 1886 voor het dienstjaar 1886-87 is vastgesteld met een ongedekt tekort van *f* 1015, dat wil zeggen, dat de werkelijke inkomsten van het verbond op slechts 83% hebben kunnen geraamd worden van hetgeen er noodig is, om alle kosten, ook die van

(*) Daar bij de laatste herziening der statuten het tijdstip voor de jaarlijksche algemeene vergadering vervroegd is, opdat de begrootingen, naar den eisch, vóór niet nà den aanvang van het dienstjaar konden vastgesteld worden, zijn deze twee vergaderingen zoo kort na elkander gehouden.

de school, te dekken(*). Is het geen bewijs van verflauwende belangstelling te noemen, dat eene vereeniging de met moeite tot stand gebrachte en tot bereiking van haar doel onontbeerlijk geachte instelling zoo gebrekkig van de noodige middelen voorziet en aan stellige financieele bezwaren prijsgeeft? Licht mogelijk, dat het voorbeeld van den Nederlandschen Minister van Financiën, die zonder eenigen schroom of kommer budgetten met ongedekte tekorten voordraagt, en van de Staten-Generaal, die ze aannemen, zijn nadeeligen en aantrekkelijken invloed hier heeft uitgeoefend, maar zoolang aan het Tooneelverbond de kredietmiddelen niet ten dienste staan, die den Nederlandschen Staat het leven boven zijne middelen toelaten, doet eene kleine administratie beter, het slechte voorbeeld van de groote niet te volgen, maar haar beheer te blijven voeren op de ouderwetsche solide manier en de tering naar de nering te zetten. Mij is wel in de ooren gewaaid, dat de begrooting der Tooneelschool met opzet zoo hoog zou opgedreven zijn, om als stormram gebezigd te kunnen worden tegen de karigheid van den tegenwoordigen Minister van Binnenlandsche Zaken en hem tot het toeleggen van eene Rijks-subsidie te dwingen, maar ik kan en wil dat gerucht niet gelooven, omdat het waarlijk niet bewijzen zou voor het doorzicht en juist oordeel van de slimmerds, die deze quasi-fijne berekening hadden gemaakt. Wie er ook Minister van Binnenlandsche Zaken is, of eerlang te worden staat, dit is zeker, dat hij wel zoo onnoozel niet zal zijn, om, onmiddellijk op het eerste gezicht van de ongedekte begrooting van het Tooneelverbond, de Rijksschatkist open te stellen en te midden der Rijkstekorten nog een sommetje van *f* 1000 of daaromtrent bijeen te rapen, opdat die begrooting toch sluiten zal. Het is al dadelijk een bezwaar, dat de begrooting van de *Tooneelschool* geen tekort heeft, maar die van het *Tooneelverbond* wel en er dus niet *aan* die school, maar aan het verbond, *ten dienste* der school, subsidie zou gegeven moeten worden, waartegen de spitsvindige bureaucratie zeker gewichtige bedenkingen zou weten te vinden. Maar al werd dit bezwaar op zijne beurt weder door andere spitsvindige expediënten ondervangen, zoodat er geen formeele moeilijkheden

(*) De begrooting der Tooneelschool voor 1886-87 sluit in ontvangst en uitgaaf met een totaal van *f* 13000; zij is echter sluitend gemaakt door eene bijdrage uit de algemeene kas van *f* 5140. Het woord bijdrage is hier slecht gekozen, daar de school niet is eene instelling, staande buiten het verbond, maar door het verbond is opgericht en daardoor moet onderhouden worden. Men kan dus voor dezen post van ontvangst strikt genomen het woord niet bezigen, dat te recht gebruikt wordt voor de som, door Z.M. den Koning uit zijne particuliere fondsen en door den Gemeenteraad van Amsterdam jaarlijks aan de Tooneelschool toegelegd. Deze opmerking strekt echter alleen pro memorie. De hoofdzaak is, dat de begrooting van de Tooneelschool wel sluit, maar die van het verbond voor 1886-87 niet. Bij eene geraamde inkomst van *f* 5000 aan contributiën bedragen de geraamde uitgaven, met inbegrip der 'bijdrage tooneelschool *f* 5140', *f* 6015; het verschil wordt op het papier zeer eigenaardig gedekt, door een artikel 2 onder de ontvangsten op te nemen met den wonderlijken naam van 'te kort.... *f* 1015'. De algemeene penningmeester zal weldra ondervinden, dat, hoe de zaak op het papier mag geregeld zijn, een tekort toch werkelijk geen inkomst is.

meer bestonden, dan zou, vrees ik, de kans op eene Rijks-subsidie bitter gering worden, indien de Minister een zonder twijfel geboden onderzoek instellen ging. Bij het nagaan der geschiedenis van de school zou namelijk in de eerste plaats aan den dag komen, dat eene der aanzienlijkste afdeelingen van het Tooneelverbond, de Haagsche, de derde in ledental en zeker niet lager in rangorde van ijver en belangstelling voor de gemeene zaak, van den aanvang af heeft betoogd, dat de Tooneelschool niet slechts veel minder kostbaar, maar veel doelmatiger in te richten is dan thans; dat op de uitgaven ettelijke duizenden zouden te bezuinigen zijn, indien men het onderwijs beperkte tot vakonderwijs en de voorbereiding der aanstaande leerlingen overliet aan het meer uitgebreid lager onderwijs, waarbij het eigenaardig behoort. En al zou de Minister zich niet met deze artistiek-paedagogische denkbeelden zijner tooneellievende stadgenooten kunnen vereenigen, dan zou hij zeker getroffen worden door de cijfers, welke de commissie voor de Tooneelschool in den zomer van 1885 voor hare inrichting voldoende rekende, omdat die zooveel lager zijn dan de op 7 Mei door de algemeene vergadering, op voorstel van het Hoofdbestuur en van dezelfde commissie gevoteerde. Men kent de geschiedenis. De afdeeling Rotterdam had eene verandering van inrichting ontworpen, waardoor *f* 4000 (indien ik mij niet vergis) kon worden bezuinigd. De commissie van beheer over de school, over die voorstellen aan de algemeene vergadering van 10 October 1885 advies uitbrengende, had de verlangde inrichting om paedagogische redenen ernstig afgekeurd, maar.... zij deelde bij haar rapport tevens mede, ‘met medewerking van den directeur ertoe geraakt te zijn voor 1885-86 een bedrag van *f* 850, en voor 1886-87 eene som van *f* 2000 uit te sparen’. Ten bewijze, dat dit geen loos praatje was, voegde de commissie bij dit rapport een overzicht, betreffende het bedrag der salarissen over drie jaren, welke bedroegen:

voor 1884-85	*f* 11500.
voor 1885-86	*f* 10790.
voor 1886-87	*f* 9540.

Niettemin worden al deze salarissen op de begrooting voor 1886-87 uitgetrokken tot een bedrag van *f* 10174, en de onvoorziene uitgaven zijn *f* 150 hooger dan op de vorige begrooting geraamd, om weder een nieuwen onderwijzer te kunnen aanstellen! Om deze redenen sla ik geen geloof aan de beweerde list, waarmede deze begrooting met het oog op eene aanvrage om subsidie zou zijn samengesteld, hoewel ik gaarne mijne vroeger geuite meening, afgescheiden van mijne eigen denkbeelden omtrent de organisatie, die ik met de Haagsche afdeeling deel, herhaal, dat eene instelling als deze, die geheel door particulieren is tot stand gebracht, in het belang van een ontwijfelbaar gemeen nationaal belang, het volste recht op ondersteuning uit de Rijkskas kan doen gelden, evenveel recht ten minste, zoo niet veel meer, dan menige

andere instelling, die sedert lange jaren met groote gulheid door den Nederlandschen Staat wordt gesubsidieerd.

Het is echter mijn doel niet, thans verder op het onderwerp der subsidie door te gaan; het was mij er alleen om te doen, te constateeren, dat de onvastheid, - bijna schreef ik de luchthartigheid - waarmede de financiën der tooneelschool, met het volle medeweten van de algemeene vergadering van het verbond, worden beheerd, een bedenkelijk verschijnsel is van verflauwde belangstelling.

Eene tweede donkere stip aan den rooskleurigen gezichteinder der tooneelspeelkunst is de onrustbarende onverschilligheid van het publiek, die de directiën met groote gevaren bedreigt. Van uit Amsterdam zelf hoort men hier weinig van, wellicht omdat die stad eene eigenaardige klasse van tooneelbezoekers bezit, wier smaak wel niet zeer hoog ontwikkeld is of de kunstenaars tot aesthetische verheffing prikkelt, maar wier aantal de kas vult. Toch is het een kwaad verschijnsel, dat de vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel*, die, al bedient zij met haar gezelschap ook de hofstad, toch meer met den Amsterdamschen dan den Haagschen smaak te rade gaat, in het afgeloopen jaar bij de gemeentebesturen om subsidie geloopen heeft, ten einde hare kosten te kunnen dekken. Maar in de tweede stad des lands, te Rotterdam, gaan de zaken van het nationaal tooneel, blijkens openlijke erkentenis der directeuren, lang niet voordeelig. Het maakt een schril contrast met het prachtige nieuwe gebouw, dat - schoon ook al met veel kommer en financieele barensweeën - aan het verrijzen is in eene der nieuwe straten aan de westzijde der stad, een der daar ter stede gevestigde nationale tooneelgezelschappen moeite heeft, om rond te komen, en het tweede, niet zonder reden als de evenknie van dat van *Het Nederlandsch Tooneel* aangemerkt en bestemd voor den tempeldienst in dit nieuwe heiligdom der Muzen, een noodkreet heeft moeten richten tot het bestuur der plaatselijke afdeeling van het Tooneelverbond, dat zijne leden tot een trouw schouwburgbezoek heeft aangemaand op grond, dat in de eerste drie maanden van het winterseizoen de recette van het uitverkoren tooneelgezelschap nog niet voldoende was geweest, om de salarissen der acteurs te betalen. Misschien zou dit feit aanleiding geven tot de vraag, of die salarissen misschien in de laatste jaren te hoog opgevoerd zijn, maar in elk geval heeft er financieele achteruitgang plaats, en dat is wel het leelijkste en meest afdoende bewijs, dat de belangstelling van het publiek in de nationale tooneelspeelkunst in een tijdperk van reactie is gekomen.

Nog heb ik een verschijnsel van denzelfden aard, dat ik misschien wederom niet juist beoordeel, maar waarin het mij niet mogelijk is, iets anders te zien dan eene uiting van de zenuwachtige onzekerheid en nieuwsjagerij, eigen aan elk tijdperk van verval. Ik bedoel het trekken van de zaak der nationale opera binnen den werkkring van het verbond, waartoe de altoos zoo ijverige Haagsche afdeeling in hare

circulaire van December 1886 aan het Hoofdbestuur en de zusterafdeelingen eene poging doet. Aan de goede bedoelingen der Haagsche tooneelvrienden twijfel ik geen oogenblik, maar ik vrees, dat zij, met zich de Nederlandsche opera-onderneming aan te trekken, een verkeerden stap hebben gedaan; dat zij hunne krachten gaan verspillen aan een ondankbaar en zooveel inspanning niet waardig onderwerp, en wel op een oogenblik, waarop concentratie van alle krachten op het nationaal tooneel, juist om de veldwinnende onverschilligheid, om het indommelen van de door het Tooneelverbond wakker geschudde en een tijdlang wakker en bezig gehouden tooneelvrienden, meer noodzakelijk wordt dan ooit. Het blijkt mij uit de aangehaalde circulaire, die in de eerste dagen van December schijnt uitgevaardigd te zijn, dat de Haagsche afdeeling, een groot half jaar te voren, in eene harer vergaderingen mededeeling had ontvangen van den toestand der nationale tooneelzangkunst (om de opera in tegenstelling met de tooneelspeelkunst, die door spreken, niet door zingen werkt, aldus te noemen) in Denemarken, althans te Kopenhagen. Daar schijnt eene buitengewone liefhebberij voor in de landstaal gezongen opera's te bestaan, die den braven inleider van het debat den vaderlandlievenden wensch moet hebben doen slaken, dat iets dergelijks van Nederland ook eenmaal getuigd mocht kunnen worden. Tot dusverre stonden de zaken daar niet erg naar, zoomin elders in Nederland als in de residentie des lands. In de laatste, de vestigingsplaats der diplomatie en der hofkringen, draagt alles, wat kunst is (en dat niet alleen), een Fransch tintje en werd tot voor een vijftiental jaren geen andere opera-voorstelling mogelijk geacht dan in de hoftaal der achttiende eeuw; sedert dien tijd heeft de Duitsche opera uit Rotterdam daar echter groote vorderingen gemaakt in de gunst van het publiek, zoodat er wel eens, en met recht, gevreesd is, dat de vreemde indringster de hof-opera zou overvleugelen. In Amsterdam en Rotterdam heeft de Duitsche tooneelmuze sinds jaar en dag onbestreden den staf gezwaaid. Maar aan eene opera in de landstaal - daaraan dacht niemand in de drie centra van Nederland, noch van den weerstuit in eenige andere stad, dorp of gehucht van ons land. Misschien is 't zeer wonderlijk, zeer verkeerd en ongegrond, maar men vindt nu eenmaal iets ridicuuls, iets geks in eene opera in 't Hollandsch en al zijn er in de laatste honderd jaren nu en dan pogingen gedaan, om dit genre van nationale kunst hier te lande ingang te doen vinden, men heeft ze alle na korten tijd moeten opgeven, ook al schenen ze aanvankelijk een goeden uitslag te beloven. Zoo ging het met den zoogenaamden Vlaamschen troep, die tijdens den schouwburgbrand te Amsterdam op de planken was, - zoo met het nationaal operagezelschap in den Franschen tijd - zoo met de poging tot opwekking door Van Lennep, die, niettegenstaande de medewerking van onze beste musici van dien tijd, de sympathie der Amsterdammers niet blijvend binden kon; en zoo is het ook eenige jaren geleden, toen Mertens uit

Antwerpen met zijne echt nationale opera's *Liederik* en *De zwarte kapitein* de tooneelen van Noord-Nederland afreisde, bij deze op zichzelf staande proeve gebleven, hoewel de glansrijke uitkomst haar best deed, om den ondernemer tot verdere stappen op de gladde baan te verlokken. Met die ondervinding voor oogen kon de Haagsche afdeeling, toen zij in April 1886 vernomen had, hoe geheel anders de stemming in Kopenhagen is, niet veel meer doen, dan beschaamd de oogen nederslaan en met den Latijnschen dichter zuchten: *Video meliora proboque; deteriora sequor.*

Maar daar richt op eenmaal, onverwachts, een ondernemend man te Amsterdam een nationaal operagezelschap op, dat, uit Nederlandsche en Vlaamsche elementen gevormd, vertalingen van bekende Fransche en Duitsche opera's ten tooneele brengt en zoowel in de hoofdstad als te 's-Gravenhage, Rotterdam en elders, waar het optreedt, geen geringen bijval inoogst. Geen wonder, dat dit feit, dat scheen te bewijzen, dat ook hier te lande, evenals in Denemarken, kiemen van belangstelling voor den nationalen zang aanwezig zijn, die slechts opwekking en leiding behoeven, om tot flinke boomen te groeien, de tooneelliefhebbers aangenaam verraste en vooral in den kring der Haagsche aanleiding gaf tot bespreking en tot uiting van sympathie voor de nieuwe onderneming. Wat mij betreft, ik voeg mij daar gaarne bij, want elke onderneming op kunstgebied verdient belangstelling en aanmoediging, ofschoon ik het groote nationale belang van het zingen van opera's in onze taal niet kan inzien, noch voor de kunstenaars, die ze uitvoeren, noch voor het publiek, dat ze aanhoort. Voor de kunstenaars niet, omdat het voor verreweg de groote meerderheid van hen, die tot de opvoering van eene opera in Nederland medewerken, volmaakt onverschillig is, of de tekst gezongen wordt in de lands- of in eene vreemde taal, welke dan ook. De leden van orkest en koren, voor zoover die uit landgenooten bestaan, hebben in elk geval volmaakt hetzelfde op dezelfde wijze te doen, en wat de solisten (om ze zoo eens te noemen) aangaat, wanneer die van den aanvang af opgeleid en bekwaamd worden voor de Nederlandsche opera alleen, zullen zij zonder eenigen twijfel zijn van slechter conditie dan tegenwoordig, nu alle theaters in alle landen voor den talentvollen zanger of zangeres toegankelijk zijn en het feit nu eenmaal niet is weg te redeneeren, dat de buitenlandsche schouwburgen, om bekende redenen, hunne artisten ruimer kunnen betalen dan die in ons land. Wanneer er dertig jaren geleden, en ook in onze dagen nog, eene wel ingerichte Nederlandsche opera hier te lande had bestaan, ja, gesteld eens, dat de Koninklijke en gemeentelijke schouwburg in de residentie aan de uitsluitend nationale muze gewijd ware geweest, gelooft men dan, dat de beschermelingen van Willem II en Willem III, Rosa de Vries en hare geniale kinderen, alsmede de vorstelijke pensionnaires, die naam als operazangeressen hebben gemaakt, zich hadden tevredengesteld met den huisbakken roem eener opera *for*

home consumption en niet ten bate hunner glorie evenzeer als hunner stoffelijke belangen, zooals ze in de gegeven omstandigheden gedaan hebben, hunne kunst in de groote wereldsteden waren gaan uitoefenen? Voor de componisten kan hetzelfde gevraagd worden. Dat zij hunne toondichten schreven bij Duitschen of Franschen tekst, is zeker geen gevolg van zekere minachting voor de moedertaal, maar van de zeer natuurlijke omstandigheid, dat te Berlijn, Leipzig of Parijs de reputatie van den kunstenaar wordt gemaakt, niet te Amsterdam of te 's-Gravenhage, en dat het een eisch is van zijn belang, zijn muzikaal werk te verbinden aan de taal van het land, waar hij dat resultaat zoekt te bereiken.

Welk belang het schouwburgpubliek boven de luttele en weinig beduidende streeling van een kleingeestig nationaliteitsgevoel bij het nationaliseeren van de opera hebben kan, wil mij ook niet duidelijk worden. De beschaafde operabezoeker verstaat immers genoeg Duitsch en Fransch, om de dramatische actie te begrijpen, en de gezongen tekst is in den regel niet zoo schoon, krachtig of dichterlijk, dat zij de bijzondere aandacht waardig is. Wat Beaumarchais honderd jaar geleden zijn Figaro in den mond legde: '*Ce qui ne vaut pas la peine d'être dit*, *on le chante*', is nog altijd even waar, en men zou juist daarom de opera in eene vreemde taal kunnen verkiezen, omdat de onbeduidendheid, dikwijls het onzinnige van het gezongen woord dan niet zoo aan den dag treedt. Het zeggen van Gerrit Witse in het zweetkamertje: 'Een stommigheid in 't Hollandsch is zoo dubbel stom', kan *mutatis mutandis* ook hier toegepast worden.

Dit alles neemt niet weg, dat ik volstrekt niet tegen de tegenwoordige nationale opera te Amsterdam ingenomen ben. Integendeel, ik verheug mij van harte in den bijval, dien de onderneming gevonden heeft, en juich er met de Haagsche tooneelvrienden over, dat er in dezen ook voor de tooneelkunstenaars slappen tijd een nieuw débouché voor vaderlandsche artisten daardoor geopend is. Maar toch houd ik het ervoor, dat de bijval niet blijvend zal zijn, en verwacht, dat de poging van 1886, die het geluk heeft gehad van in den smaak der grillige mode te vallen, ten slotte op den duur evenzeer falen zal als hare voorgangsters, wanneer dat wispelturig persoontje haar voor eene andere speelpop zal verlaten hebben. Want meer dan een modeartikel is deze Nederlandsche opera in mijne oogen niet, en ik zou het daarom betreuren, zoo de algemeene vergadering van het Tooneelverbond zich door de Haagsche afdeeling verlokken liet, om alleen ter wille van dit dagdiertje aan de Tooneelschool eene uitbreiding te geven, welke daar niet thuis behoort, en de thans reeds met tekorten worstelende instelling zal bezwaren met nieuwe kosten, waarmede de bereikbare resultaten in geenerlei verhouding staan. Wanneer men zich herinnert, dat zelfs de vorstelijke kunstmin op den duur voor de financieele bezwaren der opleiding van *pensionnaires* voor den zang heeft moeten zwichten,

dan vraagt men nuchter, maar *ad rem,* vanwaar het Tooneelverbond de fondsen zal moeten verzamelen, om zulk eene kostbare opleiding van operazangers voor zijne rekening te nemen. Nu ja, voor een zeker, doch stellig overdreven en niet door hoogere opvatting gelouterd nationaliteitsgevoel mag het streelend zijn, Nederlandsche muziek door Nederlandsche artisten in de Nederlandsche taal te hooren opvoeren, maar dit is het geval, om zich de dikwijls gebezigde spreekwijze te binnen te brengen, dat de kunst bij uitnemendheid cosmopolitisch is en zich boven alle verschillen van taal en nationaliteit verheft. Men vergete bovendien niet, dat dit cosmopolitisme voor een klein land als het onze, en met name voor onze kunstenaars in de eerste plaats, veel meer voor- dan nadeel geeft. Wil men ook hier het protectionisme huldigen en de grenzen afsluiten, zoowel voor Nederlandsche als voor buitenlandsche artisten, - hetgeen de, nauwelijks denkbare, doch niettemin volkomen consequente toepassing van het stelsel der genationaliseerde kunst zou zijn - wie zouden daardoor gebaat? wie geschaad worden? De eersten zal men niet kunnen opsporen, maar al spoedig zouden zij benadeeld blijken, tot wier bate het stelsel werd toegepast: de kunstenaars, het publiek, de kunst in Nederland. Frankrijk en Duitschland zouden er weinig om geven, de producten der Nederlandsche kunst en den zang der Nederlandsche kunstenaars te moeten missen, maar hoe zouden wij 't in 's Hemels naam moeten stellen met een uitsluitend nationaal opera-repertoire, met een verbod om eenig muziekstuk van vreemde herkomst door buitenlandsche artisten op onze tooneelen en concerten te doen uitvoeren? Want het opvoeren van vertalingen, waarin de tegenwoordige onderneming te Amsterdam haar voordeel vindt, is strikt genomen in strijd met het beginsel van nationaliseering der opera; wil men die nationaal hebben, dan moet ze dat ook geheel en volkomen worden. Het bevorderen van vertaald werk in 't belang der nationale kunst is slechts het toegeven aan zeker schijn-nationaal-gevoel.

Wanneer de taak, welke het Tooneelverbond bij zijne stichting heeft ondernomen en bij de laatste herziening der statuten nog nader bevestigde, zoo goed als afgewerkt was, ik zou de zaak laten rusten en der Haagsche afdeeling met hare zusteren volgaarne het genoegen gunnen, den verplichten werkkring uit te breiden tot hetgeen dan eene onschadelijke liefhebberij zou zijn. Zoover zijn wij echter volstrekt nog niet; er is nog geen schijn of schaduw, dat het Tooneelverbond, tot hoeveel goeds het reeds den stoot mag gegeven hebben, als uitgediend kan worden beschouwd. Ik laat daar, dat de Tooneelschool te Amsterdam nog lang niet op vaste grondslagen staat en dat de algemeene belangstelling in het nationaal tooneel, blijkens de hierboven aangevoerde feiten, evenmin voor de toekomst verzekerd is, - ik wil hier alleen wijzen op hetgeen er nog altoos te doen is voor het verkrijgen van een oorspronkelijk repertoire. Zoolang er geen oorspronkelijke

stukken zijn, is het woord ‘nationaal tooneel’ niets meer dan een klank, eene onwaarheid, waarmede men elkander in slaap sust en schoone droomen van de toekomst bezorgt. De redenen van het ontbreken van dit onmisbaar element van verheffing zijn bekend; de tooneel-directeuren - de ‘eerste directie des lands’, welke juist opgetreden is, om deze en dergelijke aarzelingen te niet te doen, evengoed als de andere - durven 't met geen oorspronkelijke stukken te wagen tegenover de zekerheid, dat het vertoonen van vertaald werk, al is er niets specifiek Nederlandsch in, noch bij de vertaling in te brengen, wanneer het vertaald stuk maar eenigen opgang (somwijlen meer een bedriegelijken opgang in de dagbladkolommen dan een wezenlijken bij de beschaafde schouwburgbezoekers; bijv.: *Le maître de forges*) heeft gemaakt te Parijs of te Berlijn, de kas zal vullen. Deze vrees is volkomen wettig, en men kan haar den directeuren, die dan toch ten slotte de slachtoffers zijn, welke de verliezen moeten bijpassen, niet euvel duiden. Wanneer echter het Tooneelverbond zijne taak, die ook het bevorderen der oorspronkelijke tooneel-letterkunde omvat, in dit opzicht wil vervullen, kan en moet het hier tusschen beiden komen. Niet door het uitschrijven van prijsvragen, waardoor slechts bij uitzondering goede resultaten geleverd zijn, maar door hetzij alleen de moreele, maar liefst ook de stoffelijke aansprakelijkheid op zich te nemen voor de eventueele schade, aan het opvoeren van goede oorspronkelijke stukken verbonden. Het kan dat doen zonder groot gevaar te loopen, want het beschikt over een groot aantal leden, dat het in de schouwburgzaal in het vuur kan brengen, om de opvoering bij te wonen, mits het die leden eerst wel degelijk overtuigd hebbe, dat niet het bezit van een stuk of wat goede actrices of acteurs, op Duitsche possen, op Fransche moderne drama's, desnoods op de treur- en blijspelen van Shakespeare afgericht, een nationaal tooneel vormt, maar het bezit van oorspronkelijke stukken, waarin vaderlandsche toestanden geschetst, vaderlandsche deugden gekweekt, vaderlandsche fouten en ondeugden gehekeld en de vaderlandsche geschiedenis voor oogen gesteld wordt. Zulk eene campagne van het Nederlandsch Tooneelverbond zou goede vruchten kunnen dragen en veel kunnen bijbrengen, om de nationale tooneelzaken te leiden op den goeden weg en van het verkeerde pad af, waarop die sinds eenige jaren zijn verdwaald.

Het gevolg daarvan is ook volslagen windstilte op het gebied der oorspronkelijke tooneelliteratuur. Geen enkele van de weinige tooneelschrijvers, die wij bezitten, levert in den laatsten tijd iets. Noch Keller, noch Mulder, noch Vrolik, noch Roodhuijzen, noch zelfs diegenen, die zich niet op de verhindering van andere bezigheden beroepen kunnen, Faassen noch Van Maurik hebben in het laatste jaar de pen opgenomen; zelfs Peypers rust op de gemakkelijk verworven lauweren. Slechts nu en dan waagt een nieuweling een bescheiden stap op de planken, maar het is, alsof de tooneeldirectiën erop uit zijn, die

proeven zoo snel mogelijk te escamoteeren, want al vinden ze eenigen bijval, zij stuiven door het repertoire heen in het archief. En 't is, alsof de schrijvers zelf met hun werk niet voor den dag durven komen; ten minste die gevolgtrekking maak ik uit het feit, dat ik in den voor mij liggenden boekenstapel vergeefs gezocht heb naar een paar oorspronkelijke stukjes, waarvan ik in de couranten èn de vertooning èn de uitgifte heb vermeld gezien.

Doch, zoo de oorspronkelijke tooneelletterkunde van den dag mij voor heden ontbreekt, hoeveel vergoeding biedt mij de rubriek vertaalde tooneelstukken, waarin ik niet minder dan acht deelen van Burgersdijk's reusachtig werk, de vertaling van Shakespeare, aantref! Die acht deelen, waarin bijna het gansche tooneelwerk van den onsterfelijken dichter begrepen is, - alleen *Timon van Athene*, *Antonius en Cleopatra*, *Troïlus en Cressida*, *De Storm*, *Koning Hendrik VIII* en *Cymbeline* ontbreken nog, terwijl dit laatste reeds in 1878 afzonderlijk is uitgegeven en hier door mij uitvoerig besproken werd, - dit ontzaglijk tooneelwerk maakt mijne taak moeilijk. Waar zooveel groote geesten op de producten van Shakespeare hunne scherpzinnigheid hebben gewet en hunne talenten getoond, moet groote schroom wel hem bevangen, die zich als zooveel minder kent en bovendien het nadeel heeft van deze lange reeks van tooneelstukken alleen van het beperkt en schijnbaar onbillijk standpunt van de eischen en behoeften van het hedendaagsch tooneel te bezien. Een nadeel, al was 't alleen daarom, omdat het verhindert den ondernemer van deze vertaling, die vooral om hare letterkundige verdiensten moet worden gewaardeerd, naar den eisch te huldigen. Met deze acht deelen voor zich, die nog in den loop van 1887 zullen gevolgd worden door de vier, die de complete twaalfdeelige vertaling van alle werken van den grooten geest moeten voltooien, beseft men de beteekenis van de in alle talen der beschaafde wereld bekende spreekwijze, dat het ondernemen van reusachtige dingen op zichzelf reeds verdienstelijk is, ook al is de uitslag niet volkomen. En toch is dit gezegde nog meer onbillijk dan menschelijk juist en zal de heer Burgersdijk waarschijnlijk zelf niet verlangen, dat men zich met zulk een dooddoener van zijn omvangrijken arbeid afmaakt. Want hij mag hoogere eischen stellen dan waardeering van zijn pogen alleen; de verdienstelijke wijze, waarop hij zich van de zware taak gekweten heeft, geeft hem daarop recht. Al bleek het niet uit den tekst, de aanteekeningen, waarmede de vertaler de stukken verrijkt heeft, zouden het aan den dag brengen, met hoeveel zorg en oplettendheid door hem gewerkt, met hoeveel oordeel en vrucht de rijke Shakespeare-literatuur van Engeland en Duitschland door hem geraadpleegd is en dat hij bij de bewerking zoowel over eene grondige en uitgebreide kennis èn van de taal des dichters èn van de zijne als over een benijdenswaardig meesterschap over den vorm te beschikken gehad heeft.

Ik heb hier vroeger drie door Burgersdijk vertaalde stukken (*Cymbeline* in de aflevering van Mei 1879, *Hamlet* en *Macbeth* in die van Januari 1883) besproken en mag dus mijne lezers met de wijze van bewerking genoeg bekend achten. Wie een reuzenwerk als dit van Burgersdijk onderneemt, sticht niet slechts voor zichzelf eene onvergankelijke eerzuil in het Walhalla der nationale letterkunde, maar bewijst aan zijne landgenooten een onschatbaren dienst, want hij brengt de schatten van levenswijsheid, poëzie, humor en menschenkennis, waarvan Shakespeare's werken overvloeien, binnen het bereik van hen, voor wie het oorspronkelijke een gesloten boek is. Dit, wat de letterkundige verdiensten betreft; voor het hedendaagsche tooneel echter hebben de meeste stukken van Shakespeare maar eene betrekkelijke waarde, althans waarde in den zin van vertoonbaarheid. De groote meerderheid ervan, zoowel blij- als treurspelen, kan niet op het tooneel worden gebracht om de technische bezwaren der tooneelschikking, waaromtrent de tegenwoordige schouwburgbezoeker eischen heeft leeren stellen, die bij voorbeeld met de gansche reeks der zoogenaamde Koningsstukken niet kunnen voldaan worden dan met zulk eene opdrijving der kosten, dat elk ondernemer er bankroet door zou gaan. Het bij velen zwaar wegend bezwaar der ruwheid en onkieschheid van taal en vorm tel ik niet zoo hoog, want ik zie er niet de minste heiligschennis in, om de aanstoot gevende passages bij de opvoering te wijzigen. Men vergrijpt zich niet aan het werk van een auteur, wanneer men, met behoud van geest en strekking, zijne taal, waar het onvermijdelijk is, in overeenstemming brengt met de begrippen van hen, die door de opvoering genieten moeten. Dat Shakespeare's taal dikwijls ruw en onkiesch is, ligt niet aan den dichter, maar aan den tijd, waarin, aan de menschen, waarvoor hij schreef. In zijn tijd klonk die taal niemand plat of oneerbaar in de ooren, gelijk ze thans doen zou, omdat die tijd andere eischen had van kieschheid en welvoeglijkheid dan de onze. Wil men dus een hedendaagsch publiek de schoonheden van Shakespeare laten genieten, dan is het niet alleen volstrekt geen heiligschennis, maar daarentegen juist een eisch van billijkheid jegens zijn genie, in de vormen die wijzigingen aan te brengen, welke de gelegenheid geven, om de negentiende-eeuwers te laten oordeelen van hun standpunt van kieschheid en zedelijkheid, evenals de zestiende-eeuwers geoordeeld hebben van het hunne. Meen ik dus, dat alleen eene *editio castigata* dezer stukken tegenwoordig voor opvoering kan in aanmerking komen, ik geef tevens toe, dat er niet dan met de uiterste behoedzaamheid en veel overleg mag worden gecastigeerd en zou liever sommige tooneelen geheel weggeschrapt en enkele stukken ter zijde gesteld willen zien, dan dat door eene lamme en laffe, preutsche omwerking zin en slot verloren ging. Bij voorbeeld, er komt in een van de Koningstreurspelen een tooneel voor, waarin eene Fransche prinses les krijgt in het Engelsch, waardoor aanleiding gegeven wordt tot allerlei vergelijkingen

en *bons mots*, die misschien in Shakespeare's tijd niemand aanstoot gegeven hebben, maar in strijd zijn met de eischen van den meest elementairen goeden smaak op het moderne tooneel, waarin heel wat aanstootelijke dingen gezegd en gedaan worden, maar niet op zulk eene onbedekte en schaamtelooze wijze. Den bewerker, die dit tooneel geheel schrapte, zou ik bijvallen, maar hem, die de Engelsche les behield met allerlei andere vergelijkingen en *bons mots* van eigen maaksel, beschuldigen van vergrijp aan 's dichters nagedachtenis. En zoo komen er ettelijke stukken onder Shakespeare's tooneelarbeid voor, die eenvoudig voor eene gecastigeerde omwerking onvatbaar zijn zonder opoffering van de hoofdzaak en dus met de wegens den omslag en de kostbaarheid onbruikbare tooneelspelen door ons, zij 't al met leedwezen, moeten ter zijde gelegd worden.

Is Shakespeare in zijn ganschen omvang, in Nederlandsch gewaad, dus geen volledige aanwinst voor het schouwburgpubliek van onze dagen, wel is dat het geval voor de ontwikkelde lezers, en vooral voor de tooneelspelers en aanstaande tooneelspelers. Ik hoop en vertrouw, dat op de Tooneelschool een veelvuldig en oordeelkundig gebruik van deze vertaling zal worden gemaakt, omdat Shakespeare's stukken, ook al waren ze volstrekt onbruikbaar voor de planken, een voortreffelijken leergang verschaffen voor den toekomstigen kunstenaar, voor wien opvatting, ontleding en uiterlijke vertooning van het karakter het begin en einde aller wijsheid is. In fijnheid en waarheid van ontleding heeft niemand den grooten man geëvenaard; de weinigen, die hem nabij kwamen, erkenden zelf, dat zij nog ver beneden hem stonden. Zoowel hierdoor als door den dramatischen vorm dringen de treur- en blijspelen zich als het ware op als handboeken, door den leeraar eener tooneelschool bij het onderwijs, door den leerling bij de oefening te gebruiken. Ook wenschen wij de deelen van Burgersdijk meermalen in handen van Nederlandsche tooneelspelers; hoe ontzaglijk veel zij eruit leeren kunnen, zullen zij ontwaren bij de eerste ernstige poging tot lectuur. Geen gemakkelijke of oppervlakkige studie voorwaar, maar waarvan de resultaten de inspanning ten volle afbetalen.

Toch zijn er stukken van Shakespeare, bij uitnemendheid geschikt, om ook in onze dagen met geringe verandering te worden opgevoerd, en waarvan ik dan ook met ingenomenheid kan getuigen, dat ze met goed gevolg op het repertoire van enkele Nederlandsche tooneeldirectiën zijn gebracht. Met *Hamlet*, *Macbeth, Romeo en Julia*, *De Koopman van Venetië* is dat het geval; tot zekere hoogte ook met *Een winteravondsprookje* en ik geloof, dat met meer blijspelen eene proef gerust te wagen zou zijn; bij voorbeeld het onvergelijkelijke *Elk wat wils* (*As you like it*) en *De vroolijke vrouwtjens van Windsor,* dat om de comische karakters en de grappige verwikkeling gerustelijk naast de beste intrigestukken van het moderne tooneel kan gesteld worden. Maar wanneer ik over de blijspelen spreek, moet mij de aanmerking van

't hart, dat de heer Burgersdijk gelukkiger is in het vertolken van de ernstige stukken van den meester, dan waar hij de hand aan de luchtige, losse blijspelen slaat. Niet overal heeft hij de gemakkelijkheid en vloeiendheid weten te vinden, die vooral bij deze stukken een eerste vereischte was. Want terwijl in ernstige gesprekken en dramatische toestanden zekere stroefheid zooveel niet schaden zou, hindert diezelfde eigenschap in het blijspel, vooral wanneer eraan gedacht wordt, het op de planken te brengen. Dat wil niet zeggen, dat de stroefheid de gewone eigenschap der vertaalde treurspelen is, maar alleen, dat bij het overbrengen van Shakespeare's blijspelen in onze taal de vertaler dikwijls meer aan verouderde taalvormen en zinwendingen is blijven hangen, dan met de levendigheid en losheid van het genre is overeen te brengen. Dat is te meer jammer, omdat deze stukken nog altoos eene uitnemende frischheid bezitten, die ze nog volkomen genietbaar maken voor de negentiende eeuw. Schoon welhaast drie eeuwen oud, kunnen ze niet verouderd genoemd worden. Wanneer wij het best vertaalde blijspel, *De vroolijke vrouwtjens van Windsor*, nemen, dan stuiten wij op een aantal plaatsen, die wel juist en correct de woorden van het oorspronkelijke wedergeven, maar waarvan de bedoeling toch voor een modern gehoor niet terstond duidelijk is. De woordspelingen, waarvan de dialoog krioelt, zijn door den vertaler uitstekend overgebracht, doch nu en dan is daarmede eenig geweld aangedaan aan de taal. Zoo bij voorbeeld, waar de koppelaarster (mrs. Quickly, in de vertaling: vrouw Haastig) na den eersten trek, dien de burgeressen van Windsor Falstaff hebben gespeeld, toen zij hem met de waschmand in het water lieten werpen, zich bij hem aanmeldt, zegt zij in het Engelsch: '*I come to your worship from Mrs. Ford*', waarop de ridder terstond invalt met zijn: '*Mistress Ford! I have had ford enough: I was thrown into the ford: I have my belly full of ford.*' Om dezen *pun* te vertalen, laat Burgersdijk de boodschapster zeggen: 'Ik kom van juffrouw Ford; zij zendt u een vloed van groeten', waarop Falstaff over dien vloed begint. Dit dunkt mij geforceerd; de uitdrukking: iemand een vloed van groeten zenden, heb ik ten minste nooit gehoord. Onduidelijkheid door te groote getrouwheid aan den tekst vind ik verder onder anderen op de volgende plaatsen. In het eerste bedrijf zegt Slapperman (geen gelukkige vertaling van: Slender), wanneer hij zijn knecht in het huis van Page zendt, om zijn neef Zielig (den Shallow van Shakespeare), die daar te gast is, te bedienen, tot Anna Page, met wie hij vóór de deur staat te praten: 'Een vrederechter mag soms aan een vriend wel verplichting hebben voor een knecht.' Dit geeft volkomen juist den Engelschen tekst weder: '*A justice of peace may be beholden to his friend for a man*', maar zou het publiek de bedoeling niet beter begrijpen, wanneer er gezegd was: 'Een vrederechter mag wel eens door den knecht van zijn vriend bediend worden'? Eveneens, waar Falstaff tegen Pistool over diens 'boschkatblikken en bierhuis-uitdrukkingen'

spreekt; zou ‘boeventronie en kroegpraatjes’ niet juister klinken? Elders, waar Zielig den woedenden dokter Cajus van het terrein van het tweegevecht komt wegleiden met de woorden: ‘Ik ben voor den vrede beëedigd’, zou de vertaler hem duidelijker voor het gehoor, en toch niet minder juist, Shakespeare's bedoeling hebben kunnen doen wedergeven, door hem te laten zeggen: ‘Ik ben belast met de handhaving van den vrede’, of: ‘voor de openbare rust aansprakelijk’. Ook wanneer de waard uit den Kousenband tot Page zegt, dat Fenton ‘zondaagsche taal spreekt’, komt het mij voor, dat het publiek het beter vatten zou, indien Burgersdijk hem de woorden in den mond had gelegd: ‘hij spreekt als een heer’, want dat was zonder twijfel de bedoeling van den dichter. Waar verder de beide ‘vroolijke vrouwtjens’ van Falstaff spreken als van ‘eene verdorven vochtigheid’ en ‘een wereld vol leelijke gebreken’, herhalen zij zonder twijfel woordelijk, wat de Engelsche tekst zegt, maar ik vrees, dat een Nederlandsch schouwburgpubliek, bij de opvoering deze woorden opmerkende, de beide actrices zal verdenken van weinig rolvastheid en gelooven, dat zij er maar wat van maken.

Men zal zeggen, dat dit aanmerkingen zijn van weinig gewicht, en ik zal de eerste wezen, die dat toegeeft. Ik deel ze alleen mede, omdat ze bedoelen de speelbaarheid der blijspelen, en vooral van dit stuk, te verhoogen, en in de opvoering daarvan ligt de beste hulde aan Dr. Burgersdijk, voor den moed van het ondernemen en het talent en geduld van het volvoeren van zijn reusachtigen en moeilijken arbeid.

Wel geen speelbaar stuk, omdat het te somber van toon en te sober van actie is voor den heerschenden smaak, maar zeer lezenswaardig is het korte drama *Op de terugreis*, uit het Noorsch van Alexander L. Kielland, door eene dame, die zich Irma noemt, vertaald. Het probleem van den weder in de maatschappij terugkeerenden ontslagen gevangene wordt daarin op eene heldere wijze gesteld en met echte wijsheid opgelost. Een koopman heeft valschheid gepleegd, is veroordeeld en heeft zijne straf ondergaan. Inmiddels heeft zijne vrouw, wier karakter zich door dit ongeluk uit onwetende zorgeloosheid tot energieke werkzaamheid ontwikkeld heeft, de handen aan den arbeid geslagen en eene uitgebreide modezaak opgezet, welke zij door onvermoeide zorgen en strikte eerlijkheid tot grooten bloei heeft gebracht en waarmede zij haar gezin onderhoudt. De straftijd van den man is om; hij wordt uit de gevangenis in de stad, in het huis verwacht, en iedereen is erop uit, hem den terugkeer in de maatschappij gemakkelijk te maken. De kooplieden, die schade hebben geleden door 's mans schuld, de rechters, die hem veroordeelden, allen maken zich gereed hem de hand toe te steken, de een uit wezenlijke vergevensgezindheid, de ander uit eerbied voor het wakker optreden van de vrouw in hare moeilijke omstandigheden, een derde, omdat de

verstandige man van den nood eene deugd maakt. Vooral de predikant van het stadje weert zich, opdat alles zoo liefelijk mogelijk zal gaan, en heeft al dagen vooraf de kinderen van den teruggewachten veroordeelde erop voorbereid, dat zij bij den terugkeer huns vaders moeten denken aan de zwakheid van den mensch en de verzoeking, waartegen de weerstand moeilijk valt. Slechts één schijnt er in dat geheele stadje te zijn, die de zaak van een ander standpunt beschouwt, namelijk: de vrouw van den terugverwachte. Zij heeft haar man niettegenstaande al het voorgevallene, waarvan zijzelve het grootste, het onschuldige slachtoffer is geweest, nog altoos innig lief, maar beseft alleen van al hare stadgenooten het onverstandige van de half feestelijke ontvangst, welke men aan den boeteling bereiden wil. Zij ziet zeer wel in, dat, al is de wet voldaan en het misdrijf door de ondergane straf geboet, daarom de misdadiger uit een streng zedelijk oogpunt nog niet is gerehabiliteerd, maar dat eerst worden kan, wanneer hij zijn berouw en zijne verbetering buiten de gevangenis, door noesten arbeid en zelfopoffering heeft getoond. Deze meening, door haar met groote oprechtheid maar met eene begrijpelijke bitterheid tegen de zoetsappige en oppervlakkige beschouwingen van hare omgeving verdedigd, eindigt met op den man, wanneer hij later teruggekomen is, een diepen indruk te maken. Hij verlaat weder zijn huis, om er later, wanneer hij het huiselijk geluk door daden weder waardig geworden is, voorgoed terug te keeren. Daar het gansche drama uit redeneering bestaat en alleen aan het slot eenige actie voorkomt, zal het, naar ik vrees, op het tooneel weinig voldoen; ik herhaal echter, dat het om het schijnbaar hard en eenigszins droog en ruw geuit gezond verstand, dat erin doorstraalt, ter lezing sterk verdient aanbevolen te worden. Alleen heeft de schrijver de opvatting van de vrouw onnoodig verzwakt, door er haar op te laten smalen, dat de teruggekeerde man nu, volgens de wet, het hoofd zal zijn van de door *haar* opgezette en tot bloei gebrachte zaak, de volle beschikking zal hebben over het door *haar* verdiende geld en het genot van het door *haar* gevestigd krediet. Overigens is er op aanleg en dialoog van dit keurig drama geen aanmerking te maken; de andere personen, die daarin behalve mevrouw Worm voorkomen, zijn weinig meer dan aangekleede argumenten en dienen aldus tot achtergrond van de krachtig geteekende figuur der achtenswaardige vrouw. Of de vertaling juist is, kan ik niet beoordeelen, maar de taal, waarvan Irma zich bedient, is zuiver en vloeiend; slechts één voorbeeld van dames-Nederlandsch vond ik erin, het leelijke ‘ik kan mij begrijpen’, dat een paar malen voorkomt.

In denzelfden gelen omslag, die *Op de terugreis* omhult en die door den uitgever Rössing voor de livrei zijner tooneeluitgaven schijnt gekozen te zijn, gelijk Stemberg vroeger grijze omslagen verkoos, heb

ik drie andere stukjes voor mij liggen, door Dr. J. de Jong uit het fransch vertaald. Het zijn: *Eene gewetenszaak* van Octave Feuillet, *Een critiek geval* van Labiche en Choler, *Dokteres en modemaker* van Berr de Turique. Groote aanwinsten voor het nationaal tooneel acht ik deze stukjes niet, ofschoon ik de vertaling niet anders dan prijzen kan. Maar stukjes als dat van Feuillet, in beschaafden toon geschreven en waarbij alles afhangt van fijn spel, zijn tegenwoordig niet meer in den smaak, wat jammer is; en de beide andere behooren tot een genre, dat misschien meer in den smaak van het publiek vallen zou, maar dat toch eigenlijk niet verdient. De dwaasheid van *Een critiek geval* en de tegenstelling uit het stukje van Berr de Turique mogen een oogenblik doen lachen - men bespeurt spoedig de volslagen onmogelijkheid, waarmede de schrijvers werken.

Het is een goed denkbeeld geweest van den heer Perk, eene nieuwe uitgave te maken van zijne belangrijke studie over Roswitha, die eenige jaren geleden opgenomen werd in het ook door mij met warmte begroet tijdschrift *Het Tooneel*, dat maar één jaargang heeft mogen beleven. De geestelijke zuster uit de abdij van Gandersheim, die in het midden der tiende eeuw gedichten en drama's, althans zekere heiligengeschiedenissen in dramatischen vorm, schreef, te midden van den nacht der middeleeuwen is zulk een wonderlijk verschijnsel, dat bij de eerste ontdekking harer werken, en ook later nog dikwijls, twijfel aan de echtheid daarvan geopperd is. De meeste latere schrijvers over Roswitha en hare werken zijn aanvankelijk onder den indruk van dezen twijfel geweest, maar het is een merkwaardig verschijnsel, dat, hoe nader aan onzen tijd, des te vaster het geloof aan het bestaan der poëtische bruid des Heeren is geworden. In de eerste dagen der letterkundige herleving, in den aanvang der zestiende eeuw, werden de handschriften het eerst ontdekt en uitgegeven door Koenraad Keltis, dien men verdacht heeft de gedichten zelf te hebben vervaardigd, om tegenover de meesterstukken der Italiaansche letterkundige renaissance ter eere van het Duitsche vaderland te kunnen wijzen op eigen letterkundige producten, die den toets van een nauwkeurig onderzoek konden doorstaan. Op het terrein der *supercheries littéraires* zijn wel eens vervalschingen met minder goede bedoelingen gemaakt, zooals Chatterton, Ireland en zooveel anderen zouden kunnen getuigen. Verschillende omstandigheden dwingen echter dat vermoeden te doen varen, als onder andere de latere ontdekking van andere gedichten van Roswitha, lang nadat de manuscripten van Keltis waren uitgegeven, het eigenaardig karakter der poëzie zelf, dat volstrekt niets gemeen heeft met de letterkunde van den aanvang der zestiende eeuw; ook hebben de moderne critici bij vergelijking en onderzoek der handschriften geen enkel blijk van vervalsching of versiering, maar vele bewijzen van echtheid gevonden. Roswitha's gedichten, die de heer Perk in

zijne studie ter zijde laat, zijn van een historisch karakter, handelen over het tijdvak der Otto's in het Duitsche Rijk en beschrijven de geschiedenis van het klooster Gandersheim, maar de dramatische verzen - de tooneelarbeid, gelijk de heer Perk die meent te mogen noemen, - ebben bijna zonder uitzondering de bekeering der zondaren en de offervaardigheid der eerste Christen-martelaren ten doel. Met eene zeldzame naïveteit en eene wonderlijke waarheid van voorstelling schildert de vrome dichteres het leven en bedrijf van gevallen vrouwen, die door tusschenkomst van godvreezende mannen op het goede pad worden teruggebracht; niet minder drastisch beschrijft zij de zedelijke martelingen der eerste martelaressen, door de Romeinsche dwingelanden niet zelden naar de lupinaria verwezen. Men zal zich herinneren, hoeveel aanstoot het Fransche publiek aan de uitwerking van eene dergelijke *donnée* door Corneille in zijne *Théodore* genomen heeft, maar men vergete daarbij twee dingen niet. Vooreerst, dat de smaak van het Fransche hof ten dage van Richelieu vooral in dien zin keurig was, dat menig *sous-entendu* werd genoten, terwijl het ronde woord, dat de zaak zelve noemde, ieders afschuw gaande maakte; en ten tweede, dat, zoo de tooneelstukken van het Gandersheimer nonneke al eene opvoering mogen hebben beleefd, die toch zeker niet geschied is met de tooneelzetting, die ten dage van Corneille de aanschouwelijkheid der opvoering verhoogde. Hoewel ik de vraag van weinig belang acht, als kunnende alleen aanleiding geven tot een onvruchtbaren strijd zonder eenig resultaat, of Roswitha's stukken ooit zijn vertoond geworden, kan ik mij toch niet vereenigen met de bevestigende beantwoording, door den heer Perk daarop gegeven. De tooneelaanwijzingen, hier en daar in de handschriften voorkomende, bewijzen in dit opzicht weinig, daar zij alleen uiting geven aan de gedachte, die de schrijfster zelve zich van eene vertooning had gemaakt. Moesten zij iets meer beteekenen, dan zouden zij kunnen gelden als een gewichtig bewijs tegen de echtheid van dezen tooneelarbeid, want, weinig als we weten van het tooneel uit de tiende eeuw in Duitschland, we weten toch genoeg van den lateren toestand dezer instelling, om met zekerheid te kunnen besluiten, dat er in de tiende eeuw weinig notie van wat wij tooneelschikking noemen, bestond en dat men destijds de middelen niet kende, om bij voorbeeld twee legers op een tooneel slag te laten leveren of de *coups de théâtre* te vertoonen, die nu en dan in Roswitha's dramatische gedichten voorkomen. De non mag zich bij het schrijven dezer stukken door de werking harer phantasie eene vertooning ervan gedacht hebben en die in hare tooneelaanwijzingen hebben op het oog gehad, dat zij werkelijk ze heeft zien of doen opvoeren, geloove men niet; hoogstens zullen ze door de kloosterzusters zijn opgezegd. Over de hoogst naïeve en alleen daarom dikwijls niet obscoene voorstelling en taal moet men zich zoozeer niet verwonderen. Acht eeuwen geleden waren de begrippen omtrent oorbaarheid en welvoeglijkheid geheel

anders dan in onzen tijd, en de stukken van Roswitha zelf bewijzen, dat er onder het personeel der vrouwenkloosters zeer vele nonnekens gevonden werden, die uit een veelbewogen leven daar de wijk hadden gezocht en voor wier ooren men alles zeggen kon.

Moesten wij eene aanmerking maken op de beschouwingen van den heer Perk, die ons een zeer lezenswaardig kort begrip van Roswitha's leven en werken geven, dan zou het deze zijn, dat hij deze dramatische gedichten te veel uit het moderne standpunt beschouwt, vraagt, of zij de regelen der drie eenheden heeft gekend, en de platte vormen en lange bespiegelingen in hare stukken gispt. Ik verlies niet uit het oog, dat hij uitdrukkelijk op het verschil van oordeel en denkbeelden tusschen de tiende en de negentiende eeuwen wijst, maar toch beoordeelt hij dit werk nog te veel naar negentiende-eeuwsche beginselen. Het komt mij voor, dat de zoogenoemde tooneelarbeid van de Gandersheimer non uit een tooneelkundig oogpunt weinig waarde heeft voor onzen tijd, maar, zoodra de laatste twijfel aan de echtheid uit ons gemoed verdwenen is, een rijke schat is, om de zeden, gewoonten en het zedelijk en godsdienstig leven van de tiende eeuw te leeren kennen. De studie van den heer Perk verdient daarom, ter voorbereiding van het zoeken naar die kennis in de bron zelf, ten hoogste gewaardeerd te worden.

Naar aanleiding van mijne bespreking van *De Tooneelspeelkunst te Utrecht,* in de aflevering van Juni 1886, ontving ik van den schrijver een brief, waarin hij, wijzende op de vele moeilijkheden van zijne nasporingen en op de betrekkelijk geringe bijzonderheden, welke die opgeleverd hebben, mijne beoordeeling van het werk niet zeer billijk schijnt te achten; de uitdrukking, dat ik ‘de geschiedenis van het Utrechtsche tooneel nog niet voor geschreven kon houden’, heeft hem vooral onaangenaam getroffen. De betuiging zal wel overbodig zijn, dat ik, het werk beoordeelende, den schrijver geen onaangenaamheden heb willen zeggen, maar wat ik over de leemten in het boek schreef, dat mij niet door volledige archiefstudie voorbereid toescheen, heb ik gemeend en meen ik nog. Gaarne geloof ik, dat de schrijver zich veel moeite getroost heeft, om het weinige te vinden, dat hij in zijn werk heeft bijeengegaard; ik wil ook aannemen, dat het onderzoek der archieven, dat ik mij als vóórstudie voor zulk een boek denk, volgens het oordeel van deskundigen ‘een menschenleven vorderen zou’, maar voor het schrijven eener geschiedenis, waarvoor geen andere bronnen dan archiefstukken bestaan, is dat toch inderdaad noodig. Mijne opmerking had dan ook geen ander doel, dan om te doen gevoelen, dat ook ná het werk van den heer Van Sorgen de geschiedenis van tooneel en tooneelspeelkunst te Utrecht, uit de oorspronkelijke bronnen - de archieven - opgehaald, nog moet geschreven worden.

LUCIUS.

Grieksch en mathesis.

Er wordt tegenwoordig ernstig beraadslaagd over maatregelen om den gang van het allengs veel te snel voortgezweept onderwijs wat te temperen. *De Nederlandsche Spectator* van 27 November ll. bracht ons een schrijven van dr. S.J. Warren, die de gymnasiasten van de mathesis als verplicht leervak wilde bevrijden, terwijl kort daarop een aantal juridische hoogleeraren hetzelfde voorstelden met betrekking tot het Grieksch.

Ik voor mij schafte liefst zoowel het Grieksch af als de mathesis. Of ik dan de groote waarde eener klassieke opvoeding ontken? Och, vriendelijke lezer, mijne minachting voor groote woorden en daverende strijdleuzen is onbegrensd. Ik zeg daarom niet eens, dat ik de groote waarde eener klassieke opleiding zou kunnen toegeven, ook al hechtte ik aan andere opleidingen dezelfde of nog grootere waarde. Evenmin zeg ik, dat het Latijn u voorshands gegund blijft en dubbel-klassiek misschien overdaad is. Neen, met dit alles houd ik mij niet op. Maar ik vraag u op den man af: wat is *klassiek*?

In 't algemeen heeten Latijn en Grieksch ‘de’ klassieke talen. De schoolwet van 1857 bracht - in artikel 1 - tot het meer uitgebreid lager onderwijs ook het onderwijs in de beginselen der kennis van ‘de’ levende talen. Dit ‘de’ was een vergissing; bedoeld werden slechts het Hollandsch, Fransch, Duitsch en Engelsch; want het Italiaansch, Russisch en alle overige levende talen bleven buiten aanmerking. Doch de vrienden van ‘de’ klassieke talen maken met hun ‘de’ heiligen ernst. Grieksch en Latijn zijn ‘de’ klassieke talen, waarvan de kennis u tot een klassiek opgeleid mensch stempelt. Wat is nu echter *klassiek?* Wel, Grieksch en Latijn! Kent gij Grieksch en Latijn, dan zijt gij klassiek; d.i., dan kent gij Grieksch en Latijn.

't Is duidelijk, dat wij er op die manier nooit komen. Ik weet niet, of Heine klassiek was. Maar in het eerste boek zijner *Romantische Schule* zegt hij over ‘klassiek’ en ‘romantisch’ het volgende: ‘*Der Unterschied besteht darin*, *dass die plastischen Gestalten in der antiken Kunst ganz identisch sind mit dem Darzustellenden, mit der Idee*, *die der Künstler darstellen wollte*, *z. B. dass die Irrfahrten des Odysseus gar nichts anders bedeuten als die Irrfahrten des Mannes*, *der ein Sohn des Laertes und Gemahl der Penelopeia war und Odysseus*

hiess; dass ferner der Bacchus, *den wir im* Louvre *sehen*, *nichts anders ist als der anmuthige Sohn der Semele mit der kühnen Wehmuth in den Augen und der heiligen Wollust in den gewölbt weichen Lippen. Anders ist es in der romantischen Kunst; da haben die Irrfahrten eines Ritters noch eine esoterische Bedeutung*, *sie deuten vielleicht auf die Irrfahrten des Lebens überhaupt; der Drache*, *der überwunden wird*, *ist die Sünde; der Mandelbaum*, *der dem Helden aus der Ferne so tröstlich zuduftet*, *das ist die Dreieinigkeit*, *Gott Vater und Gott Sohn und Gott Heiliger Geist, die zugleich eins ausmachen*, *wie Nuss*, *Faser und Kern dieselbe Mandel sind. Wenn Homer die Rüstung eines Helden schildert*, *so ist es eben nichts anders als eine gute Rüstung*, *die so und so viel Ochsen werth ist; wenn aber ein Mönch des Mittelalters in seinem Gedichte die Röcke der Muttergottes beschreibt, so kann man sich darauf verlassen*, *dass er sich unter diesen Röcken eben so viele Tugenden denkt*'.... '*Das ist nun der Character der mittelalterlichen Poesie, die wir die romantische nennen.*'

Volgens deze kenschetsing, - waar ik wel ooren naar heb en die ik, bij gebrek aan beter, maar zal overnemen - is 'klassiek' het tegendeel van 'symbolisch'. Zoo, bij voorbeeld, is het symbolisch, een circulaire met den naam 'teekenplank' te bestempelen of een artikel der Grondwet, waarin iets niet verboden wordt, stelselmatig uit te geven voor een, 't welk dat verbod zeer duidelijk behelst. Klassiek daarentegen is het, de dingen zonder praatjes bij hun naam en dus een kat een kat te noemen.

De vraag is nu slechts, of dit laatste alleen in het Grieksch en Latijn kan gedaan worden en in die talen altijd gedaan werd, b.v. ook door Platoon, dien steunpilaar van het in merg en been zoo symbolisch Christendom? Mij dunkt, menig treurspel van Shakespere is ruim zoo klassiek en Platoon eigenlijk verbazend romantisch. Ik herhaal: Platoon, - want zoo luidde zijn naam toch maar; en niet Plato. Intusschen spreken wij van Berlijn, Londen en Parijs, al heet Berlijn in 't Duitsch *Berlin* of *Hauptstadt der Intelligenz....* en van *Frau* Buchholz; Londen in 't Engelsch *London*; en Parijs in 't Fransch *Paris.* Hoe dit zij, over den noodlottigen invloed, door Platoon geoefend, handelt o.a. Ernst Laas, die het zwak van '*unserm platonisch-romantischen Jahrhundert*' zoo helder inziet(*). Trouwens, ook Xenophoon was geen dupe van Sokrates wijsheid.

Grieksch en Latijn, - dat is eigenlijk de zaak - waren geruimen tijd de talen der geleerden. Wie ze verstond, had slechts een weinig 'symboliek' noodig om zich boven het *profanum vulgus* verheven te

(*) *Idealismus und Positivismus.* I. Berlin, 1879. Bladzij 183, aanteekening 2 (vierde regel v.o. op bladzij 184). Het tweede deel verscheen in 1882. De titel is minder gelukkig. De verbreiding van het Positivisme is, voor zijn aanhangers, zelve een ideaal. Laas bedoelt echter met Idealisme zulke stelsels, die de idealen niet in den geest der menschen zochten, maar ze in een bovenmenschelijke wereld thuis achtten. Dit naar aanleiding eener critiek in het *Literarisches Centralblatt für Deutschland* van 1883, n°. 4.

rekenen. Immers, dit verheven zijn was dikwijls louter symbolisch; en dus zoo onklassiek mogelijk. Het pleizierigste mij bekende geval van dien aard is dat van wijlen W. Stanley Jevons, bij zijn leven hoogleeraar in de logica en in de staathuishoudkunde. Hij was onder meer de uitvinder van '*the logical machine*', eene soort van denk-pianino, die tegenover het titelblad van 's mans *Principles of science* (*Stereotyped edition.* London, 1883) afgebeeld staat en beschreven wordt op bladzij 107 vgg.: 't Is een zegen voor Jevons geweest, dat hij geen Aristophanes onder zijn tijdgenooten had; een nieuwe bewerking van *De wolken*(*), opzettelijk te zijner eer, ware niet licht in de pen gehouden.

Deze Jevons nu was in het Grieksch denkelijk uiterst bedreven en Platoon heeft hij, wat mij aangaat, in den oorspronkelijken tekst genoten. Jammer nochtans, dat hij op bladzij 21 tot de belijdenis zich genoopt ziet: '*My imperfect acquaintance with the German language had prevented me from acquiring a complete knowledge of Beneke's views*'. Ben ik goed ingelicht, dan ontbreekt aan meer Engelsche wijsgeeren kennis van het Duitsch; en uit de dagen van het Spinoza-comité herinner ik mij een Duitsch hoogleeraar in de wijsbegeerte, die te weinig Fransch kende om Renan een brief te durven schrijven.

Aangenomen nu, dat iemand ook uit de beste vertaling geen '*complete knowledge*' van de denkbeelden eens schrijvers bekomen kan, dan blijft het toch de vraag, of, in 't laatst der negentiende eeuw, kennis van het Duitsch niet boven kennis van het Grieksch te verkiezen valt?

Ik hoop van niemand de tegenwerping te hooren, dat wij niet gedwongen zijn te kiezen; dat wij, het eene doende, het andere geenszins behoeven na te laten. Zeker, al is Duitsch beter dan Grieksch, Duitsch *en* Grieksch spant de kroon. Maar zoodoende komen wij nimmer aan een eind. Wie bij Duitsch en Grieksch nog Hebreeuwsch en Arabisch en Syrisch voegt, is alweer beter af. Wie bovendien Sanskriet verstaat, heeft wederom eene kwetsbare plek minder. Wie zich vervolgens in het Chineesch bekwaamt, maakt zijn harnas zwaarder. Wie daarenboven de talen en tongvallen spreekt van alle eilanden in de Stille Zuidzee, is een luidruchtig mensch. Kortom, hoe meer iemand weet, des te krachtiger kan hij zich doen vernemen.

Doch in dezen gedachtengang staat 'géén Grieksch' op eene lijn met 'géén Duitsch', - om bij Jevons te blijven. Onze Graecomanen willen van zulk eene gelijkstelling nochtans ganschelijk niet weten. Zij vinden 'géén Duitsch' een *péché mignon*; 'géén Grieksch' daarentegen eene doodzonde. De Grieken, - ik spreek nu niet van de blauwe Grieken, maar van de klassieke - die klassieke Grieken zijn volgens hen zoo natuurlijk, zoo gezond, zoo eenvoudig, zoo nuchter, zoo.... klassiek.

(*) Ik las ze in de vertaling van *Des Aristophanes Werke* door J.G. Droysen. (*Dritte Auflage.* Leipzig, 1881.)

Is het waar? Is Platoon eenvoudig, nuchter? In den *Phaidoon* beklaagt Sokrates zich, dat Anaxagoras hem was tegengevallen. Hij had gehoopt, van dezen te vernemen: ten eerste, of de aarde vlak is dan wel bol; en daarna, waarom het voor haar het beste is, den vorm te hebben, dien zij heeft(*).

Deze eisch nu leert ons Platoon kennen gelijk hij reilde en zeilde. De gedaante der aarde was hem nog onbekend. Maar het stond bij hem vast, dat hare werkelijke gedaante tevens de beste moest wezen. En die klakkeloos aangenomen doelmatigheid, die onbekookte teleologie spookt nog steeds rond, terwijl zij de ontwikkeling eener echte natuurwetenschap uitermate vertraagde. Platoon's manier van doen besprekend zegt Göring dan ook zeer terecht: '*Dies führt naturgemäss dazu, nach dem vorgefassten Zwecke ein Sein zu konstruiren*, *welches mit dem objektiv erscheinenden Sein wenig gemein hat*'(†). Juist het tegendeel van nuchterheid derhalve; ijdele bespiegeling, die het gebrek aan degelijke kennis poogt te verbloemen. En Aristoteles was in dat opzicht geen haar beter. Ook bij hem is de teleologie schering en inslag; terwijl zijn 'klassieke eenvoud' niet belet, dat snuffelende geleerden nog altoos strijdvragen uit zijne werken opdelven. G. Teichmüller zond eene gansche verzameling van *Aristotelische Forschungen* in het licht(§). Desbelust kunt gij u met hem verdiepen in 't begrip der *parousia* en soortgelijke onuitputtelijkheden, die ik bij voorkeur den theologen overlaat.

Dat zijn de echte geestverwanten van Platoon en van Aristoteles. Zelfs de beginselen eener Zondagswet doet laatstgenoemde hun aan de hand. In zijn geschrift over de staatkunde beweert hij eerst, dat de eeredienst regeeringszaak is(**). Iets verder heet het dan, dat, wijl zwangere vrouwen eene matige lichaamsbeweging noodig hebben, de wetgever haar moet voorschrijven, dagelijks een bezoek te brengen aan de tempels der godheden, onder wier bescherming de geboorte staat(††).

Doch scherts ter zijde. Ik beweer geenszins, dat Platoon en Aristoteles onbeduidende lieden waren. Maar van den anderen kant is het niet aan te hooren, hoe de Grieken in 't algemeen en zij in 't bizonder over het paard worden getild. In ieder geval staat het als een paal boven water, dat hun gedachtengang met den modernen gedachtengang schreeuwt.

Nu erken ik voetstoots ieders recht om van den modernen gedach-

(*) *Platons Werke von* F. Schleiermacher. II. B. III. *Zweite verbesserte Auflage.* Berlin, 1826. Bladzij 90-91.

(†) C. Göring. *System der kritischen Philosophie.* II. Leipzig, 1875. Bladzij 50.

(§) Halle, 1867-1873.

(**) Boek VII, hoofdstuk VII, § 4. (Ik gebruik de vertaling van Dr. C. en Dr. A. Stahr. Stuttgart, 1860.)

(††) Boek VII, hoofdstuk XIV, § 9.

tengang, van hetgeen ik het natuurwetenschappelijk denken zou willen noemen, afkeerig te zijn. Beveelt iemand het Grieksch en sommige Grieken op dien grond aan, dan heeft hij ten minste een grond. Doch hij moet de Grieken niet uitgeven voor de grondleggers van alles; het Grieksch niet voor den sleutel, die ons elke deur ontsluit. Integendeel, menige deur zou nooit geopend zijn, waren wij blijven voortsukkelen in het gareel van vriend Platoon en vriend Aristoteles. Zij leden in bedenkelijke mate aan eenzijdigheid; en moeten dus als volkomen ongeschikt gelden om ons die algemeene beschaving deelachtig te maken, welke als de schoonste vrucht van ‘klassieke studiën’ geroemd wordt.

Waarlijk, geen barbaarsch vooroordeel bestiert mijne pen; maar de innige overtuiging, dat ‘klassiek’ vooroordeel even verwerpelijk is.

De gansche beschaafde wereld, - ook al lezen betrekkelijk weinigen Grieksch - is tot haar ongeluk nog altijd van Platonisme doortrokken. De aanvang der genezing dagteekent eerst van Kant; en dat een hoogleeraar in de logica er rond voor durft uit te komen, dat hij het Duitsch niet behoorlijk machtig is, acht ik een veeg teeken. Over de ‘bovennatuurkunde’ hoort men ook zonder Grieksch meer dan genoeg. De waarde der ervaring werd voor het eerst in de *Kritik der reinen Vernunft* grondig bepleit. Wil iemand nu echter zeggen, dat de richting, die ik afkeur, ook onder de Grieken bestrijders vond, dan weerlegt hij daarmee een ieder, die van ‘de’ Grieksche opvatting spreekt. Beide richtingen wortelen en wortelden in het wezen van 's menschen geest zelf. Ten allen tijde werden er gevonden, die wilden redeneeren zonder te hebben waargenomen; en ten allen tijde werden er gevonden, die daar het doellooze van inzagen. Wij bespreken in moderne talen vraagstukken, die anderen in klassieke, of eigenlijk in oude, talen bespraken. Het geheele denkbeeld toch van klassieke *talen* is verkeerd. Van symboliek kunt gij u gelukkig in alle talen spenen.

Over het Grieksch met kalmte te praten, valt mij volstrekt niet moeilijk. Toen ik het Gymnasium verliet, was ik er niet zwakker in dan de meesten, die ter Hoogeschool gingen; tegenwoordig heet zij Universiteit, - een fraaie naam. Zelfs maak ik geen bezwaar, te erkennen, dat het mij thans spijt, mijn Grieksch niet te hebben bijgehouden. Voor dit leedwezen heb ik echter geen andere redenen dan van geheel persoonlijken aard. Practiseerende geneesheeren heb ik nooit hooren klagen, dat zij van hunne tekortkomingen in het Grieksch last hoegenaamd hadden; en een Fransch medicus schrijft zijn recepten niet eens in het Latijn.

Met de mathesis staat het anders geschapen; die is voor mij een teer punt.

Ik slaap gewoonlijk nogal vast en droom zelden. Maar wanneer ik droom, is het acht van de tien keeren, dat ik ‘klein mathesis’ moet

doen; wat toch te Leiden in mijn tijd, onder professor Verdam en met behulp van den onvolprezen De Vlaam, niet voor heksenwerk doorging. De dorre formules der algebra en de spichtige figuren der meetkunde vervulden mij steeds met schrik. Het speet me geducht. Want mathesis heeft nu eenmaal den roep, ons logisch te leeren denken; en het vooruitzicht, levenslang een warhoofd te zijn, was erg ontmoedigend. Later onderzoek heeft mij echter in dat opzicht gerustgesteld. *Indien* de wiskunde logica vereischt, - en zelfs dit wordt niet algemeen toegestemd - dan staat zij te dien opzichte met alle andere wetenschappen op één lijn en zie ik geen enkele reden, waarom juist hare beoefening voor het logisch denken zoo nuttig zou wezen. Bovendien, hoe kan iets, 't welk logica vereischt en haar dus reeds onderstelt, ons die logica bijbrengen? Neen, de logica behoeven wij evenmin te leeren als het ademhalen of den hartslag. Maar wat de logica verschalkt, zijn onze zwakken, onze neigingen, onze sympathieën en antipathieën. Nu hebben die takken van wetenschap, waar mathesis bij te pas komt, het voordeel, dat zij onze antipathieën en sympathieën weinig of niet opwekken. Naar welke wetten de lichamen vallen; hoe snel de bewegingen der aarde zijn en welk soortelijk gewicht zij heeft; hoe ver de zon van haar verwijderd is; - deze en soortgelijke vraagstukken storen onze zielsrust in geenen deele. Zelfs met de waarheid, dat de aarde rondom de zon wentelt en niet de zon rondom de aarde, is schier iedereen tegenwoordig verzoend. Dadelijk echter wanneer zoo iets als staatkunde aan de orde komt, of wijsbegeerte, of theologie, ontwaken onze sympathieën en antipathieën, onze vooroordeelen, en heeft de logica het niet zelden hard te verantwoorden.

Dit ligt nochtans niet aan die vraagstukken als zoodanig. Het ligt aan bijkomende omstandigheden. En wijl het veel grootere kunst is, den invloed dezer omstandigheden werkdadig te bestrijden, dan zich te bewegen op de gebaande paden, waar haar invloed ons geen parten speelt, behaalt de logica slechts in schijn op wiskundig gebied zulke schoone overwinningen. *A vaincre sans péril, il n'y a pas de gloire.* Op onbetwiste lauweren behoort niemand trotsch te zijn.

Er komt bij, dat de mathesis, gelijk de meesten haar leeren, namelijk als zuivere, niet-toegepaste mathesis, niet zoozeer eene zaak van redeneering is als van aanschouwing. Dit is dermate waar, dat zelfs Descartes, die toch niet licht van ingenomenheid tegen mathematische studiën zal verdacht worden, het erkende. '*Il ne voioit*' - schrijft Baillet - '*il ne voioit rien de moins solide que de s'occuper de nombres tout simples*, *et de figures imaginaires*, *sans porter ses vuës au delà. Il y trouvoit même quelque chose de plus qu'inutile: et il croioit qu'il étoit dangereux de s'appliquer trop serieusement à ces demonstrations superficielles*, *que l'industrie et l'experience fournissent moins souvent que le hazard; et qui sont plûtôt du ressort des yeux et de l'imagi-*

nation que de celuy de l'entendement. Sa maxime étoit que cette application nous desaccoutûme insensiblement de l'usage de nôtre raison, et nous expose à perdre la route que sa lumière nous trace'(*).

Hier krijgen wij van bevoegde zijde nu eens iets anders te hooren dan het gebruikelijk loflied op de wiskunde als bevorderaarster van een logischen gedachtengang. Ik ben dankbaar, dat ik het eerst vernam toen ik 'klein mathesis' achter den rug had; anders zou dit examen, vrees ik, door mij nog minder schitterend afgelegd zijn dan het geval is geweest.

De meetkunde, - om mij tot deze te bepalen, daar het bij haar bizonder duidelijk blijkt - handelt over aanschouwing. De figuren der meetkunde zijn aanschouwelijke dingen. Wij aanschouwen ze echter niet op het papier noch op het schoolbord; want de punten en lijnen, die wij daar teekenen, vallen geenszins onder het begrip *punt* of *lijn* in meetkundigen zin en strekken slechts tot behulp. De figuren der meetkunde zien wij niet door middel der oogen, niet op empirischen trant, maar door aanschouwing *a priori.*

Ook dit, - ik bedoel nu niet den term *a priori*, doch de zaak - hebben wij van Kant geleerd. Vóór hem deed de wiskunde dienst als bewijs, dat er zonder aanschouwing, louter door te denken, wetenschap te bekomen valt. En welk eene wetenschap! Wat zijn de ervaringswetenschappen, vergeleken met de wiskunde? Daar voortdurend twijfel; hier steeds volstrekte zekerheid. Alle theologen en bovennatuurkundige wijsgeeren hadden er schik in. Immers, ook zij redeneerden zonder te aanschouwen en moesten daar nogal eens wat over hooren. Het gewaande voorbeeld der wiskunde was dus koren op hun molen; en boven de ervaringswetenschappen achtten zij zich te goeder trouw hoog verheven. Maar Kant blies hun kaartenhuisje omver. Wel zeker, - sprak hij - de wiskunde heeft zintuigelijke aanschouwing niet noodig en is toch eene wetenschap, ja de meest stellige aller wetenschappen. Zij steunt evenwel, al heeft zij *zintuigelijke* aanschouwing niet noodig, op aanschouwing eener andere soort; zoodat haar bestaan niets hoegenaamd bewijst voor de mogelijkheid van wetenschappen, die zich met geenerlei aanschouwing bezighouden noch kunnen bezighouden, wijl van onze beide aanschouwingsvormen, ruimte en tijd, de eene zoomin als de andere voor haar voorwerp past.

Mais revenons à nos moutons; of nemen wij, indien gij wilt, van schapen afscheid.

De geheele wiskunde arbeidt met aanschouwingen *a priori*; anders uitgedrukt, met aanschouwingen, die niet door middel der zintuigen tot stand komen. Op grond daarvan oordeelde Schopenhauer, dat de meetkunde reeds sedert Eukleides den verkeerden weg ging. '*Wir verlangen die Zurückführung jeder logischen Begründung auf eine anschauliche; sie hingegen ist mit grosser Mühe bestrebt, die ihr*

(*) *La vie de Mr. Des-Cartes.* Paris, MDCXCIII. Bladzij 54-55.

eigenthümliche, überall nahe, *anschauliche Evidenz muthwillig zu verwerfen*, *um ihr eine logische zu substituiren. Wir müssen finden, dass dies ist*, *wie wenn Jemand sich die Beine abschnitte, um mit Krücken zu gehen*'.... enz.(*). Kant was hier de baanbreker. '*Denn erst nachdem wir von diesem grossen Geiste gelernt haben*, *dass die Anschauungen des Raumes und der Zeit von der empirischen gänzlich verschieden*, *von allem Eindruck auf die Sinne gänzlich unabhängig*, *diesen bedingend*, *nicht durch ihn bedingt*, *d.h.* a p r i o r i *sind und daher dem Sinnentruge gar nicht offen stehen*, *erst jetzt können wir einsehen, dass des Eukleides logische Behandlungsart der Mathematik eine unnütze Vorsicht*, *eine Krücke für gesunde Beine ist*'.... enz.(†).

Schopenhauer wil zeggen: in de meetkunde hebt gij te doen met onmiddellijke aanschouwingen, die van zinsbedrog niets te duchten hebben, want gij ontvangt ze niet door middel der zintuigen. Bij uwe empirische aanschouwingen komt logica te pas, want daar kunnen de zintuigen tot dwaling aanleiding geven, b.v. wanneer een rechte stok, die gedeeltelijk in het water steekt, u gebogen schijnt. Doch in de meetkunde staat gij aan zoo iets niet bloot en bezit gij in de aanschouwing, of intuïtie, alles, wat noodig is om de bestaande verhoudingen te ontdekken.

Het spreekt vanzelf, dat ik mij over deze voorstelling der zaak geen oordeel aanmatig en den belangstellenden lezer, den mathematisch ontwikkelden vooral, naar Schopenhauer verwijzen moet om haar nader te zien toelichten. 't Is echter zeker, dat, indien Schopenhauer gelijk mocht hebben en elk logisch betoog bij meetkunde (en mathesis in het algemeen) eigenlijk weelde is, zij voor logische denkoefeningen alle beteekenis mist. Op ééne omstandigheid, die mij voor Schopenhauer schijnt te pleiten, wil ik toch wijzen. Aangenomen, logische bewijsvoering is de kern der mathesis, hoe valt het dan te verklaren, dat zoo menigeen, wien de logica elders even goed of even slecht ten dienste staat als den meesten, juist bij pogingen tot mathematische studie door haar in den steek wordt gelaten? Naar het mij voorkomt, zou het tegendeel moeten gebeuren. Immers, nergens is de logica zoo op haar gemak als in de wiskunde. Zinsbedrog is uitgesloten; sympathie noch antipathie brengt ons van de wijs. Dat het vierkant op de hypothenuse gelijk is aan de som der vierkanten op de beide rechthoekszijden, laat iedereen koel. Ware het grooter, of kleiner, geen sterveling zou er zich om bekommeren. Mij dunkt, lag het wezen der mathesis in de logica, 't moest van goede mathematici wemelen; ja, strikt genomen moest niemand, die geen idioot is, met mathesis moeite hebben. Aangenomen daarentegen, haar wezen ligt in de aanschouwing *a priori*, dan mogen wij ongeschiktheid tot mathesis vergelijken met het missen van gehoor voor muziek of het niet hebben van oog voor

(*) *Die Welt als Wille und Vorstellung.* Boek I, § 15.

(†) Iets verder in dezelfde §. Zie ook hoofdstuk 13 van de *Ergänzungen* en *Ueber die vierfache Wurzel,* enz., hoofdstuk 6.

kleuren; gebreken, die den patient niet beletten, logisch te denken, maar hem slechts eene bepaalde groep van aanschouwingen onthouden. Daar heeft zijne logica dan natuurlijk geen vat op.

Doch of Schopenhauer zich bedriegt of niet, is mij voor mijn doel onverschillig. Want ook al bedriegt hij zich en al moeten de mathematische waarheden dus logisch bewezen worden, het feit blijft bestaan, dat die bewijsvoering nergens zoo weinig struikelblokken ontmoet. En juist dit maakt, m.i., de mathesis allerminst geschikt om onze logische kracht te stalen.

Bescheiden geef ik dus in overweging, eindelijk eens met de sleur te breken en de Nederlandsche jongelieden, hier bedoeld, van mathesis en ‘de klassieke talen’ te verlossen, tenzij hun toekomstig beroep dit verbiedt of zij zich uit neiging in die vakken wenschen te bekwamen. Lettende op den zeer verschillenden aanleg, dien wij mee ter wereld brengen, kan ik het scheren van allen over een kam onmogelijk voor de ware methode houden.

7 December '86.
Dr. H.J. BETZ.

De Magdalenavraag.

Magdalena, Evangelisch jaarboekje onder redactie van H. Pierson, W. v.d. Bergh en J. Esser Jr., 1885-1886.

III.

Maria Magdalena, de boetvaardige zondares, wortelt geheel en al in Christelijke aarde. Zij is eene vrucht der Christelijke levens- en wereldopvatting en buiten deze moeilijk denkbaar. Althans in de classieke oudheid was voor het door haar belichaamd type geene plaats. De zonen en dochteren van het in zoovele opzichten bevoorrechte Hellas schiepen behagen in het bekoorlijke der levensvreugde en van het levensgenot, maar een moreel gebod kenden zij niet. Integendeel, de voldoening aan den lust der zinnen werd door hen in overeenstemming met de wetten der natuur geacht en aan haar gaven zij zich ongedwongen en in volle vrijheid over. En zij konden zich daarbij op het voorbeeld der bewoners van den Olympos beroepen, die in de toepassing der leer: ‘genot is deugd’, het meesterschap bezaten. Hunne goden verkeerden met den mensch, maar, hoewel aan dezen het karakter der onsterfelijkheid toegekend was, deelden zij toch de hartstochten en zwakheden met de gewone stervelingen. De Grieksche dienares der vrije liefde stond onder de hoede der godin Aphrodite. Deze wist niet, wat gewetenswroeging beteekende. Om de wereld van het bovenzinnelijke bekommerde de maatschappij zich niet; zij trok hoogstens de aandacht van enkele wijzen, die voor het onverklaarbare eene opheldering zochten. Plato veroorloofde in zijne ideaal gezinde republiek de pederastie; hij verlangde het dooden van zulke kinderen, die de sterkte van het menschelijk geslacht konden verminderen. Zijn eenig gezichtspunt daarbij was het staatsbelang. Aristoteles had tegen de vruchtafdrijving niets aan te merken en wenschte, dat aan elke familie slechts een van te voren bepaald aantal kinderen veroorloofd zou worden. Socrates vond den omgang tusschen jongelingen en dienaressen der vrije liefde aanbevelenswaard en ging zelf naar Theodota, om haar te wijzen, door welke middelen zij de mannen het best in hare netten kon verstrikken. Dat deze Theodota evenzeer eene onsterfelijke ziel bezat, kwam

hem niet in de gedachte; over de waarde van den mensch en de algemeene menschenliefde werd niet gesproken en nog minder in zedelijken zin nagedacht. Het aangename en het nuttige werden voldoende geacht.

Anders was de opvatting van het Christendom. De Christen richtte in de eerste plaats den blik naar den Hemel; de levensvreugde en het levensgenot hadden voor hem het bekoorlijke verloren en de voldoening aan den zinnelijken lust stond voor hem in lijnrechten strijd met het moreel gebod. Het levensdoel werd: verlangen naar het hemelsche, naar gemeenschap der heiligen, naar een eeuwig leven, en de waarde van het menschelijk leven werd voortaan naar dien maatstaf gemeten. Tweestrijd vervulde dientengevolge 's menschen gemoed; levenslust hield hem gebonden aan de aarde en hemelsch verlangen voerde hem naar omhoog tot meer verheven sferen. Tegenover de zonde der wereld stond het streven, om door omkeer, boete en berouw den Hemel te winnen. De belichaming van dien toestand is Maria Magdalena. Zij vormt den overgang van het heidendom tot het Christendom. In haar is de leidende gedachte der Christelijke heils- en genadeleer nedergelegd. Het heidensch verleden en de Christelijke Maria zijn in haar saamgesmolten. Algemeen uitgedrukt, lost zich het Magdalena-probleem in deze stelling op: de mensch en in dit geval elke vrouw bezit de kiem van het goede, heeft eene goddelijke vonk in zich, die zij in het gewoel der wereld dikwijls verliest, begraaft of laat sluimeren; van dit verlies wordt zij zich plotseling bewust en zij zoekt nu zoolang, totdat zij het kleinood vindt; maar dit vinden is niet mogelijk zonder moeite, kastijding en offer. De grondtrek is optimistisch, de kleur sterk pessimistisch. Overal wordt aan de verdwaalden toegeroepen, toch niet te vertwijfelen, toch niet zichzelf te vernietigen, maar den weg der redding in te slaan en naar den palm van het Magdalenadom te grijpen. En hiertoe biedt de Christelijke liefde de hand.

Het spreekt wel vanzelf, dat de samensmelting van twee zóó groote contrasten in de figuur van Maria Magdalena deze tot een lievelingsthema der beeldende kunst gemaakt heeft, en van haar is ook op dit gebied veel te leeren. Het beeld der Maria, der vlekkelooze, kon alleen vertolkt worden door een verheven idealisme; Maria Magdalena, het zondig kind der wereld, moest de voorstelling van een krachtig realisme bevorderen. Wel was het mogelijk, dat zij door in- en omkeer, door den graad der boete gelouterd de aarde verliet en den Hemel naderde, maar den toestand der Moeder Gods kon zij nooit bereiken. Steeds moest het aardsche haar bijblijven, anders had zij geene Magdalena kunnen wezen. Daar de weg van de aarde tot den Hemel, van het ontwaakte bewustzijn der zonde tot hare geheele overwinning of, om met Dante te spreken, van de hel door het vagevuur naar het paradijs lang is en verschillende trappen van ontwikkeling toelaat, ligt het voor

de hand, dat het Magdalenakarakter menigvuldigheid ten opzichte der opvatting vertoont. Die menigvuldigheid is tot vier ontwikkelingstrappen terug te brengen, nl.: 1°. het zich bewust worden der zonde of der zelfkennis; 2°. berouw en het heftig verlangen naar beterschap; 3°. boete en kastijding, en 4°. verzoening, in- en uitwendige rust, volkomen vrede des gemoeds, onderworpenheid.

De eerste toestand is weer te vinden in de beroemde, door velen nog aan Correggio toegeschreven 'boetende Magdalena' der schilderijenverzameling te Dresden. Dit werk is nog geen treurspel, maar uitsluitend eene liefelijke idylle. Het gelaat der schoone zondares spreekt van de neiging, om het leven te genieten, en van de vreugde, die dat genot opwekt. Slechts enkele trekken verraden, dat bij de aandachtige lezing der H. Schrift het bewustzijn der zonde begint te ontwaken.

De tweede toestand is uitgedrukt door de 'boetende Magdalena' van Batoni, door de 'Magdalena' van Adriaan van der Werff, door de 'Magdalena' van Rubens en door de 'Magdalena' van Franzescini. De laatstgenoemde schilderde de Magdalena in gezelschap van meerdere vrouwen, die blijkbaar de overtuiging van schuld bij haar gevestigd hebben. Zij heeft den spiegel - het symbool der ijdelheid - gebroken, een paarlenhalssnoer met geweld vanééngereten, de haren van allen tooi bevrijd en staart met een betraand oog en met een van smart halfgeopenden mond naar de haar aangewezen richting, vanwaar zij oogenschijnlijk den Heiland verwacht.

De derde toestand is door een leerling van Correggio, door Cordi da Cigoli in vorm gebracht. Hierin is de kastijding met voorliefde behandeld.

Den vierden toestand eindelijk geeft Ribera te aanschouwen in zijn beroemd stuk te Dresden, dat ten onrechte in later dagen den naam 'Maria van Egypte' ontving. Alleen het vochtig oog met de diepliggende kringen verraadt den strijd, dien het haar gekost heeft, om tot den vrede te geraken.

Maar genoeg hierover. Wie de vertolking der Magdalenagedachte in de kunst verder wil vervolgen, kan zonder de geringste moeite het aantal voorbeelden zelf aanvullen.

Het behoeft geen betoog, dat de 'redding der zielen' in nauw verband staat met de levens- en wereldbeschouwing van den Christen. Zonder de eeuwige waarde en de eeuwige bestemming van elke menschelijke ziel is hare beteekenis vrij problematisch en moet zij dat zijn. Reeds uit den aard der zaak deinst de ons allen als het ware aangeboren aristocratie terug van elke onnoodige aanraking met het zoogenaamde uitvaagsel der maatschappij. Dat gevoel is moeilijk anders te overwinnen dan door de voortdurende herinnering aan de gelijkheid van alle zondaren en verlosten voor God. En daartoe is onmisbaar: de ontwikkeling van een zeer hoogen graad van moreele barmhartigheid. Nu is het waar, dat medelijden, welwillendheid en barmhartig-

heid ook door het Boeddhisme geleerd worden, maar zij zijn in deze leer niet plichten van den mensch tegenover den mensch. Er is bij de Boeddhisten meer sprake van algemeene wezensliefde en niet van algemeene menschenliefde; de beweeggrond is slechts: de algemeene ellende des levens zooveel mogelijk te lenigen en te verminderen, en niet: het welzijn van den naaste, van den enkelen mensch, van de individualiteit positief te bevorderen en te behartigen. Waar dat door de ontfermende liefde geschiedt, daar geschiedt dat met de hoop op wedergeboorte. Godsdienstig beschouwd, is deze geheel onafhankelijk van het van buiten leeren van hetgeen de leer voorschrijft; zij zal eerst dan zich in het leven openbaren, indien niet meer aan regelen en voorschriften gedacht behoeft te worden, omdat de inhoud van den godsdienst tot de tweede natuur geworden en met hart en hoofd saamgesmolten is. De kunst der ontfermende liefde ligt alzoo in hoofdzaak hierin, den godsdienst tot eigendom van den enkelen mensch te maken, waarmede hij zich solidair verbonden voelt, waarvan hij zich niet meer kan scheiden. Dat veronderstelt bij den leeraar en wegwijzer: beheersching der paedagogie en der psychologie. Slechts een paedagoog en psycholoog is in staat, met gunstig gevolg de redding der zielen te ondernemen.

Er was tot nog toe sprake van de methode; er is verder door mij gewezen op de voorstelling omtrent de Magdalena in het algemeen en omtrent haar toestand van volkomen verlies der zelfbeheersching, der wilskracht en van den arbeidslust meer in het bijzonder; er is eindelijk door mij aan herinnerd, dat de organisatie bij de redding de grootste rol speelt en dat in dit opzicht eene gesloten corporatie de voorkeur verdient. Het zij mij nu nog vergund, ter nadere bevestiging van het gezegde op de ontwikkeling der Magdalena-quaestie en op de inrichting der opvoedingshuizen voor Magdalena's te wijzen. Dat is niet mogelijk, zonder met een enkel woord het Magdalena-werk der Katholieken te bespreken. Zij hebben de oudste rechten; zij bezitten de gave, zich voortdurend te verjongen; zij wisten zich te onttrekken aan de prostitutiebeweging, die met het Christendom niets gemeen heeft. De Maria-Magdalena-voorstelling, gelijk zij aan het hoofd van deze afdeeling geplaatst is, kan als de onwillekeurige inleiding daartoe beschouwd worden.

Bekend is, dat broeder Stephan in het begin der 13de eeuw den Magdalena-arbeid in Duitschland organiseerde. De regelen van den H. Augustinus dienden tot richtsnoer en de inrichting van het nonnenklooster der Witte vrouwen te Rome, S. Mariae Magdalenae de Poenitentia, werd tot voorbeeld gekozen. De arbeid der Witte vrouwen dateert uit de eerste helft der 13de eeuw. Paus Gregorius IX bekrachtigde de statuten van broeder Stephan's congregatie in 1227.

Bekend is, dat de H. Borromeüs, Aartsbisschop van Milaan, in de eerste helft der 16de eeuw een klooster aanwees, om verwaarloosden en gevallenen te helpen en te redden, en met den naam: ‘Huis van bijstand’ voorzag. Eene vrome dame had kort te voren voor dit

doel eene bijzondere stichting in het leven geroepen en de kosten van onderhoud uit eigen middelen gedekt.

Bekend is, dat de H. Ignatius in de 16de eeuw een asyl voor Magdalena's stichtte en op eene organisatie van den reddingsarbeid aandrong.

De 17de eeuw was voor het eigenlijk reddingswerk de vruchtbaarste. Een burger van Parijs opende de reeks van nieuwe stichtingen met ‘la maison des Madelonettes’; Madame De Pollalion opende ‘het huis der Zusteren van de Providentie’; Madame De Miramion riep ‘l'asyl de la Pitié’ in het leven, Madame De Combé de congregatie ‘des soeurs du bon Pasteur’, die zich over geheel Frankrijk verbreidde; Elizabeth de Raufain, eene der verdienstelijkste vrouwen, nam in 1623 20 gevallenen bij zich op en stichtte in haar belang: ‘la congrégation de Nôtre Dame du refuge’ in Nancy, die in vele Fransche steden ingang vond en in 1634 door Paus Urbanus VIII officieel als orde erkend en bevestigd werd. Voor deze weldadige instellingen bleef de regel des H. Augustinus in kracht, behoudens eenige wijzigingen uit de statuten des H. Ignatius. De middelen voor het onderhoud leverde in de eerste plaats de arbeid der Magdalena's, dan een matig kostgeld van hen, die in staat waren te betalen en milde bijdragen en legaten. Voor vier categorieën was in deze huizen plaats, nl.: 1o. voor het nog onschuldig kind, dat in eene gevaarlijke omgeving leefde; 2o. voor het verwaarloosde meisje; 3o. voor de boetvaardige zondares, en 4o. voor de bekeerde en berouwvolle zondares, die haar leven duurzaam beterde en den strengen regel der Karmelieter nonnen aannam, zonder natuurlijk ooit ordezuster te kunnen worden. De betrekking der zusteren tot de boetvaardigen bleef steeds binnen de grenzen der ontfermende liefde en werd nooit vriendschap.

Bijzondere verdiensten op het gebied der redding bezit Pater Eudes uit Mezeraï in Normandië, die de woorden van Magdalène Lamy bevestigde, nl.: dat het niet verdienstelijk is, den geheelen dag in de kerk te zitten of te bidden, maar dat het er vóór alle dingen op aankomt, te denken aan en te handelen voor de arme gevallenen, opdat zij eene toevlucht vinden. Aan de drie geloften van den H. Frans van Sales voegde hij eene vierde toe: de verplichting, om voor het zieleheil der boetvaardigen te werken en te leven. Volgens hem waren de oorzaken van het zedenbederf: de sociale ellende of de nood, het slechte voorbeeld, het gebrek aan toezicht en tucht en de booze driften en hartstochten. Deze stonden in gelijke mate de bekeering in den weg en vernietigden de goede kiemen. Die vernietiging werd zichtbaar door het gebrek aan wilskracht, aan zelfbeheersching en aan volharding. Daarin verandering te brengen, vermag de godsdienst, mits deze naast de liefde de tucht op den voorgrond plaatst en boven het spreken den arbeid stelt; mits deze menschkundig te werk gaat en noch te veel, noch velerlei aanbiedt, want de hoofdzaak is, dat het gebodene ook werkelijk verteerd wordt en de patiënten werkelijk sterkt.

In 1641 ontstond onder leiding van Pater Eudes het eerste toevluchtshuis.

Pater Eudes bemerkte zeer spoedig, dat het minder moeite kostte, de gevallenen te regeeren dan de directie. Margareta Morin was aan het hoofd geplaatst, omdat zij verscheidene goede eigenschappen bezat, de eerste jeugd achter zich had en een aardig sommetje voor de inrichting offerde. Zij leidde uit hare bereidwilligheid, om geld te geven, het recht af, om onbeperkt te mogen heerschen, en toen dat niet ging, verliet zij heimelijk met de medehelpsters de inrichting, om hare onmisbaarheid te bewijzen en om Pater Eudes in verlegenheid te brengen. Pater Eudes zag onmiddellijk in, dat het wereldlijk karakter der directie een nadeel was, en zocht zijn werk van zulke verrassingen geheel en al onafhankelijk te maken. In 1844 werd daartoe, onder leiding der eerwaarde moeder Patin, gesteund door Renata de Taillefer, Maria Herson, de zusters De Gouville en de weduwe Boisdavid met dochter en nicht, te Caën eene bijzondere congregatie gesticht, die in het noorden en westen van Frankrijk wortel schoot en tot in het begin van deze eeuw over 11 huizen beschikte, waarvan het huis Michaël te Parijs de meeste beteekenis bezat.

Het was aan de Katholieke Kerk niet ontgaan, dat de ijver op het gebied der redding groot was, dat allen van dezelfde gedachte uitgingen en dat allen op Christelijken grondslag stonden, maar dat de eenheid ontbrak en de krachten op deze wijze versnipperd werden. Hoofdzakelijk hadden tot in 1835 aan dezen arbeid deelgenomen: Onze Lieve Vrouw der Christelijke liefde, Onze Lieve Vrouw van de Toevlucht en de Congregatie du bon Pasteur. In 1835 verleende Paus Gregorius XVI eene breve, waarin de ‘Dochteren der zalige Jonkvrouw Maria van de Liefde des Goeden Herders’, staande onder het voor allen gemeenzame moederhuis te Angers, met de zending belast werden, te werken onder de kinderen, de verwaarloosden, de gevallenen, de weezen; te bekeeren, te onderwijzen en te redden, wat verloren is. Daarmede was de eenheid voor de verdere organisatie verkregen. Het moederhuis te Angers was oorspronkelijk in 1692 als eene bijzondere stichting in het leven geroepen en werd in het begin van deze eeuw door de Gravin De la Potherie de Neuville met ruime middelen voorzien. De leiding aanvaardde de eerwaarde moeder Maria St. Euphrasia Pelletier met vijf zusteren uit het ‘huis van Eudes’ te Tours in 1829 en zij was de aangewezen persoon, om de Orde te organiseeren. In 17 jaren nam de Orde niet minder dan 41 kloosters onder hare hoede en breidde zij hare werkzaamheid over de geheele aarde uit. Elk klooster bestaat uit twee van elkander gescheiden vleugels, waarvan één door de zusteren en één door de aan hare zending toevertrouwden bewoond wordt(*). Tusschen beide is slechts één verbindingsdeur aangebracht,

(*) De kerk ligt in het midden en is toegankelijk voor alle geloovigen, die echter in de kerk noch met de zusters, noch met de verpleegden samentreffen, die zelfs geen van beiden kunnen zien.

waarvan uitsluitend de eerwaarde moeder den sleutel bezit. Alleen die zusteren overschrijden den drempel der zendingsafdeeling, die eene bepaalde haar door de eerwaarde moeder opgedragen taak onder de gevallenen en boetvaardigen te vervullen hebben. De zusteren dragen een wit Ordekleed van wol; haar sieraad is het zilveren hart van Jezus met het beeld der H. jonkvrouw en het kind Jezus tusschen lelie en olijftak. Over het witte gewaad met den witten rozenkrans aan het aanvankelijk witte, nu blauwe gordelsnoer wordt een zwarte sluier als een symbool der scheiding van de wereld aangelegd. Belast met de taak der opvoeding, wordt, gelijk vanzelf spreekt, op beschaving in het klooster groote prijs gesteld en die beschaving is overal zichtbaar en nauw met den Christelijken geest verbonden. De Orde heeft in Nederland vestigingen te Leiderdorp, te Haarlem en te Almeloo, en haar werk draagt een eigenaardig karakter.

Mag ik den lezer verzoeken, mij te volgen naar het klooster der Orde te Munster in Westfalen?

Dit klooster herbergt 180-200 leerlingen, waarvan 42 tot den rang van boetvaardigen opgeklommen zijn. Deze leerlingen zijn in twee klassen verdeeld, waarvan tijdens mijne aanwezigheid 86 in de eerste en 104 in de tweede vertoefden. Jaarlijks kunnen ca. 50-60 gevallenen en verwaarloosden, of liever leerlingen, geplaatst worden, die minstens 2 jaren blijven en voor zoover dat mogelijk is, een gering kostgeld te betalen hebben. De boetvaardigen zijn van elke geldelijke bijdrage verschoond, deelen lief en leed met de gevallenen, werken, spelen, slapen en leven in dezelfde ruimten, maken van hare meerdere kennis en ondervinding gebruik, om de gevallenen te onderwijzen, bij den arbeid behulpzaam te zijn. Zij houden toezicht. Zij leggen jaarlijks vrijwillig de gelofte af, nog één jaar te willen blijven, en ik trof er, die 8, ja, zelfs een paar, die 30 jaren in het klooster vertoefd hadden. Zij zijn ten opzichte der kleeding van de gevallenen onderscheiden en worden te recht als een steun der zusteren beschouwd, die door hare aanwezigheid in staat zijn, de talrijke schaar zonder veel moeite te leiden. Bij de plaatsing in de klassen wordt erop gelet, dat de meisjes uit dezelfde stad of uit denzelfden kring van elk onderling verkeer gescheiden blijven. Het onderwijs omvat: lezen, schrijven, zingen, godsdienst, fijne en grove handwerken, en de opleiding heeft ten doel, de meisjes voor den dienenden stand en den industrieelen huisarbeid bekwaam te maken. Gedurende den arbeid leest eene zuster voor, meestal godsdienstige geschriften, en veelal geschiedt dat, ter scherping van de opmerkzaamheid, bij tusschenpoozen in den vorm van vraag en antwoord. Van tijd tot tijd wordt het gelezene herhaald, om aan de zuster de overtuiging te schenken, dat de inhoud begrepen en vast in het geheugen geprent is. De luchtige en zeer goed ingerichte slaapzalen omvatten 17-30 personen en zijn 's nachts meestal verlicht, om het toezicht te vergemakkelijken. Één à twee zusters betrekken cellen naast de zalen, die

door eene opening in den muur den blik in de zalen toelaten. De boetvaardigen zijn onder de gevallenen verdeeld en voor de orde, enz. verantwoordelijk. Te 6 ure 's morgens staan allen op, bezorgen de bedden en de zalen en bezoeken de H. Mis met de godsdienstoefening. Daarna wordt een krachtig ontbijt, bestaande uit koffie en voortreffelijk in het klooster gebakken brood, ingenomen. Te 10 ure wacht allen een vesperbrood met ooft; te kwart voor 12 uur een eenvoudig, maar voedzaam en gezond middagmaal; te 4 ure, evenals 's morgens, een vesperbrood met ooft en te 6 à 7 ure een avondbrood. Aan melk, voedzame groenten en ooft heerscht overvloed. Gedurende den arbeid is stilzwijgen voorschrift. Dit is uit den aard der zaak het moeilijkst van allen te handhaven. In de luchtige en vriendelijke arbeidszalen nemen de meisjes langs den muur achter elkander plaats, terwijl groote mutsen het onmogelijk maken, verstaanbaar met elkander te spreken, zonder het hoofd geheel om te wenden. Ook zijn de boetvaardigen onder de meisjes verdeeld. Dat het stilzwijgen bewaard blijft, waag ik niet te getuigen. Veel werk wordt van fijne handwerken, tapisserieën, confectie en handschoenwerk gemaakt, waarvan de opbrengst een groot deel der kosten van onderhoud dekt. De keuken wordt door geen der meisjes bezorgd; de Orderegel verbiedt dat.

Ook krijgen de meisjes bij het verlaten van het klooster een uitzet mede.

Een goed stelsel van opvoeding ziet niet over het hoofd, dat er evengoed een dieet voor het lichaam als een dieet voor den geest en een dieet voor den arbeid der ziel toegepast moet worden, zal de mensch in werkelijkheid van gezondheid kunnen spreken. In het verband tusschen deze drie ligt het geheim der opvoeding, en dat geheim op te lossen, is de taak van den paedagoog en psycholoog. Een eerste vereischte daartoe is de afwisseling van den aard en het karakter des arbeids, de afwisseling tusschen ernst en scherts, de afwisseling in de wijze van bezighouden des geestes en des lichaams. Het klooster laat werken, maar bedenkt, dat de meisjes zich eerst aan den geregelden arbeid moeten wennen en overlading ook op dit gebied schaadt. Het klooster laat hen spelen en in het spel zijn zij vrij; steeds weder, gelijk de kinderen, op nieuwe spelen opmerkzaam gemaakt, steeds opnieuw opgewekt, om al spelende de aantrekkelijkheid te leeren kennen van het onschuldig, kinderlijk genot. De meesten zijn nooit in den waren zin des woords kind geweest; zij hebben evenmin ooit eene bepaalde levens- en wereldbeschouwing in zich opgenomen, die tegenovergesteld is aan die der zinnelijke wereld, maar bij allen ernst ook de vroolijkheid liefheeft en een eenvoudig vermaak in de uren der rust en uitspanning gaarne in hare omgeving welkom heet. Het is waar, de deuren worden achter de boetelingen gesloten en zoolang zij in het klooster vertoeven, staan zij buiten de wereld, kunnen zij niet de traagheid, de ijdelheid, den zinnelijken lust huldigen, moeten zij gehoorzamen en zich oefenen

in geduld, maar het klooster is een huis ter opvoeding en de opvoeding verlangt, dat met alle behoeften van de menschelijke natuur gerekend wordt, en die behoeften zijn niet allen van godsdienstigen aard. Het is waar, velen moeten, teruggekeerd in de maatschappij, opnieuw eene crisis doormaken en vallen daarbij, maar meer dan de helft onderhoudt de verbinding met het klooster en tracht althans de wereld van eene andere, van eene betere zijde op te vatten. In het klooster wordt het dragen van een bont mutsje als eene straf beschouwd, waarvoor angst bestaat; eene flinke terechtwijzing en eenzame opsluiting vullen dit strafregister aan. Waarborgen voor een gunstig resultaat kunnen natuurlijk niet aangeboden worden. Één ding echter is in hooge mate voorhanden, nl. eerbied voor de zusteren. Dat zoovele jonkvrouwen, waaronder velen van hoogen stand, met vermogen, in het bezit van eene uitstekende opvoeding en niet zelden tevens uit- en inwendig toegerust met eigenschappen, die haar in de wereld eene aangename en genotrijke stelling in de maatschappij zouden verzekeren, zich wijden aan den dienst des Heilands, zich losmaken van de geneugten des levens en zich met zelfverloochening aan de redding van gevallenen en verwaarloosden wijden, boezemt dezen eerbied in. Meer nog dan de diakones, die in het leven terug kan keeren en waarvan velen later nog een huwelijk aangaan of nog ten deele met hare gedachten in de wereld staan, wordt de kloosterzuster vereerd en, indien zij alle aantrekkelijkheden der dochteren Eva's bezit, bewonderd. Deze eerbied is naast de tucht het voornaamste middel, om op de leerlingen te werken. De macht van het voorbeeld is ontzaglijk groot. Te Munster zijn 50-70 zusteren aan het klooster verbonden; zij staan onder ‘clausur’, dus buiten de wereld, en wanneer het bisschoppelijk generaal-vicariaat ook bij wijze van uitzondering, met werkelijk buitengewone liberaliteit, den toegang ontsluit, dan geschiedt dat niet, om het kloosterleven der zusteren aan eene openbare bespreking bloot te stellen. Daarom bepaal ik mij tot de aanstipping der eigenlijke zendingsinrichting, die den toets der critiek in elk opzicht kan doorstaan en ook van sociaal-economisch standpunt de aandacht verdient.

Een eenigszins ander karakter draagt ‘Christi-Hilf’ te Dusseldorp, dat door de zusteren van het Heilige Kruis (Luik) geleid wordt, die ten getale van 12 over ca. 80 verwaarloosden en gevallenen gesteld zijn. De patiënten hebben den leeftijd van 15-21 jaren bereikt en vinden minstens 2 à 3, en hoogstens 6 jaren een onderkomen. Het kostgeld is op fl. 90 per jaar bepaald, maar wordt zelden voldaan, daar de ouders niet over voldoende middelen beschikken. Dientengevolge moet de arbeid der patiënten en hoofdzakelijk der zusteren in de behoeften voorzien en wanneer de opbrengst niet toereikende is, komen vrijwillige bijdragen in aanmerking. De meisjes worden opgeleid voor den dienstbodenstand en voor den industrieelen huisarbeid, al naar gelang van gave, krachten, stand en wensch. De ervaring leert, dat

er geruime tijd vereischt wordt, alvorens de verwaarloosde opvoeding van voorheen verbeterd is, en dit veroorzaakt, dat de arbeidsverdiensten, al naar gelang van de meerdere of mindere wisseling van personeel, verschillen. Het onderwijs in het schrijven en lezen heeft door de consequente toepassing van den algemeenen schoolplicht elke beteekenis verloren, zoodat de krachten op de kennis en uitoefening van den godsdienst en op de behartiging van den economischen arbeid geconcentreerd kunnen worden. De godsdienstoefening is vrij, daar ‘godsdienst niet door dwang eigendom van den mensch wordt’. Het voorbeeld echter werkt in dit opzicht bij uitstek gunstig, zoodat over onverschilligheid en nalatigheid nooit te klagen viel. Bij het verlaten van het huis krijgt elk meisje een uitzet, bestaande uit twee volledige kostumes met toebehooren; ook worden gedurende het eerste dienstjaar alle behoeften, wat kleeding betreft, door de inrichting vervuld. Daarvoor staat het meisje haar loon van het eerste dienstjaar af ter verrekening der voor haar gemaakte uitgaven. De inrichting berekent alleen de kosten van het goed en niet die van den arbeid, geeft rekenschap en verantwoording daarover aan het meisje en kan niet over de toepassing van dit stelsel klagen. Den vrijen Zondag brengen alle meisjes, die in en nabij Dusseldorp geplaatst zijn, in de inrichting door, die voor allen bijna levenslang een tehuis is. De zusteren zorgen voor plaatsing; komen klachten in, zoo onderzoekt de eerwaarde moeder deze ter plaatse en spreekt recht zonder aanzien der persoon. Menigmaal is het voorgekomen, dat de schuld bij de familie lag, en dan bespeurt het meisje, dat de inrichting niemand ontziet en aan het bezit of de bevoorrechte standen geen voorrang toekent. Dat verhoogt het prestige der inrichting in niet geringe mate. De indeeling van den dag wijkt niet voor die der andere instellingen van dien aard. Bij de voeding wordt echter sterk met vleesch gerekend en daarvoor naar de lichamelijke zwakte der patiënten verwezen. De meisjes slapen in zalen voor 14 personen; de zalen worden 's nachts verlicht en staan onder toezicht van eene zuster. Dit stelsel leverde tot nog toe geene ongunstige resultaten en geniet bij alle zusteren de voorkeur boven de eenzame opsluiting des nachts, gelijk deze in de asylen in gebruik is. Onderwijs en opleiding geven de zusteren; gedurende den arbeid is stilzwijgen voorschrift; elk uur wordt de onderwijzende zuster afgelost. Veel wordt gedaan voor de kinderlijke spelen, waaraan de zusteren deelnemen. Als bewijs van vertrouwen mogen enkelen, die zich goed gedragen hebben, de zusteren bij wezen in de stad of ter verrichting van boodschappen begeleiden.

Het standpunt der zusteren is dit: de basis van elke opvoeding is vertrouwen; de middelen zijn liefde, geduld, verhoeding van het kwaad, eigen voorbeeld, zedelijke tucht, arbeid, sterking der wilskracht en volharding. De autoriteit berust geheel en al in de paedagogische behandeling. De regelen van het huis moeten eenvoudig, maar streng zijn en voor allen, ook tegenover de zusteren, onvoorwaardelijk gehand-

haafd worden. De zuster moet het voorbeeld geven in den deemoed, in de bescheidenheid, in de vroomheid, in de liefde en bij den arbeid. Een ernstig woord van haar moet, dank zij den geest van het huis, gehoorzaamheid ten gevolge hebben; hare wijze van handelen moet onwillekeurig tot navolging aansporen en dat is mogelijk, zoolang zij waar en natuurlijk is. Niet de zonde en de zondigheid der natuur treden ter bestrijding op den voorgrond, maar onze zwakheid, onze afdwaling, onze verwildering, onze behoefte aan steun, ons gebrek aan karakter, onze verwaarloosde opvoeding en onze onbekendheid met de barmhartige liefde van het Christendom verdienen de onafgebroken opmerkzaamheid. Drie gebreken moeten onvoorwaardelijk uitgeroeid worden, nl.: de huichelarij, de leugen en de luiheid. 'Wie liegt, is tot alles in staat.' Wil men nu gevallenen en verwaarloosden helpen, dan bestrijde men hare grove gebreken, dan wekke men den zin voor het betere en dan spele men de macht der oneindige liefde als troef uit. De leidende gedachte is: 'God heeft erbarmen met ons; wij moeten toonen, dat erbarmen te verdienen.' En met de resultaten van deze methode zijn de zusteren tevreden. Wel wordt er dikwijls misbruik van het vertrouwen gemaakt; wel begaan de ouders veelal de fout, de kinderen te vroeg uit de inrichting weg te halen, om hen te exploiteeren voor eenig materieel doel, maar ook hier heeft de volharding goede vruchten gedragen.

Evenals te Munster is de inrichting te Dusseldorp met de houding der politie, der bestaande autoriteit tevreden en werkt de geest der liefde in alle stilte, maar met positieve middelen.

De beide behandelde Katholieke inrichtingen ter redding van gevallenen vertegenwoordigen een bepaald godsdienstig beginsel. Het ware onvolledig, daartegenover niet de opvatting der Evangelische Christenen te plaatsen. Deze opvatting is helder en duidelijk neergelegd in de asylen te Berlijn en te Hannover, die beide tegenwoordig den eersten rang op dit gebied onder alle Protestantsche instellingen innemen. Hoe hebben deze het reddingswerk in toepassing gebracht? Waardoor onderscheiden zij zich van de zusterinrichtingen?

In de eerste plaats wenscht het 'Magdalenum' te Berlijn een eigen diakonessenhuis voor het reddingswerk, de toevluchtsinrichtingen, de tehuizen van dienstboden en al hetgeen met dit doel der sociale vrouwenvraag in betrekking staat, te bezitten, als het ware een steun voor de dienende vrouw der lagere volksklasse, die meer dan eenige andere aan de verleiding blootstaat en minder dan eenige andere bescherming geniet. Voor dezen socialen arbeid is eene school noodig, waarin ontwikkelde en energieke dochteren uit de hoogere standen gevormd worden. Deze verplichten zich, hare krachten ter beschikking te stellen ter vervulling van eene even edele als noodzakelijke taak. Zij vormen eene gesloten corporatie met eigen kleeding, die de achting van het volk geniet en op de medewerking der autoriteiten staat kan

maken. Hare maatschappelijke stelling is eene onafhankelijke; zij kan met bepaalde rechten begiftigd worden.

Het diakonessenhuis, dat de zorg voor het ‘Magdalenum’ op zich genomen heeft, staat onder bescherming der Keizerin, bekomt eene kleine staatssubsidie, eene geringe provinciale toelage en geniet de sympathie van den werkzamen Pruisischen adel. Het is een begin voor eene flinke organisatie op dit gebied.

De eerwaarde moeder verdeelde de 110 à 120 asylisten in 3 afdeelingen, elke van 30 à 40, en plaatste één oudere en één jonge diakones aan het hoofd van elke afdeeling. Eenige andere zusteren zijn bij den arbeid behulpzaam. Het beginsel berust op streng Christelijken grondslag, maar elke overlading met godsdienstige brokken wordt zorgvuldig vermeden. Het doel is, om door eene goede opvoeding, met uitsluiting van alle sentimentaliteit, bruikbare leden der maatschappij te vormen, die niet meer aangewezen zijn op den publieken verkoop van haar lichaam, omdat zij iets kunnen en omdat zij geleerd hebben te willen. De indeeling van den dag is bij de meeste inrichtingen ongeveer dezelfde; het werk ook. Bij de voeding staat het vleesch geheel op den achtergrond; slechts tweemalen 's weeks komt dit op tafel, en meer als toespijs dan als zoogenaamd voedingsmiddel. Daarentegen biedt de spijskaart zeer voedzame en gezonde gemengde gerechten van groenten en rijst, van aardappelen en leguminosen, die zeer welsmakend bereid worden. De voeding maakt een punt van onderzoek uit en wordt met zorg behandeld; de directie wil zich van de resultaten rekenschap geven. Bijbel en Catechismus worden vlijtig bij het onderwijs gebruikt, maar geen meisje mag een Bijbel of gezangboek mede naar de cel nemen, omdat de inhoud niet voor allen geschikt is en de lectuur tot misbruik aanleiding geeft. Zelfs in de Duitsche kazernen is te recht het onbeperkt gebruik van den Bijbel verboden. 's Zondagnamiddags komt ook gezonde en krachtige volksliteratuur aan de beurt, o.a. de werken van Fries. Het gebruik der tale Canaän's wordt vermeden, omdat zij huichelarij en schijn ontwikkelt. Des Zondags staat het huis open voor alle gewezen asylisten, waarvan velen gelukkig gehuwd zijn, hetgeen nog steeds als de beste oplossing der quaestie beschouwd wordt. De vraag naar dienstboden uit het asyl is grooter dan het aanbod; de bestellingen aan de wasch- en naai-inrichtingen zijn talrijker, dan door het personeel afgedaan kunnen worden, en nu en dan moet tot 9 à 10 ure 's avonds het werk aan den gang blijven, maar alsdan werken de zusters onafgebroken mede. Voor de asylisten is de eenzame, gesloten cel als slaapplaats het meest geschikt geacht; zij wordt door haar boven de gemeenschappelijke slaapzalen verkozen. Zelfs bij het ontkleeden en wasschen is bij velen een gevoel van schaamte waargenomen, indien dat in tegenwoordigheid van anderen geschieden moet. Daar zij 's avonds moe genoeg zijn, verliest de vraag: òf cel òf slaapzaal, veel van hare beteekenis. Gesproken wordt toch.

Evenwel maakt het opsluiten een onaangenamen indruk. In elk geval is het celsysteem in beginsel niet te verdedigen. Verlaten de asylisten het huis, dan krijgen zij een uitzet mede, waarvan zij de stof van haar loon gedurende het eerste dienstjaar moeten betalen. Dat geschiedt gewoonlijk en wel geheel vrijwillig. Alle confessiën zijn in het 'Magdalenum' vertegenwoordigd en de behandeling heeft ook aan de Katholieke geestelijken geene aanleiding tot klachten gegeven. De meeste moeite kost het wennen aan geregelden arbeid; veel strijd veroorzaakt de strenge tucht.

Het asyl van Hannover, dat veel op dat van Dresden en dat van Bernburg gelijkt, wijkt in menig opzicht van het 'Magdalenum' te Berlijn af. De asylisten zijn in drie familiën verdeeld, elke met eene eigen naai- en woonkamer, en het familiebeginsel is bij alle verrichtingen tot in de uiterste consequentie toegepast. Alleen bij tafel verschijnen alle asylisten zonder uitzondering, om gemeenschappelijk het middagmaal in te nemen met de zusters. Nieuw aankomende asylisten staan de eerste veertien dagen onder bijzonder toezicht der eerwaarde moeder. Deze geeft ook het godsdienstig onderwijs in de H. Schrift en den Catechismus, daar de predikant slechts éénmaal 's weeks komt. Veel waarde wordt gehecht aan de uitoefening van den zang. Zoowel het kerklied als het volkslied wordt met groote zorg behandeld en zelfs twee- en vierstemmig gezongen. Daarentegen komen deuntjes met tekst der directie, gelijk dat in Steenbeek geschiedt, niet voor, omdat het beste eigenlijk juist goed genoeg is voor het volk, dat den smaak wil ontwikkelen. De meisjes zingen gaarne. Goede volksliteratuur wordt 's Zondags voorgelezen. Wat de voeding betreft, drie- à viermalen 's weeks komt vleesch op tafel. 's Morgens wordt koffie met grof gebuild roggebrood genoten; het 2de ontbijt bestaat uit brood met zwijnenvet; 's middags: soep, aardappelen, groenten en vleesch of leguminosen; 's namiddags: vesper met koffie en brood, en eindelijk 's avonds: soep of melkspijzen.

Van de in dienst geplaatste asylisten zijn iets meer dan ⅛ met de inrichting in verbinding gebleven. Van tijd tot tijd verzamelt de eerwaarde moeder deze in eene particuliere familiewoning in Hannover, om met haar van gedachten te wisselen. Ongaarne echter ontvangt zij vele bezoeken van haar in het asyl en even ongaarne vertoont zij zich met haar op straat, daar zij de herinnering aan den val bij anderen niet wil opwekken en ervoor vreest, dat anderen in haar steeds de gevallenen ontdekken of blijven zien, wanneer zij zich met de algemeen bekende eerwaarde moeder vertoonen. Als hoofdoorzaken van het zedenbederf beschouwt zij: traagheid, leugen, neiging tot dronkenschap, erfelijken aanleg tot lichtzinnigheid. Veelal is het, alsof bepaalde personen tot losbandigheid gepredestineerd zijn. Als middelen ter verbetering komen in aanmerking: strenge tucht, maar met gerechtigheid; paedagogie, Christelijke geloofswaarheid, maar zonder sentimentaliteit

en overdrijving en met mate; wekking van den familiezin. Het onderwijs draagt meer het karakter van een dialoog, afgewisseld door eene vertelling. In tegenoverstelling van Kaiserswerth vieren Berlijn en Hannover het Kerstfeest met een Kerstboom en maken zij van dit feest veel werk. Kaiserswerth laat aan de asylisten haar val voelen, door haar den boom te ontzeggen en daarvoor eene groene guirlande op de tafel te leggen. Ook zijn beide residentiesteden niet voor te strenge afzondering der asylisten, omdat zij daarvan later eene nadeelige reactie vreezen. Allen echter zijn het hierover eens, dat de politie overeenkomstig haar plicht handelt en de bestaande autoriteit verstandig handelde, toen zij de publieke huizen sloot en de reglementeering invoerde. Is deze hier en daar voor verbetering vatbaar, dan kan deze alleen plaats vinden, nadat gemeen overleg verkregen is tusschen geneesheeren, juristen, sociaal-economen en die theologen, die samenwerking met alle factoren des Staats wenschelijk achten en het volk niet opzweepen, m.a.w., die niet tot de demagogen behooren.

Is het na het gezegde noodig, nog meer in het bijzonder op Steenbeek terug te komen? Het is bekend, dat in Steenbeek tegen een niet onaanzienlijk kostgeld gevallenen tot dienstboden opgeleid worden. Er bestaat daartoe gelegenheid, om te leeren naaien, wasschen, breien en hetgeen tot dit beroep behoort. Wie de inrichting bezoekt, krijgt de verzekering, dat dit alles op eene voortreffelijke wijze geschiedt, en hij neemt het geloovig aan, al zou hij liever, evenals elders, de producten van dien arbeid zien, die het best getuigen van den ijver, om ook in socialen zin zich nuttig te maken en inkomsten te verwerven. De zalen zijn luchtig en ruim; nergens is een spinrag te ontdekken; alles is behoorlijk afgezeept en alles getuigt, dat er vele handen toe noodig zijn, om het huis in dien toestand te houden. Alle gegevens zijn voorhanden, om de eens door Heldring gestichte inrichtingen verder te ontwikkelen. Uit de school van Heldring gesproten, zorgt de ijverige en voorkomende directrice onvermoeid voor de instandhouding van alles. Door den opbouw, nadat het vernielend vuur de stichting geteisterd had, konden verschillende verbeteringen aangebracht worden. Daaronder neemt de wijze van sluiting der cellen eene voorname plaats in. De asylisten krijgen godsdienst in overvloed; zij worden goed gevoed en zien er gezond uit. En toch, niettegenstaande dit alles, is de indruk van sociaal en godsdienstig standpunt, vergelijkenderwijze gesproken, niet gunstig. Geldt het hier een vooroordeel? Heeft de onpartijdigheid door de houding des directeurs in zake de prostitutiebeweging geleden? Oefent de merkwaardige redactie van het *Maandblad* op dit oordeel invloed uit? Ik meen, al deze vragen met neen te kunnen beantwoorden. Buiten de partijen staande; eerst oordeelende, nadat ik de meeste en grootste der bestaande inrichtingen bezocht en met elkander vergeleken heb; niet geroepen en evenmin geneigd, in de beweging eene rol te spelen, geef ik het resultaat van mijn onderzoek,

overeenkomstig mijne eigen meening, zonder te vragen, of het al dan niet bevalt. Lagen de jaarboekjes niet ter beoordeeling hier en had ik niet vroeger op mij genomen, de reddingshuizen in korte trekken te schilderen, dan zou ik ongetwijfeld gezwegen hebben. In het gegeven geval heb ik mijn oordeel saamgevat en daarbij tevens op de punten gewezen, die wellicht ter hervorming de overweging verdienen. Onder den tegenwoordigen directeur zal echter van hervorming wel geene sprake zijn en het vasthouden aan de sleur door het getuigen vergoelijkt worden.

IV.

Het is wenschelijk, de Magdalena- en de prostitutiequaestie van elkander gescheiden te houden. De ondervinding leert, dat de verbinding van beide ten nadeele der oplossing van beide uitvalt. Voornamelijk echter lijdt daaronder de behandeling der redding, omdat deze van te positief gehalte is, om de algemeene phrase te kunnen verdragen.

Wat is prostitutie? Op deze eerste en belangrijkste vraag moet ten antwoord gegeven worden, dat de wetenschappelijke formule voor dit euvel nog niet gevonden is. Gewoonlijk verstaat men daaronder: verkoop van iets, dat alleen het gevoel vrijwillig en om niet kan en mag schenken; m.a.w. verkoop der liefde voor geldswaarde per minuut, per uur, per dag, per nacht of op tijd. Staat echter het zinnelijk genot verkoopen gelijk met zich prostitueeren, dan spreekt het wel vanzelf, dat de prostitutie evenzeer alle personen omvat, die zich om redenen buiten de liefde aan eenig mannelijk wezen overgeven of verkoopen, m.a.w., die haar lichaam veil bieden ter wille der maatschappelijke stelling, van rijkdom, enz. Of komt bij de prostitutie niet het feit, de daad, maar alleen het soort personen in aanmerking? De handeling der, volgens het spraakgebruik, geprostitueerden is niet slechter dan die der overigen. Zij valt alleen meer in het oog; zij sloopt lichaam en ziel sneller; zij reikt het vergif in groote hoeveelheden aan de maatschappij. Zuiver kerkelijk opgevat, zou de prostitutie evengoed al datgene moeten omvatten, wat in strijd is met de sacramenteele beteekenis van het huwelijk, en indien tevens met den zinnelijken lust gerekend wordt, ook het misbruik, dat in het huwelijk van den omgang gemaakt wordt. Is dat juist, dan behoort de prostitutie tot de belangrijkste sociale quaesties. En het kan niet geloochend worden, dat het socialisme in dit opzicht dieper in het wezen der zaak tracht door te dringen en te recht de behandeling der quaestie door Ds. H. Pierson oppervlakkig, partijdig en onlogisch noemt, m.a.w. zegt, dat deze het bourgeois karakter draagt. In vroeger tijd luidde de definitie van prostitutie anders.

Anaxilas zeide: de vrouw, die hare gunst dengene schenkt, die hare natuurlijke behoeften bereid is te bevredigen, wordt dienares der vrije liefde genoemd of ook wel goede vriendin, omdat zij ter wille der vriendschap handelt (comédie Monothropos). Ulpianus en met hem de H. Hieronymus zeide: ‘Meretrix est illa, quae multorum libidini patet.’

Dufour geeft in zijne *Histoire de la Prostitution* (Deel III) de voor-

keur aan de etymologische afleiding. Het woord ‘meretricium’ werd in den loop der jaren door ‘putagium’ vervangen. Dit leidt hij af van ‘puteus’, bron, omdat de prostitutie eene bron is, waaruit allen kunnen putten, of ook, omdat de bron het toevluchtsoord was voor alle avonturen op het gebied der liefde.

Gewoonlijk heet het in de eigenlijke volkstaal: prostitutie beteekent verkoop der liefde aan verscheiden personen van hetzelfde of van een ander geslacht. Deze formule heeft betrekking op den meest gewonen en op een zeer buitengewonen vorm der ontucht, geeft echter noch haar wezen, noch alle vormen weder, waarin zij zich vertoont. Het ligt voor de hand en is reeds door mij aangestipt, dat de Magdalena-quaestie iets geheel anders behandelt, dat er bij Maria Magdalena sprake is van de overwinning der Venus door Maria, d.w.z. van bekeering van den inwendigen mensch niet met uitwendige middelen, maar door het inwendig leven, door de wedergeboorte.

Bij de prostitutie luidt de eerste vraag: was niet oorspronkelijk de vrouw gemeengoed van het menschelijk geslacht? m.a.w. heerschte niet een toestand van vrije liefde? Deze vraag wordt door John Lubbock, door M. Lennan, door Morgan, door Bachoven, door Julius Lippert, door Hellwald en anderen in bevestigenden zin beantwoord. Dat deze toestand hier en daar geheerscht heeft, is bewezen; niet echter, dat zij *overal* en *het eerst van allen* geheerscht heeft. Wie de prostitutie tot een onderwerp van studie maakt en tegen het *dulden* der ontucht van staatswege te velde trekt, moet deze en dergelijke vragen nauwkeurig onderzoeken. Het stelsel van het dulden is uit eene historische noodzakelijkheid te voorschijn gekomen en historische producten worden niet ongestraft afgeschaft. De opheffing van publieke huizen heeft eene andere beteekenis; zij is tegen de ondernemers gericht en niet eene tegenstelling der contrôle, niet eene veroordeeling van elke reglementeering. De prostitutie als bedrijf is te oud, om per decreet behandeld te kunnen worden. Reeds bij Genesis 34:31 en 38:15 is van dit bedrijf sprake. Bij vele volkeren gaven zich de jonge meisjes aan de prostitutie over, om geld voor haar uitzet te verdienen, en datzelfde komt nog zeer dikwijls te Berlijn en in de meeste groote industrieele steden voor bij haar, die uit de prostitutie verkrijgen, wat aan haar loon ontbreekt. Wanneer de Christen voor de heiligheid van het huwelijk en voor de zelfbeheersching in den omgang optreedt, dan geschiedt dat met het doel, om de kracht der prostitutie langs den positieven weg af te breken. Vandaar de oprichting van asylen en het streven in deze door de Orden en de Christelijke diaconie gedirigeerde inrichtingen: den geest van het Christendom welsprekend te maken. Dat kan alleen plaats vinden, indien de sociale arbeid in verbinding met de maatschappij behartigd en met dien geest doordrongen, wordt. Een vroom man en een fijn menschenkenner, de H. Augustinus, zeide: ‘Aufer meretrices de rebus humanis, turbaveris omnia libodinibus; constitue matronarum loco,

labe ac dedecore dehonestaveris.' Dezelfde woorden worden op grond der ervaring en van een grondig onderzoek der menschelijke natuur nog steeds door de beste kenners der prostitutiequaestie herhaald. Zij hebben betrekking op de prostitutie en niet op de Magdalenaquaestie. De laatstgenoemde vraag is echter omvangrijk genoeg, om de kracht van een man geheel en al in beslag te nemen, en zij is tevens berekend voor de Christelijke vrouw, die bereid is, aan de gevallene en verwaarloosde de behulpzame hand te bieden. Tot haar moet zich de leider van opvoedingsgestichten bepalen. Zij bezit buitendien groote aantrekkingskracht door haar psychologisch en paedagogisch karakter. In de eerste plaats moet aangedrongen worden op scheiding der prostitutievraag van de Magdalenaquaestie. De laatstgenoemde staat in nauw verband met de werken der Christelijke liefde op het gebied van den caritas. Het is b.v. voor deze quaestie van belang te weten, dat in de kleine gemeente der 'Herrnhuter' te Königsfeld in Baden (400 zielen) gedurende de laatste 50 jaren geene enkele crimineele vervolging, geene enkele overtreding der politieverordening, geene enkele onechte geboorte, geen enkel geval van echtbreuk, geen enkel proces en geen enkele verkoop op rechterlijk bevel voorgekomen is. Deze kleine gemeenschap oefent eene sterke contrôle uit, leeft onder vrij gelijke en gunstige voorwaarden van economisch bestaan, is in socialen en economischen zin zeer werkzaam, zonder aan de jacht naar geld deel te nemen, ontwikkelt de individueele wilskracht en plaatst haar in den dienst van den practischen godsdienst, om de harmonie der levenskrachten met eenvoudige middelen te verwerkelijken. Zijn onderzoekingen van dien aard niet leerrijker en nuttiger dan wandelingen door het gebied der geslachtsziekten, waartoe Ds. H. Pierson in openbare vergaderingen uitnoodigt? Wie leveren het grootste contingent aan het leger van misdadigers, van ontuchtigen? In hoever draagt de sociale ellende en in hoever de verwaarloosde opvoeding daaraan schuld? Welke vormen moet de Christelijke geest aannemen, om het vertrouwen der zwakken te winnen? Deze en dergelijke vragen raken de quaestie direct. Zij hebben betrekking op de sociale opvoeding. Een vriend des volks, een vijand van het alcohol- en vleeschgebruik of liever van het prikkelend en de zinnelijkheid direct bevorderend dieet der anti-Pythagoreërs en een hervormer der maatschappelijke toestanden, Dr. Sylvester Graham, schreef eens op verzoek van een hoogst achtbaar geestelijke 'eene voorlezing voor jongelieden over kuischheid', tevens 'eene ernstige waarschuwing aan gehuwden, ouders en voogden'. Daarin ontwikkelde hij de psychologische en physiologische voorwaarden, om de gezondheid te behouden, den levensduur te verlengen en het zedelijk gevoel in zijne oorspronkelijke noblesse te bewaren. Twee natuurlijke verrichtingen van den mensch onderwierp hij daartoe aan een nauwkeurig onderzoek: *de voeding* en *de voortbrenging.* Uit den aard der zaak lichtte hij tevens het verband tusschen beide toe, wijzende op de gevolgen van het misbruik, dat

de leer: ‘Genot is deugd’, aan de hand doet. Zij is mede oorzaak, dat de mensch niet alleen vroegtijdig ten grave daalt, maar dat hij zich tevens lichamelijk en geestelijk reeds in den beginne van zijne loopbaan te gronde richt. Beide verrichtingen staan bij het dier onder de heerschappij van het natuurlijk instinct, bij den mensch echter onder het gezag der rede. Die rede kan door de keus der middelen de werkzaamheid der voedings- en voortbrengingsorganen vermeerderen en die organen misbruiken, om zich een veelvuldig genot te verschaffen(*). Wel leidt overmaat tot verslapping der zenuwen, verzwakking van het lichaam en vermindering van het denkvermogen, maar tijdelijk verhoogt de mensch daardoor de spankracht van zijn wezen. Hij leeft van zijn kapitaal, in plaats van de rente met de vruchten van eigen arbeid ter oefening en vermeerdering der levenskracht te gebruiken. Groote virtuoziteit ten opzichte der keus van spijs en drank ontwikkelt de ondernemer van een publiek huis tegenover vrouwen, die door bepaalde lichamelijke eigenschappen een hoog bedrag vertegenwoordigen, en veelal is met groote nauwkeurigheid berekend, hoelang eene persoon werkzaam kan blijven, wanneer zij binnen een gegeven tijd ter dispositie van een zeker gegeven getal mannen gesteld wordt. Ook berekent hij, voor welke verhooging dit getal vatbaar is. De rentabiliteitsberekening van een publiek huis is in dit opzicht uiterst leerrijk, hoewel in hooge mate beschamend voor het menschelijk geslacht. De grootste moeite kost het een goed ingericht Magdalena-asyl, om de zinnen van eene misbruikte vrouw met andere voorstellingen te vervullen; meestal ontbreekt de kracht voor het lichamelijk herstel, althans der zenuwen. In Kaiserswerth heeft het bezoek van een mannelijk wezen gewoonlijk ten gevolge, dat de asylisten twee dagen lang, om een gebruikelijken term te gebruiken, ‘van den duivel geplaagd worden’. Het zou mij te ver voeren, hier de physiologie van het lichaam of de psychologische factoren te bespreken. Dit alles behoort tot het interne der reddingsvraag. Over het algemeen wordt daaraan in de asylen nog te weinig de aandacht geschonken. De Christelijke leer verlangt geestelijke kuischheid, zonder de middelen aan te wijzen, die daartoe voeren. Die middelen vormen een punt van onderzoek der wetenschap. Zij verlangt in de eerste plaats kennis der natuur. Voortreffelijke wenken geeft daaromtrent Professor Sylvester Graham in zijne reeds genoemde voorlezing. ‘Dieet’ is een woord van de grootste beteekenis, om de wilskracht te sterken.

Het was mijn voornemen dit, in verband met de Magdalena-quaestie, te bewerken. Vele bouwstoffen daartoe zijn reeds door mij verzameld, verscheiden onderzoekingen gemaakt, maar de tijd ontbreekt mij, om dit werk nu reeds te ondernemen. Ook is nog niet alles volledig bijeen. Van den lezer is buitendien meer dan genoeg gevergd.

A.J. DOMELA NIEUWENHUIS.

(*) Benjamin Franklin toonde aan, hoe de mensch kunstmatig er zich aan went, het drievoudige van het voor de werkelijk geregelde voeding benoodigde in te nemen, en welke nadeelige gevolgen daaruit ontstaan. De daardoor veroorzaakte prikkeling werkt op de geslachtsdriften.

Vrijdenken.

Theologie en Wetenschap; of Oude en Nieuwe Wereldbeschouwing, door Karl August Specht.
Bewerkt naar de 3de Hoogduitsche uitgave.

Eene enkele opmerking slechts heb ik aan het gezegde nog toe te voegen. Waar de schrijver de godsdienstige wereldbeschouwing bestrijdt, komt zijne argumentatie altijd en altijd weer eenvoudig hierop neer: 'Er is geene buitenwereldlijke oorzaak, geene buitenwereldlijke scheppende kracht denkbaar.' Dat die argumentatie geen doel kan treffen, behoeft geen betoog; sinds lang toch heeft het wijsgeerig denkend deel der geloovigen met den daarin bestreden geloofsvorm gebroken. Wilde dan de schrijver niet enkele vormen van godsdienst, maar den godsdienst als zoodanig in zijne onhoudbaarheid doen kennen, dan had hij zijne critiek moeten richten, althans óók moeten richten tegen de moderne vormen van godsdienstige wereldbeschouwing. Dat hij dat niet doet, is intusschen zeer verklaarbaar. Het hangt onafscheidelijk samen met het algemeen karakter van zijne wijsbegeerte in haar geheel. Deze gaat n.l. overal uit van het beginsel: de dingen zijn, wat zij ons schijnen te zijn; wat onze zintuiglijke waarneming ons doet aanschouwen, dat is de volle en volkomen werkelijkheid. M.a.w., de nieuwere inzichten in den aard onzer kennis, die, door Kant ingeleid, in den laatsten tijd door het physiologisch onderzoek een streng wetenschappelijken grondslag ontvangen hebben, blijken tot dezen auteur nog niet te zijn doorgedrongen of zijn hem althans, zonder eenig spoor na te laten, voorbijgegaan. Dat onze zinnelijk-aanschouwelijke voorstellingen geenszins zijn eene eenvoudige, volkomen reproductie der werkelijkheid buiten ons, maar een wel door die werkelijkheid volgens vaste wetten in ons gewerkt, maar daarbij door de eigenaardigheid van ons kenvermogen in allen deele bepaald beeld; dat in één woord onze waarneming met de daarop gebouwde wetenschap in den grond der zaak tot die werkelijkheid in geheel dezelfde verhouding staat als b.v eene landkaart tot het het deel van den aardbol, dat zij afbeeldt: van deze groote, door het nieuwere onderzoek op onwrikbare gronden gefundeerde waarheid toont hij geenerlei besef te hebben. Eigenaardig openbaart zich dat reeds terstond hierin, dat hij bij de bespreking van

stof en kracht begint met van de stof allerlei te poneeren, in de eerste plaats, dat zij eeuwig en absoluut is, om dan vervolgens de eigenschappen der kracht, hare eeuwigheid, enz., af te leiden uit die der stof; voorbijziende, dat juist de stof voor ons het volstrekt onbekende is, immers eenvoudig is het krachtens de eigenaardige natuur van ons kenvermogen met noodwendigheid veronderstelde substraat der kracht, waarvan wij ook niets anders weten, dan dat het is de drager der kracht, zoodat dan ook de zoogenaamde wet van de eeuwigheid der stof in den grond der zaak enkel eene andere, minder wijsgeerige omschrijving is van wat meer overeenkomstig de nieuwere inzichten wordt uitgedrukt in de wet van het behoud van arbeidsvermogen. Door deze eigenaardigheid nu wordt zijn geheele stelsel beheerscht. Alleen door een vast geloof toch, dat onze waarneming ons de volle en volkomen werkelijkheid openbaart, kan hij ertoe komen, om eenvoudig uit te gaan van de atomenleer, gelijk deze ons door de op die waarneming gebouwde wetenschap geboden wordt, daarbij zelfs - overeenkomstig het woord van Lange: 'Der Materialismus haftet so zäh an der Wirklichkeit seiner Materie und ihrer Bewegungen, dass ein ächter Dogmatiker dieser Richtung sich nicht lange besinnt, die Hirnbewegung für das Wirkliche und Objektive und die Empfindung nur für eine Art von Schein oder einen täuschenden Reflex der Objektivität zu erklären' - zoover gaande, dat hij den geest kortweg definieert als een eigenaardig soort van beweging der atomen, zonder in de definitie aan het bewustzijn eenige, zij het ook maar eene ondergeschikte plaats toe te kennen; terwijl toch na Kant's ontdekking alles ervoor pleit, om het uitgangspunt te kiezen, niet in het waargenomen object, maar in het waarnemend subject, en het in elk geval den wijsgeerigen denker onmogelijk is geworden, eenvoudig bij dit laatste, bij het *phaenomenon*, te blijven staan. En hiermede hangt dan ook zijne eigenaardige polemiek samen. Vaststaande in dat geloof, dat de zintuiglijke waarneming ons de wereld doet zien, zooals zij is, is de phaenomenale wereld voor hem een afgesloten geheel en kan hij daarin niets erkennen, wat niet door die waarneming en het daarop voortbouwend wetenschappelijk onderzoek wordt geopenbaard; gelijk hij ook uitdrukkelijk verklaart: 'De wetenschap proclameert de zelfstandigheid der zinnelijk-waarneembare wereld.' Daarmede neemt elk poneeren van een geestelijken achtergrond der verschijningswereld voor hem onmiddellijk het karakter aan van een inderdaad met de eischen van het redelijk denken niet vereenigbaar dualisme; is het hem in één woord onmogelijk, zich te verplaatsen in den gedachtenkring van het nieuwere spiritualisme, volgens hetwelk de wereld der verschijnselen in haar geheel, die zich aan de zintuiglijke waarneming voordoet als een aggregaat van stof, van atomen, in den grond der zaak erkend moet worden als de verschijningsvorm van een oneindigen geest(*).

(*) Hoe de hier genoemde eigenaardigheid ook op de keus der argumenten haar invloed uitoefent, komt sterk uit in de groote beteekenis, die de schrijver hecht aan 'het feit, dat er nooit een kracht is waargenomen zonder stof of een stof zonder kracht'. Herhaaldelijk wordt op dit feit gewezen; het is des schrijvers groot argument in den strijd tegen het godsdienstig geloof. Zoo luidt het: 'Er bestaat immers geen kracht, die niet gebonden is aan de stof, die vrij zweeft boven de stof. En op grond van dit ontwijfelbaar feit is een God als een afzonderlijke, geestelijke, van de stof onafhankelijke, vrij bestaande kracht eene onmogelijkheid.' Nu is het toch vrij duidelijk, dat dat zoogenaamde feit zijne eenvoudige en volkomen verklaring hierin vindt, dat wij van wat buiten ons bestaat, alleen kennis verkrijgen door de werkingen, die ervan uitgaan, bepaaldelijk door werkingen, op onze waarnemingsorganen uitgeoefend, en elke werking, uitgeoefend op onze waarnemingsorganen, in onze bewustheid eene

Maar bepaald met het oog hierop maakt het dan een zeer vreemden indruk, dezen auteur te zien optreden - en ook door zijne partijgenooten te hooren voorstellen - als vertegenwoordiger van het denken *der toekomst.* Zijne philosophische beschouwingen in haar geheel, de theorie, die hij verkondigt, de polemiek, die hij voert, behooren bepaald tot den kring van denkbeelden van een vroeger tijdperk, van den tijd, toen nog de genius van Kant den waan niet had verstoord, dat wij de dingen zien, zooals zij zijn. Het wijsgeerig stelsel, als woordvoerder waarvan hij optreedt, heeft, bij alle verschil in inhoud, in algemeen karakter eene treffende overeenkomst met het deïsme, dat eveneens uitgaat van de zelfstandigheid der zinnelijk-waarneembare wereld; het kan in één woord gekarakteriseerd worden als de tegenhanger daarvan, gelijk het dan ook voortdurend in zijne polemiek daartegen zich richt, en heeft ten slotte daarmede ook dit gemeen, dat het, allereerst en allermeest door den machtigen invloed van Kant, volstrekt onmogelijk is geworden voor elk, die ook maar eenigszins op de hoogte is van het wijsgeerig denken der negentiende eeuw(*).

Nu treft ons echter hierbij nog een uiterst merkwaardig verschijnsel. Zoo iets duidelijk is dan zeker dit, dat het hier verkondigde systeem de volstrekte loochening is van vrijheid, waar en in welken zin ook, de uitdrukking van eene alles, ook het geheele gebied van het geestelijk leven, omvattende absolute noodwendigheid. De naar vaste wetten zich bewegende stof is het eenige, wat bestaat. Ook wat wij geest noemen, is eenvoudig beweging, die zich van elke andere enkel door hare meerdere samengesteldheid onderscheidt. Het geestesproces is dus evenals elke andere beweging en geheel in denzelfden zin gebonden aan de algemeene wetten der beweging; daarbij kan van vrijheid evenmin sprake zijn als bij welk physisch of chemisch proces ook. Wat de bewustzijnsverschijnselen betreft, deze kunnen enkel gedacht worden als bloot begeleidende verschijnselen, die als zoodanig op den loop van het proces geenerlei invloed hebben. Zoo is bepaald, wat wij

zinnelijk-aanschouwelijke voorstelling doet ontstaan en dus niets hoegenaamd bewijst voor hetgeen deze schrijver erdoor bewijzen wil.

(*) Niet oneigenaardig is het hierbij op te merken, dat ook op ander gebied zijne wetenschap tot diezelfde periode behoort. Zoo huldigt hij op economisch gebied de oude leer der physiocraten in deze, geheel of gedeeltelijk - dat blijkt niet duidelijk - aan Voltaire ontleende, uitspraak: 'De ware rijkdom van een staat bestaat in de opbrengst van den bodem, d.w.z. in zooverre de opbrengst de onkosten van het bebouwen te boven gaat. De nijverheid draagt alleen bij tot vermeerdering van dien rijkdom.'

willen noemen, een eigenaardige bewustzijnstoestand, die den overgang der beweging op de motorische zenuwen begeleidt, maar evenmin dien overgang bewerkt of de verdere richting der beweging, de handeling, determineert, als - om een voorbeeld aan een ander gebied te ontleenen - de donder de ontlading der electriciteit bewerkt of invloed oefent op den loop van den bliksem. Van zijn standpunt te recht verzekert dan ook de auteur uitdrukkelijk met het oog op ‘de ingewikkelde verschijnselen van dierlijk en menschelijk leven’, onder bestrijding van ‘wie aan iets bijzonders in het organisme gelooft, aan iets dat niet naar de regelen der algemeene wereldmechaniek verloopt’: ‘Ons is het feit der eeuwige wereldmechanica in het oneindig kleine zoowel als in het oneindig groote de eenige en zekere gids tot verklaring van het heelal.’ Welnu, in het laatste gedeelte van het boek ontvangen wij een afzonderlijk hoofdstuk over ‘de vrijheid van den menschelijken wil’. De schrijver begint daarin natuurlijk weer met een aanval op de theologen, die zich op een vrijen wil in den mensch beroepen voor het dogma van 's menschen verantwoordelijkheid in de wereld hiernamaals voor zijne handelingen op deze wereld. Hij trekt dan te velde tegen de leer van eene absolute vrijheid van den wil en bestrijdt deze met allerlei, deels juiste, deels onjuiste argumenten(*). Maar daartegenover formuleert hij nu zijne meening in deze woorden: ‘De wil van den mensch zoowel als van het dier is noch volstrekt vrij, noch volstrekt onvrij. De wil van den mensch is vrij als de vogel in den kooi; hij kan zich binnen zekere grenzen bewegen’(†). Dit wordt dan nader uitgewerkt aldus: ‘De wil staat onder de heerschappij van het verstand en van het gevoel. Op zijn beurt kan hij invloed oefenen op dezen, naar gelang het wilsorgaan sterker of zwakker is ontwikkeld. In alle gevallen kunnen wij den zoogenaamden vrijen wil met Cotta beschouwen als het resultaat van de sterkste motieven. Hoe meer zelfbeheersching de mensch heeft, hoe meer hij meester is van zijne natuurlijke driften en hartstochten, te vrijer is zijn wil. Zulk een mensch zal ook in nood en ellende en bij een leege maag zeer veel wilskracht hebben en eerder zijn honger beteugelen dan zich vergrijpen aan het eigendom van een ander. Het rechtsgevoel is hier het sterkste motief.’ Iets later luidt het dan, schijnbaar in strijd met het zoo even geponeerde, dat er eene zekere, zij het ook beperkte, vrijheid van wil bestaat: ‘Wat wij vrijen wil noemen, is geen enkelvoudige, maar een zeer samengestelde en alleen schijnbaar met zelfbewustzijn

(*) Tot deze laatste behoort b.v. het boven reeds geciteerde, dat ‘de leer van den vrijen wil, hoe schoon zij klinkt, reeds wegvalt door de eenvoudige waarneming, dat de mensch geen revolutie kan doorzetten als de toestanden van den staat, waarin zij zou moeten plaats hebben, niet verrot en de bevolking niet ontwikkeld en energiek was, dat hij geen Ilias kan dichten en geen Laatste Oordeel schilderen, wanneer hij niet het vereischte kunstgenie bezit’, enz., waarin de vrijheid van willen eenvoudig verward wordt met macht tot handelen.

(†) Dit beeld is overgenomen van Lavater, maar wordt door den schrijver bepaald gegeven als uitdrukking van zijn eigen gevoelen.

werkende kracht, die het laatste lid vormt van eene oneindige keten van oorzaken en gevolgen en dus alleen onder zekere bepaalde of zeer beperkte omstandigheden kan werken. Daaruit volgt nu met noodzakelijkheid, dat, gelijk Buckle zegt, de handelingen van den mensch uit beweegredenen geschieden, die weer de gevolgen zijn uit iets dat vooraf is gegaan, en dat wij bij gevolg - als wij met alles bekend waren wat te voren geschied was en met alle wetten, volgens welke het plaats had - met onfeilbare zekerheid alle handelingen daarvan te voren konden zeggen.' Maar een paar bladzijden verder wordt nogmaals verzekerd, 'dat de wil van den mensch noch geheel vrij noch geheel onvrij is', - hier, nota bene! als gevolgtrekking uit de stelling, dat 'in de gesteldheid van een feit, dat als oorzaak van een ander moet worden beschouwd, door middel van omstandigheden, die zelden of nooit over het hoofd kunnen worden gezien(*) door het individu, ook de noodzakelijkheid is opgesloten, dat het feit, wat als gevolg schijnt (sic!), alleen zóó en niet anders kan plaats grijpen'. En ten slotte spreekt de auteur met verontwaardiging over het 'onhoudbaar standpunt der godgeleerden', die door de leer, dat God alles leidt en bestuurt, alle idee van verantwoordelijkheid van den mensch opheffen. Ik zal nu niet bij deze redeneeringen in bijzonderheden stilstaan en de daarin als in geheel dit hoofdstuk heerschende verwarring - waarvan ik boven reeds een enkel staaltje aanhaalde - gaan aanwijzen, noch veel minder hier het vraagstuk van den vrijen wil opzettelijk gaan behandelen(†). Ik wensch enkel de aandacht te vestigen op het feit, dat de schrijver naast het in de eerste helft van zijn boek ontwikkelde strenge materialisme ten slotte geloof plaatst aan niet-volstrekte onvrijheid van wil. Hebben wij hier misschien een nieuw bewijs voor de waarheid van den bekenden regel, dat 'de natuur gaat boven de leer', een nieuw bewijs, hoe onmogelijk het inderdaad ons menschen is, ernstig en volkomen eene theorie te aanvaarden, die ook den mensch verklaart voor niets anders en niets meer dan een deel van een oneindig mechanisme? Zeker is het in ieder geval, dat wij hier te doen hebben met meer dan gewone oppervlakkigheid en zonder vrees voor tegenspraak mogen beweren, dat deze auteur niet enkel toont, niet op de hoogte te zijn van de nieuwere wijsgeerige inzichten, maar ook ondubbelzinnige blijken geeft van zijne volstrekte onbekwaamheid, om in het algemeen eene wijsgeerige gedachte te vatten en in hare consequenties door te denken.

Op de hoofdstukken, waarin de schrijver de grondgedachten der

(*) *Deze* onzin komt meer dan waarschijnlijk uitsluitend voor rekening van den vertaler; bedoeld zal wel zijn *overzien.*

(†) Om der curiositeits wille kan ik niet nalaten aan te stippen, dat het eenige, wat hier op eene definitie van den wil gelijkt, deze interessante uitspraak is: 'Onder wil hebben wij in fysiologischen zin eene bepaalde uiting van het dierlijk leven te verstaan, die in vergelijking met de hoogere functies der hersenen ondergeschikter schijnt dan deze.'

materialistische wijsbegeerte uiteenzet, volgt een viertal, ten titel dragende: De ontwikkeling der wereldlichamen; Het ontstaan van het leven op aarde; Het Darwinisme; De oorsprong van den mensch. De algemeene inhoud dezer hoofdstukken behoeft niet nader te worden omschreven. In het eerstgenoemde wordt de theorie van Kant-Laplace, in de volgende de naar Darwin genoemde ontwikkelingstheorie uiteengezet. Schrijvers taak is daarbij vrij gemakkelijk; hij heeft eenvoudig weer te geven, wat in tal van zoowel streng wetenschappelijke als ook meer populaire werken van den nieuweren tijd te vinden is. Over de wijze, waarop hij dit doet, heb ik later nog eene enkele opmerking te maken. Hier wensch ik bij den inhoud dezer hoofdstukken niet stil te staan, maar terstond over te gaan tot wat de auteur in verband met de theorie van Darwin zegt over verschil en overeenkomst tusschen mensch en dier, bepaald wat betreft de geestelijke zijde van hun wezen.

De theorie van Darwin - om haar kortheidshalve met dezen gebruikelijken, hoewel onjuisten naam te noemen - heeft eene algeheele omkeering gebracht in de begrippen aangaande soort en soortelijk verschil. Volgens haar zijn de verschillende soorten van levende wezens niet, zooals men oudtijds algemeen geloofde en nu nog door velen wordt beweerd, in de volheid harer eigenaardigheden ieder afzonderlijk door den Schepper gewrocht, maar hebben zij zich alle uit enkele gemeenschappelijke, althans gelijksoortige, stamvormen ontwikkeld, bestaat er dus werkelijke verwantschap tusschen de verschillende diersoorten onderling, daaronder begrepen ook de mensch. Teekenen van die verwantschap zijn op lichamelijk gebied in menigte te vinden; al dadelijk in al die punten van overeenkomst, die reeds de meest oppervlakkige waarneming doet opmerken, voorts en vooral in verschillende feiten, door het wetenschappelijk onderzoek, inzonderheid nadat door de ontwikkeling der nieuwe theorie de aandacht bepaald in deze richting was geleid, aan het licht gebracht. Zoo leveren b.v. het bestaan van de rudimentaire organen en inzonderheid de ontwikkelingsvormen van het embryon wel niet het rechtstreeksch bewijs, maar toch een sterken grond voor de ontwikkelingsleer, bepaald in hare toepassing op den mensch. Nu ligt de vraag voor de hand: hoe staat het hiermede op geestelijk gebied? Is ook daar genoegzame grond te vinden, om verwantschap te constateeren, dan kan en moet de ontwikkelingsleer als eene welgevestigde theorie worden erkend; omgekeerd, ontbreken zoodanige gronden hier, worden wij integendeel door hetgeen hier valt waar te nemen, gedrongen tot de overtuiging, dat er een absoluut verschil bestaat tusschen mensch en dier, dan wordt daardoor de kracht der aan lichamelijke overeenkomst te ontleenen argumenten ten gunste dier leer wel niet terstond geneutraliseerd, maar toch aanmerkelijk verzwakt, opent zich eene plaats voor de vraag, of niet die overeenkomst op andere wijze moet worden verklaard, b.v.

hieruit, dat de Schepper - of wil men een ander woord, dat de natuur - bij het voortbrengen van nieuwe soorten telkens eene reeds bestaande soort tot uitgangspunt genomen, als het ware als vorm gebruikt heeft. Geen wonder dus, dat juist op dit punt de aandacht van de tegenstanders der ontwikkelingsleer gevestigd is. Intusschen is hierbij wel te onderscheiden. Er kan geene sprake van zijn, voor ieder verschijnsel in het geestelijk leven van menschen een analogon in dat der dieren, of althans van de hoogst ontwikkelde dieren te vinden. Zoodanige verschijnselen toch, als eerst op eene bepaalde hoogte van ontwikkeling der geestelijke vermogens kunnen worden voortgebracht, laten zich *a priori* niet verwachten bij wezens, wier geestelijke vermogens in elk geval niet tot die hoogte van ontwikkeling gekomen zijn. Maar het ontbreken daarvan doet bij de zaak in quaestie ook hoegenaamd niets af; het bewijst enkel, wat geen bewijs noodig heeft, dat het geestelijk leven der dieren niet gelijk is aan dat der menschen; in geenen deele, dat het daaraan niet verwant, daarmede niet gelijksoortig is. Bij dit laatste is het enkel de vraag, of de grondkrachten van het geestelijk leven, door welker werking en samenwerking de verschillende verschijnselen van dat leven worden voortgebracht, of die grondkrachten werkelijk bij menschen en dieren gelijkelijk, zij het ook in zeer verschillende mate van ontwikkeling, te vinden zijn. Dat wordt over het algemeen door de tegenstanders der ontwikkelingsleer niet voldoende in het oog gehouden. Dientengevolge brengen zij tegen de ontwikkelingsleer allerlei in, wat, al is het op zichzelf nog zoo waar, in geen geval een argument tegen die leer kan zijn. Zoo beroepen zij er zich b.v. niet zelden op, dat godsdienstigheid eene eigenaardigheid is uitsluitend van den mensch. Volkomen ten onrechte. Alleen dan zou dit als argument tegen de ontwikkelingsleer in aanmerking kunnen komen, wanneer het vaststond, dat de oorsprong van den godsdienst te zoeken is in een geheel eigenaardig vermogen, in een zeker godsdienstig gevoel, en dat dit gevoel in zijne werking onafhankelijk is van de overige geestvermogens. In ieder ander geval, wanneer b.v. het godsdienstig geloof moet worden erkend als product van een zeker, zij het ook primitief wijsgeerig denken, wat altijd eene bepaalde hoogte van ontwikkeling van het vermogen, om abstracte begrippen te vormen, onderstelt, of wanneer ook maar het godsdienstig gevoel, al is dit op zichzelf iets eigenaardigs, om te kunnen werken, de medewerking van laatstgenoemd vermogen vereischt, in elk dezer gevallen is uit het ontbreken van godsdienst bij de dieren hoegenaamd niets af te leiden ten nadeele der ontwikkelingsleer. Niet anders is het ook met het feit, dat in de menschenwereld voortgaande ontwikkeling valt op te merken, terwijl het leven der dieren over het algemeen stationnair blijft. Ook dat bewijst niets, wanneer men in aanmerking neemt, dat voor voortgaande ontwikkeling in de eerste plaats noodig is een zeker fonds van algemeene begrippen, die van het eene geslacht aan het andere kunnen worden

overgeleverd, en hier dus wederom een eerste vereischte is, dat het vermogen, om de zintuiglijke gewaarwordingen tot voorstellingen te combineeren, zich ontwikkeld hebbe tot vermogen, om bepaalde elementen dier voorstellingen te combineeren tot algemeene begrippen. Ongelukkig echter begrijpt onze auteur dat evenmin als zijne tegenstanders, en vandaar, dat hij hun volgt op den verkeerden weg en tegenover hunne inderdaad dwaze bestrijding eene nog dwazer verdediging levert. Waar zij nl. aldus op verschillende verschijnselen wijzen, die uitsluitend bij den mensch worden aangetroffen, tracht hij, in plaats van overeenkomstig het hier opgemerkte aan te wijzen, dat en waarom dat niets ter zake doet, integendeel aan te toonen, dat ook die verschijnselen inderdaad wel bij dieren op te merken zijn, tracht hij in één woord te betoogen, dat er in het menschelijk zieleleven niets is, wat ook niet in dat der dieren zich vertoont. En dat niet alleen. Maar waar de tegenpartij de ontwikkelingsleer veroordeelt en bestrijdt als onvereenigbaar met het geloof aan de voortreffelijkheid van den mensch, daar gevoelt hij, in plaats van zich te vergenoegen òf met het betoog, dat dit eene onjuiste opvatting is, òf met de opmerking, dat 's menschen geloof aan zijne voortreffelijkheid nooit argument kan zijn in een wetenschappelijk debat, - waarvan het eerste het meest gepast, het laatste misschien met zijn blijkbaren lust, om zijn tegenstanders onaangenaam te zijn, meer in overeenstemming zou wezen - zich geprikkeld, om ook dit geloof rechtstreeks te gaan bestrijden. Zoo wordt zijne verdediging van de ontwikkelingsleer ten slotte, in volkomen strijd met de wezenlijke beteekenis dier leer, een betoog, dat het onderscheid tusschen mensch en dier en de voortreffelijkheid van den mensch boven het dier inderdaad niet noemenswaard is. Aan dit merkwaardig betoog wordt dan een afzonderlijk, zeer uitgebreid hoofdstuk onder den titel *Het zieleleven der dieren* gewijd.

In dat hoofdstuk belooft de schrijver een ‘onbevangen onderzoek’ in te zullen stellen ‘tusschen het zieleleven van de dieren en de (l. van de) laagste menschen’; bepaaldelijk van de l a a g s t e menschen, want om hier echt wetenschappelijk te werk te gaan, mag men, meent hij, niet den hoogst beschaafden Europeaan stellen tegenover de laagste apen, maar moet men de laagste menschen stellen tegenover de hoogst ontwikkelde dieren; eene stelling, die tot op zekere hoogte ongetwijfeld gewettigd is, ofschoon men toch, om tot juiste conclusies te komen aangaande de mate en den aard van het geestelijk verschil tusschen mensch en dier in het algemeen, zeker ook in aanmerking behoort te nemen, hoever het menschdom en hoever de verschillende diersoorten getoond hebben, het in een tijdsverloop van eenige duizenden van jaren te kunnen brengen. Maar dit in het voorbijgaan. Eerst hooren wij nu een en ander over de laagste menschen; zooals de lezer lichtelijk begrijpt, weinig vleiends. ‘Zij hebben’, wordt ons verzekerd, ‘geen begrip van een geordende maatschappij en van een geregeld familie-

leven. Alle pogingen, die gedaan zijn om hen tot beschaving te brengen, zijn mislukt en zullen in de toekomst steeds mislukken (sic!). Dit blijkt voldoende uit de berichten der beroemdste reizigers, die zulke volksstammen in hun vaderland lang hebben waargenomen en bestudeerd.' En nu volgen zeer bezwarende getuigenissen van tal van autoriteiten, waaronder intusschen slechts drie met name worden genoemd, Coseritz, Morlang en Dr. Avé-Lallemant. Het getuigenis van dezen laatste, dat bepaald de Botokuden of Braziliaansche woudmenschen geldt, luidt aldus: 'Ik overtuigde mij met diepen weemoed, dat er ook tweehandige apen bestaan.' Bijzonder sterk is voorts de uitspraak van 'een ander reiziger', die uit Oost-Indië over de laagste inboorlingen schrijft: 'Deze menschen hebben niet alleen in hun gewoonten, maar ook in hun lichaamsgesteldheid de treffendste gelijkenis met de apen, die zij niet dooden, daar zij gelooven, dat de aap een vervloekt mensch is; ik geloof, dat die menschen vervloekte apen zijn.' Eenigszins gematigder, maar toch sterk genoeg voor Schrijvers doel is de verklaring van 'een Engelschman', die jarenlang leefde aan de Westkust van Afrika en de inboorlingen van die streek tot voorwerp zijner studie maakte en nu over hen zegt: 'Ik houd den neger voor een lager soort menschen, en ik kan daarom niet besluiten als mensch en broeder naar hem te zien, men zou dan ook de gorilla in zijn familie moeten opnemen.' 'Deze berichten', laat dan de schrijver op de mededeeling van de aangehaalde en van nog een paar soortgelijke uitspraken volgen, 'zijn voor vermeerdering vatbaar.' Toch zijn deze enkele reeds voldoende, om te bewijzen, 'dat de laagste mensch ook geestelijk dichter staat bij de dierenwereld dan men gewoonlijk gelooft en de tegenstanders der afstammingsleer willen erkennen. Dit zijn echter feiten (sic!), die niet door frases omvergestooten kunnen worden'(*). Tegenover deze laagste menschen worden dan de dieren gesteld. In de eerste plaats natuurlijk de mieren, om wier 'gewoonten en geestkracht' te beschrijven, 'een boekdeel noodig zou zijn'. De mieren toch 'zijn sociale dieren, evenals de mensch. Zij vormen koloniën met een koning en een koningin aan het hoofd, hebben een geregeld staatsleven, houden soldaten, arbeiders, dienaren enz., drijven akkerbouw en veeteelt, leggen wegen aan, bouwen bruggen en tunnels, richten paleizen, burchten op met voorraadschuren, verblijven voor de bedienden, kinderkamers enz., brengen in den koningsburcht pijpen tot afvoer van het regenwater, maken door het vervaardigen van onderaardsche gangen verbindingen, ondernemen bepaalde rooftochten, waarbij zij andere stammen overvallen en de gevangen mieren als slaven mee naar huis nemen, om ze te gebruiken in hun staatswezen voor allerlei diensten.'

(*) Één ding vergeet de auteur hier toch, naar het schijnt, nl. dat, wanneer Dr. Avé-Lallemant en 'een ander reiziger' gelijk hebben en die laagste menschen inderdaad niet onze broeders, maar apen en zelfs vervloekte apen zijn, overeenkomst tusschen hen en de erkende apen of andere dieren nooit kan bewijzen, dat er tusschen apen en echte menschen geene kloof bestaat.

Volgen een aantal mieren-anekdotes. Daarna gaat de schrijver voort: ‘Laat ons nu ook nog het een en ander verhalen uit het zieleleven van andere dieren.’ En dan ontvangen wij tal van verhalen van de slimheid van ratten, van ganzen en raven en andere vogels, tragische geschiedenissen uit het echtelijk leven van adelaars en ooievaars, staaltjes van het verstand van honden en olifanten, tal van levens- en liefdesgeschiedenissen van apen, enz. Als proeve deel ik enkel een paar verhalen over ganzen mede; niet, omdat dat juist de meest merkwaardige zijn, maar omdat zij door beknoptheid uitmunten. ‘Fischer’, zoo luidt het eerste, ‘vertelt het volgende: Eene oude vrouw in Reutlingen had een kudde ganzen, wie zij op geregelden tijd des namiddags uit het venster eten toewierp. Eens liet zij dit na en toen begonnen zij voor het huis te schreeuwen; niemand hoorde het, omdat de vrouw bezoek had. Toen sprong de aanvoerder op een steen, die voor het huis lag en trok aan het touw van de bel, totdat de vrouw verscheen en eten gaf. Onderstelt dit’, vraagt de auteur dan, ‘geen overleg? Andere ganzen’, gaat hij voort, ‘zouden in een stal ingesloten worden, maar bevrijdden zich daardoor, dat zij de strik grepen, waardoor de deur van binnen werd opengetrokken. Toen zij haar niet konden bereiken, ging er een liggen en een ander ging op haar rug staan en zoo konden zij er bij.’ Waar dit laatste geschied is en door wien het is geconstateerd, wordt niet medegedeeld. Te dezen opzichte moeten wij ons trouwens bij een goed deel der verhalen vergenoegen met de algemeene aanduiding: ‘Er was eens’. Zoo b.v.: ‘Eens ving een raaf een visch’; ‘Iemand had een eekhorentje’; ‘Bij een boerenwoning nestelde een paar ooievaars’; ‘Een luitenant te Berlijn had een poedel’, enz.(*).

Aan deze verhalen sluiten zich nu algemeene beschouwingen aan over wat men gewoonlijk noemt als kenmerkende verschilpunten tusschen mensch en dier, waarbij het dan, zooals ik boven opmerkte, den schrijver eenvoudig te doen is, om te betoogen, dat men dat ten onrechte doet. Zoo antwoordt hij op de bedenking, dat men bij het dier geen zelfbewustzijn kan constateeren: ‘Over het zoogenaamde zelfbewustzijn zijn al heele boeken geschreven. De meeningen over het eigentlijk wezen daarvan loopen zeer uiteen..... Niet alleen de mensch in al zijn trappen van ontwikkeling bezit dat bewustzijn van zijn Ik, dat men gewoonlijk als zelfbewustzijn aanduidt en dat, gelijk Schopenhauer terecht zegt, zonder schijn van grond door menig dwaas wijsgeer wordt ontzegd aan het dier. Zulk een wijsgeer moest zich eens bevinden tusschen de klauwen van een tijger, hij zou spoedig tot zijn schade ervaren, hoe dit dier best een onderscheid weet te maken tusschen Ik en niet-Ik.’ Wat betreft de taal, de schrijver

(*) Treffend in haar eenvoud is de volgende mededeeling aangaande paarden, het eenige, wat hier omtrent het verstand van paarden wordt vermeld: ‘Paarden, die een hoefijzer te kort hadden, gingen zelven naar den smid, waar zij vroeger beslagen werden.’

erkent, dat ‘de dieren het niet gebracht hebben tot woordwijsheid’, wat - om dit in het voorbijgaan op te merken - volgens hem de eigenlijke reden is, dat ‘de sociale vraag nog niet aan de orde van den dag is in vergaderingen van gezellig levende dieren’. ‘Het dier houdt zich aan het feitelijke en drukt dit met geringe middelen verstaanbaar uit. Zoo kan de hond om vreugde, smart, toorn enz. uit te drukken volgens Dupont beschikken over 15 toonen (l. tonen). De katten moeten zoo 14 geluiden hebben, het rund meer dan 22, duiven en kippen meer dan 12. Maar ook verschillende lagere menschenrassen behelpen zich met een taal, die zeer arm is aan woorden.’ Hij schijnt niet te begrijpen, dat een woord iets meer, geheel iets anders is dan een geluid, enkel om zekere aandoening uit te drukken, en dat het daarom de quaestie niet is, hoevele woorden reeds gevormd zijn, maar in het algemeen, dat er woorden gevormd worden tot aanduiding van bepaalde voorstellingen en begrippen. Evenmin als de taal wil hij verder ook de ontwikkelingsvatbaarheid laten staan als punt van verschil tusschen mensch en dier. ‘Talrijke waarnemingen’, zegt hij, ‘hebben geleerd, dat dieren in betrekkelijk zeer korten tijd nieuwe gewoonten hebben aangenomen, die geheel afwijken van de vroegeren (l. vroegere). Met zeer leerrijke voorbeelden van deze soort zou men geheele boekdeelen kunnen vullen. Wij halen er maar een enkel aan, nl. van den vogel wielewaal; het is zeker niet de mensch, die nieuwe denkbeelden ten opzichte van den bouw van zijn nest heeft gegeven aan dezen schuwen en eenzamen vogel. Toch bouwt hij tegenwoordig geen enkel nest meer zonder behulp van menschelijke industrie. Dit nest, van langwerpigen vorm, wordt steeds op kunstige wijze aan twee takken opgehangen door middel van buigzame draden, die ontleend zijn aan de menschelijke industrie. Nu eens zijn het katoenen, dan zijden, nu eens leeren riempjes, soms zelfs een horlogeketting, kortom alles, wat buigzaam en toch vast is. Wat de vogel in de nabijheid van zijn woning vindt, gebruikt hij voor zijn bouw. In één woord, het nest van den wielewaal wordt niet gebouwd, zonder dat er een draad, door menschenhand gemaakt, wordt gebruikt.’ Wij zullen kunnen volstaan met de opmerking, dat de schrijver hier bij zijne keus uit geheele boekdeelen met leerrijke voorbeelden zeker niet bijzonder gelukkig is geweest en dat het onbevangen onderzoek naar het verschil tusschen mensch en dier zich althans in deze richting wel iets verder had mogen uitstrekken. En niet anders is het ook op het punt van het zedelijk leven. Bij de behandeling daarvan stelt de schrijver o.a. de vraag: ‘Brengen de tegenstanders het geweten van de dieren terug tot de dressuur en den stok, dan vragen we of ditzelfde niet gezegd kan worden van den gewonen mensch?’ Op het feit, dat de begrippen van goed en kwaad verschillend zijn in verschillende maatschappijen; dat b.v. het dooden van zijn vader, bij ons eene groote misdaad, bij sommige Indiaansche stammen in bepaalde gevallen eene

prijzenswaardige daad is; dat dus blijkt, dat ‘het begrip van het goede en het booze zich ontwikkelt uit de behoeften der maatschappij, uit de betrekking van de individuen tot elkander’, - op dit feit bouwt hij de conclusie, ‘dat het begrip van het goede en booze te midden van de dierenmaatschappij even ontwikkeld is als in de menschenmaatschappij’ (sic!), en komt ten slotte na eene uitvoerige schildering van de tucht, onder eene apenbende door haar aanvoerder uitgeoefend, tot deze uitspraak: ‘Wij weten niet, of het onderscheid in de moraliteit, die in deze apenmaatschappij geheel afhangt van den wil van het stamhoofd, en in die van een bende Australische negers, waar evenzeer de sterkste de wet voorschrijft, groot genoeg kan schijnen, om er het onderscheid van een rijk op te grondvesten. Het theoretisch absolutisme kent geen andere moraal dan den wil van den heerscher. Hij maakt de wet, beveelt het geloof, bepaalt de moraal - wie anders handelt of denkt, mag hij dooden of straffen - is de zedelijkheid in een despotie wel anders bij apen als bij menschen?’ En die uitspraak vormt dan het eind zijner wijsheid op dit punt. Het meest schijnt volgens den auteur nog de godsdienst - men weet, hoe hij over den godsdienst denkt, - eene kloof te vormen tusschen mensch en dier. Immers, ‘wat het bidden aangaat, dit schijnt eene bepaalde eigenaardigheid van den mensch te zijn, die afstamt uit de kindsheid van zijn geestesontwikkeling’. Evenwel, ‘ook bijgeloof schijnt in de hersenen van vele apen te huizen. De siamang, een aap op Sumatra, die den mensch gelijkt, begroet b.v. zonsop- en zonsondergang met een afgrijselijken, mijlen in de verte hoorbaren schreeuw’(*).

Om kort te gaan, ‘het eenige wezentlijk onderscheid, dat in geestelijk opzicht bestaat tusschen mensch en dier, vertoont zich hierin, dat enkele vermogens, die het dier met den mensch gemeen heeft, beter zijn ontwikkeld en in het algemeen bij den kultuurmensch (en alleen bij dezen) de verstandelijke krachten zich meer hebben ontwikkeld ten koste der lagere driften en neigingen’; ziedaar de conclusie van dit, een ‘onbevangen onderzoek’ naar het geestelijk verschil tusschen mensch en dier belovend, hoofdstuk. Onzerzijds is nu zeker de conclusie gewettigd, dat de schrijver in dit hoofdstuk, waarvan de boven besproken dieren-anekdotes verreweg het grootste gedeelte vormen en dat verder gevuld is met redeneeringen, als waarvan wij hier de belangrijkste citeerden, zijne volslagen onbevoegdheid toont tot de behandeling van een onderwerp als dit; en dat hij hier uit onverstand, wat aangaat de ontwikkelingsleer en hare strekking, gepaard aan eene kinderachtige zucht, om zijne tegenstanders op alle punten en in allen deele tegen te spreken, eenerzijds en een volstrekt gemis aan critischen geest anderzijds,

(*) ‘Deze apen zijn anders traag, zwak, onbeholpen en, als men ze stil kan naderen, gemakkelijk te vangen’, voegt de auteur aan deze laatste mededeeling nog toe; waarschijnlijk, om te doen uitkomen, dat het niet eene der intelligentste apensoorten is, waaraan de mensch, wel te verstaan, het niet-vrijdenkende deel der menschen, op dit punt verwant toont te zijn.

een geheel levert, dat enkel kan en ook noodwendig moet strekken, om de zaak, als welker pleitbezorger hij te kwader ure optreedt, verdacht te maken in de oogen van elk, die niet genoegzame kennis en onpartijdigheid bezit, om die zaak zelve scherp af te scheiden van wat h i j ervan maakt en ervoor in het midden brengt.

Wij kennen dan nu echter in hoofdzaak Schrijvers theorie over de wereld in haar geheel en over de plaats, die de mensch als deel in dat geheel inneemt. Die theorie komt in korte woorden hierop neer: de menschen onderscheiden zich van de dieren alleen in zooverre, dat bij een deel hunner de verstandelijke vermogens zich eenigszins meer hebben ontwikkeld dan bij de dieren. Menschen en dieren beiden zijn voorts eenvoudig deelen van een oneindig mechanisme. Dat mechanisme bestaat uit stofdeeltjes, atomen, toegerust met mechanische krachten van aantrekking en afstooting. Deze krachten vormen de eenige beweegkracht van het mechanisme; ook wat wij geest noemen, is enkel een zeer samengesteld ‘soort van beweging’ dier atomen. Evenwel - en dit is zeker iets zeer merkwaardigs - op bepaalde plaatsen in dat mechanisme zit iets, - ook een stofdeeltje, daar er immers, zooals uitdrukkelijk verzekerd wordt, buiten de stof niets is, - dat wil heeft - of moet men liever zeggen: wil heet? - en waarvan het eigenaardige dit is, dat het in zijne beweging niet absoluut gebonden is aan de algemeene wetten der beweging, maar in eene zekere mate van vrijheid zich verheugt, vrij is ‘als een vogeltje in zijn kooi’. Het is echter niet enkel Schrijvers doel, deze theorie uiteen te zetten, hij zal ook de ‘daaruit noodzakelijke gevolgtrekkingen voor het leven ten beste geven’. Ook bij dit laatste hebben wij dan nog een oogenblik stil te staan.

In de eerste plaats valt daarbij de aandacht op wat de auteur zegt over de practische beteekenis van de leer van de eeuwigheid der stof. Aan het slot van een hoofdstuk, gewijd aan het onsterfelijkheidsgeloof, - waarin dit geloof, zooals nauwelijks uitdrukkelijk behoeft te worden gezegd, niet alleen als theoretisch onhoudbaar veroordeeld, maar ook practisch ten eenen male verwerpelijk geoordeeld wordt, zoo zelfs, dat volgens den schrijver daarmede ‘elk geloof aan de menschheid (sic!) moet ophouden, alle grootheid van streven, alle zuivere deugd, alle adel des gevoels, alle schoonheid der gedachte’, enz., - aan het slot van dit hoofdstuk hooren wij: ‘De elementen, waaruit zijn ('s menschen) lichaam bestond, leven voort, keeren terug tot het Alleven der natuur en ontwikkelen zich tot nieuwe vormen. Er bestaat geen absolute dood. Als wij sterven, verliezen wij niet ons zelven, maar alleen ons persoonlijk bewustzijn (sic!). Waar zijn de dooden? In en om ons, want er kan geen stofje van het heelal verloren gaan trots dood en ontbinding. Deze overtuiging maakt ons den dood gemakkelijk en overwint het opzien tegen het laatste oogenblik.’ En

in denzelfden geest, maar sterker en verder uitgewerkt, luidt het elders: ‘Deze leer (van de eeuwigheid der stof) is niet alleen logisch volkomen juist, maar ontneemt - om in bijbeltaal te spreken - aan den dood zijn prikkel en stelt ons voldoende schadeloos voor de illusie van de persoonlijke onsterfelijkheid, die de wetenschap moest vernietigen om der waarheid wille. Want de leer van de eeuwigheid der stof laat niet den minsten twijfel bestaan ten opzichte der meening, dat de zoozeer gevreesde dood alleen een verandering van vorm is, slechts een gedaantewisseling der stof en dat de 14 grondelementen, waaruit ons lichaam is samengesteld, onvergankelijk, onvernietigbaar, eeuwig zijn.... Treedt organische dood en ontbinding in, dan gaan de georganiseerde stoffen over in eenvoudiger organischen, dezen in mineralen of anorganischen en dan kan zich dadelijk een nieuwe kringloop vormen met het eenvoudigst begin van organische wezens zonder dat er rust en absolute dood plaats vindt of een wezenlijk onderscheid bestaat tusschen de doode en de levende natuur. Daarom zeggen we den dichter uit volle overtuiging na: “Hoe verkeerd toch al dat drijven, Om het leven al die nood! Als de grondstof steeds zal blijven, Is dan vormverwisseling dood?”’ Eigenaardig wordt hier het aequivalent voor de hoop der onsterfelijkheid gezocht - niet, als gewoonlijk, in de overtuiging, dat de vrucht van ons werken niet gebonden is aan ons kortstondig bestaan, maar opgenomen wordt in het geheel der menschelijke ontwikkeling, maar - in de wetenschap van het blijvend bestaan der elementen, die ons lichaam vormen, en wordt zelfs krachtens die wetenschap het leven zelf, als bloot een tijdelijke bestaansvorm der stof, voor een onverschillig iets verklaard. Dat is niet toevallig; het is eenvoudig de practische zijde van de door dezen schrijver verkondigde theorie, die de - volstrekt doelloos - zich bewegende stof tot het absolute, het eigenlijke wezen van alles verheft, de bewustzijnsverschijnselen als bloot secundaire verschijnselen ter zijde stelt en den geest kortweg als eigenaardig soort van beweging der stof definieert. Maar hier komt dan zoo duidelijk mogelijk uit, dat die leer iets geheel anders is dan resultaat van de wetenschappelijke onderzoekingen en ontdekkingen van den nieuweren tijd, - wat ter wereld toch hebben die ontdekkingen te maken met de hier uitgesproken algeheele ontkenning van de waarde en de beteekenis van het individueel bestaan? - en openbaart zich voorts een nieuw en, naar ik meen, afdoend bezwaar tegen die leer, die wij boven enkel van hare theoretische zijde beschouwden en als wijsgeerig ondeugdelijk leerden kennen. Geoordeeld toch is zeker in onzen tijd elke wereldbeschouwing, die voor de persoonlijkheid en haar werken geene plaats heeft; van monniken-bespiegelingen over de nietigheid van het leven is die tijd - en te recht - niet langer gediend.

Overigens beperken zich - zooals ik in den aanhef dezer beschouwing reeds opmerkte - de practische gevolgtrekkingen uit de aanbevolen

theorie tot enkele verspreide, losse opmerkingen; van eene geregelde behandeling der vraag: 'Wie ordnen wir unser Leben?' is bij dezen schrijver geene quaestie. Bij die enkele opmerkingen nu springen telkens twee dingen gelijkelijk in het oog: dat de schrijver het heel goed meent en dat hij het uiterst slecht weet te motiveeren. Zoo ontvangen wij ergens eene vijf bladzijden lange tirade over den oorlog en het militairisme, waarvoor een apostel van den Vredebond zich niet zou behoeven te schamen. 'Van het standpunt der zedelijkheid kan hoogstens een verdedigingsoorlog gerechtvaardigd worden. De aanvallende oorlog draagt altijd het karakter van een rooftocht, die veroordeeld moet worden door alle rechtgeaarde menschen. Zulke rooftochten worden alleen begonnen uit ruwe, teugellooze zelfzucht.' 'Niet de gerechtvaardigde trek tot zelfbehoud drijft de volkeren tot aanvallende oorlogen, maar het brutale egoïsme, de grenzenlooze zelfzucht, de ellendige heerschzucht van enkelen, dat zijn de factoren, die aanleiding geven tot al die rooftochten', enz. Maar onmiddellijk hieraan vooraf gaat eene bespiegeling over den strijd om het bestaan, waarin we o.a. het volgende vernemen: 'Het bekende bijbelwoord: vrede op aarde! stemt dus niet overeen met de waarheid. Integendeel, oorlog van allen tegen allen is de oplossing.' 'Een dwaling is de bewering der godgeleerden, dat de mensch en de menschheid onderworpen zouden zijn aan andere, hoogere wetten dan die blinde krachten, die de orde van den bekenden en onbekenden wereldgang regelen' 'Het valschelijk aan de Jesuïten toegeschreven beginsel: het doel heiligt de middelen! is waar en moest liever luiden: De uitkomst heiligt de middelen, en niet alleen in het oog van den overwinnaar. Het middel, dat het beste doel treft, is het beste. En als iemand meent, dat dit een vreeselijk woord is, wat alle krachten der hel losmaakt, dat niets meer heilig, niets vast staat, zoodra het toepassing vindt, hij moge bedenken, dat al wat men dreigt niet pas ontstaat op dat woord, maar dat het sints lang een feit is. Wie heeft daarbij recht? Alles strijdt met elkaar en elk heeft recht op zijn individueel standpunt. Alles strijdt - de arme, die het communisme verlangt, de rijke, die het veroordeelt, de voorwaarts strevende kop, de verrotte aristocraat, de geestelijke, de soldaat, de republikein, de inhalige constitutioneel, de koning, zij hebben allen gelijk - het handelt hier om het bestaan, het is hier te doen om de overwinning. Wie het ook zij, hij moet gaan over de lijken der overwonnenen - dat is de wet der natuur. Wie daarvoor terugdeinst, ziet zijn kansen om te bestaan verminderen. Een zoogenaamde verzoening is bij zulk een grondwet eene onmogelijkheid. De strijd gaat steeds voort.' De overgang tusschen deze pericoop en de bovengenoemde over den oorlog wordt eenvoudig hierdoor gevormd: 'Evenals de enkele mensch met zijne medemenschen en beroepsgenooten strijdt om de middelen van bestaan, evenzoo strijden geheele volkeren en rassen in verwoestende oorlogen tegen

elkander om de vruchtbaarste landen, de beste woonplaatsen, de bevoorrechte plaats te midden der menschheid. Dit nu is ook een soort van strijd om het bestaan, dien men niet altijd kan rechtvaardigen.'

Op eene andere plaats toont de schrijver zich tegenstander van de doodstraf, volgens hem 'niets dan een officiëele moord'. Met afschuw spreekt hij van de theologen, die natuurlijk de doodstraf verdedigen en van wie men ook niets beters te verwachten heeft. 'Wat zouden de organen der volksverdoeming ook anders vermogen?' Maar nu zijne argumenten tegen de doodstraf: 'De voltrekking van een doodvonnis is niet alleen een afschuwelijke moord door den staat gepleegd, maar ook een geweldadig ingrijpen in de natuurwet.' 'Daar de mensch evengoed als alle andere organische wezens onderworpen is aan de eeuwig onveranderlijke natuurwetten, daarom mag de staat - zooals een ieder begrijpen kan - geen wet invoeren, die vlak tegen de natuurwetten inloopt, zooals de doodstraf. De staat kan en mag onder omstandigheden in het belang der openbare veiligheid en algemeene welvaart zekere perken stellen aan de natuurwet van zelfbehoud - wij herinneren aan het huwelijk, het eigendomsrecht enz. - maar een natuurwet voor den afzonderlijken mensch (voor de maatschappij is dit gelukkig onmogelijk) geheel buiten werking stellen, dat kan en mag hij niet. Het recht op het leven, het recht om zich te voeden zijn aangeboren rechten en daarom mag de staat geen menschenleven vernietigen zonder zich zelf te benadeelen (sic!). De wetgever, die de doodstraf goedkeurt, brengt meer kwaad toe aan zijn eigenwaarde en die der maatschappij dan aan den misdadiger. Hiermede stemt het gebod: gij zult niet dooden! overeen en dat aloude bijbelgebod in zijn absoluten vorm wordt eenvoudig buiten werking gesteld. Of bestaat dat gebod alleen voor het volk, niet voor de wetgeving? Als dit zoo is, dan volgt hieruit, dat de wetgeving het recht heeft om ook elk ander van de tien geboden te overtreden' (sic!). Vreemd - om geen sterker woord te gebruiken - klinkt het, den schrijver hier een beroep te hooren doen op de Tien Geboden; en vreemd bovenal, hem te hooren argumenteeren uit eene zoogenaamde natuurwet, nadat hij ons vroeger uitdrukkelijk geleerd heeft: 'De natuurwet bestaat niet naast of boven de materie; wat wij natuurwet noemen, dat is de som der eeuwig onveranderlijke, eeuwig onafscheidbare eigenschappen der materie'; en 'domooren' heeft gescholden, wie natuurwetten houden voor 'regelen, door een hemelschen wetgever uitgedacht en bepaald, in plaats van die woorden op te vatten als zinnebeelden (sic!), als uitdrukking van den eeuwigen gang der wereldmechanica'.

De indruk, dien deze beide voorbeelden - ook de eenige plaatsen in dit boek, waarin bepaalde punten van recht en zedelijkheid besproken worden, - ons geven, wordt door de lezing van het werk in zijn geheel slechts bevestigd. Ongetwijfeld meent de schrijver het goed. Hij heeft een warm hart voor de zedelijke belangen der menschheid.

Waar hij de theologen scheldt en den godsdienst bestrijdt, doet hij dat telkens op grond, dat zij het geluk en den vooruitgang der menschheid in den weg staan. En blijkbaar is het hem daarmede ernst, profeteert hij uit innige overtuiging: 'Even zeker als het licht het wint over de duisternis, de waarheid over den leugen, even zeker zal het monisme (men herinnert zich, wat de schrijver daaronder verstaat), overeenstemmende met feiten en natuurwetten, zegevierend het terrein behouden. En eerst daaruit ontstaat het door den stichter van het Christendom beloofde Godsrijk, waarbij de groote wijze niets anders dacht dan dien socialen toestand der menschheid, waarin de algemeene menschenliefde alle volkeren doordringt en geen enkel een ander bedreigt, geprikkeld door den demon van de eer, de macht en den roem en in oorlog dompelt, maar elkeen zich toewijdt aan den gezegenden arbeid van den vrede, waar het streven naar het ware, goede en schoone zaligend woont in elk individu, waar de godsdienstige en politieke vrijheid alle staatsorganen harmonisch bezielt en waar voor alle hulpbehoevenden en voor de gevallen individuen gezorgd wordt in den geest der ware humaniteit.' Maar op welken grond hij de vestiging van den eeuwigen vrede verwacht van de zegepraal eener leer, die uitdrukkelijk 'den oorlog van allen tegen allen' tot eene eeuwig onveranderlijke natuurwet proclameert; in het geheel, op welken grond hij bijzondere zedelijke vruchten verwacht van een stelsel, dat het heelal verklaart voor een door blinde krachten bewogen mechanisme en den mensch voor een enkel verstandelijk bijzonder ontwikkeld dier, dat alzoo noch in het wezen der dingen in het algemeen noch in de natuur van den mensch als zoodanig plaats laat voor iets, waarop eene zedelijk verbindende wet, een onschendbaar beginsel van recht kan worden gebaseerd, - dat vernemen wij niet. Wat den grondslag der zedelijkheid en de rechtvaardiging van het zedelijk oordeel betreft, hooren wij van hem niets anders dan de reeds geciteerde vraag, gericht tot hen, die het geweten der dieren terugbrengen tot de dressuur en den stok, of niet datzelfde ook geldt van den gewonen mensch, en voorts deze uitspraak: 'Goed en boos zijn betrekkelijke begrippen. Wij noemen goed wat ons materieel of geestelijk nuttig is, boos daarentegen wat ons materieel of geestelijk kan schaden.' Wanneer wij nu echter daaruit afleidden, dat zedelijkheid voor hem is eene zaak, deels van dressuur, deels van berekening, dan zou hij ongetwijfeld die stelling met verontwaardiging verwerpen. Wij zouden hem ook zonder eenigen twijfel groot onrecht aandoen, door dat te beschouwen als zijne wezenlijke overtuiging. De zaak is eenvoudig, dat hij over deze dingen niet heeft nagedacht, zoo allerlei stelt, zonder zelf de portée ervan te begrijpen, en ten eenen male het inzicht mist, welke quaesties zich bepaald op dit gebied bij het wegvallen van het geloof aan een doelstellenden Algeest en daarmede van de ideeën plicht en bestemming voordoen. Maar zoo blijkt hier opnieuw, - hier misschien duidelijker

nog dan ergens elders - hoe volkomen onbevoegd deze auteur is voor de taak, die hij op zich heeft genomen, volkomen onbevoegd, om op te treden als voorlichter des volks op geestelijk gebied.

Zal deze beschouwing eenigermate volledig zijn, dan mag ik niet verzuimen ten slotte eene enkele proeve te geven van Schrijvers redeneertrant. Ik kies daarbij - de lezer moge mij hier op mijn woord gelooven, daar ik toch het geheele boek niet onder zijne aandacht kan brengen, - zonder veel zoekens, wat het eerst mijne opmerkzaamheid trekt. Om eenvoudig het begin te nemen, na eene dichterlijke ontboezeming(*) vangt het hoofdstuk over de stof aldus aan: 'Hoe kwam het Al der dingen dan uit Niets? Een redelijk antwoord, dat wetenschappelijk steek houdt, op deze vraag van den vrijzinnigen dichter hebben de theologen tot nog toe niet kunnen geven. En zoolang zij dit niet vermogen, kunnen zij geen aanspraak maken op geloofwaardigheid hunner leerstellingen. Het gewone antwoord, dat de theologie klaar heeft, dat een geest of God alles uit niets heeft geschapen, bevredigt den denkenden mensch geenszins. Vanwaar - zoo vraagt hij - komt dan die geest of God? De theologie antwoordt: Hij bestond van eeuwigheid af. Waarlijk? Hoe weet gij dat zoo nauwkeurig? Berust dit antwoord niet op de zuiverste willekeur? Wij zullen zien. De wetenschap leert tegenover de theologie, dat het heelal als zoodanig eeuwig is en dat alles volgens onveranderlijke wetten gaat. Alleen de vorm der afzonderlijke dingen is veranderlijk. Één ding is er altijd geweest en zal er altijd zijn, namelijk de *materie* of *stof.* Alle dingen en verschijnselen, die wij waarnemen in het oneindige heelal, bestaan uit stof of komen uit de beweging der stof te voorschijn. Een schepping uit niets, gelijk de theologen leeren, strijdt met alle bekende natuurwetten en behoort dus thuis in het rijk der verdichting. Arthur Schopenhauer getuigde daarvan: "Te zeggen, dat deze wereld met alle in haar wonende krachten eens niet heeft bestaan, maar te voorschijn is gebracht door eene vreemde en buiten haar liggende kracht is een nietswaardige door niets bewezen inval." Beschouwen wij, om daarover klaarheid te krijgen, het begrip schepping. Daaronder verstaat men gewoonlijk het ontstaan van een ding door vormende kracht. Daaronder kan men nu verstaan het ontstaan van zijn stof, d.i. van de lichamelijke materie (sic!) of het ontstaan van zijn vorm, d.i. van de lichamelijke gestalte. Eene schepping dus (sic!) in den eersten zin, als ontstaan der materie, bestaat er niet en heeft er nooit bestaan. Dit is voor ieder, die gezonde oogen heeft, om te zien en een gezond verstand, om onbevangen te oordeelen, bewezen. De natuurwetenschap

(*) Over de talrijke dichtproeven, in dit werk voorkomende, die natuurlijk grootendeels voor rekening van den vertaler komen, spreek ik niet. Zelfs de verslaggever in *De Dageraad* ziet geene kans, deze te redden, maar erkent uitdrukkelijk, dat hij daarin de kwetsbare plek van dezen Achilles (sic!) ziet.

houdt de materie of stof voor eeuwig, d.i. voor onvernietigbaar, omdat door de ervaring, die de moeder is van alle wetenschap, nog nooit is bewezen, en het is ook onmogelijk, dat er ook maar één atoom van de voorhanden hoeveelheid materie verloren gaat of bij komt. Alexander von Humboldt kon daarom naar waarheid zeggen: van een eigenlijk scheppen als eene handeling, van een ontstaan als begin van het zijn tot het niet-zijn (sic!) hebben wij geen begrip en geen ervaring, maar alleen van het worden, al is dit ook maar een nieuwe toestand van hetgeen reeds bestaat. Materie of stof is al wat ruimte inneemt, zich laat wegen en waarnemen met de zintuigen.' Ziehier de eerste drie pericopen; in dezen trant gaat het nu onder eindelooze herhalingen voort, de gansche eerste beide hoofdstukken door. Zoo luidt het b.v. eenige bladzijden verder: 'Veranderlijk is alleen de *vorm* der stof, zij zelve niet. Onder die eeuwigheid der stof verstaat men het feit, dat deze in gelijke hoeveelheid altijd bestaan heeft en ook steeds zal bestaan. Van deze eeuwig bestaande hoeveelheid stof kunnen wij niet het kleinste atoom wegdenken of bijvoegen zonder toe te geven, dat daardoor de wereld in verwarring zou geraken; de wetten der zwaartekracht zouden een storing toelaten, het noodzakelijk evenwicht der stoffen zou verbroken worden, de verhoudingen van alle wereldlichamen tot elkaar uit elkaar gerukt, in één woord het gansche heelal zou in een chaos ineenstorten. Op grond hiervan kan Eduard Löwenthal met volle recht beweren: "Wat geen einde heeft, kan geen begin hebben. Wat niet vernietigd kan worden, kan niet geschapen worden; de stof, de materie kan niet vernietigd worden, dus is zij ook niet geschapen, zij is zonder einde, dus ook zonder begin, dat is eeuwig. Wat is, maar niet geschapen is, onderstelt geen schepper en gaat dus als iets, dat ongeschapen voorhanden is, niet uit van eenige onderstelling. Wat niet vernietigbaar (zonder einde) is, dat is onafhankelijk, absoluut; dus de stof is absoluut en vormt het absolute zijn."' Nog weer in het volgende hoofdstuk: 'Daar de stof onvernietigbaar is, daarom kan zij niet geschapen zijn, dus geen oorzaak buiten zich hebben. De kracht is eene onafscheidelijke eigenschap der stof, bij gevolg van eeuwigheid af met haar verbonden en even onvernietigbaar en ongeschapen als de stof. Alle dingen en verschijnselen in het oneindige heelal bestaan uit stof of komen uit de bewegingen der stof te voorschijn. Daar de stof eeuwig is, zonder oorzaak en slechts wisselend in haar vormen, daarom heeft elk ding deel aan de eeuwigheid en de oorzaak (sic!) der stof. Een buitenwereldlijke oorzaak der dingen is logisch ondenkbaar. Het zoeken daarnaar is, zooals Büchner zeer juist opmerkt (zou men niet meenen, dat Büchner de eerste is geweest, die aan het kosmologisch bewijs voor het godsbestaan heeft getornd?), gelijk aan het bestijgen van een eindeloozen ladder, waarbij de vraag naar de oorzaak der oorzaak het bereiken van een laatst einddoel (sic!) onmogelijk maakt. Een eerste (buitenwereldlijke) oorzaak - zegt Schopenhauer - is evenzeer

ondenkbaar als de plaats, waar de ruimte een einde heeft of het oogenblik, waarop de tijd een begin nam. Daar alle dingen naar hun stoffelijke en krachtelijke zijde, dus naar hun wezen eeuwig zijn en daar zij allen oorzakelijk samenhangen (sic!), daarom werken zij ook wederkeerig op elkander.' In één woord, de eerste beide hoofdstukken zijn in hun geheel letterlijk niets anders dan eindelooze herhaling eenvoudig in telkens andere woorden van dit ééne: de stof is er altijd geweest, en de kracht ook, en buiten deze is er niets, en wie anders leeren, zijn dom en slecht.

Tot adstructie van de stelling, dat ook in het organisme slechts mechanische werking te erkennen is, ontvangen wij het volgende: 'Wie aan iets bijzonders in het organisme gelooft, aan iets, dat niet naar de regelen der algemeene wereldmechaniek regelmatig verloopt, hij bewijst, dat hij niet in staat is van de atoom in den aether door alle tusschenleden tot aan de meest samengestelde mechanismen, d.i. tot de vogels en de zoogdieren en vandaar weer tot aan de primaten (apen en menschen) op te klimmen. Als een millioenste deel van een kubieke millioenste meter een millioenste atoom (l. waarschijnlijk: een millioen atomen) in zich bevat en elk dezer atomen in het millioenste deel van het millioenste eener terts eenmaal om haar as draait; als door verbinding van aetheratomen in de meest verschillende verhoudingen de lichaamsatomen zich vormen en nu aether- en lichaamsatomen in wederkeerige werking komen; als in de kleine ruimte, die uitgedrukt wordt door een kubieke millioenste meter, in een secunde b.v. millioenen en nogmaals millioenen bewegingen maakt (beweging om de as, beweging der zwaartekracht, wenteling der aether- en lichaamsatomen in verschillende richtingen); als de lichaamsatomen samenkomen in chemische verbindingen in den eersten, tweeden, derden, x-ten graad, zich steeds meer kombineeren en eindelijk door honderdduizend en nog eens honderdduizend tusschenleden eindelijk worden tot de oorspronkelijke cel; als uit die cellen door weer tallooze tusschenleden de weefsels, organen, stelsels en organismen ontstaan en dezen zich progressief ontwikkelen, opklimmen tot planten en dieren en in die vormen steeds meer samengesteld worden; als wij bemerken, dat elk geheel, van de aetheratoom tot het dierlijk organisme, met de omringende wereld in steeds veelvuldiger in- en extensief verkeer treedt, hoe samengestelder het is en als wij ons voorstellen, dat dit verkeer, het heete hoe het wil en hetzij eenvoudig hetzij veelzijdig, altijd slechts mechanisch is, dan beginnen ook de ingewikkelde verschijnselen van het dierlijk organisme ons duidelijk te worden als geheel mechanische werkingen en wij zoeken onze toevlucht niet in wereldzielen, levenskrachten, goden, zenuwgeesten, om de enkele uitingen in dat deel der zenuwwerkzaamheid, dat men *gevoel* noemt, met zulke spookselbeelden van menschen, die lust hebben in het verpersoonlijken en arm zijn van verbeelding, te verwarren in plaats van te verklaren. Ons is

het feit der eeuwige wereldmechanica in het oneindig kleine zoowel als in het oneindig groote de eenige en zekere gids tot verklaring van het heelal.'

Inderdaad onbegrijpelijk is de wijze, waarop de auteur telkens in zijne betoogen allerlei aaneenrijgt, dat met het punt in quaestie niets ter wereld te maken heeft. Ook daarvan een enkel staaltje. Bij de behandeling van het Darwinisme komt natuurlijk ook de wet der overerving ter sprake. Na eerst over overerving van lichamelijke eigenaardigheden een en ander te hebben opgemerkt, gaat hij voort: 'Maar niet alleen lichamelijke kenteekenen en eigenaardigheden kunnen worden overgeërfd, evenzeer ook geestelijke talenten, bekwaamheden, gewoonten en neigingen.' Nu is dit zonder twijfel een hoogst belangrijk punt. Nauwkeurige studie van overerving op geestelijk gebied kan en moet ons de oplossing brengen van tal van vragen, en daaronder zeer gewichtige vragen, van psychologischen aard. Maar het is even zeker ook een hoogst moeielijk punt. Zeer licht wordt voor gevolg van overerving gehouden, wat slechts vrucht van opvoeding en voorbeeld is; in de meeste gevallen is het hoogst moeielijk, deze beide nauwkeurig van elkander te scheiden. Hoe behandelt nu de schrijver dit punt? Na eerst enkele algemeene opmerkingen te hebben gemaakt, o.a. het feit te hebben gereleveerd, dat in bepaalde families een aantal leden zich door een eigenaardig talent hebben onderscheiden, - families van musici, enz. - wil hij 'eenige voorbeelden van overerving van zekere hartstochten, neigingen en gevoelens' nagaan. En dan ontvangen wij, na eene opmerking van zekeren Dr. Maudsley over geestelijke ontaarding van families, het volgende verhaal: 'Ook de drang naar diefstal en oplichterij treedt dikwijls erfelijk op. In Weenen stond onlangs een vroeger officier, Adolf Lagarde, terecht voor de jury, terwijl hij reeds achtmaal, en daaronder eenmaal een gevangenisstraf van zes jaren had ondergaan. Op 16 Juli 1876 was hij ontslagen met een oververdienste van 200 gulden en onlangs heeft hij schuld gemaakt wegens dieverij, oplichterij en bedriegerij (sic!) tot een gezamenlijk bedrag van *f* 1848. Lagarde drukte zijn leedwezen uit, dat gezworenen en verdedigers zich moeite moesten geven om hem, hij was toch niet te helpen. Hij verzocht de gezworenen alleen, om de vraag van schuld eenparig uit te spreken (sic!) en wendde zich tot het gerechtshof met het verzoek hem de strengste straf te geven voor zijn eigen welzijn en het heil der menschheid. Het gerechtshof sprak een vijfjarige zware gevangenisstraf over hem uit, waarvoor de veroordeelde bedankte.' Ziehier het geheele verhaal, geen woord over de familie van den man; dit à propos van erfelijkheid van geesteseigenschappen. Op dit verhaal volgt eene mededeeling aangaande een Schot, die een waanzinnigen trek had naar menschenvleesch en wiens dochter later dienzelfden trek openbaarde, en hieraan sluiten zich dan eerst een drietal verhalen aan van idioten, die menschen vermoordden en opaten, - zeer uitvoerig medegedeeld, zoodat ons zelfs de officieele waarschuwing, door de regeering naar

aanleiding daarvan uitgevaardigd, en eene bijzondere waarschuwing van den auteur, om met halve gekken voorzichtig te zijn, ze niet te plagen of honger te laten lijden en ze liefst in een gesticht te doen, niet wordt onthouden - maar zonder dat daarbij van overerving ook maar met een enkel woord sprake is; vervolgens eene declamatie over de menschenslachterij in den oorlog, waarvoor menschen ‘opzettelijk in een mooi pak worden gestoken, ofschoon het duur is voor het algemeen’, over de duellen, eveneens ‘een sprekend bewijs, dat de rede bij (de machthebbers) nog niet de overhand heeft, ofschoon zij een zekere hoeveelheid kennis bij een zekere mate van ontwikkeling bezitten’, over het dragen van ridderorden, waarvan de auteur het in het midden wil laten, of het ‘een terugval is tot de zeden der natuurvolken, die hun waarde en waardigheid afmeten naar de aanhangsels in hun doorgestoken lippen of neuzen, dan wel of het een staanblijven aanduidt op een lageren trap van ontwikkeling, waarop de beoordeeling der ware menschenwaarde nog niet gebruikelijk is’, en een aantal dergelijke beschouwingen meer. Dit alles te zamen vult dan verreweg het grootste gedeelte van de paragraaf over de wet der erfelijkheid, aan welker slot de auteur nog stoutweg durft verklaren: ‘Wij hebben daarom uitvoeriger over de verschijnselen der overerving gesproken, omdat, zooals Virchow zeer juist opmerkt, het ontstaan en de ontwikkeling der eicel in het moederlijk lichaam, het overdragen van lichamelijke eigenaardigheden van den vader door het zaad daarop, betrekking hebben op alle vragen, die de menschelijke geest ooit heeft opgeworpen over 's menschen zijn.’ Onwillekeurig ontvangt men - hier gelijk elders - telkens den indruk, dat de auteur, hier of daar in een boek een verhaal of eene opmerking aantreffende, die hij bij zijn onderwerp kan gebruiken, - men merke op, dat in het hier besproken gedeelte het verhaal van dien Schot en zijne dochter het begin vormt van de geheele reeks geschiedenissen van menscheneters, - dan verder gedachteloos blijft overschrijven, zoolang hetgeen hij vindt, hem om de eene of andere reden interessant voorkomt[*].

(*) Dat wij den schrijver met deze gissing geen onrecht doen, blijkt o.a. duidelijk uit het volgende. In het hoofdstuk over het zieleleven der dieren komen eerst, zooals ik boven beschreef, een aantal getuigenissen voor aangaande de laagste volksstammen. Die getuigenissen heeten dan ‘feiten, die niet door frases omvergestooten kunnen worden’. En nu volgt: ‘En met die feiten voor oogen gaat het in het geheel niet aan, om nog van een absoluut onderscheid tusschen mensch en dier te spreken en daarop te bouwen een afzonderlijk voorrecht voor den mensch, nl. de onsterfelijkheid zijner ziel, vooral waar de vergelijkende zielkunde der dieren bewijzen levert, dat er dieren zijn, die in verstand die wilde menschenstammen bepaald overvleugelen. De volgende anekdote van den zendeling Moffat moge hiervan een staaltje geven. Eens kwam een inboorling uit den stam der Bechuanas, uit het binnenland van Zuid-Afrika, tot den apostel van het christelijk geloof en vroeg hem, op zijn hond wijzende: Welk onderscheid bestaat er tusschen mij en dit schepsel? Gij beweert, dat ik onsterfelijk ben, waarom is dan mijn hond en mijn os het ook niet? Zij sterven en bemerkt gij iets van hun zielen? Wat is dan het onderscheid tusschen mensch en dier? Geen enkel behalve dat de mensch een grooter schelm is?’ Voor de opname nu dezer anekdote in dit verband is wel geene andere reden denkbaar dan deze, dat de auteur haar met de boven vermelde getuigenissen in hetzelfde boek heeft gevonden, haar te mooi vindt, om ze niet mede te deelen, en ze daarom hier eenvoudig op den klank af invoegt.

Ik ga over dit punt niet verder door. Uit den aard der zaak moet ik mij hier tot zeer enkele proeven bepalen. Maar zonder vrees voor tegenspraak durf ik verzekeren, dat het hier medegedeelde ook werkelijk mag gelden als proeve van de behandeling in haar geheel. In één woord, wat de wijze van behandeling aangaat, is dit boek juist het tegendeel van wat een populair wetenschappelijk werk behoort te zijn. Nergens eene kalme, ordelijke uiteenzetting der besproken theorie met duidelijke aanwijzing eenerzijds van de feiten, waarop zij rust, anderzijds van de gevolgtrekkingen, waartoe zij leidt; overal onsamenhangende declamaties over en naar aanleiding van slechts met een enkel woord aangeduide of op zijn best ten halve omschreven theorieën, te pas en te onpas afgebroken door invectieven tegen andersdenkenden en doorspekt met eene verwarde massa citaten, verhalen en beschouwingen van allerlei aard, waarin slechts zelden de draad is te ontdekken, die ze onderling verbindt.

Of dan echter zulk een boek eene zoo uitvoerige beschouwing waard was? Mijn antwoord op die bedenking ligt in hetgeen ik reeds noemde in den aanhef van dit opstel. De auteur is onder zijne partijgenooten een man van gewicht. De stichting van den Duitschen Vrijdenkersbond is, zooals de vertaler ons mededeelt, voor een groot deel zijn werk; als algemeen secretaris neemt hij in dien bond eene voorname plaats in. Zijn arbeid is door zijne partijgenooten, bepaald ook door zijne partijgenooten ten onzent, met hooge ingenomenheid ontvangen. De vertaler verklaart dien bij voorbaat voor onweerlegbaar; en in eene slechts met initialen geteekende en dus zoo niet rechtstreeks van de Redactie uitgaande, dan toch door deze beslist voor hare verantwoording genomen aanbeveling onderschrijft het orgaan der Nederlandsche Vrijdenkersvereeniging *De Dageraad* dit gunstig oordeel. Het werk van Dr. Specht wordt daar geplaatst naast Büchner's *Kracht en Stof,* immers het hoofdwerk der partij, haast zou men kunnen zeggen: haar *Formulier van Eenigheid*; uitdrukkelijk wordt dit boek aanbevolen als bij uitnemendheid geschikt, om ‘de vrije gedachte’ in hare ontwikkeling te leeren kennen(*). Wij mogen en moeten Dr. Specht hier dan beschouwen als woordvoerder zijner partij, mogen zonder vrees voor onbillijkheid zijn werk gebruiken, om daaruit het karakter en de beteekenis dier partij te leeren kennen.

Uit dien hoofde nu achtte ik dit boek belangrijk genoeg, om het aan een uitvoerig onderzoek te onderwerpen. Tegenover de hooge pretensies van de partij der zich noemende vrijdenkers, eene partij, die

(*) Nog weer in eene der jongste afleveringen van haar tijdschrift, in de Juli-aflevering dezes jaars, geeft de Redactie een ondubbelzinnig blijk van hare bijzondere ingenomenheid met Dr. Specht's arbeid. In het verslag nl. van de jaarvergadering van den Duitschen Vrijdenkersbond hem in zijne qualiteit van algemeen secretaris noemende, teekent zij *in parenthesi* bij zijn naam aan: ‘Men herinnere zich of leze diens boek: *Theologie of Wetenschap.*’

immers optreedt als de officieele vertegenwoordigster der wetenschap, steeds in naam der wetenschap hare uitspraken geeft en vonnis velt, zich zelfs niet ontziende, om iederen beoefenaar der wetenschap, hoe hoog hij als zoodanig ook sta, waar hij hare belijdenis niet onderschrijft, het verwijt naar het hoofd te slingeren van halfheid, menschenvrees en huichelarij, achtte ik het inderdaad de moeite waard, op deze wijze nog eens weer in het licht te stellen, hoe volkomen ongegrond die pretensies zijn; in het licht te stellen, dat deze partij lijdt aan eene kolossale verwarring tusschen wat resultaat is van wetenschappelijk onderzoek en wat conclusie van daaraan meer of minder nauw zich aansluitende, maar in elk geval daarboven uitgaande bespiegeling, en alleen ten gevolge van deze verwarring hare leer kan uitgeven voor resultaat der nieuwste wetenschap, terwijl deze in werkelijkheid niets anders is dan eene overoude, in den loop der vorige eeuw bij den val van het oude kerkgeloof tijdelijk tot hoogen bloei gestegen, maar op den duur onhoudbare, immers op meer dan één punt met de eischen van het redelijk denken volstrekt onvereenigbare en in haar geheel ten eenen male verouderde wijsbegeerte, op zeer onwijsgeerige wijze vermengd met enkele daarmede volstrekt strijdige begrippen, - daaronder in de eerste plaats het geloof aan eene althans betrekkelijke zelfstandigheid van den menschelijken wil - waardoor schijnbaar plaats wordt gewonnen voor de gewone begrippen van moraal, maar zonder dat het gelukt, of ook ooit kan gelukken, om deze beide elementen werkelijk tot een geheel te vereenigen.

Hoe overigens een boek als dit, dat, afgezien nu van de onhoudbaarheid en het onsamenhangende van de daarin verkondigde ideeën, zelfs niet de verdienste bezit van helder en geleidelijk te zeggen, wat het zeggen wil, integendeel op iedere bladzijde zich kenmerkt door holheid en verwardheid, gepaard aan een inderdaad ongeloofelijk gemis aan critischen geest en wetenschappelijken zin, en in den grond der zaak slechts één ding ons duidelijk maakt, nl. den fellen haat, die den auteur ten opzichte van de theologie en de theologen bezielt: hoe, zeg ik, zulk een boek zóó hoog kan worden geprezen, de auteur daarvan zóó kan worden verheerlijkt, als blijkens de boven vermelde feiten en getuigenissen geschiedt, dat moet een eeuwig raadsel blijven voor elk, die niet weet, hoe groot de oppervlakkigheid en het gebrek aan gezond oordeel ter eener zijde, hoe sterk ter anderer zijde dogmatisme en partijzucht nog steeds zijn ook in zoogenaamd wetenschappelijke kringen.

Noord-Schermer, Augustus 1886.

A. BRUINING.

De gedenkschriften van een minister van Buitenlandsche Zaken.

IV.

Terwijl nu, en natuurlijk, Malmesbury's dagboek voor den geschiedvorscher van grooter belang is, wanneer hijzelf Minister is, dan wanneer de Whigs de teugels van het bewind in handen hebben, al was het maar alleen daarom, dat in het eerste geval ons meer de leidende gedachte der Engelsche staatkunde tegenover vreemde Rijken wordt geschetst, maakt daarop toch zeer zeker eene aanteekening in het jaar 1853 eene uitzondering. Immers, daar wordt eene retrospectieve beschouwing gegeven over het bezoek van Czaar Nikolaas aan Engeland in 1844, een bezoek, over welks beteekenis men het tot nog toe niet eens is. Men herinnert zich, wat beschouwingen al over dat bezoek zijn ten beste gegeven. Het doel van Keizer Nikolaas - en daarover bestaat, vergissen wij ons niet, geen verschil - was, om de goede verstandhouding tusschen Engeland en Frankrijk te verbreken en tevens, om eerstgenoemd Rijk te polsen, wat het bij een eventueelen oorlog tusschen Turkije en Rusland zou doen. Met dit laatste begint nu echter de moeilijkheid; wat is dienaangaande voorgevallen?

Behoort het Memorandum, in 1854 gepubliceerd, doch tien jaren vroeger bij Nicolaas' terugkomst te Petersburg opgemaakt, tot de historie of tot de legende?

Stockmar vertelt bij voorbeeld in zijne *Denkwürdigkeiten,* enz.(*), dat genoemd Memorandum eene soort van overeenkomst tusschen Rusland en Engeland inhield, waarin vooreerst geconstateerd wordt, dat beide landen vooralsnog belang erbij hebben, dat het statusquo in Turkije behouden blijft, - ten tweede, dat echter dit Rijk veel elementen van verval bezit, - ten derde, dat de gevaren, die voor Europa uit eene catastrophe in het Turksche Rijk voortvloeien, getemperd worden, wanneer Engeland en Rusland het eens zijn, - en ten vierde, dat, indien Engeland zich, bij eventueele verwikkelingen in het

(*) *Denkwürdigkeiten aus den Papieren des Freiherrn Christian Friedrich von Stockmar.* Brunswijk, 1872, bladz. 396 en volg.

Oosten, bij Rusland voegt, dat reeds Oostenrijk tot bondgenoot heeft, Frankrijk zich daartegen niet zal kunnen verzetten. Waarschijnlijk, zoo merkt Stockmar nog op, heeft de Czaar het denkbeeld van eene conventie geopperd, heeft Aberdeen, de Minister van Buitenlandsche Zaken in Peel's Ministerie, dat niet afgewezen, mogelijk zich in het algemeen uitgelaten, doch zich in alle gevallen niet als verbonden beschouwd.

De uitgever van Stockmar's *Denkwürdigkeiten* is dan ook van oordeel, dat het eenige doel, waarmede dit Memorandum werd publiek gemaakt, ligt in Nicolaas' pogen, om het fiasco te verbergen, dat hij met zijne reis naar Londen gemaakt had.

Wat blijkt nu echter uit Malmesbury's gedenkschriften?

Dat er wel degelijk zulk een Memorandum bestaan heeft, geteekend door Peel, Wellington en Aberdeen, en dat het wellicht daaraan is toe te schrijven, dat de Czaar in 1853, eene maand na het optreden van Aberdeen als premier, - Peel en Wellington waren overleden - de gesprekken met den Engelschen gezant Seymour begon over de Oostersche zaken en tot het laatste oogenblik overtuigd was, dat Aberdeen zich niet zou verzetten tegen Rusland's pogingen, om protector over de Grieksche Christenen in het Balkan-schiereiland te worden. Malmesbury zegt het zelf in Juni 1853: ‘There is a circumstance which I think must strongly influence Lord Aberdeen at this moment, which is, that when the Emperor Nicolas came to England in 1844, he, sir Robert Peel, then Prime Minister, the Duke of Wellington and Lord Aberdeen then foreign secretary drew up and signed a Memorandum, the spirit and scope of which was to support Russia in her legitimate protectorship of the Greek religion and the Holy Shrines and to do so without consulting France.’ Malmesbury deelt tevens mede, dat, toen hij in 1852 Minister van Buitenlandsche Zaken werd, de Russische ambassadeur Brunnow meer dan eens geheimzinnige toespelingen op die gesloten conventie maakte, waarop hij echter niet doorging, toen hij bemerkte, dat òf Malmesbury er niets van *wilde* weten, òf dat hij er ook werkelijk niets van *wist.*

Al is het dus waar, dat Aberdeen zich als Minister van Buitenlandsche Zaken in 1844, hoe dan ook, verbonden heeft, om Rusland eventueel in Turkije zijn gang te laten gaan, dan komt het ons toch voor, dat Rusland, dat op Aberdeen's invloedrijke positie in 1853 hoopte, opdat deze zijne belofte gestand zou doen, daarbij twee dingen over het hoofd zag.

Vooreerst had het coalitie-kabinet den grooten vijand van Rusland, Sir Stratford Retcliffe, als ambassadeur te Konstantinopel gehandhaafd en ten andere was de politieke toestand van Europa een gansch verschillende. Immers, men bedenke, dat in 1844 het groote doel van Nicolaas' staatkunde was, om de wederaanknooping van de goede verstandhouding tusschen Engeland en Frankrijk - eene verstandhouding, die

van 1830-1840 bijna onafgebroken had bestaan(*), onlangs wel door het tractaat van Londen een knak had gekregen, doch door het Dardanellen-tractaat weer beter was geworden, - te verhinderen, en dat dit Nicolaas nu wel niet bepaald is gelukt, doch dat na dien tijd door verschillende omstandigheden eene verkoeling tusschen Engeland en Frankrijk is ontstaan, die haar hoogste punt in 1846 bereikte, toen de quaestie der Spaansche huwelijken de geheele Europeesche diplomatie in spanning bracht. Rusland's invloed was toen, vooral na de Februari-omwenteling in Europa, hoe langer hoe grooter geworden. In 1853 was echter de toestand geheel anders. Wel had Rusland Oostenrijk gevrijwaard voor het verlies van Hongarije, doch de Prins van Schwarzenberg had goed gezien, toen hij naar aanleiding hiervan zeide: ‘Oostenrijk zal de wereld verbaasd doen staan over zijne ondankbaarheid.’ De Oostenrijksche staatslieden begrepen, dat Rusland in het Balkan-schiereiland niet te machtig moest worden; vandaar hunne welwillende houding tegenover de Westersche Mogendheden, die ten slotte tot het, trouwens nooit uitgevoerde, tractaat van 2 December 1854 heeft geleid.

En wat Engeland betreft, hoe welwillend Aberdeen's gevoelens ook jegens den Czaar mochten wezen, was toch zijn invloed niet van dien aard, dat hij het kabinet van 1853 kon binden aan wat hij persoonlijk, al was het dan ook met Peel en Wellington, doch overigens in het geheim, negen jaren te voren met Nicolaas had besproken. Iemand als Palmerston bij voorbeeld kon zich daardoor zeker niet gebonden rekenen. Daarbij was de verhouding tusschen Frankrijk en Engeland ook eene geheel andere dan onder Louis Philippe; Napoleon's Keizerrijk stond tamelijk geïsoleerd in Europa en niettegenstaande de gevleugelde woorden: ‘l'Empire c'est la paix’, meende hij eene daad van wijze politiek te verrichten, door zich bij de eerste gelegenheid met Engeland te verbinden tegen dat Rusland, hetwelk in zijne onafzienbare ijsvelden de geschiedenis van den val van het eerste Keizerrijk te lezen gaf. In plaats dus van Frankrijk alleen tegen zich te zullen vinden, waar eene nieuwe staatsregeling door een krijg vasten voet moest verkrijgen, stootte de Czaar in 1853 evenzeer op Engeland, niettegenstaande hij, wat dit land aangaat, meende van het tegendeel

(*) De buitenlandsche politiek der Juli-monarchie steunde in zekeren zin op eene overeenstemming met Engeland, welke reeds dadelijk in de Belgische zaken was gebleken. Dat vooral in het begin van 1831 een algemeene oorlog was voorkomen, dankte Frankrijk niet alleen aan de krachtige staatkunde van Casimir Périer, doch vooral aan het vasthouden aan het samengaan met Engeland. Ook de Hertog De Broglie, die het buitenlandsch beleid in het kabinet van 11 October 1832 in handen had, hield die overeenstemming in stand. En nu moge Louis Philippe persoonlijk later vooral aan eene nauwere aaneensluiting aan Oostenrijk en Rusland gedacht hebben en een oogenblik daarin, toen Thiers Minister-president was in 1836, door dezen zijn gesteund, doch het is bekend, dat Metternich's tegenzin, om eene der Aartshertoginnen met den Hertog van Orleans te doen huwen, Thiers, na het mislukken van dit plan, noopte, tot de intieme verstandhouding met Engeland terug te keeren. Molé, die na hem kwam, trachtte met de twee keizerrijken wel op goeden voet te komen, doch hijzelf en na hem het kabinet-Sault begrepen toch in 1839 nog, dat overeenstemming met Engeland voor hen noodig was.

overtuigd te zijn. Hoe dit ook zij, het is eenvoudig ons doel geweest te doen uitkomen, dat uit Malmesbury's dagboek ten duidelijkste blijkt, dat er een geschreven stuk bestond, door genoemde personen onderteekend, en dat dus de meening van hen, die beweren, dat een en ander eenvoudig door Nesselrode op papier zou gebracht zijn, toen de Czaar weer in zijne hoofdstad was teruggekeerd, ten eenen male onjuist kan genoemd worden(*).

Volledigheidshalve zij er hier nog op gewezen, dat opmerkelijk genoeg in de *Greville Memoirs*(†) wel alle mogelijke feestelijkheden worden beschreven, die tijdens het bezoek van den Czaar in Londen werden gegeven, doch dat diens gesprekken met Aberdeen en Peel stilzwijgend worden voorbijgegaan. Het kan echter zijn, dat op een en ander in het nog niet verschenen deel wordt teruggekomen.

V.

De aanleiding tot het weder optreden der Tories in 1858 lag wederom in hetgeen in Frankrijk was voorgevallen.

Nadat het Ministerie-Aberdeen in Januari 1855 was gevallen op de motie-Roebuck, inhoudende de benoeming van eene commissie, om eene enquête in te stellen naar den toestand van het leger vóór Sebastopol en naar de gedragslijn van diegenen, wier taak het was, om in de behoeften van het leger te voorzien, eene motie, die tegen den Minister van Oorlog, toenmaals John Russell, gericht was, en Lord Derby tevergeefs beproefd had, een kabinet samen te stellen, werd Palmerston met de vorming daarvan belast. Onder zijn bestuur werd de Krimoorlog met kracht doorgezet en kwam het tractaat van Parijs - 30 Maart 1856 - tot stand.

Op 14 Januari 1858 greep nu de aanslag van Orsini op het leven van Keizer Napoleon III plaats(§). Drie granaatkogels werden onder het rijtuig geworpen, waarin de Keizer en de Keizerin zich naar de opera begaven. Als door een wonder, kan men zeggen, werd geen van beiden ernstig gewond; alleen werd 's Keizers hoed afgeworpen en kreeg Napoleon eene lichte schram op het voorhoofd en de Keizerin op de wang. Doch om hen heen was de verwoesting ontzettend; het rijtuig was bijkans geheel vernield, de paarden waren gedood, en niet minder dan 102 personen werden, de een meer, de ander minder gevaarlijk, gewond. Zeven en twintig personen - en daaronder Orsini - werden gevat. Al spoedig verspreidde zich nu het gerucht, dat de moordaanslag in Engeland beraamd was, en beweerde de Fransche pers, dat de Engelsche wetgeving toeliet, dat de grootste deugnieten en moordenaars straffeloos in Groot-Britannië rondliepen, - dat het daardoor

(*) *Memoirs*, II, bladz. 122.
(†) *Memoirs*, Part. II, vol. II, bladz. 243 en volg.
(§) *Memoirs*, II, bladz. 268.

alleen mogelijk was, dat de Orsini-aanslag bijna was gelukt, en dat, indien Engeland niet eenige veranderingen in die wetgeving bracht, het op den duur niet in vrede met Frankrijk zou kunnen leven(*).

Die geruchten berustten op waarheid; inderdaad waren alle toebereidselen voor dezen moordaanslag in Engeland beraamd. Onder den indruk hiervan richtte nu de Fransche Minister van Buitenlandsche Zaken eene dreigende nota aan Sardinië, België en Zwitserland. Tegen Engeland durfde men een dergelijken toon niet aanslaan; toch was Walewski's dépêche van 20 Januari aan Persigny, welke deze aan het kabinet van Londen moest mededeelen, kras genoeg. ‘Behoort’, zoo ongeveer lezen wij in die dépêche, ‘de Engelsche Regeering mede te werken tot de uitvoering der plannen van moordenaars en voort te gaan met aan personen eene schuilplaats te verleenen, die zichzelven buiten het gemeene recht plaatsen?’ Verder wordt er in die dépêche op gewezen, dat de Engelsche Regeering Frankrijk kan bijstaan, om eene herhaling te voorkomen van dergelijke strafwaardige ondernemingen, door waarborgen te verleenen, welke geene Mogendheid aan een naburigen Staat kan weigeren en welke des te eerder van een bondgenoot verwacht kunnen worden. De Fransche Regeering, zoo vervolgde Walewski, zal het middel niet aangeven, maar het overlaten aan Engeland, op welke wijze zijne Regeering daarin wil pogen te voorzien.

Het wekt verwondering, dat een man als Palmerston er nu ook dadelijk toe kwam, om eene verscherping der strafwet voor te stellen; waarom deed hij niet liever de hartstochten tot bedaren komen, dan den nationalen trots prikkelen, dien hij reeds acht jaren te voren had doen ontvlammen door zijne redevoering over de buitenlandsche politiek en in het bijzonder over Don Pacifico? Hoe dit ook zij, het kabinet meende in dezen den Franschen Keizer genoegen te moeten doen en diende op 8 Februari reeds de bill in tot wijziging der vreemdelingenwet(†). Het wetsontwerp beoogde samenzwering tot moord zwaarder te straffen, zooals Malmesbury zegt: ‘to make conspiracy to murder felony instead of a misdemeanor’. Het werd tamelijk goed ontvangen; de eerste lezing ging door, met 299 tegen 99 stemmen, niettegenstaande John Russell zijn ouden collega had bekampt. Deze aanvankelijke overwinning van het Ministerie zou echter weldra op eene nederlaag uitloopen. Tusschen de eerste en tweede lezing toch waren een aantal adressen van Fransche officieren en van het leger aan den Keizer in den *Moniteur* publiek gemaakt, in sommige waarvan werd aangedrongen op een inval in Engeland, terwijl andere een voor dit Rijk hoogst beleedigenden toon aansloegen. De gemoederen werden daardoor ook aan de overzijde van het kanaal nog warmer, en al zag de Fransche Keizer

(*) *Memoirs,* II, bladz. 270.

(†) *Memoirs,* II, bladz. 271. *Bill for an amendment of the law respecting refugees.* Het is opmerkelijk, dat reeds in 1853 Napoleon, in een gesprek met Malmesbury, de aandacht op deze refugees-quaestie vestigde en de vrees uitdrukte, dat zij Engeland in twist met Frankrijk zou brengen. Zie *Memoirs,* II, bladz. 111.

spoedig in, dat dergelijke adressen nooit hadden moeten worden opgenomen in den *Moniteur,* het Regeeringsorgaan, en werd namens hem aan Persigny opgedragen, de Engelsche Regeering daarover 's Keizers leedwezen uit te drukken, desniettegenstaande won in Groot-Britannië de meening veld, dat vóór alles op Walewski's dépêche moest geantwoord worden. Zoo gebeurde het, dat bij de tweede lezing met 234 tegen 215 stemmen een amendement van Milner Gibson werd aangenomen, waarbij werd uitgedrukt, dat het Huis met leedwezen had vernomen, dat de jongste aanslag op het leven van den Franschen Keizer in Engeland was voorbereid; dat het Huis verder te allen tijde bereid zou gevonden worden, om in de leemten der strafwet te voorzien, maar dat het niet dan kon betreuren, dat de Regeering, vóórdat zij eene wijziging dier wet bij de vertegenwoordiging indiende, het niet tot haar plicht geacht had, de belangrijke dépêche van de Fransche Regeering, gedateerd 20 Januari 1858, te beantwoorden. Palmerston diende toen het ontslag van het kabinet in, en de Tories kwamen voor de tweede maal onder Lord Derby aan het bewind.

Niet benijdenswaardig was nu de taak van den nieuwen Minister van Buitenlandsche Zaken, Lord Malmesbury; immers, door de gevallen beslissing was de spanning tusschen Engeland en Frankrijk nog grooter geworden, dan zij reeds vier weken geleden was. Malmesbury's grootste verdienste in dit Derby-kabinet is dan ook, dat hij alles gedaan heeft, om die spanning te doen verdwijnen. Cowley, Engeland's gezant te Parijs, stond hem daarin ijverig ter zijde(*).

Malmesbury's eerste denkbeeld was, voort te gaan met de behandeling van Palmerston's bill, doch al spoedig bleek dat ten eenen male onmogelijk, vooral door de oppositie van John Russell en Gladstone, die een duren eed schenen te hebben gezworen, elk desbetreffend wetsontwerp te bekampen.

Dus nam Malmesbury nu de toevlucht tot rechtstreeksche onderhandeling met de Fransche regeering en wel met Persigny, Napoleon's gezant te Londen; iets, wat in het begin niet gemakkelijk ging, daar Persigny zeer verontwaardigd was over den val der Whigs en de komst der Tories(†). Zijn oploopend karakter en zijne vriendschappelijke verhouding tot Palmerston baarden het nieuwe kabinet dan ook de grootste zorgen; Malmesbury beschuldigt hem zelfs van opzettelijk de regeling dezer aangelegenheid te hebben vertraagd, en alles te hebben gedaan, om het nieuwe kabinet in dezen tegen te werken; zoo had hij bij voorbeeld de gewoonte, om, wat hij met Malmesbury en Derby had verhandeld, dadelijk aan Palmerston mede te deelen(§) en daarover brieven vol verontwaardiging aan den Keizer te schrijven, die, om de Franschen te believen, zooals Malmesbury zich uitdrukt, voorgaf: ‘to be more angry, than he really is’(**). Het komt ons voor, ook in verband met

(*) *Memoirs,* II, bladz. 275 en 276.
(†) Zie over deze onderhandelingen bladz. 277-282.
(§) Zie bladz. 280.
(**) Zie bladz. 280.

de wijze, waarop de zaak ten slotte geregeld is, dat in deze aangelegenheid het verschil van zienswijze, om geen krachtiger woord te gebruiken, tusschen Persigny en zijn chef Walewski, Napoleon's Minister van Buitenlandsche Zaken, eene groote rol heeft gespeeld. Ook Malmesbury zinspeelt op een en ander, als hij aan den gezant te Parijs, Cowley, schrijft, dat het beter is, dat Persigny voor zijn heulen met de oppositie gewaarschuwd wordt door zijn meester, niet door zijn fellow servant, 'whom he hates with all the bitterness imaginable'(*); vandaar dan ook, dat, mocht al Malmesbury's antwoord op Walewski's dépêche van 20 Januari Persigny niet hebben bevredigd, de Fransche Regeering er desniettemin genoegen mee nam. De Engelsche Minister scheen dan ook niet in Palmerston's vrees te deelen, dat, werd met de behandeling der bill niet voortgegaan - wat, zooals wij zeiden, het geval was - en Persigny, zooals hijzelf reeds op het eind van Februari te kennen gaf, dienvolgens teruggeroepen, deze terugroeping de verkoeling tusschen Engeland en Frankrijk nog merkbaar zou doen toenemen(†). Intusschen zou deze eerst nog, al was het dan tegen zijn wil, gebruikt worden, om de zaak met Engeland te regelen. In het begin van Maart 1858 stelde het kabinet van Londen het antwoord op Walewski's dépêche van 20 Januari vast, waarin op waardige wijze protest werd aangeteekend tegen de insinuaties, voorkomende in de Fransche dépêche. Malmesbury sprak in dat antwoord de overtuiging uit, dat, wat de woorden van die dépêche ook mochten zeggen, het waarschijnlijk nooit de bedoeling daarvan geweest was, eene dergelijke beschuldiging tegen Engeland uit te brengen, eene beschuldiging, 'injurious alike to the morality and honour of the British nation', en dat Walewski dan ook waarschijnlijk niet zou aarzelen: 'with that frankness, which has characterised his conduct, to offer an explanation which cannot fail to remove any existing misconception'(§).

Vergissen wij ons niet, dan is dit Malmesbury's grootste verdienste, in dezen zulk een juisten blik gehad en begrepen te hebben, dat het niet in het belang van Engeland en Frankrijk kon zijn, om bij den toenmaligen toestand van Europa op zulk een onaangenamen voet met elkander te staan, als in het begin van 1858 na het Orsini-komplot het geval was(**). Toch erkende ook Malmesbury, dat het antwoord van Walewski, ofschoon zeer voldoende, daar Engeland geene hoop op concessiën had gegeven, verre van vriendschappelijk was en dat de mogelijkheid bestond, dat, indien zich weder een dergelijk feit voor-

(*) *Memoirs,* II, bladz. 278.
(†) Palmerston, *Correspondance intime,* (uitgave A. Craven), II, bladz. 544.
(§) Martin, *Life of the Prince Consort,* IV, bladz. 197.
(**) Niettegenstaande dezen goeden afloop der onderhandelingen was het Parlement nog vijandig aan het Ministerie en laakte diens handelingen op denzelfden dag, dat de schikking aan de vertegenwoordiging werd meegedeeld ten opzichte van de zoogenaamde Cagliari-quaestie, waarover zie beneden.

deed, oorlog het noodzakelijk gevolg zou zijn. Vandaar, dat hij met genoegen Persigny zag vertrekken, die de verhouding zeker niet beter had kunnen maken, en zeer verheugd was, in diens opvolger, den Hertog van Malakof, Pélissier, een persoon te vinden, die met de beste bedoelingen bezield was, daarenboven populair en bij de Koningin een persona grata(*). Vooral de Russische gezant Brunnow, reeds verheugd, dat de vijandige gezindheid tusschen de twee westersche mogendheden bleef voortduren, was, zooals Malmesbury zeide: 'utterly disgusted'. De geschiedenis heeft echter - dit zij in het voorbijgaan gezegd - bewezen, dat reeds toen de 'franche et cordiale entente', die gedurende den Krimoorlog tusschen beide landen bestaan had, niet meer aanwezig was; immers, ware dat het geval geweest, dan zou nog veel kunnen zijn voorkomen, wat na 1860 is gebeurd. Doch toen was Malmesbury's tijd ook alweder verstreken.

VI.

Na de regeling dezer 'refugee-question', zooals zij in Engelsche geschiedboeken genoemd wordt, was eigenlijk de taak van het Tory-kabinet afgeloopen. Reeds spoedig toch zou blijken, dat dit op geene meerderheid in het Lagerhuis kon rekenen, vooral nadat de verzoening tusschen Lord Russell en Lord Palmerston was tot stand gekomen (Mei 1858), 'eene verzoening, welke trouwens meer gegrond was op de tegenover het Ministerie te volgen politiek dan op beider persoonlijke gevoelens'(†).

Zooals in Palmerston's correspondentie, meermalen aangehaald, wordt opgemerkt(§), hielden de Tories zich gedurende het jaar 1858 staande, door na eene door het Ministerie ingediende India-bill ingetrokken te hebben, een aantal resoluties aan de goedkeuring van het Lagerhuis te onderwerpen, waarbij in hoofdzaak de beginselen werden vastgesteld, welke dit Huis ten opzichte van het bestuur van Indië wenschte gevolgd te zien. Intusschen, te midden van het debat over deze resoluties, hetwelk op 30 April 1858 aanving, greep eene gebeurtenis plaats, die het bestaan der Tory-regeering reeds bedreigde. Wij bedoelen de onvoorzichtigheid en het daarop gevolgd ontslag van een der Ministers, Lord Ellenborough(**).

(*) Zie over het ontslag van Persigny *Memoirs,* II, bladz. 286 en 288.

(†) *Memoirs,* II, bladz. 298-299.

(§) T.a.p., II, bladz. 546.

(**) Deze Lord Ellenborough had reeds vroeger van zich doen spreken. Hij heeft, tot Gouverneur-Generaal van Indië benoemd zijnde na het aftreden van Lord Auckland, het bevel tot den aftocht der Engelsche troepen uit Caboel gegeven in den zomer van 1842, na den moord van Burnes en zijne soldaten in die stad, waarop de afschuwelijke slachting in den Khyber-pas gevolgd is. Hij vaardigde daarop eene proclamatie uit, die algemeen afkeuring verwekte. Wel kon men zich in het algemeen vereenigen met de gedragslijn, door Lord Ellenborough aan te nemen, als deze eene vredelievende politiek aankondigde, welke zich in de eerste plaats hierin zou uiten, dat de Engelsche troepen uit Afghanistan zouden worden teruggetrokken, doch men nam aanstoot eraan, dat de strekking der proclamatie was gericht tegen Lord Auckland, Ellenborough's voorganger, en tegen het geheele vroegere Indische bestuur. Daarenboven achtte men het onverstandig, en dat werd zelfs door Wellington, een verdediger van den Gouverneur-Generaal, erkend, dat deze, door in de proclamatie godsdienstzaken ter sprake te brengen, de gevoelens der inlanders had gekwetst. Geen wonder dan ook, dat, ofschoon Peel in het Lagerhuis, Wellington in het Hoogerhuis Ellenborough's handelwijze trachtten te verdedigen, deze, ook vooral door de slechte verstandhouding,

Hierover vindt men in de *Memoirs*(*) eenige bijzonderheden.

Reeds op 8 Mei teekent Lord Malmesbury aan: ‘Lord Ellenborough has got us into a scrape by producing his answer to Lord Canning's proclamation. He gave only extracts to the House of Lords, but by some blunder, the despatch in full was laid on the table of the House of commons and must be productive of mischief, both in India, and at home; and what makes it worse, is, that it was given by Mr. Baillie, the under secretary of the Board of Control to Mr. Bright. Nothing can be worse and it may lead to the resignation of the Government, or at all events, to a dissolution.’

Wat was er gebeurd, waaraan de Minister zulke ver reikende gevolgen vastknoopte?

Zooals men weet, was in 1857 een groote opstand in Engelsch-Indië uitgebarsten en was het der Regeering slechts met inspanning van alle krachten gelukt, dien opstand te bedwingen(†). Nu schijnt het ook vast te staan, dat, had het toenmalig kabinet-Palmerston zich meer gehaast met het zenden van versterkingen, de opstand in zijne geboorte had kunnen worden gesmoord en dat in allen gevalle feiten als bij voorbeeld de uitplundering van Cawnpore hadden kunnen worden voorkomen. De oppositie, Lord Ellenborough in het Huis der Lords, Disraeli in het Huis der Gemeenten, betoogde reeds op het eind van Juni 1857, dat het noodzakelijk was, zoo spoedig mogelijk troepen naar Indië te zenden(§). Het Ministerie nam echter in den beginne alles heel kalm op(**); eerst in den nazomer gingen den Ministers de oogen open voor het gevaar, waaraan Indië werkelijk blootstond, nadat op 5 Augustus Ellenborough opnieuw de Indische politiek van het kabinet ernstig had bestreden. Volgens sommigen had nu ook Lord Canning, de Gouverneur-Generaal, zijn plicht niet gedaan en niet krachtig genoeg den opstand trachten te bedwingen. Toen dan ook na de

waarin hij met de O.I. Compagnie en hare directeuren stond, eerlang door de directie werd teruggeroepen; het is alleen maar te verwonderen, dat de Compagnie daarmede tot April 1844 heeft gewacht; mogelijk, omdat de Regeering den Gouverneur-Generaal bleef steunen. Lord Hardinge bekleedde toen dien post tot 1848. Zie over deze proclamatie-geschiedenis de laatst uitgekomen *Greville Memoirs,* Part II, vol. II bladz. 107, 125, 128, 129, 136, 140, 145, 146, 220, 238, 240, 241 en vol. III, bladz. 213, en Mac-Carthy in zijn *History of our own times*, I, bladz. 171 en volg.

(*) *Memoirs,* II, bladz. 295-297 en 301. Zie o.a. over de India-bill bladz. 304, 306, 307, en Martin, *Life of the Prince Consort, IV*, bladz. 210, 211.

(†) Zie over de verschrikkelijke feiten van dezen opstand in deze *Memoirs*, II, bladz. 247 (opstand te Delhi), 250, 253, 254, 257, 259 (val van Delhi), 264, 265, 267 (val van Lucknow, 17 Nov. 1857).

(§) *Memoirs*, II, bladz. 265. Martin, *Life of the Prince Consort*, IV, bladz. 74.

(**) Zie bijv. een brief van Prins Albert aan Stockmar in Augustus 1857, in Martin, *Life of the Prince Consort*, IV, bladz. 90, 91 en 123.

opening van het Parlement op 8 Februari 1858 door de Regeering resoluties werden voorgesteld, om de burgerlijke en militaire autoriteiten van Indië te danken voor de ‘energy and ability displayed by them in suppressing the mutiny’, waren er verscheidene Parlementsleden, die Lord Canning van dezen dank wilden uitzonderen. Deze werden hierin gesteund door eene petitie van eenige residenten in Bengalen, strekkende tot terugroeping van den Gouverneur-Generaal, omdat deze blijkbaar niet genegen was, thans op groote schaal een wraakstelsel in toepassing te brengen. In de dépêche van 11 December 1857 verdedigde Canning zich echter tegen deze verwijten en trachtte hij aan te toonen, dat hij steeds voornemens was, eene rechtvaardige politiek te volgen, die met het karakter der inlanders en ook met de omstandigheden rekening hield. Zoo mislukte de poging van Lord Derby in het Hoogerhuis en die van Disraeli in het Lagerhuis, om Lord Canning's naam uit de ‘vote of thanks’ te wisschen op grond, dat eerst de tegen den Gouverneur-Generaal ingebrachte petities moesten worden onderzocht(*).

Toen nu in 1858 het kabinet-Derby optrad en daarin ook Disraeli en Ellenborough zitting namen, de laatste als President of the Board of Control, was ieder verwonderd, dat Canning Gouverneur-Generaal bleef. Malmesbury deelt wel mede, dat hij met Canning in bijzonder vriendschappelijke verhouding stond en dat hij diens politiek niet zou aanvallen, doch daaraan kan men toch waarschijnlijk het aanblijven van den Gouverneur-Generaal niet toeschrijven. Het is zeer mogelijk, dat het kabinet zich niet krachtig genoeg waande, om een feit van zulk eene beteekenis door te drijven en in dien zin bij de directie der O.I. Compagnie invloed te oefenen(†). Spoedig evenwel zou het aanblijven van Canning, ofschoon indirect, voor de Tory-regeering gevaarlijk worden.

Wat geschiedde toch? Op 3 Maart 1858 verscheen eene proclamatie van Lord Canning, waarbij hij verklaarde, dat het recht van grondeigendom in de provincie Oude zou opgehouden hebben te bestaan en op het Britsche rijk overgaan, behalve wat de gronden betrof van zes personen, die aan het Engelsch bestuur getrouw waren gebleven. Al het land moest onmiddellijk aan het Rijk worden afgestaan; het leven der eigenaars zou dan gespaard worden; overigens moesten zij zich aan de genade van het Britsch bestuur overgeven. Aangezien er nu echter bijna geene landeigenaars waren in die provincie Oude, aan wier handen geen Engelsch bloed kleefde, werd in de proclamatie eene clausule gelascht, waarin de Gouverneur-Generaal de belofte liet doorschemeren, dat ook met aandacht de rechten zouden worden overwogen van die-

(*) *Life of the Prince Consort,* IV, bladz. 180, 182; op laatstgenoemde bladzijde komt een brief voor van Canning aan Granville.

(†) De kroon had de benoeming, de directie der O.I. Compagnie de terugroeping van den Gouverneur-Generaal in handen; wel een tweeslachtig stelsel!

genen, die bereid zouden worden gevonden, om tot herstel van orde en rust mee te werken. Met dezelfde mail, waarmede deze proclamatie Engeland bereikte, had Lord Canning ook een particulieren brief gezonden aan Vernon Smith, den President of the Board of Control(*), waarin hij dezen mededeelde, dat hij gaarne dezen harden maatregel zou hebben toegelicht, doch thans geen tijd daarvoor had(†). Aangezien nu echter bij aankomst van dezen brief in het moederland Vernon Smith voor Ellenborough had plaats gemaakt en eerstgenoemde dezen den brief van den Gouverneur-Generaal niet deed toekomen, was het niet te verwonderen, dat Lord Ellenborough wel eenigszins verbaasd was over den inhoud der proclamatie.

Fluks gaat hij dan ook aan het werk en keurt, in wel geheime dépêche, de proclamatie ten sterkste af.

Oppervlakkig, het kan niet ontkend worden, zag deze proclamatie er tamelijk despotisch uit, doch men vergete niet, dat Oude thans voor het eerst ingelijfd werd bij het Britsch-Indische Rijk en dat de Gouverneur-Generaal van deze gelegenheid gebruik maakte, om te verklaren, dat de eigendom van den grond voortaan aan Engeland zou behooren, evenals hij vóór dien tijd aan de Rajahs had behoord, en dat dus het Engelsche bestuur in de plaats getreden was van de vroegere vorsten, die immers volgens Mahomedaansch recht eigenaars van den grond waren. Daarbij kwam, dat het minst genomen zeer onverstandig was, zich tegenover een Staatsman als Lord Canning, wien het juist was gelukt, Indië voor Engeland te behouden, zóó uit te laten, als in de depêche geschreven stond. Ongelukkigerwijze was nu deze dépêche, zonder voorkennis van het ministerie, ja, zelfs van de Koningin opgesteld, te vroeg publiek gemaakt; immers, terwijl Ellenborough slechts uittreksels ervan in het Hoogerhuis had meegedeeld, stond zij al zeer spoedig in haar geheel in de *Times*(§). Dit blijkt nu uit Malmesbury's gedenkschriften weder ten duidelijkste; immers, deze betuigt in een brief aan Canning zijne onschuld en die van het geheele kabinet; tot niemand scheen Ellenborough hierover gesproken te hebben; het was, alsof hij bij Palmerston in de leer was geweest. Disraeli verklaarde in het Lagerhuis, dat ook het Ministerie de proclamatie afkeurde; te gelijk drukte hij echter het leedwezen der Regeering uit over de dépêche van den Minister Ellenborough, vooral over de wijze, waarop die was publiek gemaakt(**).

(*) Men weet, dat de 'Board of Control' het departement was voor het bestuur der Oost-Indische zaken en het recht had, om de besluiten der Compagnie en van het uitvoerend lichaam, Board of directors, ten deele benoemd door de kroon, ten deele door de aandeelhouders, aan een nader onderzoek te onderwerpen.

(†) Zie Martin, *Life of the Prince Consort,* IV, bladz. 222.

(§) Een dergelijk geval had zich in 1839 voorgedaan, toen het beroemde rapport van Lord Durham over den toestand van Canada in de *Times* stond, vóórdat het bij de Huizen bekend was. Zie o.a. daarover *The Greville Memoirs*, Part. II, Vol. I, bladz. 161, 163.

(**) Martin, *Life of the Prince Consort,* IV, bladz. 223 en volg.

Ellenborough scheen zich nu echter aan een en ander hoegenaamd niet te storen; op 5 Mei zond hij eene nadere dépêche aan Canning, waarin dezen werd voorgeschreven, hoe te handelen, eene dépêche, waarmede het Ministerie eerst op 12 Mei in kennis werd gesteld, nadat zij den 10den reeds Engeland had verlaten. Intusschen had Cardwell reeds één dag te voren in het Lagerhuis verklaard, eene motie te zullen ter tafel brengen, waarbij de handelwijze van het Ministerie werd afgekeurd.

In deze omstandigheden begreep Lord Ellenborough te moeten aftreden. Op denzelfden avond, dat Lord Shaftesbury in het Hoogerhuis eene motie van afkeuring wilde voorstellen, nam Ellenborough de geheele verantwoordelijkheid der zaak op zich en deelde tevens mede, dat hij zijn ontslag aan de Koningin had gevraagd. Daardoor zegevierde het kabinet in het Huis der Lords met eene meerderheid van negen stemmen en werd de motie, door Cardwell in het Lagerhuis ingediend, na twee dagen door den voorsteller weder ingetrokken. Malmesbury maakt er Disraeli eene grief van, dat deze dit niet heeft belet(*). Ook ons komt het voor, dat Disraeli zich tegen dat intrekken had moeten verzetten; immers, langzamerhand had de meening veld gewonnen, o.a gestaafd door het gevoelen van Sir James Outram, Commissaris-generaal in de provincie Oude, dat de proclamatie in te krasse bewoordingen was vervat. Door zich niet tegen de intrekking der motie te verzetten, nam dus het kabinet den schijn aan, alsof het eene nederlaag vreesde, welke schijn in allen gevalle had behooren te worden vermeden, daargelaten nog, dat er zeer veel kans bestond, dat de motie niet zou worden aangenomen(†).

De opstand van 1857 had nu ook nog dit resultaat, dat het bestuur over Britsch-Indië van de O.-I. Compagnie aan het rijk overging; boven herinnerden wij reeds, dat in den loop van 1858 een aantal resoluties door de Commons werden aangenomen, die als basis van een in te dienen wetsontwerp zouden strekken.

Voortaan zou er een afzonderlijke Minister voor Indië - Secretary of State for India - zijn, die de bevoegdheden van de vroegere Compagnie alsmede van de Board of Control in zich zou vereenigen. Daarnaast zou staan een Raad van Indië met 15 leden, waarvan 7 door de directeuren uit hun midden benoemd zouden worden en 8 door de Koningin. Ook de Onderkoning, welken titel de Gouverneur-Generaal thans aannam, zou door een Raad worden bijgestaan. De negen provinciën, waaruit Indië bestaat, zouden onafhankelijk van elkander bestuurd worden. De opbrengst der middelen in Indië zou zonder toestemming van het Parlement niet buiten Indië kunnen worden aangewend voor militaire doeleinden.

Ook onder Malmesbury's ministerschap grijpt de regeling van het

(*) *Memoirs*, II, bladz. 301.
(†) Zie Mac-Carthy, *A History of our own times*, III, bladz. 107.

bestuur der Donau-vorstendommen plaats. Het zou ons hier te ver voeren, deze aangelegenheid thans in bijzonderheden na te gaan.

Het zij voldoende, hier te herinneren, dat één jaar, nadat het tractaat van Parijs was tot stand gekomen, in 1857, Napoleon te Osborne Palmerston's toestemming trachtte te verkrijgen voor eene eventueele vereeniging der vorstendommen Moldavië en Walachije, waartegen Oostenrijk en de Porte zich met een beroep op dit tractaat hadden verzet. Immers, nadat in Augustus 1857 de verkiezingen in Moldavië hadden plaats gegrepen en de uitslag was, dat bijna alle tegenstanders der unie werden gekozen, een uitslag, waarvan Frankrijk de Porte beschuldigde en ten gevolge waarvan Rusland, Sardinië en Frankrijk met de terugroeping hunner gezanten dreigden, poogde Napoleon Palmerston over te halen, zich niet tegen eene nietigverklaring dezer verkiezingen te verzetten. Dat gelukte, en de nieuwe verkiezingen brachten natuurlijk voorstanders der Unie. Onder Malmesbury's Ministerschap onderhandelde men nu over eene ontwerp-constitutie. Het tractaat van 19 Augustus 1858 gaf gelijke instellingen aan Moldavië en Walachije; aanvankelijk zou er in elk land een Ministerie en eene vergadering zijn; later, in 1861, gaf de Sultan toe, dat onder den in 1858 gekozen Couza administratieve Unie zou bestaan, iets, wat, zooals men weet, in 1866 uitgebreid is; thans is het één Rijk(*).

Nog twee quaesties zijn onder Malmesbury's ministerschap tot eene oplossing gekomen. Vooreerst de zoogenaamde Cagliari-quaestie(†), die van eenvoudigen aard was. Napolitaansche kruisers hadden eene Sardinische boot, waarop zich twee Engelsche machinisten bevonden, tusschen Genua en Cagliari genomen. De twee Engelschen werden in eene Napolitaansche gevangenis geworpen. Door Malmesbury's voorzichtig tusschen beiden treden werd de zaak geschikt, de machinisten uitgeleverd en hun 3000£ uitbetaald.

De andere quaestie dreigde tot internationale moeielijkheden aanleiding te geven; wij bedoelen, wat met het schip ‘Charles et George’ gebeurd is(§). Een Fransch schip werd te Mozambique door Portugeezen genomen, terwijl het bezig was slaven te halen van de Afrikaansch-Portugeesche bezittingen. Het schip werd door de locale rechtbank veroordeeld, doch, terwijl nu het appèl voor het hof te Lissabon aanhangig was, vroeg de Fransche regeering het schip terug, eischte schadeloosstelling, ja, stuurde alvast een schip van hare natie in den Taag. Het is niet te ontkennen, dat deze handelwijze in lijnrechten strijd was met het volkenrecht, zoodat het geene verwondering wekt, dat Portugal Engeland's goede diensten in dezen verzocht, nadat Napoleon geweigerd had, de bemiddeling van den Koning der Nederlanden aan te nemen. Engeland's positie was zeer moeielijk; voordat Mal-

(*) Zie over de Donau-vorstendommen: *Memoirs*, II, bladz. 252, 253, 303, 305, 307.
(†) *Memoirs*, II, bladz. 215.
(§) *Memoirs,* II, bladz. 331.

mesbury zich echter uitliet, gaf Portugal toe. De algemeene opinie had echter zoo krachtig gewerkt, dat men op 30 October 1858 een brief kon lezen in den *Moniteur* van den Keizer aan zijn neef Prins Napoleon, Gouverneur van Algiers, waarin voortaan verboden werd en als in strijd met het volkenrecht voorgesteld het invoeren van werklieden van de Afrikaansche kust in de Fransche koloniën, zoodat ten slotte Portugal gelijk kreeg.

Malmesbury werd over zijne houding in dezen heftig aangevallen; men beschuldigde hem, het kleine Portugal in den steek te hebben gelaten. Hij meende echter, en te recht, dat het voor Engeland veel waard was, om, al was het niet op vriendschappelijken, dan toch op geen vijandigen voet met Frankrijk te staan.

Vooral ook door zijne tegenwoordigheid te Cherbourg, bij het contrabezoek van Victoria en Prins Albert aan Napoleon III, toonde hij, geen vijand der Fransche alliantie te zijn. Het jaar 1859 zou echter doen zien, dat hij, zoolang hij nog Minister was, niet met eene avontuurlijke staatkunde kon meegaan. Zooals men toch weet, begon dit jaar onheilspellend op de nieuwjaarsreceptie bij Napoleon III, waar deze tot Baron Hübner, Oostenrijk's gezant, zijn leedwezen uitsprak, dat de betrekkingen tusschen Frankrijk en Oostenrijk veel te wenschen overlieten. Vandaar dan ook, dat reeds zeer spoedig bij Malmesbury zich de overtuiging vestigde, dat het eerlang tot een oorlog tusschen die beide rijken zou komen, en tevens, dat Engeland bij het uitbreken van zulk een krijg neutraal moest blijven(*). In al zijne dépêches straalt die overtuiging door, doch het meest in bijzonderheden vinden we deze ontwikkeld in zijne brieven aan den gezant te Parijs, den ons bekenden Lord Cowley. Van den aanvang af zal hij dan ook alles beproeven, om het uitbreken van zulk een krijg zoolang mogelijk tegen te houden; ‘Lord Derby and I’, zoo schreef hij op 12 Januari, ‘are determined to use every effort to prevent war, which would cost 100.000 lifes and desolate the fairest parts of Europe. My whole mind is occupied by that object.’ En men moet Malmesbury recht laten wedervaren; gedurende het halve jaar, dat hij nog aan het bewind zou blijven, heeft hij door alle mogelijke middelen den krijg trachten te voorkomen.

Beschouwen wij een en ander meer in bijzonderheden.

VII.

In de troonrede, waarmede de Koningin het Parlement opende op 3 Februari 1859, was duidelijk uitgesproken de gedragslijn, welke Malmesbury in de buitenlandsche aangelegenheden zou volgen. Deze politiek zou bestaan in het handhaven der tractaten van 1815 en, terwijl zij zou trachten oorlog te voorkomen, wordt tevens gewezen

(*) Zie *Memoirs,* III, bladz. 5, 6, 7.

op de verantwoordelijkheid van diegenen, welke Europa's vrede zouden verstoren: ‘for purposes of aggrandisement or ambition’(*).

Engeland's regeering was dan ook vast besloten, neutraal te blijven; zij was door geene tractaten verbonden; zij zou hare vrijheid van handelen behouden en die gedragslijn aannemen, die zij het best beschouwde voor de eer en de belangen van het rijk. Deze zinsnede, luide van alle kanten toegejuicht, was, zoo komt het ons voor, voornamelijk gericht tegen verschillende geruchten, welke in de laatste dagen in omloop waren gebracht, vooral door de, door de Fransche regeering bezoldigde, *Morning Post*, welke schenen te doelen op een geheim tractaat tusschen Engeland en verschillende Duitsche Staten, ten einde Napoleon's oorlogzuchtige bedoelingen tegen te werken(†). De eerste poging, welke de Engelsche Minister van Buitenlandsche Zaken in overeenstemming met het hoofd van het kabinet aanwendde, om den dreigenden oorlog te voorkomen, was de zending van den Engelschen gezant, Lord Cowley, naar Weenen en Turijn, waarvan het hoofddoel was, zooals Lord Malmesbury in zijne dépêche van 13 Februari 1859 te kennen gaf, eene verzoening tusschen Frankrijk en Oostenrijk tot stand te brengen, zoodat beide Staten ertoe konden besluiten, hunne legers uit den Kerkelijken Staat geheel of gedeeltelijk terug te trekken, tevens eene hervorming in de pauselijke Staten uit te lokken, wijders op eene gedeeltelijke ontwapening aan te dringen en ten slotte Oostenrijk over te halen, de tractaten te wijzigen, die het verplichtten de verschillende Italiaansche staatjes te bezetten, aan welk laatste echter Malmesbury twijfelde(§).

Te gelijk zou Cowley dan met Buol te Weenen over de regeling van het bestuur der Donau-vorstendommen van gedachten kunnen wisselen. Had Malmesbury reeds geweten, wat er in 1858 tusschen den Keizer en Cavour was verhandeld, dan had hij deze zending van Cowley gerust achterwege kunnen laten, doch wat in genoemde plaats was afgesproken(**), was nog bijna voor Europa onbekend.

(*) *Memoirs*, III, bladz. 13. Reeds op het eind van het vorige jaar, 9 December 1858, schreef Victoria aan Malmesbury: ‘The queen is much alarmed at what Cowley writes as to the Emperor's supposed intentions to bring on a war in Italy. Whatever can be done, to turn the Emperor's mind from such a project, ought to be done. He will not reflect but sees only, what he wishes. If he make war in Italy, it must in all probability lead to war with Germany - and if with Germany, will embrace Belgium - and if so, must according to our guaranties, draw us into the quarrel, and France may thus have the whole of Europe against her, as in 1814 and 1815.’ Zie *Life of the Prince Consort,* IV, bladz. 342.

(†) *Memoirs,* III, bladz. 11.

(§) *Memoirs,* III, bladz. 16. Zie nog over de zending van Lord Cowley: Martin, *Life of the Prince Consort*, IV, bladz. 391 en volg. Het is opmerkelijk, dat Napoleon III in zijn brief aan Engeland's Koningin van 14 Februari 1859 (zie het zoo even aangehaald werk, blz. 368-371) de oorlogsgeruchten durft tegenspreken en alle verantwoordelijkheid daarvoor van zich afwerpen, ofschoon de Keizer een groot voorstander was van de Engelsche alliantie en hij kon vermoeden, dat Prins Albert iets afwist van de geheime met Sardinië gemaakte schikkingen.

(**) Men herinnert zich, dat te Plombières in Juli 1858 Napoleon en Cavour samenkwamen en eene overeenkomst sloten, die geruimen tijd is geheimgehouden. Voor zekere eventualiteiten werd Frankrijk's hulp aan Sardinië beloofd in een krijg met Oostenrijk, ten einde in Noord-Italië een koninkrijk te grondvesten. Voor dien bijstand zouden dan Savoie en Nizza aan Frankrijk worden afgestaan, iets, wat, zooals men zich herinnert, dan ook in 1860 is gebeurd. Ook onderhandelde men toen reeds over het huwelijk van Prins Napoleon met Prinses Clotilde, dochter van Victor Emanuel. Zie Martin, *Life of the Prince Consort*, IV, bladz. 250.

Wel vermoedde Malmesbury, dat er te Plombières tot den krijg was besloten, doch zeker wist hij het niet; hij meende toen nog, dat Cavour Napoleon zou hebben overreed, de zaak van Italiën's eenheid op zich te nemen, om daardoor aan dergelijke aanslagen, als die van Orsini en der Carbonari, niet meer bloot te staan.

Al spoedig zou dan ook blijken, dat Cowley's zending niets zou uitwerken. Ten minste op 13 Maart was hij weder in Londen terug en, ofschoon Oostenrijk in hoofdzaak toegaf, meende hij, en te recht, niets gewonnen te hebben zonder Napoleon, die aan oorlog behoefte had(*). Intusschen meldde Cowley vijf dagen later in eene dépêche aan zijn chef, dat Napoleon het denkbeeld van een Congres had geopperd, een denkbeeld, dat bestemd was, zeer dikwijls in het vervolg ook door den Franschen Keizer ter sprake te worden gebracht, doch dat al zeer weinig succes zou hebben(†). Malmesbury vatte een en ander ernstig op, getuige zijne dépêche van 19 Maart, waarin over de voorwaarden wordt gesproken, waarop dat congres of eene conferentie zou worden gehouden, de plaats van de conferentie en de poging, om intusschen Sardinië tot ontwapening te dwingen. Ons komt het echter voor, uit wat later is bekend geworden, dat Napoleon, door het denkbeeld van eene conferentie te opperen, slechts tijd trachtte te winnen, ten einde zich en Sardinië gelegenheid te geven, zich geheel strijdvaardig te maken.

Malmesbury, die, wij zeiden het reeds, niets van eene bepaalde afspraak wist(§), spande al zijne krachten in, om deze poging tot vrede te doen gelukken, ja, zag er zelfs niet tegen op, zich persoonlijk naar eene conferentie, die nu formeel door Rusland werd voorgesteld, te begeven. Spoedig bleek echter, dat dit niet noodig zou zijn; vooreerst maakte Napoleon moeielijkheden en ten tweede wilde Oostenrijk niet toegeven, dat Sardinië en de overige Italiaansche Staten met raadgevende stem op het congres zouden vertegenwoordigd worden(**).

(*) *Memoirs*, III, bladz. 17.

(†) *Memoirs*, III, bladz. 20. In de Poolsche, Deensche en Duitsche aangelegenheden vatte hij een congres als een redmiddel aan, dat het echter nooit is gebleken te zijn.

(§) *Memoirs*, III, bladz. 23. Hij vermoedde wel, dat het Napoleon slechts te doen was, om tijd te winnen. Wel had Pélissier hem, Malmesbury, in Januari nog verzekerd, dat ‘all fears of war were at an end’ (*Memoirs*, X, bladz. 9), doch eene maand later, op 19 Februari, sprak Cowley in een brief aan zijn chef (Martin, *Life of the Prince Consort,* IV, bladz. 378) als zijn vermoeden uit, - een vermoeden, dat volkomen gegrond zou blijken, - dat noch Walewski, noch Pélissier iets van 's Keizers onderhandelingen met Cavour afwisten en dat Rusland en Sardinië den Keizer in zijn voornemen sterkten, dat hij noch van Engeland, noch van Duitschland iets te vreezen zou hebben, indien hij zijne operatiën tot Italië beperkte.

(**) *Memoirs,* III, bladz. 24.

Op het einde van Maart is het dan ook Malmesbury's overtuiging, dat er van dat congres niets zal komen, en hij schrijft gedeeltelijk de reden daarvan toe aan de positie, waarin juist het Engelsche kabinet zich bevond. En ons dunkt te recht; niet alleen, dat Oostenrijk in de Maartdagen niet waagde, in een voorstel van Engeland te treden, omdat het niet wist, wie morgen Ministers zouden zijn, doch ook Frankrijk wilde liever zijne onderneming opschorten, totdat het Palmerston weer in Engeland aan het bewind zag; van dezen, zoo meende de Keizer, zou hij geene oppositie te wachten hebben. Pruisen en Rusland steunden Engeland's voorstellen te Weenen en te Parijs, doch het groote struikelblok bleef steeds èn Oostenrijk's weigering, om de kleine Italiaansche Staten tot het congres toe te laten, èn Napoleon's onwil, om mede te werken, Sardinië tot ontwapening te dwingen(*). Op een en ander was nu Engeland's binnenlandsche toestand niet zonder invloed.

Wat toch was gebeurd? Reeds van den aan vang af was het kabinet verdeeld omtrent de in te dienen Reformbill, zoodat Malmesbury reeds op 3 December 1858(†) aanteekende: 'I have little expectation of the Government, producing a measure that will satisfy either themselves or the public.' Het gevolg was dan ook, dat in het begin van het jaar 1859 twee Ministers uit het kabinet traden, namelijk Walpole en Henley, die zich niet met Lord Derby's reformbill konden vereenigen(§). Dit verhoogde al niet, men begrijpt het, de kracht van het Tory-kabinet, dat toch niet sterk was. Toen het ontwerp in het Lagerhuis was ingediend, voldeed het niet eens aan alle conservatieven en moest Disraeli zelfs al dadelijk eene wijziging beloven(**), waarna de eerste lezing doorging. Bij de tweede lezing werd echter, op 1 April 1859, met eene meerderheid van 39 stemmen een ingrijpend amendement van Lord John Russell aangenomen(††), waardoor het Ministerie geslagen was. Het Parlement werd nu door Lord Derby ontbonden en het nieuwe tegen Juni bijeengeroepen. Terwijl het dus hoogst onzeker was, of de Tories in den zomer nog zouden aanblijven, ging Malmesbury door met alles te beproeven, om zoo mogelijk nog eene verzoening tusschen Frankrijk, Sardinië en Oostenrijk tot stand te brengen. Geen wonder echter, dat andere Staten, vooral Oostenrijk, nu eenigszins huiverig waren, zich met het waggelende conservatieve Ministerie te verstaan.

Eene laatste poging zou de Engelsche Minister nog beproeven bij Massimo d'Azeglio, den vroegeren Sardinischen Premier, die in het

(*) *Memoirs*, III, bladz. 26, 27, 28, Zie ook over dit Congres: Martin, *Life of the Prince Consort*, IV, bldz. 405 en volg.
(†) *Memoirs*, II, bladz. 326.
(§) *Memoirs*, III, bladz. 15.
(**) *Memoirs*, III, bladz. 20.
(††) *Memoirs*, III, bladz. 22 en 27. Het amendement strekte, om de forty-shilling freehold franchise in de counties te behouden. Het Regeeringsontwerp wilde dit kiesrecht afschaffen.

begin van April eenige dagen te Londen vertoefde. Alhoewel deze van Malmesbury's goeden wil overtuigd was en Cavour tot ontwapening raadde, weigerde Napoleon aan Sardinië dien eisch te stellen(*). Cowley schreef dienaangaande aan Malmesbury, dat hij geloofde, dat Napoleon tot Juli zou wachten. 'If this is true', zoo teekent Malmesbury hierbij aan, 'it is clear, that he is playing a deep game towards England and Austria, as well as to Italy, by waiting to see, if Palmerston comes in.' In deze meening, die, wij zeiden het boven reeds, ook wij gelooven, dat juist is(†), werd de Minister nog versterkt door Napoleon's tegenvoorstel, inhoudende, dat Oostenrijk zich zou ontwapenen onder garantie van Engeland en Frankrijk, dat het niet door Sardinië zou worden aangevallen(§). Nadat daarop aan Malmesbury uit een geheim stuk was gebleken, dat Frankrijk nog niet geheel gereed was(**) en Walewski de Engelsche Regeering had pogen over te halen, Sardinië op het Congres toe te laten, weigerde de Engelsche Minister en formuleerde toen het laatste voorstel, dat hij zou doen, al weigerden ook Frankrijk en Oostenrijk. Dit bestond in eene algemeene en gelijktijdige ontwapening vóór het samenkomen van het Congres, onder toezicht eener militaire Commissie, om op hare uitvoering te letten(††). Sardinië zou uitgenoodigd worden, het Congres bij te wonen op denzelfden voet als in 1821 te Laibach, d.w.z. het zou geene stem in het Congres hebben als de groote mogendheden.

Sardinië nam in beginsel die algemeene ontwapening aan, op boven medegedeelde voorwaarden, doch Oostenrijk weigerde, waardoor ook deze poging tot verzoening faalde. Op 19 April werd vanwege Oostenrijk te Turijn een ultimatum overgegeven, waarin ontwapening binnen drie dagen geëischt werd. De oorlog was dus nu onvermijdelijk.

Te gelijk hiermee hebben op het eind der maand April de verkiezingen plaats, die al meer en meer in het voordeel der Whigs blijken(§§). In de reeds meermalen aangehaalde *Correspondance de Lord Palmerston* wordt er nu op gewezen(***), dat het uitbreken van den krijg op de

(*) *Memoirs,* III, bladz. 31. Op 25 Maart 1859 kwam Cavour Napoleon aan de één jaar geleden gemaakte afspraak herinneren, ten gevolge waarvan de Keizer waarschijnlijk aan Cowley op 7 April 1859 mededeelde, dat zijns inziens oorlog onvermijdelijk was. Zie Martin, *Life of the Prince Consort*, IV, bladz. 422.

(†) Toch hadden Palmerston's verklaringen bij de behandeling van het adres van antwoord op de troonrede grooten indruk in de Tuilerieën gemaakt. Hij zeide toen, sprekende over het tractaat van Weenen: 'At all events, right or wrong, that was an arrangement in which the great Powers of Europa concurred and they sanctioned it by treaty and I humbly submit, that no power could violate that treaty by attempting without reason or cause, to dispossess Austria of what that treaty gave her. Treaties ought to be respected', etc. (Zie *Life of the Prince Consort*, IV, bladz. 376.

(§) *Memoirs*, III, bladz. 32.

(**) *Memoirs*, III, bladz. 34.

(††) *Memoirs*, III, bladz. 35.

(§§) *Memoirs*, III, bladz. 38.

(***) T.a.p., II, bladz. 546.

verkiezingen van invloed is geweest, in zooverre, dat het Torykabinet verdacht werd Oostenrijkschgezind te zijn en gekant tegen de eenheid van Italië(*). Uit Malmesbury's gedenkschriften blijkt nu echter, dat dit ten eenen male onwaar is, - dat deze Minister alles gedaan heeft, om den krijg te voorkomen, ja, zelfs toen de Oostenrijksche troepen den Ticino waren overgetrokken, had voorgesteld, de bemiddeling der groote Mogendheden in te roepen. De beschuldigingen, gedurende de verkiezingen vooral door de *Morning Post* het Ministerie-Derby voor de voeten geworpen, missen dus allen grond.

Dat echter Napoleon reeds op het eind van April voorzag, dat de Whigs weder spoedig het roer van staat zouden in handen krijgen, blijkt uit de terugroeping van Pelissier, die het observatiekorps aan den Rijn moest commandeeren, en de benoeming van den vooral aan Malmesbury zoo onwelkomen Persigny, die ten gevolge van het feit, waarom de Whigs waren afgetreden, ook als gezant te Londen zijn ontslag had bekomen. Reeds in Januari(†) liepen geruchten van zijn wederoptreden. Napoleon scheen toen de tijd nog niet aangebroken, doch in het begin van Mei kwam hij weder te Londen, gereed, om met de Whigs het kabinet te ondermijnen(§), ofschoon, het dient gezegd te worden, hij in het begin met Malmesbury op goeden voet trachtte te geraken.

Terwijl Noord-Italië aan den krijg ten prooi was en het scheen, alsof Pruisen en de Bond zich aan Oostenrijk's zijde zouden scharen, werd op 7 Juni 1859 het Parlement door de Koningin geopend. Den vorigen dag had bij Magenta een groote veldslag plaats gegrepen, waarin twee Fransche Generaals en 3000 Fransche soldaten gedood of gewond en 15000 Oostenrijkers buiten gevecht gesteld waren(**). - Den 9^{den} d.a.v. deden Napoleon III en Victor Emanuel hun intocht in Milaan. Den volgenden dag onderging het kabinet-Derby reeds eene nederlaag bij de behandeling van het adres van antwoord; met 13 stemmen meerderheid werd eene motie van wantrouwen van Lord Hartington aangenomen(††).

Wat het daarop gevolgde ontslag van het kabinet aangaat, zijn nu Malmesbury's gedenkschriften zeer belangrijk. Niets ernstigs werd, zoo zegt hij, tegen ons ingebracht, slechts onbepaalde en algemeene beschuldigingen: ‘of *having mismanaged reform* and *not preventing war’*. Hij voegt erbij, dat, daar de Italiaansche papieren toen nog niet aan het Parlement waren overgelegd, het Ministerie zonder schijn

(*) Zie ook een brief van Prins Albert aan Koning Leopold, in Martin, *Life of the Prince Consort,* IV, bladz. 430.

(†) *Memoirs*, III, bladz. 9.

(§) *Memoirs,* III, bladz. 37, 41, 42, 43, 51. Op laatstgenoemde bladzijde wordt op geruchten gewezen, dat Persigny naar Engeland kwam, alleen met het oog op de verkiezingen; één persoon moet zelfs 480£ ontvangen hebben.

(**) *Memoirs,* III, bladz. 48 en 49.

(††) *Memoirs,* III, bladz. 50.

van bewijs is veroordeeld(*). Zooals hij vroeger reeds heeft opgemerkt(†), en hij komt er in zijn dagboek op het jaar 1859 op terug, viel het Ministerie in genoemd jaar *on a false issue.*

Hij erkent, dat Lord Derby het niet lang had kunnen uithouden, doch het is tevens zijne overtuiging, dat de Tories niet op het adres van antwoord zouden gevallen zijn, indien Disraeli vooraf het *Blauwboek*, inhoudende de Italiaansche en Fransche dépêches, had overgelegd. Waarom hij dat niet had willen doen, heeft Malmesbury nooit begrepen. Immers, in verband met de verklaring, dat de correspondentie nog op het laatste oogenblik ter kennis van het Hoogerhuis is gebracht, vestigt hij er de aandacht op, dat minstens twaalf of veertien leden van het Parlement, die tegen het Ministerie gestemd hadden, hem, Malmesbury, later verzekerd hebben, dat zij, als zij die correspondentie gelezen hadden, nooit een amendement zouden gesteund hebben, dat, voor zoover het de gedragslijn van het Ministerie vóór en gedurende den oorlog aanging, geheel onverdiend was. Een van deze was Cobden. De reden, waarom de Premier Derby niet zelf beval het *Blauwboek* te publiceeren, zoekt Malmesbury hierin, dat hij gaarne van zijn ambt wilde ontslagen zijn, 'worn out by repeated attacks of gout and the toil of his office and was indifferent to continuing the struggle'.

Toen eenige dagen later het *Blauwboek* publiek werd, werd Malmesbury gelukgewenscht met den inhoud ervan en vele Parlementsleden herhaalden, dat zij nooit het amendement van de oppositie gesteund hadden, als zij zouden hebben kunnen weten, wat dit *Blauwboek* bevatte(§).

Ons komt het voor, dat wat Malmesbury over Lord Derby zegt, niet van belang ontbloot is en dat de eigenlijke reden, waarom het kabinet aftrad, lag in Lord Derby's tegenzin in het langer behoud der portefeuille. Ook andere schrijvers erkennen, dat Derby nooit con amore de teugels van het bewind in handen nam en steeds blijde was, ze weer te kunnen afgeven.

De meening van Napoleon III, dat Engeland bezig was eene coalitie tegen hem in Duitschland te vormen, was, we wezen er reeds op, ten eenen male onjuist. Drie jaar later, toen Napoleon met Malmesbury, die te Parijs vertoefde, een gesprek had, bleek het, dat de dépêche der Engelsche Regeering aan Pruisen - waarin Malmesbury dit Rijk raadde zich rustig te houden in den tusschen Frankrijk en Oostenrijk uitgebroken krijg, eene dépêche, die ook in het na den val van het Torykabinet gepubliceerde *Blauwboek* te vinden is, - nooit onder de oogen van den Keizer was geweest. Malmesbury zond Napoleon toen

(*) *Memoirs,* III, bladz. 51.

(†) *Memoirs,* I, bladz. 49.

(§) Zie o.a. ook bijv. *Memoirs,* III, bladz. 56, waar over dit onderwerp een brief aan Malmesbury van den uitgever van de *Times* voorkomt, die ook meent, dat, ware het *Blauwboek* veertien dagen vroeger gepubliceerd, het votum van 10 Juni geheel anders ware uitgevallen. Vgl. ook bladz. 61.

een afschrift ervan, door middel van den Hertog van Hamilton, en meent, dat Walewski de dépêche opzettelijk had achtergehouden en niet aan zijn meester vertoond(*). Uit het aangevoerde is nu echter duidelijk, zoo komt het ons voor, dat Napoleon's plannen in 1859 onwillekeurig begunstigd werden door wat in den zomer van genoemd jaar in Engeland voorviel. Immers, tusschen Rusland en Frankrijk waren de betrekkingen na 1856, men herinnere zich de samenkomst te Stuttgart in 1857, hoe langer hoe inniger geworden, al zij het dan ook ten koste van het tractaat van Parijs, waarvan de meeste bepalingen òf niet, òf lijnrecht in strijd met den geest van dat tractaat werden toegepast, zoodat Napoleon van Rusland's zijde niets te vreezen had; en Pruisen was, vooral na het optreden van den Prins-Regent en van den Prins van Hohenzollern als Eerste Minister, niet ongenegen, om voorloopig althans Frankrijk zijn gang te laten gaan, waar het Oostenrijk's macht zocht te verminderen. Alleen Engeland had zich tegen Napoleon's eischen kunnen verzetten; doch daar was het Ministerie door eene parlementsontbinding te zwak, om zich met krachtige stem in het buitenland te doen hooren. En de kans bestond zelfs, dat met het wederoptreden. der Whigs Engeland Frankrijk zou steunen, ten minste niet tegenwerken. Napoleon's macht en invloed hadden in 1859 hun hoogste punt bereikt; verbonden met Rusland, gesteund door de Whigs, die weldra weder op het kussen kwamen, durfde hij geheel Europa trotseeren en oogluikend toelaten, dat het tractaat van Zürich eene doode letter bleef. Immers, spoedig zou geheel Italië onder Sardinië's vorst komen. In 1860 zou de toestand echter geheel veranderen door den afstand van Savoie en Nizza aan Frankrijk, waartoe Cavour reeds te Plombières zijne toestemming, al zij het dan ook noode, had gegeven. Palmerston begint den naneef van den man van Waterloo te wantrouwen en Rusland maakt van de gelegenheid gebruik, om wederom zijn invloed te vermeerderen en in de hoofdstad van het oude Polen met den Prins-Regent van Pruisen en den Keizer van Oostenrijk over den gespannen toestand van Europa van gedachten te wisselen.

Men vergunne ons hier eene enkele opmerking. Dat Engeland's onmacht, om in het buitenland op te treden, door gemis aan een krachtig bestuur van invloed zou zijn op de politiek der vastelandsmogendheden, is toen niet voor het laatst gebleken. Immers, in onze dagen zien wij iets dergelijks. Het is toch zeer de vraag, of Oostenrijk in de laatste maanden niet krachtiger zou zijn opgetreden in het Oosten, als het zeker wist, in allen gevalle op Engeland te kunnen rekenen. De Home-rule-quaestie is uit dit oogpunt al even belangrijk voor de algemeene Europeesche als voor de Engelsche staatkunde, want zonder oplossing van dit vraagstuk schijnt thans regeeren in Engeland niet mogelijk. Wie herinnert zich niet de krachtige positie van het Eilandenrijk in 1856 en zelfs onder Disraeli tot 1880. Het is hier

(*) *Memoirs,* III, bladz. 38 en 66-69; zie de dépêche op bladz. 69 en 153.

de plaats niet, hierover verder uit te weiden; het ware intusschen te wenschen, dat de partijen in Engeland inzagen, dat thans vooral Engeland's rol als groote mogendheid op het spel staat. Vooral na Von Bismarck's verklaringen in den Rijksdag op 11 Januari l.l., waardoor, zooals de *Neue Freie Presse* met treffende juistheid aanmerkte, aan Oostenrijk-Hongarije voor het geval van een oorlog met Rusland alle illusiën op den bijstand van zijn Duitschen bondgenoot zijn ontnomen, zou een krachtig optreden van Engeland, misschien door Italië gesteund, Oostenrijk weder nieuwen moed kunnen geven; immers, verklaringen, als o.a. door Lord Churchill te Dartford en zelfs door Salisbury zijn afgelegd, hierop neerkomende, dat Engeland slechts een ondergeschikt belang heeft in het Oosten, dat in allen gevalle Oostenrijk-Hongarije moet voorgaan, dienen werkelijk niet, om het Britsche prestige te verhoogen. Want Engeland vergete niet, dat ook voor zijne Mahomedaansche onderdanen de val van het Turksche rijk en eene vergrooting van het gebied van den Witten Czaar in Azië de bedenkelijkste gevolgen kan hebben(*).

VIII.

Met den val van het tweede Ministerie-Derby sluit ook Malmesbury's loopbaan als leider van de buitenlandsche betrekkingen van het vereenigd Koninkrijk. Wel treedt hij in het derde kabinet-Derby als Privy Seal op, behoudt die plaats na Derby's dood onder Disraeli tot den val van dit kabinet in het najaar van 1868 en herneemt haar weder bij de komst der Tories in 1874-1876, doch deze positie kan niet vergeleken worden met het invloedrijk ambt, dat hij in 1852 en 1858 had bekleed. Een en ander is dan, zoo komt het ons voor, wel degelijk in de *Memoirs* merkbaar; wel is hier en daar nog van Malmesbury's inzichten in de buitenlandsche staatkunde sprake(†), doch deze zelve, die, zooals wij gezien hebben, in de dagen dat hij Minister van Buitenlandsche Zaken was, zulk eene ruime plaats innam, wordt in het vervolg, en jammer genoeg, slechts terloops aangeroerd.

Het behoeft toch geen betoog, dat de jaren 1866-1868, toen de Tories voor de derde maal onder Lord Derby, en daarna voor de eerste maal onder Disraeli, de teugels van het bewind in handen hadden, van groot gewicht voor Europa en voor Engeland zijn geweest. Wat de buitenlandsche politiek aangaat, moesten de conservatieven in 1866, toen het door den dood van Palmerston op 18 October 1865 verzwakte

(*) Na de opneming van Goschen in het kabinet-Salisbury zegt C. de Mazade dan ook volkomen te recht: ‘Ce Ministère, qui vient de se reconstituer non sans peine, qui n'est pas trop sûr d'un lendemain, est-il le gouvernement, dont l'Angleterre, elle aussi, aurait besoin pour ses affaires Irlandaises et pour toutes les autres affaires, qu'elle a aujourd'hui on qu'elle se crée dans le monde?’ (*Revue des deux Mondes,* 15 Januari 1887, bl. 477.)

(†) Om twee voorbeelden te noemen, keurt hij ook ten zeerste de bekende Gotha-dépêche van John Russell af (September 1862) omtrent Sleeswijk-Holstein, eene dépêche, die eene der aanleidingen tot den krijg van 1864 zou zijn, en ten tweede vindt hij het tijdstip voor den afstand der Ionische eilanden aan Griekenland al zeer ongelukkig gekozen. *Memoirs*, III, bladz. 154, 156, 158 en 159.

Whigkabinet, hetwelk onder John Russell was gereconstrueerd, weder op de hervorming van het kiesrecht was gevallen, met den toestand rekening houden, zooals deze zich toen voordeed. Wij aarzelen toch niet te beweren, dat de jaren 1859-1866 een ganschen ommekeer te aanschouwen geven in de staatkundige geschiedenis. Napoleon's invloed was na 1860, doch vooral na 1863 (men denke aan den Poolschen opstand), aan het tanen, en daartegenover had een ondernemend Minister in Pruisen, in verbond met Rusland, eene eenheid in het Duitsche vaderland tot stand gebracht, naar welke men sinds 1815 tevergeefs had gezocht. Een nieuw Koninkrijk ten zuiden van de Alpen was verrezen; Oostenrijk had bijna al zijne Italiaansche bezittingen verloren en zou welhaast aan Hongarije die vrijheden moeten toestaan, waarvoor het in 1848 tevergeefs had gekampt. De verhouding tusschen Engeland en Frankrijk was, wij herinnerden het boven, na den afstand van Savoie en Nizza aan laatstgenoemd Rijk koel geworden, wat in de Sleeswijk-Holsteinsche en Poolsche quaestiën zou blijken(*). Het was dus een geheel ander Europa, dat Lord Derby aanschouwde, toen hij voor de derde maal eerste Minister werd.

Op 27 Juni 1866 kondigden Lord Russell in het Hoogerhuis, Gladstone in het Lagerhuis aan, dat het Whigkabinet zijn ontslag aan de Koningin had gevraagd. Terzelfder tijd dus, dat de Tories weder aan het bewind kwamen, had de crisis in Duitschland haar hoogtepunt bereikt; immers, op den volgenden dag liep wel het gerucht door Londen, dat de Pruisen eene groote nederlaag hadden geleden bij Josephstadt, doch spoedig daarop vernam men de tijding van den slag bij Königgrätz en verwachtte men elk oogenblik, dat de overwinnaar voor de poorten van Weenen zou staan, om dien dag van Olmütz uit te wisschen, die met eene zwarte kool in de geschiedenis van Pruisen stond aangeteekend. Italië was wel is waar geslagen, maar het zou toch Venetië uit de hand van den bemiddelaar aannemen. Deze echter, Frankrijk's Keizer, twijfelde, wat te doen, en ofschoon zich in het Wetgevend Lichaam stemmen deden hooren, welke op eene mobilisatie aandrongen en bezetting van den linker-Rijnoever voorstonden, ging Napoleon hiertoe, helaas! niet over, doch vergenoegde zich met te Nikolsburg tusschen beide te treden en een tractaat te helpen tot stand brengen, hetwelk reeds in het volgende jaar als niet geschreven zou worden beschouwd. In plaats van Frankrijk te steunen in zijne poging, om het evenwicht van Europa te bewaren, had de politiek van Palmerston en Russell slechts met wantrouwen op Frankrijk gezien en zich betrekkelijk geïsoleerd gehouden. En toen dan ook de conservatieve partij weer

(*) Niet ten onrechte wordt er met nadruk op gewezen in Martin's *Life of the Prince Consort*, deel IV, dat in 1860 Palmerston, van wien men in 1859 bij den val der Tories erkende, dat hij Napoleon's politiek steunde, aan Russell schreef: 'Till lately I had strong confidence in the fair intentions of Napoleon towards England, but of late I have begun to feel great distrust', etc. (Ashley's *Life of Lord Palmerston,* II, bladz. 184).

op het kussen kwam, was hare eerste daad het indienen eener reformbill en werden de buitenlandsche aangelegenheden slechts stiefmoederlijk behandeld. Over de wordingsgeschiedenis van deze door Disraeli ingediende reformbill vinden we nu in Malmesbury's dagboek veel bijzonderheden, waarvan de meeste echter niet geheel en al onbekend zijn. Men herinnert zich toch, dat de kiesrechthervorming van 1867 een zonderlingen loop heeft gehad.

Op 11 Februari 1867 werden door Disraeli een aantal resolutiën bij het Lagerhuis ingediend, die den grondslag eener kiesrechthervorming zouden uitmaken. Deze manier van handelen was minst genomen vreemd. Wel waren in de Engelsche wetgeving voorbeelden bekend, dat het Lagerhuis, bij wijze van moties, de algemeene beginselen van een maatregel had vastgesteld, doch in dit geval was het geheel iets anders. Met name beriep Disraeli zich op hetgeen geschied was na de intrekking der India-bill in 1858. Toen had het Lagerhuis erin toegestemd, om bij wijze van resoluties de grondslagen vast te stellen, waarop voortaan Britsch-Indië geregeerd zou worden, doch het was geene partijquaestie, zooals regeling van het kiesrecht overal pleegt te zijn. Trouwens, daargelaten nog, dat deze wijze van indiening bij het Huis geene instemming had gevonden(*), wat beteekende het, zooals Mac-Carthy te recht opmerkt, om het Lagerhuis algemeene beginselen van staatsrecht te laten uitmaken, als: 'It is contrary to the constitution of this realm to give to any class or interest a predominating power over the rest of the community'; of het te laten verklaren, dat in elk stelsel van kiesdistricten het voornaamste was: 'the expediency of supplying representation to places not at present represented, and which may be considered entitled to that privilege'?

Spoedig veranderde Disraeli dan ook van plan en gaf op 16 Februari d.a.v. eene volledige reformbill aan het kabinet in overweging; te gelijk verklaarde hij in het Lagerhuis op 25 Februari, eene andere reformbill te zullen indienen. Volgens deze bill werden vier grondslagen van kiesrecht voorgesteld: *a* huurwaarde van £5, *b* het bezit van £50 in spaarbanken, *c* een graad (de zoogenaamde capaciteiten), *d* eene directe belasting. Wat hierop is gevolgd, grenst nu bijna aan het ongelooflijke. Reeds Mac-Carthy(†) vertelt den loop der quaestie aan de hand van hetgeen Lord Pakington, die ten gevolge van wisseling van departementen, door de aftreding van drie Ministers, tot Minister van Oorlog benoemd zijnde, zich aan eene herkiezing moest onderwerpen, aan zijne kiezers te Droitwich had meegedeeld. Zien we nu, hoe Malmesbury de zaak voorstelt(§). Terwijl Generaal Peel, de Minister van Oorlog, reeds op 16 Februari bezwaar had gemaakt tegen Disraeli's maatregel,

(*) *Memoirs,* III, bladz. 239: 'He (Disraeli) dissatisfied the House by too long and ambiguous a speech.'

(†) *A History of our times,* IV, bladz. 170, 171.

(§) *Memoirs*, III, bladz. 240 en 241.

zou weldra blijken, dat de reformbill ook de bête noire van dit kabinet zou wezen, evenals zij die van de twee vorige geweest was. Op Zaterdag 22 Februari werd nu nog een kabinetsraad gehouden en Lord Derby ging den daaropvolgenden Zondag naar Windsor, om de Koningin mee te deelen, dat het kabinet het over de voor te stellen hervorming geheel eens was. Doch het was ook hier: 'La nuit porte conseil.'

Toen Lord Cranborne, de Minister voor Indië, die reeds met moeite in het indienen van het wetsontwerp had toegestemd, Zondagmorgen in zijn studeervertrek de gevolgen narekende, welke de aanneming van Disraeli's bill waarschijnlijk zoude hebben, werd hij verschrikt, tot dergelijken maatregel te zullen mede werken, en meldde aan Lord Carnarvon, den Minister van Koloniën, dat, daar hij zich onmogelijk met de reformbill kon vereenigen, hij zou aftreden. Deze was het volkomen met hem eens en beiden besloten nu, aan Lord Derby te verzoeken, om tegen Dinsdag 12 uur, op 25 Februari, een kabinetsraad bijeen te roepen. Men begrijpt de verwarring in het kabinet, toen de reden van bijeenroeping bekend werd, daar Lord Derby de reformbill om 2 uur van denzelfden dag aan zijne partij zou mededeelen en Disraeli om 5 uur de bill in het Lagerhuis zou indienen. De kabinetsraad, om 12 uur bijeengekomen, nam inderhaast een verzoeningsvoorstel van Stanley aan, waarbij als grondslag werd gesteld de huur, zonder fancy franchises; de occupation franchise in de steden tot £6, in de graafschappen tot £20 verminderd. Zoo werd de zoogenaamde 'sixhours reformbill' of 'Ten Minutes Bill' in het Lagerhuis ingediend. Wel was nu het kabinet intact gebleven, doch de bill vond een zeer ongunstig onthaal in het Parlement, zoo zelfs, dat Disraeli den volgenden dag, 26 Februari, verklaarde haar in te trekken en op 18 Maart een ander plan te zullen indienen. Het ware nu beter geweest, indien de Ministers dat den vorigen dag gedaan en de 'Ten Minutes Bill' achterwege gelaten hadden; Malmesbury zegt ook: 'This crude action exposed us to great condemnation and ridicule'; het best ware ook volgens hem geweest, om aan het Parlement de waarheid te vertellen en desnoods het ontslag der drie verdienstelijke mannen aan te nemen, waartoe men later toch moest komen. Die raad werd nog opgevolgd, alhoewel wat laat, en daar de drie genoemde Ministers, Lord Carnarvon, Lord Cranborne en Generaal Peel, zich niet met de bepalingen van het nieuwe ontwerp ten aanzien van de dubbele stem en het kiesrecht der householders konden vereenigen, dienden zij hun ontslag in en werd het op Zaterdag 29 Februari bekend, dat de Hertog van Richmond, die van Marlborough en Mr. Corry in het Ministerie waren opgenomen, respectievelijk als Handelsminister, Minister van Koloniën en eerste Lord der Admiraliteit, terwijl Northcote en Pakington, die reeds in het kabinet zitting hadden, respectievelijk de portefeuilles van Indië en Oorlog ontvingen.

Dus diende Disraeli op 18 Maart de nieuwe reformbill in, waarover

de beraadslaging spoedig daarna begon(*). De geschiedenis van deze reformbill is bekend; langzamerhand gaven de Tories al hunne beginselen prijs en begreep men, dat het er hun eenvoudig om te doen was, om, het kostte, wat het wilde, eene kiesrechthervorming door te drijven. Op 23 Maart gaf het Ministerie het zoogenaamde 'dual vote' op, lichtte de bepaling uit het ontwerp, dat op de 'fancy franchise' betrekking had, waarvoor in de plaats eene 'lodger franchise' trad, en verdween ook die, dat de 'compound householder' geen stemrecht zou hebben. De amendementen van de Whigs werden bijna alle aangenomen, zoodat Malmesbury in Mei te recht kan klagen: 'The laissez aller system followed by the Government, trying to make the best they could of it, but constantly yielding something. The conservative members seem disposed to adopt anything and to think, that it is "in for a penny, in for a pound". Seventy two of them voted against their leaders upon Mr. Baine's motion to take one member from every borough, whose population was below 10.000. Government was beaten by 127, thus abolishing 15 members, returned by the agricultural interest, which will lose immensely by this bill'(†). In Juni klaagt hij, dat die hill elken dag radicaler wordt(§). In het Hoogerhuis, waar Malmesbury, bij afwezigheid van Derby, met de verdediging der bill belast was, werd het amendement van Lord Cairns aangenomen, bepalende, dat in plaatsen, die drie leden naar het Parlement zonden, geen kiezer op meer dan twee personen zou kunnen stemmen en dat tevens de lodger franchise £15 zou bedragen, in plaats van 10, zooals het Gouvernement aanvankelijk had voorgesteld. Dit echter legde zich bij alle amendementen neer en de bill verkreeg op 15 Augustus 1867 de goedkeuring der Koningin.

In dit gedeelte der *Memoirs* doet het ons te meer leed, Malmesbury geen Minister van Buitenlandsche Zaken te zien, omdat in dat geval waarschijnlijk de Luxemburgsche quaestie, welke gedurende het voorjaar van 1867 Europa in spanning hield, meer plaats daarin had ingenomen. Daaromtrent toch vinden we nu alleen, dat Stanley, de Minister van Buitenlandsche Zaken, aan Malmesbury meedeelt, dat Engeland's goede diensten tot regeling der zaak waren aangezocht en dat het tractaat van Londen tot regeling dezer aangelegenheid en waarbij, men zal het zich herinneren, Luxemburg neutraal werd verklaard onder collectieve garantie der mogendheden, op 10 Mei 1867 werd geteekend(**).

(*) Volledigheidshalve zij er hier op gewezen, dat Malmesbury in de geschiedenis, die wij mededeelden, geen gewag maakt van twee bills, eene goede en eene slechte, waarvan Mac-Carthy op Pakington's gezag spreekt. Deze opvatting is trouwens, dunkt ons, moeielijk te rijmen met het door Malmesbury verhaalde, dat de 'Ten hours bill' hare geboorte aan Stanley verschuldigd is.

(†) *Memoirs*, III, bladz. 243.

(§) *Memoirs,* III, bladz. 245.

(**) *Memoirs*, II, bladz. 243, 245. Zie over deze Luxemburgsche quaestie: Klaczko, *Deux Chanceliers.* Rothan, *La question de Luxembourg.*

Verder wordt nog met een enkel woord melding gemaakt van het bezoek van den Sultan in Engeland(*), van den ongelukkigen afloop der Mexicaansche expeditie(†) en van de woelingen in Italië, die tot den slag van Mentana hebben geleid(§). Ook voor ons, Nederlanders, is niet zonder belang een brief, in de *Memoirs* voorkomende, van de eerste gemalin van onzen geëerbiedigden Koning, Koningin Sophia. Op zichzelf is die brief eenvoudig eene aanbeveling aan Malmesbury van Baron Fagel, den neef van den ambassadeur van denzelfden naam, welke zulk een groot vriend van Sir James Harris, Malmesbury's grootvader, geweest is. Doch wat de schrijver in eene noot aanteekent, is karakteristiek, omdat daardoor weder bevestigd wordt, dat Koningin Sophia eene der bekwaamste vrouwen van haar tijd is geweest(**). Malmesbury zegt toch daar, dat zij de zaken beter kende dan sommige Ministers. In 1871, zoo voegt hij erbij, na de vlucht van Keizerin Eugenie uit de Tuilerieën, zijn daar een aantal brieven gevonden van de Koningin van Holland, waarin Napoleon gewaarschuwd werd tegen de vijandige bedoelingen van Pruisen(††). Het zijn hoogst waarschijnlijk dezelfde, waarop Klaczko in zijn bekend werk wijst(§§).

IX.

Het jaar 1868 begint met de aftreding van Lord Derby en de reconstructie van het kabinet onder Disraeli. De dagen van dit Ministerie waren alras geteld, al hield het zich door eene ontbinding nog tot November staande. De aanleiding tot zijn val zou ditmaal in eene Iersche quaestie zijn gelegen, namelijk in Gladstone's resoluties betrekkelijk de Iersche staatskerk.

Nadat toch deze quaestie door Maguire, lid van het Parlement voor Ierland, was aanhangig gemaakt, kwam Gladstone op het laatst van Maart 1868 met een aantal resoluties voor den dag, waarvan de strekking was: afschaffing der Iersche staatskerk.

Een amendement der Regeering op de eerste resolutie werd verworpen en deze zelve aangenomen(***). Op 4 Mei 1868 deelde daarop Disraeli in het Lagerhuis mede, dat de Koningin hare toestemming had gegeven, om, zoo noodig, het Parlement te ontbinden.

Terwijl deze tijding een hevigen aanval van Gladstone uitlokte, ging het Huis desniettemin door met de behandeling der verdere resoluties, die alle onder protest van Disraeli werden aangenomen. Tevens leed de Regeering eene nederlaag bij de behandeling der Schotsche reformbill

(*) *Memoirs,* III, bladz. 246, 247.
(†) *Memoirs*, III, bladz. 245.
(§) *Memoirs,* III, bladz. 248, 249.
(**) In de *Greville Memoirs*, Part II, Vol. II, bladz. 287, wordt zij ook genoemd: ‘one of the most accomplished and agreeable women of her age’.
(††) *Memoirs,* III, bladz. 244.
(§§) Zie Klaczko, *Deux chanceliers.* Daar ook ontmoeten we de beteekenisvolle phrase, aan Napoleon gericht naar aanleiding der gebeurtenissen van 1866: ‘Laisser égorger l'Autriche, c'est plus qu'un crime, c'est une faute.’
(***) *Memoirs,* III, bladz. 254.

op 19 Mei(*). Het Parlement werd daarop ontbonden en nog vóórdat het nieuwe bij elkander kwam, trad Disraëli af; - reeds in November toch bleek het, dat de Tories verre in de minderheid waren(†). De eerste zitting van het nieuwe Parlement had op 10 December plaats.

Met den val der Tories hield Malmesbury op, leider dezer partij te zijn in het Hoogerhuis; in het nieuwe Parlement zou Lord Cairns die taak overnemen(§). Op 1 Maart 1869 diende toen Gladstone eene bill tot afschaffing der Iersche Staatskerk bij de Commons in, en zij werd op 25 Maart met eene meerderheid van 118 stemmen aangenomen(**). In het Hoogerhuis ondervond ze echter moeielijkheden, vooral de bepaling van het ontwerp, dat de Iersche Bisschoppen met 1 Januari 1871 hunne zetels in het Hoogerhuis zouden verliezen. Verschillende amendementen werden bij de Lords aangenomen, waarvan de belangrijkste waren een van Lord Devon, waarbij de tegenwoordige Iersche bisschoppen eerst met hun dood zouden ophouden lid van het Hoogerhuis te zijn, en een van Lord Stanhope, bepalende, dat Roomsch-Katholieke priesters en presbyteriaansche leeraars zitting in het Hoogerhuis zouden hebben.

Op 16 Juli werden alle amendementen van het Hoogerhuis door het Lagerhuis verworpen; toen echter de bill op 21 Juli weder in het Hoogerhuis terugkwam, handhaafden de Lords, op voorstel van Cairns, de ingrijpendste amendementen. Er was dus weder een conflict tusschen de Huizen en weder, zooals steeds in dat geval, kwam de afschaffing van het Huis der Lords ter sprake; zelfs een lid van het kabinet, de bekende Bright, had, toen er geruchten liepen van de verwerping der bill in dat Huis, in een schrijven aan eene meeting te Birmingham de Lords gewaarschuwd, dat, als zij zich zoo tegen den verklaarden volkswil verzetten, er dingen, die minder aangenaam voor hen waren, zouden kunnen gebeuren(††). Een oogenblik was er zelfs nog sprake van eene benoeming van nieuwe pairs, maar evenals in 1832 werd dit laatste middel toch niet aangegrepen en was de tegenstand gebroken. Opmerkelijk genoeg vinden we van deze geruchten bij Malmesbury geene melding gemaakt; wel deelt hij mede, dat er op 22 Juli 1869 een vergelijk tusschen de beide Huizen tot stand kwam, of liever tusschen den leider der Tories, Lord Cairns, en den woordvoerder der Regeering, Lord Granville, tot groote verontwaardiging van Derby en Malmesbury(§§). Laatstgenoemde beschuldigt ook Gladstone, het tot het uiterste te hebben willen drijven, en dat, zelfs

(*) *Memoirs,* III, bladz. 257.
(†) *Memoirs,* III, bladz. 262.
(§) *Memoirs,* III, bladz. 263, 264.
(**) Zie over de Irish Churchbill, zoowel in Lager- als Hoogerhuis, *Memoirs*, III, bladz. 267, 284 en 285.
(††) Mac-Carthy, *A history of our own times,* V, bladz. 20.
(§§) *Memoirs*, III, bladz. 286. In een mede op deze bladz. voorkomenden brief aan het Hoogerhuis poogt Cairns zich te rechtvaardigen en aan te toonen, dat hij te weinig tijd had, om zijne partij over het compromis te raadplegen.

om het compromis te doen tot stand komen, Granville met de uittreding uit het Ministerie heeft moeten dreigen.

Deze voorstelling der feiten is eene geheel andere dan die van Mac-Carthy, die ook hier met eene groote minachting van het Hoogerhuis spreekt en beweert, dat de stoutste daad der Lords bij deze discussiën was, dat zij het ontwerp bij de tweede lezing tot half drie 's morgens ophielden. Dergelijke taal is o.i. een ernstigen geschiedschrijver onwaardig.

Aan de beraadslagingen over de Irish Church Bill schijnt Malmesbury niet of althans weinig te hebben deelgenomen, des te meer echter aan de debatten over de zoogenaamde Life Peerages Bill; hij rekent het zichzelf tot eer, het zijne ertoe te hebben bijgedragen, om dat wetsvoorstel te doen vallen(*). John Russell toch had eene bill ingediend, strekkende, om aan de Koningin de bevoegdheid te verleenen, om elk jaar uit de hoogste burgerlijke ambtenaren en officieren twee pairs voor het leven te benoemen, zoodat het pairschap niet overging op de kinderen(†). Niet meer dan 28 pairs mochten echter op deze wijze worden aangewezen. Tegen dezen maatregel kwam Malmesbury nu op met alle kracht, die in hem was.

Twee redevoeringen hield hij over dit onderwerp, eene vóór de tweede en eene vóór de derde lezing. In de eerste, op 27 April 1869 in het Hoogerhuis gehouden, betoogde hij, dat het hem vreemd voorkwam, dat een man, zoo doorkneed in de geschiedenis der Engelsche staatsregeling als Russell, voorstelde, de eerste beginselen dezer Constitutie te schenden, krachtens welke een pairschap steeds erfelijk moet zijn. De term ‘life peer’, zoo betoogde hij o.a., is eene contradictie, omdat deze soort van pairs niet de gelijken zullen zijn van hen, die thans in het Hoogerhuis zitten; de beteekenis toch van het woord ‘pair’ was zijns inziens gelegen in de gelijkheid van maatschappelijke positie, politieke rechten en in het voorrecht, naam en titel op het nageslacht over te brengen. Hij trachtte vervolgens aan te toonen, dat erfelijkheid, zoowel in de oudheid als in de middeleeuwen, een der essentialia van het pairschap geweest was en dat het thans niet aanging, op de eerste beginselen van het adelsrecht, zooals dit zooveel eeuwen had gegolden, terug te komen. Het argument, dat een arme pair zijn stand niet zou kunnen ophouden en het daarom beter is, hem alleen voor het leven te benoemen, is ook niet afdoende. Vroeger, zoo zegt Malmesbury, was het iets anders, thans behoeft een pair niet rijk te zijn; - daarenboven kan zoo iets een gevaarlijk wapen in de hand van een zwak Ministerie worden. De tweede lezing ging door en bij de derde in Juli 1869 vatte Malmesbury weder het woord op, ditmaal ter ontzenuwing der door Russell bijgebrachte argumenten. Tegen de bewering, door dezen geuit, dat de maatregel werd voorgesteld, om het prestige van het Hoogerhuis te verhoogen, door daarin

(*) *Memoirs*, III, bladz. 267, 268-274, 278-284.

(†) Dit was vooral voorgesteld met het oog op de rechtspraak van het Hoogerhuis. Men weet, dat dit Huis soms geroepen is als Hooggerechtshof op te treden.

zitting te geven aan eminente persoonlijkheden, die geen groot vermogen hebben, stelde Malmesbury over, dat het waarlijk niet aanging, om het prestige van eene vergadering gering te achten, waarin naast elkander grondeigenaars, bekend met de behoeften èn van landbouw èn van industrie, bankiers, spoorwegmannen, hoofdofficieren, diplomaten, historici, dichters en prozaschrijvers, rechtsgeleerden, enz. gezeten waren. Vervolgens het tweede motief voor deze voordracht besprekende, hetwelk hierin bestond, dat de bill gelegenheid geeft aan mannen van bekwaamheid, maar zonder fortuin, om het Hoogerhuis te betreden, zeide Malmesbury, van den voorsteller geene namen gehoord te hebben van personen, die, gevraagd zijnde, geweigerd hebben het pairschap aan te nemen op grond, dat het erfelijk was. Twee bekende personen, Pitt en Kingsley, zoo herinnerde Malmesbury nog, hadden zelfs geweigerd een pairstitel aan te nemen, omdat zij kinderloos waren. Daarna werd de bill met eene meerderheid van 29 stemmen verworpen of, zooals de term luidde, tot na drie maanden verdaagd.

X.

De laatste gebeurtenissen, welke Malmesbury in zijn dagboek beschrijft, zijn de dood van Lord Derby, op 23 October 1869, en de twee bezoeken, die hij aan Napoleon III bracht, in het voorjaar van 1870 te Parijs en in het voorjaar van 1871 te Chislehurst, waar de ex-Keizer 20 Maart van genoemd jaar van Wilhelmshöhe was aangekomen.

Wat Lord Derby aangaat, Malmesbury betreurt het, dat de vroegere Premier het jaar 1874 niet heeft mogen beleven, toen de Tories, steunende op grooter meerderheid in het Lagerhuis, dan zij sedert 1841 hadden gehad, het bewind aanvaardden(*). Vooral wordt gewezen op Derby's oratorische bekwaamheden, welke o.a. bleken uit de omstandigheid, dat, als men wist, dat hij ging spreken, er geene plaats was op de galerijen van het Hoogerhuis. Macaulay had ook reeds gezegd, dat Lord Derby ‘possessed the very instinct of Parliamentary debate’.

Mac-Carthy(†) weet hierop wel wat af te dingen en beweert, dat de tijd het oordeel, als zou Lord Derby in oratorisch talent staan ‘above all living rivals’, niet heeft bevestigd.

Hij vindt het toch onmogelijk, dat de roem van een redenaar zoo spoedig ware uitgewischt, wanneer hij werkelijk die waardeering had verdiend, als waarop Derby aanspraak maakt. Mac-Carthy integendeel is van meening, dat de bekoorlijkheid van stem en stijl, zijne zoetvloeiendheid, zijne rijke woordenkeus, zijn gelukkige greep in het toelichten, in het aanhalen, ertoe hebben medegewerkt, om hem den schijn te geven, een grooter redenaar te zijn, dan hij in werkelijkheid was.

Daarbij kwam zijne invloedrijke positie. Het scheen eene soort van plicht te zijn voor een edelman, om zich in den strijd tegen kampioenen als Peel, Brougham, O'Connel een welsprekend debater te toonen.

(*) Men herinnert zich, dat het in 1874 opgetreden kabinet-Disraeli tot het voorjaar van 1880 in functie is gebleven en vooral in de Oostersche Zaken eene groote rol heeft gespeeld.

(†) *A history of our own times*, V, bladz. 24.

Toch, zoo eindigt Mac-Carthy zijne critiek van Derby's talent, is zijn roem er niet te minder om, dat hij, ofschoon verre beneden genoemde personen staande, in politieke kennis en verstandelijke bekwaamheden, zonder nadeel zich met hen kon meten en met hen vergeleken worden(*).

In April 1870 bevond zich Malmesbury, na, zooals gewoonlijk, eene reis, ditmaal weder door Italië, gedaan te hebben, te Parijs, waar hij den 19den van de volgende maand door den Keizer genoodigd werd op een diner ter eere van De Gramont's benoeming tot Minister van Buitenlandsche zaken. Zoo even had het plebisciet de liberale constitutie, onder Olivier tot stand gekomen, bevestigd. In een gesprek, dat Malmesbury toen met den Keizer had, was deze niet voldaan, dat ongeveer 50,000 personen, en nog wel uit het leger 'Non', gevoteerd hadden, doch hij verklaarde dat zóó, dat dit in kleine steden was geschied, waar de officieren impopulair, de recruten zeer talrijk waren, en dat 300,000 soldaten voor hem hadden gestemd.

Malmesbury dacht, evenals toen de algemeene opinie was, dat het Fransche leger eene sterkte had van 600,000 man, doch op eene opmerking dienaangaande bewaarde de Keizer het stilzwijgen en gaf zeer ernstig te kennen, dat Europa voor het oogenblik rustig was. Toch trof het den Engelschen oud-Minister, dat Napoleon een geheel ander mensch was geworden; zijn toon was kalmer en rustiger en hij verborg vooral zijne teleurstelling niet, toen hij over Italië sprak; een groot deel zijner onderdanen zag in de schepping van een onafhankelijk koninkrijk in het Zuiden van Frankrijk eene groote politieke fout. Malmesbury's indruk van het feit, dat de Keizer eene liberale Constitutie geoctroyeerd had, was, dat het meer het resultaat was van lichamelijk lijden en uitputting dan van eene bepaalde overtuiging en dat hij gevoelde, dat zijn zoon meer kans zou hebben, onder een parlementair regeeringsstelsel de kroon te erven dan onder een absoluut gezag.

Mogelijk, dat nu alles nog ware terechtgekomen, als hij bekwame ministers had gehad, doch dat zou juist blijken, het geval niet te zijn.

Het resultaat van Malmesbury's gesprek met Napoleon III was, dat eerstgenoemde de overtuiging medenam naar Engeland, dat hij niet langer de koelbloedige, energieke man was, welke hem, juist 20 jaren geleden, had toegevoegd: 'You see my position, it is time to put an end to it'(†).

Malmesbury vertelt ook, zooals het hem door den Hertog De Gramont, Napoleon's Minister van Buitenlandsche zaken, is meegedeeld, de bekende scène te St. Cloud, waar, nadat de Prins van Hohenzollern zich had teruggetrokken en niet meer voor den Spaanschen troon in aanmerking wenschte te komen, toch tot oorlog besloten werd, en dat vooral op advies der Keizerin en van Maarschalk Leboeuf(§). Malmesbury schrijft 's Keizers besluiteloosheid gedurende de laatste jaren en zijn daarop

(*) Greville (zie *Memoirs*, III, 440) oordeelt mede zeer ongunstig over Lord Derby.
(†) *Memoirs*, I, bladz. 273.
(§) *Memoirs* III, bladz. 293.

gevolgden val toe vooreerst aan zijn slechten gezondheidstoestand en dan ook aan de verandering van zijn regeeringsstelsel in het begin van 1870. Van het oogenblik af toch, dat het Ministerie-Olivier aan het bewind kwam, vielen zijne oude vijanden hem met vernieuwde kracht aan en werden daarin gesteund door een Thiers en andere groote figuren der Julimonarchie.

Toen Napoleon, na zijne gevangenschap te Wilhelmshöhe, zich te Chislehurst metterwoon vestigde, kon Malmesbury niet nalaten, hem en de Keizerin een bezoek te brengen. Geen wonder, dat de Engelsche oud-Minister, zooals hijzelf zegt, 'felt overpowered bij the position'; immers, het gansche verleden doemde weder voor zijn geest op; hij herinnerde zich hun beider jeugd te Rome, de gevangenis te Ham, Napoleon's verblijf in Londen, diens verkiezing als President, het aandeel, dat Malmesbury zelf in de totstandkoming van het Keizerrijk gehad had, Napoleon's twintigjarige regeering, de bevrijding van Italië. Thans leefde de man, met wien dit alles was geschied, zonder land, zonder kroon, zonder leger, in een onaanzienlijk Engelsch dorpje.

Toch was hij zeer kalm en sprak hij, alsof hij nog op het toppunt zijner macht stond. Hij beweerde in 1870 bedrogen geweest te zijn, wat de sterkte van zijn leger aangaat, doch hij noemde geene namen.

Door dit bezoek werd Malmesbury al meer en meer in zijne opvatting versterkt, dat hij met een groot fatalist te doen had. Toen de oud-Minister den ex-Keizer het volgend jaar 1872 weder bezocht, vond hij hem zeer terneergedrukt over wat in Frankrijk geschied was, den Commune-opstand en de anarchie van het vorige jaar, en vooral had het den vroegeren alleenheerscher getroffen, dat de communards al die gruwelen bedreven hadden in tegenwoordigheid van het overwinnende Pruisische leger.

Napoleon stierf op 9 Januari 1873, 'released', zegt Malmesbury, 'from the storms of a fitful existence, from intense physical suffering and saved from knowing the loss of his only son, whose fate she (de Keizerin) was soon destined to deplore alone'(§).

Na het afdrukken dezer bladen namen wij kennis van het laatste deel der *Gréville Memoirs*, waarvan een uittreksel is opgenomen door de *Pall Mall Gazette* van 18 Januari ll. De volgende bijzonderheid schijnt ons daaruit niet onbelangrijk. Gréville vertelt daar, dat Clarendon, dien eenigen tijd gezant te Parijs geweest is, hem het volgende over Napoleon's verloving heeft medegedeeld. Toen de Keizer Eugenie's hand gevraagd had en zij hoog opgaf van den hoogen rang, dien zij daardoor zou verkrijgen, antwoordde Napoleon: 'It is only fair, that I should set before you the whole truth and let you know, that if the position is very *high*, it is also perhaps very *dangerous* and *insecure.*'

MR. J.B. BREUKELMAN.

(§) *Memoirs,* III, bladz, 294-296.

Uit de school van Frans Hals.
Door H. v. Loo.

Gelijk zoekt zich - gelijk vindt zich.

V.

Zeer spoedig na zijne vestiging binnen Antwerpen's wallen ontmoette hij in eene herberg, zittende onder een potje bier en een pijpje, een zekeren Joost van Craesbeeck, die, hoewel bakker van beroep, alles behalve een oningewijde in de kunst was. Op zijn verzoek, hem met zijn raad ter zijde te willen staan, gaf Adriaan een toestemmend antwoord, te meer daar Joost hem niet alleen een trouwhartig mensch maar ook een lustige vogel toescheen.

'Gij zult mij met niets meer genoegen doen,' sprak Joost, toen hij van Adriaan de verzekering had ontvangen, dat hij hem dienaangaande in alles terecht zou wijzen, 'om maar zonder plichtplegingen op elk uur van den dag bij mij in te loopen, want al zit ik dan ook soms in de bakkerij, zoo is mijne vrouw toch altijd daar, om het je wat gezellig te maken; mijn huis(*) staat op de Touw-markt, hoek van het Paviljoen-straatje, en mijn atelier heb ik opgeslagen in de voorkamer, tusschen het raam en de wieg van mijn jongsten spruit.'

'Zoo gauw als ik slechts kan,' antwoordde Adriaan, 'hoop ik me bij je aan te melden, want, behalve dat ik iedereen graag vooruithelp, wien het wezenlijk ernst met de kunst is, zoo doe ik jou dat dubbel gaarne, wijl je 't als 't ware uit den brand moet halen, je penseel in de verf te doopen.'

Craesbeeck wreef zich over dit compliment lachend de handen, bestelde het noodige bier, om eens hartelijk met Adriaan te drinken op het welgelukken zijner pogingen, en bleef tot laat in den nacht met hem in vroolijken kout bijeenzitten.

Geene vier en twintig uur later, of Adriaan was reeds op weg naar zijn nieuwen vriend, die hem met een luid hoezee ontving en hem voorstelde aan zijne vrouw, een weldoorvoed Vlaamsch type met

(*) Nog steeds wordt bedoeld huis bewoond door een der nazaten van Joost van Craesbeeck.

een hoogst gunstig uiterlijk, die hem bij voorbaat reeds in gulhartige bewoordingen hare erkentelijkheid betuigde voor de diensten, die hij aan haar Joostje bewijzen wilde.

Inmiddels leidde Craesbeeck zijn bezoeker voor den ezel, waarop een voltooid schilderijtje stond. Met één oogopslag zag Adriaan, dat Joost niet alleen een bekwaam teekenaar was en zijne lijnen artistiek wist te kiezen, maar ook veel gevoel voor kleur had.

'Zonder profeet te zijn,' sprak Adriaan, nadat hij nog een tal van andere proeven van zijn talent in oogenschouw had genomen, 'durf ik je gerust voorspellen, dat als je zoo voortgaat, je 't nog een heel eind verder zult weten te brengen. 't Eenige, wat nog aan je werk ontbreekt, is een ietwat warmer koloriet en wat meer ongedwongenheid, want hoe geestig ook je onderwerpen behandeld zijn, zoo zit er nog te veel conventie in. Maar als dokter in de kunst weet ik daar wel een middeltje op. Ga 's avonds van tijd tot tijd met me mee naar de kroeg, om je figuren onmiddellijk naar het leven te bestudeeren en ze onder een slokje en een pijpje in je schetsboek over te brengen; meester Frans heeft mij de kunst ook op die manier geleerd en ik beloof je, dat ik er mij wel bij bevonden heb. Zijn stelregel was steeds: één krabbel naar de natuur helpt je meer vooruit dan honderd uit je verbeelding.'

Joost, wien de blijdschap de oogen uitsprak, dat Adriaan hem zooveel goeds van zijn talent vertelde en hem aanbood, dat op zulk eene prettige wijze aan te kweeken, zeide lachend: 'Je hebt maar over me te beschikken, want als de bollen uit den oven zijn genomen, dan heb ik doorloopend permissie van moeder de vrouw, mij tot beddetijd toe in 'den Maan' of in 'den gouden Engel' eenige verpoozing te verschaffen.

Geboren kunstenaar als Joost was en gretig als hij elken wenk behartigde, dien Adriaan hem geven mocht, wist hij zich zoo gemakkelijk los te wikkelen van elke verkeerdheid, die zijne eerste richting mocht aankleven, dat hij reeds drie jaar later (1633-1634) met glans en glorie werd rijp geacht, om toe te treden tot het Sint-Lukas-Gilde. In de registers van voormelde Broederschap staat hij vermeld als: 'Josse van Craesbeeck, *schilder en backer*'.

Naar het uit de geschriften van Pastoor Bets blijkt, aanschouwde Joost het levenslicht in het Brabantsche dorpje *Neerlinter.* Zijn vader, die evenals hij Joost heette, was aldaar lid van den Gemeenteraad. In welk jaar Joost Junior geboren werd, valt niet met zekerheid te bepalen, daar de doopregisters van Neerlinter maar van 1616 af dateeren. Allerwaarschijnlijkst kwam hij heel in het begin der zeventiende eeuw ter wereld, want in 1631 was hij een gevestigd man te Antwerpen, hetgeen hieruit blijkt, dat hij in den loop van bewust jaar het recht van burgerschap verkreeg(*). In de registers van Antwerpen leest men daaromtrent half in het Latijn, half in het Vlaamsch:

(*) Houbraken, deel I, bladzijde 325.

‘Veneris vigesima quinta Juli 1631, Joos van Craesbeeck, Joos sone geboren van Neerlinter, backer. Fecit Peeter Daems als guldeken (deken) van de Laeken-halle.’

Groot bewonderaar als Joost van Adriaan's opvatting was, zoo was het zijn hoogste ideaal, hem zoowel in zijne behandeling als zijn koloriet dermate te mogen nabootsen, dat op het laatst beider stukken niet meer uit elkaar te onderscheiden zouden wezen. Dat gelukte hem zoo volkomen, dat al was zijn koloriet dan ook iets koeler van toon, nog heden menige schilderij van Van Craesbeeck voor een Brouwer en die van den laatste voor een Craesbeeck doorgaat.

Hoe lager zij hunne onderwerpen konden kiezen, hoe treffender zij de geneugten der dronkenschap en ongebondenheid vermochten te verheerlijken, hoe beter hun dat geleek. Doch hoe zij ook elke hoogere ingeving schonden, hoe zij ook soms de welvoegelijkheid in het aangezicht sloegen, in één woord, alles trotseerden, wat tot dusverre op het doek vermeden was geworden, de wetten der kunst bleven hun heilig.

Zoo schilderde Brouwer ‘*een kroeglooper*’ met een breedgeranden vilten hoed op, waarover eene lange veer hing. De drinkebroer had regelmatige trekken, doch zijn glazerige blik getuigde slechts van verdierlijking, terwijl zijn gebeele uiterlijk aantoonde, dat, hoewel nog betrekkelijk jong, hij reeds geheel krachteloos en door de ontucht aan den rand van het graf gebracht was.

Hoe terugstootend dit portret ook mocht wezen, zoo was de toon ervan zóó rijk en gedistingeerd, de lichtverdeeling zóó idyllisch en de behandeling zóó verblindend schoon, dat men er de oogen geen oogenblik van kon afwenden.

Omstreeks denzelfden tijd schilderde Craesbeeck ‘*een bierdrinker*’ met in de eene hand eene pijp en in de andere een kroes. Zijn linkeroog was bedekt met eene buil, waarover men een verband had gelegd, doch, door het zwelgen eraf gegleden, zat de pleister half op zijn voorhoofd. Het oog, dat ongeschonden was gebleven, sperde hij zoover mogelijk open, evenals zijn mond, die een loflied scheen aan te stemmen op de dronkenschap.

Dit portret werd later overgebracht in plaatdruk en stelde, naar sommigen beweren, Craesbeeck voor in eigen persoon.

Houbraken zegt hierover: ‘Behalve zijn uiterlijk, draagt dit portret volkomen de sporen van Craesbeeck's smaak en vermaken; maar al te dikwijls vertoonde hij zich, gapende, spuwende, of met een door den drank verhit gelaat en een pleister op het oog.’

Zoo dit portret werkelijk dat van Craesbeeck is geweest, dan was hij een alles behalve knap mensch. Behalve een laag voorhoofd had hij alsdan opgetrokken wenkbrauwen, een breeden, stompen neus, onregelmatige tanden, dikke lippen, een mond, die van de eene zijde van het gelaat tot het andere reikte, en een stoppeligen baard.

Zoo men de opteekeningen van Houbraken en De Bie(*) voor waar kan aannemen, geraakte Adriaan op den duur geheel onder den invloed van vrouw Craesbeeck, die hem ook lang niet onverschillig behandelde. Vol blind vertrouwen, als Joost in zijn vriend stelde, nam hij het niet in het minst in zijne gedachten, dat er tusschen hem en zijne huisvrouw eene kleine hofmakerij was ontstaan. Een gedienstige geest lichtte er hem van in, wat er omtrent Adriaan en haar verteld werd. Joost lachte hartelijk over dit praatje en zeide, toen de bewuste vriend hem wederom hierover onderhield: ‘Ronduit gezegd houd ik alles voor zuivere verzinsels, want al is Adriaan nog zulk een lichtzinnige guit, zoo is hij toch een veel te ronde borst en een veel te eerlijke jongen, om mij aldus om den tuin te leiden. Daarbij ben ik stellig overtuigd, dat zoo hij mijne vrouw, die nog altijd even gek met mij is als den eersten dag van ons huwelijk, al was het dan ook maar met één blik te na durfde komen, zij hem dadelijk op zijn Vlaamsch voorgoed de deur zou uitzetten, want nog eens: ik geloof, dat er geen man in heel Antwerpen is, die zoo door zijn vrouwtje bedorven en vertroeteld wordt als ik.’

De vriend trok zwijgend de schouders op, terwijl Joost, hoe hij ook zijn best deed, zich over de bewuste aantijgingen heen te zetten, er toch telkens weer over aan het suffen ging, of er toch niet iets van aan zou kunnen zijn, dat hij bij den neus genomen werd.

Eindelijk, nadat er weken over heen waren gegaan, dat hem zulk een pijnlijke angel in het hart gestoken was geworden, en hij Adriaan en zijne vrouw met de meeste aandacht had gadegeslagen, zonder iets verdachts in hunne verhouding te bespeuren, zoo besloot hij nochtans, voor de rust van zijn gemoed eene proef te nemen, die onmogelijk falen kon.

Hij schilderde zich daartoe eene gapende wond op de borst, besmeerde zijn paletmes met vermiljoen, ging met wankelenden tred naar den winkel, waar zijne vrouw druk bezig was met het brood voor de vensterruiten te schikken, stortte met een luiden kreet ter aarde en riep met eene grafstem uit: ‘Vrouw.... vrouw.... ik sterf....’

Ten doode toe verschrikt hief zij hem in hare armen op, drukte hem snikkend aan hare borst en kermde: ‘Engel, ach! word toch weer levend.... jouw dood is ook de mijne....’

Thans barstte Craesbeeck in een zenuwachtigen schaterlach uit en zeide, terwijl hij het gelaat zijner vrouw met kussen bedekte: ‘Neem me 't niet kwalijk, dat ik je zoo fopte; ik wou me maar eens overtuigen, of je werkelijk veel van me hieldt.’

VI.

Op den duur haalde Adriaan zóóveel looze grappen uit en gedroeg zich zóó losbandig, dat de politie, welke hij het op allerlei wijze zeer

(*) *Le cabinet d'or.*

lastig maakte, hem liet aanzeggen, dat bij het minste, wat er nog gebeurde, zij hem voor de rechtbank zou halen.

Doch Adriaan spotte wat met deze vermaning, met de bewering op de lippen, dat hij slechts ter wille van zijn penseel den boel soms aan den gang maakte, om des te oorspronkelijker tooneeltjes te kunnen ontwerpen.

Zoo gebeurde het, dat hij op een nacht met vriend Craesbeeck in eene der geringste kroegen van Antwerpen, 'De Schenkkan' genaamd, met eenige zakkendragers en sjouwers, met wie hij eerst wat had zitten klappen en drinken, ter afwisseling ging dobbelen. Behendig als hij met de steenen wist om te gaan, won hij pot op pot. Lachend streek hij de zoo zuur verdiende duiten op en zeide plagend, toen de verliezers verklaarden, geen penning meer te bezitten, om in te zetten: 'Wat doe jullie ook met de klompen op het ijs. Zulke uilskuikens moeten zich niet daaraan wagen. Houdt je liever aan 't zakken dragen.'

Verdrietig als de verliezers reeds waren, stoven zij aanstonds op, om Adriaan over deze beleediging gevoelig terecht te zetten. Tevergeefs verklaarde Craesbeeck, dat hij maar geschertst had. In een wip vlogen de glazen, flesschen en kroezen hem tegen het hoofd. Adriaan stelde zich in tegenweer; weldra vervulde een woest rumoer het lage, bedompte vertrek.... Alle aanwezige tafels en stoelen werden door de woestaards onder den voet getrapt, de ruiten verbrijzeld en Adriaan dermate toegetakeld, dat hij voor dood naar huis werd gedragen.

Joost paste hem met de meeste zorg op en trachtte er bij hem op aan te dringen, zich eindelijk eens wederkeerig tot deugden te gaan schikken; ook vrouw Craesbeeck deed haar best daartoe en zeide, zoo dikwijls als zij hem een versterkend soepje of eenige andere versnapering kwam brengen: 'Denk toch, dat Joost een getrouwd man, dus het zoowel aan mij als aan zijne kinderen verplicht is, zijn naam in eere te houden.'

Brouwer kon haar hierin niet tegenspreken; toch gevoelde hij, dat in weerwil van alle goede voornemens na zijne genezing het oude leventje weer bij hem de bovenhand zou krijgen. Na lang beraad gaf hij zijn vrienden dus in bedenking, ter vermijding van nieuwe kabalen zich voor eene wijle naar Parijs terug te trekken.

Joost zocht hem zulks uit het hoofd te praten, wijl hij maar al te zeer vreesde, dat groot als de verleiding in Frankrijk's hoofdstad was, zulks licht zijn val zou wezen. Terwijl zij hierover nog altijd met elkaar in beraad stonden, meldde zich onder de hand bij Adriaan de hospes aan uit de herberg, waar ten gevolge zijner plagerij alles kort en klein geslagen was.

'Ik kom om schadeloosstelling,' sprak de eigenaar; 'minstens voor zestig kronen is er vernietigd; wees dus zoo goed mij deze ter hand te stellen, of ik zal tot andere maatregelen overgaan.'

Brouwer voelde zich bitter verlegen, wijl hij geene enkele kroon meer in voorraad had.

Na eenige oogenblikken sprak hij schijnbaar onverschillig: 'Kom morgenochtend maar terug, om het bedrag te ontvangen.'

Dat was echter eerder gezegd dan gedaan, want diep als hij reeds in de schuld zat bij Jan Dandroy, durfde hij dezen om geen penning meer aanspreken, en Craesbeek wilde hij evenmin lastig vallen, daar deze hem nog pas den vorigen dag te verstaan had gegeven, de laatste maanden zóóveel geld verteerd te hebben, dat hij het wel een tijdlang zuinig mocht aanleggen, om met vrouw-lief goede maatjes te blijven.

Adriaan was er echter de man niet naar, om lang in verlegenheid te zitten. Hoewel nog zeer pijnlijk van alle schrammen en kwetsuren, die in den slag met de sjouwerlui op zijn gelaat en zijne handen neergeregend waren, zette hij zich voor zijne werktafel neer en vervaardigde eene hoogst artistieke penteekening, die op de meest natuurlijke wijze voorstelde, hoe leelijk hij in 'De Schenkkan' te pas was gekomen.

Toen de hospes den volgenden morgen voor zijn bed verscheen, zeide Adriaan, terwijl hij zijn hoofd even buiten het gordijn stak: 'Neem de teekening maar mee, die op mijn schilderezel staat. De eerste de beste, wien je haar onder den neus houdt, zal er je minstens honderd kronen voor opdokken.'

Ofschoon de hospes er maar weinig mee ingenomen scheen, in plaats van met de bedongen schijven met eene teekening betaald te worden, zoo maakte hij nochtans eene buiging en verdween.

Een kwartier daarna vertoonde hij zich opnieuw en zeide minachtend, ofschoon hij blijkbaar nog geen enkelen kunstliefhebber de teekening van Adriaan ten verkoop aangeboden had: 'Geen mensch, die mij voor die prent meer wil geven dan twintig kronen; laat haar mij dus voor dien prijs behouden in afwachting, dat gij mij de overige veertig kronen ter hand zult kunnen stellen.'

Adriaan, die zeer goed bevroedde, met welk een ellendigen bedrieger hij te doen had, sprong in zijne verontwaardiging het bed uit, greep hem de teekening uit de hand en wierp haar in het vuur(*).

'Wat ik je te veel had willen betalen, doe ik thans aan den haard. En nu als de wind mijne kamer af, of ik zal je toonen, dat Adriaan Brouwer een Hollandsche jongen is met een paar ferme vuisten aan het lijf.'

Hij zette hierbij zulke kwade oogen op en nam zulk eene dreigende houding aan, dat de eigenaar van de 'Schenkkan' in een ommezien uit zijne blikken verdwenen was.

Deze laatste onaangenaamheid woog hem echter zóó zwaar op het hart, vooral daar hij maar half op zijn gemak was, of de hospes hem niet wegens wanbetaling zou aanklagen, dat hij, hoe onwel hij ook was, zich zonder uitstel reisvaardig maakte, om ten spoedigste uit Antwerpen weg te komen. Craesbeeck stond niet weinig verbaasd te kijken, toen de arme Adriaan, trekbeenende en rillende van de koorts, bij hem binnentrad, om hem en zijne vrouw van het gebeurde in te lichten en meteen van hen afscheid te komen nemen.

Hoezeer zij hem ook zochten te bewegen ten minste te blijven, totdat

(*) Zoowel Houbraken als Cornelis de Bie maken hiervan melding.

hij genezen zou wezen, zoo antwoordde hij op beslissenden toon: ‘Neen... neen... de maat is meer dan vol... tot wederziens dus....’

Met moeite drong Craesbeeck zijn vriend eenige dukaten op, om onderweg niet dadelijk verlegen te zitten, en liet deze zich door diens huisvrouw overhalen, ten minste nog het middagmaal met hen te nuttigen. Zoodra echter de schotels van den disch genomen waren, rees hij onverwijld op, nam gejaagd afscheid en trok met zijn valiesje op den rug en zijn pelgrimsstaf in de hand de poort uit.

Verre van zich in Frankrijk's hoofdstad aan den arbeid te wijden, spatte hij daar zoo mogelijk nog meer uit dan in beide zijne vroegere woonplaatsen. Uitgeput naar lichaam en geest keerde hij naar Antwerpen terug, waar hij op een der laatste dagen van Januari 1638 den laatsten adem uitblies. Den eersten Februari werd voor de rust zijner ziel in de Lieve-Vrouwenkerk eene mis gecelebreerd, die achttien stuivers kostte.

Naar het uit de gegevens dier dagen blijkt, liet zijn oud-leerling Jan Baptist Dandroy, van wien hij sedert jaren herhaaldelijk geld geleend had, zonder hem dat ooit terug te geven, beslag op zijne nalatenschap leggen. Deze omstandigheid werpt de beweringen omver, dat hij, zooals in sommige boeken opgeteekend staat, in een hospitaal pro Deo behandeld en daar als doodarm gestorven zou wezen. Een der schepenen van Antwerpen, met name Frans Mols, heeft zich bovendien de moeite getroost nauwkeurig te onderzoeken, of Adriaan Brouwer's naam ook op eenige hospitaal-lijst te vinden zou wezen, doch trof dezen op geene enkele aan.

Zijne begrafenis had in alle stilte en eenvoud plaats en zijn stoffelijk overschot werd in een afgelegen hoek ter ruste gelegd, zonder opschrift of zelfs vermelding van naam.

Maar zooals een schrijver te recht opmerkt, het talent is als eene stem, die dikwerf uit de groeve opstaat, om den levenden hunne ondankbaarheid zoo niet onrechtvaardigheid te verwijten jegens de dooden.

Eenige jaren dan ook, nadat hij was heengegaan, begon men zich zijner weer te herinneren en gevoelde men er groot berouw over, zijn gebeente niet met wat meer eerbied, wat meer luister aan den schoot der aarde te hebben toevertrouwd. Op aandrang van eenige invloedrijke mannen groef men zijne asch weer op en bracht deze over naar de kerk, waar men den man, die zich zoo hoog mocht verheffen door zijn penseel, een praalgraf oprichtte, dat het volgende te lezen gaf:

†
D.O.M.

‘Hier sluimert de man, die, buitengewoon begaafd als hij was, elke ijdele praal verachtte, elk geldelijk voordeel beschouwde als eene der grootste nietigheden. Na zijn beklagenswaardig uiteinde eischte

de kunst, die hij steeds met zulk een gelukkig gevolg beoefend had, dat zijne tijdgenooten hem de eer zouden bewijzen, die zij hem als priester der Muzen ten volle verschuldigd waren. Men dolf zijn stoffelijk overschot op en bracht het over naar deze rustplaats. Noch adeldom, noch overwinningen op het slagveld gaven aanleiding tot deze overbrenging. Voor zulk een verdienstelijk mensch als hij was zijn eerste graf veel te klein.'

VII.

Joost van Craesbeeck stierf eerst ruim twintig jaren later; het juiste jaar is men tot dusverre nog niet op het spoor mogen komen. Men zoekt nog steeds naar het register, waarin de afrekening vermeld staat aangaande de doodenmis, die ter zijner eere gevierd werd. Daar echter Cornelis de Bie van hem in 1661-1662 spreekt als van een overleden schilder, zoo is het waarschijnlijk, dat hij omtrent dat tijdstip het tijdelijke met het eeuwige verwisseld had.

Te recht merkt bewuste schrijver op(*), dat zoowel Adriaan als Joost er slechts naar streefden, zooveel mogelijk dezelfde onderwerpen, hoe volmaakt ook begrepen, te behandelen, die, helaas! in den regel niets anders bevatten dan potsen en paskwillen. Hier een boer, die te veel gedronken heeft en het overtollige uitbraakt, terwijl zijne vrouw met een stok klaar staat, om hem eens ferm af te rossen, of een spelersbaas, die, geheel beneveld door den wijn, er niets van bemerkt, hoe zijne tegenpartij, die de kaarten schudt, hem tot zijn laatsten duit uit den zak klopt. Ginds een boertje, dat met den bierkroes voor zich op koddige wijze zijn pijpje uitklopt, of een losbol, die een dienstmeisje veelbeteekenend aan hare schort trekt, of eene vechtpartij, wie het gelag zal betalen, of een verliefd paartje, dat een minneliedje kweelt, of eene moeder, die hare spruit afboent, die zichzelf bevuild heeft. In één woord, geen zweem van ernst valt in hunne composities waar te nemen.

Zoo vond men o.a. in de kunstverzameling van den Graaf Du Bus de Gisignies, die in 1882 onder den hamer is gekomen, een stukje van Craesbeeck, dat een gevecht te zien gaf *tusschen spelers in een onderaardsch lokaal*, dat schaars verlicht werd door eene deur en een getralied vensterraam aan de straat. De trap was zonder leuning; tonnen lagen over den grond gerold, de bank omvergeworpen en de kaarten overal heengevlogen. Te midden van dezen chaos vochten twee landloopers over het winnen van den pot. Een der vechtersbazen, eene soort van kwakzalver met gescheurden rooden mantel, had zijne tegenpartij, die het mes durfde trekken, bij den kop en rukte hem met de eene hand de grijze haren uit den schedel, terwijl hij met de andere eene kruik opnam, om hem nog verder mores te leeren. Wanhoop der kasteleinesse, die, behalve dat zij vreest niet betaald te worden,

(*) *Le cabinet d'or* (blz. 93-95).

het er nog naar toe ziet loopen, dat er geen stuk in haar lokaal heel blijft. Als eenig middel de kruik ten minste te redden, tracht zij zich van deze meester te maken, terwijl zij den aanvaller met hare knokelige vuisten in bedwang poogt te houden. Eene vierde figuur, met een bezem gewapend, komt in allerijl aansnellen, blijkbaar om de strijdenden van elkander te scheiden.

Kinderen en nog meer andere getuigen zien dit tafereel werkeloos aan.

Uit het stuk valt duidelijk waar te nemen, dat het onmiddellijk naar de natuur ontworpen is. De lijnen ervan zijn smaakvol en de opvatting luimig, maar vooral het koloriet en de lichtverdeeling vallen buitengewoon te prijzen. Het is geteekend J.v.C. 13, maar men zou bijna zeggen, dat het een Brouwer was; geene enkele figuur, die iets afstootends of zelfs iets onedels in haar uiterlijk heeft.

In dezelfde verzameling trof men ook eene vrouw aan met een doek over het hoofd, die van onder haar boezelaar eene phiool met urine te voorschijn haalt en deze overhandigt aan een kwakzalver, die het vocht aandachtig tegen het licht bekijkt. De vrouw heeft zeer regelmatige trekken, doch de kwakzalver is erbarmelijk leelijk. Het koloriet is malsch en fijn van toon.

In de Keizerlijke verzameling der *Hermitage* te Petersburg bevindt zich evenzoo een schilderijtje van Craesbeeck, dat doodeenvoudig van conceptie, maar overrijk aan licht en bovenal een meesterstuk van behandeling en kleur is. De eerste stralen der morgenzon verlichten een vertrek, waarin een echtpaar zoo even is opgestaan. De man zit bij het hoofdeinde en doet zijne laarzen aan, terwijl de vrouw het bed schudt. Over het hoogst prozaïsche tafereel heeft het betooverend penseel van Craesbeeck ten volle de zegepraal behaald. De man in het half duister en de vrouw, over wier gelaat en blonde lokken het gouden schijnsel der zon valt, vormen eene heerlijke tegenstelling. Het malsche koloriet, alsmede de levendige, krachtige toets en het hoogst ongekunstelde van het geheel verleenen aan deze penseelvrucht een zoo begoochelend cachet, dat men bijna niet besluiten kan er afscheid van te nemen. Alles, maar bovenal de binnenschietende zonnestraal, waarin millioenen stof-atomen zweven, is illusie in dat stukje. Zoo ooit bewijst dit schilderijtje wel ten volle, wat de toovermacht van het penseel vermag, wanneer het gehanteerd wordt door een kunstenaar, zooals Craesbeeck dat vermocht te wezen.

In de verzameling van Vorst Esterhazy te Weenen treft men eveneens versc de e stukken van hem aan. Ook Brouwer vindt men er vertegenwoordigd; zijn *tandentrekker* zoowel als de hem omringende figuren worden zeer geprezen om de beweeglijkheid hunner trekken.

Enkele keeren beproefden Brouwer en Craesbeeck het ook, hunne tafereeltjes te groepeeren in de open lucht. Zoo bevindt zich op het *Koninklijk museum van Brussel* een schilderijtje van Brouwer(*), dat den

(*) N°. 193.

toeschouwer naar de binnenwallen der citadel van Antwerpen voert. Zes boertjes staan in een kring met elkaar te keuvelen. Een welgedaan burger, gekleed in een geel wambuis met zwarte mouwen en met een grijzen vilten hoed op, zit op eene bank tegenover drie vroolijke gezellen, die onder een potteke bier en een pijpje alle levenszorgen van zich hebben gebannen. Op het verdorde, half vertrapte gras liggen eene ton, een paar kogels en een ijzeren ring. Op het tweede plan ziet men in het midden eener houten palissadeering een zoogenaamd 'N°. 100', waarop in de schaduw een boertje heeft plaats genomen en een ander bij de half geopende deur staat; een gedeeltelijk begroeide wal, bewaakt door twee schildwachten, voltooit den achtergrond.

De lucht, het zand, het verschiet en de nog verdere onderdeelen van het landschap geven duidelijk aan, dat Brouwer zijne studies ook zeer wel in de vrije natuur wist te nemen.

Het stukje werd in 1882 aangekocht uit de kunstverzameling van wijlen den Graaf Du Bus de Gisignies voor den prijs van 13000 franken.

Craesbeeck geeft ons iets dergelijks te aanschouwden in de Belvédère te Weenen. Drie soldaten, op eene bank gezeten en leunende tegen een muur, wisselen een praatje met twee vrouwen, waarvan de eene jong en mooi, de andere oud en rimpelig is. De zonen van Mars hebben slechts oogen voor de eerste, wie zulks bijzonder naar den zin schijnt te wezen. Een paar boomen, een bemost dak en een bewolkte hemel maken den achtergrond uit. Evenals zijn vriend Brouwer bewijst Craesbeeck door deze compositie, dat hij dikwijls met zijn schilderkistje de vrije natuur opzocht.

In de collectie van den Hertog Van Aremberg te Brussel bestaat eene schilderij, waarop Craesbeeck zichzelven heeft voorgesteld in zijn atelier, zittende voor zijn ezel. Op een bankje naast hem staat een potteke bier, zijn lievelingsdrank. In de kamer bevinden zich vier mannen en twee vrouwen, allen even gedistingeerd van uiterlijk en kleeding. Een der bezoekers speelt op de gitaar, terwijl de tweede bij wijze van groet een gevulden roemer opheft en de derde, bevallig tegen de hooge schouw geleund, zich het genot verschaft, de rookwolken van zijn pijpje langzaam op te laten stijgen. Eene der beide dames is geheel verdiept in het lezen van een brief; de tweede, eene zeer welvarend uitziende vrouw, slaat geen blik van Craesbeeck af, die eene teekening maakt met krijt, tot groote teleurstelling van haar buurman, die blijkbaar zijn uiterste best doet, haar eene bloemrijke liefdesverklaring in het oor te fluisteren.

De verschillende figuren komen krachtig uit tegen den groengrijzen wand, die door een zonnestraal, welke door een boogvenster naar binnen schiet, schitterend verlicht wordt. Ook de figuur van Craesbeeck baadt zich in een helderen zonnestraal, veroorzaakt door een tweede raam op zij van den voorgrond. Dit doek is zoo realistisch van vorm en kleur, dat men werkelijk in het atelier des meesters meent tegenwoordig te zijn.

Van Brouwer's hand vindt men er eene ‘herberg’. Vier drinkebroers zitten op den voorgrond op omgekeerde tonnen en doen zich te goed aan een glaasje bier. Een hunner houdt beide handen in de lucht en zingt uit volle longen een kermisliedje, waarin hij wordt bijgestaan door zijn buurman, die eene wollen slaapmuts opheeft en zijn tot den rand toe gevuld glas voor het gelaat houdt. De twee overige vrienden genieten blijkbaar van het duo, dat vroolijk door het vertrek klinkt. De een houdt zijne handen op de heupen en zit lustig te smoken; de ander zit voorovergebogen en blaast in zijn klokhuis, dat bijna geheel uitgedoofd schijnt. De vijfde van het gezelschap is opgestaan, leunt geheel beneveld door het Cambrinus-nat tegen een paal en schijnt het hoogst benauwd te hebben.

Op den achtergrond hebben zich drie mannen en twee vrouwen om den brandenden haard geschaard. Een der vrienden omhelst de dienstmaagd, die hem vriendelijk toelacht. De twee overigen zijn zóó verdiept in drinken en redeneeren, dat zij hoegenaamd niets van deze liefdesbetuiging bemerken. Deze figuren komen zeer gunstig tegen het heldere vuurtje van de schouw uit. De vier drinkebroers en hun gezel, die, leunende tegen den paal, zijn evenwicht zoekt te behouden, verkrijgen hun licht door een venster, dat echter voor des toeschouwers oog verborgen is. Deze schilderij is hoogst virtuoos behandeld en brengt in allen deele een nieuwen lauwer aan tot Brouwer's roem.

De schilderij van Craesbeeck op het museum te Brussel is van twijfelachtigen aard. Dit doek leidt ons eene gelagkamer binnen, waarin twee bezoekers, die voor een tafeltje zitten en waarvan de een een grijs, de ander een rood wambuis aanheeft, hun pijpje in een komfoor steken. Meer naar de achterzijde korten drie boeren zich den tijd met praten, drinken en rooken, terwijl de kasteleinesse rechts de deur binnentreedt met een stuk kaas op een bord.

Het is een harmonieus geschilderd paneeltje; ook de groepeering der verschillende figuren is prijzenswaard, maar de behandeling mist, zwak en onzeker als zij is, den stempel, die Craesbeeck's penseelvruchten te recht zoo beroemd maakt. De voornaamste deugd van dit stukje schuilt in het lichteffect, dat door een openstaand venster teweeggebracht wordt.

Het zoo algemeen geprezen doek in het *Musée du Louvre,* getiteld: *Joost van Craesbeeck een portret schilderende*, is naar alle waarschijnlijkheid evenmin van zijne hand. Niet, dat dit doek beneden Craesbeeck's waarde als kunstenaar zou wezen, maar naar het algemeen gevoelen is het een Brouwer, waarvoor het dan ook door den Markies D'Angièle verkocht werd.

In 1793, toen voor de eerste maal de schilderijen, die eigendom uitmaakten van den Staat, voor het publiek ten toon gesteld werden, stond het ook als dusdanig in den catalogus opgeteekend. Later veranderde men kortweg den naam van Brouwer in dien van Craesbeeck.

Dus alles pleit er ten duidelijkste voor, dat wij op deze schilderij het atelier van Adriaan, niet dat van Joost afgebeeld zien en dat de artist,

die met het palet voor zijn ezel zit, niemand anders dan Brouwer voorstelt. Men herkent hem met één oogopslag aan zijne sierlijke kleeding, zijn open blik, zijne aristocratische gelaatstrekken, rijzige gestalte, fiere houding en zijn blonden, weelderigen haartooi. Hij bestudeert met aandacht zijn model, een jongmensch van goeden huize, in rijke kleederdracht. Deze heeft met den hoed op het hoofd midden in de kamer plaats genomen en houdt een hondje in den rechterarm, terwijl hij met de linkerhand bij wijze van verstrooiing met een penseel speelt. Naast hem staat een page. Op den achtergrond naderen twee lakeien met eene bokaal op een zilveren schenkblad. Een muzikant speelt op de gitaar, om den jonker, die zich bijster schijnt te vervelen, maar al heel weinig naar zijn snarenspel schijnt te luisteren, eenige afleiding te bezorgen.

Het vertrek ziet er erg sjofel uit. Een versleten leunstoel, waarin een verschoten kussen ligt, eene tafel en een paar prenten met eenige grijnzende gezichten tegen den overigens geheel kalen wand, dat is alles, wat men er aantreft.

Het koloriet, bijzonder warm en sterk van toon, is geheel dat van Adriaan; ook de opvatting en de behandeling zijn geheel de zijne. Om welke reden dus men dit paneel voor een Craesbeeck wil laten doorgaan, ligt in het rijk der duisterheden.

Behalve het reeds aangehaalde stukje van Adriaan op het Koninklijk Museum van schilderijen te Brussel bevindt er zich nog een, bekend onder den naam van *Twist in eene herberg*. Tusschen vijf spelers is in een kelder, tot gelagkamer ingericht, een hevig krakeel ontstaan. Van woorden is het tot daden gekomen. Een der twistzoekers heeft met eene bierkruik zulk een hevigen slag ontvangen, dat zijn voorhoofd vaneengekloofd is. Een toeschouwer werpt zich tusschen de woestaards in, om hen tot rede te brengen. De kasteleinesse houdt het hoofd gewend naar een harer klanten, die zich voorzichtigheidshalve achter eene schutting verscholen heeft, terwijl nog een ander der bezoekers het hoofd halverwege de trap door de reet van eene deur steekt.

Dit stukje onderscheidt zich evenals de overige reeds besproken schilderijen van Brouwer door een pittig, smaakvol koloriet, hoogst natuurlijke opvatting, ongedwongen, losse groepeering, breede behandeling en meesterlijke lichtverdeeling.

Wanneer men Adriaan's gedistingeerden penseeltoets, teeder koloriet, dichterlijke opvatting nagaat, dan verwondert men er zich dubbel over, ook met het oog op zijne steeds uitgezochte kleeding, bevallige gelaatstrekken en voorname houding, dat hij er eenige roeping toe kon gevoelen, zijne inspiraties te zoeken in kroegen en kotten, en niet alleen er een genot in vond, met lieden uit de heffe des volks te spelen en te drinken, maar zelfs met hen van tijd tot tijd handgemeen te worden.

Cornelus de Bie, die over hem in zijn *Cabinet d'or* uitvoerig het woord voert, schijnt van meening, dat Adriaan's doen en laten grootendeels voortsproot uit eene zekere verachting voor alles, wat naar hoofschheid of gemaaktheid zweemde. Het eenige, wat volgens De Bie eenige

waarde voor Adriaan kon hebben, was de roem, dien hij ter vereeuwiging van zijn naam door zijn talent behalen mocht.

Doch hoe het zij, het nageslacht is en blijft Adriaan Brouwer grooten eerbied en bewondering verschuldigd, wijl hij als waarachtig priester der kunst er tot het einde toe onvermoeid naar bleef streven, zijn penseel te veredelen en zijne voorstellingen in zulk een aesthetischen vorm te gieten, dat het minder verhevene, dat erin schuilen mocht, er geheel door in het niet verzinkt.

Frans Hals overleefde beide vrienden nog vele jaren. Weinig als hij er ooit aan gedacht had, ook maar een enkelen penning over te sparen, zoo zag hij zich, toen zijn oog verduisterd was en zijne vingers stram geworden waren, in de droevige noodzakelijkheid gebracht, een beroep te doen op de openbare weldadigheid.

In 1662, toen hij acht en zeventig jaar oud was, werd op zijne bede om eene kleine geldelijke ondersteuning door den stedelijken raad van Haarlem besloten, hem alle drie maanden eene tegemoetkoming toe te staan van vijftig gulden.

Deze som was echter niet toereikend, om hem en zijne vrouw voor armoede te beveiligen, te meer, daar Frans, weinig als hij er zich van zijne jeugd op toegelegd had, de tering naar de nering te zetten, gewoonlijk de eerste weken reeds het ontvangene zoo goed als geheel opmaakte.

In 1664, toen hij op een der koudste dagen van Januari, verlaten en vergeten van een ieder, bibberend van de kou, met het hoofd in de hand gezonken, met een vochtig oog voor zich uitstaarde, gaf zijn Betje, die van eene jonge, bloeiende vrouw een rimpelig besje geworden was, hem in beraad, de schepenen der stad te smeeken genade voor recht te laten gelden en hem eene buitengewone gift te doen uitreiken.

Begaan als de raad zich gevoelde met het hoogst beklagenswaardige lot van den eens zoo gevierden en genialen kunstenaar, besloot hij op staanden voet hem drie karren turf te zenden en hem voortaan vrij te laten wonen.

Hij genoot slechts betrekkelijk korten tijd van deze nieuwe mildheid, want den negen-en-twintigsten Augustus 1666 ontsliep hij in den ouderdom van twee en tachtig jaar.

Betje bleef in zeer kommervolle omstandigheden achter, daar, hoe ongelooflijk het ook klinke, hetgeen de stad meester Frans toegelegd had, dadelijk na zijn dood door haar ingetrokken werd.

Eerst verscheidene maanden na zijn overlijden en na herhaalde smeekingen mocht het de arme vrouw gelukken, gehoor te verkrijgen bij den gemeenteraad, die haar eene aalmoes van veertien stuivers per week toestond.

Waarschijnlijk heeft zij in een hospitaal den laatsten adem uitgeblazen, wijl haar dood in geen enkel stadsregister staat ingeschreven. Destijds was het algemeen het gebruik, om van het overlijden der schamel bedeelden, die in een godsgesticht het hoofd voorgoed neerlegden, òf zeer onvolledig òf in het geheel niet gewag te maken.

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. Van Westrheene.
Eene pelgrimage.

Toen zij elkander beminden, waren zij nog geene twintig jaren oud. *Hij* had den grooten prijs voor beeldhouwwerk behaald; *zij* was gouvernante bij de kinderen van rijke lieden. Toen Olivier naar Rome ging, wist hij Mariëtte te overreden, insgelijks dáár haar middel van bestaan te zoeken. Zij woonden er drie jaren lang, die hun als zoovele uren voorbijgingen. Zij waren veel te zamen; zij werkten, beminden elkander en genoten het jonge leven in onbezorgde vroolijkheid....

Toen verbraken zij den band, die hen aan elkander had gehecht; hunne te vroeg rijpe liefde onderging het lot van de geurigste bloemen en de sappigste vruchten. Zij scheidden, zonder verwijten of bittere taal; zij waren zich eenvoudig bewust geworden, dat hunne liefde verkoeld was, en zij behoorden tot dezulken, die, in plaats van het fleschje met het fijne reukwerk ten bodem toe te ledigen en daarna weg te werpen, liever den laatsten droppel bewaren, ten einde later nog iets van den geur terug te vinden, waarvan zij zooveel genot hebben gesmaakt.

Olivier verwierf zich roem en rijkdom; door zijne kunstbroeders werd hij benijd, door de vrouwen werd hij bemind en genoot aldus, in verschillende vormen, de hulde, waarmede beide seksen ieder op hare wijs eene opgaande ster vereeren.

Mariëtte volgde in dien tijd de nomadennatuur van haar hart, dat niet lang rust vond in hetzelfde gevoel. Zij werd bemind door velen, tot echtgenoot gekozen door één, die, als wilde hij haar volkomen gelukkig maken naar haar aard, haar als weduwe achterliet met een adellijken titel en een groot fortuin.

Vijftien jaren waren er verloopen en zij hadden elkander sinds hunne scheiding niet meer gezien, toen het toeval hen tot elkander bracht en zij elkander wedervonden - op een bal.

'Wie zou die mooie vrouw zijn?' dacht Olivier, die onder de edelgesteenten, waarmede zij thans was getooid, zijn meisje van voorheen niet her-

kende, dat nooit kostbaarder pronk had gedragen dan eene witte camelia in hare lokken en een rozentuiltje voor hare borst.

'Wie kan die mooie man zijn,' dacht Mariëtte van haar kant, en zij had eene onbestemde herinnering, dat zij hier of daar, zwart en niet grijzende, een puntigen baard en gekrulden knevel had gezien, die op deze geleken.

Toen hunne oogen elkander ontmoetten, herkenden zij elkaar en uit de verte, tusschen de menigte onverschilligen door, die zich tusschen hen in bewogen, lachten Olivier en Mariëtte elkander toe, zoo zacht als in den tijd, toen zij elkander niets te zeggen hadden, dan dat zij elkaar beminden, en lang achtereen zonder spreken, hand aan hand, bij elkander zaten. Eensklaps kwam er iets vochtigs in beider oogen, terwijl de herinnering aan de schoone dagen hunner jeugd snel en vluchtig als een bliksemstraal voor hen voorbijschoot. De teederste gedachten kruisten elkander, als onzichtbare boden hunner harten, die elkander welkom heetten. Alsof een geheimzinnige magneet opnieuw de beide wezens tot elkander trok, wier kussen zonder tal voorheen zoovele uitingen van jonge liefde waren geweest: in hetzelfde oogenblik, waarin de kunstenaar zijne schreden naar de Markiezin richtte, was zij opgestaan, om hem te gemoet te treden.....,.....

'Gij zijt het dus wèl,' zeide Mariëtte, terwijl zij hem hare hand reikte. 'Welk eene ontmoeting!'

Zij gingen naar eene kleine zijzaal, waarin zich niemand anders bevond; zij zochten instinctmatig, uit de oude gewoonte van hun verliefden tijd, eenzaamheid en stilte.

Eene groote lamp, met een rozenkleurig lichtscherm voorzien, verspreidde een zacht licht in het vertrek, waar de walsmuziek, getemperd door fluweelen portières, als eene melodie uit de verte tot hen doordrong, zachtkens de vertrouwelijke mededeelingen begeleidde en hunne zielen bewoog, zich uit te storten. Zij betuigden beiden hunne blijdschap over het wederzien en bekenden de ontroering, die zich van hen had meester gemaakt, toen zij elkander hadden herkend; zij verhaalden elkander, wat hun in die vijftien jaren wedervaren was. Zij ontveinsden niets voor elkaar, doch achter de luchtige scherts, waarin zij hunne biecht wisten te kleeden, drong nochtans een toon van leedwezen door, dat zij elkander niet trouw gebleven waren en het geluk, dat hun voor de hand lag, zoo ver hadden gezocht.

In het oogenblik, waarin het orkest eene van die melodieën hooren liet, die, als bloemengeur in warme landen, bedwelmend werken kunnen, zag Mariëtte, dat Olivier haar diep in de oogen keek met al de hartstochtelijkheid van vroeger jaren; met oogen, waarin zij eene liefkoozing en eene smeekbede las, die haar hart tot aan de keel deden kloppen en een maagdelijken blos op hare wangen brachten. Hij boog naar haar over en fluisterde haar met bevende stem eenige woorden in het oor.

'Gij wilt dus nog een hoofdstuk aan onzen roman?' zeide zij. 'Het zij zoo! Doch op één voorwaarde: dat wij hem weder opvatten bij de bladzijde, waaraan wij gebleven zijn. Morgen ga ik naar Rome; kom er over drie dagen bij mij... Ik wil u niet toebehooren, mijn knappe Olivier, voordat wij dien pelgrimstocht naar de tooneelen onzer liefde hebben gemaakt....'

Het was een heldere, koude nacht. De sterren geleken zoovele edelgesteenten: robijnen, smaragden en diamanten, op een onmetelijken donkeren mantel. Op de ruiten van den wagen teekende de vorst haar fijn borduurwerk in arabesken. Nu en dan zag men het geraamte van een grooten boom, wiens takken bogen onder de zwaarte van zijn sneeuwen doodkleed. Terwijl de trein voortsnelde, dacht Olivier, met half geloken oogen, aan de vriendin, die hem wachtte, daarginds, waar de hemel altijd blauw en de winter zacht is als eene lente in het Noorden. Hij zal dan eindelijk zijn geliefd Italië wederzien. Het is voor dien man, die het koortsachtige leven van Parijs, den gestadigen strijd, dien hij moet blijven voeren om den voorrang, den naijver, dien hij opwekt, de banale minnerijen, welke men er beleeft, veracht, een heerlijk denkbeeld, dat hij nu met volle teugen zal genieten van kunst en natuur en waarachtige liefde, en hij voelt zich bezield door een goddelijken vrede, die hem een voorsmaak geeft van het geluk, dat hij te gemoet snelt.

Turin, Florence, Orvieto... Het landschap is nog groen en de bloemen bloeien nog; het windje waait hem liefelijke geuren toe; de lucht is doorschijnend; de wijngaardranken slingeren zich om de takken der olmen en vlechten hunne purperen guirlandes van den eenen boom naar den anderen, heden nog als in de dagen, waarin Virgilius er zijne oogen over weiden liet. Olivier denkt gestadig aan Mariëtte. De herinnering aan hare liefkoozingen doordringt zijn gansche wezen en wekt een gebiedenden lust naar den kus, dien hij voor altijd vergeten waande. Dáárom had Olivier bij het wederzien van de Markiezin die huivering gevoeld, die de voorbode van een vernieuwden hartstocht is. Dáárom kwam hij, verliefder dan ooit, op het *rendez-vous;* hij zou er twee vrouwen vereenigd vinden: de geliefde, welke hij hervond, en die, welke hij nog moest leeren kennen.

Toen hij des morgens te Rome aankwam, zag hij Mariëtte, die hem wachtte. Zij droeg een eenvoudig bruin kleedje, een hoed met smallen rand, versierd met twee grijze duivenwieken, precies zooals Olivier zich herinnerde uit den tijd, toen zij als verloofden in Italië plachten te zijn, en die aan de fiere Markiezin, in de weelderige schoonheid harer vijf en dertig jaren, iets van dat zedige gaf van zijn meisje van weleer.

'O,' zeide Olivier, 'mijne lieve Mariëtte, gij zijt nog geheel de oude. Het is, alsof wij elkander gisteren voor het laatst gezien hadden!'

'Kom nu mede,' antwoordde zij met iets onuitsprekelijk teeders in haar glimlach; 'wij gaan eerst naar mijne kamers.'

Zij namen een rijtuig, dat hen, *Via San-Claudio*, afzette voor de deur van een huis, hetwelk de kunstenaar terstond herkende. Zij klommen naar de derde verdieping; zij opende eene deur en zeide:

'Hier zijn wij bij mij.'

Het waren de kamers, welke Mariëtte placht te bewonen; de meubels stonden nog op hunne oude plaats: de tafel met het roode kleed, waarop eene vlek uit een inktkoker, dien Olivier had laten omvallen; de groote stoel, waarop zij, als een dartel kind, op zijne knie had gezeten, enz.

Olivier liet zijne oogen gaan over den schralen inboedel, waaraan stuk voor stuk de poëzie hunner liefde verbonden was. Hij zag, dat zij, de lieve wedergevondene, overal bloemen had aangebracht: witte en roode camelia's,

purperen rozen, geurige viooltjes, zooals zij ze te zamen in de tuinen der villa *Ludovisi* plachten te plukken en waarvan zij er dan enkele aan haar kleedje hechtte, omdat zij wist, dat Olivier ze gaarne rook.

'O, lieve, lieve!' zeide hij, 'wat zullen wij gelukkig zijn!' En hij wilde haar in zijne armen sluiten.

Doch zij onttrok zich aan zijne omhelzing en zeide met allerliefste preutschheid:

'Neen, mijn waarde Olivier. Het is hier pas het eerste station van onzen pelgrimstocht....'

En toen hij bleef aanhouden, berispte zij:

'O, die mannen! Men zou altijd moeten bukken voor hun wenschen en begeeren.'

'O, wat zijt gij wijs!' knorde hij.

Daarop gingen zij vroolijk samen uit. Mariëtte stelde voor, aan de oevers van den Tiber in eene *trattoria* te gaan ontbijten, waar zij voorheen de *spaghetti* plachten te eten, door witten landwijn besproeid.

Olivier vond dat denkbeeld verrukkelijk, en zij namen buiten plaats op het terras der *osteria*, in de schaduw van een reusachtigen oranjeboom, voor een tafeltje, waarop zij hunne namen, dooreengemengd, in het hout nog vonden uitgesneden.

'Zie,' zeide Olivier, 'zeventien jaren geleden! Weet gij nog, hoe gelukkig wij toen samen waren?'

'Ja,' antwoordde Mariëtte; 'gij hadt juist uwe *Diana* voltooid, en wij hebben hier op uw succes gedronken.... klaar water. Want het was in het laatst van de maand en wij hadden geen van beiden meer dan drie francs over. En toen zijn wij den *Mozes* gaan zien. O, wat was het een heerlijke dag! Och, die goede tijd!'

Zij bleven eenige oogenblikken zwijgend zitten, verdiept in gepeinzen, waarin al die herinneringen, nu eens half uitgewischt, dan weder helder als de dag, te voorschijn kwamen. Boven hunne hoofden zagen zij het blauwe hemelgewelf van Italië, en allerlei insecten gonsden in het donkere gebladerte van den oranjeboom, wiens bloesems een fijnen, bedwelmenden geur verspreidden.

Aan hunne voeten rolde de Tiber, met groot geraas, zijne onstuimige, modderige golven voort, die bij de bogen van den *Ponte-Rotte* in gele massa's ronddraaiden. Op den anderen oever zagen zij de *Cloaque Maxime*, den bevalligen tempel van Vesta, de oude huizen, die hunne voeten in de rivier baadden, den *Janiculus* en al die overblijfselen van monumenten, die iets weemoedig verhevens aan dat plekje van Rome geven, waarom het hun liever placht te zijn dan al het andere.

'Wat gaat er om in dat hoofd?' zeide Mariëtte eensklaps, terwijl zij het voorhoofd van Olivier met den top van haar vinger aanraakte. 'Heeft uwe dienstmaagd het ongeluk gehad u te mishagen, dat gij haar zoo toornig aanziet?'

Hij scheen te aarzelen en zeide toen:

'Mariëtte, ik wil weten, of gij ooit iemand liever hebt gehad dan mij.'

'Maar, mijn vriend, kunt gij mij zóó iets vragen, hìer, op deze plek?!'

'Ik bid er u om. Ik wil weten....'

‘Weet ik eens, òf ik ooit een ander heb bemind dan u?!’

‘Maar gij hebt het toch gezegd!’

‘En als ik het nu wil vergeten, met welk recht wilt gij er dan aan denken?’

Doch Olivier bleef aanhouden, totdat zij zeide:

‘Olivier, Olivier, gij zoudt hatelijk zijn, indien gij uw verstand hadt in dit oogenblik.’

Toen maakte hij het nog erger en zeide, dat het geene jaloezie was, die er hem naar deed vragen.

‘O,’ zeide zij boos... ‘Welnu, als gij het dan zoo aangenaam vindt, zullen wij over mijne luimen en uwe veroveringen praten.’

Olivier schaamde zich.

‘Mariëtte,’ zeide hij, ‘vergeef mij! Ik was gek; gij hebt gelijk. Ik voel nu zelf, dat het heiligschennis is, hier op deze plek, waar wij elkander zoo innig beminden, over eene andere liefde te spreken dan over de onze tot elkander.’

Zij reikte hem de hand; hij drukte er een kus op en zij begonnen te praten over allerlei: over de opera en het *Théâtre Français* te Parijs, over muziek, over romans; alles op luchtigen toon. Doch tegelijkertijd sloegen zij elkander gade, en zij begonnen elkander te zien, niet zooals zij elkander bij het eerste wederzien zagen, doch zóó, als het leven hen gemaakt had in den langen tijd sinds hunne scheiding. Het kwam Mariëtte voor, dat haar vriend sceptisch, spotachtig en geblaseerd was geworden; dat de geest van critiseeren in hem de bron van edelmoedige geestdrift had verdroogd. Olivier van zijn kant meende op te merken, dat de gouvernante, eene groote dame geworden, hare natuurlijkheid had verloren; dat zij niet meer zoo zedig, ingetogen was, niet zoo onschuldig, niet zoo naïef meer als voorheen, wat haar toen zoo aandoenlijk aantrekkelijk had gemaakt. Het was eene teleurstelling voor beiden, dat zij erkenden, hoeveel de jaren van het ideaal hadden weggenomen, dat zij van elkander hadden bewaard.

Het ontbijt was afgeloopen en Mariëtte en Olivier gingen de stad doorwandelen. Zij traden het Vaticaan binnen en waren verwonderd, dat zij die vrome aandoening niet meer voelden, toen zij in het heiligdom van Raphaël en Michel Angelo doordrongen. Zij bezochten de Sixtijnsche kapel, de *Stanze's* en de *Loges.*

‘Wel,’ zeide Mariëtte, toen zij eruit kwamen, ‘gij zegt niets!’

‘Wat zou ik zeggen? Ik zou u ergeren, als ik zeide, dat ik het zoo mooi niet meer vind.’

‘Hé,’ zeide zij, ‘dat is zonderling. Het heeft mij denzelfden indruk gegeven... Weet gij, mijn waarde, wij waren eenvoudige harten in dien tijd en dat zijn wij niet meer...’

‘Misschien is het dat...’

Zij zuchtte en hernam:

‘Het is jammer! Het is zoo prettig te bewonderen...’

En de teleurstelling, welke de kunst hen deed lijden, kwam bij die, welke zij elkander hadden berokkend; de onbestemde gedwongenheid, die hen begon te kwellen, nam toe.

Zij namen een rijtuig en lieten zich naar de *Via Sacra* brengen op het

uur, waarin de ondergaande zon het marmer der oude graven met warmer tinten kleurt en de schaduw der aquaducs bovenmatig verlengt. In den tijd hunner liefde was Olivier, na een dag van ingespannen arbeid, dáár bij Mariëtte gekomen, die op eene bank van den *Pincio* op hem wachtte, en dan plachten zij de stad uit te gaan en groene plekjes te gaan opzoeken en het natuurtooneel in stomme opgetogenheid te beschouwen; het schoonste, meenden zij, wat er bestaan kon.

Als de zon dan geheel was ondergegaan aan den kant der zee en van Ostia, gingen zij naast elkander, ernstig, vroom, doordrongen van de verheven schoonheid van de plaats. Onderweg reciteerde Olivier verzen, welke zij zacht bij zichzelve herhaalde; of wel zij spraken over de Romeinsche goden, welke zij overal om zich heen voelden; over den schitterenden Apollo, wiens vurigen wagen zij daar even hadden gezien; over de kuische Diana, die dun en bleek boven de Latijnsche bergen begon te lichten; dan werden hunne zielen heidensch, bedwelmd door de pracht van vormen en de toovermacht van kleuren in die antieke omgeving, en zachtkens, hand aan hand, de oogen hemelwaarts, waar hier en ginds de sterren begonnen te fonkelen, keerden zij terug langs den weg, tusschen de graven, waar hunne voetstappen weerklonken op dezelfde groote steenen, waarop tweeduizend jaren geleden Romeinsche sandalen hadden gedrukt.

Toen zij nu heden bij het graf van Cecilia Metella waren gekomen, zeide Mariëtte eensklaps:

'Mijn arme Olivier! Hoe ongelukkig! Hoeveel genot had ik mij van deze wandeling voorgesteld. En nu houd ik niet meer van de Romeinsche Campagna. Het is uit!'

'Ja,' antwoordde Olivier; 'het mooie van de Parijsche omstreken is anders.'

Honderd schreden verder kwamen zij een troep jongelieden tegen, die Fransch spraken, met drie of vier mooie bruine meisjes, slank en recht als cariatides. Het waren pensionnaires van de Villa Medici, schilders, die met hunne modellen wandelden. Zij lachten, kusten de mooie meisjes, zongen atelierliedjes en vertelden dwaze aardigheden; doch op eens verstierf de weelderige vroolijkheid van twintigjarigen en de scherts maakte plaats voor bespiegelingen over de kunst; zij werden ernstig en riepen, terwijl zij elkander op de heuvelen van Albano en Frascati wezen: 'Wat is dat schoon, wat is dat schoon!' Waarna zij weder luidruchtig begonnen te lachen en geestigheden te zeggen en te stoeien. Mariëtte en Olivier volgden hen met de oogen, totdat zij uit het gezicht waren en wisselden toen een langen blik. En die blik beduidde: 'Zóó zijn wij ook geweest! Wat is er toch in ons veranderd?'

Toen de avond gevallen was, lieten zij zich naar eene restauratie brengen, welke men vinden kan, nadat men den *Ponte-Molle* over is, links, op den weg, die naar de rots der *Nasons* voert. Zij waren er dikwijls geweest in vroolijk gezelschap, bij feestjes, waarbij de schuimende Asti hun iets van het opwekkende van Fransche wijnen schonk.

Zij zaten met hun beiden in een kabinetje, waarvan zij nog het verschoten behangsel herkenden, met roode en witte rozen op een blauwen grond. Onder het dessert vroeg Olivier aan Mariëtte, of zij misschien het lied nog

kende, waarvan hij zooveel had gehouden. Zij begon het voor hem te zingen; doch het scheen hun, dat de vroolijkheid der woorden en der muziek valsch klonk.

‘Schreit gij?’ vroeg hij, toen hij groote tranen in de oogen zijner vriendin zag.

‘Het is niets,’ zeide zij; ‘ik denk aan dien armen Henri.’

Dat was de dichter van het lied, een van hunne beste vrienden, die op zijn vijf-en-twintigste jaar aan tering gestorven was.

‘Gij schreit ook,’ riep Mariëtte. ‘Wat scheelt eraan?’

‘Let er maar niet op... Ik denk ook aan Henri...’

Beiden spraken onwaarheid; zij weenden over zichzelven, niet om hun gestorven vriend. Zij stonden op, om heen te gaan.

‘Wij moesten naar huis, dunkt u niet?’ zeide Olivier. Zwijgend legden zij den afstand af, die hen van Mariëtte's woning scheidde. Zij liepen met den langzamen tred, waarmede men de dooden naar het kerkhof geleidt; het was het laatste gedeelte van hun pelgrimstocht. Eene diepe treurigheid had beiden overmeesterd; de poging, welke zij hadden gedaan, om hunne jeugd en de frischheid hunner oude liefde weder op te wekken, was op eene volslagen ontgoocheling uitgeloopen. De natuur, de kunst, de liefde, zijzelven - alles had hun op die noodlottige wandeling reden tot droefheid gegeven.

Toen zij bij de deur gekomen waren, keken zij elkander aan; beiden zochten in elkanders oogen een licht, dat hun moed zou geven. Doch het was donker in hunne oogen als in hun gemoed, en zoo stonden zij daar, onbeweeglijk, iedere seconde, die verliep, iets onoverkomelijks voelende, dat hen voor altijd van elkander scheidde.

‘Tot morgen, mijn vriend,’ zeide de Markiezin en reikte hem de hand. ‘Ik ben moede.’

‘Ik ook,’ was zijn antwoord. ‘Goeden nacht, Mariëtte.’

‘Vaarwel, Olivier!’

Dat was alles.

Het was laat den volgenden morgen, toen Olivier ontwaakte. Een knecht van het hotel bracht hem een brief. Hij was van Mariëtte en van dezen inhoud:

‘Als gij deze regelen ontvangt, ben ik reeds vertrokken. Wij hebben ons vergist, mijn vriend, toen wij van onze oude teerheid iets anders of beters verwachtten dan eene herinnering. Laat ons die verwelkte roos trouw bewaren en niet trachten, haar weder in bloei te brengen. Ik ben de Mariëtte niet meer, welke gij hebt liefgehad; gij zijt niet meer de Olivier, dien ik zoozeer heb bemind. Ik roep u tot getuige, dat wij elkander hebben gezocht en dat wij elkaar niet hebben gevonden. Iets, wat niet te vervangen is, ontbreekt ons beiden: jeugd en eenvoudigheid van hart. Daarom is onze poging vergeefsch geweest, om weder door elkander gelukkig te worden, zooals in den tijd, toen wij nog geene twintig jaren telden.’

Naar GEORGE DURUY.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Spreken en Zingen, in verband gebracht met de Nederlandsche taal, door A.M. Eldar.

De schrijver wijst in eene korte inleiding op eene leemte in het onderwijs aan de lagere school, waar doorgaans niet de noodige zorg wordt besteed aan de vorming van de spraak van het kind. Hij constateert het onwedersprekelijke feit, dat onze taal over het algemeen slecht wordt gesproken, - en dat niet alleen in de lagere kringen - en stelt in het licht, van hoeveel belang het is, dat iedereen zuiver spreekt, o.a. voor den volkszang. Zijn werkje is in hoofdzaak eene handleiding voor de uitspraak. Eene beschrijving van het stemorgaan en het gebruik daarvan gaat natuurlijk vooraf. Dan worden de ademhalingswerktuigen, de ademhaling en hare verschillende soorten, de stem en hare registers, de toonvorming besproken. Eene tweede afdeeling is bepaaldelijk aan de uitspraak gewijd: aan de vocalen en de vormen, die de mond moet aannemen, om de verschillende vocalen voort te brengen; aan de tweeklanken; talrijke spreekoefeningen zijn hierbij gevoegd; zeer uitvoerig handelt de schrijver over de consonanten en ook hier geeft hij oefeningen voor de uitspraak. Ten slotte volgt een en ander over het zingen; de heer Eldar geeft slechts korte aanwijzingen en die kortheid deed soms afbreuk aan de duidelijkheid; bijv. waar hij over de registers spreekt. Maar de heer Eldar beoogde ook niet eene handleiding over de techniek van den zang te schrijven. Inmiddels zal men hetgeen hij hierover uit de beste bronnen putte, met vrucht kunnen raadplegen. Zeer nuttig is de aan Stockhausen ontleende tabel der registers voor de verschillende stemsoorten. Wij vergaten nog te zeggen, dat in de eerste beide afdeelingen een aantal goede teekeningen den tekst verduidelijken. Over het geheel verdient de schrijver om de klaarheid van zijn stijl en zijne voorstelling lof; men kan zeggen, dat zijn werkje inderdaad in eene leemte voorziet en tot die geschriften behoort, die allicht den lezer tot verdere studie opwekken. De heer D. Mijs te Tiel zorgde voor een voortreffelijken druk. Navolging verdient de wijze van uitgeven in een eenvoudig, maar net bandje (half linnen, half karton). Zóó blijven de boeken goed bewaard en het meerdere, dat de uitgever voor zulk een bandje in rekening moet brengen, is in elk geval minder, dan men anders zou moeten betalen.

Den Haag, December 1886.

J. DE JONG.

Astra. Roman van Carmen Sylva door F. Smit Kleine. 2 Dln. Amsterdam. P.N. van Kampen & Zoon.

Een romantisch verhaal, gedeeltelijk in brieven medegedeeld, gedeeltelijk bestaande uit aanteekeningen in een dagboek, door in het verhaal voorkomende personen gehouden, - en toch een heusche roman, zelfs geen plat-bij-den-vloersche, alledaagsche roman, gelijk trouwens ook niet te verwachten was van eene zoo begaafde schrijfster als Carmen Sylva.

De heer Smit Kleine, de bescheiden vertaler van het werk, heeft den roman in eene studie over de werken van Carmen Sylva (*Nederland.* Jaargang 1886, N°. 3) in bijzonderheden ontleed en geeft in zijne 'Inleiding' voor dit werk, in enkele trekken, zijne hooge ingenomenheid ermee te kennen en voert daarbij de redenen aan, waarom hij *Astra* in zijne studie een koninklijk boek noemde.

Het geschetste verhaal levert ons in zijne ontwikkeling en ontknooping een tragisch tafereel, dat nu eens weemoedig stemt en dan weder met diep medelijden ons vervult, maar niet kan nalaten onze levendige deelneming in den gang der gebeurtenissen tot den einde toe te wekken.

Er behoort een zielkundige blik toe, om zoo onbeneveld te staren in de diepten van het menschelijk hart, en eene groote mate van moed, om, zooals de heer S.K. te recht aanmerkt, 'den strijd der hartstochten niet slechts halverwege, maar ten einde toe te beschrijven; moed, om bij eene zielkundige analyse, als de schrijfster beoogde, niet trillend het scalpel te hanteeren'.

Er zullen wel lezers zijn, die de schrijfster niet geheel vrijpleiten van het schetsen van overdreven karakters en gevoelsuitingen, die de grens van het onnatuurlijke naderen. Misschien hebben ze ook niet geheel ongelijk, als zij het verhaal onder de sensatieromans zouden rangschikken. Doch hoe dat zij: men vergete niet, dat we hier met een forschen kunstarbeid te doen hebben van eene Vorstin, aan wie ieder ontwikkelde, aesthetisch gevormde en diep gevoelende gaarne de verschuldige hulde toebrengt, ook voor dit boek, dat niet alleen eene groote studie vereischte, maar aan welks niet gewonen vorm ook de grootste zorg is besteed.

H.

De particuliere Secretaris. Uit het Engelsch door A.E. 2 Dln. Nijmegen, H.C.A. Thieme.

Het behaaglijk en smaakvol uitwendig voorkomen van dit door een ongenoemden auteur geschreven boek noodigt ongetwijfeld tot openslaan en lezen uit. De vraag nu, of de inhoud beantwoordt aan het technisch schoon uitgevoerde omkleedsel, is voor den lezer allermeest van belang. Wij aarzelen niet, op deze vraag een toestemmend antwoord te geven.

De hoofdinhoud van het verhaal heeft een natuurlijken gang, en hoe eenvoudig de intrige ook is, men leest het werk met klimmende belangstelling en boeiende aandacht.

Robert Clifford, een om zekere redenen door zijn oom, op gestelde voorwaarden, tot zijn erfgenaam benoemd jongmensch, is daardoor in het genot van een zeer rijk

inkomen gesteld. Op zeer eenvoudigen voet levende en van nature philanthroop, besteedt hij zijn 5000 pond inkomen hoofdzakelijk tot inrichting en steun van weldadige instellingen. Schuw en eenigszins traag

van aard zoekt hij voor zijne uitgebreide correspondentie een secretaris. Tot de mededingers naar dien post behoort ook eene jonge dame, Hilda Reid genaamd, en aan haar valt die betrekking te beurt. We leeren haar kennen in hare vele uitnemende hoedanigheden, waaronder hare onbaatzuchtige opoffering ons niet het minst treft. Clifford blijft niet ongevoelig voor dat verstandig, lief en zacht meisje, dat hem wederkeerig om zijn persoon genegen is. Maar door zijn oom bestemd, om met zijne nicht, eene coquette, lichtzinnige schoonheid te huwen, kan hij Hilda niet trouwen zonder het verlies van zijn inkomen, waardoor hij, niets overgelegd hebbende wegens zijn weldadig leven, doodarm zou zijn. De lezer vermoedt, welk een uitweg hij, na hevige worsteling, vooral van den kant zijner geliefde, kiest. Hoe hooger hij den schat, die hem in het bezit van Hilda is te beurt gevallen, waardeert, des te meer wordt hij door gewetenswroeging gekweld, die hem nog niet geheel verliet, nadat alles op ongedachte wijze is terechtgekomen en het later wettig verbonden echtpaar in al de zegeningen deelde, die wederzijdsche reine liefde en beproefde trouw ten gevolge hebben.

De auteur moge voor zijne anonymiteit zijne redenen hebben, maar hij behoefde zijn naam niet te verbergen uit vrees, dat deze vrucht van zijne pen minder smakelijk mocht bevonden worden. Wij althans hebben haar niet zonder goeden nasmaak ook genoten.

H.

De andere. Naar het Hoogduitsch, van W. Heimburg. Vertaling van Hermina. Arnhem, P. Gouda Quint.

De ingenomenheid van ons lezend publiek met de onderhoudende vertellingen dezer sympathieke schrijfster werd dezer dagen nog weer klaarblijkelijk bewezen door de hernieuwde uitgave in Nederduitsch gewaad van haar bekend en geliefd verhaal *Liesje van den lompenmolen.* Ook werd in dit tijdschrift, bij de aankondiging harer jongste werken, meermalen met waardeering gesproken over het schoone en aantrekkelijke dier eenvoudige vertellingen, die toch getuigen van zooveel rein en dichterlijk gevoel, van zooveel diepe kennis van het menschelijk, vooral van het vrouwelijk gemoed. Meest op het bescheiden gebied van 't huiselijk en familieleven blijven zich hare helden en heldinnen bewegen. In de diepste verborgenheden van het zieleleven dringt zij niet door; aan de schildering van groote, demonische hartstochten of tragische toestanden waagt zij zich niet, waarom ze ook aan hoogere eischen stellende lezers op den duur niet zal voldoen; maar dat neemt haar meesterschap niet weg op het gebied, waarop zij zich wel beweegt en waarop zij geacht mag worden volkomen te huis te zijn.

In de bladzijden van het hierboven aangekondigde romantische verhaal volgt de lezer, gedurende een paar jaren, op haar levenspad een paar halfzusters van geheel uiteenloopenden aanleg en gemoedsaard, Lotje en Tonia von Werthern, verarmde weezen van een adellijk hoofdofficier. De eene, het verwende prinsesje, de gevierde schoone, eigenlievend en wuft; ‘de andere’, van kindsbeen af aan bij hare jongere zuster achtergesteld als eene persoon van den tweeden rang, ook inderdaad de dienende bescheidenheid en de toewijdende liefde zelve. In hare verhoudingen

tegenover eene trouwe grootmama, een loszinnigen broeder, eene oudere vriendin en be-

schermster met haar eenigen zoon en eindelijk tegenover een prins van den bloede treden de eigenaardige, uiteenloopende karakters der zusters in 't licht. In verband met beider aard en sympathieën voert het leven haar op uiteenloopende wegen. Den verstandigen lezer wordt het oordeel gelaten, wie van de twee zich het beste deel verworven heeft.

Behoudens een enkel bezwaar tegen de o.i. min of meer gerekte verwikkeling in het laatste gedeelte kan de lezing van dit verhaal met vrijmoedigheid worden aanbevolen. De lectuur kan niet anders dan eenige uren van aangename verpoozing schenken en wellicht nog enkele goede indrukken achterlaten.

Eene goede vertaling en nette uitvoering verhoogen de waarde van het boek.

H.
TÉPÉ.

Belinda. Uit het Engelsch van Roda Broughton door Maria Van Terp, 2 dln. Haarlem, De Erven Loosjes.

De romans *Met vuur gespeeld, De roos in knop*, enz. hebben deze schrijfster hier te lande bij een bepaalden kring van lezers zekere sympathie doen verwerven. Ze heeft dan ook in haar gemakkelijken verhaaltrant, in hare frissche natuurschilderingen en in het teekenen van dramatische toestanden eigenaardige verdiensten. We betwijfelen evenwel, of de hierboven genoemde roman veel tot den roem van haar naam zal toevoegen.

Belinda is een allerzonderlingst en moeilijk te begrijpen meisjeskarakter, altijd onbeslist of van het eene uiterste in het andere vervallend. De inhoud van onzen roman is de geschiedenis van haar zwaar geteisterd en slingerend hart, waar ze, in eene oprechte liefde bedrogen, naar ze waant, en daarover onredelijk verbitterd, hare hand geschonken heeft aan een bejaarden, ziekelijken geleerde. Hij zal haar een leidsman zijn, om door ontwikkeling en verrijking van haar geest haar dor en ledig bestaan een doel te geven, maar toont zich een afschuwelijk egoist en gierigaard, die haar tot gezelschaphoudster zijner idiote moeder en als zijn eigen amanuensis verlaagt. Daar treedt de oude en eerste geliefde weer op haar weg en een geweldige strijd tusschen plichtsgevoel en hartstochtelijke liefde moet doorstreden worden, waarop het ‘bijna bezweken’ kan worden toegepast. Bij de schildering van dezen zielestrijd, waarin zich Belinda's karakter vertoont als een chaos van tegenstrijdigheden en uitersten, heeft de auteur zeer juist en geestig in het licht gesteld, hoe een mensch zichzelf bedriegen en met zijn geweten schuilhoekje spelen kan.

Veel is er voorts in dezen roman, dat ons weinig of niet voldoet. De intrige is zwak in elkaar gezet en berust geheel op het ongemotiveerde feit, dat David Rivers, de ware Jozef, gedurende anderhalf jaar taal noch teeken van zich geeft, en op den onzinnigen stap van Belinda met haar huwelijk. De aardigheden van de coquette zuster Sarah zijn meer grappig dan geestig en een persoon van eenige beteekenis zoekt men in het geheele werk tevergeefs. Rivers heet het te zijn, maar treedt te veel op den achtergrond en is te passief, om achting of sympathie op te wekken.

Een bezwaar van algemeenen aard geldt ten slotte de soort, waaronder deze roman moet worden gerangschikt. Hij behoort tot het genre, dat meer

en meer in den smaak schijnt te komen, dat bij voorkeur mislukte huwelijken en verboden minnarijen tot stof van behandeling kiest.

Of de lectuur daarvan, tenzij dan van de hand der uitnemendsten, wel altijd onschuldig mag worden genoemd, wagen wij te betwijfelen.

De uitvoering is eenvoudig; de vertaling, hoewel los en vrij, munt niet uit door correctheid van taal en woordenkeus.

H.

TÉPÉ.

Liefde's lijden door Laurence Alma Tadema. Uit het Engelsch door Mevr. Van Deventer-Busken Huet. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De inhoud van dit boek beantwoordt volkomen aan zijn titel, en het zeer hartstochtelijk onderwerp is, als zoodanig, goed en boeiend beschreven.

Eduard Field, een door zijn oom bemind en veelszins begunstigd jongeling, ontmoet in een deftig huis ter plaatse zijner inwoning een door hare naaste betrekkingen veronachtzaamd en mishandeld ouderloos meisje, Rosamund Merry geheeten. Diep medelijden met de ongelukkige verstootene gaat bij Eduard over tot warme liefde voor haar, en deze doodt in hem de opgevatte genegenheid voor Anna Merry, de buitengewoon schoone dochter des huizes. Een rijk, zeer begaafd, hoog aanzienlijk jongmensch, Sebastiaan Erle, laat ook het oog op Rosamund vallen en heeft spoedig een zetel in haar hart veroverd. Eduard's oom ontfermt zich intusschen over de beklagenswaardige weeze, neemt haar als zijne dochter aan en ziet met welgevallen, dat zijn neef het hart van Rosamund tracht te winnen. Hier begint hare lijdensgeschiedenis. Met hartstochtelijke liefde voelt zij zich aan Sebastiaan Erle verbonden. Eduard ontdekt dat en nu breekt ook zijne lijdensure aan. Sebastiaan's liefde voor Rosamund sluimert wegens zijne ijdele eerzucht in, en hij bekent haar, dat hij haar om vele uit zijn maatschappelijken stand en zijne betrekkingen voortvloeiende redenen niet tot vrouw kan nemen. Na deze bittere teleurstelling stemt Rosamund er eindelijk in toe, om met Eduard te trouwen. Toch behoort haar hart hem niet geheel en onverdeeld. Door die ontsluiering lijden beiden, hoe zij 't ook voor elkander zoeken te verbergen. Sebastiaan Erle gevoelt later al het pijnlijke en verwijtende van het offer, dat hij aan zijne eerzucht gebracht heeft. Zijne liefde voor Rosamund, die voor hem verloren was, wast grenzenloos aan en zijn hartdoorvlijmend lijden eindigt met een vreeselijken dood, die in hetzelfde oogenblik ook zijne aan hem zielsverknochte Rosamund treft.

Ziehier eene korte schets van den hoofdinhoud des verhaals, dat met talent geschreven en goed vertaald is. De lezer begrijpt, dat lijden door liefde het doel was, dat Laurence Tadema zich voorstelde. Hoogst gevoelige lezers en lezeressen zullen onder het lezen menige teedere snaar in hun hart voelen trillen door de aangrijpende tafereelen, die zich aan hun oog voordoen, en weemoedig zullen zij medelijden met de ongelukkige lijders. De meer nuchtere genieters van het boek zullen er echter eene ernstige waarschuwing in opmerken voor ongebreidelden hartstocht en nauwelijks verschoonbare misleiding. Zij zullen, ja, de lijders beklagen, maar meest, omdat zij door eigen schuld zich dat lijden hebben op den hals gehaald. Als Rosamund

sterk genoeg was geweest, om zich voor het spelen van een voor haarzelve bedrieglijke rol te vrijwaren; als Eduard, die het ondubbelzinnigste bewijs had

gekregen, dat hij het hart van Rosamund niet kon bezitten, zich door zijn hartstocht niet had laten verblinden en geheel overmeesteren; als Sebastiaan zich niet moedwillig beroofd had van een hart, dat voor hem slechts klopte en hem steeds bleef toebehooren, - de lijdensgeschiedenis zou zich tot eene enkele bepaald hebben en dan voorzeker niet zoo zwaar zijn te doorleven geweest bij het bewustzijn, dat de persoon, dien men liefheeft, gelukkig is.

Het hier geschetste liefdeslijden behoort intusschen niet tot de gewone verschijnselen op dat gebied.

Op bl. 37 vinden we het niet gewone woordje ‘weerwerk’ - dat, meenen we, eene hier niet toepasselijke beteekenis heeft - gebezigd in den zin van terugwerking of sympathie.

H.

Gymnastiek der zintuigen.

Terwijl ik zit na te denken over den vorm, waarin ik u, lezer! mijne paedagogische wenschen ten opzichte van de gymnastiek der zintuigen zal mededeelen, valt mijn oog op het supplement van de *Nouvelle Revue*, het Septembernummer, dat opengeslagen in mijne nabijheid ligt. Zonder het te willen, lees ik:

'*Thos Cook et fils*, *créateurs du système de voyages et de billets d'hôtel internationaux.*'

't Staat er met groote, vette letter.

Ik schrik. Ik word knorrig.

Want ziet ge: systemen zijn mijne dagelijksche nachtmerrie...

Vanwege de knorrigheid laat ik 'dagelijksche' bij 'nachtmerrie' staan.

'Reizen, anders dan voor zaken of uit nooddwang', heb ik mijn levenlang gedacht, 'is, meer dan iets anders ter wereld, toegeven aan den indruk van het oogenblik, een gemakkelijk, ja, een prettig loslaten van gemaakte plannen; een opstaan des morgens, zonder te weten, waar men zich des avonds ter ruste zal leggen; een heerlijk leven op goed geluk af'....

En daar komen Thos Cook et fils - ik weet niet eens, of er één of twee of misschien wel zeven zonen bedoeld worden, - en zij verkondigen brommend en met vette letter, dat zij de poëzie in dat heerlijke leven gedelgd hebben, door het aan een systeem te onderwerpen!

Brommend?

Zij zijn *créateurs*!

O mijne arme ziel! bezit uzelf in uwe leidzaamheid! Ik dacht tot dusver: 'Als een mensch "schepper" genoemd kan worden, moet hij een genie in eene der schoone kunsten zijn'....

Nog niet eens in de eerste de beste; verbeeld u: N.N. schepper - of schepperin!! - van een nieuwen cavalier-seul!...

Daarvoor moet hij een Phidias of een Thorwaldsen, een Raphael of een Rembrandt, een Orpheus of een Mozart, een Homeros of een Dante zijn; zoo eens een enkele in een half dozijn menschengeslachten. En hier vind ik er twee! - laat ons in 's Hemels naam er

maar twee aannemen! - twee van dezelfde familie, vader en zoon, eene associatie van scheppers!.. 't Is, bij mijne zolen! eene firma!... scheppers van een reissysteem!

Ik word er akelig van!

Lieve Hemel! systeem is immers eene duizendarmige poliep van de reusachtigste soort, aan wie niets of niemand ontsnapt, of hij moet als Boschjesman of als Papoea geboren zijn, en als Boschjesman of Papoea blijven voortleven en sterven! Systeem is een pieuvre, die zijne armen slingert om al, wat onder zijn bereik komt, overal, waar het woord beschaving...

Beschaving?

Als wij Grieken waren, zouden wij al lang een beeld gevonden hebben voor de beschaving. Wat dunkt u van eene vrouwenfiguur met een o! zoo mooi gezichtje, een rooskleurig, nauwsluitend corset, van onderen met kant; voorts o! zoo teer en zoo zwak! een tintje van de tering; en met een kameelachtig uitwasje boven... nu boven dat lichaamsdeel, waarop een mensch zit; rijdende op eene vélocipède, gesteund door een paar Japansche verlakkers; in haar onmiddellijk gevolg een troepje bevallige ondeugdjes, daarachter een heerleger van met elkander stoeiende systemen; en in het opsluitend gelid Thos Cook en Zoon, 'Scheppers' van het reissysteem.

Terwijl ik dit schrijf, vrees ik, dat ik een nacht of wat niet slapen zal vanwege Thos Cook et fils.

Want ik kan geen voetstap doen, of ik trap op een systeem...

Ja, ik bedoel dat maar figuurlijk, maar ik bespeur tot mijn schrik, dat het letterlijk de waarheid is. Zoekt men in mijne vaderstad Amsterdam niet naar het beste systeem voor straatplaveisel? Wandel ik niet op het systeem keien, om over te gaan op het systeem klinkers? Nauwelijks heb ik er eenige voetstappen gedaan, of ik bevind mij op het systeem hout, dat plaats maakt voor het systeem asphalt, waarna ik te worstelen heb met het overhoophaalsysteem...

En figuurlijk!

Niets, niets ter wereld kan ik doen en laten, kan ik laten doen en ondergaan, of het systeem plaagt mij. Ik kan mijn buurman niet zien, mijn waarden ouden buurman, of ik denk: 'Tachtig jaar zijt ge slaaf geweest van tyran systeem, en systeem gebruikt u nog als zijn speelbal.' Mijn buurman draagt eene pruik système Thèophile en een gebit système Américain; hij is een voorstander van het Liernursysteem, en als hij eens vloekt, systeem verbastering, vloekt hij op ons spellingssysteem; hij is bang, dat het crematiesysteem in Nederland ingevoerd zal worden, vóórdat hij goed en wel volgens het oude systeem onder de groene zoden zal liggen; hij houdt staande, - en dat wel vanwege het gedrag der jeugd op straat - dat ons tegenwoordig opvoedingssysteem 'geene lor waard is'; over ons belastingssysteem krijgt hij

nog eens eene beroerte; maar daar is hij niet bang voor, want hij is op reis naar den hemel volgens het onvervalschte systeem, dat ik niet noem vanwege de neutraliteit. Tiran systeem heeft op hem geloerd in het uur zijner wording, en wie weet, of systeem zijne rol daar niet bij gespeeld heeft; toch heeft hij het geluk gehad, om als negende kind glorierijk te ontsnappen aan het systeem Malthus... Reeds vóór zijne geboorte loerden twee systemen op hem: het baker- en het vaderlijk systeem, - het systeem Allebé moest nog komen - en aan der baker flepjes- en driemutsensysteem wordt mijn buurman door eene doofheid aan zijn linkeroor herinnerd, waarvan noch het systeem Wurfbain noch het systeem Guye hem hebben kunnen verlossen. Vanwege het corsettensysteem, dat, volgens de factuur van de Parijsche Printemps, in zes en twintig ondersystemen verdeeld is, - en dat nog maar alleen voor vrouwen in gewone omstandigheden - heeft mijn buurman in zijne eerste levensjaren met eene macht van systemen geworsteld: van het papsysteem af door de eindelooze wijzigingen van het koe- en langoorenmelksysteem heen, tot het gortwater- met suikersysteem toe, welke hij alle als een wonderkind met zijn hardnekkig plan, om honderd jaar oud te worden, te boven gekomen is, totdat hij tandjes kreeg. Toen werd zijn vader toegelaten met zijn systeem. Dat nu was - voor mij, die onderwijzer ben, - het grappigste systeem, dat bedacht kan worden. Want dat was eigenlijk niet anders dan een negatief systeem: die vader zou *dit* niet doen, en *dat* niet doen, en zijn ‘dit’ en ‘dat’ stond eigenlijk in verband met min aangename herinneringen uit zijne eigen kindsheid. Wat hij *wel* zou doen, daarvan had hij niet meer dan een nevelachtig begrip. Ik moet zeggen: zooals de tachtigjarige zich aan mij openbaart, is hij nog al wel van dat systeem afgekomen. Toen mijn buurman den leeftijd bereikt had, dat hij naar school zou gaan...

Hier, lezer! grijp ik mijn moed met twee handen vast. Ik neem dan ook maar afscheid van mijn buurman, want, weet u, hij heeft natuurlijk schoolgegaan onder het systeem 1806, en het is nu eens, en voor altijd, uitgemaakt, - door de mannen van '50-'57 - dat dit een allerellendigst systeem geweest is...

Mijn buurman is toch een gelukskind, dat hij ondanks dat systeem zóó knap geworden is, als ik hem ken. Mijn buurman is in zijn tijd commissionnair in effecten geweest.

Maar ik wil niet meer om mijn buurman denken... anders: ik wou mij wel aan hem vastklemmen, al durft hij het tegenwoordig systeem een gebrekkig systeem noemen; maar dat moet ge hem niet kwalijk nemen: hij weet er niet veel van, want hij is maar commissionnair in effecten geweest... Toch is hij dat geweest met een systeem, waarbij hij een gegoed man en geen van zijne patroons arm geworden is....

Buurman! ga weg van mij, want ik wil, ik moet, ik durf, ik zal nog een oogenblik alleen denken aan de tegenwoordige school en haar

systeem. Ik duizel, want hier valt mij een drom systemen op het lijf, en zij schreeuwen, als de duivel in het land der Gadareenen: ‘Onze naam is Legio, want wij zijn velen!’ Ik denk aan het onderwijs in het leeren lezen: een optocht van systemen, van het spelsysteem tot het sprekende-letterbeeldensysteem; ik denk aan het rekenen: een dichte stoet van systemen, waaronder nog altijd eenige ezelbrugsystemen... Ik denk aan onze Hoogere Burgerschool... Help Hemel! drie en twintig vakken... Als ik voor elk vak maar vier systemen reken, heb ik er al 92, en als ik den leeraren goedgunstig twee aan twee eenzelfde systeem voor de bejegening der jeugd toedicht en eenige negatieve en op-goed-geluk-afsystemen niet medereken, moet ik die 92 nog weer vermenigvuldigen met...

Neen, ik ga niet voort... 't komt alles van Thos Cook et fils... créateurs!...

Gij oordeelt, lezer! dat ik geen vriend van systemen ben?

Daaraan zoudt ge toch verkeerd doen. Ik ben maar geen aanbidder, geen slaaf... Of liever, ik heb altijd eene neiging, om tegen de dwingelandij van welk systeem ook oproerig te worden. Ik wil, dat systeem mijn slaaf zal wezen, als ik het niet zonder systeem kan stellen; vooral gun ik systeem nooit de duivelachtige pret van zijne onverbiddelijke consequentiën. De opvoeder moet zich niet wijzigen; systeem, systeem moet zich wijzigen naar den opvoeder, of - systeem moet zich nog veel meer wijzigen naar de eigenaardigheden van het kind, dat in het gareel van systeem moet loopen. Dat laatste nu wordt, helaas! dagelijks minder mogelijk voor de verstandelijke ontwikkeling, en dat wel door het examensysteem. Examens voor kinderen - 't is onmogelijk, dat een opvoeder ze in de wereld geholpen heeft. Het onderzoek naar de kundigheden van een kind moet afgenomen worden, zooals het academische eindexamen aan De Génestet: d.i. de examinandus moet niet weten, dat hij examen aflegt.

Neen, als ik de poging waag, om uwe aandacht, lezer! te verwerven voor ‘de gymnastiek der zintuigen’, ga ik u geen systeem voordragen. Dat heeft Fröbel onder meer zoo volledig gedaan, als een Duitscher dat gewoonlijk met een systeem doet.

Van Fröbel gesproken.

Op zijn graf prijkt een cylinder, die een kubus draagt, waarop een bol rust. Ik vermoed, dat Fröbel niet zeer ingenomen zou zijn met dat grafteeken, als hij niet veroordeeld was, het stilzwijgend voor lief te nemen. Indien hij kon, hij zou, dunkt mij, zeggen: ‘Gijlieden beschouwt een deel mijner middelen als mijn doel.’ En daarmede zou Fröbel te gelijk het welverdiende vonnis uitgesproken hebben over een groot aantal fröbelaarsters in Nederland. Zooals het Fröbel-systeem in mijn land meestal(*) wordt toegepast, ben ik dankbaar,

(*) De lezer gelieve dat ‘meestal’ niet over het hoofd te zien.

dat mijne moeder niet in de verzoeking geweest is, om mij te laten befröbelen. En met dien uitroep ben ik eigenlijk, waar ik wezen wil. Mijne inleiding is wat lang; dat is de schuld van Thos Cook et fils, crrréateurs!

Er bestaan lieden, die beweren, dat er buiten de drijvers op kerkelijk gebied vijanden van ons middelbaar onderwijs bestaan. Ik vermeen, dat degenen, wien de vijandschap aangewreven wordt, tot de ware vrienden behooren; zeer stellig houden zij er zichzelven voor. Welk verstandig mensch ook zou - niet durven, maar - kunnen beweren, dat de toekomstige burger kan volstaan met de maat der kundigheden, die, eene kwarteeuw geleden, voldoende geacht kon worden.

Stel, dat zulk een gewaande vijand vraagt: Hoe komt het, dat de vruchten van ons middelbaar onderwijs vooralsnog niet beantwoorden aan de verwachtingen, die er eenmaal van gekoesterd werden; aangenomen, dat die verwachtingen niet te hoog opgevoerd waren? De officieele verslagen geven aanleiding tot die vraag.

Dat ligt in meer dan één oorzaak. Zeer stellig is eene daarvan, dat de gymnastiek der zintuigen al te zeer verwaarloosd wordt. Hebt ge, lezer! jeugdige kinderen, voor welke gij in de toekomst middelbaar onderwijs - dus eene groote mate van kennis - zult wenschen; ik ga u het middel aan de hand doen, om hun daarvoor eene voorbereiding te geven, die van het lager onderwijs niet dan zeer gebrekkig verwacht mag worden. Ik reken dus ditmaal op den bijval van allen, die in het middelbaar onderwijs werkzaam zijn.

Onze zintuigen zijn de middelen, waardoor wij ervaring bekomen van al wat er stoffelijks om, ja, in ons is. Breed daarover uit te weiden, zal wel niet noodig zijn. Laat mij u toch herinneren, hoeveel minder de mensch ervaart, wien b.v. het zintuig van het gezicht of van het gehoor ontbreekt. Tracht daarbij - zoo ge kunt - u een mensch voor te stellen met één zintuig meer, dan waarover gij en ik beschikking hebben. Als gij namelijk een zintuig bezat, om, niet maar de uitwerkselen der kracht, maar de kracht zelf waar te nemen, zoudt ge zoover boven den gewonen mensch staan als de gewone mensch boven den blindgeborene.

Laat ons ook om ons heen zien, om op te merken, hoezeer de mensch met geoefende zintuigen staat boven den on- of mingeoefende.

De groote-stadbewoner staat op het strand en aanschouwt geen enkel schip; het visscherskind ziet er een dozijn, die hij maar niet vinden kan. De Kaffer staart in zijne gloeiende zon, om te bepalen, of het middag is; bij ons is de handel in blauwe brillen niet onbelangrijk. De Roodhuid legt zijn oor op den grond en hoort.... hij *hoort* de aannadering van mensch of dier, en hij bepaalt in het laatste

geval, welk dier het is. En de verhalen omtrent de slavenjachten leeren, hoe negers als geoefende honden - niet maar als de eerste de beste hond, maar als *geoefende* - een steen beroken, om te beslissen, of een Europeaan dan wel een neger erop getrapt had. En dat er pas op den steen getrapt was, bleek hun uit de omstandigheid, dat het slijk, hetwelk om den steen opgekruld was, nog geen tijd gehad had, om ineen te zakken.

De leerlingen aan een doofstommen-instituut zien aan de spraakorganen van een zwaargebaard man, wat die man zegt... o! 't Is verbazend, hoeveel aan instituten voor blinden en voor doofstommen te leeren is voor de oefening der zintuigen. En de maat der ontwikkeling, waarvoor zij vatbaar zijn, is eenvoudig niet te bepalen: zekere Professor Saunderson verhaalt van een blinde, die *voelen* kon, of een vertrek, waarin hij gebracht werd, een vroolijk of een donker uitzicht had.

In verreweg de meeste gevallen laten wij de oefening der zintuigen aan het toeval over. Vandaar, dat het meestal met onze zintuigen niet zóó staat, als het staan kon, vooral ook, omdat het toeval ons op verre na niet zoo gunstig is als den Roodhuiden, den Kaffers, in het algemeen den natuurmensch. Dat gebrek aan oefening valt vooral den lageren onderwijzer in het oog, juist omdat hij daarmede het meest te worstelen heeft. Maar den onderwijzer daarom niet alleen. Wat schoonmaakster heet, ziet maar al te vaak het spinrag niet, dat aan de zoldering hangt; en de huismoeder kan de werkmeid toevoegen: ‘Maar zie je dan het stof niet, dat op de meubelen ligt?’ Onze dienstboden kunnen nog merkwaardiger toer vertoonen. Er komt een mijnheer Maaskant, om u te spreken, en de meid bericht u, dat het mijnheer Kaarsela is... Het psychologisch onderzoek, hoe ‘Maaskant’ op eene wandeling langs gang en trap in ‘Kaarsela’ veranderen kan, zou misschien tot verrassende opmerkingen leiden. Maar juist omdat de zintuigen der vrouwelijke Ovidius slecht geoefend zijn, is zij weinig gewoon, zich rekenschap te geven van haar eigen gedachtengang, en daardoor stuit het onderzoek op onoverkomelijke bezwaren.

De Batavieren wisten: als de jongen zal leeren zwemmen, moet hij te water; als hij zal leeren rijden, moet hij te paard. Wij, die in geheel andere opzichten zooveel van onze kinderen vergen, verzuimen maar al te vaak, hen daartoe door behoorlijke oefening in staat te stellen. Men behoeft maar op eene lagere school te ervaren, hoe slecht een groot deel der leerlingen hebben leeren *zien*, iets, wat al dadelijk blijkt, als de onderwijzer verlangt, dat zij den vorm der letters in zich opnemen; ik zwijg nog van het teruggeven van dien vorm; hoe slecht zij hebben leeren *hooren*, wat in het oog valt, als het erop aankomt, om klanken te onderscheiden; laat mij maar zeggen: om klanken, die voorgezegd worden, na te spreken. Heeft de onderwijzer hen maar eenmaal door

allerlei kunsten tot *zien* gebracht, het zelf voortbrengen der vormen volgt gemakkelijker; heeft hij tot hun oor toegang gekregen, er is onder zekere voorwaarden kans, dat een begeerde klank voortgebracht zal worden; onder zekere voorwaarden: als eenmaal de spraakorganen de weekheid verloren hebben, die reeds op het tiende jaar verdwenen kan zijn, is het vaak eene hopelooze worsteling, om den begeerden klank te doen voortbrengen. '*Kaotje's vaoder staot op straot*', zegt de Amsterdamsche straatjongen. Als hij jongeling geworden is, kan hij niet meer leeren zeggen: 'Kaatje's vader staat op straat', alleen omdat hij de *a* niet *hoort.* Levendig herinner ik mij, hoe mijn vader, die te Amsterdam armenonderwijzer was in de buurt van den Haarlemmerdijk, oorlog voerde tegen de uitspraak: *skip*, *skool*, *skelvisch,* en hoe de veelvuldige oefeningen alleen pakten in de laagste klasse. Bij de oudere ging het als met een kind, dat linksch is. Als het toezicht ontbreekt, oefent het zijne linkschheid, en het wordt er sterk in; 't is ook eigenlijk geheel hetzelfde als met de gebrekkige uitspraak, want ook dáár wordt het eene orgaan maar gebruikt in plaats van het andere.

Hoever daarentegen staat het kind, dat wel geoefend is op het punt zijner zintuigen, boven het on- of mingeoefende, zoodra het op de school verschijnt. Hoe snel kunnen zijne vorderingen zijn. Hoe traag zijn die bij het ongeoefende! Dat laatste komt, omdat de school dan iets *in te halen* heeft, en wel iets, wat de school maar *gebrekkig* kan inhalen, omdat de school te laat komt. Hier moest de onderwijzer onzer kostelooze school gehoord worden, die toevallig ook privaatles geeft aan kinderen, die van meet af eene goede uitspraak gehoord hebben. Als deze laatsten, wat niet altijd het geval is, dan ook behoorlijk hebben leeren *zien* en *hooren*, gaat het leesonderwijs als op schaatsen, terwijl het op zijne school in zijn oog den slakkengang gaat. Tijd te winnen is tegenwoordig bij het onderwijs eene levensvraag, o! niet alleen om het examen, maar om de *juiste* voorbereiding voor het middelbaar onderwijs.

Alle onderwijs moet door middel van de zintuigen tot het kind komen. Wel meenen vele ouders, dat voor snelle vordering in de eerste plaats een goed verstand noodig is; ik zeg u: verstand komt in de tweede plaats: goed zien en goed hooren komen in de eerste. Wilt ge weten, waarop ik die bewering grond?

Door het verstand heeft de mensch het vermogen, om zich een begrip te vormen. Dat wil zeggen: als u voor het eerst de samenstelling en de werking b.v. van eene pomp aangetoond en die samenstelling en werking daardoor voor u klaar en duidelijk worden, hebt ge een begrip van de pomp gekregen. Gij hebt kunnen begrijpen. Uw verstand is werkzaam geweest.

Begrijpen nu is volgens de taalkunde 'met groote kracht grijpen'.

Het woord *grijpen* is eigenlijk maar van toepassing op onze armen, handen en vingers. Maar het wordt overdrachtelijk gebruikt voor de zintuigen, die dus met groote kracht en zekerheid moeten kunnen *grijpen.* Zij moeten het geweldig misgrijpen afleeren. Door niet mis te grijpen, kan de mensch alleen goed *be*grijpen. Voor die kracht en zekerheid is, zoo goed als voor onze armen, oefening noodig, en daarom durf ik beweren: verstandsoefening dient voorafgegaan te worden door oefening der zintuigen. Anders kan het wel een *grijpen*, maar geen *begrijpen* worden; zulk grijpen, als de vischboeren te Zeeburg voor dertig cents naar een levenden kabeljauw veroorloven in de kaar van de vischschuit. Alleen de zeer geoefende slaagt daar; de ongeoefende grijpt altijd mis. Om den wil der zintuigen hoort ge, lezer! zoo vaak de uitdrukking: 'aanschouwelijk onderwijs', een kunstterm, die gebrekkig is, omdat hij den oningewijde alleen aan *zien* doet denken. Toch merkt ge op, dat ik het proeven, ruiken en voelen als buiten rekening laat. Dat komt, omdat die drie, in den regel althans, veel meer in betrekking tot ons zinnelijk, ons dierlijk leven staan dan tot ons geestelijk leven. Voor de zaak, die ik hier voorsta, zijn *zien* en *hooren* hoofdzaak.

Alle, alle onderwijs moet door middel van de zintuigen tot den leerling komen. Ook het onderwijs in het afgetrokkene, dat is: waarbij de stof niet in aanmerking schijnt te komen. De professor in de wijsbegeerte vindt zijne waardigste leerlingen onder hen, die hunne zintuigen behoorlijk op de stof hebben geoefend. Hijzelf, de professor, is door het concrete tot het abstracte moeten komen; er is geen andere weg denkbaar; hij bewijst dat, als hij, om het abstracte duidelijk te maken, vergelijkingen aan het concrete ontleent, en hij doet dat, omdat hij niets anders tot zijne beschikking heeft(*). En al moeten, en al kunnen onze kinderen niet allen professors in de abstracte wetenschap worden, hoeveel toch, dat min of meer abstract is, zullen zij onder de knie moeten brengen!

Daarom, dewijl alle wetenschap op waarneming door middel van de zintuigen gebouwd moet worden, is oefening der zintuigen iets, waarom de onderwijzer met gevouwen handen zou kunnen smeeken. Ik heb haar gymnastiek genoemd. Ik zou verkeerd gedaan hebben, als ge daarom op eenmaal aan eene school, eene les, een geëxamineerden zintuigen-gymnastiekonderwijzer gingt denken. Men kan wel dansen al is het niet met de bruid... Oho! welk een prachtigen inval heb ik daar, om juist dat spreekwoord te gebruiken! Want ik denk, lezer! dat gij evenals ik zeer dikwijls heel wat prettiger met eene der bruidsjuffers gedanst hebt, dan gij met de bruid zelve gedaan zoudt

(*) Als de ouden de hoop voorstelden door eene vrouw met een anker, namen zij hunne toevlucht tot het concrete, om het abstracte te verduidelijken. Zij gebruikten de stof, om het zieleleven te verzinnelijken.

hebben. Ik wil juist, dat hier veel meer met de bruidsjuffertjes dan met de bruid zal gedanst worden.

Het kan toch gebeuren, dat de gymnastiekles, die ge als zoodanig kent, de leerlingen verveelt. Maar zij moeten haar het uur uit volhouden. Zoodra de gymnastiekles der zintuigen vervelend mocht worden, wordt ze onmiddellijk gestaakt. Intusschen: zij heeft dit eigenaardige, dat zij niet spoedig verveelt, als zij maar op den behoorlijken leeftijd en niet als eene schoolles gegeven wordt.

De behoorlijke leeftijd... Ik moet mij waarlijk inbinden, om u niet te wijzen op het overgroot gewicht van die voorwaarde voor alle onderwijs. Voor de gymnastiek der zintuigen is dit tijdperk het juiste, als het kind nog geheel onder de leiding der moeder moet zijn. De bewaarschool - al is zij de beste Fröbelschool - is voor die leiding niet meer dan een gebrekkig surrogaat. Dat Fröbel de gymnastiek der zintuigen o.a. tot een systeem voor de bewaarschool gemaakt heeft, verheft hem tot een weldoener van de kinderen der arbeidsters. Dat Fröbel de kinderen van moeders, die niet uit schoonmaken behoeven te gaan, naar de school lokt... Laat mij er geen hard vonnis over uitspreken: Fröbel zou het zelf doen.

Als ge, lezer! een oogenblik tot uzelf wilt inkeeren, zult ge daar als ware het een magazijn van afbeeldingen vinden. Wordt u het paard genoemd, waar geen paard is, dat dier staat u als voor oogen. Gij zijt meer of min bij machte te zien, wat ge wilt, mits het beeld in u aanwezig is. Er is in u als een album van photographische afbeeldingen... o! Gelukkig hij, wiens album rijk, maar daarbij behoorlijk gerangschikt is. Dat album wordt niet rijk alleen door *veel,* wel door *goed* zien.

Gij hebt dat vermogen ten opzichte van alles, wat zich eenmaal op uw oogspiegel heeft afgeteekend...

Als dat waarheid was, zou uw oog zóó geoefend zijn, als ik mij nauwelijks kan voorstellen. Want *dat* is juist de kwaal: veel, ontzaglijk veel teekent zich af op ons netvlies, dat eenvoudig niet door ons gezien wordt, omdat het niet tot onze bewustheid komt. Laat ik mij haasten, om te erkennen: het kan ook niet; de overvloed is te groot. De tooneelspeler, die optreedt voor eene volle zaal, zal gewis het beeld van al de schouwburgbezoekers, die vóór hem zitten, en dat met wonderbare nauwkeurigheid, op zijn netvlies ontvangen, maar wie zal eischen, dat hij de honderden als photographisch beeld vasthoude?

Met wonderbare nauwkeurigheid: waag ik te veel, als ik beweer, dat de natuur hier, als overal, de kunst overtreft? Ik herinner mij eene photographische afbeelding van den Montalbaanstoren te Amsterdam in den tijd, dat wij de eerste voortbrengselen van die kunst onder de oogen kregen. In de vensterbank van een der ramen trof ons een zeer klein

vlekje; toen wij dat vlekje, waarvan onmogelijk rekenschap te geven was, onder den microscoop brachten, zagen wij eene kat, met de grootste nauwkeurigheid afgeteekend, en die nauwkeurigheid vermeerderde slechts, naarmate wij sterker lens gebruikten.

Laat mij u herinneren, dat in den jongsten tijd photographische beelden van den Melkweg genomen zijn en dat men daarin door middel van het vergrootglas sterren van de twaalfde grootte duidelijk onderscheidt. Waag ik te veel, wanneer ik beweren durf: zoo die zich kennelijk afbeelden in de donkere kamer, heeft die afbeelding ook plaats, en misschien wel veel beter plaats, op ons netvlies, terwijl alleen maar onze gezichtszenuwen niet genoeg geoefend zijn voor de waarneming? Ik denk hier aan het oog van den zeeman en van den graveur. Wel teekenen de voorwerpen zich af, maar de afbeeldingen komen, zooals ik zeide, niet alle tot onze bewustheid.

Maar daartegenover staat: hoeveel mannen hebben Makart's Intocht van Karel V in Antwerpen aanschouwd, zonder er iets anders van tot hun eigendom gemaakt te hebben dan de vrouwenbeelden? Ik heb er ontmoet, die kort na de aanschouwing de kleur niet konden bepalen van het paard, waarop de jonge keizer zonderling kalm naast die zoo sterk mogelijk gedecolleteerde dames voortreed. Ik heb boeren waargenomen, veeboeren, die den olifant in onzen dierentuin al zijne kunsten hadden laten verrichten en wien ik daarna tot hunne verbazing liet zien, dat het kolossale dier op geheel andere wijze zijne achterpooten buigt dan de koeien, met welke zij toch innig vertrouwd waren.

Zulke lieden leeren het ware zien niet meer, omdat het tijdperk, waarin het geleerd moet worden, voor hen gesloten is. De tijd van eten is dáár, als u hongert. Zie! het kind van drie tot zes jaar hongert naar het zien. En het heeft een verbazend verteringsvermogen. Zit met uwe kleinen bij Maju, als hij zijne dissolving-views vertoont. Als de draaiende cirkels in allerlei schitterende kleuren door elkander wentelen, kan dat u zulk een gevoel van dronkenschap veroorzaken, dat ge uwe oogen bedekt: uwe kleinen kijken rustig toe en zijn niet te verzadigen!

Daardoor wordt zoo menig, die beter weten moest, verleid, het kind gestadig met een overvloed van voorwerpen te omringen; er zijn zelfs zoogenaamde Fröbelscholen, welker wanden volhangen met allerlei prenten; er zijn ouders, die hun kinderen kasten vol altijd zichtbaar speelgoed geven. Dat werkt schadelijk, omdat het oppervlakkig zien erdoor in de hand gewerkt wordt. Eene enkele prent, aan een zeer nauwkeurig zien onderworpen, geeft meer nut dan honderd, die maar oppervlakkig gezien worden.

Hier, lezer! moet ik zorgen, dat de stof mij niet overweldigt. Want als ik u al de middelen aan de hand zou doen, die het nauwkeurig zien bij het jeugdig kind bevorderen kunnen, zou ik dagen schrijvens behoeven.

Ik zou u dan de geschiedenis van het menschelijk zien breed moeten ontvouwen. Laat mij er toch een enkel woord van reppen. Het allereerst nemen wij bij het kleine kind waar, dat het een indruk ontvangt van hetgeen sterk schittert. Niemand kan met juistheid bepalen, wanneer dat begint. Als de moeder bemerkt, dat haar kind het lamplicht zoekt of volgt, is het aanvangspunt noodzakelijk reeds eenigen tijd voorbij. Maar schittering is noodig. Men zou zoo oppervlakkig zeggen: daarna komt de beurt aan hetgeen krachtig uitkomende en bonte kleuren heeft. Dat is toch niet zoo. Gij koopt voor uw kleine een zeer bont gekleurden polichinel, zulk een, die door het trekken aan een touwtje in beweging gebracht kan worden, en gij hangt dien ergens in uwe kamer op. Gij brengt er uw kind voor... Vreemd! polichinel wordt niet opgemerkt! Nu trekt ge aan het touwtje: de armen en beenen van polichinel geraken in beweging en de kleine, mollige armpjes worden ernaar uitgestrekt. Ja! als ge met het kind op den arm rondwandelt in de kamer, wordt ge tot uwe verbazing gewaar, dat de kleine u naar polichinel dringt!

Zet op uwe tafel de kunstigst opgezette kat: de kleine is onverschillig voor het voorwerp. Maar de levende poes springe op de tafel en bewege er zich: de uitgestrekte armpjes toonen u, dat ditmaal een indruk teweeggebracht is, die aan de hersenen overgeseind en daar tot bewustheid gekomen is. Beweging is het tweede, wat waargenomen wordt, en dat is dan ook eene der redenen, waarom werkwoorden in elke taal tot de vorming van alle overige woorden gediend hebben.

Weet ge, dat de behoefte, om beweging waar te nemen, u uw geheele leven bijblijft? O! wel niet zóó sterk als bij mijne kennis, die veel liever op een boulevard te Parijs zat dan rond te dwalen in de bosschen van Gelderland. Maar toch: zijt ge u bewust, dat gij u gaat vervelen, als de tooneelspeler geene gelegenheid heeft, om uwe aandacht door de beweging van zijn lichaam gaande te houden? Duizenden en duizenden zijn de *Gijsbrecht* herhaalde malen gaan zien om de overrompeling van het klooster, maar zijn gereed de alleenspraak in het eerste bedrijf present te doen, ofschoon de tooneelspeler door de krachtigste gebaren die poogt te redden. Zelfs het verhaal, de roman gaat u vervelen, als daarin ontbreekt, wat daar actie - eigenlijk beweging - genoemd wordt.

Beweging dus: actie. Ik haal uwe eigen behoefte naar beweging aan, alleen om te kunnen vragen: indien die begeerte bij u zoo sterk is, hoeveel sterker moet die dan bij het kind zijn, aan hetwelk nog alles ontsnapt, wat u naast de beweging belang kan inboezemen?

De speelgoedfabrikanten weten dat ook wel. Lezer! er zijn waarlijk onderwijzers, die in dat opzicht niet zooveel van de paedagogie weten als de speelgoedfabrikanten. ‘Zit stil!’ ‘houd u stil,’ zwijg stil,’ is de strenge eisch, het wachtwoord der eersten. Onlangs heb ik een toestelletje gezien: tien opstaande ijzerdraden; aan elken draad een

gevederd balletje. Men behoefde het toestel maar om te keeren, om de balletjes in hortende beweging naar beneden te zien glijden. De man, die dat toestel heeft uitgedacht, moet verstand van de behoefte van kleine kinderen gehad hebben. Zoo'n man weet, dat het niet genoeg is, een aardig aapje te snijden; hij maakt het mogelijk, dat het aapje over een stok buitelen kan.

Langzamerhand begint daarna het beweginglooze indruk te maken; eerst het gelaat der moeder, en dat nog altijd door de zeer beweeglijke oogen; dan van den vader, als hij zich ten minste veel met zijn kind afgeeft. En dan - dan kan het bij een vierjarig, welgeoefend kind gebeuren, dat het teekenen van belangstelling geeft, als het vóór het levensgroot portret van moeder gebracht wordt, terwijl het ongeoefende er licht nog een paar jaar geheel onverschillig voor blijft, als het er niet opzettelijk op gewezen wordt. Dan is het mogelijk, dat de ongeoefende zesjarige den schilder tot wanhoop brengt, als men geraden wil hebben, wier konterfeitsel hij op treffende wijze gepenseeld heeft.

Onder al de middelen, die het goed zien helpen bevorderen, bepaal ik mij tot het prentjeskijken. 't Is een kunstmiddel. Wie de oefening aan de hand der natuur kan laten doen, is er in ieder geval beter aan toe. Intusschen, groote-stadbewoners leven zoo weinig in de natuur! Maar wij trekken voor het prentjeskijken er dadelijk eene les uit: laat de les eene voorstelling uit de natuur zijn. Dat is ook logisch, want de kunst is de nabootsing van de natuur. Gij kunt in ons schoolmuseum prenten voor de bewaarschool zien, prenten, waarop de gereedschappen voor de voornaamste handwerken voorgesteld zijn: de man, die ze voor kleine kinderen bestemde, had minder verstand van het kleine kind dan de speelgoedfabrikant van zoo even. Zulke prenten komen later, voor wetenschappelijke kennis, niet voor de oefening in het zien.

Maar prentjeskijken ter bevordering van het zien is eene kunst. De moeder geeft vaak haar zesjarige, om hem zoet te houden, - ach! dat rampzalige zoethouden! - een boek vol prenten, en zij is dra mistroostig, omdat de kleine het in weinig oogenblikken heeft afgekeken. Mama is niet mistroostig, als zijzelve eene tentoonstelling van een paar honderd schilderijen na een enkel uur voor gezien verklaart! De moeder, die hare taak uit eigen aandrift begrijpt of die in een toekomstig tijdperk op de Hoogere Burgerschool voor meisjes zal geleerd hebben, wat de behoefte van een driejarig kind is, neemt dat kind op haar schoot en weet het door een liefelijk spel *alles* en *alles* te leeren zien, wat de teekenaar op de prent gebracht heeft. Zij laat zoeken: ‘Ik zie, ik zie, wat gij niet ziet’, dat spel van blijvende paedagogische waarde, wordt op de plaat toegepast, de plaat, die liefst met eene opvoedkundige maat van soberheid dient geteekend te zijn.

Zoo bespiedde ik eene juffer, die juist voor het prentjeskijken door de kleinen telkens met geestdrift begroet werd. Ik bespiedde, hoe zij bij de beschouwing van eene koopvrouw met juk en manden niet alleen afdaalde tot den ietwat raadselachtigen inhoud der manden, maar zelfs tot den haak, waaraan zij gedragen werden, en tot het raden naar de stof, waarvan die haak vervaardigd was. De kleine op haar schoot was geheel oog en oor en zuchtte tusschenbeide vanwege de groote belangstelling en de inspanning. Na zulk een zucht liet zij het kind van haar schoot glijden, om het eens eene lichaamsbeweging te laten maken, totdat het kind zei: 'Nu weer prentjeskijken.' Maar ziet ge: die juffer was paedagogisch gevormd. Zij riep niet: 'Zit stil!' zij wist: als de studeerende geleerde, of de schrijvende koopman, noodig heeft, om van tijd tot tijd eens op te staan, heeft zoo'n kleine eene natuurlijke behoefte, om twaalfmaal zooveel eens over zijn hoofd te buitelen.

Maar dat in het voorbijgaan. Ik mag er niet van zwijgen, hoe zij zelfs het kind liet raden, wat *niet* op de plaat te zien was, dewijl natuurlijk niet om het beeld heen gewandeld kon worden; ook niet van de vertelling, waarom er was, wat er te zien viel. En - wat eene opmerking van groote opvoedkundige waarde is, veel, oneindig veel meer, dan oppervlakkig schijnt, - de kleine toonde later gaarne tot dezelfde plaat voor dezelfde beschouwing terug te keeren, evenals de kinderen vaak dezelfde vertelling weder en weder verlangen te hooren. Namen van kleuren en vormen werden daarbij spelende geleerd.

Hier valt mij iets in, dat vermelding verdient, al treed ik daardoor eenigermate op het terrein van systeem. In opvoedkundige lessen aan toekomstige hoofdonderwijzeressen, dus dames, die reeds een examen achter den rug hadden, wees ik eenmaal op de groote waarde van de oefening in het vergelijken en onderscheiden voor het zien. Dat is te zeggen: ik trachtte het veelzijdig nut te doen bevroeden, dat er - zelfs voor letterkundige vorming - in gelegen is, om het kind tegenover twee niet al te ongelijkslachtige voorwerpen te plaatsen, de punten van overeenkomst en onderscheid te laten zoeken en onder de geschikte bewoordingen te brengen. Om de practijk bij de theorie te voegen, plaatste ik daarop eene gewone steenen kruik en eene glazen waterkaraf naast elkander en verzocht mijne minstens twintigjarige leerlingen de kindertaak op te vatten, door te zeggen: 'De kruik heeft dit, en de karaf ook', of: 'De kruik heeft dat, en de karaf niet.' Verrassend was het voor de dames zelven, hoe spoedig zij uitgeput waren, en nog meer, hoe zij te worstelen hadden, om hetgeen, waarop ik haar nog wijzen kon, op behoorlijke wijze onder woorden te brengen. Kinderen van vijf en zes jaar doen die oefening gaarne. Weet ge waarom? Omdat zij *zelfwerkend* optreden. Onder de verrassende gevolgen van dat onderricht wijs ik op een zesjarigen knaap, die zeggen zou, wat een potlood is. Na een oogenblik van heerlijk denken kwam er: 'Dat is eene

grift, om op het papier te schrijven.' Dunkt u niet, dat zulke kinderen later eene groote bedrevenheid in het assimileeren moeten erlangen en een zekeren graad van meesterschap over de taal zullen verwerven? En omdat deze beide voorrechten het deel van elken onderwijzer moeten zijn, zou ik met alle onderwijzerskweekelingen zulke oefeningen gehouden willen hebben, indien zij ze niet op zeer jeugdigen leeftijd gehad hadden. Intusschen - het examen is daar! En de kweekschool heeft om den wil van het examen te zorgen, dat de toekomstige onderwijzer, die misschien zijn levenlang het genoegen zal missen, om zijne leerlingen in te wijden in al de gevallen, waarbij in het dagelijksch leven de leer der evenredigheden te pas komt, vaardig eene quadraatsequatie kunne oplossen.

Maar wij keeren het systematisch terrein haastig den rug toe, al is het onderwerp voor mij ten hoogste uitlokkend.

Als het werk, het gezegende werk van de juffer van zoo even, toegepast kan worden op de natuur, op dier, plant en bloem, zal de moeder - en waarom ook niet de vader? - doen, wat Fröbelscholen - de beste ook - nooit vermogen. Als mij om raad gevraagd wordt, zeg ik dan ook, overal, waar de gelegenheid het mogelijk maakt: 'Ga in den tuin of op het veld, liever dan prentjeskijken.'

Ik zei daar: waarom de vader ook niet? Dat deed ik, lezer! om hem niet te veroordeelen tot het gemis van het genot, dat zijne kinderen hem kunnen verschaffen. Maar - gij, man! loopt gevaar, dat gij te veel opgaat in de quaestie, om dubbeltjes te verdienen, eene quaestie, die ik onder die benaming alles behalve belachelijk wil maken; of wel: gij zijt er misschien te geleerd voor. En ook: als ge de gaaf ervoor niet van nature bezit, moet ge 't eerst leeren. Laat het daarom in den regel maar aan de moeder over. Die staat door haar geheele zijn, maar hier bijzonder door hare taal, veel nader tot het kind dan de vader. 't Is maar jammer, dat de meeste moeders de zaak ook moeten leeren en dat het onderwijs onzer vrouwelijke jeugd er eerder op gericht schijnt, om de moeders zoover mogelijk van haar kind te verwijderen. Ik ken juffers, die het theorema van Pythagoras en de gouden snede meetkunstig kunnen bewijzen... Ik wou, dat iemand mij eens aan het verstand bracht, wat die kennis haar baten zal, als zij haar eigen kind als een ontzagwekkend vraagstuk op haar schoot moeten zien liggen. Dat is juist de ramp, dat het vraagstuk, ver van ooit ontzaglijk te zijn, meestal niet eens een vraagstuk is!

Behoef ik het prentjeskijken uit te breiden? Moet ik erop wijzen, dat elk stuk speelgoed, elk stuk huisraad stof voor die hoogst belangrijke oefening aanbiedt?

Ja, op twee zaken moet ik nog opmerkzaam maken.

Kinderen hebben den kwaden naam, dat zij vernielziek zijn, en die laster gaat van mond tot mond. Geloof er niets van, lezer! Het kind wil - evenals gij - ervaren; het wil *zien*, hoe de dingen samengesteld zijn: het vernielen is maar een gevolg van die aandrift. Was de knaap vernielziek, die op achttienjarigen leeftijd zijn horloge uit elkander nam met het vaste plan, om het weder ineen te zetten? Hij kon maar niet. Om opzettelijk ruiten in te gooien, moet de straatbengel ervoor opgevoed worden. Een welopgevoed kind kan jammertonen aanheffen, als het zijn speelgoed ten gevolge van zijn lust tot onderzoek vernield ziet.

Daarom vervult ge eene behoefte van uw kind, als ge zulke voorwerpen, zulk speelgoed, dat ervoor vatbaar is, uit elkander neemt en weder ineenzet. De legkaarten hebben daaraan haar oorsprong te danken, en de bouwdoozen ook eenigermate.

En dan ten tweede: laat moeder of vader den eerstgeborene maar aan die gymnastiek voor het zien onderwerpen; voor nummer twee wordt die taak aanmerkelijk verlicht door den welgeoefenden eerstgeborene. Het is voor den oningewijde onbegrijpelijk, hoeveel kinderen van kinderen leeren en hoe gaarne kinderen voor onderwijzers spelen. Kinderen daarom niet alleen; er is geen vak, waarin meer gebeunhaasd wordt dan in het mijne. Alleen: de kinderen beunhazen niet.

Doelmatiger nog dan het prentjeskijken is, de kleinen er getuigen van te maken, hoe de prent - in het algemeen eene afbeelding - ontstaat: als de moeder of de vader teekent of knipt. Dat komt, omdat dan elk deel onder de oogen van het kind ontstaat en omdat eene wordingsgeschiedenis altijd belangwekkend is en blijven zal. Maar behalve dat ligt er nog meer aantrekkelijks voor het kind in: het verheugt zich, als het zeggen kan: ‘Nu komt er dit’; het wordt geprikkeld door de raadselachtigheid van het nieuwe, dat onder zijn oog ontstaat; het juicht, als het zich in staat voelt, het raadsel op te lossen.

Maar het is niet maar zoo van ieder te vorderen, dat teekenstift of schaar vaardig gehanteerd worden. Groote bekwaamheid is intusschen niet noodig. Zeer lang zal het kind grooter waarde blijven hechten aan de ietwat gebrekkige afbeelding, die het heeft zien ontstaan, dan aan de voortreffelijkste gravure, die geheel gereed aan den wand hangt.

Maar wat ik niet nalaten mag, u vooral, belanghebbende lezeres! op het hart te drukken: wees sober vooral in den aanvang. Laat dikwijls dezelfde prent of hetzelfde voorwerp aan de kracht van het kinderlijk zien onderworpen worden. *Goed* zien is oneindig veel meer afdoende dan *veel* zien. Beperk u ook voor de keus der dingen tot hetgeen in en om uw huis, later tot hetgeen in uwe streek, dan wat in uw land is.

Er zijn vermogende ouders, die hunne tienjarige kinderen medenemen op buitenlandsche reizen. Zoo ge tot dat medenemen niet om dringende redenen genoodzaakt zijt, wacht dan daarmede nog eenige jaren. Niet alleen, dat de honderden guldens, daarvoor besteed, zuiver verlies kunnen zijn; het oppervlakkig zien, het zien, zonder dat het een blijvend beeld in het ziele-album teweegbrengt, wordt erdoor bevorderd. Ik herinner mij hier een twaalfjarigen knaap, die van een zesweeksch verblijf te Baden-Baden eigenlijk geene andere sterke herinnering mede naar Holland nam dan het pleizier, dat hij gehad had, om dagelijks ettelijke malen met den bediende van het hotel naar het station van den spoorweg te rijden, ten einde vertrekkende gasten weg te brengen en nieuwe te halen. Dat deed hij liever dan een tochtje naar den waterval van Geroldsau of naar Allerheiligen!

Reeds gaf ik een voorbeeld van gebrekkig hooren: ik zal ze wel niet behoeven te vermeerderen. Merkwaardig is het, - althans voor mij - dat uw kind, lezer! geoordeeld wordt geen gehoor te hebben, als het niet zeer vatbaar is, om over de zuiverheid van muziektonen te oordeelen. Wilhelmus Smits verklaarde mij eens: ‘Dat is even groote dwaasheid als het beweren: deze of gene heeft geene stem. Alle kinderen kunnen het hooren voor de muziek leeren, evenals alle kinderen kunnen leeren zingen. Of ze virtuozen kunnen worden - dat is eene geheel andere vraag. Waar niet goed gehoord wordt, heeft het maar aan de voorbereidende oefening ontbroken.’

Ik haal Smits aan, omdat ik mijzelven geheel ongerechtigd reken, om op muzikaal gebied eene uitspraak te doen. Maar ik heb gegevens te over, om te bevroeden, om te gevoelen, dat hij waarheid sprak. Maar daarover later. Het zij thans de vraag: hoe staat het met de oefening van het oor?

Eilieve, lezer! wat hebben de kinderen toch wel gehoord, die in de groote stad ter schole komen? Laat ons de lijst opmaken: het stemgeluid der huisgenooten, het tikken en den klokslag van het uurwerk, het schuren van trappen; in het algemeen het gestommel en geraas, dat ons onophoudelijk schoonmaken vergezelt; het slaan van deuren, het breken van glas- en aardewerk, het marktgeschreeuw der ventende kooplieden, het gejank en gekef van honden, het mauwen van katten, het geratel van karren en rijtuigen, het gillend gefluit van locomotief of stoomboot, en - neen, ik vergeet het niet - het legioen draaiorgels. Bij die laatste is nog al eens de piano het middel, waardoor welluidende tonen het oorvlies van het stadskind doen trillen. Helaas! van zingende moeders kan ik slechts als bij uitzondering gewagen. De dienstboden in de keuken zingen vaak meer dan onze beschaafde dames, en - wij leggen haar maar al te vaak om den wil der fatsoenlijkheid het stilzwijgend werken op. Zingen schijnt eerst fatsoenlijk te worden,

als de zangeres hare stem kan laten begeleiden door het geluid van een instrument! En toch erkent ieder den veredelenden invloed van den zang, maar zang wordt bij de opvoeding van het kind hoogstens aangewend, om het - in slaap te doen vallen. En juist dat de zang, de weinig bekoorlijke zelfs, daartoe bij machte is, doet mij vermoeden, dat zijn invloed zich veel verder zou kunnen uitstrekken.

Maar de lijst is nog niet gesloten. De kinderen, die in onzen dierentuin gebracht worden, hooren het geschreeuw der papegaaien, het brullen van leeuwen en tijgers, het gekef der zeeleeuwen, de schrik aanjagende tonen, die het nijlpaard uitstoot, om niet allereerst te gewagen van den schrillen kreet onzer waarde naaste natuurgenooten. Is het in waarheid niet, of de groote stad voor de oorgymnastiek niets anders aanbiedt dan het wanluidende, waarvan ik - niet voor mij - maar voor de liefhebbers, het draaiorgel welwillend uitzonder? Daarom misschien drijft een instinct ons, om Sonneman's kapel dienst te laten doen zelfs bij een wedstrijd in het vliegeroplaten(*). Daarom misschien moet elk kind, als het maar eenigszins mogelijk is, op de piano leeren spelen, en dat wel, ofschoon er wel eens beweerd wordt, dat dit tot vermeerdering der wangeluiden dient.

Daarentegen: hoe verbazend groot is het aantal groote-stadbewoners, die nooit den nachtegaal zijn heerlijk lied hebben hooren uitgalmen, zijn heerlijk lied, dat alleen de vlag moet strijken voor het menschelijk stemgeluid, als dat de wonderbare voortreffelijkheid bereikt, welke wij somwijlen, en als bij uitzondering, te genieten krijgen. Dewijl onze wandelingen zich in de laatste jaren gewoonlijk daarheen richten, waar tal van menschen bijeenkomen, zijn er duizenden, die nooit den bode der lente, zich hoog in de lucht op dezelfde plek boven een weiland houdende, om zijne krachtige tonen beluisterd hebben; duizenden, die nooit het vogelenkoor het opgaan der zon met hun kwinkeleeren hebben hooren begroeten. Hoe zouden zij er dan voor hunne kinderen belang in stellen?

O moeders of vaders! als het u maar eenigszins mogelijk is, ontvoert uw kind zoo vaak mogelijk aan de draaiorgels! Honderd melodieuze tonen heeft de natuur, tonen, waarvoor uw kind wel degelijk gehoor heeft, indien ge maar niet verzuimt, er uw kind opmerkzaam op te maken. Het kan en moet het kletteren van den regen leeren onderscheiden van het klateren van den waterstroom; het bruisen van de golven van het ruischen van het loof der boomen; het suizen van de zomerkoelte van het loeien van den storm; het gonzen van het insect van het ritselen van het blaadje, om niet te gewagen van den

(*) Ik heb nooit van een boemboem en een toeteroetoe bij de Olympische spelen gehoord. Dat in het paardenspel eene sterk uitkomende maat noodig is voor ros en kunstrijder, begrijp ik. Overal elders vermoed ik, dat de muziek eene erkenning is, dat wij gebrek lijden op het punt van het welluidende. Dat wij gebrek lijden, is ontwijfelbaar.

heerlijken zang der vogelen, eerst recht heerlijk, wanneer die in de vrije, stille natuur wordt beluisterd. Gelooft mij, de muziek der natuur is dienstiger voor uw kind dan de muziek der kunst, juist omdat zij van de natuur komt. Wanneer de muziek der kunst - als zij dan volstrekt door ieder geleerd moet worden, voor wien de lessen bereikbaar zijn, - volgt op die der natuur, moet de kans van slagen vergroot worden; het is toch eene waarheid, dat alle groote toonzetters de muziek der natuur beluisteren, om die na te bootsen. En zij beluisteren vooral het menschelijk stemgeluid, om de wijziging ervan door de verschillende hartstochten in hunne dramatische werken terug te geven. Naar woud en veld, naar beemd en strand, ver van het geraas der stad met uwe kinderen en hun geleerd te luisteren naar de duizenden stemmen in de natuur! Het 'hoor! hoor'! tot zijn recht gebracht, niet minder dan het 'kijk! kijk'! Als ik zeg 'naar het strand', bedoel ik niet het strand vlak voor het groote badhuis te Scheveningen. Hoe welluidend klinkt het klapwieken van de houtduif in de stilte van het woud!

Misschien denkt ge, lezer! de aangekondigde gymnastiek der zintuigen komt per slot van rekening neder op de oefening der opmerkzaamheid.

Gij hebt volkomen gelijk. Maar dan veroorloof ik mij, u te wijzen op den vorm van het woord 'opmerken'. Wat 'merken' is, kan ieder van eene naaister te weten komen; het 'op' is ermede verbonden, om aan te duiden, dat de merken *op,* dat is te voorschijn gehaald moeten worden. Mag ik op dat 'gehaald' de aandacht vestigen? Voor dat 'halen' is inspanning noodig. En voor die inspanning behoeft het kind hulp. En die hulp - als zooveel andere hulp - komt het best van de moeder. Niemand kan zoo helpen als de moeder.

Laat u nu eens door onderwijzers der lagere school mededeelen, welk een onderscheid er bestaat tusschen kinderen, die maar onder gunstige omstandigheden voor het zien en hooren geleefd hebben, en die, welke op dat punt de schromelijke armoede geleden hebben, waaraan het kind is blootgesteld, dat in steeg of slop in de achterbuurten het levenslicht - als het den naam van licht in de eerste jaren verdient! - aanschouwt. Gij ziet, ik stel tegenover het laatste niet eens het kind, dat door de moeder behoorlijk in zien en hooren geoefend is. Dan zult ge onderschrijven, dat door de moeder - en ook door den vader - dingen gedaan kunnen worden, die voor de wording van het kind tot mensch in den vollen zin des woords van den machtigsten invloed zijn. Dan wordt de taak der lagere school minder eene worsteling, en als de voorbereiding, welke die school geven kan, zoo goed slaagt, als dat billijk gewenscht mag worden bij de krachten, waarover zij beschikt, zal althans één der belemme-

ringen, waarover het middelbaar onderwijs klaagt, uit den weg geruimd zijn.

Niemand heeft het recht zich te verwonderen, als ik ten slotte nog eenige opmerkingen ten beste geef over de gymnastiek der spraakorganen; deze toch worden door alle opvoedkundigen beschouwd als in het nauwste verband met onze zintuigen te staan. Reeds maakte ik u opmerkzaam op de noodzakelijkheid der oorgymnastiek ter bevordering eener goede uitspraak. En haast zou ik beweren: dáár komt het verzuim der noodzakelijke oefening het schrilst voor den dag. Daar is het ook, dat de bewering van Smits voor mij de volle kracht der waarheid krijgt. In ieder geval hebben de volken van Germaanschen oorsprong er eene dringende behoefte aan, omdat hun eene zekere traagheid van de spraakorganen van nature eigen schijnt te zijn.

Om dat op te merken, hebt ge maar den mond van den beschaafden Hollander gade te slaan in vergelijking met dien van den onbeschaafden Israëliet. Evenals de laatste veel rijker in gebaren is met zijn geheele lichaam dan de eerste, zijn ook zijne spraakorganen in veel merkbaarder beweging. Zij zijn daardoor meer geoefend en meer geschikt, om b.v. spoedig de klanken eener vreemde taal zuiver aan te leeren. Het is, alsof het Germaansche ras die beweging sterker schuwt, naarmate het zich naar het Westen uitbreidt. Een enkel voorbeeld spreke hier krachtig. Terwijl toch de Franschman niet schroomt, om voor het woord ‘camarade’ driemaal den mond wijd te openen, ten einde de volle *a* duidelijk te laten hooren, schrapt de Duitscher er eene en maakt er evenals de beschaafde Hollander kam*e*raad van; de onbeschaafde Hollander zegt kammeraad. De Engelschen, van wie eene geestige dame korzelig getuigde: ‘Zij spreken, zonder hunne onderkaak te bewegen’, de Engelschen, die in het algemeen een sterken afkeer van de volle *a* aan den dag leggen, maken er *kumreed* van.

Het voorschrift voor de voortbrenging van de volle *a* is: ‘Mond wijd open.’ Alleen daardoor kan de *a* tot haar recht komen, en dat ‘mond wijd open!’ behoort in de eerste levensjaren tot de dagelijksche gymnastiek te behooren.

Zoo zou ik u over elken klinker en medeklinker kunnen onderhouden. Maar daarmede zou ik ver de grenzen overschrijden, die ik mij stellen moet. Alleen zij het mij vergund, op twee zaken te wijzen.

Och! 't is zoo aardig het lieve kleine kind met de woorden te zien worstelen en die stamelend te hooren vervormen. Past op, ouders! dat gij u niet laat verleiden, uw kind na te praten. Er zijn er, die hunne innige liefde aan den dag leggen, door de misvorming van een moeilijk woord in hun eigen spreken over te nemen. Het kind moet u leeren naspreken, niet gij het kind, al is het nog zoo aardig. Gij kunt daardoor de uitspraak van uw kind voorgoed bederven. Indien een kind eene letter, b.v. de *r*, niet ratelend kan voortbrengen,

komt dat alleen hierdoor, dat het de *r* niet goed gehoord heeft; laat dan maar een paar maal de *r* in zijn oor ratelen. Kunt ge erbij laten zien, hoe de punt uwer tong daarvoor tegen het voorste gedeelte van uw gehemelte kleppert, het gebrek zal spoedig verdwijnen.

En dan ten tweede: ik zou wel op de daken willen verkondigen: een volk, dat, als het onze, erop gesteld is, vreemde talen te leeren, en dat sedert eenige jaren den stelregel huldigt, dat daarmede niet vóór het twaalfde jaar begonnen mag worden, moet het zesjarig kind aan gymnastiek der spraakorganen op uitgebreide schaal onderwerpen. Die zaak is gemakkelijker, dan men als niet-onderwijzer denken zou. Mij dunkt: zij staat volkomen gelijk met het onderwijs, dat in den zang gegeven wordt, want zang en uitspraak komen beide op de spraakorganen aan, en in den zang moeten tonen voortgebracht worden, die vreemd zijn aan de dagelijksche spraak. De zuivere uitspraak van het Nederlandsch zou daardoor krachtig bevorderd worden, terwijl ons middelbaar onderwijs waarlijk geen tijd heeft, om zich met de juiste uitspraak der vreemde taal af te geven. Hoe het gemakkelijk gedaan kan worden, heb ik aangewezen in mijn werkje: *Het Kind in zijn eerste ontwikkelingstijdperk.* Vergun mij daarheen te verwijzen. Maar wat ik dáár verzuimd heb op te merken: zoolang het meerendeel onzer bewaarschoolhouderessen op het punt van geoefendheid der spraakorganen nog veel te wenschen overlaten, kan dat werk haar niet opgedragen worden en valle die taak der beschaafde moeder ten deel. Zij kan het zingende doen.

Een mijner vrienden verhaalde mij niet lang geleden, hoe het zevenjarig dochtertje van een Amsterdamsch hoogleeraar den eersten dag, dat zij op school was, had geleerd, hoe de verschillende magen van eene koe heeten. Denk niet, lezer! dat ik die kennis voor eene professorsdochter niet noodig acht; laat men er zelfs de namen van de verschillende magen van den kameel bijvoegen. De professor zal wel zorgen, dat zijne dochter beschaafd spreekt. Maar die zorg valt maar weinig ten deel aan de overgroote meerderheid der schoolkinderen.

Den tijd, besteed voor al zulke hoog te waardeeren wetenschap als de benaming der koemagen, zou ik aanvankelijk gebruikt willen zien voor de gymnastiek der spraakorganen; het middelbaar onderwijs heeft geen tijd, om zich daarmede af te geven, gesteld, dat het dan niet reeds te laat voor den leerling ware; de leeraar *kan* zijn wetenschappelijk taalonderwijs niet laten varen, om - ja, omdat hij hooren moest: ‘Avez-vous des rêves? Savez-vous que les rêves ont leur origine dans l'imagination?’ terwijl hij hoort: ‘Afez-fous des ref? Safez-fous que les ref ont leur orrechine dans l'immechinechon?’ Merk op, lezer! dat mijn voorbeeld niet verdicht is.

Hoe gaarne zou ik er u nog op wijzen, hoe geoefendheid van zintuigen den mensch er als vanzelf toe leidt, om zich rekenschap te geven van

hetgeen hij om zich waarneemt. En dan, hoe de gewoonte daarvan tot noodzakelijk gevolg heeft, dat hij zich mede rekenschap geeft van hetgeen *in* hem omgaat. Met dat laatste bedoel ik volstrekt niet alleen, dat hij zijne gewaarwordingen bij ziekte aan een geneesheer duidelijk kan maken, ofschoon de geneesheeren over de bekwaamheid hunner patiënten in dat opzicht de loftrompet niet zullen steken. Ik bedoel dat veeleer ten opzichte van ons denken, gevoelen en willen. Maar dewijl ik voornamelijk in het belang van het onderwijs heb geschreven, volsta ik hier met de bewering, dat elk diep denker, elke kunstenaar, elke krachtige geest dat niet geworden zou zijn, als hij door meer dan gewone oefening der zintuigen er niet toe gevoerd was, om zich meer dan gewoon rekenschap te geven van zijn geestelijk leven.

H.G. ROODHUYZEN.

Onze bodem *uit het oogpunt der openbare gezondheid.*

Dr. Josef Fodor, Hygiënische Untersuchungen.
Der Boden.

I.

Bij al den twijfel, die nog geoorloofd is omtrent de eerste oorzaken en de ontwikkeling en verspreiding dier algemeen gevreesde volksziekten, die wij als gele koorts, typhus, cholera, enz. kennen, staat vast, dat de bodem, dien wij bewonen, eene zeer belangrijke functie uitoefent in den algemeenen gezondheidstoestand eener plaats.

Wist reeds Herodotus de schadelijke invloeden van lucht, water en bodem met bepaalde ziektetoestanden in verband te brengen, bij Hippocrates(*) vooral blijkt, dat dit duidelijk uitgesproken verband niet slechts bij intuïtie werd gevoeld, maar uitvloeisel was van goed verrichte waarnemingen. Ook al stonden de Grieken en Romeinen zeer zeker ver bij ons ten achter op experimenteel gebied, al hebben zij te veel heil verwacht van louter wijsgeerig denken, - ontkend kan het niet, dat zij scherp hebben waargenomen het leven hunner tijdgenooten en de verschijnselen rondom hen. Niet vreemd dan ook, dat in hunne natuurphilosophische studiën het hygiënisch element op empirischen grondslag reeds duidelijk te voorschijn treedt, waar de invloed der plaats op den gezondheidstoestand van land en volk wordt besproken en toegelicht. De voorbeelden zijn niet zeldzaam, dat geheele steden werden verlaten, wanneer deze bij herhaling van koortsen hadden te lijden en op een ongezonden bodem bleken opgebouwd te zijn. Zoo werd het oude, door Diomedes aangelegde Salapia (in Apulië) wegens zijne ongezonde ligging aan een meer of moeras verlaten en 4000 schreden verder weder opgebouwd. Ja, de ouden onderzochten uit dit oogpunt soms vooraf de plaatsen, welke zij wenschten te bewonen, (naar men zegt) b.v. door dieren in zoodanige streek op te kweeken en daarna te openen, ten einde inzonderheid hunne lever te onderzoeken, en wanneer deze ziek bevonden werd, dan eene andere plaats te kiezen(§). Kon bewezen worden, dat de bodem van een nieuw aange-

(*) Trilogie: περ□ □□ρων, □δατων, τ□πων; Latijnsch-Grieksche uitgave van Van der Linden, Leiden 1655.

(§) Dr. L. Ali Cohen, *Handboek der openbare gezondheidsregeling.*

kocht terrein voor de gezondheid nadeelig was (fundus pestilens), dan had de kooper volgens de Romeinsche wetten het recht, het contract als niet gesloten te beschouwen. Toen reeds moet dus het begrip hebben vastgestaan, dat een verontreinigde bodem onbewoonbaar was. Niet alleen echter een bodem, die met rottende organische stoffen was verontreinigd, maar elk terrein, dat laag gelegen en aan herhaalde inundatie blootgesteld was, werd als ongezond beschouwd. Terwijl - zooals Thucidides verhaalt - de zoogenaamde pest van Athene hoofdzakelijk woedde in Athene en omliggende dorpen, bleef de geheele Peleponesus van deze epidemie verschoond.

Intusschen is het niet alleen nog de ligging van het terrein of zijne verontreiniging met afvalstoffen van verschillenden aard, welke den schadelijken invloed bepaalt op den gezondheidstoestand eener bevolking, ook is het de aard en de samenstelling van den bodem, die hier nadeelig werken kan. Vroeg reeds werd de meening uitgesproken, dat zich malaria alleen kon ontwikkelen op een leemigen bodem, terwijl de bevolking van turf- en kalkgronden daarvoor gespaard bleef, op grond vooral, dat de infectiestof naar de voorstelling van die dagen uit een septisch zuur bestond, dat door de kalk zou worden opgeslorpt en vastgelegd. Ook Linnaeus erkende de ongelijke functie der verschillende grondsoorten in de ontwikkeling der infectieziekten, wanneer hij zegt: ‘In Smolandia et Scania sylvestri, ut argilla rarior, ita etiam febres intermittentes illis in locis Smolandiae; ubi febres intermittentes grassantur, semper etiam argillam observavi.’

Waaruit echter die schadelijke invloed van een leemigen bodem verklaard moest worden, zou lang een raadsel blijven. Vreemd genoeg stelde zich Varro de zaak voor, alsof zich in den bodem kleine kevers vormden, die uitgevlogen door den mensch werden ingeademd en dan oorzaak van de ziekte waren. Anderen daarentegen - en dat was de meest gewone voorstelling - brachten dien invloed terug tot verschillende uitwasemingen van den bodem, die zich uitstortten en den dampkring inficeerden. Volgens Quintilianus ontstonden de pestilentiën: ‘ira Deum, aut intemperiae coeli, aut corruptis aquis, aut *noxio terrae halitu*’.

Vergelijken wij de waarnemingen van de verschillende schrijvers uit vroegeren tijd met elkander, dan blijken zij hierin overeen te stemmen, dat als de schadelijkste momenten voor het ontstaan en de verspreiding eener epidemie moeten worden gerekend: in de eerste plaats eene lage ligging; ten tweede de samenstelling van den bodem uit leem of klei; dan verder zijne verontreiniging met rottende organische stoffen en de tijdelijke inundaties bij laag terrein.

Van het standpunt uit, waarop de leer der physiologie en der natuur- en scheikundige wetenschap bij den aanvang dezer eeuw nog stond, kon moeilijk eene betere beoordeeling der waargenomen feiten worden verwacht en verlangd. Zelfs moeten wij erkennen, dat dezelfde invloeden,

voor eeuwen reeds in rekening gebracht, ook thans nog onveranderd gelden, maar nauwkeuriger omschreven.

'Lässt man - zoo zegt Fodor(*) - die Reihe der Gelehrten und den in ihren Werken entwickelten Ideengang Revue passiren, so kann unmöglich geleuchnet werden, dass unter den Aerzten hinsichtlich vieler epidemischen Krankheiten zu jeder Zeit und bis zu unseren Tagen die Ueberzeugung fortlebte, dass es der Boden ist, unter dessen Einflusse diese Krankheiten zich zu Epidemien entwickeln.' En hij laat erop volgen: 'Die Bodentheorie stützt sich daher auf die ärztliche Erfahrung; sie ist eine alte und keine so aufs Geradewohl hervorgezerrte, neu gebackene Theorie.'

Intusschen bleef nog altijd deze belangrijke vraag onbeslist, op welke wijze de bodem zijn invloed uitoefent op bepaalde epidemieën. Het is Von Pettenkofer vooral geweest, die de aandacht der hygiënisten op dit vraagstuk heeft gevestigd en de richting aangewezen, waarin het antwoord moest gegeven. Het was hem niet genoeg te weten, dat de bodem de meest beheerschende factor is bij de epidemische ontwikkeling der malaria, gele koorts, cholera, typhus, enz.; hij begreep ook, dat het hier vooral aankwam te weten, *hoe* en *waardoor* deze zijne rol speelt. Zoolang deze vraag onbeantwoord bleef, zou de mensch machteloos staan tegenover die algemeene volksrampen, die sinds de geschiedenis der menschheid onverbiddelijk hare slachtoffers hadden geëischt.

Maar daarenboven was het uit een zuiver natuurwetenschappelijk oogpunt belangrijk, eene verklaring te vinden van een zoo algemeen waargenomen aetiologisch verschijnsel. Ook in dat opzicht mogen wij Von Pettenkofer dankbaar zijn, het onderzoek naar de werking van den bodem in hygiënischen zin aan de orde gesteld en zich daarvoor de medewerking verzekerd te hebben van zijne meest bekwame tijdgenooten.

Wat het standpunt, waarop Von Pettenkofer, Fodor, Fleck e.a. zich bij hun onderzoek plaatsten, wel het meest eigenaardig kenmerkt, is de zuiver natuurkundige methode, die daarbij is en wordt gevolgd. Bepaalde men zich vroeger bijna uitsluitend tot subjectieve waarneming van de verschijnselen rondom zich, het hygiënisch onderzoek van onzen tijd rust op den grondslag zoowel der empirie als van het experiment. En al is men er nog ver van verwijderd, alle elementen, die invloed op eenig waargenomen verschijnsel uitoefenen, in de proef te kunnen opnemen; is zelfs nog menige belangrijke factor daarvoor geheel onbruikbaar, toch is men door proefneming tot klaarheid gekomen omtrent de werking van onderscheidene krachten, die vroeger verborgen moesten blijven.

Hebben wij dit in twee vroegere opstellen trachten aan te toonen, in 'eene bloemlezing uit de literatuur over drinkwater'(†) en door 'een

(*) Fodor, l.c. S. 14.
(†) *De Tijdspiegel,* 1882.

physiologie van onzen dampkring'(*), thans wenschen wij de waarde van het experimenteel onderzoek in het licht te stellen ten opzichte van 'onzen bodem' uit het oogpunt der openbare gezondheid.

Wie soms in onzen tijd eene geschiedenis der hygiëne mocht willen schrijven, zou de laatste helft der eeuw, waarin wij leven, kunnen aanmerken als het tijdperk der bacteriën of bacillen.

Nadat de onsterfelijke Leeuwenhoek eenmaal de aandacht der wetenschappelijke mannen van zijn tijd had gevestigd op die kleine wereld van lagere organismen, die woelen en krioelen zelfs in het water, dat wij drinken, - werden diezelfde kleine wezens het voorwerp van de meest ijverige en nauwkeurige waarneming van de zijde der geleerden. En welke beteekenis het onderzoek dier microscopische vormen in de laatste jaren heeft aangenomen, kan niemand meer vreemd zijn, die de vorderingen der wetenschap met belangstelling volgt.

Zoo ooit, dan worden wij hier in het leven van dat schijnbaar nietigst volkje herinnerd aan wat eens Linnaeus zeide: 'dat de natuur groot in groote dingen is, doch in het kleine oneindig groot'.

Aanvankelijk alleen verrassend naar den vorm en hunne bewegingen of naar de middenstof, waarin zij hunne rol speelden, onbespied voor het menschelijk oog, gelukte het den on vermoeiden waarnemer eindelijk ook de levenswerkzaamheid dier kleinste organismen nader te leeren kennen en waardeeren. Thans weten wij, dat geen suikervocht kan gisten, geen wijn verzuren, geen dierlijk lichaam rotten kan zonder de tegenwoordigheid dier kleinste wezens, die, hetzij vriend of vijand, ons overal volgen.... en bedreigen.

Want het schijnt aan geen twijfel meer onderhevig, dat ook de 'materies inficians' onzer meest gevreesde besmettelijke ziekten teruggebracht moet worden tot een levend organisme, dat zich ontwikkelt en vermenigvuldigt, waar de voorwaarden daartoe gunstig zijn. Ook al kan deze opvatting moeilijk nog het experiment tot grondslag hebben, toch wijst ons de geheele ontwikkelingsgang van bovenbedoelde infectieziekten en het daarbij waargenomen incubatietijdperk, meest beslist op een 'contagium vivum' onder welken vorm dan ook.

Hetzij nu, dat deze infectiestof zich uitsluitend en alleen ontwikkelt in het zieke lichaam van den mensch of ook daarbuiten, hierin komen de verschillende waarnemingen met elkander overeen, dat een verontreinigde en rottende bodem hare levenswerkzaamheid 't krachtigst ondersteunt en bevordert. Zeer eigenaardig zegt Von Pettenkofer: 'Die Einschleppung und Verbreitung von Cholera-und Typhuskeimen trage höchstens die Gefahr eines Zünders oder einer Lunte in sich; die Gewalt der Epidemie aber hänge von dem lokal angehäuften Brennstoffe (organisch vuil), so zu sagen vom Pulver ab, womit die Mine zuvor geladen sein müsse, wenn der hineinfallende Funken eine grössere

(*) *De Tijdspiegel,* 1884.

Wirkung ausüben sollte. Sowie die brennende Lunte auf einem Geschütz ohne Pulver ein ganz harmloses Ding sei, so sei es klüger diesen Minen und dem örtlichen Pulver in denselben nachzuspüren und es allmählich zu beseitigen, ehe die Funken anfangen durch die Luft zu fliegen, - als allen einzelnen Funken nachzujagen und sie zu löschen versuchen, bis einer die Mine unter unseren Füssen entzünde und somit unsere Löschapparaten in die Luft schleudere'(*). In het kort: men deed verstandiger, den bodem zuiver te houden en vrij van allerlei rottend vuil, dan zoo angstvallig de kiemen van besmetting te vervolgen in hare vlucht door de lucht of door den bodem.

Maar volgen wij Fodor in zijn uitvoerig en exact onderzoek naar de aetiologische beteekenis van een verontreinigden bodem en van het proces van rotting, dat daarin plaats vindt. Zelfs al is het in hoofdzaak ingesteld voor Budapest, toch mag Fodor's arbeid in onderscheidene opzichten ook voor ons belangrijk heeten. Belangrijk zoowel om de algemeene en wijde strekking der gevolgtrekkingen, waartoe zijne studie voert, als ter kenschetsing van de natuurwetenschappelijke richting, waarin het hygiënisch onderzoek van onze dagen zich beweegt.

In deze overweging vinden wij vrijheid, de uitkomsten van dien uitnemenden arbeid in korte trekken onder de aandacht te brengen van den wijden kring der lezers van dit tijdschrift.

Bij de meest eigenaardige functie, die de organische stoffen in een verontreinigden bodem uitoefenen op het ontstaan en de verspreiding der infectieziekten, kan het niet verwonderen, dat Fodor zijne studie aanvangt met een onderzoek naar de verhouding, waarin beide tot elkander staan. Herinnerende aan de proef van Bronner, die in eene wijnflesch zonder bodem een vrij sterke en stinkende ier door tuinaarde filtreerde en haar als eene bijna kleur- en reuklooze vloeistof daaruit opving, wijst hij met nadruk op Frankland's proeven. Ondernomen met het doel, om het kanaalwater van Londen door besproeiing van velden te zuiveren, hadden zij tot uitkomst, dat door een zandbodem van 1 hectare oppervlakte dagelijks 3000 Liter van dit water zóó volkomen konden worden gezuiverd van de daarin opgeloste organische stoffen, dat slechts de carbonaten en de nitraten na filtratie terug te vinden waren. 'Dieses Reinigungsvermögen - zoo zegt Fodor - des Bodens ist wahrhaft staunenswerth; der ganze Process verläuft sofort unter unsern Augen; die chemische Verbrennung der organischen Substanzen ist fast so rasch und mit den Augen zu verfolgen, wie die gewöhnliche Verbrennung.'

Toch leerde het onderzoek tevens, dat de som der oxidatieproducten, die in het filtraat zijn begrepen, altijd kleiner is dan het totaal bedrag, dat bij *volkomene* omzetting gevormd had moeten zijn. De vraag dus dringt zich aan ons op, waar de rest der organische stoffen gebleven mag zijn, die op den bodem werden uitgegoten.

(*) *Zeitschrift f. Biol.,* XII, 1876.

De agricultuurchemie heeft het antwoord op die vraag gegeven en bewezen, dat de bodem het eigenaardig vermogen bezit, de meest onderscheiden stoffen - organische zoowel als minerale - op te slorpen en terug te houden uit eene oplossing. Ofschoon nog veel onzekers overblijft omtrent den waren aard der krachten, die hierbij in het spel zijn, wordt dit oplossend vermogen meest algemeen verklaard uit eene aankleving en werking der oppervlakte.

Gelijk bij uitstorting van wijn of inkt over een wit tafelkleed de vlek gewoonlijk gevolgd wordt door een minder sterk gekleurden, eindelijk zelfs geheel kleurloozen rand of zoom, zoo moet men zich voorstellen, dat ook de bodem het organische vuil voorn. terughoudt op de plaats, waar dat het eerst wordt uitgestort. De proef is genomen met eene verdunde oplossing van strychnine; langzaam uitgegoten op een lossen en poreuzen bodem, kon eene heldere vloeistof daaruit opgevangen worden, terwijl alle strychnine in microscopische maar duidelijke kristalnaaldjes door de bovenste lagen was teruggehouden. Of indien de proef herhaald werd met het ferment van speeksel (phtyaline) of het werkzame bestanddeel van miltvuur, met myrosin of emulsin in waterige oplossing, altijd weer vond men de organische verbinding teruggehouden door den bodem en onveranderd opgeslorpt.

En toch schijnt, vreemd genoeg, de bodem eene zekere voorkeur te laten gelden, wat den aard der stof betreft.

Ofschoon het onderzoek nog altijd op aanvulling in die richting wacht, is nu alreeds zooveel gebleken, dat vetten en glycerine weinig of niet worden opgeslorpt, eiwit daarentegen des te meer. Intusschen binnen bepaalde grenzen. Is de bodem eenmaal met organische stoffen verzadigd, dan dringt iedere volgende overvloed met het water onveranderd door de aarde, van de oppervlakte uit naar diepere lagen. Zoo kan het dus gebeuren, dat dit organisch vuil, met het rioolwater in den grond gevoerd, eindelijk het grondwaterpeil bereikt en onze beste welwaters verontreinigt.

Ofschoon verwacht mag worden, dat de verspreiding dier bewerktuigde stoffen in den bodem zich niet alleen bepaalt tot een afzakken in de diepte, maar zich ook zal uitstrekken over den naasten omtrek, schijnt toch eene verspreiding in die richting vrij beperkt. De ervaring althans heeft geleerd, dat de zuiverheid des bodems voor twee aangrenzende huizen aanmerkelijk soms verschillen kan; ‘in dem einen verschlammt, zu einem faulenden Düngerhaufen verwandelt, in dem anderen aber eine Lehm- oder Sandschicht (kann) sein, welche ihre ursprüngliche Reinheit im Grossen und Ganzen bewahrt hat’(*). Zoolang n.l. de verontreiniging boven en buiten het bereik ligt van het grondwater. Is zij eenmaal doorgedrongen tot de diepte van het grondwaterpeil, dan ligt het voor de hand, dat een deel van het organisch vuil uit de aangrenzende lagen zal worden opgelost en over wijderen kring verspreid.

(*) Fodor, l.c. S. 25.

Mag dus al de bodem van twee aangrenzende huizen in zuiverheid kunnen verschillen, waar het ons grond- en welwater betreft, daar kan de grond door den eenen bewoner niet worden verontreinigd, zonder schade toe te brengen aan het welwater zijner buren.

Maar bij deze verdeelende werking, welke het grondwater uitoefent op het organisch vuil der diepere lagen, voegt zich nog de invloed van den regen voor de hoogere streken van den bodem. Bepaalt zich de verontreiniging meer bijzonder tot de oppervlakte, dan zal de gevallen regen een deel daarvan opnemen, om ze in de diepere en minder verontreinigde lagen weer te verliezen en over grooteren omtrek te verspreiden. En dat geldt niet alleen het rottend vuil, maar tevens de bacteriën, die elke rotting vergezellen. Uit de verschillende waarnemingen, die daaromtrent verricht zijn, mag worden afgeleid, dat zoowel bij *sterke* regenslagen als bij *snelle* rijzingen en daaropvolgende dalingen van het grondwater eene verspreiding van bacteriën - 'tzij rottingsbacteriën of ziektekiemen - door den bodem wordt bevorderd.

Fodor druppelde rottende urine *langzaam* uit op eene poreuze aarde en ving de doorgeloopen vloeistof op in eene goed gesteriliseerde ichtyocolla-oplossing, onder zorgvuldige afsluiting van de lucht. De uitkomst der proef bewees, dat de rottingsbacteriën der urine in de aarde teruggebleven waren en dat de ichtyocolla-oplossing zelfs geen begin van rotting onderging. Maar indien diezelfde oplossing onder de noodige voorzorgen in die aarde werd opgedreven en daarna *snel* terugvloeide, dan trad vrij spoedig het rottingsverschijnsel op onder den invloed der bacteriën, die zij uit de aarde opgenomen had.

De beteekenis dezer proef is belangrijk vooral uit dit oogpunt, dat zij ons een rechtstreeksch bewijs oplevert van de mogelijkheid eener verspreiding van ziektekiemen door den bodem bij snelle verandering van het grondwaterniveau of bij sterke regenslagen.

Zijn alzoo de organische stoffen in de aarde aan eene voortdurende verplaatsing van den kant van het water onderworpen, wij weten tevens, dat verschillende verschijnselen van ontleding onophoudelijk voortgaan, den aard en de samenstelling daarvan te wijzigen. Niet het minst in een poreuzen bodem. Inderdaad is het de poreusheid van den bodem, zijne meerdere of mindere toegankelijkheid voor de lucht, die zijne hygiënische gesteldheid wel in de eerste plaats bepaalt. Ook al ontsnapt de lucht daarbinnen aan onze onmiddellijke waarneming, de luchtbellen, die opstijgen uit een glas met zand, dat men vol water giet, bewijzen, dat de poriën tusschen het zand met lucht waren opgevuld. Op die wijze onderzocht, blijkt iedere grondsoort meer of minder poreus te zijn en lucht te bevatten.

Dat wij zoo weinig daarvan bemerken, vindt eenvoudig hierin zijn grond, dat die lucht kleur- en reukloos is en windstil en schijnbaar bewegingloos de poriën vult.
‘Der einzige Rechtstitel unter dem wir

die Luft im Grunde bisher ignorirt haben, ist unsere Unwissenheit, deren einzige Entschuldigung wieder nur darin liegt, dass die Luft und ihre Bewegung im Boden auf keinen unserer Sinne einen directen Eindruck macht.' Zoo drukte zich Von Pettenkofer uit, waar hij sprak over de lucht in onzen bodem(*) en overtuigde zijn auditorium van de luchtwisseling daarbinnen, door een levenden vogel te vertoonen, die 10 uren te voren was ingesloten in eene kooi van 1 liter inhoud te midden van grof korrelig zand. Dat de vogel het in deze enge ruimte langer dan 10 uren kon uithouden, zonder zelfs eenig teeken van 'ademnood' te geven, kon alleen verklaard worden uit het feit, dat de aarde, waarin hij ingesloten was, lucht bevat, die voortdurend wisselt en in beweging is. En om dat nog nader aan te toonen, nam hij de volgende even eenvoudige en duidelijke proef.

Eene lange glazen buis, die met haar vrije einde op eene kaarsvlam is gericht, reikt met het benedeneinde op den bodem van een hoog en tamelijk wijd cylinderglas, dat tot boven toe gevuld is met grof korrelig zand. Door zacht te blazen op de oppervlakte van dit zand, ziet men bijna oogenblikkelijk de kaarsvlam op vrij grooten afstand zijdelings uitwijken, soms zelfs uitgeblazen in de richting van den luchtstroom in de buis. Is nu de geringe kracht, waarmee men in deze proef behoeft te blazen, reeds groot genoeg, om eene vrij hooge luchtkolom in duidelijke beweging te brengen, dan is het begrijpelijk, dat windstooten en temperatuursverschillen, zooals zij dagelijks worden waargenomen, krachtig moeten meewerken tot bevordering der luchtwisseling in onzen bodem.

Intusschen is het te verwachten, dat bij de ongelijke poreusheid van de onderscheiden bodemsoorten ook de omvang dier luchtwisseling zeer verschillen moet; dat deze m.a.w. des te gemakkelijker zal plaats vinden, naarmate de bodem losser, moeilijker daarentegen, naar gelang deze dichter of fijner van korrel is.

Ofschoon tot heden geene methode bekend is, die ons in staat stelt, den omvang dier luchtwisseling in den bodem proefondervindelijk te bepalen, - mag hare ongelijke waarde worden afgeleid uit den verschillenden tijdduur, binnen welken de lijken in de onderscheidene gronden tot volkomene ontbinding overgaan. Terwijl in sommige bodems de lijken reeds binnen 6 à 7 jaren zijn vergaan, kunnen daarentegen in andere, dichtere gronden zelfs na 25 à 30 jaren de organische overblijfselen daarvan teruggevonden worden. Sterk sprekende ervaringen zijn daaromtrent opgedaan in 1871, toen de Belgische scheikundige Louis Creteur geroepen werd, de graven bij Sedan te ontsmetten. 'De lijken der gesneuvelden lagen hier in kalkgrond, ginds in kwartsgrond, elders in grint-, zand-, schiefer-, mergel- of leemgrond; de treurige arbeid duurde van 10 Maart tot 29 Mei. Zoo dikwijls men een graf in den grintgrond opende, was de verrotting

(*) Dr. Max von Pettenkofer, *Beziehungen der Luft zu Kleidung*, *Wohnung und Boden.*

reeds ver gevorderd; in den leemgrond evenwel waren de lijken verwonderlijk wel bewaard gebleven, zoodat alle gelaatstrekken nog goed te onderscheiden waren'(*).

Wat nu overigens het proces van ontbinding betreft, - het onderzoek der laatste jaren heeft onbetwistbaar bewezen, dat dit op het nauwste te zamen hangt met de levenswerkzaamheid van die lagere organismen, wier kiemen door de lucht worden aangevoerd en verspreid. Bekend is de proef van Pasteur, waarmee hij aantoonde, dat elke organische zelfstandigheid - hetzij plantaardig of dierlijk - voor rotting kan worden beveiligd, door haar lang genoeg te verhitten en daarna af te sluiten van de lucht òf - wat voldoende is - van die talrijke stofjes en kiemen van bacteriën, die daarin rondzwerven(†).

Welnu, evenals deze laatste het ontbindings-proces in onzen dampkring inleiden en onderhouden, zoo ook in onzen bodem. Door Pasteur reeds vermoed, is door Schlösing, Muntz en Fodor proefondervindelijk bewezen, dat het nitrificatie-proces (oxidatie) van de organische stikstof tot nitrieten en nitraten in den bodem wordt gestoord door al die middelen, die ieder op zichzelf in staat zijn, het organisch leven te dooden; - hetzij door chloroformdampen of chloor te drijven door eene sterk nitrificeerende aarde, hetzij door enkele verhitting.

Fodor nam de proef met een bodem, die boven de vlam van een verbrandingsoven sterk verhit werd. Nadat op die wijze alle organisch leven was gedood, goot hij dagelijks over deze aarde 6-8 cm.^{3} goed uitgekookte en verdunde urine uit - onder zorgvuldige afsluiting van het atmosferische stof. Hoelang ook voortgezet, - het nitrificeerend vermogen bleek vernietigd, hoe sterk het zich ook vertoond mocht hebben in den *niet* verhitten bodem. Toch was slechts de toevoeging van een weinig van dezen laatsten noodig, om het nitrificatie-proces wederom te zien optreden in zijn vroegeren omvang.

Mocht vooral het laatste deel van Fodor's proef een krachtigen grond opleveren voor de stelling, dat het ontbindingsproces in onzen bodem niet louter een verschijnsel van zuiver scheikundigen aard, maar a priori eene functie is van de levenswerkzaamheid dier lagere organismen, die wij als bacteriën kennen, - het experimenteel bewijs moest nog geleverd, dat die organismen inderdaad bevat zijn in iederen bodem, waarin ontbinding mogelijk is.

Intusschen werd ook deze twijfel door Pasteur en Cohn opgeheven, toen het hun gelukte, onderscheidene vormen van bacteriën aan te kweeken door uitstrooiing van verschillende grondsoorten in daarvoor geschikte proefvochten (cultuur- of voedingsvloeistoffen).

Voerde hun onderzoek tot de uitkomst, dat het voornamelijk glans-

(*) Dr. Max v. Pettenkofer, *Beziehungen der Luft zu Kleidung*, *Wohnung und Boden.* Vertaling van R.E. de Haan.

(†) *De Tijdspiegel*, 1884. Eene physiologie van onzen dampkring.

sporen of zoogenaamde ‘Corpuscles brillantes’ zijn, die in een lossen bodem het nitrificatieproces inleiden en onderhouden, - Fodor is van meening, dat het meer bepaald een microbacterium (bacterium lineola) is, dat in *poreuze* aarde de organische stof aantast en tot ontbinding voert.

De proef werd genomen met eene leemsoort, waaronder zand gemengd was, om ze voor de lucht beter toegankelijk te maken. Nadat 4 dagen lang eene met water verdunde urine langzaam daarover uitgegoten was, werd de buis op vijf verschillende plaatsen doorgesneden en telkens onder de noodige voorzorgen kleine hoeveelheden van die aarde uitgestrooid in eene cultuurvloeistof van ichtyocolla.

‘Zu allen fünf Culturen wimmelte es, sowohl an die Oberfläche als am Boden, von einer undenkbaren Anzahl des Bacterium lineola; nur hier und da waren etliche elende Fadenbacterien, ausnahmsweise auch einige Glanzsporen und Spirillen zu sehen’(*).

Geheel anders bleek de uitkomst, wanneer de toegang der lucht in de proef beperkt of indien gewerkt werd met een dichteren en weinig poreuzen bodem. Eindigde in losse gronden het ontbindingsproces altijd in eene meer of minder volkomene nitrificatie der organische stof, onder den invloed van een microbacterium, dat lucht behoeft voor zijne ontwikkeling, - bij eene zeer spaarzame luchtwisseling daarentegen trad rotting op den voorgrond, onder ammoniakvorming en gelijktijdige ontwikkeling van glanssporen en desmobacteriën. M.a.w.:

Zoo kenmerkend het bacterium lineola is voor het nitrificatieproces in onzen bodem, zoo karakteristiek is voor rotting het standvastig optreden van het desmobacterium, een anaërobium, dat zich ontwikkelt en vermenigvuldigt, ook waar de lucht is afgesloten.

Mocht dus als bewezen worden beschouwd, dat het ontbindingsproces in de eerste plaats eene functie is van de levenswerkzaamheid van lagere organismen; dat verder de luchtwisseling in den bodem slechts a posteriori den vorm bepaalt, waarin dit proces verloopen zal, - de vraag bleef open, in welke richting deze laatste haar invloed gewoon is uit te oefenen.

Dat hier aan eene direct oxideerende werking der zuurstof niet te denken viel, werd door Schlösing reeds bewezen en nader nog bevestigd, toen hij aantoonde, dat het nitrificeerend vermogen van een bodem - hoezeer ook door luchtwisseling bevorderd - eer verzwakt dan toeneemt door achtereenvolgend doorvoeren van lucht met 6 resp. 11 en 16 proc. zuurstof, of zelfs met een rijk gehalte aan ozon.

Fodor wil dan ook den invloed der luchtwisseling bij het nitrificatieproces in den bodem meest eenvoudig verklaard hebben uit een algemeen waargenomen physiologisch verschijnsel.

Evenals n.l. bij de ontwikkeling der gewone gistcel in suikerhoudende vloeistoffen de alcohol, die bij de gisting ontstaat als een

(*) Fodor, l.c. S 33.

levensproduct der gistcel, een gift kan worden voor datzelfde organisme bij al te ruime vorming in het suikersap, zoo ‘kann beim Zersetzungsprocess im Boden in der Nähe der lebenden Organismen ein Etwas entwickelt werden, welches ihre Function lähmt, welches mit der durchaspirirten Luft aus der Nähe des Organismus entfernt und dieser dadurch befähigt wird, seine Function ohne Störung fortzusetzen’(*).

Inderdaad scheidt ieder levend organisme - de mensch niet uitgezonderd - stoffen af, hetzij door uitademing of door uitzweeting, die bij ophooping in zijne onmiddellijke omgeving stoornis aanbrengen in zijne normale levensverrichtingen en deze geheel kunnen onderdrukken. En zoo wordt het verklaarbaar, dat elke regelmatige luchtwisseling in den bodem het leven dier lagere organismen bevorderen moet en daarmee tevens de ontbindingsprocessen, die als eene uiting van dat leven moeten worden ogevat.

Is het nu waar, dat de natuurlijke ventilatie des bodems den vorm bepaalt, waaronder het organische leven zich openbaart en a posteriori den aard der ontbinding, waarin de organische stof begrepen is, dan ligt het voor de hand, dat al die momenten, die de luchtwisseling naar den omvang regelen en beheerschen, tevens hun invloed zullen doen gelden op den gang van het ontbindingsproces. Niet het minst geldt dat voor den vochtigheidstoestand des bodems. Het is trouwens eene algemeen bekende zaak, dat voor elke ontbinding van organische stoffen een bepaalde graad van vochtigheid wordt vereischt en dat in het tropisch klimaat de rottingsverschijnselen aan de oppervlakte of in den bodem eerst weer een aanvang nemen, zoodra de eerste regen valt.

Terwijl in droge en poreuze gronden oxidatie of, wil men, nitrificatie op den voorgrond treedt, verandert deze in rotting onder ontwikkeling van ammoniak in een met water doortrokken bodem. Zelfs leerde het onderzoek, dat eene inundatie van den bodem niet in staat was, het rottingsproces tot staan te brengen en het leven der rottingsbacteriën te dooden. Niet alleen ging het ontbindingsverschijnsel in geheel onder water gezette aarde voort, maar zij steeg zelfs bij den aanvang der proef, om later weer tot normalen omvang te dalen. ‘Es scheint, alsob die neue Durchfeuchtung die organisirten Körperchen im Boden zu einer überhasteten Lebensthätigkeit reizte, an welcher diese aber alsobald ermüden und in die normale ruhigere Function zurückfallen’(†).

Een niet minder belangrijken invloed dan de luchtwisseling en de vochtigheidsgraad van den bodem oefent nog de omvang, waarin deze met organisch vuil verontreinigd is, uit op het verloop der ontleding.

Dezelfde grondsoort, die duidelijke nitrificatie vertoonde, wanneer eene *verdunde* urine daarop werd uitgegoten, gaf eene even duidelijke am-

(*) Fodor, l.c. S. 49.
(†) Fodor, l.c. S. 46.

moniakreactie, indien onder overigens gelijke omstandigheden de proef werd genomen met zuivere, dat is *niet verdunde* urine.

Waar dus de grondlucht of het grond- (wel-) water wijst op een meer dan gewoon bedrag aan ammoniak, daar zal ons dat een teeken mogen zijn, dat de bodem is verontreinigd met meer organische stof, dan bij natuurlijke ventilatie geoxideerd kan worden.

De beteekenis daarvan is duidelijk, wanneer men in het oog houdt, dat het onderzoek naar de verontreiniging met organische stoffen en naar de variaties, waaraan de ontbindingsprocessen in den bodem onderworpen zijn naar tijd en plaats, een der belangrijkste elementen van onderzoek vormt naar de hygiënische gesteldheid van den bodem.

'Die Ermittelung und die Kenntniss dieser Verunreinigung und der sie begleitenden Zersetzungsvorgänge mit Berücksichtigung von *Ort und Zeit*, ist die Hauptaufgabe jener hygienischen Forschungen, welche sich die wissenschaftliche Ergründung der Abhängigkeit gewisser epidemischer Krankheiten von *örtlicher* und *zeitlicher* Disposition zum Ziele gesteckt haben'(*).

Het is dan ook dit gedeelte van Fodor's arbeid, dat door hem met de meeste zorg is bewerkt, - zoowel waar het betreft de *tijdelijke gesteldheid*, als waar het geldt den *plaatselijken toestand* van den bodem vast te stellen voor verschillende punten van Budapest, - beide in verband met den omvang en de intensiteit der infectieziekten, die daar heerschten.

Ofschoon het natuurlijk niet in onze bedoeling liggen kan, den inhoud van dat uitnemend onderzoek hier en détail terug te geven, en wij veel zelfs zullen moeten verzwijgen, wat onze aandacht ten volle waard is, - willen wij trachten althans de meest belangrijke uitkomsten daarvan in korte trekken te vereenigen tot een verkleind, maar een zoo duidelijk beeld, als mogelijk is.

II.

Fodor dan begint zijn arbeid met eene bepaling van de temperatuur des bodems op diepten van 0.5, 1, 2 en 4 Meter, gedurende drie achtereenvolgende jaren. - Terwijl hij beneden 0.5 Meter de temperatuur geregeld hooger vindt dan die der buitenlucht, vindt hij over drie jaren te zamen eene gemidd. temp. van

	10.01° C op	0.5 M. diepte
	10.16° C op	1 M. diepte
	10.49° C op	2 M. diepte
	12.19° C op	4 M. diepte
Gemiddeld	10.71° C voor eene diepte	

van 0.5-4 meter.

(*) Fodor, l.c. S. 54.

Volgens deze waarneming overtrof de temperatuur van den bodem

op 2 M. beneden het oppervlak de temperatuur der lucht met ruim 2°.

Ofschoon eene hoogere bodemtemperatuur beantwoordt aan eene hoogere temperatuur van den dampkring, leert het onderzoek tevens, dat de variaties in den warmtegraad des bodems vrij laat en eerst na eene of twee maanden die van den dampkring volgen. Hoe grooter de diepten, hoe langzamer voor de verschillende maanden van het jaar de variaties zich vertoonen en hoe kleiner tevens. Waaruit mag worden afgeleid, dat de omvang van rotting of van nitrificatie regelmatiger zal zijn in diepere lagen dan meer nabij de oppervlakte.

Overigens is het duidelijk, dat de temperatuur des bodems onder den invloed staat van zijn aard en zijne samenstelling en van zijne ligging ten opzichte van het invallend zonlicht; bovendien van zijn vochtigheidstoestand en de intensiteit der verdamping in meer of minder losse gronden.

Moest reeds in zoover eene nauwkeurige bepaling van het watergehalte des bodems belangrijk zijn, te meer waarde kreeg zij, sedert gebleken was de invloed, dien het bodemwater uitoefent op het ontbindingsproces in de aarde en op den ziektetoestand eener plaats.

Uit de talrijke bepalingen, die door Fodor zijn verricht, leidt hij af, dat de grond te vochtiger is, naarmate deze met meer organische stoffen is verontreinigd. De humus, die bij rotting in het algemeen ontstaat, bevordert blijkbaar de capaciteit, om water op te nemen.

Voor het overige bleek de gemiddelde graad van vochtigheid snel af te nemen met de diepte en afhankelijk van het jaargetijde. Terwijl zij in het voorjaar stijgt en in Mei een maximum bereikt, daalt zij in den herfst, tot een minimum in November. Kon ook hier worden opgemerkt, dat de variaties in omvang afnemen, naarmate de diepte grooter wordt, steeds bleek de vochtigheidstoestand van den bodem op eene diepte van 1-4 M. ruim voldoende, om het ontbindingsproces daarbinnen mogelijk te maken en te onderhouden; het gunstigst vooral op 1-2 M. beneden het oppervlak.

Welke invloeden nu dien vochtigheidstoestand van den bodem het meest bepalen? - 't Behoeft nauwelijks gezegd, dat deze in de eerste en voornaamste plaats beheerscht moet worden door den regen en door den niveaustand van het grondwater. Door den regen voor de bovenste lagen; door het grondwater vooral op grootere diepten. Toch is dit verband allerminst van dien aard, dat van een parallelisme sprake kan zijn tusschen den vochtigheidsgraad van den bodem aan den eenen en de hoeveelheid regen of de variaties in het grondwaterpeil aan den anderen kant. En inderdaad was dat moeilijk te verwachten, althans niet voor de bovenste lagen, bij de ongelijke intensiteit der verdamping, die daarin plaats vindt.

Wat nu de variaties betreft in den stand van het grondwater, - Fodor leidde deze af uit het wisselend peil van het welwater voor

verschillende punten der stad. Terwijl de golvingen zich het grootst vertoonden in de bronnen, die het dichtst den Donau naderden, werden zij op grooteren afstand regelmatig zwakker, om eindelijk geheel te verdwijnen. Wijst dit reeds op een nauw verband tusschen de bewegingen van het grondwater en den niveaustand van den Donau, - ook het feit, dat de rijzingen van het bodemwater in de drie jaren van onderzoek zeer nauwkeurig samenvielen met verheffing van het Donaupeil, bevestigen Fodor in de overtuiging, dat het de Donau is, die a priori de variaties bepaalt in den stand van het grondwater.

Intusschen kan niet ontkend, dat juist de jaren van hoogsten Donaustand samenvielen met de jaren van meeste regens; m.a.w., dat het Donauniveau op zijne beurt wederom *voor een goed deel* wordt beheerscht door de hoeveelheid regen, die er valt. Doch opmerkelijker mocht het heeten, dat de hoogste grondwaterstand inviel in het midden van den zomer, - de laagste tegen het einde van den winter en in het begin der lente. Ook kon voor de diepere lagen, nevens de golvingen in verticale richting, nog bovendien eene duidelijke strooming van de hoogere naar de lagere streken der stad worden afgeleid uit de helling, die de waterspiegel voor eene reeks van bronnen vertoonde.

Ofschoon het Fodor aan eene scherpe methode ontbrak, om de snelheid eener beweging in dien zin met nauwkeurigheid te bepalen, meent hij deze uit het tijdsverschil van het rijzen en dalen van het waterniveau van den Donau en dat der bronnen nabij de oevers te mogen vaststellen op 53 m. in 24 uren.

Dit echter stond vast, dat het water in de lagere gedeelten der stad het meest verontreinigd was en daar in den Donau uitstortte of daarmee samenvloeide, wanneer de hydrostratische druk van het grondwater grooter was dan van den kant van den Donau. Soms echter kon het gebeuren, dat de Donau het bodemwater terugdrong en dat de bronwaters aan de oevers der lagere streken der stad betrekkelijk zuiver waren, in weerwil van hunne verontreiniging door de uitgeloogde organische stoffen der hooger gelegene plaatsen. Maar zelfs bij lagen rivierstand leverden de bronnen, die het dichtst nabij den Donau lagen, zuiverder water dan die een weinig verder daarvan verwijderd waren. Dat hier eene ondergrondsche uitwisseling in het spel treedt tusschen het water in den bodem en dat van den Donau, wordt nader nog bevestigd door de waarneming, dat het dieper gelegen Donauwater nabij den oever rijker aan chloriden en nitraten was, alzoo onzuiverder dan het water aan de oppervlakte. Maar wij moeten het hierbij laten, voor zoover de bewegingen betreft van het water in den bodem.

Naast het water speelt ongetwijfeld nog de grondlucht eene belangrijke rol in de hygiënische gesteldheid eener plaats. Lang voorbijgezien, is het wederom Von Pettenkofer geweest, die de aandacht het eerst uit

een hygiënisch oogpunt op haar heeft gevestigd en de grondlucht, voor zoover hare samenstelling en de bewegingen betreft, waaraan zij onderworpen is, in den kring van het onderzoek heeft opgenomen. Wat hem daarbij reeds dadelijk heeft getroffen, was het rijke gehalte aan koolzuur, dat in de lucht der meeste bodems is bevat en toeneemt met de diepte. Wisselend met het jaargetijde, in dien zin, dat het in den herfst het grootst, veel kleiner in het voorjaar werd gevonden, - spreekt Von Pettenkofer reeds in zijne eerste mededeeling over grondlucht het vermoeden uit, dat het koolzuur van den bodem in hoofdzaak moet zijn ontstaan uit eene ontbinding van organische stoffen, hetzij dan door rotting of langzame oxidatie. Hij is daarvan zoozeer overtuigd, dat hij in het koolzuur een criterium meent gevonden te hebben ter beoordeeling van de bodem-verontreiniging en van den omvang der ontbinding, waarin deze zijn begrepen.

Gemakkelijk, als het was, bij doorzuiging der grondlucht door kalk- of barytwater haar koolzuurgehalte te bepalen, kan het niet bevreemden, dat dit reactief met warmte aangeprezen werd. Intusschen constateerde Fodor later, dat de hoeveelheid van dit gasvormig deel der grondlucht nog voor een belangrijk deel afhankelijk is van de permeabiliteit des bodems, - en wel in dezen zin, dat bij gelijke verontreiniging die grond het meeste koolzuur aanwijst, welke het minst toegankelijk is voor de lucht daarbuiten; òf ook, dat een onreine bodem, die zeer permeabel is, minder koolzuur kan bevatten dan een zuiverder maar tevens dichteren bodem.

Veel meer dus dan eene maat te zijn van den verontreinigingsgraad des bodems, zou naar Fodor's meening het koolzuur voor verschillende bodems een index zijn voor de meerdere of mindere gemeenschap met de buitenlucht.

Voor gronden van ongelijke permeabiliteit kan het dus noodig zijn, de analyse uit te strekken tot andere bestanddeelen der grondlucht en daarin op te nemen eene bepaling van den ammoniak en van de zuurstof met betrekking tot het gevormde koolzuur. Fodor legt op dit laatste vooral nadruk, nadat het onderzoek hem had geleerd, dat bij verrotting in een verontreinigden bodem vrij regelmatig meer koolzuur wordt gevonden, dan overeenkomt met de verbruikte zuurstof. Of, wat hetzelfde is, dat de gezamenlijke hoeveelheid koolzuur en zuurstof in de grondlucht standvastig grooter is dan in den dampkring. Toch erkent hij de moeilijkheden, die aan eene nauwkeurige bepaling van den ammoniak en de zuurstof der grondlucht zijn verbonden, waar deze bepalingen snel en bij herhaling moeten worden verricht.

Dit in de eerste plaats en daarnevens de gemakkelijkheid en de correctheid der koolzuurbepaling maakt het dan ook begrijpelijk, dat Fodor ten slotte nog het koolzuur aanprijst en zelf toepast als criterium ter beoordeeling van de intensiteit der ontbindingsprocessen in een verontreinigden bodem.

Nochtans - en dit dient niet vergeten - alléén voor dichte en weinig permeabele bodems of voor de diepere lagen, die voor de buitenlucht slechts weinig toegankelijk zijn. Onder dit nadrukkelijk voorbehoud heeft hij voor Budapest het koolzuurgehalte der grondlucht bepaald voor verschillende diepten en jaargetijden.

Terwijl voor de drie achtereenvolgende jaren: 1877, 1878, 1879, als gemiddelde waarden werden gevonden:

	op 1 m.	2 m.	4 m.
in Maart	- 7.0	- 11.8	- 24.7 koolzuur,
vindt hij in Juli	- 15.8	- 22.8	- 35.9 koolzuur,

Blijkbaar dus klimt het koolzuurgehalte vrij regelmatig met de diepte en met de temperatuur des bodems. Naarmate de voorjaarswarmte dieper doordringt, neemt ook de ontwikkeling van het koolzuur toe tot een maximum in den zomer, om eindelijk onder langzame daling een minimum te bereiken in den winter en in den aanvang van de lente.

De grootste variaties werden intusschen waargenomen aan de oppervlakte, waarvoor nevens de warmte de *regen* het meest zijn invloed gelden doet.

Dat inderdaad deze factor eene zeer belangrijke functie uitoefent op de koolzuurproductie in den bodem, wordt meest overtuigend bewezen door de intensieve rijzing daarvan in de maand Juli na milde regendagen. En juist dit feit, dat warmte en regen de ontwikkeling van het koolzuur in den bodem 't meest beheerschen en te gelijk daarmee de rotting bevorderen, - dit is Fodor een teeken, dat het koolzuur der grondlucht a priori zijn oorsprong vindt in de ontbindingsprocessen, waaraan de organische stoffen daarbinnen onderworpen zijn.

Op het voetspoor van Von Pettenkofer bepaalt Fodor thans de dagelijksche variaties in het koolzuurgehalte der grondlucht en neemt, vreemd genoeg, van dag tot dag eene onafgebroken golving waar. Des te vreemder mocht dat heeten, omdat voor de korte intervallen moeilijk te denken viel aan eene voortdurende wijziging in het ontbindingsproces. Veel liever, dan die dagelijksche variaties daaruit te verklaren, zoekt Fodor de naaste oorzaak in de zuiver physische invloeden van regen en wind, van temperatuurswisselingen en luchtdrukking.

De meest belangrijke functie schijnt wel de regen te vervullen. Terwijl deze aanvankelijk eene toename van het koolzuurgehalte in de diepere bodemlagen bevordert, zoolang namelijk de poriën aan de oppervlakte door den regen zijn gevuld en de permeabiliteit is verminderd, werd meestal kort daarna eene vermindering waargenomen, wanneer het water dieper in de aarde doordringt en het koolzuur voor een deel oplost. Maar dan weer volgde eene vermeerdering van het koolzuur door eene intensievere ontbinding van organische stoffen in vochtige aarde.

In tegenoverstelling van deze drieledige functie van den regen werken wind en temperatuur veel meer in één richting, - in zooverre

beide het koolzuurgehalte der grondlucht doen dalen, door de luchtwisseling in den bodem te bevorderen.

Het meest onregelmatig werkt de luchtdrukking. Ofschoon in de meeste gevallen vermindering van atmosferische drukking een uitstroomen van grondlucht uit de diepte naar de oppervlakte ten gevolge had, blijkens duidelijke verhooging van het koolzuurgehalte in de bovenste lagen, werd ook vaak het omgekeerde geconstateerd. Zooveel schijnt zeker, dat van de vier genoemde invloeden de luchtdrukking de meest ondergeschikte functie vervult, - waar het de stroomingen der lucht in onzen bodem betreft en de dagelijksche variaties van het gehalte des koolzuurs. Beide trouwens staan met elkaar in het nauwste verband, in dien zin, dat de laatste naar den omvang worden beheerscht door de intensiteit der grondlucht-bewegingen.

Bij de eigenaardige beteekenis, die deze laatste hebben ook van een zuiver hygiënisch standpunt, mocht het dus belangrijk heeten, den aard dier beweging meer van nabij te leeren kennen. Helaas! ontbreekt het der wetenschap nog ten eenen male aan eene vertrouwbare methode van waarneming in die richting. Wel hebben Fleck en Wolffhugel tot dat doel de spanning der grondlucht met behulp van meest gevoelige manometers trachten te bepalen, maar met negatieve uitkomst.

En zoo blijft ons dan volgens Fodor het koolzuur van den dampkring nabij het bodemniveau als de eenige indicator aangewezen ter beoordeeling van die grondluchtstrooming. Terwijl n.l. eene beweging der koolzuurrijkere grondlucht uit de diepere lagen naar boven gevolgd wordt door eene rijzing van het atmosferisch koolzuur nabij het bodemniveau, wijst omgekeerd eene daling daarvan op eene strooming naar de diepte bij *lagere temperatuur*.

Inderdaad is het de warmte, die de grondlucht-bewegingen het meest beheerscht, en dat verklaart ons, dat juist die stroomingen het meest intensief en algemeen zich openbaren in die jaargetijden, waarin de temperatuurs-verschillen voor den bodem en den dampkring het grootst zijn. Dat is m.a.w. in den herfst en in den winter, wanneer de bodem in de diepere lagen warmer en de lucht daarbinnen ijler en lichter is dan de vrije atmosfeer, die door hare meerdere zwaarte in de aarde doordringt en de grondlucht daarin terugdrijft. En zoo kan het dan gebeuren, dat deze laatste, een uitweg zoekend naar naastbij gelegene, warmere streken, 's winters opstijgt in onze woonhuizen en de lucht daarbinnen verontreinigt.

Terwijl dus in de koude jaargetijden de grondlucht bij voorkeur zal uitstroomen naar hoogere en warmere of op het zuiden gelegen streken, zal daarentegen in den zomer en in het voorjaar die stroom het meest gericht zijn naar de diepere lagen of naar de laag gelegen kelders onzer huizen. En het is duidelijk tevens, dat dergelijke stroomingen in meer beperkten omvang zullen plaats vinden bij de dagelijksche wisseling der temperatuur. Diezelfde strooming der grond-

lucht, die in den herfst wordt waargenomen, zal in den nacht ontstaan bij koelen dampkring en warmeren bodem. Ook al hebben die bewegingen zeer langzaam plaats, onmerkbaar haast, - toch kan berekend worden, dat eene bedorven grondlucht uit eene diepte van 5-10 meters op een koelen avond of in den loop des nachts de atmosfeer onzer woningen en van den wind gelegen en beschutte straten of pleinen met de vochtige en schadelijke dampen uit den bodem verontreinigen kan. Niet het minst in den winter, wanneer nog door kunstmatige verwarming onzer huizen de trek der grondlucht daarheen bevorderd wordt.

Genoeg intusschen, om te doen zien, dat de lucht in onzen bodem aan voortdurende beweging onderworpen is.

Indien uit het koolzuurgehalte der grondlucht de omvang van het rottingsproces in een verontreinigden bodem zal worden afgeleid, dan is het duidelijk, dat in de eerste plaats rekening dient gehouden met de richting dier beweging en met den omvang, waarin de grondlucht uitwisselt met den dampkring. Zoo wordt verklaarbaar, dat Fodor iedere analyse der grondlucht vergezeld laat gaan van eene bepaling van het koolzuur nabij het bodemniveau, dat hem tot maat dient ter beoordeeling van de richting der luchtstrooming in diepere lagen. Eerst nadat hij langs dien weg de vereischte gegevens heeft verzameld tot eene juiste waardeering van den omvang der ontbindingsprocessen voor verschillende tijdperken van het jaar, met wisselende temperatuur en vochtigheid van den bodem, stelt hij een onderzoek in naar de tijdelijke variaties in de ontwikkeling en verspreiding van de meest voorkomende infectie-ziekten.

Bij de algemeen verspreide meening, dat de bodem het element is, dat deze laatste vooral beheerscht, was het belangrijk nader vast te stellen, òf en in hoeverre verband bestaat tusschen de intensiteit eener epidemie en de tijdelijke variaties in de gesteldheid van den bodem.

Fodor stelt zijn onderzoek daaromtrent in, in de eerste plaats voor zoover den *typhus* betreft.

Wat deze epidemie in hare ontwikkeling en verspreiding wel het meest eigenaardig kenmerkt, is, dat zij met de temperatuur en de koolzuurproductie, resp. ontbindingsprocessen in de *hoogere* bodemlagen in weinig of geen verband schijnt te staan, in zooverre zich de typhus vaak 't hevigst ontwikkelde in den winter of het voorjaar, wanneer de bodem koel en de rotting gering is. Intusschen is daarmee niet beslist, dat hij geheel onafhankelijk staan zou tegenover het proces van verrotting. Want de mogelijkheid blijft over, dat de typhus zijn voornaamsten haard van ontwikkeling vindt in de *diepere* streken van den bodem, waarvoor de temperatuur zelfs in den winter hoog genoeg reikt voor eene ontbinding van organische stof. En inderdaad, de nauwe betrekking, die is waargenomen tusschen diezelfde ziekte en den stand

van het grondwater, maakt het zelfs zeer waarschijnlijk, dat de typhus zijne bakermat vindt in de diepere lagen van den bodem, waar het grondwater rijst of daalt. In welke richting dit element zijn invloed uitoefent op den gang eener typhus-epidemie, schijnt thans nog tamelijk twijfelachtig. Terwijl voor München, Berlijn, Praag en Parijs werd geconstateerd, dat de typhus *vermindert* bij het stijgen van het grondwater, is omgekeerd voor Budapest en Weenen eene *verheffing* der epidemie waargenomen bij het rijzen daarvan. Intusschen is Fodor geneigd, - ook al erkent hij, dat meerdere waarnemingen zullen moeten volgen, om over den juisten samenhang te beslissen, - de afwijking voor Budapest te verklaren uit de bijzondere ligging van den bodem dier stad. Terwijl n.l. het grondwater dáár bij hooger peil in zijne horizontale afstrooming wordt belemmerd, zal het gedwongen zijn langer in den verontreinigden bodem te blijven staan en door uitloozen het drinkwater besmetten.

Hoe het zij - zooveel schijnt zeker, dat de kiemen van den typhus de voorwaarden voor hare ontwikkeling 't gunstigst vervuld vinden in de diepere bodemlagen, waar zij bereikbaar zijn voor het grondwater en daarmee worden overgevoerd naar het water, dat wij drinken.

Geheel anders daarentegen, waar het onze welbekende *tusschenpoozende koortsen* (Wechselfieber of malaria) geldt.

Weinig of niet afhankelijk van den wisselenden stand van het grondwater of van den vochtigheidstoestand der *diepere* bodemlagen en het daarin verloopend rottingsproces, blijken de variaties in de intensiteit der malaria voornamelijk gebonden aan bepaalde jaargetijden. Terwijl de maxima in den ontwikkelingsgang der ziekte vrij geregeld invielen in het einde van den zomer of begin van den herfst, werden de minima meestal waargenomen in de laatste wintermaanden of bij den aanvang van de lente. Voor het overige ging in ieder jaargetijde elke verhooging van temperatuur voor eenige dagen zeer regelmatig vergezeld van eene toename van het aantal lijders, met een interval van 14-20 dagen, hetwelk Fodor aanneemt als het incubatie-tijdperk der ziekte(*).

Mag daaruit worden afgeleid, dat de warmte in de eerste plaats de ontwikkeling der malaria beheerscht, - dat ook de vochtigheid van den bodem haar invloed daarop gelden doet, wordt bewezen door het feit, dat de tusschenpoozende koortsen zich het menigvuldigst vertoonen in moerassige, met alluvium bedekte bodems, die aan herhaalde overstrooming en daaropvolgende uitdroging zijn blootgesteld. De waarneming, dat eene malaria-epidemie in intensiteit verzwakt in milden re-

(*) In tegenstelling van Dr. Friedrich Sander, die kenmerkend voor malaria noemt, dat het incubatie-tijdperk wordt gemist. Volgens dezen schrijver zijn voorbeelden bekend, dat reeds een oponthoud van slechts een half uur in eene malariastreek bepaalde ziekte-verschijnselen te voorschijn riep, die eenige uren later door een lichten aanval van koorts werden gevolgd. *(Handbuch der öffentlichen Gesundheitspflege.)*

gentijd, om zich opnieuw te verheffen bij eene volgende droge weersgesteldheid, verklaart ons, dat zij voor hare ontwikkeling soms een gunstiger bodem vond in zachte en droge wintermaanden dan in een heeten en natten zomer.

Maar in welk jaargetijde ook, steeds kan worden opgemerkt, dat de malaria nooit *onmiddellijk* volgt op het invallen van eene hoogere temperatuur, maar altijd korteren of langeren tijd daarna. ‘Es scheint, alsob die Krankheitskeime durch die Wärme erst gewissermassen gereift werden müssten und zur Reife die Einwirkung einer gewissen Wärme erforderlich wäre; andererseits alsob alle infectiösen Samen auf einmal wie zur Erntezeit zur Entwickelung gelangten, die Luft erfüllten, wie die Flaumen von Taraxacum im Sommer, und jetzt die Menschen massenhaft inficirten, bis sie durch den Regen zu Boden geschwemmt werden, oder in Folge einer kühleren Witterung an Lebenskraft abnehmen’(*).

Men ziet het, ook bij Fodor staat het vast, dat de smetstof der malaria een ‘contagium vivum’ is, dat zich ontwikkelt en vermenigvuldigt in den bodem en vandaar uit overgaat in den dampkring en dezen inficeert.

Terwijl echter het typhus-contagium zijn oorsprong ontleent aan de diepere bodemlagen en door het grondwater wordt opgenomen en verspreid, blijkt daarentegen de malaria-kiem een product der *bovenste* lagen, waaruit zij door stroomingen der grondlucht in de atmosfeer wordt uitgestort. In verband daarmee herinnert Fodor aan de vele gevallen van malaria, die zich vertoonden bij opgravingen van gronden in ongezonde streken, en te gelijk aan het feit, dat de infectie door malaria 't meest wordt waargenomen des nachts of 's avonds bij meest bewogen grondlucht. Overigens mag het opmerkelijk heeten, dat deze infectie nooit plaats vindt over groote afstanden. Eenmaal opgenomen in den dampkring, schijnt het contagium vrij spoedig werkeloos te worden en zijne levensvatbaarheid te verliezen. Een kind des bodems bij uitnemendheid, kan het zich alleen ontwikkelen en voortplanten in de duistere aarde, waar het voor zonlicht en wind beveiligd is(†).

Veel minder afhankelijk van den bodem verschijnt de *enteritis* of *darmkatarrh,* ‘der Würgengel des Kinderalters’. Uit de verschillende waarnemingen gedurende eenige achtereenvolgende jaren is gebleken, dat, bij een onbetwistbaar verband tusschen de intensiteit dezer ziekte en de temperatuur van lucht en bodem, darmkatarrh zich in den regel eerst vertoont na eene meer aanhoudende warmte, maar dan ook snel in omvang toeneemt. Hier dus ook schijnt de warmte eene kiem

(*) Fodor, l.c., S. 162.

(†) Ook Friedrich Sander acht de meening, dat zich bij malariakoortsen in het zieke lichaam van den lijder een contagium zou ontwikkelen, dat van het eene op het andere lichaam kan worden overgedragen, met iedere ervaring in strijd.

tot rijpheid te moeten branden, die daarna uitgestrooid wordt in de lucht en door ons wordt ingeademd. Ongetwijfeld heeft in vele gevallen de infectie van enteritis plaats door de lucht, die wij ademen, maar de ervaring leert tevens, dat het gebruik van meer of min bedorven spijzen of dranken een belangrijk aandeel hebben kan in de ontwikkeling dezer ziekte. Allermeest voor pasgeborenen, die in hoofdzaak gevoed worden met melk, een voedingsmiddel, dat gemakkelijk in bederf overgaat en dus voor de opname en ontwikkeling van putride infectie-kiemen 't meest vatbaar blijkt bij warme weersgesteldheid.

Overigens heeft ook hier het onderzoek bewezen, dat darmkatarrh evenals de malaria in hare meer algemeene verspreiding voor een goed deel wordt beheerscht door droogte of regen en dat te midden van eene zeer hevige epidemie een milde regen binnen 8-10 dagen wordt gevolgd door eene belangrijke verzwakking der epidemie. En dit feit vooral bewijst, dat de kiem van darmkatarrh - ook al weet zij zich daarbuiten te handhaven en voort te planten in bedorven spijzen - toch wederom in den bodem eene welkome omgeving vindt voor hare ontwikkeling.

Fodor wijst daarvoor in de eerste plaats de *meest* aan de oppervlakte gelegen en verontreinigde bodemlagen aan, waaruit het contagium door grondluchtstroomen en tevens door den wind kan worden opgenomen en verspreid in den dampkring. Maar terwijl de kiem der malaria alleen de lucht inficeert, die door ons ingeademd wordt, zal die der enteritis, wanneer zij eenmaal is doorgedrongen tot de lucht onzer woningen, te gelijk kunnen veroorzaken eene putride infectie onzer meest gewone eetwaren of dranken. Dit laatste vooral onderscheidt darmkatarrh zeer bijzonder van malaria niet alleen, maar tevens van den typhus en de cholera, die in hoofdzaak door het drinkwater uit den bodem of door den dampkring tot ons komen.

Voor zoover de *cholera* betreft, meent Fodor uit eigen onderzoek zoowel als uit de waarnemingen van anderen te mogen besluiten, dat zij aan bepaalde tijden is gebonden, afhankelijk van de temperatuur des dampkrings en van den vochtigheidstoestand der *bovenste bodemlagen.* In tegenstelling dus met hetgeen de aetiologie voor typhus leerde. Vóór het jaar 1866, waarin de cholera hare grootste verwoestingen laat in den zomer en zelfs nog in October aanrichtte, mocht het in 't oogvallend heeten, dat juist in de bovenste bodemlagen van Budapest de temperatuur buitengewoon hoog gevonden werd(*). Maar hoezeer dan ook een kind der hoogere bodemlagen, dat in zijne functiën wordt gesteund door warmte, door regen wordt verzwakt, - toch bleek de cholera in hare epidemische ontwikkeling in nauw verband te staan met den stand van het grondwater of van het Donau-peil voor Budapest. Terwijl in de jaren 1866, 1872 en 1873 de cholera voor die plaats steeds

(*) Volgens waarnemingen van Schenzl was in October 1866 de bodemtemperatuur op 1.17 m. diepte = 16,08°, bij eene gemidd. temp. van 15,07° C. gedurende de jaren 1863-1871.

binnen lage grenzen bleef beperkt, zoolang de Donaustand hoog was, nam zij snel in omvang toe, wanneer met het Donaupeil ook het grondwater daalde.

In welke richting deze variaties in den niveaustand van het grondwater haar invloed uitoefenen, is vroeger door ons toegelicht. Toen mag gebleken zijn, dat bij daling van het grondwater de fecondatie-lagen van het contagium voor lucht en luchtstroomen toegankelijk worden en de droogliggende kiemen als microscopische stofjes uit den bodem kunnen worden opgenomen en in den dampkring op 't grilligst worden verspreid(*).

Dat onze atmosfeer inderdaad een belangrijk aandeel neemt in de ontwikkeling der cholera tot epidemie, wordt door de waarnemingen van verschillende hygiënisten bevestigd. ‘Alles - zoo zegt Prof. Mulder - wat wij aan feiten kennen, duidt op atmospherische verspreiding, - krachtige werking nabij de bron; afnemende werking van die bron zich meer en meer verwijderende, door verdeeling; eindelijk is de verdeeling zoo groot, dat er geen uitwerksel meer wordt gezien’(†). Maar daarnevens is het mogelijk en zeer waarschijnlijk zelfs, dat ook het grondwater bij afwisselend rijzen en dalen het contagium in zich opneemt en langs onderaardsche wegen afvoert naar het water, dat wij drinken.

Intusschen oefent de plaatselijke gesteldheid van den bodem hier vooral eene machtige functie uit. Het feit is bekend, dat enkele ziekten aan bepaalde plaatsen zijn gebonden, waar zij bij voorkeur haar geesel slingeren, alsof in die streken iets voorhanden was, wat haar aanlokt. Sterk sprekend zijn in dat opzicht de ziektekaarten, die Fodor voor Budapest ontworpen heeft en waarin hij nauwkeurig de verschillende punten der stad heeft aangewezen, die gedurende de jaren 1863-1877 het meest door infectieuze zoowel als contagieuze ziekten zijn getroffen. Terwijl sommige ziekten als *diptheritis*, *croup*, *roodvonk* en meer of minder ook *mazelen* over de geheele stad gelijkelijk verdeeld bleken te zijn, waren daarentegen *cholera, typhus*, *enteritis* en in vele gevallen ook *pokken*, *malaria* en *pneumonie* zoozeer aan plaatselijke invloeden onderworpen, dat steeds bepaalde wijken en straten der stad, ja, zelfs bepaalde huizen konden worden aangewezen, die als bij voorkeur door infectieziekten bezocht werden.

Maar daarnevens mocht het in 't oog vallend heeten, dat zelfs in de meest geteisterde deelen enkele huizen gespaard bleven, - evenals omgekeerd in de gezonde wijken der stad sommige huizen als bestemd schenen, om bij herhaling aangetast te worden.

Waaruit dit alles te verklaren? - Dat hier locale invloeden in het spel waren, viel niet te betwijfelen. De vraag was slechts, of hier de bodem en het drinkwater dan wel de woning en de levenswijze of de persoonlijkheid der bewoners de meest belangrijke functie kon hebben

(*) Bloemlezing uit de literatuur over drinkwater. *De Tijdspiegel,* 1882.
(†) G.J. Mulder, *De natuurkundige methode en de verspreiding der cholera.*

uitgeoefend in die ongelijke dispositie van wijk of woning. Ongetwijfeld oefenen al die momenten hun invloed uit. - Om echter het aandeel, dat de bodem daarin heeft, nader te leeren kennen, stelt Fodor zijn onderzoek in naar den toestand van den bodem in de onmiddellijke omgeving der meest geteisterde en immune wijken der stad, bepaalt de ligging en draineering van het terrein, den omvang zijner verontreiniging met organisch vuil in hoogere en diepere lagen, den aard der ontbindingsprocessen, die daarin plaats vinden, den afstand van het grondwaterniveau tot het bodemoppervlak en de grenzen, waarbinnen dat niveau daalt en rijst. En als hij zich uit de dus verzamelde gegevens een zoo trouw mogelijk beeld heeft ontworpen van de plaatselijke gesteldheid des bodems voor de verschillende punten der stad, dan vergelijkt hij deze met den ziektetoestand van diezelfde deelen, zooals die op zijne kaarten aangeschreven stond.

Men moet erkennen, dat Fodor zijne taak niet licht heeft opgevat, maar tevens, dat het alleen langs dezen weg mogelijk zou zijn, de richting te bepalen, waarin de plaatselijke gesteldheid van den bodem haar invloed 't meest kan hebben doen gelden. Wij zullen hem in de détails van dat uitvoerig onderzoek niet volgen; alleen waar het de meest beslissende uitkomsten van zijne studie betreft, zij ons wederom eene korte mededeeling en toelichting vergund.

In de eerste plaats met betrekking tot het zeer duidelijk uitgesproken verband tusschen de hoogte van den bodem en de dispositie voor cholera en voor typhus. Altijd bleken de laagst gelegen wijken van Budapest het meest geteisterd, zoowel op uitgestrekt terrein als binnen engere grenzen. Intusschen wijst Fodor er nadrukkelijk op, dat de ligging van het terrein als zoodanig de immuniteit of meerdere of mindere dispositie niet verklaren kan. Hij herinnert, dat volgens Von Pettenkofer de laag gelegen gronden in den regel een poreuzen bodem hebben, waarheen de *verontreiniging* der hoogere streken gemakkelijk afstroomt en die het meest zijn blootgesteld aan ‘Durchfeuchtung’ en ‘Schwankung der Feuchtigkeit’ van den kant van het grondwater of van den regen. Inderdaad wijzen de ervaringen, in verschillende tijden en plaatsen opgedaan, de verontreiniging van den bodem aan als het meest werkzame agens in de ontwikkeling der infectieziekten. Cholera zoowel als typhus nestelen zich bij voorkeur juist in die punten der stad, waar de bodem het oudst en door dichte bevolking het rijkst kon zijn aan organisch vuil van dierlijken aard. En elke verbetering in de kanalisatie eener stad, waardoor een betere afvoer dier stoffen werd verzekerd, werkte voordeelig op de mortaliteit door typhus. Zoo leerde de ervaring. - Maar ook al mocht men naar den aard der omstandigheden met vrij veel zekerheid besluiten tot eene verdachte verontreiniging van den bodem, nog altijd ontbrak het aan eene vertrouwbare methode, om den omvang daarvan te bepalen en de intensiteit der rotting vast te stellen in den bodem van de meest geteisterde deelen

of huizen eener stad. Zeker behoort een onderzoek in die richting lot eene der moeilijkste opgaven in de scheikunde. De moeilijkheid vooral, zoo het al niet volstrekt onmogelijk is, om de organische zelfstandigheid af te scheiden van de aardachtige bestanddeelen, is oorzaak, dat elke bepaling der hoeveelheid organische stof onzeker of slechts benaderend wezen kan. Ook Fodor heeft in zijn onderzoek met die bezwaren te worstelen gehad en deze, zoomin als wie hem voorging, overwonnen. Intusschen vergete men niet, dat het hier veel minder was te doen, om de *absolute* hoeveelheid en den juisten aard der organische stoffen te kennen, dan wel om den betrekkelijken graad van verontreiniging voor verschillende gronden aan te wijzen. Van dat standpunt meen ik, dat Fodor's arbeid beoordeeld en gewaardeerd moet worden.

Aanvangende met een microscopisch onderzoek des bodems, doet hij dat, door enkele aarddeeltjes van onderscheidene bodemproefjes, uit eene diepte van 1-4 M. genomen, met de vereischte voorzorgen uit te schudden in eene gesteriliseerde ichtyocolla-oplossing, en vond in den Pester bodem ten allen tijde en op alle diepten bacteriën bevat, afnemende in aantal, naarmate de bodem dieper lag. Verder bleek, dat in den meest verontreinigden bodem zich ook het menigvuldigst juist die bacteriën ontwikkelden, die als de meest gevaarlijke in de leer der infectie staan aangeschreven (desmobacteriën).

Wat nu het scheikundig onderzoek der gronden op het bedrag aan organisch vuil betreft, Fodor is van meening, dat uit een hygiënisch oogpunt voornl. dient gelet op de dierlijke stikstofhoudende afvalstoffen en in de tweede plaats op den aard van het ontbindingsproces, waarin deze zijn begrepen. Want, terwijl het organisch vuil van weinig of geen nadeeligen invloed is te achten, waar het gelegenheid vindt tot volkomene verbranding (oxidatie of nitrificatie), zal het daarentegen uit een oogpunt van algemeene gezondheid des te meer te vreezen zijn in een toestand van verrotting. In verband daarmee werd de hoeveelheid en de algemeene aard der organische stof afgeleid uit de organische stikstof en koolstof en uit het bedrag van het salpeterzuur en den ammoniak beoordeeld, of de organische stof aan een oxidatieproces dan wel aan rotting onderworpen was.

Het is hier de plaats niet, de methoden nader te omschrijven, volgens welke de bepalingen werden verricht; - alléén zij opgemerkt, dat Fodor het totaal bedrag der organische koolstofverbindingen in den bodem berekent door vermenigvuldiging van het gewicht der door de analyse gevonden koolstof met de constante waarde 1,724, - en evenzoo de hoeveelheid stikstofhoudende organische stof uit het product der gevonden organische stikstof met 3,8. Vindt hij op 1000 gram droge aarde gem. 311 mgr. organische stikstof, dan wordt de totale hoeveelheid stikstofhoudende organische stof berekend op $311 \times 3{,}8 = 1181$ mgr. Naar dezen maatstaf vindt hij op een terrein van 6 millioen vierk. meter met eene diepte van 4 m., dat is dus op 24 mill. kub. meter

van den bodem in Budapest, niet minder dan 467 mill. kgr. organische stof en ongeveer 71 mill. kgr. stikstofhoudende organische stof! ‘Eine solche Stickstoffmenge, wie sie der Pester Boden - und zwar bloss in der untersuchten Tiefe van 1 bis 4 m. - enthält, können 100000 erwachsene Menschen erst in 37 Jahren als Harn und Fäces aus ihrem Organismus ausscheiden’(*). Inderdaad, eene respectabele hoeveelheid voor eene jonge stad als Budapest en tamelijk wel in overeenstemming met de bewering van Von Pettenkofer, wanneer hij verzekert, dat gemiddeld 9/10 der organische afvalstoffen van mensch of dier uit onze slecht aangelegde riolen en privaten doordringen in den bodem.

Intusschen vergete men niet, dat de omvang der bodemverontreiniging zeer kan verschillen voor de onderscheidene wijken en huizen der stad. Terwijl in enkele bodemproefjes 12,36 gr. organische stikstof per kilogram gevonden werd, dat is meer, dan begrepen is op een gelijk gewicht van urine en faeces samen, bevatte de bodem in andere soms aangrenzende straten en woningen niet meer dan 40-50 mlgr. daarvan, of slechts sporen van salpeterzuur of ammoniak, als resten van dierlijke organische stoffen, die reeds in volkomen ontbinding waren overgegaan. Niet zeldzaam werd in eene meest onreine omgeving een huis gevonden met zuiveren en gezonden bodem en omgekeerd. Blijkbaar dus zal ieder bewoner van den bodem in de onmiddellijke omgeving van zijn huis mogen verwachten, wat hijzelf daarvan gemaakt heeft.

Staat hij in dat opzicht vrij onafhankelijk tegenover zijn naasten buurman, anders is het, waar 't het wel- of bodemwater betreft, dat in de verontreiniging der omgeving deelen en over grootere afstanden infecteerend werken zal (zie blz. 6). Toch kan het duidelijk blijken, dat bij deze meer algemeene bron van infectie de bodem a priori den gezondheidstoestand bepaalt van het huis, dat wij bewonen. Fodor bewijst dit meest overtuigend uit zijn onderzoek naar de verdeeling van cholera en typhus over de verschillende wijken of straten en huizen van Budapest, in verband met de zuiverheid des bodems. Door talrijke gegevens toont hij aan, dat een minimum van bovenbedoelde infectieziekten nauwkeurig samenvalt met een minimum van verontreiniging en met eene meest intensieve oxidatie of nitrificatie in den bodem; dat zelfs voor de meest aangrenzende huizen ‘ihre grössere oder geringere Disposition für die Epidemien in der That mit dem grösseren oder kleineren Maass der Bodenverunreinigung einhergeht, und mit keiner anderen uns denkbaren Naturkraft’(†).

Waar men dus het meest getroffen werd, dat was juist daar, waar de verontreiniging van den bodem en het proces van rotting den grootsten omvang aangenomen had. Tusschen deze beide bleek steeds het nauwste verband. Terwijl in zuiveren bodem in den regel weinig ammoniak werd aangetroffen bij veel salpeterzuur, trad daarentegen bij

(*) Fodor, l.c., S. 210.
(†) Fodor, l.c., S. 224.

sterke verontreiniging de ammoniakvorming op den voorgrond en te gelijk daarmee de rotting (blz. 12). Het allermeest in de bovenste lagen van een leemigen bodem, waarin bij zeer beperkte luchtwisseling het organisch vuil gemakkelijk wordt teruggehouden.

Ten einde nu ook hier het onderzoek te laten beslissen over den invloed, dien rotting en oxidatie ieder in hare eigen richting uitoefenen op de ontwikkeling der infectieuze ziekten, bepaalde Fodor nog nader den omvang dier processen in den bodem van gezonde terreinen en der wijken en huizen, die het meest door epidemieën werden getroffen.

Ofschoon ons de maatstaf, volgens welken Fodor den bodem 'gut oder schlecht oxidirend - faulend oder nicht faulend' noemt, vrij willekeurig toeschijnt en van tamelijk relatieve waarde, - meent hij uit 600 bodemanalysen, verdeeld over bijna 200 huizen uit verschillende wijken van Budapest, te mogen constateeren: in de eerste plaats, dat de bodem onder en rondom typheuze huizen vaker en vooral in de diepere lagen meer algemeen met dierlijk vuil verontreinigd is dan voor gezonde huizen; vervolgens, dat eene intensieve oxidatie (nitrificatie) meermalen aangetroffen wordt in den bodem dezer laatsten dan in die der meest besmette woningen, waarvoor rotting op den voorgrond treedt(*).

Zoowel waar het den typhus als de cholera betreft, 'werden wir - zoo eindigt Fodor - die Ursache für die *Siechhaftigkeit* oder *Immunität* einzelner Häuser oder Häusergruppen vor Allem und mit der grössten Wahrscheinlichkeit darin zu suchen haben, *ob der Boden verunreinigt ist*, *ob die Verunreinigung an der Oberfläche verblieben oder in die Tiefe gedrungen*, *ob sie oxydirt oder in Faulniss begriffen ist*'(†).

Ziedaar dus den hoofdschuldige in de ontwikkeling en de verspreiding der meest gevreesde infectieziekten. Ook al hebben wij een hoog grondwaterniveau en warmte en droogte als schadelijke momenten in den algemeenen gezondheidstoestand eener streek leeren kennen, - volstrekt machteloos staan deze tegenover een zuiveren bodem.

'In der Bodenverunreinigung ist also die Grundursache der Disposition für zahlreiche Infectionskrankheiten gelegen; in ihrer Erforschung liegt auch der Schlüssel für die möglichen Fortschritte der Seuchenlehre'(§).

(*) Tot nadere toelichting moge dienen, dat Fodor *gezond* noemde - een huis, waarin gedurende de jaren 1863-1872 tweemaal of een minder aantal malen de typhus had geheerscht;
dat hij een bodem *zuiver* heet met 100 mgr. of minder organische stikstof op 1 kgr. droge aarde;
slecht oxideerend, waar de hoeveelheid $N_2 O_5$ minder dan de helft,
goed oxideerend, wanneer deze minstens zooveel bedraagt als de organische stikstof, die in den bodem is bevat;
rottend, indien meer dan 12 mgr. ammoniak gevonden wordt op 1 kgr. droge aarde (dat is meer dan het gemiddelde van alle bodemanalysen);
niet rottend, wanneer er minder op begrepen was.

(†) Fodor, l.c., S. 238.

(§) Fodor, l.c., S. 240.

Ofschoon Fodor's onderzoek onbeslist laat, *in welke richting* de verontreiniging van den bodem hare goed bewezen en nadeelige functie uitoefent, acht hij het meest waarschijnlijk, dat het hierdoor is, dat zij de ontwikkeling en de voortplanting bevordert van die lagere organismen, die als de eerste aanleiding mogen worden opgevat van bepaalde infectieziekten (malaria en enteritis) of als eene meer verwijderde oorzaak werken, waar zij de ontvankelijkheid van den mensch voor andere ziekten van dien aard verhoogen en het weerstandsvermogen verzwakken. Tot deze laatste rekent Fodor meer bijzonder den *typhus* en de *cholera*, welke hij beschouwt als het product van twee momenten; ten eerste van de *dispositie*, die door een onreinen bodem, door onzuiver drinkwater of bedorven lucht kan worden opgewekt, en in de tweede plaats van eene direct inficeerende zelfstandigheid, die in het lichaam van den lijder schijnt te ontstaan en daarvan uit op anderen overgaat. Maar, hoeveel duisters ook overblijft op het punt der individueele dispositie, zooveel staat wel vast, dat de eerste en meest noodzakelijke voorwaarde ter verheffing van den openbaren gezondheidstoestand ligt in eene betere zorg voor de openbare reinheid en in eene zorgvuldige opruiming van alles, wat oorzaak wezen kan van het bederf van onzen bodem.

Hoever wij daarvan nog verwijderd zijn, is meer dan ééns reeds opgemerkt en mag nog worden afgeleid uit dit eenvoudig feit, dat door ondichte zink- en privaatkuilen meer rottende organische stoffen den bodem worden toegevoerd dan door de lijken der kerkhoven. Fleck(*) berekent, dat in 10 jaar tijds een hectaar van een kerkhof gemiddeld 100 centenaars organische stof ontvangt, tegen 105½ centenaars, die daarvan op eene zelfde oppervlakte van eene normaal bevolkte stad wordt uitgestort. De zeer onvoldoende rioleering en de slechte constructie van beerkuilen - ‘häufig sogar mit Absicht so angelegt, dass sie selten oder nie geräumt zu werden brauchen’ - verklaart, dat van de vloeibare en vaste excreta van den mensch niet veel meer dan 10 proc. aan den bodem ontsnapt (Friedr. Sander).

En inderdaad, in bijna alle steden ook van ons land kent men ternauwernood de eerste vereischten, waaraan eene rationeele rioleering moet voldoen, òf indien men ze kent, dan waardeert men ze niet of verzuimt ze toe te passen, gelijk het behoort. Daarom vooral is het goed, dat wij bij herhaling worden herinnerd, wat er van den bodem eener stad, zelfs met matig dichte bevolking, worden moet, waar de openbare reiniging een verwaarloosde tak van dienst is of althans niet die behartiging vindt, die zij in de allereerste plaats verdient.

't Is Fodor's verdienste, daarop met duidelijk sprekende cijfers te hebben gewezen en bovendien langs den meest logischen weg van experimenteel onderzoek, voor zoover mogelijk, het raadsel der besmetting ons nader te hebben opgeklaard en de machtige functie te hebben toegelicht, die de bodem daarbij vervult.

(*) *Jahresbericht*, 1874.

Beter dan ooit weten wij thans, wat ons te doen staat, om ons te beveiligen tegen dien vreeselijken geesel der besmettelijke ziekten, en te gelijk, hoeveel wij nog in de zorg voor de openbare gezondheid te kort schieten, om naar waarheid te zijn, wat Lévy van den 'homo sapiens' verwacht.

'Non - zoo zegt hij - l'homme n'est pas soumis fatalement à des influences, dont il ne saurait surmonter aucune..... Il est le maître du terrain qu'il faule, le régulateur des influences de localité; il peut corriger beaucoup de causes nuisibles, se soustraire à celles qui sont réfractaires à son industrie; par son intelligence et par son travail il réussit à conquérir ses droits imprescriptibles à la vie et au bien-être là où la nature marâtre a prodigué sous ses pas et sur sa tête comme un luxe d'insalubrité et de mort'(*).

Winschoten.

DR. B. VAN DER MEULEN.

(*) Lévy, *Traité d'Hygiène.*

De normale arbeidsdag.

Een bij de wet geregelde arbeidsdag. Rapport van het Alg. Ned. Werklieden-Verbond, bewerkt door B.H. Heldt. Amsterdam, Brinkman & Van der Meulen.

De heer B.H. Heldt, leider van het Alg. Ned. Werklieden-Verbond, is van oordeel, dat de meening der vakvereenigingen omtrent de doelmatigste verkorting en de beste wettelijke regeling van den werktijd de aandacht in meer uitgebreiden kring verdient. Daarom liet hij den bovengenoemden arbeid in druk verschijnen.

Het eerste gedeelte bevat een overzicht van den inhoud der vraag met een aantal aanteekeningen en opmerkingen van min of meer geschiedkundigen aard. Hieruit blijkt, dat de geachte schrijver den normalen of wettelijk geregelden arbeidsdag niet verder uitstrekt dan tot het begrip tijd, zoodat deze, volgens hem, niets te maken heeft met de hoeveelheid binnen een gegeven tijd te volbrengen werk. Onder wettelijke regeling van den arbeidsdag wordt dientengevolge niets anders dan de reglementeering van den werktijd verstaan en daar een groot deel der arbeidende bevolking dezelfde voorstelling omtrent den normalen arbeidsdag koestert, wil ik de theoretische bezwaren tegen deze opvatting hier achterwege laten.

In de wettelijke regeling ziet de heer Heldt een economisch belang en niet het begin van oplossing van een onderdeel der sociale vraag. Had hij de tegenstelling niet behandeld, die tusschen de Engelsche arbeidersbeweging en de Internationale bestaat, dan zou de eenzijdigheid van zijn standpunt minder in het oog vallen en dat ware ongetwijfeld in het voordeel van den door hem geleverden arbeid. De Internationale heeft met de werktijdsquaestie weinig te maken. Zij werd eerst 1864 in het leven geroepen; hare statuten stammen uit 1866; haar uitgesproken revolutionnair karakter dateert van 1871. De geschiedenis der werktijdsquaestie is veel ouder en van geheel anderen aard. Justus Möser trad reeds in 1777 in zijne *Patriotische Phantasien* ten gunste der staatsinmenging bij de regeling van den werktijd op. Als werkgever klaagt hij over den aandrang van werklieden in de vrij-uren en roept hij den wetgever te hulp, om het overwerk, d.w.z. het werken buiten den vastgestelden werktijd, te verbieden, daar de arbeiders rust behoeven, zullen zij krachtig en gezond blijven, en daar

de betaling van overwerk door fooien als anderszins het bouwen te kostbaar maakt. Hij ziet in overwerk een bedrog, waartegen de wetgever van het standpunt der opvoeding moet waken.

De quaestie is hier zuiver gesteld, n.l.: regeling of reglementeering van den werktijd met verbod van overwerk. Zoover gaan de arbeiders in onzen tijd niet. Het meerendeel althans is gesteld op overwerk, wegens de bijzondere vergoeding boven den vastgestelden tijd en de mogelijkheid langs dezen weg het loon te verhoogen en eventueel buitengewone uitgaven te dekken zonder een beroep op de publieke weldadigheid. Eerst in het begin van deze eeuw hebben de arbeiders de regeling van den werktijd ter hand genomen, eerst in Amerika, daarna in Engeland. Beteekenis verkreeg deze beweging, toen de stoomkracht diensten begon te verrichten. De werkgever had er belang bij, de in zijne machines vastgelegde waarde zoo snel mogelijk en met de grootst mogelijke winst weder vlottend te krijgen. Voor hem was elk oogenblik kostbaar en met de vermeerdering van den jaarlijkschen omzet moest de gebruikmaking van den tijd gepaard gaan. De mechanische arbeid werd niet in strijd geacht met het behoud der menschelijke arbeidskracht en niemand stelde aanvankelijk de vraag, of met de invoering der machine het zedelijk gehalte van den menschelijken arbeid niet sterk verminderde. Het gevolg was, dat de arbeider gedwongen werd, zich tegen betrekkelijk geringe schadeloosstelling snel te laten verbruiken, terwijl de techniek ruimschoots de middelen ter verschaffing van meer genot aan allen verleende.

In Engeland werd meer dan 30 jaren gestreden ter verkrijging van den werkdag van 10 uren, die eerst in 1847 den bijval van het Parlement vond. Het initiatief daartoe was uitgegaan van den Christelijk-conservatieven Lord Ashley en den radicalen fabrikant Fielden. In den beginne opponeerden de liberalen o.a. Senior, Richard Cobden, Bright, Bowring en Lord Brougham. Senior zegt nog in 1837 in zijne *Brieven over de fabriekswetgeving*, dat de werkdag van 10 uren de manufactuurindustrie te gronde zou richten, daar 10 uren vereischt worden ter dekking der kosten van voortbrenging en 2 uren de ondernemerswinst vertegenwoordigen. Een aantal welmeenende fabrikanten bewezen door proeven het tegendeel. Er is n.l. in het geheel geene sprake van eene arithmetische vraag, d.w.z. het mag niet heeten: brengen 12 uren x voort, hoeveel produceeren dan 10? Zorgvuldige waarneming toonde aan, dat de voortbrengende kracht gedurende de laatste twee uren zeer gering was, zoodat in dien tijd in plaats van □ nog niet 1/12 geproduceerd werd. Daarbij werden bij 12 uren meer licht verbruikt, meer hulpstoffen verkwist en minder opmerkzaam en nauwkeurig gewerkt. Het financieele voordeel was aan de zijde van 10 uren en Senior moest erkennen te hebben gedwaald. In 1863 sloeg hij op het economisch congres te Edinburg eene belangrijke uitbreiding der fabriekswetgeving voor en minder bescheiden dan karak-

teristiek maakte hij met zijne partijgenooten aanspraak op de eer der uitvinding van het positief optreden van den Staat.

Macaulay hield ten gunste van den werkdag van 10 uren en van de zondagsrust eene rede van blijvende waarde. Hij plaatste het zedelijk standpunt op den voorgrond en spotte met het gevaar der buitenlandsche concurrentie, wanneer daaraan de vernietiging van den mensch als mensch verbonden was. Hij noemde de uitvindingen der Watt's en Arkwright's zonder beteekenis, indien zij niet door den mensch gebruikt worden, om zijn eigen bestaan, zijne eigen ontwikkeling en zijne eigen zedelijke kracht te schragen. Mundella gaat zoover van aan den onbeperkten werktijd in Duitschland de geringe hoedanigheid van menig Duitsch industrieel product toe te schrijven.

Maar is de Engelsche bill van 1847 wettelijke regeling van den werktijd?

Direct beperkt de bill den werktijd voor jeugdige arbeiders en vrouwen, maar de wetgever legde daarbij zooveel tact aan den dag, dat sedert feitelijk de werktijd voor allen geregeld is. De werktijd loopt van 's morgens 6 tot 's avonds 6 uur met twee rustperioden van een half en één van een vol uur. Valt eene periode van een half uur weg, dan sluit de fabriek te 5½ en des Zaterdags te 4 uur.

Brassey houdt de maatschappij rijp voor den werktijd van 8 uren en zijn standpunt wordt in de Vereenigde Staten gedeeld. Chicago werd reeds met dien werkdag herbouwd. In 1832 werd door het arbeiderscongres te Boston op groote schaal in gelijken zin gewerkt. E.R. Place bezong den werktijd van 8 uren in de *Voice of labor* en J.G. Blanchard noemt in een welgeslaagd gedicht, getiteld: *Eight hours,* die beperking ‘eene stemme Gods’:

‘Eight hours for work, eight hours for rest, eight hours for what we will’, enz.

In dien eisch wordt een middel gezien, om de eigen kracht te sterken voor de eigenlijke sociale vraag, want, gelijk reeds gezegd is, de regeling van den werktijd is een onderdeel van hetgeen op de verhouding van mensch tot mensch betrekking heeft.

Keeren wij tot den heer Heldt terug.

In zijn wensch naar reglementeering van den werktijd ligt eene toenadering tot de ten deele streng conservatieve en ten deele beslist radicale sociaal-economische richting. Wat wil deze? Vervanging van het natuurrecht door de positieve en historische wetgeving en wegruiming van het individualistisch egoisme door den organisch ontwikkelden gemeenzin. Is eens het recht van inmenging van den Staat erkend, eens toegegeven, dat de Staat verplicht is, het gebied van den economischen arbeid en hetgeen daaruit voortvloeit, van de door dien arbeid beheerschte middelen ter economische voortbrenging te reglementeeren, dan kan niemand halverwege blijven stilstaan. En juist deze reglementeering noemt de heer Heldt eene behoefte van onzen tijd. Hoe zijn daarmede liberale beginselen te verbinden?

Adam Smith en de latere Engelsche economische school, waartoe M'Culloch, Torrens, Senior en Poulet Scrope behoorden, steunden in de eerste plaats op de vrije en natuurlijke ontwikkeling van het economisch en maatschappelijk leven. De Hoogleeraar Mr. S. Vissering noemt in *De Gids* van Mei 1850 vrijheid het grondbeginsel der staathuishoudkunde en de meest bekende, werkelijk iets beteekenende Nederlandsche economisten tot en met den fijnen kenner van het bank- en muntwezen, Mr. N.G. Pierson, achtten zijne bewijsvoering overtuigend. En zij hebben van liberaal standpunt volkomen gelijk. Vrijheid en reglementeering sluiten elkander uit en wie den moed bezit, de laatstgenoemde te eischen, moet ook den moed bezitten, de daarmede in verband staande levens- en wereldbeschouwing aan te hangen. Niets is dwazer, dan liberalen voor een normalen arbeidsdag in de bres te zien springen.

De heer Heldt laat in zijn geschrift op de verklaring van zijn normalen arbeidsdag de zienswijze der 19 afdeelingen van zijn verbond over den verkorten en wettelijk te regelen werktijd volgen. Die zienswijze loopt nog al uiteen, daar in de 11 gestelde vragen tegenstrijdige zaken met elkander verbonden werden. Enkele afdeelingen zijn practisch genoeg, om voorop te plaatsen, dat het loon minstens op de tegenwoordig bereikte hoogte moet blijven. Zij laten doorschemeren, dat eene wettelijke regeling een zeer krachtig ontwikkeld vereenigingswezen veronderstelt, zal uit haar verbetering van den bestaanden toestand voortkomen. Zij zinspelen duidelijk genoeg op de verhouding tusschen hoeveelheid tijd en hoeveelheid werk in verband met het natuurlijk behoud der menschelijke arbeidskracht en het noodzakelijk evenwicht tusschen voortbrenging en verbruik. Het gezond verstand is bij hem sterk genoeg, om alle vragen op te lossen in één enkele, n.l.: in die naar een bescheiden en menschwaardig bestaan, op grond van vaste overeenkomsten met zekerheid van duur. Zoolang Christelijke beginselen de maatschappelijke verhouding van mensch tot mensch bepaalden; zoolang in de Christelijke maatschappij de waarde van den mensch als mensch en niet de geldswaarde van zijn arbeid met het daarvoor verkrijgbare materieele genot op den voorgrond stond, bood de vrije concurrentie weinig stof tot ontevredenheid. Er bestond een tegenwicht. Dat tegenwicht is voor een groot deel weggevallen of heeft althans zijne macht op een voornaam deel der maatschappij verloren. Voor den door den inwendigen strijd gelouterden mensch was en is misbruik van bezit zonde. Nu zoekt de wetenschap naar nieuwe grondslagen voor het zedelijk leven, naar andere middelen ter beteugeling der begeerten en hartstochten, en intusschen geldt meer en meer het woord van De Tocquéville in zijne *Lettres inédites*: ‘Een volk, dat niet gelooft, moet geketend (d.w.z. gereglementeerd) worden.’

Nadat de zienswijze der afdeelingen behandeld is, biedt de heer Heldt een kort betoog aan, om te verzekeren, dat verkorting van den

werktijd niet vermindering van werk beteekent. Evenmin ligt in den normalen arbeidsdag, volgens hem, een middel ter leniging der werkeloosheid.

Hier ter plaatse had een blik op de ondervinding, elders opgedaan, niet geschaad. Daartoe is vooral het doorbladeren der verslagen van de Zwitsersche fabrieksinspecteurs zeer aan te bevelen. Een radicaal orgaan te Zürich schreef den 14^{den} Augustus 1886: 'Die Beobachtung des Normal-Arbeitstages, besässe Deutschland denselben, wäre wahrscheinlich von seiten seines Beamtenthums eine gewissenhaftere als in dem Schlampamp der nur scheinbaren republikanischen Matadorenwirthschaft, wie sie bei uns noch vielfach existirt.' De schrijver oordeelt volkomen juist. De toepassing is afhankelijk van een krachtig bestuur, van handhaving der tucht, van beperking der individueele vrijheid zonder aanzien des persoons. Zwitserland past den geregelden werkdag van 11 uren toe sedert 1877. In de eerste jaren werden geene klachten over deze instelling geuit en nog in 1880 luiden de berichten gunstig. Allengs echter, onder den toenemenden druk der concurrentie, komen onnauwkeurige aangiften van den werkelijken arbeidstijd voor en wordt een stelsel van verduistering mode, dat uiterst moeilijk te controleeren is. Of de werkdag der wet regel is, weet geen fabrieksinspecteur te zeggen. Waar contrôle mogelijk was, werd verlenging van den vastgestelden tijd geconstateerd. In eene spinnerij in het kanton Zürich bedroeg het aantal uren boven den wettelijk geregelden tijd:

1882/83	200-300; -
1884	390; -
1885	422. -

Dezelfde waarneming werd ten opzichte van den arbeid der kinderen beneden 14 jaren gemaakt. Mij dunkt, dat de opgedane ondervinding met eene aanbevolen inrichting op breede schaal behandeld had moeten worden, want zij heeft betrekking op de wijze van toepassing. De heer Heldt sluit zijn betoog met eene vermaning aan de arbeiders, om toch vooral belangstelling in eigen aangelegenheden te toonen en een open oog te bewaren. Hij verwacht, dat de regeering en de vertegenwoordiging licht zullen ontsteken. Door enquêten? Door redevoeringen? Door overwegingen? In tegenoverstelling van den heer Heldt houd ik dit licht voor zeer duister en eene bevolking, die daarvan heil verwacht, voor beklagenswaard.

Wat het volk behoeft, is kracht, om in onzen tijd onder de veranderde voorwaarden van het economisch bestaan te blijven leven en zich te kunnen ontwikkelen, is steun in den ten deele politieken en ten deele economischen strijd der zoogenaamde beschaafde volkeren om de hegemonie. De omstandigheden des levens zijn veranderd en de veranderde omstandigheden verlangen eene andere, althans eene sterk gewijzigde rechtsformuleering der maatschappelijke orde. Wil de heer Heldt ertoe bijdragen, om velen de oogen te openen en vooral om

psychologische eigenaardigheden van het nationale volksleven te onthullen, dan zij aan zijn arbeid de meest algemeene verspreiding toegewenscht. In dezen vorm echter plaatst hij zich tusschen twee stoelen en zal hij wellicht na eenige jaren kunnen getuigen, dat de door hem verwachte liberale hervormingsperiode een onmogelijk ding was.

De heer Heldt geeft zijn arbeid in populairen vorm, maar daarbij moet steeds bedacht worden, dat het beste niet te goed voor het volk kan zijn. Er wordt in Nederland nog veelal, zelfs door mannen van invloed en van grooten ijver op het gebied der reproductie van sociale hervormingsplannen, gezegd: 'Zij weten er toch niets van en zullen daarom wel voor lief nemen met onze indrukken van het oogenblik, met den oppervlakkigen geest der toevallige mode; doorwerkte producten van den geest zijn overbodig.' Dit is in de hoogste mate bedenkelijk en een teeken van verval. Terecht roemde Frédéric Harrison in 1878, naar aanleiding van het arbeiderscongres te Lyon, de belezenheid, de kennis van zaken, de helderheid van geest, het ernstig nadenken en de beheersching van den vorm van eenvoudige werklieden, die met energie en geheel zelfstandig tot op den grond der sociale vraag trachtten door te dringen. Zij hadden het verleerd, iets van de liberalen te hopen; zij koesterden geene sympathie voor, maar evenmin eenig vooroordeel tegen het socialisme; zij verlangden echter daden, handelingen. Van hen kon de hernieuwing der maatschappij uitgaan, mits zij de kracht bezitten, zich op den duur van het parlementeeren vrij te houden. De heer Heldt meent (pag. 1), dat de arbeiders, die aan vereenigingen deelnemen, over hun toestand nadenken, dus hooger staan dan anderen. Daarentegen roemt hij op pag. 18 den persoonlijken ijver der niet vereenigden, wanneer er werkelijk iets van belang op het spel staat, terwijl de vereenigden al te gemakkelijk inslapen en alles aan het bestuur overlaten. Deze laatste waarneming is ongetwijfeld juist; vooral bij vereenigingen, die weinig aan te bieden hebben, wordt het inslapen meer aangemoedigd dan het handelen. Wist of weet eene vereeniging met ware geestdrift, met helder bewustzijn en onwrikbare overtuiging eene levensopvatting en wereldbeschouwing voor den geheelen mensch aan te bieden, dan wordt dat inslapen eene uitzondering. Een hooger levensdoel is nu eens en voor altijd voor den mensch onontbeerlijk, een levensdoel, dat aan den mensch als mensch denkt en aan zijn leven beteekenis, inhoud, waarde geeft. En geen enkel hooger levensdoel sluit met de verfoeilijke leer van het economisch eigenbelang.

December 1886.

A.J. DOMELA NIEUWENHUIS.

Over onkruid.

Onkruid. Botanische Wandelingen van F.W. van Eeden, 2 dln. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink. 1e deel Kennemerland, 2e deel de Noordzee-eilanden, Gelderland, Overijssel.

Ik stelde de bespreking van dit werk langer uit, dan mijzelven lief was, maar eerst eene buitenlandsche en kort daarna eene binnenlandsche reis waren oorzaak, dat velerlei dringender zaken het mij beletten. 't Is overigens eene aangename taak, een boek aan te kondigen, waarmee men ingenomen is, dat men met belangstelling las en waarvan men zoo goed als zeker is, dat het niemand zal teleurstellen, die goed op den (tweeden) titel lette en dus vooruit eenigszins kon begrijpen, wat het hem zou geven.

Wat den eersten, den hoofdtitel betreft, dien geef ik den Schrijver gaarne present. Het schijnt wel, dat hij aanvankelijk niet heeft geweten, hoe hij dezen bundel, samengesteld uit stukken, welke van tijd tot tijd, als ik mij niet vergis, meerendeels in het *Album der Natuur* verschenen, die alle dezelfde strekking hebben, aan elkaar passen en een goed geheel vormen, moest noemen, totdat hij eindelijk een woord koos, dat m.i. in de laatste plaats in aanmerking had moeten komen.

‘Onkruid’.

Inderdaad, als het den Schrijver erom te doen was geweest, zijn eigen werk in verdenking te brengen, had hij geen daartoe geschikter woord kunnen kiezen.

Wat is onkruid?

In figuurlijken zin: ‘niet veel bijzonders’.

‘Onkruid in de tarwe’ doelt op iets, dat op zichzelf geene waarde heeft en aan de tarwe slechts kwaad doet.

Eigenlijk bestaat er alleen onkruid voor den kweeker, voor hem, die zich met tuin- of landbouw bezighoudt.

Voor dezen is alles onkruid, wat niet behoort tot hetgeen hij op zijne bedden, akkers of velden heeft gezaaid of geplant; dat dus zijne gekweekte planten in den weg staat, wijl het deze van lucht en licht berooft, en ten overvloede ook nog van voedsel, en waartegen hij dus onophoudelijk te velde trekt.

Dat zijn in den regel die in het wild groeiende of verwilderde planten, welke overal, waar ze vrij spel hebben, het recht van den sterkste doen gelden, zich in korten tijd bij duizenden en nog eens duizenden vermenigvuldigen en de cultuur van voedsel- of andere gewenschte gewassen onmogelijk zouden maken, als men die vermenigvuldiging niet gestadig tegenging.

Wel is waar verschijnen daar nu en dan ook planten tusschen, die men elders met zorg en moeite kweekt, welker zaden door den wind of welke andere oorzaak ook daarheen gevoerd zijn, maar, al groeien deze bij en met het onkruid op, en al zijn ze op deze plaats even ongewenscht als dit, eigenlijk onkruid is het toch niet; ze zijn gemakkelijk weg te krijgen en komen dan in de meeste gevallen niet terug. Maar Paardenbloemen, Muur, Kruiskruid, Brandnetels, enz. houden den strijd hardnekkig vol en, zijn ze bij aanhoudende zorg wel te beteugelen, bij de minste nalatigheid winnen ze weer veld, spelen ze weer den baas.

Dàt is eigenlijk onkruid.

In de vrije natuur echter kent men geen onkruid. Ik weet wel, dat er menschen zijn, die alle in 't wild groeiende planten voor onkruid aanzien en onkruid noemen, maar dat is eenvoudig onzin. Aldus opgevat behooren alle planten, die niet langs kunstmatigen weg gewonnen zijn, tot het onkruid; immers, wat hier waar is voor ons, moet ook elders waar zijn voor anderen. De prachtigste in onze kassen gekweekte planten worden in andere landen in 't wild groeiende gevonden en toch met veel moeite en kosten herwaarts gevoerd, en ook onder onze in 't wild groeiende planten zijn er verscheidene, die elders zeer gezocht zijn.

Het plantenkleed der aarde is niet uit onkruid samengeweven, en elke wezenlijk in 't wild groeiende plant draagt tot de schoonheid van het landschap bij.

Onkruid is ontuig en draagt daarvan kennelijk genoeg het karakter.

Onkruid in de wezenlijke beteekenis van het woord kan de heer Van Eeden hier niet bedoeld hebben, en in den figuurlijken zin nog veel minder; hij behoeft zijn werk volstrekt niet te overschatten, om het daartoe te goed te achten.

Dan blijft alleen over, het op te nemen in den daareven genoemden algemeenen zin, maar de bekwame tegenwoordige bewerker der *Flora batava* schat de in het wild groeiende planten veel te hoog, hij is bovendien een veel te wetenschappelijk man, om aan zulk een valsch begrip voedsel te geven en om alles, wat Flora langs wegen, op velden, weiden en in bosschen doet ontspruiten, groeien en bloeien, ‘onkruid’ te noemen.

Maar genoeg over dien hoofdtitel, die er denkelijk dan ook alleen maar boven staat, omdat het boek een naam moest hebben.

Beter echter ware het geweest hem geheel weg te laten en alleen den tweeden titel te gebruiken: ‘Botanische wandelingen’.

Dit toch drukt volkomen de bedoeling des Schrijvers uit en het is in goede harmonie met den inhoud.

Wandelen is eene even nuttige als geliefde ontspanning voor dezen, eene uitspanning voor anderen.

Maar tusschen het wandelen van den één en dat van den ander is een hemelsbreed verschil.

Deze b.v. wandelt alleen uit een hygiënisch beginsel. Hij begrijpt, of zijn geneesheer heeft het hem gezegd, dat het voor zijne gezondheid dringend noodig is, minstens een of een paar uren daags te ‘wandelen’.

Op den hiertoe door hem vastgestelden tijd neemt hij dan ook zijn wandelstaf op en begeeft zich op weg. Wáár hij loopt, is hem onverschillig; sommigen blijven zelfs in de stad of brengen het niet verder dan de singels, als ze maar lichaamsbeweging hebben.

Anderen, die gedurende het grootste gedeelte van den dag veel inspanning van hunne hersens vorderen, zoeken op hunne wandeling ontspanning, minder met het oog op hunne gezondheid dan wel met het doel, om straks met een helderder hoofd hun werk te kunnen voortzetten. Dezen zoeken het bij voorkeur buiten, en al zijn natuurbeschouwingen nu juist hunne bedoeling niet, toch kennen ze bij ondervinding den weldadigen invloed, dien de Natuur in zulke gevallen uitoefent.

Velen zijn er, wien het bij hunne wandelingen bepaald om de Natuur te doen is, menschen uit allerlei standen, van zeer verschillende intellectueele ontwikkeling. Zeer ontvankelijk voor den totaal-indruk, zien ze wel is waar alleen het bosch en vergeten ze naar de boomen te kijken, maar ze zijn er daarom niet minder natuurvrienden om. Ze genieten in elk jaargetijde, omdat ze in staat zijn, de bijzondere schoonheid van elk jaargetijde te waardeeren, al zouden ze die ook niet kunnen ontleden. Daartoe ontbreekt hun speciale kennis, die ze veelal ook niet verlangen, omdat zij meenen, die voor hun genot niet te behoeven. Zij genieten door het gevoel, waarbij het verstand vaak eene zeer ondergeschikte rol speelt.

Ze verschillen dan ook in dat opzicht zeer veel van hen, die het doodelijk vervelend zouden vinden te wandelen, waar tegelijkertijd zich niet veel anderen bewegen, maar toch hebben ze behoefte aan gezelschap, al is het maar, om nu en dan uiting te kunnen geven aan hun gevoel.

Ik laat hier die wandelaars, welken het alleen te doen is, om anderen te zien of door anderen gezien te worden, buiten 't spel; ze behooren tot de rubriek der flaneurs, wien het wandelen als zoodanig eigenlijk maar bijzaak is.

Maar er zijn nog andere wandelaars, en wel zij, die met hunne wandelingen een bepaald wetenschappelijk doel beoogen.

Sommigen doorwandelen eene provincie, ten einde land en volk nader

te leeren kennen, anderen met geographische bedoelingen, weder anderen, om geologische of entomologische studiën te maken, nog anderen eindelijk, om door eigen aanschouwing bekend te worden met de vegetatie, hetzij dat ze daarbij alle planten, die hun interesseeren, inzamelen, om ze te drogen en te bewaren, hetzij dat ze alleen opmerken, aanteekenen, wat ze op hun weg ontmoeten, of wel dat beide te gelijk doen, om later een zoo getrouw mogelijk beeld te kunnen schetsen van het plantenrijk der door hen bezochte landstreek; een beeld, hetwelk dat ook aanschouwelijk maakt voor anderen, die op het gebied der plantkunde geene vreemdelingen zijn.

Tot deze laatste categorie van wandelaars behoort de heer F.W. van Eeden, de welbekende Secretaris der Maatschappij ter bevordering van Nijverheid. IJverig en onvermoeid onderzoeker onzer vaderlandsche flora, vond hij in de voortzetting van Kop's *Flora batava* reeds vóór jaren eene uitmuntende gelegenheid, om de resultaten van zijn onderzoek bekend te maken. Toch, de gelegenheid, die hem daartoe in dat werk openstond, was en bleef beperkt, wijl verre de meeste in ons land inheemsche zichtbaarbloeiende planten daarin reeds afgebeeld en beschreven zijn, zoodat hij er niet op kon terugkomen, om er door hem opgemerkte bijzonderheden van mede te deelen. Ook spreekt hij daarin slechts tot een betrekkelijk beperkt getal lezers (?) en niet tot het Nederlandsche volk in ruimeren zin, voor zoover dat in de natuur en meer bepaald in het plantenrijk belang stelt.

Dat zal wel de reden geweest zijn, waarom hij ook een losseren vorm verkoos, om eene zooveel mogelijk aanschouwelijke voorstelling te geven van het karakter der vegetatie in enkele streken van ons land, en daartoe waren schetsen van enkele zijner wandelingen te beter geschikt, wijl ze tevens anderen ook tot dergelijke wandelingen kunnen opwekken, den wandelaar dan tevens op het spoor brengende van een aantal interessante planten, daar hij in vele gevallen de groeiplaatsen met de meest mogelijke nauwkeurigheid aanwijst.

De heer Van Eeden wil niemand, die in onze flora geen belang stelt, overhalen hem in zijne verbeelding op zijne wandelingen te vergezellen; ten einde mogelijke vergissing en daaruit allicht voortvloeiende teleurstelling te voorkomen, zegt hij uitdrukkelijk op den titel, dat hij *botanische* wandelingen wil doen, en hij heeft dus recht, om op de belangstelling te rekenen van hen, die met hem gaan.

Het is, om hierop te wijzen, dat ik uitweidde over dien titel. Ik heb toch een paar beoordeelingen omtrent dit boek gelezen, die zeer aanbevelend waren. Nu, in dit opzicht kan er niet te veel van gezegd worden, maar dat het zonder eenige reserve zoo sterk werd aanbevolen, kan zelfs den Schrijver niet aangenaam geweest zijn, daar het toch inderdaad geen boek is voor iedereen, wijl het eene zekere voorkennis vereischt en daarbij nog veel belangstelling in de in 't wild groeiende planten.

Kon het een populair botanisch boek genoemd worden, dan ware

eene algemeene aanbeveling gerechtvaardigd; dat is echter niet zoo; immers, van de meeste planten worden alleen de groeiplaatsen in de op deze wandelingen bezochte streken nevens de Nederlandsche en Latijnsche namen vermeld. Die ze niet kent, heeft daar dus bitter weinig aan, en toch is dit, ook blijkens den titel, de quintessens van dit degelijke boek. Wel geven hier de plantensoorten, elders de bosschen of de plaatselijke gesteldheid van het terrein of de omgeving aanleiding tot, soms zelfs vrij uitvoerige, uitweidingen van land- en volkenkundigen, zelfs van taalkundigen aard, het laatste inzonderheid met het oog op sommige namen van steden of dorpen, maar in zijn geheel moet dit werk toch beschouwd worden als eene ‘bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche flora’, niet uitsluitend voor botanisten, maar voor allen, zonder onderscheid, die daar eenig belang in stellen,

Van dit standpunt moet het ‘Onkruid’ van den heer Van Eeden beschouwd en beoordeeld worden; wilde men het beschouwen als lectuur ‘over iedereen’, men zou er veel in missen, wat men recht had te verlangen, en er omgekeerd veel uit willen missen, wat geheel overbodig zou schijnen. Zulk een oordeel echter zou valsch zijn, omdat het op valsche praemissen berustte.

Het zou tot te groote uitvoerigheid leiden, en het is voor dit doel ook niet noodig, de twee deeltjes, waaruit het werk bestaat, te ontleden.

Dat men hier niet met producten der phantasie te doen heeft, blijkt uit alles. Het zijn werkelijk wandelingen, gelijk de heer Van Eeden ze heeft gedaan, gelijk hij er wellicht honderden deed, met het doel om Flora's werken en streven op verschillende plaatsen en in verschillende jaargetijden te bespieden.

Dat Kennemerland hierbij de eerste en de breedste plaats inneemt, is natuurlijk. Dáár toch is de Schrijver meer dan elders tehuis; dáár dwaalde hij reeds om en rond in zijne jeugd; hij kent het door en door en waardeert de schoonheden dier liefelijke wandeldreven volkomen; hij bezit bovendien alle gegevens, om die ook door anderen te doen waardeeren, zelfs door hen, die geene gelegenheid hebben, het in alle richtingen door eigen aanschouwing te leeren kennen.

Achtereenvolgens bespreekt de heer Van Eeden hier in het eerste deeltje: de flora der Hollandsche duinen, de bosschen van Kennemerland, de Aardenhout, de bosschen van Brederode, de Binnenduinen en de omstreken van Alkmaar.

Het tweede deeltje is gewijd aan de Noordzee-eilanden, Gelderland en Overijsel.

Hier geeft de Schrijver een zoo nauwkeurig mogelijk verslag van een vijftal excursies, allereerst naar Tessel; dan volgt de Lochemsche berg en zijne omgeving, daarna herinneringen aan de Veluwe, vervolgens Salland en eindelijk Terschelling.

Ik heb reeds gezegd, dat de Schrijver de opmerkzaamheid van wie hem op zijne wandelingen willen vergezellen, niet uitsluitend bepaalt tot de in het wild groeiende planten, al zijn deze hoofdzaak.

Er komen vele bladzijden in dit zeer gewaardeerde werk voor, die van een warm gevoel voor de schoonheden van het geheel getuigen en die met gloed geschreven zijn; andere, die zeer belangrijk zijn om de historische of topographische bijzonderheden, al valt het niet te ontkennen, dat de Schrijver aan zijne zucht tot napluizen wel eens wat veel toegeeft, bij den lezer even zooveel geduld veronderstellende, als hijzelf heeft, waarin hij zich echter wel eens zou kunnen vergissen. Maar dat doet aan de waarde van het boek niets af.

Ziehier een klein staaltje - niet van het laatste, want dat zou vitterij zijn, maar van de wijze, waarop hij zijn gezelschap onderweg weet bezig te houden. Ik zocht het niet op; dan toch had ik wellicht beter kunnen kiezen, maar ik neem, wat mij het eerst in 't oog valt; het is uit het eerste deeltje: op de binnenduinen.

'Uit de kerkhofslaan of den Doodenweg komen we weêr op den Haagschen straatweg, digt(*) bij "het Manpad" (we zijn hier dus op algemeen bekend terrein). Reeds van verre zien wij het gedenkteeken, dat den roem van Witte van Haemstede verkondigt, die de Vlaamsche *mannen* voor altijd verdreef van dit *pad*, en dat ons tevens herinnert aan den rijk begaafden dichter en geleerde, die het oprigtte, Prof. D.J. van Lennep. Zijn vader plantte daar een iep, - nu reeds sedert jaren verdwenen - waarvan een zware zijtak aan de overzijde tot op den grond neergedaald, wortel had gevat en met den moederstam een natuurlijken triomfboog over het pad vormde. Een klein huisje draagt hier nog den overouden naam "*de Kapel*", thans met een andere beteekenis dan vroeger. Het Manpad was eenmaal, toen een digte wildernis dit land nog overal bedekte, een belangrijke weg. Het verbond de duinwegen van Zandvoord en den heerweg, die voorbij Vogelenzang langs de duinen naar Aelbrechtsberg en Brederode liep, met een weg naar Heemstede en de Glip. Volgens de overlevering is de naam Manpad afkomstig van al de doode "mannen", waarmede Haemstede's heldenfeit dat pad had bezaaid. Doch dan zou de naam *Mannen*pad moeten zijn en de oudste lezing is *Man*pad.

Het Angelsaksische *mân* beduidt boosheid, kwaad, misdaad. Bij oude schrijvers heet het pad - bij de duinen, waar men begonnen is de Leidsche vaart te graven, het *quade laentje* of de *qualaen.* - De Glip, eene buurt tusschen Heemstede en Bennebroek, zou oudtijds een schuilhoek van boeren, roovers en smokkelaars geweest zijn, die van daar *ontglipten.* Het Manpad was dus een gevaarlijk pad.

De oprij van het "Huis te Manpad" met het groote ijzeren hek en de twee beelden ter zijde, is nog een overblijfsel uit den tijd van Broue-

(*) De lezer ziet, dat de heer Van Eeden tot hen behoort, die nog niet bekeerd zijn tot de spelling van het nieuwe woordenboek, en ik wil hem niet ergeren, door dat in zijn tekst te veranderen.

rius van Nidek, toen de gansche maatschappij gebukt ging onder de allegorie en er geen boek uitkwam zonder een "konstige" titelplaat met een of meer dikke vrouwen en kleurige Cupidootjes. In het park zijn kolossale roode beuken. Gaarne zou ik een geheel bosch van roode beuken zien, om een oogenblik te droomen van de planeet Mars, waar, volgens een oude gissing, het gras en de boombladeren rood zijn!' (I, bl. 149-150).

Ziehier een ander staaltje uit 'de omstreken van Alkmaar', waaruit men den auteur in tweeërlei opzichten kan leeren kennen:

'Eindelijk hebben wij den zoom der zeeduinen bereikt en bevinden ons op den ouden heerweg van Kennemerland.

Een grindweg, niet afgemeten tusschen twee in eentoonige evenmaat geplante boomrijen, maar door nu en dan afgebroken boschjes vriendelijk beschaduwd, strekt zich langs den duinzoom uit. Die weg loopt zuidelijk langs heuvels en vlakten, door bosch en duin, over Egmond, Rijnegom, Bakkum tot Castricum en van daar over Heemskerk en Beverwijk, waar hij in den even landelijk schoonen binnenweg van Velsen, Bloemendael, Overveen, Vogelenzang en Noordwijkerhout overgaat. Noordwaarts loopt hij naar Bergen, volgt de plotselinge kromming der duinen bij Schoorl naar het westen, en eindigt bij het Kamperduin en de Hondsbossche, waar hij tegen de laatste zeeduinen stuit. Ziedaar een weg van twaalf uren gaans, een weg zoo landelijk als een Hobbema dien kan verlangen, de rijkste wellicht in ons vaderland aan afwisselende natuurtooneelen, aan historische herinneringen. Maar - die weg wordt weinig bezocht; gewoonlijk alleen door hen, die daar wonen. Ga naar Zwitserland, waar men met gehuurde gidsen moet wandelen als een galeiboef, - naar den moordenaarskuil dien men Parijs noemt, - naar de bierzalen van het pochende Duitschland, - ga overal, waar Baedeker u belieft heen te zenden, en gij zult duizende Nederlanders tot gezelschap hebben, maar geen enkelen tourist zult gij vinden op de oude heerbaan van Kennemerland.'

Zeker, er is overdrijving in dien uitval, overdrijving, die bovendien niet van onbillijkheid, ook van éénzijdigheid tegenover Zwitserland, Parijs, Duitschland en.... Baedeker is vrij te pleiten, maar die aan den anderen kant des Schrijvers warm gevoel voor de schoonheden van ons vaderland, die bij velen wel een warm pleitbezorger behoeven, duidelijk doet uitkomen.

'Kennemerland! Wie heeft u het eerst Kinheim genoemd? Waren het de Anglen en Saksers, die gedurende hun groote verhuizing naar Brittannië hier een veilige wijkplaats vonden voor de woede der zee, een aangenamer verblijf dan gindsche meren en moerassen? Waren het de zonen van Hengist en Horsa, die u *Cynhâm - de geschikte woonplaats* - noemden? - of heeft uw naam een anderen oorsprong? Grimm spreekt van een oud Batavisch woord *Cannin*, hetwelk "honderd" zou beteekend hebben en waarvan de naam *Canninefates* en ook

Kinnin, de oudste naam van Kennemerland zouden zijn afgeleid. Kan dit *Cannin* en *Kinnin* ook "Konyn (vulgo Kenyn en Knyn)" beteekend hebben, wegens de talrijkheid van dit gedierte? In dit geval waren de Canninefates werkelijk ook Konijnenvatters en was Kennemerland eenvoudig "het Konijnenland". - Men kieze tusschen proza en poëzie!

Dit is zeker dat de oudste historische herinneringen van Nederland aan Kennemerland zijn verbonden, dat de oudste oorkonden van Holland en Zeeland voornamelijk van dat landschap spreken, dat de oudste geslachten des lands daar zijn groot geworden, dat het in de achtste en negende eeuw reeds is genoemd als een digt bewoonde, bebouwde en welvarende streek, met talrijke landhoeven, dorpen, kerken en kasteelen.

Op gindsche vlakte met de lage grazige duinen in 't verschiet, en door boschjes en boerderijen afgewisseld, stond eenmaal de magtige en rijke abdij van Egmond, gesticht door den heer van Kinhem, die zich tot eerste graaf van Holland wist te verheffen. In zeer ouden tijd heette Egmond-aan-Zee Hallum, een naam, die aan onze zeekust meer voorkomt, en zeker verwant is aan het Angelsaksische *holm*, een der talrijke namen die onze voorouders gaven aan de zee, en van welken nog de naam *halmers* of *olmers*, voor den laatsten duinregel aan zee en die van onze helmplant schijnt afkomstig te zijn. Ook aan de voorchristelijke vereering der zee als de moeder van al wat leeft, Hallia, Hel, herinnert ons die naam. De naam Egmond luidt geheel Angelsaksisch. *Aegmund*, van *aeg*, zee en *mund* hand, ook beschutting, bescherming, beteekent: "de Wacht aan Zee." De oudste oorkonden spreken van Ekmunde (923) en Egmunde (1063). Later vindt men eerst Hecmunde en Haecmunde.

Ik houd de Kennemers voor de nazaten der Anglen en Saksers, die, uitgelokt door de gunstige ligging dezer streek, hun verdere verhuisplannen opgaven, en op de "geschikte woonplaats" bleven, - enthomologisch gesproken - larven van Engelschen, die hun gedaanteverwisselingen niet ondergingen. Dikwijls zelfs ben ik geneigd, die vergelijking in uitgebreiden zin op onze natie toe te passen' (I, bl. 173-176).

Wanneer men op wandelingen door de schoonste streken van ons land, nevens een schat van kennis omtrent onze flora, nog dergelijke causerieën op den koop toe krijgt, heeft men m.i. alle reden, om hem, die ons tot die wandelingen uitnoodigde en daarbij tot een betrouwbaren cicerone dient, zeer erkentelijk te zijn.

Het boek verdient in meer dan één opzicht warme aanbeveling. Wie degelijke en tevens onderhoudende lectuur verlangt, zal het met klimmende belangstelling lezen, mits, hierop kom ik nog eens terug, men niet onverschillig is voor onze vaderlandsche flora en daarin niet geheel onbedreven tevens.

In het bijzonder moet het hun aanbevolen worden, die liefhebbers

zijn van botanische excursies of tot wier studievak deze behooren, b.v. beoefenaars van den tuinbouw, studenten in de geneeskunde en inzonderheid die leerlingen der Hoogere Burgerscholen, die lust toonen in het inzamelen van indigenen.

Voor dezen is het volstrekt niet noodig, dat ze al de in dit boek vermelde planten kennen. Als ze slechts in de gelegenheid zijn, een of meer der door den heer Van Eeden aangeduide wegen te volgen, - en zijne aanduidingen zijn zóó duidelijk, dat men schier niet missen kan, - zal de juiste aanwijzing der plaatsen, waar bepaalde soorten groeien, hun het vinden gemakkelijk maken, mits ze er het goede seizoen voor kiezen. Dan kan het hun niet zeer moeilijk vallen, de opgegeven soorten te herkennen, en zullen deze wandelingen niet alleen zeer aangenaam, maar zeer leerzaam tevens zijn. Als de leeraren in de plantkunde dit met mij eens zijn, en daar twijfel ik niet aan, zou eene aanbeveling van dit boek aan de eenigszins gevorderden er ongetwijfeld toe leiden, dat de lust tot dergelijke wandelingen zeer bij hen aanwakkerde.

Men moge overlading der leerlingen afkeuren, zooveel men wil, - en ik schaar mij gaarne ook onder de tegenstanders daarvan - zulke oefeningen in de vrije lucht kunnen, ook voor hen, die later in hun maatschappelijk leven niets met plantkunde te maken hebben, niet anders dan zeer nuttig en aangenaam tevens zijn.

Zij leeren daardoor zien en *opmerken* in de natuur, en heeft men zich eenmaal in zijne jeugd eene zekere opmerkingsgave eigen gemaakt, dan gaat die niet meer verloren en schenkt later veel genot.

Onmogelijk is het niet, dat enkele leeraren ertegen hebben hun leerlingen een boek in handen te geven, dat niet overeenkomstig de nieuwe spelling geschreven is, uit vrees dat het aanleiding tot begripsverwarring op taalkundig gebied zou kunnen geven. Dat de Schrijver hieraan niet gedacht heeft, mag vreemd schijnen. Toch heeft het slechts betrekking op enkele woorden en is dit bezwaar dus eigenlijk niet van beteekenis.

Het werk draagt in alle opzichten den stempel van groote nauwkeurigheid, hetwelk trouwens niemand, die den Schrijver van nabij kent, kan verwonderen.

Het staat bovendien geheel op zichzelf, want het is het eenige boek, waarin op werkelijk onderhoudende wijze over de flora van ons land gesproken wordt, terwijl de lezer en passant op velerlei dingen wordt attent gemaakt, waaraan men anders allicht in het geheel niet zou denken, en die toch gewis veel belangstelling zullen vinden.

Moge de noodzakelijkheid eener tweede uitgave den Schrijver spoedig de overtuiging schenken, dat zijn nuttig werk door zeer velen op den waren prijs geschat wordt!

L., 4 Nov. '86.

W.

Uit het memoriaalboek van burgemeesteren en regeerders van Delft.

Ofschoon de Baljuw van Delfland een zeer aanzienlijk personage was en zijne rechtsmacht zich over gansch Delfland, uitgenomen het rechtsgebied van de stad Delft, uitstrekte, was hij toch gehouden, na door de Staten van Holland en Westfriesland te zijn verkozen en den ambtseed voor het college van gecommitteerde Raden te hebben afgelegd, bovendien aan Burgemeesteren van Delft den eed te doen, dat hij de privilegiën dier stad zou voorstaan en volgens die van Delfland recht doen. Het gebeurde evenwel dikwijls, dat hij, hoe dan ook, zijne bevoegdheid te buiten ging en bijv. op Delftsch grondgebied misdadigers deed vatten, hetgeen aanstonds conflicten en akten van non praejudicie deed ontstaan; m.a.w., de Baljuw van Delfland trad in de rechten van de regeerders van Delft, die onmiddellijk zorgden, dat zoo'n inbreuk op hun rechtsgebied voor 't vervolg geene aanleiding zou kunnen geven, om dergelijke feiten, als binnen Delfland's ban gepleegd, ongehinderd te kunnen herhalen. Door eene schriftelijke verklaring, waaruit bleek, dat de vergissing of machtsoverschrijding voor den vervolge zonder consequentie werd geacht, was de zaak dan geregeld en het recht der stad gewaarborgd.

Twee aanteekeningen, op den Baljuw slaande, laat ik hier volgen.

'Op huiden den 8 Januarij 1561 heeft Adriaen Adriaensz. van der Does, "baeliu van Delflant", zijnen behoorlicken eed gedaan in handen van Jan Sasboutsz., als *ouste* Burgemr., al (alles) volgende de privilegiën dezer stede. Ten zelfden dage heeft de voorz. baljuw borghen gesteld voor zijn pachte(*), volgende de privilegiën daarvan zijnde, ende zijn zijn borgen geworden Adriaen Fijck(†) ende Pieter Verghoes (Van der Goes)(§).

(*) Eene zekere geldsom of ambtsgeld, dat de Schout van Delft ook betaalde en dat telken jare, zoolang zij in functie waren, moest worden voldaan. Hoeveel het bedroeg, is mij niet bekend.

(†) Hij werd in 1573, het jaar, waarin vermoedelijk "het kalf" werd geschoten, gecommitteerd, om de vreemde soldaten, hier in garnizoen, te "fourieren", d.i. voor hun kwartier te zorgen.

(§) Hij was de broeder van den Schout, Mr. Christiaan van der Goes, en na Van der Does baljuw van Delfland.
Oudtijds werd "vander" meermalen saamgetrokken in "ver". Zoo o.a. de naam *Van der Meer*, zie Bleysw., bl. 859, waar de thans zoo beroemde, als *de Delfsche van der Meer* in de kunstwereld aangeduide *Johannes v.d. M.* Johannes *Vermeer* heet. *Ver*venne, *Ver*dussen, enz. leveren staaltjes van hetzelfde gebruik.

Alzoo van wegen den "bailliw" van Delflant an de Burgemrs. der stede van Delft verzoek gedaan is geweest om, tot examinatie van des voorz. baljuus gevangene om "*ter tortuire"* geleit te worden, daartoe te mogen bezigen hier in de Stadhuis der burgemrs. kamer; is tzelve den voorz. baljuw, bij schout, schepenen, burgemrs ende 't volle collegie, dempto (behalve) Huig de Groot, om der consequentie wille ende om andere redenen, mijnheeren daartoe moverende, ontseyt. Actum den V Decr. 1562.'

Uit eene latere aanteekening, van 2 Maart 1571, blijkt echter, dat toen door den magistraat vergunning werd verleend, om een zekeren gevangene in Burgemrs. kamer te doen *torqueren*, edoch voor één enkele reis, *ex gratiâ* (bij vergunning). Mr. Christiaan had eigener autoriteit zijn broeder vergund, dien gevangene 'tot betere bewaring' op het Stadhuis, in plaats van op de Waterslootsche poort, waar de kerker van Delfland was, in hechtenis te brengen. Daartegen werd door Burgemrs. geprotesteerd, opdat dit feit hun tot geenen tijden prejudiciabel zou wezen. Het 'sla eijeren in de pan', enz., de vrije vertaling van het nooit genoeg te betrachten: *Principiis obsta*, etc., werd hier ambtshalve in practijk gebracht.

Ter torture leggen, *torqueren, examineren*, *scharp examen* zijn uitdrukkingen, die alle hetzelfde beteekenen, nl. pijnigen, op de pijnbank leggen, om bekentenissen af te dwingen. De overblijfselen van dit foltertuig worden thans op de Gevangenpoort in Den Haag, te midden van andere hulpmiddelen der voormalige lijfstraffelijke rechtspleging, bewaard en, aangezien men zegt, dat de moordenaar van Willem I daarop werd 'getorqueerd' en 'getortueerd', met nog dieper afgrijzen en, naar ik durf veronderstellen, ook met nog meer dankbaarheid voor de humane begrippen der XIX^{de} eeuw beschouwd dan de overige 'instrumenten', waaraan dergelijke historische herinneringen niet zijn verbonden.

Gelijk ik vroeger reeds deed opmerken, waren sommige stedelijke ambten weleer louter eereposten, terwijl andere werden bezoldigd en bovendien een jaarlijksch geschenk aan hunne bekleeders werd vereerd. Zoo lang de lakenfabrikage hier nog bloeide of liever de Delftsche lakens hun ouden roem bleven handhaven, bestond dat cadeau in de zoogen. *stedekleeding* of het *tabbaardlaken*(*), dat aanvankelijk in natura, d.i. in den vorm van eenige ellen van 't beste zwarte laken, den stadsambtenaren, die daarvoor in aanmerking kwam, werd geschonken. Later, toen de nering en het fabrikaat verloopen waren, trad daar een

(*) Vgl. *kaplaken*, een voordeel of eene premie voor den schipper, en Van Dale, Wdb. d. Nederl. taal, op dat woord. Kap is hetzelfde als 't Fr. *chapeau.* Eene vrouwenmuts heet in Schouwen nog kap; de kovel of keuvel is dat deel van het hoofddeksel, 'twelk afhangt en nek en schouders bedekt. Men denke hier aan het spreekwoord: kap en keuvel aan elkaar praten, dat van babbelkousen wordt gebruikt.

zeker bedrag in geld voor in de plaats, dat echter dezelfde benaming bleef dragen.

Daarop hebben de volgende aanteekeningen betrekking.

'Heer tresorier, Pieter Vranckensz., Burgemrn. ordonneren, "uw"(*) te leveren Sasbout Cornelisz., II^{c} £ van XL groot vlaamsch tpont, omme daarmede te koopen de *lakenen* voor mijnheren van de Wet. Actum den 10 April 1554.

Op huiden den XX Novr. 1556 is bij de Burgemrn. ende Schepenen geaccordeert voor de *stedekledinge* te nemen voor toekomende jaar van de beste "*puycken*"(†), ende hebben tot dien einde Michiel Jansz., burgemr. ende Jan Jan Apertsz., schepen, de commissie aangenomen omme eenige "trapenierders" te spreken, dat zij hem (zich) furneren (voorzien) van de beste wolle, die zij zullen mogen krijgen, ende dezelve daartoe doen employeren ende ook beschikken aan den verwer, omme dezelve wol geverft te worden; ofte, zoo verre de trapenierders daartoe niet en zullen willen verstaan (overeenkomen), dat zij zelven omme dezelve wolle zullen doen schikken (zenden) ende de voorz. puiken doen maken ende bereiden, als voren. Actum by den Schout ende alle de Burgemrn. ende Schepenen(§).

Op huiden is bij mynheeren van den Geregte ende Raad der Stede van Delft geaviseerd ende gestatueerd, dat Schout, Burgemrn., Schepenen, die jaarlijks voor een "*tabertlaecken*" van den trezorier der Stede van Delft plegen te ontvangen 8 gouden Andriesgulden(**), in de plaatse van dien van nu voortaan van alzulke laken, als de stad jaarlijks koopen zal, daarvan iegelijk ontfangen zal vijf t'alf ellen. Item de Secretarissen, Trezoriers, Weesmrs. ende de Havenmrs. zullen in de plaatse van 6 car. guld., die zij gewoonlijk zijn geweest tontfangen, voortaan jaarlijks van den trezorier ontfangen elk 10 gelijke guld. Aldus geaviseerd ende gesloten (besloten) op den 29 Decr. 1562'(††).

(*) *Uwe, uwé*, *uwes* zijn van denzelfden oorsprong en worden nog wel als eene verkorte uitdrukking van *Uw edele* of *Uwe edelheid* gehoord, een term, die thans, bij de veranderde maatschappelijke verhouding, geen raison d'être meer heeft, getuigen o.a. de onmogelijke titels, welke men elkander op de adressen van brieven, enz. toeschrijft, zoo niet toekent, waaronder NB! de qualificatie van "Weledel" de minste is geworden.

(†) D.i. laken van de opperste bovenste qualiteit. *Delfsch puik* beteekende vroeger al wat voortreffelijk was. Zie Bleysw., bl. 692 v. Of de afleiding, van het Grieksche bijw. *puka* nl., den toets zou kunnen doorstaan, waag ik niet te beslissen, wèl, dat tegenwoordig veel puik, ja, zelfs puikspuik heet, wat daarop in de verste verte geene aanspraak heeft; trouwens een noodwendig gevolg van den bluf, de concurrentie en de grenzenlooze reclame.

(§) Gelijk men weet, vormden zij te zamen het college van de Wet.

(**) Blijkens eene aanteekening van later datum schijnt een gouden Andriesgulden de waarde van 2 car. guld. en 15 st. te hebben gehad.

(††) De vier Burgemeesters en vijf van de tegenwoordige Schepenen - er waren er zeven - namen het besluit, dat door Mr. Arent Vrankensz. van der Meer als Secretaris werd geteekend. In 1553 worden de volgende ambtenaren en 'cleyne officiers' opgenoemd, wien voor hun 'stede cledinghe' elk IV £, X sts. werd toegeleid: de 4 stedeboden, de 2 loopende boden, de weesmrs.-klerk, de deurbewaarders van de Raadkamer, Burgemrs.-kamer en Weeskamer, de straatmaker. Voorts: de stedesmit, de kloksteller, de 'bayerman' op 't Stadhuis, die elk 3 £ kregen. 'Ende mgr. (magister, mr.) Pieter, medicus', voor zijne stedekleeding XII gelijke ponden. Mr. Pieter is *Petrus Forestus* of Van Foreest, van Alkmaar geboortig, een 'seer vermaert medicynmr.' in zijn tijd.

Op den 7^{den} Januari 1563 werd wederom door het gerecht ter contrarie geadviseerd, nl. dat Schout, Schepenen en Burgemeesteren, in de plaats van ‘vijfft alff elle’, uit handen van de Trezorieren jaarlijks voor een tabberdlaken ontvangen zouden 22 car. guld. van XL groten. Ten derden male werd de zaak van het tabberdlaken op den 6^{den} Mei van evengenoemd jaar besproken in het college van de Wet en accordeerden Burgemrn. en Schepenen ‘eendrachtelicke met den andere’, dat zij voor dat doel niet meer dan 8 Andries guld. zouden ontvangen, evenwel met deze bepaling: ‘Des zoo sullen Burgemeysters ende Schepenen van nu voirt an voor hoirluyden presentie ende comparitiegelt des daechs ontfangen elcx *twe stuvers*, die alleen die *presenten*(*) uytgereyckt sal worden, in der stathuyse gecompareert zijnde voor die clocke halff uyre tien geslagen sal zijn.’

Om, zooals de Franschen dat uitdrukken, ‘graisser la patte’ van een ‘goeden heere’, Raadsheer in den Hoogen Raad van Mechelen, werd in 1563 een half vat boters vanwege de steden Delft en Gouda daartoe bestemd, blijkens deze aanteekening: ‘Jacob Herweyer - de voormalige procureur - heeft door ordonnantie ende beveel van borgemrn. van Delft ende van der Gouwe tot avancement van beider steden zaak tegen den tollenaar van den Brabantschen tol, geschonken een goeden heere tot Mechelen *een half vat boters*, kostende de inkoop 18 gl. 15 sts. ende van 16 pont overwigt, tpont 2½ st., komt 2 gl., ende van kruijen 1 st.; komt te samen: 20 gl. 16 st. Hiervan moeten die van der Goude deze stede rembouseren de helfte, ten ware zake, dat de Staten van Hollant de kosten van dit proces schuldig zouden zijn te dragen, soe (gelijk) die van der Goude willen zeggen.’

Tusschen Delft en Gouda, de derde en de vijfde der stemhebbende steden in de Statenvergadering van Holland, bestond steeds de beste verstandhouding en harmonie. Onderscheiden bewijzen daarvan zou ik kunnen bijbrengen, maar die laat ik rusten en herinner alleen, dat genoemde steden in 1658 in Den Haag *een eigen logement* voor hare respectieve afgevaardigden ter vergadering van Holland's Staten aankochten en, elk voor de helft, den koopprijs ervan betaalden.

Dit was geen toeval of speculatie, maar een natuurlijk gevolg van de vriendschappelijke betrekking, die tusschen de Goudsche ‘*gapers*’ en de Delftsche ‘*kalveschieters*’ sedert jaren her bestaan had.

Dat de veiligheid van personen en eigendommen in vroegere dagen

(*) Het vermoeden rijst hier, dat de te laat komenden vroeger ook in het presentiegeld deelden. Door het besluit van de Heeren van de Wet werd dat misbruik afgeschaft.

zeer veel te wenschen overliet, mag in verband beschouwd met den toenmaligen toestand der maatschappij, welke over de waarborgen en beschermende maatregelen van later tijd niet vermocht te beschikken, geene verwondering wekken. In 'turbulente' tijden en wanneer het brood duur was, moest de gewone politiemacht dan ook vaak versterkt worden en werd eene zoogen. 'stille wacht' haar toegevoegd. Op dien buitengewonen maatregel heeft de volgende aanteekening betrekking.

'Op huiden den 14 Decr. 1563 zijn aangenomen omme "*die stille wacht"* te bedienen deze nageschreven personen, omme mit hun geweer de straten te bewandelen van des avonds te 5 uren tot des nachts(*) te 10 uren, ende wederomme van 's morgens te 5 uren tot 7 uren toe. Ende dat te bedienen naar de Instructie hunlieden bij monde gegeven. Ende zullen hebben 's daags van ommegaan tusschen den avond ende den morgen 2 stuvers de man. Ende is over hen lieden geordonneert als Hoofdman Willem Kammelaer.'

Onder hem stonden elf wachters, waaronder 1 volder, 6 kruiers, 2 linnenwevers, 1 kalkdrager en 1 turfdrager, waarschijnlijk allen pootige gasten en in staat, om, behalve de noodige waakzaamheid, bij occasie ook de kracht hunner respectieve armen te betoonen bij de apprehensie van allerlei verdachte en gevaarlijke personen, waarvan onze goede stad, blijkens de Crimineelboeken, toen wemelde(†). Onze hooggeloofde XIX^{de} eeuw, al moge zij in menig opzicht worden overschat, verdient ontegenzeggelijk hierom te worden geprezen, dat alles, wat onder den onvertaalbaren term van *politie* wordt gerekend, gedurende haar loop een hoogen trap van ontwikkeling heeft bereikt, waardoor het maatschappelijk belang, dat in de persoonlijke veiligheid en in de bescherming van ieders bezittingen gelegen is, ten zeerste wordt bevorderd en gebaat.

Reeds vroeger maakte ik in den loop dezer aanteekeningen gewag van de neiging, die den Baljuw van Delfland ertoe bracht, om zijn machtskring te buiten te gaan en het recht der stad Delft te miskennen, zoo niet te trotseeren. Dat blijkt duidelijk uit een paar aanteekeningen, die ik hier laat volgen.

(*) *Avond* en *nacht* waren toen als algemeene tijdsbepaling niet verschillend van beteekenis. Zelfs nu nog bestaat bijv. tusschen nachtmaal en avondmaal, ik bedoel de *coena Domini,* geen verschil van beduidenis in taalkundigen zin. In art. 1 der keur "van alreley misdaden" - Zie: *Keuren & Ordenn.*, bl. 75 - wordt de uitdrukking "*by nachte*" aldus verklaard: "dat is voir ofte nae die weversclocke geluyt sal zijn", m.a.w. het tijdsverloop tusschen het luiden der klok, die 's avonds het einde van den arbeid der wevers en het begin van hunne dagtaak op den volgenden morgen aankondigde.

(†) Zoo werd o.a. den 27sten Mei 1564 aan 24 kruiers, die op bevel van Burgemrn. om de stads-vesten waren gegaan en Mattheus Gijsbrechtsz. geapprehendeerd hadden, elk 4 gl. 3 st. betaald, terwijl 9 andere kruiers, die een heelen dag de wacht in stadspoorten hadden gehouden, elk 4 sts. ontvingen.

‘Op den 27. Julij 1564 is voor mynheeren gecompareert Pieter Cornelisz., wonende aan de oostzijde op de Schie bij Coninxvelt, die verloren heeft “een kyndeken out omtrent II jaeren”, 'twelk in't water voor zijn deure verdronken is. Ende heeft de Baljuw van Delfland aldaar gezonden omme 'tvoorz. kint te beschouwen 3 van zijn dienaars(*), met zijnen secretaris, dewelke hem voor 't schouwen van 't voorz. kint “offghenomen” hebben(†), de dienaars elk VI sts. ende de Secretaris X sts.; doende hem nog passeren ter zelver oorzake een obligatie van X car. guldens, “willende anders niet ghehenghen (gedoogen), dat voorz. kint begraven mogt worden.”’

Drie getuigen werden tot bevestiging van het ‘enorme fayct’ door den vader der drenkelinge opgenoemd, wien Burgemrn. ongetwijfeld, als aan hun medepoorter, recht zullen hebben verschaft.

Jammer, dat de afloop van dit conflict van jurisdictie, door usurpatie met concussie(§) van des Baljuws zijde ontstaan, niet wordt medegedeeld.

Bij de andere aanteekening is dat wel het geval. Daarin is sprake, niet van den Baljuw zelf, maar van zijn plaatsvervanger of ‘substituyt’, omtrent wien dit wordt vermeld:

‘Op den 16. Januarij 1564 is Pieter Hofflandt, substituut van den “baliuwe” van Delflant van (door) Burgemrn. zijn poortregt (burgerregt) opgezeid, omme redenen dat hij, bij Burgemrn. ontboden zijnde ter zake, des stads jurisdictie “ghevioleert” (geschonden) hadde in 't bekeuren van een lantman, die omtrent den aanslag bij Coninxvelt in de Schie gebaggert hadde ende (hem) sijnen “baggert” (bagger)(**) ende diergelijke benomen (ontnomen) hadde.’

(Wordt vervolgd.)

Mr. J. SOUTENDAM.

(*) Of dien(d)ers, gelijk de politiebeambten heetten, voordat de on-Nederl. benaming van “agenten” hun geschonken werd.

(†) Zij begingen dus, zoowel de een als de ander, de misdaad van knevelarij, die in het thans nog vigeerende C.P. wordt omschreven en strafbaar gesteld.

(§) Dit luidt vertaald: van deze botsing van rechtsmacht, door wederrechtelijke uitoefening van ambtsbevoegdheid en door knevelarij, enz. ontstaan.

(**) Wederom een staaltje van het eigenaardig, echt Delftsch gebruik, om eene *t* tot versterking van de uitspraak aan het einde van vele woorden te laten hooren. Zoo lees ik in eene aanteekening, betreffende den bouw van het tegenw. Werkhuis: “Alzoe hij (Johan Pere) van meninge is een *nyen*T huys te doen timmeren naest die huysinge van Johan de Hoyter” (de Heuter), enz. - dat later het gemeenlandshuis van Delfland werd. - *Nieuwt* wordt door menig geboren Delftenaar nog gezegd.

Wat zij ermee deden.
Novelle door J. Chr. Gewin.

I.

‘Die arme ziel! - Ik heb diep medelijden met haar!’

‘Ja, wel een arm schepsel, Henri. In het bezit van een aanzienlijk vermogen... uit liefde getrouwd... en nu!... arm en verlaten... met den arbeid harer handen het brood te moeten verdienen! 't Is verschrikkelijk!’

‘En wat draagt zij haar lot met aanbiddelijke onderwerping! Nooit komt eenige klacht over hare lippen ten opzichte van hem, die haar zoo schandelijk heeft bedrogen.’

‘Klacht?... Ze kan nog niet eens dulden, dat er iets ten zijnen nadeele wordt gezegd. Zij spreekt nog altijd met liefde van den nietswaardige, die haar zoo ongelukkig heeft gemaakt. Kunt ge u dat begrijpen, Henri?’

‘Neen, lieve! En toch moet zij zooveel lijden door zijn toedoen. O, daarom alleen al zou ik heel rijk willen zijn; om *zoo iemand* te kunnen helpen en ondersteunen en daardoor haar leed eenigszins draaglijker te maken.’

‘O ja! En wat zouden we dan nog een boel andere ongelukkigen kunnen bijstaan! Daar heb je onder anderen die weduwe van den metselaar Sluiter, met hare zes bloedjes van kinderen. Zoo'n oppassende man, en binnen zoo weinig dagen gezond en dood. Ze verdient wel wat met naaiwerk, waar ze halve nachten voor op blijft; maar er is wat noodig voor zooveel hongerige magen. Je kunt het den kinderen en vooral háár wel aanzien, dat ze het noodige niet krijgen. En hoeveel anderen zou ik niet kunnen opnoemen, die hulp groot noodig hebben.’

‘Niet weinigen! En ze zouden er goed bij varen, niet waar, lieve! als we het vermogen ertoe hadden. Maar we kunnen het onze best zelf aan. Anders...’

‘En wat zou dat heerlijk zijn: de hutten der armen te bezoeken; daar troost en lafenis te verschaffen en vreugdetranen de tranen der smart te zien vervangen. O, Henri! wat zijn de rijken toch gelukkig, dat ze zooveel weldaden kunnen verspreiden!’

‘Dat zijn ze, Betsy, als ze het ten minste *doen.* Maar ach! daar zijn er zoovelen, die meer overhebben voor hun eigen genot dan voor het lenigen der smarten van anderen.’

‘Hoe is het mogelijk, als je 't kunt, dan die ongelukkigen niet aan de ellende te ontrukken!’

‘Ja, lieve! 't Komt mij ook zoo onnatuurlijk voor, dat ik het niet zou kunnen gelooven, als de ondervinding het mij niet dagelijks bewees. - Weet je, wat eene mijner eerste zorgen zou zijn, als ik een man van geld was? Een oude-mannen- en oude-vrouwenhuis. Want het is jammerlijk, om aan te zien, hoe bij vele boeren en arbeiders de oude lui verwaarloosd worden, als ze niet meer werken kunnen. Als ze ziek zijn, achten velen het overbodig, een dokter te halen. “*'t Is een old mensche! 't werk is ter uut*;” 'tgeen men in zuiver Hollandsch zou kunnen overzetten: “*Hij* of *zij* kan nu wel ophoepelen.”’

‘Ja! voor die sukkels zou wat gedaan moeten worden. Maar dan de weesjes? Die zou ik, dunkt me, in de eerste plaats bedenken, Henri!’

‘Daar herken ik nu weer het lieve moederhart in! - Ja, de weezen zou ik niet vergeten. Maar die zou ik besteden bij brave menschen, die goed voor kinderen zijn, en zou dan natuurlijk nauwlettend toezien, dat ze goed behandeld werden.’

Dit gesprek werd gevoerd door den kantonrechter Henri de Vries en zijne echtgenoote, die met hun eenig kind eene kleine villa bij het dorp B. bewoonden.

Hoewel reeds op vijf-en-twintigjarigen leeftijd tot doctor in de rechten gepromoveerd, had hij - weinig fortuin bezittende - nog vijf jaren moeten wachten, eer hij zijne geliefde Betsy - eene wees, die ook niet veel stoffelijke middelen bezat, - onder approbatie van den ambtenaar van den burgerlijken stand de zijne mocht noemen. Die echtverbintenis had zes jaren, vóórdat bovengenoemd gesprek werd gevoerd, plaats gevonden; zoodat de goedgunstige lezer en lezeres nu zeer gemakkelijk kunnen uitrekenen, hoe oud de heer De Vries en zijne zes jaren jongere gade op dat tijdstip waren, en mij de moeite wel zullen willen besparen, dat voor hen te doen.

De arme ziel, die aanleiding had gegeven tot hunne samenspraak, was Mevrouw De Lohse. Evenals Betsy had zij vroeg hare ouders verloren en hare opvoeding genoten bij een voogd, die door haar vader was aangewezen en door hem beschouwd werd als de beste beheerder van hare persoon en van het aanzienlijk vermogen, dat hij haar zou nalaten, en die ook met de meeste liefde en nauwgezetheid de hem door zijn vriend opgedragen taak vervulde.

Onder zijne leiding en die zijner echtgenoote werd Fanny - zoo was haar doopnaam - eene schoone, beminnelijke dame, die in alles, wat tot eene beschaafde opvoeding behoort, door zeer weinigen van haar leeftijd werd overtroffen en wier innerlijke eigenschappen ieder, die haar ontmoette, met bewondering vervulden en tevens bij niet weinigen eene genegenheid deden ontstaan, die bij eenigen den naam van liefde kon dragen. In hoeverre hare schoonheid bijdroeg tot het ontkiemen van dat gevoel bij sommigen, kunnen wij gerust in het midden laten, daar dat weinig gewicht zal leggen in de schaal, waarin haar levenslot werd gewogen.

Toen Fanny den ouderdom van een en twintig jaren had bereikt, ontmoette zij, ten huize van haar voogd, die notaris te Amsterdam was, een jong heer, die eenige zaken met dien heer had te regelen en door hem te dineeren genoodigd was.

Dat jongmensch was iemand, wiens uiterlijk en beschaafde manieren wel geschikt waren, om het hart van een jong meisje ietwat sneller te doen kloppen dan bij het ontmoeten van een deftig heer met een gerimpeld gelaat, al mocht deze in fijne beschaving dien zes-en-twintigjarigen jonkman verre overtreffen.

Fanny moest dan ook - toen hij was vertrokken - zichzelve bekennen, dat hij meer indruk op haar had gemaakt dan een der jongelieden, met wie zij tot heden in kennis was gekomen. Aan liefde dacht zij toen nog wel niet. Doch toen hij zijne bezoeken, onder verschillende voorwendsels, eenige malen had herhaald, zou zij moeilijk over te halen zijn geweest tot eene betuiging onder eede, dat zij neen! zou zeggen, wanneer hij haar uitnoodigde, den verderen levensweg met hem te bewandelen, onder sanctie van de bevoegde autoriteiten.

Die uitnoodiging liet niet lang op zich wachten. Gedurende een bezoek ten huize van den notaris vond De Lohse gelegenheid, Fanny zonder getuigen te spreken, daar Mevrouw ergens bij eene vriendin was gaan theedrinken en Mijnheer zich elders bezighield met het opmaken van een testament. Bij die gelegenheid betuigde hij, dat hij zich geen geluk meer kon denken zonder haar bezit; en daar Fanny zich overtuigd hield, dat zij het hoogste heil, dat de aarde haar kon aanbieden, aan zijne zijde zou vinden, liet zij haar hoofdje aan zijn boezem rusten en bekende hem hare wederliefde.

Ruim vijf maanden na hunne eerste ontmoeting geleidde hij haar, als zijne gade, zijne woning binnen.

II.

De heer Paul de Lohse woonde op Heidekamp - een naam, welken deze buitenplaats droeg, toen zij werkelijk een heiveld was, en dien zij had behouden in weerwil van den weligen plantengroei, die haar versierde, en de menigte van bloeiende struiken en prachtige boom-

groepen, die hare schaduwen wierpen over den eertijds dorren, maar nu vruchtbaren grond, - woonde - zeg ik - op Heidekamp, niet ver van het dorp, den kantonrechter De Vries tot standplaats aangewezen. Door den dood huns vaders waren Paul en een oudere broeder eigenaren geworden van dat buiten met het daarop staande prachtige huis en van een aanzienlijk vermogen; welk een en ander na het vroegtijdig overlijden zijns broeders Paul's eigendom was geworden. Hij werd algemeen gehouden voor een der rijkste personen uren in den omtrek en werd dus - zooals dat gewoonlijk gaat - bijna door iedereen in zijne omgeving gevierd en gezocht, in weerwil van de zonderlinge geruchten, welke de faam nu en dan omtrent zijne leefwijze in de naburige stad - waar hij vaak dagen achtereen vertoefde - naar de plaats zijner inwoning overbracht.

De heer De Vries kwam echter nooit op Heidekamp. Hij was, van zeer nabij, bekend met De Lohse's levenswijze als student - of liever als bewoner van de Academiestad, want van studeeren was bij hem nooit sprake geweest. - En de verhalen, die hem niet zelden werden opgedischt, wanneer hij de stad bezocht, waren niet geschikt, om hem naar eene vriendschappelijke betrekking met den man, die er het onderwerp van was, te doen verlangen.

Het was hem dan ook een raadsel, hoe Fanny's voogd, die bekend stond als een braaf, nauwgezet man, zijne toestemming had kunnen geven tot haar huwelijk, zonder nauwkeurige berichten in te winnen omtrent De Lohse, die noodwendig tot eene weigering zouden geleid hebben. Hij wist niet, dat de notaris dat wel degelijk had gedaan bij een der meest geachte burgers van het dorp, en evenmin, dat die heer groot belang had bij de voltrekking van dat huwelijk, - zooals later blijken zal - en dat dit hem, niettegenstaande al zijne achtbaarheid, had doen besluiten, de beste en meest lofwaardige getuigenis aangaande den persoon in quaestie af te leggen. O! het egoisme is zoo'n bereidwillige raadgever en de mensch zoo geneigd, zich naar zijne aanwijzingen te gedragen!

Fanny's aankomst op Heidekamp was een waar vreugdefeest voor haar. De Lohse, die haar met de meeste achting en voorkomendheid bejegende, had gezorgd, dat de woning, die zij zou binnentreden, met groen en bloemen in overvloed was versierd en - daar zij bij avond hare intrede daarin deed - de vertrekken als met eene zee van licht waren vervuld, die de sierlijke meubelen en de sierplanten, daarin aangebracht, op het voordeeligst deed uitkomen. Gedurende de eerstvolgende dagen na hunne aankomst kwamen bijna al de fashionabele bewoners van het dorp en den omtrek haar welkom heeten. Want, ziet u, De Lohse was rijk, gaf uitmuntende diners, schitterende soirées en schonk heerlijke wijnen. Of er dus aan zijne levenswijze in de stad al iets te vinden was, dat niet met de strengste zedelijkheid in overeenstemming was te brengen, wat ging hun dat aan, zoolang dat geene

aanleiding gaf tot publiek schandaal en hij het decorum wist te bewaren in de plaats zijner inwoning! Haar echtgenoot deed alles, *wat in zijn vermogen was* (later zal blijken, waarom die woorden cursief werden gedrukt), om haar het leven aangenaam te maken; - 't was dus geen wonder, dat zij haar toestand zeer behaaglijk noemde. Toch was er iets, dat haar belette zich volkomen gelukkig te gevoelen. In weerwil zijner pogingen, om zich door haar een liefdevol echtgenoot te doen achten, miste zij iets bij hem, wat zij onafscheidelijk geloofde van eene betrekking tusschen twee door het huwelijk verbonden personen. 't Was dat zeker iets - dat ‘je ne sais quoi’, zal ik het maar dat ‘teeder-vertrouwelijke’ noemen, dat liefelijke kenmerk der ware liefde?

In den aanvang wekte dit wel eenigen twijfel aan de diepte zijner genegenheid voor haar; doch dan meende zij, dat het voorzeker zou verdwijnen, wanneer een enger band hen omstrengelde en iedere terughouding daardoor onmogelijk werd gemaakt. Dat was echter niet geschied. Nu ook overviel haar dus bijwijlen datzelfde gevoel en bleef haar dan niets anders over dan de veronderstelling, dat dit gemis niet toe te schrijven zou zijn aan te weinig liefde, maar aan te weinig tact, om dat gevoel in woorden uit te drukken. En veelal vond zij hierin den troost, dien zij behoefde, om welgemoed haar levenspad te bewandelen.

Maar daar was nog iets, dat, zonder twijfel aan zijne genegenheid te wekken, haar eene groote teleurstelling deed ondervinden.

Zij had namelijk niet anders verwacht, dan dat zij op Heidekamp in den regel haar echtgenoot in hare nabijheid zou kunnen vinden, en nu kwam hij haar, weinige dagen na hunne aankomst aldaar, in vertrouwen mededeelen, dat hij geheim vennoot was in eene groote fabriekszaak en dat hem noodzaakte, dikwijls naar de stad te gaan en daar soms een paar dagen te vertoeven. Hij vertelde dat *in vertrouwen*, daar, zooals hij zeide, nooit iemand van zijne familie zich met zulke koopmanszaken had ingelaten en hij dus voor anderen niet wilde weten, dat hij zich in eene zoodanige geldspeculatie had begeven.

Met die speculatie zelve had zij vrede, doch dat hij niet alleen zeer vaak naar de stad ging, maar daar soms dagen achtereen vertoefde, veroorzaakte haar niet zelden een gevoel van verlatenheid, dat dikwerf zwaar op haar gemoed drukte, totdat, na verloop van ongeveer een jaar, de geboorte eener dochter de eenzaamheid deed verdwijnen, die haar zoovele onaangename uren had doen doorleven.

Zoo waren, nadat zij moeder was geworden, ruim vijf jaren voorbijgegaan, toen zij op zekeren morgen, tot hare groote verwondering, het rijtuig, waarmede De Lohse weinige dagen geleden naar de stad was vertrokken, het voorplein zag oprijden. Hij had gezegd, dat hij minstens acht dagen, zoo geen veertien zou uitblijven, daar er gewichtige veranderingen in de fabriek moesten plaats hebben, waarbij zijne

tegenwoordigheid onmisbaar was. Hij hield, wanneer hij in de stad vertoefde, het rijtuig daar altijd bij zich; en daar het nu zoo onverwachts terugkwam en zeer langzaam reed, was hare eerste gedachte, dat er een ongeluk was gebeurd of haar echtgenoot door ongesteldheid was genoodzaakt, naar huis terug te keeren. Daarom ijlde zij naar beneden en naar buiten. De wagen hield stil voor de vestibule. Een blik daarin overtuigde haar, dat niemand zich daar bevond. Intusschen was de lakei van de achterzitting gesprongen en haar genaderd. Hij overhandigde haar een brief en berichtte haar, dat Mijnheer reeds was afgereisd. Met de grootste verbazing hoorde zij dat bericht aan en spoedde zich toen naar de woonkamer terug, ten einde uit den brief de oorzaak te vernemen van deze zoo geheel onverwachte gebeurtenis.

De Lohse meldde haar, dat het bankroet van een groot handelshuis te Manchester, waardoor de firma, waarin hij vennoot was, aanzienlijke schade leed, hem noodzaakte daarheen te gaan, ten einde te zien, wat er nog te redden was. Hij gaf zijn leedwezen te kennen, dat hij niet eerst afscheid had kunnen nemen van haar en van de lieve, kleine Johanna; maar hij moest met den eerstvolgenden trein vertrekken, om tijdig genoeg in Rotterdam aan te komen voor de boot naar Londen. Uit Manchester zou zij nadere tijding van hem ontvangen.

Verheugd, dat geen onheil of ziekte oorzaak was van zijne afwezigheid, en reeds gewoon aan het gemis van zijn bijzijn gedurende verscheidene dagen, keerde de kalmte, die daarin vóór de thuiskomst van het rijtuig heerschte, weldra in Fanny's gemoed terug. Ook toen zij, na verloop van eenige dagen, een brief van De Lohse ontving met het bericht: ‘Het hoofd der firma, waarmede wij te doen hebben, is naar New-York gevlucht; naar men vermoedt met eene aanzienlijke som gelds. Binnen een uur ga ik scheep naar Amerika, om den schurk tot teruggaaf te dwingen. Vandaar nader.’ Ook toen gelukte het haar spoedig hare teleurstelling te onderdrukken en te berusten in het onvermijdelijke, overtuigd, dat haar echtgenoot in het belang van zijn gezin zich al die moeite getroostte en zoovele gevaren trotseerde.

Doch zij zou spoedig tot andere gedachten komen.

Voordat dit geschiedt, acht ik het noodig, den lezer met den waren stand van zaken in kennis te brengen, tot recht begrip van 'tgeen er verder op Heidekamp en met zijne bewoners gebeurde.

Paul de Lohse was geen speler en ook niet iemand, die, ten gevolge van het overmatig gebruik van wijn of andere geestrijke dranken, in opgewonden toestand dwaasheden beging; maar hij was een hartstochtelijk liefhebber van fraaie paarden en wedrennen en bewonderaar van... schoone vrouwen. Had zijne geestdrift voor de teedere sekse hem alleen tot bewondering geleid, dan had niemand hem daarvan een verwijt kunnen maken. Waarom zou men niet met evenveel, ja, met meer welgevallen en opgetogenheid eene bevallige vrouw mogen be-

schouwen als eene schoone bloem. Maar met dat aanschouwen was hij niet voldaan. Hij verlangde te bezitten, wat hij bewonderde, en daar hem dat bij eerzame vrouwen niet gelukte, wendde hij zich tot dezulke, die het met de eerbaarheid zoo nauw niet namen. Het meest werd hij aangetrokken door jeugdige actrices en danseressen van de Opera, van welke sommige hem met verontwaardiging afwezen, andere geen tegenstand konden bieden - of dat niet eens beproefden - aan de vleitaal en beloften van den knappen en rijken aanbidder. Renpaarden, weddenschappen bij wedrennen en lichtekooien hadden zijn vermogen reeds aanzienlijk verminderd, toen hij in kennis geraakte met eene nieuwe opera-zangeres, wier gunst niet gemakkelijk was te winnen. Eindelijk gelukte hem dat door aanbieding van kostbare geschenken; doch er werd veel geld vereischt, om aan de eischen en luimen dezer schoone te blijven beantwoorden. Daar hij hartstochtelijk op haar verliefd was, verspilde hij schatten, ten einde aan hare wenschen te voldoen, hoe buitensporig die mochten zijn, en trachtte zelfs, die te voorkomen, ofschoon zij hem zelden daartoe in de gelegenheid stelde.

Toen hij Fanny voor het eerst ontmoette, was het reeds zoover gekomen, dat hij geene hypotheek meer op zijne goederen kon erlangen, daar die reeds meer dan genoeg bezwaard waren. De rijke wees was hem dus welkom. Door het uitzicht op haar bezit werd hem de gelegenheid geopend tot het kosteloos verkrijgen van gelden, die meestal slechts tegen hooge rente waren te bekomen. Door zijne onzinnige liefde verblind, bekommerde hij er zich weinig over, op welke onredelijke wijze dat geschieden zou. Het behouden der geliefde gold bij hem boven alles.

Zoo werd Fanny het slachtoffer van een gewetenloozen wellusteling en doorbrenger, zonder dat iemand haar kon ontraden, zijne gade te worden. Haar voogd, die, zooals wij gezien hebben, een zoo goed getuigenis van De Lohse had ontvangen van een zoo geacht persoon; die niet beter wist, dan dat de pretendent rijk was, en dus niet kon vermoeden, dat hij niet haar, maar haar geld beoogde, geloofde aan eene zuivere, belangelooze liefde, die niet zou nalaten, zijn pleegkind gelukkig te maken. Hij vond het bovendien zóó natuurlijk, dat een meisje, zoo schoon, zoo lief en zoo welopgevoed als Fanny, een zoo warm gevoel in den boezem eens jongelings deed ontstaan, dat geen twijfel aan De Lohse's genegenheid voor haar bij hem opkwam en hij dus met volle gerustheid zijne toestemming tot hunne verbintenis kon verleenen.

't Was eene liefelijke verschijning - dat jonge meisje met hare blonde lokken en helder blauwe oogen; niet eene schitterende schoonheid, wier vormen en gelaatstrekken volkomen beantwoordden aan het ideaal eens kunstenaars en bij den eersten aanblik bewondering wekten; maar eene, over wier wezen het bekoorlijke waas der onschuld verspreid lag en uit wier oogen den onbedorven aanschouwer eene

ziel te gemoet blonk, waarin een hemel op aarde was te vinden voor hem, die hare liefde mocht verwerven.

Maar De Lohse's bezoedelde verbeelding was niet in staat, uit deze edele grondstoffen een wezen te vormen, dat zijn hart in liefde deed ontbranden en de banden kon verbreken, waarmede hij aan de ontuchtige theater-prinses gekluisterd was.

Doch zoo machtig is de zieleadel, dat de dienaar der zonde in zijne nabijheid zijne minderheid gevoelt en dat niet zelden aan anderen doet blijken, terwijl hij het voor zichzelven tracht te verbergen. Ook bij De Lohse bleef dit verschijnsel niet achter en het gevolg daarvan was, dat hij met zekeren eerbied tegen zijne verloofde opzag, haar met de meeste onderscheiding behandelde en dat steeds bleef doen, toen zij zijne gade was geworden. Dat gevoel was ook oorzaak van de zorg, die hij aanwendde, om zijne onzedelijke leefwijze voor haar verborgen te houden. Het verzinsel betreffende zijne vennootschap in eene fabriekszaak moest dienen, om de ware reden zijner veelvuldige tochten naar de stad en zijn dikwerf langdurig verblijf aldaar voor haar verborgen te houden, terwijl de belofte, dat zij aan niemand het geheim dier vennootschap zou verraden, de ontdekking van dit bedrog schier onmogelijk deed worden.

Zoolang de mensch zijne handelingen alleen voor zichzelven heeft te verantwoorden, valt dat hem meestal minder zwaar, dan wanneer hij dat tegenover anderen moet doen. Al is hij in het eerste geval niet in staat die te rechtvaardigen, en zich daardoor van alle schuld te ontheffen, dan is hij toch zeer vaardig in het pleiten van verzachtende omstandigheden en weet hij op die wijze niet zelden zijne verantwoordelijkheid tot een minimum te reduceeren. In het andere wordt ieder vezeltje zijner schuldrol uitgeplozen en gewogen, en geen milligram valt buiten de weegschaal, wier evenaar het gewicht zijner schuld zal aanwijzen.

Maar nog zwaarder dan zijne geheele schuld drukt hem vaak - zoo hij niet tot het laagste peil der verdorvenheid is gezonken - zijne minderheid tegenover zijne beoordeelaars, voor zooverre die niet behooren tot de categorie, tot welke het misdrijf hem deed afdalen.

Vele geestelijken bedreigen den zondaar met een verblijf, dat zij met den naam van Hel bestempelen, waar niets dan duivelen en booswichten hem na zijn dood zullen omringen, zoo hij zich niet bekeert. Doch zoo het aan *mij* werd opgedragen, hem eene nog zwaarder straf te doen ondergaan, dan zou ik hem zenden naar eene verblijfplaats, waar geene andere wezens dan engelen te vinden zijn. In de eerste plaats zou er kans voor hem bestaan, individuen te ontmoeten, wier schuld oneindig grooter is dan de zijne, en zou hem dat troost en verlichting aanbrengen, waardoor zijn leed eenigermate werd verzacht. In de andere zou de gestadige aanschouwing dier smetteloozen

hem zijne eigen ellendigheid ieder oogenblik doen gevoelen en eene onafgebroken, eindelooze foltering zijn deel zijn.

Een zoodanig gevoel, doch, helaas! slechts in zeer geringe mate, doortrilde somwijlen De Lohse's boezem, wanneer hij zich in de nabijheid van zijne gade en van zijn lief dochtertje bevond. Maar in stede dat dit bij hem het voornemen deed ontkiemen, afstand te doen van zijne ongerechtigheden, vervulde het hem gewoonlijk met wrevel en ontvluchtte hij die reine atmosfeer, om in den giftigen dampkring der zonde bedwelming te vinden en zoo de stem tot zwijgen te brengen, die, als een weergalm uit de dagen zijner jeugd, zich in zijn binnenste deed hooren.

Daar is geene geldkist, die niet, wanneer er telkens iets uitgenomen wordt, zonder dat daarvoor een penning in de plaats komt, eindelijk haar bodem te aanschouwen geeft. Nadat De Lohse het vermogen van Fanny daarin had neergelegd, was hij op dezelfde lichtzinnige wijze als vóór zijn huwelijk blijven voortleven. Kostbare geschenken vloeiden steeds toe aan zijne geliefde, die op *zijne* kosten rijkgemeubelde vertrekken in een aanzienlijk hotel bewoonde en schitterende soupers gaf, daar het inkomen, dat zij genoot, niet eens toereikend was, om hare modistes, hare equipage en hare bedienden te betalen.

Toen eindelijk zijne fondsen niet meer toereikend waren, om in al die uitgaven en in de behoeften van zijn gezin te voorzien, trachtte hij door hooge weddenschappen bij wedrennen de noodige gelden te erlangen, ten einde de zaken aan den gang te houden, en moest dan, na aanzienlijke verliezen, bij woekeraars, die nog aan eene tijdelijke verlegenheid geloof sloegen, gelden opnemen tegen aanmerkelijken interest. Toen ook deze bron was uitgeput, moest hij zijne geliefde te kennen geven, dat hij niet langer hare hooge rekeningen kon betalen en zij dus hare huishouding op een minder kostbaren voet zou moeten inrichten.

Daar zij hiervan niets wilde hooren en dreigde hem te zullen verlaten, brak hij den laatsten steun weg, die hem nog voor geheele instorting had kunnen behoeden. Hij verkocht Heidekamp, dat, hoewel zeer bezwaard, toch nog genoeg waard was, om hem, bij een zuinig beheer, in staat te stellen, langzamerhand de hypotheken af te lossen en met zijn gezin - ofschoon op verminderden voet - daar te blijven leven. Bij den verkoop was bepaald, dat de levering eerst over een jaar zou plaats hebben, de zaak zoolang geheim zou blijven en hij, tegen korting van eene tamelijke rente, de helft der koopsom dadelijk ontving. Doch ook die gelden waren spoedig, evenals de vroegere, verdwenen en toen wendde hij zich opnieuw tot de geldschieters, die, onbekend met den verkoop van Heidekamp, zekerheid meenden te bezitten in het onbezwaarde gedeelte van dat landgoed. Weldra waren ook deze sommen verdwenen, maar tevens het vertrouwen der woekeraars, wier onderzoek hen had geleid tot de overtuiging, dat de

schulden van De Lohse en zijne maitresse eene zoo aanzienlijke hoogte hadden bereikt, dat Heidekamp's restant vermoedelijk niet voldoende zou zijn, om al de schuldeischers in 't bezit te stellen van de hun toekomende geldsommen. Hunne beurs alzoo voor zich gesloten vindende en verstoken van ieder uitzicht op het erlangen van geld, keerde hij naar zijne woning terug, ten einde zich meester te maken van de juweelen zijner vrouw, die deze van hare moeder had geërfd, en met de opbrengst daarvan eenigen der lastigste crediteuren den mond te stoppen.

Hij moest daar eenige dagen vertoeven, eer hij eene geschikte gelegenheid vond tot het onbemerkt bemachtigen van dien schat. Eindelijk gelukte hem dat en snelde hij daarmede naar de stad; niet met een gevoel van schaamte over zijne schandelijke handelwijze, maar van voldoening over de slimme en behendige manier, waarop hij zijn plan ten uitvoer had gebracht.

Ten einde zoolang mogelijk meester te kunnen blijven over de som, die deze juweelen hem in de handen zouden spelen, achtte hij het niet raadzaam, die zelf te verkoopen, daar, zoo de schuldeischers daarvan de lucht kregen, zij hem zouden bestormen en hij geen voorwendsel zou kunnen aanbrengen, waaronder hij hen met ledige handen kon doen vertrekken. Dat in eene andere plaats te doen, waar men hem niet kende, vond hij evenmin voorzichtig. Men had in den laatsten tijd zooveel vernomen van diefstallen, waarbij kostbare sieraden en edelgesteenten tot de ontvreemde voorwerpen behoorden, dat eene aanbieding van eene zoo aanzienlijke menigte diamanten aanleiding zou kunnen geven tot vragen en vermoedens, die hij niet voldoende zou kunnen beantwoorden en doen verdwijnen, zonder zijn naam bekend te maken en de eene of andere schijnbaar gegronde reden aan te voeren, waarom hij zich van die schitterende voorwerpen wilde ontdoen. Hij achtte het daarom beter, de verwisseling dier voorwerpen in klinkende specie aan zijne geliefde, die hij meer dan zijne wettige gade als zijne wederhelft beschouwde en aan wier trouw geen twijfel bij hem bestond, op te dragen, waardoor de zoo even genoemde bezwaren op de eenvoudigste wijze werden opgeheven. Dat eene actrice tijdelijk in omstandigheden verkeerde, die haar noopten zich geld te verschaffen door het verkoopen van eenige voorwerpen, haar door den eenen of anderen vereerder of aanbidder geschonken, was reeds zoo vaak gebeurd, dat niemand zich daarover zou verwonderen, terwijl de bekendheid van haar naam en van hare positie iedere vraag onnoodig maakte en geen vermoeden van onrechtmatig bezit zou doen oprijzen. Te gereeder ging hij daartoe over, daar zijne maitresse eenmaal in iedere week in eene ver van hare standplaats verwijderde stad moest ten tooneele verschijnen en er alzoo weinig kans bestond, dat hunne schuldeischers kennis erlangden van de opening dezer nieuwe geldbron.

Daar hij wist, dat zij eene hartstochtelijke voorliefde koesterde voor

edelgesteenten, schonk hij haar een met juweelen en paarlen rijk bezetten armband, ten einde haar te verzoenen met de noodzakelijke verwisseling der overige kostbaarheden; en zij nam daarop de zorg voor de aan haar opgedragen handeling bereidwillig op zich.

III.

Wanneer zij in die andere stad het tooneel moest betreden, vergezelde De Lohse haar altijd daarheen, en hij was voornemens, dat den eerstvolgenden keer opnieuw te doen. Op den avond vóór den dag, waarop dat zou moeten plaats hebben, gaf de actrice een schitterend souper ter viering van haar vier-en-twintigsten verjaardag, waartoe zij verscheidene personen, die evenals zij tot het opera-personeel behoorden en de eer genoten, onder hare vrienden en vriendinnen geteld te worden, had genoodigd. Toen zij den volgenden morgen met De Lohse het ontbijt gebruikte, uitte zij de opmerking, dat deze er zeer slecht uitzag. ‘Gij zijt ziek!’ zeide ze, ‘en ge moet noodwendig geneeskundige hulp inroepen. Want, daar hier tegenwoordig in vele gezinnen typhus heerscht, kan men niet te voorzichtig zijn en komt, bij verzuim, de dokter licht te laat, om de ziekte te kunnen bestrijden.’

‘O, 't is niets!’ voerde De Lohse hiertegen aan. ‘Alleen maar zware hoofdpijn, ten gevolge van de menigvuldige toosten en het nachtbraken.’

‘Juist!’ hernam de geliefde, met iets in stem en blik, dat groote bezorgdheid deed vermoeden; ‘met zware hoofdpijn begint die vreeselijke ziekte gewoonlijk. Ik bezweer u dus, neem raad, nu het nog in de beginselen is en nog te stuiten. Ik zal mijn geneesheer bij u laten ontbieden, die bijzonder op de hoogte is, wat de middelen betreft, om die kwaal te bestrijden. Ga dus naar uw hotel. Ik zal het rijtuig terstond doen voorkomen.’

En toen De Lohse bleef beweren, dat het niets te beteekenen had en hij volstrekt geene vrees koesterde voor die ziekte, riep zij op smeekenden toon uit:

‘Hoe is het mogelijk, zoo onvoorzichtig te handelen!’ en, voegde zij er zachter, en met eene trillende stem, bij: ‘Zoo gij het dan om uzelven niet wilt doen, doe het dan om mijnentwil, lieveling! Wat zou mijn lot zijn, als ik u moest verliezen, die zoo geheel mijn hart vervult!’

De Lohse, die in weerwil zijner betuiging wel degelijk bevreesd was voor typhus en voor iedere andere ziekte, die zijn leven in gevaar kon brengen, en op wien hare laatste woorden niet zonder uitwerking waren gebleven, liet zich eindelijk overreden tot het voldoen aan haar verlangen. Na een teeder afscheid, waarbij de geliefde haast niet tot bedaren was te brengen, liet hij zich naar het hotel, waarin hij zijne kamers had, overbrengen.

De dokter verklaarde, dat de patiënt een weinig koortsig was, maar geene typhus-verschijnselen aanwezig waren en, volgens zijn gevoelen, bij het nemen van rust en trouw gebruik der medicijnen eene spoedige herstelling waarschijnlijk was.

De Lohse, nu eenmaal onrustig geworden, geloofde, dat die woorden van den geneesheer slechts gesproken werden, om hem gerust te stellen, en hij zich werkelijk in het eerste tijdperk eener ernstige ziekte bevond. Waartoe anders die herhaalde aanmaningen tot rust en trouw gebruik der geneesmiddelen? Hij begaf zich daarom terstond te bed en nam, zoolang hij wakker was, getrouw de medicijnen in en gedroeg zich geheel naar de gegeven voorschriften.

Doch toen hij, na een groot gedeelte van den namiddag en den geheelen nacht in een gerusten slaap te hebben doorgebracht, geen enkel teeken van ongesteldheid meer bespeurde, verliet hij zijne legerstede en kon zich niet ontveinzen, dat eenig voedsel hem uitermate welkom zou zijn. Tot het gebruik daarvan durfde hij evenwel op eigen gezag niet over te gaan. De dokter liet gelukkig niet lang op zich wachten en verheugde hem met de verklaring, dat hij hem als patiënt kon ontslaan, daar zich bij hem - zooals hij voorspeld had - geen enkel verschijnsel opdeed, dat van een abnormalen toestand getuigde.

Na het gebruiken van een stevig ontbijt spoedde hij zich naar het spoorwegstation, daar de trein, waarmee zijne Dulcinea gewoonlijk terugkwam, niet lang meer zou uitblijven. De trein kwam aan, maar zij was er niet in, evenmin in den volgenden. Bijna nog meer dan naar háár verlangde hij naar de opbrengst der juweelen, daar hem schier in iedere straat een schuldeischer tegenkwam, die hem wel niet op straat durfde lastig vallen, doch wiens blik veel overeenkomst had met een maanbrief aan z i j n adres.

Toen daar weder een trein was aangekomen, waaruit zij evenmin te voorschijn kwam, begaf hij zich naar haar hotel, hopende, dat zij toch zou zijn gekomen en tusschen het groot aantal reizigers voor zijn blik was verborgen gebleven. Ook dáár vond hij haar niet, maar wel een brief aan zijn adres, waarin hij terstond hare hand herkende.

Met spoed opende hij dien en las:

‘*Waarde Minister van Financiën!*

Na rijp beraad en ernstig overleg ben ik tot het besluit gekomen, u eervol ontslag uit deze betrekking te verleenen. De ondervinding heeft mij geleerd, dat gij niet de vereischte capaciteiten bezit, om mijne schatkist op den duur van de noodige fondsen te voorzien, en ik mij dientengevolge in schulden heb moeten steken. Doe geene poging, om weer in genade te worden aangenomen, want ik heb reeds een ander in uwe plaats aangesteld, namelijk den jongen Baron D*, die mij reeds verscheidene malen gezelschap heeft gehouden, terwijl gij, op Heidekamp, tijdelijk de functiën van echtgenoot en vader op u naamt. Wat

mijn besluit spoediger tot rijpheid heeft gebracht, is, dat Baron D* mij tot echtgenoote begeert, mij alzoo tot Barones wil verheffen, en ik niet langer mijne keel zal behoeven heesch te schreeuwen, om een ondankbaar publiek te amuseeren. Bovendien is hij nu reeds zeer rijk door hetgeen hij van zijne moeder heeft geërfd, en als eenig kind moeten hem eenmaal ook de schatten van zijn vader ten deel vallen. Hij is eerst even drie en twintig jaren oud en dus op dien leeftijd, waarop ondervinding hèm evenmin als vele jongelieden wijs genoeg heeft gemaakt, om zich niet door eene schrandere vrouw naar welgevallen te laten leiden en tevreden te zijn met den rang van *époux de la Reine*, den hoogsten, dien hij aan mijne zijde zal kunnen bekleeden. Hij is nog zóó *groen,* dat hij in ernst gelooft aan mijne betuiging, dat tusschen u en mij nooit anders dan eene eerbare vriendschap heeft bestaan; dat gij een neef van mij (N.B. van de dochter eener arme modemaakster!) zijt, die door mijn voogd is verzocht, een wakend oog op mij te houden. Hij heeft zulke ouderwetsche denkbeelden omtrent de plichten, die op personen van verschillende sekse in het verkeer met elkander rusten, dat hij mij gisteren vergiffenis vroeg voor zijn twijfel aan de onschuldige betrekking tusschen u en mij, die nooit bij hem zou zijn opgekomen, indien hij geweten had, dat gij een getrouwd man zijt. Wat onnoozele ziel, niet waar?

Gisteren heeft hij mij een prachtigen diadeem, met diamanten en een kroontje erbovenop, ten geschenke gegeven, die heerlijk past bij het stel juweelen, mij door u geschonken en waaraan dat sieraad ontbrak. Ik zal dat laatste cadeau van u in eere houden, als een souvenir van een *eerbaren vriend*, en 't zal, met dien diadeem, mijn bruidstooi zijn op den dag van mijne aanvaarding van den titel, mij door mijn echtgenoot verleend. Die dag is niet verre. Daar D.'s vader volstrekt niets van dat huwelijk wil hooren, zullen wij dien ouden aristocraat voor een *fait accompli* plaatsen, en dan zal hij wel langzamerhand bijdraaien en mij voor zijne schoondochter erkennen. Van mijne schulden durf ik bij mijn aanstaande niet reppen. Die laat ik u dus na, als eene gedachtenis. Mogelijk ben ik later in staat, u in de betaling te gemoet te komen. Wij vertrekken zoo straks naar Parijs, waar de knoop zal gelegd worden, die mij aan mijn nieuwen minnaar voor altijd verbindt. Of ik hem bemin? Evenmin, als ik u heb liefgehad. Maar dat doet weinig ter zake. Ontmoet ik ooit een man, die mij liefde inboezemt, dan weet ik, evenals andere slimme vrouwen, hem wel door den heer des huizes zelf tot huisvriend te doen kiezen; en dan, vous comprenez! heb ik vrij spel. Maar nu moet ik eindigen, daar het uur der afreis nabij is. Wees gegroet van uwe dierbare, eerzame vriendin!

Adieu! Adieu!’

Gedurende het lezen van dien brief was eene snelle afwisseling van gelaatskleur bij De Lohse waar te nemen. Bij het doorloopen der eerste regels werd hij zoo bleek, dat wie hem aanschouwd had, zou vermoed hebben, dat hij - zoo al niet levenloos, dan toch zonder bewustzijn ineen zou zinken.

Zóó iets had hij niet verwacht!

De sluwe lichtekooi had hem zóó in hare netten weten te verwikkelen en zoo goed innige gehechtheid geveinsd, dat de gedachte aan eene scheiding niet bij hem was opgerezen. Door het verkoopen der juweelen, die eene aanzienlijke som gelds vertegenwoordigden, had hij zich de middelen willen verschaffen tot het betalen zijner schulden en het verbeteren van zijn financieelen toestand, waartoe bij een zuiniger beheer nog mogelijkheid bestond. Zijn eerste gevoel was innige smart, veroorzaakt door eene zoo plotselinge ontgoocheling en zoo schandelijke trouweloosheid. Maar toen hij verder las, steeg het bloed hem naar het hoofd, om daarna weer uit zijn gelaat te wijken, nadat hij tot de overtuiging was gekomen, dat hij niet alleen bedrogen, maar ook bestolen was. Verachting nam de plaats van bewondering in, en zijne vurige liefde veranderde in gloeienden haat. ‘Zoo ik die diamanten niet terug erlang, ben ik reddeloos verloren!’ riep hij buiten zichzelven van woede uit. ‘Maar zij zal ze me weergeven, of...’ En de beweging zijner hand deed duidelijk ontwaren, wat op dat ‘of’ zou gevolgd zijn, indien hij den volzin geheel had uitgesproken.

Hij maakte terstond toebereidselen, om haar te vervolgen. Maar toen hij daarmede gereed was, ontbraken den heer van Heidekamp, in wiens stallen nog kostbare equipages en paarden te vinden waren, die nog bediend werd door lakeien in prachtige livrei, de noodige fondsen, om de kosten eener reis naar Frankrijk's hoofdstad te betalen! Al zijne contanten had hij den vorigen dag aan den eigenaar van het hotel, waarin hij zijne kamers had, gegeven, daar deze beweerde, een wissel te moeten betalen, waartoe hem op het oogenblik de gelden ontbraken. Van eene weigering kon niet wel sprake zijn, daar die heer nog veel meer van hem had te vorderen, dan hij toen verlangde te ontvangen. Hij was daarom terstond overgegaan tot het voldoen aan dit billijk verzoek, en zonder veel bezorgdheid, steunende op de opbrengst der juweelen. Geld op te nemen - daartoe stond voor hem geen enkele weg meer open. Buitendien moest hij nog dienzelfden dag eene vrij aanzienlijke som gereedhebben ter voldoening eener verloren weddenschap bij de laatste wedrennen.

Er bleef hem dus niets anders over dan het innen van de tweede helft der koopsom, voor Heidekamp bedongen; 'tgeen natuurlijk niet zou kunnen geschieden dan tegen goede rente voor den tijd, die nog moest verloopen, voordat het goed kon aanvaard worden. De kooper verklaarde bereid te zijn tot die vervroegde afdoening, doch verlangde, dat eene notarieele koopakte eerst de plaatsvervanger werd van het

onderhandsche contract, bij de eerste uitbetaling opgemaakt en geteekend. Hoewel zooveel spoed werd gemaakt, als mogelijk was, verliep daarmee, en met het afdoen der zoogenaamde schuld van eer, zooveel tijd, dat hij eerst 's avonds laat met den sneltrein de reis kon aanvaarden. Terstond na zijne aankomst te Parijs begaf hij zich naar het hotel van den Nederlandschen gezant, wiens afwezigheid hem echter buiten staat stelde, dien heer zelf te spreken. Toch vernam hij van een lakei, dat een zekere Baron D* daar was geweest met eene jonge dame, die nog dienzelfden dag zijne vrouw zou worden. Waar de voltrekking van dat huwelijk zou plaats hebben, wist hij niet te zeggen, maar wel, - zooals een door den Baron afgegeven kaartje aanwees - in welk hotel hij zijn intrek had genomen. Terstond begaf De Lohse zich daarheen en werd onmiddellijk toegelaten.

De Barones, - want dat was zij reeds sedert ongeveer een half uur - die een zoodanig bezoek had voorzien, had hare maatregelen zoo goed weten te nemen, dat de Baron niet den minsten argwaan koesterde omtrent de reden van De Lohse's aanwezigheid te Parijs en dus terstond beval, hem naar zijne appartementen te geleiden.

De theater-prinses had haar tegenwoordigen gemaal te Brussel verteld, dat haar schrijven aan De Lohse ten doel had, hem uit te noodigen, bij hare echtverbintenis tegenwoordig te zijn, waartoe dankbaarheid voor de vele zorgen ten haren opzichte, die hij zich in zijne qualiteit als quasi toeziende voogd getroost had, haar noopte. ‘Het is een goede, zeer verstandige man,’ had zij erbij gevoegd. ‘Maar bij al zijn verstand is hij somwijlen niet vrij te pleiten van dwaasheid. Hij is namelijk onderhevig aan eene soort monomanie, en als hem die overvalt, dan is er geen verstandig woord uit hem te krijgen. Dan is hij meestal vervelend voor wie hem moet aanhooren, maar somtijds lastig, daar hij bij ernstige tegenspraak zoo driftig kan worden, dat men bevreesd moet zijn voor handtastelijke middelen ter overtuiging van de juistheid zijner bewering. In die oogenblikken verbeeldt hij zich, dat het kistje met juweelen, dat ik u gisteren heb laten bewonderen en welks inhoud op dit mijn bruidskleed u te gemoet fonkelt, hem toebehoort, terwijl het eene erfenis is van de zuster mijner moeder. Zij was met een rijken grondeigenaar getrouwd en vermaakte mij - haar petekind - dien diamantenschat. Die manie is waarschijnlijk bij hem ontstaan, doordien mijn voogd hem dat kistje had overhandigd, ten einde dat voor mij te bewaren tot mijne meerderjarigheid. Als ik mij nu en dan met eenige dier kostbare steenen wilde versieren bij eene buitengewone voorstelling, deed hij net, of ik ze van hem leende, en vroeg hij ze dadelijk terug, als ik er geen gebruik meer van maakte. Ik heb dat maar altijd ongemerkt laten voorbijgaan, tot nu omtrent een jaar geleden, toen ik heb geweigerd ze weer uit mijne handen te geven. Sedert dien tijd overvalt hem bijwijlen die zotte inbeelding en hij maakte het mij somtijds zoo lastig

en werd niet zelden zoo driftig, dat ik bang voor hem werd. Gelukkig waren die vlagen meestal van korten duur en ben ik daarvan nu voor altijd verlost.'

IV.

De Baron, die niet anders meende, dan dat De Lohse's bezoek het gevolg was van de uitnoodiging zijner gade, ging hem tot aan den ingang van het vertrek te gemoet en ontving hem op de beleefdste wijze.

'Ik dank u, Mijnheer!' zei hij, 'dat gij ons de eer uwer tegenwoordigheid wel wilt schenken. Mijne vrouw heeft mij zooveel goeds van u verteld, dat ik zeer verlangend was, kennis met u te maken. Zij zal zeker verheugd zijn, dat gij aan hare uitnoodiging voldoet. Jammer, dat gij te laat zijt gekomen, om de plechtigheid - zooals zij gewenscht had - bij te wonen.'

De nieuwbakken Barones was bij het aanschouwen van De Lohse's onheilspellend gelaat ten prooi aan eene ontroering, die niet wel in overeenstemming was te brengen met de koelbloedigheid en onbeschaamdheid, waarvan haar brief getuigde, en die haar gedurende eenige oogenblikken belette, hem te gemoet te gaan. De overtuiging, dat een langer verwijl haar echtgenoot zou bevreemden, stelde haar evenwel spoedig in staat, deze zwakheid te overwinnen, haar zetel te verlaten en hem welkom te heeten. De hand, die zij hem toereikte, werd niet door hem aangeraakt. Nadat de verwondering over diens toespraak was geweken voor de overtuiging, dat hij door zijne echtgenoote misleid was, wendde hij zich tot den Baron met de woorden:

'Ik ben niet hier gekomen, Mijnheer! ter vervulling van ijdele plichtplegingen, maar ter behandeling eener zaak, voor mij van vrij wat meer gewicht dan uw huwelijk met....'

'O! wellicht' - zoo viel de Baron hem in de rede, 'wellicht eenige schulden, door mijne vrouw achtergelaten, waarover men u is lastig gevallen. Bij mijne terugkomst zullen die alle door mij betaald worden.'

'Hoewel ik haar menigmalen uit den nood heb geholpen met aanzienlijke sommen, zijn die betrekkelijk gering te noemen bij 'tgeen ik nu van haar kan terugvorderen,' zei De Lohse.

'Terugvorderen?' vroeg de Baron. 'Welnu, Mijnheer!' voegde hij erbij, 'noem mij de som, en zoo mijne vrouw die werkelijk schuldig is, zal ik u tot den laatsten penning uitbetalen.'

'Er is hier geene sprake van eene zekere som gelds, maar van een voorwerp van vrij wat meer belang,' hernam De Lohse. 'Een kistje met juweelen van onschatbare waarde, dat ik haar heb toevertrouwd, om te A. voor mij te gelde te maken.'

'Mijnheer!' zei de Baron, die meende, dat hij hier te doen had met een dier aanvallen, monomanie door zijne vrouw genoemd, en die eene poging wilde aanwenden, om hem tot rede te brengen; 'ik geloof,

dat hier eene vergissing plaats heeft, dat u in eene dwaling verkeert. Dat kistje met diamanten is mijne vrouw bij erflating eener tante toebedeeld en dus haar wettig eigendom!'

'Geërfd van eene tante: de zuster eener mutsenmaakster!!' uitte De Lohse met een schaterlach. 'Neen, Mijnheer! 't zijn de diamanten mijner vrouw, die ik uit nooddwang heb willen te gelde maken, en die door deze schandelijke boeleerster mij zijn ontstolen. Maar!' voegde hij erbij, terwijl zijn gelaat vuurrood werd en hij zijne vuist met kracht op de tafel liet nederdalen, 'ik verlaat dit vertrek niet, voordat ik ze heb terug erlangd!'

'Mijnheer De Lohse!' bracht de Baron, die zich niet op zijn gemak gevoelde met iemand, aan zulke vlagen van waanzin onderhevig, en die hem dus tot kalmte wenschte te brengen; in het midden. 'Laten we onder een glas madera de zaak bedaard bespreken, want zoo'n groote opgewondenheid is voor u niet dienstig en voor ons niet aangenaam!' Tegelijkertijd trok hij aan het schelkoord en beval den binnenkomenden kamerdienaar, overluid, madera te brengen, er zacht bijvoegende: 'breng den koetsier en den palfrenier mede.'

'Daar valt niets aan te bepraten. Ik eisch mijn eigendom terug!' antwoordde De Lohse met luide stem. 'Gij hebt dus te kiezen tusschen vrijwillige of gedwongen teruggave. Want hebben zal ik ze, al zou ik ze die schaamtelooze lichtekooi met geweld van het lijf rukken.' Daar hij tevens eene beweging maakte, die deed vermoeden, dat hij daartoe onmiddellijk wilde overgaan, beval de Baron zijne bedienden, die inmiddels binnengekomen waren, dien heer uit te laten en te zorgen, dat hij niet weer in zijne vertrekken werd gezien.

Bij het vernemen van die woorden richtte De Lohse zich in zijne volle lengte op en herhaalde zijne verklaring, dat hij die kamer niet zou verlaten, voordat aan zijn verlangen was voldaan.

'Dan beveel ik ulieden,' hernam de Baron, zich tot zijne bedienden wendende, 'Mijnheer vanhier te verwijderen, goedschiks of kwaadschiks, maar met inachtneming, dat het een fatsoenlijk man is.'

De Lohse bleef in dezelfde uitdagende houding staan, zijne fonkelende oogen op zijne voormalige geliefde gericht. Toen een der bedienden hem zacht bij den arm vatte, deed hij dien met een enkelen slag op den grond storten, waarop de drie mannen te zamen hem stevig vastgrepen, waardoor weerstand nutteloos door hem moest geacht worden. Doch voordat hij een duimbreed week van de plek, waarop hij stond, riep hij de Barones met eene stem, die van woede trilde, toe:

'Ik zie de juweelen op uw lichaam fonkelen, maar levend zult gij ze niet meer dragen!' - bevrijdde zijn rechterarm met een ruk van de handen, die hem geboeid hielden, greep eene revolver uit den borstzak van zijne jas en loste een schot op de vrouw, die hij eenmaal zoo hartstochtelijk had liefgehad. Hij zag haar ineenzakken en bloed langs haar wit bruidskleed vloeien..... gebruik makende van de ont-

steltenis der bedienden, die met den Baron de gewonde ter hulp snelden, verliet hij in allerijl het hotel en wist den spoortrein te bereiken, voordat iemand eraan dacht, hem te vervolgen.

Gedurende zijne terugreis had hij ruim den tijd tot overweging, wat hem onder de gegeven omstandigheden te doen stond. In de eerste oogenblikken na de ontdekking van de ontrouw en de bedrieglijke handelingen zijner minnares had zucht naar wraak hem die revolver doen koopen en doen laden. In kalmer gemoedstoestand had hij evenwel zijn moorddadig plan laten varen, terwijl daarvoor het vaste besluit in de plaats trad, haar bij weigering op zijn eisch tot teruggaaf der juweelen daartoe gerechtelijk te noodzaken. En nu had hij in zijne woede over de ondergane behandeling toch van dat wapen gebruik gemaakt en zich, zoo al niet door een moord dan toch door een moordaanslag, den weg tot eene vervolging afgesneden. In plaats van middelen te kunnen aanwenden tot het herkrijgen van zijn eigendom, moest hij nu bedacht zijn op andere, die hemzelven buiten het bereik der justitie zouden stellen. Bovendien had hij verscheidene acceptaties geteekend, waarbij hij het nog onbezwaarde gedeelte zijner vaste goederen had verbonden als waarborg voor de betaling. De som voor dat genoemde gedeelte was reeds door hem ontvangen en gedeeltelijk gebruikt, zoodat hij niet in staat was, aan die verplichtingen te voldoen, en eene vervolging wegens oplichting onvermijdelijk zou blijken.

Er bleef hem dus niet anders over dan - vluchten, ten einde zich, zoo mogelijk, aan die vervolgingen te onttrekken. Onverwijld maakte hij toebereidselen tot zijn vertrek. Vroeg in den morgen in zijn hotel aangekomen, was hij overtuigd, met den tweeden trein naar Rotterdam de boot, die naar Londen vertrok, te kunnen bereiken. Intijds liet hij zich naar het station brengen met zijn rijtuig, dat zijne bagage - een enkelen koffer! - tevens bevatte. Daar beval hij den koetsier, naar Heidekamp terug te keeren, wijl hij niet kon bepalen, van hoe langen duur zijne reis zijn zou. Voordat hij zijne kamers verliet, schreef hij dien eersten brief aan zijne vrouw, welke, zooals wij gezien hebben, door den lakei werd overhandigd bij de aankomst van de equipage op het buitengoed.

De waarheid kon hij haar niet melden. Vooreerst, daar zij - zooals hij voor zeker hield - niets wist of vermoedde van zijne geldverspilling en onzedelijke leefwijze in de stad en hij haar dus niet plotseling mocht en ook niet wilde bekendmaken met den vreeselijken toestand, waarin hij haar, hun kind en zichzelven gebracht had. Ten andere was dat niet raadzaam, dewijl - zoo hij alles naar waarheid verhaalde of ook maar de voornaamste punten zijner noodlottige geschiedenis - die brief, bij een gerechtelijk bezoek op Heidekamp, lichtelijk zou gevonden worden en tegen hem zou kunnen getuigen, vooral wat de poging tot moord betrof, die hij dan niet meer zou

kunnen doen voorkomen als eene daad van zelfverdediging, waarvan de Barones toevallig het slachtoffer was geworden.

Daarom moest het verzinsel betreffende ‘de Vennootschap’ wederom dienst doen, evenals in den volgenden, die schijnbaar uit Manchester kwam, doch door hem te Londen geschreven en daar op de post gedaan was. Dat geschiedde, ten einde zijne vervolgers het spoor bijster te doen worden, ingeval die brief in hunne handen mocht komen. Hij ging wel naar Amerika, daar hij zich in Engeland niet veilig achtte, maar nam zijn weg daarheen over Liverpool.

Te New-York begaf hij zich, terstond na zijne aankomst, buiten de stad, ontdeed zich op eene eenzame plek, door middel eener schaar, van zijn knevel en zwaren baard en nam toen zijn intrek in een ander logement dan dat, waarin hij een paar uren had vertoefd. Daar gaf hij zich uit voor een Engelschman en ging na verloop van eenige dagen pogingen aanwenden, om eene betrekking op een kantoor te erlangen, zich noemende John Wilky en Londen als zijne vroegere woonplaats. Hij kon dat doen zonder veel gevaar, dat zijn bedrog zou ontdekt worden, daar hij de Engelsche taal volkomen machtig was, waarvan hij, bij de wedrennen in Engeland, meermalen bewijzen had gegeven. Zijne geldmiddelen waren aanmerkelijk gedund, doordien de chef van het hotel, waarin hij kamers had, voordat hij zijn vaderland verliet, hem niet wilde laten vertrekken, eer hij zijne schuld had afgedaan, en een andere crediteur, die door dezen was gewaarschuwd, hem met publiek schandaal bedreigde, zoo hij hem niet terstond betaalde.

V.

Stel u voor, lieve lezeres! dat gij gehuwd zijt met een man, dien gij liefhebt en van wiens wederliefde gij u volkomen overtuigd houdt, al ligt daarover niet dat waas van innigheid verspreid, 'twelk gij u, in uwe meisjesdroomen, hadt voorgespiegeld: voor welk gemis gij troost hebt gevonden in de gedachte, dat het krachtigste mannenhart niet vatbaar is voor die fijne trillingen, waardoor het vrouwelijke wordt in verrukking gebracht. Stel u verder voor, dat gij niet twijfelt aan den rijkdom, waarover die man heeft te beschikken, en daardoor voor zeker houdt, dat hij uw geld louter beschouwt als een toegiftje op den schat, dien hij in uwe persoon en in uwe liefde heeft erlangd. Dat gij, in eene weelderige omgeving, op een fraai buitengoed woont, dat door heerlijke dreven tot wandelen uitnoodigt en waar uwe eigen equipage steeds ter uwer beschikking is tot het doen van liefelijke rijtoeren in de schoone omgeving uwer woonplaats. Dat gij u moogt verheugen in het bezit van een engelachtig kind, een aanvallig meisje, wier heden gij kunt omgeven met alles, wat een jeugdig hartje verlangt; wier toekomst u, wat de stoffelijke belangen aangaat, niet de geringste bezorgdheid doet koesteren; - en dat gij dan op eenmaal tot

de overtuiging komt, dat de man, die u zijne liefde heeft betuigd, die u trouw heeft beloofd en van wien gij nooit iets kwaads hebt vernomen, u reeds heeft bedrogen, voordat gij zijne gade werdt, en daarmede onafgebroken is voortgegaan tot op het oogenblik, waarop hij u verliet, u ten prooi latende aan vervolging, armoede en.... schande.... O! dan zult gij eenigermate kunnen beseffen, wat er in het gemoed van Mevrouw De Lohse omging in den tijd, die volgde op het vertrek van haar echtgenoot.

Een paar dagen, nadat zij zijn tweeden brief had ontvangen, hield een rijtuig stil voor het hek van Heidekamp en liet zich een heer aanmelden, die De Lohse wenschte te spreken.

De niets kwaads vermoedende Fanny beval den kamerdienaar hem naar de spreekkamer te geleiden, waarheen zij zich eenige oogenblikken daarna eveneens begaf. Daar begroette zij een nog jongen man, die haar groet met eene beleefde buiging beantwoordde, zich haastte haar een stoel aan te bieden, doch zelf staan bleef.

'Mag ik u verzoeken plaats te nemen en mij in kennis te brengen met de reden van uw bezoek?' vroeg Fanny.

'Mevrouw!' antwoordde de jonge man, 'ik ben reiziger voor een groot handelshuis in modeartikelen te Parijs. Gedurende mijn verblijf te Amsterdam bracht ik ook den kassier van Mijnheer De Lohse een bezoek, ten einde daar te ontvangen het bedrag eener traite, door uw echtgenoot afgegeven ter voldoening onzer rekening ten laste van uw echtgenoot. In plaats van.....'

'Maar, Mijnheer!' zoo viel Fanny hem in de rede: 'hier moet eene vergissing plaats hebben. Ik heb nooit robes of andere artikelen uit Parijs ontvangen; of betreft uwe rekening alleen kleedingstukken voor heeren?'

'Pardon, Mevrouw!' luidde het antwoord. 'Die goederen zijn ook niet aan u geleverd, maar aan Mademoiselle Rose Dubois (de door De Lohse's geliefde aangenomen naam, toen zij als zangeres optrad, daar Rosientje van 't Hout haar te prozaïsch voorkwam, om daarmede ten tooneele te verschijnen), primadonna aan het Theater in de niet ver van hier gelegen stad.'

'Ziet u wel!' hernam Fanny, 'dat hier wel degelijk eene vergissing in het spel is. Wat heb ik te maken met de rekeningen eener tooneelspeelster, die ik volstrekt niet ken, ja, zelfs nooit gezien heb?'

'Pardon, Madame! u niets. Dat verhindert echter niet, dat Mijnheer De Lohse haar wel kent en wel iets met hare rekeningen schijnt te maken te hebben. Wij hebben althans reeds meermalen traites op zijn kassier ontvangen, ter voldoening der schuld van Mademoiselle Dubois, en daarvoor ook steeds gereede betaling ontvangen.'

'En....' vroeg Fanny, na gedurende een geruimen tijd, bleek als eene doode, terwijl ontroering haar belette een woord uit te brengen, voor zich uit te hebben zitten staren: 'is dat *nu* niet gebeurd?'

‘Neen, Mevrouw! De kassier verklaarde, dat er geen geld van Mijnheer De Lohse in kas was; dat hij om diezelfde reden reeds verscheidene zoodanige vorderingen had moeten afwijzen en’ - hij had er bijna bijgevoegd: ‘hij er wel nooit weer voor dien heer zou afbetalen, indien de loopende geruchten omtrent diens financieelen toestand niet ongegrond waren.’ - Doch ziende, welk een indruk zijne mededeelingen reeds op de arme vrouw hadden gemaakt, sprak hij die woorden niet uit.

‘De Lohse is op het oogenblik niet hier!’ zei Fanny. ‘Hij is voor eene gewichtige zaak op reis. Zoodra hij terug is, zal ik hem met uw bezoek bekendmaken en twijfel geen oogenblik, of hij zal de gelden, welke uwe firma heeft te vorderen, aan haar overzenden. Hoe groot is het bedrag der rekening, Mijnheer?’

‘O, niet zoo hoog als wel andere jaren,’ antwoordde de reiziger, terwijl hij in zijne portefeuille naar het bewuste document zocht.

‘Mejufrouw Dubois heeft zich, ten gevolge eener kleine vergissing, eenige maanden geleden tot een ander huis gewend en ons niet meer met hare bestellingen vereerd.’

Intusschen had hij het stuk, waarnaar hij zocht, gevonden en dat Mevrouw De Lohse ter hand gesteld.

‘Tweeduizend zevenhonderd francs in eenige maanden!’ riep deze in de grootste verbazing uit. ‘Maar Mijnheer! dat is niet mogelijk! als ik reken, wat mijn toilet mij jaarlijks kost, dan is dat eene bagatel bij zulk eene rekening over een geheel jaar doorgevoerd!’

‘Dat is zeer natuurlijk, Mevrouw! Dames, die op het tooneel voor een gedistingeerd publiek optreden, hebben oneindig meer kostumes noodig dan andere, al behooren zij tot een zoo hoogen stand als de uwe. Actrices, die over genoegzame fondsen kunnen beschikken, tellen wij onder onze beste klanten, die alleen overtroffen worden door vorstelijke personen en door sommige dames, die aan het hof verschijnen.’

Daar Fanny hierop niets in het midden bracht en den reiziger niet veel anders overbleef, dan voorshands genoegen te nemen met hare belofte, nam hij beleefd afscheid, niet zonder spijt over den uitslag van zijn bezoek, maar toch ook met medelijden voor de vrouw, die zoo schandelijk door haar echtgenoot werd bedrogen.

Diep geschokt kwam Mevrouw De Lohse bij haar kind terug. Een stroom van tranen bedekte weldra haar lief gelaat. En toen Johanna met kinderlijke bezorgdheid en onrust vroeg, waarom mama schreide, drukte zij haar dochtertje hartstochtelijk aan haar hart, gevoelende, dat de eenige bron van geluk, die de wereld haar nog kon aanbieden, in den boezem van dit kleine wezen lag besloten.

Die eerste grievende ontdekking was echter eerst een begin der ellende, die haar te wachten stond.

Nog geene vier en twintig uren waren verloopen sedert het vertrek van

den Parijzenaar, toen een andere heer haar verlangde te spreken. Het was de eigenaar van het hotel, waarin Rose Dubois verblijf had gehouden.

'Hoe is het mogelijk?!' hoorde zij hem halfluid zeggen, toen hij, na haar zeer beleefd gegroet te hebben, onbeweeglijk voor haar bleef staan.

'Wat belieft u?' vroeg Fanny, meenende, dat zij hem niet goed verstond.

'Vergeef mij, Mevrouw! De lastige hebbelijkheid van hardop te denken speelde mij daar weer parten. Het heeft niets om 't lijf. Ik wenschte Mijnheer eene acceptatie, voor kamerhuur afgegeven, te presenteeren, daar ik op het oogenblik veel te betalen heb.'

'Mijn man is op 't oogenblik op reis voor zaken. Maar betaalde hij de huur zijner kamers dan niet op den vervaltijd?'

'Dat zou ik niet met zekerheid kunnen zeggen, Mevrouw! Daar is hier geene sprake van de appartementen van den heer De Lohse, maar van die,' voegde hij er aarzelend bij, 'welke zekere Juffrouw Dubois in mijn hotel bewoonde.'

Alle kleur verdween wederom van Fanny's gelaat bij het vernemen dier woorden. Zij kon de tranen, die als uit haar hart opwelden, slechts met de grootste inspanning terughouden. Ten einde hare zielesmart voor hem te kunnen verbergen, wenschte zij dien man zoo spoedig mogelijk te verwijderen. Daarom vroeg zij: 'Hoe groot is de som, die u hebt te vorderen?'

'Wordt die vraag tot mij gericht, Mevrouw! met het voornemen, die af te doen?' vroeg de hotelhouder, met eene eenigszins trillende stem.

'Zoo die ten minste niet al te hoog is,' luidde haar antwoord.

'Dan zult u die niet van *mij* vernemen, Mevrouw! Ik ben maar een burgerman; maar in mijn boezem klopt een eerlijk, gevoelig hart, en ik zou liever de geheele acceptatie in duizend stukken scheuren, dan dat ik *dit* geld aannam uit de handen eener zoo eerbiedwaardige vrouw, wier hart moet bloeden onder de verguizing, haar aangedaan ter wille eener vuige boeleerster!'

Aan het einde dezer toespraak wischte hij haastig een paar tranen weg, die aan zijne oogen dreigden te ontsnappen, boog eerbiedig, drukte met gevoel de hand, die zij hem aanbood, en verliet toen het vertrek. Bij het uitgaan der deur hoorde zij hem nogmaals halfluid zeggen: 'Hoe is het mogelijk! Hoe is het mogelijk!'

Doch niet al de schuldeischers waren zoo meedoogend en welwillend!

In den namiddag van dienzelfden dag wilde Fanny de woonkamer verlaten, om Johanna, die met eene der dienstboden in den tuin wandelde, terug te roepen, daar aandrijvende donkere wolken onweer deden verwachten.

Er was werkelijk eene donderbui in aantocht: eene geheel andere evenwel, dan zij te gemoet zag.

Eer zij de deur van het vertrek bereikt had, werd deze geopend door een man, fatsoenlijk gekleed, maar wiens uitzicht en bewegingen hem geene aanspraak op een aristocratisch voorkomen konden verleenen. Zonder aan het hek te schellen of zich te laten aandienen, was hij het huis binnengetreden.

'O zoo!' zei hij, zijn hoed afnemende, zonder te groeten. 'Zeker Mevrouw De Lohse, die ik daar voor mij heb?'

'Om u te dienen!' antwoordde deze, zelve nauwelijks wetende, wat zij zeide, verschrikt als zij was door dat plotseling vis-à-vis met iemand, in wien zij terstond een schuldeischer vermoedde.

'Ja, daar ben ik ook juist om hier gekomen, om gediend te worden, namelijk met *splint,* weet u! Ik ben de restauratie-houder, die Meneer altijd van eten en zoo voorts heb voorzien, als hij in de stad was. Sedert drie jaren heb ik geen cent van hem gezien, en ik verkies nu niet langer te wachten.'

'Maar, Meneer! mijn man is op reis voor zaken en zal wel spoedig terugkomen, en dan....'

'Op reis voor zaken!' riep de restauratie-houder lachend uit. 'Voor fraaie zaken! Meen je dat waarachtig, onnoozel schaap! Dan zal ik je de schellen eens van de oogen lichten. Hij is met zijn liefje naar Parijs gegaan; waarschijnlijk, om zijne en hare schuldeischers te ontvluchten. Maar dat moet *hij* weten; en *ik* weet, dat ik me geld wil hebben. En dat zal ik ook, al zou ik den heelen boel in dit fraaie kasteel voor jullie neus laten verkoopen.'

'Maar, Meneer!' zei Fanny, wier lippen beefden van aandoening, 'al is mijn echtgenoot tijdelijk van middelen tot betaling ontbloot, dan is Heidekamp toch nog altijd een waarborg! zoodat....'

'Heidekamp!' riep de toegesprokene uit: 'daar hem geen steen en geen boom meer van toebehoort! Dat heeft hij - zoo je je ten minste niet van den domme houdt - buiten je weten aan Mijnheer Willems verkocht, die er je met je heele consumptie wel gauw uit zal drijven, en je lieve man zal in de kast komen voor oplichterij en bedrog tegenover mij en anderen. Dus geld of.... schande! begrijp je?'

Mevrouw De Lohse, die van ontroering bijna geen grond meer onder hare voeten voelde, wist geen raad. Daar schoot haar te binnen, dat zij hare diamanten nog bezat en die dierbare nalatenschap harer moeder het middel zou kunnen worden tot redding uit den nood.

'Mijnheer,' zei ze, 'ik bezit nog eenige juweelen. Zoo gij acht dagen geduld wilt hebben, zal ik die verkoopen. Geef mij uwe rekening en ik beloof u, dat die zal voldaan worden.'

'Zoo, zoo!' uitte de restauratie-houder, wat handelbaarder wordende door dat uitzicht op voldoening. 'Maar!' liet hij erop volgen, 'zwart op wit, vrouwtje! Ik hen al zoo vaak om den tuin geleid, dat ik nu spijkers met koppen moet slaan, om niet opnieuw 't kind van de rekening te worden.'

‘Wat meent u daarmee?’ vroeg Fanny. ‘Ik heb zoo weinig kennis van geldzaken.’

‘Geef mij een stuk papier, pen en inkt, en ik zal het u zoo klaar maken als een klontje.’

Nadat aan zijn verlangen was voldaan, overhandigde hij haar binnen eenige oogenblikken zijne rekening benevens eene acceptatie, waarbij zij zich verbond, het bedrag der schuld na verloop van acht dagen aan hem te voldoen. ‘Zoo gij dat stuk met uw naam onderteekent, zal ik u tot dien tijd met rust laten.’

Het denkbeeld, op deze wijze ontslagen te worden van dien man, schonk haar zooveel verlichting, dat zij niet aarzelde te teekenen. Zij had niet het minste vermoeden, dat zij hem daardoor in het bezit stelde van eene dubbele schuldbekentenis, waarvan hij tot zijn voordeel gebruik zou kunnen maken.

In het bezit van dat document verloste hij haar - en wel na eene linksche maar toch beleefde buiging - van zijne tegenwoordigheid.

De onweersbui binnenshuis trok dus af, evenals die buiten het reeds gedaan had, terwijl het binnen donderde en lichtte. Maar in den nacht van ellende, die boven het hoofd dier arme vrouw zich donkerder uitspreidde, zouden nog bliksemstralen het luchtruim doorklieven, welke haar met geheele vernietiging bedreigden.

VI.

Afgemat en diep terneergebogen, naar lichaam en geest, door de gebeurtenissen van dien dag, zocht Mevrouw De Lohse vroegtijdig rust op hare legerstede, doch kon die daar niet vinden. Als dreigende spookgestalten zweefden de ontdekkingen, door haar gedaan, onafgebroken voor haar zielsoog, dat in de duisternis met nog scherper blik de afzichtelijke vormen dier wezens waarnam, dan toen het zich, bij het heldere licht der zon, naar het azuur des hemels richtte, om in hooger sfeer troost te zoeken voor den weedom, waarmee de treurige wederwaardigheden des levens den boezem des stervelings vervullen.

Wanneer de raadselen des levens eenmaal worden opgelost, zullen wij ook kunnen danken voor de smarten, waaronder wij hier gebukt gaan, daar wij dan het heilzaam verband zullen beseffen tusschen deze en onze vorming voor een hooger bestaan. Maar er worden een krachtig geloof en een onwankelbaar vertrouwen op de Voorzienigheid vereischt, om dat reeds hier te vermogen; en het minst zijn wij daartoe in staat, zoolang het wicht des lijdens nog met zijne gansche zwaarte op onze ziel drukt en de vraag op onze lippen zweeft: ‘Waarmee heb ik *dat* verdiend?’

Te midden der in- en uitwendige duisternis en gefolterd door de overstelpende smart, die haar schuldeloos hart dreigde te breken, ontbrak het Mevrouw De Lohse aan kracht, om op te gaan naar de bron

der vertroosting, en haar geest te laven met de heerlijke wateren, die nimmer ophouden, daaruit te vloeien. Uren achtereen lag zij daar, zonder dat de slaap hare oogleden kwam sluiten. Eindelijk, in den morgenstond, viel zij in eene sluimering, waaruit zij wel eenigszins verkwikt ontwaakte, maar die haar tevens weder overgaf aan het nameloos lijden, waarvan zij haar voor eene wijle had ontslagen.

'Ik vind mama niets aardig meer!' zei de kleine Johanna, nadat zij ongeveer een uur met hare moeder aan de ontbijttafel had gezeten, zonder dat deze meer dan een enkel woord op al haar gesnap had geantwoord of eenig voedsel had gebruikt.

'Och, kindlief!' verzocht Fanny vriendelijk, nadat zij een kus op het immer pratende mondje der kleine had gedrukt, 'ga nu maar wat spelen, en laat mama een weinig met rust.'

Dit voldeed echter het kind niet, dat zag, dat mama iets had, wat haar hinderde. 't Ging dus niet heen, maar vroeg:

'Hebt u hoofdpijn, ma?'

'Neen, lieve.'

'Kiespijn dan?'

'Ook niet, kindlief.'

En nadat het meisje alle lichaamspijnen had genoemd, die haar bekend waren, zonder op eene harer vragen een bevestigend antwoord te erlangen, en toch meende, dat *pijn* de oorzaak moest wezen van dien buitengewonen toestand, vroeg zij tot niet geringe verbazing harer moeder:

'Hebt u dan pijn in uwe ziel?'

En toen op die vraag een tranenvloed uit Fanny's oogen het antwoord gaf, viel Johanna haar eveneens schreiend om den hals, uitroepende:

'Och, maatje, maatje! is dat eene erge pijn? - O, zeker wel! Ik zie het, en ik heb zoo'n medelijden met u.'

Zóó weenden zij eene poos te zamen, terwijl Johanna het gelaat harer moeder met kusjes overdekte.

Die tranen brachten Fanny meer verlichting, dan de slaap had gedaan. Na eene wijle wischte zij hare oogen en die van hare lievelinge af en zeide op een meer opgewekten toon:

'Ga nu wat met Betje in den tuin wandelen. Dan kom ik je straks weer halen. Mama moet wat rust hebben, dan zal het wel beter worden.'

Johanna ging, doch bij de deur bleef zij nog even staan en vroeg: 'Kan de dokter daar niets aan doen?'

'Neen, lief kind! Rust en niet te veel praten zullen mij het best helpen, hoor!'

'Rust!!' herhaalde zij, toen het kind was vertrokken, en een zucht steeg bij dat woord uit het diepst van haar boezem op. 'Maar,' liet

zij erop volgen, ‘het stelt dat lieve schepseltje voor het oogenblik tevreden.’

Uit de treurige overpeinzingen, waarin zij daarna was verzonken, werd zij gewekt door den knecht, die de aangekomen brieven en dagbladen binnenbracht. De brieven bevatten rekeningen van wijnkoopers, sigarenleveranciers, handelaars in toiletartikelen, parfumerieën, kleermakers, enz., vergezeld van meerder of minder beleefden aandrang tot onverwijlde betaling.

Zij voerden hare gedachten terug tot.... *de juweelen.*

Eene siddering ging haar door de leden. Die edelgesteenten waren de bruidstooi harer moeder geweest, en ook zijzelve had die op den dag van haar huwelijk gedragen. En nu zou zij die moeten te gelde maken voor de betaling der schulden van hem, die toen trouw beloofd en liefde gehuicheld had!

Zij peinsde op middelen, om daartoe te geraken. Na veel overwegens kwam zij tot de overtuiging, dat dit te Amsterdam en door haarzelve zou kunnen geschieden. Zij besloot daarom, den volgenden dag daarheen te gaan. Doch eerst wilde zij die versierselen, waaraan zij als erfenis harer moeder zoo gehecht was, nog eenmaal beschouwen. Van de brandkast, waarin zij bewaard werden, had zij evenals De Lohse een sleutel. Zij had dien evenwel nooit gebruikt, daar zij die juweelen nimmer droeg en het spelden- en huishoudgeld, dat haar echtgenoot haar maandelijks ter hand stelde, door haar op eene andere plaats werd bewaard.

Van de afwezigheid van Johanna gebruik makende, ging zij naar hare kamer, om den sleutel te halen, - ontsloot daarmede, in die van haar echtgenoot, de brandkast, en....

Wij behoeven dezen zin niet te voltooien, daar de lezer daartoe zelf in staat is!

Als versteend bleef zij gedurende eenige oogenblikken voor de open kast staan. ‘Bestolen!... door...’ waren de eenige woorden, die eindelijk over hare lippen kwamen. Toen zonk zij op een stoel neder, haar gelaat met beide handen bedekkende, als wilde zij daardoor de plaats, waar haar schat zich had bevonden, des te zekerder voor haar oog verbergen.

‘Hè, mama! wat is daarin?’ vroeg Johanna, die, zonder dat hare moeder daarvan iets had bemerkt, naar boven was gekomen en voor het eerst de brandkast van binnen aanschouwde.

‘*Niets*, kind!’ antwoordde Fanny, terwijl zij opstond, om de kast te sluiten.

‘Och neen, moetje!’ riep Johanna toen, ‘niet dichtdoen. Er ligt toch nog een hoop papieren in. Laat mij even zien, of er ook prenten bij zijn.’

‘Prenten!’ herhaalde de ongelukkige vrouw. ‘Kind!’ zei ze daarop, ‘daar is maar één prent in. Het is het afbeeldsel der menschelijke

verdorvenheid. Daar kunt ge nu nog niets van begrijpen; maar later zult gij dat zien, zeker zien, hoor,' en fluisterend: 'Arm, arm schepseltje.'

'Daar begrijp ik in 't geheel ook niets van!' verklaarde het meisje, de handjes, waarmee zij de deur had tegengehouden, terugtrekkende. 'Mama praat tegenwoordig zulke rare dingen. Ik wou, dat papa maar weer thuis was. Die is altijd even aardig tegen me.' En pruilend ging zij voor het venster staan.

Toen zij een oogenblik later even omkeek en bemerkte, dat Fanny weer tranen in de oogen had, vloog zij haar om den hals, zeggende:

'Wees nu maar niet bedroefd, liefste moesje! Je bent ook heel zoet en lief, en ik was stout met dat te zeggen en ik zal het nooit weer doen! Is 't nu goed? - Dan ook niet meer schreien, hoor.'

Fanny's tranen stroomden evenwel steeds overvloediger onder die teedere liefkoozingen, tot groot verdriet van het kind, dat niet kon vermoeden de kleine fee te zijn, die de weldaad der tranen schonk aan het met weedom vervulde gemoed harer moeder.

Geen geld! Geene middelen, om zich geld te verschaffen. Geen uitzicht, om te kunnen voldoen aan de belofte, waardoor zij dien ruwen schuldeischer had bewogen tot het verleenen van uitstel! Wat bleef haar nu anders over, dan de handen in den schoot te laten zinken en lijdelijk te wachten op de dingen, die komen zouden!

Meestal zat zij bewegingloos voor zich uit te staren, zonder iets te zien en zonder duidelijk bewustzijn van 'tgeen er rondom haar voorviel. Daardoor was zij dikwijls niet in staat, de veelvuldige vragen van Johanna voldoende te beantwoorden; waarvan het natuurlijk gevolg was, dat het kind verdrietig werd en zich somwijlen schromelijk verveelde. Daarom liet zij het veelal aan de zorg eener getrouwe, zorgvolle dienstbode over, die het in een ander vertrek of in den tuin beter wist bezig te houden, dan zijzelve dat onder de gegeven omstandigheden vermocht te doen.

Zoo zat zij op zekeren morgen eenzaam in hare woonkamer. Nadat zij vruchteloos had beproefd zich met eenig handwerkje bezig te houden, viel haar oog op een stapel nieuwsbladen op een hoektafeltje. Onaangeroerd had het daar, steeds in aantal toenemende, gedurende vele dagen gelegen, daar het haar aan lust ontbrak, kennis te nemen van den inhoud. Zij nam er eenige af en begon te lezen. Haar blik volgde ten minste den schakel van woorden; doch veelal zonder dat zij den zin ervan vatte, daar hare ziel te zeer met andere dingen vervuld was dan die, waarvan in die courantartikelen sprake was. Telkens zat zij dan ook over het blad heen te staren; niet, om na te denken over 'tgeen zij had gelezen, maar omdat hare gedachten waren afgedwaald van het onderwerp, dat daarin werd behandeld. En als zij

dan na eene wijle haar oog weer richtte naar den inhoud der courant, was het slechts, om een oogenblik later weer van richting te veranderen, naar een ander voorwerp te zien.... zonder er werkelijk iets van te zien.

Wederom had zij het blad - 't was eene Fransche courant, te Parijs uitgegeven, - weder opgevat en werktuiglijk een paar regels gelezen, toen blijkbaar hare aandacht door de daarop volgende woorden tot zich werd getrokken. Met verscherpten blik en bevende handen las zij verder.... totdat plotseling het blad aan die handen ontviel en zij bewusteloos in haar armstoel zonk.

In dien toestand vond haar de huisknecht, toen hij den heer De Vries kwam aandienen. Bij het aanschouwen van haar bleek gelaat en hare half gesloten oogen meende hij, dat zijne meesteres dood was. Hevig ontsteld ijlde hij de kamer uit, wenkte den Kantonrechter, en toen deze het vertrek binnentrad, was alles, wat hij kon uitbrengen:

‘Zie, Mijnheer!’

De heer De Vries bemerkte spoedig, dat Mevrouw De Lohse nog leefde. Hij liet terstond een geneesheer ontbieden; toen deze haar naar hare slaapkamer liet dragen en zich ook daarheen begaf, bleef hij de terugkomst van den dokter afwachten. Daar er vrij wat tijd verliep, zonder dat hij iets vernam, werd het nieuwsblad, dat hij van den grond had opgeraapt, toen hij Mevrouw De Lohse's zitplaats naderde, door hem ter hand genomen. Hij vond daarin weinig, dat hem belang inboezemde, totdat onder het Parijsche stadsnieuws het navolgende bericht zijne aandacht trok:

‘Gisteren is hier eene afschuwelijke misdaad gepleegd. Een heer, Paul De L*. genaamd, heeft op klaarlichten dag in een hotel in de straat R* weten door te dringen tot in de vertrekken van den Baron D*, die zich daarin bevond met zijne jonge gade, met wie hij nog geen uur in den echt was verbonden, en heeft met een pistoolschot de Barones doodelijk getroffen. De moordenaar is gedurende de verwarring, die in de eerste oogenblikken na de daad in het hotel heerschte, ontvlucht, en zijn spoor is nog niet gevonden. Men vermoedt, dat minnenijd oorzaak is van de misdaad, daar genoemde heer volgens ingewonnen berichten gedurende geruimen tijd in zeer intieme betrekking heeft geleefd met de Barones, toen zij nog onder den naam Rose Dubois opera-zangeres was in eene der Hollandsche steden.’

(*Wordt vervolgd.*)

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. Van Westrheene.
Bulhond en vlinder.

Omstreeks veertig jaren geleden werd de onde huizinge Eikenhof bewoond door een rijken boer, Jongkind geheeten, een stoeren kerel, die gaarne het hoogste woord had op de markt, doch in zijn eigen huis meestal zijn mond hield en derhalve gemakkelijk overheerscht werd door zijne vrouw, die op hare beurt zich liet regeeren door hare dochter Bertha, eene landelijke schoonheid niet zonder aangeboren beschaving.

Op een heerlijken Meidag stond Bertha met saamgevouwen handen aan den ingang van het priëel, als de hoofdfiguur op eene schilderij, in eene lijst van levend groen. Haar gelaat droeg den stempel van gezond verstand en goed humeur. Zij had een breed voorhoofd, grijze oogen en een fraaien mond, die een vast karakter teekende. Hare oogen hadden nu eene peinzende uitdrukking; op hare lokken, niet bepaald blond of bruin, lag een gouden glans in het zonnelicht. Zij staroogde voor zich uit, zonder iets te zien, en liet hare handen bij zich nedervallen.

Daar werd de stilte om haar heen verbroken door den voetstap van een man, die naar haar toekwam; in hetzelfde oogenblik verdween het peinzende staroogen; Bertha strengelde hare vingers weder in elkander en een verhoogde blos kleurde hare wangen.

De man keek haar aan met een blik, die haar in de war bracht, doch waarvoor zij hare oogen niet nedersloeg.

‘Hier ben ik weer,’ zeide hij, terwijl hij voor haar bleef staan.

Hij was een kloek gebouwd man van middelbaren leeftijd. Zijn gelaat stond niet vriendelijk voor iemand, die zijn hof kwam maken.

‘Goeden dag, Mijnheer Disteling,’ antwoordde het meisje, op weinig aanmoedigenden toon.

‘Is het nu ja, of neen, Bertha?’ vroeg Mijnheer Disteling.

‘Het is altijd neen geweest,’ antwoordde zij.

‘O, dat weet ik wel; maar dat is geene reden, waarom het vandaag weder neen zou zijn. En al is het vandaag weder neen, dan is dat nog geen bewijs, dat het over drie maanden nog neen zal wezen. Meisjes zijn veranderlijk, lieve kind.’

‘Het is jammer, dat gij uw tijd verliest, Mijnheer Disteling,’ zeide Bertha, met nedergeslagen oogen.

‘Van tijdverlies zal men mij, in het algemeen, niet beschuldigen,’ antwoordde Disteling, ‘en in dit bijzondere geval ben ik machteloos. Den dag, waarop ik u met een ander getrouwd zie, zal ik u met rust laten, totdat gij mogelijk weduwe wordt; dan zou ik mij weder veroorloven, opnieuw om u te komen.’

‘Het is altijd neen geweest,’ zeide Bertha, ‘en het zal altijd neen blijven.’

Dat klonk beslissend, schoon hare stem zacht en medelijdend was.

‘Waarom?’ vroeg Jan Disteling; ‘waarom altijd neen?’

‘Ik mag u wel lijden, Mijnheer Disteling, maar niet genoeg, om uwe vrouw te worden; nooit.’

‘Dat “nooit” staat nog te bezien. Drie maanden geleden hebt gij gezegd, dat er niemand was, van wien gij meer hieldt dan van mij. Is dat nog zoo?’

‘Dat is nog zoo; maar dat doet er niets toe.’

‘Dat staat nog te bezien,’ herhaalde Disteling. ‘Hoe kan een meisje vooraf weten, of zij genoeg van den man zal houden, met wien zij getrouwd is? - Gij hebt mij uw levenlang gekend, Bertha, en gij hebt nooit iets op mij te zeggen gehad.’

‘Neen,’ antwoordde zij nadrukkelijk.

‘Ik ben een welgesteld man, niet te oud voor een meisje van uwe jaren. Ik heb u vijf jaren lang bemind en heb twee jaren lang gewacht, eer ik er u over heb gesproken. Menig meisje - niet, dat ik daarop wil pochen, zou mij gaarne willen hebben.’

‘Het is jammer, dat gij uw zin juist op mij hebt gezet,’ zeide zij, eenvoudig, ter goeder trouw.

‘Misschien wel,’ antwoordde Disteling norsch, met een zucht, ‘maar dat is nu eenmaal zoo, en ik heb mijn hart niet gegeven, om het weder terug te nemen. Gij wordt toch mijne vrouw, Bertha, en als gij het eens zijt, zult gijzelf verwonderd zijn, dat gij het niet eer geworden zijt.’

Daar kwam eene derde, onzichtbare persoon zich in het gesprek mengen.

‘Dàt is kras!’ zeide de stem. ‘Ik hoorde onlangs van iemand, die gebeden had om wat zelfvertrouwen. Daar behoeft gij niet om te bidden, Jan Disteling.’

‘Misschien niet, Juffrouw Jongkind,’ antwoordde Disteling, ‘maar ik zeide het niet, om te bluffen.’

‘Neen, neen,’ hernam nog steeds onzichtbaar Bertha's moeder. ‘Gij houdt nederig genoeg aan. Een man moet zelf weten, wat hij voelt.’

‘Juist,’ antwoordde Disteling droogjes. Hij scheen zich de stoornis in zijn onderhoud weinig of niet aan te trekken; doch Bertha had eene kleur als eene pioen.

‘Ik heb mij stilgehouden,’ zeide Juffrouw Jongkind, terwijl zij den hoek omkwam met eene half afgebreide kous in beide handen, ‘om u niet te storen. Ik moet erkennen, dat gij er slag van hebt, uw hof te maken, Jan.’

Bertha liep weg en verdween uit het gezicht.

‘Ik heb althans slag van te zeggen, wat ik meen, Juffrouw,’ antwoordde Jan Disteling, onverstoorbaar kalm.

‘Ja wel,’ antwoordde Juffrouw Jongkind, ‘het gaat u als menig ander: gij hebt liever niet, wat gij verlangt, dan dat gij er op de rechte manier om vraagt.’

Disteling zeide daar niets op, doch na eenig stilzwijgen hernam hij:

‘Ik heb altijd gedacht, dat ik in u eene voorspraak zou hebben.’

‘Dat hebt gij, in zekeren zin,’ antwoordde Bertha's moeder. ‘Gij zoudt een goed man voor Bertha zijn, indien zij van u hield; maar daar zit het 'em, begrijpt gij, Jan?’

‘Ik ben niet te trotsch, om een raad van u aan te nemen, Juffrouw Jongkind,’ hernam Disteling. ‘Wilt gij zoo goed zijn, mij te zeggen, wat ik verkeerd doe?’

‘Er is iets, dat gij niet veranderen kunt, Jan Disteling,’ zeide Bertha's moeder.

‘En wat is dat?’ vroeg Disteling en keek haar plotseling aan.

‘Gij zijt de verkeerde man, Jan.’

‘Dat staat nog te bezien,’ herhaalde Disteling ten derden male.

‘Gij kunt geen meisje winnen met zoo somber als voor eene begrafenis naar haar toe te komen,’ zeide de oude vrouw. ‘Als gij wat luchtiger tegen haar hadt kunnen spreken, zoudt gij kans gehad hebben. Bij voorbeeld: “Wat hebt ge een mooi japonnetje aan”, of: “Wat maakt gij uw haar mooi op.”’

‘Ik beschouw het huwelijk niet als iets, dat men op die manier moet najagen,’ antwoordde Disteling.

‘Ik heb altijd gezegd,’ hernam de moeder, ‘dat mannen gek doen. Hoort gij dien koekoek? Vang hem eens, door tegen hem te bulderen!’

Disteling hoorde haar koppig zwijgend aan; doch Juffrouw Jongkind zette zulk een zegepralend gezicht, dat het moeielijk voor een teleurgestelden minnaar te verdragen was, al wilde hij geene teleurstelling erkennen.

‘Ik heb nooit kunnen vleien,’ zeide Disteling.

‘Nu,’ was haar antwoord, ‘wie brood wil bakken zonder gist, kan niet anders verwachten, dan dat het baksel mislukt.’

‘Ik geef het nog niet op,’ zeide hij, ‘en ik verwacht, dat ik Jongkind en u vóór mij heb. Ik weet zeker, dat Bertha geen beter man kan krijgen, dan ik ben. Er is meer noodig dan eene fluweelen tong, om eene getrouwde vrouw gelukkig te maken. Ik heb getoond, dat ik niet veranderlijk ben. Ik bied Bertha een sterken arm, om haar te beschermen, een geriefelijk huis met overvloed erin en eene ronde som in de Bank.’

‘Welnu, Jan, ik heb er niets tegen; win mijne dochter, mij zijt gij welkom. Mijn danstijd is voorbij, maar ik zal met plezier mijne beenen weer van den grond lichten, als gij niet te lang wacht.’

‘Voor het oogenblik is er niets aan te doen,’ zeide Disteling, ‘goeden dag, Juffrouw Jongkind.’

Hij keerde zich om en verdween achter het geboomte.

Juffrouw Jongkind wachtte, totdat hij buiten het bereik van hare stem was, en riep toen: ‘Bertha!’

Bertha kwam. De moeder bleef breien, trok nu en dan haar gelaat in eene spottende plooi en vroeg eindelijk:

‘Waarom wilt gij den man niet hebben?’

‘Ik houd niet genoeg van hem. Ik zou de grootste achting voor hem hebben, als hij mij niet telkens kwam lastig vallen.’

‘Ja,’ zeide de moeder; ‘zoo zijn de meisjes: als een man niets begeert, willen zij alles geven, wat zij te missen hebben. Maar luister eens, kind, naar eene vrouw van ondervinding. Het is de veiligste liefde, die *na* het huwelijk komt. Als een meisje den man, die haar vraagt, maar lijden mag, om te beginnen, en hij een goed mensch is, krijgt zij hem lief, eer zij het weet.’

‘Ik zou Mijnheer Disteling nooit liefkrijgen, moeder,’ antwoordde Bertha, met een hoogen blos; ‘laat ons er niet meer over spreken.’

‘Heeft de man u nooit anders zijn hof gemaakt, dan dat hij hier komt blaffen: “Is het ja, of neen?”’

‘Och, laat ons er niet meer over spreken,’ herhaalde Bertha. ‘Ik kan den man niet trouwen.’

‘Nu, nu, geen mensch, die u dwingt. Het wordt anders tijd voor u, gij hebt de jaren.’

‘Ik heb het goed,’ antwoordde Bertha; ‘ik heb volstrekt geene haast.’

‘Gij zijt nooit geweest zooals andere meisjes; maar ik denk, dat gij evenveel haast zult hebben als zij, wanneer de rechte Jozef maar komt.’

In hetzelfde oogenblik klonk er een zacht, welluidend gefluit, als van eene meerle:

‘*Komt meisjes en knapen*,’ klonk de wijs.

‘Is hij dàt?’ vroeg de oude vrouw.

Bertha bloosde en keerde zich om. De moeder lachte. Er klonk een voetstap op het pad en de menschelijke meerle, vroolijk loopend op de wijs van zijn deuntje, wenkte reeds uit de verte een groet door het zwaaien van zijn stok.

‘Goeden dag, Juffrouw Jongkind; goeden dag, Juffer Bertha!’

Zijn groet werd beantwoord en hij stond voor haar en liet zijn stokje balanceeren, als op de maat van een inwendig deuntje. Hij stond daar, wijdbeens, met zijn hoofd achterover, vlug en lenig van figuur. Hij praatte druk en in wat hij zeide, was altijd eenige overdrijving. De uitdrukking van zijn gunstig gelaat veranderde als de oppervlakte van water bij ongestadig weder. Hij was eene soort van fat ook, op zijne manier. Hij kleedde zich goed en zijne gekleurde das met losse slippen gaf hem een zeker air van eene landelijke figuur in eene opera.

‘Ik heb Disteling daar even zien gaan,’ zeide hij lachende. ‘Hij keek zoo vroolijk als een kikvorsch. Hebt gij wel eens gezien, wat een vroolijk gezicht een kikvorsch zetten kan?’

En hij trok zelf een gezicht, dat belachelijk op dat van een kikvorsch geleek.

Juffrouw Jongkind lachte hartelijk en om Bertha's mond kwam een glimlach, dien zij terstond bedwong.

‘Ik hoor Mijnheer Disteling niet gaarne bespotten, Mijnheer Laan,’ zeide zij.

‘Niet?’ vroeg hij, ‘dan zal het niet meer in uw bijzijn gebeuren.’

‘Dat beduidt, dat het wèl gebeuren zal, als ik er niet bij ben,’ zeide het meisje koel.

‘Neen, dàn ook niet,’ zeide de jonkman, met eene diepe buiging, ‘als het u hindert.’

‘Kom binnen, Laan, mijn jongen,’ zeide de moeder hartelijk. ‘Ik moet voor de kippen gaan zorgen; Bertha zal u wel gezelschap houden, totdat ik terugkom.’

Laan beantwoordde de uitnoodiging weder met eene zwierige buiging, herstelde zijn evenwicht door een ruk, waarmede hij zijn hoofd ophief, en liep mede naar de groote keuken op eene manier, alsof hij den vloer overstak in eene menuet. Indien dat alles aangenomen geweest ware, zou het belachelijk gestaan hebben; doch het was zuiver natuur, en dáárom en om zijn lach en

zijn innemend voorkomen was hij een algemeene gunsteling en scheen overal zonneschijn te brengen, waar hij kwam.

Toen hare moeder weg was, zette Bertha zich op vrij grooten afstand van Laan neder. Zij nam een boek, begon erin te bladeren, las nu en dan een paar regels en deed, alsof er niemand in de keuken was. Laan zat zwijgend op een afstand en sloeg haar ongeveer eene minuut lang ernstig gade; daarna stond hij op en kwam bij haar, boog over haar heen, terwijl zijne eene hand op de rechtbank rustte. Bertha keek niet op, haar hoofd boog integendeel iets dieper over haar boek.

'Ik ben blijde, dat uwe moeder mij een paar minuten met u alleen heeft gelaten, Juffrouw Bertha,' begon hij zacht, met aarzelende, bevende stem.

'Zoo?' vroeg Bertha, met een gemaakt kuchje.

'Men zegt, dat een meisje het altijd weet. Als dat waar is, weet gij nu, wat ik u te zeggen heb.'

Hij zweeg, en indien hij eenige tegemoetkoming van haar had gewacht, werd hij daarin teleurgesteld. Hij boog nog dieper over haar heen en raakte zacht, beschroomd, hare hand aan; doch zij trok die terstond terug.

'Gij weet, Bertha, dat ik u liefheb? Gij weet, dat gij mij dierbaarder zijt dan alles in de wereld?'

Nog antwoordde Bertha niet; doch de hand, die de bladen van het boek omsloeg, beefde zichtbaar.

'Ik ben gekomen, om u te vragen, of gij mijne vrouw wilt worden, liefste; of gij mij wilt toestaan, u levenslang lief te hebben en voor u te zorgen. Gij begrijpt niet, hoe lief ik u heb. Gij weet niet, wat uw antwoord voor mij is!'

Bertha stond op, ging naar het venster en keek naar buiten, zonder iets te zien. Zij was blijkbaar ontroerd en vond niet gemakkelijk antwoord. Laan volgde haar, en toen zij een oogenblik naar hem opkeek, ontmoetten hare oogen zulk een teederen, vurigen blik, dat zij de hare verward nedersloeg. Hij vatte hare hand en een oogenblik lang liet zij hem die.

'Zeg toch iets,' smeekte hij vleiend.

'Ik begrijp u niet, Laan,' lispelde zij ademloos.

'Begrijpt gij mij niet, lieve? Ik vraag u, of gij mijne vrouw wilt worden.'

'*Dat* begrijp ik wel,' gaf zij ten antwoord; 'ik begrijp *u* niet, uzelven niet.'

'Hoe komt dat, liefste?' vroeg hij zacht.

'Gij zegt mij, dat ik niet weet, wat mijn antwoord voor u is, en gij komt fluitend en dansend, alsof geene zorg u drukte.'

'Verwijt mij dat niet,' smeekte hij; 'juist de gedachte aan u maakte mij zoo gelukkig.'

Zij keek hem aan met eene uitdrukking van twijfel en droefheid, en toen hunne oogen elkander ontmoetten, vatte hij hare hand en hield die vast.

'Lieve Bertha!' zeide hij, en zijne oogen werden vochtig. 'Niemand is zoo goed, zoo lief als gij.'

Zij ging weder van hem af, hoewel zij als door eene magnetische kracht tot hem getrokken werd.

'Ik moet wachten,' zeide zij. 'Ik... ik ken u niet genoeg. Gij zijt te luchthartig, te zorgeloos; ik weet niet, in hoever ik u gelooven kan.'

'O,' riep hij, 'geloof mij geheel en al. Ik heb u zoo lief!'

Zij ging midden in het vertrek achter de tafel staan en antwoordde:

‘Ik weet nauwelijks, of gij een hart hebt. Gij verbeeldt u, dat gij voelt, wat gij zegt; gij voelt het eene minuut lang.’

Hij stond aan de overzijde van de tafel en fronste zijne wenkbrauwen.

‘Ik zal het mijn levenlang voelen,’ zeide hij. ‘Het is het eenige, dat mij altijd ernst is geweest. Er is niets, dat ik niet voor u overheb. Ik wil al mijne gebreken overwinnen. Geef mij een weinig hoop! Zeg maar, dat gij van mij houdt. Niet zooveel als ik van u, dat kan ik niet verwachten.’

‘Ik zal niet zeggen, dat ik niet van u houd,’ antwoordde zij oprecht. ‘Maar ik wil nog geen ja of neen zeggen.’

‘Goed,’ zeide hij. ‘Gij zult tijd hebben, om te zien, of het mij ernst is. Mag ik het u over een half jaar weer vragen?’

‘Ik beloof u niet, dat ik u dan een beslissend antwoord zal geven,’ zeide zij; ‘ik zal antwoorden, als ik zeker ben.’

‘Gij zoudt mij dus aannemen, als gij maar zeker waart, dat ik u al mijn leven zou liefhebben? Maar, Bertha, ik zou mijne hand in dat vuur steken, om u voor de minste pijn te bewaren.’

Zijne oogen schitterden of werden vochtig bij alles, wat hij sprak; zijne gebaren waren vol vuur en zijne stem was hartstochtelijk teeder.

Zijne oogen en zijne stem doortrilden het meisje en toch twijfelde zij aan hem en was er eene vrees in haar, welke zij niet kon overwinnen.

‘Ik geloof, dat het komt, omdat gij zooveel zegt, dat ik niet alles gelooven kan,’ zeide zij.

Weder fronste zich zijn voorhoofd en hij kruiste zijne armen, terwijl hij haar aankeek. Nog eens dacht de arme Bertha aan een minnaar op het tooneel en zij zuchtte.

‘Gij vindt, dat ik te veel zeg? Mij dunkt, dat er geene woorden genoeg zijn, om uit te drukken, wat ik voel! Er zijn er, die door het leven gaan als eene oester; zij voelen niets, hebben niets en niemand lief, en aan hen wordt niet getwijfeld!’

Bertha dacht, dat die uitval op Disteling sloeg, en zeide:

‘Stille waters hebben diepe gronden.’

‘Waar zijt gij eigenlijk bang voor? Gij gelooft toch niet, dat ik u ontrouw zou worden, als gij ja gezegd hadt en wij getrouwd waren?’

‘Ik heb geen recht, om een oordeel over u te vellen, Laan, of u de les te lezen.’

‘O, ja wel! Dat hebt gij wel; als gij mijne gebreken onder handen wilt nemen, zal ik ze verbeteren, voor zoover een mensch dat vermag.’

‘Ik houd u niet voor veranderlijk,’ zeide zij aarzelend, ‘maar voor oppervlakkig.’

‘Geene zier!’ klonk het terug; ‘ik ben zoo diep als de Niagara! Maar gekheid apart; Bertha-lief, besluit maar, mij te nemen zóó als ik ben, en help mij, een man van mij te maken.’

In dat oogenblik kwam de moeder binnen, nadat zij hare komst met veel gedruisch had aangekondigd. Laan nam afscheid en ging veel ernstiger heen, dan hij gekomen was.

‘Nu?’ vroeg Bertha's moeder. ‘Hebt gij nommer twee ook afgewezen?’

‘Gij schijnt alles te zien, moeder,’ zeide Bertha.

‘Ja, ik kan bij daglicht de kerk vinden,’ antwoordde Juffrouw Jongkind

bedaard. ‘Maar pas op, meisje, dat gij, terwijl gij alle rechte stokken wegwerpt, niet eindelijk een krommen opraapt. Gij houdt van den jongen, dat is zoo klaar als de dag.’

‘O!’ riep Bertha; ‘dat hoop ik niet.’

‘Voor mij, mijn kind, voor mij. Ik zou ook niet weten, waarom een meisje niet van hem zou houden. De jongen is zoo solide, als hij mooi is, en zoo vroolijk als zonneschijn, daarbij zoo goed als een kalf.’

Bertha hoorde hem gaarne prijzen, doch begon op den lof af te dingen.

‘Ik geloof niet, dat hij heel solide is, moeder.’

De moeder glimlachte en liet zich niet vangen.

‘Dirk Laan is zoowat een vlinder,’ zeide zij, ‘en Jan Disteling is een bulhond. Kies tusschen hen, terwijl gij nog de keus hebt. Wie zal het zijn? De Vlinder of de Bulhond?’

Doch Bertha antwoordde niet.

(Wordt vervolgd.)

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Geschiedenis van den Atjeh-oorlog, 1873-1886. In populairen vorm verteld door Mr. P. Brooshooft. - Utrecht, F.B. van Ditmar.

Bij de vriendelijke wijze, waarop de schrijver, zoo in zijn ‘voorwoord’ als elders, zich uitlaat over onze *Beschrijving van den Atjeh-oorlog*, zullen wij licht den schijn op ons laden van partijdigheid, indien wij, op onze beurt, verklaren zijn werk met genoegen te hebben gelezen.

Toch mag, naar het ons voorkomt, deze overweging niet beletten, dat wij uitspreken, wat ons op het hart ligt.

Het doel van den heer Brooshooft is - zooals uit den titel blijkt - geweest: aan het Nederlandsche volk, in populairen vorm, een overzicht te geven van den Atjeh-oorlog. Zijn werk heeft geene bijzondere beteekenis in staatkundigen of militairen zin; het is eenvoudig een *volksboek* en maakt ook geene hoogere aanspraken.

Maar als zoodanig heeft het inderdaad waarde. Het heeft ‘allerminst de bestemming, een strijdschrift te zijn’, doch de schrijver is veelal zeer gelukkig in zijn streven, om de voornaamste zaken, die zich tijdens den Atjeh-oorlog voordeden of daarmede in verband stonden, in een helder licht te stellen.

Zoo b.v. waar hij, in het Eerste en Tweede Hoofdstuk, onze vroegere verhouding tot Engeland en de oorzaak en aanleiding tot den Atjeh-oorlog schetst en bewijst, dat wij, in 1873, niet anders konden handelen, dan wij gedaan hebben.

Is het een leelijke karaktertrek van ons volk, of hebben wij dien te kwader ure van anderen overgenomen, om, waar de zaken niet naar wensch afloopen, schuldigen en zondenbokken te zoeken? Wij weten het niet; maar wat wij wel weten, is, dat men dat ten opzichte van den Atjeh-oorlog, helaas! maar al te zeer heeft gedaan. Sommigen hebben zich niet ontzien, dien oorlog tot eene partijquaestie te maken.

Men gaat zelfs thans nog voort, de oorlogsverklaring van 1873 ongerechtvaardigd te noemen en hen, die destijds de teugels van het bewind in handen hadden, met verwijten te overladen. En eenmaal als een feit aangenomen hebbende, dat de oorlogsverklaring ongerechtvaardigd is, roept men nu reeds, dat het gedane ongedaan moet worden gemaakt, - dat wij Atjeh maar weder moeten verlaten!

De heer Brooshooft toont duidelijk aan, dat zij, die den Minister van 1873 verantwoordelijk stellen voor de rampen van den oorlog, ‘òf de waarheid niet weten, òf haar uit partijzucht vervalschen’; dat die Minister, ‘in de omstandigheden waarvoor hij gesteld werd, slechts deed wat hij doen *moest*’.

Na mededeeling der feiten, op de oorlogsverklaring betrekkelijk, zegt de schrijver: ‘En daaruit hebben partijbladen en partijgangers het recht geput om jaar op jaar een man, die slechts zijn plicht heeft gedaan, verdacht en gehaat te maken bij het Nederlandsche volk’....

En te recht voegt hij daarbij: ‘Er is in dat zoeken naar zondebokken iets jammerlijk kleins’.... ‘dat niet doet denken aan een fier volk.’

Na eenige mededeelingen omtrent ‘land en volk van Atjeh’ behandelt de schrijver achtereenvolgens de krijgsverrichtingen, welke sedert 1873 in Groot-Atjeh zijn gevoerd. Hij doet dat op eene wijze, zooals in een volksboek past: soms oppervlakkig, maar duidelijk en onderhoudend; zich tot de hoofdtrekken bepalende, maar de verdiensten der achtereenvolgende bevelhebbers in het licht stellende en onjuiste beoordeelingen van personen wederleggende.

Wat wij echter niet kunnen toejuichen, is, dat de heer Brooshooft nagenoeg geene aandacht wijdt aan de ‘onderhoorigheden’ van Atjeh. Ook hij gaat uit van de meening, dat de quaestie van Atjeh in hoofdzaak die van Groot-Atjeh is; eene meening, waarvan wij hem echter geen ernstig verwijt willen maken, daar zij vroeger ook de onze was. Inderdaad is zij o.i. in vroegere jaren juist geweest; de ‘onderhoorigheden’ richtten zich naar hetgeen in Groot-Atjeh gebeurde, en door ons dáár sterk te toonen, hadden wij ongetwijfeld van lieverlede meer invloed in de kuststaten verkregen.

Maar wij hebben langzamerhand zelf dien toestand gewijzigd; wij zijn, in 1877 vooral, gaan oorlog voeren op de kuststaten, zonder veel blijvend nut, doch met groote inspanning en opoffering; wij hebben daardoor grootere vijandschap opgewekt, dan anders bestaan zou, en gemaakt, dat vijandelijke benden, krijgsbenoodigdheden, opium en geld aan Groot-Atjeh door de kuststaten geleverd werden.

Zooals de toestand nu is, en vooral na de concentratie van 1884, waarbij ons prestige in Groot-Atjeh ontegenzeggelijk belangrijk daalde, moeten wij dus wel degelijk - en meer dan vroeger - speciaal letten op hetgeen in de ‘onderhoorigheden’ voorvalt, en behooren wij ernaar te streven, hier, door staatkundig beleid, onzen invloed te doen toenemen.

Wanneer wij het oog vestigen op verschillende landschappen, zooals o.a. Samalanga en Malaboeh, dan komt het ons - voor zoover daarover hier kan worden geoordeeld - voor, dat wij in die richting in de laatste jaren niet zonder vrucht zijn werkzaam geweest en dat de Gouverneur Demmeni zich niet schuldig maakte aan optimisme, toen hij, in Maart 1886, tot de slotsom kwam, ‘dat de invloed van ons bestuur vermeerderde’.

Dit alles overwegende, meenen wij, dat de heer Brooshooft, wilde hij een juist beeld schetsen van den toestand, zooals die zich in geheel Atjeh heeft ontwikkeld, uitvoeriger had behooren te zijn èn ten opzichte der op de kuststaten gevoerde, vaak belangrijke expeditiën, èn ten aanzien van hetgeen daar later voorviel.

Alleen wanneer ten aanzien der ‘onderhoorigheden’ eene - naar de uitdrukking van den heer Pruys van der Hoeven - ‘actieve, opbouwende politiek’ wordt gevoerd en met goed succes wordt bekroond, zal, met behoud der tegenwoordige geconcentreerde stelling in Groot-Atjeh, het verzet der Atjehers van lieverlede afnemen en daarmede de pacificatie van het geheel worden bevorderd.

Maar wij zouden tot de bereiking van dàt doel weder een grooten stap achteruitdoen, wanneer wij onze machteloosheid toonden door eene verdere ontruiming van Groot-Atjeh; wanneer wij den Kraton - het symbool van het gezag - verlieten! Wie nog eenigszins hecht aan ons voortbestaan als koloniale mogendheid, mag daaraan niet denken; bij ontruiming van den Kraton zou stellig onze verhouding tot de kuststaten eene belangrijke wijziging in ons nadeel ondergaan.

Wegens bezwaren van practischen aard kan aan eene herstelling van de in 1884 begane fout door het opnieuw veroveren en bezetten van hetgeen wij toen *zonder goede gronden* prijsgaven, niet worden gedacht; de eenige weg, die voor het oogenblik overblijft, is, naar onze overtuiging, de boven aangewezene.

Maar terugtrekken uit Groot-Atjeh zou ons geheel van den weg afbrengen. Dat is ook de meening van den heer Brooshooft, waar hij, aan het slot van zijn werk, nog met een enkel woord de bekende brochure van den heer Nederburgh bespreekt. 'Laten wij' - zoo eindigt hij - 'in onze koloniale staatkunde eens eenmaal niet het gouden kalf vooropstellen, maar *eer* en *plicht!*'

E.B. KIELSTRA.

Gelooven en hechten wij nog aan onze volkseer? door J.J.W.E. Verstege, gepens. luit.-kolonel van het N.I. leger. Amsterdam. - J.H. de Bussy.

De brochure van den heer Nederburgh, onlangs door ons in dit tijdschrift uitvoerig besproken(*), heeft ook den heer Verstege aanleiding gegeven, de pen op te vatten. Uitvoerig bespreekt hij onzen toestand in Atjeh en den toestand van het Indische leger en dringt hij op verbetering van beide aan.

Het zal voor hen, die de welwillendheid hebben gehad, de beschouwingen te lezen, welke wij ten vorigen jare in *De Tijdspiegel* plaatsten aangaande beide onderwerpen, niet noodig zijn, dat wij hier in het licht stellen, in hoever wij met den heer Verstege in zienswijze overeenstemmen of verschillen; wij meenen er ons toe te kunnen bepalen, de lezing van het werk van dezen schrijver aan te bevelen bij allen, die in de Indische aangelegenheden belangstellen.

Wij vertrouwen, dat dezen vele zijn en dat zijne veronderstelling onjuist is, als zou 'Indië tegenwoordig weinig ruimte in de nationale belangstelling innemen, zelfs dan wanneer de grootste koloniale belangen op het spel staan'.

Dàt zou eene schande zijn voor Nederland!

E.B. KIELSTRA.

De deserteur. Lotgevallen onder de Atjehers, van een uit het Neerl.-Indisch leger gedeserteerden Belg, door Ampien. - Harderwijk, Firma I. Wedding.

'Schetsen uit het Atjehsche volksleven' zou dit boekje eigenlijk behooren te heeten. Om zijne ethnographische aanteekeningen op eene losse en aangename wijze te kunnen voordragen, heeft Ampien echter een deserteur ten tooneele gevoerd, dien hij laat vertellen, wat deze tijdens zijn verblijf onder de Atjehers ondervond.

(*) 'De eer of de schande?' in *De Tijdspiegel* van December 1886.

De schrijver had daartoe de gelegenheid ten gevolge van het tot Januari 1882 in onze Indische krijgsgeschiedenis nagenoeg onbekende feit, dat Europeesche

soldaten tot den vijand overliepen. Volbloed-Hollanders waren het, helaas! die het voorbeeld gaven van ontrouw aan hun vaandel; doch Ampien had de kieschheid, tot hoofdpersoon van zijn verhaal een gedeserteerd vreemdeling aan te wijzen.

Het is bekend, dat onze voornaamste bestrijders in 1884, zooals Toekoe di Tirou en Toekoe Tjoet Machmoed in de XXII Moekims, steeds eenige Europeesche deserteurs in hun gevolg hadden. Ook van dit gegeven heeft de schrijver in zijne schets een goed gebruik gemaakt.

Ampien heeft eer van zijn arbeid; meermalen kwam bij ons twijfel op, of het verhaal, zooals het ons aangeboden werd, misschien in zijn geheel waarheid wezen kon. Doch verschillende kleinigheden - die wij hier niet zullen aanwijzen, omdat zij tot de waarde van het geschrift niet afdoen, - deden ons zien, dat ‘de deserteur’, Toekoe Tjoet Machmoed en anderen slechts gediend hadden, om de gegevens, welke de schrijver omtrent het Atjehsche volksleven had verzameld, behoorlijk te rangschikken.

Wij kunnen slechts zeggen, dat Ampien met zijn opstel, dat oorspronkelijk als feuilleton in een dagblad verscheen, getoond heeft, èn goed te kunnen opmerken èn goed te kunnen schrijven. Waar de gelegenheid zich voordeed, heeft hij niet verzuimd, met een enkel woord zijne meening over het, sedert 1881 vooral, ten opzichte van Atjeh gevoerd beleid te doen kennen; maar dan steeds op eene wijze, die bezwaarlijk door iemand kwalijk genomen kan worden.

Moge Ampien door de goede ontvangst, welke zijn werkje ten deel valt, worden aangespoord, om weldra opnieuw de pen ter hand te nemen en ons - maar dan liefst onder zijn eigen naam - andere schetsen van de inlandsche huishouding, in of buiten Atjeh, te leveren.

E.B. KIELSTRA.

Hooft en Huygens. Keur uit beider werken met levensschets en aanteekeningen door P.H. van Moerkerken. Sneek 1887.

Dergelijke bloemlezingen, als waarvan hierboven de titel is afgeschreven, moeten voor het doel, waarvoor zij bestemd zijn: het onderwijs op hoogere burgerscholen of gymnasiën, zeer op prijs gesteld worden. Zij geven iets anders en beters dan de gewone bloemlezingen, die deze schaduwzijde hebben, dat zij leeraars en leerlingen verplichten, te fladderen over de bloemengaarde der Nederlandsche letterkunde en gewoonlijk de omnibus aliquid, de toto nihil leeren. De Utrechtsche leeraar in de Nederlandsche taal- en letterkunde heeft zich een ander ideaal voor den geest gesteld. Hij gaat uit van het zeer navolgenswaardig beginsel: liever twee of drie dichters goed bestudeerd, dan van een vijftigtal de namen, de titels hunner werken, hoogstens een paar versregels van ieder hunner in het geheugen geprent. De leerling, die eene keur uit Vondel's werken en eene uit Hooft en Huygens flink heeft bestudeerd, heeft althans een grondslag gelegd voor eigen studie. En de leerling kan dat met vertrouwen doen aan de hand van den heer Van M. Hijzelf toch heeft voor deze uitgave althans zeer betrouwbare gidsen gekozen. Dat was indertijd met de uitgave van zijne keur uit Vondel niet in alle opzichten het geval. Daar schreef hij, zonder eenig zelfonderzoek, de zeer betwistbare opvattingen van Jonckbloet over Vondel's politieke

bijbedoelingen, o.a. in zijn *Lucifer*, eenvoudig na; eene fout, die gelukkig is hersteld in

de meer zelfstandige uitgave van Van Moerkerken's verzameling van Dr. Dorenbos. Ongetwijfeld zou ik dan ook aan die uitgave van de meesterstukken uit Vondel's werken (Amsterdam, Akkeringa) de voorkeur geven boven de oorspronkelijke van den heer Van M. zelf. Doch ik herhaal, de verzamelaar heeft zich bij zijne keus uit Hooft en Huygens door betrouwbaarder gidsen doen leiden. Ik zie met groot genoegen in de noten telkens vermeld Van Vloten's uitgave van Hooft's brieven, Leendertz' uitgave zijner gedichten en voor de taal het uitnemend geschrift van den heer Van Helten: *Vondel's taal.* Wat echter de reden is, dat de heer Van M. bij zijne bloemlezing uit den *Warenar* nergens Prof. De Vries citeert, slechts eene enkele maal Prof. Verdam en daarentegen meer dan eens Bilderdijk, verklaar ik bijna niet te begrijpen. Aan onkunde of verwaandheid kan dat door niemand, die den heer Van M. kent, worden toegeschreven, maar waarschijnlijk heeft de schrijver de uitverkochte editie van De Vries niet onder zijn bereik gehad; ik vind het echter onvergeeflijk, iets over den *Warenar* te zeggen, zonder dat men de uitgave van De Vries elk oogenblik kan raadplegen. Wat Huygens aangaat, hier geven de bronnen, door den heer Van M. gebezigd, hem recht op algemeen vertrouwen. Potgieter, Jorissen, Verdam e.a. waren hier zijne gidsen. Vooral bij een schrijver als Huygens, over wiens werken de wetenschap nog lang niet haar laatste woord heeft gesproken, moet aan hem, die slechts beoogt een handboek voor scholen te bewerken, de onverbiddelijke eisch gesteld worden, dat hij zich aansluit aan het beste, dat over dien schrijver is gezegd, liever dan, gelijk sommige populaire bewerkers van Huygens wel eens hebben nagejaagd, allerlei verklaringen van eigen vinding ten beste (?) te geven.

Ook de keuze van den heer Van Moerkerken is met zorg geschied. Dat hij den *Warenar* bijna in zijn geheel opnam, daarvoor verdient hij allen lof. Dat blijspel van Hooft voor oudere jongelieden verborgen te houden, is te kort doen aan hunne letterkundige ontwikkeling. Ook met het opnemen van vele van Hooft's brieven en van verscheidene hoofdstukken zijner historiën bewees de verzamelaar een goeden dienst. De beide *Levens*, aan de keur voorafgegaan, zijn zorgvuldig bewerkt; met korte, flinke trekken zijn de beelden der beide groote mannen geteekend. Het is dan ook onze hartelijke wensch, dat dit boekje zijn weg moge vinden. Het is met zorg uitgevoerd en de prijs is niet te hoog gesteld. De verdrietige ervaringen, die de schrijver heeft beleefd van zijne *Meesterstukken van Vondel*, die eenvoudig in andere handen zijn overgegaan, ervaringen, die hij echter, gelijk wij aantoonden, zichzelf op den hals had gehaald, zal hij wel niet van zijn *Hooft en Huygens* ondervinden.

DR. D.C. NIJHOFF.

's-Gravenhage, 10 Jan. '87.

Karakterbeelden. Geschetst door P.H. Hugenholtz Jr. Amsterdam. Tj. van Holkema.

Te midden van ‘den wassenden vloed eener levens- en wereldbeschouwing, die gelijkheid predikt als het hoogste ideaal’, gevoelt menigeen eene onweerstaanbare behoefte, om op te zien naar de helden van ons geslacht, die, naar Grimm's woord, daar staan als ontzaglijke bergtoppen. Ontbreken zij ons tegenwoordig, helaas! maar

al te zeer, ‘dan zoeken wij in het Pantheon der menschheid die figuren op, die ons met bewondering en eerbied vervullen,

van wie kracht tot ons uitgaat te midden van den strijd'. Zij geven ons moed, om voort te gaan; zij wekken kracht in ons. Een machtige invloed gaat van hen uit tot vorming van het karakter en tot versterking van den wil. Zijn we dit met den heer Hugenholtz eens, dan danken wij hem, dat hij ons helden uit vroeger en later tijd geteekend heeft. En we danken hem vooral, dat hij 'populaire schetsen' gaf, die 'geenerlei wetenschappelijke pretensie maken'. Nu kan dit onderhoudend, warm geschreven boekske in veler handen komen, wat ik van harte wensch. En wel om twee redenen. Vooreerst, omdat het wel niet anders kan, of het kennis maken met mannen als Marcus Aurelius en Augustinus uit de oude wereld, met Arnold van Brescia en Michel Angelo uit de middeleeuwen, met Carlyle, Robertson, Heinrich Lang uit den nieuweren tijd, moet een invloed ten goede oefenen, moet hier en daar geestdrift wekken voor hooge zedelijke idealen. Ten andere, omdat ik zoo gaarne den heer Hugenholtz aangemoedigd zou zien, om deze schetsen voort te zetten; en wel met name de teekening van groote mannen en vrouwen uit den nieuweren tijd. Het blijkt telkens weder, dat velen wel kennen eenige groote persoonlijkheden uit de vaderlandsche of uit de algemeene geschiedenis, - bij voorkeur machtige helden in den oorlog - maar zoo goed als niets weten van de groote mannen op geestelijk gebied, van de 'arbeiders voor de wereld' in de werkplaats des zedelijken levens uit den nieuweren tijd. Dat is toch de wolke van getuigen, die ons omringt; en op hen te zien, die geleefd hebben in onze maatschappij, is tot onze karaktervorming veel nuttiger dan het voorbeeld der grooten en machtigen uit het verleden.

Worde dit boekske door velen gelezen en vergaste de heer Hugenholtz ons straks op eene nieuwe serie karakterbeelden!

V.D. B.

Les Précurseurs de la Réforme aux Pays-Bas par J.J. Altmeijer, Professeur à l'Université de Bruxelles. La Haye, W.P. van Stockum et fils.

Voordat deze jaargang ouder wordt, dient de schuld tegenover het hierboven genoemde werk te worden afgedaan. Het geschiede met eene enkele aankondiging. Wat schrijver dezes gewenscht had, maar waarin hij teleurgesteld werd, nl.: eene breedere verhandeling te leveren over dit boek, hoopt hij later in een ander verband ten uitvoer te brengen. Zulk eene breedere beschouwing toch verdient Altmeijer's geschrift ten volle. Reeds om het belangrijk onderwerp, dat het behandelt. Van allerlei zijden en door allerlei personen is de Kerkhervorming der 16de eeuw in ons vaderland voorbereid. En de Belgische geleerde heeft zijne taak ruim opgevat. In één opzicht misschien niet ruim genoeg: hij bepaalt zich wat uitsluitend tot de Zuidelijke Nederlanden! Maar hiervan afgezien, welk een schat van feiten vindt men hier bijeen! Met hoevele en hoe onderscheidene personen maakt men kennis! Soms dreigt de lectuur vermoeiend te worden. Ik vermoed, dat de oorzaak hiervan ten deele te zoeken is in de wijze, waarop dit werk ontstaan is. Toen de Hoogleeraar Altmeijer in 1877 overleed, was het boek over de Revolutie der 16de eeuw in de Nederlanden, waaraan hij jarenlang gearbeid had, niet voltooid. Zijne vrienden vonden een handschrift van kolossalen omvang. Uit dit handschrift lieten zich enkele gedeelten, die ieder op zichzelf een geheel vormden, afzonderen. Een van die gedeelten is dit boek.

Intusschen was de laatste hand er nog niet aan gelegd. En Prof. Altmeijer had de gewoonte, om de definitieve redactie van zijne geschriften uit te stellen tot de eerste drukproef. Welnu, deze taak is verricht door eene commissie. Het komt mij voor, dat zij niet radicaal genoeg te werk ging. Men stuit, het boek doorlezend, nu en dan op mededeelingen, opmerkingen, die den geregelden gang afbreken en op mij den indruk maken van door Prof. Altmeijer te dier plaatse pro memorie te zijn neergeschreven, om ze later te doen verhuizen naar het verband, waar zij thuis behoorden, of ze misschien geheel weg te laten. Vereischt de lectuur van dit boek daardoor inspanning, zij wordt beloond. Men kan toch deze geschiedenis niet lezen, zonder telkens met zijne gedachten af te dwalen naar den tijd, dien wij beleven. En er schijnt mij in dagen van woeling en gisting, waarin vragen bij vragen oprijzen, waarop het antwoord nog niet gevonden is, en - hoe kan het anders - veler gemoed verontrust, veler bezorgdheid gewekt wordt: er schijnt mij in zulke dagen niets zoo nuttig als kennismaking met een verleden, dat in zoo menig opzicht op het heden gelijkt. Men leert de noodzakelijkheid van den tegenwoordigen toestand inzien; men wordt versterkt in zijn vertrouwen, dat ook deze tocht door de woestijn leidt naar het beloofde land; in het algemeen wordt de blik op onzen tijd verruimd en verhelderd.

Bewijze dit boek dezen dienst aan velen en ondervinde daarmee de commissie, welke dit werk uitgaf, de belangstelling van het publiek, waarop zij aanspraak heeft.

V.D. B.

De Volken buiten Europa. Schetsen uit het volksleven en uit de geschiedenis der beschaving. Naar de beste bronnen door Dr. Johannes Baumgarten, voor Nederland bewerkt door Dr. W.J.A. Huberts. Gouda, G.B. van Goor Zonen.

Een rijk boekdeel, - bij de 500 bladzijden - flinke letter, keurige druk, zooals men dat gewoon is van dezen uitgever, - een verzameling van ethnographische schetsen over volken van Afrika, Australië, Amerika, Azië, waaronder er zijn, die zeer los en aangenaam zijn geschreven en door velen met groot genoegen zullen worden gelezen. De volkenkunde geraakt meer en meer in de mode en daaraan hebben wij de vertaling van verschillende Duitsche werken - waaronder enkele van den eersten rang - te danken.

Dr. Baumgarten deed meermalen een goede keus; de namen van Peschel, Rohlfs, Livingstone, Jung, Taylor, Petermann, Von Schweiger-Lerchenfeld hebben een goeden klank en zij komen met vele andere voor onder de bijdragen. De heer Baumgarten leverde een groot deel, hetzij als schrijver, hetzij als vertaler. Hij zegt dit zelf in de voorrede op zijn eigenaardige wijze met de woorden: ‘Mijn persoonlijk aandeel in dit boek is nog al aanzienlijk, daar ongeveer veertig stukken of vertalingen uit mijne pen komen.’

Of dit laatste nu juist voor dit boek bijzonder pleit, mag betwijfeld worden. Men behoeft de voorrede slechts te lezen, om tot de overtuiging te komen, dat deze Duitscher evenzeer ingenomen is met zichzelf als met zijn volk; hij verklaart, dat

zijn werk ‘berust op een uitgebreider beschouwing en waardeering der ethnographische wetenschap van een nationaal standpunt uit’.

Wij begrijpen echter niet, wat ethnographische schetsen van de volken buiten Europa met de Duitsche nationale eigenaardigheden te maken hebben. Wel blijkt dit ‘nationale’ uit den breeden, hier en daar niet zeer duidelijken schrijftrant.

Het schrijven of verzamelen van zulk een boek ‘van een nationaal standpunt uit’ verhindert den heer Baumgarten niet, om eenige oogenblikken later te verklaren: ‘Als de volken elkander werkelijk leerden kennen, dan zullen alle veroordeelen en rassenhaat, die Europa tot een veld vol lijken en bouwvallen maakten, verdwijnen en zal wederzijdsche achting in de plaats treden van domme zelfverheffing.’ Dat zou zeker een zeer gewenschte toestand zijn, maar het ziet er in Europa niet naar uit, dat wij vooreerst dat ideaal zullen bereiken, en om ertoe te geraken, moet men zoo min mogelijk boeken schrijven van ‘nationaal standpunt uit’. Europa heeft overigens nog weinig van een veld vol lijken. Wel wordt geklaagd over overbevolking.

Volkenkennis is een zeer leerrijk gebied, maar dan moet men in het trekken der slotsommen uit de ervaring een weinig voorzichtig zijn en niet te oppervlakkig oordeelen. De heer Baumgarten deelt ons b.v. een en ander mede van de republiek Liberia. Het is een aardige schets; de feiten vormen een persiflage van het bekende plan, om de Negers hier een model te laten maken van een staat op Europeesche leest. Wanneer men de vermakelijke tooneelen leest, dan komt men tot de slotsom, hoe verkeerd, hoe ziekelijk dit plan van het begin af is geweest; de Europeesche modellen deugen niet voor andere volken; zal een beschaving gezond zijn, dan moet zij zich ontwikkelen op den grondslag van eigen aanleg; de Neger is zeer zeker vatbaar voor ontwikkeling, maar dan moet deze geschieden zoowel in godsdienst als in staatsinrichting naar eigen aard en aanleg; verliest men dit uit het oog, dan krijgt men een bespottelijke naäperij van de Europeesche vormen en de beschaving werkt demoroliseerend.

De feiten, welke dit bevestigen, zijn in Liberia voor 't grijpen. De heer Baumgarten, die de comedie van Liberia zoo juist schetst, komt echter tot de slotsom, dat ‘een zeer lange tijd en de vaste leidende hand van de blanken noodig zijn’, om de Europeesche beschaving hier te doen bereiken. ‘Nauwkeurig beschouwd’, gaat hij voort, ‘bewijst het voorgaande dat Europeesche rechtsbegrippen en godsdienstige beschouwingen onder de zwarte bevolking van Liberia reeds diepe wortels hebben geschoten; dat is trouwens een begin waarop men langzamerhand kan voortbouwen.’

Dit laatste mag betwijfeld worden; de grondslag deugt niet en men kan hierop voortbouwend de comedie slechts bespottelijker maken.

De titel geeft Dr. Huberts aan als ‘bewerker’. Onder het bewerken van zulk een boek verstaan wij echter, dat het gewijzigd en veranderd wordt naar de behoefte en den aard van het volk, in welks taal zulk een boek wordt overgebracht; dit is zoo weinig geschied, dat zelfs de zonderlinge voorrede van Baumgarten ongewijzigd is vertaald. Dit is te meer te betreuren, omdat het boek werkelijk veel nut kan doen als een populaire ethnographie.

De vertaling herinnert daarbij telkens aan het Duitsch, zoodat de zin niet altijd gemakkelijk te vatten is voor den Hollandschen lezer.

K.

Hanna door Clara Cron. Uit het Hoogduitsch door Jacoba. Haarlem, G.G. Vonk.

In een keurig prachtbandje wordt ons een degelijk boek aangeboden van de schrijfster van *Twee zusters*, *Twee dochters* en *Adelaïde.* Het bevat een

romantisch verhaal, dat zich door zijn eenvoud, den natuurlijken gang der gebeurtenissen, zonder zenuwachtige spanning te wekken of buitengewoon aandoenlijke tooneelen te schetsen, aanbeveelt.

We treffen in *Hanna* eene familiegeschiedenis aan, waarin verscheiden personen eene meerdere of mindere rol spelen, wier verschillende karakters ons levendig worden voorgesteld. Dat Hanna Burgwart, de hoofdpersoon in dezen roman, zooveel sympathie wekt, heeft zij voor een groot deel te danken aan de zorgvolle opvoeding door hare grootmoeder, aan wier leiding zij, na den dood van hare moeder, was toevertrouwd. Die grootmoeder, Mevrouw de weduwe Baumann, bezat dan ook bij veel gezond verstand een hart vol liefde, dat zich ook uitsprak in de moederlijke verzorging van Werner en Adriaan Rieding, de ouderlooze, maar door haar als kleinzonen aangenomen kinderen van den overleden compagnon van haar man. Door hare ongekunstelde en blijmoedige godsvrucht droeg zij er niet weinig toe bij, om Hanna's zich openbarende geneigdheid voor echt kinderlijke vroomheid en onzelfzuchtige liefde tot volle ontwikkeling te brengen. Daardoor verloor Hanna dan ook hare kalmte niet te midden van het veelbewogen leven, waarin zij later gevoerd werd, en kon zij aan de verlokkingen, in de zoogenaamde groote wereld, tot ontrouw aan hare reine beginselen moedig het hoofd bieden; daardoor kon zij in een onbewaakt oogenblik zichzelve schier vergeten, om haar pleegbroeder, die door zijn lichtzinnig gedrag in groote moeielijkheid gebracht was, te redden, en was zij in staat in een pijnlijken tweestrijd, waarin de teederste snaren van het hart werden geroerd, het zwaarste offer te brengen.

We zouden eene uitgebreide schets van het verhaal moeten geven, als we de geschiedenis en de karakters der overige personen, die in betrekking tot de handeling staan, in het breede wilden bespreken. Genoeg zij het op te merken, dat we hier degelijke, krachtige, liefdevolle en zachte, wufte, luchthartige, eigenzinnige, trotsche en zwakhartige karakters aantreffen, die zonder overdrijving worden geschetst en het hunne ertoe bijdragen, om den lezer van het verhaal belang in te boezemen.

Wel vreemd kwam het ons voor, dat we in het gansche verhaal niets vernemen van eene andere gehuwde dochter nog van Mevrouw Baumann dan Hanna's overleden moeder. Indien de schrijfster in den aanvang van haar boek zich toch niet vergist heeft, dan begrijpen we niet, hoe eene teedere moeder als Mevrouw Baumann, wanneer die andere dochter nog geleefd had, of gestorven, of gelukkig of niet gelukkig was, van haar zoo geheel zou hebben kunnen zwijgen.

Maar behoudens deze opmerking kunnen we niet anders, dan het goed vertaalde boek ter lezing aanbevelen.

H.

H. Palmé-Paysen. Aan het Mälarmeer. Uit het Hoogduitsch door Herman. 2 Dln. Groningen, Gebroeders Hoitsema.

De volgens den vertaler in haar vaderland zeer gevierde schrijfster verplaatst ons in haar verhaal aan het Mälarmeer, door het Noordsche volk met eene dichterlijke benaming ‘het oog van Zweden’ geheeten. Dat zij met het berg- en heuvelachtig

Scandinavië goed bekend is, bewijzen hare poëtische en aanschouwelijke beschrijvingen van de trotsche en verheven Noorweegsche

en Zweedsche natuur. Haar boek getuigt bovendien van eene ernstige karakterstudie der vele personen, die er handelend in voorkomen.

Eene der hoofdpersonen is Anna Margarita Vertilson, de dochter van een geleerden, tot den aanzienlijken stand behoorenden vader, die, weduwnaar, haar, uit overdreven vrees voor hare gezondheid, vertroetelt en te weekhartig opvoedt. Uit dien voor haar hoogst nadeeligen toestand wordt zij gered door de verstandige behandeling van Erik Oestra, den dokter van een weeshuis, door Vertilson, die in weldoen de reinste levensvreugde vond, gesticht ter opname en verzorging van hulpelooze weezen. Tusschen Margarita, wier levensdoel zich, ook op aandrang van haar vader, tot de bemoeiingen met en de zorgen voor de weezen uitstrekte, en Erik ontstond van lieverlede eene innige betrekking, die tot eene verklaarde liefde overging. Maar een groote hinderpaal stond eene nauwere vereeniging in den weg. Erik had zich ter kwader ure vroeger aan eene gevierde zangeres door den echt verbonden. Te spoedig ontdekte hij, dat hij zich door sympathetisch muzikaal gevoel had laten medesleepen en dat zijne vrouw een zondig verleden, dat zij door leugen en bedrog voor hem verborgen had gehouden, achter zich had. Hij verliet haar en wilde door eene huwelijksscheiding zich weer vrijmaken. Ulrike, zijne vrouw, wil hem, berouwhebbend overtuigd van zijn recht daarop, zijne vrijheid teruggeven, maar voelt zich toch diep ongelukkig, omdat zij hem nog zoo innig liefheeft. Zijne ernstige opvatting van leugen en bedrog vervult hem echter met terugstootende hardheid. Hij wil van geene verzoening weten. Margarita, Erik met al de liefde van haar hart beminnende, blijft, ondanks hare zielsliefde, zichzelve meester. Zij denkt, hoe pijnlijk hare zelfbeheersching ook is, hoe zwaar haar het offer valt, dat zij brengt, niet aan de bevrediging harer vurigste begeerte, maar doet al het mogelijke, om eene eendrachtige verhouding tusschen Erik en Ulrike te herstellen. Toen eerst de vrucht van Ulrike's zondige liefde, een door haar ten vondeling gelegd en aan het weeshuis toevertrouwd, schrander en lieftallig kind, dat zij later terugeischte, aan haar boezem gestorven was en haarzelve door Erik met een vergevend en verzoend hart, op haar sterfbed, de oogen gesloten waren, konden twee harten, die voor elkander klopten en elkander waardig waren, door den echt verbonden worden.

Men kan licht begrijpen, dat bij dit hoofdtafereel veel bijwerk behoort, waardoor het behoorlijk gestoffeerd wordt en de aandacht belangstellend wekt.

Toen we met de lezing van het boek begonnen, vreesden we, dat we in zijne vertaling gedurig op germanismen zouden stuiten. Dat was bij vervolgde lezing echter gelukkig het geval niet. Voor ‘zekerheid’, I D. bl. 13, zouden we ‘beslistheid’ willen lezen. ‘Gij’, op bl. 22, moet ‘U’ zijn. ‘Een dog *vernederend* aanzien’, klinkt wel wat vreemd, bl. 29. ‘Een meening *af*nemen’, bl. 63, m.z. ontnemen. ‘Gunstig gesteld’, bl. 95, m.z. hersteld. Wij merkten nog op, dat het ons vreemd voorkwam, om door geloovigen aan eene hoogere Macht, die het al beheerscht, bij herhaling te hooren spreken van een noodlot, dat doorgaans toch geacht wordt in den blinde te slaan.

Voor 't overige mogen wij om de goede gedachten, de tot het hart sprekende passages en de edele karakters, die in het werk voorkomen, de lezing ervan hun aanbevelen, die zich aan de kennis van den inwendigen mensch met zijne goede en kwade eigenschappen willen laten gelegen liggen.

H.

Waarheid bovenal. Naar het Hoogduitsch, door Stefanie Keyser. Vertaling van Hermina. Schiedam, H.A.M. Roelants.

Het was eene gelukkige gedachte van Hermina, ons romanlezend publiek met deze ons tot nu toe onbekende schrijfster in kennis te brengen. Gaarne gelooven wij, wat in het bijschrift bij het portret de uitgever mededeelt, dat zij zich in Duitschland, in de laatste jaren, boven vele harer schrijvende medezusteren onderscheiden heeft. In natuurlijkheid en ongekunsteldheid staat ze met hare intrige boven Werner en Marlitt, in ernst en diepte van opvatting laat ze Heimburg ver achter zich. Daar is eenheid en doel in haar werk.

Bovenaangekondigde roman bevat de uitwerking der schoone gedachte, door den titel uitgedrukt, en die gedachte, flink opgevat en natuurlijk ontwikkeld, beheerscht het geheele boeiende verhaal.

Ze leidt ons binnen in de voorname kringen der hoogere Duitsche ambtenaarswereld, waar bij de hooge eischen, aan stand en fatsoen gesteld, bij de toenemende weeldezucht en heerschappij der mode maar al te vaak het leven opgaat in schijnvertoon en ijdelheden. Ze teekent ons de coquette dochter en hare ijdele moeder, alle vrouwelijke waardigheid verloochenende in de jacht op een geschikten huwelijkscandidaat; den jongen man van groote gaven en rijken aanleg, zijne betere beginselen en heilige herinneringen van zich werpend, om door een mariage de raison zich omhoog te werken in de wereld.

Ongelukkig, of gelukkig, voor hem doorgrondt de fiere, edele Asta zijne ware beweegredenen en wijst hem af, hoewel haar hart voor hem spreekt. Deze grievende teleurstelling nochtans wordt zijn behoud. Zij ontdekt hem aan zichzelven en wordt hem een prikkel, om door edelen arbeid zijn leven vruchtbaar te maken. Zóó zal hij de achting herwinnen voor zichzelf en ook die van haar, die hij nu eerst in hare werkelijke waarde heeft leeren kennen en aan wier gunstig oordeel hem nu meer dan ooit gelegen is.

Eene beminnelijke persoonlijkheid wordt ons geteekend in Asta's broeder Detlev, den onverstoorbaren idealist, den trouwen vriend, den gelukkigen Nabob, die het goede des levens dankbaar en vroolijk weet te genieten en te doen genieten. Een flink vrouwenkarakter wordt ons te bewonderen gegeven in Martha, de verarmde dochter van goeden huize, die zich eene nederige plaats en den arbeid harer handen niet schaamt, om hare moeder in den ouden dag tot steun en troost te zijn. Typisch is de figuur van Mevr. Althaus, de door en door wereldsche vrouw van de wereld, de ijdele, praalzieke, die zichzelve en hare kinderen haar afgod ten offer brengt.

Gaarne wekken wij op tot kennismaking met dit werk, dat de kenmerken draagt van degelijkheid en ernst, en wenschen het een ruimen kring van lezers toe. Op fraai papier, ruim en net gedrukt, laat het boek zich gemakkelijk en prettig lezen. De vloeiende vertaling werkt daartoe mede.

H.

T.P.

Herman Heiberg. Op avontuur. Uit het Duitsch vertaald door Amstelaar. Schiedam, H.A.M. Roelants.

Een jong advocaat, Dr. Felix Ulrich, in 't bezit van de noodige dosis gezondheid, levenslust en contanten, neemt vóór het aanvaarden der practijk eenige maanden voor zich, om de wereld te zien en avonturen te zoeken. Hij wil de natuur genieten en menschen ontmoeten en neemt den reisstaf ter

hand, niet wetende, waarheen zijn weg hem voeren zal. Op zijn tocht, in een alleraangenaamsten, lossen stijl beschreven, volgt hem de lezer en leert hem kennen als een, wien het noch aan vrijmoedigheid, tot overmoed toe, noch aan het noodige savoir-vivre ontbreekt, om zich vrij te bewegen in elken kring; als een mensch met open oog voor het schoone in natuur en kunst, ook in de menschenziel, doch wiens jeugdig bruisend bloed hem ook nu en dan in Bacchus' gaven tintelend genot smaken en in Venus' lustpriëel bekoring zoeken doet. Zoo voert hij u met zich rond, langs bergen en dalen, langs de trottoirs der wereldstad en op een nachtelijken roeitocht in den zilveren maneschijn; leidt u binnen in de salons der aristocratie en de gezellige huiskamer der beschaafden, maar ook in bierkneipen en het speelhol, tot in eene dievensociëteit. Straks ziet ge hem als huwelijkscandidaat geprest tot deelneming aan een gezellig buitenpartijtje of eene deftige theevisite of met een zonderlingen kluizenaar philosopheerend over het doel van leven en wereld, onder overvloedig genot van geurig druivensap, totdat de nacht verbloost tot den morgen. Altijd vroolijk, aardig, geestig, meermalen ook dichterlijk en ernstig, getuigende van groote practische levenswijsheid en menschenkennis.

Heiberg, dien we reeds leerden kennen uit een paar vertaalde romans, ‘Dora's huwelijk’ en ‘De gouden slang’, is ongetwijfeld een auteur van groot talent, meester over zijne stof, meester in het aanschouwelijk en boeiend beschrijven van tafereelen en toestanden uit natuur en menschenleven. Toch liet ons in het hier besproken werk nog al het een en ander onvoldaan. Al te zwak schijnt ons de draad der intrige, die nog enkele gedeelten aan elkander verbindt. En waar de auteur schijnt op te treden als prediker der ware levenswijsheid en van het waarachtig mensch zijn, daar gelooven wij niet, dat deze wijsheid de ware is, die een mensch op den duur staande houdt en tot een sterk en edel karakter vormt. Daartoe wordt hier o.i. te groote waarde toegekend aan uitwendig levensgenot en te weinig rekening gehouden met de eischen van zedelijk zelfbedwang. Op dit gebied schijnen ons noch de reiziger ‘op avontuur’ noch zijn zonderlinge oude vriend, hoe schoon ze ook kunnen spreken, volkomen betrouwbare gidsen toe. Dit oordeel, misschien wel eenigszins subjectief, toetse de denkende lezer aan den inhoud van het niet alledaagsche werk zelf, dat we ter lezing gaarne aanbevelen. Uitvoering en vertaling laten weinig of niets te wenschen over.

H.

T.P.

Woudnovellen van Julius Stinde, vertaald door Antonia. Amsterdam, A. Rössing.

De geestige en gevierde schrijver van ‘De familie Buchholz’ doet zich hier van eene gansch andere zijde kennen dan in die bekende tafereelen uit het burgerlijk familieleven, waarin ons de huisvrouwelijke levenswijsheid van Juffrouw B. geteekend wordt. Daar is in deze novellen iets sprookjesachtigs, met al het naïeve en dichterlijke, dat aan sprookjes eigen is, maar tevens ligt er zoo'n waas van gemoedelijkheid overheen en trillen er u tonen uit tegen van diep en rein menschelijk gevoel.

De reeks van zes novellen wordt waardig geopend met *Tante Julia*, die ‘goede tante Julia, met hare grijze haren, hare vriendelijke blauwe oogen en hare fijne weldoende handen’, die toch zooveel strijd had gekend, maar die met zulk een fijnen tact en zooveel zachtmoedige wijsheid haar jeugdigen

neef te leiden wist. Voor de noodige afwisseling en verscheidenheid is gezorgd. Wordt in het tweede verhaal, *De domme vrouw*, aan al te sentimenteele jonge vrouwtjes een geestig lesje in ware huwelijkswijsheid gegeven, in *Broeder Johannes* zien we eene tragedie afspelen tusschen de verweerde muren van een vervallen klooster uit den Hervormingstijd. Aardig en naïef, hoewel het zwakst van bewerking, is de geschiedenis van *Prinses Goudhaar*, die in het bosch verdwaalde en in een zoo zonderling voertuig werd naar huis gedragen. Dieper ingrijpend in het leven en zijne werkelijkheid is weer *Driemaal tien jaren*, waarin de ontwikkelingsstrijd van eene jonge kunstenaarsziel wordt geschetst. En weer een toon van hoogen ernst en diepen weemoed klinkt ons tegen uit het slotverhaal, dat op aangrijpende wijze de rampzalige gevolgen teekent van een jammerlijk misbruikt leven.

De lezer gevoelt zich, na kennismaking met deze schetsen en tafereelen, aangetrokken tot den schrijver, die zoo diep en rijk gevoelt en zoo meesterlijk de aandoeningen van het menschelijk gemoed te vertolken weet. Wij wenschen dezen 'woudnovellen' vele lezers toe. Ten slotte: voor papier, druk en uiterlijk een woord van lof; de vertaling kon hier en daar vloeiender zijn en van germanismen vrijer; aan de eindcorrectie is al te weinig zorg besteed.

H.
T.P.

Gloria Victis! Roman van Ossip Schubin, door Willy. 2 Dln. Doetinchem. - L.J. Franchimont.

De schrijfster van dezen roman, Mejuffrouw Lola Kurschner, meer bekend onder haar *nom de plume* Ossip Schubin, heeft zich een eigenaardig terrein gekozen, waarop zij de personen, die zij ons voorstelt, zich bewegen en handelen laat: de kringen van den hoogsten Oostenrijkschen adel. Hoe het in die kringen toegaat, heeft zij ons met levendige kleuren geschilderd. Men neme dat echter niet op in een kwaden zin, alsof we hier met schandalen of alleen verdorven aristocratische toestanden te doen hadden, die weerzin en walging verwekken. Integendeel, we treffen hier edeldenkende en weldadig handelende mannen en vrouwen aan, ondanks de vooroordeelen en zwakheden, die nog altijd aan de hoogste klasse der menschelijke samenleving, niet alleen in Oostenrijk, maar ook in andere landen, eigen zijn. Het *noblesse oblige* komt bij vele hier voorkomende personen goed tot zijn recht. De banier der eer wordt hoog verheven en de leuze: plicht, ontbreekt niet op het wapenschild. Toch kunnen zij, die de voorrechten van hun maatschappelijken stand met alle kracht zoeken te handhaven, den toenemenden invloed van den tijdgeest niet ontgaan. Het democratisch element dringt ook tot hen door, en in de nobele figuren, als van Graaf Truyn en Graaf Lodrin, ontdekken we, welk eene goede uitwerking dat op hun leven en hunne handelingen heeft. Niet bij allen echter, zooals ons hier wordt voorgesteld, vonden de nieuwere begrippen ingang uit overtuiging, maar voor het meerendeel, omdat zij door de omstandigheden gedrongen werden, om er zich naar te richten. Hoogst onaangenaam voelen we ons gestemd tegen den zich noemenden Conte Capriani, den parvenu-millionnair, wiens schurkachtige streken en hatelijke karaktertrekken

ons met weerzin vervullen. De schrijfster zal hem, meenen wij, wel niet als type willen beschouwd hebben van wie door eigen krachtsin-

spanning zich door de fortuin gezegend zien, maar zij heeft hem zeker gebruikt voor de intrige van haar roman, waardoor in het leven der Gravin Lodrin de waarheid in het licht treedt, ‘dat de groote geheimzinnige macht, die ons lot bestuurt, hare eeuwige wetten, die zij zich zelve gesteld heeft, nooit overtreedt; en dat de gevolgen onzer zonden onverbiddelijk hun weg gaan, tot zij hunne natuurlijke boete gevonden hebben’.

Moge het tragisch einde van het romantisch verhaal ons weemoedig stemmen, het zal ons te dieper overtuigen van de straks genoemde waarheid, die hare toepassing vindt in de gevolgen van een door smetten bevlekt leven.

Het goed vertaalde boek, dat steeds boeiend geschreven is, zal velen lezers zeker welkom zijn.

H.

De bruid van een zeeman. Uit het Engelsch van W. Clark Russel. 2 Dln. Haarlem, - de Erven Loosjes.

De schrijver geeft ons in dit boek een breed uitgewerkt journaal van zekeren Mr. William Lee, tweeden stuurman op de *Waldershare*, een volgetuigd koopvaardijschip van achthonderd vijftig ton, bestemd van uit Engeland om Kaap Hoorn naar Callao.

William Lee was vóór zijne tegenwoordige afreis reeds verloofd met Helena (Nelly) Williams, een ouderloos meisje, de verstandige, liefdevolle en daardoor zoo moedige en steeds opgewekte heldin van dit door eene opeenstapeling van allerlei wisselvalligheden zich kenmerkend scheepsverhaal. Schijnbaar minder gevoelig bij het afscheid nemen van William, die op zijn vertrek stond, verborg Nelly haar plan onder eene voorgewende luchthartigheid. Toen bij het uitvaren van de *Waldershare* de passagiers te Gravesend aan boord kwamen, bevond zich onder dezen ook eene zwaar gesluierde dame, die passage op het schip genomen had. Spoedig werd zij door William op het onverwachtst als zijne bruid herkend. William, die haar echter niet aan zulk eene lange zeereis met de daaraan verbonden gevaren wilde blootstellen, ontried haar de reis mede te maken en stelde haar voor, zich nog bijtijds aan wal te laten zetten. Doch daarvan wilde zij niets hooren. Haar besluit, om de reis mede te maken en daardoor van hare liefde voor William het bewijs te geven, stond bij haar vast; een besluit, dat later bleek zulk een gezegend gevolg in dreigend gevaar gehad te hebben.

Ongelukkiger en rampspoediger zeereis, dan welke hier beschreven wordt, kan men zich nauwelijks voorstellen. De gezagvoerder van het schip, kapitein Flanders, wordt door vrome geestenzienerij krankzinnig en maakt zelf een eind aan zijn leven; William, naar een schip in nood in volle zee gestevend met twee matrozen, die, nadat hij aan boord van het schip gegaan was, uit achteloosheid met de boot afgedreven waren, blijft, daar de brik reeds door de bemanning verlaten was, alleen erop achter; de *Waldershare* stoot, vóórdat hulp verleend kon worden, op een rif en zinkt. Wel ontkomen, op eene der booten, Nelly, de bootsman en twee matrozen en ontdekken, na eenigen tijd op de baren gezworven te hebben, het vaartuig, dat een lek bekomen had en op zijne houtlading dreef, waarop William zich in doodsgevaar bevond, en nu gaf deze nieuwe bemanning hoop op redding. Na aan een onbekend rotseiland

genaderd te zijn, wordt het lek in de brik gevonden en gestopt, maar dan sterft eerst de bootsman door eene doodelijke verwonding; daarop

zou William, die overboord sloeg, gevaar geloopen hebben te verdrinken, als hij door Nelly's heldhaftig gedrag niet was gered geworden; eindelijk komt nog een der matrozen om het leven, en daar zij nu slechts met hun drieën aan boord waren, ontkomen zij aan dien hachelijken toestand alleen door de ontmoeting van een Engelsch oorlogsschip, welks gezagvoerder hun met de noodige zeelieden bijstond, om de haven te Valparaiso te bereiken.

Men kan nagaan, dat de bruid van den zeeman eene der belangrijkste rollen in dit verhaal vervult. Het grenst aan het schier onbegrijpelijke, wat zij door krachtsinspanning naar lichaam en geest kon teweegbrengen en volvoeren, maar helder komt het uit, wat eene vrouw, met verstand en doorzicht, met diep gevoel en kloeke beradenheid bedeeld, vermag, om mannenmoed te wekken en aan te wakkeren en in de ure des gevaars het hoofd omhoog te houden en de handen werkzaam te doen zijn.

We zouden de zeevaartkundige wetenschap moeten hebben beoefend en bekend moeten zijn met alle scheeps- en zeemanstermen, om over de juistheid van al de geschetste zeetafereelen en zegswijzen te kunnen oordeelen. Schrijver en vertaler moeten noodwendig op de hoogte van dit alles zijn.

Vindt de zeeman hier eene voor hem aantrekkelijke lectuur, zij, die de gevaren, aan het zeemansleven verbonden, niet bij ondervinding kennen, zullen de hier geschetste reizigers met groote belangstelling op hunne reize volgen.

De Erven Loosjes hebben alle eer van de typographische uitvoering van het werk.

H.

Indische militaire belangen.

De Indische infanterie. - Beschouwingen en voorstellen van W.A. Coblijn, Ridder van de M.W.O., gep. kolonel van het N.I. leger. - 's Gravenhage, De Gebroeders van Cleef.

Het is niet altijd gemakkelijk voor hen, die in het moederland verblijf houden, zich een juist denkbeeld te vormen van de toestanden in Indië; ook al volgen zij de berichten dienaangaande met de meeste belangstelling, en al hebben zij zich op grond van vroegere, persoonlijke waarneming in grootere of kleinere mate zelf een oordeel kunnen vormen.

Deze opmerking drong zich bij ons op, toen wij, ongeveer te gelijk met de brochure van den heer Coblijn, de December-aflevering van het *Indisch Militair Tijdschrift* van 1886 ontvingen. Daar toch lazen wij (blz. 580):

'Voor wie een open oog heeft voor het vele goede, dat ook bij onze infanterie gevonden wordt, voor wie niet altijd geïdealiseerde toestanden van den vreemde vergelijkt met het onvolkomene, dat dagelijks ons onder de oogen komt, kan de algeheele toestand der infanterie van het N.I. leger, vooral met het oog op het vele, dat in de laatste 13 jaren van dat wapen is geëischt, gerustelijk bevredigend genoemd worden.'

Wel voegt de schrijver daarbij, dat men met een bevredigenden toestand geen genoegen meer mag nemen en niets verzuimd mag worden, om dien toestand tot een zeer goeden te maken, - maar zonder twijfel blijkt uit zijne beschouwingen niets van een staat van *verval*, waarin de Indische infanterie verkeeren zou.

Hooren wij daarentegen den heer Coblijn:

'Meer en meer wint de overtuiging veld, dat de infanterie van het Indische leger *slecht* is georganiseerd; dat dit wapen daardoor niet in staat is, te voldoen aan de eischen, die redelijkerwijze zouden moeten worden gesteld, en dat het, vooral ook tengevolge van den Atjeh-oorlog, die zooveel tot zijne uitputting toebracht, thans in een treurigen toestand verkeert. Wij.... deelen die overtuiging geheel. Wanneer nog langer op den tegenwoordigen voet wordt voortgegaan, dan is de

infanterie, en hiermede het geheele leger, op weg naar een zekeren ondergang....'

Wie heeft hier gelijk, de optimist van het *Indisch Militair Tijdschrift* of de Kolonel Coblijn, die bijna dertig jaren lang in de gelederen van het Indisch leger doorbracht, aan wien dus de bevoegdheid tot het uitspreken van een oordeel bezwaarlijk kan worden ontzegd en die het Eerste Hoofdstuk zijner brochure aanvangt met de stelling: 'De infanterie van het Indische leger is voor het oogenblik ten eenenmale ongeschikt, om aan hare bestemming te beantwoorden'?

Het komt ons voor, dat de heer Coblijn uitstekend geslaagd is in het bewijzen dezer stelling en dat de aandachtige lezer door zijn betoog omtrent den 'inderdaad betreurenswaardigen, ja, gevaarlijken toestand' der Indische infanterie wel overtuigd *moet* worden.

Men late zich dan echter ook niet door onbewezen optimistische beschouwingen, zooals wij er boven eene aanhaalden, in slaap wiegen en sla de handen tot verbetering aan het werk, voordat het te laat is!

Bij de overweging van de middelen, welke tot die verbetering kunnen leiden, zal de brochure van den heer Coblijn in meer dan één opzicht te stade komen.

Hij toont in de eerste plaats aan, dat de wijze, waarop de infanterie in 1875 werd 'georganiseerd', hoogst gebrekkig is geweest:

'Het is vóór alles de slechte organisatie, die ons in den tegenwoordigen toestand heeft gebracht; een toestand, waarin men van de *achttien* veldbataljons, die volgens de formatie bestaan, te nauwernood *twee* als deugdelijke veldbataljons kan beschouwen!

Het gevolg van die organisatie toch is, dat allen, die tot het wapen der infanterie behooren, zoowel de hoofdofficieren als de kapiteins en luitenants, zoowel het kader als de manschappen, aanhoudend van het eene deel van den Archipel naar het andere worden overgeplaatst. Van verband, van samenhang, bijna geen spoor; heden behoort men tot dit, morgen tot dat bataljon; de officieren kennen hunne soldaten, de soldaten kennen elkander niet.... Het is niet te berekenen, hoezeer de innerlijke waarde en de oefening der bataljons daaronder moeten lijden. En welke de gevolgen zijn ten opzichte van het plichtbesef en de ambitie van den officier, wiens verantwoordelijkheid feitelijk is opgeheven, die nooit de resultaten van zijn werken en zwoegen ziet, - dat kunnen zij beseffen, die jarenlang bij den troep hebben gediend.'...

Inderdaad moet ieder gevoelen, dat eene organisatie, die zoo eindelooze overplaatsingen van het eene naar het andere korps ten gevolge heeft, niet goed kan zijn. Gelijk de heer Coblijn op blz. 11 zijner brochure zegt: 'Het mag niet uit het oog worden verloren, dat men geen leger vormt door de eenvoudige vereeniging van een groot aantal menschen, die in den wapenhandel geoefend zijn; voor die vorming is

meer noodig, in de eerste plaats vertrouwen van meerderen en minderen, onderling en op elkander.'

Uit het betoog des heeren Coblijn over de gebreken der bestaande organisatie (blz. 6 en vlg.) blijkt wel, helaas! dat wij ons niet te sterk uitdrukten, toen wij, in de zitting der Tweede Kamer op den 11den November 1886, eene reorganisatie van het leger en in het bijzonder van de infanterie in overweging gaven en zeiden: 'In Indië hebben wij te zwakke (veld-)bataljons en daarentegen zeer kostbare depôtbataljons, wier organisatie naar veler oordeel niet aan de verwachting heeft voldaan'(*). De Minister van Koloniën antwoordde(†), dat dit laatste hem niet bekend was, doch dat een onderzoek dienaangaande zoude worden ingesteld.

Bij dat onderzoek zal het door den Kolonel Coblijn aangevoerde nuttige diensten kunnen bewijzen. Hij noemt de organisatie van 1875, 'waarbij de veldbataljons verzwakt en depôtbataljons met kaderscholen opgericht werden, eene *ramp*' voor de infanterie en geeft uitvoerig de reden van deze meening op.

De veldbataljons, op eene sterkte van circa 560 man gebracht, werden 'zeer zeker te zwak', om, na een kortstondig verblijf te velde, nog als strategische eenheid op te treden, wat in Indië toch in vele gevallen vereischt wordt.

Bij de organisatie daalde de verhouding van het aantal onderofficieren en korporaals tot dat der manschappen, welke wijziging stellig een groot nadeel was; 'lettende op de elementen, waaruit de compagnieën moeten worden samengesteld, en op de omstandigheid, dat steeds, door verschillende oorzaken, een deel van het kader ontbreekt, kon men reeds vóór de reorganisatie (van 1875) verklaren, dat het kader te zwak was'.

De depotbataljons acht de heer C. 'ware proeven van desorganiseerend talent; parasieten, die leven ten koste der veldbataljons'. De depotbataljons behouden hunne officieren het langst, waardoor de overplaatsingen der officieren des te sterker op de veldbataljons drukken; de depotbataljons hebben het beste en het voltalligste kader, 'alweder ten nadeele der veldbataljons, die zich vaak moeten behelpen met incompleet kader van twijfelachtige waarde'. Van de afgeëxerceerde manschappen blijven de beste bij de depotbataljons, mede ten nadeele der veldbataljons.

En toch, voegt de schrijver er in 't voorbijgaan bij, 'toch zijn de veldbataljons uitsluitend aangewezen voor het voeren van den oorlog'!

Hij voert verder, o.i. zeer terecht, aan, dat de instelling der depotbataljons (met de daaraan toegevoegde kaderscholen, zie bl. 17) tot vele mutatiën en tot hooge uitgaven leidt en dat, zooals de ondervin-

(*) *Handelingen,* 1886-1887, blz. 118.
(†) *Handelingen*, 1886-1887, blz. 126.

ding geleerd heeft, die korpsen in tijden van oorlog of andere buitengewone omstandigheden geene voldoende capaciteit bezitten.

Het zoude ons veel te ver voeren, indien wij toegaven aan de zucht, om, door meer aanhalingen uit het geschrift van den heer Coblijn, het hoog noodzakelijke van eene hervorming der Indische infanterie in het licht te stellen. De boven overgenomen zinsneden zullen wel reeds voldoende zijn, om aan te toonen, dat de Schrijver zijne meening niet heeft uitgesproken, zonder daarvoor deugdelijke gronden bij te brengen. Slechts één aanhaling zij ons nog veroorloofd (bl. 14):

'De kameraadschap is, in een leger, een onschatbare band, die tot groote daden voert. Bij onze Indische infanterie bestaat zij nagenoeg niet meer; hoe kan zij ook bestaan bij menschen, die elkander heden zien, om morgen weder te scheiden? Maar, - hoe kan men dan nog "groote daden" verwachten?'

Zoodra erkend moet worden, dat ingrijpende hervormingen noodzakelijk zijn, rijst de vraag, hoe die zullen moeten wezen, om aan het beoogde doel te beantwoorden. Dienaangaande geeft de heer Coblijn in een tiental hoofdstukken zijne meening te kennen, en in vele opzichten aarzelen wij niet, zijn gevoelen te onderschrijven.

Het zou voor de meeste lezers van *De Tijdspiegel* weinig doeltreffend geacht kunnen worden, indien wij den Schrijver in alle détails zijner voorstellen volgden; beter komt het ons voor, dat wij ons tot enkele hoofdpunten bepalen.

Wat ons in het geheele geschrift het meeste trof, was de hooge waarde, welke de Kolonel Coblijn, een man van zoo groote ondervinding, hecht aan goed georganiseerde en geoefende *inlandsche* troepen.

Den 17^{den} December 1886 zeiden wij(*): 'Als algemeene regel moet toch gelden' (vooral om rekening te houden met de financieele krachten des lands) 'dat wij in Indië, zoowel in den civielen als in den militairen dienst, zoowel voor de zee- als voor de landmacht, nooit Europeanen gebruiken, waar de dienst met inlanders kan worden verricht'; en den 1sten Februari 1887 spraken wij in het *Indisch Genootschap*(†) als onze meening uit, 'dat wij wellicht minder Europeanen noodig hadden en het Indische leger veel zouden verbeteren, wanneer wij de inlandsche compagnieën beter *encadreerden*'.

Eenige dagen na laatstgenoemden datum verscheen de brochure van den heer Coblijn en ontwaarden wij tot onze groote voldoening, dat onze zienswijze geheel door dezen bevoegden beoordeelaar wordt gedeeld.

Deze zegt (bl. 38):

'Wat het leger betreft, daar is de inlandsche soldaat volkomen geëmancipeerd; nooit nog heeft eene inlandsche compagnie *en corps* hare vanen verlaten, nooit hebben onze inlandsche soldaten ons in den

(*) *Handelingen der Staten-Generaal*, 1886-1887, blz. 563.

(†) Artikel 183 van het ontwerp der gewijzigde grondwet, blz. 37.

strijd tegen Mahomedaansche volken, om welke redenen ook, in den steek gelaten; en zij zullen dat in de toekomst evenmin doen, vooral wanneer zij, zooals noodzakelijk is, beter geëncadreerd zullen zijn.'

Dit, wat betreft hunne moreele waarde als Mahomedanen. Maar ten opzichte hunner militaire waarde lezen wij (blz. 44-45):

'Tot handhaving van ons gezag in Indië meent men nog steeds, dat het Europeesch element in het leger betrekkelijk sterk vertegenwoordigd moet zijn. Tot eene zekere hoogte deelen wij dit gevoelen, mits men het Europeesch element meer gebruikt, om de inlandsche compagnieën uitmuntend te encadreeren, dan om uitsluitend Europeesche compagnieën samen te stellen. Wanneer men de inlandsche compagnieën werkelijk *goed* organiseert, heeft men wellicht in 't geheel geene afzonderlijke Europeesche compagnieën noodig.

Maar dit zou de toekomst nog nader moeten leeren. Voorloopig zouden wij tevreden zijn, indien men bij elk veldbataljon slechts ééne Europeesche (of Amboneesche) compagnie indeelde; wij zijn overtuigd, dat zulks in elk geval voldoende is.

Daarmede zal het aantal der benoodigde Europeesche soldaten, en alzoo het cijfer der jaarlijks benoodigde aanvulling niet onbelangrijk dalen. Uit een geldelijk oogpunt is dat van veel belang, vooral wanneer nog zooveel onmisbaars aan het Indisch leger ontbreekt; maar wij durven de verzekering geven, dat de bedoelde bezuiniging kan plaats vinden, *zonder eenig nadeel voor ons gezag en zonder eenig nadeel voor het leger*, altijd onder voorwaarde, dat de oefening en vorming der inlandsche soldaten niet langer verwaarloosd wordt.

Van eene inlandsche compagnie, mits zij goed geoefend en geleid geëncadreerd) is, heeft men te velde *meer* en *betere* diensten dan van eene compagnie, uit Europeanen samengesteld'....

Het geldt hier werkelijk eene zaak van het hoogste gewicht. Inlandsche vrijwilligers kan men steeds krijgen, zooveel men wil, Europeanen slechts in een zeer beperkt aantal. De eerste blijven in het klimaat, waarin zij geboren zijn, en volgen hunne levenswijze; de Europeesche soldaten moeten zich in vreemde toestanden leeren schikken en zijn daardoor physiek en moreel in ongunstige omstandigheden.

Uit het oogpunt beschouwd van humaniteit en van financieel belang beide, is het derhalve wel zaak, dat wij in Indië zoo zuinig mogelijk zijn met onze Europeesche militairen; dat wij, om de geijkte uitdrukking te bezigen, *woekeren met het Europeesch element.*

Is dat tot nu toe geschied? Neen: wij hebben b.v. gedurende den Atjehoorlog steeds Europeanen en inlanders door elkander gebruikt, zonder eraan te denken, dat de eerste zooveel meer waarde vertegenwoordigen dan de laatste. Dat kan onmogelijk goed zijn.

Naar het ook ons voorkomt, moeten de Europeesche militairen in de eerste plaats dienen, om aan de inlandsche compagnieën eene goede oefening en leiding te verzekeren. Men kan daartoe onmogelijk volstaan

met 4 Europeesche sergeanten en 4 Europeesche korporaals, zooals de tegenwoordige formatie voor eene inlandsche compagnie beschikbaar stelt, vooral niet, wanneer men rekening houdt met het steeds bestaande incompleet door ziekte, detacheeringen en overplaatsingen.

De Kolonel Coblijn wenscht per compagnie van 155 ongegradeerden een kader van 6 sergeanten en 12 korporaals (den sergeant-majoor en den fourier laten wij hier buiten sprake). Dit kader zou niet alleen uit Europeanen behoeven te bestaan, indien men onder de inlandsche militairen geschikte stof tot opleiding van kader vond; maar tot dusver is zulks nog slechts in zeer geringe mate het geval. Hierop komen wij beneden nog terug.

Wij gelooven, dat dit voorstel alleszins toejuiching verdient. Men zorge in de *eerste plaats* voor goede oefening, goed toezicht, deugdelijke leiding, in het garnizoen en te velde, van de inlandsche compagnieën; en daarvoor moet een ruim kader beschikbaar zijn. In de tweede plaats eerst bezige men de beschikbare Europeesche militairen, om daaruit Europeesche compagnieën samen te stellen; die compagnieën dienen dan als pepinière van het kader en als reserve, om op te treden, waar inlandsche soldaten niet meer voldoende mochten zijn.

Indien dit denkbeeld wordt toegepast, dan zal het waarschijnlijk niet noodig zijn, de Europeesche werving uit te breiden; maar deze werving zal aan den anderen kant gemakkelijker zijn, omdat het vooruitzicht der aangeworvenen, om bevordering te maken en eene redelijke maatschappelijke positie te verkrijgen, veel beter wordt dan tot dusver.

Bij de moeilijkheid, welke in de verloopen jaren ondervonden werd, om de Europeesche werving voldoende productief te doen zijn, is derhalve het boven ontwikkeld voorstel in dubbele mate de overweging waard.

Het is wellicht geen overbodige arbeid, indien wij met eenige *globale* cijfers in het licht stellen, welk voordeel de toepassing van het voorstel des heeren Coblijn zou opleveren.

Volgens de organisatie der infanterie, zooals zij (zie Bijl. C van het *Koloniaal Verslag* van 1882) thans geregeld is, tellen de veld- en depotbataljons te zamen thans 6371 Europeesche en 6442 inlandsche militairen van de verschillende graden.

Stelt men nu het bataljon samen uit vier (één Europeesche en drie inlandsche) veldcompagnieën en één depotcompagnie, overeenkomstig de plannen van den heer Coblijn, dan zal men noodig hebben:

	Europeanen.	**Inlanders.**
Kleine staf	7	
Europeesche compagnie	177	2
3 inlandsche compagnieën	66	471
depotcompagnie(*)	92	88

(*) Hierbij globaal gerekend op 20 Europeanen, die tot korporaal en onderofficier worden opgeleid, en op 50 Europeesche en 50 inlandsche recruten per bataljon.

totaal	342	561

Er zijn thans 18 veldbataljons, te zamen 10248 man tellende. Organiseert men die 18 veldbataljons op de aangegeven wijze, dan zullen zij aan veldtroepen - dus na aftrek van de depotcompagnieën - tellen 13014 man, alzoo bijna 2800 man *meer* dan thans. In het geheel zullen dan noodig zijn 6156 Europeanen en 10098 inlanders, alzoo ruim 200 Europeanen *minder* en ruim 3600 inlanders *meer* dan bij de bestaande formatie.

Uit deze cijfers zijn de voordeelen, aan de voorgestelde organisatie verbonden, duidelijk. *Zonder* uitbreiding van het Europeesche element zal men de veldtroepen met 27 pCt. kunnen vermeerderen, en bovendien zullen de inlandsche compagnieën, door de aanzienlijke vermeerdering van het kader, *veel* beter dan thans aan hare bestemming kunnen beantwoorden.

Eenvoudigheidshalve hebben wij hier alleen gesproken van Europeanen en inlanders. Wij moeten er echter de aandacht op vestigen, dat onder de laatste ook de Amboneesche militairen - wier waarde als soldaat bekend is - begrepen zijn, en dat men met het van deze beschikbare aantal bij 3 bataljons het eigenlijk inlandsch element geheel vervangen kan. Men zou dus, op de voorgestelde wijze, kunnen verkrijgen: 3 veldbataljons, geheel uit Europeanen en Amboneezen bestaande en dus als keurbataljons te beschouwen, benevens 15 veldbataljons, die uit Europeanen en inlanders zijn samengesteld. De heer Coblijn is van meening, dat de Amboneezen ter vervanging van Europeanen kunnen dienen; er zouden dan nog cc. 1600 Europeanen minder noodig zijn, doch wij zouden zoodanige proefneming wel wat gewaagd vinden.

Het is vrij algemeen erkend, dat bij de hoogere eischen, welke thans aan het Indische leger moeten worden gesteld, eene uitbreiding zijner formatie niet langer mag uitblijven, wil dit leger aan zijne bestemming blijven beantwoorden. Ware zulks niet het geval, dan zou men de thans beschikbare macht kunnen organiseeren in 15 bataljons van de aangegeven sterkte, waarbij dan slechts 5130 Europeanen, dus 1240 *minder* dan thans, vereischt zouden worden. De suppletie uit Europa zou dan jaarlijks met een paar honderd man kunnen verminderen.

Maar hieraan zal wel niet kunnen worden gedacht; en o.i. is reeds een zeer belangrijk voordeel verkregen, indien wij, zonder uitbreiding van de Europeesche werving en met groote verbetering van de militaire waarde onzer veldcompagnieën, eene aanzienlijke vermeerdering onzer Indische strijdkrachten kunnen verkrijgen.

Dat dit doel inderdaad kan worden bereikt, heeft de Kolonel Coblijn o.i. overtuigend aangetoond, en hij heeft daarmede, naar onze wijze van zien, den lande een grooten dienst bewezen. Niet zij, die, geene rekening houdende met de bezwaren, slechts roepen om uitbreiding der werving in het moederland en om uitbreiding van het Indisch leger in het algemeen, hebben, hoe goed en vaderlandlievend hunne bedoelingen ook mogen wezen, in de eerste plaats aanspraak op onze erkentelijkheid,

maar wel diegenen, die, zooals de heer Coblijn gedaan heeft, ons den weg aanwijzen, om de gewenschte uitbreiding zonder overwegend bezwaar te verkrijgen.

Uit verschillende bladzijden zijner brochure blijkt, dat de Schrijver de hoogste waarde hecht aan eene goede oefening der soldaten en steeds bedacht is op maatregelen, welke die oefeningen ten goede kunnen komen.

Onder die maatregelen merken wij in het bijzonder op het samenstellen van 'plaatselijke bataljons', gevormd uit personeel, dat (tijdelijk of voorgoed) voor den velddienst is afgekeurd. Hiermede zoude een dubbel voordeel worden verkregen: men zou goed oppassende militairen langer in dienst kunnen houden en de veldbataljons in de voornaamste garnizoenen van wacht- en andere garnizoensdiensten ontheffen.

'Het doen van veel garnizoensdienst - zoo lezen wij op bl. 56 - is ontegenzeggelijk hoogst nadeelig voor de krijgstucht, voor de oefeningen, in het algemeen voor den militairen geest der veldbataljons. Door den garnizoensdienst verkrijgt de soldaat slechte hebbelijkheden, welke hij in het gelid overbrengt. Veelvuldige wachtdiensten - wij duchten ten deze geen tegenspraak van bevoegde beoordeelaren - bederven onze soldaten; bovendien belemmeren zij in hooge mate de oefeningen'.... 'Een goed soldaat moet altijd opgeruimd zijn, - door den wachtdienst wordt hij het tegenovergestelde.'

Men zou bijna zeggen, dat deze beschouwing vanzelf spreekt. Onze meening kwam reeds sinds lang daarmede overeen; zoo zeiden wij o.a. den 21sten December 1886, bij de behandeling van het VIII^{ste} hoofdstuk der Staatsbegrooting(*):

'De Minister heeft indertijd gezegd, dat wachtdiensten ook oefeningen zijn. Dat is tot zekere hoogte waar, maar het is toch eene oefening, die vervelend, geestdoodend en vaak ongezond is, en ook aan andere oefeningen in den weg staat, want de man, die 's nachts op wacht geweest is, heeft den daarop volgenden dag natuurlijk vrij van dienst. Onder de wachtdiensten lijden dus die oefeningen, die onze soldaten geschikt moeten maken *voor den oorlog*, en daarop komt het dan toch aan.'

Volkomen dus in overeenstemming met de zienswijze van een hoofdofficier van veel ondervinding, die nagenoeg altijd bij den troep gediend heeft, zooals de Kolonel Coblijn. Bij het Nederlandsche leger begrijpt men, helaas! die zaken echter eenigszins anders; van den Minister van Oorlog kregen wij ten antwoord:

.... 'Wachtdiensten. Die diensten zijn wel degelijk eene oefening. Geene betere oefening, om betrouwbare schildwachten in tijd van oorlog te vormen is er, dan goed uitgevoerde wachtdiensten'!!

Wij vragen: wat leert de soldaat, als hij op wacht staat? Slenteren! Met 'goed uitgevoerde wachtdiensten' zal hij *goed* leeren slenteren, en dat vindt men voor oorlogstijd een voordeel!

Ons trekken de *militaire* beschouwingen van den Kolonel Coblijn

(*) *Handelingen*, 1886-1887, bl. 625.

meer aan. Maar bij een leger, dat in lange jaren geen oorlog heeft te voeren gehad, ziet men meer, dat niet genoeg aan sommige eischen van den oorlog wordt gedacht. In Nederland worden jaarlijks, volgens de verklaring van den krijgsminister zelven, 1200 militiens, d.i. 1/9 der lichting, in grootere of mindere mate vrijgesteld van de oefeningen; daar gebruikt men de soldaten voor allerlei diensten, die met den militairen dienst niets gemeen hebben(*).

En wat zegt de Minister van Oorlog, wanneer hem op een en ander gewezen wordt? 'Die oefeningen lijden er *niet zoo veel* onder als men zou denken'; die hulp 'heeft de militairen *niet veel* in hun dienst gehinderd'; de hulp bij den postdienst doet 'aan de militaire oefeningen geen schade'.

Dat laatste is moeilijk te begrijpen, want de oefeningen *moeten* schade lijden, wanneer soldaten aan de oefening worden onttrokken. Doch dit daargelaten, ons komt het voor, dat de oefeningen onzer militairen *in het geheel* niet onder niet-militaire bezigheden behooren te lijden; dat niets mag worden verzuimd, om de soldaten geschikt te maken *voor den oorlog*.

Intusschen doet zich soms het verschijnsel voor, dat zij, die geen vertrouwen stellen in de thans gevolgde richting; die van oordeel zijn, dat men, vooral zoolang onze strijdkrachten met het oog op de gevaren, die ons kunnen bedreigen, nog zoo onvoldoende in aantal zijn, alles moet achterstellen bij de oefening, de *militaire* oefening van den troep, en die, zoolang zulks niet geschiedt, hunne stem aan de oorlogsbegrooting onthouden, als *anti-militaristen* worden aangemerkt of, minstens, als personen, die met de eischen van den dienst niet vertrouwd zijn.

Men vergeet maar al te veel, dat eene goede oefening onzer soldaten veel inspanning en veel tijd vordert en dat, vooral bij een militieleger, met den tijd *gewoekerd* moet worden, om de noodige oefeningen te doen geschieden in: gymnastiek, marcheeren, exercitiën, schermen, bajonetvechten, evolutiën, manoeuvreeren, schatten van afstanden, schieten, velddienst, enz. enz.; dat elke dag, niet aan de *militaire* oefening besteed, een verloren dag is.

Naar het ons voorkomt, ziet men *dit* bij het Indische leger beter in dan bij de krijgsmacht in het moederland; doch uit de opmerkingen van den Kolonel Coblijn blijkt, dat in Indië tot *verbetering* der oefeningen nog veel zal kunnen worden verricht.

Daartoe zal wel in de eerste plaats, wat de infanterie betreft, de aanwijzing van een bekwaam opperofficier tot inspecteur van het wapen noodig zijn. Bij de behandeling der laatstelijk vastgestelde Indische begrooting bleek, dat de benoeming van een chef van het wapen der infanterie ook in de bedoeling der Regeering ligt; wij hebben nu nog slechts den wensch uit te spreken, dat de organisatie van het Departement van Oorlog in Indië zoodanig worde gewijzigd, dat de chef van het wapen niet, als hoofd eener belangrijke afdeeling van dat Departe-

(*) *Handelingen,* 1886-1887, bl. 624 en 625.

ment, te veel aan zijne schrijftafel gekluisterd worde en in waarheid *inspecteur* van het wapen wezen kan.

Het moet inderdaad verwondering baren, dat tot nu toe een chef van het wapen der infanterie in Indië is blijven ontbreken, - hoe dikwijls daarop ook reeds is aangedrongen. In Nederland werd de betrekking van inspecteur der infanterie ingesteld bij Koninklijk besluit van 21 November 1850, welk besluit eigenaardig o.a. aldus werd gemotiveerd: 'Willende de tactische bruikbaarheid van het wapen der infanterie verhoogen en de goede opleiding van het kader (onderofficieren en korporaals) meer verzekeren.' Wanneer men erkent, dat de verhooging van de 'tactische bruikbaarheid' en de goede 'opleiding van het kader' - om van vele andere noodige verbeteringen nu niet te gewagen - ook voor de Indische infanterie van het hoogste belang is, dan gevoelt men, meen en wij, dat de regeling, voor Nederland reeds in den zuinigen tijd van 1850 noodzakelijk geacht, voor Indië niet minder noodig is. Vooral thans, nu het Indische leger door den langdurigen Atjeh-oorlog uitgeput en gedesorganiseerd is en alle krachten moeten worden ingespannen, om het weder geschikt te maken voor zijne belangrijke taak.

Het is al erg genoeg, dat ook in de belangrijkste commandementen geene afzonderlijke chefs der infanterie gevonden worden en deze betrekking, alsof zij van weinig belang ware, verbonden is aan die van gewestelijk militair commandant. In die commandementen moet nu het toezicht op de oefeningen der infanteriekorpsen maar al te dikwijls lijden onder de vele kantoorwerkzaamheden, aan de functie van gewestelijk bevelhebber verbonden.

Doch al aannemende, dat dit bezwaar niet bestaat en dat de verschillende gewestelijke infanterie-chefs - hoewel daarvoor in de grootste militaire afdeeling, Midden-Java, meermalen zelfs een artillerie-generaal aangewezen werd! - den tijd en de geschiktheid bezitten, om een behoorlijk toezicht uit te oefenen over de oefeningen der infanterie, de uitvoering der verschillende reglementen, de toepassing der bestaande voorschriften, enz., welke waarborg bestaat er dan nog, dat, in de 15 militaire commandementen, de oefeningen geschieden naar een vast plan, naar één methode; dat de reglementen en voorschriften overal in denzelfden geest worden opgevat en toegepast, en niet het minst ook, dat deze op de hoogte van den tijd blijven?

Waarlijk, het wordt wel tijd, dat er *eenheid* komt 'in de oefeningen van den troep, in de vorming van het kader en in de leiding der officieren' (blz. 36); en die eenheid kan alleen verkregen worden door de aanwijzing van een opperofficier tot inspecteur der infanterie, aan wien, met het oog op den omvang zijner betrekking en op de groote uitgestrektheid onzer Indische bezittingen, een hoofdofficier (kolonel) behoort te worden toegevoegd. De heer Coblijn heeft, in zijn Derde Hoofdstuk, een en ander duidelijk aangetoond.

Eene van de zaken, waarop bij de beoordeeling van eene krijgsmacht niet het minst de aandacht behoort te worden gevestigd, is de toestand van het *kader*.

Geen militair zal het ons tegenspreken, dat de waarde van een korps voor een groot deel afhangt van de waarde van het kader. Een in alle opzichten voldoend kader verzekert goede oefening, goede leiding, ook in het gevecht.

Hoe is het daarmede bij het Indische leger gesteld?

Het grootste gedeelte van het kader bij de inlandsche compagnieën bestaat uit *inlandsche* sergeanten en korporaals, personen, die - de enkele loffelijke uitzonderingen natuurlijk daargelaten - voor hun graad ten eenen male ongeschikt zijn. Zij zijn niet voor het bekleeden van een graad opgeleid en ontvangen dezen geheel bij wijze van gunst, als 'belooning voor goed gedrag'.

Men moge nu het uitreiken van zoodanige belooningen niet geheel afkeuren, zeker is het, dat men daardoor geen kader verkrijgt, dat op de hoogte is van zijne taak.

Zeer gegrond is dan ook de uitspraak van den Kolonel Coblijn (blz. 44): 'De compagnieën zijn thans *slecht* geëncadreerd.' In gehalte, en ook in getal: bij de Europeesche compagnieën telt men niet meer dan 4 sergeanten en 8 korporaals, welk cijfer nog een minimum wezen zoude, 'indien er nooit iemand ziek of om andere redenen afwezig was'.

De Kolonel Coblijn is, o.i. geheel te recht, van oordeel, dat de formatie van het kader belangrijk moet worden uitgebreid; dat men, bij de aanstelling van kader, geen onderscheid moet maken tusschen de verschillende landaarden, maar dat deze alle aan dezelfde eischen moeten voldoen.

Daarvoor is opleiding noodig. Dat de thans bestaande kaderscholen niet voldoen, omdat daardoor het verband in de korpsen lijdt en groote, onnutte uitgaven worden vereischt, heeft de heer Coblijn op blz. 17 zijner brochure overtuigend aangetoond.

'Zou men het - zoo vraagt hij - in Nederland niet ongerijmd vinden, als men, om een soldaat tot korporaal op te leiden, hem naar Lissabon of Warschau zond, gesteld dat deze plaatsen ook onder Nederland's oppergezag stonden? Zoo ongerijmd handelt men echter nu reeds in Indië....'

De Schrijver wenscht, dat de opleiding van het kader geheel geschiede bij de depotcompagnieën der veld- en gewestelijke (garnizoens-) bataljons, en hij voert tot motiveering van dien wensch duchtige redenen aan. Doch wij zouden vreezen, dat op die wijze niet voldoende in de vereischte hoeveelheid zou worden voorzien, en zouden daarom van gevoelen zijn, dat het wenschelijk ware, nog bovendien één kaderschool te behouden, eenigszins in den geest van het instructie-bataljon te Kampen; eene school, *niet* voor de opleiding van *al* het kader bestemd, zooals sommigen schijnen te wenschen (blz. 16 en 17), maar dienende, om *aan te vullen*, wat de korpsen zelve niet kunnen produceeren. Evenals het instructie-bataljon te Kampen kan zoodanige school

een krachtig hulpmiddel zijn, om meer ontwikkelde elementen in het leger te brengen.

Hoe dit zij, stellig noodzakelijk mag het wel geacht worden, zoo spoedig mogelijk te breken met het tot dusver gevolgde stelsel van aanvulling van het inlandsch kader, dat, in algemeenen zin gesproken, ‘totaal onbruikbaar is en alleen bestaat, om de officieren te ergeren’. Maar al te veel zijn, bij de inlandsche compagnieën, de inlandsche sergeanten en korporaals voorgangers van hunne minderen in den booze: in opiumschuiven en hazardspelen, - en handlangers bij het verkoopen of verpanden van kleeding (blz. 68-69).

Te recht merkt de Kolonel Coblijn hierbij op, dat men onder de gewone inlanders, die zich tot den militairen dienst verbinden, ook de geschikte stof voor inlandsch kader niet vinden zal. Men zal, zooals ook de legercommandant, Generaal Kroesen, in 1871 aanwees, die stof veeleer moeten zoeken onder de *kinderen* der inlandsche soldaten; die kinderen kunnen in hunne jeugd onderwijs ontvangen en, moreel en intellectueel, op hooger peil gebracht worden dan hunne vaders.

De heer Coblijn verzekert ons, dat dit element, de zoons der soldaten (met miskenning der goede bedoeling van de in Maart 1872 deswege gegeven voorschriften), thans nog ‘nagenoeg geheel verwaarloosd wordt’. Wij meenen dit zeer te moeten betreuren; niet alleen uit het oogpunt der humaniteit, maar niet het minst om het militair belang.

Het is toch wel niet voor tegenspraak vatbaar, dat men, om in Indië, zonder te hooge uitgaven, eene deugdelijke krijgsmacht te kunnen verkrijgen, in de allereerste plaats de hulpbronnen moet trachten te exploiteeren, welke onze koloniën zelve aanbieden. In plaats van dat te doen, heeft men, in de laatste jaren niet het minst, de militaire instellingen in Indië ingekrompen en het Indische leger meer en meer afhankelijk gemaakt van het moederland.

Wanneer dat leger versterking noodig heeft, dan wordt alom aangedrongen op uitbreiding der Europeesche werving; maar de bewijzen ontbreken, dat men in de eerste plaats gevraagd heeft, of men, door betere organisatie, niet in Indië zelf deugdelijke korpsen scheppen kon.

De opleiding van het Europeesch en inlandsch kader in Indië is gedeeltelijk geheel onvoldoende, gedeeltelijk geheel verwaarloosd gebleven.

De opleiding van militairen tot den rang van officier is in de verloopen jaren belangrijk ingekrompen.

De gelegenheid tot hoogere ontwikkeling wordt den Indischen officier slechts aangeboden aan eene krijgsschool te 's-Gravenhage, waar het onderwijs grootendeels ingericht is naar de behoeften van het *Nederlandsch* officierskorps.

Materiaal van allerlei aard wordt steeds uit het moederland ontboden, al kan men het evengoed, of beter, in Indië vervaardigen of aanschaffen. Het is nog maar weinige jaren geleden, dat zelfs het voor den civielen en militairen dienst benoodigde *tin* uit het moederland gezonden werd!

Instellingen, die toch noodig zijn, om het leger een hoogen graad van bruikbaarheid te verschaffen, zooals eene schietschool voor de infanterie, blijven, ondanks allen aandrang, nog steeds ontbreken.

Een generale staf, van zoo bijzonder hoog belang voor de goede voorbereiding vooral van oorlogsoperatiën, bestaat in Indië, ten gevolge van zijne gebrekkige en bekrompen organisatie, weinig meer dan in naam.....

Maar waar zouden wij eindigen, indien wij, herhalende, wat sinds lang door zoovele bevoegde beoordeelaren gezegd is, wilden wijzen op de vele gebreken, die het Indische krijgswezen aankleven?

De Indische begrooting doet jaarlijks zien, dat er tal van millioenen aan het Indische leger worden ten koste gelegd. Maar met de beschikbaarstelling van *geld* alleen vormt men geen goed leger; daarvoor is ook veel en voortdurende *zorg* noodig. Zorg, niet alleen voor behoorlijke aanvulling, maar ook voor eene deugdelijke organisatie; voor goede instellingen; voor voortreffelijke oefening en leiding vooral.

Het wapen der infanterie is in Indië, meer nog dan bij andere legers, het hoofdwapen, en in het bijzonder ten aanzien der infanterie mag die zorg het allerminst achterwege blijven. Waar zij ontbreekt, - de Atjeh-oorlog heeft het geleerd - raakt het leger in verval.

De Kolonel Coblijn heeft, naar onze meening, een zeer verdienstelijk werk verricht, door op de thans bestaande gebreken te wijzen en op de middelen, welke kunnen dienen, om die gebreken op te heffen.

Verschillende voorstellen, door hem gedaan, zouden een meer geschikt onderwerp ter bespreking uitmaken voor een *militair* tijdschrift dan voor een maandwerk als *De Tijdspiegel.* Wij laten die alzoo rusten, om ten slotte nog een woord te wijden aan het ‘Naschrift’ (blz. 80), waarin hoofdzakelijk wordt aangedrongen op de vertegenwoordiging van het militair element in den Raad van Indië.

De wenschelijkheid, om in dezen Raad een ‘militair lid’ op te nemen, hebben wij, voor zoover wij ons herinneren, nog nergens zoo goed betoogd gezien. Men beriep er zich op, dat vroeger een opperofficier in den Raad gezeteld had (van 1865 tot 1872, de Generaals Kroesen en Happé), maar men vergat daarbij, dat die opperofficieren minder als zoodanig, dan wel als gewezen civiele bestuurders gekozen waren. De Generaal Kroesen was resident van de Westerafdeeling van Borneo en van Palembang en gouverneur van Celebes geweest; de Generaal Happé had het burgerlijk bestuur in de Zuider- en Westerafdeeling van Borneo gevoerd.

Op onze herinneringen afgaande, konden wij dáárom de keuze van militaire leden niet noodig oordeelen en zou, meenden wij, het doel - betere behartiging der algemeene belangen van het leger - beter bereikt worden, indien men meer gevolg gaf aan de adviezen en voorstellen van het legerbestuur.

Dit laatste is onze meening ook thans nog. Maar wij moeten toegeven, dat er meer kans bestaat, dat de vertoogen van den legercommandant tot hun recht komen, wanneer zij ook in het hoogste regeeringscollege met kennis van zaken worden behandeld, dan wanneer zulks niet het geval is. En vooral in een tijd als de tegenwoordige, nu in verschillende opzichten zooveel moet worden gedaan, om het Indische leger weder geheel geschikt te maken voor zijne taak, zou de legercommandant in een militair lid van den Raad van Indië een grooten steun kunnen vinden.

Geenszins zouden wij echter eene bepaling wenschen, dat steeds één der vijf leden van den Raad een hoofdofficier zou moeten wezen, - zooals de heer Coblijn schijnt te verlangen. Daarvoor is het aantal leden te gering en zijn de belangen, door den Raad te behartigen, te zeer uiteenloopend. De uitvoerende macht dient geheel vrij te blijven in hare keuze, welke wel steeds afhankelijk zal behooren te zijn èn van de beschikbare personen, èn van de belangen, die tijdelijk het meest op den voorgrond treden.

Zoo was het b.v. in 1884 van het standpunt der Regeering volkomen rationeel, dat zij een hoofdingenieur in den raad plaatste: zij wenschte - zoo stellen wij ons voor - eene geheele reorganisatie van het Departement der Openbare Werken en achtte de voorlichting ten deze van bedoelden hoofdingenieur in het bijzonder noodig. Maar zou er altijd een hoofdingenieur in den Raad moeten zijn, omdat het Departement van Burgerlijke Openbare werken een hoogst belangrijk Departement is? Dàt zal niemand beweren.

Wij merken nog op, dat ook handel en nijverheid nimmer in den Raad vertegenwoordigd waren. Zijn deze, uit een algemeen staatkundig oogpunt, niet van even groot gewicht als het krijgswezen of de waterstaat?

Het getal van vijf leden is te gering, om in den Raad van Indië alle gewichtige belangen, die zich in onze koloniën voordoen, te laten vertegenwoordigen. Zoolang dat getal niet vrij belangrijk is uitgebreid, zou het een overdreven eisch zijn, daaronder steeds een deskundige in krijgszaken te willen tellen.

Doch, zooals wij zeiden, wij geven toe, dat vooral in den tegenwoordigen tijd, nu zooveel ten opzichte van het leger hervorming behoeft, een militair lid in den Raad van een groot nut zou kunnen wezen.

Want voorloopig mag wel in het bijzonder de aandacht op het Indische krijgswezen gevestigd blijven en dient alles in het werk gesteld te worden, om ‘weder te verkrijgen wat men toch onvoorwaardelijk noodig heeft maar thans niet meer bezit: *een leger, waaraan de handhaving van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel met gerustheid kan worden toevertrouwd’* (Coblijn, blz. 79).

E.B. KIELSTRA.

Eischen voor eene goede regeling van het vakonderwijs voor handwerkslieden in de bouwambachten.

Naar aanleiding van deze vraag is een rapport uitgebracht door eene Commissie, daartoe uitgenoodigd door de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst in ons land, - welk rapport door den druk ter algemeene kennis is gebracht.

Aan dit geschrift mag bijzondere waarde worden toegekend: 1°. met het oog op de Commissie(*), die het creëerde en, blijkens haar eigen getuigenis, alle daarin vervatte conclusiën met algemeene stemmen vaststelde; 2°. vanwege de onvoorwaardelijke instemming, welke het bij 't Bestuur van voornoemde Maatschappij inoogstte; 3°. ten opzichte van de machtiging, welke dat Bestuur in eene algemeene vergadering dier Maatschappij vroeg en verkreeg, om bij de Regeering de noodige stappen te doen tot verkrijging eener regeling van het Ambachtsonderwijs bij de Wet, en waaraan het bereids gevolg heeft gegeven(†).

Het is niet de eerste maal, dat genoemde Maatschappij op zulk eene duidelijke wijze blijk gaf van hare belangstelling in de bouwkundige afdeeling van het vakonderwijs. Reeds in eene vergadering van 1857 had zij als prijsvraag ter beantwoording gesteld: ‘Aan welke eischen behoort een Ambachtsschool te voldoen en hoedanig moet hare inrichting zijn met betrekking tot theorie en praktijk?’

In deze vraag lag de wensch opgesloten, dat er Ambachtsscholen (met theoretisch en practisch onderricht) zouden gesticht worden.

(*) De Commissie bestond uit de volgende leden:
Dr. P.J.H. Cuypers, architect der Rijks-museumgebouwen, vice-voorzitter der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst te Amsterdam; C.M. Droogleever Fortuyn, architect, timmerman en onderwijzer aan de Academie voor beeldende kunsten en technische wetenschappen, lid van het bestuur der ambachtsschool te Rotterdam; C. Dyserinck, voorzitter van de Maatschappij voor den werkenden stand en van het bestuur der ambachtsscholen van die Maatschappij, te Amsterdam; F.H. van Malsen, fabrikant en aannemer, lid van den Gemeenteraad, te 's-Gravenhage; W.C. Metzelaar, ingenieur-architect voor de gevangenissen en rechtsgebouwen, oud-leeraar aan de bouwkundige avondschool te Deventer, lid van het bestuur der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst te 's-Gravenhage; J.E.G. Noordendorp, directeur der gemeentewerken, lid van het bestuur der ambachtsschool en voorzitter der afdeeling van de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, te Leeuwarden; G.A. Scholten, architect, leeraar aan de hoogere burgerschool en burger-avondschool, correspondent der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, te Tiel.

(†) Zie het *Bouwk. Weekblad* van 20 November, 1886.

Hoe? Daarop zijn toen vanwege de meergemelde Maatschappij twee antwoorden gepubliceerd, welke bij deze gelegenheid nog wel eens in herinnering mogen worden geroepen, evenals het feit, dat betrekkelijk spoedig daarop (in 1861) te Amsterdam de eerste ambachtsschool werd gesticht.

Hieruit en uit de daarop gevolgde vestiging van meerdere ambachtsscholen, veelal met behulp van maatschappijen of vereenigingen als die ter bevordering van bouwkunst, van fabrieks- en handwerksnijverheid en hare afdeelingen tot stand gekomen, blijkt nader, dat men voormeld vakonderwijs meende 't eerst en 't best door zulke inrichtingen te bevorderen.

Op drieërlei wijze werd tot dusver dat denkbeeld verwezenlijkt. In een viertal der grootste steden van het land (Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage en Arnhem) richtte men ambachtsscholen op, alwaar, nevens de practijk van eenige voorname bouwambachten, zoowel voortgezet lager onderwijs als teekenen in onmiddellijk verband daarmee onderwezen worden. Bij de andere bepaalt men zich tot dat practisch onderwijs met het daarbij noodigste vakteekenen; terwijl de leerlingen dan voor het theoretisch en het overige teekenonderwijs eene burger-avondschool of soortgelijke inrichting kunnen bezoeken. Aan eene der eerstgenoemde scholen heeft men buitendien maatregelen genomen, om ook leerlingen, die zich voor ambachten, welke er niet practisch onderwezen worden, voorbereiden, in werkplaatsen buiten de school eene behoorlijke opleiding te verzekeren, terwijl zij voor het andere de lessen der school als gewone leerlingen medemaken.

Overigens hebben al die inrichtingen dit met elkander gemeen, dat zij haar onderwijs *overdag* geven, dus niet geschikt zijn, om bezocht te worden door leerlingen, die, geheel afgescheiden van haar, elders een ambacht beoefenen, zooals in de gewone werkplaatsen gebruikelijk is. Blijkbaar zijn zij erop aangelegd, om den aankomenden ambachtsman de behulpzame hand te bieden in *alles*, wat zijne eerste vakopleiding betreft; het practisch gedeelte daarvan niet het minst.

Tegen deze inrichting is te allen tijde bezwaar gemaakt en strijd gevoerd. In de eerste plaats door hen, die zulk eene practische vakopleiding *on*practisch vinden als zijnde te schoolsch en te duur, slechts geschikt, om te leeren knutselen, enz. Hierover te dezer plaatse uit te weiden, is overbodig, als men zich herinneren wil, wat wij daaromtrent nog in den jaargang 1882 van dit tijdschrift te berde brachten. Buitendien is het voor ons een feit, dat de bovengenoemde bezwaren, daargelaten of zij ooit van overwegenden aard zijn geweest, in gevestigde ambachtsscholen thans tot zulk een minimum zijn teruggebracht, dat eene beduidende oppositie daarop niet meer baseeren kan. In plaats van knutselwerk toonen die ambachtsscholen van hare gevorderde leerlingen werkstukken, die voor verkoop geschikt of wel op bestelling vervaardigd zijn. Hare werkplaatsen verraden alleen

de school, in zoover ook daar eene orde en methode heerschen, zooals men die, hoe gaarne ook, in de gewone werkplaatsen niet kan verwachten. En wat de kosten van haar onderwijs betreft, deze zijn niet hooger dan die onzer scholen voor middelbaar onderwijs, maar zullen voor hen, welke met ambachtsscholen niet ingenomen zijn, wel immer duur blijven, hoeveel ook daarop is gemenageerd.

Den nauwlettenden waarnemer zal het dan ook niet ontgaan zijn, hoe de malcontenten thans als hoofdbezwaar tegen die ambachtsscholen aanvoeren, dat zij niet geven, wat zij beloofden en waarvoor zij werden opgericht. In plaats van *werklieden* vormden zij opzichters en werkbazen, of, voor zoover hare leerlingen werkman moesten worden en blijven, bleken deze gewoonlijk veel lust en aanleg te hebben, om tot dat specimen te behooren, hetwelk de onbeschaafde werkman heel spoedig met den verdachten naam van ‘heer’ pleegt aan te duiden.

Kwamen zulke oordeelvellingen slechts uit onbeschaafde kringen, men zou kunnen volstaan met te herinneren aan den meermalen geuiten wensch, dat de werkman niet alleen als *werkman*, maar ook als *mensch* beteren tred mocht houden met de algemeene ontwikkeling en beschaving, waarnaar de moderne maatschappij streeft; men zou zelfs in dien bijnaam ‘heer’ een teeken kunnen zien, dat het bestaande ambachtsonderwijs alvast die ontwikkeling en beschaving ten goede komt. Maar die oordeelvellingen hoort men ook van mannen van beteekenis op het gebied der nijverheid, waaronder ‘self made man’, die bij eigen ondervinding kunnen weten, waaraan de werkman bij zijne vakopleiding de eerste en meeste behoefte heeft. Er moet dus zeker wat aan die scholen mankeeren, der moeite waard, om te onderzoeken en te verbeteren.

Tot die conclusie kwam ook de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst en daarmee tot het stellen van de vraag, waaraan het opschrift van dit opstel herinnert.

Onderzoeken we thans, hoedanig de Commissie, welke zich met de beantwoording dier vraag belastte, die taak heeft uitgevoerd.

In verband met het voorgaande willen we eerst eens nagaan, wat *haar* oordeel is over het bestaande ambachtsonderwijs. Bladz. 12 van haar rapport licht hieromtrent als volgt in:

‘Eene wet tot regeling van het ambachtsonderwijs, met het doel dit zooveel mogelijk overal binnen het bereik te brengen van den toekomstigen ambachtsman, ziedaar, wat hun het meest wenschelijk voorkomt, en waarvoor zij den tijd alleszins rijp achten. Zulk een wet zou een zegen zijn voor ons volk en krachtig medewerken, om een groot maatschappelijk vraagstuk op vreedzame en gezonde wijze tot oplossing te brengen.

In de overtuiging echter, dat over 't algemeen in groote gemeenten de werkplaats van karakter is veranderd en in vele opzichten daar niet

meer, zooals voorheen, die goede opleidingsplaats is voor den toekomstigen ambachtsman, om zich in het hanteeren van het gereedschap te bekwamen, achten de ondergeteekenden de oprichting van Ambachtsdagscholen in die grootere gemeenten in het belang van den ambachtsstand; want, over den omvang van het euvel van vele werkplaatsen in de opleiding moge tusschen hen en andere bouwkundigen verschil van gevoelen bestaan, evenals over de bewering, dat daarin van de zijde der werkbazen, bij goeden wil, verbetering ware aan te brengen,... zóóveel is zeker, dat Ambachtsdagscholen zich aldaar een burgerrecht hebben verworven.

Door particulier initiatief in het leven geroepen, en door particuliere krachten en geldmiddelen gesteund, zijn zij reeds menigen werkman ten zegen geweest, en mogen zij aanspraak maken op waardeering van allen, die het wel meenen met den werkman.'

Verklaringen, waarvoor wij der Commissie dankbaar zijn, in de hoop, dat daarmee voorgoed is afgedaan met de vraag: Ambachtsscholen of niet?

Hierbij dient echter opgemerkt, dat de Commissie tweeërlei ambachtsscholen wenscht, nl.: *A.-avond*scholen en *A.-dag*scholen. In ons opstel was tot dusver slechts sprake van laatstgenoemde; echter zonder aan bestaand avondonderwijs voor den handwerksman te kort te doen, getuige behalve hetgeen wij daarvan reeds mededeelden, het feit, dat aan de ambachts(dag)scholen te Amsterdam, 's-Gravenhage en Arnhem avondscholen met gelijksoortig theoretisch en teekenonderwijs verbonden zijn voor die aankomende handwerkslieden, die, om welke reden ook, de dagschool niet kunnen bezoeken(*). Wij halen dit feit aan, om tot juister beoordeeling van het bestaande ambachtsonderwijs in staat te stellen, te meer omdat het rapport, daarover zwijgende, maar vóór alles aandringende op de stichting van ambachts*avond*scholen, den indruk geeft, alsof daarvan weinig of niets bestaat.

De gronden, waarop de Commissie de laatstgenoemde inrichtingen vooropstelt, zijn: 1°. dat wegens de maatschappelijke positie der ouders en 2°. wegens de beperktheid van het aantal practische leervakken de ambachts*dag*scholen niet door *alle*, zelfs niet door de meeste toekomstige ambachtslieden kunnen bezocht worden; 3°. dat deze althans voor kleinere gemeenten te kostbaar zijn.

Alles argumentatie van zeer betrekkelijk gewicht. Er zijn ambachtslieden, die de winstderving niet kunnen dragen, welke het gevolg is van een nog drie jaren langer schoolgaan, dan noodig is voor het doorloopen van het gewoon Lager Onderwijs; maar.... er zijn ook ambachtslieden, voor wie zulk eene winstderving geen overwegend bezwaar

(*) Te 's-Gravenhage wordt en werd sinds onheuglijke jaren aan de Teekenacademie ook avond-onderwijs aan handwerkslieden gegeven in den zin, door de Commissie bedoeld; hetgeen nochtans niet belette, dat men er de oprichting van eene ambachts(dag)school noodig oordeelde, die er thans nagenoeg 14 jaren bestaat en zich in toenemenden bloei mag verheugen.

is, getuige diegenen, welke ondanks de heerschende malaise voortgaan met hunne jongens naar eene ambachtsdagschool te zenden. Wil men aannemen, dat de eerstbedoelden het talrijkst zijn, men vergete dan niet, dat daaronder ook zijn, die, in plaats van niets van dien aard te *kunnen*, heel eenvoudig niets meer *willen* opofferen voor hunne kinderen.

Zoo zijn er ongetwijfeld gemeenten, niet alleen kleinere maar ook grootere, die ambachts*dag*scholen te duur vinden; maar ..... hiertegenover kan gewezen worden op kleinere zoowel als grootere gemeenten, waar die scholen nochtans worden gewenscht of alreede bestaan.

In verband met het voorgaande zegt het rapport nog: 'Wil men scholen stichten, waarin *alle* toekomstige ambachtslieden kunnen worden opgeleid (dan) zullen dit a v o n d s cholen en meer bepaald w i n t e r a vondscholen moeten wezen.' Er zal wel niemand zijn, die eraan denkt, dit tegen te spreken. Wij voegen erbij: sinds tien- en zelfs honderdtallen van jaren bestaan reeds met dat doel zulke inrichtingen, vroeger algemeen bekend en gewild onder den naam van Teeken- en Industriescholen. Dat deze thans in verval, ja, in vele plaatsen verdwenen zijn, moet o.i. aan twee hoofdoorzaken worden toegeschreven, nl. den achteruitgang der werkplaatsen in zake de vakopleiding van aankomende handwerkslieden en het ingrijpen van de wet op het Middelbaar onderwijs in het wezen dier vakscholen.

Zoolang de werkplaatsen zich leenden tot de eigenlijke vakopleiding en de patroons zich beschouwden als leermeesters van den aankomenden handwerksman, behoefde van die teekenscholen niets anders te worden gevraagd, dan een alle ambachten omvattend onderwijs geven kan, d.i. een algemeen voorbereidend teekenonderwijs. Toen meer teekenen en ook meer theoretisch onderwijs werd gevraagd, dan de gewone scholen gaven, kwamen de Industriescholen of werden de Teekenscholen in dien zin uitgebreid en..... kwamen de moeilijkheden van het vakonderwijs. Intusschen waren deze niet onoverkomelijk, zoolang men daarbij kon rekenen op de medewerking van vakmannen, afkomstig van de oude goede werkplaatsen; maar die werkplaatsen werden gaandeweg minder in aantal en qualiteit en de nieuwere bleken slechts bij uitzondering zulke elementen voor het onderwijs af te geven. Dat was de toestand in de eerste helft van deze eeuw. Had men toen maar den lust en de kracht gehad, om dat te verhelpen door eene radicale hervorming van het leerlingwezen, aan de werkplaatsen dat deel van het vakonderwijs opdragende, hetwelk uit den aard der zaak nergens beter dan te dier plaatse kan worden gegeven, de Teeken- en Industriescholen handhavende als inrichtingen van voorbereidend en algemeen vakonderricht, - wie weet, of er dan wel sprake had behoeven te zijn van Ambachtsscholen, waar die theorie en practijk in meer onmiddellijk verband en in een nieuweren vorm dienden te worden onderwezen.

Doch in plaats van zulk eene reactie ten gunste van het vakonderwijs openbaarde zich eene toenemende zucht naar bevordering van algemeene ontwikkeling, welke, niet tevreden met eene herziening van het Lager onderwijs volgens de wet van '57, zich in de wet op het Middelbaar onderwijs van '63 nog krachtiger deed gelden. Met terzijdestelling van de nog bestaande Teeken- en Industriescholen schiep zij de Burgerdag- en avondscholen, waarvan de eerstgenoemde zoo weinig aan de vermeende behoefte bleken te voldoen, dat zij, ondanks de protectie der wet, de eene na de andere zijn opgeheven; terwijl de laatstgenoemde zich over 't algemeen slechts in een ‘succès d'estime’ kunnen verheugen en door den handwerksman slechts dáár worden geapprecieerd, waar men zoo wijs is geweest er het goede van de oude Teekenscholen in op te nemen of, in den vorm van voortgezette cursussen, aan toe te voegen.

De gevolgen van al deze averechtsche en onbeholpen toestanden zijn bekend, en het is duidelijk, dat ook de samenstellers van bovengenoemd rapport daarin verbetering willen brengen, doch, zooals wij reeds opmerkten, niet in de eerste plaats door A.-*dag*scholen maar voornamelijk door A.-*avond*scholen.

Hoedanig zij zich voorstellen, dat hiervoor het onderwijs der laatstgenoemde moet worden ingericht, blijkt nader uit eene aan het rapport toegevoegde tabel van lesuren (Bijlage A). Men ziet daar de eerste *twee* leerjaren aangewezen voor onderwijs, geschikt voor leerlingen van allerlei ambachten, t.w.: 10 uren voor Rekenen, Nederl. taal, enz. en 20 uren voor Teekenen (waaronder 6 uren Teekenen, toegepast op het ambacht). Daarop volgen *drie* jaren voortgezet onderwijs voor timmerlieden, smeden, meubelmakers en ververs, *vier* jaren dito voor machinisten, *twee* jaren dito voor metselaars, lood- en zinkwerkers, steenhouwers en stukadoors. (Jammer, dat hierbij niet ook aan de houtsnijders eene afzonderlijke plaats is toegewezen.)

Dat voortgezet onderwijs bestaat uit 1 à 6 uren voor Rekenen, Nederl. taal, enz., 2 à 8 uren voor onderwijs in de voor die ambachtslieden meest belangrijke bouwstoffen; verder 22 à 45 uren voor het Teekenen (daaronder 11 à 43 uren Teekenen, toegepast op het ambacht) en, voor de meubelmakers met de drie à vier laatstgenoemde vakbeoefenaars, nog 2 à 10 uren Boetseeren.

Alzoo *vak*onderwijs als einddoel en hoofdzaak: wij constateeren dat met het grootste genoegen. Doch over eene eventueele uitvoering hiervan nadenkende, stuitten wij op een bezwaar, dat, naar 't ons voorkomt, door de Commissie in hare kosten-berekening (Bijlage B) niet genoeg is geteld. Zij raamt de kosten van zulk eene ambachts*avond*school voor ± 120 leerlingen, verdeeld over 5 studiejaren met goed bezette klassen, op ruim *f* 6000 per jaar; daaronder *f* 4500 voor 90 lesuren per week, betaald à *f* 50 per lesuur per winterhalfjaar. Deze berekening scheen ons aanvankelijk vrij juist; nochtans kwamen wij tot een ander oordeel door de navolgende redeneering:

Stel:

a. Voor het algemeen onderwijs in Teekenen, waarvoor in de eerste twee jaren 14, in de voortgezette leerjaren een maximum van 5 uren zijn uitgetrokken, dan maakt dat samen 19 uur à *f* 50, d.i. per cursus	*f* 950. -
b. Voor het onderwijs in Rekenen, Nederl. taal, enz. gedurende de eerste twee leerjaren 10 uren; voor de voortgezette leerjaren van de timmerlieden en smeden 3; voor die der machinisten 5; voor die der overigen 1, te zamen 9 uren; maakt met de eerste 10 een totaal van 19 uur à *f* 50, d.i. dus minstens	*f* 950. -
(want hierbij onderstellen wij, dat die vakbeoefenaars, voor wie in de voortgezette leerjaren een gelijk aantal uren voor deze leervakken zijn uitgetrokken, nog *gemeenschappelijk* onderwijs ontvangen, wat met de andere vakbeoefenaars bij ongelijke uren natuurlijk niet meer het geval kan zijn).	_____
Alzoo totaal sub *a* en *b*	*f* 1900. -
c. Voor het onderwijs in Teekenen, toegepast op het ambacht, aan alle vakbeoefenaars gemeenschappelijk één leerjaar, d.i. 6 uren à *f* 50, maakt per cursus	*f* 300. -
aan de timmerlieden, gedurende de 3 volgende leerjaren te zamen genomen, 13 uren à *f* 50 =	*f* 650. -
aan de smeden, dito dito	*f* 650. -
aan de machinisten, gedurende de 4 volgende leerjaren te zamen genomen, 12 uren à *f* 50 =	*f* 600. -
aan de meubelmakers, gedurende de 3 volgende leerjaren te zamen genomen, 11 uren à *f* 50 =	*f* 550. -
aan de ververs, dito dito 13 uren à *f* 50 =	*f* 650. -
aan de metselaars, lood- en zinkwerkers te zamen gedurende 1 voortgezet leerjaar, 11 uren à *f* 50 =	*f* 550. -
aan de steenhouwers van de 2 voortgezette leerjaren, 9 uren à *f* 50 =	*f* 450. -
aan stukadoors, dito dito 6 uren à *f* 50 =	*f* 300. -
	_____
Totaal sub *c*	*f* 4700. -
d. Voor het onderwijs in Bouwstoffen, gereedschappen en werktuigen. aan de timmerlieden 5 uren à *f* 50, maakt	*f* 250. -
aan de smeden 4 × 50 =	*f* 200. -
aan de machinisten 8 × 50 =	*f* 400. -
aan de meubelmakers 2 × 50 =	*f* 100. -

aan de ververs 5 × 50 =		*f* 250. -
aan de metselaars, lood- en zinkwerkers 3 × 50 =		*f* 150. -
aan de steenhouwers 2 × 50 =		*f* 100. -
aan de stukadoors 2 × 50 =		*f* 100. -
	Totaal sub *d*	*f* 1550. -

e. Voor het onderwijs in Boetseeren, alle leerlingen, die *f* 600. -
daarvoor in aanmerking zijn genomen, bij elkaar
gerekend 12 uren à *f* 50 =

Algemeen totaal *f* 8750. -

Hierbij is niet eens gerekend op de mogelijkheid, dat enkele klassen zoo talrijk kunnen zijn, dat men ze zou moeten splitsen in parallel-afdeelingen, wat nochtans zeer denkbaar is met de leerlingen van de eerste twee jaren; in welk geval de daarvoor gestelde uren verdubbelen. Verder willen wij aannemen, dat bij weinig talrijke klassen in de latere leerjaren het onderwijs in Teekenen, toegepast op het ambacht, is te combineeren zoodanig, dat *alle* houtbewerkers, *alle* metaalbewerkers, *de* ververs, *de* metselaars *met* de steenhouwers *en* stukadoors elk door één onderwijzer worden bediend; dat dientengevolge de traktementen voor dat Teekenonderwijs (zijnde aan de smeden *f* 650, aan de meubelmakers *f* 550, aan de metselaars, lood- en zinkwerkers *f* 550 en aan de stukadoors *f* 300) vrijvallen, - dan zou voormelde hoofdsom met *f* 2050 kunnen verminderd en dus teruggebracht worden tot *f* 6700.

Eene dergelijke combinatie ook nog te onderstellen bij het onderwijs in Bouwstoffen, enz., gaat niet; want wat de verschillende vakbeoefenaars daarvan hebben te weten, loopt spoedig zoo uiteen, dat zij, ongeacht hun aantal, gesplitst moeten worden in zooveel afdeelingen, als er ambachten zijn genoemd. Met het Teekenonderwijs kan men in dat opzicht vrijer handelen, omdat mondelinge toelichtingen daarbij in geen vooraf bepaalden tijd en vorm behoeven te worden gegeven. Wanneer dit teekenen echter gaat bestaan in het maken van uitslagen, zooals dat met het oog op uitvoering behoort, dan vreezen wij, dat ook hier het onderwijs in twee of meer vakken door één onderwijzer teleurstelling zal geven; daarvoor loopen zelfs de bedrijven van den timmerman en den meubelmaker, van den smid en den machinist te veel uiteen, om steeds op personen te mogen rekenen, die respectievelijk beide gecombineerde vakken genoegzaam meester zijn, om daarin voldoend practisch teekenonderwijs te kunnen geven.

Wij spreken ovk hier bij ondervinding. Sinds aan de ambachtsschool, die wij de eer hebben te dirigeeren, een cursus werd verbonden voor vakteekenonderwijs aan volwassen werklieden (leerlingen, die zich niet met een kluitje in 't riet laten sturen), hebben wij meermalen de moeilijkheid ondervonden, om met beperkte onderwijskrachten aan de uiteenloopende behoeften dier ambachtslieden behoorlijk te voldoen. Versterking dier krachten, bij het personeel onzer Ambachts(dag)school wel aanwezig, was daarom een eerste vereischte.

Over zulk een teekenonderwijs is en wordt nog dikwijls te lichtvaardig gedacht, 1°. door onderwijzers, die zich verbeelden, wanneer zij één hoofdvak (hun vak) meester zijn, ook wel onderwijs te kunnen geven in aanverwante vakken (door hen dan bijvakken genoemd), terwijl

ieder weet, dat b.v. een timmerman eene kast op geheel andere wijs maakt (dus ook anders construeert en teekent), dan de meubelmaker dat doet; - 2°. door besturen van teekenscholen, die in deze meening der onderwijzers eene welkome aanleiding vinden, om, bij gemis aan de soms noodigste geldmiddelen, het onderwijs toch zoo algemeen en veelzijdig mogelijk te maken. Daarom veroorloven wij ons met nadruk te zeggen: Alle vakonderwijs is uit zijn aard stukwerk en zal daarom in vergelijking met het algemeen onderwijs steeds aanmerkelijk meer moeten kosten, wil het aan zijn doel waardig beantwoorden.

Waar men dit jarenlang uit het oog heeft verloren en nu staat voor het natuurlijk gevolg, dat niet alleen moet worden voorzien in gewone maar ook buitengewone kosten, is het zaak, die vooral niet te laag te ramen; ja, evenals in alle begrootingen, mocht men ook hier nog wel een post voor onvoorziene uitgaven uittrekken bij de hierboven besprokene.

Doch laat ons voorloopig het daarbij verkregen totaal van *f* 6700 onderwijskosten aanhouden en nu eerst eens zien, wat hier nog bijkomt aan: toelage voor den directeur-leeraar, uitbreiding en onderhoud van leermiddelen, brandstoffen en licht, schoonhouden en bewaking van lokalen, toezicht en administratie. De Commissie schat in het gegeven geval de jaarlijksche uitgaven daarvoor te zamen op *f* 2050. Nemen we dit zonder commentaar over, dan stijgt ons totaal weder tot *f* 8750. Hiervan, evenals de Commissie doet, *f* 200 aftrekkende als opbrengst van schoolgelden, blijft *f* 8550, d.i. voor eene ambachts*avond*school met ± 120 leerlingen ruim *f* 71 per leerling in plaats van *f* 51, zooals de Commissie berekent.

In haar rapport is daarbij ook nog eene kostenberekening gevoegd voor zulk eene school met ± 60 leerlingen, die, omdat hetzelfde onderwijs met minder leerlingen uit den aard der zaak meer kosten geeft, door de Commissie wordt geschat op een algemeen totaal van *f* 5100, d.i. *f* 85 per leerling. Volgens onze berekening zou dit totaal, naar dezelfde verhouding opgevoerd, ruim *f* 7000 worden, d.i. circa *f* 117 per leerling.

Het spreekt vanzelf, dat wij die hoogere cijfers niet bijbrengen met de bedoeling, om aan te toonen, dat de door de Commissie beoogde ambachts*avond*scholen ‘te duur’ zouden worden; doch wel, om eens te weten en te doen weten, of zulke scholen ook uit een financieel oogpunt zoozeer boven de bestaande A.-*dag*scholen de voorkeur verdienen, als reeds menigeen deed en ook doet voorkomen.

Daarom zij hier herinnerd aan eene kostenberekening betreffende laatstgenoemde inrichtingen, opgenomen in het reeds op bladz. 429 aangehaald opstel over ambachtsonderwijs, waarin wij aantoonden, dat *dit* onderwijs aan de vier voornaamste scholen, met ± 120 tot 150 leerlingen, jaarlijks *f* 154 tot *f* 160 per leerling

kost(*). (De Commissie rekent die kosten voor scholen met meer dan 100 leerlingen op ± *f* 125 per leerling en voor kleinere inrichtingen op gemiddeld *f* 200 per leerling.) Dat is dus in doorsnee p.m. tweemaal zooveel als de kosten eener A.-*avond*school.

De vraag is nu, of die meerdere kosten van de eene boven de andere soort scholen opwegen tegen het meerdere nut, dat de eene boven de andere voor het beoogde doel kan aanbrengen. Ons antwoord hierop is een volmondig *ja*, en dat niet alleen als resultaat van reeds meegedeelde overwegingen, maar ook op grond van vergelijkende waarneming.

Zooals in den aanvang van dit opstel werd opgemerkt, is aan sommige A.-*dag*scholen ook reeds eene dito winter*avond*school verbonden. Met name is dat het geval met die inrichting te 's-Gravenhage, alwaar wij dientengevolge nu sinds een viertal jaren de gelegenheid hebben gehad, om het verschil van uitkomst na te gaan, met dit dag- en avondonderwijs verkregen; welk verschil te opmerkelijker mag heeten, omdat beide zaken overigens in dezelfde lokalen, met dezelfde hulpmiddelen en door nagenoeg dezelfde onderwijzers worden gegeven.

En wat zeggen die onderwijzers? Zij zijn eenstemmig van oordeel, dat de algemeene geest onder de dagscholieren veel beter is dan onder de avondleerlingen. De eersten zijn ordentelijker, zien er frisscher uit, komen geregelder school en maken oneindig betere vorderingen. De laatsten zien er gedeeltelijk vermoeid uit, waarvoor maar al te dikwijls eene excuseerende reden is; want van de briefjes, waarmee zij hun telaatkomen en wegblijven moeten ophelderen, is het grootste deel afkomstig van hunne patroons, ook wel van hunne ouders, die zeggen, hen in die avonduren nog niet eens altijd te kunnen missen bij hun werk. De meesten zijn ongezeggelijk, blijkbaar gewend aan ongepaste manieren en uitingen en minder vatbaar voor den beschavenden, ontwikkelenden invloed van het onderwijs. Wanneer men hen den volgenden winter terugkrijgt, is er van het vroeger geleerde doorgaans zooveel vergeten, dat men den nieuwen cursus moet beginnen met eene voor onderwijzers en leerlingen vervelende, voor het onderwijs tijdroovende repetitie. Voeg hier nog bij, dat de dagscholieren, behalve het theoretisch en het teekenonderwijs, ook de practijk van hun ambacht leeren, onder voortdurend toezicht en op eene wijze zoo ordelijk en methodisch, als van geene werkplaats kan verwacht worden, dat zij door dit alles op den meest ontvankelijken leeftijd worden afgehouden van straatslenteren, dagdieven, jeneverdrinken en onzedelijke taal, - dan mogen desondanks sommigen, die zonder zulk ambachtsonderwijs eene eerste plaats onder hunne vakgenooten wisten te verkrijgen of die zich bewust zijn, hunne werkplaatsen daarvoor ook naar eisch te hebben ingericht, aan de practische opleiding in die

(*) Uit het verslag van 1886 der ambachtsschool te 's-Gravenhage blijkt, dat die kosten dáár zijn gedaald tot *f* 105 à *f* 110 per leerling.

werkplaatsen de voorkeur geven, - wij hebben op grond van bovenaangehaalde feiten en argumenten de overtuiging, dat dezulken meer en meer zullen blijken te zijn uitzonderingen op den regel, die de stelling bevestigen: De tegenwoordige werkplaatsen zijn niet en kunnen niet meer zooals vroeger zijn de geschiktste plaatsen voor de eerste vakopleiding van den aankomenden handwerksman; daarom en om in die opleiding op de meest afdoende wijze te voorzien, verdient vóór alles de verdere uitbreiding en verbetering van de bestaande Ambachts(dag)scholen ondersteuning.

Moeten wij alzoo op dit hoofdpunt van de Commissie verschillen, daarom zijn wij niet afkeerig van de door haar vooropgestelde Ambachts(avond)scholen. Waar het stichten van *dag*scholen op *te* veel moeilijkheden stuit of waar daarnevens *avond*scholen kunnen bestaan, zouden ook wij laatstgenoemde inrichtingen wenschen en deze, behoudens enkele bijzaken (waarover straks meer) zoodanig georganiseerd, als de Commissie voorstelt. Doch om dan tevens die *avond*scholen zooveel mogelijk aan hare bestemming te doen beantwoorden, zouden wij met hare organisatie gepaard willen doen gaan *eene wettelijke regeling van het leerlingwezen.* Wat ten gunste hiervan o.a. door Dr. J.Th. Mouton in de *Vragen des Tijds* van 1881 en '82 en door eene Commissie(*) in een verslag aan het hoofdbestuur der Vereeniging tot bevordering van fabrieks- en handwerksnijverheid (1884) is gezegd, heeft, ongeacht de daarbij gevoegde beschouwingen over voormelde A.-dagscholen, onze volle instemming, zoodat wij van harte deelen in den wensch: dat die regeling spoedig en deugdelijk moge tot stand komen. Edoch, in het besef van de noodzakelijkheid eener verdeeling van arbeid op het niet alleen uitgestrekte, maar buitendien grootendeels nog braak liggende veld, waarop wij ons bewegen, willen we liever niet verder op dit punt ingaan en ons hier blijven bepalen tot het A.-dag*school*onderwijs. Immers, ook al mocht die wensch spoediger vervuld worden, dan wij vooralsnog durven verwachten, dat zal dit onderwijs niet overbodig maken.

Met veel belangstelling hebben wij daarom ook kennis genomen van hetgeen de op bladz. 1 vermelde Commissie ter *verbetering* van dat onderwijs heeft aangegeven. Met haar zijn wij van oordeel, ‘dat overlading van leerstof moet vermeden worden, ... dat de basis van alle ambachtsonderwijs het Teekenen moet zijn, ... dat ander

(*) Deze Commissie, benoemd door de Vereeniging tot bevordering van fabrieks- en handwerksnijverheid in Nederland, de Nederl. Maatschappij tot bevordering van nijverheid, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en het Algm. Nederl. Werkliedenverbond, bestond uit de hh. Mr. B.H. Pekelharing (voorzitter en rapporteur), B.H. Heldt (secretaris), J.R. de Kruyff, Jhr. F. Backer, F.A. Hoeker, J.H.W. Kemman, J.F. Meursing, G.A.A. Middelberg, A. Post, J. Weelink, F.H. van Malsen, R.A. de Monchy en C.G.L. Koolemans Beynen.

onderwijs het Teekenen krachtig moet steunen in de ontwikkeling van den ambachtsleerling'.

Dit 'ander' onderwijs is *het Rekenen en het Opstellen-maken*, *toegepast op het ambacht*, en *de kennis van de grondstoffen*, *bouwstoffen*, *gereedschappen en werktuigen.* Met deze aanduiding en met de omschrijving, die de Commissie daarvan op bladz. 14 van haar rapport geeft, kunnen wij ons echter niet geheel vereenigen. Waarom hier 'het maken van Opstellen' zoo op den voorgrond geplaatst, eene oefening, die, hoe goed op zichzelf, toch geene hoofdzaak kan zijn, althans niet bij onderwijs voor leerlingen, die men geen huiswerk kan laten maken? Daarom hadden wij liever den nadruk zien gelegd op het leeren *lezen* en het bespreken van het gelezene met en door leerlingen, hierbij gedachtig aan het feit, hoe weinig deze daarin over 't algemeen bedreven zijn, ook al hebben zij het Lager onderwijs behoorlijk doorloopen.

Ook moeten wij eene bedenking maken ten opzichte van het 'toepassen' van dit onderwijs op de ambachten. Vooral in zake Taalonderwijs zal het moeilijk zijn onderwijzers te vinden, die in het verklaren van 'technische uitdrukkingen', welke men in een woordenboek gewoonlijk tevergeefs zoekt, bedreven zijn.

Voorts is, naar onze meening, door de Commissie te weinig gewicht aan de kennis van Natuur- en Werktuigkunde gehecht. Althans bij het onderwijs aan toekomstige machinisten mocht dit wel iets meer zijn dan de 'eenige zeer elementaire begrippen', die zij terloops bij de behandeling der bouwstoffen, werktuigen, enz. kunnen deelachtig worden.

Wat de Commissie over het 'Teekenen, toegepast op het ambacht' zegt, verdient meerendeels behartiging. Bij hare verklaring, 'dat het vervaardigen van teekeningen op kunst-industrieel gebied op de ambachtsschool niet thuis behoort', hadden wij echter gaarne zien opgemerkt, dat hiermee niet is bedoeld, om het teekenen (op eenvoudige wijze) van ornementen buiten te sluiten. De geheele omschrijving van dit leervak geeft den indruk, alsof daarbij alleen van constructieve en niet ook van decoratieve handwerken sprake zou zijn.

Meer bedenking hebben we tegen de bedoeling der Commissie, die het theoretisch (en teeken-)onderwijs der A.-*dag*scholen *geheel* overeen wil doen stemmen met dat der A.-*avond*scholen; d.i. dus niet alleen, wat die *leervakken* zelf, maar ook, wat den *leertijd* betreft, aan die vakken te besteden. Hier schijnt de herinnering niet overbodig, dat het onderwijs der avondscholen zich bepaalt tot den winter gedurende hoogstens d r i e uren per avond, terwijl de dagscholen het geheele jaar door, dus bij eenzelfde leerplan t w e e m a a l zooveel, onderwijs kunnen geven.

Bedenking hebben wij ook tegen de omschrijving, die de Commissie van het Practisch onderwijs geeft. Volgens art. VII*h* (bladz. 7) zou

dit slechts bestaan in het leeren hanteeren van gereedschap en het gebruik van werktuigen; terwijl op bladz. 15 de wensch wordt uitgesproken, ‘dat werkstukken of onderdeelen zooveel mogelijk worden vervaardigd overeenkomstig de praktijk,... dat worde gestreefd naar een zelfde veelzijdigheid van arbeid als er in het dagelijksch leven, vooral in het bouwvak, voorkomt’. Wij meenen hierbij te mogen opmerken, dat, om aan dien wensch te voldoen, het practisch onderwijs der ambachtsschool verder moet gaan dan het leeren hanteeren van gereedschap en werktuigen; wat trouwens reeds geschiedt, getuige hetgeen er aan die scholen vervaardigd wordt.

En nu nog iets over het *onderwijzend personeel.*

Te recht laat de Commissie dit bestaan uit twee soorten van onderwijzers - de practijk der ambachten toevertrouwende aan ervaren ambachtslieden, wier bekwaamheid uit andere gegevens moet blijken dan uit examens en akten, zooals men van d i e onderwijzers vorderen kan, aan wie de theorie wordt opgedragen. Met deze theorie heeft zij speciaal het theoretisch onderwijs voor de bouwambachten op 't oog, dewijl zij er bezwaar in ziet, ‘examens en akten van bekwaamheid in het leven te roepen voor theoretisch vakonderwijs in de soms uiteenloopende ambachten, niet tot de bouwkunst behoorende’. Voor het onderwijs in de bouwambachten wenscht zij eene afzonderlijke akte, nader omschreven in art. XIII*e*; terwijl zij voor dat in Handteekenen en Boetseeren de akten wil laten gelden, die de wet op het Middelbaar onderwijs daarvoor heeft ingesteld. Doch niet alzoo met de akte voor het Rechtlijnig teekenen bij dat onderwijs; want, zoo zegt de Commissie (bladz. 17), ‘blijkens de ervaring is die akte hier ten eenenmale ongeschikt, om te beletten, dat personen, geheel onbekend met de bouwambachten, voor dat onderwijs worden aangesteld’.

Ondanks deze toelichting achten wij die uitsluiting niet genoeg gemotiveerd en alzoo onbillijk jegens de bezitters van laatstgenoemde akte. Voor het eigenlijke rechtlijnig teekenonderwijs toch biedt zij even voldoende waarborgen als die voor het gewone handteekenen, zoodat men in elk geval beide kon laten gelden bij het voorbereidend teekenonderwijs der eerste twee leerjaren. En wat nu verder het Teekenen, toegepast op het ambacht, aangaat, zou dáár de akte voor Handteekenen meer waarborgen geven dan die voor Rechtlijnig teekenen? Wie dat meent, is zeker onkundig van de wijze, waarop sinds jaren van de candidaten voor laatstgemeld vak ook bouwkundige kennis wordt gevraagd(*).

Daarom zeggen wij: verklaar de bezitters van die twee akten *beide* bevoegd òf onbevoegd tot het geven van vakonderwijs òf stel voor beiden eene aanvullingsakte in.

Aan den bouwkundigen leeraar wil de Commissie voorts nog de verplichting opleggen, ‘dat hij practische ervaring zal hebben opgedaan,

(*) Men leze daardoor maar eens de verslagen der examen-Commissies na, als ook het *Maandblad v. Teekenonderwijs*, dat de opgaven voor akte-examens in extenso mededeelt.

door daadwerkelijke leiding van een bestuur over bouwwerken, gedurende minstens drie jaren, - een eisch waaraan zij groote waarde hecht'. Want, zegt zij verder, 'zoodoende toch zal dit onderwijs in hoofdzaak worden verstrekt door practisch gevormde en goed theoretisch ontwikkelde bouwkundigen. Wordt nu bovendien slechts uit hen de directeur der school gekozen, dan is men verzekerd, dat de richting der school een degelijke en practische zal zijn, en behoeft men voor ontaarding of te hooge opvoering van dat onderwijs niet bevreesd te zijn.'

Hier schuilt eene adder onder 't gras, die ons evenwel niet zal weerhouden, om aan de Commissie de behulpzame hand te bieden in hare zorg voor eene goede directie bij het ambachtsonderwijs. Wij onderscheiden daarbij een Bestuur en een Directeur. Volgens het rapport zou voor het dagelijksch toezicht eene Commissie van d r i e leden kunnen volstaan; onzes inziens mocht dit getal wel minstens v i j f wezen, hieronder v i e r, te kiezen met het oog op de vier voornaamste ambachten, die men onderwezen wenscht te zien. Voor eene practische ambachtsschool is zulk eene commissie van vakmannen vooral van belang, opdat zij, aldus samengesteld, den directeur in zijn veelzijdigen werkkring niet alleen controleeren, maar ook steunen kan.

Om nu verder bij de aanstelling van den directeur zooveel mogelijk waarborgen te erlangen van zijne geschiktheid voor die betrekking, zouden wij ons willen verzekeren, dat hij niet alleen de bovenvermelde vakkennis maar ook kennis van methode, tact en ervaring van *onderwijzen* heeft. Immers, het is een te dikwijls voorkomend feit, dat de kundigste niet het beste onderwijs geeft, dan dat men in dezen alleen op bewijzen van kennis zou mogen afgaan. Bedenkt men voorts, hoe onzeker laatstgenoemde eigenschappen zijn bij d i e practische onderwijzers, welke alleen op grond hunner bekwaamheid als vakman kunnen aangesteld worden, die misschien nimmer te voren aan 'onderwijs' hebben gedaan, - dan mag men die eigenschappen den directeur wel in dubbele mate toewenschen, opdat hij in staat zij, ook het onderwijs dier medehelpers te leiden.

Behalve een Directeur-leeraar voor elke ambachtsschool en eene Commissie van toezicht in elke gemeente, waar deze gevestigd is, wenschen de samenstellers van meergemeld rapport nog een of meer Inspecteurs, van Rijkswege belast met het hoofdtoezicht op alle ambachtsscholen. Deze regeling staat in verband met den vooraf geuiten wensch, dat het Ambachtsonderwijs, 'twelk zich thans nog bepaalt tot eenige scholen van zeer uiteenloopenden aard en omvang, 'zoo algemeen en degelijk mogelijk worde gemaakt,... dat de ambachtsscholen (tot dusver louter particuliere instellingen, min of meer gesteund door gemeentelijke of wel provinciale subsidiën) voortaan worden opgericht en in stand gehouden door de Gemeenten, gesteund door een Rijkssubsidie,... en

dat alzoo dit onderwijs ten spoedigste geregeld worde bij de Wet'.

Wij spatieeren, doch een bewijs, hoezeer bij de Commissie de laatste gedachte heeft gedomineerd, is haar geheele antwoord op de gestelde vraag, 'twelk zij gaf in den vorm van een wetsontwerp, met de verzekering, dat zij den tijd voor zulk eene regeling van het ambachtsonderwijs alleszins rijp acht. Hier zij gevraagd: heeft zulk eene stellige verwachting genoegzamen grond? Ook wij hebben haar gekoesterd, doch zijn daarvan bij nader inzien teruggekomen. Zulk eene verwachting toch heeft alleen recht van bestaan, wanneer men zeker is, voor de bedoelde regeling genoegzame gegevens te hebben. Te recht wordt hier slechts van *regeling* gesproken. Eene wet moet zich bepalen tot het bevorderen en verzekeren van toestanden, die niet alleen gewenscht worden, doch waarbij ook alreede eenige eenstemmigheid is verkregen ten opzichte van zulk eene regeling, en dat bij voorkeur op grond van practische proefnemingen. Zijn die toestanden nog in een staat van wording, heeft men voor het vaststellen daarvan geene voldoende gegevens en creëert men reeds dàn eene wettelijke regeling, dan brengt deze door haar bindend karakter het gevaar mede, den verderen ontwikkelingsgang dier toestanden eer tegen te houden dan te bevorderen. En nu komt het ons in zake het onderhavig geval voor, dat de meeste voorstellen en proefnemingen en critieken daarop zich tot dusver nog te veel kenmerkten door ongelijkheid van beschouwing en ondervinding, om daarop eene regeling te kunnen voordragen, die niet alleen moet bogen op de sanctie eener wetgevende macht, maar vóór alles dient gegrond op de mogelijkheid van samenwerking bij hen, voor wie zij in 't leven wordt geroepen en door wie zij moet worden uitgevoerd. Wat men te verwachten heeft, wanneer die mogelijkheid ontbreekt, door dat eensdeels te veel ingegrepen of vooruitgeloopen wordt op bestaande toestanden, anderdeels te weinig rekening wordt gehouden met andere denkbeelden en pogingen ter verkrijging eener nieuwe orde van zaken, dat is, helaas! maar al te duidelijk op te merken bij de werking onzer huidige wetten op het Lager en het Middelbaar onderwijs, welke vooral dáárom dringende en beduidende herziening behoeven.

Dat wij die herziening, speciaal betrekkelijk de wet op laatstgenoemd onderwijs, hier ter sprake brengen, geschiedt met het oog op den reeds meermalen geuiten wensch, dat dan in die wet het Ambachtsonderwijs moge worden opgenomen, een wensch, dien ook de samenstellers van meergemeld rapport deelen (zie art. XVI van hun wetsontwerp). Welnu, mocht het, ondanks de hierboven geopperde bezwaren, spoedig tot eene wettelijke regeling van dat onderwijs komen, dan zouden wij aan eene afzonderlijke wet verre de voorkeur geven boven de zoo even bedoelde combinatie. Waarom? Omdat bij Middelbaar onderwijs *algemeene ontwikkeling*, bij Ambachtsonderwijs *vakopleiding* hoofdzaak is en het huldigen van twee zulke uiteenloopende beginselen in eene

zelfde wet o.i. nimmer tot zulk een goed resultaat kan leiden, als de verschillende voorstanders dier twee takken van onderwijs beoogen en, bij afzonderlijke regeling daarvan, bereiken kunnen. Wie zich hiervan nader overtuigen wil, hij herinnere zich, wat wij van de Burgerdag- en avondscholen gezegd hebben, en onderzoeke eens, welk eene afgezonderde stelling de Polytechnische school in onze wet op het Middelbaar Onderwijs inneemt(*). Wil men deze daarin handhaven, dan kan daarnevens met evenveel recht eene plaats gevraagd worden ten gunste van scholen voor *landbouw*, *handel*, *zeevaart*, *kunst-industrie* en wat dies meer zij, - altemaal inrichtingen voor vakonderwijs. Intusschen komt het ons op de hierboven omschreven gronden beter voor, al hetgeen omtrent die inrichtingen en het door haar vertegenwoordigd onderwijs van Rijkswege te regelen is, vooreerst te doen bij *Koninklijke besluiten*, zooals wij meenen, dat reeds meermalen is gedaan. Dus ook de regeling van het Ambachtsonderwijs alzoo aan te vangen.

Regelingen in dien vorm zijn gemakkelijker tot stand te brengen èn te wijzigen. Mocht men in onderlinge voeling op die wijze nog een tijd aan de bevordering van *alle* vakonderwijs willen voortwerken, dan zou daarmee eene afzonderlijke wet op dat onderwijs kunnen voorbereid worden, geschikter dan eenige andere, partieele, regeling, zooals die nu door sommigen voor het Ambachtsonderwijs wordt begeerd.

Den Haag, Februari 1887.

H.L. BOERSMA.

(*) Niettegenstaande deze inrichting in de wet op het M.O. is opgenomen, staat zij buiten de contrôle van de bij die wet aangestelde Inspecteurs.

Naar aanleiding van het gebed vóór de zitting van den Amsterdamschen gemeenteraad.

> ‘Het is een ijdel pogen van den mensch te willen roemen in een geloof, waaraan het denken geen deel zou hebben.’
> Cd. Busken Huet.

I.

‘Almachtig God. Wij bidden U om Uwen algenoegzamen zegen bij de volbrenging der werkzaamheden, die ons zijn weggelegd. Schenk ons wijsheid en voorzichtigheid, verlevendig in ons een diep besef van onze afhankelijkheid van U, en doe onze beraadslagingen strekken tot bevordering der ware belangen van deze stad. Amen’(*).

Sedert de invoering van de gemeentewet in 1851 wordt bovenstaand gebed, waarvan wel niemand den soberen vorm en den ernstigen toon ontkennen zal, bij den aanvang van elke zitting van den gemeenteraad te Amsterdam door den burgemeester staande voorgelezen(†). Bij eene vergelijking ervan met het gebed, zooals het vijf en twintig jaren vroeger in het reglement van orde (Art. 5, 17 April 1826) was vastgesteld, moet ons het verschil van beginsel terstond in 't oog vallen, wat betreft de opneming of de uitlating van den naam van den stichter des Christendoms. ‘Almachtig, Wijs en Goedertieren God en Vader!’ - luidde het voormalig gebed - ‘daar wij thans in Uwe tegenwoordigheid vergaderd zijn, om de belangen dezer groote stad en derzelver burgerij waar te nemen, en wij zonder Uwen bijstand niets vermogen, zoo bidden wij U *in den naam van Jezus Christus*, *onzen Heer*(§), dat Gij ons hiertoe verleenen wilt goeden raad, wijsheid en voorzichtigheid, om met verzaking van alle verkeerde oogmerken en zelfbedoelingen, het meeste welzijn dezer stad te helpen bevorderen, opdat alle onze pogingen mogen uitloopen tot eer van Uwen heiligen naam, tot bevordering van godsdienst en deugd en tot onzer aller zielen

(*) Notulenboek van den raad der stad Amsterdam (1851).

(†) In de voorgaande eeuw vervulde de secretaris die taak; als uitzondering kweet het hoofd van het gemeentebestuur zich alleen van haar bij de eerste openbare vergadering des jaars.

(§) Tot het begin der achttiende eeuw luidde het: “in den Naam onzes eenigen Middelaars Jesu Christi”, en aan het slot: “door Jesum Christum Uwen lieven Zoone, onzen Heere”.

zaligheid'[*]. Van Israëlietische zijde werd intusschen reeds vóór dien tijd een soortgelijk *Christelijk* gebed niet zonder protest aangehoord. De heer Imanuel Capadose legde een paar jaren vroeger[†] openlijk de verklaring af, 'zich volkomen te conformeeren met het gebed, waarmede 's Raadsvergadering werd geopend, uitgenomen de daarin voorkomende woorden, *welke strijdig zijn met de godsdienst door hem wordende beleden,* dat hij dierhalve het gebed alleen met uitlating van die woorden bij de opening der vergadering doen zou'[§]. Op dit bezwaar heeft de commissie voor het 'ontwerp-reglement van orde' bij de invoering van de gemeentewet zeker acht gegeven, toen zij een gebed voorstelde, 'waarmede ieder hetzij Christen of Israëliet geacht kon worden zich te vereenigen', een gebed, waarin de naam 'Jezus Christus' niet meer voorkwam. Geen wonder echter, dat nu van andere zijde ernstige bedenkingen ontstonden. Niet onbelangrijk acht ik het als bijdrage tot de kennis van Amstel's raadsleden uit die dagen, nog eens stil te staan bij de discussiën in de vergadering aan den avond van 13 Nov. '51, onder voorzitterschap van den Burgemeester Mr. G.C.J. van Reenen. Van hoofdstuk II, 'Over het houden van de vergadering', kwam artikel dertien - het gebed - aan de orde. Nadat het formulier (aan het hoofd dezer studie geplaatst) voorgelezen was, betuigde allereerst Mr. H.J. Koenen zijn diep leedwezen over de vervanging van een 'specifisch Christelijk gebed' - zooals hij het tot hiertoe gebruikelijke noemde - 'door een algemeen of deïstisch'. 'Zelfs in de dagen der revolutie van 1795' - luidde zijne geschreven memorie - 'toen de beginselen van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap als de heerschende leus met algemeenen bijval werden gehuldigd, heeft men te Amsterdam bepaaldelijk op den 20sten Juni van dat jaar den eeuwiggezegenden naam des Verlossers in het gebed opgenomen, en waarlijk, er is thans geen reden, om de theorie der revolutie nog verder te drijven dan toen door de ijverigste revolutie-mannen geschied is!' Trots de bezwaren der Israëlieten - jegens welke medeburgers de heer Koenen alle verdraagzaamheid voorstond - meende hij toch, 'dat wij in een Christenland leven, in welks vergaderingen de Naam des Eeuwiggezegenden Heilands nog niet behoeft verzaakt te worden'. 'Men dwinge ons dus niet,' - ging hij voort - 'om bij den ingang dezer vergadering ons Christendom, als ware 't een voor anderen of onszelven lastig pak, als eene soort van contrabande, aan de deur der vergadering af te leggen. Wat nu het verschil in zake des geloofs tusschen onze Israëlietische medeburgers en ons betreft' - besloot Mr. Koenen - 'dit moeten wij niet grooter denken dan het waarlijk

(*) Resolutiënboek van heeren Burgemeester en Wethouderen der stad Amsterdam. 1826.
(†) Deliberatieboek van den raad der stad Amsterdam. 12 Maart 1824.
(§) Reeds in 1814, toen de Israëlieten voor het eerst zitting namen in den gemeenteraad, lieten zij aanteekenen, dat er in het gebed bewoordingen voorkwamen, waarmede zij zich niet konden vereenigen, zoodat zij niet met *gedekten* - zooals de gewoonte in de synagoge medebrengt - maar met *ongedekten* hoofde het gebed volgden.

is. Den hoogheiligen en heerlijken Persoon, in wien wij gelooven als voor achttien eeuwen hier op aarde verschenen, verwachten zij van eene heilbrengende toekomst; maar ook wij verwachten die heerlijke toekomst. Verre zij het van *ons*, aan die heerlijke verwachtingen der toekomst iets te kort te doen; verre zij het van *hen*, iets van ons geloof omtrent het heilrijke voorledene als ons heiligste kleinood te miskennen. Zóó versta ik eene, ook door de Grondwet gevorderde, eerbiediging der wederzijdsche godsdienstige overtuiging. Zóó zullen wij met hen, en zij met ons als broeders te zamen wonen. De grootste onzer dichters heeft het toch niet tevergeefs gezongen:

"De aan God getrouwe Jood is Christen in 't verlangen."'

Spreker zou *tegen* het ontworpen formulier en *voor* het oude ambtsgebed stemmen. In gelijken geest verklaarden zich zoowel Mr. J. Messchert van Vollenhoven, die alleen door den Middelaar tot God kon gaan en het onverantwoordelijk vond in de raadsvergadering den Naam te verloochenen, dien in den hemel al Gods engelen aanbiddend verheerlijken, als Mr. J.J. Teding van Berkhout, de heer Deutz van Assendelft en Mr. H.C. Hooft Graafland. Laatstgenoemde beschouwde het voorgesteld formulier als eene transactie, eene accommodatie tusschen onderscheidene godsdienstige overtuigingen, en verwierp het juist daarom als 'eene verloochening van den Naam, die boven allen Naam is, welken te belijden en te verheerlijken hij zich tot den duursten plicht rekende'. Zoo ook de heer P. van Marselis Hartsinck, die het ervoor hield, dat, indien men in het gebed tot God den Vader ging zonder onzen Heer Jezus Christus, men *niet op verhooring kon of mocht hopen.* Ten behoeve eener kleine Israëlietische meerderheid was hij niet gezind dit geloof te verloochenen. 'Wie zou zich ooit' - luidde zijn woord - 'laten bewegen een vriend te verzaken, aan wien men zijn leven zelf verschuldigd is? En zulk een vriend is de gezegende Heiland. Grooter zelfopoffering dan van Hem hebben de eeuwen niet gezien, noch getuigd. Dat te miskennen zou snoode ondankbaarheid zijn.' En het raadslid S. Cool achtte het 'zijn heiligen plicht, om den naam zijns Heilands te belijden voor de menschen, om te mogen hopen zijn naam eenmaal door dien Heer te zien belijden voor Zijnen Vader en voor de heilige Engelen Gods'.

Scherp hiertegenover stonden Mr. C.D. Asser en S.v.J. Teixeira de Mattos met de herinnering, dat hunne Israëlietische voorgangers (Dr. E. Capadose, J. Mendes de Leon en Henriques de Castro) in den raad steeds protest hadden laten aanteekenen tegen die uitdrukkingen van het ambtsgebed, welke met hun gemoed in strijd waren. Eerstgenoemde juichte het zeer toe, dat met het nu voorgesteld formulier de gelegenheid was geopend, om zich met hunne medeleden in een gemeenschappelijk gebed te vereenigen. Mr. Wiardi Beckman ijverde zeer voor het behoud van een ambtsgebed, indien het namelijk van zulk een inhoud was, dat het geen der leden aanstoot kon geven. De heer Spengler verklaarde, dat hij zich met het voorgestelde gebed zou vereenigen, aangezien ook

in het allervolmaaktste, dat wij van den Heere Christus zelven geleerd hebben, diens naam niet uitdrukkelijk voorkwam. Merkwaardig was tegenover beide partijen de houding van Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper, die, ofschoon zoozeer als iemand doordrongen van de heilzaamheid en de noodzakelijkheid van een levendig godsdienstig beginsel voor ieder mensch, verklaarde, dat genoemd beginsel volgens onze hedendaagsche staatsinstellingen geheel individueel moest zijn en individueel werken. Van transactie of accommodatie in den geest van den heer Hooft Graafland wilde hij niet weten; hij zou dus tegen elk ambtsgebed en tegen het dertiende artikel stemmen. De slotsom was, dat, toen de Burgemeester, die het raadzaam had geacht een gebed voor te stellen, *aannemelijk voor alle gezindten*, in overweging gaf de discussiën te sluiten, het voorgesteld formulier *onveranderd* werd aangenomen met 27 tegen 8 stemmen.

Drie dagen later verhief *De Nederlander*(*) (18 Nov. 1851, N°. 428) zijne stem, om te getuigen, dat 'men met het individualisme van den heer De Bosch Kemper rechtstreeks niet naar *l'État laïque* maar naar *l'État athée* zou worden geleid'. Nog luider, om niet te zeggen ruwer, klonk den volgenden dag de taal der verontwaardiging over het gevallen besluit: 'Het is, alsof er een oordeel van verblinding ligt op het tegenwoordig vrijzinnig geslacht; alsof het denkvermogen omtrent Goddelijke zaken verstompt, en het spraakvermogen verloren is. De raad van Amsterdam, uit 37 Christenen en 2 Joden bestaande, heeft thans een joodsch gebed aangenomen. Ook hier regeert dus weder de minderheid. Amsterdam erkent in zijne openbare aangelegenheden God; maar het mag niet verder gaan dan het joodsch begrip; omdat de Joden in hunne openbare aangelegenheden vóór achttien eeuwen den Zoon van God verwierpen, daarom moet ook Amsterdam in zijne openbare aangelegenheden den Christus verwerpen; - dit is verdraagzaamheid! Welk een christendom! Welk een guichelspel des Satans! Ziet men dan niet, dat de geheele zaak hierop nederkomt, dat de Joden, ofschoon eene kleine minderheid uitmakende, weigeren omtrent de Christenen verdraagzaamheid te oefenen, en dat zij hen medeslepen in hunne verwerping en verloochening van Christus?'

Tegenover al deze klachten mocht intusschen dezelfde *Nederlander* een vreugdekreet doen hooren over het zevental 'vrienden', die te midden van de drogredenen, door sommige Christenen aangevoerd, 'eene uitnemende getuigenis omtrent hunne gehechtheid aan den Heer hadden afgelegd'.

Hiermede was echter het laatste woord over het besluit van den Amsterdamschen gemeenteraad nog niet gesproken. Zelfs in de Tweede Kamer der Staten-Generaal zou een paar maanden later, bij monde van Mr. J.P.P. Baron van Zuylen van Nyevelt, nog wel een geest-

(*) *Nieuwe Utrechtsche Courant.* Algemeen Staatkundig- Nieuws- Handels- en Advertentie-blad.

verwant van het zevental, een afkeurend oordeel worden uitgesproken over de onverdraagzaamheid van de ‘vrienden’:

‘Toen eenige leden de vrijgevigheid zoo ver dreven, dat zij zich niet ongenegen betoonden aan hunne Israëlietische medeleden de vrijheid te gunnen van *buiten te staan*, terwijl de overigen zich met een christelijk gebed onledig zouden houden. Ik moet het nogmaals vragen - besloot genoemd lid der Kamer - is dat eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen? Is hiermede voldaan aan de bedoeling der grondwet?’

Genoeg over de geschiedenis van dit *openbaar gebed.* Bij de herinnering ervan was het mij te doen, om na ruim dertig jaren voor de lezers van dit Tijdschrift met datzelfde openbaar gebed het zoo diep ingrijpend vraagstuk van het *bidden* ter sprake te brengen. Alleen toch in de juiste kennis van het wezen en de vrucht van h e t l a a t s t e kan de meerdere of mindere waardeering van h e t e e r s t e wortelen. Elk, die met belangstelling en opmerkzaamheid den in de laatste vijf en twintig jaren zoo snel zich ontwikkelenden strijd der meeningen op zedelijk-godsdienstig gebied heeft gevolgd, kan noch mag zich onttrekken aan het onderzoek naar het gebed, naar die reinste mystiek, die hoogste uiting van 's menschen zieleleven, welke van geslacht tot geslacht onder alle volken gedurende eeuwen eene altijd wellende bron is geweest van geloofsmoed en zedelijke veerkracht, van berusting, troost en innerlijken vrede, van godsdienstig heroïsme, maar ook van godsdienstig fanatisme.

Op welken grond en in welken zin bij eene moderne wereldbeschouwing het gebed in 't algemeen - de hoofdzaak van ons onderzoek (II-V) - en het openbaar gebed in 't bijzonder (VI), zooals het voorgeschreven is voor den gemeenteraad te Amsterdam, kan en moet worden gehandhaafd, blijke uit de volgende bladzijden.

II.

Even moeielijk als diep ingrijpend acht ik voor onzen tijd het vraagstuk van *het gebed.* De moeielijkheid hangt hiermede samen, dat de geschiedenis van de godsdienstige ontwikkeling der menschheid, zooals zij over een tijdperk van eenige eeuwen in de lotgevallen van Israël en het Joodsche volk, van Jezus en de eerste Christengemeenten in de boeken van Oud en Nieuw Verbond is neergelegd, ons dringt en dwingt te bedenken, dat wij daar eene beschouwing van het gebed vinden, welke op modern standpunt niet langer te verdedigen is. Het komt erop aan, zoo juist en scherp mogelijk uit te drukken, dat in den Bijbel het wezen en de vrucht des gebeds samenhangen met de bovennatuurlijke voorstelling van het wezen Gods. Dat bovennatuurlijke ligt hierin, dat men - naar der Israëlieten kinderlijke meening, eene meening, die ook in het Christendom tot op onzen tijd is blijven voortleven, - God zich voorstelde als een van de wereld afgescheiden, ingrijpend Wezen, dat onder meer het bidden als vragen van zijne

schepselen hoort en kan verhooren: als een Wezen, dat zich zelfs laat verbidden, in dien zin, dat God ter wille van het krachtig gebed des geloovigen Zijn albestuur wijzigt of verandert. In den geest der Heilige Schrift vloeien gebed en gebedsverhooring dan ook vaak zoo geheel inéén, dat het eerste niet denkbaar is zonder het laatste. *Bidt en u zal gegeven worden*, *zoekt en gij zult vinden*, *klopt en u zal worden opengedaan* - het zijn altemaal uitdrukkingen, die in eigenlijken zin of in beeldspraak de genoemde opvatting bevestigen. De Bijbel kent nu eenmaal geen gebed, waarvan het geloof aan mogelijke verhooring in supranaturalistischen geest als zijne levenszenuw is afgesneden. Dubbel belangrijk wordt derhalve de vraag, of er voor den mensch met zijne moderne wereldbeschouwing nog sprake kan zijn en blijven van handhaving des gebeds? Onafscheidelijk hangt die vraag samen met deze andere: welke voorstelling wij ons van God maken en van de betrekking, waarin wij tot Hem staan? Op dit laatste vooral komt het aan, omdat zonder het geloof aan die betrekking het gebed ophoudt *gebed* te zijn. Als onjuist moet dus worden afgewezen het gevoelen van Renan: ‘La prière est un entretien intérieur avec les principes abstraits du devoir.’ Het spreekt vanzelf, dat zulk een innerlijk onderhoud voor den zedelijken mensch van het hoogst belang is, máár alle woordenspel worde daarbij buitengesloten. Dat tot zichzelven inkeeren, bij het nadenken over de grondslagen zijner plichten in het afgetrokkene, is geen bidden, maar is eene op zichzelf staande persoonlijke uiting van zijn verstands- en gemoedsleven, terwijl het gebed, onder welken vorm men het zich ook voorstelle, voor 's menschen bewustzijn eene betrekking onderstelt, waarin hij staat tot Hem, dien hij in het gebed zoekt. Wil men nu toch zulk een innerlijk onderhoud ‘avec les principes abstraits du devoir’ een gebed noemen, dan moet dat òf als zelfbedrog òf als eene onwaarheid voor de rechtbank van het gezond verstand worden veroordeeld, in beide gevallen als eene voor hoofd en hart bedenkelijke dwaling.

Wie is God? Met die vraag komt mij een woord van Busken Huet uit eene zijner toespraken voor den geest: ‘Op den bodem der menschelijke ziel’ - schrijft hij - ‘sluimert een gevoel, dat er in het heelal en in ons eigen leven meer en hooger en heiliger dingen bestaan en gebeuren dan wij menschen altoos in staat zijn onder woorden te brengen. Dit gevoel is onbedriegelijk. Het roemt tegen de sluitredenen van ons verstand. Is God een persoon of eene kracht? Is Hij eene wet of een wil? Deze vragen zijn zoo door en door doelloos, zoo gansch en al onvruchtbaar, dat geen denkend menschelijk wezen ze ooit of immer in ernst *zou* opwerpen, *indien* eene onwederstaanbare neiging niet van geslacht tot geslacht den menschelijken geest daartoe dreef, of *indien* er niet een voorgevoel bestond van den zegen verbonden aan de ten slotte altoos weerkeerende belijdenis: God

is groot en wij begrijpen Hem niet. Wie God is en hoe Hij bestaat, dit kan niemand zeggen. Doch te gevoelen, dat Zijne tegenwoordigheid alles vervult; Zijne heilige majesteit eerbiedig te vreezen, te gelooven, dat wij onder Zijne hoede voor eeuwig in veiligheid zijn - dit komt mij voor, ook al spreekt men er niet veel of niet dikwijls over, van alle menschelijke aandoeningen of gewaarwordingen de hoogste, de reinste, de liefste te zijn.'

Trots alle waardeering dier schoone gedachten heeft toch de denkende mensch geen vrede met die getuigenis zijner volslagen onkunde: 'Wij begrijpen Hem niet.' Hij zoekt en blijft zoeken, door allerlei dwalingen heen, naar eene voorstelling van het wezen Gods, die voldoet aan zijne verstandelijke behoeften en voor eigen overtuiging zoo nabij mogelijk aan de waarheid komt; hij zoekt en blijft zoeken, om, zooveel mogelijk zich ontworstelende aan alle menschvormige denkbeelden over het wezen Gods, een godsbegrip in zich op te nemen, waar het hart mede samenstemt. Zoo luidt voor mij op de vraag: 'Wie is God?' het antwoord: *Hij is de zichzelf bewuste eeuwige Oorsprong van alle stoffelijk en geestelijk leven.* Uit dien eeuwigen Oorsprong is 's menschen stoffelijk of lichamelijk bestaan als een tijdelijke en voorbijgaande vorm; doch met en uit kracht van dit lichamelijk bestaan ontwikkelt zich 's menschen zelfbewustzijn of persoonlijkheid; dat ontwakend zelfbewustzijn is intusschen niets anders, dan dat de mensch, onder den indruk van 't geschapene rondom hem, zich bij het samenvloeien van zijn denk- en zijn gevoelsvermogen bewust geworden is, dat zijn leven zijn oorsprong vindt in den Eeuwige, d.i. in God zelven. Vandaar in het schepsel het gevoel van afhankelijkheid van den Schepper, als de grondslag van allen godsdienst. Of klimmen wij bij de verklaring van ons zelfbewustzijn tot God als den eeuwigen Oorsprong van alles op, dan zeggen wij, dat de mensch zich er bewust van geworden is, dat God in hem leeft en werkt. In volstrekten zin kan dus de mensch zijne eigene persoonlijkheid niet *afscheiden* van God; hij kan haar alleen *onderscheiden* van den zichzelf bewusten eeuwigen Oorsprong van alle leven der schepping. Hoe nu voor 't overige de mensch dien eeuwigen Oorsprong noeme, - Jahwe, God of hemelschen Vader - hij zie wel toe, Hem zich niet voor te stellen als een persoon; als wij toch van een persoon spreken, is daaraan het begrip van 'begrensd' onafscheidelijk verbonden, terwijl de eeuwige zichzelf bewuste Oorsprong van alle stoffelijk en geestelijk leven juist *onbegrensd* is. Men wachte zich echter met het prijsgeven van het persoonlijke in zijn godsbegrip voor de niet minder groote dwaling, dat het beeld of denkbeeld van God zich oplosse in een woordenspel van het onbewuste of van iets, dat alleen in het afgetrokkene bestaat en geene werkelijkheid of zichzelf bewust leven is. Het onbewuste toch of het afgetrokkene kan nooit voor ons de uitdrukking zijn van 'eene in alles en allen werkzame zelfstandige, eeuwige Macht; Macht, die ons de eenheid geeft te zien in de veel-

heid der verschijnselen, eene hoogere orde, een zedelijk doel, een goddelijk plan, dat allengs en geleidelijk verwezenlijkt wordt door de medewerking, bewust of onbewust, willens of onwillens, van ieder die optreedt, van alles wat voorvalt op het wereldtooneel'. In overeenstemming hiermede kan ik ook deze belijdenis tot de mijne maken: 'Ik erken overal en in alles Gods kracht en werkzaamheid, en merk God aan als de in de wereld inwonende oorzaak [liever Oorsprong] èn van het geheel der bestaande dingen, èn van deze afzonderlijk, die in alles tegenwoordig is, altijd voor alles zorgt en werkt, alles en allen bezielt'(*).

Om terug te komen op het bovengenoemd *onderscheiden* tusschen ons zelfbewustzijn en den zichzelf bewusten eeuwigen Oorsprong van alle stoffelijk en geestelijk leven, meen ik tot verduidelijking op een voorbeeld, aan de stoffelijke wereld ontleend, te mogen wijzen. De graankorrel in den akker ontkiemt en trekt door wortel en vezel uit de aarde het noodige voedsel ter ontwikkeling, om straks, zich boven den grond verheffende, mede onder den invloed van licht, lucht en regen te worden tot stengel, halm en aar. Zoo wordt die graankorrel tot eene zelfstandige plant, welke op hare beurt weder nieuwe vrucht voortbrengt. Nu is en blijft er intusschen een onverbrekelijk verband tusschen de ontwikkeling der levenskiem in die korrel en den eeuwigen Oorsprong van alle leven in de schepping. Wel zijn beide van elkander te *onderscheiden*, maar niet *af te scheiden.* De sluimerende levenskiem in het zaad kon alleen tot ontwikkeling komen, omdat zij een deel, zij 't ook oneindig klein deel, uitmaakt van het eeuwig leven in de schepping, en dat eeuwig leven is niets anders dan de openbaring van den zichzelf bewusten eeuwigen Oorsprong, dien wij God noemen. Dezelfde openbaring vindt de mensch terug op het gebied zijner geestelijke vorming, als hij het antwoord zoekt op de vraag, hoe zijne zelfstandige en toch afhankelijke ontwikkeling in verband staat met dien God, in Wien alleen die ontwikkeling zelve wortelt. In ons sluimert eene kiem, die juist onder den invloed der zichtbare openbaring van het leven Gods tot ontwikkeling komt. Op welke wijze? Wij weten het niet. 'Innig diep, zooals het heimwee van het pasgeboren kind, dat schreit naar de onbekende moeder; luide als het roepen der jonge raven naar het nog nooit geproefde voeder, dat het gaaike brengt; machtig en stil gelijk de pas uit den bolster losgebroken plant het nog nooit gevoelde licht zoekt - zoo ontwaakt in den mensch het verlangen naar de bron van alle Leven, naar God, die hem schiep'(†). Aanvankelijk moge dat ontluikend zieleleven in kinderlijken vorm zich uiten, als het jonge hart leert bidden: 'Onze Vader, die in de hemelen zijt', - bij rijper nadenken en meer diepte van gemoedsleven ondergaat dat verlangen naar God en daar-

(*) Dr. Ph.R. Hugenholtz.
(†) Dr. M.A.N. Rovers.

mede het gebed tot Hem eene belangrijke wijziging. De mensch worstelt met den Onzienlijke en vraagt Hem Zijn naam, maar Hij antwoordt niet. Toch laat het schepsel zijn Schepper niet los, en elke innerlijke worsteling brengt haar zegen met zich, hierin openbaar, dat de mensch zich allengs helderder bewust wordt van zijne geestelijke verwantschap met den Onzienlijke; biddende brengt hij al wat hij denkt en gevoelt, voorneemt en wil, in het gevoel zijner afhankelijkheid tot den eeuwigen Oorsprong van alle leven terug, maar om te gelijk in al hare diepte en waarheid de innerlijke ervaring op te doen, dat de Eeuwige zelf in hem leeft en werkt.

III.

'Het wezen des gebeds is gemeenschap met God', schrijft de Hoogleeraar Opzoomer; bij nadere omschrijving zou ik zeggen, dat de mensch bidt, als hij, tot zichzelven inkeerende, zich met al wat hij in die oogenblikken denkt en gevoelt, verheft tot den eeuwigen Oorsprong van zijn leven en het bewustzijn in zich wekt, vernieuwt en versterkt, dat hij uit God is en zijn leven en werken tot God moeten zijn. Met één woord: de getuigenis van dat godsbewustzijn in den mensch is zijn gebed. Biddende, is het den mensch, alsof hij den Onzienlijke grijpt, maar te gelijk is het hem, alsof hij zich ook innerlijk door den Onzienlijke gegrepen gevoelt. Zoo vindt er eene wederkeerige werking plaats. Uit dit oogpunt laat zich de uitdrukking verdedigen, dat 's menschen bidden niets anders is dan het oefenen van eene geestelijke gemeenschap met God; verdedigen, voor zoover in die gemeenschap de gedachte opgesloten ligt, dat de mensch, als hij tot zichzelven inkeert, dat doet overeenkomstig zijne innerlijke behoefte, in onmiddellijk en onafscheidelijk verband met de gedachte aan den eeuwigen zichzelf bewusten Oorsprong van zijn leven. Nu mogen wij al niet onder woorden kunnen brengen, hoe hij biddende zich dien Oorsprong voorstelt, dat doet niets af tot het wezen des gebeds, dat in den mensch het onuitroeibaar bewustzijn onderstelt van eene betrekking, waarin hij tot den Onuitsprekelijke, den Onzienlijke staat. Zonder die betrekking kan er van bidden geene sprake meer zijn. Wanneer Schleiermacher zegt: *vroom zijn en bidden*, *dat is eigenlijk één en hetzelfde*, dan wordt daarmede het gebed allerminst - zooals sommigen ten onrechte meenen - teruggebracht tot eene *op zichzelf staande persoonlijke uiting* van 's menschen zieleleven. Of laat niet de godsdienstwijsgeer onmiddellijk ter verklaring volgen: 'Alle gedachten van eenig belang, die in ons oprijzen, *met de gedachte aan God te verbinden*, bij alle beschouwingen over de wereld deze altijd als het werk Zijner wijsheid aan te zien, al onze besluiten voor God te overleggen, opdat wij ze in Zijn naam ten uitvoer kunnen leggen, en zelfs onder het vroolijk genot van het leven aan Zijn alziend oog te denken, - dàt is het bidden zonder op-

houden, waartoe wij worden opgewekt, *en juist dat maakt het wezen der ware vroomheid uit.'* Geheel in overeenstemming hiermede is het woord van den Utrechtschen Hoogleeraar: 'Niet een oogenblik bestaat er, waarin het ons onmogelijk zou zijn, ons met God te verbinden. En die vereeniging moet niet slechts in een plotseling opwellend gevoel, maar in de toewijding van onze geheele menschheid bestaan. Overal moeten onze gedachten op God gericht zijn; geen ander dan Hij moet onzen denkenden geest immer bezighouden. Overal en altijd kunnen wij leven in gemeenschap met den Onzienlijke.'

Zoo dikwijls dan de mensch tot zichzelven ingaat, zich bewust, dat zijn geestesleven in den eeuwigen Oorsprong van alle leven wortelt, m.a.w., zoo vaak hij tot zichzelven inkeert, terwijl hij zijne ziel opheft tot God, vloeien zijn denken en zijn gevoelen samen in het bidden. Door zulk een gebed leeft de mensch in God, maar leeft ook God in den mensch. Ja, op den hoogsten trap van zedelijk-godsdienstige ontwikkeling gevoelt de mensch zich eens willend met zijn God. Die zedelijk-godsdienstige ontwikkeling brengt intusschen voor ieder mensch, bij de kennis van goed en kwaad, haar strijd met zich; en in het waken en bidden zoekt en vindt hij de kracht, om staande te blijven. De God, dien hij aanbidt, is dan voor hem de Heilige, in Wien het eeuwig bestaan der zedelijke wereldorde zijn oorsprong vindt. Die Heilige spreekt in het geweten van den mensch. En 'zijn godsdienstig geloof erkent en huldigt in de macht, die zijne conscientie bindt en zijne roeping hem voorhoudt, de levende en heilige Almacht, de eeuwige, alles dragende Goedheid en Trouw, waarop hij te midden van zijnen strijd veilig mag hopen, nademaal voor Haar al het duistere licht is, nademaal Zij zelve het is, die, door al het wordende en worstelende heen, aan het daarvoor vatbaar geworden zielsoog hare heerlijkheid ontdekt'. Maar van die ontdekking kan geene sprake zijn, zoo vaak en zoolang de mensch overlegt, spreekt of doet, wat onheilig is. Alleen de reine van hart ziet God. Aan het gebed de heiligende invloed op 's menschen innerlijk leven; aan zijne gemeenschap met God de kracht, om hem nauwgezetter van geweten te maken, hem te vormen tot een man van beginsel en karakter. Met de zege in dien strijd wordt de mensch zich allengs helderder bewust, dat hij in God als den Heilige leeft, maar ook, dat de Heilige in hem leeft en werkt. Zoo vloeien ook bij het gebed het zedelijke en het goddelijke voor den mensch inéén. 'Het goddelijke kan dan ook niet erkend worden, tenzij het recht en de macht van het goede, het heilige worden gehuldigd; maar evenmin kunnen de zedelijke beginselen in 's menschen leven nooit vertrouwend en onvoorwaardelijk worden geëerbiedigd, tenzij men er de werking, de eischen en beloften in erkenne van dat volmaakte en alles bezielende Leven, van die hoogste en alles beheerschende Macht, die wij God noemen.'

Behalve als een strijd kent ieder mensch het leven ook als eene

wisseling van wel en wee, van zegen en beproeving. Keert hij bij de ervaring hiervan tot zichzelven in, met het bewustzijn, dat uit God alle dingen zijn, en heft hij zijne ziel tot Hem op, dan uit zich het gebed of de getuigenis van het godsbewustzijn in den mensch door de taal der dankbaarheid ter eene en de taal der berusting ter andere zijde. Wat het bidden als danken betreft, - 't is eene der edelste uitingen van 's menschen zieleleven, waarin alle waardeering en genot van de geringste weldaad wortelt; bidden als danken legt een band tusschen beweldadigde en weldoener; op geestelijk gebied overgebracht, was het eene grootsche gedachte bij de schrijvers van den Heidelbergschen catechismus, om aan het derde stuk van het geloofsformulier, dat het gansche geloofsleven van den verloste zou omvatten, tot opschrift te geven: '*van 's menschen dankbaarheid*'. Wat nu het gebed als de taal der berusting betreft, - dit is niets anders dan een inkeeren van den mensch tot zichzelven, waarbij hij, zich verheffende tot God, Diens wil, zooals die openbaar wordt in elke smartelijke beproeving, tot den zijnen tracht te maken; anders uitgedrukt, waarbij hij eigen wil leert buigen naar den onveranderlijken wil van God. Raadselen zijn en blijven er bestaan, die de denkende en gevoelende mensch te midden eener wereld van lijden tevergeefs zoekt op te lossen. Wie gevoelt een levend lid te zijn van het groot geheel der menschheid, deelt in het algemeene lijden evenzeer; en naarmate hij dieper gevoelt, hoe arm aan levensgenot en levensvreugde honderden en duizenden hun bestaan voortsleepen, des te pijnlijker dringt de vraag zich aan hem op: waarom? Zonder antwoord blijvende bij de beschouwing van tallooze levensrampen, die niets dan levensraadselen zijn, peinzensmoede tegenover het eeuwig zwijgen der Sfinx, gevoelt hij zich bijwijlen door twijfel aangegrepen, eene enkele maal door vertwijfeling. De denkende mensch wil licht zien in de duistere wegen der Voorzienigheid, maar staat machteloos tegenover haar; zij geeft geene rekenschap. Keert nu de mensch met die gedachte tot zichzelven in, zich bewust, dat zijn eigen zieleleven met al zijn strijd en twijfel, zijne onrust en moeite in dien Ondoorgrondelijke wortelt, en kan hij uit kracht der onuitroeibare geestesgemeenschap met zijn God betuigen: '*Ik doe mijnen mond niet open*, *want Gij*, *mijn God, hebt dit alles gedaan'*, dan ligt in dat volmaakt gebed als de uiting van 's menschen godsbewustzijn de kracht, die ten laatste den twijfel overstemt en voor wanhoop bewaart. In de heilige mystiek dier geestesgemeenschap van den mensch met zijn God lost het wezen van het waar gebed zich op. Door die heilige mystiek is het den mensch, alsof hij zijn God *gegrepen* heeft; gegrepen, maar daarom nog niet *begrepen.* In dat niet begrijpen schuilt het geheim der eeuwenoude en eindelooze worsteling tusschen den mensch met zijn eindig denkvermogen en den Oneindige, wiens naam hij kennen wil, maar nimmer kennen zal. Toch vindt hij ver-

zoening bij deze tweevoudige gedachte: ‘Uit en door en tot God zijn alle dingen’, - ‘in dien God wil ik leven, mij bewegen en zijn’; zoodat het gebed als uiting van het godsbewustzijn in den mensch de adem van zijn zieleleven wordt. Dat gebed - schiet de verbeelding hare vleugelen aan - zij de weerklank van de woorden uit De Lamartine's ‘La Prière’:

‘Salut, principe et fin de toi-même et du monde!
Toi qui rends d'un regard l'immensité féconde.
Âme de l'univers, Dieu, père, créateur,
Sous tous ces noms divers je crois en toi, Seigneur!
Ma pensée, embrassant tes attributs divers,
Partout autour de soi te découvre et t'adore,
Se contemple soi-même et t'y découvre encore:
Ainsi l'astre du jour éclate dans les cieux,
Se réfléchit dans l'onde, et se peint à mes yeux.
Je respire, je sens, je pense, j'aime en toi.
Ce monde qui te cache est transparent pour moi;
C'est toi que je découvre au fond de la nature,
C'est toi que je bénis dans toute créature.’

IV.

Het behoeft nauwelijks opmerking, dat in het gebed, gelijk het door mij hierboven werd ontwikkeld, als de getuigenis van het Godsbewustzijn in den mensch, zoowel het vragen van 's menschen zijde als het verhooren van de zijde van God worden gemist. Daarmede is dan ook het wezenlijk verschil aangewezen tusschen het bidden in den geest van het bijbelsch supranaturalisme en het bidden in overeenstemming met de moderne wereldbeschouwing, zij het ook, dat laatstgenoemd gebed zich uit het eerstgenoemde heeft ontwikkeld(*). Intusschen eischt de belangrijkheid van het onderwerp, dat wij bij dat bidden als vragen in verband met de verhooring opzettelijk stilstaan. Men vergete toch niet, dat er nog altijd velen zijn, die - zooals Mr. C.W. Opzoomer schrijft - ‘door gebed niets anders verstaan dan het nederleggen van een verzoekschrift voor den troon des Almachtigen. Zij stellen het over tegen dankzegging, en slechts dan meenen zij, dat wij in een biddenden toestand verkeeren. Vandaar, dat het gebed vooral in rampspoed wordt aangeprezen, en geheele volken bij het dreigen van algemeene gevaren ten biddag worden opge-

(*) Tot nadere toelichting hiervan verwijs ik den belangstellenden lezer gaarne naar het dezer dagen verschenen uitnemend geschrift van Paul Christ, *Die Lehre vom Gebet nach dem neuen Testament. Ein Beitrag zur Würdigung des ursprünglichen Christenthums.* Leiden. E.J. Brill. (Een door het Haagsche Genootschap ‘tot verdediging van de christelijke godsdienst’ bekroond prijsantwoord.) Vooral in het hoofdst., dat tot opschrift heeft: ‘Wesen und Geist des Neu-Testamentlichen Gebetes’, blijkt overtuigend, dat naast het supranaturalisme reeds de sporen aanwezig zijn van eene hoogere wereldbeschouwing, welke alleen in een meer veredeld godsdienstig leven kan wortelen, zooals dit door Jezus en zijne apostelen met woord en daad is gepredikt. In dat meer veredeld godsdienstig leven, gepaard aan eene hoogere wereldbeschouwing, liggen dan ook de kiemen eener hoogere opvatting van het gebed.

roepen.' 'Ik zal mij wel wachten' - gaat de Hoogleeraar voort - 'over dit alles het vonnis te vellen. Ook bij zulke handelingen is de geest met den Eeuwige verbonden, en oefent gemeenschap met Hem, en ik weet het, wanneer de droefheid prangde en de ondeugd vleide, dan keerde er vaak in het hart, dat God om hulp aanriep, leven en kracht terug. Moge die versterking niet aan het verhooren der smeeking worden toegeschreven, zij was toch het gevolg der bede, die den band had gevlochten tusschen God en ons. Onder welken vorm zich de godsdienst ook vertoone, al is hij in onze schatting nog zoo kinderlijk, toch onthouden wij hem onze achting niet, en wij zeggen het Jacobi na: wanneer aan Niagara's waterval de wilde vol eerbied nederzinkt voor den grooten geest, dan staat hij hooger bij ons aangeschreven dan de beschaafde zoon van Europa, die zich tot het eindige natuurtooneel bepaalt en *de gedachten niet tot God kan verheffen.* Maar toch mag een lagere vorm niet voor het wezen zelf worden aangezien. Het opdragen onzer behoeften aan God kan nooit meer dan een gering gedeelte van het gebed zijn; onze afhankelijkheid blijft dezelfde, al zijn al onze wenschen bevredigd; en zou dan de mensch ophouden den naam van vroom te verdienen, wanneer hij de Godheid nimmermeer met eenig verzoek naderde, overtuigd van de onveranderlijkheid der wereldleiding en de bekrompenheid van eigen inzicht?'

Met deze ondubbelzinnige getuigenis van Mr. Opzoomer aangaande zijne betrekkelijke waardeering van het bidden in zijn lageren vorm als *vragen* meen ik geheel te moeten instemmen. Maar aan die instemming ontleen ik het recht, om, zonder gevaar voor misverstand, nader te ontwikkelen, waarom juist zulk een bidden, waarbij men zich op den Bijbel beroept, *moet* plaats maken voor iets hoogers. Reeds Schleiermacher schreef in den aanvang dezer eeuw naar waarheid: 'Wordt eene enkele maal in het leven de ziel bestormd, zoodat zij om verlossing van lijden moet vragen, dan bidde de ziel, totdat het ware gebed haar het vragen doe vergeten.' Toegegeven, dat hier dezelfde waarheid wordt uitgesproken, als naar luid der eerste drie evangeliën door Jezus in den hof Gethsemané is neergelegd in het: 'Abba, Vader! alles is u mogelijk: doe dezen beker van mij voorbijgaan', zich oplossende in het: 'Maar niet wat ik, maar wat Gij wilt!' toch is er tusschen beide waarheden een principieel verschil, dat niet mag worden voorbijgezien. Op Joodsch-supranaturalistisch standpunt wortelt de bede om verlossing van het lijden in de onwederstaanbare zekerheid des geloofs: 'bij God zijn alle dingen mogelijk'; onder het licht der moderne wereldbeschouwing kan juist dat geloof *niet* leven, wel te verstaan het geloof aan de mogelijkheid eener wijziging in Gods raad. Wanneer ons onder de felste smart naar lichaam of ziel de verzuchting om verlossing als uit het hart en van de lippen wordt geperst, dan schuilt de grond dier verzuchting *niet* in het geloof, dat God machtig is ter wille van ons gebed in te grijpen in Zijn bestuur

en het kruis weg te nemen, máár hierin, dat de alles overweldigende smart voor een oogenblik ons bewustzijn, dat God de eeuwig Onveranderlijke is, doet sluimeren, zoodat de natuurlijke mensch in ons spreekt in plaats van de geestelijke. Maar die geestelijke mensch in ons herneemt onmiddellijk zijne rechten, zoodra het bewustzijn wakker wordt en nu te krachtiger getuigt: 'Gods wil geschiede!' Wie zoo denkt en gevoelt, heeft recht wegens zijn godsbewustzijn het woord van Schleiermacher tot het zijne te maken: 'De ziel bidde, totdat *het ware gebed* haar het vragen doe vergeten.'

Dezelfde godsdienstwijsgeer met zijne onverdachte vroomheid, de man, die eens van zichzelven getuigde: 'Frömmigkeit war der mütterliche Leib, in dessen heiligem Dunkel mein junges Leben genährt und auf die ihm noch verschlossene Welt vorbereitet wurde; in ihr athmete mein Geist, ehe er noch sein eigenthümliches Gebiet in Wissenschaft und Lebenserfahrung gefunden hatte', - hij mocht dan ook wegens zijne eigene godsdienstige ontwikkeling schrijven:

'Gelooft niet aan de beloften, die door velen uit zekere woorden der Schrift worden afgeleid, alsof God alles geeft, wat Hem in waarachtig geloof en uit een rein hart wordt gevraagd. Hoe zou het ook moeten toegaan, dat God ter wille van het gebed onze wenschen vervulde? Meent gij, dat dit bij uwe begeerten eer mogelijk zou zijn dan bij de bede van Jezus om verlossing van het lijden, omdat op zijn lijden en dood in het goddelijk raadsbesluit tot behoud van het menschelijk geslacht gerekend was? In het raadsbesluit Gods is wel degelijk op alles gerekend, en alles is daarin één. Waarnaar uw hart ook verlange, eer zullen hemel en aarde voorbijgaan, dan dat de geringste kleinigheid wordt veranderd in hetgeen in den raad des Allerhoogsten besloten is. Of meent gij, dat, al moge wel is waar de Eeuwige Zijn raadsbesluit niet kunnen veranderen, Hij gelijk alles zoo ook dit te voren heeft geweten, wanneer en wat Zijne vrome en geliefde kinderen van Hem zullen bidden, en daarvoor den samenhang der dingen zoo beschikt, dat met hun wensch de uitkomst zou overeenstemmen? Dat heet - roept Schleiermacher uit - de goddelijke wijsheid te willen eeren en toch de kinderlijke verbeelding streelen! Op die wijze heeft God het toch niet met ons aangelegd, dat onze wenschen profetieën zouden zijn, maar zeker op iets hoogers gedoeld dan hierop, dat de vervulling dier wenschen voor ons het onschatbaarst bewijs Zijner genade zou moeten zijn! Ziedaar eene uitvinding van het spitsvondig verstand, niet eene waarneming van de wijze, waarop God zich in de wereld openbaart.

Maar indien dan ter wille van ons gebed niets wordt veranderd in den door God verordenden loop der dingen, dan moeten wij ook aan toevallige, schijnbare verhooringen ervan geene bijzondere waarde hechten. Zelden verloopt er een geruime tijd, waarin niet menigerlei gevaren onze gezondheid of onze uiterlijke welvaart bedreigen, en menig-

een zal daarin stof vinden voor zijn gebed. Echter moet hij zich wachten, welke de uitkomst ook zij, hiervan de oorzaak te zoeken in zijn gebed en in de mate van het al dan niet Gode welgevallige daarvan. Verblijde zich de mensch, wanneer hem te beurt valt hetgeen langen tijd het voorwerp van zijn vurigst gebed was, maar verleide dit hem niet tot het hoogmoedig geloof, alsof dit een beslist bewijs van Gods bijzonder welgevallen was in 's menschen gemoedstoestand. Menigeen toch, wien niets gelukt, meent het niet alleen even goed, maar doet even ijverig het zijne en is even innig van rechtschapenheid en godzaligheid doordrongen. *Er is geen ander waar gebed dan de toestand*, *waarin de levende gedachte aan God al onze gedachten*, *ervaringen en besluiten begeleidt*, *loutert en heiligt.* Alle andere vormen, welke het gebed in enkele gevallen moge aannemen, moeten zich in dezen éénen hoogsten, het gansche leven omvattenden vorm oplossen. Ons dankgebed wordt dan eene vereeniging van onze vreugde over het gebeurde met de gedachte aan God; en het zal Hem alleen welgevallig zijn, als het deze vreugde heiligt en verheft en het middel, wordt, om ons gemoed van het aardsche voorwerp op het hoogere te richten. Ons bidden onder leed en smart wordt dan, dat wij met de gedachte aan den onveranderlijken en alwijzen God ons innerlijk sterken, om onzen wil in overeenstemming te brengen met Zijn wil en ons onder alle omstandigheden in den geest der ware onderwerping en berusting zóó te gedragen, als het ieder betaamt, die bedenkt, dat hij onder het oog en de hoede des Allerhoogsten leeft en handelt.'

Geen wonder, dat Schleiermacher bij deze opvatting van het bidden in verband met zijne voorstelling van den onveranderlijken God de ware vroomheid niet toekennen kan aan hen, die er zich op beroemen, dat zij kunnen aanhouden in het gebed, in dien zin, dat zij niet moede worden God te vragen, dat Hij dit of dat moge schenken, of Hem danken in verband met de verhooring voor alle kleinigheden, die tot het leven behooren. Zulk een roem acht hij van luttel waarde, hoeveel men ook zegge van den ernst, waarmede die gebeden tot God zijn opgezonden. Den rijksten innerlijken zegen brengt daarentegen het waar gebed als de hoogste uiting van het godsbewustzijn in den mensch. Eene hartverheffende gedachte aan den Schepper, wanneer ons oog op Zijne werken gericht is midden onder het stil genot, dat wij bij de aanschouwing van Zijne schepping smaken; eene gedachte aan den Bestuurder der wereld, waardoor het spitsvondig verstand tot zwijgen wordt gebracht midden onder het gesprek over des menschen lotgevallen en ondernemingen; een opgewekt gevoel van Gods trouw, als wij Zijne zegeningen genieten; een dankbaar besef van Zijn bijstand, als wij iets goeds volbrengen; en als wij nadenken over Zijne geboden, - de stellige hoop, dat Hij ons tot zich wil opheffen: dàt was het bidden, zooals Schleiermacher het beoefend wilde zien. Intusschen had hij er een geopend oog voor, hoe op een lageren trap zoo van ver-

standelijke als van zedelijk-godsdienstige ontwikkeling het gebed het karakter van een tot God gericht verzoek moest dragen, gegrond in het geloof aan mogelijke verhooring. ‘Vanwaar komt het toch’ - schreef hij eens - ‘dat ons gebed den vorm van het vragen aanneemt? Wanneer wij iets wenschen, dat wijzelven niet tot stand kunnen brengen, en aan dat wenschen de gedachte aan God zich paart, dan valt ons als tegenstelling met onze eigene onmacht allereerst Zijne almacht in; dan ontstaat het vragend gebed, gelijk dit uit het zwakke menschelijk hart voortkomt. Maar daaraan ligt juist eene onvolkomene gedachte betreffende God ten grondslag. Dat onvolkomene schuilt hierin, dat men Hem nog niet heeft leeren kennen en aanbidden als den Alwijze en Onveranderlijke, in Wien geene nieuwe gedachte, geen nieuw besluit ontstaan kan, sedert hij tot zichzelven zeide: “Het is alles goed, wat Ik heb gemaakt.” Wie nu in 't gebed een wensch aan God voordragen, dat het een of ander in de wereld gebeuren moge, zooals het hun toeschijnt het beste te zijn, - zij *moesten* bedenken, dat zij dien wensch voordragen aan het onveranderlijk Wezen, aan dien God, die alléén weet, wat het beste, m.a.w., wat in waarheid *goed* is. Naarmate die gedachte dieper wortel schiet in hun hart en hoofd, zullen zij minder behoefte gevoelen aan het vragend gebed. Waren wij overal en te allen tijde doordrongen van de gedachte aan Gods onveranderlijke wijsheid en trouw, dan zou ons gebed steeds de natuurlijke uiting zijn van die gemeenschap des geestes met den Onzienlijke en Ondoorgrondelijke, Wiens wil de onze moet zijn, Wiens goedheid ons dankbaar stemt. De kracht en de vrucht van het gebed worden dan niet langer gezocht in de overeenstemming van de uitkomst met den door ons geuiten wensch, maar hierin, dat wij ons willen en wenschen onderwerpen aan de gedachte, dat Gods wil anders kon zijn. Wij houden daarmede op, onstuimig te verlangen naar het bezit van eenig aardsch goed of de afwending van eene ramp te wenschen; is het Gods wil, dat wij zullen ontberen en lijden, dan zal het waar gebed ons daartoe den moed geven.’

Niemand meene intusschen, dat op een hoogeren trap van 's menschen godsdienstige ontwikkeling in verband met zijn geloof in God als den Onveranderlijke en Alwijze het vragend gebed als op eenmaal zou te niet gedaan zijn. Er komen in het leven beproevingen voor, zoo verbijsterend door hare smart, dat de mensch, zich als verlaten gevoelende van Zijn God, Hem om uitredding bidt en smeekt. Zoo was het bidden als vragen zelfs voor Jezus van Nazareth nog eene behoefte. En bij de herinnering daarvan ontblooten wij het hoofd en ontbinden wij ons schoeisel, want de plaats, waar wij staan, is heilig. In het Gethsemané der smart blijft voor ieder mensch elke uitstorting der ziel voor haar God eene getuigenis van hooger leven!

V.

‘Wanneer ik - schreef David Friedrich Strauss in zijne belijdenis: *Het oude en het nieuwe geloof* - ‘om het behoud van een mij dierbaar leven bid, hoewel ik duidelijk inzie, dat in geval van herstel mijn gebed daarop even weinig invloed zal hebben geoefend als het opheffen van mijn vinger op de beweging der maan; wanneer ik, niettegenstaande ik daarvan overtuigd ben, toch nog bid, dan drijf ik met mijzelven een spel, dat zich wel door de aandoening van het oogenblik verontschuldigen laat, maar voor het overige onwaardig en ook bedenkelijk is.’

Moge al naar mijn inzien zulk een verstandsmensch, als door den scherpzinnigen criticus hier geteekend wordt, in de werkelijkheid nooit tot zulk een gebed komen, toch erken ik gaarne in het afgetrokkene de waarheid, dat zulk een bidden voor dien denker, in wiens hart naast de diepste smart toch nog plaats is voor eene astronomische opmerking, ‘onwaardig en ook bedenkelijk’ is, eenvoudig omdat het *in hem* als *onwaar* moet worden veroordeeld; en indien ergens, dan zal wel in 's menschen zieleleven vóór alles *waarheid* de grondtoon moeten zijn. Doch juist daarom hebben wij op modern standpunt naar eene andere en hoogere opvatting van het gebed gezocht als de uiting van het godsbewustzijn in den mensch. Vroeg of laat toch zal in de geschiedenis van het godsdienstig leven van menschen en volken het gebed in bijbelsch-supranaturalistischen geest blijken voorgoed tot het verleden te behooren. Zou men het dan uit dit oogpunt reeds nu als een gunstig verschijnsel mogen begroeten, dat in zoo menig huisgezin der maatschappij van onze dagen niet meer gebeden wordt? Of, om eene getuigenis uit het buitenland over te nemen, moet het ons tot blijdschap stemmen, als Renan in zijn *Préface des nouvelles études d'histoire religieuse* schrijft: ‘Le genre humain arrive à prier de moins à moins; car il sait bien qu'aucune prière (dans le sens ordinaire de requête adressée au ciel pour un objet spécial) n'a jamais été suivie d'effet’?

Bevestigend èn ontkennend beide moet op die vragen het antwoord zijn. Indien de breuk met het bijbelsch supranaturalisme bij de beoefening van het gebed - waarvan de kern toch wel altijd zal zijn en blijven, dat ‘de menschelijke ziel verbonden wordt met den Eeuwige’ - indien die breuk moet leiden tot het *prijsgeven van alle gemeenschap des geestes tusschen den mensch en zijn God*, dan bejammeren wij daarin niets anders dan de vrucht eener heillooze verslapping en kwijning van alle hooger leven in den mensch, die zonder het geloof in God ook alle geloof derft aan het eeuwig bestaan der zedelijke wereldorde. Als de dageraad eener nieuwe eeuw moge in den kring der aldus gezinden de profetische taal worden begroet:

‘’t Bestaat 'em niet in 't bidden’,

máár het arme, niet zoo hoog verlichte menschenhart, dat van nature hongert naar den God zijns levens en met Augustinus blijft getuigen: ‘Domine, inquietum est cor nostrum in nobis, donec requiescat in te’, ontvangt steenen voor brood, als het na dien vrijheidskreet moet erkennen:

‘Maar waarin of 't'em dan bestaat,
Dat laat men liefst in 't midden.’

‘Niet te weten wat bidden is - heeft Busken Huet eens te recht gezegd - is een smartelijk en tragisch verschijnsel.’ ‘Ieder behoorde te weten, dat de praktische daad van het kinderlijk gebed de daad zelve is, waar omheen zich al de groote en duizelingwekkendste problemen van het menschelijk leven als stralen om een middenpunt groepeeren.’ ‘Wat denken is op 't gebied van het verstand - luidt het uitnemend woord van onzen De Bussy - is bidden op 't gebied van het gemoed. Het vermogen, om te bidden, wordt echter den mensch niet in den schoot geworpen; niemand wordt er mee geboren; het is de vrucht van ontelbare vaak vruchtelooze proefnemingen; het is een vermogen, dat ook bij niemand ooit tot volledige ontwikkeling komt, maar dat bij den godsdienstigen mensch steeds sterker wordt. Is er inspanning en wilskracht noodig, om te leeren denken, inspanning en wilskracht evenzeer en nog meer behoeft de mensch, om te leeren bidden; hij moet zich kunnen onttrekken aan de wereld en haar verstrooienden en verslappenden invloed. Vrij van verstrooiing keert de ziel tot zichzelve in en verheft zij zich tot God. En wordt zij eens door Gods schoonheid omstraald, dan vergeet zij - en ziedaar het innig verband tusschen bidden en vasten, in den gezonden zin des woords - de eischen der natuur, dan bekommert zij zich niet om voedsel en kleeding; ontdaan van alle aardsche zorgen, stelt zij zich de hemelsche goederen tot eenig doelwit, namelijk *zelfbeheersching* en *geestkracht*, *gerechtigheid* en *wijsheid.*’

Indien nu bij de beoefening van het gebed dezelfde bovengenoemde breuk met het bijbelsch supranaturalisme in den mensch de behoefte doet ontstaan aan eene hoogere gemeenschap des geestes met God, dàn is er stof tot blijdschap, dat het vragend gebed allengs minder plaats inneemt in zijn gemoedsleven. Door den strijd van dwaling en vooroordeel heen moeten wij tot waarheid trachten te komen. Te niet doende, hetgeen des kinds is, mogen wij ons niet onttrekken aan de ontwikkeling, welke den man past. Is het op zedelijk-godsdienstig gebied ‘een ijdel pogen van den mensch te willen roemen in een geloof, waaraan het denken geen deel zou hebben’, dat geldt ook bij zijne beoefening van het gebed. De getuigenis van Paulus *moet* en *wil* hij ook tot de zijne maken: ‘orabo et mente’, ik zal bidden ook met

het verstand. ‘Hij moge dan in zijn gebed niet meer zoo kinderlijk eenvoudig met God omgaan als weleer, hij moge niet meer zoo menschelijk denken over den Eeuwige als een aardschen Vader, die zijn kind hoort en al of niet verhoort, - *indien* zijne vroomheid bleef, is zijne betrekking tot den oneindigen geest van al het geschapene verhevener, grootscher van aard geworden en wel zoo degelijk. De moderne Christen schreit niet meer bij God als een kind, om eigen wil en wensch gedaan te krijgen; hij weet, dat de wil des Vaders vaststaat als eene rots en is gelukkig, rustig, vol vertrouwen door die wetenschap. Door de kracht des gebeds d.i. der geestesgemeenschap met zijnen God aanvaardt hij met mannenmoed het leven zooals het is: mengeling van lief en leed, van licht en duisternis, waaraan niets te veranderen valt, en richt hij tegelijk al zijne aandacht op den eisch van eigene zedelijk-godsdienstige volmaking, zoodat zijn leven dat uit God is ook tot God wordt’[(*)].

Máár hoe nu bij eene moderne wereldbeschouwing te komen tot de beoefening van zulk een *gebed?* Ziedaar zeker de moeielijkste vraag, waarop ik het antwoord niet mag schuldig blijven. Onafscheidelijk hangt zij samen met deze andere: - eene der teederste vragen der opvoedkunde - hoe men bij kinderen moet aanvangen van God te spreken; of anders gezegd: hoe men hun het denkbeeld van God behoort bij te brengen? Voor weinige jaren bracht Dr. Ph.R. Hugenholtz haar in het *Volksblad*[(†)] in een paar artikelen ter sprake, waarvan ik den korten inhoud volgen laat. Men zegt aan het kind, zoodra het daarvoor vatbaar gerekend wordt, dat de goede gaven, waarin het zich dagelijks mag verlustigen, gaven zijn, niet van de menschen slechts, neen, maar van den onzichtbaren weldoener, die boven lucht en wolken woont; die de zon doet schijnen en den regen doet nederdalen; die alles laat groeien en bloeien en ook aan de menschen het verstand en de bekwaamheid schenkt, om het noodige voor hun onderhoud te bereiden. Daaraan verbindt men dan doorgaans de vermaning, dien gever van alle goed dankbaar te zijn en te doen, wat hem behaagt. Bedenkelijk acht de schrijver een en ander, omdat het natuurlijk gevolg ervan moet en zal zijn, dat het kind het denkbeeld van God in de allereerste plaats gaat verbinden aan hetgeen hem zinnelijk streelends overkomt en te beurt valt; waarbij dan komt, dat het kind al spoedig zelf pleegt te leeren vragen om gezondheid en een gerusten slaap zoowel als om een daartoe strekkenden zegen op spijs en drank. Maar juist zulk eene voorstelling van God ‘als de bron van al het aangename’, als de zegenende goedheid acht Hugenholtz niet gewenscht, omdat straks hetzelfde kind rekenschap gaat vragen van het tegenovergestelde, het onaangename, en men dan, om den schijn van grillige veranderlijkheid van het hoogste Wezen af te wenden, het streelende en het

(*) W. Zaalberg.

(†) Orgaan van de Vereeniging tot bevordering van het Volksonderwijs en het Schoolbezoek in Nederland, 1881, N°. 16, 17.

pijnlijke in verband brengt met 's menschen doen en voorstelt als loon en straf, maar niet zelden blijkens de ervaring willekeurig toegepast. Op die wijze wordt voor het kind het beeld der godheid steeds raadselachtiger en kan het al zeer weinig eerbiedwekkends en beminnelijks hebben. Daartegenover wenscht Dr. H. bij de vorming van zijn godsbegrip uit te gaan niet van hetgeen den menschen uiterlijk weervaart, maar van hetgeen zij innerlijk mogen en moeten worden, m.a.w. van hunne zedelijke levenstaak, waarin zij het ééne ontdekken en erkennen, dat als het altijd heerlijke en altijd gezegende hun onveranderlijk en onbedriegelijk doelwit mag zijn en hun alzoo tevens getuigenis brengt van eene immer eerbiedwekkende en immer betrouwenswaardige, in één woord, van eene heilige almacht. Eerst wie het goede boven alles en zichzelven onvoorwaardelijk in den dienst van het goede leerde stellen, heeft God leeren eeren. Wel zal men dan ook met dit hoogste zijn lief en leed in verband brengen, maar in dier voege, dat wij èn het een èn het ander nu eigenlijk leeren schatten naar het gebruik, dat wij ervan kunnen maken voor ons hoogste doel, het doel ons voorgehouden door de Macht, waarvoor geheel ons binnenste zich boog en die bij en door alles ten goede drijft. Uit dit oogpunt moet aan het kind de naam van God het eerst en niet anders dan als die van den Heilige worden voorgehouden. Zoolang het kind nog geen indruk van het heilige in zich kan opnemen, kan het ook nog geen indruk van het goddelijke ontvangen en moet Gods naam voor hem worden verzwegen. In plaats van het denkbeeld van God voor kinderen te verbinden aan allerlei telkens voorkomende *zinnelijke* gewaarwordingen, wenscht Dr. H. het aanvankelijk uitsluitend vastgeknoopt te zien aan wel nog veel zeldzamer, maar ook veel meer afdoende *zedelijke* ervaringen. Van Gods werk in natuur en levenslot worde voor het kind aanvankelijk niet en, naar hij meent, eerst dan gerept, wanneer het ook daarin orde en wet kan leeren kennen en bewonderen. Doch zooveel te meer worde het ontwakend zedelijk bewustzijn te hulp gekomen en te hulp genomen, worde het ontzag voor de stem der consciëntie gewekt en dááraan de voorstelling vastgeknoopt van de immer en boven alles te eerbiedigen en aan te hangen macht.

Bij de nadere bespreking van het bovenstaande sta de principieele uitspraak op den voorgrond, - en hier maak ik de woorden van Dr. Hugenholtz geheel tot de mijne - ‘dat, indien iets tot de eigenaardige taak der ouderlijke opvoeding behoort, het zeker is het wekken en aankweeken van die godsdienstige gewaarwordingen, die hoe meer zij van den echten stempel zijn, te nauwer samenhangen met het nnigste van ons gemoedsleven’. In hoeverre ik nu bij *de toepassing* van dit beginsel afwijk van mijn geachten vriend of met hem medega, blijke uit het volgende. Bij het wekken van de éérste godsdienstige gewaarwordingen van het kind moet men naar mijn oordeel de waarheid voor oogen houden, dat *alle godsdienst* in zijn oorsprong, getuige

geschiedenis en ervaring, een supranaturalistisch karakter draagt. Van het bovennatuurlijke, als één met het machtige en majestueuze in het wezen Gods, worde dan ook aan het kind de indruk gegeven; die macht en die majesteit liggen in alles, wat de jeugd in hare verbeelding verbindt met den hemel; de beschouwing van dien hemel met zon, maan en sterren en in verband hiermede van de aarde met haar rijkdom van voortbrengselen, noopt ons vanzelf te wijzen op een almachtig Wezen, die dat alles heeft geschapen en dien wij GOD noemen. Van het geloof aan Gods macht en majesteit moet het kind worden vervuld, opdat het van zijne vroegste jeugd af dien naam van GOD nooit anders dan met eerbied uitspreke èn - hoore uitspreken! In dien kinderlijken eerbied alléén kan aanvankelijke heiliging van dien naam zelven wortelen, zoodat alle misbruik ervan verre blijft. Dien God, die hemel en aarde heeft geschapen, aanbidden alle menschen en volken. Die aanbidding drukken wij uit, door de handen te vouwen en de oogen te sluiten, met de woorden in het hart en op de lippen: *Almachtig God! hoe heerlijk is Uw naam in den hemel en op de aarde. Dien naam wil ik eeren elken dag van mijn leven.* Van de schepping komen wij tot het leven van onszelven en al onze medemenschen. Dat leven heeft voor ieder, jong en oud, zijne weldaden en zijne rampen, zooals Gods bestuur dit alles leidt; met de gedachte hieraan leeren wij (met Dr. H.) het kind *niet* bidden, dat God het eerste moge schenken en het laatste moge afwenden, maar wij leeren het *danken* voor alles goeds, dat het dagelijks vinden mag (zonder die dankbaarheid geene waardeering en geen genot), en wij leeren het kind bidden als een zoeken van berusting in den wil van God; 'de mensch wikt, maar God beschikt' - dat moet eene *levenswaarheid* worden voor elken mensch *van de jeugd af.* In welken kinderlijken vorm nu aanvankelijk dat gevoel van dankbaarheid voor zegen en dat willen berusten onder leed zich moge uiten, die vorm zal met de jaren zich wijzigen, terwijl het wezen blijft als de kern en de kracht van alle waar gebed. Wekt men met die dankbaarheid en die berusting in het kinderhart zekere mate van *vertrouwen*, dan spreke men in dit verband van God als een Vader en leere het kind bidden: *Vader! ik dank U voor mijn dagelijksch brood en voor elken zegen, die mij gewordt. Leere de gedachte aan U*, *die alles beschikt*, *mij berusten onder teleurstelling; niet mijn wensch*, *maar Uw wil geschiede!* In de derde plaats zoeke men in het ontwakend zedelijk bewustzijn in het kind bij de kennis van goed en kwaad een middel, om de gedachte te wekken aan God als den Heilige, Wien de mensch verantwoording schuldig is van zijn doen en laten; met die gedachte aan God als den Heilige zal men den grondslag leggen voor het later zich ontwikkelend geloof aan het eeuwig bestaan der zedelijke wereldorde als in God zelven wortelend. (Ik *eindig* dus met datgene, waarmede Dr. H. zou willen *aanvangen.*) Zoodra het kind bij de kennis van goed

en kwaad het goede doet, vindt het innerlijk rust zoowel bij het besef van zedelijke verplichting tegenover zijne ouders als van zedelijke verantwoordelijkheid aan zijn God; zoodra het kind daarentegen het kwade doet, wekt de even geheimzinnige als onwederstaanbare stem van het geweten innerlijke onrust; en deze stem leert het kennen als de stem van God. In het licht van dien God als den Heilige beschouwt de mensch bij toenemende ontwikkeling alle zedelijkheid en onzedelijkheid. Het zedelijk levensbeginsel brengt hem weder tot den Heilige; door al wat onzedelijk is, gevoelt hij zich van Hem verwijderd. Welt daarna het berouw op in het kinderhart, met allen ernst zullen wij het doen gevoelen, dat alléén die droefheid de ware is, welke zich openbaart in het heilig voornemen, om door Gods kracht het hart van alle boosheid te zuiveren en uit het hart alles goeds voort te brengen. Zoo worde in dat hart de bede gewekt: *Heilige God! ik ben bedroefd, zoo vaak ik Uw gebod overtreed. Door U gesterkt*, *wil ik nauwgezetter van geweten worden, waar zijn in alles, rein van hart worden en mijne ouders en mijne naasten liefhebben.* In dat gebed, hoe ook later veranderd van vorm, zal bij toenemende ontwikkeling 's menschen zedelijke kracht wortelen. Voor zijne innerlijke ervaring zullen het godsdienstig en het zedelijk leven ineenvloeien. Al het bovenstaande samenvattende, zou ik het godsdienstig-zedelijk leven in het kind willen wekken door het leeren van dit gebed:

'Almachtig God! hoe heerlijk is Uw naam in den hemel en op de aarde. Dien naam wil ik eeren elken dag van mijn leven.

Vader! ik dank U voor mijn dagelijksch brood en voor elken zegen, die mij gewordt. Leere de gedachte aan U, die alles beschikt, mij berusten onder teleurstelling; niet mijn wensch, maar Uw wil geschiede!

Heilige God! ik ben bedroefd, zoo vaak ik Uw gebod overtreed. Door U gesterkt, wil ik nauwgezetter van geweten worden, waar zijn in alles, rein van hart worden en mijne ouders en mijne naasten liefhebben.

U zij de kracht en de heerlijkheid! Amen.'

Vergis ik mij niet, dan schuilt in dit gebed niet één gedachte, waarvan, ik zeg niet de vorm, maar het wezen indruischt tegen de wijze, waarop God zelf zich aan *ons* openbaart. Daarmede pogen wij zooveel mogelijk aan het gevaar te ontkomen, dat wij in het kind godsdienstige indrukken zouden wekken, die het later als dwaling zou kunnen erkennen en willen uitwisschen. Opzettelijk onderscheid ik het *vormelijke* van het *wezenlijke,* omdat het voor de kinderlijke bevatting noodzakelijk kan zijn, eene waarheid in een vorm te gieten overeenkomstig die bevatting, terwijl dan later de vorm vanzelf zich wijzigen zal, zonder dat het wezen er schade bij lijdt. Zoo bijv. de gedachte aan God als den schepper: laten de 'dagen' uit het scheppingsverhaal in Genesis het bevattelijkst worden geacht voor een kind - het gebrekkige daarin voor meer ontwikkelden zal blijken in later tijd niets af te doen van de kern der waarheid, dat de gansche schepping van

eeuwigheid af bij eene natuurlijke en geleidelijke ontwikkeling van het lagere tot het hoogere in God haar oorsprong vindt. Mist ook het kind alle vatbaarheid voor het afgetrokkene, men zoeke naar eene beeldspraak, die 't geschiktste is voor eene waardige gedachte van het wezen Gods. Wie, dit vergetende, zou willen *aanvangen* met te wijzen op ‘den eeuwigen zich zelf bewusten Oorsprong van alle stoffelijk en geestelijk leven’, zou zijne paedagogische uitzinnigheid boeten met het kinderlijk gemoed onvatbaar te maken voor eenigen indruk op godsdienstig gebied. Even geestig als waar is dit door den Franschen dichter Ratisbonne uitgedrukt in zijn bekend *La nature de Dieu*:

‘Dieu, ce n'est pas un corps, enfant! c'est un esprit.
Il enveloppe tout: rien ne le circonscrit.
Dieu n'a ni bras, ni pieds, ni jambes, ni visage.
- Eh bien! une bouche, au moins? - Pas davantage!
- Comment est sa couleur? - Il est ni blanc, ni noir;
Il n'a rien que l'on puisse ou mesurer ou voir,
Rien de l'homme en un mot. - Alors, c'est une femme?
- Eh! non; c'est un esprit, te dis-je, une pure âme.
Comprends-tu maintenant? - Ah oui! Je comprends bien:
Le bon Dieu, ce n'est rien!
Naïfs bégayements de la sagesse humaine!
Tu comprendras plus tard, philosophe à l'oeil bleu!
Un peu philosopher nous éloigne de Dieu,
Beaucoup nous y ramène!’

Is het bidden zelf eene zinnebeeldige handeling, men schrome ook niet, in zinnebeeldige taal over God tot het kind te spreken. Zonder die heilige symboliek der ontwakende gemeenschap van 's menschen ziel met haar God acht ik het niet mogelijk, het kind tot het geloof in God te brengen. Ongelukkig dan zij, die niet aan den schoot hunner moeder hebben leeren bidden! Waaraan zullen zij in later dagen de innerlijke kracht ontleenen, om in den strijd van 't leven staande te blijven? waaraan het besef van zedelijke verantwoordelijkheid? waaraan het gevoel van dankbaarheid - een der voornaamste roerselen in het gemoedsleven der vromen - voor hetgeen het leven goeds en vriendelijks heeft en geeft? waaraan den levenslust en den levensmoed te midden van zooveel lichaamslijden en zielesmart, te midden van al het onverzoende en onverzoenlijke, al het raadselachtige, geheimzinnige en tragische in eigen lot en het lot van duizenden natuurgenooten? waaraan al het zachte en vredige, dat onder de felste slagen, die den mensch kunnen treffen, hem nog bewaart voor hardheid en verbittering? waaraan de heilige geestdrift, die tot ‘getuigen’ dringt en dwingt tegenover het geschetter van alle oppervlakkigheid, de taaiheid en onverzettelijkheid van alle dogmatisme en doctrinairisme, de onverdraagzaamheid van alle godsdienstig en staatkundig fanatisme? waaraan met één woord de zedelijke veerkracht, om te strijden voor en te jagen naar de verwezenlijking van het heerlijk, heilig ideaal van al wat *goed* en *waar* en

schoon is, dat in God alleen zijn oorsprong vindt? waaraan eindelijk het geloof aan de toekomstige zegepraal van de waarheid over de leugen, van zelfbeheersching over onreinheid en ontucht, van onverdoofbaren ijver over traagheid en onverschilligheid, van eensgezindheid over partijschap en partijhaat, van den vrede der volkeren over de slachting van menschen; ja, waaraan het onuitroeibaar geloof aan dien triumf der toekomst, ook al gaat men zelf onder in de worsteling tegen de overmacht der wereld, die allen zedelijken heldenmoed waant te kunnen smoren in bloed en tranen? Wie door het gebed met en in God leeft, kent geene vrees voor ‘degenen, die het lichaam dooden, maar de ziel niet kunnen dooden’.

Wortelt dat alles in 's menschen geestesgemeenschap met den Eeuwige - dan is het naar mijne overtuiging voor ouders eene zedelijke tekortkoming, in hunne kinderen de kiemen te laten sluimeren, waaruit door de heilige mystiek van het gebed die hoogere gemeenschap met God zich kan en moet ontwikkelen.

Volk van Nederland! weleer was het geloof der Vaderen, trots al den aankleve van bekrompenheid in hun godsbegrip, hunne Staatskerk en Calvinistische dogmatiek, de vaste grond, waarin hun leeuwenmoed bij den strijd der gewetensvrijheid tachtig jaren lang worstelde; nog teert het nageslacht van onze dagen op dien alouden roem, maar om in de toekomst zijn volksbestaan te derven, indien niet datzelfde geloof, zij het door de ontwikkeling der eeuwen gelouterd, het onderpand blijft zijner zedelijke kracht. Wanneer bij het ten einde spoeden onzer negentiende eeuw nog eens een Jan Rap bij zijne breuk met het bijbelsch supranaturalisme onze zonen en dochteren winnen wil met zijne leuze:

> ‘'t Bestaat 'em niet in 't bidden’,

dan dreigt hij daarmede de hartader van alle godsdienstig-zedelijke ontwikkeling af te snijden en zoo den grondslag te ondermijnen van eens volks welvaart en kracht!

Aan ons dan de taak, om in woord en geschrift onder het licht der moderne wereldbeschouwing te getuigen van dat gezond godsdienstig leven, waarvan wij ontwikkeling en bloei te danken hebben aan de hoogste opvatting van het gebed als uiting van het godsbewustzijn in den mensch, als de gemeenschap onzer ziel met den Eeuwige. Mocht dan al Busken Huet schrijven: ‘Ieder behoorde te weten, dat zich geen denkend leven denken laat, zonder dat de tempel, waarin men plag te bidden als een kind, sta te waggelen op zijne grondslagen’, - wij zeggen vrijmoedig en blijmoedig: welaan, dat het heiligdom waggele, ja, ineenstorte gelijk weleer Jeruzalem's tempel; op het eeuwig fondament dierzelfde voorhoven moet een nieuwe tempel verrijzen, waarheen allen zullen opgaan, die God willen aanbidden in geest en in waarheid. Aan den ingang staat het πνε□μα □ □ε□ς, Geest is God. Met ons geloof in dien God kunnen wij niet verzeilen op de klippen van het Pan-

theïsme, om bij die schipbreuk, naar Huet's meening, althans in theorie de gave des gebeds te derven; met ons geloof in dien God - niet: ‘het Al is God’, maar ‘God is in het Al’, is onze leuze - behouden wij het gebed, dat gelouterd is in den strijd tusschen hart en hoofd.

Nog blijft ons ten slotte het gebed ter bespreking over van de zijde dergenen, die zich met onze denkbeelden over het wezen Gods niet zullen kunnen vereenigen. In de eerste plaats denken wij aan hen, in wier voorstelling van God als de eeuwige zelfstandigheid - op het voetspoor van Spinoza - het begrip van zelfbewustzijn wordt gemist. Voor hen is die eeuwige zelfstandigheid niet anders dan *het* zijn, zoodat zij van God niet kunnen spreken als van *Hem, die is.* In alle zelfbewustzijn schuilt naar hunne opvatting het begrip van persoonlijkheid, dat zij onvereenigbaar achten met het wezen Gods. Wat nu het bidden betreft in verband met zulk een godsbegrip, hooren wij liefst Spinoza zelven, als hij in een zijner brieven aan Blyenburgh schrijft(*): ‘Ik ontken niet, dat het gebed voor ons zeer nuttig kan zijn, daar ons verstand te beperkt is, om alle middelen te bepalen, waardoor God de menschen tot liefde voor Hem, d.i. het hoogste heil, kan brengen. Ik meen daarom, dat, in stede van nadeel te doen, het voor hen, die met geen vooroordeel noch kinderachtig bijgeloof behept zijn, het eenig middel is, om tot den hoogsten trap van geluk te komen.’ Daartegen echter merkt Dr. Van Vloten op, ‘dat Spinoza zich hier geheel in dien persoonsverbeeldenden zegtrant uit, die met de eigenlijke kern van zijn godsbegrip in weerstrijd is’; ‘en zijne woorden van die persoonlijke voorstelling ontdoende, verkrijgen wij van het bidden een geheel ander begrip dan 't in den gewonen zin van 't woord heeft’. Voor Van Vloten wordt het dan de uitdrukking van ‘dat weldadig vertrouwen in de van ons en onze werkzaamheid geheel onafhankelijke beschikking aller dingen’, 'twelk wij ook *zonder zulk eene persoonlijke voorstelling* hebben kunnen en - moeten. En in dien zin genomen heeft het ‘bidden en werken’ - als een ‘naar ons beste inzicht en krachten blijmoedig werkzaam te zijn en het overige voorts vertrouwend over te laten’ - ‘niet alleen niets tegen zich, maar is het zelfs noodzakelijk voor ons duurzaam geluk’. Uit dat oogpunt verwijst Van Vloten ook naar het bekende woord van Schleiermacher: ‘De ziel bidde, totdat het waar gebed haar het vragen doe vergeten.’

Bij alle waardeering van deze beschouwing van het gebed op Spinozistisch standpunt - hier blijft voor 't minst als uiting van vroomheid behouden, wat David Friedrich Strauss (en met hem elke Darwinist)

(*) ‘Nec preces nobis valde utiles esse nego: nam meus intellectus est nimis parvus ad omnia media determinandum, quae Deus habet, quibus homines ad sui amorem, hoc est, ad salutem perducat; adeo ut tantum absit, hanc opinionem noxiam futuram esse, ut e contra iis, qui nullis praeindiciis nec puerili superstitione praeoccupati sunt, unicum sit medium ad summum beatitudinis gradum perveniendi.’
In de uitgaaf van C.H. Bruder - 1884, II, epistola 34 § 15 - in die van Dr. J. Van Vloten en Dr. J.P.N. Land - 1883, II, epistola 21.

in zijne jongste belijdenis *Het oude en het nieuwe geloof* voorgoed ter zijde heeft gesteld, - mogen wij toch de vraag niet achterwege laten, of in zulk eene opvatting van het gebed geen zelfbedrog schuilt? ‘Een weldadig vertrouwen in de van ons en onze werkzaamheid geheel onafhankelijke beschikking aller dingen.’ Is die beschikking op zichzelve geene abstractie, welke eerst voor den denkenden mensch werkelijkheid wordt, als zij eene openbaring is van den eeuwigen zichzelf bewusten Oorsprong der geestelijke en stoffelijke wereld? Blijft ons gemoedsleven eigenlijk niet volstrekt onverschillig voor ‘die beschikking of dat onbegonnen en eindeloos verband aller dingen’, zoolang het ons niet openbaar wordt, dat er een Wezen bestaat, die alle dingen beschikt? Zijn niet ‘alle dingen’ *voorbijgaand* en *eindig* van aard, en is niet dit de kern en de kracht van alle godsdienstig leven, dat het den Eeuwig-blijvende, den Oneindige zoekt, *uit Wien* de beschikking en het verband aller dingen zijn?

In de tweede plaats denken wij voor onzen tijd aan de geestverwanten van Herbert Spencer die op het gebied der godsdienst-wijsbegeerte tot deze slotsom zijn gekomen, dat God het volstrekt Onkenbare is en de godsdienstige mensch dus ook zijne volstrekte onwetendheid (agnosticisme) moet belijden en aan God geene hoedanigheden mag toekennen of eenigerlei betrekking tusschen Hem en zichzelven onderstellen, die aan het eindige zijn ontleend. Dat volstrekt Onkenbare is wel eene Realiteit, iets, dat volstrekt zeker bestaat, maar van zelfbewustzijn in het volstrekt Onkenbare mogen wij niet spreken, evenmin als van 's menschen bewustzijn aangaande eene betrekking tot dat Onkenbare, ook al getuigt de Engelsche wijsgeer, zelf ‘that he is ever in presence of an Infinite and Eternal Energy, from which all things proceed’. Het is hier de plaats niet, om het Agnosticisme zelf te beoordeelen. Ons is het alleen te doen om het antwoord op de vraag, door de geestverwanten van Spencer zelven gedaan, ‘of zij tot deze oneindige Macht kunnen bidden’?

Bij monde van een hunner(*) luidt het: ‘Ik zal nooit meer bidden, als ik het ooit zal moeten doen op voorwaarde, dat het wonderwezen tot 't welk ik bidden zou, voor mijn bewustzijn in een persoon, in een Iemand veranderen moest; nooit, als ter wille van mijne gebeden en vertroostingen, dat wezen beroofd zou worden van eene heerlijkheid, om welke het éénig de moeite waard is, dat wij het als God vereeren. Maar ook dit staat bij mij vast, dat onder den indruk van die grootheid, gewaarwordingen en gevoelens voort zullen gaan in den mensch te worden gewekt, die niet geheel zonder invloed zullen kunnen blijven op de gezindheden van zijn gemoed en op de vorming van zijn karakter; immers, om iets te noemen, een deemoed, die, uit het besef van eigen nietigheid ontstaan, meer dan ééne inbeelding der ijdelheid zal

(*) J. Molenaar. Zie *Bijblad van de Hervorming*, 21 Mei 1885.

komen te verjagen, meer dan ééne inblazing der zelfzucht krachteloos te maken en te voorkomen.'

Ook bij de lezing van dat antwoord meenen wij dezelfde vraag te mogen doen: schuilt er in die opvatting van het bidden geen zelfbedrog? Indien er uit kracht onzer wijsgeerige beschouwing geene sprake mag of kan zijn van eenigerlei betrekking van het individu tot het volstrekt Onkenbare, hoe dan nog - uit kracht van den onuitroeibaren drang van het gemoedsleven? - te spreken van het opwekken van gewaarwordingen en gevoelens onder den indruk van de grootheid of de macht van datzelfde Onkenbare? Intusschen, zoolang ook de aanhanger van het agnosticisme het gebed blijft behouden en waardeeren, vinden wij in hem een geestverwant ter bestrijding van hen, die òf in 's menschen gemoedsleven niet langer eene plaats willen inruimen voor het gebed òf met alle godsdienstig leven ook het bidden zelf prijsgeven.

VI.

Na de gegeven ontwikkeling van het wezen en de vrucht des gebeds in 't algemeen keer ik tot het punt van uitgang terug, *het openbaar gebed in 't bijzonder*, zooals het vóór de zitting van den Amsterdamschen gemeenteraad wordt voorgelezen: '*Almachtig God. Wij bidden U om Uwen algenoegzamen zegen bij de volbrenging der werkzaamheden, die ons zijn opgelegd. Schenk ons wijsheid en voorzichtigheid*, *verlevendig in ons een diep besef van afhankelijkheid van U*, *en doe onze beraadslagingen strekken tot bevordering der ware belangen van deze stad. Amen.'*

Geen enkel woord is noodig ter verdediging van dit gebed voor elk raadslid, die in bijbelsch-supranaturalistischen geest aan gebedsverhooring gelooft. Ik meen dan ook niet ver van de waarheid te zijn, als ik beweer, dat in dien geest het gebed oorspronkelijk moet opgesteld zijn. Onafhankelijk hiervan onderscheidt het zich door eene groote mate van eenvoud, welke eenvoud den ernst ervan niet weinig verhoogt. Tot juister waardeering hiervan vergunne men mij eene enkele vergelijking te maken met een ander gebed, zooals dat nog tot het begin dezer eeuw (1805) ter provinciale Rekenkamer van Zeeland elken dag werd uitgesproken, ''s morgens eer men zou beginnen te besoigneren'.

'Onze hulpe zij in den Naame des Heeren, die den Hemel ende de Aarde geschapen heeft. Amen!

O Heere God, Barmhartige lieve Hemelsche Vader, Gy, die de Wysheid, Ligt ende Volheid aller dingen zyt, ende een Opperste Regeerder ende Regter der geheele Wereld; dewijl 't U gelieft heeft Ons te beroepen ter bediening en beleid van de zaaken dezer Rekenkamer, en dat Wij nu daerom alhier vergadert zyn: Wilt doch Ons heden, ende alle den tyd Onzer Bediening, door Uwe Goddelyke Genade zoo verligten, ende bystaan met Uwen Heiligen Geest, dat wy in Ons Ampt Ons regt ende getrouwelijk mogen quiten, zulcx dat alle Onze

Besognes moge strekken tot Uwer Eere, tot goede ruste ende conservatie van de Geregtigheid, zoo van den Lande in 't generael, als van een ieder in 't particulier, zonder door faveur, gunste, haat of dissimulatie, ter regter ofte ter slinkerhand in eenige zaken te wyken, opdat Wy ten jongsten dage, met eene goede Conscientie voor Uwen regterstoel als Koning der Koningen, Heere der Heeren, Regter der Regteren, onbeschaamt mogen verschynen, ende met allen Uitverkorenen van U ontfangen, het Einde onzes Geloofs, namentlyk Onzer Zielen Zaligheid! Dat bidden Wy U ootmoediglyk, door Uwen Eenigen Lieven Zoon Jesus Christus; in Wiens Naam Wy U aanroepen, met het gewoonlyk Gebed, hetwelk Hy Ons geleerd heeft, zeggende: Onze Vader, die in de Hemelen zyt! Uw naam worde geheiligt; Uw Koningryke koome; Uw Wil geschiede, gelyk in den Hemel alzoo ook op de Aarde, Geeft Ons heden Ons dagelyks Brood; Ende vergeef Ons Onze Schulden, gelijk Wy vergeven Onzen Schuldenaren; Ende leid Ons niet in Verzoekinge, maar verlos Ons van den Boozen; Want Uw is 't Koningryk; en de Kragt en de Heerlykheid tot in der Eeuwigheid. Amen'(*).

Tegenover al het breedsprakige en afmattende - reeds Cicero gispte het lange bidden als een vermoeien van de goden, 'Deos fatigare', - van zulk een kerkelijk-dogmatisch gebed, dat voorgoed tot het verleden behoore, doet ons zoowel het anti-dogmatische als het sobere van het gebed van den Amsterdamschen gemeenteraad weldadig aan. Ik schroom niet, het uit dit oogpunt onberispelijk te noemen.

Eene andere vraag is het intusschen, of op modern standpunt datzelfde gebed kan worden gehandhaafd? Ik noemde het gebed in hoogeren zin eene uiting van het godsbewustzijn in den mensch; maar die bewustheid - zal zij iets meer wezen dan eene voorbijgaande aandoening - moet, om te blijven leven en toe te nemen in helderheid en kracht, worden gevoed. Maar hoe kan dat anders, dan doordat de mensch, tot zichzelven inkeerende, onder woorden brengt, wat hij denkt, gevoelt, voorneemt en wil, in onmiddellijke betrekking tot den eeuwigen Oorsprong van zijn leven? Toegegeven, dat voor dienzelfden mensch zijne onder woorden gebrachte innerlijke getuigenis slechts eene zinnebeeldige handeling is, waarmede hij poogt uit te drukken, wat er in zijn binnenste omgaat, als hij de ziel opheft tot den Eeuwige, - máár is niet alle uiting van het godsdienstig leven van menschen en volken één heilige symboliek, geheel op dezelfde wijze als wij in de heerlijkste muzikale scheppingen symbolen zien, die niets anders dan eene afschaduwing zijn van het ideaal van het schoone, dat geen menschelijk wezen ooit kan zien of voelen of tasten? Zelfs als wij spreken van het wezen Gods als den Onstoffelijke, Onbegrensde, Oneindige - is dat iets anders dan de taal der symboliek, die wij gebruiken, omdat wij met ons eindig denkvermogen dat wezen niet kunnen bevatten? Toch is die symboliek ons heilig.

(*) Notulen van de Provinciale Staten van Zeeland, 1814, bl. 8.

Zoo kan elke getuigenis van het gebed eene symbolische handeling worden genoemd, waarbij 's menschen ziel voor zichzelve of in gemeenschap met anderen spreekt, in het diep gevoel van afhankelijkheid van God en van zedelijke verantwoordelijkheid voor Hem. Zulk bidden heeft zijn doel in zichzelf en brengt zijne vrucht of zijn zegen in en met zich mede; die vrucht of die zegen kan en moet eenig en alleen bestaan in de versterking van het godsbewustzijn in den mensch. Wil men nu dien zegen *de verhooring des gebeds* noemen, dan zou ik vreezen, dat daarmede een misverstand werd bestendigd, dat ter eene zijde schaadt aan de hoogste opvatting van het bidden, ter andere zijde aan onze voorstelling van het wezen Gods. Het begrip toch van verhooring vindt onwedersprekelijk zijn oorsprong in het bijbelsch-supranaturalistisch geloof aan een God, die onmiddellijk ingrijpt in het leven en het lot van menschen en volken; en zoo wordt de verhooring zulk eene beschikking Gods, waarin de mensch, die heeft gebeden, niet anders kan zien dan een onmiddellijk geschonken zegen op zijn gebed. Is men nu eenmaal aan die kinderlijke voorstelling van het wezen Gods ontwassen, gelooft men in den eeuwig Onveranderlijke en kan men bij dat geloof zich niet voorstellen, dat er in het Godsbestuur der gansche stoffelijke en geestelijke wereld als één geheel plaats is voor eene op zichzelf staande bijzondere openbaring, welke afhankelijk zou zijn van eenige godsdienstige uiting ook bij den mensch, - dàn sluit dat geloof ieder gebed uit, waardoor hij, die bidt, hoopt iets te kunnen teweegbrengen, dat zonder 't gebed van Godswege niet geschied zou zijn. Aan het waar gebed, gelouterd door eene verhevener voorstelling van het wezen Gods, is elke gedachte aan invloed op zijn albestuur vreemd.

Vragen wij dan bij eene herlezing van bovenstaand gebed, of het uit het aangewezen oogpunt, onafhankelijk van het geloof aan verhooring in bijbelsch-supranaturalistischen zin, niet met en in zichzelf zijn zegen met zich kan brengen, dan *moet* op die vraag het antwoord *bevestigend* zijn. Tot onszelven in te keeren met de gedachte aan God, opdat het diep besef onzer afhankelijkheid van Hem worde verlevendigd en wij Zijn algenoegzamen zegen hierin vinden, dat wij met wijsheid en voorzichtigheid onderling mogen beraadslagen tot bevordering der aan onze zorgen toevertrouwde stad, - ziedaar *goede* gedachten, die, uitgesproken vóór den aanvang eener samenkomst van vrome, vroede mannen, daaraan zekere wijding moeten geven.

Blijft al in dat gebed de vorm van het ‘vragen’ behouden, daartegen zou ik meenen geen wezenlijk bezwaar te moeten inbrengen, zoolang hij, die het gebed uitspreekt, in den *vragenden* vorm slechts de symbolische uitdrukking ziet voor het gevoel van afhankelijkheid in het schepsel van den Schepper. In denzelfden geest vraagt de voorganger der gemeente bij zijn openbaar gebed om den zegen Gods. Dat gebed, uit het diepst der ziel voortgekomen en in het besef harer

geestelijke gemeenschap met en voor anderen uitgesproken, brengt met en in zichzelf zijn zegen mede, hierin openbaar, dat de ziel zoo biddende zich op 't innigst aan God verbonden gevoelt of ook gevoelt, dat God zich krachtiger aan en in haar openbaart. Wortelend in datzelfde gevoel van afhankelijkheid, heeft ook elke belijdenis van schuld in dat openbaar gemeenschappelijk gebed hare zedelijk-godsdienstige waarde tot loutering van het gemoedsleven; als voor de rechtbank van eigen geweten ziet men dan zijne ongerechtigheid bij het licht van den heiligen God. Zelfs van de beroemde, tot formulier vastgestelde 'confession des péchés', waarmede de Waalsch-Hervormden iedere morgen-godsdienstoefening openen, moest Busken Huet erkennen, dat 'zoolang zij niet in onbruik geraakt, de ervaring getuigen zal, dat men honderden malen hetzelfde formuliergebed kan hebben aangehoord of uitgesproken, *zonder daarom even zoovele malen werktuigelijk te hebben meegebeden*'.

Dit laatste zou ik ook durven toepassen op het formuliergebed voor den raad van Amsterdam. Welk ernstig gezind man toch zal werktuiglijk toeluisteren bij een gebed, dat vóór het begin eener vergadering, die zich niet minder ten doel stelt dan de bevordering van de ware belangen eener geheele bevolking, het besef van zedelijke verantwoordelijkheid wil verlevendigen? Wie acht het in dat besef ooit voor zichzelven overbodig, op méér wijsheid en voorzichtigheid bedacht te zijn, om eerst na zorgvuldig wikken en wegen, met beleid en schranderheid, met kennis van zaken, zonder aanzien des persoons en bij en boven dit alles den kostbaren tijd als uitkoopende(*), te spreken? Wien wekt de gedachte aan de ware belangen van het algemeen niet op, om alle persoonlijk belang, alle partijdigheid, alle nepotisme ter zijde te stellen, alle persoonlijke antipathieën te vergeten, alle geleden onrecht en alle vijandschap te vergeven?

Wie met mij erkent, dat alleen in het zedelijk-godsdienstig leven van den individu het beginsel van liefde en toewijding kan wortelen, ter behartiging der belangen van het algemeen, ter volmaking van de gansche samenleving; wie met mij erkent, dat het zedelijk-godsdienstig leven, waardoor elke betrekking, waarin men geplaatst is, kan worden geheiligd, iederen staatsburger roept boven en behalve de verplichtingen, door eene uitdrukkelijke staatswet hem opgelegd, tot een ijverig onvermoeid pogen, om voor zijne medeburgers als *zijne naasten* zoo nuttig mogelijk te zijn; wie met mij erkent, dat het zedelijk-godsdienstig leven in den mensch de eenige vertrouwbare waarborg is voor zijne waarheidsliefde en rechtvaardigheid, als de duurste plichten, waarvan de vervulling op ieder lid der maatschappij rust, - hij zal ook met mij elke openbare zedelijk-godsdienstige handeling willen behouden, waar-

(*) Ik herinner mij uit 'de Lantaarn voor MDCCCI' door Pieter van Woensel het extract uit de registers van den Senaat van Lucca. 1 April 1775. De secretaris doet het gewoon gebed: '*Heere! Heere! bewaar ons voor nutteloos redentwisten, voor beuzelen, voor dagdieven.* Amen.' (Zou na eene eeuw zulk een gebed voor *onze* Volksvertegenwoordiging wel overbodig geworden zijn?)

in de individu voor zich een middel kan vinden, om de nauwgezette naleving zijner verplichtingen als burger van den staat op te wekken en te versterken.

Uit dat oogpunt blijve in Neerland's hoofdstad bij hare raadszittingen het openbaar gebed behouden. Met Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper erken en waardeer ik natuurlijk het gebed in de eerste en voornaamste plaats als iets individueels; máár, uitgaande van het beginsel, dat alle persoonlijke zedelijk-godsdienstige ontwikkeling hare kracht ontleent aan de bewuste of geestelijke gemeenschap van alle zedelijke menschen met elkander en in God, meen ik, dat elke openbare zedelijk-godsdienstige handeling, welke het hare ertoe kan bijbrengen, om het bewustzijn dier geestelijke gemeenschap te verlevendigen, mag en moet worden behouden, opdat van die gemeenschap wederkeerig eene kracht uitga tot versterking van het zedelijk-godsdienstig leven in den individu. *Zulk eene handeling is het openbaar gebed.*

Rotterdam, 7 Febr. '86.

Dr. JOHS. DYSERINCK.

Uit den tijd der wording en van den wasdom der Utrechtsche hoogeschool.

Op Woensdag den 14^{den} Maart 1632 had er een vergadering plaats van de vroedschap der stad Utrecht: ‘Gedelibereert sijnde op de twee poincten aangaende het Tuchthuijs ende de erectie van een Illustre schole is dienstich geacht, alsoo van't voorschr. Tuchthuijs de gewenschte vruchten tot noch toe niet en sijn vernomen ende dattet selve streckt tot groote excessive costen soo van't landt als de stadt, dat mede alle raspers daeruijt gebroocken ende seer weijnich wevers ende spinsters aldaer noch sijn ende om andere redenen meer dat men 't voorschr. Tuchthuijs bij provisie 't eenemael sal doen cesseren ende die penningen die tot onderhoudt van dien gedestineert waren veel liever employeren tot een Illustre Schole binnen dese stadt. Ende is voorts geresolveert dat men alvorens naerder op erigeren van sodanen schole te resolveren sal committeren eenige uijt de vroetschap omme met de Heeren der twee voorstemmende leden van de staten hierover in communicatie te comen ende deselve te sonderen wat subsidie van wegen de Provintie jaerl. tot onderhoudt van de voorschr. schole soude worden gegeven.’

Waar het al niet van kan afhangen, of een inrichting ter bevordering van het rijk der kennis en beschaving zal worden in 't leven geroepen. Had men gewenschte vruchten van het rasphuis geplukt, waren de raspers niet uitgebroken, waren er meer wevers en spinsters in't spinhuis geweest, wie weet, hoe lang het nog zou hebben geduurd, eer de Utrechtsche vroedschap ertoe ware overgegaan, de zoo menigmaal ter tafel geweest zijnde plannen tot een begin van uitvoering te brengen. Thans stond het vast, dat er een aanvang zou worden gemaakt.

Van het aanvragen van subsidiën bij de staten der provincie zag men weldra af. Reeds den 3^{den} Mei 1632 werden de gecommitteerden der stad gelast ter vergadering van de staten te verklaren, ‘dat men de Illustre schole tot stadts costen sal erigeren ende het Tuchthuijs verlaten midtsgaders tot de voorschr. schole emploijeren de penningen die tot noch toe aen't Tuchthuijs geexpendeert sijn’.

Den 23sten September 1633 werd door de ‘Gecommitteerden tot de Illustre school’ een voorloopige begrooting van de kosten der stichting

bij de vroedschap ingediend. Die kosten beliepen omtrent 5000 gl. jaarlijks. Dr. Loncq maakt in zijn geschrift(*) melding van een Thesauriersrekening, in het Stedelijk Archief bewaard, volgens welke in de eerste jaren voor het aangewezen doel de volgende sommen werden verkregen:

f 400 van het Convent van Bethlehem, *f* 100 van Bregitten, *f* 1000 van Cecilien, *f* 1000 van St. Nicolaas, *f* 500 van Bagijnenhof, *f* 1200 van Abrahamdolen, *f* 1800 van de Broederschappen, *f* 350 van Jeruzalem. Ruim een maand nadat de Illustre school was ingewijd en een aanvang gemaakt met het geven der colleges, nl. den 4den Augustus 1634, werd de vroedschap in kennis gesteld van een ‘repartitie van de tractementen der professoren’, die eenigermate afwijkt van het bovenstaande. Zij luidt aldus:

‘Eerstelijk dattet tractement van den Professor Aemilius sal blijven tot laste van deser Stadts ordinaris innecomen(†).

Het tractement van Professor Voetius	*f* 1200
Van Mattheus	*f* 1000
Van Renerius	*f* 1000
Van Lireus mette huijshuijr	*f* 850
Pedel	*f* 150
Capelsbode	*f* 150
	f 4350

Hiertoe zullen jaerlicx betalen:

De Rentmeester van de Broederschappen	*f* 1800
De Burgemeester Velthuijsen als Rentmeester der Conventen van Hierusalem, Betlehem en de Brigitten	*f* 500
De Burgermeester de Goijer als Rentmeester der Conventen van Cecilien en Nicolaes	*f* 1150
De Heer Knijff als Rentmeester van't Bagijnhoff	*f* 300
Ende Deckers als Rentmeester des Convents van Abrahamdolij	*f* 600
Monteren 't samen ter voorsz. somme van	*f* 4350’

(*) *Historische schets der Utrechtsche Hoogeschool tot hare verheffing in* 1815, 1886, blz. 7, noot 1.

(†) Vgl. Loncq, blz. 7.

Zooals Dr. Loncq te recht vermoedt[§], is onder de *f* 850 van den Hoogleeraar Liraeus de schadeloosstelling voor een vrije woning begrepen, ten bedrage van 150 gl., waartoe door de vroedschap werd besloten in haar zitting van 24 Maart 1634.

Het heeft de aandacht van Dr. Loncq getrokken, dat er van den beginne aan, eerst aan de Illustre school, later ook aan de Academie, een tamelijk groote ongelijkheid in de traktementen der professoren heeft bestaan: hij heeft daarvoor niet altijd een voldoende verklaring

(§) Loncq, blz. 8, noot 2.

kunnen vinden(*). Een vrij afdoende verklaring van dit verschijnsel, waarvan de voorbeelden door 't geheele boek heen van Dr. Loncq in overvloed zijn verspreid, staat opgeteekend in de ‘Aanteekeningen van den Senaat der Utrechtsche Hoogeschool’, in het deel, dat loopt over de jaren 1800-1815, in een soort van overzicht, dat op het jaar 1812 is ingelascht. Zij is deze, dat ‘bij de benoeming de professoren over de bezoldiging een overeenkomst aangaan met de vroedschap of de curatoren’. Het hing dus geheel af van de plaats, die zij vóór hun benoeming in de maatschappij bekleedden; van den naam, dien zij tot dien tijd toe hadden verworven; van hun vooruitzichten; van den dunk, dien zij van zichzelven hadden, of van andere omstandigheden, of zij zich voor een paar honderd gulden, dan wel voor 1200 à 1600 gl. verbonden. Het ‘Précis de l'état de l'université établie à Utrecht’, in 1811 door een commissie uit den senaat opgesteld ten behoeve van de H.H. Cuvier en Noël, drukt dit aldus uit: ‘En général les apointemens pour chaque chaire de professeur ne sont pas fixes mais se sont reglés selon le plus ou moins de sacrifices que les professeurs ont été obligés de faire pour s'établir dans notre université’, *Jaarboek der Rijks-universiteit te Utrecht*, 1885-1886, blz. 120.

De hoogst bezoldigde van 't geheele personeel in de eerste halve eeuw van 't bestaan der Hoogeschool was de beroemde Latijnsche redenaar Johannes Georgius Graevius, Hoogleeraar in de Historiën en de welsprekendheid, later ook in de politiek, die, na in 1661 op een jaarwedde van 1000 gl. te zijn aangesteld(†), later, in 1667, verhoogd tot 1400 gl., sinds 1668 een traktement had van 2000 gl. Deze vermeerdering van inkomen had hij te danken aan het weigeren der betrekking van Hoogleeraar in de Geschiedenis, hem door de regenten der stad Amsterdam op een wedde van 3000 gl. aangeboden. Daarenboven werd hem beloofd, dat, indien hij vóór zijne echtgenoote mocht komen te overlijden, haar een jaarlijksche toelage van 400 gl. zou worden uitgekeerd, dewijl ook Amsterdam deze voorwaarde aan het reeds buitendien schitterend aanbod had toegevoegd.

Na de zaak van de kosten der Instelling was het die van de plaats, waar zij zou worden gevestigd, die het eerst de aandacht trok van de vroedschap. Zij droeg te dien einde in November 1633 aan de ‘Gecommitteerden tot de Illustre school’ op, te onderzoeken, of de Driekoningenkerk, thans sedert lang verdwenen, daarvoor zou kunnen worden gebezigd. Weldra zag men echter van dit voornemen af en koos het groot Kapittelhuis van den Dom(§).

Er waren destijds lieden, die meenden, dat, aleer nog de grondslag voor de op te richten school gelegd en de Hoogleeraren benoemd waren,

(*) Loncq, blz. 87.
(†) Loncq, blz. 84.
(§) Loncq, blz. 10 vgl.

niets noodiger was, dan dat die te verrijzen inrichting van een pedel werd voorzien. Hun beweegreden, om zóó te denken, was de begeerte, om zelven met die bediening te worden vereerd. Zij dienden hun verzoekschriften in de vergadering der vroedschap van 16 December 1633 in; maar er werd goedgevonden, 'de dispositie van dien op te houden tot dat de Professoren beroepen ende alles wijder geprepareert sal zijn'. Diensvolgens werd er eerst een pedel benoemd in Juni 1634. Hij heette Jan Roelofsz. van Noordijck, en hem werd een jaarlijksche bezoldiging van 150 gl. toegekend, die reeds in Januari 1635 tot 200 gl. werd verhoogd.

Een andere aangelegenheid, met de regeling waarvan de vroedschap zich in den eersten tijd bezig hield, was de vaststelling der vacantiën. Twee daarvan, die van den 'vervaertijdt' of verhuistijd, durende ruim een week, en die van de hondsdagen, vier weken lang, worden door Dr. Loncq vermeld(*). De besluiten, hierop betrekkelijk, zijn van October 1634 en Juli 1635. Bovendien was er een Paaschvacantie van veertien dagen, waartoe werd besloten Maart 1635, een Pinkstervacantie van acht dagen, bepaald in Mei 1635, en een wintervacantie, loopende van den 24sten December tot den 1sten Februari, gearresteerd in December 1635.

Behalve de traktementen waren er eenige emolumenten. In Juni 1634 'is verstaen ende geresolveert dat de Heeren Professoren van de Illustre schole elcx eens vooral tot het maecken van een tabbaert van goet swart laecken met satijne ofte effen fluwele schoenen ende opslagen sullen hebben de somme van vijff ende seventich gulden eens, des Haer Ed. continueel met de voorsz. tabberden sullen moeten doen haere lessen etc.'. Mettertijd schijnt men die uitkeering in eens minder geschikt te hebben gevonden. Althans in Februari 1641 nam men het besluit, dat de Hoogleeraren der Academie jaarlijks als tabberdgeld zooveel zouden ontvangen als de Professoren te Leiden, d.i. dertig gl. Dr. Loncq(†) schijnt van oordeel te zijn, dat niettemin de toelage voor den aankoop van het gewaad, vermeld in het raadsbesluit van Juni 1634, in stand bleef. Ik meen dit te moeten betwijfelen.

Een ander voorrecht staat opgeteekend in de 'wetten en statuten', door de vroedschap gearresteerd den 25sten Augustus 1643, en is onveranderd, als artikel 7, overgegaan in de 'wetten en statuten', welke den 11den Maart 1644 in de plaats hiervan kwamen. Het luidt: 'Professores vinum honorarium annuatim habento.' Doch reeds in October van 'tzelfde jaar 1644 werd hieromtrent bepaald, dat 'het vinum honorarium de Heeren Professoren 't verleden jaer (er kon zijn bijgezet: ook dit jaar) bij de wetten ende privilegiën van de Academie belooft betaelt sal worden met 24 gulden 's jaers'. In November 1644

(*) Loncq, blz. 19.
(†) Loncq, blz. 48, noot 1.

werd hieraan toegevoegd een besluit, waarbij den pedel 12 gl. voor 'tzelfde doel werd toegelegd. De som van 24 gl., de hoogleeraren betreffende, werd later, Juni 1657, opgevoerd tot 50 gl. In de straks aangehaalde aanteekening(*) spreekt Dr. Loncq van 30 gl. voor den eerewijn, 80 gl. voor den aankoop van een toga. Dit stemt niet geheel overeen met mijn bevindingen. Daarentegen is, ook naar mijn gevoelen, zeer juist, wat verder in die noot wordt opgemerkt, dat die emolumenten, wegens den slechten staat der stadsfinanciën, in 1674 ophielden. Het is den heer Loncq niet gelukt op te sporen, of zij later weder werden uitbetaald. Mij evenmin. Wel lees ik in de notulen van den senaat, dat hij nog in 1680 en in 1682 bij de vroedschap erop aandringt, dat de 80 gl., d.i. 50 gl. voor den eerewijn en 30 voor de toga, opnieuw worden uitgekeerd. Maar dit aanzoek schijnt vruchteloos te zijn geweest. Buiten die verschillende voordeelen was er nog één. Uit een resolutie van Januari 1690 is mij gebleken, dat nu en dan een Hoogleeraar jaarlijks, behalve zijn gewone bezoldiging, een zekere som, b.v. honderd gulden, uit het ‘burgemeesters-beursje’ trok.

Nog andere buitengewone inkomsten had de Rector, die opgeteekend zijn in art. 2 en 3 der wetten en statuten van 1644(†). Deze stonden in verband met de verplichting der studenten, om zich te laten inschrijven en recenseeren. Vermits die verplichting in 1657 niet meer bestond of er ten minste de hand niet aan werd gehouden, bepaalde de vroedschap, dat van nu aan de Rector jaarlijks 150 gl. uit de stadskas zou trekken. Ten aanzien der pedellen, die bij deze verandering eveneens emolumenten verloren, werd besloten, dat hun traktement met 68 gl. 's jaars zou worden vermeerderd.

Hieruit bespeurt men, dat er destijds twee pedellen waren. De senaat had dit aangevraagd en de vroedschap ertoe besloten in 1651. Van dit oogenblik af waren de voordeelen, aan deze betrekking voor ieder van hen verbonden, 200 's jaars en 32 gl. voor wijnen mantelgeld. Een vrije woning hadden zij niet. Bij zijn aanvraag had de senaat voorgesteld: 1°. dat er bij de benoeming op zou worden gelet, dat ten minste één van de twee in de Latijnsche taal ervaren was ‘tot accommodatie van de uijtheemse studenten’; 2°. dat hun werd voorgeschreven, ook een eed te doen aan den Rector Magnificus; 3°. dat zij ieder jaar bij de vroedschap een verzoek zouden hebben in te dienen tot continuatie in hun dienst. Ten aanzien van het laatste punt werd overeenkomstig de voordracht besloten. De beide andere werden aangehouden. Benoemd werden - er is geen reden voor, om hun namen niet evengoed bekend te maken, als die van andere dienaren der Hoogeschool, - Hendrik van Fockenberch en Gerrit Camp, beiden burger der stad Utrecht.

(*) Dr. Lonq, blz. 48, noot 1.
(†) Dr. Loncq, blz. 47.

Den 1sten Februari 1630, nog voordat de Illustre school tot Academie werd verheven, had de vroedschap reeds een instructie voor den pedel opgemaakt. Zij heette een ‘provincioneele’; maar dewijl mij geen latere onder de oogen is gekomen, is het ervoor te houden, dat zij, ook toen er twee pedellen waren, tot leiddraad hunner verrichtingen zal hebben gestrekt. Zij bevat het volgende:

‘In den eersten zal hij de Heeren van de Magistraet ende de Professoren respecteren ende hare bevelen obedieren nae behoren.

Item sal hij dagelicx de auditoria tijdelijck openen en sluijten.

Sal oock deselve alsmede 't pandt en de plaets schoon houden ende in de stoel der Professoren alle daege 't stoff uijtvegen.

Item sal hij de Professoren de uijr op dewelke de lessen en de disputatien eijndigen behoorlijck significeren.

Ende zal ten tijde van oratiën, disputatiën ofte diergelijke publicque solemnele actiën geduijrende deselve gestadich present sijn en aensienlicke luijden met de pedelstock in de handt haer plaetsen aenwijsen. Ende daervoor genieten van ijder *respondens* ses stuijvers.

Item als de professoren vergaderen sullen, sal hij deselve sulcx tijdelijck aenseggen ende geduijrende de vergadering voor de deur oppassen.

Item sal hij nae voorgaende bevel van den praeses der professoren, ende anders niet, ter plaetsen daertoe gedestineert affigeren titels van theses, billetten van auctiën van boecken ende diergelijcke de scholen rakende, afftreckende alle andere aldaer geaffigeert.

Ende sal voor't affigeren van elcke theses ofte billet als voren genieten twee stuijvers waervoor hij sorge sal moeten dragen datse niet voor de tijdt afgescheurt worden ende affgeruckt sijnde andere in de plaets affigeren.

Sal oock des begeert sijnde de exemplaren van theses de Heeren van de magistraat en professoren behandigen latende den *respondens* die voorts aen andere uijtdeijlen.’

Het bovenstaande levert reeds meer dan één bewijs op van de werkdadige belangstelling der vroedschap voor haar Illustre school, weldra Universiteit geworden. Doch daarmede is op verre na niet alles gezegd. Men kan, zonder gevaar te loopen van in overdrijving te vervallen, gerust verzekeren, dat er niets was, de Academie betreffende, dat haar aandacht ontging, waaraan zij niet haar zorgen wijdde. Bij de aanstelling werd bepaald, niet alleen in welke vakken de hoogleeraren onderricht hadden te geven, maar evenzeer hoevele uren per week de colleges in de onderscheiden wetenschappen zouden worden gehouden. Op menige bladzijde van 't werk van Dr. Loncq treft men hiervan voorbeelden aan(*). Zelfs strekte zich het bestuur van den raad zoo ver uit, dat, zij het ook ter zake van ongesteldheid van een der Professoren of waarom ook, het getal van de wekelijksche college-uren niet

(*) Loncq, blz. 22, 57, 67, 69, 76, 77, 85.

werd verminderd dan met zijn goedkeuring. Zoo lezen wij in de Resolutie der Vroedschap van den 20sten October 1634: ‘Op 't geproponeerde van de Heeren Burgermeesteren ten versoucke van den Professor Aemilius heeft de vroedschap goet gevonden dat denselven Professor vermidts sijne indispositie bij provisie maar twee lessen 's weecx sal doen in de Illustre schole alhier in de plaets van vier lessen die hij gehouden was ter weeck te doen.’ In Mei 1635 is verstaan, dat Mattheus en Renerius van nu aan wekelijks slechts twee lessen in den namiddag zullen geven. Elders, Februari 1638, staat, dat ‘Renerius, philosophiae Professor, in plaets van ses voortaen vier lessen 's weecx sal doen’. Op haar beurt berichten de notulen van den senaat, dat de vroedschap in 1693 Graevius ontsloeg van de verplichting, om zijn vierde publieke les te geven, die van Vrijdag.

Het laat zich licht begrijpen, dat, bij het niet te groot aantal der gewone en buitengewone hoogleeraren, er steeds vakken waren, waarover geene of maar weinige voorlezingen werden gehouden, al waren er ook studenten, die hierin voorlichting wenschten te ontvangen. De vroedschap gaf daarom gaarne gehoor aan aanbiedingen, hoedanige van tijd tot tijd werden gedaan, van Heeren, die, zonder hiervoor van stadswege betaling te verlangen, zich bereid verklaarden wetenschappelijke voordrachten te houden. Ook daarvan heeft men voorbeelden bij Dr. Loncq(*). Andere zijn te vinden in een paar besluiten van de vroedschap van Juni en Juli 1636, gelijk mede in de notulen van den senaat. In de eerstgenoemde maand werd aan Louis d'Arsij toegestaan, ‘bij provisie met advijs van de Heeren Rector Magnificus en de Professoren in de Victors Capel eenige publicque lessen off Institutiones in de fransche tale te doen’. In de daarop volgende maand werd deze beschikking in zoover gewijzigd, dat ‘alsnu om redenen is verstaen, dat d'Arsij alleen 't sijnre woninge ofte logemente bij provisie ende tot wederseggens institutie in de voorsz. tale sal doen.’ In de Aanteekeningen van den Senaat zien wij, dat dit college in 1655 den Engelschman Criton, theologiae doctor, veroorloofde tot wederopzeggen toe in private lessen aan studenten onderwijs te geven in 't Grieksch. Daarentegen was het in 1719 wederom de vroedschap, die aan den predikant Johannes Ens vergunde voordrachten te houden over theologie, in welke taal het hem behaagde.

Zonder toestemming van de vroedschap mocht niemand college geven. Wee dengene, die het waagde. In de notulen der vroedschap van Maandag den 21sten Maart 1653 is opgeteekend: ‘De vroedschap in ervaringe gecomen sijnde dat M. Johannes Bartling contrarie het *statutum Academicum*(†) medebrengende dat niemant alhier *collegia privata facultatum artium ant linguarum* mach houden sonder consent

(*) O.a. Loncq, blz. 23.
(†) Vgl. Loncq, blz. 49. Het is art. 15.

van *Magnificus Rector* en de *Professoren* sich onderstaet sodaene collegia te houden interdiceert ende verbiedt hem bij desen sulx meer te doen binnen dese stadt ofte de vrijheijt van dien directelijck off indirectelijck op de verbeurte van vijftich goude Nederlantsche rijders ende arbitrale correctie.' Precies hetzelfde leest men in de notulen op 1 Mei 1665 en 17 Mei 1667. Deze maal heeten de dus bedreigde Heeren Mr. Bommaert en de proponent N. Baerdenbergh.

Niet minder waakzaam was de Senaat, om te verhoeden, dat iemand het terrein van 't onderricht betrad, voor zijn leden afgebakend. In 1692 maakte een lid van de vroedschap, Adriaan Gentman, er den senaat opmerkzaam op, dat op verscheiden plaatsen in de stad een programma was aangeplakt, waarin Jakob Tollius aanbood, de jeugd in velerhande kunsten en wetenschappen te onderrichten. De vroedschap liet het aan den senaat over, Tollius te keer te gaan. De senaat beval diensvolgens den pedel, de programmata weg te nemen en in zijn naam Tollius het geven van onderwijs te verbieden. Eveneens werd in 1710 aan een doctor in de geneeskunde, die was begonnen te zijnen huize private colleges te geven, door de vroedschap aangezegd ze te staken, hetgeen onmiddellijk gebeurde.

Zij, die verlof hadden bekomen, om voorlezingen te houden, mochten echter de perken, hun voorgeschreven, niet overschrijden. Dr. Loncq maakt gewag van een paar Heeren, Van Goor en Senguerdius, wien de vroedschap in 1635 toestond, college te houden in de practische wijsbegeerte en in de metaphysica(*). Kort daarna vernam de raad, dat die Heeren hadden doen drukken en aanplakken philosophische disputatiën, waarover op zekeren dag onder hunne leiding zou worden geredetwist, 'praesidibus ipsis als professoribus, welcken titel men verstond dat sijlieden daerinne geusurpeert hadden'. De vroedschap besloot, 'dat men 't selve voor dese reijse uijt goede consideratiën sal conniveren, maer de disputatien over sijnde dat men hunlieden dan sal verclaren 't misnoegen van de vroetschap desen aangaande'.

Het was niet alleen door beraadslagingen en 't nemen van besluiten, dat de vroedschap van haar hooge ingenomenheid met de Universiteit blijk gaf. Dr. Loncq(†) wijst erop, dat zij in 1636, nog vóór de inwijding, bepaalde, dat 'alle examina ten overstaan van daartoe door heeren Burgemeesteren gecommitteerde leden der vroedschap zouden worden opgenomen'. Dit was zeker een vrij zware en tijdroovende taak voor leden van een vroedschap. De schrijver durft dan ook niet verzekeren, dat men zich in den loop der jaren altijd aan die bepaling heeft gehouden. Hij zegt 'alle examina'. Zij nu waren ten getale van drie(§). Het is mogelijk, dat, gelijk Dr. Loncq stelt, bij 'alle

(*) Loncq, blz. 23.
(†) Loncq, blz. 36 en noot 2 aldààr.
(§) Vgl. over den aard dier examina het boven aangehaalde 'Précis de l'état de l'université établie à Utrecht', *Jaarboek der Rijks-universiteit* te Utrecht. 1885-1886, blz. 119.

examina' leden van de vroedschap tegenwoordig moesten zijn; doch geheel en al zeker schijnt het mij niet. Immers, de resolutie - zij is van 14 Maart van 't genoemde jaar - zegt: 'alle examina omme ijmant te promoveren' en spreekt vervolgens van 'soodanige examina'.

Men komt er met het oog op die Resolutie, vanzelf toe te denken, dat de laatste handeling van 't academisch leven der studenten, de promotie, in allen gevalle ten overstaan van daartoe gecommitteerde leden der vroedschap zal hebben plaats gehad. Te eer gelooft men dit, omdat die akte publiek was. Immers in 1657 werd alleen maar bij wijze van uitzondering en 'voor dese reyse' aan twee Amsterdammers toegestaan, privatim alhier te promoveeren. Eenig bericht aangaande een verplichte aanwezigheid van afgevaardigden vanwege de vroedschap heb ik echter nergens aangetroffen. Daarentegen is menig voorbeeld geboekt van de angstvallige behoedzaamheid èn van de vroedschap èn van den senaat, om te voorkomen, dat eenige stelling, die bij de promotie zou worden verdedigd, hier of daar aanstoot gaf. In 1723 vergunde de senaat niet, dat onder de stellingen, waarop iemand tot doctor in de rechten zou promoveeren, voorkwam, dat het ieder volk, ook de bewoners van de Oostenrijksche Nederlanden, volgens het volkenrecht vrij stond op Indië te varen. Zooals men weet, was dit te dier tijde een punt van geschil tusschen den keizer van Duitschland en de Zeven Gewesten, en nu vreesde de senaat, dat hij voor aanmatigend zou doorgaan, indien hij die thesis toeliet en er daardoor in zekeren zin een oordeel over velde. Evenmin veroorloofde hij, dat in 1724 de woorden bleven staan, waarin werd beweerd, dat Utrecht en twee andere provinciën in 1672 door het 'jus postliminii' in den vorigen toestand waren teruggekeerd: 'non satis honori Provinciae Traiectinae consultum videri' was de grond der afkeuring. In 1727 verzette de theologische faculteit zich ertegen, dat iemand, tot doctor in de rechten zullende promoveeren, onder zijn stellingen deze opnam: 'het is niet te betwijfelen, dat het leven van Lamechus(*) en volgende patres Veteris Testamenti in polygamie destijds als geoorloofd werd aangemerkt'. De Senaat, met deze bedenking instemmende, beval, dat de stelling werd verwijderd.

In 1730 werd de thesis: 'Polygamia in Veteri Testamento non proprohibita videtur (de veelwijverij schijnt in het Oude Testament niet verboden te zijn geweest)', gesteld door iemand, die in de beide rechten ging promoveeren, op last van den senaat dus veranderd: 'Polygamia in Veteri Testamento propter sapientes rationes tolerata videtur (de veelwijverij schijnt om wijze redenen in het Oude Testament geduld te zijn geweest)'.

Meer verdraagzaamheid nog werd betoond jegens iemand, die in 1745 in de rechten promoveerde. Zijn naam was Johan Valentinus Blondel. Eerst werd hem vanwege den senaat aangezegd, dat men

(*) Vgl. Genesis IV, 18 vgl.

hem moeielijk tot de promotie in de rechten kon toelaten, dewijl de theologische faculteit bezwaren had tegen verscheidene zijner stellingen, als leidende tot omverwerping van de grondslagen van den godsdienst en strijdende met de goede zeden. Toen berustte men erin, dat de promotie doorging, zonder dat er in zijn geschrift iets werd gewijzigd, nadat Blondel zich bereid had verklaard, aan elke dissertatie, die hij liet uitdeelen, een bladzijde toe te voegen van dezen inhoud: ‘Quum in mea dissertatione de legibus nonnulla contineantur, quae cum sanctae nostrae religionis principiis minus convenire Theologiae professores censent, ego lubens profiteor, aegre me ferre haec quod mihi exciderint, sollicite in posterum operam daturus, ne quid unquam publice proferam, quo pietas veritasque aliquid detrimenti capere possint. (Daar mijn dissertatie het een en ander bevat, dat, naar het oordeel van de professoren in de theologie, niet te wel overeenkomt met de beginselen van onzen heiligen godsdienst, verklaar ik gaarne, dat het mij leed doet, dat ik mij dat heb laten ontvallen, en dat ik er in 't vervolg met nauwgezetheid voor zal zorgen, nimmer iets in 't openbaar te betuigen, waardoor de godsvrucht en de waarheid eenig nadeel kunnen lijden.)’

Ten laatste een bewijs van den invloed, geoefend door de vroedschap. In 1772 had er een promotie in de rechten plaats. De promovendus heette Petrus Vermeulen. Twee leden van het genoemde college begeven zich daarheen en vorderen uit naam van de burgemeesters, dat de verlangde graad alleen dan worde toegekend, indien wordt verwijderd de thesis, dat het niet als een misdrijf mag worden aangemerkt, zoo een broeder met een zuster een huwelijk aangaat. De senaat hechtte zijn zegel aan dien eisch, en aldus geschiedde.

Menige bladzijde in het boek van Dr. Loncq doet ons zien, dat de vroedschap, zoodra in een vacature moest worden voorzien, ijverig in de weer was, om, ware het mogelijk, als hoogleeraar den zoodanige te verkrijgen, die de meeste waarborgen scheen te geven, den roem der Universiteit te zullen verhoogen. Doch hiermede vergenoegde zij zich niet. Gretig reikte zij, ook zoo er niet dadelijk een ledige plaats was te vervullen, de behulpzame hand, om, wanneer zich daartoe de gelegenheid voordeed, iemand de middelen te verstrekken, ten einde zich voor de professorale betrekking, die hem later kon worden aangeboden, als voor te bereiden, daarvoor de vereischte kundigheden te verwerven. Zoo kende zij in Februari en in April van 't jaar 1650, alzoo tot twee malen toe, aan Johannes à Leusden, wien zij kort tevoren had toegestaan private colleges in de Oostersche talen te geven, een subsidie van 100 gl. toe, om zich bij de Joden te Amsterdam te gaan oefenen in de Talmudische taal. Zij had voldoening van haar werk, want nog in den loop van 'tzelfde jaar vond zij zich genoopt, denzelfden à Leusden tot buitengewoon, een paar jaar later tot gewoon hoogleeraar in de Grieksche en de Hebreeuwsche taal aan te stellen.

Een ander bewijs van haar begeerte om, op welke wijze ook, de belangen der haar toevertrouwde Academie voor te staan, gaf die vroedschap in hetzelfde jaar 1650. In haar vergadering van den 4^{den} Maart van dat jaar werd voorgelezen een schrijven van Aeneas Menelaïs, artium liberalium magister en doctor in de geneeskunde, oud-kweekeling dezer Hoogeschool, die de heeren mededeelde, dat hij een reis naar 't Oosten ging doen en aanbood, die reis tevens zooveel mogelijk dienstbaar te maken aan doeleinden ten nutte der Universiteit. De vroedschap nam dit aanbod volvaardig aan en verzocht den reiziger, te willen overzenden ‘een catalogus van boecken in verscheijden talen en faculteijten, die aldaer te vinden ende alhier onbekent sijn, soo mede van rare planten en saden’.

Mede moet als een blijk van levendige belangstelling in haar Instelling worden aangemerkt, hetgeen Dr. Loncq meldt(*), dat de Regeering der stad een gratificatie van een paar honderd gl. placht toe te kennen aan Professoren, die haar een geschrift opdroegen, door hen uitgegeven. Een enkele maal werd het zelfs een zeer hooge som, b.v. in Januari 1671, gelijk wordt bericht in de Resolutie van dien datum: ‘Gerefereert sijnde bij de Heer eerste Burgermeester Van der Dussen dat D. Franciscus Burmannus Professor Theologiae deser Academie sijn boeck genaemt *Synopsis Theologiae tomus prior* aen de Heeren Staten deser Provincie en specialijck mede aen de Heeren Borgermeesteren en vroedschap heeft gedediceert, waervan jegenwoordich alhier vijftich exemplaren wierden gepresenteert heeft de vroedschap haer deselve dedicatie en presentatie wel laten gevallen ende Sijn E. ten desen reguarde vereert met de somme van ses hondert guldens.’

Bovenal komt die belangstelling aan den dag in de kracht, waarmede de raad der stad optrad, zoo vaak de eer, de waardigheid en de rechten der inrichting door wien ook werden bedreigd. In de zaak van Absalom Malecoot, nauwkeurig beschreven door Dr. P. de Jong in de redevoering, door hem uitgesproken den 26sten Maart 1881(†), rustte zij niet, voordat zij een schitterende zege op den kerkeraad had behaald.

Een tweede bewijs is gelegen in hetgeen in 1669 gebeurde. Den 30sten Juni van dit jaar hield, onder de leiding van Professor Essenius, een Schot, Mathias of Matheus Crafford, een openbaar dispuut ‘de origine et primaeva obligatione Sabbathi’. Hierin bestreed hij niet alleen het gevoelen van den Hoogleeraar Frans Burman, maar zocht ook hem en andere theologen te doen verdenken van heterodoxie. Daarop nam de vroedschap, tevens verwijzende naar hare resolutie van 13 December 1658, waarin hetzelfde was voorgeschreven, den 5^{den} Juli het besluit, dat de Professoren der Utrechtsche Academie zich van nu aan hadden te onthouden van het disputeeren over stellingen, waarin de meening van een der Hoogleeraren werd betwist, en, indien

(*) Loncq, blz. 87.

(†) *Jaarboek der Rijks-Universiteit* te Utrecht, 1880-1881, blz. 128 vlg.

dit niet kon worden vermeden, dat men dan gematigde termen had te gebruiken en alle scherpe en smadelijke uitdrukkingen uit te sluiten.

Doch daarbij bleef het niet. Op den 13^{den} December van 'tzelfde jaar leest men in de notulen van de vroedschap: ‘Burgermeesteren ende vroedschap der stad Utrecht gehoort de lecture der remonstrantie van den Senaet deser Academie in substantie behelsende hoe dat Matheus Craffordius Scoto Britannus student de stouticheyt hadde gebruyckt van te doen drucken een Tractaat geintituleert *Exercitatio Apologetica* etc. waerinne hij verscheyden Professoren hare personen, Theses, corollaria schandelyck traduceert ende beschuldicht van godloosheyt, heterodoxie, heresie en andere grove fouten en dwalingen meer ende dat sy voor deselve *tanquam pro aris et focis* waren vechtende, seggende hij Craffort voorgenomen te hebben met schrijven te voltrecken 't geene hem (te weten bij de Magistraet) belet was geweest door publique disputatien te defenderen, alles ons geblecken synde by Extracten uyt 't selve Tractaet tot verificatie van 't geene voorsz. aen ons geexhibeert ende vertoont, Ende considererende, dat door dit doen niet alleen publiquelyck word gevilipendeert en geilludeert onse authoriteyt ende goede intentie vervat by onse resolutie desen aengaande den 5^{den} July laatstlijck genomen, maer dat daerenboven het respect, luyster ende goede naam van de gemelte Professoren word geschonden ende beledicht ende vorders gelet dat de voorsz. Craffort behoorlyck voor de Heeren onse Gecommitteerden ten desen eynde ontboden synde niet en is gecompareert, maer geseght word naer Schotland vertrocken te syn, hebben wy naer gehouden serieuse deliberatie goed gevonden den voorn. Mathias Craffort van dese onze Academie te relegeren, gelyck wy denselven relegeren by desen, verstaende dat deselve tot *geenige Exercitia Academica* soo *publica* als *privata* sall mogen worden geadmitteert ende lasten vorders d' Heer Officier alle gedruckte exemplaren van't voorsz. Tractaat op te halen, met interdictie aen alle druckers en boeckvercopers 't selve voortaen te veylen ofte te vercopen, op poene tegens de divulgateurs van fameuse libellen gestatueert.’

Inzonderheid werd dat krachtbetoon gevorderd in 1670, toen het recht van promotie, juist dat recht, hetwelk de Universiteit van de Illustre school onderscheidde, gevaar liep een zekere beperking te ondergaan. Dat gevaar dreigde van den kant der Leidsche Academie, van de Staten van Holland(*), die erover dachten een verordening uit te vaardigen, volgens welke niemand binnen de grenzen van hun gewest zou worden erkend als doctor in de godgeleerdheid, de rechten, de geneeskunde of als meester in de wijsbegeerte, dan zij, die te Leiden waren gepromoveerd. Terstond gordde de vroedschap van Utrecht zich aan, om te pogen het nadeel af te wenden, dat daaruit voor haar Uni-

(*) Zie daarover Loncq, blz. 109 vgl., en de *redevoering* van den schrijver van dit artikel getiteld: *de Utrechtsche Hoogeschool in vorige eeuwen* 1886, blz. 22, of *Jaarboek der Rijk-universiteit te Utrecht,* 1885-1886, blz. 83, 84.

versiteit zou voortspruiten. Voorgelicht door een schriftelijk advies van den senaat, stelden de Gecommitteerden tot de Academische zaken een missive op, met redenen omkleed, die, na te zijn goedgekeurd door de vroedschap, op den naam der staten van Utrecht aan die van Holland werd verzonden. De brief, gedagteekend van den 27sten December 1670, is van den navolgenden inhoud(*):

'Edel Groot Mogende Heeren.

De Heeren Burgermeesteren en de vroedschap der stad Utrecht hebben in onse vergadering bekent gemaeckt, hoe dat tot Hare Ed. Achtb. kennisse gecomen was, dat de Curatoren van UEd. Groot Mog. Academie tot Leyden voornemens synde het verval en de defecten die Haer Ed. vermeynen in de studiën op de gem. Academie van tyd tot tyd syn ingekropen te dresseren ten dien fine een advis hadden geformeert, met intentie om hetselve ter vergadering van UEd. Groot Mog. voor te brengen ende in een Provinciale resolutie te doen converteren, onder anderen continerende, dat by Placcaet van UEd. Groot Mog. soude mogen werden verstaen ende verclaert, dat niemand voor een gegradueert persoon soude worden erkent ofte in de Provincie van Holland als Doctor Theologiae, Juris, Medicinae ofte Magister Philosophiae aengemerckt, het en sy deselve in de gemelte UEd. Groot Mog. Academie syn promotie becomen ende aldaer met de gradus van Doctor ofte van Magister gehonoreert soude syn. Ende hebben gem^e. Heeren Borgermeesteren en vroedschap daerbenevens ons geremonstreert de onbillickheyt en groote inconvenienten die sy vermeynden uyt het arresteren van sodanigen ordre soude comen te resulteren. Gelet tot noch toe in alle Coninckrycken Staten ende Landen van Europa toegestaen ende gepractiseert word dat men diegeene die op eenige gequalificeerde Academie gepromoveert wort alomme admitteert ende vryicheyt laet om de functie ofte practyck van hare studien te mogen exerceren synde ongehoort dat deselve liberteyt ergens soude syn bepaelt, veel min benomen. Gelyck hetselve gebruyck mede baerblyckelyck consteert uyt de acten ofte brieven van promotie die generalyck by alle Academiën aen de gepromoveerde Doctoren worden geaccordeert volgens dewelcke deselve vergonst word faculteyt omme ubique terrarum haere scientie te exerceren. Soo verre dat den Coninck van Spangnen ten tyde der vervolgingen tegen die van de gereformeerde Religie, als de jeught der Nederlandsche Provinciën op de scholen ende Academiën van Duytschland en Vranckryck studerende aldaer van deselve Religie wierden geimbueert, echter noyt bestaen heeft, dit middel te gebruycken ofte de eere van de Academische promotiën door sulcke ofte diergelycke interdictie te krencken hebbende veel liever om de communicatie met gereformeerde fransche Academien aff te snyden een nieuwe Universiteyt binnen Douay willen doen oprichten sulx dat de faculteyt

(*) De missive is ook afgedrukt onder de *Annotata* op *de oratio* van J. Heringa *de auditorio Acad. Rheno-Traiectinae* etc., 1826, p. 113 vgl.

en vryicheyt van het practiseren en exerceren der stadiën die door de Academische promotien worden vercregen als een recht der volckeren behoren te worden aengesien en erkent. Ende dat derhalven de samentlycke Bontgenoten in conformite van het 1ste artikel van de Unie geobligeert syn de een den anderen in dese hare vry ende gerechticheden niet alleen geen praejudicie ofte verhinderinge te doen, nemaer malcanderen met alle mogelycke middelen daerinne te handhaven en beschermen, behalven dat niet vrundelyck nochte nabuyrlyck soude syn, dat men aen andere Conninckrijcken, Staten ende Landen desen aengaende niet soude gunnen ende derselver Ingesetenen laten gauderen deselve privilegie en liberteyt die men van haer allen niemand uytgesondert liberalyck en sonder eenige contradictie comt te ontfangen. Boven dat vry wat hart schynt te syn, dat de studerende jeught en specialyck die haer uyt d'andere Provincie binnen UEd. Groot Mog. territoir soude willen ter neder zetten genecessiteert souden worden om niet alleen hare promotien, maer oock by gevolg alle de progressen harer studiën alleenlyck in de Academie tot Leyden te soecken. Want behalven dat de jonge jeught daerdoor een geruymen(*) van jaren als geconfineert soude worden op een plaatse die door ongeluckige toevallen aen deselve onaangenaam ofte oock ondienstich mocht geoordeelt worden ende omme aan sodanigen ongemack te ontgaen genootsaeckt souden worden den loop van hare studiën te interrumperen ende hare promotiën te dilayeren tot merckelyck nadeel van de studerende jeught in't generael ende die van Hare Ed. Groot Mog. Provincie in't particulier, soo soude oock de ouderen ende voogden soo niet benomen, ten minste seer besnoeyt worden de liberteyt ende gelegentheyt om hare kinderen op een andere Academie onder de directie van een Professor die in dese ofte die faculteyt in geleertheyt ofte methode van instructiën quam uyt te steecken ofte aen dewelcke deselve ouders door maeghschap kennisse ofte recommandatie goet addres hadden hare studiën te doen aenleggen en te voltrecken, al mede tot grooten ondienst van deselve. Weshalven wy niet meer ter herten nemende als dat de oude harmonie vrundschap ende goede correspondentie tusschen twee soo nabuyrige Provincien Steden ende Leden van dien in allen delen mochte worden geconserveert ende wes tot crencking van dien eenichsints soude connen strecken sooveel doenlyck voor te comen. Soo hebben wij niet konnen naerlaten UEd Groot Mog. 't geene voorsz. gansch vrund ende nabuerlyck te representeren, met versoeck deze saecke daer heenen te willen dirigeren ten eynde de studiën en promotiën wedersyds in haer oude cours en liberteyt gelaten mogen worden. Echter soo UEd. Groot Mog. ofte de Heeren Curateuren van derselver Academie soude meenen dat tot redres van de studiën eenige naerder ordres en middelen souden dienen te worden beraemt. Soo hebben wij UEd. Groot Mo. by desen wel willen verseeckeren, dat men

(*) Lees: geruymen tijd.

deser syden altyd overbodigh sal wesen dienthalven met de Heeren Curateuren van de Academie tot Leyden te concerteren en sodanige reglementen te helpen beramen als tot bereyckinge van soo salutairen oogmerck onderling dienstich geoordeelt souden mogen worden.'

Het adres der staten van Utrecht schijnt een gunstigen invloed te hebben geoefend. Doch in 1693 namen die van Holland de plannen, die in 1670 ter tafel waren geweest, thans evenwel alleen met betrekking tot de studie in de rechtsgeleerdheid, nogmaals in overweging. Wederom was het de vroedschap, die, aangespoord door den senaat, dezelfde staten ertoe bracht, zich opnieuw met een vertoog tot de staten van Holland te wenden, waarin ongeveer dezelfde gronden werden herhaald. En dezen keer slaagde zij erin, het gevaar voorgoed te verwijderen(*). Dit is voorzeker als een bijzonder geluk aan te merken. Een schaduwzijde daarentegen was het, dat in hetzelfde tijdperk, te beginnen met het jaar 1663, de vroedschap zich bij herhaling genoodzaakt zag, ten aanzien van de uitkeering van gelden ten behoeve der Hoogeschool een zekere zuinigheid in acht te nemen. Doch ook die donkere wolk trok, nog voordat de eeuw ten einde was, voorbij, en eerlang bereikte de Universiteit het hoogste toppunt van bloei, dat zij tot 1815, toen zij Rijks-universiteit werd, immer heeft gekend. Doch mij ontbreekt de stof, om van die voorspoedige tijden een voldoende beschrijving te geven. Waar ik naar heb getracht, is slechts geweest, eenige nadere bijzonderheden mede te deelen uit het leven der voormalige Hoogeschool, getrokken hoofdzakelijk uit de Resolutiën der vroedschap, voor een gering gedeelte uit de notulen van den senaat. De neiging daartoe kwam bij mij op, toen ik door een aanteekening op een redevoering van wijlen den Heer Herman Johan Royaards, hoogleeraar in de theologie(†), bespeurde, dat in de door hem nagelaten boekerij zich bevond een handschrift, bevattende de besluiten der vroedschap nopens de Illustre school en de Academie uit de jaren 1632-1693. Dit handschrift werd met de meest mogelijke beleefdheid een tijdlang ter mijner beschikking gesteld. Na eruit te hebben geput hetgeen boven is aangevoerd, vernam ik van den Heer archivaris der gemeente Utrecht, dat zich op het archief dier gemeente een dergelijk manuscript bevindt en dat zijn bestaan zich grondt op een Resolutie der vroedschap van 11 Mei 1635, luidende aldus: 'Den secretaris is gelast alle Resolutiën voor desen genomen ende noch te nemen aengaende d'Illustre schole in een boek à part te registreren, nadat die alvorens d' Heeren Burgemeesteren gecommuniceert ende by deselve geresumeert sullen zijn.' Hetgeen ik aan het handschrift van wijlen den Heer Royaards had ontleend, is door mij met dit manuscript vergeleken.

J.A. WIJNNE.

(*) Loncq, blz. 144 vgl.

(†) H.J. Royaards, *Het historisch karakter der tegenwoordige Nederlandsche Universiteiten als waarborg voor haar voortdurend bestaan*, 1849, blz. 29, noot 1.

Levensbeschrijvingen der Zusters van Diepenveen.

Het klooster van Diepenveen. Handschrift, uitgegeven en toegelicht door W.R.E.H. Opzoomer. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1e stuk 1886. 2e stuk 1887.

Voor de studie eener taal en harer dialecten is het wenschelijk, dat de geschriften uit verschillende tijdperken, in die dialecten geschreven, voor elken onderzoeker gemakkelijk toegankelijk zijn. Dit zijn zij alleen, wanneer zij in goede uitgaven gemakkelijk te verkrijgen zijn, niet, wanneer men het handschrift ter leen moet vragen, - hoe welwillend de eigenaars ook meestal zijn. Men heeft het bij het onderzoek te dikwijls en soms herhaaldelijk noodig voor de oplossing van de eene of andere quaestie.

De geschriften in de dialecten van Holland of aangrenzende streken, in Vlaanderen, Brabant en Limburg zijn meest alle in bruikbare uitgaven voorhanden.

Veel minder is dit het geval met die werken, welke in de taal der streken, over den IJsel gelegen, geschreven zijn. Zeer veel hiervan berust nog alleen in handschrift op particuliere, stedelijke of provinciale bibliotheken. Toch is het, vooral wat de eerstgenoemde betreft, zeer wenschelijk, dat zij uitgegeven worden. Hoe licht toch kan niet een brand - wij zagen het nog onlangs in Engeland - eene kostbare verzameling voor altijd aan de wetenschap onttrekken.

Voor de kennis van de taal van onze oostelijke provinciën is het evenzeer van belang. Lange jaren is hier niet veel aan gedaan; voor een deel is de reden te zoeken in het meerdere belang, dat de taal van het westen voor onze Hollandsche taal had, en in het feit, dat de meeste onzer taalvorschers uit Holland of België waren; voor een groot deel ook, dat er in het oosten van ons vaderland zeer weinig belangstelling is getoond in die geschriften, die meest in die streken bewaard zijn gebleven.

In later tijd is hierin verandering gekomen en trachtte de vereeniging voor Overijselsch recht en geschiedenis sommige oude geschriften uit te geven. Zij bepaalde zich echter tot de marken- en dijkrechten,

want zij moest te rade gaan met hare middelen. Hier en daar zijn enkele stukken gepubliceerd, zooals o.a. in de werken van W.L. Baron Sloet, de Griseldis in het Tijdschrift der Maatschappij van Nederlandsche letterkunde te Leiden, dl. IV, enz., verder enkele fragmenten in de *Analecta* van Matthaeus, welke echter zoo slordig afgedrukt zijn, dat dit werk overgedaan moet worden, zal het eene betrouwbare bron zijn voor den taalkundige.

Elke nieuwe poging, om de schatten der oude kloosterbibliotheken onder ieders bereik te brengen, verdient waardeering en een woord van dank, wanneer het op betrouwbare wijze geschiedt. Dit deed mij dan ook de pen opvatten, om over het boven aangehaalde werk een enkel woord te schrijven.

Het hier uitgegeven handschrift is dat, hetgeen door W. Moll in zijn leven van Brugman met den naam van hs. D is gedoopt. Het berust thans op den Gelderschen Toren in de welbekende bibliotheek. Eenmaal was het het eigendom van het Meester-Geertshuis te Deventer of van het zusterhuis te Diepenveen. Nog een hs., thans ook in bezit van Mevr. de Baronesse Van Rhemen, nl. hs. G, is evenzeer uit Deventer afkomstig.

Het is vreemd, dat er van de rijke kloosterbibliotheken van Betlehem bij Doetinchem en bij Zwolle, van Albergen, Diepenveen e.a. zoo weinig bewaard schijnt. Wellicht brengt nauwkeurige nasporing later nog wel hier en daar wat aan den dag.

Dat er in die kloosterbibliotheken letterkundige werken van waarde geweest zijn, getuigen sommige oude catalogussen, waarvan ik er een spoedig elders hoop mede te deelen, bovendien verschillende zinsneden in het bovenaangehaalde werk en o.a. ook een hoofdstuk in een hs., kloosterregelen bevattende van een klooster derzelfde congregatie, als waartoe Diepenveen behoorde. Hierin wordt eene bibliothecarisse genoemd, wier verplichtingen nauwkeurig omschreven worden.

Het luidt: ‘cap. XI^{m}. *Van der bewaarster der boeken.*

‘Die bewaerster der boeken behoert toe dat sie bewaeren sal alle die boeken des cloesters die niet en hoeren totten dienste Gods. Ende die sal sie gheteykent hebben elck by namen. Ende sy sal sie elcs jaers twewerf of driewerf uutleggen ende verluchten sieen de sie sal vlitelike besien datter niet verdorven en worde. Die mater sal oec in een cedel gheteykent hebben alle die boeken, die die bewaerster der boeken heft in hoerre hoede, opdat sie weten mach waeraf sye rekenynge eysschen sal als to doen is. Item alle des convents boeken sullen gheteykent wesen mit des conventes namen. Ende die boekenbewaerster sal daer tosien dat sy alle die boeken teykene die men buten leent, ende den namen des menschen dien sie dat gheleent heft ende woe lange. Nyemant en sal sie boeken uutleenen sonder orlof der mater. Noch men sal oec van buten gheen boeken lenen sonder orlof des rectoirs noch ongewoentliken boeken ter tafelen lesen, die rectoir en hebbe sie ierst besien of die materie

guet sy ende dientlick to lesen. Ghenen onkundighen lueden sal men boeken lenen.

Die susteren sullen op sekeren tijden een yghelick een boeck bidden daer sye uut lesen moeghen van der boeckwaerster; als na der primen of na der missen als sie uutghaen, seggende, een luttel nyghende mytten hoefde: een boeck.

Een van den susteren diet van der mater bevoelen wort, bid boeke voir die siecken ende voir dieghene die nyet teghenwordich en syn.

Als die boekenbewaerster niet teghenwordich en is, soe bid men die boeken van ymant van den olsten of die men daerto ordiniert. Mer die suster daer men die boeken af bid, die bid selver van der mater isse teghenwordich. Die mater en bid nyet.

Wy vermaenen dat men die boeken myt alre sorchvuldicheit bewaere, die men ontfanghen heft van der bewaerster, dat sie niet vul en werden van stof of van enygher onreinlicheit.

Item: is yn enighen boeken yet onrechtes of dat schynt logenachtich, sal men ierst brengen totten rectoir, dat hyt oversie eer ment onder die susteren yt meer coemen laat.'

Waar zulke bepalingen noodig zijn, daar bestaat de bibliotheek uit meer dan een paar boeken. In de monnikenkloosters waren dit voor een groot deel in het Latijn geschreven werken, hetzij van kerkelijken, hetzij van letterkundigen of geschiedkundigen aard; in de nonnenkloosters waren Latijnsche boeken, daar de meeste nonnetjes deze taal niet verstonden, van geen nut. Hier moesten de boeken in de landstaal geschreven zijn, wilden de vrome zusters eenig nut van hare bibliotheek hebben. Vandaar, dat de meeste handschriften in de landstaal, in het oosten van ons land gevonden, door inhoud of opschrift aangeven, dat zij aan vrouwenkloosters behoord hebben.

Waar al die werken gebleven zijn, die om hunne taal en voor een deel om hun inhoud zeker voor ons taalonderzoek van groot belang zouden zijn, is voor het grootste deel onbekend. Het aantal toch, dat in openbare en in bekende particuliere bibliotheken aanwezig is, is betrekkelijk gering; wellicht zijn er naar de aangrenzende streken van Duitschland overgebracht en hebben het lot van kloosterbibliotheken daar gedeeld.

Hoe dit ook zij, zeker is het, dat de vrome zusteren in de 13de en 14de eeuw een schat van boeken bezaten en daarvan vlijtig gebruik maakten. Zij konden de boeken krijgen, om er op haar toegestane tijden in te lezen of om er zich den tijd mede te korten, wanneer zij door krankheid verhinderd waren de ziekenzaal te verlaten. Gedurende den maaltijd moesten zij naar de voorlezing uit het een of ander boek luisteren. Cap. 15 uit het bovenaangehaalde hs. zegt o.a.: 'Alle die susteren sullen des merghens ende des avents ter maeltijd comen'; daarna worden de formaliteiten bij het binnenkomen en aanzitten beschreven. De ebdomedaria (de zuster, die de week heeft van de huishouding te regelen) spreekt dan de benedictie. 'By den eynde der

benedictie gaet die lesester in 't middel, ende leghen ychende neempt sie de benedictie. Als die gesecht is clympt sie op den lesestoel ende die anderen sitten ter tafelen.

Die lesester sal voer die benedictie voersinich wesen van den boeken ende die stede daer men die lexsie beghynnen sal ende datter ghenoech te lesen sy alle die maeltyt doer.

Sie en behint niet to lesen eer dat geruchte dergheenre die sitten ghedaen is; noch die susteren en tasten die spyse niet aen tot dat een deel gelesen is ende tot dat die priorynne een teyken doet, of als sie sien dat sie die spyse aantastet.

Die lesester mach voer den eten wat ontbyten ende voert avenmael of collacie drincken. Dese lesester sal apenlike ende bescheidelike lesen dat men mach horen ende verstaen. Ende sal oer oeren voegen totter corrigierster opdat sie versta alsie corrigiert wort.'

De 'corrigierster' was de 'cantrix of cantersche'. Haar plicht was het aan te wijzen, wie aan tafel moest voorlezen. De zusters moesten nl. het 'officie van lesester' om de beurt vervullen en wel 'van den jonghesten opwert clymmende', en die de eene week gelezen had, moest de daarop volgende week aan tafel dienen.

De cantrix had ook het toezicht op de lectuur: 'Sie sal altoes tosien dat ter tafelen gheen boeken ghelesen en werden dan die ghewoenlike olde boeken der leerres, die van der heiligher kerken ontfanghen syn. Daerom sal men gheen ydel materie lesen noch in daghen als men laet noch in ghenen anderen tyden. In den groeten hoectyden leest men ierst der heiligher vaders omelien ende in anderen daghen die proper omelien, mer des Saterdaghes leest men altoes die regel (nl. van Augustinus) ten weer dat men voerlese om enyghe feest of ander saken. Als men die omelie gelesen heft, leest men voert van den tyden of van den feesten na syn behoer.'

Soms werd ook onder den arbeid gelezen.

De boeken, die in het reventer en de werkkamers voorgelezen werden, waren, zooals wij zagen, homiliën, heiligenlevens, levensbeschrijvingen van de vromen en devoten, welke boeken door den rector moesten goedgekeurd zijn, terwijl door de zusters zelf andere boeken, die des rectors approbatie verkregen hadden, gelezen konden worden. Zulk een boek was b.v. de geschiedenis der verduldighe Griseldis, uitgegeven in het Tijds. d.M.v.L.

Onder de levensbeschrijvingen van vrome zusters nam zeker de collectie, waarvan W.R.E.H. Opzoomer thans vier levensbeschrijvingen uitgaf, eene voorname plaats in. Het is een der aardigste handschriften van dien aard, want het schildert ons het leven der vrome zusteren op eenvoudige maar zeer levendige wijze; wij zien ze, zich oefenende in hare devotie, hare zachtmoedige en voorkomende nederigheid, waarbij, zoo hier en daar, de geestelijke trots zich een oogenblik tersluiks vertoont; wij zien het, hoe die vrouwen de wereld,

dikwijls de groote wereld, verlaten, omdat zij wars zijn van die woelige wereld of om hare vrees voor vagevuur en hel in de stille eenzaamheid der kloostermuren te ontvluchten en om zich door zelfopofferende liefde, door ontzegging van hetgeen haar lief en dierbaar is, door volkomen toewijding aan haar Heiland den hemel te verwerven.

Juist deze levens van die vrome vrouwen vullen zoo menige leemte aan, die bij het bestudeeren van kloosterregelen is blijven bestaan; zij geven als het ware vleesch en leven aan de voorstelling, die men zich van die oude instellingen maakt, waarbij de regelen zelf bijna niet anders dan het geraamte zijn. Maar evenals degene, die den mensch wilde leeren kennen, niet tevreden was met den natuurlijken vorm van zijn lichaam en den aard en de wijze zijner bewegingen te observeeren, maar ook het geheele samenstel trachtte te leeren kennen, door het geraamte te onderzoeken, zoo is ook voor het juiste verstand dezer levens kennis van de regelen, waaraan deze nonnen gebonden waren, volstrekt noodzakelijk. Moll en Acquoy hebben in dit opzicht veel gearbeid en Opzoomer heeft van hunne werken ter verklaring van hem duistere of 'devotelijke' uitdrukkingen een goed gebruik gemaakt. Daardoor is dit werk ook voor hen, die zich niet in deze lectuur plegen te verdiepen, leesbaar gemaakt.

Dit handschrift is, naar men uit den aanvang mag opmaken, uit het Meester-Geertshuis in Deventer afkomstig. In de mannenconventen werden meestal de boeken vervaardigd, die in de zusterkloosters dienst moesten doen. In de vrouwenkloosters werd ook wel overgeschreven, maar de zusters hielden zich meer bezig met stichtelijke punten uit de werken op te schrijven op kleine blaadjes perkament of papier, dan met manuscripten overschrijven; de handwerken namen hiervoor te veel van haar tijd in beslag. Soms kregen de kloosters geheele verzamelingen boeken ten geschenke en ook de zusters zelve brachten boeken in, zooals b.v. blijkt uit het leven van Kathrina van Naeldwyck (Opzoomer, II, p. 37). 'Doe sie (Kathrina) die lyberye verwaerde, was sie den susteren seer trouwe ende diende ene yegeliken seer guetlick an des hem noet was. Niet allene die gemene boeke, mer och soewat hoer suster Grieta ende sie hadden tot hoers selves behoef, daer waren sie soe mylde over, dat die susteren al vryer weren over hoer boeke dan over yemant anders' Evenals hare geheele bezitting werden ook de boeken na den dood der edele jonkvrouwen het eigendom van het klooster.

Dit handschrift, waarvan ik niets anders kan mededeelen, dan wat W. Opzoomer ons mededeelt en wat vroeger door Moll in de voorrede voor Johannes Brugman is opgeteekend, daar ik het slechts even gezien heb, bevat de levensbeschrijvingen van uitstekende kloosterzusters uit het zusterhuis te Diepenveen. Opzoomer meent, dat het een afschrift is, dat in het Meester-Geertshuis vervaardigd is en dat het origineel in Diepenveen gebleven is, maar geeft geene gronden voor zijne meening op. Uit de eerste regels, die hij mededeelt, is niet anders op te

maken, dan dat het in het Meester-Geertshuis is opgesteld. Het behandelt den tijd van omstreeks 1380 tot 1472(*).

Volgens de slotwoorden is het in 1534 voltooid. Het was wenschelijk geweest, dat de uitgever in zijne inleiding een weinig uitvoeriger en mededeelzamer ware geweest en den woordelijken inhoud van de slotwoorden had medegedeeld. Het zou toch kunnen zijn, dat alleen het laatste gedeelte uit dien tijd is en dat deze woorden hierop slaan. Wellicht zou hij mij verwijzen naar Moll t.a. pl., maar m.i. behoort bij de uitgave van het hs. ook de nauwkeurige beschrijving.

De levensbeschrijvingen zijn zeer interessant ten opzichte van den inhoud en ten opzichte van de taal en wij kunnen niet anders dan onzen dank brengen aan den bewerker der uitgave en aan den uitgever.

De laatste zorgde voor een duidelijken, helderen druk en toonde in het belang der wetenschap een werk te durven ondernemen, dat weinig kansen heeft op een ruim debiet. De jonge bewerker der uitgave deed nauwgezet, hetgeen hij zich tot taak had gezet, en volgens een goed richtsnoer.

Hij gaf getrouw de lezing van het handschrift en deelde alleen in de noten zijne verbeteringen op den tekst mede. Daardoor is zulk eene uitgave voor den grammaticus zeer bruikbaar. Vergeleken bij het eerste is het tweede stuk beter: drukfouten komen er minder in voor en de noten zijn korter geworden. Of de afschrijver overal goed gelezen heeft, durf ik niet te zeggen, want de enkele fouten, die ik onder zal aanstippen, kunnen ook aan den schrijver van het handschrift te wijten zijn; - enkele malen vond ik b.v. eene *a* voor *o*, waar in andere nedersaksische werken en ook in het levend dialect nooit eene *a*, altijd eene *o* gehoord wordt. Daar ik het manuscript niet vergelijken kon, is het mij onmogelijk te zeggen, aan wien de fout moet worden toegeschreven.

Het eerste leven is dat van Salomee Sticken. Deze vorm *Sticken*, terwijl even later Herman Sticke te lezen staat, heeft den heer Opzoomer in het voorbericht van het eerste stuk eene beschuldiging doen instellen tegen de middelnederlandsche schrijvers, ‘die zonder eenige vastheid van systeem - zelfs hunne eigennamen - nu eens zus dan eens zoo schreven’. Ik zal niet alle afschrijvers verdedigen, maar toch meen ik, dat den schrijver van dit handschrift eer lof dan blaam toekomt. Zelden wijkt hij zonder noodzaak af. Dit schijnt soms zoo, wanneer men zijne taal met onze Nederlandsche taal vergelijkt, als hij b.v. *soet* en ernaast *suetelike, hoer* en *hore* schrijft, maar voor deze afwijkingen is eene reden, want de schrijver hoorde hier verschillende klanken, zooals men nog heden in het dialect hooren kan. Ik zou te veel van de plaatsruimte vergen, indien ik dit hier nader uiteen ging zetten. Dat hij *ie* en *ye*, *c* en *k* dooreen gebruikt, komt, doordat

(*) Geert de Groote is niet in 1383, maar 20 Aug. 1384 gestorven; zie Acquoy, Windesh, I, 57.

men aan beide letters dezelfde waarde hechtte, evenals wij nog doen aan *s* en *ſ*.

Wat nu de schijnbare onregelmatigheid betreft ten opzichte van de namen van Herman Sticke en Salomee Sticken, dan moet ik doen opmerken, dat de naam van Salomee Sticken overal consequent in dien vorm voorkomt. De opmerking tegen Opzoomer's woorden in de voorrede van het eerste stuk, waartegen de heer Opzoomer zich in de voorrede van het tweede stuk verdedigt, gold dan ook niet die ééne plaats, maar alle plaatsen, waar de naam Salomee Sticken voorkomt. Terwijl *Sticke* bij den naam van Herman eene appositie is, is het, bij der dochter naam gevoegd, een patronymicum en moet dan als elk patronymicum in den genitiefvorm staan. *Sticke* wordt zwak verbogen; de dochter moet dus òf Salomee Hermens òf S. Sticken heeten, en zoo heet zij inderdaad het geheele verhaal door; evenzoo heet Armgert, de dochter van Henrich van Lyssen, Armgert *Henrickes*, vgl. blz. 30, 1ste st.; Elsbee *Hasenbroecks*, blz. 9, 42, 2de st.

Na Salomee Sticken, die door hare uitstekende vroomheid de eerste mater werd in het klooster en na haar dood nog door hare voorbidding in den hemel enkele zusters bijzondere gratie deed deelachtig worden, volgt de eerwaardige vrouwe Swieder van Runen. Zij was ‘eens eersamen mans dochter, die genoemt was Vrederick van Rechteren ende was ene van den besten van den lande’. Zij huwde den heer van Runen, een ‘seer staetelick man, een ridder in Drente’. Na den dood van man en kind uit haar burcht verdreven, kwam zij na verschillende lotgevallen eindelijk in Deventer. Hier leerde zij de vrome vaders kennen, schonk hare bezittingen aan het Meester-Geerthuis en door haar werd Johan Brinckerinck in staat gesteld, het klooster te Diepenveen te bouwen. Toen dit gesticht bewoonbaar was, toog de vrouwe van Runen met de vrouwe van Vreden, zuster Eeffen en andere zusters derwaarts. Zij bleef daar tot haar dood, zich in allerlei devotie oefenende. De vrouwe van Vreden, die ik zoo even noemde, is de eerste in het tweede stuk. Haar eigenlijke naam was Jutte van Ahuys. Zeer jong hadden hare ouders haar in de Abdy van Vreden gedaan, waar niets dan adellijke juffers waren. Op vijfjarigen leeftijd was zij reeds in het klooster. Hier werd zij na verloop van tijd tot abdis gekozen. Zonder slag of stoot werd zij dat echter niet, want anderen betwistten haar deze waardigheid. Zij moest er zelfs een proces over voeren. ‘Do siet vercregen hadde ende sie die heerlicheit ontfanghen solde, soe quam sie myt een groet getreek van volke ende van heerschap, als daertoe behoert na allen staete ende pompen der werlt, mit vele wagenen ende peerden. Ende doe verhengedet unse lieve Here, dat die waghenman doet bleef onder dat rat van den waghen, daer sie op sat; dat hoer seer swaer was.’

Hieronder bleef zij lijdende. Zij zocht rust o.a. bij een medicus, Evert van Almelo, ‘dat een groet meyster was’. Deze zeide haar, dat

hare ziel, niet haar lichaam, krank was, en verwees haar naar Johan Brinckerinck te Deventer.

Hier leerde zij de ware devotie, die de rust des levens geeft. Welke wreede eischen soms hierbij gesteld werden, kan uit het volgende blijken.

'Op een tijt, niet lange eer sie mytallen(*) avertrat, doe was sie toe Deventer, om hoer dinge te vercallen myt onsen weerdigen vader. Doe hadde sie twie hondekens bij hoer, als dat heerschap pleget, die sie alte lief hadde ende hoer seer swaer weren over te geven. Ende doe onse vader (d.i. Johan Brinckerinck) onder ander woerde vernam, dat hoer soe swaer solde wesen die hontkens te verlaten, soe hiet hy hoer doen, als sie weder toe Vreden queme, dat sie dan beyde die honde solde drencken(†), als sie oek dede, alhoe swaer dattet hoer was.

Ende als sie dan weder te huys was, hiete sie een eersam persoen die by hoer was, dat sie hoer enen sack solde halen. Ende van ynwendiger perssen hoers herten was sie ontdaen in hoer ansichte, so dat sie hoer daer alte seer in sterven hadde(§) maer sie en hadde daer niet vele woerde van. Ende doe die sack quam, nam sie beyde die hontkens ende stack sie daer in, ende drenckte sie myt hoers selves hande, als hoer doen was geheyten.

Dit was een guet beghin der volcomenre gehoersamheit, die sie noch namaels volcomelike solde vervullen.'

De merkwaardigheden van haar verder leven moge de lezer in het boek van Opzoomer zelf lezen. Vooral in dit leven is zeer veel, dat ons een helder beeld geeft van het leven in zulk een klooster en van de onderlinge verhouding der zusteren.

Van tijd tot tijd vindt ook het comische zijn weg derwaarts, b.v. wanneer zij boete moet doen, omdat de hond de kaarsen, die zij onder zich had, heeft opgegeten, of wanneer zij 'penitencie doet omdat zij eene oelde grawe lappe nam en daerin vyf gateren maeckte, toen zij hare wante(**) verloren had'. Zoo komt er in het leven van Salomee Sticken I, 12 eene geschiedenis eener 'vuyle katte' voor, die, in het cappittelhuys 'luytruchtich mewende', door Salomee vermaand, zich schuldig geeft, als ware zij eene vrome zuster.

In het leven van zuster Kathrina van Naeldewick kan men zien, hoe en om welke redenen jonkvrouwen van goeden huize ertoe kwamen, om de eenzame kloostercel te verkiezen boven het leven in de groote wereld. Zeer nauwkeurig wordt hierbij de opname in het klooster met al hare

(*) Geheel.
(†) Verdrinken.
(§) Sterven heeft hier de beteekenis van dooden - vgl. *Dat boek van der Navolghinghe Jesu Cristi*, l c. 17, stervinge des egen harden willen. Het is dus hier: het dooden van het eigen ik.
(**) Handschoen

formaliteiten beschreven. Ik zal er niet meer uit afschrijven, maar den lezer liever naar de levensbeschrijvingen zelf verwijzen.

Hij kan dan zelf zien, hoeveel aardigs erin is, hoeveel ernst en toewijding er in die bladen te vinden is. Er ligt eene geestkracht in al die zelfkwelling, in die gewelddadige vernietiging van alle begeerte, van alle banden, die ons aan de wereld binden, die eerbied afdwingt, ook al glimlacht men medelijdend over die ziekelijke bespiegelingen, die sentimentaliteit en overdreven devotie, dien ootmoed en die zelfverloochening.

De stukken, die ik overnam, gaf ik onveranderd naar taal en inhoud weer. Ik deed dat met tweeërlei oogmerk.

In de eerste plaats wilde ik daardoor doen zien, hoe eenvoudig maar vloeiend alles verteld wordt. Er is niets in, dat naar opgesmuktheid zelfs riekt; geen streven naar groote sierlijkheid van stijl en taal is merkbaar, en toch is er geen verhaal, dat dor of vervelend kan genoemd worden; toch is de taal gekuischt, zijn de woorden met zorg gekozen. De taal is eigenaardig, maar van deze devote zusterkens en hare eerwaarde vaders kan men niet verwachten, dat zij anders zouden schrijven, dan zij in hun leven spraken. Gaarne erken ik, dat ik mij met de lezing dezer levensbeschrijvingen geamuseerd heb, èn door den verhaaltrant, èn door de taal, èn door den inhoud.

In de tweede plaats wilde ik enkele eigenaardigheden van de taal doen uitkomen, die, zooals men reeds gezien zal hebben, tot een der Saksische dialecten behoort.

Ik zal hier niet over de grammatische vormen van dit dialect spreken; de hoofdtrekken zijn voldoende bekend. Alleen wil ik erop wijzen, dat de *a* voor *o* in open lettergreep zeer geregeld voorkomt. Uiterst zelden komt deze klank voor in gesloten lettergreep of eenlettergrepig woord, tenzij er rekking van den klank plaats heeft. Deze *a* staat nimmer voor neders. *o* = ndl. *oe* of ndl. *oo.* Zelden verschijnt deze *a* voor *o* in woorden, aan het Latijn ontleend. In ons hs. I, 2, 15 in *solen* (*solea* schoenzool), *salre* (*solarium* zolder). In eenlettergrepig woord staat *a* in I, 5 *apt* = ndl. *op het*; of deze *a* er oorspronkelijk gestaan heeft of door een afschrijver voor *o* is geschreven, is niet te zeggen. Voorbeelden van *a* voor *o* in open lettergreep zijn zeer talrijk: *gespraken* I, 2, *uutvercaren* 4, *gecamen, baven*, *bevalen*, *tebraken,* enz. Met rekking in gesloten lettergreep b.v. *haefste*, *laefde.* Eene *o* blijft echter onveranderd in *sone*, *solde*, *glorie*, *volgen* enz.

Nederl. scherpheldere *oo* wordt in gesloten syllabe in dit hs. *oe*, in open syllabe *o* geschreven, terwijl Nederl. *oe* in open syll. *o* is, in gesloten *o* of *oe.*

Zeer regelmatig is de schrijver in het gebruiken van *ê* voor *â* in den verleden tijd van werkwoorden der klassen, waarvan *spreken* en *geven* als voorbeelden kunnen gelden. In den verl. tijd meerv. vindt men zoo *weren* (ndl. *waren*) I, 3, 6, 11, enz.; *segen* (*zagen*) I, 4, 27, 31, 37, enz.; *nemen* (*namen*) I, 5, II, 34; *lesen* (*lazen*) I, 7, II, 18, 20;

geven (*gaven*) I, 15; *quemen* (*kwamen*) I, 31, 37, 38, enz.; *spreken* (*spraken*) I, 31; *eten* (*aten*) I, 37; *beden* (*baden*) I, 45. Men zou vermoeden, dat deze *e* dezelfde was als de *e* in de Gotische conjugatie in *nemun*, *setun*, enz. Hiertegen pleit echter, dat de Gotische *e* in *jer*, *swers,* enz. in dit hs. *ae* of *a* is, b.v. *iaer*, *swaer*, pl. *waren*, *swaere.* Bovendien was in den tijd van Lodewijk den Vrome in den verl. tijd meerv. der oudsaksische conjugatie deze oudgermaansche *e* reeds in *â* overgegaan. In den *Heliand*, die uit dien tijd is, vindt men in den indicatief altijd *â* voor oudgerm. *ê.* Een paar plaatsen, waar de conjunctief voorkomt, vertoonen *e*, doch deze *e* is uit *a* ontstaan door den invloed eener *i* in de volgende syllabe. Langzamerhand heeft dit verschijnsel, umlaut genaamd, de *a* in den conjunctief geregeld in *e* doen overgaan. De conjunctiefvormen in latere Saksische geschriften hebben dan ook alle *ê* voor *â.* Waarschijnlijk is het nu, dat deze conjunctiefvormen in den indicatief zijn overgegaan.

Hiervan komen meer voorbeelden in de taal voor; zoo is o.a. de 3 ps. pl. *zij zijn* eigenlijk een conjunctiefvorm.

Van die eigenaardige vormen, door misverstaan van eene contractie in de taal gekomen, waarvan men in het mnl. verscheiden voorbeelden aantreft, *du hebst*, *du dragest,* enz., ontstaan uit *dragestu*, d.i. *drages du*, - waar, dewijl men in *st* een persoonsuitgang zag, het pronomen *du* weder voorgevoegd werd, - treft men hier een der in het Middelnederlandsch meer in later tijd voorkomende vormen aan, nl. II, 41, *du salste* (vgl. Van Helten, *Mnl. Gram.*, 281).

Enkele opmerkingen omtrent tekst of aanteekeningen wil ik hier nog bijvoegen.

I, 3, r. 14. *Ende sette dat gulden iaar eer dant boerde.* In de noot staat *eer dant buerde.* Welke is de ware lezing? Beide vormen kunnen hier van pas zijn, zoowel *boren,* hd. *gebühren,* als *behoren*, mhd. *behören*, dat tot *boren* saamgetrokken wordt. Van *boren* en *behoren* is de verl. tijd zoowel *buerde* als *boerde.* Dit verschil is wellicht aan plaatselijke uitspraak te wijten, maar het kan ook zijn, dat het aan verschil in spelling van de schrijvers moet toegeschreven worden.

4, r. 23. *Gerapen* voor *geroepen* komt mij om de op blz. 9 gemelde reden vreemd voor.

6, r. 3. *Ten lesten quam een suster ende hiet Barte ter Clocken op dat hemelte ende segede tegen hoer selven: Slichtes, Salomee, het is u schult.* Verbeter: *segede tegen hoer selven slichtes: Salomee, het is u schult. Slichtes*, dat in de noot als *voorzeker* verklaard wordt, heeft deze beteekenis niet, voor zoo ver mij bekend; het is *eenvoudig*, *zonder omwegen.* De oorspronkelijke beteekenis was die van *effen*, *glad;* vervolgens was het *zonder opsmuk*, *eenvoudig* en *rechtuit*, zoowel in eigenlijken als figuurlijken zin; men vindt zoo *slichtes antwoorden*, d.i. ronduit antwoorden, enz.

9, r. 4 v.o. *Totten daechden.* Ook hier staat *ae*, waar *oe* moet staan. De noot heeft echter *totten doechden.* Wat is het juiste?

35, noot 6. *Soe plach sie te ontginnen ende op te snyden aldat* (nl. brood) *sie aflangen conde. Aflangen* wordt verklaard als *inkorten.* Het beteekent *bereiken;* het komt meer voor, b.v. *De van Hildesheim de brenden unde roveden*, *wat se aflangen konden*, C h r o n . d. S a s s e n , 278. *Langen* beteekent *reiken naar iets,* zooals nog in dit dialect *anlangen* voor aanreiken. *Af* heeft hier nog dezelfde beteekenis, die het in oudsaksisch *afsebbian* (beseffen), *afstapan* (woordelijk bestappen) heeft.

47, noot 2, *Remsede* of *reinsede* is ook mij onverstaanbaar; wellicht brengt de uitgave der andere levensbeschrijvingen op het spoor, wat het zijn moet.

II, 5. *Sie weren als vlytige byen*, *die des hoers gedencken*, *ende vergaderen in den sommer, daer sie des winters van leven.* Hierin is mij *des hoers* geheel onverstaanbaar. Er zal wel eene schrijffout in schuilen, maar welke?

7. *Ende achter dier tyt was alle crancheit ende gemack der naturen orlof gegeven. Gemack* beteekent hier niet *genoegen*, maar *rust.* De geheele zin slaat op hare ziekelijkheid en de rust, die zij zich gunden, daar zij *die gemene borden soe wal niet en vermochten te dragen*, blz. 6, r. 7 v.o. Zij gaven dus die ziekelijkheid en die rust van haar lichaam haar afscheid.

8, r. 3 v.o. *Dat beste uutter schotte te nemen*, lees: *d.b. uutter schotle te nemen.*

10, noot 3. *Believynge* wordt terecht verklaard als *overblijfsel.* De *ie* staat hier voor *ij*, daar beide letters in klank gelijk waren.

11, noot 7. *Geschut* is verleden deelw. van *schuen*, ndl. *schuwen*; de verleden tijd, luidt ook *schüde*, Soest. D. 3, *schuen*, Mnd. Wdb. i.v.

12, noot 1. *Want sie hoer myt sulken werken niet wal behelpen en conde.* Hier beteekent *behelpen* niet *helpen* - dan zou er *behelpen an* moeten staan - maar *zich redden*, vgl. Münst. Chr. 2, 337, *de suster de em dar mit armode beholpen hebben.*

16, noot 7. *In t aker* is niet *in het land,* maar in het eikenbosch, waar bij voorkeur de weide der varkens is. Over de *a* vgl. Verd. Mnl. Wdb. I, 332.

25. *Ende sie en wist ook niet*, *wien siet ierst te kennen solde geven*, *die hoer niet allene en hinder*, *mer die hoer oec mede behulpelic mochte wesen.* Van de beide voorgeslagen verbeteringen, *niet allene niet en hinderen* of *niet allene aen hinder* verdient de laatste de voorkeur, daar hierbij geene verandering in den tekst behoeft gebracht te worden. Bovendien gaat in den lateren tijd *aen* in *an* en *en* over. Deze tekstverbetering van mijn vriend Moltzer verkies ik boven de andere; ik zou echter niet zoover willen gaan, om *en* in den tekst in *ane* te veranderen, maar *en* behouden in de door Moltzer aangegeven beteekenis.

Blz. 27, noot 4. *Dat sie wal VI reyse beswoegede,* ‘d.i. dat zij wel

zes malen in flauwte viel'. Dit werkwoord komt in nedersaksische geschriften meer voor; b.v. in Daniël, Wörterb. der altmärk. mundart, *beswöwn*, Arstedygeboeck v. a^{o} 1083, p. 30 v. *We vele amechtich wert also iffte he beswoven wyde* en Pass. Chr. *to hant wart dat herte kranck dat de minsche beswoget.* Binnen de grenzen van ons vaderland heb ik het nog niet anders dan hier gevonden. Volgens Woeste luidt het in Westfalen *beswaugen* in Soest, *beswaigen* in Dortmund, *beswegen* in Hemer.

In ags. heeft men *geswogunga* voor onmacht, Engl. *swoon*, bij Stratmann *swowenen.* Etymologisch is dit *swogen* hetzelfde als ons *zwoegen* en oudsaks. *swogan*, ruischen, dat echter sterk vervoegd wordt; in beteekenis is er nog al verschil.

30, bovenaan: *Dat hem die vaders niet wal volgen en conden,* enz., is mij niet duidelijk; wellicht is er door den afschrijver een regel overgeslagen.

35, 6de r. v.o. *Meysterste,* lees *meystersce* of *meystersche.*

36, noot 2. *Kinen* voor *knien* houd ik voor eene verschrijving.

43, r. 12 v.o. *Een reyne puver mynlick mensche.* Hierin moet *puver* in *suver* veranderd worden, dat in dergelijke uitdrukkingen dikwijls met *reyne* verbonden voorkomt.

57, r. 1. *Die brude sullen oek gebruken scharpe loeghe*, *brunyserken ende sommyge wateren;* vervolgens *die ierste loghe of water ofte brunyserken, daer hem die brude in wasschen sullen.* Opzoomer zegt in de noot: 'In dezen volzin zou het polijstijzer kunnen zijn. Doch in den volgenden zin moet men wel aan een vocht denken, waarin zich de bruiden wasschen. Maar wat dan van yserken te maken?'

Brunieren, bruneeren is glanzend maken. *Bruyneersel* is *vernis*, *politura.* Was het een ijzer, om te bruneeren, dan zou het *bruneeryser* moeten zijn(*).

Het is hier echter zeer bepaald een vocht, waarin men zich desnoods kan wasschen; het zuivert en loutert, maar doet dat door het scherpe en bittere, dat eraan eigen is, want het staat gelijk met scharpe loeghe, heeft de waarde van biecht en bittere tranen. Nu wordt *brunen* in der Sprachschatz der Sassen van Berghaus gebezigd voor *beizen durch scheidewasser*, d.i. sterkwater. Dat gebeurt o.a. bij metalen, waarover men een geelachtig vernis legt, ten einde er eene bronskleur aan te geven. In het Italiaansch van dien tijd heette brons *brunizzo.* Wellicht is het hieraan ontleend en heeft er een ww. *brunisen* bestaan, evenals in mhd. *brunessen* (Mhd. Wdb., I, 268), waarvan wederom het woord *bruniser* voor sterkwater gevormd is. Hierachter is het door de zusters zeer geliefde achtervoegsel *ken* gevoegd. Met zekerheid is het niet te zeggen, maar het komt mij waarschijnlijker voor, dat het *sterkwater* dan *bruneerijzer* beteekend heeft.

Er is voor de taal zeer veel uit dit handschrift te leeren; moge de

(*) Vgl. Plantijn, *bruneertant ofte bruneeryser, brunisoir.*

heer Opzoomer ons spoedig ook het ontbrekende geven. Wij hebben behoefte aan goede tekstuitgaven en al mogen er aanmerkingen op elke punten te maken zijn, dat verkleint de waarde dezer uitgave niet veel; welke uitgave is zonder fout? wie is er, die wel niet eens wat in druk gaf en niet terstond na het afdrukken èn drukfouten èn misslagen erin ontdekte? Gaarne vergeeft iemand, die de lasten van de uitgave van een handschrift kent, die kleine vlekjes en vestigt liever het oog op hetgeen er goed gedaan is, en op den belangrijken inhoud.

In de geschiedenis der letterkunde komt ook der mystiek eene plaats toe. De zin voor het ondoorgrondbare, voor het zich verliezen in geestelijke phantasieën en symbolen, die hoop, om in het onbekende rust te vinden, in het goddelijke op te gaan en door verloochening van eigen persoon en wil te streven tot algeheele vereeniging met het hoog verhevene, komt van tijd tot tijd sterker op den voorgrond en treedt op zeer verschillende wijze op. In geheel anderen vorm in de mystieke graalromans dan in de werken van Meester Eckhart, die in de eerste helft der 14de eeuw de klooster-reformatie aan den Rijn tot stand bracht, of in die van Nicolaas von Strassburg en Johann Tauler. Onze Nederlandsche mystiek komt meer met die van Meester Eckhart overeen, die zonder twijfel op hare vorming grooten invloed gehad heeft, maar toch heeft zij, dank zij Geert den Groote en den zijnen, ook haar eigenaardig karakter.

Wel is er bij vele dezer zusters van Diepenveen eene schromelijke overdrijving op verschillende punten waar te nemen, niet het minst ten opzichte van de betrachting van ootmoed of van het streven naar reinheid des geestes, maar er staan ertegenover, zooals Kathrina van Naeldewick, bij wie eene frisschere levensopvatting te vinden is en die gezonder begrip van hare kloosterplichten had, zooals b.v. op blz. 47 en 48 blijkt.

Behalve de uitingen der devote levensopvatting geeft het handschrift in enkele trekken soms schetsen uit het leven in de wereld, de wereld dier dagen, die op politiek gebied zoo woelig was en hun, die naar rust en eenzaamheid verlangden, zoo weinig gelegenheid daartoe bood. Ook voor de kennis der maatschappij in die onrustige dagen bieden deze kloostergeschriften meer, dan men, afgaande op den titel, ‘een weynich van den doechden der vuriger ende stichtiger susteren van Diepenveen’, zou vermoeden. Moge de uitgave van het geheel ons spoedig in staat stellen, om èn voor taal èn voor de geschiedenis der voortbrengselen van den menschelijken geest veel uit dit boek te leeren.

Utrecht, Febr. 1887.

J.H. GALLÉE.

Vier dichtbundels.

Louis Couperus. Orchideeën, een bundel poëzie en proza; - Mr. H. Cosman. Nosca, een gedicht; Amsterdam, A. Rössing. - Berg-echo's of stemmen uit velerlei stemmingen, door den oude Van den Berg; Deventer, W. Hulscher GJzn. - A.J.G. Van Laaren van Dalen. Liederen der liefde; Doetinchem, L.J. Franchimont.

Wie de dichtbundels van den tegenwoordigen tijd met eenige aandacht doorleest, zal allicht aan 't mijmeren raken over aard en beteekenis der poëzie in het algemeen en vermoedelijk niet zelden in conflict komen met de opvatting der dichters, wier werken hij voor zich heeft. Ook hier moet de regel gelden, dat goed onderscheiden billijk oordeelen doet. Eerst dan kan men de letterkundige producten naar verdiensten beoordeelen, wanneer men zich rekenschap gegeven heeft van het standpunt, dat de dichter inneemt, van het doel, waarmede hij zich tot het schrijven zijner verzen heeft gezet. Er zijn er, die zich uitsluitend toeleggen op den vorm, anderen, voor wie de vorm alleen het kleed der gedachte is; stelt men zich niet van den aanvang af op het standpunt, dat de een of de ander zich heeft gekozen, dan moet men onrechtvaardig worden en misverstand begaan, omdat men de werken meet met een maatstaf, waaraan de maker niet gedacht of waarvan hij zich met opzet en studie vrijgehouden heeft. Men mag voor zichzelf de eene opvatting boven de andere verkiezen, den zorgvol gekweekten vorm, de kleur en muziek der taal, hetzij hooger, hetzij oneindig veel lager stellen dan de geniale bezieling, die alleen door stoutheid van beeld en verheffing van gedachten den lezer verovert en den vorm vaak om den inhoud verwaarloost, maar wie billijk zijn en blijven wil, behoort elk genre in zijne waarde te laten en, streng objectief, den uitslag van 's dichters pogingen alleen te toetsen aan de door dezen gevolgde methode en den door hem gekozen stijl. Deze regel zal bij de beoordeeling der vier bovenvermelde dichtbundels gevolgd worden.

Verscheidenheid van opvatting en richting springt hier duidelijk in het oog. Eeredienst, noem het afgodendienst, van den vorm bij Couperus, die naar inhoud noch beteekenis vraagt, indien de taal maar ‘kleurrijk’ en ‘muzikaal’ is; verheffing van gedachten bij Cosman,

terwijl de *Liederen der liefde* tusschen de beide uitersten zweven en de vierde bundel van den reeds bekenden ‘oude Van den Berg’ weder een derde genre vertegenwoordigt. Ook bij hem is de inhoud hoofdzaak, maar hij bereikt den lezer weder langs een geheel anderen weg dan Cosman. De strijd tusschen geest en gevoel, die het leven van den mensch en alle uitingen daarvan, ook op letterkundig gebied, beheerscht, heeft bij deze beide dichters een verschillend verloop gehad. Bij Cosman behield het gevoel de overhand; bij den ander heeft de strijd een anderen uitslag. De geest is er meester van het slagveld gebleven, en schoon het overwonnen element blijkbaar zijn invloed op den overwinnaar heeft doen gelden, missen we daarbij toch die gelukkige samensmelting van de beide in de goddelijke gave van den humor, die voor eenzijdigheid bewaart en aan gevoel en geest beide recht doet. Indien de gedichten van ‘den oude Van den Berg’ gerangschikt moesten worden naar de ouderwetsche indeeling van ernst en luim, ze zouden zonder twijfel tot het ‘luimig werk’ gerekend worden, ofschoon ze niet lijden aan de platheid, aan de ‘boert’, die onze vaderen niet zelden onder de luim-vlag aan den man brachten. Deze poëet is soms scherp, maar de goedgehumeurdheid tempert de scherpte zijner pen, de beschaafde toon ontwapent de gevoeligheid, terwijl de gemakkelijkheid, waarmede de verzen zijn gebouwd, de vloeiendheid, waarmede zij loopen, er een bevalligen, lossen vorm aan geven. Nu en dan wordt ook een ernstige toon aangeslagen en de eene of andere waarheid als terloops vermeld, maar doorgaans is de toon dezer verzen en versjes luimig in den goeden zin van het woord.

De dichter van *Nosca* betreedt geheel andere wegen. In een soort van vrij leerdicht slaat hij een blik op het menschenleven, op verschillende ellenden in de maatschappij, op de ontwikkeling van den geest onder de belemmering van toestanden en begrippen. Dit alles had met meer helderheid en onderling verband kunnen gedaan zijn; de gedachtengang zou meer eenheid van handeling in het oog gehouden kunnen hebben, maar toch is de behandeling te prijzen en geeft de dichter niet zelden in krachtige taal en welgebouwde verzen aan schoone gedachten lucht. Slechts zijne beeldspraak is niet altoos verheven of smaakvol, waar hij bij voorbeeld iemands verstand vergelijkt bij eene spin, die alles grijpt en inspint in het web der verbeelding; ook schildert hij nu en dan dingen, die beneden de waardigheid van den echten dichter staan, met weinig dichterlijke trekken, bij voorbeeld de uitvoerige beschrijving van een ouderwetsch predikant, die met zijn kalotje op het hoofd en den gouwenaar in den mond zijn twijfelenden zoon tot het geloof aan God tracht te bekeeren. Beeldspraak is de taal des dichters bij uitnemendheid, maar zij moet vooral dienen, om onedele, alledaagsche onderwerpen voor te stellen in een hooger licht, te veredelen en te vergulden in het vuur en den glans der poëzie; wanneer echter de dichter op zichzelf groote en edele

dingen door alledaagsche, triviale vergelijkingen en verbeeldingen verkleint, gelijk de naturalisten doen, dan volgt hij de omgekeerde methode en het dichterlijke wordt burlesk. Eveneens bestaat des dichters kunst niet in het met photographische juistheid beschrijven van het onschoone, dat hij voor te stellen heeft, maar in het aldus omschrijven daarvan, dat het triviale op den achtergrond geplaatst of slechts in losse omtrekken aangegeven wordt.

Verdienstelijk, als de vorm van *Nosca* is, mag die toch niet onberispelijk genoemd worden. De gedachten zijn niet altoos zóó verheven en nieuw, dat zij de aandacht van den vorm afleiden. Alzoo stuit de lezer wel eens op bedenkelijke transposities en aan het taalgevoel geweld plegende woordverwringingen. Zelfs gaat de dichter zich eene enkele maal te buiten aan een min waardig letterspel, een geknutsel, dat aan A-saag, E-legende, I-ding, O-sprook en U-prul herinnert, waar hij in eenige coupletten achtereen hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, naar alphabetische orde de verschillende enkele en dubbele klinkers bezigt. Deze buitensporigheid was den heer Cosman stellig door het hoofd gegaan, toen hij zijn dichterlijk naschrift pende, waarin hij het volgend kort overzicht van den voleindigden bundel gaf:

> ‘Ik toonde u die beelden, ik toonde u het leven
> Ik toonde u de menschen en wat hen bestiert,
> Den drang die hen steeds door het zijn heeft gedreven,
> Den hartstocht, die steeds in hen voortwoelt en tiert.’

Gelukkig echter is dit lettergeschemer maar de afdwaling van een oogenblik in het gedicht. Op vele plaatsen daarentegen heeft de dichter ten volle aan zijne bedoeling voldaan en zich een scherpzinnig en gevoelig ontleder van het menschelijke hart en zijne beroeringen en beweegredenen getoond.

Grooter contrast dan tusschen *Nosca* en de *Orchideeën* van Couperus is haast niet denkbaar. Wie den heer Couperus het letterspel misduiden wil, dat zoo even van Cosman afgekeurd werd, zou hem groot onrecht aandoen. Want in letterspel en woordenpraal bestaat geheel zijne kunst; vorm, kleur, muziek van de taal is zijn streven, waarbij de inhoud, ja, vaak de beteekenis ver op den achtergrond geraakt, tot verwaarloozing toe. Noem dit een lageren kunstvorm, beweer, dat de taal zonder gedachte evenmin recht heeft op zelfstandig bestaan, op leven als de uitgestalde rokken en vesten in een kleederwinkel, maar den kunstvorm moet ge niettemin in zijne waarde erkennen. Orchideeën worden u beloofd, grillig bloeiende planten van wonderlijke vormen, soms van bedwelmend aroom of fijn gekruiden geur, dan weder reukeloos of onaangenaam riekend, maar altoos van schitterende, onderling sterk afstekende kleuren; wie deze bloemen en bollen met de aantrekkelijke kinderen der inheemsche flora vergeleek, zou de kunst van den kweeker, waarvan alles afhangt, onbillijk miskennen. Het, zoo te zeggen, decoratief karakter dezer poëzie is in den titel

reeds aangegeven; men verwacht hoofdzakelijk beschrijvingen, *mise-en-scène,* meer bijzonderheden en accessoires dan gedachten of stoute beelden. Voor den beoefenaar van deze zoogenoemd kleurrijke taal is de kleeding en het meubelstuk van held of heldin, de wijn, dien hij drinkt, de bloem, die hij plukt, het grastapijt, waarop hij rust, of de bron, waaraan hij zich laaft, gewichtiger, de aandacht meer waardig onderwerp dan gevoelens en hartstochten. Maar wanneer dit alles is in het oog gehouden, mag men ook niet verder gaan. Men is dan geheel op het standpunt van den dichter gekomen en kan verder ook eischen, dat hij in zijn genre zich den waren dichter toone. Vrij verblinde hij den lezer met het geschitter zijner tot vele facetten geslepen taal, maar hij toone zich dan ook meester van zijn werktuig, zoodat hij, evenals de groote meester in dit genre, Théophile Gautier, slechts uit den rijkdom van den taalschat te putten heeft, om den gezochten indruk teweeg te brengen, zonder kunstmiddelen of knutselen te behoeven, zonder der taal geweld aan te doen.

Hoe is het in dit opzicht met de verzen van Couperus gesteld? Geen ander dan een onbevredigend antwoord moeten we geven. Indien het aanging, den eenen kunstbroeder voor den rechterstoel des anderen te stellen, zou hier gevraagd kunnen worden, of de dichter van *Nosca* dien der *Orchideeën* op het oog had, toen hij het volgende schreef:

> ‘Niet vaerzen, als een vlietje kletsend, klaatrend
> Met effen stroom en schijnwelluidendheid;
> Waar vorm de vorst is en gedachte slaaf,
> Onwillge slaaf, die dikwerf elders omwaart;
> Niet flauw gekweel van liefde, nooit gevoeld.’

Ja, men zou kunnen vermoeden, dat ‘de oude Van den Berg’ aan denzelfden kunstbroeder gedacht heeft, toen hij zich in zijne ‘Bijzondere afgesloten dichtertaal’ minachtend uitliet over het schermen met oude en vreemde termen, over het ‘radeloos aanhalen, van versleten wapens uit slop en sluiphoek aller talen’ door sommige dichters. Want het moet gezegd worden, dat de gedichten van den heer Couperus niet alleen mank gaan aan zekere verwijfdheid en weekelijkheid, die er eene groote eentonigheid aan geven, maar ook gekenmerkt worden door gemaaktheid en gekunsteldheid in het gebruik van verouderde vormen, gezochte alliteratiën en allerlei andere kunstmiddelen, die niet zelden - en dit is eene groote fout juist in dit genre - leiden tot vervaarlijke vergrijpen tegen de regelen van den versbouw en tegen het taaleigen. Zoo bezigt hij, alsof die weekelijkheid opzettelijk moest verkregen worden, den subjunctief, waar zin en inhoud den stelligen indicatief vereischen en er geen enkele reden van rijm of maatslag is, om deze fout te verschoonen; herhaaldelijk wordt *wierd* in de plaats van *werd* gebruikt, *veerte* wordt in de plaats van *verte* geschreven, enz. Verouderde en leelijke woorden, sinds lang door andere vervangen, trekken den jongen dichter aan, die *jonkfer*

schrijft, van de *scheelen* eener vrouw spreekt en *ontploken, peeps* en dergelijke verouderde vormen of afschuwelijke neologismen bezigt. Alliteratiën zijn nu eenmaal dingen, die elk schrijver aantrekken en waarin men tot zekere hoogte berusten moet. Dat dus een boezem altijd blank, een middernacht mysterievol is, een nachtegaal desnoods klaterziek kweelt en de maan blank blinkt, - men hebbe er vrede mee. Maar *sint certi denique fines*, en de grenzen worden overschreden in gemaakte - of mismaakte - regels als de volgende:

> 'Schiet de eerste schicht zijn schelle schittering (*Uchtend*).
> Zoo ligt ze in witte, wijde, wade omwonden,
> Zoo ligt zij blinkend-blank, de bleeke blonde (*De doode*).
> Schittert de schoone op haar schomlende schelp (*Afrodite*).'

De aangehaalde versregels uit *De doode* bevatten nog een vergrijp, dat dikwijls in dezen bundel voorkomt, het rijmen van open op gesloten woorden. Het zeer gekunsteld *Erinnering* krioelt hiervan; daarin rijmt *beidde* op *beiden*, *schrikten* op *snikte*, *lichtgroene* op *schoenen*, *Klare* op *ontwaren*, *wilde* op *trilden*, enz. Eveneens laat de dichter *dansend* op *glanzend, avond* op *lavend* rijmen. Hadden we hier met een ander genre te doen, deze aanmerkingen zouden als nietigheden verzwegen worden, maar wanneer een poëet stelling neemt op het standpunt van volmaaktheid van den vorm, en daarvoor den inhoud, de gedachte ver achterstelt, dan mag aan den vorm ook niets ontbreken en wordt eene grove fout, wat in eens anders dichtwerk over het hoofd kan gezien worden. Want welke grond tot verschooning is er te vinden, indien de gedachte ontbreekt of onbeduidend en banaal is?

Dit laatste nu is in de *Orchideeën* werkelijk het geval; met één uitzondering slechts. In het gedicht *De gravin van Salisbury,* dat ook om den vorm het beste van den bundel te achten is, wordt de strijd tusschen de huwelijkstrouw en eene wel wat plotseling opgekomen liefde van de heldin voor den Schotschen Koning, die haar belegerd kasteel ontzetten kwam, zeer verdienstelijk en met warmte geschilderd. Wel is ook hier het decoratieve hoofdzaak en wordt aan kleeding, tafelgerij, wapenrusting, oorlogstuig het leeuwendeel van zorg en aandacht gewijd, maar de omgeving dient niet, zooals elders, tot bekleeding van ledepoppen; men heeft met menschen te doen, wier hartstochten en strijd, zij 't ook vluchtig, naar waarheid geteekend worden.

Met de *Liederen der liefde* kunnen wij niet hoog loopen. Vloeiend van versbouw zijn zij over het algemeen zeker, los en met gemak geschreven zonder aanstoot gevende fouten of gebreken, maar de gedachten zijn over het algemeen alledaagsch en weinig verheven; men kan ze tot het *Alles schon dagewesene* van Lessing brengen. Waar is het, dat de liefde, die het hoofdonderwerp van dezen bundel uitmaakt, ook eene *alte Geschichte* is, die nieuw wordt voor ieder, die haar ondervindt, maar de liefde van dezen dichter heeft weinig van het

hartstochtelijke, dat tot zangen van weelde en smart dwingt. Hij gaat in zijne neiging voor de Emma, die de heldin zijner liederen is, - ofschoon nu en dan een andere vrouwennaam er verraderlijk doorheen schemert - niet veel verder dan zoetsappige liefdedroomen, waarbij ‘naamlooze verlangens’ het ergst zijn, wat den patiënt benauwt, en die doen gelooven, dat de dichter meer door de phantasie dan door de waarheid bezield werd, toen hij in de opdracht getuigde, dat in zijne ‘zangen... een bron van vreugd en smart vliet’. Wilde hartstocht drijft en plaagt dezen minnaar niet, want zelfs in eene serenade aan zijne beminde, waarin hij zich haar ‘in het golvende en sneeuwwitte kleed’ harer nachtjapon durft voorstellen, kalmeert hij zichzelf al zeer spoedig met de betuiging, ‘de rust van zijn Leven en Lust, langer nu niet in haar sluimering’ te willen storen. Wanneer men hier en daar een stopwoord of stopregel over 't hoofd ziet, en niet overal met mathematische nauwkeurigheid de voeten der versregels natelt, zal men gaarne losheid en vloeiendheid aan de gedichten van den heer Van Laaren van Dalen toekennen.

X.Y.Z.

Wat zij ermee deden.
Novelle door J. Chr. Gewin.

VII.

‘'t Is ontzettend!’ zei de kantonrechter, toen hij, na zijne thuiskomst, eene poos stilzwijgend tegenover zijne vrouw had gezeten.

‘Wat? Is er een ongeluk gebeurd, Henri?’

‘Neen!’ antwoordde hij. ‘Ten minste hier niet.’

‘Maar, waar dan, en *wat* is 't?’

‘Dat zal ik je vertellen, Betsy. Maar geef mij eerst een glas wijn! Mijne keel is droog van het stof daarbuiten en dan gaat het praten niet vlot.’

Hij wilde niet laten blijken, dat hij innig ontroerd was, voordat hij haar met de oorzaak daarvan had bekend doen worden.

‘Hoor ik nu ook wat?’ vroeg mevrouw, nadat haar echtgenoot zijn glas een paar malen vrij schielijk had geledigd. ‘Het stof zal er nu, dunkt me, wel zoo wat door zijn.’

‘Je weet,’ zoo ving hij aan, ‘dat ik bij den notaris moest zijn, om over dat land van Derksen te spreken. Die zaak was vrij spoedig afgehandeld. Nauwelijks was dit geschied, of hij vroeg:

“En wat zeg je wel van De Lohse?”

“Wel, niets!” gaf ik ten antwoord, “om de eenvoudige reden, dat ik niets bijzonders van hem heb vernomen.”

“Niet?” hernam hij verbaasd. “Welnu, dan zal ik het je vertellen. De Lohse is voort, met zijn liefje, en Heidekamp wordt bestormd door zijne schuldeischers.”’

‘Ach, ach, ach!!’ zuchtte Betsy.

‘Maar hoe is dat haast mogelijk?’ liet zij, na eene wijle, daarop volgen. ‘De Lohse was immers al rijk, en zijne vrouw had ook veel geld.’

‘Juist!’ zei De Vries. ‘*Was* rijk en *had* veel geld. Maar tegen minnaressen van dat kaliber, renpaarden, wedren-weddenschappen en

kostbare partijen zijn de schatten van Cresus op den duur niet bestand. Ik heb altijd wel gevreesd, dat het geen goed einde zou nemen, doch zoo spoedig had ik het niet verwacht.'

'En zijne arme vrouw! wat moet er van haar worden?' vroeg Betsy.

'Dat was ook mijne eerste gedachte,' zei de kantonrechter. 'Daarom vroeg ik: hunne vrienden doen nu zeker alles, wat zij kunnen, om haar in den nood ter zijde te staan?'

'Dat kun je begrijpen!' zei de notaris, mij met een glimlach verwonderd aanziende. 'Welk verstandig mensch steekt zijne handen in een bijenkorf, als de honing eruit is!! Ieder is zichzelven 't naaste.'

'Laten zij, die mee van den honing geprofiteerd hebben, haar nu aan haar lot over?' vroeg ik.

'Zoover ik weet, is er geen een dwaas genoeg, zich nu moedwillig aan de bijensteken bloot te geven,' verklaarde de man met een onbeschaamd gelaat.

'Dan moeten *wij* erheen!' zei Betsy en was reeds opgestaan, om dadelijk gevolg aan hare woorden te geven.

'Ik ben er al geweest, lieve! en wil je gaarne in je goed voornemen steunen. Laat mij evenwel eerst vertellen, hoe 't mij daar gegaan is, want het ergste komt nog achteraan.'

Daarop deelde hij haar mede, dat hij naar Heidekamp was gegaan, daar het hem onmogelijk was, die van allen verlaten vrouw aan haar lot over te laten, en vervolgens, wat hij daar gezien en vernomen had.

Gedurende dat gansche verhaal zat Betsy met steeds bleeker wordend gelaat, waarlangs telkens een paar tranen neerbiggelden, zonder een enkel woord te uiten. Ook toen haar echtgenoot had opgehouden te spreken, belette diepe ontroering haar, haar medegevoel in woorden te kleeden.

'Wat zijn er toch slechte menschen in de wereld!' was al, wat zij eindelijk, diep zuchtend, liet hooren.

Doch spoedig ging die passieve houding over in eene actieve. Zij wischte hare tranen weg en stond schielijk op, zeggende:

'Ik ga er terstond heen! - Maar...' liet zij er langzaam op volgen: 'zal mijn bezoek haar wel aangenaam zijn? We hebben elkaar zoo zelden ontmoet. Zij kent mij dus maar heel weinig.'

'Dat zal haar juist een bewijs zijn van de oprechtheid van je belangstelling. Vooral nu de andere lui zich niet om haar bekommeren en zij ziek te bed ligt, heeft zij hulp noodig,' merkte haar echtgenoot aan.

'Wat zegt de dokter ervan, Henri?'

'Toen ik hem het bericht uit Parijs aanwees, zei hij, dat dit hem al sedert een paar dagen bekend was. Het lezen daarvan achtte hij de oorzaak van haar tegenwoordigen toestand. Rust beval hij in de eerste plaats aan. Vergeet dat niet, hoor!'

Ten einde eene uitvoerige beschrijving van wat er verder op Heide-

kamp voorviel, te vermijden, vermelden wij alleen, dat de kantonrechter en zijne vrouw Mevrouw De Lohse steeds met hulp en raad ter zijde bleven, 'tgeen evenwel niet kon verhinderen, dat de schuldeischers beslag deden leggen op al de roerende goederen en ten hunnen behoeve tot het te gelde maken daarvan werd overgegaan.

Op den dag der verkooping - 't was een prachtige Junidag - verspreidde de zon een heerlijk licht over het sierlijke landhuis en de welige omgeving en zond zij hare warme stralen in de vertrekken aan den zuidkant van het gebouw. Doch zij vielen nu niet meer op kostbare gordijnen en Smyrnasche tapijten, daar die in rollen en stapels in de eetzaal gereedlagen, om onder den hamer gebracht te worden. Vogels bij menigte huppelden en kwinkeleerden in boomen en struiken rondom het gebouw, zich badende in de zoele lentelucht, bouwstoffen aandragende voor hunne nestjes en zonder bezorgdheid voor de toekomst. En uit het nabijgelegen bosch deden zich de smeltende tonen van het liefdelied des nachtegaals hooren, afgewisseld door het welluidend gefluit der meerlen en het gekoer der woudduiven, den minnezang, waarmee zij de op het nest toevende gaaikes verheugden.

Alles daarbuiten was licht, liefde, leven!

En binnen!

Daar zat Mevrouw De Lohse in het achterste vertrek der suite, waarvan de blinden aan de eene zijde waren gesloten, terwijl alleen de achterramen een uitzicht verleenden op het park, het bosch en de verder gelegen weiden, vanwaar de kooplustige en nieuwsgierige menigte haar gelaat niet kon bespieden. Daar zat zij, misleid, verguisd, verlaten door den man, dien zij liefhad; verlaten onder omstandigheden, waaruit haar de giftige adem der ontucht en des bedrogs tegenwalmde en een moordkreet haar te gemoet klonk.

Daar zat zij in eene kamer, waaruit bijna al de meubelen en versierselen waren verdwenen, terwijl iedere hamerslag haar beroofde van een deel van wat zij haar eigendom had genoemd, en waaraan niet zelden dierbare herinneringen waren verbonden. Op den puinhoop van haar geluk leerde zij eerst recht de waarde van het geld kennen en den jammer, aan de verspilling daarvan onafscheidelijk vastgeketend.

Daar zat zij naast de eenige vriendin, die haar in den tegenspoed was getrouw gebleven of eigenlijk eerst de hare was geworden, toen de fortuin haar den rug had toegekeerd. Wel had deze haar trachten over te halen, op dien noodlottigen dag Heidekamp te verlaten en bij haar in het dorp te vertoeven tot na den afloop van wat daar buiten moest gebeuren in dat tijdsgewricht. Zij had hare woonplaats echter niet willen verlaten, voordat alles gedaan zou zijn en zij zou kunnen bepalen, waarheen zij zich moest begeven en hoe zij hare levenswijze zou dienen in te richten, ten einde haar levensweg verder te kunnen bewandelen, zonder anderen tot last te zijn.

Daar zat zij, bleek en trillende bij iederen klank van de stem des verkoopers, die tot haar doordrong.

Maar haar kind, dat niets wist van de treurige aanleiding tot het gewoel daarbuiten, stond vroolijk voor een der ramen van het voorvertrek daarop te staren en klapte somtijds in de handjes, als er weer een nieuwe troep volks het voorplein opkwam.

‘O, mama!’ riep het bij eene zoodanige gelegenheid uit: ‘Zie eens, wat 'n boel menschen. Net of 't kermis is! 'k wou, dat het alle dag verkooping was; dan zou het hier niet zoo stil en vervelend zijn.’

En toen naar hare moeder huppelende, zei ze op meelijdenden toon: ‘Jammer, dat ma nu zoo'n hoofdpijn heeft, anders kon ze ook eens komen kijken,’ en toen, nadat zij Fanny een kusje had gegeven: ‘Wees nu maar blij, moesje! dat u zoo'n boel geld krijgt!’

Eene poos daarna stormde zij de kamer uit en vloog het voorplein op.

De schimmel, die altijd de panier trok, wanneer Mevrouw De Lohse daarmede reed, was voorgebracht, en reeds meer dan één bod was gedaan.

‘Neen!’ riep zij, ‘dien mag je niet verkoopen. Dat is mama's eigen lieve paardje. Zij wil zeker niet, dat het weggaat!’

Het goedige dier was haar al een paar schreden te gemoet gekomen, en toen zij poogde hare armpjes om zijn hals te slaan, legde het zijn kop tegen haar borstje en bleef zóó onbeweeglijk staan. De toeslag was intusschen gevallen. De paardenhandelaar schoof het meisje op zijde, zeggende:

‘Kan niks van kommen, kiend!’ wierp zich op het paard en draafde het hek uit.

De kantonrechter, die van ieder stuk, dat verkocht werd, getrouw aanteekening hield, ten einde den verkoop te doen ophouden, zoo het mocht gebeuren, - waaromtrent hij echter weinig hoop koesterde - dat er meer goed dan schuld bleek te zijn, had dit tooneeltje met innige ontroering aanschouwd. Hij nam het bitter schreiende kind in zijne armen, liefkoosde het teeder en bracht het toen weer naar binnen. De tranen, welke langs hare wangen vloeiden, waren niet geschikt, om het leed der lijdende moeder te verzachten, en evenmin de onder snikken uitgebrachte woorden:

‘Mama is stou... out... dat ze... die lieve... *Blanche* laat... weghalen door... die... leelijke man!’

‘Kind!’ zei Mevrouw De Lohse, op dien schijnbaar kalmen toon van berusting, die niet zelden voor een blijk van ongevoeligheid wordt aangezien: ‘waar we gaan wonen, kunnen we geen paard houden. Dus is 't zoo immers beter voor Blanche?’

Maar 't kind was niet tot bedaren te brengen.

Dat was Johanna's eerste kennismaking met de rampen des levens.

Dat de verkooping meer opbracht, dan de heer De Vries verwachtte, was aan meer dan één oorzaak toe te schrijven. Vooreerst beijverde die heer zich, - en verscheidene schuldeischers deden dat eveneens - voorwerpen, die gevaar liepen voor een geringen prijs van de hand te gaan, wat op te jagen; de eerste uit belangstelling, de overigen uit eigenbelang. Ten tweede waren daar verscheidene vermogende liefhebbers voor de twee uitmuntende renpaarden, die nog op stal stonden. Het eerste had De Lohse niet kunnen verkoopen, omdat het bij den laatsten wedren kreupel was geworden bij eene struikeling. Het andere, dewijl hij dat had verbonden voor eene weddenschap en 't niet meer had kunnen inlossen. 't Eene was volkomen hersteld en het tweede slechts ten deele bezwaard, zoodat beide ten verkoop werden voorgebracht. De wedstrijd dier heeren eindigde met den toeslag voor eene som, meer dan het dubbel van die, welke men verwacht had. Eindelijk waren er twee oude schilderijen, het bezit waarvan een Hollandsche en een Engelsche kunstkenner elkander betwistten, totdat eene overeenkomst tusschen hen was getroffen, waardoor elk hunner zich van één dier stukken meester maakte, toch altijd nog voor een aanzienlijken prijs.

En wat was er overgebleven!

Nauwelijks zooveel, dat Mevrouw De Lohse in een huisje in het dorp kon gaan wonen, en eenige meubels kon medenemen, en niet genoeg, om in de onvermijdelijke behoeften des levens te voorzien. Door middel van den arbeid harer handen zou zij dus moeten trachten, het ontbrekende aan te vullen.

Eene dienstbode kon zij niet bekostigen en zij moest dus tevreden zijn met eene werkvrouw, die van tijd tot tijd het grove werk kwam verrichten.

Dat was alles, wat er van Heidekamp voor de jonge, schoone en rijke Mevrouw De Lohse overbleef. Hare voormalige vrienden en vriendinnen - ik wil zeggen bezoekers en bezoeksters - verwonderden zich en vonden het waarschijnlijk wel wat gênant, dat zij in het dorp bleef wonen. Doch, waar zou zij anders heengaan? Haar vroegere voogd was een paar jaren geleden gestorven en zijne vrouw was hem spoedig gevolgd. Bloedverwanten, waarmee zij in eenige nauwe betrekking stond, had zij niet, en intieme kennissen elders evenmin. En waar zou zij beter kunnen zijn dan in de nabijheid harer nieuwe vrienden, die zoo duidelijk hadden getoond, dat in waarheid te zijn, en in de plaats, waar iedereen haar kende en met haar treurig lot bekend was en waar zij dus op meer achting en kieschheid kon rekenen, dan haar waarschijnlijk in eene vreemde plaats zou ten deel vallen.

Eerst na verloop van omtrent zes weken zou zij het gehuurde huisje kunnen betrekken. De uitnoodiging van Mevrouw De Vries, dien tijd ten haren huize door te brengen, had zij met blijken van erkentelijk-

heid ontvangen, doch beleefd van de hand gewezen, terwijl de redenen, voor die weigering aangegeven, door hare vrienden volkomen werden gebillijkt.

Zij was nog zoo gehecht aan Heidekamp, waar zij zoovele gelukkige dagen had doorgebracht, toen zij niet twijfelde aan de liefde van haar echtgenoot en zij zich zoo rijk met hem gevoelde, wanneer hij daar tegen haar overzat, spelende met hun lief kind, dat van dartelheid soms dreigde van zijne knie te rollen, maar door zijn krachtigen arm daarvoor werd behoed, en hij dan, lachend om haar angst, zijn schoon, mannelijk gelaat naar haar toewendde.

Heidekamp was steeds bevrijd gebleven van alles, wat den vrede en de vreugde des gezins kon verstoren en de droomen van geluk uit de nabijheid der bewoonster kon verdrijven. Wel hadden de gebeurtenissen der laatst verloopen dagen een treurig waas over dat landgoed uitgespreid en schoten er zelfs somwijlen felle stralen uit de donkere wolken, die er zich boven verzameld hadden, maar die zouden eveneens boven haar nieuwe verblijf zweven. En zij was zoo innig gehecht aan dat sierlijke huis en die schoone omgeving, dat zij er zich niet zoo op eens van kon losscheuren, om het nooit weer te zien, al kon zij er bijna geene schrede doen, zonder den grond, dien zij betrad, met een traan te bevochtigen.

De dienstboden hadden stilzwijgend de suite voorzien met de meubelen, die waren overgebleven, en den grond belegd met de nog voorhanden tapijten, die echter veel te klein waren voor dat vertrek, 'tgeen Johanna vroolijk deed uitroepen:

‘Eene heerlijke gelegenheid, om slootje te springen!’ waarmee zij dan ook dadelijk begon en eindelijk overging tot het nabootsen van een hollend paard op de onbedekte planken. Toen de meid Johanna vermaande tot stilte, zeggende: ‘Mama heeft zoo'n hoofdpijn!’ zei deze goedig:

‘Och, laat het kind hare vreugde, de smarten komen vroeg genoeg!’

Meer dan het soms oorverdoovend geraas der kleine pijnigden haar niet zelden de vragen en gezegden van dat onschuldig wezentje. Zoo riep Johanna, toen zij met hare mama eens door een der ledige vertrekken ging, om vandaar in den bloemtuin te komen, op eenmaal uit:

‘Wat zal papa zeggen, als hij thuis komt! Die houdt niets van bloote vloeren.’

En toen de kleine fee ontdekte, dat de tranenbron weer ontsloten was, voegde zij er haastig bij:

‘Maar dat is immers niets, moesje. Pa zal denken, dat we aan 't schoonmaken zijn, en dan gaat hij immers altijd naar de stad, “totdat die rommel over is”, zooals hij zegt.’

‘Ja, dat zei hij dan!’ antwoordde Fanny werktuiglijk en dacht erbij: ‘en ging... naar... de stad!!’

‘Ma! wanneer komt pa weerom?’ hernam Johanna.

‘Dat weet ik niet!’ zei Fanny, met trillende lippen.

‘Weet u dat niet?’ vroeg Johanna verbaasd. ‘Heeft hij dat dan niet gezegd of geschreven?’

‘Neen, kindlief!’

‘Hé, wat een kluchtige papa is dat! O, kijk eens, wat eene mooie kapel.’

En dartel vloog zij den vlinder achterna.

Mevrouw had aan al de dienstboden het verschuldigde loon en kostgeld voor het loopende halfjaar uitbetaald en hen uit haar dienst ontslagen.

Toch was zij niet geheel alleen op Heidekamp. De koetsier had vergunning gevraagd, in de koetsierswoning te blijven tot het begin van Augustus, daar hij eerst tegen dien tijd zijn nieuw verblijf in het dorp in gereedheid kon hebben. Dat was niet zoo. Maar hij had tegen de keukenmeid, met wie hij tegen dien tijd zou gaan trouwen, gezegd: ‘Laten wij die brave Mevrouw niet verlaten, zoolang zij hier is. We zijn wel niet meer *in* haar dienst, maar kunnen haar nog *van* dienst wezen, gij in de keuken en ik zoo stilletjes in den tuin en met andere dingen,’ en toen Mevrouw dat goed vond, liet hij erop volgen:

‘We gaan dan eene kruideniersaffaire beginnen, en als Mevrouw ons de klandisie wil gunnen, zullen we Haar Ed. al het bestelde zelf in huis brengen.’

De trouw dier lieden roerde haar en zij was er ook dankbaar voor... maar toch was daaraan een gevoel verbonden,... dat... dat ik zeker voor geen mijner lezers of lezeressen zal behoeven te ontsluieren.

VIII.

Mevrouw De Lohse had hare kleine woning betrokken. Zij had raad gehouden met hare financiën en bevonden, dat die nauwelijks toereikend waren tot het voldoen aan de eerste levensbehoeften. In het overige moest alzoo op eene andere wijze worden voorzien. Zij had eene uitmuntende opvoeding genoten. Behalve hare kennis, wat talen, geschiedenis, enz. betrof, bezat zij eene vaardigheid in alles, wat onder den naam van ‘vrouwelijke handwerken’ eene schitterende of wel nederige plaats in de maatschappij inneemt. Ook in het schilderen van aquarellen had zij het tot eene zekere hoogte gebracht, zonder echter in staat te zijn, stukken te leveren, die eene hooge waarde bezaten.

Hoewel het haar in den eersten tijd aan lust en moed ontbrak tot het een zoowel als tot het ander, deed toch de liefde tot haar kind haar weldra handen aan het werk slaan. Haar eigen lot was haar onverschillig, maar voor de toekomst van dat lieve wicht moest gezorgd worden; en dat zou zij doen, zooveel en zoolang zij dat vermocht. 't Zou wel eene zware taak zijn, het ontbrekende aan te vullen en dan nog het bestaande te vermeerderen; maar moederliefde is een hefboom, die niet zelden te lichter in beweging wordt gebracht, naarmate de last zwaarder is, die erop drukt.

Al die tijd, dien de zorg voor en het bezighouden van Johanna, benevens de huiselijke bezigheden haar overlieten, - want de Mevrouw van Heidekamp moest nu zelve haar eten koken, hare kamers stoffen en in orde brengen, hare kleeren en die van haar kind wasschen en opmaken, enz. enz. - al die tijd werd gebruikt tot het vervaardigen van voorwerpen, die zij dan door bemiddeling bij eene daarvoor bestaande inrichting tegen geld kon ruilen; en ieder penningske, dat zij kon besparen en dat vroeger als eene kleine aalmoes uit hare hand in die eener arme zou zijn overgegaan, werd zorgvuldig door haar weggelegd in den spaarpot van Johanna. Niet zelden kon men laat in den avond en zelfs somwijlen uren in den nacht haar lampje nog licht zien geven door het, door geen luik gesloten, bovengedeelte van haar venster, en dan kon men zeker zijn, dat de arme lijdende moeder arbeidde voor het welzijn en de vreugde van hare lieveling.

Hare eenige uitspanning was het verkeer met de familie De Vries, die haar vaak bezocht en gaarne haar zag verschijnen in den kleinen familiekring. Ook Johanna vond daar steeds een vroolijken speelgenoot in Alexander, het eenige kind der echtelieden De Vries, ruim zeven jaar oud, dus een paar jaren meer tellende dan het meisje. Na een dier bezoeken werd de samenspraak tusschen den kantonrechter en zijne vrouw gehouden, waarmede dit verhaal een aanvang heeft genomen en die wij hen hier tot een einde zullen laten brengen.

‘Ja!’ hernam Mevrouw De Vries, ‘dat is nu wel heel lief van je, en alles goed en wel, maar 't brengt geen cent in de beurs dier arme vrouw.’

‘Dat weet ik wel, Betsy! wat is er evenwel aan te doen! Wij kunnen, zooals ik al aanmerkte, het onze best aan. Er valt dus aan overhouden niet te denken. We moeten dus wachten, totdat we eens een buitenkansje hebben. Er zit, helaas! niets anders op.’

‘Ja, wel helaas! Ik zou het haar zoo met hart en ziel gunnen. 't Moet vreeselijk zijn, als zij het heden met het verleden vergelijkt. En wat draagt zij haar lot met aanbiddelijk geduld en Christelijke onderwerping.’

‘Ja, en met zooveel kalmte, dat iemand, die haar ontmoette, zonder met hare lotgevallen bekend te zijn, niet zou vermoeden, dat zij zoo ongelukkig is, niet waar, Betsy?’

‘Ja! zij heeft een beminnelijk karakter en een gerust geweten. Welk eene kracht dat laatste verleent, kan men in hare heldere oogen, in haar heele gelaat lezen. 't Is een lief mensch!’

‘'t Is een engel van eene vrouw!’ zei de kantonrechter.

‘Henri!!’ uitte zijne gade, die vond, dat deze betuiging van wat heel veel geestdrift blijken droeg.

‘Wel!’ hernam deze, door den toon, waarop dat: Henri! werd uitgesproken, volkomen op de hoogte gebracht van wat er in Betsy's

boezem omging: ‘Er kunnen immers wel twee engelen naast elkander wonen?’

‘Ja, Henri! maar niet in één mannenhart!’

‘Zottinnetje!’ zei hij, haar zachtkens naar zich toetroonende. En deze kleine scène eindigde met eene omhelzing en een kus, die ieder vonkje van jaloerschheid in Betsy's hart uitdoofde.

De vrouw, wier beminnelijkheid daartoe aanleiding had gegeven, ging intusschen kalm maar vastberaden voort op de baan, die zij zich had voorgeschreven; zoo min mogelijk omziende, het oog steeds gevestigd op de toekomst van den eenigen schat, die haar was overgebleven.

Doch juist door dat beminde wezen werd die kalmte niet zelden verstoord.

‘Ma!’ vroeg Johanna op een helderen Novemberdag, toen de zon hare stralen door de kleine ruiten der woonkamer schoot: ‘Gaan we vandaag eens naar Heidekamp?’

‘Naar Heidekamp?’ herhaalde hare moeder, wie bij het noemen van dien naam al de smartelijke gewaarwordingen, daaraan verbonden, als door een wervelwind opgejaagd, door de ziel stormden: ‘Kind! wat wou je dáár doen?’

‘Touwtjespringen. Hier is het veel te klein, en ma wil niet hebben, dat ik het op straat doe.’

‘Ma!’ liet zij er terstond op volgen: ‘waar zullen we pa nog laten, als hij weerkomt?’

‘Waar zullen we pa laten?’ weergalmde het in haar boezem. En haar brein antwoordde: ‘De speurhonden der justitie zouden ons wel beletten, hem hier ergens te laten, als hij zoo onvoorzichtig was, terug te komen!’

Zij sprak die overtuiging natuurlijk niet uit. En al had zij het gedaan, Johanna zou er niets van verstaan hebben. Want terstond na het uiten dier vraag begon zij zoo luidkeels te lachen, dat hare moeder verschrikt opzag, en onder dat lachen riep zij vroolijk uit: ‘O, mama! Ik zie pa daar al - kijk zóó! - als een oud mannetje, met een gebogen rug de kamer binnenkomen, uit bangigheid, dat i met zijn hoofd tegen de zoldering zal stooten!’ en aan het lachen scheen geen einde te zullen komen.

Op een anderen tijd kwam zij bitter schreiende thuis. Zij had bij den heer De Vries met Alex - zooals diens zoontje meest genoemd werd - gespeeld, zooals bijna dagelijks geschiedde.

‘Moes! lieve moes!’ klaagde zij, snikkend: ‘ze zeggen, dat mijn papa... een slecht... mensch is... en dat i... iemand heeft... dood ge... maakt... Is dat... waar, moes?’ En toen hare moeder van ontroering geen woord kon uitbrengen, riep zij heftig: ‘Ma! ma! zeg dan toch, is het waar?’

‘Neen, kind!’ haastte deze zich te zeggen, zoodra zij weder genoegzame heerschappij over haar spraakorgaan had herkregen: ‘maar hoe kom je daaraan?’

‘Alex had het in de school gehoord, maar hij geloofde het niet, en ik ook niet; maar ik was toch zoo bang en vond het zoo akelig. Pa moet die leelijke jongens ook maar eens een goed pak slaag geven, als hij weer hier is, niet waar, mama?’

‘Zeker, kind!’ zei Mevrouw De Lohse, zonder dat zijzelve recht wist, wat zij zeide.

Toen zij dien avond haar kind in slaap gekust had, zocht zij ook spoedig hare legerstede op. Zij had behoefte aan rust, rust. Of zij dien nacht ook vergetelheid in den slaap heeft gevonden? Wij hopen het, maar betwijfelen het zeer.

Eenige dagen na het gesprek tusschen den heer De Vries en zijne gade, door ons aan den lezer meegedeeld, had eerstgenoemde in den morgenstond nauwelijks zijne oogen geopend, toen hij geeuwend de woorden deed hooren:

‘Betsy! ik heb het gevonden!’

‘Zoo!’ zei deze, die ternauwernood met één been over de grens der droomenwereld was heengestapt; ‘heb je wat gevonden? Is 't iets van mij?’

‘Och neen!’ hernam hij; ‘zoo iets heb ik niet gevonden, maar...’

‘O!’ zei Betsy, dat ééne been weer langzaam terugtrekkende: ‘dan heb ik je verkeerd verstaan. Ik dacht, dat je wat hadt gevonden...’ en weg was ze.

‘Maar luister dan toch even!’ voegde hij haar een weinig wrevelig toe, waardoor zij weer half wakker werd. ‘'t Is iets, wat ik omtrent Fanny heb gevonden.’

‘O! bij Fanny?’ vroeg zij, de oogen wijder openende: ‘Wat heb je daar gevonden? en wanneer ben je daar dan geweest?’

De duivel der jaloezie kwam weer even om het hoekje kijken en maakte haar volkomen wakker: ‘Wat deedt je nu bij háár?’ vroeg ze, hem scherp aanziende.

‘Ik ben in 't geheel niet bij haar geweest!’ antwoordde hij een weinig gemelijk. ‘Maar je bent nu, geloof ik, genoeg wakker, om te begrijpen, wat ik te zeggen heb, zooals mij duidelijk blijkt. Ik heb er namelijk wat op gevonden, om haar te hulp te komen. Luister je nu?’

‘Ja wel, Henri,’ antwoordde zij, een weinig kleurend.

‘Eene taaie schaakpartij heeft mij gisteravond langer in de sociëteit gehouden dan gewoonlijk.’

‘Dat heb ik gemerkt!’ bracht Betsy in het midden.

‘Maar toch niet, *hoe* lang,’ hernam de kantonrechter. ‘Want die twee ondeugende oogen daar hebben mij geen enkelen blik geschonken. Nu, dat is tot daaraantoe en wordt wel gewroken! 't Was vrij wat over twaalven, toen ik 't huis van Fanny voorbijkwam. Het licht brandde daar nog. Zij was dus klaarblijkelijk nog aan den arbeid. Dat bracht mij haar toestand weer zoo duidelijk voor den geest, dat

ik peinsde en peinsde, of er geene mogelijkheid zou bestaan, om haar ten minste eenigszins te hulp te komen. Eindelijk heb ik er dit op bedacht. Ik zal van nu aan, in plaats van tweemaal, ééns in de week naar de sociëteit gaan, op andere avonden thuis eens een glas bier in stede van wijn drinken en geene manilla's meer rooken. Dat zal in een jaar een heel beetje besparen, dat we dan aan haar kunnen geven. Wat dunkt je dáárvan?'

'Ik vind het plan, om - om je te omhelzen, maar de opofferingen wat te zwaar. Zou 't niet met wat minder kunnen, Henri?'

'Neen, lieve! Als het ten minste iets zal beteekenen, wat we haar geven. Buitendien hebben weldaden, waaraan geene opofferingen zijn verbonden, weinig waarde en bekoorlijkheid voor hem, die ze bewijst. De opoffering spreidt er juist dat heilige waas over, waarvan de aanblik zijn hart verheugt en verkwikt. Dat is dus het minste. Een grooter bezwaar is dit. *Hoe* zullen wij haar dat geld kunnen geven. We kunnen haar geene aalmoes aanbieden, en die zou ze ook niet aannemen. Is 't niet...'

'Wacht maar eens even, Henri!' dus viel zijne vrouw hem in de rede. 'Daar geloof ik, dat *ik* een middel op weet. Fanny heeft mij in vertrouwen verteld, - maar man en vrouw is één en dus behoef ik er voor mijne wederhelft geen geheim van te maken - ze heeft me dan verteld, dat ze een brief van De Lohse heeft ontvangen. Die brief...'

'Van De Lohse?' vroeg De Vries: 'Hoe kan die haar in handen komen?'

'Ja, dat weet ik niet!' zei Betsy; 'maar het is gebeurd, en dat is mij genoeg. Die brief kwam, volgens het postmerk, uit New-York en was vol betuigingen van diep berouw en van verklaringen, die zijne schuld veel verminderden, althans in de oogen van zijne hem klaarblijkelijk nog altijd liefhebbende vrouw. Verder stond erin, dat hij, onder een aangenomen naam, pogingen zou aanwenden, om zijn fortuin te herwinnen, ten einde haar en de lieve Johanna te redden uit den treurigen toestand, waarin hij hen heeft achtergelaten; ten minste voor zooverre daartoe nog mogelijkheid bestaat. Er stond nog veel meer in den brief, doch daar heb ik geene kennis van bekomen. Ze sloeg telkens een heel eind over bij het lezen. Het slot luidde ongeveer dus: "Indien u alles bekend is, - en dat zal het *nu* zeker wel - dan zult ge begrijpen, dat ik niet meer aan u durf schrijven, althans in lang niet. Ik ga, terstond na het op de post doen van dezen brief, ver van hier, diep het land in. Daar zal ik het veiligst zijn."'

''t Is ontzettend!' zei De Vries: 'De man, die nog niet lang geleden hier met zijne vier prachtige roomkleurige paarden als een prins voorbijreed, nu wellicht bij een gouddelverstroep, in 't zweet zijns aanschijns gravende naar een beetje van het edel metaal, dat hij hier met volle handen wegwierp!'

‘Ja, Henri! Men zou er haast toe komen, met hem ook nog medelijden te krijgen.’

‘Medelijden, Betsy? Diep mededoogen. Als hij ten minste nog eenig gevoel heeft, moet hij zich ellendig, rampzalig gevoelen. Hij is ongelukkiger dan Fanny. Gebogen onder zooveel schuld, moet hij een plekje zoeken, waar hij zich voor de menschen kan verbergen; terwijl *zij,* met den aureool der deugd om de slapen, de gansche wereld met opgeheven hoofd kan te gemoet treden.’

Dit laatste gedeelte der ontboezeming deed Betsy weer een oogenblik een uitvorschenden blik op hem vestigen. Doch 't was maar een oogenblik en, als wilde zij daarvoor boete doen, reikte zij hem de hand en drukte die teeder.

‘Ik zie evenwel niet,’ zei de heer De Vries, ‘dat die brief, of liever de mededeelingen daaruit, ons iets nader aan ons doel gebracht hebben.’

‘Niet?’ zei Mevrouw, met een triomfant gezicht: ‘Dan zal zich nu het buitengewone geval voordoen, dat ik eene zaak beter of althans schielijker heb doorzien dan mijn hoogwijze echtgenoot.’

‘Kom er dan maar eens mee voor den dag, Betsy!’

‘Welaan! Ik laat mij door uw glimlach niet uit het veld slaan. De brief van De Lohse duidt aan, dat hij zich in Amerika bevindt en daar denkt te blijven. Als gij dan het geld, dat ge haar wilt schenken, aan een bankier of een zeehandelaar geeft, dan zullen die een van beiden wel in connectie staan met een of ander bankier of handelshuis in Amerika, waaraan zij dat geld zenden, om het dan vandaar aan Fanny, eenvoudig in een couvert, te doen toekomen. Dan zal zij denken, dat het van De Lohse komt, en o! dat zal haar zoo goed doen, en 't zal haar volstrekt niet verwonderen, dat er geene letter schrifts bij is; daar hij, zooals hij in zijn brief zei, niet aan haar durft schrijven.’

‘Dat ik daar zelf niet op ben gekomen!’ zei De Vries, een weinig verbluft. Hij vond echter het plan zóó uitmuntend, dat hij zijne teleurstelling in een oogwenk vergat en Betsy onverholen zijne ingenomenheid ermede betuigde.

‘Ben je over me tevreden?’ vroeg zij met een glans op het gelaat.

‘Ik ben altijd over je tevreden, lieve!’ betuigde hij, ‘maar nu dan toch uitermate.’

‘Weet je, wat mij daar te binnen valt?’ merkte hij eenige oogenblikken later aan. ‘Piet Vos, een van mijne academievrienden, heeft het advocaten er spoedig aan gegeven, daar...’

‘Hè, hoe jammer!’ zoo viel zij hem in de rede.

‘Waarom?’ vroeg hij verbaasd.

‘Wel, 't is zoo'n heerlijke naam voor een advocaat. Daar zou hij fortuin mee hebben kunnen maken.’

‘Ondeugd!’ zei hij, haar met den vinger dreigend. ‘Maar,’ hernam hij, ‘waar was ik ook weer gebleven?’

'Bij den Vos, die voor de druiven stond en ze aan den wingerd liet hangen, Henri!'

'Ja! Maar die het deed, om andere nog grootere te plukken. Hem was namelijk deelgenootschap in eene groote handelszaak aangeboden, en hij heeft daar in New-York meer verdiend, dan hij als advocaat waarschijnlijk ooit zou gedaan hebben.'

'Zoo! in New-York!'

'Ja, Betsy! En nu behoef ik eenvoudig het geld aan *hem* te doen overmaken, zonder dat iemand hier te weten komt, waar dat verder naartoe gaat. Ik behoef hem dan alleen te melden, dat ik niet wil doen blijken, dat het geld van *mij* komt, en zoo is de heele zaak in orde.'

'Heerlijk! heerlijk!' juichte Betsy en haar echtgenoot was er evenzeer mede in zijn schik.

IX.

Wat Mevrouw De Lohse hare vriendin niet had voorgelezen, betrof voor een gedeelte de verdwenen juweelen.

Hij schreef haar, dat hij die had weggenomen, ten einde met de opbrengst daarvan zijne financiën te herstellen en door spaarzaamheid tot den vorigen welstand terug te brengen; dat het hem nooit in de gedachten was gekomen, genoemde edelgesteenten aan Rose Dubois - zooals deze later beweerde - ten geschenke te geven, maar dat hij haar die in zijne verblindheid had toevertrouwd, ten einde die voor hem te verkoopen, daar hij het onraadzaam achtte, om verschillende redenen, daartoe zelf over te gaan; - en tevens, wat hem gebracht had tot dat noodlottig pistoolschot.

Wat zouden die diamanten, in de gegeven omstandigheden, eene uitkomst, een schat voor haar zijn en voor haar kind! Die gedachte deed het denkbeeld aan pogingen tot het terugerlangen daarvan in haar geboren worden, maar even snel wegkwijnen uit gebrek aan middelen, om het te voeden en alzoo in het leven te behouden. Hoe toch zou zij kunnen bewijzen, dat die juweelen ooit haar eigendom geweest waren? Zij had die nooit gedragen dan op den dag van haar huwelijk, daar zij haar als het erfdeel harer moeder te heilig waren, om zich daarmee op gewone feesten op te sieren. En zij, - hare pleegouders - die daaromtrent eene getuigenis konden afleggen, waren niet meer in het land der levenden, waar dat moest geschieden. Baron D* verkeerde natuurlijk in den waan, dat ze zijne echtgenoote wettig hadden toebehoord, en zou dus niet goedwillig afstand daarvan doen. Te minder zou hij daartoe te bewegen zijn, daar hij - zooals *wij* weten, maar 'tgeen Mevrouw De Lohse niet bekend was - volkomen geloof hechtte aan Rose's verklaring, dat zij die sieraden van hare tante geërfd had. Er zou dus niets anders overblijven dan te trachten, hem er gerechtelijk toe te noodzaken. En dat wilde noch kon zij. Een proces in de gegeven omstandigheden zou alles, wat zij in de diepste

duisternis begraven wenschte, tot in de geringste bijzonderheden aan het licht brengen; en buitendien, zoo zij het verloor, was zij immers niet eens in staat, de kosten te betalen. Zij kon er dus niet langer dan een oogenblik aan denken en veel minder erover spreken met iemand, wie het ook zijn mocht.

En wat er verder met de juweelen geschiedde?

Baron D* zag, niet lang nadat zij hem van het lijk zijner eerste gade hadden te gemoet gefonkeld, den hals, de borst en de armen zijner tweede op haar trouwdag ermede versierd. Zij, door wie ze toen werden gedragen, was dezelfde freule, die hem vroeger hare hand had geweigerd. De *heldendaad,* - want dat was het in háár oog - tegen den wil zijns vaders met eene gevierde zangeres voort te gaan en haar te trouwen, had haar de overtuiging geschonken, dat hij toch niet zoo *groen* was, als zij gedacht had.

Zoo iets gebeurt meer en de natuur, het geheele wezen der vrouw geeft er eenige aanleiding toe. Zij heeft - eenige ultra-geëmancipeerde vrouwen uitgezonderd - behoefte aan een steun op haar levenspad. Is het dan wonder, dat een meisje haar lot eer toevertrouwt aan een jongen man, die op de eene of andere wijze heeft getoond, - hij moet natuurlijk geen *slecht mensch* wezen - dat hij wat vermag te doen en wat durft, dan aan den een of anderen braven Hendrik, van wien zij kan voorzien, dat hij haar in het oogenblik des gevaars alleen laat staan, of dat ze, op hem steunende, met hem naar beneden rolt; al heeft de eerstgenoemde dan een beetje gehold, waar draven en stappen voegzamer zou geweest zijn? Wij verdedigen eene zoodanige handeling geenszins, ja, waarschuwen er zelfs tegen. Wij protesteeren alleen tegen het harde oordeel, dat niet zelden wordt geveld over vrouwen, die zich in deze in hare verwachtingen hebben bedrogen gezien.

Treurige dagen gaan even schielijk voorbij en volgen elkander even snel op als vroolijke, al schijnt dit velen lijders en lijderessen vaak geheel anders toe. Zoo was ook het eerste jaar na de vreeselijke verandering in haar lot tot de vroegere jaren verzameld met gelijken tred voor Fanny als voor hen, die het zonder veel zorgen hadden doorleefd, ofschoon het haar veel langer toescheen dan al de jaren, die zij op Heidekamp had doorgebracht. Niet, dat zij door klagen en morren den tijdstroom, als ware het, beletselen of hindernissen had in den weg gesteld, waardoor zijn loop nu meer, dan minder werd vertraagd. Neen! zij droeg, wat haar was opgelegd, met voorbeeldigen moed en bewonderenswaardige onderwerping en sloeg weer, nadat de eerste, overstelpende smart een weinig was bedaard, telkens een blik ten hemel, waaruit zooveel vertrouwen op de Voorzienigheid sprak, dat engelen, zoo zij dien hadden kunnen aanschouwen, gewis geneigd zouden geweest zijn, haar *zuster* te noemen.

Maar, o! daar is in de dagen des rampspoeds en des lijdens zoovéél, dat ons, in weerwil eener zoodanige, doorgaande zielsstemming, toch

nog telkens weer overvalt en terneerdrukt en niet zelden een pijnlijken zucht uit onzen boezem doet opstijgen. Dan komen er oogenblikken, waarin de herinnering het verleden zoo duidelijk voor ons doet optreden en de verbeelding dat met zoo heldere kleuren overdekt, dat het heden ons een donkere nacht toeschijnt, aan wiens duisternis we ons niet kunnen ontworstelen en waarin de uren zoo traag voorbijgaan, dat ze ons lange, lange dagen toeschijnen. Dan gevoelen wij zoo diep en zoo smartelijk, wat we eenmaal hebben bezeten en nu niet meer het onze mogen noemen; wat we hebben verwacht en gehoopt en wat als rook is opgegaan en verdwenen; dan drukt het onherroepelijke, het onherstelbare met zooveel gewicht op ons hart, dat het ons denkvermogen, onze zielskracht met stilstand bedreigt en den stroom des tijds zoodanig voor ons zielsoog belemmert, dat hij ons toeschijnt ternauwernood meer te vloeien.

Toch stroomde hij steeds voort, met dezelfde snelheid voor Fanny, als voor de gelukkigste stervelingen. Dat eerste jaar had zijn loop volbracht, zonder dat iets bijzonders buiten hetgeen door ons is meegedeeld, bij Mevrouw De Lohse voorviel. De rustverstorende in en uitvallen van haar kind, die zich nog van tijd tot tijd voordeden, zullen de lezers en lezeressen zich duidelijk kunnen voorstellen. Dus behoef ik daarvan geene melding meer te maken. Alleen moet ik aanmerken, dat ze steeds minder werden, naarmate Johanna meer aan hare tegenwoordige omgeving gewoon werd.

Aan het einde van dat jaar viel er iets voor, dat een lichtstraaltje wierp op het duistere pad, dat Fanny moest bewandelen.

Zij ontving het eerste geld uit Amerika.

‘Kom eens gauw bij me, lieve Betsy! ik heb u wat goeds te vertellen,’ schreef zij haastig en liet Johanna dat briefje terstond overbrengen. Met den kantonrechter sprak zij nooit meer over De Lohse, sedert hij zich eens hoogst ongunstig over dezen had uitgelaten. Betsy wist, ofschoon zij ten opzichte van dien man volkomen met het oordeel van haar echtgenoot instemde, met vrouwelijken tact alles te vermijden, wat hinderlijk kon zijn voor hare vriendin, waardoor Fanny in de meening verkeerde, dat er eenig medelijden met den vluchteling in haar hart schuilde.

‘Ziet ge wel, dat hij ons nog niet vergeet!’ riep zij Betsy te gemoet, het couvert in de hoogte houdende. En toen zij haar den inhoud ervan had laten zien, vroeg Betsy, heel onnoozel:

‘En is er een brief bij?’

‘Wel neen, lieve!’ antwoordde de gevraagde. ‘Dat kan immers niet. 't Adres is niet eens van *hem.*’

Toen Betsy zag, dat die vraag tranen aan Fanny's oogen ontlokte en deze niet den geringsten twijfel koesterde omtrent de herkomst van dat geld, speet het haar erg, dat ze die gedaan had, en ze trachtte terstond het gesprek eene andere wending te geven.

‘Nu, 't is geen kwaad teeken!’ zei ze. ‘Gij kunt er aardig wat mee doen en wat meer uw gemak nemen.’

‘O ja!’ betuigde Fanny. Maar zij dacht: ‘'t Grootste gedeelte wordt opgespaard voor Johanna en voor den tijd, waarin ik rust zal *moeten* nemen. Nu is dat nog niet noodig.’

‘Dat is dus goed gegaan!’ zei de heer De Vries, toen zijne vrouw hem vertelde, waarom Fanny haar had laten roepen. ‘Ik ben er recht mee in mijn schik.’

‘Ik ook, Henri! 't Spijt me alleen maar, dat het je zooveel ontberingen veroorzaakt.’

‘Mij niet, vrouwtje! Die mindere *vol*doening verschaft mij zoo groote vol*doening*, dat ik het eerste graag voor het laatste overheb,’ zei hij, zich met eene aardigheid ervan afmakende. Hij roerde dat punt om den wille zijner vrouw en ook om zichzelfs wille maar liever niet aan.

‘Nu krijgt ze het toch een beetje beter en kan wat meer rust nemen,’ hernam Betsy. ‘En als dan mettertijd onze Alexander met Johanna trouwt, dan kan ze nog een gerusten ouden dag hebben.’

‘O, ho!’ riep de heer des huizes uit. ‘Eene schitterende partij, die je daar voor onzen zoon opdokt! Een meisje, dat, om zoo te zeggen, niets heeft dan haar mooi bakkesje!’

‘Maar Henri! wat had *ik* dan?’

‘Anders dan je mooie gezichtje, meen je?’

‘Flauwert! Neen, ik meen, dat *ik* ook niets had. En zijn we toch niet gelukkig?’

‘O, ja! Maar zoo'n Betsy was er ook maar één op de heele wereld!’

‘Vleier!’ beet zij hem met zooveel drift toe, dat hare lippen de zijne - bij ongeluk - aanraakten en hij, als kantonrechter daartoe bevoegd, haar eene behoorlijke boete liet betalen.

‘Neen maar, heusch! De kinderen houden nu al zoo innig veel van elkaar, en Alex noemt haar nu al dikwijls zijn “kleine vrouwtje”’.

‘O, ja! dat heeft mama hem zeker al dikwijls voorgepraat.’

‘Foei, Henri!’

‘Nu, als de kinderen dan zooveel van elkander houden als ik van háár, die - zooals boer Klaassen zei - “zooveul as zen moeder” is, dan zal ik er mij niet tegen verzetten.’

Had Mevrouw De Lohse geweten, wat ongeveer drie weken, nadat haar echtgenoot den door ons vermelden brief aan haar zond, in een der nieuwsbladen van Chicago te lezen stond, zij zou zich dien avond niet zoo welgemoed ter ruste hebben gelegd.

Het hier volgende was daarin onder het stadsnieuws opgenomen:

‘Gisterenmorgen werd, bij het regeeringsdok, uit het water opgehaald het lijk van een net gekleed manspersoon, vermoedelijk 35 à 40 jaren oud’ (volgde signalement en kleeding, waarvan wij alleen

aangeven: linnengoed gemerkt P. de L.). ‘Het lijk werd door een der hotelhouders in deze stad herkend als dat van een heer, dien hij, na hem ruim drie weken te hebben geherbergd, zonder betaling te ontvangen, in den avond, voordat hij een einde aan zijn leven maakte, tot voldoening zijner rekening had aangemaand; aan welk verzoek die heer beloofd had binnen een half uur te zullen voldoen, doch in stede daarvan zijn hôtel heimelijk had verlaten. Genoemde heer had bij hem gelogeerd onder den naam van John Wilky; en daar het in zijn koffer gevonden linnengoed eveneens P.d.L. is gemerkt, was die persoon vermoedelijk iemand, die er belang bij had, zijn waren naam verborgen te houden. Zijn hoed heeft hij in het hotel achtergelaten; waarschijnlijk, om zijn voornemen tot ontvluchten te verbergen, daar hij niet zelden blootshoofds een geruimen tijd op de stoep vertoefde.’

De heer De Lohse had terstond na zijne aankomst te New-York pogingen aangewend tot het erlangen van eene betrekking, 'tzij op een kantoor, in eene fabriek of andere zaak, ten einde in zijn onderhoud te kunnen voorzien, daar zijne geldmiddelen bijna uitgeput waren. Doch vruchteloos! Zijn beweren, wanneer men hem naar zijne papieren vroeg, dat zijne portefeuille door eene stortzee was overboord gespoeld, werd òf niet geloofd, òf weerhield hen, tot wie hij zich gewend had, omdat zij liever te doen hadden met iemand, die zijne papieren kon vertoonen. Toen hij daar een geruimen tijd had rondgezworven, zonder zijn doel te bereiken en ten laatste bijna zonder geld, om zijn logies te betalen, besloot hij naar Chicago te gaan, hopende, dat men daar minder nauwgezet zou zijn dan in eene stad, die meer rechtstreeks toevoer van allerlei soort van personen uit Europa ontving. Ten einde dat te kunnen doen, was hij genoodzaakt zijn horloge en ketting te verkoopen en ook zijn trouwring te gelde te maken, daar hij zich in Chicago meende te moeten onthouden van alles, wat zijn bekrompen toestand zou kunnen verraden. Het ging hem daar evenwel even slecht. Van aanzoeken bij groote handelshuizen daalde hij tot mindere af, altijd zonder gunstig gevolg. Alle plaatsen waren daar ruim bezet en voor iedere openvallende sollicitanten in menigte, waarvan velen met betere aanbevelingen, dan waarop hij kon bogen. Hij daalde al lager en lager af, totdat hij eindelijk, door den nood gedrongen, in een hotel van den tweeden rang zijne diensten als kellner aanbood. Maar ook dáár werd hem naar papieren, naar getuigschriften van vroegere patroons gevraagd, en, daar hij die natuurlijk niet kon vertoonen, werd hem als een landlooper de deur gewezen. En toen de man, bij wien hij zijn intrek had genomen, hem in ruwe bewoordingen drong tot het betalen van eenige guldens, sloop Paul de Lohse als een dief uit diens woning, met eenige kleine muntstukken in den zak, en zocht uitkomst en vergetelheid in de diepte van den stroom.

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. Van Westrheene.
Bulhond en vlinder.

II.

Er is in de laatste javen veel veranderd; doch in dien tijd was het kerkplein nog de vergaderplaats van verliefden, die zich nog niet hadden verklaard of nog niet aangenomen waren. De jongeling en de maagd kwamen er beiden, met een geheel ander doel dan om te vrijen, en de bijeenkomst had het voorrecht, toevallig - en zeker te zijn. Het was eene zwijgende overeenkomst, waaraan allen zich hielden, en zelfs de schroomvalligste verliefden hadden den moed, ook op de helderste zomeravonden een eindje samen naar huis te wandelen.

Toen de Zondagmorgen was aangebroken en de kerkklok begon te luiden, stond Bertha voor het open raam harer slaapkamer en strikte de linten van haar hoedje voor den spiegel vast, in de half benauwende bewustheid, dat hare beide minnaars haar buiten de kerk zouden opwachten. Die zekerheid was te ondraaglijker, omdat Bertha zich op Zondag liever overgaf aan hemelsche bespiegelingen dan aan aardsche, en toch kon zij zich evenmin beletten, gejaagd te zijn bij de gedachte aan Dirk Laan en te huiveren bij het vooruitzicht van de bulhondentrouw van Disteling, als zij zich beletten kon, adem te halen. Haar eigenlijk verdriet was, dat zij haar hart niet schenken kon aan den man, die haar achting afdwong, terwijl zij zich met kloppend hart voelde aangetrokken tot den anderen, dien zij veel minder achtenswaardig dacht.

Er viel in den grond niets op Dirk Laan te zeggen. Niemand zeide ooit iets in zijn nadeel of had reden, om kwaad van hem te spreken. Doch men stemde algemeen met elkander overeen, dat zijn aard iets vlinderachtigs had, en men was het eens, dat hij behoefte had aan ballast. De landelijke menschheid is vol van zulke oprechtheden en Laan was aan critiek gewoon. Hij droeg haar opgeruimd en onbezorgd en wat de beschuldiging betrof, dat hij ballast noodig had, daarop antwoordde hij, dat ballast eene noodzakelijkheid is voor schepen zonder lading. Disteling werd algemeen gehouden voor een vastberaden, ernstig, geheel betrouwbaar man.

‘Jan Disteling's woord is zoo goed als zijn zegel,’ zeide een van zijne bewonderaars eens.

‘Jan Disteling's woord *is* zijn zegel,’ zeide Jan Disteling, ‘zooals dat van iederen man betaamt.’

De menschen onthielden het gezegde en haalden het aan als het eigenaardige van den man, die ruw gebeiteld was uit het graniet der trouw.

‘Waarlijk,’ dacht Bertha, ‘een meisje mocht zich gelukkig achten, dat zij door zulk een man wordt uitverkoren.’ Wat Dirk Laan betrof, wel, zijn vuur scheen eene plotseling opkomende vlam, die wel een oogenblik, doch niet op den duur kon verwarmen. Bertha was zich bewust, dat zij volmaakt eerlijk was en dat zij, eenmaal beloofd hebbende een man lief te hebben, haar woord moest houden. Dat kon verschrikkelijk uitkomen en zij streed onophoudelijk met zichzelve. Zij deed niet slechts haar best, om vlinder niet lief te hebben, maar deed al het mogelijke, om liefde voor bulhond aan te kweeken. De laatste kans, dat haar dat gelukken kon, verdween, toen hij zijne stugheid in zoover overwon, dat hij zijn arm om haar heensloeg. Geheel haar wezen kwam daartegen op en zij ontliep hem, rillend en trillend, met zulk een sterken afkeer, dat zij het zich als eene misdaad verweet. Doch van dat oogenblik af was het voor haar beslist: zij kon Jan Disteling achten, zij kon zijne soliditeit bewonderen, maar met hem trouwen, kon zij niet.

Had Dirk Laan maar een weinig van Jan Disteling! O, zij gevoelde iets bij die voorstelling, dat heerlijk geweest zou zijn, indien die voorstelling grond had gehad. En als Jan Disteling een weinig meer was als Dirk Laan?.... Dan wist zij het eigenlijk niet.

Het ergste was, dat hij nooit naar een ander meisje wilde omzien, zoodat zijne trouw hem eindelijk iets als een recht op haar begon te geven. Zijn groot en trouw hart zou misschien breken, indien zij zich wegwierp. De diepte zijner liefde, meende zij, kon enkel gewaardeerd worden door iemand, die een even sterken hartstocht had voor hem.

Het welluidende klokje bleef luiden, terwijl Bertha den weg naar de kerk aflegde; zij wist het zóó te schikken, dat zij eerst de laatste minuut vóór kerktijd op het kerkplein aankwam.

Daar stonden Jan en Dirk, om haar goedenmorgen te wenschen. Gelukkig was er geen tijd voor iets meer dan eene hand en een ‘goeden morgen’ terug. Het was haar eene heerlijke rust, toen zij in de kerk zat, hoewel zij bijna zeker was, dat de geheele gemeente moest merken, hoe haar hart klopte. Langzamerhand begon de invloed der godsdienstoefening bedarend op haar te werken, schoon zij zich voortdurend dwingen moest hare minnaars te vergeten.

De bank van Disteling was een weinig vóór de hare, rechts; die van Laan even dicht bij de hare, links; en zij bleef zoo zorgvuldig vóór zich of recht voor zich uit kijken, dat zij geene van de beide banken zag, totdat een gevoel, dat zij iets miste, hare oogen eerst naar de bank van Laan richtte; hij was er niet! Daarop luisterde zij haars ondanks bij het respondeeren naar de stem van Disteling en toen zij die niet hoorde, keek zij ook rechts - ook hij was afwezig. Toen begon zij te beven. Zouden zij uit de kerk gebleven zijn, om ruzie te maken? De vrees voor zoo iets zou altijd akelig geweest zijn, maar onder kerktijd het ergst! Zij was nochtans niet bang voor ernstige gevolgen; Disteling en Laan zouden zich toch wel wachten, haar in opspraak te brengen.

Disteling en Laan hadden zich vóór kerktijd goed gehouden, zoolang zij vrienden en bekenden om zich heen hadden. Doch toen allen de kerk in

waren behalve Bertha, die laat kwam, waren zij elkanders tegenwoordigheid benauwend gaan voelen. Jan Disteling hield zich, alsof hij zijn mededinger niet zag; Laan stapte hem in krijgshaftige houding voorbij, den dorpsweg op; Disteling, die den toeleg begreep, drentelde insgelijks den weg op en hield op eenigen afstand van Laan stand. Die manoeuvre werd nog eens herhaald, totdat Disteling vlak bij Laan bleef staan en zijn schouder aanraakte.

'Wat is er?' vroeg Laan.

'Ik zou u wel eens willen spreken, mijn jongen,' zeide Disteling bedaard.

'Doe het dan nu,' antwoordde Laan.

'Wij hebben den tijd,' hernam Disteling.

'Zooals gij wilt,' zeide Laan.

'Goed,' zeide Disteling; 'over vijf minuten dan.'

'Onder kerktijd?' antwoordde Laan.

'Zijt gij zoo op de preek gesteld?' vroeg Disteling.

'Och neen,' antwoordde zijn tegenstander.

'Nu dan; over vijf minuten.'

De luchtige toon en de minachtende manieren van Jan Laan begonnen Disteling te prikkelen.

'Kunt gij iemand niet aankijken, als gij tegen hem spreekt?' vroeg hij.

'Wel zeker,' antwoordde Dirk, keerde zich naar hem toe en keek hem met groote oogen aan.

Dat duurde eene halve minuut; de een keek nijdig, de ander zoo vriendelijk en vroolijk mogelijk.

Disteling deed moeite, om zich te bedwingen.

'Wij spreken elkander nader,' zeide hij.

Laan stond eenige seconden in dezelfde houding, met dezelfde uitdrukking op zijn gelaat, totdat hij bedacht, dat de houding zijns tegenstanders waardiger was dan de zijne. Hij wandelde naar het kerkplein terug en liet Disteling den voorrang. Toen was Bertha verschenen en had haar oudste minnaar haar 't eerst kunnen groeten; Laan was achter hem aangekomen en had er somber en vastberaden uitgezien.

Nu zweeg de klok; de stem van den predikant klonk door het kerkgebouw; de medeminnaars waren alleen.

'Willen wij een stap of wat opgaan, Mijnheer Laan?' vroeg Disteling.

Laan deed, zonder te antwoorden, wat de man hem verzocht. Disteling volgde hem.

'Nu,' zeide Laan.

'Wij zullen nog een eindje loopen,' antwoordde Disteling en beider voetstappen waren onhoorbaar in het gras. Weder stonden beiden stil; zij waren bleeker dan anders; de oogen van Laan schitterden, die van Disteling stonden vol wrok.

'Een paar woorden zijn genoeg, Mijnheer Laan, voor twee menschen, die elkander willen verstaan. Ik wil u noch iemand anders op mijn jachtgrond zien stroopen.'

'Wel, als ik ooit aan eigen jacht kwam, zou ik hetzelfde zeggen,' antwoordde Laan. 'Maar ik zou zeker moeten zijn van mijn eigendomsrecht, eer ik een ander wegjoeg.'

'Laat ons duidelijk spreken,' antwoordde Disteling, op wien Laan's gezegde geen indruk maakte.

‘Van harte gaarne, hoe duidelijker hoe liever.’

‘Gij staat mij in den weg,’ begon Disteling.

‘Gij mij in het geheel niet,’ was het antwoord.

‘Gij praat, om te beleedigen; ik praat, om begrepen te worden. Ik zeg nog eens, gij staat mij in den weg, en dat verkies ik niet.’

‘Niet?’

‘Neen!’

‘En hoe denkt gij mij kwijt te raken?’

‘Ik heb moeielijker gevallen gehad in mijn tijd, mijn jongen.’

‘Wel waarschijnlijk. Maar hoe denkt gij het *nu* aan te leggen?’

‘Wacht maar,’ zeide Disteling, ‘dat zult gij spoedig genoeg ondervinden.’

‘Laat dat terstond zijn,’ zeide Laan.

Nu scheen de vredebreuk onvermijdelijk, doch Disteling zeide nog:

‘Eer het daartoe komt, wilde ik u eerlijk waarschuwen. Het past een man niet, een meisje, dat hij tot vrouw wil hebben, over de tong te brengen. Ik ben een man, die zich nooit laat terughouden van iets, waar ik mijn hart op heb gezet. Ik heb Juffrouw Bertha Jongkind nu drie jaren lang mijn hof gemaakt. Het spreekt vanzelf, dat een lichtzinnige knaap als gij niet begrijpen kan, hoe een man voelt of wat een man in een geval als dit zou doen.’

‘Spreekt dat vanzelf? Zoo!’

‘Ja.’

‘Dus spreekt het ook vanzelf, dat ik voor u zal wijken?’

‘Het zou het verstandigste zijn, dat gij ooit gedaan hebt.’

‘Nu dan, Mijnheer Disteling, ik mag dan zoo lichtzinnig zijn, als gij wilt, maar ik laat mij niet op zijde schuiven. Het is eene onbeschoftheid, hier van recht te spreken. Als ik ooit een direct “neen” krijg, zal ik gaan; maar dat moet ik eerst hooren; dat ben ik als man aan mijzelf verplicht.’

‘Begrijp wel, dat gij gewaarschuwd zijt.’

‘Begrijp, dat ik met die waarschuwing lach,’ antwoordde Laan. ‘Men heeft altijd over u gesproken als over een eerlijk man; maar nu vind ik, dat gij geen eerlijk spel speelt en een armzalig figuur maakt. Wat uwe bedreiging aangaat.... wat is een man, die niet durft?’

‘Wees gewaarschuwd! - Nu is het genoeg.’

‘Niet half genoeg,’ riep Laan. ‘Ik heb mijne handen geleerd op mijn hoofd te passen, Mijnheer, en zij zijn bereid, zoodra het vereischt wordt. Overigens vind ik het belachelijk zooveel over vechten te praten, dat nog gebeuren moet; het is tijds genoeg, als er gevochten *is*.’

‘Gij schijnt haast te hebben, om uw pak te krijgen; heel goed dan,’ zeide Disteling, nam zijn hoed af en legde hem voorzichtig in het gras; ‘gij zult het hebben.’

Laan wierp zijn hoed op den grond, trok met een zwaai zijne jas uit, stroopte zijne hemdsmouwen op en wachtte, totdat Disteling zijne toebereidselen langzamer had gemaakt. Laan floot een krijgshaftig deuntje en Disteling glimlachte nijdig, terwijl hij bedacht, hoe spoedig het uit zou zijn met die muziek.

Eene halve minuut stonden zij zoo als kemphanen tegenover elkander en het was niet te voorspellen, aan wien de overwinning zou zijn. Disteling had zijne gestalte en zijne spierkracht in zijn voordeel, Laan was zoo vlug

als eene kat. Het gevecht was voor beiden een genot; want zoolang zij elkander gekend hadden, waren zij tegenstanders geweest, en het was eene ware traktatie, er nu op los te slaan.

'Ik ben altijd een beetje lichtzinnig geweest, Mijnheer Disteling, zooals gij daar straks aanmerktet,' zeide Laan, in de eerste gedwongen pauze van het gevecht; 'maar het zal mij pleizier doen, als gij erkent, dat ik mijn man sta, als ik eenmaal begin.'

Dat werd hijgende gezegd, terwijl de spreker op zijn rug op den grond lag, zijne armen kruiselings uitgestrekt. Disteling verwaardigde zich niet te antwoorden en zat, hijgende, met zijn eenen schouder tegen een boomstam. Toen hij eenigszins bekomen was, stond hij op en zeide: 'Tijd,' alsof hij een bloot toeschouwer was en het hem eigenlijk verveelde. Laan rolde zich om, ging op zijne knieën zitten, lachte zijn vijand toe, om hem lust in de zaak te geven, stond op en verklaarde zich bereid.

Als nu twee mannen, gelijk in kracht, eenige minuten tegen elkander vechten, zonder dat eene van de beide partijen wint, kunnen zij aanspraak maken op kuischheid, matigheid, heldhaftigheid, kracht en moed, en het getuigde voor Disteling en Laan, dat zij een uur lang vochten. Zij stonden zoo volkomen gelijk, dat beiden telkens op de overwinning hoopten en beiden liever gestorven waren, dan de nederlaag te lijden; zij hadden elkander wederzijds vrij onschadelijk gemaakt.

Nu wilde het toeval, dat de kerk vroeger uitging dan anders; een voorlooper van de gemeente zag de beide vijanden in hun toestand en liep naar het kerkplein terug, om het schandaal te verkondigen.

Inmiddels waren Disteling en Laan naar de beek geloopen, om er het bloed af te wasschen. Zij zagen er een paar weken ontoonbaar uit en werden op al hunne wegen nagegaan.

Bertha was diep verontwaardigd; want volgens hare meening hadden zij haar in opspraak gebracht. Zes dagen na het gebeurde moest Disteling Jongkind spreken en toen zag Bertha de gevolgen van het gevecht. Zij was boos op Laan, die Mijnheer Disteling zoo had toegetakeld om geene andere misdaad dan zijne trouw en zijne liefde voor haar.

Doch eenige dagen later vertoonde ook Laan zich aan haar en toen was zij een en al deernis. Want de jonge held zag er nog erger gehavend uit dan Disteling en zijne fraaie oogen, die zoo welsprekend konden zijn, waren bont en blauw en gezwollen.

'O, Laan!' riep Bertha en sloeg hare handen vol ontzetting in elkaar.

'Zijt gij van mij geschrikt, lieve?' vroeg Laan. 'Het is niets; het zal over een paar dagen weer beter zijn.'

'Ik hoop het,' zeide zij. 'Maar ik vind, dat gij u schandelijk gedragen hebt; gij behoeft nooit een woord meer tegen mij te spreken.'

'Dat is hard, Bertha; als iemand mij dreigt, mag ik mij toch verdedigen? Dat is mannenrecht; het moge vrouwenrecht zijn of niet.'

'Mijnheer Disteling is geen twistzoeker,' zeide Bertha stijf.

'Één ding wil ik van den man getuigen: hij spreekt altijd de waarheid. Vraag hem, wie begonnen is, en hij zal het u zeggen. Hoewel ik mij niet schamen zou, al ware ik eerst begonnen.... maar nu gij er zoo over denkt, lieve.... ik wil u niet boos op mij maken. Het is zóó gegaan: wij hadden eenige woorden gewisseld, toen hij mij een pak slaag aanbood, als ik u niet

uit den weg bleef. Ik nam dat niet zoo zachtzinnig op, als hij scheen goed te vinden, en toen zeide hij: “Gij schijnt haast te hebben, om een pak slaag te krijgen,” - en toen begon het gevecht.’

‘Nu, het spijt mij; ik had u gaarne beiden achting toegedragen, en nu acht ik u geen van beiden meer.’

Laan was geheel ternedergeslagen, doch na verloop van een paar minuten vatte hij weder moed. Zij had hem voor het eerst ‘Laan’ genoemd; zij had hare handen gewrongen; zij was bleek geworden, toen zij hem zag. Uit dat alles putte hij hoop, en fluitende als een vink, ging hij zijns weegs.

III.

Bertha zette haar weg voort, geslingerd in hare opvatting over het gebeurde, doch het slot harer overdenkingen was gunstig voor Laan. De gedachte aan zijn mishandeld gelaat was haar zoo vreeselijk, dat zij onwillekeurig het hare met beide handen bedekte. Toen zij hare boodschap had gedaan en haars vaders huis naderde, was zij een en al liefde en vergiffenis voor Laan; doch toen zij zich hare hardheid jegens hem begon te verwijten en dacht aan de treurigheid, waarin zij hem had achtergelaten, hoorde zij eensklaps het welbekende vroolijke gefluit, en toen zij, verpletterd over zooveel onverschilligheid, stil stond, hoorde zij den stap van haar afgewezen minnaar luchtig, naar de maat zijner muziek. Wat moest zij van zoo iemand denken? Geen gevoel en geene soliditeit; zij kon niet op hem aan!

Zij haastte zich naar huis, sloot zich in hare kamer op en schreide. Hare moeder kwam naar boven en toen zij Bertha zoo bedroefd zag, ging zij stil bij haar zitten en breide. Het getiktak van de naalden had eene bedarende uitwerking op Bertha; zij droogde hare tranen, ging naar het venster en keek naar buiten. Het eentonige geluid van de breinaalden hield op en zij wist, dat hare moeder haar werk op haar schoot had gelegd en haar aankeek. Zij keerde zich met een flauw glimlachje om.

‘Gij vindt, dat gij bitter verdriet hebt, mijn kind,’ zeide de oude vrouw, ‘en het helpt niet, of men de jeugd al voorhoudt, dat het zoo erg niet is. Als wij haar alleen maar kunnen overtuigen, dat de pijn spoedig geleden zal zijn, doen wij althans iets voor haar. Waarom hebt gij verdriet, kind? Kom, vertel het aan moeder.’

‘Het is al over, moeder,’ zeide Bertha.

‘Neen, en dat zal het vooreerst nog niet zijn. Gij behoort niet tot degenen, die tranen storten om niets. Ikzelve ook niet.’

Bertha wilde of konde hare moeder niet in vertrouwen nemen; doch Juffrouw Jongkind had een helderen blik en kwam meestal in hare vermoedens de waarheid nabij.

‘Één ding is zeker, kindlief,’ zeide zij; ‘òf gij moet besluiten, een van de twee te nemen, òf gij moet den moed hebben, hun te zeggen, dat gij hen niet hebben wilt.’

‘Ik heb dat al aan Mijnheer Disteling gezegd.’

‘En aan Laan?’

‘Dien kan ik ook niet trouwen,’ antwoordde Bertha beslissend. Zij had hare stem goed onder bedwang; doch haar afgewend gelaat lichtte de moeder volkomen goed in.

‘Hebt gij hem dat gezegd?’ vroeg zij.

‘Ik heb hem gezegd, dat hij nooit een woord meer tegen mij behoefde te spreken.’

‘Br! br!’ riep de moeder. ‘En wat antwoordde hij?’

‘Het scheen hem niet veel te kunnen schelen,’ zeide Bertha, met fraai geveinsde onverschilligheid.

‘Hij heeft het waarschijnlijk niet zoo ernstig opgevat.’

‘O,’ zeide Bertha, ‘hij wist heel goed, dat ik het meende.’

‘En het liet hem koel? Maar, kind, gij kent Dirk Laan niet!’

‘Nu, eene minuut lang trok hij het zich aan,’ hernam Bertha, en in haar onverschilligen toon lag een bitter smaakje. ‘Één minuut misschien, maar een oogenblik later hoorde ik hem fluiten.’

‘Dus dàt is uw verdriet, niet waar?’ vroeg Juffrouw Jongkind en vatte haar breiwerk weder op. Bertha schreide reeds weder en kon zich slechts met moeite bedwingen. ‘Hoor eens, beste kind,’ zeide de moeder, teeder in toon en manier, ‘als gijzelf niet in uw hart kunt lezen, moet gij het eene vrouw van ondervinding voor u laten doen. De jongen is, zooals de Heer hem heeft gemaakt; *ik* vind Laan een jongen onder duizend. Hij is levendig, en dat is meer, dan men van menig ander zeggen kan; hij is knap, ziet er goed uit en heeft een goed bestaan.’

‘Moeder!’ riep Bertha hartstochtelijk, ‘hij heeft geen hart! Hij is alles in een oogwenk vergeten.’

‘Gij hebt de bron van uw verdriet in uzelve, zooals het ons meestal gaat,’ zeide de moeder wijsgeerig. Doch het volgende oogenblik week de wijsheid voor moederliefde; zij stond op, legde haar breiwerk neder en sloeg haar arm om Bertha heen. ‘Gij houdt toch van den jongen,’ zeide zij. ‘Menschen, die hunne ganzen voor zwanen houden, worden uitgelachen, maar zij zijn er beter aan toe dan zij, die hunne zwanen voor ganzen aanzien.’

Bertha zeide niets; zij beefde een weinig onder de liefkoozing, en toen hare moeder dat merkte, liet zij haar los en vatte haar breiwerk weder op.

‘Ik geloof, dat Jan Disteling uw smaak heeft bedorven; gij zijt zoo aan zijne bulhondenmanier gewoon, dat niemand het u meer naar den zin kan maken.’

‘Praat er niet meer over, moeder’, zeide Bertha, op lusteloozen toon. ‘Ik heb van beiden afgezien.’

Daarmede was het gesprek uit.

IV.

Het scheen, dat Bertha een onaangenamen tijd zou hebben. Vooreerst kwam Disteling, even koppig als altijd, leunde tegen den schoorsteenmantel en vroeg ‘ja of neen’. Bertha besloot hem flink te antwoorden.

‘Ik behoef u niet meer te zeggen, Mijnheer Disteling, dat ik u hoogacht, maar gij hebt geen antwoord meer van mij noodig. Gij zult mij verplichten met uwe vraag niet meer te herhalen.’

‘Dat zal ik toch blijven doen, totdat het antwoord vanzelf blijkt.’

‘Gij hebt dat antwoord dikwijls genoeg gehad, Mijnheer.’

Zij was anders nooit scherp tegen hem geweest; doch hij scheen het zich niet aan te trekken.

‘Voor mij heb ik geen antwoord, eer gij getrouwd zijt, met mij of met een ander. Zoodra het zoover is, hebt gij mijne vraag voor het laatst gehoord.’

Toen Disteling aldus weder tijdelijk afgescheept was, kwam Laan. Voor hem was Bertha minder streng, doch bleef onverbiddelijk.

‘Als gij hier over eene maand of wat als vriend aan huis wilt komen, Mijnheer Laan, zult gij ons allen welkom zijn.’

‘Ik zal nooit visites komen maken in een huis, waar men mij als een vijand beschouwt,’ zeide Laan fier. ‘Maar bedenk u toch, mijne lieveling!’

‘Gij moogt mij niet zoo noemen, Mijnheer Laan,’ verbood Bertha koel.

‘Hoe niet?’ vroeg Laan slim.

‘Zooals gij daar deedt,’ antwoordde Bertha.

‘Ik voel het zoo dikwijls, dat ik vrees, dat het er een enkelen keer uitkomt; als gij er dan boos om wordt, hoop ik, dat gij het mij vergeven zult. Gij weet, dat gij mijne lieveling zijt, niet waar? Er is geene koningin op aarde, die ik bij u zou vergelijken, al had zij aan ieder haartje van haar hoofd een diamant hangen. Uit den overvloed des harten spreekt de mond, heeft de wijze Salomo gezegd. Als ik dus nu en dan eens: Beste of Lieveling zeg, moet gij maar denken, dat ik het bij ongeluk doe, en wilt gij het mij dan maar niet kwalijk nemen?’

‘Versta mij wel, Mijnheer Laan,’ zeide Bertha, ‘gij moet hier niet meer komen, tenzij als vriend.’

‘Bertha! Dat kunt gij niet meenen! Wat heb ik gedaan? Wat heeft u zoo veranderd?’

‘Mijnheer Laan, met welk recht zegt gij, dat ik veranderd ben?’

‘Wel, mocht ik dan over een halfjaar niet om antwoord komen? vroeg Laan geheel bedremmeld.

‘Wilt gij mij het pleizier doen, dan eerst over een halfjaar om dat antwoord te vragen?’ vroeg Bertha. ‘Goeden dag, Mijnheer Laan.’

Bertha vond zich onbarmhartiger voor zichzelve dan voor hem. Zij wist, hoe oneindig veel wreeder haar vonnis over Disteling was, doch dat kon zij niet helpen. Het verdriet van Laan deed haar zeer en toch verbitterde haar de overtuiging, dat hij met zijn vlinderaard over een paar weken zijn verdriet zou vergeten zijn. Vandaag was hij smoorlijk verliefd, morgen misschien half en over een paar maanden misschien niet meer.

Den Zondag, nadat Bertha hare minnaars zoo had laten gaan, was Disteling in de kerk en de Vlinder Laan ook. Disteling zag er even welvarend uit als altijd; Laan zag bleek en neergedrukt, en toen Bertha het zag, kon zij niet anders, of zij moest op hare bittere gedachte terugkomen. Hij ging met lusteloozen stap huiswaarts; Disteling gaf hem, als bij ongeluk, nog een stoot; doch hij deed, alsof hij het niet voelde.

Twee of drie dagen daarna hoorde Bertha, wat zij verwacht had te hooren. Laan was op een picnic geweest en de ziel van het gezelschap; hij had veel oplettendheden gehad voor Juffrouw Bakker, de dochter van een rijken kaaskooper.

Hoe goed Bertha iets van dien aard had voorzien, toch stak haar het nieuws, toen het tot haar kwam. De vlinderachtigste man zou toch een weinig langer gewacht hebben.

Doch Laan zag er den volgenden Zondag nog bleeker en bedrukter uit dan den Zondag te voren. Bertha keek naar hem, ofschoon zij het niet

wilde, en zij dacht, dat de kaasmakersdochter althans geen slag had, hem op te vroolijken.

Disteling veranderde niets.

Bulhond Jan bleef haar altijd even stug zijn hof maken en Vlinder Laan zocht te veel vroolijk gezelschap; Bertha begon te vreezen, dat haar invloed den jonkman op een gevaarlijken weg had gebracht.

Laan's nachtelijke uitspattingen deden hem eruit zien als een geest.

Het was herfst geworden. De korenschoven stonden op het land. Er was druk en opgewekt werk geweest op het veld en toen de stilte met zonsondergang inviel en het buiten donker werd, zag men hier en daar nog een lichtje door de ruiten glimmen, totdat zij het een na het ander uitgingen. De maan scheen boven het dorp en goot hare zachte stralen over het dal.

Er was geen zuchtje aan de lucht en geen geluid liet zich hooren dan het kabbelen van de beek. Doch ja, daar klonk een geluid. Krak, krak! Eene tong als die eener slang flikkerde uit eene reet, verdween weder, flikkerde opnieuw en verdween nogmaals. Daar kwam de geheele slang te voorschijn en verhief zich in de lucht; daarop nog eene en nog eene. Toen klonk er een woedend geraas en al de vensters waren één en al vuurgloed; het licht der maan verflauwde erdoor.

Eene stem uit het dorp riep: ‘Brand!’

Vensters werden opengerukt, deuren opengestooten. De honden begonnen te blaffen, honderden stemmen riepen door elkander, haastige voetstappen volgden elkander op.

Oud en jong, mannen en vrouwen, in allerlei gewaad, stormden naar Eikenhof. Het geheele huis stond in den brand, die door de eeuwenheugende balken werd gevoed. Het gehinnik der brandende paarden klonk oorverscheurend uit den stal.

Jongkind en zijne vrouw, de knechts en de meiden waren in den tuin, bleek en weerloos; doch de stem der moeder riep luide haar dochters naam.

Bulhond Jan en zijn mededinger kwamen het laatst op het tooneel, hoewel zij geloopen hadden als hazen, en drongen door de menigte heen.

‘O, Jan,’ riep de moeder in doodsangst en klemde zich aan hem vast, alsof hij de ark der redding ware. ‘Gij zult haar redden, niet waar? God helpe haar. Gij zult haar redden, niet waar, Jan?’

Daar kwam eene gedaante, zwart als de nacht afstekend tegen den gloed, en baande zich een weg tot het brandende huis. Het werd nauwelijks gezien en bijna niet geloofd door hen, die het nochtans zagen.

‘Jan,’ riep de ongelukkige moeder, ‘gij zult haar toch redden? Gij hebt haar immers zoo lief. Gij redt haar toch?’

Geen mensch, al is hij een man, behoeft zich te schamen, dat hij voor zulk eene wanhopige en vreeselijke onderneming terugbeeft. De moeder gilde en bad, de man bleef onbeweeglijk staan, met bleek gelaat en wijd opengespalkte oogen.

Daar verhief zich een woeste kreet uit een half dozijn keelen te gelijk, en terstond daarop klonken honderden stemmen, waarbij het razen en woeden van het vuur in het niet verdwenen. Want de man, die zwart tegen den vuurgloed afstak, kwam weder te voorschijn; hetzij door een ongeloofelijk toeval óf door een wonder uit den hemel, zooals den wanhopigen moed somtijds we-

dervaart. Er lag eene gedaante in eene wollen deken gewikkeld in zijne armen en toen hij weder onder de menigte stond, zonken zij te zamen neder. Zij werden van den grond opgeheven en buiten het bereik van den vuurgloed gedragen.

Het huis brandde af; de redder en de geredde waren het middelpunt aller gedachten. De frissche lucht deed Bertha uit hare bezwijming ontwaken, en toen zij hare oogen opsloeg en weder sprak, was de moeder even krankzinnig van blijdschap, als zij van wanhoop was geweest.

'Zij leeft, zij leeft! Zij is gered, zij is gered! En o, mijn God, o vrienden, de Vlinder heeft het gedaan!'

Het was eene geheele maand later, toen Dirk Laan zijne eerste vraag kon uitspreken.

'Waar is Bertha?'

'Sst, lieve jongen, beste jongen,' zeide Juffrouw Jongkind met betraande oogen. 'Blijf stil liggen, dan zijt gij de beste!'

'Waar is Bertha?'

'Veilig en wel, mijn jongen, veilig en wel.'

'Ik heb dorst,' zeide de Vlinder.

Zij gaven hem een verkoelenden drank en hij ging slapen, met een glimlach om zijne lippen, in onveranderde houding. Eenige uren later werd hij weder wakker.

'Waar is Bertha?'

'Hier, liefste!'

En zoo laten wij hen, hand in hand, elkander door hunne tranen heen smachtend aankijkende.

Levenswoorden.

R e d e n e n . - Ook de schurk, die u 's nachts den dolk in het hart stoot, heeft zijn redenen! En zeker zou het hem hoogst aangenaam zijn, wanneer gij ze wilt aanhooren en hem bij uw sterven nog de hand der verzoening reikt!
HEBBEL.

Lichaam en ziel smachten in honderd banden, die onverbreekbaar zijn; maar ook in honderd andere, die één kloek besluit vernietigt.
FEUCHTERSLEBEN.

Verstandige menschen wijs te maken, dat men i s , wat men n i e t is, is in de meeste gevallen moeielijker, dan werkelijk te w o r d e n , wat men s c h i j n e n wil.
LICHTENBERG.

Wel beschouwd doet h e t w e r k , dat iemand verricht, minder af; 't komt aan op d e n g e e s t , waarmede men het doet.
HALM.

Hoe wij s c h r i j v e n , maakt minder uit; wel, hoe wij d e n k e n .
LESSING.

Niemand staat zoo hoog, dat hij - wanneer hij onbevooroordeeld op zijn eigen verleden terugziet - in de toestanden, welke hijzelf doorloopen heeft, niet de volledige verklaring kan vinden van al datgene, wat hij in de menschen of in een bepaald persoon sterk afkeurt en veracht.
EÖTVÖS.

De uitspanningen van de rijken zijn dikwerf niets dan conventioneele verveling.
BONNIN.

De onmacht, om van het leven te houden, is wel bezien de onmacht, om zijn plicht te doen.
HALÉVY.

Onze tijd, dien men gaarne den positieven noemt, brengt de sentimentaliteit in de wetgeving en het realisme in den roman. Zoo vernietigt men de illusie niet, maar verplaatst ze.
VALTOUR.

Ik geloof niet aan de macht der omstandigheden. Al zit iemand er nog zoo in, wanneer hij slechts zich flink aangrijpt, dan werkt hij er zich ook uit; hij zal wonden daarbij krijgen, evenals de soldaat in den slag, - maar die wonden zullen hem goed staan.
FREYTAG.

Wanneer de mensch zijn behoeften, zijn ziekten, zijn moreel en physiek verval in aanmerking wilde nemen, hoeveel reden heeft hij dan niet, om tot den eenvoud terug te keeren. In plaats daarvan geeft hij zich over aan ijdele wenschen en begeerten, en hoe zwakker hij zich inwendig gevoelt, hoe meer gedruisch hij in de maatschappij maakt. Hij denkt, dat de aarde hem toebehoort, en toch kan hij slechts een klein gedeelte bewonen. Hij dunkt zich heer der schepping en gaat gebogen onder den indruk van het oogenblik, onder het juk van toevallige omstandigheden, aanbidt de gewoonte en plaatst de leer van het genot op den troon. John Howard leerde zijn behoeften aan zijn wil te onderwerpen en de ontbering was voor hem genot. Franklin bewees, wat ernst en wilskracht vermogen; wanneer hij iemand een raad gaf, dan plaatste hij op den voorgrond, dat elke deugd geoefend moet worden. Die oefening is genot.
A.J. DOMELA NIEUWENHUIS.

De wezenlijke, oorspronkelijke bronnen van onze kennis zijn niet de boeken, maar leven, ervaring, eigen denken, gevoelen en handelen.
BLACKIE.

De mensch verheft zich alleen tot een hoogeren trap van geluk, naarmate hij heerschappij leert voeren over zijn gedachten, zijn behoeften, zijn hartstochten.
FUNCK BRENTANO.

Het groote gevaar, dat de moderne maatschappij bedreigt, ligt niet in de zoogenaamde sociale quaestie, maar in de gemakkelijke wijze, om geld te verkrijgen, niet langs den weg van gestadigen arbeid, maar door spel of toeval, zonder evenredige zedelijke en verstandelijke ontwikkeling. De ervaring leert, dat hierdoor het huiselijk leven wordt vergiftigd, in de maatschappij de weg gebaand voor de grootsprekers, terwijl de mannen van plicht en geweten op den achtergrond worden gedrongen.
FUNCK BRENTANO.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

De afvallige. Een roman naar het Engelsch van Robert Buchanan, schrijver van St. Napoleon, Wraak en Gerechtigheid enz. Apeldoorn, N.A. Hingst.

The new Abelard, zoo luidt de oorspronkelijke titel van dezen niet alledaagschen roman. Daargelaten het recht van den vertaler tot de keuze van een anderen titel, dan de auteur zelf aan zijn werk gaf, schijnt ons toch deze keuze niet ongeschikt. Wel doet de eigenaardige verhouding der twee hoofdpersonen nu en dan denken aan die van Abelard en Heloïse uit de 12de eeuw, maar toch is het feit van Bradley's *afval* van het kerkelijk geloof hier het hoofdmotief, de spil, waarom alles in den roman zich beweegt.

Hij, vicaris der Engelsch-Episcopaalsche, man van talent en wetenschap, is het orthodoxe geloof ontwassen en begonnen een geestelijk Evangelie te prediken van een idealen Christus, met verwerping van bijna alle historiciteit der Schrift, behoudende toch de reine en verhevene ideeën, erin neergelegd. Zijn standpunt gelijkt min of meer op het ethisch-idealistische van sommigen onzer moderne theologen, maar door den auteur, die er blijkbaar niet mee is ingenomen, min of meer geparodieerd of misschien niet begrepen. Van deze nieuwe opvatting van Christendom en godsdienst hoopt Bradley, dat de Kerk zijner vaderen meer en meer zal worden doordrongen en daardoor voor dreigende versterving bewaard en tot een nieuw, krachtig leven gewekt. Daaraan wil hij zijne krachten en gaven wijden.

Met dit streven, hoewel zij het in zijne diepte niet begrijpt, vereenzelvigt zich, met geheel hare geestdriftige en geloovige ziel, een bewonderenswaardig rein en edel vrouwelijk wezen, Alma Craig, de schatrijke, beeldschoone weeze, Bradley's verloofde, die zich met al de liefde en toewijding van een diepgevoelend en hartstochtelijk vrouwenhart aan hem heeft gehecht. Als hij straks om zijne ketterij wordt uitgestooten, dan troost haar lieve mond: ‘Waar gij gaat, zal ik volgen; uw land zal mijn land zijn en - uw God mijn God.’ Wreed wordt die schoone droom door het noodlot verstoord, door het noodlot, vertegenwoordigd door een droevig geheim uit zijn verleden, dat hij haar niet openbaren durft. Het berooft hem van zijn vrede, breekt zijne geestkracht, verlamt zijn wil, ontadelt zijn karakter en voert hem tot eene schandelijke daad, door wanhoop en wroeging gevolgd. Toch staat onder dit alles zijne Alma als een zegenende engel hem nabij, hem, ‘son maître, ou plutôt son père; son époux, ou plutôt son frère’; zij, ‘sa servante, ou plutôt sa fille, son épouse, ou plutôt sa soeur’. Totdat Nemesis komt en hen onherroepelijk scheidt.

De blijkbare tendenz van deze tragische geschiedenis is geene andere, dan in het licht te stellen, hoe de wijsgeer-theoloog door het wegwerpen van

de oude steunselen van het gezagsgeloof ook zijne zedelijke kracht, ook zijn adel van karakter verliezen en in den levensstrijd ten ondergaan moest. Het zijn ten slotte de passiespelen te Ober-Ammergau, die eindelijk zijne moegefolterde ziel en zijn verdord hart het licht en den vrede terugschenken en hem sterven doen in het geloof zijner kindsheid.

Het zij verre van ons, in dezen in te stemmen met den auteur; toch mogen wij hem onze hulde niet onthouden voor de wijze, waarop hij deze tragedie heeft opgevat en uitgewerkt. Kenden wij Buchanan reeds uit 'Wraak en Gerechtigheid' als een meester in het teekenen van aangrijpende tooneelen en machtige hartstochten, hier overtreft hij zichzelven en stijgt nu en dan tot de hoogste vlucht. Wij zeggen het met volle vrijmoedigheid den recensent uit *The Times* na: 'Dit proza bevat menige bladzijde, die zich tot waarachtig welsprekende poëzie verheft.' Het aandoenlijk schouwspel van een groot karakter, dat zichzelven verliest, die jammerlijke tegenstrijdigheid tusschen willen en handelen, is geschilderd met eene ontroerende realiteit.

Jammer, dat de auteur door 't aanbrengen van enkele wijzigingen geene oplossing en verzoening gevonden heeft. De slotindruk zou zeker bevredigender zijn geweest.

Den denkenden en belangstellenden lezer wordt dit goed vertaalde, nog al compres gedrukte werk gaarne aanbevolen.

H.

TÉPÉ.

Graaf Leo Tolstoï. De Kozakken en Tafreelen uit het beleg van Sebastopol, vertaling van F. van Burgvliet. Amsterdam, A. Rössing.

Reeds in 't jaar 1860 verscheen dit werk in 't oorspronkelijk Russisch. Eerst sedert enkele jaren werd meer dan één roman van dezen auteur in 't Fransch en Duitsch vertaald en daardoor onder de aandacht ook van onze letterkundigen gebracht. Busken-Huet in *De Portefeuille*, Hooijer in *De Gids* verkondigden hoog zijn lof en tegenwoordig kan niet meespreken over de literatuur van den dag, wie niet ten minste één zijner werken gelezen heeft. Met belangstelling ziet voorzeker menigeen reeds weer te gemoet 'Oorlog en Vrede', thans bij Gouda Quint te Arnhem ter perse en met een warm woord van aanbeveling van Gerard Keller voorzien.

Deze hooge ingenomenheid mag in alle opzichten verklaarbaar worden geacht. Tolstoï mag waarlijk worden gesteld onder de schrijvers van den eersten rang. Meester in 't vertellen, geniaal teekenaar met de pen, van eene zeldzame opmerkingsgave van 't groote en 't kleine, 't schijnbaar weinig beduidende, maar wat juist vaak de karakters preciseert en waarin de poëzie des levens verborgen ligt. Realist, zonder geweld te doen aan kiesch gevoel en goeden smaak, is hij nog veel meer idealist van 't zuiverst gehalte, die de hoogste aspiratiën der menschelijke ziel en de diepste aandoeningen des gemoeds weet op te merken en op de juiste waarde te schatten en ze zijne lezers mede te doen doorleven.

In *De Kozakken* vergezelt de lezer een jong officier van adellijken huize, het ijdele leven der hofkringen en de jacht naar zingenot moede, op zijne reis naar den Kaukasus, waar hij, als vaandrig bij de grenstroepen ingedeeld, menschenkennis en levenswijsheid zoeken en door nieuwe indrukken en ervaringen zijn leven verrijken wil. Niet, wat men een boeienden roman

pleegt te noemen, met eene kunstig ineengezette intrige, biedt dit verhaal ons aan. Het verplaatst u te midden van eene grootsche, schoone natuur, onder eene menschenmaatschappij met levensopvattingen, zeden, gebruiken en eigenaardige godsdienstige uitingen, als gij niet vermoed hadt, dat in de Christenwereld bestond. Gij leeft er het leven mee der Kozakken, bij hunne wachtvuren en schermutselingen, op hunne stoute jacht- en plundertochten, met hunne ruime begrippen over de waarde van leven en eigendom, waar het den vijand geldt; in hunne huiselijke omgeving, bij hunne dolle drinkgelagen en in den vrijen, ongekunstelden omgang der jongelieden van beiderlei geslacht, toch ook weer naar hunne eigen, eigenaardige vormen. Ge treft er mannen aan als de woudberen hunner wildernissen, forsche, frissche vrouwenfiguren, met al de deugden en gebreken van de dochteren Eva's van alle tijden. Door dit natuurleven bekoord en meegesleept, in blakende liefde ontstoken voor de schoonste uit den Kozakschen maagdenkring, zou onze naar hooger levensdoel strevende jonge edelman, opgenomen in den stam, daar zijn blijvend geluk hebben gezocht, indien niet bijtijds het voorwerp zijner liefde zich van hem had afgewend tot den uitverkoren en roemruchten held van haar eigen geslacht.

Hooger nog dan dit verhaal stellen wij de *Tafreelen uit het beleg van Sebastopol*, die de kleinste en laatste helft van dit boekdeel innemen. Heftig woedt de strijd om de bedreigde stad. Weken achtereen worden de bastions daaromheen door het vijandelijk geschut geteisterd en tot vormlooze massa's steen en puin vergruizeld. Steeds meer, ondanks menigen stouten uitval der belegerden, naderen de loopgraven der Franschen en week aan week, dag bij dag, nadert met noodlottige zekerheid het einde. Wat gaat er om in de zielen dier heldhaftige verdedigers, die daar, tusschen puinhoopen, lijken en gewonden, geen oogenblik zeker van hun leven, hun plicht vervullen tegenover het vaderland en den hoogvereerden Czaar en vader aller Russen? Daar wordt gegeten en gedronken en gelachen en geschertst en geïntrigeerd en benijd, maar nu en dan wordt ook de alledaagsche sleur afgewisseld door oogenblikken van verheven ernst, door de hoogste en heiligste aandoeningen en gevoelens. In het vuur beproefde helden staan doodsangsten uit; in zachtmoedige naturen openbaart zich de leeuwenaard; pas gisteren in het vuur gedoopten rooken kalm hunne sigarette naast het vuurbrakend kanon; onder een kogelregen in slagorde schertsen de soldaten met elkander over de dolle sprongen van een ruiterloos paard op de vlakte. En intusschen drukt daar een echtgenoot den laatst ontvangen brief zijner gade dicht aan het hart, terwijl voor het oog van den jongen vaandrig het visioen verrijst van zijn laatste afscheid uit het ouderlijk huis. Het zieleleven van den soldaat in oorlogstijd - ziedaar, wat men deze tafereelen zou kunnen noemen. En Tolstoï verstaat de kunst, dat leven in zijne fijnste nuances te beschrijven. Hat hier geene lichte lectuur wordt aangeboden en niet zulk eene, wier schoonheid en waarde terstond door een groot deel onzer romanlezers zal worden gevat, ligt voor de hand. Maar in menigen kring zal de kennismaking met dezen auteur eene bron openen van rein en rijk genot.

H.

TÉPÉ.

Katia, door den Russischen schrijver Graaf Leo Tolstoï, vertaald door Jeanne Huygens. Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

De goede vertaling, de keurig nette uitvoering en druk van dit handige boekske zijn den inhoud waardig. We ontmoeten hier den auteur op een gansch ander gebied dan in het hiervoren aangekondigde werk. Het niet zeer uitgebreide verhaal, dat zich op een zomernamiddag gemakkelijk lezen laat, bevat een kleinen roman uit het huwelijksleven der beide hoofdpersonen, bijna geheel tusschen hen beiden afgespeeld.

Hij was haars vaders vriend en later de voogd en mentor geweest van haar, die hem met afgodische vereering en innige liefde aanhing. Hij, de Russische Graaf Serge Michaelowitz, de welontwikkelde landedelman van edele beginselen, die het leven op zijne goederen en voor zijne onderhoorigen verkoos boven dat in het drukke gewoel der groote wereld. Zij, op het land opgevoed, met de wereld en hare bekoringen onbekend. Als eene idylle vloden hunne eerste huwelijksmaanden daarheen; slechts om en voor elkander bestonden zij. Maar allengs begonnen ook weer andere gedachten en dingen zijne belangstelling in te nemen, zijn tijd te vorderen, en het jonge vrouwtje begon een gevoel van onvoldaanheid, van ongedurigheid te ontwaren; ze begon te haken naar afwisseling, beweging, leven. Ze gaan naar Moskou, naar Petersburg, en de landelijke maar begaafde schoone wordt de ster der gezelschappen, gaat op in den glans en 't genot van haar roem. Wel blijft nog de liefde, maar van weerszijden betwijfeld; steeds verder verwijderen ze zich van elkaar: zij, bitter bedroefd over zijne toenemende koelheid, hij, droevig teleurgesteld over hare genotzucht en ijdelheid; hij, steeds meer zich terugtrekkende, zij, de verzenen slaande tegen de prikkels, totdat ontgoocheling en zielsvermoeienis haar tot hem terugvoeren en straks, na veel strijd en zielskwelling, ze elkander weer leeren verstaan. ‘Op dien dag’ - zoo verklaart Katia aan het einde van haar verhaal - ‘eindigde mijn roman met mijn echtgenoot. Het tijdperk onzer eerste liefde bleef als een weemoedige, zalige herinnering in ons voortleven... een nieuwe liefde, voor den vader mijner kinderen, verving de oude. Op andere wijze, maar even gelukkig als vroeger, is dit schoone tijdperk van mijn leven nog niet ten einde, want duurzaam geluk en tevredenheid zijn alleen aan den huiselijken haard en in de reine genietingen van het familieleven te vinden.’

Dit eenvoudig verhaal, door de meesterlijke pen van Tolstoï met de fijnste trekken geschetst, is een getuigenis te meer van zijn groot en veelzijdig talent en heeft als zoodanig geene aanbeveling van noode.

Jammer, dat enkele kleine zonden tegen taal en stijl bij de correctie zijn over het hoofd gezien.

H.

TÉPÉ.

[Tweede deel]

Persoonlijke dienstplicht.

τ□ α□τ□ περ□ τ□ν α□τ□ν.

Onder de mededeelingen over het leven van Socrates, die Xenophon in zijne *Gedenkwaardigheden* te boek gesteld heeft, behoort ook de volgende.

Op zekeren dag was Socrates bezig aan eenige belangstellende toehoorders uiteen te zetten, hoe zonderling het is, dat, terwijl de vader, die zijn zoon tot een bekwaam leerlooier of timmerman of smid wil laten opleiden, geschikte leermeesters in overvloed vindt, diezelfde vader, als hij zijn kind wil laten leeren, wat eigenlijk recht en onrecht is, volstrekt niet weet, tot wien hij zich zou moeten wenden. De veelbelezen Hippias, die sedert jaren niet te Athene geweest was en die thans voor het eerst weder een gesprek van Socrates bijwoonde, zeide spottende: ‘Zoo spreekt gij dus, o Socrates, nog altijd over dezelfde onderwerpen, waarover ik u jaren geleden ook reeds hoorde spreken?’ - ‘Mijn waarde Hippias’ - antwoordde S. - ‘de zaak is nog veel erger, dan gij denkt. Niet alleen spreek ik nog altijd over dezelfde dingen, maar ik zeg daarover altijd volmaakt hetzelfde. Gij daarentegen zegt misschien, daar gij een groot geleerde zijt, nooit hetzelfde over dezelfde zaak.’

De fijne ironie, waarmede Socrates zich hier tot den geleerden en welsprekenden Hippias wendt, steekt een hart onder den riem van degenen, die met hem in hetzelfde geval verkeeren. Al wie zich de behartiging van het een of ander volksbelang, de bevordering van deze of gene hervorming ten doel gesteld heeft, ontmoet dagelijks op zijn weg moderne Hippiassen, die hem voor de voeten werpen: ‘Waarde vriend, houd thans uw stokpaardje voor u; wij weten nu eenmaal, hoe gij over de quaestie denkt, en zijn alles behalve verlangend, nog eenmaal uit uw mond hetzelfde over dezelfde zaak te hooren. Waarom komt gij niet eens met wat nieuws aan? Het was onbeleefd van Virgilius te zeggen, dat de vrouw altijd een onbestendig en veranderlijk wezen is. Van ons mannen geldt volmaakt hetzelfde. Derhalve, zoo gij gesteld zijt op een aandachtig gehoor, spreek dan in 's hemels naam nu eens over wat anders.’

Zijn er onder mijne lezers sommigen, die meenen, dat het met het

vraagstuk van den persoonlijken dienstplicht in Nederland thans evenzoo gesteld is als met het onderzoek naar het wezen van het recht ten jare 400 v. Chr. te Athene; houden zij het onderwerp voor oud en afgezaagd, dan kan ik hun alleen met Socrates antwoorden: Het is nog veel erger, dan gij u voorgesteld hebt. Niet alleen bespreek ik een onderwerp, dat ik vroeger vele malen behandeld heb, maar ik ben ook van plan, daarover volmaakt hetzelfde te zeggen als vroeger. Ik wensch de waarde van den persoonlijken dienstplicht te bespreken uit een staatkundig en maatschappelijk oogpunt en daarom een groot gedeelte van het vraagstuk, de hooge waarde der gewenschte hervorming voor de deugdelijkheid van ons leger, nagenoeg te laten rusten.

Naar mijn gevoelen is het eene fout geweest, dat de voorstanders van den persoonlijken dienstplicht bij ons te lande zich dikwijls bepaald hebben tot het betoog, dat het *leger* bij dien maatregel zooveel winnen zoude. Voorzeker lag het op den weg van den heer Van Limburg Stirum, om eene volksbeweging in het leven te roepen ten voordeele van den maatregel, waarvoor hij als Minister gevallen was. Maar toch, dat een generaal aan het hoofd dier beweging stond, kon haar bij ons te lande geen goed doen. De natuurlijke gesteldheid van onzen bodem maakt ons tot een volk van landbouwers, kooplieden en zeevarenden. Wel hebben onze vaderen in den 80-jarigen oorlog getoond, dat zij ook te land hun vijand staan kunnen. Maar toen de groote nood geweken was, liet men de verdediging van het land liefst aan den huurling, den soldenier over. Voor de zeemacht klopte het hart der ingezetenen altijd warmer; daar waren het grootendeels landskinderen, die de eer van den Hollandschen naam tegen den erfvijand, den Brit of den Franschman, ophielden. Maar het leger te lande, daar had men in de republiek al zeer weinig mede op. Men zag het niet gaarne talrijk of krachtig, omdat men vreesde, dat de invloed der zeeprovinciën daardoor geknakt zou kunnen worden en de een of andere stadhouder in het leger een werktuig zou vinden tot uitbreiding zijner macht. En, al is nu de geheele staatsregeling van die dagen voor de revolutie bezweken, maatschappelijke vooroordeelen zijn vrij wat taaier dan staatsinstellingen. Sedert vele tientallen van jaren is de officier bij ons een burger, die zich zijn aandeel in de landsverdediging tot levenstaak gekozen heeft, de soldaat in den regel een boeren- of burgerzoon, door het lot tot den dienst aangewezen. En desalniettemin ziet men nog thans in vele Nederlandsche kringen den een zoowel als den ander met een minder welwillend oog aan. Vroeger waren beiden soldeniers, die hun gevaarlijk bedrijf ter hand genomen hadden om allerlei, soms weinig eervolle redenen; mannen, van wie men onderstelde, dat zij vechten zouden voor ieder, die hun de noodige soldij gaf; menschen, van wie men wel gehardheid, koelbloedigheid, onversaagdheid kon verwachten, maar niet de andere deugden, waarop men in de burgermaatschappij nog meer prijs stelt. En al zijn de toestanden geheel

veranderd, nog kleeft er aan den ouden naam iets van de oude beteekenis. De milicien ziet zich dikwijls door lieden van lager stand begroet met een minder fatsoenlijken naam, die duidelijk aanwijst, dat men hem als een nutteloos meubel, als eene hommel in de maatschappij der nijvere bijen beschouwt. Hoogst onbillijk, zelfs als die beschouwing even juist ware, als zij verkeerd is; want hij is waarlijk niet soldaat uit vrije keuze. De officier zal, buiten 's-Gravenhage, in vele gezelschappen een beter indruk maken, als hij geene uniform aantrekt, en, hoe bescheiden hij zich ook gedragen moge, zullen de stekeligheden over den aard zijner betrekking niet uitblijven. Dat ons leger duur is, wordt dikwijls, en niet ten onrechte, beweerd. Maar waarom daarvan een verwijt gemaakt tegen den officier, wiens salaris waarlijk niet te groot is? Omdat velen onder ons zich nog niet helder bewust zijn van den nieuwen toestand, waarbij de huurlegers verdwijnen en de krijgsmacht niets anders is dan het volk zelf onder de wapenen. Kon men zich dien toestand helder voor den geest brengen, dan zou men den krijgsman, die hart heeft voor zijne taak, overal met denzelfden eerbied bejegenen als den arts, die een zegen is voor de lijdende menschheid, of den bekwamen industrieel, die op ruime schaal welvaart om zich heen verspreidt.

Gegeven nu eenmaal het met de moedermelk ingezogen vooroordeel, dat bij vele Nederlanders - gelukkig lang niet bij alle - tegen den militairen stand bestaat, was het niet verstandig gehandeld, de krijgskundige zijde van ons vraagstuk voorop te stellen. Wat werd, ten gevolge van die handelwijze, weldra het wachtwoord van de tegenstanders van den persoonlijken dienstplicht? Zij, die de dienstvervanging willen afschaffen, - zeide men - *organiseeren* het leger, maar *desorganiseeren* de maatschappij. Aandoenlijke klachten werden in Kamer en dagbladpers vernomen over het ‘militairisme’. Zelfs het speelgoed der kleinen werd in het vraagstuk betrokken. De vanouds bestaande gewoonte, om onze knaapjes met looden soldaten te verheugen, werd voorgesteld als een arglistig streven, waardoor de bewonderaars van den oorlog hunne onmenschelijke en bloeddorstige neigingen in de onschuldige ziel der kinderen trachtten te doen post vatten. Zulke zaken waren niet geheel te voorkomen; want, wie eene zwakke zaak verdedigt, moet wel naar slechte argumenten grijpen, als de goede ontbreken. Maar men had aan die beschouwingen veel van hare kracht kunnen ontnemen, als men in den beginne meer gewicht gelegd had op de groote nadeelen, die de dienstvervanging voor de maatschappij heeft, en op den zegen, dien de persoonlijke dienstplicht aan dezelfde maatschappij moet brengen.

Om nu niet in de fout te vervallen, die ik aan anderen verweet, wil ik de voordeelen, die de persoonlijke dienstplicht voor ons leger hebben zou, geenszins op den voorgrond stellen. Ik bepaal mij tot de

opmerking, dat die maatregel bij onze officieren nagenoeg geene bestrijders maar wel warme verdedigers gevonden heeft en dat men vragen mag, of de enkele hoofdofficieren, die als voorstanders der plaatsvervanging optraden, daarbij niet veel meer geleid werden door politieke berekeningen dan door de overweging van de eigenlijke vraag zelve. Nooit heeft iemand ontkend, dat de persoonlijke dienstplicht volstrekt noodig is, om ons aan bruikbaar kader en bruikbare officieren voor de schutterij te helpen, en dat het leger op vrij wat meer belangstelling zou mogen rekenen, als ook ministers, hoofdambtenaren, kamerleden en invloedrijke kiezers hunne zonen of neven in de lagere rangen zagen plaats nemen. Toen de Duitschers in 1870 kennis maakten met de kazernen en de hospitalen, waarmede de Fransche Regeering, die vóór '71 de plaatsvervanging zeer bevorderde, tevreden was, verwonderden zij zich in hooge mate(*). Nooit zouden de autoriteiten genoegen genomen hebben met zoo vuile, zoo bouwvallige, zoo benauwde gebouwen, als die woningen niet uitsluitend hadden moeten dienen voor de niet zeer geachte plaatsvervangers en voor miliciens uit de klasse, die ten aanzien van hare levensbehoeften het minst verwend is.

Maar ik laat deze en andere gewichtige voordeelen, die de persoonlijke dienstplicht uit een militair oogpunt heeft, rusten, om mij te bepalen tot mijn eigenlijk onderwerp.

De vraag, die zich uit een maatschappelijk en staatkundig oogpunt aan ons voordoet, is de volgende: Is het wenschelijk, den tegenwoordigen toestand te bestendigen, waarbij alleen de officieren van het leger uit de meer beschaafde en gegoede klassen der maatschappij afkomstig zijn, terwijl de lagere rangen nagenoeg uitsluitend worden ingenomen door twee soorten van jongelieden, de miliciens, zonen van ouders, wier middelen niet toelieten, aan hunne zonen het kazerneleven te besparen, en de soldaten van beroep, de plaatsvervangers, mannen, die om verschillende redenen zich beschikbaar gesteld hebben, om den dienst der ontbrekende miliciens te vervullen? Of moeten wij overgaan tot het stelsel, dat thans in geheel Europa, met uitzondering van Engeland, België en Nederland, bestaat? Moeten wij de plaatsvervanging en de nummerverwisseling afschaffen, zoodat de breede rij der plaatsvervangers - thans ongeveer □ van het leger - komt te vervallen en de miliciens uit de meer gegoede standen zelf opkomen? Waar zoo weinig sympathie voor den militairen stand bestaat als in Nederland, is dit het eenige middel, om de zonen uit beschaafde en gegoede gezinnen in de lagere rangen van het leger te doen plaats nemen. Enkele malen heeft zich bij het bestaand systeem het verschijnsel voorgedaan, dat een milicien uit den bedoelden stand door den zuren appel heenbeet en zelf zijn dienstplicht vervulde. Maar zulke jongelieden zijn witte raven geweest en zullen het blijven, zoolang het bestaande systeem gehandhaafd wordt. De vraag is dus: is de maatschappij meer gediend met een leger, in welks

(*) Zie J. von Hartmann, *Die allgemeine Wehrpflicht*, Frankfurt, 1876, bl. 33.

lagere rangen de schakeeringen der maatschappij worden teruggevonden, waar de zoon van den rijken bankier dezelfde tent betrekt als de zoon van den boerenarbeider; of is het voor haar beter, als de soldaten bijna uitsluitend geleverd worden door de boerenarbeiders, de ambachtslieden, de kleinere burgers, kortom, door degenen, die niet rijk genoeg zijn, om hunne zonen van den dienst vrij te koopen?

Nu laat het zich niet ontkennen, dat het bestaande stelsel zekere voordeelen heeft, die begrijpelijk maken, waarom men het indertijd heeft verkozen. De practijk van den oorlog is in 't oog van sommigen eene gruwelijke zaak en de voorbereiding daartoe voor vele jonge menschen eene zware leerschool. Men kent de gemoedsbezwaren der Mennonieten, der Kwakers en van andere richtingen, die, naar het mij voorkomt, het eigenlijk beginsel der Christelijke leer zeker niet het slechtst hebben begrepen. Men neme verder in aanmerking, dat de opleiding tot eenig beroep des te meer tijd kost, naarmate dat beroep eene meer uitgebreide wetenschappelijke voorbereiding vordert. De gezonde en stevige boerenarbeider is op zijn 20ste jaar haast even geschikt voor zijn werk als zijn meer bejaarde vader, en de voorbereiding tot zijn bedrijf heeft grootendeels in de uitoefening daarvan bestaan. Vergelijk daarmede eens den geneeskundige. Sedert de wet van 1865 van elken arts de breede wetenschappelijke studie eischt, zonder welke het niet mogelijk is, bij de behandeling der menschelijke kwalen aan de hoogste eischen te voldoen, wordt de student in de geneeskunde 26 of 27 jaar, voordat hij zich kan vestigen. Jaren van ingespannen arbeid heeft hij moeten geven, duizenden guldens zijn noodig geweest, om in zijne levensbehoeften te voorzien, voordat hij bekwaam was voor de vervulling der gewichtige taak, die hem toevertrouwd wordt.

Stel nu - zeiden de bestrijders van den persoonlijken dienstplicht, en op dit standpunt stelde zich o.a. indertijd Thiers - stel, dat de staat telken jare eenige duizenden jongelieden noodig heeft, om daaruit bruikbare soldaten te vormen, moet hij die dan maar in het wilde kiezen, onverschillig, of de opoffering voor den een en den ander even groot is? Voor den boerenarbeider, die eenige maanden onder de wapenen doorbrengt, is het soldatenleven waarlijk geen leven vol ontberingen; zijn vroeger verblijf in de open lucht, de voortdurende spierinspanning, waaruit zijn arbeid bestond, en zijne hoogst eenvoudige levenswijze hebben hem reeds halverwege tot een goed soldaat gemaakt, voordat hij recruut werd. Want ontberingen te kunnen verdragen en bepaaldelijk vermoeienissen te kunnen weerstaan, dat is een hoofdvereischte voor den echten krijgsman. Maar de jeugdige student in de geneeskunde, die jarenlang op het gymnasium veel meer Grieksch en Latijn heeft moeten opnemen, dan hij verduwen kan; wiens ingespannen studie geen tijd liet voor behoorlijke lichamelijke ontwikkeling; die gewend is aan veel weelderiger voeding en huisvesting, dan de kazerne geven kan: voor hem is de levenswijze van den recruut eene ware

bezoeking. Daarenboven, als de boerenarbeider den dienst verlaat, dan heeft hij niets verleerd; hij kan dadelijk zijn werk weder opvatten; hij heeft een ruimer blik op de dingen gekregen, dan zijn dorp hem geven kon; in ontwikkeling en menschenkennis is hij vooruit-, in bruikbaarheid voor zijn beroep bijna niet achteruitgegaan. Geheel anders met den jeugdigen student, die in het eerste of tweede zijner studiejaren het soldatenpak moet aantrekken. Veel van wat hij met moeite geleerd heeft, wordt gedurende zijn diensttijd weder vergeten; hij offert niet alleen zijn dienstjaar op het altaar des vaderlands, maar nog vrij wat meer: al den tijd, dien hij noodig heeft, om zich op de hoogte te brengen, waarop hij stond, toen zijn diensttijd aanbrak. Wat is derhalve onbillijker dan de schijnbare gelijkheid, die de persoonlijke dienstvervulling aanbiedt? Inderdaad is de dienst voor vele minder beschaafden geene noemenswaarde opoffering; voor vele hooger geplaatsten staat hij gelijk met het vaarwel zeggen hunner levensroeping. Een man als Renan verklaart, dat hij ongetwijfeld gedeserteerd zou zijn of zelfmoord gepleegd zou hebben, als hij had moeten dienen(*). Zijn er niet meer onder onze jongens, die, door brandende weetgierigheid naar de boeken getrokken en alleen levende voor de uitbreiding van hun gezichtskring, in de vervulling van hun dienstplicht het grootste ongeluk zouden zien, dat hen treffen kan? De opneming in de kazerne, de omgang met ruwe makkers, de lichaamsoefeningen, waarvoor zij zoo weinig aanleg hebben, het strenge en niet altijd beleefde onderricht van den sergeant, dat alles en nog zooveel meer drukt hen als eene nachtmerrie. En behooren daartoe niet juist sommigen van de jongens, die naderhand de eersten zullen zijn op 't gebied van letterkunde, wetenschap en kunst? Is het dan niet raadzaam, de groote ongelijkheid, die conscriptie en loting scheppen, te temperen, door de gelegenheid open te laten tot plaatsvervanging en nummerverwisseling? Wat kan de Staat ertegen hebben, dat de zwaar gebouwde en stevige boerenarbeider, die volstrekt niet tegen den dienst opziet, de plaats inneemt van den zwakken en tengeren knaap van hooger stand, die zich in de kazerne diep ongelukkig zou voelen? Die zich laten vervangen, zijn jongelieden, die tegen den dienst opzien; die hunne plaats innemen, hebben tegen het soldatenleven geene overwegende bezwaren. Met onwillige honden is het kwaad hazen vangen; zou dan het leger niet meer hebben aan hen, die vrijwillig, dan aan hen, die gedwongen soldatendienst doen?

Dat zijn de krachtigste gronden voor het bestaande stelsel, die het mij ooit gegeven was te vernemen. Ik stelde er prijs op, ze niet onder de korenmaat te verbergen, maar in het volle licht te stellen, al schijnen zij mij alles behalve overtuigend te zijn. Het laat zich toch niet ontkennen, dat er in dit betoog voor het behoud der plaatsvervanging, hoe eenzijdig het ook het vraagstuk stellen moge, gewezen wordt

(*) Renan, *Souvenirs d'enfance et de jeunesse*, Paris, 1883, bladz. 189.

op sommige waarheden, die de voorstanders van den persoonlijken dienstplicht niet mogen vergeten. Bepaaldelijk is het waar, dat de dienst van den jongeling, die eene wetenschap of kunst beoefent, veel zwaarder opoffering eischt dan van de meeste anderen. Zonder twijfel is het in het stelsel van den persoonlijken dienstplicht eene schaduwzijde, dat het ook alle jongelieden van buitengewonen aanleg, als zij maar gezond en niet al te zwak zijn, maandenlang onder de wapenen roept en zoo het gevaar doet ontstaan, dat talenten, die de roem des vaderlands zouden kunnen zijn, in hunne ontwikkeling gestoord worden. Daarom mag ook de handhaving van de plaatsvervanging, hier en elders, niet maar eenvoudig beschouwd worden als eene onrechtvaardigheid, die de meer gegoeden tegenover de minder gegoeden begaan. Achter de verdediging van het bestaande moge dikwijls de angst schuilen van den rijkaard, die aan zijn verwend en brooddronken zoontje de strenge militaire tucht wil besparen: even dikwijls wellicht is het bezorgdheid voor die heerlijke bezittingen der menschheid, kunst en wetenschap, die bij hare gelukkige beoefenaars een aanleg en een temperament vorderen, die volgens sommigen niet bestand kunnen zijn tegen eenige maanden van militaire dressuur.

Wat is de fout in het betoog ten voordeele der plaatsvervanging, dat wij zoo even vernamen? Die fout is eene zeer gewone. Men onderstelt, dat datgene, wat men reeds zoo lang heeft waargenomen, wel zoo zal blijven, als het is; men heeft niet genoeg oog voor de veranderlijkheid van den mensch en de menschelijke toestanden. Men neemt bepaaldelijk aan, dat de levensopvatting, bij onze gegoede standen voorkomende, en de opvoeding, die zij hun kinderen geven, grootheden zijn, die als onveranderlijk beschouwd mogen worden. Daarop wijst men aan, dat - die levensopvatting en die opvoeding eenmaal gegeven - de militaire dienst voor den zoon van welgestelde ouders in den regel eene gruwelijke straf is en dat de Staat aan zulk een onwillig soldaat weinig hebben zou. In dat betoog heeft men mijns inziens - gelijk ik erkende - lang niet geheel ongelijk. Maar men vergeet de vraag te stellen, of de levensopvatting, die uit de daden van velen onzer meer vermogende landgenooten blijkt, en de daarmee samenhangende opvoeding hunner kinderen op den duur zoo kan blijven, of niet ingrijpende wijzigingen daarin volstrekt noodig en uit den aard der zaak onvermijdelijk zijn. Men heeft niet onderzocht, of misschien juist de invoering van den persoonlijken dienstplicht het krachtigst middel zou zijn, om de heilzame veranderingen tot stand te brengen, waardoor de levensbeschouwing en de levenswijze onzer meer gegoede en beschaafde klassen zich binnen enkele jaren zouden wijzigen in overeenstemming met de nieuwe voorwaarden, waaronder de afschaffing van plaatsvervanging en nummerverwisseling ze brengen zou.

Wat mij aangaat, het komt mij ontwijfelbaar voor, dat ons vaderland binnenkort uit de rij der onafhankelijke staten zal verdwenen zijn,

wanneer niet de levensopvatting onzer invloedrijke standen eene aanmerkelijke wijziging ondergaat. Onhoudbaar noem ik den toestand van een volk, welks invloedrijke personen zoo weinig oog hebben voor de nationale belangen, als dikwijls bij ons het geval is. In geheel Europa ziet men de volken, die aan hunne toekomst gelooven, zich inspannen, om door het verwerven van koloniën zich ruimte te verschaffen voor toekomstige volkplanters en nieuwe markten voor de producten hunner nijverheid. Engeland, Duitschland, Frankrijk, Italië, ieder wil zijn aandeel hebben in de voordeelen, die de opening van de binnenlanden van Afrika voor de beschaafde wereld belooft. Zelfs België blijft niet achter, al heeft het geene zeemacht, om zijne handelstations te beschermen. Maar hoe gebruikt ons volk de schoone gelegenheid, die de aanwezigheid van een krachtig Nederlandsch ras in Zuid-Afrika schenkt? Aan *woorden* van sympathie heeft het inderdaad niet ontbroken: niet zonder reden heeft men te Pretoria geklaagd over 'scheepsladingen van sympathie', uit Holland aangekomen. Maar andere blijken van belangstelling dan woorden waren spaarzaam. 'Waarom komen toch de Nederlanders hier niet meer een kijkje nemen?' - schreef mij onlangs een vriend uit de Kaapstad. Waarom laten zij alles aan de Engelschen en de Duitschers over, die de taal van het volk niet verstaan? Er is bijna geen tak van handel of nijverheid, zelfs in de Boerenrepublieken, waar toch het Hollandsch de officieele taal is, of personen van andere natiën hebben zich daarvan meester gemaakt. Engelsch is de bankinstelling, Engelsch zijn de groote winkels, Engelsch zijn de meeste scholen te Pretoria. Waarom reist de gegoede Hollandsche jonge man hoogstens naar Italië; waarom laat hij Zuid-Afrika liggen en verzuimt hij de gelegenheid, om aan zijne landgenooten mede te deelen, hoeveel daar voor hen te doen is? Waarom worden zij, die met allen ijver werkzaam zijn aan het nauwer toehalen der banden, die de Zuid-Afrikaansche volkplanters aan het oude vaderland hechten, niet krachtiger gesteund door onze welgestelde of vermogende landgenooten? Omdat men bij ons te lande zich veel te veel als wereldburger, veel te weinig als Nederlander voelt en ten gevolge daarvan weinig hart heeft voor gewichtige nationale belangen. Bekommert men zich in dit opzicht veel te weinig over de toekomst van het land, dat een Grooter Holland kan worden, en den vaderlandschen naam eer aandoen, als het oude Nederland nogmaals zijne onafhankelijkheid verliezen mocht: nog veel erger is, wat men in Indië doet en vooral wat men in Indië nalaat. Jaar in, jaar uit knaagt de Atjeh-oorlog aan onze volkswelvaart; jaar in, jaar uit verneemt men de ernstigste klachten over het wanbestuur in onze Indische bezittingen, klachten, waarvan het ongelooflijk adres der Soekaboemische planters aan den consul te Singapore eene der laatste uitingen was; maar wie is er hier te lande, die zich deze dingen aantrekt? Dat laat men aan de Indische specialiteiten over en beseft niet, dat het heerlijk rijk van Insulinde eene

kostbare bezitting is, die wij verplicht zijn in goeden staat aan onze kinderen over te geven. Zelfs is het volstrekt niet ongewoon in bijzondere gesprekken de meening te hooren verdedigen, dat wij Indië maar liever moeten verkoopen, nu wij er wellicht nog iets voor kunnen krijgen. In één woord, bij vele personen onder onze meer gegoede standen ontbreekt ten eenen male het bewustzijn, dat den Engelschman en den Duitscher bezielt en tot groote daden prikkelt, het hartverheffend gevoel van te behooren tot een volk, waarvoor eene schoone toekomst is weggelegd. Ten gevolge daarvan luisteren zij met een half oor naar de uiteenzetting van wat het volksbelang eischt, en verwaarloozen dat in ongeloofelijke mate. Wie trekt het zich aan, als Multatuli en Busken Huet, hierin door eene schare jongeren gevolgd, zich op beleedigende wijze uitlaten over het Nederlandsche volkskarakter? Ja, deze en gene ergert zich daarover, maar zeer velen vinden zulke 'boutades' zeer 'piquant', en meenen, door erom te lachen, ten duidelijkste te bewijzen, hoever zij boven hunne landgenooten uitsteken. Heeft men bij de regeling van het Hooger Onderwijs in 1876 den toegang tot onze universiteiten voor vreemdelingen niet nagenoeg onmogelijk gemaakt? Toch hebben wij tal van mannen, van wie ook Duitschers en Engelschen, om nu van Amerikanen en Australiërs niet te spreken, veel zouden kunnen en willen leeren. Maar men had niet genoeg vertrouwen op zichzelf, om aan zulk eene mogelijkheid te denken en daarnaar zijne maatregelen te nemen. Zelfs bedacht men niet eens, dat men althans voor onze Zuid-Afrikaansche stamgenooten de gelegenheid, om hier te studeeren, moest laten bestaan, en eerst later heeft men begrepen, dat althans die fout hersteld moest worden.

Ik zal niet uitvoerig handelen over de vraag, waaraan dat gemis aan nationaal gevoel, die gebrekkige belangstelling in de welvaart van ons volk is toe te schrijven. Als zeker meen ik toch te mogen aannemen, dat het verlammend bewustzijn van onze zwakte en kleinheid daartoe in hooge mate bijdraagt. Men weet, over hoe groote strijdkrachten Duitschland en Frankrijk te beschikken hebben en hoe zwak de macht is, die wij daartegenover zouden kunnen stellen. Wel heeft men van de deskundigen vernomen, dat de aard van onzen bodem ons land zeer geschikt maakt, om verdedigd te worden tegen groote overmacht. Maar, omdat men van krijgskundige zaken weinig verstaat, wantrouwt men die deskundigen en blijft men staan bij het feit, dat eene groote mogendheid duizenden zou kunnen stellen tegenover onze honderden. En met hetzelfde cynisme als Napoleon neemt men stilzwijgend aan, dat de overwinning altijd zal zijn aan de talrijkste bataljons. Daarom heeft men niet de noodige aandacht voor de voorslagen, om onze weerbaarheid zoozeer te verhoogen, dat oorlogvoerende groote mogendheden ertegen op zouden zien, ons tot vijand te hebben. Dat dit thans, helaas! niet het geval is, maar dat veeleer de gelegenheid, om het rijke en zwakke land te brandschatten, een prikkel zou kunnen worden, om onze

neutraliteit opzettelijk te schenden, behoef ik niet eens te zeggen, want ieder weet het. Maar toch berusten velen in dien toestand, als ware hij eene bezoeking, waarbij men zich eenvoudig neerleggen moet. Overtuigd, dat ons volksbestaan aan een zijden draad hangt, kan men niet met kracht werkzaam zijn in het belang der welvaart van een volk, in welks toekomst men niet of maar half gelooft.

Behoef ik wel te betoogen, dat die toestand onhoudbaar is? Niet alleen in de natuur, maar ook in de geschiedenis heerscht de wet, dat de zwakke te gronde gaat. *Qui se fait brebis*, *le loup le mange*, zegt het Fransche spreekwoord. Ons land bestaat voort ten gevolge van den onderlingen naijver der groote mogendheden. Maar wie waarborgt ons, dat die naijver ons altijd beschermen zal? Als in dit voorjaar of op een later tijdstip de Europeesche oorlog uitbreekt, dien de diplomaten tot dusverre met bovenmenschelijke inspanning wisten te voorkomen, maar waarvoor de brandstof noch in het Oosten, noch in Rusland, noch in Egypte, noch in Frankrijk ontbreekt, zal dan ons land niet in den strijd worden medegesleept? Duitschland en Frankrijk zijn gescheiden door eene dubbele rij sterke vestingen, die niet zonder groote verliezen te nemen of zelfs te passeeren zijn; zullen zij de verleiding weerstaan, om elkander langs België en Nederland aan te vallen? Zal eene bezetting van ons land ter wille van strategische doeleinden niet leiden tot het duurzaam verlies van onze onafhankelijkheid? Wie het ontkennen mocht, die moet vergeten, dat èn in de natuur èn in de menschenwereld alleen datgene kan voortbestaan, wat de kracht heeft, om zijn bestaan te handhaven. Daarom is de twijfel aan onze levensvatbaarheid, die bij zoovele invloedrijke Nederlanders gevonden wordt, een ernstig gevaar voor onze toekomst.

Zoolang nu die geest van berusting in Nederland's zwakte en vernedering bestaan blijft, zoolang zal de persoonlijke dienstplicht voor onze meer gegoede klassen eene pijnlijke opoffering zijn. Maar mocht die verkeerde gezindheid wijken, dan zou diezelfde persoonlijke dienstplicht in haar oog eene allernoodzakelijkste instelling worden. Voor een volk, dat krachtig leeft en in zijne toekomst gelooft, is er geen orgaan van den staat, dat meer belangstelling wekt dan de krijgsmacht. Hare deugdelijkheid en hare sterkte zijn de noodzakelijke voorwaarde voor de behoorlijke behartiging van alle andere volksbelangen. Is toch het leger zwak en onvoldoende, dan bestaat de waarschijnlijkheid, dat een stoot van buiten plotseling een eind maakt aan alle streven naar verbetering der binnenlandsche toestanden. Men klaagt erover, dat ons land na Thorbecke geene staatslieden van den eersten rang meer voortbrengt. Is het wonder? zou ik vragen. Een staatsman van den eersten rang wordt men alleen door jarenlange studie, arbeid en toewijding. En welk man van karakter en begaafdheid heeft die over voor een volk, als hij bekennen moet, dat de eerste Europeesche oorlog de beste wel een eind kan maken aan zijn bestaan? Men klaagt over onze letterkunde.

Is het wonder, zou ik alweder vragen, dat jonge menschen van talent op allerlei dwaalwegen geraken, als er geen nationaal streven is, dat hunne dichterlijke vlucht in het rechte spoor kan houden? *Ongeloof* aan onszelven en *ongeloof* aan de toekomst van ons volk is de kwaal, die onze beste krachten verlamt. En datzelfde ongeloof is het ook, wat onze gegoede standen tegen den persoonlijken dienstplicht als tegen eene ramp doet opzien. Stelde men er eene eer in te behooren tot een vooruitstrevend volk, dan zou men zich schamen zijne zonen te onttrekken aan de eervolle taak, om met hun leven in te staan voor wat het hoogste goed eener natie uitmaakt; dan zou men hunne opvoeding zoo inrichten, dat zij van jongs af tot die taak werden voorbereid; dan zou men ervoor zorgen, dat de behandeling der militairen in de kazerne en elders van dien aard is, dat men zijne kinderen gerustelijk daaraan kan toevertrouwen.

Is nu eene wijziging in de levensopvatting van onze hoogere standen eensdeels volstrekt noodig, als ons onafhankelijk volksbestaan gehandhaafd zal worden, anderdeels voldoende, om hen met den persoonlijken dienstplicht te verzoenen: aan den anderen kant is de persoonlijke dienstplicht een der krachtigste middelen, om die levensbeschouwing in de gewenschte richting te leiden. Vooreerst is hij het ware middel, om de kinderen der meer gegoeden levendig te doordringen van hunne dure verplichtingen jegens den staat; ten tweede moet hij een zeer heilzamen invloed oefenen op de lichamelijke opvoeding, die deze kinderen ontvangen.

Beginnen wij met het eerste onderwerp: *de persoonlijke dienstplicht is het ware middel*, *om een volgend geslacht te leeren*, *dat het tegenover de gemeenschap ernstige en zware plichten heeft te vervullen.* Bij welke gelegenheden bemerkt thans de gegoede Nederlandsche rentenier, koopman, grondeigenaar, dat er zoo iets is als de Nederlandsche Staat? Wanneer hij niet met de strafwet in aanraking komt, wat gelukkig in den regel niet het geval is, dan bemerkt hij dat alleen bij de ontvangst en bij de betaling van zijn belastingbiljet en als hij voor zijn volwassen zoon een remplaçant koopt. De staat is voor hem iets dergelijks als eene maatschappij van verzekering, die hem niet tegen schade door brand of hagel maar tegen misdadigers beschermt en die daarenboven door post en telegraphie, door onderwijs en den aanleg van openbare werken vele nuttige diensten verricht. Maar dat hij ernstiger verplichtingen tegenover den staat zou hebben dan de prompte betaling der verschuldigde belastingen, daarvan bemerkt hij nooit iets. Daar komt nog bij, dat de Fransche revolutionnairen uit de school van Rousseau, wier machtige invloed nog altijd langs ontelbaar vele wegen tot hem doordringt, wel de *rechten* van den mensch geproclameerd hebben, doch, helaas! verzuimden daarbij te voegen, dat de vervulling der *plichten* van den mensch van nog wel zoo hooge waarde is als de handhaving zijner rechten. Immers, de handhaving van elks bijzonder recht leidt,

hoe noodig zij ook zijn moge, noodwendig tot strijd en verdeeldheid; want de handhaving van dat bijzondere recht eischt van anderen arbeid en opofferingen van anderen aard, dikwijls zware opofferingen; de trouwe vervulling daarentegen der *plichten,* die ieder in het bijzonder heeft, is het ware middel tot het kweeken van eensgezindheid en onderlinge welwillendheid, omdat velen er wel bij varen, als één man zijn plicht doet. Waar nu dag aan dag in dagbladen en toespraken gewezen wordt op geschonden rechten, daar ontstaat het gevoel, dat de staat niets anders is dan eene lastige macht, aan wier eischen een verstandig mensch zich zooveel mogelijk onttrekt. Morrende betaalt zulk een staatsburger *malgré lui* zijne belasting; niet dan noode neemt hij de kleine moeite op zich, aan de vervulling van zijn kiezersplicht verbonden, en wie hem daartoe brengen wil, zal wijs doen, als hij het landsbelang niet op den voorgrond stelt, maar hulp zoekt bij minder edele beweegredenen. Al die zaken zijn het haast onvermijdelijk gevolg van den toestand ten onzent, waarbij de staat bijna uitsluitend als belastinggaarder en als politieagent optreedt.

Waar daarentegen de persoonlijke dienstplicht bestaat, kan eene dergelijke lauwheid en onverschilligheid ten aanzien der nationale belangen moeilijk post vatten. Van jongs af weten de kinderen, dat er bij het begin van hun jongelingsleeftijd door den staat eene zware opoffering van hen gevorderd wordt. Zij zien hunne oudere broeders en bekenden afscheid nemen van het ouderlijk huis; zij hooren, hoe zij de ontberingen, de vermoeienissen, de gevaren van het soldatenleven dragen. Zij weten, dat, breekt er een oorlog uit, het verlies van gezondheid of leven de dure prijs kan zijn, waarop de persoonlijke vervulling van den dienstplicht te staan komt. Zoo krijgen zij eerbied voor de historische macht, die met zooveel gezag in hun levensloop grijpt en zulke offers durft vorderen. Het uitsluitend behartigen der persoonlijke en familiebelangen kan niet stand houden in gezinnen, die door een dergelijken band met de gemeenschap verbonden zijn, terwijl de voortdurende herinnering aan den bitteren ernst des levens, die het vooruitzicht op de mogelijke gevolgen van den persoonlijken dienstplicht levert, het jagen naar zoutelooze en kinderachtige vermaken voorkomt, waarin het bestaan opgaat van hen, die genoeg hebben, om van te leven, maar die niet weten, wat zij met het voor hen zoo gemakkelijke leven zullen doen. Zoo zal de invoering van den persoonlijken dienstplicht een allergunstigsten invloed hebben op de levensopvatting onzer hoogere standen, omdat die maatregel hun metterdaad bewijst, dat het leven eene door en door ernstige zaak is; omdat hij hen herinnert aan het feit, dat niemand door zichzelf alleen wordt, wat hij is. Waar die heilzame instelling bestaat, kan niemand vergeten, dat hij de voedsterling en kweekeling is van historische machten, kerk, staat, maatschappij, die - lang voordat hij werd geboren - veel goeds hebben gewrocht, waarvan hij genieten mag, maar die nu ook op hare beurt

vorderen, dat hij zich de belangen zijner pleegouders niet minder aantrekke dan zijne eigene.

De invoering van den persoonlijken dienstplicht moet - zeide ik - in de tweede plaats *een zeer gunstigen invloed hebben op de lichamelijke opvoeding van de kinderen der hoogere standen en daardoor bij een volgend geslacht eene levensopvatting scheppen*, *die de bezwaren tegen die instelling aanmerkelijk vermindert.*

Toen ik daar even de voorstanders van het bestaande stelsel hunne leer liet verdedigen, deed ik hen de vraag stellen, of de Staat niet meer heeft aan den vierkanten boerenknaap, wiens levenswijze hem reeds tot een halven soldaat gemaakt heeft, dan aan den zwakken en tengeren leerling van het gymnasium, wien de vele uren Grieksch en Latijn geen tijd lieten voor voldoende lichaamsoefening. Bij de thans bestaande toestanden heeft men nog recht tot zulk eene tegenstelling, en 25 jaren geleden had men daartoe nog meer recht. Maar het bewustzijn is algemeen, dat er verandering noodig is, dat de lichamelijke opvoeding van de jeugd der hoogere standen veel meer behartigd moet worden, dan tot dusverre geschiedde. Alleen uit dat levendig bewustzijn kan de overdrijving verklaard worden, die zich ten aanzien der lichaamsoefeningen bij een deel der Nederlandsche jongelingschap vertoont. Dat er gelegenheid is tot spel in de open lucht, is uitstekend. Maar is het goed, dat sommige jongens elken dag uren cricquet spelen, om bij een wedstrijd de overwinning te behalen? Dat postboden en wie anders snelle beweging noodig heeft en geen paard houden kan, wielers gebruiken, niets beter dan dat. Maar waartoe dient het, zich zoo op dat instrument te dresseeren, dat men bij wedrennen den prijs behaalt? Spel moest spel, ontspanning ontspanning blijven en geen arbeid worden. Dat zoovelen dit over 't hoofd zien en ingenomenheid aan den dag leggen met de hartstochtelijke *sport*liefhebberij der laatste jaren, is een merkwaardig teeken des tijds. Het kan alleen verklaard worden uit de omstandigheid, dat men voelt, hoeveel er nog aan de lichamelijke opvoeding onzer schooljeugd ontbreekt. In arren moede grijpt men naar het eerste middel het beste, al zou het ook een paardenmiddel zijn.

Laat de persoonlijke dienstplicht ingevoerd worden en men zal heel wat anders zien. Wat men door lichaamsoefeningen moet trachten te verkrijgen, is waarlijk niet eene bijzondere kunstvaardigheid als wielrijder of cricqueter, hoedanigheden, waarmede men niets anders doen kan, dan zijne eigen ijdelheid en die van anderen bevredigen. Neen, het is gezondheid naar het lichaam en gezondheid naar den geest. Gezondheid ook naar den geest; want behoorlijk geleide en geregeld voortgezette lichaamsoefeningen zijn waarlijk niet alleen voor de lichamelijke gezondheid heilzaam. Zij stalen voorzeker de spieren, bevorderen de bloedsbeweging, verruimen de borstkas, versterken in 't algemeen, mits met oordeel gekozen, de gezondheid des lichaams. Maar zij zijn

tevens de ware middelen, om wilskracht en zelfbeheersching en tegenwoordigheid van geest te midden van gevaren te doen ontstaan, kortom, om datgene te vormen, wat men een krachtig karakter, eene flinke persoonlijkheid pleegt te noemen.

Het vermogen tot willekeurige beweging van de ledematen is het kind niet aangeboren. De zuigeling, op wiens gelaat eene lastige mug plaats neemt, is niet in staat de beweging met de handen te maken, waardoor een volwassen mensch zulk een insect verdrijft. De opvoeding van een kind bestaat voor een groot deel in oefeningen, waardoor het langzamerhand het bestuur krijgt over de bewegingen van verschillende spiergroepen, zoodat het willekeurig die spieren samentrekken of willekeurig hare samentrekking verhinderen kan. Zoo bij het leeren loopen, het leeren eten, het zich leeren aankleeden, enz. In al die gevallen moet het achtereenvolgens bepaalde spiergroepen in eene bepaalde mate en in de juiste volgorde leeren samentrekken, om te bereiken, wat het wenscht. En als het de slechte gewoonten afleert, die men in een welopgevoed kind niet kan dulden, de neiging bijv., om te schreeuwen en te schreien bij elke maar eenigszins onaangename aandoening, de hebbelijkheid, om toe te geven ook aan den zwaksten aandrang tot ontlasting, dan komt die opvoeding hierop neer, dat het de kunst leert de samentrekking van bepaalde spiergroepen, waartoe het de neiging voelt, te verhinderen, en andere spiergroepen, welke het gaarne ontspannen zou laten, samen te trekken. Het zijn de eerste stappen op den weg, die, verder voortgezet, leidt tot de karaktersterkte van den mensch, die zich door niets ter wereld laat weerhouden te doen, wat hij voor goed houdt. Maar de meesten onzer zijn bij het begin van dien weg blijven staan. Onze oogartsen klagen erover, dat het voor de meesten hunner patiënten zoo moeilijk, voor velen onmogelijk is, de oogen bijv. rechts naar boven te bewegen, als hun dat verzocht wordt; zij hebben niet geleerd, de spieren te beheerschen, die den oogbal bewegen. Om een voorwerp goed te zien, moet men achtereenvolgens verschillende punten daarvan hun beeld laten werpen op de gele vlek, de gevoeligste plaats van het netvlies. De meeste menschen hebben echter dit fixeeren, dit met scherpte zien, *niet* geleerd en zien ten gevolge daarvan vluchtig en slecht. Personen, die goed hebben leeren zien, behouden van de voorwerpen een zoo levendigen en nauwkeurigen indruk, dat zij, mits zij goed teekenen geleerd hebben, in staat zijn dien indruk op het papier weer te geven. Van sommige portretschilders is het bekend, dat zij de personen, die zij zouden afbeelden, slechts gedurende een zeer korten tijd - een half uur bijv. - behoefden te observeeren. Bij het uitwerken der gedurende die zitting gemaakte schets plaatsten zij in hunne verbeelding den te portretteeren persoon met al zijne individueele eigenaardigheden op een stoel van hunne werkplaats en *zagen* nu naar het phantasiebeeld op dien stoel, alsof daar een mensch

van vleesch en bloed gezeten ware. Menschen daarentegen, die niet hebben leeren waarnemen, loopen jaar in jaar uit door dezelfde straat, langs dezelfde huizen, en kunnen toch niet zeggen, welke winkels in die straat voorkomen. Zij kunnen twijfelend vragen, of deze of gene vriend blond of zwart is, blauwe of bruine oogen heeft, ja, zelfs of hij al dan niet een knevel draagt. Zoo groot is het verschil tusschen dengene, die goed en met belangstelling heeft leeren zien naar de zichtbare dingen, en hem, die zich in dit opzicht niet geoefend heeft.

De lichaamsoefening nu, die noodig is, om de spieren zoozeer onder zijn bedwang te krijgen, als dat voor den mensch mogelijk is, wordt niet verkregen door het uitvoeren van halsbrekende toeren of door virtuositeit op den wieler; maar wel door het volbrengen op commando en onder streng toezicht van systematisch gekozen, eenvoudige bewegingen, dergelijke bewegingen bijv., als die men bij ons met een germanisme vooroefeningen pleegt te noemen, dergelijke bewegingen, als het exerceeren, de militaire marschen, het schieten voor de militairen tot dagelijksch brood maken. En men meene toch niet, dat deze oefeningen ons alleen aan een *corpus sanum* zouden helpen, terwijl de *mens* daarbij ook wel *vesana* zou kunnen blijven. Integendeel zijn zij onder goede leiding het ware middel tot de vorming van flinke karakters. Want deze onderscheiden zich door wat men koelbloedigheid, tegenwoordigheid van geest, zelfbeheersching noemt; zij geven niet toe aan aandoeningen of gedachten, die hun beter oordeel als verwerpelijk beschouwt. De zwakkere mensch daarentegen is, zooals men zegt, aan zijne hartstochten verslaafd en de speelbal zijner indrukken. Vraagt men nu, hoe die heerschappij over verkeerde aandoeningen en verkeerde gedachten verkregen wordt, dan blijkt zij met de lichaamsoefening in het nauwste verband te staan. Wie eene minder wenschelijke aandoening bestrijden wil, kan dat alleen doen, door willekeurig de tegenovergestelde op te wekken. Zijn vriend doet iets, wat hem hoogst onaangenaam is, en hij voelt de vlam van den toorn naar zijn hoofd stijgen; maar hij brengt zich de weldaden te binnen, die zijn vriend hem bewezen heeft, en zijn toorn wijkt voor de herleving der oude welwillendheid en dankbaarheid. Verkeerde aandoeningen worden bestreden, door zich denkbeelden voor den geest te halen, die de tegenovergestelde aandoeningen wekken. Wie dus zijne aandoeningen beheerschen wil, moet in staat zijn willekeurig de gedachten te kiezen, waarop hij zijne aandacht vestigen zal. En hoe leert men dat willekeurig - althans tot op zekere hoogte willekeurig - te bepalen, waaraan men al dan niet denken zal? Van nature vestigt het kind zijne aandacht op alles, wat hem aangenaam of belangwekkend voorkomt, en trekt die af van al het andere. Ware nu de gedachte aan alles, wat een kind aangenaam of belangwekkend vindt, altijd heilzaam voor dat kind, dan zou de opvoeding eene hoogst eenvoudige zaak zijn; want men zou dan het kind aan zichzelf kunnen overlaten. Maar

ongelukkig is dit lang niet altijd het geval. Het kind moet al spoedig leeren, als het noodig is, niet te letten op dingen, waarop het gaarne zijne aandacht vestigen zou, en wel te letten op dingen, die het gaarne over het hoofd zou zien. Velerlei middelen kunnen bij dit belangrijk deel der opvoeding gebruikt worden. Maar methodische lichaamsbewegingen op commando van een onderwijzer zijn op zekeren leeftijd de allerbeste oefeningen in het verwerven van het vermogen tot willekeurige bepaling van de van nature zwervende aandacht. Gezonde kinderen houden daarvan, terwijl de fouten bij het opvolgen der gegeven bevelen zeer gemakkelijk in het oog vallen, als de oefeningen classikaal geschieden.

Wanneer de persoonlijke dienstplicht is ingevoerd, zullen verreweg de meeste jongelieden uit den gegoeden stand genoodzaakt worden, onder strenge militaire discipline oog en hand te oefenen. Maar, wat van nog veel grooter waarde is, de opvoeders zullen weten, dat hunne kweekelingen waarschijnlijk die leerschool moeten doorloopen, en met het oog daarop hunne maatregelen nemen. Door eene behoorlijke regeling van het onderwijs in de gymnastiek en door het bevorderen van heilzame lichaamsoefeningen zal men zorgen, dat de exercities, de marschen en de overige vermoeienissen, die den recruut wachten, hem niet te zwaar vallen. En tevens zal er eene krachtige reden zijn, óm de verpleging van onze jonge knapen wat minder weelderig te maken, dan zij thans dikwijls is. Weten de ouders, dat hunne zonen waarschijnlijk de ontberingen van het militaire kampleven en misschien die van veldtochten te gemoet gaan, dan zal het zuiver eigenbelang hen wel dwingen, ze wat minder Sybaritisch op te brengen.

Zoo moet de invoering van den persoonlijken dienstplicht op twee wijzen allerheilzaamst werken op de opvoeding der knapen van onze hoogere standen. Nemen wij dit in aanmerking en letten wij tevens op het levendig bewustzijn van de ernstige plichten tegenover de gemeenschap, dat het stelsel van den persoonlijken dienstplicht moet inboezemen, dan bemerken wij, dat de verdediger van de bestaande militaire wetgeving nagenoeg allen grond onder zijne voeten verloren heeft. De weelderig opgevoede, tengere en zwakke zoon van rijke ouders - heette het - offert zeer veel op, als hij soldaat wordt, en de Staat heeft weinig aan hem. Maar als de persoonlijke dienstplicht onze opvoeding wat rationeeler gemaakt heeft, dan zullen de zonen van rijke ouders in den regel niet weelderig opgevoed zijn. Het is voor den jongen student een groot bezwaar - werd er gezegd - zich maandenlang aan het handwerk der wapenen te wijden. Maar heeft die student en hebben zijne ouders een goed begrip van hunne verplichtingen jegens de gemeenschap, dan zal dat bezwaar voor hen lang zoo groot niet meer zijn. Zij mogen dan aandringen op eene regeling van den dienstplicht, waarbij, evenals dat in Duitschland geschiedt, rekening gehouden wordt met de behoeften van die jongelieden, die, omdat zij opgeleid

worden voor eene wetenschap of kunst of een der moeilijker ambachten, niet zoo goed hun tijd kunnen missen als bijv. de boerenarbeider; maar geheele vrijstelling of gelegenheid, om een ander hunne plaats te doen innemen, zullen zij niet meer verlangen.

En tegen die matiging van den te verrichten dienst voor zekere klassen van miliciens pleit inderdaad niets anders dan een dwaas streven naar eene gelijke behandeling van allen, die inderdaad eene grove ongelijkheid zijn zou. Waarom zou men bijv. de studenten in de medicijnen niet, na enkele weken oefening, met onbepaald verlof weder ter academie zenden? Breekt er een oorlog uit en moeten zij opkomen, dan zal het legerbestuur groote behoefte hebben aan assistent-artsen. En waarom zou men daarvoor de dienstplichtige medici niet nemen? Wat is ertegen, den diensttijd te bekorten van een jongmensch, die bewijzen kan, dat hij opgeleid wordt voor eene betrekking, welke jarenlange voorbereiding vordert, en die dus zijn tijd veel beter gebruiken kan dan de meeste recruten? Voor de verzachting der eischen van den dienstplicht, die het stelsel der vrijwilligers voor één jaar in Duitschland, trouwens op niet geheel bevredigende wijze, aan zekere miliciens geeft, spreekt vooreerst de billijkheid, die vordert, dat men de opoffering van de verschillende dienstplichtigen zooveel mogelijk even groot make; anderdeels de omstandigheid, dat het meer geoefend verstand van de bedoelde jongelieden hen in staat stelt, tal van krijgskundige zaken veel sneller te vatten, dan de overigen doen. Het was dan ook zeer te betreuren, dat bij het voorstel van den Graaf Van Limburg Stirum niet genoeg rekening werd gehouden met de eischen, die de burgerlijke maatschappij stellen mag. Het leger is een zeer belangrijk orgaan in het lichaam van den Staat, een orgaan, dat niet lijden kan, zonder dat alle andere daarvan den weerslag ondervinden. Maar het omgekeerde is ook waar; kwijnen andere gewichtige organen van het staatslichaam, dan zal het leger daardoor niet beter, maar wel slechter worden. De eischen der opleiding van onze jongelieden tot bekwame handwerkslieden, nijverheidsmannen, kooplieden, artsen, geleerden, kunstenaars, kortom, tot al die betrekkingen, die eene lange, kostbare en ingespannen voorbereiding noodig maken, moeten wel degelijk in aanmerking genomen worden bij de regeling van den persoonlijken dienstplicht. Een land, dat die waarheid over het hoofd ziet, - zooals Frankrijk bezig is te doen - zal weldra door een schromelijken achteruitgang van wetenschap, kunst, nijverheid en handwerk kunnen bemerken, dat men bij zijne legerorganisatie te democratisch zijn kan. Let men bij de aanvulling van de krijgsmacht niet op de eischen, die de opleiding der jongelieden, waar wat in zit, stelt, dan moet zelfs het leger, ter wille waarvan men die fout begaat, daarvan den schadelijken invloed ondervinden. Waar de wetenschap niet bloeit, zal het moeilijk worden personen te vinden, die in staat zijn de nieuwe ontdekkingen op krijgs-

kundig gebied behoorlijk te volgen, laat staan daarin voor te gaan. Als handel en nijverheid kwijnen, vloeien de middelen weldra niet ruim genoeg meer, om de groote kosten te bestrijden, die een geoefend en strijdvaardig leger noodwendig vordert.

In den aanvang van mijn opstel riep ik de toegevendheid van den lezer in voor het feit, dat ik hetzelfde zeggen zou, wat hij reeds vele malen over dit onderwerp vernomen heeft. Mocht ik daarbij op zijne welwillendheid rekenen, ik zou dat niet hebben durven doen, als ik voornemens geweest was eene *lange* verhandeling over dat onderwerp te schrijven. Bekende zaken nogmaals te vernemen, is niet altijd volstrekt onaangenaam; maar zich lang bezig te houden met bekende zaken, is eene ware pijniging. En daarom meen ik het bij het behandelde te moeten laten, al is ook het onderwerp bij lange na niet uitgeput. Nog zeide ik geen enkel woord over den grooten zegen, die erin liggen zou, als onze minder gegoeden bevrijd werden van het bitter gevoel van geleden onrecht, dat hen thans bezielt, als zij hunne zonen zien drijven naar dezelfde kazerne, die bij vele rijkeren zoo slecht staat aangeschreven, dat zij hunne kinderen daar voor geen geld zouden willen laten vertoeven. Ik behandelde niet de vraag, of het met het oog op de ijverige propaganda, voor de sociaaldemocratie gedreven, verstandig mag heeten, de lagere rangen van het leger uitsluitend te laten bestaan uit menschen, die wegens hun maatschappelijken stand voor die propaganda het meest vatbaar zijn. Ik wees er nog niet op, hoe de persoonlijke dienstplicht het nagenoeg onmogelijk maakt, dat een overweldiger zich van het leger bedient tot het bemachtigen der alleenheerschappij, gelijk Napoleon III, daarin het voetspoor van velen volgende, gedaan heeft. Ik liet nog onvermeld, hoe de persoonlijke dienstplicht het ware middel is, om een volk vredelievend te maken, al beschuldigen de voorstanders van het bestaande zijne vrienden van ‘militairisme’. In het land, waar jongelieden van alle standen dienstplichtig zijn, verspreidt het vooruitzicht op een oorlog schrik en angst, ook in die kringen, waar door woord en schrift datgene gemaakt wordt, wat men de openbare meening noemt. Hoe lichtvaardig stortte Frankrijk zich vóór '70 in zijne oorlogen; hoe voorzichtig en vredelievend is het thans, sedert de plaatsvervanging is afgeschaft! Met hoeveel kalmte namen de Fransche bladen de voor de Fransche natie zoo beleedigende taal op, die onlangs door Bismarck in den Rijksdag gesproken werd! Zoo is er nog ontzaglijk veel, dat ten voordeele van den persoonlijken dienstplicht zou kunnen aangevoerd worden. Maar reeds de aangevoerde gronden zijn volkomen voldoende, om de overtuiging te geven, dat onze militaire wetgeving ten eenen male onhoudbaar is en dat wij sedert jaren ons als dwazen en verblinden aanstellen, door niet te zorgen, dat onze krijgsmacht bij een Europeeschen oorlog eerbied inboezemt aan de strijdende partijen. Toen de heer

Kappeyne te kwader uur met zijn plan tot grondwetsherziening aankwam, is het met de militaire wetgeving gegaan, zooals Stieltjes, zes jaren vroeger, voorspeld had:

'Mijnheer de Voorzitter - zeide Stieltjes in de zitting der Tweede Kamer van 28 Juni 1873 - geen letter van de Grondwet verhindert ons een goed leger te hebben. Noch de getalsterkte van de militie, noch die van de schutterij is er in bepaald. Er is nergens verboden dat officieren, onderofficieren en korporaals bij de militie kunnen aangesteld worden. Zelfs de klacht, dat de diensttijd te kort is, gaat niet op: men kan de miliciens toch het geheele eerste jaar houden en elk volgend jaar nog zes weken laten opkomen, hetgeen voldoende is, terwijl men, als men een zeker aantal méér oefenen wil, dit ook nog doen kan. Dat is eene quaestie, die de militiewet regelen moet. Men heeft b.v. nu 1/7, die langer kunnen dienen; de Grondwet belet niet, daar ⅓ van te maken.

Maar het is de vraag, of het volk er op gesteld is. *Daar*, maar niet in de Grondwet, ligt het beletsel.

Daarom vooral bestrijd ik dit beweren, omdat, wanneer eenmaal het denkbeeld wortel gevat heeft, dat het beletsel in de Grondwet ligt, de onverschilligen er toe gebracht zullen worden, om maar niets te doen, en eene Grondwetsherziening af te wachten.'

Bijna acht jaren is het nu geleden, dat Kappeyne *de coeur léger* dien onoverkomelijken hinderpaal tegen tal van bereikbare hervormingen opwierp. Moge het treurig tijdperk van stilstand, dat daarop gevolgd is, spoedig een einde nemen! Laat onze vertegenwoordiging de grondwetsherziening goedkeuren - als dat mogelijk is - òf, als overeenstemming niet te bereiken blijkt, haar dan onmiddellijk van de baan schuiven. Reeds vier jaren lang hebben wij thans een Minister van Oorlog, die alle verbetering van onze weerbaarheid uitstelt, omdat de grondwetsherziening aan de orde is. En toch is het al haast twintig jaren geleden, dat de veranderde toestanden in Europa den grijzen Thorbecke overtuigden, dat versterking onzer verdedigbaarheid dringend noodig was. En toch zijn deze toestanden waarlijk niet geruststellender geworden. Ondanks dat alles sluit het Nederlandsche volk de oogen voor de gevaren, die zijne onafhankelijkheid loopt, en duldt het een minister, die het de slaapmuts nog wat dieper over de ooren trekt. Moet men daarbij niet denken aan dien Koning der Herulen, van wien Paulus Warnefridi in zijne Geschiedenis der Longobarden spreekt?

'Terwijl zijn leger met de Longobarden streed, zat de Koning der Herulen rustig en zeker van zijne zegepraal in zijne tent en speelde schaak. Hij laat een der zijnen op een boom klimmen, om hem dadelijk bericht te geven van de verwachte zegepraal en bedreigt hem met den dood, als hij durft melden, dat de Herulen wijken Daarom zegt de spion, zoo dikwijls hij door den Koning ondervraagd wordt, geregeld: wij winnen! wij winnen! en, daar hij niet durft spreken,

deelt hij het onheil, dat hij zag, niet mede, voordat de gansche slagorde der Herulen op de vlucht gejaagd was. Toen riep hij uit: Ongelukkig volk, dat gestraft wordt door den toorn van den Heer des Hemels! - De Koning, door deze woorden verschrikt, voegt hem toe: Mijne Herulen vluchten toch niet? - Ik heb het niet gezegd, o Koning, maar Gij hebt het gezegd. - Terwijl de Koning en zijne vrienden in hunne verwarring niet wisten wat te doen, dringen de Longobarden in de tent en dooden den Koning.'

Tot zoover Paulus Warnefridi. Wij, Nederlanders, spelen in deze ernstige tijden wel geen schaak, zooals de ongelukkige Koning in zijn verhaal, maar wij verspillen onze krachten aan politieke en kerkelijke geschillen, die, vergeleken met het handhaven van ons volksbestaan, van niet veel ernstiger aard zijn dan het schaakspel. Wij hebben den maatstaf ter beoordeeling van wat belangrijk of onbeteekenend is, verloren; muggen uitzijgen en kemels doorzwelgen is onze specialiteit geworden. Toch ontbreken ons ten eenen male de gegronde redenen, die den Herulenkoning op zijn goed gesternte deden vertrouwen. Zou het dan niet eindelijk tijd worden, om te ontwaken uit onze langdurige verdooving? Past het ons niet, den slaap uit de oogen te wrijven en te bedenken, dat Europa en Indië niet op eene andere planeet liggen dan ons Binnenhof, zoodat het ongerijmd is, daar te beraadslagen, als gingen Indië en Europa ons niet aan?

Amsterdam, Februari 1887.

C.B. SPRUYT.

Josef Victor von Scheffel.

In de doodengesprekken, waarin de Grieksche schrijver Lucianus met bijtenden spot de vergankelijkheid van alle aardsche pracht en grootheid aantoont, zegt Diogenes tot Mausolos, die er zich op verheft, dat zijne vrouw en zijne zuster een monument voor hem hebben gesticht, dat in pracht en omvang alles overtreft, wat tot nu toe gezien werd, dat hij, Diogenes, meent door zijne woorden en werken eene veel blijvender herinnering te hebben achtergelaten.

Onwillekeurig kwamen ons die woorden te binnen, toen wij in het begin van het vorige jaar uit de dagbladen den dood van den schrijver van *Ekkehard* vernamen. Buitengewone mannen, vooral dichters, laten bij hun sterven een indruk na, die niet zoo spoedig door den tijd wordt uitgewischt; hun geest blijft voortleven en slechts het stoffelijk omhulsel is tot den schoot der aarde teruggekeerd. Wat zij gedicht en gezongen hebben, blijft bestaan, al is ook de harp aan de verstijfde vingers voor altijd ontglipt. De werken, waarin zij eenmaal hunne diepste gedachten, hunne innigste gevoelens uitspraken, behouden het bekoorlijke eener eeuwige jeugd en wekken telkens opnieuw onze bewondering en sympathie. Dit ondervonden ook wij, toen wij naar aanleiding van den dood van den auteur van *Ekkehard* dit meesterwerk nog eens ter hand namen. Jaren geleden hadden wij het reeds gelezen; wij waren verlangend te weten, of het nog denzelfden indruk op ons zou maken, en wij werden op dit punt niet alleen niet teleurgesteld, maar zelfs werd onze verwachting ver overtroffen. Opnieuw oefenden de ongekunstelde en eenvoudige wijze, waarop menschen en toestanden zijn geschetst, het diepe gevoel, de fijne humor, die nooit krenkt of kwetst, kortom, al die eigenschappen, die *Ekkehard* tot een kunstwerk van den eersten rang maken, eene groote aantrekkingskracht op ons uit. Onwillekeurig ontstond bij ons de begeerte ons van de ontvangen indrukken rekenschap te geven, en die begeerte werd nog sterker, toen wij in de Juni-aflevering van *De Gids* van 1886 een opstel over Von Scheffel lazen van de hand van den heer Busken Huet.

Uit dit opstel blijkt, dat Huet het zielsproces, waarop de geheele roman berust, volstrekt niet heeft begrepen. Immers, wanneer zijne opvatting de juiste was, zou ons het werk slechts weinig belangstelling

kunnen inboezemen en de groote opgang, dien het gemaakt heeft, zou onverklaarbaar wezen. Wij wenschen dan ook in den loop van dit opstel niet alleen Huet's opvatting te bestrijden, maar aan te toonen, hoe de schrijver de verhouding, die er tusschen de twee hoofdpersonen, Ekkehard en de Hertogin van Schwaben, ontstaat, op meesterlijke wijze heeft behandeld en hoe hij juist daardoor bewijst, welk eene grondige kennis van het menschelijk hart hij bezit.

Ofschoon wij ons hoofdzakelijk tot den roman *Ekkehard* willen bepalen, waaraan Von Scheffel zijn grootsten roem te danken heeft, willen wij toch volledigheidshalve ook met een enkel woord zijne andere werken bespreken en een paar bijzonderheden uit zijn leven mededeelen.

Josef Victor von Scheffel werd te Carlsruhe in het jaar 1826 geboren. Zijn vader, een majoor in Badenschen dienst, bezat een streng rechtschapen karakter en een koel en nuchter verstand. Zijne moeder daarentegen was eene geestvolle, rijk begaafde vrouw van opgeruimden aard en met dien zin voor humor bedeeld, die ook haar zoon kenmerkte. Evenals Goethe kon dus Von Scheffel van zichzelven getuigen, dat hij èn van zijn vader èn van zijne moeder die eigenschappen had geërfd, welke zijn naam later zoo beroemd maakten. Zijn vader bestemde hem voor de studie der rechtsgeleerdheid; hij bezocht als zoodanig het gymnasium van zijne vaderstad, waaraan hij zich spoedig als een der beste scholieren onderscheidde. Vooral de studie der oude talen trok hem aan en hij toonde eene groote voorliefde voor het maken van Latijnsche verzen, eene voorliefde, die hem zijn geheele leven is bijgebleven. Reeds vroeg openbaarden zich bij hem die opgewekte levenslust en schalksche luim, welke hij in weerwil van de rampen, die hem later troffen, nooit geheel verloor. Met enkele zijner vrienden maakte hij deel uit van een gezelschap, dat gewoon was onder vroolijke scherts of uitgelaten vroolijkheid den avond door te brengen. Bij zulke gelegenheden verkleedden enkele leden zich als ridders van de ronde tafel, zoo goed en zoo kwaad dat ging, en in die hoedanigheid moest ieder der gasten de eene of andere proeve van zijn dichterlijk talent voordragen. Hierbij speelde Von Scheffel met zijn blond haar, zijne fijn besneden trekken van schier vrouwelijke schoonheid voor Koningin Ginevra en natuurlijk muntte hij door zijne luimige gezegden en kluchtige invallen boven allen uit.

Na zijn examen voor de hoogeschool te hebben afgelegd, vertrok Von Scheffel naar Heidelberg, om aldaar zijne studiën voort te zetten. Ook hier toonde hij zijn opgewekten aard door in gezelschap van zijne medestudenten menigen ondeugenden streek uit te voeren, en wanneer er een vroolijk drinkgelag in een der bierhuizen aan de oevers van den Neckar werd gehouden, kon men zeker zijn, er den jongen Von Scheffel aan te treffen. Toch verwaarloosde hij te midden van al die vermaken zijne studiën niet; met ernst legde hij zich op de rechtswetenschappen toe en beoefende hij bovendien nog oudheidkunde, inzonderheid die,

welke betrekking had op de geschiedenis van zijn volk. Voor Von Scheffel moeten dan ook de jaren, te Heidelberg doorgebracht, de gelukkigste van zijn leven zijn geweest en niet zonder weemoed moet de jonge dichter, die toen nog onbewust was van zijne gaven, maar weldra door geheel Duitschland geliefd en bewonderd zou worden, van de zoo romantisch gelegen Neckarstad hebben afscheid genomen, welke niet alleen als bakermat van wetenschap en kunst, maar ook door hare heerlijke omstreken alles bezit, wat eene jeugdige verbeelding tot scheppen kan prikkelen. Aan zijn verblijf in deze stad danken wíj zijn *Gaudeamus*, eene verzameling van studentenliederen. Na zijn vertrek uit Heidelberg verkreeg Von Scheffel eene betrekking aan de kanselarij van het kleine landstadje Säckingen en hij vond hier in de oorkonden van het voormalige Damenstift de eerste aanleiding tot het schrijven van zijn *Trompeter von Säckingen.* Hoe het Von Scheffel in zijne griffie te midden van droge akten te moede was, kan men het best uit den aanhef van een brief afleiden, dien hij aan zijn vriend Langer schreef als antwoord op eene uitnoodiging, om bij hem te Rome te komen:

'Während wir in Altdeutschland herum sitzen und uns immer noch die Augen reiben, als hätten wir einen bösen Traum geträumt, hast Du Dir auf klassischem Boden die Sohlen abgelaufen, manchen scharfen Ritt durch die Wüste und die ausgebrannten Steinberge Kleinasiens gemacht und vom Steuer deines Schiffes hinaus ins blaue Meer des griechischen Archipels geschaut, und nun ruhst Du im alten Rom und rekapitulirst hinter dem Vater Herodot, der vor grauen Jahren desselbigen Wegs gefahren, Deine Reisebilder.

Lieber Langer, wem das zu Theil geworden, der darf wieder manchen schlechten Tabak in Deutschland rauchen, er hat immer noch was Erkleckliches voraus... Ich hab' im rauhen Schwarzwald oder in Säckingen und auch zu Herrischried, wo ich im Ochsen und sonst mir manchen guten Freund erworben, gar oft meine Gedanken zu Dir fliegen lassen, und die schmutzigen Wände meiner Amtskanzlei kamen mir immer grün vor, und meine Hauensteiner wurden vom 'jungen Ambtmâ' immer viel glimpflicher behandelt, wenn ich ein Wanderblatt aus Italien oder aus dem Orient zu Gesicht bekommen hatte... Langer! Dein gestriger Brief hat mir ins Herz geschnitten. Hättest Du vier Wochen früher geschrieben, so wäre jetzt mein Bündel geschnürt und ich käme zu Dir über die Alpen, bräche in Rom bei Dir ein und sagte: Mensch, hauche mich an mit Deinem Odem, auf dasz ich des Tintenschreibens erlöst werde', en iets verder roept hij in comische vertwijfeling uit: 'Ich wollte oft, ich hätte nie ein corpus juris gesehen und wäre in München Maler geworden...'

Lang hield hij het dan ook in Säckingen niet uit; hij wilde de wereld zien; een onweerstaanbare, inwendige drang dreef hem naar Italië, het land, dat iederen dichterlijken geest als de eindpaal van zijne wenschen voorkomt. De geringe invloed, dien zijn verblijf in Italië op hem

uitoefende, mag wel als een bewijs gelden, hoe Von Scheffel met hart en ziel een Germaan was, want men zou het nauwelijks gelooven, dat hij juist op het schoone Capri een echt nationaal gedicht als *Der Trompeter von Säckingen* dichtte en dat hij zich onder Italië's schitterende zon en blauwen hemel het meest gestemd gevoelde, om de natuur van zijn geliefd Schwarzwald te bezingen.

Na zijn terugkeer in het vaderland deed Von Scheffel eene gelukkige vondst in het archief van het klooster van St. Gallen. Zijn oog viel op eene oude kroniek uit de tiende eeuw, door een monnik Ratpert begonnen en door een ander, den jongen *Ekkehard,* voortgezet. Uit dit gegeven ontstond zijn meesterwerk Ekkehard. Ook ontving hij omstreeks dezen tijd eene uitnoodiging van den kunstlievenden Koning Max van Beieren, om zich naar München te begeven, en hij nam deze uitnoodiging gaarne aan. In gezelschap van zijne eenige zuster vertrok hij naar het modern Athene, waar hem naar allen schijn eene schoone toekomst wachtte. Waar toch kon een jong dichter zich meer op zijne plaats gevoelen dan te midden van een kring van uitstekende geleerden, dichters en kunstenaars, die de Koning rondom zich had verzameld? Helaas! het noodlot had het anders gewild. Weinige maanden na zijne aankomst sleepte eene typhuskoorts zijne teergeliefde zuster in den vollen bloei van hare jaren en schoonheid ten grave. Dat was voor hem een verpletterende slag; onmiddellijk daarop verliet hij München en trok hij zich geheel uit de wereld terug. Ongelukkig werkte dit verlies zeer verlammend op zijn scheppingsvermogen en wat nog erger is, er vertoonden zich bij hem reeds de eerste verschijnselen van het zenuwlijden, dat de oorzaak van zijn dood zou zijn. Twee groote romans, die beide onderwerpen uit de middeleeuwen zouden behandelen en den Wartburg tot middelpunt zouden hebben, bleven onvoltooid en wat later nog van hem in het licht verscheen, bracht weinig meer tot zijn roem bij. Van nu af leidde hij een zwervend leven; alleen hield hij gedurende eenigen tijd te Donaueschingen verblijf, om er het archief van de vorsten van Fürstenberg in orde te brengen. Nog eenmaal, en wel toen hij in 1866 in het huwelijk trad met vrouwe Von Malsen, eene zeer talentvolle vrouw, scheen het, alsof hierdoor eene gunstige verandering in zijne gemoedsstemming zou komen. Eene liefderijke gade zou hem wellicht den levenslust hebben teruggegeven, dien hij verloren had; maar ook deze hoop werd verijdeld. Van den aanvang af liet de verstandhouding tusschen beide echtgenooten veel te wenschen over; weldra had er eene scheiding plaats en eerst aan zijn sterfbed kwam er eene verzoening tot stand.

De laatste jaren van zijn leven bracht Von Scheffel beurtelings te Carlsruhe of te Radolfszell aan het meer van Constanz door, waar hij zich eene villa had laten bouwen. Hij hield zich voornamelijk bezig met het verfraaien zijner bezitting, maar al zweeg ook de dichter, Duitschland had hem daarom niet vergeten. Dat bleek, toen zijn

vijftigste verjaardag door geheel het land als een nationale feestdag werd gevierd; van alle kanten stroomden hem bewijzen van deelneming toe. De Koning van Saksen benoemde hem tot zijn hofraad, de Groothertog van Baden verhief hem in den adelstand, vreemde vorsten zonden hem ordeteekenen. Toch moet de dichter in die dagen met weemoed hebben teruggedacht aan de vroolijke, onbezorgde jaren van zijne jeugd, toen de eerste aandrift tot scheppen bij hem ontwaakte, toen hij als ronddoolde in het schoone tooverland der poëzie, omringd door de liefelijke beelden en gestalten, die zijne phantasie voor zijn geest opriep. Intusschen nam de ziekte, die hem reeds zoolang kwelde, voortdurend toe, totdat deze eindelijk, na een smartelijk lijden, 7 April 1886 een einde aan zijn leven maakte.

Wanneer wij nu een blik op Von Scheffel's werken slaan, herkennen wij in hem al dadelijk een vertegenwoordiger van den nationalen geest van zijn volk. Over het algemeen koestert de Duitscher eene groote vereering voor de overleveringen uit den grijzen voortijd en evenals de avondzon de met klimopranken begroeide muren van een ouden bouwval in een warm licht hult, dat levendig tot het gemoed spreekt, zoo ook verschijnen voor hem de oude sagen en legenden in het poëtisch licht, dat zijne verbeelding daarover uitspreidt. De dichter, die deze snaar aanroert, kan bijna zeker zijn, dat hij weerklank zal vinden, en vóór Von Scheffel hebben reeds Goethe, Schiller, Bürger, Wieland en zoovele anderen hunne grootste lauweren door hunne balladen en legenden ingeoogst. Toen dus onze dichter zijne inspiratie in de geel geworden perkamenten van den voortijd zocht, bleef hij aan de traditie van de letterkunde van zijn volk getrouw en volgde hij eene natuurlijke neiging, die hem ertoe dreef, om den beenderen uit het knekelhuis van het verleden een nieuw leven in te blazen. In zijne voorrede voor *Ekkehard* deelt hij ons op de hem eigene, ongedwongen wijze mede, wat hem tot het schrijven van dit werk aanleiding heeft gegeven. ‘Met prijzenswaardigen ijver’, zegt hij ongeveer, ‘hebben velen vóór mij getracht de overlevering uit het verleden aan de vergetelheid te ontrukken en alles verzameld, wat eenig licht kon verspreiden over vroegere maatschappelijke toestanden en instellingen, maar de lijvige folianten, waarin men de vruchten hunner studie kan terugvinden, staan onaangeroerd op de planken der bibliotheken, met spinrag bedekt, en niemand kent ze behalve hier en daar een enkel geleerde.’ Von Scheffel beschouwt het als de taak van den dichter, door een boeienden vorm met behulp der verbeelding het verleden voor ons te doen herleven, opdat wij in het lijden en strijden van vroegere geslachten een beeld van ons eigen bestaan zouden zien. Dit streven ligt aan al zijne werken ten grondslag. Zijn *Trompeter* was de eerste schrede op eene baan, waarop hij later nog zoovele lauweren zou oogsten. Aanvankelijk was het succes van dit werk niet zoo bijzonder groot, want het beleefde slechts vijf uitgaven in de eerste tien jaren, maar naarmate het meer

bekend werd, steeg het in de gunst van het publiek en werd het aantal uitgaven steeds grooter. Al dadelijk moet ons de bekentenis van het hart, dat wij ons dien grooten opgang niet in alle opzichten kunnen verklaren. Over het geheel genomen is het gedicht voor de stof wel wat te breed opgezet, hetgeen dikwijls tot langdradigheid aanleiding geeft; telkens vervalt de schrijver in noodelooze uitweidingen, die den indruk van het geheel verzwakken en de belangstelling doen verflauwen. In zijn streven naar natuurlijkheid, in zijn wars zijn van alle gemaaktheid en effectbejag lag een gevaar, dat hij niet altijd heeft vermeden; het deed hem dikwijls uit het oog verliezen, dat niet alles in het leven voor de kunst bruikbaar is, en vooral niet, wanneer het niet door een treffenden vorm of eene geestige voorstelling, zooals dat wel eens in dit gedicht het geval is, boeiend wordt gemaakt, maar om billijk tegenover den schrijver te blijven, moeten wij er terstond bijvoegen, dat het niet in zijne bedoeling heeft gelegen, een gedicht te schrijven, dat door romantische of tragische voorvallen een diepen indruk teweegbrengt. Hij wilde alleen enkele herinneringen uit oude familiepapieren uit den tijd kort na den 30jarigen oorlog tot eene aaneengeschakelde episode verwerken en daarin eene aanleiding vinden, om zijn dichterlijk gemoed uit te storten. Zoo het een nationaal gedicht geworden is, dan is dat wellicht ondanks hemzelven geschied, want dat de *Trompeter* dat is, daarvan getuigt de algemeene geestdrift, waarmede het ontvangen werd, en dat zal ons nog minder verwonderen, wanneer wij bemerken, hoe zoowel de geest van het gedicht als de toestanden, die erin geschetst worden, als ook de personen, die erin voorkomen, dóór en dóór Duitsch zijn; zoowel de huiselijke tooneeltjes als die uit het landleven, die men in het gedicht aantreft, en zelfs het epische fragment, dat den boerenopstand schildert, dragen een onmiskenbaar Duitschen stempel en de hoofdfiguren, de Vrijheer, zijne dochter Margaretha en de jonge Trompetter, verloochenen hun landaard niet; het zijn krachtige, gezonde menschen, gevoelvol en min of meer dwepend, maar toch te gelijk vol nuchteren zin voor de werkelijkheid. Wanneer b.v. de anders zoo gemoedelijke vrijheer het aanzoek van den jongen Werner om de hand van Margaretha afwijst, brengt hij hem kort en bondig aan het verstand, dat hij zijne dochter nimmer aan een niet-adellijke zal geven, en ook bij de schildering van Margaretha zelve ontbreekt het niet aan trekjes, die ons doen vermoeden, dat zij eene even zorgzame huisvrouw als trouwe gade zal zijn; ja, zelfs de kater Hiddigeigei is van echt Duitsche afkomst en de dikwijls zeer geestige wijze, waarop hij van zijn kattenstandpunt over menschen en toestanden philosopheert, geven een goeden maatstaf aan de hand, om er den Duitschen humor aan te toetsen, een humor, die niet altijd even fijn is, maar toch door den opgewekten levenslust, waarvan hij de uitdrukking is, tot vroolijkheid stemt. Trouwens, een opgewekte en ongedwongen toon heerscht er in het geheele gedicht. Von Scheffel's muze toch heeft dit eigenaardige, dat zij volstrekt niet altijd verheven

of hoogdravend is; integendeel, hij houdt ervan, om vaak een gemeenzamen toon aan te slaan, en is dikwijls zeer schalksch en ondeugend. Zelfs bij de schildering van Werner's en Margaretha's liefde kan de schrijver zijne spotzucht niet geheel bedwingen en de geheele omringende natuur evenals de dierenwereld worden te hulp geroepen, om den Trompetter te midden van zijne liefdessmarten te vervolgen en te kwellen. Nu eens rijst vader Rijn uit de golven op, om hem zijne eigene liefdessmarten te verhalen; dan weer maakt de kater Hiddigeigei zich vroolijk over hem; dan weer zijn het de visschen, die er met elkaar over keuvelen, zooals in het volgend gedichtje, dat ons een goed denkbeeld kan geven van den eigenaardigen humor, die over het geheele gedicht verspreid ligt.

‘Wo an der Brück' die Woge schäumt,
Da schwamm die Frau Forelle,
Sie schwamm zum Vetter Lachs hinab:
“Wie geht's Euch, Stromgeselle?”

“'s Geht gut,” sprach der, “doch denk' ich grad:
Wenn nur das Donnerwetter
Erschlüg' den Musikanten, den
Gelbschnäbligen Trompeter!

Den ganzen Tag am Ufer geht
Der junge Herr spazieren;
Rheinab, Rheinauf hört nimmer auf
Sein leidig Musiciren.”

Lächelnd die Frau Forelle sagt:
“Herr Vetter, ihr seyd grobe!
Erlaubt, dasz ich im Gegentheil
Den Herrn Trompeter lobe:

Wär' Euch, wie dem, in Lieb' geneigt
Die schöne Margaretha,
Ihr lerntet in alten Tagen noch
Höchstselber die Trompeta!”’

Vooral echter zijn het lyrische ontboezemingen, die aan den *Trompeter* zulk eene hooge waarde verleenen. Duitschland is te recht trotsch op zijne liederen, die, wat diepte en innigheid van gevoel, eenvoud, dichterlijkheid van uitdrukking en zangerigheid betreft, in geene taal ter wereld hunne wedergade vinden. Von Scheffel's liederen behooren zeker tot het beste, wat de Duitsche lyriek in den laatsten tijd heeft voortgebracht, en het is geen wonder, dat zij al spoedig zeer populair zijn geworden, daar toonkunstenaars zich gehaast hebben, om ze op muziek te zetten, en ze thans allerwege gezongen worden. In den *Trompeter* treft men er aan van verschillenden aard. Nu eens bezingt de dichter zijn geliefd Heidelberg, dan weer stort hij zijn gemoed in een liefelijk lentelied uit, dan weer, wanneer hij tot de gevoelvolle schildering van

Werner's en Margaretha's liefde komt, vertolkt hij in een parelsnoer van liederen de gevoelens, die beiden bezielen, beurtelings op schertsende of roerende wijze. Het is niet mogelijk, ze alle aan te halen; wij dienen ons dus te bepalen tot het uitkiezen van de schoonste. Hoe eenvoudig en dichterlijk is b.v. het volgende:

‘O wolle nicht den Rosenstrausz
Huldvoll als Grusz mir reichen,
Ein immergrünes Stechpalmreis
Sey uns'rer Lieb' das Zeichen.

Der Blätter Kranz in stillem Glanz
Die reifende Frucht beschützet,
Und fremde Hand, die ohn' Verstand
Dran tastet, wird geritzet.

Die Rose prangt, doch kommt der Herbst,
Steht sie verwelkt und trauert,
Des Stechpalmblatts bescheiden Grün
Den Winter überdauert.’

En welk eene kalme berusting in het onvermijdelijke, waarvoor ieder zich vroeg of laat op zijn levenspad moet buigen, spreekt uit het volgend gedicht:

‘Das ist im Leben häszlich eingerichtet,
Dasz bei den Rosen gleich die Dornen steh'n,
Und was das arme Herz auch sehnt und dichtet,
Zum Schlusse kommt das Voneinandergeh'n.
In deinen Augen hab' ich einst gelesen,
Es blitzte drinn' von Lieb' und Glück ein Schein:
Behüet dich Gott! es wär' zu schön gewesen,
Behüet dich Gott, es hat nicht sollen seyn!

Leid, Neid und Hasz, auch hab' ich sie empfunden,
Ein sturmgeprüfter müder Wandersmann.
Ich träumt' von Frieden dann und stillen Stunden,
Da führte mich der Weg zu dir hinan.
In deinen Armen wollt' ich ganz genesen,
Zum Danke Dir mein junges Leben weih'n:
Behüet dich Gott! es wär' zu schön gewesen,
Behüet dich Gott, es hat nicht sollen seyn!

Die Wolken flieh'n, der Wind saust durch die Blätter,
Ein Regenschauer zieht durch Wald und Feld,
Zum Abschiednehmen just das rechte Wetter,
Grau wie der Himmel steht vor mir die Welt,
Doch wend' es sich sum Guten oder Bösen,
Du schlanke Maid, in Treuen denk' ich dein!
Behüet dich Gott! es wär' zu schön gewesen,
Behüet dich Gott, es hat nicht sollen seyn!’

Wie zoo denkt, moet hebben gevoeld, wat hij zong, en het schijnt dan ook, dat de dichter hier op eene teleurstelling zinspeelt, die hij in

zijne jeugd had ondervonden. Gebrek aan plaatsruimte belet ons, hoe gaarne wij dat ook deden, verder in bijzonderheden te treden; wij willen alleen nog met een enkel woord den indruk schetsen, dien dit gedicht bij ons heeft achtergelaten, en wij meenen dat het best te kunnen doen, wanneer wij zeggen, dat het den lezer even weldadig aandoet als eene krachtige, frissche zeebries of een schoone lentemorgen. Gedicht in het volle genot van jeugdige kracht en gezondheid, vindt men er geheel de gemoedsstemming in terug, waarvan wij in het gouden tijdperk van het leven vervuld zijn. Evenals een wolkelooze hemel zich in een helder meer weerkaatst, zoo ook is dit boek de afspiegeling van de ziel van den dichter. Alles, wat hij om zich heen ziet, wekt hem tot genieten op. Wel had hij reeds teleurstellingen leeren kennen, maar zij waren tot nu toe afgegleden op de zorgeloosheid der jeugd, want al heerscht er ook hier en daar een ernstige toon in den *Trompeter*, zoo is die gelijk aan de schaduw, die den helderen zonneschijn beter doet uitkomen, die over het geheele gedicht ligt uitgespreid. Na de lezing gevoelt men zich bezield van liefde voor al wat schoon en goed is, aangetrokken tot het streven naar schuldelooze genietingen en medegesleept door den opgewekten levenslust, waarvan het geheele gedicht tintelt.

In de gedichten, die onder den algemeenen titel van *Frau Aventiure* verschenen, heeft Von Scheffel eene poging gedaan, om de middeleeuwsche dichters uit hun graf te doen herrijzen. Wij houden echter die poging voor mislukt; de idealen, die de middeleeuwsche dichters bezongen, waren van te tijdelijken aard, om ons nu nog in geestdrift te doen ontsteken, al begrijpen wij ook, dat Von Scheffel door langdurige studie bewondering en liefde heeft opgevat voor een tijd, die ook zeker zijne groote zijde had. Hier en daar treft ons in deze gedichten eene diepe gedachte, eene fraaie natuurschildering, maar over het algemeen zal het den meesten lezers moeilijk vallen, ze zonder eene uitgebreide kennis van den tijd, waarover zij handelen, te begrijpen. Toch vonden wij in dezen bundel enkele gedichten, die zeer de aandacht verdienen De kunst in de middeleeuwen had iets naïefs en oorspronkelijks, de mensch stond dichter bij de natuur en was meer vatbaar voor levensgenot. Wanneer hij zich uitte, deed hij dat op ongekunstelde wijze, evenals de vogel zingt. Wat zijn gemoed bewoog, hetzij vreugde of smart, wilde hij anderen mededeelen, maar hij deed dat alleen, zoo hij iets mede te deel en had. De poëzie was toen nog geene ziekelijke, in eene broeikast opgekweekte plant; zij was als de rozestruik, die slechts rozen voortbrengt, wanneer het zijn tijd is, om te bloeien. Uit menig vroolijk drinkliedje, waarin het gezonde leven in de vrije natuur en de genoegens van de jacht en de vischvangst worden verheerlijkt, spreekt een levenslust, die aangenaam aandoet en eene scherpe tegenstelling vormt met de zwartgallige levensopvatting van de dichters uit onze dagen.

Tot de verspreide werken van den dichter behooren een paar novellen. De eene, *Hugideo* getiteld, is onbeduidend van inhoud; de andere, *Juniperus*, kunnen wij niet met stilzwijgen voorbijgaan. Twee klooster-scholieren beminnen hetzelfde meisje, de dochter van den slotvoogd van een der kasteelen uit den omtrek. Beiden bezitten een opbruisend en onstuimig gemoed, dat zich niet binnen de enge muren van een klooster laat beperken. De een na den ander ontvluchten zij hunne gevangenis en komen tot de ontdekking, dat zij beiden hetzelfde meisje liefhebben. Die ontdekking voert tot een verwoeden strijd, die hiermee eindigt, dat zij elkander eenige zware wonden toebrengen. Noch Juniperus noch zijn medeminnaar kunnen hunne liefde opgeven en daar het meisje hunner keuze voor geen van beiden eenige voorkeur laat blijken, komen zij tot de overtuiging, dat er voor hen beiden in deze wereld geene plaats is. Ze willen een roekeloos waagstuk ondernemen; ze zullen ieder met een bootje den waterval bij Schaffhausen afglijden; het lot moge dan beslissen, wie hunner zal overblijven. De schildering van dit waagstuk is zoo levendig en vol gloed, zoo kenschetsend voor Von Scheffel's beschrijvend talent, dat wij de verzoeking niet kunnen weerstaan, haar hier gedeeltelijk te laten volgen:

'Jetzt schwankte und tanzte zuerst des Diethelms Boot und schosz wie ein Pfeil in die Stromschnelle; fortgerissen tauchte es unter, noch einmal hob es aufbäumend sich empor, noch einmal schwang Diethelm sein Fähnlein, dann von Gischt und Schaum und der Wellen tobendem Zusammenschlag überströmt, sank Mann und Schiff.

Durch meinen Nachen fuhr schütternd ein Stosz. Wasserwirbel risz ihn wie einen Taumelnden; hinausgeschnellt flog Ruder, flog Wappenfähnlein in die Flut... ich fühlte der Strömung gähes Bergabschieszen... schaumumzischt hob ich noch einmal den Blick, da sah ich nichts mehr rundum als thauig aufsprühenden Wasserschwall, durchglänzt von regenbogenfarbener Spiegelung und hoch über mir Gottes blauen Himmel... als wolle er Zeuge sein des vermessenen Schauspiels, hielt gerade ein Gabelweih unbeweglich droben im Aether und schwebte, die krummen Fittiche ausgebreitet, ruhig und starr über der Brandung. Jetzt krachte und schütterte ein zweiter Stosz... angeprallt an verborgenem Fels barsten des Nachen Planken... bogenförmig hinausgeschleudert flog ich in die milchweisz aufschäumende Sturzflut... hochauf pochte das Herz, als sterb' es und sei schon gestorben, und um die Ohren toste ein Getöse als wenn tausend Schmiedehämmer schwer einschlagend niederdonnerten auf eiserne Ambose und wenn tausend Blasbälge zischend in die Glut schmelzenden Eisens hineinbliesen, prasselnde Wassergüsse drauf strömend, aufdampfend, lärmend, unfähig die Glut zu löschen... so von infernalem Gebraus das arme Haupt durchtobt... Himmel, Erde, Wasser, Feuer, Donner Gottes und Qual der Hölle, alles mit Schnelle des Blitzes um den Versinkenden wirbelnd... so durchsauste ich des Rheines gräszliche Schrecken und

fuhr kopfüber hinab zum Thale, wo auf zerspültem Kalkfels die Bretterwände einer Fischerhütte friedlich emporschauen in den tosenden Strudel.'

Eenige monniken vinden den bewusteloozen Juniperus aan den oever van de rivier en brengen hem naar hun klooster. Aan den prior belijdt hij zijn roekeloos waagstuk en deze legt hem op, om als boetedoening aan een kruistocht tegen de ongeloovigen deel te nemen.

Deze novelle, waarin zulke toomelooze hartstochten met elkaar in botsing komen, bewijst niet alleen, dat Von Scheffel met gloeiende kleuren den hartstocht wist te schilderen, maar ook, dat zijn gemoed voor hoogere aandoeningen vatbaar was, en inderdaad, er lag iets in zijne natuur, dat den mensch boven het gewone peil verheft en dat slechts den waren dichter eigen is. Alles, wat waarlijk groot en verheven was, oefende eene onwederstaanbare aantrekkingskracht op hem uit en ofschoon hij zeer goed de poëzie ook in het alledaagsche leven wist op te merken, was toch zijn geest te groot, om zich daarbij te beperken. De dagelijksche zorg voor het levensonderhoud neemt niet het geheele leven in; er sluimeren nog andere neigingen in den mensch, die slechts op eene gelegenheid wachten, om tot ontwikkeling te komen. Eene innerlijke aandrift, waarvan hij de oorzaak zelf niet begrijpt, spoort hem aan tot het verrichten van daden van moed en zelfopoffering. Zij doet hem ideale doeleinden najagen, al moest hij ook zelf daarbij te gronde gaan. Deze zijde van de menschelijke natuur schildert hij met voorliefde in al zijne werken en misschien verdiepte hij zich daarom zoo gaarne in de middeleeuwen, een tijd, die ondanks zijne ruwheid en barbaarschheid toch ook een tijd is geweest, waarin hoogere idealen de menschheid bezielden, want hoe men ook over de kruistochten moge oordeelen, de drijfveeren, die ertoe leidden, waren edel en onbaatzuchtig, en al mochten ook stroomen bloeds voor een ijdel droombeeld zijn vergoten, toch dwingen heldenmoed en toewijding altijd eerbied af.

Behalve het episch gedeelte van de genoemde novellen verdient ook het beschrijvend zeer de aandacht. Er komt eene schildering in voor van een Vastenavondfeest, zooals dat in de middeleeuwen werd gevierd, die ons een helderen blik geeft op de zeden en gebruiken van den tijd, waarin uitgelaten vreugde zoo dikwijls in een verwoeden strijd kon overgaan.

Gaudeamus bevat eene verzameling van liederen, waarin de schrijver een weinig met de wetenschap den draak steekt, en eenige studentenliederen, die in Duitschland zeer populair zijn geworden. Ze bezitten weinig letterkundige waarde, maar bewijzen, dat Von Scheffel niet enkel een dor geleerde, maar ook een man is geweest, die met volle teugen het leven kon genieten, want ofschoon men in al zijne werken de sporen van diepen ernst en weemoed aantreft en deze op menige bladzijde eene donkere schaduw werpen, vindt men toch ook menig tooneeltje vol humor, terwijl de aantrekkingskracht van zijne werken vooral hierin is gelegen, dat hij zoowel oog had voor de

schaduw- als voor de lichtzijde van het leven. De *Bergpsalmen*, zijn laatste werk, verscheen kort voor zijn dood. Onder den naam van een bisschop van Regensburg, die zich in de eenzaamheid had teruggetrokken, zijn het de uitingen van een man, die, moe en afgeleefd, niets meer van het leven verwacht. Evenals in den herfst de bladeren afvallen, zoo zijn ook des dichters illusiën de eene na de andere verdwenen; het leven, dat eenmaal, achter de nevelen van de toekomst verborgen, ruimte liet voor de stoutste verwachtingen en schoonste droombeelden, ligt achter hem. Nog enkele schreden en de moeitevolle taak was volbracht. Hij kon nog slechts leven in de herinnering aan de dagen zijner jeugd, maar deze dagen hadden hun vroegeren glans voor hem verloren en de aandoeningen, die hij tot nu toe gekend had, waren hem vreemd geworden. Noch liefde, noch eerzucht, noch dorst naar roem deden zijn hart meer snel kloppen. De ouderdom had hem ongevoelig gemaakt voor de genietingen, die anderen waarde aan het leven doen hechten. Zijn *Gaudeamus* was een ‘memento mori’ geworden, maar hoewel het hoe langer hoe duisterder om hem heen werd, was er toch nog één genot, dat als een laatste lichtstraal zijne oude dagen verhelderde, een genot, dat geen tijd hem kon ontrooven; de liefde voor de schoonheden der natuur, die zijn geheele leven had vervuld, is hem tot aan zijn stervensuur bijgebleven. Weinige dichters hebben de natuur liefgehad zooals hij; hij beminde haar even hartstochtelijk als de minnaar zijne geliefde; nooit wordt hij moede haar te bezingen, nooit kan hij zich genoeg verzadigen aan het genot, dat zij hem schenkt. In vreugde en smart is zij voor hem eene getrouwe gezellin geweest. Wanneer hij troost of opbeuring noodig had, zocht en vond hij die bij haar; wanneer de zorgen des levens hem drukten en zijn geest zich afgemat gevoelde, greep hij den wandelstaf en doorkruiste met den ransel op den rug de schilderachtige streken van zijn geboortegrond. Hij dwaalt in het somber dennenwoud, langs de met dennenaalden bezaaide paden rond, van tijd tot tijd stilstaande, om te luisteren naar het ruischen van den wind, die voor hem eene stem heeft; of wel, hij zet zich neder aan den oever van een murmelend beekje, dat zich tusschen glibberige, met mos begroeide steenen een weg baant, of hij laat, op den top van een berg gekomen, zijne blikken gaan over het schoone landschap, dat aan zijne voeten ligt uitgebreid. In zulke oogenblikken gevoelt hij zich weer krachtig en sterk en wellen de liederen als vanzelf in hem op. Naarmate hij ouder wordt, begint de dichter al meer en meer het vergankelijke van alle dingen te beseffen. Hij richt den blik naar boven; zijne gedachten houden zich met het oneindige bezig; hij verdiept zich geheel in de beschouwing der natuur, waarin hij een beeld van het oneindige meent te zien. Iets van het oude vuur, dat zoovele jaren onder de asch heeft gesmeuld, bezielt hem nog eenmaal; de geestdrift, waarmee de natuur hem vervult, doet hem nog eenmaal de lier ter hand nemen, om deze, zijne

laatste liefde, te bezingen. In zijne *Bergpsalmen*, zijn afscheidsgroet aan het leven, tracht hij ons opnieuw de schilderachtige natuur van zijn vaderland voor oogen te tooveren, eene natuur, die het lieflijke aan het stoute en indrukwekkende paart, lieflijk in de vlakten, waar de vruchtbare akkers en malsche weiden elkaar afwisselen en de blauwe meren de met wijngaarden beplante bergen weerspiegelen, stout en indrukwekkend op de met donkere dennenwouden begroeide bergen, vanwaar de blik in zoo menige diepe kloof of peilloozen afgrond neerziet. Aangrijpend is zijne beschrijving van de Alpennatuur in de hoogere streken en treffend waar geeft hij in het volgend fragment van een der gedichten den indruk weer, dien de verlatenheid van eene onafzienbare ijsvlakte op het gemoed maakt:

‘Erdsprengende Urkraft, die tobend einst
Sich Durchbruch schuf,
Hat Joch um Joch dort und Grat um Grat
Durcheinander gestürmt, aufeinander gethürmt;
Pflanzenverlassen, eintönig und grau
Starren zerklüftet die kahlnackten Wände,
Selten von flüchtiger Gemse besprungen,
Spärlich umwohnt
Vom höhlenbenistenden Murmelbär.
Drüber wie lichtester Mondenglanz,
Firnschneeumfangen, silbern erblitzend,
Ragen des Hochgebirgs Hörner empor.
Nimmer hat wärmende Sonne Gewalt
Sie zu befrei'n von der frierkalten Decke,
Rückgeschossen prallt Strahl um Strahl
Ermattend dort ab,
Leise nur rührt er die Schneeumhüllung,
Leise erheben sich duftfeine Wölklein,
Wallend und webend,
Gaukelnd und schwebend
Als des ewigen Schnees von der Sonne geweckte
Luftige Träume zum Aether empor.
Und als ein feinster durchsichtigster Schleier
Umzittern sie, flatternd im himmlischen Blau,
Des Berges uraltes, weisz ehrwürdig Haupt.’

Ofschoon *Ekkehard* in chronologische volgorde tot de eerste werken van Von Scheffel behoort, hebben wij eene nadere bespreking tot nu toe uitgesteld, omdat wij gaarne wat langer bij dit werk wenschen stil te staan. De groote gaven van den dichter komen in dezen roman het helderst aan den dag en zijn talent bereikte in dit werk eene hoogte, waarop hij zich later niet weer heeft kunnen handhaven. De groote verwachtingen toch, die de schrijver van *Ekkehard* bij het publiek had opgewekt, waren bestemd niet vervuld te worden. In zijne latere werken is een merkbare achteruitgang van zijne gaven zichtbaar en het schijnt bijna, alsof de muze, die hem in zijne jongelingsjaren zoo vriendelijk toelachte, later voorgoed van zijne zijde is geweken. Toen

Von Scheffel zijn plan voor *Ekkehard* ontwierp, legde hij zich eene taak op, waaraan eigenaardige bezwaren verbonden waren, en moest hij klippen trachten te vermijden, waarop vóór hem schrijvers van minder talent gestrand zijn. De oudheidkundige roman is een der moeilijkste genres; hij veronderstelt eene vereeniging van gaven, die slechts zelden in één mensch vereenigd zijn: aan den eenen kant een koel en helder verstand, eene stalen vlijt en eene volharding, die tegen geen arbeid opziet, wanneer het tot het doel kan leiden; aan de andere zijde eene grondige menschenkennis en ervaring en genoeg dichterlijk gevoel, om zijne gedachten in een boeienden vorm te kleeden. Von Scheffel echter was eene zoo rijk begaafde natuur, dat hij beide eigenschappen in gelijke mate bezat. Nimmer is bij hem de geleerde in den kunstenaar, nimmer de kunstenaar in den geleerde opgegaan. Hoeveel belangstelling de oude perkamenten en oorkonden hem inboezemden, nooit vergat hij, terwijl hij in de muffige boekerij over de lijvige folianten gebogen zat, dat daarbuiten de zon vroolijk scheen en de bloemen bloeiden, dat er behalve de wereld, die hij uit haar langen doodslaap wilde opwekken en waarin zijn dichterlijke geest zoo gaarne vertoefde, nog eene andere, werkelijke wereld bestond. Indien wij dus Von Scheffel's verdienste naar waarde willen huldigen, dienen wij de wetenschappelijke beteekenis van zijn werk in het licht te stellen, en dat deze niet gering was, daarvan getuigt schier iedere bladzijde. Geene moeite of arbeid heeft hij gespaard, om het beeld, dat hij ons van de middeleeuwen wilde geven, zoo getrouw en volledig mogelijk te maken, en in enkele regels is dikwijls zulk eene grondige kennis van de wetten en instellingen, gewoonten en zeden van den tijd vervat, dat het reeds daaruit blijkt, met welk een ernst de schrijver zijne taak heeft opgevat en hoe hem daarvoor geen offer te groot is geweest. Naarmate het verhaal zich ontwikkelt, wordt onze voorstelling van de toenmalige maatschappelijke toestanden en verhoudingen steeds helderder. In den hertogelijken burcht op den Hohentwiel en het klooster van St. Gallen herkennen wij de twee groote machten, die elkaar het gezag betwistten en elkaar in evenwicht hielden.

Evenals de rotsen te midden van de schuimende baren verhieven zich de kerktorens boven den baaierd van verwarring en wetteloosheid, die het tijdperk kenmerkten. In de kerk zocht de door de raadselen des levens verbijsterde ziel heul en troost; bij haar vonden de zwakken en verdrukten bescherming tegen het ruw geweld en de willekeur der grooten dezer aarde. Nauw aan de kerk verwant, nam het klooster toenmaals eene geheel andere plaats in dan tegenwoordig en voorzag ook in geheel andere behoeften; zoowel de inrichting als het leven hadden een geheel ander aanzien. Door tallooze banden aan de maatschappij verbonden, vormde het een onmisbaar bestanddeel van het geheel. Kerk en klooster echter waren de middelpunten van het godsdienstig gevoel; ze zorgden ervoor, dat de schatten, door de oudheid

verzameld, niet verloren gingen. Door de beoefening van wetenschap en kunst voorkwamen de kloosterlingen, dat de mensch tot zijne vroegere barbaarschheid terugkeerde. Het bewustzijn van eene roeping te vervullen, gaf aan het kloosterleven van die dagen eene frischheid en aantrekkelijkheid, die er tegenwoordig aan ontbreken. Bij een bezoek, dat de Hertogin van Schwaben aan het klooster van St. Gallen brengt, een bezoek, waarmede het verhaal opent, leidt de schrijver ons het inwendige van het klooster rond; hij brengt ons in de schatkamer, de diergaarde, de boekerij, de geeselkamer, weet ons door zijne heldere voorstelling binnen weinige oogenblikken geheel in de omgeving te verplaatsen, die hij ons wil schilderen, en het beeld, dat hij ons van dat klooster ontwerpt, heeft eene ongemeene bekoorlijkheid. Binnen die muren heerschen vrede en rust, die men daarbuiten tevergeefs zoekt. Ontoegankelijk voor den hartstocht, schijnt daar het leven, tusschen nuttigen arbeid en onschuldige uitspanning verdeeld, als eene heldere beek tusschen groene weiden voorbij te vlieten. Niet alleen in de beschrijving van het klooster, maar ook in alle volgende tooneelen komt Von Scheffel's buitengewone gave van voorstellen uit. Evenals de groote meesters weet hij met enkele lijnen ons een beeld voor oogen te tooveren, dat zich duurzaam in het geheugen prent, en die tooneelen moeten alle strekken, om ons telkens een dieper inzicht in zijn onderwerp te doen krijgen, zonder dat men iets van de studie bemerkt, die eraan ten grondslag ligt.

Het zou te lang zijn ze alle op te noemen; overal herkent men de meesterhand, hetzij de dichter ons door een bezoek bij Deborah, eene zoogenaamde kluisheilige, de ascetische neigingen van den tijd schetst, of wel ons een nachtelijk offerfeest op den Hohenkrähe doet bijwonen, waaruit duidelijk blijkt, hoe nog bij het volk de herinnering aan het oude heidensche geloof voortleefde, of op den Hohentwiel ons den Kerstavond, zooals het toen gebruikelijk was, laat medevieren, of wij door den doop van den Hun Cappan en zijn huwelijk met de lange Friderun met de zeden en gewoonten bekend worden gemaakt.

Niet alleen in het zuiver beschrijvend gedeelte munt Von Scheffel uit; telkens, wanneer de toestand dat meebrengt, weet hij tooneeltjes te scheppen, nu eens roerend, dan weer vol humor. Hoe schilderachtig en dichterlijk is niet het tooneeltje tusschen Ekkehard en de lieftallige kamerjonkvrouw der Hertogin, Praxedis, wanneer de jeugdige Griekin een liedje van Anacreon neuriet, terwijl eene der duiven zich op haar schouder heeft neergezet. Is het niet, alsof de dichter aan Phidias een motief voor eene nieuwe schepping had willen geven? Met hoeveel humor is het bezoek, dat Heer Spazzo, de schatbewaarder van de Hertogin, aan het klooster te Reichenau brengt, om schadevergoeding te eischen voor den mishandelden Hun Cappan, geschilderd! Wie ziet niet in zijne verbeelding den welgedanen abt en tegenover hem den lastigen bezoeker, van wien hij zich zoo gaarne zou wenschen te ontslaan,

terwijl de purperen stralen van de avondzon, door het hooge venster vallende, het goedhartige gelaat van Heer Spazzo, dat reeds zoo hoog gekleurd is door den wijn, nog rooder doet schijnen? Wien staat niet ook de avondmaaltijd in het klooster van St. Gallen, in den aanvang van het werk, helder voor oogen? Reeds wezen wij erop bij de bespreking van Von Scheffel's andere werken, hoezeer hij de kunst verstaat, om de natuur te schilderen. Niet minder blijkt dat in *Ekkehard.* Zijne natuurbeschrijvingen zijn zoo innig samengeweven met dit werk, dat zij er een onafscheidelijk geheel mede vormen. De landschappen, die hij voor onze blikken doet verrijzen, zijn met zulke scherpe en heldere omtrekken geteekend, dat wij slechts de oogen behoeven te sluiten, om ze te aanschouwen; zij staan ons zoo helder voor den geest, dat wij ons niet langer een vreemdeling gevoelen in de schilderachtige landstreek, waarheen ons het verhaal verplaatst, en wat schijnbaar alleen het penseel vermag, heeft hij met de pen gedaan. Niemand heeft meer dan hij een oog gehad voor de oneindige verscheidenheid, die de natuur ons aanbiedt. Met innige liefde slaat hij haar gade, evenals de onophoudelijke wisseling, waaraan zij onderhevig is; voor elke verandering, die zij door de speling van licht en schaduw of door de opeenvolging der seizoenen ondergaat, vindt hij eene uitdrukking. Ook heeft hij een levendig besef van de nauwe verwantschap tusschen ons gemoedsleven en de natuur, te midden waarvan ons kort bestaan zich afspeelt en waaraan wij onwillekeurig al onze aandoeningen verbinden. Die betrekking tusschen de indrukken, die wij van buiten ontvangen, en wat er in ons gemoed omgaat, treedt overal in dit werk op den voorgrond, maar het meest vindt men die terug bij den hoofdpersoon zelven. Wanneer Ekkehard zich naar den Hohentwiel zal begeven, beklimt hij eene hoogte, om nog eenmaal een blik te werpen op het landschap, te midden waarvan zijne schuldelooze en kalme jeugd is vervlogen. De hemel is blauw en effen; alleen in het westen vertoont zich eene kleine, donkere wolk, die Ekkehard de voorbode toeschijnt van de stormen, die hem in de toekomst wachten. Wanneer later de hartstocht met een verteerenden gloed in zijn binnenste woelt en hij, den strijd moede, zich afgemat, koortsachtig en gejaagd gevoelt, vermeerdert nog de loodzware en drukkende atmosfeer, die een opkomend onweder voorafgaat, het gevoel van beklemdheid en van onbestemde angst, dat zich van hem heeft meester gemaakt. Is hij eindelijk den Hohentwiel ontvlucht en door het bewustzijn van schuld schier tot vertwijfeling gebracht, dan schenkt hem de aanblik van de indrukwekkende Alpennatuur de noodige geestkracht, om een nieuw leven te beginnen.

Wenden wij ons nu, na aan de wetenschappelijke en schilderachtige zijde van *Ekkehard* recht te hebben laten wedervaren, tot de karakters, die in dezen roman optreden. Heine heeft gelijk, wanneer hij zegt, dat de mensch eigenlijk voor den mensch het meest interessant is. Wanneer Von Scheffel enkel het beeld van de middeleeuwen had gegeven,

wanneer de menschen, die in dit verhaal eene rol vervullen, ons geen belang inboezemden en de verhouding van de karakters onderling niet tot interessante situaties aanleiding gaf, zou ons zijn roman zeker weinig hebben geboeid. Het tegendeel is echter waar. Het spannende drama, dat zich tusschen de Hertogin en Ekkehard afspeelt en dat het middelpunt van den roman vormt, houdt onze aandacht voortdurend bezig en de personen, die om hen beiden heen zijn gegroepeerd en die middellijk of onmiddellijk met de hoofdhandeling zijn verbonden, wekken reeds daarom alleen in hooge mate onze belangstelling, omdat wij in hen werkelijke menschen herkennen. De stof van dezen roman is getrokken uit eene oude kloosterlegende, waarin van de liefde van een monnik, Ekkehard geheeten, voor eene Hertogin van Schwaben verhaald wordt. Op dit enkel gegeven heeft Von Scheffel zijn geheelen roman gebouwd. De wijze echter, waarop hij zijn onderwerp behandelde, heeft van verschillende zijden tegenspraak uitgelokt. Enkele critici, o.a. de heer Huet in zijn bovengenoemd opstel in *De Gids*, verwijten Ekkehard zijne besluiteloosheid; ja, zij gaan zelfs zóóver, dat zij hem een onnoozelen jongen noemen. Volgens Huet had hij, toen het nog tijd was, zijne liefde aan de Hertogin moeten verklaren, terwijl hij het thans aan zichzelven had te wijten, dat hij het geluk, dat voor hem was weggelegd, niet deelachtig werd. Deze aanmerkingen komen ons hoogst ongegrond voor en men moet ze alleen hieraan toeschrijven, dat vele critici dikwijls à priori naar persoonlijke sympathieën of antipathieën oordeelen, zonder te letten op de omstandigheden, waarin de karakters geplaatst zijn. In het geval van Ekkehard zijn deze zoo eigenaardig, dat wij niet alleen zijne wijze van handelen volkomen begrijpelijk vinden, maar hem er zelfs te hooger om achten. Om dat aan te toonen, dienen wij eerst de karakters van de beide hoofdfiguren, de Hertogin en Ekkehard, wat nader te beschouwen. Frau Hadwig, de Hertogin, is eene hoogst oorspronkelijke vrouwenfiguur, want zij vereenigt in zich al de eigenschappen van een man en is daarbij toch in menig opzicht volkomen eene vrouw. Omdat haar vader het wenschte, is zij met den ouden Hertog van Schwaben gehuwd en na diens dood heeft zij de teugels van het bewind zelve in handen genomen, eene taak, waarvoor zij overigens in ieder opzicht wel berekend was.

Aan een scherp oordeel, verstand en doorzicht paart zij moed, vastberadenheid, wilskracht en een streng besef van plicht; in één woord, zij is geboren, om te heerschen. Daarbij is zij echter grillig, lichtgeraakt, trotsch, heerschzuchtig, niet overgevoelig voor het leed van anderen en zeer geneigd, om van het eene uiterste in het andere over te slaan. Met groote voorliefde is dit karakter door den schrijver geteekend en hij heeft vooral zorg gedragen, dat wij geen oogenblik omtrent Frau Hadwig's ware gemoedsgesteldheid in twijfel behoeven te verkeeren. Elke gelegenheid grijpt hij daartoe aan. In het onderhoud met hare kamenier Praxedis, bij den aanvang van het werk,

toont zij hare grilligheid. Omdat de spreeuw, dien zij op hare bruiloft ten geschenke ontving, niet terstond de van buiten geleerde woorden wil opzeggen, werpt zij hem aan de kat toe. Voor haar doorzicht pleit het afwijzen van den Byzantijnschen prins; zij beseft, dat zij zich nimmer te huis zal gevoelen te midden van de zinledige ceremoniën en plichtplegingen van een Oostersch hof, zoo haar niet een nog erger lot wacht. Voor haar moed en hare vastberadenheid getuigt de heldhaftige wijze, waarop zij den aanval van de Hunnen weerstaat en afslaat. Hoe fier treedt zij niet op, wanneer de monniken haar den toegang tot het klooster weigeren. Zij is daar geheel en al de gebiedster, die gewoon is gehoorzaamd te worden. Hoe blijkt hare wereldwijsheid, haar staatkundig doorzicht tegenover Ekkehard, als deze in zijn godsdienstijver de oude heks wil laten verbranden! Toch is ook die trotsche, zelfbewuste vrouw niet verheven boven menschelijke zwakheid; bij het ontmoeten van den jongen, schoonen portier van het klooster van St. Gallen ontwaakt in haar gemoed de hartstocht, dien zij tot nu toe niet heeft gekend. Deze hartstocht uit zich bij haar op geheel eigenaardige wijze. In tegenstelling met Ekkehard, die met alle macht tegen eene liefde strijdt, die hij van zijn standpunt als eene doodzonde moet beschouwen, doet zij geene enkele poging, om zich daartegen te verzetten. Het komt niet bij haar op, daarin iets misdadigs te zien; zonder schroom geeft zij aan haar gevoel toe; aan niemand is zij rekenschap of verantwoording schuldig van hare daden; zij wil slechts zorg dragen, dat de wereld er niets van bemerkt, want hoe onafhankelijk van karakter Frau Hadwig moge zijn, zij is niet onverschillig voor het oordeel der wereld. Wanneer Ekkehard bij de voorlezing van Virgilius de deur wil sluiten, voegt de Hertogin hem toe: ‘Kent gij dan de wereld niet?’ en als zij in de slotkapel met Ekkehard verrast wordt en vreest, dat haar goede naam gevaar zal loopen, geeft zij den jongen monnik zonder genade aan zijne vijanden over, om zichzelve van alle blaam te vrijwaren.

Ook de verdere voorstelling en ontwikkeling van haar karakter is volkomen logisch. Wanneer zij met Ekkehard alleen op den top van den Hohenkrähe staat, heeft zij een oogenblik van zwakheid. Terwijl zij op zijn schouder leunt, ziet zij hem met zulk een teederen blik aan, dat ieder behalve Ekkehard dien blik zou hebben verstaan. Op hare vraag, waaraan hij denkt, antwoordt hij onbevangen: ‘Nu ik op deze vooruitstekende rotspunt sta en de wereld aan mijne voeten ligt uitgebreid, komt mij de plaats in de Schrift te binnen, waar Jezus door den Satan in verzoeking wordt gebracht.’ Toornig wendt de Hertogin zich van hem af, hem toeduwende: ‘Gij zijt een dwaas’, en zij keert in vliegenden galop naar den Hohentwiel terug. Van dit oogenblik af is Ekkehard in hare oogen verloren. Zij houdt hem voor een onnoozelen dwaas, die slechts hart en oog voor zijne boeken heeft. Hij, de laaggeboren man, heeft de liefde van eene Hertogin van Schwaben versmaad en zij heeft zich blootgegeven en zich zwak getoond; dat kan

zij hem niet vergeven. Nog éénmaal schijnt eene verzoening mogelijk. Wanneer hij moedig het zwaard aangordt, om tegen de Hunnen te strijden, stijgt hij weer in hare achting. Ook Ekkehard, wiens gemoed eveneens in gloeienden hartstocht is ontbrand, verliest bijna al zijne zelfbeheersching. Nog één oogenblik en hij zou zich aan hare voeten hebben geworpen, maar opnieuw weerhoudt hem zijn gevoel van plicht. Voorgoed is hem thans de gunstige gelegenheid ontnomen. Voortaan behandelt zij hem half met medelijden, half met minachting en zij verzuimt geene gelegenheid, om hem deze te toonen, door hem te vernederen. Toch had Ekkehard die behandeling niet verdiend. Zoo de trotsche Hertogin meer gevoel had getoond voor het lijden van hare medemenschen, zoo zij getracht had in zijn hart te lezen, zou zij den bitteren strijd hebben opgemerkt, dien hij met zichzelven te voeren had, en zeker zou dan haar half minachtend medelijden in diepe deernis zijn veranderd. Neen, Ekkehard was niet de onnoozele, flauwhartige jongeling, dien sommige critici in hem willen zien; hij bezat eene dichterlijke, idealistische natuur en deze had zich nog meer in hem ontwikkeld door de opvoeding, die hij in het klooster had genoten; de godsdienst bezielde hem met eene ware geestdrift voor alles, wat goed en edel is, en bij hem uitte zich die geestdrift niet in een ijdel vertoon van vroomheid; hij trachtte ook de zedelijke idealen, die hij boven alles stelde, in het leven in toepassing te brengen. Beminnelijk, zachtmoedig, eenvoudig, vol medelijden voor de smarten en teleurstellingen van zijne medemenschen, het liefst verwijlende in de wereld zijner gedachten, vormde hij eene scherpe tegenstelling met de trotsche, wereldwijze Hertogin, die slechts oog voor de werkelijkheid had. Zoo zal dan Ekkehard naar den Hohentwiel gaan, om Frau Hadwig in de geheimenissen van Virgilius in te wijden. Eerst boezemt de Hertogin den jongen monnik slechts eerbied en ontzag in; haar rang en hare geboorte vormen reeds op zichzelf een onoverkomelijken scheidsmuur. Langzaam en onopgemerkt sluipt de hartstocht zijn hart binnen en maakt zich geheel van hem meester. Arme Ekkehard! de liefde, waarvan hij reeds een voorgevoel had, toen hij de Hertogin over den drempel van het klooster droeg, heeft nu bij hem wortel geschoten; plichtbesef en hartstocht komen met elkaar in botsing en zoo bitter is de strijd, dat de wereld, die hij nog zoo kort te voren zoo schoon waande, hem eene plaats van jammer en ellende begint toe te schijnen. Nu eerst gevoelt hij, welke zware verplichtingen de gelofte van kuischheid hem oplegt; voor hem is het grootste geluk hier op aarde, de liefde eener vrouw, niet weggelegd; dat paradijs zal zijn voet nimmer betreden. Hij verzet zich met al de kracht, die in hem is, tegen dezen noodlottigen hartstocht; tevergeefs! evenals de opkomende vloed, al hooger en hooger stijgende, het rotsblok overstroomt, waarop de schipbreukeling eene toevlucht zocht, en hem meesleurt naar den afgrond, even onverbiddelijk voert deze hartstocht Ekkehard ten verderve. Ik

ken niets aangrijpenders dan de schildering van het drama, dat in Ekkehard's binnenste plaats grijpt; de natuur wordt op den voet gevolgd en toch wordt de werkelijkheid door de dichterlijke voorstelling verzacht. De toestand wordt meer aangeduid dan uitgewerkt en door de echt artistieke tegenstelling brengt de schrijver een onuitwischbaren indruk teweeg. Hoe treft ons het tragische van Ekkehard's toestand, wanneer wij hem zien nederzitten in stomme vertwijfeling, door hartstocht gefolterd, terwijl het feestgedruisch en de vroolijke tonen der muziek op Cappan's bruiloft tot hem doordringen! Hoe moet dat alles hem niet als bittere spot in de ooren hebben geklonken! Ook het slottooneel is vol dramatische werking; Ekkehard gevoelt, dat hij zijn hartstocht niet langer zal kunnen meester blijven. Nog een laatste middel wil hij beproeven; hij gaat naar de kapel, om in het gebed, dat hem vroeger zoo dikwijls sterkte en hem kracht gaf, steun te zoeken, maar ook dat baatte hem niet. Tevergeefs drukt hij zijn gloeiend voorhoofd tegen de koude steenen van het voetstuk, waarop het beeld van den gekruisigde staat. Niets vermag het vuur, dat in zijn binnenste brandt, te blusschen. Daar treedt ook de Hertogin de kapel binnen, om voor de zielerust van haar gemaal te bidden, en haar aanblik doet Ekkehard alle bezinning verliezen. Hij werpt zich aan hare voeten; in een stortvloed van gloeiende woorden, onsamenhangende uitdrukkingen en dichterlijke beelden geeft hij zijn hartstocht lucht, die eene hoogte heeft bereikt, waarop hij aan waanzin grenst. Met onstuimige drift sluit hij de Hertogin in zijne armen en drukt een gloeienden kus op hare lippen. Met krachtigen arm stoot zij hem van zich af, juist op het oogenblik, dat de keldermeester Rudimann binnentreedt. Als deze laatste Ekkehard, wien hij het nooit heeft kunnen vergeven, dat hij hem eens in eene opwelling van edele verontwaardiging, terwijl hij eene der kloostermaagden kuste, eenige stokslagen had toegediend, op dat oogenblik de zoo diep grievende woorden: ‘gij, kuischheidsrechter’, toevoegt, slaat deze hem met de heilige lamp terneer.

Hiermede is zijn lot beslist. Toch, en hierbij komt het groote verschil tusschen de beide karakters aan den dag, hoe zwaar Ekkehard moge gezondigd hebben, hij weet zich weder te verheffen boven het zelfvernederende besef van schuld, terwijl de schrijver laat doorschemeren, dat Frau Hadwig voor altijd het zelfverwijt in zich zal omdragen over het wreede spel, dat zij met den jongen, onervaren monnik heeft gespeeld. Zoo ontstaat dan dit drama, evenals elk werkelijk drama, uit de botsing van twee karakters, die elkander niet begrijpen en nooit zullen begrijpen. Zijne belangrijkheid verkrijgt het door de beweegredenen der handelende personen. Met niet minder talent zijn de overige personen geteekend. Tegenover de krachtige, schier mannelijke gestalte van Frau Hadwig staat hare kamerjonkvrouw, de lieftallige Praxedis, die vroolijk en dartel als een kind, maar te gelijk ook vol deernis voor het leed van een ander is. Zij is Ekkehard's goede genius.

Wat voor de Hertogin verborgen bleef, heeft zij ontdekt; zij alleen waardeert hem; haar liefderijk hart gevoelt innige deelneming met het zware leed, dat hij moet lijden, en zooveel in haar vermogen is, tracht zij dat leed voor hem te verzachten. Over haar geheele wezen ligt eene groote bekoorlijkheid verspreid, terwijl hare lieftallige verschijning een helderen lichtstraal werpt op het sombere drama, dat op den Hohentwiel wordt afgespeeld. Naast Praxedis trekt de kloeke gestalte van Romeias den torenwachter onze aandacht. Het is eene van die heldenfiguren, die de dichter met zooveel voorliefde teekent. Zijne verhouding tot Praxedis is met fijn dichterlijk gevoel geschetst; met enkele trekken laat de dichter meer raden, wat er in het gemoed zijner helden omgaat, dan dat hij dit uitspreekt, en meestal laat hij het aan de verbeelding zijner lezers over, om aan te vullen, wat hij verzwegen heeft. Romeias' dood in een gevecht tegen de Hunnen vormt eene van die epische episoden, waarin Von Scheffel zoozeer uitmunt. Zijne gave, om ons een beeld te geven van volkeren, die zoo hemelsbreed van ons verschillen, treft vooral, wanneer hij de Hunnen laat optreden, en met zulke scherpe omtrekken weet hij ze ons voor oogen te stellen, dat het beeld de werkelijkheid nabijkomt.

Behalve aan de grondige kennis van hunne zeden en gebruiken dankt hij deze eigenschap aan zijn helder voorstellingsvermogen, waardoor hij zich schijnbaar zonder moeite geheel verplaatst in eene denkwijze en levensopvatting, die hem overigens geheel vreemd zijn. De beide aanvoerders van de Hunnen en de karakteristieke figuur van Erika, het Hunnenmeisje, kunnen als vertegenwoordigers van het geheele ras gelden. Zijne scheppingen zijn bovendien niet louter phantasie; zij hebben eene historische beteekenis, doordien zij ons een geheel volk, zoowel in zijne goede als kwade eigenschappen, doen kennen.

Ons bestek laat niet toe, ook de andere figuren van dit werk te bespreken. Toch willen wij nog op twee opmerkelijke zijden van Von Scheffel's talent van karakterteekening wijzen, daar zij ons den sleutel geven tot beantwoording van de vraag, waarom zijne personen ons zulk een belang inboezemen. Elk hunner vertegenwoordigt eene sterk uitgedrukte levensbeschouwing; ieder zijner personen is een individu en leeft zijn eigen leven. Als zoodanig heeft hij, naar gelang van zijn karakter, zijne persoonlijke neigingen en gevoelens, maar te gelijk treedt hij op in zijne verhouding tot zijne omgeving en de maatschappij, waarvan hij een deel uitmaakt. Daardoor wordt hij de vertegenwoordiger van eene zekere levensrichting of geheele klasse van menschen. In de kleine wereld, waarvan de Hohentwiel het middelpunt uitmaakt, herkennen wij een beeld van de groote wereld. Zoozeer gelijken de hoedanigheden, de verwachtingen, de hartstochten van zijne personen op de onze; wat er voorvalt, is zoo menschelijk en natuurlijk, dat het ons te moede is, alsof wij van af een hoogen berg op het menschelijk

leven neerzien, en dat juist stemt tot nadenken en vergelijking met eigen ervaringen; het is, alsof zich voor onzen blik een wijder verschiet opent, dan de roman zelf te aanschouwen geeft. Ook nog om eene andere reden is zijne karakterschildering merkwaardig. Wie de humoristische zijde van de menschen niet weet op te merken, hem zal het nimmer gelukken, werkelijke menschen te scheppen; van Von Scheffel echter kon men zeggen, dat hij de ware bron van den humor heeft ontdekt, voornamelijk de zucht van de menschen, om te schijnen, wat zij niet zijn. De tegenstelling tusschen woorden en daden, onze gebreken en zwakheden, kortom, al datgene, wat er ons aan doet twijfelen, of de mensch werkelijk een redelijk wezen is, biedt hem eene altijd rijke stof tot opmerkingen, die ons telkens een glimlach ontlokken, en Von Scheffel doet dat niet met de onverbiddelijke gestrengheid van den zedenmeester, maar met het liefdevolle hart van den kunstenaar, die meer begrijpt dan veroordeelt en weet, hoe nauw zijne gebreken aan de onze verwant zijn. Zelfs zijne slechte menschen, zooals Rudimann, de keldermeester, verliezen veel van het terugstootende, dat hun anders eigen zou zijn.

Het valt moeilijk van *Ekkehard* te scheiden, een werk, dat zooveel stof tot opmerkingen geeft en zoo dikwijls een juisten maatstaf aanbiedt, om de ware kunst eraan te toetsen, doch wij mogen er niet langer bij verwijlen. Echter zouden wij den schrijver onrecht doen, door eene bekoorlijke idylle onvermeld te laten, die helder tegen den donkeren achtergrond afsteekt. Het onderscheid tusschen den waren dichter en den letterkundige van beroep bestaat voornamelijk hierin, dat er bij den eerste een innige samenhang is tusschen de kunst en het leven. Voor zijn blik schijnt alles gelijk; zoowel het verhevene als het alledaagsche trekt zijne opmerkzaamheid; zijne ziel vangt de indrukken van de wereld buiten hem op, onverschillig van welken aard deze zijn mogen, en zij geeft die terug, zonder zich te storen aan de conventioneele letterkundige eischen, die anderen hem zouden willen opleggen. Hij kan dat ongestraft doen, omdat wat hij met zijn tooverstaf aanraakte, terstond van gedaante verandert en in een geheel ander licht verschijnt.

Toch verleent het vermengen van het verhevene met de nuchtere werkelijkheid, die open zin voor elke uiting van het leven, juist aan hunne werken eene blijvende waarde. Zoo heeft dan ook Von Scheffel het niet beneden zich geacht, onze belangstelling in te roepen voor een herdersknaap en eene kleine ganzenhoedster, en het is werkelijk verrassend, dat dezelfde man, die ons zulk eene grootsche beschrijving van den veldslag tegen de Hunnen gaf, evenzeer kon deelnemen in de vreugde en het leed van twee zoo nederige helden als Audifax en Hadumoth. Er ligt iets roerends in de toewijding van Hadumoth voor haar jongen metgezel. Nauwelijks heeft zij vernomen, dat Audifax in de handen van de Hunnen is gevallen, of zij begeeft zich op weg, om hem te verlossen. De tocht, dien zij daartoe onderneemt, is met zooveel

gevoel voor natuurschoon en met zooveel dichterlijkheid van opvatting beschreven, dat wij ons te midden van het classieke herdersdicht verplaatst wanen. Wij meenen den dennengeur in te ademen; om ons heen ruischen heldere beekjes en van af de hoogte zien wij met Hadumoth neer op de lachende Rheingau, waardoor de Rijn als eene helderblauwe lichtstreep kronkelt.

Onze taak loopt ten einde, maar vóórdat wij besluiten, moeten wij nog met een enkel woord de plaats aanwijzen, die den schrijver van *Ekkehard* onzes inziens in de letterkunde van zijn volk toekomt, en de richting, die hij daarin vertegenwoordigt. Reeds dadelijk dienen wij op te merken, dat Von Scheffel niet tot die nationale dichters behoort, waarop een geheel volk trotsch is. Om dat te kunnen zijn, had hij eene veel grootere veelzijdigheid van gaven ten toon moeten spreiden, het gebied van zijne waarneming dienen te vergrooten en meer moeten deelnemen aan het streven van zijn tijd, want, hoezeer men ook Von Scheffel moge waardeeren en bewonderen, het valt niet te loochenen, dat zijn blik niet ver reikt, en zoo hij eene uitdrukking van den Duitschen geest is geweest, dan was hij dat slechts in zeer beperkten zin. Wat hij zag, nam hij goed waar en aan hetgeen hij had waargenomen, wist hij een schoonen vorm te geven, maar zijne dichterlier bezat slechts eene enkele snaar en zijne geringe letterkundige nalatenschap is reeds op zichzelve genoeg, om dat te bewijzen. Ofschoon Von Scheffel door zijne vele reizen wel in de gelegenheid is geweest, om wereld- en menschenkennis op te doen, bleef toch de kring zijner gedachten bepaald tot het land, dat hem zag geboren worden, en het scheen, alsof de wereld daarbuiten voor hem niet bestond. In menig opzicht kan men hem vergelijken bij de oude minnezangers, tot wie hij zich zoozeer getrokken gevoelde. Evenals deze zwierf hij het land door, de meest afgelegen plekjes opzoekende, om zich ongestoord aan zijne dichterlijke droomerijen over te geven. Evenals deze verkeerde hij het liefst onder het volk, om uit hun mond de sagen en legenden van den voortijd op te vangen, die nog in herinnering met hem voortleeft. Ook had hij met hen de liefde gemeen voor de natuur, welke hij zoo dikwijls in zijne zangen verheerlijkte.

Zoo wij Von Scheffel moesten kenschetsen, zouden wij hem eerder een vertegenwoordiger van één enkele landstreek en van één Germaanschen stam noemen. Evenals elke Mecklenburger terstond in Fritz Reuter, met wien Von Scheffel vele punten van overeenkomst heeft, een landgenoot zal herkennen, evenzoo zal de Zuid-Duitscher in den schrijver van *Ekkehard*, *Gaudeamus*, enz. de volmaakte uitdrukking van zijn landaard zien. Hem was ook dezelfde goedhartigheid en opgeruimdheid, het vermogen, om het leven met het oog der verbeelding te zien en daaraan een glans te verleenen, dien het voor het nuchter verstand niet bezit, de geestdrift voor grootsche gedachten en daden, kortom, hem waren al die eigenschappen eigen, die het volk bezuiden den Main ken-

merken en die den waren dichter maken. Hij is in merg en been een Zuid-Duitscher geweest; even weinig als zijne landgenooten in het algemeen bekommert hij zich om politieke of sociale vraagstukken; de eenheid van Duitschland heeft hij wel gewenscht, maar menige satirieke toespeling, die hij daarop maakte, bewijst, dat hij weinig geloof sloeg aan hare verwezenlijking. In elk geval heeft hij noch door woorden noch door daden er iets toe bijgedragen. Hij kon voor groote denkbeelden in vuur geraken, ermede dwepen, maar om de hand zelf aan het werk te slaan, daartoe was zijne natuur te veel in zichzelf gekeerd en te bespiegelend. Ook hij heeft den zoeten droom gedroomd, dat alles goed is, zooals het is, totdat het kanon van Königgrätz hem, zoowel als geheel Zuid-Duitschland, daaruit deed opschrikken. Al moge Von Scheffel ook geen aandeel hebben genomen in de groote gebeurtenissen van zijn tijd, wij hebben hem toch liefgekregen om den geest, die uit zijne werken spreekt en dien hij, zooals wij reeds zeiden, gemeen heeft met het volk, waartoe hij behoorde, en wij zouden het betreuren, wanneer door de nieuwe orde van zaken, die er wel eenigszins te veel naar streeft, om den staatsburger in de plaats van het zelfstandig handelend en denkend individu te doen treden, deze achting verminderde. Tegenover ernst toch staat opgewekte levenslust, tegenover kracht de gave van gemoed en hart, tegenover plichtbesef de zin voor het schoone, en eerst waar deze met elkaar verbonden zijn, wordt het leven in al zijne volheid genoten. Er blijft ons nu nog de vraag ter beantwoording over, welke richting Von Scheffel in de letterkunde vertegenwoordigde en waaraan hij den grooten opgang van zijne werken te danken heeft. Wat de eerste vraag betreft, komt het ons voor, dat Von Scheffel tusschen de twee voornaamste richtingen in de kunst, het realisme en het idealisme, een verstandigen middelweg heeft ingeslagen; in zooverre was hij een realist, dat hij er zich op toelegde, om de menschen in hunne hartstochten naar de natuur te schilderen, maar te gelijk was hij een idealist, omdat hij de wereld van een hooger standpunt beschouwde en nooit verzuimde aan te toonen, hoe er op den bodem van bijna ieder menschelijk hart eene neiging tot het goede te vinden is, en juist daarom laten zijne werken zulk een bevredigenden en bemoedigenden indruk na. In alles, wat er om hem heen gebeurde, ziet hij niet louter verschijnselen, hij ontdekt er eene hoogere wereldorde in en een streven naar zelfvolmaking. In Ekkehard's val en zijne loutering door het lijden ligt eene grondgedachte van zijne wijsgeerige levensopvatting, en het is, alsof hij ons door Ekkehard's voorbeeld wil opwekken, om in den strijd des levens met moed te volharden. Nog in een ander opzicht zijn Von Scheffel's werken leerrijk; wij zien daaruit, dat de letterkunde gelijk is aan een boom, die zijne wortels diep in het verleden schiet en slechts welig tiert, wanneer hij aan die bron zijne sappen ontleent. Bij het samenstellen zijner werken heeft de dichter uit twee voorname beschavingstijdperken

der geschiedenis geput en daaraan zijne gelukkigste inspiraties te danken gehad. Door het vlijtig bestudeeren der classieke schrijvers wist hij zich die soberheid, dien eenvoud en die zelfbeheersching eigen te maken, die iederen lezer terstond moeten treffen. Van de middeleeuwsche dichters erfde hij die groote vereering voor daden van moed en zelfopoffering, dien zin voor natuurschoon, maar bovenal die naïveteit van opvatting en dien ongekunstelden vorm, die de lezing van zijne werken zoo aantrekkelijk maken. Evenals alle groote schrijvers heeft Von Scheffel een eigen vorm weten te scheppen en deze is bij hem zoo oorspronkelijk, dat elke navolging vruchteloos zou zijn. Zijne groote vertrouwdheid met de middeleeuwsche schrijvers stelde hem in staat, om zijne taal en zijn stijl met een schat van kernachtige en schilderachtige uitdrukkingen, nieuwe zinswendingen en beelden te verrijken en daardoor aan zijne moedertaal wezenlijke diensten te bewijzen.

Dat gebruik maken van het werk van anderen ontaardt nimmer bij hem in slaafsche navolging; zijn geest was te onafhankelijk, om daardoor zijne oorspronkelijkheid te verliezen. De groote voordeelen, die Von Scheffel van zijne classieke opleiding genoten heeft, en de studie van de voortbrengselen van vroegere eeuwen zijn het meest welsprekende antwoord op het beweren van sommigen, dat de kennis der oude talen geen voordeel oplevert en dat men geene kennis behoeft te nemen van datgene, wat vroegere geslachten ons hebben nagelaten. Wat toch zijn blijvende werken anders dan de arbeid van eeuwen, door de hand van een talentvol man gerangschikt?

Waaraan nu de groote opgang, dien Von Scheffel's werken zoowel in als buiten Duitschland gemaakt hebben, is toe te schrijven, zal wel na het voorafgaande niet meer in het licht behoeven gesteld te worden, maar wij zullen toch ten slotte nog een enkel woord zeggen over den diepen indruk, dien zijne werken hebben gemaakt. Wij meenen dien indruk niet beter te kunnen kenschetsen, dan door eene kleine anekdote mede te deelen, die een zijner vrienden ons verhaalt. Toen hij eens, vele jaren geleden, even nadat *Ekkehard* verschenen was, met Von Scheffel den Hohentwiel beklom, vertelde deze laatste hem, dat de custos van de bouwvallen van het oude kasteel Von Scheffel zijn nood was komen klagen over den last, dien hij hem door het schrijven van *Ekkehard* had veroorzaakt. De tegenwoordig nog aanwezige bouwvallen zijn toch niet die van den ouden burcht uit de 10de eeuw, waarvan Von Scheffel melding maakt, maar het zijn de overblijfselen van een zeer sterk kasteel, dat o a. gedurende den dertigjarigen oorlog een roemvol beleg had doorstaan. Hiervan wisten de bezoekers niets; zij kenden slechts den ouden burcht, waar Frau Hadwig den heerschersstaf had gezwaaid en waar Ekkehard vertoefd had. Zij verlangden van den custos, dat hij hun de oude linde op het slotplein zou wijzen of het torenkamertje, waar Ekkehard verblijf had gehouden, en de plaats, vanwaar hij zich van de steile rotsen had laten afglijden. De arme man wist zich niet beter uit zijne verlegen-

heid te redden, dan door hen naar eene nabijstaande linde te brengen of hen naar een der torens van het kasteel te voeren, voorgevende, dat dit alles nog zoo was, als de dichter het beschreven had. Toch is dit niet zoo verwonderlijk, als het schijnt. Von Scheffel heeft ons met zulke onuitwischbare trekken den ouden burcht voor oogen weten te tooveren, hij heeft alles door zijne dichterlijke verbeelding in zulk een magisch licht weten te hullen, dat wat oorspronkelijk slechts een voortbrengsel zijner verbeelding was, voor ons werkelijkheid is geworden.

Als wij de oogen sluiten, meenen wij het kamertje van Ekkehard te zien en tegenover hem het streng gelaat der Hertogin, die, aandachtig toeluisterend, naar hem opziet, terwijl het zwartoogige kopje van Praxedis over haar schouder heenkijkt en hijzelf, over zijn geliefden Virgilius gebogen, met vuur en geestdrift de verzen voordraagt, en wanneer wij scherp toeluisteren, meenen wij daarbuiten den nachtuil te hooren krassen, terwijl de wind door de takken der oude linde giert.

Ekkehard is een van die boeken, die ons niet loslaten, zoozeer heeft de dichter zich van onze verbeelding weten meester te maken. Is dat niet de schoonste triomf van den kunstenaar?

Velp, Jan. '87.

G.J. KOLFF.

Het nationaallied en de nationaalliederen.

Volkslied en nationaallied worden veel verwisseld. Vooral bij ons. Dat komt wel hier vandaan, deels, dat wij vreemde woorden liefst vermijden, deels, dat wij geene reden hebben, om zoo scherp te onderscheiden, omdat wij, geheel anders dan voor een paar honderd jaren, weinig of geene volksliederen meer hebben, althans ze weinig zingen. De Duitschers, ook de Denen, letten nauwkeuriger op de beide woorden. Zij zijn minder afkeerig van vreemde woorden, bezitten ook rijkdom van veel gezongen volksliederen.

Het *nationaallied* is dat lied, waarin een volk zijne nationaliteit, zijne staatkundige éénheid, zijn aanzijn als eigen, zelfstandig volk gevoelt en uitdrukt. 't Is de muzikale vlag der natie, aan welke dan ook, althans bij plechtige gelegenheden, met opstaan en ontblooten der hoofden dergelijke eer bewezen wordt als te scheep aan de vlag aan den top van den grooten mast. - Zijn natuurlijk karakter is ernstig, plechtig, zoowel het lied als de zang; het behoort tot de dichtsoort der Hymne. Overigens zijn ze, gelijk wij zoo aanstonds zien zullen, zeer verschillend, zoodat het moeielijk is, algemeene, op alle passende kenteekenen op te geven.

Wat de *volksliederen* aangaat, enkele van deze zijn van dien aard, dat ze wel als nationaalliederen dienen konden. Verreweg de meeste hebben echter een ander, licht te onderscheiden karakter; enkele zijn week, treurig, melancholiek, wat in de nationaalliederen niet voorkomt, zoo ook niet de moltoongang, dien sommige der volksliederen hebben. Vele zijn drink- en nog meer minneliederen, wat ook aan het nationaallied geheel vreemd is.

Blijven wij bij het nationaallied. Eene studie op de bekendste derzelve is een, zoo ik geloof, belangwekkend, althans min gewoon onderwerp.

Schoonheden in een muziek- of dichtstuk aan te wijzen, is evenzoo gemakkelijk, als het moeielijk is, van een aantal schoone te bepalen, welk het schoonste zij. 't Is, evenals het schatten van vrouwelijk schoon, aan subjectiviteit onderworpen. - Naar mijn gevoel zou ik den appel reiken aan de Marseillaise, zoo wij die tot de nationaalliederen rekenen mogen. In geen van alle andere zijn rijkdom van modulatie, kracht, uitdrukking, toonschildering in zoo hooge mate

vereenigd als in deze. Daarbij het edele, krachtvolle lied zelf. Ik behoef hier niet te herhalen, wat ik in een vorig nommer van dit tijdschrift uitvoerig over haar geschreven heb.

Naast haar staat mij het hoogst het Russische keizerlied. In strekking en inhoud diametraal tegenovergesteld, zijn ze even zoozeer in muzikaal opzicht bijna in alle deelen contrast. Zoo frisch en levendig als gene, zoo statig en plechtig dit. Geene toonschildering hoegenaamd. De tekst, die bij gene volstrekt noodig is tot verstand der melodie, kan hier zonder schade gemist worden. Eentonig is het volstrekt niet, maar toch zeer eenvormig. Een eenvoudig spondeïsch-dactylische rhythmus loopt in onveranderde beweging door al de zestien maten. De melodie bestaat uit één enkele muzikale gedachte, die hare afwisseling bekomt door herhaling in de naastliggende tonen, die der harmonie gelegenheid tot rijke werking geven. - Juist deze uiterlijke eenvormigheid, bij innerlijke sterke, zware beweging, maakt een ongemeen diepen indruk. Wie het van een volbezet Russisch mannenkoor hoort, het welluidende '*Bozja tsarje chrani*', de statig voortschrijdende melodie, op de diepe, zware basstemmen als op een granieten fondament gedragen, die voelt die eigenaardige beweging van het ingewand met die zenuwachtige koude, welke diepgaande aandoening, ontroering, schrik, vrees, pleegt te vergezellen; onwillekeurig ontbloot gij het hoofd en bidt met hen mede, al verstaat gij hun gezang niet.

Zonderling, dat de twee schoonste nationaalliederen beide door officieren gegeven zijn. En beiden hebben het karakter hunner natie, zooals een krijgsman het voelt, erin nedergelegd: Rouget het *élan* zijns volks, den bruisenden hartstocht, waarmede de regimenten tegen den vijand van vaderland en vrijheid ten strijd rukten. Lwow heeft zich een Russisch carré voorgesteld, geweer bij den voet, vast besloten, om van de bevolen plek niet te wijken, nog eenmaal, eer de vijandelijke eskadrons in 't gezicht komen, nederknielend, om, misschien voor 't laatst, voor den Czaar en het heilig Rusland te bidden.

Tot de componisten van den eersten rang behoort geen van beiden. Zulk eene afkomst heeft slechts één der nationaalliederen, het Oostenrijksche. 't Is vreemd: onder de menigte groote toondichters, vooral ook liederdichters, die de laatste honderd jaren hebben opgeleverd, zijn er wel eenige, wier dichtingen in den mond des volks zijn overgegaan, Mozart, Weber, Boieldieu, maar geen ander dan Haydn heeft de eer gehad, dat zijne compositie tot nationaallied verheven is. ('t Moet een verheven, hoog gevoel zijn, zich door een geheel volk te hooren zingen, zijn tolk in de plechtigste uren te zijn, zijn gebed ten hemel te dragen. 't Is alleen een dozijn opera's en een half dozijn ordeteekens waard.)

Wel hebben de nationaalliederen het voor een deel aan uiterlijke oorzaken te danken, dat zij in dat gebruik gekomen zijn, maar het

zoo even gezegde bewijst toch ook, dat muzikale begaafdheid en bekwaamheid alleen niet toereikend zijn tot het scheppen van een echt nationaallied. 't Hangt niet van den wil des toondichters af. Er zijn begenadigde oogenblikken toe noodig, al is het dan ook niet zooals bij Rouget één enkele nacht, die beide, tekst en melodie, kant en klaar te voorschijn brengt; eene inspiratie, die men zichzelf niet geven kan. Lwoff's lied is overigens te zeer kunstmatig doorwerkt, dan dat het zóó, in één streek, heeft klaargesteld kunnen worden.

Het Oostenrijksche is geheel Haydn, geheel in zijn geest, en wel eene van zijne beroemdste melodieën. Min krachtig dan liefelijk, wat ook de zeer tamme tekst met zich brengt, in kalmen, gelijkmatigen rhythmus; de melodie eenvoudig, zangerig, wel stijgend, maar niet uit den grondtoon komend. Wil men het geheel in Haydn's geest genieten, zoo moet men het hooren in het liefelijk strijkquartet, dat hij er zelf op gegeven heeft. Dat het een van de schoonste nationaalliederen is, bewijst het veelvuldig gebruik, dat er van de melodie gemaakt is.

Engeland is een van degenen, die er twee hebben, koningslied het eene, vaderlandslied het andere, beide behoorende tot de oudere, het eene uit de eerste helft der vorige, het andere misschien nog uit de zeventiende eeuw. In het ‘Rule Britannia’, een echt Engelsch zeemanslied, ligt een nationale trots zooals in geen ander. En in geweldige kracht, in den tekst en nog meer in de melodie, wijkt het ook voor geen der andere. Heine schreef ervan: ‘Was ein brittischer Freiheitston ist, habe ich erfahren, indem ich, im wildesten Seewetter, ein englisches Schiff vorbeisegeln sah, auf dessen Verdeck mehrere Menschen standen, und Wind und Wetter fast frevelhaft trotzig über-brüllten mit ihrem alten:

> “Rule Britannia, Britannia rule the waves,
> Britons never shall be Slaves.”’

Geen ander volk heeft deze melodie geadopteerd. Ze past alleen voor Engelschen.

Het tegenovergestelde heeft plaats met het koningslied. In algemeene uitbreiding overtreft het alle andere nationaalliederen. Het Oostenrijksche en het Russische mogen ook buiten hun vaderland bekend zijn en gaarne in concerten gespeeld, in zanggezelschappen met passenden tekst gezongen worden, populair zijn ze er niet. Het ‘God save the king’ daarentegen is meer dan populair; er is misschien geen zangstuk, geene melodie, die zoozeer algemeen eigendom geworden is. In Frankrijk werd ze, in eigen overbrenging van den Engelschen tekst, in royalistische kringen gezongen, bij ons in een koningslied en verscheidene ernstige gezelschapsliederen, zoo ook in Denemarken. Maar vooral in Duitschland. Vooraan in het Pruisische konings-, thans Duitsche keizerlied: ‘Heil Dir im Siegerkranz’, dan in het Sak-

sische: ‘Gott segne Sachsenland’, ook in stedelijke als het Hamburger: ‘Auf Hamburgs Wohlergehen’; in bondsliederen: ‘Heil unserem Bunde, Heil’; ‘Brause, Du Freiheitssang’, en nog vele andere dergelijke. 't Is hier geheel nationaal geworden, de Engelsche oorsprong is geheel vergeten.

De oorzaak ligt vooral aan de muzikale eigenschappen der melodie. 't Heeft al de eigenschappen van eene volkshymne in hooge mate. Rhythmus en modulatie hebben hetzelfde karakter: eenvoudig en eenvormig, ernstig en statig. De modulatie bestaat uit slechts één korte muzikale gedachte, die hare noodige afwisseling bekomt door herhaling, eerst op de terts, dan in de tweede helft, afdalend, op de quint, de kwart en de terts. Daarbij licht te intoneeren en te zingen, geene wijde sprongen, geene toonovergangen; de omvang gering, slechts zes tonen, evenals de oude kerkliederen; dus met de volle kracht van het borstregister ook door ongeoefenden te bereiken, geheel daarop berekend, om door groote volksmassa's met volle stem gezongen te worden. Geen ander lied vereenigt al deze gunstige eigenschappen in die hooge mate in zich.

Over den oorsprong van het lied is geschil (ook over den Koning, dien het noemt, George of wel James). In Frankrijk is beweerd, dat het van Lully stamt en dat Mevrouw De Maintenon het door de élèves van St. Cyr liet zingen, als Lodewijk XIV het pensionaat bezocht (natuurlijk in den Franschen tekst). In Engeland schrijven de meesten het toe aan Henry Carey, die in 1744 stierf; anderen aan den meer dan honderd jaren ouderen John Bull. 't Is lang het schibboleth der Tories geweest, dat de Whigs ten minste niet aanhieven, zoo zij zich ook van het medezingen niet wel konden ontslaan. Eerst tegen het einde der vorige eeuw werd het recht populair. Terzelfder tijd werd het naar het vasteland overgebracht.

Ook de Denen, een zanglustig volk, dat rijk is aan volksliederen, oude en nieuwe, hebben er twee. Geen van beide is echter een koningslied. Het eene is een aloud heldenlied (Kämpevise), wat ook, hoezeer het in den loop der tijden omgewerkt is, aan tekst en melodie wel te zien is. De laatste is zeer eenvoudig. De aanhef: ‘Danmark, deiligst Vang og Vänge’, representeert eene kenmerkende eigenschap van een aantal der Deensche volksliederen, namelijk, dat ze de schoonheid en liefelijkheid van het land bezingen. 't Is een eigenaardige vorm der uitdrukking van de vaderlandsliefde, dien men bij geen ander volk in die mate vindt.

Het andere is even zoo patriotsch, maar in andere richting: de lof van Denemarken's zeehelden, van Koning Christiaan IV af. Het schoone slotvers, geheel nationaal, karakteristiek, moge hier als tegenhanger van het trotsche ‘Rule Britannia’ staan.

‘Gij, der Denen weg tot roem en macht,
Zwartvervige zee,
Ontvang uw vriend, die onversaagd
Het gevaar met verachting durft ontmoeten,
Zoo koen als gij, tegen de macht des storms,
Zwartvervige zee.
En snel, door gedruisch en spel
En kamp en zege, voer mij naar
Mijn graf.’

De melodie is eene van de schoonste; tegenhanger van de vorige; levendig, rijk, krachtig; komt naast bij de Marseillaise. Het lied is aan een in 1778 door Ewald vervaardigd zangspel ontleend.

Zweden heeft het zijne te danken aan zijn Esaias Tegner. De melodie is wel zingbaar, ook rijk genoeg aan modulatie, maar toch voor een nationaallied òf niet krachtig òf niet plechtig genoeg; kan naast de andere slechts op eene tweede of derde plaats aanspraak maken. De tekst legt zoowel van Tegner's dichterlijke begaafdheid als van zijne innige vereering van Karel XII getuigenis af. Het meest karakteristieke couplet is het vierde:

‘Daar klopte zoo groot een hart
In zijne Zweedsche borst;
In vreugd zoowel als in smart
Slechts voor het rechte warm;
In voor- en tegenspoed gelijk,
Meester van zijn geluk;
Hij kon niet wijken,
Slechts vallen kon hij.’

Het gedicht is krachtiger dan de zangwijs. Overigens bezit Zweden voor zijn volksgezang, het vroolijke zoowel als het ernstige, een schat van composities. Voor het laatste vooral die op Tegner's *Frithiofssage;* voor het eerste die op de origineele, humoristische, in andere talen bezwaarlijk over te brengen liederen van Bellmann. De reizende Zweedsche zanggezelschappen geven er meest altijd eene van ten beste.

Noorwegen, rijk aan oude volksliederen, heeft in 't midden onzer eeuw ook zijn eigen nationaallied bekomen. De melodie is min gelukkig, niet zangerig. 't Is buiten Noorwegen weinig bekend. Dat het daar gaarne gezongen wordt, is meer te danken aan het lied zelf, eene krachtige, dichterlijke verheerlijking van Noorwegen's grootsche natuur. Het eerste vers zij proeve:

‘Hoe heerlijk is mijn geboorteland,
Het door de zee omkranste oude Noorwegen;
Zie deze trotsche klippenburchten,
Die eeuwig den tand des tijds trotseeren.
Der voorwerelden oude gedenksteenen,
Die door de stormen des aardkloots heen eenig
Nog als helden in blauwe pantsers
Met zilveren helm op den schedel staan.’

Ook Nederland behoort tot degenen, die met twee gezegend zijn; en wel, zooals geen ander, beide konings-, althans vorstenliederen. Zonderling genoeg, in een land, dat twee eeuwen lang republiek geweest was en in dien vorm van regeering het toppunt van zijn bloei bereikte, wel twee vorstenliederen, maar geen eigenlijk vaderlandsch nationaallied. De zangwijs van het ‘Wien Neerlandsch bloed’ is ons lief, wijl ze de *onze* is; is ook zingbaar en populair genoeg, maar staat toch niet in, noch na aan den eersten rang. Ik heb wel gehoord, dat ze aan een Oostenrijksch volkslied ontleend is, doch kan daarvan niets naders opgeven.

Het lied is wat gezwollen, overdichterlijk, in den toen gewilden Helmerschen smaak; aan geest en inhoud herkent men de warme monarchale strooming van de eerste jaren na de ‘gezegende omwenteling’, met welke Tollens geheel sympathiseerde. Zonderling, dat de namen Oranje en Nassau er in 't geheel niet in voorkomen, ofschoon toch het ‘Oranje boven’ althans in het Noorden op aller lippen lag en niet zoozeer de eer, van ‘gemeenebest’ tot koninkrijk verheven te zijn, dan wel de blijdschap, weder een Oranjevorst aan het hoofd van den Staat te hebben, het allen doordringende gevoel was.

Het is, melodie en lied, in elk geval het beste van de drie in 1815 (meen ik) bekroonde prijsliederen. Spandaw's ‘Nieuwe haringlied’ was wel in hooge mate karakteristiek-nationaal, maar toch meer tot volkslied dan tot nationaallied geschikt. Brandt's ‘Wij leven vrij, wij leven blij’ was wel, tekst en melodie, het middelmatigste van de drie. Spandaw gaf nog een ander goed en karakteristiek volkslied, het zegelied op de tuchtiging van Algiers in 1816, ‘Het water is ons element’, verwant aan het Deensche: ‘Kong Christian’. Zoo ik mij niet bedrieg, behoort ook het De-Ruiterlied: ‘Eens werd er aan de Zeeuwsche kust’, tot denzelfden tijd. Alle met eigen melodieën.

Er heerschte destijds bij ons evenals in Duitschland warme liefde voor vaderlandsche poëzie en gezang. Ginds zijn de liederen van dien tijd in den mond der natie levendig gebleven en worden nog gaarne gezongen. Bij ons niet of zeer weinig. De oorzaak van dat verschil ligt, voor een deel, aan de voortreffelijkheid der gindsche zangwijzen, voor het andere deel aan de meerdere zanglustigheid van het Duitsche volk.

Ons andere nationaallied is het Wilhelmus. In dit opzicht hebben wij den rang boven alle andere volken, dat ons lied het oudste van de moderne is. (Het Deensche is uit de middeleeuwen.) En, wat veel meer waard is, 't heeft van alle den edelsten oorsprong; zelfs de Marseillaise staat in dit opzicht beneden het onze.

Het moet, daar wel de dood van ‘broer Adolf’ maar niet die van Lodewijk en Hendrik vermeld wordt, tusschen 1568 en 1574 gedicht zijn, alzoo in de eerste jaren van den langen strijd tegen Spanje. 't Was een der vele liederen, die ons volk destijds zong, en waar-

schijnlijk het meest geliefde. Wijl de partijschappen in onze republiek steeds hoofdzakelijk de macht der stadhouders ten voorwerp hadden, zoo werd het het wachtlied van de prinsgezinden, zooals ‘God save the king’ in Engeland dat der Tories. In 1795 zweeg het, maar werd daarom niet vergeten. Op den 30sten November 1813 werd Willem I er te Scheveningen mede ontvangen, en 't werd en bleef van toen af nationaallied der geheele natie, dat door het later komende koningslied niet verdrongen werd.

De melodie is, wanneer men den tijd in aanmerking neemt, niet verwerpelijk. Aan hare eerste, meest karakteristieke helft is niet veel veranderd(*).

Als historisch vorstenlied is het een pendant van het Zweedsche, doch onderscheidt zich van dit en alle anderen (hoezeer overigens al de koningsliederen, behalve het Zweedsche en het ‘Heil Dir im Siegerkranz’, den vorm van gebeden hebben) door de diepte en de roerende innigheid van het godsdienstig gevoel. Wel was die voor een deel het gevolg van de benauwde tijdsomstandigheden, maar ze lag toch ook in het karakter van den opsteller, 'tzij Coornhert of Marnix, en van den Prins zelf, en.... van ons volk. 't Was ook in dit opzicht nationaal.

Bevreemdend is het juist niet, dat de tekst in vergetelheid geraakt is, zoo in vergetelheid, dat soms in plaats ervan eene oude, bittere parodie gezongen wordt. Want hij is in zijn vorm voor latere tijden volstrekt onbruikbaar. Jammer, dat men niet beproefd heeft, een paar coupletten ervan zóó om te smeden, dat er iets duurzaam bruikbaars uit werd.

't Is het ware, echte, oud-Hollandsche nationaallied; *ons* lied, zoo nadrukkelijk, als geen ander volk dat van het zijne zeggen kan. 't Is geboren te gelijk met onze nationale existentie; 't is haar wiegezang geweest, in die doodsbenauwde jaren, waarin de heldenkamp van tachtig jaren zijn aanvang nam. En bij die edele geboorte heeft het ook eene geschiedenis gehad, om welke het ons lief en waard moet zijn. 't Werd van toen af gezongen en geblazen, op schalmeien en klaroenen; 't heeft ze bezield in de talrijke bloedige worstelingen, die

(*) Schoon de componist niet bekend is, zoo is het toch onnoodig, om de zangwijs van het buitenland, van een Duitsch jachtlied of een ander af te leiden. Er werd destijds bij ons nog veel gezongen, veel en goed gecomponeerd, meest voor den zang, 'tzij kerkelijk, 'tzij wereldlijk, met of zonder luitbegeleiding. De laatste bloesem was nog niet afgevallen van dien schoonen bloei, die de ‘Nederlandsche school’ bijna twee eeuwen lang aan de spits der toondichting gesteld had. Denk slechts aan den voortreffelijken Sweelinck. En nog in en na het midden der 17de eeuw hielden mannen als Constantijn Huigens zich met compositie onledig. - Dat de melodie tot nog toe niet vroeger dan in 1626 gedrukt gevonden is (in den ‘Nederlandschen gedenckclank’ van Valerius), is niet te verwonderen. Behalve dat exemplaren uit dien tijd, vooral van de kleine boekskens, dikwijls losse blaadjes, waarop destijds de liederen plachten gedrukt te worden, tot de zeldzaamheden behooren, zoo werd er ook destijds weinig muziek gedrukt. Welk eene menigte van oude compositieën ligt er nog in handschrift in de bibliotheken! Melodieën plantten zich schriftelijk of door veelvuldige overlevering voort.

nog volgden; hun krijgslied en hun zegelied. En 't is van toen af *ons* lied gebleven, de gezellin onzes roems en onzer grootheid, het lied, waaraan men de Hollanders kende; in tonen, wat het oranje-blanje-bleu in kleuren was; in het vaderland en in de koloniën, te land en ter zee, waar het Wilhelmus gehoord werd, daar verscheen ook de driekleur, in Oost en West, op Decima, in Brazilië, in Nieuw-Nederland. ‘Daar zijn ze, die Wilhelmus blazen’, heette het, wanneer in 't uiterste oogenblik het smachtend verlangde ontzet kwam opdagen. Behalve het getuigenis van dit spreekwoord hebben de kronieken onzer scheepvaart er nog menige andere herinnering van bewaard.

Wij moeten het in eere houden, om den wille van ons voorgeslacht, van onze vrijheid, van ons nationaal bestaan! 't Is een erfstuk, zooals geen ander volk er een heeft, een onzer trouw aanbevolen fideicommis.

De tijd is niet ver meer af, dat het noodlot den draad afsnijden zal, aan welken het zwaard over acht achtereenvolgende generatiën van het geslacht gehangen heeft; dat de grafkelder te Delft zich over den laatsten Willem van Oranje-Nassau sluiten zal. Misschien zal het doorluchtig wapenbeeld toch nog van de vrouwelijke ruit op het schild van een kleinzoon overgebracht worden. Maar al bleve ook die wensch onvervuld, al werd ook artikel 32 van onze Grondwet opgeheven, toch moet onze oude nationaalzang niet ondergaan. Moge een onzer dichters zich den dank der natie verwerven voor een lied, dat der oude, dierbare melodie een nieuw leven schenken, dat het oude in gelijken zang en gelijken zin waardig vervangen kan.

Over het karakter der Marseillaise als nationaallied der Franschen heb ik in een vorig nommer van dit tijdschrift uitvoerig gehandeld. Hoewel de Franschen zelf haar niet voor hun nationaallied houden, zoo mocht ze toch hier niet onvermeld blijven. Wij houden haar ervoor, en moeten haar ervoor houden. Een ander hebben ze niet.

Zonderlinger nog dan Frankrijk staat in dit opzicht het Duitsche rijk. Duitschland is zoo zanglustig, had en heeft zooveel groote componisten, bijzonder ook liederen-componisten, daarbij zulk eene menigte schoone volksliederen, met heerlijke melodieën. En toch, geen eigen nationaallied. Van het lied, dat als zoodanig geldt, is niet alleen de melodie aan Engeland ontleend, maar ook de tekst behoort oorspronkelijk niet aan Duitschland. Hij werd omstreeks 1770 ter eere van Christiaan VII, Koning van Denemarken, bij een bezoek in Sleeswijk-Holstein door H. Harries gedicht en gezongen. De eerste versregel luidde: ‘Heil Dir dem liebenden Herrscher des Vaterlands, Heil Christian Dir’. In 1796 werd hij, met de noodige veranderingen, te Berlijn in het schouwspel: *Der grosse Kurfürst vor Rathenau*, met groote toejuiching gezongen en van toen af steeds op den verjaardag des Konings ten zang gebracht, ofschoon de nieuwe aanhef: ‘Heil Dir im *Sieger*kranz’, zoo kort na den veldtocht in Champagne bijna ironisch

klonk. Zoo nationaliseerde het zich in Pruisen en werd het ‘Koningslied’, vond ook elders in Duitschland navolging en werd, natuurlijk, in 1871 ‘Keizerlied’. - Dat het Duitsche rijk nog geen eigen, origineel nationaallied bezit, laat zich beter begrijpen, dan dat Pruisen er zich geen aangeschaft heeft. Met het: ‘Ich bin ein Preusse, kennt Ihr meine Farben?’ wilde het niet vlotten. Nu, reeds de derde en vierde versregel: ‘Dasz meine Väter für die Freiheit starben, Das deuten, merkt's Euch, meine Farben an’, waren toch al te naïef. De melodie is ook al te middelmatig.

Wat de ‘Wacht am Rhein’ betreft, ze wordt wel in het buitenland, ook door buitenslands vertoevende Duitschers, als ‘Duitsch nationaallied’ beschouwd en gezongen, in Duitschland zelf is ze over dat toppunt heen. ‘Was ist des Deutschen Vaterland?’, ‘Deutschland, Deutschland über alles’ worden veel meer gezongen dan de ‘Wacht am Rhein’. En dat is geen wonder. Ze behoorde, wat den tekst aangaat, tot dien kring, waarvan niet lang te voren Becker's reeds bijna vergeten: ‘Sie sollen ihn nicht haben’ het middelpunt was. De oorlog van 1870 maakte op eens haar geluk, stelde haar op een hoog voetstuk. Op den duur kan ze echter het nationaallied niet blijven. De tekst is veel te veel op één punt, van tijdelijk en partieel belang gericht; alleen bij plaatshebbenden of te verwachten oorlog met Frankrijk wekt hij enthousiasme. De zangwijs is noch melodieus, noch volksmatig en kan de vergelijking met de meeste andere nationaalliederen en met de andere schoone Duitsche volksliederen niet uithouden.

Hoezeer dit gebrek in Duitschland gevoeld wordt, hoezeer men het voelt, dat een volk, 'twelk in muzikaal opzicht en bepaald ook in den zang zoo hoog staat, een beter hebben moet, dat Duitschland, hoe hoog thans ook, in het nationaallied veel te laag staat, kan hieruit blijken, dat nog meer dan één ‘nationaallied zonder woorden’ gegeven is in de hoop, dat een dichter beproeven zou, er een waardig kleed aan te geven.

Werpen wij een blik op het doorgeloopen veld. Eene bonte, zeer bonte rij, geweldig verschillend in geboortetijd, in aanleiding en stof, in geest en uitdrukking, in muzikale en poëtische waarde. Zoo bont, dat er bezwaarlijk algemeene resultaten uit af te leiden zijn. Zelfs op dit algemeene, dat iedere natie er prijs op stelt, om, zooals eigen taal en munt, ten minste één eigen muzikaal nationaallied te bezitten, is één of wel twee groote uitzonderingen. Meer doorgaand is de regel, dat ze, muzikaal zoowel als dichterlijk, ernstig van karakter zijn. Niet alle streng, ook niet alle plechtig, maar toch alle ernstig. Treurige, weemoedige zijn er geene bij, even min als vroolijke. Bijna alle krachtig, mannelijk. In de liederen uitdrukking van de verschillende nationale karakters, van iets, dat der natie speciaal eigen is, te zoeken, gaat slechts bij enkelen aan. Bij de meesten wordt het gezocht, gekunsteld.

Een is er nog, dat ik, uit eerbied voor de andere, niet in hun gezelschap heb willen brengen. De rij is buitendien bont genoeg. 't Is het Amerikaansche. Wel heeft Noord-Amerika later, voor plechtige gelegenheden, ook andere liederen bekomen, maar ‘Yankee doodle’ is toch, van oudsher, en blijft nog altijd het eigenlijke nationaallied, waarbij de Amerikaan zich Amerikaan gevoelt en dat buitenslands, hem ter eere of ten genoegen, voor hem opgespeeld wordt. 't Is een wonderlijk ding, zoowel in melodie als in tekst. De Clown onder de andere, en wel een geestelooze en smakelooze Clown. De oorsprong, nog uit den tijd van den vrijheidsoorlog, verklaart de voorkeur wel, maar rechtvaardigt ze niet. Verraadt ze eene zwakke zijde van het Amerikaansche volkskarakter?

Wat ook Amerika goeds voor zich hebben moge, in het lied althans geldt niet, wat Gōthe ervan zeide: ‘Amerika, Du hast es besser!’(*)

Flensburg (Sleeswijk).
J.A.M. MENSINGA.

(*) Ik heb de drie Noordsche in letterlijke vertaling gegeven, omdat er anders te veel van hun schoon verloren gaat en - omdat ik geen dichter, zelfs geen rijmelaar ben. In de eigen talen zien ze er voor ons publiek wat al te bar uit; die talen zijn bij ons zoo gemeenzaam niet als die der drie naast aangrenzende volken. Tot herkenning voor degenen, die ze kennen, geef ik echter de eerste regels van de eerste coupletten van alle drie:
Deensch: ‘Kong Christian stod ved höien Mast.’
Zweedsch: ‘Kong Karl, den unga hjelte.’
Noorweegsch: ‘Hvor herligt er mit Födeland.’

Uit het memoriaalboek van burgemeesteren en regeerders van Delft.

Behalve een stads-timmerman, een stede-smid, een stads-advocaat e.a. hield Delft er vroeger ook een stads-metselaar op na. Uit de volgende aanteekening blijkt zijn eigenlijke titel en het bedrag van zijne jaarlijksche verdiensten.

'Op den 27 Juny 1564 is Jacob Aertz. gecontinueert tot "*stedemeester vande metserye*" op zijn oude, gewoonlijke daggelden, als: 8 sts. 'sdaags(*) ende op een jaarlijksche wedde en de gagie (gage, loon) van V£ gr. vlaams, te verschijnen Meidage; mits, dat hij belooft heeft van "gheenighe" knechts eenig profijt te nemen, dan alleen van den leerjongen ofte leerknecht. Dies is hem mede geaccordeert, indien hij des marktdaags aan de Koornmarkt te doen heeft, dat hij een ure lank aldaar zal mogen gaan, zonder aan zijn "huyeren" (huur, bezoldiging) gekort te worden.'

Als eene niet onbelangrijke bijdrage tot de kennis van den voet, waarop, ruim drie eeuwen geleden, onder de overige 'meesters' van der stede schole die voor de laagste klassen werd aangesteld, moge deze aanteekening dienen. Men kan er allicht uit opmaken, dat 'voorheen' en 'thans' ook te dien opzichte hemelsbreed verschilden, al ware het slechts op het punt van bezoldiging en waardeering van den leeraar en den ambtenaar, die immers zijn aandeel moet leveren tot de vorming van eenigen dergenen, die later 'het volk' of, gelijk men vroeger sprak, 'de gemeente' op verschillend gebied zullen leiden en vertegenwoordigen(†).

'Den laatste derzelver maant November 1560 zijn Burgemrn. dezer stede overgekommen (overeengekomen) ende geaccordeert met Mr. Arent Geometrius - d.i. de Lantmetere, als geslachtsnaam - van Herck uiten lande van Luyck, dat de voorz. G. de jongers dezer stede schole

(*) Volgens de geldswaarde van toen kan men zijn dagloon veilig op ± *f* 2.40 stellen en zijne jaarwedde op ± *f* 30. Hij genoot dus een jaarlijksch inkomen van ± *f* 750, behalve de "prouffijten". De rector "in de groote scoele" ontving toen ter tijd voor zijn *dienst* jaarlijks *f* 200, waarvan nog werd afgetrokken 5£ gr. voor het gebruik en huur van "het huys van de stadt"!

(†) De zorg voor de noodige ontwikkeling van het volk, welke het L.O. in de eerste plaats moet helpen bevorderen, kan of liever *moet* met die voor het H.O., waartoe de Gymnasia behooren, gepaard gaan. M.i. moet de maatschappij van boven af verbeterd en ontwikkeld worden, wil men zich althans het werk door *de onderste lagen* - een term van meester Gambetta - niet uit de handen zien genomen. Mocht daarentegen de uitspraak: de laatsten zullen de eersten zijn, ook op het stuk van het H.O., waaraan eerst voor weinige jaren eene wettelijke regeling te beurt viel, voor de toekomst een waar woord blijken te zijn!

getrouwelijk zal institueren ende leeren, ten contentemente van de voorz. Burgemrn., ende voorts al (alles) doen, sulks hij metten rectoir overgekomen ende geaccordeert is, zoowel beroerende de toezigt van der Kerke(*) ende zijne huizinge(†), als ook van der schole ende anders (anderszins). Ende zal voor zijnen dienste jaarlijks hebben ende genieten 18£ gr. vlaamsch, ende voor een '*dranckpenninck*(§) *ofte gratuiteyt*' 2£ gr. VI. aan gereden gelde. Wel verstaande, dat zoo verre hij zijnen dienste continueert ende daarinne blijft den tijt van drie jaren, dat hij alsdan de voorz. 2£ vl. in vrijen eigendom behouden zal, maar zoo verre hij na den tijt van twee jaren, die hij in allen gevalle gehouden zal zijn hier te blijven, zoude willen vertrekken, zonder het voorz. derde jaar uit te dienen ende te blijven, dat in dien gevalle de voorz. 2£ vl. hem aan 't laatste ende tweede jaar gekort zal worden. Is mede bevoorwaart, dat zoo verre de voorz. G. niet en volbragte tgunt hij den voorn. Burgemrn. ende rectoir ende een iegelijk van hen belooft heeft, dat alsdan de voorz. rectoir hem zal mogen laten gaan ende zijnen dienst opzeggen, mits hem waarschouwende een half jaar te voren. Ende zal de tijd van den voorz. G. innegaan ende beginnen te loopen van zijn arrivemente ende nedercompste alhier ende dat hij begonnen zal hebben in zijn officie te treden.

Mijnheeren hebben den voorz. Mr. Arent ten voorz. dage *geleent* 3£ vl., die zij hem korten zullen aan (van) 't eerste jaar'(**).

Het gezegde: 'Pauper Aristoteles cogitur ire pedes', in tegenstelling van Galenus en Justinianus, aan wie respectievelijk *rijkdommen* en *eerbewijzen - opes* en *honores* - worden toegedacht, was dus ook op Mr. A. van toepassing. Tegenwoordig is de financieele positie der leeraren bij het H.O. wat beter geworden, doch, in verhouding bijv. tot die van schoolhoofden en andere onderwijzers bij het L.O., niet billijk geregeld. Het is hier echter de plaats niet, om dat punt te bespreken.

In de Tresoriers-rekening van Delft van 1571 komt o.a. deze post voor: 'Betaelt het convent van Sint Aechten binnen deser stede, van een maeltijt ende wijn aldaar gehouden ende geleyt (beleid, belegd, ingericht) by mijn Heeren den Burgemrn., ten tyde als mijn Heer den Commissaris Quesnoy hier binnen was omme te hooren die Hooftingelanden van Delfflandt, als: den *Abt van Egmondt,* den Commanduyer (Commandeur) in Maeslandt, die Proost van Coninxvelt, Mijnvrouwe van Aerenberghe, enz.'(**).

Hieruit blijkt, dat genoemde hooge geestelijke Heer landerijen, enz.

(*) Vgl. mijne *Mededeel.*, bl. 51.
(†) Dit slaat op de inwoning van een der 'ondermeesters' of submonitoren bij den rector.
(§) In 't Lat. *propina*, in 't Fr. *pot-de-vin.*
(**) Zie mijne aangek. *Mededeel.*, bl. 135.
(**) Zie mijne aangek. *Mededeel.*, bl. 135.

in Delfland bezat, en vindt onderstaande aanteekening tevens hare verklaring.

'Op huiden den 25. Junij 1568 hebben mijnheeren de Burgemrn. ende Regeerders Mr. Chrystiaen van der Goes, Schout dezer stede, toegezeit ende belooft, om de jurisdictie vander stede voor te staan ende te defenderen, (hem) te indemneren, kosteloos ende schadeloos te houden van alle processen, kosten ende moeiten, die hem gemoveert ende angedaan(*) zouden mogen worden by den *Eerw. Heer den Abt van Egmondt* ofte eenige anderen, ter cause van zekere apprehensie ende examinatie daarna gevolgt, bij den voorz. Schout gedaan an den persoon van Herman van Yp ofte Eep, krijgsman, op te woninge van Pieter Sasboudt(†), ter cause van eenige insolentie, "smaeckende gewelt", bij den voorz. Herman aldaar gepleegt.'

In het 1ste Crimineelboek van Delft wordt het strafbare feit, door Herman van Eep gepleegd, aldus vermeld: 'Alzoo mynheeren van den geregte gebleken is van de groote petulantie ende insolentie (brooddronkenheid en baldadigheid), geperpetreert (begaan) bij Harmen van Eep, gevangen, geboren uit den lande van Gelder; *smakende genoeg kracht ende geweld*(§), ende dat op de Schie op de woningen van Pieter Sasbout ende elders; sprekende ook eenige seditiose (oproerige) ende "oproerighe" woorden, roepende: VIVE LE GOES (geus, gueux)(**), wèl bij den drank wezende. Al twelke zaken zijn van zeer kwade consequentie, die ten exemple van anderen niet ongestraft en behoort blijven. Zoo is 't, dat Schepenen den voorz. H.v.E., gevangen, gecondemneert hebben ende condemneren mits deze, geleit te worden op het schavot, gedresseert (opgerigt) op het marktvelt dezer stede ende aldaar wel strengelijk gegeeselt te worden; condemneren hem voorts gebannen te wezen uit de stede van Delft, vrijheit van dien, den Baljuwschappe van Delflant ende anderhalf mijle rondsomme der stede(††), (daar) uit te gaan binnen 's daags zonneschijn, (voor) den tijt van 6 jaren, daar niet wederom in te komen binnen den voorz. tijt, op peine van 6 jaren gebannen te worden op de galeyen(§§). Wort nog gecondemneert in de kosten van zijn gevangenisse, enz. Actum den 10. Junij 1568.'

(*) Het gebruik, in den zoogen. Kanselarij-stijl aangenomen, om hetzelfde begrip door twee woorden van gelijke kracht en beteekenis uit te drukken, vindt in deze aanteekening eene ruime toepassing.

(†) Pieter Pietersz. Sasbout was in 1544, '54, '61 en '71 tresorier dezer stad. Onder "woning" wordt zijn eigendom, eene boerenwoning of boerderij, in Delfland gelegen, verstaan, welke benaming ook nu nog algemeen gebruikelijk is.

(§) D.i. alleszins de kenmerken dragende van hetgeen in het strafrecht als *kracht en geweld* (vis, violentia) wordt beschouwd.

(**) Gelijk ik vroeger reeds deed opmerken, was Mr. Christiaan een vurig ketterjager. Zie o.a. de *Delftsche courant* van 20 Dec. 1871.

(††) Het rechtsgebied van Delft strekte zich toen uit tot op 1½ mijl afstands rondom de stad.

(§§) Misdadigers werd als straf het roeien op de galeien, eene soort van oorlogsschepen, opgelegd.

Bleyswijck(*), wiens relaas omtrent het begin en den voortgang der Reformatie te dezer stede een der belangrijkste gedeelten zijner doorwrochte *Beschrijving van Delft* uitmaakt, zegt o.a., dat in den loop van 1567 ten gevolge van de algemeene verslagenheid, door ‘de vervolgingen en Geloofsbedwangh’ in de zuidelijke Nederlanden ontstaan, waarbij nog kwam het gerucht, dat uit Spanje een machtig heir onder het bevel van den Hertog van Alva in aantocht was, de vluchtelingen uit Vlaanderen en Brabant en de Waalsche gewesten hier in Holland, ‘daer het tot noch toe wel alderveyligst was’, dagelijks met groote menigte voor de stadspoorten zich vertoonden. Zoo ook hier ter stede, waar zij echter, zooveel maar mogelijk was, werden buitengesloten. De geest der Hervorming zat echter, gelijk men zegt, in de lucht en al trachtte men den invloed van buiten door alle bereikbare middelen af te wenden, in het hart der steden zelve en in de gemoederen van velen harer bewoners had de ‘nieuwe religie’ bereids gereeden ingang gevonden, welke echter door de berichten van hen, die herwaarts een goed heenkomen zochten, en ten gevolge van den later ontstanen tijdelijken ommekeer van zaken aanvankelijk werd belemmerd, zoodat zelfs sommige weifelmoedigen en gansch verslagenen tot de ‘oude religie’ terugkeerden, ‘gelijk de hond tot zijn uitbraaksel’, om met een geschiedschrijver, die het beeld van den Apostel bezigde, te spreken. Men leze hierover Bleyswijck, bl. 427 vv., die, zoo iemand, den loop der zaken hoogst nauwkeurig en onpartijdig heeft te boek gesteld. Hijzelf doelt daarop in de *Na-reden en Aenhangsel* zijner *Beschr.,* waar hij (bl. 26) zegt: ‘In sulker voege heb ick dan in 't generael den ganschen op-komst van de veranderinge in de godsdienst (sonder op vrient of wederpartye te passen) *na de rechtschapene gestalten der voorgevallen saken* - d.i. overeenkomstig de juiste, onvervalschte gedaante der gebeurtenissen - *onpartydighlijck* willen verhandelen, oock den *Roomschgesinden* gelijck gevende, daer sy gelijck in hadden, ende *die van myn eygen gesinte* niet ontsiende te bestraffen, daer sy te bestraffen waren.’

Ziedaar, gelijk ik bereids meermalen omtrent B. deed opmerken, een *liberaal* van den echten stempel, en wel in het midden der XVII^{de} eeuw, toen *Mozes* en *Aäron* erg overhooplagen en de laatdunkende aristocraten en patriciërs, waar Mr. Dirk v. Bleyswijck *par droit de naissance* toe behoorde, oppermachtig geboden!

Onder de maatregelen, die tot het tekeergaan van alles, wat in de nieuwe orde van zaken scheen te wortelen, en om hare aanhangers te breidelen en onschadelijk te maken, moesten medewerken, behoorde het aannemen van soldaten door den stedelijken magistraat. Dat geschiedde ook hier en de instructiën, welke zij, die tot dat rustbewaarders-korps behoorden, moesten volgen, werden in eenige artikelen vervat, welke ik, als niet van belang ontbloot, hier laat volgen.

(*) Zie zijne *Beschrijv. van Delft*, bl. 412 vv.

‘Articulen ende poincten, die de soldaeten der stede van Delft in 't annemen van heuren dienste sullen zweren tonderhouden.

In den eersten zal elk van de kapiteinen ende soldaten zweren ende beloven, dat hij de Ko. Mt., Borgemrn., Schepenen ende Regeerders dezer stede “hou ende ghetrou”(*) zijn zal; dat hij denzelven Borgemrn. ende Regeerders ende hunne gedeputeerden gehoorzaam ende onderdanig zijn zal in alle tgunt zijlieden hun bevelen zullen.

Dat hij zal zweren ende beloven te beletten ende te behinderen alle overlast ofte gewelt, dat eenige, wie die ook waren, zouden pogen te doen anden Regeerders dezer stede, aan eenige kerken, kloosters ofte aan eenige burgershuizen, ende generalijk aan eenige personen, geestelijke ofte waarlijke (wereldlijke), ende dat hij alle dezelve zal helpen beschermen ende voorstaan.

Dat hij zooverre voorneempt(†) (verneemt) ofte verhoort van eenige vergaderinge, muitery ofte heimelijke conspiratie tegen deze stad, tegen de Regeerders derzelve ofte tegen eenige kerken ofte kloosters ofte eenige personen, geestelijke ofte waarlijke, dat zij tzelve terstont borgemrn. te kennen zullen geven, het ware of alzulke conspiratie gedaan werde bij borgers ofte vreemden.

Indien hij verhoort ofte ontwaar wordt, dat binnen deze stad ware gekomen of poogden te komen eenige menigte van vreemde personen, tegen dewelken vermoeden en suspicie mogte zijn van eenige kwade aanslagen, zal hij diesgelijks borgemrn. dat terstont te kennen geven.

Dat hij, wezende in de wacht van de poorten of watergaten(§), 't oog daarop hebben ende scherpelijk toezien zal, dat binnen de voorz. stede niet en komen eenige vagebunden, bedelaars ofte eenige andere leêggangers, ende dat zij dezelve buiten der stede zullen houden.

Dat hij ook, voor zoo verre hij eenige van den geenen, die, ter cause van deze troublen ende insolentiën gepleegt, uitter stad geweken ende by den Officier (Schout) ter oorzake van dien in regten betrokken ofte ballingen lands geleit zijn, binnen der stad zag komen, dat hij tzelve den Officier ofte Regeerders dezer stede terstont te kennen geven zal ende ook het oog daarop hebben en na doen volgen zal, omme te zien, waar zij hun logies nemen ofte ingaan zullen.

Dat hij, zoo wanneer de klok geslagen zal worden, tzij ter cause van brant, ofte commotie (oproerige beweging), ofte dat hem bij andere

(*) De uitdrukking *hou ende ghetrou* of *hou ende trou* - voor *houd* ende trou - beteekent: genegen, toegedaan en getrouw. Vgl. het Hd. *hold* en Kiliaen op *houd, hold* of *huld.*

(†) De verandering van *ver* in *voor* hoort men hier ter stede door de burgerklasse, waaronder men enkele oude Delftsche geslachten aantreft, nog meermalen in practijk brengen; ja, zelfs herinner ik mij te midden van het kerkgezang bijv. het w. *toeverlaat toe*VOOR*laat,* enz. te hebben hooren uitspreken.

(§) Zooals er o.a. een onder den wal boven het zoogen. Duivelsgat aan het einde van den Geerweg werd gevonden en ter plaatse, waar vroeger de andere molen, tot waterververscing dienende, stond, eene dergelijke opening aanwezig was. Die gemeenschap van het singel- met het binnenwater bestaat nog.

manieren de weet(*) gedaan zal worden, tzij bij dage ofte bij nachte, gehouden zal zijn terstont met zijn geweer in 't Stadhuis, ofte daar hem bevolen zal zijn, te komen, omme de voorz. Borgemrs. ofte Regeerdag te assisteren, alware hij ook terstont van de wacht gegaan.

Forme van eedt opte voorz. artlen.

Ik zwere, dat ik onderhouden ende volbrengen zal alle tgunt mij voorgelezen is. Zoo waarlijk helpe mij God en alle zijne heiligen'(†).

Gelijk bekend is, ondervond Delft nooit de ellende eener belegering, zooals de meeste harer zustersteden in Zuid-Holland moesten verduren, dank zij den maatregelen harer regeerders en de goede wacht harer burgers, die ten gevolge van eene vergissing, welke zeker voor hunne waakzaamheid pleit, zich een jaar of vijf later den spotnaam verwierven, waarmee de Delftenaars onder de bewoners der overige Nederlandsche steden nog altijd worden aangeduid. Hoe menige 'bok' wordt er overigens niet geschoten, die den schutter vergeven en tevens vergeten wordt, terwijl de herinnering van het historische 'kalkalfschot' in den loop der tijden niet verloren ging, maar daarentegen meer dan drie eeuwen, nadat het viel, als 'alias' mijner stadgenooten en van mij, hun verdediger tegen eene onverdiende blaam, zijne kracht en beteekenis heeft bewaard.

Te midden der van 1537-1574 geregeld doorloopende aanteekeningen, in het 1ste Memoriaal van Burgemrn. vervat, wordt fo. 170 vv. eene opgave gevonden van eenige punten, die, tot de stedelijke inrichting en het politiewezen, binnen den bevoegdheidskring van Burgemrn. liggende, betrekkelijk, achtereenvolgens dienden te worden behandeld en geregeld. Het opschrift luidt: 'Voor burgemrn.', en daaronder: 'Memorie voor den burgemrn.' Ofschoon er geene datums in worden opgegeven, blijkt zoowel uit het schrift als uit deze aanteekening: 'Ende op d'inhaelen vande prynse', d.i. den intocht van Filips in 1549, - zie boven - dat die punten ter memorie waarschijnlijk sedert 1548, zoo niet vroeger, zijn begonnen te worden opgeteekend. Natuurlijk handelen zij over alles en nog wat en wordt men erdoor in de gelegenheid gesteld, de 'besognes', die tot de dagelijksche zorg van Burgemrn. - het tegenwoordig College van B. en W. of van D.B. - worden gerekend, in hare bonte verscheidenheid en haar wijden omvang te leeren kennen. De voornaamste of liever die, welke ik voor de lezers van dit tijdschrift van meer belang acht dan de rest, welke op ondergeschikte zaken slaat, volgen in de orde en in de

(*) D.i. bericht gegeven zal worden. Thans is dit woord nog in zwang voor: aanzegging, bijv. van eene geboorte of een sterfgeval.

(†) Deze eed kon alleen door die van de 'oude religie' worden afgelegd, aangezien de aanhangers van de Reformatie met het slot ervan, als strijdig met hunne leer, niet meer instemden. Vgl. aangaande het gebeurde met den eed, door Dirck Jansz. Wtenbroeck in 1567 als Kapitein van Delft gedaan, de *Delftsche Courant* van 12 Mei 1871. Hij was een man uit één stuk en een oprecht 'liefhebber' van zijn land en zijne geboorteplaats.

spelling en taal, waarin zij door mijn ambtsvoorganger vóór bijna drie en eene halve eeuw in het Memoriaal werden opgeteekend.

'Inde nyewestraet t ordonneren die *bancken*(*) sulxs t behoirt.'

'Die *bordelen* t ordonneren ande veste of dair ontrent'(†).

'Personen, sittende *in oneghte* openbaerlick, te causeren (in regten te betrekken) ende d'een *bynnen* die stede ende d'ander *buyten* te *bannen.*'

'Te beletten meer *coeltuynen* (kool- of moestuinen) ofte *bleyckvelden* gemaakt te worden in de rietvelden ande Oostzijde van de Schie.'

'Die nyewe *wintmolen* inne doen halen buyten die watersloet, gelijk 't hem (den molenaar) geordonneert is'(§).

'Die *propinen* (drinkgelden, fooien, douceurs) vande corsavonden (Kersavonden) worden zie *boven* ende andere *dienairs* ongelijck betaelt ende die quitancie van dien qualick gemaect.'

'Die *opernellen* (oprellen, opritten) altsaem meest weder gemaect aende *windtmolens* dienende, upter vesten staende, ende die *sloeten* (sloten) vande *draybomen*(**) verloren ende afgebroken, sulxs dat die *besten* (beesten, koeien, enz.) overal moeghen (kunnen) comen.'

'Ende vernemen off men upte *Haven* (Delftshaven) gheen *lakenen* en vercoept boven die IX S^{ts}, ende off men up die solderen ofte achter inden huysen gheen *zeylen* en maect. Ende die huysen tot dien ende besoken (bezoeken, huiszoeking doen). Oyck, van *waeren* te vercoepen, die by Keure verboden zijn'(††).

'Die tapperie storen by Delfgaeu. Enighe *Kueren* (Keuren) vande *brouwerie* wat vermaken (wijzigen).'

'Nae *die groote Schole* sien', d.i. de localiteit aldaar gaan opnemen, waaromtrent wellicht klachten waren ingekomen van de zijde der Heeren 'Curateurs' ofte 'School-besorgers', wier bevoegdheid zich toen verder uitstrekte dan die, welke hun bij de thans vigeerende wet op 't H.O. is toegekend(§§).

(*) Nl. die voor de zee- en riviervischmarkt, welke toen nog in de Nieuwstraat Z. zijde werd gehouden.

(†) F^{o}. 87 v°. v.h. 1ste *Crimin. boek* wordt gewag gemaakt van 'een openbaer bordeel, ghenaempt *De Nachtegael*, an der stede vesthe' (1581).
Eene zekere Adriaentgen, in de wandeling genaamd '*t Hagenaertgen*, werd in 1553 veroordeeld tot onderscheidene straffen, o.a. 'op peyne van haer *luchter oore*' (linker oor), indien zij hare verbanning schond, omdat zij tegen de Keuren dezer stede op plaatsen, daar het verboden was, 'zekeren langen tijd bordeel gehouden' had. Vgl. *Keuren en Ordonn^{ien}*., bl. 90, waar 'die dronckensteege (Donkersteeg), hopsteege ende harmen Cockelaenslaen' als geoorloofde plaatsen voor 'hoerhuysen' worden genoemd.

(§) Zou hier een geval zich hebben opgedaan, als waarop de Gemeentewet in het bekende of liever vermaarde art. 180 doelt? Vermoedelijk ja.

(**) Nl. van de hekken, afsluitingen, enz., waardoor het vee van de wallen werd geweerd.

(††) Delftshaven, de haven van Delft, werd, in verband met de oeconomische begrippen van dien tijd, door Delft stelselmatig gedrukt, uit vrees, dat de dochter de moeder boven 't hoofd zou wassen. Reeds vroeger wees ik op dit feit, waaraan Rotterdam haar lateren bloei en hare beteekenis voor een aanzienlijk deel te danken heeft.

(§§) 'Ende op dat alles in des te beter ordre bestaen ende gehouden werde, soo zijn als Visitateurs ofte Curateurs van wege de Magistraet vier bequame personen, en veeltijds nyt de Magistraet self, gecommitteert', zegt Bleysw. *Beschrijv. van Delft*, bl. 590. De *cura* is nu tot een zeer bescheiden omvang teruggebracht, zoodat het bekende: *lucus a nonl ucendo*, hierop zou kunnen worden toegepast. Mogen de classieke studiën er maar niet onder lijden!

‘Te bekueren alle, die *privaten* staende hebben ande vesten, sonder een *besluten* (besloten) *putte* te hebben, daer den dreck invalt, contrarie die kueren.’

Toen moest ieder op zijn erf een besloten beerput hebben, volgens de keur, ‘dat alle huysen of hairtsteden dairmen inwoent, sullen hebben een heymelicheede beslooten up hun erf, alleen of ghemeen mit anderen, dair sij gelijck, sonder ofghesloestn te wesen, up mogen gaen’(*), enz.

‘Omme den dreck, comende uytte privaten, te moghen brenghen ende berriggen upt landt dat men daertoe bequaemelick sal moghen toe huyren’(†).

‘Alle die *uytsteken* (uitstekken) gestelt upter stede straten ende steghen te doen demoliëren (afbreken) ende die boeten daervan eyschen ende ontfanghen.’

Dit slaat niet op de luifel, welke boven de stoep uitstak, *toen* nog als eigendom van het huis, waarvoor zij lag, beschouwd. *Nu* wordt de ruimte, begrepen tusschen den voet van een huis en de gracht of tusschen twee tegenover elkaar staande huizen of rijen van huizen, als publieke weg of straat aangemerkt.

‘Te verbieden mit ghenen waghnen te moeten (mogen) *draven* ofte *rennen* bynnen deser stede, dan alleen die paerden daerinne te *stappen*(§), ende die tpaert ment by die waghen te gaen(**), up die boeten van XXIV S^{ts}.’

Nagenoeg dezelfde voorschriften bevat de thans vigeerende verordening op de straten, wegen en voertuigen in artt. 31 en 33.

‘Die boden te lasten, dat zij bekueren, die mit *scarpe cloeten*(††) bynnen deser stede varen.’

‘Te ordonneren hoe voirtan inde *principael jaer-marckdaghe* die wagenen, mit casen ofte anders comende, strecken ende staen sullen. Ende wraer die scoemakers, warmoeslidens (lieden), coelen (koolen),

(*) D.i. ieder van de bewoners zonder onderscheid een gelijk gebruik van zouden kunnen maken.

(†) Zooals boven is gemeld, werd het land, voor dat doel in te richten, in 1550 aangekocht.

(§) D.i. de paarden mogen binnen de stad slechts stapvoets loopen.

(**) Nl. als deze stilstaat.

(††) Deze behoorden tot de *verboden wapenen*, volgens de Keur: van vichten (Delftsch voor: vechten) ende onbehoorlicke vergaderingen, vermeld, bl. 60 vv. mijner *Keuren en Ordonn.* Daartoe werden gerekend: glaviën (lange lansen), codden, (knuppels) - vgl. koddebeier - piecken, hellebaerden, deggens (daggen of dolken), messen, staven, vorcken, *scarpe clueten.* De kloeten waren lange, sterke stokken, eene soort van vaarboomen of polsstokken, aan het benedeneind meestal stomp en van een kogel (kloot) voorzien, of met ijzer beslagen, om te beletten, dat de stok in den bodem bleef steken. Zie KIL. op 't w. Kloete, Kloet-stock. Met eene scherpe punt aan 't ondereind konden zij een zeer gevaarlijk wapen zijn, ‘omme yemande mede te bevichten’.

potten te samen ende die mandemakers staen sullen, ten einde die wagenen op t marckvelt staen sullen moghen, etc.'

Ofschoon het marktveld ruim genoeg was, om den wekelijkschen kramers eene behoorlijke staanplaats aan te bieden, moest gedurende de Kermisweek op Donderdag, als 'principael jaer-marckdagh', van den gewonen regel worden afgeweken en aan bovengenoemde neringdoenden op dien druksten dag van het jaar eene plaats worden aangewezen, waar zij hunne koopwaar konden uitstallen, zonder het verkeer te belemmeren en den kermisgangers in 't algemeen hinderlijk te zijn. Zulke maatregelen zijn nu uit den tijd geraakt, omdat de toestanden sedert zoozeer zijn veranderd, dat er, behalve wat meer geuren en lawaai, tusschen een gewonen weekmarktdag en den weleer zoo vermaarden Donderdag van Kermis geen merkelijk verschil meer bestaat. Eindelijk zal de jaarmarkt met haar bijloop te harer tijd wel verdwijnen, edoch haar op te heffen - dat gaat met een historisch volksgebruik niet licht.

'Remediëren (voorzienen) in d'ongeregeltheyt van den turfdragers.'

Toen de stad Delft nog bloeide door de drie neringen, die haar naam binnen enger of wijder kring eene welverdiende vermaardheid bezorgden, nl. de brouwerij, de lakenbereiding of draperie en de plateelbakkerij, werd daar veel turf gestookt. Sedert verdorden die takken van nijverheid en gingen ten laatste zoo goed als dood, terwijl zich bij de mindere behoefte aan turf het steeds meer en meer veldwinnend gebruik der steenkolen voegde. Het turfdragersgilde telde in de 16de en 17de eeuw eene menigte van leden en zijne financiën lieten toe, dat de gildebroeders in 1628 een eigen 'dobbelhuysken'(*) aankochten, dat in Febr. 1881 door de laatstovergebleven leden van het bestuur der Turfdragersvereeniging met hare overige bezittingen te gelde werd gemaakt en het bedrag onder de hoofdlieden en leden, die nog in leven waren, te zamen 18 in getal, evenmatig verdeeld. Zij waren steeds van een vrij onrustigen, dorstigen aard en het oud-Delftsch, dat hen placht te laven, bezorgde hun tevens maar al te dikwijls een 'kwaden dronk', waarvan de gevolgen zelden uitbleven. Evenals de rook van de brandstof, die door hen ten zolder werd gedragen, is hun gilde met zooveel andere, die hier weleer bestonden, in 't niet verdwenen en op hun voormalig gezelschap is het ware woord: *Fumus gloria mundi*, rook is 's werelds roem, zeker ten volle van toepassing.

'Ende in 't drincken dagelixs van die vanden H. geest leven(†), ende bysonder cruyers ende calckdraigers, etc.'

(*) Het stond aan het N. einde van den Burgwal, 46, en diende vooral als lokaal, waar door het werpen met dobbelsteenen, 'mit den taerlinghe te cavelen', gelijk dat in de Keur luidt, aan te wijzen was, wie eene zekere lading turf zouden dragen, wie eene andere, enz.

(†) M.a.w., zij, die 'eenigh subsidium, hulpe en bystandt' van de H.G.-meesters genoten, of de algemeene armen, ontzagen zich niet, het ontvangen geld te verdrinken. Zie Bleysw., bl. 506 en de daar aangeh. Keur van 1598.

Dat dagelijks drinken bestond hoofdzakelijk in *zwaar bier*, dat de liefhebbers ervan vechtlustig maakte, en in *brandewijn*, den voorlooper van de jenever, welke, zooals ik reeds mededeelde, eerst ruim eene eeuw later hier in zwang begon te komen. Kruiers, kalkdragers en dergelijken waren door hun werk 't best in de gelegenheid, om aan *Gambrinus* en *Brandemoris* te offeren. Thans maakt de gelegenheid, evenals toen, die soort van arbeiders vooral tot bezoekers van plaatsen, waar den 'jeneverduivel' wordt gediend. Jammer, dat het kwaad van zich in het gebruik van sterken drank te buiten te gaan, - ik doel hier op de 'liefhebbers' van elken rang en stand - dikwijls, men kan haast zeggen meestal, door vervalsching van het geestrijk vocht - juister: bocht - nog in zoo hooge mate verergerd wordt, dat de gevolgen der onmatigheid die van vergiftiging nabijkomen. Vroeger heb ik mijn gevoelen hierover reeds kenbaar gemaakt.

Men weet, dat Embden(*) in Oost-Friesland na Alva's komst herwaarts een der hoofdtoevluchtsoorden werd voor hen, die om der religie wille ten lande uitweken. Natuurlijk werden de correspondentie en de betrekkingen onderling tusschen de voortvluchtigen en hunne achtergebleven familie en vrienden, zooveel doenlijk, onderhouden, hetgeen met de grootste bezwaren over en weer placht gepaard te gaan. Hier te Delft schijnt de verstandhouding tusschen de afwezigen en de nabestaanden en geloofsverwanten alhier evenmin te zijn afgebroken, wat uit de volgende resolutie van Burgemrs. is op te maken.

'Den 7. Augustus 1568 hebben Burgemrs. naer (nadat) zijlieden, omtrent Paschen, van te voren vermaant ende verboden hadden Cornelis Jansz., *loopende bode*, te gaan tot *Eemden*, nochte aldaar noch vandaan eenige *nieumaeren* (nieuwstijdingen) te brengen; ende dat nochtans de voorz. C. Jz. niet en desisteerde (ophield) aldaar te gaan, den voorz. C. Jz. verboden te dragen *der stede wapen ende bussche*'(†).

(*Wordt vervolgd.*)

Mr. J. SOUTENDAM.

(*) In een vonnis van 1572 wordt van die stad gezegd: 'wesende een *suspecte* (verdachte) plaets', waar de zoogen. *Mennonisten* of *Anabaptisten*, ook *her-* of *wederdoopers* en *David-Joristen* genaamd, zich heen begaven en metterwoon vestigden.

(†) De insignes of onderscheidingsteekens van hunne bediening, die, hoe alles ook in der eeuwen loop mocht wisselen en vergaan, in gebruik zijn gebleven, gelijk men bij plechtige gelegenheden aan de gemeente-boden bespeuren kan.

Land- en volkenkunde.

***Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap.* Deel III. Afl. 1. 2. Amsterdam, C.L. Brinkman.**
***Nederlandsche Bibliographie van land- en volkenkunde* door P.A. Tiele. Amsterdam, Frederik Muller en Comp.**
***Uit Brazilië* door Dr. Van Rijckevorsel 2 dln. Rotterdam, Uitgevers-maatschappij Elsevier.**

Wie het boekske met even eigenaardig ontworpen als keurig uitgevoerd titelblad opneemt, dat de eerste afleveringen van dit deel omvat, zal het begrijpelijk vinden, dat ik mij genoopt gevoel aan de redactie van het *Tijdschrift*, sinds een tiental jaren door het Aardrijkskundig genootschap uitgegeven, een woord van hulde te brengen. Dat de inhoud aan het uiterlijk beantwoordt, dat waarborgt ons de ondervinding, want moge al de heer Posthumus vervangen zijn door den heer J.A.C.A. Timmerman, Prof. C.M. Kan blijft onverdroten zich wijden aan het kind, dat hij niet zonder moeite en zorg heeft grootgebracht. Niet geringe verdienste daarom voor hem, dat hij geenszins blind bleek voor de gebreken van zijn pleegkind. Trouw aan zijn model, Petermann's *Mittheilungen*, behield het *Tijdschrift* maar al te lang het wel deftige maar voor den belangstellenden dilettant ondraaglijke kwarto formaat, en bracht het tot overmaat van ramp in dien onbehaaglijken vorm naast streng wetenschappelijke studiën vaak de nieuwtjes, die ons reeds voor ettelijke weken de dagbladen gemeld hadden. Goddank, de kuitendekker is verdwenen en heeft plaats gemaakt voor een net kort jasje, en in verband hiermede is eene definitieve scheiding tot stand gekomen tusschen den maaltijd, die nu en dan aan de priesters der wetenschap zal worden voorgezet, en den lichteren kost, op welken voortaan het groote publiek wordt genoodigd. Hier hebben wij nu alleen met den laatste te maken.

Het menu is goed samengesteld. De korte bijdragen tot ‘vermeerdering onzer kennis’ van Azie, Afrika, enz. zouden eene wel wat eentonige lectuur vormen, waren ze niet afgewisseld door meer uitgewerkte schetsen, onder welke het verslag van Dr. W.F.R. Suringar over zijne West-Indische expeditie zeker wel afzonderlijke vermelding verdient.

Maar bovendien begint dit deel met een officieel stuk, een soort van manifest, door het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap aan de leden gericht. Aanleiding hiertoe was de verwerping door de Tweede Kamer van een door de Regeering voorgestelden subsidiepost voor wetenschappelijke reizen. Bij de discussie was gebleken, dat de meerderheid van ons parlement geen onbepaald vertrouwen koesterde in de wetenschappelijke leiding van het Genootschap; was het wonder, dat

het Bestuur meer nog door de discussie dan door het votum pijnlijk getroffen werd? Dat die meerderheid werkelijk het oordeel uitdrukte van de meerderheid onder het beschaafde publiek, komt mij, ondanks de tegenspraak van het Bestuur, dat natuurlijk meer van de toejuichingen verneemt dan van afkeuring of geringschatting, ontwijfelbaar voor; en het verschijnsel is merkwaardig genoeg, om het meer van nabij te bezien.

Immers, moeilijk kon eenige vereeniging onder gunstiger auspiciën tot stand komen, dan het geval was met het Aardrijkskundig Genootschap. Hoewel officieel als wetenschap genegeerd, mocht de aardrijkskunde zich, dank zij haren practischen resultaten, verheugen in eene zeldzame populariteit. De oprichters der nieuwe vereeniging waren mannen, wier talent en geestkracht een flink aanvatten der taak, welke zij op zich genomen hadden, waarborgden; en, last not least, aan hun hoofd stelde zich een van die weinige mannen, wien de rijpe ervaring niets van het jeugdig vuur heeft doen verliezen en wiens karakter evenveel sympathie als zijne kennis eerbied afdwong.

Toch hoorden wij reeds spoedig van den voorzitterszetel de klacht over te weinig belangstelling, sinds zoo vaak herhaald; toch konden slechts resultaten verkregen worden ten koste van persoonlijke opofferingen en straalde het vuur, waarvan de bestuursleden blaakten, al heel weinig warmte naar buiten. En nu worden zelfs die resultaten in twijfel getrokken!

Het is zeker hard en het protest van het Bestuur is niet ongemotiveerd. Ongelukkig zal het bezwaarlijk iets aan den toestand veranderen. Het is niet te denken, dat iemand den toegeworpen handschoen zal opnemen en antwoorden op de vraag: waarvan beschuldigt men het A.G.? waarin is het te kort geschoten? Want inderdaad is het niet zoozeer eene quaestie van beschuldigen als wel van waardeeren. Men gelooft niet in het A.G., men vat het niet ernstig op, ja, zelfs men haalt de schouders op en mompelt: humbug.

Een dergelijk oordeel berust gewoonlijk op eene aaneenschakeling van kleine, op zichzelf onbeteekenende feiten en houdt stand, al wordt de broosheid van vele dier schakeltjes aangetoond. Het is even moeilijk te verdedigen als te bestrijden, en zoo ik het deelde, zou ikzelf aarzelen het uit te spreken. Nu echter noopt mijne belangstelling in het A.G. mij, alle struisvogelpolitiek ter zijde te stellen en liever eene verklaring te zoeken voor eene geringschatting, die ook naar mijne meening onverdiend is.

A priori mag men daarbij vermoeden, dat de oorzaak ten minste voor een deel te zoeken is in fouten van het Bestuur zelf. Werkelijk meen ik, dat dit bezit, wat de Franschen noemen les défauts de ses qualités. Het heeft op mij steeds den indruk gemaakt van een hovenier, die een boomgaard plant, door zwaar mesten de boomen tot vrucht drijft en dan de half rijpe vruchten ter tentoonstelling zendt. Kan hij zich verwonderen, dat hij niet bekroond wordt?

Het A.G. had, ik merkte het reeds op, veel te danken aan de populariteit van het vak, dat het vertegenwoordigde, en aan de persoonlijkheid van zijn voorzitter. Op die beide factoren heeft het echter maar al te veel gesteund. In den aanvang liet zich dit nog niet zoo aanzien. Reeds kort vóór de oprichting (Febr. 1874) hield Dr. Steyn Parvé zijne rede over Aardrijkskunde als vak van hooger onderwijs, die gevolgd werd door een adres aan de Regeering. Zij, die het ernstig meenden met de aardrijkskundige studie, zagen hierin een eersten stap op den goeden weg, om het aardrijkskundig onderwijs te hervormen en eene kern van wetenschappelijke aardrijkskundigen te vormen, om welke zich dan de dilettanten, de mannen van het practisch nut, zouden scharen. Zij juichten de benoeming van Dr. Kan tot Hoogleeraar te Amsterdam toe als eene overwinning, die veel deed verwachten. Hoe zagen zij zich teleurgesteld! Als ware met die eene benoeming reeds alles gewonnen en het door Dr. Parvé uiteengezette programma verwezenlijkt, wijdde men voortaan alle krachten aan het voorbereiden van grootsche expeditiën. Men was er bovenal op uit, zijn licht niet onder de korenmaat te zetten, zonder te vragen, of het werkelijk helder brandde. Daartoe was in de eerste plaats geld noodig en om geld te krijgen, moest men klinkende namen hebben. Op de samenstelling van het Bestuur was dat blijkbaar niet altijd zonder invloed. Eindelijk kwam de Sumatra-expeditie tot stand en met grooten ophef werden hare resultaten gepubliceerd. Maar juist die ophef moest wel reactie baren. Waren die resultaten evenredig aan de groote kosten, en had men voor zooveel geld niet veel meer kunnen bereiken, vooral op aardrijkskundig gebied? Die vragen waren niet geheel billijk. Eene eerste proeve is altijd kostbaar, en ook voor een ‘ontdekker’ is roeping wel het eerste vereischte maar ervaring het tweede, en die wordt eerst langzamerhand verkregen. Dat niettemin de ontwerpers eene misschien wat overdreven ingenomenheid met de vruchten van hun arbeid toonden, mocht zeker niemand laken. De eer behoort hun niet onthouden te worden, dat zij de handen uit de mouwen hadden gestoken, waar de meesten ze moedeloos of gedachteloos in den schoot hadden laten liggen. Zijn hunne toejuichingen wat luidruchtig, wat voorbarig geweest, geen nood, zien wij er een bewijs van opgewekt leven in, dat aanmoediging verdient en steun!

En aan den anderen kant - moge het échec, in de Tweede Kamer geleden, voor het Bestuur eene waarschuwing zijn, om zelfs den schijn te vermijden, als ware het meer om het Genootschap te doen dan om de aardrijkskunde, meer om persoonlijke ijdelheid dan om groote volksbelangen.

Oef! ik zou mooi in den tooststijl vervallen.

Te goeder ure roept een werk mijne aandacht, dat zich daartoe zeker allerminst leent, Tiele's *Nederlandsche Bibliographie van land-*

en volkenkunde. Een practisch boek, dat nog wel eens vermeld mag worden, al is het - buiten mijne schuld - voor eene aankondiging al haast te oud geworden.

Het is de eersteling eener reeks van bibliographische monographieën, die volgens het plan van onzen op dit gebied onovertroffen Frederik Muller ‘een algeheel overzicht’ moesten geven ‘van de Nederlandsche letterkunde in elk vak van wetenschap of kunst’. Was het hemzelven niet gegeven, zijn lievelingsdenkbeeld te verwezenlijken, eene commissie met Dr. Campbell aan het hoofd aanvaardde, daartoe door Muller's erfgenamen uitgenoodigd, de taak, eene uitgave te regelen, die voor den grooten antiquaar een *monumentum aere perennius* moest worden. Inmiddels waren reeds eenige jaren verloopen, zonder dat het Frederik Muller-fonds teeken van leven gaf, en te recht begreep de heer P.A. Tiele, zelf lid der Commissie, dat langer uitstel tot iederen prijs moest vermeden worden en dat hij daartoe moest geven, wat hij gereed had. Zeker was niemand meer bevoegd dan de Utrechtsche bibliothecaris, - of moet ik liever zeggen de vroegere Leidsche onder-bibliothecaris? - om eene bibliographie van land- en volkenkunde te geven, en de bescheidenheid, met welke hij aanbiedt, wat hijzelf ‘eene eerste proeve’ noemt, maakt het moeilijk, ernstige aanmerkingen op zijn zeker hoogst verdienstelijken arbeid te maken. Zoo zal ik er dan ook geene grief van maken, dat hij wel wat veel uitzonderingen maakt op zijn regel, ‘geen op zichzelf waardelooze vertalingen op te nemen’, maar toch moet mij eene opmerking van het hart, die mijne ervaring van de Leidsche bibliotheek in herinnering brengt. Evenals deze, overrijk aan oude reisbeschrijvingen, vaak het belangrijkste mist, wat in later jaren op dit gebied verscheen, zoo is ook hier de heer Tiele wel wat eenzijdig voor het voorgeslacht en vergeet hij, naar het schijnt, dat zijn werk nog dienst kan doen, als ook onze tijdgenooten zijn voorbijgegaan. Hoe anders te verklaren, dat in deze bibliographie enkele namen ontbreken, die zoo voor de hand liggen als b.v. Dr. G. Schlegel, Dr. L. Serrurier, Th.M. Tromp? Vreemd genoeg is Zuid-Afrika over 't geheel stiefmoederlijk bedeeld en ontbreken eveneens Roorda Smit en P. Huet. Even vreemd, dat de overigens zoo nauwkeurige bewerker Dr. C.M. Kan, hem toch persoonlijk zoo goed bekend, een werk laat schrijven op zijn 12de jaar. Zoo ik mij niet vergis, is M.J. Kan, die met Dekhuizen *Hongarije en de Hongaren* schreef, de vader van den Amsterdamschen Hoogleeraar.

Men neme deze opmerkingen voor wat ze bedoelen: een bewijs van de belangstelling, waarmede ik, zooals zeker ieder, die zich nu en dan op het gebied van land- en volkenkunde beweegt, kennis genomen heb van den nuttigen arbeid, door den heer Tiele verricht.

Eindelijk liggen nog voor mij de beide deelen reisherinneringen *Uit Brazilië* van Dr. Van Rijckevorsel. Wel wat lichtvaardig is, dunkt mij, hier en daar over dit werk de staf gebroken. ‘Van lichtvaar-

digheid', hoor ik een ongunstigen beoordeelaar mompelen, 'heeft de schrijver waarlijk zelf het voorbeeld gegeven'; en zeker zal menigeen zich teleurgesteld vinden, die meent hier een juist beeld te zullen krijgen van het groote Amerikaansche keizerrijk, dat, zooals de schrijver ons leert, veel meer heeft van eene republiek dan van eene monarchie. Maar heeft men recht tot klagen? Dr. Van Rijckevorsel is niet de eerste de beste. Zijn naam is met eere bekend in de, vooral te onzent, maar al te kleine phalanx van mannen, die niet alleen van hun overtolligen mammon wat willen offeren voor een goed doel, maar *qui payent de leur personne* in den dienst der wetenschap; hij, een der jongeren van den nog steeds ongeëvenaarden Humboldt. Te verdienstelijker zeker, omdat bij hem zelfs de vaak zoo krachtige prikkel der persoonlijke ijdelheid wegvalt, daar hij zich een al heel weinig populair vak van studie heeft gekozen: magnetische en meteorologische onderzoekingen.

Dat zoo iemand - al gaf hij ook vroeger reeds *Brieven uit Insulinde* - liever zijne instrumenten hanteert dan de pen en alleen in bijzondere gevallen zijne cijfers en berekeningen laat rusten voor verhalen en bespiegelingen, behoeft geene verontschuldiging. Dat Dr. Van R. geen schrijver van professie is, verheelt hij niet, want wie ter wereld schrijft nu nog een *voorwoord!* En dat men niet 'een volledig beeld van Brazilië' van hem moet verwachten, deelt hij ons daarbij zelf mede. 'Want ook dit boek is samengesteld uit brieven, op reis geschreven, dag voor dag mijne indrukken wedergevende.' Zoo komt het, dat wel telkens sprake is van waarnemingen of meer nog van den regen, die de waarnemingen onmogelijk maakt, - het geheele eerste deel door krijgen wij den indruk, alsof het daar in Brazilië voortdurend regent, - maar nergens vernemen, waarin die waarnemingen nu eigenlijk bestaan; dat de schetsen slechts een betrekkelijk klein, zij 't ook het belangrijkste deel van Brazilië behandelen en dat nu en dan wel wat veel van onze memorie gevergd wordt. Zoo vraagt de schrijver op bladz. 45 van het 1ste deel: 'Van dames gesproken, herinnert gij u de vrouwelijke Doctor, ter wier eere ik een bal in Maranhâo bijwoonde?' 'Pardon,' antwoordt de lezer, 'ikh eb nog nooit van Maranhâo gehoord.' Hij moet dan ook nog tot de helft van het 2de deel wachten, eer hij op het bedoelde bal wordt geïntroduceerd. Mijne grief tegen de handelwijze van Dr. Van R. is dan ook geenszins, dat hij zijne correspondentie niet tot een doorloopend reisverhaal heeft geredigeerd, maar integendeel, dat hij er eene zekere redactie aan heeft willen geven, die den samenhang niet duidelijker maakt. Des te minder, omdat de schrijver niet heeft goedgevonden, het jaartal bij den datum te voegen. Nu gaat het dagboek b.v. geregeld door tot bl. 37, 3 Maart; op de volgende bladzijde springt de schrijver over op 5 Januari, vermoedelijk van het volgend jaar, en als hij dan in enkele bladzijden tot 19 Maart gevorderd is, volgt weer 21 Januari drie jaar later. Als wij op bladz. 78 ons op 21 Maart in de baai van Cabo-Frio bevinden, moeten wij

maar terugdenken tot het vertrek op bladz. 42. Zoo gaat de geheele reis met horten en stooten. De reden hiervan is, dat het werk of liever dat de verzameling brieven ingedeeld is in hoofdstukken. Nu handelt hoofdstuk I over Rio de Janeiro, en alle brieven, die op deze stad en omstreken (zeer ruim genomen) betrekking hebben, krijgen wij achtereen. Zulk eene indeeling zou practisch zijn, indien wij een volledig beeld van de stad kregen, maar, gelijk wij reeds zagen, lag dit geenszins in de bedoeling van den schrijver, en nu geeft zij slechts zekere eentonigheid en verwarring.

Het is dan ook niet aan te raden, dit boek achter elkander door te lezen, en voor leesgezelschappen is het bepaald ongeschikt. Maar hij, die in land- en volkenkunde belangstelt, zal zich niet beklagen, als hij het boek aanschaft, op zijne leestafel legt en er nu en dan een dozijn bladzijden van geniet. Want zoo genomen is het verfrisschende lectuur, juist om de ongekunstelde, ik zou bijkans zeggen onberedeneerde wijze, waarop de indrukken worden medegedeeld. Zoo krijgen wij wel geen beeld van Brazilië, maar ons worden gezichtspunten op dat merkwaardige land geopend, die vaak een duidelijker indruk zullen achterlaten dan de geleerdste vertoogen.

Wilde ik voorbeelden geven, ik zou in verzoeking komen geheele bladzijden over te schrijven, en ik zou ze maar voor 't grijpen hebben te kust en te keur. Zoo, waar Dr. Van R. den plantengroei der verschillende luchtstreken karakteriseert (I bl. 216): ‘De natuur, die hier aan het vormen was, was niet de kalme, dertigjarige schoone, die, zeer goed wetend, dat violet of groen haar goed staat, met een glimlach op de lippen, onze gronden met bosch of heide sierde. Nog minder was het de weduwe met haar hooge, donkerbruine japon, die in het noorden de dennen en berken plantte, en wier verbeeldingskracht niet verder meer ging. Het was de jongste zuster, de zestienjarige, die, in dartelen overmoed, aan de buitensporigste gedachten van hare ontwakende fantasie vormen gaf, om ze straks met een zilveren schaterlach dooreen te schudden, ten einde weer gelegenheid te vinden voor het belichamen van een nog zotteren inval.’

In denzelfden trant zou ik van dit werk kunnen zeggen: Dr. Van Rijckevorsel is hier niet de ernstige geleerde, die op den katheder de resultaten mededeelt van wat in de stille studeerkamer is onderzocht; hij is niet de smaakvolle letterkundige, die zijne volzinnen overleest en polijst, totdat ze een kunstwerk vormen. Hij is een aangenaam causeur, die na een goed diner eene fijne sigaar opsteekt en dan spreekt, zooals het hem voor den mond komt, over volkskarakter en staatsregeling, over natuur en over godsdienst. Hij springt van den hak op den tak, maar zijn thema blijft altijd Brazilië en zijne variaties zijn altijd onderhoudend en meestal interessant.

G.J. DOZY.

Oorspronkelijke romans.

De dochters van den componist, door Mevr. Bouberg Wilson (Josephine Giese); Guldenseditie N°. 165. - 's-Gravenhage, Charles Ewings.
Uit drie standen, novellen door W. Otto. - Schoonhoven, S. & W.N. van Nooten.
Menschenleven; schetsen en novellen door Vincent Loosjes. - Haarlem, de Erven Loosjes.
Albertine's Geheim, door Henriette Pole (Guldenseditie N°. 164). - 's-Gravenhage, Charles Ewings.
Levensstrijd door Mario. - Utrecht, J.L. Beijers.
Villa Oceana, roman door H. Chappuis; 2 deelen. - 's-Gravenhage, Charles Ewings.
Mengelmoes; een negental novellen, door J. Knoppers W. Kz. - Rotterdam, Uitgevers-maatschappij 'Elsevier'.
De burgemeester; een Zwitsersch verhaal, door Mr. William Ten Hoet. - Beverwijk, D.S. Slotboom.
De Protestanten en andere novellen, door Mr. William Ten Hoet. - Haarlem, C C. Vonk.
Vorsten en volken, oorspronkelijke, geschiedkundige roman van W.R. Hauff. - Amsterdam, A. Akkeringa.

De traditioneele roman in twee of drie groot-octavo boekdeelen, die eenige jaren geleden hier te lande tot eer geraakt scheen te zijn en waaraan eenige Nederlandsche uitgevers eene goede toekomst meenden te kunnen voorspellen, schijnt langzamerhand in onbruik te geraken. Of 't den uitgevers aan ondernemingsgeest, den schrijvers aan phantasie en werklust, het publiek aan geduld en leeslust ontbreekt, kunnen wij niet uitmaken, maar wel mogen wij constateeren, dat ook op het letterkundig terrein die gejaagdheid, dat gebrek aan tijd en toeleg bestaat, dat zich in onze dagen allerwege vertoont. En het zal wel niet ontkend worden, dat daardoor groot en ernstig werk, dat veel inspanning en studie kost, dikwijls wordt veronachtzaamd en geheel achterwege blijft ter wille van kleinigheden, die, al mogen zij de sporen van het talent en de menschenkennis van den auteur vertoonen, toch niet meer zijn dan dagdiertjes, niet bij machte op den lezer een blijvenden indruk te maken, ook al vermaken zij hem een oogenblik door de vlugheid hunner bewegingen en hunne schitterende kleuren.

Het zijn weder uitsluitend novellen, die heden ter bespreking voor ons liggen, en onder die novellen worden er vele gevonden, die op geen hoogeren naam dan dien van schetsen of vertellingen aanspraak kunnen maken, zich bepalende tot min of meer humoristisch verhaalde incidenten of vluchtig geschetste typen, waarbij geen knoop gelegd en dus geen knoop te ontwarren was, waarbij geen ontleding van karakters is beproefd en dus geen botsing van karakters het talent

van den schrijver, om de intrige op eene psychologisch juiste wijze tot een einde te brengen, op de proef stelde. Het is op zichzelf nog geen reden, om ongunstig over deze lettervruchten te oordeelen, want wie zich op een practisch standpunt van beoordeeling stelt en de bekende stelling toepast, dat elk genre goed is, met uitzondering van het vervelend genre alleen, kan troost vinden in de gedachte, dat men van den schrijver niet meer eischen mag, dan hij geven wil, ook al kan hij meer geven, en hij zijn plicht heeft gedaan, wanneer het beoogd doel wordt bereikt. Zoo dus de schrijver blijkbaar geen hooger doel heeft dan den lezer te vermaken, zonder veel inspanning of nadenken van hem te vorderen, heeft niemand recht tot klagen, wanneer dit hem gelukt. Maar de beoordeelaar, die verder ziet en in den geleverden arbeid de kenteekenen opspoort van de krachten en het talent van den auteur, is van den anderen kant in zijn volle recht, wanneer hij zijne teleurstelling te kennen geeft over het verspillen van groote krachten aan klein werk en den schrijver tracht op te wekken tot arbeid, die door grooteren omvang en meer diepte in juistere verhouding staat tot zijn talent dan de kleine, weinig beteekenende schetsjes, die hem voorgelegd worden. Hier kan men zeggen, dat er nog meer plicht dan recht in het spel komt, want indien de beoordeelaar zijne roeping wel begrijpt en de letterkunde liefheeft, zal hij gaarne het zijne doen, om den schrijver tot hoogeren arbeid op te roepen, waarvan de resultaten de letteren van zijn land zullen verrijken.

Echter, ook kleine verhalen en novellen kunnen belangrijk zijn en bewijzen leveren van studie en zorg bij den auteur, zoodat rijkdom van inhoud en verdienste van den vorm ruimschoots opwegen tegen den geringen omvang en de soberheid der gekozen stof. Mevrouw Bouberg Wilson levert daarvan in de twee verhalen, die het 165ste deeltje der Guldenseditie vullen, het bewijs. Vooral het eerste van de twee, dat zijn naam aan den bundel geeft, *De dochters van den componist*, is met zorg en liefde bewerkt; de stijl is vloeiend en pittig, de taal zuiver en de woordenkeus juist. Trouwens, door deze eigenschappen stak reeds vroeger het werk van Josephine Giese boven dat van vele kunstzusters uit; maar de inhoud der novelle toont bij hare vroegere romans een grooten vooruitgang. Zij heeft hare stof met ernst overpeinsd en met zorg geschikt en de pen eerst opgenomen, wanneer zij iets te zeggen had en den besten vorm had gekozen, om het te zeggen. Men kan van deze novelle dan ook getuigen, dat er op eene dezer kleine bladzijden van dit nummer der Guldenseditie meer gedachten gevonden worden dan in menig vel druks van een volwassen groot-octavo veeldeeligen roman. Schoon de titel van het meervoud gewaagt, is echter in waarheid slechts één van de twee dochters van den componist Ernst Rupert, de talentvolle zangeres en componiste Elisabeth, de heldin van de novelle, en is de veel minder begaafde, doch huiselijk gezinde jongere

zuster meer op den achtergrond gehouden. De gemoedsstrijd van de jonge vrouw, die om haar huwelijk overeenkomstig den wensch van haar man de openbare beoefening der kunst, die haar zooveel roem en zooveel geluk heeft deelachtig doen worden, heeft gestaakt, is het onderwerp van het verhaal. Haar kunstenaarsgemoed treurt en lijdt onder die scheiding, welke vader en broeder, beiden musici tot in de nieren, evenzeer betreuren als afkeuren, zoodat zij ten slotte met schoorvoetende toestemming van haar echtgenoot, die wel inziet, dat het huiselijk leven en het huiselijk geluk daarmede gemoeid zijn, zich weder aan de dierbare kunst wijdt en op reizen, met andere kunstbroeders ondernomen, roem en lauweren inoogst, evenals voorheen. De door den echtgenoot gevreesde gevolgen blijven niet uit; ja, een tragisch ongeval, aan haar eenig kind ten gevolge van de nalatigheid der dienstbode, waaraan het bij de afwezigheid der moeder toevertrouwd was, overkomen, brengt op eens verandering. Van een concert, waarop zij een schitterenden triumf had behaald, in haar hotel terugkomende, vindt Elisabeth Ritter het telegram, dat haar het ongeval meldt, en terstond, zonder zich van tooi en feestgewaad te ontdoen, snelt zij door den donkeren nacht naar huis, om haar kind te verplegen. Van dat oogenblik af zong zij niet meer in het openbaar; de harde slag had haar hare plichten geleerd, en de door het ongeluk misvormde leden van haar dochtertje bleven haar een smartelijk verwijt voor haar gansche leven.

Ziehier slechts in groote trekken het geraamte van het verhaal, dat aantrekkelijk en zorgvuldig geschreven is. Zoowel de oude componist, Elisabeth's vader, een vurig en dweepziek musicus, wien de kunst alles is en die meent, dat alle andere nietigheden des levens voor de kunst moeten zwichten, als de dochter zelve zijn karakters en typen, die levend uit de bladzijden treden; de dichter Johannes Ritter, Elisabeth's gemaal, vervult natuurlijk eene meer bescheiden rol, doch is door de schrijfster evenmin verwaarloosd. En de gemoedstoestand der jonge vrouw, haar onbevredigbare hang naar het verboden terrein der kunst, het verlangen naar het oude leven, niet zoozeer uit zucht naar bewondering en roem dan wel uit echte kunstenaars-aandrift, het geluk, wanneer eindelijk haar verlangen bevredigd wordt, en de wanhoop en het zelfverwijt bij de droevige catastrophe, - dat alles is door Mevrouw Bouberg Wilson geschilderd met zooveel waarheid en menschenkennis, dat hare novelle een echt juweeltje mag genoemd worden. Het tweede verhaal, dat onder de vlag der muzikale familie medezeilt, *Ella,* bevalt ons zoo goed niet. Er bestaat eenige overeenkomst tusschen de twee, in zoover ook hierin eene jonge vrouw de hoofdpersoon is, die zich niet geheel gelukkig gevoelt in haar huwelijk met een ouderen man, maar nadat zij haar verlangen naar de wereldsche vermaken van hare jeugd heeft botgevierd, ten slotte weder aan eigen haard het geluk vindt, doch, dit nauwelijks verkregen en beseft hebbende, sterft. In zooverre staat deze novelle bij de

andere achter, dat hier het gevoel van sympathie voor de heldin niet gemakkelijk gewekt wordt. Eene jonge vrouw, die een gelukkig huiselijk leven kan hebben, maar dat versmaadt, om allerlei vermaken na te jagen en in 'de wereld' te gaan, maakt allicht op den Nederlandschen lezer, die huiselijkheid boven uithuizigheid stelt, den indruk van ondankbaar te zijn. Hiervan kan men zich niet vrijhouden bij het lezen der geschiedenis van Ella Barnet, die de hartstochtelijke, door haar vader gekweekte liefde voor de kunst niet bezit, welke Elisabeth Ritter in min of meer gelijke omstandigheden van ondankbaarheid en wispelturigheid vrijpleit. Ook schijnt het sterven van de jonge vrouw, nadat zij het zinledige der wereldsche vermaken ingezien en de rust van het huiselijk leven daarboven verkozen heeft, een onnoodige tragische afloop van het overigens verdienstelijk geschreven verhaaltje. Het maakt echter geen pretensie en is met minder zorg en studie bewerkt - wij bedoelen meer schetsmatig behandeld - dan de meer uitgebreide geschiedenis der begaafde dochter van den componist Rupert.

Ook de heer Otto is een auteur, die de bewijzen gegeven heeft, - de lezers van *De Tijdspiegel* weten het uit de eerste hand - dat het niet aan onmacht is toe te schrijven, indien hij zich beperkt tot het uitgeven van een bundel novellen in plaats van een meer uitgewerkten roman. Deze novellen zijn werkelijk *uit drie Standen* genomen. De eerste speelt in den industrieelen stand en bevat eene verdienstelijke karakterstudie van een jong meisje, wier in eene koude omgeving als bevrozen hart onder den invloed der liefde ontdooit en schatten van lieftalligheid en toewijding openbaart. Ofschoon het oud en voor vele schrijvers om zijne verleidelijkheid gevaarlijk thema van de verhouding tusschen werkgevers en arbeiders erin behandeld wordt, laat Otto zich niet vervoeren tot de in een romantisch verhaal zoo weinig passende - en toch zoo vaak te pas gebrachte - ontwikkeling van verschillende zienswijzen en oordeelvellingen door zijne personen. Hij gaat met groote zelfbeperking te werk en schildert de onderlinge verhouding van den fabrikant Houtman en diens fabriekspersoneel beknopt en dramatisch juist. Om de bewerking van de gelukkig geslaagde ontleding van het min of meer gecompliceerd karakter van Emily, het jonge meisje, dat haar naam aan deze novelle schenkt, komt de eerste ons de beste in den bundel voor. De beide andere hebben een boerengezin en een oud zeeman tot helden. Het op het boerendorp spelend verhaal is onderhoudend en aardig geschreven, maar wordt in verschillende opzichten overtroffen door de laatste novelle van den bundel, *In behouden haven.* Daarin wordt de opofferende en vergevende liefde van een Amsterdamsch sloeproeier voor zijne van het rechte pad afgedwaalde dochter met eene groote mate van gevoel en fijnheid en toch volkomen natuurlijk en zonder eenige

overdrijving geschetst, de fijne, bijna vrouwelijke trekken, waaruit het gevoel van den ouden zeeman zich openbaart, zijne verontwaardiging, wanneer hij den man, die zijne dochter heeft verongelijkt, tegenover zich ziet, en het geluk van alle partijen over de goede ontknooping aan het slot. Bovendien komt in deze novelle, meer nog dan in de beide andere, Otto's werkelijk groot talent van beschrijven aan den dag. De buitenkant te Amsterdam op een mistigen, kouden Novemberavond wordt, in den aanhef van het verhaal, met zooveel kleur en waarheid beschreven, dat men het tafereeltje voor zich ziet. De dramatische toestanden zelf, het aanvankelijk gevoel van schaamte van de jonge moeder, wanneer zij met haar zuigeling uit het Gasthuis komt, de onzekerheid en spanning, waarmede zij, tegen alle hoop hopende, eenig naricht van den verloren geachten stuurman verbeidt, de ontmoeting met diens even angstige moeder, - alle natuurlijke gevolgen van de eens gekozen donnée, werken mede met het tafereel der kinderliefde van den ouden man, om een diepen indruk te maken, die geen kunstmiddelen of zware effecten noodig maakt. De heer Otto had zijn bundel *Uit drie standen* evengoed *In drie genre's* kunnen noemen, het eerste verhaal tot het ernstige, het tweede tot het comische, het derde tot het sentimenteele (in goeden zin) genre rekenende; - we hadden dan nog meer aanleiding gehad tot de betuiging, welke wij thans evengoed afleggen, dat hij in elk der drie gekozen genre's een verdienstelijken arbeid heeft verricht.

Menschenleven bevat tien stukken en stukjes van allerlei aard en die in onze oogen lang niet alle even hoog staan. Er zijn er een paar onder, die trouwens niet meer willen zijn dan eenvoudige schetsen en losse omtrekken, ofschoon zij de hoofdtrekken van het geschilderd karakter met vaste lijnen aangeven. Daartoe behooren onder anderen de luchtig geschetste dorpskastelein Jan Vlammestein, eene soort van plattelands-Micawber, ook de oude, bedeelde Stijntje, alsmede de dochter van den spoorwegwachter, die als N°. 11 beschreven staat. Onder de meer uitgewerkte verhaaltjes zijn er, die ons meer aantrekken, in de eerste plaats *De teere plek*, handelende over den tegenzin van een paar vaders van huwbare dochters tegen onbemiddelde pretendenten. Het verhaal is doodeenvoudig en de intrige luttel, maar de karakterteekening geeft er al zijne waarde aan. De bankier, die zijne dochter niet geven wil aan den jongen medicus zonder praktijk, die het meisje bemint, is een goed type, maar beter nog zijn stijve en in al zijne burgerlijkheid overtrotsche boekhouder, die op dezelfde wijze de liefde dwarsboomt, welke zijn aardig dochtertje gevoelt voor een klerk op hetzelfde kantoor, op wien de voorname boekhouder, zijne eigen jeugd en zijne eigen geschiedenis vergetende, uit de hoogte nederziet. Hoe de beide vaders tot andere gedachten komen ten gevolge van eene oorzaak, die bij den patroon en zijn ‘onderkoning’ tot dezelfde gevolgen

leidt, moeten onze lezers maar uit het verhaal zelf lezen, dat hen tevens kennis zal doen maken met een vermakelijk type, den ouden Basting, commissaris eener stoombootmaatschappij en vader van den aanvankelijk ongelukkigen, maar later overgelukkigen klerk van het huis Molman, een type, dat aan den kantoorheer met het Cherubijnen-uiterlijk in *Our Mutual Friend*, den vader der heldin, herinnert. Jammer, dat de heer Loosjes de vrouwen in dit verhaal slecht bedacht heeft. De echtgenoot van den bankier Molman is weinig aantrekkelijk, hare oudste dochter nog minder; zelfs Ada, ten slotte de gelukkige bruid van den jongen dokter, is niet veel meer dan een onbeduidend schepseltje, en was de Boerhave *in spe* niet, evenals de *jeune amoureux* in den schouwburg, eene opgeofferde, min of meer verwaarloosde figuur, dan zou de lezer er spijt over kunnen gevoelen, dat de schrijver hem zulk een gansje had toegedacht.

In een paar andere verhalen, voornamelijk in *De echo van den Engelenzang,* betreedt de schrijver het melodramatisch gebied. Voor eene kerstvertelling, gelijk dit stukje door hem genoemd wordt, is dat niet gebruikelijk, en wij gelooven ook, dat het gebruik, om dergelijke vertellingen, op het voetspoor van de Engelsche meesters, meer tot tafereelen van vrede op aarde en wederzijdsche broederlijke gezindheid en liefde der menschen te maken dan tot schetsen van boosheid en moedwillig verwekte ellende, beter is dan de door den heer Loosjes gekozen manier. In den kouden Kersttijd wil men zijn hart gaarne eens verwarmd en goedgedaan hebben. Ook het melodramatisch slot, waarin de pleegvader van een ontaard vondeling, die hem tot armoede gebracht, zijne pleegmoeder den dood aangedaan en beiden slechts schande en verdriet berokkend heeft, om hem aan de straf voor een gepleegden doodslag te onttrekken, zich met dien ellendeling in eene Amsterdamsche gracht verdrinkt, wil ons niet bevallen. Wij rangschikken deze ontknooping onder de zware effecten en ongeoorloofde kunstmiddelen, die een ernstig auteur behoort te versmaden.

Maar wat, deze en enkele andere op- en aanmerkingen daargelaten, van al deze schetsen en novellen van den heer Loosjes, die ook onder zijn vroeger pseudoniem geen vreemdeling voor de lezers van *De Tijdspiegel* is, kan getuigd worden, is, dat zij met zorg bewerkt en in aangenamen, vloeienden stijl geschreven zijn. Hier en daar slechts is de zinbouw wat gerekt en daardoor vermoeiend; door interpunctie-wijzigingen kan dit bezwaar gemakkelijk voorkomen worden. Ook deze schrijver zet zich niet tot schrijven, zonder wat te zeggen te hebben, en wat hij schrijft, draagt de bewijzen van groote menschenkennis, van eene gezonde opvatting van het leven, en het wordt met ernst, gevoel en humor gezegd. Eens slechts, - het is op de voorlaatste bladzijde van het boek - betrappen wij hem op eene bespiegeling, die de grenslijn tusschen het verhevene en het potsierlijke overschrijdt, waar hij zich schuldig maakt aan de volgende opmerking: ‘Het proza des

levens is een groot knekelhuis, en de ongevoelige hand des Tijds werpt er maar al te vaak de nog gave bestanddeelen in eene herinnering welke eenmaal werkelijkheid heette, en waaraan wij voorgoed een rustplaats meenden te hebben bereid op den bodem van ons hart.'

Het komt ons voor, dat deze beeldspraak aan de eene zijde wat al te overdreven en, wel overdacht, ook niet geheel juist te noemen is.

Wij hebben van Henriette Pole werk leeren kennen, dat een beteren indruk maakte dan *Albertine's Geheim*. Zoowel in den aanleg als in de ontwikkeling van het verhaal stuiten wij op eene onwaarschijnlijkheid, die eigenlijk de spil is, waarop alles draait. Men oordeele. Een jong mensch van hooge familie heeft, na het examen voor den diplomatieken dienst te hebben afgelegd, voorloopig plaatsing gevonden aan het Ministerie van Buitenlandsche Zaken te 's-Gravenhage, in afwachting van eene benoeming aan eene legatie buitenslands. Medelevende met de vergulde jongelingschap der residentie, kan hij zijne groote uitgaven niet bestrijden uit zijns vaders toelage en zijn traktement en neemt, naar veler anderen voorbeeld, zijne toevlucht tot een woekeraar, die hem, als den eenigen zoon van een rijk landedelman, helpt, doch onder de allerzonderlingste voorwaarde, dat de schuldenaar, vóórdat het geld teruggegeven is, het land niet zal mogen verlaten. Dat de schrijfster den baron Constant van Swengeren deze voorwaarde laat aannemen, verwondert ons niet; wat zij ons verder van dit jongmensch laat zien, geeft ons geen hooge gedachten van zijn verstand, al zou men uit enkele uitingen in het verhaal het tegendeel opmaken. Maar dat een Haagsche woekeraar zulk eene zonderlinge, beter gezegd onzinnige voorwaarde stelt, vooral aan een jongmensch, die de diplomatieke loopbaan reeds is ingetreden en wiens toekomst dus buitenslands lag, is volkomen onaannemelijk. Deze voor sommige individu's tijdelijk nuttige, maar voor de maatschappij en de zedelijkheid in 't algemeen uiterst schadelijke personen gaan, indien we vertrouwen kunnen schenken aan hetgeen nu en dan omtrent hun bedrijf uitlekt, met vrij wat meer list te werk, dan Henriette Pole hun schijnt toe te schrijven. Zij zullen niet licht hunne slachtoffers door allerlei voorwaarden in ongelegenheid brengen; integendeel weten zij hunne klandizie te behouden en voortdurend uit te breiden, door 't hun zoo gemakkelijk en aangenaam mogelijk te maken, wanneer zij maar eenmaal de zekerheid hebben, welke in dit verhaal volledig aanwezig was, dat het geleend kapitaal met de in de schuldbekentenis daarbij gevoegde woekerwinst ten slotte zal worden teruggegeven. Het is jammer, dat de schrijfster niet op een ander, minder onwaarschijnlijk denkbeeld gekomen is, dat de oogenblikkelijke geldverlegenheid van Albertine's neef natuurlijker had verklaard en aldus tot de intrige aanleiding had gegeven. Zij had desnoods den jongen man tot spelen kunnen laten verleiden, een in de hooge kringen der hofstad niet on-

waarschijnlijk geval, - en de groote som, die hij onmiddellijk noodig had, kunnen voorstellen als het resultaat van één enkelen nacht hazardspel in de sociëteit.

Wat ons in de tweede plaats een zwak punt in het verhaal toeschijnt, is de wonderlijke opvatting, welke men zich in de familie Van Swengeren maakt over het wegraken van de familiejuweelen van Albertine, het inwonend nichtje, door haar eigen onverklaarbaar bedrijf, welke kostbaarheden zij verpand heeft, om den neef de gelegenheid te geven zijne schuld af te doen. Zonder twijfel hebben de huisgenooten van een jong meisje het volste recht zich gekrenkt of althans gevoelig te toonen, indien deze, ondanks den vertrouwelijken toon van den familiekring, zoo achterhoudend en geheimzinnig handelt, hare juweelen het huis uitdraagt en zich voor allerlei kleine diensten aan de huisgenooten en huisvrienden betalen laat. Haar meer dan gebrek aan vertrouwen te verwijten, laat echter het gezond verstand niet toe. En het verwondert ons, dat Henriette Pole den oom, de nicht, den huisdokter, die een goed oogje op Albertine heeft, doet redeneeren en klagen over hare *schuld* en het jonge meisje zelf tobben laat over de omstandigheid, dat men haar voor *schuldig* houdt. Hoogstens had hare omgeving het kind eene karakterfout ten laste kunnen leggen en 't haar kwalijk nemen, dat zij een geheim, dat bloot materieele zaken betrof, voor hare beste vrienden bewaarde. De opvatting, welke de schrijfster ons schildert, bracht ons eene tooneelvoorstelling te binnen, waarin eene zonder oordeel of kennis vertaalde Duitsche posse werd opgevoerd. De held had zich uit grootmoedigheid in de plaats van een ander wegens schulden laten gijzelen en werd in de gevangenis opgesloten, totdat de dwaling aan het licht kwam. Zoodra dit het geval was, werd hij ontslagen en de medegevangenen, die hij op allerlei wijze geholpen en getrakteerd had, richtten te zijner eer een feest aan, waarop een plakkaat werd rondgedragen, met groote letters vermeldende, dat Troetelman *onschuldig* was. Hier was de onzinnige verwarring van denkbeelden een gevolg van de stumperachtige vertaling, die blijkbaar geen onderscheid kende tusschen *schuldfrei* (of een dergelijk woord) en ons *onschuldig*. Maar bij Henriette Pole missen wij eene dergelijke oorzaak en komt de verwarring alleen voort uit het niet wel onderscheid maken tusschen twee hemelsbreed verschillende begrippen.

Schuldig of niet schuldig echter, de vervreemding, welke de onverklaarbare handelwijze van Albertine doet ontstaan, de steeds wijder en dieper wordende klove, die zich tusschen haar en hare huisgenooten en meest geliefde verwanten en vrienden gevormd heeft, worden door de schrijfster met vaardigheid en menschenkennis geteekend. Alleen is er in de houding dezer personen nu en dan eene heftigheid, die niet volkomen gemotiveerd en op zichzelf ook niet natuurlijk is. Dat alles ten slotte voor alle partijen goed afloopt, zal den lezer ge-

noegen doen, al had hij den jongen baron, die er maar niet aan schijnt te denken, dat hij verplicht is voor aflossing, ja, zelfs voor rentebetaling van het door het onbemiddelde meisje alleen in zijn belang opgenomen geld te denken, waarschijnlijk tot zijne straf toegewenscht, dat zijn karretje niet zoo zonder horten of stooten op een zandweg ware voortgegaan. En tot onze voldoening kunnen wij erbij voegen, dat de vorm van het verhaal aan den eisch voldoet, dat Henriette Pole vlug en correct heeft gestileerd, zich niet aan veelvuldig voorkomende taalfouten schuldig maakt; de eenige aanmerking, die wij op den vorm hebben te maken, is het veelvuldig gebruik van het toonlooze *wel,* dat aan de zinnen iets weeks en onbestemds geeft.

In den bekenden netten vorm, waarin de heer Beijers de bij hem verschijnende novellen uitgeeft, ligt eene tweede lettervrucht van Mario, *Levensstrijd*, voor ons. We vinden daarin de geschiedenis van een jong dokter, die zich slecht voegen kan in de eigenaardigheden zijner kleinsteedsche omgeving, daardoor niet in den smaak valt en niet in de praktijk kan komen, ja, zelfs de kleine, welke hij verkregen heeft, verloopen ziet. Hij verplaatst zich daarop naar een afgelegen dorp, waar 't hem in materieelen zin uitstekend gaat, doch waar zijne jonge vrouw, die de jaren van beproeving en teleurstelling met hem heeft medegeleefd, aan uittering sterft, zonder de goede dagen te mogen medegenieten. Wanneer men het verhaal heeft uitgelezen, vraagt men zich onwillekeurig af, of daaraan met recht de titel toekomt, dien de schrijver heeft gekozen. Men is gewoon levensstrijd te noemen de ondervinding van den met edele bedoelingen bezielden mensch, die het heil zijner medemenschen beoogt en tot verbetering der maatschappij zijne krachten wil besteden, maar daarbij stuit in de eerste plaats op de hindernissen, uit eigen onvolkomenheden, hartstochten en dwalingen voortkomende, maar wanneer hij die te boven is, op den tegenstand en de miskenning juist van hen, wier welzijn hij beoogt, en op de vinnige bestrijding van vijandige machten. Wel bestaat er behalve deze hooge, edele beteekenis van het woord nog eene andere, die meer den strijd om het bestaan en de moeite, welke het kost, om door de wereld te komen, op het oog heeft, waaraan Mario waarschijnlijk gedacht heeft, maar de gekozen titel geeft eene andere verwachting en wekt bij den lezer de voorstelling van den moeilijken, doch edelen en veredelenden strijd des levens, waarop zoo even gedoeld werd. Van het ander standpunt kan men hier van strijd spreken, want het kost dokter Holma inderdaad veel moeite en inspanning, om te Wemeldingen in de praktijk te komen, en al die moeite en inspanning zijn vergeefsch. Trouwens, uit hetgeen Mario hem laat doen en zeggen, valt gemakkelijk op te maken, dat het hem aan den tact ontbreekt, dien iedereen behoeft, om door de wereld te komen, zoodat het den lezer niet sterk verwonderen zal, dat de Wemeldinger patiënten liever

den ouden dokter hunne gunst schenken, die hen kent en met hunne eigenaardigheden rekening houdt.

Er is bedenking te maken tegen den vorm van dit verhaal. Mario vervalt niet zelden in de fout van vele tegenwoordige romanschrijvers, die hunne talenten meer besteden aan het schilderen van momenten en uiterlijke dingen dan aan eene pittige en krachtige uitwerking van de eenmaal gekozen toestanden. Dikwijls schijnt de intrige te zijn verzonnen om de accessoires, niet het bijwerk alleen tot versiering van de intrige aangebracht. Om eene vergelijking uit de beeldende kunst te nemen, welker termen naar den eisch der mode op nagenoeg elk ander gebied plegen toegepast te worden, de schrijvers laten de ordonnantie van het schilderstuk, de verdeeling van licht en bruin en den ‘totaal-indruk’ nagenoeg aan zichzelf over, om elke figuur op zichzelf met even groote zorg te behandelen. De eenheid van het kunstwerk gaat hiermede, zoowel in de letterkundige als in de beeldende kunst, verloren; het *hors d'oeuvre* verdringt de hoofdzaak. Nu leest men een gesprek, keurig gestileerd en geestig van inhoud, maar dat de ontwikkeling der intrige niet raakt en waarvoor alles stilstaat; dan weder trekt eene minutieuze beschrijving van een vertrek of landschap de aandacht van de verwaarloosde helden en heldinnen af; elders worden met de grootste uitvoerigheid de eigenaardigheden van een of ander van de figuranten in den roman beschreven en besproken, zoodat men groote verwachtingen gaat opvatten van den zoo zorgvuldig ingeleiden persoon en zijn invloed op de ontwikkeling of ontknooping, verwachtingen, die ten slotte geheel worden teleurgesteld, omdat het inderdaad slechts een figurant geldt, die hoogstens als stopsel dienst doet. Deze bedenking nu kan met recht tegen *Levensstrijd* aangevoerd worden. Men treft er hoofdstukken in aan, nagenoeg zonder inhoud en waarbij de intrige letterlijk geen pas voorwaarts doet; sommige gesprekken, hoewel met smaak en geest geschreven, lijden aan hetzelfde gebrek, en een collega, een academievriend van dokter Holma uit de naburige stad, die weinig of geen invloed heeft op den gang van de gebeurtenissen, wordt den lezer voorgesteld met eene uitvoerigheid en zorg, alsof hij een der hoofdpersonen was. Aldus dwingt Mario zijne lezers, om de boomen het bosch voorbij te zien, en faalt hij in het maken van den indruk, dien de welbewaarde harmonie van lijnen en tinten (om nog eens de vergelijking aan eene zusterkunst te ontleenen) van een kunstwerk bij den beschouwer teweegbrengt.

Geheel zonder tweedeeligen roman zijn wij voor ditmaal niet. De heer Chappuis heeft daarvoor met zijne *Villa Oceana* gezorgd, een verhaal, dat te Scheveningen en 's-Gravenhage speelt, doch na een in den loop der twee deeltjes verteld voorspel, dat deels in Nederlandsch-Indië, deels te Glasgow voorviel. De beide nette deeltjes bevatten echter meer dan dit verhaal; er is waarlijk actie genoeg in, wanneer

men ten minste een duel, eene poging tot vrouwenverkrachting en eene vergiftiging, die gemeenschappelijk met een geval van halve verdrinking in zee de ontknooping voorbereiden, genoeg acht. Dit is geen verwijt voor den schrijver, wien het vrijstaat zijne incidenten zoo romantisch te maken, als hij verlangt, wanneer hij er maar in slaagt, die den lezer door bewerking zijner stof aannemelijk voor te stellen. Over het algemeen is de heer Chappuis hierin niet te kort geschoten; hem kan alleen verweten worden de onwaarschijnlijkheid van het ergens op Java gebeurd geval, dat den officier Forster aanleiding gaf zijne echtgenoote van ontrouw te verdenken, haar uit het huis te verjagen en echtscheiding te verkrijgen. Of het in Nederlandsch-Indië vigeerend wetboek op dit stuk anders bepaalt dan het onze, durven wij niet voor zeker beweren; wij meenden, dat het burgerlijk recht voor Europeanen in Indië nagenoeg hetzelfde was als dat van het Rijk in Europa, en dan komt het ons zeer onwaarschijnlijk voor, dat de echtscheiding wegens ontrouw op zulke losse gronden kon uitgesproken zijn. Maar onbekendheid met de wetten des lands schijnt voor den romanschrijver geen voldoende reden, om dat gebied te schuwen. Want ook in *Villa Oceana* worden ons omtrent het testament van een baron, die vrouw en kind naliet, mededeelingen gedaan, volkomen in strijd met hetgeen het burgerlijk wetboek ten aanzien van het wettelijk vruchtgenot der ouders van de goederen hunner minderjarige kinderen met groote duidelijkheid bepaalt. Wat kan de reden zijn, dat een romanschrijver, die zich niet wagen zou aan de beschrijving, van eene ziekte, zonder zich van de verschijnselen eenigszins op de hoogte te hebben gesteld, die niet over een of ander vak zal schrijven, zonder zich daarvan eenige noties te hebben verschaft, aan zijne phantasie vrij de teugels meent te kunnen geven, wanneer hij het gebied der rechtsgeleerdheid of wetgeving betreedt! Wat de schrijvers en schrijfsters van novellen nu en dan over erfrecht, testamenten, huwelijksche voorwaarden en dergelijke opdisschen, grenst aan het wonderbaarlijke. Men moest toch eene novelle kunnen ineenzetten zonder de hier te lande niet of niet meer bestaande rechtsinstellingen, zooals adoptie, onterving, majoraten, enz. enz. De dwaling van den heer Chappuis is op zichzelf niet groot, maar daar de financieele toestand van de douairière Van Torp den sleutel tot vele gebeurtenissen in deze novelle geeft, valt er de aandacht op.

Niettemin is *Villa Oceana* een leesbaar en zelfs onderhoudend boek. Wel komen er niet veel verrassingen in voor, daar den maar eenigszins in het romanvak bedreven lezer, zoodra hij met de *dramatis personae* heeft kennis gemaakt, de ontknooping zonneklaar voor oogen staat. Dat juffrouw Martin den van haar gescheiden man en Nelly haar vader vóór de laatste bladzijde zullen terugvinden, is natuurlijk zijne billijke verwachting, maar indien hij maar met eenige scherpzinnigheid is begaafd, behoeft hij mevrouw Van Torp maar van hare plannen van vestiging te hooren vertellen, om te weten, in welke Sche-

veningsche strandvilla die man en vader zal te vinden wezen. Alleen de persoon van den officier van het Indisch leger Breton, die zijne affecties zoo op eens van de beeldschoone douairière Van Torp op de - naar mevrouw's oordeel althans - niet schoone kinderjuffer overbrengt, zal den lezer eenige verwondering baren, en wanneer de lezer eene lezeres is, gevoelt zij allicht spijt, dat het lieve jonge dochtertje van de onbestorven weduwe Martin geen betere portuur krijgt dan een Indisch officier van middelbaren leeftijd, die reeds tien jaren in Indië heeft gediend. Maar nademaal de heer Chappuis het alzoo heeft beschikt en de heldin zelve met deze oplossing, blijkens zijn getuigenis, volkomen genoegen neemt, zal men er wel in dienen te berusten. Echter willen wij de opmerking niet verzwijgen, dat in dezen roman het jong mannelijk element geheel ontbreekt. Tot stoffage van de door hem geschetste tafereelen dienen in de eerste plaats twee oude heeren, dokter Kes en de gepensionneerde kolonel Forster; dan de held, die ten slotte de heldin krijgt, de Indische officier Breton en zijn vriend, de Fransche schilder, die zoo smoorlijk is van de schoone barones, vrienden van denzelfden leeftijd en van tien jaren herwaarts, die over den last van *embonpoint* en grijze haren beginnen te klagen. De Duitsche baron met zijne intrigeerende zuster - twee bekende oplichterstypen - vallen ook niet meer in de termen der jonkheid, want de adellijke heer is door een oud gediende, 's kolonels oppasser, nog als wachtmeester in het Indische leger gekend en moet dus ook al niet zoo jong meer zijn. Ziedaar geen zeer schitterende omgeving voor de nog niet dertigjarige barones, die iedereen verrukt door hare schoonheid, welke toch ook wel minder bedaagde bewonderaars en aanbidders zal gevonden hebben. Deze afwezigheid van den *jeune amoureux* is eene gaping in de ordonnantie van het boek; het mist daardoor de bekoring en de frischheid der jeugdige liefde en maakt den indruk van tot troost en opbeuring van matrimonieele verwachtingen bij heeren van zekeren leeftijd te moeten dienen.

Aan de bewerking van dezen roman geven wij gaarne lof. Alleen met dit voorbehoud, dat - het is een bezwaar, dat meer hedendaagsche novellen treft, - er nu en dan gesprekken in voorkomen, die meer naar de natuur te boek gesteld dan belangrijk of ter zake dienende zijn. De beuzelpraat, waarmede de toehoorders der muziek in het Haagsche bosch de pauzen tusschen de nummers van het programma aanvullen, verdient in een roman geen plaats, en evenmin leest men gaarne van romanhelden de politieke tinnegietersredeneeringen van den dag. Zoo vergast ons de schrijver op een gesprek, door de beide oude heeren op een uitstapje naar Amsterdam gevoerd, waar zij over allerlei dingen, tot de scheuren in de viaducten van den spoorweg toe, hunne beschouwingen ten beste geven, met uitweidingen en bespiegelingen over den politieken toestand van ons land. Indien het geldt, een kijkje op een karakter te geven of een type te teekenen, kan

zoo iets ermede door, maar men moet zijne romanpersonen geen ernstige redeneeringen en woordenwisselingen laten houden over dergelijke onderwerpen. Een romanschrijver moet zich en zijne personen vrijhouden van den stijl der hoofdartikeltjes en ingezonden stukjes, aan welker wijsheid de lezer zich telken dage elders laven kan.

De negen novellen, door den heer Knoppers in zijn bundel, die *Mengelmoes* heet, bijeenverzameld, bewijzen, dat de schrijver de manieren, gewoonten, denk- en spreekwijzen van de plattelandsbevolking van een deel van Nederland goed heeft bestudeerd en die in hare eigenaardige uitingen juist weder te geven weet. Waar hij zich tot dit gebied bepaalt en bij voorbeeld zooals in de schets *Zieleleven*, waarin een stokoude boer de eenvoudige, natuurlijke philosophie ten beste geeft, welke hem in zijn leven bij velerlei tegenspoed heeft vertroost en op de been gehouden, of in een paar andere verhaaltjes van het bijgeloof van ‘onze goede plattelanders’ in hunne eigen taal een tafereeltje ophangt, lazen wij zijne stukken met genoegen. Ook een paar andere, waarin de humor niet zeer fijn is, zooals in de hofmakerij van den dorpsdokter aan de weduwe, die huishoudster is bij een rijken boer, en in de jachtavonturen van een Duitschen graaf in Nederland, kunnen ermee door, wanneer de schrijver zich geen ander publiek heeft gedacht dan juist dat, waaruit hij de meeste zijner typen nam. De *pièce de résistance* echter van *Mengelmoes*, het lange verhaal, dat den titel *Bettemoei's melkkannetje* draagt, berust zóózeer op onwaarschijnlijke toestanden, dat wij er onmogelijk lof aan kunnen geven. Men oordeele. Op een dorp in Gelderland woont een smidsgezin, uit de ouders en twee huwbare dochters bestaande. Het dorp is eene heerlijkheid, waarvan de eigenaar bij het begin van het verhaal overleden is, zijne rechten nalatende aan eene bejaarde bloedverwante, die weduwe is en in Frankrijk woont. Zij komt over, om hare heerlijkheid in bezit te nemen en zich daarop te vestigen, en brengt haar zoon, haar rentmeester en twee jongelieden, neven van dezen laatste, met zich, welk viertal in dronkenschap en allerlei ongebondenheid en ruwheid den tijd doorbrengt. Op een zekeren dag ontmoet de jonker de jongste dochter van den smid en bejegent haar op eene ruwe wijze, waarom het meisje hem haat. Later zoekt de jonker met oneerlijke bedoelingen haar te naderen, maar zij betuigt hem zoo onomwonden den haat en de verachting, welke zij voor hem koestert, dat hij wel begrijpt te zullen falen. Maar nu ontstaat eene felle liefde voor haar in zijne borst, en met goedkeuring van den smid en diens vrouw volgt er nu eene formeele hofmakerij *pour le bon motif* van den hoogwelgeboren heer met de hem steeds met allerlei betuigingen van afkeer afwerende smidsdochter. In den loop daarvan vertelt de jonge man aan de vrouwen van het smidsgezin zijne geschiedenis, tevens het geheim van den raadselachtigen invloed, dien de schurkachtige rentmeester op het

kasteel uitoefent. Dit is een samenraapsel van allerlei schurkenstreken, genoeg, om een paar sensatieromans mee te vullen. Valschheid, diefstal, moord, vergiftiging blijken door dien rentmeester, met behulp van zijne even fielterige verwanten, op zoo listige wijze te zijn gepleegd, dat de arme baron, aan al die dingen onschuldig als een pas geboren lam, oppervlakkig gezien den schijn krijgt van dit alles te hebben misdreven. Zóózeer heeft de rentmeesterlijke Mephistopheles echter den jongen man niet onder den duim, dat hij zijn formeel engagement met de smidsdochter, wier haat geleidelijk in liefde wordt omgezet, niet kan tegenhouden of voorkomen, schoon alle geldzaken op het kasteel onder zijn uitsluitend en tiranniek beheer staan, dat de jonge heer zijn liefje, onder het pseudoniem van eene Geldersche freule, naar eene kostschool in Frankrijk zendt, om ontbolsterd en voor het leven in de groote wereld der bezitters van heerlijkheden bruikbaar te worden gemaakt. Al de wandaden der rentmeesterlijke familie komen ten slotte aan den dag; de jonker huwt met de gewezen smidsdochter, en deze vereert aan hare ongehuwd gebleven zuster, bij haar vertrek naar 's barons goederen in Frankrijk, het ouderwetsche melkkannetje, dat zij bij haar wegloopen uit het ouderlijk huis heeft medegenomen, om te gelijk als talisman, tot herinnering aan dat huis en als bewijs van hare adellijke afkomst jegens de dames van de kostschool te dienen. Want niemand dan eene geboren freule kan zulk eene antiquiteit, een blijkbaar *heirloom* bezitten. Die in 't vaderland achtergelaten zuster nu doet, oud geworden, dit verhaal. Wanneer men de leeftijden narekent, kan dus deze tragische doch blij eindigende geschiedenis in het einde der vorige of het begin van deze eeuw gebeurd zijn. En nu zal iedereen wel moeten erkennen, dat vooral in dien tijd - zelfs heden nog evengoed - zulke gebeurtenissen in de hoogste mate onwaarschijnlijk, zoo niet volstrekt onmogelijk waren. Zulk een verhaal, dat op eene andere planeet schijnt thuis te behooren, waar herders met regeerende vorstinnen en vorsten met onschuldige landmeisjes in het huwelijk treden, ligt te ver buiten den gedachtenkring van den lezer, om hem te kunnen boeien. Het is waarlijk jammer van den verdienstelijken vorm, waarover de schrijver beschikt, en van de zorg, waarmede hij dit verhaal heeft uitgewerkt, dat dit aangeboren gebrek de waarde ervan zoozeer vermindert.

Wie alle werken, die uit Mr. William ten Hoet's vruchtbare pen zijn voortgekomen, voor zich opgestapeld kon zien, zou zonder twijfel schrikken van den grooten hoop. Ook thans liggen er twee boeken van zijne hand voor ons, waarin de goede eigenschap van dezen schrijver, zijne zorgvuldige voorbereiding van de stof, opnieuw aan den dag komt. Vooral waar hij zich op het historisch gebied beweegt, zooals in *De burgemeester*, waardeert men deze eigenschap. Het is een flink verhaal, dat aan de wakkere Zwitsersche patriciërs en volkshelden uit de

vijftiende eeuw, mannen uit één stuk, het hun toekomende recht doet wedervaren. Alleen hindert er ons in, dat de schrijver, gedreven door een sterk ontwikkeld gevoel van individualiteit, zijne personen, om 't zoo eens uit te drukken, wat veel vertoont. Niet dat ze, zooals in vele historische (en ook wel niet-historische) novellen, als ledepoppen verschijnen en verdwijnen, spreken en handelen, al naar gelang hij aan de koordjes trekt, want het zijn werkelijk mannen van vleesch en bloed, ja, van ijzer en staal, maar wien 't hart op de rechte plaats zit, het zijn wezenlijk vrouwen met gevoel en liefde, doch met moed en karakter, die hij opvoert; maar de auteur handelt daarbij te subjectief en vlecht meer, dan noodig is, allerlei opmerkingen en vergelijkingen tusschen het Zwitserland van de middeleeuwen en het Nederland van de negentiende eeuw, opmerkingen, waarvan de humor wel eens wat geforceerd is, en vergelijkingen, die somwijlen weinig belangrijk zijn, in het verhaal der gebeurtenissen in. Hierdoor verslapt de aandacht en wordt de indruk van het boek geschaad. Ook zal menig lezer aanstoot vinden in den familiaren toon, dien deze middeleeuwers tegen elkander voeren; dat ‘jij’ en ‘jou’ staat leelijk in een gesprek, dat drie eeuwen geleden gevoerd heet te worden. Maar dit daargelaten, is *De burgemeester* een pittig verhaal, met een dramatischen afloop in schavotstraf en zelfmoord eindigende, maar dat ons voorkomt den geest van den tijd met juistheid en verdienste weder te geven.

De novellen en verhalen, die met de uitgebreide historische schets *De Protestanten* den tweeden, aldus gedoopten bundel vormen, trekken ons minder aan. Wij bewegen ons niet gaarne op het weinig vasten bodem gevend gebied der phantasie en bovennatuurlijke dingen. Maar de historische schets, die den titel aan den bundel geeft, laat zich met genoegen lezen, ofschoon wij de geschiedenis van Hans Waldmann, den wakkeren burgemeester van Zürich, hooger stellen.

Van het boek, dat thans nog voor ons ligt, kunnen wij bezwaarlijk het bekende: lest best, getuigen. Stond er geen naam van schrijver op den titel, dan zouden we het vaderschap van den oorspronkelijken, geschiedkundigen roman *Vorsten en volken* toekennen aan hem, die onder het pseudoniem van A. van Amstel sedert jaren het historisch en aesthetisch gevoel van het Nederlandsch publiek door zijne historische romans beleedigt. Dezelfde onbeholpenheid, hetzelfde volslagen gebrek aan stijl en - wat erger is - aan taalkennis, hetzelfde vermoeiend misbruik van superlatieven (vaak foutief gevormd, zooals waar hij van ‘de doortrapste belastering’ schrijft), hetzelfde gemis van inzicht in den beschreven tijd treffen wij in dit werk van W.R. Hauff aan. Is de roman werkelijk zoo oorspronkelijk, als het titelblad vermeldt? Zoo ja, dan heeft de auteur zich weinig moeite gegeven, om hetgeen door hem uit Duitsche bronnen ontleend is, in een presentabel Nederlandsch kleed te steken. Anders had hij ongetwijfeld het Nederlandsch aequi-

valent gezocht en gevonden voor ‘Hiermede beval hij zich aan’, hetgeen in onze taal beteekent: ‘Hiermede nam hij afscheid’. Noode onthouden wij ons, eene bloemlezing te geven uit de lange lijst van vergrijpen tegen taal en stijl, welke eene lezing van dezen roman, die de geschiedenis van Brunswijk in den aanvang dezer eeuw behandelt, ons deed aanteekenen, of proeven mede te deelen van den langdradigen, onbeholpen stijl, die dezen auteur ten dienste staat. Zijn vorm is droog, dor en vervelend, en al mag ieder woord, elke bijzonderheid door hem geput zijn uit echte, onverdachte bronnen, schrifturen en gedrukte stukken uit den behandelden tijd, bij geen enkel lezer zal zich een helder, duidelijk denkbeeld van het Napoleontisch tijdperk in Noordwestelijk Duitschland vormen, om de eenvoudige reden, dat de schrijver zelf daarvan geen heldere, duidelijke voorstelling heeft.

Wat zij ermee deden.
Novelle door J.Chr. Gewin.

X.

Verscheidene jaren gingen voorbij, zonder dat iets in den kring der personen, in dit verhaal opgetreden, voorviel, wat ons eenige vermelding waardig schijnt. Doch na verloop daarvan gebeurde er iets, dat een vroeger door den heer De Vries geuiten wensch op eene schitterende wijze te gemoet kwam. Op een zijner aandeelen in eene premieleening viel de hoogste prijs.

‘Zie!’ zei Betsy, toen zij dit had vernomen, ‘daar heb je nu al de belooning voor 'tgeen je voor Fanny heb gedaan. En nu behoef je die ontberingen niet meer te dragen, Henri!’

‘Zeg liever onttroning *van* dan belooning *voor*,’ antwoordde hij. ‘Want nu ik er niets meer voor zal behoeven op te offeren, valt die daad van haar verheven voetstuk, waarop ze boven de dagelijksche financieele handelingen stond. 't Wordt nu eene gewone uitgaaf, bijna zooals al de andere, die we doen, zonder dat we er een oogenblik over nadenken.’

‘Neen, maar die we, in den strengsten zin genomen, niet behoeven te doen,’ bracht Betsy in het midden.

‘Dat verhoogde er juist de waarde van, vrouwtje! daar we het slechts met moeite konden doen en het toch deden. Maar nu de moeilijkheid is verdwenen, is ook de glans voor een groot gedeelte aan de daad ontnomen. Dat is 'tgeen mij leed doet.’

‘Maar geef dan voortaan het dubbel, of zooveel gij goedvindt. Daar zal Fanny ook niet minder goed bij varen.’

‘Ja! dat willen we doen. Dan wordt aan mijn bezwaar ook voor een gedeelte te gemoet gekomen,’ zei De Vries.

Bleef hij er zóó over denken?

De tijd zal 't leeren.

Zoolang de mensch niet meer geld bezit, dan hij behoeft, om juist rond te komen, en op den laatsten avond van het jaar zijne kas sluit met niet grooter batig saldo, dan hij voor de eerstvolgende weken

noodig heeft, blijft de gedachte aan óverleggen of potten verre van hem verwijderd. Komt hij later in omstandigheden, waarin zijne inkomsten zijne uitgaven overtreffen, dan belegt hij - zoo hij een goed financier is - die gelden en vermeerdert daardoor natuurlijk zijne inkomsten, zoodat hij op een volgenden nieuwjaarsdag weer op een aanzienlijk batig saldo kan wijzen. Zoo wordt hij, bij niet verhoogde uitgaven, telkens bezitter van een grooter kapitaal, dat hem en den zijnen van groot nut kan zijn en hun veel genoegen kan verschaffen... *kan*, zeg ik; want dat gebeurt, helaas! niet altijd. Bij zulke menschen staat de duivel *Geldzucht* altijd om een hoekje te loeren en neemt de eerste gelegenheid de beste waar, om bij hen binnen te sluipen, en is hij er eenmaal in, dan nestelt hij zich zoo vast in hun gemoed, dat geene wereldsche macht in staat is, hem daaruit te drijven. En dan?

Plato heeft al gezegd: ‘Het schijnt, dat de deugd en het goud ieder in eene der schalen eener weegschaal zijn neergelegd, zoodat men het gewicht in de eene niet kan vermeerderen, zonder dat in de andere te verminderen.’ En die man was een uitmuntend opmerker.

Daarmede is echter niet gezegd, dat hij, die rijker wordt, ook noodwendig een slecht mensch moet worden. Maar het gebeurt toch vaak, dat zoo iemand, zonder zich schuldig te maken aan wat de wereld misdaad noemt, toch eene of meer zijner goede hoedanigheden verliest of bij hem eene deugd langzamerhand ontaardt en zóó eene ondeugd wordt. Zoo kan spaarzaamheid, door overdrijving, in hebzucht en gierigheid veranderen en alzoo van weldadige fee in een boosaardigen kwelgeest herschapen worden.

Iets dergelijks vond langzamerhand plaats bij den heer Henri de Vries, ofschoon men dat in den aanvang niet zou verwacht hebben. Toen hij in het bezit van zijn rijkdom was, beantwoordden zijne gezegden en handelingen zeer wel aan de vroeger door hem geuite gevoelens. Hij werd lid van verscheiden liefdadige instellingen, kwam steeds met eene goede gift voor den dag bij collecten voor een liefdadig doel, was niet karig bij het ondersteunen van behoeftigen, die verdienden geholpen te worden, deed veel, om het volksgeluk en het welzijn van den minderen man te bevorderen, en - zag niet op eene fijne flesch, wanneer hij eenige vrienden ten zijnent ontving. Zijne Betsy ontving toen ook menig tastbaar blijk zijner genegenheid, en er kwam een glans van genoegen over zijn gelaat, als hij hare ingenomenheid met zijn geschenk gewaarwerd.

Maar toen voor de derde maal het dubbele cadeau voor Fanny naar Amerika zou worden overgemaakt, was de geldduivel al bij hem binnengeslopen. Hij hield zich, uit staatkunde, in den aanvang gewoonlijk wel vrij stil; doch bij heel gunstige gelegenheden liet hij zijne stem, schoon heel zacht, toch reeds vernemen.

‘'t Komt mij, op 't oogenblik, wel wat ongelegen,’ zei de kanton-

rechter tegen zijne gade, die er hem aan herinnerde. ‘Ik had juist het liggende geld bestemd voor een Metalliekje, en neem ik er *dat* nu af, dan valt daar in lang niet aan te denken. 't Is ook eigenlijk wat heel veel. Een honderd minder zou, dunkt me, ook wel gaan!’

‘Maar, beste man! Ze is er zoo mee in haar schik; nog minder om het geld zelf, dan wel omdat ze gelooft, dat het De Lohse nu zoo goed gaat; de goede ziel!’

‘Maar zij kan toch wel weten, dat het in iedere zaak den eenen tijd beter gaat dan den anderen. 't Is eigenlijk wel wat overdreven, haar zoovéél te zenden.’

‘En dat vondt je toen juist zoo goed, omdat er meer voldoening...’

‘Ja maar, kindlief! Ondervinding doet ons de zaken juister inzien. Men kan, zooals ik reeds zei, alles overdrijven. *Est modus in rebus*, *sunt certa...*’

‘O! kom er nu maar met geene wetsartikelen tusschen!’ zei zijne gade met eene afwerende beweging. ‘Daar begrijp ik toch niets van.’

‘Maar dat is geen artikel van de wet, Betsy!’ hernam De Vries hartelijk lachende.

‘Dan mogelijk eene geestige aanmerking van den een of anderen kerkvader,’ liet Betsy zich vernemen.

‘Daar komt de dominees dochter weer op de proppen. 't Is een gezegde, gansje! van een...’

‘Zeker van een wijs man, die het met je eens is, Henri! En dus zal 't wel goed zijn, zooals gij het vindt.’ En met een blosje, door dat ‘gansje!’ haar op de wangen gejaagd, verliet zij het vertrek.

Zij had genoeg verstand, om haar eigen oordeel niet steeds voor het beste te houden, maar te weinig, om aan de onfeilbaarheid van dat haars echtgenoots eenigen twijfel te hechten. En hij, de man, die - als kantonrechter - zijn oordeel over anderen moest toetsen aan de geboekstaafde wet, was dom genoeg, in zijn particulier leven de ongeschreven wet van recht en billijkheid te onderwerpen aan zijn eigen oordeel.

Wanneer alzoo verschil van opinie tusschen deze twee echtelieden plaats vond, eindigde dat in den regel hiermede, dat *hij* meester bleef van het slagveld en *zij* - als verwonnelinge - deemoedig zijne zegekar volgde.

De kinderen groeiden intusschen flink op en hechtten zich steeds meer aan elkander. Het denkbeeld, dat zij onafscheidelijk bij elkaar behoorden, - niet weinig gevoed door Alexander's moeder - had zich zoo vast genesteld in hunne jeugdige harten, dat Johanna er niets vreemds in vond, als Alex haar zijn klein vrouwtje noemde, en hij - wanneer zij iets deed, dat hem niet aanstond, - haar niet zwaarder kon straffen, dan door te zeggen:

‘Nu wil ik ook niet met je trouwen!’

Dan schreide het lieve kind - het evenbeeld, zoowel inwendig als

in uiterlijke bevalligheid, harer lieve moeder - zoo lang, totdat Alexander haar afkuste en beloofde, dat hij het toch wel zou doen.

't Was dus geen wonder, dat, toen Alexander haar vertelde, dat hij naar Z. zou vertrekken, om daar de lessen op het gymnasium bij te wonen, dat haar in de ooren klonk als de aankondiging eener bijna eindelooze scheiding.

Alexander, die een ferm karakter bezat, berispte haar over hare klachten dienaangaande en beweerde, dat het ook hem innig leed deed, van haar verwijderd te worden, maar zij zich dat moest getroosten, daar zij toch niet met elkander konden trouwen, zoo hij niet eerst een stand in de maatschappij bekleedde.

Maar dat bracht haar niet tot kalmte. Zij leefde in dien meer poëtischen tijd, toen het gevoel nog niet, eer het zich uitte, aan de rede moest vragen, of het wel recht van bestaan had; en hare zielskracht was nog niet genoeg den kinderschoenen ontwassen, om in een ver verwijderd geluk veel troost te vinden voor zoo nabijzijnden rampspoed.

‘Ach, Alex!’ klaagde zij: ‘ik ben toch zoo naar, zoo ongerust!’ - onrustig meende zij.

Maar Alexander, die zich al een beetje heer gevoelde, - hij was toen zestien - hield zich aan het woord, dat zij uitsprak, en vroeg:

‘Toch niet, dat ik naar andere meisjes zal kijken?’ en zag haar daarbij een weinig schalks aan.

‘Wel neen!’ antwoordde Johanna in hare onschuld. ‘Waarom zou je dat doen? Je mag immers maar één vrouw hebben.’

‘En die ééne is mijne engelachtige Johanna!’ zei Alexander en gaf haar een fermen zoen, die meer goed deed dan al zijne wijze redeneeringen.

't Afscheid was aandoenlijk. Johanna overlaadde Alexander met liefkoozingen, en 't kwam niet in haar op, hare aandoeningen voor de omstanders te verbergen; en Alexander, die eerst wel wat verlegen was met zijne houding in het bijzijn van Mevrouw De Lohse, welke onder de aanwezigen behoorde, liet zich weldra ook door zijn gevoel beheerschen en beantwoordde ten laatste Johanna's bewijzen van gehechtheid met bijna niet minder vuur, dan zij de hare hem schonk.

Toen hij vertrokken was, wierp zij zich schier wanhopend in de armen harer moeder.

Alexander bleef drie jaren op het gymnasium. Gedurende dien tijd werden er vele brieven tusschen de jongelieden gewisseld. Doch van lieverlede werden die minder rijk aan liefdesbetuigingen, totdat hun inhoud eindelijk, hoe hartelijk de toon was, die daarin heerschte, grootendeels bestond uit mededeelingen betreffende ieders wedervaren en de gebeurtenissen in hunne omgeving. Het afscheid aan het einde der vacantiën was ook telkens minder hartstochtelijk, en het ‘kleine vrouwtje’ kwam ten laatste niet meer in Alexander's toespraken voor. Dat scheen Johanna volstrekt niet te hinderen.

De algemeene reden, welke daarvoor bestond, was, dat Johanna geen ‘klein vrouwtje’ meer was; maar voor elk der beide echtgenooten *in spe* bestond er nog eene bijzondere.

Johanna had dien leeftijd bereikt, waarin het maagdelijk hart eerst recht beseft, wat liefde voor een man is, en waarin het die zachte trillingen gevoelt, welke zich in bevallige schuchterheid en vliegende blosjes openbaren. En Alexander had bij het ontmoeten van andere meisjes, die soms uit wezenlijk behagen in hem, doch veelal uit coquetterie, - waarvan Johanna geen zweem bezat - hare netten voor hem uitspreidden, iets ontwaard, dat hij voor liefde hield, schoon 't niet anders was dan een zinnelijk welbehagen, dat alleen den naam van verliefdheid kan dragen. In zoodanige oogenblikken was bij hem - schoon zijne genegenheid voor Johanna niet de minste verandering had ondergaan - wel eens de gedachte opgekomen, dat zijne liefde voor dat meisje niet de hoogste was, waarvoor in het mannelijk hart vatbaarheid bestaat. 't Was een kalmer gevoel, dat hem in *hare* nabijheid werd ingeboezemd, dan 'tgeen hem doortintelde bij die schoone, levenslustige jonge dames, wier lachjes en lonkjes het bloed sneller door zijne aderen deden stroomen. Zijne genegenheid voor haar, die hij in kinderlijke onnoozelheid zijn ‘klein vrouwtje’ noemde, was dus - zoo dacht hij - wellicht niets meer dan de liefde van een broeder voor zijne zuster, waardoor hij zich niet gebonden behoefde te achten aan dwaze, kinderlijke beloften. Daar was nog iets, waardoor in zijne beschouwing hunner betrekking eenige verandering werd teweeggebracht. Daar dat echter eerst later duidelijker in het licht kwam, willen wij daarover thans niet verder uitweiden.

Het natuurlijk gevolg van dit een en ander was, dat bij Alexander's vertrek naar de academie geen der hartstochtelijke tooneelen van vroeger te aanschouwen viel. Een hartelijke handdruk en - uit ouder gewoonte - een kus, daarmede werd het besloten en was schijnbaar alles gezegd; althans van zijne zijde. Niet alzoo, wat Johanna betrof.

Zij - in wier boezem nog altijd de innigste liefde voor Alexander leefde - gevoelde volkomen de mindere warmte, welke - vergeleken bij vroeger - in dien handdruk en dien kus lag opgesloten, en haar hart werd er zoo pijnlijk door aangedaan, dat zij ternauwernood hare tranen in zijne tegenwoordigheid kon bedwingen en daaraan den vrijen loop moest laten, zoodra zij zich in de eenzaamheid bevond.

XI.

In zijne brieven gedurende zijn verblijf in de stad, waar hij de lessen aan het gymnasium bijwoonde, had Alexander meermalen klachten geuit over de behandeling en voornamelijk over de voeding, die hij in zijn kosthuis genoot, of liever, moest dulden. Doch zijn vader, die, sedert hij meer bezat, dan noodig was, om, zooals hij

vroeger deed, tevreden te leven, en die bijna al den tijd, die niet voor zijne ambtsbezigheden werd gevorderd, doorbracht met berekeningen van financieelen aard, beantwoordde die met de verklaring, dat hij met minder kosten die lessen had bijgewoond en altijd tevreden was geweest met den kost, dien men hem opdischte. De man bedacht niet, dat in zijne jonge jaren de levensmiddelen veel goedkooper waren, en hij onderzocht niet, of de schrielheid van den hospes zijns zoons mede schuld had aan de karigheid, waarmede die jonge man werd bediend.

Verscheidene aanbiedingen waren op zijne advertentie van kost en inwoning van den aanstaanden gymnasiast bij hem ingekomen. De minst eischende was hem het verkieslijkst voorgekomen en door hem gekozen. En wanneer zijne vrouw hem over Alexander's klachten onderhield, antwoordde hij, dat de jongelui veel meer eischend waren dan in zijn tijd en het eigenlijk ook niet kwaad was, dat zij het buitenaf minder goed hadden dan thuis, daar zij daardoor de behandeling in eigen woning meer op prijs leerden stellen.

Wat de voeding betrof, had Alexander het in de academiestad beter dan in die, waarin het gymnasium was gevestigd. Als student kon hij zelf een kosthuis kiezen, waar voor niet te veel geld goed werd opgedischt, of aan eene studententafel een voldoend middagmaal genieten.

Wat de geldzaken aanging, was dat juist het tegenovergestelde. In Z. had hij alleen een klein zakgeld te administreeren en geene gelegenheid, om schulden te maken, daar men in den regel niet geneigd is, aan ‘zulke jongens’ krediet te verleenen. Maar in de academiestad werd hij zoo zuinig van geld voorzien, dat hij onvermijdelijk schulden moest maken, daar hij, zonder zich aan uitspattingen over te geven, niet in staat was, alles, wat hij behoefde, te betalen. Het onvermijdelijk gevolg hiervan was, dat hij aan het einde van het jaar, in de wintervacantie te huis komende, zijn vader moest plaatsen voor een vrij aanmerkelijk deficit in zijne kas.

De wolk, die zich daar zoo onverwachts boven den financier-kantonrechter aan den financieelen hemel vertoonde, zou dezen minder donker hebben toegeschenen, zoo hij wat meer gelijkenis met den vroegeren kantonrechter-financier had behouden. Thans deed zijne verbeelding hem daaruit een onweder te gemoet zien, dat dreigde groote verwoestingen in zijne geldkist aan te zullen richten. Daartegen moesten voorzorgsmaatregelen aangewend worden. In het eerste oogenblik beletten verbazing en ontsteltenis hem, de juiste woorden te vinden, om een antwoord te geven op eene zoodanige mededeeling.

‘Zoo iets had ik van jou niet verwacht, Alexander!’ bracht hij, na eene wijle, vrij bedaard in het midden. ‘Ik heb je een grooter jaargeld toegelegd, dan ik als student heb genoten en waarmee ik altijd ben toegekomen, behalve in het laatste jaar, toen mijne promotie eenige buitengewone uitgaven onontbeerlijk maakte. En nu ga jij me al in het eerste jaar meer zoekmaken, dan ik in een van de andere

jaren heb verteerd. Wat enorme som zou dat eindelijk geven, wanneer dat steeds zoo voortging!'

'Papa!' zei Alexander: 'ik kan met gerustheid zeggen, dat ik er geene schuld aan heb. Ik heb zoo zuinig mogelijk met het geld omgegaan en mij ontelbare malen onthouden van uitspanningen, waaraan bijna ieder student deelnam.'

'Wat!' hernam zijn vader, 'wil je me nu nog wijsmaken, dat je dat alles voor noodzakelijke dingen hebt uitgegeven? Was je nog ruiterlijk voor de zaak uitgekomen met de bekentenis, dat je er te luchtig mee hadt omgesprongen, dan zou het nog *wat* geweest zijn. Maar nu je met draaiers voor den dag komt, zeg *ik* je ruiterlijk, dat ik je schulden niet betaal!'

Alexander, die begreep, dat er voor het oogenblik niets meer bij den generaal viel uit te richten, wendde zich tot diens adjudant. Daar vond hij beter gehoor, en toen werd in de vesting zelve een complot gesmeed, dat ten doel had, den commandant tot capitulatie over te halen.

Toen alzoo het uur, waarop de kantonrechter gewoonlijk zijn middagdutje had ten einde gebracht, was aangebroken, begaf mama zich naar zijne studeerkamer en vond hem reeds met een boek in de hand aan zijne schrijftafel zitten.

'Henri!' dus ving zij aan: 'hoe is het mogelijk, dat gij onzen jongen zoo hard kunt vallen over iets, waaraan hij toch werkelijk geene schuld heeft? '*t Is* te weinig, wat gij hem geeft.'

'Te weinig?' riep hij eenigszins driftig uit. 'Ik geef hem niet alleen de som, waarmee ik het altijd heb kunnen doen, maar nog bovendien vijftig gulden. Dat is, dunkt me, meer dan voldoende.'

'O ja!' hernam zijne gade; 'als alles gebleven was als toen. Maar voor veel dingen moet tegenwoordig vrij wat meer betaald worden dan vroeger. En wat kunnen vijftig gulden daarvoor baten? 't Is zoo wat achttien stuivers per week!'

'Is dat eene bagatel, Betsy? Die vijftig gulden zijn de vertegenwoordigers van een kapitaal van twaalfhonderd gulden, waarvan ik alzoo de rente moet missen; en dat gerekend bij de andere, namelijk van het jaargeld, dat ik hem geef, maakt eene som uit, waarmee ik vrij wat vermeerdering van kapitaal zou kunnen erlangen.'

'Maar, Henri! noem je dat dan *missen* van geld, als het gebruikt wordt tot het vestigen van een kapitaal in onzen eenigen zoon, dat gedurende zijn geheele leven eene rente afwerpt, waarbij die, welke gij moet *missen*, om hem dat kapitaal te doen erlangen, bijna niet noemenswaard mag gerekend worden!'

'Wel verbazend, kindlief! Ik heb je nog nooit eene zoo lange en zoo welsprekende speech hooren houden. 't Is kolossaal, hoor!'

'Henri! beter, dan den draak te steken met mijne eenvoudige woorden, zou het zijn, het verzoek der moeder van uw goeden en

oppassenden zoon toe te staan,' hernam Mevrouw De Vries, terwijl een paar tranen over hare wangen rolden.

'Nu, lieve! zóó niet!' zei haar echtgenoot, haar naar zich toetroonende: 'Omdat je nu zoo magnifiek verzachtende omstandigheden hebt gepleit, zal ik voor ditmaal zijne schulden betalen, maar in 't vervolg komt daar niets meer van in, hoor, lieveling!'

Nadat die woorden waren uitgesproken, toefde Mevrouw niet lang meer in de studeerkamer. Met lichten tred ging zij haar zoon, die in den tuin, verre van opgeruimd, heen en weer liep, te gemoet.

''t Is gewonnen, Alex!' riep zij hem toe, zoodra zij hem op eenige schreden na was genaderd.

'Lieve, beste mama!' zei Alexander; 'wat zou ik toch minder rijk zijn, als ik u niet had!'

En welgemoed wandelden moeder en zoon nog geruimen tijd door den hof.

De heer De Vries had zijne toestemming gegeven en dacht er niet aan, op zijn besluit terug te komen. Maar 't was, alsof hij vogellijm aan zijne vingers had, toen hij de vereischte som aan Alexander uitbetaalde, zoo langzaam kwamen de geldstukken uit zijne handen te voorschijn. Ze kwamen er toch eindelijk uit. De herinnering, die zij achterlieten in zijn gemoed, was echter zoo sterk, dat hij, toen zijn zoon al lang met dien schat zijne kamer had verlaten, nog lang peinzend in zijn leunstoel zat en van tijd tot tijd een verre van vroolijken blik sloeg op den geldzak, waaruit die was te voorschijn gebracht.

'Ik geloof,' zei hij een paar dagen, nadat Alexander vertrokken was, toen hem weer eene inteekenlijst voor eene verloting was aangeboden. 'Ik geloof, dat ik voor al die zoogenaamde liefdadige instellingen bedank. Ik zie daar nooit veel heil uit voortkomen. Ze doen me denken aan den droom van Pharao. Daarin aten de magere koeien de vette op, zonder dat ze iets in omvang toenamen. Evenzoo verslinden de hulpbehoevenden en armen de kassen dier philanthropische maatschappijen, zonder dat ze er vetter van worden.'

'Hoe kun je 't zeggen, Henri! Wat wordt er niet oneindig veel goed voor gedaan!'

'Ja, juist dat *oneindige,* zonder veel bemerkbaar resultaat, is 'tgeen me erin tegenstaat, Betsy! En ze kosten mij hoopen geld.'

'Nu, daar heb je vroeger heel anders over gedacht, hoor!'

'Ja, beste meid, *tempora mutartur et nos mutamur*...'

'O, asjeblief geen Latijn; dat weet je, dat ik toch niet versta!'

'In goed Hollandsch, waarde vrouw! beteekent dat: "de tijden veranderen en wij met hen". Doch hier wilde ik ermede zeggen: we worden met ieder jaar een jaartje wijzer.'

'Dat is dan wel eene akelig schriele wijsheid, waarde man! Maar *ik* houd mij aan de letterlijke beteekenis van die spreuk; en, daar de tijden veranderd zijn en alles duurder is geworden dan vroeger,

moeten we onze giften voor de behoeftigen en lijdenden niet verminderen, maar verdubbelen.'

'Ptischa! ptischa!' liet de kantonrechter, kunstmatig niezende, hooren. 'Dat nieskruid is mij te sterk, Betsy! *Claudite jam ri vos...*'

'O! weer Latijn! Dan groet ik je!' riep Betsy, zoo gauw zij kon de kamer verlatende.

XII.

Indien Alexander bij zijn eerste vertrek naar de Academiestad Johanna dezelfde vraag had gedaan, die hij tot haar richtte, toen hij voor 't eerst naar 't gymnasium zou gaan, - namelijk die omtrent het 'kijken naar andere meisjes' - zou zij daarop niet zoo onbevangen hebben geantwoord, maar in 't geheel niet, of hoogstens met een verraderlijk blosje. Doch ook dit werd haar bespaard, daar juist het tegenovergestelde van vroeger plaats vond. *Hij* deed die vraag *niet*, en *zij* koesterde die vrees *wel.* Die onrust bleef haar bij, nu in meerdere, dan in geringere mate, gedurende den geheelen tijd zijner afwezigheid; vooral, daar de enkele brieven, die zij gedurende dat in haar gevoel bijna eindelooze afzijn van hem ontving, wel vriendschappelijk konden genoemd worden, maar steeds over zaken en voorvallen handelden, en het *gevoel,* dat zij erin hoopte te vinden, er in zóó vreemde gedaante uit kwam kijken, dat zij het niet kon erkennen voor *dat*, 't welk haar vroeger uit de door hem geschreven regelen zoo liefelijk toelonkte.

Toen hij echter in de vacanties, en vooral in de laatste, op den vroegeren innig vertrouwelijken voet met haar omging, uitgezonderd de liefkoozingen - minder passende, naar haar gevoelen, aan jongelieden van hunne jaren, die niet formeel verloofd zijn, - en heel lief voor haar was, bijna dagelijks met haar ging wandelen en alles deed, wat in zijn vermogen was, om haar genoegen te doen: toen achtte zij alles in orde. Zij twijfelde geen oogenblik meer aan zijne innige liefde en was volkomen gelukkig. Zijn afscheid bij die nieuwe verwijdering kwam haar niet koel voor, en zoo na zijn heengaan een traan langs hare wangen gleed, was het er niet een van smart, maar van vreugde, omdat zij een zoo edelen, zoo goedhartigen jongen man haar geliefde mocht noemen.

Vreugde en smart volgen elkaar dikwerf snel op in het menschelijk leven en gaan daarin niet zelden hand aan hand. Dat ondervond ook Johanna in ruime mate.

Toen zij een paar uren na Alexander's vertrek bij hare moeder terugkwam, vond zij deze te bed. Ofschoon aan geene bepaalde kwaal lijdende, was hare gezondheid, hoewel zeer langzaam en in 't begin bijna onmerkbaar, verminderd sedert den vreeselijken rampspoed, die haar had getroffen.

Al draagt de mensch met onderwerping en vertrouwen op God het leed, dat hem is opgelegd, daarom vergeet hij het niet en houdt niet op het te gevoelen. Al mort of klaagt hij niet, het leeft toch in zijn boezem en knaagt aan zijn hart, zacht en langzaam, maar toch altijd zoo door; totdat dit het vermogen derft, zich samen te trekken en den bloedstroom door de aderen te doen vloeien. Al zweeft nog soms een glimlachje over zijn gelaat, er ligt over dat glimlachje een waas van treurigheid, dat pijnlijk is voor wie het aanschouwt, en de weerglans van den somberen nevel, die, voor *hem,* over de vreugden en genietingen dezer wereld is heengetrokken en daar ten deele altijd op is blijven rusten.

Jarenlang had Mevrouw De Lohse's teeder lichaam, gesteund door de zielskracht en het vertrouwen, die in haar woonden, weerstand geboden aan de sloopende kracht der smart, maar nu begonnen zich teekenen te vertoonen, waardoor het vermoeden werd gewekt, dat het einde van dien kamp niet lang meer op zich zou laten wachten.

Te meer verschrikte de toestand, waarin zij hare moeder vond, de dochter, die haar zoo innig liefhad, daar deze in den laatsten tijd geene vermindering bij haar had waargenomen en zij in den morgen van dien dag zelfs iets minder zwak had geschenen dan vroeger, evenals op alle andere dagen was opgestaan en zich met eenig handwerk had beziggehouden.

De vernieler had zijn doel zoo geheim weten te naderen, dat hij het reeds bijna bereikt had, voordat de omstanders het duidelijk ontwaarden. Flauwte op flauwte overviel de arme lijderes. In den tusschentijd lag zij stil en zonder iets te zeggen. De dokter, door Mevrouw De Vries - die in den avond nog eens naar hare vriendin was komen zien - ontboden, sprak van ontzinking van krachten en ontveinsde niet, dat hij een spoedigen afloop verwachtte. Zij leefde nog twee dagen en blies toen in de armen harer dochter kalm den laatsten adem uit.

De kantonrechter en zijne vrouw bleven nog eenige uren bij Johanna in het sterfhuis en namen toen het diepbedroefde meisje mede naar hunne woning.

O! indien voor ieder, die op het punt staat een misdrijf te plegen, een tafereel werd opgehangen van de smarten en het lijden, dat hij daardoor anderen, en vaak zijne dierbaarste of naaste betrekkingen, zal opleggen, dan moeten wij aannemen, dat zeer velen voor de misdaad zouden terugdeinzen of - dat het menschdom voor het grootste gedeelte uit monsters is samengesteld.

‘Wat heb ik met dat kind te doen!’ zei Mevrouw De Vries een paar weken na de begrafenis, ‘zij is nog altijd even ontroostbaar. Nu, 't is ook eene engelachtige moeder, die zij heeft verloren. Ik hield innig veel van haar.’

‘Ja!’ zei haar man, ‘'t was een lief mensch. En toch is 't maar

gelukkig, dat de ziel dood is. Zij kon dien ellendigen doorbrenger maar niet vergeten. Alles zou ik hem hebben kunnen vergeven, maar dat hij den boel heeft opgemaakt, dat nooit. En daar ze toch niets meer aan haar leven had, is het, om je de waarheid te zeggen, eene heele verlichting voor me. 't Was toch jaarlijks een heel sommetje, dat we moesten missen en daar ze bedroefd weinig aan had. Ze bleef immers altijd in dezelfde armoe doorwurmen en slaafde en sloofde voort, evenals voordat ze dat jaarlijks van ons kreeg.'

'Henri!' riep Mevrouw uit, 'hoe is het mogelijk, zóó te spreken! Met het grootste genot zou ik het dubbele willen uitzuinigen, zoo ik haar daarvoor kon terugkrijgen, als ze dat zelf verlangde. En dat zou ze om haar kind, waaraan zij zoo met hare geheele ziel gehecht was en dat ze mij zoo roerend heeft aanbevolen op haar sterfbed.'

'Dat is nu alles goed en wel, Betsy! 't Neemt evenwel niet weg, dat, nu de zaken eenmaal zoo staan en we de dooden niet kunnen terugroepen, ook aan de levenden moet gedacht worden. Bereken maar eens, welk kapitaal door die gift daar renteloos in mijne brandkast jarenlang heeft gelegen. En neem dan die sommen eens bij elkaar...'

'Ik neem geene sommen bij elkaar, die ik uit liefde en mededeelzaamheid heb afgestaan,' antwoordde zijne vrouw. 'Ik tracht die te vergeten of denk er alleen aan, om mij te verheugen in het genot, dat ik haar daardoor heb doen smaken!'

'Heel sublieme gevoelens, Betsy! maar waarvoor ze je op de Beurs geen enkel papiertje geven. En daar hangt in de wereld toch maar alles van af. Dat heb je aan De Lohse gezien. Zoo iets zou ons ook gedeeltelijk kunnen overkomen, als we zoo roekeloos met ons geld bleven omspringen!'

'Roekeloos!' zuchtte Betsy. 'Henri!' liet ze erop volgen, 'Henri! wat ben je vreeselijk veranderd.'

'Wat houdt hij toch veel van me!' zei Johanna, toen zij den brief, dien Alexander haar na het overlijden harer moeder gezonden had, voor de hoeveelste maal had overgelezen. 'Hoe diep gevoelt hij, wat ik heb verloren! Jammer, dat zijn papa niet goed vond, hem met de begrafenis te laten overkomen. Wat zou mij dat tot troost zijn geweest!'

'Waar zou dat toe dienen?' had de heer De Vries gezegd, toen hem die overkomst werd voorgesteld. 'De doode heeft er niets aan, en dus zouden 't maar weer onnoodige uitgaven zijn. Hij kost me toch al genoeg.'

'Maar 't zou Johanna zoo goed doen, Henri!'

'O! Johanna. 't Is al gauw weer vacantie. Dan ziet ze hem meer, dan wellicht goed voor haar is.'

‘Hoe bedoel je dat, Henri?’

‘Daar heb ik zoo mijne eigen denkbeelden over, Betsy! 't Is nu evenwel de geschikte tijd niet, om daarover te praten.’

En daar hij terstond daarop de pen weer opnam, om het schrijfwerk, waarmee hij bezig was, voort te zetten, wist zijne vrouw, dat er op 't oogenblik in 't geheel niet meer te praten viel.

‘Hoe hartelijk, hoe goed!’ hernam Johanna, toen zij nogmaals een blik op een paar passages in Alexander's brief had geslagen.

‘Wat heeft hij me toch lief! - Maar ik zal hem ook innig, innig liefhebben, altijd! onveranderlijk!’

Daarop vouwde zij den epistel zorgvuldig dicht, borg dien aan haar boezem en verliet hare kamer, om het gezelschap van hare moederlijke vriendin weer op te zoeken.

XIII.

‘Henri,’ zei Mevrouw De Vries, toen het jonge meisje een paar maanden in hunne woning had vertoefd, tegen haar echtgenoot, die intusschen tot voogd over de weeze was benoemd. ‘Hoe zal 't nu met Johanna gaan? we dienen daaromtrent een besluit te nemen. Alleen in dat huisje blijven wonen, kan zoo'n jong meisje niet. Er blijft dus niet veel anders over, dan dat ze bij ons blijft, althans totdat ze trouwt. Ik voor mij wensch het niet anders. Maar ik wou graag de overtuiging bezitten, dat je er eveneens over denkt. En dan dient de huur van dat huisje ook opgezegd en eene plaats voor hare meubeltjes gevonden te worden.’

‘De huur van het huisje heb ik al opgezegd en de meubelen kunnen best in de groene kamer staan, die we toch bijna nooit gebruiken,’ zei de kantonrechter.

‘O! Dus zijn we het omtrent deze zaak volkomen eens; dat verheugt mij; en ik ben er dankbaar voor, beste man!’

‘Ja, wat de bijzaken betreft, Betsy! doch wat het cardinale punt aangaat, is dat niet zoo direct het geval.’

‘Wat meen je daarmee, Henri?’

‘Wel, lieve! dat zal ik je zeggen. Ik heb die zaak lang en ernstig overwogen. In de eerste plaats moet natuurlijk in het belang van Johanna gehandeld worden; maar we mogen het onze daarom niet geheel uit het oog verliezen. Nu onze jaarlijksche toelage, die hare moeder genoot, uitblijft, wordt het vermogen van het meisje, of beter gezegd, haar jaarlijksch inkomen tot een minimum gereduceerd, dat haar buiten staat stelt, ergens een behoorlijk kostgeld te betalen en tevens voor alle hare andere benoodigdheden te zorgen. Het kan

daarom niet van ons, die zich al zoovele opofferingen voor dat gezin hebben getroost, gevergd worden, dat we nu nog verder in haar onderhoud voorzien, zonder hiervoor eenige noemenswaardige vergoeding te ontvangen.'

'Maar wat bedoel je, Henri? Ik begrijp niet, waar je heen wilt!'

'Ten anderen,' hernam haar echtgenoot, 'is het voor Johanna van het grootste belang, dat haar kleine kapitaal wordt vermeerderd, ten einde, wanneer zij ongetrouwd blijft...'

'Maar, Henri! waarom zou ze ongetrouwd blij...'

'Stil, lieve! Laat me eerst uitspreken; daarna kunt ge in het midden brengen, wat ge wilt,... ongetrouwd blijft, - zeg ik - iets zal hebben, om, op haar ouden dag, in hare behoeften te kunnen voorzien, en, zoo ze trouwt, niet genoodzaakt zal wezen, met zoo'n ellendig beetje voor den dag te komen.'

'Maar, Henri! wat praat je toch, en waar wil je toch heen? ik begrijp er niets van. Ongetrouwd blijven, en als ze trouwt... 't Is immers zeker, dat ze trouwt, of... onze Alex zou ons moeten ontvallen, dat de hemel verhoede!'

'O! Alex, Alex... zit het 'em daar? Dus hecht je waarlijk nog aan die kinderlijke, ik moest liever zeggen, kinderachtige combinatie!'

'Henri! heb je dan zelf niet beloofd, dat je er je toestemming toe zoudt geven?'

'Ja lieve! als er werkelijk eene genegenheid tusschen hen bestond, als tot het aangaan van een huwelijk onmisbaar is. Maar de kinderen zelven denken niet meer aan zoo iets; dat is duidelijk te zien. Broeder- en zusterliefde, dat is alles, wat er tusschen hen bestaat, als ik nog goed uit mijne oogen kan zien.'

'O, neen! o, neen, Henri! Hier is meer dan *dat.* Mannenoogen mogen een juister blik hebben, waar het zaken betreft, waarin het hart niet onmiddellijk betrokken is. Maar waar *dat* er iets mede te doen heeft, zijn de voelhorens van het vrouwelijk hart fijner opmerkers dan het oog des mans. Bij *mij* bestaat er geen twijfel aan de liefde der jongelieden voor elkaar.'

'Bij mij zooveel te meer, Betsy! En al ware het zoo, als gij veronderstelt, dan kan er nu toch geene sprake meer zijn van zulk eene verbintenis.'

'En waarom niet?'

'Tusschen *toen* en *nu* ligt een breede stroom. *Toen* waren we niet vermogend. *Toen* was de afstand tusschen Johanna en Alexander door een luttel beekje bepaald, dat hij gemakkelijk kon overstappen, maar *nu* is hij door dien stroom te verre van haar verwijderd, dan dat aan overstappen te denken valt. Hij moet zich dus eene gade kiezen in de streek, waarin hij nu te huis behoort, en vergeten, wat hij aan de andere zijde heeft gezien, al trok zijn hart ook een weinig daarheen.'

‘Dus zoudt ge om den wil van den Mammon twee beminnende harten willen breken, Henri?’

‘Zoo iets moge in den ouden, sentimenteelen tijd mogelijk geweest zijn, Betsy! Maar de harten der tegenwoordige jongelui zijn taaier en rekbaarder van natuur en voegen zich beter naar de omstandigheden. Dat zal dus zoo'n vaart niet loopen, kindlief! En al kwam er van hare zijde al een beetje *caprice* in het spel, ik ben niet voornemens, het mooie fortuin van mijn zoon te combineeren met een hoopje geld, dat eer den naam van *armoedje* dan van bezitting kan dragen; terwijl hij dat nu, door een passend huwelijk, minstens kan verdubbelen.’

‘Maar Henri! Liefde is toch meer waard in een huwelijk dan geld!’

‘Chimère, chimère! Betsy! Voor geld kan men alles bekomen, en voor liefde nog geen droog stukje brood.’

‘Maar voor geld kan men toch geen geluk koopen’ zei Betsy, op treurigen toon.

‘Maar voor geluk ook geen geld,’ antwoordde haar echtgenoot, die er zich op geene andere manier wist door te slaan. ‘Doch dat moge zijn, zooals 't wil. Ik heb vast besloten, dat het met zorg door mij vergaarde geld zal vermeerderd worden en niet verminderd. En als men over eene ruime beurs kan beschikken, dan blijft het geluk niet achter, al komt het dan niet uit een sentimenteel meisjeshart.’

‘Henri! Henri!’ zuchtte Betsy, met vochtige oogen, ‘hoe vreeselijk, vreeselijk ben je veranderd!’

‘En wat moet er dan van Johanna worden?’ vroeg zij na eene wijle.

‘Dat zal ik u zoo dadelijk zeggen,’ antwoordde de kantonrechter, die ertegen opzag, haar zijn plan mede te deelen, en wien daarom iedere aanleiding tot uitstel welkom was. ‘Eerst moet ik echter de zoo even op mij geworpen blaam behoorlijk van mij afschudden. Ik ben niet veranderd, Betsy! maar de omstandigheden zijn dat, en door het veranderen der omstandigheden wordt ook natuurlijk onze opinie over de zaak in quaestie gewijzigd.’

‘Maar *mijne* opinie is onder die veranderde omstandigheden volmaakt dezelfde gebleven, Henri!’

‘Ja, kindlief! daarvoor bestaat eene zeer natuurlijke oorzaak. De vrouwen hebben - en dat kunnen zij niet helpen, daar zij zoo geschapen zijn, - de vrouwen, zeg ik, hebben nooit eene vaste, op goede gronden gevestigde opinie, terwijl die der mannen doorgaans is gevestigd op onwankelbare syllogismen, waarvan de vrouwen geen begrip hebben, daar tot het vormen ervan haar verstand te zwak en haar gezichteinder te beperkt is. Het standpunt eener vrouwelijke opinie is 't best te vergelijken bij dat van een stootvogel - ik noem het dier maar bij *dien* naam, omdat het daaronder hier bekend is, - van een stootvogel, die hoog in de lucht *staat*, - zoo noemen ze dat, ten onrechte; want wie kan er op de lucht *staan*! zweeft moest het

zijn - gereed, om op de prooi, waarop hij den blik heeft gevestigd, neer te vallen, om die te bemachtigen.'

'Maar hij bemachtigt die prooi dan toch meestal, Henri!'

'Ja wel! Betsy! 't Is evenwel eene bemachtiging, die de *vernietiging* of ten minste *vernieling* van het beoogde voorwerp ten gevolge heeft.'

'Heel mooi bedacht; schoon niet zeer hoffelijk tegenover je vrouw. Ik ben er nog niet door overtuigd, dat verandering van omstandigheden wijziging in je principes ten gevolge moet hebben.'

'Nu praat je weer van principes, Betsy, terwijl ik het over opinies heb. Dat is geheel wat anders!'

'Ja! dan heb ik me niet juist uitgedrukt, Henri! Ik bedoelde eigenlijk, dat je grondbeginselen zoo zijn veranderd, zoo vreeselijk verschillen van die, welke ik vroeger zoo in je bewonderde.'

'Kindlief! daarin vergis je je schromelijk. Mijne principes zijn dezelfde gebleven, maar de omstandigheden hebben de zaken zoo veranderd, dat ze niet meer bij mijne grondbeginselen passen.'

'Begrepen heb ik het niet recht. *Waar* zal 't evenwel zeker wel zijn, anders zou je 't niet met zooveel ernst beweren. Maar zeg mij nu eindelijk ook, welke plannen gij met Johanna hebt.'

'Dat wil ik doen,' zei haar echtgenoot, wien de behaalde overwinning moed gaf. 'Daar ik als voogd verplicht ben, hare financiën zooveel mogelijk te verbeteren, acht ik het noodig, dat zij zich even als honderd andere meisjes in eene betrekking begeeft, die haar in staat stelt, de renten van haar kapitaaltje onaangeroerd te laten en die bij de hoofdsom te voegen. Dan heeft zij...'

'Maar Henri!' zoo viel Mevrouw haar man driftig in de rede. 'Je meent toch niet, het lieve kind, dat zelf tal van bedienden had kunnen hebben, zoo haar afchuwelijke vader zijn geld niet schandelijk verspild had, als eene dienstbode onder de bevelen van anderen te stellen?'

'Als dienstbode, Betsy! Dat is nu weer vrouwelijke overdrijving van eene gewone zaak. In fatsoenlijke huisgezinnen worden zulke meisjes heel goed behandeld en volstrekt niet als dienstboden beschouwd.'

'Niet? Praat me daar niet van, Henri! Twintig voor één zou ik je van die arme jufs kunnen opnoemen, die een ellendig leven hebben. Daar heb je die bij de Van Z's. Die is daar gekomen op eene advertentie, waarin gevraagd werd een fatsoenlijk meisje, uitsluitend tot oppassing van twee jonge kinderen, daarin bijgestaan door eene dienstbode. En hoe is daaraan beantwoord? Eerst heel mooi. Maar langzamerhand is de hulp van de meid verdwenen, zoodat zij alles, tot in de geringste bijzonderheden, zelf moet verrichten. En van dat *uitsluitend* is *insluitend* geworden. Want als zij met de kinderen gedaan heeft, moet ze zich bezighouden met de wasch, met strijken, goed verstellen en honderd andere dingen, zoodat ze geen oogenblik rust heeft, van den vroegen morgen tot 's avonds laat, en nooit een oogenblikje voor haarzelve heeft. En de behandeling! Niets beter wordt ze geacht

dan eene dienstbode en evenzoo bejegend, met dit onderscheid alleen, dat zij het eten op hare kamer krijgt. Neen! aan zoo'n hondenleven mogen we dat lieve kind niet blootstellen. Dat sta ik nooit toe!'

'Dat is ook volstrekt mijn voornemen niet, Betsy! Ik wou haar eene plaats bezorgen bij eene bejaarde dame, als juffrouw van gezelschap!'

'Wel, laat haar dan als zoodanig bij *ons* blijven. Dat ik zoo heel bejaard nog niet ben, zal wel niet hinderen; en ik wil heel graag gezelschap aan haar hebben. En als we haar dan verzorgen, behoeft ze hare rente ook niet aan te raken; en 't zal ons niet verarmen, dat beetje.'

'Zeg dat zachtjes, vrouwtje! Behalve kost en inwoning heeft zoo'n jonge dame nog al zoo iets noodig. Buitendien heb ik nog eene andere reden, waarom ik noodig acht, dat zij onze woning verlaat. Ik heb met Alexander, sedert wij ons in ruimer omstandigheden mogen verheugen, geheel andere plannen, dan hem te laten trouwen met een meisje, dat om zoo te zeggen niets heeft. Daarom moet die kinderachtige liefde, zoo daar nog iets van over is, geheel verdwijnen; en dat zal het best gaan door verwijdering. "Uit het oog, uit het hart" zegt het spreekwoord, en de ondervinding leert, dat het een waar woord is.'

De man, die zoo uit de hoogte neerzag op het verstand zijner vrouw, begreep niet, dat het middel, 'twelk hij wilde aanwenden, eene geheel andere uitwerking moest hebben, dan hij ermee beoogde. Bij menschen, die elkander waarachtig, innig liefhebben, draagt eene tijdelijke scheiding, in den regel, meer bij tot versterking hunner genegenheid dan eene onafgebroken, dagelijksche verkeering. In het laatste geval zien de gelieven, zoo zij beiden eerlijk handelen, elkander, zooals zij werkelijk zijn, met al hunne deugden en verscheidene hunner gebreken. In het eerste denken zij meestal alleen aan de liefelijke eigenschappen van het beminde wezen, daar de gebreken op zulk een afstand òf door een nevel overdekt schijnen, òf in 't geheel niet zichtbaar voor hen zijn, en de verbeelding bekleedt het verwijderde voorwerp met schooner glans, dan de werkelijkheid dat ooit gedaan heeft.

De 'minder begaafde' echtgenoote van den heer des huizes was, in dit opzicht, vrij wat scherpzinniger. Voor de liefde van Alexander en Johanna zag zij dus in eene verwijdering volstrekt geen gevaar, maar gevoelde daarom niet minder de smart, die eene scheiding hun zou veroorzaken; die berekenende naar het leed, dat zij er zelf van zou ondervinden. Lang zat zij peinzend en treurig voor zich uit te staren, doch vond geen middel, om aan die vreeselijke beproeving te ontkomen. Zij kende de vasthoudendheid haars echtgenoots aan een eenmaal opgevat voornemen, en 't was dus geen wonder, dat zij - met hare vroeger door ons aangegeven denkbeelden omtrent zijn meerder doorzicht - eindigde met te gelooven, dat eene zoodanige schikking werkelijk in het belang van Johanna's toekomst moest geacht worden.

‘Maar hoe zulk eene betrekking voor haar te vinden, waarvan we volkomen zeker kunnen zijn, dat ze het goed zal hebben, Henri?’ vroeg zij, na een langdurig stilzwijgen.

‘O!’ antwoordde deze, zich verruimd gevoelende door die niet zoo snel verwachte toetreding, ‘die is al gevonden. De mama van eene mijner kennissen, wier eenige dochter onlangs getrouwd is, verlangt eene jonge dame als juffrouw van gezelschap. 't Moet eene heel lieve vrouw zijn, en zij vordert geene andere diensten van haar, dan nu en dan haar wat voor te lezen en haar op hare wandelingen te vergezellen. Mij dunkt, zoo iets is nog al aannemelijk, vooral, daar zij eene heel aardige douceur voor die diensten aanbiedt.’

‘Dat *vooral* had er nu wel af kunnen blijven, Henri! want naar mijn oordeel moet hier eene goede behandeling en niet geld op den voorgrond staan.’

‘Dat toch óók in Johanna's positie in 't geheel niet te verwerpen is, vrouwlief! al zie je met een opgetrokken neusje op dat slijk der aarde neer. Vindt je ook niet, dat we die betrekking maar moesten aannemen?’

‘Misschien; doch in geen geval zonder Johanna's toestemming. Wat zal dat lieve kind vreemd opzien van zulk een treurig voorstel.’

Wèl zag zij er vreemd van op. Zij had wel begrepen, dat zij niet bij oom en tante - zoo had zij den heer en mevrouw De Vries in hare kinderjaren genoemd en was dat blijven doen - kon blijven, totdat zij ging trouwen. Alexander moest immers nog verscheidene jaren studeeren. Maar aan zóó iets als eene ondergeschikte betrekking bij vreemde menschen had zij nog niet gedacht. Dat kwam haar vreeselijk voor. Zij was zoo gewoon aan de liefdevolle behandeling harer moeder en die van tante. Zij had er niet aan gedacht, zoo geheel uit de nabijheid dezer eenige haar overgebleven vrienden gedreven te zullen worden, om onder de bevelen van onbekenden te staan, te midden eener wereld, waarin niemand eenige betrekking op haar kon gevoelen. Doch zij was zacht en volgzaam van aard. Toen alzoo de heer De Vries haar voorhield, dat die schikking tot haar bestwil zou blijken en bevorderlijk zou zijn aan haar geluk in de toekomst, bracht zij geene bedenkingen meer in het midden, maar verzocht alleen een paar dagen bedenktijd, daar dit alles nog zoo nieuw en zoo vreemd voor haar was.

In tegenwoordigheid van den kantonrechter had zij hare aandoeningen bedwongen. Doch toen zij met Mevrouw alleen was, liet zij daaraan den vrijen loop.

‘Tante, lieve tante!’ riep zij uit, haar hartstochtelijk omhelzende: ‘Ik kan niet van u weggaan! Ik heb u zoo innig lief!’

En aan de borst harer tweede moeder weende zij lang en bitter.

Deze wendde al het mogelijke aan, om haar te troosten en te bemoedigen. Zij was echter zelve te zeer bewogen, dan dat zij dit met

eenige vrucht doen kon. Hare tranen vermengden zich met die van hare lieveling, die hierdoor nog weeker en mismoediger werd, dan zij reeds was bij hare ontmoeting.

De twee eerstvolgende dagen werden in de woning der familie De Vries doorgebracht als in een sterfhuis. Er werd bijna niet gesproken. Ieder was vervuld met zijne eigen gedachten en huiverig veel ervan te uiten, bevreesd, daardoor aandoeningen bij de anderen te wekken. De kantonrechter zweeg niet bepaald, door overmaat van gevoeligheid daartoe gedrongen, maar hij oordeelde, dat het voorzichtiger was, niet te spreken, daar een enkel woord soms aanleiding zou kunnen geven tot discussies, waardoor zijn welberaamd plan aan het wankelen kon worden gebracht en de bestemming, die hij reeds aan de bespaarde gelden had toegedacht, eenige wijziging zou moeten ondergaan.

Aan het einde dier twee dagen gaf Johanna hare toestemming. Mevrouw De Vries was niet weinig verwonderd, toen Johanna na hare terugkomst uit Amsterdam, waar zij door haar voogd aan Mevrouw Landou was voorgesteld, geheel anders over eene betrekking scheen te denken, dan toen zij erheen ging. Toch bestond daarvoor eene zeer natuurlijke reden.

't Is een zonderling verschijnsel, maar daarom niettemin dagelijks waar te nemen, dat, wanneer de mensch, gebukt gaande onder tegenspoeden en wederwaardigheden, waardoor hij zich recht ongelukkig gevoelt, door eene veel zwaarder ramp wordt getroffen, hij de kleinere vergeet of althans zoo gering acht, dat hij zich niet kan begrijpen, hoe hij zich die zoo heeft kunnen aantrekken.

Iets dergelijks had met Johanna plaats.

Toen zij bedreigd werd met verwijdering uit den kring harer vrienden en een verblijf onder vreemden, was dat in haar oog het zwaarste, wat haar in hare tegenwoordige omstandigheden kon worden opgelegd. Maar nu had zij te Amsterdam vernomen, dat zij die betrekking reeds over vier weken moest aanvaarden, dus vóór het tijdstip, waarop Alexander de vacantie thuis zou komen doorbrengen. Op zóó iets was zij volstrekt niet bedacht geweest. Bij *die* ramp zonk al het andere als in het niet weg. Zij stelde al het mogelijke in het werk, om eenige wijziging in dat besluit te doen plaats vinden, doch vergeefs. De heer De Vries, met wiens plan dat spoedig vertrek juist strookte, beweerde, dat daarin niets kon veranderd worden, daar Mevrouw Landou van geen langer uitstel had willen hooren.

Met de meeste koelbloedigheid sprak zij over hare aanstaande positie in de maatschappij; maar zij bleef gedurende die vier weken even stil en treurig. Thans echter ontsproot hare droefheid uit eene geheel andere bron en hield zij die ook voor hare moederlijke vriendin verborgen, voor zooverre dat voor deze kon verborgen gehouden worden.

(Wordt vervolgd.)

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. Van Westrheene.
Eene arrestatie.

‘Dàt is een koopje, dat zij mij daar leveren!’ dacht Pierre Jardin, terwijl hij zijne slobkousen vastgespte. ‘Als hij zich ten minste maar niet verzet, die beestachtige Robiquet! Want hij is zoo koppig als een ezel en zoo stom als eene mand met oesters. - Daar breekt me de gesp, dat moet er nog bij komen! - En als hij nu weigert mee te gaan... Wat moet ik dàn beginnen? Ik kan hem toch niet op mijn rug nemen, om hem naar de wacht te sleepen. Welk eene *corvée!*’

Al mopperend, voltooide de jonkman zijn toilet. Hij wipte zijn gordel van den haak, greep zijn *képi* - dien hij op den kop van eene ledepop bewaarde - en ging door een venster van zijn *atelier* op de straat neerzien.

Het regende, dat het goot. Uit de effen grauwe lucht schoten dikke waterstralen op de daken en deden de goten overloopen.

‘Een ware zondvloed! Dat ontbrak er nog maar aan. Volmaakt geluk, zooals Schumann zegt. Komaan, de pret is compleet!’

Met een woedenden schop zond Pierre zijne pantoffels naar het andere einde van de kamer. Een weinig bevredigd door die krachtbetooning, stak hij een koekje chocolade en een klein album, dat hem overal vergezelde, in zijn zak, keek in den spiegel, om te zien, of alles onberispelijk zat, trok nog eens aan zijne kapotjas, nam zijn geweer, dat tegen een ezel aanstond, en ging, vier verdiepingen af, de straat op.

Hij boog zijn hoofd voor den regen, die hem het aangezicht zweepte en in zijn nek liep, en verhaastte zijn tred. Hij stak het plein *Saint-Germain-des-Prés* over, sloeg de *Rue Bonaparte* in, de *Rue Viscounti* om en trad een huis binnen, waar een smid woonde.

Onder een afdak was een man, in overhemd en broek met roode strepen, bezig een mager smidsvuur aan te stooken, druk pratend met een soldaat der nationale garde, die zijn pijpje rookte en met zijn geweer tusschen zijne knieën op het aambeeld zat.

‘Komaan, Lambert, zijt gij gereed?’ riep Pierre, toen hij binnenkwam.

‘Oogenblikkelijk, korporaal, oogenblikkelijk; ik moet nog even die roede soldeeren, dan ben ik tot uwe orders. - Sta op, Tricman, ik kan den hamer

niet op uwe knieën slaan! - Om de waarheid te zeggen, heb ik niet veel zin in het baantje, dat men ons opdraait. Op de Pruisen in te hakken, o, zoo lang ze maar willen; maar een kameraad, een wapenbroeder in arrest te nemen!... Neen, gij moogt mij gelooven of niet, korporaal, maar dat stuit mij tegen de borst, daar heb ik het land aan!'

'Het land of niet, Lambert, wij moeten de gegeven orders nakomen. Wij moeten trouwens ook erkennen, dat Robiquet misbruik maakt van zijn verlof en de menschen al te brutaal voor den gek houdt. Sedert Montretout heeft niemand hem meer bij de compagnie gezien.'

'Welnu! Wat zou dat? Wat hebben wij er uitgevoerd? Wij lagen 's nachts in het *Palais d'Industrie* te bevriezen of zaten in de kroeg; wij maakten *manoeuvres*, alsof wij soldaatje speelden, of hadden wacht in de *Champs Elysées*, met eene leege maag, terwijl de generaals er hun gemak van namen. Neen, waarachtig, het is de moeite niet waard, dat wij daarvoor ons huis uitgaan. Die man heeft gelijk, dat hij zijne zaak niet laat verloopen, maar zijne klanten bedient; - wat zegt gij, Tricman?'

'Waarachtig!' antwoordde de soldaat van de nationale garde; 'ik ten minste houd van mijne vrijheid!'

'Och kom, drie dagen arrest; het is niet de moeite waard, om van te spreken. Robiquet zal er niet aan sterven. Komaan, wij moeten op weg!'

Toen de roede gesoldeerd was, kleedde Lambert zich aan en de korporaal ging met zijne twee manschappen heen.

Robiquet, de weerspannige Robiquet, hield een wijnhuis in de *Rue Vieux-Colombier*. Hij was een breede, lange kerel; zijn gekroesd hoofd, dat op een forschen nek stond, zijne verbruinde huid, zijne harige armen, die door knobbelige spieren van zijne romp werden afgehouden, zijne beenen, zoo krom als de duigen van eene bierton, deden aan een athleet in eene kermistent denken. Men had eene klink in de broek van zijne uniform moeten zetten, en zijn kolossale rug had de naden van zijne kapotjas doen barsten. Zijn kapitein - een voormalige sergeant uit Afrika - was wanhopig over het voorkomen van dien soldaat, die in het geheel geene figuur maakte in zijne uniform. Gewoonlijk slingerde zijne bajonet tusschen zijne beenen, zijn broodzak bengelde tegen zijn buik, en onder het exerceeren liep hij kreupel, omdat zijne likdoorns niet tegen zijne harde laarzen konden.

Robiquet was, buiten den dienst, een brave kerel; doch hij had één gebrek: hij had een onoverwinnelijken afkeer van discipline; hij hoorde de bevelen, welke zijne supérieuren goed vonden hem te geven, met de meeste onverschilligheid aan. Sedert den slag van Buzenval, waarin hij dapper had medegevochten en een gekwetsten luitenant van de *mobiles* op zijne armen had weggedragen, had men hem nog geen uur present gezien.

Het appèl, welks schelle tonen de geheele wijk in beweging brachten, stoorde hem niet in zijne rustige rust.

'Blaas jij maar op je fluitje,' zeide hij, de schouders ophalend; 'blaas maar toe, als jij er plezier in hebt, oude jongen; ik stoor er mij geen zier aan.'

Hij ging zelfs zoover, dat hij naar het plein *Saint-Germain-des-Prés* liep, om te zien, hoe zijne kameraden op het trottoir bij elkander kwamen. Daar kuierde hij dan op en neder, met zijne handen in zijne zakken, zijne pijp

in zijn mond, vergezeld van zijn hond, dien hij eene nationale kokarde om den hals had gebonden.

Dat was een betreurenswaardig voorbeeld voor de compagnie. Op verzoek van den kapitein gaf de commandant Robiquet drie dagen arrest en de korporaal Pierre Jardin - als burger een schilder van talent - werd belast, den weerspannigen kroeghouder *in carcere duro* over te brengen.

Zij naderden zijn huis. Pierre, die zijne zending ernstig opvatte, beval zijne beide manschappen, geweer op schouder te zetten, en verzocht Tricman, zijne pijp in zijn zak te steken.

'Houd uw fatsoen, voor den dr... wij zijn niet voor ons plezier uit!'

Het binnenkomen van de soldaten der nationale garde bracht nog al ontsteltenis in de gelagkamer teweeg. De klanten waren eenige oogenblikken geheel van streek.

Robiquet zelf nam de zaak koeltjes op. Hij wisselde een krachtigen handdruk met Lambert en Tricman en bood den schilder 'een glaasje' aan.

Pierre bedankte, in het volle besef van zijne waardigheid, en kondigde het doel zijner komst aan.

'Dat is geene reden, waarom gij niet eens eene verfrissching zoudt nemen, - hoewel gij al eene kolossale verfrissching beet hebt. Cristi, wat zijt gij nat! Een glas wijn?... Of liever een glas punch? Wat zal het zijn, korporaal? Dat zal u verwarmen.'

'Onmogelijk; er wordt op ons gewacht, wij moeten gaan.'

'Gekheid! Uwe gevangenis loopt niet weg! Zet uw geweer in een hoek en klink met ons; zoo niet, dan verzet ik geen voet, om in hun *Cherche-Midi* te komen. Als ik medega, doe ik het alleen, om u niet te beleedigen; omdat gij een goede kerel zijt, zoo zacht als een lam; als het niet om u was, konden zij hunne pijpen naar mij dansen, waarachtig!'

'Maar, Robiquet!'

'Doen of laten, mijnheer Jardin. Neem een glaasje van mij aan, of Trochu en de heele *sante boutique* kunnen mij komen halen; ik zet geen voet uit mijn huis.'

'Gij hebt gelijk,' zeide Tricman, een glas wijn in één teug doorslikkend; '*ik* houd van de vrijheid.'

Pierre begreep, dat hij er niets bij winnen zou, indien hij op zijn stuk stond. Hij onderwierp zich en begon het glas punch uit te drinken, dat voor hem ingeschonken was.

'Op uwe gezondheid, korporaal. - Zeg eens, ik heb gehoord, dat gij zulke goede portretten maakt?'

'Dat is mijn vak,' zeide de kunstenaar, inwendig gestreeld door het eenvoudige compliment. 'Maar zouden wij nu niet gaan?'

'Plaag toch uzelven zoo niet! Gij zult er nog kwaad bloed van zetten. Wij hebben àl den tijd. Ik heb gehoord, dat gij onlangs den kop van Lauternas gemaakt hebt en dat hij sprekend gelijkt.'

'Och, eene eenvoudige schets.'

'Nog een glas? Niet? Gij hebt ongelijk; er is niets zoo verwarmend voor de maag als een glas punch bij dien regen. Als ik geen misbruik van uwe goedheid maakte, zou ik het heel aardig van u vinden, als gij mijn portret ook eens maaktet. Daar zou mijne vrouw zoo dol blijde mee zijn.'

‘Wel, dat wil ik niet weigeren.’

‘Heusch? Welnu, geen mensch weet, of hij den dag van morgen nog zal beleven. Als gij dan maar aanstonds begont?’

‘Neen, neen, dat gaat niet; op een anderen keer. Nu moeten wij naar den *Cherche-Midi*.’

‘Zijt gij daar nu zóó op gesteld? Want, ziet gij, hoe meer ik erover denk, hoe minder zin ik erin heb, achter slot te zitten. En het regent, dat het giet. Als wij dat wandelingetje eens tot morgen uitstelden?’

‘Robiquet, houdt gij mij voor den gek?’

‘Waarachtig niet, mijnheer Jardin, dat moet gij niet denken; want ik heb achting voor u. En om u het bewijs te geven, ziedaar: als gij even mijn portret maakt, zoo maar vluchtigjes weg, in een paar streken, dan geef ik u mijn woord, als eerlijk man, dat ik van nacht in het cachot zal zitten.’

‘Robiquet! Robiquet!’

‘Maak u niet driftig; op mijn woord, zeg ik, op mijn woord van eer.’

Pierre voelde, dat hij zijn geduld verloor. Hij kreeg eene kleur van drift. Er kwam een dwaze lust in hem op, dien kroeghouder bij de kraag te pakken en hem met geweld naar de gevangenis te sleepen. Hij keek om naar de beide soldaten van de garde, welke hij had medegebracht, en zag hen in de verte eene partij biljarten.

Hij behoefde klaarblijkelijk niet op hen te rekenen. En wat vermocht hij, alléén? Geweld gebruiken tegen dien kolos? Daarmede waagde hij zich aan een vernederenden val. Heengaan, zonder den man mede te nemen? Dat was zich bespottelijk maken.

Hij gaf dus nogmaals toe.

Hij verbeet zijne woede, haalde zijn album uit zijn zak en ging met een driftig gebaar naar het licht.

‘Komaan dan maar; gauw! Ga daar dan zitten en zit stil, als gij kunt,’ knorde hij.

De klanten kwamen om den schilder heen staan, en het teekenen begon.

Een uur daarna was de teekening voltooid en gaf Pierre zijn aanstaanden gevangene de afbeelding zijner athletische persoonlijkheid.

Robiquet was in de wolken.

‘Alle duivels, die is goed; op en top; duizend onder één, wat zeg je? Dank u, mijnheer Jardin. Wat mag ik u nu aanbieden? Een glas madera, een kirsch, eene chartreuse, of....’

‘Duizend millioen donders! Zult gij nu eindelijk meegaan?’

‘Word niet boos, korporaal, de eene beleefdheid is de andere waard; maar als gij dan niets wilt hebben... goed, goed, dan zullen wij er niet meer over spreken. Ik haal mijn pakje van boven en ik ga met u mee.’

Pierre, buiten zichzelf van toorn, liep naar de achterkamer.

‘Houdt gij mij voor den gek?’ brulde hij. ‘Zijt gij hier gekomen, om te biljarten? Ik laat u ook nog brommen, als het zóó gaat.’

Tricman bleef, over het biljart gebogen, met één oog dicht, bedaard zijn bal in het oog houden, terwijl hij zijne queue tusschen duim en wijsvinger liet glijden.

‘De partij is bijna uit, korporaal; gij moet u niet driftig maken; dertien tegen achttien, dat duurt niet lang meer.’

‘Mis! Aan u, Lambert. Ik ben niet slim genoeg geweest.’

Robiquet, die inmiddels binnen was gekomen met een bundeltje in een rood geruiten doek in zijne hand, belette Pierre te antwoorden.

‘Laat hen hunne partij toch uitspelen, korporaal!’ zeide hij lachende; ‘wij hebben hen niet noodig. Ik ben niet trotsch, weet gij. Ik ben er niets op gesteld, tusschen twee fakkels over straat te gaan; die eer gun ik aan groote lui. Maak maar niet zooveel omslag; ik ken den weg en wij zijn groot genoeg, om als twee goede vrienden alleen naar dat ongeluk van een *Cherche-Midi* te loopen. Komaan, goedendag samen; ik zal mij geene tering zetten daarginds.’

Een stortvloed van hoera's was het antwoord bij het vertrek van den kastelein, die als in zegepraal de deur uitging, gevolgd door zijn hond met de kokarde.

Op het *trottoir* stak Robiquet vertrouwelijk zijn arm in dien van den verbaasden Pierre.

‘Smerig weer!’ bromde hij. ‘Men zou geen Pruis op straat jagen. Als gij het goed vindt, korporaal, zou ik mijne parapluie wel willen opzetten. Ik heb geen lust, mij doornat te laten regenen voor het plezier van het gouvernement.’

‘Gij neemt uw hond toch niet mede?’

‘Wel, waarom niet? Latude had wel eene spin, zachts dat ik een hond bij mij heb. Wij zullen eens zien, of zij het niet willen toestaan; maak u niet kwaad.’

En zoo kwam de korporaal Pierre Jardin, den 4^{den} Februari 1871, 's morgens om elf uren, onder eene groote katoenen parapluie en vergezeld door den zwarten hond met eene kokarde van de nationale kleuren, in de gevangenis *Cherche-Midi* aan en leverde den soldaat van de nationale garde in handen der militaire justitie van zijn land over.

FRANTZ JOURDAIN.

Levenswoorden.

Het leven is geen scherts en geen spel, het leven is ook geen genot, - het leven is een zware taak. Zelfverloochening, bestendige zelfverloochening, - dat is de geheime beteekenis, dat is het raadsel, het wachtwoord. Niet op de verwezenlijking van zijn lievelingswenschen en idealen, al zijn ze nog zoo schoon, maar op de vervulling van zijn plicht moet de mensch bedacht zijn.

IWAN TURGENJEFF.

Treuren is in den regel verbonden met werkeloosheid.

THORBECKE.

Is het niet vreemd, dat de menschen zoo gaarne over den godsdienst twisten en zoo ongaarne naar zijn voorschriften leven?

LICHTENBERG.

Zedelijke moed is zeker wel de mannelijkste, maar ook de zeldzaamste sociale deugd.

BLACKIE.

Naarmate het huiselijk leven sterker bloeit, zijn de volken krachtig en gezond. Het maatschappelijk verval vangt steeds aan met de kwijning van het huiselijk leven.

FUNCK BRENTANO.

Van al de kundigheden, welke de mensch zich weet te verwerven, zijn die, welke de weelde en den rijkdom vermeerderen, het minst geschikt het karakter te verhoogen.

FUNCK BRENTANO.

Dat is de vloek der armoede, dat alles wat gevoel van eigenwaarde verraadt, met haar onvereenigbaar wordt geacht en als hoogmoed, als aanmatiging wordt aangerekend of voor belachelijk gehouden.

HEBBEL.

De hervorming, die wij beoogen, moet bij onszelven beginnen.

THORBECKE.

Wanneer er een geloof is, dat bergen verzet, dan is 't het geloof aan eigen kracht.

EBNER-ESCHENBACH.

Een rein en edel egoisme is noodig, om opgeruimd en gezond te blijven. Wie niet voor zichzelf arbeidt en leeft, die is er slecht aan toe. Van buiten, door anderen wordt ons zelden of nooit waar geluk bereid.

FEUCHTERSLEBEN.

In de zedelijke wereld kan alles ons gelukken, wanneer men den rechten wil daartoe aanwendt. De mensch vermag eigenlijk alles over zichzelf en moet van anderen niet te veel willen.

WILH. V. HUMBOLDT.

Het is niet genoeg te weten, men moet het ook toepassen; het is niet genoeg te willen, men moet het ook doen.

GÖTHE.

Niet wat de mensch w e e t , maar wat hij w i l , beslist over zijn waarde of onwaarde, zijn macht of onmacht, zijn geluk of zijn ongeluk.

LINDNER.

Al onze kennis heeft slechts dan waarde, wanneer zij ons sterker maakt, om te handelen. Wanneer alwetendheid zonder almacht denkbaar ware, dan zou zij de grootste straf der hel zijn.

EÖTVÖS.

Merk goed op, zie niets tevergeefs, meet en vergelijk - dat is de gansche wet der wijsbegeerte.

LICHTENBERG.

De zedelijke vorming der menschen moet niet met de verbetering der zeden, maar met de verandering van het denken en met de hervorming van het karakter aanvangen.

KANT.

Uit traagheid, ijdelheid of lafheid wordt de door allen het hoogst geschatte deugd, de waarachtigheid, het minst beoefend. Men wil meer schijnen dan men is, in plaats van meer te zijn dan men schijnt.

BLACKIE.

De zelfzucht, wel verre van den grondslag te vormen van de maatschappij, verhaast integendeel haar val door den band te verbreken, welke de menschen met elkander vereenigt. Het egoisme is de groote ziekte van elke maatschappij in het tijdperk van haar verval.

FUNCK BRENTANO.

Niets is gevaarlijker dan gestadig haken naar verandering zonder het vermogen, om die te volvoeren.

THORBECKE.

Hulp van menschen is een looze muur; wie ertegen leunt, valt ermee omver.

SCHUBART.

Wanneer iemand met veel omhaal u raad komt vragen, dan zoekt hij gewoonlijk voor een besluit, dat reeds lang door hem genomen werd, iemand, die de verantwoordelijkheid op zich wil nemen.

GUTZKOW.

Het is altijd goed verwijten, welke ons in scherts gedaan worden, in stilte als in ernst gemeend op te nemen.

GUTZKOW.

Geef nooit goeden raad aan dwazen of dommen. Deze begrijpen u niet, gene hooren u niet.

*

Maak uw gevoel niet tot maatstaf voor anderen en reken niet terstond iedereen, die niet gevoelt als gij, onder de dwazen; tracht nog minder hem een gevoel op te dringen, wanneer gij hem niet van de waarheid daarvan met zijn eigen gevoel overtuigen kunt, want niemand laat zich gaarne in dit geval eenig geweld aandoen.

KONFUCIUS.

Wanneer men van de menschen plichten eischt en hun geen rechten wil toestaan, moet men ze goed betalen.

GÖTHE.

Mijd hem, die u wil uithooren, want hij is zeker een babbelaar.

TERENTIUS.

Hoor de woorden, geloof alleen de daden.

BUTENSCHÖN.

Vertrouw hun het minst, die het diepst voor u buigen; zij zijn dom of slecht.

*

Vermoedt gij, dat iemand liegt, houd u, of gij hem gelooft; dan wordt hij driest, liegt harder en is ontmaskerd.

*

Wanneer men onnutte en overbodige dingen niet kan ontberen, dan worden zij door de kracht der gewoonte eindelijk noodzakelijk.

SAINT-EVREMONT.

Kies een verstandige levenswijze; zij zal u aangenaam worden door de gewoonte.

ANDREAE.

De goedhartige zegt: ‘Gij moet alles vergeven!’ De verstandige voegt erbij: ‘Maar niets vergeten!’

BLUMENTHAL.

Men zegt: Zoo nu en dan moet men toch eens uitvieren. Die meening is valsch. Geen oogenblik, waarop men niet op zijn hoede moet zijn tegen den vijand, hetzij in ons, hetzij buiten ons. De menschen om ons vergeven ons ook geen fouten, geen enkele. Nooit is er wapenstilstand. Het leven is een zware taak! Wee hem, die niet elk oogenblik de hand aan 't gevest heeft.

F.T. VISCHER.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

De vesting Holland. Neerlands verdedigingsstelsel, voor Neerlands volk geschetst door A.L.W. Seyffardt. - Utrecht, J.G. Broese.

De heer Seyffardt heeft een goed werk gedaan door het schrijven van een, voor leeken begrijpelijk, overzicht van de inrichting der *vesting Holland.*

Wij hopen, - en bij den naam, dien de schrijver zich heeft weten te verwerven, verwachten wij ook wel, - dat dit overzicht in de handen zal komen van velen, die in de quaestie der defensie van ons vaderland belangstellen. Want geheel deelen wij zijne meening, dat twijfel aan de mogelijkheid van eene verdediging van ons land met hoop op goeden uitslag ‘bij een rechtgeaard Nederlander niet anders kan voortspruiten dan uit gebrek aan bekendheid met de groote kracht, die voor 's lands defensie in Neerland's bodem schuilt’.

Inderdaad moet men, het verdedigingsstelsel van ons land bestudeerende, meer en meer tot de overtuiging komen van de groote sterkte van dat stelsel - welke sterkte haar ‘toppunt bereikt in het reduit der landsverdediging, in de stelling van Amsterdam’ (blz. 48).

Dat ons verdedigingsstelsel niet volmaakt is, dàt spreekt wel vanzelf. Omtrent verschillende quaestiën - b.v. omtrent de wenschelijkheid, om de stelling Helder ook door de zeemacht te doen verdedigen, of om op sommige plaatsen ter verdediging van belangrijke rivierovergangen sperforten op te richten, enz. - is verschil van gevoelen tusschen de deskundigen natuurlijk. Maar in algemeenen zin zullen wel alle bevoegde beoordeelaren eenstemmig van meening zijn, dat de wijze, waarop men zich voorstelt de verdediging des lands te voeren, vele goede kansen aanbiedt.

Onder één voorwaarde evenwel: dat de noodige *soldaten*, voor eene krachtige verdediging vereischt, niet ontbreken; en die voorwaarde blijft, helaas! tot dusverre onvervuld.

De heer Seyffardt laat zich hierover, aan het slot van zijn werkje, op de volgende wijze uit:

... ‘Doch als men bedenkt, dat de nieuwe Hollandsche waterlinie met Westervoort en Pannerden 54, het kustfront 24 en de stelling van Amsterdam 33 afzonderlijke werken bevat, dat is dus voor de vesting Holland met haar reduit 111 werken; dan vraagt men zich af: waar moeten al de bezettingen voor die werken en voor het tusschen die werken gelegen terrein vandaan komen, en dan begrijpt men, hoe dringend noodzakelijk eene vermeerdering onzer levende strijdkrachten is; eene vermeerdering, die in de laatste jaren voortdurend, met het oog op de aanstaande grondwetsherziening op den achtergrond werd geschoven.

Onze doode weermiddelen, waarlijk, ze kunnen den toets van een

grondig onderzoek doorstaan, en kunnen gerustelijk wedijveren met die van welke mogendheid ook; doch de "mennekens", zooals Daendels zeide, dat wil bij de tegenwoordige wijze van oorlogvoeren zeggen: de behoorlijk geoefende en goed georganiseerde levende strijdkrachten, zijn niet in voldoenden getale voorhanden, en dat kon anders zijn...'

Reeds sedert tal van jaren, minstens sedert 1870, is de vermeerdering onzer legersterkte in tijd van oorlog aan de orde. In globale cijfers hebben deskundigen ons voorgerekend, dat wij, de aanvulling buiten rekening latende, noodig hebben een veldleger van 35 à 40,000 man en een bezettingsleger van nagenoeg 40,000 man; en wij zullen derhalve niet ver van de waarheid verwijderd zijn, indien wij, met inbegrip der non-combattanten enz., eene legermacht van circa 100,000 man voor eene goede landsverdediging noodig achten.

En ons leger telt nu, aan vrijwilligers en militie, te zamen nog geene 60,000 man!

Hoe goede elementen onze schutterijen ook mogen bezitten, wel geen deskundige zal beweren, dat deze, bij den bestaanden toestand, geschikt zijn, om het tekort aan te vullen.

Uit financieele overwegingen alleen reeds zal niemand eraan denken, het militie-contingent zoo hoog op te voeren, dat, met behoud overigens der bestaande regelingen, daardoor voldoende in de behoefte aan soldaten zou worden voorzien. Van verschillende zijden is daarentegen aangedrongen op de verlenging - in den eenen of anderen vorm - van den diensttijd der militie, die thans volgens art. 182 der Grondwet op 5 jaren is bepaald, maar in alle andere Europeesche staten veel langer duurt.

Wellicht zou het mogelijk wezen, ten deze eene oplossing te vinden, die niet met de bestaande grondwet in strijd is; maar nu eenmaal eene grondwetsherziening aanhangig is, zal het zeker doeltreffend zijn, de in onze constitutie aanwezige bezwaren op te heffen. Men zal dan nauwgezet kunnen overwegen, aan welke regeling bij slot van rekening de voorkeur zal moeten worden gegeven, zonder door den grondwetgever gebonden te zijn.

Persoonlijk betreuren wij het intusschen, dat de bestaande grondwet nooit naar behooren is toegepast.

Waar art. 177 verklaart, dat 'het dragen der wapenen tot handhaving der onafhankelijkheid van den staat en tot beveiliging van zijn grondgebied blijft een der eerste plichten van alle ingezetenen', - daar heeft de grondwetgever *algemeene oefenplicht* voorgeschreven; maar deze plicht is nooit algemeen vervuld geworden.

En waar is de 'toereikende' landmacht, aangeworven uit vrijwilligers, 'om te dienen *in of buiten* Europa, naar de omstandigheden?' (art. 178). Het korps Mariniers alleen kan toch zeker niet 'toereikend' heeten, en de vrijwilligers, bij de landmacht aanwezig, worden alleen voor den dienst *in Europa* bestemd en aangeworven!

Waar is de nationale militie, *zooveel mogelijk samengesteld uit vrijwilligers*, door art. 180 gevorderd?

Die vrijwilligers zouden *niet* na 5-jarigen dienst ontslagen behoeven te worden; art. 182 is alleen op de 'aldus' (d.i. volgens art. 181 bij loting) ingelijfden van toepassing.

Het komt ons voor, dat men, bij de bestaande voorschriften, vrij wat

meer had kunnen doen, zoowel in het belang van het Nederlandsche als van het Indische krijgswezen.

Laat ons nu hopen, dat, wanneer de grondwetsherziening heeft plaats gehad, de handen aan het werk zullen worden geslagen, om op eene wijze, die niet al te groote financieele en, in vredestijd, ook niet te zware persoonlijke lasten oplegt, ons land in waarheid verdedigbaar te maken.

Dan eerst kan ons vestingstelsel, door den heer Seyffardt geschetst, aan zijne bedoeling beantwoorden!

Den Haag, April 1887.

E.B.K.

Licht en donker. Roman uit het midden der zeventiende eeuw. Naar het Hoogduitsch van Sophie Junghans, door Jacoba. 2 Dln. Arnhem, H.W. van Marle.

Er behoorde voor een vrouwelijken auteur voorzeker moed toe, om tafereelen te schetsen uit het midden der zeventiende eeuw. Dat de schrijfster voor de inkleeding den romantischen vorm gekozen heeft, was het doeltreffende middel, om de aandacht van den lezer te blijven boeien.

De plaats, waar de hoofdrollen afgespeeld worden, is Dillingen, eene destijds beroemde academie- en vrije rijksstad, tot welker kroniek de auteur toegang schijnt gehad te hebben (D. II bl. 29). Wat we wetenswaardigs uit het gemelde tijdvak kunnen verwachten beschreven te zien, vinden we hier plastisch voorgesteld: bedelaars- en kunstenmakerstroepen; politieke verwikkelingen en strijd op godsdienstig gebied; typen van het toenmalige studentenleven; ruwe zeden, dronkenschap en hardvochtige wandaden, sluipmoord, enz. Wordt ons in Sibylle, een door een bedelaarstroep opgenomen meisje, een beeld geschetst van hartstochtelijke, diep gevoelende, zelfopofferende liefde, in Jolande, eene beeldschoone, onweerstaanbaar verleidelijke vrouw, die van marketentster tot echtgenoote van den rijken Overste Steckelberg, een woest, wreedaardig, beginselloos man, verheven werd, zien we de vreeselijkste gevolgen van onbeteugelde hartstochten, die laaghartige gemeenheden na zich sleepen. Beven we terug voor de gruwelen der Roomsche inquisitie, hier gevoelen we ons niet minder afkeerig van het bij- en wangeloof der Protestanten van dien tijd bij de onderzoekingen door de folteringen der pijnbank van de ongelukkigen, die van hekserij waren beschuldigd, en het levend verbranden van wie eene bekentenis door de gruwzaamste middelen werd afgeperst.

De inhoud van het verhaal is te veel omvattend, om dien in weinig woorden weer te geven. De gang der gebeurtenissen en de vele bijzonderheden, die het tijdvak oplevert, houden de aandacht van den lezer genoegzaam bezig, waartoe eene over het geheel goede vertaling medewerkt.

Wij kunnen eenige opmerkingen niet achterwege houden. We dachten, naar den aanvang van het verhaal te oordeelen, dat Sibylle, het onder de bedelaars opgenomen meisje, maar van goede afkomst, door ontdekking van hare afkomst eene andere rol zou gespeeld hebben, dan zij nu in den roman vervult. Wat zullen wij zeggen van de teekening der gemeene, duivelachtige Jolande? Ons stuitte de al te realistische voorstelling van de vuige boeleerster, terwijl we onkiesche uitdrukkingen, als door

vrouw Scheel gebruikt worden (D. II, bl. 193), weinig geschikt achten voor kuische ooren.

Wij twijfelen, of in het oorspronkelijke gewag gemaakt wordt van

straatwegen in de 17de eeuw, evenmin als van *centen*. En klinkt het niet vreemd, als een Duitschen dokter, in zijn land en tot zijne landgenooten sprekende, in den mond gelegd wordt: homoptsie beteekent in het *Hollandsch* bloedstorting?

De titel heeft niets bijzonder kenmerkends en zou boven menig andersoortig verhaal kunnen geplaatst worden.

H.

Het toovermiddel der vrouw. Roman van Georg Hartwig. 2 dln. Amsterdam A. van Klaveren.

'Het toovermiddel der vrouw' - het blijft den lezer min of meer duister, waarin dit middel bestaat en waaraan deze volle, beweeglijke roman dezen interessanten titel te danken heeft. Beweeglijk en vol noemen wij dezen door een onbekende klaarblijkelijk uit het Duitsch vertaalden roman en denken daarbij aan de veelheid der ten tooneele gevoerde personen, aan de ongedachte wendingen, onvoorziene gebeurtenissen en afwisselende toestanden, waarvoor de auteur de belangstelling zijner lezers vraagt.

In een afgelegen provinciestadje maken wij kennis met den braven kantonrechter Hans Meischick en zijne jonge gade Irma. Hij, een man van strenge beginselen en onbuigzaam karakter, reeds op middelbaren leeftijd; zij, de vroolijke luchthart van 19 jaren, schoon en fier, door de hand der muzen met de rijkste gaven bedeeld, toch ook vol innige liefde opziende tot den ernstigen man harer keuze. *Zijn* ideaal was geweest een lief huismoedertje, die groenten inkoopt op de markt en zijne schrijftafel rein houdt van stof en tot zulk eene wil hij haar vormen, opvoeden naar eene methode, die hij bij zichzelven als onfeilbaar heeft vastgesteld. Geen wonder, dat er botsingen ontstaan. Zijn volslagen gebrek aan tact, bij dat opvoedingswerk aan den dag gelegd, zijne hatelijke zelfgenoegzaamheid en schoolmeesterachtige wijsheid maken haar het leven ondraaglijk en doen haar troost zoeken in de galante beleefdheden van den romantischen jongen Graaf Freiberg. Na heftige tooneelen en beleedigende dreigementen van zijne zijde verlaat Irma op zekeren nacht de echtelijke woning en gaat alleen de wijde wereld in. Na weinige jaren verschijnt ze weder, onder een anderen naam, als gevierde kunstenares, eene andere Patti, die de wereld aan hare voeten ziet; toch onbesproken en rein en toegelaten ook in de hoogste kringen, de verloofde van Graaf Freiberg. Dit zou hare wrake zijn op den echtgenoot, die haar had geminacht: hem te toonen, dat ze iets was en iets vermocht.

We zouden de voor ons beschikbare ruimte in dit tijdschrift verre overschrijden, indien we aldus voortgingen, ook maar in korte trekken het verdere verloop van dezen ingewikkelden roman weer te geven. Hoe Irma hare triumfen viert, maar ook vernederingen leert kennen en droevige ervaringen opdoet, om eindelijk, na veel leed en strijd, tot zichzelve te komen en tot erkentenis van veel zwakheid en dwaling. Hoe eindelijk haar echtgenoot, in den levensstrijd gelouterd, haar wedervindt en eene blijvende verzoening volgt. Dit alles is ten slotte het werk eener edele, verstandige, beminnelijke vrouw van groote menschenkennis en veel tact, tante Catharina, die met het toovermiddel van eindelooze zachtmoedigheid en dienende liefde karakters

weet te leiden en harten te bekeeren. Maar ze neemt in den roman eene te bescheiden plaats in, om de keuze van den titel te motiveeren.

Wat de lezing van dit werk min of meer vermoeiend maakt, is de opeenstapeling van toevalligheden en de gedurige wisseling van tooneel. De stijl is hier en daar niet vrij van hoogdravendheid. Het zijn les gros moyens: een duel, twee echtscheidingen, eene poging tot zelfmoord, een plotseling blind worden, die de auteur schijnt noodig te hebben, om de belangstelling gaande te houden. Zulke hulpmiddelen had de S. kunnen missen, wien het geenszins aan talent en geest ontbreekt. Enkele karakters, die hij ten tooneele voert, getuigen van zijne menschenkennis en zijn scherpen blik. Niet onmogelijk, dat een ander product van zijne hand ons beter voldeed.

Deze roman zal waarschijnlijk zijn weg wel vinden onder ons lezend publiek. De prijs is niet hoog, de titel aantrekkelijk, de uitvoering verdienstelijk, de vertaling vloeiend.

H.

TÉPÉ.

Ganzen Lize, door N. von Eschstruth. Vertaald uit het Duitsch. Amsterdam, Tj. van Holkema.

Wanneer straks misschien een tweede roman van N.v.E. in onze taal het licht zal zien, dan twijfelen wij niet, of op het titelblad zal als aanbeveling vermeld staan: 'Van de schrijfster van Ganzen Lize'. Geen classiek werk zal dan die kennisgeving doen vermoeden, geen roman ook met kunstig ingewikkelde intrige of uitvoerige beschouwingen over stelsels en beginselen, maar een prettig, levendig verteld verhaal, dat zich ter uitspanning lezen laat, u met goede menschen in kennis brengt en ook met dwazen en zwakken en lichtzinnigen, in niet onverdienstelijke typen geschetst.

Wie meenen zou in *Ganzen Lize* eene dorpshistorie te vinden, zou zich vergissen. De handeling, hoewel aanvangende op het land, wordt voortgezet in de hertogelijke residentie en verplaatst u te midden van de hoogste standen der samenleving, in het verkeer met vorstelijke personen zelfs. In die wereld van weelderige vermaken, van naijver, intriges en gunstbejag treffen we ook bescheiden naturen aan, eerlijke en ernstige karakters, mannen en vrouwen van den waren adel, bij wie ook de religie en de ware humaniteit niet tevergeefs worden gezocht. Onder dezen treedt op den voorgrond Freule Josephine von Wetter, de heldin, een lief en sterk meisjeskarakter, die, uit het stil, landelijk leven op het voorvaderlijk slot naar de residentie overgebracht, dáár zoovele bittere ervaringen opdoet, maar ten slotte alle harten wint. Een toonbeeld van trouwe, onbaatzuchtige vriendschap bewonderen wij in den edelen Van Hattenheim tegenover zijn vriend Günther, het gelukskind, den Alcibiades der 19de eeuw, maar die door tegenspoed gelouterd wordt. Niet zonder talent worden de verschillende figuren in korte, sprekende trekken geschetst of in hunne handelingen aanschouwelijk voorgesteld. Onder de best geslaagde tafereelen behooren ongetwijfeld Phine's eerste bal en de cavalcade met Prinses Sylvia door het bosch, twee tegenstellingen in Phine's jeugdig leven, die we zouden kunnen noemen: vernedering en triumf.

In N. von Eschstruth vermoeden we eene vrouwelijke auteur, die misschien hare eersteling aanbiedt. De stijl is hier en daar, vooral bij natuurschilderingen, niet vrij van eene zekere gezwollenheid. In het verhaal komen toestanden en omstandigheden

voor, die den toets der waarschijnlijkheid maar noode kunnen doorstaan. Toch twijfelen we niet aan eene goede ontvangst bij het

publiek. De lectuur is onschadelijk niet alleen, maar ook in staat een goeden indruk achter te laten.

De welbekende uitgever zorgde voor eene nette uitvoering.

H.

TÉPÉ.

Dokter Triamond. Uit het Engelsch van Fayr Madoc, 2 dln. Sneek bij J.F. van Druten

Met veel genoegen maakten we kennis met dezen eigenaardigen, pittigen en vernuftigen roman van den ons tot nu toe onbekenden auteur. Wat losse, prettige wijze van vertellen, wat handige, geestige dialoog, wat kostelijke typen van verschillende oppervlakkige maar ook hoogstrevende en ernstige karakters!

S. voert ons met zijn held, Dr. Triamond, binnen in een vriendenkring van beschaafde menschen, waar ieder op zijne wijze zijne meeningen over de waarde en beteekenis van 't leven voorstaat en verdedigt en waar, in gemoedelijken woordenstrijd, de zonderlingste en verhevenste denkbeelden elkander kruisen als vuurpijlen.

Dr. Triamond heeft zijn leven en zijn enorm fortuin gewijd aan een grootsch doel. Hij wil de waarde van het leven en het geluk der menschheid verhoogen, door ‘de ziekte’ uit te roeien onder het menschdom, die hij als de voornaamste oorzaak van alle aardsche ellende beschouwt. Zijn oudoom, de oud-Bisschop Scroll, de kunstenaar en geletterde, vindt de ware levensrichting in 't vermijden van al wat onartistiek heeten moet. Clemence Darmian werkt met hare mannen- en vrouwenvereeniging onder alle klassen en standen, door aanbeveling en aanwijzing van nuttigen arbeid als middel tot krachtsontplooiing en tevredenheid. Een ander ziet alle heil voor de maatschappij in het uitvaardigen van zedelijkheids- en arbeidswetten door den Staat. Weer een ander verwacht van de kerkelijke en Christelijke zedeleer alleen de gouden eeuw der toekomst en tot afwisseling strooit de epicurist tusschen al die inzichten en opvattingen zijne luimige aanbevelingen, om het zich niet te moeielijk te maken, maar te genieten, wat het leven biedt. Niet onnatuurlijk, dat de jongere leden van den kring, van beiderlei sekse, geneigd zijn in de liefde en het huwelijk het doel des levens te zoeken en eene pas grootmama geworden huismoeder het waant volkomen te hebben bereikt, vooral nu hare beide jongste dochters ook, naar genoegen, zijn verloofd.

De intrige van dezen roman is stout opgevat, in verband met eene diep tragische gebeurtenis van vóór een driekwart eeuw. Maar de handelingen zijn niet altijd gemotiveerd en het verhaal gaat mank aan bedenkelijke onwaarschijnlijkheden. De verrassende voorvallen en gespannen toestanden evenwel, hierdoor in het leven geroepen, vormen een romantisch element, dat weer lezers trekken zal, wien het meer om ontspanning dan om denken en leeren is te doen, die liever niet doordringen in de diepte der soms zeer ernstige maar ook nu en dan vermakelijke discussiën. Directeuren van leesgezelschappen en leesbibliotheken vinden hier van hunne gading en voor ‘elk wat wils’.

H.

TÉPÉ.

Eene causerie over de geschiedenis.

Tijdschrift voor geschiedenis, onder Redactie van A.M. Kollewijn, met medewerking van D. Aitton e.a. 1ste jaargang, afl. 1-4. Amersfoort, A.M. Slothouwer, 1886.

Een goed tijdschrift, dat nut kan stichten, dat opgang zal maken, ook om den geringen prijs, slechts vier gulden per jaargang; dit tijdschrift kan krachtig bijdragen, om aan de kennis van de geschiedenis bij ons volk eene uitbreiding te geven, die zij hard noodig heeft.

Wat toch is het geval met die kennis van de geschiedenis bij ons?

Ouden van dagen zullen zich herinneren, al was het dan maar bij overlevering, dat er een tijd is geweest, waarin ieder Hollander, die eenigszins behoorde tot den fatsoenlijken stand, tot de menschen, die men in de samenleving onder de beschaafden rangschikte, - nu wel juist geene *studie* maakte van de geschiedenis, nu wel juist niet den heelen dag zat te snuffelen in stoffige archieven - maar toch zóóveel belang stelde in zijn vaderland, zóóveel eerbied had voor zichzelf, dat hij ten minste Hooft en Wagenaar had gelezen; dat was toen een minimum van beoefening onzer geschiedenis.

Hooft en Wagenaar lezen? - Kom daar nu eens om: wie zijn dat toch, Hooft en Wagenaar? Oude pruiken, denkelijk; ten minste zóó worden zij voorgesteld in *die* of *die* geschiedenis van onze letterkunde, bij *dien* of *dien* critischen schrijver van onze dagen; het zijn twee verouderde geschiedschrijvers, die weinig of geene waarde meer hebben, die niet geput hebben uit de echte geschiedkundige bronnen, die eenzijdig en bekrompen zijn in hunne beschouwingen en oordeelvellingen en zich nooit weten te verheffen tot de wijsbegeerte der geschiedenis en tot het begrijpen van de ontwikkeling der beschaving, niet bij een enkel volk, maar bij het geheele menschdom. O, wij staan thans oneindig hooger dan in die vroegere dagen; wij zien daarop laag neer.

Ziedaar, hoe de geest des tijds thans oordeelt, en daar hoort wel eenige driestheid toe, om aan dien tijdgeest te herinneren, dat de kennis van een feit uit onze geschiedenis dikwijls het beste verkregen wordt door het raadplegen van Wagenaar en dat Hooft, door

den Amerikaan Motley genoemd wordt ‘de beste geschiedschrijver van zijn land en misschien van andere landen’.

Er worden in onze dagen te veel boeken *geschreven* en te weinige *gelezen.* Wij leven te haastig; daar zijn duizend zaken, die ons onverpoosd bezighouden; wij moeten ons levensonderhoud vinden, rijkdom verkrijgen, rusteloos de vermaken najagen; en door dat alles ontbreekt het ons aan tijd, om rijpelijk te overwegen, welke nuttige kennis wij moeten verwerven; er blijft ons geen oogenblik over, om te *denken*; wij zijn voortdurend in een maalstroom.

Wie houdt zich met de geschiedenis bezig? Geleerden, ja; en het zou geheel verkeerd zijn, dat te ontkennen; - maar de groote hoop? - volstrekt niet: zij, die daartoe behooren, lezen geen geschiedkundig werk; of, lezen zij het, dan is het vluchtig, gebrekkig, terloops, zonder daarover na te denken, zonder het gelezene in hun geest op te nemen; zulk lezen staat gelijk met *niet* lezen. Maar, is een geschiedkundig werk afschrikkend voor ons lezend publiek, kleine geschiedkundige schriften vinden dikwijls nog genade in de oogen der lezers; die kleine schriften worden gelezen, overwogen, lokken dikwijls uit tot nader onderzoek en bevorderen daardoor de verspreiding van de kennis der geschiedenis; die kennis moet met kleine portiën aan het publiek worden voorgezet: voor een stevigen schotel heeft het te zwakke maag.

De kleine portiën biedt het *Tijdschrift voor geschiedenis* van den heer A.M. Kollewijn N.z. op uitmuntende wijze aan: in de vier afleveringen, die wij hier beschouwen, vindt men menig belangrijk geschiedkundig vertoog, grondig bestudeerd en goed geschreven; zóó vooral, wat de Redacteur zelf levert; zóó, het uitmuntend artikel van den heer G. Meijer over ‘het ontstaan van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, uit de leenstaten der Middeleeuwen’; zóó, het belangrijk en grondig stuk van den heer L.J. van Hasselt over ‘de bestrating, straatreiniging, straatverlichting en straatbeveiliging in vroegere dagen’; zóó, nog andere stukken, die wij niet alle kunnen noemen en ook niet *willen* noemen, omdat wij ons lichtelijk zouden kunnen schuldig maken aan een onbillijk verzuim.

Veel liever willen wij een enkel woord in het algemeen zeggen over de studie der geschiedenis, waarover wij - vergissen wij ons niet - niet altijd instemmen met de meeningen van den heer Kollewijn. Heeft, bij dat verschil van meening, *hij* gelijk, of heb *ik* gelijk? wie zal het zeggen? Het kan zeer goed zijn, dat menigeen, met volle recht, op mij de zoo ware spreuk zal toepassen, die de heer Kollewijn aanhaalt: ‘dat veel menschen het meest, men zou misschien kunnen zeggen het liefst, twisten over zaken, waarvan zij het minst weten’ (blz. 2); toch zal de vrees voor zulk een oordeel mij niet afschrikken, om rond en onbewimpeld voor mijne meening uit te komen en zelfs op stelligen toon te spreken, waar mijne overtuiging vast-

staat; - maar bij het bezigen van dien stelligen toon zal ik altijd indachtig blijven, dat mijne overtuiging mogelijk geheel verkeerd is en ook veranderen kan; en dat het alleen uit afkeer van weifeling en van vreesachtigheid is, dat ik zeg: 'het *is* zoo', daar, waar ik eigenlijk moest zeggen: '*ik geloof,* dat het zoo is'.

'De geschiedenis is een wetenschap', zegt de heer Kollewijn, en daarin heeft hij volkomen gelijk: de geschiedenis *is* eene wetenschap. Maar de geschiedenis is niet *uitsluitend* eene wetenschap; zij is nog iets anders, iets meer; zij moet, behalve om den geest te ontwikkelen, ook dienen, om het gemoed te verbeteren, het karakter te veredelen. Daarom is het verkeerd, om hartstocht en geestdrift geheel te willen uitsluiten van het schrijven van de geschiedenis. Een geschiedverhaal, dat koel laat, dat geene geestdrift opwekt, heeft zeer weinig waarde; het loont haast niet den tijd, dien men aan zijne studie besteedt. Gij hebt, door grondig en gemoedelijk onderzoek, de waarheid van geschiedkundige feiten opgespoord en bewezen, en gij geeft mij nu die feiten - maar ook niets meer. Is dat geschiedenis? waarachtig niet; dat is het geraamte van de geschiedenis; maar nu moet de geschiedschrijver op die doodsbeenderen blazen en er leven en bezieling in brengen. Een geschiedverhaal, dat mij niet levendig verplaatst in het tijdvak, dat het behandelt; dat mij niet doet leven te midden van de volkeren, waarover het spreekt; dat mij niet in kennis brengt met de uitstekende mannen, die toen hebben gekampt, gedacht, gestreden en geleden; dat mij niet bezielt met warme deelneming in wat er gebeurt, met bewondering en eerbied voor het groote en goede, met haat en verachting voor het lage en misdadige; een geschiedverhaal, in één woord, dat niets anders is dan eene dorre, vervelende, onnutte opsomming van feiten, is geene pijp tabak waard. Tevergeefs beroept gij u op de wetenschappelijke uiteenzetting van een aantal zaken, die daarin voorkomen; die kennis heeft wel waarde, maar geene voldoende waarde voor het algemeen; het menschdom eischt veel meer van de geschiedenis; het wil niet alleen kennen, het wil ook gevoelen; het is niet tevreden met het heldere licht van de poolstreken; het wil de warme, koesterende zon, die het aardrijk vruchtbaar en bloeiend maakt.

Want, *voor wie* wordt de geschiedenis eigenlijk geschreven? - alleen voor geleerden? - volstrekt niet: de geschiedenis wordt geschreven voor het geheele volk; dat wil zeggen, voor het ontwikkelde, beschaafde gedeelte van het volk; voor dat deel, dat eigenlijk de kern, de bloem der natie uitmaakt; dat deel, welks waarde meestal de waarde bepaalt van het geheele volk. Moest de geschiedenis alleen dienen voor de geleerden, o! dan zoudt gij gelijk hebben - gij, die geschiedenis wilt schrijven, - met uw tijd te besteden aan nooit eindigende, rustelooze onderzoekingen in oude papieren en staatsstuk-

ken; dan zoudt gij gelijk hebben met in uw geschiedverhaal in te lasschen die lange reeks van teksten en aanhalingen, die overtuigend moeten bewijzen, dat andere geschiedschrijvers de feiten onjuist voorstellen en alleen bij u de voorstelling juist is, tot in onbeduidende kleinigheden toe. Maar wat voor waarde heeft die groote omhaal van geleerdheid voor de massa der beschaafde lezers; die hecht daaraan geene waarde - en te recht; die wil de geschiedenis in het groot kennen, maar zich niet ophouden bij niets ter zake dienende kleine omstandigheden, bij beuzelingen, bij bijzonderheden zonder eenig gewicht; die groote massa der beschaafde lezers wil het genie van een Hannibal, van een Napoleon leeren begrijpen, hunne groote daden leeren kennen; maar die groote massa is het tamelijk onverschillig, of Hannibal de Alpen is overgetrokken iets meer noordelijk of iets meer zuidelijk; of Napoleon te Waterloo een zwart paard heeft bereden of een bruin paard.

Wie uit deze woorden afleidt, dat wij verlangen, dat de geschiedschrijver geene onderzoekingen moet doen, maar de vrucht van zijn arbeid moet zijn eene soort van geschiedkundigen roman of moet overeenkomen met Shakespeare's geschiedkundige drama's, die heeft het mis: wij zijn ten volle overtuigd, dat hij, die geschiedenis wil schrijven, niet lichtzinnig en oppervlakkig zijne taak mag aanvaarden, maar wel degelijk zich daartoe moet voorbereiden door onderzoekingen en door grondige overdenkingen; wij zijn ten volle overtuigd, dat gemoedelijke waarheidsliefde eene hoofddeugd is van den geschiedschrijver. Maar ook die hoofddeugd kan overdreven worden, en het is tegen die overdrijving, dat wij opkomen.

Het menschelijk verstand, vatbaar voor vermeerdering en uitbreiding, heeft toch zijne grenzen, die het niet kan overschrijden; de kracht der menschelijke geestvermogens gaat niet boven eene bepaalde som; en het is duidelijk, dat wie van die som te veel uitgeeft voor één zaak, zich daardoor buiten staat stelt, om voldoende uit te geven voor andere nuttige en belangrijke zaken. Daardoor vervalt men tot eene eenzijdige geleerdheid, die botviert aan den dorst naar kennis in één opzicht en zich op die wijze minder bekwaam maakt, om, op harmonische wijze, ook in andere opzichten de noodige kennis of bekwaamheid te verwerven.

Dat is het groote kwaad, dat de *overdreven* studie van de geschiedkunde teweegbrengt. Jaar en dag hebt gij, met de grootste aandacht, met onvolprezen toewijding, uwe wetenschappelijke onderzoekingen gedaan in oude boeken en papieren, in registers, archieven, pamfletten, gedenkschriften; gij hebt niets verzuimd, wat uwe kennis kon vermeerderen aangaande het tijdvak, waarvan gij de geschiedenis wilt schrijven; als een waar Benedictijn hebt gij een wetenschappelijken arbeid verricht, die verbazing opwekt, die eerbied verdient; gij hebt een rijken schat van bouwstoffen bijeengebracht; - maar,

als men *bouwstoffen* bijeenbrengt, dan is het toch zeker, om *te bouwen*; en als men daartoe overgaat, dan ontdekt men de leemte, teweeggebracht door de overdrijving van het geschiedkundig *onderzoek*: men heeft te weinig tijd overgehouden voor het *schrijven* van de geschiedenis; wat men daarover schrijft, verraadt de meesterhand, maar men schrijft veel te weinig groote werken; men behandelt kleine gedeelten van de geschiedenis, terwijl men ten volle de vermogens en de bekwaamheid had, om een groot geschiedkundig werk te geven, dat ook in het buitenland de eer van Holland's letterkunde met blijvenden glans zou hebben doen uitkomen.

Men behoeft nu juist nog geen toovenaar te zijn, om te begrijpen, dat wat wij hier nederschrijven, doelt op een bepaald man; op een man, die te recht geëerbiedigd en gehuldigd wordt als onze grootste geschiedkundige; die ook door zijn karakter de algemeene sympathie heeft verworven, zoodat wij het als een groot voorrecht beschouwen van ook vereerd te zijn met zijne vriendschap; - maar die vriendschap, die vereering mag niet overgaan in afgoderij; ook tot een uitstekend man moet men zeggen, wat waar is; en daarom zeggen wij, dat het ons eene onduldbare grief is, dat het leven van Jan de Witt door vreemdelingen is geschreven, terwijl dat had kunnen gedaan worden - en beter - door den Hollander, aan wien wij dat meesterlijk werk: *Tien jaren van den tachtigjarigen oorlog*, hebben te danken.

Fruin schrijft te weinig groote werken, doch alles, wat hij schrijft, is uitmuntend; - maar menigeen, die, evenals hij, zich te veel toegeeft aan het angstvallig onderzoek naar de geschiedkundige waarheid, verliest door dat onderzoek het vermogen, om goed te schrijven. Dat snuffelen in al die oude archieven werkt noodlottig op de helderheid en levendigheid van den geest; en dat onophoudelijk lezen van den ellendigen en barbaarschen stijl van oude brieven en staatsstukken van lang vervlogen eeuwen bederft van lieverlede den eigen stijl; - dat kan niet anders: laat iemand jarenlang gewerkt hebben in eene duistere mijngang, komt hij weer in het heldere daglicht, dan weet hij geen raad met zichzelf, dan staan hem de handen verkeerd, dan zijn zijne handelingen gebrekkig. De geleerde, die jaren en jaren in zijn studeervertrek heeft doorgebracht en zich niet onder de menschen heeft bewogen, is de ongeschiktste man, om de geschiedkundige feiten helder voor te stellen en met juistheid te beoordeelen; want de geschiedenis is veel minder gediend met boekenkennis dan met de kennis van het werkelijke leven. Het is haast overbodig, om dat nog te willen bewijzen; tal van voorbeelden zijn daar, om die waarheid te staven.

De groote geschiedschrijvers der oudheid waren mannen, die aan het openbare leven een werkzaam deel hadden genomen, die staats- en krijgszaken hadden behandeld en vertrouwelijken omgang hadden gehad met hen, die als gezaghebbers en legerhoofden hadden ge-

schitterd: Polybius was de vertrouweling der Scipio's; Tacitus - de grootste geschiedschrijver der oudheid - is persoonlijk bekend geweest met Romeinsche Keizers.

In den nieuweren tijd evenzoo:

Machiavel heeft te recht een slechten naam; maar niet wat betreft zijn talent en doorzicht, waar hij geschiedkundige zaken behandelt: hijzelf had aan die zaken deelgenomen, kende ze en kon ze met juistheid voorstellen en beoordeelen; *juistheid* heeft niet noodwendig *eerlijkheid* in haar gevolg.

P.C. Hooft kon de jaarboeken van onze jeugdige Republiek goed schrijven, omdat hij als gelijke had omgegaan met vele der mannen, die als aanvoerders en leiders waren opgetreden bij den kamp tegen de Spaansche dwingelandij.

Bij de Engelschen heeft Clarendon de hoogste staatsbetrekkingen bekleed en was een handelend personage in den burgeroorlog, dien hij beschrijft. Macaulay heeft een zeer werkzaam deel genomen aan het Britsche staatsbestuur, aan de handelingen van het Parlement, aan het beheer over Hindostan.

Thiers en Guizot, in Frankrijk, hebben herhaaldelijk de regeering over hun vaderland bestuurd en eigen ondervinding stempelde hen tot gezaghebbende geschiedschrijvers; en het is bekend, dat Motley in nauwen omgang was met allen, die in oude en nieuwe wereld de hoofden en leiders waren in regeeringszaken en op het gebied der wetenschap; onze overledene Koningin Sophie, zeer zeker de uitstekendste vrouw onder de gekroonde hoofden van haar tijd, wisselde vaak hare gedachten over de geschiedenis met die van den Amerikaanschen schrijver.

In één woord: het deelnemen aan het openbare leven, de omgang met de menschen van elken stand is de noodzakelijke voorbereiding tot het goed schrijven van de geschiedenis. Er kunnen uitzonderingen zijn op dien regel - maar die uitzonderingen zijn dan toch zeldzaam.

De geschiedschrijver, om nut te stichten en op het algemeen te werken, moet door het algemeen worden gelezen; - dat is zoo duidelijk, als dat tweemaal twee vier is. Om door het algemeen te worden gelezen, moet de geschiedschrijver *goed* schrijven en zijn werk moet dus ook *letterkundige* waarde hebben.

Dat is eene waarheid, die over het geheel vrij goed gehuldigd wordt door Fransche en Engelsche geschiedschrijvers, vooral door de Fransche. Ook onze geschiedschrijvers kunnen in dat opzicht met eere worden genoemd: Fruin, Brill, Lodewijk Mulder, Jorissen, P.L. Müller, - *j'en passe*, *et des meilleurs*.

Maar waar die waarheid volstrekt geen ingang schijnt te kunnen vinden, dat is bij vele Duitsche geschiedschrijvers: velen hunner bekommeren zich niets om stijl, zoodat de lectuur van hunne werken

vermoeiend en afmattend is, eene ware marteling des geestes; als de lezer aan het einde is, dan zegt hij onwillekeurig: Goddank! Pierson heeft eens gezegd, dat een Duitsch boek meestal het gebrek heeft, dat het eigenlijk geen *boek* is, maar eene ongeordende verzameling van wetenswaardige zaken; - wij geven de woorden van Pierson misschien onjuist terug, maar in de hoofdzaak zegt onze landgenoot toch zoo iets; - welnu, bij de lezing van menig Duitsch werk zal iedereen instemmen met dit oordeel van Pierson.

Neem, onder anderen, de Romeinsche geschiedenis van Mommsen - een werk van groote wetenschappelijke waarde. Ja, men kan aanmerking maken op veel wat daarin voorkomt, en in veel punten van een ander gevoelen zijn dan Mommsen; men kan zeggen, dat hij Sylla veel te gunstig beoordeelt, - ook zoo Julius Caesar; en dat hij daarentegen Cicero en Pompejus veel te laag stelt, - maar ook bij dat verschil van gevoelen zal toch ieder erkennen, dat dit werk van Mommsen een schat van geleerdheid inhoudt; het heeft maar één gebrek: het is niet te lezen. God bewaar ons, wat een stijl! of, beter gezegd, *geen* stijl! Het is haast, alsof Mommsen met opzet slecht schrijft; alsof hij de vruchten van zijne geschiedkundige studiën maar opteekent en neerschrijft, zonder zich eenige moeite te geven, om dat op eene aangename, sierlijke wijze te doen, - zelfs niet altijd op eene duidelijke wijze: ‘Om de letterkundige waarde van mijn werk geef ik niets; mijne collega's, de geschiedkundigen, willen zij over eenig feit of eenig man uit de Romeinsche geschiedenis mijn gevoelen kennen, zullen het wel weten op te sporen in mijn geschiedverhaal en zich niet laten afschrikken door het ongewasschene en ongehavende van den stijl; het groote publiek zal afgeschrikt worden en mij niet lezen; maar dat behoeft ook niet, want dat kan toch niet oordeelen over de geschiedkundige punten, die ik bespreek; dat groote publiek moet daar maar buiten blijven; het is onbevoegd, om mee te spreken in onze geleerde verschillen.’ - De groote Duitsche geleerde heeft denkelijk nergens met die woorden zijne meening verkondigd; maar dat die woorden de ware meening van Mommsen uitdrukken, dat zal ieder toestemmen, die het geduld heeft gehad, om zijne Romeinsche geschiedenis te lezen.

Stel nu tegenover Mommsen den Franschman Duruy, die ook eene Romeinsche geschiedenis heeft geschreven, misschien even grondig als die van Mommsen, maar stellig oneindig hooger staande door hare literarische waarde. In Duruy - die een uitstekend Minister is geweest onder Keizer Napoleon III - is misschien hier en daar in zijne Romeinsche geschiedenis de neiging op te merken, om te schrijven met het oog op het tweede Fransche Keizerschap en dat eenigszins in eere te herstellen; maar die neiging wordt zooveel mogelijk binnen perken gehouden; over het geheel kenmerkt zich de *Histoire des Romains* van Duruy door groote onpartijdigheid en door onafhankelijkheid van

oordeel; en wat den stijl aangaat, die is helder, eenvoudig, juist, sierlijk - in één woord, de ware stijl van den geschiedschrijver.

De ware stijl van den geschiedschrijver.

Hij, die geschiedenis schrijft, moet er wel naar streven, om aan zijn werk ook letterkundige waarde bij te zetten; maar hierbij moet hij zich vooral wachten voor overdrijving; de stijl, die wenschelijk is, noodzakelijk zelfs, bij een letterkundig werk, dat een onderwerp behandelt van verbeelding en verdichting, is bij het schrijven van de geschiedenis ongepast en af te keuren; die stijl is beneden de waardigheid van de geschiedenis, die er altijd op uit moet zijn, om den lezer daarvan te doordringen, dat hij het ernstige verhaal voor zich heeft van waar gebeurde zaken; de schrijver moet alles vermijden, wat aan de geschiedenis den schijn zou kunnen geven van fabel of legende.

Zoo, onder anderen, moet men het slechte voorbeeld vermijden van de geschiedschrijvers der oudheid, die hunne meesterlijke werken ontsierd hebben, door aan hunne historische personen redevoeringen in den mond te leggen, die zij hadden *kunnen* houden, maar die het volstrekt niet bewezen is, dat zij werkelijk gehouden hebben; - dat voorbeeld der ouden heeft lang nadeelig gewerkt op de nieuweren - onder anderen ook op onzen Hooft, die in zijne *Nederlandsche historiën* uitvoerig de redevoeringen vermeldt, die in de Raadszaal van Filips II zijn uitgesproken over de Nederlandsche Beroerten; het is, alsof Hooft zelf in die Raadszaal is tegenwoordig geweest; zoo ook - nog in onze eeuw - heeft Van der Palm in zijn gedenkboek over 1813 min of meer dat dwaalspoor der ouden betreden; thans echter heeft men het voorgoed verlaten - wat een ware vooruitgang is in de behandeling van de geschiedenis.

Elk deel der letterkunde stelt bijzondere eischen en moet behandeld worden in eigenaardigen stijl: de stijl van het treurspel mag niet die zijn van het blijspel, de stijl van het minnedicht niet die van den strijdzang.

Zoo is de gezochte, weelderige, verwijfde stijl, waarin Michelet de geschiedenis behandelt, geheel en al af te keuren: daar is geest en leven en vuur bij dien Franschen geschiedschrijver, en zulk een stijl kan misschien uitmuntend zijn voor den roman, zelfs voor het pamflet; maar zulk een stijl strijdt met den ernst en de waardigheid van de geschiedenis.

Zoo moet de geschiedenis zich ook geheel vrijhouden van den stijl van den Engelschman Carlyle. De stijl van Carlyle is een wonderbaarlijk mengsel van gezochte en vreemde invallen; schijnbaar zeer philosophisch, maar volstrekt niet vrij van gemaaktheid; vermoeiend en vervelend vaak, maar toch soms doorploegd door schitteringen van het genie, door buitengewone welsprekendheid; menig boek van hem is een duistere baaierd, bijwijlen verlicht door een bliksemstraal. Wat bij Carlyle veel bederft, dat is, dat men vaak bemerkt, dat hij niet

natuurlijk is, niet eenvoudig is, dat hij eene rol speelt; de gekunstelde duisterheid van zijn stijl doet gelooven aan diepe, grootsche gedachten, die dikwijls er *niet* zijn; en zijne ruwheid en grofheid zijn hem een middel, om opgang te maken, aanzien te verwerven, zijne meerderheid te staven boven het overige van het menschdom; - onbeschoftheid is wel eens eene slimme tactiek. De zedenleer van Carlyle verdient de strengste veroordeeling; zij huldigt de kracht, niet de deugd; zij kan tot zinspreuk nemen: 'macht gaat boven recht'; hare helden, hare idealen zijn Cromwell, Frederik II, Mirabeau; den gebreken, den zwakheden, zelfs den misdaden dier mannen zwaait zij wierook toe. Lees Carlyle, - om te leeren, hoe de geschiedenis *niet* moet worden geschreven.

De beschouwingen (*ideeën*) van Herder over de geschiedenis zijn, wat den stijl aangaat, zeer goed; maar zij zondigen weer in een ander opzicht. Herder behoort tot de school van die geschiedkundigen, die het stelsel aankleven, dat de loop der gebeurtenissen bij volken en staten vaste, onveranderlijke wetten volgt; zoodat ook voor volken en staten ontstaan, aanwas, bloei en grootheid, verval en ondergang dezelfden geregelden gang hebben en even onvermijdelijk zijn als in de natuur de vaste afwisseling van de verschillende jaargetijden; - het is het fatalismus, toegepast op de geschiedenis. Die school ontleedt de geschiedenissen zoolang, totdat zij kan aantoonen, dat haar stelsel daarop past; - ja, dat is nog al zoo heel moeielijk niet; als men vooruit weet, *wat* er gebeurd is, dan kost het zooveel inspanning niet, om te bewijzen, dat zoo iets *moest* gebeuren; waren de gebeurtenissen *anders* geweest, men zou ook voor die andere gebeurtenissen gegronde oorzaken hebben kunnen opsporen; zulk eene philosophie van de geschiedenis heeft niet veel waarde; het is niet veel meer dan sollen of spelen met de geschiedenis; *c'est prédire le passé,* heeft een Fransch schrijver het te recht genoemd.

Die wijsbegeerte der geschiedenis heeft, evenals iedere andere wijsbegeerte en wereldbeschouwing, hare zwakke zijde en kan moeielijk den toets doorstaan der rijpe overweging; meestal behelpt zij zich dan ook met groote woorden, die niet veel zin hebben, maar toch invloed uitoefenen. Zoo spreekt de wijsbegeerte van de *wetten* der natuur, van de *wetten* der geschiedenis - maar *wetten* onderstellen toch altijd een *wetgever*; wat heeft die wetgever gewild? en waaruit leidt gij de kennis af van dien wil? - Alleen uit wat gebeurd is; was er wat anders gebeurd, gij zoudt andere wetten voor de geschiedenis hebben gevonden. Beteekent zulk eene wijsbegeerte wel heel veel?

De wijsbegeerte staat zeer hoog, als haar streven zich bepaalt tot het *zoeken* van de waarheid: dat is een edel en groot streven, dat den eerbied en de sympathie van het menschdom verdient. Maar als de wijsbegeerte op stelligen en beslissenden toon verkondigt, dat zij de

waarheid heeft *gevonden*, dan wordt de wijsbegeerte eene dwaasheid; dan rechtvaardigt zij den smartkreet van Goethe's Faust:

> 'Und sehe dasz wir nichts wissen können',

of de schimpende taal van Byron's Manfred:

> 'If that I did not know philosophy
> to be of all our vanities the motliest,
> the merest word that ever fool'd the ear
> from out the schoolman's jargon.'

Met Carlyle als geschiedschrijver zijn wij weinig ingenomen; maar in één opzicht staan wij toch geheel aan zijne zijde: het is dan, als hij de meening voorstaat, dat de loop der wereldgebeurtenissen veel minder wordt bepaald door de werking van de volksmassa's dan wel door de werking van groote, buitengewone mannen, die de volksmassa's met hun genie weten te bezielen en tot handelen te brengen. Die groote, buitengewone mannen, die heroën, moet men vereeren, aanbidden, zegt Carlyle; hij smeedt voor die vereering of aanbidding een nieuw woord: '*hero-worship*', - want het spreekt vanzelf, dat iemand zooals hij bij het verkondigen van zijne meening zich niet uitdrukt met eenvoudige woorden, die door iedereen dadelijk worden verstaan.

Klein is het getal der mannen, die door den Engelschen schrijver onder die heroën worden geteld; maar de naam van één hunner is reeds voldoende, om de geopperde stelling volkomen te bewijzen; het is de naam van den Arabier Mahomed, den profeet, den stichter van den Islam. Vraag uzelven af, of die geheele ommekeer van zaken, dien de wereld ondervond door het stichten van het Mahomedanismus, door de onderwerping in korten tijd van een goed deel der beschaafde wereld aan het heidenzwaard der Arabieren, aan iemand anders kan worden toegeschreven dan aan Mahomed zelf? Immers, neen. - En dat voorbeeld van den profeet van Mekka staat niet op zichzelf: wie de geschiedenis in overzicht neemt, zal veelvuldig hetzelfde verschijnsel opmerken, al is het dan met minder reusachtige afmetingen. Moeten wij voorbeelden opnoemen? Zou onze Republiek der Vereenigde Nederlanden tot stand zijn gekomen zonder Prins Willem I en Oldenbarneveld? Zou zonder Willem III Europa niet onderworpen zijn geworden aan de dwingelandij van Lodewijk XIV en diens dweepziek juk torsen? En is het niet aan Bismarck, dat in onze dagen het Duitsche Keizerrijk zijn ontstaan heeft te danken? - Die weinige voorbeelden mogen volstaan.

Daarom, zeg vaarwel aan dien valschen waan, dat de gang van de historische gebeurtenissen iets vasts, iets onveranderlijks is, waaraan geene menschelijke macht iets kan toebrengen en afdoen; iets, dat aan vaste wetten is gebonden en waarbij men alleen moet letten op oor-

zaak en gevolg; - want zóó is het niet. De geschiedenis is geen werktuig, waarvan men de werking kan bepalen met wiskundige zekerheid; ook in de geschiedenis komt soms het buitengewone voor, dat met alle regelen en stelsels eener alledaagsche wijsheid spot. Er is een Albestuur, dat het lot van de volken bepaalt, evenals dat van den enkelen mensch; - hoe, op welke wijze? dat weten wij niet; daarover ligt een dichte sluier; maar hiervan zijn wij overtuigd, dat, al is de menschelijke vrijheid begrensd en beperkt, die vrijheid toch wel degelijk bestaat en wel degelijk den mensch verantwoordelijk maakt voor zijne handelingen. Zou het te dwaas zijn, om te gelooven, dat de Almachtige den gang der wereldgebeurtenissen in het groot leidt en ook als middel daartoe op den tijd, dien Hij dienstig oordeelt, groote, buitengewone mannen doet optreden, die de volken met een nieuw leven bezielen en de wereldgeschiedenis een nieuwen loop doen volgen? - Er zijn grootere dwaasheden dan zulk een geloof.

Nog op eene andere eigenaardigheid van nieuwere geschiedschrijvers moet worden gewezen; het is op wat men, met een basterdwoord, genoemd heeft het *reconstrueeren* van de geschiedenis. Hier is *voor* en *tegen* bij te brengen.

Het zou een onbillijke en dwaze eisch zijn, om te vorderen, dat men over geschiedkundige handelingen en over geschiedkundige mannen zich altijd en onveranderlijk moet blijven houden aan de eenmaal algemeen aangenomen meening; dat mag niet; zelfs al was die meening voorgestaan door uitstekende geschiedschrijvers, aan wier oordeel men te recht groot gezag toekent. Er kunnen immers nieuwe ontdekkingen zijn gedaan, nieuwe bescheiden zijn gevonden, nieuwe bronnen voor de geschiedenis, zoodat daardoor de feiten in een geheel ander licht komen te staan dan tijdens die vroegere geschiedschrijvers? - dan is het natuurlijk recht en plicht, om het vroegere oordeel over die geschiedkundige feiten te wijzigen, te veranderen, zooals de waarheid dat gebiedt.

Bovendien, de vroegere tijd oordeelt soms over dezelfde daad geheel anders dan een latere tijd; de begrippen, de gevoelens, de oordeelvellingen van de oudheid wijken in vele opzichten hemelsbreed af van wat wij heden ten dage goed of slecht achten; - om maar een enkel punt te noemen: de tirannenmoord; te recht en met groote waarheid zegt de heer Kollewijn daarvan: ‘Een tirannenmoord, door een Griek of Romein gepleegd, in den tijd, dat die daad voor geen zedelijk kwaad werd gehouden, is geheel iets anders dan het vermoorden van Keizer Alexander II van Rusland, nu in onze dagen iedere moord bij alle weldenkenden afkeuring vindt’ (bl. 6).

Men behoeft zelfs niet ver terug te gaan in het verleden, om handelingen te vinden, waarover wij thans geheel anders oordeelen dan eenige eeuwen vroeger; bij voorbeeld de zeeroof, de kaapvaart; wat de Engelsch-

man Drake, wat de Franschman Jean Bart, wat onze Watergeuzen of onze Vlissingsche kapers in dat opzicht hebben gedaan en wat toen uitbundig is geroemd geworden, dat zouden wij thans geene lofwaardige handelingen noemen; en dus hebben wij ook het recht, om ons niet te vereenigen met den onvoorwaardelijken lof, door vroegere geschiedschrijvers aan die handelingen toegezwaaid; maar, erkennende, dat vroegere begrippen kunnen aangevoerd worden tot verklaring en verontschuldiging van die handelingen, - toch zonder schroom of aarzeling het oordeel uitspreken, dat gegrond is op wat wij thans voor recht en waarheid houden.

Het ‘reconstrueeren van de geschiedenis’, om die reden, is dus plicht.

Om andere redenen kan die geschiedkundige omwerking eene zeer natuurlijke en geoorloofde handeling zijn.

Er komen in de geschiedenis soms feiten voor, waarover altijd iets duisters blijft hangen, waarover men nimmer tot volkomen zekerheid schijnt te kunnen komen; in dat geval heeft ieder geschiedschrijver het recht, om zich te houden aan wat hem het waarschijnlijkst voorkomt, al wijkt hij daardoor af van wat zijne voorgangers voor het waarschijnlijkst hebben gehouden. Die onzekere, duistere feiten kan men herhaaldelijk aantreffen in de geschiedenis; wij willen er slechts één opnoemen, omdat het ook voorkomt in het tijdschrift van den heer Kollewijn: de zoo bekende historie of fabel van den ‘man met het ijzeren masker’; - daaromtrent bestaat nog geene genoegzame zekerheid, om beslissend te zeggen, wie die man is geweest.

De heer Huberts, die dit onderwerp behandelt in het tijdschrift (bl. 85-98), meent, dat het thans ‘voldoende blijkt’, dat die man is geweest: ‘Matthioli’, de eerste Minister van een Hertog van Mantua, op het laatst der zeventiende eeuw, tijdens Lodewijk XIV. Matthioli zou, bij eene onderhandeling met den Franschen Koning over de vesting Casale, dezen misleid en bedrogen hebben en toen, op last van den vertoornden Franschen despoot, op listige wijze zijn opgelicht en tot aan zijn dood als gevangene in Frankrijk zijn gebleven. - Rousset in zijn *Histoire de Louvois* is tot dezelfde uitkomst geraakt als Dr. Huberts; beiden gronden zich op eene in het Rijksarchief te Parijs gevonden correspondentie, reeds voor jaren in het licht verschenen.

‘Afdoende’, zou men zeggen; maar bij later nadenken is twijfel nog geoorloofd. De meening van Dr. Huberts en Rousset heeft tegen zich, wat over dit onderwerp voorkomt in Voltaire's *Siècle de Louis XIV*; nu is het wel waar, dat Voltaire als geschiedschrijver niet altijd betrouwbaar is; maar hier in dit geval moet men hem toch eenig gezag toekennen, daar hij veel omgang heeft gehad met een aantal personen, die eene hooge betrekking hadden bekleed aan het hof en in de regeering en daardoor goed bekend waren geweest met wat daar was voorgevallen. Voltaire nu vermeldt, dat de ‘man met

het ijzeren masker' herhaaldelijk bezocht werd door den Minister Louvois en deze dan altijd met den grootsten eerbied staande en met den hoed in de hand tegen den gevangene sprak; - zou nu een man als Louvois, de machtige en brutale Groot-vizier van den Franschen Sultan, zoo eerbiedig zijn geweest jegens den gevallen Minister van een klein Italiaansch vorst? - Dat strijdt tegen alle waarschijnlijkheid, en de 'man met het ijzeren masker' blijft dus nog een onopgelost raadsel. - Zoo zijn er vele in de geschiedenis.

Ook wat betreft het oordeel over de geschiedkundige personen, is het soms moeielijk, om tot een oordeel te geraken, dat geheel voldoet aan onze overtuiging.

Bij voorbeeld: Maria Stuart; wat moet het oordeel zijn over die vrouw? - Gedurig komen er nieuwe inlichtingen over hare daden, over haar karakter; maar die nieuwe inlichtingen zijn ook gedurig afwisselend; zij spreken elkander tegen; de eene werpt de andere omver; nu eens is zij de rampzalige, mishandelde Koningin, de martelares, de halve heilige, het onschuldige slachtoffer van den haat der gewetenlooze Koningin Elizabeth; dan weer is zij de listige, misdadige vrouw, de echtbreekster, de moordenares en heeft zij eene welverdiende doodstraf ondergaan voor het staan naar Engeland's troon.

Die laatste karakterschets van Maria Stuart wordt gegeven door den Engelschen geschiedschrijver Froude en is thans de meest aangenomene, maar het moet niemand verwonderen, wanneer dit doemvonnis binnen eenigen tijd weer vervangen wordt door eene verdediging en verheerlijking van Maria Stuart; want inderdaad, er is reden, om Froude's oordeel niet als orakeltaal aan te nemen, op welk tal van documenten ook gegrond: hij is te partijdig, dat blijkt uit zijn geschiedverhaal; de stuitende wijze, onder anderen, waarop hij de terdoodbrenging van Maria Stuart beschrijft, draagt het onmiskenbare blijk van den bitteren, hartstochtelijken haat, dien hij haar en hare zaak toedraagt.

Maria Stuart - wij nemen dat geheel aan - is geene heilige geweest, geene martelares voor haar geloof; het was eene vrouw, op wie zeer veel was aan te merken, die hare gebreken had, hare ondeugden; voor valschheid, voor bedrog deinsde zij niet terug; - trouwens, in de eeuw, waarin zij leefde, waren die ondeugden bijna onafscheidelijk van de regeerkunst; - hare eerzucht streefde naar de hoogste macht, zoowel in Engeland als in Schotland; als middel bij dat streven bediende zij zich van haar krachtigen geest, haar verstand en ook van de betooverende schoonheid, waarmede zij zich overal vrienden en aanhangers wist te verwerven; - zij was, wat dat laatste aangaat, eene zuster van de Egyptische Cleopatra uit de Romeinsche geschiedenis, van de Jakoba van Beieren uit de onze; - in één woord, Maria Stuart was volstrekt geen ideaal van reinheid en deugd; - maar was de Engelsche Koningin Elizabeth dat dan? Die vraag zal niemand toestemmend

beantwoorden, en menigeen zal nog meer ingenomen zijn met Maria Staart dan met hare zegevierende mededingster.

Elizabeth - door Shakespeare zoo buitensporig gehuldigd - heeft roemvol geheerscht over Engeland, omdat zij het geluk had, door ministers van uitstekende bekwaamheid te worden gesteund, wier trouw, wier toewijding vaak op de hardste proef werd gesteld door de onverantwoordelijke luimen en grillen der Koningin; valsch en gewetenloos, stond Elizabeth heden aan de zijde van onze Republiek, om morgen met Spanje den ondergang van de Republiek te beramen; en hare schandelijke gierigheid was oorzaak, dat Engeland bijna ongewapend was, toen de Spaansche *Armada* reeds in het Kanaal verscheen en Parma's leger te Duinkerken gereedstond, om de Noordzee over te steken; - dat in 1588 Engeland niet is gekomen onder de heerschappij van Spanje, is volstrekt niet te danken aan Koningin Elizabeth, maar alleen aan de Engelsche en Hollandsche vlootvoogden: de Engelsche oorlogsvloot had gebrek aan buskruit, omdat de Koningin geen geld wilde geven, om het te koopen; de dapperheid der Engelsche zeehelden heeft toen vergoed, wat ontbrak aan de uitrusting hunner schepen; ook toen is weer het bewijs gegeven, dat gebrekkige oorlogsmiddelen vergoed kunnen worden door de geestkracht en bekwaamheid der strijders; - maar de uitmuntendheid van hare vlootvoogden doet te meer het ellendige beleid uitkomen van Koningin Elizabeth in 1588. Froude, die met zooveel nadruk aantoont, welke groote gebreken en ondeugden Koningin Elizabeth heeft gehad, had daardoor genoopt moeten worden, om niet zoo onvoorwaardelijk geloof te slaan aan de echtheid der bescheiden, waarop hij de schuld van Maria Stuart grondt, en het rechtmatige van hare terdoodbrenging; - maar zijn haat tegen de Schotsche Koningin verblindt den Engelschen geschiedschrijver.

Zoo komen er in de geschiedenis nog vele voorbeelden voor van menschen en gebeurtenissen, waarover het eindoordeel nog niet vaststaat; men heeft dan het recht, om de geschiedenis te ‘reconstrueeren’ en een oordeel uit te spreken, afwijkende van het algemeen aangenomene. Maar bij de uitoefening van dat recht moet men toch zeer omzichtig zijn en wèl in het oog houden de les, die Bilderdijk eens heeft gegeven: dat, als een geschiedkundig feit of een geschiedkundig persoon van tijden her altijd op dezelfde wijze is voorgesteld en beoordeeld geworden, die voorstelling en beoordeeling - misschien niet geheel juist en waar - toch denkelijk op een juisten en waren grondslag rusten en het dus verkeerd is, om ze op lichtvaardige wijze te verwerpen. Die verwerping mag alleen het gevolg zijn van een zeer grondig onderzoek, van eene zeer gemoedelijke overweging; en dan nóg kan men zich vergissen: wie onderzoekt grondiger, wie overweegt gemoedelijker dan onze geschiedschrijver Fruin? toch heeft ook hij eenmaal ten onrechte den heldendood van Albrecht Beiling voor eene fabel gehouden.

Wat zeer af te keuren is, zeer te veroordeelen, dat is het loochenen en bestrijden van schijnbaar ontegensprekelijke geschiedkundige waarheden; niet, omdat men overtuigd is, dat die waarheden geen recht van bestaan hebben, maar alleen uit zucht, om iets vreemds, iets nieuws, iets paradoxaals te schrijven en daardoor de algemeene aandacht op zich te vestigen; of wel, om, door het anders voorstellen van de geschiedenis, eene pleitrede te houden in het belang van eene staatkundige of kerkelijke partij. Een reconstrueeren van de geschiedenis, *om die reden*, wekt een rechtmatig misnoegen op bij ieder verstandig en weldenkend man; - toch is zulk eene handeling geene zeldzame uitzondering; soms is het met weinig zelfbewustheid, dat die handeling wordt gepleegd; vaak echter is er opzet en moedwil bij.

'De wereld heeft nu al zoolang geloofd, dat Nero, de Romeinsche keizer, een monster is geweest; ik wil nu eens gaan betoogen, dat men hem miskent en dat hij niet de verfoeiing verdient, die reeds zijn naam opwekt.'

'Wel ja; waarom niet! uw boek, dat dit betoogt, zal opgang maken; en gij kunt zeker zijn, dat er altijd gekken zullen worden gevonden, die beweren, dat gij gelijk hebt. Bovendien, gij kunt u altijd nog beroepen op den eersten Napoleon, die de waarheidsliefde van Tacitus in twijfel trekt en bij die gelegenheid zegt, dat men "zelfs Nero kan belasteren"'.

Tiberius is wel oneindig verstandiger geweest dan Nero, maar toch even beladen en bezoedeld met gruwelen en ondeugden; en evenwel heeft ook hij zijne verdedigers gevonden.

Nog veel anderen met hem: Keizer Constantijn, de stichter van Constantinopel, een schelm van het eerste water, maar die toch met uitbundige lofredenen is bedeeld; ook door hen, die niets dan smaad en verguizing overhadden voor Keizer Julianus, op wiens roem smet noch vlek kleeft. De partijzucht, de godsdiensthaat is in het spel gekomen en heeft te vaak het oordeel vervalscht over de geschiedenis; daaraan alleen is het te wijten, dat een Spaansche Filips II verdedigers heeft gevonden en zelfs onze groote Willem I aanranders.

Als men eenmaal op dien weg is, dan kan men het vèr brengen. Waarom zoudt gij niet de stelling voorstaan, dat Paus Alexander VI en zijne kinderen Lucretia Borgia en Cesar Borgia niet zulke monsters van zedeloosheid en wreedheid zijn geweest, als zij worden afgeschilderd? - Gij loochent eenvoudig weg, dat Lucretia in bloedschande heeft geleefd met haar vader en hare broeders; gij zegt, dat Alexander VI ten onrechte gebrandmerkt wordt in een der drama's van Victor Hugo:

> 'Quel est donc ce bandit? -
> ce bandit, c'est le pape',

en dat Cesar Borgia geene blaam verdient, omdat hij zijne heerschappij vestigde op sluipmoord, gif en dolk, verraad, wreedheid; want Ma-

chiavel had immers geleerd, dat dit alles bij de regeerkunst behoorde in het Italië van dien tijd?

Het is moeielijk, om kalm en onbewogen te blijven, wanneer men zoo de geschiedkundige waarheid in het aangezicht ziet slaan en recht en zedenleer vertrappen; het kost inspanning, om de verontwaardiging te bedwingen, die in het gemoed opwelt bij het aanschouwen van die misdadige pogingen, om de breede kloof tusschen goed en kwaad te willen dempen door allerlei haarklooverijen en drogredenen. Gelukkig, dat de groote meerderheid der menschen meestal terugdeinst voor het oordeel, dat geschiedschrijvers van dien aard haar willen opdringen; meestal verwerpt zij het, al is zij niet altijd in staat, om het te wederleggen; - evenmin als Gretchen het Godsbegrip kan weerleggen, dat Faust haar voorpreekt, al is het, dat het onschuldige kind toch een duister besef heeft, dat het iets anders is, dan wat zijzelve gelooft. - Froude, in zijne behandeling van Engeland's geschiedenis onder de Tudors, heeft door allerlei redeneeringen den geschandvlekten naam van Hendrik VIII in eere willen herstellen; - het is hem niet gelukt, en de groote meerderheid blijft dien Engelschen Koning beschouwen als een wreed en gewetenloos dwingeland, een Tiberius voor zijn volk, een ‘Blauwbaard’ voor zijne vrouwen.

Met schroom, met weerzin spreken wij hier die afkeuring uit over Froude; want wij, Hollanders, hebben reden, om zijn naam met hoogachting en sympathie te noemen; die Britsche historieschrijver toch is nog voor korte jaren opgetreden als kampvechter voor onze landgenooten in Zuid-Afrika en heeft op krachtige wijze gepleit voor het recht van de Transvaalsche boeren

Eene korte aanmerking in het voorbijgaan.

Wij verheffen ons vaak tegen het egoistische in Engeland's staatkunde; en wij hebben het volste recht, om dat te doen, want het zelfzuchtige van die staatkunde is vaak stuitend in de hoogste mate; het schreeuwt soms tot God. Maar hebben wij dat recht, wij moeten niet vergeten, dat tevens de plicht op ons rust, om te erkennen, dat het in Engeland geene ongewone zaak is, om moedige mannen te zien opstaan, die, met vast karakter en groote bekwaamheden toegerust, aan hun land en volk waarheden durven verkondigen, die met weerzin, met vijandschap worden aangehoord; zoo is in den laatsten tijd Froude geweest als geschiedschrijver, Gladstone als regent; - Gladstone, misschien niet Engeland's grootste staatsman, maar zeer zeker de edelste, de meest idealistische; - Gladstone heeft, zonder zich te laten weerhouden door de geheel anders gezinde openbare meening in Engeland, een einde gemaakt aan dien Transvaalschen oorlog, die een gruwel was van ongerechtigheid, eene schandvlek op Engeland's naam.

Eene klip, die de geschiedschrijver vooral moet vermijden, dat is,

om bij zijn verhaal te vervallen in het kleine, in het onbeduidende.

De Duitscher Johannes Scherr, die ook aan geschiedschrijven deed, heeft ergens het verwijt tegen ons ingebracht, dat onze schrijvers te uitvoerig zijn in het behandelen van allerlei bijzaken en kleinigheden; aan dat gebrek geeft hij zelfs den naam van '*Holländerei*'.

Hoog wegloopen met Scherr als geschiedschrijver doen wij niet; maar toch, die aanmerking van hem is gegrond en mag wel ter harte worden genomen door ons. Wij weten niet genoeg het belangrijke te onderscheiden van het onbelangrijke; wij houden ons soms uitvoerig op bij wat dat weinig verdient, bij het kleine; en wij verzuimen daardoor, het groote te doen uitkomen.

Eene drogreden moet vaak dienst doen, om dat stilstaan bij het onbeduidende te rechtvaardigen; 'zelfs de minste kleinigheid kan bijdragen, om het karakter van een geschiedkundig persoon heter te leeren kennen'; - ja, dat *kan*, maar van de honderd keer zal het misschien niet één keer gebeuren; gij hebt geheel en al ongelijk, als gij zoo hooge waarde hecht aan het nietigste document, als het maar herkomstig is van oude tijden en betrekking heeft - hoe zijdelings dan ook - op geschiedkundige personen; vind morgen een waschbrief van Oldenbarneveld's vrouw of eene schoenmakersrekening van Hieronymus van Beverningh: de vaderlandsche geschiedenis zal daardoor geene kolossale verandering ondergaan. Breek u, in 's Hemels naam, het hoofd niet met de vraag, of Jan de Witt, toen hij in 1665 het beleid had over 's lands oorlogsvloot, een fluweelen mantel droeg of een lakenschen; wat raakt ons die mantelquaestie? - heeft zij dan geen belang? - zij kan, misschien, belang hebben gehad voor den kleermaker van Jan de Witt, maar voor de geschiedenis niets hoegenaamd: had de groote Raadpensionaris eene duffelsche jas gedragen, toen hij op de vloot kwam, het optreden als vlootvoogd zou daarom toch eene even roemvolle handeling zijn gebleven.

Dat nasnuffelen en opsporen van de meest onbeduidende kleinigheden in de geschiedenis heeft het nadeel, dat het tijd, onderzoek, geestinspanning nutteloos doet verloren gaan en verspillen aan zaken, die het volstrekt niet verdienen; zooveel te minder middelen en krachten heeft men dan voor het bewerken van wat groot en belangrijk is.

Maar dát is nog niet het grootste nadeel: een grooter nadeel is, dat door die wijze van de geschiedenis te schrijven het geschiedverhaal ongunstig werkt op hen, voor wie het wordt geschreven. Wanneer de geschiedenis zoo in bijzonderheden uitweidt over alles, wat een beroemd man betreft of een beroemden tijd, dan ontluistert zij dien man en dien tijd; dan verlaagt zij, wat hoog in de vereering van de menschen had moeten blijven staan; dan brengt zij tot de meest gewone alledaagschheid terug, wat door den stralenkrans van het genie was omgeven; dan bezondigt zij zich aan het ideaal, het verhevenste kenmerk der menschheid, de hoogste gift, die de Schepper ons heeft verleend.

Wat kan men vaak de bekrompenheid, de geesteloosheid zich in den mantel van het gezond verstand zien hullen, om wierook te branden voor dat miniatuur-schilderen in het geschiedverhaal: ‘Nu eerst krijgen wij een juist inzicht in dien vroegeren tijd; nu hebben wij de werkelijkheid, niet langer de verdichting; nu weten wij, hoe onze voorouders in die vroegere eeuwen leefden, woonden, werkten, dachten en gevoelden; nu kennen wij de mannen, die toen eene voorname rol hebben gespeeld; wij weten, welke zwakheden zij hadden, hoeveel zij te danken hebben gehad aan de omstandigheden, aan het geluk; hoeveel er moet worden afgedongen van hun roem, van hun grooten naam. Alles was, toen, al even onvolkomen als in onze dagen; en wij behoeven niet te blozen over het onbeduidende, zwakke, flauwe, ziellooze, dat ons thans wordt verweten: zóó is het altijd geweest, en zóó zal het altijd zijn.’

Op die wijze tracht men te verontschuldigen, wat veroordeeld moet worden als verflauwing van vaderlandsliefde, uitdooving van heldengeest, laf toegeven aan de eigenbaat, aan de zucht tot rust en genot.

Is dát de vrucht, die de kennis der geschiedenis u schenkt?

Merkt gij in dien vroegeren tijd van roem alleen het gebrekkige op; in de groote mannen van weleer alleen al het onbeduidende, dat zij met het heden gemeen hadden? Maar begrijpt gij dan niet, dat menschen en hunne handelingen nooit de volmaaktheid bereiken; dat in den uitstekendsten man altijd iets is, dat te wenschen overlaat en dat hem op één lijn stelt met de minsten zijner medemenschen; dat men niet het oog gevestigd moet blijven houden op de zwakheden van dien uitstekenden man, om daardoor eigen zwakheden te verontschuldigen; dat men, integendeel, letten moet op wat er groots en verhevens is geweest in zijn doen en denken, om daardoor zelf aangespoord te worden tot het groote en verhevene?

Die gedachten kwamen in ons op, nog dezer dagen, bij het lezen van het eerste deel van Busken Huet's *Land van Rembrandt*; - tusschenbeide gezegd, een meesterlijk geschreven boek, een sieraad voor onze letterkunde. - Ook die schrijver heeft wat veel geofferd aan de zucht, om bij voorkeur de *kleine* zijde van de geschiedenis op den voorgrond te stellen; ook bij hem is het, alsof de schildering van de stoffelijke behoeften en genoegens van het voorgeslacht volstaat, om een juist en volkomen denkbeeld van dat voorgeslacht te geven. Nederlandsche edelen nemen in de 14de eeuw soms deel aan de kruistochten tegen de heidensche Litthauwers; gij denkt, bij Busken Huet iets te vinden over hunne wapenfeiten, hunne heldendaden; gij wordt in die verwachting geheel en al teleurgesteld: niets daarvan; maar wèl wordt u verteld, hoe die edelen den weg namen van Nederland naar Oost-Pruisen; hoeveel wagens zij op dien tocht bij zich hadden, hoeveel paarden, hoeveel ruiters; welken leeftocht zij voor de reis medenamen, welke wijnen; in welke steden zij stilhielden,

welke festijnen zij daar gaven, hoeveel geld zij daar verteerden. - Dat alles is niet onaardig, om te weten; maar, weet men niet anders dan dát, dan heeft men een zeer verkeerd denkbeeld van de middeleeuwen en van den riddertijd; een gebrekkig, valsch denkbeeld: men weet dan, hoeveel wijn Jan van Blois dronk en welke Hollandsche edelvrouwen hij zoende; maar, van heldengeest, van trouw aan het eens gegeven woord, van zelfopoffering, van Albrecht Beiling, van Jan van Schaffelaar - daarvan weet men niets; en toch, ook die grootsche zijde van de middeleeuwen moet men kennen, die veel slechts, veel onmenschelijks en barbaarsch goedmaakt.

Beets heeft beter recht laten wedervaren aan de middeleeuwen:

> ‘Men scheldt steeds op der middeleeuwen nacht;
> 't Is waar, Euroop lag in een nacht verzonken,
> Die afschuw baart aan ons *verlicht* geslacht;
> Maar 't was een nacht, waarin de sterren blonken
> Van riddereer en heldenmoed en kracht,
> Die 't duister met hun schoonen glans beschonken.’
> .....
> (De masquerade, 9 February 1835)’.

Die bijzonderheden omtrent de samenleving en de huiselijke inrichting van vroegere eeuwen kunnen hare waarde hebben; maar hecht daaraan niet te veel, geen overwegend gewicht; dat is beneden de waardigheid van de geschiedenis. De geschiedenis moet vooral het groote, het verhevene in de daden der menschen doen uitkomen, om daardoor te leeren ruim te denken en edel te handelen; en dat leert men niet, wanneer men - de ruiter uit *Wallenstein's Lager* heeft het reeds gezegd - wanneer men van een groot man niets anders bestudeert dan de wijze, hoe hij zich voedt en zich kleedt. Het materialismus verlaagt.

Daar zijn er, die de meening voorstaan, dat de geschiedschrijver zich bepalen moet tot het opsporen, het bewijzen, het verhalen van de geschiedkundige feiten, maar dat hij die feiten niet moet beoordeelen, evenmin de geschiedkundige personen. De heer Kollewijn schijnt die meening voor te staan daar, waar hij het verlangen afkeurt van hen, die willen, dat de geschiedkundige ‘terstond maar gereed moet zijn, om den eenen persoon bij de goeden, den anderen bij de slechten in te deelen’ (bl. 5); Kollewijn erkent, dat men soms ‘met vrij groote zekerheid een vonnis kan vellen, maar’ - voegt hij erbij - ‘in de meeste gevallen is het voorzichtig geen oordeel uit te spreken, omdat er geen voldoende gronden voor zijn’ (bl. 5).

Ja, *voorzichtig* is dat zeker - maar alles, wat voorzichtig is, is daarom nog niet goed; - en wat zijn *voldoende* gronden? Het onbepaalde van die uitdrukking brengt teweeg, dat *elk* oordeel over geschiedkundige feiten of menschen vermeden moet worden; Kollewijn schijnt

daartoe over te hellen, als hij aan het slot van zijn opstel (bl. 6) zegt: ‘Voor sommigen gaat de aantrekkelijkheid der geschiedenis verloren, als dat oordeel over anderen, dat scheiden in bokken en schapen een einde neemt. De vruchtbare beoefening der geschiedenis zal er daarentegen door winnen’; - en eindelijk zegt hij nog, dat de geschiedenis ‘is, mits zij binnen hare perken wordt gehouden, eene kweekster van waarheidszin, verdraagzaamheid en menschenliefde’.

Wij gelooven ons niet te vergissen, als wij zeggen, dat die meeningen van den heer Kollewijn niet de onze zijn, maar daarmede strijden; - wij spreken twijfelenderwijze, omdat zijne uitingen ook niet stellig en beslist zijn. Want dat de geschiedschrijver in zijn oordeel niet door dik en dun heen mag draven, ja, dat spreekt wel vanzelf, dat stemmen wij hem volkomen toe; - toegestemd ook, dat de geschiedenis ‘binnen hare perken’ moet blijven; - maar zorg, dat die perken niet te eng, niet te nauw worden gemaakt; laat haar vrijheid, veel vrijheid; van die vrijheid kan misbruik worden gemaakt, geen twijfel; maar de mensch kan misbruik maken van alle zijne stoffelijke en intellectueele vermogens; moet hij daarom die vermogens ongebruikt laten, zijn verstand laten verstompen, zijne voortbrengende kracht laten inslapen? Niemand zal dat beweren; en ook daarom is het beter, dat het oordeel van den geschiedschrijver te vèr gaat, dan dat het geheel achterwege blijft.

Kollewijn noemt de geschiedenis ‘eene kweekster van waarheidszin, verdraagzaamheid en menschenliefde’ - uitmuntende zaken, die men niet te hoog kan waardeeren, maar die men dan toch altijd in een verstandigen zin moet opvatten: de verdraagzaamheid moet niet ontaarden in onverschilligheid; de waarheidszin moet niet alleen leiden tot de *kennis*, maar ook tot de *liefde* van de waarheid; en de menschenliefde moet ons juist aansporen, om krachtig te bestrijden en te veroordeelen ieder kwaad, dat den mensch verlaagt en onteert.

Wij treden te meer op tegen die meening van den heer Kollewijn, omdat zij zeer verbreid is ook onder ónze geschiedkundigen; - het voorbeeld van Ranke heeft hierin ook bij ons kwaad gesticht.

Het bespreken van Ranke's invloed is eene teere zaak, vooral voor ons, die zoo weinig daartoe zijn bevoegd en die het tevens een plicht achten, om hulde te brengen aan alles, wat groot en uitstekend is; - toch mogen wij dit onderwerp hier niet onbesproken laten.

Ranke heeft het voorrecht gehad, om een langen levensloop onafgebroken te wijden aan de wetenschap en om tot in zijne laatste dagen onvermoeid en met vrucht zich met geschiedkundige studiën te kunnen bezighouden; hij heeft tal van geschiedkundige schriften voortgebracht, die overal de algemeene aandacht en de algemeene bewondering hebben tot zich getrokken en dat verdienden niet alleen om den degelijken, belangrijken inhoud, maar ook om den helderen, eenvoudigen, deugdelijken stijl, - geen alledaagsch kenmerk van Duitsche prozaschrijvers; als

geschiedkundige, als navorscher en onderzoeker van de geschiedenis staat hij op een toppunt en wordt als zoodanig misschien door enkele zijner tijdgenooten geëvenaard, zeker door geen hunner overtroffen; waar Ranke eene geschiedkundige aangelegenheid heeft behandeld en dienaangaande tot eene besliste meening is geraakt, daar kan men gerust aannemen, dat verder onderzoek vrij overbodig is en men veilig de door hem verkregen uitkomst voor de ware mag houden; - hij is in dat opzicht, wat Fruin is bij ons. Die groote wetenschappelijke roem van Ranke is erkend en gehuldigd geworden, niet alleen door zijn vaderland, maar door geheel Europa, door geheel de beschaafde wereld; en niemand heeft het recht, om op lichtvaardige wijze dien roem te loochenen of te willen verkleinen.

Ziedaar onze oprechte meening over Ranke; wij koesteren hoogen eerbied voor zijn naam; - maar wij doen niets te kort aan dien eerbied, wanneer wij aanmerkingen maken op zijne uitstekendheid als geschiedschrijver en twijfel opperen aan het heilzame van den invloed, door hem uitgeoefend op veel andere geschiedschrijvers.

Allereerst moet hier eene zeer bepaalde onderscheiding worden gemaakt tusschen den geschied*kundige* en den geschied*schrijver*.

Als geschiedkundige, als onderzoeker en navorscher van de geschiedenis staat Ranke hoog, zeer hoog; men waagt niet veel, wanneer men beweert, dat hij de grootste geschiedkundige is geweest onder zijne tijdgenooten.

Als geschiedschrijver is het iets anders; dan staat hij veel minder hoog.

Het eerste vereischte van een geschiedschrijver is, dat hij eene duidelijke en verstaanbare voorstelling geeft van wat hij beschrijft; en dat doet Ranke *niet*: hij gaat uit van de onderstelling, dat wie zijne werken leest, reeds te voren bekend is met de geschiedenis; wie die voorafgaande kennis mist, heeft niet veel aan het lezen van zijne werken. Ranke schrijft geene geschiedenis, hij schrijft *over* de geschiedenis; - en dat is niet hetzelfde. Lees de *Nederlandsche historiën* van Hooft en gij weet van haver tot gort, hoe alles zich heeft toegedragen bij onzen opstand tegen Spanje; gij hebt daartoe niet noodig, vooraf andere schrijvers te lezen; - laat Ranke hetzelfde onderwerp behandelen en hij zal u uitmuntende, meesterlijke toelichtingen geven over enkele deelen van de Nederlandsche beroerten der zestiende eeuw, over enkele historische personen van dien tijd; - maar het geheel van den gang van zaken leert hij u niet.

Wij meenen dus eenig recht te hebben, om de stelling voor te staan, dat Ranke, uitstekend als geschied*kundige*, veel minder aanspraak heeft op den roem van een goed geschied*schrijver* te zijn.

Iedereen begrijpt, dat wij die meening maar aarzelend en met schroom uiten; zelfs achten wij ons verplicht tot eene bijvoeging, waardoor die meening denkelijk wel wat verliezen zal aan waarde.

Onze bekendheid met de schriften van Ranke is niet volledig; wij hebben *veel* van hem gelezen, maar niet *alles*; onder anderen zijn laatste werk, de algemeene geschiedenis, hebben wij nog niet in handen gehad. Maar *over* die algemeene geschiedenis hebben wij veel gelezen; en kunnen wij ons daarop gronden, dan komt het ons voor, dat dit werk niet vrij is van eenzijdigheid en zich kenmerkt als eene overdrevene lofrede op Duitschland en op de Hohenzollerns, zoodat men in dat land en in dat stamhuis onovertroffen idealen moet zien van deugd en van volkskracht. Indien wat wij over dat werk hebben gelezen, juist is, dan heeft Ranke met zijne algemeene geschiedenis gehandeld als voor twee eeuwen Bossuet met zijn *Discours sur l'histoire universelle*: een geschrift, wegsleepend door krachtigen, verheven stijl; maar geheel eenzijdig en van het begin tot het einde eene onbegrensde lofrede op het Katholicismus, op het absolute koningschap en op Lodewijk XIV.

Ranke heeft voor de samenstelling van zijne geschiedkundige schriften onvermoeid en met groote bekwaamheid uit de beste bronnen geput, oorspronkelijke opgaven geraadpleegd, geene archieven ondoorzocht gelaten; - hem hierin na te volgen, moet ieder geschiedschrijver zich tot taak stellen. Maar één aanmerking mag hierbij toch wel worden gemaakt: men moet onderzoeken, wat er in die oude bescheiden, brieven, rapporten, notulen, resolutiën, enz. voorkomt, dat licht kan werpen op historische feiten en personen; maar men moet niet onbepaald vertrouwen op de inlichtingen, die men daar vindt; men moet dat niet aannemen voor evangelietaal of meenen, dat men nu de onfeilbare waarheid bezit; critiek is hierbij onmisbaar.

Het is eene geheel onjuiste redeneering, om te zeggen: ‘Dat en dat feit is ontegenzeggelijk waar, want het komt voor in een eigenhandig geschreven brief van den persoon, die zeer zeker bekend moet geweest zijn met dat feit, in een vertrouwelijken brief, die volstrekt niet bestemd was voor openbaarheid, die geschreven is zonder eenigen toeleg, om anderen te misleiden.’

‘Zonder eenigen toeleg, om anderen te misleiden’? - Hoe weet gij dat, hoe kunt gij dat weten? Die brief was toch bestemd, om door iemand te worden gelezen; kan niet de toeleg hebben bestaan bij den schrijver, om dien iemand eene andere voorstelling te geven van het gebeurde, dan met de werkelijkheid overeenkomt? En zelfs, al heeft die toeleg niet bestaan, al is de schrijver van dien brief geheel te goeder trouw geweest, kan hij zich dan toch niet vergissen? Misschien heeft hij niet anderen willen misleiden, maar kan zonder het te willen, zichzelf hebben misleid; wie is er altijd oprecht en eerlijk jegens zichzelf?

Zooveel mogelijk, over de geschiedkundige feiten echte schrifturen raadplegen; maar, bij die raadpleging, strenge critiek aanwenden; en, als de critiek tot het besluit brengt, dat die schrifturen in lijnrechten

strijd zijn met andere bekende geschiedkundige feiten of met het bekende karakter van geschiedkundige personen, zich dan wèl wachten, om die echte schrifturen aan te nemen als alles afdoende bewijsstukken. Wat dit punt aangaat, staat de heer Kollewijn aan onze zijde, waar hij zegt (bl. 5): 'Als wij iemands vertrouwelijke briefwisseling bezitten, hebben wij niet eens altijd de zekerheid, of hij niet zijn eerste beweegredenen voor zijn beste vrienden, misschien voor zich zelven, verborgen heeft trachten te houden.'

Het spreekt vanzelf, dat die critiek van geschiedkundige geschriften achterwege kan blijven bij zaken, waaromtrent niet de minste onzekerheid of onwaarschijnlijkheid bestaat; ook bij zaken, die geheel onbeduidend zijn. Wij meenen, dat onze rechtskundigen er eene Latijnsche spreuk op nahouden, die in plat-Hollandsch beduidt, 'dat de rechter - de *praetor*, zeiden de Romeinen - zich het hoofd niet breekt met prulzaken'; ook de geschiedkundige moet die spreuk indachtig blijven en bij het twisten over geheel onbeduidende zaken zeggen: 'Het komt er niets op aan.'

Maar daar zijn geschiedkundige feiten, die van zeer groot belang zijn; en is daarover verschil of onzekerheid, dan zal men het meest de waarheid nabijkomen, als men het bekende karakter van geschiedkundige mannen raadpleegt.

Bij voorbeeld: het is eene gewichtige vraag, of ook op Coligny de schuld drukt van het vermoorden van den Hertog van Guise; is Poltrot, de moordenaar van Guise, door Coligny tot dien moord aangezet? Coligny heeft dat altijd, en op de nadrukkelijkste wijze, ontkend; en het karakter van Coligny staat in de geschiedenis zoo hoog aangeschreven, dat men aan die ontkenning grooter gewicht moet hechten dan aan de historische bescheiden, die op hem de verantwoordelijkheid voor dien moord doen rusten.

Bij Ranke is die critiek in den regel werkzaam; toch niet altijd. Wij zullen een paar voorbeelden noemen: het eene van tamelijk klein belang en waarop wij dan ook niet sterk drukken; het andere van hoog gewicht, vooral voor ons, Nederlanders.

Ranke heeft voor zijne geschiedkundige werken met ijver geraadpleegd de brieven der gezanten, die de Republiek Venetië vertegenwoordigd hebben bij verschillende Europeesche regeeringen, op verschillende tijden. Die brieven maken eene belangrijke bron uit voor den geschiedschrijver; want die Venetiaansche gezanten waren, over het algemeen, zeer bekwame en ervaren staatsmannen, die alles goed wisten op te merken, alles goed wisten te begrijpen en te beoordeelen.

Maar het is zeer duidelijk, dat men verkeerd doet met alles, wat die gezanten schrijven, geheel en zonder voorbehoud, als evangelietaal aan te nemen; ook hier is de twijfel de beste weg, om de waarheid nabij te komen; en het bevreemdt wel eenigszins, wanneer men soms bij Ranke dien twijfel mist; wanneer men soms bij hem den toestand

van het een of ander land, wat betreft landbouw, veeteelt, nijverheid, handel, financiën, enz., gegrond vindt op de statistieke opgaven, die de gezanten daarover inzenden aan hunne regeering te Venetië.

In onze dagen, nu de statistiek veel meer wetenschappelijk wordt beoefend en over veel meer hulpmiddelen kan beschikken, om nauwkeurige cijfers bijeen te zamelen, in onze dagen zelfs wordt er enkele keeren wel eens op vreemde wijze omgesprongen met het opmaken van statistieken, zoodat het wantrouwen aan de juistheid der cijfers, die daarin voorkomen, niet altijd geheel ongegrond is; maar er was oneindig meer grond voor dat wantrouwen eenige eeuwen geleden, toen men nog veel meer onkundig was aangaande de voortbrengselen en hulpmiddelen van een land en dus onmogelijk daarover juiste cijfers kon opgeven. De Venetiaansche gezanten - mannen, die niet van vandaag of gisteren waren, - zullen dien staat van zaken wel spoedig hebben ingezien en hebben begrepen, dat men met de samenstelling van de verlangde statistieken wel een weinig de hand mocht lichten: ‘Laat ons met die aangelegenheid niet te veel ons hoofd breken; laat ons maar zonder lang onderzoek die cijfers als waar aannemen en opgeven. Wat doet het ertoe, of wij eenige duizenden runderen of schapen te veel of te weinig vermelden? Niemand telt ze toch na.’ Die gezanten hebben er niet aan gedacht, dat eeuwen later een Duitsch geleerde zich op die statistieke cijfers zou gronden als op afdoende bewijsstukken.

Die eerste aanmerking over de critiek, door Ranke uitgeoefend, betreft echter geene zaak van overwegend belang; wij gaan haar verder voorbij.

De volgende aanmerking is van oneindig meer gewicht: zij betreft de eer van onzen Stadhouder Willem III, een van de grootste vorsten uit het Huis van Oranje, na Willem I *de grootste.* Ranke legt hem de ondeugd ten laste, die meer dan één volk der oudheid heeft aangekleefd en daar verontschuldigd werd; maar die in onze hedendaagsche maatschappij, in onze Christelijke samenleving te recht wordt veroordeeld en verfoeid.

Met weerzin behandelen wij deze beschuldiging, die de teederste gevoelens kwetst van de mannelijke schaamte; maar zwijgen is hier niet geoorloofd voor iemand, die hart heeft voor de eer van ons land, van zijne helden en groote mannen.

Wat geeft Ranke aanleiding tot die beschuldiging; waarop grondt hij haar? Aanleiding kan hij gevonden hebben uit wat de Engelsche Bisschop Burnet en de Franschman Voltaire hebben geschreven.

Burnet, langen tijd een geestelijk hofbeambte bij Willem III en bij diens vrouw Maria, de Kapelaan der Prinses of Koningin, heeft de geschiedenis van zijn tijd geschreven en van Willem III, onder anderen, gezegd, ‘dat hij maar één ondeugd had, die hij echter zorgvuldig wist te verbergen’; duistere en dubbelzinnige uitdrukking,

die een verstandig man niet zou hebben gebruikt, omdat zij aanleiding kan geven tot allerlei verkeerde opvattingen en uitleggingen; in eene der aanteekeningen op Bilderdijk's vaderlandsche geschiedenis komt, onder anderen, voor: dat die ééne ondeugd van Willem III is geweest neiging tot dronkenschap.

Maar doet men wel goed, zich zoo ernstig op te houden bij de woorden van een Burnet? Wie dien man uit de geschiedenis kent, weet, dat hij wel een bisschopsmantel heeft gedragen, maar eigenlijk toch is geweest een ijdel, praatziek, oud wijf; niets anders.

Wat Voltaire betreft, die heeft in zijn *Siècle de Louis XIV* eene soort van vergelijking gemaakt van dien Franschen Koning met onzen Willem III; eene eenzijdige vergelijking, waarin eene geheel verkeerde voorstelling wordt gegeven van den grooten Stadhouder en diens beeld geheel en al op den achtergrond staat, terwijl al het licht valt op den uitbundig geroemden Franschen Koning. In die karakterschets van Willem III zegt Voltaire van hem: '*Il n'aimait pas les femmes*'; - er zijn bijzonderheden in het leven van den Stadhouder, die niet geheel overeenstemmen met die uitspraak van Voltaire.

De *Siècle de Louis XIV* is een meesterlijk geschreven werk - maar niemand stelt thans nog een onbepaald vertrouwen in de waarheidsliefde van Voltaire: bij een uitmuntenden prozastijl, bij veel geest en gezond verstand was het dien man toch hoofdzakelijk te doen, om zijne meeningen ingang te doen vinden en ook om bij de grooten en machtigen zich aangenaam te maken, zich hunne vriendschap te verwerven, hunne gunsten deelachtig te worden; de schriften van Voltaire zijn zelden geheel onpartijdig; meestal is het eigenbelang de drijfveer, die hem doet schrijven, - wanneer het niet is luim of gril of de zucht, om zijne vijanden te bestrijden en neder te werpen.

Een man, die te huis behoorde aan het Fransche hof, nog vol van de herinneringen aan Lodewijk XIV, nog verblind door den glans, die afstraalde van den gebieder, waarvoor allen in het stof bogen, kon onmogelijk een onpartijdig oordeel uitspreken over den grooten tegenstander van Lodewijk XIV; aan wat Voltaire aanvoert tegen Willem III, kan derhalve weinig gewicht worden gehecht, te minder, daar de woorden van den Franschen schrijver vatbaar zijn voor verschillende uitlegging.

Ranke's beschuldiging grondt zich voornamelijk op wat voorkomt in de brieven van de tweede vrouw van den Hertog van Orleans, den broeder van Lodewijk XIV; die tweede Hertogin van Orleans - bij de Fransche schrijvers bekend onder den naam van *la Princesse Palatine*, omdat zij tot het Paltsische vorstenhuis behoorde, - gebruikt ten aanzien van Willem III woorden en uitdrukkingen, die niet in 't minst twijfel of onzekerheid overlaten omtrent hare meening over de onzedelijkheid van den Stadhouder.

Maar wie was nu die *Princesse Palatine?* - Dat dient men te

weten, om te kunnen waardeeren, hoeveel hare beschuldiging in tel komt.

Die *Princesse Palatine* was eene vrouw, misschien eerlijk, - hoewel hare handelingen ten aanzien van Madame De Maintenon daar niet altijd sterk voor pleiten, - maar voor het overige in haar handelen, spreken en schrijven zóó cyniek, dat men ervan versteld staat; zij bezigt eene taal, zóó schaamteloos, grof en vuil, dat men die met weerzin en afkeer leest; zij was gehuwd met Orleans, een ellendeling, die, behalve aan andere misdaden, voor de geheele wereld bekend stond als schuldig aan diezelfde ondeugd, die Willem III werd toegedicht; het kostte dus *la Princesse Palatine* weinig moeite, om ten volle te gelooven aan de schuld van den Stadhouder; dag aan dag in de Fransche hofkringen, waarin zij een groot deel van haar leven doorbracht, hoorde zij op den hevigsten en verguizendsten toon gewagen van Lodewijk's grooten tegenstander - zelfs door uitgelezen mannen; - zie onder anderen, hoe La Bruyère over den Stadhouder schrijft; - en hoe moest het dan zijn bij al die Fransche grooten, die slaafsche hovelingen van Lodewijk XIV, die, in het stof neergebogen voor hun afgodsbeeld, met haat en verontwaardiging vervuld waren voor den man, die als vijand de heiligschennende hand durfde opheffen tegen wat die hovelingen aanbaden? Hoe moest het zijn bij al die uitgeweken Ieren, bij al die Engelsche Jakobieten, dolzinnige en onverzoenlijke vijanden van Willem III, herhaaldelijk sluipmoord tegen hem smedende, herhaaldelijk hem aanrandende met niets ontzienden laster?

Kan nu de getuigenis van zulk eene vrouw, te midden van zulk eene omgeving, in zulk een tijd, aangenomen worden als afdoende beschuldiging tegen Willem III? - Het antwoord op die vraag kan niet twijfelachtig zijn.

Het is dus overbodig, om andere redenen aan te voeren tegen die beschuldiging; het is dus niet noodig, om aan te wijzen, dat aantijgingen van dien aard het gewone wapen zijn, waarvan een gewetenlooze vijand zich bedient; dat vooral bij staatstwisten en bij volkshaat dat wapen gebezigd wordt; - onze eigen geschiedenis leert het ons; en zonder op te klimmen tot de tijden van Oldenbarneveld en De Witt zij het genoeg te herinneren aan de wijze, waarop bij ons werd gesproken over Napoleon, in den eersten tijd na de afschudding van het Fransche juk; of te gewagen van de vuile spotliederen, waarin de naam van De Potter door het slijk werd gesleurd in de dagen van 1830.

Zóó is het altijd geweest en zóó zal het altijd zijn.

> ‘Een woedende gemeente, en staat in recht noch reden
> Wen ze iemand overmag.....’

heeft Vondel gezegd; en onder ‘gemeente’ versta men juist niet alleen de mindere klasse; ook de hoogste standen, ook de ontwikkeldsten kunnen deelen in dien blinden partijgeest, die zich niet ontziet,

om schandelijke wapens in handen te nemen. Men moet zich dus niet verwonderen over die denkwijze van het toenmalige Frankrijk, die zelfs het Parijsche volk eenmaal vreugdevuren deed branden op de valsche tijding van het sneuvelen van Frankrijk's grooten vijand; een volk, dat zóó denkt, gelooft aan alle mogelijk kwaad bij zijn vijand; eerst later treedt de waarheid in hare rechten; eerst later leert men inzien, dat het niet aangaat, om op lossen grond iemand te betichten van zulk eene ondeugd. 'Is het genoeg te ontkennen, wie is dan ooit schuldig?' werd tegen een Romeinsch keizer gezegd; - het waardig antwoord was: 'Is het genoeg aan te klagen, wie is dan ooit onschuldig?' woorden, alle overweging waard en die vooral moeten gelden in dít geval; hier dienen de gronden van de beschuldiging elk gemis van overtuiging weg te nemen; en wie zal volhouden, dat hier zoo iets gebeurt!

Men verwijst soms op de vriendschap van den Stadhouder voor Bentinck; maar mijn hemel! Kan men daarin iets vreemds, iets verdachts vinden? Bentinck had zijn leven gewaagd, om het leven van Willem III te redden; verklaart, rechtvaardigt dat niet die vriendschap? en als men zulk eene edele, verheven reden heeft voor die vriendschap, waarom zoekt men dan naar eene schandelijke reden, om haar te verklaren?

Kortom - want het stuit ons, om nog langer hierover uit te weiden, - veilig kan men met dit besluit eindigen: er is niet de minste grond, om in die beschuldiging tegen Willem III iets anders te zien dan eene lasterlijke aantijging; en Ranke heeft geheel verkeerd gedaan met aan die beschuldiging te hechten.

'Aan die beschuldiging te hechten.' - Wij zeggen niet, dat Ranke zelf die beschuldiging inbrengt; neen, dát doet hij niet; - maar wát doet hij? - Hij deelt in een van zijne geschiedkundige werken, als bijlage, een groot aantal brieven mede van *la Princesse Palatine*, waarin die beschuldiging tegen Willem III voorkomt; niet *alle* brieven van de Vorstin komen in die bijlage voor: 'Dat zou ondoenlijk zijn geweest, dewijl ik dan te uitvoerig zou zijn geworden,' zegt Ranke - en dat laat zich hooren; maar ook in de brieven, die de bijlage inhoudt, zijn hier en daar gedeelten weggelaten; - ook dát kan zijne goede redenen hebben, en dus ook daarover valt niets te zeggen. - Maar waarom uit die brieven dan ook niet weggelaten de smadelijke aantijgingen tegen den grooten Stadhouder? Waarom die aantijgingen opgenomen, noodeloos opgenomen? opgenomen, zonder ze te bespreken, zonder ze toe te lichten, zonder ze te onderzoeken, zonder ze te beoordeelen, te wederleggen, - want niets van dat alles doet Ranke -? Als men dát in aanmerking neemt, heeft men dan niet het recht, om ook Ranke verantwoordelijk te stellen voor de taal van de *Princesse Palatine?*

Meent iemand, dat het ons niet past, op zulk een toon te spreken

over een man als Ranke, dan antwoorden wij, dat, met allen eerbied voor den grooten Duitschen geschiedkundige, wij toch niet kunnen gedoogen, dat hijzelf den eerbied uit het oog verliest voor een Willem III: een groot, buitengewoon man, een onvolprezen held, een uitstekend legerhoofd, een staatsman, die weinig zijns gelijken heeft gevonden; de redder van Nederland in 1672, de bevrijder van Engeland in 1688, Europa's glorievolle kampvechter tegen de tirannij van Lodewijk XIV.

Eenige jaren geleden, in een der nummers van *De Gids*, heeft onze Pierson - wij voegen daarbij: onze uitstekende letterkundige, om hem te onderscheiden van zijne uitstekende broeders, - Ranke boven Macaulay gesteld, omdat de Engelsche schrijver zijn oordeel uitspreekt over de geschiedkundige handelingen en Ranke zich daartoe bepaalt met die handelingen te doen kennen, zonder ze te beoordeelen. Pierson schijnt te meenen, dat het de volmaaktheid nabij komt, als men over kwaad en goed op wijsgeerigen toon schrijft, uit de hoogte, alsof het zaken zijn van denzelfden aard; trouwens, hij is niet de eenige in dat opzicht; onder anderen bij Taine kan men hetzelfde opmerken.

Wij staan een geheel tegenovergesteld gevoelen voor; wij gelooven, dat het een groot kwaad is, om onverschillig te zijn voor goed en kwaad; dat de mensch - ten minste voor een ruim deel - de verantwoording draagt voor wat hij doet; en dat de geschiedschrijver dus wel degelijk tot taak heeft het beoordeelen van de geschiedkundige feiten, na grondig en rechtvaardig onderzoek. De geschiedenis moet onpartijdig zijn, maar niet onverschillig; het kan geen kwaad, wanneer men daarin soms opmerkt, wat Molière genoemd heeft:

> ....'Ces haines vigoureuses
> Que doit donner le vice aux âmes vertueuses'.

Ten slotte nog een enkel woord over het onderwijs in de geschiedenis op de scholen.

De heer Kollewijn uit te dien aanzien meeningen, waarmede wij grootendeels instemmen; alleen komt het ons voor, dat hij het geven van onderwijs in de geschiedenis op de scholen als eene te gemakkelijke taak voorstelt. Met nadruk en met volkomen recht komt Kollewijn op tegen de bewering, dat het onderwijs in de geschiedenis niet kan worden gegeven 'aan leerlingen, die tot verschillende kerkelijke gezindten behooren'; hij zegt, dat die bewering ten volle wordt gelogenstraft door het voorbeeld van verscheiden leeraren, die reeds sedert jaren aan gemengde klassen de geschiedenis hebben onderwezen 'zonder de onderwerpen, die zoo teeder geacht worden, over te springen, en zonder toch ooit aanstoot te geven. Het middel daartoe is de geschiedenis als wetenschap en niet als partijwapen te behandelen. -

Waarom zou men hetgeen anderen heilig is, niet kunnen eerbiedigen, al heeft men zelf eene van de hunne afwijkende overtuiging? Wie dat niet kan, mist een der eerste vereischten voor het beoefenen en nog meer voor het onderwijzen der geschiedenis. De geschiedkundige moet bij de behandeling van zijn onderwerp geheel bevrijd zijn van strijdlust op ieder gebied, dat niet tot zijne wetenschap behoort....' (bl. 4).

In die woorden van den heer Kollewijn is zeer veel, waarmede wij ons volkomen vereenigen; echter niet met alles.

Op den voorgrond stellen wij, dat wij, evenals hij, van meening zijn, dat hij, die op de openbare school optreedt als onderwijzer in de geschiedenis, zorgvuldig vermijden moet, om eene uitdrukking te gebruiken, die aanstoot kan geven aan zijne leerlingen door gemis aan eerbied voor wat hun heilig is; die eerbied voor de meening van anderen is in een onderwijzer een eerste plicht, een eerste kenmerk van een verstandig en fatsoenlijk man; - wij voegen erbij, dat, zoover onze ondervinding reikt, die plicht over het algemeen bij het openbaar onderwijs volkomen goed wordt in acht genomen; de klachten, soms daarover ingebracht, waren in den regel ongegrond of weinig beduidend. Die klachten zijn dikwijls ontstaan uit de zucht van de kerkelijke partijen, om het volksonderwijs aan den Staat te ontnemen en in hunne handen te doen overgaan; die zucht doet soms minder goede wapens gebruiken, om de staatsscholen te bestrijden.

Maar gaan wij hierin geheel en al mede met den heer Kollewijn, wij deelen niet in zijn gevoelen, dat het gemakkelijk is, de geschiedenis te onderwijzen aan scholen van aankomende jonge menschen; integendeel, wij achten dat eene zeer moeielijke taak, - vooral hierom, omdat de kennis van de geschiedenis moeielijk kan verkregen worden in de jongelingsjaren, maar meestal de vrucht moet zijn der studie van den mannelijken leeftijd.

Op onze universiteiten kan het onderwijs in de geschiedenis goede vruchten voortbrengen, omdat men daar te doen heeft met leerlingen, die reeds den mannelijken leeftijd zijn ingetreden en die dus juiste begrippen kunnen hebben aangaande de maatschappelijke verhoudingen in de samenleving; maar aankomende jongelingen, die minder juist denken over die verhoudingen, zijn daardoor minder geschikt, om den gang der geschiedkundige gebeurtenissen duidelijk te begrijpen en goed te beoordeelen; hier, bij die jongere leerlingen, moet de leeraar inde geschiedenis beginnen met het begrip van zijne leerlingen te ontwikkelen; en daarbij kan hij stuiten op twee zwarigheden: òf wel, hij geeft zijn leerlingen geheel en al zijne eigene begrippen aangaande de historische feiten - en dan leert hij zijne leerlingen niet, wat de waarde is van zelf te onderzoeken en zelf te oordeelen; òf wel, hij stelt de beoordeeling van de historische feiten geheel op zijde, hij beschouwt de geschiedenis enkel als wetenschap - en dan mist zij hare hoogste waarde.

Ziedaar: daar staat een leeraar tegenover een twintigtal jongelieden van zestienjarigen ouderdom of daaromstreeks; hij moet onderwijs geven in de geschiedenis. Laat ons de Grieksche of de Romeinsche geschiedenis maar buiten aanmerking laten en eenvoudig ons bepalen tot de vaderlandsche geschiedenis; is er mogelijkheid, om aan de leerlingen eene grondige kennis van die geschiedenis te geven? - Immers neen. Die grondige kennis vordert niet alleen een wetenschappelijk onderzoek, dat onmogelijk van de leerlingen is te verwachten, maar zij vordert ook eene kennis van de maatschappelijke toestanden in de verschillende tijdvakken, eene kennis, die de leerling niet bezit, niet kán bezitten. Beproef eens te verklaren, hoe het Graafschap Holland is ontstaan; de leeraar kan over dit duistere punt wel het een en ander zeggen, maar zijne leerlingen moeten, wat hij daarvan zegt, op goed geloof aannemen, want beoordeelen kunnen zij het niet; en al wilde de leeraar de bewijsgronden voor zijne meeningen bijbrengen, het zou hem onmogelijk blijken, om die te doen begrijpen door zijne leerlingen: er is niet de minste kans, dat deze zijne redeneeringen kunnen volgen.

En wat hier gezegd is over het ontstaan van het Graafschap Holland, dat geldt van tal van punten uit onze vaderlandsche geschiedenis, van bijna die geheele geschiedenis; van het ontstaan van den Hervormden godsdienst hier te lande; van de oorzaken van het ontstaan onzer worsteling tegen Filips II; van de samenstelling van de Republiek der Vereenigde Nederlanden; van de staatkunde dier Republiek ten aanzien van Frankrijk en Engeland; van de worstelingen onzer twee groote staatspartijen, de Stadhouderlijke en de Stadhouderlooze; van de oorzaken onzer aanvankelijke volksgrootheid en daarna van onze ontaarding en ons verval; - en zoo kan men een aantal zaken opnoemen, welker kennis noodig is voor de grondige kennis der vaderlandsche geschiedenis; zaken, die zelfs een bekwaam leeraar niet in staat is grondig te behandelen met zijne jeugdige leerlingen.

Wat moet dan die bekwame leeraar doen?

Afzien van de behandeling van de geschiedenis als wetenschap; zich bepalen tot een tijdrekenkundig overzicht van de vaderlandsche geschiedenis; namen en jaartallen noemen, als zoovele bakens op den weg van het geschiedverhaal; de beste schrijvers opgeven, die men in lateren leeftijd, na de schooljaren, lezen moet; en vooral moet die leeraar tot de studie van de geschiedenis opwekken, door te behandelen, uitvoerig en boeiend te behandelen, al wat er groots en verhevens en dramatisch in de geschiedenis voorkomt.

De geschiedenis - heeft Guizot gezegd - is soms boeiender dan de roman; en is dat waar van de geschiedenis ook van andere volkeren, het is, in het bijzonder, waar van de onze. Dat dramatische, dat in de geschiedenis voorkomt, moet vooral worden besproken met de leerlingen; op goede wijze besproken; met waarheid, maar ook met kleur

en gloed; daarbij, niet te veel toegeven aan den twijfel; het scepticismus kan goed zijn voor ouden van dagen, bij wie alle vuur, alle geestdrift is uitgedoofd; voor de jeugd deugt het niets; de jeugd moet bezielde taal hooren; voor de jeugd is gelooven meer waard dan weten; flauwe, onverschillige taal moet men nooit bij haar gebruiken, want daardoor verdooft men hare edelste aandriften, daardoor begaat men een geestelijken moord.

Laat daarom de leeraar zich maar vluchtig ophouden bij *Floris den Vette* en *Govert met den Bult* en hoe die heeren meer heeten; maar laat hij Jan van Schaffelaar en Albrecht Beiling schilderen in de grootheid van hunne zelfopoffering, van hunne trouw aan het eens gegeven woord. Laat de leeraar vooral ons heldentijdvak behandelen, den tachtigjarigen oorlog, onze Republiek van de zeventiende eeuw; hier is, zonder in het minst de waarheid te kort te doen of te overdrijven, eene rijke stof, die, goed behandeld, bij de jeugdige toehoorders geestdrift en vaderlandsliefde doet ontvlammen en de studie van de geschiedenis doet liefhebben: Willem I in zijne verheven grootheid; Lodewijk van Nassau met zijne ridderlijke dapperheid; Jan van Nassau met zijn wijs beleid; hunne zonen, neven, verwanten,

> ‘Die Makkabeesche teelt;
> All' ridders zonder vrees, all' Nassaus hoog van bloed’;

Haarlem en Maastricht, bezwijkende, maar eerst na den glorievolsten wederstand; Alkmaar, den Spanjaard van voor hare muren doende afdeinzen; Leiden met zijn Van der Werf en Dousa, met zijn onsterfelijk beleg, zijn heldhaftig verduurden hongersnood, zijne vloot van Boisot, met de uiterste krachtsinspanning over de onder water gezette landen leeftocht en ontzet aanbrengende; het roemrijk slagveld van Nieuwpoort, waar het krijgsgenie van Prins Maurits de zege besliste; de driejarige kamp om Ostende, een heldenstrijd, waarop geheel Europa het oog had gevestigd; Frederik Hendrik, het spoor zijns broeders betredende en Den Bosch en Maastricht vermeesterende door wonderen van kunst en van dapperheid; de schepping van de Oost-Indische Compagnie, hare kampen en overwinningen; Oldenbarneveld, de grootste staatsman van zijn tijd, onverschrokken zijn leven opofferende voor zijne beginselen; de tochten, de ontdekkingen van onze groote zeevaarders; de eerste Tromp met de onvolprezen vernieling van de Spaansche vloot bij Duins; De Ruyter, de grootste vlootvoogd misschien van ouderen en nieuweren tijd, een ideaal karakter, dat zelfs den schrijver van *Het land van Rembrandt* in bewondering weet te brengen; De Witt, het hoofd van Holland's Raad, de ziel der Republiek, de martelaar voor zijne meeningen; 1672 en de glorievolle kamp van de Republiek tegen Frankrijk en Engeland; Willem III, het hoofd, de ziel van het verbonden Europa, groot veldheer, groot staatsman en regent, held, die nooit de vrees heeft gekend, noch op zoo menig slagveld, noch

dán, als de dolken der sluipmoordenaars op zijne borst waren gericht; Friso, door de wateren van het Hollandsch Diep verzwolgen, nadat eerst het slagveld van Malplaquet van zijn leeuwenmoed had getuigd; dat alles, en meer nog, is ònze geschiedenis. Kent gij een heldendicht, dat zooveel groots en verhevens bevat, dat meer spreekt tot gevoel en verbeelding, dat meer het gemoed in vuur zet?

Zie, daarop moet men bij het onderwijs in de geschiedenis vooral het oog houden gevestigd.

De geschiedenis *is* eene wetenschap - ongetwijfeld, maar zij is veel meer dan dat. De studie van de geschiedenis moet niet enkel dienen voor het verkrijgen van wetenschappelijke kennis, want dán heeft zij alleen belang voor geleerden; zij moet vooral dienen tot verheffing en veredeling van het volkskarakter. De geschiedschrijver moet niet het woord richten alleen tot de mannen van studie; hij moet spreken tot het geheele volk, het beschaafde, ontwikkelde deel des volks; zijn geschiedverhaal moet niet alleen leering geven, het moet vooral bezieling aanbrengen; het moet dienen minder nog voor het onderwijs dan voor de opvoeding; de kennis is veel waard, maar grooter waarde heeft de vorming van het karakter: dàt bepaalt 's menschen grootheid, de kracht en uitmuntendheid eens volks.

'*s-Gravenhage,* 24 December 1886.

W.J. KNOOP.

Over marine-zaken.

De werkkring der Nederlandsche marine, door I.J.H. Gijsberti Hodenpijl, luitenant-kolonel der genie. Haarlem, De Erven F. Bohn.

In de *Indische mail* van 15 Maart 1887 verkondigt de redacteur, de heer P.C. Huijser, de stelling, dat de belangrijke verbeteringen veelal niet van de ‘vakmannen’ uitgaan; want, zoo zegt hij, elk vakman is conservatief in zijn vak en vastgeroest in de stellingen, die hem in zijne jeugd als eenige waarheid zijn geleerd.

In deze bewering schuilt wel eenige grond. Voorzeker zullen wel altijd de deskundigen de meest bevoegde beoordeelaren blijven, maar de tradities worden, zooals de ondervinding dikwijls leert, het gemakkelijkst gebroken door invloeden van buiten; door lieden, die op een onpartijdig standpunt staan en onafhankelijk zijn van de velen, die, om welke reden ook, met het bestaande ingenomen zijn. De bureaucratie b.v. is, uit haar aard, ten allen tijde hoogst conservatief.

Een nieuw bewijs voor zijne schijnbare paradox had de heer Huijser, naar het ons voorkomt, kunnen vinden in het thans voor ons liggende werk, dat in ons land algemeen de aandacht trok. Is het niet in 't oog vallend, dat de beschouwingen over marine-zaken van een Luitenant-Kolonel der genie veel meer besproken, toegejuicht of bestreden werden dan die van den Kapitein-Luitenant ter zee Gobée, die mede in vele opzichten met bestaande toestanden breken wilde?

Ontegenzeggelijk is de arbeid van den heer Gijsberti Hodenpijl, als de vrucht van ernstige studie, nuttig geweest. Zijn boek heeft de aandacht gevestigd op verschillende quaestiën, die inderdaad wel de bespreking waard waren; en al zouden *al* zijne beschouwingen bij nader onderzoek onjuist gebleken zijn, dan hadden zij nòg nut gehad, omdat de gevoerde discussiën den bestaanden twijfel omtrent de doelmatigheid van bestaande regelingen dan konden helpen opheffen.

Het eerste punt, door den Schrijver ter sprake gebracht, is de vraag, of de stelling Helder met behulp der zeemacht moet worden verdedigd. Deze vraag is door verschillende zeeofficieren bevestigend beantwoord: in de Helsdeur en 't Marsdiep, dus op diep water, moest door de marine een strijd *à outrance* worden gevoerd, om Den Helder met

Nieuwediep te beschermen en den ingang tot de Zuiderzee te verdedigen. Tot dezen strijd, zoo deelt de Schrijver ons mede, wordt echter niet minder dan de krachtigste helft der voor de landsverdediging bestemde vloot gevorderd; en hij betoogt, dat wij dientengevolge elders niet zoo krachtig kunnen zijn, als noodzakelijk is.

De verdediging van de haven van Nieuwediep kan z.i. overgelaten worden aan het krachtige fort op de Harssens. Den toegang tot de Zuiderzee kunnen wij den vijand door bedoelden strijd niet beletten, omdat de Vliegaten door geene forten of batterijen versperd zijn. Even onverdedigd zijn de havens van Harlingen, Enkhuizen en Stavoren, en als goede ligplaats en reparatiewerf voor zijne torpedobooten heeft de vijand alzoo de stelling Helder niet noodig. Tast hij deze toch aan, dan zal zulks veeleer wezen met het oog op de voordeelen, die de haven van Nieuwediep hem als basis voor zijne operatiën tegen de stelling Amsterdam zal kunnen verschaffen.

Doch die haven heeft in dat opzicht niet meer dezelfde waarde als voorheen, nu de stelling Amsterdam binnen weinige jaren door eene rij van forten aan de Noordzijde beschermd zal zijn. Ook al valt de haven van Nieuwediep in 's vijands handen, dan nog zal Amsterdam weldra niet meer voor den vijand openliggen.

Het behoud van de haven blijft intusschen van veel belang en het fort op de Harssens is derhalve, voor hare verdediging, hoogst noodig. Maar moeten wij daarvoor bovendien een groot deel onzer marine bestemmen?

Neen, zegt de heer Gijsberti Hodenpijl, wiens beschouwingen wij hier zeer verkort mededeelden. Want wanneer de zeemacht den strijd moet voeren in de diepe Heldersche zeegaten, dan is zij blootgesteld aan te groote nadeelige kansen; die, dat zij door de kolossen des vijands vernietigd zou worden, zijn zeer groot, en de baten, die zij door hare opoffering aan de landsverdediging verschaffen kan, zouden waarschijnlijk slechts gering kunnen wezen. Het geheel in orde brengen der stelling Helder zou nog tal van millioenen kosten. Wanneer wij te veel onze krachten samentrekken bij Den Helder, dan zijn wij elders te zwak.

Op de Zuiderzee in de eerste plaats, waar men nauwe, lastig te bevaren geulen aantreft en waar wij, die den weg beter kunnen en moeten weten dan de vijand, den strijd met niet te ongunstige kansen kunnen voeren. Verder op het Haringvliet, waar wij ‘veel te zwak’ zijn ‘in verhouding tot de strategische beteekenis van dien waterweg en zijne vertakkingen. Hier het verdedigingsvermogen te versterken is een gebiedende eisch, doch hoe de schepen te bekomen, die hierin al dadelijk zouden kunnen voorzien?’

Het eenige middel daartoe, zegt de Schrijver, is: ‘zich los te maken van het idée van een zeegevecht aan den Helder’.

Het komt ons voor, dat er voor de aangevoerde redenen inderdaad

veel te zeggen is. Ja, wanneer wij nog meesters waren ter zee, zooals in vroeger dagen, wanneer wij met onze zeemacht overal sterk konden wezen, dan zoude er geen motief zijn, om de stelling Helder niet met alle middelen te verdedigen. Maar nu de toestanden geheel gewijzigd zijn, nu moet men tijdig weten te kiezen; de zeemacht geene taak opleggen, die zij niet naar behooren vervullen kan, en haar vooral niet bestemmen voor eene verdediging, waarbij schepen en bemanning zullen worden opgeofferd zonder evenredig nut.

Il faut courir au plus pressé: wanneer de vesting Holland aan de noord-oostzijde (op de Zuiderzee) en langs het zuidelijk frontier (op het Haringvliet en het Hollandsch diep) niet deugdelijk door onze marine beschermd kan worden dan met opoffering van de maritieme verdediging van Den Helder, dan zal men tot deze opoffering behooren te besluiten en bedoelde verdediging aan de landmacht moeten overlaten. Het geldt ook hier: eerst het noodige, dan het nuttige en het wenschelijke. En de stelling Helder, krachtig verdedigd door het fort op de Harssens en door een kring van forten en batterijen op den vasten wal, zal, ook zonder hulp van de zeemacht, geruimen tijd aan den vijand kunnen worden betwist.

Aan de deskundigen nu het oordeel, of onze zeemacht ooit sterk genoeg zal kunnen zijn, om den strijd in de diepe Heldersche zeegaten te aanvaarden, zonder, op de Zuiderzee en in de zuidelijke stroomen, in hare taak te kort te schieten. Onze indruk van al hetgeen ten deze naar aanleiding der beschouwingen van den heer Gijsberti Hodenpijl is geschreven, is, dat zijne meening tot dusver nog niet voldoende is wederlegd.

Het zou ons veel te ver voeren, indien wij de bestrijders van evengenoemden Schrijver mede op den voet zouden willen volgen; de quaestie is, naar het ons voorkomt, voor eene definitieve beslissing op dit oogenblik nog niet rijp. Eene spoedige beslissing is echter dringend noodig, want wij moeten weten, wat wij willen, en gereed zijn, als een oorlog mocht uitbreken.

Onzes inziens moet men echter *niet*, bij het nemen dier beslissing, rekenen op eventueele bondgenooten; bij het regelen onzer verdediging moet de eenige vraag zijn, hoe wij 't het langst *zonder* bondgenooten zullen kunnen uithouden. Wij zeggen dit dáárom, omdat een der bestrijders van den heer Gijsberti Hodenpijl onlangs(*) erop wees, dat de ‘machtige bondgenooten’, die ons wellicht zouden ondersteunen, misschien ons den eisch zouden stellen, ‘om ook met de zeemacht een werkzaam aandeel in de verdediging der stelling Helder te nemen, om daardoor de mogelijkheid, dat zij in 's vijands handen valt, te verminderen’.

Dit argument komt ons al zeer ongelukkig voor. De bedoelde ‘machtige bondgenooten’ zullen wel zeemogendheden zijn, die over veel

(*) Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap, 1886-1887, V^{de} verslag, blz. 249

sterkere marine kunnen beschikken dan wij en dus, zulks noodig achtende, ook de verdediging ter zee van de stelling Helder beter dan wij op zich kunnen nemen. Maar in ieder geval: wij moeten eerst om onszelven denken en doen, wat voor onze verdediging het noodigst is, en niet denken aan den nog onbekenden en onzekeren bondgenoot, die ook in vele andere opzichten eischen zou kunnen stellen, welke tegen ons verdedigingsstelsel aandruischen.

Uit hetgeen wij mededeelden, blijkt reeds, van hoeveel belang de beschouwingen van den Schrijver zijn en hoe zij ertoe moeten leiden, de wijze van verdediging der stelling Helder opnieuw tot een ernstig punt van onderzoek te maken.

Niet minder gewichtig zijn zijne opmerkingen betreffende de werven onzer zeemacht. Indien het in de laatste jaren meer en meer duidelijk is geworden, dat de bestaande inrichtingen noch overeenstemmen met de eischen der verdediging, noch met de technische eischen des tijds, dan kan de heer Gijsberti Hodenpijl zich daarvan voor een goed deel de eer toerekenen.

Een deskundige, de heer A. Smit, noemde onlangs in de Tweede Kamer der Staten-Generaal (zitting van 17 December 1886) den toestand der landswerven uit een technisch oogpunt *verouderd* en *achterlijk* en betoogde, gedeeltelijk met verwijzing naar het thans door ons besproken boek, dat de ligging uit een militair oogpunt alles te wenschen overliet. En de Minister van Marine moest de aangevoerde bezwaren in hoofdzaak toegeven.

‘Geenszins - zoo sprak de Minister - zal ik beweren, dat onze landswerven voldoen aan de eischen, die men dergelijke inrichtingen stellen kan: inrichtingen, geschoeid op den modernen leest, om met de minst mogelijke kosten deugdelijk werk te leveren. Dit is evenwel een gevolg van het langdurig bestaan van die werven, waarin het des te moeielijker is wijzigingen te brengen, omdat daaraan kosten verbonden zijn, waarvan het nut niet altijd zoo dadelijk voor de hand ligt en die men dikwijls huivert voor te stellen, omdat daardoor andere (?) belangen worden geschaad.’

Volledige erkenning dus van den verouderden toestand.

En de ligging? Hoe de Minister zich ook inspant, de aangevoerde bezwaren als minder gewichtig voor te stellen, toch ziet hij zich verplicht, de volgende verklaringen af te leggen:

‘Wat Hellevoetsluis betreft, die werf is ongunstig gelegen, maar daaraan is niet veel te veranderen’.... ‘Dat Hellevoetsluis in oorlogstijd in vele gevallen waarschijnlijk geen diensten zou kunnen doen voor eventueele herstelling van de vloot geef ik gaarne toe, in verband met de vooruitgeschoven ligging. Doet zich dit geval echter voor, dan zal men de toevlucht moeten nemen tot de particuliere industrie te Rotterdam en elders in de nabijheid, die voldoende in de herstelling zal kunnen voorzien’....

De vraag doet zich onwillekeurig voor, of men, voor oorlogstijd op de ‘particuliere industrie’ te Rotterdam vertrouwende, zulks dan ook niet voor vredestijd kan doen?

‘Ook de werf te Nieuwediep ligt open, niet echter in die mate als Hellevoetsluis; maar het is denkbaar, dat door een bombardement de inrichting werd vernield’....

‘Evenzeer ligt de werf te Amsterdam minder gunstig, wat betreft hare insluiting binnen den kom door de Oosterdoksluizen’..... ‘Ik zal niet tegenspreken, dat het wenschelijk ware de geheele inrichting aan den overkant van het IJ te hebben’...

Dit alles kan slechts dienen, om de juistheid der beschouwingen van den heer Gijsberti Hodenpijl te staven en algemeen te doen inzien, dat eene geheele hervorming onzer Rijkswerven een dringend vereischte is.

Met genoemden Schrijver zijn wij van oordeel, dat de werven dan moeten worden hervormd in *marine-arsenalen*, op geschikte punten te Amsterdam en te Rotterdam gelegen, en dat men de meeste herstellingen en allen nieuwen aanbouw voor de vloot behoort over te laten aan particulieren. Volgens de berekeningen van den heer Gijsberti Hodenpijl zou men daarmede ten slotte *een milloen gulden* per jaar besparen, zonder dat de Marine ook maar één stap achteruitgaat; en met hem erkennen wij, dat men, waar zooveel nog aan de vloot zelve ontbreekt, er geene Rijkswerven op na behoeft te houden uitsluitend uit *traditie!*

Vele zeeofficieren - naar wij meenen de meesten - wenschen één werf van aanbouw (te Amsterdam) te behouden, omdat zij, zooals een hunner woordvoerders het uitdrukte(*), ‘het niet raadzaam achten, dat het Rijk zich door hare opheffing voor altijd zoude verplichten allen aanbouw en herstelling aan de particuliere industrie over te laten, en zich alzoo geheel van geoefend werkvolk te ontblooten; bovendien heeft, zooals reeds menigmaal is opgemerkt, het bouwen bij particulieren aanleiding tot gegronde klachten gegeven. Dat uitsluitend afhangen van de particuliere industrie heeft bovendien uit een financieel oogpunt nog eene bedenkelijke zijde. De regeering zal alsdan toch verplicht zijn de prijzen te betalen, die de industrieelen zonder eenige concurrentie zullen gelieven te vragen, want het zal toch zeker wel niet de bedoeling der warme voorstanders van dat stelsel zijn, dat de aanbouw in het buitenland plaats vinde, wanneer de prijzen hier te hoog voorkomen. De steeds toenemende pressie, die nu al op de regeering wordt uitgeoefend, om het te groot aantal maatschappijen op lands kosten gaande te houden, zoude zich daartegen zeker nog meer doen gevoelen.’

Het geldt hier eene zaak, waarvoor men ter juiste beoordeeling geen zeeofficier behoeft te wezen en waarover men zijn gevoelen kan zeggen, zonder van aanmatiging te worden beschuldigd. En dan komt het ons voor, dat de aangevoerde argumenten inderdaad al zeer weinig steekhoudend zijn.

(*) Vereeniging t.b.v.d. krijgswetenschap, 1886-87, V^{de} verslag, bl. 250-251.

De staat zou geheel afhankelijk zijn van de particuliere industrie in en buiten ons vaderland. Is die industrie daarvoor niet krachtig genoeg? Dwingt de steeds toenemende concurrentie haar niet tot aanhoudende inspanning? En is de staat ook niet b.v. voor de uitvoering van spoorwegbouw, van groote en kleine openbare werken geheel afhankelijk van de particuliere industrie; heeft men daarvan ooit overwegende bezwaren ondervonden?

Het bouwen bij particulieren heeft meermalen aanleiding gegeven tot gegronde klachten. Dit komt ons voor, minder eene grief te zijn tegen de particuliere industrie dan tegen de marine-ingenieurs, die beter toezicht hadden behooren te houden. Maar in ieder geval mogen de voorstanders van 's Rijks werven in dat opzicht de particuliere industrie niet hard vallen, waar het bouwen aan 's Rijks werf zoo onbevredigende resultaten had. Wij herinneren slechts, om ons tot de laatste jaren te bepalen, aan de *Sommelsdijk* en de *Nautilus*, die door een Engelsch ingenieur, *à raison* van *f* 20,000, moesten worden geïnspecteerd en op zijne aanwijzingen verbeterd; of aan de *Johan Willem Friso*, die nog niet afgebouwd is, maar waarvan de Minister van Marine onlangs reeds moest verklaren, dat deze bodem *niet* voldoet aan de eischen....

Men houde bij den bouw van een oorlogsschip goed *toezicht*, dan zijn geene ‘gegronde klachten’ te vreezen. Men ondervindt dat bij alle bouwwerken.

De particuliere industrie zou te hooge prijzen eischen en daardoor 's lands financiën benadeelen. Dit motief is werkelijk bevreemdend tegenover het feit, dat, zooals algemeen bekend en erkend is, de Rijkswerf tot dusverre steeds buitensporig duur heeft gewerkt. De werfcommissie van 1883 berekende (bl. 23-24 van haar rapport), dat, onder gelijke omstandigheden, eene particuliere onderneming 12.2 pCt. van de productie als algemeene onkosten boeken moest, terwijl dit cijfer voor de werf te Amsterdam 40.5 pCt. beliep, en zij merkte daarbij op, dat de vergelijking nog veel ongunstiger zou zijn, indien alles in rekening kon worden gebracht.

De *Cerberus* kostte, volgens de berekening der commissie, op 's Rijks werf *f* 866,058; de met dit schip geheel overeenkomende *Krokodil*, in Engeland gebouwd, *f* 765,115.

De *Adder* en de *Haai*, waarvan de eerste op de werf te Amsterdam, de tweede te Fijenoord werd gebouwd, kostten respectievelijk *f* 824,528 en *f* 684,000.

Men kan dus op historischen grond aannemen, dat wèl het bouwen aan de werf, maar niet het bouwen bij particulieren tot te hooge uitgaven leidt.

Dat zou ook niet veranderen, indien het bouwen aan de werf verviel, want de concurrentie van de industrieelen onderling is waarlijk in den tegenwoordigen tijd niet gering. En wanneer al alle industrieelen in Nederland zich mochten verbinden, om de prijzen op te drijven, dan is

het toch zeker ondenkbaar, dat hunne vakgenooten in Frankrijk en Engeland tot zoodanig verbond zouden toetreden.

Nu wordt het wel soms - en ook de bovenbedoelde woordvoerder maakte zich daaraan eenigermate schuldig - voorgesteld, alsof het den tegenstanders van 's Rijks werf van aanbouw slechts te doen was, ‘om het te groot aantal maatschappijen (in Nederland) op 's lands kosten gaande te houden’, maar deze bewering mist alle bewijs, en tot dusver is zelfs door de grootste protectionisten niet beweerd, dat men, om de straks aangehaalde cijfers nogmaals te gebruiken, binnenslands moet laten bouwen voor *f* 866,058, als men hetzelfde werk buitenslands voor *f* 765,115 verkrijgen kan.

Ook nu de Rijkswerf bestaat, is veelmaals voor onze marine gebouwd op buitenlandsche werven. De ramschepen *Stier*, *Schorpioen* en *Buffel;* de monitors *Krokodil, Heiligerlee* en *Tijger;* de stoomkanonneerbooten *Hydra, Ever* en *N*^{o}. 3*;* de torpedobooten *Etna*, *Hekla* en *Ardjoeno;* het ramtorenschip *Prins Hendrik der Nederlanden*, - alle deze bodems zijn buitenslands gebouwd, en er is geene reden, om te onderstellen, dat men daarvan in de toekomst voorgoed zou afzien. In 't voorbijgaan merken wij nog op, dat uit de jaarlijks bij de begrooting overgelegde staten niet blijkt, dat de hier of in 't buitenland op particuliere werven gebouwde schepen minder goed zouden zijn dan die, van 's Rijks werven afkomstig.

Nog moeten wij er de aandacht op vestigen, dat men ook thans niet onafhankelijk is van de particuliere industrie. De werktuigen en ketels voor de op 's Rijks werven gebouwde schepen worden nu toch ook zonder uitzondering door particulieren geleverd, en bovendien kan het werkvolk der Rijkswerven, dat niet onder militaire tucht staat, deze werkplaatsen ten allen tijde verlaten.

Waarlijk, de aangevoerde redenen kunnen niet dienen, om de tegenstanders der Rijkswerven van hunne meening terug te brengen. Zij zien in het aanhouden eener Staats-inrichting tot den aanbouw van oorlogsschepen geen nut, maar wel, op grond der ondervinding, een groot geldelijk nadeel; en daardoor een nadeel voor de zeemacht, die, waar de beschikbare geldmiddelen beperkt zijn, de noodelooze uitgaven voor de werven moet bekoopen met een onvoldoend materiaal voor 's lands verdediging.

‘Door af te zien van de Rijkswerven en daarvoor in plaats te stellen marine-arsenalen, kan de mobilisatie worden gebaat, het materieel veiliger tegen bombardement worden opgelegd en zooveel op de uitgaven worden bespaard, dat er meer schepen in dienst kunnen worden gehouden. Beide zaken, onderling in nauw verband, beheerschen in hooge mate de kracht der marine voor de landsverdediging.’

Aldus zegt de heer Gijsberti Hodenpijl op blz. 19 van zijn werk en wij zijn dat geheel met hem eens.

Toen hij zijne beschouwingen op het papier stelde, kon hij nog niet

weten, wat er in het laatst van 1886 gebeuren zou. Daarom veroorlove men ons hier nog eene aanhaling (blz. 18):

'Niettemin laat zich de mogelijkheid veronderstellen, dat.... de Rijkswerven niet genoegzaam aan den gang zouden zijn te houden. Hiervan zou het gevolg kunnen wezen, dat weldra een vrij belangrijk deel van het werfpersoneel werkeloos, en een goed deel der werkplaatsen renteloos zou komen te staan, wanneer aan dit euvel en de daardoor nu meer dan ooit drukkende "algemeene onkosten" niet werd tegemoet gekomen door een groot stuk werks te ondernemen, b.v. een groot schip op stapel te zetten, ook al bestond daaraan geene directe behoefte. Tot zulk een loop van zaken zou men kunnen geraken door den drang der omstandigheden, als de werven niet genoeg werk hadden. Maar dan zou men ook de vreemde vertooning aanschouwen, dat de werven niet bouwden *ten behoeve der Marine*, maar dat de Marine zich zekeren aanbouw zou moeten *getroosten* ten behoeve van de werven!

En men zegge niet: zoo iets is ondenkbaar; men vrage veeleer: is het nooit voorgekomen?'

De discussiën in de Tweede Kamer van 18 December 1886 hebben het bewijs geleverd, dat de Schrijver goed gezien had. Er was geld aangevraagd - de eerste termijn van 3½ millioen gulden - voor een nog niet eens ontworpen schip, dat, voor zoover kon worden nagegaan, niet dadelijk voor de marine noodig was, maar noodig geoordeeld werd, om de werf te Amsterdam aan den gang te houden. En toen de Minister bij dit voorstel op al te grooten tegenstand stuitte, eischte hij den aanbouw van zes torpedobooten, die alle op bedoelde werf zouden *moeten* worden aangemaakt, omdat Zijne Excellentie 'de zekerheid wilde hebben, dat gedurende voldoenden tijd op de Rijkswerven kan worden voortgewerkt'. Het werd niet ten onrechte opgemerkt, dat de Minister optrad als 'de chef van eene inrichting tot werkverschaffing'; niet het belang der verdediging - want de Minister had aanvankelijk zelf slechts drie torpedobooten aangevraagd - maar het belang van de werf gaf den doorslag. Wij achten het gelukkig, dat de volksvertegenwoordiging in deze richting niet is medegegaan, al mogen wij betreuren, dat 'een kundig en eerlijk minister van marine' zich zoo voor het belang van de werf in de bres stelde, dat hij meende zich niet bij de beslissing der Tweede Kamer te mogen nederleggen.

De strijd, die den 18^{den} December 1886 gestreden werd en met de nederlaag van den toenmaligen Minister eindigde, gold alleen, of men weder 'de vreemde vertooning', zooals de heer Gijsberti Hodenpijl het uitdrukt, zou aanschouwen, dat de werven niet bouwden ten behoeve der Marine, maar dat er werk zou gezocht worden ten behoeve van de werven; geenszins om, zooals door sommigen is verondersteld, den staf te breken over 's Ministers ambtsverrichtingen in het algemeen(*).

En, laat ons dat hierbij nog opmerken, de 'zaakkennis' der volks-

(*) Vereeniging t.b.v.d. krijgswetenschap, 1886-87, V^{de} verslag, bl. 329.

vertegenwoordigers in marine-aangelegenheden was hiermede niet gemoeid; het gold het economisch vraagstuk, of door het aanhouden der landswerven 's lands belang, vooral 's lands financieel belang, werd gediend.

Overtuigd, als wij zijn geworden, - niet het minst door de vertoogen van den heer Gijsberti Hodenpijl - dat deze vraag ontkennend moet worden beantwoord en dat de marinewerven moeten vervangen worden door marinearsenalen op gunstig gelegen plaatsen te Amsterdam en te Rotterdam, verheugen wij ons, dat, door bedoeld votum, een eerste stap op dien weg is gedaan.

Veel minder dan met de tot dusver behandelde beschouwingen des Schrijvers kunnen wij ons vereenigen met die, welke betrekking hebben op onze zeemacht in Indië. Het komt ons voor, dat de Schrijver hier in zijne bewijsgronden dikwijls zeer zwak is en dat de aanneming van de conclusiën, waartoe hij geraakt is, *niet* in 's lands belang wezen zou.

Verwonderen kan het niet, dat de heer Gijsberti Hodenpijl, die zelf nooit Indië bezocht en geheel op beschouwingen van anderen moest afgaan, op dit terrein met meer kracht bestreden kan worden, dan waar hij de verdediging van Den Helder of de inrichting onzer werven besprak; hier toch kon hij, na eigen aanschouwing en studie, integendeel aan alle traditie en autoriteit den rug wenden en zelf een met redenen omkleed oordeel uitbrengen.

Maar wat Indië betreft, - daar is hij meermalen verplicht eenvoudig aan te nemen, wat een ander heeft beweerd, zonder een onderzoek te kunnen instellen naar de deugdelijkheid dier bewering.

Zoo lezen wij b.v. in eene noot op blz. 108 de volgende verzuchting:

'Het is zeker te betreuren, dat, na ruim eene halve eeuw onder ons bestuur te zijn geweest, hier nog geen behoorlijke landweg bestaat ter verbinding van Siboga met Baros en Sorkam, daar ons van zeer betrouwbare zijde verzekerd is, dat die weg met weinig kosten en zelfs gemakkelijk ware tot stand te brengen.'

De waarheid is, dat van Sorkam tot Baros een vrij goede, 16 paal lange weg bestaat, die echter, wegens de schaarschte der bevolking, zeer bezwaarlijk te onderhouden is en waarvan weinig gebruik wordt gemaakt, omdat nagenoeg alle vervoer over zee plaats heeft. De aanleg van een *goeden* weg tusschen Sorkam en Siboga - er is een voetpad, waarlangs de post vervoerd wordt, - zou wegens de vele moerassen, die men daar aantreft, zeer moeilijk zijn, en ook hier zou het onderhoud groote bezwaren ondervinden, omdat de bevolking zeer gering is. Het weinige vervoer, dat er is, geschiedt over zee, en aan een transportweg bestaat in deze streken waarlijk geene dringende behoefte.

Men zou alzoo, aan des Schrijvers wenk gevolg gevende, een vrij

nutteloos en voor de bevolking zeer bezwarend werk uitvoeren; en dat, terwijl nog, in zoovele streken in Indië, wegen, bruggen, irrigatiewerken, enz., die werkelijk nuttig zijn, blijven ontbreken!

Terwijl de heer Gijsberti Hodenpijl (blz. 25) er zelf op wijst, dat 'opinies, dikwerf slechts uit enkele indrukken ontstaan, niet dan eene zeer betrekkelijke waarde hebben, daargelaten hoe zij veelal uiteenloopen', maakt hij van de door enkelen geuite opinies gebruik als van een evangelie, wanneer zij passen in het door hem voorgestane stelsel.

Zoo wat betreft zijne meening, 'dat niets zoozeer strekt, om ontzag te wekken en ons gezag te bevestigen dan de vertooning van de vlag door schepen van groot charter' (blz. 29); eene meening, die hij zelfs beschouwt als een niet te betwisten positief resultaat uit de mededeelingen der Koloniale Verslagen, waaruit zoovele resultaten van twijfelachtige waarde te trekken zijn.

Zeer te recht werd hiertegen door den Kapitein ter zee W.A. Arriëns aangevoerd(*):

'Dat vlagvertoon met groote schepen, waarvan de Schrijver zulke groote uitkomsten verwacht, zal in vele gevallen een wassen neus zijn, daar de groote diepgang een beletsel zal zijn, om dicht aan de kust te komen, ondiepere passages te bevaren enz.

In de Koloniale Verslagen maken zij een betere figuur dan in de werkelijkheid, zooals b.v. het vertoonen der vlag met de ramtorenschepen en kruisers in het station Riouw, voor Indragiri, tijdens den gespannen toestand aldaar; zij moesten, zooals men dat noemt, een zicht ver uit den wal blijven, terwijl dan nog aan de monding geen sterveling aanwezig is om er notitie van te nemen, daar de vestigingen meestal hooger op aan de rivieren gelegen zijn.'

Zoo zegt de heer Gijsberti Hodenpijl, dat onderscheidene hoofden van gewestelijk bestuur liever een oorlogsschip dan een gouvernements- of anderen stoomer tot hunne beschikking hebben, omdat een oorlogsschip meer hun prestige verhoogt, dan een andere bodem doen kan (blz. 33).

Wij hebben zoodanig hoofd van bestuur nog nooit ontmoet en deelen volkomen de meening van den heer Arriëns, 'dat de ambtenaren verreweg een gouvernements-stoomschip verkiezen, dat geheel ter hunner beschikking is en waar aan boord het logies geheel daarvoor ingericht is; vandaar waarschijnlijk ook de zoo menigmaal behaalde bewering, dat er residenten zijn, die liever één gouvernements-stoomschip dan drie oorlogsschepen hebben'(†).

Ambtenaren ontleenen hun 'prestige' aan het gezag, dat in hunne handen is gelegd, en verder aan hunne persoonlijke deugden; maar zeker niet aan den aard van het schip, waarop zij gedurende eenige dagen vertoeven!

(*) Vereeniging t.b.v.d. Krijgswetenschap, 1886-87, V^{de} Verslag, blz. 259.

(†) Id., bl. 261.

De heer Gijsberti Hodenpijl brengt in herinnering, dat wij in Indië drieërlei soorten van marine hebben, n.l.:

a. het auxiliair eskader,
b. de Indische militaire marine, en
c. de gouvernements-marine.

Het auxiliair eskader, tegenwoordig meestal uit 4 schepen van groot charter bestaande, wordt geheel - met uitzondering van steenkolen- en machinekamer-behoeften, welke door Indië worden betaald, - onderhouden ten laste der Nederlandsche Staatsbegrooting; de liefhebberij, om de Indische zeemacht met een auxiliair eskader te versterken, kost den Nederlandschen belastingschuldigen 1 à 1 ½ millioen gulden 's jaars.

De Indische militaire marine bestaat uit een 24-tal kleinere stoomschepen, bemand met personeel der Nederlandsche marine. Het materiaal wordt voor rekening van Indië vervaardigd en onderhouden; de kosten van het personeel worden door Indië aan Nederland vergoed. Financieel heeft Nederland alzoo bij het bestaan dezer zeemacht geen, althans geen groot nadeel, doch in een ander opzicht wel, want het is thans ‘wegens gemis aan personeel niet mogelijk in de maritieme verdediging van het moederland te voorzien’ (bl. 21).

De gouvernements-marine telt 10 zee- en 6 rivierstoomschepen, benevens 31 gewapende en 10 adviesbooten en 2 bebakeningsvaartuigen. Deze marine heeft een burgerlijk karakter; de gezagvoerders, stuurlieden en machinisten der stoomschepen zijn Europeesche ambtenaren; de bemanning bestaat uit inlanders. Zij komt geheel ten laste der Indische begrooting, verricht vele diensten, die anders aan de militaire marine zouden moeten worden opgedragen, en benadeelt in geen enkel opzicht de zuiver Nederlandsche belangen.

In overeenstemming met hetgeen door anderen is gezegd, ook door Ministers van Marine van vroeger en later tijd, zegt de heer Gijsberti Hodenpijl, dat het auxiliair eskader is ‘bestemd tot handhaving van het Rijksgezag in de kolonie en tot hare verdediging tegen een buitenlandschen vijand’; en hij verklaart verder, zonder nadere beschouwing of toelichting: ‘Het auxiliair eskader is noodzakelijk. Men kan het niet missen, zal niet een der voornaamste banden tusschen de Oost-Indische koloniën met het moederland worden verbroken en wil men de bezittingen niet *à la merci* doen zijn van elke mogendheid, die ons daar ginds met een paar oorlogsschepen de wet zou willen voorschrijven’ (bl. 22).

Is deze uitspraak naar onze meening niet juist, ook de omschrijving van de taak, aan het auxiliair eskader toegedacht, is niet, zooals zij behoorde te wezen. De heer Gijsberti Hodenpijl maakt ten onrechte eene tegenstelling tusschen die taak en de bestemming der Indische militaire marine, welke, zooals hij meent, ‘meer bepaald bestemd is voor militaire diensten tegenover den inlander’.

Evenmin als wij er in Indië twee legers op nahouden, een tegen

den Europeeschen en een tegen den inlandschen vijand, evenmin hebben wij daar ook, in dien zin, twee vloten. Het onderscheid is zuiver administratief: het auxiliair eskader bestaat organiek uit schepen, die *tijdelijk* in Indië dienst doen, de Indische militaire marine uit schepen, die in Indië *blijven.* Van het eerste betaalt Nederland de kosten (behalve de steenkolen, enz.), van de laatste niet. Maar het doel van beide deelen is: handhaving van het Nederlandsche gezag en bevordering der algemeene belangen van Nederland in de Indische wateren (Koninklijk besluit van 16 November 1866, n°. 80); het verschil ligt niet in het *personeel*, maar in het *materiaal.*

Daargelaten nu voor het oogenblik de sterkte en het charter der in Indië noodige bodems, zou er dus geen bezwaar kunnen zijn, om het auxiliair eskader, zooals dat nu bestaat, bij de Indische marine in te smelten; dat zou geene verandering medebrengen in de taak der zeemacht, maar alleen eene andere administratieve regeling in het belang der Nederlandsche belastingschuldigen, die thans, ten onrechte, worden bezwaard met uitgaven, voor Indië gedaan.

Wat de heer Gijsberti Hodenpijl bedoelt met te zeggen, dat een (afzonderlijk) auxiliair eskader noodzakelijk is en dat men het niet kan missen, zonder een der voornaamste banden tusschen de koloniën en het moederland te verbreken, - dat begrijpen wij niet!

Het is te begrijpen, dat men zegt: voor de verdediging van Indië tegen een Europeeschen vijand moeten daar ten allen tijde eenige oorlogsbodems van groot charter aanwezig zijn; maar moeten deze schepen een afzonderlijk ‘auxiliair eskader’ vormen, waarover de Gouverneur-Generaal, volgens art. 41 van het Regeeringsreglement ‘opperbevelhebber van de N.I. aanwezige zeemacht behoudens hare administratieve betrekkingen tot het departement van marine’, *niet* de vrije beschikking heeft?

Dàt kunnen wij niet inzien. Evenmin, dat het auxiliair eskader ‘een der voornaamste banden’ vormt tusschen moederland en koloniën. Indien dat niet eene phrase is, dan kan de beteekenis alleen deze zijn, dat een Nederlandsch eskader zou voorkomen, dat Indië zich te eeniger tijd onafhankelijk zou verklaren, zooals Amerika, eene eeuw geleden, tegenover Engeland gedaan heeft. Dat de Schrijver hierop het oog heeft, is eenigszins af te leiden uit zijne uitdrukking, dat het auxiliair eskader bestemd is tot handhaving van het *Rijks*gezag in de koloniën.

Maar dan dwaalt hij ten eenen male. Indië is een keerkringsgewest, waar betrekkelijk zeer weinig Europeesche kolonisten zijn, waar het aantal Europeanen, in de eerste eeuwen althans, nooit sterk genoeg zal zijn, om zich tegen Nederland's oppergezag te verzetten. Indië kan nooit een eigen Staat worden....

Doch, aangenomen, dat daartoe pogingen werden aangewend; dat het Indische leger en de Indische militaire marine die pogingen niet konden onderdrukken, - zou dan het auxiliair eskader van 4

schepen daartoe wel in staat zijn; het auxiliair eskader, dat, volgens de laatste bekende opgaaf, op ult°. December 1885 eene totaalsterkte had van 4 schepen, bemand met 833 Europeanen en 172 inlanders?

De vrees voor afscheiding van het moederland achten wij belachelijk, maar meer nog het middel, dat men daartegen zoude aanwenden.

Om staatkundige redenen kan er dus, naar onze meening, geene reden zijn, om een afzonderlijk 'auxiliair eskader' aan te houden. Daarentegen is er o.i. veel voor te zeggen, het met de Indische militaire marine samen te smelten.

De financieele redenen daartoe bespraken wij reeds boven. Doch er zijn nog andere motieven aan te voeren. Het ligt voor de hand, dat een Minister van Marine, het meest bedacht op de behartiging der zuiver Nederlandsche belangen, er allicht toe komen kan, om verouderde of ondoelmatige schepen voor Indië te bestemmen; iets, waartegen minder bezwaar zou zijn, indien zij dan niet, in Indië aangekomen, telkens langdurige en kostbare herstellingen behoefden en daardoor èn minder bruikbaar èn hoogst kostbaar werden. Het kan ook voorkomen, dat men, werk zoekende, om 's lands werven aan den gang te houden, een schip van 3½ millioen guldens op stapel wil doen zetten; en dat men, bezwaarlijk kunnende betoogen, dat zoodanig vaartuig het eerst noodige is voor 's lands verdediging, de dringende noodzakelijkheid, om 'geleidelijk het auxiliair eskader te verbeteren', op den voorgrond stelt.....

Wat dit laatste betreft, verwijzen wij naar het gesprokene bij de laatste marine-begrooting; en ten aanzien van onze bewering kunnen wij overigens de boven reeds aangehaalde vraag van den heer Gijsberti Hodenpijl tot de onze maken: 'Men zegge niet: dat geschiedt niet; men vrage veeleer: is het nog nooit geschied?'

De koloniale verslagen geven hierop het antwoord. Men vergunne ons de mededeeling van eenige feiten!

De *Bali*, in 1856 gebouwd, kwam in 1866 in Indië, werd na groote reparatiën in October 1870 aan de Indische militaire marine overgegeven en in April 1877 afgekeurd.

De *Citadel van Antwerpen*, in 1857 gebouwd, kwam in 1873 in Indië, werd in Juni 1877 overgegeven aan de Indische militaire marine en een half jaar later afgekeurd.

De *Vesuvius*, in 1858 gebouwd en in 1867 in Indië aangekomen, aan de Indische militaire marine overgegeven in 1870, werd in October 1871 afgekeurd.

De *Vice-Admiraal Koopman*, in 1858 gebouwd, in 1871 in Indië gekomen, werd in 1876 afgekeurd.

De *Zeeland*, in 1859 gebouwd, kwam in 1873 in Indië, bleek bijna dadelijk voor den actieven dienst ongeschikt en werd in April 1874 voor wachtschip te Batavia bestemd. Deze bodem werd den 1sten

Januari 1875 overgegeven aan de Indische militaire marine, kon alleen dienst doen als wachtschip en werd in 1883 afgekeurd.

De *Bommelerwaard*, in 1862 gebouwd, kwam in 1873 in Indië, ging 1 Januari 1875 over bij de Indische militaire marine, werd in Februari 1878 afgekeurd.

De *Metalen Kruis*, in 1862 gebouwd, kwam in 1873 in Indië, werd in September 1878 afgekeurd.

De *Curaçao*, gebouwd in 1863, kwam in het laatst van 1875 in Indië, werd bij aankomst te Singapore hersteld en had later telkens groote herstellingen noodig, o.a. van September 1877 tot Maart 1878 en van Januari 1883 tot April 1884. Het schip ging den 1sten October 1879 als wachtschip over bij de Indische militaire marine en werd 6 jaar later ook voor deze sedentaire bestemming afgekeurd.

De *Schouwen*, gebouwd in 1863, kwam in 1873 in Indië, ging reeds den 1sten Januari 1875 over bij de Indische militaire marine, bleek in 1876 ongeschikt voor den actieven dienst en werd in October 1878 afgekeurd.

De *Watergeus*, in 1864 gebouwd, kwam in 1873 in Indië, had herhaaldelijk groote reparatiën noodig (o.a. van November 1875 tot Juni 1877), werd in 1881 overgegeven aan de Indische militaire marine en in 1883 afgekeurd.

Het ramtorenschip *Prins Hendrik der Nederlanden*, in 1866 gebouwd en 'door de critiek meedoogenloos gehavend', kwam in 1876 in Indië. Reeds in het volgende jaar bleek het groote reparatiën te behoeven, zoodat het van Mei 1877 tot Juli 1878 aan den dienst onttrokken was. Later - van Juni 1882 tot Augustus 1883 - waren opnieuw groote herstellingen noodig; idem van November 1885 tot het laatst van 1886.

Het ramtorenschip *Koning der Nederlanden*, in 1874 gebouwd, kwam reeds vijf jaren later in Indië. Het heeft - behalve het gewone dokken - reparatiën ondergaan: van Augustus tot November 1879; van Augustus tot October 1880; van Augustus tot December 1881; van November 1883 tot het laatst van 1884; van Maart 1885 tot April 1886.

Hoevele tonnen gouds aan reparatiën zouden beide schepen wel verslonden hebben?

Uit de hier medegedeelde bijzonderheden zal de lezer wel kunnen afleiden, dat wat naar Indië gezonden werd, meermalen 'niet veel bijzonders' was.

Evenzoo, dat de meeste schepen, met het oog op de organieke bestemming van het auxiliair eskader, om slechts *tijdelijk* in Indië verblijf te houden en dan weder naar Nederland terug te keeren, niet voor den dienst bij dat eskader bestemd hadden mogen worden. Tegenover het dozijn schepen, boven opgesomd, welke niet terugkeerden, kunnen wij, over de laatst verloopen 16 jaren, slechts

wijzen op de *Willem*, de *Curaçao* (in eene vroegere periode dan de boven behandelde), de *Djambi,* de *Marnix,* de *Atjeh*, de *Koningin Emma der Nederlanden*, de *Tromp* en de *De Ruyter*, waarmede zulks wèl het geval was of nog kan zijn; maar van deze acht bodems werd de *Willem* dadelijk na zijne terugkomst in het vaderland en de *Djambi* zelfs gedurende den terugkeer, aan de Kaap de Goede Hoop, afgekeurd. Deze moeten dus veeleer gerekend worden bij de eerste categorie, waarvan de reis naar Nederland terug onraadzaam was.

Van de 20 schepen, sedert 1870 bij het auxiliair eskader dienst doende, zijn dus niet meer dan *zes* geschikt geweest voor den verderen dienst in Nederland!

Bij deze beschouwingen hebben wij de *Leeuwarden* buiten sprake gelaten; dit schip, in 1861 gebouwd, kwam in December 1882 in Indië ‘ter verwisseling van schepelingen’, maar keerde onmiddellijk (Februari 1883) naar Nederland terug en deed toen geen dienst bij het auxiliair eskader. In Januari 1884 kwam het weder in Indië, om bij dit eskader dienst te doen, maar het werd in September 1885 afgekeurd wegens op zee bekomen schade. Het was een oud schip en zou waarschijnlijk ook niet naar Nederland teruggekeerd zijn, maar met zekerheid is daarvan niets te zeggen.

Men heeft - uit de medegedeelde feiten blijkt dat - bij het zenden van schepen naar Indië zich geene rekenschap gegeven van de bestemming van het auxiliair eskader. Onze groote schepen zouden ook beurtelings Indië bezoeken, in de Oostersche zeeën, niet alleen in den Indischen Archipel, maar ook daarbuiten - in Australië, Japan, China, Siam, enz. enz. - de vlag vertoonen en dan weder naar het moederland terugkeeren. Zoo stellen wij ons althans voor, dat de oorspronkelijke bedoeling is geweest; maar die bedoeling is, zoo zij ooit bestaan heeft, zeer zelden in het oog gehouden, en het auxiliair eskader is gaandeweg een kostbaar aanhangsel geworden van de Indische marine.

De vele herstellingen, welke steeds aan de schepen van het auxiliair eskader noodig waren, maakten dit kostbaarder, dan anders noodig zou zijn geweest. Maar de toestand, waarin die schepen verkeerden, drukte evenzeer op de Indische begrooting, want, zooals wij hebben gezien, werden zij, wanneer zij ongeschikt waren voor den terugkeer, aan de Indische militaire marine overgedaan. Dat geschiedde met de *Bali*, de *Citadel van Antwerpen*, de *Vesuvius*, de *Zeeland*, de *Bommelerwaard*, de *Curaçao*, de *Schouwen* en de *Watergeus*; zulks had eigenlijk, na de verklaring van den Minister Gericke omtrent hunne onvoldoende zeewaardigheid, ook reeds behooren te geschieden met de beide ramtorenschepen. Waarom zulks niet geschied is, is ons een raadsel.

Had men ten deze het Koninklijk besluit van 16 November 1866 n°. 80 in het oog gehouden, evenals men met de evengenoemde acht schepen deed, dan zou het nog meer in het oog gevallen zijn, dat geene *afzonderlijke* schepen voor het auxiliair eskader vereischt worden

en dat tegen geheele samensmelting van dat eskader met de Indische militaire marine geen bezwaar zou kunnen bestaan.

Maar dan zou het Departement van Marine niet langer zijne 'afleggers' naar Indië kunnen zenden zonder de medewerking van het Departement van Koloniën! Juist; dan zou, althans wanneer de Minister van Koloniën zijne verantwoordelijkheid naar behooren deed wegen, de Indische zeemacht geheel uit deugdelijke, snel loopende en met de eischen van den Indischen dienst overeenkomende schepen kunnen bestaan; dan zou een belangrijk deel der marine in Indië niet meer bestaan uit bodems, die - de ondervinding heeft het ons geleerd! - 'alleen nog goed voor de Oost' heeten te zijn.

En dan zou ons marine-materiaal in Indië betere diensten kunnen bewijzen en niet zulke schatten aan onderhoud en herstellingen verslinden. Het geldt ook hier, dat niets zich meer wreekt dan verkeerde zuinigheid.

Werd het auxiliair eskader opgeheven, dan - zoo zegt de heer Gijsberti Hodenpijl - dan werd een der voornaamste banden tusschen moederland en kolonie verbroken. Die band kan toch niet zijn als die tusschen de beide broeders, waarvan de jongste de kleedingstukken moet afdragen, welke den oudste niet meer passen? In dàt opzicht, ja, kan men een afzonderlijk auxiliair eskader 'noodzakelijk' noemen, maar dat is dan toch eene noodzakelijkheid van verdacht gehalte!

Er is meermalen gezegd, hoewel dat in de organieke bepalingen *niet* geschreven staat, dat het auxiliair eskader speciaal bestemd is voor de verdediging tegen den buitenlandschen vijand en de Indische militaire marine voor 'den strijd tegen den inlander'. Ook de heer Gijsberti Hodenpijl gaat van die meening uit.

Hierover thans nog een enkel woord, in aansluiting met hetgeen wij dienaangaande boven reeds opmerkten.

Zou het - om ons tot één voorbeeld te bepalen - mogelijk zijn, dat men, indien de aangegeven bestemming van het auxiliair eskader de ware was, de daartoe behoorende schepen laat dienst doen als wachtschip - zooals het ramtorenschip *Prins Hendrik* van Juni 1881 tot Januari 1882 - of ze ergens stationneerde tot het tegengaan van in- en uitvoer van vee, in verband met de veepest, zooals gebeurd is met de *Watergeus* in het begin van 1881, en zelfs met het ramtorenschip *Koning der Nederlanden* van Maart tot Augustus 1881 en in het begin van 1882?

Een *ramtorenschip*, wakende tegen clandestienen vee-uitvoer!

Zoo eet men in Indië pasteitjes bij gebrek aan brood.

Maar dit daargelaten, laat ons toch niet vergeten, dat wij in Indië geene enkele versterkte vluchthaven en dat onze schepen dus in oorlogstijd geen steunpunt voor hunne reparatiën hebben! Het was, meenen wij, de Admiraal Uhlenbeck, die in 1870 reeds als zijne meening te kennen gaf, dat het onderhouden van een zoo kostbaar auxiliair

eskader niet gewettigd was, zoolang niet gezorgd was voor de noodige veiligheid onzer scheepsmacht in tijd van oorlog.

De Minister van Marine zeide, den 17^{den} December 1886(*), dat eene versterkte haven van minder belang was, 'daar de strijd in open zee gevoerd zou worden' en 'bovendien de haven van Soerabaja toch altijd daar is voor eventueele herstellingen'; een 'ontredderd schip kon zich daar bergen en zooveel mogelijk herstellen. In elk geval zijn wij in veel beter conditie dan de vijand wat aangaat kolen, proviand enz. Door dien gunstigen toestand hebben wij in het nu besproken geval niet zoo overwegende behoefte aan versterkte havens'....

Maar de Minister vergat, dat, zoolang wij slechts *onverdedigde* havens hebben, deze ook ten bate van den vijand zouden komen, en dat deze er, evenzeer als wij, alles zou vinden, wat hij noodig heeft!

De heer Gijsberti Hodenpijl zou dan ook de haven van Soerabaja willen versterken en met 4 goede oorlogsschepen krachtig verdedigen. Doch zoolang Batavia zetel van bestuur is, zal geen vijand zijne schreden naar Soerabaja wenden.

Overigens merken wij op, dat, wanneer wij de vier schepen van het auxiliair eskader aanwijzen voor de verdediging van de reede van Soerabaja, die schepen hunne geheele vrijheid van handelen en van beweging missen zouden en dus ook niet aan hunne algemeene bestemming konden beantwoorden.

Maar het is sinds vele jaren door de deskundigen erkend, dat van eene verdediging van de genoemde reede alleen niets goeds zoude kunnen worden verwacht, aangezien daardoor noch de ter reede liggende schepen, noch het maritiem etablissement voor vernieling gevrijwaard zou zijn; wil men iets doen, dat goed is, dan moet men maatregelen nemen voor de verdediging van Straat Madura.

Om na te gaan, wat hiervoor noodig zou zijn, werd, in 1870 meenen wij, eene commissie van officieren van de zee- en landmacht aangewezen. Deze Commissie kwam tot de slotsom, - détails staan ons dienaangaande natuurlijk niet meer voor den geest - dat, zoowel voor het Oostelijk als voor het Westelijk vaarwater, een samenstel van krachtige en kostbare verdedigingswerken benevens een paar ramschepen noodig waren. De kosten werden toen reeds op 12 à 15 millioen gulden geraamd en zouden nu, bij den voortgang der militaire wetenschap, zeker nog belangrijk hooger zijn.

En wanneer we nagaan, dat het eerste vereischte van de verdediging van Java: de verplaatsing van den thans zoo blootliggenden zetel des bestuurs naar het binnenland, ofschoon slechts eene uitgaaf van 4 à 5 millioen gulden vorderende, steeds om de kosten achterwege is gebleven; dat ook de versterking van Tjilatjap, een zóó belangrijk punt, nooit voltooid en thans geheel verouderd is, - dan maken we

(*) *Handelingen der Staten-Generaal*, *Tweede Kamer*, 1886-1887, blz. 570.

ons weinig illusiën, dat men ooit tal van millioenen voor de versterking van Straat Madura geven zal.

Maar zoolang die versterking niet plaats gehad heeft, kan men ook geene krachtige hulp van de zeemacht voor de verdediging van Indië tegen een buitenlandschen vijand verwachten en blijft het auxiliair eskader in dat opzicht *eene kostbare schijnvertooning.*

Doch wij zouden de grenzen van dit opstel verre overschrijden, indien wij hier uitweidden over de quaestie der verdediging van Indië, of van onze voornaamste bezittingen aldaar, tegen den aanval van eene buitenlandsche mogendheid. Wanneer men bedenkt, dat alleen Java reeds viermaal zoo groot eene oppervlakte heeft als Nederland en aan alle zijden door de zee is bespoeld, dan zal men ons wel moeten toegeven, dat het al te veel gevergd zou zijn van een eskader van enkele schepen, zonder versterkte haven, als eerste linie van defensie op te treden! En indien wij nagaan, welke zeemogendheden het zouden kunnen zijn, die te eeniger tijd zouden willen trachten, ons Java, Sumatra of Borneo af te nemen, dan zijn we diep overtuigd, dat onze zeemacht nooit sterk genoeg zal kunnen wezen, om die poging ernstig te betwisten.

In de hoofdzaak hebben wij ons dus op te houden met de maritieme middelen, welke noodig zijn voor de handhaving van ons gezag in gewone tijden.

Hiervoor hebben wij noodig eene militaire en eene civiele marine; aan deze gezamenlijk moeten worden opgedragen:

a. *Oorlogsdiensten* (Deelneming aan expeditiën, maritieme demonstratiën; uitoefening van blokkades, gevechten tegen zeeroovers);
b. *Politiediensten* (Zorg voor de openbare veiligheid in de havens, op de reeden en ter zee in den Indischen Archipel, bescherming tegen zeeroovers);
c. *Politieke diensten* (Vertoon der vlag, bezoeken aan Inlandsche vorsten);
d. *Bijzondere diensten* (Bebakening en kustverlichting, hydrographie, hulp bij zeerampen);
e. *Transportdiensten.*

De aard dezer verschillende verrichtingen wijst in ruwe trekken aan, welke taak aan de militaire, welke aan de civiele (gouvernements-) marine moet ten deel vallen. De diensten sub *a* en *b* zullen in den regel, die sub *c* meermalen aan oorlogsschepen moeten worden opgedragen.

Het ligt intusschen voor de hand, dat men geene militaire marine moet gebruiken, waar gouvernements-marine voldoende is: de laatste, nagenoeg geheel met inlanders bemand, is zoowel ten aanzien van materiaal als personeel veel goedkooper en strekt niet ten nadeele der zeemacht in het moederland.

Vandaar de aandrang, in de laatste jaren van verschillende zijden

ontstaan, om de gouvernements-marine uit te breiden tegen inkrimping der militaire marine; een aandrang, waarmede wij ons *in algemeenen zin* geheel vereenigen, maar welken wij niet gaarne zoover zouden zien toegepast, dat de bruikbaarheid der militaire marine daaronder lijden zou. Wij zijn niet overtuigd, dat de Indische militaire marine op dit oogenblik belangrijk ingekrompen kan worden; maar wij zouden wenschen, dat men ten allen tijde den regel in het oog hield: geen oorlogsschip, waar een gouvernements-stoomschip voldoende en vaak zelfs beter is. Dan zou de militaire marine vanzelf tot een minimum teruggebracht worden, zonder daarom *te* klein te zijn.

Vooraf echter een woord over het groote nut der gouvernements-marine(*).

Voor Java zal zij slechts bij uitzondering noodig zijn; maar op de Buitenbezittingen? Daar zijn de verschillende gewesten gedeelten van groote eilanden of maken zij eene vereeniging van kleinere eilanden uit; daar hebben de bewoners zich grootendeels òf aan de kusten, òf aan de rivieren gevestigd en zijn zij, bij gemis aan goede landwegen, slechts te water bereikbaar. Om die gewesten goed te besturen, zijn stoomschepen noodig; alleen daarmede kan eene aanhoudende aanraking van ons bestuur met de bevolking en hare hoofden, kan dus toenemende invloed van ons gezag verkregen worden. De vergelijking is zeer juist: het stoomschip, ter beschikking gesteld van het burgerlijk bestuur, is het steeds gezadeld paard van den resident, om hem of een zijner ondergeschikten ten allen tijde daar te brengen, waar zijne tegenwoordigheid vereischt wordt, waar de politieke toestand zulks wenschelijk maakt, waar toezicht, onderzoek of bespreking noodig is.

Men moet ambtenaar zijn bij het burgerlijk bestuur op de Buitenbezittingen, waarvan de meeste eene uitgebreidheid hebben, twee- tot tienmalen grooter dan de oppervlakte van Nederland, om de onmisbaarheid der gouvernements-marine te kunnen beseffen; en ieder hoofd van eene der Buitenbezittingen, door de ondervinding geleerd, is van de onmogelijkheid overtuigd, om, zonder een stoomschip der gouvernements-marine, *goed* te besturen.

Overigens heeft de ondervinding, o.a. in den Bandjermasinschen krijg en bij den oorlog van Atjeh opgedaan, de nuttige diensten van deze marine, ook in andere omstandigheden, in een helder licht geplaatst. Bij expeditiën zijn, ter zee en op de rivieren, vele niet of minder militaire diensten te verrichten; men denke slechts aan het onderhouden der gemeenschap tusschen verschillende plaatsen en aan transporten van troepen, levensmiddelen en oorlogsbehoeften.

Door sommigen is beweerd, dat de gouvernements-marine minder noodig worden zoude, naarmate de particuliere paketvaart grootere uitbreiding erlangde. Maar dan bedenken zij niet, hoe betrekkelijk

(*) Zie *Indische Gids*, 1883, II, blz. 34 en vlg.

gering die paketvaart, ook bij groote uitbreiding, nog op de Buitenbezittingen is, zoodat de booten slechts zeer zelden ter beschikking zullen staan van de ambtenaren op het oogenblik, dat die beschikking noodig is; dat die booten alleen de voornaamste handelsplaatsen, en niet elk willekeurig punt aandoen; dat zij niet tusschen de verschillende plaatsen heen en weer varen, maar de reis naar een ander gewest vervolgen, enz.

Hoe meer de paketvaart toeneemt, hoe meer zulks zal zijn in het belang der ontwikkeling onzer Buitenbezittingen; maar er zullen zeker nog tal van jaren verloopen, voordat die paketvaart zooveel uitbreiding zal hebben erlangd, dat zij zelfs maar enkele schepen der gouvernements-marine overbodig maakt!

Zeker is het, dat het aantal *beschikbare* schepen bij deze civiele zeemacht thans niet voldoende is. Het laatste Koloniaal Verslag (van 1886) meldt, dat voor de stations Sumatra's Westkust, Banka, Menado-Ternate en de Lampongsche districten geen schip van de gouvernements-marine kon worden aangewezen. Tot groot nadeel van een goed bestuur, had men er gerust bij kunnen voegen.

Over de zes rivierstoomschepen, die in enkele gewesten bepaald noodig zijn (in de Wester- en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Palembang, Riouw), behoeven wij niet verder te spreken; evenmin van de enkele vaartuigen, die voor bijzondere diensten - de bebakening en de communicatie van Batavia met Onrust - bestemd zijn. Maar wat de eigenlijke stoomschepen der gouvernements-marine, de zeestoomschepen, betreft, merken wij op, dat volgens het laatste Koloniaal Verslag niet meer dan 5 schroef- en 4 raderstoombooten aanwezig waren. Van deze 9 waren slechts 6 voor den dienst beschikbaar: één ter Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, één aan de Oostkust van Sumatra, één bij Timor, één te Amboina, twee te Atjeh. Ook het voor Celebes en onderhoorigheden bepaald noodige stoomschip ontbrak dus.

Hieruit volgt, dat, zonder dat er nog sprake is van *uitbreiding* van den werkkring der gouvernements-marine, het aantal zeestoomschepen al dadelijk met vijf behoort vermeerderd te worden; dan kunnen de thans aangewezen stations bezet worden, ook al zijn er - zooals wel haast altijd het geval zal zijn - een paar in reparatie. In 1886 is deze marine echter slechts met één stoomschip - de *Condor* - vermeerderd!

Zuinigheid bedriegt hier de wijsheid.

Waar geene vijandelijkheden te wachten zijn, kunnen de schepen der gouvernementsmarine alle gevorderde diensten verrichten; in het tegenovergestelde geval zijn schepen van de *militaire* marine noodig.

De heer Gijsberti Hodenpijl heeft alle krachten ingespannen, om te betoogen, dat deze eene belangrijke vermindering kan ondergaan. Doch hij heeft reeds van verschillende zijden tegenspraak gevonden, en het komt ook ons voor, dat hij bij zijn betoog het doel is voorbijgestreefd.

Hoe kan men b.v. de mogelijkheid van vermindering betoogen ‘uit een nauwgezet onderzoek van hetgeen door de Indische marine werkelijk is verricht’?

Dat onderzoek kan o.i. alleen tot eene zekere hoogte nut hebben, om te doen zien, wat nagelaten had kunnen worden, wanneer men alle omstandigheden vooraf geweten had; en dan nog slechts tot zekere hoogte, omdat men niet weten kan, wat er gebeurd zou zijn, als men geene voorzorgen had genomen.

Zou men toestemmen, dat b.v. op geheel Java, tot handhaving van de inwendige rust, één bataljon infanterie voldoende is, omdat men daar, na 1830, geene ernstige rustverstoringen heeft gekend en alle onlusten gemakkelijk met één bataljon konden worden bedwongen?

In dien geest evenwel - zoo komt het ons voor - heeft de heer Gijsberti Hodenpijl geredeneerd.

Bij onze verhouding met tal van inlandsche staatjes moet men op mogelijke verwikkelingen en op de noodzakelijkheid van maritieme demonstratiën bedacht wezen. Daarvoor moeten, ter hoofdplaats, vaartuigen van de militaire marine beschikbaar zijn; men denke o.a. aan Celebes en onderhoorigheden. Kan men nu, uit de Koloniale Verslagen staatjes samenstellende, waaruit blijkt, hoe weinig oorlogsdiensten die vaartuigen in de laatste jaren hebben verricht, de gevolgtrekking maken, dat zij dus wel gemist hadden kunnen worden?

De historie geeft ons veel wijze lessen, die, helaas! maar al te veel in den wind geslagen worden. Maar wanneer de heer Gijsberti Hodenpijl op *deze* wijze uit de ondervinding lessen trekken wil, dan meenen wij niet beter te kunnen doen, dan daartegenover te stellen het feit, dat de Atjeh-oorlog wellicht geheel achterwege had kunnen blijven, wanneer wij, zooals de Minister van Koloniën in 1873 wilde, eene ‘krachtige’ zeemacht naar Atjeh hadden kunnen zenden.

De heer Gijsberti Hodenpijl wijst zelf op dit feit, doch meent, dat wij eene ‘krachtige’ zeemacht kunnen verkrijgen door eene Indische militaire marine van 5 kleine stoomschepen en een auxiliair eskader van drie groote oorlogsbodems. Daarmede zouden wij dan voor alle eventualiteiten in den zoo uitgestrekten Archipel - een eilandenrijk, waarvan het grondgebied dat van het moederland vijftig malen in oppervlakte overtreft, - voldoende gedekt zijn!

Wij kunnen het niet gelooven. Vooral niet, wanneer het auxiliair eskader een ‘rondreizend smaldeel’ zal vormen, dat door den Archipel overal ontzag moet inboezemen en steeds gereed moet zijn tot handhaving onzer rechten (bl. 83).

Bij de uitgestrektheid van onzen Archipel zou dat rondreizend smaldeel nagenoeg nooit daar zijn, waar, op het oogenblik, zijne tegenwoordigheid noodig was.

Neen, zóó komen wij er niet!

‘Afgescheiden van eene defensie van Indië tegen een buitenlandschen

vijand vindt eene Indische marine haar eigenaardig arbeidsveld bij de telkens wederkeerende expeditiën, bij het handhaven van orde en politie in den Archipel, bij eene vlijtige bekruising der verschillende vaarwaters, bij de bescherming van handel en zeevaart, bij de uitroeiing van zeeroof en slavenhandel, bij het weren van den smokkelhandel, bij het vertoonen der vlag, het bewaren van ontzag voor onze heerschappij, het aanknoopen van relatiën met nog niet rechtstreeks aan ons gezag onderworpen gewesten, het houden van een behoorlijk verband tusschen de deelen van den Archipel, en wat niet al meer. Voor Indië is eene marine, die dit alles *goed* kan doen, eene weldaad...'(*)

Al kan men nu een deel dezer werkzaamheden aan de gouvernements-marine opdragen, - zeker is daarvoor meer *militaire* marine noodig, dan de heer Gijsberti Hodenpijl geven wil. Men zij ook met bezuinigingen voorzichtig; het is meer gebeurd, dat de ondervinding deed zien, hoe allerongelukkigste gevolgen deze hadden!

Maar, zal men ons tegenwerpen, de Schrijver wenscht de paketvaart ook voor militaire diensten te bezigen.

Die wensch is echter niet meer dan eene illusie. Van schepen met tweeslachtig karakter is zelden iets goeds te wachten, verklaarde de Minister van Koloniën kort geleden, en dit woord zou hier geheel van toepassing zijn. Evenmin als wij in Nederland onze maritieme krachten zouden kunnen verminderen, omdat er ook particuliere stoombooten, b.v. op de Zuiderzee, varen, evenmin kan men iets dergelijks in Indië doen. Natuurlijk zal men overal in buitengewone omstandigheden buitengewone maatregelen nemen en bij gebrek aan oorlogsschepen zich met handelsvaartuigen trachten te behelpen; doch men zou al zeer verkeerd doen, indien men, ook voor normale omstandigheden, de laatste wilde bezigen voor diensten, waarvoor zij niet bestemd zijn.

De paketbooten in den Indischen Archipel zijn noodig voor den *handel.* Hoe meer, van lieverlede, de paketvaart wordt uitgebreid, hoe meer zulks aan den handel en daarmede aan de ontwikkeling onzer koloniën ten goede zal komen. Maar wanneer de booten te gelijk voor andere doeleinden moeten dienen, dan komen de eerste eischen van den handel - regelmatig vervoer vooral! - op den achtergrond.

Met een doelmatig contract zou het 'maar één woord behoeven te kosten, om ingeval van nood onze Indische vloot met meer dan 25 gewapende, snelvarende éclaireurs en kruisers te vermeerderen', zegt de heer Gijsberti Hodenpijl op bl. 83-85 van zijn geschrift.

Ja, maar dan zou ook alle gemeenschap in onzen Archipel plotseling stilstaan; dan zou men op de eene plaats vruchteloos uitzien naar de levensmiddelen, welke de paketboot regelmatig bracht; op de andere plaats de verzamelde producten niet kunnen afschepen, overal den handel vernietigen en groote ongelegenheden veroorzaken.

(*) *Indische Gids*, 1883, II, bl. 69.

Hierop zal toch wel niet van toepassing zijn de zinsnede, welke de Schrijver op de aangehaalde laat volgen:

‘Ziedaar een beeld van den toestand, zooals wij dien zouden wenschen’?

Wij gelooven gaarne, dat bij eene nieuwe regeling van de paketvaart in vele opzichten verbeteringen mogelijk zijn. Maar men houde daarbij het belang in het oog van den handel, zooveel mogelijk ook dat van de schatkist, doch doe geene eischen, die beide zouden benadeelen!

De voorstellen, door den heer Gijsberti Hodenpijl gedaan ten aanzien der zeemacht in Indië, komen ons, zooals uit het voren staande voldoende zal gebleken zijn, ten eenen male onaannemelijk voor.

Intusschen moet worden erkend, dat verbetering noodig is, opdat wij in Nederland meer personeel voor onze vloot beschikbaar houden en de Nederlandsche marine niet langer grootendeels in Indië vastgehouden wordt. Indië put thans de krachten onzer marine uit.

Dat dit werkelijk het geval is, moge blijken uit de navolgende cijfers, getrokken uit de oorspronkelijke marine-begrooting voor 1887, Bijlage A.

De sterkte der zeemacht voor 1887 werd geraamd als volgt:

Binnenslands:	4232 koppen (behalve de zeemilitie);
West-Indië:	418 koppen
Oost-Indië:	2968 Europeanen (en 1001 inlanders)
	———
te zamen	7618 Europeanen

Van deze sterkte aan Europeanen heeft Indië dus voortdurend bijna 3000 noodig. Dat dit cijfer met het oog op de belangen der Nederlandsche verdedigingsmiddelen veel te hoog is, kan bezwaarlijk betwijfeld worden.

Er is wel eens, en niet ten onrechte, gezegd, dat de eischen van den Indischen dienst steeds, als voor het oogenblik de meest dringende, op den voorgrond gesteld zijn; zoodat de Nederlandsche marine, door het meer en meer toegeven aan die eischen, langzamerhand in werkelijkheid de pepinière van de Indische geworden is.

Zeker heeft het personeel onzer marine geen hoogeren graad van bruikbaarheid te verwachten door den dienst in Indië. Twee derde gedeelten der in Indië aanwezige Europeanen doen dienst op kleine vaartuigen, waarop van oefeningen weinig sprake kan zijn en de ‘zeemansgeest’ wel niet bijzonder zal worden ontwikkeld. De officieren, een belangrijk deel van hun diensttijd in Indië doorbrengende, kunnen bezwaarlijk zoo goed op de hoogte zijn, als wenschelijk ware, van al de bijzonderheden, waarvan de kennis voor de verdediging van het moederland van belang is.

Men kan dus met grond beweren, dat de Indische dienst niet alleen drukkend, maar ook nadeelig is voor de Nederlandsche marine.

Een middel, om hieraan - niet wat het officierspersoneel betreft evenwel - *eenigszins* te gemoet te komen, is de vervanging, waar

mogelijk, van de Europeesche door inlandsche matrozen. Men is in die richting werkzaam geweest van 1877 tot 1883, maar toen plotseling bekeerd geworden; toen heette de proef, die volgens de verslagen van vroegere jaren gunstige resultaten opgeleverd had, in eens mislukt.

De reden van deze 'mislukking' is, meenen wij, niet ver te zoeken. In vele opzichten, zoo werd verklaard, hadden de inlanders aan boord der oorlogsschepen niet voldaan; maar zij voldoen wel bij de Gouvernementsmarine en de particuliere vaart, bij het leger en bij alle ondernemingen te land; waarom dan alleen niet op onze oorlogsbodems? Omdat, zoo zal het antwoord wel moeten luiden, het Europeesche personeel op die bodems, zoowel de officieren als de minderen, slechts tijdelijk in Indië zijn. Indië blijft voor hen voor een groot deel een vreemd land, waar zij zoowel de taal als het karakter der inlandsche bevolking slechts gebrekkig kennen. Het ligt dan ook voor de hand, dat zij met de inlanders minder goed overweg kunnen. De officieren geven aan eene Europeesche bemanning de voorkeur, omdat zij de eigenaardigheden hunner landgenooten beter doorgronden. Dat spreekt van zelf, maar dat wijst dan tevens ook op een groot gebrek in de bestaande organisatie, die noodeloos veel krachten aan de maritieme verdediging van het moederland onttrekt.

Tot dusver bespraken wij de belangen van het moederland, welke door deze organisatie worden geschaad. Maar hoe staat het met de belangen van Indië?

Het was, in 1838, de Minister van Marine Wolterbeek, die zeide, dat de kennis van alles, wat de localiteit, den loop der stroomen, de vaarwaters en al wat verder de zeevaart in Indië betreft, slechts kon verkregen worden door een *aanhoudend, langdurig* verblijf aldaar.

Deze stelling kan bezwaarlijk worden weersproken; evenmin zal men kunnen ontkennen, dat de beschikking over eene marine, waarbij bedoelde kennis wordt aangetroffen, voor het Indisch bestuur van het hoogste belang is. Doch zoodanige militaire marine bezitten wij thans in Indië niet!

Bovendien is de Indische dienst voor onze zeeofficieren niet aanlokkelijk. Zij zijn, gedurende hun driejarig verblijf in Indië, grootendeels verplicht tot het verrichten van dienst aan boord van kleine schepen, vaak gedurende geruimen tijd op afgelegen stations. Niemand zal voorzeker aan onze zeeofficieren ijver en plichtsbetrachting ontzeggen; maar indien het waar is, - en wij meenen, dat dit het geval is, - dat de meesten hunner met tegenzin naar Indië gaan en reikhalzend uitzien naar het einde van hun verblijf in het land der vreemdelingschap, dan wordt voorzeker de lust voor den militairen zeedienst bij velen niet bijzonder aangewakkerd.

Op grond van de hier kortelijk aangegeven redenen(*) zijn wij van

(*) Zie *Indische Gids,* 1883, II, bl. 56 en vlg.

oordeel, dat het niet alleen in het belang van het moederland, maar ook in dat der koloniën wezen zou, indien ernaar werd gestreefd, beide eene eigen marine te geven, gelijk beide een eigen leger bezitten.

De gesplitste verantwoordelijkheid voor de marine in Indië zou dan vervallen. De Minister van Marine zou dan alleen verantwoordelijk zijn voor de Nederlandsche zeemacht, zijn ambtgenoot van Koloniën voor die in Indië.

Maar, zal men vragen, zou de hier gewenschte regeling uitvoerbaar zijn?

Het Engelsche spreekwoord zegt: *when there is a will*, *there is a way.*

De mogelijkheid van de oprichting eener afzonderlijke Indische marine is breedvoerig betoogd in een opstel, dat wij boven reeds meermalen aanhaalden, en kortheidshalve willen wij daarnaar verwijzen(*). Wij vragen slechts, of er niet vele zeeofficieren genegen bevonden zullen worden, hunne maatschappelijke positie te verbeteren, door in den Indischen staatsdienst over te gaan; of niet vele in Indië geboren Europeanen bij de Indische marine zullen willen opgeleid worden; of het overigens zooveel moeite zal kosten, om het mindere personeel - stel 2000 Europeanen en 2000 inlanders - van lieverlede te verkrijgen en, het eens verkregen hebbende, voltallig te houden? Aan adspiranten voor de Indische marine te Willemsoord zal het wel evenmin ontbreken als aan adspiranten voor het Indisch leger te Breda!

'De verdediging van Nederland mag niet onmogelijk worden door de eischen der koloniën', zegt de heer Gijsberti Hodenpijl te recht op blz. 85 van zijn werk. Het middel daartoe mag echter o.i. niet zijn eene verminderde maritieme kracht in Indië, waaronder de handhaving van het Nederlandsch gezag al zeer spoedig lijden zou; dat middel moet, naar onze overtuiging, gevonden worden in de schepping eener *afzonderlijke* Indische marine, die niet, zooals de thans bestaande organisatie, de Nederlandsche marine bij voortduring vleugellam maakt.

Wij zullen ons niet wagen aan eenige berekening, hoeveel vaartuigen der civiele, hoeveel der militaire marine in Indië noodig zijn. Zoodanige berekeningen, door anderen gemaakt, hebben, naar het ons voorkomt, weinig nut, omdat men, door de zoo uiteenloopende plaatselijke toestanden, bezwaarlijk daarbij rekening kan houden met al de eischen in ons uitgestrekt eilandenrijk. Één persoon kan kwalijk beoordeelen, waar civiele, waar militaire marine, en evenmin, hoeveel bodems op elke plaats noodig zullen zijn; daarvoor zijn de adviezen der plaatselijke autoriteiten onmisbaar.

Wij kunnen alzoo slechts de richting aangeven, welke wij gevolgd zouden willen zien. Onze wenschen - uit het bovengeschrevene af te leiden - zouden als volgt kunnen worden samengevat:

(*) Zie *Indische Gids,* 1883, II.

1°. eene civiele marine, sterk genoeg voor alle diensten ter zee en op de rivieren, waarbij geen militair vertoon noodig is;

2°. opheffing van het afzonderlijk auxiliair eskader, zoodat er, in Indië, slechts één militaire marine is, geheel ter beschikking van den Gouverneur-Generaal en geschikt voor de handhaving van het Nederlandsch gezag, zoowel tegenover de inlandsche volken als - zooveel mogelijk - tegenover een buitenlandschen aanval; en

3°. die militaire marine meer en meer onafhankelijk van de Nederlandsche, wat in het belang is van beide.

E.B. KIELSTRA.

Een boek over den boekhandel, maar niet alleen voor boekhandelaren.

A.C. Kruseman, Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel, gedurende de halve eeuw 1830-1880. Uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, ten voordeele van het 'Ondersteuningsfonds'. 1ste deel 1ste en 2de stuk, 2de dl. 1ste stuk. Amsterdam. P.N. van Kampen & Zoon 1886 en 1887.

'Monsieur Blaew.

Tot een beginsel bidde ik dat U.E. zich niet en ontzette, om dezen eysselijken brief. Ik weet wel dat het geen koop-lieden stijl is, ende dat U.E. wel andere occupatien heeft daar in U.E. zijn tijt met meerder vrucht kan besteden; maer het is maer voor een reyse, ende ik hope dat U.E. my dat ten besten af zal nemen, als U.E. de zake, die my zoo vele woorden doet maken, ingezien zal hebben. Ik kan mij niet in-beelden wat reden ofte belet uwe E. langverwachte belofte op-houwde, ende inzonderheyt die boeken, die ik korts weder op een nieuw ontboden hebbe by geschrifte, 't welke ik wete U.E. door Monsieur Mattheus Vossius behandicht te zijn. Sedert ik met U.E. op nieuwe Jaers dach gehandelt, ende aengaende myne zaken, met tusschen-spreken van Monsieur M. Vossius gesproken hebbe, hebbe ik met patientie de toezegginge verwacht, die my U.E. op mijn vertrek dede, van de boeken, die my van verscheyden lieden waren op-getekent, terstont door onzen ordinarisse schipper na te zenden, neffens enige and're dingen uit U.E. winkel, die my U.E. beloofde als in commissie te betrouwen, ende zelve naer zijn eygen goet-dunken te zenden. Voor eerst wierp ik de schult op de vorst, die straks op mijn vertrek in-viel; ende naderhant gelovende dat U.E. myne zake, als in zijn memoriael door den dienaer in mijn by-wezen wel pertinent aen-getekent zynde, niet vergeten hadde, schuwde ik U.E. door brieven te importuneren.' Doch er kwam niets, weshalve hij Vossius had doen vragen, eens te onderzoeken, hoe het ermede stond. 'De welke daarvan de schult op my leyde, die hij meynde dat hadde behoren te schrijven ende U.E. de memorie te ververschen, neffens dien ook getuigenisse van mijn hant te geven, wat boeken ik begeerde. Maer', vervolgt hij, ik heb 'een notificatie ingesloten voor eenige boeken, die hier by sommige van my zijn begeert, ende die ik al voor lange aen-genomen hebbe haer te bestellen, de welke ik van

tijt tot tijt met ijdele woorden tot mijnen groten na-deel ende haer micontentement hebbe moeten paeyen; zoo dat enige lang van my ter leur gezet zijnde, zich elders hebben verzien. Die notificatie is U.E. omtrent voor drie weken op een maen-dach van Monsieur Vossius gelevert, welke U.E. belooft heeft de zaken met den eersten te bevorderen, ende dezelve belofte op woens-dach daeraen gerepeteert, als hij U.E. met D. Joannes Naeranus(*) daer over quam begroeten, die van mynent wegen verzocht, by de ongebondene dingen te voegen het boek van Doctor Beverwijk de fatali termino vitae.' Naeranus had hem medegedeeld, wat hij verder nog gedaan had, om de toezending der boeken te bespoedigen. 'Ik deze bootschap gehoort hebbende, was al een weynich ontroert, inzonderheyt omdat ik myne koop-lieden, die ik al lange uit-gestelt hadde, van te vooren genoechzaem als verzekert hadde, dat zy hare lang-verwachte waren die weke zouwden hebben. Even-wel hoopte ik noch al, dat U.E. eyndelijk om my eens zouwde denken, inzonderheyt als ik dachte met hoe goeden contentement ende overbodige beloften, van my voort te helpen ende te accommoderen, U.E. my laest-mael van zich liet. Maar nu weet ik niet meer te verzinnen, daerop ik my troosten zouwde, ende beginne te denken, dat iemant U.E. eenige scrupule van my aen-gebracht heeft: voornamelijk om dat het gezeyt was, dat U.E. my eenige dingen als in commissie betrouwen zouwde.... Grote quantiteyt zouwde ik zelfs niet zoeken, omdat dit geen plaets is daer vele lief-hebbers zijn, zoodat ik met de menichte maer onnutte zorge ende moeyte hebben zouwde. Nu wat mijn credit ende op-rechticheyt belangt, daar van kan ik anders niet zeggen, als dat ik my op het getuigenisse dergenen beroepe, op welkers woort ende begeerte U.E. aen-genomen heeft my te bevorderen; die my kennen, ende die U.E. zonder twijfel kent voor vroom ende voor zulke, die niemant als vrome met haer weten voor zulke recommandeeren zullen. Ik weet wel dat U.E. met my niet gedient is, die U.E. meer moeyte als profijt aen-brengen zouwde: hoe-wel men van kleinere beginselen somtijds wel tot wat groten geraekt.... Maer al-dus en konnen mijn zaeken niet bestaen: daerom is mijn instantelijk begeeren op U.E., dat de aengetekende boeken, daervan het register hier weder-om by gaet(†), my met den eersten schipper gezonden worden, ende dat ingebonden, 't en ware enige ofte alle al in den bant waren.... U.E. weet ook wel dat een neringe, by-zonder die op-gaende is, zulke dilaijen en uijt-stellingen niet verdouwen en kan. Daer-om zoo bidde ik ander-werf, dat U.E. my kort expediere, 't zy met waer, 't zij met antwoort. Ik begeere alleenlijk per den eersten 't gene ik aen-getekent hebbe, van goet in commissie en durve ik niet veel seggen: dat laet ik geheel U.E. discretie bevolen zijn; maer dat is my noot-

(*) De geleerde Rotterdamsche boekhandelaar en uitgever.
(†) Dit register ging, helaas! verloren.

wendich, dat ik prontelijk gerieft werde van 't gene ik dagelijks ontbiede....
Hier by zal ik blijven, U.E. met zijn familie Gode bevelende
Datum dezen 3den April
1637 in Amersfoort.
U.E. dienst willige
JAN BREMER.'

Dit schrijven(*) van den onbekenden Amersfoortschen boekverkooper Bremer aan den 'Erntfesten, voorzienigen, zeer discreten Mr. Johan Blaew tot Amsterdam', den beroemden boekdrukker en uitgever, behoeft geen commentaar. Het is te merkwaardiger, omdat ons bijna geene brieven bekend zijn, die ons zouden kunnen inlichten omtrent den boekhandel hier te lande in vroeger eeuwen. Mogelijk zijn er nog in archieven verscholen, en dan mag de wensch worden uitgesproken, dat ze eerlang aan het licht worden gebracht. Frederik Muller gaf eenige jaren geleden het voorbeeld, toen hij enkele brieven van H. Wetstein uitgaf(†) als eene 'bijdrage tot de zoo arme geschiedenis van den boekhandel, die toch een der belangrijkste gedeelten van de geschiedenis der beschaving heeten mag'.

Eene geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel moet nog geschreven worden. Daartoe zijn in de laatste jaren reeds vrij wat bouwstoffen bijeengebracht. Doch, zonder iets te kort te doen aan de waarde van het *Beknopt geschiedkundig overzicht*, dat Van der Meulen ons schonk(§), er zal op dit gebied nog veel onderzocht en gearbeid moeten worden, voordat iemand eraan denken kan, ons eene duidelijke voorstelling te geven van den boekhandel in Nederland sedert zijn ontstaan tot den tegenwoordigen tijd. Dr. Campbell heeft in zijne beschrijving van de Nederlandsche incunabelen eene onschatbare bijdrage geleverd voor de kennis van de werkzaamheid veler boekdrukkers in deze gewesten in de 15de eeuw(**). Aan Ledeboer danken wij naamlijsten van alle Nederlandsche drukkers, uitgevers en handelaren in alle plaatsen, waar zij gevestigd waren, van de uitvinding der boekdrukkunst tot op onzen tijd(††). Zijn arbeid moge voor verbetering en aanvulling vatbaar zijn, daarmede is toch de grondslag gelegd tot verdere nasporingen. Door de stichting van het Muller-fonds heeft de verdienstelijke boekhandelaar, aan wien de Nederlandsche bibliographie zooveel te danken heeft, den weg gebaand tot het verkrijgen van wetenschappelijke boekbeschrijvingen, en de eerste, door Dr. Tiele

(*) Met eenige bekortingen letterlijk medegedeeld naar het onuitgegeven handschrift, dat zich bevindt in de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam.
(†) *Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederl. boekhandel.* Uitgeg. door de Vereen. t. bev. v.d. belangen des boekhandels. Amst., 1884, bl. 290, v.v.
(§) In: *Boekhandel en bibliographie*, Leiden, 1883.
(**) *Annales de la typographie Néerlandaise au* 15*ième siècle.* La Haye, 1874-84.
(††) *Alfabetische lijst der boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland.* Met chronolog. register. Utrecht, 1870-77. - *De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in N.-Nederland.* Deventer, 1872.

geleverd(*), doet met verlangen uitzien naar de andere, die zeker eerlang volgen zullen. Ik stip maar enkele belangrijke verschijnselen aan, ten bewijze, dat het aan wakkere arbeiders niet ontbreekt, terwijl bovendien door kleinere monographieën, door mededeelingen en studiën in tijdschriften materialen worden aangebracht, die te zijner tijd in een algemeen overzicht hunne plaats zullen vinden. Telkens wordt de spade in den grond gestoken, om langzamerhand dezen akker geheel te ontginnen.

Met dit al blijft er nog verbazend veel te doen. De naamregisters der in vroeger eeuwen uitgegeven boeken zijn hoogst gebrekkige hulpmiddelen, waarmede wij ons behelpen, omdat wij niets beters hebben. De lijsten der geschriften van Nederlandsche schrijvers, gelijk we die vinden in onze biographische woordenboeken, missen meerendeels alle bibliographische waarde. De pamfletten-literatuur der 17de eeuw, waaronder ook boeken zijn verdwaald geraakt, die tot een geheel ander gebied gerekend moeten worden, is door meer dan één bekwame hand beschreven en wordt nog telkens aangevuld; aan die der 18de eeuw is echter nog niets gedaan. Hoe weinige studiën bezitten wij over den boekhandel binnen den beperkten kring van stad of provincie, zooals Van der Linde(†) en Oomkens(§) ons gaven. Toch zijn zulke monographieën belangrijke bijdragen tot de geschiedenis van den boekhandel in het algemeen. Wij verheugen ons, voortreffelijke bibliographieën te bezitten van de schier ontelbare werken, door enkele onzer voornaamste drukkers en uitgevers, zooals Blaeu(**), de Elzeviers(††) en de Waesberghen(§§), in het licht gegeven. Doch noode missen wij zulke nauwkeurige beschrijvingen van de fondsartikelen van anderen, van Corn. Claesz., Jan Rieuwerts, Hendrik Wetstein en zijne zonen te Amsterdam; van Adr. Rooman - ik noem maar namen, die mij het eerst voor den geest komen, - en de familie Loosjes te Haarlem; van de Raphelengens, Paedts en de Luchtmansen in Leiden, van Leers en Van Loon in Den Haag; van de families Schilders en Abrahams te Middelburg; van de Van den Rades, de Halma en Van Heyningen Bosch in Groningen. En nu spreek ik nog maar alleen over boekhandelaars, die over eene eigen drukkerij konden beschikken of, waar zij zich van de persen van anderen moesten bedienen, toch hunne namen als uitgevers plaatsten op de titels der werken, die bij hen het licht zagen. Doch hoe weinig weten wij van de boekverkoopers in de 17de en 18de eeuw, die de bemiddelaars waren, om de uitgaven hunner confraters, vooral

(*) *Nederlandsche bibliographie van land- en volkenkunde.* Amst., 1884.
(†) A.v.d. Linde, *Bibliographie van Haarlem.* 's-Hage, 1867.
(§) J. Oomkens, *Bouwstoffen tot eene geschiedenis van de boekdrukkunst en den boekhandel in de stad en provincie Groningen*, 2de druk. Gron., 1864.
(**) P.J.H. Baudet, *Leven en werken van Willem Jansz. Blaeu.* Utrecht, 1871.
(††) A. Willems, *Les Elzeviers.* Bruxelles, 1880.
(§§) A.M. Ledeboer, *Het geslacht Van Waesberghe.* 's-Gravenhage, 1869.

in kleinere plaatsen, te verspreiden. Slechts enkelen zijn ons bij name bekend. Waarlijk, het zou de moeite loonen, indien alle stedelijke archieven eens met dat doel werden doorsnuffeld. Op zichzelf beteekent het niet veel, of wij de lijsten van Ledeboer met eenige tientallen namen kunnen aanvullen; maar het is volstrekt niet onverschillig, te weten, hoeveel boekverkoopers er in verschillende tijdperken op eene bepaalde plaats in dezen tak van handel een middel van bestaan hebben gevonden. Is dat cijfer groot in verhouding tot het zielental, dan hebben wij daarin een maatstaf, om eenigermate te kunnen oordeelen over het gehalte der ingezetenen. Wat zou het niet waard zijn bijv., van een man als bovengenoemden Bremer een boek te bezitten, waarin hij aanteekening had gehouden van zijn debiet, en te gelijk te weten, dat terzelfder tijd Amersfoort nog andere boekhandelaars bezat!

Men meene niet, dat alle deze dingen alleen mannen van het vak, benevens enkele bibliografen en bibliophilen, ter harte kunnen gaan. Het tegendeel is waar. De geschiedenis van den boekhandel is een gewichtig onderdeel van die der beschaving. Volken, die op een laag standpunt van ontwikkeling staan, mogen handel drijven in wat zij door handenarbeid hebben verkregen: op intellectueel gebied kennen zij vraag noch aanbod. Als een hooger bewustzijn ontwaakt, de dorst naar kennis wordt gevoeld, wetenschap wordt gezocht, door onderzoek en nadenken verkregen, ontstaat de behoefte aan mededeeling en de begeerte, om wederkeerig van anderen te ontvangen. Onder de Oostersche volken der oudheid, bij welke hoogere beschaving het uitsluitend eigendom was van een bepaalden stand, zoekt men vruchteloos naar iets, wat op handel in geschriften zou gelijken; daarentegen werd de boekhandel bij Grieken en Romeinen op zoo ruime schaal gedreven, dat van sommige werken de afschriften bij honderden werden vervaardigd en verkocht. De kennis van den staat des boekhandels werpt niet alleen een nieuw licht op het letterkundig verkeer in bepaalde tijdperken, maar doet ons eerst de hulpmiddelen aan de hand, om de letterkunde van een volk in haar geheelen omvang te overzien en te waardeeren. Of is het niet van belang te weten, hoevele uitgaven bijv. Vondel's *Palamedes* en de werken van Cats in korten tijd beleefden? Wat dit laatste betreft: men zal moeten toestemmen, dat velen, die over de geschiedenis onzer letterkunde hebben geschreven, niet van zekere bekrompenheid zijn vrij te pleiten. Zich bepalende tot hetgeen men vroeger gewoon was ‘de fraaie letteren’ te noemen, geven zij ons een zeer onvolledig beeld van de beweging op intellectueel gebied. Alsof niet alle geschriften, ook die over kunst en wetenschap handelen, tot de letterkunde van een volk behooren! In dit opzicht staat de *Leiddraad tot de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* van L.G. Visscher boven de *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* van Jonckbloet; de laatste gaf slechts een deel van hetgeen

de titel beloofde, de eerste overzag het geheel, zij het ook met vluchtigen blik.

Het wordt tijd, dat ik over het boek ga spreken, waarvan de titel boven dit opstel is vermeld. Daar is in de laatste jaren geen werk verschenen, dat zooveel licht verspreidt over de letterkunde van onzen tijd als dit. Degelijk van inhoud en keurig van vorm, bevat het een schat van wetenswaardige dingen, die ons de geschiedenis van ons volk in de laatste vijftig jaren beter doen begrijpen dan de opsomming van enkele staatkundige, kerkelijke en maatschappelijke gebeurtenissen. Het is een genot, aan de hand van zulk een uitnemenden gids als de heer Kruseman, een man van zulk een helderen blik, zulk een scherp en onpartijdig oordeel en zulk eene rijke ervaring, den stroom der ontwikkeling te volgen in al zijne vertakkingen. Hoe eerlijk en betrouwbaar hij echter ook zijn moge, gelooft hem niet, als hij u zegt, dat zijn boek ‘niets anders en niets meer dan een boekverkoopersboek’ wil zijn. Het is zijne bescheidenheid, die hem de waarde van dezen arbeid niet hooger deed aanslaan. Inderdaad is ieder, die er eenig belang in stelt, den tijd, waarin hij leeft, te begrijpen, den schrijver dank schuldig, dat hij zich de moeite heeft getroost, deze bouwstoffen saam te brengen, waarvan - dat lijdt geen twijfel - verschillende bouwlieden, elk op zijn terrein, gebruik zullen maken. Niemand, die hart heeft voor wetenschap en letterkunde, zal dit boek onvoldaan uit de handen leggen, en ik neem akte van eene andere verklaring des schrijvers, dus luidende: ‘Heeft de boekhandel zijn leven te danken aan de wetenschap en de letterkunde, men vergete niet, dat deze evenzeer verplichting hebben aan den boekhandel.’ De inhoud van dit boek levert hiervoor de overtuigendste bewijzen.

De heer Kruseman heeft zijn onderzoek beperkt tot eene halve eeuw, en de drie stukken, die thans in het licht zijn verschenen, omvatten daarvan veertig jaren. Alleen de laatste tien, die niet de minst belangrijke zullen zijn, zien wij nog verlangend te gemoet. Waarom hij aanvangt met het jaar 1830, hoewel nu en dan een blik terugwerpende op het tijdperk, dat voorafging, is duidelijk: hij bepaalt zich tot het vijftigtal jaren, waarin hijzelf, als boekhandelaar en uitgever, zulk eene eervolle taak heeft vervuld. Wat hij opteekende, heeft hijzelf mee doorleefd. Veel van hetgeen hij ons mededeelt, zullen ouderen van jaren zich zeker nog herinneren. Onder het lezen kwamen allerlei dingen mij weder levendig voor den geest. Maar van zijn standpunt heeft de heer Kruseman alles beter kunnen waarnemen, en hij verrast ons door allerlei bijzonderheden, die ons onbekend zijn gebleven. Dit boek is leerzaam en genotrijk te gelijk.

De wijze van behandeling is hoogst eenvoudig. Eene breede inleiding

over boeken en boekhandel, waarover reeds elders is gesproken, gaat vooraf. Dan wordt de eigenlijke geschiedenis van den boekhandel in tijdperken van tien jaren besproken. Boekenlijsten, waarin de verschillende titels onder bepaalde rubrieken (rechts- en staatswetenschap, genees- en heelkunde, godsdienst en wijsbegeerte, enz.) zijn gebracht, vormen het paalwerk, waarop het gebouw werd opgetrokken. De uitvoerigheid en soberheid, waarmede deze zijn saamgesteld, getuigen van den grooten ernst, waarmede de schrijver zijne taak heeft opgevat. Al wat van belang was en vermelding verdiende, werd opgeteekend, wat overtollig mocht heeten, weggelaten of slechts met een enkel woord aangeduid. In kloeke lijnen en scherpe omtrekken teekent de heer Kruseman het beeld van zijn tijd, zonder den indruk te bederven, door zich in détails te verliezen. Bij vele titels zijn onwaardeerbare aanteekeningen gevoegd: het zijn de kruiderijen van dezen kostelijken schotel. Dat ze niet menigvuldiger zijn, is den auteur niet te wijten, en hij betreurt te recht, dat zijne bede, aan vroegere beroepsgenooten gericht, om uit hunne eigene ervaring en uit de geschiedenis hunner uitgaven het belangrijkste mede te deelen, met onverbiddelijk stilzwijgen of met beleefde verschooning beantwoord werd. Op de schijnbaar dorre boekenlijsten volgen boekenoverzichten, om de karakterschets der tijdvakken met eenige korte beschouwingen aan te vullen. Wel is waar hebben deze overzichten volgens de verzekering van den schrijver niets te maken met de vraag, of de beoefening van eenige wetenschap als zoodanig is vooruitgegaan, en heeft hij uitsluitend den boekhandel op het oog, doch dat neemt niet weg, dat ieder, die oogen heeft, om te zien, wel degelijk opmerkt, in welke richting en langs welke lijnen de wetenschappelijke en letterkundige ontwikkeling zich hebben bewogen. Er loopt een draad door het geheel, die alle feiten verbindt. Ook de volgende rubrieken, waarin de handelstoestand, de geschillen en de Vereeniging voor den boekhandel en de voornaamste thans overleden boekhandelaars en uitgevers worden besproken, hangen hiermee te zamen.

Op het gebied van rechts- en staatswetenschap heerscht bij het begin van dit tijdperk groote bedrijvigheid. Te recht wordt opgemerkt, dat de nieuwe wetten en de vrijheid tot het uitgeven van wetboeken en officieele stukken terstond na hunne verschijning hiertoe het hunne bijdroegen. Verzamelingen van oudere en nieuwere wetten en besluiten, werken over de geschiedenis der wetgeving en hare toepassing, handboeken van allerlei aard zien het licht. Thorbecke geeft in zijne aanteekeningen op de Grondwet zijn eerste staatkundige werk in het licht. Tijdschriften, waarin de eerste rechtsgeleerden dier dagen de vruchten hunner scherpzinnige studiën openbaar maken, breiden zich uit en nieuwe worden opgericht. De *Bijdragen tot regtsgeleerdheid en wetgeving* worden *Nederlandsche Jaarboeken*, om eerlang weer in *Nieuwe Bijdragen* herdoopt te worden; doch met elke wijziging van den titel begint eene nieuwe periode van bloei. *Themis* en het *Weekblad voor*

het recht worden opgericht, straks gevolgd door *Regt en Wet*, *Het regt van Nederlandsch Indië*, het *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek* en vele andere periodieke geschriften. De staathuishoudkunde, aanvankelijk door nog weinigen beoefend, wekt meer en meer belangstelling, en weldra heeft Nederland eene eigene letterkunde op dit gebied. Want meer dan bij andere vakken van wetenschap onderscheidt zich de werkzaamheid onzer rechtsgeleerden en staatslieden door oorspronkelijkheid. Het zijn de vruchten van zelfstandige studie en nadenken, die worden neergelegd in een aantal werken, wier waarde niet verminderde. Voeg hierbij, dat het terrein van werkzaamheid opnieuw wordt uitgebreid, als omstreeks het jaar 1850 het bestuur der koloniën meer algemeen belangstelling gaat wekken en de koloniale letterkunde van jaar tot jaar in beteekenis toeneemt. Zoo ontwaren wij, den heer Kruseman als leidsman op dezen akker volgende, wel degelijk vooruitgang. Telkens worden nieuwe gronden in cultuur gebracht, en het aantal wakkere arbeiders vermeerdert in evenredigheid.

Nog sterker valt die vooruitgang in het oog bij de wis- en natuurkundige wetenschappen. Hoe hier de gezichtskring zich heeft uitgebreid, hoe kleine twijgen van den ouden stam zijn opgewassen tot boomen, die weder krachtiger takken hebben uitgeschoten, hoe verdeeling van den arbeid telkens opnieuw noodig is geworden, waar het ondoenlijk bleek te zijn, alle verschijnselen, zelfs van een onderdeel, tot onderwerp van studie te maken, dat alles en nog meer is van algemeene bekendheid, en zeker behoefde het boek van den heer Kruseman ons hiervan niet te overtuigen. Maar het maakt den gang van het onderzoek aanschouwelijk voor wie er niet aan deelnemen of dit slechts van verre konden volgen. Bovendien ontvangen wij in algemeene trekken eene bibliographie van het geheele vak, die, verder uitgewerkt in verschillende onderdeelen, gelijk dit reeds door sommigen is geschied, aan de tegenwoordige beoefenaars der wetenschap onberekenbare diensten kan bewijzen. Men verwijt den beoefenaars der geneeskundige wetenschappen van heden wel eens, dat zij onverschillig zijn voor de geschiedenis der geneeskunde, als had de wetenschap van onzen tijd met het verleden voorgoed afgerekend en als viel er niets meer te leeren uit het zoeken en streven van vroegere geslachten. Ik laat in het midden, of er grond is voor dit verwijt, dat tot op zekere hoogte ook aan menig natuuronderzoeker zou kunnen worden gedaan. Doch het lijdt geen twijfel, dat gebrek aan voldoende kennis van de literatuur in dit opzicht aanleiding kan geven tot eenzijdigheid. Evenmin valt het te ontkennen, dat men op het gebied der wetenschap niet straffeloos de historische lijn kan breken. De schrijver dezer bouwstoffen heeft daarom een goed werk gedaan met eens terug te zien op hetgeen hier te lande in de laatste halve eeuw geleverd is.

Wat vooral stof tot allerlei opmerkingen geeft, het zijn de boekenlijsten, die de godgeleerde werken omvatten, en de daaraan vastge-

knoopte overzichten. De *sancta theologia* stond bij ons volk altijd vooraan in de rij der wetenschappen, en geschriften, die over den godsdienst handelden, hetzij ze een dogmatisch, een historisch of een stichtelijk karakter droegen, vonden altijd hun weg. Maar naarmate de geloofsovertuigingen zich wijzigen, verandert ook de aard der theologische lectuur, en de boeken, die in de laatste halve eeuw verschenen, geven een aanschouwelijk beeld van de omkeering, die er in de godsdienstige denkbeelden heeft plaats gehad. Groote, kostbare werken, waarvan het bezit vroeger op prijs werd gesteld, kunnen thans geene koopers meer vinden; geschriften, die eens in aller handen waren, zooals preken van gevierde leeraars en zekere soort van stichtelijke boeken, zal men thans in de meeste huisgezinnen vruchteloos zoeken. De tijd is voorbij, waarin, zooals de heer Kruseman zegt, vader en moeder uit de portefeuille der leesgezelschappen bij voorkeur grepen naar eenig stichtelijk werk. ‘Boeken te koopen was bij het groote algemeen wel uitzondering, maar een godsdienstig huisboek mocht toch nergens ontbreken.’ Wanneer de schrijver ons zijn overzicht over de laatste jaren heeft gegeven, zal eerst recht duidelijk worden, welk eene verbazende verandering er, binnen zulk een betrekkelijk kort tijdsverloop, in de hoofden en harten der menschen heeft plaats gehad.

Zoo zou ik nog kunnen stilstaan bij de geschiedenis, de aardrijkskunde, de zuiver letterkundige werken, maar dit weinige zal wel genoeg zijn, om de beteekenis van dit boek te doen uitkomen. Liever stip ik nog enkele bijzonderheden aan, die het gezegde nader toelichten en tevens doen zien, hoe rijk dit boek is aan herinneringen en onthullingen.

Elk boek heeft zijne geschiedenis. Daar zijn er, en dat is met de meeste boeken het geval, die schier onopgemerkt de wereld intreden en stil hun weg vervolgen, zonder veel opzien te verwekken. Daar zijn er ook, die terstond met grooten bijval worden begroet en verbazenden opgang maken, of wel eene niet geringe sensatie teweegbrengen en van alle kanten worden aangevallen. Toen Van der Palm's *Bijbelvertaling* met aanteekeningen voor zijne eigene rekening verscheen, een werk in groot 4° van een paar honderd vel druks, was de aanzienlijke oplaag in weinige jaren uitverkocht, en een dertig jaren geleden werd voor een exemplaar, dat onder den hamer kwam, eene groote som, soms de dubbele prijs betaald. Van de *Bijbelsche vrouwen*, eene uitgaaf, waaraan ruim *f* 15,600 ten koste werden gelegd, werden 2000 exemplaren verkocht. ‘Een gelukkige onderneming’, zegt de voormalige uitgever, ‘in een tijd toen het publiek nog hart had voor gemoedsleven en poëzie. Door deze uitgave zijn meesterstukken ontstaan, die onze letterkunde niet zou hebben, indien de fraaie gravures de dichters daartoe niet hadden opgewekt.’ De oplaag van Koetsveld's *Gelijkenissen* was even groot. Diens *Pastorie van Mastland* beleefde in korten tijd zelfs zeven uitgaven; de eerste drie drukken waren in groot 8°, elk met eene oplaag van 600, de volgende drie elk van 1500 en de

7de van 2000 exemplaren. Niet minder groot was het succes van Van Lennep's *Voornaamste geschiedenissen van N. Nederland*, zoodat het 1ste stukje reeds moest worden herdrukt, terwijl het 2de stukje was ter perse gelegd(*). Van Hildebrand's *Camera Obscura*, een boek, waarvan het getal herdrukken tot 1877 niet minder dan 50,000 exemplaren beliep, behoef ik na de studie van Joh. Dyserinck niets meer te zeggen. Deze voorbeelden zouden gemakkelijk met andere te vermeerderen zijn. Wie de aanteekeningen van den heer Kruseman bij zijne boekenlijsten inziet, zal ze vinden en tevens ontdekken, dat niet zelden aan het initiatief van een kundig en ondernemend uitgever het publiek een boek te danken heeft gehad, dat het zoozeer toonde te waardeeren.

Ouderen van jaren herinneren zich zeker nog de verschijning van Strauss' *Das Leben Jesu*, maar weinigen zullen misschien weten, welk een storm er opstak, toen een Groninger boekhandelaar de vertaling van dit werk aankondigde. De Hoogleeraar Hofstede de Groot achtte zich verplicht, voor dit schandelijk boek alle boekhandelaren te waarschuwen. Weldra brak de algemeene verontwaardiging tegen den uitgever los. ‘Advertentiën en brochures verschenen, om de eer van den Hollandschen boekhandel te handhaven en de goddelooze vertaling uit de winkels te verwijderen; een geest van dogmatische prikkelbaarheid maakte zich van alle boekverkoopers meester, en de confrater-uitgever werd overladen met beschuldigingen van onverstand, ongeloof, waanwijsheid, onbeschaamdheid, heiligschennis.’ Zelfs de Vereeniging nam het tegen den uitgever op, die verplicht was de uitgaaf met het eerste deel te staken, omdat hij geen enkel exemplaar meer verkocht. Eerst vijf en twintig jaren later zag eene vertaling bij een anderen uitgever het licht. Het was reeds een andere tijd, toen Busken Huet met zijne *Brieven over den Bijbel* optrad. ‘Na hoogst ernstige en gemoedelijke overweging en gesprekken werd tot het schrijven en uitgeven van dit boek door schrijver en uitgever besloten. Maar’, voegt de voormalige uitgever erbij: ‘het was te wachten, dat een verschijning van dien aard, in een tijd toen ieder denkend protestant zijn twijfel nog maar fluisterend durfde uiten, verbazing en ergernis zou wekken, en dus een daad van moed zou zijn. Zoo gebeurde ook. De eerste aflevering werd met zekere afschuw ontvangen en kon nauwelijks een debiet van honderd exemplaren halen. Verscheiden boekverkoopers zonden de commissie-exemplaren aan den uitgever terug en weigerden ze in hun winkel te hebben. Er werd tegen de verschijning van dit goddelooze boek gemord, geschreven, gepreekt; en schrijver en uitgever hadden, zelfs van hunne naaste betrekkingen, vrijwat te verduren. Gaandeweg

(*) Een catalogus van de geschriften van Van Lennep, die door zijn vriend en vereerder P. Knol werden verzameld en aan de Koninklijke Academie van Wetenschappen gelegateerd, zal eerlang omtrent dit boek en andere werken van dezen geschied- en letterkundige nadere bijzonderheden aan het licht brengen.

kwam het boek in waardeering.' Er volgden dan ook een 2de en een 3de druk. Dit is nog pas dertig jaar geleden, en thans worden de meest vrijzinnige denkbeelden over godsdienst, Christendom en Bijbel onbewimpeld in allerlei geschriften uitgesproken, die geen boekhandelaar aarzelt te debiteeren.

Van gansch anderen aard zijn wederom de bijzonderheden, die omtrent het ontstaan en het debiet van verschillende werken overal in Kruseman's boek verspreid zijn. Slechts een paar voorbeelden. Hofdijk's *Ons Voorgeslacht* is sedert de wijze, waarop dit boek in de tweede hand vóór twintig jaren gecolporteerd werd, met eene leelijke premieplaat als lokaas, aan duizenden bekend. Het plan tot deze uitgave is niet van den schrijver, maar van den uitgever, die op dit denkbeeld kwam door de eerste tentoonstelling van Nederlandsche oudheden, in 1858 door 'Arti et Amicitiae' te Amsterdam gegeven. De uitwerking werd Hofdijk aangeboden, die haar terstond op zich nam. Doch van den aanvang tot het einde, verzekert ons de voormalige uitgever, is dit werk eene van zijne liefste ondernemingen en te gelijk eene van zijne grootste martelingen geweest. De kopij moest den auteur letterlijk uit de handen worden gescheurd en kwam bij stukjes en brokjes, half onleesbaar en met potlood geschreven op eene wandeling of in den spoortrein. 'Toch', zegt hij, 'is dit een der beste werken van Hofdijk geworden.' De uitgaaf begon met nog geene honderd inteekenaars, doch dit cijfer klom langzamerhand tot 2000, en kostte *f* 59,720. Aan den naam van onzen grooten dichter Vondel is thans onafscheidelijk verbonden die van zijn uitgever, J. van Lennep. Maar het is zeker niet van algemeene bekendheid, dat het denkbeeld tot zulk eene grootsche onderneming allereerst is uitgegaan van den dichter J.M. Calisch, die er zijn vriend, den uitgever M.H. Binger, voor wist te winnen. Calisch was ook de steller van het prospectus, waarin het plan werd bekendgemaakt. Da Costa en Koenen waren er ten hoogste mede ingenomen en begrepen, dat de redactie aan geene beter handen kon worden toevertrouwd dan aan die van Van Lennep. Met moeite liet deze zich overhalen tot hetgeen hij een reuzenwerk noemde, te uitgebreid voor zijne krachten. Men leze, wat de heer Kruseman verder mededeelt over eene uitgave, die tot de voortreffelijkste van onzen tijd gerekend mag worden en waarmede de schrijver zich een blijvend gedenkteeken heeft opgericht.

Men klaagt soms over het geringe debiet van boeken hier te lande, in vergelijking met Duitschland, Frankrijk en Engeland. Natuurlijk neemt men daarbij in aanmerking, dat de bevolkingen dier staten zooveel talrijker zijn en dat boeken, in die talen uitgegeven, een veel ruimer kring van lezers kunnen vinden. Doch wanneer in het kleine Nederland van de dichtbundels van De Génestet door den oorspronkelijken uitgever een 26,000 exemplaren werden verkocht en het aantal exemplaren van Jules Verne's wonderreizen, dat hier gedrukt en verspreid werd, op 200,000

wordt geschat, dan zijn er toch uitzonderingen op hetgeen als regel wordt aangenomen. Maar men vergist zich inderdaad: naar evenredigheid worden hier misschien meer boeken dan elders gekocht en gelezen. Dat geldt vooral van degelijke werken, die niet tot de lectuur van den dag behooren. Boeken, die bij onze naburen niet of niet zonder ondersteuning het licht kunnen zien, worden hier vaak zonder verlies uitgegeven, terwijl de uitgever zich bovendien het genot mag gunnen, den schrijver een honorarium aan te bieden. Wederom een paar voorbeelden. De *Weltgeschichte* van Ad. Streckfuss is in Duitschland mislukt en na 1867 niet voortgezet. Al had het boek geene hooge wetenschappelijke waarde, toch verdiende het een beter onthaal. Maar bij ons kon een uitgever op een werk, dat eenige deelen omvatten (de vertaling werd later naar het handschrift des schrijvers hier voortgezet) en *f* 20 kosten zou, toch 10,000 inteekenaren vinden. Van Motley's *History of the United Netherlands* werden, ondanks de Nederlandsche vertaling, door den uitgever Nijhoff 1000 exemplaren verkocht. Nog opmerkelijker dunkt mij het volgende. Men kent *De Israelieten te Mekka* van Dozy. De schrijver meende, dat de vruchten zijner onderzoekingen vooral in Duitschland de aandacht zouden trekken, en zorgde dus, dat eene Hoogduitsche uitgave te gelijk met de Nederlandsche in het licht verscheen. De laatste werd goed verkocht; en de eerste? ‘Van de 1500 exemplaren’, zegt de heer Kruseman, ‘zond W. Engelmann te Leipzig na eenige jaren 1300 terug, met de betuiging, dat het een raadsel mocht heeten, hoe zulk een boek in een klein land als Holland genoeg aftrek kon vinden. Om den Nederlandschen uitgever niet al te bitter te leur te stellen, had Engelmann dat boek overal waar hij maar kon in bibliotheken gestopt, maar het bij geen mogelijkheid tot een debiet van meer dan 100 exemplaren kunnen brengen.’

Voor de geschiedenis onzer hedendaagsche letterkunde is het boek van den heer Kruseman eene onschatbare bron. Men neme de moeite eens na te gaan, wat hier staat opgeteekend omtrent *De Gids*, waarvan de wordingsgeschiedenis zeer uitvoerig wordt uiteengezet; omtrent *Nederland*, de *Recencent* en andere letterkundige tijdschriften; over *Aurora*, *Holland* en meer jaarboekjes, in vroeger jaren zoozeer gewaardeerd als kostelijke St.-Nikolaas- en Nieuwjaarsgeschenken; over onze eerste prachtwerken of de uitgaven van Engelsche staalgravures met bijschriften van Nederlandsche schrijvers; over de *Tafereelen uit de vaderlandsche geschiedenis* van Van Lennep en C^{o}., die zooveel afkeuring vonden; de *Gedichten van den schoolmeester* en Beecher Stowe's *Negerhut*, die met zooveel bijval werden begroet; over de vertaling van Dickens' romans en den treurigen nasleep van de vertaling van Sue's *Verborgenheden van Parijs*; over het *Woordenboek der Nederlandsche taal* van De Vries en Te Winkel; over.... Maar ik kan zelfs niet vluchtig den rijken inhoud aanstippen en de voornaamste

onderwerpen noemen, waarover zooveel wetenswaardigs wordt medegedeeld. En nu gewaagde ik nog niet van hetgeen onder de rubrieken *Handelstoestand*, *Geschillen*, *De Vereeniging* en *Persoonlijke waardeering* wordt ter sprake gebracht. Want al mogen ze den boekhandel meer in het bijzonder betreffen, men zal toch wel toegeven, dat drukpersreglementen, wettelijke regeling van het kopij- en vertalingsrecht, afschaffing van het dagbladzegel, letterkundige congressen, alsmede de kennis van de werkzaamheid van het Huis van Keulen, dat op het gebied der wis- en aardrijks-, der zeevaart- en sterrenkunde zoo veel geleverd heeft; van de verdiensten van mannen als J. Immerzeel, J. Muller, I.A. Nijhoff, J.N. Radink en vele anderen ook hun belang hebben voor de geschiedenis der letterkunde. Bedenkt men daarbij, dat de schrijver dit alles behandelt in boeienden vorm en niet schroomt zijne zienswijze onbewimpeld uit te spreken over zaken, waarover wij juist zijn oordeel gaarne vernemen, is het dan te veel gezegd, dat deze *Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel* ver buiten den beperkten kring van lezers, waarvoor het boek schijnt geschreven te zijn, de aandacht verdienen?

'Dit boek is vol fouten en gebreken', zegt de schrijver in den aanhef. Hij komt daar liever zelf voor uit, dan een ander in tweestrijd te brengen tusschen welwillendheid en waarheidsliefde. Ik geloof hem op zijn woord, ofschoon ik ronduit moet bekennen, dat ik ze niet zou weten aan te wijzen. Misschien zou in de teekening hier en daar nog een kleine toets kunnen worden aangebracht en een enkel onderdeel wat breeder zijn uitgewerkt. Maar men vergete niet, dat de onvolledigheid hare oorzaak heeft in het gemis van de noodige bronnen, ten gevolge van de ongelukkige opruimingswoede aan de eene en de achterhoudendheid aan de andere zijde. Ik wensch niet met den schrijver, dat dit boek hoe eer hoe liever van de baan geschoven, wel, dat het binnen korten tijd uitverkocht zal worden. Het ondersteuningsfonds voor boekhandelaarsweduwen en weezen, ten voordeele waarvan het is uitgegeven, zal er niet alleen wel bij varen, maar de belangstelling van het Nederlandsche publiek zal stellig velen opwekken, om nieuwe bouwstoffen aan te dragen, die den schrijver in staat zullen stellen, met eigen hand te herstellen, wat hij de gebreken van zijn arbeid heeft genoemd.

Amsterdam, Mei 1887.

H.C. ROGGE.

Een nieuw dichtwerk.

Aya Sofia door Dr. H.J.A.M. Schaepman, 2de druk.

Het heeft mij zeer voor Dr. Schaepman verheugd, dat zijn gedicht, *Aya Sofia*, aanstonds bij zijne verschijning zooveel sympathie heeft opgewekt, dat een tweede druk daarvan binnen enkele weken noodzakelijk was. Als men eene reis naar Constantinopel heeft gedaan en onder machtige indrukken van kunst, godsdienst en geschiedenis is teruggekeerd; als men daarbij zich bewust is, die indrukken in schoone, dichterlijke vormen te kunnen wedergeven, dan moet het een zeer pijnlijk gevoel zijn, als men de groote menigte, welke die indrukken niet heeft gehad, koel ziet voorbijgaan en schouderophalend hoort mompelen: 'Wat moet deze droomer!'

Die pijnlijke ervaring is den dichter van de *Aya Sofia* gespaard gebleven. Was het, doordat zijn naam in al de deelen des lands als dichter en redenaar een te goeden klank heeft? Was het, doordat de dichter zelf reeds bij menige gelegenheid brokstukken van zijn werk in het publiek had voorgedragen?

Ik geloof zeker, dat beide oorzaken hebben medegewerkt tot het succes, aan de *Aya Sofia* ten deel gevallen. Doch hoe dan ook - den bijval zijner landgenooten heeft Dr. Schaepman bij vernieuwing ingeoogst en meer dan door eenige parlementaire redevoering of parlementairen twist was zijn naam in de laatste maanden door *Aya Sofia* op aller lippen.

Daar is meer dan één reden, waarom wij ons met den dichter over dat succes hebben te verblijden. Dichters worden dus nog op prijs gesteld. Dit reeds stemt tot vreugde. Dat er in onze eeuw, die in alles naar practisch voordeel vraagt, nog genoeg menschen zijn, die de ooren niet afwenden, wanneer een stille droomer, bij de puinen neergezeten, in breede visioenen het verleden ontvouwt, dat alleen is eene troostrijke gedachte. En wanneer daarbij die dichter een leerling is van de groote meesters, die in onze taal hebben gezongen, dan wordt onze vreugde over de sympathie, door hem ondervonden, verdubbeld, gedachtig aan de hedendaagsche pogingen, om de poëzie in nieuwe vormen en banen te dwingen, die niet altijd frisscher zijn dan de oude. Wij zeggen met Dr. Schaepman: 'Dit is een troost!'

Ik heb tot de gelukkigen behoord, die reeds geruimen tijd geleden groote brokstukken van de *Aya Sofia* uit den mond van den dichter zelf mocht opvangen. Wie eenmaal met den koperen klank van Schaepman's stem dat

> ‘Ik triomfeer, o Salomon!’

of

> ‘Wie zijt gij? Mahomed! Mysterie is uw naam’,

heeft vernomen, zal dat niet licht vergeten.

Het zijn alle aangrijpende tafereelen, die de dichter onzen geest doet voorbijgaan. Hetzij hij ons het nieuwe Anthoesa schildert, door Constantijn den Groote naar het Oosten overgebracht; hetzij hij ons den stichter van den tempel, Justinianus, voor oogen stelt, die gezworen had Salomo's tempel te zullen overtreffen; of dat hij de Aya Sofia zelf bezingt en de zuilen, waarop zij berust, hare wondervolle geschiedenis doet bezingen. En dan weder, hetzij hij Mahomed voor ons plaatst, door wiens volgelingen eenmaal die kerk in eene moskee zou worden herschapen; hetzij hij de wreede Keizerin Irene herdenkt als een type van de ontaarding der Oostersche monarchen; of dat hij Photius, den eigenlijken bewerker van het schisma, voor ons doet leven, of de kinderen doet reizen naar het Oosten, om, in de Aya Sofia nederknielende, door de Grieken te worden bespot. Hetzij hij eindelijk den val van Constantinopel beschrijft en Mahomed II op den gouden wand van de Aya Sofia ‘Victorie’ doet teekenen. Overal grijpt de dichter ons aan en vervult hij derhalve des dichters roeping.

Of wij daarom geheel zijn bevredigd? De dichter gevoelt zelf, dat ‘zijn onderwerp niet is afgewerkt’ (pag. 183). Het ontbrekende daarvan zou, dunkt mij, voor ons geslacht, nog belangrijker geweest zijn, dan hetgeen ons werd geschonken. Waarom b.v. de *Aya Sofia* niet tot een tijdzang verheven in den geest van hem, dien ook Schaepman als zijn meester erkent, van Da Costa? De staatkundige richting, die Schaepman's geest in de laatste jaren heeft genomen, had hem zoo geleidelijk van het boek der geschiedenis tot onzen tijd, van het verleden tot het heden kunnen brengen. Heeft dan volstrekt niet de Oostersche quaestie van onze eeuw hem door het hoofd gespeeld, toen hij daar droomend langs die puinen ging? Het gedicht had daardoor zeker aan actualiteit gewonnen. Zijn groote meester Vondel had hem ook daarbij kunnen leiden. Geene beweging der Turken in de tweede helft der 17de eeuw, of Vondel vond er aanleiding in, om door zijn machtig woord de Westersche natiën tot eendracht tegen den gemeenschappelijken vijand aan te sporen.

Hoeveel te meer zou dan een dichter onzer dagen, op de puinhoopen van Aya Sofia en te gelijk nagenoeg op de puinhoopen van het Turksche rijk staande, door hooger geest bezield moeten worden, gedachtig aan den strijd der Europeesche natiën om de zinkende halve maan? Is er dan geen San Stefano, geen Berlijnsch tractaat, geen Bulgarije, geene

Egyptische quaestie, die alle op hunne beurt voor het dichteroog rondom Aya Sofia konden gegroepeerd worden? Schaepman had zeker daardoor meer de snaren doen trillen van het hart der levende menschheid en zichzelf ook daarbij als staatkundige in de schatting van het publiek kunnen verheffen. Nu heeft het er allen schijn van, alsof hij alleen met zijn handboek van (Katholieke) geschiedenis voor zich heeft gedroomd van het verledene, alsof het heden geene waarde voor hem had. Men versta mij wel. Niet, dat het door mij wordt afgekeurd, dat de dichter over de geschiedenis zijne lichtstralen werpt. Maar 'de doodsorkaan, die langs heel de wereld vaart', doet nog de scheppingen van het heden verrijzen en vergaan.

Da Costa's 25 jaren, zijn 1648 en 1848 en zijn *Wachter, wat is er van den nacht?* hadden nog andere dingen te vermelden dan feiten uit het verleden. Het episch-lyrisch gedicht, dat de dichter ons in de *Aya Sofia* heeft geschonken, is nu slechts eene elegie. Hoeveel indrukwekkender had het kunnen worden, als de dichter ook een deel van de historie, die wij beleven, in zijn blik had opgenomen. Wat schoone varianten hadden wij dan van hem kunnen vernemen op Da Costa's regels:

> 'O, machtige eeuwgeest, in uw hoogheid moogt gij staan.
> Maar spreek! wat hebt gij met uw heerlijkheid gedaan?'(*)

Het ware dwaasheid, van Schaepman te vorderen, dat hij aan zijne Katholieke sympathieën het zwijgen oplegde, waar hij tot een publiek spreekt, dat voor 't grootste deel die sympathieën niet meer deelt. Dat eischte men ook van Da Costa niet met zijne Joodsch-Christelijke chiliastische droomerijen. Maar hierin kan ongetwijfeld de eerste van den laatste nog veel leeren, om te midden zijner eigene geliefkoosde meeningen en begrippen tevens genoeg aan algemeen menschelijke gewaarwordingen plaats te geven, boven elk stelsel verheven. Één gedicht van Schaepman ging aan die eenzijdigheid niet mank; ik bedoel zijn *Napoleon.*

Over den vorm en de taal van het gedicht wil ik kort zijn. Wat aangaat het gebruik der inversies, op dit punt heeft Schaepman in zijne Narede zich glorierijk verdedigd tegen den aanval van Dr. Polak, die hem daarvan een verwijt had gemaakt(†). Minder zegevierend tegen diens verwijt, dat de dichter zich nu en dan schuldig maakt aan een goedkoop rijmeffect, in zijn spelen met de woorden: glorie, victorie en historie. Ook op mij maken die woorden, telkens herhaald, meer den indruk van holle klanken dan van bezielde uitdrukkingen. Als variant herinneren wij den dichter aan het woord memorie, elders als een stoplap door hem gebezigd(§).

(*) Uit zijn 25 jaren, Een lied in 1840.

(†) De critieken van Dr. Polak van de *Aya Sofia* (*N. Rott. Courant*, eerste helft van Dec. 1886) verdienen een langer bestaan, dan het feuilleton van een dagblad waarborgt.

(§) *Onze Wachter,* Maart 1877. Gregorius VII te Canossa.

‘Canossa - altijd keert uw wonderbare naam
Terug in 't suizen en in 't druischen der *memorie*
Wijl daar de ziel in leeft der eeuwige *historie.*’

Doch, om mij niet langer te mengen in den onderlingen strijd over de vormen van het gedicht tusschen Dr. Schaepman en Dr. Polak, wil ik liever dien beiden doctoren met een woord herinneren, dat zij zich zeer eenparig schuldig maken aan eene en dezelfde fout, om het woord *stal* (gestalte) een *synoniem* te noemen van het andere ‘onwelriekende’ woord. De beide geleerden mochten niet vergeten zijn, dat de grammatica dergelijke eensluidende woorden van verschillende beteekenis niet *synoniemen*, maar *homoniemen* noemt.

Gelukkig, dat deze vergissing, die Dr. Schaepman onnadenkend overneemt van Dr. Polak, bij den dichter geen bewijs is van gemis aan kennis der synonymiek. Integendeel, men heeft reden, den rijkdom en de juistheid zijner woordenkeus te bewonderen en de *Aya Sofia* te beschouwen als eene groote aanwinst, ook uit het oogpunt der taal, voor de Nederlandsche letterkunde.

's-Gravenhage, Mei 1887.
DR. D.C. NIJHOFF.

Wat zij ermee deden.
Novelle door J. Chr. Gewin.

XIV.

Toen Alexander na Johanna's vertrek in de ouderlijke woning terugkwam, had hij zijn tweede studiejaar volbracht. Vraagt iemand: ‘Met welk gevolg?’ dan luidt mijn antwoord: wat zijne studiën betrof, met een zeer gunstig. Hij had goed gewerkt en stond bij de professoren hooger aangeschreven dan een zijner tijdgenooten aan de Academie. Hij was zeer gezien wegens zijn nobel karakter en flink, onberispelijk gedrag en had vele vrienden onder zijne leermeesters en de beste zijner medestudenten. Ook bij de dames was hij zeer gezien; bij sommige voornamelijk om zijn schoon uiterlijk, bij andere wegens zijne beschaafde manieren en zijn aangenaam onderhoudenden conversatietoon.

Wat zijne financiën aanging, was dat gevolg geheel anders. De onmogelijkheid, met het hem toegelegde jaargeld rond te komen, bestond evengoed als in het vorige jaar, en zou dus een even groot tekort hebben aangewezen als toen, zoo dat niet, door eene bijkomende omstandigheid, vrij wat aanzienlijker was geworden.

Wij hebben gezien, dat Alexander zich in dat eerste jaar bijna van alle uitgaven, die niet volstrekt noodzakelijk waren, onthouden, en slechts zelden deelgenomen had aan de uitspanningen, welke eene academiestad met hare omgevingen der studeerende - en ook niet-studeerende - jongelingschap aanbiedt. Dat op den duur vol te houden, kon redelijkerwijze niet van hem gevorderd worden. Buitendien had menig verhaal van zijn vader, in vroolijke stemming voor vrienden opgedischt, hem ten duidelijkste bewezen, dat deze in zijn studententijd volstrekt niet afkeerig was van een pretje en dat die uitspanningen veelal volstrekt het kenmerk niet droegen van uit eene bekrompen beurs betaald te zijn.

Wie zal het hem alzoo ten kwade duiden, dat hij, na trouwe inspanning, nu en dan eenige ontspanning zocht in geoorloofde vermaken! Ware de zuinigheid zijns vaders voortgesproten uit onvermogen, dan zou hij zich ferm iedere uitspanning, die met veel kosten moest verkregen worden, hebben ontzegd. Maar nu hij wist, dat er geene zoodanige reden voor die bekrompenheid bestond en zijne familie, in hun stand, rijk mocht genoemd worden, zag hij er geen bezwaar in, de potzucht van den oorsprong zijns bestaans een weinig geweld aan te doen.

In weerwil van de redenen, die in deze ter zijner verontschuldiging, we willen liever zeggen, tot zijne rechtvaardiging konden dienen, was de toorn zijns vaders, toen hij van dat deficit kennis erlangde, zoo hevig, dat Alexander geen lust gevoelde, voorshands lang in den huiselijken kring te vertoeven, hoe sterk de liefderijke behandeling, die hij van zijne moeder mocht ondervinden, hem daartoe aantrok. Hij gaf daarom voor, dat hij door een zijner vrienden, die op een buiten ruim een uur vandaar woonde, was uitgenoodigd, zijn verlovingsfeest te helpen vieren, en dus den volgenden morgen daarheen wenschte te vertrekken.

Daar geene noemenswaardige kosten aan dit uitstapje waren verbonden, - de weg zou te voet worden afgelegd - wist de heer De Vries hiertegen niets in te brengen.

Wat de ontevredenheid van den kantonrechter nog had doen toenemen, was, dat Alexander de reis over Amsterdam genomen en daar een bezoek bij Johanna afgelegd had.

‘Waartoe die onnoodige geldverspilling bij alles, wat je reeds hadt zoekgemaakt?’ had hij hem toegevoegd. Maar de reden van zijne onvergenoegdheid daarover was niet te vinden in die paar guldens meerder uitgaaf zoozeer, maar in de omstandigheid, dat nu toch eene samenkomst had plaats gevonden, waartegen hij zulke uitnemende maatregelen had genomen, zooals hij meende.

Mevrouw Landou was werkelijk eene lieve vrouw, bij wie Johanna zich gelukkig zou hebben kunnen gevoelen, zoo zij niet zooveel dierbaars had achtergelaten. Zij werd in alle opzichten behandeld, alsof zij de dochter harer meesteres was, en daar was zij innig dankbaar voor. Zij beijverde zich dan ook, dat te toonen, door met een opgeruimd gelaat te doen, wat van haar gevorderd werd; 'tgeen voornamelijk bestond in voorlezen en samensprekingen houden over het gelezene of over eenig ander onderwerp, waarin Mevrouw of zijzelve belangstelde. Doch somwijlen overviel haar, bij het denken aan hare lieve vriendin en vooral als hare gedachten zich uitsluitend bepaalden bij één voorwerp, den geliefde haars harten, zulk een weemoed, dat het haar niet mogelijk was, een vroolijk gelaat te vertoonen.

‘Weer een beetje heimwee?’ vroeg Mevrouw dan gewoonlijk. ‘Ja, kind, dat kan ik me best begrijpen. We moeten er maar weer eens

op uit. Daarbuiten in de vrije natuur, in Gods heerlijke schepping is het mij altijd, of ik dichter ben bij Hem, bij Wien wij troost kunnen vinden voor het leed, dat ons drukt, en zoo zal het u ook wel zijn, lief, vroom kind. Maak je maar gauw klaar en laat de kamenier mij mijn goed ook brengen.'

Toen Alexander werd aangediend, liet Mevrouw hem dadelijk tot haar geleiden, en ontving hem uiterst vriendelijk. Men kon zien, dat hij terstond een gunstigen indruk op haar maakte. Johanna was zeer getroffen door dat blijk van belangstelling van haar vriend.

'O, wat is dat lief van hem!' dacht zij, toen ze zijn naam door den knecht hoorde uitspreken; en zij was verrukt over de welwillendheid, waarmee Mevrouw hem bejegende. Hij werd door haar ten eten gevraagd. Zij animeerde de jongelui tot het doen eener wandeling; en toen zij terugkwamen, stonden er fijne sigaren en delicieuze port voor Alexander gereed.

'Nu kindlief!' zei ze, toen hij vertrokken was: 'ik kan me best begrijpen, dat zoo iemand je hartje heeft gestolen. Maar ik vergeef 't je nooit, dat je mij niet in 't vertrouwen hebt genomen. Of meen je, dat ik niet terstond aan je heb gemerkt, toen die Adonis de kamer in kwam, hoe de zaken geschapen stonden? Foei, en dan niets te zeggen.'

'Maar, Mevrouw, we zijn niet geëngageerd,' stotterde Johanna.

'Welnu!' hernam de goede dame lachende. 'Dan hadt je me toch kunnen vertellen, dat je nog niet formeel met hem verloofd bent, en dan had ik immers alles geweten!'

Johanna knielde dien avond dankend bij hare legerstede; en - hare gedachte van den morgen in den verleden tijd overbrengende, zei ze nog, voordat zij de oogen sloot: 'Wat was dat lief van hem!'

XV.

'Maar *dat* zou toch te erg wezen, Henri!' zei Mevrouw De Vries, nadat zij opnieuw Alexander's zaak had bepleit en haar echtgenoot ten slotte verklaarde, dat zijn besluit onherroepelijk vaststond en hun zoon niet weer naar de Academiestad zou terugkeeren. 'De *carrière* van een jongmensch als *hij*, die zoo vlijtig studeert en zich aan geene buitensporigheden schuldig maakt, zoo op eens te verbreken. Dat is te erg. En wat, in 's hemels naam! moet er dan van hem worden?'

'O, daar zijn nog wel andere betrekkingen, bv. burgemeester, notaris...'

'Om misschien vijf en twintig jaren als candidaat rond te loopen en naar een andermans dood te verlangen. Neen, Henri! dat is niet te vergelijken met wat hij nu zou kunnen worden.'

'Als candidaat kan hij ook verschillende posten bekleeden en in

alle geval lang teren op de duizenden, die hij anders aan de Academie verstudeerd - zegge verstudeerd - zou hebben.'

'Maar hij betuigt toch, Henri! dat hij niet rond kan komen met hetgeen gij hem geeft.'

'En *ik* betuig,' hernam de heer De Vries, met verheffing van stem 'dat vrouwen daar geen verstand van hebben en dat ik vast besloten heb, hem niet weer te laten gaan!'

'Nu, gij moet het weten, maar...' zei zijne vrouw, doch meer sprak zij niet. Tranen verstikten hare stem.

'Hoor eens, Betsy!' hernam de kantonrechter, op zachter toon, maar zeer ernstig. 'Laat dat nu maar gerust aan *mij* over; en gij zult zien, dat het tot zijn bestwil is en alles uitmuntend zal afloopen.'

'Ik wil het hopen en vertrouwen, dat gij het beste met hem voorhebt, al begrijp ik niet hoe,' zei Betsy en verliet werkelijk vertrouwende het studeervertrek.

Sommige lezers en vele lezeressen zullen zich verwonderen, dat een vader - zelfs al is hij een geldwolf, als Henri de Vries geworden is, - op zoo onredelijke gronden een zoodanig besluit kon bouwen en dat koelbloedig verdedigen. Ook *ik* zou daarover verbaasd zijn geweest, zoo ik niet had geweten, dat er nog iets anders achter stak. Ziehier, wat dat was.

Ongeveer een halfuur van het dorp bevond zich eene aanzienlijke buitenplaats. Het huis was gedurende verscheidene jaren niet bewoond en was nu betrokken door eene dame, die volgens het gerucht, dat haar reeds vooruitgegaan was, zeer rijk moest zijn; en de inrichting harer huishouding weersprak dat gerucht in geenen deele. Die dame was eene Nederlandsche van geboorte. Toen zij, als jong meisje, met hare moeder eene Duitsche badplaats bezocht, leerde zij daar een zekeren Baron Von Waldheim kennen, die, hoewel hij reeds meer dan dertig jaren geleefd had, voordat zij werd geboren, er geen bezwaar in zag, haar het hof te maken. De man zag er nog zeer goed uit en was - volgens het getuigenis van den hotelhouder - zeer rijk. Deze twee eigenschappen bij elkaar tellende en die dertig jaren daar aftrekkende, kwam het der jonge dame voor, dat er nog ruim genoeg overbleef, om een gemakkelijk, zorgeloos leventje te leiden, en bood zij dus niet enorm veel tegenstand, toen de Baron haar naar het huwelijksaltaar wilde geleiden. Na den dood van haar gemaal - hare moeder was reeds lang overleden - ontwaakte in haar het verlangen, haar vaderland weer te zien, en zij koos de buitenplaats tot verblijf, waar zij nu onlangs was aangekomen.

Maar zij kwam niet alléén. Behalve een vrij talrijk dienstpersoneel en een drietal fraaie paarden vergezelde haar eene beeldschoone dochter van zeventien jaren, die al heel spoedig door het heele korps, dat de jongelieden van twee uren in den omtrek zouden hebben kunnen samenstellen, formeel belegerd werd. Zij behandelde die echter op eene

wijze, die haar al heel snel den naam van onbeduidende, behaagzieke nuf deed erlangen en de soliedste jongeheeren tot het besluit bracht, haar geene beleefdheden meer te bewijzen.

Het was den Heer De Vries dus zeer in 't oog gevallen, dat zij - toen hij met zijne vrouw en Alexander een bezoek aan Mevrouw Von Waldheim bracht - zich zeer druk met zijn zoon bezighield, zoo zelfs, dat zij vergat, de noodige beleefdheid ten opzichte der andere leden zijner familie in acht te nemen.

Alexander scheen veel behagen in het meisje te vinden. Althans, toen papa en mama het hek der plaats reeds bereikt hadden, stond hij nog met Euphemia - zoo heette de bekoorster - in druk gesprek in de vestibule. Er was reeds afspraak gemaakt, dat hij eens spoedig zou terugkomen, om eenige uitheemsche bloemen te bezichtigen, en Mevrouw had de ‘oudelui’ beloofd, binnen weinige dagen een tegenbezoek te brengen ter voortzetting der kennismaking. Die kennismaking werd ijverig voortgezet en de jongelieden namen iedere gelegenheid te baat, om in elkanders bijzijn te komen of te vertoeven.

‘Dat is eene andere liefde dan die zusterlijke genegenheid van Johanna!’ dacht Alexander.

‘Dat is eene betere partij dan met die arme dochter van een misdadiger!’ dacht de kantonrechter.

‘Dat is een geheel ander meisje dan de lieve Johanna. 't Is een wuft, behaagziek ding, dat alles in 't werk stelt, om mijn jongen in 't net te krijgen. Ik hoop, dat hij - in weerwil van de plannen van zijn vader - mijne lieveling getrouw blijft,’ dacht Mevrouw De Vries.

In de nabijheid van Euphemia kwamen - evenals vroeger bij andere coquette meisjes - de denkbeelden omtrent den aard zijner genegenheid voor Johanna weer boven. Maar daar was meer, dat hem afkeerig maakte van eene vereeniging met haar, namelijk, dat hij daartoe gedwongen werd; zij het dan al door het verlangen zijner moeder, om zijn geluk te bevorderen.

De mensch wil vrij zijn - en vooral in zijne liefde, in de keus van een levensgezel of eene levensgezellin; hij wil zonder tusschenkomst van een makelaar in het bezit komen van het voorwerp zijner genegenheid.

't Is daarom eene dwaasheid, kinderen voor elkaar te bestemmen en hen daarvan kennis te doen dragen.

Verwante zielen vinden elkaar vanzelf wel.

Vestigt die voorbestemming zich op volmaakte overeenkomst van karakters, neigingen en eigenschappen der twee ter combinatie voorbeschikten, en komt het tusschen hen tot een huwelijk, dan is de grond gelegd voor een rampzalig bestaan voor beiden.

Wanneer op twee gelijkgestemde muziek-instrumenten dezelfde toon wordt aangeslagen, dan geeft dat een ééntonig geluid, 'twelk, bij gedurige herhaling, eentonig wordt; en eentonigheid is de moeder

van verveling, en verveling baart vertwijfeling, die zich werpt in de armen van den dood, om dáár vernietiging te vinden.

Druischen bij aldus samengekoppelde personen de karakters lijnrecht tegen elkander in, dan wordt het verblijf, dat een Eden moest zijn, eene kampplaats, waar de strijd niet eindigt dan met den dood van eene der partijen. En maar zeer zelden treft het, dat de karakters van twee op die wijze aan elkaar verbonden personen genoeg overeenkomen, om een zoodanigen strijd te vermijden, en te weinig, om de eentonigheid in hunne nabijheid toe te laten. Alleen waar dat plaats heeft, vult het eene aan, wat aan het andere ontbreekt, en wordt uit die vereeniging de harmonie geboren, die onmisbaar is voor het geluk van zoo nauw verbonden wezens.

Johanna kon, om die beide door ons aangegeven redenen, Alexander's liefde voor eene andere niet meer in den weg staan. Hij gaf zich dan ook geheel over aan den indruk, door dat bekoorlijke meisje op hem gemaakt, en zag met innige vreugde, dat zij het gevoel, dat hem doortintelde, beantwoordde niet alleen, maar hem zelfs te gemoet kwam op het pad, dat naar den tempel van Hymen geleidt.

Met zijn afscheid van de Academie was hij geheel verzoend, en zijn vader scheen ook sedert hunne kennismaking met de familie Von Waldheim tot meer vrijzinnige en vrijgevige denkbeelden over te hellen, daar hij, zonder veel moeite, vergunning erlangde tot het houden van een rijpaard, waardoor hem de gelegenheid werd geschonken, Euphemia op hare rijtoertjes te vergezellen.

‘Zie je wel, Betsy!’ zei de heer De Vries bij die gelegenheid, ‘dat ik niet bekrompen handel, waar tot Alexander's geluk nog al aanzienlijke uitgaven worden vereischt?’

‘'t Is mogelijk, dat ik het alweer verkeerd inzie,’ antwoordde deze. ‘Maar volgens mijn oordeel zou hij, zonder die onkosten, vrij wat gelukkiger hebben kunnen zijn met Johanna.’

‘Alweer datzelfde oude deuntje, Betsy! Zie je dan zelf niet, dat de jongen tot over de ooren verliefd is op dat aardige meisje, en zie je niet in, dat hij dat nooit zou kunnen zijn, als hij waarlijk liefde voor Johanna gevoelde?’

‘Ik zie wel, dat hij verliefd is. Verliefdheid is evenwel geene liefde. 't Is eene bekoring, die meestal kort na het huwelijk weer even spoedig verdwijnt, als ze gekomen is; en dan is hij ongelukkig, evenals Johanna het nu reeds zal zijn, als zij zijne ontrouw verneemt.’

‘Maar wat praat je toch van ontrouw, kindlief! Hij heeft die zotte kinderhistorie al lang vergeten, en dat Johanna nog dwaas genoeg is, daaraan te blijven vasthouden, dat kan niemand helpen.... dan wellicht...’

‘Neen, Henri! Ik heb haar daarin niet gestijfd. Zelf heb je dat plan, in den beginne, niet afgekeurd. Hoe dat zijn moge - één ding is zeker, Johanna wordt er ongelukkig door, dat arme kind!’

‘Geen nood, geen nood, beste meid! Zoo iets geneest, als er maar eene goede pleister op wordt gelegd. 't Is een mooi meisje, en dus zal de pleister ook wel niet uitblijven.’

XVI.

‘Heb je Juffrouw Johanna nog niet gezien van morgen?’ vroeg Mevrouw Landou op zekeren dag aan hare kamenier. ‘Zij is anders altijd vóór mij aan 't ontbijt, en ik heb nu al een heel poosje gewacht.’

‘Neen, Mevrouw! De gordijnen op hare kamer zijn nog niet opgehaald. Dat heeft mij ook al verwonderd.’

‘Gij hebt haar toch wel geroepen?’

‘O ja, Mevrouw! evenals alle morgens.’

‘Dan moet ik erheen. Want dan is zij zeker ziek,’ hernam Mevrouw. En, zoo sprekende, was zij de deur der kamer reeds uit.

Hare veronderstelling bleek niet ongegrond geweest te zijn. Johanna lag in eene brandende koorts, toen Mevrouw aan haar bed kwam, en wees, met eene pijnlijke uitdrukking op haar gelaat, naar haar gloeiend hoofd.

‘Wil je ook iets hebben, kind?’ vroeg de bezorgde vrouw, nadat zij bevel had gegeven, den dokter te ontbieden.

‘Dorst, tante, dorst!’ was het eenige antwoord.

De lieve vraagster had Johanna, reeds kort na hare komst ten haren huize, verzocht, haar zoo te noemen; daar zij dat ‘Mevrouw’ minder aardig vond en vooral niet wilde, dat *zij* haar eveneens toesprak als de bedienden. ‘Je bent mijn lieve nichtje, zoolang als je bij me wilt blijven, hoor!’ had ze toen gezegd. ‘Maar als je van weggaan praat, dan schrap ik je van de familielijst!’ had zij er, met den vinger dreigend, glimlachend bijgevoegd.

Mevrouw liet terstond thee brengen. Johanna dronk er een weinig van, maar vroeg toen om wat koud water, om den inwendigen gloed te bestrijden. Mevrouw durfde haar dat evenwel niet geven zonder goedkeuring van den geneesheer. Deze liet niet lang op zich wachten en verwierf zich terstond eene dankbetuiging, daar hij koud water aanbeval, mits bij kleine hoeveelheden te gelijk.

Toen de dokter met Mevrouw het vertrek had verlaten, vroeg hij haar, of er iets bijzonders was voorgevallen, daar het zenuwgestel der zieke zeer geschokt bleek en de koorts alleen daaraan scheen toegeschreven te moeten worden.

Mevrouw verklaarde, dat zij van niets buitengewoons kennis droeg; dat Johanna evenals altijd - of liever vroolijker dan andere avonden - naar hare kamer was gegaan en zij verder niets van haar had vernomen, totdat zij, eenige oogenblikken voordat zij om den geneesheer zond, was gaan zien, waarom Johanna zoolang wegbleef.

De dokter haalde de schouders op. Vertrekkende, beloofde hij, 's avonds nog eens terug te zullen komen, ten einde den toestand der lijderes waar te nemen en te zien, wat de medicijn had uitgewerkt.

Toen de dokter 's avonds terugkwam, was de patiënt zonder koorts en vrij wat kalmer dan in den morgenstond, maar zeer afgemat. Het gunstige gevolg hiervan was, dat zij weldra in een diepen sluimer kracht genoeg erlangde, om den volgenden dag, ofschoon later dan naar gewoonte, haar bed weer te kunnen verlaten.

Mevrouw Landou had bijna den geheelen dag bij de zieke doorgebracht, al hare bewegingen trouw gadegeslagen en op ieder harer woorden acht gegeven. Uit niets had zij evenwel de oorzaak der ongesteldheid kunnen ontdekken. Alleen toen Johanna, ijlende, eenige woorden uitsprak, had zij er deze van verstaan: ‘Neen, Alex! o neen!’ En dien uitroep in verband brengende met de mededeeling der kamenier, dat Johanna den vorigen avond een brief had ontvangen, kwam zij tot het vermoeden, dat die eenig schokkend bericht bevatte. Terwijl Johanna bedlegerig was, had zij geene enkele poging aangewend, om eenig licht in deze zaak te erlangen. Doch toen het meisje weer rustig, ofschoon met een treurig gelaat, aan het venster zat, zei ze:

‘Vertel mij nu eens, lieve! wat er met je gebeurd is.’

‘Och... niets... tante!’ liet Johanna langzaam en haperend vernemen.

‘Kindlief!’ hernam Mevrouw, ‘je weet, hoe innig belang ik stel in alles, wat in eenig verband staat met je lot, en dat ik niet kan zien, dat die vriendelijke oogen meer geneigdheid toonen, om tranen te storten, dan om mij vroolijk aan te zien. Zeg mij daarom vertrouwelijk, wat je deert.’

De uitwerking dier woorden beantwoordde al dadelijk ten deele aan het doel, waarmee zij die gesproken had. Zij wist, welk eene weldaad tranen zijn voor het door smart overkropt gemoed en hoe die tolken van het leed den weg banen, waarlangs het lijdende hart zich uitstort in een innig medegevoelend vriendenhart.

Het eerste was reeds bereikt. Een vloed van tranen bedekte Johanna's wangen na het vernemen dier toespraak en het was haar, of met iederen droppel de benauwdheid, die haar boezem beknelde, minder werd en de last, die op haar hart drukte, in zwaarte afnam. Vertrouwelijk vleide zij zich aan den boezem harer lieve, moederlijke vriendin, zeggende:

‘Ik zal u alles vertellen, tante! alles!’

Zij verhaalde daarop aan Mevrouw, dat Alexander en zij in hunne vroegste jeugd reeds met elkander omgegaan en dagelijks met elkaar gespeeld hadden. Dat al zeer spoedig eene zoo innige wederzijdsche genegenheid in hunne jonge hartjes was ontstaan, dat ieder hunner betrekkingen beiden als twee onafscheidbare personen beschouwde, in

welke meening zij niet weinig versterkt werden door de gedurige toespelingen daarop van Mevrouw De Vries, den glimlach van den kantonrechter, wanneer Alex haar zijn klein vrouwtje noemde of beloofde met haar te zullen trouwen, en het vergenoegd gelaat harer moeder, als er op eene zoodanige betrekking tusschen hen werd gezinspeeld; dat die genegenheid steeds toegenomen en in eene innige liefde overgegaan was, die zich in latere jaren wel op eene andere wijze uitte, dan toen zij nog kinderen waren, doch aan welker warmte en innigheid van beide zijden zij nooit had getwijfeld.

'En nu, nadat ik lang tevergeefs naar eenig bericht van huis had uitgezien, waarvan ik de reden niet bevroedde...'

Ter oplossing kan ik hier tusschenvoegen: de heer De Vries schreef slechts zeer zelden aan haar en was niet gestemd, om dat bij deze gelegenheid te doen. Hoe goed zijne plannen mochten overeenstemmen met zijne financieele overleggingen, zoo geheel gerust was hij toch niet omtrent den invloed, welke die op het lot van Johanna zouden hebben, dat hij daarmede bij haar ruiterlijk voor den dag durfde komen.

Mevrouw had den moed niet, Johanna te melden, wat in hare omgeving voorviel. Telkens nam zij de pen op, maar zonder een enkelen brief te voltooien. Misschien - dacht zij - komt er nog iets tusschen, en dan kon die smart dat lieve kind bespaard worden. Had zij maar geschreven en het meisje langzamerhand voorbereid, dan had zij haar behoed voor den onvoorzienen, zwaren slag, die haar bijna doodde. En Alexander - die had het veel te druk met de schitterende, dartele Euphemia, dan dat zijne gedachten zich konden bezighouden met de eenvoudige Johanna.

En nu laten we Johanna haar verhaal vervolgen.

'.... Ontving ik een brief van Alexander. Ik drukte dien met vreugde aan mijne lippen en borg dien op mijn jagend hart, om hem in de eenzaamheid ongestoord te genieten. En zie hier, tante! wat ik las; en het zal u niet verwonderen, dat ik daarna in den toestand verkeerde, waarin u mij vondt.'

Alexander had verlangd, dat Johanna tegenwoordig zou zijn op zijn verlovingsfeest, dat over eenige dagen zou gevierd worden, en dat zijne mama haar daartoe zou uitnoodigen.

Deze had dat volstandig geweigerd en die gelegenheid waargenomen, om haar zoon voor te houden, dat hij zich nog eens ernstig moest bedenken, eer hij zich aan een zoo wuft en behaagziek wezen verbond en een lief, edel meisje versmaadde, dat hij van zijne jeugd af had liefgehad en dat hem - daar was zij zeker van - nog met geheel haar hart beminde.

'O!' had Alexander daarop lachend uitgeroepen. 'Denkt mama nog altijd aan die oude kinderhistorie? Die zijn wij beiden al lang vergeten!'

Toen Mevrouw bleef weigeren, zei hij:

‘Welnu! Dan zal ik het zelf doen. Zij zal er geene *vapeurs* van krijgen en mij wel met een vroolijk gezichtje komen feliciteeren.’

Mevrouw Landou las:

> ‘Beste Johanna.
> Daar ik weet, dat gij in alles, wat mij betreft, belangstelt, zal het u zeker verheugen, dat ik een beminnelijk wezen heb gevonden, dat hare toestemming heeft gegeven, met mij het verder levenspad te bewandelen. Onze verloving zal in de volgende week plaats hebben, en ik noodig u uit, bij dat feest tegenwoordig te zijn, daardoor getuige te zijn van ons geluk en het mijne nog te verhoogen. Verheug mij spoedig met het bericht, dat wij u weldra in ons midden zullen zien, en geloof mij, als altijd, uw
> u liefhebbenden
> Alexander.’
> ‘P.S. Vele groeten van pa en ma;
> tot ziens!’

‘Kind, kind,’ zei ze, toen zij dien epistel geheel had gelezen: ‘wat moet dat bericht je geschokt hebben!’

Meer kon zij op dat oogenblik niet zeggen, zoo diep geroerd was zij.

Zij verplaatste zich zoo geheel in Johanna's toestand en had innig medelijden met haar. Dat zag en gevoelde de lieve lijderes, en dat schonk haar meer troost, dan vele woorden hadden kunnen doen.

Zoo zaten die beiden lang zwijgend bij elkander, terwijl de oude dame meermalen teeder de hand van het jonge meisje, die zij steeds in de hare hield, drukte. Eindelijk zeide zij:

‘Kindlief! Vertrouw op Hem, die, langs Zijn weg, alles met ons wèlmaakt.’

‘Dat doe ik wel, tante!’ antwoordde Johanna. ‘Maar ik ben toch zoo bitter bedroefd!’

Een paar dagen later schreef Johanna aan Mevrouw De Vries, - tot een antwoord aan Alexander kon zij niet besluiten - dat zij ongesteld was geweest en, ofschoon beter, zich nog niet genoeg hersteld gevoelde, om een feest bij te wonen.

XVII.

Na verloop van twee maanden ontving Johanna eene uitnoodiging tot het bijwonen der plechtige vereeniging, door den band des huwelijks, van Alexander en Euphemia. Ook nu werd zij verhinderd daaraan te voldoen.

Mevrouw Landou, die reeds een paar weken geklaagd had over hoofdpijn en koortsachtige aandoeningen, was ernstig ziek geworden, zoodat zij gestadige hulp en verzorging noodig had. - Ook onder omstandigheden, die ook voor *haar* dat feest tot een vreugdefeest

hadden kunnen doen zijn, zoo zij namelijk niet meer dan zusterlijke genegenheid voor Alexander had gevoeld, zou zij er niet aan gedacht hebben, Mevrouw in dien toestand te verlaten. Nu dacht zij daaraan natuurlijk volstrekt niet en gaf aan de zieke den brief ter inzage zonder eenige vrees, dat deze haar zou aansporen tot het voldoen aan die invitatie.

Ditmaal had Alexander niet aan haar geschreven, maar had zij eene sierlijke, gedrukte kaart ontvangen evenals al de andere bruiloftsgasten. Ook Mevrouw De Vries schreef daar geen woord bij. Eenmaal had zij van die vriendin, sedert de verloving, een schrijven ontvangen. Dat was echter zoo vervuld van betuigingen van leedwezen over Alexander's besluit en van medelijden met Johanna, dat haar jonkvrouwelijk gevoel daardoor in opstand was gekomen en zij niet in staat was geweest, een gepast antwoord daarop te vinden. Hoe haar dat ook griefde, - daardoor was de wisseling van gedachten tusschen haar en hare vriendin afgebroken; zoodat zij bijna eene vreemde was geworden in den kring, waarin zij het grootste gedeelte van haar leven had doorgebracht en die haar nog altijd zoo dierbaar was.

De maat harer rampen was hiermee evenwel nog niet vol. De ziekte van Mevrouw Landou bleef steeds aanhouden. Hare krachten verminderden van dag tot dag, zoodat de dokter zich verplicht achtte, hare betrekkingen op een spoedig einde voor te bereiden, dat dan ook weldra volgde.

Na de begrafenis nam Mevrouw Van Houten - de dochter van Mevrouw Landou - Johanna mede naar hare woning en noodigde haar uit, daar zoolang te vertoeven, totdat zij eene andere betrekking zou gevonden hebben. Daar deze dame niet alleen wat het uiterlijke betrof, maar ook inwendig veel op hare moeder geleek, ging dat een tijdlang uitmuntend, te meer, doordien zij, treurende over den dood dier voortreffelijke vrouw, niet zelden met Johanna in gelijke stemming verkeerde. Dat verdroot evenwel spoedig den heer des huizes, die, vroolijk van aard en minder getroffen door het heengaan zijner schoonmama, wier deugden hij nooit op den rechten prijs had weten te schatten, het opgeruimde gelaat terugwenschte, waarmee zijne vrouw hem vroeger altijd bij zijne tehuiskomst ontving.

‘Dat meisje moet hoe eer hoe liever weg, Clara!’ zei hij op zekeren avond, toen hij met zijne vrouw alleen was. ‘Twee zulke tranenfonteintjes passen niet bij elkaar. Als het eene geen water meer geeft, helpt het andere 't weer aan den gang; en zoodoende is steeds een straaltje voorhanden, waardoor de lucht zoo wordt verkoeld, dat men ervan rilt en beeft.’

‘Maar, Van Houten! heb je dan geen diep medelijden met dat lieve meisje?’ vroeg zijne gade.

Nu moet men weten, dat de heer Van Houten ‘medelijden’ beschouwde als eveneens dienende tot stoffeering van een menschelijk

hart als schoorsteen-ornamentjes tot die van een *salon*, en evenmin dienstig tot een nuttig gebruik.

'Ja, medelijden!' zei hij daarom: 'Wat is 't? en wat heb je eraan? Als ik een duizend gulden of wat op de beurs verlies, al kwamen er dan vijf en twintig vertellen, dat ze zoo'n medelijden met me hebben, dat zou me geen cent van het verloren geld terugbezorgen; wat heb je daar dus aan?'

Hij was ook al een van degenen, die liefde tot den naaste een heel mooi onderwerp voor eene redevoering vinden, maar in het dagelijksche leven minder met haar ophebben, daar zij zich zoo vreeselijk impoliet kan aanstellen in tegenwoordigheid van het eigenbelang van den persoon, wien zij een offer komt vragen.

In weerwil van de tegenwerpingen zijner - over dit een en ander geheel van hem verschillend denkende - gade stelde hij ijverig pogingen in het werk tot het verkrijgen eener nieuwe betrekking voor Johanna, en niet zonder gunstig gevolg - wat zijn doel betrof. Eene fatsoenlijke, ongehuwde dame 'van zekeren leeftijd' verlangde eene juffrouw van gezelschap, welke gelegenheid de heer Van Houten zeer geschikt achtte voor Johanna, daar zij, door die aan te nemen, uit den onzekeren, ietwat zwevenden toestand, waarin zij nu verkeerde, zou geraken.

Wat zou Johanna doen!

Hoe lief zijne vrouw ook voor haar was, begreep zij toch zeer goed uit de moeite, welke de heer Van Houten zich getroostte, om haar aan eene betrekking te helpen, en uit den, hoewel zeer beleefden, toch stroeven toon, waarop hij haar in de laatstverloopen dagen bejegende, dat haar heengaan hem geene al te groote smart zou veroorzaken.

En naar huis gaan?

Mevrouw De Vries had haar, na het overlijden van Mevrouw Landou, niet alleen daartoe uitgenoodigd, maar haar gebeden, een tijdlang bij haar te komen doorbrengen. Daartoe kon zij evenwel niet besluiten. Het was haar niet mogelijk, te vertoeven in de nabijheid van hem, die haar ontrouw was geworden, en van haar, die gewis door listige kunstgrepen haar uit zijn hart had weten te verdrijven. Zijn geluk was haar nog altijd dierbaar; maar te *zien*, dat hij gelukkig was met eene andere, - daartoe gevoelde zij in zich de kracht noch den moed.

Reeds bij hare voorstelling aan Mejuffrouw De Riemer - dat was de naam der straks genoemde oude vrijster - werd zij eenigszins onaangenaam aangedaan door den toon en de manieren dier dame, daar die aanmerkelijk verschilden van die, waaraan zij tot nu toe gewoon was geweest. Zij vond daarin evenwel geene reden, om het aanbod te weigeren; vooreerst, omdat zij den heer Van Houten niet langer tot last wilde zijn; ten andere, dewijl - zooals meermalen het geval is - achter eenigszins ruwe vormen een uitmuntend, liefderijk hart kan verscholen zijn.

Zij kwam spoedig tot de overtuiging, dat dit *hier* niet zoo was. Mevrouw Van Houten had, met de beste bedoeling, Juffrouw De Riemer medegedeeld, dat Johanna een weinig treurig was gestemd ten gevolge eener ongelukkige liefde, en haar vertrouwen te kennen gegeven, dat genoemde juffrouw haar daarom met liefde en zachtheid zou bejegenen. Dat uitgestrooide zaad was echter, in plaats van in vruchtbare aarde, op eene steenrots te land gekomen.

Hoe vaak wordt de spot gedreven met oude vrijsters en als onbetwijfelbaar aangenomen, dat gebrek aan beminnelijkheid de oorzaak is van haar alleenblijven. Maar zij, die dat doen, bedenken niet, hoe groot het aantal is der met dien naam bestempelde vrouwen, die, zelve zonder fortuin, mannen hebben bemind, wier gebrek aan middelen, om een gezin te onderhouden, hen belette, met haar de verdere levensreis te aanvaarden, hoe innig hunne liefde mocht zijn; - hoevele oude vrijsters er zijn, die hem, die haar méér was dan alles, wat de wereld haar kon geven, door den dood hebben verloren; - hoevele, die door onverstandige of - *al te verstandige* - ouders belet werden, den man harer keuze te huwen, en die, getrouw aan hare eerste liefde, afstand hebben moeten doen van het echtelijk geluk; - hoevele, die, zelve met tijdelijke middelen bedeeld, werden bemind door mannen, wier armoede hun den moed benam tot het verklaren hunner liefde, en die gelukkige echtgenooten en moeders zouden geworden zijn, zoo niet het gebruik en het zoogenaamde *fatsoen* haar hadden verboden, zelve den eersten stap tot toenadering te doen; - hoevele, die door onverbiddelijke omstandigheden werden gescheiden van het voorwerp harer liefde, zonder dat ontrouw *haar* of *zijn* hart binnensloop, en alzoo die liefde daarin nog voortleeft, zonder dat de wereld daarvan iets bemerkt; - hoevele, die in 't geheim liefde hebben gekoesterd, zonder dat die werd beantwoord door hem, die voor háár het ideaal was van mannelijke volkomenheid, en die daardoor in de onmogelijkheid verkeerden, de liefde van een ander aan te nemen; - hoevele, die, door de wuftheid en ontrouw van sommigen van *ons* geslacht, haar geluk hebben zien verwoesten, en daardoor het geloof aan mannenliefde en mannentrouw verloren en eenzaam haar verder levenspad moesten betreden; - hoevele, die ter wille eener dierbare moeder of van een geliefden vader, die hare hulp niet konden ontberen, uit zelfopofferende liefde afstand hebben gedaan van het geluk, dat de rozenband des huwelijks haar beloofde! - O! indien zij dat alles bedachten, zij zouden met voorkomendheid, ja, met eerbied die vaak zoo zwaar beproefde vrouwen bejegenen, die ze nu met een spotachtig lachje *oude vrijsters* noemen.

Juffrouw De Riemer behoorde echter tot geene dezer categorieën.

Als jong meisje was zij eene groote ijveraarster voor de emancipatie der vrouwen. Zij trachtte het recht daarop en de geschiktheid ertoe evenwel niet te bewijzen door ontwikkeling van haar geest en het

erlangen van kundigheden en kennis, waardoor zij in staat zou gesteld worden, eene onafhankelijke positie in de maatschappij te erlangen en zich daarin te handhaven. Neen! Zij meende, dat daartoe voldoende was, zich van den beginne af aan op een onafhankelijk standpunt te plaatsen; wat op zichzelf niet zoozeer te misprijzen viel; doch zij bezigde daartoe een middel, dat volstrekt niet geschikt was, om de zaak, die zij voorstond, te bevorderen, maar wel, om die in een bespottelijk daglicht te plaatsen.

Zij behandelde de heeren, vooral die van haar leeftijd, - want de oudere noemde zij meestal *sukkels*, waarmee het de moeite niet waard was, zich in te laten, - de jongere dus, op eene wijze, alsof het schooljongens waren, die al zeer tevreden moesten zijn, als zij een genadigen blik of een vriendelijk woord van haar ontvingen. Hierbij bepaalde zij zich evenwel niet. In hunne tegenwoordigheid liet zij zich in hare domheid niet zelden over de mannen uit op een toon en in woorden, die beurtelings de verontwaardiging en den lachlust der aanwezigen in beweging brachten. Uitdrukkingen als deze: ‘En dan noemen zij zich nog wel *Heeren der schepping* - die *stumpers*: - niets beduidende kereltjes, die zich al heele helden wanen, als ze aan de puntjes van een schraal kneveltje kunnen trekken, en toch meestal den moed of het verstand niet hebben, om een gepast woord tot eene dame te richten’, waren variatiën op het eeuwige thema, dat zij met onvermoeiden ijver dagelijks ten gehoore bracht.

Maar die emancipatie, hoezeer zij daarvoor ook mocht ijveren, was niet het eenige doel, dat zij met die handelwijze beoogde. Zij wilde daarmede de eerzucht der jongelieden prikkelen en hen op die wijze nopen tot pogingen, om eene zoo zelfstandige mannenverachtster te overwinnen en te bekeeren; om dan, als zij op die wijze een echtgenoot naar haar zin had verkregen, hem op de vriendschappelijkste wijze te toonen, dat eene vrouw in geen enkel opzicht bij den man behoeft achter te staan. Zij kon nu wel niet helpen, dat zij zoo dom was, maar het was evenmin de schuld der jongelui, dat zij niet den minsten lust gevoelden, dien strijd te aanvaarden. Zij, die met haar bekend waren, ontweken haar zooveel mogelijk, en anderen hielden de geruchten, welke omtrent haar de ronde deden, van haar verwijderd.

Een klaar bewijs, dat het laatstgenoemde doel bij haar bestond, is, dat zij, toen ze het mislukken daarvan gewaar was geworden, eene geheel tegenovergestelde gedragslijn volgde. 't Was echter te laat; en toen zij hiervan volkomen overtuigd was, veranderde hare vroegere minachting der mannen in haat en liet zij geene gelegenheid voorbijgaan, om aan dat gevoel lucht te geven.

Johanna was nog geene vier en twintig uren in haar huis, of zij had - tot hare niet geringe verbazing, want zij wist niet, dat Juffrouw De Riemer iets van hare liefdesgeschiedenis bekend was, - eene voor

haar bitter grievende uitbarsting van dat gevoel bijgewoond en met treurige aandoening gadegeslagen.

‘Ook al een slachtoffer dier liefelijke heeren der schepping!’ zoo borst zij op eenmaal los, toen Johanna eene wijle met een verre van vroolijk gezicht naar buiten had zitten staren: ‘Ja, zoo doen die monsters. Eerst halen ze je an en is alles heel lief en aardig; en als ze dan weer een ander snufje in 't oog hebben, schoppen ze je zonder complimenten op zij en trappen je op 't hart. Je mag nog van geluk spreken, dat je er zonder kleerscheuren bent afgekomen. Want dan was 't nog heel wat erger.’

En toen Johanna onder die ruwe toespraak hare tranen niet had kunnen bedwingen, voegde zij erbij:

‘Schrei er maar niet om, kindlief! Dat zijn de stumpers niet waard. Ze zijn te onbeduidend, om iets beters te kunnen doen of zelfs te bedenken, dan anderen ongelukkig te maken. Veracht, verfoei hen liever, zooals wij geëmancipeerde vrouwen met geheel ons hart en onze ziel doen, sedert wij onze waarde en hunne nietigheid hebben leeren kennen. Eens, wanneer alle vrouwen haar verstand gebruiken, zooals wij, zal de vrouwenregeering een aanvang nemen en zullen de *soidisant* heeren der schepping als slaven voor ons in het stof knielen.’

Kunt gij, lieve lezeres, u volkomen indenken in Johanna's droevigen toestand? - Ik hoop, dat gij het niet kunt. Want om daartoe in staat te zijn, zouden u dezelfde rampen, waaronder zij gebukt ging, hebben moeten treffen; en dat wensch ik u niet toe. Doch daar - evenals bij de mannen de *rede* de sterkste telegraafdraad tusschen hun hart en hun hoofd is - bij de vrouwen de *phantasie* de voornaamste telegraphische verbinding tusschen die twee polen mag genoemd worden en deze u voorzeker reeds menigmaal liefelijke droomen heeft doen droomen en romantische tafereelen heeft doen scheppen of samenstellen; zoo zult gij u de betreurenswaardige positie van dat lieve meisje duidelijk genoeg kunnen voorstellen, zonder dat ik u die in al hare bijzonderheden voor oogen stel.

XVIII.

Ruim anderhalf jaar had Johanna in het bijzijn dier excentrieke, hartstochtelijke ijveraarster voor de emancipatie der vrouwen doorgeworsteld, toen zij een brief van Mevrouw De Vries ontving. Dat was wel geene groote bijzonderheid, daar, sedert Mevrouw had begrepen, dat zij het punt betreffende Johanna's liefde verder onaangeroerd moest laten, weder eene vrij geregelde briefwisseling tusschen die twee vriendinnen had plaats gevonden. In die brieven werd echter nooit meer van Alexander of Euphemia gerept. Het buitengewone bestond dus hierin, dat deze epistel daarop eene uitzondering maakte, - en

het treffende, dat daarin sprake was van eene ernstige ziekte van dien nog altijd geliefden vriend.

Mevrouw De Vries schreef, dat zij zich verplicht achtte, ditmaal het stilzwijgen ten opzichte van Alexander te verbreken, daar Johanna, als vriendin zijner jeugd, nog te veel belang in hem zou stellen, om niet geschokt te worden, wanneer zij op eenmaal het bericht van zijn overlijden ontving. Daar bestond nu nog geene directe vrees voor, maar daar typheuze koortsen hem nog al hevig hadden aangetast, kon men toch niet weten, wat het einde daarvan zijn zou.

'Wat wij met het bericht zijner ziekte tevens vernamen van den knecht, die 't ons bracht, was, dat Euphemia en hare moeder zóó beangst zijn voor besmetting, dat zij nooit in de ziekenkamer komen en de verzorging van den zieke overlaten aan een ouden bediende, die zelf bijna verzorging noodig heeft. Ik zou er terstond heengeijld zijn, zoo De Vries mij dat niet had verboden: "Hij heeft eene vrouw, die verplicht is, hem op te passen. Ze hebben daar ook bedienden genoeg; zoodat er geen enkele reden bestaat, om ons bloot te stellen aan eene zoo verderfelijke ziekte," zei hij.

"Maar," vroeg ik, "voel je dan in je hart geene stem weerklinken, die roept om hulp; de stem van onzen jongen, ons eenig kind?"

"Ja wel!" luidde zijn antwoord: "Maar ik hoor ook eene stem, die mij voorhoudt, dat ik mij niet zonder noodzaak in gevaar mag begeven, en men is aan zichzelven ook iets verplicht."

Al wat ik verder aanvoerde, om hem te bewegen, mij te laten gaan, hoe ik bad en smeekte, 't was alles tevergeefs.

"Dat is immers net hetzelfde, alsof ik er zelf heenga, want dan breng je de besmetting toch mee, als je terugkomt," zei hij.

O, lieve Johanna! wat is die man veranderd! Vroeger zoo liefderijk, zoo behulpzaam en menschlievend, en nu - bijna in niets waarachtig belang stellende dan in geldzaken en opsparen, en voor wien? als onze lieveling ons wordt ontrukt! Gij kunt denken, hoe vreeselijk ik onder dit alles lijd! Ik ben altijd getrouw gebleven aan mijne plechtige belofte, mijn man onderdanig te zijn, maar nu heb ik op het punt gestaan, die te breken... De gedachte, dat God het zoo heeft verordend, heeft mij echter ook nu weer tot gehoorzaamheid gedwongen. O! 't is verschrikkelijk! En dan te weten, dat zij, die nu de naaste is, om hem te verzorgen, hem zoo goed als aan zijn lot overlaat! - Ze hebben nu wel eene advertentie geplaatst, om een oppasser of eene oppaster voor hem te krijgen. Dat gaat evenwel zoo gemakkelijk niet, daar er zoovele zieken zijn, vooral in de steden, waar liefdadige zusters zich daaraan wijden. Dáár is er op 't oogenblik niet één te bekomen, zooals ik heb vernomen op mijn schrijven; en andere menschen! kan men verwachten, dat die zich voor vreemden wagen, waar eigen betrekkingen den kranke ontvlieden?'

Nog eer zij den brief geheel had gelezen, was Johanna's besluit reeds genomen.

Hij had haar versmaad - haar levensgeluk verwoest... maar, hij was lijdende, hulpbehoevend en door de zijnen verlaten... Dat moest iedere zelfzuchtige gedachte verdrijven en een waarachtig Christelijk gemoed eer tot hulpvaardigheid stemmen dan daarvan terughouden.

Zij zou zijne verpleegster zijn.

Toen zij Juffrouw De Riemer een veertien dagen verlof vroeg, zei deze, vrij norsch:

'Hé! Toen ik je verleden jaar een paar weken kwijt wou wezen, vertelde je me, dat je niet wist, waar je zoo lang heen zoudt gaan; en waar wou je dan nou natoe?'

''t Is, om een hulpbehoevenden zieke te verplegen, Juffrouw!'

'Zoo! wou je mogelijk voor zuster van liefdadigheid gaan studeeren? Eene mooie betrekking voor zulke fijne zusjes als jij; maar daar ik weinig mee opheb en er ook niet mee gediend ben. En wat is dat voor eene hulpverlangende vriendin?'

''t Is een speelgenoot mijner jeugd, Juffrouw! wiens vrouw bang is voor de ziekte en hem dus niet met de noodige zorg kan oppassen.'

'Wat! nog wel een manspersoon! een heer der schepping, die nu met hangende pootjes om de hulp eener vrouw moet komen bedelen! Laten ze den stumper naar het gasthuis brengen. Daar kan hij volop door zijn eigen soort verpleegd worden.'

'Maar, dáár is geen gasthuis, Juffrouw!'

'Geen gasthuis? Wat is dat dan voor een ellendig krot, daar ze geen eens een gasthuis hebben?'

Zij was nooit buiten Amsterdam geweest behalve een paar malen in Haarlem.

'Zulke instellingen,' antwoordde Johanna hierop, 'kan men in kleine plaatsen niet bekostigen.'

'Niet? Is er op die plaats, waar je zieke leit, geene sociëteit?'

'Ja wel, Juffrouw! Ik geloof wel meer dan één. Maar wat zouden die daaraan doen?'

'Dus is daar wel gelegenheid, om de heeren der schepping hun geld te laten verspelen en verbrassen, maar zóó weinig, om de stumpers, als ze met hun verwaarloosd corpus ziek te bed liggen, te verzorgen, dat ze de hulp van vrouwen moeten inroepen, om niet van ellende om te komen. 't Is eene mooie inrichting, dat moet ik zeggen. Maar 't is net goed voor dat mannengebroed. Dan gevoelen ze eens, hoe noodig en nuttig die geminachte vrouwen, die ze op een schraal koppie thee of koffie thuis als slavinnen op hen laten zitten wachten, terwijl zij zich in de herberg aan alles te goed doen, - hoe onontbeerlijk, zeg ik, die voor hen en voor de gansche maatschappij zijn.'

'Maar wilt u mij dat verlof dan verleenen, Juffrouw?'

'Waarachtig niet! Tot zulk eene voor ons geslacht vernederende

handeling geef ik geene permissie. Laat dus die vrome plannen maar gerust varen en ga de wasch rekken, die al meer dan een uur op je leit te wachten. En de voorkamer moet vandaag ook eene goeje beurt hebben, enzoovoort. Allons, allons, maar dadelijk begonnen! Dan gaan je die zotte vizevazereijen wel uit het hoofd.'

'Juffrouw!' hernam Johanna, op bedaarden, maar vasten toon: 'Ik acht het mijn hoogsten plicht, deze roeping te volgen, en ben daarom vast besloten, dat te doen. Ik had dat evenwel liever gedaan onder uwe goedkeuring.'

'Wel, wel! heb ik het zóó met je!' zei Juffrouw De Riemer, die Johanna al genoeg kende, om te weten, dat, als zij zóó sprak, er niets aan haar besluit was te veranderen. 'Dan moet je maar gaan. Ik kan je niet vastbinden; ofschoon ik wou, dat ik er de macht toe had, om je van dat onzinnige plan af te houden. Maar dit zeg ik je, juffertje! als je buitentijds uit je dienst gaat, dan zal er van je loon voor 't nou bijna verstreken halfjaar geen cent in je beurs komen!'

'Schoon ik het geld heel goed zou kunnen gebruiken,' antwoordde Johanna, 'zal mij dat niet terughouden. Want liever zou ik de plaats mijner bestemming op mijne voeten te gemoet gaan, dan een zoo duren plicht te verzaken.'

Van het niet ruime *loon*, dat zij van genoemde *dame* ontving, had zij evenwel genoeg bespaard, om de reis op eene minder moeilijke wijze te doen.

(Wordt vervolgd.)

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. Van Westrheene.
Eerzucht.

Het is bekend, dat veel menschen - inzonderheid die van het mannelijke geslacht - zeer eerzuchtig zijn en eerbewijzen najagen, die in het geheel niet op den weg van hun beroep of van hunne persoonlijkheid liggen. Dat najagen gaat gewoonlijk zeer onschuldig toe; somtijds bereiken die menschen hun doel, doch meestal maken zij zich belachelijk; een tragischen afloop heeft de jacht bijna nooit.

Een van de veelvuldigste uitwassen van eergierigheid is de ridderordemanie, ook lintjestyphus of medaille-koorts genaamd. Het aantal slachtoffers dier kwaal is veel grooter, dan men zou denken, wijl de lijders zorgvuldig hunne ziekte verbergen en deze slechts zelden door een toeval wordt verraden.

Ook ik was met die kwaal behept en ik zal vertellen, hoe ik ervan genezen werd.

Een ledig knoopsgat was steeds een verschrikkelijk iets voor mij geweest en ik werd altijd melancholiek, als ik iemand met eene decoratie zag. Intusschen stond mijne kans op het verkrijgen van de eene of andere ridderorde zoo slecht mogelijk.

Al ging ik mijn levensloop nog zoo nauwkeurig na, er viel niets in te ontdekken, dat de eer eener decoratie waard was. Ik had noch als militair, noch als staatsman uitgeblonken; ik was nooit burgemeester, zelfs geen ouderling of diaken geweest. Het wanhopige dier overweging verergerde nog mijne kwaal, in plaats van haar te genezen. Ik werd hoe langer zoo heviger op eene ridderorde verzot en besloot, mij voortaan meer in het openbare leven te mengen, om misschien daardoor een lintje in mijn knoopsgat te krijgen.

Wanneer men geld genoeg heeft, biedt het deelnemen aan het openbare leven weinig bezwaren. Er is in onze dagen altijd wel iets aan de hand; er gaat geene week om, of er valt het een of ander te herdenken. Ik begon daar hartstochtelijk aan mede te doen; ik organiseerde feesten, ik bracht toosten uit, hield toespraken en stak overal mijn neus in, ten einde als een oogje vet op de soep te drijven, om bij eene mogelijke uitdeeling van ridderorden het eerst afgeschept te worden; het hielp mij niets, geene zier. Al

wat ik ondervond, was, dat ik door anderen, die hetzelfde doel najaagden, op zijde werd geschoven.

Nadat ik jarenlang tevergeefs een ridderkruis had nagejaagd, zag ik eindelijk van de jacht af en een weemoedig gevoel vervulde mijne ziel bij de gedachte, dat de tijd, om een lintje in mijn knoopsgat te verdienen, voorgoed voorbij was.

Sinds ik nu niet meer op de ridderordenjacht ging, begon mijn geest zich bezig te houden met een onderscheidingsteeken, dat ik tot nog toe had versmaad, namelijk met het verkrijgen van eene medaille voor redding met levensgevaar.

Er zijn, zoo redeneerde ik bij mijzelven, wel is waar veel moeielijkheden aan het verdienen van zulk eene medaille verbonden; want men moest onloochenbaar in levensgevaar verkeerd hebben, om het eerbewijs te kunnen verdienen, maar het plan bezielde mij in alle geval met nieuwe hoop.

Ik besloot daarom levensredder te worden, ten einde weldra aan iedereen mijne medaille te kunnen vertoonen; ik zou er zelfs een ringetje aan kunnen laten maken en haar aan een lintje dragen.

Doch mijn besluit was spoediger genomen dan ten uitvoer gebracht.

Er gebeuren wel is waar veel ongelukken in de wereld, waarbij hulp verleend kan worden, en menigeen zou zich gaarne nog in het laatste oogenblik laten redden - maar, was ik dan alwetend? Ik kon toch geen reiziger in levensreddingen worden, om klanten te krijgen.

Toen ik de bijzonderheden van mijn nieuwgekozen beroep goed overdacht, kwamen er hoe langer zoo meer bezwaren voor den dag.

Met iemand, die zich heeft opgehangen, in het laatste oogenblik af te snijden, loopt men niet het minste gevaar en dat zou derhalve het doel missen. Ingeval van brand zorgt de brandweer voor redding en laat bovendien niemand op het terrein van den brand toe; zoo bleef mij dan slechts het water als tooneel van mijne werkzaamheid over. En dat was nu juist mijn zwakste punt; want ik zwom als een steen en, hoewel er veel kans bestond, dat ik bij mijne zwaarlijvigheid boven water zou blijven, - wijl vet, zooals bekend is, bovendrijft - had ik toch een heiligen afschuw van het grondelooze element; ik nam altijd mijn bad, waar ik vasten grond onder mijne voeten voelde.

Zelfs indien ik al het waagstuk van drenkelingenredding ondernam, bleef het vooruitzicht op succes toch altoos uiterst onzeker. Want ik zou steeds op eene druk bezochte plek, aan den oever eener rivier op schildwacht moeten staan, om op te letten, of het den een of ander, die het leven moede was, in het hoofd zou komen, eene visite bij de visschen te maken. Ik leerde inzien, dat het verdienen van eene medaille voor het met levensgevaar redden van een drenkeling veel moeielijker was dan het werven om bij voorbeeld de Orde van den Bevrijder.

De voorzichtigheid gebood, dat ik tegen iedereen over mijn plan zweeg; en toen ik daar eens eene uitzondering in maakte, is mij dat zeer slecht bekomen.

Op zekeren avond - het was eigenlijk reeds nacht - bracht een vriend

mij te huis en wij bleven voor mijne deur staan praten. Wij spraken over allerlei onderwerpen en eindelijk liet ik mij, bijna eer ik het wist, de bekentenis van mijn plan ontglippen. Bij die gelegenheid bemerkte ik, - wat ik tot nog toe nooit had geweten - dat mijn vriend aan dezelfde kwaal leed; doch zijn streven was nog niet op eene medaille, maar nog op eene degelijke ridderorde gericht. Goede God, ik zou er immers ook eene hebben aangenomen, indien ik er eene had kunnen krijgen!

Mijn vriend noemde mijn plan dwaas en onuitvoerbaar; doch ik bleef mijn denkbeeld met vuur verdedigen. Wij waren in onzen ijver vrij luid begonnen te spreken, toen een gedruisch bij den ingang van het huis mijner buren ons waarschuwde, dat wij een ongewenschten toehoorder gehad hadden. Daar zagen wij iemand opstaan, die misschien op de stoep had liggen slapen en door ons luid gesprek in zijn slaap was gestoord geworden.

Ten gevolge van die ontdekking dempten wij onzen toon tot een *pianissimo.*

Wijl wij evenwel na verloop van eenigen tijd merkten, dat de nachtelijke zwerver weder op de stoep was gaan zitten, en zijn voorovergebogen hoofd verried, dat hij weder was ingeslapen, hielden wij verdere voorzichtigheid voor overbodig en ons gesprek was van *crescendo* weldra tot het vorige *forto* overgegaan. Ons onderwerp boezemde ons beiden te veel belang in, dan dat het in een smeltend *adagio* kon afgehandeld worden; doch eindelijk namen wij afscheid van elkander, zonder dat wij het in onze inzichten eens waren geworden.

Den volgenden morgen kwam er iemand, om mij te spreken, dien ik wel het allerminst bij mij zou gewacht hebben. Het was een bewoner van een huisje, dat aan de achterzijde aan mijn huis grensde, een ambachtsman, Beurs geheeten.

Zijne woning was mijn eigendom en ik liet er hem in uit medelijden met zijne vrouw en kinderen; want hijzelf was een dronkaard, die zijne verdiensten verbraste en zijn gezin gebrek liet lijden. Het spreekt vanzelf, dat er in die omstandigheden van betaling van huishuur geene sprake kon zijn.

Verwonderd vroeg ik den man, die met een onderdanigen groet binnentrad en die bij uitzondering volkomen nuchter was, naar zijne boodschap.

‘Komt gij de achterstallige huur betalen?’ vroeg ik, niet zeer vriendelijk.

Beurs maakte een afwerend gebaar, alsof ik hem van iets oneerlijks verdacht, en zeide met een listig lachje:

‘Gij verlangt naar eene medaille voor het met levensgevaar redden van een drenkeling, Mijnheer? - Die wil ik u bezorgen.’

Eene huivering voer mij door de leden. Hij was het dus geweest, die den vorigen nacht op de stoep had gezeten en ons gesprek over onderscheidingen had beluisterd.

Eene fraaie geschiedenis, waarachtig! Dat was wel de minst gewenschte getuige, dien men zich kon denken. Wat zou de kerel in zijn schild voeren?

Beurs had terstond gezien, dat ik mijne verlegenheid achter koele onverschilligheid wilde verbergen. Hij knikte vergenoegd en lachte stil voor zich heen.

‘Ik begrijp niet, wat gij bedoelt. Spreek duidelijker!’

Beurs liet zich niet afschrikken. Op vertrouwelijken toon voer hij voort:

‘Wat ik gehoord heb, heb ik gehoord. Ik weet nu uw verlangen en ik

kan u helpen. Gij ziet, Mijnheer Griesbeek, dat een arm, veracht man toch altijd ergens goed voor is. Maar gij moet er wat voor overhebben, anders doe ik het niet.'

Mijn God, in welke handen was ik gevallen! Ik verwenschte inwendig mijn vriend, die, hoewel onschuldig, de oorzaak was, dat mijne geheimste wenschen aan den dag gekomen waren. De drinkebroer was in staat, in alle kroegen rond te bazuinen, wat hij had gehoord. Ik zou nu voortaan te huis kunnen blijven, om niet van alle kanten bespot te worden. Ik begreep evenwel, dat ik den man, die met mijn wensch bekend was, te vriend moest houden.

Op een vriendelijken toon - die mij moeielijk genoeg viel - sprak ik met den deelgenoot van mijn geheim:

'Als men eene medaille wil verdienen, moet men iemand met eigen levensgevaar het leven redden; hoe kunt gij mij daarbij helpen?'

'Omdat ik degene ben, die zich wil laten redden,' antwoordde Beurs. 'Maar onder de twintig gulden doe ik het niet; ik heb geld noodig. Ook moet ik eene kleinigheid op afrekening bedingen, want.....'

'Waarom wilt gij u van het leven berooven?' vroeg ik, hem in de rede vallende.

'*Wanneer*? Mij dunkt, aanstaanden Zaterdagavond zal dat het beste zijn; dan is.....'

'Ik heb gevraagd *waarom* en niet *wanneer!*' zeide ik, geërgerd over zijn gemeenzamen toon.

Zijn gelaat nam eene sombere, weemoedige uitdrukking aan.

'Waarom? vraagt gij. Wat doet een arme drommel als ik nog op de wereld? Verdiensten zijn er niet; het werk wordt al minder en minder, omdat er te veel menschen op de wereld zijn. En als de vereeniging tot wering van misbruik van sterken drank al meer en meer invloed krijgt, zoodat drinkers van mijn slag geen droppel meer kunnen krijgen, en de belasting op den brandewijn zoo hoog wordt, dat men aan een vingerhoed vol genoeg moet hebben, wijl de drank te duur wordt, - ik vraag u: wat doe ik dan nog hier? Daarom, uit ermee, eer al die ellende boven mijn hoofd uitbarst!'

Bij de gedachte, dat er eenmaal een tijd zou kunnen komen, waarin hij geen brandewijn zou kunnen drinken, had het gelaat van den dronkaard eene diep treurige uitdrukking gekregen.

'Maar als gij u nu wilt laten redden, moet gij immers toch blijven leven!'

'Dat behoeft niet!' antwoordde hij op vasten toon. 'Als ik mijn geld heb en gij uwe medaille machtig zijt, kan geen mensch mij beletten, nog eens in het water te springen.'

Tegen die logische redeneering viel zeker niets in te brengen. Om van den kerel af te zijn, zeide ik eindelijk:

'Hier hebt gij een rijksdaalder, wijl ik veronderstel, dat gij gebrek lijdt.'

Ik schaamde mij inwendig over mijne logen; ik wist immers zeer goed, dat de kerel met het geld naar de kroeg zou gaan.

'Gij kunt uw plan, om in het water te springen, gerust laten varen,' zeide ik toen; '*want ik red u niet!* Als gij daarentegen weder nijpend gebrek hebt, geef ik u verlof, nog eens bij mij te komen.'

Dat laatste aanbod viel mij zwaar, want ik voorzag, dat ik er mij een

bloedzuiger door op den hals had gehaald, doch er was in het kritieke geval niets anders te doen.

Opgetogen van blijdschap bekeek Beurs den rijksdaalder, dien ik hem had gegeven; waarschijnlijk berekende hij, hoeveel borrels - die voorloopig nog niet duurder zouden worden ten gevolge van de bemoeiingen der maatschappij tot afschaffing van sterken drank - hij ervan zou kunnen drinken.

Nu dacht ik van hem af te zijn. Doch hij kwam weder op zijn beraamden zelfmoord terug. Mijne gift scheen er hem toe aangemoedigd te hebben.

'Dus Zaterdagavond, bij de elzeboomen; gij kent toch die plek? Mij dunkt, het zal 's avonds het best gaan; dan gaan er veel ambachtslui voorbij naar hun huis. Dan hebt gij aanstonds de noodige getuigen.'

'Maak, dat gij wegkomt!' riep ik, driftig om zijne brutaliteit. 'Mijnentwege kunt gij doen, wat gij verkiest.'

Beurs maakte schielijk, dat hij wegkwam. Daar zat ik nu in de pekel. Het was niet te voorzien, hoe de zaak zou afloopen. Want dat Beurs mij dacht uit te zuigen op grond van mijne belofte, dat ik hem uit den nood zou helpen, sprak, zijn karakter in aanmerking genomen, vanzelf. En de man verkeerde, alles wel beschouwd, altijd in nood. Had ik hem terstond woedend de deur uitgejaagd, dan zou alles uit geweest zijn. Ik was den ganschen dag uit mijn humeur.

Beurs had een vrij druk gebruik gemaakt van mijne vergunning, om '*de week vóór zijn dood*' geld te komen halen. Ik gaf hem tandenknarsend en zwijgend, wat hij mij vroeg.

De Zaterdagavond kwam. Ik was toch nieuwsgierig geworden, hoe de comedie zou afloopen. Daar verscheen de aanstaande zelfmoordenaar, om mij te zeggen, dat het hem dien dag niet schikte, dat hij eerst den volgenden Zaterdag in het water dacht te springen.

Ik moest lachen, toen de candidaat voor den dood weg was. Natuurlijk kon hij dien dag geen water slikken, wijl hij waarschijnlijk nog iets van mijn geld overhad, om er een borrel door te jagen. Als ik telkens weder geld gaf, om te drinken, zou Beurs zeker van zijne gedachten aan zelfmoord terugkomen, en dan had ik hem op die manier het leven gered. Jammer maar, dat er voor zulke verdiensten geene medailles worden uitgereikt.

De volgende week verliep weder onder de herhaalde bezoeken van mijn vriend. Eindelijk, toen hij mij op Vrijdag weder had afgezet, zeide hij:

'Morgen dus, Mijnheer Griesbeek; vergeet het niet.'

'Loop naar den duivel!' riep ik. 'Wat gaat het mij aan, of gij u wilt verdrinken? En dit zeg ik u: gij hebt vandaag het laatste geld van mij ontvangen, wijl gij het schandelijkste misbruik van mijne goedheid hebt gemaakt!'

Die krachtige taal overviel den dronkaard geheel onverwacht. Hij keek mij onderzoekend aan, om te zien, of het mij ernst was.

'Gij wilt mij dus niets meer geven, als ik kom?' vroeg hij.

'Neen! Geen cent meer!'

'Goed, dan ga ik mij bepaald verdrinken. Ik weet, dat gij toch komt. Denk aan de medaille!'

Met die woorden liep hij weg.

Eindelijk was 'de sterfdag' van Beurs aangebroken. Ik kan niet ontkennen, dat de tegenstrijdigste gevoelens in mijn binnenste om den voorrang

streden. Terwijl nu en dan de altoos toch onchristelijke gedachte in mij oprees: ‘Laat die liederlijke kerel zich van kant maken; de wereld verliest niets aan hem’, fluisterde mijne zucht, om de medaille te verdienen, mij de hoop in: ‘Als gij hem redt, is het lang beoogde doel bereikt; het is te wagen; moed maar!’ En die gedachte scheen mij de verstandigste. Zou ik dan niets dan geldverlies en ergernis hebben van mijne bekendheid met Beurs....? Het zal niemand daarom verwonderen, dat ik, als eindresultaat mijner overwegingen, tegen den avond den weg naar de elzeboomen insloeg.

Genoemde plek was eene stille, met elzenhout omzoomde bocht, welke de rivier dicht bij de stad maakte. Menschen, die hun leven moede waren, zochten altijd dat eenzame plekje uit, om hun leven daar in het stille, diepe water te laten.

Het eerste, wat ik zag, toen ik bij de elzeboomen was aangekomen, was vriend Beurs. Hij lag dood op zijn gemak in het gras op den oever der rivier en at zijne boterham; misschien, om daardoor wat ballast in te nemen. Er lag eene half ledige flesch naast hem.

‘Ziet gij wel, Mijnheer Griesbeek, dat gij toch gekomen zijt?’ riep hij mij toe. ‘Ik heb wel gelijk gehad. Ja, ja, die medaille!’

En hij nam weder eene flinke teug uit de flesch.

‘Ik kom enkel, om u van uw plan terug te houden of, indien het daartoe te laat was, om u te redden, wijl dat toch een menschelijke plicht is,’ gaf ik hem ernstig ten antwoord.

‘En om de medaille te verdienen,’ voegde Beurs er kauwend bij.

Ontsteld en beschaamd om de onbeschoftheid, die den man eigen scheen te zijn, wendde ik mij van hem af. Beurs riep mij onverschillig na:

‘Als gij een geweldigen plomp in het water hoort, - zoowat over een kwartier - ik zal eerst ook nog fluiten - dan is het tijd. Dan moet gij u haasten, om weer hier te zijn.’

Daarop at hij bedaard voort.

Ik gaf geen antwoord op die uitnoodiging en vervolgde mijn weg langs den oever. De gespannen verwachting van wat er over een kwartier gebeuren kon, maakte mij vreeselijk zenuwachtig. Die wonderlijke verkeerde wereld! Daarginds, achter de elzeboomen, zat de candidaat voor den dood (want dat was hij inderdaad, wijl het altoos toch twijfelachtig was, of ik hem zou redden) en at en dronk bedaard, terwijl ik - wien de geschiedenis eigenlijk niet aanging - met toenemende onrust heen en weder liep, alsof ik het eigenlijk was, die mij van kant wilde maken. Enkele groepen voorbijgangers deden mij zien, dat Beurs zijne berekening goed gemaakt had; het was werkvolk, dat naar huis ging.

Daar klonk eensklaps een schel gefluit en terstond daarop een harde plomp in het water. Werktuigelijk zette ik het op een loopen, om bij de elzeboomen te komen, en ja, daar lag Beurs in het water. Hij scheen evenwel nog vasten grond onder zijne voeten te hebben, hoewel hij bijna tot aan zijne keel in het water stond. Ik wist niet, of hij kon zwemmen; hij deed er geene enkele poging toe.

‘Ga er aan den anderen kant in..... daar is het hooger!’ riep Beurs mij met schorre stem toe. ‘Maar haast u! Daar hoor ik reeds menschen

komen! Roep nu..... Roep luid om hulp..... Ik voel geen grond meer..... Gij moet nog iets bij de twintig gulden leggen!'

Het is niet te beschrijven, hoe 't mij bij dat afgebroken geroep van Beurs te moede was. Mijne oude vrees voor stroomend water deed zich plotseling gelden - en dat op het ongelegenste oogenblik, en het werd toch hoog tijd, dat ik de redding ondernam, wijl Beurs al dieper en dieper scheen te zinken.

Mijne stem weigerde mij haar dienst; daarentegen begon mijn medeplichtige luider om hulp te roepen. Dat alles gebeurde natuurlijk binnen den tijd van eenige seconden. Het toeschieten van andere menschen, die waarschijnlijk het geroep om hulp gehoord hadden, deed mij mijne vrees overwinnen, en bliksemsnel kwam ik tot de gevolgtrekking, dat er, als ik nu niet handelde, in weinige oogenblikken andere redders op de plaats zouden zijn en de vurig gewenschte medaille mij zou ontgaan.

Neen, dat mocht niet! Daarom moed gevat en het water in!

Met eene nooit gekende doodsverachting waadde ik door het water, naar Beurs toe.

'Pak mij om mijn middel!' riep hij mij toe. Het water kwam mij reeds tot aan de borst; niettemin strekte ik reeds van verre mijne armen uit, om aan het verlangen van Beurs te voldoen. Daar kwam ik waarschijnlijk in eene diepte; eensklaps zonk de grond onder mij weg en ik begon te zinken, al dieper en dieper! Het bruiste en suisde in mijne ooren; het was, alsof er klokken om mij heen luidden..... toen hoorde ik niets meer.

Wijl ik het slot der geschiedenis zelf kan verhalen, heeft de scherpzinnige lezer reeds begrepen, dat ik niet bij die gelegenheid ben verdronken. Volgens de beschrijving der getuigen zou het inderdaad met mij gedaan geweest zijn..... indien *Beurs* mij het leven niet had gered! Dat hij het niet uit menschenliefde deed, maar om een melkkoetje in mij te behouden, spreekt bijna vanzelf. Doch ik mag hem dat niet eens verwijten, wijl mijne eigen zucht tot redden uit niet veel zuiverder bron was ontstaan. Tot eer van den dronkaard moet ik nochtans zeggen, dat hij (altoos volgens de getuigen) met ongehoorde inspanning aan mijne redding heeft geholpen. Hij ware er bijna bij omgekomen en ik natuurlijk met hem, want toen hij mij, zelf tot aan zijne keel in het water, uit de diepte had getrokken, - en ik weeg tweehonderd pond - had hij geene kracht meer, om zichzelven en mij aan den oever te slepen, zoodat de toegesnelde werklieden het hunne ertoe moesten bijbrengen.

In zoover was dus de zaak in orde; Beurs en ik waren beiden op het droge. Doch het hinkende paard kwam achteraan. Overwegende, dat mijn vriend en redder, volgens het eenstemmige getuigenis der omstanders, mij met eigen, groot gevaar uit het water had gehaald, verkreeg Beurs *de medaille voor de redding van een drenkeling!!!* Het was een afschuwelijke tegenvaller! Voor *mij*, wel te verstaan.

Overwegende, dat Beurs in behoeftige omstandigheden verkeerde, bood de Maatschappij hem, in plaats van de gewone belooning, eene aanzienlijke som gelds aan. Doch hij sloeg dat aanbod van de hand en verkoos de door mij zoo vurig begeerde medaille. Hij wist zeer goed, dat hij mij

geregeld veel meer geld uit den zak kon kloppen, dan de Maatschappij hem ooit kon geven.

De boosheid, waarmede het noodlot mij de eer deed mij te vervolgen, was buitengewoon! Vriend Beurs haalde geld bij mij, zoo dikwijls als hij wilde, en ik moest, om allerlei openbaringen te voorkomen, hem geven, wat hij vroeg. Wijl ik, zelfs in onaangename dingen, gaarne orde houd, heb ik terstond eene kleine rente op hem vastgezet, welke hij geregeld komt halen.

Als Beurs nu des Zondagnamiddags, - en dan is hij gewoonlijk nuchrer - met de blinkende zilveren medaille aan een wit lintje op zijne oude jas gehecht, om mij te kwellen, voorbijkomt, dan keer ik mijn hoofd om en sla klagend mijne oogen ten hemel.

Van mijn zwak voor onderscheidingen ben ik intusschen volkomen genezen.

Naar VON MORITZDORF.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Losse bladen, door Mr. W.C. Opzoomer. Tweede deel. Godsdienst, wijsbegeerte, onderwijs. - 's-Gravenhage, Gebr. Belinfante.

Het tweede deel van Opzoomer's *folia sparsa* is aan de ernstige en gewichtige onderwerpen gewijd, die te allen tijde de aandacht van den mensch zullen boeien. De geschiedenis van den godsdienst en van de wijsbegeerte, het ontstaan van den protestantenbond vinden daarin vertoogen en beschouwingen, terwijl de krachtige verdedigingen van het beginsel der gemengde school, die elk voorstander van het openbaar onderwijs met belangstelling en instemming van den wakkeren strijder voor de ware vrijzinnigheid en geestesvrijheid heeft vernomen en in zich opgenomen, daarin worden afgedrukt. Niet slechts de stukken tot verdediging van de gemengde school en hare leerstof vindt men erin, maar ook de bestrijding van de wenschen der tegenstanders en eene ontleding van de beginselen der antirevolutionnairen, welke reeds van 1855 dagteekent.

Vier en dertig jaren scheiden ons van het tijdstip, waarop het oudste der in dezen bundel verzamelde stukken het licht zag, en in dien tijd is er veel veranderd. Toch hebben deze vertoogen en artikelen weinig verloren van hunne actualiteit, misschien omdat we in dezen menschenleeftijd met de gewichtige vraagstukken van het leven zoo bitter weinig zijn vooruitgekomen. Het is hier de plaats niet, om in eene nadere ontleding te treden; wij vergenoegen ons met eene eenvoudige aankondiging, wel begrijpende, dat hij, die belangstelt in de zienswijze van een onzer uitstekendste landgenooten over de hier behandelde gewichtige vragen, Opzoomer's *Losse bladen* tot raadpleging en voorlichting, tot leering, verruiming van zijn blik en verheldering van zijn oordeel binnen zijn bereik zal willen hebben.

Uit en thuis met de Tromp. Herinneringen van Anton Oostlandt, door A. Werumeus Buning. - 's-Gravenhage, Charles Ewings.

Nederland zou ontaard en zijne geschiedenis niet meer indachtig zijn, zoo het ongevoelig was voor de tafereelen uit het zeewezen en zeeleven, die onze letterkunde oplevert. De historische praedispositie van het publiek, om alle schetsen op dit rijke gebied te genieten, is echter niet de eenige verklaring van den bijval, dien Buning's marineschetsen vinden; voor een zeer groot deel bezorgt dien de natuurlijke en prettige trant van vertellen, die dezen schrijver eigen is en de meest onbeduidende en alledaagsche voorvallen aan boord, de nietigste woordenwisselingen en gesprekken van scheepsvolk en officieren voor den lezer aantrekkelijk en onderhoudend maakt. Buning heeft de groote gave van in elken door hem geschetsten toestand dat stukje menschelijke natuur te treffen, dat onder elk matrozenbaadje, onder elken uniformrok te vinden is; waar dit blootkomt, trekt het aan. Daarom zijn de veelsoortige typen, die hij zijn lezers te bezichtigen geeft, geen ledemannen, met zeemansgoed omhangen, die, evenals de sprekende poppen uit de kinderkamer, geluid geven en zich bewegen, wanneer de vertooner aan de koordjes trekt of op zekere plaatsen drukt; hij teekent menschen, op het papier gebracht, zooals hij ze in de werkelijkheid gezien en ermede

verkeerd heeft; vandaar, dat ze ook als menschen, sprekend en handelend, zooals natuur en karakter 't hun voorschrijven, voor den lezer staan.

Dat de heer Buning in de eene schets gelukkiger is dan in de andere; dat hij nu eens zijne lezers meer weet te boeien en te onderhouden dan bij eene andere gelegenheid, ligt voor de hand. Grootendeels ligt het aan de gekozen typen zelf, die evenals de menschen, die men ontmoet, niet alle in gelijke mate de belangstelling opwekken.

In het voor ons liggend boekje is hij echter in dit opzicht zeer gelukkig geweest. De vier schetsjes, die het boekje vullen, staan in elk opzicht gelijk met de *Marineschetsen*, waarmede Buning een tiental jaren geleden zijn goeden naam als marineschrijver vestigde. Marineschrijver, niet in den zin van marinespecialiteit in de beperkte, technische beteekenis van het woord, maar in dien zin, dat hij, geheel op de hoogte van alles, wat er omgaat in de eigenaardige kleine wereld van de oorlogsbodems, de benijdenswaardige gave bezit van voorvallen en stemmingen te schetsen met eene groote mate van objectiviteit en de loffelijke zelfbeperking, die den lezer met het onderwerp zoo te zeggen onder vier oogen laat, zoodat hij bijna niet opmerkt, hoe kunstig het tafereel is geschetst en gekleurd.

Het best bevallen Buning's helden, wanneer zij het scheepsdek onder de voeten hebben en zich ten volle bevinden in hun eigen element; daar *Uit en thuis met de Tromp* steeds op de zeilende en zwalkende planken speelt, is het van de eerste tot de laatste bladzijde onderhoudend, zoowel waar zeemanstypen geschetst worden als waar de natuur beschreven, om 't zoo eens te noemen, het ‘zeelandschap’ in verschillende omstandigheden en toestanden afgebeeld wordt. Het is een aardig boekje, ten volle het keurig kleed waardig, waarmede de uitgever het heeft uitgedost.

De Predikantsbetrekking. Eene voordracht van Dr. H.U. Meyboom, predikant te Assen. Tiel, D. Mijs.

Dr. Meyboom heeft een goed werk gedaan met deze voordracht, door hem gehouden in eenige afdeelingen van den Protestantenbond, uit te geven. Ik wensch haar vele lezers toe. Wat moet mijn jongen worden? Dat is eene vraag, die menig vader en moeder elkaar doen en samen aan hunne goede vrienden. Eene vraag, waarin een toon van onrust klinken kan. Geen wonder! Voor bijna elke betrekking is de markt overvoerd. Voor de predikantsbetrekking niet. Toen Dr. Meyboom zijne brochure uitgaf, waren er 326 vacatures, waarvan slechts twee door beschikbare proponenten konden worden vervuld. ‘Maar dominee worden!’ Of zij, die dat uitroepen, met een glimlach wellicht, wilden lezen, wat Dr. Meyboom over die betrekking geschreven heeft! Of de ouders het aan hunne zonen in handen wilden geven! Ik heb eenigen moed, dat de glimlach verdwijnen zal en men eens ernstig over de zaak zal gaan nadenken. Immers, deze brochure is vooreerst zoo geestig geschreven, zoo tintelend van gezonden humor, dat men haar doorleest in één adem. Zij getuigt van den diepen ernst, welken haar auteur met de belangen van ons volk maakt. Want het geldt hier een volksbelang. Het is niet onverschillig, of in menig dorp jarenlang gemist wordt de man, de eenige vaak, die het geestelijk leven wekt en onderhoudt; die het contact bewaart tusschen de plattelandsbevolking en de meer beschaafde kringen. En - men legt Meyboom's voordracht niet uit de handen, zonder een diepen indruk ontvangen te hebben van de warme liefde van dezen predikant voor zijne betrekking. Inderdaad, van een ambt, dat door een man als Meyboom met

zooveel bezieling kan worden beschreven, daarvan is het nog de moeite waard, dat ouders hunne kinderen opwekken, om het te kiezen, dat jonge mannen zich aangorden, om het te aanvaarden.

Zijn dan al de bezwaren tegen de predikantsbetrekking in dit geschrift opgelost? Zeker niet. Kan misschien de een of ander nog niet een bezwaar noemen, dat hier onvermeld bleef? Ik meen, dat dit kan. Maar weet ge bijgeval eene betrekking, waartegen geene bezwaren bestaan en niet telkens nieuwe kunnen worden bedacht? En wel kan van Meyboom's brochure gezegd worden, dat hij de gewone bezwaren volledig vermeldt en aanwijst, wat dienen kan, om ze op te heffen. Men moet de predikantsbetrekking niet kiezen, om wat te worden. Trouwens, wie om die reden eene betrekking kiest, zal in iedere een prul blijven. Maar zoo er bij de kinderen eenige lust tot haar bestaat, dan is er geene enkele reden voor de ouders, om dien lust te onderdrukken; integendeel, wel zijn er redenen, om hem aan te wakkeren, - ja, te wekken. Daarvan overtuige hen deze brochure.

Ik zeg het Meyboom van ganscher harte na, dat ik geene schooner betrekking ken dan ‘dominee’ zijn. Al was het maar, omdat zij ons in aanraking brengt met het volk en in staat stelt, voor het volk te arbeiden. Zonder den ‘dominee’ geene goede oplossing der sociale vragen.

Wanneer deze aankondiging grooter omvang mocht aannemen, zou ik gaarne uit Meyboom's brochure het een en ander aanhalen. Als zij nu maar het hare heeft gedaan, om de aandacht op dit geschrift te vestigen en den lust om het te lezen, op te wekken!

V.D.B.

Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis, onder redactie van J.G.R. Acquoy en H.C. Rogge. Tweede Deel. Aflevering 1. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff.

Deze eerste aflevering van het tweede deel van 't *Archief* begint weemoedig. Aan de redactie ontviel Aemilius Willem Wijbrands en in zijn sterven lijdt de Nederlandsche Kerkgeschiedenis een groot verlies. De beide overgebleven redacteuren herdenken hem met een enkel woord; in eene volgende aflevering zullen zij eenige bladzijden aan zijne nagedachtenis wijden. Prof. Acquoy levert eene verhandeling over het geestelijk lied in de Nederlanden vóór de Hervorming, die deze geheele aflevering vult. Is het hem te doen, om de aandacht op dit onderwerp te vestigen, opdat de een of ander zich aan zijne behandeling geheel wijde, hijzelf geeft ons reeds allerlei belangrijks en menige schoone proeve van geestelijke liederen. Het is nu slechts mijn doel, om op het *Archief* de aandacht te vestigen; het was inderdaad zeer te wenschen dat het in veler handen kwam, zoowel van theologen als van letterkundigen. Ik hoop in de gelegenheid te zijn, om na het verschijnen van het tweede deel dit in zijn geheel hier te bespreken.

V.D. B.

Geschiedenis van de Predikkunde in de Protestantsche Kerk van Nederland door Dr. J. Hartog. Tweede verbeterde en vermeerderde druk. Utrecht, Kemink en Zoon.

Vijf en twintig jaren nadat deze *Geschiedenis van de Predikkunde* voor het eerst verscheen, gaf Dr. Hartog haar voor de tweede maal uit. In hoeverre deze uitgave 'vermeerderd en verbeterd' heeten mag, kan ik, die de eerste editie niet in handen heb, bezwaarlijk uitmaken. Doch het schijnt mij toe, in hoofdzaak hetzelfde boek te zijn, als vóór 25 jaren het licht zag. De vraag kan rijzen, of aan een werk als dit thans behoefte is; of het niet onder eene

andere bewerking vruchtbaarder had kunnen wezen. Dr. Hartog heeft te recht in zijne Inleiding gezegd: de geschiedenis der predikkunde is een bijdrage temeer tot de kennis van het karakter van een volk, zich openbarend in den aard van het geestelijk voedsel, dat het begeert. Zij leert ons het gehalte kennen van de Godgeleerden, openbaar in hetgeen zij voortbrengen als predikers.' Zoo kan eene geschiedenis als deze eene belangrijke bijdrage leveren tot de beschrijving van ons godsdienstig volksleven. Het zou onwaar en ondankbaar zijn, als iemand beweerde, dat Dr. Hartog ons daarvan niets gegeven heeft in zijn boek. Doch het komt mij voor, dat daarop de volle nadruk vallen moet. Dr. Hartog verhaalt achtereenvolgens, hoe er gepredikt werd van de Hervorming af tot aan de stichting der Leidsche Hoogeschool; na hare stichting tot den aanvang der verbeterde Schriftverklaring door Coccejus; van Coccejus tot het begin der verbetering van de predikwijze door Hollebeek; van Hollebeek tot Van der Palm. Een zeer kort overzicht van 1840 tot op onze dagen besluit het boek. Veel, zeer veel deelt Dr. Hartog ons mee uit den rijken schat van zijne kennis. Hij weet verwonderlijk veel van de preeken, hier te lande door Hervormde, Waalsche, Remonstrantsche, Doopsgezinde, Luthersche predikers gehouden. Maar, terwijl hij ons dit mededeelt, is het hem vooral te doen om de methode der prediking. Met eene menigte van voorbeelden wordt ons aangetoond, hoe er analytisch, synthetisch, analytisch-synthetisch gepreekt werd. In eene geschiedenis als deze mag die vraag naar de methode niet gemist worden; maar staat zij voor ons nog zóó op den voorgrond, dat we haar uitvoerig behandeld wenschen te zien? Immers neen. Het is niet behoorlijk, om iemand, die ons iets aanbiedt, aanstonds toe te voegen: waarom hebt ge niet iets anders gegeven? Toch, na de lectuur van dit boek drong zich de gedachte bij mij op, of niet in één zeer belangrijk opzicht de nieuwe uitgave eene veranderde en verbeterde had kunnen zijn. In de Voorrede voor den tweeden druk schrijft Dr. Hartog: 'Den titel heb ik ingekort, omdat de oude meer beloofde dan het boek gaf. Eene geschiedenis toch van de Evangelieverkondiging was er volstrekt niet in te vinden: zij had ook niet in mijne bedoeling gelegen.'

Indien Dr. Hartog eens het omgekeerde had gedaan: eene geschiedenis der Evangelieverkondiging had gegeven, - zou zijn boek voor ons niet belangrijker zijn geweest? Dan zou, naar ik vermoed, het tijdvak sedert 1840 uitvoeriger zijn behandeld. Het is toch zoo, dat menig predikant - en niet alleen van de Modernen - eene preek van Van der Palm niet dan met groote moeite kan uitlezen, zoo hij het nog doet. Wij zijn aan geheel andere preeken gewoon geraakt. Die verandering in taal èn vorm èn inhoud der preek had in een boek als dat van Dr. Hartog uitvoerig behandeld moeten worden. 'Het gevaar, dat verbonden is aan het beoordeelen van nog levende personen', had hem daarvan niet mogen terughouden. En dat zou het ook niet, vermoed ik, als hij in eene geschiedenis der Evangelieverkondiging ons den gang der godsdienstige ontwikkeling bij preekers en hoorders had geteekend. Hoe talrijke en nuttige wenken hadden dan zij, die elken Zondag geroepen worden, om te preeken, in dit boek kunnen opdoen! Hoe moet er gepreekt worden, opdat het Evangelie gehoord worde door, indruk make op de harten van de kinderen dezer dagen zoowel uit het volk als uit de meer ontwikkelde standen? Voor deze vraag staan waarlijk niet alleen moderne predikers, maar staat ook menig rechtzinnige, die

niet tot de uiterste rechterzijde behoort. Die vraag had in het werk van Dr. Hartog behandeld moeten worden. Voor die behandeling had ik hem gaarne geschonken de bespreking over het al of niet gebruik maken van een tekst. Juist hij, die de geschiedenis der predikkunde levert, had, dunkt mij, behoefte moeten gevoelen, om in eene breede histoire contemporaine onzen tijd met de hooge eischen, die hij aan den godsdienstprediker stelt, te bespreken.

Ten slotte deel ik mee, dat een Register van namen het boek besluit en zijn gebruik gemakkelijk maakt en dat het *f* 4.50 kost.

V.D. B.

De Blijde Boodschap door S.F.W. Roorda van Eysinga. 2de jaargang. Aflevering 1. 's-Gravenhage, H.L. Smits.

Met een enkel woord zij meegedeeld, dat het spiritistisch tijdschrift onder bovenstaanden titel zijn tweeden jaargang is ingetreden. Deze aflevering bevat eene verhandeling over het Godsbegrip voor onzen tijd naar de mediale mededeelingen, ontvangen door W.N. Rose. De redacteur heeft deze verhandeling nog toegezonden aan de geleidende geesten van het medium Fulger, die er een paar aanmerkingen op maakten. Het is hier de plaats niet, om dit Godsbegrip voor onzen tijd aan eene beoordeeling te onderwerpen. Maar wat dwingt een niet-spiritist, om aan te nemen, dat we hier niet het werk voor ons hebben van den heer Rose of van den redacteur, of van hen samen, en wel van geesten? Is het een gevolg van onwil, als men zich maar niet kan voorstellen eene geestenwereld, vanwaar uit een Godsbegrip, eene Zielkunde, misschien straks eene Dogmatiek ons gedicteerd wordt?

V.D. B.

De tijd der beproeving. Naar het Engelsch van J. Fothergill, 2 dln. Amsterdam A. van Klaveren.

Deze roman is de eerste, die in Nederlandsch gewaad het licht ziet van de hand der nog jeugdige Engelsche schrijfster Jessie Fothergill, die zich in haar vaderland reeds een welgevestigden naam verwierf. Ook dit werk zal haar roem niet verkleinen, waar het de kenmerken draagt van diep nadenken over het leven met zijn strijd en zijne plichten, van groote kennis van het menschelijk karakter in zijne tegenstrijdigheden en dwalingen, maar ook in zijn edelste streven. 't Voert ons terug naar de dagen der geweldige crisis in de katoenindustrie, ten gevolge van den oorlog tusschen de N. en Z. Staten van Amerika, en schetst de verschillende verhoudingen tusschen fabrikanten en werklieden in de Engelsche stad Thanshope. De lezer vreeze nochtans niet, dat S. al te veel van zijne aandacht vorderen zal voor oeconomische redeneeringen en beschouwingen. Wat daarvan te berde moest worden gebracht, is ingevlochten in het verhaal en slechts voor zooveel het betrekking heeft op de lotgevallen en omstandigheden der handelende personen. Deze zijn voor 't meerendeel typische karakters. Sommige laag en gemeen, andere, die 't meest op den voorgrond

treden, menschen van edele beginselen en nuttig streven. Onder deze valt het volle licht op twee jonge mannen: Myles Heywood, den bekwamen opzichter, den welontwikkelden man uit het volk, maar bij al zijne deugden ontembaar trotsch en onbuigzaam, tot over de grenzen der betamelijkheid; en Mr. Mullory, zijn patroon, den schat-

rijken eigenaar der fabriek, een jong man met een ruim hart, grootsche bedoelingen en een helder verstand. De onderhoorige is met de heftigste vooroordeelen bezield jegens zijn patroon, en deze, die in den ander de edele kern heeft opgemerkt, wil hem door zedelijke middelen tot de erkentenis brengen van zijn ongelijk. Wat hem ten laatste gelukt.

Naast deze beiden valt de aandacht op de hoogst beminnelijke vrouwenfiguur van Adrienne de Brisset, de weeze van den verarmden kunstenaar, ontwikkeld en fijn beschaafd en toch zoo bescheiden en, door droeve levenservaringen gevormd, zoo in alle kringen op hare plaats. En steeds meer bij de ontwikkeling der boeiende intrige wordt des lezers sympathie gewonnen voor Helene Spencely, de eenigszins geëxalteerde en met de vrouwen-emancipatie dwepende schoone, maar wier kracht en gaven onder strijd en beproeving in het licht treden.

In boeienden trant geschreven, biedt deze roman den lezer vele vriendelijke tooneeltjes, vele geestige en degelijke gesprekken en goede gedachten aan. De vinding der intrige is nieuw, het verhaal flink opgevat, goed ineengezet en naar den eisch uitgewerkt. Het geeft te denken en te leeren.

De vertaling kon beter zijn. Hier en daar komen zinnen voor in den meest gewrongen stijl, fouten tegen taal en logica, die het geschrevene onverstaanbaar maken en den lezer noodzaken, naar den zin te zoeken. Uitvoering en druk zijn eenvoudig en duidelijk. Tot aanbeveling van het werk zelf behoeft niets meer gezegd.

H.
T.P.

Victor Rijdberg. Chrusanteus. Uit het Zweedsch, door Ph. Wijsman, 2 dln. Amsterdam, Y. Rogge.

Wat van de pers van Rogge en als door Ph. Wijsman vertaald zich aanmeldt, draagt daarin reeds zijne eigen aanbeveling met zich mede. Onwillekeurig verwacht men dan iets niet alledaagsch, veeleer iets classieks, althans wat uit een classiek gevormd brein is voortgekomen. Ook ditmaal werd onze verwachting niet beschaamd. Bij een portret van den schrijver doet een woord vooraf hem ons kennen als geleerde van buitengewone bekwaamheden, lid der Zweedsche academie, ‘één der achten’ en sedert 1884 professor in de cultuur-historia aan de Hoogeschool te Stockholm. Naast ettelijke romantische werken worden eenige vrijzinnige theologische geschriften van zijne hand genoemd en geroemd.

In bovengenoemd werk verplaatst ons de geleerde S. naar het Athene van het laatst der 4de eeuw, kort vóór tot na de kortstondige regeering van Julianus Apostaat, den roemruchten held en veldheer, den wijsgeer-alleenheerscher, niet den Christenvervolger, maar den bestrijder der kerkelijke onverdraagzaamheid, die gelijke rechten afkondigde voor de belijders van alle godsdiensten in zijn rijksgebied. 't Was te midden der verwoede twisten tusschen de homoöusianen en homoiousianen, na de felle kettervervolging door de laatstgenoemden onder begunstiging van Keizer Constantius. Chrusanteus, een aanzienlijk Atheensch burger, is de onderwijzer van Julianus geweest in de krijgskunde zoowel als in de Platonische wijsbegeerte. Hij is de drager der hoogste humaniteit, de vurige vereerder van het schoone en goede,

door de reinste levensidealen bezield, de volgeling van Socrates, die, toen hem de giftbeker werd toegereikt, een offer bracht aan den God der

gezondheid, omdat hij in het sterven den overgang zag tot een gezonder levenstoestand. Door zijn verheven leerling en vriend tot oppersten archon te Athene aangesteld, tracht Chrusanteus aldaar zijne idealen te verwezenlijken, door te ijveren voor vrijheid en verdraagzaamheid, het zedenbederf tegen te gaan, kennis en maatschappelijke welvaart te bevorderen langs verscheidene wegen. In dit streven evenwel wordt hij in 't openbaar, maar vooral in 't geheim, tegengewerkt door Petros, den homoiousiaanschen Bisschop, een monster van laagheid en veinzerij, die geen middel te gemeen acht tot bereiking van zijn doel, maar van machtigen invloed bij het volk, dat hem als een wonderdoener vereert. En vindt ook het streven van onzen held in 't begin veel bijval bij de heidensche bevolking, tegen onkunde en bijgeloof en vooral tegen de lichtzinnigheid van velen heeft hij een zwaren strijd, waarin hij na Julianus' dood ten onder gaat.

Alle wijsgeerige stelsels en levensopvattingen van dien geestelijk zooveel bewogen tijd vinden in dit werk hunne typische vertegenwoordigers, van den asceet tot den epicurist, van den scepticus tot den meest overtuigden Platonist. Het geheele Atheensche leven dier dagen, in alle standen en rangen, gaat in treffende tooneelen uw geestesoog voorbij en gij leeft erin mede, meegesleept door de levendige, aanschouwelijke voorstelling, door den boeienden verhaaltrant van den talentvollen auteur. En de gedachten, stellingen en redeneeringen zijn geene losse aanhangsels of toelichtingen van de hand des Schrijvers, - die zelf achter zijn kunstwerk verdwijnt - maar zijn innig met het geheel saamgeweven, worden geheel belichaamd door de dragers en predikers ervan. Zoo werkt alles samen tot het vormen van die ééne groote tragedie, waarin de roman zich ten slotte oplost.

Ook in de afzonderlijke deelen van zijn werk toont S. zijn groot talent. Meesterlijk geschetst is de zoo treurig eindigende liefdeshistorie van den lichtmis Charmides en de schoone Joodsche Rachel Baruch. Van de fijnste gevoelsontleding getuigt de beschrijving van de mystieke, onbewust zinnelijke betrekking tusschen de schoone, vrome Eusebia en haar jeugdigen biechtvader. Welk een genot, om de liefelijke Hermione, Chrusanteus' dochter, de meest sympathieke figuur uit den roman, te ontmoeten te midden harer schoone vriendinnen, zich verdiepende in de symbolische beteekenis der mythe van Narcissus. En hoe aangrijpend en wegsleepend die beschrijving van den veldslag bij Sunion, waarbij de Novatiaansche en Donatistische ketters worden uitgedelgd.

Één enkele zwakke trek slechts viel ons in 't oog: het meer dan eens *toevallig* samentreffen van personen, wier ontmoeting op dat oogenblik juist voor den gang van het verhaal noodig was. Zóó de ontmoeting van Chrusanteus met den pilaarheilige, die bezig is zijn zoon te worgen; zóó die van Petrus met Charmides, als deze op 't punt staat een zelfmoord te begaan. Intusschen wenschen we dit werk in veler handen en twijfelen geen oogenblik aan zijn succes. We begroeten voortaan in Victor Rijdberg den evenknie of wel den meerdere van mannen als Ebers, Hamerling, Eckstein, George Taylor e.a., wier geleerdheid zich huwde aan de poëzie, uit welk huwelijk gezonde kinderen werden geboren als Warda, Aspasia, Prusias, Jetta en zoovele andere, met wie de kennismaking ons zooveel genot heeft verschaft.

H.

T.P.

Eene aanzienlijke vrouw, door Hermann Heiberg. Naar het Hoogduitsch door Mevrouw Brugsma - Haenenberger. Schiedam, H.A.M. Roelants.

Herman Heiberg is als geniaal schrijver door zijne in onze taal vertolkte romans ook ten onzent gunstig bekend. Zijne 'aanzienlijke vrouw' is geen alledaagsche greep uit het menschelijk leven en dat maakt het verhaal op zichzelf reeds belangwekkend.

We worden geleid in de Duitsch-adellijke wereld omstreeks en ná het jaar 70 van onze eeuw. Gravin Ange Clairefort, geboren Butin, eigenaresse van twee groote landgoederen en bovendien schatrijk door haar huwelijk met den Graaf en moeder van een vijftal kinderen, was en bleef nog steeds eene frissche, gezonde, lieftallige vrouw met een wegsleepend temperament en eene niet minder wegsleepende, zelfs gevaarlijke schoonheid. Zij vormde een groot contrast met haar ernstigen, hooghartigen en ziekelijken man, die haar echter met ijverzuchtige liefde beminde en door de betoovering harer lieftalligheid zich telkens, als hij gegronde aanmerkingen tegen haar had, liet ontwapenen. De onverschoonlijke zwakheid van Graaf Clairefort, den huzarenritmeester, tegenover de slordige wanordelijkheid en de zorgelooze spilzucht zijner vrouw - waarbij zij echter niet uitsluitend aan zichzelve alleen dacht - beheerschte geheel zijn beter inzicht, om intijds te verhoeden, dat geen financieele nood hem en de zijnen in het ongeluk zou storten. Onder de dagelijksche gasten in Clairefort's huis behoorde de zeer gefortuneerde officier, Baron Van Teut, die weldra de vertrouwde vriend van den huize werd en toen, door groote belangstelling in het welzijn der echtelingen gedreven, de moeielijke taak op zich nam, om pogingen aan te wenden tot verkrijging van orde en spaarzaamheid in het huisgezin. Clairefort trachtte echter door gewaagde speculaties zijn geknakt fortuin te herstellen, met het ongelukkig gevolg evenwel, dat hij schatten verloor, door wanhoop overmeesterd een einde aan zijn leven maakte en zijne vrouw en kinderen in betrekkelijk bekrompen omstandigheden moest achterlaten. Nu ving de moeielijke strijd voor de verwende en zorgelooze Gravin Ange aan. Doch nu ook ontwikkelde zich langzamerhand de betere mensch in haar. De levensstrijd werd haar eene gezegende oefenschool. Met oprechte boete zei zij den wereldgeest vaarwel en, door lijden gelouterd, werd zij eene achtenswaardige vrouw, eene zorgvolle moeder voor hare kinderen en ontging haar na den strijd de prijs der overwinning niet.

Welk deel aan dien gelukkigen omkeer in de eerste plaats de echt edele Baron Van Teut en met hem Tibet, de gewezen kamerdienaar en vertrouwde van Graaf Clairefort, later secretaris en vriend van Teut, hadden, zullen de lezers met groote belangstelling gewaarworden en daarbij genieten, als zij zoo menige proef van ware, diep roerende humaniteit aantreffen.

De toestanden, in dit boek geschetst, zijn op natuurlijke wijze voorgesteld. De diepe blik, in de karakters geslagen, getuigt van fijnheid en nauwkeurigheid van opmerking. Wie karakters wil leeren kennen met hunne zwakheden en hartstochtelijke bewegingen; wie de edelste gevoelens van een menschelijk hart, ook waar het een oogenblik wankelde, en eene zichzelf vergetende toewijding wil leeren waardeeren, neme dit boek ter hand, dat goed vertaald en ook zonder boeiende intrige alleszins lezenswaard is.

Het Duitsche: 'Bitte', wordt telkens vertaald door: 'Ik bid u', waar wij in onze taal geheel andere zegswijze gebruiken.

H.

Catilina, roman van Edmund Friedemann. Uit het hoogduitsch door Dr. E. Mehler, 2 deelen. - Amsterdam, Y. Rogge.

In de laatste jaren is de Duitsche letterkunde verrijkt met ettelijke historische romans, die de Grieksche of Romeinsche oudheid aan het levend geslacht trachten af te schilderen en daarin, voor zoover een oordeel mogelijk is, voortreffelijk zijn geslaagd. Onder deze werken bekleedt de aan Catilina gewijde roman van Friedemann eene waardige plaats, en de heer Mehler heeft met zijne verdienstelijke vertaling het Nederlandsch publiek aan zich verplicht.

Toch is er wel eenige bedenking tegen dezen roman te maken, niet uit een letterkundig, maar uit een historisch oogpunt. De schrijver gaat, blijkens zijne toelichtende voorrede, uit van het beginsel, dat de historische roman geschreven wordt niet om te leeren, maar om de eeuwige roerselen van het menschelijk hart te schetsen in een innerlijk verband tusschen den tijd, waarvan het kunstwerk de spiegel is. Wij geven dat volkomen toe, ofschoon wij de vraag niet geheel kunnen onderdrukken, of hiermede dan ook geen leering gepaard gaat. Met deze beginselstelling kan de schrijver van den historischen roman, en evenzoo de dichter van een historisch drama, zich echter geen vrijbrief toekennen, om met historische personen al te groote vrijheden te plegen. En dat Friedemann dit met Catilina doet, zal bij elk kenner der geschiedenis van Rome, na de lezing van dezen roman, wel vaststaan.

Drie verschillende schrijvers - de een een tijdgenoot, die eene der hoofdrollen speelde in de geschiedenis der samenzwering, waardoor Catilina, als een westersche Herostratus, zijn naam vereeuwigde; de tweede een geschiedschrijver, die de moderne methode van het verklaren van historische personen als producten van omgeving en omstandigheden in het oude Rome in toepassing bracht en mede tenzelfden tijde leefde; de derde niemand minder dan hij, die door Wijttenbach ‘in alle wetenschap groot en voortreffelijk’ is genoemd, - hebben der nakomelingschap beschrijvingen van Catilina nagelaten, die weinig van elkander verschillen en allerminst vleiend voor den beschrevene zijn. Zoowel de tijdgenoot en tegenstander van den samenzweerder, Cicero, als Sallustius en Plutarchus schilderen hem af als een man, die ‘in elke ondeugd groot en voortreffelijk’ genoemd kon worden, die den goeden aanleg, die in hem gevonden werd, en zijn tact, om met lieden van allerlei stand om te gaan, zich bij hen aangenaam te maken en hen aan zich te verbinden, steeds ten eigen bate, tot voldoening van zijne eerzucht en andere, nog lagere begeerten misbruikte. Sallustius wijdt zelfs een der fraaiste hoofdstukken van zijn *Bellum Catilinarium* aan het betoog, dat een man als Catilina een noodwendig product was van het diep verval der openbare en persoonlijke zedelijkheid in de Romeinsche Republiek. Banden van vriendschap en bloedverwantschap bestonden niet voor een man, die, tijdens Sylla's schrikbewind tot de *Septembriseurs* (om dit woord te bezigen) behoorende, zijn eigen broeder om het leven, dood, schande en verderf over zijne eigen huisgenooten gebracht had en later den ganschen Staat wilde omkeeren, een tweede schrikbewind, niet minder bloedig dan dat van den meester, aanrichten, alleen om zich wegens het fnuiken zijner eerzucht te wreken. Het gaat, dunkt ons, niet aan, hem, dien de geschiedenis ons zóó heeft leeren kennen, af te schilderen als iemand, voor zachte indrukken vatbaar, door de liefde tot

zijne jonge verloofde bijna overreed, om zijne verderfelijke plannen tegen de staatsregeling op te geven, en half onwillig door zijne medestanders gedwongen tot de daad van verzet, waarvan hijzelf ten slotte mede het slachtoffer is geworden. Catilina, steeds mijmerende en bespiegelende bij den aanblik van het slapend Rome, spookachtig en grillig door de maan verlicht, met weemoed terugdenkende aan zijne vroege jeugd (die dan trouwens alleen in den allervroegsten tijd eenige schoone herinneringen kan aangeboden hebben, zoo de geschiedschrijvers althans te vertrouwen zijn), die Catilina lijkt ons tam, onnatuurlijk en onhistorisch. Wanneer hij in het nachtelijk uur de oogen over de voor hem liggende wereldstad heeft laten weiden, zal zijn geest zich ongetwijfeld meer met de toekomst dan met het lang verledene hebben beziggehouden. Dan zal hij hebben overlegd, of alle maatregelen, om de daarin verscholen rijkdommen en genotmiddelen (zoo levende als levenlooze) in zijne macht te krijgen, wel behoorlijk genomen waren, zich de toekomst hebben gedroomd, wanneer hij als dictator, of althans alleenheerscher, misschien in Rome gebieden en al zijne vijanden vernietigen zou. Gedachten aan het verledene mogen zich in die overpeinzingen hebben gemengd, maar ze zullen zijn geest niet verder hebben teruggeleid dan tot den tijd zijner miskenning en nederlaag, toen hij op den wettigen weg naar macht en grootheid streefde, om hem het zoete van de aanstaande wraakneming voor te spiegelen. Een man met zulk een doel en van zulke middelen als Catilina kan niet voor verteedering vatbaar, voor geen zachte aandoeningen toegankelijk zijn geweest; wij houden 't daarom, ter wille van de logica, liever met de opvatting van zijn karakter, die de ouden ons geven, dan met de nieuwe lezing van Friedemann. De plaats uit Cicero, waarop hij zich tot verdediging beroept, bewijst inderdaad weinig of niets. In zijne pleitrede voor Coelius gewaagt Cicero van Catilina's macht, om lieden van allerlei slag, stand en karakter tot zich te trekken en aan zich verbonden te houden, maar altoos tot kwade oogmerken. Als een bewijs van den tact en de menschenkennis, de plooibaarheid en geslepenheid van den samenzweerder kan deze zinsnede zonder twijfel aangevoerd worden, maar niemand zal Catilina's talent in dezen in twijfel trekken. Had hij deze eigenschappen niet bezeten, de samenzwering zou zulk eene vlucht niet genomen hebben. Hij mag van een uitstekenden aanleg zijn geweest, maar in den gedemoraliseerden toestand van het toenmalig Rome kon die aanleg, wanneer de eerzucht eenmaal zich geopenbaard had, slechts ontaarden; want welke prikkel bestond er tot de beoefening der deugd, hoe krachtig was daarentegen de aandrang ten kwade!

Eene tweede bedenking op historisch gebied geldt eene eigendunkelijke groepeering van personen, in strijd met de geschiedenis. De samenzwering van Catilina is ons, dank den even genoemden schrijvers, vrij nauwkeurig in hare bijzonderheden bekend, en wij prijzen de trouw, waarmede Friedemann over het algemeen de bronnen gevolgd heeft. Er zijn bladzijden, die als het ware woordelijk de taal der geschiedschrijvers wedergeven, en geen enkel incident van eenige beteekenis komt in den roman voor, dat niet gegrond is op historische feiten, al worden die niet rechtstreeks uit de dagen der groote samenzwering verhaald. Maar waarom is hij hier en daar willekeurig van de bronnen afgeweken? Waarom het historisch huwelijk van Sempronia - die de schrijver ons veel gunstiger afschildert dan Sallustius - met Brutus verbroken, om haar een anderen gemaal te geven? Waarom Caesar

voorgesteld als heimelijk Catilina's plannen te begunstigen? waarom, ten slotte, Crassus in de samenzwering betrokken als aanstaand schoonvader van den aanlegger daarvan? Of Crassus aan de samenzwering deel heeft gehad en in hoeverre, staat bij de oude schrijvers niet vast; wat zij daarvan mededeelen, noemen zijzelf geruchten. De moderne schrijver kan, hoe groot de dichterlijke vrijheid ook zij, het recht niet hebben, om zulk eene vraag door te hakken op de wijze, waarop Friedemann het gedaan heeft.

Wanneer we eenmaal ons historisch gemoed hebben gelucht, brengen wij den schrijver lof voor zijn arbeid. Voor het eerst, voor zoover ons bekend is, heeft hij in het schilderij der Romeinsche wereld eene groep verwerkt, die daarin wel degelijk thuis behoort. De historische romans uit den Romeinschen keizerstijd plegen groote wissels te trekken op de sekte der eerste Christenen en de hun aangedane geloofsvervolgingen. Friedemann voert ons te midden eener Israëlietische kolonie in de wereldstad en schildert het monotheïsme in tegenstelling van het ontaard veelgodendom, dat aan de nationale goden van Italië zelf niet genoeg had, maar ze uit overwonnen landen importeerde, ook in den invloed, dien het op de luttele edele en denkende elementen in Rome zelf moet gehad hebben. Dat is een goede greep, geheel historisch waar, want de tijdgenooten der door Friedemann beschreven gebeurtenissen, Cicero zelf in de eerste plaats, gewagen van het bestaan en den invloed eener Joodsche kolonie in de hoofdstad van het Romeinsche rijk, waarin zij zeker gevaar voor de nationale instellingen zien. In deze groep van zijn tafereel vond de schrijver plaats voor de liefelijke heldin, de schoone en vrome Ruth met hare toewijdende liefde. Had hij die Joodsche kolonie in eene niet onnatuurlijke botsing met de ruwe, verwilderde heidensche omgeving weten te brengen, dan had zijn beeld van het oude Rome gewonnen aan *relief*.

Want dit is de eenige aanmerking, die op het overigens uitstekend verhaal te maken valt, dat het wel een levendig, afwisselend en (voor zoover wij het uitmaken kunnen) waar beeld schetst van het onrustig, onstuimig (gelijk de voorrede zelf het noemt) openbaar leven te Rome, maar wat al te vol is en te veel personen opvoert, die tijdelijk als hoofdpersonen optreden. Dat de klerk Marcus, een door den schrijver gefingeerd persoon, de draad is, die alle historische en niet-historische personen verbindt, uitstekend; maar sommige figuren, gelijk Lucretius, Caesar zelf, die in het verhaal steeds op den achtergrond staat, omdat hij met de verhaalde gebeurtenissen inderdaad in verband is geweest, worden nu en dan voor één oogenblik in het licht gesteld, om dan weder voorgoed als hoofdpersonen te verdwijnen. Daardoor komt de lezer nu en dan voor een *hors d'oeuvre* te staan, dat zijne aandacht afleidt en hem vermoeit.

Alles bijeengenomen kan echter gerust getuigd worden, dat de groote deugden van *Catilina* ruimschoots opwegen tegen hetgeen er ons minder gelukkig en minder juist in voorkomt. In zijn hoofddoel is de schrijver ten volle geslaagd, namelijk om zijn lezers het eeuwig menschelijke te beschrijven in eene historisch juist en nauwkeurig geschilderde omgeving.

Japansche nalezingen.

Er is misschien geen volk ter wereld, waarover in den laatsten tijd zoovele boeken zijn geschreven als het Japansche; reisbeschrijvingen, encyclopedische werken, zedenschetsen, historische geschriften zonder tal; de een schrijft den ander na en voegt er zijne persoonlijke waarnemingen aan toe, en de oude dwaalbegrippen ziet men telkens weder opdoemen, eerst langzaam verdwijnende voor de toenemende critiek.

Hoe zijn die dwaalbegrippen ontstaan?

Tot aan het midden dezer eeuw was Japan gesloten voor het volkerenverkeer. Met jaloerschen ijver liet de Yedosche Regeering geen middel onbeproefd, om te beletten, dat noties over het volk, zijne sterkte, zijn rijkdom, zijne taal, zeden en gewoonten naar Europa werden overgebracht. De Hollanders op Desima werden zooveel mogelijk geïsoleerd; de uitvoer van kaarten, wapens en vele andere voorwerpen was verboden; ja, in de voor den uitvoer toegelaten boeken werden vooraf op hoog bevel eenige zinsneden onleesbaar gemaakt. Het mocht niet baten. Allerbelangrijkste werken werden door de wakkere beambten onzer factorij te Desima, inzonderheid door de geneeskundigen, over Japan geschreven; ja, zelfs de bouw der taal werd door den Leidschen Hoogleeraar Hoffmann in het licht gesteld, de dwalingen der Japansche taalvorschers door hem aangetoond en de Japansche letterkunde voor de wetenschap ontsloten.

Doch wat op deze wijze in Kaempffer's, Titsingh's, Thunbergh's, Doeff's geschriften, in Siebold en Hoffmann's *Nippon Archiv* werd aan het licht gebracht, waren òf indrukken, op de periodieke reis naar Yedo opgedaan, in spijt der waakzaamheid van de omringende beambten, òf mededeelingen van tolken, dikwijls van twijfelachtige waarde, òf eindelijk - en dat waren voorzeker wel de allerbeste bronnen - eenige weinige vertalingen van inlandsche geschriften, door Titsingh tersluiks van tolken verkregen en door hem meegedeeld òf, dank zij Hoffmann's studiën, in het *Nippon Archiv* gepubliceerd. Nu was het te verwachten, dat de onjuistheden, die onder deze berichten voorkwamen, als kaf voor den wind zouden wegstuiven bij de openstelling van Japan voor het Europeesch verkeer. Doch dat is niet geschied; zij werden steeds herhaald, met andere vermeerderd en slechts zelden

wederlegd, en dat alleen nog maar in de laatste 8 of 9 jaren, nu zulke voortreffelijke werken als van Black, Rein, van Satow, Junker von Langegg, Morse, Guimet en anderen het licht hebben gezien.

De reden daarvan is in den Japanschen volksaard gelegen, in de moeilijkheid, om juiste, betrouwbare inlichtingen te verkrijgen. Daarover zijn alle berichtgevers het eens. Ik doe slechts een greep uit vele:

'Gij zult op uwe reis van het volk niets te weten komen; wij, die reeds 15 jaren hier vertoeven, wij zouden ons wel wachten, één regel schrifts te laten drukken over dit onverklaarbare volk'(*); met deze woorden werd de heer Guimet door zijne landgenooten te Yokohama ontvangen.

'Wij moeten wel in het oog houden, dat wij hier te doen hebben met een volk van geheel bijzonderen ontwikkelingsgang en dat in velerlei opzicht op eene geheel andere wijze denkt en handelt, en juist hiervoor ontbreekt het den meesten vreemdelingen, die met Japanners in aanraking komen, bij de groote moeilijkheden, die de taal aanbiedt, en hunne terughoudende inborst zeer dikwijls aan het rechte begrip.' Zoo luidt het oordeel van den heer Rein, die een zoo uitstekend werk over Japan geschreven heeft.

'Het is in dat land', zegt Hoffmann, 'een karakteristiek verschijnsel, dat men de hoofdzaken voorbijziet en bijzaken vooropstelt', en tot dat resultaat zal een ieder komen, die tracht het een of ander uit Japansche bronnen te vernemen; tal van bijzonderheden komt men te weten, maar de samenhang, het innerlijk verband, de hoofdzaak, dat, waarop het aankomt, blijft verborgen.

Zóó is de Japansche volksaard, of liever zoo was die tot voor dezen: oppervlakkig, zonder eenheid van conceptie.

Tal van eeuwen reeds vóór Christus' geboorte hebben de Japansche geschiedschrijvers alle bijzonderheden, alle voorvallen met angstvallige nauwgezetheid opgeteekend, en nochtans - de wijsbegeerte, die aantoont, hoe ieder voorval in het leven der volken van vroegere toestanden afhangt en daarmede in het nauwste verband staat, die wijsbegeerte is hun volslagen onbekend. De taalkunde bestaat er in een groot getal verhandelingen over de beteekenis van sommige woorden, zonder eenig beginsel terneergeschreven, - het wezen, den samenhang en den groei der taal kenden de geleerden niet. Eene menigte van wetten op allerlei gebied hielden de maatschappelijke krachten in evenwicht, regelden zelfs de onbeduidendste zaken - van een Japansch recht, als wetenschap beoefend, is tot heden nog geen spoor gevonden. In de sterrenkunde, de plant- en dierkunde is met noeste vlijt alles opgeteekend, wat der vermelding waardig scheen; de boeken over deze vakken zijn ware schatkameren van kennis voor hem, die het goud eruit weet op te delven, - maar de natuurwetenschap was kort geleden in Japan nog in hare allereerste kindsheid. Ja, zelfs op het gebied der kunst valt

(*) E. Guimet. *Promenades Japonaises.*

hetzelfde verschijnsel waar te nemen. Hoe schoon en juist de afbeeldingen der enkele voorwerpen ook zijn - de perspectief, die men het wetenschappelijke in de beeldende kunst zou kunnen noemen, is den teekenaar ten eenen male vreemd. De Japanner ziet de boomen, het bosch ziet hij niet. Vandaar die voorliefde voor het zonderlinge, voor de caricatuur, die trek naar het grillige, het phantastische, die zich in teekeningen, in de vormen van vazen en andere kunstvoortbrengselen nergens verloochent. Terwijl de wetenschappelijke Europeaan den regel in het oog vat, treft den Japanner vooral de afwijking, de uitzondering, het ongewone.

Geen wonder, dat waar de natie zelve niet doordringt tot het wezen, het onderling verband der dingen, het voor den vreemdeling hoogst moeilijk is, zich van onjuiste waarnemingen en averechtsche oordeelvellingen over Japansche aangelegenheden vrij te houden. Dat is de reden, dat vele onderling tegenstrijdige opgaven te goeder trouw zijn waargenomen en opgeteekend, zonder dat het mogelijk was, de oplossing dier tegenstrijdigheden te vinden. Zoo komt het, dat we niettegenstaande al wat over Japansche toestanden geschreven is, nog telkens kennis krijgen van bijzonderheden, die ons een licht doen opgaan over zeden en gewoonten, die we tot dusver enkel in haar uiterlijk karakter kenden, zonder dat we hare beteekenis bevroedden.

Door onze studie der Japansche taal- en volkenkunde daartoe in staat gesteld, zullen wij thans trachten eenig licht te werpen op Japansche toestanden, die naar ons oordeel tot dusver minder juist begrepen zijn.

De Tokugawa's.

In alle werken, die de geschiedenis van Japan behandelen, vindt men eene lange reeks Siyoogun's, te beginnen met Minamoto Yoritomo, (1186) en men ontvangt daaruit den indruk, dat alzoo in 1186 het Siyoogunaat werd ingesteld als eene eigenaardige instelling, waardoor een dualistische regeeringsvorm werd in het leven geroepen met een Mikado als schijnmonarch, door de vreemden ook wel geestelijk Keizer genoemd, en een Siyoogun, verkeerdelijk Taikun geheeten, die als zoogenaamd ‘wereldlijke Keizer’ alle macht in handen had. Deze voorstelling is in hare algemeenheid onjuist. Toch is zij aan Japansche opgaven ontleend, zoo b.v. aan de Japansche kroniek Wa - nen - kei, door Hoffmann in Von Siebold's *Nippon Archiv* met de Duitsche vertaling in het licht gegeven. Maar die kronieken zijn opgesteld gedurende het bewind der Tokugawa Siyoogun's (1603-1868) en het was den kroniekschrijver erom te doen, zich bij het Hof te Yedo aangenaam te maken en het te doen voorkomen, alsof het Siyoogunaat, zooals het door de Tokugawa Siyoogun's uitgeoefend werd, eene instelling was uit de grijze oudheid, zonder welke men zich het Japansche volk ter-

nauwernood kon denken. De Japansche geschiedenis wordt ons duidelijker, wanneer we minder het oog vestigen op de historische figuren en meer de aandacht wijden aan de clans.

Het woord clan, aan Schotsche toestanden ontleend, wordt telkenmale gebezigd, zonder dat het ons tot dusverre heeft mogen gelukken, eene afdoende verklaring van dit woord te vinden. Wat nu de Japansche clan betreft, men vindt dat woord in de Japansche woordenboeken met *zok* vertaald. Maar *zok* wordt nu eens voor eene groep of klasse van menschen in het algemeen gebezigd, dan weder voor familie, voor stam en eindelijk voor dat vrij onbestemde begrip ‘clan’.

Bij de Europeesche schrijvers over Japansche geschiedenis worden de woorden clan en familie eindeloos dooreengehaspeld; kortom, er zijn omtrent het woord clan nog slechts vage voorstellingen voorhanden.

Wij vragen ons af, of het woord clan een genealogisch, een historisch dan wel een conventioneel begrip is, m.a.w. of de leden van de clan eene gemeenschappelijke afstamming aannemen, dan wel of zij zich beschouwen als de nakomelingen van lieden, die eeuwenlang te zamen hebben gewoond, of eindelijk of de clan een eenvoudig conglomeraat is van personen, die zich om één vaandel scharen. Zonder deze vraag voor andere gewesten te willen oplossen, meenen we voor Japan te moeten aannemen, dat de clan is eene voortzetting of liever een overblijfsel van den stam. Die stammen zijn te zamen tot één volk versmolten; door eeuwenlange samenwoning zijn ze volkomen aan elkaar gelijk geworden in taal, in zeden en gewoonten; maar de geslachten, die vroeger tot eenzelfden stam behoorden, bleven eene zekere solidariteit onder elkander gevoelen en droegen die over tot in het verste nageslacht.

Wèl is van de meeste clans de oorsprong geschiedkundig niet meer aan te toonen, omdat hare genealogieën en kronieken verloren zijn gegaan. Ook beschouwen vele clans als haar grondlegger of stamvader een of ander held der oudheid, die het eerst de clan tot eenig aanzien deed komen, of wel zij leiden willekeurig haar oorsprong af van een Mikado uit den aanvang der geschiedenis.

Maar vatten we de clans op als eene voortzetting van de stammen, die oorspronkelijk Japan veroverden, dan is daarmede veel verklaard, wat anders raadselachtig blijft.

In den loop der eeuwen gebeurde het niet zelden, dat men zijne clan verliet, om in eene machtiger clan te worden opgenomen, en het stelsel der adoptie, dat in Japan steeds op zoo ruime schaal werd toegepast, staat ongetwijfeld hiermede in het nauwste verband. Ook is het voorgekomen, dat zwakkere clans zich in machtiger clans hebben opgelost. We lezen dan ook, dat Toba Mikado (1108-1124) onderscheidene verordeningen uitvaardigde, om te beletten, dat zoovele edelen zich in de clans der Minamoto's en der Taira's deden opnemen.

Zoo was dan oorspronkelijk de clan een historisch en later een conventioneel begrip op historischen grondslag.

Ieder Japanner, die op een stamboom kan bogen, zal nog heden ten dage, met of zonder grond, de clan weten aan te wijzen, waartoe zijne familie behoort.

De woelingen, de burgeroorlogen, waarvan de Japansche geschiedenis zoo vol is, hadden voornamelijk hun oorsprong in den strijd om den voorrang tusschen de verschillende clans. Zoo was nu de eene, dan de andere clan aan het roer en oefende het hoofd van die clan feitelijk het opperbestuur uit onder den titel, die aan de clan van oudsher was geoctroyeerd. Zoo was ook de Mikado niet anders dan de drager van die waardigheid, die erfelijk was in *zijne* clan, weleer de machtigste van alle, onder wier aanvoering eenmaal Japan op de autochthone barbaren veroverd was.

Het werkelijk gezag was alzoo nu eens in handen van den Mikado, dan weder in die van den Kuwan-bak (Regent) of van den Kuwan-riyou, (Onderkoning der acht oostelijke gewesten), een andermaal in die van den Dai-ziyoo-dai-zin (Ministerpresident), al naarmate de clan, waarin die titel erfelijk was, de andere overschaduwde. De titel Sei-i-tai-Siyoo-gun (‘Veldmaarschalk, geesel der barbaren’), vroeger eene enkele maal door den Mikado aan uitstekende veldheeren verleend, werd later erfelijk in de clan der Minamoto's en met het jaar 1603 meer bepaald in de voornaamste familie van die clan: de Tokugawa's.

Terwijl alzoo eeuwen lang het opperbestuur werd uitgeoefend onder verschillende titels door verschillende clans, kwam in 1186 Yoritomo, de groote veldheer, aan het roer met den titel van Sei-i-tai-Siyoo-gun, en deze behoorde tot de clan der Minamoto's. Daarom stellen de Japansche kroniekschrijvers Yoritomo voor als den grondlegger der zoogenaamde Siyoogun-dynastie. Maar we hebben reeds gezegd, dat de dynastieke lijst der Siyoogun's geene waarde heeft; want ze geeft ons niet de opvolgende reeks van werkelijke heerschers. Immers, ook nà Yoritomo is het herhaaldelijk voorgekomen, dat een Kuwanbak of ander titularis den Mikado en den Siyoogun overschaduwde, ja, zelfs wegjoeg en een ander in zijne plaats benoemde. Zij geeft ons evenmin de lijst der opvolgende bekleeders van het Siyoogun-ambt, want sommige personen, op die zoogenaamd dynastieke lijst vermeld, hebben nooit den titel van Siyoogun gehad, zoo onder anderen de groote veldheeren Ota Nobunaga en Taikosama, die dan ook niet tot de clan der Minamoto's behoorden. Ze is derhalve eene tendenzlijst, alleen geschikt, om de regeerende machten te behagen en ons een verkeerd begrip der Japansche historie te geven.

Toen in 1603 Iyeyasu, hoofd der Tokugawa's van de Minamoto-clan, de teugels van het bewind in handen kreeg, was hij erop bedacht, die herhaalde worstelingen om het gezag tusschen de verschillende clans voorgoed te doen ophouden en het overwicht van zijne clan op

duurzame grondslagen te vestigen. Dit verklaart ons de buitengewone maatregelen, die hij nam, om de verschillende machten binnen de perken der gehoorzaamheid te houden, en het verklaart ons tevens, dat die dwangmaatregelen mogelijk waren en werden gehoorzaamd, aangezien niet slechts zijn huis, maar de gansche machtige Minamoto-clan er belang bij had, zijne politiek te steunen. Tokugawa Iyeyasu, de grootste staatsman, dien Japan ooit gehad heeft, heeft een stelsel in het leven geroepen in Machiavelistischen geest, een stelsel, gegrond op wantrouwen en op de consequente toepassing der leuze: verdeel en heersch. Voor een tijdperk van nagenoeg 250 jaren heeft hij het Japansche volk in ijzeren boeien gekneld en het wetboek, waarin zijne beschikkingen vervat zijn, is genaamd het testament van Gongensama, de naam, waaronder de groote staatsman na zijn dood vereerd werd.

Den Mikado werd de laatste zweem van macht ontnomen. De bevoegdheid, om ijdele titels te verleenen, werd hem onder zekere voorwaarden gelaten en ook hierin werd een middel ter bevestiging der Siyoogun-heerschappij gevonden. De waardigheden van Kuwanbak, van Dai-ziyoo-dai-zin en andere werden tot bloote hofambten en titels verlaagd, op de wijze der Hofraden, Geheimraden, enz. der Europeesche maatschappij, en de goederen van vele clans gesequestreerd en aan eigen clansgenooten in leen gegeven. Deze leenmannen waren de Dai-miyoo's en Hatamoto's, terwijl de hoofden der andere, niet gesequestreerde clans mede den titel van Dai-miyoo ontvingen.

De Samurai waren de eigenlijke clansmen, bij wie de herinnering aan het clanverband bewaard gebleven was, in tegenstelling met de landbouwers en andere klassen van het volk, bij wie die herinnering veelal verloren was gegaan. Zij waren de militaire stand, die opgekomen was gedurende de groote burgeroorlogen in de middeleeuwen en die zoowel het staande leger als de administratieve macht uitmaakte in dienst der Dai-miyoo's of van den Siyoogun.

Eene streng afgebakende hiërarchie werd onder hen ingevoerd of liever gehandhaafd; want het eigenaardige van Gongensama's testament bestond hierin, dat het weinig nieuws tot stand bracht, maar dat het aloude instellingen weder deed opleven en tot een systeem vereenigde. Ja, de spionnen, door de Hollanders op Desima dwarskijkers genoemd, bestonden reeds sinds eeuwen, doch werden onder de Tokugawa Siyoogun's tot een geregeld korps georganiseerd, bestemd, om de geringste blijken van wederspannigheid aan het staatsbestuur in de geboorte te verstikken.

Even streng werden de standen ook onder het niet-militaire volk in wezen gelaten; ze werden onderling volkomen geïsoleerd. En de kroon werd op het werk gezet door eene verordening van den derden Tokugawa Siyoogun, dat de leenmannen hun domicilie te Yedo moesten hebben en dat zij met achterlating van hun gezin ieder tweede jaar in hun gewest moesten doorbrengen, en wel zoo, dat nooit twee na-

burige of bevriende leenmannen tegelijkertijd te Yedo aanwezig waren. Ja, de reisroute, de uren van oponthoud, de grootte van den stoet, alles was tot in de kleinste bijzonderheden voorgeschreven, zoodat ook alle ontmoetingen onmogelijk waren. Kortom, alles was gereglementeerd; de etiquette heerschte als oppermachtig gebiedster in het Japansche Rijk; allerlei intriges en kuiperijen om de gunst der grooten waren aan de orde van den dag.

De beschrijving, die Madame Craven in *Fleurange* geeft van de toestanden in Rusland onder de regeering van den eersten Alexander, kan ons dienen als een beeld van de Japansche maatschappij onder de Tokugawa Siyoogun's:

'Hetzij uit voorzichtigheid, hetzij uit slaafschheid, hetzij uit vrees, onthield men zich onwillekeurig van elke uitdrukking in het openbaar ten aanzien van de daden van het staatsbestuur. Zelfs de vleierij was op hare hoede, uit vrees van tot gesprekken aanleiding te geven, waaruit critiek geboren werd. De Regeering verlangde geene toejuiching; zij eischte enkel gehoorzaamheid, geen oordeel over hare daden.'

Het Tokugawa-regime is thans ineengezakt; een leeftijd van tweehonderd vijftig jaren was te lang voor een kunstmatig organisme. De openstelling voor de vreemdelingen heeft zijn val wellicht nog eenigszins verhaast, maar niet teweeggebracht, zooals dat wel eens is beweerd; want beide, èn de Siyoogun- èn de Mikado-regeering, hebben als om strijd de Westersche beschaving ingevoerd.

Maar de Minamoto-clan is van de baan geschoven en de andere met de Mikado-dynastie bevriende en verwante clans hebben de suprematie herkregen. Thans staat ter zijde van den troon een uit de Fuziwara-clan, de staatsman Sanzeu Saneyosi, met den alouden titel van Dai-ziyoo-dai-zin. Dàt is de ware beteekenis van de revolutie van 1868. En wij verheugen ons over die revolutie, wij noemen haar een zegen voor Japan, niet omdat ze ten gevolge had een al te haastig, ja, roekeloos overnemen van Europeesche instellingen, zeden en gewoonten; maar omdat daardoor aan het afschuwelijk systeem van dwingelandij en achterdocht, verspieding en huichelarij een einde is gemaakt; de zon der vrijheid is voor het Japansche volk opgegaan.

Tyrannie baart revolutie. Waar de uitingen der volksmeening worden onderdrukt, waar de onderdanen nooit zichzelven zijn, steeds het masker der voorzichtigheid voor het gelaat dragen, daar worden de zaden van het oproer gestrooid; daar hoopt de ontevredenheid zich op, gelijk de stoom in den ketel tot spanning geraakt, totdat de ijzeren wanden geen weerstand meer bieden aan den hoogen druk van binnen.

Een wijs bestuur zal daarom oogluikend toelaten, dat bij enkele

gelegenheden de tucht een weinig minder streng worde toegepast, dat eene veiligheidsklep geopend worde, waardoor de overtollige stoom zich een uitweg banen kan.

Wij zullen thans nagaan, hoe dit denkbeeld voor de Japansche maatschappij onder het Tokugawa-regime werd verwezenlijkt.

Yosiwara.

Yedo, de residentie der Tokugawa Siyoogun's en thans onder den naam van Tôkiyo de zetel van het Keizerlijk bestuur, is niet meer de schoone stad van vóór den burgeroorlog. Het paleis der Siyoogun's is verwoest; de tallooze vorstelijke verblijven der Dai-miyoo's, met de vele bijgebouwen voor hunne dienaren en volgelingen, zijn voor een groot gedeelte òf verbrand òf ingericht tot ministeriën of andere administratieve gebouwen. Veel van den vroegeren luister is verdwenen of naar Europeeschen trant veranderd; maar toch is Tôkiyo vooral voor hem, die de geschiedenis des lands beoefent, een uiterst belangwekkend oord.

Verplaatsen we ons in de gedachten naar Nihonbasi, het oudste en dichtst bevolkte kwartier, nabij de brug van dien naam, vanwaar alle afstanden in het Japansche Rijk berekend werden.

Het is een aardig gezicht, die straten in de oude stad. Aan weerszijden winkelhuizen en werkplaatsen, meest van één verdieping, alles houtconstructie, ongeverfd, met overhangende daken en vooruitspringende luifels, waaraan eene soort van schoorsteenvallen hangt, bedekt met opschriften in witte kleur in sierlijk Chineesch cursiefschrift. Tal van lantarens en uithangborden van hout, papier en doek geven ons die hoogst decoratieve schriftvormen in allerlei grootten te bewonderen; want de Japanner heeft eene ware schrijfmanie. Overal zijn de luiken weggenomen en de papieren vensters op zij geschoven, zoodat we een vrijen blik in de huizen kunnen werpen, waar we overal pratende en rookende groepjes ontwaren. Gelukkig land, waar het produceeren nog niet alle krachten in beslag neemt en waar het volk nog ruimschoots tijd heeft, om van het leven te genieten.

De straten vullen zich met wandelaars, met koopers en verkoopers, meest in Japansche, doch vaak, helaas! in Europeesche kleederdracht. De aloude draagstoel is meer en meer vervangen door het wagentje, door een of twee mannen voortgetrokken. Wij nemen daarin plaats, en in vliegende vaart gaat het in noordoostelijke richting, totdat we de rivier de Sumida genaderd zijn, waar zij door de beroemde Riyoogokubasi overspannen wordt. Wij gaan haar niet over, maar aan den rechteroever blijvende, volgen wij den stroom in opwaartsche richting, totdat wij den gewijden grond van Asakusa betreden. Hier vinden we

een heerlijk park van pijnboomen, cypressen en cryptomeriën met fraaie tempels daartusschen. Vijvers en rotsen, steenen lantarens en rustieke bruggen geven dat eigenaardig schoone, echt Japansche karakter aan het landschap en doen het tot een lustoord zijn. Wij laten die tempelhoven links liggen en gaan steeds voort in noordelijke richting, totdat we in eene lange straat komen, in welker midden ongeveer zich eene poort verheft, die toegang geeft tot Yosiwara.

Yosiwara, de wijk des vermaaks; wie is er, die Yedo bezocht heeft, die dezen naam niet kent! Niet gelijk in onze groote steden, waar de ontucht zich schaamteloos aan ieders blik vertoont, is zij te Tôkiyo in bepaalde wijken gevestigd en met een muur omgeven en onder toezicht van de overheid. Zulk eene wijk is Yosiwara; maar terwijl de andere beruchte wijken met gelijksoortige buurten in de steden van Europa zijn te vergelijken, biedt of liever bood Yosiwara een schouwspel aan, zoo eigenaardig, dat zij inderdaad tot de bezienswaardigheden der oude Siyoogunstad gerekend worden kan.

Als men de poort is doorgegaan, komt men in eene breede straat, aan weerszijden waarvan theehuizen zijn gelegen, het eene al prachtiger dan het andere; gebouwen, zooals er met uitzondering van de woningen der edelen in de geheele stad niet zijn te vinden; die straat is de Naka no tsiyo, dat is de middenstraat. Rechts en links loopen zijstraten op de middenstraat uit.

De theehuizen van de Naka no tsiyo behooren bijna alle tot den eersten rang, en gelijk alles in Japan aan bepaalde regelen gebonden was, waren deze huizen enkel aan gezellige bijeenkomsten en aan feestgelagen gewijd en werd niets onbehoorlijks daar toegelaten. Ja, de dans- en zangmeisjes, die toch ook veelal binnen de muren van Yosiwara hare woning hadden, moesten van onbesproken gedrag zijn, niet omdat hare eer der Regeering zoozeer ter harte ging, maar - en dat is kenmerkend voor het Tokugawa-regime - omdat een ieder binnen de perken van zijn stand moest blijven en zij den prostituées geene concurrentie behoorden aan te doen. Wenschte men een feest, men had zich te wenden tot een der bureau's van geisiyas (zang- en dansmeisjes) en deze tak van administratie zorgde voor het benoodigde aantal van sujetten.

Niet ieder werd toegelaten in een theehuis van den eersten rang. De bezoeker moest er eerst door een habitué aan den eigenaar worden voorgesteld als een wel ter faam staand en als welgesteld bekend persoon. De samurai - en zij waren de gewone bezoekers van die inrichtingen - legde bij het binnentreden zijne groote sabel af en behield alleen het kleine zijdgeweer, doch hij ontdeed zich van zijne bovenkleeding en verruilde die tegen een prachtig gewaad, waarop het wapen van het huis stond geborduurd; met zijn kleed verliet de bezoeker dan zijn officieel karakter en verbrak daarmede voor eene poos de kluisters van de etiquette. Binnen de muren van Yosiwara verkeerde

hij incognito; men was er naibun, dat is ‘binnenkant’, zooals men dat te Desima in tolken-Hollandsch placht te noemen.

Daar in die theehuizen van den eersten rang werden dan vrijelijk de zaken besproken, die men in het dagelijksch leven niet gewaagd zou hebben aan te roeren. Lieden, tusschen wie de etiquette zich als een onoverkomelijke scheidsmuur stelde, kwamen hier samen zonder eenige terughouding, en diplomatieke onderhandelingen, financieele operatiën werden ongehinderd en van mond tot mond hier afgedaan, in plaats van langs den langen weg van tusschenpersonen en met inachtneming van formaliteiten zonder eind. Yosiwara was eenigszins, wat de club en wat de beurs zijn in de moderne Europeesche maatschappij.

Doch, gelijk we in den aanvang dezer beschrijving reeds gezegd hebben, niet alleen voor zaken en voor onschuldig en gezellig tijdverdrijf was Yosiwara de aangewezen plaats: het was vooral een oord der vrije liefde en der ontucht. De theehuizen stonden in betrekking met bordeelen van denzelfden rang, die in de zijstraten gelegen waren, en derwaarts richtte de bezoeker dan zijne schreden, voorafgegaan door een bediende in de uniform van het theehuis, voorzien van eene lantaren, waarop het wapen van het huis stond afgebeeld.

Des bezoekers keuze was meestal reeds vooraf bepaald. De beroemde oiran's toch waren aan ieder bekend, evenals de groote actrices ten onzent, en bij de vijf groote feesten verdrong zich de Yedosche beau-monde in de Naka no tsiyo, om den optocht der oiran's te zien, wanneer ze in nieuwe en kostbare zijden gewaden, overeenkomstig het jaargetijde met bloemen, vogels, besneeuwde takken, enz. bestikt, en prachtig gekapt in feestelijken optocht door de middenstraat trokken. Zij, die het fraaist gekleed waren, werden afgebeeld en in gekleurde houtsneden overal bewonderd. Men vond daarin niets onbehoorlijks, en ook wij hebben allerminst het recht, ons daarover te ergeren, wanneer wij lezen, dat nog in het begin dezer eeuw de goede burgerij van Amsterdam gedurende de kermis naar de Pijl ging, om het dansen der publieke vrouwen aan te zien(*).

De bezoeker dan ging zijne opwachting maken aan zijne uitverkorene, die hem ontving in gezelschap eener sinzoo of gouvernante en van eene of twee kamuro's, jonge meisjes, die tot het eerloos bedrijf harer meesteres werden opgeleid. Onder veel plichtplegingen had de eerste kennismaking plaats, waarbij dan een geschenk, gewoonlijk een prachtig kleedingstuk, gegeven werd; ook de gouvernante en kamuro's werden rijkelijk bedacht.

Eerst den volgenden avond werd de bezoeker weder toegelaten, en was alles naar den zin der oiran, zoo werden de ceremoniën nagebootst, die aan de voltrekking van een huwelijk voorafgaan en die uitvoerig zijn beschreven in Titsingh's bijzonderheden over Japan. De

(*) *De strijd tegen de Prostitutie in Nederland.* Acad. Proefschrift van W.v.d. Bergh, 1878.

oiran was hoegenaamd niet verplicht den bezoeker, die haar niet aanstond, te ontvangen, en een populaire roman behandelt de geschiedenis van een der grootste vorsten, die niettegenstaande al zijne pogingen er niet in slaagde de gunst eener oiran te verwerven. Alles werd met eene in ons oog belachelijke kieschheid ingericht; ja, de eigenaar van het theehuis belastte zich met alle betalingen, die hij dan natuurlijk later op den gast verhaalde.

Dit waren de vrouwen uit de publieke huizen van den eersten rang. Ze werden ook naka no tsiyo geheeten, omdat ze het recht hadden, aan den hiervoor genoemden feestelijken optocht in die straat deel te nemen. Op haar volgden de vrouwen van den tweeden rang, tsiyo nami geheeten, dat is: ‘in het zog van de naka no tsiyo’ (vergeleken bij een schip). Ze behoorden tot publieke huizen, die tot theehuizen van den tweeden rang in betrekking stonden. Bij haar waren veel minder formaliteiten in acht te nemen; ze waren eene flauwe kopie van de naka no tsiyo en vormen den overgang tot de gewone bordeelen of komise (winkeltjes), waarin de vrouwen voor het oog der bezoekers worden uitgestald in een salon, dat aan de straatzijde van houten traliën is voorzien; dan zijn er nog weer minder aanzienlijke inrichtingen, de kirimise of nagaya, dat is: ‘lang huis’, waarin iedere vrouw slechts een kamertje bewoonde van een paar meter in het vierkant.

Wij hebben voor ons liggen een jaarlijkschen gids door Yosiwara, waarin de platte grond gegeven wordt met vermelding van ieder theehuis en bordeel van het eerste tot het laatste toe; het wapen van het huis staat erop afgebeeld; de namen van de vrouwen en van de kamuro's staan erop vermeld, ja, zelfs de prijzen der verschillende klassen van sujetten; zóó was alles in Japan onder de Tokugawa's onderworpen aan de almachtige administratie, die alles op schrift bracht, alles reglementeerde en tarifieerde.

Eene afzonderlijke terminologie was in die wijk in zwang, en menige uitdrukking in dien gids is voor den niet ingewijde volkomen onverstaanbaar; die uitdrukkingen zijn evenwel voor den taalkundige van het hoogste gewicht, omdat in Yosiwara, gelijk aan het Hof van de Mikado's, het zuiverste Japansch gesproken werd met behoud van elders reeds in onbruik geraakte woorden en zonder veel vermenging met Chineesch.

Er is veel geschreven over het begrip van zedelijkheid bij de Japanners. Er zijn schrijvers, die gezegd hebben, dat eene prostituée niet als een oneerbaar vrouwspersoon werd aangezien en dat zij na afloop van den tijd, waarvoor ze zich verbonden had, veel kans had een goed huwelijk te sluiten. Dat is bepaald onwaar. De schrijver heeft tusschen de bewoonsters der bordeelen niet weten te onderscheiden. Het mag eene enkele maal zijn voorgekomen, dat eene publieke vrouw een goed huwelijk sloot; dat is ook bij ons niet geheel onbekend,

maar in den regel zullen het wel de geisiya zijn geweest, die in dien poel van zonde hare eer bewaard en met zang en dans vaak een niet onbelangrijk vermogen bijeengebracht hebben.

Het bedrijf der publieke vrouw werd wel degelijk als eerloos gebrandmerkt. In de Japansche encyclopedieën, waarin alle wezens der natuur met inbegrip der menschen in klassen worden afgedeeld en die klassen afzonderlijk beschreven, staan in de laatste klassen de verschillende soorten van zedelooze vrouwen opgegeven, te gelijk met de dieven en rabauwen, de booswichten van allerlei aard, en onmiddellijk achter Yosiwara ligt het kwartier der hi-nin, dat is ‘niet-menschen’, eene soort van paria's, waartoe de vilders, beulen en de doodgravers behoorden.

Een ander schrijver meldt ons, dat de bewoonsters der bordeelen in Japan integendeel zoozeer den druk gevoelen van de schande, die haar aankleeft, dat men heeft moeten bepalen, dat ieder bezoeker aan den ingang van het huis zich van zijn zwaard ontdoet, om te voorkomen, dat eene dier vrouwen soms met dat wapen zelfmoord plegen zou. Wij hebben reeds gezien, dat de samurai zijne lange sabel aan den ingang aflegt en den korten bij zich houdt; zoo doet men in 't algemeen, als men bij iemand een bezoek brengt; de ongerijmdheid van de mededeeling behoeft derhalve niet nader te worden aangetoond.

De wijken der ontucht zijn in Japan veeltijds in de nabijheid der tempels gelegen. Rein, in zijn meer aangehaald uitnemend boekwerk, ziet hierin een overblijfsel van een alouden phallusdienst. Wij kunnen voor zulk eene wilde conjectuur geene sympathie gevoelen. Of zal het iemand in den zin komen, te spreken van een alouden Bacchusdienst ten onzent, omdat men in onze dorpen en kleine steden de kroeg meestal nabij de kerk kan vinden?

Niet alleen in Yosiwara werden voor eene wijl de slagboomen opgeheven, die de verschillende standen van elkander scheidden; wij zullen zien, dat dit ook nog plaats had bij de

Tsiya no yu.

Dr. Hjalmar Stolpe, de Zweedsche ethnoloog, teruggekeerd van eene reis rondom de wereld met een schat van ethnographische voorwerpen, waaronder schoone collectiën uit Japan, heeft daarvan eerst te Stockholm en thans te Göteborg eene tentoonstelling gehouden en publiceert daarover nu en dan artikelen in Zweedsche tijdschriften. Zoo gaf hij in de *Ny illustrerad tidning* van 23 October des vorigen jaars eene beschrijving van de voorwerpen, die gebruikt worden bij de theeceremonie in Japan, genaamd de *tsiya no yu.*

‘Om deze recht te verstaan’, zegt hij, ‘moet men zich herinneren, dat het gebruik en de aanplant van thee omstreeks de 8ste eeuw na Chr. uit China naar Japan werd overgebracht, en dat aan dezen drank tevens van den aanvang af buitengewoon heilrijke invloeden werden toegeschreven. De thee was iets vreemds, iets mystieks, en dit denkbeeld werd vooral gesteund door de omstandigheid, dat het buddhistische priesters waren, door wier tusschenkomst zij werd ingevoerd.

Het duurde niet lang, of de nieuwe drank werd een algemeen geliefkoosde volksdrank, des te welkomer, daar deze in Japan nagenoeg geheel ontbrak. Desniettemin bleef de nimbus bewaard, die den nieuwen drank van den aanvang af omgeven had, en zij, die weten, hoe de volksgeest in Japan op etiquette is verzot, zullen het niet vreemd vinden, dat deze zucht zich hier eene nieuwe uiting zocht, die spoedig eene zoodanige ontwikkeling heeft gekregen, dat er ten slotte behoefte ontstond, ze aan bepaalde regelen te binden. Men moet daarom echter niet gelooven, dat al het theedrinken even vormelijk geschiedde; de vastgestelde regelen golden natuurlijk alleen eene soort van samenkomsten, die bijna het karakter hadden van feestelijke gedenkdagen. De bijzondere wijze, waarop de thee bereid wordt (tot poeder gemalen en tot schuim geklopt), de eigenaardige gereedschappen, die nooit tot andere doeleinden worden aangewend, de bij reglementen nauwkeurig voorgeschreven vormen(*), dat alles droeg ertoe bij, om aan deze bijeenkomsten een feestelijk karakter bij te zetten.’

Als een voorbeeld, hoe tot in de minste kleinigheden alles bij de theeceremonie is geregeld, verhaalt de schrijver ons verder, dat ‘midden op den vloer eene lamp staat van bamboe, rustende op een plankje in den vorm van een kwartcirkel, waaraan de volgende geschiedenis verbonden is: Een beroemd professor in de theeceremonie had eens het ongeluk, eene halfcirkelvormige houten schijf, die, in een boom gehangen, hem diende, om met een hamerslag zijn gasten het teeken te geven, dat alles in gereedheid was, in tweeën te breken. Hij wilde de beide brokken niet wegwerpen, daarvoor was de houtsoort te fraai; zouden ze nog tot iets kunnen dienen? Ja, hij nam het eene stuk, maakte de ruwe kanten met een mes een weinig glad en gebruikte het als voetstuk voor zijne lamp. Sedert dien tijd moesten alle aanhangers zijner school hun lampenvoet hebben in den vorm van eene gehalveerde signaalplaat, langs welker eenen kant steeds eenige onregelmatige kerven gezien worden, gelijk aan die, welke het toeval aan het model deed ontstaan.’

Wij kunnen nog hieraan toevoegen, dat bij de theeceremonie voor iedere maand eene andere soort van kopjes wordt gebezigd en dat men zich van een waterschepper bedient met een bamboezen steel eraan, welks einde schuin is afgesneden; voor de wintermaanden is de snede naar

(*) Uitvoerig beschreven in de *Japanische Thee-Geschichten* van Junker von Langegg Weenen, 1884.

onder, voor de zomermaanden is de snede naar boven gericht. Zoo zijn er honderden kleinigheden op te merken.

Het gaan en komen van den gastheer, die alles zelf moet dienen en bereiden, het aantal van de gasten en de kopjes, de beleefdheidsvolzinnen, die in den aanvang van de plechtigheid worden uitgesproken, dat alles is nauwkeurig voorgeschreven en wordt met angstvallige oplettendheid gevolgd.

Voorzeker, elk dier beuzelachtige détails heeft zijne historische of symbolische beteekenis; maar wat de reden is, dat eene zoo schijnbaar niets beduidende vertooning eeuwenlang door gansch een volk in eere is gehouden, daaromtrent laten de Japansche werken ons in het duister. De heer Stolpe geeft ons de verklaring:

'Men moet ook niet voorbijzien het geprononceerd democratisch element, dat, anders zoo geheel in strijd met den aristocratischen volksgeest in Japan, hier op den voorgrond treedt. Wie ook, aanzienlijke of laaggeborene, rijke of arme, indien hij maar volkomen met de etiquette is vertrouwd, kan bij zich noodigen, wien hij maar wil' (en eene weigering staat met eene doodelijke beleediging gelijk). 'Maar wee hem, wanneer niet alles volkomen in orde is, wanneer de etiquette niet geheel wordt nageleefd of wanneer iets aan de gereedschappen ontbreekt; dan gaan de gasten ieder zijns weegs, zonder vaarwel te zeggen; een teeken van minachting, des te sprekender nog in Japan, waar het afscheidnemen tot de langwijligste zaken behoort, die men zich denken kan. Wel is er bij de instelling der tsiya no yu bepaald, dat de politiek zou verbannen zijn bij de bijeenkomsten, maar toch schrijven de Japanners zelven aan deze oogenschijnlijk zoo onschuldige ceremonie eene groote politieke beteekenis toe. Zij is voor een deel hierin gelegen, dat de tsiya no yu, gelijk hierboven reeds is aangestipt, de verschillende volksklassen bijeenbracht, en verder in de omstandigheid, dat zij smaak gaf voor de dingen des vredes, dat zij het volk nog iets anders te bewonderen gaf, dan enkel persoonlijken moed in den krijg' (de schrijver verzuimt hierbij aan te stippen, dat de theeceremonie tevens eene soort van kunstbeschouwing is). 'Van dezen stand van zaken werd ook op vernuftige wijze partij getrokken door den Siyoogun Yosimasa (1449-1472), die gebroken heeft met de aloude gewoonte, om belangrijke krijgsbedrijven steeds te beloonen met geschenken van wapens en harnassen; hij gaf in de plaats daarvan - een stel tsiya no yu gereedschappen en droeg daardoor niet weinig bij tot het invoeren van mildere zeden. Ten slotte zou het een openbaar geheim geweest zijn, dat de theeceremoniën, trots het verbod van politieke en andere maatschappelijke discussiën, toch de gelegenheden zijn geweest, waar menige gewichtige staatsgreep is voorbereid geworden.'

Wij hebben alzoo een blik geslagen in de politieke en maatschappelijke toestanden van Japan gedurende het bestuur der Tokugawa's. Wij hebben daarbij gelegenheid gehad, om eenige dwaalbegrippen te wederleggen en een naar onze meening juister licht op die toestanden te werpen. Wij zagen, hoe de Japansche maatschappij van 1603 tot 1868 in ijzeren boeien was geslagen en hoe de Tokugawa's behendig wisten partij te trekken van het Japansche volkskarakter, dat steeds een hang naar etiquette had. Wij hebben dat dwang-systeem zien staan en vallen met de suprematie van de Minamoto clan. En aan den anderen kant hebben wij geleerd, dat de vrijheidszin van een volk zich nooit geheel verloochent en dat daarop toepasselijk is, wat van het bloed gezegd wordt: 'Het kruipt daar, waar het niet gaan kan.'

Bij eene nadere bekendheid met de toestanden verdwijnt veel van wat bij oppervlakkige beschouwing ons wonderbaarlijk toescheen; maar dan is juist het doel van het critisch onderzoek bereikt, want de belangstelling begint daar, waar de verwondering ophoudt.

Leiden, 20 Maart 1887.

SERRURIER.

Octrooien.

Toen de dagbladen, in het najaar van 1886, melding maakten van de aanstaande oprichting eener vereeniging tot wederinvoering van de octrooien van uitvinding in Nederland, werd daarbij vermeld, dat ‘in bijna alle beschaafde landen, met uitzondering van Zwitserland, Griekenland en Nederland het recht van den uitvinder erkend en de zoogenaamde industriëele eigendom gewaarborgd wordt’.

Het is niet te ontkennen, dat Nederland, Zwitserland en Griekenland eene uitzondering maken op de beschaafde landen der wereld, - Turkije had, voor zoover wij weten, nog bij dat drietal genoemd kunnen worden - en uit die mededeeling kan men zonder eenige moeite een verwijt lezen tegen Nederland, als zou het in beschaving bij de andere staten ten achteren zijn. Maar toch kan dit feit op zichzelf - zonder nadere motiveering - bezwaarlijk eene geldige reden worden genoemd.

Immers - om een ander voorbeeld te noemen: wij gelooven niet te boud te spreken, wanneer wij beweren, dat in geen beschaafd land ter wereld het onderwijs op zoo hoogen trap staat als in ons klein vaderland. In dat opzicht maakt derhalve Nederland óók eene uitzondering op andere beschaafde staten.... Wie zou nu, met ons, het niet ongerijmd vinden, wanneer Nederland daarin de andere staten navolgde?... Wie zou, met ons, het geene dwaasheid achten, 't verkeerde hier in te voeren, hier toe te passen, *omdat* anderen, *alle* anderen dat doen?... Zou in dat geval ons vaderland niet gelijk worden aan den zesjarigen schoolknaap, die eene begane fout tracht te verontschuldigen, door te zeggen: ‘Ja maar, meester: Anton en Piet en Jan en allemaal hebben ze 't ook gedaan!’?

Want - voor wie 't nog niet begrepen mocht hebben, worde het hier dadelijk verklaard: wij achten de wederinvoering van het octrooirecht schadelijk voor de nijverheid en de algemeene welvaart, nadeelig voor de belangen der uitvinders zelven, in strijd met de bevordering der uitvindingen.

Dat aan te toonen, zij het doel van dit opstel.

't Woord octrooi staat in verband met de Latijnsche woorden: *auctor* = vervaardiger, kunstenaar, maker (in 't algemeen de voortbrenger, de oorzaak van het een of ander), overdrachtelijk ook de verzekeraar,

de waarborg; *auctoritas* = het uitvinden eener zaak, het eigendomsrecht (vgl. *adversus hostem aeterna auctoritas* = een vreemde kan nooit door verjaring het eigendomsrecht verkrijgen op de bezitting van een [Romeinschen] burger); *auctorare* = voor iets borg staan, bekrachtigen.

In het algemeen is octrooi een voorrecht, dat, hetzij van overheidswege, hetzij door eenig daartoe gerechtigd lichaam, wordt toegekend aan een bijzonder persoon of aan eene vereeniging van personen - eene bijzondere vergunning derhalve - tot het uitvoeren van zekere, daarbij nader bepaalde en omschreven verrichtingen. In dezen zin komt de zaak soms ook voor onder den naam *monopolie* of alleenhandel.

Maar het is niet die soort van octrooi, welke hier bedoeld wordt. We hebben hier te doen met octrooien, welke verleend worden aan uitvindingen op het gebied van nijverheid en kunst. Zoo'n octrooi wordt voor een bepaalden tijd verleend aan iemand, die eene of andere uitvinding gedaan heeft, of ook aan hem, die aan eenig werktuig eene wijziging of verbetering heeft aangebracht. Het doel ervan is, om dien uitvinder of verbeteraar in de gelegenheid te stellen, van zijne uitvinding de vruchten te plukken, welke hem toekomen.

In 1817 werd in ons land eene wet aangenomen, waarbij (in hoofdzaak) bepaald werd, dat van regeeringswege octrooien konden worden verleend aan diegenen, welke binnen het rijksgebied (Zuid-Nederland of België behoorde daarbij toen ook) uitvindingen deden of aan bestaande takken van nijverheid verbeteringen aanbrachten, of ook aan hen, die uit den vreemde uitvindingen of verbeteringen invoerden. Gedurende 5, 10 of 15 jaar werd tegen betaling van eene som, die afwisselde van 150 tot 750 gulden, aan den uitvinder, verbeteraar of invoerder, met uitsluiting van ieder ander, het recht verleend, om de voorwerpen, waarvoor hij octrooi had aangevraagd en verkregen, te doen maken en verkoopen. Tevens kreeg hij het recht, om ieder, die op het verkregen octrooi inbreuk maakte, 'tzij door de uitvinding na te maken of in den handel te brengen, 'tzij op eenige andere wijze, in rechten te laten vervolgen.

Aan het request, waarin octrooi werd aangevraagd, moest eene nauwkeurige en gedétailleerde beschrijving, benevens teekeningen en plans van de zaak of het voorwerp, waarvoor 't octrooi verlangd werd, toegevoegd worden.

Mocht het blijken, dat de zaak, waarvoor octrooi aangevraagd was, reeds binnen het rijk vervaardigd werd, dan was het octrooi niet van kracht; het werd vervallen verklaard, wanneer door oneerlijke praktijken de teekeningen en de beschrijving bleken te zijn opgemaakt; wanneer in een tijdsverloop van twee jaren na de aanvrage en uitgifte van het recht daarvan geen gebruik werd gemaakt - bij verjaring derhalve; - verder, als de uitvinding reeds in eenig ander land geoctrooieerd was, en eindelijk, wat wel haast vanzelf spreekt, als de zaak strijdig was met de veiligheid en zekerheid van staat en eigendom.

In 1869, na een bestaan van eene halve eeuw, lang genoeg derhalve, om rijke ervaringen op dit gebied te kunnen opdoen, werd deze wet met 49 van de 57 stemmen in de Tweede Kamer afgeschaft.

In die afschaffing met bijna algemeene stemmen lag zeker wel het duidelijkste bewijs, dat het octrooirecht door de meerderheid niet gewenscht werd. Maar niet alleen in ons land bleek, dat de octrooien afgekeurd werden, of voor het minst, dat de regeling ervan altijd eene uiterst gebrekkige moest blijven, - immers: in Engeland werd het tot tweemalen toe - in 1851 en 1865 - uitgesproken bij monde van eene commissie, welke belast was met het onderzoek naar de werking der octrooiwet. Ook in Duitschland, waar in 1863 een congres van staathuishoudkundigen uitmaakte, dat het behoud der octrooien schadelijk werkte op de nijverheid en waar in 1868 Von Bismarck zich verklaarde voor de afschaffing der octrooiwet. Eveneens in Frankrijk, waar een der beroemdste staathuishoudkundigen (Say) uitsprak: ‘Eene octrooiwet is moeilijk te maken en moeilijk uit te voeren.’

Toch heeft het aan voorstanders niet ontbroken. Dat blijkt bijv. uit een adres, door de Kamer van Koophandel en Fabrieken te 's-Gravenhage gericht aan den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid. We zullen dit adres hier in zijn geheel laten volgen, ten einde daaruit de argumenten te leeren kennen, welke door de voorstanders voor hunne meening worden aangevoerd:

‘Excellentie!

In den laatsten tijd is in Nederland, zoowel door industriëelen, als door verschillende vereenigingen en door de pers, de vraag besproken, of eene wederinvoering van eene octrooiwet niet wenschelijk zou zijn voor de bevordering van Nederlands industrie. Hoewel de meeningen omtrent die vraag verschillen, zoo mag toch veilig worden aangenomen, dat de voorstanders eener octrooiwet niet de minst talrijke zijn, omdat de gronden, waarop zij hunne meening verdedigen, berusten op het beginsel, dat, zoolang het recht van eigendom geëerbiedigd wordt en gehandhaafd blijft, dit beginsel ook in eerlijken zin moet worden toegepast. Is het goed, is het gelukkig, dat eigendom niet alléén verkregen kan worden door kapitaal, maar dat ook de menschelijke geest instaat is, zich een eigendom te verschaffen, dan is het te betreuren, dat zoodanig eigendom althans in Nederland niet evenzeer beschermd wordt als datgene, hetwelk minder waarde heeft, omdat het slechts verkregen werd door de macht van het kapitaal of door de grilligheid der fortuin. Is het rechtvaardig, dat strafbepalingen zijn gesteld tegen den geringsten diefstal, onrechtvaardig daarentegen is het, dat hij vrij loopt, die, hoe ruim ook met aardsche goederen bedeeld, zich het denkbeeld toeëigent, vaak van den man, die, om “tot brood verdienen” te komen, gewerkt, ja, gezwoegd heeft, en nu het resultaat zijner inspanning tot publiek domein ziet verklaard, - den man, die, ware hij

geen industriëel, maar auteur, het werk van zijnen geest levenslang beschermd zou zien.

Het kan geene verwondering baren, dat tegen het handhaven van dien toestand ernstige bedenkingen zijn ontstaan, die men wel tracht te weerleggen met de bewering, dat eene octrooiwet eene beperking is van de werkkracht en de geestesgaven in het algemeen, maar waarbij men vergeet, dat juist het gemis van eene octrooiwet die kracht en die gaven verlamt en uitdooft. Ware het een axioma, dat uitvindingen alleen aan het toeval zijn te danken, dan zou er geene reden zijn, om ze in bescherming te nemen. Maar aangezien de meeste uitvindingen verkregen worden door inspanning, door onderzoek, door herhaalde proefnemingen, waarvoor dikwerf zeer veel tijd en geld noodig is, zoo berust ook de bestrijding op een valschen grondslag - eene bestrijding, die trouwens niets anders is dan de vrucht van dorre theorieën, - vreemd genoeg, aangenomen door de *free-traders,* welke zich toch zeker gaarne onder de practische mannen zien gerangschikt, vooral wanneer - zooals hier - de practijk de theorie zoo duidelijk beschaamt. Want wie zal er in Nederland gevonden worden, die geest, ondervinding, tijd en geld ter beschikking stelt van hen, die bij voorkeur met de handen in den schoot afwachten, welke verbeteringen op industriëel gebied uitgedacht worden, om ze dan na beoordeeling haastig toe te passen, wijl er winst mede te behalen is? Zoo iemand kan niet bestaan, want hij, die *spirit* heeft en daarbij lust tot werken en onderzoek, is tevens te verstandig, om geld te stapelen in de kas van industriëelen, wier plicht het was te doen, wat hij deed, maar die liever het werk aan anderen overlieten, 'tzij door gebrek aan kennis of aan energie, 'tzij door onverschilligheid of omdat eene uitvinding toch algemeen eigendom is in Nederland.

De Kamer van Koophandel en Fabrieken te 's Gravenhage meent, dat aan een zoodanigen toestand, die den geest en de energie van den industriëel aan banden legt, een eind behoort te worden gemaakt.

Werd hiervoren gewezen op de meening van de pers, de Kamer acht het niet overbodig, tot bewijs daarvoor een gedeelte van een artikel te laten volgen, hetwelk in het *Zondagsblad van het Nieuws van den Dag* van 1 December 1878 voorkomt.

Men heeft, in navolging van Zwitserland, de wet op de octrooien afgeschaft.

Nu is Zwitserland, gelooven wij, alles behalve een modelstaat, en er valt, bij nadere kennismaking met de Zwitsersche toestanden, vrij wat af te dingen op den lof, den vrijen bergbewoners van oudsher toegekend.

In dat opzicht verdient althans Zwitserland allerminst navolging, en zoowel in ons materieel belang als in dat van onze nationale eer, doet het ons leed, dat men in dezen zoo overijld is te werk gegaan. Wij erkennen, dat men bij de afschaffing van het octrooistelsel meer

te rade is gegaan met een vurigen ijver tegen alles, wat naar bescherming van handel en industrie geleek, dan met andere overwegingen; maar te ontkennen valt het niet, dat wij ons daarbij op industriëel gebied in de rij der roofstaten hebben geplaatst.

Hier te lande is niemand - zoomin de vreemdeling als de landgenoot - verzekerd, dat hij de vruchten van jarenlange inspanning, van groote geldelijke offers plukken kan, zoodra hij die aanwendt in 't belang van verbeteringen of nieuwe uitvindingen, op industriëel gebied.

Indien men den tegenzin tegen bescherming zóóver drijft, dan dient men nog eene schrede te doen en de bescherming van den eigendom in het algemeen af te schaffen. Dat brengt de ijzeren consequentie mede. Er is toch geen enkele reden, waarom men het eigendomsrecht van den een wil beschermen, van den ander niet.

Maar, zegt men, daarin is juist de kwestie gelegen; men erkent niet den eigendom van den uitvinder en daarom kan men dien niet beschermen.

Zonderling! men erkent wèl als eigendom de werken des geestes van den schrijver, componist enz. maar niet die van den industriëel. Hoe kan men er toe komen, een fabrieks- of handelsmerk te beschermen, en niet den fabrikant, die eene verbetering in een of anderen tak van nijverheid heeft gezocht en gevonden?

Het argument, dat het publiek belang voorgaat en iedereen terstond van elken vooruitgang op het gebied van nijverheid partij moest kunnen trekken, zou alleen dan gelden, indien het vinden eener verbetering louter van het toeval afhing.

Wie zal hier te lande zijn tijd en geld willen besteden aan het zoeken naar verbeteringen, als hij de zekerheid heeft, dat morgen zijn concurrent met de voordeelen ervan zal weggaan?

Het afschaffen van octrooi is eene premie op den stilstand van de industriëele ontwikkeling, eene bescherming van de tragen of zwakken van geest tegenover den wetenschappelijk ontwikkelden of genialen industriëel.

Strekt het betoog der Kamer, om eene wederinvoering van eene wet op de octrooien te verkrijgen, zeker wenscht zij er geene gelijk aan die, welke vóor 1869 bestond, en welke waarschijnlijk afgeschaft is, omdat zij, minder gelukkig samengesteld, ook minder gelukkig werkte. De Kamer zou eene wet wenschen, die den uitvinder bijv. *vier* jarenlang tegen roof van zijne uitvinding beschermde. Daardoor zou voor hem de gelegenheid zijn afgesneden, om het algemeen belang op te offeren aan het zijne, maar daardoor zou hij tenminste de kans behouden, om de vele opofferingen terug te kunnen bekomen, die hij zich getroostte om voor een of anderen tak van industrie den weg te openen voor snellen vooruitgang.

De Kamer neemt derhalve de vrijheid Uwe Excellentie te verzoeken,

te willen bevorderen, dat een wetsontwerp in dien zin aan de goedkeuring van de Staten-Generaal worde onderworpen.'

Men moet erkennen, dat dit adres *handig* is opgesteld.

Doch, hoe handig ook in de uiteenzetting van wat vóór de octrooien gezegd kan worden, toch kan ook de Haagsche Kamer van Koophandel en Fabrieken niet anders dan toegeven, dat de wijze, waarop de octrooien geregeld waren vóór 1869, niet door haar teruggewenscht wordt. Daarin ligt dus eene stilzwijgende afkeuring.

Laat ons daarom eens zien, hoe in andere landen het octrooiwezen ongeveer geregeld is. In Frankrijk verleent men octrooi aan ieder, die erom vraagt, waardoor de kans bestaat, dat de uitvinder zelf niet eens in de gelegenheid is, om de vruchten van zijne uitvinding te plukken, welke hem toch volgens de bedoeling der voorstanders van eene octrooiwet zouden moeten worden verzekerd.

Wat is daarvan 't natuurlijk gevolg? Eenvoudig dit: gesteld, dat A. eene uitvinding doet, terwijl B., op de eene of andere wijze achter het geheim gekomen en vlugger dan A., daarvoor octrooi aanvraagt en.... verkrijgt(*). Ter handhaving van zijn recht is A. nu wel genoodzaakt den rechter ter hulp te roepen, doch.... pleiten kost geld, veel geld; zoodat ten slotte de uitvinder tot de wetenschap komt, dat zijne uitvinding, in plaats van hem de gedroomde voordeelen aan te brengen, hem niets dan schade en verdriet berokkent.

Is de uitvinder arm of heeft hij zich gespiegeld aan een ander, dan zal hij dikwijls niet eens de zaak gerechtelijk vervolgen en den geoctrooieerde in het rustig bezit laten van zijne onrechtmatig verkregen voordeelen. 't Behoeft geen betoog, dat zoodanige toestand niet gewenscht kan zijn.

In Engeland en ook in Amerika wordt een onderzoek ingesteld, voordat men ertoe overgaat, het octrooi te verleenen.

Hoewel voorzeker van twee 'kwaden het beste', laat ons liever zeggen het minst nadeelige, is toch ook dat systeem niet, zooals het behoort. Immers, van twee zijden levert het bijna onoverkomelijke bezwaren op. In de eerste plaats kan men vragen: wie is in alle mogelijke gebieden van industrie zoo goed doorkneed, wie is zoodanig te huis in de verschillende octrooiregisters, dat hij zal kunnen uitmaken, of eene uitvinding werkelijk nieuw is, dan wel, of niet reeds iets dergelijks bestaat? Wie zal in staat wezen, om te beoordeelen, of de uitvinding werkelijk gedaan is door dengene, die octrooi ervoor aanvraagt, en of niet misschien een oplichter gaat strijken met de voordeelen, die 'het genie moet blijven behouden'? Maar verder is het lang niet gemakkelijk uit te maken voor dien persoon of die personen, - want er zul-

(*) Het is bekend, dat zulk een geval zich heeft voorgedaan in de bekende ijzerfabriek van Creuzot. De directeur Schneider had verschillende verbeteringen in zijne werktuigen aangebracht, zonder daarvoor octrooi aan te vragen. Een 'octrooiridder' van het echte bed ontdekte dat, nam voor de uitvinding octrooi en stelde toen den heer Schneider in de gelegenheid om voor zijne eigen uitvinding aan een gewetenloos oplichter *black-mail* te betalen.
(Red.)

len eene heele menigte van die beoordeelaars moeten zijn, wanneer 't onderzoek werkelijk resultaten zal opleveren, - of hetgeen wordt aangeboden, *uitvinding* of *verbetering*, groote of slechts geringe wijziging oplevert; of de wijziging, al is ze ook slechts klein en weinig kostbaar, aanmerkelijk voordeel zal opleveren bij 't gebruik der oorspronkelijke zaak, en omgekeerd, of eene groote verandering niet misschien maar weinig verbetering in de resultaten zal aanbrengen.

En in de tweede plaats is het niet minder moeilijk voor den uitvinder zelf, om te bewijzen, hetgeen door hem volgens de wet bewezen *moet* worden, n.l. dat zijne uitvinding *nieuw* is niet alleen, maar ook, dat zij werkelijk afkomstig is van hem en niemand anders.

In Amerika kan men op tweeërlei wijzen zich van de voordeelen, voortvloeiende uit het in den handel brengen eener uitvinding, verzekeren, 'tzij door onmiddellijk octrooi aan te vragen, 'tzij door een zoogenaamd *caveat.*

Gesteld, dat iemand eene uitvinding gedaan heeft, welke volgens zijne meening nog niet geheel en al in orde is. Hij kan nu voor deze zaak - onvolkomen als ze is - octrooi aanvragen, maar loopt dan gevaar, dat, ten gevolge van verbetering door een ander, de voordeelen voor hem verloren zullen gaan. Om dat te voorkomen, gaat hij naar het octrooienbureau (*the board of patents*) en vraagt áán de handhaving van zijn recht op de uitvinding, totdat hijzelf daaraan de noodige en gewenschte verbeteringen heeft aangebracht. Daarvoor betaalt hij eene zekere som gelds, die evenwel later weder verrekend wordt, wanneer hij voor zijne gewijzigde en verbeterde uitvinding octrooi aanvraagt. Dit nu draagt den naam van aanvragen van een *caveat*, 'twelk den uitvinder het voordeel oplevert, dat gedurende een jaar na de aanvrage daarvan aan een ander geen octrooi kan worden verleend voor eene uitvinding, die met de zijne overeenkomt, wanneer hij daartegen verzet aanteekent.

In *L'Illustration* (*Journal Universel*) van 13 October 1883 komt een sprekend voorbeeld voor van de verkeerde wijze, waarop dit stelsel werkt. We laten het artikel, dat ontleend is aan *Les nouvelles conquêtes de la Science* van Louis Figuier, bijna in zijn geheel hier volgen:

....‘Den 24sten Februari 1876, 's namiddags te twee uur, was de directeur van het Amerikaansch octrooienbureau bezig, de loopende zaken van zijn dienst af te doen, toen er aan zijne deur geklopt werd.

“Tik, tik!”....

“Binnen!”

“Ha, Mijnheer Patrick,” zei de directeur, “welke gunstige wind brengt u hier?”

“Eene aanvraag om octrooi.”

“Van?....”

“Van Mijnheer Graham Bell.”

“Mijnheer Graham Bell, den leeraar aan het doofstommen-instituut te Boston?”

“Precies.”

“En wat voor uitvinding is dat?”

“Eene telephoon, d.w.z. een werktuig, dat de tonen op verre afstanden overbrengt.... Hier is het model van zijn toestel. Wilt gij er kennis mee maken?”

Nadat hij de octrooi-aanvraag gelezen had, welke overeenkomstig de wetten en reglementen van de administratie der Vereenigde Staten was geformuleerd, liet de directeur van het octrooien-bureau de aanvraag door den zaakwaarnemer van den heer Graham Bell teekenen en liet hem gaan.

Dit gebeurde om twee uur. Te vier ure hoorde de directeur opnieuw kloppen.

“Tik, tik!”....

“Binnen!”

“O, Mijnheer Jonathan,” zeide de directeur, “wat voert u tot mij?”

“Eene aanvraag om een *caveat.*”

“Van?....”

“Van Mijnheer Elisha Gray.”

“Mijnheer Elisha Gray, den electricus van Chicago?”

“Van denzelfde.”

“En voor welke uitvinding wil de heer Elisha Gray octrooi nemen?”

“Voor eene telephoon, d.i. een toestel, dat de woorden op groote afstanden overbrengt.”

De directeur vloog, als door eene veer bewogen, van zijn fauteuil op.

“Eene telephoon?.... Zijt gij daar wel zeker van?”...

“Ziehier het model van het werktuig van Mijnheer Elisha Gray en hier zijn de teekeningen. Wilt gij kennis nemen van de memorie van toelichting, die dat alles begeleidt?”

“Wel zeker, Mijnheer Jonathan! met het grootste genoegen, dadelijk!”

En de directeur, bovenmate verbaasd, maar zonder nog iets te laten blijken van wat hem eene zoo levendige verwondering veroorzaakte, nam uit de handen van den heer Jonathan de memorie van den heer Elisha Gray en begon haar halfluid te lezen, terwijl hij elken zin duidelijk deed uitkomen.

Nadat hij de memorie, welke door den heer Elisha Gray werd gedeponeerd ter ondersteuning van zijn *caveat*, nauwkeurig en in haar geheel gelezen had, liet de directeur de aanvraag door den zaakwaarnemer onderteekenen, doch daarna, in plaats van hem te laten gaan, weerhield hij hem door een gebaar.

“Gij hebt zonder twijfel,” zei de directeur, “de verbazing opgemerkt, die ik gevoelde, toen gij mij met het onderwerp uwer aanvraag bekend maaktet. Ik moet u de oorzaak van die verrassing verklaren. Weet dan, dat nauwelijks twee uren, vóórdat gij hier binnentraadt, uw

geachte collega, de heer Patrick, heenging, na mij eene aanvraag om octrooi te hebben overhandigd voor eene telephoon, die zonder twijfel door hare inrichting verschilt van die des heeren Elisha Gray, maar die feitelijk hetzelfde resultaat oplevert, d.w.z. die het woord op verre afstanden overbrengt door middel van een electrischen stroom."

En toen de heer Jonathan een kreet van verbazing slaakte, haalde de directeur de stukken voor den dag, die betrekking hadden op de octrooi-aanvraag van den heer Graham Bell, en legde hem die voor.

"Ik geef u inzage van deze stukken, Mijnheer Jonathan," zei de directeur, "opdat gijzelf de waarheid zult zien van wat ik zei.... En ik voeg erbij, dat gij het vroeger bestaan van de aanvraag van den heer Graham Bell niet zult kunnen betwisten, aangezien zij is gedeponeerd heden om twee uur en de uwe pas ten vier ure."

"Dat zal ik volstrekt niet ontkennen", verklaarde de gelastigde van den heer Elisha Gray. "Stellig zal er een proces volgen tusschen onze beide uitvinders en men kan niet weten, welke de uitslag daarvan zal zijn. Wat ons aangaat, wij zijn in dit alles slechts de tusschenpersonen geweest, wij kunnen alleen de waarheid der feiten constateeren. Hunne appreciatie is de zaak van den rechter."

En met deze woorden nam de heer Jonathan afscheid.

Wat onze zaakwaarnemer voorzien had, gebeurde werkelijk. Weinige maanden later voerden de beide uitvinders een proces.

De rechtbank van Washington moest zeer verlegen zijn, want terwijl van den eenen kant de beschrijving van de electrische telephoon van Elisha Gray meesterlijk was en de uitkomsten, met zijn werktuig verkregen, zoo klaar, als men het maar wenschen kon, verried de toelichtende memorie van Graham Bell voortdurende gapingen en scheen zij slechts de kiem eener uitvinding in zich te bevatten, die tot onderwerp had de electrische telegraphie, veeleer dan eene voltooide uitvinding betrekkelijk de telephonie.

Nochtans luidde de uitspraak van de rechtbank van Washington ten gunste van den heer Graham Bell.

De rechtbank ontzegde den electricus van Chicago zijn eisch en bevestigde den leeraar te Boston in het octrooi voor de uitvinding van de telephoon.

Datgene, waardoor zonder twijfel het gevoelen van de Amerikaansche rechters bepaald werd, was het vroeger bestaan gedurende eene tijdruimte van twee uren in het octrooien-bureau, eene anterioriteit, die geoordeeld werd ten gunste van den heer Graham Bell te zijn, maar bovendien de overweging, dat de heer Graham Bell eene aanvraag om octrooi had gedaan in goeden en voorgeschreven vorm, terwijl Elisha Gray niets had genomen dan eenvoudig een *caveat.*

Omdat hij slechts een *caveat* had aangevraagd, verloor de heer Elisha Gray zijn proces.'

We behoeven zeker niet erbij te voegen, dat, afgezien nog van de onrechtvaardigheid, onwillekeurig en op wettelijk verdedigbare gronden gepleegd tegen den tweeden uitvinder, wiens werktuig zelfs beter en volmaakter was dan dat van den eersten, in het hier toegepaste stelsel van octrooien nog een nadeel schuilt, waarop wij zoo meteen zullen terugkomen. Het is dit, dat, wanneer de octrooiwet het niet belemmerd had, de beide uitvinders ongestoord hun gang zouden zijn gegaan en daardoor de maatschappij veel spoediger in het zoo belangrijke bezit van de telephoon zou zijn gesteld, dan nu het geval was.

De voorstanders eener octrooiwet - ook in het adres der Haagsche Kamer van Koophandel en Fabrieken is dat het geval - leggen in den regel heel wat gewicht op eene vergelijking met het auteursrecht. Zij redeneeren ongeveer aldus:

'De staat erkent het eigendomsrecht van den auteur op zijne geestesvoortbrengselen - is het nu niet onrechtvaardig, dat den uitvinder, die toch ook een geestesproduct levert, dat recht onthouden wordt?'

Schijnbaar is deze redeneering volkomen juist. Maar - de voorstanders vergeten, dat de beide gevallen niet gelijkstaan. Immers, het produceeren van compositiën, 'tzij die behooren op het gebied van muziek dan wel op dat der bellettrie, is eene zaak, die van zoo geheel andere omstandigheden afhangt dan het doen van uitvindingen, dat die beiden niet vergeleken kunnen worden. Terwijl toch het eerste zoo goed als geheel en al afhankelijk is van de individualiteit van den schepper, van zijne wereld- en levensbeschouwing, die bij twee verschillende schrijvers altijd meer of minder uiteenloopen, berust daarentegen het doen eener uitvinding in den regel op de gronden eener wetenschap, die onveranderlijk is.

Terwijl dan ook bijna - misschien wel in 't geheel - nooit nog het geval is voorgekomen, dat twee schrijvers of componisten ongeveer terzelfder tijd een zelfde werk leverden, - onafhankelijk van elkaar derhalve - blijkt o.a. uit het boven aangehaalde voorbeeld van Bell en Gray, dat eene zelfde uitvinding tegelijkertijd door twee verschillende personen gedaan kon worden. Of is het, om een ander voorbeeld te noemen, niet waar, dat twee sterrenkundigen, de een door aanschouwing, - Galle te Berlijn - de ander door redeneering, - Leverrier te Parijs - geraakten tot de ontdekking van eene zelfde planeet - Neptunus? Of is het niet waar, dat twee natuurkundigen, Boyle en Mariotte, - onafhankelijk van elkaar, gelijk bewezen is, - eene zelfde natuurkundige wet vonden(*)?

Nu weten wij wel, dat voor het ontdekken eener nieuwe ster of

(*) De volumina van eene zelfde hoeveelheid gas zijn - bij dezelfde temperatuur - omgekeerd evenredig aan de drukking, die erop uitgeoefend wordt.

het vinden eener natuurkundige wet geen octrooi kan worden aangevraagd, maar zeker is het toch, dat, daar het doen van uitvindingen berust op geheel overeenkomstige grondslagen als de genoemde ontdekkingen (ook het toeval kan bij beide eene gewichtige rol spelen), eveneens het geval zich kan voordoen, dat door twee of meer personen, onafhankelijk van elkaar, eene zelfde uitvinding gedaan wordt. En in dergelijk geval gaat het toch niet aan, - wij gaan verder en beweren: zou het de grootste onrechtvaardigheid zijn - dat den een werd onthouden, wat men aan den ander toestaat, alleen, omdat hij door eene dier duizenden toevalligheden, welke in het menschelijk leven soms ingrijpen, iets later met zijn oorspronkelijk idee voor den dag komt.

Ook daarin ligt dus eene moeilijkheid, die het reeds eens aangehaalde woord van Say waar maakt: 'Eene octrooiwet is moeilijk te maken en moeilijk uit te voeren.'

In het begin van dit opstel wezen wij erop, dat wij de octrooien: 1°. schadelijk oordeelden voor de nijverheid; 2°. voor de algemeene volkswelvaart; 3°. nadeelig voor de belangen der uitvinders zelven, en 4°. in strijd met de bevordering der uitvindingen.

We zullen thans trachten, deze vier punten eenigszins nader uit te werken. Men vergeve, zoo we hierbij soms in herhalingen moeten vallen.

1°. *De octrooien schadelijk voor de nijverheid.* Immers, wanneer de uitvinder het uitsluitend recht van productie bezit, wordt daarvan het natuurlijk gevolg, dat niemand anders dezelfde zaak kan vervaardigen of anders dan met zijne toestemming verkoopen. Daardoor heeft hij geen gevaar te vreezen voor mededinging op het gebied, waarop hij werkt, en zoolang deze prikkel ontbreekt, zal hij zich weinig aangespoord voelen, om zijne uitvinding zoo mogelijk te verbeteren en te volmaken. Daardoor blijft de industrie langen tijd achtereen op denzelfden trap van ontwikkeling staan, iets, wat natuurlijk door niemand gewenscht kan worden, die gedachtig is aan het: 'Stilstand is achteruitgang en achteruitgang is de dood.'

2°. *De octrooien schadelijk voor de maatschappelijke welvaart.* Dit nadeel vloeit gedeeltelijk reeds voort uit het eerste punt, want het is zeker, dat naarmate de nijverheid van een staat eene hoogere vlucht kan nemen, naar die mate ook de welvaart van dezen staat zal toenemen en groeien.

Maar verder: door het verleenen van octrooi voor eene uitvinding zal de gebruiker genoodzaakt worden, die uitvinding tegen hoogen prijs aan te schaffen. Hoog *moet* die prijs zijn, in de eerste plaats, omdat het egoisme van den uitvinder, die weet, dat hij het uitsluitend recht van verkoop heeft en daarom niet behoeft te vreezen voor ongestrafte

concurrentie, hem ertoe zal drijven, zooveel te vragen, als hij maar eenigszins kan; in de tweede plaats ook, omdat hij voor het verkrijgen van een octrooi zich meer of minder zware geldelijke opofferingen moest getroosten, die hij, gelijk wel vanzelf spreekt, uit de opbrengst van zijn artikel zal willen terugontvangen.

Juist deze 'belasting' op het doen van uitvindingen - immers op de octrooien, die daarvoor moeten worden aangevraagd, - heeft evenwel nog eene schaduwzijde.

Gesteld, dat A. eene uitvinding doet, die werkelijk zeer belangrijk gerekend moet worden en van grooten invloed kan wezen op de ontwikkeling van een of anderen tak van industrie. Wanneer nu deze uitvinder in zoodanige geldelijke omstandigheden verkeert, dat hij de onkosten, aan het vragen van een octrooi verbonden, niet kan dragen, dan zal hij van tweeën één: òf hij zal geen octrooi vragen; de uitvinding blijft dan geheel en al achterwege en ware evengoed niet gedaan; òf hij zal haar aan een meer met aardsche goederen gezegende verkoopen en dan zal de bedoeling van de voorstanders eener octrooiwet gemist worden, daar deze verlangen, dat hij in het bezit blijve en dus het volle genot hebbe van zijne uitvinding. Een tweede persoon - we hoeven er geene doekjes om te winden - gaat dan strijken met de voordeelen, die den uitvinder zouden toekomen. En dat waarom? Eenvoudig, omdat deze niet in staat is, die vruchten te plukken. Wel is het waar, dat hij voor de overdracht van zijne uitvinding eene zekere koopsom heeft ontvangen, maar niet minder waar is het, dat alleen de kooper de eigenlijke voordeelen behaalt.

Sommige voorstanders der octrooien brengen tegen het ontbreken van concurrentie het volgende argument in: 'Wanneer', zeggen zij, 'de uitvinder zijne uitvinding - stellen wij eene machine - duur, peperduur verkoopt, dan zal daarvan het gevolg wezen, dat degeen, die deze machine koopt, de zaken, welke hij ermede produceert, ook weer duurder van de hand zal moeten zetten, en zoodoende draagt het algemeen bij tot de belooning van den uitvinder.'

Zeer juist! Maar zien zij, die dit argument aanvoeren, dan niet in, dat aan hunne redeneering eene schakel ontbreekt? Zien zij niet in, dat het voordeeliger is voor het algemeen, derhalve voor de maatschappij, wanneer eene zaak goedkoop verkocht wordt? Immers, door het geld, dat ten gevolge van de concurrentie zou worden bespaard, ontstaat behoud van kapitaal, hetwelk weder aangewend kan worden ter aanschaffing van andere zaken, ten bate van meerdere personen. Is het aldus niet waar, dat, om één enkel persoon te bevoordeelen, te beloonen voor iets, dat het toeval hem kan hebben toegeworpen of dat morgen aan den dag door een ander kan worden gevonden, daarom het algemeen schade moet lijden? En zou het verlangen van een toestand, waarbij dit regel werd, niet even onzinnig zijn, als dat men verlangde, dat *alle* menschen ziek zouden zijn, omdat het belang der geneesheeren

nu eenmaal vordert, dat er kranken zijn, of dat alle menschen in processen gewikkeld waren, omdat de advocaten en procureurs daardoor gebaat zouden worden?

En is het niet waar, dat door de concurrentie de mensch genoopt wordt, zoo goed, zoo goedkoop en zooveel mogelijk te produceeren; dat door de concurrentie - wij herhalen het met aandrang - derhalve de vooruitgang wordt bevorderd?

3°. *De octrooien niet in het belang van den uitvinder zelven.* Blijkens het adres van de Haagsche Kamer wilde zij den uitvinder niet voor altijd, maar slechts voor een beperkten termijn (vier jaren) octrooi verleenen. Hetzelfde is het geval in alle 'beschaafde staten', die de octrooien bij wet hebben geregeld; overal worden zij verleend voor korteren of langeren, maar bepaalden tijd. Daaruit blijkt ten duidelijkste, dat de voorstanders der octrooien zelven niet gelooven aan een eigendomsrecht, dat hij bezit, die eene uitvinding doet. Want, ware men overtuigd, dat zoodanig recht inderdaad bestond, dan zou het hoogst onbillijk en onrechtvaardig zijn, dat men na eenige jaren dit recht weder ontnam. Of is het niet waar, dat de bezitter van een of ander eigendom levenslang en na zijn dood zijne erfgenamen of rechtverkrijgenden den eigendom *blijven* bezitten, tenzij door verkoop, ruiling, schenking of op eenige andere wijze naar eigen vrije verkiezing afstand daarvan gedaan wordt?

De ervaring heeft verder geleerd, dat, gelijk wij boven reeds aanmerkten, eene zelfde uitvinding gedaan kan worden op gelijken tijd door twee verschillende personen en - onafhankelijk van elkaar. Op vele tentoonstellingen - gelijk onlangs nog op de koloniale te Amsterdam - blijkt dat bovendien uit de inzendingen uit twee geheel verschillende plaatsen. Is het nu rechtvaardig en in het belang van den uitvinder, dat dengeen, die het eerst komt, octrooi wordt verleend, zoodat de ander niet het minste nut van zijne uitvinding kan hebben?

Het zij ons vergund, hier eenige regelen aan te halen uit *Het Boek der Uitvindingen*, *Ambachten en Fabrieken*, enz., dat het medegedeelde nog kan versterken: 'Eene nieuwe opmerking, eene schijnbaar weinig beduidende vinding kan ieder oogenblik de moeder eener nieuwe, belangrijke ontdekking worden.... Het gebeurt evenwel dikwijls, dat men uitvindingen doet, die op geene nieuwe waarneming gegrond zijn, maar eenvoudig in eene nieuwe, dikwijls geniale toepassing van lang bekende regelen en hulpmidden bestaan.... Lang ligt soms de zaadkorrel eener uitvinding in den grond verborgen, totdat een gunstige zonnestraal haar doet ontkiemen en bloeien.... Wat de vroegere uitvindingen betreft, zoo doen de volksoverleveringen die gewoonlijk als de vrucht van een gelukkig toeval voorkomen, zooals die van het glas, purper en buskruit. Een eigenaardig spel van het toeval is het dan ook, wanneer iemand op eene ontdekking uitgaat en iets geheel anders ontmoet, hetgeen hij noch zocht, noch vermoedde, zooals Böttcher, de

eerste vervaardiger van porcelein in Europa(*). Men kan echter aan het toeval eene bescheidene plaats in de geschiedenis der ontdekkingen geven en daarbij toch de meening blijven voorstaan, dat de uitvindingen in de eerste plaats door de *strekking der tijden*, *heerschende ideeën, beschouwingen en behoeften* worden te voorschijn geroepen en in den regel dan plaats vinden, wanneer de vroegere middelen, om aan de eene of andere behoefte te voldoen, onverkrijgbaar worden. Deze meening vindt ook daarin steun, dat eene uitvinding, wanneer zij eigenaardig tot haren tijd behoort, *dikwijls op meerdere plaatsen tegelijk wordt gedaan*, zooals met de galvano-plastiek in Rusland en Engeland het geval was(†). Vandaar ook, dat het soms genoeg is, om te weten, dat hier of daar eene uitvinding gedaan is, om al het overige daarvan dadelijk te raden. In het jaar 1609 vond onze landgenoot Jansen den verrekijker uit en in hetzelfde jaar maakte Galileï in Italië dien na, louter op het bericht, zonder daarvan eene nadere omschrijving te hebben. Evenzoo ging het den Duitscher Schönbein met zijn schietkatoen; nauwelijks hadden de dagbladen deze nieuwe uitvinding ter algemeene kennis gebracht, of bijna iedereen maakte schietkatoen, en de uitvinder behield nog lang het stilzwijgen over het wezen der zaak, toen er niets meer te verzwijgen viel.

Komt eene uitvinding ter ongelegener tijd, waarvan de voorbeelden niet ontbreken, dan blijft zij onopgemerkt en geraakt in vergetelheid, om wellicht later als een nieuw verschijnsel weder het daglicht te zien. Andere uitvindingen gaan verloren, omdat men er geen behoefte aan heeft.'

Wij vragen: zou in zoodanig geval de uitvinder voordeel van zijne uitvinding kunnen hebben? Wij gelooven het niet; integendeel: wij beweren, dat zeer waarschijnlijk zijne ontdekking de kosten van het octrooi niet eens goed zal maken.

Maar verder: doordat voor de uitvindingen octrooi wordt gegeven en inbreuk op het octrooirecht gerechtelijk vervolgd kan worden, moet daardoor niet ieder, die octrooi vraagt, vreezen, dat hij met zijne uitvinding het gebied van eene reeds geoctrooieerde zaak zal betreden, iets, waardoor hij zich allerlei kosten en moeilijkheden op den hals kan halen? Nu is het wel waar, dat van de geoctrooieerde zaken nauwkeurig boek wordt gehouden, maar als men nagaat, dat bijv. in 1864 met de beschrijving van de octrooien in Engeland reeds ruim 1700 boekdeelen gevuld waren, welke ongeveer 600 pond sterling hadden gekost, dan kan men zoo eenigszins begrijpen, hoe moeilijk het moet wezen, om dat alles na te pluizen, ten einde zeker te zijn, dat men op niemands rechten inbreuk maakt.

Een ander punt ten nadeele der uitvinders is het volgende. Daar zijn in bijna ieder land, dat in het bezit is van eene octrooiwet,

(*) Hij was bezig met het vervaardigen van een smeltkroes.
(†) Jacobi te Petersburg en Spencer te Liverpool.

zoogenaamde ‘octrooiridders’, schelmen, die voor verschillende zaken, op verschillend gebied, octrooi hebben aangevraagd. Komt er nu de een of ander met eene nieuwe uitvinding, dan onderzoeken zij, of deze uitvinding ook in eenig opzicht overeenkomt met eene zaak, waarvoor hun octrooi is verleend. Blijkt dat het geval te zijn, dan vragen zij eene meer of minder groote schadevergoeding of dreigen met een proces, wanneer die geweigerd wordt.

Maar er is nog meer. Veronderstellen wij, dat A. eene uitvinding doet, daarvoor octrooi aanvraagt en aldus de voordeelen, die hij hoopt te hebben, gewaarborgd ziet. Stel verder, dat B. aan A.'s uitvinding eene belangrijke verbetering aanbrengt en voor de aldus gewijzigde zaak eveneens octrooi aanvraagt. Nu is het zeer natuurlijk, dat het verbeterde product meer gewild zal worden, meer aftrek zal vinden dan het andere en A. derhalve aan zijn octrooi niets heeft. Bestond de octrooiwet niet, dan zou hij eveneens die verbetering kunnen aanbrengen, zoodat hij dan meer voordeelen genoot dan bij een toestand, zooals de voorstanders dien willen. Of - want in sommige octrooiwetten is het aldus - de verbeteraar kan voor zijne wijziging geen octrooi verkrijgen, anders dan voor deze afzonderlijk. Dan hebben derhalve geen van beiden: uitvinder noch verbeteraar, iets aan die wijziging, daar het toch uiterst moeilijk moet zijn, deze laatste *zonder* de oorspronkelijk geoctrooieerde zaak in den handel te brengen.

Daar nu verder gewoonlijk uitvinder en verbeteraar concurrenten en dus elkaars natuurlijke vijanden zijn, zal er eveneens niet spoedig overgegaan worden tot minnelijke schikking en samenwerking, te meer nog, daar immers de eerste uitvinder reeds wettelijk van het recht op zijn werk verzekerd is.

Het vierde punt, n.l. *dat de uitvindingen door de octrooien niet worden bevorderd*, is reeds bewezen in de beide vorige.

Wel is het waar, dat voor tal van onbeduidende zaken octrooi zal worden aangevraagd, ten einde op het lichtgeloovige publiek te speculeeren, want het klinkt altijd min of meer voornaam, als eene uitvinding, zij ze ook van nog zoo weinig belang, geoctrooieerd, *patented*, *patentirt*, *privilegirt*, *breveté* is, maar zonder octrooiwet zullen de belangrijke, de gewichtige uitvindingen evengoed worden gedaan. Dit blijkt bijv. uit tal van belangrijke ontdekkingen in tijden, dat er geene octrooien verleend werden. We denken hierbij aan de boekdrukkunst, het galvanisme, den barometer, het buskruit, den microscoop, de brandspiegels, den verrekijker en hoe al die uitvindingen al meer mogen heeten.

Sommige voorstanders beweren: ‘Wanneer de uitvinding niet door een octrooi beschermd wordt, zal er al spoedig een ander komen, die haar namaakt en de voordeelen trekt.’ Hierop antwoorden wij met de woorden van Mr. Knottenbelt: ‘Niet heel licht, want de uitvinder kan bijv. het werktuig uitsluitend verkoopen aan hen, bij wier arbeid

het dienst doet en zoo deze daarvoor een hoogeren prijs hebben gegeven, is het ook hun belang het geheim te helpen bewaren. Heeft nu de uitvinder eindelijk zooveel van het nieuwe werktuig verkocht, dat er van geen geheim meer sprake kan zijn, dan zal hij ook reeds eene aanzienlijke winst gemaakt hebben, terwijl er daarenboven alle kans bestaat, dat men aan zijn artikel, dat nu eenmaal naam heeft, nog lang de voorkeur zal geven boven dat der namakers. Vindt de voortbrenger zelf een betere wijze van bewerken uit, dan trekt hij ook dadelijk voordeel door een betere, snellere of goedkoopere productie en ook hier brengt de uitvinding dus weder haar eigen belooning mede ook zonder octrooi.'

Aan het eind van onze bestrijding gekomen, gelooven wij te mogen vaststellen:

De wederinvoering van de octrooien is in geen enkel opzicht gewenscht.

We eindigen ons opstel met een ander bericht, dat mede eenigen tijd later in onze dagbladen verscheen:

'- 18 September. -

Tegenover den aandrang op de wederinvoering van octrooien van uitvinding, die in ons land begint op te komen, is het niet onaardig, zegt de *Arnhemsche Courant*, te vermelden, dat dezer dagen in België de 102de officieele lijst werd openbaar gemaakt van wegens wanbetaling der kosten vervallen octrooien. Op die lijst kwamen er niet minder dan 1523 (zegge eenduizend vijfhonderd drie-en-twintig) voor, waarvan het jongste het volgnummer 65638 had. Wanneer de andere 101 lijsten sedert de werking der Belgische octrooiwet van 1854 uitgegeven, maar 40% van dit getal bevat hebben, dan kan men aannemen, dat de overgroote meerderheid van alle in België verleende octrooien wegens wanbetaling, d.i. gebleken inproductiviteit vervallen zijn.'

En zeer te recht volgt dan de volgende vraag:

'Indien dit de toestand is in het aan fabrieksnijverheid zoo rijke België, welk besluit moet men dan daaruit trekken over het nut der octrooien van uitvinding, welke vooral verdedigd worden met het argument, dat men den uitvinder de vruchten zijner uitvindingsindustrie niet mag ontrooven?'

ARTIO M. CHENUZET.

Rusland's financiën.

De heeren Hoskier & Co. te Parijs, bankiers van het Russisch Gouvernement, maken zich verdienstelijk tegenover houders van Russische fondsen door de jaarlijksche uitgifte eener brochure, waarin eene voorstelling wordt gegeven van den financieelen toestand van het Czarenrijk. Steeds wordt door hen aan dien arbeid grooter zorg besteed; steeds mogen de opgaven, door hen aan officieele documenten ontleend, op meerdere volledigheid bogen. Van een paar bladzijden in 1883 is hunne uitgaaf voor 1887 dan ook reeds tot een boekdeel van 71 pagina's aangegroeid.

Wenken of raadgevingen treft men er niet in aan; de bewerkers bepalen zich tot het leveren van feiten in den vorm van cijfers, welke, voor zoover noodig, toegelicht worden; - verder gaan zij niet.

Evenals in vorige jaren hebben de HH. Hoskier hunne uitgaaf van 1887 in vijf hoofdstukken verdeeld. Het eerste handelt over de begrootingen, het tweede over de staatsschuld, het derde over de spoorwegen, het vierde over den buitenlandschen handel, het vijfde over de goudproductie. Met die, welke in de voornaamste plaats ertoe bijdragen, licht te verspreiden over Rusland's financieelen toestand, wensch ik mij hoofdzakelijk bezig te houden. Hoofdstuk I geeft een overzicht der staats-inkomsten en uitgaven van de jaren 1871 tot en met 1885, zooals die definitief zijn vastgesteld. De verkregen uitkomsten waren toen als volgt:

Jaar	**Ontvangsten**	**Uitgaven**	**Verschil**
1871	R. 508,187,576	499,734,632 +	8,452,944
1872	523,057,196	523,077,405 -	20,209
1873	537,942,323	539,140,337 -	1,198,014
1874	557,733,591	543,317,034 +	14,416,557
1875	576,493,152	544,113,989 +	32,379,163
1876	559,262,692	574,392,128 -	15,129,436
1877	548,830,831	587,777,316 -	38,946,485
1878	625,972,735	601,633,059 +	24,339,676
1879	661,954,192	644,882,130 +	17,072,062
1880	651,016,683	695,549,392 -	44,532,709
1881	651,754,010	734,255,402 -	82,501,392
1882	703,711,508	709,052,685 -	5,341,177
1883	698,980,983	723,673,258 -	24,692,275
1884	704,527,760	727,902,675 -	23,374,915
1885	762,282,843	806,614,346 -	44,331,503
	9,271,708,075	9,455,115,788 -	183,407,713

Hierbij moet opgemerkt worden, dat deze cijfers alleen betrekking hebben op de gewone inkomsten en uitgaven, doch dat daaronder niet begrepen zijn de buitengewone uitgaven, door den oorlog met Turkije veroorzaakt. Deze bedroegen R. 1,105,377,340 en werden geheel door buitengewone middelen - en wel door leeningen - gedekt, nl. door de uitgifte van 5% bankbiljetten van November 1876, door de drie Oosterleeningen, de 5% Buitenlandsche leening van 1877 en door kredietbiljetten, tijdelijk uitgegeven (tot een bedrag van R. 400 millioen, waarvan jaarlijks R. 50 millioen moesten vernietigd worden).

De belangrijkste hoofdstukken onder de uitgaven vormen de dienst der staatsschuld en het Ministerie van Oorlog. Van het totaal der uitgaven over 1885 vereischte de dienst der schuld R. 263,594,663, het Ministerie van Oorlog R. 206,651,930, terwijl door het Ministerie van Openbaar Onderwijs de bescheiden som van R. 20,349,299 gevorderd werd.

Vooral het eerste cijfer toont eene bedenkelijke rekbaarheid aan, wanneer men het vergelijkt met het bedrag, dat een tiental jaren geleden vereischt werd. Toen (in 1876) R. 108,745,062, in 1880 R. 172,975,550, in 1885 R. 263,594,663.

Deze vergelijking zou echter niet juist zijn, indien ik niet dadelijk de bijzondere aandacht vestigde op de belangrijke hervorming, welke de Russische staatsbegrootingen sedert het jaar 1885 hebben ondergaan.

In dat jaar toch voor het eerst werd onder de uitgaven voor de schuld medegerekend de som, toen voor rentebetaling en amortisatie benoodigd voor de financieele operatiën, welke indertijd waren aangegaan voor de vrijmaking der lijfeigenen, terwijl daarentegen onder de ontvangsten - eveneens voor het eerst - paraisseeren de terugbetalingen, welke door dezen aan den Staat waren te voldoen.

In uitgaven bedroeg die som R. 55,417,757, in ontvangst R. 46,608,388. Een enkel woord tot toelichting dier cijfers acht ik niet overbodig.

Het was den 19^{den} Februari 1861, dat eene wet tot stand kwam, die ongetwijfeld eene der schoonste bladzijden vormt in de Russische geschiedenis; eene wet, waaraan de naam van Keizer Alexander II steeds onafscheidelijk zal verbonden blijven; ik bedoel de afschaffing der lijfeigenen, waardoor de boeren, die vroeger gedwongen waren het land huns meesters, zonder aanspraak op loon, te bewerken, door de Regeering in staat werden gesteld, over het product van hun arbeid vrijelijk te beschikken, en dat wel op deze voorwaarde:

De Staat verschafte aan de boeren de benoodigde middelen, om in het bezit te komen van het stuksken grond, waarop zij tot in 1861 toe als het ware als slaven werkzaam waren geweest, terwijl zij zich daarentegen verbonden, het bedrag, dat hun tot dat doel werd ter leen verstrekt, in 49 annuïteiten, elk van 6% der hoofdsom, terug te betalen.

Op niet minder dan een milliard Roebels werd de som geschat, die de Regeering meende noodig te hebben tot het voorschieten dier afbe-

talingen, en dat die schatting niet al te zeer overdreven was, blijkt uit het feit, dat in werkelijkheid tot dat doel door het Gouvernement R. 838 millioen uitgegeven is.

Natuurlijk had Rusland die millioenen niet voor het grijpen. Daarvoor moest schuld gecreëerd worden. Dat geschiedde op de volgende wijze:

Den grondeigenaren werden voor de afkoopsom à pari in betaling gegeven 5% en 5½% terugkoop-certificaten en bankbiljetten II^{de} Emissie, rentende 5%, aflosbaar à pari in 37 jaar; of, was hun bezit bij eene bank- of kredietinstelling gehypothekeerd, dan werd het bedrag der hypotheek van de afkoop-som afgetrokken en ging de hypothecaire vordering aan den Staat over.

Doch, hoe schoon ook het beginsel was, dat aan de wet van 1861 tot grondslag diende, in de practijk bleek zij slechts ten deele aan de verwachtingen, die men van haar koesterde, te kunnen voldoen. De geregelde afbetaling der annuïteiten, welke door den Staat van de gemeenten en door deze in den vorm eener hoofdelijke belasting van de boeren, naar rato van het door hen verkregen grondstuk, werd gevorderd, liet in den regel veel te wenschen over; het bedrag der achterstallen zwol steeds aan en had op 31 December 1882 reeds ruim 62% van het totaal der annuïteit bereikt.

Onder zulke omstandigheden werd eene wijziging der wet gebiedend noodzakelijk. De hoofdelijke belasting zoowel als het bedrag der annuïteit moest verlaagd worden. Dat geschiedde bij de wet van 28 December 1881, terwijl in 1883 nog verder werd gegaan en bij de kroning van Keizer Alexander III op den 15^{den} Mei van dat jaar een manifest werd afgekondigd, waarbij voor de afbetaling der achterstallen de grootst mogelijke faciliteiten werden verstrekt(*).

Tot 1885 kwamen, zooals ik reeds opmerkte, nòch de inkomsten, nòch de uitgaven, uit de vrijkoop-operatie voortspruitende, op de Begrooting voor, doch werden deze bij afzonderlijk fonds beheerd. De Minister Von Bunge maakte aan deze zonderlinge administratie een einde, overwegende, dat het voor grootere regelmatigheid in de comptabiliteit en tot betere contrôle wenschelijk is, alle rekeningen der schatkist in het generaal budget des keizerrijks te doen voorkomen. Vandaar de groote wijziging, welke de begrooting sedert 1885 aantoont: eene wijziging, die vooral zoo sterk in het oog valt bij den post: ‘dienst der staatsschuld’, en waarmede men, ter verkrijging van een juisten maatstaf van vergelijking, rekening heeft te houden, indien men het cijfer van thans stelt tegenover dat van 10 jaar geleden, daar toch toen, ook al bleek zulks niet uit de *gewone* begrooting, evenzeer als sedert 1885 moest worden voorzien in den dienst der ‘speciale leeningen voor de operatie van den terugkoop’. Ware dus de vermelde

(*) Voor verdere bijzonderheden, op de operatie van den vrijkoop betrekking hebbende, raadplege men het verdienstelijke werk van P.H. de Clercq: *Les Finances de l'Empire de Russie*, Amsterdam, M.M. Olivier, 1886.

wijziging niet ingetreden, dan zou in 1885 de dienst der schuld hebben vereischt eene som van ruim R. 208 millioen (263,594,663 min R. 55,417,757 voor de speciale leeningen), hetgeen, vergeleken met 1876, eene vermeerdering aantoont van circa R. 100 millioen, overeenkomende met ongeveer eene verdubbeling der schuld in een tijdsverloop van tien jaren. Men ziet het, ook al streeft men ernaar, den duivel niet zwarter te malen, dan hij is, dan nóg moet deze vergelijking tot eene alles behalve bevredigende conclusie leiden.

Naast den dienst der schuld is 't het Ministerie van Oorlog, dat, zooals trouwens in de meeste landen van ons werelddeel, de hoogste eischen stelt. R. 206,651,930 komen daarvoor op de begrooting van 1885 voor tegen R. 191,025,412 in 1876.

Hier is de toeneming vrij wat geringer dan bij den schuldenlast. Men verlieze echter niet uit het oog, dat de paar honderd millioen Roebels, die het Ministerie van Oorlog gemiddeld elk jaar aanvraagt, alléén in tijd van vrede voor de behoeften voldoende zijn, terwijl in tijd van oorlog in alle behoeften door buitengewone middelen wordt voorzien. (In den aanvang dezer beschouwing heb ik reeds vermeld, op welke wijze de kosten van den Turkschen oorlog, ruim R. 1105 millioen, zijn gedekt.)

Onder de bronnen van inkomsten zijn de belangrijkste: de personeele en grondbelasting en de drankbelasting. De laatste bracht in 1885 niet minder dan R. 231,230,457 op tegen R. 192,055,909 in 1876, terwijl de eerste R. 101,316,034 opleverde tegen R. 120,368,064 in 1876.

De achteruitgang der personeele en grondbelasting moet in verband worden gebracht met de verlaging, die de hoofdelijke omslag in de laatste jaren heeft ondergaan en welke, zooals ik te voren bij de behandeling der vrijkoop-operatie aantoonde, noodzakelijk was geworden ten gevolge van de onmogelijkheid, waarin het meerendeel der boeren zich bevond, tot geregelde afbetaling der annuïteit.

In ieder geval getuigt deze achteruitgang der directe belastingen niet van toenemende welvaart of van de verhoogde draagkracht der Russische bevolking.

Hoofdstuk II van het werk der HH. Hoskier handelt over Rusland's staatsschuld. Het bevat eene volledige tabel van alle leeningen, zoowel haar oorspronkelijk bedrag als dat, hetwelk na plaats gehad hebbende amortisatie op 1 Januari 1886 nog in circulatie was. Daar zulk eene tabel (loopende tot 1 Januari 1884), vroeger door mij bewerkt, in het Januari-nummer van 1886 van dit Tijdschrift werd opgenomen, zal ik mijne lezers thans niet weder op zulk eene dorre cijfermassa onthalen, maar mij ertoe bepalen, de eindcijfers van toen met die van thans te vergelijken.

Het resultaat dier vergelijking wordt dan als volgt:

Op 1 Januari 1886 was het totaal der schuld in Krediet-Roebels:

	R. 6,000,036,282, waarvan geamortiseerd	R. 813,842,085, rest	R. 5,186,194,196
op 1 Januari 1884	R. 5,028,753,492 waarvan geamortiseerd	R. 683,733,391 rest	R. 4,345,020,101
aldus vermeerdering	R. 971,282,790	R. 130,108,694	R. 841,174,095

Doch ook ten aanzien van deze cijfers moet ik - evenals bij den dienst der staatsschuld - dadelijk herinneren aan de wijziging, welke sedert 1885 door den Minister Von Bunge in de samenstelling der begrooting is gebracht. Evenals de inkomsten en uitgaven, op de operatie voor den vrijkoop der boeren betrekking hebbende, in de debet- en creditzijde der begrooting zijn opgenomen, evenzoo heeft ook de hoofdsom, welke het Gouvernement van dien vrijkoop moest opnemen, sedert 1885 onder het totaal bedrag der staatsschuld eene plaats gevonden. Het bedrag dier hoofdsom bedroeg op 1 Januari 1886 per resto nog R. 741,817,827. De feitelijke schuldvermeerdering bedraagt dus sedert 1884 ongeveer R. 100 millioen, ondanks de krachtige werking der amortisatie. Met andere woorden: 230 millioen werd geleend, 100 millioen werd geamortiseerd, dus netto schuldvermeerdering van 1884 tot 1885 ongeveer R. 100 millioen. Tot versterking van Rusland's financieelen toestand leidt het zeker niet, dat in de laatste jaren het bedrag, hetwelk op de tallooze bestaande leeningen werd geamortiseerd, gemiddeld overtroffen werd door het bedrag aan nieuwe schuld, dat werd gecreëerd; dat neemt evenwel niet weg, dat op het punt van schulddelging Rusland een zeer gunstig figuur maakt, vergeleken met andere landen in ons werelddeel, in 't bijzonder met Oostenrijk, Hongarije, Portugal, waar men het in het schulden maken eveneens zeer ver heeft gebracht, doch waar men het schuld delgen liefst aan het nageslacht overlaat.

Werd in 1885 voor intrest en aflossing op Rusland's staatsschuld, - inclusief koersverlies - zooals wij reeds opmerkten, R. 263,594,663 vereischt, voor 1886 wordt het daarvoor benoodigde op R. 259,645,165, voor 1887 op R. 278,591,694 geraamd. Laatstgenoemde post is als volgt samengesteld:

voor Intrest	R. 185,415,939
voor amortisatie	R. 43,947,588
voor betaling aan bankiers	R. 140,485
voor koersverschil	R. 49,087,682
	R. 278,591,694

Door den post ‘koersverschil’ (ruim 49 millioen) wordt uitgedrukt de schade, welke door Rusland geleden wordt ten gevolge der depreciatie van den Roebel, en dat deze post - hoe aanzienlijk en drukkend ook - nog eerder te laag dan te hoog geraamd is, zal ik straks aantoonen.

Eerst een woord tot toelichting van den post zelf.

Zooals men weet, bestaat Rusland's staatsschuld uit binnen- en buitenlandsche leeningen; op de eerste wordt rente en aflossing in Krediet-

Roebels, op de laatste in Metalen of Goud-Roebels voldaan. Stellen wij ons nu eens voor een oogenblik voor, dat tusschen beide muntsoorten geen verschil bestond, dan zou Rusland voor elke coupon b.v. van £2-10, welke het in het buitenland schuldig is, kunnen volstaan met de betaling daarvoor van c[a]. 16 Roebels. Keeren wij echter tot de treurige werkelijkheid terug, dan is de toestand deze: dat door de aanzienlijke daling der valuta, waardoor de verhouding van een Goud-Roebel tot een Krediet-Roebel van 1:1¾ gestegen is, voor de betaling in het buitenland van elke coupon van £2-10 = 16 Goud-Roebels vereischt wordt, een bedrag van ongeveer 28 Krediet-Roebels!

En naar diezelfde verhouding wordt de Russische begrooting bezwaard door het verlies, dat bij aflossing van in het buitenland betaalbare Obligatiën wordt geleden. Bij voorbeeld. Voor betaling van elke te Londen aflosbare Obligatie à £100 = Goud-Roebels 800, heeft Rusland tot den tegenwoordigen stand van den wisselkoers ruim 1400 Krediet-Roebels te voldoen!

Het zal mijn lezers nu duidelijk zijn, waaruit de zoo even vermelde post: koersverschil R. 49,087,682, voortspruit. Ik noemde dit cijfer eerder te laag dan te hoog. Tot staving dier meening moet ik nog even op den post ‘dienst der staatsschuld’, zooals die voor 1887 geraamd is, terugkomen.

Aan het totaalcijfer (R. 278,591,694) wordt eene specificatie toegevoegd omtrent het bedrag, dat daarvan òf in Goud- òf in Krediet-Roebels te voldoen is.

Daaruit blijkt, dat verschuldigd is in goud:

voor leeningen ten behoeve van den Staat	G.-R. 34,016,310	=	Kred.-R. 56,807,238
voor geconsol. spoorweg-Oblig.	G.R. 39,248,888	=	Kred.-R. 65,545,643
	G.-R. 73,265.198	=	Kred.-R. 122.352,881

verschuldigd in Krediet-Roebels:

voor leeningen ten behoeve van den Staat	Kred.-R. 120,121,277
speciale leeningen voor de vrijkoop-corporatie	Kred.-R. 36,117,536
Totaal	Kred.-R. 278,591,694

Bij de herleiding der Goud-Roebels tot Krediet-Roebels is echter tot maatstaf genomen eene verhouding van G.-R. 1: K.-R. 1,67, terwijl in werkelijkheid die verhouding nog merkbaar ongunstiger is en volgens den tegenwoordigen wisselkoers minstens op 1:1, 77 moet worden gesteld. In dat geval zouden de 73 millioen

Goud-Roebels niet aan 122 millioen, doch aan ruim 129 millioen Krediet-Roebels gelijk zijn en dus de post ‘koersverschil’ niet 49, maar ruim 56 millioen Roebels bedragen.

Voorwaar, een cijfer, dat stof tot nadenken geeft en reeds menigen Minister van Financiën slapelooze nachten zal hebben berokkend!

Den tegenwoordigen titularis vooral, den heer Wishnegradski, worden allerlei plannen toegeschreven, welke zouden moeten strekken, om in den hachelijken toestand verbetering te brengen. Ook de Russische bladen houden zich ijverig met de valuta-quaestie bezig, doch de denkbeelden, die door sommige hunner daaromtrent worden verkondigd,

luiden zoo avontuurlijk, steunen zoo weinig op gezonde economische beginselen, dat het niet de moeite loont, daarover in beschouwing te treden.

Eene meening, die men tegenwoordig algemeen hoort verkondigen, - zij wordt ook in Russische Regeeringskringen gedeeld; daarom wil ik haar niet met stilzwijgen voorbijgaan - is deze: dat de depreciatie van den Roebelkoers voornamelijk is toe te schrijven aan de zeer uitgebreide speculatieve operatiën, welke in Russische banknoten bij voortduring ten beurze van Berlijn worden gedreven. Voornamelijk op de contramineurs is men verbitterd. Zij zijn het, beweren de Russen, die onze banknoten met millioenen Roebels in blanco verkoopen, enkel en alleen, om ons krediet in het buitenland te ondermijnen. En onder de middelen, die beraamd worden tot herstel van de valuta, komen dan de volgende curieuze denkbeelden voor: dat het Ministerie van Financiën opneme alle door de Berlijnsche beurs in blanco verkochte banknoten en aandringe op prompte levering daarvan in natura; dat door het Ministerie in de groote steden van Europa kantoren worden aangewezen, waar Roebelnoten tegen een periodiek vast te stellen koers tegen daar gangbare wettige munten kunnen worden omgewisseld, en verder, dat tegen dien perodiek vast te stellen koers de banknoten ook aan de Russische grenzen, in plaats van goud, zooals tot nu toe het geval was, door de douane-kantoren zouden worden aangenomen.

Wat de grief tegen de Berlijnsche speculanten aangaat, zoo komt mij deze volkomen ongegrond voor. Wanneer te Berlijn de baisse-partij in Roebels krachtiger is dan de hausse-partij en door het grooter aanbod de prijzen dalen, dan geschiedt zulks eenvoudig, omdat eerstgenoemde partij, òf met het oog op den algemeenen politieken toestand, òf met den stand van Rusland's handelsbalans rekening houdende, òf in de gegronde verwachting, dat door de buitensporige verhooging der invoerrechten, waardoor invoeren naar Rusland zoo goed als onmogelijk worden, doch waarvan ook het natuurlijk gevolg zijn zal, dat Rusland's uitvoerhandel belangrijk zal dalen, van meening is, dat lagere prijzen voor banknoten verwacht kunnen worden.

Bij zulke operatiën blijft sympathie of antipathie geheel buiten rekening. De catechismus des speculanten is: je prends mon bien òu je le trouve. Zelfs zijn nationaliteitsgevoel weet hij, waar hij zulks in zijn belang acht, te onderdrukken. Wil men daarvan een voorbeeld, dan herinner ik aan het historisch feit, dat de tijding, dat in 1815 de Franschen bij Waterloo het onderspit hadden gedolven, ter beurze van Parijs met eene rijzing in Fransche rente werd begroet!

Ongegrond acht ik de grief tegen de Berlijnsche speculanten, als zoude het ‘fixen’ of contramineeren in banknoten geschieden om redenen, buiten de operatie gelegen. Bij deze, niet minder dan bij al hunne andere operatiën, is het de gewoonte der speculanten de bakens te verzetten,

zoodra zij bemerken, dat het getij verandert. Diezelfde speculanten waren het dan ook, die niet het minst ertoe bijdroegen, dat de Roebelkoers zich in de laatste weken met ruim 5 Mark per 100 Roebel kon herstellen. Klopten hunne harten daarom *thans* zooveel warmer, waar het Rusland's belangen geldt? In geenen deele. Men had slechts met eene frontverandering te doen, zooals die ter beurze herhaaldelijk voorkomt en welke ditmaal steunde op de steeds meer veld winnende geruchten, dat Wishnegradski reeds spoedig met maatregelen tot verbetering van den Roebelkoers voor den dag zou komen.

Zou deze Minister, wien eene groote mate van ijver bij de vervulling van zijne zware taak door niemand zal ontzegd worden, - ook al kan men volstrekt niet ingenomen zijn met de richting, waarin hij zich beweegt, - inderdaad den steen der wijzen hebben gevonden?

Of zou hij zijne toevlucht nemen tot de curieuze maatregelen, waarvan ik er zoo even enkele opsomde?

Mij dunkt, van kunstmiddelen tot verbetering der valuta heeft men in Rusland nu al genoeg gehad. Een der omvangrijkste op dat gebied werd reeds 25 jaar geleden genomen en leidde tot geen resultaat. Het was in 1862, kort na het optreden van den Minister Von Reutern. Alhoewel de waardevermindering van den Krediet-Roebel, vergeleken met den Metalen Roebel, toen in de verste verte niet met thans vergeleken kan worden, immers de depreciatie bedroeg toen niet meer dan 10% tegen thans 75 à 80%, zoo meende Von Reutern reeds toen, dat een offer moest gebracht worden, om aan deze wanverhouding in het belang van Rusland's krediet een einde te maken. Tot bereiking van dat doel werd bij ukase van 26 April 1862 eene Russisch-Engelsche leening VII^{de} serie groot £15 millioen, uitgegeven - de in ons land nog altijd zeer populaire Russen 1862. Met de opbrengst daarvan zou een ‘omwisselingsfonds’ worden opgericht, waaruit van de in circulatie zijnde papieren Roebels tegen een vooraf vast te stellen koers bij de Rijksbank een quantum in klinkende munt zou worden afgelost gedurende een tijdsverloop van 12 maanden.

Eerst zou een metalen Roebel worden gegeven voor 1 Roebel 10½ kopeken, daarna voor 1 Roebel 8½ kopeken, en zoo steeds afdalende, totdat de pari-koers zou zijn bereikt. Men berekende, dat dit resultaat tegen 1 Januari 1864 zou zijn verkregen.

En inderdaad onderging de Roebelkoers in den loop van 1862 eene zoodanige verbetering, dat het daarop volgend jaar werd bekendgemaakt, dat tegen 1 November 1863 met de omwisseling à pari, d.i. één Metalen voor één Krediet-Roebel, een aanvang zou worden gemaakt.

Doch weldra bleek, dat men zich te vroeg had verheugd. Reeds lang voordat de met ongeduld verwachte datum gekomen was, was het omwisselingsfonds uitgeput en in plaats van pari-omwisseling moest de omwisseling geheel en al gestaakt en door de Regeering bekendgemaakt worden, dat de valuta-koers niet meer ambtshalve

vastgesteld, doch aan den natuurlijken invloed der open markt overgelaten zou worden. Deze tijding werd met eene gevoelige daling van den Roebelkoers begroet; ja, men raakte daarop verder van den pariprijs verwijderd, dan vóór 1862 het geval was geweest, en de £15 millioen = 96 millioen Metalen Roebels bleken vruchteloos te zijn uitgegeven.

En toch - men kan op het aanzienlijk verschil niet genoeg wijzen - gold het toen slechts eene depreciatie van 10%, terwijl thans tusschen den Krediet-Roebel (*f* 1.07) en den Metalen Roebel (*f* 1.90) een nadeelig verschil bestaat van 75 à 80%! Indien het evenwicht toen door een kunstmiddel niet te verkrijgen was, hoe wil men dan thans daartoe geraken, nu zulk een middel minstens achtmaal sterker zou moeten worden toegepast, terwijl men dan nóg volkomen onzeker is, of werkelijk het beoogd doel zou worden bereikt.

Van 's Ministers voorgangers, de heeren Abaza en Von Bunge, had men geene roekelooze maatregelen in dat opzicht te vreezen.

Bekwame financiers, als zij waren, - den laatste wordt om de vele en goede hervormingen, door hem in Rusland's belastingwezen tot stand gebracht, zelfs door een Lorenz von Stein (*Lehrbuch der Finanzwissenschaften*) rechtmatige hulde gebracht - ging ook hun de valuta-quaestie zeer ter harte. Doch aan maatregelen, zooals men ze Wishnedgradski toeschrijft, werd door hen niet gedacht. Zij zagen in, dat verbetering van den Roebelkoers slechts bereikbaar was door geleidelijke vermindering der papier-circulatie en door herstel van het evenwicht tusschen 's lands inkomsten en uitgaven: door versterking van de eerste, door bezuiniging op de laatste.

Bij Ukase van Januari 1881 werd dan ook bepaald, dat jaarlijks R. 50 millioen aan kredietbiljetten zouden worden ingetrokken en vernietigd. De intrekking had plaats; of zulks ook met de vernietiging ten volle het geval was, wordt betwijfeld.

Immers, het kostte vooral in de laatste jaren groote inspanning, om de steeds klimmende staatsuitgaven te bestrijden, en herstel van het evenwicht tusschen deze en de inkomsten bleek al meer en meer een onbereikbaar ideaal. Het ware onbillijk, de onbevredigende uitkomsten, sedert 1880 verkregen, aan den Minister Von Bunge te wijten; de langdurige kwijning van handel en industrie, welke in Rusland niet minder dan in zoovele andere landen heerscht en daar uit een materieel oogpunt aan alle klassen der bevolking zulk eene ontzaglijke schade toebrengt, bovendien eenige mislukte oogsten, zijn omstandigheden, waartegen zelfs de grootste financier onmachtig is. Zij maakten een deel van Von Bunge's programma: ‘bezuiniging der uitgaven’, onuitvoerbaar en moesten hem tot verhooging der inkomsten zijne toevlucht doen nemen tot middelen, die het laatste tijdperk van zijn ministerieel leven wel verre van het schoonste daarvan hebben gemaakt.

Het derde hoofdstuk van Hoskier's werk is aan de spoorwegen gewijd.

Het nominaal kapitaal, daaraan tot 1 Januari 1885 besteed, bedroeg in Oblig. en aandeelen te zamen: Metalen R. 1,442,954,334 en Krediet-R. 176,382,554. Daaronder zijn M.R. 639,593,306 in Obligatiën, van verschillende maatschappijen overgenomen, waartegen door den staat geconsolideerde spoorwegleeningen zijn uitgegeven en waarop aan rente, amortisatie en koersverlies - zoo men weet, zijn alle geconsolideerde leeningen goudleeningen - op de begrooting voor 1887 is uitgetrokken eene som van K.-R. 65,545,643.

Het aantal wersten in exploitatie steeg van 15187 in 1873 tot 24033 op 31 December 1885; de ontvangsten stegen in hetzelfde tijdsverloop van R. 123,865,139 bruto en R. 52,121,044 netto tot R. 232,845,954 bruto en R. 91,786,702 netto.

Van het gemiddeld aantal wersten, in 1885 in exploitatie (23551), waren 2583 W. Staats-spoorweglijnen en 20968 W. particuliere lijnen. Op de eersten bedroegen de ontvangsten bruto R. 11,903,082, netto R. 2,263,532, op de laatsten bruto R. 220,942,872, netto R. 89,523,179.

Alhoewel de staats-exploitatie in Rusland nog weinig te beteekenen heeft en deze naar verhouding ongunstig afsteekt bij de exploitatie der particuliere lijnen (bij deze bedroegen de exploitatiekosten c^{a}. 60, bij gene 80%), zoo acht ik dat feit toch niet zonder beteekenis. Immers, stelt men op den voorgrond, dat het beheer der spoorwegen in Rusland in het algemeen, en in 't bijzonder, wat de contrôle aangaat, nog veel te wenschen overlaat, dan blijkt toch in ieder geval uit de tot nog toe verkregen resultaten, dat door den staat nog vrij wat ongunstiger dan door de particuliere maatschappijen wordt geëxploiteerd, en is dus het bewijs, dat uitbreiding der staatsexploitatie in het belang der Russische financiën wenschelijk is, nog niet geleverd.

Doch op welke wijze ook de spoorwegen in Rusland worden geëxploiteerd, zooveel is zeker, dat de staat bij een goed en richtig beheer een overwegend belang heeft. Geene offers waren hem te groot, om het land een reeds vrij uitgebreid net te doen deelachtig worden. Èn door het overnemen der Obligatiën van vele Maatschappijen, voor welker uitgifte deze zelf aanvankelijk het noodige krediet zouden hebben gemist en waarvoor de geconsolideerde spoorweg-obligatiën 1de tot 7de Emissie in de plaats traden, èn door het verleenen van directe garantiën, èn door het dekken van tekorten daar, waar zelfs de exploitatie-kosten niet konden worden gedekt, werden en worden nog steeds van de schatkist aanzienlijke sommen vereischt en wordt daardoor de jaarlijksche begrooting in niet geringe mate bezwaard. Daar evenwel alle betalingen, door het Gouvernement ten behoeve der Maatschappijen gedaan, als voorschotten worden beschouwd, tot welker teruggaaf zij uit later te verkrijgen netto overschotten verplicht zijn, zoo volgt daaruit, dat door eene goede exploitatie de staat belangrijk kan worden gebaat. Immers, hoe meer de Maatschappijen overhouden, hoe minder het Gouvernement zal behoeven bij te passen, totdat eindelijk het tijdperk zal

komen der restitutiën, trouwens een tijdperk, dat voor zeer enkele Maatschappijen reeds aangebroken is en dat voor meer andere bij toenemende ontwikkeling in eene niet te verre toekomst ligt.

Ik zeg: bij toenemende ontwikkeling; om daartoe te geraken, is het evenwel een eerste vereischte, dat in het Czarenrijk eene goede handelspolitiek worde gevolgd. Is zulks het geval?

Naar mijne overtuiging moet deze vraag ontkennend worden beantwoord. Doch alvorens uiteen te zetten de redenen, waarom ik de thans in Rusland gevolgde handelspolitiek voor 's lands toenemende ontwikkeling niet bevorderlijk acht, laat ik thans - en hiermede kom ik tot het laatste Hoofdstuk van Hoskier's werk, dat op Rusland's financiën betrekking heeft, - de tabel volgen, welke een overzicht levert omtrent Rusland's in- en uitvoerhandel sedert het jaar 1859:

Jaar.	**Uitvoer.**	**Invoer.**	**Te zamen.**	**Uitvoer van granen uit Europ. Rusland.**	**Douane-ontvangst.**
	Kred.-Roebels	**Kred.-Roebels**	**Kred.-Roebels**	**Kred.-Roebels**	**Krediet. R.**
1859	165,664,672	159,334,166	324,998,838	59,921,060	31,638,616
1864	186,745,077	155,312,202	342,057,279	54,727,602	32,520,254
1869	264,442,138	341,964,953	606,407,091	86,875,815	41,824,757
1874	431,811,976	471,381,055	903,193,031	212,298,906	59,024,803
1875	381,951,803	531,056,406	913,008,209	180,192,112	65,261,500
1876	400,700,449	477,581,561	878,282,010	203,577,943	70,675,339
1877	527,935,826	321,036,987	848,792,813	264,082,704	50,334,716
1878	618,165,684	595,582,192	1,213,747,876	366,543,400	80,946,127
1879	627,768,444	587,713,236	1,215,481,680	363,261,493	92,887,339
1880	498,672,437	622,761,871	1,121,434,308	228,410,558	102,819,375
1881	506,422,829	517,712,970	1,024,135,799	241,520,570	85,595,811
1882	617,796,047	566,792,131	1,184,588,178	321,041,909	98,690,870
1883	640,294,800	562,232,206	1,202,527,006	349,845,024	101,931,202
1884	589,900,992	536,936,237	1,126,837,229	310,381,393	99,545,114
1885	538,651,698	435,388,061	974,039,759	280,050,488	98,497,606

Uit deze tabel blijkt, dat Rusland's in- en uitvoerhandel te zamen sedert 1859 verdrievoudigd is, een resultaat, waarmede men op zichzelf beschouwd vrede kan hebben, doch dat van geringe beteekenis is, indien men het zou willen vergelijken met de uitkomsten, welke in hetzelfde tijdsverloop in de meeste andere staten van Europa verkregen zijn. En verder, dat in de laatste jaren te gelijk met den invoer ook

de uitvoer aanmerkelijk is afgenomen. Wat den eersten betreft, behoeft dat geenszins te verwonderen. Het is immers het doel der Regeering, om door buitensporige invoerrechten de nationale industrie te beschermen! Daartoe werden sedert 1884 de invoerrechten op verschillende artikelen - in 't bijzonder op metalen waren - van 40 tot 100% en daarboven opgevoerd. Nu moge het te verdedigen zijn, dat in een land, dat in industrieele ontwikkeling bij zijne naburen verre ten achteren is, aan de nationale industrie eenige bescherming worde ver-

leend, doch door dat systeem op zulk eene buitensporige wijze toe te passen, als thans in Rusland geschiedt, zal, naar ik vrees, die ontwikkeling daar nog lang tot de vrome wenschen blijven behooren.

Mijne voornaamste grieven tegen het thans in Rusland gevolgd stelsel zijn deze, dat de belangrijke voordeelen, welke het aan de producenten - d.i. de geringe meerderheid - oplevert, in de verste verte niet opwegen tegen de onberekenbare nadeelen, welke daardoor aan de consumenten - d.i. de groote massa der Russische bevolking - worden toegebracht; en in de tweede plaats, dat de Russische industrie, terende op die overmatige bescherming en bij gebreke aan buitenlandsche mededinging, niet tot die energie zal worden geprikkeld, welke in andere landen wordt aan den dag gelegd en daar op industrieel gebied tot zulke belangrijke resultaten heeft geleid. In één woord, Rusland zal duur en slecht produceeren en daardoor niet die belangrijke rol op de wereldmarkt kunnen vervullen, waartoe het aangewezen ware, indien er meer deugdelijke economische beginselen werden gehuldigd. Ziet men dus Rusland's invoerhandel, dank zij grenzenlooze tolheffingen, gevoelig achteruitgaan en tegelijkertijd Rusland's uitvoerhandel zich in dezelfde achteruitgaande richting bewegen, dan ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat er een logisch verband bestaat tusschen die beide terugwaartsche bewegingen.

Een treffend bewijs, dat niet bovenmatige bescherming het doeltreffend middel is, om in eene kwijnende industrie nieuwe levensgeesten op te wekken, levert het jaarverslag over 1886 der Kamer van Koophandel van Riga, een der belangrijkste havens der Oostzee-Provinciën. In de laatste 5 jaren (1882-'86) is de totaal omzet daarvan van R. 94,194,276 tot R. 64,508,401, dus met ongeveer een derde verminderd. En wat is nu daarbij het meest opmerkelijk? Dat de uitvoerhandel nog veel sterker dan de invoerhandel is achteruitgegaan.

De waarde van den uitvoer bedroeg:	**De waarde van den invoer bedroeg:**
in 1882 R. 65,813,845	in 1882 R. 28,380,431
in 1883 R. 58,438,580	in 1883 R. 26,744,108
in 1884 R. 51,250,212	in 1884 R. 24,940,291
in 1885 R. 53,876,465	in 1885 R. 22,934,884
in 1886 R. 38,648,697	in 1886 R. 25,859,704

Dus ook al laat ik het jaar 1886, dat voor Rusland's graan-uitvoer bijzonder nadeelig was en dus vooral aan Riga veel schade zal hebben toegebracht, buiten rekening, dan nog blijkt uit de cijfers van 1882 tot en met 1885, dat de achteruitgang van in- èn uitvoer in die jaren vrijwel gelijken tred heeft gehouden.

Tóch heeft de Minister Wishnedgradski het belang zijns lands meenen te bevorderen, door Rusland's poorten steeds meer hermetisch voor allen invoer uit den vreemde te sluiten. Maar àl te zeer aan de inblazingen der Panslavisten en aan hunne leuze: ‘Rusland is een onmetelijk uitgestrekt land, dat zelf in zijne behoeften moet voorzien’ gehoor

gevend, is het 's Ministers ijverig streven, al meer en meer vreemde producten te weren. En vooral op Duitschland heeft men het daarbij gemunt. Zoo is bij de jongste verhooging van het toltarief de bepaling gemaakt, dat invoer van de zeezijde met eenige percenten lager zal zijn belast dan de invoer over land. Kennelijk geschiedt dit met het doel, om aan andere landen eenig voorrecht te geven boven Duitschland en om daardoor nog spoediger den genadestoot te kunnen toebrengen aan den belangrijken handel in ijzer, staal en andere metalen, welke tot nog toe tusschen Oostelijk Duitschland en Rusland werd gedreven.

Zooals het thans gesteld is, zal inderdaad dat doel spoedig bereikt worden. In de groote fabrieken aan de Duitsch-Russische grenzen worden dan ook allerwege klaagliederen aangeheven; immers, wat dáár gefabriceerd werd, ging grootendeels naar Rusland. Dat de Russische Regeering voor die klaagliederen doof is, zal ik haar niet als eene zonde aanrekenen. Het doel heiligt de middelen: ziet men in Rusland kans, den materieelen toestand der bevolking te verbeteren door de thans gevolgde politiek, dan behoeft het feit, dat daardoor b.v. aan de ijzerfabrieken in Opper-Silezië eene onberekenbare schade wordt toegebracht, geen punt van overweging uit te maken. Doch juist mijne grief tegen die politiek is: dat zij eene gespannen verhouding in het leven roept tusschen twee machtige volkeren, zónder dat zij voor Rusland oplevert de goede resultaten, die men zich ervan voorstelt. Want maar àl te zeer schijnt men daar uit het oog te verliezen, dat tegenover een belangrijken uitvoerhandel van Duitschland naar Rusland staat een nog veel belangrijker uitvoerhandel van Rusland naar Duitschland. De eerste bedroeg in 1884 in het geheel 169 millioen Mark, de tweede alleen aan producten 413 millioen Mark, waaronder 165 millioen Mark aan granen.

Van Duitschland's uitvoer naar Rusland bedroeg die der ruwe en gefabriceerde artikelen, tot de metaal-industrie behoorende, 55 millioen Mark (1880 circa 80 millioen Mark). En sedert 1884 had verdere achteruitgang plaats, terwijl deze sedert de nieuwe tarief-verhoogingen van 7 Mei jl. ongetwijfeld nog veel grooter proportiën zal aannemen. Natuurlijk is men daarover in Duitschland alles behalve gesticht en werd dan ook dezer dagen door een invloedrijk orgaan, de *Kölnische Zeitung*, aan de Duitsche Regeering in ernstige overweging gegeven, om tegenover Rusland gebruik te maken van een recht, haar bij de wet op het toltarief toegekend, bepalende, dat producten uit staten, welke de artikelen van Duitsch fabrikaat ongunstiger behandelen dan die van andere staten, door een suppletoir invoerrecht tot 5% boven het tarief kunnen getroffen worden. Welnu, zegt de *Kölnische Zeitung*, niets verhindert ons dus, om van nu af aan van Russische tarwe en rogge 1 ½ Mark per 100 kilogr. méér invoerrecht te heffen dan van Oostenrijksche.

Tot zulke represaille-maatregelen zal de Russische handelspolitiek

ongetwijfeld leiden. En welk land zal in dat geval het meest getroffen worden? Zeer zeker Rusland, omdat, wij zagen het in vorenstaande tabel, zijn uitvoerhandel doorgaans veel aanzienlijker is dan zijn invoerhandel.

Doch het zijn niet alleen de producten uit den vreemde, maar ook het buitenlandsch kapitaal, dat moet geweerd worden; ja, den vreemdelingen zelf moet de vestiging in Rusland moeielijk, liefst onmogelijk worden gemaakt. Rusland voor de Russen - zóó is de stelregel der Panslavisten. Men misgunt den velen vreemdelingen, die in het Czarenrijk belangrijke handelszaken en fabrieken vestigden, natuurlijk in de eerste plaats tot eigen voordeel, maar waardoor toch tevens 's lands ontwikkeling niet weinig werd bevorderd, de winsten, die het loon zijn van hun energiek optreden; men misgunt den buitenlanders de vruchten, die hun de kapitalen opleveren, waarmede zij de grootste ondernemingen in Rusland in het leven riepen en nog voortdurend steunen. Doch aan wien de schuld? Waarom werden niet door u, Moscovieten, de vele honderden millioenen beschikbaar gesteld, om uw land van een spoorwegnet te voorzien? Waarom verschaftet niet gij alweder de vele millioenen, waarmede in uw land tal van hoogst nuttige agrarische en krediet-instellingen werden gesticht? Waarom liet gij het aan vreemden over, uw rijken bodem te ontginnen, waardoor onder anderen uwe naphta- en petroleum-industrie in weinige jaren eene ontzaglijke vlucht kon nemen, zelfs zóózeer, dat thans in die artikelen door u met Amerika kan geconcurreerd worden? En last not least - zou ik den voorstanders van het exclusivisme de vraag willen stellen: hoe zou het er met Rusland's Staats-Krediet uitzien zonder den machtigen steun, die daaraan door buitenlanders werd en nog steeds wordt geschonken?

Werd die steun tot voor een tiental jaren voornamelijk door Engeland verleend, sedert dien tijd is daarin eene algeheele wijziging gekomen en is het bijna uitsluitend aan Duitschland's allerbelangrijkste aankoopen van Russische fondsen te danken, dat de Engelsche verkoopen ‘en masse’ uitvoerbaar waren, zonder aan Rusland's krediet een gevoeligen, ik zou haast zeggen een doodelijken slag toe te brengen. Van den verbazenden omvang dier verkoopen leveren de volgende cijfers het treffend bewijs:

Volgens het 28ste *Report of the Commissioners of Inland Revenue* werd in Groot-Britannië income-tax betaald van Coupons van Russische fondsen:

in 1877	van £2,360,872
in 1881	van £941,623
in 1884	van £744,052

Terwijl dus in 1877 door de Engelschen voor £2,360,872 aan Russische coupons werd geknipt, hetgeen gekapitaliseerd à 5% eene hoofdsom vormt van £47,217,000, bedroeg zulks in 1884 nog maar

£744,052 aan coupons of £14,880,000 in hoofdsom. Volgens dien maatstaf zou dus door Engeland sedert 1877 van 300 à 400 millioen gulden aan Russische fondsen verkocht zijn en dat bedrag grootendeels door Duitschland zijn opgenomen. En neemt men daarbij nog in aanmerking, dat ook de nà 1877 door Rusland gesloten nieuwe leeningen, in 't bijzonder die van 1880 en 1884, voornamelijk in Duitschland plaatsing vonden en dat dus door dat land - het wordt trouwens algemeen erkend - meer kapitaal aan Rusland is toevertrouwd dan door eenig ander Rijk van ons werelddeel, dan kan men de thans in Rusland gevolgde politiek in 's lands welbegrepen belang moeielijk verdedigbaar achten. Ik behoor niet tot hen, die van meening zijn, dat Rusland's financieele toestand bepaald zorgwekkend is. 's Lands Staatsschuld komt mij (vergeleken met die van andere landen en rekening houdend met uitgestrektheid, bevolking en hulpbronnen) volstrekt niet buitensporig hoog voor - vooral niet, wanneer men bedenkt, dat tot de ontwikkeling, welke die schuld in de laatste 10 jaren onderging, buitengewone omstandigheden hebben bijgedragen: ik wijs slechts op den oorlog met Turkije, welke ruim een milliard Roebels kostte, welk bedrag door leeningen gevonden werd, terwijl ik bovendien nog eens eraan herinner, dat sedert 1885 onder het totaalcijfer van Rusland's Staatsschuld begrepen, zijn ook de leeningen indertijd aangegaan tot vrijkoop der boeren en waarvan de hoofdsom op 1 Januri 1886 per resto nog R. 741,817,827 bedroeg. (Alhoewel deze post eerst sedert kort op de tabel van Rusland's Staatsleeningen eene plaats heeft gevonden, zoo is het niettemin een feit, dat de schulden, tot vrijkoop der boeren aangegaan, reeds ongeveer eene halve eeuw oud zijn.)

Doch ook al is men van oordeel, dat Rusland onder een schuldenlast van circa R. 5200 millioen niet zal bezwijken, - en de meerderheid der kapitalisten op het vasteland van Europa schijnt dat oordeel te onderschrijven, getuige de populariteit, welke Russische fondsen nog altijd bij hen genieten, - dan nog zal door niemand ontkend worden, dat de toestand van Rusland's financiën zorg-vereischend is. ‘Il n'y a plus de faute à commettre.’ Alléén goede politiek, zoowel in staatkundigen als in commercieelen zin kan tot goede - of tot verbetering van zwakke financiën leiden.

's-Hage, 1 Juni 1887.

H. De Jong.

Onze plicht tegenover Suriname.

Mr. A.C. Wesenhagen. Enkele beschouwingen, gewijd aan de belangen der kolonie Suriname. De middelen, door de Staten-Generaal aangegeven, tot behoud der kolonie Suriname van meer nabij beschouwd.

Men moet, zegt Mr. Luzac in *Hollandsche rijkdom*, òf van het bezit van volkplantingen afzien, òf de middelen, welke men te harer behoudenis noodig heeft, in het werk stellen.

Deze woorden staan als zinspreuk aan het hoofd van het werk van den heer Wesenhagen, hetwelk met warme aanbeveling thans hier wordt aangekondigd.

Daar de stelling van Mr. Luzac onwedersprekelijk is, dient ze als inleiding tot de beschouwingen van Mr. W. en kan deze zonder voorafspraak gaan mededeelen, wat hij te zeggen heeft.

Hij stelt zich ten doel, bekend te maken, wat zijns inziens voor het behoud van Suriname, als Nederlandsche volkplanting, dienstig zou zijn.

Al schrijvende komt hij verder en staaft zijne beschouwingen met zoovele onpartijdig gebruikte bewijzen van studie, dat men welhaast bemerkt, meer eene handleiding te hebben tot het leeren kennen van eenige der eerste behoeften van de kolonie en van de wijze, waarop in deze zoude kunnen worden voorzien, dan de mededeeling van eene persoonlijke opvatting. Vandaar dan ook, dat de voorstelling boeit en een nieuwsgierige alle kans heeft, om zijne belangstelling al lezende te voelen toenemen.

Er zijn twee vragen te beantwoorden. Is het raadzaam voor ons, de kolonie Suriname aan te houden? en wat moeten wij daaraan doen?

Terwijl Mr. W. hoofdzakelijk de tweede vraag beantwoordt, wil onze nutzoekende tijd zich ook wel rekenschap geven van hetgeen op de eerste zou kunnen worden geantwoord.

Wat mag toch tegenwoordig Engeland, Frankrijk, België, Duitschland en Italië zoo belangstellend maken ten aanzien van overzeesche bezittingen, en wat kunnen wij, die zoo gaarne eerst over de grenzen kijken, om te zien, wat waarheid is, uit hun voorbeeld leeren? Zij gevoelen in zich eene roeping, om min ontwikkelde volksstammen deelgenooten te maken van de voorrechten hunner beschaving, en waardeeren de gelegenheid, welke nederzetting in den vreemde hun verschaft, om

den handel en de nijverheid te verlevendigen, het leger van geoefende officieren en manschappen te voorzien en een loonenden werkkring te vinden voor een aantal welonderwezen zonen en dochteren des lands. Zij stellen belang in die streken en in hen, die daar wonen, omdat voor het goede, dat men derwaarts brengt, eene veelvoudige vergoeding wordt genoten; en omdat zij, hoe meer landskinderen daar blijven wonen, des te meer gevoelen, dat het vaderland zelf zich naar ginds heeft uitgebreid.

Voor ons hebben de bezittingen en koloniën hetzelfde belang als voor andere volken. Misschien nog meer, omdat ons overzeesch gebied ons eene hoogere plaats geeft als mogendheid, dan waarop wij zonder deze aanspraak zouden kunnen maken, en wat in het algemeen van het voordeel van deze nederzettingen gezegd is, kan op één uitzondering na op Nederlandsch gezag even toepasselijk worden genaamd. Suriname is in een duurzamen staat van vrede en biedt onzen jongelieden geene gelegenheid, om zich te oefenen in de krijgskunst. Dat is de uitzondering, en eene gunstige. Overigens roepen onze Westindische bezittingen de Nederlandsche marine over den Atlantischen Oceaan en geven zij aanleiding, dat onze vlag af en toe gezien wordt aan de oostkust van Amerika.

Daar is een uitstekend vruchtbaar en schoon land, met duizenden mijlen gronds, die op bewerking wachten. Reeds zooals Suriname nu is, in een gedrukten toestand, trekt het jaarlijks vele handelsvoorwerpen uit Nederland en keert het niet onbelangrijke sommen aan kooplieden, planters en ambtenaren uit, welke voor een deel haar weg naar Nederland vinden.

Daar woont een overschot van de oude bezitters des lands: rood van huid, zwart van haar, kloek gebouwd, met kleine handen en voeten, kunstsmaak en geduld toonende in de weinige nijverheidsvoortbrengselen, die ze aan de markt brengen, aartsvaderlijk waardig, goedwillig en eerlijk; slechts vijandig tegen degenen, die hen wederrechterlijk verdringen, ons volk niet kwalijk gezind, - en langzamerhand uitstervende aan het misbruik van den uit suikerriet bereiden sterken drank, door de onzen tot dit misbruik verleid. Van den Christelijken godsdienst willen ze niet veel weten, omdat het juist de Europeanen zijn, welke hun het Christendom vertegenwoordigen en daarbij eene onbeperkte zelfzucht hebben getoond. Het is nog tijd, maar dan ook hoog tijd, om hun iets goeds te doen en hen van de vernietiging te redden. Eene ware belangstelling in hun land, een toevoer van de zoodanigen, als tegenwoordig uit zijn op de verbetering van den toestand der minbedeelden, kon daar goed doen.

Dan voedt het land de boschnegers, afgezonderd wonende als de Indianen. Zij zijn afstammelingen van ter slavernij aangevoerde Afrikanen, die òf wegens staatkundige omstandigheden nooit als slaven zijn te werk gesteld, òf de meesterschap zijn ontvlucht. Zij leven

onder hunne eigen hoofden en naar eigen wetten, in weinig aanraking met ons, Nederlanders. Wel worden hunne hoofden door den Gouverneur aangesteld, genieten deze eene zekere toelage, hebben zij zekere verplichtingen en komen zij nu en dan in statie zich te Paramaribo vertoonen; maar in hun eigen gebied, waar ze wonen, zijn zij onaantastbaar vrij. Van tijd tot tijd komen eenigen van hen naar de hoofdplaats en naar sommige plantages, om het kostbare hout te verkoopen, dat zij uit de bosschen aanbrengen, en kruit, lood en andere benoodigdheden in te slaan; maar in nadere aanraking met de andere ingezetenen komen zij niet. Zij leven naar hunne eigen wetten en zeden afgezonderd van onze maatschappij, telen, wat zij voor hun onderhoud noodig hebben, en zouden gelukkig zijn, ware het niet, dat eene zekere schuwheid en een groot bijgeloof eenerzijds, het voortwoekeren van de ziekte der melaatschheid anderzijds, het gemis van onze tusschenkomst maar al te zeer deden gevoelen. De grootsche zendelingsinrichting van de Hernhutters, te Paramaribo gevestigd en zendingsposten hebbende over de geheele kolonie, heeft hare werkzaamheid ook tot de boschnegers uitgestrekt en hun de zegeningen gebracht van godsdienst en zedelijkheid naar onze begrippen; maar aan de kolonie blijven deze zwarten vreemd: zij gaan geene werkovereenkomsten aan, laten zich niet inschrijven bij den burgerlijken stand en betalen tot nu toe geene personeele belasting. Waaruit blijkt, dat Suriname meer kon hebben aan hen, gelijk zij meer konden hebben aan ons.

In de derde plaats wordt onze aandacht gevraagd voor de burgerlijke negerbevolking. Deze bestaat, op de uitzonderingen na, uit gewezen slaven en hunne afstammelingen. Zij zijn het, die voorheen het land bewerkten en de scheepsladingen suiker, koffie, cacao en andere voortbrengselen aan den grond ontwoekerden, tot groot voordeel van het Rijk in 't algemeen en van planters, reeders, scheepsbouwmeesters, kooplieden en wie al niet in het bijzonder. Sedert de emancipatie van 1863 onttrekken zij zich meer en meer aan den loondienst op de plantages en zoeken velen hun geluk in het afgezonderd wonen op een kleinen grond, om daar zooveel mogelijk in den natuurstaat te leven, terwijl anderen, meer aangegrepen door den geest van vooruitgang, eigen landbouwontginningen hebben, waarvan vele eene schoone toekomst beloven. Deze laatstgenoemden zijn misschien de gelukkigsten en tevredensten van alle bewoners des lands; hun blijve van onzentwege aangeboden veiligheid, onderwijs, geneeskundige zorg; zij deelen vanzelf in de algemeen nuttige, ten behoeve der kolonie te nemen maatregelen en hebben onze bijzondere zorg het minst noodig. Daarentegen de werkschuwende negers: het is goed voor hen, dat de Moravische broeders en R.-Katholieke zendelingen het oog op hen houden; maar voor het welzijn van het land beteekenen zij, althans nu, niet veel.

In de vierde plaats wordt onze opmerkzaamheid gevraagd voor den,

meest stedelijken, burgerstand. Deze bestaat voor een gedeelte uit Joden, afstammelingen van weleer uit Spanje en Portugal gevluchten en van elders naar Suriname uitgewekenen, benevens uit Nederland en Duitschland later overgekomenen. Van het zelfbestuur, dat de Portugeesche gemeente weleer had, zijn nog slechts eene herinnering en de bouwval over; maar hare nakomelingen leven er nog, niet onbeduidend in aantal en beteekenis.

Een klein bestanddeel zijn de Nederlandsche Christenen, eensdeels vlottende bevolking van ambtenaren, krijgslieden en mannen van zaken, en eensdeels gevestigde bevolking van wettige nakomelingen van oude kolonisten en eenige boerengezinnen.

Het grootste gedeelte van deze bevolking bestaat uit menschen van gemengd bloed, in velerhande schakeeringen van Blanke met Neger en Indiaan. Het bestuur van deze is zoo innig verbonden aan het land hunner geboorte, dat zij niet slechts Suriname hun vaderland, maar zichzelven, met uitzondering van anderen, zelfs van de daar geboren blanken, Surinamers noemen.

Vreemd genoeg, voor den grooten landbouw schijnen zij niet geschikt, daar hunne spierkracht het niet uithoudt bij het uitputtende van akkerwerk in zware klei, onder brandende zonnestralen en stortregens. In den tijd der slavernij had elk van hen eenige slaven en kon hij leven van hetgeen hun werk opbracht. Zij zijn nu bepaald bij hetgeen zij winnen kunnen, met de maatschappij te dienen als ambtenaars, kooplieden, ambachtslieden, beheerders en opzichters bij de planterij, geneesheeren, onderwijzers, rechters en pleitbezorgers.

Men zucht: ‘Dat is eene ongelukkige bevolking, die zichzelve niet voeden kan met de voortbrengselen van zijn land’; maar het is wel te verklaren, als men zich even voorstelt, hoe het er bij ons zoude uitzien, als te gelijk alle boeren en vrachtenvervoerders hun werk staakten. Geef bij ons den eersten besten burger een stuk land, om daarvan eigenhandig zijn leeftocht te winnen, en hij is er niet toe in staat: met vee weet hij niet om te gaan, te ploegen en te spitten heeft hij niet geleerd. En dan nog zou het in ons klimaat mogelijk zijn voor iemand, wiens gestel niet verwend was door werkzaamheden binnenshuis, om zich te harden en het landwerk te leeren; maar het tropische klimaat is onverbiddelijk. En nu is juist geschied, wat vergeleken kan worden met eene algemeene werkstaking van onze daglooners. Sedert de opheffing van de slavernij, allengs meer en meer, hebben de zwarte plantage-arbeiders zich aan het werk onttrokken, waartoe zij bij uitnemendheid geschikt, maar niet zeer geneigd waren. Daar is eene geheele lijdensgeschiedenis van, hoe, na de vrijverklaring, werkgevers elkander onderkropen, om op hun grond werklieden te kunnen hebben; hoe later, bij de aanvoering van vreemde werkkrachten, hier en daar de inlandsche dadelijk zich minder gunstige voorwaarden zagen gesteld; hoe sedert dien tijd, waar men zich op zijne negers meende te kunnen

verlaten, door plotselinge werkstaking gedeelten van den oogst van hunne waarde werden beroofd.

Nu zou men heel wijsgeerig, schoon dan ook niet liefderijk, kunnen zeggen, dat eene bevolking, die zich in haar eigen land niet kan redden, dient uit te sterven en dat het niet aangaat, ons aan te gorden, om beschaving te brengen aan Rooden en Zwarten, die naar ons niet veel vragen, en om eene burgerij in het leven te houden, die het zichzelve niet kan. Waarop is te antwoorden, dat wij bij erfenis eene verplichting te hunnen aanzien hebben aanvaard. Wij moeten, als brave kinderen, goedmaken, wat onze vaderen hebben misdaan tegen de Indianen en de voor slavernij overgebrachte Afrikanen, Boschnegers zoowel als vrijverklaarden; en wij hebben jegens de kleurlingbevolking een familieplicht te vervullen. Dat de gemengde bevolking bestaat, is het werk der liefde van onze naastbestaanden; en wanneer ons volk, tusschen de keerkringen andere zeden erkennende dan in onze luchtstreek, het ontstaan van deze Surinamers heeft gewettigd, dan is datzelfde volk ook verplicht, hun, die het in het aanzijn riep, het leven mogelijk te maken.

Als soms deze redeneering u koud laat, geachte lezer, is er nog eene andere, die dan, hopen wij, beter tot uw hart zal doordringen; ze is deze, dat het Surinaamsche volk alleszins verdient te leven. Het is in sommige opzichten anders dan wij; staatsmanswijsheid heeft het tot nu toe niet getoond; het heeft zelfs zijne zwakheden op het gebied van het zinnelijke leven; maar het is fijngevoelig, snel van bevatting, geschikt, om velerlei door onderwijs in zich op te nemen, en daarbij uiterst welwillend.

Daar de meesten, ook die in Nederland hunne opvoeding hebben genoten, in hun moederland zich nederzetten, bemerkt men in onze maatschappij niet veel van hunne bekwaamheden. Daarom zij hier gemeld (en dit geldt van alle Surinamers, zoowel van de volbloed afstammelingen van Japhet en van Sem als van de landskinderen van gemengden oorsprong), dat zij, met uitzondering van akkerwerk, voor alles geschikt zijn, en dat men onder hen vindt hoofdambtenaren, geleerden, officieren, mannen van nijverheid en kooplieden. Achtereenvolgens zijn twee presidenten van het hof van justitie uit de landskinderen gekozen; op het oogenblik zijn alle in Suriname praktizeerende artsen, behalve de officieren van gezondheid, in Suriname geboren; achtenswaardige Surinamers dienen als officieren in het leger, zoo daar te lande als hier en in Oost-Indië; de aanleg voor muziek is hun aangeboren, die voor het teekenen hun gansch niet vreemd; een der hunnen was als bekroonde te Rome, om zich te bekwamen in de schilderkunst, toen hij daar een vroegtijdigen dood vond; het onderwijs van de jeugd en de praktijk aan de balie is in hunne handen.

Wanneer het ons Nederlandsch hart reeds iets gekost heeft, een deel van de Afrikaansche kust aan Engeland te zien afstaan, en wij ons eigenlijk

wel wat schamen over ons gebrek aan ontzag in Atjeh; wanneer we daarentegen ons gevleid gevoelen, zoo dikwerf Nederland met eere onder de volken wordt genoemd: wat zouden we dan wel gevoelen, als Suriname ons ontviel, als de nijvere burgers zich verheugden, dat een ander land het hunne had overgenomen, en wij moesten toezien, hoe onder vreemden het land bloeide, dat onder ons beheer had gekwijnd?

Zoo iets zou mogelijk zijn.

Het Nederlandsche volk bemoeit zich weinig met zijne kolonie. De kolonie heeft lange jaren van achteruitgang beleefd, van de opheffing van den slavenhandel tot aan de vrijverklaring der slaven; heeft de beproeving ondergaan van eene volkomen wijziging der maatschappelijke toestanden. Een naar de bevolking groot, uitgebreid land, beheerd naar Europeeschen trant, eischt vele uitgaven, welke nog vermeerderd worden door pensioenbetalingen, ook voor niet-Surinaamsche dienstjaren; de belastingen brengen te weinig op, en eene staatssubsidie werd tot op het laatste jaar niet dan met weerzin, en zoo krap mogelijk, gegeven; de suikerteelt bracht in den laatsten tijd schade en ons volk vernam er bijna niets van. In de meeste onzer leeszalen vindt men de Surinaamsche couranten niet, gelijk de meesten onzer op de lagere school zoomin de geschiedenis als de aardrijksbeschrijving van deze onze kolonie hebben geleerd. Onze dames lezen romans en onze heeren Europeesche couranten. En zoo verneemt men alleen nu en dan iets omtrent Suriname, als bij de behandeling der begrooting de kolonie wordt besproken. En doorgaans is die bespreking kort genoeg. Een enkelen keer zijn in eene afdeeling der Tweede Kamer eenige punten genoemd van hetgeen in het belang van Suriname zoude kunnen worden gedaan; ze zijn in het verslag vermeld en vergeten; althans door de meesten.

Mr. Wesenhagen heeft ze opgenomen en naar aanleiding van deze zijne beschouwingen over Suriname aangevuld.

De schrijver had eerst, geheel op zichzelf, aangewezen, hoe het belang van Suriname bevorderd zoude worden door meer bekendheid en belangstelling bij allen, door meer onafhankelijkheid van het staatsbestuur, door andere wijze van subsidieeren. Daarop, naar aanleiding van het genoemd afdeelingsverslag, neemt hij stuk voor stuk de voorgestelde maatregelen nader in oogenschouw. En zoo komt hij tot het besluit, dat Suriname, verondersteld zijn Gouverneur heeft genoeg vrijheid, om zijn eigen weg te volgen, en het Rijk geeft eene vaste subsidie, toereikend voor de behoeften en gaandeweg verminderende, stapelproducten moet blijven voortbrengen; dat de suikerbereiding beter kon zijn, dan zij is; dat verbeteringen in de bewerking, en in 't algemeen alle uitbreiding van den landbouw, worden tegengehouden, als de werkgever niet kan rekenen op geregelden arbeid; dat geregelde arbeid voorshands alleen te verkrijgen is van gecontracteerde arbeiders; dat eene betere wijze van beschikbaarstelling van koelies hiervoor wenschelijk

is; dat aanvoer van Chineezen, Javanen en andere vreemden om verschillende redenen niet moet worden begeerd; dat aanvoer van Barbadianen, en liever nog van Afrikanen, van de kust tusschen Ashantee en Liberia hoogst wenschelijk is; dat aanvoer van Europeanen voor gewoon akkerwerk nooit tot iets goeds leiden kan; dat versterking van het Nederlandsch element door de overkomst van eenige boerengezinnen kan worden beoogd en bereikt, en dat het streven moet zijn, de reeds in Suriname levende Negers door toenadering en beschaving tot geregelden arbeid te brengen, dat alles besloten met de erkenning, dat de gave aanneming van de laatste begrooting, zooals deze door den Gouverneur in overleg met de Koloniale Staten voorloopig was vastgesteld, een gevoel van bemoediging geeft.

De inhoud van het door Mr. W. geschrevene is hier zoo dor medegedeeld, omdat zijn werk, wegens zijn rijkdom aan bijzonderheden, zich niet in beknopten vorm laat wedergeven. Als de schrijver pleit voor belangstelling in en meer onafhankelijkheid van de kolonie, geeft hij, al redeneerende, een onderhoudend stuk nieuwe Surinaamsche geschiedenis te lezen; en als hij nagaat, wat er alzoo ten voordeele der kolonie zoude zijn te doen, geeft hij meteen, niet zonder critiek, het verhaal van hetgeen reeds geschied is Alles mede te deelen, wat in de werkjes van Mr. W. staat, zoude zijn: ze woordelijk af te schrijven. Genoeg zij het, de aandacht voor den rijken inhoud te hebben gevraagd en de verzekering te hebben gegeven, dat de lezing niet slechts voor den man van zaken van belang is, maar aan de geheele beschaafde wereld verdient aanbevolen te worden.

Het belangstellende vaderland kan Suriname beschouwen als een om staatkundige redenen aan te houden gebied en als eene bron van welvaart; en de belanghebbenden zullen wel weten, wat zij te doen hebben.

Maar buiten het staatkundige en huishoudelijke belang des volks, en het persoonlijke van kapitalisten en andere mannen van handel en nijverheid, is een zedelijk belang gemoeid met het stoffelijke en zedelijke welzijn der kolonie. Daar is goed te maken bij de Indianen, wat hun kwaads is aangedaan door slecht voorbeeld en slechte streken van de onzen. Daar is eene verplichting, om hen, die onder de schaduw onzer vlag hunne hutten hebben gebouwd, tot tevreden burgers te maken. Daar is eene roeping, om de kinderen der uit Afrika als slaven aangevoerden deelgenooten te maken van de voordeelen onzer beschaving. Daar is, niet het minst, een eisch, om hun, die met Nederlandsch bloed in de aderen den Surinaamschen burgerstand uitmaken, bij te staan met krachtige hulp.

Terwijl het niet mogelijk zoude zijn, in bijzonderheden aan te wijzen, wat in deze richting zoude behooren te worden gedaan, neme men het voor lief met een paar schetstrekken.

Zoo zoude men in de eerste plaats kunnen zeggen: laat ons zorgen,

dat de Surinamers met ons tevreden kunnen zijn, zooals de bewoners der Engelsche koloniën met hun vaderland.

Nu is er veel bij de buren anders. Het getal Britten in Engelsch-Guyana is naar verhouding veel grooter dan dat van de Nederlanders in Nederlandsch-Guyana. Er wordt veel meer kapitaal beschikbaar gesteld aan landbouwondernemingen. Wanneer er eene met nadeel heeft gewerkt, gaat ze over in andere handen, maar ze wordt niet gestaakt. Het Engelsch is de taal van allen. De wegen zijn er beter. Het verkeer met de buitenwereld wordt beter onderhouden. Engeland leeft meer met zijne kolonie te zamen.

Om in beter staat te komen, heeft Suriname noodig, dat onze vermogende landgenooten, wanneer zij een deel van hun kapitaal in dit overzeesche gewest willen aanleggen, wat onbekrompener zijn dan tot nu toe met ruime betaling aan ondergeschikten, zoodat het werk, duurder wordende, beter in alle opzichten worde bestuurd en tot volmaaktheid gebracht. De kolonie heeft hulpbronnen; maar er is kennis noodig, om deze goed aan te wenden, en deze kennis moet, voor een deel, uit Europa worden aangevoerd. Dat, op de handelmaatschappij na, geene Nederlanders in Suriname de nieuwe wijze van suikerbereiding volgen, is bekend; maar de achterlijkheid en onbeholpenheid staat hier niet alleen. Op de koloniale tentoonstelling te Amsterdam was het treffend en treurig, te zien, hoe ongunstig de Surinaamsche uitstallingen afstaken bij de Fransche en Engelsche. Klein-industrie, zooals het inleggen van vruchten en het maken van geleien, het scheen, alsof de Surinamers er geene flesschen voor konden krijgen, zoo weinig uitlokkend zag het weinige te voorschijn gebrachte eruit. Daar moet meer heen en weer reizen zijn, meer nederzetting, al is het tijdelijk, van beschaafde Nederlandsche mannen en vrouwen, welke aan de landskinderen kunnen leeren, wat Europa behoeft en hoe het dit verlangt, en daarmede eene toekomst geven aan de klein-industrie.

Wanneer de kapitalisten, welke suikerfabrieken willen aanhouden of eenige andere exploitatie, ruime bezoldiging geven aan de ondergeschikten, kunnen deze gehuwd in Suriname leven, waardoor zij beter in hun eigen doen blijven, dan wanneer door de ongehuwden gedaan wordt, wat de keerkringsmoraal gemakkelijk toelaat. Hunne echtgenooten, uit den aard zich onthoudende van afmattend huiswerk, worden als vanzelf gebracht tot het bewerken van fijne tropische vruchten en vezelstoffen. Zij kunnen uit het moederland ontbieden, wat zij noodig hebben, om een ooglijk product voor den handel geschikt te maken, werktuigen, flesschen, potten, etiquetten, doozen, trommels. En waar eenmaal eene industrie voordeel begint af te werpen, breidt zij zich vanzelf uit, en zoo wint de Europeesche wijze van doen ook de Surinaamsche dames. En de jongere zonen, als maar deze en gene het veredelen van vruchten verstaat, gaan wellicht in het vroege morgenuur en in den vooravond en kweeken het schoonste in eigen tuin. En arme oude

vrouwen, ook zij leeren, hoe een weinig arbeid voor de overzeesche markt loonend kan zijn, en werken eraan mede.

Om nu maar van twee vruchtsoorten te spreken, de Oranjes en de Guave. Tot nu toe kan men op eene plantage, wat ver van de stad af, aan weerszijden van eene sloot, de vruchten van de daar in lange rijen geplante Oranjeboomen zien liggen voor oud vuil, omdat men niet wist, hoe men er voordeel mee zou behalen, en Guave groeit er in het wild, zonder dat iemand er winst mede doet. Als de inmakerij van vruchten, met behoorlijk bewerkte Surinaamsche suiker, door deskundigen eenmaal met geschiktheid en goed gevolg was ter hand genomen, verzameld zoude worden, wat nu teloorgaat, en bijgeplant zoude worden, waar men nu verwaarloost.

Laat ons hiervan afstappen, om ons niet te verliezen in uitvoerigheid.

Er is eene andere soort beschaafde Europeanen, die aan Suriname ten nutte zouden komen; ik bedoel de boeren. Wanneer gehuwden van den boerenstand, beiden zoo ontwikkeld, dat de man het vak verstaat en de vrouw de kinderen kan leiden en in de eerste jaren onderwijzen, naar Suriname komen, zal het dezen misschien, helaas! misschien, gelukken, daar blijvenden welstand te genieten. Met Mr. W. zoude ik dengene, die eraan dacht, aanraden, zelf te gaan zien, hoe het hem tusschen de keerkringen beviel, eer hij zich daar vestigde. Is het onzeker, of hij het raadzaam zoude vinden, dit te doen, zeker is het waar, dat de welontwikkelde landbouwer met zijn gezin der omgeving tot zegen zou zijn, daar hij weer anderen zou kunnen aanwijzen, hoe met behulp van Europeesche wetenschap en nijverheid op voordeelige wijze zou kunnen worden voortgebracht, wat tot nu toe scheen geene rekening te kunnen maken. En dan, als eene familie van aangename vormen en met kennis toegerust (het kleurlingselement ziet daarop zoozeer), een bedrijf uitoefende, dat tot nu toe als verlagend werd geschuwd door hen, die nog slaven aan het werk hebben gezien, zou het kunnen gebeuren, dat ook de kinderen van gemengd bloed begonnen eigenhandig hunne tuinen te bewerken. En dan zou Suriname spijs opleveren voor al zijne kinderen.

Den heer Wesenhagen wordt toegewenscht, dat onder de lezers van zijne geschriften gevonden worden, die, door hem genezen van hunne ‘onverschilligheid door onbekendheid’, zich opgewekt gevoelen, om van hunne zijde iets te zijn en te doen voor het schoone land, dat velen heeft rijk gemaakt.

's-Hage, 3 Mei 1887.

J. SANDER.

Mazarin en zijne nichtjes.

I.

‘Il est passé, il a plié bagage,
Ce cardinal, dont c'est bien grand dommage
Pour sa maison, c'est comme je l'entends.
Car pour autrui, maints hommes sont contents,
En bonne foi, de n'en voir que l'image.
Sous sa faveur s'enrichit son lignage
Par dons, par vols, par fraude et mariage;
Mais aujourd'hui ce n'en est plus le temps;
Il est passé.

Or, parlerons sans crainte d'être en cage;
Il est en plomb l'éminent personnage
Qui de nos maux a ri plus de vingt ans;
Le roi de bronze(*) en eut le passe-temps,
Quand sur le pont, à tout son attelage,
Il est passé.’

Aldus luidde het *rondeau*, dat, met een zucht van verlichting, men elkander in de straten van Parijs toonde, toen den 4^{den} December 1642 Richelieu de eeuwige rust was ingegaan. En er was reden voor. Immers, zijn bestuur mocht aan Frankrijk roem en eer hebben aangebracht, geen enkel deel der bevolking, de geestelijkheid wellicht uitgezonderd, had zich gedurende dat tijdsverloop behaaglijk gevoeld. Aan den adel was zelfs het onschuldig vermaak van het tweegevecht ontzegd; de Kardinaal was van oordeel, dat eene hebbelijkheid, welke b.v. in het tijdvak van 1591-1609 aan vier duizend van Frankrijk's beste zonen het leven had gekost, behoorde te worden nagelaten; en toen men met zijne edicten den draak stak en o.a. een jeugdig heethoofd, de Graaf De Montmorency-Bouteville, expresselijk uit de Nederlanden naar zijn vaderland terugkeerde, ten einde des middags ten twaalf uur op de Place-Royale zijn twee-en-twintigste duel te vertoonen, - toen vielen, weinig tijds daarna, zijn hoofd en dat van zijn getuige, den Graaf Des Chapelles, *en Place de Grève* onder het zwaard des scherprechters. De *bourgeoisie?* ‘Zij zijn zóó verwaand,’ schrijft Richelieu aan den Koning, ‘dat zij den eersten rang zouden wenschen

(*) Het standbeeld van Hendrik IV op den Pont-neuf.

te bekleeden, waar zij slechts op den derden kunnen aanspraak maken, hetgeen zoozeer in strijd is met de rede en het belang van het Rijk, dat het hoogst noodig voorkomt, daaraan paal en perk te stellen, daar anders Frankrijk niet langer zou wezen, wat het tot heden geweest is en behoort te zijn, maar niet meer dan eene misgeboorte, die uit haar aard geen duurzaam bestaan zou kunnen voeren.' En de *tiers état,* voor wien het meerdere of mindere geluk zich oploste in de kleinere of grootere belastingsom, welke hij te betalen had, - de *croquants* in Guyenne, de *va-nu-pieds* in Normandië, welke de beambten der schatkist vermoordden en door 's Konings soldaten neergeschoten werden, konden getuigen, dat de goede regelen van financieel beheer, door Sully aangewezen, spoedig waren in den wind geslagen en dat de reservekas van twintig millioen, door Hendrik IV nagelaten, weldra had plaats gemaakt voor een jaarlijksch tekort van zes en vijftig millioen.

Men ademde dus ruim op, toen men in plaats van den Kardinaal, die, zooals Retz het uitdrukt, de menschen eer foudroyeerde dan gouverneerde, aan de zijde des Konings en spoedig aan die zijner weduwe zag plaats nemen een zachtzinnig, schuchter man, die wanhopend scheen, dat zijne hooge geestelijke waardigheid hem niet veroorloofde, zich zóó nederig te toonen, als hij wel gewenscht had, en die zich door de straten bewoog met geen ander gevolg dan twee halfwassen lakeien achter zijne koets. Men ontzag zich dan ook niet, om ten koste van den *novus homo* allerlei aardigheden aan den man te brengen; men kon zijn stamboom maar niet verder volgen dan tot zijn vader, den *homme d'affaires* der Italiaansche Colonna's, en vermoedde dan ook, dat deze vroeger naamloos zou geweest zijn en den naam Mazarin hebben aangenomen naar het plaatsje Mazare op Sicilië; zooals, zegt Saint-Simon boosaardiglijk, men in Parijs vele bedienden aantreft, die Champagne of Bourguignon heeten(*). Men was erachter gekomen, hoe de zoon, een twintig jaren geleden met den jongen Colonna student te Madrid en te Alcala, nog al eens pekelzonden had bedreven en o.a. voor twee der drie soorten van verleiding, welke in de voornaamste plaats den mensch ten verderve voeren, niet altijd even ontoegankelijk was geweest, als een aanstaand geestelijke wel paste. En de Mazarinades(†) vingen de daaromtrent verspreide geruchten gretig op en gaven er een vorm aan b.v. in de volgende verzen:

(*) Wat Saint-Simon in proza zegt, drukt Scarron in verzen uit:

> 'De Mazare vient Mazarin
> .....
> Comme on dit le Manceau du Maine,
> Le Tourangeau de la Touraine,
> Basque, Champagne ou Picard.
> Comme en usent en notre France
> Les faquins de basse naissance.'

(†) De verschillende pamfletten op Mazarin worden saamgevat onder den naam van Mazarinades. Over het algemeen zoekt men, wanneer men enkele stukken van Retz, St.-Évremond en Gabriel Naudé uitzondert, daarin tevergeefs naar den *esprit gaulois* en zijn zij maar al te vaak van twijfelachtigen smaak, zooals de volgende: 'Si la reine fait feu, vous serez assuré que monsieur Le Prince sera la pierre à fusil avec laquelle on le battra. Monsieur le duc d'Orléans servira d'allumettes; aussi bien brûle-t-il toujours pas les deux bouts. Les chemises des nièces de Mazarin serviront de mèches, et la calotte du cardinal de soufflet, avec lequel on allumera le feu par toute l'étendue de la France.'
Mazarin, hoewel schijnbaar onbekommerd, verontrustte zich zeer over deze geschriften en wees er Anna van Oostenrijk op, hoe de omwenteling in Engeland, die aan Karel I kroon en

‘Te souvient-il bien d'Alcala?
.....
L'amour de certaine fruitière
T'attira maint coup d'étrivière,
Quand le cardinal Colonna
De paroles te malmena.’

Dit nu was vuige laster. Met fruitverkoopsters heeft de toekomstige veroveraar van het hart eener koningin zich, voor zoover wij weten, ook als student niet ingelaten, terwijl zijne verhouding tot den lateren Kardinaal Colonna hoogst vriendschappelijk was. Wel had Mazarin te Madrid op het punt gestaan, de dochter te huwen van een notaris, die hem geld had voorgeschoten, om zijne speelschulden te betalen; waarom dit huwelijk niet tot stand is gekomen, is ons onbekend.

Intusschen, Mazarin koos de verstandigste partij; schijnbaar onverschillig en met een vriendelijken glimlach liet hij zich deze en erger beschuldigingen welgevallen en, waar de politiek hem slechts een oogenblik verademing liet, stelde hij zich te Parijs vooral tot taak, het hof der Koningin-weduwe - Lodewijk XIII was kort na Richelieu, den 14^{den} Mei 1643, overleden - te vermaken en bezig te houden. Aan afleiding ontbrak het niet. Men kon zijn geld verliezen met het door den Kardinaal uit Italië ingevoerde vermakelijke hocaspel; dag aan dag zag men de dragers en draagsters van Frankrijk's schoonste namen aanzienlijke geldsommen plaatsen op een der dertig genummerde vakjes van het vierkante bord, in de hoop van, wanneer door den bankhouder uit den fluweelen zak het daarmede overeenkomende nummer werd voor den dag gehaald, hun inzet acht en twintig malen terug te ontvangen. Zij, die aan hooger genot de voorkeur gaven, konden zich verlustigen in de voor het publiek geopende en niet minder dan vier en vijftig duizend boekdeelen bevattende bibliotheek van Mazarin; eene boekerij, die weldra, in de woelige dagen van Januari 1652, op officieele wijze - uit kracht eener parlementsakte - stond geplunderd en verstrooid te worden. Of wel, zij konden eene voorstelling der juist voltooide *Polyeucte* en *Menteur* van Pierre Corneille bijwonen en zich verlustigen aan het insgelijks door den Kardinaal in zwang gebrachte

leven had gekost, door dezelfde verschijnselen was voorafgegaan. Veiligheidshalve voegde hij erbij, dat in dergelijke gevallen de opoffering van een impopulairen minister den vorst niet baat. ‘Toen de koning van Engeland het doodvonnis van den stadhouder van Ierland (Strafford) teekende,’ schrijft hij aan de Regentes, ‘meende hij, dat alles in orde was, - en het was slechts het begin van het einde zijner regeering.’

zangspel, toen *Comédie à machines* genoemd, aan de opera *Orphée et Eurydice* b.v., wier machinerieën en decoratiën vierhonderd duizend livres gekost hadden en die den mododichter Voiture het volgende sonnet ontlokte:

> ‘Quelle docte Circé, quelle nouvelle Armide
> Fait paraître à nos yeux ces miracles divers?
> Et depuis quand les corps, par le vague des airs,
> Savent-ils s'élever d'un mouvement rapide?
>
> Où l'on voyait l'azur de la campagne humide,
> Naissent des fleurs sans nombre et des ombrages verts,
> De globes étoilés les palais sont ouverts
> Et les gouffres profonds de l'empire liquide.
>
> Dedans le même temps nous voyons mille lieux,
> Des ports, des ponts, des tours, des jardins spacieux,
> Et dans un même lieu cent scènes différentes.
>
> Quels honneurs te sont dus, grand et divin prélat,
> Qui fais que désormais tant de faces changeantes
> Sont dessus le théâtre et non pas dans l'État!’

Of wel men kon, in een meer of minder fraai kostuum gedost, deelnemen aan de rijk gemonteerde balletten, welke ten hove werden opgevoerd. Het leven in de hooge kringen bestond uit eene aaneenschakeling van vermaken. Anna van Oostenrijk, welke tijdens het leven van haar echtgenoot nu juist niet altijd als eene koningin was behandeld en die geen overmatig vroolijk bestaan had geleid, scheen den verloren tijd te willen inhalen, had voor een ieder een goed woord, een gunstbetoon, eene geldsom over, en het scheen, merkt een tijdgenoot op, of de Fransche taal nog slechts uit vijf woordjes bestond: ‘La reine est si bonne!’ Het was, zegt Saint-Évremond:

> ‘Le temps de la bonne régence,
> Temps où régnait une heureuse abondance,
> Temps où la ville, aussi bien que la cour,
> Ne respiraient que les jeux et l'amour.’

Ernstige lieden zagen al dat pretmaken hoofdschuddend aan; zij herinnerden elkander aan de treurige dagen van het regentschap van des grooten Hendrik's weduwe, aan de dagen van Concini en Luynes, en vreesden, dat, als het zoo voortging, de vloek van eene regeering door gunstelingen wel eens kon terugkeeren. Hunne zwaarwichtige beschouwingen werden, volgens de gewoonte dier dagen, in maat en rijm vertolkt:

> ‘La reine donne tout,
> Monsieur (Gaston van Orleans, broeder van Lodewijk XIII) joue tout,

Monsieur le prince (de oude Condé) prend tout,
Le cardinal fait tout,
Le chancelier (Pierre Seguier) scelle tout(*).'

En er bestond reden voor hunne vrees. Madame De Chevreuse, de boezemvriendin van Anna van Oostenrijk, was den 14den Juni 1643 in Parijs teruggekeerd; en ten opzichte van haar had Lodewijk XIII niet ten onrechte gezegd, dat wanorde en rampspoed onafscheidelijk verbonden waren aan de plaats, waar zij zich zou bevinden. Tien jaren geleden was zij verbannen, als betrokken in het komplot, dat ten doel zou hebben gehad Richelieu te vermoorden, den Koning vervallen te verklaren en zijn broeder Gaston ten troon te verheffen; maar, zoodra de Regentes er gelegenheid toe zag, haastte zij zich haar terug te roepen. Met haar waren verbannen en keerden weder de Hertog De Vendôme, gelegitimeerde telg van Hendrik IV en de schoone Gabrielle, met zijne beide zonen, de Hertogen De Mercoeur en De Beaufort, waarbij zich o.a. aansloten Marsillac, Hertog De la Rochefoucauld, de schrijver der *Maximes*, en de Bisschop van Beauvais, Potier, door Retz niet zeer eerbiediglijk *une bête mîtrée* genoemd. Deze vormden de kern der partij, welke in de geschiedenis bekend is als het cabaal der Importanten en zich ten doel stelde, met vernietiging van het door Richelieu zoo moeizaam opgetrokken gebouw den adel in zijne geschonden rechten te herstellen.

Maar slechts weinigen zagen den opkomenden storm of bekommerden er zich om; men genoot van het oogenblik en maakte, nu en dan tusschen twee veldslagen in, gretig gebruik van de velerlei gelegenheid tot ontspanning, terwijl men druk het hof maakte aan de talrijke met *mouches*(†) versierde schoone dames, welke met hare tegenwoordig-

(*) Eene navolging van een liedje, dat tijdens de regeering van Hendrik III de ronde deed:

"Le pauvre peuple endure tout,
Les gens d'armes ravagent tout,
La Sainte-Eglise paye tout,
Les favoris demandent tout,
Le parlement vérifie tout,
Le chancelier scelle tout,
La reine-mère conduit tout,
Chicot (de hofnar) seul rit de tout,
Le diable à la fin aura tout."

(†) De mode der *mouches* dagteekent van die dagen en heeft meer dan eene eeuw stand gehouden. Eene soort advertentie van 1656, onderteekend *La bonne faiseuse*, zegt:

'J'en ai de toutes les façons,
Pour radoucir les yeux, pour parer le visage,
Et pourvu qu'une adroite main
Les sache bien mettre en usage,
On ne les met jamais en vain.
Si ma mouche est mise en pratique,
Tel galant qui vous fait la nique,
S'il n'est pris aujourd'hui, s'y trouve pris demain;
Qu'il soit indifférent ou qu'il fasse le vain,
A la fin la mouche le pique.'

heid de feesten ten paleize opluisterden en in beeldrijke verzen door Voiture, Benserade en Sarrasin bezongen werden.

En aan schoone dames ontbrak het bij die feesten niet. De kroon spande nog altijd, naar het oordeel van velen, de even dertigjarige Madame De Montbason, hoewel anderen haar wat zwaar vonden en de opmerking maakten, dat zij brutaal en weinig gedistingeerd was. Zij bezat een gevoelig hart en beurt om beurt hadden reeds Gaston van Orleans, de Graaf De Soissons, de Hertogen De Longueville en De Beaufort, benevens De Rancé - die op zijn dertiende jaar de aan Anakreon toegeschreven gedichten vertaalde, op zijn acht-en-dertigste de monnikspij aantrok en de stichter van de orde der trappisten werd - in hare gunsten gedeeld. Voorts ontmoette men er ongetwijfeld de bevallige Madame De Hautefort, de *dame d'atours* der Koningin, die in 1630 op haar veertiende jaar aan het hof gekomen was en voor wie de melancholieke Lodewijk XIII jarenlang eene platonische genegenheid had gekoesterd, welke zich hierin openbaarde, dat hij haar nog meer dan anderen verveelde met bijzonderheden over zijne paarden, honden en vogels. Evenwel, men had het feit waardig geacht bezongen te worden. ‘Hautefort’, zoo heette het - let op maat en rijm; wij zullen beide straks ter eere eener nog beroemder *beauté* terugvinden -:

‘Hautefort la merveille
Réveille
Tous les sens de Louis,
Quand sa bouche vermeille
Lui fait voir un souris.’

De vijfjarige Lodewijk XIV had die passie van zijn vader geërfd en dribbelde den ganschen dag de schoone *dame d'atours* achterna; hij noemde haar zijn vrouwtje en gedienstige geesten - aan dezulken heeft het den *roi-soleil* bij zijne talrijke minnarijen nooit ontbroken - waren aanstonds gereed, dat gevoel in pompeuze verzen te vertolken en den kleinen jongen o.a. te doen zeggen:

‘Mon coeur est à peine formé,
Et sur les cendres de mon père
Déjà de ses regards mes sens sont allumés.’

Dan zag men er de steeds jeugdige Madame Du Vigean, welke, naast hare twee beeldschoone dochters geplaatst, de zuster dier meisjes scheen:

‘Baronne, pleine de douceur,
Êtes-vous mère, êtes-vous soeur
De ces deux belles si gentilles
Qu'on dit vos filles?’

Gaf men de voorkeur aan aanlokkelijke jonge meisjes, ook daaraan was geen gebrek. Vooreerst de twee evengenoemde, waarvan de jongste,

Marthe, het meest bekend is wegens hare hopelooze liefde voor den grooten Condé; zijne echtgenoote niet kunnende en zijne minnares niet willende zijn, trok zij zich, eene andere en reinere Lavallière, in een Karmelietenklooster terug, om daar als *soeur Marthe de Jésus* haar leven te eindigen. Of wel, men kon trachten kennis te maken met Julie de Rambouillet, die echter spoedig met den toekomstigen gouverneur des Dauphins, den Markies De Montausier, in het huwelijk zou treden; zijzelve zou later eene treurige vermaardheid verwerven vanwege de bereidwilligheid, waarmede zij hare vertrekken beschikbaar stelde ten behoeve der conferentiën tusschen Lodewijk XIV en Madame De Montespan. Achtte men haar wellicht te veel *bel esprit*, eene ongekunstelder conversatie kon men vinden bij de bekoorlijke Isabelle-Angélique de Montmorency-Bouteville, hoewel men haar niet te diep in de blauwe oogen moest kijken, wilde men geen gevaar loopen zijn hart te verliezen. Immers, het hare was niet meer vrij, maar reeds voor eeuwig verpand aan den dapperen Dandelot, later, na den dood zijns ouderen broeders, Hertog van Coligny; en toen hare moeder - haar vader had, wij zagen het hierboven, zijn hoofd op het schavot verloren - zich tegen de verbintenis met een Protestant en *cadet de famille* verzette, liet zij zich bereidwillig door hem schaken, ten einde het huwelijk onvermijdelijk te maken. Maar gold het van allen de schoonste en beminnelijkste tevens te noemen, dan hoorde men uit aller mond den naam der nauwelijks twintigjarige Anne-Geneviève de Bourbon, de zuster van den held van Rocroy en den Prins van Conti. Voor haar geen lof te groot, geene poëzie te bloemrijk; zij was de dageraad, welken men zich wel moest wachten vóór het aanbreken van den dag te wekken:

‘Notre Aurore vermeille
Sommeille;
Qu'on se taise à l'entour.
Et qu'on ne la réveille
Que pour donner le jour!’

haar gelaat was door eene gunstige beschikking des hemels uit sterren, parelen en bloemen saamgeweven:

‘De perles, d'astres et de fleurs,
Bourbon, le ciel fit tes couleurs,
Et mit dedans tout ce mélange
L'esprit d'un ange.’

Geen wonder dan ook, dat, toen zij weldra met den veel ouderen Hertog De Longueville, een afstammeling van Dunois, gehuwd was en de kring van bewonderaars, welke tot heden schier zonder uitzondering Madame De Montbason had gehuldigd, zich langzamerhand om deze schoonheid van minder lentes en hooger orde begon te scharen, eerstgenoemde dame op middelen zon, om zich te wreken. Te meer,

daar bedoeld huwelijk haar bovendien een niet onaanzienlijk financieel nadeel berokkende, aangezien de Hertog haar bij die gelegenheid beleefdelijk, maar duidelijk, had te kennen gegeven, dat hij als getrouwd man niet wel kon voortgaan, haar het jaargeld, dat zij tot heden van hem genoot, te blijven uitkeeren. Het middel, dat zij aangreep, lag voor de hand; zij zou trachten, op den tot nog toe onbevlekten levenswandel(*) harer mededingster eene smet te werpen.

De gelegenheid daartoe deed zich spoedig op. In een der eerste dagen van Augustus 1643 vond men in de salons van Madame De Montbason, op een oogenblik, dat zich daarin talrijke bezoekers bevonden, twee briefjes, geschreven door eene vrouwelijke hand en van sterk erotischen inhoud. De vrouw des huizes, aan wie ze getoond werden, verklaarde aanstonds, dat zij door niemand anders waren geschreven dan door de schijnbaar zoo deugdzame Madame De Longueville, en dat de gelukkige, voor wien zij bestemd waren, heette Gaspard de Coligny, Hertog De Châtillon. Natuurlijk waren dra tal van gedienstige tongen bereid, deze bijzonderheden te verspreiden, tal van nieuwsgierige ooren gereed, ze op te vangen. Men begrijpt de ontsteltenis, welke het zoo fiere huis van Bourbon - in die dagen dubbel machtig, nu Condé, toen nog Hertog D'Enghien, een drietal maanden geleden in den slag van Rocroy zich onsterfelijke lauweren had verworven, - bij het vernemen dezer beschuldiging beving. De moeder van Mademoiselle De Bourbon, Charlotte de Montmorency, eischte een openbaar herstel van eer; Anna van Oostenrijk bemoeide er zich mede en beval Madame De Montbason, persoonlijk hare verontschuldigingen aan de beleedigde Prinses aan te bieden. Madame De Montbason trok haar zwierigst toilet aan, begaf zich naar het hotel der Condé's en las, met het hoofd in den nek, eenige zoo kleurloos mogelijk gestelde excuses voor, welke door de moeder van Madame

(*) Weldra zou dat anders worden. Men kent Madame De Longueville het best als *frondeuse*, haar minnaar, De la Rochefoucauld, in de fronde medesleepend en Parijs aanvurend tot verzet, of wel in Bordeaux en Dieppe den burgeroorlog predikend. In 1652 schreef De la Rochefoucauld onder haar portret:

‘Pour conquérir son coeur, pour plaire à ses beaux yeux,
J'ai fait la guerre aux rois; je l'aurais faite aux dieux.’

En hij oorloogde niet voor de leus. In het gevecht bij de porte Saint-Antoine werd hij door een musketkogel bijna van het gezicht beroofd, terwijl hij weinig tijds later tot de treurige ontdekking kwam, dat hij in den Hertog De Nemours een gelukkig medeminnaar had. Bovengenoemde versregelen werden dan ook vervangen door de volgende:

‘Pour conquérir son coeur, qu'enfin je connais mieux,
J'ai fait la guerre aux rois; j'en ai perdu les yeux.’

Daarentegen werden hare laatste vijf en twintig levensjaren, van 1654-1679, in godsdienstige afzondering doorgebracht op eene wijze, welke zelfs hare hevigste vijanden tot waardeering noopte. Hare afdwalingen trouwens vinden in haar ongelukkig huwelijk met den man, die meer dan het dubbele van haar leeftijd telde en haar verwaarloosde, benevens in den geest der eeuw, niet weinig verschooning. Alles saamgenomen, blijft zij eene der beminnelijkste vrouwengestalten van haar tijd

De Longueville met eenige eveneens van te voren opgestelde woorden beantwoord werden.

Dat het hier geen vrede, maar slechts een wapenstilstand gold, zag een ieder in. Weinige dagen later barstte dan ook de bom los. Madame De Chevreuse had hare koninklijke vriendin en eenige andere dames, waaronder ook de Prinses De Condé, uitgenoodigd tot het bijwonen van een collation in den *jardin Renaud* - eene uitspanningsplaats, gelegen op een gedeelte van het terrein, dat thans door de Place de la Concorde wordt ingenomen. De Koningin, vergezeld van de Prinses, treedt den tuin binnen, toen haar onverwachts wordt medegedeeld, dat Madame De Montbason niet alleen zich in het gezelschap van Madame De Chevreuse bevindt, maar tevens, als stiefmoeder der laatste, voornemens is de *honneurs* bij het collation waar te nemen. De Prinses verklaart daarop geen stap verder te willen doen, alvorens Madame De Montbason zich verwijderd hebbe. Boodschap op boodschap wordt tusschen het eene eind van den tuin en het andere gewisseld; geene der beide dames is bereid toe te geven. De goedhartige Koningin krijgt een gelukkigen inval. ‘Doe, alsof ge u onwel voelt’, laat zij Madame De Montbason voorstellen, ‘en laat u wegdragen.’ Een middenweg, welke vooral in die dagen, toen de dames meer dan thans *vapeurs* te harer beschikking hadden geenszins verwerpelijk was. Maar men blijft weigeren en het collation wordt verorberd zonder de Prinses van Condé en zonder Anna van Oostenrijk, welke haar niet aan haar lot wilde overlaten en mede den tuin verliet.

Kort daarop werd aan Madame De Montbason medegedeeld, dat het der Koningin aangenaam zou wezen, indien zij zich te Rochefort ter woon wilde vestigen. Zij gehoorzaamde ditmaal. Maar het cabaal der Importanten, en niet het minst De Beaufort, die zich op dat oogenblik het meest in de gunsten der dame mocht verheugen, was verontwaardigd. Ook Madame De Chevreuse, de genius der intrige, zooals zij te recht genoemd was, had reeds te lang stilgezeten. Zij had bovendien hare vriendin anders teruggevonden, dan zij haar verlaten had; het bleek, dat, nu een teederder gevoel haar hart was binnengeslopen(*), deze aan vriendschap minder behoefte had dan gedurende de sombere dagen van haar huwelijk. Het cabaal begon zich dan ook op onrustbarende wijze tegen den raadsman der Koningin te roeren. Moordplannen tegen Mazarin, welke alleen mislukten ten gevolge van de onhandigheid, waarmede zij werden beraamd en uitgevoerd, waren aan de orde van den dag. Maar toen ook achtte de Kardinaal, zonder trouwens een oogenblik zijne vriendelijke gelaatsuitdrukking te verliezen, het niet onwenschelijk, den zoo prettig conspireerenden Importanten eene vaderlijke kastijding toe te dienen. De ergste rumoermaker, De Beaufort, werd in een ondenkbaar kort oogenblik

(*) Van een geheim huwelijk, dat tusschen Mazarin en Anna van Oostenrijk zou gesloten zijn, maken verschillende brieven van tijdgenooten, o.a. van de Princesse Palatine, gewag.

opgelicht en in het kasteel van Vincennes geïnterneerd; de Bisschop van Beauvais werd naar zijn diocees teruggestuurd, terwijl aan de overigen, waaronder ook de Hertogin De Chevreuse, het verblijf in de hoofdstad voorloopig werd ontzegd. Den Parijzenaars sloeg de schrik om het hart; de geest zijns voorgangers scheen in Mazarin gevaren en met een zucht van beklemming liet men elkander het volgende *rondeau* lezen, eenigszins anders luidende, dan hetgeen in den aanvang van dit hoofdstuk is vermeld:

‘Il n'est *pas* mort, il n'a que changé d'âge,
Ce cardinal, dont chacun en enrage,
Mais sa maison en a grand passe-temps.
Maints chevaliers n'en sont pas trop contents,
Ains l'ont voulu mettre en pauvre équipage.
Sous la faveur renaît son parentage
Par le même art qu'il mettait en usage,
Et, par ma foi, c'est encor le temps:
Il n'est pas mort.

Or, nous taisons de peur d'entrer en cage;
Il est en cour l'éminent personnage,
Et pour durer encor plus de vingt ans.
Demandez-leur à tous ces Importants.
Ils vous diront d'un moult piteux language:
Il n'est pas mort.’

De tragico-comedie was hiermede niet afgespeeld; het laatste bedrijf zou het droevigste zijn. Coligny oordeelde, dat zonder een degenstoot de eer van Madame De Longueville; waarmede ook de zijne was gemoeid, niet genoegzaam gewroken zou wezen. Bij ontstentenis van den gevangen Beaufort wendde hij zich tot diens en Madame De Montbason's vertrouweling, den Hertog De Guise, - en zoo stonden, niet voor de eerste maal, Châtillon en Lorraine met ontbloot zwaard tegenover elkander. Den 12^{den} December 1643 ontmoetten zij elkander met hunne getuigen - die van Coligny was de Graaf D'Estrades, in onze geschiedenis welbekend, - op de Place Royale, waar reeds zooveel edel bloed gestroomd had. ‘Het oogenblik is gekomen, om een eind te maken aan de oude veete tusschen onze beide huizen’, voegde Guise zijn tegenstander toe, ‘en men zal bespeuren, welk onderscheid er bestaat tusschen het bloed van Guise en dat van Coligny.’ Laatstgenoemde, die eerst kort geleden van eene ernstige ziekte hersteld en minder dan zijn vijand met de schermkunst vertrouwd was, werd spoedig in den arm gewond en buiten gevecht gesteld. Hij werd in het hotel der Condé's opgenomen en liefderijk verzorgd, maar overleed weinige dagen later.

Madame De Montbason had eer van haar werk.

II.

Intusschen waren de mooie meisjes, die de eerste jaren van het regentschap verfraaid hadden, langzamerhand tot een anderen staat

overgegaan, toen, in 1647, Mazarin zich herinnerde, dat er in Rome twee zusters van hem leefden, welke zich in het bezit van een tiental spruiten, grootendeels liefelijk opgroeiende dochters, mochten verheugen. De oudste zuster, gehuwd met Giralomo Martinozzi, had het leven geschonken aan twee meisjes, Laure en Anne-Marie; terwijl de jongste, Mevrouw Lorenzo Mancini, een achttal kinderen om zich heen zag dartelen, drie zoons, Michel-Paul, Philippe en Alphonse, benevens vijf dochters, Laure, Olympe, Hortense, Marie en Marie-Anne. Deze jongelieden hebben achtereenvolgens in 1647 en eerstvolgende jaren het verblijf te Rome met dat te Parijs verwisseld en aldaar eene min of meer belangrijke rol vervuld, welke wij zullen trachten in de volgende bladzijden te schetsen.

De rol, welke aan de nichtjes van Mazarin op het politieke, diplomatieke en galante schaakbord van die dagen was toegedacht, is tot zekere hoogte niet ongelijk aan die, welke door de moeder der laatste Valois aan haar stoet van bevallige hofjonkvrouwen was opgedragen. Gelijk deze niet zonder goed gevolg de taak vervulden, om, zoo vaak het wenschelijk scheen, de voor vrouwelijk schoon vatbare Hugenootsche edelen aan het hof te kluisteren, zoodat b.v. een Condé maar al te vaak, door hare bekoorlijkheden betooverd, het zwaard liet rusten, - zoo ook werden de jonge dames Martinozzi en Mancini door den toenmaligen leider der Fransche politiek gebezigd, om zijne positie te versterken. Maar verder gaat de vergelijking ook niet. Terwijl toch het *escadron volant de filles d'honneur* van Catharina de Medicis niet altijd een ‘zegeltje’, zelfs niet eens eene mondelinge huwelijksbelofte eischte, alvorens hare aanbidders gelukkig te maken, is het zevental nichtjes van Mazarin, althans tot aan haar huwelijk, - later hebben, naar wij zien zullen, sommigen van haar de schade ruimschoots ingehaald - van onbesproken levensgedrag geweest; de eene moge, wat meer dan de andere, met de vlinders, die om haar heen dartelden, gecoquetteerd hebben, allen

> ‘n'admettaient que soupirs tendant au mariage’.

Maar alvorens dat huwelijk tot stand kwam, moest er heel wat geschieden. Mazarin, wij weten het, was nimmer populair, en alles, wat hij deed, en ieder, die met hem in betrekking stond, werd argwanend gadegeslagen en wantrouwend gecritiseerd. Vandaar dan ook, dat, toen den 11^{den} September 1647 de eersten der nichtjes(*), waarvan de oudste nauwelijks twaalf jaren telde, aan het hof verschenen, -

(*) Namelijk Anne-Marie Martinozzi benevens Laure en Olympe Mancini. In Mei 1647 betraden zij den Franschen bodem; in eene dépêche van den 29sten dier maand (*Lettres*, II, bl. 903) betuigt Mazarin zijn dank aan den Doge van Genua voor de beleefde wijze, waarop deze potentaat haar de passage over zijn gebied had vergemakkelijkt. Eenigen tijd bleven zij, ten einde met de Fransche taal en zeden vertrouwd te raken, vertoeven in Provence en te Lyon, onder toezicht van Madame De Venel, echtgenoote van een raadsheer in het parlement van Aix.

terwijl de positie van haar oom, gesteund door de persoonlijke sympathie zijner gebiedster, door de overwinningen van Turenne en Condé, door zijn doortastend optreden tegen de ontevredenen, sterker dan ooit scheen - de ontvangst, welke haar aldaar verbeidde, verre van welwillend was. De fronde naderde en alles, wat de talrijke vijanden van den Kardinaal konden bedenken, om hem in de publieke opinie te schaden, werd met graagte aangegrepen. Was hij wel de oom van die kinderen, van die Mazarinettes, gelijk men ze spottend noemde, die zoo plotseling uit de lucht kwamen vallen; was hij niet haar vader? Als student, hierboven zagen wij het, was hij geen heilige geweest; en bovendien, alvorens de *soutane* aan te trekken, had hij de *casaque* en den gepluimden *feutre de mousquetaire* gedragen en als kapitein gediend in het regiment, dat door Gregorius XV naar Wallis was gezonden, om dat kanton voor den Paus in bezit te nemen. De veronderstelling was dus niet al te ongerijmd. Mazarin stak er, naar zijne gewoonte, den draak mede en schreef o.a. aan Condé: 'Ik twijfel niet, of men heeft u, evenals de anderen, ingelicht omtrent het snoode bedrog, dat ik gepleegd heb, en het zal u thans wel bekend zijn, dat ik geene nichtjes heb, maar dat het mijne dochters zijn.' Maar hoe het zij, dochters of nichtjes, wat gaf hem, den parvenu, het recht, die kleine meisjes uit Rome te ontbieden en ze in het koninklijke paleis te doen opvoeden, als waren ze prinsessen van den bloede? En het werd er natuurlijk niet beter op, toen weldra een jeugdige neef, Michel-Paul Mancini, zijne zusters kwam gezelschap houden; hem in het college der Jezuïeten, waar hij zijne opleiding zou ontvangen, tot verblijfplaats werden aangewezen de kamers, vóór hem betrokken door een jongeling van echt prinselijken geslachte, Conti, en hem een dienaarstoet werd toegevoegd, vrij wat talrijker, dan waarop deze had kunnen bogen. Schamper zegt dan ook eene Mazarinade(*), dat het eenige onderscheid, hetwelk tusschen dezen *prince fantastique* en den anderen, waren, bestond, hierin gelegen was, dat eerstgenoemde vrij wat rijker in zijne meubels zat en beter bediend werd. De verontwaardiging steeg eindelijk ten top, toen het scheen, alsof de jongelieden uitsluitend naar Frankrijk ontboden waren, om ze goede, zoo niet schitterende huwelijken te doen sluiten. Voor den jeugdigen Paul werd al spoedig het oog geworpen op niet minder dan eene achterkleindochter van Karel IX, al was die afstamming dan ook niet geheel in den haak, op Françoise-Marie de Valois, dochter van den Graaf van Alais, gouverneur van Provence, kleinzoon van bovengenoemden vorst, en de bevallige Marie Touchet. Maar de Kardinaal was ditmaal te hard van stal geloopen; het oogenblik was nog niet daar, waarop de grootste namen van Frankrijk zich vereerd zouden gevoelen, in Mazarin's familie te worden opgenomen. Het huwelijk ging niet door.

(*) Lettre du père Michel, hermite de l'ordre des Camaldules, près de Grosbois, à monseigneur le duc d'Angoulême.

Even ongelukkig liep het af met eene andere combinatie, ditmaal met politieke bijbedoelingen beraamd. In 1644 namelijk was Paus Urbanus VIII, uit den huize Barberini, overleden. Bij de keuze van een opvolger stonden de Barberinis met hun candidaat, den Kardinaal van Saint-Clément, gekozen tegen den zin van Mazarin, tegenover den candidaat der Spaansche partij, Kardinaal Panfilio, welke laatste met groote meerderheid als Innocentius X op den pauselijken zetel verheven werd. Dit had aanleiding gegeven tot langdurige twisten, waaraan Mazarin zich voorstelde een einde te maken, door aan een tweetal zijner nichtjes de rol van vredestichtster tusschen de huizen Panfilio en Barberini aan te wijzen. Eene der twee meisjes zou verloofd worden met een Panfilio, broeder van Kardinaal Maldachini, wiens groote invloed op Innocentius bekend was, terwijl eene andere, als echtgenoote des zoons van den prefect van Rome, Taddeo Barberini, den band tusschen beide huizen zou versterken. Maar ook hiervan kwam niets.

Den 24sten October 1648 was de vrede van Westfalen geteekend; in Januari van het volgende jaar breekt de eerste fronde, de *fronde parlementaire*, uit. Anna van Oostenrijk wordt met hare kinderen en hofhouding gedwongen Parijs te verlaten, en gedurende korten tijd heerschen in de hoofdstad de parlementsleden Mathieu Molé en Henri de Mesmes, gesteund door wat nog van Importanten over was, en door nieuwe ontevredenen - Conti, Paul de Gondi, kardinaal van Retz, De Longueville, Bouillon, De la Rochefoucauld. Te midden van dat alles verloor Mazarin de belangen zijner verwanten niet uit het oog, en nauw was in April door het verdrag van Rueil de vrede voorloopig hersteld, of nieuwe huwelijksplannen werden gesmeed, die, hoezeer ook aanvankelijk gedwarsboomd, ten slotte tot een goed einde geraakten en wier verwezenlijking de reeks opende der schitterende verbintenissen, welke voor de met zoo weinig sympathie ontvangen Mazarinettes waren weggelegd. Het gold ditmaal Laure Mancini, voor wie Mazarin een geschikt echtgenoot meende gevonden te hebben in Louis de Vendôme, Hertog De Mercoeur. De oude Hertogin De Vendôme en Mercoeur zelf, een staatkundig onbeteekenend, maar hoogst godsdienstig en fatsoenlijk man, wiens levenswandel - geene kleine verdienste in die dagen en kringen - zoowel vóór als na zijn huwelijk vlekkeloos was, verlangden niets liever. Maar men had gerekend buiten den waard, ditmaal vertegenwoordigd door den jongeren Vendôme, den Hertog De Beaufort. Deze laatste was door zijn verblijf in het kasteel van Vincennes - straf beoogde bovendien in die dagen niet in de eerste plaats verbetering van den delinquent - weinig in zijn voordeel veranderd, had zich gedurende de *fronde parlementaire* druk geweerd en vervulde meer dan ooit Parijs met hetgeen men niet anders kan noemen dan zijne kwajongensstreken. Hij was te hersenloos, om te beseffen, dat hij geene andere rol vervulde dan die van stroopop van de *âme damnée* der fronde, van dien Paul de Gondi, Kardinaal van Retz,

omtrent wien reeds Richelieu bij het lezen zijner *Conjuration du comte de Fiesque*, op achttienjarigen leeftijd geschreven, had verklaard: 'Voilà un dangereux esprit.' Retz zelf laat ons omtrent de beteekenis des Hertogs niet in het onzekere. 'Ik had', zegt hij in zijne *Mémoires* met zijne gewone cynische openhartigheid, 'een schaduwbeeld noodig, dat ik vóór mij kon laten uitgaan; en gelukkig vond ik dat schaduwbeeld in een kleinzoon des grooten Hendriks; gelukkig sprak hij, gelijk men spreekt in de *halles*, hetgeen anders den kinderen van Hendrik IV niet eigen is, en droeg hij lange blonde haren. Men weet niet, hoe zwaar dergelijke omstandigheden wegen en welken indruk zij op het volk teweegbrengen.' Hoe het ook zij, de blondlokkige Beaufort gevoelde zich met de hem opgedragen taak, evenals met den hem laatstelijk geschonken bijnaam van *roi des halles*, zeer ingenomen en gaf dagelijks in de kaatsbaan audientie aan de dames, aan wier gewone verblijfplaats hij dien bijnaam ontleende en die hem met hare gewone woordenrijkheid betoogden, dat eene verbintenis van zijn huis met dat van Mazarin eene schande zou wezen; dat hij eene dergelijke verbintenis met hand en tand behoorde tegen te gaan, en dat zij, voor het geval hij door zijne oppositie aan lager wal mocht geraken, hem een jaargeld van zestig duizend livres waarborgden. Zijne moeder, welke een juisteren politieken blik schijnt bezeten te hebben, trachtte wel is waar den ongunstigen indruk, door het geschetter van haar jongsten zoon op de Regeering teweeggebracht, uit te wisschen en bracht zelfs den 21sten Augustus 1649 een bezoek aan Mazarin, hetwelk kort daarop door de meisjes beantwoord werd; Mercoeur zelf was, misschien in verband met de wederwaardigheden, waarmede zijn huwelijk te worstelen had, standvastiger en verliefder dan ooit - maar het mocht niet baten.

Alle toebereidselen voor de echtvereeniging waren gereed; het bruidstoilet van de veertienjarige Laure Mancini was den 13^{den} September voltooid; de officieele verloving zou in den avond van den 19^{den} plaats hebben en opgeluisterd worden door een bal en eene tooneelvoorstelling in het hotel van Mazarin, waarop, te middernacht, de huwelijksvoltrekking zou volgen. De Kardinaal meende, dat de tegenwoordigheid van den Achilles der zeventiende eeuw daarbij niet zou schaden, en, den 14^{den} Condé in het Palais Royal ontmoetende, richtte hij tot hem de vraag, of hij hem de eer wilde aandoen, zijne handteekening onder de huwelijksakte te plaatsen. Maar Condé, die weinige maanden te voren, door Retz aangezocht zich bij de eerste fronde aan te sluiten, het fiere antwoord gegeven had: 'Je m'appelle Louis de Bourbon, et je ne veux point ébranler des couronnes', - Condé was sedert dien tijd eenigszins van gezindheid veranderd. Hij was vol grieven tegen de Koningin, tegen Mazarin, tegen het parlement, tegen een ieder. Zijn degen was het, die in de eerste plaats gedurende de woelige dagen van Januari tot April de Regeering en de persoon der Regentes beschermd had, en wat was daarvoor zijne belooning geweest? Niets, en minder dan niets.

Terwijl hij toch had gehoopt, na het verdrag van Rueil aan het hof en in het bestuur des lands eene eerste plaats in te nemen, meende men niet alleen zijne diensten te kunnen ontberen, maar kwam men zelfs de beloften niet na, hem en zijn verwanten bij die gelegenheid gedaan. Het graafschap Montbéliard, dat ten zijnen behoeve van een Wurtembergsch vorstje zou gekocht worden, liet nog altijd op zich wachten. Zijn zwager De Longueville, die in het bezit van Pont-de-l'Arche zou worden gesteld, werd eveneens met mooie praatjes beziggehouden. En die miskenning dagteekende niet van weinige maanden her. Reeds in 1646, toen de broeder zijner echtgenoote, De Brézé, groot-admiraal van Frankrijk, was overleden en niemand meer dan hij voor dien post in aanmerking meende te moeten komen, was een ander benoemd. Hierbij kwam, dat tal van jonge edelen, La Moussaie, Bouteville, Tavannes, zijne ontevredenheid stelselmatig aanwakkerden en hem dagelijks wezen op de groote en lang niet genoeg beloonde diensten, door zijn arm aan Frankrijk bewezen. Aan middelen ter verkrijging van den zoo gewenschten invloed had hij het overigens niet laten ontbreken, en die middelen waren niet altijd even kiesch. Zoo had hij getracht, door tusschenkomst van een der meest onweerstaanbare *petits-maîtres* uit zijne omgeving, Jarzé, het hart der Koningin te veroveren en Mazarin ook daaruit te verdringen. Maar ook dat was mislukt, en het laat zich dus begrijpen, dat er slechts weinig noodig was, om de niet zeer welwillende gevoelens van den opbruisenden krijgsman tot uitbarsting te brengen.

Dat weinige was het aanzoek van Mazarin op den bewusten 14^{den} September. Wat bewoog den Kardinaal, zoo stoof hij op, hem, Condé, die noch tot de verwanten der bruid, noch tot die van den bruidegom behoorde, uit te noodigen, als getuige bij het huwelijk zijne diensten te verleenen? Alvorens hij tot eene dergelijke beleefdheid zou te bewegen zijn, behoorde de Minister eerst zijn gegeven woord gestand te doen en hemzelven Montbéliard, zijn zwager Pont-de-l'Arche te doen toekomen. En toen Mazarin opmerkte, dat aan den Hertog De Longueville wel is waar bij de onderhandelingen van Rueil laatstbedoelde plaats beloofd was, maar dat zulks uitsluitend was geschied, ten einde het tot stand komen van een verdrag niet te bemoeilijken, terwijl het al aanstonds in de bedoeling had gelegen, het bij eene belofte te laten blijven, - toen kende Condé's toorn geene grenzen. Hij keerde den Kardinaal den rug toe, verklaarde hem niet meer te willen ontmoeten en zelfs, mocht hij hem onverhoopt tegenkomen, hem niet te zullen groeten.

Mazarin, tegenover den onwil èn van Beaufort èn van het machtige huis van Bourbon, gaf, volgens zijne gewoonte, schijnbaar toe. Van de bruiloft kwam voorloopig niets. ‘Ik zie van alle huwelijken af,’ teekent hij in zijne *Carnets* aan. ‘Ik heb de ontevredenheid gaande gemaakt van hen, die erbij betrokken waren. Mijne nichtjes gaan

in een klooster.' En waarlijk, de meisjes werden in het klooster van Val-de-Grace, in den faubourg St. Jacques, geïnterneerd; de fraaie vertrekken, door haar in het Palais Royal bewoond, werden betrokken door den gehaten surintendant der financiën, D'Éméry, wiens woning men, volgens de in die dagen tegenover impopulaire personen in zwang zijnde gewoonte, al eens had getracht in brand te steken. Maar toen, vier maanden later, Condé met zijn broeder Conti en zijn zwager Longueville, als gevaarlijk voor de rust van den Staat, op bevel van Mazarin in het Louvre werden gevangengenomen, toen openden zich, op hetzelfde oogenblik, dat de poorten van het kasteel van Vincennes zich achter de hooge gevangenen sloten, de deuren van het klooster in den faubourg Saint-Jacques en betraden de nichtjes wederom de hofkringen, waarvan zij langzamerhand zoovele sieraden begonnen uit te maken.

III.

Wij schrijven geene geschiedenis der fronde, dien 'passe-temps de gentilshommes, de beaux-esprits et de belles dames', zooals zij genoemd is(*), en wenschen derhalve in geene bijzonderheden te treden omtrent de stormachtige jaren, die volgden. Mazarin, tweemaal verbannen, had aan zijne jeugdige verwanten eene veilige schuilplaats verzekerd eerst bij de Markiezin De Noailles te Parijs, later bij den Markies en de Markiezin D'Hocquincourt te Péronne. Overigens bleef de Kardinaal, hij mocht zich te Parijs, te Keulen of te Brühl bevinden, de opperste leiding der zaken in handen houden en de belangen zijner familie bevorderen. De liefde van Mercoeur voor Laure Mancini was, ook in de dagen van tegenspoed, gebleken standvastig te zijn; ondanks den tegenstand van zijn vader en broeder, welke eene schitterender partij, Mademoiselle De Guise, voor hem op het oog hadden, was hij in Juni 1651 met haar gehuwd en werd kort daarop tot gouverneur van Provence benoemd. Madame De Chevreuse had zich intusschen wederom met de Koningin en haar eersten Minister verzoend en was zelfs bereid gevonden, de hand harer dochter, Charlotte de Lorraine, welke gedurende korten tijd verloofd was geweest met Conti, te schenken aan den oudsten van Mazarin's neven, Michel-Paul Mancini. Deze laatste werd echter, nog vóórdat het huwelijk tot stand kon komen, in Juli 1652 in het bloedige gevecht tusschen de regeeringstroepen en de frondeurs bij de porte Saint-Antoine gedood. In hetzelfde jaar zien wij den Kardinaal zich onledig houden met pogingen, om Anne-Marie Martinozzi uit te huwelijken aan den Hertog De Candale, zoon van den schitterenden Hertog D'Épernon. Candale behoorde tot de 'mooie mannen' van zijn tijd, trok door een gesoigneerd uiterlijk en fraaie kleeding aller aandacht, en toen Bartet, secretaris van het kabinet

(*) Victor Cousin, *Jeunesse de Madame De Longueville*, bladz. 57.

der Koningin, zich eens had veroorloofd de meening te uiten, dat daarin zijne eenige verdienste zou gelegen zijn en hij, ontdaan van knevels en *canons*, er niet beter zou uitzien dan ieder ander, werd deze stoutheid gestraft, doordat een vijftal van Candale's bedienden op klaarlichten dag Bartet's rijtuig in de straten van Parijs aanhielden, hem haar en baard afsneden en de *canons* verscheurden, met de mededeeling, dat zulks hem zou leeren, hoe men behoorde te spreken over iemand als de Hertog. Deze belangwekkende persoonlijkheid wenschte in 1652 den Hertog D'Harcourt - over wien straks - op te volgen in het commandement over het leger in Guyenne, en Mazarin achtte dat eene geschikte gelegenheid, om, met toepassing van het beginsel *do ut des*, tevens eene zijner nichtjes van de hand te zetten. Candale echter oordeelde de partij niet met zijn rang in overeenstemming, doch slaagde erin Mazarin zoolang aan de praat te houden, totdat hij, zonder de gouden ketens van den echt te aanvaarden, met het begeerde commandement ging strijken. Den 14^{den} September schrijft Le Tellier aan den Kardinaal: ‘M. de Candale zeide gisteren betreffende zijn huwelijk met Mademoiselle Martinozzi alles, wat men maar verlangen kan. Hij drukt den wensch uit, het zoo spoedig mogelijk tot stand te zien komen. Hij heeft zelfs een te groot denkbeeld van de voordeelen, welke er voor zijne positie uit zullen kunnen voortvloeien, en maakt zich sterk, zijn vader tot rede te brengen, wanneer deze soms aan zijne voornemens moeilijkheden mocht in den weg leggen.’ Dat Mazarin evenwel geen dupe was van deze fraaie betuigingen, blijkt uit hetgeen hij daags daarop aan zijn vertrouweling Ondedei meldt: ‘Ik geloof, dat zijn (Candale's) toeleg is, altijd dat huwelijk in het vooruitzicht te stellen en er nimmer toe over te gaan, ten einde de gelegenheid te gebruiken ten behoeve van zichzelf en zijne verwanten.’ Hoe het zij, Anne-Marie Martinozzi bleef voorloopig verstoken van een echtgenoot, maar om spoedig, zooals wij zien zullen, een wel is waar minder mooien doch niet minder hooggeplaatsten gemaal te erlangen.

De dagen toch waren aangebroken, waarin de Kardinaal niet meer behoefde om te zien naar pretendenten voor de hand zijner nichtjes, maar waarin het aanbod de vraag ver overtrof. In Februari 1653 was Mazarin, machtiger dan ooit, uit zijne tweede ballingschap voorgoed in Parijs teruggekeerd. Met vorstelijke praal had hij zijn intocht in de hoofdstad gehouden, geheel anders, dan Scarron in een der Mazarinades voorspeld had:

‘On te reverra dans Paris,
Et là, comme au trébuchet pris,
Et de ta rapine publique,
Et de ta fausse politique,
Et de ton sot gouvernement
Au redoutable parlement,
Dont tu fais si peu de compte,
Ultramontain, tu rendras compte,

Puis, après ton compte rendu,
Cher Jules, tu seras pendu
Au bout d'une vieille potence,
Sans remords et sans repentance.'

Aan hangen dacht niemand; Parijs weergalmde van kreten ter eere van Mazarin, en De la Rochefoucauld nam in de prachtige staatsiekoets aan de zijde van zijn voormaligen tegenstander plaats met de wijsgeerige opmerking: 'Tout arrive en France.' Slechts enkele verstokte frondeurs bleven morrend in hunne tent en zochten hun troost in het bezingen van een zoo plotseling tot stand gekomen ommekeer van zaken:

'O gens mutins! gens de la fronde,
S'il en est encor par ce monde
.....
Que dites-vous de cette affaire?'

De plaats van de beminnelijke Laure Mancini werd weldra ruimschoots vervuld door het achtereenvolgens verschijnen van de overige nichtjes, wier namen vroeger zijn vermeld. Mazarin, voorzichtig in alles, hield de meisjes laag bij den grond(*) en wachtte, totdat haar door de toongevende dames *avances* werden gemaakt. Nu, daaraan ontbrak het niet. Toen, na den terugkeer van haar oom, Olympe Mancini en Anne-Marie Martinozzi eveneens Parijs weder opzochten, kwamen de Prinses De Savoie-Carignan, die vier jaren later Olympe's schoonmoeder zou worden, met hare dochter, Prinses Louise, en de Maréchale De Guébriant haar buiten de porte Saint-Honoré te gemoet en begeleidden zij haar tot het Louvre. Zoodra Mazarin bemerkt had, dat zijne nichtjes voorgoed hare plaats in de Parijsche hofkringen veroverd hadden, achtte hij het oogenblik gekomen, om ook aan de mama's een prettigen ouden dag te bezorgen en haar gedurende het laatste gedeelte van haar leven nog eens iets anders te laten zien dan den blauwen Italiaanschen hemel. In Mei 1653 zien wij zijne beide zusters, de weduwen Martinozzi en Mancini, met Marie, Hortense en Marie Anne Mancini en den jeugdigen Philippe Mancini, te Parijs aankomen. En zoo men nog mocht twijfelen, of de positie des Kardinaals verzekerd was, die twijfel zou spoedig worden opgeheven. Immers, nauwelijks waren eerstgenoemde tamelijk bedaagde dames, waarvan de tweede zich alreeds in het bezit van een paar kleinkinderen mocht verheugen, in de hoofdstad verschenen, of er deed zich reeds een huwelijkscandidaat voor haar op, die antwoordde op den schoonklinkenden naam van François-

(*) Nog in 1659, op het toppunt zijner macht, even na het sluiten van den vrede der Pyreneën, schrijft hij aan hare gouvernante, Madame De Venel: 'Zij moeten aan alle aanzienlijke dames, welke haar bezocht hebben, eene visite terugmaken, maar daarna moeten de bezoeken geheel en al ophouden, en vooral verzoek ik u mijn nichtjes op het hart te drukken, eene groote mate van nederigheid, beleefdheid en zelfs onderdanigheid te willen betrachten, daar zij geene *demoiselles* zijn, en te overwegen, dat zulks, ver van ze te vernederen, ze des te meer in de achting van een ieder zal doen stijgen.'

Christophe de Levis-Ventadour, Hertog D'Amville, gouverneur van Limousin. Misschien met het oog op de omstandigheid, dat hij aanmerkelijk jonger was dan de voorwerpen van zijne vlam, nam hij de tusschenkomst zijner familie te baat, welke wederom de hulp van een derde aanwendde, namelijk van den Bisschop van Coutances, een van Mazarin's meest beproefde vrienden. Deze kweet zich getrouwelijk van zijne taak, maar schijnt toch zelf de zaak eenigszins curieus gevonden te hebben; althans in zijn schrijven van 14 September vindt men de humoristische zinsnede: 'Het schijnt, dat deze brave edelman er buitengewoon op gesteld is, vereerd te worden met de alliantie van Uwe Eminentie, daar na de pogingen, die hij in het werk gesteld heeft, om te huwen met eene van *mesdemoiselles* Uwe nichtjes(*), zooals Uwe Eminentie zich wellicht zal herinneren, dat ik Haar indertijd geschreven heb, zijne verliefdheid nog altijd voortduurt en thans eene van *mesdames* hare moeders tot voorwerp kiest.' En dat dit jonge mensch de eenige niet was, die, om welke oorzaak dan ook, de moeders boven de dochters verkoos, blijkt uit een brief van Gui Patin van 20 Maart 1654, waarin hij spreekt van trouwplannen betreffende 'de twee zusters der Eminentie met andere groote heeren, die lust gevoelen den tempel der fortuin binnen te treden'. De beide eerzame weduwen hebben evenwel geen tweeden echtgenoot gelukkig gemaakt.

Dezelfde Bisschop van Coutances was kort te voren in eene ingewikkelde briefwisseling, waarbij liefde, of althans huwelijksvoorstellen, en politiek hand aan hand gingen, betrokken geweest. De bevelhebber van het leger in Guyenne, de Hertog D'Harcourt, - wiens plaats door Candale zou ingenomen worden - had zich, op het voorbeeld van Condé, miskend geacht, zijne troepen verlaten en met eenige aanhangers Breisach bezet, waar hij eene soort van feodaal gezag uitoefende en vanwaar uit hij met de Spanjaarden onderhandelde. Het werd eene zaak van loven en bieden. Spanje verbond zich, hem in het bezit van Breisach te handhaven, geen vrede met Frankrijk te sluiten, dan wanneer dat bezit werd gewaarborgd, en bovendien hem een jaargeld van tweemaal honderdduizend kronen uit te keeren. Mazarin deed van zijn kant niet minder schoone beloften, maar de Hertog, die wellicht aan Montbéliard en Pont-de l'Arche dacht, stelde zich daarmede niet tevreden en verlangde als waarborg voor de vervulling ervan de verloving van eene der nichtjes met zijn twaalfjarigen zoon, Louis de Lorraine, die in 1718 als Graaf D'Armagnac en grand-écuyer de France overleed. Met de correspondentie hierover werd meergemelde Bisschop belast, die in Maart 1653 aan D'Harcourt schrijft: 'Gij wenscht, Mijnheer, uw zoon met eene der verwanten van den Kardinaal in het huwelijk te doen treden, en ik kan u geen ongelijk geven, want eene dergelijke verbintenis is zeer voordeelig. Maar hoe wilt gij het gedane ongedaan maken? en kunt gij verlangen, dat, nu reeds drie

(*) Welke hiermede bedoeld kan zijn, is ons niet gebleken.

contracten gesloten(*) zijn, vóórdat wij over deze aangelegenheid gesproken hebben, thans een daarvan verbroken worde?'

Wij weten niet, wat D'Harcourt antwoordde, maar de onderhandelingen bleven zonder gevolg. De Spanjaarden, die niet met beloften maar met volle handen kwamen aanzetten en, toen het verlangen deswege werd kenbaar gemaakt, voor den jeugdigen hertogelijken telg terstond eene bruid kant en klaar hadden, behaalden de overhand; D'Harcourt koos de zijde des vijands en verbond zich, Philipsburg benevens verscheidene andere belangrijke plaatsen in zijne handen te stellen. De gevolgen hiervan waren niet te overzien, toen Mazarin, ouder gewoonte op het laatste oogenblik afdoende maatregelen nemend, het garnizoen van Breisach omkocht en zich op 21 Mei 1654 den trouweloozen Hertog in handen zag gesteld, die genadiglijk werd geamnestieerd en als gouverneur van Anjou zijne wisselvallige loopbaan besloot.

Hoe onverantwoordelijk D'Harcourt's desertie geweest was, blijkt, wanneer wij nagaan, welke op het oogenblik daarvan de beteekenis van den legercommandant in Guyenne was. Men wete dan, dat juist in die dagen het zuiden van Frankrijk in rep en roep werd gebracht door wat men genoemd heeft de Provençaalsche fronde, eene miniatuuruitgave der toch al niet op groot papier gedrukte Parijsche fronde. Toen, in het voorjaar van 1652, Condé naar de hoofdstad was vertrokken, om deel te nemen aan de derde periode van den burgeroorlog, gevormd door de samensmelting der *fronde parlementaire* en der *fronde des petits-maîtres*, had hij als waarnemer zijner belangen in Guyenne achtergelaten zijn broeder Armand, Prins De Conti. Deze, geboren in 1629, was, daar zijn zwak lichaamsgestel hem voor den krijgsdienst minder geschikt scheen te maken, oorspronkelijk voor de kerk bestemd en had gelijktijdig met Molière het College der Jezuïeten te Clermont bezocht. Veel beteekende hij niet, maar desniettemin besloot hij de *soutane* voorloopig te laten rusten en een, zij het dan ook bescheiden, politiek rolletje te spelen. En dat laatste was, wanneer men Bourbon heette en bovendien Condé rechts, Madame De Longueville links naast zich had staan, wel te vinden. Veiligheidshalve had echter eerstgenoemde hem bij zijn vertrek een raad ter zijde gelaten, ten eerste bestaande uit beider zuster, wier verstandelijke meerderheid Conti altijd gaarne erkend had en voor wie hij eene innige - kwade tongen beweerden eene al te innige - genegenheid koesterde; voorts uit de frondeurs Marsin en Pierre Lenet. Terwijl Condé in Parijs werkzaam was, hield dit viertal het vuur te Bordeaux aan den gang en speelde er meer dan een jaar

(*) *Contrats passés.* Deze uitdrukking is, misschien opzettelijk, om van de zaak af te komen, zonder den Hertog te veel te ontstemmen, eenigszins onduidelijk. Immers, eerst één der meisjes, Laure Mancini, was gehuwd; met de beide andere contracten kan alleen bedoeld zijn de gedachtenwisseling, welke omstreeks dien tijd plaats had betreffende de verloving van Anne-Marie Martinozzi met den Prins De Conti en van Olympe Mancini met een neef van Richelieu, Charles Armand de la Porte, zoon van den Maarschalk De la Meilleraie. Van de laatste kwam evenwel niets.

lang republiekje; maar toen de koninklijke troepen naderden en de beloofde hulp van Spanje zich wachten liet, oordeelde Conti, die bovendien, als geheel onder den invloed zijner zuster staande, weinig achting vermocht in te boezemen, het geraden onderhandelingen aan te knoopen; en den 3^{den} Augustus 1653 trok de Hertog De Candale aan het hoofd van het regeeringsleger Bordeaux binnen.

Door eene zonderlinge beschikking des lots was het de overwonnene, die de versmade bruid des overwinnaars naar het altaar zou voeren. Conti ging voorloopig rusten op de niet behaalde lauweren en begat zich met een paar hofmakers, den Abbé De Cosnac en den dichter Sarrasin, naar zijne bezitting La Grange in de buurt van Pézénas. Hier speelde hij een nieuw spel, dat van hofhoudinkje, maar begon zich al spoedig te vervelen en naar een meer werkzaam, althans meer intrigeerend leven te verlangen. De hoofdvraag was, hoe wederom de gunst van het hof, en in de eerste plaats van den almachtigen Mazarin, deelachtig te worden. Daarop wist echter zijne omgeving raad. Waarom trouwde hij niet met een nichtje van den Kardinaal? b.v. met Anne-Marie Martinozzi, van wier huwelijk met den mooien Candale, nu deze zijne aanstelling in den zak had, toch niets zou komen en die waarschijnlijk niet ongaarne de gelegenheid zou aangrijpen, om te toonen, dat zij om pretendenten, zelfs van vorstelijken bloede, niet verlegen behoefde te zijn, terwijl haar oom eene verbintenis met het huis Bourbon met beide handen zou aangrijpen. Conti vond dat een uitstekend plan; de vaardige pen van Cosnac werd met de correspondentie over deze 'affaire' belast, en het loven en bieden begon opnieuw(*). Ditmaal gold het niet alleen den hoofdpersoon, maar ook zijne vrienden tevreden te stellen. De eerste wilde connétable van Frankrijk en gouverneur van Brouage worden, Cosnac een bisschopszetel, Sarrasin een vet jaargeld veroveren. Mazarin zeide op alles ja en beloofde nog veel meer, dan iemand slechts kon wenschen, - maar toen den 24sten Februari 1654 het huwelijk voltrokken werd, was Conti noch connétable, noch gouverneur van welke provincie ook, maar alleen bevelhebber van het leger in Catalonië, had Sarrasin geen enkel goudstuk uit de schatkist ontvangen en zat alleen Cosnac in het bisschoppelijk paleis te Valence zich over de verwezenlijking zijner droomen te verheugen.

De broeder des bruidegoms, de held van zoovele veldslagen, woonde de huwelijksfeesten niet bij. Hij toch had eveneens het zwaard gevoerd tegen Frankrijk en, al ware hij niet reeds gehuwd geweest, Condé was te hooghartig, om zijne vergiffenis te koopen, door Mazarin te ontlasten van eene zijner nichtjes. In dezelfde dagen had hij zich te verantwoorden voor de rechtbank der pairs van Frankrijk, en den 27sten Maart 1654, terwijl Conti met zijne jonge vrouw de zaligheden der wittebroodsweken

(*) Men raadplege omtrent de hofhouding van Conti te la Grange en omtrent de onderhandelingen over zijn huwelijk de *Mémoires de Daniel de Cosnac,* I, 138.

genoot, werd hij schuldig verklaard aan majesteitsschennis, werden hem de naam van Bourbon en de hoedanigheid van prins van den bloede ontnomen, werd de doodstraf over hem uitgesproken, te voltrekken op de wijze, welke het den Koning zou behagen te decreteeren(*).

Wie zich, na al hetgeen men in den laatsten tijd had gezien, nog verbazen kon, sloeg dan ook de handen ineen over het huwelijk van een Bourbon met eene verwante van Mazarin. ‘Na hetgeen wij thans zien, bestaan er geene onverzoenlijke vijanden, bestaat er geene beproefde vriendschap tusschen broeders meer.’ Aldus geeft André d'Ormesson in zijne *Mémoires* kort en krachtig de verontwaardiging weder, welke hem en alle rechtschapen lieden had aangegrepen.

Natuurlijk mocht eene berijming van het merkwaardige feit niet ontbreken. Zij werd vervaardigd door M. De Laffemas en luidt:

‘Par l'ombre d'Armand(†) averti,
L'autre Armand au roi veut se rendre;
Mais bien qu'un peu tard converti,
Il n'a rien perdu pour attendre,
La fronde en a le démenti;
Le coadjuteur(§) s'en veut pendre,
Condé ressent le coup en Flandre.
L'un se perd; l'autre est garanti.
Jamais le prince de Conti
Meilleur conseil ne pouvait prendre
Que d'embrasser ce bon parti.’

(*Wordt vervolgd.*)

G.H. BETZ.

(*) Condé begaf zich na deze veroordeeling in Spaanschen dienst en werd bij het sluiten van den vrede der Pyreneën door de Fransche Regeering wederom in zijne voormalige waardigheden hersteld. Met Castiliaansche ridderlijkheid had Spanje hiervan het tot stand komen van den vrede afhankelijk gemaakt en zelfs gedreigd, bij weigering Condé het bewind te schenken over een nieuw te vormen, onafhankelijk vorstendom in Vlaanderen.

(†) Richelieu, naamgever van Conti.

(§) De Retz.

Wat zij ermee deden.
Novelle door J. Chr. Gewin.

XIX.

‘Hemel! lieve kind! ben jij daar!’ riep Mevrouw De Vries uit, toen zij Johanna de kamer zag binnenkomen.

‘Hoe kom jij daar zoo op eens uit de lucht vallen?’ vroeg de kantonrechter even verwonderd, maar met een minder verheugd gelaat, dan bij zijne vrouw te aanschouwen viel.

‘Ik kom eens zien, hoe het u allen hier gaat. We hebben elkander in zoo langen tijd niet gezien,’ zei Johanna.

‘Daar doe je wel aan, lieve! Ik heb al zoolang naar je verlangd,’ betuigde Mevrouw.

‘Ik had dat *nu* maar liever niet gedaan,’ hernam haar echtgenoot. ‘Want de typhus heerscht hier tegenwoordig en de ondervinding heeft geleerd, dat menschen, die van andere plaatsen komen, er het eerst door aangetast worden.’

Hij was al bang, dat Johanna een van die vatbare vreemdelingen zou blijken te zijn en de besmetting op die wijze toch nog in zijn huis zou komen. Daarom was hij niet weinig verbaasd, toen deze op die *tirade* heel bedaard antwoordde:

‘Juist omdat die ziekte hier heerscht, ben ik gekomen.’

En toen beide echtelieden haar verwonderd aanzagen, liet zij erop volgen:

‘Ik kom Alexander oppassen.’

‘Engel!’ riep Mevrouw uit, haar omhelzende en in tranen uitbarstende.

‘Wat dwaasheid! Dat is den hemel verzoeken!’ zei Mijnheer. Doch bedenkende, dat het toch *zijn zoon* was, dien zij wilde verzorgen, en... dat hij haar op die manier meteen kwijtraakte, liet hij er eenige oogenblikken later op volgen:

‘'t Is wel onvoorzichtig van je, maar toch mooi.’

En een handdruk bevestigde, dat hij het inderdaad zoo vond.

‘En wanneer wou je erheen gaan?’ vroeg Mevrouw.

‘Wanneer eet u, tante?’

‘Zoo dadelijk, kindlief.’

‘Dan voort na het eten,’ zei Johanna. ‘Want zóó onvoorzichtig ben ik niet, dat ik mij met eene nuchtere maag in een besmet huis begeef; en ik heb vandaag nog niets gebruikt.’

‘Gunst! hoe kwam dat?’

‘Och, ik moest een beetje voor het ontbijtuur weg en vond toen niets gereed. Dat is evenwel minder. Ik kan mij immers hier voor dat gemis schadeloos stellen, lieve, beste tante.’

't Was eene heele verademing voor Johanna, toen zij, voor de woning van Mevrouw Von Waldheim uit het rijtuig stappende, van de oude meid, die haar te gemoet kwam, vernam, dat Mevrouw en hare dochter naar Duitschland waren vertrokken. Zij had vreeselijk opgezien tegen eene ontmoeting met Euphemia; nu bleef zij daarvan verschoond en zou de zorg voor Alexander geheel aan haar zijn overgelaten, zonder dat zij bevelen of schikkingen van anderen te wachten had. Niemand dan een bejaarde knecht en eene oude keukenmeid waren op de plaats achtergelaten.

Toen zij bij het ziekbed kwam, was Alexander buiten kennis, in welken toestand hij, volgens het getuigenis van den knecht, reeds twee dagen had verkeerd, enkele korte poozen uitgezonderd. Hoe akelig zij dat ook vond, zij bleef erdoor bevrijd van eene dadelijke verklaring omtrent de redenen harer komst, welke aanleiding zou hebben kunnen geven tot eene nuttelooze woordenwisseling, die tevens nadeelig op den zieke zou hebben kunnen werken en haar aandoeningen kon doen ondervinden, waarvan zij wenschte verschoond te blijven.

Lang en hevig was de strijd geweest tusschen hare liefde ter eene en haar plicht en gevoel van eigenwaarde ter andere zijde. Doch eindelijk meende zij dien kamp als beslist te mogen beschouwen en den zegepalm aan de twee laatste te kunnen toereiken.

Zonder aarzelen nam zij dan ook het besluit, Alexander te gaan verzorgen; er niet aan twijfelende, dat alleen menschlievendheid en eene geoorloofde liefde, zooals eene zuster die voor haar broeder gevoelt, de drijfveeren harer handelwijze konden genoemd worden. Alleen voor eenige ontroering bij het eerste wederzien na eene scheiding, gedurende welke eene zoo groote verandering plaats greep, had zij eenige vrees gekoesterd. Ook deze had haar nu verlaten, daar de toestand, waarin zij den zieke had gevonden, haar deed vermoeden, dat er meer kans bestond op eene niet-herkenning dan op een wederzien, dat, in ver-

band met het verledene, aanleiding zou kunnen geven tot eenige gemoedsbeweging.

Rustig - voor zoover het gevaar, waarin de zieke verkeerde, dat toeliet - aanvaardde zij dientengevolge haar post als pleeg*zuster*.

Spoedig zou zij echter opnieuw het bewijs leveren, dat de mensch niet zelden omtrent zijn eigen gevoel en zijne gevoelens in dwaling verkeert en hij zich door redeneering naar een standpunt heeft laten voeren, waarvan het gevoel hem bij de eerste kans, die zich daartoe aanbiedt, zonder veel moeite doet aftuimelen.

'O, Johanna!' zei Alexander, zeer duidelijk, en een zucht volgde op die woorden.

'Wat wou je, Alex?' vroeg Johanna, die meende, dat hij bij kennis was gekomen en haar herkend had.

'Och, neen, Juffrouw!' zei de knecht, die juist eene karaf frisch water bracht: 'Daar roept hij telkens om, maar er is hier niemand, die zoo hiet. Dat heb je meer bij zieken, die dollen.'

'Alex!' herhaalde Alexander: 'Ja, vroeger, Alex! zoo noemde *zij* mij! Maar nu... dorst, dorst!'

Johanna vulde een lepel met water, maar hare hand beefde zóó, dat zij den knecht moest verzoeken, den lijder die lafenis te verschaffen.

Toen de man het vertrek had verlaten, verwijderde zij zich van het ziekbed en zonk snikkend op een stoel neder.

Verdwenen waren de moed en de kalmte, waarmee zij hare taak had aanvaard. De behaalde overwinning bleek eene illusie geweest te zijn. De heldhaftige kampvechters *Plicht* en *Gevoel van eigenwaarde* traden een stap terug en boden der *Liefde* hunne degens aan; en deze, ofschoon zij moest erkennen, dat de zege aan hare zijde was, nam die niet aan, daar zij niet zonder schaamte den kamp voor geëindigd zou hebben kunnen verklaren.

De strijd werd weer aangebonden en trots eenige nederlagen moedig volgehouden.

Twee dagen en twee nachten had Johanna den zieke verzorgd, daarin bijgestaan door den ouden knecht en de keukenmeid, toen Alexander de oogen opsloeg en weder de woorden 'o, Johanna!' uitsprak. Maar toen was het niet op een klagenden toon. Blijde verwondering was in zijne oogen en in de uitdrukking van zijn gelaat te lezen.

'Zijt gij het werkelijk? of is het weer een visioen?' vroeg hij, blijkbaar tot volkomen bewustzijn teruggekeerd.

'Ik ben het, Alexander!' zei ze. 'Maar je moet je heel stil houden. Dat heeft de dokter straks nog ernstig aanbevolen.'

'Dat zal ik doen, lieve, beste Johanna! Maar noem mij dan niet Alexander, maar Alex, zooals vroeger. En dan zal ik "heel zoet zijn", zooals we elkaar beloofden, toen we kinderen waren; weet je nog wel?'

'Nu, Alex! dan. Nu ook rustig blijven,' zei Johanna.

‘Alex!’ herhaalde Alexander, den liefelijk welluidenden toon, waarop Johanna dat woord uitsprak, nabootsende. ‘In hoe langen tijd heb ik *dat* niet gehoord!’ liet hij erop volgen; doch sloot toen, op een wenk van zijne verpleegster, de oogen en sliep weldra in, met een glimlach op het gelaat.

De dokter verklaarde den volgenden morgen, dat de zieke het gevaar te boven was en, zonder buitengewone toevallen, wel spoedig zou herstellen. ‘Rustig houden is nog altijd hoofdzaak,’ voegde hij erbij. Daar zult u ongetwijfeld wel voor zorgen, Juffrouw, te oordeelen naar hetgeen ik omtrent uwe uitmuntende oppassing van de dienstboden heb vernomen.’

‘Ik zal doen, wat in mijn vermogen is, dokter.’

‘Is u familie van Mijnheer?’

‘Neen, dokter! Maar wij zijn, om zoo te zeggen, te zamen opgevoed, en ik vernam, dat hem de noodige verzorging ontbrak.’

‘En toen hebt gij u in 't gevaar begeven, om hem te helpen. 't Is een gruwel, dat zijne vrouw en schoonmoeder, ja, zijn eigen vader en moeder hem zoo aan zijn lot hebben overgelaten. En dat zeiden de dienstboden ook. De keukenmeid zei zelfs, dat het eene beestachtige importinensie was.’

‘Dokter!’ hernam Johanna, ‘ik heb niet meer dan mijn plicht gedaan.’

‘Uw plicht?’ vroeg de dokter. ‘Ik noem het eene daad van zelfopofferende liefde, die mij met de menschheid verzoent. God zegene u ervoor, lieve Juffrouw!’

Dit zeggende, vatte hij hare hand en drukte die met eerbiedig gevoel aan zijne lippen.

‘Zeg mij nu eens,’ zei Alexander eenige dagen later, toen het hem vergund was, het bed voor een uurtje te verlaten, ‘hoe ben je eigenlijk hier gekomen, Johanna?’

Die vraag had zij natuurlijk verwacht en zich daarop voorbereid. Hoe afkeerig zij was van onoprechtheid, hier achtte zij het verbergen der waarheid - vooral na het reeds gebeurde gedurende haar verblijf in die woning - onvermijdelijk. Daarom antwoordde zij:

‘Ik ben tegenwoordig zuster van liefdadigheid en ze hebben mij hierheen gezonden.’

‘*Gij* zuster van liefdadigheid? Ach!’ zei hij treurig, ‘wie had dat ooit kunnen denken! - Niet, dat je er niet voor geschikt bent. O! beter dan iemand; maar...’

‘O, 't is eene heel mooie betrekking, Alex! en 't geeft ook veel voldoening, als men iets tot redding van een natuurgenoot heeft kunnen bijdragen.’

‘Vooral voor zulke edele wezens als zekere Johanna, die...’

‘'t Zal wel tijd zijn, om weer naar bed te gaan,’ zoo viel Johanna hem in de rede. ‘Ik zal dus Hendrik maar roepen, om je te helpen.’

Alexander deed, alsof hij dat niet hoorde, en zei:

‘En hoe toevallig, dat ze jou juist hierheen stuurden.’

Johanna was onderwijl de deur al genaderd. Met een eenvoudig ‘ja!’ maakte zij dus een einde aan dit gesprek, dat haar te gevaarlijk scheen en waarvan zij de voortzetting dus wilde verhinderen.

Alexander nam vrij spoedig in beterschap toe, maar werd in evenredigheid van zijne herstelling steeds droefgeestiger. Als hij zich 's morgens pas weer in Johanna's nabijheid bevond, was hij opgewekt en spraakzaam; maar hoe nader 's avonds de tijd van scheiden kwam, verzonk hij telkens meer in mijmeringen en lag een waas van droefgeestigheid steeds dichter over zijn gelaat verspreid.

Eens ontwaakte hij uit die droeve overpeinzingen, zeggende:

‘Wat ben ik verblind geweest! Hoe spoedig heb ik ontdekt, dat ik jou alleen waarlijk heb liefgehad. Maar 't was, helaas! te laat.’

‘Alexander!’ zei Johanna, al hare zielskracht te hulp roepende: ‘Ik heb je altijd gehouden voor iemand van een flink karakter en van edele beginselen, en nu moet ik ondervinden, dat gij dat nooit zijt geweest of althans niet meer zijt. Hoe zou het u anders mogelijk zijn, den eed van trouw, dien gij voor God en uwe vrouw hebt afgelegd, zooverre te verzaken, dat gij tot eene andere dan haar woorden van liefde uit en niet het schaamrood je gelaat bedekt bij die bekentenis. Of meen je, dat het niet vernederend is voor een jong meisje, dat een getrouwd man eene zoodanige bekentenis voor haar durft afleggen en dus veronderstelt, dat zij die zonder schaamte en verontwaardiging kan aanhooren? Bij *mij* is dat niet het geval, Alexander! Zoo je er alzoo eenigen prijs op stelt, mijne achting te behouden, verwacht ik, dat er nooit weer een zoodanig woord over je lippen komt; want dan zou die achting verloren - en ik genoodzaakt zijn, oogenblikkelijk dit huis te verlaten!’

‘Vergeef het mij, Johanna!’ liet Alexander, bijna onhoorbaar, vernemen. ‘Ik zal het niet weer doen. Vergeef het mij! Ik ben zoo diep ongelukkig!’

‘Ja, Hendrik! ik kom!’ riep Johanna, veinzende, dat zij geroepen werd, om aan die folterbank te ontkomen en hare aandoeningen voor Alexander te verbergen.

In hare kamer gekomen, zonk zij op de sofa neer en verborg haar gelaat in de kussens.

‘Ik ben zoo diep ongelukkig!’ had *hij* gezegd, op een toon, die getuigde, dat zijne woorden waarheid bevatten; hij, voor wiens geluk zij alles, ja, haar leven had willen opofferen, diep ongelukkig! En toen hij haar bekende, dat zijne liefde voor háár hem zoo rampzalig deed zijn, had zij hem met zoo harde woorden toegesproken, zulke verwijtingen doen hooren! Ach! hoe had zij zoo wreed kunnen zijn. Haar gevoel, hare liefde - ja, hare innige liefde en haar medelijden fluisterden haar toe: ‘Ga tot hem en troost hem in zijn jammer!’ Maar - schoon het gevoel van eigenwaarde op dat oogenblik bescheiden

stilzweeg - riep de plicht haar toch gebiedend genoeg toe: ‘Blijf! al zou hij er ook onder bezwijken!’ om hare voeten terug te houden van den gevaarlijken weg, dien zij dreigde te betreden.

Dien avond zag Alexander haar niet weer.

Kamp, met het lichaam volvoerd, kan vermoeien, maar zielestrijd kan afmatten tot stervens toe.

Zij zocht eindelijk hare legerstede op, maar de god des slaaps drukte met zijne zegenende handen hare oogleden niet dicht. Allerlei denkbeelden doorkruisten haar afgemat brein. Zij dacht met huivering aan de zondige woorden en gedachten van Alexander; zij verfoeide hare eigen overdenkingen en gevoelens en... stond, bijna in hetzelfde oogenblik, op het punt, naar hem toe te ijlen, om hem te vertroosten door de bekentenis harer liefde.

Dien nacht droomde zij, dat zij zich bevond op een smal bergpad, aan welks eene zijde een afgrond gaapte. Vluchtende voor Alexander, die haar trachtte te grijpen, stortte zij naar beneden. Doch, toen zij den bodem der diepte bijna bereikt had, stond Alexander weer dáár, met uitgespreide armen, gereed, om haar op te vangen. Daartoe kwam het echter niet. Nog zwevende tusschen hemel en aarde, ontwaakte zij met een kreet.

XX.

Johanna was natuurlijk niet voornemens geweest, langer in de woning van Mevrouw Von Waldheim te vertoeven dan tot het tijdstip, waarop hare hulp niet meer onontbeerlijk kon geacht worden. Zij had daarom, zoodra de ziekte van Alexander eene gunstige wending nam, op eene advertentie geschreven en de belanghebbende naar Mevrouw Van Houten verwezen tot het erlangen van getuigenis haar aangaande.

Naar Juffrouw De Riemer wilde zij in geen geval terug. Alleen uit achting voor Mevrouw Van Houten, wier echtgenoot haar die betrekking had bezorgd, was zij daar gebleven. Zij gevoelde evenwel geen lusttot het dagelijksch aanhooren van het excentrieke gewauwel en de lasterpraatjes dier dame en evenmin naar het ruwe meidenwerk, dat daar van haar gevorderd werd. Daaromtrent had zij bij hare bezoeken ten huize dier familie uit kieschheid steeds het stilzwijgen bewaard; doch nu had zij dit en tevens de reden, waarom zij dien dienst had verlaten, voor Mevrouw Van Houten blootgelegd. Eenigen tijd bij de familie De Vries door te brengen na hare oppassings-periode, - zooals zij gehoopt had te kunnen doen - daarvan was geene sprake meer, sedert zij bekend was geworden met de vrees, die Mijnheer voor typhus-besmetting koesterde. Wij hebben gezien, dat die vrees hem noopte, zijne echtgenoote te verbieden, hun zoon de onontbeerlijke hulp te verleenen, waartoe haar moederhart haar zoo krachtdadig drong

en waarnaar zij zoo vurig verlangde. Maar ik heb u nog niet verteld, dat zijne voorzorgen zich nog vrij wat verder uitstrekten.

Geen briefje, zelfs geen strookje papier mocht Johanna overzenden, om bericht te geven van Alexander's toestand. Een arbeider, die aan het andere eind van het dorp woonde, moest iederen avond gaan vernemen, welke verandering er in de ziekte was gekomen; en dan zond de heer De Vries zijn eigen arbeider naar dien man, om die tijding over te nemen. Hij mocht evenwel niet in diens huisje gaan en ook niet in de woning van genoemden heer komen, maar moest de boodschap buiten de deur aan de meid overgeven. En toen Alexander herstellend was, liet hij hem weten, dat hij minstens eene week of vier moest wachten, voordat hij de ouderlijke woning weer bezocht. 't Was dus duidelijk, dat Johanna aan geen dergelijk bezoek behoefde te denken. Naar de familie Van Houten kon zij evenmin gaan. Mijnheer had vroeger duidelijk genoeg doen blijken, dat hij op zulk eene logée niet gesteld was, en het pijnlijke gevoel, dat haar toen doortrilde, was nog te levendig bij de herinnering, dan dat zij daartoe aanvrage zou hebben willen doen. Zij hield niet van dien man, die 't waarschijnlijk niet zoo nauw had genomen met het onderzoek naar de betrekking, welke hij haar aanbeval, uit zucht, om van haar ontslagen te worden, en die alzoo haar lot nog bitterder had doen worden, dan het buitendien reeds was.

Zij was daarom blijde, toen Mevrouw Van Houten haar berichtte, dat de dame, aan wie zij had geschreven, eene intieme kostschoolvriendin harer moeder was geweest en dat zij deze dikwijls met veel ingenomenheid en liefde van haar - die later ver verwijderd van haar woonde en zich eerst onlangs, na den dood van haar man, in Amsterdam vestigde - had hooren spreken. Op het uitmuntende getuigenis, dat zij van haar mocht geven, wenschte Mevrouw Boonders, - zoo heette die dame - dat de aangeboden betrekking Johanna zou bevallen, en liet het bepalen van 't salaris, dat zij in dit geval liever als eene douceur wilde beschouwd hebben, geheel aan haar over. Echter had zij één voorwaarde: Johanna zou dadelijk, nadat zij den zieke verliet, de betrekking aanvaarden, doch moest - natuurlijk op Mevrouw's kosten - vier weken ergens buiten gaan doorbrengen, ten einde alle gevaar voor besmetting te voorkomen.

‘'t Is eene rijke vrouw, die op een onbekrompen voet leeft,’ zoo schreef zij verder. ‘Zij heeft mij gezegd, dat gij op eene gezonde, vroolijke plaats fatsoenlijke appartementen moet huren, om daar die maand door te brengen, en dat gij het u aan niets moet laten ontbreken, en ik ben er zeker van, dat zij het u kwalijk zou nemen, als gij anders deedt.’

Alexander was nu in zooverre hersteld, dat de hulp van den knecht voldoende kon geacht worden. Hoe sterk Johanna's hart haar drong, hem nog niet te verlaten, - dat arme hart, dat zoo gaarne altijd bij

hem zou willen blijven! - haar verstand zeide haar, dat het haar plicht was, dat gevaarlijke terrein zoo spoedig mogelijk te verlaten. Zij schreef daarom terstond aan Mevrouw Boonders en aan Mevrouw Van Houten, dat zij het aanbod der eerste aannam en op den derden dag na dien, waarop haar brief was gedateerd, het buiten van Mevrouw Von Waldheim zou verlaten en later bericht wilde zenden omtrent haar nieuw, tijdelijk verblijf.

Toen zij Alexander kennis had gegeven van haar besluit, werd hij zóó bleek en staarde haar zóó droevig aan, dat haar hart van weemoed trilde en zij zich geweld moest aandoen, om hare ontroering voor hem te verbergen. Alexander zei niets. Maar 't was jammerlijk, hem daar te zien zitten: de armen machteloos langs zijne zijden neerhangende, het hoofd op de borst gezonken en de oogen strak naar den grond gericht, terwijl de versnelde ademhaling getuigde van de beroering, door dat bericht in zijn boezem verwekt.

't Was Johanna niet mogelijk, dat langer aan te zien. Zij stond op, deed eenige schreden naar de plaats, waar de deur van het vertrek zich bevond, doch bleef daar onbeweeglijk staan. 't Was, of haar werd ingefluisterd: ‘Kunt gij hem daar zóó laten blijven? Hebt gij geen enkel woord van troost - van liefde voor hem, terwijl uw hart ervan overvloeit?’ Zij zag naar hem om. ‘Lieveling!’ zweefde haar op de lippen en haar voet hief zich op, om haar terug te voeren in zijne nabijheid. Maar... ‘zijn eed bindt hem aan eene andere!’ donderde eene andere stem haar in de ooren, en zij vlood als het gejaagde hert, dat aan het van verderf zwangere lood des jagers tracht te ontkomen.

De volgende dag ging even treurig voorbij als de voorgaande. Alexander sprak niet en Johanna durfde niets zeggen, uit vrees, dat weer nieuwe aandoeningen zouden worden opgewekt. Tegen den avond, toen de schemering was ingevallen, zei Alexander:

‘De nacht komt. O! was hij ook voor mij gekomen! Was ik maar gestorven! Dan had mijne lieve...’ Johanna, had hij bijna gezegd. Maar gedachtig aan zijne belofte deed hij dat niet, maar zei: ‘mijne lieve zuster mij de oogen kunnen toedrukken.’

Johanna zei niets. Want zij gevoelde, dat, zoo zij een enkel woord sprak, een vloed van tranen zou losbarsten en de verschansingen zou vernielen, waarmee zij zich had omringd.

Maar Alexander weigerde bijna al de versterkende middelen, die door den geneesheer waren verordend, tot niet geringe bezorgdheid van Johanna, die voorzag, dat dit na haar vertrek niet zou verbeteren en eene wederinstorting daarvan het gevolg zou wezen. Daarom zei ze:

‘Als je mij wilt beloven, trouw de voorschriften van den dokter te zullen opvolgen, ook als ik hier niet meer ben, dan zal ik nog een dag langer bij je blijven, Alex!’

‘Één dag!’ zuchtte hij, meer dan dat hij die woorden uitsprak. ‘Wat zegt één dag op de ontelbare dagen van ellende, die ik te gemoet ga!’

Maar toch! hij was er dankbaar voor; en om dat te toonen, nam hij het voedsel, dat hem werd voorgezet; maar als een, die eene zware taak vervult, ter wille van eene vurig gewenschte belooning.

De laatste middag en avond van hun samenzijn werden onder bijna onafgebroken stilzwijgen doorleefd. 't Was echter niet het norsch stilzwijgen, dat aan wrevel zijn aanzijn heeft te danken, maar dat schuchtere, kiesche, weemoedige, 'twelk geboren wordt uit de vrees, elkander door een onbedacht woord of eene onvoorzichtige uitdrukking te kwetsen of aandoeningen te wekken, die men wederzijds in sluimer tracht te houden, ten einde elkaars gevoel te sparen.

Johanna was voornemens den volgenden dag vroeg in stilte te vertrekken, daar zij vreeselijk opzag tegen het afscheid, zoo voor haarzelve als voor Alexander; doch 't meest voor hem, omdat hij nog zwak was en dat haar beducht deed zijn, dat hij het meesterschap over zijn gevoel verliezen en daardoor ontrouw worden zou aan zijne belofte, 'tgeen haar met dubbele smart zou vervullen. In een brief, dien zij wilde achterlaten, zou hij onder meer ook de redenen van hare handelwijze ten dezen aanzien vernemen.

Doch Alexander kwam haar voor.

Toen zij gereedstond, om naar hare kamer te gaan, kwam hij naar haar toe, zeggende:

‘Johanna! ik ben nog niet tot den normalen toestand teruggekeerd. Daarom zou ik liever geen getuige zijn van uw heengaan. Hoe laat denkt gij te vertrekken?’

‘Te acht uren, Alex!’

‘Dat is een goed uur - goed!’ - zei hij, binnensmonds, met een glimlach, die pijnigend was, om aan te zien. ‘Dan ben ik nog niet opgestaan.’ En, zich geweld aandoende, om zijne aandoening door het aannemen van een luchtigen toon te verbergen, liet hij erop volgen: ‘Dan lig ik nog in den smoorpot van menschelijke ellende. Laat ons daarom *nu* afscheid nemen. Heb dank voor de engelachtige wijze, waarop gij mij te hulp zijt gesneld en mij hebt verzorgd. Gods zegen ruste op uw dierbaar, edel hoofd en Hij doe u nog geluk vinden...’

Toen..., overstelpt door aandoening, zweeg hij en bleef zoo eenige oogenblikken tegenover haar staan.

Daarop vatte hij hare hand en vroeg op dien vleienden toon, dien zij nog uit hunne kinderjaren kende en waaraan zij toen nooit weerstand kon bieden:

‘Een enkelen, broederlijken afscheidskus zult gij mij toch niet weigeren, Johanna? wij zien elkaar misschien nooit weer!’

Zij stond het toe.

Dat had zij niet moeten doen.

Want toen zijne lippen de hare aanraakten, gevoelde zij, dat er bijna bovenmenschelijke kracht werd vereischt, om haar te beletten, hare armen om zijn hals te slaan en dien kus honderdvoud te beantwoorden.

Doch... hare armen werden niet opgeheven.

Zoo stonden zij eene wijle bij elkaar, zonder dat een van beiden een woord kon uitbrengen.

Eindelijk drukte Johanna de hand, waarin de hare nog altijd rustte, en zeide zacht:

'Vaarwel, Alex!'

'Vaarwel, Johanna!' vloeide eveneens langzaam van zijne lippen.

Zóó scheidden die twee nauw aan elkander verwante zielen.

XXI.

Na een slapeloos doorgebrachten nacht maakte Johanna zich voor de reis gereed. Toen zij aan de kamer van Alexander gekomen was, hield zij een oogwenk voor de deur stil en fluisterde met ineengevouwen handen: 'God zegene en behoede u, Alex!'

In de benedenkamer vond zij het ontbijt gereed. Zij kon evenwel niets gebruiken dan een enkelen kop thee, om hare koortsig brandende lippen te bevochtigen.

Het rijtuig kwam voor, maar bleef buiten het hek, zooals zij bevolen had, ten einde te verhoeden, dat Alex iets vernam van haar vertrek.

In de vestibule wachtten Hendrik en de oude keukenmeid haar op.

'Juffrouw!' zei Hendrik, zijne pet eerbiedig afnemend, met eene onvaste stem: 'Als onze Lieve Heer u zoo liefheit as *ik*, - as het niet al te brutaal van me is, om zoo iets te zeggen,' - voegde hij eraan toe, 'dan zal Hij u nog veel geluk geven in deze wereld en de hoogste zaligheid hiernamaals. Want dat heeft de Juffrouw aan onzen braven heer verdiend.'

'Ja! dat heit ze!' zei de keukenmeid: 'Een gemakkelijken fortuil in den Hemel! dat verdient ze!'

Johanna reikte ieder eene harer handen en dankte hun hartelijk.

Hare hand vasthoudende en zich eenigszins buigende, vroeg Hendrik: 'Is het gepermeteerd?'

Johanna trok hare hand niet terug en toen drukte de oude man daar eerbiedig een kus op, waarna hij met de mouw van zijn rok langs zijne oogen streek en haar voorging naar het rijtuig, om het portier voor haar open te doen. Toen Johanna ingestapt was en plaats had genomen, zei ze nog:

'Nu Hendrik! je zult wel goed voor Mijnheer zorgen? Maar dat behoef ik niet te vragen.'

‘Dat zal ik, Juffrouw! Dat weet God! Want Meneer, dat is... dat is... een bovenste-beste!’

Johanna had aan Mevrouw De Vries doen weten, wanneer zij door het dorp zou komen en dat zij voor haar huis even wou laten stilhouden, om elkaar dan op een afstand te zien en uit de verte vaarwel toe te roepen. En zoo geschiedde het.

Mevrouw was present, zoo dicht mogelijk aan het raam der kamer. Mijnheer stond daarentegen zoo ver achter in het vertrek, dat zij hem nauwelijks zien kon. Ruim zes weken later werd hij door typheuze koortsen aangetast en beweerde toen stijf en sterk, dat Johanna, met hare sentimenteele kuren, de besmetting naar zijn huis had overgebracht.

Aan Mevrouw Boonders had Johanna geschreven, dat zij behoefte gevoelde aan beweging en bosch- en berglucht en daarom eenigen tijd in het hotel Maywald te Kleef zou gaan doorbrengen. Bij hare aankomst aldaar vond zij reeds een brief van genoemde Mevrouw, met een bankbiljet erin en toezegging van spoedig meer.

Daar zij niemand in Kleef kende, bracht zij te midden van een aantal logeergasten zeer eenzame dagen door, 'tgeen niet zeer geschikt was, om haar eenigszins af te leiden van de denkbeelden, die haar bijna zonder ophouden bestormden, sedert de gebeurtenissen van den laatsten tijd haar een zoo helderen blik in haar hart hadden doen slaan. Zij gevoelde, dat hare zenuwen geschokt waren, en raadpleegde een geneesheer. Deze beval het inademen der zeelucht ten sterkste aan. Daarom begaf zij zich een paar dagen later naar Zandvoort, na eerst aan Mevrouw Boonders kennis te hebben gegeven van haar voornemen. Ook te Zandvoort vond zij, in het door haar genoemde hotel, een brief van die dame, waarin zich een epistel bevond voor Mevrouw Van Duren, - eene nicht van Mevrouw Boonders - die met haar echtgenoot en hare kinderen ook in die badplaats vertoefde. Twee van die kinderen waren volwassen meisjes, met wie Johanna spoedig op een aangenamen voet verkeerde; 'tgeen, gepaard aan de frissche zeelucht, een zeer weldadigen invloed had op den staat harer gezondheid en op hare gemoedsstemming.

Zij kwam dan ook, na afloop van haar verloftijd, in vrij wat beteren staat in hare nieuwe betrekking, dan zij had durven verwachten. Wel hielden hare gedachten zich nog vaak bezig met Alexander. Maar haar vroom gemoed streed met zooveel kracht en volharding tegen deze nu zondige neiging, dat haar gevoel voor hem allengs meer den vorm eener zusterlijke genegenheid begon aan te nemen en hierdoor meer kalmte neerdaalde in haar deugdlievend hart. Johanna werd door Mevrouw Boonders zeer vriendelijk ontvangen; en 't was op het gelaat dier dame te lezen, dat hare ingenomenheid met Johanna's innerlijk - ten gevolge der beschrijving, daarvan door Mevrouw Van Houten gege-

ven, - volstrekt geen gevaar liep, eenige vermindering te ondergaan bij het aanschouwen van het uiterlijk van dat lieve meisje.

'Nu zal ik je maar eerst de cel eens laten zien!' zei ze, toen zij na het gebruik der koffie Johanna hare kamer binnenleidde, 'waarin je hier je slavinnentijd, althans 's nachts, zult moeten doorleven. Neen, lief kind!' liet zij er terstond op volgen, 'geene slavernij, maar betamelijke vrijheid en moederlijke liefde zult ge hier vinden. Want ik weet, wat het zegt "juf" te wezen. Mijn vader had een ruim bezoldigd ambt, waardoor hij in staat was, zijn kinderen eene goede opvoeding te geven. Maar hij stierf in de kracht van zijn leven en moeder bleef met een gering pensioen en met een zestal kinderen achter. Geen noemenswaard kapitaal was in haar bezit en dus moest er gearbeid worden, om voor gebrek behoed te blijven. Ik werd van de kostschool genomen en moest in eene betrekking. Wat ik daarin heb doorgestaan, lieve kind! is alleen den Hemel bekend. Ik kwam van de eene ellende in de andere en de eene vernedering verdrong de andere, zonder dat daardoor eene der vorige werd vernietigd. Waarlijk, eene dienstbode heeft in negen van de tien gevallen een beter lot dan eene "juf". Zij heeft geene illusies aangaande hare betrekking; zij weet, dat zij in de keuken thuis behoort, en gevoelt zich daar op hare plaats, onder haars gelijken. Maar eene "juf", veelal opgevoed in een stand, gelijkstaande met dien, waarin hare meesteres leeft, en niet zelden in ontwikkeling en begaafdheden verre boven hare gebiedster verheven, wordt in den regel èn door deze èn door de bedienden als dienstbode beschouwd en is daardoor aan vernederingen, zoowel uit de hoogte als uit de laagte, blootgesteld. En waar zal zij troost vinden? Nergens! En wie verdedigt haar? Niemand! Want zoo'n "juf" is een tweeslachtig wezen, dat noch bij de eene soort, noch bij de andere bepaald behoort, ten gevolge waarvan geene van de beide partijen zich geroepen of verplicht acht, zich haar lot aan te trekken en voor haar in de bres te springen. Met haars gelijken kan zij dus jammeren over haar treurig bestaan en daar medelijden vinden. Maar, hoe zoet medelijden moge zijn, het neemt geen aasje van hare ellende weg.

Gij ziet, lieve Johanna, dat ik weet, wat het is, "juf" te zijn. Daarom zal het je niet verwonderen, dat ik besloten heb, dat je dit bij mij niet zult wezen. Je bent hier Mejuffrouw Johanna de Lohse, gezelschapsdame van de vrouw des huizes, die door de bedienden niet Juffrouw Johanna en dus veel minder nog "juf" mag genoemd worden, maar Juffrouw De Lohse, die - en de knecht en de meiden zijn hiervan onderricht - bij de minste beleediging mij met hare grief moet bekendmaken en het recht zal hebben, de verwijdering te verzoeken van hem of van haar, die er zich aan heeft schuldig gemaakt.'

En toen Johanna hare erkentelijkheid voor zooveel goedheid begon te betuigen, zei ze haastig:

‘Ja, ja! dat is nu goed en wel! Kijk nu maar eens goed, hoe de kamer je bevalt. Dat is op 't oogenblik het voornaamste.’

En toen Johanna betuigde, dat zij verrukt was over zoo'n heerlijk verblijf, hernam zij met een vergenoegd gelaat:

‘Zoo! dat doet mij genoegen. Begin nu maar vóór het eten, je hier naar je zin in te richten. Je koffer staat daar in de alkoof; en als je hulp of iets anders noodig hebt, - hier is eene schelkoord, dan trek je maar zonder complimenten daaraan en het zal je aan niets ontbreken.’

Toen Johanna beneden kwam, om aan het middagmaal deel te nemen, was zij niet weinig verwonderd, Mevrouw niet alléén aan te treffen, maar in gezelschap van een jong heer, die haar beleefd groette en vervolgens mede plaats nam aan tafel. Mevrouw glimlachte, toen zij Johanna's verwondering zag, doch zei niets tot opheldering van dit onverwachte voorval. Nauwelijks was echter dat jonge mensch - dat aan tafel geen enkel woord, dat niet door den plicht der beleefdheid gevorderd werd, had gesproken en zich terstond na afloop van het diner verwijderd had - vertrokken, of zij richtte het woord tot Johanna, ten einde haar op de hoogte der zaak te brengen.

‘Dat is mijn zoon,’ zei ze. ‘'t Zal je zeker verwonderen, dat ik je niet vooruit heb in kennis gebracht met zijne aanwezigheid in mijne woning. Ik heb dat niet gedaan en Mevrouw Van Houten verzocht, dat evenmin te doen, daar ik vreesde, dat dit wellicht scrupules bij je zou doen ontstaan, die mij aan het gevaar blootstelden, van je bijzijn verstoken te blijven. Was hij een jongman geweest, zooals meest alle jongelieden, dan zou ik anders gehandeld hebben. Maar hij is - weet je - een dier echte kamergeleerden, die in 't studeervertrek zeker wel heel vernuftige menschen zullen zijn, maar daarbuiten, in het dagelijksch leven, van geen toeten of blazen weten, zooals men dat noemt. Ik geloof, dat men hem, zooals dat spreekwoordelijk gezegd wordt, werkelijk knollen voor citroenen zou kunnen verkoopen, zonder dat hij er iets van begreep. 't Is anders een beste, doorgoede jongen, daar geen kwaad haar in steekt. Hij heeft zich in 't hoofd gezet, dominee te worden. Maar daar deugt hij in 't geheel niet voor. Hij heeft het gestel van zijn vader, wiens ziel ik hoop, dat in den hemel meer vreugde zal smaken, dan zij in zijn lichaam hier op aarde gedaan heeft. Want hij was bijna altijd sukkelend. Ik heb wat met hem overgebracht, vooral in den laatsten tijd van zijn leven. Ik heb hem evenwel altijd trouw verzorgd en heb dat met liefde gedaan. Want het was een beste, brave man. Dus kun je begrijpen, dat vooreerst al dat studeeren Ferdinand - zoo is zijn naam - volstrekt niet lijkt, en het dominees-beroep evenmin. Ik houd het met Frederik den Groote, die beweerde, dat de natuur de mannen eer voor het karweitje van postiljon dan voor dat van geleerde bestemd heeft. Maar hij is van dat plan niet af te brengen. Last zult ge niet van hem hebben, want

hij is nooit in de woonkamer te zien dan aan het ontbijt en bij het diner; en dan is er nog bijna nooit een woord uit hem te krijgen. Dat is nu wel erg vervelend, maar wat zal ik eraan doen!'

Toen Johanna den volgenden morgen beneden kwam, om koffie te drinken, - zij was na het ontbijt naar hare kamer gegaan, om daar nog het een en ander te regelen, - vond zij bij Mevrouw een der Amsterdamsche predikanten, met wien deze in druk gesprek was. Zij wilde teruggaan. Maar Mevrouw riep haar toe:

'Kom binnen! kom binnen! Onze geheimen hebben wij al afgehandeld. Je mag er dus gerust bij wezen.'

De leeraar bleef nog een geruimen tijd praten. Terwijl hij aanstalten maakte, om te vertrekken, zei Mevrouw:

''t Voornaamste zou ik haast vergeten, dominee!'

Daarop ging zij naar eene secretaire, nam daar eenige bankbiljetten uit en gaf die aan den predikant, zeggende:

'U zult wel weer zoo goed willen zijn, die aan hun adres te bezorgen. Voorloopig mijn dank daarvoor!'

''t Is aan mij, Mevrouw! u uit naam van...'

'Ta, ta, ta, ta, dominee!' zoo stuitte Mevrouw zijne rede; 'u moet onze geheimpjes niet gaan verraden. 't Zou in dit geval wel geen kwaad kunnen, maar ik heb het toch liever niet.'

Glimlachend legde zijn eerwaarde zijn vinger op de lippen, groette de dames en verliet de kamer, vergezeld door Johanna, die hem uitgeleide deed.

'Zie zoo!' zei Mevrouw, toen Johanna weer binnenkwam. 'Dat is alweer in orde; en wat zullen die luidjes blij zijn! Jongens, meidlief! dat is wel het hoogste genot van den rijkdom, dat men er zooveel armen en ongelukkigen mee kan helpen. Ik zou daar niet zoo met je over praten. Maar ik heb plan, je ook in die zaakjes te betrekken, je te verheffen,' zoo vervolgde zij, eenigszins theatraal, 'tot mijn geheimraad en agent van liefdadigheid.' En toen, weer tot den meer ernstigen toon terugkeerende: ''t Is zoo'n genot. 't Geld biedt vele andere genietingen aan, waarvan ik ook dankbaar gebruik maak; maar als ik mij dan dien glans van vreugde op het gelaat van de beweldadigden voorstel, - want dankbetuigingen verlang ik niet; daarom houd ik mij altijd achter de schermen - o! dan kan mij 't hart tintelen van eene vreugde, die geene stoffelijke genieting je ooit kan schenken. Daarom wou ik zoo graag veel meer doen, iets veel meer omvattends, waar velen te gelijk mee geholpen worden. Bij voorbeeld een toevluchtsoord voor ongelukkige "jufs". Eenige bejaarde heb ik al aan eene plaats op een "Hofje" geholpen, maar om ze allemaal te verzorgen, daartoe is mijn vermogen niet toereikend.'

'O, neen, Mevrouw!' verklaarde Johanna, 'daartoe zouden de schatten van Cresus nog niet voldoende zijn, want voor ieder tiental, dat in zulk een Asyl werd opgenomen, zouden dadelijk tien

andere in de verlaten betrekkingen komen, die dan ook weer aanspraak op dezelfde hulp zouden hebben. Zoo voortgaande, zou het voor haar bestemde gebouw, al was het zoo groot als het ruimste hotel, spoedig te klein bevonden worden en een nieuw, en weer een nieuw, - want de toevloed zou altijd in gelijke mate blijven voortduren - zoodat er op 't laatst eene geheele kolonie van zou worden.'

'Verbeeld je!' zei Mevrouw, hartelijk lachende. 'Eene kolonie van "jufs"! Daar zou wat afgehandeld worden!' Daarop weer eensklaps ernstig gestemd, hernam zij: 'Ja, maar 't is waar, zooals je zegt, en 't is, om benauwd van te worden, als men bedenkt, hoevele ongelukkige schepsels zoo in ellende haar jeugdig leven moeten doorworstelen. En wat wordt er weinig voor gedaan; en hoe weinigen hebben medelijden met haar lot. Daar heb je mijn eigen man. Heeft hij mij genomen, om mij van het jufschap te verlossen? Och neen! Hij heeft mij getrouwd, omdat hij mij aardig vond, en vermoedelijk meer *in weerwil* van mijne betrekking als "juf" dan uit medelijden met mijn lot.'

XXII.

Daar zijn menschen, wien, wanneer eene ramp hen heeft getroffen, de tijd wordt gegund, om tot kalmte terug te keeren. Maar daar zijn anderen, die, nauw eenigszins bekomen van de ontsteltenis, door een treurig voorval in hen verwekt, door nieuwe tegenspoeden worden bezocht, waardoor de verledene weer uit hun sluimer worden gewekt en opnieuw in hunne volle kracht hun voor den geest komen.

Zoo ging het ook Johanna.

De liefdevolle behandeling, die zij van Mevrouw Boonders ondervond, had de smart gelenigd, die de scheiding van Alexander haar had veroorzaakt, en - gesteund door hare vrome, edele beginselen - de in haar oog en volgens hare overtuiging zondige gevoelens tot zwijgen gebracht. En nu gebeurde er iets, ten gevolge waarvan deze laatste zich weer luider deden hooren en de roepstem der deugd tot een nauw verneembaar gefluister deden afdalen.

Nog geene drie maanden had zij in hare nieuwe betrekking doorgebracht, toen er eene groote verandering bij den jongen geleerde viel waar te nemen. Niet alleen mengde hij zich bij het ontbijt en 's middags aan tafel in het gesprek; maar in plaats van - zooals hij vroeger altijd deed - den geheelen avond op zijne studeerkamer door te brengen, kwam hij niet zelden, na eene poos daar vertoefd te hebben, naar de woonkamer en bleef dan aan het souper deelnemen. Voor Johanna was hij vol beleefdheid en attenties, ofschoon hem dat doorgaans zeer links afging en blos op blos daarbij zijn gelaat bedekte.

Terwijl Mevrouw met welgevallen die verandering gadesloeg, zeer goed begrijpende, waaraan die was toe te schrijven, had Johanna nog

niet het minste vermoeden, dat hare tegenwoordigheid daarmede in eenig verband stond. Dat zou haar echter spoedig blijken.

‘Heb je niets gemerkt, Johanna?’ vroeg Mevrouw op zekeren morgen onder het koffiedrinken.

‘Gemerkt, Mevrouw! waarvan?’ luidde hare wedervraag.

‘Van Ferdinand,’ hernam Mevrouw.

‘O ja!’ zei Johanna in hare onnoozelheid. ‘Hij is veel spraakzamer en gezelliger. Dat zal u wel genoegen doen.’

‘En doet het jezelf geen genoegen?’

‘O, natuurlijk, Mevrouw! Alles, wat *u* pleizier doet, is ook *mij* heel aangenaam.’

‘Maar voor jezelve, Johanna! Of ben je er ongevoelig voor, als een jonge man je doet blijken, dat je hem niet onverschillig zijt?’

Op eens werd het Johanna duidelijk, waarvan hier sprake was.

Eene huivering ging haar door de leden.

‘Schrik je daar zóó van, kindlief?’ vroeg Mevrouw, die hare aandoening had bemerkt. ‘Hadt je daar dan niets van begrepen?’

‘Niets, Mevrouw!’ was alles, wat Johanna kon uitbrengen.

Nauwelijks had zij de overtuiging erlangd, dat in die vragen van Mevrouw eene zijdelingsche liefdesverklaring van Ferdinand lag opgesloten, of Alexander stond haar weer voor den geest, zooals zij hem had gezien, toen hij haar om een afscheidskus vroeg, en zijne stem hoorde, toen hij haar dat laatste: vaarwel! toeriep. Al de verschansingen, waarmee zij haar hart omringd had, stortten, als door een monsterkogel getroffen, ineen; en dat arme hart lag weer bloot voor den aanval der demonen, die het tot zondige begeerten trachtten te verleiden en de reine, vrome gedachten, die haar geest rust en vrede brachten, daaruit zochten te verdrijven. Zij maakte geene vergelijkingen tusschen de personen. Zij zou dat ook niet gedaan hebben, al was Alexander, in tegenstelling met den bleeken, zwakken en onbeduidenden jongeling, een wezen in engelengestalte, omgord met kracht en begaafd met alles, wat het hart eener reine maagd in sneller beweging kan brengen. Daar was voor *haar* maar één liefde, maar één mannelijk wezen op de gansche wereld, dat aanspraak had op die liefde, haar bezat, - haar eeuwig zou bezitten. En, ofschoon bij die gedachte eene rilling haar overviel, zij gevoelde, dat het zoo was en.... dat het zoo blijven zou.

Diepe treurigheid overmeesterde haar bij die gedachten.

‘Lieve meid!’ zei Mevrouw, die hare ontroering gewaarwerd, zonder de ware oorzaak ervan te kunnen vermoeden: ‘hoe kun je daar nu zoo'n droevig gezicht bij zetten. 't Is toch waarlijk geene Jobstijding, die ik je gebracht heb. 'k Had evenwel niet zoo met de deur in 't huis moeten vallen. Ik meende, dat je al goed op de hoogte van de historie was. Jonge meisjes zijn daar anders al heel gauw achter, als iemand puf op haar heeft.’

‘Och, Mevrouw!’ antwoordde Johanna, die gevoelde, dat ze toch *iets* diende te zeggen. ‘Wij kennen elkaar nog zoo weinig.’

‘Welnu!’ hernam deze: ‘Bedenk je er dan eens goed op en zeg me dan later je besluit. 't Heeft zoo'n haast niet. Dan kun jelui intusschen nog wat nader kennis met elkaar maken. Maar dan nu ook een ander bakkesje, hoor! 't Is waarlijk, of de heele wereld op je hart ligt. Dat zal evenwel spoedig veranderen, hoop ik. En als je dan mijne schoondochter bent, dan zullen we een leventje hebben van vroolijken Frans!’

Verscheidene weken waren na dit gesprek voorbijgegaan, zonder dat één dier beide dames een enkel woord had geuit met betrekking tot het teere punt, dat er het onderwerp van uitmaakte, toen Mevrouw Boonders op zekeren namiddag, nadat Ferdinand naar zijn studeervertrek was gegaan, tegen Johanna zei:

‘Je zult niet kunnen ontkennen, lieve! dat ik je tijd genoeg heb gelaten, om in de bewuste zaak tot eene beslissing te komen. Ik zou nog langer het stilzwijgen dienaangaande bewaard hebben, zoo het mij niet onmogelijk was geworden, langer aan te zien, hoe de goede jongen onder dat stilzwijgen lijdt. Hij vergaat als sneeuw voor de zon en hij heeft mij van morgen verklaard, dat, als dat zwijgen niet wordt vervangen door een gunstig antwoord van uwe zijde, hij er onvermijdelijk onder bezwijken zal.’

‘Ik zou reeds lang gesproken hebben, Mevrouw!’ bracht Johanna in het midden, ‘zoo ik niet verwacht had, dat Ferdinand uit mijne houding tegenover hem zou hebben ontwaard, dat ik zijne liefde niet kan beantwoorden, en dat de overtuiging hiervan zijne genegenheid voor mij langzamerhand zou hebben uitgedoofd.’

‘Gij versmaadt dus de liefde van mijn zoon!’ hernam Mevrouw, niet zonder eenige heftigheid.

‘Versmaden is hier het aangewezen woord volstrekt niet, Mevrouw! Er kan hier alleen sprake zijn van niet kunnen.’

‘Waarom dat, Johanna? 't Is een knappe jongen, op wiens gedrag niets valt aan te merken. 't Is waar - hij is wat onbeholpen. Maar daarom ben je juist de rechte persoon, om hem te leiden en hem de geschiktheid te doen erlangen, om met menschen om te gaan; 'tgeen hij zoo hoog noodig heeft in zijne aanstaande betrekking.’

De goede vrouw scheen niet te begrijpen, dat dit al eene zeer slechte aanbeveling was. Jonge meisjes zien in den regel een pretendent liever kant en klaar voor hare oogen verschijnen dan met eenige *déficits*, die zij dienen aan te vullen, ten einde hem eenmaal in een, haar welgevallig persoon herschapen te zien. Alleen heerschzuchtige vrouwen en onervaren dweepstertjes vinden behagen in zulk een herhalings-cursus en na-catechisatie; de eersten, om daardoor hare heerschappij over haar zoogenaamden heer en meester te verzekeren, en de anderen, ten einde den roem en de voldoening te erlangen, eene

eenigermate uit het fatsoen geraakte, afgedwaalde ziel in het rechte spoor te hebben teruggebracht.

Johanna gevoelde dat heel goed, doch achtte het ongepast, daarvan iets te doen blijken. Daarom antwoordde zij:

'Dat zou eene schoone taak kunnen zijn voor iemand, in wier hart nooit eene andere liefde heeft plaats genomen. Maar...'

'O zoo!' dus viel Mevrouw haar in de rede, 'ben je al geëngageerd! Dat wist ik niet en heb daar ook nooit iets van gemerkt.'

'Neen, Mevrouw! dat is het geval niet. Ware dat zoo geweest, dan zou ik u dat dadelijk bij uw aanzoek gezegd hebben. Noodlottige omstandigheden hebben zich geplaatst tusschen mij en hem, dien ik liefhad, zoodat de weg tot eene vereeniging voor altijd voor ons versperd is. Maar in een rechtschapen hart, dat eenmaal door eene waarachtige liefde is ingenomen, is geene plaats voor eene andere genegenheid van denzelfden aard; ten minste, zoolang het voorwerp der eerste nog onder de levenden wordt geteld. Is zulk een bemind wezen opgenomen in hoogere sferen, dan wordt die liefde - ontdaan van alle aardsche inmengselen - meer, hoe zal ik dat juist aanduiden! meer geestelijk, meer ethetisch en wordt in het hart weer ruimte gevonden voor eene andere genegenheid, even rein en innig als de vorige, zonder die daaruit te dringen. Zoolang dat evenwel niet geschied is, acht ik het oneerlijk, ongeoorloofd, ja, misdadig, een ander de hand te schenken, terwijl men het hart er niet bij kan geven.'

'Lieve meid!' zei Mevrouw, 'de rede, die je daar hebt gehouden over liefde, hart en sferen, mag heel verheven en heel waar zijn, maar ik moet je gul bekennen, dat die boven *mijne* sfeer gaat. Ik zal mij dus maar bij 't laatste gedeelte bepalen en zeggen, dat, als de hand maar eenmaal gegeven is, het hart dan later ook wel volgt. Dat heeft de ondervinding meermalen bewezen.'

'Gelukkig, Mevrouw! dat dit nog somwijlen gebeurt, vooral in den tegenwoordigen tijd, waarin dikwijls meer gelet wordt op 'tgeen de aanstaande in die hand zal meebrengen, dan op de liefde, die in zijn of haar hart te vinden is. Ik geloof echter, - en daartoe heeft *mijne* ondervinding reeds aanleiding gegeven - dat in zoodanige gevallen de noodlottige uitkomsten tot den regel en de gunstige tot de uitzonderingen behooren. Ieder, die ertoe overgaat, moet die daad dan maar voor zichzelf verantwoorden; mijn geweten geeft er mij geene vrijheid toe.'

Wederom verliepen vele dagen, zonder dat tusschen die twee dames een woord over dit onderwerp werd gewisseld. Mevrouw was even vriendelijk tegen Johanna als vroeger, maar stiller en meer in zichzelve gekeerd. Johanna beijverde zich meer dan ooit, Mevrouw genoegen te

geven, doch was eveneens somber gestemd, ten gevolge van den nieuwen strijd, waarin zij gebracht was. En Ferdinand? Hij zag er bijna iederen dag slechter uit en liet, wanneer hij in de woonkamer toefde, bijna niets anders hooren dan eene onheilspellende kuch, bij welke gelegenheid Mevrouw Johanna somwijlen aanzag met een blik, die haar door de ziel ging. Eens, toen Ferdinand het vertrek verliet en zij een paar groote tranen in Mevrouw's oogen, die hem treurig nablikten, zag glinsteren, kon zij zich niet weerhouden, haar een kus te geven en haar toe te fluisteren: ‘Ach! ik zou zoo gaarne uw zin doen, als ik maar mocht en kon!’

Mevrouw zei niets. Maar uit die woorden meende zij te mogen opmaken, dat Johanna wankelde in haar besluit, en dat deed haar bedacht zijn op middelen, om haar geheel voor haar plan te winnen. Overtuigd van de onvruchtbaarheid harer eigen redeneeringen, nam zij den dominee in den arm.

Maar ik bid u, lieve lezeres! dat nu niet letterlijk op te nemen. Want Mevrouw Boonders was eene te deftige en te nauwgezette vrouw, dan dat zij zich zulke familiariteiten met een getrouwd man zou hebben veroorloofd, al zag hij er zoo knap uit als de dominee, van wien hier sprake is; en die rechtschapen man zou zoo iets ook nooit hebben toegestaan.

Bij een bezoek van dien predikant ging Mevrouw de kamer uit, onder voorwendsel, uit een ander vertrek geld te moeten halen; hem daardoor gelegenheid gevende, aan zijne belofte, Johanna over het bewuste punt te onderhouden, te voldoen. Daar hij nog nooit met Johanna hierover een woord gewisseld had, was hij wel genoodzaakt, langs een omweg daartoe te geraken. Tot uitgangspunt koos hij Mevrouw's menschlievendheid en liefdadige handelingen.

‘'t Is toch eene voortreffelijke vrouw, Juffrouw Johanna! Ik kan haar geen grooter genoegen doen, dan wanneer ik haar een persoon of een gezin weet aan te wijzen - weet u - van die stille, vlijtige armen of lijdende behoeftigen, die te veel eergevoel hebben, om te vragen, maar toch hulp zoo noodig hebben en die zoo dankbaar aannemen, als ze op zoo kiesche wijze wordt verstrekt. Van bedelaars van professie heeft zij een afkeer en zij noemen haar een gierig oud wijf. Maar 't is verkwikkend, om aan te zien, met welk een vroolijk gelaat ze mij hare bankbiljetten ter hand stelt, zich reeds bij voorbaat verheugende over de vreugde dier waardiger behoeftigen. Jammer maar, dat er één zaak is, die haar zooveel kommer veroorzaakt,’ dus vervolgde hij, en begon toen aan de vervulling der taak, die hij op verzoek van Mevrouw Boonders had op zich genomen.

Nauwelijks had Johanna hem echter de redenen doen kennen, die haar tot weigeren hadden gedrongen, of hij gevoelde zich zoo goed als ontwapend, daar hij daartegen niets wist in te brengen. Toch waagde hij nog een zijdelingschen aanval, door haar te wijzen op het edele

en verhevene, dat erin gelegen zou zijn, wanneer zij, door zelfopofferende, Christelijke liefde, de duistere levensdagen van dien lijdenden jongen man verhelderde en een straal van hoop en vreugde deed neerdalen in het gemoed dier teerbeminnende moeder, die een groot deel van zijn kwijnenden toestand toeschreef aan de niet-beantwoording zijner liefde.

Johanna, bewogen door de kracht zijner voorstelling en meegesleept door zijne welsprekendheid, antwoordde, dat zij zijne woorden in ernstige overweging zou nemen en hem, zoo die eenige verandering in haar besluit mochten teweegbrengen, daarvan terstond kennis wilde geven.

Nadat er eenige oogenblikken stilte in het vertrek had geheerscht, kwam Mevrouw weer binnen, zich verontschuldigende, dat zij zoolang weggebleven was, maar zij was - zooals zij zeide - langer opgehouden, dan ze verwacht had. Daar zij volstrekt niet gewoon was, onwaarheden op te disschen, bracht zij dit ‘leugentje om bestwil’ echter zoo onhandig te voorschijn, dat de dominee een glimlach niet kon bedwingen, waardoor nog bovendien een blos op hare wangen werd te voorschijn geroepen.

Toen Mevrouw met den niet zeer bevredigenden uitslag van 's predikants onderhoud met Johanna in kennis was gebracht, werd de dokter te hulp geroepen.

Hij had Johanna reeds leeren kennen en hoogachten tijdens de ziekte van Mevrouw Landou en was door Mevrouw Boonders volkomen op de hoogte gebracht, wat de redenen van haar tegenstand betrof. Daarom behoefde hij niet, evenals de dominee, eenige preludiums ten gehoore te brengen, maar kon terstond het thema zelf opvoeren. Hij was uitgenoodigd, op een bepaald uur bij Mevrouw Boonders te komen. Deze zorgde echter - zooals de geneesheer wist, dat gebeuren zou, - zóó lang met haar toilet bezig te blijven, dat hem ruim gelegenheid werd gelaten tot een gesprek met Johanna.

‘Juffrouw De Lohse!’ dus ving hij aan, ‘nadat ik de redenen heb vernomen, die u dwingen, niet te treden in Mevrouw's voorstel, u ten gunste van haar zoon gedaan, kan ik mij zeer goed begrijpen, dat het u niet mogelijk is, uit liefde uw hand aan dien braven, maar onbeholpen en zieken jongeling te schenken. Maar bestaan er geene andere beweegredenen, die u daartoe zouden kunnen brengen? Zoudt gij niet uit menschlievendheid en uit achting en genegenheid voor zijne moeder kunnen besluiten, voor slechts eenige weken - want de arme jongen heeft waarschijnlijk geene drie maanden meer te leven, en zoo hij langer mocht leven, zal het toch zijn in een toestand, die ieder denkbeeld aan een huwelijk ver van zich verwijderd houdt, - zoudt gij, zeg ik, niet kunnen besluiten, voor slechts eenige weken te fungeeren als verloofde van iemand, die toch nooit de belofte van trouw van u zal vorderen voor het huwelijksaltaar en wiens laatste

levensdagen gij daardoor van dagen van smart in dagen van vreugde kunt herscheppen? Overweeg dat eens ernstig, en vergeef mij, dat ik, schoon niet uit eigen beweging, mij heb ingedrongen in de geheimen van uw hart; geloof, dat, wat ook uw besluit in deze moge zijn, ik altijd innig deel zal blijven nemen in uw lot.'

Johanna wankelde.

Al die voorstellen zouden haar echter nog niet bewogen hebben, aan de wenschen van Mevrouw Boonders en van Ferdinand te voldoen, zoo niet eene andere reden die was te hulp gekomen.

Nog steeds vervolgde haar de kwellende gedachte, dat Alexander eene ongeoorloofde liefde voor haar koesterde, die hem eenmaal - daarvan hield zij zich overtuigd - met gewetenswroegingen zou vervullen, zoo hij die niet overwon. Daarom wilde zij het engagement met Ferdinand bezigen als middel, om die liefde in zijn hart uit te dooven, daar zij meende, dat hij hierin het bewijs zou vinden, dat zij hem nooit eene andere dan zusterlijke liefde had toegedragen. Liefde, die niet wordt beantwoord, moest spoedig wegsterven in een mannenhart, meende zij, daar dit minder week en gevoelig is dan dat eener vrouw en meer vatbaar voor nieuwe indrukken, welke de vroegere langzamerhand doen verdwijnen. Tevens wilde zij, door dien stap in eene tegenovergestelde richting, zich op een meer verwijderd standpunt van hare ongeoorloofde liefde voor Alexander plaatsen en zóó, in diezelfde richting voortgaande, zich van lieverlede zóó ver daarvan verwijderen, dat zij haar eindelijk geheel uit het gezicht verloor. Zij gevoelde nu wel, dat dit laatste gedeelte als een los stuk hing aan het tapisseriewerk, zoo kunstig door haar geest daargesteld; maar zij hoopte toch, dat het haar zou gelukken, het daarmee samen te voegen tot een in menschenoogen wel niet vroolijk geheel, doch waarop de engelen met welgevallen zouden neerzien.

Alsof de tooverstaf eener fee het huis van Mevrouw Boonders had aangeraakt, zoo was alles daarin veranderd, nadat Johanna het lang begeerde 'ja!' had uitgesproken. Den dag te voren waren stilte en somberheid daar nog meesteressen en werden de zonnestralen geweerd, daar zij spottend schenen neer te zien op het treurige tafereel daar binnen. Nu lag daar een glans van genoegen op het gelaat van moeder en zoon en verspreidde de voldoening over haar genomen besluit over Johanna's lief gezichtje eene genoegzame helderheid, om geen contrast met dat der overigen daar te stellen of de symphonie te verstoren, die door het gemoed der twee overige personen ruischte.

Mevrouw was vrij wat heftiger en guller met hare liefdesbetuigingen dan de bloode Ferdinand, die zich steeds bepaalde tot een handdruk en uiterlijk tot een handkus, waarmee Johanna ook volkomen voldaan was. De verheugde moeder sloot het meisje telkens in hare armen, kuste haar somwijlen de wangen rood, noemde haar 'dierbaar kind' en 'lieve dochter', enz. enz. Daar werden sierlijke brieven gedrukt, waarin

de kennisgeving der verloving van Ferdinand en Johanna was vervat en die werden gezonden aan familie, vrienden en bekenden, waar die maar op te sporen en uit te vinden waren, zoo binnen ons land als daarbuiten. Daar werd ook een prachtig feestmaal aangericht, voorafgegaan door concert en bal; en kostbare geschenken werden Johanna aangeboden door Ferdinand en door zijne moeder. In één woord, alles werd in het werk gesteld, om de aanstaande bruid genoegen te verschaffen en haar de vroegere liefde te doen vergeten. Maar dat alles werkte op haar hart als heldere zonneschijn op een begrafenisstoet: alles scheen daardoor nog zwarter en somberder. Zij was echter zeer dankbaar voor die vele bewijzen van genegenheid en trachtte dan ook met een vroolijk gelaat aan die feestelijkheden deel te nemen. Dat gelukte haar zoo goed, dat Mevrouw Boonders niet anders dacht, dan dat zij zich gelukkig gevoelde en 'tgeen zij uiterlijk vertoonde, de afspiegeling was van de vroolijke stemming, waarin zij verkeerde.

Daar zij Ferdinand nooit had kunnen bewegen, dansles te nemen, vertelde Mevrouw dat aan verscheidene jongelieden, die daarin natuurlijk een wenk zagen, om Johanna's balboekje te vragen en haar alzoo voor een dans te engageeren, 'tgeen zij anders niet zouden gedaan hebben. Want onder hen bevonden zich wel bewonderaars harer schoonheid, doch geen enkele aanbidder. Sommigen hunner achtten het beneden hunne waardigheid, te denken aan een huwelijk met eene ‘juf’, en vonden het daarom onnoodig, haar beleefdheden te bewijzen. Anderen zouden daarin geen groot bezwaar hebben gezien, maar werden door die twee, alles afdoende woordjes: ‘geen geld’, teruggehouden. En om eene amourette met haar aan te knoopen - daartoe was zij die beide soorten te fijn en te preutsch. Zij had wel aanbidders, even fatsoenlijk, ja, mogelijk vrij wat fatsoenlijker dan de zoo even genoemde heeren. Maar die gingen aan hetzelfde euvel mank, door 't welk de heeren van de tweede categorie werden teruggehouden, en konden haar dus niet wel uitnoodigen tot een langdurigen tocht, waarop zij haar niet veel meer dan rozengeur en maneschijn konden aanbieden. Buitendien waren zij niet op dat feest genoodigd. En al ware dat het geval geweest, dan zou toch haar engagement een hinderpaal zijn geweest, waarover zij moeilijk konden heenspringen en die haar alzoo ver van Johanna verwijderd gehouden zou hebben.

Zij, die meer neiging gevoelde, om in een donker hoekje te gaan zitten schreien dan op de vleugelen der akkoorden, zegge dansmuziek, door de zaal te zweven, verklaarde, dat zij niet zou dansen, daar dat Ferdinand gewis zou hinderen, omdat hij buiten staat was, haar ten dans te geleiden. De reden, welke zij opgaf voor die weigering, voldeed Mevrouw volkomen en bracht dus geene verandering in hare denkbeelden omtrent Johanna's stemming.

Aan het souper werden de dominee en de dokter naast Mevrouw geplaatst, als de bewerkers - zooals zij meende - van de gelukkige

wending in Johanna's stemming ten aanzien van Ferdinand, de dominee aan hare rechterzijde - daar zij hem, als geestelijke, den meesten invloed op den zielstoestand van het meisje toeschreef en de dokter meer als secundus beschouwde, die had aangevuld, wat door den eerstgenoemde was voorbijgezien. Ferdinand was den geheelen avond buitengewoon spraakzaam. Hij verbaasde zijne verloofde niet alleen daardoor, maar ook door de geestige gezegden, die hij - na het gebruik van eenige glazen wijn - ten beste gaf. Al de gasten waren vroolijk en opgewekt en Mevrouw Boonders niet het minst; zoodat de avond en een deel van den nacht door allen met het grootste genoegen werden doorgebracht en het feest met eene hartelijke dankbetuiging zoowel van de zijde der gasten als van die der gastvrouw werd besloten.

(Wordt vervolgd.)

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. Van Westrheene.
De parapluie van Bernay.

I.

Een gelukkig mensch heeft geene geschiedenis, eene parapluie wèl! Zij wordt gebroken, hersteld, verloren, wedergevonden, gestolen, geleend, vergeten en wat al meer! Er is geene enkele soort van ellende, welke dat ding, dat gemeenlijk nog een last wordt genoemd, niet met aandoenlijke gelatenheid draagt. Indien ik aan zielsverhuizing geloofde, zou ik mij gaarne voorstellen, dat de boozen voor hunne zonden boeten - in den stok van eene parapluie.

Doch, zonder door te redeneeren op dien onzin, waaraan bovendien geen mensch gelooft, wil ik mij bij eene enkele parapluie bepalen, wier avonturen belangrijk zijn..... voor alle mogelijke parapluies ter wereld.

Mijnheer Bernay, zijn eigenaar, was leeraar aan het gymnasium van Sint Amand. Gij kent Sint Amand niet? Of gij wist althans niet, dat het stadje er een gymnasium op nahield? Het is toch waar en Mijnheer Bernay gaf er onderricht in de nieuwe talen.

Ik weet niet, of het op de gymnasia tegenwoordig nog toegaat zooals vóór twintig jaren; doch één ding is zeker, dat het in den tijd van Mijnheer Bernay met het onderwijs in de nieuwe talen wonderlijk gesteld was. Engelsch en Duitsch werden als liefhebberijvakken beschouwd, zooals bij voorbeeld schermen en klarinetspelen. Men had één klasse, bestaande in leerlingen van allerlei leeftijd en aanleg, en de ongelukkige leeraar deed zijn best, er een cursus te houden. Ik zeg: deed zijn best; want de leerlingen, die niets om de schoonheden van Milton of Schiller gaven, schonken den meester niet eens die lijdelijke en onvruchtbare aandacht, die veel kinderen den lof van ‘goed gedrag’ doet verwerven. Bij het einde van het schooljaar konden de leerlingen geen *der*, *die*, *das* verbuigen, noch *one* van *two* onderscheiden. Hoe kon het anders? Wanneer men, in plaats van de les te volgen, eene musch op een spirituslampje braadt of eene tusschen de tafelpooten gespannen snaar doet trillen, terwijl men den leeraar wijsmaakt, dat het geluid van het harmonium der kapel komt, - is het te begrijpen, dat men geen tijd heeft, om spraakkunst te leeren of naar eene verklaring te luisteren.

Toch was Mijnheer Bernay een zeer begaafd man, jonkman moest ik eigenlijk zeggen, want hij was vijf en twintig jaren oud. Hij wist veel en was eerzuchtig in den goeden zin van het woord. Hij had de benoeming aan het gymnasium van Sint Amand gezocht, om rustig te kunnen leven en den tijd te hebben voor zijn doctoraal. De lessen in de nieuwe talen namen het minst tijd weg en hij had het in zijn belang geacht, die weinig aanzienlijke betrekking aan het gymnasium aan te nemen. Doch, helaas! sedert zijne komst te Sint Amand vond hij zich in eene hel, zóó erg maakten zijne leerlingen misbruik van zijn geduld en zijne draagkracht. Onverschillig omtrent den indruk, dien hij maakte, beschroomd tot vreesachtigheid toe, in zichzelf gekeerd en schuw, sloeg hij niet eens zooveel acht op zijn uiterlijk, dat hij er niet somtijds gek uitzag.

Welnu, - om eindelijk ter zake te komen - die Mijnheer Bernay, of kortweg: die Bernay, als gij wilt, bezat eene parapluie. De parapluie nu is, evenals de stijl, de mensch. Ieder goed opmerker zal dat met mij eens zijn - en ik vlei mij, goed uit mijne oogen te kijken. Zie maar eens: de parapluie van een magistraat is streng, met een zwarten stok, van zwarte zijde; groot en majestueus, als zij opgezet is, netjes, geheimzinnig, wanneer zij dicht is gevouwen; de parapluie van een fat is licht, dun, zacht, een modeartikel als voor een juffertje; die van eene barones, van de koningin op alle feesten, is een voorwerp van kunst, kranig en gracieus te gelijk; de knop, van massief zilver, stelt een jockeyskop voor of eene waternimf; de parapluie van een boer is stevig, dik, onbruikbaar en onbreekbaar als zijn eigenaar; die van een geleerde is donker, versleten, even vol gaatjes als eene vergiettest, met eene uitstekende, scherpe, puntige balein... en eindelijk de parapluie van Bernay.... doch die vereischt eene afzonderlijke beschrijving.

Verbeeld u een zeer langen stok van geelachtig hout, met een handvatsel, dat een rechten hoek vormt, eene stof van eene onbepaalde kleur, groenachtig in de vouwen, grijsachtig op de kanten, nauwelijks tot op de helft van den stok... Zoo iets als eene te korte jurk, die lange en magere kuiten laat zien. Zoo was de parapluie van Bernay, zijne gestadige gezellin, zijne vertrouwelinge, zijne vriendin. Of de zon scheen of dat het stortregende, Bernay had altijd zijne parapluie bij zich, open of dicht, evenals een monnik zijne kap. Hij en zijne parapluie werden samen genoemd en, indien Bernay ooit, door een zonderling toeval, zonder parapluie op het gymnasium ware gekomen, de inspecteur zou er terstond per telegraaf van onderricht zijn geworden. Iedereen kent wel iemand, die eens zijne parapluie vergeten heeft, - hij, die hier zonder zonde is, werpe den eersten steen op hem. - Welnu, Bernay vergat nooit de zijne, in welke omstandigheden ook. Indien hij op dagen, waarin het blijft stortregenen, genoodzaakt werd, onder eene les of een bezoek, zijne doornatte parapluie in den standaard te laten, was Bernay zijn hoofd kwijt, zocht iets en voelde zich even ongelukkig als iemand, die snuift, zonder zijne snuifdoos; hij kwam niet bij, eer hij zijne lieve parapluie weder had.

II.

Nu gebeurde het op zekeren dag, - het was 's Woensdags, om twaalf uren - dat Bernay, afgemat door eene vermoeiende les, met zijne parapluie onder zijn arm, tusschen den stroom zijner leerlingen door uit het gymna-

sium komende, zich uit de verte hoorde toeroepen. Zonder te antwoorden, wijl hij bang was, dat men hem voor den gek hield, verhaastte hij zijn tred. Daarop begon degene, die hem bij zijn naam had geroepen, hem achterna te loopen en Bernay bleef staan, keerde zich om en stond vlak voor den heer Flormont, den ontvanger der directe belastingen te Sint Amand, die een vijftienjarigen zoon had, een leerling van Bernay.

'Het kost moeite, om u in te halen, Mijnheer Bernay,' zeide de ontvanger, buiten adem.... 'Maar *enfin*.... het is mij gelukt. Ik wilde u vragen, - het is wel wat kort vooruit, maar Jacques heeft sedert drie dagen den brief met eene uitnoodiging voor u in zijn zak gehouden - of wij het genoegen mogen hebben, u van avond met de andere leeraren van Jacques bij ons aan tafel te zien.... Wij rekenen op u!'

Bernay, die nog geene enkele uitnoodiging in Sint Amand had aangenomen, aarzelde en keek naar zijne parapluie, alsof hij wilde vragen: zullen wij gaan?

Mijnheer Flormont klopte hem op den schouder, zeggende:

'Dat is dus afgesproken, niet waar? Nu maak ik, dat ik weg kom. O ja, wij eten om zeven uren!'

Meteen was hij den hoek om, uit het gezicht.

Zenuwachtig door die ontmoeting en bijna ontsteld bij het denkbeeld, dat hij in den huiselijken kring der familie Flormont zou doordringen, ging de arme Bernay langzaam naar huis. Door zijne verwondering had hij niet juist gehoord, tegen wanneer hij genoodigd was, en hij dacht niet anders, of het was tegen den volgenden dag. Hij liet dus den Woensdag voorbijgaan en Donderdagavond, om half zeven, stond hij, geheel in het zwart, met eene nieuwe witte das om, in één woord onberispelijk, bijna elegant, voor de deur van den heer Flormont en trok zacht en bescheiden aan de bel.

'Is Mijnheer Flormont te huis?' vroeg hij aan de oude dienstmaagd.

'Nog niet, Mijnheer,' zeide zij.

'Dan zal ik wachten.'

'Zooals Mijnheer wil. Wilt gij dan binnenkomen?' en meteen deed zij de deur van het salon open.

'En Mevrouw?' vroeg Bernay.

'Ik zal eens zien, of Mevrouw te huis is.... Mag ik uwe parapluie hebben?'

'O neen.... dank u,' zeide Bernay ontsteld, en hij trad het salon binnen en nam plaats in een van de fauteuils, toen hij eensklaps zag, dat hij niet alleen was. Tegen het breede raam, door de ondergaande zon met gloeiend licht bestraald, kwam de sierlijke, fijne gestalte van een jong meisje uit. Haar profiel scheen zuiver en donker in het warme licht en hij zag haar blond kopje als in een aureool van gouden gloed. Bernay stond op en boog diep, zonder iets te zeggen. Hij zag de dochter van den heer Flormont niet voor het eerst. Des Zondags in de kerk had hij zich meermalen op diep gepeins betrapt, wanneer zijn oog op haar gevallen was; dan was hij plotseling ontwaakt en verweet hij zich, schouderophalend, dat hij zich dus had laten afleiden.

Ook Anna had hare gedachten dikwijls over Bernay laten gaan. Haar broeder had aan tafel meermalen verteld van de poetsen, welke de jongens Mijnheer Bernay speelden. Zonder te weten waarom, had zij belang in den armen leeraar gesteld; zij had er met den onverbeterlijken Jacques over getwist, die dan weder had geroepen:

‘Gij moest hem maar eens zien met zijne parapluie!’

En nu stond zij daar, op dien fraaien voorjaarsavond, tegenover Bernay en Bernay had zijne parapluie bij zich.

Zij herkende hem terstond.

‘Mijnheer Bernay?’ vroeg zij.

Hij boog nog dieper.

‘Neem toch plaats, Mijnheer; ik zal mijn vader waarschuwen.... Mag ik uwe parapluie van u aannemen?’

Bernay dacht zelfs niet meer aan het eenige wezen, dat hem tot nu toe in het leven had vergezeld, en gaf werktuigelijk de parapluie over. Anna zette haar in een hoek van het salon, zonder een fijn glimlachje te onderdrukken. Vrouwen zijn gelaatkundigen; één oogopslag is, zelfs in schemerlicht, voldoende, om een hart te doorzien. Toen zij die peinzende, naïeve, oprechte oogen zag, begreep zij, dat er een schat van goedheid lag in de ziel van dien man.

Zij had de kruk van de deur in hare hand en zeide:

‘Het speet mijn vader zeer, Mijnheer, dat wij u gisteren niet hier hadden, en ons ook.’

Bernay stotterde: ‘Wijl ik van avond hier zou komen, dacht ik.... of liever heb ik niet gedacht....’

‘Gij waart toch niet ongesteld?’

‘Volstrekt niet.... Ik heb druk gewerkt.’

‘Ik weet, dat gij veel werkt. Jacques heeft mij dikwijls verteld, hoeveel moeite gij u voor uwe leerlingen geeft. Hij is lastig, niet waar, Mijnheer? Of ik.... of mama hem al beknort, hij zoekt altijd iets, waarmee hij zich kan amuseeren, somtijds op kosten van zijne meesters, vrees ik. Mij dunkt, het moest zoo aangenaam zijn, hun, die zich aan ons wijden, genoegen te geven.’

‘O.... Juffrouw....’

‘Maar,’ ging zij voort, ‘ik schaam mij, dat ik u zoo lang laat wachten; pardon, ik ga papa roepen; hij weet zeker niet, dat het Mijnheer Bernay is, die naar hem heeft gevraagd.’

In eene soort van verrukking staarde Bernay op de deur, waardoor zij verdwenen was.

Gisteren had hij zijn hart voelen kloppen bij de gedachte, dat hij haar in het bijzijn van anderen, die haar hunne hulde zouden brengen, zou zien. En nu was hij met haar alleen geweest, had zij met hem gesproken, had zij zijne stem hooren beven. Die verrukkelijke oogenblikken waren hem eindeloos geweest als eene marteling en vluchtig voorbijgaand als een bedwelmende bliksemstraal tevens.

Daar klonken voetstappen en eene mannenstem in de vestibule en Mijnheer Flormont kwam binnen.

‘Hoe is dat?’ riep hij; ‘geen licht! Laat men Mijnheer Bernay in donker? - Françoise! Kom hier; maak terstond licht! - Mijn waarde heer, wat was er gisteren? Wij hebben tot half acht op u gewacht!’

Nu begon Bernay te begrijpen.

‘Ik hoop, dat het geene ongesteldheid of eene of andere slechte tijding is geweest, die ons van het genoegen beroofd heeft, u bij ons te zien?’

Bernay voelde zich zoo belachelijk, dat hij niet wist, hoe hij zich zou

verontschuldigen. Toen dacht hij aan zijne parapluie en keek bezorgd in alle hoeken....

'Neen, neen,' zeide hij 'ik was niet ongesteld; ik heb ook geene kwade tijding gehad....'

'Wel, wel.... O, nu begrijp ik het.... Gij hebt gedacht.... Beken maar, dat gij afgetrokken geweest zijt, en gij hebt gedacht, dat de uitnoodiging voor vandaag was. Nu zie ik het, aan uwe witte das.'

Bernay maakte een wanhopig gebaar. 'Inderdaad.... ik schaam mij; ik ben doodelijk verlegen over mijne gedachteloosheid....'

'En,' viel de ontvanger hem in de rede, 'wijl gij zeer schuldig zijt en ontrouw aan uw woord, zult gij tot uwe straf onze gevangene blijven.... Van avond zijn wij althans zeker van u; gij zult nu huiselijk bij ons eten!'

'Maar.... dat is al te....'

'Hoe, schrikt onze dagelijksche kost u af, Mijnheer de Sybariet? Komaan, komaan! Dat is aardig! Gisteravond zouden wij u met uwe collega's gehad hebben; zij wat luidruchtig, gij wat beschroomd; van avond behoort gij aan ons. - Anna! Anna!'

Het jonge meisje kwam binnen.

'Zeg aan mama, dat Mijnheer Bernay bij ons blijft eten.... zonder omslag; wij willen niet lang wachten.'

Men ging aan tafel. Bernay zat aan de rechterhand van Mevrouw Flormont, eene lieve vrouw van omstreeks veertig jaren; tegenover hem Anna - en hij dacht in het geheel niet aan zijne parapluie. Jacques, de rumoermaker, de belhamel bij alle jongensstreken, scheen verwonderd en keek nieuwsgierig naar het onberispelijke toilet en naar het gedistingeerde gelaat van zijn leeraar. Bernay voelde zich voor het eerst, sedert hij in Sint Amand was, in toegevend en welwillend gezelschap; ook kwam er ontspanning in zijne achterdochtige, vreesachtige beschroomdheid. Hij had zelf niet geweten, dat hij zoo gezellig en zoo spraakzaam kon zijn. Waar sprak hij zoo warm over? Over zijne jeugd, over de eerste schreden op zijne loopbaan, over zijne droomen van de toekomst, over zijne vooruitzichten, over de moeder, die hij vroeg verloren had. Hij was welsprekend, omdat hij, zonder te willen schitteren, sprak uit den overvloed zijns harten. Jacques was van verbazing in bewondering overgegaan; hij scheen trotsch op zulk een leeraar. Anna, die Bernay in het eerst door welwillende vragen had aangemoedigd, was allengs stil en peinzend geworden. Toen de maaltijd was afgeloopen, bleven zij nog lang napraten en het sloeg elf uren, toen Bernay afscheid nam. Hij dankte Mijnheer en Mevrouw Flormont, boog zwijgend voor Anna, gaf Jacques een handdruk en sloeg den weg naar zijne eenvoudige kamers in - zonder zijne parapluie!!

III.

Bernay had nauwelijks tien voetstappen op straat gezet, of hij bleef plotseling staan, als door eene vreeselijke gedachte getroffen. Hij bracht zijne hand aan zijn hoofd, zuchtte diep en hief zijne armen omhoog. Na dat stille spel zette hij zijn weg langzaam voort als iemand, die onder een inwendig lijden gebukt gaat. Zuchtend ging hij te bed, sloeg zich nog eens op het voorhoofd en mompelde onhoorbare dingen. Eindelijk

bevrijdde de slaap hem van zijne zonderlinge gejaagdheid. Toen hij na angstige droomen ont-

waakte, keerde zijne ontsteltenis terug. Hij zag in zijne verbeelding reeds dien verschrikkelijken Jacques, met zijne vergeten parapluie gewapend, zegepralend het schoolplein doorloopen, omringd door zijne makkers, welke hij om dat vaandel had verzameld. Welk eene bespotting, èn van de parapluie èn van den eigenaar!

Toen hij in het gymnasium kwam, zag hij een levendig pratend groepje, Jacques in het midden. Allen maakten plaats, om hun leeraar te laten voorbijgaan en in de klasse had Bernay geen enkele straf te geven, geen enkele bedreiging uit te spreken. Zijne leerlingen luisterden naar hem! Toen een buurman van Jacques eene ongepaste opmerking maakte, legde Jacques hem meteen: 'Ezel!' het stilzwijgen op en de geheele klasse gaf door een goedkeurend gemompel haar algemeenen bijval te kennen en was verbaasd over de kennis en het vernuft van den leeraar.

Bernay keerde naar huis terug.... de parapluie was in zijne achting gedaald. Hij wilde nochtans zijne trouwe gezellin niet geheel vergeten en den eerstvolgenden Zondag belde hij aan het hnis van Mijnheer Flormont, om zijne digestievisite te maken en zijne parapluie terug te vragen. Hij zou er voor het laatst komen; hij had bij zichzelven gezworen, dat hij Anna Flormont niet weder wilde ontmoeten. Hij wilde zich niet aan zoete, bedrieglijke droomen overgeven; de teleurstelling zou al te bitter zijn. Zij had immers enkel medelijden met hem gehad; zij zou iedereen zoo lief aangemoedigd hebben. En dan.... zijn gezelschap had haar blijkbaar verveeld; zij was zoo stil geworden. Ja, hij zou om zijne parapluie vragen en nooit meer terugkomen.

Helaas! Hij kwam van zijn bezoek terug, met een hartelijken handdruk van Mevrouw Flormont, met een allerliefst: 'tot wederzien', van Anna en - zonder parapluie.

Evenals dien Donderdag, dacht hij eerst op straat aan zijn gemis. Doch, zonderling; het viel hem niet meer zoo hard.

'Ik zal er nu nog eens heen moeten gaan; het moet wel,' dacht hij.

Zoudt gij nochtans gelooven, dat hij Mijnheer Flormont twee malen op straat tegenkwam; dat hij nog eens aan zijn huis kwam, om een boek terug te vragen, dat hij aan Jacques had geleend, en dat hij telkens vijf minuten te laat aan zijne parapluie dacht? Eene maand lang dacht hij iederen ochtend aan zijne parapluie en ging hij iederen avond slapen, zonder dat hij haar terug had.

Het is ook niet altijd gemakkelijk, eene parapluie terug te vragen! Men kan haar in de komedie, in een tramwagen, in de kerk laten staan; men vraagt erom, geeft eene fooi en daarmee uit. Maar eene parapluie te vergeten bij een mijnheer, die eene bekoorlijke dochter heeft, dat is veel erger! Als men er haar laat, heeft het den schijn, dat men een voorwendsel zoekt, om telkens terug te komen; vraagt men haar terug, dan is het, alsof men aan de terugzending twijfelde, en het is niet pleizierig, in onmin te komen met een mijnheer, die eene bekoorlijke dochter heeft.

Intusschen ging Bernay den 20sten Juli van dat jaar naar Parijs, zonder er aan iemand, zelfs niet aan den Rector van het gymnasium, van wien hij drie dagen verlof gekregen had, iets van te zeggen. Hij kwam met den doctorstitel terug, en zijne eerste zorg was, het aan den Rector te gaan vertellen.

De Rector was een uitstekend man; hij verheugde zich in het geluk van

den achtenswaardigen Bernay en beloofde hem, al zijn invloed te gebruiken, om hem bij den aanvang van den nieuwen cursus eene voordeelige plaats te bezorgen.

‘Maar,’ zeide hij, ‘nu gij zoo ver zijt en zeer waarschijnlijk eene goede betrekking in eene groote stad zult krijgen, moest gij aan trouwen denken.’

‘Ik aan trouwen, Mijnheer? Dat zou eene moeielijke zaak voor mij zijn.’

‘Wel zoo, vindt gij hier geene keus genoeg? Sint Amand is wel is waar geene hoofdstad, maar toch.... zie eens aan, om bij de kennissen te blijven: Mijnheer Flormont heeft eene allerliefste dochter.’

‘Zeker,’ stamelde Bernay en kreeg eene kleur als bloed.

‘Zou zij u niet bevallen? Dan zijt gij moeielijk te voldoen. Er zijn evenwel nog andere meisjes; bij voorbeeld....’

‘Och, Mijnheer....’

‘Gij vindt misschien, dat ik mij bemoei met iets, wat mij niet aangaat? Maar ik houd van u en gij zijt zoo beschroomd, dat gij, als men u niet bij de schouders pakte en naar uw geluk dreef, er levenslang uit de verte naar zoudt staan kijken. Ik noem u eene jonge dame, wier ouders u hoogachten, aan wie gij niet onverschillig schijnt en op wie gij sedert twee maanden verliefd zijt.’

‘O, Mijnheer, wie kan u dat gezegd hebben?’

‘Denkt gij, dat ik op mijn leeftijd de menschen nog niet ken? Vanwaar zou het anders komen, dat gij, die zoo verlegen zijt, sedert een zekeren Donderdagavond wel tien malen daar aan huis zijt gekomen?’

‘Ik had eene ernstige reden, om naar Mijnheer Flormont te gaan. En.... Ik ben zeer gevoelig voor de vriendelijkheid van Juffrouw Anna, maar ik weet medelijden van sympathie te onderscheiden. Ik bid u, Mijnheer, verraad mij niet!’

‘U verraden, mijn goede vriend? Ik heb een geheim ontdekt, dat iedereen kent, behalve gij. Maar wees gerust; ik zal u niet verraden. - Daar slaat het twee uren! Naar de klasse; houd goeden moed, Doctor!’

IV.

Toen Bernay om vier uren te huis kwam, scheen het hem toe, dat er eene groote leegte in zijn hart gekomen was. Ja, Anna had al zijne gedachten ingenomen en, zonder dat hij het zich bekende, had hij haar altijd vermengd met zijne toekomst. Om harentwil had hij alle avonden hard gewerkt voor het gevreesde examen; om harentwil ook had hij zich allengs van al zijne belachelijke aanwensels genezen. Maar neen, hij wilde zich geene illusies maken. Over acht dagen zou hij Sint Amand verlaten, zonder er ooit terug te komen; zonder zelfs de zekerheid te hebben, dat hij niet bemind werd. Toen dacht hij eensklaps weder aan zijne parapluie, de eenige oorzaak van zijn verdriet. Waarom had Anna hem dien eersten avond aangesproken? - Om hem zijne parapluie te vragen. Waarom was hij zoo dikwijls naar de familie Flormont gegaan? - Om zijne parapluie terug te vragen. Waarom dacht hij altijd aan het gezellige huis? - Omdat zijn hart er hem heendreef, onder voorwendsel van zijne parapluie, die hij vergat, zoodra hij over den drempel was. Hij verwenschte zijne parapluie!

Intusschen naderde de dag der prijsuitdeeling. Bernay moest de *oratie* houden en hij voelde zich niets welsprekend. Gelukkig had hij de oratie reeds sinds weken gereed; doch hij schrikte bij het denkbeeld, dat hij met

eene sombere stem die bladzijden vol geestdrift en poëzie zou uitspreken. Want terwijl hij ze geschreven had, was er een liefelijk beeld geweest, dat hem met lieve oogen had aangemoedigd en bezield. Hij wilde de oratie nog eens overlezen en alles kwam hem plat voor en alledaagsch.

Daar werd er geklopt en zijn huisheer gaf hem een brief, die haast had. Bernay legde hem op zijne schrijftafel en ging voort met lezen. Daarna stond hij op, om uit te gaan, en ging naar het venster. O, verbazing! sedert twee maanden viel er voor het eerst een hevige stortregen en Bernay had geene parapluie! Hij zette zich dus weder aan zijne schrijftafel en nu viel de brief hem in het oog.

'Och,' mompelde hij, 'zeker weer, om eene les te verschuiven....'

Doch eensklaps werd hij doodsbleek.

Het briefje was van den volgenden inhoud:

'Waarde heer! de plotselinge verandering van het weder doet er ons aan denken, dat gij twee maanden geleden uwe parapluie bij ons vergeten hebt. Mijne dochter, aan wie gij haar hebt toevertrouwd, hoopt, dat gij haar van avond van haar zult komen terugeischen.

FLORMONT.'

Bernay greep zijn hoed en ijlde in den stortregen voort.

Toen hij, druipnat en buiten adem, bij de familie Flormont aankwam, vond hij daar Mijnheer Flormont, Mevrouw, Anna en den Rector. Deze, die tegen den schoorsteenmantel leunde, nam terstond het woord:

'Bernay,' zeide hij, 'wij hebben u volstrekt noodig, om eene quaestie uit te maken, die u van nabij betreft. Twee maanden geleden hebt gij aan Juffrouw Anna hier, uwe parapluie toevertrouwd?...'

'Ja.'

'En gij hebt hem nooit teruggevraagd?'

'Pardon, Mijnheer....'

'Anna beweert, dat de parapluie haar eigendom is geworden; ik zeg, dat zij aan u behoort. En nu peinzen wij op een middel, om uw belang met die caprice van het lieve kind te vereenigen. De een wil het stuk in quaestie verdeelen - gij zoudt dan den stok hebben; de ander wil er u het vruchtgebruik van laten; maar gij zoudt haar iederen avond moeten terugbrengen. Maar ik weet er iets beters op. Om u niet van uwe kostbare parapluie te berooven en haar de lieve Anna niet te ontnemen, heb ik aan Mijnheer en Mevrouw Flormont voor u om de hand hunner dochter gevraagd....'

Bernay stond eerst een oogenblik verstomd; doch hij herstelde zich:

'Mijnheer,' zeide hij, bevend van geluk, 'ik kan niet buiten mijne parapluie; ik onderwerp mij.' Hij ging naar Anna, nam zijne parapluie terug en kuste de bevende hand van het lieve meisje.

Den volgenden dag las hij met eene geestdrift, die al zijne toehoorders medesleepte, en toen hij gedaan had, richtten aller oogen zich op een jong meisje, dat op eene van de eerste rijen zat. De twee verloofden voegden zich bij elkander en werden met gelukwenschen overladen.

Nu is Bernay de roem van de universiteit te X Anna is eene gelukkige gade en gelukkige moeder. Als men in de lade zocht, waarin zij haar bruidskleedje, hare kanten en bloemen bewaart, zou men daaronder de oude parapluie vinden van den leeraar aan het gymnasium van Sint Amand.

MARC PHILIBERT.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Signa, door Ouida. Naar het Engelsch bewerkt door Cornelie Huijgens, 2 dln. Haarlem. De Erven F. Bohn.

Signa was de pleegzoon van een Toscaanschen boer, die hem als kind uit de verstijfde armen zijner verleide zuster had opgenomen. De overigens zoo ruwe Brunone Marcillo, de man van woeste hartstochten en slechte zeden, had een duren eed gezworen, dat hij een onrecht, in vroeger dagen zijner zuster aangedaan, zou goed maken aan haar kind. En met volkomen toewijding hechtte hij zich aan den schoonen, beminnelijken knaap en arbeidde met noeste vlijt voor zijne onbezorgde toekomst, terwijl een verzachtende invloed van den knaap uitging over hemzelf. Maar niet voor het rustige, vergeten leven van den landbouwer, het ideaal van zijn weldoener, was Signa in de wieg gelegd. In zijne aderen vloeide kunstenaarsbloed. In zijn binnenste sluimerde het genie. In zijne keel woonde der vogelen stem. In zijne droomen zongen engelen hem hemelsche melodieën voor. Uit zijne eenvoudige luit lokte de achtjarige knaap reeds phantasieën, die wedijverden met der nachtegalen lied. ‘Zijn nachtegaal’, zoo noemde hij zijne dierbare viool, die hem een geschenk van het kind Jezus scheen, toen hij haar ontving, en waaruit hij tonen tooverde, ‘die de krekels en hagedissen uit hunne holen lokten’. Zijne muziek werd zijn hartstocht, zijn één en zijn al. ‘Zijn muziek stroomde hem van den hemel toe en ging ook weder daarheen; hij speelde zooals Pan speelde en Orpheus en Apollo.’ Zoo bereikte dit wonderkind zijne achttien jaren.

Als een nijvere ploegos, maar vroolijk en hoopvol, arbeidde intusschen vader Bruno aan de toekomst van den knaap. Hij had hem zoo lief, meteene zoo groote, zoo innige liefde, die ook met al de liefde, waarover Signa buiten zijne muziek beschikken kon, beantwoord werd. Aandoenlijk en aangrijpend, gelijk Ouida dat kan, wordt de strijd geschilderd, die daar stormt in de ziel van den ruwen maar edelen pleegvader, wiens droevig voorgevoel hem doet vreezen, dat de aanraking met de wereld het hart van zijn lieveling bezoedelen en van hem vervreemden zal. Maar aan zijn eed getrouw en op niets bedacht dan op het geluk van den knaap, staat hij hem eindelijk toe, zijne roeping te volgen, en brengt zijne eigen bescheiden bezitting voor dat doel ten offer.

En dat doel wordt bereikt. Op twintigjarigen leeftijd is Signa de maestro, die Venetië in verrukking brengt. Na Rossini was geen grootere opgestaan. Na Cimmarosa was de stad van geene grootere opgewondenheid getuige ge-

weest. De wonderbare melodieën zijner ‘Actea’ waren op aller lippen en mannen en vrouwen hadden bij de opvoering als kinderen geweend. En toen het Bruno uit de bladen werd voorgelezen, zeide hij: ‘God is goed.’ En toen Signa na enkele maanden van triumf en glorie tot hem wederkwam, om rust te zoeken aan zijn haard, eenvoudig, onbedorven en beminnelijk als altoos, toen zeide hij: ‘God is goed.’

Had hij gezegepraald? We zullen den diep tragischen afloop dezer geschiedenis niet aan den lezer verraden. Alleen dit: tot in den dood blijft B. zijne machtige liefde gelijk. Maar de talentvolle schrijfster van dezen roman is niet gewoon, het gevoel harer lezers te streelen, door hare helden gelukkig te doen worden. Machtige hartstochten kan ze teekenen en reuzenkarakters, ontroerende tooneelen kan ze schetsen, maar ze heeft te weinig geloof in menschenwaarde en levensgeluk, om niet altijd bij voorkeur de aandacht te vestigen op de donkere zijde. Ook in dezen roman komt hare minachting voor de menschelijke natuur, hier en daar weer op ergerlijke wijze, aan den dag. ‘Kinderen (zegt ze op bl. 71, dl. I) beschouwen liefde als hun eigendom; zij komen ter wereld (sic) met de onschuldige maar onwrikbare overtuiging, dat ze daarin gelukkig behooren te zijn. Kinderen, die door mannen worden verwekt en door vrouwen worden ter wereld gebracht - hoe kan zulk een vreemde dwaling hen aangeboren zijn?’ In welke kringen, vragen wij, heeft deze vrouw hare levenswijsheid opgedaan? Haar opgeschroefde stijl doet haar nu en dan vervallen in onzin en klinkklank. Zie pag. 279, I. ‘Hij begreep niet ten volle, hoe groot diens (Bruno's) toewijding was maar hij wist er toch genoeg van, om er de *onmetelijke* waarde van te beseffen’ (!?). Ook laat deze auteur menigmaal niet het kind, den boer, de vrouw uit het volk spreken, maar laat hen gedachten voeden en legt hun woorden in den mond, veel te hoog en te wonderbaar boven hunne bevatting. Hier een arbeiderskind van negen jaar, die nimmer haars vaders hut verliet, redeneerende en handelende als eene volleerde intrigante; dáár een eenvoudig landman, de diepste gedachten en gevoelens uitsprekende in de meest gekuischte taal. Alles is met even schelle kleuren gemaald. Menschelijke deugden en ondeugden worden op de spits gedreven en opgevoerd tot ondenkbare heiligheid of ongelooflijke verdorvenheid en laaghartigheid.

Dit een en ander zal wel de oorzaak zijn, dat Ouida voor sommige harer latere werken onder beschaafde en denkende lezers, die geene prikkelende emoties zoeken, steeds minder bijval vindt. Of dwalen wij? Vinden die hatelijke uitvallen tegen den mensch als mensch misschien veeleer hun grond in eene gloeiende, heilige verontwaardiging over zoovele zonden en ongerechtigheden? Komen die soms ontroerende tafereelen van alles trotseerende energie en alles opofferende toewijding voort uit het geloof der S. in waren zielenadel? Hoe het zij - alle overdrijving en overlading schaden. De lezer oordeele zelf. Het werk is de lezing wel waard. *Signa* staat hoog boven *Prinses Napraxine* en *Othmar.*

Voor de vertaling of bewerking (het trof ons, dat het groote zwak van O., bestaande in hare eindelooze herhalingen bij het teekenen van zielstoestanden, in dit werk minder in het oog viel) onze hoogste lof. De uitvoering is eenvoudig, maar goed gedrukt op degelijk papier.

H.
T.P.

Wilhelm Jensen. Twee Koningskinderen uit de achttiende eeuw. Naar het Hoogduitsch door S.J. Andriessen, 2 dln. Schiedam, H.A.M. Roelants.

Bijna eene eeuw terug in onze tijdrekening verplaatst ons deze roman van den gunstig bekenden auteur, naar het landgoed Schwetzingen in de Neder-Beiersche Palts aan den Rijn. Ongeveer een honderdtal Fransche aristocraten, door de revolutie uit hun vaderland verdreven, heeft aldaar bij den milden keurvorst Karl Theodoor een veilig toevluchtsoord gevonden. Onder eene aaneenschakeling van feestdagen zetten zij, op kosten van hun gullen gastheer, het oude, weelderige Versailleaansche leventje voort, in afwachting van met de Duitsche vorsten op te trekken naar Parijs en daar aan de heerschappij der sans-culottes paal en perk te stellen.

Met merkwaardig talent, niet zonder fijne ironie, teekent ons de auteur de wuftheid en karakterloosheid der hooge standen in die dagen, ook bij sterke en ontwikkelde geesten. Die emigranten, ze hebben niet het minste besef van de levenwekkende kracht der nieuwe beginselen, die in hun vaderland tot het bewustzijn komen van het volk; van den nieuwen geest, die komt oordeelen over hunne zonden en die hunner vaderen. Ook onder de Duitsche vorsten, wereldlijke en geestelijke, autocratische willekeur en eene politiek van wantrouwen en naijver, die hun straks, in den strijd tegen de legioenen der republiek, vernedering en schande bereiden zal. Naar hunne welbekende methode, visschende in troebel water en alle middelen voor heilig houdende, die leiden kunnen ad majorem Dei gloriam, woelen en wroeten de trawanten van Rome. De auteur schildert hier, met het penseel van een degelijk historiekenner, een kort maar gewichtig en veelbewogen tijdperk uit de geschiedenis van ons werelddeel.

In den roman maken drie vorstenkinderen, bastaards, de hoofdpersonen uit, waarvan er twee, van hunne jeugd af aan in kommervolle omstandigheden, door eigen energie en aangeboren gaven zich weten op te heffen tot de plaats, waarop ze, volgens hunne afkomst, aanspraak mochten maken. Hunne karakters zijn typisch en treffend geteekend, evenals die van alle personen - en het zijn er vele - van dit nog al volle werk. Maar ze zijn in de school des levens gevormd en hebben, door velerlei ervaringen en leed, een schoon levensdoel gevonden, zij het ook op eene bescheiden plaats.

Velerlei zijn de gebeurtenissen en toestanden, die beschreven worden, maar ze staan alle met elkander in verband en vormen een kunstvaardig geheel, wat zeker als geene geringe verdienste den auteur mag worden toegerekend, die daarenboven een talent van vertellen bezit, dat boeit en bekoort. De wel wat wonderlijke en ongemeene lotgevallen van enkele der handelende personen mogen niet onmogelijk geacht worden in een onstuimigen tijd als waarin het verhaal ons verplaatst. Boven *De pastorie van Ellernbroek* en *Van ouden Stam*, twee karakterromans van Jensen, vroeger in dit tijdschrift aangekondigd, stellen wij dezen, als een o.i. echt historisch-romantisch letterproduct van blijvende waarde. Zij, wier smaak door de lichtere lectuur van den dag nog niet overprikkeld is, zullen met dit oordeel instemmen en in deze lectuur voldoening vinden. De vertaling schijnt ons toe goed geslaagd te zijn.

H.
T.P.

In Luxemburgs en Belgies Ardennen. Schetsen en reisindrukken door M.A. Perk. Met twee kaartjes. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink.

De Luxemburgers en Belgen weten wel, wat zij doen, wanneer zij den heer Perk in hooge eere houden. Hij is 't geweest, die ons publiek heeft gewezen op de zeldzame natuurschoonheden van dat bekoorlijke land. Wel is de heer Perk niet de ontdekker, want ook vóór hem kwamen te Diekirch en Vianden Hollandsche reizigers, die, opgetogen teruggekeerd, den roem van het land verbreidden, maar de algemeene bekendheid is het gevolg van de geschriften van Perk en men kan veilig zeggen, dat Perk den grooten stroom daarheen heeft geleid.

Niet elk schrijver zou zulk een schitterend resultaat verkregen hebben: immers, om gelezen te worden, moet men zoo schrijven, dat men gelezen wordt; daarvoor is m.a.w. talent noodig. En dat heeft Perk ongetwijfeld en bij het lezen van bovengenoemde pennevruchten kregen wij zelfs den indruk, dat de schrijver nog belangrijk is vooruitgegaan. Was Perk in de *Schetsen van Luxemburg* en in *In de Belgische Ardennen* - waarvan spoedig een tweede druk verscheen - een gezellig verteller van hetgeen hij zag en hoorde, in het nieuwe boekske vindt men die gelukkige eigenschap nog meer ontwikkeld; er is in deze schetsen meer eenheid; de beschrijving van de schoonheid der natuur, van de historische bijzonderheden, legenden en sagen is meer één geheel geworden. En het is een kunst, om zoo aangenaam den reiziger rond te leiden, als Perk dat doet.

Dat de Luxemburgers en Belgen hem trouw hebben geholpen, hem overal met open armen hebben ontvangen, spreekt vanzelf en zij hebben natuurlijk voor den schrijver hun beste beentje voorgezet. Vandaar, dat het wel eens kon zijn, dat niet ieder reiziger dien aangenamen indruk van de menschen krijgt, welken Perk naar den aard der dingen moest ontvangen.

In Luxemburgs en Belgies Ardennen ontrolt geheel nieuwe tooneelen en loopt over een vrij groote uitgestrektheid, waarvan men zich goed op de hoogte kan stellen met de uitstekend uitgevoerde kaartjes, welke achter in het boekske voorkomen. Men vindt hier de beschrijving van het land tusschen de Witte en de Zwarte Erens, Zuid-Luxemburg, het Luxemburgsche bad Mondorf, dat eerst in zijn opkomst is en zonder twijfel een schoone toekomst tegengaat, daar het bronwater van dat gehalte is, dat men niet naar een Duitsche badplaats behoeft te gaan. Van Zuid-Luxemburg gaat de reis naar het Maasdal, het bekoorlijke Hoei met omstreken, om te eindigen met het zeldzaam fraaie Amblève-dal.

Formaat en uitvoering van het boekske zijn gelijk aan die van de vroeger uitgegeven reisschetsen - smaakvol, zooals wij dat van den heer Tjeenk Willink gewoon zijn.

Sophocles' Trachiniae.

Bijdrage tot de waardeering van het Grieksche drama.

Onlangs trof mij de uitspraak van een beroemd Fransch geleerde en man van smaak(*) betreffende de tragedie van Sophocles, *Trachiniae* getiteld. Hij verklaart: 'De *Ajax* en de *Trachiniae* boezemen slechts den geletterden belang in. Het onderwerp is de dood en de godwording (apotheose) van Hercules. Het stuk zou weinig belangwekkend zijn zonder de rol van Deianira, de vrouw van den held, met hart en ziel aan hem gehecht, medelijdend met de ongelukkige gevangene vrouwen, zelfs waar zij onder haar eene medeminnares aantreft. Tegen de jonge Iole is zij niet hard uit minnenijd: neen! zij beschuldigt niet haar, maar de macht der liefde. Schoone verzen zijn niet voldoende, om de waarde van deze tragedie bijzonder hoog aan te slaan; zij wordt ontsierd door zulke gebreken, dat men er de echtheid van heeft kunnen betwisten.'

Met het enkel noemen van den naam wordt hier de *Ajax* van denzelfden treurspeldichter in hetzelfde ongunstig oordeel, dat de *Trachiniae* treft, begrepen. In het Tijdschrift *De Gids* (Augustus 1885) heb ik over de *Ajax* uitvoerig gehandeld, en ik meen bewezen te hebben, dat dit treurspel meer dan bloot den geletterden belang vermag en verdient in te boezemen. Thans aanvaard ik gaarne de taak, om te onderzoeken, of het drama de *Trachiniae* tegen het vonnis van den heer Duruy bestaan kan. Wij bekomen in zijne woorden slechts een zeer oppervlakkig oordeel. Het onderwerp geeft hij onjuist op door te zeggen, dat wij daarin den dood *en de apotheose* van Hercules zien, terwijl wij hier toch van Hercules' apotheose niets hoegenaamd bespeuren. Werd zij voorgesteld, het zou, gelijk wij wenschen aan te toonen, tegen de strekking van het stuk indruischen. Voorts gewaagt de Fransche oordeelkundige van de rol van Deianira als belangwekkend, en vermeldt hij eenige trekken, die hem in haar karakter lieftallig voorkomen. Doch hiermede verraadt hij, dat het deze persoon is, welke hem het geheele drama eenigermate aannemelijk maakt. Voorzeker is het karakter van Deianira verwonderlijk innemend; maar in allen gevalle is deze vrouw niet als het één en het al, zelfs niet als het voor-

(*) Victor Duruy, in de *Rev. d. deux mondes*, 9 October 1886.

naamste in het stuk te beschouwen; zij is een onderdeel, hetwelk in zijne mate tot het doel van het geheel medewerkt. Eindelijk heeten (bij onzen criticus) de schoone verzen niet voldoende, om een stuk te redden, dat wegens gebreken grond geeft, om aan zijne echtheid te twijfelen. Wat dit laatste betreft, zoo moge het drama zelf, zijn inhoud en zijne strekking, voor zich spreken, om ons te overtuigen, dat zulk een gewrocht niet van een ongenoemden namaker, niet dan van een hoogen geest, als die van Sophocles, afkomstig kan zijn. Ten overvloede kunnen wij ons beroepen op de beste beoordeelaars der oudheid, die niet aan de authenticiteit van deze tragedie getwijfeld hebben. Ten bewijze daarvan voer ik aan, dat Cicero haar niet alleen(*) als werk van Sophocles vermeldt, maar gansche fragmenten van dit drama in Latijnsche versmaat heeft overgebracht. Cicero nu had voorzeker in den tijd zijner studiën te Athene van deze tragedie nooit anders dan als van een echt drama van Sophocles hooren gewagen, anders zou hij aan hetzelve niet die aandacht hebben gewijd.

Ik sprak van de strekking van het stuk, als waarmede eene apotheose van Hercules niet zou strooken. Deze aanmerking onderstelt, dat aan de Attische tragedies en dan ook aan dit drama eene bepaalde gedachte, eene idee, eene conceptie ten grondslag ligt. Nu is het wel waar, dat de schoonheid der kunst gelegen is in de treffende teruggave van de natuur. Eerst sedert de Grieksche kunst zich in hare voortbrengselen niet meer leiden liet door den eisch der symbolische voorstelling eener speculatieve idee, heeft zij werken van schoone kunst voortgebracht. De Venus van Praxiteles was allereerst en allermeest, ja! nagenoeg niets anders dan eene schoone vrouw. Leverde de kunstenaar eene beeltenis, waarin men de natuur terugvond, dan had hij, ook naar Aristoteles' bepaling der kunst, het hoogste doel bereikt. De natuur toch is schoon, mits ontdaan van dat menschelijk toevallige, hetwelk onedel en onschoon kan zijn. Toch kan de mensch in zijn handelen en lijden het onderwerp van een schoon letterkundig kunstwerk wezen, maar dan moet het menschelijk bedrijf en lot als opgenomen in de sfeer der natuur zijn voorgesteld, dat is, als ontheven aan het nietsbeduidende van het alledaagsche, of wel in het onbeduidende moet iets karakteristieks gelegd zijn. In één woord, in het bijzondere moet het algemeene, in het toevallige het noodwendige in het licht gesteld wezen: dan bevredigt en bekoort het: want wij verlangen in de voortbrengselen der kunst de ware kern voor den dag te zien komen, ontbolsterd, als het ware, van de onware inkleeding van het willekeurig menschelijke. Is dit doel bereikt, dan heeft de moderne kunst aan den eisch voldaan. Inderdaad, door een concreet geval naar de waarheid der natuur met liefde terug te geven, brengt de dichter den hoorder tot de betuiging: dat geval is waar, het is overeenkomstig de natuur der dingen en alzoo noodwendig en algemeen,

(*) In zijne *Tuscul*, II.

en ten slotte goed en schoon. Doch dit is het onderscheid tusschen modernen en antieken, dat de antieken tot de vervaardiging van hun gedicht door eene vooruit door hen gedachte idee gebracht worden en zich bij de uitvoering door die idee laten leiden, terwijl de modernen meerendeels meenen zich op de getrouwe voorstelling van het bijzonder geval te kunnen verlaten, om de idee in de oogen te doen springen. Bovendien, bij de Grieken, in het bijzonder bij de Atheners, had zich de dichtkunst niet zoo volkomen losgemaakt van alle verband met haar oorsprong. Haar oorsprong nu dankte zij aan eene wereldbeschouwing, die in de dingen het goddelijke erkent; hare voortbrengselen derhalve hielden eene gedachte in, met die erkentenis in overeenstemming, bepaaldelijk zulke harer voortbrengselen, die voortgesproten waren uit het een of ander godsdienstig feestgebruik. Van dezen aard was de tragedie, uit den eeredienst van Bacchus gesproten. En voorts, de personen, die de Attische tragedie opvoert, zijn ongezochte typen, personificaties van ideeën: als zoodanig leefden zij in de voorstelling der toeschouwers, en het zou kwetsend voor hun gevoel geweest, bijna heiligschennis door hen geacht zijn, zoo een dichter die helden en heldinnen als figuren van een toevalspel dienst had laten doen.

Slaan wij aanvankelijk een oppervlakkigen blik op het treurspel, dat onze beschouwing vraagt, dan zien wij: Hercules' uiteinde van lieverlede voorbereid en in den folterendsten dood voltrokken.

Wat moest te Athene in dien tijd de uitwerking zijn van eene vertooning, als de toeschouwers hier voor oogen hadden?

Hercules, den zoon van Zeus, den halven God, den overwinnaar in velerlei strijd, den volbrenger van de moeilijkste werken; die in zijn persoon den mensch vertegenwoordigde, welke door zijne kracht al wat hem hinderlijk is, te boven komt, ten einde zijne verwantschap met de Godheid te staven en zich den toegang tot den Olympus te banen, - dien Hercules ziet de toeschouwer hier het voorwerp van de gegronde bezorgdheid zijner gade en weldra zijne terugkomst aankondigend door de toezending der slachtoffers van zijn laatst bedreven wapenfeit, onder welke zich eene jonge vrouw bevindt, wier schoonheid den overwinnaar verwonnen heeft. - Deianira, de wettige gemalin, kan niet dulden, dat zij de liefde van haar man zal moeten missen of althans die liefde met eene jeugdiger schoone zal moeten deelen. Zij heeft een middel, waarmede zij meent Hercules aan zich te kunnen boeien. Het is van bedenkelijken oorsprong en aard; maar toch, met de vergeeflijkste bedoeling wendt zij het aan. Doch wat gebeurt? Het middel doet Hercules duldelooze pijn aan. Deze uitkomst haalt der misleide vrouw den vloek van haar zoon op den hals, en zij brengt zichzelve om het leven. Ten slotte wordt Hercules zelf in den jammerlijksten staat ten tooneele gebracht, waar men hem hoort kermen en eindelijk ellendig ziet wegdragen, den dood te gemoet.

Wat kon zulk een schouwspel, ten minste bij den niet zacht gestemden

toeschouwer, anders werken dan een gevoel van bitterheid? Is dan de sterkste, de verdienstelijkste, de nagenoeg goddelijke mensch zoo zwak en zoo rampzalig, als men dien Hercules hier voor oogen ziet? En welke is de oorzaak van zijne vernedering en zijn jammerlijk uiteinde? Het is de liefde, die hemzelven verstrikt heeft en zijne vrouw tot het schuldeloos werktuig van zijn en haar ondergang maakt; die liefde doet hèm in zijn doodstrijd haten, wie hem te lief had, en háár den roem harer deugd verbeuren. Maar is dan de liefde geene macht, den mensch te sterk? Is zij geene heilige ziekte, zooals de Grieken spraken? Zijn het de Goden, is het Zeus niet, die den mensch veroordeelt, om voor hare verleiding te vallen? - Welnu, juist deze gedachte heeft de dichter bij de toeschouwers willen wekken, hoezeer in spanning gehouden door de voorstelling der zich geleidelijk ontwikkelende handeling en een tijdlang afgeleid door de waarneming van de natuurlijke aandoeningen der handelende personen, inzonderheid der gade van den ongelukkigen held. Juist deze gedachte, zeg ik: de sterkste en edelste gedoemd ten val door Zeus, die daartoe de liefde als middel gebruikt.

Welk een doel de dichter met het wekken van een gevoel, als die gedachte noodwendig wekken moest, willens geweest is te bereiken, moge ons later blijken. Laat ons eerst het drama zelf in zijne bijzonderheden nagaan. Deianira, de schoone gemalin van den roemrijksten der menschen, treedt op - en, als eene gansch gewone vrouw, beklaagt zij haar alles behalve benijdenswaardig levenslot. - Ziedaar een aanvang, wel geschikt, om bij de toeschouwers eene stemming te wekken, voorbereidend voor den indruk, dien het geheel bestemd is te maken. En zou zij niet klagen? Hare eerste herinnering was die van het aanzoek om hare hand, gedaan door een wezen, zoo afschuwelijk, dat zij liever wenschte te sterven, dan hem toe te behooren. Hercules had haar van het lot, waarmede dat huwelijk haar bedreigde, verlost. Maar had hare verbintenis met hem haar geluk aangebracht? Verre vandaar! Steeds was zij in zorg; van den eenen angst over dien man verviel zij in den anderen, daar hij steeds ver van huis nu het eene dan het andere waagstuk had te bedrijven; nauwelijks had hij den tijd, om naar de kinderen, die zij bij hem won, om te zien. En nu was zij ongelukkiger dan ooit. Hercules had zich op de valsche behandeling van Eurytos, die hem zijne dochter Iole, welke hij hem had toegezegd, onthouden had, gewroken door zijn zoon Iphitos verraderlijk om te brengen. Het gevolg was, dat zijn vader Zeus hem tot slavendienst bij Omphale had veroordeeld en Deianira met haar zoon Hyllos, door Eurystheus verdreven, eene wijkplaats had moeten zoeken bij Koning Ceyx van Trachis, een gastvriend van Hercules. Bij zijn vertrek had haar gemaal haar een geschrift achtergelaten, waarin het orakel vervat was, dat hij, na zijn laatsten kamp, òf den dood zou vinden òf voortaan een rustig leven met haar leiden zou. Dit was

eenigermate de aankondiging van zijn dood, te meer, daar hij eenige schikkingen voor het geval van zijn sterven gemaakt had, - en nu had zij in tien maanden niets van hem gehoord.

Hare voedster, deze klacht vernemend, en bescheiden zooals eener slavin tegenover eene vorstin betaamt, raadt haar Hyllos, haar zoon uit te zenden, ten einde bericht omtrent zijn vader in te winnen. Deianira geeft aan dien raad gehoor, en Hyllos vertrekt, om, al naar het bericht uitvalt, dat hij van zijn vader brengen zal, zijne moeder gelukkig of rampzalig te maken. Wat zij reeds weet, doet haar niet veel goeds verwachten.

Het Choor, dat optreedt, om Deianira's hart te sterken, voert toch niets aan, wat de op een tooneel van jammer gespannen stemming der toehoorders kan opbeuren. De tijd, zeggen de Trachinische vrouwen, die het Choor uitmaken, brengt nu eens leed, dan vreugde: bestendige voorspoed is voor de stervelingen niet weggelegd. Op dezen grond kon Deianira evengoed rampspoed als blijde uitkomst verwachten. Doch, overeenkomstig den eisch van het oogenblik, maant het Choor haar aan moed te houden en op Zeus, die voor zijn zoon wel zorgen zal, te vertrouwen. Meer vermogen die vrouwen niet te zeggen; zij zijn gansch onkundig van Hercules' tegenwoordig lot en dus buiten staat iets geruststellends bij te brengen. Geen wonder, dat Deianira voortgaat met klagen en den vrouwen van het Choor te gemoet voert, dat zij, die nog ongehuwd zijn, zich geen denkbeeld kunnen vormen van de bezorgdheid eener getrouwde vrouw voor echtgenoot of kinderen.

Doch daar komt een bode, met een krans op het hoofd, ter aanduiding, dat hij eene goede boodschap brengt. Inderdaad bericht hij, dat Hercules leeft en in den strijd de overwinning behaald heeft: den behaalden buit had hij vooruitgezonden, om dien aan de Goden des lands te wijden. Dit had de bode vernomen van Lichas, Hercules' dienaar, die, door de belangstellende ingezetenen omringd en opgehouden, niet zoo spoedig zelf kon verschijnen. Nu is Deianira van zorg ontheven; zij dankt Zeus, die haar blijdschap schenkt, en noodigt het Choor uit een vreugdezang aan te heffen.

Maar Deianira's opgeruimdheid zal niet lang duren. Want daar komt Lichas zelf, door eene schare der door Hercules buitgemaakte vrouwen gevolgd, waaronder de jonge, schoone Koningsdochter Iole boven de andere uitblinkt. Van den bode zou Deianira eensklaps alles, te weten: Hercules' alle vroegere trouw vergetende liefde voor die schoone, hebben kunnen vernemen. Maar hij had het nader bericht aan Lichas zelven moeten overlaten, en deze wil, wat de nieuwe hartstocht zijns meesters voor Deianira grievends heeft, zooveel mogelijk voor deze nog verborgen houden, om zijn loon als goede boodschapper niet te verbeuren. Zoo bekomt de dichter de gelegenheid, om aan Deianira bij den weldra ontstaanden woordentwist tusschen Lichas en den bode eene zwijgende rol te laten spelen, geslingerd tusschen hoop en vrees, en haar daar-bij

eene kieschheid ten toon te doen spreiden, door hare grootmoedigheid tegenover hare mededingster geëvenaard. Het smadelijke van Hercules' slavendienst bij Omphale neemt Lichas weg door Zeus, die hem daartoe veroordeeld heeft, de schuld te geven. En voorts vermeldt hij de wraak, door hem op de stad van Eurytos genomen, en de gevangenneming der vrouwen, zonder van zijne liefde voor Iole te gewagen. Het Choor meent dan ook, dat er voor Deianira slechts stof tot vreugde is. Maar deze is niet gansch gerust; zij heeft een voorgevoel van leed. Die schare van gevangene vrouwen, welke haar vaderland, hare magen en vrijheid derven, - hoe kon eene gevoelige vrouw, als zij, haar aanzien zonder mededoogen en zonder God te bidden, dat den haren zulk een lot bespaard moge worden? Toch schuilt wellicht bij Deianira onder dit gevoel de argwaan, dat haar gemaal wel niet ongevoelig zal zijn voor de bekoorlijkheden van deze of gene uit haar midden. - Hoe dit zij, de edelste en de schoonste, die, nagenoeg alleen, haar treurigen toestand schijnt te beseffen, treft hare aandacht. Zij spreekt haar deelnemende woorden toe en wil van Lichas vernemen, wie zij is. Lichas veinst het niet te weten, en, zegt hij, van haarzelve is er niets te vernemen geweest, daar zij niets heeft gedaan, gelijk zij nog niets doet, dan schreien. Dus wil de Vorstin bevelen gaan geven, dat aan de ongelukkige vrouwen ten minste eene zachte behandeling ten deel valle. Doch nadat zij Lichas zijn afscheid gegeven heeft, houdt de bode haar staande, om haar, nu de gevangenen het huis zijn binnengetreden en Lichas vertrokken is, het een en ander vollediger te melden. Thans deelt hij onbewimpeld mede, hoe Hercules alleen om den wil van Iole Eurytos omgebracht en zijne stad verwoest heeft. Dit had, zegt hij, Lichas zelf ten aanhooren van velen verhaald. Dat Deianira zich op deze mededeeling diep ongelukkig gevoelt, laat zich denken. Ontsteld door het gehoorde, vraagt zij de vrouwen van het Choor, wat te doen. Zij raden haar Lichas zelven te hooren, en deze, voornemens om tot zijn meester terug te keeren, komt juist, ongeroepen, terug, om Deianira's bevelen aan haar echtgenoot te vragen. Zij weet thans, dat Lichas naam en afkomst van de door Hercules beminde kent; maar op hare vraag verklaart hij niets anders van haar te weten, dan uit welk land zij geboortig is. Die verklaring leidt tot eene ernstige redekaveling tusschen Lichas en den bode, welke hem voorhoudt, wat hijzelf luide in het openbaar verhaald heeft. Lichas, die zich tevergeefs aan dit onderhoud heeft willen onttrekken, bezigt als uitvlucht, dat wat hij gezegd heeft, slechts een ongestaafd gerucht is. Dit kan Deianira niet gelooven. Zij heeft in den ganschen woordenstrijd geen woord gemengd, maar ten slotte bezweert zij Lichas voor de volle waarheid uit te komen; want, zegt zij, ‘gij hebt niet met eene vrouw te doen, die het menschelijke lot niet zou kennen of niet zou weten, dat de liefde, die zelfs de Godeno vermant, onwederstaanbaar is’. Zijzelve is een slachtoffer der liefde, en zou eene andere vrouw zulks ook

niet zijn? Dus zou zij dwaas wezen, zoo zij toornde tegen haar man of tegen die jonge vrouw. In hunne onderlinge liefde is niets schandelijks noch beleedigends voor haar. Heeft Hercules dan ook niet reeds vele andere vrouwen bemind, en van dezen heeft er niet ééne eenig boos woord van haar vernomen. En wat Iole betreft, noch zij, noch Hercules, slechts Iole's schoonheid heeft van deze laatste liefde de schuld. Of zou Iole dit lot vrijwillig gekozen hebben, hetwelk haar op den ondergang van hare vaderstad en vrijheid was te staan gekomen? Derhalve hoopt zij slechts, dat Lichas niet van Hercules zelven in last zal gehad hebben, de waarheid te ontveinzen. Had haar gemaal zulk een last gegeven, het zou in hem zwakheid van karakter en twijfel aan hare karaktersterkte hebben verraden; dus wenscht zij dat niet te behoeven gelooven. Op deze taal kan noch wil Lichas haar, die zulke gevoelens aan den dag legt, de waarheid onthouden; slechts verzekert hij, dat, zoo hij onoprecht is geweest, Hercules hem niet gelast heeft zulks te zijn.

Zoo gaat dan Deianira naar binnen, ten einde boodschap en geschenken gereed te maken, die Lichas voor Hercules moet medenemen, en de Rei heft wederom een zang aan, ditmaal op de macht der liefde, zelfs over de machtigste en hoogste der Goden van aarde en zee, van hemel en onderwereld, en ten slotte vermeldt hij den geweldigen strijd, tusschen Hercules en Achelous gestreden om Deianira, die den uitslag droevig, doch gelaten had aangezien.

Zoo hebben wij tot dusverre Deianira leeren kennen als een toonbeeld van gezond verstand, zachtheid, vergevensgezindheid en mededoogen met de zwakken en ongelukkigen. Waarlijk, men moet erkennen, dat de Atheners, althans in den persoon van onzen dichter, berekend waren, om de vrouw te waardeeren, in weerwil van de ondergeschikte en van de hoogere bestemming des mans in het leven uitgesloten rol, die der aanzienlijke burgeres voorgeschreven was. Zoo wist de Attische tragedie de vrouw door haar karakter, evenals de comedie den slaaf door zijn vernuft, aan de beperktheid en de boeien des werkelijken levens onttogen voor te stellen. Doch hoe dit zij, deze vrouw, deze voortreffelijke Deianira zou niet onbesproken blijven. Inderdaad, hoe groot ook vroeger, toen zij jonger en schooner was, hare verdraagzaamheid geweest moge zijn, thans, nu zij minder vertrouwen heeft, is zij buiten staat de liefde van haar man voor eene mededingster te dulden, en dit zal haar tot een stap leiden, die haars mans en haar eigen ondergang teweegbrengt. Ook Hercules heeft, na een leven van onvolprezen daden, alleen door de liefde tot Iole eene strafbare schuld op zich geladen. Naarmate nu deze held uitnemender en Deianira voortreffelijker is, in dezelfde mate moet de macht van den hartstocht over den mensch grooter en bedroevender blijken te wezen.

Terwijl Lichas binnenshuis vóór zijn vertrek nog iets met de gevangene te bespreken heeft, is Deianira buitengekomen, om haar hart uit te

storten. Wat er in haar omgaat en wat zij van plan is, deelt zij in vertrouwen aan de Trachinische vrouwen mede. Zij ontveinst niet, dat zij zich ongelukkig gevoelt: Iole beschouwt zij reeds als Hercules' andere gemalin; wèl kan zij deswege niet verstoord zijn, want zij trekt haar woord niet in, dat zij de liefde als eene ontoerekenbare kwaal beschouwt; maar toch, hoe zou zij kunnen verdragen de rechten van gemalin met eene andere te moeten deelen, vooral daar deze jong is en steeds schooner zal worden, terwijl haar eigen schoon afneemt? Dus zal Hercules *haar echtgenoot* heeten, maar inderdaad Iole's man zijn. Daarom was zij op een middel bedacht, om die oorzaak van verdriet weg te nemen. - Toen zij kort na haar huwelijk met Hercules op reis was, had de Centaur Nessus haar over de rivier Euenos gedragen, terwijl Hercules reeds aan den anderen oever gekomen was. De Centaur had daarbij met dartele hand hare eerbaarheid aangetast, en Hercules, door hare kreten opmerkzaam gemaakt, had hem met zijn pijl doodelijk getroffen. Daarop had Nessus haar, als ter gedachtenis van zijn laatsten dienst, zijn hartebloed, met het vergif van de pijlstift vermengd, in eene schelp gegeven en haar gezegd, dat dit haar een middel kon zijn, om te bewerken, dat Hercules geene andere vrouw boven haar zoude beminnen. Thans had zij met dat mengsel een kleed bestreken, dat Lichas haar gemaal ten geschenke zou medenemen. Zij achtte dit een geoorloofd bedrijf: want, zegt zij, van *stoute* stukken had zij een afschuw, en dit was toch waarlijk geen stout bedrijf: want of de proef gelukken zou, weet zij niet; doch, treft het middel geen doel, zoo zal het óók goed zijn.

Het Choor keurt de daad niet af, maar zou wenschen, dat zij van de uitwerking eenige zekerheid had. Die zullen wij, zegt zij, weldra bekomen; want daar verschijnt Lichas, wien zij het kleed overhandigt, en deze had reeds lang getalmd en had dus haast, om te vertrekken. Alzoo is aan Deianira de gelegenheid benomen, om van den Rei den raad, om voorzichtig te zijn, nader te vernemen. Gerust is zijzelve niet; want zij verlangt geheimhouding, daar, zegt zij, zelfs al doet men kwaad, er geene schande op volgt, wanneer de zaak verborgen blijft.

Dat deze zaak niet volkomen zuiver was, kon reeds haar geweten haar doen gevoelen, daar zij, ten einde ze te doen gelukken, veinzen moest eene gelofte te hebben gedaan van dezen inhoud, dat, als zij vernomen zou hebben, dat haar echtgenoot behouden terug zou komen, zij hem dat kleed zou zenden, om, daarin gehuld, den Goden een dankoffer te offeren, en dat, vóór dat plechtig oogenblik, het daglicht dat plechtgewaad niet beschijnen zou. Hiervan moest Lichas hem nauwkeurig onderrichten. Voorts, als vreesde zij, dat er nog iets tusschenbeide mocht komen, om te beletten, dat Hercules het kleed ontving, maant zij Lichas aan niet langer te toeven, en tevens herinnert zij hem, dat hij gezien heeft, hoe zij Iole vriendelijk heeft bejegend. Dat heb ik, antwoordde Lichas, en ik ben er verbaasd en

van harte verblijd over. Voorzeker, de wijze, op welke zij hare mededingster behandeld had, was beter dan iets anders geschikt, om Hercules te geruster tehuis te doen komen en vriendelijk jegens haar te stemmen. Vertel niet, zegt zij ten slotte, hoezeer ik naar hem verlang, voordat het blijkt, dat hij naar mij verlangt. Ook uit dit woord blijkt, hoe zij vreest, haar man met ongevergde liefde lastig te vallen.

Hierop blijft de Rei alleen op het tooneel en zingt een lied, waarvan de gewenschte terugkomst van Hercules den inhoud uitmaakt.

Daarna treedt Deianira weder op. Zij is ongerust geworden over de gevolgen van hetgeen zij gedaan heeft. Immers was, toen zij het voor Hercules bestemde gewaad met het geronnen bloed van den Centaur had bestreken, iets wonderlijks voorgevallen. De Centaur, namelijk, had haar voorgeschreven, hoe zij met die bloedzalf moest handelen: zij had ze voor alle aanraking met vuur of warmen lichtstraal moeten behoeden, totdat zij ze gebruiken zou. Dat had zij dan ook steeds zorgvuldig gedaan. Ook had zij het gewaad, met de zalf bestreken, aan het zonlicht onttrokken, in de kist geborgen, die Lichas had medegekregen. Doch de vlok wol, die zij gebruikt had, om het gewaad te bestrijken, ergens in het schijnsel van de zon nedergevallen, was dadelijk daarop in borrelend schuim opgegaan en verteerd. Geen wonder, dat zij op dit onrustbarend teeken ontsteld was en thans begreep, dat het geschenk van den Centaur, die natuurlijk op wraak bedacht moest geweest zijn, onmogelijk iets goeds kon uitrichten. Thans ziet zij in, dat zij haar man zal vermoord hebben, en heeft besloten, zoo Hercules omkomt, ook zelve den dood te kiezen en het verlies van haar goeden naam niet te overleven.

Hier houden wij, als het ware, den dichter staande en vragen, of hij Deianira niet meer overeenkomstig haar edelen geest zou hebben voorgesteld, wanneer hij haar geweten had laten spreken bloot op de bedenking, dat zij in allen gevalle niet had gehandeld volgens hare eigene verklaring, waar zij gezegd had, dat het betaamt vrede te hebben met hetgeen het leven oplevert, zóó als het is. Dan ware zij immers grootmoediger voorgekomen, dan nu een wonderteeken hare onrust gewekt heeft. Dit is waar; doch eensdeels heeft de dichter geen volmaakt wezen willen schilderen, maar eene vrouw, die, hoe voortreffelijk ook, toch, door de liefde gedreven, zich, hoezeer gewaarschuwd, tot eene roekelooze daad laat verleiden en ondervinden moet, dat er gevallen zijn, waarmede de zwakke mensch geen vrede hebben kan. En anderdeels was het noodig voor het verloop der handeling van het drama, dat Deianira de werking der noodlottige zalf zelve had waargenomen; anders toch zou de dood van haar man niet onmiskenbaar aan haar bedrijf zijn geweten, noch zij zich daarvan de schuld hebben gegeven.

Op het hooren van Deianira's mededeeling spreekt de Rei haar moed

in: zij moest niet wanhopen, vóórdat het kwaad gekomen was, en: wie onwillig verkeerd heeft gehandeld, behoeft geen berouw te gevoelen. Dezen troost neemt Deianira niet aan.

Doch daar komt Hyllos, die naar zijn vader was gaan vernemen, vandaar terug. Zijn eerste woord is, en daarmede is alles gezegd: ‘O! moeder, ik wenschte, dat gij dood waart of dat ik eene andere moeder had, dan u’..... en op hare vragen luidt zijn antwoord: ‘Gij hebt heden mijn vader vermoord, en ik heb dien jammer niet van anderen vernomen, maar met mijne eigen oogen aanschouwd.’ En nu verhaalt hij, wat hij gezien heeft. Eerst had hij op het Euboeisch voorgebergte zijn vader ontmoet, verheugd hem weder te zien en gereed, om zijn vader Zeus een dankoffer voor de op Eurytos behaalde zege te ontsteken. Daarop was zijn dienaar Lichas gekomen met het gewaad ten geschenk. Hij had het met blijde ingenomenheid ontvangen en volgens Deianira's bestel aangetrokken, en had, na een eerbiedig gebed, met het slachten der offerdieren aangevangen. Maar zoodra de vlam van het offerlam het zweet uitdreef, begon het kleed aan zijn lichaam te kleven en ontwaarde hij een jeuken en gloeien, en weldra was het hem, als werd hij door eene giftige slang gebeten.

Toen riep hij den van niets kwaads bewusten Lichas, om hem te vragen, welk een gruwel hij met dat gewaad had medegebracht. Deze wist niets anders te zeggen, dan dat het een geschenk van zijne gade was, - en in een aanval van woede en pijn had Hercules den ongelukkige bij een been in de zee geslingerd. Hierop was een gejammer van de bijstanders ontstaan, maar niemand had den woedenden lijder durven naderen; want hij wrong zich, wentelde zich op den grond of rees op, huilend, dat de rotsen en het strand ervan weergalmden. In een oogenblik van minder hevige pijn had hij zijn rampzalig huwelijk met u, ellendige (sprak Hyllos), dat hem den dood deed, bejammerd. Toen had hij zijn zoon bemerkt, daar hij stond te schreien, en hem dus toegesproken: ‘O zoon, nader en ontloop mij niet, al moest gij met mij sterven; maar neem mij weg vanhier, en breng mij ten spoedigste, waar niemand mij ziet, dat ik althans hier niet sterve.’ ‘Dus zijn wij (zoo besluit Hyllos zijn jammervol verhaal) herwaarts heengevaren. Of gij hem levend of dood zien zult, kan ik niet zeggen. Dat, moeder, hebt gij met boos opzet mijn vader aangedaan. De wraakgodin straffe u, daar gij den voortreffelijksten man vermoord hebt, wiens gelijke gij noch iemand ter wereld immer zien zult.’

Dit alles hoort Deianira zwijgend aan, en ook daarna uit zij geen enkel woord, hoezeer het Choor haar voorhoudt, dat zij, zoo doende, den beschuldiger gelijk geeft. Doch Hyllos zegt: ‘Laat haar gaan: het is voor haar beter, dat zij mij niet langer zie: want den eerbiedwaardigen moedernaam kan ik haar niet meer geven: zij heeft nu

haar zin; maar het genoegen, dat zij mijn vader heeft aangedaan, wensch ik haarzelve toe.'

Zoo hard wordt de onschuldige door haar eigen kind bejegend. Zijn spottende wensch wordt meer dan vervuld, want zij lijdt meer, dan de felste lichaamssmart Hercules kon doen lijden, - en zij gáát zonder eene enkele poging, om zich te verdedigen en zich eenigszins te rechtvaardigen. Hoeveel had zij niet tot hare verontschuldiging kunnen aanvoeren! Immers had zij uit liefde gehandeld en geen kwaad hoegenaamd bedoeld of vermoed.

Daar nu ook Hyllos, die zijn vader weder is gaan opzoeken, het tooneel verlaten heeft, vangen de vrouwen van den Rei weder een zang aan. Zij erkennen in hetgeen zij vernomen hebben, de vervulling der godsspraak van Dodona, dat Hercules na twaalfjarigen arbeid rust zou vinden. Het zal, zooals zij vermoeden, de rust van den dood wezen. Immers heeft de Centaur, voorzeker uit wraakzucht, eene gift geschonken, waarmede Deianira alsnu, om onheil af te wenden, dit onheil gesticht heeft, daar zij Hercules een jammer heeft aangedaan, zooals geen vijand hem ooit berokkend heeft. 'Hercules' liefde voor Iole', dus besluit het Choor, 'is de oorzaak': zoo blijkt de hartstocht der liefde deze ellende aangericht te hebben.

Deianira is henengegaan, om den dood te zoeken. Het Choor hoort een klaaglijk gerucht binnenshuis. De oude voedster der Vorstin komt schreiend buiten en bericht, dat Deianira zich heeft doorstoken. Op het gezicht van de toebereidselen, door haar zoon gemaakt, om zijn vader een leger te spreiden, was zij eerst luide kermend bij het huisaltaar nedergezegen, en daarop had zij het gansche huis doorloopen, schreiend en klagend, dat niets van dat alles wat zij daar zag, haar voortaan meer van dienst zou zijn. Ten laatste was zij naar haar slaapvertrek gegaan, had haar mantel op de sponde gespreid, in het midden van het vertrek neergezeten, het leger, dat zij met Hercules gedeeld had, weenend vaarwel gezegd en zich de borst ontbloot. Op dit gezicht was de voedster haar zoon gaan waarschuwen; maar vóórdat zij met hem terug was gekomen, had Deianira zich doodelijk getroffen. Om den jammer volkomen te maken, moest nu de zoon, die intusschen vernomen had, dat zijne moeder niets kwaads had bedoeld, zich de schuld geven van haar dood, daar hij haar door zijne hardheid tot wanhoop gedreven had. Zoo was hij het onwillig werktuig van den dood zijner moeder, gelijk zij de onschuldige oorzaak was van de ellende zijns vaders, dien hij stond te zien sterven.

Terwijl de Rei zich van deze plaats des ongeluks verwijderd wenscht, wordt Hercules op het tooneel gedragen. Op dit oogenblik geeft hij geen geluid, zoodat het onzeker is, of hij dood is of slaapt. De aanvoerder dergenen, die de baar dragen, vermaant den zoon zijne luide klacht te staken, opdat het oogenblik van verademing, dat zijn vader te beurt valt, niet verkort worde.

Zoo komt dan nu Hercules voor het eerst op het tooneel. Doch wat zeg ik? Hij is niet afwezig geweest: want in al wat hier is gesproken en geschied, heeft zich al wat hij gedaan en ondergaan heeft, afgespiegeld, alsof de toeschouwers het met oogen zagen. Hoeveel voegzamer heeft de dichter op deze wijze zijn drama ingericht, dan zoo hij Hercules zelven in eene reeks van tafereelen te zien gegeven had: dan zou het uitwendig vertoon, de zinnelijke aanschouwing van enkele feiten den geest der toeschouwers hebben afgeleid en hunne zinnen hebben vervuld ten koste van de erkenning der beteekenis van het geheel. Ook Deianira's dood, dien een hedendaagsch dichter allicht op het tooneel te zien zou gegeven hebben, is medegedeeld, naar denzelfden regel, in een verhaal. Hoe dit zij, het gezicht van Hercules' doodsstrijd kon onze dichter den toeschouwers niet besparen: immers, op den indruk, door die aanschouwing te maken, is het geheele drama aangelegd.

Doch Hercules ontwaakt - zijn zoon heeft niet kunnen nalaten luide te klagen - en zijns vaders eerste kreet is: ‘O Zeus! waar ben ik, waar ter wereld lig ik en lijd duldelooze pijnen? Welk een offer breng ik thans in mijn ellendigen persoon in plaats van het dankoffer op de Euboeische kust! O Zeus! welk een' smaad doet gij mij aan! dat ik dit toppunt van waanzin, door geene genezende tooverkracht te bezweren, in mijzelven met eigen oogen moet aanzien! Slechts Zeus vermag hier iets, en Zeus is het, die het mij aandoet.’

Hier treedt de aanvoerder nader, om hem ter leniging der pijn te verleggen; maar de lijder kan de minste aanraking niet verdragen, daar zij zijne smart verergert. En wederom vangt hij aan: ‘Waar zijt gij, o boozen, die ik in bosch en meer heb uitgeroeid? Waar zijt gij? Komt, wreekt u thans, om met vuur en zwaard aan mijne kwalen een einde te maken.’ Ditmaal verzoekt de aanvoerder den zoon zijn vader op te heffen: want dit is hem te zwaar. ‘Ik doe het’, zegt de zoon; ‘doch ik vermag niets tegen zijne smart. Zeus beschikt, wat hier gebeurt.’ En nu beduidt Hercules zelf zijn zoon, hoe hij hem moet oplichten; maar de pijn verheft zich weder en thans klaagt hij het aan Pallas, daar toch Zeus niet verhooren zal, en hij smeekt zijn zoon een zwaard te nemen en hem te treffen, om hem te genezen van den jammer, waarmede, zegt hij, zijne goddelooze vrouw hem woedend gemaakt heeft: háár zou hij willen zien lijden, wat hij te lijden heeft, en, daar zijn zoon niet helpt, roept hij den ‘zoeten’ Hades aan, om hem door een snellen dood rust te geven.

Na dit tooneel, dat, in overeenstemming met de woorden en de handeling, beurtelings in hartstochtelijk afgebroken of plechtig lange verzen gesteld is, vangt Hercules in de versmaat van den gewonen dialoog eene langere rede aan.

Geene moeite, zegt hij, heeft hij te doorstaan, geen last heeft Hera of Eurystheus hem opgelegd, zoo zwaar als die bedriegelijke

echtgenoot, die hem een gewaad heeft geschonken, dat hem den dood doet, daar het, aan zijne zijden klevend, zijn vleesch vreet en zijne aderen ledig slurpt. Geen strijd op het open veld, geen leger van Giganten, geen verscheurend gedierte, geene landgenooten, geene barbaren, die hij, de aarde van monsters zuiverend, heeft bestreden, niets van dat alles heeft hem aangedaan, wat die vrouw, zonder legermacht en zonder wapenen, hem heeft gebrouwen. En daarop spreekt hij Hyllos dus aan: 'O! wees in waarheid mijn zoon en de naam van moeder zij bij u niet langer in tel. Haal mij haar, dat ik ze op hare beurt martele, opdat mij blijke, dat gij bij de pijn, die ik haar naar verdienste wil aandoen, meer medelijden hebt met mij dan met haar. Ga, heb mededoogen met mij, die als een meisje huil en schrei, hetgeen niemand mij ooit in de grootste zwarigheden heeft zien doen. Kom nader en zie, wat ik lijde.' En hij ontbloot zijn lijf, opdat Hyllos en allen de verwoesting zien mogen, door het gift aangericht. En op ditzelfde oogenblik heeft hij weder een fellen aanval te verduren. Hij roept den Hades aan (want hij wil nu van den onverbiddelijken Hemelgod niet weten en zoekt slechts heul bij de schimmen). Ja! den Hades, dat die hem ontvange, en zoo hij nog aan zijn wreeden vader Zeus denkt, is het om te verlangen, dat zijn bliksem hem treffe. Zijne eigen ledematen spreekt hij aan, die den Nemeïschen leeuw en de Lernaeische Hydra, en de Centauren, en het Erymanthische everzwijn, en in de onderwereld Cerberus, en in 't eind der aard den bewaker der gouden appelen hebben overmocht en duizend andere beproevingen hebben verduurd, daar niemand hem ooit overwonnen heeft, hem, zoon van Zeus, uit eene onovertrefbare vrouw geboren. Maar hoe machteloos ook thans, mijne 'schuldige vrouw zal ik aankunnen: laat zij slechts komen, opdat zij door haar voorbeeld allen doe zien, dat ik nog in mijn sterven de boozen heb weten te doen boeten'.

Hier zwijgt hij en geeft alzoo zijn zoon de gelegenheid van te spreken en iets van zijne smart te lenigen door te verklaren, dat hij zonder reden toornt. 'Houd op,' zegt Hercules, 'ik versta uwe fraaie woorden niet.' 'Van mijne moeder', zoo gaat Hyllos voort, 'wil ik spreken: wat er van haar is geworden, en dat zij onschuldig is.' 'Wat', zegt Hercules, 'zult gij ten mijnen aanhooren van uwe moorddadige moeder zeggen?' 'Ik moet spreken,' antwoordt Hyllos, en nu zegt hij eerst, dat Deianira is omgekomen. 'Door wiens hand,' vraagt Hercules: 'Dit is eene goddelijke tusschenkomst te midden van het leed', en vernemend, dat zij zichzelve heeft doorstoken: 'Jammer slechts, dat mijne hand haar niet gedood heeft.' 'Uw toorn zal ophouden,' herneemt Hyllos, 'als gij alles weet. Zij heeft eene goede bedoeling gehad en, daar gij een nieuw huwelijk wildet aangaan, door een philtrum uwe liefde voor zich willen behouden.' 'En wie', vraagt Hercules nu, 'heeft haar dat philtrum gegeven?' - 'Nessus,

de Centaur, heeft haar geraden het aan te wenden, zoo zij ooit vreezen mocht uwe liefde te verliezen.' Dit verstaande, wordt het Hercules duidelijk, dat wat hem geschied is, de vervulling is eener Goddelijke voorbeschikking. Deze erkentenis geeft hem zekerheid, dat zijn doodsuur gekomen is, en hij roept al zijne zonen tot zich, inzonderheid zijne moeder Alkmene, om aan te hooren, wat de Godsspraak hem vroeger verkondigd heeft(*).

En nu, in zijne gedachten vrouw en zonen allen toesprekende, haalt hij op, hoe Zeus hem voorspeld had, dat hij door toedoen niet van een levend wezen, maar door een bewoner der onderwereld den dood zou vinden. Die bewoner der onderwereld, bleek hem nu, was de door hem gedoode Centaur Nessus. Bovendien was hem te Dodona voorzegd, dat hij op het thans tegenwoordig oogenblik aan het eind zijner moeilijke taak zou gekomen zijn. Daarmede was zijn dood bedoeld: want de dood is het einde van alle moeite. Deze wetenschap geeft hem kalm beraad en hij zegt tot zijn zoon: 'Nu staak ik mijne bittere taal, en gij, gehoorzaam uw vader, waar hij den uitnemendsten dienst van u vergt.' Hierop laat hij hem de hand geven en bij Zeus zweren, dat hij het ook doen zal. En nu vraagt hij hem, of hij den aan Zeus gewijden heuveltop van den Oeta kent. Derwaarts moest hij, door zijne metgezellen geholpen, hem dragen, op een stapel van eiken- en wilden-olijfboomenhout nederleggen en dan daarin den brand steken 'zonder tranen, als den zoon van Hercules betaamde'. Voor die taak deinst Hyllos terug in weerwil van zijns vaders bedreiging met de straf, die den meineedige wacht. 'Wat', voegt Hercules erbij, 'wat zegt gij, dat gij handdadig zoudt zijn aan mijn dood? neen! voorwaar, gij zult het eenige middel aanwenden, dat mijne ellende geneest.' Toch ontslaat Hercules hem ten slotte van de taak, om den brand in het hout te steken. Maar het overige zal Hyllos volvoeren: naar den top van den Oeta wil hij hem mededragen en het hout door zijne gezellen laten opstapelen. Daarmede is Hercules tevreden(†).

Doch thans rekent hij er te eerder op, dat zijn zoon, wat hij nu van hem vragen gaat, niet zal weigeren. En wat is dat? Hij ver-

(*) Het spreekt vanzelf, dat Hercules hier niet verlangen kan, dat Hyllos zijne magen metterdaad zal gaan roepen. Reeds door de schaduw des doods beneveld, onderscheidt hij langer noch tijd noch ruimte. Dus is het hem, alsof Alkmene met het gansche gezin om en bij hem is, als hij zal gaan zeggen, wat zij moeten weten. Maar alsof die woorden van Hercules niet dus te vatten waren, lezen wij nu eene hoogst nuchtere verklaring, aan Hyllos in den mond gelegd, dat Alkmene en hare zonen niet komen kunnen: Alkmene, heet het, is te Tiryns en van hare zonen zijn sommige bij haar en andere wonen te Thebe. Onmogelijk kan ik gelooven, dat deze hoogst ondichterlijke, ingelaschte mededeeling eene historische bijzonderheid van Sophocles' hand zou zijn. Ik houd haar voor de interpolatie van den een of anderen grammaticus, die begreep, dat het niet ten tooneele verschijnen van Alkmene en hare zonen eene verklaring behoefde. Dus acht ik de woorden, die Hyllos spreekt (1151-1156), voor ingeschoven, en evenzoo de twee regels (1157-1159) vóór de door Hercules hervatte rede.

(†) Zoo komt Sophocles niet in strijd met de mythe, dat Philoktetes den brandstapel ontstoken en daarvoor Hercules' boog tot loon ontvangen had.

langt, dat zijn zoon, zijns eeds gedachtig, wanneer hij gestorven zal zijn, Iole trouwe. En wat antwoordt Hyllos? ‘Het is niet goed op een kranken mensch te toornen; maar hoe iemand te dulden, die zoo iets onzinnigs bedenkt’? ‘Dus zijt gij’, zegt Hercules, ‘niet van zins te doen, wat ik u verg’? ‘Hoe’, antwoordt Hyllos, ‘zou ik kunnen samenwonen met haar, die schuldig is aan den dood mijner moeder en aan den toestand, waarin gij u bevindt? Liever sterf ik, dan zulks te doen.’ En Hercules weder: ‘Wilt gij mij, daar ik sterven ga, niet gehoorzamen, zoo wacht u de vloek der Goden. Zoo gij meent, dat de pijn mij doet raaskallen, uwe weigering maakt, dat de pijn, die gestild was, zich weder verheffen zal. En schroomt gij te zondigen? een vader te gehoorzamen en genoegen te doen, is geene zonde.’ Eindelijk roept hij de Goden tot getuigen, dat Hyllos, door zijn wensch te vervullen, niets onbehoorlijks doen zal. En daarop geeft deze zich gewonnen. Nu is Hercules tevreden, en hij vraagt nog slechts deze gunst, dat men hem, vóórdat hij weder een aanval van pijn krijgt, spoedig opneme en naar den brandstapel drage. Voorts wil hij zich, als het ware, een stalen slot op den mond leggen, dat hij niet klage, daar hem immers alsnu iets verblijdends geschiedt.

En terwijl Hyllos zijn gezellen opdraagt den kranke op te nemen, spreekt hij de volgende woorden: ‘Beschuldigt niet mij van hardvochtigheid, maar wijt, wat ik doe, aan de Goden. Zeus, die Hercules' vader heet(*), ziet dezen jammer aan. Niemand kent de toekomst, maar het tegenwoordige is voor ons bedroevend en doet ons de Goden als onbillijk verdenken. Maar zwaarder valt het geen mensch dan mij.’ En de Rei besluit met deze rede: ‘Laat ook ons hier niet blijven, waar wij opnieuw getuigen zijn van een rampzaligen dood en van ongehoorden jammer. Doch dat alles is het werk van Zeus; niets is er, dat Zeus niet doet.’ - Kan het duidelijker? De volstrekte voorbeschikking is de strekking van dit drama: niet de mensch handelt: noch goed noch kwaad is zijn werk: Zeus doet alles.

Bij den aanvang zeiden wij, dat deze tragedie bij niet weekelijk gestemde toeschouwers een gevoel van bitterheid moest werken, en waarlijk, Hercules' laatste bedrijf, waar hij het tegennatuurlijke en onredelijke van zijn zoon vergt, was niet geschikt, om de hoorders eenigszins met het vernomene te verzoenen of iets anders dan een pijnlijk gevoel bij hen te wekken. Integendeel, zij moesten instemmen met den zoon, die oordeelde, dat zijn vader in waanzin sprak. Inderdaad, een gevoel van wrevel tegen de Goden, eene gewaarwording, alsof alle beginselen van zedelijkheid op losse schroeven gesteld werden, moest de uitwerking zijn van zulk een schouwspel en van zulk eene taal, ten slotte gehoord.

Maar wat dan? Kon dit de bedoeling des dichters wezen, goddeloosheid, opstand van het gemoed tegen de Goden te wekken? Doch die

(*) Door *o*□ φ□σαντες versta men Zeus.

stelling: Zeus doet alles! is zij te weerspreken? Is de mensch meester van de invloeden, waaronder hij te werk gaat? Komt bij de uitkomst van de handeling, waarbij hij eene rol vervult, zijn invloed eenigermate in aanmerking? Op deze vragen moet het antwoord ontkennend zijn. En toch: de erkentenis, dat God alles doet, heeft de strekking ons het pak der verantwoordelijkheid van het hart te wentelen en vergeving van eigen schuld te verwachten en aan die van onze schuldenaren te verleenen. Ook is het Hercules nauwelijks duidelijk, dat wat hij bedreven had en wat tegen hem was misdreven, de vervulling der voorbeschikking was, of hij betuigt zijne bitterheid af te leggen.

Ziedaar juist het tegenovergestelde van het gevoel, dat, naar wij meenden, bij de toeschouwers opgewekt moest worden. En ook op de laatste vraag: 'Komt bij de uitkomst van de handeling, waarbij de mensch eene rol vervult, zijn invloed eenigermate in aanmerking?' Op die vraag luidt het antwoord almede neen! maar toch ook ja! Ja! in zooverre de mensch medewerker is met God en handelt in overeenstemming met de Godheid. Maar dan immers, wanneer God in ons en wij met God handelen, is het te zekerder waar, dat God alles doet. Zoo zien wij in, dat de stelling: God doet alles, de strekking hebben moet den mensch te doen erkennen, dat hij in al wat hij doet, God voor oogen houden en trachten moet in overeenstemming met het Goddelijk doel, den Goddelijken wil, te handelen. Het is waar, de Godheid is niet gehouden aan de wet der menschelijkheid en der zedelijkheid, die den mensch gesteld is, en waar de mensch zich op het standpunt der Godheid plaatste, zou hij alle teergevoeligheid uitschudden en al het aanstootelijke niet tellen: de zoon zou zonder tranen den brandstapel kunnen ontsteken, waarop zijn vader den smartelijksten dood sterven gaat, en de vrouw trouwen, die jammer over zijne ouders heeft gebracht. Maar het gevaar, dat de mensch misbruik zou maken van de stelling: God doet alles; het gevaar, dat hij de menschelijkheid zou uitschudden en de zedelijkheid met voeten treden, - dit gevaar is niet grooter dan dat, waarin elke andere opwelling zijner booze natuur hem brengt: niet die stelling, maar de booze aard brengt hier het gevaar mede. Immers is die stelling niet noodig, om den mensch tot een hardvochtigen booswicht te maken. Boosdoeners plegen gruwelen, zonder ooit over het vraagstuk van 's menschen vrijheid gedacht te hebben. Ja! bij hun misdrijf achten zij zich bij uitstek vrij. Wie, daarentegen, God als den eenigen handelenden persoon in het heelal erkent, hij zal in die erkentenis geen voorwendsel tot onmenschelijke en onzedelijke handelingen, maar veeleer eene kracht tot eene deugd vinden, boven het laag menschelijke verheven, - mits hij aan een eeuwig leven na zijn dood geloove. Dan toch gevoelt hij zich van stonde aan in samenhang met het eeuwige en Goddelijke en is boven zelfzucht en alle gemeenheid verheven.

En Sophocles bevond zich tegenover toeschouwers, die aan een eeuwig

Goddelijk leven geloofden. De zoogenaamde Heidenen, de Grieken, twijfelden niet aan de werkelijkheid der Goddelijke wezens, die zij zich in beelden voorgesteld zagen, noch aan het bestaan eener hemelsche wereld, waarin die Goden te huis waren, en ook de Sophocleïsche Hercules *gelooft*: 'De dood', zegt hij, 'is het eind van alle moeite', en dit einde is geene vernietiging, maar de ontheffing van allen jammer en alle ellende, om voortaan van allen druk ontslagen te leven: 'want', zegt hij mede, 'de dood is geen dood, maar eene genezing'. Op genezing nu volgt een gezond voortleven: hij gaat dan ook, zijne pijn beteugelend, blijde den dood te gemoet. Dien Hercules erkenden de toeschouwers van dit tooneel als levend, - wel is waar, ook in het schimmenrijk, waar hij, zooals zij uit Homerus(*) wisten, den somberen nacht gelijk, met eeuwig gespannen boog rondwaart: want al wat in onze droomwereld van schaduwen hier beneden voorvalt, laat, daar alle beweging in 't oneindige voortduurt, een onuitwischbaren eeuwigen afdruk na; maar diezelfde Hercules leefde, naar de overtuiging van den Griek, in eeuwige jeugd in het gezelschap en aan den blijden disch der Olympische Goden, met eene waarheid en werkelijkheid, die de schimmen in de onderwereld missen.

Dus behoefde onze treurspeldichter niet bezorgd te zijn, dat hij den toeschouwers goddeloosheid predikte of hen tot het versmaden der menschelijke aandoeningen en der zedelijkheid zou verleiden. Integendeel, dit lijdenstafereel, als ware het een middeleeuwsch mysterie of passiespel, deze voorstelling van den jammer, door Hercules en zijne onschuldige gade, ten gevolge der overmacht eens onvrijen hartstochts geleden, moest hun menschelijk gevoel wel in opstand brengen, hen hartstochtelijk bewegen, maar om, na dien angel in het gemoed smartelijk gevoeld te hebben, tot inkeer te komen, te erkennen, dat lijden te verduren en schuld op zich geladen te zien, 's menschen onontwijkbaar deel is, en zich juist deswege genoegzaam getroost en oneindig ontlast en boven pijn en wroeging verheven te gevoelen.

Nog eene opmerking ten slotte! Wij menschen der latere tijden schrijven aan de Grieken eene vroolijke levensbeschouwing toe. In hun oog, meenen wij, was het leven beschenen met dezelfde zon, die wij in onze verbeelding over de Aegaeïsche zee en Kaap Sunium zien opgaan. Maar kunnen wij deze meening blijven koesteren, wanneer wij (om van de Archilochische Iamben niet te spreken) aan de Attische tragedie en bepaaldelijk aan een stuk als het thans behandelde denken? Laten wij het er liever voor houden, dat de hooge geesten onder de Grieken, naarmate zij den ernst en de smart des levens dieper gevoeld hebben, een te krachtiger getuigenis van hun volhardend geloof aan het schoone en goede hebben willen geven en daarom het leven met een Goddelijken glans overtogen hebben willen vertoonen.

December 1886.

W.G. BRILL.

(*) *Odyss.* XI, 601 volgg.

Mazarin en zijne nichtjes.

IV.

Wij komen thans tot het belangrijkste gedeelte van de geschiedenis der nichtjes van Mazarin, en wel tot dat, hetwelk samenvalt met de eerste jongelingsjaren van Lodewijk XIV en waarin achtereenvolgens twee van haar zich voor een oogenblik met de zoete hoop hebben kunnen vleien, aan de zijde van den jeugdigen vorst op Frankrijk's troon plaats te nemen.

Den 7^{den} Juni 1654 was de vijftienjarige troonopvolger te Reims tot koning gezalfd. Vormen blijven vaak bestaan, ook al is de oorzaak verdwenen, waaraan zij hun aanzijn en hunne beteekenis ontleenen. Evenals in de oude dagen der troonsbeklimming bij keuze en schildheffing, had de bisschop van Soissons tot de verzamelde edelen en grooten de vraag gericht, of zij Lodewijk van Bourbon als koning aanvaardden. Maar terwijl de oude Franken met een oorverdoovend geschreeuw van hunne instemming zouden hebben doen blijken, was ditmaal die vraag slechts met een eerbiedig stilzwijgen ontvangen; het laatst was zij in 1060, bij de huldiging van den Capetinger Philips I, beantwoord met het geroep: 'Nous approuvons, nous voulons qu'il en soit ainisi!' Iets anders, dat voorheen nog nimmer geschied was, kenmerkte overigens deze plechtigheid; voorheen stonden de deuren der kathedraal van den aanvang af voor allen gelijkelijk open, maar thans werd het volk eerst toegelaten, nadat de formule der troonsbestijging was uitgesproken. De burgerij was hierdoor zeer verstoord, en ook hooger geplaatsten, die wat verder zagen dan de meesten, Saint-Simon bv., konden het nuttige en wenschelijke dezer nieuwigheid niet inzien.

De jonge vorst bracht een prettigen zomer door, nam als *amateur* hier en daar aan krijgsverrichtingen deel en woonde o.a. den 9^{den} Juli in het belegeringskamp voor Stenai de proefneming bij - er is weinig nieuws onder de zon - met een moordwerktuig, dat de eigenschappen van het hedendaagsche revolverkanon en der moderne mitrailleuse in zich schijnt vereenigd te hebben. Ziehier hoe een tijdgenoot, Loret, in zijne *Muse historique* deze uitvinding beschrijft:

‘Jeudi, Sa Majesté
Vit l'incroyable nouveauté
D'un certain canon ou machine
D'invention subtile et fine,
Qui, sans le charger plus d'une fois,
Et non quatre, ni deux, ni trois,
Tire cinquante coups de suite,
Tant elle est rarement construite,
Et mêmement dix d'un seul coup,
Chose qu'il admira beaucoup.’

Het schijnt echter niet, als de chassepots bij Mentana, wonderen verricht te hebben; althans men hoort er niet meer van. In den winter van 1654/55 begon de eigenlijke vroolijke tijd, eene aaneenschakeling van afwisselende en luisterrijke feesten, waarop de prachtigste toiletten werden ten toon gespreid, zooals dat van Mademoiselle De Montpensier, de dochter van Gaston van Orleans, die ons mededeelt, hoe zij verscheen in een kostuum ‘de toile d'argent fort chamarrée de dentelles d'argent, et des passepoils couleur de rose, et des tabliers et des pièces de velours noir avec de la dentelle d'or et d'argent, l'habit échancré à la bessane, et des collerettes et manchettes de toile jaune avec du point de Venise; des chapeaux de velours noir tout couverts de plumes couleur de rose et blanc, et le corps lacé de perles rattacheés et diamants; et partout des perles et des diamants; c'était ma parure’(*). Aan de thans levende dames zij het overgelaten, zich van zooveel fraais eene duidelijke voorstelling te vormen. Gelijk Saint-Evremond voor een tiental jaren de vermaken van het regentschap beschreef, zoo kon Loret van de thans in Parijs heerschende stemming zeggen:

‘Paris, dans la joie inondé,
Est tellement dévergondé,
Qu'on n'y voit que réjouissances,
Que des bals, des ballets, des danses.’

Vooral de balletten waren toen zeer in de mode, en de jeugdige vorst, voor het eerst optredende in een daarvan, getiteld *Plaisirs des champs et de la ville*, trok al dadelijk aller oogen tot zich. In het voorjaar van 1655 verdween wederom een nichtje van Mazarin, Laure Martinozzi, die in Mei huwde met den Hertog van Modena. De Graaf en de Gravin De Noailles begeleidden de jonge vrouw - zij was met den handschoen getrouwd - naar haar landje, maar kregen daarvan weinig te zien, aangezien de jongere broeder des Hertogs zijne schoonzuster reeds aan de grens in ontvangst kwam nemen. De reden hiervan was, dat de met aardsche goederen niet zeer gezegende bruigom ertegen opzag, huwelijksfeesten te geven, en de zaak liever *en famille* wilde afdoen.

(*) *Mémoires*, III, bl. 355.

Maar onder de overblijvende meisjes - Olympe, Marie, Hortense en Marie-Anne Mancini - bevonden er zich, die zorg droegen, dat de nichtjes van Mazarin voorloopig niet onbesproken bleven, terwijl ook de in 1639 geboren Philippe Mancini langzamerhand de niet geheel onverdeeld welwillende aandacht op zich begon te vestigen. In Augustus 1655 keerde de toen bijna zeventienjarige Lode wijk XIV van een uitstapje naar het leger terug, en die terugkomst was het sein voor allerlei pret, waartoe bijdroeg de aanwezigheid van een hoogen gast, Karel II van Gonzague, Hertog van Mantua. Eerst vermaakte men zich te Chantilly, dat, vroeger aan Condé behoord hebbende, na diens veroordeeling aan het kroondomein vervallen was; vervolgens, bij het aanbreken van den winter, te Parijs. Een nieuw geslacht van schoonen luisterde die feesten op; de hofdames der Koningin-moeder, en daaronder vooral Mesdemoiselles De Fouilloux en De Meneville, verzamelden tal van bewonderaars om zich. Maar de Koning scheen slechts oogen te hebben voor de meer jeugdige en bevallige dan wel schoone(*) Olympe Mancini. ‘Le roi’, zegt Loret,

> ‘Le roi, notre monarque illustre,
> Menait l'infante Mancini,
> Des plus sages et gracieuses,
> Et la perle des précieuses.’

Dit trok zeer de aandacht, en de nog steeds smeulende haat tegen Mazarin en de zijnen gaf al aanstonds aanleiding tot de beschuldiging, dat die minnekoozerij geheel door den Kardinaal op touw was gezet, ten einde van Olympe eene Koningin van Frankrijk te maken en ook onder Lodewijk XIV feitelijk de hoogste macht in handen te hebben, gelijk dit onder Anna van Oostenrijk het geval was geweest.

Is de strekking van deze beschuldiging waarschijnlijk?

Om deze vraag te beantwoorden, behoort men in de eerste plaats te onderzoeken, op welke wijze Mazarin tot op het oogenblik, dat ons thans bezighoudt, zijne taak van opvoeder des troonopvolgers had opgevat. Dit is des te moeilijker, omdat aangaande weinig groote staatsmannen de berichten van tijdgenooten zóó met persoonlijke antipathieën doorweven zijn als omtrent den Kardinaal. Hiermede staat dan ook in verband de omstandigheid, dat hij eerst zeer laat, in deze eeuw, op zijne juiste, hooge waarde geschat is; tweehonderd jaren lang verkeerden zijne beoordeelaars onder den invloed van de pamfletten der fronde, en eerst toen de archieven van het Fransche departement

(*) De geloofwaardige Madame De Motteville (*Mémoires*, éd. Carpentie, IV, bl. 51) beschrijft haar als volgt: ‘Zij bezat oogen vol vuur, en, ondanks haar onregelmatig gelaat, maakten hare achttien jaren veel goed. Later kreeg zij *embonpoint* en werd tevens blanker. Haar *teint* werd fraaier en haar gelaat minder lang; de wangen kregen kuiltjes, die haar eene groote bevalligheid schonken, en de mond werd kleiner. Zij had mooie armen en handen, en de gunst, die op haar afstraalde, gepaard aan haar groot toilet, gaven iets schitterends aan deze middelmatige schoonheid.’

van buitenlandsche zaken hunne schatten openden en de persoonlijke aanteekeningen van den Kardinaal, de *Carnets*, bekend werden; eerst nadat Mignet zijne *Introduction aux négociations relatives à la succession d'Espagne* had geschreven, leerde men een Mazarin kennen, die, al is het dan ook vaak op de wijze, welke onze natie verweten is, groote dingen heeft tot stand gebracht en in het laatste oogenblik zijns levens het volste recht had te zeggen, dat hij, zij het dan ook niet door nationaliteit, naar den geest Franschman was. En zijne positie was niet gemakkelijk! Terwijl toch Lodewijk XIII en Richelieu wederkeerig elkander als het ware aanvulden; terwijl de persoonlijk sympathieke, maar weinig intelligente vorst met zijn hoogst bekwamen, doch gehaten en gevreesden minister een paar vormden, waarvan de een de tekortkomingen des anderen deed vergeten en diens goede eigenschappen scheen te deelen, - stond Mazarin, die bovendien nimmer den hechtsten steun van zijn gezag heeft willen zoeken in afgehouwen hoofden, gedurende de eerste, onzekerste jaren van zijn bestuur nevens eene aan de natie tamelijk onverschillige, weinig op den voorgrond tredende Koningin-moeder en een kind, dat bij den dood zijns vaders nog geen vijftal jaren telde. Met de opvoeding van dit kind heeft hij zich, te midden der hoogst gewichtige Europeesche verwikkelingen, wier oplossing niet in de laatste plaats aan hem was opgedragen, te midden ook van den strijd om eigen politiek bestaan, uit den aard der zaak althans aanvankelijk weinig kunnen bezighouden. Maar één zeer voorname omstandigheid is ons daaromtrent ten minste bekend: dat hij noch zelf den koninklijken knaap vleide, noch ook vleiers in zijne nabijheid duldde. Zóó François de Rochechouart, die in blakende gunst stond bij de Regentes, maar wien het niet vergund was den Koning te naderen, want, schrijft Mazarin aan Anna van Oostenrijk: ‘zijne voortdurende vleierijen doen buitengewoon veel kwaad en brengen teweeg, dat de Koning die personen niet in zijne nabijheid kan dulden, welke hem de waarheid zeggen’. En toen, in later jaren, Mazarin meer gelegenheid had zich met den jongen vorst te bemoeien, was hij er in de eerste plaats op uit, hem zijne opvoeding te doen putten niet uit boeken, maar uit het dagelijksch verkeer in het volle menschenleven. Welk een verschil met de opvoeding van den Dauphin, die, aan Bossuet toevertrouwd, expresselijk voor hem vervaardigde stylistische meesterstukken te verduwen kreeg, en die, gebogen over het *Discours sur l'histoire universelle*, *La politique tirée de l'Écriture Sainte*, *La connaissance de Dieu et de soi-même,* zich door zulk een onoverkomelijken afstand gescheiden voelde van het genie, dat hem tot leermeester was gegeven.

En dat de leerling de schitterende rol, welke hij in de wereldgeschiedenis vervuld heeft, voor een zeer groot deel aan zijn opvoeder had te danken, bewijst, dunkt ons, de omstandigheid, dat binnen het tijdsverloop zijner eigen regeering geene groote mannen zijn gevormd. Zij, die

hebben teweeggebracht, dat men spreekt van de eeuw van Lodewijk XIV, veldheeren, staatsmannen, denkers en letterkundigen, zij allen hadden hunne opleiding ontvangen, hunne *Sturm- und Drangperiode* doorgebracht ten tijde van Richelieu en Mazarin. En toen het graf zich over hen gesloten had, stonden er geene anderen gereed, om de opengevallen plaatsen in te nemen. Het laatste tijdvak van Lodewijk's langdurig bewind was eene aaneenschakeling van teleurstellingen; het regentschap van Philips van Orleans, de regeering van Lodewijk XV waren arm zelfs aan eerlijke middelmatigheden. En de vorst, die Lodewijk XIV heet en geene school vormt, is geen groot man bij de gratie Gods.

Straks, als eene verleidelijker sirene dan Olympe Mancini hem zal bedreigen, zullen wij vernemen, in welke bewoordingen de Italiaansche minister den Franschen koning zijn plicht voorhoudt. En in verband daarmede, met het oog op de buitengewoon hooge roeping, welke Mazarin voor den beheerscher van Frankrijk, mits deze zijne taak slechts waardig opvatte, achtte weggelegd, kunnen wij niet aannemen, dat hij er een oogenblik aan gedacht heeft eene der twee Mancini's, waarop Lodewijk achtereenvolgens verliefde, ten troon te verheffen.

De eerste neiging van den nauwelijks zeventienjarigen knaap was trouwens van korten duur. Olympe werd den 20sten Februari 1657 uitgehuwelijkt aan een Prins uit het huis van Savooie, Eugène de Carignan, welke bij die gelegenheid den titel van Graaf De Soissons ontving. Haar verdere levensloop, dien wij aan het eind van dit opstel, gelijktijdig met dien harer zusters en nichtjes, zullen behandelen, doet het geenszins betreuren, dat de Fransche koningskroon haar niet is ten deel gevallen.

Maar reeds vóór het huwelijk zijner eerste liefde had het gevoelig hart van den toekomstigen *roi-soleil* zich tot andere bekoorlijkheden gewend. In den winter van 1656 op 1657 maakt hij druk het hof aan eene van de eerejonkvrouwen zijner moeder, Mademoiselle De la Motte d'Argencourt. 'De Koning', lezen wij bij Mademoiselle De Montpensier(*), 'maakte voortdurend werk van Mademoiselle De la M. d'A., die in plaats van Mademoiselle De la Porte bij de Koningin is gekomen, en daarover werd erg gesproken..... Hij converseerde onophoudelijk met dat meisje en toonde veel meer liefde voor haar, dan hij ooit voor de Gravin De Soissons had laten blijken. Hij trok in eene loterij een zakdoek van *point de Venise* en, in eene andere, eenige snuisterijen voor jonge dames, welke hij haar ten geschenke gaf.'

Een kanten zakdoek en eenige kleinigheden, en dat alles getrokken in eene tombola! De latere verliefdheden van Lodewijk XIV kwamen 'den belastingschuldigen', zooals men tegenwoordig zou zeggen, duurder te staan. Mazarin achtte het echter wenschelijk, de bewuste jonge dame van het hof te verwijderen, en nam tevens de

(*) *Mémoires*, III, bl. 195.

gelegenheid te baat, om hetzelfde te doen met eenige jongelieden, die, onder leiding van Marsillac, den zoon van De la Rochefoucauld en zichzelf versierend met den weinig pretentieuzen naam van *les endormis*(*), den jongen Koning onder hun invloed trachtten te krijgen. De Kardinaal achtte, en te recht, zijn eigen invloed voldoende.

In Juli 1658 werd de Koning aangetast door eene ernstige ongesteldheid. In den aanvang liet de kwaal zich niet onrustbarend aanzien - 'als een particulier dezelfde ziekte had, zou zij niet geteld worden; maar de persoon des Konings veroorlooft niet, dat men haar zoo opvatte', schrijft Mazarin. Maar weldra werd het anders: de kwaal bood weerstand aan alle destijds in zwang zijnde medicamenten, als daar zijn aderlatingen, braak- en purgatieve middelen, de kranke begon te ijlen en, daar men het ergste vreesde, werden hem in den nacht van 5 op 6 Juli de genademiddelen der kerk toegediend. Niet minder dan zes geneesheeren disputeerden rondom zijne sponde, en de Kardinaal deelt ons zijn angst mede, dat zou gebeuren, wat ook vroeger wel geschied was, toen *turba medicorum perdidit imperatorem.* Ditmaal liep het beter af, hoewel alles gedaan werd, om het tegenovergestelde resultaat te verkrijgen. De zes deskundigen toch werden het na lang beraad eens en besloten om, nu de achtereenvolgende toepassing der hierboven vermelde geneesmiddelen niet had mogen baten, ze alle drie gelijktijdig aan te wenden. Op hetzelfde oogenblik ontving de ongelukkige kranke eene aderlating aan den voet en werd hem een purgeerend stroopje, vermengd met braakwijn, toegediend. Met verbazing vernemen wij, dat dit paardenmiddel - 'qui l'a fait aller quatorze ou quinze fois à la selle et vomir copieusement, de sorte que le cerveau est entièrement dégagé', teekent Mazarin aan - eene gunstige werking teweegbracht. De koorts nam van lieverlede af, tot groote vreugde der Parijzenaars, die, zonder uitzondering, met de meest ongeveinsde belangstelling den toestand van den beminden vorst hadden gadegeslagen. Zelfs onverbeterlijke frondeurs hadden hun gemoed week voelen worden, getuige Gui Patin, die in eene der *Lettres à Spon* schrijft: 'Ik bid God, dat hij moge genezen, want ik vrees voor groote verwarring aan het hof en zelfs in heel het rijk, *si quid humanitus ei contingeret.'*

En hij zag goed. De achttienjarige broeder en vermoedelijke opvolger des Konings, Philips van Anjou, was reeds begonnen de *allures* van een heerscher aan te nemen en zich met een stoet van hovelingen te omringen. Mazarin had zijn intendant, Jean-Baptiste Colbert, belast maatregelen te nemen, om het kasteel van Vincennes en de Bastille voor een *coup de main* te vrijwaren; de Koningin-moeder had haar voornemen te kennen gegeven, om, mocht het ergste gebeuren,

(*) Eene hun vijandige club noemde zich *les éveillés.* Men vergelijke hieromtrent de *Voyage de deux Hollandais à Paris*, in handschrift aanwezig ter Koninklijke bibliotheek te 's-Gravenhage, bladz. 365 e.v.

in het klooster van Val-de-Grâce haar intrek te nemen. Maar den 10^{den} Juli was alle gevaar voor het behoud des Konings, en daarmede dat voor verstoring der orde, geweken.

Het had de aandacht van velen getrokken, dat, terwijl hof en burgerij om 't zeerst in rouw gedompeld waren, er ééne was, die zich om de ziekte van Lodewijk al zeer weinig scheen te bekommeren. En dat te meer, wijl die ééne den naam droeg van Olympe, Gravin De Soissons. Zij ging haar gewonen gang, verzuimde de speeltafel, waarvan zij eene groote liefhebster was, in geenen deele en legde zelfs eene in het oog loopende koelheid aan den dag. Toen Anna van Oostenrijk bij haar aanblik zich de zonnige dagen van Lodewijk's eerste verschijnen op de hoffeesten te binnen bracht en met tranen tot haar zeide: ‘Telkenmale als ik u zie, moet ik weenen en wordt mijne smart levendiger’ - toen keerde Olympe zich met een onverschillig gelaat tot de personen in hare nabijheid en vroeg op ijskouden toon: ‘Wat zegt toch de Koningin?’ Geheel anders hare zuster Marie, die den geheelen dag zat te schreien en met de uitbundigste vreugde het herstel des Konings vernam. Geen wonder, dat Lodewijk, toen hij de zoo verschillende houding der zusters gedurende zijne ziekte vernam, onwillekeurig meer werk begon te maken van de laatste, dan hij tot nog toe noodig had geacht. En Marie Mancini behoorde niet tot de meisjes, aan welke een jongmensch, zij het dan ook een vorst, ongestraft het hof maakt. Zij mocht niet mooi zijn - ‘elle n'était pas belle, mais pire’, zooals een hedendaagsch Parijzenaar zeggen zou; zij bezat althans een paar schitterend zwarte oogen, welke hij, die er eens diep in gekeken had, niet zoo spoedig kon vergeten; zij was in hooge mate

> ‘adroite à ce jeu de raquette,
> Où d'un causeur à l'autre un mot étincelant
> Rebondit sans tomber, comme fait un volant’;

zij bezat ten slotte eene levendige en hartstochtelijke verbeelding, welke aan hare geheele persoonlijkheid eene bekoring schonk, als de met meer uiterlijk schoon bedeelde Olympe miste.

Toen dan ook in October van hetzelfde jaar het hof zich van Parijs naar Lyon begaf, bevond zich de Koning, die een groot gedeelte van de reis te paard aflegde, steeds aan de zijde van Marie Mancini en schepte blijkbaar veel behagen in hare pikante conversatie. Het was spelen met vuur, want de tocht naar Lyon had geen ander doel, dan aan Frankrijk eene jonge koningin te schenken. De keus was gevallen op Margaretha, de dochter der Hertogin van Savooie, Christine de France, en in laatstgenoemde stad zou men elkander ontmoeten. Den 24sten November bereikte nien, over Auxerre en Dijon, de plaats der samenkomst. Vier dagen later werd de nadering van het reisgezelschap der bruid gemeld. Lodewijk reed haar buiten de poort te gemoet, uitte

eenige beleefdheidsbetuigingen, nam haar eens goed op en zeide, bij zijne moeder teruggekeerd: ‘Zij is kleiner dan Madame la maréchale De Villeroi, maar zij heeft de bevalligste *taille* der wereld; haar *teint* is....’ hij aarzelde een oogenblik, zegt Mademoiselle De Montpensier(*), die bij de ontmoeting aanwezig was en aan wie wij dit bericht ontleenen, en vervolgde: ‘.... olijfkleurig, maar het staat haar goed.’ Doch voor de Savooische Prinses was het niet weggelegd, Koningin van Frankrijk te worden; weinige dagen daarop verscheen te Lyon Don Antonio Pimentelli, die namens de Spaansche regeering aan Lodewijk den vrede en de hand der infante kwam aanbieden. De keuze kon niet twijfelachtig zijn; de studiën des Konings over gelaatskleur en leest van Margaretha werden niet verder voortgezet, en reeds den 8sten December verlieten moeder en dochter, natuurlijk niet in de beste luim, Frankrijk.

Naar vrede verlangden allen, grooten en kleinen, voormalige frondeurs zoowel als trouwe royalisten. De oorlog, die reeds van 1635 duurde en verschillende binnenlandsche twisten in zijn gevolg had medegebracht, was oorzaak, dat het Fransche grondgebied ten deele verwoest was, ten deele, waar nog niet alle welvaart was geweken, onder den druk der belastingen zuchtte. Mislukte oogsten en overstroomingen hadden keer op keer tot vermeerdering der ellende bijgedragen. Geen wonder dan ook, dat Pimentelli alom met open armen ontvangen werd en men zich gaarne bereid verklaarde tot het aanknoopen van onderhandelingen. Die onderhandelingen, door Mazarin en Don Luis de Haro op het Fasanteneiland in de Bidassoa gevoerd, waren vrij langdurig; eerst den 8sten Mei 1659 werd een wapenstilstand gesloten, den 4den Juni van hetzelfde jaar door een voorloopig vredestractaat gevolgd, dat den 7den November door den vrede der Pyreneën bekrachtigd werd.

Vóórdat het echter zoover was, had er buiten het eilandje, waar zulke gewichtige belangen besproken werden, iets plaats gegrepen, dat den Kardinaal weinig minder hoofdbrekens veroorzaakte. Marie Mancini scheen het voornemen te hebben opgevat, de plaats, vroeger door hare zuster in het hart van Lodewijk ingenomen, opnieuw en blijvender te vervullen. Zij was met deze onderneming een tamelijk eind gevorderd. Reeds tijdens de bijeenkomst te Lyon had zij hare verontwaardiging te kennen gegeven, dat men den Koning eene zoo onbeteekenende vrouw, als Margaretha van Savooie, bestemde, en toen het huwelijk was afgesprongen, scheen zij in de meening te verkeeren, dat niet politieke overwegingen, maar hare schoone oogen hiervan de oorzaak waren geweest. Dit nu was minder juist, maar wel bleek het alras, dat Lodewijk zich tot zijne tweede bruid nog veel minder voelde aangetrokken dan tot de eerste, en dat daarentegen het nichtje van Mazarin een steeds dieper indruk op zijn ontvankelijk gemoed begon te maken. De twintigjarige Koning was verliefd, zooals men

(*) *Mémoires*, III, bl. 303.

het slechts op dien of op veel hoogeren leeftijd is; Marie Mancini begon zich weldra als aanstaande koningin van Frankrijk te beschouwen en duldde zelfs niet, dat in hare tegenwoordigheid de naam van Maria Theresia genoemd werd. De heftigheid van haar karakter echter bracht teweeg, dat hare eerzuchtige plannen spoediger in duigen vielen, dan bij een weinig meer diplomatieken tact van hare zijde het geval zou zijn geweest. Toen in Maart 1659 Don Juan, broeder des Spaanschen Konings, Parijs bezocht, bracht hij in zijn gevolg mede eene vrouwelijke nar, *une folle*, gekleed en gekapt als man, met vederhoed en degen; leelijk van gelaat en scherp van tong. In den beginne vermaakte men zich algemeen met hare vaak geestige opmerkingen en invallen, totdat het Marie Mancini begon te verdrieten, haar steeds en zonder ophouden over de infante te hooren spreken. In hare drift wierp zij der *folle* eenige min vleiende opmerkingen naar het hoofd; deze antwoordde met ettelijke beschouwingen aangaande het weinige schoon der jonge dame, en het geheele hof was in rep en roep. Marie kreeg het op hare zenuwen, snelde op Lodewijk toe en eischte van hem onder heftig snikken, dat aan de *folle* het verblijf te Parijs ontzegd zou worden. Lodewijk gaf toe. Mazarin echter was van oordeel, dat het nu wèl genoeg was, besloot niet alleen Marie, maar veiligheidshalve alle nog beschikbare nichtjes - immers, de Koning scheen geneigd de rij af te loopen - uit Parijs te verwijderen en, in afwachting dat zulks geschieden zou, eene samenkomst der jongelui te verbieden.

Toen ontstond de strijd tusschen liefde en plicht, welke een oogenblik dreigde het met zooveel moeite opgetrokken en bijna voltooide gebouw van den vrede te doen ineenstorten. Lodewijk, wiens liefde, zooals dat gewoonlijk gaat, door de verwijdering van het voorwerp ervan slechts was aangevuurd, - het was hun vergund briefwisseling te houden, maar onder voorwaarde, dat deze door de handen der Koningin-moeder en van Mazarin zou gaan, hetwelk het genoeglijke eener correspondentie wel eenigszins verminderde, - Lodewijk verklaarde, niemand anders te willen huwen dan Marie Mancini. Verscheidene jonge edelen, die het wel aardig vonden het vuurtje aan te stoken, versterkten hem in dit gevoelen. Aan den anderen kant waren Anna van Oostenrijk en haar minister onverzettelijk ten opzichte eener verbintenis, die eene grievende beleediging voor Spanje zou geweest zijn, en den 21sten Juni 1659 had, onder een vloed van tranen, de scheiding der gelieven plaats.

De Koning ging zijne smart verbergen te Chantilly. De meisjes werden, onder geleide harer nog voortdurend onder de levenden behoorende gouvernante, Madame De Venel, voorloopig naar Fontainebleau gebracht. Vier dagen later werden zij door haar oom in persoon afgehaald en naar Saint-Jean-de-Luz begeleid, waar zij den 28sten Juli aankwamen. Het was in dat tijdsverloop, dat Mazarin den Koning in

zoo welsprekende taal zijn vorstenplicht voor oogen houdt en hem erop wijst, hoe schoone taak voor hem is weggelegd, zoo hij die slechts naar behooren weet op te vatten. ‘Het zal slechts van u afhangen,’ zoo schrijft hij den 29sten Juni, ‘de roemrijkste vorst te wezen, die ooit bestaan heeft, daar God u alle eigenschappen daartoe heeft geschonken en ge voor het oogenblik niets anders behoeft te doen, dan daarvan gebruik te maken. Dit nu zal u weinig en steeds minder moeite kosten, en zoo zult gij, door u op de zaken toe te leggen, de kennis en ondervinding verkrijgen, die ge behoeft.’ Maar, om zijne taak waardig te vervullen, behoort een koning in de eerste plaats zijne hartstochten te kunnen bedwingen. ‘Herinner u, ik bid er u om, hetgeen ik de eer heb gehad u verscheiden malen te antwoorden, wanneer ge mij vroegt, welken weg men moet bewandelen, om een groot koning te zijn, namelijk dit: dat men moet aanvangen met zijne uiterste krachten in te spannen, ten einde door geen enkelen hartstocht beheerscht te worden. Want, als dit ongelukkigerwijze mocht plaats grijpen, dat men dan, hoe goeden wil men ook mocht bezitten, buiten staat is te doen, wat men wenschelijk acht. Ik spreek tot u met de vrijmoedigheid, waarop ge steeds bij mij hebt aangedrongen, en ik zal dat voortdurend blijven doen, daar gij geen dienaar bezit, die meer dan ik belang stelt in uwe glorie, die meer dan ik verlangt, dat ge ook door uwe persoonlijke eigenschappen de grootste koning der aarde moogt worden, zooals ge het reeds zijt door de rijken, die gij bezit.’ En vervolgens, als behendig diplomaat, een beroep doende op Lodewijk's zeer ontwikkeld gevoel van eigenwaarde, gaat de Kardinaal voort: ‘Als ge zaagt, hoe men er hier (te Parijs) over spreekt en als ge wist, wat men er te Fontainebleau van zegt, dan zoudt ge mijn aandrang niet behoeven en ook zonder dien er een eind aan maken. In mijn bezit bevinden zich ook tal van adviezen uit Vlaanderen, Duitschland en andere streken, die over dit alles zich uitlaten met eene vrijmoedigheid, die mij verwonderd heeft.’

Al die vermaningen hielpen echter weinig. Lodewijk, die, geholpen door de hierboven vermelde hovelingen, eene geheime correspondentie, inniger dan de officieel toegestane, met zijne geliefde onderhield, bleef standvastig en smeekte vurig, dat het hem gegeven mocht worden haar althans nog éénmaal te mogen zien. Mazarin, bespeurende, dat door de verwijdering der jongelieden het beoogde doel niet bereikt en 's Konings liefde slechts versterkt werd, stond, in overleg met Anna van Oostenrijk, eene samenkomst toe. Den 13den Augustus had deze te Saint-Jean-d'Angély plaats - en ziet, hoewel het ook daar aan hartstochtelijke betuigingen en stroomen tranen niet ontbrak, van dat oogenblik af was voor Lodewijk de betoovering verbroken en verdween het beeld van Marie Mancini allengs uit zijn hart.

Evenals bij gelegenheid van Lodewijk's liefde voor Olympe, en in nog sterker mate, heeft het niet aan personen ontbroken, die beweer-

den of nog beweren, dat het Mazarin's toeleg was, van zijn nichtje Marie Frankrijk's koningin te maken. Het zou ons te ver voeren, hier ter plaatse deze vraag in alle bijzonderheden te onderzoeken; alleen willen wij erop wijzen, hoe het uit bovenstaande fragmenten van des Kardinaals correspondentie blijkt, dat hij althans zonderlinge middelen zou gebezigd hebben, om dien toeleg te doen gelukken. Ons wil het tevens voorkomen, dat Mazarin te veel en te groot staatsman was, om een zoo moeizaam verworven vrede in de weegschaal te stellen tegen een huwelijk, dat slechts zijne persoonlijke eerzucht bevredigd, bovendien aan Frankrijk eene èn door geboorte èn vooral door persoonlijke eigenschappen volkomen onwaardige(*) vorstin geschonken zou hebben.

Maar genoeg hierover. Te meer, daar het tijd wordt een blik te wijden aan een familielid des Kardinaals, dat ons tot heden slechts weinig heeft beziggehouden, namelijk den eenig overgeblevene(†) zijner neven, Philippe Mancini, die juist den beminnelijken leeftijd van twintig jaren was ingetreden en zich tot heden uitsluitend had onderscheiden door tal van meer of min vermakelijke snakerijen. Zoo ook in deze dagen. Het scheen, alsof de verwanten van Mazarin het erop toegelegd hadden, hun oom gedurende de gewichtige onderhandelingen over den vrede, nog gecompliceerd met het onderzoek der dilapidatiën van den surintendant Fouquet, welke in hetzelfde jaar bekend werden, het leven onaangenaam te maken. Wat toch was er in het voorjaar meer gebeurd? Victor de Rochechouart, broeder van Françoise Athénaïs de Rochechouart-Mortemart, beter bekend als Madame De Montespan, had eenige vrienden, waaronder den Graaf De Guiche, den Abbé De Camus, den Kolonel Bussy-Rabutin, den Markies De Manicamp, Philippe Mancini en andere vroolijke gasten, uitgenoodigd, de Paaschdagen te komen doorbrengen op zijn landgoed Boissy. De jongelui vermaakten zich daar uitstekend, aten en dronken naar behooren en meer dan dat, lieten muziek maken en vermeiden zich met de jacht. De uitgelatenheid kende geene grenzen en openbaarde zich op Goeden Vrijdag op eene wijze, welke voor de aanleggers onaangename gevolgen zou hebben. Bussy Rabutin(§) verhaalt ons, hoe hij dien namiddag was thuis gebleven, daar de overigen ter jacht waren getogen, van welk

(*) Hieromtrent zijn alle tijdgenooten het eens. Madame De Lafayette zegt op bladz. 178 harer *Mémoires* omtrent Marie Mancini: 'Zij had een brutaal, gedecideerd, driftig en bandeloos karakter, waaraan alle beleefdheid en beschaving vreemd waren.' En de Abbé De Choisy, op bladz. 569 zijner *Mémoires*, sprekend over den afloop der amourette: 'Dat meisje, hoe listig ook, kon hem niet langer de oogen bekoren. Hij had bespeurd, dat zij niet mooi was en dat hare opgeruimde manieren minder uit een levendig gemoed voortkwamen, dan wel uit eene driftige en tot nadenken onbekwame natuur.'

(†) Michel-Paul Mancini was, zooals wij gezien hebben, in 1652 gedood. Een andere neef, Alphonse, was op twaalfjarigen leeftijd gestorven aan de gevolgen eener wond, hem door een onbesuisd schoolmakkertje toegebracht. Hij schijnt een buitengewonen aanleg bezeten te hebben - wat trouwens verhaald wordt van nagenoeg alle menschenkinderen, die bezwijken, vóórdat zij de gelegenheid hebben gehad van het tegendeel te doen blijken.

(§) *Mémoires*, éd. Lalanne, II, bladz. 89 en 90.

vermaak hij geen liefhebber was. Plotseling ziet hij Guiche te paard binnenstormen, een ander paard aan een touw met zich voerend, waarop gezeten was een eerzaam procureur, genaamd Chantereau. Onmiddellijk daarachter Manicamp, met eene postillonszweep en onder luid misbaar tot haast aansporend. Zij verhaalden met groot geschreeuw, dat zij een gevangene medebrachten. Chantereau wendde zich tot Bussy-Rabutin, die wat bedaarder scheen dan de anderen, en deelde hem mede, dat hij, rustig van Parijs naar zijne buitenplaats rijdende, de heeren had ontmoet, die aanstonds op hem toegekomen waren. 'Wel, Mijnheer Chantereau,' had Guiche gezegd, 'het doet mij erg veel genoegen u te ontmoeten; reeds lang zocht ik u; ik heb veel gehoord van uwe handigheid en zelf altijd veel van chicane gehouden.' Mèt had men hem gevangen genomen. De man had zich wijselijk in zijn lot geschikt: 'Ik zag wel,' zeide hij, 'dat het jongelui waren, die een pretje wilden maken.' Men dronk gezamenlijk een glas wijn en scheidde als de beste vrienden.

Deze geschiedenis werd echter verteld en oververteld en nam langzamerhand reusachtige afmetingen aan. Men sprak van eene 'orgie de Boissy' en wist te verhalen, dat men allerlei schandalen had uitgehaald. Men had aan kikvorschen het formulier des doops toegediend, zeide de een; neen, zeide de ander, het was gebeurd met een speenvarken. Een derde wist te verhalen, dat men uit louter brooddronkenheid een man gedood en zijn vleesch genuttigd had. En dat alles op Goeden Vrijdag! Hoewel het overdrevene dezer verhalen spoedig aan het licht kwam, achtte Mazarin het eene goede gelegenheid, om zijn al te petilleerenden neef, die toch nooit op zijne bijzondere vriendschap had kunnen bogen, een kalmeerend middel toe te dienen, en den hoopvollen Philippe werd tot nader beschikking de vesting Breisach tot verblijf aangewezen.

V.

Te midden van al die onaangenaamheden zette Mazarin de onderhandelingen met Don Luis de Haro krachtig voort. Hij liet zich bovendien, ook na de scheiding tusschen Lodewijk en Marie, nauwkeurig op de hoogte houden van beider gangen. De Koning hield zich in die dagen met zijne moeder te Toulouse op en spoedig kon men bemerken, dat hij weder min of meer onder den invloed begon te geraken van zijne vroegere geliefde, de Gravin De Soissons. Den 14^{den} October 1659 schrijft men aan Mazarin: 'Hij is weder begonnen met de Gravin De Soissons te praten en te lachen en vooral met haar te spelen meer dan met iemand anders, zoodat alles zoo goed gaat, als men slechts kan wenschen.' En den 21sten: 'De Koning is op zoo goeden voet met den Graaf en de Gravin De Soissons, dat men niets beters kan wenschen. Zijne Majesteit gaf drie dagen geleden te harer eer een bal en eene tooneelvoorstelling, en vervolgens hielden zij te

zamen *médianoche*(*), na gedurende drie uren met elkander geconverseerd te hebben, wellicht over de dingen van het verledene meer dan over die der toekomst. Gisterenavond ging hij bij haar spelen, zooals hij reeds meer gedaan had; hij is tot drie uur na middernacht bij het spel gebleven.'

Deze berichten maakten den Kardinaal niet ongerust. De Koning mocht aan Olympe het hof maken, zooveel hij wilde, haar vreesde hij niet. En juist het feit, dat Lodewijk zich weder tot andere vrouwen voelde aangetrokken, bewees, dat de gevaarlijkste van die, wier levenspad tot heden zich met het zijne gekruist hadden, had opgehouden in zijn hart te heerschen.

Den 9den Juni 1660 huwde Lodewijk XIV met de infante Maria Theresia. Ook voor Marie Mancini deed zich een bruigom op, in de gedaante van Karel IV van Lotharingen, welke door dit huwelijk het nuttige met het aangename wenschte te verbinden. Het was hem toch in de wereld tot nog toe niet medegeloopen. In 1654, terwijl hij met Mazarin onderhandelde over een bondgenootschap met Frankrijk, was hij door de Spanjaarden te Brussel opgelicht en te Toledo gevangengezet. Bij het sluiten van den vrede werd hij in vrijheid gelaten, maar, in zijne staten teruggekeerd, bespeurde hij tot zijne niet geringe ontsteltenis, dat deze eene vrij aanzienlijke inkrimping hadden ondergaan, daar toch zijne gastheeren van de gelegenheid hadden gebruik gemaakt, om, bij het tractaat van November 1659, een belangrijk gedeelte daarvan, het hertogdom Bar, aan Frankrijk af te staan. De arme Karel stelde er grooten prijs op, zijne oude grenzen terug te erlangen, en meende, dat de beste weg daartoe nog altijd bestond in het vragen van de hand van een nichtje van Mazarin. Maar weldra bemerkte hij, dat hij gedurende de jaren zijner gevangenschap niet met zijn tijd was medegegaan. De Kardinaal toch was met het aanzoek heel wat minder vereerd, dan een tiental jaren geleden het geval zou geweest zijn, en dat te meer, daar Karel met beminnelijke openhartigheid bij dezelfde gelegenheid had te kennen gegeven, dat het hem hoogst aangenaam zou wezen, zoo hij weder in het bezit van het ontfutselde hertogdom gesteld werd. Op het schrijven van den huwelijkscandidaat, welk schrijven in bloemrijke bewoordingen zoowel het innemend uiterlijk als het uitnemend innerlijk van Marie Mancini verheft, antwoordt hij dan ook den 14den Juli met de hem eigene fijne ironie: 'Ik was een weinig verwonderd bij kennisneming van het begin van den brief, dien ik namens Uwe Hoogheid heb ontvangen, daar ik tot heden niet had kunnen bespeuren, dat mijn nichtje zulke schoone en beminnelijke hoedanigheden bezat, dat zij zoo snel het hart van een vorst als gij konden veroveren... Maar toen ik, doorlezende, zag, dat het Uwe Hoogheid aangenaam zou wezen, zoo ik mijn invloed bij den Koning aanwendde, om U weder in het bezit te stellen van het

(*) D.i. een maaltijd, die te middernacht na afloop van een vastendag gehouden werd.

hertogdom Bar, viel het mij zeer gemakkelijk achter de ware oorzaak te komen, welke Uwe Hoogheid tot dat aanzoek dreef.'

Karel van Lotharingen bleef voorloopig jonggezel, maar smaakte later toch de voldoening, tot zijn voormaligen omvang teruggebracht te worden. Marie was niet gelukkig met hare pretendenten. Nog vóórdat echter Mazarin kort daarop, den 9den Maart 1661, overleed, smaakte hij de voldoening haar verloofd te zien met een degelijk man, die wel opgewassen scheen tegen de moeilijke taak van haar raads- en leidsman te wezen. Het was hun landgenoot Lorenzo Honufre Colonna, Hertog van Tagliacossa, groot-connétable van Napels, met wien zij den 11den April 1661 in het huwelijk zou treden.

Eene tweede voldoening smaakte hij, door vóór zijn dood een ander zijner nichtjes namens een koning ten huwelijk gevraagd en met een hertog in den echt verbonden te zien. Het was de mooiste van alle, Hortense, eerst sedert kort de kinderschoenen ontwassen, om wier hand in den loop van 1660 werd aangehouden namens den pas op den troon herstelden Karel II van Engeland. Doch Mazarin had nog te weinig vertrouwen in de gelukster der Stuarts, om dit schijnbaar zoo schitterend voorstel aan te nemen, vooral toen het bleek, dat de jonge Koning zelf daar weinig prijs op stelde en dat de zaak eigenlijk uitging van 's vorsten moeder, die, buiten en behalve eenige politieke beweegredenen, de aanzienlijke huwelijksgift, waarop Hortense kon rekenen, voor haar zoon niet te verwerpen achtte. Het huwelijk kwam dan ook niet tot stand en Karel II trad, na nog onderscheidene partijen te hebben verworpen, een jaar later in den echt met Catharina van Portugal.

Hortense werd, weinig dagen vóór den dood haars ooms, in het huwelijk verbonden met Charles-Armand de la Porte, Hertog De la Meilleraie, grootmeester der artillerie, van wiens huwelijk met Olympe eenige jaren vroeger een oogenblik spraak was geweest(*). 'Deze keus', zegt Bussy-Rabutin(†), 'werd algemeen veroordeeld, en er waren wel dertig mannen aan het hof te vinden geweest, welke zich dat buitenkansje waardiger zouden getoond hebben dan hij.' Wij zullen dan ook weldra zien, dat het huwelijksgeluk der beide echtgenooten nu juist niet boven allen twijfel verheven was.

Zooals wij reeds zeiden, overleed Mazarin den 9den Maart 1661, in den leeftijd van negen en vijftig jaren, te Vincennes. Het kostte hem moeite, zijne fraaie schilderijen, zijne beeldhouwwerken, zijne boeken, zijne zaken, in één woord het leven te verlaten, en naar geloovige tijdgenooten, zooals Madame De Lafayette, opmerkten, stierf hij veeleer als een wijsgeer der oudheid dan als een goed Christen.

Tot uitvoerder zijner uiterste wilsbeschikking was aangewezen de echtgenoot van Hortense, die bij dezelfde gelegenheid den titel van

(*) Zie de noot op bladz. 307.
(†) *Mémoires,* II, bladz. 169.

Hertog van Mazarin ontving. Zijn aandeel in de kolossale erfenis van honderd millioen livres wordt geschat op een vierde gedeelte. De overige nichtjes en de oudste zoon der reeds overleden Hertogin De Mercoeur, Laure Mancini, werden alle min of meer rijkelijk bedeeld, het minst Marie, welke, behalve de haar toegezegde huwelijksgift van zesmaal honderdduizend livres, niets ontving. Ook de rumoerige Philippe, die na een kort verblijf te Breisach door zijn oom weder in genade was aangenomen, ging niet met leege handen weg en erfde onder meer het hertogdom Nevers, door Mazarin kort te voren van den Hertog van Mantua gekocht.

VI.

Thans rest ons, zonder in al te veel bijzonderheden te treden, de verdere lotgevallen der verschillende verwanten van Mazarin - lotgevallen, voor meer dan ééne alles behalve eervol, - te vermelden.

Laure Mancini had haar echtgenoot, den Hertog De Mercoeur, drie zonen geschonken. De meest bekende hunner is de Maarschalk Vendôme, die in den Spaanschen successie-oorlog commandeerde en van wien Macaulay ons in een zijner *Essays*(*) een zoo duidelijk beeld gegeven heeft. De tweede zoon was de groot-prior van denzelfden naam; omtrent den derden zijn geene bijzonderheden tot ons gekomen. Hunne moeder, die eene hoogst beminnelijke vrouw schijnt geweest te zijn, hoewel wij ook omtrent haar weinig berichten bezitten, stierf in het begin van 1657, op een-en-twintigjarigen leeftijd, ten gevolge der aandoening, welke de tijding van het overlijden harer moeder bij haar verwekt had. Mercoeur, die zich ook vroeger door groote vroomheid had onderscheiden, begaf zich, ontroostbaar over zijn verlies, in een klooster, werd priester, kardinaal en legaat van den Heiligen Stoel bij het Fransche hof.

Wat de beide Martinozzi's betreft, deze hebben noch als meisje, noch als echtgenoote ooit de bijzondere aandacht op zich gevestigd. Gelijk zij in de Parijsche hofkringen op meer bescheiden wijze zich bewogen dan de meer schitterende jongere Mancini's, zoo ook was haar later leven eenvoudig en onbesproken. De echtgenoot van Anne-Marie, Conti, later gouverneur van Bourgogne, werd kort na zijn huwelijk devoot, hetgeen, deelt Mademoiselle De Montpensier mede, geen kwaad

(*) *Lord Mahon's war of the succession in Spain.* ‘This man (Vendôme) was distinguished by the filthiness of his person, by the brutality of his demeanour, by the gross buffoonery of his conversation, and by the impudence with which he abandoned himself to the most nauseous of all vices. His sluggishness was almost incredible. Even when engaged in a campaign he often passed whole days in his bed. His strange torpidity had been the cause of some of the most serious disasters which the armies of the house of Bourbon had sustained. But when he was roused by any great emergency, his resources, his energy, and his presence of mind, were such as had been found in no French general since the death of Luxembourg.’

kon, want tot heden had hij al heel weinig in God geloofd. Toen hij den 21sten Februari 1666 stierf, liet hij onderscheidene theologische werken na. De Prinses volgde het voorbeeld van haar echtgenoot en leidde een hoogst ingetogen leven. Dezelfde schrijfster deelt ons mede, hoe zij, toen Madame De Conti een bezoek aan de hoofdstad bracht, deze plaagde, dat zij te vroom was, om haar naar den schouwburg te vergezellen, waartoe Anne-Marie zich echter bereid verklaarde. De van wereldsche vermaken alles behalve afkeerige dochter van Gaston van Orleans voegt er echter terstond bij, dat zij het, ondanks die vroomheid, best met de Prinses kon vinden en deze bijzonder in haar smaak viel(*).

De Hertogin van Modena, Laure Martinozzi, die zoo huishoudelijk zonder feesten getrouwd was, zag Frankrijk nimmer terug en, gelijk haar huwelijksleven eenvoudig was aangevangen, is het zonder schokken voortgegleden en rustig geëindigd.

Anders ging het met drie der vier overgebleven Mancini's. Het rampzaligst was de levensloop der beide, welke achtereenvolgens op de liefde van Lodewijk XIV hadden kunnen bogen. Zooals wij hierboven zagen, had Olympe na de scheiding tusschen hare zuster en den Koning een gedeelte van den invloed herwonnen, dien zij vroeger op hem had uitgeoefend. En ook gedurende de eerste jaren van Lodewijk's huwelijk zocht deze maar al te vaak het gezelschap der Gravin De Soissons, welke, in overleg met den minnaar, dien zij zich al spoedig had aangeschaft, - den Markies De Vardes - alles deed, wat in haar vermogen was, om den jongen vorst tot een schijnkoning te verlagen en aan Frankrijk het bedroevend schouwspel te schenken, waarvoor het voorloopig althans zou bewaard blijven, het schouwspel eener maitressenregeering. De papieren van dien tijd gewagen van hoogst eigenaardige feestelijke bijeenkomsten, welke in gezelschap en onder leiding van Olympe Mancini plaats grepen. ‘De Koning’, zoo leest men(†), ‘sloot zich op met Madame (Henriette van Engeland, gehuwd met den Hertog van Orleans), Mevrouw de Gravin (Olympe), Madame De Valentinois en de eerejonkvrouwen van Madame en verbood, dat een ander man of wie dan ook erbij zou komen. Zij deden allerlei dwaasheden, zoo zelfs dat zij elkander met wijn wierpen.... de Koning is bijzonder intiem met Mevrouw de Gravin De Soissons en vertelt haar allerlei particulariteiten, zelfs aangaande de koninginnen.’

Maar Lodewijk's opvoeding was te solide geweest, zijn gevoel van eigenwaarde, dat hij van zijne moeder had geërfd, was te sterk, om hem reeds in de kracht zijns levens voor dergelijke bekoringen te doen bezwijken. Madame De Maintenon zou eerst later komen.

(*) ‘Je la trouvai fort raisonnable; elle me plût extrêmement.’ *Mémoires*, III, bladz. 138 e.v.
(†) *Bibliothèque nationale*, folio Baluze, papiers de Fouquet, I, 87.

Olympe zonk al dieper en dieper. Haar naam wordt genoemd, als men spreekt van het geheimzinnige tijdvak der *empoisonneurs* en *empoisonneuses,* van de jaren 1670-1678, toen achtereenvolgens de bevallige *Madame*, De Lyonne, secretaris van Staat bij Buitenlandsche Zaken, Karel Emanuel II, Hertog van Savooie, en tal van anderen, grooten en kleinen, op onverklaarbare wijze en onder duistere omstandigheden de eeuwige rust ingingen. Toen, in 1673, de Graaf De Soissons op gelijksoortige wijze overleed, wees de *vox populi* aldra zijne echtgenoote als de oorzaak aan. Wij zien haar dan ook in 1680 gedagvaard voor de *Chambre ardente*, wie de taak was opgelegd den zwarten sluier, welke al die dooden bedekte, op te lichten en waarvoor verschenen priesters als Mariette en de Abbé Girard, edelen als de Graaf De Clermont en de Markies De Dampierre, groote dames als de Prinses De Tingry en de Gravin D'Alluy, geneesheeren als Rabel en Des Rochers, voorts avonturiers en lichtekooien zonder naam, - maar men fluisterde elkander toe, dat ook Madame De Montespan, zoo 't recht zijn loop had, op de bank der beschuldigden thuis behoorde, en de duisternis bleef. Olympe had Frankrijk bijtijds verlaten en bracht, met afwisselend fortuin, nu hier dan daar de vijf en dertig jaren door, die zij nog te leven had. In 1689 ontmoeten wij haar aan het Spaansche hof, op het oogenblik, dat de jeugdige Koningin, de dochter van *Madame*, op eveneens nog altijd niet verklaarde wijze overleed, - en wederom mompelde men, dat die dood had plaats gegrepen weinige oogenblikken na het gebruik van een verkoelenden drank, haar door de Gravin De Soissons toebereid. Gedwongen ook Spanje te verlaten, zwierf zij verlaten en vergeten rond, totdat zij in 1708 in afzondering en armoede te Brussel overleed.

Van de acht kinderen, welke zij haar echtgenoot geschonken had, is slechts de naam van één zoon tot ons gekomen. Maar die één telt voor velen. Die zoon droeg den oorspronkelijken naam zijns vaders: Eugenius van Savooie, en streed in later jaren aan de zijde van Marlborough tegen de Fransche legers(*).

Zou de grijze Lodewijk XIV, wanneer hem de tijding bereikte van de nederlagen van Turyn, Oudenaarde en Malplaquet, door Olympe's roemruchten zoon zijn maarschalken toegebracht, nog wel eens teruggedacht hebben aan de dagen van eene halve eeuw geleden, toen hij als verliefde knaap op de schitterende feesten ten hove

> ‘Menait l'infante Mancini,
> Des plus sages et gracieuses,
> Et la perle des précieuses’?

(*) Hij was geboren in 1663, werd oorspronkelijk opgeleid voor den geestelijken stand, maar voelde zich meer aangetrokken tot het krijgsbedrijf. Op zijn negentiende jaar vroeg hij den Koning een regiment, maar deze weigerde, van den ‘abbé de Savoie’, zooals hij hem spottend noemde, een kolonel te maken. Oostenrijk wist zijne diensten beter te waardeeren.

Nog beweeglijker en avontuurlijker, hoezeer niet met misdaad bevlekt, was de levensloop van Marie Mancini, *la connétable* Colonna, zooals zij na haar huwelijk heette. Zij had tot dat huwelijk besloten, het hart nog vol spijt, dat de glorierijke toekomst, welke zij zich had gedroomd en die haar zoo na voor oogen had gezweefd, onherroepelijk was verdwenen. In die omstandigheid was het losbandige leven te Rome weinig geschikt, om iemand van haar aanleg en hare neigingen in het rechte spoor te houden. Weldra leefde zij dan ook geheel gescheiden van den connétable, trok door hare uitspattingen de aandacht zelfs harer diep verdorven omgeving, ontvluchtte op een fraaien dag met hare zuster Hortense, die ook spoedig haar huishouden aan kant had gedaan, zwierf, dan met dezen, dan met genen *amant de hasard* rond in Vlaanderen en Spanje, werd op verzoek van haar echtgenoot in laatstgenoemd rijk keer op keer in een klooster opgesloten, waaruit zij even vaak weder ontsnapte, nam in eene bui van devotie gedurende een overigens zeer kort tijdsverloop het geestelijk kleed aan, totdat zij in 1684 een vijfjarig tijdvak van betrekkelijke rust in Parijs genoot. Toen in 1689 haar echtgenoot overleden was, vestigde zij zich wederom ter woon in Italië, terwijl, met het klimmen der jaren, hare levenswijze steeds schaamteloozer en onwaardiger werd. In 1703 dreef een onweerstaanbaar verlangen haar aan, om Frankrijk's hoofdstad, het schouwtooneel van hare eerste triomfen, nog eenmaal te aanschouwen; zij begaf zich op weg, maar had over het hoofd gezien, dat Madame De Maintenon iemand van hare reputatie onmogelijk in Frankrijk kon dulden. In Provence aangekomen, werd haar verboden verder te gaan. Na veel onderhandelen werd, door tusschenkomst van invloedrijke verwanten, dit verbod opgeheven, doch alleen op voorwaarde, dat zij Parijs niet zou betreden. Zij reisde verder en bracht het tot Passy, waar zij eene woning betrok, die aan haar broeder, den Hertog De Nevers, toebehoorde, - maar alom ontmoette zij slechts onbekende personen en vreemde toestanden. Terneergeslagen en geknakt verliet de vier-en-zestigjarige vrouw het land, waar zij in blijder dagen met haar levendig vernuft en hare twintig lentes geschitterd had.

Sedert dat oogenblik verliezen wij haar geheel uit het oog. Wanneer, waar, hoe zij gestorven is, - wij weten het niet. Alleen meent men, op grond van bij tijdgenooten voorkomende aanwijzingen, dat het geschied zou zijn in 1715, weinige maanden voor den dood van haar vorstelijken aanbidder. Maar ook die tijdgenooten wisten het niet. Althans de president De Brosse, die in de eerste jaren van het regentschap van Philips van Orleans Italië bereisde, verneemt met verbazing, dat zij eerst sedert kort is overleden, en heeft voor de nagedachtenis van haar, die eens door tal van hovelingen als de muze der poëzie vereerd, als aanstaande koningin gehuldigd was, niets over dan de hardvochtige woorden(*): ‘Je fus fort

(*) *Lettres*, XXX.

surpris d'apprendre que cette sempiternelle, qui était maîtresse de Louis XIV il y a un siècle, n'était morte que depuis peu d'années.'

Een geschikte overgang tot mildere indrukken wordt ons geschonken door de mooie en geestige Hortense, Hertogin De Mazarin, die wel is waar in de eerste jaren van haar huwelijk meer dan wenschelijk gecascadeerd heeft, maar toch langzamerhand weder op het pad der deugd terugkeerde en, enkele verstrooiingen daargelaten, dat pad tot haar dood vrij standvastig is blijven bewandelen. Getrouw aan de traditie der familie, liet zij al spoedig na haar huwelijk haar man in den steek. Maar het was er dan ook een man naar! Zelfs in die dagen - toen de psychiatrie nog niet bestond en men de leer nog niet had vernomen, dat eigenlijk ieder menschelijk wezen, wèl bekeken, eenigszins in de war is, - waren er velen, die betwijfelden, of bij den Hertog De Mazarin de bovenste verdieping wel naar behooren gemeubileerd was. Had hij in onzen tijd geleefd, hij zou lijdende aan godsdienstwaanzin verklaard zijn. Eene in ziekelijke richting ontaarde devotie dreef hem er o.a. toe, de kostelijke marmeren beelden, welke zich in het door hem geërfde en bewoonde paleis zijns naamgevers bevonden, als aanstootelijk, tot gruis te slaan. Geen wonder dan ook, dat Hortense, die evenals alle Mancini's van een vroolijk leven hield, het met een dusdanigen echtvriend niet best kon vinden; nadat zij dan ook tal van keeren met elkander gebrouilleerd en weder verzoend waren, nadat Hortense tijdelijk hare toevlucht tot een klooster had genomen, waar het haar echter evenmin als hare zuster Marie schijnt bevallen te hebben, nam zij een kloek besluit, trok de grens over en ging de connétable te Rome gezelschap houden.

Na beider vlucht vestigde zij zich voorloopig te Chambéry in Savooie en leidde daar, omgeven door eene kleine hofhouding, in het genot der bescherming en vriendschap van den Hertog, Karel Emanuel II, een hoogst aangenaam leven. Toen, den 12^{den} Juni 1675, de Hertog - zie hierboven - door gif was omgekomen, verliet zij Savooie en trok naar Engeland, op welks troon zij bijna had plaats genomen. Ook daar met open armen ontvangen en in het paleis van St.-James geïnstalleerd, bleef zij tot haar dood, in 1699, het middelpunt van een kring, uitmuntend door geboorte zoowel als door geest; de aanzienlijkste personen, van Engeland niet alleen maar van geheel Europa, rekenden het zich tot eer haar te bezoeken en door haar ontvangen te worden. Daar was het, dat zij Saint-Évremond ontmoette, wiens levensloop voortaan met den haren één weg zou volgen en die haar in zijne werken heeft vereeuwigd.

Maar de aantrekkelijkste van al de nichtjes was toch wel de jongste der Mancini's, Marie-Anne, van wie wij bij het leven van haar oom nog geene melding gemaakt vinden en die den 20sten April 1662 in

het huwelijk trad met een neef van Turenne, Hertog Maurice Godefroy de Bouillon. Bij haar gingen geest, gemoed en schoonheid met een vlekkeloozen levenswandel hand aan hand. Zij was en bleef, hetzij te Parijs of te Londen, waar zij geruimen tijd bij hare zuster Hortense doorbracht, eene vorstelijke en tevens liefelijke verschijning, die allen, welke haar naderden, met onweerstaanbare tooverkracht tot zich trok en aan zich boeide, vreemden zoowel als echtgenoot en kinderen en de talrijke leden van het huis Bouillon, ‘qui ne bougeaient à Paris de chez elle’, zooals Saint-Simon zegt. Beschermster van letteren en kunst, in het bijzonder met Lafontaine zeer bevriend, was hare gastvrije woning den ganschen dag voor hare vertrouwden geopend en kon men er zich niet alleen met dans en spel en keur van dischgenot, maar ook met geestig discours en puntige gedachtenwisseling vermaken. Want de Hertogin De Bouillon - dezelfde schrijver leert het ons - ‘disputait volontiers et quelquefois allait à la botte’. En hoewel er niet veel groote dames waren, die zich zoo eenvoudig kleedden als zij, - ook waar het schoonheid en bevalligheid gold, droeg zij alom den prijs weg, terwijl haar beminnelijk karakter en hare hooge positie haar vrijwaarden voor den invloed van nijd en jaloezie.

En dezen benijdenswaardigen staat bleef zij handhaven, totdat zij, den 14^{den} Juli 1714, overleed.

Blijft over de veelbelovende neef des Kardinaals, de jeugdige Philippe, Hertog De Nevers, die wel is waar geene Europeesche vermaardheid heeft verworven, maar zich toch eenigszins gerangeerd heeft en in later jaren althans niet onbeteekenender en losbandiger was dan vele groote heeren van zijn tijd. Hij verkreeg weldra eene compagnie bij de mousquetaires, en hij was het, die den 5^{den} September 1661 den surintendant Fouquet deed gevangennemen; met de gevangenneming zelf was belast de held van den ouden Dumas, D'Artagnan, van zijn eigenlijken naam Baron De Baatz. Den 15^{den} December 1670 trad hij in het huwelijk met Diane de Thianges, een nichtje van Madame de Montespan, en voorts bracht hij zijn leven door met reizen, verzen maken en het schenden van de belofte van trouw, bij de voltrekking van zijn echt afgelegd. Van zijne twee kinderen droeg de dochter in later jaren den titel van Gravin D'Estrées, terwijl de zoon, Prins De Vergogne, de vader werd van den Hertog De Nivernais, met wiens dood het geslacht der Mancini's, dat, met wantrouwen ontvangen, een oogenblik met zoo hellen glans geschitterd had, ten grave daalde.

VII.

Ten slotte wenschen wij eene niet onvermakelijke en, naar wij meenen, weinig bekende bijzonderheid te vermelden, waarbij een drietal verwanten des Kardinaals betrokken waren en die ons tevens een blik gunt op de wijze, waarop in de eeuw van Lodewijk XIV de strijd op

letterkundig gebied gestreden werd. Racine's *Phèdre* was op nieuwjaarsdag van 1677 met veel bijval door de acteurs van het hôtel de Bourgogne opgevoerd. De Hertogin De Bouillon en hare geestverwanten, welke niet tot de bewonderaars van den dichter behoorden, hadden Pradon aangespoord een treurspel over hetzelfde onderwerp te schrijven - Pradon, die naar alle waarschijnlijkheid reeds lang vergeten zou zijn, ware hij door de hatelijkheden van Boileau hiervoor niet bewaard. Zijn *Phèdre* werd twee dagen na 't stuk van Racine opgevoerd, doch bezweek, na gedurende ettelijke voorstellingen een kunstmatig leven te hebben gevoerd, onder den last zijner onbeduidendheid. Op den bewusten eersten Januari nu bevonden zich des avonds ten huize van Pradon eenige zijner bewonderaars, met gespannen aandacht luisterend naar Madame Deshoulières, de beminnelijke dichteres, welke zoo even de opvoering van Racine's meesterstuk had bijgewoond en bezig was het naar haar beste vermogen belachelijk te maken. Den eindindruk vatte zij samen in een sonnet van den volgenden inhoud:

‘Dans un fauteuil doré Phèdre tremblante et blême
Dit des vers où d'abord personne n'entend rien.
Sa nourrice lui fait un sermon fort chrétien
Contre l'affreux dessin d'attenter sur soi-même.

Hippolyte la hait presque autant qu'elle l'aime;
Rien ne change son coeur ni son chaste maintien.
La nourrice l'accuse; elle s'en punit bien.
Thésée a pour son fils une rigueur extrême.

Une grosse Aricie(*), au teint rouge, aux crins blonds,
N'est là que pour montrer deux énormes tetons,
Que, malgré sa froideur, Hippolyte idolâtre.

Il meurt enfin, traîné par ses coursiers ingrats;
Et Phèdre, après avoir pris de la mort-aux-rats,
Vient, en se confessant, mourir sur le théâtre.’

Veel geest zat er niet in, maar het cabaal van Pradon, zooals men zeide, vond het heel mooi en droeg zorg, dat het den volgenden morgen vroeg bij tal van exemplaren in Parijs verspreid werd. In den loop van dien dag bracht de Abbé Tallemant een bezoek aan Madame Deshoulières en liet haar een dier exemplaren lezen. Zij hield zich goed, deed, of zij het voor het eerst zag, en toonde het aan verscheidene personen, zeggende, dat zij het van den Abbé gekregen had.

De vrienden van Racine meenden er de hand van den Hertog De Nevers, den broeder der Hertogin De Bouillon, in te herkennen - hetgeen niet pleit voor de waarde van 's mans dichterlijke voortbrengselen. Aanstonds kwam de oude haat tegen al wat Mancini

(*) Hiermede is bedoeld de actrice Desoeillets, die wel is waar niet schoon, maar eene hoogst verdienstelijke kunstenares was.

heette, weer boven en verscheen een tweede sonnet met dezelfde eindrijmen, beter geslaagd dan en even kwaadaardig als het eerste:

‘Dans un palais doré Damon jaloux et blême
Fait des vers où jamais personne n'entend rien.
Il n'est ni courtisan, ni guerrier, ni chrétien,
Et souvent pour rimer il s'enferme lui-même.

La Muse, par malheur, le hait autant qu'il l'aime;
Il a d'un franc poète et l'air et le maintien,
Il veut juger de tout et n'en juge pas bien;
Il a pour le Phébus(*) une tendresse extrême.

Une soeur(†) vagabonde, aux crins plus noirs que blonds
Va par tout l'univers promener deux tetons,
Dont, malgré son pays, Damon est idolâtre.

Il se tue à rimer pour des lecteurs ingrats.
L'Énéide, à son goût, est de la mort-aux-rats,
Et selon lui, Pradon est le roi du théâtre.’

Dit sonnet was vervaardigd door niet minder dan vijf personen, wier namen tot ons gekomen zijn. Het waren de Chevalier De Nantouillet, de Graaf De Fiesque, de Markies De Manicamp - dezelfde, dien wij bij de buitenpartij te Boissy met eene postillonszweep hebben zien optreden, - de Markies D'Effiat en M. De Guilleragues. Nevers tastte ook mis en schreef het toe aan Racine's vriend, Boileau. Fluks tapte ook hij uit zijne dichterbron een sonnet van den volgenden inhoud:

‘Racine et Despréaux, l'air triste et le teint blême,
Viennent demander grâce, et ne confessent rien.
Il faut leur pardonner, parce qu'on est chrétien;
Mais on sait ce qu'on doit au public, à soi-même.

Damon, pour l'intérêt de cette soeur qu'il aime,
Doit de ces scélérats châtier le maintien:
Car il serait blâmé de tous les gens de bien,
S'il ne punissait pas leur insolence extrême.

Ce fut une Furie, aux crins plus noirs que blonds,
Qui leur pressa du pus de ses affreux tetons,
Ce sonnet qu'en secret leur cabale idolâtre.

Vous en serez punis, satiriques ingrats,
Non pas en trahison d'un sou de mort-aux-rats,
Mais de coups de bâton donnés en plein théâtre.’

Men zou zeggen, dat het zoo wèl was, maar de zaak was nog niet uit. Een zekere père Louis Sanlecque, Professor in de rhetorica aan

(*) Hiermede wordt gekarakteriseerd het genre van Nevers' gedichten.
(†) Hortense, Hertogin De Mazarin, welke juist in die dagen veel van zich deed spreken.

het college te Nanterre, die reeds lang moeite had gedaan zich in Nevers' gunst in te dringen, meende, dat het op zijn weg lag een vierde sonnet te vervaardigen, waarvan slechts het eerste *quatrain* is bewaard gebleven, aldus luidende:

> ‘Dans un coin de Paris, Boileau tremblant et blême,
> Fut hier bien frotté, quoiqu'il n'en dise rien.
> Voilà ce qu'a produit son style peu chrétien.
> Disant du mal d'autrui, l'on s'en fait à soi-même.’

Wij weten niet, in hoever de hier bezongen gebeurtenis werkelijk heeft plaats gehad. Intusschen, de eerwaarde pater bereikte zijn doel; kort daarop werd hij door bemiddeling van Nevers aangesteld tot bisschop van Bethlehem *in partibus*.

Januari 1887.

G.H. BETZ.

Tijdrekening.

Bij de tegenwoordige gejaagdheid in het maatschappelijke leven, veroorzaakt door het meer en meer veldwinnend gebruik van stoom en electriciteit, is de tijdsbepaling een veel gewichtiger onderwerp, dan zij in vroegere tijden was; ja, zelfs zoo gewichtig, dat zij aanleiding gaf tot staatkundige onderhandelingen tusschen verscheiden volken, om tot eenheid te geraken(*). Toch hebben reeds de oudste volken behoefte gevoeld, om hunne huishoudelijke en maatschappelijke verrichtingen op bepaalde tijdstippen te doen plaats hebben, en hebben zij daarvoor tijdmaten noodig gehad, d.z. verschijnselen, welker tijdsduur standvastig bleef.

Geen wonder dus, dat men zijne toevlucht nam tot de natuur, om eene eenheid van tijdmaat te vinden, doch ongelukkig bood deze er drie aan, geheel onafhankelijk van elkaar niet alleen, maar zelfs zóó, dat hare verhouding niet in eenigszins bruikbare getallen is uit te drukken, waardoor bij verschillende volken geheel verschillende wijzen van tijdrekening ontstonden, die wellicht eerst na ontelbare jaren tot eenheid zullen worden gebracht.

De bedoelde drie tijdseenheden zijn: de duur van de wenteling der aarde om hare as, van hare beweging rondom de zon en van de wenteling der maan om de aarde, welke men zoo goed mogelijk met elkaar in verband trachtte te brengen, om tot eene geschikte tijdrekening te komen.

Inderdaad gaf dan ook een blik naar den hemel of naar den plantengroei op aarde den ouden volken genoegzaam licht over hetgeen zij noodig hadden te weten van den voortgang des tijds, en vulden zon, maan en sterren aan, wat er ontbrak aan hun kalender(†). Het merkwaardigste voorbeeld hiervan levert het Israëlietische jaar, waarvan de eerste maand, Nissan, zich regelde naar het rijpworden der gerst. Immers in die maand moest het Paaschfeest worden gevierd en wel met volle maan, als de gerst, die geofferd moest worden, rijp was. Wanneer nu in de twaalfde maand, Adar, die rijpwording onwaarschijnlijk bleek, werd er nog eene dertiende maand, Wéadar, tusschengevoegd, alvorens de nieuwe eerste maand begon; het nieuwe jaar mag hier niet worden gezegd, omdat dit met de zevende maand,

(*) Zie *Vragen des Tijds*, Januari 1887.

(†) Dit woord komt waarschijnlijk van calenden, de eersten der maanden bij de Romeinen.

Tischri, begon. Deze willekeur is intusschen niet altijd blijven bestaan: het schijnt, dat in 338 na Christus een zekere Rabbi Samuel te Sora de Joodsche tijdrekening op vaste grondslagen heeft gevestigd. Later onderging zij van nog twee rabbijnen eenige verbetering en dient nu nog den Joden voor de regeling hunner godsdienstige feesten. Voor het maatschappelijke leven bezigen zij de tijdrekening der volken, waaronder zij verstrooid zijn geraakt.

Wellicht vindt men het belangrijk genoeg, iets van die oude tijdrekening te weten; wij laten hier de hoofdzaken volgen. De tijdseenheid is de dag, beginnende met zonsondergang, hetgeen in Palestina meestal om zes uur des avonds werd gerekend. De dag wordt verdeeld in 24 uren, te tellen van 1 tot 24, het uur in 1080 chlakim en deze weder in 76 regaïm (oogenblikken).

De veelvouden zijn: de week, verdeeld in zeven dagen, waarvan alleen de laatste een naam had, namelijk Sabbath; verder de maand en het jaar.

De maand is eene maanmaand (synodische), d.i. van de eene nieuwe maan tot de andere, door hen gerekend op 29 d. 12 u. 793 chlakim, vrij juist overeenkomende met den waren duur van 29 d. 12 u. 44 m. 3 s. Zij gaven daarom aan de maanden beurtelings 29 en 30 dagen. Zij rekenden echter de nieuwe maan te beginnen niet als thans met den samenstand van zon en maan, doch op 't oogenblik, dat voor 't eerst de maansikkel zich vertoonde (moled of geboorte). Hiertoe werden te Jeruzalem opzettelijke waarnemingen gedaan; het tijdstip der verschijning van de sikkel werd eerst door vuursignalen, later door renboden den lande verkondigd, want daarnaar regelden zich alle feestdagen. Werd de waarneming door het weder belet, dan gaf men aan de afgeloopen maand het maximum, dus 30 dagen. Daar nu het bericht der moled niet overal tijdig kwam, werd bepaald, dat op dien 30sten dag zoowel als op den 1sten der volgende maand de door Mozes op den eersten elker maand voorgeschreven offerfeesten zouden plaats hebben. Ook werden buiten Jeruzalem de voornaamste feestdagen met één dag verlengd, opdat zij ten minste op één dag door het gansche land te gelijk zouden worden gevierd.

Het jaar bestond uit 12 maanden, doch wijl deze samen slechts 354 d. 8 u. 876 chlakim bevatten, terwijl de zon voor haar schijnbaren gang om de aarde (zonnejaar) meer dan 365 d. besteedt, zag men zich genoodzaakt, om nu en dan een grooter jaar te nemen, wilde men niet het Nieuwjaarsfeest door alle jaargetijden heen zich zien verplaatsen. Men regelde dit, door telkens het 3de, 6de, 8ste, 11de, 14de, 17de en 19de jaar van een cyclus van 19 jaren 13 maanden te geven, want na 19 zulke jaren vond men de nieuwe maan weder met het nieuwe zonnejaar samenvallen. Dientengevolge werd het jaar gemiddeld gebracht op 365 d. 5 u. 55 m. 25½ s., dus slechts weinig verschillende van het zonnejaar, waarop wij straks terugkomen. Het een en

ander had ten gevolge, dat men bij de Israëlieten zes verschillende jaarkringen kent, nl. een gebrekkig, regelmatig en volkomen gewoon jaar en eveneens een gebrekkig, regelmatig en volkomen schrikkeljaar, al naarmate zij 353, 354, 355, 383, 384, 385 dagen bevatten. Als wij nu nog opmerken, dat de Joden hunne tijdrekening beginnen met de schepping, welke zij aannemen samen te vallen met de moled na de herfstnachtevening van het jaar 3761 voor Chr., volgens de Christelijke tijdrekening op een Zondag, dan hebben wij het voornaamste meegedeeld.

Veel minder ingewikkeld is de tijdrekening bij de Turken, welke zich uitsluitend naar de maan regelen.

Hunne dagen beginnen ook met zonsondergang; ook zij hebben eene week van 7 dagen en maanden, die geregeld om de beurt 30 en 29 dagen duren, dus een jaar van 354 dagen. Maar nu is werkelijk het maanjaar 354 d. 8 u. 48 m. 36 s., hetgeen met hun maatschappelijk jaar in 30 jaren reeds een verschil van 11 dagen oplevert. Daarom nemen zij een cyclus van 30 jaren aan en geven telkens, als het verschil van hun burgerlijk jaar met het maanjaar boven de 12 uren is gekomen, hun jaar 355 dagen, hetgeen geschiedt met het 2de, 5de, 7de, 10de, 13de, 15de, 18de, 21ste, 24ste, 26ste en 29ste jaar van den cyclus.

Zij tellen hunne jaren, evenals alle Mahomedanen naar het voorschrift van Omar III, van den dag af, waarop Mahomed naar Medina vluchtte (hedschra), zijnde Vrijdag 16 Juli 622, weshalve ook de Vrijdag een feestdag is. De Turken rusten dus evenals de Christenen op den eersten dag hunner week (Dfschuma); ook de overige dagen dragen namen. Na het bovenstaande is het duidelijk, dat het Turksche Nieuwjaar zich verplaatst en wel zoo, dat het in omstreeks 33 jaren alle jaargetijden heeft doorloopen.

Een maanjaar wordt ook gevonden bij de Chineezen, doch meer met het Israëlietische dan met het Turksche overeenkomende, doordien ook de zon er eene rol in speelt. De maand begint met nieuwe maan en heeft dus ook 29 of 30 dagen; de eerste maand is die, waarin de zon het sterrenbeeld de Visschen binnentreedt, de tweede, als zij in het beeld van den Ram komt, enz. Ingeval nu de zon in den loop van eene maanmaand geen nieuw beeld van den dierenriem binnentreedt, wordt deze maand als eene intercalaire of schrikkelmaand beschouwd en ontvangt zij het nommer der voorgaande met een onderscheidingsteeken (zooals b.v. 3*a*). Hierdoor is er geene vaste opvolging noch in 't aantal dagen der maand, noch in de tusschengeschoven (intercalaire) maanden, noch in de schrikkeljaren. Immers, daar het begin van de maanden zoowel als van de jaren door sterrenkundigen moet worden berekend, kan een verschil van eenige minuten of zelfs seconden het begin eener maand een dag verschuiven en daardoor de tusschenvoeging van eene geheele maand ten gevolge hebben.

De regeering heeft dan ook de samenstelling van den kalender op-

gedragen aan eene keizerlijke wiskundige rechtbank, gepresideerd door een prins. Telkens als het werk is verricht, wordt de kalender met grooten luister aangeboden aan de leden der keizerlijke familie en aan de leden der regeering; men begrijpt dus, dat ook voor particulieren het bezit van een kalender eene groote behoefte is bij het zwevende der Chineesche tijdsbepalingen.

Het begin der telling is officieel steeds van de troonsbestijging eens nieuwen keizers af, doch er is bovendien eene andere wijze van tellen, bestaande uit eene opeenvolging van tijdkringen elk van 60 jaren (zooals onze eeuwen), met dien verstande, dat elk jaar in zulk een cyclus een afzonderlijken naam heeft. In het algemeen is het gebruikelijk in Oost-Azië, om te rekenen bij dergelijke tijdkringen, die weder uit kleinere kringen worden samengesteld.

De Hindoes waren in hunne tijdrekening nog nauwkeuriger dan de Chineezen; hunne maanden hadden eene vaste lengte tot in onderdeden van seconden nauwkeurig, doch zij waren ongelijk(*). Zij hadden ook tusschengeschoven maanden, ingeval er twee nieuwe manen voorkwamen in eene zonnemaand; zelfs kon het gebeuren, dat er geene nieuwe maan voorkwam in eene zonnemaand, maar dan kwamen er later twee schrikkelmaanden na elkaar.

De dagen waren het dertigste deel van eene maanmaand, dus korter dan de onze, en werden in 60 uren verdeeld. Ook zij rekenden bij tijdkringen van 60 jaren, voorstellende vijf omloopstijden der planeet Jupiter, hoewel niet juist. Doch deze kringen zijn geheel onafhankelijk van veel grootere tijdruimten of aera, waarvan de tegenwoordige, Kaliyuga of ijzeren eeuw genaamd, reeds 4985 jaren heeft geduurd en in 't geheel 432000 jaren zal duren. Men ziet dus, dat de aanvang hunner telling niet veel van dien der Israëlieten verschilt.

In al de genoemde, nog gebruikelijke stelsels van tijdrekening behalve het Turksche ontmoeten wij het luni-solaire jaar, d.i. een jaar, dat zich naar maan en zon beide regelt. Dit kwam bij de meeste volken der oudheid voor, in zooverre zij er eene tijdrekening op nahielden, die den naam van stelsel verdiende; laten wij er eenige noemen.

De oude Grieken hadden in 524 v. Chr. van Solon een jaar verkregen, dat uit 12 maanden van beurtelings 29 en 30 dagen bestond en om de 3 jaren 13 maanden had. Eerst in 432 v. Chr. vond Meton, dat 235 synodische maanden gelijk 19 tropische jaren zijn, en voerden de Grieken dus ook den 19jarigen cyclus in, welken wij bij de Israëlieten hebben leeren kennen. Kallipos, een tijdgenoot van Alexander den Groote, vond daarop het jaar 1/76 dag te lang en voerde nu een nieuwen cyclus van 76 jaren met een schrikkeljaar minder in, zoodat nu zijne tijdrekening beter dan die van Meton met zon en maan beide

(*) Zij werden berekend naar het siderische jaar, nl. den tijd, dien de zon noodig heeft, om van eene vaste ster tot dezelfde ster terug te keeren, en deze is langer dan het tropische jaar of de tijd, dien de zon besteedt, om van het lentepunt tot het lentepunt te gaan.

overeenstemde; zijn jaar was gemiddeld 365¼ dag. Zooals bekend is, telden de Grieken bij Olympiaden van vier jaren elk.

De oude Egyptenaren hadden 12 maanden van 30 dagen elk en voegden er aan 't eind 5 dagen bij. Eveneens de Perzen, die echter de 5 dagen achter de achtste maand voegden en hierbij eeuwen volhardden, ofschoon zij wisten, dat hun jaar onnauwkeurig was.

De Egyptenaren, veel belang hebbende bij het rijzen van den Nijl, dat samenviel met de opkomst van Sirius(*), bemerkten al spoedig, dat deze ster steeds later zich vertoonde, en wel om de vier jaren een dag. Zij grondden daarop een cyclus van 1461 Egyptische jaren, in welken tijd de dag van opkomst van Sirius juist alle datums had doorloopen. Toen zij eindelijk inzagen, het jaar op 365¼ dag te moeten rekenen, gingen zij op zeer eenvoudige wijze hunne tijdrekening veranderen. Zij behielden de 12 maanden van 30 dagen met hare namen, maar voegden elk jaar achter eene andere maand, van de eerste te beginnen, 5 dagen, doch den vierden keer 6 dagen. Dit wordt het Alexandrijnsche jaar genoemd en is nog bij de Kopten in gebruik.

Als eene merkwaardigheid zij hier nog vermeld, dat men oudtijds op IJsland eene schrikkelweek kende. Men had nl. jaren van 52 weken en nam er om de 6 of 7 jaren nog één week bij. De maanden hadden steeds 30 dagen; de overige 4 of 11 dagen werden er maar achtergevoegd.

De oude Romeinen hadden onder Romulus de tijdrekening der Albaneezen aangenomen en wel een jaar van 10 maanden, bevattende 304 dagen, nl.: Martius 31 d., Aprilis 30 d., Maius 31 d., Junius 30 d., Quintiles 31 d., Sextilis 30 d., September 30 d., October 31 d., November 30 d. en December 30 d. Numa, de tweede koning, voegde er de maanden Januarius en Februarius bij, respectievelijk met 29 en 28 dagen, maar bracht de zes korte maanden op 29 dagen, zoodat nu het jaar 355 dagen kreeg. Dat hij juist de korte en niet de lange maanden met een dag verminderde, is een gevolg van het toen bestaande bijgeloof, dat eene maand met een even aantal dagen eene ongeluksmaand was. Het spreekt vanzelf, dat hier weder schrikkeljaren noodig waren; men nam daarvoor om de twee jaren eene maand meer (Mercedonius), die beurtelings 22 en 23 dagen bevatte, zoodat men nog een ongeschikt jaar had van 366¼ dag. Voeg daarbij de vrijheden, welke de priesters zich met het intercaleeren veroorloofden, dan is het niet te verwonderen, dat Julius Cesar, die in Egypte het Alexandrijnsche jaar had leeren kennen, aan alle bestaande verwarring een einde maakte, door, in zijne hoedanigheid van Pontifex Maximus, eene geheel nieuwe tijdrekening in te voeren, die nog onder den naam van

(*) Hiermede wordt bedoeld het weder zichtbaar worden dezer ster aan den oostelijken hemel vóór zonsopgang, nadat zij eenigen tijd met de zon te gelijk boven den horizon had gestaan en dus onzichtbaar was geweest. Voor 2000 jaren geschiedde dit tegen het einde van Juli, weshalve men nog die dagen de hondsdagen noemt, omdat Sirius, de helderste ster aan den hemel, ook de hondsster heet.

Juliaanschen of ouden stijl bij de volken van den Grieksch-Katholieken godsdienst in gebruik is.

Op raad van den sterrenkundige Sosigenes uit Alexandrië en met behulp van den scriba M. Flavius bepaalde hij, dat voortaan drie jaren van 365 dagen zouden worden gevolgd door een van 366; dat dientengevolge de maanden van Numa wel zouden blijven, doch dat Januarius, Sextilis en December elk twee, Aprilis, Junius, September en November elk één dag meer zouden tellen en dat de intercalaire dag zou vallen tusschen 23 en 24 Februarius. Dit besluit werd genomen in het jaar 46 v. Chr. te gelijk met de bepaling, dat dit jaar 445 dagen zou bevatten, ten einde voor dat jaar 1 Januari te doen samenvallen met de eerste nieuwe maan na den kortsten dag.

Reeds binnen twee jaren daarna werd Julius Cesar vermoord en vonden de priesters om allerlei redenen vrijheid, zijne voorschriften te verwaarloozen, zoodat de oude verwarring weder ontstond, totdat Keizer Augustus daaraan een einde maakte; sedert heerschte voorgoed het Juliaansche jaar. Daar nu, op Augustus' bevel, het jaar 8 na Chr. een schrikkeljaar was, zijn verder alle jaren, welke door 4 deelbaar zijn, schrikkeljaren.

Om de verdiensten van Julius Cesar en Augustus jegens de tijdrekening in blijvende herinnering te houden, veranderde men de maandnamen Quintilis en Sextilis in Julius en Augustus.

Toen het Christendom ingang vond in het Romeinsche rijk, onderging de Juliaansche tijdrekening in hoofdzaak geene verandering. Wel werd de Romeinsche week van 8 dagen veranderd in eene van 7 dagen, welke de Christenen van de Joden hadden overgenomen en deze waarschijnlijk aan de schijngestalten der maan hadden ontleend. Die nieuwe week werd in het geheele Romeinsche rijk gebruikelijk, nadat Keizer Constantijn den Christelijken godsdienst tot staatsgodsdienst had verheven.

Zoo bleef het tot 1582, toen het na vele vruchtelooze pogingen gelukte, de bestaande fouten bijna geheel op te heffen. Deze fouten waren wel niet groot, maar zij openbaarden zich op den duur, doordien de nachtevening langzamerhand op vroegeren datum kwam en ook de nieuwe maan zich steeds vervroegde. Men had nl. een gemiddeld jaar van 365 d. 6 u. en naar de zon gerekend moest het 365 d. 5 u. 48 m. 48 s. zijn. Ook had men 19 Juliaansche jaren gelijkgesteld aan 235 maanmaanden, hetgeen met de werkelijke synodische maanden 1 u. 28 m. 5 s. verschilde, en met 19 tropische jaren nog meer. Het gevolg was, dat de feestdagen zich verplaatsten, en toch wenschte de kerk het Paaschfeest in de lente, Kerstmis in den winter, enz. te behouden. Verscheiden Pausen, voorgelicht door wis- en sterrenkundigen, hadden zich ermede beziggehouden, totdat eindelijk Gregorius XIII in 1577 een voorstel van Aloysius Lilius onderwierp aan het oordeel eener internationale commissie van geleerden en het tevens aan vorsten en aan de

beroemdste autoriteiten ten onderzoek zond. Zoo ontstond een boek: *Canones in Calendarium Gregorianum perpetuum*, dat den Paus aanleiding gaf, op het Tridentiner Concilie in 1582 de thans gebruikelijke tijdrekening vast te stellen, die ondertusschen van vele zijden werd bestreden.

In de eerste plaats moest de nachtevening weder op haar vasten datum worden gebracht. Dat geschiedde, door als schrikkeljaren te laten vervallen die eeuwjaren, welke na weglating der twee nullen niet meer door 4 deelbaar zijn; b.v. 1900. In 400 jaren vervielen er dus 3 schrikkeljaren, doch de commissie wist zeer goed, dat hiermee een klein foutje bleef bestaan, nl. één dag te veel in 3600 jaren, maar achtte dat niet. Later is voorgesteld, om, ten einde tot bijna volkomen juistheid te komen, met de duizendtallen evenals met de honderdtallen te handelen. Merkwaardig is het intusschen, dat reeds in de 11de eeuw de Perzen den Juliaanschen stijl op nauwkeuriger wijze dan Lilius hadden verbeterd, nl. door in 33 jaren 8 schrikkeljaren te nemen.

In de tweede plaats moesten de tijdstippen van nieuwe en volle maan nauwkeurig worden bepaald.

Boven zagen wij reeds, dat Meton bij de Grieken een cyclus van 19 jaren invoerde, overeenstemmende met 235 synodische maanden. Dezen cyclus noemt men den maancirkel en het getal, dat aanduidt, het hoeveelste een zeker jaar in den loopenden maancirkel is, het Guldengetal; men vindt het gemakkelijk, door het jaartal met 1 te vermeerderen, dan door 19 te deelen en de rest te nemen, omdat 1 jaar v. Chr.'s geboorte een nieuwe maancirkel begon. Naar dit getal bepaalden nu ook de Christenen van den ouden stijl het tijdstip van nieuwe en volle maan en dus hun Paaschfeest, weshalve de nieuwe stijl eene andere regeling noodig maakte; Gregorius wilde echter liefst zoo weinig mogelijk afwijken van de regelen, welke het Concilie van Nicea voor de berekening had gesteld. Deze wensch is vervuld.

Den ouderdom der maan op den eersten des jaars, d.i. het aantal dagen van de laatste nieuwe maan tot 1 Jan., noemde men Epacta en dezen kennende, kon men licht de datums der volgende nieuwe manen vinden. Nu bevatten 12 maanmaanden 354 d. 8 u. 48 m., terwijl het Juliaansche jaar 365 d. 6 u. lang is, zoodat de Epacta elk jaar met 11 toeneemt, met dien verstande, dat men er 30 aftrekt, als hij boven de 30 komt, omdat eene synodische maand 29½ dag bevat en de Epacta niet grooter dan 30 kan zijn. Verder is het duidelijk, dat, evenals het Guldengetal, de Epacta na 19 jaren in dezelfde volgorde terugkeert, omdat er in dien tijd vrij nauwkeurig 235 nieuwe manen zijn geweest, doch wijl $19 \times 11 = 209$ één minder dan een veelvoud van 30 is, zal de Epacta in het eerste jaar van een nieuwen cyclus niet met 11, maar met 12 toenemen.

Al deze berekeningen zijn kennelijk slechts ongeveer juist; wij zullen nu de aangebrachte verbeteringen gaan opnoemen. Vooreerst dan zijn 235 synodische maanden 1 u. 28 m. 15 s. of ongeveer 1 ½ uur minder dan 19 Juliaansche jaren; dat geeft reeds in 310 jaren een dag verschil en doet dus den Epacta met 1 aangroeien. Daarom vermeerderde Lilius den Epacta met 1 eerst na 400 jaren en vervolgens zeven malen achtereen telkens na 300 jaren, derhalve met 8 in 2500 jaren (8 × 310 = 2480), en zoo weder van voren af; dit noemt men de *maanvergelijking.*

Maar met het oog op de verandering der schrikkeljaren moest er ook eene *zonvergelijking* worden aangebracht, bestaande in de vermindering van den Epacta met 1, telkens als er een schrikkeljaar uitvalt, zooals b.v. in 1900.

De vaste betrekking, die er tusschen Guldengetal en Epacta bestond, is hierdoor opgeheven, zoodat met elk Guldengetal 30 verschillende Epacten kunnen overeenkomen en men dus 30 Epactenrijen *moest* samenstellen.

Ten derde moest de zonnecirkel worden vernieuwd.

Onder zonnecirkel verstond men een cyclus van 28 jaren, waarna de dagen der week weder op denzelfden datum vielen, en hiermede houdt de Zondagsletter(*) verband. Bedenkt men, dat 365 = 52 × 7 + 1 is, zoodat elk jaar de datum één dag verspringt, doch om de vier jaren (schrikkeljaar) twee dagen, dan kan ieder licht die periode van 28 jaren narekenen. Ook hierin kwam natuurlijk door het wegvallen van intercalaire dagen in den nieuwen stijl verandering, doch te gering, om er hier over uit te weiden. Intusschen hebben al die verbeteringen niet kunnen beletten, dat de kerkelijke berekening der schijngestalten van de maan met de sterrenkundige soms één dag verschilt. Toch mag men de Gregoriaansche tijdrekening te recht voor eene gevestigde houden.

Hare invoering ging niet zoo snel, als men zou hebben verwacht. Behalve de Grieksch-Katholieken, die nog aan de Juliaansche vasthouden, maakten ook vele Protestanten bezwaar. Italië, Spanje en Portugal openden de rij en gingen (wegens de vroeger te veel gerekende schrikkeljaren) van 4 October 1582 dadelijk op 15 October over. Toen volgden Frankrijk 9-20 December 1582, Holland, Brabant, Vlaanderen en Henegouwen 15-26 December 1582, de Duitsche en Zwitsersche Katholieken 1583, Bohemen 1584, Polen 1586, Hongarije 1587, de Duitsche Protestanten en Denemarken 1700, Gelderland, Utrecht, Groningen, Friesland en Overijsel 30 November - 12 December 1700, Groot-Britannië 1752, Zweden 1753. Hoewel de Duitsche Protestanten de tijdrekening van den Paus overnamen, behielden zij hunne eigene berekening der feestdagen, zoodat in 1724 en 1744 de Protestanten

(*) Als men van 1 Jan. af de dagen in groepen van zeven verdeelt en bij elke groed de letters A, B, C, D, E, F, G, voegt, dan heet de letter, die telkens op een Zondag valt, de Zondagsletter van dat jaar. Het is duidelijk, dat een schrikkeljaar twee Zondagsletters heeft, eene vóór en eene andere nà 29 Februari.

en Katholieken Paschen eene week na elkaar vierden. Eerst in 1775 wist Frederik de Groote hen te bewegen toe te geven, hetgeen zij deden uit vrees van in 1778 en 1798 met de Joden te gelijk Paschen te moeten vieren, welke smart hun echter toch in 1903, 1923, 1927, enz. zal ten deel vallen.

Slechts één ernstige poging is naderhand nog gewaagd, om eene nieuwe tijdrekening in te voeren, en wel gedurende de Fransche revolutie, eensdeels met het doel, om haar geheel los te maken van den godsdienst, anderdeels, om ook in de tijdrekening het tientallige stelsel in te voeren. Het toen ingevoerde jaar had het Alexandrijnsche tot grondslag, doch eene andere niet cyclische intercalatie volgens sterrenkundige berekeningen evenals bij de Chineezen. Het begon op het oogenblik van de herfstnachtevening volgens Parijschen tijd, had twaalf maanden van 30 dagen, elk verdeeld in 3 decaden, die de weken vervingen. De dag had 10 uren, verdeeld in 100 minuten van 100 seconden elk. De maanden hadden geheel nieuwe namen. Deze jaartelling, die begon van de vestiging der Republiek af, bereikte slechts den ouderdom van tien jaren; ook buiten de politieke omstandigheden bezat zij geene groote levensvatbaarheid.

Noemden wij de Gregoriaansche tijdrekening gevestigd, zij is echter nog lange niet tot alle volken doorgedrongen, hetgeen met het oog op het groote wereldverkeer hoogst wenschelijk is. Een stap in de goede richting is zeker de Washingtonsche conferentie van October 1884 geweest, die wel behalve den eersten meridiaan slechts de gelijkheid van uurtelling over de geheele aarde besprak, doch daardoor o.a. aanleiding heeft gegeven, dat b.v. nu reeds Japan zich regelt naar den tijd van Greenwich. Als dus de volken zijn te brengen tot eenheid van uren op den dag, waarom zouden zij dan niet ook komen tot eenheid van datum in het jaar en vervolgens tot eenheid van jaartallen in... nu ja, in een tijdperk met een willekeurig begin en niet te voorzien einde? Wel zal juist het begin van telling der jaren het grootste bezwaar zijn, doch bij het meer en meer afslijten van vooroordeelen mag men ook te dien opzichte inschikkelijkheid verwachten, zooals bij de invoering van het metrieke stelsel van maten en gewichten en van den eersten meridiaan over Greenwich is gebleken.

Tiel.

L. VAN ZANTEN JZN.

Een Chinees over het Chineesch tooneel.

Les Chinois peints par eux-mêmes, par le colonel Tcheng-ki-tong, attaché militaire à Paris. - Paris, Calmann-Lévy, 1883.
Le théâtre des Chinois. Étude de moeurs comparées, par le général Tcheng-ki-tong. - Paris, Calmann-Lévy, 1886.

Nog altoos bepaalt zich hetgeen wij van de Chineesche literatuur weten, bij zeer weinig. Het wordt nog minder, wanneer wij nagaan, hoe die literatuur, eene der oudste van de wereld, een ontzaglijk aantal gewrochten heeft voortgebracht. Gedurende vierduizend jaar in het meest bevolkte rijk der aarde beoefend, heeft zij zich in omstandigheden ontwikkeld, zoo gunstig als wij ze bij geen ander volk aantreffen. In China toch hebben van de vroegste tijden niet alleen vorsten en grooten, maar burgers uit alle standen gewedijverd, om hare beoefening, als onontbeerlijk beschouwd, krachtdadig aan te moedigen. Een geletterde gold er vóór vele eeuwen reeds als iemand van onbetwistbare verdiensten; en heden als vóór duizenden jaren kan niemand er op het bekleeden van hoogere staatsambten aanspraak maken, zonder tot de bevoorrechte klas der geletterden, de hoogstgeachte in het reuzenrijk, te behooren. Ook was er, lang vóór onze tijdrekening, het aantal schriften zoo groot, dat in 215 vóór Chr. Keizer Tsin-chi-hoang-ti het, op aanraden van zijn Minister Li-sse, noodig oordeelde er vele te doen verbranden, die namelijk, welke zijn regeeringsstelsel vijandig waren.

Het zal niet noodig zijn te herinneren, hoe het bij den aanvang der vorige eeuw was, dat men in Europa, door de schriften van zendelingen en andere reizigers, eenige noemenswaardige kennis van de Chineesche letterkunde begon te krijgen. Sinds hebben, in onze eeuw vooral, geleerden van verschillende Europeesche landen zich om de studie dier letterkunde verdienstelijk gemaakt. Een nog al goede voorraad Chineesche werken werd bij middel van vertaling of ontleding in ons bereik gesteld. Op godsdienstige, wijsgeerige en zedenkundige, op historische en wetenschappelijke, op zuiver bellettrische: gedichten, romans, novellen en tooneelspelen, werd beurtelings onze aandacht gevestigd. Het neemt niet weg, dat onze kennis van de Chineesche

letteren nog immer oneindig te wenschen laat, wat te beweenlijker is, daar wij hoofdzakelijk in dezer voortbrengselen de oplossing kunnen vinden van zooveel raadselachtigs en onverklaarbaars, als de Chineesche beschaving bij voortduring biedt.

Om maar van één lettervak te spreken, van hoeveel belang zou de studie van het Chineesch tooneel voor de kennis der zeden en begrippen van China en zijne bewoners niet kunnen worden? De Fransche sinoloog Bazin schreef vóór vele jaren, in de inleiding van zijn *Théâtre Chinois*(*), daarover het volgende: 'Sedert eenigen tijd zijn alle denkwijzen het eens omtrent het overgroote gewicht, dat de tooneelwerken, uit een niet genoeg bestudeerd land tot ons gekomen, noodzakelijk moeten hebben, hetzij als zedenschilderingen, hetzij als tafereelen van historische gebeurtenissen. Wij zegden vroeger, hoe de lettergewrochten rasscher en soms zekerder het geheim der maatschappelijke instellingen laten doorgronden, dan de schijnbaar ernstigste verhandelingen; en wij aarzelen niet te verklaren, dat er misschien geen enkel dramatisch voortbrengsel bestaat, welk niet eenige volstrekt onbekende feiten toelicht. Zoo heeft het tooneelspel, door M. Davis(†) vertaald, de ware verhouding vastgesteld tusschen de wettige vrouw en de wettige bijzit. Vóór de uitgave van dit tooneelspel had men dikwijls van de offers der Chineezen op de grafsteden hunner ouders gesproken; doch kende men de gebeden, welke bij die rouwplechtigheden opgezegd, de sacramenteele woorden, welke gebezigd worden? Geeft het eerste drama der onderhavige verzameling(§) ons niet het voorbeeld van een huwelijk, op bevel des Keizers aangegaan en voor welks sluiting de echtgenooten en bloedverwanten van de formaliteiten worden ontslagen, door de gewoonten en gebruiken voorgeschreven? Het stuk, getiteld *De zangeres*(**), deelt ons den tekst mede van het contract voor den verkoop eens kinds; men vindt er verder een tooneel in, dat zonneklaar bewijst, hoe de aankoop niets was dan eene soort aanneming. Al die feiten waren, men zal het ons toegeven, voor het minst zeer duistere punten in het karakter en de zeden der Chineezen.' Voltaire, die naar *Tchao-ki kon-eul* of *De wees der familie Tchao*, het eerste Chineesche tooneelstuk, dat men in Europa leerde kennen, zijn treurspel *L'orphelin de la Chine* vervaardigde, dacht als Bazin. In zijne opdracht aan den Hertog de Richelieu noemde hij het oorspronkelijke werk 'een kostbaar gedenkteeken, dat beter den geest van China doet

(*) *Théâtre Chinois ou Choix de pièces de théâtre composées sous les empereurs mongols*, par M. Bazin aîné. - Paris, Imprimerie royale, 1838. Het werk bevat, benevens de gewichtige inleiding, de vertaling van vier Chineesche tooneelspelen.

(†) *Lao-seng-eul* of *De grijsaard*, *die een zoon krijgt*, werd door Sir J. Fr. Davis vertaald, die tot de befaamdste Engelsche sinologen wordt gerekend en in de eerste helft dezer eeuw verscheidene hooge betrekkingen te Canton, Hong-Kong en Peking bekleedde.

(§) *Tchao-meï-hang* of *De listen eener Soubrette.*

(**) *Ho-lang-tan* of *De zangeres.*

kennen dan al de reisbeschrijvingen, welke men over dit onmetelijke rijk in het licht gaf, ooit in het licht zal geven'.

Ondanks die vingerwijzingen weten wij ten huidigen dage van het Chineesch tooneel op verre na niet genoeg, om er ons een volledig denkbeeld van te vormen. Wel zijn in openbare bibliotheken Chineesche tooneelspelen voorhanden en bezit, onder andere, die van Parijs eene merkwaardige verzameling, waarvan enkele stukken vertaald werden(*), doch bijna geene werden aan een ernstig critisch onderzoek onderworpen. Zoo komt het, dat de studie van het theater des Middenrijks geene beduidende vorderingen gemaakt heeft, en dat wij op dit oogenblik niet veel verder zijn dan in de eerste helft dezer eeuw, nadat het Abel de Rémusat, leeraar van Chineesche taal- en letterkunde aan het 'Collège de France', en zijn volgelingen gelukt was, aan de sinologische studiën een nieuwen stoot te geven.

De heer Tcheng-ki-tong, aan het gezantschap van China te Parijs als *attaché militaire* verbonden, heeft, na een lang verblijf in die wereldstad, de taak op zich genomen, China en de Chineezen te toonen, gelijk zij waarlijk zijn, de menigvuldige dwalingen en vooroordeelen te bestrijden, welke in het Westen omtrent zijn land en zijne landgenooten heerschen en meestal door lichtzinnige, oppervlakkige, wel eens kwaadwillige reizigers verspreid werden, die, na eene der steden op de kust van China bezocht te hebben, zich inbeelden geheel het rijk te kennen. Te dien einde gaf hij vóór een paar jaar een eerste boekdeel uit, dat onder den titel: *Les Chinois peints par euxmêmes*(†), veel bijval mocht vinden en reeds tien oplagen beleefde. Kortelings liet hij een tweede, *Le théâtre des Chinois*, verschijnen, meer bestemd, om ons op de hoogte te brengen van de ware verhouding tusschen het tooneel der Chineezen en dat der Westersche volkeren. Het is inzonderheid naar aanleiding van dien laatsten arbeid, dat wij willen beproeven den lezer omtrent dit tooneel, zijne inrichting, strekking en beteekenis nader in te lichten Hier ook zijn ten onzent, hoe weinig men zich in Europa met de zaak bezighoude, dwaalbegrippen in omloop gebracht, welke beide werken, elkaar volledigende, ons toelaten terecht te wijzen.

Vooraleer daartoe over te gaan, moeten wij ons een, paar aanmerkingen veroorloven. Vooreerst stippen wij aan, dat het nieuwe werk ons niet veel leert, wat niet, gedeeltelijk althans, uit de schriften van Prémare, De Rémusat, Stanislas Julien, Bazin, Davis, Wilhelm Schott, Pfitzmaier en andere sinologen en China-reizigers was bekend geworden. Zijne grootste waarde ontleent het aan de omstandigheid,

(*) Bedoelde verzameling is beroemd onder den titel: *Yoeën-jin-pe-tchong* of *De honderd stukken, vervaardigd onder de Yoeën.* De Yoeën zijn de vorsten der familie van Tchen-gis-chan (Gengiskan). Bijna al de Chineesche tooneelspelen, welke in Europa door vertaling of ontleding zijn bekend geworden, behooren tot die verzameling.

(†) Het werk verscheen eerst in de *Revue des Deux-Mondes.*

dat het ons toont, hoe een verlicht Chinees, wiens oordeel door aanraking met Westersche beschaving werd gerijpt, over het nationaal tooneel van zijn landaard denkt. Zoo vergenoegt onze schrijver zich veeltijds de vroeger verschafte berichten te bevestigen of te verbeteren, de eigenaardigheden van dit tooneel aan die van het Westersche te toetsen, door de Chineesche denkbeelden, instellingen, zeden en gebruiken te verklaren, en te betoogen, hoe het, echt nationaal, uit de poëtische opvatting des volks is voortgesproten. De vergelijking met sommige eigendommelijkheden van het tooneel bij andere natiën gaf hem tevens nu ernstige, dan geestige, altoos belangwekkende beschouwingen in de pen, die van scherpe opmerkingsgave getuigen. Over het algemeen dragen zijne wenken rakende Westersche dramaturgie een zoo onmiskenbaren stempel van gezond verstand en schrandere redeneering, dat het den zaakkundige treffen moet, een zoon van het verre Oosten met zoo zeker oordeel en fijn kunstgevoel den vinger te zien leggen op de leemten en gebreken van een tooneelwezen, dat vóór een twaalftal jaren hem nog geheel vreemd moest zijn.

Onze tweede aanmerking is deze: als veel andere uitlanders, is Kolonel, thans Generaal Tcheng te Parijs Parijscher geworden dan menig geboren Parijzenaar. Het blijkt uit de taal en den stijl, welke hij schrijft en die, bij poozen, degene zijn der zoogenaamde *boulevardiers.* Het blijkt mede uit de wijze, waarop hij Europeesche toestanden beoordeelt. Van wat buiten Parijs bestaat en geschiedt, schijnt hij bijwijlen niet veel meer te weten dan de meeste Parijzenaars, en hij gaat allicht van de bij uitstek Parijsche stelling uit, dat gansch Europa als Parijs voelt, denkt en handelt. Vandaar, dat men, als hij van het Westen en de Westersche aangelegenheden spreekt, dikwijls Frankrijk en Fransche aangelegenheden dient te lezen, wijl de toestanden in Frankrijk en meer bepaaldelijk te Parijs nagenoeg de eenige zijn, welke hij goed schijnt te kennen, de eenige derhalve, welke hij kan bedoelen.

I.

Al de China-reizigers zijn het eens, om te verklaren, dat de Chineezen, meer dan andere volkeren, op tooneelvertooningen gesteld zijn, en Generaal Tcheng denkt er niet aan het te betwisten. Hij ziet, integendeel, een bewijs van den ongewonen smaak zijner landgenooten voor dramatische spelen in het mangel van schermen en decoratiën op hun tooneel. Vóórdat eene vertooning aanvang neemt, wordt den toeschouwers aangekondigd, welk stuk en van welken schrijver zal opgevoerd worden. Daarna doet de eerst optredende persoon zijn naam en stand, zijne goede en kwade hoedanigheden, alsmede de plaats der handeling kennen. Op dezelfde wijze worden de tooneelveranderingen aangeduid, en als de persoon zich naar eene andere plaats moet be-

geven, zegt hij eenvoudig, dat hij 't doet, en 't is, alsof hij er ware. De later optredenden maken het niet beter. Gelijk men ziet, eene tooneelschikking nog primitiever dan in Engeland, ten tijde van Shakespeare: zelfs het bord met de aanduiding van het land, de stad, de plaats, dat het decoratief moest vervangen, is afwezig. Waar een volk, na vele eeuwen, vrede heeft met dergelijke aanduiding, in stede van fraai geschilderde tafereelen, en deze door de tafereelen zijner verbeelding weet te vervangen, moeten de liefde voor de tooneelkunst en het dramatische gevoel levendiger ontwikkeld zijn dan in de landen van Westersche beschaving, waar dikwijls het publiek enkel door prachtige tooneelversieringen en andere stoffelijke middelen, die met ware kunst niets te stellen hebben, naar den schouwburg kan gelokt worden. Het Chineesche theaterpubliek bezit iets van het kunstgevoel des tooneeldichters, die, terwijl hij, vóór de schrijftafel gezeten, zijne personages schept, zich de plaats der handeling tot de minste bijzonderheden zoo levendig voor oogen toovert, alsof hij ze in werkelijkheid vóór zich hadde.

Niet alleen hebben de Chineezen geen decoratief en moet bij hen de verbeelding schermen en tooneelversieringen vervangen, bestendige schouwburgen hebben zij doorgaans evenmin. Wij zeggen doorgaans, want dat hier en daar uitzonderingen aan den regel bestaan, zullen wij zien. Hoe men bij den algemeenen en buitengewonen smaak voor dramatische spelen aan de eischen der bevolking voldoening verschaft? Niets eenvoudiger. ‘In een paar uren wordt desnoods een theater opgericht. Eenige planken op schragen, zeven à acht voet boven den grond; bamboesrieten, die een dak van matten dragen; beschilderde doeken, om den achtergrond en de zijkanten van het tooneel te sluiten; daarna, voor de toeschouwers, trapbanken en andere zitplaatsen, even kunsteloos geschikt: ziedaar alles.’ Aldus de heer Tcheng, en zijne beschrijving stemt woordelijk met die der reizigers en sinologen overeen. Tooneelen in dien aard, door de Chineezen *Hi-thaï* genaamd, zijn er in menigte, in stad en dorp. Zij worden op openbare pleinen, in straten, in de nabijheid of op de binnenplaatsen van afspanningen en herbergen opgeslagen. De bewoners eener wijk vereenigen zich, om de benoodigde gelden bijeen te brengen; en het gebeurt, dat mandarijnen aan de inschrijving deelnemen, om zulke openbare vermakelijkheden, die echte kostelooze volkstheaters in het leven roepen, aan te moedigen. Dat het gehalte der stukken, welke men op die theaters vertoont, niet zeer goed, wel eens erbarmelijk is, en dat het spel der vertooners onder alle betrekkingen te wenschen laat, ligt voor de hand. Ook is het, zegt men, den mandarijnen verboden, dergelijke schouwspelen bij te wonen.

De grooten en rijken kunnen overigens die schouwspelen missen; zij richten ten hunnent voorstellingen in. Elke aanzienlijke woning heeft hare tooneelzaal, waar bij plechtige gelegenheden door reizende

gezelschappen gespeeld wordt. Gansch het land wemelt van zulke comedietroepen, en men wil, dat er op zekere tijdstippen te Peking alleen ruim honderd zijn. Tot de vertooningen worden de vrienden en kennissen van den huisheer uitgenoodigd. Ook worden altoos kostelooze zitplaatsen voor het publiek opengehouden. ‘Het is in die niet openbare schouwburgen, dat het Chineesch tooneel en zijne zeden best kunnen bestudeerd worden. 't Is ook daar, dat men zich kan overtuigen, hoe de kunst der Chineezen geenszins zoo barbaarsch is, als wel eens wordt beweerd, en hoe hunne muziek niet uitsluitelijk bestaat in het voortbrengen van schromelijk geraas en rumoer, bij middel van gongs, trommen en trompetten. Men vertoont er de classieke meesterstukken der tooneelliteratuur, zonder decoratief, wel is waar, doch met zooveel talent, dat zij lieden van smaak en kunde waar genot verschaffen.’ Dat men die meesterstukken op de volkstooneelen niet te zien krijgt, zoomin als in het Westen de classieke tooneeldichten in de volkstheaters voor het voetlicht komen, spreekt vanzelf. Aldaar bevredigt men zich met even zwaren, ongezonden kost, als in het Westen aan het volk wordt opgedischt. Vandaar het verwijt van grofheid, wulpschheid en al te kras naturalisme, het Chineesch tooneel toegestuurd door reizigers, die geene andere dan volksvertooningen bijwoonden.

Uitnoodigingen tot een feestmaal, gevolgd door eene tooneelvertooning, zijn in de groote wereld van China menigvuldig. Zij worden zeer gezocht, wanneer de gastheer iemand is, die als verlicht letterminnaar te boek staat. Het maal wordt in de tooneelzaal zelve opgedragen, met al de weelde en pracht, welke voorname Chineezen bij zulke gelegenheden gaarne ten toon spreiden. De gasten zijn twee aan twee aan tafels gezeten, vanwaar zij goed het tooneel kunnen zien. Tegen het einde van het maal doen de tooneelspelers, allen zeer rijk gekleed, hunne intrede in de feestzaal. Zij buigen gezamenlijk voor de gasten, en een hunner, bij den aanzienlijksten geleid, biedt hem een boek aan, waarin met gouden letters de titels der vijftig of zestig tooneelspelen geschreven zijn, welke de tooneelisten van buiten kennen en elk oogenblik kunnen opvoeren. Daarna gaat de lijst aan al de tafels rond en wordt, nadat het stuk, dat men wenscht te zien vertoonen, gekozen is, aan het hoofd der tooneelspelers terug overhandigd(*). Alsdan worden de buitendeuren geopend, om het publiek binnen te laten. De gastvrouw en hare vriendinnen begeven zich naar eene bovengalerij, vanwaar zij achter een traliewerk van

(*) De beschrijving, door Grosier in zijne *Description générale de la Chine* opgenomen, stemt met deze overeen. De tafels voor de genoodigden zijn op twee rijen geplaatst en laten in het midden der zaal een breeden doorgang open. Het tooneel is gelijkvloers met die zaal, en de spelers komen telkens uit een der aanpalende vertrekken, om hunne rol op te zeggen. Volgens Davis zouden de costumen in de historische spelen die zijn, welke men vóór de dynastie der Tsing droeg.

bamboesriet het tooneel kunnen zien, en de vertooning neemt aanvang(*).

Dat in China het beroep van tooneelspeler al niet meer in aanzien is dan eertijds in het Westen, en dat hij, die zich aan dit beroep wijdt, als een onwaardige, een eerlooze misacht wordt, laat zich vooreerst door de samenstelling der meeste gezelschappen verklaren. ‘Les directeurs,’ lezen wij bij Bazin, ‘au mépris formel d'un statut du code pénal, achètent ordinairement des enfants esclaves, qu'ils élèvent pour en faire des acteurs et qui, pour cette raison, sont classés hors des rangs de la société. Une compagnie de comédiens ambulants, *I-pan-hi-tseu*, est pour l'ordinaire composée de huit à dix personnes qui sont, à la lettre, les esclaves du maître ou directeur.’ Waar zulks het geval niet is, zijn de zeden, het gedrag der tooneelisten zelven schuld hunner vernederende stelling. Zij vormen eene afzonderlijke lage volksklas en leiden voor het meerendeel een landstrijkersleven, als de Heidens of de komedianten van Scarron's *Roman Comique.* Zij trekken van stad tot stad, van vlek tot vlek, dikwijls in een overdekt vaartuig, *jonk* of *sampan*, dat hun tot woon verstrekt en waarin de bestuurder hun hunne rollen leert. Zij voeren hun tooneelmateriaal met zich en houden, aan land, hunne proefvertooningen in de open lucht of onder eene tent. Altoos is de bestuurder een alleenheerscher, die zijne acteurs beschouwt als onderdanen, een kleinen volksstam uitmakende, aan den wil van één persoon onderworpen. Zelden komen geschillen in het gezelschap voor. ‘Ik heb’, ‘zegt Tcheng, ‘van die zonderlinge wezens in de nabijheid der steden gezien. Zij schijnen zich van alles te hebben losgemaakt, kennen haardstede noch vaderland, zijn ware zwervers als de *troubadours* (*jongleurs*?) der middeleeuwen. Zij zijn niets dan tooneelspelers en dragen er roem op. Ik geloof, dat zij gelukkig zijn; althans, zij schijnen niet ongelukkig. Iedereen veracht hen, doch hunne kunst bevalt iedereen.’ Het beeld, dat hij verder van den Chineeschen tooneelist maalt, bewijst opnieuw, hoe de menschen, in dezelfde omstandigheden geplaatst, overal dezelfde zijn, om het even tot welken landaard zij behooren. Hem lezende, waant men, niet Chineezen, maar Europeërs voor zich te hebben, Fransche tooneelisten van lageren rang, *cabotins,* met hunne deugden en gebreken. ‘Le comédien’, zegt hij, ‘est par tempérament amateur d'originalités. Il aime à paraître ce qu'il est, et, comédien sur les planches, il voudra l'être chez lui et dans la rue. Il affecte une mise débraillée et se donne des airs de bohême. On ne peut pas ne pas reconnaître un comédien: il a un genre à lui; en Chine c'est le genre commun, essentiellement vulgaire: il est charlatan. Et dans une société comme la nôtre, où le costume emploie

(*) Bazin meent, dat de lijst den gastheer wordt aangeboden, die voor de keus van het stuk zijne gasten raadpleegt. De stukken, waarin personages optreden, die denzelfden naam dragen als een der genoodigden, worden zorgvuldig vermeden.

des étoffes de nuances variées, on comprendra combien il doit être aisé de se distinguer des personnes du bon ton. Il n'est donc pas surprenant que le comédien reste isolé dans sa caste. J'ajouterai encore que leur volubilité de langage est toujours fatigante; qu'ils ont des prétentions à l'esprit, alors que personne ne les oblige à en avoir; que, partout où ils sont, ils encombrent les plus petits coins de leur expansive personne et qu'ils ont un choix d'expressions à faire frémir la banlieue. Tous ces travers ne les rendent pas sympathiques.' Zoo komt het, dat alles, wat van verre of nabij met het tooneel in betrekking staat, in dezelfde minachting deelt. De vakwoorden van het theater hebben in China, evenals bij ons, in het gewone leven eene ongunstige beteekenis. Een man met twee gezichten, een valschaard, noemt men, te Peking als te Parijs, een tooneelspeler, en niet minder dan in het Westen zijn in China de planken, die de wereld verbeelden, slecht befaamd.

Nevens de reizende zijn er evenwel, voornamelijk in het Noorden des rijks, niet reizende gezelschappen, die uitsluitelijk in de groote steden verblijven. De Fransche reiziger Mimart spreekt van een keizerlijken troep, uit de tooneelkunstenaars van alle provinciën gekozen. Hij zag dien in den Keizerlijken Schouwburg te Peking spelen. Die waarlijk grootsche schouwburg zou in een uitgestrekten tuin liggen en het eigenlijk tooneel op vier en twintig zware granietzuilen rusten. Langs een breeden trap achter het gebouw klommen de spelers naar boven, en de toeschouwers bevonden zich allen in de open lucht, waar ieder naar welgevallen eene plaats zocht. De Lazarist Huc, die omtrent het midden dezer eeuw met Gabet China doorkruiste, beschrijft een soortgelijken schouwburg, dien hij te Yao-tchang, in de provincie Sse-tschoeën, aantrof[*]. Hier rustte het tooneel, veel kleiner dan het vorige, op twaalf granietzuilen. Generaal Tcheng zegt niets van zulke inrichtingen. Hij vergenoegt zich aan te stippen, dat men te Peking, Nanking en Shang-haï vaste tooneelspelers vindt en dat in de bloeiende handelssteden de tooneelen niet zoo eenvoudig zijn als de vroeger beschreven. Zelfs bestaan aldaar ware schouwburgen. Hier komen toeschouwers uit de hoogere standen en, als in Europa, ontbreken de koertisanen niet. De tooneelspelers, aan die schouwburgen verbonden, winnen meer geld en worden minder veracht dan hunne collega's der volkstooneelen.

Tooneelspeelsters zijn er in China niet. Vóór eeuwen, onder de Mongoolsche keizers, was het anders en mochten vrouwen de planken betreden. Het schijnt, dat op de zedelijkheid dier vrouwelijke tooneelisten veel af te dingen viel en dat men ze op één lijn met de publieke vrouwen stelde. Eene verordening van Keizer Khoe-bi-laï (Choubilaïkan), in 1263 uitgevaardigd, rangschikt die vrouwen en de tooneelspeelsters

(*) *L'Empire chinois, faisant suite à l'ouvrage intitulé: Souvenirs d'un voyage dans la Tartarie et le Thibet,* par M. Huc, ancien missionnaire. - Paris, 1855.

in hetzelfde beroep. Eindelijk werden, in de vorige eeuw, de vrouwen van het tooneel geweerd, nadat Keizer Kien-loeng (1736-1796) eene tooneelspeelster tot gemalin van lageren rang had genomen. Sedert werden jonge knapen of gesnedenen met de vrouwenrollen belast, als bij de Grieken en Romeinen. Dat in zekere Westersche landen tot in onze eeuw die rollen door jongelingen vervuld werden, is overbekend.

II.

Ontelbaar zijn de tooneeldichten van het Chineesch repertorium; en moest men de waarde eens tooneels naar het aantal bedrijven afmeten, die werden opgevoerd, geen ander volk zou met de Chineezen de vergelijking kunnen doorstaan. Alleen de stukken, onder de dynastie der Yoeën (1280-1368 na Chr.) geschreven, beslaan 500 boekdeelen. Bij Bazin treffen wij, in de voorrede der vorenvermelde verzameling van *Honderd Stukken,* eene lijst schrijvers uit dit tijdvak aan. Zij bevat de namen van vier en tachtig dramaturgen en tusschen dezen *vier* van geletterde koertisanen. Met eenige anoniemen leverden die schrijvers te zamen 564 tooneelwerken. Wanneer men nagaat, dat China sedert de 8ste eeuw onzer jaartelling tooneelschrijvers had en er thans nog heeft, begrijpt men, hoe het aantal zijner dramatische gedichten inderdaad, gelijk Generaal Tcheng zegt, onbekenbaar (*inavouable*) moet zijn. Nochtans aarzelt hij niet erbij te voegen, dat de waarlijk goede, de classieke, door mannen van genie, *Thaï-tseu*, vervaardigd, evenmin talrijk zijn als in andere literaturen.

Men heeft geklaagd over de onzedelijkheid van het Chineesch tooneel, doch het is zeer onrechtvaardig, uit enkele plaatsen in sommige blijspelen van minder gehalte en uit de al te realistische tooneelen der volkskluchten - de eenige stukken, welke de meeste reizigers te zien krijgen, - op te maken, dat het eene onzedelijke strekking heeft. Het tegendeel is waar, en de Thaï-tseu, wier gewrochten den Chineeschen letteren tot sieraad verstrekken, hebben niet alleen schoone, geniale, maar ook goede, streng zedelijke tooneeldichten geleverd. Zij hielden het voor hun eersten plicht te onderwijzen, te verlichten, te veredelen. Zij gaan uit van een grondbeginsel, dat gansch de Chineesche literatuur bezielt en het drama kenmerkt, als hebbende ten doel, ‘de edelste lessen der geschiedenis te vertoonen’. Volgens het strafwetboek - dat ook van de tooneelvertooningen spreekt - zijn de dramatische spelen bestemd, om ‘ware of versierde’ afschilderingen te bieden, ‘welke de toeschouwers tot beoefening der deugd aansporen’; en de Thaï-tseu en hunne volgelingen hebben dit voorschrift niet uit het oog verloren. ‘De Westersche volkeren hebben, in zooverre ik weet, er zich niet op toegelegd hetzelfde doel te bereiken. Het schouwspel op hun tooneel is juist niet geschikt, om tot beoefening der deugd op te wekken. 't Is een vermaak, meer niet, en over het algemeen hangt

het vermaak niet af van de deugd. Men begrijpt, dat het zou kunnen wezen; men geeft toe, dat de deugd alleen toereikend zou kunnen zijn, om de tooneelkunst te bezielen; maar de toeschouwers zouden ontbreken: die houden meer van *Niniche*'(*). Op welk tooneel die woorden van den schrijver van *Le théâtre des Chinois* toepasselijk zijn, hoeven wij niet te zeggen; doch zijn zij 't ook, waar men het Fransche niet tot voorbeeld neemt, niet naäapt? Wij verstouten ons eraan te twijfelen; want ook in het Westen vindt men velen, die met hem van gevoelen zijn, 'dat ware kunst niets gemeens heeft met zulke kluchten, die ja, zeer snaaksch zijn, maar den smaak en het hart bederven'. Zij meenen, evenals hij, 'dat men de lieden niet kan achten, die in zulke vuile dubbelzinnigheden behagen scheppen; dat het tooneel niet tot zending heeft lage driften te kittelen, wat een ellendig beroep is; dat het, integendeel, de ziel der toeschouwers moet verheffen en eene weldadige ontroernis wekken'. Hij schijnt het niet te weten en in den waan te verkeeren, als zouden al de tooneelen van het Westen met dezelfde zonden besmet zijn. Waaromtrent wij 't met hem volkomen eens zijn, is, 'dat het tooneel den zedelijken toestand eener natie getrouw wedergeeft', en dat de waarheid van de spreuk: 'Zeg mij, wat gij speelt, en ik zal u zeggen, wie gij zijt', niet kan geloochend worden(†).

Op het Fransche en de overige Westersche tooneelen is één enkele hartstocht overheerschend, de geslachtsliefde, en al andere krachten, welke het menschelijke drijven besturen, zijn dien hartstocht ondergeschikt. In China heeft men hem zoo uitsluitend dramatisch gewicht niet toegekend; en men handelt wijs, want tot welke uitersten zijne alleenheersching voeren kan, toont welsprekend de huidige stand van het tooneel in Frankrijk, waar drama's en blijspelen zonder verleiding, overspel, *demi-monde* en *quart de monde* schier niet meer mogelijk zijn. Voor de Chineesche tooneelschrijvers bestond, bestaat nog eene andere reden, om die liefde niet als de eenige spil te beschouwen, waarom elke dramatische handeling zich onvermijdelijk beweegt. Voor hunne toeschouwers is zij een gevoel, geen hartstocht. De dwingelandsch verdrukte, gefolterde liefde zoude eene schromelijke overdrijving schijnen in eene maatschappij, waar het ouderlijk gezag onbegrensd is en de ouders den zoon de bruid, der dochter den bruidegom kiezen. Zelfs als verdichtsels zouden onze groote liefdedrama's den Chineezen niet bevallen; 'car on ne comprendrait pas ce genre de supplice, qui consiste à s'aimer ardemment et à ne pas se marier. Pour citer un exemple, je suis certain, que nos spectateurs feraient un très mauvais

(*) Het bekende, hoogst onzedelijke Fransche stuk.

(†) De Chineesche wet bedreigt met strenge straffen de schrijvers, die kwade driften roemen. Voor het overige is het tooneel geheel vrij. Wel verbiedt het wetboek vermaarde Keizers en Keizerinnen, Prinsen, Ministers en Veldheeren te laten optreden, doch die bepaling wordt, volgens Sir Staunton, die in 1792 met Lord Macartney naar China ging, niet nageleefd.

parti à ce stupide vieillard (Ruy Gomez) qui vient, au moment le plus agréable de la pièce (*Hernani*, van Victor Hugo), faire mourir Hernani et Dona Sol.' Chineesche toeschouwers eischen, dat de personages zich niet te onwaarschijnlijk van de gewone handelingen des levens verwijderen, en zijn tevreden, wanneer dezen de voorschriften van Kon foetse in practijk stellen of terug in het geheugen roepen. Waar in het Westen de eenen zeggen: 'Men moet de menschen schilderen, zooals zij zijn', en anderen: 'zooals zij moesten wezen', smelten de Chineezen beide theorieën samen. Het is eene der eigenaardigheden van hun tooneel, en dat hun stelsel niet zoo kwaad is, zullen velen met ons bekennen. Bij al hun realisme - zij zijn bij uitstek realistisch in den roman en op het tooneel - belet dit stelsel hun, tot de afzichtelijke buitensporigheden over te slaan, welke wij bij de talentrijkste realisten en naturalisten der Fransche school betreuren.

Dit stelsel brengt mede, dat op hun tooneel aan de literarische examens of liever wedstrijden zooveel gewicht gehecht wordt. Zoodra de titel 'geletterde' in hunne samenleving een der benijdenswaardigste werd, kon het niet missen, of de konkoersen, waarin men dien titel verkreeg, met al de voordeelen, eraan verbonden, moesten voor de tooneelschrijvers een goed werkingsmiddel worden. Vandaar, dat in hunne stukken de minnaar bijna altoos een candidaat is, die naar het baccalaureaat streeft, of een bachelier, die zich tot een examen van licentiaat of doctor bereidt, om met een hoogen graad een staatsambt of mandarinaat te bekomen. Hij vervangt den jongen officier, dokter, advocaat, ingenieur of kunstenaar, dien wij in de Europeesche stukken als minnaar zien aanwenden, 'en is wat anders belangwekkend dan die *gommeux,* welke hunne stelling van *soupirants* alleen aan een adellijk wapen of een rijk vermogen danken'. Immers, leervlijt en arbeidzaamheid worden in China als ware hartstochten beschouwd, zeer geschikt, om op het tooneel als uitstekende middelen dienst te doen.

Men heeft van die examens veel kwaad gesproken, er zoo geestig mede gespot, dat de schrijver de gelegenheid meent te moeten waarnemen, om voor de instelling eene lans te breken. Na te hebben aangetoond, hoe al wie tot eene der vier klassen van burgers (geletterden, landbouwers, manufacturiers, kooplieden) behoort, het recht heeft aan de wedstrijden deel te nemen, stelt hij vast, dat nergens ter wereld eene meer democratische instelling bestaat. Het bevreemdt hem, dat men ze niet in het Westen hebbe overgenomen, daar, waar de 'immortels principes' der groote Fransche omwenteling tot nog toe het beste der gouvernementen en den minst onvolmaakten maatschappelijken toestand niet hebben in het leven geroepen. De graden, in China verkregen, zijn niet, als in Frankrijk en elders, eenvoudige diploma's, bewijzen van bekwaamheid; zij geven titels, waaraan rechten en voorrechten verbonden zijn. In Frankrijk worden de graden niet op prijs gesteld, wijl zij geen recht op eenige betrekking geven. Men kan er

doctor in de letteren of in de wetenschappen zijn en, een nederig ambtje in het Staatsbestuur aanvragende, zich op denzelfden voet behandeld zien als de eerste beste weetniet. ‘Où est’, vraagt hij, ‘la récompense accordée au travail opiniâtre, éclairé par une noble intelligence? Si vous êtes pauvre, n'ayant pour toute richesse qu' un nom honorable et l'ambition de le bien porter, pourrez-vous, par l'étude seule et par ses succès, vous assurer un rang dans les fonctions de l'État? Pourrez-vous vous élever par le seul crédit de votre science? Pourrez-vous lui demander de conquérir pour vous un droit? En Chine, oui; en Europe, non.

Ce n'est pas en vain que je prétends que nos coutumes sont plus libérales, plus justes et plus salutaires; car les plus instruits sont les plus sages, et ce sont les plus ambitieux qui tourmentent la paix publique. Exigez, pour remplir les fonctions élevées de l'État, le renom du mérite le plus élevé, comme on exige pour les fonctions militaires la bravoure éprouvée, le culte de l'honneur et la science des combats, et vous supprimerez les guerres intestines que livrent aux portes des ministères les intrigues et les passe-droits. C'est là le secret de la stabilité de notre pacifique empire. Il suffirait d'en adopter le système, pour changer bien des changements.... La hiérarchie chinoise n'est pas fondée sur l'ancienneté, mais sur le mérite. Le grade fixe la position; et plus la position s'élève, plus il faut de mérite, pour en être le titulaire.’

Het valt niet in ons bestek, het al of niet doelmatige en democratische, de voor- en nadeelen van bedoelde wedstrijden te onderzoeken. Dat de schrijver de zaak der Chineesche bacheliers-minnaars niet zonder talent pleit, zal men ons, meenen wij, gereedelijk toegeven.

III.

De gewichtigste hartstocht van het Chineesch tooneel is de *piëteit*, die al de edele neigingen van het menschelijk hart samenvat. Zij duidt niet alleen aan het vervullen der bijzondere plichten van een eerdienst, maar tevens de trouwe naleving van alle plichten en is een zeer krachtige hartstocht, daar zij onder ander zich voorstelt, de familie te eerbiedigen, te beminnen en te beschermen.

De familie is de grond, waarop in China gansch het sociale en gouvernementeele gebouw rust. Men zou de Chineesche maatschappij kunnen noemen de vereeniging der familiën. Sinds onheuglijke tijden was in alles en overal de familiegeest voorheerschend, en nog zeggen de Chineezen het Kon-foe-tse na, ‘dat men, om een land te regeeren, eerst moet geleerd hebben eene familie te regeeren’. Wat men in Europa familiegeest noemt, kan geen denkbeeld geven van de uitgebreide beteekenis van dit woord in het Hemelsche Rijk.

De Chineesche familie kan met eene vennootschap vergeleken worden.

Al hare leden zijn gehouden elkander hulp te bieden en in gemeenschap te leven. De geschiedenis vermeldt een Minister Tchang, die al de leden zijner familie, uit negen geslachten gesproten, onder zijn dak vereenigde. Zijn voorbeeld wordt nog den Chineezen ter navolging aanbevolen.

Aldus samengesteld, is de familie eene soort van geestelijke orde, aan een vasten regel gebonden. Al de hulpbronnen vloeien in eene gemeene kas te zamen en worden gebruikt, om in de noodwendigheden van allen te voorzien, zonder onderscheid van het meerdere of mindere aandeel, door elk geleverd. Immers, de familie is onderworpen aan het regiem der gelijkheid en broederschap, 'verheven woorden, die in de harten, niet enkel op de muren, geschreven staan'. Ieder lid heeft zich derwijze te gedragen, dat eensgezindheid tusschen allen heersche. Het gezag is in handen van het oudste lid.

Vijf groote grondbeginsels vormen en onderhouden den familiegeest door de opvoeding, namelijk: trouw aan den Vorst, eerbied jegens de ouders, eensgezindheid der echtgenooten, eendracht tusschen de broeders, standvastigheid in de vriendschap. Die grondbeginsels, in de piëteit begrepen, zijn het wezen zelf der Chineesche opvoeding. De trouw aan den Vorst staat aan het hoofd, omdat de Vorst de sluitsteen is van het maatschappelijk gebouw, het hoofd der gezamenlijke familiën, die recht heeft op aller eerbied, liefde en zelfopoffering. Den Vorst eeren, dienen, is hetzelfde als den grootmeester der algemeene familie, hetzelfde als zijne eigene familie eeren, dienen. Zulks verklaart, waarom het verhevenste doel voor den Chinees de eerzucht is staatsambtenaar te worden.

Dat die grondbeginsels, die zooveel in de maatschappelijke toestanden, in de zeden en gebruiken van China toelichten, vaak op het tooneel tot gelding komen, en dat derhalve de kinderliefde, vader- en moederliefde, huwelijksliefde, liefde voor de bloedverwanten, voor den evenmensch, enz. zoo werkzame dramatische hartstochten zijn, is dus zeer natuurlijk. Generaal Tcheng haalt daarvan slechts twee voorbeelden aan, doch had gewis er eene menigte kunnen aanhalen, daar geen ons bekend geworden tooneeldicht die liefde niet verheerlijkt. Het is waar, de stukken, waaraan hij zijne voorbeelden ontleent, zijn de beroemdste van het Chineesch tooneel en werden door hen, die zich met Chineesche dramaturgie bezighielden, meest besproken. In het eerste, *Hoei-lan-ki* of de *Geschiedenis van den Krijtcirkel*, worden twee vrouwen opgevoerd, die beiden beweren moeder van hetzelfde kind te zijn. Zij komen voor den rechter, die, om de waarheid te ontdekken, beveelt met krijt - kalk staat er in den tekst - een cirkel op den grond te trekken en het kind in het midden te stellen. Het zal haar toebehooren, die erin slaagt het uit den cirkel te rukken. De valsche moeder wint het van de ware, die, uit vrees haar kind te bezeeren, al hare kracht niet durft inspannen. Daaraan erkent de rechter, dat deze de ware moeder is. Het oordeel heeft, gelijk men

ziet, veel van Salomo's, wat geenszins bewijst, dat de schrijver het laatste kende, daar elke ware moeder tot dezelfde opoffering zou bereid zijn. *Hoei-lan-ki* is een der gewrochten, welke van de dynastie der Yoeën dagteekenen. Het werd in 1832 door Stanislas Julien in het Fransch en sedert door Wollheim da Fonseca in het Hoogduitsch vertaald.

Als tweede voorbeeld wordt door Generaal Tcheng *Pi-pa-ki* of de *Geschiedenis der Luit* aangevoerd. In dit drama, algemeen als het beste van het Chineesch tooneel geprezen en door Bazin korts na de vier stukken van zijn *Théâtre chinois* vertaald, wordt de kinderliefde met treffende kleuren gemaald. Het is een meesterstuk in zijne soort en munt uit door de schildering der verhevenste hartstochten en teederste gevoelens. Tcheng deelt het eerste der vele tafereelen mede, waaruit het bestaat. Wij meenen, gezien de waarde van het gewrocht, het in zijn geheel te moeten ontleden, te eer daar de volgende tafereelen niet min welsprekende bewijzen leveren van het grootsche denkbeeld, welk de Chineezen van de plichten der kinderliefde koesteren, plichten, die zelfs met den dood der ouders niet eindigen en ook het eeren hunner nagedachtenis uitdrukkelijk voorschrijven.

‘Eerste tafereel.

T s a ï - y o n g , *treurig.* Wat is deze wereld? (*Hij zingt.*) Ik heb alles bestudeerd: de werken, die ik las, zouden niet minder dan tienduizend schrijfboeken uitmaken; doch vermaardheid, gunsten najagen, daaraan heb ik nooit gedacht. Indien iets mij bedroeft, dan is het te zien, hoe mijn vader en mijne moeder oud worden. Waar zal ik zwaardleliën(*) vinden? Mijn hart zwelt, wien zal ik mijn leed klagen? Doch ik zie den buurman Tchang.

T c h a n g . Goede buren! Goede buren! Zij beschouwen mij als een beschermer, op wien zij kunnen rekenen. Wat in het gezin voorvalle, zij komen allen 't mij meedeelen, mijn raad inroepen. (*Hij groet Tsaï-yong, die hem wedergroet.*)

T s a ï - y o n g . Ach, Heer, mijne ouders zijn hoogbejaard; ik kan er niet toe besluiten, mij van hen te verwijderen!

T c h a n g . Het laat zich begrijpen, vriend, dat de hooge jaren uwer ouders, de verlatenheid, waarin zij zich kunnen bevinden, uwe bezorgdheid wekken; doch beken, dat uw vader wenschen moet zijn zoon tot roem te zien verstrekken aan zijne familie en voorouders. Zoo gij u het groene jaargetijde en de schoone dagen der Lente niet te nutte maakt, wanneer zult gij u dan op weg begeven?

T s a ï - y o n g . Gij keurt mijn gedrag af, Heer, en....

T c h a n g . Ziedaar uw vader en uwe moeder; verklaar u....

V r o u w T s a ï , *levendig.* Zoon, ik wil niet, dat gij uwe jonge vrouw

(*) De bloemen van den gladiolus, die, volgens de dichters, de kracht bezitten dooden tot het leven te wekken.

meeneemt. Pas twee maanden gehuwd, is Tchao om de helft vermagerd. Moet zij drie jaar met u wonen, dan vrees ik, dat de arme nog slechts goed zal wezen, om begraven te worden.

T c h a n g . Ha, vrouw Tsaï, wilt gij tweedracht in uw gezin stichten, onmin tusschen man en vrouw?

T s a ï , *tot zijn zoon.* Zoon, de wedstrijd is geopend. Wij zijn op het tijdstip, dat de Zoon des Hemels al de mannen van talent naar de hoofdstad roept. Gij hebt in de districtsvergadering bewijzen van bekwaamheid gegeven, waarom zoudt gij niet meedingen naar een hoogeren graad?

T s a ï -y o n g . Wil mij hooren, vader. Het is niet, dat uw zoon weigert te vertrekken. Eilaas! Ik word alleen hier teruggehouden door uw hoogen ouderdom, en dewijl ik ongelukken vrees. Zeg mij, wie zal mijn vader en mijne moeder dienen, wanneer ik dit huis verlaat?

T c h a n g . Goede buren, ziehier mijn raad: hij is, dat men den jongen bachelier moet aansporen, de reis naar de hoofdstad te ondernemen.

V r o u w T s a ï . Weet gij dan niet, Heer, dat ik in mijn huis geene zeven zonen of acht schoonzonen hebt, om mij te dienen? Ik heb maar één zoon in de wereld, en gij wilt, dat hij mij verlate!

T s a ï , *tot zijne vrouw.* Vrouw, welke woorden ontglipten uw mond? Indien onze zoon ons verlaat, om zijn examen te gaan afleggen, zullen wij dan niet eenmaal eene talrijke dienaarschap in huis hebben?

V r o u w T s a ï , *gram.* Onverstandige grijsaard, uw blik is door den ouderdom verduisterd, uwe ooren worden doof; gij kunt geen stap meer zetten, noch uwe beenen bewegen. Als gij uw zoon hebt doen vertrekken, wie zal ons dan helpen bij eene overstrooming? Gij zult den hongerdood sterven, wanneer u rijst ontbreekt, van koude bezwijken, wanneer gij geene kleederen meer hebt. Weet gij dat niet?

T s a ï . Zwijg! Gij verstaat niets van die zaken. Als mijn zoon een mandarinaat bekomt, zullen wij een anderen trein voeren. Wij zullen van woonstede veranderen, van leefwijze.... Hij moest reeds op weg zijn naar de hoofdstad.

T s a ï -y o n g . Moeder heeft gelijk; ik hoop, dat vader den eerbied niet zal vergeten....

T s a ï . Dat is het! Dat is het! Uwe moeder heeft gelijk, uw vader ongelijk. (*Tot Tchang.*) Ik raad, wat in hem omgaat, wat hem hier houdt.

T c h a n g . Wat is het?

T s a ï . De bekoorlijkheden en bevalligheden van Tchao hebben een diepen indruk gemaakt op zijn gemoed. (*Hij zingt.*) Hij droomt niet meer dan van liefde en de zoete vreugde van het bruidsbed. Hij kan zich van den oever der zee niet verwijderen; zijne blikken durven geen ruimen gezichteinder meer omvatten.

T c h a n g , *glimlachende.* Ha! ha, Heer bachelier. (*Hij zingt.*) Gij smacht naar de onverbreekbare vereeniging van den *Yoeën* en den *Yang*(*); gij zijt als de mannelijke feniks, die niet wil scheiden van het gaaiken, dat hij bemint! Ik vrees, dat gij, in uwe verblindheid, de plompe onbeweeglijkheid van den vogel *Ngo* verkiest boven de stoute vlucht van den vogel *Pong.*

T s a ï . Ja, gij denkt slechts aan geneugten en vreest niet uw vader tegen te spreken.

T s a ï -y o n g . Hemel! ik mijn vader het hoofd bieden! o Mijne ouders! Is het uw zoon, die u hinderpalen zou durven in den weg leggen? Eilaas! ik herhaal het, ik word niet hier gehouden dan door uwe hooge jaren. Vader, veronderstel eene onverwachte overstrooming; wat zal men zeggen? Men zal eerst zeggen, dat ik aan de kinderliefde ben te kort gebleven; dat ik mijn ouden vader, mijne oude moeder heb verlaten, om ik weet niet welk ambt, welke magistratuur na te jagen. Daarna zal men vader van onbedachtzaamheid beschuldigen; men zal zeggen, dat hij maar één zoon had en hem dwong eene lange, gevaarvolle reis te ondernemen. Waarlijk, hoe meer ik erover napeins, hoe moeilijker het mij wordt uwe bevelen te gehoorzamen.

T s a ï . Dat gij mijne bevelen niet gehoorzaamt, hangt van u af; doch zeg mij eens, wat men door *Hian* (kinderliefde) moet verstaan.

V r o u w T s a ï . Hemel! gij zijt meer dan tachtig jaar oud en weet niet, waarin de kinderliefde bestaat! Welnu! een grijsaard aan den leiband voeren als een kind, ziedaar de kinderliefde!

T s a ï . Vrouw, wat bedoelt gij?

T s a ï -y o n g . Vader, ik wil op uwe vraag antwoorden. De plicht des zoons is te zorgen, dat zijne ouders, zoowel des winters als des zomers, al de gemakken des levens genieten. Hij moet elken avond zelf het leger spreiden, waarop zij zullen rusten; hij moet elken morgen, bij het eerste hanengekraai, in de vriendelijkste bewoordingen naar hunne gezondheid vernemen. De plicht des zoons eischt, dat hij over zijne ouders wake, waar zij gaan; dat hij liefhebbe, wie zij liefhebben, eere, wie zij eeren. Zoolang zijn vader en zijne moeder leven, mag een zoon zich niet van het huis verwijderen, dat zij bewonen(†). Ziedaar de kinderliefde der ouden; zoo dachten, handelden zij.

T s a ï . Mijn zoon, dat alles is, wat men *Siao-tsiei* of de *gewone plichten* noemt. Doch er zijn verscheidene graden in de kinderliefde; gij hebt tot hiertoe niet gesproken van de voornaamste, *de groote plichten.*

V r o u w T s a ï . Ongelukkige! Gij zijt nog niet dood, wacht; het is alsdan, dat men hem zal kunnen dwingen, de grootste en laatste plichten(§) te vervullen. Wat de reis betreft, laten wij er niet meer van spreken.

(*) Vogels, die de liefde en den echt zinnebeeldig voorstellen.

(†) Deze plaats is getrokken uit het *Boek der Gebruiken.*

(§) De grootste en laatste plichten zijn die, welke men na het overlijden der ouders te vervullen heeft: lijkplechtigheden, eerdienst der afgestorvenen, enz.

T c h a n g . Ziedaar woorden, die voor de toekomst niets goeds beloven.

T s a ï . Luister, zoon: de eerste graad der kinderliefde is zijn ouders dienen; de tweede den vorst dienen; de derde naar waardigheden streven. Het lichaam, dat men van zijne ouders ontving, ongeschonden bewaren, met zorg alles vermijden, wat het schaden kan, is het begin der kinderliefde; maar zich tot waardigheden verheffen, de deugd beoefenen, zijn roem tot de volgende eeuwen uitbreiden, om ook zijne ouders beroemd te maken, is de hoogste graad, het toppunt der kinderliefde(*). Hij, wiens ouders arm zijn, gevorderd in jaren, en die niet naar waardigheden streeft, is van kinderliefde beroofd. Indien gij door uwe verdiensten u tot den rang der mandarijnen verheft en de armoedige woning uws vaders en uwer moeder in een lusthof herschept, zult gij al de plichten vervuld hebben, die u zijn opgelegd, of ik begrijp er niets meer van(†).

T s a ï - y o n g . Vader, ik heb slechts één tegenwerping te maken. Veronderstel, dat ik mij van uwe woning verwijder, wie kan weten, of uw zoon in zijn geboorteland zal terugkeeren met of zonder de eereteekens van het magistraatschap? Veronderstel, dat ik niet slaag in den wedstrijd der licentiaten, wat zult gij zeggen? Gij zult zeggen, dat ik mijn ouders niet heb weten te dienen, dat ik mijn vorst niet heb weten te dienen. Hoe vreeselijke verantwoordelijkheid!

T c h a n g . Hersenschimmen, Heer bachelier; ik, die oud ben, ik herinner mij, dat de ouden zegden: ‘Op het vijftiende jaar moet men studeeren, op het dertigste handelen.’ De man, die de parelen en edelsteenen in zijn boezem verbergt en zijne talenten begraaft, heeft nooit zijne familie liefgehad. Heer bachelier, gij zijt geletterd, geleerd, gij kunt niet missen tot het mandarinaat te komen. Zie dus....

V r o u w T s a ï . Genoeg, genoeg, Heer Tchang! Het ontbreekt u niet aan hoogdravende woorden, om mijn zoon tot vertrekken aan te manen.

T s a ï . Welaan, mijn zoon, volg mijn raad; maak spoedig uwe toebereidselen voor de reis.

T s a ï - y o n g . Vader, moeder, de mensch leeft honderd jaar; doch zijn zoo lange jaren u voorbeschikt? U beiden tot het midden des hoogen ouderdoms gekomen ziende, moet uw zoon zich over dien ouderdom verheugen en tevens bedroeven. (*Hij zingt.*) O, mijne lieve

(*) Het *Boek der Gebruiken.*

(†) De waardigheden, waarmede hij, die een hoogen graad in de wedstrijden wint, bekleed wordt, het aanzien, dat een staatsambt hem verschaft, strekken zich uit tot zijne ouders en hunne voorzaten. Is de adel aan zijne betrekking verbonden, dan zijn ook zijne ouders en voorouders van adel, en elke rangverhooging des zoons is eveneens voor hen eene rangverhooging. Daarom zijn evenwel zijne kinderen nog niet van adel; zij moeten dien op hunne beurt weten te verdienen. Wel bestaat een erfelijke adel in China, doch hij zet zich slechts op den oudsten zoon over en wordt niet geacht, dan voor zooveel ware verdiensten hem wettigen. De adelstitels heeten: *koeng, heoe, phy, tse* en *nan*, wat in het Westen nagenoeg als: *hertog, markies, graaf, baron* en *ridder* zoude klinken.

ouders, uw zoon beleeft vreugde, vermengd met smart; hij wenscht de verlenging uwer dagen; hij zoude willen, dat zijn vader en zijne moeder den pereboom, genaamd Fan-tao, gelijk werden, die na drieduizend jaar zich nog met bloemen tooide.

Tsaï. Mijn zoon, gevoelens als de uwe stroomen uit een hart, waarin de kinderliefde troont. Doch ieder mensch neemt, bij zijne geboorte, de verplichting op zich zijne ouders te beminnen en zijn Vorst trouw te dienen; zoo verwerft hij roem in de wereld.

Tsaï-yong. Gij eischt het, ik zal naar de hoofdstad vertrekken.

Tchang. Heer bachelier, verontrust u niet omtrent het lot uwer ouders. Men heeft sedert lang gezegd: 'Met achthonderd *mas*(*) koopt men eene hut, met duizend koopt men een huis.' Daar mijne woning vijf gezinnen kan huisvesten, wees gerust van geest. Vertrek, vertrek spoedig, en vervallen uw vader en uwe moeder tot armoede, ik zal voor hen zorgen.

Tsaï. Mijn zoon, gij spraakt van onze verlatenheid; doch zoodra gij mandarijn zijt (*hij zingt*), zal men de drie vleeschgerechten en die keurige spijzen, welke men bij de offers opdraagt, mij van den morgen tot den avond voordienen, op drievoeten van sierlijken vorm of in vaten van het fijnste porcelein. Dat is beter dan boonen te eten en water te drinken. Keert gij in het land uwer geboorte weder met geborduurde kleederen (*hij spreekt*), ik zal sterven (*hij zingt*), doch mijne ziel zal fier, vredig en vreugdig wezen.

Vrouw Tsaï. In één oogwenk wordt de parel, die ik op de hand had, mij ontroofd! Ga, mijn zoon! Zoo in uw afzijn uw vader en uwe moeder van honger of koude omkomen, zal niettemin uw roem bevlekt wezen, ook wanneer gij met geborduurde kleederen wederkeert.'

Tsaï-yong vertrekt, den dood in het hart en alleen om zijn ouden vader te gehoorzamen, want hij heeft zijne ouders en zijne jonge, schoone vrouw innig lief. Hij komt te Peking aan, neemt deel aan den wedstrijd en doorstaat de proeven allergelukkigst. Hij legt het examen af in zoo uitstekende voorwaarden, dat hij den eersten rang bekleedt tusschen de doctoren en door den Keizer tot eene hooge staatsbediening wordt geroepen.

Ten toppunt van eer en aanzien, van grootheid en fortuin, door den onverhoopten voorspoed bedwelmd, verliest Tsaï-yong de plichten der kinderliefde en der huwelijksliefde uit het oog. Hij denkt niet meer aan de hoogbejaarde ouders, die zijne terugkomst met zooveel ongeduld verbeiden, aan de brave Tchao, die hem zoo oprecht bemint. Als de Keizer hem eene echtverbintenis aanbiedt met de schoone Nieoe, de dochter van een zijner ministers, heeft hij den moed niet te bekennen, dat hij reeds gehuwd is, en de schitterende partij af te slaan.

Intusschen richt de hongersnood schrikkelijke verwoestingen aan in

(*) *Mas* of *mace* = het tiende deel van een taël.

het land zijner geboorte. Zijne ouders verkwijnen van kommer en gebrek. De buurman Tchang, die beloofde voor hen te zorgen, als de nood aan den man kwam, en aldus het zijne bijdroeg, om den bachelier tot het vertrek te bewegen, ziet naar hen niet om. Eindelijk bezwijken de ongelukkige oudjes. Tchao, door haar echtgenoot verlaten en ten prooi aan het grievendste harteleed, heeft, zoolang zij leefden, jegens hen de kinderlijke plichten met voorbeeldige trouw vervuld, zelfs voor hen gebedeld, ofschoon zij, in hunne droefheid, zich te haren opzichte niet altoos rechtvaardig toonden, en gepoogd hun de verwaarloozing des ondankbaren zoons door verdubbelde liefde te vergoeden. Na hun dood nog gaat zij voort zich van die plichten te kwijten en vervult, zooveel 't in haar vermogen is, de plechtigheden, door de gebruiken voorgeschreven. Die rol van Tchao is zeer fraai en zoude gewis ook op een Europeesch tooneel beurtelings aandoening en bewondering wekken. De arme vrouw snijdt hare schoone haarlokken af, om de begrafenis van hare schoonouders te bekostigen; zij gaat aarde rapen in het pand van haar henniplinnen kleed, om hun eene grafterp op te richten. Slechts na zich van dien laatsten plicht te hebben gekweten, denkt zij eraan zich te verwijderen. Zij neemt eene luit, begeeft zich op de baan en richt hare schreden naar de hoofdstad, waar de geliefde man heentoog en waar hij thans, zonder dat zij iets van hem weet, in rijkdom en weelde leeft. Onderweg zingt zij, om haar brood te verdienen, van de plichten der vrouw en roemt de huiselijke deugden.

Zij bereikt eindelijk de hoofdstad en vindt Tsaï-yong weder. De herkenning heeft in eene bibliotheek plaats. Het is een roerend tooneel, vol berouw en tranen. Gelijk wij weten, beminde Tsaï-yong zijne ouders oprecht en niet minder zijne goede vrouw. Hij is zwak geweest, heeft haar zoowel als vader en moeder verwaarloosd en eene andere vrouw van de hand des Keizers aanvaard, doch weldra den stap bitter betreurd, ondanks de deugd en schoonheid van Nieoe, niet min dan Tchao even wijs als zeegbaar. Daarvan geeft de dochter des ministers een welsprekend bewijs. Zij ziet in Tchao niet eene medeminnares, maar eene zuster, en stemt erin toe enkel als tweede vrouw te gelden. Overgelukkig in het bezit van twee zoo voortreffelijke wezens, besluit Tsaï-yong met beide vrouwen naar zijn geboorteland te gaan. Vergezeld van Tchao en Nieoe komt hij aldaar aan, verricht op het graf zijner ouders de gebruikelijke plechtigheden en vervult aldus de voorgeschreven, te lang verwaarloosde kinderplichten.

Deze korte ontleding kan wel den gang van het drama doen kennen, doch geenszins de voortreffelijke behandeling der hoofdtooneelen. Na dat, waarin Tsaï-yong door zijn vader gedwongen wordt naar de hoofdstad te vertrekken, is een der fraaiste het volgende, welk de gewetensknagingen van den hoogen ambtenaar en schijnbaar zoo gelukkigen mandarijn schildert, alsmede de kwellingen van Nieoe, wanneer zij

gewaarwordt, hoe Tsaï-yong, trots hare liefde, te midden van eer en grootheid, diep rampzalig is en gedurig aan een verleden terugdenkt, dat die liefde haar laat raden.

‘Tafereel XIV.
Tsaï-yong en Nieoe.

N i e o e . Heer, ik hoorde daar even de tonen eener luit.

T s a ï - y o n g . Ja, vrouw, ik sloeg de luit, om kalmte in mijn gemoed terug te brengen.

N i e o e . Heer, men heeft mij sinds lang uwe begaafdheden geroemd; ik weet, dat gij in de toonkunst zeer bedreven zijt. Hoe komt, dat, als ik nader, om uw zangen het oor te leenen, uwe luit schielijk verstomt? Ik zou mij gelukkig achten ze te mogen bewonderen, want uwe dienstmaagd heeft mede hare kwellingen. Heer, ik bid u, zing mij een lied.

T s a ï - y o n g . Als gij het verlangt, zeg mij welk lied gij wilt, dat ik zinge. Wilt gij het lied, getiteld: “De Fezant, die des morgens zijne vlucht neemt”?

N i e o e . O neen, het spreekt niet van liefde.

T s a ï - y o n g . Gij hebt ongelijk. Welnu, ik zal u een lied zingen, getiteld: “De vogel Loeën, gescheiden van de gezellinne, die hij bemint”.

N i e o e . De echtgenooten zijn vereenigd. Waarom wilt gij op uwe luit de smarten van den weduwlijken staat bezingen?

T s a ï - y o n g . Zingen wij dan een ander lied. Wat zegt gij van de romance: “De Wrok der schoone bijzit Tchao-Kioen”?

N i e o e . Waarom zingen van wrok in het paleis der Han, wanneer vrede en eensgezindheid hier wonen? Heer, in de kalmte van dezen schoonen avond, tegenover zoo verrukkelijke vergezichten, zing mij het lied: “Wanneer de Storm de pijnboomen schudt”.

T s a ï - y o n g . Volgaarne, 't is een fraai lied. (*Hij zingt met begeleiding der luit.*)

N i e o e , *hem onderbrekende.* Gij bedriegt u. Waarom zingt gij dit lied op de wijze van: “Als ik denk, dat ik naar mijn Geboorteland zal terugkeeren”?

T s a ï - y o n g . Wacht, ik wil herbeginnen. (*Hij zingt.*)

N i e o e . Heer, gij zijt er evenmin. Dit is de wijze van: “De verlaten Tortel”.

T s a ï - y o n g . Ik heb de eene wijs voor de andere genomen.

N i e o e . Zoo kan men zich niet bedriegen. Heer, gij neemt vrijwillig de eene wijs voor de andere. Gij veracht uwe dienstmaagd; gij gewaardigt u niet voor haar te zingen.

T s a ï - y o n g . Dat is zeer verre van mijne gedachten. Neen, het is, dat ik mij van dit speeltuig niet kan bedienen.

N i e o e . En om welke reden?

T s a ï - y o n g . Omdat ik vroeger, toen ik zong, altijd mijn oud

snaartuig bespeelde. Deze luit is eene nieuwe, waaraan ik niet gewoon ben.

N i e o e. Waar is uwe oude luit?

T s a ï - y o n g. Ik heb ze lang ter zijde geworpen.

N i e o e. En waarom?

T s a ï - y o n g. Omdat ik thans eene nieuwe heb.

N i e o e. Duld, dat uwe dienstmaagd verder vrage: waarom laat gij uwe nieuwe luit niet daar, om het oude snaartuig, waarop gij zoo goed speelt, weer ter hand te nemen?

T s a ï - y o n g. Meent gij, vrouw, dat ik in den grond mijns harten aan mijne oude luit niet gehecht ben? Ach, het is, dat ik van deze hier niet scheiden mag.

N i e o e. Heer, ik bid u, nog één vraag: daar gij van uwe nieuwe luit niet moogt scheiden, waarom blijft gij dan aan de oude gehecht? Ik geloof, dat uw hart niet hier is.

T s a ï - y o n g, *treurig.* Ik heb mijne oude luit gebroken; en nu, als ik op dit nieuwe snaartuig spelen wil, herken ik er mij niet aan. Ik verwar de eene noot met de andere.

N i e o e. De verwarring is niet daar; zij is in uw hart. Aan wie denkt gij toch met zooveel ontroernis?

T s a ï - y o n g. Aan wie zou ik denken?

N i e o e. Wat weet ik? Aan iemand, die gij moeilijk zien kunt.'

Met recht noemt de schrijver van *Le théâtre des Chinois* dit tooneel allerliefst. Die leenspreukige taal is vol van eene bevalligheid, die zoowel het hart als den geest treft. Tsaï-yong durft de waarheid niet bekennen, en het is eerst in een volgend, even lief tooneel, dat het Nieoe gelukt hem zijn geheim te ontlokken. Dit nieuwe tooneel bestaat uit eene reeks bekentenissen en gevolgtrekkingen, die op bewonderenswaardige wijze het karakter der sprekende personen doen uitkomen.

Wat in het drama, als in andere Chineesche, insgelijks treft, is, dat lang vóór Shakespeare en de Spaansche dramaturgen der 17de eeuw de schrijver begrepen had, hoe hij, om het leven met zijne afwisseling van licht en bruin weer te geven, het boertig element met het ernstige en treurige, de comedie met de tragedie moest vereenigen, wat de Franschen eerst omtrent 1830 begonnen te verstaan. Nevens tooneelen vol gevoel en dramatische kracht bevat *Pi-pa-ki* komieke, zelfs lachwekkende, die in hun aard schier even meesterlijk zijn behandeld, onder ander eene afschildering van zekere examens. Want dat in die wedstrijden, niet minder dan in Europa, wel eens geknoeid wordt, is natuurlijk. Bedoelde afschildering hekelt zeer geestig degene, waarin de vragen, aan de mededingers gesteld, te wenschen laten. De voorzitter der jury verdient eene bijzondere melding. Zijne aanspraak aan de candidaten is een model van gezonden humor. 'Heeren candidaten,' zegt de waardige man, 'bij besluit van het Souvereine Hof van Li-poe ben ik tot de functiën van opper-examinator geroepen, en

nademaal eene nieuwe driejaarlijksche periode aanvangt, heeft de Keizer mij gelast de proefnemingen te besturen. Aan mij is dus de taak toevertrouwd, de verdiensten der candidaten te onderzoeken. Stelt u gerust, Heeren. Ik ben een dier magistraten, die niet wars zijn van vreugd en vermaak; ik lijk de examinatoren niet der vorige jaren. In den laatsten wedstrijd, b.v., had de eerste verhandeling, die moest opgesteld worden, tot onderwerp een literarisch vraagstuk, de tweede een vraagstuk van zedeleer en de derde een van staatkunde. Heden ga ik u voorstellen, in plaats van de eerste verhandeling, het tweede vers van een koppeldicht te vervaardigen; in stede van de tweede, een raadsel op te lossen, en van de derde, een lied te zingen. Hij, die het koppeldicht zal afmaken, het raadsel oplossen en het lied zingen, zal tot den rang van Tchoang-yoeën verheven en met roem bekroond worden. Hij zal gouden bloemen op zijne muts dragen; hij zal in het keizerlijk paleis aan het heerlijk banket der doctoren plaats nemen. Wat hem betreft, die de proeven niet behoorlijk doorstaat, men zal hem het aangezicht met inkt besmeeren en hem met stokslagen de zaal uitdrijven.'

Ook in de Indische spelen ontmoeten wij den *lustigen persoon*, den *gracioso* der Spanjaarden en den *clown* der Engelschen, in den *viduschaka*, die bij den Koning de dubbele rol van *nar* en vertrouweling vervult; doch hij lijkt op verre na den opper-examinator van *Pi-pa-ki* niet, en derhalve kan de *vis comica* in de tooneelen, waaraan hij deelneemt, die van het Chineesche drama niet wezen.

Pi-pa-ki werd in 1404 te Peking voor de eerste maal vertoond en vond, zegt men, tijdens het leven des schrijvers - hij heette Kaotong-kia en wordt onder de Thaï-tseu gerekend - weinig bijval, als zoo menig Europeesch meesterstuk, dat later *furore* maakte. Het werk wordt heden ten dage in China nog altoos met levendig genoegen gezien en gelezen. Generaal Tcheng wijdt breedt uit in zijn lof. 'De verdienste van het stuk', zegt hij, 'bestaat hierin, dat het de belangstelling wekt, zonder een der regels te laten erkennen, waarvan de inachtneming onzen schrijvers wordt aanbevolen. Het vormt eene opvolging van tafereelen, die als de bladzijden eens gedenkboeks zich voor de aandacht ontvouwen. De jaren snellen voorbij, de gebeurtenissen grijpen plaats, de personages spreken en handelen, en op het einde blijft, in stede van verwarring, één enkele klare en diepe toon, één lichtpunt, één aanschouwelijke bewijsvoering over. Dit stuk is verwonderlijk in zijne verwikkeling. Er komt van alles in, doch één personage wekt al onze belangstelling, van den eersten regel des voorspels. 't Is Tchao, de jonge vrouw, schoon en deugdzaam, die al het heldhaftige der kinderliefde verpersoonlijkt. Welke personages zich op het tooneel bevinden, zij is het, zij altijd, die de aandacht boeit. Wat zal van haar worden? Haar jonge echtgenoot, gedwongen zich aan de vaderlijke vermaningen te onderwerpen, vertrekt naar de hoofdstad,

ter verkrijging van eerbewijzen en rijkdommen. De trouwelooze keert niet weder. Hoezeer verlaten, bezwijkt de rampzalige Tchao niet onder het gewicht der zelfvertwijfeling; trots alles volbrengt zij haar plicht met die soort van hardnekkigheid, alleen der deugd eigen. Die rol is wonderschoon. Zij is het levend bewijs der stelling, dat plichtvervulling, wat ook geschiede, de vruchtbaarste deugd is, de eenvoudigste en de edelste. Rond Tchao groepeeren zich personages, die zoovele natuurgetrouwe karakters zijn. Wat is natuurlijker dan die goede heer Tchang, die de taak op zich genomen heeft de hoogbejaarde ouders van Tsaï-yong bij te staan en de laatste van allen verneemt, tot welk uiterste zij vervallen zijn. "Wel hoe!" zegt hij tot Tchao, "gij zijt mij niet komen spreken?" Tsaï-yong, tot aanzien gekomen, bezit niet genoeg krachtdadigheid, om aan de verlokkingen te weerstaan eener echtverbintenis, door den Keizer aangeboden. Hij heeft Tchao vergeten. Zoo gaat het gewoonlijk: het geluk der *parvenus* is gierig. Vraag hun, die onlangs gelukkig werden, niet, der gezellen van den tegenspoed te gedenken; zij hebben slechts geheugen voor zichzelven. De Chineesche schrijver kende de menschen, al had hij zijne studies niet gedaan in de Westersche wereld.'

De sinologen roemen den stijl van het drama. Ons treft de waarheid der karakters, het dramatische der toestanden, de eenvoudige en toch hoogst belangwekkende handeling en, wij herhalen het, de meesterlijke schildering der verheven hartstochten en teedere gevoelens.

(*Wordt vervolgd.*)

SLEECKX.

Wat zij ermee deden.
Novelle door J. Chr. Gewin.

XXIII.

Op den dag der verloving was bepaald, dat na verloop van drie maanden de voltrekking van het huwelijk zou plaats hebben. Voordat die tijd verstreken was, waren de denkbeelden dienaangaande echter aanmerkelijk gewijzigd. Gedurende de eerste drie weken na hunne verloving had Ferdinand zich zóó goed gehouden, dat zijne moeder, met een veelbeteekenenden blik, tegen Johanna zei:

'Zie je nu wel, lieve! dat *dat* zijne kwaal was?'

'Ik zou het ook haast gaan gelooven,' antwoordde Johanna, zooveel mogelijk een opgewekten toon aannemende en op hetzelfde oogenblik zich verwijtende, dat zij zich niet verheugde over die voor Mevrouw Boonders zoo verblijdende uitkomst. Zij had niet beter geweten, dan dat hare toewijding dienen zou tot het vervroolijken der laatste levensdagen van iemand, die lijdende was aan eene ongeneeslijke ziekte. En nu zou die vermoedelijk gevorderd worden voor jaren en haar noodzaken, zich in den echt te verbinden met een man, wien zij wel achting, doch met geene mogelijkheid liefde kon schenken. Had dan de dokter *haar* bedrogen, of hadden de verschijnselen *hem* misleid? Geen van beide had plaats gevonden. De reactie, welke op die buitengewone opgewondenheid volgde, zou dat weldra bewijzen.

Nog sneller, dan hij scheen vooruitgegaan gedurende die drie weken, viel de arme jongen na dien tijd terug. Sluipende koortsen, die zijn lichaam langzaam, maar met onverbiddelijke volharding sloopten, begonnen duidelijke teekenen van haar aanzijn te geven. Hij kwam dagelijks beneden, maar telkens en telkens wat later. Zijne krachten verminderden bijna met ieder uur, en het was jammerlijk, hem daar ineengezonken in den gemakkelijken leunstoel te zien liggen. En het moet tot Johanna's eer gezegd worden, dat zij, zoo zij daardoor het

leven van dien jongeling voor zijne diepbedroefde, bijna wanhopige moeder had kunnen redden, niet zou geaarzeld hebben, zich ten offer te geven voor het geluk dier twee zoo zwaar beproefde menschen.

Weldra was de lijder te zwak, om zijn bed te verlaten; en nog voordat de door den dokter aangegeven tijd was verstreken, blies hij, in de armen zijner moeder en van zijne verloofde, den laatsten adem uit.

Mevrouw Boonders was ontroostbaar. Wanneer Johanna haar zag weenen, kon zij, uit mededoogen met die beroofde moeder, hare tranen ook niet weerhouden. Bij eene zoodanige gelegenheid zei Mevrouw:

'Zie je wel, beste! dat de liefde wel gekomen is. 't Was ook zoo'n door goeje jongen!'

Johanna wachtte zich wel, haar uit dien waan te brengen. Waartoe anders zou dat hebben kunnen dienen, dan om hare smart nog te verhoogen! Zij antwoordde daarom alleen - en dat kon zij met volle overtuiging doen -:

'Ja, dat was hij!'

Is uwe woning, lezeres of lezer! wel eens een sterfhuis geweest, waaruit een geliefde doode werd weggedragen, om in den koelen schoot der aarde te worden neergelegd? Zoo ja, dan kent gij die huiveringwekkende stilte, welke na al de drukte en de zorgen, die zijne of hare ziekte nacht en dag vereischte, als een spooksel door het huis zweeft; en eveneens dat roerloos nederzitten, met de handen op de knie gevouwen en met een gevoel, alsof *alles* is afgedaan en daar niets meer op de wereld voor u te verrichten viel. Dan heeft het u ook als eene soort van heiligschennis toegeschenen, weer aan te vangen met uwe dagelijksche bezigheden en uwe belangstelling en uwe gedachten te laten gaan over dingen, die u konden afleiden van uwe droefheid en van de herinnering aan hem of haar, die er nooit meer eenig deel aan zal hebben. Dan is het ook u somwijlen als eene bespotting uwer smart voorgekomen, als de natuur rondom uwe sombere woning hare pracht ten toon spreidde in glansrijk zonlicht, schitterende bloemen, vroolijk zingende vogels en juichende kinderen. En dan kunt gij u ook duidelijk voorstellen, hoe het in de woning van Mevrouw Boonders gesteld was in den eersten tijd na het heengaan voor altijd van den armen Ferdinand. Toen hare tegenwoordigheid hier niet langer onontbeerlijk was, begon Mevrouw meer nog dan vroeger te verlangen naar haar oudsten zoon - van wiens bestaan ik tot heden geene melding heb gemaakt, daar hij nog niet als handelend persoon in ons verhaal kon optreden, - naar haar anderen zoon, zeg ik, die in Neerlandsch-Indië een voornamen post bekleedde en wiens terugkomst nog in verscheidene jaren niet kon verwacht worden. Telkens gaf zij te kennen, dat zij wel lust zou gevoelen, de reis naar

het verre Oosten te ondernemen, maar toch niet tot een vast besluit kon komen. De reden daarvan was, dat zij Johanna, die zij als hare dochter beschouwde, niet zou willen achterlaten en uit vrees voor eene weigering er niet toe kon overgaan, haar voor te stellen, met haar mee te gaan.

Eindelijk moest zij dat toch doen of blijven, waar zij was. Zij vatte dus moed en toen het hooge woord er eenmaal uit was, was zij niet weinig verbaasd en niet minder verheugd, toen Johanna terstond een toestemmend antwoord gaf en betuigde, dat zij het aanbod als eene groote gunst beschouwde. Zij had dit verzoek reeds lang zien aankomen en daarom rijpelijk over de zaak nagedacht.

Wanneer Mevrouw zonder haar ging, - zoo was ongeveer de gang harer overwegingen - dan bleef haar de keus slechts over tusschen twee uitersten. Zij moest òf, zooals hare moeder gedaan had, van de rente van haar kapitaaltje gaan leven en het tekortkomende door handenarbeid verdienen, dus vrijheid met armoede paren; òf zij moest eene andere betrekking zoeken, waarin betrekkelijke overvloed zou samengaan met, mogelijk, onuitstaanbare dienstbaarheid. Het eerste scheen haar het verkieslijkst. Doch er was iets, dat haar noopte beide te verwerpen: hare innige genegenheid voor de edele vrouw, die geen oogenblik had geaarzeld, een arm meisje tot hare schoondochter te nemen, en die haar nog als eene eigen dochter behandelde en liefhad. Kon zij haar die groote reis alléén laten doen? Waar kon zij beter zijn dan in *hare* nabijheid? En bovendien, wat kon het haar schelen, op welk gedeelte van den aardbodem zij zich bevond, daar zij toch altijd verre was van de plaats, waar zij zich het liefst zou bevinden: de oase in de zandwoestijn des levens, aan het hart van....

Maar hier stuitte zij hare gedachten, en de oogen ten hemel slaande, stamelde zij: ‘Vergeef het mij, o God! Maar... ik heb hem nog zoo lief!’

Zoodra de toebereidselen tot de reis gemaakt, de meubelen ten deele verkocht en voor een ander gedeelte op eene veilige plaats geborgen of ingescheept waren en het huis verhuurd was, werd de tocht aanvaard en zonder buitengewone voorvallen volbracht.

Te Batavia vonden zij den heer Boonders met zijne vrouw en drie kinderen, die haar daar reeds eenige dagen hadden opgewacht. Dat was een geheel ander man dan Ferdinand. Met zijn welgevormd, stevig gebouwd lichaam, met zijne heldere blauwe oogen, waarin levenslust en kracht te lezen stonden, geleek hij sprekend op zijne moeder, zooals die was, voordat die vreeselijke slag haar had getroffen. Zij was sedert dat oogenblik ontzettend veranderd, bijna in ieder opzicht; doch niet in hare menschenliefde en liefdadigheid. Zij had den dominee, vóór haar vertrek, eene aanzienlijke som ter hand gesteld voor hare beschermelingen en hem verzocht, wanneer dat geld ver-

bruikt was, bij haar kassier aan te kloppen met de volmacht, hem daartoe verstrekt.

Johanna werd als eene zuster door den heer Boonders en zijne echtgenoote ontvangen en voortdurend bejegend. De kinderen waren spoedig zóó aan Tante Johanna gehecht, dat Mama er jaloersch van begon te worden. De oude Mevrouw was onuitputtelijk in loftuitingen ten opzichte van haar, die zij eenmaal had gemeend als schoondochter onafscheidelijk aan haar huis verbonden te zullen zien; en dat wekte volstrekt geene jaloezie bij haar, die dat werkelijk was, daar zij moest erkennen, dat het lieve meisje dien lof ten volle verdiende. Veeleer zou daartoe aanleiding hebben kunnen geven de wijze, waarop haar echtgenoot zich ten aanzien van Johanna gedroeg. Het was daarin te zien, dat hij zijne zoogenaamde schoonzuster hoogachting en genegenheid toedroeg. De innig liefhebbende gade was echter zoozeer overtuigd van de rechtschapenheid en trouw van haar echtgenoot, dat dit leelijke kwelduiveltje geene kracht genoeg bezat, om door die palissade heen te dringen en zoo den toegang tot haar hart te vinden.

Hoe goed Johanna het daar alzoo had, toch begon zij weldra te gevoelen, dat het haar niet zóó onverschillig was, waar zij zich bevond, als zij zich dat had voorgesteld. ‘Waar uw schat is, zal ook uw hart zijn’, staat geschreven en zij *wist*, dat die woorden waarheid bevatten. Doch zij wist ook, dat haar hart niet mocht zijn, waar haar schat was. En toch was het zoo. Haar strijd was dus nog altoos vruchteloos gebleven. 't Was vreeselijk! Maar toch... als Alexander weer door ziekte werd bezocht, dan zou zij hem immers wel als zuster van liefdadigheid ter zijde mogen staan; en wie weet, of hij thans niet opnieuw daar neerlag, hulpeloos en verlaten door de zijnen! Die oude Hendrik, hoe goed hij mocht zijn, was alleen niet in staat, hem behoorlijk te verzorgen, en die keukenmeid had daar immers volstrekt geen slag van. En wat moest er dan van hem worden! - Als die gedachten haar overvielen, was het haar, alsof tusschen Nederland en Insulinde een hooge muur was opgetrokken, die haar zelfs belette een blik te richten naar het Westen, en zij, als in een kerker opgesloten, voor altijd gescheiden was van den vriend harer jeugd, van wien zij niets, niets meer vernam of zou vernemen. Want van Mevrouw De Vries ontving zij sedert haar verlovingsfeest geen enkelen brief meer. Op de uitnoodiging tot het bijwonen van dat feest had zij, in een korten epistel, ten antwoord gegeven, dat De Vries op dien dag, door drukke ambtsbezigheden, niet van huis kon en zij zich niet wel genoeg gevoelde, om alléén de reis naar Amsterdam te ondernemen. Geen hartelijke gelukwensch, ja, zelfs geene felicitatie in 't geheel, was daarbij gevoegd; maar alleen dit: ‘Ik hoop, dat gij met dien man gelukkig zult zijn.’ Het was Johanna duidelijk, dat de goede vrouw, hoewel Alexander oorzaak was van hunne scheiding voor altijd, niet kon verdragen, dat de verlatene zich aan een ander kon verbinden. Haar afscheidsbrief

aan Mijnheer en Mevrouw De Vries, voordat zij het vaderland verliet, was geheel onbeantwoord gebleven.

Het spooksel *Heimwee,* dat men persoonlijk moet hebben leeren kennen, om er al het afzichtelijke van te beseffen, begon haar nacht en dag te vervolgen en te kwellen. Zij wachtte zich echter wel, daarvan iets te laten blijken, daar zij er eene beleediging in zag voor die lieve en goede menschen, wier onafgebroken streven het was, haar genoegen te verschaffen en haar het - zooals zij meenden - bitter verlies, dat zij door den dood van Ferdinand had ondergaan, te doen vergeten of althans minder zwaar te doen dragen.

Zoo doorleefde zij daar ruim anderhalf jaar onder den invloed van dien sluipenden demon, steeds tegen hem strijdende met druk werken, lezen, behulpzaam zijn bij het onderwijs der kinderen, bij hun spelen, en samenspraken met den heer Boonders, die zoo gaarne eenig belangrijk onderwerp met haar behandelde. Doch toen werd de kamp haar te zwaar. Haar gestel had daaronder te veel geleden. Dat zij niet meer in den normalen toestand verkeerde, werd reeds sedert eenigen tijd door de familie Boonders opgemerkt. Schoon zij dat nog altijd aan eene andere oorzaak dan de ware toeschreven, achtten zij het toch eindelijk noodig, een geneesheer te raadplegen. Deze verklaarde, dat hij geen ander ziekteverschijnsel bij haar had waargenomen dan prikkelbaarheid der zenuwen, die door de eene of andere oorzaak veel hadden geleden, en schreef haar een geneesmiddel voor. Bij een tweede bezoek vroeg hij haar, - hij was toen met haar alleen - of voor dien toestand soms eene oorzaak bestond, die kon worden opgeheven, daar dat natuurlijk een der beste middelen tot herstel zou zijn. Door deze toespraak uitgelokt, bekende zij hem, dat zij zoo gaarne naar het land zou terugkeeren, waar zij geboren was, maar dat niet durfde bekennen aan die goede menschen, die haar als een lid hunner familie beschouwden en haar zoo liefderijk behandelden

'Ach, heimwee!' zei de dokter. 'Maar dan moet gij hoe eer hoe liever van hier; want dat is eene vreeselijke kwaal, waartegen onze kunst geen geneesmiddel bezit.'

'Maar dokter! hoe zal ik bij hen voor den dag kunnen komen met de bekentenis, dat ik hen liever wil verlaten dan bij hen blijven?'

'Daar is hier geene sprake van *liever*, maar van *moeten.* Ik heb reeds meer dan één jong meisje onder die folterende kwaal zien wegkwijnen, zoodat ik geen anderen raad geven mag. En wij kunnen immers het instrument zoodanig omwoelen, dat zij wel den prik ervan gevoelen, maar niet precies weten, waardoor die wordt veroorzaakt. Ik zal zeggen, dat uw gestel niet goed bestand is tegen een langdurig verblijf in dit klimaat, althans niet lang achtereen, en dat het dus noodzakelijk is, u voor eenigen tijd naar Nederland te laten gaan, om dan frisch en gezond weer terug te komen.'

'Dat is echter eene...'

‘Eene misleiding, wilt u zeggen, beste Juffrouw! Zoo'n leugentje om bestwil is in mijn oog zoo groote zonde niet. Het blijft ook geheel buiten uwe medewerking, en ik neem die schuld gerust op mijn geweten.’

En zoo geschiedde het. Want, schoon Johanna's oprecht gemoed niet recht vrede kon hebben met die misleiding, zoo berustte zij er toch in, omdat het hare dierbare vrienden voor een pijnlijker gevoel, dan zij nu zouden ontwaren, behoeden zou.

De familie Boonders vernam de uitspraak van den dokter met groote teleurstelling en innige smart. De geneesheer bepleitte de zaak echter met zooveel warmte, dat zij wel moesten gelooven, dat hier alleen te kiezen viel tusschen een lang behoud en spoedige scheiding voor altijd. Daarvoor moest natuurlijk alles wijken.

‘Kindlief!’ zei de oude Mevrouw: ‘Hoe smartelijk het mij zal vallen, je niet meer om en bij me te zien, ik ben niet zelfzuchtig genoeg, om je, onder de gegeven omstandigheden, te willen terughouden. Maar alléén laat ik je de reis niet maken; ik zou geen oogenblik rust of duur hebben, als je niet onder goede bescherming waart. Ik had er eerst over gedacht, met je mee te gaan. Daar willen ze hier echter niets van hooren. Mijn zoon zegt, dat hij over een goed jaar ook denkt te repatrieeren; en dan trekken wij weer met ons tweetjes in ons oude lieve huis en mijne kinderen in eene woning in de buurt. Dat zal heerlijk zijn, niet waar? En als je eenmaal in 't lieve vaderland bent, dan zal Mevrouw De Vries wel zoolang voor je zorgen, totdat wij je weer komen opeischen. Wees daarom maar getroost, lieve! 't Is maar eene scheiding voor eene poos.’

De edele vrouw sprak het meisje nog moed in, ofschoon zij daar zelve nog meer behoefte aan had, en zij van aandoening de woorden bijna niet kon uitbrengen.

Het zoeken naar een geschikt reisgezelschap hield langer aan, dan men verwacht had. Eindelijk kwam toch alles in gereedheid en werd aan boord van het schip, waarmee Johanna zou vertrekken, een afscheid genomen, hetwelk ik wel niet zal behoeven te beschrijven, om de aandoenlijkheid daarvan te doen beseffen.

XXIV.

Na eene stormachtige reis - het schip was eenmaal op het punt met man en muis te vergaan - kwam Johanna behouden te Amsterdam aan. Zij bracht geen bezoek aan Mevrouw Van Houten, daar zij te veel verlangde naar hare geboorteplaats, dan dat aan onnoodig oponthoud kon worden gedacht. Van Rotterdam ging zij, per spoor, naar Arnhem, doch vervolgde vandaar hare reis per huurrijtuig, ten einde de laatste uren zonder eenige stoornis, in overpeinzingen en verwachtingen te kunnen doorbrengen. Na een langdurigen rit zag

zij eindelijk den toren van het dorp en begon zij hare oogen wijder open te doen, om toch alles goed te kunnen zien en te herkennen. Maar, ach! wat was er in die drie jaren veel veranderd! De prachtige oude boomen, die vroeger aan beide zijden langs den straatweg stonden, waren vervangen door schrale dwergen; het huis op Heidekamp, waarin zij de gelukkigste dagen van haar leven had doorgebracht, was bijna niet herkenbaar door de bepleistering der muren. Dicht daarbij was op de plek, waarop een boschwachtershuisje had gestaan, een logement gebouwd. De cijfers op de wijzerplaat van den toren, vroeger zoo verweerd, dat ze bijna onzichtbaar waren, blonken haar nu in de verte reeds te gemoet. De man, die in de deur van het hotel stond, was een vreemde. Dat alles hinderde haar, omdat het zoo in tegenstelling was met hetgeen zij zich had voorgesteld te zullen vinden. 't Was echter niet noemenswaard bij de veranderingen, die zij verder zou waarnemen.

Zij had den koetsier gelast, stil te houden voor het huis van den kantonrechter. Terwijl zij uit het rijtuig stapte, keek zij verlangend naar het venster, waarvoor Mevrouw De Vries gewoonlijk zat, en toen zij haar daar niet zag, beurtelings naar al de ramen aan den voorkant van het huis. Doch zij was nergens te zien. De voordeur werd opengedaan door een heer, dien zij niet kende. Daar hij er nog vrij jong uitzag, meende zij, dat het een klerk van den heer De Vries was, en vroeg dus:

‘Mijnheer! is de kantonrechter thuis?’

‘In het huis op 't oogenblik niet, Juffrouw! want ik sta op stoep.’

Niet recht begrijpende, wat dat zonderlinge antwoord kon beduiden, hernam zij:

‘Ik bedoel u niet, Mijnheer! Ik wou den heer De Vries zelf spreken.’

‘O, Meneer De Vries!’ zei de heer op stoep. ‘Die woont al lang niet meer hier. Hij is, meen ik, naar Noord-Brabant vertrokken; juiste inlichtingen kan ik u evenwel daaromtrent niet geven. Zoo u daar veel aan is gelegen, zal de burgemeester wel bereid zijn, u er alles van te vertellen. 't Moet nog al eene zonderlinge geschiedenis zijn.’

Johanna bedankte den nieuwen kantonrechter - want zij had nu begrepen, dat hij dit was, - voor zijne terechtwijzing en spoedde zich naar den burgemeester, die haar dadelijk herkende en zeer vriendelijk ontving. Verbazing en nieuwsgierigheid drongen haar, terstond met de vraag voor den dag te komen, waarheen Mijnheer en Mevrouw De Vries waren vertrokken.

‘Ja, Juffrouw De Lohse!’ zoo begon de burgemeester, ‘dat is eene wonderlijke geschiedenis, die zich zoo niet in een paar woorden laat vertellen. Laten wij dus eerst wat gaan eten - de tafel is juist gereed - en blijf dan van nacht hier logeeren; dan hebben wij den

geheelen avond vóór ons, om te praten. Laat ik u nu bij mijne vrouw brengen. Die zal ook blij zijn, u te zien.'

Dat voorstel kwam Johanna zeer te stade. Zij had erop gerekend, bij de familie De Vries eene welkome gast te zijn of althans bij hen huisvesting te vinden. Zij nam alzoo die uitnoodiging met dankbaarheid aan.

Mevrouw De Roode - 's burgemeesters echtgenoote - was eene achtenswaardige vrouw en de eenige der notabele dames van het dorp, die Mevrouw De Lohse nog wel eens had bezocht in hare ellende. 's Kantonrechters vrouw daaronder natuurlijk niet begrepen. Zij was daardoor zeer goed met Johanna bekend. Zoodra zij op de hoogte der omstandigheden was gebracht, zei ze:

'Wel, lieve meid! dan blijf je bij ons, - zoo De Roode dat ten minste goedvindt - totdat je hebt bepaald, wat je nu verder wilt doen.'

'Wel zeker, wel zeker! perfect!' antwoordde de burgemeester, en het was hem aan te zien, dat hij het van harte meende.

Indien de langdurige tocht en de frissche, heldere herfstlucht Johanna's eetlust niet zoozeer hadden opgewekt, zou zij dien middag bijna niets hebben kunnen gebruiken, zoo werd zij gekweld door nieuwsgierigheid naar het wedervaren van al de leden der familie De Vries. De burgemeester maakte volstrekt geene haast met de onthulling van 'tgeen voor háár zoo duister was. Na het eten ging hij naar zijn kantoor en eerst onder het theedrinken begon hij, na eenige voorbereidende aanmerkingen, aan het verhaal hunner geschiedenis.

'Toen De Vries hier kwam wonen, was hij een achtenswaardig, innemend man, welwillend jegens iedereen, en bereid hulp te verschaffen, waar die noodig was, voor zooverre zijn vermogen dat toeliet. Want hij was niet rijk, ofschoon hij op een zeer fatsoenlijken voet kon leven. Ik zou zelfs voorbeelden kunnen opnoemen, dat hij zich, in het geheim, opofferingen getroostte, om anderen wel te doen. Doch dat doet hier minder ter zake. Genoeg, dat ik ermee aanduid, dat het zoo was. Later viel hem de hoogste prijs eener premieleening ten deel, en sedert hij in het bezit was van dat geld, is hij langzamerhand zoo ontzettend veranderd, dat men er denzelfden persoon van vroeger niet in kon herkennen. In plaats van milddadig, werd hij bekrompen, trok zich uit alle liefdadige stichtingen terug, en zon alleen op middelen tot vermeerdering van zijn schat. In één woord, hij werd een gierigaard. Dat zou nu niet nadeelig zijn geweest voor zijne financiën, indien niet ook hier - zooals meermalen gebeurt - de gierigheid de wijsheid had bedrogen. In Amerika werd eene spoorwegmaatschappij opgericht, die drie percent meer beloofde, dan hij, De Vries, tot nu toe van zijne effecten had kunnen trekken. Dat lachte hem aan. Zijne vrouw - zooals de mijne naderhand van haar vernam - bracht veel daartegen in, en zei, onder anderen, dat zij haar vader eens tegen

iemand had hooren zeggen: “Steek nooit je geld in ondernemingen, die zoo buitengewoon veel beloven,” en daarop had De Vries geantwoord: “Wat zou zoo'n arme dorps-dominee van geldzaken weten! Ik zal er liever eens met mijn kassier over spreken en zal er zelf ook meer verstand van hebben, denk ik.” En die goede vrouw, die een zeer hoog denkbeeld had van de wijsheid haars mans, berustte in de zaak, toen de kassier had verzekerd, dat die maatschappij zeer solide was. Het grootste gedeelte van zijn vermogen vertrouwde hij haar toe; en wat was het gevolg? Dat die solide maatschappij - na een betrekkelijk kort tijdsverloop - het rentebetalen staakte en hare schuldbrieven bijna tot nul daalden. Daar kwam nog bij, dat het huwelijk van Alexander, waarvan De Vries zich gouden bergen had beloofd, zoo bitter tegenviel. Baron Von Waldheim, Euphemia's vader, was een uitmuntend man. Jammer maar, dat hij uitmuntte in twee dingen, die den mensch zelden veel geluk of duurzaam voordeel aanbrengen, namelijk trots en zucht voor het spel. Als hij gewonnen had, hield hij er eene groote hofhouding op na en leefde als een vorst. Maar als de fortuin hem den rug toekeerde, brachten hij en zijne familie dikwijls kommervolle weken door, totdat er weer genoeg was gewonnen, om weer in pracht en praal te leven. En zoo ging het voortdurend. Gelukkig was er, toen hij stierf, genoeg over, om zijne weduwe en dochter voor gebrek te behoeden, doch te weinig tot het voeren van een staat als hier op dat buiten. Dat was echter een staatkundige streek van haar, die, helaas! maar al te goed gelukte. Door die vertooning moest de veronderstelling van grooten rijkdom bij de menigte gewekt worden en zoodoende dienen tot lokaas voor een rijken minnaar, waaraan hare dochter groote behoefte had. De Vries bracht zijn zoon in de gelegenheid tot het bijten in dat aas; maar den armen jongen bleef de angel in de keel zitten en wondde hem gevoelig. Euphemia wist hem, door zoete woordjes en allerlei kunsten, in liefde te doen ontvlammen; maar toen zij eenmaal zijne vrouw was, kwam daar andere taal voor den dag. Als hij niet zorgde, dat er geld genoeg voorhanden was, heette het: “'t Moet er maar zijn! Denk je, dat ik ooit zoo'n burger zou getrouwd hebben, als ik geweten had, dat ik gebrek met hem moest lijden?” Hij was vreeselijk bedrogen en De Vries had zich niet minder om den tuin laten leiden.

Toen het erop aankwam, te bepalen, wat ieder der jongelui mee ten huwelijk zou brengen, gaf de Barones te kennen, dat zij dit nog niet met juistheid kon bepalen, daar dat van een proces, dat nog niet geëindigd was, afhing. De Baron had namelijk - zooals zij beweerde - een natuurlijken zoon, die, op grond van een document, dat in zijne handen berustte, aanspraak maakte op de helft der erfenis.

Zonder in het minst te vermoeden, dat hem een sprookje werd opgedischt, stelde De Vries toen een jaargeld voor zijn zoon vast, dat

in de verte niet toereikend was, om eene zoodanige hofhouding te bekostigen en dat hij na zijn verlies in de Amerikanen niet eens meer kon uitbetalen. Wantrouwend geworden door den eindeloozen duur van dat proces, deed hij onderzoek daaromtrent en erlangde zekerheid, dat alles bedrog was en Mevrouw Von Waldheim nauwelijks genoeg bezat, om op een zeer eenvoudigen voet fatsoenlijk te leven. Daarop kwam het uit, dat zij hier omringd was van schuldeischers, die zij steeds had gepaaid met de belofte, dat zij hen zou betalen terstond na de voltrekking van het huwelijk harer dochter. Toen die heeren het haar te lastig begonnen te maken, moest al die staatsie worden afgeschaft. Alexander werd door vrouw en schoonmoeder vervolgd om geld en overladen met verwijtingen, die hij in geen enkel opzicht had verdiend. Heeft hij u daarvan niets verteld, toen gij hem in zijne ziekte zoo edel hebt bijgestaan?'

'Neen, burgemeester!' antwoordde Johanna, innerlijk ontroerd. 'Hij zei alleen, dat hij niet gelukkig was.'

'Diep rampzalig, had hij wel mogen zeggen. Hij hield er zich echter goed onder. 't Is altijd een flinke jongen geweest,' hernam de burmeester.

'Men kon het hem anders goed aanzien, dat hij geen pleizier had,' bracht de burgemeestersvrouw in het midden.

'Nu ja! zoo bedoel ik het ook niet. Ik meen maar, dat hij - zooals menig ander in zoodanige omstandigheden zou doen - geen troost ging zoeken in uitspattingen. Waar was ik ook weer gebleven? O ja! Hij hield er zich ferm onder. Met zijn vader was dat echter zoo niet. Hij was eerst norsch en opvliegend, zoodat zijne arme vrouw een allerbitterst leven bij hem had. Daarna raakte hij aan het mijmeren en ten laatste werd hij krankzinnig.'

'Krankzinnig?' riep Johanna uit.

'Ja, lieve meid! zoover kwam het, helaas! met hem. Dat openbaarde zich het eerst bij eene zitting van het kantongerecht. Twee mannen, hier uit het dorp, hadden twist met elkander gehad, en een der twee had den ander uitgescholden. Toen zij voor den kantonrechter waren verschenen, vroeg deze aan den man, die was uitgescholden, wat hij had in te brengen. De beleedigde begon daarop een verslag te geven van het gebeurde, doch nauwelijks was hij daarmee een paar minuten aan den gang geweest, toen de kantonrechter opstond en hem driftig in de rede viel met de woorden:

'Dat kan me nou allemaal geen duivel schelen. Jullie flauwe kibbelarijen raken me kouwe kleeren niet. Zeg me nou maar liever, waar je me geld hebt gelaten.'

'Uw geld, Meneer?' vroeg de man, in de grootste verbazing. 'Ik begrijp u niet. Ik weet niets van uw geld af.'

'Wat!' hernam De Vries, 'wou je 't nog ontkennen? Denk je, dat

ik niet weet, dat je 't in den grond hebt gestopt? Zeg nou maar gauw, *waar*, of 't loopt niet goed met je af!'

'Meneer!' zei de man; 'ik bezweer u, dat ik nooit een cent geld van u in mijn handen heb gehad, dan wat ik met schoenmaken aan u heb verdiend, zelfs nog niet dat van de laatste rekening.'

'Dus ontken je 't?' vroeg de Vries.

'Ik zou niet weten, wat ik zou moeten bekennen, Meneer!' zei de schoenmaker.

'Veldwachter!' beval de rechter. 'Breng hem in den kelder en in de boeien.'

Eerst was ik even verbaasd geweest als de schoenmaker, doch was langzamerhand tot de overtuiging gekomen, dat het er bij hem doorliep. Hij zal wel tot bezinning komen, dacht ik, en dan loopt de zaak denkelijk met een sisser af. Nu werd het mij echter wat al te gek.

'Mijnheer de kantonrechter!' zei ik; 'hier heeft zeker eene vergissing plaats en er bestaan in ieder geval geene termen tot gevangenneming.'

'Mijnheer de ambtenaar van het Openbaar Ministerie!' voegde hij mij op hoogen toon toe, 'ik ben hier de man, die bevoegd is, recht te spreken. Zoodra ik daarin uw raad behoef, zal ik zoo vrij zijn, mij tot u te wenden.'

Ik moest zorgen, mij niet te branden. Daarom durfde ik, op eigen verantwoording, geen tegenbevel geven; maar reed naar de stad, ten einde met den officier van justitie te spreken. Vooraf gaf ik echter bevel, de gevangenen te voorzien van spijs en drank, en hunne nabestaanden vrij bij hen toe te laten. Na het aanhooren van mijn verslag gaf de officier terstond een bevelschrift tot het voorloopig in vrijheid stellen dier gevangenen. Een onderzoek naar de zaak zou terstond ingesteld worden.

Ik hoopte nog, dat De Vries, ten gevolge van ongesteldheid, in koortsachtigen toestand zoo vreemd gehandeld had. Dat bleek weldra niet het geval te zijn geweest. Te huis komende, zei hij tegen zijne vrouw:

'Zie zoo! Nu heb ik ze dan toch eindelijk gekregen, die gauwdieven, die me mijn geld hebben ontstolen!'

'Je geld hebben ontstolen? Ben je dan alweer geld kwijt?' had Mevrouw angstig gevraagd.

'Weer geld kwijt!' had De Vries daarop woedend uitgeroepen. 'Hebben ze mij dan niet bijna mijn geheele vermogen ontstolen? Maar nu weet ik, dat zij het ergens in den grond hebben verborgen, en ik zal het wel vinden.'

Daarop liep hij naar het schuurtje, achter zijn huis, nam eene schop en begon dadelijk in zijn tuin te graven. Niets dan de boomen werd ontzien; bloemen, groenten, alles moest voor de spade onderdoen. Zoo ging het vervolgens dag aan dag, totdat de geheele tuin in eene wilder-

nis was herschapen; en toen begon hij aan de straat. De steenen van het voetpad waren al gedeeltelijk opgebroken, toen men mij kwam waarschuwen. Om kort te gaan, hij was totaal krankzinnig. Toen het graven hem belet werd, was hij woedend, en 't werd noodzakelijk, hem onder mannelijk toezicht te stellen, daar Mevrouw De Vries onder een zoodanig verkeer dreigde te bezwijken. Hij is nu bij een boer op een dorp in Noord-Brabant besteed, en daar - zooals ik verneem - nog dagelijks gravende naar den Mammon, op een groot stuk heigrond, achter het bouwland van dien man.'

''t Is ontzettend!' zei Johanna. 'En,' vroeg zij; 'waar is die goede Mevrouw De Vries gebleven?'

'Die is al lang bij hare zuster in Friesland, wier man daar dominee is en die haar liefderijk heeft opgenomen, wijl zij, wegens het kostgeld, dat ze voor De Vries moet betalen, niet meer in staat is, eene huishouding te bekostigen.'

'Maar kon Alexander haar dan niet te hulp komen?' vroeg Johanna, terwijl onder het uitspreken van dien naam een blos haar gelaat bedekte, die echter door de reeds ingevallen duisternis bedekt werd gehouden voor de oogen der beide echtelingen.

'Wel neen, kindlief!' luidde het antwoord van den heer De Roode. 'Hij en zijne schoonmoeder verkeerden in denzelfden financieelen toestand als die, waaronder Mevrouw De Vries gebukt ging. Daarom is hij ook, na den dood zijner vrouw, met haar...'

'Is Euphemia dood?' vroeg Johanna, zoo luid en met zooveel aandrang, dat Mevrouw De Roode ervan opschrikte.

'Ja, wist je dat niet?' hernam de burgemeester; 'ze is al maanden dood. Zij is nog gestorven aan dezelfde ziekte, waarin ze Alexander niet heeft willen oppassen.'

Daar Johanna hierop niets in het midden bracht, hernam hij:

'... Is hij met de Barones, zijne schoonmoeder, ergens op eene kleine plaats in Duitschland gaan samenwonen. Ze zouden ieder afzonderlijk niet voor gebrek beveiligd zijn, zooals men mij heeft verteld. Alexander zou haar nu wel aan haar lot hebben kunnen overlaten, maar daar is hij te rechtschapen toe. Hij moet zich daar met eene nederige betrekking vergenoegen, om voor zichzelven te zorgen en voor de vrouw, die hem zoo vreeselijk bedrogen en zoo slecht behandeld heeft. 't Is altijd een flinke jongen geweest.'

XXV.

't Was Johanna niet onwelkom, dat de burgemeester, toen hij zoover met zijn verhaal was gevorderd, naar de spreekkamer werd geroepen, waar iemand hem wachtte, en Mevrouw eveneens de kamer voor eene wijle moest verlaten tot het bezorgen van eenige huiselijke aangelegenheden. Haar hoofd en haar hart werden door zoovele gedachten en

gewaarwordingen bestormd, dat zij naar stilte en eenzaamheid verlangde, ten einde die eenigermate te kunnen regelen en, zoo kalm mogelijk, te onderzoeken en te beproeven. Zij slaagde daarin echter niet in die oogenblikken, en ook niet, toen zij, op raad van Mevrouw, vroeg naar hare kamer was gegaan, om van de vermoeienis der reis uit te rusten. Allerlei denkbeelden dwarrelden zoo door haar hoofd en zooveel verschillende aandoeningen door haar gemoed, dat zij er kalmte noch orde in wist te brengen en zij geene rust kon vinden. Eerst tegen den morgen viel zij van vermoeidheid in slaap, en de zon had, met hare gewone vrijpostigheid, reeds een geruimen tijd alles in hare kamer besnuffeld en bekeken, voordat zij dat bemerkte. Zeer verkwikt door die sluimering, maakte zij in aller ijl toebereidselen, om aan het ontbijt te kunnen verschijnen. Mevrouw zond haar echter een kop thee met de boodschap, dat zij zich volstrekt niet moest haasten, daar alles den gewonen koers ging en de boterhammetjes, die op haar stonden te wachten, volstrekt geen gevaar liepen van door een ander te worden verorberd.

Toen zij beneden kwam, was de burgemeester al naar het stadhuis vertrokken; maar Mevrouw ontving haar allervriendelijkst en onderhield haar op eene aangename wijze, door haar alles, wat er gedurende hare afwezigheid in het dorp was voorgevallen, te vertellen, voor zooverre zij daarin eenigszins belang kon stellen.

Onder het koffiedrinken, waarbij de burgemeester tegenwoordig was, kon zij de vraag niet weerhouden, of Alexander in den laatsten tijd nog wel eens in het dorp was geweest.

‘Na den dood zijner vrouw maar ééns, zoover ik weet,’ antwoordde de heer De Roode. ‘Hij kwam toen uit Brabant, waar hij een bezoek had gebracht aan zijn vader. Op mijne vraag, hoe het met dien ongelukkigen man gesteld was, antwoordde hij:

‘Treurig, zeer treurig. Verbeeld u, burgemeester!’ zei hij, ‘dat, toen ik hem van het denkbeeld, dat zijn geld hem ontstolen is, trachtte af te brengen, hij mij doordringend aanzag, zeggende: ‘Aha! dus wellicht ook een van het komplot! Als dat zoo is, mannetje! dan raad ik je, mij nooit weer onder de oogen te komen. Want dan zou ik, als kantonrechter, evenals Brutus moeten zeggen: ‘*Qu'on l'amène à la mort!*’ En terstond liet hij, lachend, daarop volgen: ‘Daar kom ik op eens tot de ontdekking, dat Brutus een collega van me was; want, schoon onder een anderen titel, was hij toch niets meer dan een kantonrechter; ha, ha, ha! Leve collega Brutus! - Maar, alle gekheid op een stokje, Alex! Weet jij niet, waar ze mijn geld verborgen hebben?’

‘Treurig, niet waar? Den armen jongen liepen de tranen langs de wangen, toen hij het vertelde. Hij deelde ons ook nog mee, - 't geen we trouwens al door Mevrouw De Vries wisten - dat je met een student verloofd bent geweest en, na diens dood, met zijne mama

naar de Oost zijt gegaan, waar je denkelijk wel altijd zoudt blijven. Later vernam ik van een handelsreiziger uit Osnabrück, dat hij weer zou gaan trouwen; doch nu met een meisje, dat werkelijk geld heeft. Dat is evenwel nog niet geschied, want dan had hij zijne papieren bij mij dienen op te vragen.'

Dat laatste bericht was verpletterend voor Johanna; maar het bracht langzamerhand regeling en orde in hare denkbeelden. Toen zij een weinig was bekomen van hare ontsteltenis, - die door Mevrouw De Roode was opgemerkt, maar door Johanna aan eene koortsachtige rilling was toegeschreven - was hare eerste gedachte: dus heeft hij mijn engagement toch waarlijk voor een bewijs gehouden, dat ik hem niet meer dan zusterlijke liefde toedroeg, in weerwil van al 'tgeen tusschen ons is voorgevallen gedurende zijne ziekte en bij ons afscheid! Hoe zou hij anders aan een tweede huwelijk met eene andere kunnen denken, daar ik nu toch vrij ben? Hoe is het mogelijk! Ik heb mijne innige liefde toen in spijt van de pogingen, die ik daartoe aanwendde, niet voor hem kunnen verbergen; en dat de zijne even waar en oprecht gemeend was, daaraan kan ik geen oogenblik twijfelen. 't Is, alsof daar iets noodlottigs tusschen ons zweeft, om ons steeds van elkaar verwijderd te houden. Hetgeen ik uit liefde voor hem heb gedaan, om zijn vrede en zijn geluk te bevorderen, komt op mijzelve terug, om *mijn* vrede en *mijn* geluk te verwoesten! neen, die van ons beiden. Want nooit kan eene andere hem zóó lief hebben als ik; en dus kan hij nimmer met eene andere zoo gelukkig zijn!

Zoo bleef zij voortpeinzen en peinzen, totdat zich een gevoel van haar meester maakte als dat van iemand, die zijne rekening met de wereld als afgesloten meent te kunnen beschouwen. Zij wilde zich dan ook niet weer in haar gewoel begeven, maar, evenals hare moeder, hare levensdagen in stilte doorbrengen, door handenarbeid in het ontbrekende voorziende.

Dit voornemen gaf zij den burgemeester en zijne gade te kennen, wier goedkeuring het volkomen wegdroeg. Op hare vraag, waar hare meubelen, die in het huis van den heer De Vries eene plaats hadden erlangd, gebleven waren en aan wien het huisje toebehoorde, waarin zij met hare moeder gewoond had, vroeg de heer De Roode:

'Zoudt gij daarin bij voorkeur verblijf houden?'

'Ja, Mijnheer!' zei Johanna. 'Dat huisje is mij steeds dierbaar gebleven om de lieve vrouw, die ik daar altijd in mijne nabijheid had. Nu zal ik het, helaas! zonder haar moeten betrekken.'

'Maar *ons* huis zal altijd voor je openstaan, lieve Johanna! en ik zal, zooveel dat mogelijk is, de plaats uwer moeder trachten in te nemen,' verzekerde Mevrouw. Zij had zeer goed begrepen, wat aanleiding had gegeven tot die 'koortsachtige rilling', waaronder het arme meisje hare zielsaandoening had trachten te verbergen.

'Daar het huis, waarin de kantonrechter woont, mij toebehoort,'

hernam de burgemeester, ‘en dat, waarin uwe moeder heeft gewoond, ook het mijne was geworden, heb ik uwe meubelen in laatstgenoemd perceeltje laten overbrengen. Indien ge dus dat huisje wilt huren, vindt gij die daar aanwezig. Eer gij daar intrek neemt, wil ik alles netjes laten opknappen; 'tgeen steeds is achterwege gebleven, omdat er zich geen huurder voor opdeed. Gij zult u dus moeten getroosten, het zoolang bij ons voor lief te nemen.’

Johanna nam die aanbieding dankbaar aan; en toen alles in orde was, keerde zij in dat eenvoudige verblijf terug, nog veel ongelukkiger, dan zij het had verlaten. *Toen* zag zij hoopvol de toekomst te gemoet, *thans* toefden haar daarin slechts sombere dagen en kille eenzaamheid.

Voordat zij het besluit omtrent hare toekomstige wijze van leven vaststelde, had zij, niet zonder eenige vrees, aan den burgemeester gevraagd, of hem bekend was, wat er van haar klein vermogen was geworden. De mogelijkheid bestond immers, dat het met het kapitaal van den heer De Vries was te gronde gegaan.

‘O! heel goed!’ had de heer De Roode geantwoord. ‘Dat ligt veilig en wel bezorgd in mijne brandkast. Na het vertrek van De Vries heb ik, op verzoek van zijne vrouw, al zijne papieren met haar nagezien en uwe papiertjes, met accurate aanteekeningen van ontvangst en rente, enz., gevonden en, eveneens op haar verzoek, in bewaring genomen. Gij kunt er dus, zoodra gij wilt, over disponeeren.’

‘Gelukkig!’ had Johanna toen gezegd. ‘Men kon anders niet weten. Er zijn tegenwoordig zoovele voorbeelden.’

‘Neen! lieve meid!’ was de verklaring van den burgemeester. ‘De Vries was wel verzot op geld, maar eerlijk als goud!’

Vreeselijk was Johanna in den aanvang, na een leven zoo vol afwisseling, de eenzaamheid in die woning, waarin haar iedere plek, elk meubelstuk herinnerde aan de dierbare, die daar met haar had geleefd en van haar was weggenomen, toen zij haar bijzijn nog zoozeer behoefde.

Daar waren nu wel jonge dames in het dorp, die, op aansporing van de burgemeestersvrouw, haar kwamen bezoeken; maar dat waren meest meisjes, voor wie de zorgen des levens nog in de toekomst besloten lagen, voor wie vroolijkheid en ijdelheid nog dagelijksche speelkameraadjes waren, die haar gewoonlijk bij hare bezoeken vergezelden. Zij vonden dus weinig behagen in den meerderen ernst en de grootere degelijkheid van Johanna's onderhoud; waarvan het natuurlijk gevolg was, dat die bezoeken steeds verminderden en eindelijk bijna geheel gestaakt werden.

De meeste afleiding vond zij in gestadigen arbeid, wandelingen in den omtrek en bezoeken bij Mevrouw De Roode. Den arbeid moest

zij echter dikwijls ter zijde stellen, daar zij er na lang aanhouden zenuwachtig van werd. Hare liefste wandeling - die naar de rustplaats harer moeder - had op haar prikkelbaar zenuwgestel niet zelden dezelfde uitwerking; en bij den burgemeester vond zij meestal gezelschap, waaronder zich gewoonlijk menschen bevonden, die zij niet kende, of dezulken, die zij maar al te goed kende door de onheusche bejegening, welke zij hare moeder in haar rampspoed hadden doen ondervinden. Zij was dus meest alleen. Zij morde niet, klaagde nooit; met vrome onderwerping droeg zij haar lot; maar zij gevoelde zich zoo alléén, zoo vreeselijk alléén. Elk bezield wezen, zelfs het *redelooze* dier - ik zeg niet *verstandelooze,* want ook de dieren hebben verstand, doch zijn niet in het bezit der *rede*, die den mensch verheft boven het dier, - zelfs de redelooze dieren hebben behoefte aan gezelligheid, aan het bijzijn van huns gelijken of van andere bevriende wezens. Het gemis daarvan doet een gevoel van verlatenheid geboren worden, dat wel niets te kort doet aan het vertrouwen op de Voorzienigheid, maar toch aan het leed een gewicht vasthecht, dat den last daarvan ontzettend verzwaart.

Dat ondervond Johanna in geene geringe mate. Dat besefte alleen de eenige vriendin, die zij daar toen bezat. Mevrouw De Roode's maatschappelijke positie verhinderde haar echter, daarin veel verandering teweeg te brengen; zoodat het arme meisje steeds alléén was en alléén bleef.

XXVI.

Zóó zat Johanna op een zoelen zomeravond - ruim vier maanden na hare terugkomst - in het priëel, dat zich in den kleinen tuin bij hare woning bevond. Van die zitplaats kon zij, langs de voorzijde van het huisje, een groot gedeelte van de dorpsstraat overzien. De zon was reeds lang ondergegaan, maar de maan verspreidde een zoo helder licht over alles, wat haar omringde, dat zij bijna evengoed als bij dag kon waarnemen, wat rondom haar voorviel. Er was niemand op de straat te zien. De burgerluitjes lagen meest allen reeds in de rust, en in de hoogere kringen had het uur van scheiden nog niet geslagen. Er was dus geen sterveling op den publieken weg te ontwaren. Doch ja! Daar ginds in de verte bewoog zich iets, dat, naderbij gekomen, een mensch, een man bleek te zijn. Hij kwam al nader en nader, doch zoo langzaam, dat het tusschenbeide twijfelachtig was, of hij wel in 't geheel voortging.

Toen hij vlak voor haar huisje gekomen was, bleef hij werkelijk stilstaan. Het bleek een heer te zijn. Maar daar hij juist in de schaduw van het huisje stond, kon zij niet juist onderscheiden, tot welke klasse hij behoorde en hoe zijn gelaat er uitzag. Hij bleef

daar, met op de borst gekruiste armen, onbeweeglijk staan. Daar zijn blik vermoedelijk al dien tijd op hare woning was gevestigd, begon zij ongerust te worden. Men had in den laatsten tijd zooveel van diefstal en moord in de omliggende plaatsen vernomen. Wellicht was die man daar met roofzuchtige bedoelingen gekomen; en wat zou zij, zwak schepsel, tegen hem vermogen!

Zij stond op het punt, langs den achterkant van het prieël naar het huis van den burgemeester te vluchten, toen die man zich half omwendde, waardoor hij in den vollen glans van het maanlicht kwam te staan en al de trekken van zijn gelaat duidelijk zichtbaar werden.

't Was Johanna, of de grond onder haar wegzonk en zij, half bezwijmd, meeging naar eene grondelooze diepte, toen zij dat gelaat had aanschouwd. Niemand anders dan Alexander stond daar voor haar.

Zij viel echter niet in zwijm. Zij herstelde zich spoedig. 't Was, alsof haar werd ingefluisterd: ‘Hij heeft u nog altijd lief - even innig als ooit te voren; - hij denkt aan geene andere, alleen aan *u*, - en daarom bezoekt hij nog eenmaal de woning, waarin gij vroeger hebt geleefd, - terwijl hij u thans verre van hier waant, daar in het verre Oosten.’

Dit alles geschiedde natuurlijk in vrij wat minder tijd, dan ik noodig had, om het neer te schrijven. En onmiddellijk daarop had men Alexander, terwijl zijne armen langs zijne zijden neerzonken, hebben kunnen hooren zeggen, op een toon, waaruit diepe moedeloosheid sprak:

‘En waar? waar is zij nu?’

‘Hier, Alex!’ klonk hem uit het priëel te gemoet.

‘O, mijn God! wat is dat?’ riep Alexander ontzet uit: ‘Zou zij wellicht dood zijn, en haar geest...’

Johanna, die, door aandoening overmeesterd, niet in staat was geweest, van hare zitplaats op te staan, verzamelde al hare krachten en trad uit het priëel te voorschijn, zeggende:

‘Neen, Alex! hier ben ik.’

‘O!’ liet Alexander, snel naar haar toetredende, hooren; en... de beide zoolang gescheiden gelieven lagen in elkanders armen.

Wat er dien avond tusschen die twee werd verhandeld, is mij niet bekend geworden; maar wel het resultaat ervan; namelijk, dat zij den volgenden dag samen naar de familie De Roode gingen, om hun engagement bekend te maken.

De burgemeester en zijne vrouw wenschten hun hartelijk geluk, en Mevrouw fluisterde Johanna in: ‘Nu zul je wel geene koude rilling meer krijgen, als je merkt, dat hij wil gaan trouwen.’

‘Wel, wel!’ zei de burgemeester: ‘dan zal ik de registers van den burgerlijken stand wel spoedig moeten klaarleggen, want waar zoudt jelui op wachten?’

‘Ho, ho! burgemeester! daar is nog zoo'n haast niet bij. Ik heb

tegen van middag eene financieele conferentie met Mejuffrouw Johanna de Lohse belegd; en daarop zal eerst moeten uitgemaakt worden, of de fondsen der vennootschap toereikend zijn, om de zaak door te zetten. Dat zal nog al een langwijlig werk zijn, als het met de noodige accuratesse zal geschieden. Anders zou het ons kunnen gaan als mijn collega-klerk in Pruisen. Die man had al lang verkeering met een lief meisje, maar geene inkomsten genoeg, om eene huishouding te beginnen. Toen hij eindelijk verhooging van salaris kreeg en zij hadden uitgerekend, dat het nu wel kon, bemerkten ze, reeds op den eersten dag na hun huwelijk, dat *het eten,* bij vergissing, buiten de berekening was gebleven.'

'En waar leefden die zielen dan toen van?' vroeg Johanna met bezorgdheid.

'O! de zielen konden het best met rozengeur en maneschijn stellen. Maar de lichamen, dat was erger. Hij kreeg er gelukkig nog een postje bij, en daar moest toen de pot van gekookt worden. Veel vet kwam er echter niet in.'

'En hoe stel je 't nu met je schoonmoeder?' vroeg Mevrouw.

'O, die is bezorgd, Mevrouw. Een broer van haar echtgenoot kon niet langer dulden, dat de weduwe van een Baron Von Waldheim met een klerk huisde. Hij heeft haar tot zich genomen, en toen moest ik mij maar alléén zien te redden. Gelukkig had zij mij meer noodig dan ik haar, toen we nog samen leefden.'

De nalatenschap van Johanna's moeder en het aandeel, dat Alexander uit het overschot van het vermogen zijns vaders in vruchtgebruik was afgestaan, leverden te zamen een rentebedrag op, dat, bij inachtneming van de grootste zuinigheid, eventjes toereikend kon geacht worden voor een klein gezin, zoo daar geene bedroevende of verheugende bijzonderheden bij kwamen.

'Maar dat is minder!' zei Alexander. 'Ik kan zeker wel eene plaats als klerk bij den notaris krijgen. Die geeft wel zoo'n groot salaris niet, maar alle beetjes helpen, en ik maak mij dan gereed voor het examen. Wie weet, of je dan niet nog eens eene notarisvrouw wordt.'

'Ik ben best met je tevreden, zonder dat,' zei Johanna. 'Maar ik heb nòg wat, Alex! Vooreerst een legaat van Mevrouw Landou, groot drieduizend gulden, en dan vijftienhonderd gulden, overgespaard van mijne salarissen; en dan kan ik nog, evenals mama, wat verdienen met handwerken.'

'Aha!' zei Alexander, 'dat zet nog kluiten aan den dam! Dan nu maar - voorwaarts

et vogue la nacelle
Qui porte nos amours!'

‘En waar denken de jongelui te gaan wonen?’ vroeg de burgemeester, nadat hij den uitslag hunner beraadslagingen had vernomen.

‘In het heilige huisje, burgemeester,’ luidde Alexander's antwoord.

‘Toch niet in dat kleine ding, waar Johanna nu in woont?’

‘Zeker, burgemeester! Dat huisje is mij heilig. Dáár heb ik Johanna leeren kennen - heb er als kind met haar gespeeld en er haar nu in teruggevonden. Buitendien, we moeten ons laag aan den grond houden, om niet weer van de hoogte naar beneden te tuimelen.’

‘Wel zeker,’ bracht Mevrouw De Roode in 't midden. ‘Eene hut van klei, aan 't eind der aarde’, zooals een dichter zong, is voor ware gelieven voldoende.’ De goede vrouw droomde zich nog eens weer terug in de dagen van háár engagement.

‘Ja!’ zei de burgemeester: ‘Mijn oudje kan nog wel sentimenteel zijn,’ en zich toen tot zijne gade wendende, vervolgde hij: ‘Nu, lieve! wat je genegenheid aangaat, zou het wel lukken; maar met je rheumatiek zou je in zoo'n verblijf leelijk te pas komen.’

‘Dat kon wel! Evenals heeren met het *pootje*,’ zei Mevrouw plagend. ‘Dus moeten we daar maar van afzien.’

‘Zij kan ook nog anders dan sentimenteel zijn,’ hernam haar echtgenoot, haar, met een vriendelijk gelaat, de hand drukkende. ‘O!’ voegde hij er schalks bij: ‘Mijne vrouw heeft vele talenten, maar zij komt er niet altijd zoo royaal mee voor den dag.’

Johanna glimlachte even en zei toen:

‘Mijn droom is uitgekomen.’

‘Welke droom?’ vroeg Alexander.

‘Toen je daar zoo even zei, dat je me dáár hadt weergevonden, kwam mij die eensklaps in de gedachten.’

En toen vertelde zij den droom, waarvan ik, in de negentiende afdeeling van dit verhaal, melding heb gemaakt. ‘En sedert dien tijd,’ zoo vervolgde zij, ‘heb ik, om zoo te zeggen, tusschen hemel en aarde gezweefd, met dien akeligen afgrond onder mij, en heeft Alexander mij daar opgevangen.’

‘Hé!’ uitte Alexander.

‘Wel, dat is zonderling!’ zei Mevrouw.

‘O! zoo'n droom is licht te verklaren!’ meende de burgemeester. ‘Ik heb meer dan ééns gedroomd, dat ik ergens afviel, en dan was 't net, alsof ik zweefde. En toen je dat ook gebeurde, tooverden je angst en je verliefdheid je daar natuurlijk Alexander voor de oogen. Maar toen Alexander je hier zoo klakkeloos tegen 't lijf liep, was je er, dunkt mij, verre van af, van te zweven. Op die manier kun je droomen altijd wel toepasselijk uitleggen.’

‘Ja wel!’ zei Mevrouw. ‘Maar 't is toch zonderling!’

‘Dat vind ik ook!’ betuigde Johanna.

Aan Mevrouw Boonders gaf Johanna, in een uitvoerigen epistel, verslag van al het gebeurde. Eenige maanden daarna ontving zij een

brief met hartelijke gelukwenschen van die door en door goede vrouw en van hare kinderen. In dien brief bevond zich eene aanwijzing, groot duizend gulden, op haar kassier, als bruidsgeschenk, te besteden naar welgevallen. Door de jongelui werd dat geld, met unanieme stemmen, gevoegd bij hun gemeenschappelijk kapitaaltje. Nog eene opmerkelijke zinsnede was in dien brief vervat.

‘Maar nu kom ik,’ schreef zij, ‘tot u met een verzoek; namelijk dit - dat gij den eersten zoon, die u geboren wordt, Ferdinand zult noemen, zoo uw man daar ten minste niets tegen heeft.’

‘Niets, volstrekt niets!’ betuigde Alexander, die volkomen ingelicht was omtrent die Ferdinand-historie.

‘Maar,’ zoo luidde de brief verder, ‘dan komen de kosten van de luiermand voor *mijne* rekening. Daar heb ik, als peet, recht op. En dan krijg je den zilveren paplepel ook, waar mijn Ferdinand nog mee gegeten heeft.’

‘Jongens, Johanna!’ zei Alexander. ‘Als dat zoo voortgaat, dan worden we gauw te rijk, om tevreden te blijven.’

‘Geen nood, Alex! Nu kun je dan weer van die lekkere sigaren rooken, waar je zooveel van houdt.’

‘Volstrekt niet, vrouwtje. Nu kun jij je oogen wat meer sparen, dan je nu doet door dat eeuwige pikken 's avonds bij de lamp.’

‘Best, Alex! Maar nu een oogenblik silence, hoor! totdat ik den brief uit heb.’

‘Ik zwijg al! Hoor je 't niet, beste?’

Johanna glimlachte, maar las verder. ‘Maar dan moet je daar zoolang mee wachten, totdat ik terug ben. Want ik wil den jongen zelf ten doop houden, en dan droomen, - zooals we in het leven zoo dikwijls dingen moeten droomen, die buiten ons bereik liggen, - dat het mijn eigen Ferdinand is. Antwoord maar niet op mijn brief, voordat ik in Amsterdam ben, daar wij over eene maand of drie naar Nederland denken terug te keeren. Zoodra ik aangekomen ben, schrijf ik 't je.’

‘'t Is toch eene lieve vrouw!’ zei Johanna, en Alexander stemde daarmee volkomen in.

Mevrouw De Vries was verrukt, dat haar plan nu toch nog zou verwezenlijkt worden; en het speet haar ontzettend, dat haar ziekelijke toestand haar verhinderde, bij de huwelijksplechtigheid tegenwoordig te zijn. Zij hoopte nu maar op een spoedig bezoek van de jongelui.

Het huwelijksfeest had, op dringend verzoek van den burgemeester en van zijne vrouw, ten hunnen huize plaats. Dat was *hunne* huwelijksgift, zeiden ze. Desniettegenstaande vonden de pasgehuwden, toen zij 's avonds in hunne woning kwamen, een prachtig theeservies op de tafel staan, dat van niemand anders dan van die beide echtelieden afkomstig was.

Alleen de dominee, de dokter, de notaris - die nu Alexander's chef was - en hunne vrouwen waren ter bruiloft genoodigd. Allen waren

opgewekt en vroolijk; het ontbrak niet aan toosten; en toen de jonggetrouwden zich heimelijk hadden verwijderd, bleven de overige gasten nog lang bij elkaar.

En zóó stak het huwelijkshulkje dier twee hereenigde gelieven van wal, met *Zuinigheid* aan het roer, *Tevredenheid* als bootsman; terwijl de krachtige adem der *Liefde* het zeil steeds bol hield.

En toen, eenige maanden later, Johanna Alexander blozend iets had ingefluisterd, sloot hij haar in zijne armen, zeggende:

'Lieve, lieve! Ik had nooit gedacht, dat deze aarde mij eene zoo groote zaligheid zou kunnen schenken.'

Oct.-Nov. 1885.

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. Van Westrheene.
De onnoozele.

I.

Omstreeks tien jaren geleden woonde in het dorpje M., in eene vervallen hut, een arm gezin, bestaande uit grootmoeder, moeder en kleinkind. De vader van dat kind had het dorp verlaten; niemand wist, waar hij was. De grootmoeder heette in het dorp de heks; de moeder was eene echte boerin, sterk en gezond. Zij verdiende den kost voor hare moeder en hare dochter en bleef niet in gebreke het aan beiden te verwijten, vooral niet aan haar kind, eene arme misdeelde van geest, gebrekkig ook naar het lichaam en ongeschikt voor harden arbeid. De forsche vrouw schaamde zich over haar kind, dat de idioot of de bult werd genoemd.

De arme Francina had nochtans geen bult; doch zij was hoog in de schouders; zij had te lange armen, te korte beenen. Leelijk was zij evenwel niet; haar gelaat was fijn en zuiver ovaal en hare groote, donkere oogen zouden prachtig geweest zijn, indien er ooit een straal van verstand in had geschitterd.

Zij had nooit lezen of schrijven kunnen leeren; doch niemand had er zich veel moeite voor gegeven. Zij was den geheelen dag buiten en liet twee of drie schapen weiden, langs de zoomen van den weg; zij was altijd treurig, altijd alleen en neuriede de liedjes, haar door haar vader geleerd.

Er was nochtans iets, dat haar uit hare dofheid van geest kon doen ontwaken: het gezicht van een kind. Dan kwam er licht in hare oogen en leven in hare bewegingen. Zij had een hartstocht voor kinderen, en dezen voelden zich onweerstaanbaar tot haar aangetrokken. Zij zochten haar bijzijn, wáár zij konden. Francina durfde hen echter niet mede naar huis nemen, uit vrees voor hare moeder, noch lang bij zich houden, uit vrees voor de ouders der kleinen, die hare vriendschap voor hun kroost niet begeerden. Doch wanneer zij hun op het veld ontmoette of hen in een eenzaam plekje om zich verzamelde, was zij voor die oogenblikken een geheel ander wezen. Zij maakte poppen en fluitjes, gaf hun jonge vogeltjes, welke zij uit het nest had gehaald, en vlocht er kooitjes voor; zóó sterk werkte de zucht, om de

kleinen aan zich te binden, dat zij er een vernuft door kreeg, dat haar bij elke andere gelegenheid ontbrak.

Iedereen was met dien hartstocht der arme misdeelde bekend; doch niemand dacht er veel over na dan alleen hare grootmoeder, die meer van haar hield dan hare moeder en zich in weemoedige gedachten verdiepen kon, omdat het arme, gebrekkige wezentje immers nooit kon trouwen. Het was jammer, heel jammer! En als zij aan haar spinnewiel was gezeten, gingen hare gedachten al verder en verder, zóó ver, dat men ze nauwelijks had durven volgen. Zij zou vreemd hebben opgekeken, indien men haar gezegd had, dat zij zich schamen moest.

Schamen! - Waarom? - Zij stond zoo laag beneden alles; doch dicht bij de natuur, die schaamtelooze, die gaat, waar instinct en lust haar voeren. Wat had grootmoeder zich te bekreunen om de wetten en gebruiken eener stiefmoederlijke maatschappij?

Wanneer andere jongelieden paar aan paar wandelden en de arme Francina alleen bleef en een denkbeeldig kind in hare armen wiegde, mompelde de oude vrouw:

'Geen een. Niet één, die haar....'

En hare gedachten liepen op het grofste realisme uit.

Vermoedde Francina iets van hetgeen er in hare grootmoeder omging? - Wie weet? Zeker is het, dat het bij haar vaststond, dat zij een kind wilde hebben, een eigen kind, dat niemand haar kon afnemen, dat zij dag noch nacht zou verlaten. Zij dacht, dat het misschien te koop was, maar dat het heel duur zou zijn, en wijl zij wist, dat er geen geld in huis was, durfde zij er niet met hare grootmoeder over spreken, om haar geen verdriet te doen.

Eens, toen zij zich bij een groepje vrouwen voegde, die opgetogen een jonggeboren kindje bewonderden, ontsnapte haar de zucht:

'O, mocht ik eens zulk een kindje krijgen!'

De vrouwen lachten: die arme Francina moeder! Doch zij achtten zich verplicht, moeite te doen, om haar aan het verstand te brengen, dat dat niet kon.

'Arme meid! Gij zoudt toch eerst een man moeten hebben. En... geloof mij... stel dat uit uw hoofd!'

Francina ging bedroefd heen: een man... Moest zij juist een man hebben? Waarom? Zij deed haar best, om het te begrijpen, doch het gelukte haar niet, er zij schreide den geheelen dag.

II.

De wensch der onnoozele bleef in het dorp geen geheim en werd het praatje van den dag.

Den volgenden Zondag was zij met hare geit iets verder afgedwaald dan gewoonlijk, wanneer zij de schapen weidde, en kwam tegen den avond drie of vier dorpsmeisjes tegen, die aan het stoeien waren met een knappen jongen boer.

Aanstonds kwamen zij op haar af en vroegen: 'Wat doet gij zoo laat bij den weg? Zoekt gij misschien een kind?'

Francina keek boos; zij was niet zóó onnoozel, of zij begreep, dat zij voor den gek gehouden werd.

‘Kinderen zijn maar zoo niet bij den weg te vinden,’ zeide zij wijs.

‘Dat staat te bezien!’ riep een van de meisjes, weinig schuchter.

Francina was nog dieper beleedigd; zij richtte haar klein figuurtje hoog op en antwoordde, fier op hare pas verworven wetenschap:

‘Ik weet heel goed, dat men getrouwd moet zijn, om kinderen te kunnen krijgen.’

Allen schaterden het uit; vooral de meisjes.

‘Zoudt gij dat denken? En uwe geit dan? Is die dan getrouwd, en heeft die dan geen jong?’

‘Mijne geit is een beest.’

‘En wat denkt gij dan, dat *gij* zijt? - Hoor eens: gij krijgt geen man.’

Dat had men haar al eens gezegd.

‘Maar een vrijer is desnoods ook goed. Dáár hebt gij er een, en een mooien ook. Als hij wil, sta ik hem aan u af.’

Dat zeggende, duwde zij den jonkman vooruit, die op een afstand de scherts had aangehoord, zonder er deel aan te nemen. Hij was de eenige zoon van een rijken boer; hij had vijf jaren gediend en was sedert veertien dagen weder te huis; eene prachtige partij, welke al de meisjes besloten elkander te betwisten.

Peter begon te oordeelen, dat de scherts te ver ging.

‘Dat staat u niet mooi,’ zeide hij; ‘laat het kind met rust; komt!’

Francina bleef alleen achter en peinsde. Wat zou er toch waar zijn in alles, wat zij haar vertelden? Och, zij wist wel, dat de meisjes slecht waren en den spot met haar dreven.

De jonkman, die haar had verdedigd, had haar geheel van streek gebracht; het arme meisje was niet gewend, dat iemand belang in haar stelde.

Het stuk land, waarop Peter dagelijks werkte, grensde aan den weg, waar Francina meestal hare schapen liet grazen; hij kwam haar dikwijls tegen en sprak haar somtijds aan; zij vond het altijd aangenaam; na de kinderen en hare grootmoeder hield zij nu het meest van Peter. Dan keek zij hem aan met hare groote, donkere oogen, die aan den vreesachtigen blik van een zachtaardig dier deden denken; het was voor Peter zoo iets als de liefkoozing van een goeden hond. Hij had in de stad andere begrippen gekregen over de schoonheid eener vrouw en inderdaad, hij vond Francina zoo kwaad niet. Hij was niet verliefd op haar, dat spreekt vanzelf, maar hij had medelijden met haar en hij werd haar genegen; hij vond hare *manie* van moederlijkheid veeleer aandoenlijk dan belachelijk... O, als hij maar wist, dat niemand er ooit iets van zou weten!

Nadat hij haar eerst toevallig had ontmoet, begon hij er zich op toe te leggen, en zoo zagen zij elkander dagelijks. Zij was evenmin verliefd als hij; zij dacht niet aan zoo iets, maar hij was de eenige, die haar vriendschap betoonde. Somtijds herinnerde zij zich de spotternij der dartele meisjes en zij kreeg lust, hem te vragen, of hij haar vrijer wilde zijn; doch zij durfde niet.

Eens, toen Peter goed onderzocht had, of er geen mensch in den omtrek was, kwam hij bij haar zitten en zeide, zoo zacht, alsof hij vreesde, dat de boomen hem zouden verstaan:

‘Hoor eens, Francina, als gij van avond hier bij mij wilt komen, beloof ik u, dat gij hebben zult, wat gij wenscht.’

‘Wezenlijk waar?’ vroeg zij ontsteld.

‘Ja; maar op één voorwaarde: gij moogt aan niemand, nu of ooit, vertellen, dat ik uw vrijer ben geweest. Als gij het ooit verteldet, zou ik u uw kind afnemen en gij zoudt het nooit wederzien.’

‘O,’ riep zij; ‘ik beloof het, ik beloof het!’

‘Dus zult gij komen?’

‘Ja.’

En hij verliet haar, bewogen met zooveel eenvoudigheid en zich schamende, dat hij er misbruik van maakte.

III.

Francina's moeder keek haar sedert eenigen tijd aan met oogen, die niets goeds beloofden, en op zekeren dag, toen Francina een emmer water had geput, scheen zij doodmoede en bracht hare hand aan hare zijde, alsof zij daar iets voelde. Eensklaps stoof hare moeder op haar los en overstelpte haar met vragen, waarop Francina geen antwoord gaf.

De grootmoeder kwam op het gerucht toeschieten en toen de moeder haar op diep verontwaardigden toon verhaalde, wat zij had ontdekt, kwam er eene uitdrukking van verteederde verrassing op haar gelaat en zij vroeg, met eene onbegrijpelijke zachtheid:

‘Is het waar, kleine?’

‘Ik geloof het wel, grootmoeder.’

‘Gij wilt mij wel zeggen, wie....?’

‘Neen, grootmoeder, dat kan ik niet; ik heb beloofd....’

‘Welnu, als dat zoo is, moet gij het ook niet zeggen. Het blijft altijd van u, niet waar?’

De zachtmoedigheid der grootmoeder verdubbelde den toorn der moeder; een toorn, die niet zoozeer het gevolg was van strengheid van beginselen, als wel van het vooruitzicht op weder eene nieuwe zorg.

‘Zij komt er dus voor uit! En voor hare moeder heeft zij geen woord over. Grootmoeder en kleindochter passen goed bij elkaar; zij deugen geene van beiden. Maar ik zal je wel vinden....’

En het schelden en dreigen scheen geen einde te nemen, totdat de grootmoeder tusschen beiden kwam.

‘Schaamt gij u niet, dat gij het onnoozele kind zulke verwijtingen doet? Zij is reeds ongelukkig genoeg en als de goede God haar een kind wil geven, om haar te troosten, dan zullen wij het aannemen, hoort gij! En gij zult goed zijn voor het kind en voor haar; anders krijgt gij met mij te doen.’

Er was altijd iets in de oude vrouw, dat hare schoondochter in ontzag hield; zij bedaarde en haar uitval tegen Francina eindigde in zelfbeklag.

‘Wat moet er van mij worden; op mijn ouden dag harder werken dan ooit. Ik zal eronder bezwijken.’

De drift en de klachten harer moeder gleden langs Francina heen. Zij was zichzelf niet meer. Er waren meer dan vijf maanden verloopen, nadat zij die bijeenkomst met

Peter had gehad, en sedert dien tijd had zij hem dikwijls verweten, dat hij haar bedrogen had.

‘Heb geduld,’ zeide hij; ‘het zal wel komen. Maar bedenk, wat gij mij

beloofd hebt; zorg, dat gij mij nooit aanspreekt in het bijzijn van een ander; niemand mag weten, dat wij elkander kennen.'

Nu vertrouwde zij, dat hij de waarheid had gezegd; zij was een en al ontroering en blijdschap.

Het gewenschte uur brak aan. Zij kreeg een kind, een kleinen, mooien jongen, het evenbeeld van zijn vader, en zijzelve was ongelooflijk spoedig hersteld en hare gezondheid was beter dan ooit te voren. Vooral haar verstand scheen toegenomen en versterkt, hoewel slechts daar, waar het het kind betrof, waarvoor zij de teederste zorg droeg. Zij leefde als in eene tooverwereld. Het bezit van het kleine wezentje maakte haar leven tot geheel iets anders dan het plantenleven, dat zij had geleid. Bij de wieg van haar kind smaakte het onteerde, verachte wezen een bovenaardsch geluk.

Peter had het nieuws vernomen en was erdoor ontroerd. Hij zou gaarne iets voor de moeder en het kind gedaan hebben; doch zijne ouders waren nog in leven en hij had over niets te beschikken; ook durfde hij niet zenden van wat de boerderij opleverde, uit vrees van zich te verraden. Daarbij kwam nog, dat zijne ziel in die dagen van iets anders vervuld was; hij had zich verloofd met eene rijke boerendochter uit den omtrek; het huwelijk zou doorgaan terstond na den oogst en de toebereidselen tot de feesten werden gemaakt.

Sedert de geboorte van haar kindje werd Francina in het dorp minder kwalijk bejegend. De vrouwen vooral stelden belang in haar en de jonge meisjes zelfs waren verteederd bij den aanblik van het kind: de zoon beschermde de moeder. Eens kwam Peter haar tegen; hij kreeg eene kleur, doch durfde haar niet aanspreken; dat zocht Francina ook niet; zij had niets meer met hem uit te staan en hoorde met de meeste onverschilligheid over zijn aanstaand huwelijk praten. Peter had haar gegeven, wat hij beloofd had; zij hield hare belofte van stilzwijgendheid, en daarmede uit.

Eenigen tijd na zijn trouwen kwam hij haar tegen op de plek, waar zij elkander plachten te ontmoeten, en, wijl er niemand in de nabijheid was, sprak hij haar aan. Het kind was toen ruim drie maanden oud en lachte Peter toe, die, hevig aangedaan, het op beide wangen kuste.

'Hoor eens, Francina,' zeide hij, 'er komt nu een kwade tijd voor u en gij moogt geen gebrek lijden met den kleine; gij hebt trouw uw woord gehouden, gij zijt eene brave meid; kom morgen hier weder, dan zullen wij zien.'

Den volgenden dag stopte hij haar eenig zilvergeld in de hand, drukte haar nog eens geheimhouding op het hart en beloofde haar, dat hij haar van tijd tot tijd iets zou geven. Hij was nu zijn eigen meester.

Francina gaf het geld aan hare moeder, die tevergeefs trachtte te ontdekken, van wien het kwam; doch toen de gift van tijd tot tijd herhaald werd, begon zij van het kind te houden.

IV.

Er waren zes jaren verloopen en de kleine Frans was de mooiste jongen uit het dorp, met zijne krullende haren, zijne groote, donkere oogen en zijne rooskleurige wangen. Hij was groot en sterk voor zijn leeftijd.

Peter had geene kinderen uit zijn huwelijk gekregen en volgens de uit-

spraak van deskundigen had hij ook het vooruitzicht niet ze te krijgen. Zijne ouders waren gestorven, hij was een rijk man en het was hem een groot verdriet, dat hij geen afstammeling zou nalaten; zijne vrouw betreurde het met hem, dat zij geene kinderen kon krijgen; zij was bang, dat haar man op den duur zijne liefde zou verliezen voor zijne kinderlooze vrouw en eindelijk nog naar haar dood zou gaan verlangen, om te kunnen hertrouwen en mogelijk kinderen te kunnen krijgen.

Bij Francina aan huis waren de vooruitzichten niet geruststellend; zonder de gaven van Peter zou er gebrek geheerscht hebben in het gezin der drie vrouwen. De grootmoeder was nagenoeg kindsch, de moeder werd een dag ouder en kon zoo hard niet meer werken. Francina zelve zag met eenigen angst haar kind groot worden, wijl zij een onbestemd gevoel had, dat hij, naarmate hij groeide, haar minder zou toebehooren.

Sedert eenigen tijd hadden Peter en zijne vrouw het plan gevormd, een kind aan te nemen; een jongen natuurlijk, en wien zou hij liever tot zich genomen hebben dan zijn eigen Frans, dien hij nu reeds zoo liefhad? Zijne vrouw, aan wie hij alles had bekend, zou liever een kind gekozen hebben, dat haar even na stond als hem, een neefje bij voorbeeld; doch Peter bleef op het aannemen van kleinen Frans staan en zij gaf toe.

Nu had Peter nog slechts Francina over te halen, hem haar kind toe te vertrouwen; hij wist, dat het moeite zou kosten, doch hij wanhoopte niet. De arme onnoozele zou niet oud worden, dat was haar aan te zien, en hij zou op haar dood hebben kunnen wachten. Doch als het kind zijn zoon, zijn erfgenaam zou worden, moest het eene betere opvoeding hebben, dan Francina hem gaf, die hem in het wild liet opgroeien.

Op zekeren dag ging hij dus naar haar toe en waagde de vraag. Hij beloofde haar alles voor het kind, zeide zelfs, dat zij in den eersten tijd mede mocht komen. Niemand zou daar iets in zien.

Francina hoorde hem aan en ontstelde vreeselijk; zij klemde haar Frans tegen zich aan, alsof Peter hem met geweld van haar kon afrukken. Peter begon weder te praten en haar weder voor te stellen, hoe voordeelig het voor haar zijn zou; hoe gelukkig zij wezen zouden in de boerderij, goed gevoed, warm gekleed. Doch alles gleed bij Francina neder; het had geen vat op haar; alles, wat zij begreep, was, dat hij haar hare vreugde, hare liefde, haar leven wilde afnemen.

'O,' zeide zij, 'wat zijt gij slecht, wat zijt gij slecht!'

'Gij wilt dus niet?'

'Neen, neen, neen!'

'Gij moet het weten, of gij er liever een bedelaar van maakt. Ik dacht, dat gij hem liefhadt; het schijnt van niet.'

'Ik hem niet liefhebben?' riep zij en beefde als een popelblad.

'Neen, gij hebt hem niet lief, want gij wilt hem niet gelukkig maken. Het is uwe zaak; ik heb gedaan, wat ik kon. Gij hebt niets meer van mij te wachten.'

Hij ging heen, doch kwam terug.

'Ik weet wel,' zeide hij, 'dat men den tijd moet hebben, om zich over zoo iets te bedenken. Als gij wilt, hebt gij maar te komen; ik houd mijn woord, dat weet gij.'

Francina kwam met den dood in het hart te huis. Van dat uur af was haar leven één en al angst. Zij wist niet, welk recht Peter op haar kind had;

zij durfde er niet meer mede uit te gaan, uit vrees, dat zij Peter zou tegenkomen en hij haar het kind zou afnemen.

Intusschen begon er gebrek te heerschen in de woning, nu Peter zijne giften inhield; de werkkracht van Francina's moeder verminderde; met de mildheid van Peter hield hare genegenheid voor kleinen Frans op en zij begon den knaap te mishandelen. Het werd een harde winter, zij leden honger en koude en kleine Frans verviel met den dag. Zijne wangen werden bleek, zijne oogen rood onder de mishandelingen zijner grootmoeder.

Onder al die rampen werd Francina's hoofd al dieper en dieper gebogen. Al haar verstandelijk vermogen trok zich in één gedachte samen, die zich van haar meester maakte en waartegen zij worstelde, doch met evenveel kracht als de vogel tegen eene slang.

Op zekeren avond, toen de regen in stroomen nederviel en de sneeuw deed smelten, zaten de bewoners in Peter's boerderij rondom het groote vuur, dat het geheele vertrek verlichtte, zijne glansen wierp op het gladgeschuurde koper aan den wand en het gebloemde aardewerk op de rechtbank en op de lange tafel, waarop de overblijfselen van het avondeten nog stonden. Het maal was afgeloopen, eene van de meiden nam de tafel af en de overigen hielden nog een praatje met elkander, eer zij naar bed gingen.

Daar hoorden zij het geluid van voetstappen buiten; de deur werd geopend, er klonk iets als een snik en een kus, en eene onzichtbare hand duwde een kleinen knaap vooruit, die, bang bij het zien van al die vreemde menschen, begon te schreien en om zijne moeder riep.

Peter en zijne vrouw snelden op het kind toe, kusten en streelden hem, overlaadden hem met lekkernijen, die slechts bij hoogtijden voor den dag kwamen, en een uur later lag kleine Frans gerust te slapen in het bedje, dat inderhaast voor hem was opgezet bij hen, die voortaan zijne ouders zouden zijn.

Intusschen viel er nog iets te regelen. Peter had beloofd, dat kleine Frans al de rechten van een zoon op hem zou hebben, en hij wilde woord houden. Hij ging den volgenden dag naar het huisje der drie vrouwen en vroeg, of hij Francina kon spreken. Hare moeder lag met een gekneusd been te bed, of liever op eene matras; de grootmoeder zat op een matten leunstoel bij den kouden haard; de moeder wist niet, wat zij Peter op zijne vragen moest antwoorden, de grootmoeder verstond hem zelfs niet.

Sedert den vorigen dag hadden zij noch Francina noch haar kind gezien. Peter ging ongerust heen, nadat hij de zieke vrouw eenig geld in de hand had gestopt. Toen hij het huisje uitkwam, verhief zich een luid en krassend gekrijsch boven zijn hoofd; eene groote vlucht raven schenen daar van al de vier windstreken bijeengekomen te zijn. De lucht werd er bijna van verduisterd. Op het akelige, oorverdoovende gekras richtte de oude vrouw haar hoofd op en mompelde:

‘Een ongeluk....’

Toen verviel zij weder in hare gevoelloosheid. In hetzelfde oogenblik werd het akelige gekras der vogels beantwoord door menschelijke stemmen en er ontstond een oploop. Peter ging erheen en vroeg, wat er gebeurd was.

Op eenigen afstand van het huis, uit een vijver, die sterk door de gesmolten sneeuw gewassen was, had men het lijk van Francina opgehaald; zij moest reeds urenlang dood geweest zijn.

Uit *L'Innocente* van
AUDEBERT DE BOVET.

Levenswoorden.

Van een verkeerde gewoonte of een gebrek verlost, geheel verlost te zijn, geeft meer vreugde dan een waarheid ontdekt te hebben.
GUTZKOW.

Wie zich met de wereld verzoenen wil, moet haar leeren kennen en begrijpen.
HETTNER.

Vertrouw uw hart toch niet te veel. Het hart praat ons zoo gaarne naar den mond. Wanneer de mond even geneigd ware naar het hart te spreken, dan ware 't reeds lang mode geworden den mond met een slot erop te dragen.
LESSING.

De plantenkenner herkent aan één blad de geheele plant, zooals Cuvier uit één been het heele dier maakte. Zoo kan men ook uit een eigenaardige handeling van een mensch een juiste kennis verkrijgen van zijn karakter, daaruit in zekere mate den mensch construeeren; vooral is dit het geval, wanneer de handeling een kleinigheid geldt, ja, dan eigenlijk het best; want bij belangrijke zaken nemen de menschen zich in acht; bij kleine volgen zij zonder veel na te denken hun aard.
SCHOPENHAUER.

De aard der menschen verraadt zich door het soort van uitspanningen, welke zij kiezen.
MERCIER.

Zonder lijden leert men niet genieten.
GEORG FORSTER.

Wenschen, dat iets niet gebeurd ware, is dwaze zelfkwelling, want het staat gelijk met het onmogelijke te wenschen en het is even onzinnig als te verlangen, dat de zon in het westen opgaat. Alles wat geschiedt, zoowel het groote als het kleine, geschiedt naar de wet der strenge noodzakelijkheid en het is ijdel werk erover na te denken, hoe gering en toevallig de oorzaken waren, welke iets teweeggebracht hebben, en hoe licht het anders had kunnen zijn. Wij moeten de gebeurtenissen met hetzelfde oog beschouwen als het boek, dat wij lezen; het stond gedrukt, vóórdat wij het lazen.
SCHOPENHAUER.

Ons leven gelijkt een spel schaak, dat gewonnen of verloren kan worden.
HUXLEY.

Er zijn slechts twee dingen, die het leven gelukkig kunnen maken: gematigdheid in onze begeerten en goed gebruik van ons geluk.
SAINT-EVREMONT.

Zichzelven recht duidelijk leeren inprenten, dat niemand volkomen gelukkig is, is wellicht de juiste weg gelukkig te worden.
LICHTENBERG.

Ik geloof, dat het geluk in niets anders bestaat dan in het scheppen van een toestand, een levenswijze of een levenstaak, waarbij men zooveel mogelijk in het volle gebruik van zijn bijzondere gaven en krachten leeft. Daarom heeft elk mensch zijn eigen geluk en niets is dwazer, dan dat de een den ander zijn geluk niet gunt of iemand anderen overreden wil op zijn wijze gelukkig te zijn. Hoe meer iemand door en in zijn levenswijze zichzelf bewust wordt, des te meer heeft de natuur haar doel met hem bereikt en des te meer tevreden zal hij zijn met zichzelf en met zijn omstandigheden. Al het ongeluk spruit daaruit voort, dat de menschen dingen doen, waarvoor zij niet deugen.
PAUL HEYSE.

Voor den arbeid vluchten onze drie grootste vijanden: ondeugd, gebrek en verveling.
VOLTAIRE.

De ethische beteekenis van den arbeid wordt het duidelijkst bewezen door de nietswaardigheid van alle leegloopers, onverschillig of het bedelaars of koningen zijn. De natuur straft hen, die zich aan den arbeid onttrekken, door de kwellingen van onrust en ontevredenheid.
VORLäNDER.

Men moet een niet geringe mate van zedelijken moed hebben, om weerstand te bieden aan de schadelijke invloeden van de zoogenaamde maatschappij. De meeste mannen zijn slaven van den stand of van den kring, waarin zij leven, en met de vrouwen is dat nog meer het geval. Er bestaat in de maatschappij een soort van onbewuste samenzwering van allen tegen de zelfstandigheid van het individu. Elke kring, elke rang, elke stand heeft zijn bijzondere gewoonten en gebruiken, waarnaar men zich schikken moet, wanneer men niet uitgestooten wil worden. Hier sluit men zich op in de gevangenis der mode, daar in de gevangenis van gewoonte en gebruik, en slechts weinigen zijn er, die den moed hebben, uit het eng beperkte kringetje de vrije lucht van eigen denken en eigen handelen in te ademen. Wij eten naar de mode, kleeden ons naar de mode, volgen haar in alles, ook op gevaar af van in schulden en ellende te geraken. Wij leven niet zoozeer naar onze middelen, als wel naar de bijgeloovige gebruiken van onzen stand.
SMILES.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

De strijd om het bestaan. Geschiedenis en tegenwoordige staat van de lage gronden van Nederland, voor niet-technici, door A.A. Beekman, enz. - Zutphen, W.J. Thieme & Cie.

Wij zetten met opzet een *enz.* in plaats van de titels van den schrijver, die op dit werk vermeld worden, omdat de heer Beekman geen vreemdeling is voor het Nederlandsch publiek, ook al bestaat het uit de niet-technici, voor wie dit boek geschreven is. Als novellenschrijver wordt hij gewaardeerd, en het zou niet ongelukkig zijn, zoo de niet-waterbouwkundigen van beroep zich door den goeden naam van den letterkundige lieten overreden, om dit bijzonder werk te lezen. De titel schijnt wat op effect gekozen, en het was inderdaad verkieslijk geweest, indien de heer Beekman aan dit tweede boek over hetzelfde onderwerp een even eenvoudigen, maar alles zeggenden titel had gegeven als aan zijn eersteling op dit gebied: *Nederland als polderland.* Want geen ander doel heeft deze uitgave, dan om eene nieuwe, de eerste aanvullende beschrijving te geven van de eigenaardige geographische gesteldheid van een groot deel van ons land. Ja, wanneer men de twee boeken naast elkander legt, zou men liever aan het eerste den titel van het tweede geven, wegens de uitvoerige en duidelijke beschrijving der inundatiën en de uiteenzetting harer beteekenis voor de landsdefensie, die erin voorkomen en in *De strijd om het bestaan* niet overgenomen zijn.

Een prijzenswaardig streven bezielde zonder twijfel den auteur, maar daaraan is toch niet de overdreven hulde verschuldigd, welke aan splinternieuwe ontdekkingen pleegt gebracht te worden. Het mag waar zijn, dat een vijftig-, zelfs een twintigtal jaren geleden kennis van de aardrijkskunde van het eigen land in de lagere scholen van Nederland zeer verwaarloosd werd, dat alles zich bepaalde tot het van buiten leeren van plaatsnamen, zielentallen en weinig of niets zeggende bijzonderheden; maar men mag den vooruitgang van den laatsten tijd niet loochenen en moet erkennen, dat er tegenwoordig in de scholen wel degelijk van de gesteldheid van onzen bodem en van diens waterstaatkundige (*s.v.v.*) eigenaardigheden veel werk wordt gemaakt. Althans, er bestaan voortreffelijke en bevattelijke schoolboeken, welke de algemeene trekken schetsen; wordt daarvan geen gebruik gemaakt, dan faalt het den onderwijzer aan de vereischte kennis, en dit laatste ongeluk zal welhaast niet meer tot de mogelijkheden behooren, nu het onderwijs in dit speciaal deel der geographie zulk eene vlucht genomen heeft, dat men eraan denken kan, bij het admissie-examen voor eene Hoogere Burgerschool de volgende vragen te doen: ‘Wat weet gij van het Nederlandsche Polderland? Welke is de scheidingslijn tusschen het lage en het hooge gedeelte van ons land? Voornaamste punten + en - AP.’, enz. Deze vragen deelen in een ingezonden

stuk in *Het Vaderland* van 14 Juli 1887 eenige ouders van 13-jarige jongens mede, wier spruiten ze te beantwoorden hadden, ofschoon de eerste vraag twijfelen doet, of den steller zelf wel helder voor den geest stond, wat hij van zijne examinandi vergde.

Vooruitgang, misschien meer, is er dus in dit opzicht, en tegenwoordig behoeven de kinderen niet meer op de school te leeren, dat eene gekanaliseerde rivier zich in eene andere rivier 'stort', wanneer zij feitelijk daarvan door sluiswerken is afgescheiden en langs kunstmatigen weg haar water elders loozen kan. Dit voorbeeld kan de heer Beekman in verouderde leerboekjes hebben gevonden of uit zijne eigen ondervinding van de lagere school vóór de verheffing van den laatsten tijd bewaard; doch wij kunnen gerust aannemen, dat het onderwijs in de aardrijkskunde van Nederland tegenwoordig meer op waarheid en grondige kennis der toestanden berust. Niettemin heeft de schrijver met zijne boeken lang geen onnut werk verricht, zooals wij nader zien zullen.

Indien we den tijd hadden, de oorzaken op te sporen van den vroeger weinig bevredigenden toestand van het onderwijs in de aardrijkskunde van Nederland, dan zouden we daaronder zeker niet mogen tellen het ontbreken van de middelen, om zich behoorlijk op de hoogte te stellen. In het vak van eigenlijke waterbouwkunde bestaat eene uitgebreide literatuur, echter meer bepaaldelijk voor de vakmannen bestemd; maar lang voordat Stieltjes den toestand en de beteekenis onzer groote rivieren voor een niet deskundig publiek beschreef, bestonden er reeds werken, - ze mogen nu verouderd en uit den tijd zijn, èn om geheel veranderde toestanden, èn om sedert gewijzigde denkbeelden, - waaruit de leek in dergelijke zaken, mits een ontwikkeld man, met oordeel en gezond verstand begaafd, zich eene heldere voorstelling kon maken van den algemeenen waterstaatkundigen toestand van het ingepolderd gedeelte van ons land. Het is bijna honderd vijftig jaren geleden, dat (in 1759) Lefrancq van Berkhey zijne *Natuurlijke Historie van Holland* uitgaf, dat, al mag het niet meer bij de deskundigen op ons gebied den goeden naam behouden hebben, welken zijne *Natuurlijke Historie van het rundvee* bij de ontwikkelde veehouders nog altijd geniet, toch voor dien tijd en naar den toenmaligen stand der wetenschap een zeer bruikbaar handboek was voor de studie van den bodem van ons land, zoowel waterbouwkundig als geologisch en climatologisch, - kortom in al de veelzijdigheid en veelomvattendheid, welke het tegenwoordig begrip van aardrijkskunde medebrengt.

Wij moeten echter wel aannemen, dat van de bestaande hulpmiddelen weinig gebruik gemaakt is, want een feit is het, dat deze speciale kennis van onzen bodem in verval is geraakt. Niet bij de deskundigen voorzeker, want Delft kan ervan getuigen, hoeveel uitstekende waterbouwkundigen aan hare kweekschool zijn opgeleid, die niet slechts in ons eigen land, maar overal ter wereld, waar omvangrijke en bezwaarlijke werken moesten uitgevoerd worden, den ouden roem van de Nederlandsche waterbouwkundige ingenieurs hebben opgehouden en dat nog doen. Met de leeken was dit echter het geval niet. En wie zijn die leeken? Niet alleen het groote publiek, met eene groote of geringe mate van nieuwsgierigheid of belangstelling toegerust, maar die zeer ruime kring van belanghebbenden, die grondeigenaars zijn en wier dadelijk geldelijk belang afhangt van de wijze, waarop de polder- en waterschapsbesturen voor waterafvoer en boezembeheer zorgen. Toch zijn de

meeste grondeigenaren buiten staat het beheer dezer besturen te beoordeelen, omdat de algemeene beginselen hun onbekend zijn en zij gelaten en tevreden de polderlasten en sluisgelden betalen, zoolang die niet hooger loopen dan het bedrag, waarmede hun grondbezit, toen het hun toekwam, was bezwaard en in hunne berekeningen voorkomt. De zelf landbouwende grondeigenaars waren wel in andere conditie, maar uitsluitend empirisch als zij oordeelden, was hun inzicht zoo onverbrekelijk aan bestaande, met hen opgegroeide toestanden verbonden, dat zij zich, bij voorbeeld, met groote heftigheid verzetten tegen de heilrijke nieuwigheid der stoombemaling en nu nog op enkele plaatsen in polders of poldertjes, met uitsluitend boeren-eigenaars, de oude watermolen, *wie er im* (*Mühlen*)*buch steht*, standvastig de roeden ten hemel heft. Verbreiding van goede begrippen onder de belanghebbende niet-waterbouwkundigen is dus eene zaak van het hoogste belang; en nu er wellicht kans op is, dat in eene niet zeer verwijderde toekomst al het grondbezit gemeen goed gemaakt zal worden (want ook de negentiende eeuw schijnt naar eene secularisatie te streven!), wordt dit nog meer noodig, omdat alsdan de geringste burger, de armste bedelaar en de kleinste schooljongen belanghebbend mede-eigenaar wordt van den gemeenschappelijken grond en dus recht heeft, om over het beheer der waterstaatsaangelegenheden een woordje mee te spreken.

Maar, om ernstig te blijven, nog altoos is van volle kracht, wat Bakhuizen van den Brink in 1855 in een rapport aan den Minister van Binnenlandsche Zaken schreef: ‘Nederland bezit geen geschiedenis van zijnen waterstaat, en toch is die geschiedenis de geschiedenis van onzen bodem, de geschiedenis van onzen roem en onze rampen, voor een deel de geschiedenis van onze staathuishouding en van onze ontwikkeling in kunsten en wetenschappen, de geschiedenis van de betrekkingen onzer provinciën onderling, de geschiedenis van den opkomst en het verval van talrijke steden en streken. De geschiedenis van onzen waterstaat, dat is: de geschiedenis van ons vaderland ten opzichte van den, hetzij door kunst, hetzij door oorzaken van menschelijke macht onafhankelijk, veranderden en gewijzigden loop onzer stroomen en waterkanalen, is eene behoefte, die slechts behoort genoemd, om gevoeld te worden.’ (*Studiën en schetsen*, IV, 108.) Met dit waar getuigenis voor oogen, kan men het niet anders dan prijzen, indien iemand, wij zeggen niet: het door Bakhuizen bedoeld ontzaglijk omvangrijk werk onderneemt, want dit zou eene wezenlijk alles uitsluitende levenstaak zijn, die niet binnen Beekman's bestek kan gelegen hebben, maar tot het verzamelen van bouwstoffen van dat grootsche werk iets bijdraagt, om te gelijk juiste denkbeelden te propageeren over een zoo bij uitstek practisch onderwerp van gemeen belang.

De wijze, waarop de heer Beekman zijne lang niet gemakkelijke taak heeft vervuld, doet hem den lof van haar ondernomen te hebben, niet verbeuren. *De strijd om het bestaan* is geen tweede uitgave van *Nederland als polderland*, maar toch staan de beide werken in zulk een nauw verband, worden dezelfde zaken in beide, hier meer daar minder uitvoerig, behandeld, dat het nauwelijks als eene verlichting van den arbeid der samenstelling van het tweede aan te merken is, dat het eerste reeds bestond. Misschien was deze eigenaardige moeilijkheid de oorzaak, dat het stelselmatige der bewerking hier en daar verwaarloosd werd en de lezer nu en dan reden heeft het te betreuren, dat de schrijver hem over een of ander onderwerp niet regelmatiger alles

mededeelt, doch afbreekt, wanneer hij gevoelt, dat er meer gezegd had moeten worden. Dit geldt echter alleen de polder- en waterschapszaken zelve, want over den toestand der groote rivieren, de overlaten en laatst aangelegde werken van waterafvoer tot wering van overstroomingen is hij uitvoerig en duidelijk en heldert den tekst op door duidelijke kaarten.

Een onderhoudend, een letterkundig werk te schrijven, dat men met genoegen en voor zijne verpoozing leest, zal Beekman's bedoeling wel niet geweest zijn. Wij maken er hem geen verwijt van, dat dit niet het resultaat is geweest van de ernstige studie, aan zijn onderwerp besteed. Een boek als dit kan niet doorloopen, maar moet aandachtig gelezen en bestudeerd worden; het gebruik daarvan behoeft geen uitspanning, maar mag gerust eene inspanning wezen. Het is vooral bestemd, om te worden nageslagen. Voor dit gebruik is het jammer, dat de schrijver er geen alphabetisch register aan heeft toegevoegd, te grootere behoefte, daar de stelselmatigheid der indeeling te wenschen liet. Wij zullen ons bepalen tot deze bloot het uiterlijk rakende aanmerking, vooral omdat een boek als dit moeilijk te beoordeelen is zonder de langdurige proef van het veelvuldig gebruik. Oppervlakkig, schoon aandachtig doorlezende, meenden wij alleen reden tot beklag te hebben, dat de schrijver bij het kort overzicht, van de administratieve inrichting der Nederlandsche groote waterschappen gegeven, zich niet geheel op de hoogte heeft gehouden van enkele gewichtige veranderingen, welke hierin in den laatsten tijd plaats grepen. Zoo had de ingrijpende verandering wel vermelding verdiend, welke het reglement van Delfland in het afgeloopen jaar onderging en waarbij de verkiesbaarheid der ingelanden tot hooge bestuursbetrekkingen geregeld werd naar milde, democratische begrippen, geheel afwijkende van de aloude aristocratische, althans oligarchische en plutocratische grondslagen, waarop de oude Heemraadschappen waren gevestigd.

D.
H.H.

J.L.A. Salverda de Grave. Het lager onderwijs in Engeland. Academisch proefschrift 's Gravenhage, Mouton & Co.

Dat de heer Salverda de Grave voor zijne dissertatie een onderwerp van groote actualiteit gekozen heeft, behoeft geen betoog. In elken modernen staat is het vraagstuk van het volksonderwijs aan de orde van den dag; in ons vaderland, zooals we maar al te goed weten, meer dan ergens elders. De school is, of wordt overal een onderwerp van vinnigen strijd; het clericalisme, dat de politiek bedorven heeft, is bezig ook het onderwijs te bederven. Thans reeds komen de eigenlijke paedagogische en administratieve vraagpunten van regeling van het volksonderwijs op den achtergrond, omdat de alles overheerschende vraag aller aandacht bezighoudt: is de volksschool de zaak der Kerk of van den Staat? Men mag dit betreuren in het belang van het onderwijs zelf, onnatuurlijk is het echter niet; immers, de internationale strijd, in alle landen aangebonden tegen de grondslagen der moderne maatschappij, heeft in de allereerste plaats de volksschool tot object, omdat wie haar beheerscht, al spoedig de toekomst in zijne macht heeft. Zoo zien wij ook, dat dezelfde onderwijsquaestie, die ons land teistert, in België reeds tot treurige resultaten heeft

geleid, in Duitschland na Bismarck's Canossagang voor de deur staat en in Engeland en de Vereenigde Staten hare nadering aankondigt.

In dezen staat van zaken verschijnt deze dissertatie, waarin geschiedenis en beginselen der schoolwetgeving in Engeland worden geschetst, te goeder ure. De heer Salverda de Grave verrichtte geen nieuw werk met de samenstelling, in zooverre reeds vroeger hetzelfde onderwerp voor Nederlandsche lezers behandeld was, maar hem komt de lof toe, een beter inzicht in de Engelsche schoolwetgeving te geven dan zijne voorloopers, - ofschoon dit op zichzelf nog meer tegen de voorloopers dan voor den volger pleit.

Het openbaar onderwijs in Engeland, waaronder wij meer bepaaldelijk het seculaire te verstaan hebben, is van jongen datum. Tot in 1832 deed de Regeering van Groot-Britannië eigenlijk niets voor dit gewichtig volksbelang; eerst nadat de eerste Reform-bill de belangen ook van de lagere volksklassen, den algemeenen eisch van ontwikkeling, kennis en beschaving binnen den kring der belangstelling van de Parlementaire en Regeeringsmannen had gebracht, werden er uit de schatkist sommen voor dit, vroeger geheel aan de particulieren overgelaten, onderwijs beschikbaar gesteld. Maar toen eenmaal Regeering en Parlement, door hun politiek geweten wakker geschud en door de ongenoegzaamheid van kerkelijk en particulier initiatief gedwongen, den eersten stap op den weg van staatsinmenging hadden gedaan, moesten andere noodwendig volgen.

De onderwijs-wetgeving breidde zich meer en meer uit in de richting van staatsbemoeiing. In 1839 werd het *Committee of Private Council on Education* ingesteld; in 1856 volgde de instelling van het *Education department*; in 1870 eindelijk kwam, niet zonder tegenstand, de *Elementary education act* tot stand, waarvan de bepalingen bij aanvullingswetten van 1873, 1876, 1879 en 1880 bevestigd en uitgebreid werden. Hoe groot de stappen waren, door Groot-Britannië sedert vijftig jaren - beter gezegd sedert zeventien, omdat de onderwijswet van 1870 de grootste en eerste stap, de vaste codificatie was, - gedaan, kan men nagaan, indien men in aanmerking neemt, dat in het land, waar met zulke uitstekende gevolgen zooveel wordt overgelaten aan het particulier initiatief, reeds in het dienstjaar 1883/84 meer dan zes millioen ponden sterling uit de openbare kassen voor het volksonderwijs werd besteed, - in 1885/86 kostten de *School-board-schools* in Londen alleen meer dan twee millioen ponden sterling; - dat op het oogenblik Engeland in het bezit is van de meest strenge regeling van den leerplicht, en dat er voor dezen tak van regeeringszorg eene centralisatie en eene administratieve organisatie is tot stand gebracht, krachtiger, machtiger en meer afdoende, dan de meest gecentraliseerde, stiptst georganiseerde staten van het vasteland van Europa bezitten. Dat bij het tot stand brengen dezer inrichting groote bezwaren te overwinnen waren, zal hij gemakkelijk vatten, die zich herinnert, dat aan de overzijde van het Kanaal geen gemeentewezen bestaat, gelijk wij in westelijk Europa kennen. Voor de uitoefening van de staatszorg voor het volksonderwijs vond men geen van nature aangewezen organen van plaatselijk bestuur; alles moest uit het niet worden geschapen. Dat dit geschiedde, bewijst evenveel voor de vastberadenheid en den ernstigen wil der Regeering, als de aanvankelijk uitstekende werking der nieuw opgerichte *School-boards* bewijst, dat de dringende behoefte aan een welingericht volksonderwijs door haar te recht was ingezien.

Het belangwekkend tafereel van een landsbestuur, door den onweerstaanbaren drang der omstandigheden in een betrekkelijk korten tijd uit eene doctri-

naire onverschilligheid en nalatigheid tot eene krachtige uitbreiding der staatsbemoeiing gedreven, vindt men in het academisch proefschrift van den heer Salverda de Grave nauwkeurig en omstandig geschilderd. Na een historisch overzicht ontleedt hij de verschillende wetsbepalingen, welke het ontwaken en de phases van ontwikkeling voorstellen van het geweten der Britsche regeeringsmannen, en geeft ons niet alleen zijne vertaling, maar daarnevens den oorspronkelijken tekst. Ons bestek vergunt ons niet ver door te dringen en op het voetspoor van den schrijver de Engelsche onderwijs-wetgeving te ontleden. De belangstellende wordt naar het werk zelf verwezen. Alleen merken wij op, dat in Engeland de openbare scholen niet zijn, wat wij onder dien naam verstaan; in Nederland dragen alleen de van overheidswege opgerichte en in stand gehouden inrichtingen van onderwijs dien naam, doch in Engeland bestaan er buiten en behalve de *School-board-schools* - de van overheidswege opgerichte scholen - een aantal openbare. Dit zijn dezulken, waar het onderwijs in den godsdienst geen verplicht deel van de leerstof uitmaakt en geen *religious tests* van de leerlingen gevorderd worden. Het zijn dus scholen, voor kinderen van alle geloofsbelijdenissen zonder onderscheid toegankelijk, welke haar oorsprong ook zij.

Voor zoover het is na te gaan, zijn de mededeelingen van den schrijver over toestand en wetgeving in Engeland volledig en juist. Slechts op enkele punten is zijne voorstelling niet helder. Onder anderen, waar hij (bl. 45 en 46) mededeelt, dat de *School-boards* van 5 tot 15 leden tellen en de school-districten mogen worden samengevoegd behalve ‘in the metropolis’. Nu is het bekend, dat de *School-board* van Londen feitelijk over onderscheiden (elf) metropolitaansche districten is gesteld en 57 leden telt, hetgeen op eene door de wet verboden samenvoeging schijnt neder te komen. Deze tegenstrijdigheid, die de schrijver niet oplost, is waarschijnlijk aldus te verklaren, dat de *School-boards* van elk der elf Londensche districten inderdaad uit vijf of zes leden bestaan, die hun eigen district zelf besturen, maar voor de behandeling van algemeene zaken gemeenschappelijk vergaderen. Van den aanvang af geschiedde dit reeds. De belangrijke discussie van November 1871, tot constitutie van het nieuwe lichaam en vaststelling der *bye-laws*, waaromtrent de *School-boards* toen geheel vrij waren, had in eene volle vergadering van 30 à 40 leden plaats.

Ook kunnen wij den schrijver niet toegeven, dat de vrijstelling van den leerplicht voor kinderen binnen den schoolleeftijd, indien er binnen een zekeren afstand van de woonplaats geen openbare school gevonden wordt, moet aangemerkt worden als ‘middelijke schooldwang’. Hij zegt: ‘Niemand kan als verontschuldiging opgeven dat in den omtrek geen bijzondere school is’, en schijnt dus te meenen, dat in dit geval de ouders verplicht zijn, hunne kinderen van die bijzondere, kerkelijke school gebruik te laten maken. Is dit juist? Gaat de wet niet integendeel van het standpunt uit, dat alleen voor de zoogenaamde ‘openbare scholen’ (waarvan we hierboven spraken) de leerplicht bestaat? Hetgeen de schrijver daaromtrent aanhaalt uit Lord Harrowby's mond (toen hij, in 1875, nog Lord Sandon heette): ‘*Non-conformists are anxious to give their children as good an education as possible; but in many parts of England they have no choice of schools. They are obliged to send their children to the schools of the clergy or to leave them uneducated*’, pleit tegen zijne opvatting, want de laatste vijf woorden van het citaat be-

wijzen, dat werkelijk de leerplicht geschorst wordt, waar alleen *schools of the clergy* bestaan, daar het alsdan den ouders vrijstaat, hunne kinderen geenerlei schoolonderwijs te doen genieten. Een dergelijke onvoldoende toestand kan alleen worden aangevoerd als een bewijs van de doelmatigheid eener bepaling als in het veelbesproken - en niet altoos met billijkheid besproken - artikel 194 onzer grondwet dat overal in het Rijk van overheidswege voldoende openbaar lager onderwijs - met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen geregeld - wordt gegeven.

Mevrouw Wilhelmina Buchholz. Laatste deel van de familie Buchholz door Julius Stinde, vertaald door Gerard Keller. - Utrecht, J.G. Broese.

In dit laatste deel der levenservaringen van de heldin der jongste keizerstad van Europa worden wij getuigen gemaakt van huiselijke voorvallen van ernstigen aard, die niet zelden tot verstoring van den huisvrede leiden, maar ten slotte weer goed terechtkomen, zooals alle menschelijke zaken. De familie Buchholz maakt kennis met de gevaren en bezwaren, verbonden aan het in huis opnemen van een paar jonge meisjes, die door de vrouw des huizes tot alle huiselijke deugden en talenten zullen worden opgekweekt, maar al spoedig blijken, èn wederkeerig voor elkander, èn voor de andere huisgenooten en familieleden, elementen van tweedracht en twist te zullen worden. Voeg daarbij eene groote gebeurtenis in het huis van oom Frits, die aan eene nieuwe Wilhelmina Fabian, eene naamgenoot van de heldin, het aanschijn schenkt en voor onze oude vriendin uit de Landsberger straat de groote beteekenis heeft, dat zij nu het hoofd kan nederleggen, nu hare naamgenoot er is, om haar in al hare narigheden, waardigheden en eigenaardigheden op te volgen. Deze twee hoofdmomenten in het laatste deel zijn met denzelfden humor overgoten en met soortgelijke bijzonderheden omtogen, als de vroegere deelen der Buchholz-serie kenmerken. Wie niet gaarne afscheid neemt van de Berlijnsche types, door Stinde op het papier gebracht, mag zich met de gedachte troosten, dat diezelfde schrijver ons de lotgevallen en gewaarwordingen van de pasgeboren Wilhelmina Fabian II mogelijk nog eenmaal verhalen zal.

De geschiedenis van een ondeugenden jongen, door hem zelven verteld. Uit het Engelsch door Gerard Keller. - Zutphen, W.J. Thieme & Cie.

Dit is een aardig boek, dat men met genoegen lezen zal. Niet zoozeer om de ontelbare, met veel vinding bedachte en opeengestapelde kwajongensstreken, door George Hacket uitgevoerd en welker buitensporigheid nu en dan de grenzen der waarschijnlijkheid verre te buiten gaat, maar vooral om den toon, waarin het geschreven is. De schrijver heeft zoo uitstekend den redeneertrant, ook waar die abnormaal is, van den jongen knaap gevat, zich zoo geheel ingedacht in zijne eigenaardige beschouwingen en opvattingen, dat het boek daardoor voor ouders en opvoeders eene wezenlijke waarde verkregen heeft. De logica van het kind is anders, - zonder daarom te zeggen beter - dan die van den volwassene; wie dit niet weet of

voorbijziet, is niet in staat, de moeilijke taak der opvoeding naar behooren te vervullen. Omtrent de vele afwijkingen van de kinderlogica geeft dit dagboek merkwaardige en goed gekozen staaltjes aan, waaruit de opmerkzame lezer den weg kan opmaken, welken hij te volgen heeft, om het kind juiste begrippen van goed

en kwaad, van 't geoorloofde en niet geoorloofde in te prenten. De slechte streken van George Hacket - en hij vertelt er, die buitengewoon slecht zijn, - werden niet altijd gepleegd uit onbedachtzaamheid alleen, zooals Keller in zijn ‘voorwoord’ opmerkt; we zouden ze liever toeschrijven aan het verkeerd denken, dat den kinderleeftijd eigen is, aan het uitsluitend letten op allerlei bijzaken, alleen op de hoofdzaak en gevolgen niet. Van de eigenaardige jongenslogica, die de gave des onderscheids als leidsvrouw mist, wordt onder andere een vermakelijk en psychologisch volkomen juist voorbeeld gegeven in de verontwaardiging van den dagboekschrijver over de oneerlijkheid van den straatjongen, die een door hem met pek aan de straatsteenen vastgeplakt geldstuk met zijn mes lossneed en eenvoudig in den zak stak, nadat een aantal voorbijgangers, tot groote vreugde van den heimelijk toekijkenden George vergeefs getracht hadden het los te maken. Hij noemt den slimmerd, die zich niet liet bedotten, een ‘gemeenen dief’.

Dat de vertaling goed is, behoeft niet getuigd te worden. Maar toch moeten wij eene aanmerking opperen, namelijk dat Keller aan het boek een Nederlandsch tintje heeft gegeven, terwijl het dóór en dóór Amerikaansch is. In plaats van een uitstapje naar Niagara, laat hij de ouders van den held een reisje naar Schaffhausen maken, hoewel de daarop voorkomende incidenten blijkbaar verraden, waar de schrijver het tooneel oorspronkelijk had geplaatst. Zoo zijn een groot getal der in dit boek beschreven deugnietenstreken alleen mogelijk in Amerikaansche toestanden, gebruiken en sociale verhoudingen, doch daarentegen vlakaf onmogelijk in Nederland, met zijne strenge vormen, zijne scherpe afscheiding tusschen de standen en zijn stijven omgang tusschen de seksen. Het Nederlandsch tintje ligt dan ook zóó los over de vertaling heen, dat de sterren en strepen er overal doorheen gluren en het daaraan besteed werk nutteloos maken. De waarde van het boek, zelfs van de vertaling zelve, vermindert hierdoor echter niet.

Het klooster te Petschenga. Tafereelen uit Russisch Lapland. Naar het Noorsch van J.A. Friis, hoogleeraar te Christiania. Utrecht, J.W. Leeflang.

Op een uitstapje naar het land der middernachtszonne, waar men 's avonds ten elf ure in den heerlijksten zonneschijn rondwandelt, te midden van eene trotsche en weelderige natuur, waar anders geen spoor van menschelijke samenleving den zoekenden blik treft, ontdekte de auteur van dit werkje een voorwerp, dat hem met de grootste verbazing vervulde: een molensteen. Van een ouden Fin verneemt hij, dat omstreeks die plaats vóór 300 jaren een klooster moet hebben gestaan, waar eene bloeiende monnikenkolonie met tal van lijfeigenen de geestelijke belangen met de wereldsche vereenigde.

Allerlei legenden en sagen omtrent die tijden leven daarginds voort in sombere, romantische, vreemde verhalen over die kloosterlingen en hun rijkdom, over de schepen, die zij bouwden, en hun handel met verre landen, ook met Holland. De dichterlijke en geleerde schrijver voelde zich opgewekt, deze dingen nader te onderzoeken, en heeft zijne geschiedkundige en ethnographische nasporingen in verband gebracht met de oude sagen, die hij in dien nacht aan den Petschenga-stroom uit den mond van Nilas Finne hoorde.

In een levendigen, kernachtigen stijl, met dichterlijke pen beschrijft hij nu natuur en omgeving en schetst op meesterlijke wijze allerlei kleine tafereelen

en tooneelen uit dien ruwen, onbeschaafden tijd. In weinige forsche trekken teekent hij de deels ruwe, deels edele karakters van enkele personen zóó aanschouwelijk en klaar, dat ze als levende wezens voor u staan. Voorts is de grootste helft van het verhaal gewijd aan de romantische liefdesgeschiedenis van Annita en Feodor, den geheimzinnigen kloosterbewoner, den held en asceet.

We brengen onze hulde aan den auteur, die, op zulk eene boeiende en interessante wijze, ons de vruchten van zijn wetenschappelijk onderzoek en zijne dichterlijke gaven te genieten gaf. In goed Hollandsch vertaald en degelijk uitgevoerd, beslaat het geheel slechts 120 pag. druks.

H.

T.P.

Logeergasten (A house party) door Ouida. Naar het Engelsch door Cornélie Huygens. Haarlem. De Erven Bohn.

In dezen klein-oct.-roman van 240 bladz. laat de welbekende schrijfster hare lezers gedurende eenige weken medeleven in een kring van Engelsche aristocraten op een oud adellijk kasteel, ‘Surrenden Court’ van Graaf George Usk. De heer des huizes, vijftig jaren oud en tamelijk blasé, heeft nog slechts één hartstocht, de sport, en één goede vriendin, Lady Waverley. Met de overige logeergasten zijner vrouw, behalve nog met een oud vriend, heeft hij niet veel op. Er is niet één vrouw bij, die met haar man is gevraagd, en omgekeerd; ‘het schijnt er wel op aangelegd,’ bromt hij, ‘dat iedereen hier iemand zal vinden, die hij juist niet behoorde te vinden’. Onder dit verkwikkelijk gezelschap, steeds intrigeerend en elkaar bespionneerend, converseerend over de chronique scandaleuse en voornaamste gebeurtenissen uit de *high life*, onder het volop van 't genot der weelde, wordt onze sympathie gewonnen voor een paar karakters van hooger en beter gehalte, in de personen van den huisvriend Brandolin, een bereisd en ontwikkeld man, en eene jonge Russische weduwe, Xenia Sabaroff, wier vroegere reputatie den wereldwijzen vriendenkring niet boven alle bedenking verheven schijnt. Trots dezen schijn en allerlei intriges leeren deze beiden elkander verstaan en hoogachten en verkrijgt het verhaal een bevredigend en verzoenend slot.

In dezen kleinen roman vertoont Ouida weer eene bijzondere zijde van haar talent. Ze is ditmaal sober en gaat zich niet te buiten aan herhalingen of uitweidingen. De dialoog is levendig en boeiend en het geheel eene snijdende satire op de wuftheid en onbeduidendheid van den kring, waarin zij ons binnenleidt. Kan ze ook hier nu en dan hare sceptische minachting voor het leven in de wereld niet verbloemen, ze laat ditmaal het hoogere in den mensch zegepralen over de lagere dommekrachten van zelfzucht en zinnelijkheid. De gang der intrige is goed in elkaar gezet en heeft een natuurlijk verloop, de karakters zijn kort en bondig geteekend en blijven zichzelven gelijk.

Het goed vertaald en net gedrukte boekje zal zijn weg wel vinden als reislectuur en in de leesbibliotheken, al zullen vele moeders het niet bij voorkeur aan hare dochters in handen geven.

H.

T.P.

Betsy. Amerikaansche roman van Mary J. Holmes. Vertaald door M. Buijs. 2 dln. Amsterdam, Akkeringa.

Wie uit den titel van dit werk het vermoeden had opgevat, dat het den lezer binnen zou leiden in de Amerikaansche samenleving en in kennis bren-

gen met hare eigenaardige typen en toestanden, zou zich alras bedrogen zien. Deze nog al samengestelde geschiedenis, die een tijdperk van bijna een geheel menschenleven omvat, heeft slechts weinig karakteristiek Amerikaansch over zich. Het terrein der handeling verplaatst zich beurtelings van Engeland naar de overzijde van den Oceaan.

Het is eene familiegeschiedenis, waarin meest goede en edele, maar ook zonderlinge en zwakke karakters de rollen vervullen, aardig en onderhoudend verteld, in optimistischen geest en reinen toon en waarin de verwikkelingen een geleidelijk en natuurlijk verloop hebben en tot een alleszins bevredigend einde worden gebracht. Hoewel het leven van meer dan één der handelende personen niet zonder schaduwen voorbijgaat en vooral de heldin Betsy vele jaren met zorg en verdriet te kampen heeft, is er van heftige worstelingen met het lot of tragische toestanden geene sprake. Evenmin van de tegenstrijdigheden van het menschelijk leven, noch van den strijd tot karaktervorming. Tot de diepten van het geheele zieleleven dringt de schrijfster niet door.

Intusschen, geestig geschetst wordt de zelfzucht der Engelsche aristocraten tegenover verarmde familieleden, hoewel ze geenszins afkeerig zijn, om met burgerlijk goud hun wapenschild te vergulden, terwijl daartegenover aan Amerikaansche royaliteit en arbeidszin de eer gegeven wordt, die ze verdienen. Kenmerkend zijn ook de traagheid en trots van die voorname heeren geteekend en hun afkeer, om door inspanning en arbeid in hun eigen onderhoud te voorzien, wanneer die arbeid ook maar eenigszins een burgerlijk karakter draagt. Wat ons evenwel in dezen roman vooral aantrekt, het is, dat de macht en de zegen der liefde, het leven met en voor elkander, er komen tot hun volle recht. Het zijn de milde en sympathieke persoonlijkheden, zich onderscheidende door gulle hartelijkheid en trouwe aanhankelijkheid en onzelfzuchtige bedoelingen. Het zijn zoovele aardige, gemoedelijke tooneeltjes van intiemen omgang, eene enkele maal wel is waar niet vrij van eenige sentimentaliteit. Het is de losse en natuurlijke wijze van vertellen, hoezeer een weinig beperking en besnoeiing hier en daar niet te onpas zouden zijn aangebracht. Menig tooneeltje is wel in staat, een glimlach te ontlokken of een traan.

We voorspellen aan dezen roman, vooral bij onze lezeressen, goed succes. Hij is voor leesgezelschappen als geknipt. De vertaling geeft een verdienstelijk Hollandsch en de uitgave, hoewel in twee lijvige deelen en niet zonder drukfouten, is eenvoudig maar degelijk.

H.

T.P.

Erratum.

In de Juli-aflev. leest men op pag. 269, regel 13 v.b.: ‘Voor betaling van elke te Londen aflosbare Obligatie à £ 100 = Goud-Roebels 800, heeft Rusland tot den tegenwoordigen stand van den wisselkoers ruim 1400 Krediet-Roebels te voldoen!’

Voor de cijfers 800 en 1400 leze men: ‘Goud-Roebels 640, Krediet-Roebels 1120’.

[Derde deel]

De pacificatie van Atjeh.

Elk Nederlander, zoowel de hoogst geplaatste als de minder bevoorrechte burger, zoowel de bewoner van het vaderland als hij, die in de koloniën vertoeft, ziet in de pacificatie van Atjeh een krachtig geneesmiddel voor vele der kwalen, waaraan onze overzeesche bezittingen lijden.

Onze landgenooten in de tropen gaan van de juiste veronderstelling uit, dat zoodra de Atjeh-oorlog zal geëindigd zijn, het opperbestuur onzer koloniën meer dan thans zijne aandacht zal kunnen vestigen op de ontwikkeling van Indië en in staat zal wezen, vele lasten, die thans de nijverheid en den landbouw drukken, te verlichten of banden te slaken, welke thans de welvaart in Indië belemmeren.

De Nederlandsche handel, scheepvaart en nijverheid beseffen, dat hun bloei gelijken tred houdt met de welvaart in Indië en dat, vooral thans, nu het protectiestelsel meer en meer gehuldigd wordt, onze koloniën met hare 30 millioen inwoners nog meer dan vroeger het land van belofte zullen wezen voor onze vaderlandsche industrie.

Ook zij zien in het eindigen van den krijg op Noord-Sumatra eene redding uit den nood.

Het wekt dan ook geene verwondering, dat de pacificatie van Atjeh herhaaldelijk in de pers besproken werd en dat vele personen een middel meenden te kunnen aangeven, dat tot die pacificatie lijden zou.

Dat deze middelen onderling zeer verschilden, is verklaarbaar: de militair zoekt heil in de kracht der wapenen, de burger in het politiek beleid.

Op den voorgrond traden drie verschillende richtingen, waarmede evenwel hetzelfde doel beoogd werd.

De militair drong op een verdelgingsoorlog aan, waarbij de Atjeher ten laatste het onderspit zou delven en noode het hoofd in den schoot zou leggen.

De burger en ook enkele militairen zagen een redmiddel in onderhandelingen met den vijand. De sultan van Atjeh zou moeten bewogen worden, zich aan het Nederlandsch gezag te onderwerpen, waarna, volgens hunne meening, de oorlog geëindigd of binnen enge grenzen beperkt zou wezen.

Anderen meenen, dat de onderwerping van den vijand een hopeloos werk is, en bevelen daarom aan, het grondgebied van Atjeh te verlaten.

Wanneer deze verschillende meeningen worden nagegaan, dan trekt het de aandacht, dat onze strijd in Atjeh steeds beschouwd wordt als geheel afwijkende van alle oorlogen, welke wij vroeger in onze koloniën voerden. Het heeft al den schijn, of in onze geschiedenis geen tijdperk bekend is, waarin wij een krachtigen vijand tot onderwerping moesten brengen of eene groote landstreek moesten veroveren.

Tot die conclusie kwamen wij bij het lezen der verschillende adviezen, waarvan geen enkel op historischen grondslag berust, en toch komt het ons voor, dat juist bij de bespreking van de middelen, welke moeten worden aangewend, om een einde aan den heilloozen Atjeh-oorlog te maken, in de eerste plaats behoort te worden nagegaan, op welke wijze onze voorouders, in gelijke of nagenoeg gelijke gevallen, gehandeld hebben en hunne pogingen met succes bekroond zagen.

Op grond van deze leemten in de beschouwingen van hen, die een weg meenden te kunnen aangeven ter oplossing van het Atjeh-vraagstuk, kunnen wij ons met die beschouwingen niet vereenigen. Wij zijn van gevoelen, dat het richtsnoer van onze handelingen in Atjeh moet gezocht worden in het boek der historie.

In korte trekken zullen wij de vermoedelijke gevolgen der drie hiervoren besproken middelen ter beëindiging van den Atjeh-krijg nagaan en daarna een vierde middel in overweging geven, dat in overeenstemming is met de staatkunde, die de Oostindische Compagnie zoo practisch gevolgd heeft, toen zij geroepen werd, groote gewesten in Indië onder haar gezag te brengen.

Met de voorstanders van een verdelgingsoorlog in Atjeh zijn wij van meening, dat zulk een krijg, mits hij consequent en in zijn vollen omvang werd toegepast, voorzeker zou leiden tot de verovering van geheel Atjeh met zijne onderhoorigheden.

Ook meenen wij, dat een verdelgingskrijg niet boven onze krachten zou gaan.

Een leger van twintig- of dertigduizend man zou ruim voldoende wezen, om Atjeh van Oost tot West, van Noord tot Zuid te verwoesten, zoodat geen huis gespaard bleef. Het bijeenbrengen van zulk een leger is eene quaestie van geld. Misschien zou een dergelijke oorlog honderd millioen gulden kosten, doch zulk eene uitgaaf in eens zou zeer weinig bezwaar kunnen opleveren, wanneer zij tot het eindigen van den Atjeh-oorlog leidde, vooral indien in aanmerking genomen wordt, dat een nog veel grooter bedrag aan geld zal noodig wezen, wanneer de Atjeh-oorlog op de tot dusver gevolgde wijze wordt voortgezet.

Bij ruime betaling zal het niet moeielijk vallen, duizenden landgenooten en vreemdelingen te bewegen, zich voor een zegetocht van zeer

beperkten duur in Atjeh te verbinden. Eene goede en krachtige legermacht zal niet behoeven te ontbreken en de verovering van Atjeh kunnen bewerkstelligen.

De vraag rijst nu echter, of zulk een verdelgingsoorlog ons niet in veel grootere moeielijkheden zou wikkelen dan die, waarin wij thans verkeeren.

Deze vraag meenen wij bevestigend te kunnen beantwoorden.

Zooals bekend is, wordt in Atjeh een guerilla-oorlog gevoerd. De geheele bevolking van het uitgestrekte gebied neemt deel aan den strijd. Het zou daarom niet voldoende wezen, indien ons leger den vijand eenige zeer gevoelige bewijzen van zijne kracht gaf. Zoolang geheel Atjeh en de onderhoorigheden niet te vuur en te zwaard vernield zullen wezen, zal door de wapenen geene rust of orde kunnen verzekerd worden. Wel zal op eenig punt het verzet gefnuikt schijnen, doch dat zou niet op de onderwerping van den vijand wijzen, daar bij verplaatsing van de legermacht de strijd weder opnieuw zou uitbreken. De ondervinding heeft dat geleerd.

Een verdelgingsstrijd in Atjeh zou dus letterlijk moeten worden opgevat, d.w.z., de bevolking zou moeten worden uitgeroeid, om de verovering van Atjeh tot een fait accompli te maken.

Afgescheiden van de overweging, dat zulk eene verovering geen nut zou stichten, daar eene ontvolkte streek in Indië weinig waarde heeft, is het ook niet aan te nemen, dat de Atjeher tot den laatsten man in zijn geboorteland zou blijven, wachtende op zijne beurt, om eveneens te worden verdelgd. Zeer waarschijnlijk zal, zoodra het grootste deel der bevolking vernietigd is en het overige inziet, dat bij een langer verblijf in Atjeh de keus slechts overblijft tusschen een gelijk lot of onderwerping, dit deel uitwijken en de vlucht nemen naar Midden-Sumatra, waar het zich onder de aldaar wonende onafhankelijke volksstammen zal verstrooien.

Den dweepzieken en strijdlustigen Atjeher zal het niet moeielijk vallen, de ons niet altijd vriendschappelijk gezinde bevolking in Midden-Sumatra tot een strijd tegen den gehaten Europeaan over te halen. In Djambi zal hij een welkome gast zijn en het gevolg zal wezen, dat Nederland door een verdelgingskrijg in Atjeh wel in het ontvolkte rijk heer en meester zoude zijn, doch tevens een veel moeielijker en veel gevaarlijker en nadeeliger oorlog in Midden-Sumatra zoude moeten voeren. Een verdelgingskrijg zou daarom o.i. eene politieke fout wezen, waarvan de gevolgen niet te overzien zijn.

Opzettelijk brachten wij niet ter sprake, hoe weinig een verdelgingsoorlog strookt met de roeping, die Nederland in Indië te vervullen heeft. Zulk een krijg, zelfs al mocht hij tot het doel leiden, zouden wij afkeuren, omdat wij hem onbestaanbaar achten met de taak van eene beschaafde mogendheid. De Atjeher voert een heiligen krijg; hij verdedigt, volgens zijne meening, zijn land en godsdienst.

Wel is deze meening onjuist, doch zooals overal in Indië bij een oorlog oproer of verzet plaats heeft, hebben de Hoofden in Atjeh de menigte tot deelneming aan den strijd bewogen, door aan den oorlog een godsdienstig karakter te geven. Een legerbevelhebber, die een verdelgingskrijg in Atjeh voerde, zou daarom eene nog wreeder rol spelen dan de Hertog van Alba in den tachtigjarigen oorlog.

Van welke zijde de zaak dan ook beschouwd wordt, moet volgens onze meening een verdelgingsoorlog in Atjeh ontraden worden.

Het tweede aangeprezen middel, zijnde het aanknoopen van onderhandelingen met den Sultan van Atjeh, om daardoor de bevolking tot ons te trekken, zou voorzeker aanbeveling verdienen, indien de zekerheid bestond, dat de invloed van den Sultan voldoende krachtig is, om op de bevolking met het gewenschte resultaat terug te werken.

Een ieder, die de geschiedenis van Atjeh kent en vooral die van de laatste jaren, zal echter moeten beamen, dat de Sultan van dat gebied weinig of geen gezag heeft en slechts de speelpop van een groot aantal Hoofden is.

De onderwerping van den Sultan zou, indien zij verkregen werd door loyale middelen, waarbij ons bestuur nimmer tot eenige vernedering mag overgaan, *misschien* niet schaden, doch o.i. ook weinig ten goede werken.

De tegenwoordige Sultan Mohamad Daoed is de zoon van Toewankoe Tjoet en een kleinzoon van den vroegeren Sultan Mansjoer Sjah. Deze laatste was een jongere broeder van zijn voorganger Sultan Mohamad Sjah, die geen recht op den troon had, maar het rijk bestuurde als regent en in naam van den zoon van Mohamad Sjah. Het gevolg hiervan was, dat Mansjoer Sjah slechts door een deel van het rijk van Atjeh als Sultan erkend werd.

De thans regeerende Sultan Mohamad Daoed werd te Lanbaroe op wettige wijze gehuldigd; daar hij echter geen afstammeling is van den oudsten sultanstak, kan zijn invloed, voor zooverre deze op familieafkomst berust, niet groot wezen.

Hij was bij zijne huldiging nog slechts een kind en dus een werktuig in handen van hen, die zich van hem meester maakten. De bekende Habib Abdoel Rachman zag dat ook in; hij hield daarom den Sultan steeds in zijne nabijheid. Na de nederlaag, die Habib Abdoel Rachman in Juni 1878 door onze troepen werd toegebracht, werd deze avonturier een vluchteling en zocht de Sultan bescherming bij een hooggeplaatst Hoofd, den Toewankoe Hashin, die zich daarop te Kemela vestigde.

Deze Toewankoe Hashin is echter een onzer meest verbitterde vijanden, die nog steeds op wraak peinst over eene in 1865 geleden nederlaag. Het is evenwel, in verband met het karakter van dat Hoofd, niet onmogelijk, dat zijne vijandschap door klinkende munt zou kunnen worden gekeerd.

Sultan Daoed is inmiddels tot een jongeling opgegroeid. Hij moet vele goede eigenschappen bezitten en bij de bevolking betrekkelijk in groot aanzien staan. Het zou daarom eenig voordeel kunnen opleveren, indien deze Vorst zich aan ons gezag onderwierp en in den Kraton verblijf koos, doch op verre na zou de Atjeh-oorlog daardoor niet zijn geëindigd.

Het sultanaat in Atjeh of de vorstelijke macht der zoogenaamde beheerschers beteekent sedert vele jaren niets meer. Het zijn de Hoofden van de verschillende districten of kleine landstreken, die allen, zelfstandig, doch tevens onderling vijandig, in Atjeh en onderhoorigheden de macht in handen hebben. De verdeeldheid onder die kleine potentaatjes is zoo groot, dat bloedige oorlogen tusschen de verschillende kampongs, moekims, enz. vóór onze komst in Atjeh aan de orde van den dag waren.

Behalve de naijver onder de Hoofden wordt het land nog bovendien verdeeld door eene instelling, 'Kaum' genaamd, waarvan de leden door bloedige veeten in partijen gesplitst zijn.

Een energiek Hoofd kan in Atjeh en zijne omgeving eenigen invloed uitoefenen, doch zijn gezag zal beperkt blijven tot de grenzen eener landstreek, waarvan de bewoners door gemeenschappelijke belangen, door familierelatiën en door de kracht van het bewind onderling verbonden zijn.

De Sultans waren sedert vele jaren niet in staat, hun gezag over de verschillende Hoofden te doen gelden; zij waren speelpoppen in handen der kleinere dwingelanden.

Alvorens dus pogingen in het werk te stellen, om den Sultan Daoed door onderhandelingen aan onze zijde te brengen, zal de Regeering moeten overwegen, of de mogelijke, doch altijd geringe steun, dien deze Vorst ons geven kan, opweegt tegen de verplichtingen, welke ons door een verdrag met dien Sultan zullen worden opgelegd.

In naam is deze Vorst nog steeds heer van het land; volgens de traditie zou hij dat ten volle moeten wezen. Alleen wanbestuur en onmacht hebben zijne voorgangers tot schijnkoningen gemaakt.

Zoodra nu de Sultan Daoed onze Souvereiniteit erkent en daardoor zijne onafhankelijkheid verliest, zal toch de verhouding tot zijn volk onveranderd blijven en ligt het voor de hand, dat hij gebruik zal willen maken van onze bajonetten, om zich van het gezag, door zijne voorgangers verloren, wederom meester te maken.

De Atjeh-oorlog zal dus, indien Sultan Daoed zijne onderwerping aanbiedt, wel van karakter veranderen, doch waarschijnlijk niet aan intensiteit verliezen.

Naar onze meening is de vrede van Atjeh daarom een droombeeld, als verondersteld wordt, dat hij verkregen zou worden door onderhandelingen met Sultan Daoed.

Thans blijft ons nog over de gevolgen te bespreken van het verlaten van Atjeh en onderhoorigheden; een denkbeeld, dat ook enkele, gelukkig niet vele, voorstanders telt.

Voorzeker zou dit middel, om een einde aan den Atjeh-oorlog te maken, afdoende zijn. Het is ons evenwel een raadsel, hoe hoogst bekwame staatslieden zulk een middel konden aanbevelen.

Wij zullen trachten de vermoedelijke resultaten van zulk een maatregel, met terzijdestelling van allen nationalen trots, nader aan te toonen.

De Atjeh-oorlog is een noodzakelijk kwaad geweest. Als Koloniale Mogendheid waren wij verplicht, hetzij vroeg of laat, tot dien krijg over te gaan. Wel kan er verschil van meening bestaan omtrent de vraag, of de Atjeh-oorlog op het juiste tijdstip is verklaard en of daarbij al dan niet met overhaasting is te werk gegaan, doch onbetwistbaar is het, dat zelfs vóór 1873 reeds werd ingezien, dat wij onvermijdelijk eenmaal in een oorlog met het Rijk van Atjeh zouden gewikkeld worden. Het is bekend, dat Atjeh een roofstaat is, waar zeeroof aan de orde van den dag was. Hij, die op de kusten van dat Rijk schipbreuk lijdt, kan verzekerd zijn, zijn schip en zijne goederen te verliezen, en mag dankbaar wezen, indien zijn leven gespaard blijft.

Atjeh ligt in de route van Suez naar China en Japan; de Engelsche Straits-Settlements zijn in de onmiddellijke nabijheid van dat Rijk. Hieruit volgt, dat zelfs in het geval, dat wij ongenegen waren geweest Atjeh te bestrijden, de Engelsche Regeering ons daartoe zou genoopt of ten minste den eisch zou gesteld hebben, dat wij voor de veiligheid in de Atjehsche wateren voldoende zouden zorg dragen, en die eisch ware niet te vervullen geweest dan door de onderwerping van den roofstaat.

Indien wij Atjeh thans verlieten, zou de toestand van vroeger weder terugkeeren en zou geen schip in de nabijheid der Atjehsche kust veilig zijn. Zelfs zou de Atjeher, door zijne overwinning overmoedig geworden, den zeeroof op nog grooter schaal dan te voren drijven. De vreemdeling zou daarom hetzij ons dwingen, om den oorlog wederom te hervatten, hetzij, onze onmacht bemerkende, zelf de handen aan het werk slaan en zich van Noord-Sumatra meester maken. Nederland zou dientengevolge in moeielijkheden geraken, die veel grooter dan de tegenwoordige zijn.

Niet alleen in verband met onze politiek ten opzichte van het buitenland is het verlaten van Atjeh te ontraden; zulk eene daad zou tevens onverantwoordelijk zijn met het oog op ons gezag over de uitgestrekte koloniën. Dit gezag steunt niet alleen op ons leger, daar met 30000 man geene duizendmaal sterkere bevolking onder bedwang kan worden gehouden. Eveneens schept men zich eene illusie, als verondersteld wordt, dat de inlander ons uit genegenheid aanhangt en inziet, dat ons bestuur hem geluk en zegen aanbrengt. Het tegendeel is waar. De godsdienst van den inlander en in het bijzonder die der Mahomedanen leert hem, dat de Europeaan zijn vijand is en nog wel

een verachtelijke vijand, dien hij verplicht is te bestrijden. De Hoofden begrijpen, dat zij, vrij van de banden, welke ons bestuur hun oplegt, zich met hartelust zouden kunnen overgeven aan dwingelandij en afpersing; de mindere man is te weinig ontwikkeld, om deze schaduwzijde van een zuiver inlandsch bestuur te begrijpen, al zou hij, na jaren onder ons bestuur te hebben geleefd, weder onder zijne eigen geheel van ons afhankelijke Hoofden komende, later wel bemerken, dat hij geen goeden ruil gedaan had.

De basis van ons gezag berust daarom niet op het leger of de goede gezindheid der inlanders, doch op het meesterlijke beheer, dat onze voorouders en wij, in navolging van hen, over Indië voeren, en tevens op onzen roep van onoverwinnelijkheid.

Het grondbeginsel der politiek in Indië is ‘verdeel en heersch’. Dit beginsel werd steeds in toepassing gebracht. Alleen in het laatste tiental jaren verzuimde de Regeering nu en dan daaraan getrouw te blijven. Onze kracht bestaat dan ook in hoofdzaak in de verdeeldheid, welke tusschen de verschillende volken van den Archipel heerscht. Zelfs door den inlander wordt dat gevoeld. Een oud regent veroorloofde zich dan ook eens de opmerking, dat het den inlander niet moeielijk zou vallen, ongewapend de Hollanders in zee te dringen, indien de Javanen onderling slechts eensgezind waren.

Op meerdere of mindere schaal wordt een dergelijke toestand in geheel Indië aangetroffen. De Vorst van Tidore is de vijand van dien van Ternate. De regenten op Java zijn voor een groot deel elkander niet welgezind. Hoe de toestand op Midden-Java is, behoeven wij niet nader te ontvouwen, daar deze van algemeene bekendheid kan worden geacht.

Wel zijn deze onderlinge naijver en vijandschap tusschen de inlandsche bestuurders niet altijd door ons opgewekt en bestonden zij meerendeels reeds sedert eeuwen, doch onze voorouders wisten die verdeeldheid te bestendigen.

Wij achten het dan ook eene fout, dat in de laatste jaren door onze Regeering niet altijd die politiek is voortgezet, daar zij de beste waarborg voor den vrede in Indië en voor de voortduring van ons gezag in de Koloniën is, terwijl zij geen nadeel sticht, omdat het Europeesch bestuur boven de partijen staat.

Hiervoren veroorloofden wij ons, als onze meening te kennen te geven, dat Indië meesterlijk beheerd wordt. Deze meening is in tegenspraak met die van velen en toch komt het ons voor, dat zij op goede gronden berust. Door ons wordt niet ontkend, dat vele verbeteringen in het beheer der Koloniën vereischt worden, doch dat zal wel steeds het geval wezen en vooral in een overgangstijdperk zooals dat, waarin onze Koloniën verkeeren. De klachten, die uit Indië vernomen worden, staan in verband met de moeielijke tijden, welke handel, nijverheid en landbouw ook daar, zooals op de geheele wereld, doorworstelen. Deze

klachten mogen niet alle ongegrond zijn, doch de klagers houden te weinig rekening met het noodzakelijk verloop, dat elke reorganisatie behoeft.

Zij, die Engelsch-Indië voor onze Regeering als voorbeeld van een goed bestuur noemen, vergeten het vele goede, dat in onze Koloniën wordt aangetroffen, en zijn niet bekend met de schaduwzijden van het Engelsch bewind. Wij behoeven slechts te wijzen op het slechte muntstelsel in Engelsch-Indië, waaronder de geheele bevolking, met uitzondering van de producenten voor de Europeesche markt, gedrukt gaat; op de aldaar zoo menigvuldig voorgekomen hongersnooden, die landstreken grooter dan geheel Java teisterden; op de slechte gemeenschapsmiddelen tusschen de plaatsen, die niet door spoorwegen verbonden zijn; op de minachting, welke in de Engelsche Koloniën bestaat voor de zoogenaamde kleurlingen; op de geringe kennis van den Engelschman in het algemeen van de taal van den inlander. De minder goed gezinde uitingen in de Indische pers komen ons daarom meer voor als een weerklank van de moeielijke tijdsomstandigheden en wij twijfelen niet, dat wanneer het geval zich ooit mocht voordoen, dat onze Koloniën in gevaar kwamen, de Indo-Europeaan niet minder dan de meest vaderlandlievende Nederlander zal toonen, dat ook bij hem het hart op de rechte plaats zit.

Wij zijn dan ook overtuigd, dat bij eene juiste vergelijking van de toestanden in Engelsch-Indië met die in onze Koloniën de vergelijking geheel ten gunste van de laatste zou uitvallen, vooral indien daarbij in aanmerking genomen wordt, hoe gering de bevolking van ons moederland is en hoe uitgestrekt de streken zijn, welke door die bevolking tot ontwikkeling moeten worden gebracht.

De roep onzer onoverwinnelijkheid werd hiervoren een der krachtigste middelen genoemd ter ondersteuning van ons gezag in de tropische gewesten.

Dat zulk eene faam oorlogen, oproer en verzet voorkomt, is duidelijk. Eveneens behoeft het geen betoog, dat zij in een strijd de overwinning gemakkelijker maakt. Het is daarom voor de orde en rust in de Koloniën van groote waarde, dat bij den Inlander de overtuiging heerschen blijft, dat elk verzet tegen ons bestuur onvermijdelijk tot zijne onderwerping leidt.

De meening, dat onze legerscharen steeds de zege zullen behalen, is tevens oorzaak, dat eenig onttroond Vorst, die door het opwekken van fanatisme een aanhang heeft weten te verwerven, nagenoeg steeds alleen staat en geene hulp van andere Hoofden zal kunnen verkrijgen.

Zij belet verder, dat onderling vijandelijke Vorsten zich tijdelijk verzoenen, om de gehate ongeloovigen uit hunne landen te verdrijven.

Voorzeker is het daarom de plicht der Regeering te voorkomen, dat ooit in Indië het denkbeeld ingang kan vinden, dat bij een langdurig en vastberaden verzet onze legermacht ten laatste zwichten moet.

Mocht eenmaal zulk een denkbeeld wortel schieten, dan zou de handhaving van ons gezag zeer bedreigd zijn en voorzeker schatten kosten, waarbij de uitgaven, voor den Atjeh-oorlog gedaan, in het niet zouden zinken.

Het verlaten van Atjeh zou op een volkomen *échec* wijzen. Zulk een einde van den Atjeh-oorlog zou eene ramp voor onze Koloniën wezen.

Wij mogen dan ook als onze vaste overtuiging uitspreken, dat eene Regeering, die, alvorens den vijand tot onderwerping te hebben gebracht, tot het verlaten van het grondgebied van Atjeh mocht besluiten, eene politieke misdaad zou begaan.

Wij hebben door het voorgaande getracht de redenen te ontvouwen, welke ons een ongunstig oordeel deden vellen over de verschillende gepubliceerde ontwerpen ter pacificatie van Atjeh. Thans blijft de beantwoording der vraag over, op welke wijze volgens onze meening aan den hardnekkigen strijd een einde zal kunnen gemaakt worden.

Alvorens daaraan te voldoen, is het noodig een beknopt overzicht te geven van het stadium, waarin de Atjeh-oorlog verkeert.

Zooals bekend is, bepaalt ons bestuur zich te Groot-Atjeh tot een klein stuk gronds, dat door de zee en een kring van forten omgeven is en waarvan de Kraton des Sultans het centrum uitmaakt.

Vóór 1884 was ons gebied niet veel grooter dan thans. Wel lagen hier en daar eenige tijdelijke versterkingen in het land verstrooid en waren wij dus oogenschijnlijk dieper het land binnengedrongen, doch ons gezag bepaalde zich tot die versterkingen. Voordeel brachten zij ons niet aan; wel verzwakten zij ons leger en verhoogden den moed onzer vijanden, die bij het proviandeeren der verschillende posten ons voortdurend, nagenoeg straffeloos, groote verliezen toebrachten.

In Maart 1884 werd ons gebied in Groot-Atjeh geconsolideerd. De zoogenaamde staart (eene serie posten, die in eene lijn lagen, welke vrij diep het land doordrong, en die alle ons wekelijks vele verliezen berokkenden) werd afgesneden; het overblijvende grondgebied werd omgeven door eene reeks goed gebouwde, voor een inlandschen vijand onneembare versterkingen, die onderling op hoogstens 1500 M. afstand liggen. De posten werden door tramwegen en verharde wegen onderling verbonden en verder door gelijke communicatie-middelen met de hoofdstelling Kotta-Radja, het vroegere Sultansverblijf, in gemeenschap gebracht.

Eene telephonische verbinding tusschen de posten en de hoofdstelling werd eveneens gemaakt, terwijl bovendien door eene optische telegraaf de middelen van gemeenschap tot volkomenheid werden gebracht.

Het bezetten van deze nieuwe stelling in Atjeh werd ten onrechte eene concentratie genoemd. De naam van consolidatie komt ons juister voor, vooral nu concentratie menigmaal gelijkgesteld wordt met wijken voor den vijand.

Langs de postenlinie, welke onze nederzetting omgeeft, is eene 1000 M. breede strook gronds schoongekapt, ten einde overvallen van den vijand te voorkomen. De posten zelve zijn bovendien door chicanes omgeven. Alles, wat buiten de linie gelegen is, wordt als vijandelijk land beschouwd.

In de onderhoorigheden werden de bestaande posten, op eene enkele uitzondering na, opgeheven. Deze rijkjes werden aan hun lot overgelaten, behoudens den dwang, dien de marine op hen kan uitoefenen door het beletten der vischvangst langs de kust. Met eenige Staten zijn door onze Regeering contracten gesloten, welke evenwel niet veel meer waarde hebben dan scheurpapier.

Ons verblijf te Atjeh schaadt daarom den onderhoorigheden niet. Deze verkeeren nagenoeg in denzelfden toestand als vóór den oorlog.

Voor de bewoners van Groot-Atjeh daarentegen is het een gruwel, dat de Kraton, het oude Sultansverblijf met de heilige graven, in handen der ongeloovigen is. Ook het bezit der monding van de Atjeh-rivier, d.i. van den besten waterweg naar zee, is den Atjeher een doorn in het oog.

Nu zou het niet boven onze krachten gaan, om geheel Groot-Atjeh, als dit op zichzelf stond, te onderwerpen. Wel zou daarvoor eene aanzienlijke strijdmacht noodig wezen en zouden wij herhaaldelijk aan aanvallen of opstanden van dwepers blootstaan, doch Groot-Atjeh is niet sterk genoeg, om onze macht te weerstaan.

De oorlog wordt echter gaande gehouden door de onderhoorigheden, die niet alleen strijders, wapenen en geld voor den strijd tegen de ongeloovigen leveren, doch tevens den verslagen vijand eene schuilplaats aanbieden, waar de guerilla zich steeds veilig kan terugtrekken.

Wij voeren daarom in Groot-Atjeh een defensieven oorlog, waarbij niets te winnen, maar wel te verliezen valt. Voorzeker is de positie, welke wij thans innemen, gunstiger, dan zij ooit te voren geweest is, doch dat neemt niet weg, dat zij eene vrij groote troepenmacht voor hare verdediging vereischt en geene grootere waarde heeft, dan eene kleinere stelling zou hebben, die gevormd werd door den Kraton en Oleh-leh (de monding der Atjeh-rivier). Misplaatste ijdelheid is oorzaak geweest, dat wij in 1884 niet tot die twee punten zijn teruggetrokken.

Wij zouden het niet aanbevelen, om daartoe thans nog over te gaan, daar dat met opoffering van vele millioenen guldens zoude gepaard gaan.

Het gunstige tijdstip daarvoor hebben wij in 1884 onbenut gelaten.

Hoe dit echter ook zij, het is niet te betwisten, dat de thans ingenomen stelling op zichzelf ons nimmer het einde van den oorlog zal brengen, daar zij geen dwangmiddel hoegenaamd is tot onderwerping van de onderhoorigheden, welke de ziel van het verzet zijn.

Er bestaat dan ook geene enkele aanleiding voor den Atjeher, om bij de thans door de Regeering gevolgde gedragslijn het hoofd in den schoot te leggen.

De vijand zal niet naar het einde van den guerilla-oorlog verlangen, daar deze strijd voor hem te aantrekkelijk is.

De bewoners van Atjeh zijn strijdlustig; indien zij niet tegen onze troepen de wapenen konden gebruiken, dan zouden zij zooals voorheen elkander bestrijden. Het oorlogvoeren behoort tot hunne meest geliefkoosde bezigheden. Het strijden met onze troepen is voor den Atjeher een genot; zij ontvangen daarbij steeds, openlijk of in het geheim, den steun der bewoners van de landstreek, waar de strijd gevoerd wordt, terwijl, indien zij in dien strijd sneuvelen, zij den schoonsten dood sterven, welke voor den Mahomedaan is weggelegd, daar zij alsdan rechtstreeks naar het Paradijs gaan.

Onze troepenmacht gaat nooit meer aanvallenderwijze te werk, zoolang de vijand zich niet buiten de postenlinie waagt. Wanneer feesten of arbeid dus den Atjeher naar eenige rust doen verlangen, dan kan hij deze smaken, om daarna, indien hem de lust bekruipt, wederom eenigen tijd te strijden en ons nogmaals op eene of andere wijze verraderlijk te overvallen.

Aan geld, levensmiddelen, wapens of ammunitie heeft de vijand nimmer gebrek. Door de kuststaatjes wordt hij daarvan voorzien. Het geld wordt voor den heiligen oorlog gecollecteerd. Geen Hoeloebalang of ande Hoofd zal op de kust zijn aan te wijzen, die nimmer eenige bijdragen gedaan heeft. Ook de bezitters der pepertuinen leveren hun geldelijk aandeel voor den strijd.

Ammunitie en wapens worden met kleine prauwtjes, die op Sumatra's oostkust die artikelen uit grootere prauwen overnemen, des nachts binnengesmokkeld.

Onze vrienden in de Straits-Settlements voorzien den vijand op ruime schaal van deze verdedigingsmiddelen.

Het einde van den oorlog is daarom niet te voorzien, ja, wij durven zeggen onbereikbaar, tenzij een andere weg, dan die tot heden door ons gevolgd is, wordt ingeslagen.

Wij zullen trachten dien weg aan te geven.

Hierboven werd reeds door ons gewezen op de groote veroveringen, welke onze voorouders in Indië met geringe middelen gemaakt hebben. Het is dan ook in de Indische oorlogen van vroegeren tijd nimmer voorgekomen, dat zonder resultaat, gedurende vele jaren, tegen een inlandschen vijand gestreden is met eene troepenmacht zooals die, welke meermalen te Atjeh te velde is geweest.

Onze voorouders wisten de meest krijgshaftige volken met eene geringe militaire macht te onderwerpen, terwijl wij daarentegen, zelfs met groote krachtsinspanning, den Atjeher niet tot rede konden brengen. Het overwicht onzer wapenen is thans veel grooter dan voorheen en zal dat steeds meer en meer worden, naarmate de wapenen hooger in prijs stijgen en het gebruik meer kennis en oefening vereischt. Ook dit voordeel heeft evenwel niet belet, dat wij te Atjeh schipbreuk leden, terwijl onze voorouders hun doel bereikten.

De vraag rijst nu, waaraan ons échec en waaraan het succes van onze voorouders moet worden toegeschreven.

Naar onze meening zijn onze teleurstellingen te wijten aan de nieuwe en geheel van het verleden afwijkende wijze, waarop te Atjeh werd opgetreden.

Ons leger heeft getracht een guerilla-oorlog te bedwingen, niettegenstaande de geschiedenis leert, dat zulks voor eene geregelde troepenmacht een onbegonnen werk is.

Onze staatslieden hebben verzuimd gebruik te maken van de verdeeldheid, waaronder Atjeh met zijne onderhoorigheden gebukt gaat, en hebben den strijd met het geheele Rijk aangevangen.

Onze voorouders onderzochten, alvorens tot een oorlog tegen een machtig volk te besluiten, wie de vijanden van den bedreigden Staat waren; zij vormden zich bondgenooten uit de vijanden en onderwierpen met deze bondgenooten het Rijk, waarover zij den schepter wenschten te zwaaien, om daarna met behulp van den ten onder gebrachten Staat de bondgenooten op hunne beurt onder hunne Souvereiniteit te brengen.

Wanneer deze politiek in Atjeh gevolgd was, dan zoude de oorlog waarschijnlijk reeds tot het verleden behooren.

Wat verzuimd is, kan evenwel nog hersteld worden. De gelegenheid is nog steeds voorhanden, om gebruik te maken van den naijver en de vijandschap tusschen de verschillende Staatjes, welke het Atjehrijk vormen. Wij meenen daarom, dat wij die gelegenheid niet opnieuw mogen laten voorbijgaan en dat wij de verdeeldheid onzer vijanden als middel moeten bezigen tot het beëindigen van den strijd, welke tot groot nadeel van de schatkist en zeker niet ten voordeele van ons prestige reeds al te lang geduurd heeft en last not least reeds zoovele menschenlevens kostte, die gespaard hadden kunnen blijven.

Met omzichtigheid en overleg zal dit werk moeten geleid worden. Het zal ons daarbij echter niet moeielijk vallen, op goede gronden eene keuze te doen tusschen de Rijkjes, die aan het door ons beoogde doel zullen beantwoorden, daar ons langdurig verblijf in Atjeh ons voldoende in staat heeft gesteld, om de verhoudingen tusschen de verschillende Staatjes te leeren kennen.

Op den voorgrond zal moeten staan, dat geen enkel Atjeher vertrouwen verdient, zoodat erop moet gerekend worden, dat eene overeenkomst, welke met een der verschillende Vorstjes mocht gesloten worden, slechts zoolang waarde zal hebben, als het belang van het Hoofd het medebrengt, zich aan de bepalingen van het contract te houden.

Dit belang kan evenwel van onze zijde op eene eenvoudige wijze behartigd worden.

Het is bekend, dat de Hoofden elkander haten, dat hunne inkomsten zeer wisselvallig en dikwijls moeielijk te innen zijn en dat allen eene vergrooting van grondgebied als een dorado beschouwen. Deze drie factoren bieden ons de middelen aan, om het belang der Vorsten aan het onze te verbinden.

Van onze zijde zal moeten getracht worden, het Rijk van Atjeh in

eenige onderling onafhankelijke Staten, wier krachten nagenoeg tegen elkander opwegen, te splitsen.

Die Staatjes behooren onze Souvereiniteit te erkennen, welke bij een contract op de in de overige deelen van den Archipel gevolgde wijze omschreven is.

De Vorsten en enkele hunner meest invloedrijke ondergeschikte Hoofden zullen een maandelijksch inkomen uit onze schatkist moeten ontvangen, waartegenover staat, dat ons andere geldelijke voordeelen als pachten, in- en uitvoerrechten kunnen worden gewaarborgd. Desnoods zouden deze compensatiën kunnen worden prijsgegeven, omdat wij door indirecte voordeelen eene vergoeding der uitgaven zullen erlangen.

De verhouding der verschillende Vorsten zal niet zeer vriendschappelijk mogen wezen. Zooveel mogelijk behooren die Vorsten uit onderling vijandige dynastieën te worden gekozen.

Onze positie zal zoodanig moeten zijn, dat bij verstoring der orde wij, zulks verkiezende, door het zwaard de balans wederom in evenwicht kunnen brengen, zonder daarom veel macht te behoeven te ontwikkelen. Alle Rijkjes behooren dus derwijze gevormd te worden, dat, ingeval een hunner in verzet mocht komen, de aangrenzende Staatjes, uit vijandschap tegenover hunne buren, onze zijde zullen kiezen.

Is eenmaal een dergelijke toestand geschapen, dan zal de Atjeh-oorlog geëindigd wezen. Wel zal in de eerste jaren de rust in het geheele Rijk herhaaldelijk gevaar loopen, omdat de Atjehers hun geliefkoosd oorlogvoeren niet zoo spoedig zullen vergeten en dus onderling zullen strijden, doch na verloop van tijd zal ook Atjeh, evenals alle andere Rijken in den Indischen Archipel, in een normalen toestand verkeeren, althans gewapende tusschenkomst of optreden van onze zijde zelden noodig zijn.

Wij erkennen, dat het voor onze ambtenaren in Indië een moeielijk werk zal wezen, om de hierboven in korte trekken omschreven regeling uit te voeren. Veel tact en kennis van land en volk worden hiervoor vereischt, doch gelukkig telt Indië nog vele ambtenaren, die berekend zijn voor die taak.

De grootste moeielijkheid zal zich voordoen bij de keuze der Hoofden.

Oogenschijnlijk zou b.v. het Rijk van Gigchen in de eerste plaats in aanmerking moeten komen, om een tegenwicht tegenover Groot-Atjeh te vormen, doch bij een nader onderzoek zou het spoedig blijken, dat met den droomerigen en opiumschuivenden Radja van die landstreek niets is aan te vangen en dat deze Vorst geheel onder den invloed van zijne ondergeschikte Hoofden staat.

Beter zouden wij misschien slagen, indien Pedir ten koste van Groot-Atjeh vergroot werd en deze Staat kon worden bewogen, om met hulp van de federatie der XII Hoeloebalangs Groot-Atjeh tot de orde te roepen. Aan Pedir zou echter, zooals wij zoo even aanteekenden, tot belooning eene vergrooting van grondgebied in het vooruitzicht moeten

gesteld en aan de Hoofden eene geldelijke uitkeering moeten toegezegd worden.

Het uitwerken van het bovenomschreven algemeene plan zal echter aan de Indische ambtenaren moeten worden overgelaten. Wij meenen aan onze taak te hebben voldaan door, ter beëindiging van den Atjeh-oorlog, een uitvoerbaar middel te hebben aangegeven, dat niet alleen weinig krachtsinspanning of geldelijke offers zal vorderen, doch bovendien boven alle andere tot dusverre gevolgde of aangewezen middelen het voordeel bezit, dat het in de historie steeds practisch en doeltreffend gebleken is.

Het is onze innige overtuiging, dat onze denkbeelden bij hunne toepassing tot het gewenschte doel zullen leiden.

Alvorens dit opstel te besluiten, meenen wij nog een middel aan de hand te moeten doen, om de uitvoering van het hiervoren ontwikkelde plan te bespoedigen.

Zooals wij hiervoren trachtten aan te toonen, is de Atjeh-krijg voor onze vijanden een vermaak. Zij hebben daarbij weinig te verliezen en kunnen nu en dan door het veroveren van buit eenig voordeel behalen.

Geheel anders zou de toestand worden, indien door maatregelen van onze zijde de oorlog voor den Atjeher eene ramp werd, waaronder een ieder gebukt ging.

Deze toestand zou ontstaan, indien alle in- en uitvoer van het land belet werd.

De peperhandel levert den Atjeher groote inkomsten op, welke voor een groot deel in wapenen, ammunitie en opium worden omgezet. Indien van onze zijde de uitvoer van peper en de invoer van opium wordt onmogelijk gemaakt, dan zal buiten eenigen twijfel de Atjeher zoodanig getroffen worden, dat hij het hoofd in den schoot zal moeten leggen. Dat zal echter niet geschieden, dan nadat zij onder elkander een zwaren strijd hebben gevoerd, waarbij de eene partij door de geleden schade en het ontberen van opium naar den vrede met de ongeloovigen haakt en de andere partij, die geen peper bezit of geen opium schuift, zoolang mogelijk den strijd zal willen voortzetten.

De onderwerping zou echter van tijdelijken aard zijn, indien deze onderwerping werd aangenomen, alvorens de binnenlandsche twisten hun toppunt hadden bereikt. Van onze zijde zal daarom geen stap tot toenadering mogen worden gedaan, zoolang de vrede niet door eene der partijen werd afgesmeekt. Geschiedt dat, dan is het oogenblik voor ons aangebroken, om Atjeh te verdeelen op de wijze, als reeds werd gezegd.

Het bezetten van allen in- en uitvoer zal voorzeker een krachtig dwangmiddel zijn, doch alleen dan doel treffen, indien dit middel volledig wordt toegepast, zoodat zelfs de invoer van één kist opium onmogelijk wordt. Door velen wordt betwijfeld, of onze middelen voldoende zullen wezen, om het gebied van Atjeh op eene afdoende wijze te blok-

keeren. Wij meenen, dat geen grond voor dien twijfel bestaat. Wanneer de marine met groote toewijding hare medewerking verleent, zal eene volledige insluiting van Atjeh zelfs met onze tegenwoordige oorlogsvloot zeer goed uitvoerbaar wezen.

De vloot in Indië telt ongeveer 50 vaartuigen (auxiliair-eskader, Indische militaire marine en Gouvernements-marine). Voor eene volledige blokkade zullen ongeveer 25 vaartuigen en 5 reserve-schepen noodig zijn.

Deze 30 schepen behoeven niet alle landsvaartuigen te zijn, zooals dat nader zal worden aangetoond, doch zelfs aannemende, dat men uitsluitend marineschepen voor de blokkade bezigen wil, dan blijven nog steeds 20 vaartuigen beschikbaar voor den dienst in het overige gedeelte van den Archipel.

Dit aantal schepen, bestemd voor den gewonen dienst, is voorzeker gering, doch door eene goede werkverdeeling zullen die bodems tijdelijk in de behoeften kunnen voorzien, vooral indien meer partij getrokken wordt van de schepen van den pakketdienst en verder de geestdoodende stationsdienst voor onze marine wordt opgeheven.

Wij stellen op den voorgrond, dat met de voornoemde blokkade door ons niet wordt bedoeld eene blokkade zooals die, welke wordt geëischt, indien eene oorlogvoerende Mogendheid een terrein van den vijand insluit. Aan dien eisch kunnen wij niet voldoen, daarvoor ontbreken ons de middelen. De blokkade van Atjeh zal daarom, met het oog op het buitenland en de voorschriften van het volkenrecht, moeten beschouwd worden als een politiemaatregel; d.w.z., aan de vreemde Mogendheden zal moeten worden bekendgemaakt, dat onze Regeering verplicht is de havens van Atjeh voor allen in- en uitvoer te sluiten ter onderdrukking van het daar heerschende verzet. Eene dergelijke blokkade of afsluiting is als politiemaatregel te verdedigen, in verband met onze *inbezitneming* van Atjeh tijdens de tweede expeditie.

De bevolking der Straits-Settlements zal niet nalaten, zich bij het Engelsche Gouvernement over die blokkade te beklagen. Wij vertrouwen echter, dat de Engelsche Regeering aan die klachten weinig gehoor zal schenken. Mocht dat niet het geval wezen, dan zal onze Regeering voldoende gevoel van eigenwaarde bezitten, om, na den vreemdeling van ons goed recht te hebben overtuigd, te handelen in overeenstemming met de belangen van den Staat, met terzijdestelling van alle onbillijke eischen van derden. Het komt ons voor, dat reeds te veel aandacht is geschonken aan de inmenging van de Straits-Settlements in onze Atjehsche aangelegenheden. De inmenging der kooplieden uit de Straits getuigde steeds van groote onwelwillendheid, en toch kan niet ontkend worden, dat niemand zooveel voordeel uit den Atjeh-oorlog getrokken heeft als juist de bewoners van Malakka. Niet alleen is hun handel met Atjeh ongestoord of nagenoeg ongestoord voortgezet, doch buiten en behalve den geoorloofden handel werd steeds een levendige smokkelhandel in wapens, ammunitie en opium gedreven,

waaruit Penang en Singapore groote voordeelen trokken, terwijl nog bovendien tijdens den Atjeh-oorlog door de Nederlandsche Regeering een bedrag van vele millioenen guldens aan de kooplieden der Straits-Settlements werd uitgekeerd voor de levering van verschillende artikelen en voor reparatie van onze schepen. Niemand juicht dan ook meer over den langen duur van den oorlog dan juist de klagers in de Straits-Settlements, waaruit volgt, dat niemand meer dan zij elke krachtige poging, aangewend tot het beëindigen van dien strijd, zal tegenwerken.

Onze bewering, dat met eene vloot van 25 dienstdoende en 5 reserveschepen, benevens eenige stoombarkassen, de kusten van Atjeh volkomen geblokkeerd zullen kunnen worden, meenen wij nader te moeten toelichten.

Voor de afsluiting der westkust van Atjeh zijn zes goede schepen voldoende. Langs de westkust van Sumatra stroomt de volle Oceaan, die zich tot de Zuidpool onbelemmerd uitstrekt. Gewoonlijk loopen de golven dier zee zoo hoog, dat zij voor prauwen onbevaarbaar is. Geen open vaartuig zal het wagen, uit Malakka smokkelhandel op Atjeh te drijven. Stoombooten leenen er zich niet toe, openlijk contrabande over te voeren. Aan zes oorlogsschepen zal het daarom niet moeielijk vallen, de havens der westkust van Atjeh voor den in- en uitvoer afdoende te sluiten.

De blokkade op de noord- en oostkust van Atjeh, d.i. in west Malakka, vordert meerdere zorgen. Kleine prauwen kunnen de Malakkastraat oversteken en zijn dus in de gelegenheid, eene niet goed gesloten blokkadelijn te verbreken.

De 19 overige vaartuigen zullen daarom op onderling gelijke afstanden langs de geheele kust van Edi tot Oleh-leh verdeeld moeten worden. Juist door hun aantal op 19 te stellen, zal het mogelijk zijn, de schepen zoodanig te plaatsen, dat elk schip zijn voorganger en zijn opvolger in het zicht heeft. Eene prauw, die dus door de linie wil sluipen, kan dat op geen grooteren afstand van eenig schip doen dan de helft van dien, waarop de oorlogsschepen zelve onderling van elkander verwijderd zijn. Gedurende den dag is daarom het ongemerkt doorbreken der linie voor elk vaartuig onmogelijk. Onze schepen zullen des nachts *langzaam* op en neder moeten houden en telkens een traject moeten afleggen, dat gelijk is aan hun onderlingen afstand; d.w.z., elk schip keert op zijn weg terug, zoodra het de ankerplaats van zijn voorganger genaderd is. De schepen moeten alle in dezelfde richting varen en op hetzelfde oogenblik het roer aan boord leggen.

Tusschen de schepen zijn stoombarkassen verdeeld, die onder den wal kruisen, doch in de nabijheid en in het zicht der grootere vaartuigen. Deze barkassen moeten eene prauw, die de linie heeft willen doorbreken, achtervolgen en haar den pas afsnijden.

Nimmer zal eenig schip de linie mogen verlaten, tenzij het door

een ander vervangen wordt. De kolen en provisiën zullen door een particulier vaartuig moeten worden aangevoerd en gedurende den dag, als de geheele vloot ten anker ligt, moeten worden overgenomen.

Wij gelooven, dat onze bewering, dat eene blokkade, die op de hierboven beschreven wijze wordt uitgevoerd, eene volkomen afsluiting van alle havens en riviermonden van Atjeh zal mogelijk maken, weinig tegenspraak zal vinden.

Voor zulk eene blokkade zijn geene snelvarende of volkomen solide schepen noodig; zelfs particuliere of gewone ongewapende landsvaartuigen met marinebemanning of versterking aan boord zullen voor dat doel geschikt wezen.

Het aantal stoombarkassen zal vrij groot moeten zijn, doch ook voor den dienst, dien deze scheepjes zullen moeten verrichten, kunnen particuliere bootjes of stoombarkassen van den waterstaat gebezigd worden, mits eenige marine, matrozen of mariniers op deze vaartuigen worden ingedeeld.

Met de aanwezige middelen, hoe gebrekkig deze ook mogen zijn, zal op grond van het voorgaande eene afdoende blokkade mogelijk wezen.

In het belang der te verkrijgen resultaten zal de blokkade van langen duur moeten zijn. De peperoogst geschiedt in Atjeh tegen het begin der maand November. Vóór den aanvang van dien oogst zal de afsluiting moeten volbracht zijn, om eenige maanden na den afloop van den volgenden oogst te eindigen. De duur der blokkade kan dus op 18 maanden gesteld worden.

Wij zijn overtuigd, dat zelfs de meest verstokte Atjeher, indien hij gedurende zulk een tijdsverloop van geld en opium verstoken is, tot volle onderwerping zal komen en dat weinige maanden na het in werking treden dier blokkade reeds nagenoeg het geheele Atjehsche Rijk in een kamp zal herschapen wezen, waar de eene staat den anderen bestrijdt.

Bij het eindigen der blokkade zal de Regeering het terrein schoon vinden, om het hierboven ontwikkelde plan van verdeeling van het Rijk ten uitvoer te brengen, en daardoor in de gelegenheid zijn, de gedwongen onderwerping van den vijand tot een duurzamen vrede te maken.

De taak, welke de marine bij die blokkade te vervullen zal hebben, is voorzeker zeer zwaar. Het is geen benijdenswaardig lot voor de schepelingen, om gedurende maanden in zee, afgezonderd van de bewoonde wereld en in een tropisch klimaat, afmattenden arbeid te moeten verrichten. Doch afgescheiden van de voldoening, welke onze zeelieden zullen putten uit het besef, dat door hunne hulp aan een bloedigen en voor het vaderland zoo kostbaren oorlog een einde zal gemaakt worden, zoo kan door eene zeer zware geldelijke belooning, zelfs door verdubbeling van het inkomen der opvarenden, die bij de blokkade werkzaam zijn, door de Regeering het bewijs geleverd worden, dat zij de diensten van de zeemacht waardeert. Deze uitgaaf zal toch steeds onbeteekenend

blijven bij vergelijking van de kosten van den krijg, indien deze nog gedurende vele jaren zou moeten worden voortgezet.

Wij zijn thans genaderd tot het einde onzer beschouwingen omtrent den weg, die naar onze meening zal moeten worden ingeslagen, om het verzet van den Atjeher op afdoende en duurzame wijze te fnuiken.

Wij hebben getracht aan te toonen, dat de te volgen gedragslijn zal moeten wezen:

1°. Op militair gebied: handhaving van de stelling, welke wij thans op Groot-Atjeh innemen.

2°. Op staatkundig gebied: het aanknoopen van onderhandelingen met een der staatjes van het Rijk van Atjeh met het doel, om, gebruik makende van de bestaande verdeeldheid tusschen de Atjehsche Hoofden, door aanbieding van geld aan den Vorst en door het in 't vooruitzicht stellen van vergrooting van grondgebied en andere dergelijke middelen dat staatje te bewegen, Groot-Atjeh aan te vallen en tot onderwerping te brengen, alles met gelijktijdige erkenning van onze souvereiniteit, en verder dezelfde staatkunde te volgen ten opzichte van het overige deel van Atjeh, zoodat na verloop van tijd geheel Atjeh zal bestaan uit verschillende rijkjes, die alle door contracten en belangen aan den Nederlandschen Staat verbonden, doch die tevens elkander onderling weinig genegen zijn, zoodat wij ten allen tijde zullen kunnen rekenen op bondgenooten bij een mogelijk conflict met een dier rijkjes.

3°. Het hiervoren omschreven plan te bespoedigen door het afdoende blokkeeren van de Atjehsche kusten.

Wij laten het aan de Regeering over, de waarde van onze beschouwingen te beoordeelen, erkennende, dat zij meer dan wij bevoegd is den weg aan te geven, welke tot de pacificatie van Atjeh leiden moet. Wij hebben echter getracht door het voorgaande ten behoeve van het publiek eenig licht over het Atjeh-vraagstuk te verspreiden en hopen, dat daardoor ook de overtuiging zal gevestigd worden, dat de oplossing van dat vraagstuk niet zoo eenvoudig is, als menigmaal wordt verondersteld.

PACATOR.

Doleerende kerken.

'Een voorloopige en tijdelijke afscheiding was die der geloovigen in Holland en Utrecht van de Remonstrantsche voorgangers, kerkeraden en godsdienstoefeningen. Zij namen eerst allen de godsdienstoefeningen elders waar, in naburige kerken of in de Waalsch- of Engelsch-Hollandsche kerken in dezelfde stad. Daarna als het toenemend aantal der afgezonderden en de ongemakken van het uitgaan, inzonderheid in den winter, daartoe noopten, kwamen de meesten samen in heimelijke of in privaat-publieke vergaderingen niet zonder de raadgeving, leiding en dienst der orthodoxe voorgangers. Zoo te Alkmaar, Rotterdam, Hoorn, den Haag. Hunne vergaderingen en kerken werden door de Remonstranten schismatiek genoemd, maar door de Orthodoxen *klagende* (doleerende) kerken; en zoo de vergaderingen heimelijk waren, kruiskerken of kerken onder het kruis, omdat zij vervolging hadden te lijden vanwege de het Remonstrantisme begunstigende overheden.'

Aldus spreekt Voetius (de aanhaling dank ik aan de oratie van den Kampenschen Hoogleeraar Wielinga) over het zoogenaamd doleeren in de dagen der Remonstranten en Contraremonstranten. Men ontvangt den indruk, dat de zaak niet van groot belang is geweest. Karakteristiek vooral is de mededeeling, dat men doleerende kerken inrichtte, als het aantal toenam of het te lastig werd, om in den winter naar buiten te gaan. Waar tegenwoordig in menige plaats van ons vaderland minderheden, die voor hare godsdienstige behoeften geene vervulling vinden in de gemeente, waartoe zij behooren, die vervulling zoeken in afzonderlijke samenkomsten, Evangeliesatielokalen, afdeelingen der Vereeniging van de Vrienden der Waarheid of van den Nederlandschen Protestantenbond, daar richtte men toen eene doleerende kerk op naar de omstandigheden en toestanden dier dagen. Die toestanden waren zoo geheel anders dan de tegenwoordige. Het boek van Dr. W. Geesink(*) leert het ons opnieuw. En waar dit te midden der kerkelijke beweging van tegenwoordig maar al te veel wordt voorbijgezien, is de verschijning ervan welkom. Indien althans de geestverwanten van den doleerenden Rotterdamschen predikant dit vooral in zijn boek lezen en niet verblind worden door de schildering van Calvinisten als Plancius en Geselius. Met eene onpartijdige geschiedbeschrijving hebben we hier

(*) *Calvinisten in Holland*, door Dr. W. Geesink. J.H. Dunk, Rotterdam, *f* 1.95.

zeker niet te doen. De Calvinisten zijn allen uitstekende, nobele mannen, blakende voor de vrijheid; wel niet volmaakt, maar in vergelijking met hunne vervolgzieke en onverdraagzame tegenstanders van de allerbraafsten en vroomsten. Hunne eerlijkheid treedt telkens schitterend aan het licht tegenover de oneerlijkheid der Arminianen, die 'in hun Remonstrantie meer beleden dan zij geloofden'. Nu, de geschiedenis is daar, om te bewijzen, dat de Calvinisten zulke engelen niet geweest zijn. Als zij op de Synode van Dordrecht hunne overwinning vieren, is het niet de feestdag geweest voor de goede geesten der vrijheid en der liefde. Men schijnt eraan te moeten gewennen, dat Dr. Kuyper en zijne volgelingen een ander begrip van vrijheid en van liefde huldigen dan dat, hetwelk in onze samenleving gehuldigd wordt en waaraan men mede het recht ontleende, om haar eene Christelijke te noemen.

Intusschen, of de doleerenden uit het boek van hun voorganger nog iets anders leeren, dan wat tot hunne verheerlijking strekken kan, is voor hunne verantwoording. Dat andere is eruit te leeren. Onder meer dit, dat er tegenwoordig van doleerende kerken geene sprake zijn kan. 'Zeer terecht' - schrijft Dr. Geesink - 'onderscheidt Dr. Kuyper in zijn *Tractaat van de Reformatie der Kerken* tusschen doleerende en Kruiskerken. Bij de doleerende Kerk toch hebt ge te doen met den druk van een *kerkbestuur;* bij de kruiskerk met het kruis der vervolging van een *Overheid.*' Indien deze onderscheiding streng doorgaat, dan zijn er in de 17de eeuw geene doleerende kerken geweest. Het boek van Dr. G. is daar, om te bewijzen, dat het steeds de Magistraat is geweest, die de zaken dreef. Na de eerste maanden van 1617 worden te Rotterdam de Contraremonstranten niet meer door de overheid bemoeilijkt; dus, zegt Dr. G., 'hebben wij dan te Rotterdam ook niet meer een doleerende Kerk, die tevens *Kruiskerk* is, maar eenvoudig een Kerk, die doleert zonder meer. Slechts' - zoo volgt er onmiddellijk - 'vergete men niet, dat het Arminiaansche Kerkbestuur de Rotterdamsche Kerk niet aan het doleeren had kunnen brengen en houden, indien dat bestuur den steun niet had, van de Libertijnsche Overheid.' Zoo daar, zoo overal. Soms is het de Overheid, die den doorslag geeft. In Hoorn, waar de Arminiaansche ketterij door twee predikanten werd verkondigd, scheen het in het laatst van 1613 nog tot eene schikking te zullen komen; maar ziet, met Paschen van 1614 komen er Arminiaansche burgemeesters, die de kerkelijke overheid verbieden, om zich met de Hoornsche zaken te bemoeien, en de beslissing aan zich houden. Het komt toen tot eene scheuring. De Contraremonstranten zonderen zich af en komen samen in een eigen lokaal. Door hunne partijgenooten van elders worden zij erkend als de echte Kerk van Hoorn. 'Er was dan geen *nieuwe* plaatselijke kerk gesticht, maar de oude door het Arminiaansche gif gedeformeerde Kerk, had zich gereformeerd. Gereformeerd, door de blijkbaar ongeneeslijke leden *af te snijden*, opdat het geheele lichaam geen gevaar zou loopen.' Dit nu is zeer fraai door Dr. G.

gezegd; doch het feit is, dat die Hoornsche broeders gingen reformeeren, toen de Magistraat hun het blijven in de Kerk onmogelijk maakte. Niet het Kerkbestuur alleen, maar òf Kerkbestuur en Overheid òf deze laatste alleen hebben den Contraremonstranten het leven lastig gemaakt. Van doleeren, in den zin, door Dr. Kuyper met instemming van Dr. Geesink aangewezen, was er dus toen geene sprake. En heeten de kerken als de Hoornsche te recht zoo, dan mogen zij, die nu de gehoorzaamheid aan de Kerkbesturen opzeggen, dien naam niet dragen. 'Men laat óns en reeds dit is een nooit genoeg te waardeeren schat, men laat óns de vrijheid van onzen persoon, van ons woord, van ons belijden. Tot rechtstreeksche vervolging kwam het nog niet. En zelfs als ge 1886 en 1834 vergelijkt, wat winste aan vrijheid wonnen we dan niet! Toen nog werden de ruiters met de opgeheven kling op de biddende menigte ingejaagd, en nu blijft, wie doleeren wilde in de volste localen ongemoeid.' Met die herinnering riep Dr. A. Kuyper zijne hoorders in 't Schuttershof te Middelburg tot dankbaarheid op(*). En al was de onderscheiding tusschen doleerende en kruiskerken in het genoemde *Tractaat* door Dr. Kuyper gemaakt met het oog op deze tijden, om voor de nieuwe afscheiding een ouden naam te hebben, dan nog is het dragen van dien naam, getuige de historie, ongepast. Wanneer eene kerk eene geloofsbelijdenis heeft, wier onderteekening van allen, die kerk of school dienen, geëischt wordt; eene kerkregeling bezit, die 'naar Gods woord is', dan kan - zooals in de dagen der Remonstrantsche beroerten - een deel, dat getrouw blijft aan de erkende leer, maar door eene ontrouwe meerderheid met hulp der Overheid verdrukt wordt, zich afzonderen en beweren de ware kerk te zijn. Maar nu! Dr. Kuyper betoogt duidelijk en klaar, dat de Ned. Herv. Kerk hare belijdenis heeft verloochend en onder een onwettig en ongereformeerd Kerkbestuur zucht, - welnu, zulk eene Kerk kan men uit trouw aan de gereformeerde leer verlaten; maar in haar doleeren, dat gaat niet. Dr. Kuyper c.s. kunnen met allen, die zich om hen verzamelen, de ongeneeslijke leden der Ned. Herv. Kerk afsnijden, om zich nu te noemen de ware Nederduitsch Gereformeerde Kerk, - aan ieder de vrijheid, om te doen, wat hij gaarne wil; maar niet aan ieder de vrijheid, om onware namen te dragen en met dien naam getooid rechten te laten gelden, die men inderdaad prijsgeeft. Waarom hebben de zoogenaamde doleerenden niet de eerlijkheid, die de 'Afgescheidenen' hadden! -

Is de naam, dien de Kuyperianen aannemen, verre van onschuldig, ieder weet, wie zij zijn en wat zij willen. Hun aantal schijnt nog niet zeer groot te zijn. 'Schijnt', want alles gaat bij de 'doleerenden' zoo geheimzinnig te werk, dat niet recht te weten is, wie tot hen behooren en wie niet. Daarbij komt, dat er zijn, die de godsdienst-oefeningen onder dè leiding van doleerende voorgangers bezoeken en

(*) *Tweeërlei Vaderland.* Ter inleiding van de 7de jaarvergadering der Vrije Universiteit, bl. 25 vlg.

het wel in hoofdzaak met hen eens zijn, zonder zich bij hen aan te sluiten. Opzien tegen het maken van revolutie; gehechtheid aan de Kerk; eerbied voor een predikant, die ‘de waarheid heeft’ en niet meedoet; vrees, om voordeelen, aan het lidmaatschap der Ned. Herv. Kerk verbonden, te verliezen, en dergelijke redenen meer zijn hier in het spel. Toch kan het betrekkelijk kleine aantal eenige bevreemding wekken, indien men let op den slag, dien Dr. Kuyper heeft, om reclame te maken voor de nieuwe Kerk. In het vinden van klinkende woorden en schitterende namen is niemand zijn meester. En nu heeft hij voor den dag gehaald heel de oude woordenkraam uit de 17de eeuw. Er worden peremptoire-examens afgenomen, Classicale conventen gehouden en een Synodaal convent; de afgevaardigden tot dat laatste ontvangen een credentiebrief van ongeveer twee bladzijden schrifts; en zoo meer. Dat verblindt den kleinen man. Het geheim van den opgang, door bewegingen, zooals Dr. Kuyper er nu eene in het leven riep, gemaakt, ligt vaak voor een goed deel hierin, dat zij den kleinen burger, den man uit het volk, die in de groote kerk vergeten voortleven, op het kerkelijk kussen brengen. En nog te meer zou ons het luttel succes van Kuyper's ‘reformatorisch’(*) optreden kunnen bevreemden, als wij rekening houden met al de pogingen, in het werk gesteld, om de rechtzinnigen te bewerken en op te zweepen; als men ziet, hoe stil en geheimzinnig alles toegaat. Voor wie aan eerlijkheid wil blijven gelooven, is het - naar ik vermoed - het beste, om de machinatiën der zoogenaamde Gereformeerden niet te kennen. Wat er bekend is geworden van de voorschriften, voor de werving van leden der doleerende gemeenten gegeven, is reeds voldoende. De hoofdleiding berust door middel van moderatoren, consulenten en agenten uitsluitend in de hand van één ongenoemd persoon, die zijn bureel houdt Keizersgracht no. 162. De moderatoren pogen van dorp tot dorp in aanraking te komen al is het met één enkel vertrouwbaar persoon en wijzen na onderzoek in elke kerk een agent aan; elke week geven zij aan het genoemde bureel kennis van hetgeen zij deden; de adviezen der ‘zakelijke sectiën’ laten zij aan niemand inzien, tenzij hij vooruit de toelatingsformule van het congres onderteekend hebbe. De consulenten mogen tot geen definitieven stap besluiten zonder goedkeuring van het bureel en geven onverwijld van elke handeling kennis. De agent, die onder den consulent of den moderator staat, gelijk dezen onder het bureel, moet alle betrouwbare personen laten teekenen op de verzamellijst, waarbij ook de afzwering van het juk der Synodale Hiërarchie de volstrekte voorwaarde is. Hij mag die lijst aan niemand geven, nergens laten liggen; aan minder vertrouwbare personen biedt hij eene blanco lijst aan met dezelfde formule erboven. Van de wenken, bij de

(*) In *Tweeërlei Vaderland* wordt in plaats van reformatorisch gesteld ‘profetisch’. Waarom? Is er voor Dr. Kuyper eene reden, waarom hij het gebruik van het woord reformatie liever achterwege laat en anderen afleert?

werving gegeven, is de eerste: Ga liefst niet alleen maar met u beiden. Heeft de steller dezer regelen les genomen bij de Jezuïeten? We kunnen het ons begrijpen, dat er zijn, die, in den geloove zich één gevoelend met de doleerenden en geneigd, om hen te verdedigen, met walging zich afkeeren, nadat zij van deze manier van propaganda drijven kennis namen. Onder de modernen zijn er genoeg in staat, om de beweging der 'Gereformeerden' te kunnen waardeeren; doch tegenover dit ellendig jezuïtisme, dat ze in hunne omgeving in practijk zien gebracht, wordt de proef hun wel te sterk. Is het misschien dan ook zoo, dat we in deze maatregelen eene reden moeten zoeken van het betrekkelijk gering succes van Kuyper's optreden? Er zijn - naar ik onderstel - onder de 'doleerenden' ook, die deze slinksche wijze van handelen afkeuren. Zij zouden wel anders willen, maar de macht, die hen van uit de hoofdstad dwingt, is te sterk. En zoo we niet mochten aannemen, dat menig eerlijk Hollandsch hart gruwt van deze machinatiën, het zou wezen, om met vreeze en beving de toekomst tegen te zien. Zou dan het confessionalisme de mannen en vrouwen uit ons volk zedelijk zoo bedorven hebben, dat zij de slechtste manieren der Roomsche Kerk konden goedkeuren en navolgen? Nu, het confessionalisme heeft veel op zijn geweten, maar voor deze zonde stellen wij het niet aansprakelijk; zij komt voor rekening van - - het bureel Keizersgracht n°. 162. Intusschen, hoe leeren zulke voorschriften, als voor de werving gegeven zijn, duidelijker dan iets anders, dat de geheele beweging bij de hoofdleiders geene zaak van geloof is. Ik zeg met nadruk bij de hoofdleiders - bij hen is het politiek van de slechtste soort.

Het zou dan ook - o.a. om ons geloof aan eerlijkheid en waarheid te behouden - het beste wezen, om van de beweging der Kuyperianen geene notitie te nemen, wanneer niet hun eigenaardig optreden in de Kerk met al de gevolgen van dien den toestand, waarin deze verkeert, scherper in het licht had doen treden. De vraag naar het al of niet wenschelijke van het voortbestaan der Volkskerk is aan de orde gesteld met dringender ernst dan vroeger. In verband met den gang der volksontwikkeling, met allerlei verschijnselen in het volksleven moet die vraag beantwoord worden. Een antwoord moet gezocht, niet voor de studeerkamer, maar voor de practijk. Kan de Ned. Herv. Kerk eene kerk voor het volk zijn? Eenige aanwijzigingen te geven, die in de goede richting leiden, om het juiste antwoord te vinden, is het doel van dit schrijven.

Toen ik verleden jaar naar aanleiding van de pasbegonnen revolutie over de Scheuring in de Ned. Herv. Kerk schreef, eindigde ik met eenige vragen en voorspellingen over de onderlinge verhouding der partijen in haar midden en daarmee over hare toekomst. Te dien opzichte staan wij even ver als toen. En of we iets verder zullen zijn, wanneer de beweging der 'doleerenden' is uitgeloopen op de

stichting eener nieuwe Afgescheidene kerk of op hun overgang tot de Christelijk-Gereformeerden, staat nog te bezien. Indien al de zich noemende Gereformeerden aan die beweging zich hadden aangesloten, zou de toestand een andere zijn geworden. Doch nu een groot gedeelte van hen in de Kerk blijven, is er voorloopig in de verhouding der partijen niet veel verandering te wachten. Wel zijn de zoo even genoemden zwakker geworden. In de laatste jaren moge onder, hen het verzet tegen de suprematie van Kuyper steeds sterker zijn geworden, hij bleef toch de man, die voor hen de zaken dreef. Dat is nu anders geworden en zij missen een eminent partijleider. Daarvan kan het gevolg zijn, dat zij meer dan vroeger zich aansluiten bij de fractie der Orthodoxen, welke in Dr. Bronsveld een woordvoerder en in het *Wageningsch weekblad* een orgaan bezitten. Voorts, of de orthodoxe partij straks de macht zal hebben, om de modernen te verdrijven; of zij van die macht gebruik zal maken; en zoo ja - hoe - - met zekerheid laat zich hiervan niets voorspellen. Het woelt en gist in haar midden meer, dan wij, die buiten haar staan, vermoeden. De verkiezing te Amsterdam voor het kiescollege doet zeker weinig goeds hopen. Eene overgroote meerderheid van streng Orthodoxen werd gekozen en slechts bij de herstemming gelukte het enkelen vrijzinnigen eene plaats te veroveren. Bij de beroeping van zes predikanten zal - naar te voorzien is - met de behoeften der Modernen niet gerekend worden. Ook onder de Orthodoxen zijn er, die dit uit billijkheid wenschen. Doch deze linkerzijde onder hen schijnt nog te klein in aantal, om haar wensch te Amsterdam en elders te doen gelden. Zal zij machtiger worden? Zal in deze wat te verwachten zijn van den invloed, door sommigen hunner geoefend op de aanstaande predikanten?

Vragen als deze hangen nauw samen met die naar het voortbestaan der Volkskerk. Doch liever dan in allerlei berekeningen en gewaagde voorspellingen ons te verdiepen, stellen wij de vraag: is het gewenscht, dat de Volkskerk behouden blijve, - gewenscht niet om het belang van de partijen, maar om het volksbelang?

Het komt mij voor, dat op die vraag niet met een enkel woord beslist kan worden.

Vooropsta, dat wij niet te handelen hebben over eene nieuwe kerk, die gesticht moet worden; evenmin een theoretisch debat voeren over eene Volkskerk. Met de gestelde vraag staan wij op practischen bodem tegenover de Ned. Herv. Kerk. Aan den eenen kant maakt dit het geven van een antwoord gemakkelijker; en aan den anderen kant toch weder niet. De Ned. Herv. Kerk wil eene Volkskerk zijn; en zij geeft den tegenstanders van deze zelve de wapenen in handen. Haar tegenwoordige toestand schijnt de veroordeeling van eene Volkskerk te wezen.

In een gesprek met een predikant uit de dagen der Afscheiding, die ontevreden was met den toestand der Kerk, zei de bekende Donker Curtius: ‘Predik gij wat gij wilt, maar laat ons ook prediken wat

wij willen en gehoorzaam de wetten.' Dr. Wagenaar, aan wiens boek over het Reveil en de Afscheiding ik deze aanhaling ontleen, laat erop volgen: 'Het Reglement was hoofdzaak in de Kerk - haar hoogste ideaal was rust en orde.' Is het wel anders geworden in de 50 jaren, die ons van dit gesprek scheiden? In de Kerk heerscht de meest onbeperkte leervrijheid. Op hare kansels kan ieder vrijuit zijne overtuiging prediken, van den strengst Gereformeerde af tot den aanhanger van Spencer's Abstentionisme toe. Nu zou er alle reden zijn, om de Kerk deswege te prijzen. Zij heeft den moed, om den gang der ontwikkeling op geenerlei wijze te belemmeren, zou men tot hare eer kunnen zeggen, wanneer niet ook den Reglementen moest worden gehoorzaamd. Indien deze niet anders bedoelden dan de orde te bewaren en dus geheel gelijkstonden met de wetten van andere vereenigingen, zou er tegen dezen eisch niets te zeggen zijn. Doch zoo is het niet. In de wetten der Kerk wordt ook het geloof harer leden geregeld. In Art. XI van het Algemeen Reglement wordt den kerkbestuurders opgelegd de handhaving 'harer leer'. En de 'leer' is noch historisch noch grammatisch gelijk te stellen met beginselen; zij is - de leer. Van de nieuwe leden der Kerk wordt bij hunne toetreding nog steeds eene belijdenis geëischt. Nu staat daartegenover, dat niemand kan aanwijzen, wat nu de leer der Ned. Herv. Kerk is, of, zoo men daaronder verstaat de drie Formulieren van eenigheid, niemand, behalve de streng Confessioneelen, die leer handhaaft; zoodat de rechtzinnigen zich redden met de bewering, dat zij staan op den bodem der belijdenis; eene zeer rekbare en vage uitdrukking, die ieder in de Kerk, ook de Moderne van de uiterste linkerzijde, voor zijne rekening kan nemen. Voorts, dat in het Reglement op het Godsdienstonderwijs de belijdenis, van de nieuwe leden te eischen, omschreven wordt, maar tevens de vrijheid wordt gegeven, om die vragen te stellen, 'althans wat betreft den geest en de hoofdzaak van de daarin omvatte belijdenis, verklaring en belofte'; en dat die term 'geest en hoofdzaak' telkens in de reglementen terugkeert. Doch dat verandert niets aan het feit, dat de Kerk, die ieder laat prediken, wat hij waarheid acht, toch den schijn aanneemt van te zijn eene belijdende kerk. Eene belijdende kerk in den historischen zin van het woord. Dus niet eene, die op zekere beginselen rust en bepaalde tradities huldigt; neen, eene kerk met eene vastgestelde leer, met eene dogmatisch geformuleerde belijdenis. In elk geval eene kerk, die eene geloofsbelijdenis eischt van ieder, die tot haar toetreedt; eene geloofsbelijdenis, in hoofdzaak althans voor allen dezelfde; en dus door haar voorgeschreven. Met opzet omschreef ik dit ietwat uitvoerig, omdat te dezen aanzien nog altijd begripsverwarring heerscht. Daar is een streven bij sommige liberalen, om uit de reglementen dat belijdend karakter weg te exegetiseeren. Ik acht dat geene onschuldige liefhebberij en zeker niet het beste middel, om de kerkelijke quaestie op te lossen. Zoolang niet de tegenstrijdigheid

tusschen hetgeen de Kerk in hare reglementen beweert te zijn en hetgeen zij feitelijk is, scherp wordt in het licht gesteld en op geene enkele manier bedekt of vergoelijkt, komt men geen stap nader tot een beteren toestand.

Of zou men met den tegenwoordigen toestand vrede kunnen hebben, omdat feitelijk leervrijheid heerscht; niemand in staat is de leer te handhaven; dus stilzwijgend een voorschrift, dat geene beteekenis meer heeft, wordt ter zij gesteld en daarmee der Kerk het belijdend karakter ontnomen; wel niet officieel, maar toch in werkelijkheid? Dat zou inderdaad kunnen, wanneer niet het handhaven van het belijdend karakter der Kerk in hare reglementen ons herinnerde, dat de partij, die juist in dat karakter het eigenaardige van de Kerk blijft zien, de machtigste is en ook zonder dat zij in staat is die belijdenis aan te wijzen of te handhaven, zich gelden doet. Vandaar, dat in de Kerk nevens de feitelijke leervrijheid allerlei geschiedt en gehandhaafd wordt, wat uit het belijdend karakter voortvloeit. Eene belijdende kerk moet vóór alles hare eenheid bewaren. Zoolang zij nu haar naam naar waarheid draagt, is dat bewaren van hare eenheid zoo moeilijk niet. Wie de belijdenis verloochent, wordt als een ketter met den ban getroffen. Doch wanneer die naam geen bepaalden inhoud meer heeft en leervrijheid in de kerk noodzakelijk is geworden, dan is natuurlijk de eenheid weg. Zietdaar nu, wat onze Kerk bederft; de leugen in haar midden. Zij moet vrijheid toelaten, omdat zij in waarheid geene belijdenis meer heeft, - dus geene eenheid; en in hare reglementen en naar den zin van de meerderheid in haar midden is zij nog eene kerk in de oude beteekenis - en zoekt dus eenheid te bewaren. De gevolgen van deze anomalie zijn niet uitgebleven.

Dank zij der vrijheid, zijn in de Kerk allerlei richtingen en partijen ontstaan. Verschillen zij ten aanzien van hare godsdienstige overtuiging, dan natuurlijk evenzeer in hare opvatting van de Kerk. Is voor menig Moderne de Kerk eene godsdienstige vereeniging, welke de eenheid harer leden stelt in het gemeenschappelijk doel, dat deze volgens de beginselen der vereeniging nastreven, en nimmer in eenige dogmatische belijdenis; voor den Rechtzinnige moet zij wezen de instelling des heils, welke hare leden vereenigt rondom eene gemeenschappelijke geloofsbelijdenis. De aanhangers van deze beide tegenover elkaar staande beschouwingen zijn samen leden van de Kerk, die hare eenheid zoekt te bewaren. Het gevolg is, dat zij elkaar hinderen. Ieder wil, en moet dit naar zijne overtuiging, zijne beschouwing van de Kerk in de practijk geldende zien. De oplossing zou eenvoudig wezen, als een van beide de macht had, om zijne beschouwing tot wet te verheffen. Doch de Modernen zijn numeriek de minderen; en de Orthodoxen hebben wel de meerderheid, maar kunnen geene belijdenis vaststellen, omdat zij het onderling te zeer oneens zijn. Zoo is het in de Kerk gekomen tot dien afmattenden en demoraliseerenden strijd, waarbij het gaat om de

macht en iedere partij steeds op de andere moet toezien, dat ze haar toch geen kwaad doe. Zoo zijn de kerkbesturen er steeds op uit, om toch maar de rust en de orde te handhaven. En zoo is de Synode gedoemd tot den sisyphusarbeid van elk jaar weer te beproeven den boedel toch bijeen te houden, door nu eens iets voor te stellen ten bate der eene partij en dan weer ten bate der andere en ten slotte ieder ontevreden te maken. Zoolang de Kerk blijft, wat zij is, reglementair eene eenheid en feitelijk geene eenheid, kan de Synode ook met den besten wil niet wegnemen, dat de partijen elkaar hinderen en in den weg staan. Ieder van haar mag ongehinderd zich uitspreken. Dat reeds moet den Rechtzinnige eene ergernis zijn. Het gaat niet aan, om hun, als zij aan die ergernis lucht geven, toe te voegen: maar gijlieden zijt immers ook vrij, om uwe overtuiging te prediken. Het is - althans bij de strengen onder hen - niet eene overtuiging, die zij uitspreken; het is de goddelijke waarheid, welke zij prediken; en het zou ontrouw zijn aan hun geloof, indien zij het niet diep betreurden, dat van de kansels en in de catechiseerkamers onzer Kerk ook geleerd kan worden, wat zij ongeloof achten. Het woord van Donker Curtius moet hun uit den booze wezen. Zooveel dan ook in hen is, moeten zij dat ongeloof weren. Vaak is hun dat in de gemeente, waarin zij arbeiden, niet mogelijk. Maar ook waar het hun gelukt, daar moeten velen onder hen nog niet tevreden zijn. Zij missen nog de kerkelijke inrichting, die met hunne geloofsovertuiging overeenkomt. Eene bepaalde organisatie, waarin hunne opvatting van de kerk, die ten nauwste samenhangt met, een deel uitmaakt van hunne beschouwing van den godsdienst, zich belichaamt. Zulk eene organisatie laat de ééne kerk niet toe. Men mag in haar midden leeren, wat men meent te moeten leeren, maar meer ook niet. Zich naar die leer organiseeren, opdat deze ten volle waarheid worde, dat zou de eenheid verbreken en is dus ongeoorloofd. Iedere richting moet dragen dezelfde kerkelijke uniform. Waar nu noodwendig iedere richting moet trachten het in die eigen organisatie zoover mogelijk te brengen, stooten zij telkens op elkaar en hinderen elkander. Dat ondervinden tot hunne schade vooral de Rechtzinnigen en de Modernen. Ook de laatstgenoemden. Indien de tegenpartij beweert, dat de Kerk hun meer vrijheid veroorlooft, dan de reglementen gedoogen, heeft zij geen ongelijk. Een tiental jaren geleden hebben een aantal Modernen der Synode doen weten, dat zij de voorgeschreven belijdenisvragen aan de nieuwe leden niet deden en niet zouden doen, omdat zij ze niet doen konden, - het zoogenaamd Non-Possumus-adres. Welnu, sedert dien tijd hebben dezen lidmaten bevestigd, zonder de voorgeschreven vragen hun voor te leggen, en dat ongehinderd. En al is het sedert 1880 vrijgelaten, om van de woorden der voorgeschreven vragen af te wijken, menigeen hunner zal bij de bevestiging van zijne lidmaten geene geloofsbelijdenis vragen, wat ook naar het gewijzigde artikel nog moet in overeenstemming met het reglementair karakter der Kerk.

Maar al wordt deze vrijheid den Moderne gelaten, daarom is ook hij nog niet tevreden. Evenals bij den Rechtzinnige brengt ook zijne opvatting van het Protestantisme eene eigenaardige inrichting der kerk mee, die nu niet tot hare ontwikkeling komen kan. Waartoe trouwens het handhaven der reglementaire eenheid leidt, leeren duidelijker dan eenige redeneering de feiten van den laatsten tijd: de vervolging der 'doleerenden' door de kerkelijke besturen. Men beweert, dat van vervolging niet gesproken mag worden en nog minder van inquisitie, zooals ook al geschied is. Immers, door die woorden te gebruiken, geeft men den schijn, alsof het in deze gaat om eene geloofsovertuiging. Gaat het daarom dan niet? Ik neem de verdediging der 'doleerenden' niet op mij. Mij ergert te diep de slimme politiek der hoofdleiders, vooral als ze de tale Kanaäns spreekt. In deze geheele beweging is te veel uit de wereld, die in het booze ligt. Dat heb ik aangetoond. Maar de bewering, dat bij menigeen, die 'doleert', het niet zou wezen eene geloofszaak en dat ten leste om den wille van hun geloof de vervolging der kerkbesturen over hen komt, dat is eene van die kerkelijke redeneeringen, welke onwaar is. Sinds jaar en dag hebben de 'Gereformeerden' hunne stem verheven tegen de Kerk in hare tegenwoordige inrichting. Het geloof, dat zij predikten, moest op die kerkinrichting ontbindend werken. Nu is het eindelijk zoover gekomen, dat er onder hen zijn, die den beslissenden stap doen. Zij organiseeren zich, zooals zij beweren, dat hun geloof dat eischt. Voor hunne verantwoording natuurlijk, of zij tot die bewering recht hebben. De Kerk heeft hen ongehinderd laten prediken; de 'gereformeerde' leer is zonder eenig beletsel verkondigd. Maar nu zij de toepassing gaan maken van die leer en ook 'gereformeerd' willen leven in de Kerk - nu spreekt deze haar veto uit en verbant hen. Zij heeft naar hare tegenwoordige inrichting daartoe het recht - ongetwijfeld. Maar niemand heeft het recht, om te beweren, dat het hier geene geloofszaak geldt. En de politiek van den hoofdleider, zijne machinatiën te Amsterdam mogen ons niet de oogen doen sluiten voor hetgeen zeker waar is bij menigeen van wie hem volgen. Ik ben aanstonds bereid, om toe te stemmen, dat de 'doleerenden' in de gegeven omstandigheden eerlijker deden met onze Kerk te verlaten. Doch dat doet niets af van het feit, nu helder aan het licht getreden, dat in onze Kerk vrij elke overtuiging, elke leer mag worden gepredikt, maar het ongeoorloofd is, naar die overtuiging, naar die leer te doen. Nog altijd kan gelden de oude definitie van ketter, nl. die van scheurmaker, welke de eenheid verbreekt. In onze Kerk heerscht niet de eenheid van leer, maar de eenheid van organisatie. Indien reeds vroeger de overtuiging in haar had gezegevierd, dat deze twee - godsdienstige richting en organisatie - nauw samenhangen en dus aan elke richting de vrijheid was gegeven, om zich naar hare eigene beginselen in te richten, dan zou de revolutie der 'doleerenden' onmogelijk zijn geweest; hunne bewering, dat de Kerk

aan hen en aan hen alleen toebehoort, was dan, gesteld zij hadden haar nog durven volhouden, in al hare onzinnigheid aanstonds te niet gedaan; zij hadden dan vrij allerlei kunnen regelen op nieuwerwetschen trant onder ouderwetsche namen. En de kerkbesturen hadden niet gestaan voor de droeve noodzakelijkheid, om hen te vervolgen. Laat men dit niet gering achten! Daar waait een wind van vervolging door onze kerk, die verschroeiend rondwaart. Ik vrees, dat men er niet beter op wordt, wanneer men telkens vonnissen moet vellen of op allerlei manieren moet onderzoeken, wie toch wel tot de 'doleerenden' behooren. En waar dezen door hunne handelingen rechtmatig ergernis wekken, wordt onwillekeurig de lust tot vervolgen geprikkeld. Het is in hooge mate bedenkelijk, wanneer die geest machtig wordt in eene Protestantsche kerk.

Als ik uitvoerig bij dit bezwaar tegen onze Volkskerk heb stilgestaan en nog weer eens herhaald heb, wat te dezen opzichte zoo vaak en zoo goed gezegd is, dan is het, omdat de kerkelijke partijstrijd, mede in de jongste phase van zijne ontwikkeling, zooveel goede krachten verlamt; belemmerend werkt op wat de Kerk goeds zou kunnen doen te midden en ten bate van het volk. In een zijner artikelen tegen de Volkskerk zegt Dr. Kuyper in *De Heraut*: 'Volkskerken zijn eldorado's voor de welgestelden, voor de ketters, voor de ongeloovigen en bovenal voor de eigenliefde der geestelijkheid. Maar het *volk* wordt in de volkskerk prijsgegeven, voorbijgezien en verwaarloosd.' Zooals zij daar staat, is die beschuldiging onwaar. In menige gemeente onzer Kerk worden met eere de namen genoemd van voorgangers, die hunne krachten gewijd hebben aan de zedelijke en godsdienstige volksontwikkeling. Van de predikantsbetrekking is dit niet het minst schoone en aantrekkelijke, dat zij hem, die haar bekleedt, maakt tot den middelaar tusschen de lagere en hoogere standen onzer samenleving. Ook gaat het niet aan, om het voorbeeld der Roomsche Kerk aan de onze als navolgenswaardig voor te stellen. In de eerste gaat alles van de Kerk uit en moet van haar uitgaan; terwijl het in de ontwikkeling van het Protestantisme ligt, om de taak der Kerk te beperken tot godsdienstprediking en godsdienstonderwijs en alle andere werkzaamheid ten bate van het volksheil over te laten aan afzonderlijke vereenigingen en personen. Doch al moet dit alles worden erkend, er ligt toch in Kuyper's beschuldiging een deel waarheid. De Kerk zet elken Zondag en soms in de week de deuren harer bedehuizen open voor allen. Maar ze doet zoo weinig, om het Evangelie te brengen aan hen, die daar niet komen. Men klaagt over de onkerkelijkheid onzer heeren en dames; het volk, de arbeidersstand is veel onkerkelijker. Hij wordt te weinig door de Kerk aangetrokken. Waarom, als hij niet tot haar komt, gaat zij niet tot hem? Waarom sticht zij hare lokalen niet in de arbeiderswijken, om er te brengen hetgeen daar zeker niet minder noodig is dan verhooging van loon, een normale arbeidsdag, algemeen stemrecht. Ach, ik vrees, dat in de Kerk de geestdrift, die tot het zendingswerk drijft,

te zeer gedoofd wordt. En eene gemeente, die geene zendingsgemeente is, verloochent hare ware roeping. De Kerk is er te zeer op uit, om haar uitwendig leven te bewaren, dan dat zij niet verliezen zou van het leven des geloofs en des geestes. Ze wordt eene instelling voor hare trouwe leden. Zij is te weinig eene Kerk voor het volk.

Hier heb ik aangewezen, wat m.i. voor de Kerk in onze dagen de levensvraag is en al meer wordt. Indien niet alles mij bedriegt, herleeft eene krachtiger behoefte aan godsdienst; neemt althans de belangstelling in hem toe. De overtuiging, dat de vragen, voor welke de maatschappij van onze dagen zich gesteld ziet, - de sociale quaestie - niet opgelost zullen worden zonder de medewerking der godsdienstig-zedelijke vereenigingen, omdat op den bodem van elke maatschappelijke vraag eene zedelijke ligt, - die overtuiging wordt sterk en door velen van hen, die aan die oplossing hunne krachten wijden, uitgesproken. En het is zoo, dat de maatschappij, hare inrichting, hare ontwikkeling, alles beheerscht tegenwoordig. Voor menigeen, en onder hen voor de besten in den lande, zal zich de vraag dan opdoen, of zij nog hart kunnen hebben voor die Kerk, waartoe nog zoo groot gedeelte van ons volk behoort. En die vraag zal mede en vooral beslist worden door het antwoord, dat zij zichzelven geven op die andere, of die Kerk hare plaats inneemt onder de machten, die de volksontwikkeling leiden; of zij in staat is, het hare te doen tot oplossing van de maatschappelijke nooden. Wel mag onze Volkskerk doleeren, als zij dan gewogen, maar te licht bevonden wordt. Of moet zij nu reeds klagen voor God, niet over het onrecht, door anderen haar aangedaan, maar over hare eigen zonde?

Ondersteld, dat op deze laatste vraag bevestigend geantwoord wordt, waarin bestaat dan hare zonde? In hare tegenwoordige organisatie? Of wel, schuilt het kwaad dieper; in haar wezen als Volkskerk? Zal zij dus aan den haar gestelden eisch alleen kunnen voldoen op voorwaarde, dat zij zich ontbindt; of zal het haar mogelijk wezen, terwijl zij Volkskerk blijft, maar dan genezen van de kwalen, die nu hare krachten ondermijnen? Daar is nog wel het een en ander aan te wijzen, wat ons doet wenschen, dat het laatstgenoemde mogelijk zij.

Hier sta nog eens en met nadruk voorop, dat wij te doen hebben met de bestaande Kerk. Zij wordt de Volkskerk genoemd, omdat tot haar behoort het overgroot aantal van de Protestanten in ons land; het volk in al zijne standen en klassen. En dat niet bij toeval. Meer dan van eenige andere godsdienstige vereeniging in ons land is de geschiedenis van haar ontstaan en hare ontwikkeling samengeweven met de volkshistorie. In zijn *Land van Rembrand* beschrijft Busken Huet de Republiek der Vereenigde Nederlanden als ‘een staat, die eigenlijk een kerk is, of wiens wording althans met het ontstaan eener nieuwe kerk ten nauwste heeft zamengehangen’. En ik behoef het niet opzettelijk aan te toonen, hoe de politieke historie en die van de Hervormde Kerk tel-

kens samenvallen. Zulke feiten blijven hun invloed oefenen. In dit verband verdient wellicht de aandacht een verschijnsel van recenten datum. In Februari van dit jaar werd door ouderlingen en oud-ouderlingen van aanzienlijke gemeenten een manifest uitgevaardigd aan de leden der Nederlandsch-Hervormde Kerk, waarin een ernstig woord tot hen gericht wordt naar aanleiding der 'zoogenaamde Gereformeerde beweging in haar midden en de gezindheid van niet weinigen met betrekking tot een aanstaande herziening van art. 168 der Grondwet'. De verbinding van die twee - de Gereformeerde beweging en art. 168 der Grondwet - teekent. Deze bestuurders en oud-bestuurders der Kerk - en onder hen zijn mannen, wier naam een goeden klank in den lande heeft, - wenschen den band tusschen den Staat en de Volkskerk niet verbroken te zien. Ook, opdat zij Volkskerk blijve. 'Onze kerk' - zeggen zij - 'is niet alleen de nationale kerk, aan wier ontstaan en ontwikkeling onwaardeerbare herinneringen van ons voorgeslacht zijn verbonden, maar zij is bij uitnemendheid Volkskerk, waarin onze Natie voor een goed deel opgevoed en tot hare tegenwoordige beschaving opgewassen is.' Een verschijnsel als dit manifest is niet zonder beteekenis. Men heeft met gevoelens en denkbeelden, als daarin eene uitdrukking vonden, rekening te houden bij zijne plannen en voorstellen over kerkelijke reorganisatie. Indien ik niet ten eenen male onbekend ben met de kaart des lands, dan mag ik wel verzekeren, dat de overgroote meerderheid van de leden der Kerk aan de zijde dezer ouderlingen staat. Wanneer men eens een plebisciet kon uitlokken ter beslissing van deze vraag, ik denk, dat met eene verpletterende meerderheid beslist zou worden ten gunste van het behoud der Nederlandsch-Hervormde Kerk; althans van de ééne gemeente, waarvan de stemmers leden zijn.

Zouden zij zoo groot ongelijk hebben? Hier ga vooraf tweeërlei overweging, om misverstand te voorkomen. De kerkelijke quaestie is zeer verward ook en vooral, omdat men elkaar niet begrijpt. Het is daarom voor alles noodig, om die verwarring niet grooter te maken en het zijne te doen, om misverstand te voorkomen. Vooreerst dus herinner ik, dat waar ik eenige voordeelen der Volkskerk zal opnoemen, ik daarmee niet geacht wil worden de Nederlandsch-Hervormde Kerk *in haar tegenwoordigen toestand* te verdedigen. De bezwaren, tegen haar ingebracht, ontken ik niet; zij zijn ook voor mij bezwaren. Ik wensch alleen in het licht te stellen, wat eene groote Volkskerk vóórheeft boven de kleinere kerken of vereenigingen, die ontstaan zouden wanneer zij ontbonden werd. De verwarring van de Nederlandsch-Hervormde Kerk, zooals zij nu is, met de Volkskerk, zooals zij wezen kan, werkt schadelijk op de verbetering van den toestand. Het eigenaardige der laatstgenoemde ligt toch niet hierin, dat zij al hare leden bindt aan één zelfde geloofsbelijdenis, maar wel in hare historie, die met de volksgeschiedenis nauw samenhangt; in de plaats, die zij inneemt in het volksleven; hierin, dat zij - voor haar deel - draagster der volkstraditie is.

Ten andere herhaal ik, wat ik zoo even geschreven heb, dat ik wensch in het licht te stellen hetgeen eene groote Volkskerk vóórheeft ‘boven de kleinere kerken of vereenigingen, die ontstaan zouden, wanneer zij ontbonden werd’. Met opzet gaf ik aldus de twee termen der vergelijking aan, opdat men mij niet verdenke van de ‘groote’ kerk te gaan verheerlijken ten koste van de kleinere kerkgenootschappen in ons vaderland, met name het Remonstrantsche, Luthersche en Doopsgezinde. In één opzicht heeft altijd de ‘groote’ kerk iets voor boven de zoo even genoemde kleinere kerken. Onwillekeurig loopen deze gevaar van in meerdere of mindere mate beheerscht te worden door den demon, welke heet coteriegeest. Kleine vereenigingen in ons kleine land bestaan uit personen, die elkaar kennen en die met elkander te rekenen hebben. En te meer is dat het geval, wanneer zulke vereenigingen lang hebben bestaan en dezelfde families steeds tot haar hebben behoord. Ik ontken niet, dat daarin iets ‘gemüthlichs’ ligt; maar ik meen, dat het toch ook zeer lastig kan zijn. Hier draagt een een naam, die in de kleine vereeniging sinds tijden een goeden klank heeft; hij acht, dat men daarom met hem rekenen moet, en wordt boos, indien dat niet geschiedt. Daar is een ander, die door zijn geld invloed oefent en wien men naar de oogen moet zien. Elders is eene gemeente, die door haar groot ledental of hare rijke fondsen den toon geeft en bij beslissingen het overwicht heeft. In eene ‘groote’ kerk is men van dit gevaar bevrijd. Men kent elkaar te weinig of in het geheel niet. Personen noch gemeenten kunnen er overwegend invloed oefenen, of de eersten moeten het door hun talent, de laatsten door hare uitstekende inrichting verdienen. Hierin ligt een voordeel der Volkskerk. Persoonlijke veeten en krakeelen zijn allerellendigst. Den coteriegeest in ons kleine land te kunnen vermijden, is een voorrecht.

Maar overigens, wat ik noemen zal van voordeelen der Volkskerk, belangrijker en gewichtiger dan het zoo even aangewezene, trekke zich geen Remonstrant, Luthersche of Doopsgezinde aan. De vergelijking tusschen hunne kerkgenootschappen en de Nederlandsch-Hervormde Kerk is hoogst moeilijk, zoo niet onmogelijk. Evengoed als de laatste hebben zij een historisch bestaan, dat bepaald is door de plaats, die zij innemen onder ons volk, en niet minder door de verhouding, waarin zij tijden lang gestaan hebben tegenover de ‘groote’ kerk. De hand der Staatskerk heeft zwaar op hen gedrukt. Hoe lang wel hebben zij ternauwernood zich kunnen vertoonen; die brave, vrijheidlievende Calvinisten van Dr. Geesink hebben het hen vaak op zeer kleingeestige wijze doen gevoelen, dat zij de macht hadden. Deze toestand heeft het zijne gedaan, om hun een eigenaardig karakter te geven. Tegenover de Kerk, die hun het leven moeilijk maakte en zoo onverdraagzaam hen bejegende, werden zij de vertegenwoordigers van godsdienstige vrijheid en verdraagzaamheid. Mede aan den druk, waaronder zij gebukt gingen, hebben zij te danken, dat zij geworden zijn, die zij zijn. En

van hen is evenmin te leeren, naar ik meen, wat er van de Volkskerk worden zou na hare ontbinding in kleinere kerken of vereenigingen. In hun langdurig bestaan hebben zij den invloed der ontwikkeling op godsdienstig gebied ondergaan. In meerder of minder mate kennen zij ook den strijd der richtingen en partijen. En moge al in enkele opzichten nog onderscheid bestaan tusschen Remonstranten, Lutherschen, Doopsgezinden onderling en tusschen ieder van hen en de Gereformeerden, eene vrucht der traditie, wier invloed ieder van hen ondergaat: toch is in hoofdzaak dat onderscheid opgegaan in dat der richtingen, en staan Modernen, Evangelischen, Orthodoxen, onverschillig welken kerkdijken naam zij dragen, nevens elkaar. De kleinere kerkgenootschappen, wier naam ik daar telkens noemde, hebben in den loop des tijds hun dogmatisch karakter, zoo niet geheel, dan toch voor verreweg het grootste gedeelte, verloren.

Hierin staan zij met de Volkskerk gelijk. Onze 'groote' kerk heeft geen bepaald dogmatisch karakter. In haar midden bestaan feitelijk allerlei richtingen. Wanneer zij ontbonden werd en elke richting zich afzonderlijk inrichtte in hare eigene kerkelijke vereeniging, zou dat anders worden. Deze zouden ieder voor zich een dogmatischen stempel dragen. Het zou het noodzakelijk gevolg zijn van de scheiding. Men ging immers uiteen om den wille van het geloof. Dan zou dat geloof ook moeten worden uitgesproken in de belijdenis of in de leuze der nieuwe vereeniging. Daarin lag dan de reden van haar bestaan. Het zou dus duidelijk moeten zijn omschreven, leerstellig bepaald. En, waar men eenmaal met die belijdenis zich gesteld had - ik zeg nog niet tegenover - maar ten minste nevens de andere, zou zij hardnekkig worden gehandhaafd. Men zou erop uit moeten zijn, om dat kenmerkende onderscheid vooral te bewaren. Maar van de Moderne vereeniging, die na de ontbinding zou ontstaan, zou dat toch niet gelden? Haar karakter zou juist dit zijn, dat zij hare leden aan geene belijdenis bond, maar hare eenheid zocht in het doel, dat men gemeenschappelijk wilde bevorderen; in den geest van den Protestantenbond bijv., wiens leden zich uitsluitend verbinden, om mee te werken tot de vrije ontwikkeling van het godsdienstig leven? Is men daar zoo zeker van? Zijn er nog niet Modernen, die zich geene kerk kunnen voorstellen zonder althans één geloofsartikel, dat al hare leden moeten belijden? Ze zijn er in grooten getale. Maar ook al was dat niet zoo, dan nog mogen wij niet enkel rekenen met hetgeen den Modernen ten goede zou komen bij eene ontbinding der Kerk. Bij de vraag, die ons thans bezighoudt, is het belang van een zeer groot gedeelte van ons volk gemoeid. Ondersteld eens, dat de Modernen in den lande zich zouden vereenigen in vrije gemeenten als de Amsterdamsche, dan moet toch bij een plan tot uiteengaan der leden van de Nederlandsch-Hervormde kerk met verdeeling van goederen ook het godsdienstig belang van de groote meerderheid van ons volk, die niet modern is, gewogen worden.

Dat belang wordt juist in die verdeeling gediend - zoo beweert men. Het is altijd moeilijk, om in een verwarden toestand, als waarin de Nederlandsch-Hervormde Kerk verkeert, zich aan voorspellingen te wagen. Te moeilijker, omdat de meesten van hen, die voorspellen, voorgangers en leden zijn der Volkskerk en hunne voorspelling geschiedt onder den invloed van den toestand dier kerk. Het is dus zaak, het voor en tegen te wegen. En het kan goed zijn ten aanzien der zoo even genoemde bewering het een en ander aan te wijzen, wat tegen haar aangevoerd kan worden. Zij gaat uit van de onderstelling, dat de scheiding, welke men in de onderscheidene kerken of vereenigingen tot stand wil brengen, feitelijk onder de leden der ééne Kerk reeds bestaat. Ik neem voor een oogenblik aan, dat die onderstelling waar is; dat thans de richtingen en partijen in haar zoo volledig onderscheiden en gescheiden nevens elkaar staan, als dat voor een uiteengaan noodig is. Mag dan de vraag niet gesteld worden: zal dat na eenigen tijd nog het geval zijn? En die vraag heeft recht van bestaan, als waar is, wat ik daar zoo even heb voorop gesteld, dat de kerken, die uit de ontbinding zouden voortkomen, een dogmatisch karakter zullen moeten dragen. Wat zien wij nu geschieden? Dit, dat de grenzen der onderscheidene richtingen telkens worden verplaatst en dus zeer flauw en moeilijk aan te wijzen zijn. In zijne brochure: *De Oude Kerken en de Nieuwe Tijd,* heeft Dr. Meyboom indertijd reeds als een der wegen, om tot een beteren toestand te geraken, aangewezen, dat de partijformatie dieper moet doordringen. Naar aanleiding daarvan heb ik toen beweerd, dat die partijformatie niet bestaat onder de leden der Hervormde Kerk. Ik zou die bewering nog willen verdedigen. En ik zie niet, dat vooreerst Meyboom's wensch zal worden vervuld. In verloop van tijd - en we leven zeer snel tegenwoordig - zien wij de richtingen veranderen van physionomie, elkaar naderen, in elkander vervloeien. Hoe geheel anders is de houding van vele Orthodoxen tegenover de critische beschouwingen over den Bijbel dan eenige jaren geleden! In de beoefening der godsdienstgeschiedenis - een modern vak van wetenschap - nemen ook zij deel. En hoe vaag zijn menigmaal hunne uitdrukkingen ten aanzien der belijdenis. Zij staan op den bodem der belijdenis - en verkondigen, op dien bodem staande, ieder hunne eigen overtuiging. Gaan er nu en dan uit het kamp der modernen niet stemmen op van conservatieven klank? Ik beoordeel niet - ik wijs alleen op feiten, waarmee gerekend moet worden. Indien dan nu al eens de richtingen feitelijk gescheiden nevens elkaar stonden, dan is het te verwachten, dat straks die scheiding òf zou zijn vervallen, òf ergens anders gezocht zou moeten worden, dan nu het geval is. Zou die fluctuatie in de richtingen niet gestremd worden, indien ieder van haar zich afzonderde in hare eigen kerk? En zou daarmede geene schade worden toegebracht aan de godsdienstige volksontwikkeling?

In nauw verband met deze overweging staat eene andere, die misschien bij het eerste hooren verwondering zal baren en toch, naar ik meen, verdedigd kan worden. Voor de vrije beoefening der wetenschap en de onbeschroomde toepassing harer slotsommen is eene ‘groote’ volkskerk gunstiger dan de kleine kerken, die na hare ontbinding zouden ontstaan. Deze zouden een dogmatisch karakter moeten dragen. Het zou de eerste plicht zijn van hare leden, maar vooral van hare voorgangers, om hare leer te handhaven en alles te mijden, wat daaraan schade zou kunnen toebrengen. De vrije beoefening der wetenschap in de eerste plaats. Is het voor de predikanten van de Christelijk-Gereformeerde Kerk niet gevaarlijk, om van den boom der kennis te eten? Onder den naam van valschelijk dusgenaamde wetenschap wordt heel wat op den index geplaatst, wat zij ook maar liever niet moeten leeren kennen, indien zij zuiver in de leer willen blijven. En in de handhaving dier leer tegenover eene Kerk, welke haar verloochende, ligt immers de reden van het ontstaan en het voortbestaan hunner kerk. Vrij de wetenschap te beoefenen, moet hun, al was het maar als veiligheidsmaatregel, verboden zijn. Hierin ligt, wat mij de beweging der ‘doleerenden’ het meest betreuren doet. Een gedeelte van ons volk, toch al niet het meest ontwikkelde, komt onder den invloed van mannen, die aan de Vrije Universiteit onderwezen zijn. Ik wil nu niet eens laten gelden, dat in den aanvang het nog maar half onderwezenen dreigen te zijn, die van haar naar de gemeenten overgaan. In oorlogstijd is het gewettigd, om sergeants tot luitenants te bevorderen, - iets van dien aard heeft Dr. Kuyper onlangs gezegd. Laat mij onderstellen, dat de voorgangers der ‘doleerende’ gemeenten behooren tot de beste leerlingen der Vrije Universiteit; dan nog zijn zij onderwezen in eene wetenschap, die gebonden is aan de drie Formulieren van eenigheid, en zal het hunne taak zijn, om der gemeente niet anders te verkondigen dan de leer, naar ouderwetschen trant verklaard en verdedigd. De nieuwere wetenschap moet hun uit den booze wezen. Voor ieder, die de ontwikkeling van ons volk op hoogen prijs stelt en van oordeel is, dat in kleinere plaatsen het de predikant is, die juist die ontwikkeling het krachtigst kan bevorderen, is het eene droevige gedachte, dat de vooruitgang in menigen kring in ons vaderland afgesloten zal zijn. Welnu, in eene ‘groote’ kerk als de Volkskerk zal de wetenschap vrij haar invloed kunnen doen gelden. De stelling, dat een predikant als theoloog de wetenschap ongehinderd mag beoefenen, maar als dienaar der kerk aan hare leer gebonden is, laat zich in eene debating-club bediscussieeren; in de practijk blijkt zij een onding te zijn. In Amerika - zoo las ik onlangs - was men van plan, aan eene Roomsch-Katholieke Universiteit, door een daartoe opzettelijk te benoemen hoogleeraar, het Darwinisme te doen onderwijzen. Dat kan nog in de Roomsche Kerk, waar het terrein der wetenschap scherp van dat des geloofs wordt onderscheiden en waar men

het den wetenschappelijke gemakkelijk maakt, om toch goed zoon der kerk te blijven. Maar in eene Protestantsche kerk is iets dergelijks onmogelijk. Het spreekt natuurlijk vanzelf, dat een orthodox predikant de wetenschap met eenige achterdocht zal aanzien, of zij ook gevaarlijk voor zijn eigen geloof kan worden. Maar in hare beoefening zal hem de Kerk, waarin hij voorgaat, niet belemmeren. De overweging, hoe zij haar dogmatisch karakter handhaven zal tegenover die andere kerken, welke nevens haar staan, - die overweging zal niet storend werken op zijne studie. En dat is eene zaak van gewicht. Op eene kerkelijke vergadering verdedigde een talentvol woordvoerder der orthodoxe partij het gebod tot handhaving der leer in het Algemeen Reglement der Ned. Hervormde Kerk, om onmiddellijk op die verdediging te laten volgen een hooggestemden lofzang op de leervrijheid. De inconsequentie, zoo in het oog vallend, teekent. Hij, die zich aan haar schuldig maakte, vond het heerlijk, dat hij ongehinderd prediken kon, wat naar zijne overtuiging, - eene overtuiging door wetenschappelijk onderzoek verworven, - waarheid was. Plaats dien man in een afgesloten kerkje, en hij zal voorzichtig moeten worden; hij zal naar de leer van zijne kerk moeten prediken en zijn wetenschappelijk onderzoek moeten leiden in de richting van zijn geloof. Nu gaat het om zijne eigene overtuiging, dan om de leer zijner kerk. En in dat laatste geval is tevens een weg - en een breede -, waarop de ontwikkeling zijner hoorders kan voortgaan, afgesloten. Voor de vrije ontwikkeling van ons volk in den godsdienst biedt m.i. de Volkskerk grooter voordeelen aan dan de kleine kerken, waarin zij zich zou ontbinden.

Ik nam bij deze overweging de waarheid aan der onderstelling, welke aan de bewering ten grond ligt, dat de ontbinding der Kerk in onderscheidene vereenigingen of kerken in het belang der leden zelve zou zijn, de onderstelling namelijk, dat de scheiding feitelijk in de ééne Kerk reeds bestaat. Doch onwillekeurig noemde ik reeds het een en ander, dat tegen die waarheid pleit. Inderdaad gaat dan ook de onderstelling niet op. En met haar evenmin de genoemde bewering. Indien zij luidde: de scheiding in afzonderlijke vereenigingen is in het belang van een gedeelte der leden onzer Volkskerk, dan zou er veel voor haar te zeggen zijn. Maar zoo in het algemeen is zij niet waar. In menige grootere gemeente kan men aanwijzen groepen van leden, die bij voorkeur ieder een bepaalden predikant volgen. De strengere orthodoxen en de vrijzinnigen staan meestal nevens elkaar en vormen ieder een eigen kring in de ééne gemeente. Doch naast deze kringen of beter gezegd tusschen hen in staat dat aanzienlijk deel uit het volk en den kleinen burgerstand, dat in zijne godsdienstige overtuiging meer of min rechtzinnig of vrijzinnig gekleurd is en bij geene enkele richting zich aansluit. Zij gaan trouw ter kerk, soms geregeld naar dezelfde kerk, onverschillig welke predikant er optreedt; zij hebben wat over voor de belangen der gemeente, lezen gaarne stichtelijke lectuur. Gemoe-

delijke lieden, die de Kerk liefhebben, waarvan hun vader en hunne moeder leden waren en hunne kinderen het zullen worden. In grootere gemeenten zijn zij te onderscheiden van de meer aangewezen partijgangers. Bestaat niet menige dorpsgemeente zoo goed als uitsluitend uit dezen? Wij kennen het verschijnsel, dat een vrijzinnig predikant vervangen wordt door een rechtzinnige en het toch niet lang duurt, of in het dorp gaan de zaken, alsof er geene verandering heeft plaats gehad, - mits de rechtzinnige maar geen drijver is en een gemoedelijk man. En verschillen in werkelijkheid deze lieden zoo veel van een groot gedeelte van die anderen, die dan op de lijst van de ééne of andere partij zouden worden geschreven? Ik geloof het niet. Hoe vaak geschiedt het, dat men verwonderd moet opzien, nu van het gedrag van een rechtzinnige, dan van de uitspraken van een Moderne. Niet van predikanten, maar van gemeenteleden. Inderdaad, wat ik reeds schreef, is de waarheid: partijformatie is er niet of ternauwernood.

Intusschen, zou het gewenscht, in het belang der leden kunnen wezen, dat zij, die wel beslist kleur bekend hebben, toch het zochten heen te drijven naar eene ontbinding? Ook hiervan ben ik niet zeker. De vraag, of in de gegeven omstandigheden en met het oog op de feiten eene poging daartoe gelukken zou, houdt ons thans niet bezig. Wel de andere, of in het belang van het volk eene ‘groote’ kerk het niet wint op de kleinere, die na hare ontbinding zouden ontstaan. Ik zal thans niet herhalen, wat ik hierover reeds gezegd heb ten gunste der Volkskerk. Nu nog slechts dit. Pater Hyacinthe heeft eens gezegd, dat de rijken zich kunnen vergenoegen met eene nederige kapel, maar het volk kathedralen moet hebben. In dien geest zou ik willen beweren, dat voor het volk noodig is de groote Volkskerk. Het volk nu genomen in zeer ruimen zin. Voor hen de groote kerk met hare traditiën, met haar ondogmatisch karakter; voor hen niet de kleine kerk met haar bepaald cachet, met hare leerstellige belijdenis. Ons volk is eene theologische natie. Men praat gaarne over den godsdienst en weet van de goddelijke waarheid zeer wonderlijke dingen. Doch als het erop aankomt, stelt men boven alles een practisch Christendom op prijs. Ik acht, dat dit practische Christendom in de Volkskerk beter bewaard is dan in de kleinere kerken van dogmatische kleur. Laat het bewaard blijven en alles vermeden worden, om de ongodsdienstige nijdigheid onder ons volk nog heftiger te maken, dan zij nu en dan reeds blijkt te zijn. Indien de Hervormde Kerk al hare leden vereenigde om één zelfde belang, het bewaren en bevorderen van den Christelijken godsdienst naar hare beginselen, dan zou zeker de ééne groep in haar midden dat belang anders opvatten dan de andere en het dus ook met verschillende middelen en op onderscheiden wijzen behartigen; toch zou daarin liggen, wat de eenheid der kerk bewaarde. En meer nog: zoo zou zij in ons goede land den naam van Volkskerk in waarheid kunnen verdienen, omdat zij eene kerk voor het volk werd.

Zal zij dat kunnen? Zal zij, onze Nederlandsch-Hervormde Kerk, in den goeden zin eene volkskerk kunnen wezen? Het ware te wenschen.

Het volksbelang zou ermee gediend zijn. O, indien dat hooge belang van onze dagen dieper gevoeld werd door hen, die in de Kerk mee den toon aangeven, zou er dan geene mogelijkheid bestaan, dat de handen werden ineengeslagen tot hare zedelijke verbetering? Of men den ernst der tijden begreep! Want, indien zij, die de Kerk leiden en besturen, hierop alleen bedacht blijven, hoe zij den boedel bijeen zullen houden, en blind zijn voor de teekenen der tijden, dan gaat de Kerk zedelijk te gronde. Dan zal weldra niet meer de vraag zijn naar eenheid of verdeeling; dan zal het zaak worden voor ieder, die zijn tijd begrijpt en de nooden van zijn tijd gevoelt, om de Kerk te verlaten, opdat in hare schipbreuk ook zijne beginselen niet mede zoo bedorven worden, dat zij hun smaak verliezen.

In een artikel van de *Revue des deux Mondes* van 15 Juni ll. bespreekt De Vogüé: 'Affaires de Rome'. Hij teekent den ontwikkelingsgang, welke volgens hem voor de Roomsche Kerk in onze dagen is aangewezen. Vooral vestigt hij de aandacht op het teeken des tijds boven elk ander: de snelle ontwikkeling der democratie. Er zijn, en onder de hooge geestelijkheid der Kerk, die het als haar plicht aanwijzen, om met dat verschijnsel rekening te houden, en wel in dien zin, dat zij het volk, den arbeidersstand, niet van zich vervreemde. In dat opzicht is merkwaardig de verhouding, waarin het Amerikaansch episcopaat zich stelt tot de machtige arbeidersvereeniging: de Ridders van den Arbeid. In die richting - beweert de Fransche schrijver - moet de Kerk verder. Zij, de draagster van het Evangelie der armen, moet het volk toonen, dat het op haar rekenen kan. Zij moet zich aan het hoofd der democratie stellen. Dan houdt zij op te wezen, wat zij nu nog al te zeer is, eene partij, geleid door Italiaansche diplomaten; dan verliezen voor haar beteekenis vragen als die naar het wereldlijk gezag van den paus. De leidsvrouw van het volk wordt zij, van de kleinen en verdrukten. Is het niet symbolisch in de Kerk aangewezen, dat hier hare roeping ligt? In hare hoofdgemeente vereenigt zij Petrus en Paulus. Doch waar zij aan den eerste alle eer bewijst, heeft zij aan den ander eene eenzame basiliek gewijd. Waarom? Paulus was een philosoof, een zeldzame geest, een uitverkorene; Petrus vertegenwoordigt het volk en niets dan het volk.

Deze verklaring laat ik voor rekening van den schrijver. Doch in verband met zijn stuk verdient zij onze aandacht. Nu kan er natuurlijk niet aan gedacht worden, om den leiders onzer Volkskerk toe te roepen: volgt het voorbeeld der Roomsche Kerk, zooals De Vogüé wenscht, dat zij zich gedrage. Wij hebben geene arbeidersvereenigingen te erkennen; en aan het hoofd der democratie zich stellen, ligt niet op den weg eener Protestantsche Kerk. Maar iets anders is het, of een artikel als dit over de Roomsche Kerk ons niet met ernst her-

innert, dat de roeping der Kerk onder ons in dezelfde richting ligt, als die daarin voor de eerstgenoemde wordt aangewezen. Het volk moet den indruk ontvangen, dat de Kerk in hare prediking, in hare maatregelen deelneemt in de groote beweging onzer dagen. Dat het haar niet bovenal te doen is, om haar eigen leven te behouden, maar om onder onze natie te zijn de predikster van die zedelijk godsdienstige beginselen, zonder welke de vragen en quaestiën van heden niet ten goede der samenleving zullen worden opgelost. Te midden van het drijven naar verandering en verbetering moet zij hoog houden het vaandel der zedelijke hervorming. En ja - ook zij heeft in hare erfenis het Evangelie der armen. Laat zij het prediken luide en ernstig. In hare grondwet, die hooger slaat dan haar Algemeen Reglement, is haar voorgeschreven, het zout te wezen der wereld, het licht der aarde. Dat zij het wezen mocht van onze natie.

Daartoe is niet genoeg de pastorale werkzaamheid der predikanten in vaak veel te groote gemeenten of wijken. Daartoe evenmin de gewone godsdienstoefeningen in het doorgaans veel te kleine aantal kerken. Hier kom ik terug op hetgeen ik reeds met een enkel woord aanwees, dat de Kerk, als de arbeiders niet tot haar kwamen, tot hen moet gaan. In hunne wijken moet zij lokalen stichten, waar zij godsdienst predikt en onderwijst. Ik denk hier aan den grooten man der Vrije Schotsche kerk, aan Chalmers, die vóór zijne afscheiding in de Synode een voorstel deed, om tweehonderd nieuwe kerken te doen bouwen en de kosten niet te vinden uit het verhuren der zitplaatsen; zij moesten den armen vrij geopend worden. Het voorstel werd aangenomen en in 7 jaren werd door collecten voor den bouw 306,000 pond verzameld. Wanneer in onze Synode eens plannen in dien geest beraamd werden, dan deed zij tot redding der Kerk vrij wat meer, dan door telkens naar wijzigingen in de reglementen te zoeken, waarmee nu eens deze, dan weer eene andere partij haar zin zal krijgen. Stelt u voor een kerkeraad van een onzer aanzienlijke gemeenten, welke in die richting arbeidde: hoeveel meer zou hij doen voor het Koninkrijk Gods dan met het nazien van ingekomen attestaties of het houden van eene onmogelijke censura morum.

Voor dien arbeid zouden werkkrachten noodig zijn, die de Kerk nu niet bezit. Och neen, wel verre van dien. De predikantennood is hoog gerezen. En indien het denkbeeld, dat ik daar met een enkel woord aanstipte, verwezenlijkt werd, zou het aantal voorgangers grooter moeten worden. Nu zou in groote gemeenten niet alles door predikanten behoeven verricht te worden. Nevens hen zouden anderen kunnen arbeiden - godsdienstonderwijzers. Maar dan mannen van degelijke ontwikkeling, die een flink salaris ontvingen. In den arbeiders- en burgerstand zijn zeker jonge menschen, die daarvoor geschikt zijn, maar nu worden afgeschrikt, om zich voor godsdienstonderwijzer te bekwamen, omdat zij in die betrekking geene toekomst zien. Maar vóór

alles is noodig, dat het aantal predikanten op zijn minst genomen weder voltallig worde. Op 1 Juli ll. waren er in de Nederlandsch-Hervormde Kerk 340 vacaturen en 4 proponenten, van welke zich 2 beroepbaar stelden. Is het niet, om te schreien, als men denkt, hoe daaronder de bevolking van zoovele kleine plaatsen in ons vaderland lijdt! Wie dat niet gelooven wil, hij leze de brochure van Dr. H.U. Meyboom: *De Predikantsbetrekking.* Van orthodoxe zijde wordt gearbeid aan verbetering in dezen nood. De stichting van den heer Van Dijk te Doetinchem blijft steeds rechtzinnige predikanten afleveren; en onder hen zijn er, die hunne plaats met eere bekleeden. Maar laat het ons dan ook door Meyboom gezegd zijn: 'Zoolang de moderne partij in het vaderland ons geen kinderen levert, geschikt en geneigd om als leidslieden op den weg des godsdienstigen levens den volke voor te gaan, zoolang is zij met machteloosheid geslagen en legt zij van deze hare machteloosheid het droevigst getuigenis af. Geen grooter hulde kon den zendeling Graafland gebracht worden, dan toen zijn zoon, de leerling van de Hoogere Burgerschool, hem verlof vroeg in den zendingsarbeid zijn voetspoor te mogen drukken. Zoo ook kon het hedendaagsch modern geslacht geen schooner getuigenis afleggen van innerlijke kracht, dan indien de zonen van modernen huize het een begeerlijke zaak bij uitnemendheid achten, aan de bevordering der moderne beginselen en de aanprijzing der moderne levensopvatting hunne dagen te mogen wijden. Een godsdienst, die geen proselijten wil winnen en geen zendelingen uitzendt, heeft geen levenskracht. Zoo oordeelt ook een godsdienstige richting zichzelve, als zij haar vertegenwoordigers niet weet te bezielen met overtuigingsmoed. Wie werkelijk den zegen van eenig geloof en leven bij ervaring kent, dien moet het hart ook dringen anderen deelgenoot te maken van zijn kostelijk goed!' Deze bezielde woorden komen aan het einde van genoemde brochure voor, nadat de meeste bezwaren tegen de predikantsbetrekking zijn genoemd en weerlegd. Één bezwaar blijft. De Kerk zelve wekt de geestdrift niet van de jonge mannen in moderne kringen. Ook aan haar met haar eeuwig beproeven, om eene eenheid te redden, die reddeloos verloren is, ook aan haar de schuld, zoo flinke moderne jongens zich tot den arbeid in haar midden niet aangetrokken gevoelen. O, ik zou dezen willen toeroepen: overwint uw afkeer; vat aan het werk van uw voorganger; bereidt er u ernstig toe voor; gij hebt in de kerk tot een groot en goed doel mee te werken. Of trekt het u niet aan, door uw ambt zelf aangewezen te zijn, om uw woord te spreken in deze dagen van beroering, - een woord van opwekking en bemoediging, uwe prediking van zedelijke verantwoordelijkheid en zedelijke hervorming - haar te brengen tot rijken en armen, tot het volk in zijn meest uitgebreiden zin? Hooijer schreef eens in *Los en Vast*(*), toen hij dacht aan 'zoo menig rijk en vruchtbaar leven van liefde en zorg en zelfverloochening, dat

(*) Aangehaald bij Meyboom: *De Predikantsbetrekking,* blz. 10.

er geleefd is de stille pastorieën' der Nederlandsch-Hervormde Kerk: 'Ik zou de jonge mannen in Nederland, die de menschheid liefhebben en een hart hebben voor hun volk, die pastorieën willen wijzen, en aan menig beschaafd meisje ook, en ik zou hun willen toeroepen: Daar ligt het koppelteeken tusschen stad en land; daar ligt de brug, die de breede, steeds breeder wordende kloof moet overspannen, die er gaapt tusschen u en *het volk!* Dan zou ik hen willen bezweren de zaak der kerk ter harte te nemen met al den ijver en belangstelling, die zij verdient. Jammer, jammer, als in al die woningen, waarheen de maatschappij hare beste zonen en dochteren zenden moest, als zoovele pioniers der wellevendheid en der beschaving, boerschheid en dweepzucht voor goed haar tenten opslaan!'

Zal de Nederlandsch-Hervormde Kerk inderdaad eene volkskerk in den goeden zin kunnen worden? Zal zij weder, gedragen en gesteund door de besten van ons volk, de macht van den godsdienst kunnen zijn onder ons Gereformeerde volk? In staat, om geestdrift te wekken voor haar arbeid? Dan moet uit haar midden weg, wat haar verlamt, omdat het haar onwaar maakt en haar de krachten doet verteren in pogingen, om een leven te bewaren, dat zij in werkelijkheid verloren heeft. Dan moet zij ophouden te zijn eene belijdende kerk in de reglementen en geene belijdende kerk in de werkelijkheid. En dus òf de reglementen naar de werkelijkheid, òf deze naar de reglementen worden hervormd. Nu kunnen wij aanstonds eene dezer beide mogelijkheden laten rusten. De orthodoxe partij, zoover ze niet confessioneel is, blijkt niet in staat te wezen, om de belijdenis der Kerk aan te wijzen of haar te formuleeren. Welnu, dan de andere weg. Zal de rechtzinnige middenfractie den moed hebben, om dien weg op te gaan? Zal zij eerlijk genoeg zijn, om te erkennen, dat de 'handhaving der leer' een eisch is zonder beteekenis, een hol woord, dat kwaad doet in onze reglementen, omdat het de Kerk een schijn doet aannemen, die niets dan schijn is? Ik vraag haar dat niet om den wille van de Modernen. Moeten deze, door haar gedwongen, de Kerk verlaten - zij zullen gaan. In den Nederlandschen Protestantenbond is eene organisatie voor hun godsdienstig gemeenschapsleven gereed. Ik vraag het om den wille van ons volk. Aan hen, die ik de rechtzinnige middenpartij noemde, moet het gevraagd. Niet aan de Confessioneelen. Zij staan en vallen met de belijdenis van Dordrecht en leven, om hun standpunt in onze Kerk te handhaven, in de denkbeeldige wereld, dat ieder, die niet bepaald uitspreekt: ik heb met de belijdenis gebroken, aan haar nog vasthoudt en de kerk dus hoofdzakelijk uit belijders bestaat. Dat verstoppertje spelen met de werkelijkheid is een getuigenis hunner zwakheid, maar leert tevens, dat wij met hen niet verder komen. Neen, aan hen, uit wier midden enkelen en van de besten ons verrast hebben met uitspraken, die wat goeds doen verwachten, moet de vraag, of zij den beslissenden stap willen doen, gericht worden. Ik herinner aan het kloeke

woord van Dr. Beynen: ‘'t Persoonlijke geloof, zooals de Heer het eischte bij de zijnen, heeft voor onzen tijd alleen beteekenis en vermag ook alleen iets uit te werken op de wereld voor de eeuwigheid. Geen kerkelijke lichamen, 't allerminst een algemeene Synode, juist om hare algemeenheid, mogen meer bepalen, wat gij of ik ter zaligheid gelooven moet. Te Dordt is dat nu eenmaal geschied en moet geschied blijven, voor 't leven wenschen we 't niet terug.’ Een man als de kerkelijke Hoogleeraar Van Leeuwen weet niet anders in den tegenwoordigen stand van zaken, dan het eerlijk met de vrijheid te wagen. In dien geest werd door anderen evenzeer gesproken. Zullen dezen inderdaad den stap willen doen, om, nu de Kerk feitelijk zonder belijdenis is, mee te werken, dat dit officieel worde uitgesproken en dus de Nederlandsch-Hervormde Kerk ophoudt te zijn eene kerk in den ouden zin des woords? Daar is, wat ons nog weerhouden kan, om op eene gunstige beslissing te hopen. Willen dezen misschien het belijdend karakter der Kerk handhaven als eene leus en overigens binnen haar vrijheid laten aan allen, om hunne overtuiging te prediken, behalve aan de Modernen, die het Evangelie niet verkondigen? Moet in het woord van Dr. Beynen sterker nadruk, dan men wellicht vermoedt, gelegd worden op: ‘'t Persoonlijke geloof, *zooals de Heer 't eischte bij de zijnen*’, terwijl de Modernen dan een persoonlijk geloof belijden, dat aan deze voorwaarde niet voldoet? In het vroeger genoemde manifest der ouderlingen en oud-ouderlingen, onderteekend door Dr. Beynen, de Hoogleeraren J.W. Gunning, Doedes, Kruyff, Van Dijk en anderen, wordt gesproken van eene historische ontwikkeling der kerk, waardoor zij niet uitsluitend voor ‘Gereformeerden’ openstaat, maar allen daarin ‘gedoopt en onderwezen kunnen worden en in de gelegenheid zijn om de blijde boodschap des heils in onzen Heer Jezus Christus te vernemen’. Er wordt geroemd in de voorrechten en zegeningen, die wij aan de onbelemmerde prediking van het Evangelie in de Nederlandsch-Hervormde Kerk te danken hebben. ‘Hoe zouden wij dan ons Protestantsch beginsel van vrijheid, vooruitgang en ontwikkeling kunnen verloochenen door ons weder te buigen onder het juk eener geheel verouderde kerkorde!’ Maar diezelfden, die dat Protestantsch beginsel van vrijheid, vooruitgang en ontwikkeling niet wenschen te verloochenen, zijn ‘van oordeel, dat het belijdend karakter der kerk niet naar eisch is gehandhaafd’; dat der kerk ‘Een en Al is en blijft de voor ons gekruisigde en opgewekte Heer zelf, het verheerlijkt Hoofd der gemeente, levende en werkende in al zijne leden’. Wat dan? Moet dat belijdend karakter der Kerk meer naar eisch worden gehandhaafd tegenover ons, Modernen? Dat men het dan ruiterlijker dan tot nu toe uitsprak! Vooral, dat men dan in dien geest maatregelen nam! Of moet het nog altijd blijven, dat de Kerk langs medischen weg gezuiverd moet worden? Dien raad geven zeer velen. Ik vrees, dat dit eene nieuwerwetsche herhaling is van den raad van Gamaliël: ‘Houdt af van deze

menschen en laat ze begaan, want mocht dit plan of dit werk uit menschen zijn, dan zal het verbroken worden; maar is het uit God, dan zult gij het niet kunnen verbreken, opdat gij niet misschien bevonden wordt ook tegen God te strijden.' Een raad, die vooral het bewijs levert van den twijfel, waarin hij, die hem geeft, verkeert. Kunnen zij niet inzien, dat de Kerk sterft onder hunne medische behandeling? Orthodoxen, die het belijdend karakter der Kerk willen handhaven zonder belijdenis en leervrijheid een begeerlijk goed achten, zijn hare slechtste zonen. Zij versterken dien ellendigen toestand, waarin de Kerk met lamheid is geslagen, omdat zij verteerd wordt door eene doodelijke onwaarheid. Dezen dragen de schuld, als zij zich niet ontwikkelen kan, zooals dat in onze dagen geëischt wordt; dezen de schuld, als zij niet eene macht kan zijn in het midden onzer natie, - de Volkskerk voor het volk! -

Uit de reglementen der Hervormde Kerk moet alles verwijderd worden, wat met de leer, de belijdenis in betrekking staat. Dat is het eerste. Geschiedt dat niet, dan zijn alle plannen en voorstellen, ook die nu weder naar de Synode zijn opgezonden, vruchtelooze arbeid. De Kerk als geheel moet officieel haar belijdend karakter verliezen en daarmede die eenheid, die nu nog wordt gehandhaafd en gedurig weder moet worden gesoldeerd. Elke gemeente worde autonoom verklaard in geestelijke zaken. Uit de kerkelijke wetten verdwijnen dus de bepalingen over het aannemen en bevestigen van lidmaten. De proponenten hebben niet anders te beloven dan trouw in de bediening, die zij zullen aanvaarden. Alle geloofszaken verblijven ter regeling aan de afzonderlijke gemeenten. In haar midden - ik heb nu het oog op groote gemeenten - organiseeren zich de onderscheidene richtingen. Ik denk mij dat zoo weinig officieel mogelijk. Art. 23 - het algemeen stemrecht - was of is in haar in werking. Voor de verkiezing van leden van het kiescollege hebben de onderscheidene partijen zich georganiseerd. Laat die organisatie blijvende wezen. Ik zou hierbij niemand willen dwingen, om zich bij de eene of andere groep aan te sluiten. Waarom zal men die gemeenteleden, die tot geene bepaalde partij behooren en wier aantal talrijk genoeg is, om een bezwaar op te leveren tegen volledige boedelscheiding, maar niet rustig laten, wat zij zijn. Als zij maar ter kerk kunnen gaan bij den predikant, die het eenvoudigst en gemoedelijkst preekt, dan zijn zij tevreden - van welke richting die predikant is, raakt hun weinig! Daarenboven, als de partijgroepeering doorwerkt, zal hun aantal allengs verminderen. Voorloopig dus sluiten zij zich aaneen, die beslist kleur bekennen willen. Naar hunne getalsterkte - ook deze regeling zij voorloopig - geschiedt de verdeeling van het aantal predikanten. Iedere groep wijst, als zij aan de beurt is, een predikant aan, dien de kerkeraad wettig beroept. Het sta haar vrij, zoo ze dat noodig oordeelt, van den man barer keuze eene bepaalde gelofte te vragen. Waarschijnlijk acht ze het niet noodig, daar de

richting van den gekozene bekend is. En de aanneming tot lidmaten? Ik ken gemeenten, waar de orthodoxe predikanten de belijdenisvragen doen met de verklaring erbij, dat daarin de drieëenheid staat, en waar moderne predikanten hunne lidmaten aannemen, zonder eenige geloofsbelijdenis te vragen. De feitelijke toestand worde gehandhaafd en iedere groep beslisse in deze zelve. Niet iedere moeilijkheid zal aanstonds zijn opgelost; doch indien maar verdwenen is die zoogenaamde eenheid, waarin ieder voortdurend op den ander moet toezien, zal die oplossing wel volgen.

Nu heb ik - het zij aanstonds toegestemd - een gunstig geval gesteld.. Hoe zal het elders gaan? In gemeenten met eene overwegende liberale meerderheid, met uitsluitend moderne predikanten zal de regeling geen bezwaar opleveren. Zoodra de belijdeniseenheid der Kerk verbroken is, zullen zij er niets tegen hebben, dat eene orthodoxe minderheid zich organiseert en een predikant naar haar smaak kiest. Maar in gemeenten, waar de orthodoxie heerscht en de anderen minderheid zijn? Hier staan we voor dezelfde vraag als daar straks. Zullen de orthodoxen den moed hebben, om het met de vrijheid te wagen?

Nog blijven over gemeenten met één predikant. Het spreekt vanzelf, dat, welke regeling ook tot stand komt, eene minderheid in die gemeenten zich eenige opoffering zal moeten getroosten. Er zou reeds veel gewonnen zijn, indien gemeenten als godsdienstige vereenigingen niet gebonden waren aan het terrein der burgerlijke gemeenten. Der minderderheid van een dorp zij het geoorloofd, om zich aan te sluiten bij de gemeente van een ander dorp, waar in haar geest gepredikt en onderwezen wordt. En zoo in eene bepaalde streek overal eene zelfde richting heerscht, dan hebben de minderheden zich aaneen te sluiten en zelve voor hunne godsdienstige behoeften vervulling te zoeken. Een anderen raad weet ik voor haar niet.

Intusschen, de regeling is van later zorg. Alles komt in de eerste en voornaamste plaats aan op de beslissende vraag: Zal de Nederlandsch-Hervormde Kerk nog langer blijven, wat zij is: eene kerk met eene dogmatische belijdenis in naam en in werkelijkheid zonder die belijdenis; zal zij nog langer handhaven eene reglementaire eenheid, die feitelijk verbroken is, en daarom gedoemd zijn tot zwakheid? Of zal aan dien onwaren toestand een einde komen? Zal art. XI van het Algemeen Reglement, gebiedende de handhaving der leer, waarheid worden en dus de leer worden vastgesteld; of zal dat gebod vervallen en dus de feitelijke toestand de wettige worden? Zal de breede orthodoxe partij, die tot het vaststellen der leer niet in staat schijnt te zijn, den moed hebben, om tot het andere te besluiten? De beslissing ligt in hare hand. Maar dat het dan ook tot eene beslissing kome! Langer dralen is schade voor het volksbelang.

19 Juli 1887.

I. VAN DEN BERGH.

Een Chinees over het Chineesch tooneel.

***Les Chinois peints par eux-mêmes*, par le colonel Tcheng-ki-tong, attaché militaire à Paris. - Paris, Calmann-Lévy, 1883.**
***Le théâtre des Chinois.* Étude de moeurs comparées, par le général Tcheng-ki-tong. - Paris, Calmann-Lévy, 1886.**

IV.

Pater Cibot, die in 1758 naar China toog en in 1780 te Peking overleed, beweert, dat de Chineezen een tooneel hadden in de 18de eeuw *vóór* Chr. Volgens hem zoude in de Chineesche geschiedenis voor de eerste maal van het tooneel gewaagd worden, om Keizer Tching-thang, stichter der dynastie Chang (1766 vóór Chr.), te prijzen, dewijl hij het ijdel en gevaarlijk tooneelvermaak had verboden. Aan Sieoeën-wang, van de dynastie der Tcheoe (827 vóór Chr.), zouden vertoogen gedaan zijn, om hem te verzoeken de tooneelspelers uit zijn Hof te verwijderen, omdat hun verblijf aldaar voor de goede zeden moest nadeelig, zelfs noodlottig worden. Een ander Keizer, wiens naam niet wordt vermeld, zoude van de laatste eerbewijzen beroofd zijn, dewijl hij te zeer van het tooneel gehouden en met tooneelspelers omgegaan had.

Dat alles berust zeer waarschijnlijk op eene misvatting. Het is omtrent zeker, dat vóór de 8ste eeuw *na* Chr. de dramatische kunst in China geen regelmatigen vorm had aangenomen. Het is aan Keizer Hioeën-tsong, van de dynastie der Thang, dat de Chineesche critiek de stichting van het tooneel toeschrijft. Vóór hem bestond geene eigenlijke tooneelkunst. Men vertoonde balletten en pantomimen, waarin allerlei dierengestalten benevens goden, godinnen en demonen voorkwamen. Nog had men marionettentooneelen, maar dat was al. Hioeën-tsong zou ook, volgens sommigen, in de tooneeldichten den *zingenden persoon* gebracht hebben, dien wij later zullen bespreken.

Het was in 1735, dat men in Europa met het eerste Chineesche tooneelspel, *Tchao-ki-kon-eul* of *De wees der familie Tchao*, kennis maakte. Het werd door P. Prémare in het Fransch vertaald, opge-

nomen in eene beschrijving van China, door P. du Halde uitgegeven. Het treurspel van Voltaire, naar die vertaling vervaardigd, kan, zoomin als deze, van het oorspronkelijke werk een begrip geven, daar Prémare geheel het lyrische gedeelte, dat hem te groote moeilijkheden bood, onvertaald liet en de schrijver van *La Henriade* het verminkte stuk, op den hem eigen tooneeltrant, tamelijk vervelend bewerkte. Hoe hoog hij niettemin met het Chineesche gewrocht liep, heeft de aangehaalde plaats uit de opdracht getoond. Dat hij het in vergelijking met de Fransche tooneelwerken van zijn tijd barbaarsch noemt, doet niets af, wanneer men weet, dat hij Shakespeare en Lope de Vega insgelijks barbaren scheldt en hunne spelen *des farces monstrueuses.* Het belette hem overigens niet, *De wees der familie Tchao* een meesterstuk te achten, als men het nevens de Fransche spelen der 14de eeuw stelt, en te verklaren, dat het met die der 17de eeuw kon vergeleken worden(*). Later werd dit drama in zijn geheel en veel getrouwer door Stanislas Julien in het Fransch overgebracht.

De Chineesche tooneelspelen, in onze eeuw vertaald, hebben den goeden dunk, door kennismaking met Prémare's bewerking van *De wees van Tchao* opgevat, niet verminderd. Naarmate men meer stukken lezen kon, werd de gunstige indruk versterkt. Groot is het getal dier stukken niet. In 1817 liet Davis *Lao-seng-eul* of *De grijsaard, die een zoon krijgt*, en 1819 *Han-king-tsen* of *Het ongeluk in het huis Han* verschijnen. Hij verkoos, nogmaals door de moeilijkheden eener vertaling van het lyrische gedeelte afgeschrikt, het stelsel van Prémare te volgen en alleen het proza over te zetten. In 1832 gaf Stanislas Julien de eerste volledige vertaling van een Chineesch stuk, namelijk die van *Hoei-lan-ki* of *De geschiedenis van den krijtcirkel*, en twee jaar later, dus bijna honderd jaar na Prémare, die van *De wees der familie Tchao.* Hem volgde Bazin met *Tchao-meï-hiang* of *De listen eener Soubrette*, dat hij in 1838 met de drie overige van zijn *Théâtre Chinois: Ho-han chan* of *De bijeengebrachte tuniek*, *Ho-lang-tan* of *De zangeres* en *Teoe-ngo-yoeën* of *De wrok van Teoe-ngo*, vereenigde; in 1841 kwam zijne vertaling van *Pi-pa-ki* in het licht. Ook hij vertaalde volledig en gaf zoowel de verzen als het proza weder van de oorspronkelijke stukken. Voegen wij dat alles te zamen, dan vinden wij in het geheel een tiental volledig vertaalde tooneelwerken. Wat de niet vertaalde van de *Honderd stukken* betreft, wij bezitten van deze slechts min of meer uitgebreide ontledingen, door Prémare, Bazin en anderen op verschillende tijdstippen geleverd.

(*) Dat de Fransche spelen der 14de eeuw met de Chineesche van dien tijd de vergelijking niet kunnen doorstaan, als Generaal Tcheng, na Voltaire, met rechtmatigen trots herhaalt, is zeer natuurlijk. In die eeuw bezat zeer waarschijnlijk Frankrijk nog geen *ernstig wereldlijk tooneel.* (Zie Dr. Moltzer's *Middel-Nederlandsche dramatische poëzie.*) Het is te bejammeren, dat de schrandere Chinees het bestaan van ons oudste tooneel niet vermoedde, waarvan de *abele spelen*, met name *Esmoreit* en *Gloriant*, hem wellicht punten van vergelijking hadden geboden.

Wat niet weinig bijdroeg, om den Chineeschen tooneeldichten in Europa een gunstig onthaal te verzekeren, was de overeenstemming tusschen den vorm dier spelen en dien der Europeesche. Zij zijn op dezelfde leest geschoeid, volgen denzelfden gang. Zij zijn nog, als de onze, in bedrijven en tooneelen gesplitst en wijken dus af van den vorm der Grieksche en, gedeeltelijk althans, van dien der Indische spelen. Alleen dient vermeld, dat de tooneelen niet op dezelfde wijze van elkander gescheiden zijn. Het op- en aftreden wordt aangeduid door de uitdrukkingen *Chang (hij klimt)* en *Hia (hij daalt)*, wat met de gesteldheid der Chineesche tooneelen overeenkomt. Waar een acteur ter zijde spreekt, gebruikt men het werkwoord *Peï-hun* (*spreken met gekeerden rug*). Een bedrijf heet *Tche (afsnede)*, de prologen of voorspelen *Sie-tsen (openingen)*. Men noemt ze ook *inleidingen* en zij bevatten de voorstelling of expositie, als bij ons het eerste bedrijf. Waar de proloog ontbreekt, wordt hij door het eerste bedrijf vervangen. In de volgende bedrijven komt de ontwikkeling der intrige, en in het vierde of laatste, dat een afzonderlijk gedeelte vormt, de ontknooping, welke doorgaans bestaat in eene apotheose - wel eens met goden, geesten, schimmen, enz. - eene belooning, eene beboeting of strafuitvoering, ook wel, als in de Europeesche stukken, in eene echtvereeniging.

De handelende personen in het drama, het tooneel- en blijspel behooren tot al de standen der maatschappij. In het drama treden soms Keizers, Prinsen en Ministers op; mandarijnen, geletterden, landbouwers, kooplieden, schippers en handwerkers ziet men meest in de tooneel- en blijspelen verschijnen, met hunne vrouwen en kinderen. Dienstmaagden en koertisanen ontbreken zelden. De personages worden door benamingen onderscheiden, die de beteekenis hunner rol te kennen geven. De voornaamste rollen zijn, voor de mannelijke (*Nan-kio*): een *hoog ambtenaar* (mandarijn), een *oude vader*, een *jong bachelier,* een *eerste komiek* of *lichtmis;* voor de vrouwelijke (*Niu-kio)*: eene *bejaarde vrouw,* een *kamermeisje* (soubrette), eene *bemiddelares*, een *jong meisje van hooge geboorte*, eene *vrouw van twijfelachtige deugd* en de *koertisane.* Deze laatste is zeer gewichtig. Er zijn in China twee soorten van koertisanen. De eerste lijkt de *hetaire* der Grieken en is eene geletterde; de andere, die zelden in de tooneelstukken optreedt, is eene publieke vrouw of iets dergelijks. Al die rollen zijn classiek, als de *père noble, jeune premier*, *comique, traître*, *grande coquette*, *jeune première, duègne,* enz. op het Fransch tooneel. De eigennamen, waaronder de schrijvers hunne personages opvoeren, duiden veelal het karakter of beroep aan, gelijk vroeger in vele onzer tooneelstukken. Zoo noemt men iemand, die zeer luide spreekt, doch niet veel moed heeft: *Heer Tijger van papier*; eene vrouw van twijfelachtige deugd: *Vrouw Schijnzedig.* Voor bedrogen echtgenooten heeft men noch soort-, noch eigennamen van dien aard. Volgens Generaal

Tcheng ontbreken zij op het Chineesch tooneel. ‘Il n'y a que les maris trompés qui manquent à notre scène, pourqu' elle ait un air tout-à-fait occidental.’ Die bewering is niets meer dan eene Chineesch-Parijsche aardigheid. Gelijk wij zullen zien, komen die echtgenooten ook in de Chineesche dramaturgie voor.

Niets lijkt beter een Chineesch tooneelstuk dan het libretto van eene boertige opera *(opéra comique)*. De personages van lageren stand spreken uitsluitelijk in proza; die van hoogeren in proza, waar het dagelijksche onderwerpen geldt, doch wanneer stijlverheffing noodig wordt, in verzen. Dat toon en stijl zich moeten verheffen, naarmate de toestand spannender, de gemoedsstemming levendiger, de hartstochten heviger worden, begrijpen de Chineezen zoo goed als wij. In de Chineesche spelen treedt daarbij een *zingende persoon* op, die de hoofdrol vervult, wel eens de intrige leidt. Hij benuttigt de voornaamste gebeurtenissen en toestanden, om op deftigen lyrischen trant zedelessen te verkondigen, raadgevingen mede te deelen, enz. Andermaal bevatten de gezongen verzen eene toespeling op vroegere feiten, eene poëtische beschrijving of wijsgeerige beschouwing. Altoos hebben zij ten doel de aandacht der toeschouwers op eenige bijzonderheid te vestigen. In sommige stukken komen onderscheiden zingende personen voor, doch nooit zingen twee of meer te zamen. De zang wordt met muziek begeleid.

Davis spreekt van Italiaansche zangers, die in 1833 te Macao de meeste opera's van Rossini opvoerden. In de afwisseling van aria's en recitatieven vonden de Chineezen hun nationaal tooneel weder. Ook was de bijval *zeer groot.* Bazin merkt aan, dat de zingende persoon, als in het Grieksche koor, de bemiddelaar is tusschen den dichter en het publiek, zoo nochtans, dat hij aan de handeling deelneemt of de held der handeling is. Die persoon wordt, als de overige, in al de klassen der samenleving genomen. Hij kan een Keizer of een koopman, eene koertisane of eene soubrette zijn. In *Het ongeluk van het huis Han* is het een Keizer; in *De zangeres* eene voedster; in *De wrok van Teoe-ngo* eene jonge weduwe, later hare schim. Nog heeft Bazin de aanmerking gemaakt, dat de Chineezen door het scheppen dier rol in de 13de eeuw het voorschrift verwezenlijkten, eerst drie eeuwen later door Lope de Vega, in zijn werk over de dramatische kunst(*), gegeven. ‘Uwe taal zij altoos kuisch’, zegt de groote Spanjaard; ‘bezig noch verheven gedachten, noch ver gezochte geestigheden, waar gij huiselijke dingen behandelt: men moet alsdan het gesprek van twee of drie personen nabootsen. Doch laat gij eene personage optreden, die vermaant, raadt of ontraadt; dan moogt gij schoone spreuken en volzinnen aanwenden. Hierin zult gij de waarheid nabijkomen, want als iemand raad wil geven, spreekt hij op een anderen toon, in keuriger, krachtiger taal dan die van het gemeenzame gesprek.’

(*) *Arte nuevo de hacer comedias* of *Nieuwe kunst*, *tooneelspelen te vervaardigen.*

V.

'C'est ce rôle qui constitue l'originalité de notre, scène', zegt de heer Tcheng, en om zijn zeggen te rechtvaardigen, haalt hij twee voorbeelden aan. Het eerste is aan *Ho-han-chan* of *De bijeengebrachte tuniek* ontleend, dat door de geletterde koertisane Tchang-koeë-pin werd vervaardigd, - haar naam komt in de hiervoren vermelde lijst van tooneelschrijvers onder de dynastie der Yoeën voor -; het andere aan het blijspel *Tchao-meï-hiang* of *De listen eener soubrette.* Tot beteren verstande zullen wij beide voorbeelden volledig mededeelen.

In *Ho-han-chan* is Tchang-i, rijk grondbezitter en pandbeleener, de zingende persoon. Het eerste bedrijf brengt ons in zijne woonst. Hij treedt op met zijne vrouw Tchao-chi.

'T c h a n g -i. Mijn familienaam is Tchang, mijn bijnaam I, mijn eeretitel *Wen-sioe*(*). Wat mijn land betreft, ik ben herkomstig van Nanking. Mijn gezin bestaat uit vier personen: uit mij, mijne vrouw Tchao-chi, mijn zoon Tchang-hiao-yeoe en mijne schoondochter Li-gu-ngo. In de galerij der Bamboesstengels, waar ik woon, bij de straat Ma-hing, heb ik een kantoor van pandbeleening geopend, in *De gouden Leeuw.* Daarom noemt men mij nog Tchang den Yoeën-waï(†) uit *De gouden Leeuw.* Dewijl het in dit jaargetij begint te winteren en de sneeuw in dikke vlokken neervalt, zich ophoopt en overal den grond bedekt, is mijn zoon in een paviljoen der bovenverdieping en blikt door het venster. Hij heeft een disch aangerecht en wil, dat ik en mijne vrouw het schouwspel der vallende sneeuw bewonderen en eenige schalen wijn drinken. (*Hij klimt met zijne vrouw naar het paviljoen.*)(§)

T c h a n g -h i a o -y e o e , *zijn vader ziende.* Vader, moeder, ziet toch: de blauwachtige tint dier sneeuw verdient al uwe aandacht te vestigen.

T c h a n g -i. Die dikke sneeuwvlokken zijn inderdaad allerfraaist. (*Hij zingt.*) De wolken, aan roodachtige dampen gelijk, zetten zich uit en sluiten van alle kanten aaneen. Breede sneeuwvlokken dwarrelen in de lucht, de noordenwind loeit, het gezicht verdwaalt in den zilverkleurigen horizont.

T c h a n g -h i a o -y e o e . Die sneeuw, op haar tijd komende, is een gelukkig voorteeken. Zij biedt een liefelijk wintergezicht.

T c h a n g -i. (*Hij zingt.*) Wij zijn op het tijdstip, dat de koude aanvangt. Daarom zegt gij, dat de Winter komt, doch ik beweer, dat het de Lente is.

T c h a n g -h i a o -y e o e . Maar, vader, wij zijn in den Herfst. Hoe kunt gij dit jaargetijde de Lente noemen?

(*) Literarische bloem.
(†) Titel der grondbezitters en kooplieden, zooveel als: *welgeboren.*
(§) Dat is: hij doet met zijne vrouw de beweging van iemand, die naar boven klimt.

T c h a n g -i. (*Hij zingt.*) Ware het anders, hoe zouden de bloemen van den pereboom blad voor blad afvallen? Hoe zou de wilgenbloesem in de lucht dwarrelen? De bloemen van den pereboom hoopen zich opeen en vormen een zilveren bodem; de wilgenbloesem verheft zich ten hemel, als een golvende tooi, en stort terug op de aarde. Ik heb vóór mij een verrukkelijk vergezicht; ik ben op den gelukkigsten stond mijns levens; men ontvouwt vóór mijn oog geborduurde zijden draperieën, men spreidt vóór mijne voeten een rijk bloemtapijt. Men zet mij in overvloed de lekkerste spijzen(*) in gouden schotels voor, men vult zilveren vaten met kostelijken wijn(†). Ik ben maar een gewoon sterveling, een eenvoudig bewoner der Feniksstad(§), en toch is het mij, alsof ik in weelde baad, alsof mijn gewaad met draken is versierd'(**).

Het aangehaalde staaft, wat hierboven van de rol des zingenden persoons gezegd werd. Tchang-i is een eenvoudig burger, doch geletterd, bij poozen dichter - *literarische bloem.* Zoolang hij kalm blijft, spreekt hij in proza, als iedereen; niet zoodra heeft een ongewoon natuurverschijnsel en het genot van eenige schalen wijn zijne geestdrift gewekt, of de dichter ontwaakt in hem. Hij spreekt in verzen en zingt zijne gewaarwordingen. De Winter wordt hem Lente, de sneeuw peren- en wilgenbloesem. Hij waant zijden draperieën en kostelijk tapijtwerk te zien en acht zich den zaligsten der stervelingen.

Chinareizigers, ook van onzen tijd, hebben de Chineezen van verregaande ikzucht en meedoogenlooze hardvochtigheid beschuldigd. Een hunner, Graaf De Rochechouart, die Peking en een aantal andere steden schijnt bezocht te hebben met het vaste voornemen er alles slecht te vinden, heeft van dit gebrek aan menschlievendheid een treurig tafereel opgehangen(††). 'La dureté du Chinois pour son semblable', schrijft hij, 'dépasse tout ce qu'on a pu observer sur les peuples les moins bien doués, et ils voient sans s'émouvoir les souffrances les plus horribles.' Hij haalt daarvan stalen aan. Te Peking zegde een aanzienlijk persoon tot een Europeër, 'dat de aalmoes in zichzelve wel niet laakbaar is, maar dat de deur der liefdadigheid licht geopend, moeilijk gesloten wordt'. Alsof niet velen, den armen geenszins ongenegen, in hetzelfde gevoelen deelen en liever arbeid verschaffen, dan aalmoezen te geven! Verder spreekt hij van eene ongelukkige vrouw, verhongerd, den dood nabij: '"Eene aalmoes konde haar redden; doch waartoe noodig?" zegt de Chinees. "Die vrouw kan niet van het minste nut zijn, en wist men, dat ik haar

(*) In het Chineesch *tse-to,* vleesch van den rossen kameel, wiens bochel als lekkernij gegeten wordt.

(†) *Ngo-hoang-nun,* goudgele wijn.

(§) *Sian-foe*, hoofdstad der provincie Chen-si.

(**) Als ware ik een mandarijn.

(††) *Pékin et l'intérieur de la Chine,* par le comte Julien de Rochechouart, ministre plénipotentiaire. - Paris, E. Plon et Cie, 1878.

eene aalmoes heb gegeven, ik zou al de armen der wijk aan mijne deur hebben. Waarom mij dien last op den hals laden?" En hij gaat stervenden voorbij, zonder het geringste mededoogen.' Dat alles is schromelijk overdreven, zoo niet uit de lucht gegrepen, door lieden, die er belang bij hebben, ons de Chineezen als barbaren af te schilderen. Wat Tcheng van de piëteit zegt, waarin de liefde voor den evenmensch begrepen is, zou volstaan, om de echtheid zulker historietjes te doen betwijfelen, zelfs wanneer zij niet door andere reizigers krachtig werden weersproken.

Dat die gewaande liefdeloosheid evenmin in China als ten onzent eene algemeene ondeugd is, blijkt mede uit vele tooneelen der Chineesche spelen, die nog altoos in de beschaafde kringen van het Hemelsche Rijk met denzelfden bijval gelezen en opgevoerd worden. Een gierigaard, die den armen hulp en bijstand weigert, wordt in die spelen gedurig aan de kaak gesteld als een onmensch, een aterling, een verfoeilijk schepsel. Het drama *Ho-lan-chan* zelf is van het begin tot het einde eene verheerlijking der menschenmin en liefdadigheid. De hoofdpersoon, Tchang-i, de Yoeën-waï uit *De gouden Leeuw*, wordt juist daarom in zoo gunstig licht gesteld, op een voetstuk geplaatst, dat hij die schoone deugden den zijnen heeft ingeprent, te zijnen nadeele uitoefent, zelfs nadat zij hem ware rampen berokkenden, blijft uitoefenen.

Tchang-i is zoo bij uitstek liefdadig, dat elke arme, die zijne hulp inroept, hem daardoor reeds een broeder of een zoon wordt. Hij redt twee ongelukkige vreemden, die zonder hem van gebrek moesten omkomen. De een is een braaf man, die later zich erkentelijk toont; maar de ander een ondankbare schurk, die zijn weldoener en dezes gansche familie in het verderf stort. Door zijn toedoen verliezen de edelmoedige menschenvriend en zijne vrouw have en goed, ja, wat erger is, hun zoon en hunne schoondochter, door den onverlaat met looze treken uit het ouderlijke huis verwijderd, en moeten zij langs de straat bedelen, om niet te verhongeren. Toch kan het ongeluk Tchang-i de liefdadigheid niet verleeren. Nauwelijks hebben zijne rampen een einde genomen en bevindt hij zich opnieuw te midden van zijn gezin, of hij zingt, daar men hem een feestdisch aanbiedt:

'Ofschoon mijn hart van vreugd overstelpt is, ben ik niet ongevoelig geworden voor het medelijden. Wel stem ik erin toe, dat men een schaap slachte, de dranken voor het feest bereide en een kostelijk banket aanrechte; doch wijl de hemel zich mijner erbarmde, wil ik ook den ongelukkigen ter hulp komen, de ellende verzachten. Ik wil aan de armen eene aanzienlijke som uitdeelen; ik wil eindelijk, dat mijn kleinzoon door weldaden den luister van zijn rang doe uitschijnen.'

In een vroeger tooneel zagen wij reeds dien kleinzoon, niemand minder dan de Staatsminister Tchin-pao, in het door hem gestichte Boeddha-klooster een maaltijd weigeren, om dien aan twee hulpbe-

hoevenden af te staan, die te laat gekomen waren voor de uitdeeling van spijzen, door hem bevolen. Is het gewaagd aan te nemen, dat waar stukken met zulke strekking bij voortduring toegejuicht worden, hebzucht en liefdeloosheid niet zoo algemeen aan de orde van den dag kunnen wezen, als door vooringenomen reizigers wordt verzekerd?

VI.

In *Tchao-meï-hiang* is, zegden wij, de zingende persoon de soubrette, de titelrol zelve. Zij heet Fan-soe en is een welopgevoed, geletterd en geestig deerntje, dat met hare jonge meesteres, de schoone Siao-man, is grootgebracht en *de boeken verklaart* (leest, studeert). Zij wordt door dezer moeder, Mevrouw Han, weduwe van Peï-toe, Prins van Tsin, tot den bachelier Pe-min-tjong gezonden, die in een paviljoen van het paleis woont en ziek is geworden.

Pe-min-tjong's vader, de Infanterie-Generaal Pe, redde in den oorlog ter demping van den opstand van Hoaï-si (815 na Chr.) Peï-toe, doch werd zwaar gekwetst en stierf later aan de bekomen wonden. Vóór zijn dood ontving hij het bezoek des geredden Prinsen, die beloofde Pe-min-tjong tot beschermer te verstrekken en hem, grootgeworden, zijne dochter Siao-man tot vrouw te geven. De Prins zelf overleed korts na zijn redder.

De rouw om zijns vaders dood, familiezaken en de studie hebben Pe-min-tjong, die eene verwijderde provincie bewoont, waar de tijdingen moeilijk aankomen, lang belet der weduwe, Mevrouw Han, de gebruikelijke vertroostingen te brengen(*). Zij kent de beloften, door wijlen haar gemaal aan des jongelings vader gedaan, en wacht met ongeduld op de komst des zoons. Hij is eindelijk daar. Zij ontvangt hem hartelijk, huisvest hem in haar paleis, doch spreekt geen woord van het huwelijk. Zij vergenoegt zich hare dochter hem als een broeder te doen groeten. Het bevreemdt beiden, want ook zij weten, wat de Prins van Tsin beloofde; doch Mevrouw Han, die niet, als de jongelieden, de voorschriften van het *Boek der gebruiken* uit het oog verliest, heeft alle oorzaak, om aldus te handelen. Siao-man is even 19 jaar oud, en daar haar vader overleden is, mag zij eerst na volle 23 jaren in den echt treden.

Pe-min-tjong is op het meisje verliefd, zoodra hij haar zag. Hij denkt niet aan de gebruiken, legt het stilzwijgen der moeder uit, als wilde zij de belofte niet vervullen, en wordt ziek. Mevrouw Han is ongerust. Zij had gehoopt den jonkman, die den graad van bachelier heeft, eerlang voor een hoogeren graad aan hel examen te zien deelnemen en hoort met spijt, dat hij de studie verwaarloost. Zij zendt

(*) De oude Chineezen rouwden voor vader en moeder drie jaar; doch in lateren tijd werd de rouw op vier en twintig maanden bepaald, over drie jaar verdeeld, dus acht maanden voor elk jaar.

Fan-soe tot hem, om naar zijne gezondheid te vernemen en hem tot het hervatten en voortzetten der studie aan te sporen. Ziehier, hoe de soubrette, die spoedig geraden heeft, dat hare jonge meesteres, van haar kant, Pe-min-tjong geenszins ongenegen is, zich van haar last kwijt.

'*Tweede Bedrijf.*
Tooneel III.

F a n -s o e , *alleen.* Ik ben Fan-soe. Ik wist nog niet, hoezeer de liefde het hart eens mans kan ontstellen. Hij, die met die kwaal behept is, luistert niet meer naar de raadgevingen zijns vaders en zijner moeder; hij zorgt niet meer voor zijne bevordering, brengt zijne dagen in gevaar; hij ware bereid zich in kokend water en in de vlammen te werpen..... Na Siao-man's gelaat te hebben aanschouwd, vergeet hij den eersten dag te eten; den tweeden sliep hij niet; den derden werd hij ziek; den vierden bleef hij te bed liggen. In gansch het Rijk werd nooit een man gezien, dien de liefde zoo ziek maakte. Is het niet bespottelijk? Daarom ontving ik de bevelen van Mevrouw Han: zij gelast mij naar den staat van Pe-min-tjong te vernemen. Ik moet in de bibliotheek gaan. (*Zij zingt.*) Het gerucht mijner schreden heeft de vogels opgeschrikt, die op de takken sliepen(*). Door de lustboschjes gaande, deed ik een regen roode bloembladeren nedervallen; nu zijn de kronen der planten gelijk aan de wangen eener schoone, van het roodsel ontdaan. (*Zij spreekt.*) Ik ben er weldra(†). (*Zij zingt.*) De drempel is met groenend mos bedekt; stilte heerscht in het studeervertrek. (*Zij spreekt.*) Ik ga mijn vinger bevochtigen en dit papieren venster doorboren; pogen wij te kijken. (*Zij zingt.*) Ik kijk door het papieren venster. (*Zij spreekt.*) Hoe is het mogelijk, dat hij in de twee dagen, sedert ik hem niet zag, zoozeer vermagerde. Hij ziet er wezenlijk deerniswaardig uit. Treden wij het studeervertrek binnen(§).

Tooneel IV.
(*In het studeervertrek.*)
Pe-min-tjong en Fan-soe.

F a n -s o e . Heer, ik groet u.

P e -m i n -t j o n g . Ha! Fan-soe, zoodat gij gekomen zijt?

(*) Het paviljoen, dat Pe-min-tjong bewoont, ligt in den tuin van het paleis.

(†) Wat zeggen wil, dat zij de bewegingen maakt van iemand, die zich ergens heen begeeft.

(§) Men vergete niet, dat de Chineesche theaters schermen noch tooneelversieringen hebben en dat de verbeelding der toeschouwers, zoowel als het spreken en handelen der personages, dit gemis moet vergoeden.

F a n -s o e . Hoe vaart gij?

P e -m i n -t j o n g . Ik sterf van schaamte! De ziekte heeft mij aangetast; zij is het, die mij in dezen toestand gebracht heeft.... Mag ik de reden van uw bezoek weten?

F a n -s o e . Mevrouw stelt veel belang in u; zij weet niet, of gij gerust hebt, of gij eenige verlichting bespeurt. (*Zij zingt.*) Zij raadt u geneesmiddelen te gebruiken en uw edelen persoon wel te verzorgen.

P e -m i n -t j o n g . En Mejuffer..... Heeft zij u gelast mij eenige raadgevingen te brengen?

F a n -s o e . (*Zij zingt.*) Zij wenscht, dat gij u toelegget op de studie der *King*(*) en der geschiedenis, als ook dat gij de fraaie letteren niet verwaarloozet.

P e -m i n -t j o n g . Zendt uwe meesteres mij tevens eenige wenken, door haar hart ingegeven?

F a n -s o e , *hem den mond sluitende*, *zingt.* Wacht u wel, eenig onbescheiden woord uw mond te laten ontglippen.

P e -m i n -t j o n g . Ik ben zoo krank, dat mijne ziel ontsteld is en mijne droomen niet meer rustig zijn.'

Hij beschrijft zijne liefde voor Siao-man. Hij denkt onophoudelijk aan haar en kan niet studeeren. Fan-soe antwoordt, dat hij groot ongelijk heeft. 'Iemand van een verheven karakter moet, vóór alle dingen, aan zijn literarischen roem en zijne rangverhooging denken.

P e -m i n -t j o n g . Mejuffer, ik moet u nog aanbevelen uwer jonge meesteres getrouw de gevoelens te doen kennen, waarmede ik voor haar bezield ben.

F a n -s o e . (*Zij zingt.*) Eene dwaze drift wekt noodzakelijk spot. Aan het huwelijk denkende, hebt gij de edele studiën opgegeven, die het geluk van Yen-hoei(†) uitmaakten.

P e -m i n -t j o n g . Indien ik in dit leven het huwelijk niet kan sluiten, hoop ik, dat wij ons op den boord der Negen Fonteinen zullen vereenigen(§).

F a n -s o e . (*Zij zingt.*) Vooraleer aan dezelfde tafel gezeten, op dezelfde oorpeuluw gerust te hebben, hoopt hij met haar in het graf vereenigd te wezen. Hij herinnert zich de gepeinzen niet meer, die het hart der wijzen moeten vervullen; zijn eenig verlangen is, haar in zijne droomen te zien.

P e -m i n -t j o n g . Heb deernis met mij. Zoo gij die echtvereeniging tot stand brengt, wil ik in het lichaam eens honds of eens paards varen, om u in het andere leven te dienen.

F a n -s o e . Heer bachelier, gij hebt de boeken des wijzen Kon-foe-tse gelezen; gij moet ook de verhandeling *Tchoe-kong* over de gebruiken kennen; en nochtans, als Mevrouw mij tot u zendt, om naar uwe

(*) Heilige boeken.
(†) De wijste leerling van Kon-foe-tse.
(§) Zooveel als: dat wij hiernamaals zullen vereenigd zijn in den Hemel.

gezondheid te vernemen, denkt gij er enkel aan mij ongerijmdheden te zeggen. Ik vraag het u, is zulk gedrag in overeenstemming met de gebruiken? (*Zij zingt.*) Jong, als gij zijt, zult gij zeker u door letterroem tot de wolken verheffen. Eens zal uw naam vóór het *jaden*(*) paviljoen worden opgehangen en in de lijst der doctoren geschreven(†). Waarom zou de vertraagde vereeniging van den feniks u bedroeven? Weldra zult gij, met een rijk gewaad getooid, aan het hof schitteren. (*Zij spreekt.*) Heer bachelier, gij moet u beter verzorgen. Ik ga Mevrouw uw antwoord brengen.'

Hier ook hebben, gelijk men ziet, de gezongen plaatsen een geheel ander karakter dan het overige dialoog. Dit verschil treft men in het drama, zoowel als in het tooneel- en blijspel aan. Het bestaat zelfs tusschen de gezongen plaatsen en het overige lyrische gedeelte, d.i. de verzen, die slechts worden uitgegalmd. De muziek, welke den zang begeleidt, kan niet zoo kwaad zijn. De Chineezen zijn van oudsher hartstochtelijke melomanen, en hunne muziek is, volgens Generaal Tcheng, die te Parijs gelegenheid te over had, om voortreffelijke zangers en instrumentisten te hooren, geenszins wanluidend, als in Europa beweerd wordt. De Staat moedigt sedert de vroegste tijden ook bij hen het muzikaal onderwijs aan, en men vindt in vele steden conservatoriums, d.i. openbare gebouwen, aan de beoefening van zang-, toon- en danskunst gewijd. Daaruit volgt, dat de muziek, waarop in de tooneeldichten gezongen wordt, hoe vreemd zij in Europeesche ooren klinke, voor het minst doelmatig moet wezen, daar zij anders ook voor Chineezen de opvoeringen veeleer zou belemmeren dan opluisteren.

De soubrette speelt op het Chineesch tooneel eene niet min gewichtige rol dan de geletterde koertisane. Zij lijkt de Lisette's, Marinette's, Dorine's, enz. der Franschen, is zoowat een vrouwelijke Figaro, zelfs bij poozen eene verre verwante van Mefistofeles, rap, behendig, verstandig, loos en spotziek; doch zij is vooral een braaf, eerlijk meisje, harer meesteres zeer verkleefd, en heeft niets kwaads in den zin. De heer Tcheng wijst op Fan-soe, om zijn oordeel te staven. Om hare jeugdige meesteres Siao-man over te halen, aan Pe-min-tjong, den beminde, dien hare koelheid wanhopig, ziek maakt, een teeken harer gunst - hier een reukkussentje - te schenken, neemt zij, als Mefisto in den tuin van vrouw Martha, den invloed der schoone natuur, een overheerlijken lentenacht, te baat. Het Chineesche kamermeisje weet zoo goed als Goethe's Booze, hoe die invloed, in voordeelige omstandigheden benuttigd, de verbeelding te stade komt en lieden zelven, die elkaar, zoo het heet, verafschuwen, kan bij elk-

(*) De *jade* = nefriet of niersteen wordt in China veel tot sieraad gebruikt. Vandaar, dat men, om iets kostbaars of heerlijks aan te duiden, zegt, dat het *jaden* of *van jade* is. In bijna al de tooneelstukken wordt van dien steen in eigenlijken of figuurlijken zin gesproken.

(†) *Long-hoe-pang,* letterlijk: de lijst der draken en tijgers.

ander brengen. Het is haar niet onbewust, hoe een fraai landgezicht, een liefelijk voetpad in het bosch, eene heldere beek met bloemrijke zoomen, een dichterlijke maneschijn en nog min wonderen kunnen verrichten en, door betoovering der zinnen, de stemming eens menschen verteederen en geheel omkeeren. Zeker is dit middel, door onze roman- en tooneeldichters zeer veel gebezigd, zoo oud als de wereld; het neemt niet weg, dat het vrij zonderling moet schijnen, het vóór vijfhonderd jaren, nagenoeg in dezelfde omstandigheid, met hetzelfde doel en denzelfden uitslag, door eene Chineesche soubrette te zien aanwenden.

In de volgende bedrijven blijft Fan-soe haar karakter ten volle getrouw en is zij wel de Chineesche soubrette, gelijk Tcheng ze afmaalt. Dank aan haar schrander beleid, komt de vooralsnog onmogelijk gewaande echtvereeniging tot stand, lang vóórdat Siao-man volle 23 jaren bereikt heeft. Door hare listen en geestigheden weet zij hare meesteres en den bachelier te troosten en aan te moedigen. Vooral op den laatste werkt de aanmoediging weldadig. Zij draagt veel bij, om zijne herstelling te bespoedigen, dient hem tot spoorslag, om met ijver de onderbroken studiën te hervatten, die alleen hem kunnen in staat stellen in den wedstrijd mee te kampen. Slaagt hij in het examen, dan kan wellicht de Keizer bevel geven het huwelijk van stonden aan te voltrekken, wat alle beletselen uit den weg ruimt. En inderdaad, Pe-min-tjong legt het examen met zooveel onderscheiding af, dat hij al zijne mededingers overvleugelt en de Keizer, zijne uitstekende bekwaamheid willende beloonen, hem onmiddellijk benoemt tot lid van het College der Han-lin(*), met den titel van Tchoang-Yoeën(†). Nog gelast de Vorst den Staatsminister Li-kiang, voorzitter van de rechtbank der magistraten, met de zending Mevrouw Han, hare dochter en gansch haar gezin af te halen, naar de hoofdstad te geleiden, een paleis te harer beschikking te stellen en zelf de plechtigheden van het huwelijk van Pe-min-tjong met Siao-man te verrichten. De hooge ambtenaar kwijt zich van zijn last, en in het vierde bedrijf wordt de echtvereeniging, met inachtneming der gebruiken voor de huwelijken, op last des Keizers gesloten, voltrokken. In het laatste tooneel zien wij al de personages van het blijspel in het paleis van Mevrouw Han, met de voorgeschreven bemiddelaarster, - ditmaal de bemiddelaarster der magistraten - den huwelijksbode, deurwaarders en dienstbaren vereenigd, en het stuk eindigt met de volgende karakteristieke toespraak van den Staatsminister:

‘Ik ben Li-kiang. Met eene Keizerlijke boodschap gelast, kom ik in het paleis van den Prins van Tsin eene echtverbintenis sluiten en belooningen uitdeelen. Pe-min-tjong en gij allen hier aanwezig, knielt naar den kant van het Keizerlijke paleis en hoort het bevel des Keizers:

(*) De Chineesche Academie.
(†) De eerste op de lijst der licentiaten.

Nademaal uw vader, wijlen de Generaal van het voetvolk, Peï-toe in het gevaar ter hulp snelde, heeft de Prins, om zoo groote weldaad te erkennen, beloofd, dat zijne dochter uwe gade zou worden. Nu gij de graden van licentiaat en doctor hebt verkregen, kom ik die gelukkige echtvereeniging verwezenlijken. Zijne Majesteit verleent aan Mevrouw Han den adel van drie geslachten en schenkt haar duizend oncen zilver.

Luistert!

(*In verzen.*) Prins van Tsin is een doorluchtig onderdaan, die door zijne heldendaden de grenzen des Rijks heeft uitgebreid. Hij vermaakte bij uitersten wil zijn *jaden* gordel aan Pe, vader van Pe-min-tjong; en daar Pe-min-tjong zich door zijne literarische verdiensten tot de wolken wist te verheffen, kom ik, in naam des Keizers, die gelukkige echtvereeniging verwezenlijken. Zijne Majesteit verleent aan Siao-man eene muts, met een feniks versierd, en een mantel van geborduurde roode stof; aan Mevrouw Han duizend oneen zilver. Zijne Majesteit verleent heden waardigheden en schenkt belooningen; en gij allen, ontvangt dankbaar de weldaden des Keizers!'

VII.

Er wordt van Chineesche onbeweeglijkheid gesproken, maar die onbeweeglijkheid bestaat grootendeels in de verbeelding van hen, die China niet of niet genoeg kennen. Zoo zijn, b.v., de tooneelwerken niet alle in denzelfden vorm gegoten. Als in Europa verschillen zij volgens den tijd, waarin zij werden vervaardigd, en men onderscheidt zoovele soorten, met hare eigen vaste regels, als er tijdvakken zijn voor het tooneel. Er zijn drie tijdvakken. In het eerste rangschikt men de stukken, onder de dynastie der Thang van 720 tot 905 onzer tijdrekening geschreven: zij heeten *Tchoeën-ki.* Het tweede tijdvak begrijpt de gewrochten van de dynastie der Song, die van 960 tot 1119 gaat: men noemt ze *Hi-khio.* In het derde treffen wij de tooneelspelen aan, die onder de dynasties der Kin en der Yoeën van 1123 tot 1341 verschenen en die *Tsa-ki* en *Yoeën-pen* heeten. De spelen voeren nog een verschillenden soortnaam, volgens de dynasties, waaronder zij werden vertoond. Onder de Soeï noemt men ze *Kiang-kioe-hi* of *Vermaken der vreedzame straten;* onder de Thang *Li-yoeën-lo* of *Muziek van den tuin der pereboomen*(*); onder de Song *Hoa-lin-hi* of *Vermaken der bloeiende wouden*; en onder de Mongolen *Ching-ping-lo* of *Vreugden van den verzekerden vrede.* Benevens de drama's, tooneel- en blijspelen bestaan kleine, vroolijke kluchten met

(*) Keizer Hioeën-tsong, die de muziek grondig kende, stichtte eene muziek-academie voor driehonderd leerlingen. Hijzelf gaf hun onderricht in den *tuin der pereboomen.* Daarom worden de komedianten in de sierlijke opstellen nog genoemd: *leerlingen van den tuin der pereboomen.*

lichte intriges, in den aard der Fransche vaudevilles en operetten. Men heeft ze *Yen-kia*, d.i. *vonken, sprankels*, genoemd, dewijl zij aan die lichte vuurtjes gelijken, die een oogenblik schitteren en dan verdwijnen.

De *Tsa-ki* en *Yoeën-pen* zijn de meesterstukken, de classieke werken van het Chineesch tooneel. De eeuw der Yoeën of Yoean (1280-1368) was voor China de bloeitijd der letterkunde, die, welke de meeste en uitstekendste talenten opleverde. Al de tooneelspelen, welke wij door vertaling of ontleding kennen, behooren nagenoeg tot die eeuw.

'Le lecteur attentif', zegt Generaal Tcheng, 'tirera cependant une conclusion de toutes ces remarques. En lisant ces noms bizarres, qui désignent des genres essentiellement différents, soumis à des règles fixes, il se demandera peut-être, si la Chine est bien cet empire immobile, enseveli dans le passé des siècles et insouciant de l'avenir. Il réfléchira, en constatant le nombre immense des pièces de théâtre et la variété étonnante des genres, que nos peuples n'ont pu échapper à la loi universelle du mouvement des idées. Cette loi est promulguée partout où il y a une role d'hommes, et la théorie a beau faire, il faut que la loi s'exécute et que les résultats apparaissent. Cette loi a pour force *la mode*, cette puissance secrète qui agit sans se lasser jamais et qui a établi son empire dans toutes les volontés humaines. Ce qui plaît sous les Song, ne plaît plus sous les Yoeën, et quoique ce grand siècle ait réalisé l'idéal même de l'esprit, les siècles suivants, sous les Ming et les Tching, n'en accepteront pas les oeuvres, et un autre genre sera créé qui répondra au goût de l'époque. La mode n'agit pas, en effet, toujours dans le sens du progrès réel, mais elle agit. Ainsi en est-il dans toutes les nations.'

Wat men bij sommige schrijvers ook leze, de Chineezen hebben geene godsdienstige spelen als onze middeleeuwsche mysteriën of de *autos sacramentales* der Spanjaarden, en 't laat zich, bij de algemeene onverschilligheid in zake van godsdienst, verklaren. In vele hunner vroolijke stukken wordt echter van het Boeddhisme en den *Tao* gewag gemaakt, en het ontbreekt niet aan dezulke, waarin met beide godsdienstvormen en hunne aanhangers dapper wordt de draak gestoken. Vooral het dogma der zielsverhuizing en de Boeddhistenmirakelen leveren aan de dramaturgen stof tot scherpe hekelingen. Een blijspel, *De geschiedenis van het teeken Jin*, toont ons, hoe zij de sedert lang in China meest verspreide, deerlijk verbasterde leer van Boeddha of Fô onder de dynastie der Yoeën bespott'en en verguisden. Het onderwerp is de bekeering van den gierigaard Lioe. Hij oefent het beroep uit van pandbeleener, dat in China nog winstgevender dan elders moet wezen, want de intrest, dien de geldschieters eischen, is zeer hoog. Ook komen pandbeleeners in de Chineesche blijspelen, zelfs in de drama's veelvuldig voor. De eerste tooneelen schilderen Lioe's schraapzucht. Een dikke, vette Boeddha(*) komt hem eene

(*) Boeddhapriester of monnik.

aalmoes vragen. De gierigaard lacht hem uit en roept zijne buren bijeen:

‘Komt toch dien heiligen man zien! Waar heeft men ooit een kerel van zoo verbazende zwaarlijvigheid ontmoet?’

Men komt, lacht en spot. Men wil weten, hoe zwaar de Boeddha weegt, welke spijs hem zoo vet deed worden. Lioe stelt voor, de maat van zijn buik te nemen.

De bedelaar trotseert spot en beleedigingen:

‘Geef mij te eten; ik zal u mijne leer overdoen.

L i o e . Uwe leer! Waar is zij?

D e B o e d d h a . Men brenge mij papier, inkt en penseel(*).

L i o e . Ik heb geen papier. (*Ter zijde.*) Een blad kost een penning: die man zou iemand ten ondergang brengen.

D e B o e d d h a . Zoo gij geen papier hebt, geve men mij inkt en penseel. Ik kan mijne leer op uwe handpalm schrijven. Lioe, uwe hand?

L i o e . Ziehier!

D e B o e d d h a , *schrijvende.* Ik doe u de leer van Fô over.

L i o e , *zijne hand beziende.* o Kluchtige zaak! 't Is het teeken *Jin* (*geduld*).

D e B o e d d h a . Zeg een schat, dien gij immer zult bij u dragen. (*Hij verdwijnt.*)’

Na tevergeefs den Boeddha overal gezocht te hebben, krijgt Lioe de overtuiging, dat een wonder is geschied. Hij krijgt die nog meer, als hij bemerkt, hoe hij het teeken niet kan uitwisschen. Vruchteloos dompelt hij zijne hand in het water, wrijft en borstelt, al om niet: het teeken blijft en zet zich over op al wat hij aanraakt. Hij krakeelt met een man, die hem geld ter leen vraagt, slaat, doodt hem, en als men den ongelukkige van den grond opneemt, bemerkt men, dat hij het teeken *Jin* op de borst draagt. Dit nieuwe mirakel maakt op den gierigaard een overweldigenden indruk; en als op den eigen stond de Boeddha weer verschijnt en hem vermaant, het Boeddhisme te omhelzen, besluit de beangstigde Lioe de wereld te verlaten. Hij sluit zich op in een afgezonderd paviljoen en laat het bestuur van zijn vermogen aan zijne vrouw over. Wel is hij nog niet bekeerd, doch op weg, om Boeddhist te worden. Zijne vrouw is eene van die, welke het Chineesche tooneel *van twijfelachtige deugd* noemt. Zij maakt zich de afzondering haars echtgenoots ten nutte, om aan hare driften den lossen teugel te vieren, een losbandig leven te leiden. Lioe verneemt het, ontsteekt in toorn, grijpt een mes en snelt naar het vertrek der schaamtelooze. Hij wil haar dooden, steekt en..... ziet op het lemmer het onvermijdelijke teeken *Jin.* Ditmaal is hij bekeerd: het wapen ontglipt zijne hand, de vrouw vlucht. De Boeddha verschijnt

(*) De Chineezen schrijven of liever schilderen, gelijk men weet, hunne letters met het penseel.

nogmaals, de gierigaard doet afstand van zijne rijkdommen, verlaat de wereld en treedt in een Boeddha-klooster.

Lao-tseu, bijgenaamd *De Epicurus van China*, heeft een boek, *Tao-te-king*(*), nagelaten, dat als een der merkwaardigste gedenkteekenen van Chineesche wijsbegeerte wordt geroemd. Men mag de *leer* van den *Tao-te-king,* kortheidshalve *Tao,* d.i. *zuivere rede*, niet verwarren met de *sekte* van den *Tao*, welker stelsel een namaaksel is der gedachten van Lao-tseu en waarvan de aanhangers, *Tao-sse* geheeten, kwakzalvers en volksbedriegers zijn, wel waardig op het tooneel aan de kaak gesteld te worden. Ook zij prediken de zielsverhuizing, maar doen daarenboven aan tooverij, waarzeggerij, geestenzienerij en al wat hun kan te stade komen, om de lichtgeloovige lieden te verschalken.

Een der spelen, waarin de sekte der Tao-sse wordt ten tooneele gevoerd, is *De zielsverhuizing van Yo-cheoe*, waarvan sommige toestanden en tooneelen niet beneden de kluchtigste der Europeesche schouwburgen blijven.

Yo-cheoe is assessor bij de rechtbank van een district en een dier rechters, als er in China veel schijnen te zijn: hij laat bereidwillig zich gunstig voor allen stemmen, die hem de hand vullen. Bij het hooge bestuur moeten dienaangaande klachten zijn ingediend, want de Keizer heeft een onderzoek bevolen en een censor naar het district gezonden. Zekeren dag, bij 't verlaten der rechtbank, ontmoet Yo den vermaarden kluizenaar Tao-sse-liu, die van verre reeds hem toeroept: ‘Wee Yo-cheoe, zijn laatste uur heeft geslagen!’ Het volk schoolt rond den geestenzienер, dien het voor een zinnelooze houdt, te zamen, en de rechter geeft bevel hem te vatten en naar de gevangenis te leiden.

Tehuis gekomen, wordt Yo-cheoe schielijk ziek. Hij voelt zijne krachten afnemen; de voorspelling van den Tao-sse wordt vervuld: hij gaat sterven. Een geneesheer wordt ontboden, doch verklaart den zieke ongeneeslijk, onherstelbaar verloren. Yo roept zijn broeder, dien hij met eenige aanbevelingen wil gelasten. De broeder, Sun-fo, komt:

‘Y o -c h e o e . Broeder, ik heb vrienden: ik heb er voornamelijk, wanneer ik een groot festijn aanrecht; doch wien, zoo niet u, kan ik mijne vrouw toevertrouwen, mijn zoon aanbevelen? Luister: ik wil u mijn hart openen: mijne vrouw is jong; zij is schoon, bezit bekoorlijkheden.....

S u n -f o . Die hare deugd niet verminderen. Wat hebt gij te vreezen?

Y o -c h e o e . Wat ik te vreezen heb!.... De verleiders. Er zijn mannen in de wereld, die om niets blozen..... Zij zullen komen....

S u n -f o . Maar broeder, uwe vrees is ongegrond. Mijne schoonzuster zal zich niet laten verleiden.’

(*) *Tao-te-king* werd door Stanislas Julien in het Fransch, door Chalmers in het Engelsch, door Victor von Strauss en R. von Plänckner in het Hoogduitsch vertaald.

De vrouw treedt binnen. Zij heeft alles gehoord en noemt de vrees van Yo beleedigend:

‘Verban alle kwade gedachten uit uw geest. Wees verzekerd, dat, wat ook geschiede, ik in den weduwlijken staat zal volharden. Ik zal met mijn zoon wonen, nimmer een anderen echt sluiten. Als vrouw heb ik nooit het huis verlaten; als weduwe zal ik 't evenmin. Zou ik een man in 't aangezicht durven zien?.... Foei!’

Yo is wantrouwig; hij gelooft zijne vrouw maar half. Hij berekent al de gelegenheden, welke zij hebben zal, om uit te gaan en zich aan de blikken der mannen te vertoonen. Hij ziet haar zijn lijkstoet volgen. Al de jongelieden der stad zullen zeggen: ‘Yo de assessor had eene vrouw van volmaakte schoonheid. Zij heeft zich immer aan de oogen van het publiek onttrokken; laten wij ter begrafenis gaan: wij zullen haar zien.’ Het verontrust hem geweldig: ‘Ach, vrouw, zoodra zij u zien, zullen zij door de zwierigheid uwer gestalte en de onweerstaanbaarheid uwer bekoorlijkheden getroffen worden!’ zucht hij. ‘Mij dunkt, ik hoor hen reeds uitroepen: O, wat is zij schoon! Wat is zij schoon!’

De vrouw poogt hem moed in te spreken: ‘Arme vriend, ik zal u eeuwig beminnen, u weldra in het graf volgen!’ Sun-fo voegt erbij: ‘Broeder, ik zal over haar waken.’ Het kan Yo's vrees niet stillen. Het stervensuur nadert, en nog heeft hij ze niet opgegeven. Zijne laatste woorden zijn: ‘Vrouw, als ik niet meer ben, blijf te huis’[*].

In het tweede bedrijf van het blijspel zijn wij in de Hel, of liever in eene der Hellen van de Tao-sse, want zij hebben er verscheidene, zij hebben er *achttien.* De Hellekoning heeft de duivels en kwade geesten, die zijn hofstoet uitmaken, in een prachtig paleis vergaderd. 't Zijn allerlei fantastische wezens en gestalten, als eene Chineesche verbeelding ze alleen scheppen kan. Yo-cheoe wordt binnengeleid, gevonnist, veroordeeld. Hij moet de straf der gierigaards ondergaan: ten eeuwigen dage van den bodem eens ketels met ziedende olie een muntstukje opvisschen. Yo is wanhopig. Gelukkig treedt de kluizenaar Tao-sse-liu als zijn voorspreker op. De onsterfelijke bezit, gelijk al zijne collega's, het vermogen overal door te dringen, zelfs in de Hel, waar zij als mogendheden worden geëerbiedigd. Hij nadert Yo, houdt eene kleine zedenpreek en belooft hem zijne bescherming, indien hij zich tot het geloof der Tao-sse wil bekeeren. De arme rechter is hiertoe bereid. Daar bidt de kluizenaar den Hellekoning om gehoor. Deze

(*) Men zou ongelijk hebben, uit de aanbeveling van Yo op te maken, dat inderdaad de Chineesche vrouwen niet uitgaan en dat het verminken der voeten, gelijk beweerd wordt, ten doel heeft het haar te beletten. De assessor is zeer jaloersch, ziedaar heel de zaak. Als blijkt uit andere tooneelspelen, gaan zij uit, zoowel als de Westersche. ‘La femme Chinoise’, zegt Tcheng, ‘marche aussi bien que vous et moi; elle court même sur ses petits pieds. Et pour mettre le comble au désespoir des conteurs de merveilles, elle sort, se promène dans sa chaise et n'a même pas de voile pour se protéger contre les regards trop indiscrets.’ Waarheidlievende reizigers van onzen tijd bevestigen dit zeggen.

verontschuldigt zich: ‘Doorluchtige meester, ik had u moeten te gemoet gaan. Hoezeer beschaamt mij mijne onhoffelijkheid! Zij is onvergeeflijk.

L i u . Ik heb u over eene zeer ernstige zaak te spreken. Welke misdaad heeft Yo-cheoe begaan, dat gij hem zoo zware straf oplegt?

D e K o n i n g . Weet gij dan niet, dat die afschuwelijke man de justitie verkocht, toen hij bijzitter der rechtbank was? Hij is een geldwolf! Ho, hij zal in den ketel!

L i u . Groote Koning, volg de deugd van den Oppersten Heer des Hemels, die er behagen in schept, aan de wezens het aanzijn te verleenen. Die man, hoe geldgierig, heeft niettemin godsdienstigen aanleg. En dan, hij is bekeerd: hij deed gelofte; ik maak hem tot mijn discipel. Om mijnentwil dus, vereenig weer zijne ziel met zijn lichaam, geef hem terug aan de wereld.

D e K o n i n g . Wacht, laat ik eens zien. (*Hij blikt naar buiten.*) Wat ongeluk! De vrouw van Yo heeft juist het lichaam haars gemaals verbrand!

L i u . Wat nu gedaan?

Y o - c h e o e . o Schande! o Wreedheid. Ha, vrouw! gij waart dus zeer haastig, om u van mijn stoffelijk hulsel te ontslaan! Kondet gij geen dag langer wachten?

L i u . Gij kunt zijn lichaam door dat eens anderen vervangen. Groote Koning, onderzoek het eens.

D e K o n i n g . Volgaarne. (*Hij blikt naar buiten.*) In eene voorstad is sedert drie dagen een jong vleeschhouwer gestorven. Zijn familienaam is Li. Eerwaarde onsterfelijke, ik kan de ziel van Yo-cheoe in het lichaam van dien vleeschhouwer doen verhuizen. Wat denkt gij? Ik moet u verwittigen, dat hij zeer leelijk is: hij heeft blauwe oogen.

L i u . Ik aanvaard! Ik aanvaard! (*Tot Yo-cheoe.*) Men gaat uwe zielsverhuizing bewerken. Gij ziet het, men kan uwe ziel met uw lichaam niet meer vereenigen, vermits uwe vrouw het verbrand heeft; doch het gebeurde moet u niet vergeefs bedroeven. Gij zult verhuizen in het lichaam eens jongen vleeschhouwers, die niet schoon was: gij zult blauwe oogen hebben. Wat geeft het? Hebt gij de begeerlijkheden, de wellusten niet verzaakt? Yo-cheoe, wees trouw aan uwe gelofte; herinner u steeds mijne vermaningen. Uw nieuwe naam is Li..... Ga, verlaat de stad der dooden!’

In het derde bedrijf zijn wij terug op aarde: wij bevinden ons in de woning van den vleeschhouwer Li. Het gezin is in de kamer vergaderd, waar het lijk van den overledene ligt. Gelijk de gebruiken het voorschrijven, zijn de buren de bloedverwanten komen troosten en helpen. Men wil overgaan tot de lijkplechtigheden, als de doode zich eensklaps beweegt en komt overeind zitten. Bevreemding, ontsteltenis en blijdschap der aanwezigen; men stormt met uitgestoken armen op

hem toe, die tot het leven en het geluk wederkeert. Doch Yo, die de reis door de ruimte heeft afgelegd en zich wat met hem in de Hel gebeurde, niet herinnert, deelt in de algemeene blijdschap niet. Hij meent in de omstanders pleiters te zien. ‘Ter gehoorzaal! Ter gehoorzaal!’ roept hij. ‘Ik houd mij niet met zaken bezig dan in de gehoorzaal! Heeft men ooit dergelijk schandaal gezien? Welke vermetelheid! Zij komen tot in mijn slaapvertrek!’ Hij herkent natuurlijk niemand: noch den man, die zich zijn vader noemt, noch de vrouw, die hem als haar echgenoot begroet, noch eenig ander lid der familie. Vrouw Li is radeloos..... ‘Mijn echtgenoot!’ weent zij, ‘kent gij mij dan niet meer? Gij herkent toch de vrouw, die u zoo innig liefheeft?’ Zij wil hem om den hals vallen, doch Yo weet niet, wat zij zeggen wil, want hij heeft haar nooit gezien. Hij beschouwt al die lieden als zinneloozen en roept en tiert op zijn griffier, wien hij beveelt ‘allen op straat te smijten’.

Zoo verstaan evenwel de familie en inzonderheid de vrouw het niet, wat Yo eenigszins tot bezinning brengt.

‘Y o -c h e o e . Ach! Gij raast mij de ooren doof! Laat mij een weinig napeinzen..... Ha! thans herinner ik mij de woorden mijns bevrijders, toen ik de Hel verliet. Mijne ziel is in het lichaam eens vleeschhouwers verhuisd. De woning, waar ik mij bevind, is naar allen schijn de zijne. Hoe raak ik eruit?..... Luistert!..... Het is zeker, dat ik straks dood was; het is nog zeker, dat ik slechts ten halve verrezen ben. Mijne ziel is in mijn lichaam, doch mijn geest niet. Die is in de pagode gebleven. Ik wil mijn geest zoeken.’

Hij wil opstaan, doch weet niet, dat de zoon des vleeschhouwers een krom been had. Hij valt; men brengt hem eene kruk, wat hem de overweging ontlokt: ‘Tijdens mijn vorig leven had ik een krom geweten; nu kom ik op de wereld terug met een krom been: het is rechtvaardig!’

Het laatste bedrijf toont ons Yo-cheoe, die hinkende de straten doorkruist, om zijne oude woning op te zoeken. Hij vraagt voorbijgangers, waar hij woont; doch zij weten het niet, wijl zij in hem niet den assessor Yo-cheoe, maar den vleeschhouwer Li zien. Alleen als hij eindelijk naar het huis van den assessor verneemt, wijst men het hem. Hij herkent het niet meer. Op bevel van den Keizerlijken censor is het vernieuwd, als belooning *voor de trouwe àiensten*, door Yo in het rechtersambt bewezen.

De hekeling is allerkoddigst; zij doet Yo met nog meer ongeduld verlangen zijne ware vrouw weer te zien. Hij klopt aan; 't is zijne vrouw zelve, die opent. Hemel! hoe ontstelt zij bij het hooren, dat die leelijke man met de blauwe oogen haar echtgenoot is! Yo verhaalt haar zijne geschiedenis; hoe hij, daar zij zijn lichaam verbrand had, in dat eens vleeschhouwers moest verhuizen..... Onderwijl stormt geheel de vleeschhouwersfamilie het huis binnen. De vrouw van Li eischt

haar man, de vrouw van Yo den haren. Er ontstaat hevig krakeel. De griffier maakt zich van de kruk meester en slaat duchtig zoowel op den vleeschhouwer als op anderen los. Men raast en tiert, en ten slotte begeven allen zich ter gehoorzaal.

Het is de Keizerlijke censor, die den voorzitterszetel bekleedt. Li treedt op als eischer, Yo-cheoe als verweerder. De rechter kan uit zoo zonderlinge zaak niet wijs worden. Hij heeft vóór zich iemand, die dubbel is; aan wie der beide vrouwen den echtgenoot toewijzen? Te goeder ure verschijnt de kluizenaar Tao-sse-liu, als *deus ex machina.* Hij herinnert Yo-cheoe zijne gelofte, welke deze glad vergeten had. De gewezen assessor ziet van alle wereldsche aanspraken af en omhelst het kloosterleven.

VIII.

Niet alleen hebben de Chineezen tooneeldichten, op dezelfde leest geschoeid als de onze; hunne stukken laten nog zich in dezelfde vakken rangschikken. Zij hebben daarbij eene afdeeling, welke ons ontbreekt, namelijk die der stukken, welke zij *Ki* of *Gedenkschriften* noemen en die werkelijk niets anders zijn dan gedramatiseerde levensbeschrijvingen, waaruit volgt, dat de meeste spelen van dien aard tot het historische vak behooren.

Volgens onzen schrijver zijn de *historische drama's* de beste werken van het Chineesch tooneel. Het zijn gedramatiseerde kronieken, episoden uit de geschiedenis, met ware feiten en personen. Hij acht het onnoodig een dier stukken te ontleden, daar hij vreest, dat zij de belangstelling der lezers niet genoeg zouden wekken. Die lezers toch zijn gewoon, in hunne zoogenaamde historische drama's alles behalve geschiedenis te vinden, want de eigenlijke historische drama's, die, waaruit men de geschiedenis leeren kan, bestaan op het Europeesch tooneel niet. ‘De tooneelschrijvers wachten zich wel, de personages en gebeurtenissen der geschiedenis getrouw weer te geven. Zij schilderen menschelijke hartstochten en driften, geene historisch ware handelingen.’ Hij hadde er mogen bijvoegen, dat zij niet altoos aan de historische personages haar historisch karakter laten en meestal de gebeurtenissen, als zij die aan de geschiedenis ontleenen, willekeurig verminken en verdraaien, naarmate zij het ter verkrijging van tooneeleffect raadzaam oordeelen. Hij neemt de gelegenheid te baat, om over het verwaarloozen van de lessen der geschiedenis eenige harde waarheden neer te schrijven, die, jammer genoeg! niet enkel voor Frankrijk waarheden zijn. ‘Ongelukkig’, zegt hij, ‘kan de geschiedenis en meer bijzonder de geschiedenis van China de aandacht niet boeien. Alhoewel zij het verleden zij, onder den vorm van herinneringen in het tegenwoordige veraanschouwlijkt, zouden de moderne geesten er slechts een retrospectief, dus niet rechtstreeksch belang in stellen. Het gezag der geschiedenis

heeft voor hen weinig waarde; nergens wordt zij als raadgeefster ingeroepen bij gebeurtenissen, waarvoor men haar zou moeten raadplegen. Het is, als bestonde er geene geschiedenis of als ware zij eenvoudig eene stomme verzameling van stofferige archieven, waarin de veldslagen, verdragen en regeeringsvormen zijn aangeteekend, die elkander opvolgden. Ik had de hoop gekoesterd de geschiedenis uit de tooneelvoorstellingen te leeren, eenige der groote daden te zien vertoonen, die de geestdrift der voorvaderen wekten, en uit de afschildering der zeden van het verleden te vernemen, welke harten in de menschelijke boezems klopten. Ik werd in mijne verwachting teleurgesteld: de historische drama's bestaan niet of, indien ze bestaan, men vertoont ze niet.

De tooneelschrijvers zijn verschoonbaar zulke taak niet te hebben ondernomen, want zij hebben de kinderen hunner verbeelding lief en zouden volgaarne Keizers en Koningen scheppen, om hunne vindingen ter hulp te komen. Doch zij zouden zich niet dramatisch gelooven, indien zij eene historische personage getrouw wedergaven. Shakespeare heeft er veel minder belang bij ons de episode van Macbeth te verhalen, dan ons de dwingelandsche en bloedige heerschzucht van Lady Macbeth te toonen en al de angsten der wroeging, welke hare misdadige ziel folteren: 't is de vlek van het bloed, dat al de baren der zee niet kunnen afwasschen, welke de kunst des dichters bekoort; 't is de schim van Banquo, die den schroom in zijne verbeelding zal brengen. De geschiedenis geeft hem enkel namen, en zijn genie doet de bosschen wandelen. Het zijn hartstochten, welke hij schildert, niet daden.

De Fransche treurspeldichters hebben denzelfden weg gevolgd. Grieken of Romeinen mogen het tooneel betreden, 't zijn stroomannen, en de toeschouwers stellen alleen belang in al die helden, ten eerste wijl dezen het Fransch wonderschoon spreken, en daarna wijl zij zuiver 17de-eeuwsche gevoelens uitdrukken. In *Iphigénie* is Achille het volmaaktste type van den man van eer, fijngevoelig en hartstochtelijk; en wat den Koning der Koningen betreft, hij is een karakter, als men er gedurig ontmoet, iemand zonder geregelde krachtdadigheid, weifelend, die de voorwendsels misbruikt, om zich te verschoonen, en met de lafheid eindigt, wijl hij zichzelven niet wist te richten. De heldinnen van al die werken, zij mogen Hermione, Athalie, Andromaque, Esther heeten, stellen een enkel type voor, de vrouw onder verschillende gedaanten, doch zij gelijken elkaar als zusters.....

Al die drama's zijn niet, zooals wij (Chineezen) het verstaan, d.i. de voorstelling van het verleden, van feiten, episoden uit de geschiedenis; zij behooren niet tot hetzelfde vak. Nochtans meen ik geene vermetelheid te wagen, ook met betrekking tot de kunst, wanneer ik beweer, dat het licht zoude wezen het publiek waarlijk boeiende tooneelstukken aan te bieden en toch historisch te blijven. Hoe schitterend de verbeelding eens dichters zij, hij zal er niet altoos in slagen personages saam te stellen, zoo ongewoon als die, welker beeld de

geschiedenis heeft bewaard; en de groote zwarigheid zou misschien zijn nauwkeurig te blijven, want vinden is gemakkelijker dan afschilderen.'

Men ziet het, de Chineesche Parijzenaar heeft in onze dramaturgie een dieperen blik geworpen dan menig Europeesch tooneelschrijver of criticus. De waarheid der regels, welke wij overschrijven, is onbetwistbaar. Wat hij van Shakespeare en de Fransche treurspeldichters zegt, is evenzeer toepasselijk op de Spaansche, Duitsche, Italiaansche, Nederlandsche, enz.; wellicht nog meer op de tooneelschrijvers van onzen tijd dan op de oudere, zelfs wanneer zij, als Dumas père, een *Théâtre historique* openen, onder voorgeven het volk zijne geschiedenis te leeren. Historische drama's in den geest der Chineezen, drama's, die waarlijk de geschiedenis onderwijzen, hebben wij tot hiertoe niet bezeten, zullen wij misschien nooit bezitten, ten ware men den *Egmont* van Goethe, *Don Carlos* van Schiller, de drama's van Victor Hugo en anderen voor die taak berekend waande.

De belangstelling der Chineesche toeschouwers in streng historische spelen is overigens licht te begrijpen. Wij hebben gezien, hoe groot in China de eerbied is voor de ouders en hunne nagedachtenis. Die voor de voorouders is niet minder groot; integendeel, hij is een ware eeredienst, dengenen gewijd, die vroeger geleefd en tot den voorspoed en de grootheid des vaderlands bijgedragen hebben. Die eerbied is de basis zelve van het zedelijk leven in China. 'Honorer les ancêtres, leur rendre un culte est un devoir aussi important que celui de la prière chez les Chrétiens. Il n'en existe pas de plus important et de plus populaire.' Die woorden, waarmee een der hoofdstukken van *Les Chinois peints par eux-mêmes* aanvangt, dat uitsluitelijk aan den eeredienst der voorvaders gewijd is, leggen genoegzaam uit, waarom op het Chineesch tooneel streng historische drama's met bijval kunnen vertoond worden, die op onze tooneelen niet mogelijk zouden zijn. Onze Westersche toeschouwers, voornamelijk die van onzen tijd, hebben over het algemeen wat anders te doen dan zich om het verleden, om de groote mannen en gebeurtenissen van het verleden te bekreunen. Zij leven te veel *au jour le jour*, om voor hunne voorouders, hoe groot en beroemd, zeer veel eerbied, althans zooveel eerbied als de Chineezen voor de hunne, te koesteren. Als 't medevalt, richten zij eenigen dier voorouders een standbeeld of ander monument op, waarvan drie vierden der natie dikwijls de beteekenis niet begrijpen, en daarmede is alles afgedaan en meenen zij ruimschoots zich van den plicht der dankbaarheid jegens de weldoeners des vaderlands te hebben gekweten.

Als voorbeelden van historische drama's dienen *De wees der familie Tchao* en *Het ongeluk in het huis Han* aangehaald.

Hoei-lan-ki of *De Geschiedenis van den krijtcirkel* is een *rechterlijk drama* in den vollen zin des woords en dat onder meer dan één

betrekking voor de beste, welke wij in het vak bezitten, niet moet onderdoen.

De rijke heer Ma, bijgenaamd Kioen-ching, heeft, daar zijne vrouw hem geene kinderen schonk, de jonge Haï-tang tot vrouw van tweeden rang of *kleine vrouw* (wettelijke bijzit) genomen. Zij was vroeger eene soort bajadere, die in de openbare tuinen als zangeres en danseres optrad, doch sedert haar huwelijk is zij eene voorbeeldige gade en moeder, - zij heeft Ma een zoontje gebaard - wat in China het verleden doet vergeten en alles weer goedmaakt. De eerste vrouw Ma, een ondeugend, boosaardig schepsel, heeft met hulp van den gerechtsschrijver Tchao, met wien zij sedert lang in overspelige betrekkingen leeft, het plan opgevat haar echtgenoot bij middel van vergift uit den weg te ruimen. Zij volvoert haar ontwerp en, om zich Ma's gansch vermogen te kunnen toeëigenen, beschuldigt zij Haï-tang van de misdaad en beweert tevens de ware moeder van het zoontje te zijn. De zaak komt eerst voor Soe-chun, stadhouder en rechter van Tching-tcheoe, en, dank aan eenige valsche getuigen en de listen en kuiperijen van Tchao, wordt de onschuldige Haï-tang, nadat bamboesslagen haar eene onvrijwillige bekentenis afdwongen, schuldig verklaard, als hebbende Ma vergiftigd en zich valschelijk voor de moeder van het kind uitgegeven. Vóór Pao-tching, stadhouder en opperrechter van Haï-fong-foe, gebracht, wordt de aanklacht opnieuw onderzocht. Hier heeft het vroeger vermelde tooneel met den krijtcirkel plaats. Wij zijn in de gerechtszaal: beschuldigers, beschuldigde en getuigen zijn aanwezig.

‘P a o -t c h i n g . Gerechtsdienaar, haal mij een stuk krijt (kalk) en trek daarmede op den vloer een cirkel, waarin gij het kind zult stellen. Daarna mogen beide vrouwen het elk naar haar kant rukken. Wanneer de ware moeder het heeft aangevat, zal zij het licht uit den cirkel krijgen, terwijl de valsche moeder hiertoe niet zal in staat wezen.

D e G e r e c h t s d i e n a a r . Zooals gij beveelt. (*Hij trekt met krijt een cirkel en stelt het knaapje in het midden. Vrouw Ma vat het kind aan en rukt het uit den cirkel, wat Haï-tang niet vermag.*)

P a o -t c h i n g . Het is klaar, dat deze vrouw (Haï-tang) de moeder niet is, want zij kan het kind niet uit den cirkel krijgen. Gerechtsdienaar, neem Haï-tang en dien haar, hier vóór de balie, slagen toe. (*Het geschiedt.*) Laat nu de vrouwen andermaal beproeven het kind uit den cirkel te rukken. (*Vrouw Ma rukt het kind tot zich; Haï-tang kan het weer niet.*)

P a o -t c h i n g , *tot Haï-tang.* Ik heb de proef tweemaal laten nemen en bemerkt, hoe gij niet de geringste poging hebt aangewend, om het kind uit den cirkel te trekken. Gerechtsdienaar, neem dikker roeden en sla haar duchtig.

H a ï -t a n g . Ach, edele Heer, bedwing dien toorn, die mij als donderslagen verschrikt; verzacht dit dreigend gelaat, dat mij vreeselijk

ontstelt, als de aanblik eens wolfs of tijgers. Toen ik met den heer Ma getrouwd was, kreeg ik dit kind. Tot de tiende maand droeg ik het onder het hart; drie jaar zoogde ik het; al het bittere(*) hield ik voor mij; al het zoete liet ik anderen(†). Als het vroor, warmde ik zijne teedere ledemaatjes. Wat al moeite en zorgen waren noodig, om het kind tot zijn vijfde jaar op te kweeken! Het is zoo zwak en teer gebouwd, dat men onmogelijk van twee kanten aan hem rukken kan, zonder het zwaar te verwonden. Heer, kan ik mijn kind niet anders hebben, dan met zijne armpjes te ontwrichten of te breken, zoo laat ik mij doodslaan, liever dan het minste geweld te gebruiken, om het uit den cirkel te trekken. (*Zij zingt.*) Zou eene ware moeder, die haar kind liefheeft, zoo iets kunnen doen? (*Zij spreekt.*) Zie zelf, Heer! (*Zij zingt.*) De armpjes van het kind zijn zoo tenger en broos als de henniphalmen, die men van de hulze ontdeed. Hoe zou gindsche vrouw met haar gruwzaam hart ooit de angsten eener moeder vermoed of begrepen hebben? Bevreemden moet het, dat gij, o Heer, de waarheid niet raadt. Ach, hoe verschillend is onze toestand! Ik word veracht, gevlucht, en zij is hooggeëerd. Als gij ons gebiedt het uit den cirkel te rukken, moeten de ledematen des kinds verminkt, zijn vleesch verscheurd worden!

P a o -t c h i n g . Hoe verre de gedachte, in de wet verscholen, soms verwijderd ligt, toch is het mogelijk de gewaarwordingen te ontdekken, die het menschelijk hart bewegen. Een oude wijze heeft de eeuwig denkwaardige woorden gesproken: “Wie zou kunnen verbergen, wat hij is, wanneer gij gezien hebt, wat hij doet, wanneer gij de beweegredenen zijner daden uitgevorscht en bemerkt hebt, wat hij bedoelt?” Erkent de verbazende kracht in dezen krijtcirkel besloten. Gene vrouw (vrouw Ma) verlangde in haar hart zich het gansche vermogen van Ma-kioen-ching toe te eigenen en daarom wilde zij het kind voor zich houden; doch kon zij vermoeden, dat de verborgen waarheid weldra zou aan den dag komen? (*In versmaat.*) Om zich de erfenis te verzekeren, heeft zij het knaapje geroofd, maar de krijtcirkel heeft zoowel de waarheid als de leugen aan het licht gebracht. Zij had een zoet, bevallig gelaat, doch in haar binnenste hield zij gruwzaamheid verholen, en toch is nu de ware moeder bekend.’

In het volgend tooneel poogt de gerechtsschrijver Tchao zijne onschuld aan de vergiftiging te betoogen, doch eindigt met, zoowel als zijne medeplichtige, alles te bekennen. Beiden worden veroordeeld en met hen de twee vroedvrouwen en de buren, die als valsche getuigen optraden. Het vonnis, door den opperrechter geveld, luidt zeer streng. Soe-chun, stadhouder en rechter te Tching-tcheoe, die zich had laten omkoopen, om de schuldelooze Haï-tang schuldig te verklaren, wordt

(*) Al het leed, dat de moederplichten meebrengen.

(†) Letterlijk: gaf ik van mij. Zij bedoelt, dat Ma en vrouw Ma slechts het aangename van het kind hadden.

van zijn ambt afgezet en in de klas van het gemeene volk verwezen: hij mag nimmer eenig ambt bekleeden. De valsche getuigen zullen ieder vier en twintig stokslagen ontvangen en worden gebannen. Twee gerechtsdienaars, die zich insgelijks lieten omkoopen, ontvangen elk honderd slagen en worden naar eene ongezonde streek gezonden, om er onder de soldaten te worden gestoken. Wat vrouw Ma en Tchao betreft, zij worden, om Ma vergiftigd en Haï-tang haar kind ontroofd te hebben, veroordeeld, om op eene openbare plaats een langzamen en smadelijken dood te sterven. Hun lichaam zal in honderd en twintig stukken gesneden worden en al wat zij bezitten, zal Haï-tang toevallen, die haar zoontje weerkrijgt, om het verder met moederlijke zorg te verplegen. In al hare rechten hersteld, spreekt de gelukkige moeder, zingend, aldus de slotwoorden van het drama:

'*De Geschiedenis van den krijtcirkel* verdient door allen in het Rijk vernomen te worden. Zij verdient op den cirkel der aarde tot de vier zeeën te worden verkondigd.'

(*Slot volgt.*)

SLEECKX.

Uit het memoriaalboek van burgemeesteren en regeerders van Delft.

Als een toevoegsel tot hetgeen ik in de *Delftsche Courant* van 20 Dec. 1871 mededeelde, moge deze aanteekening dienen.

'Op huiden den 22 Januarij 1568 hebben mijn heeren de Burgemrn. toegelaten ende geadmitteerd Geertgen Willemsdr., huisvrouwe van Claes Pietersz. van Sevenhuysen, te wezen *vroevrouwe* deser stede. Ende heeft gedaan den behoorlijken eed haer (zich) te reguleren (gedragen) naar de placaten van de K. M^{t}., ende geene Kinderen te ontfangen zonder dat de zelfde *inde heylige Kercke gekerstent werden*'(*).

Tot verklaring van het slot van bovenstaande aanteekening voeg ik hierbij, dat op den 6^{den} Juni 1569 aan de gezamenlijke vroedvrouwen alhier in eene vergadering van Schout en Burgemrn. werd voorgehouden en gelezen eene missive van den Hove van Holland, van 1 Juni te voren, inhoudende, dat alle vroedvrouwen gehouden zouden wezen te kennen te geven den pastoor van de Kerk (parochie-) ''t geleggen'(†) van de vrouw, binnen 24 'huyeren' (uyeren = uren). Zij 'reguleerden' zich naar den inhoud van dat schrijven en beloofden voortaan de kinderen, 'by haerluyden gewonnen'(§), onder den eed, bij de aanvaarding van hare bediening gedaan, aan te zullen brengen. Gelijk uit het bovenaangeh. artikel, in de *D.C.* van 1871 geplaatst, kan blijken, stond Mr. Christiaen van der Goes den magistraat ijverig ter zijde en zag hij zich zelfs vaak door vurigen dienstijver genoopt, *kinderen te doen kerstenen en 't H. Sacrament des doopsels geven,* zoo dikwijls het hem bleek, dat de kettersche ouders hun dat hadden onthouden of met de ketters heulende vroedvrouwen haar eed schonden. Thans behoort die soort van inmenging in het geestelijke niet meer tot de ambtsbemoeiingen van het O.M.

(*) D.i. door den doop in de R.-K. Kerk inlijven. *Kerstenen* of *Kersten doen* is tot Christen maken.
(†) D.i. de bevalling, 't in de kraam liggen. In Zeeland heet het: *inliggen,* zonder meer.
(§) D.i. door hare hulp gehaald, ter wereld gekomen.

Vroeger deed ik reeds opmerken, hoe Burgemrn. zorg droegen, dat Delft's wallen en verdedigingsmiddelen in behoorlijken staat werden onderhouden. Daartoe behoorden onder meer het geschut en de ammunitie, die speciaal onder het toezicht stonden van de artilleriemrs. Voorts werd een *connestabel* of *busscieter* aangesteld, die over het buskruit, het salpeter, enz. was gesteld(*). In 1568 vervulde die bediening Cors Huygesz en constitueerde zich Dirck Jansz. Uytenbroeck, de Kapitein van Delft, over wien ik reeds meermalen handelde, als borg voor de getrouwigheid van voorz. Cors. Uit eene kantteekening, die ik vroeger verzuimde mede te deelen: 'dese persoon es zynen dienst upgeseyt in Februario a.s. (15)71', meen ik in verband met de borgstelling door U. te mogen opmaken, dat Cors sedert zijne aanstelling van opinie zal zijn veranderd en niet meer van zins, evenals zijn borg in 1567 had beloofd, de 'rebellen' te helpen bedwingen en te bestraffen, hetgeen deze later pertinent ontkende, zijnerzijds blijken gaf, dat hij zich van zijne gehoudenis, 'om tgeschut tegen de vijanden van de K. M^{t}., onzen geminden Heere, getrouwelijk te gebruiken', in 1571 ontheven achtte, wat Burgemrn., waaronder Huig Jansz van Groenewegen(†) behoorde, er vermoedelijk toe bracht, om C.M. als 'geus' te ontslaan, aangezien er een merkelijk verschil van gevoelen bestond betreffende de vraag, wie als 's Konings vijanden te beschouwen waren, nl. zij, die als aanhangers van den Prins van Oranje de Spanjaarden wilden buitenhouden, dan wel de Spaanschgezinden of zij, die aan de bestendiging van den hun verkieslijker voorkomenden en met hunne maatschappelijke belangen beter strookenden toestand de voorkeur gaven en wier streven dan ook juist het tegenovergestelde ten doel had.

Het is eene bekende zaak, dat men de krankzinnigen in vroegere dagen, ja, zelfs nog in de vorige eeuw, als door den Heer gevisiteerden of gestraften beschouwde en dat hunne verpleging met alle begrippen van humaniteit volkomen in strijd was. Als wilde dieren in hokken geplaatst, dikwijls aan ketenen geklonken en in de onbeschrijfelijkste onreinheid hun ellendig bestaan jarenlang voortsleepende, waren zij wel is waar voor de maatschappij onschadelijk gemaakt, maar werd er niets gedaan met het doel, om hun rampzaligen toestand te verbeteren of te verzachten. Behalve bij particulieren werden die ongelukkigen, die door den Heer 'met ydelheyt van hoofde en de byzinnigheyt' bezochten, in Heiligegeesthuizen, gasthuizen en dergelijke gestichten opgenomen, onderhouden en 'bewaert'. De resultaten dier zoogen.

(*) Zie: *Delftsche Courant* van 15 Maart 1871.

(†) Zijne drie collega's vertrokken, evenals hij, eenigen tijd daarna, als zoogn. *Slippers* of *Glippers* uit de stad.

verpleging vond ik nergens geconstateerd en het is hoogst waarschijnlijk, dat in de meeste gevallen de dood, die aan zooveel menschelijke rampen en kwalen een einde maakt, ook het lijden van hen, die zelfs van den mensch vaak niet eens de uiterlijke gedaante meer vertoonden, voorgoed deed ophouden(*).

De volgende aanteekening heeft op dat onderwerp betrekking.

'Op heden den 14. Julij 1570 zijn mijnheeren de Burgemrn. der stede van Delft overkomen (overeengekomen) ende geaccordeert met den "paeter van de Cellebroeders der stede van Rotterdam", dat hij Reynault Cornelisz., verwer, binnen zijnen convente zal doen bewaren ende zijn "nootruft" geven een jaar lank gedurende, ende dat voor de somme van 50 kar. gl. van 40 gr. 't stuk, te betalen alle vierendeel jaars een vierde part van dien. Bovendien hebben mijnheeren belooft te geven eenen kar. gl. om zijn been te doen cureren ende nog eenen kar. gl. voor degene, die den zelven Reynault zal bewaren.'

De Cellebroeders, Celliten of Alexianen verleenden vooral hunne hulp in het oppassen van zieken naar ziel en lichaam en bij het ter aarde bestellen van dooden(†). Het Klooster der Cellebroeders alhier werd in 1577 opgeheven en de goederen en inkomsten ervan aan de H. Geestmeesteren gegund en geconsenteerd.

Onder de 'differenten' en 'dispuyten', die van ouds her tusschen Delft en Rotterdam, wier jurisdictiën aan elkander grensden, ontstonden en gevoerd werden(§), behoort het conflict, dat door overschrijding van rechtsgebied van de zijde van Rotterdam dreigde te zullen geboren worden, waartoe de aanleiding in ons Memoriaal op drie plaatsen staat aangeteekend. Als eene bijdrage tot de kennis van den gespannen toestand, welken dergelijke, gelukkig zelden tot werkelijke *botsingen* overgaande conflicten in rechtskundigen of territorialen zin telkens te voorschijn riepen, mogen die aanteekeningen strekken.

De eerste is van 1563 en luidt aldus:

'Alzoo die van Rotterdam zekere *beschouwinge* (schouw) *van brandgeweer*(**) gedaan hebben den 28. in Mei laatstleden binnen den dorpe

(*) Hoe de toestand der krankzinnigen in vorige eeuwen in Spanje was, blijkt uit den *Don Quyote* van Cervantes en *Le Diable boiteux* van Lesage, waarin op de werkelijkheid gegronde beschrijvingen van de onmenschelijke behandeling en den deerniswaardigen staat dier in hunne verstandelijke vermogens gekrenkten voorkomen. Elders was het trouwens niet veel beter en het is eene der werkelijke verdiensten van deze eeuw, ook in dat opzicht aan de vroegere barbaarschheid paal en perk te hebben gesteld.

(†) Zie Bleysw., bl. 344 v.

(§) Vgl. o.a., wat dienaang. door Bleysw., bl. 32 v., is aangeteekend.

(**) Hiertoe behooren, volgens de keur "van den Brande", "emmers, scietvaten ende andere instrumenten ten brande behoorende." Timmerlieden moesten met kerfbijlen en plompe disselen, rietdekkers met eene zekel (sikkel) ten brande komen.

van Ouderschie (Overschie), in een gedeelte van hetzelve dorp, *wezende jurisdictie van de stad van Delft,* ende metterdaad eenige, die onwillig geweest waren hunlieden te obediëren (gehoorzamen), voor de boeten geëxecuteert hadden. Alzoo ook mede dezelve (dezelfde) van Rotterdam hun (zich) *gevanteert* (beroemd) hadden ten dage van de voorgen. beschouwinge ende ook *geïnsinueert*(*), dat zij wederom zouden komen beschouwen op huiden den 9. Julij; hebben Burgemrn. ende Schepenen der stad van Delft, wezende tot Ouderschie, geïnterdiceert (verboden) den voorg. Inwoonders van Ouderschie, wonende ter plaatse, daar die van Rotterdam geschouwt hadden, henluiden (zich) niet te vervorderen (zich niet te vermeten, het niet te wagen) denzelven van Rotterdam te obediëren in eeniger manieren. Ende hebben belooft ende beloven mits dezen alle Inwoonderen van Ouderschie hiervan te indemneren, kosteloos ende schadeloos te houden tegen dezelven van Rotterdam ende eenen ieglijken, die hun eenige moeijenisse zullen willen aandoen, uit zake van niet geobedieert te hebben ofte in toekomende tijden niet te willen obediëren den bevelen van die van Rotterdam voorschreven. Actum te Delft den 10. Julij a^{o} 1563.'

In 1565, tot welk jaar de volgende aanteekening behoort, blijkt de overmoed der Rotterdammers nog niet bedaard te zijn geweest. In een verbod toch, door Burgemrn. van Delft uitgevaardigd, wordt den inwoners van den dorpe van Ouderschie, 'wonende tusschen het westeinde van de Kerk ende hooge heule an de Schiezijde', op het gemoed gedrukt, op Zaterdag naastkomende '*gheen brandtgheweer* voir die deure uyt te legghen ofte enichsins die bevelen van die Heer van Assendelff(†) te obediëren, opte boeten van X £ van 40 gr.'. Evenals in het vorige geval beloofden Burgemrn., de inwoners hunner ambachtsheerlijkheid tegen alle schade, enz. te vrijwaren.

De derde aanteekening is van financieelen aard en bewijst, dat de quaestie van rechtsgebied tusschen Delft en Rotterdam in 1570 nog bestond en den 'buren' van Overschie nieuwe onaangenaamheden berokkende, zoodat hunne ambachtsheeren zich de zaak aantrokken en instonden voor alle kosten, schade, enz., welke, hoe dan ook, vanwege die van Rotterdam 'ende allen anderen' zouden mogen opkomen of bejegenen.

Nadat die van Overschie in handen van de collecteurs van den *C. penning*, door Burgemrn. van Delft geordonneerd, het verschuldigde hadden betaald, kwam den Regeerders van Delft ter oore, dat hunne

(*) D.i. op bedekte wijze het plan ruchtbaar gemaakt. Die "vantise" en "insinuatie" wekten natuurlijk bij Burgemeesteren en Schepenen de grootste "indignatie" op, welke door gepaste maatregelen werd gevolgd.

(†) Diens heerlijkheid paalde ten Z. aan die van Overschie. Vandaar, dat ook van die zijde hetzelfde gevaar van conflict dreigde als vanwege die stede van Rotterdam, dat mede aan de Delftsche heerlijkheid grensde. Volgens Bleysw. - zie het onderschrift v.h. gezicht op Overschie - kocht Delft in 1596 van Jonker Jan van Assendelft, Heere van Cralingen, *Heer Oudtgieren gerechte van Cralingen*, nu *Hogenban.*

'buren' op 21 Maart 1570 door den bode van Rotterdam waren gesommeerd geworden, om de betaling van den eersten 3^{den} termijn van voorz. C. penning te komen doen te R., 'ofte by faulte van dien aldaer heuren rechtdach ten zelven daege waer te nemen'(*). Op het vernemen van die 'exorbitante saeck' verboden Burgemrn. van D. aan die van Overschie te R. te compareeren of ook 'die voorz. van Rotterdamme' den C. penning te voldoen. Dat de jurisdictie van Delft werd gehandhaafd, lijdt geen twijfel. Jammer, dat niet blijkt, op welke wijze dat 'different' werd 'getermineerd'.

(*) D.i. zich door den gerechte van Rotterdam wegens het niet betalen der belasting te hooren veroordeelen.

De geschiedenis van eene stoep.

Mevrouw Van Bladel was eene deftige dame, en dat bleef zij, niettegenstaande zij door haar echtgenoot, met een talrijk gezin, als weduwe in niet zeer schitterende omstandigheden was achtergelaten. De kwade jaren waren grootdeels achter den rug: hare twee dochters waren goed, de oudste zelfs rijk getrouwd, met een kruidenier in 's-Bosch; twee zoons hadden hun weg gevonden, de een in de administratieve wereld, waar hij den gewichtigen post van hoofdkommies bij de belastingen bekleedde, en de ander als vendumeester ergens in het Noorden, waar hij zooveel verdiende, om niet bepaald honger te lijden. Nog twee zoons bewoonden met haar het huis, dat wijlen burgemeester Van Bladel als eenig onroerend goed had achtergelaten. De heeren Jan en Kees van Bladel waren niet jong meer en verschilden nog al in uiterlijk en levenswijs, waartoe hunne dagelijksche bezigheden genoegzaam aanleiding gaven. Jan was reiziger in wijnen, likeuren en aanverwante artikelen voor een Rotterdamsch huis, een huis van den eersten rang natuurlijk, waardoor hij iets wereldsch in zijne manieren had gekregen, dat zich uitte in glimmende boorden en manchetten van celluloïd en in beschaafde, zelfs soms Fransche uitdrukkingen, die hem vooral te stade kwamen, wanneer hij als reiziger in pellen en linnen bij dames moest optreden, want ook deze artikelen behandelde hij en wel voor zijn broeder Cornelis, die eene kleine fabriek te Heeloord dreef, de plaats hunner inwoning.

Men leefde zoo genoeglijk mogelijk in het kleine huis aan het marktveld, daar nooit ernstige verstoring der eensgezindheid te betreuren was en de inkomsten telken jare de uitgaven dekten, al was er heel wat toe noodig, om tot deze verblijdende uitkomst te geraken, want het leven liep zoo eentonig geregeld, van den eenen dag op den anderen, dat elke bezuiniging eene ernstige verbreking der dagelijksche behoeften met zich medebracht. Hiertegen zag Mevrouw Van Bladel evenwel nooit op, en daarom hare zoons evenmin, maar op één punt zou zij nooit of nimmer toegeven, en dat was op het punt van stand of fatsoen.

Zij, de weduwe van den Burgemeester, zij, de zuster van een Bisschop, Monseigneur Dobbel, thans in Grand Forks, Dakota, Vereenigde Staten van Noord-Amerika, mocht, als het noodig was, honger lijden; zij mocht 's winters het gemis van eene tweede wollen deken

vergoeden door hetgeen hare kleerkas aan rokken of japonnen voor dat doel geschikt kon opleveren, maar zij kon zich door niemand in de gemeente den pas laten afsnijden; de eerste plaats in de kerk, de eerste groet van wien ook op de straat kwamen haar toe. Had zij de gewoonte der Duitschers gekend, om de vrouw met den ambtelijken titel van haar echtgenoot te sieren, zij had gevorderd, dat men haar Mevrouw (niet vrouw) Burgemeesteresse had betiteld.

En juist in dit haar zwak was zij herhaaldelijk pijnlijk aangetast.

Burgemeester Van Bladel was reeds tien jaren dood. Cornelis was kort daarna lid van den raad geworden als protest der *welgezinden* tegen de benoeming van Jhr. Van Engeren als burgemeester met terzijdestelling van het krachtig aandringen der welgezinden op de benoeming van Kees. Dit was het begin der kwellingen, die het leven van Mevrouw Van Bladen sporadisch verbitterden.

Bij het inhalen van den nieuw benoemde ergerde de goede vrouw zich dood over de flauwhartigheid van de *welgezinden*, die allen mee inhaalden, maar de ergernis steeg ten top, toen Kees tegen den aanvang der plechtigheid voor den dag kwam met het boordje en het paar manchetten aan, door Jan, die op reis was, achtergelaten, een zwarten hoed op van voor zeven jaren herwaarts, die reeds door zen vreemd fatsoen bij zijns vaders begrafenis de aandacht had getrokken, en garen handschoenen aan.

Deze merkwaardige uitmonstering was reeds voldoende, om aan Mama, want er werd nooit anders dan over Mama en Papa zaliger gesproken, - dat hoorde natuurlijk bij de eischen van ambtsbediening en geestelijke verwantschap - om aan Mevrouw het verbazingwekkende feit te openbaren, dat haar zoon... ook haar meestgeliefde zoon... Et tu mi fili Brute, tu quoque! Dit zeide zij niet, zij werd rood, zij verbleekte, maar zweeg. En juist dat stilzwijgen was vreeselijker voor Kees dan een heftige uitval, waarop Mama hem en ook Jan nu en dan vergastte, doch die geene nadeelige uitwerking naliet, dewijl beide zoons die uitingen op geene meerdere dan hare werkelijke waarde schatten, namelijk als voorbehoedmiddel tegen duurzame storing in de goede huiselijke verstandhouding, iets als stoomontlasting bij te sterke drukking in den ketel.

Maar nu! Mama daar zoo stil en sterk aangedaan te zien zitten. Die goeie, beste Mama! Nu komen er waterlanders ook nog! ‘Neen, moedertje’, zegt Kees. ‘U moet niet boos wezen, ik bedoel bedroefd worden, omdat ik den burgemeester ga inhalen. Luister eerst eens, voordat ge mij veroordeelt; ben ik niet verplicht, mij te bevinden onder de voornaamsten van het dorp, onder de leden van den raad, als het erop aankomt aan den nieuwe te laten zien, wat wij hier nog beteekenen?’ De sukkel boog zich over zen moeder heen en kuste haar op het voorhoofd, toen hij zag, dat zijne opvatting van de zaak balsem was voor de wonde plek.

Nadat èn staand boordje èn met zwarte linten versierde muts weer in de gewenschte orde waren gebracht, die eenigszins verstoord was geworden door de omhelzing, vertrok Kees naar het Raadhuis, om in te halen.

De nieuwe burgemeester werd beredevoerd en stak zelf eene speech af, die klonk als eene klok, eenigermate als een commando voor den troep, hetgeen door de meesten, die van kordaatheid, klinkende woorden en krachtige longen houden, werd toegejuicht, maar op Kees een onaangenamen indruk maakte, evenals de nederbuigende wijs, waarop aan allen, ook aan hem, de hand werd gereikt. Kees vond het verstandiger, aan Mama noch aan Jan, die thuis was gekomen, iets van zijne indrukken mede te deelen, te minder nu de wat driftige reiziger zijn gevoelig hart lucht gaf, door dapper op dien kalen jonker te schelden en daarna zijn armen broeder aan te vallen, die ter wille van zoo'n afgezetten soldaat des reizigers beste stel boord en manchetten had aangedaan, het allerbeste.

Kees zocht zijn troost in de fabriek en trachtte zichzelven te belezen, dat toon en manieren van den nieuwen burgemeester toch natuurlijk waren en voortvloeiden uit 's mans adellijke afkomst en uit de omstandigheid, dat hij een jaar of wat officier der huzaren was geweest en gepensionneerd werd als verminkt luitenant in en door den dienst, ten gevolge van een gevaarlijken val met zijn paard.

Zijne kalme natuur liet zich belezen, of liever hij zette zich de zaak uit het hoofd en ging aan het werk, maar verzoend met den opvolger zijns vaders was hij niet, en het was hemzelven onverklaarbaar, waarom hij altijd in de raadsvergaderingen met de oppositie tegen den burgemeester stemde, trouwens in goed gezelschap, want de wethouders alleen steunden hun voorzitter.

Het bezoek bij den adellijken burgervader, toen deze na eenigen tijd getrouwd was, kostte een harden strijd, te meer nu Jan er zich in moeide, eerst ter bestrijding van zijns broeders pogingen, om zich van dien plicht van burgerlijke beleefdheid te kwijten, en toen deze met hetzelfde argument van *noblesse oblige* had gezegevierd, in de richting van eene uitmonstering overeenkomstig hun rang en stand in Heeloord, hetgeen niet de minste bezwaren opleverde tegen den tocht, welke aan Kees onvermijdelijk toescheen.

‘Mama, U kunt moeilijk met zulk een chapeau bij een man van adel te visiet komen, en onaangezien dat zwarte floretten handschoenen zeer suffisant zijn voor iemand in uw zenre, vordert de tegenwoordige aangelegenheden licht glacé!’

Mama luisterde met eenig vertrouwen maar met angst naar de opmerkingen van haar zoon, eene autoriteit op het gebied van manieren. De zaak was, dat er in het gansche dorp geene glacé handschoenen te verkrijgen waren, en aangezien men heden moest gaan of van het bezoek afzien, zoo omhelsde de goede vrouw onmiddellijk het gevoelen

van den meer eenvoudigen Cornelis, die den rouw, nog altijd door zijne moeder gedragen, als reden opgaf, om geene paille handschoenen aan te doen.

Jan bleef thuis: ‘Dat is beter, Mama; hoewel ik als... als homme du demi-monde (hij zag zichzelven toch niet geheel voor vol aan) meer geschikt ben bij zulk eene rencontre te assisteeren, gaan U en Kees in qualiteit, terwijl ik niet met dien homme de paille te maken heb.’

Goedig stelde hij zijne kleerkast den broeder ter beschikking, met aanbeveling evenwel, om zich zoo min mogelijk te bewegen, dewijl de meerdere omvang van onzen Kees een bedenkelijk gevaar opleverde voor de naden der geleende kleedingstukken.

Men ging. Het jonge vrouwtje was heel lief; men kon zich bij hare ontvangst voorstellen, dat zij sterk had verlangd naar deze kennismaking, en dat vergoedde den indruk, door de stijve, formeele houding van den gewezen luitenant teweeggebracht, die zich als burgemeester ver boven zoo'n boerenraadslid achtte. Cornelis liet zich dien koelen toon langs de koude kleeren loopen en praatte op zijne verlegene, onhandige wijze zooveel als noodig was, om aan den gang te blijven. Toen de luitenant evenwel onhandig of kwetsend genoeg was, om tegen Mama Juffrouw Van Bladel te zeggen, en Cornelis aan de bloedroode kleur van de oude vrouw zag, hoezeer zij gekwetst was, verbaasde hij den burgemeester door den zeer beslisten toon, waarop hij zeide: ‘Menschen, die ongelukken gekend hebben, Meneer Van Engeren, blijven hechten aan wat hun overbleef. Mama en ook wij zijn aan den stand gehecht, waarin Papa zaliger ons grootbracht, toen hij hier burgemeester was, de troost en toevlucht voor iedereen; het is daarom, dat Mama gesteld is op den titel van Mevrouw, die haar toekomt.’

De toon, waarop deze voor een gewoon bezoek vrij zonderlinge speech werd uitgesproken, waarschuwde den Heer Van Engeren genoeg, dat hij op zijne hoede moest zijn.

Men scheidde uiterlijk in de beste verstandhouding, maar de luitenant vergaf het dien wever niet, dat hij hem een lesje had gegeven en dat nog wel in zulk een belachelijken vorm. Dat Mevrouwtje burgemeester haar burgervader hartelijk had uitgelachen, toen de bezoekers vertrokken waren, dat was nog wel het ergste; hij zou dat volk mores leeren.

Voorloopig echter kwam er van geene mores in, want de Heer Van Engeren wilde volstrekt lid van den Raad worden en dan was er geen spotten met Cornelis van Bladel, die het kiezersvolk voor het meerendeel beheerschte of beter gezegd op zijne hand had, want bij een man als onze pellenfabrikant paste het woord heerschen in het minste niet. Men was aan hem gewoon geraakt, aan zijne zonderlinge wijs van kiezen. Zoo had hij eerst de algemeene verontwaardiging, daarna de verbazing zijner partij gaande gemaakt, toen hij de candidatuur van den

welgestelden timmerman Van Eerden als wethouder had voorgestaan en doorgedreven, niettegenstaande Van Eerden tot de clericale partij behoorde.

'Ik weet van geene clericale partij af', zoo gaf hij aan zijne medeliberalen ten antwoord. 'Van Eerden is een eerlijk man; dat hebben wij bij menige gelegenheid gezien, o.a. toen hij den toeleg van burgemeester verijdelde, om de oude Sien Moeren door eene onrechtvaardige en eenzijdige bekeuring haar vergunningsrecht te ontnemen en haar daardoor te gronde te richten, alleen omdat Sien niet genoeg asjeblieft speelde. Van Eerden is, zooals ik zeide, een eerlijk man, maar hij is ook een bekwaam en daarbij een rijk man. Zoo iemand heeft de gemeente noodig en dan komen die deftige dwaasheden van clericaal en liberaal eerst in de tweede plaats.'

Daar zat pit en gezond verstand in, zoo dacht men, en de menigte buigt zich voor die twee grootheden, in welke geringe mate zij ook aangetroffen worden. Men begon de hoedanigheden van Cornelis elkander met eene goede dosis overdrijving op te sommen, zoodat hij bijna zijns ondanks een populair man was geworden.

Jhr. Van Engeren kon evenwel niet van zich verkrijgen, den fabrikant op te zoeken en hem openlijk om zijn steun te vragen, en dat was ook eigenlijk zoo verkeerd niet gezien, want Cornelis zou daardoor niet gewonnen zijn voor eene candidatuur, die hij afkeurde. De luitenant was in zijn oog de meest ongeschikte persoon, om aan het hoofd eener kleine gemeente te staan, de laatste, aan wien een mandaat ten bate dier gemeente kon worden gegeven.

Wie met paarden en huzaren weet om te gaan, is daarom nog niet geschikt, om vergaderingen van brave, maar minder ontwikkelde burgers te leiden, met onpartijdige meegaandheid politieverordeningen toe te passen, zoo dacht Cornelis naar aanleiding van hetgeen reeds in den raad meermalen was voorgevallen, als de voorzitter, geprikkeld door de koppige en langwijlige oppositie, welke zijne driftige en meermalen onbekookte voorstellen soms uitlokten, plotseling de vergadering, zonder eenige reden aan te voeren, sloot, zijn hoed greep (hij droeg altijd een hoogen hoed) en verdween, zonder iemand te groeten; ofwel naar aanleiding van de onverstandige bekeuringen tegen landbouwers, die buiten de kom der gemeente hun mesthoop half op den breeden heiweg hadden staan.

Een man van adel is nog geen edelman, was verder zijn gevoelen, als hij over dat 'Juffrouw Van Bladel' nadacht, iets, hetwelk hem nog hinderde. Was Van Engeren eene visite bij Mama komen maken, had hij getracht zich bij H. Ed. aangenaam te maken, door b.v. eens over de verdiensten van Papa zaliger uit te wijden, of zoo iets, dan had de pellenfabrikant misschien.... maar neen, recht is recht, de man deugde er niet voor. Was hij maar niet met zijn paard omgevallen.

En toch, de Jonkheer was lief tegen den invloedrijken kiezer, zoo

zelfs, dat Jan opgetogen thuis kwam, hoog opgevende van de minzame wijze, waarop burgemeester zich met de beide broeders had onderhouden, toen zij hem toevallig bij het huiswaarts keeren in de akkers achteropliepen. ‘Heb je wel opgemerkt, Kees, hoezeer hij met ons op zijn gemak raakte, toen hij aan mijne Fransche frases en goede manieren zag, welke geciviliseerde personages hij voor zich had?’

Kees had alles opgelet, zelfs dat de candidaat hem, den invloedrijken kiezer, naar den mond praatte; ja, nog meer, hij had gemerkt met welk eene hooghartige minachting hij de aanmatiging van Jan had opgenomen en dit laatste had de candidatuur nog meer benadeeld dan het eerste, want Kees hield niet van flikflooien.

Even voor de verkiezing moest Kees den burgemeester spreken en werd in de woonkamer gelaten, waar ook de jonge vrouw was. De heer Van Engeren meende, dat juist hare tegenwoordigheid de gelegenheid geschikter maakte, om den kiezer rechtstreeks aan te spreken; hij deed dat kordaat genoeg, maar had de onhandigheid zeer duidelijk op het voordeel te doelen, dat de pellenfabrikant uit de aanbeveling van een hoog adellijk persoon met uitgebreide relatiën zou kunnen trekken, en dewijl Kees geen enkel woord hierop uitte en geen blijk gaf, door deze schitterende voorspiegeling te zijn getroffen, voelde de Jonkheer, dat wrevel den boventoon kreeg, en wenschende een eind aan de samenkomst te maken, vroeg hij vrij bar, of hij op de stem van Kees kon rekenen.

Kees antwoordde op de eenvoudigste wijs, dat hij den candidaat Voermans geschikter achtte en aan dien zijne stem had toegezegd zoowel als die zijner vrienden. Na dit verpletterende bescheid te hebben vernomen, liet de burgemeester het raadslid vertrekken zonder handdruk of afscheidsgroet, hem overtuigd latende, dat hij zich een verbitterd vijand had gemaakt, die geene gelegenheid tot wraak zou laten voorbijgaan. Die overtuiging zou nog versterkt zijn, had hij gehoord, hoe Mevrouwtje eenigermate zijne partij had genomen en hem geprezen als een man uit één stuk.

De verkiezing had plaats en met eene verbittering, die tot heden in de gemeente onbekend was. Deze verbittering was een gevolg van eene nieuwigheid, welke men aan den burgemeester toeschreef; drie dagen voor de verkiezing werd op geheimzinnige wijs onder de deuren der kiezers een strooibiljet doorgeschoven, waarin de candidatuur van Voermans heftig en op onedele wijs werd bestreden, doordien zijn particulier leven, met een sausje van laster toebereid, werd blootgelegd, waarbij toch altijd een waakzaam oog was geslagen op de bepalingen van het wetboek van strafrecht.

Op den dag van stemming gaf de schoolmeester Kruissen zich veel moeite, om althans Voermans te weren, hetgeen hem menig scheldwoord deed verduren, ontleend aan onze zuidelijke buren: kadodder, kleppantalon, enz. Het scheen hem echter weinig te deren; zelfs het

verwijt, door Jan van Bladel hem toegevoegd, dat hij een burgemeesterlikker was en de steller van het pamflet tegen Voermans, tooverde slechts een goedaardigen glimlach op zijne vettige tronie. Toen Jan zich had omgedraaid, week de glimlach en mompelde hij: 'Wacht maar, jou leelijke Fra-masson, we zullen je wel helpen!' Doch wat hielp, niet 's burgemeesters poging, om Voermans te weren; terwijl de voorzitter nog de moeilijke taak had te vervullen, om bij de opening der bus zelf te constateeren, dat zijne tegenpartij hem twee en twintig stemmen voor was, hem, die zeker genoeg van zijne zaak meende te mogen zijn, om zelf in het kiesbureau te zitten. De jonge man was zijn toorn niet meester en richtte een zeer ongepast woord tot Kees, die ook in het bureau zat, waarop Voermans van uit het publiek eischte, dat deze uitdrukking in het proces-verbaal werd opgenomen; weigering van de zijde des voorzitters, luide aandrang van Voermans, gesteund door gejoel en gejuich van eenige kiezers, bedreiging van ontruiming der zaal, hetgeen wel eenigszins voorbarig was, dewijl de veldwachter toevallig zich even verwijderd had, welke omstandigheid op sarrenden toon van achter de balie werd kenbaar gemaakt met de woorden: 'Houd oe maar stiekem, burgemeester, Jan Koffi is een spatje vatten.' Men mag erkennen, dat dit dubbel ongepast was, ten eerste als uiting tegen het hoofd der gemeente, maar ten andere als ongegronde aantijging ten laste van de zwakste helft der politie, die bestond uit den gebaarden, gewezen marechaussee Frans van Laarhoven en den ouden, zeer makken veldwachter, gemeente-bode Jan Vriens, bijgenaamd Jan Koffi, dewijl de man nooit sterken drank gebruikte.

Jhr. Van Engeren werd paars en zijne woede ging in kwaadaardigen wrok tegen Kees van Bladel over, toen deze opstond en met een enkel vriendelijk woord tegen de oproerigen deze overreedde de zaal te verlaten, waarop de voorzitter hem vroeg, of hij veldwachtersdienst deed, en tot bescheid kreeg: 'Ja, als een ander geene orde kan houden.'

Er werd feest gevierd door de Voermans-partij, eigenlijk zoowat door iedereen, dewijl een dorpeling, als het erop aankomt een glaasje te drinken, naar geene politieke richting vraagt. Het troepje was te 5 uur namiddag wat luidruchtig geworden en, belust op lucht, beweging en verplaatsing, stelde iemand voor, eene serenade aan Cornelis van Bladel te brengen als den bewerker van den zoozeer geroemden en bedronken uitslag. Eene serenade was buiten sprake, meende Voermans; die moest aan hemzelven gebracht worden, zoo het dorp eene harmonie rijk was, hetgeen evenwel niet het geval was, zoodat dit plan reeds vanzelf verviel, maar wel wenschte het nieuwe raadslid zijn dank aan Heeloort's voorzienigheid te gaan brengen. Het werd een toost, en het raadslid was overgevoelig, hetgeen in hem te vergeven was na de spanning van den dag en de hoeveelheid zuren wijn, dien hij gedronken had, zuurder dan anders, omdat er eene etiquette van St.-Julien op de flesschen zat.

De toost werd feit en een indrukwekkende stoet van roodgekleurde burgers en boeren stapte naar het marktveld, waar de autoriteiten woonden, de burgemeester, de familie van den vroegeren burgemeester Van Bladel en anderen. Aangezien het zacht zomerweder was, zat Mevrouw Van Bladel met hare beide zoons voor hare woning op de stoep thee te drinken, die nagenoeg twee meter op het marktveld vooruitsprong, met klinkers bevloerd, door ouderwetsche houten palen, waartusschen stekelige kettingen, geheel afgesloten.

Op die stoep, tusschen die palen had Papa zaliger zijne toespraak tot de vergaderde en hem huldigende menigte gehouden, toen hij, nu acht à negen en dertig jaren geleden, voor de eerste maal eene koninklijke aanstelling als burgemeester ontving. Die stoep hoorde tot de aantrekkelijkheden der zeer nederige woning. Geen enkel ander huis kon zich op zulk eene groote, breede stoep beroemen, het was 'burgemeesters-stoep'. De familie zat er gaarne, Mama voelde er zich zoo thuis, men was buiten onder het gewoel des dagelijkschen levens, voornamelijk bestaande uit een ongeloofelijk aantal kippen, eenden, zelfs kalkoenen en pintaden, door al de bewoners van het marktveld uitgestuurd, om eigen voedsel te zoeken; nog waren er honden, nu en dan karren, maar wat vooral de aantrekkelijkheid vormde, steeds op gezette tijdstippen kwamen dezelfde dienstboden, uitgestuurd om dezelfde boodschappen en tuk op een gezellig praatje, voorbij; dezelfde handwerkslui en arbeiders gingen naar hetzelfde werk, maar was er eens iets bijzonders, een verkeer af of aan, een praatje over verkeerde of afkeurenswaardige daden van jong of oud volk, de dood van eene koe of de geboorte van een zoon of eene dochter, zie, dat vernam men terstond, als men binnen de palen van zen kraton zat; men had Peer of Mieke, die door ongewonen spoed de aandacht trokken, slechts aan te roepen, om hem of haar door het opgeschrikte pluimgedierte te zien aanstuiven, en men vernam er terstond alles van, zoodra men althans iets kon verstaan, nadat het geschreeuw en gekwaak der opgeschrikte hennen, enz. wat had uitgewoed.

Mijne stoep is mijn kasteel, placht wijlen Papa te zeggen, die het Engelsche spreekwoord wel eens had gehoord. Hij gaf daar dikwijls audientie aan lieden, die geene reden hadden, om hun tocht autoriteitwaarts te verbloemen, want deze laatsten kwamen in de uilenvlucht. Mama kon daar nog dikwerf met innig gevoel over uitweiden, hoe Pa (want als er gevoel bij te pas kwam, zeide zij Pa) daar met eene lange, witte pijp deftig kon zitten, terwijl de postulant soms met de pet in de hand voor hem stond, anders met de handen in de zakken en leunende tegen een der palen. Hoe deftig was die goeie Pa dan; zijne oude pet stond zoo ernstig op zijne witte haren en de zwarte jas, wel wat glimmend, deed den achtbaren buik zoo voordeelig uitkomen, door daar met volle plooien onderaan te hangen, waardoor terstond moest opgemerkt worden, hoezeer ie vooruitstak. Deftig!

‘Kijk, wat komt daar voor een dronkenmansboel aan?’ vroeg nu Jan, die zijne reizen zoo had geschikt, dat hij met dezen gewichtigen dag kon thuis blijven. Mama vond de uitdrukking ‘dronkenmansboel’ wel wat kras, als men sprak over degenen, die feestvierden ter eere van de zegepraal, door Cornelis op dien adellijken dwingeland aan den overkant behaald, en Jan zelf veranderde zijne opvatting, toen hij zag, dat het troepje op de stoep aanstevende.

Men maakte front; Voermans hield eene redevoering, waar heel veel inkwam van vaderland en ‘rechtvarig in de wereld’, van de edele spruit van een te vroeg ontslapen weldoener der gemeente, van de kinderen der duisternis, die het licht niet konden velen, waarbij een zeer forsche zwaai met den rechterarm het huis van Jhr. Van Engeren aanwees als het verblijf der kinderen dier duisternis, welke kinderen trouwens vijf in aantal, namelijk burgemeester, zijne vrouw, de beide wethouders en de schoolmeester, met uitgerekte halzen de voorstelling voor de opengeschoven ramen waarnamen. Voermans verhief Cornelis tot in de wolken als schutsengel van Heeloord, als s'Joris, enz., terwijl Mevrouw mede bewierookt werd, waarbij het te betreuren was, dat het nieuwe raadslid nooit van Cornelia, moeder der Gracchen, had gehoord; dan had hij iets classieks aan zijn wierook kunnen geven, en de als vanzelf volgende vergelijking van Jan en Kees met de gebroeders Tiberius en Cajus zou van een profetischen blik getuigd hebben, al was het lot, dat den volkstribunen wachtte, gelukkig oneindig tragischer, dan de wraak des optimaats aan den overkant onzen broeders Van Bladel bereidde.

Het duurde wat lang, Voermans kon geen eind vinden, Jan kwam daaraan te gemoet, door op het onverwachtst met een ‘lang leve het raadslid Voermans’ in te vallen, waarmede allen instemden, innig verheugd tot bedrijvigheid weder te mogen keeren. Jan bood wijn aan tot grooten schrik van Mama, dewijl er nog slechts drie flesschen in den kelder lagen en de vereerders van haar Cornelis er zoo erg dorstig uitzagen, welk onweer overdreef door het besef der heeren, dat lucht en beweging hun meer dienstig waren dan wijn, om welke reden zij volstrekt Cornelis met stoel en al wenschten op te nemen en in triumf het marktveld rond te dragen, vooral langs het huis van den burgemeester.

Kees nam Voermans even ter zijde en overreedde hem zijn optreden als raadslid niet te kenmerken door strafactiën, waarvoor wel gevaar bleek te bestaan, nu de gebaarde Frans van Laarhoven uit het huis van den magistraat te voorschijn trad, recht op de beroemde stoep aan. Het troepje riep nogmaals: hoerah! allen drukten den drie leden van het gezin Van Bladel zeer voelbaar de hand en verwijderden zich.

Deze aftocht voorkwam de bemoeiing des veldwachters, maar men moet nooit een dorpsdiender in al het besef van zijn gewicht gezien hebben, om te gelooven, dat Frans nu ook heen zou gaan. Hij trad

op het gezelschap toe, ja, kwam zelfs op de stoep binnen de palen en vroeg, wat dat leven beteekende.

Jan was een weinig uit het veld geslagen en antwoordde met een verlegen gezicht, dat het nog al natuurlijk was, dat het nieuwe raadslid feest vierde. Mama werd bleek en Kees stond van zijn stoel op, zich tot vlak voor den diender begevende, die tegen een der palen leunde: ‘Frans, als men ergens met eene boodschap komt, zegt men gewoonlijk gendag.’

Deze bedaarde opmerking van het raadslid Van Bladel bracht den diender eenigszins in de war; hij tikte met twee vingers even aan zen pet en zeide: ‘Gendag samen.’

‘Zoo! dat is goed, maar wat hadt je hier nu voor eene boodschap?’

‘Och niks, nu althans niet meer. Burgemeester zei, dat ik dien troep uit mekaar moest gaan jagen.’

‘De troep is naar huis; ga dat nu maar aan burgemeester zeggen. Dag Frans, complimenten!’

Er bleef aan den verbluften veldwachter niets over, dan weer aan te slaan en zich te verwijderen, maar niemand behoeft er zich over te verwonderen, dat hij woedend was, hetgeen vermeerderde, toen Jan, wien een hart onder den riem was gestoken door zijns broeders kalmte, over dezen onverwachten afloop begon te schateren.

Ook voor Jhr. Van Engeren was het eene ergerlijke misrekening. Met de beide wethouders en den schoolmeester had hij het gansche tooneeltje gadegeslagen, dat hem het bloed deed koken, daar de houding der feestvierenden en de gebaren van Voermans hem zeer duidelijk maakten, dat men zich over zijne nederlaag vroolijk maakte, en hij voer heftig tegen allen, vooral tegen Kees, uit. De wethouder Smeets praatte met den voorzitter mede; Van Eerden was echter eerlijk genoeg, om den man, door wien hij wethouder was geworden, niet zoo dadelijk aan te vallen.

‘Wat denkt zoo'n kale troep wel?’ vroeg Smeets, ‘ze zitten me daar op gemeentegrond tegen het dagelijksch bestuur der gemeente samen te spannen.’

‘Wel neen, ze zitten binnen hunne palen,’ merkte Van Eerden op, die goed begreep, dat de aanval tegen de Van Bladels was gericht.

‘'t Is gemeentegrond!’ verzekerde Smeets, ‘kijk maar naar de rooiingslijn der andere huizen. Heeft ooit iemand voor dat huis rooiingslijn gevraagd?’

‘Precies! Ik bewonder je helderen blik, Smeets,’ viel burgemeester in. ‘Zoo is het! ze zitten op gemeentegrond. We zullen....’

‘Ja maar, burgemeester, die stoep is er al meer dan vijftig jaren zoo....’

‘Meneer Van Eerden, ik meende, dat uwe betrekking U den plicht oplegde de wet te onderhouden, en nu kan het alleen aan uwe onbe-

kendheid met de Staatsinstellingen liggen, dat U partij kiest voor wetschennis. Er is hier sprake van... van... een onus publicus, een recht van den Staat of der gemeente. Ik spreek publiek-rechterlijk, niet civiel-rechterlijk.'

'O! zoo! Ja, burgemeester, U zult zeker gelijk hebben...'

Burgemeester schelde, beval, dat de veldwachter, die in de keuken zat, zou boven komen, en hij gaf hem den last dien dronken troep uiteen te jagen en aan de familie Van Bladel te gelasten in huis te gaan, welk laatste bevel door allen werd beschouwd meer als eene uiting van wrevel dan als een verstrekten last. Burgemeester had het evenwel letterlijk bedoeld, zooals hij gezegd had, dewijl zijne woede tot kookpunt was verhit, waarvan het gevolg was, dat de arme Frans bij zijne terugkomst een standje machtig werd, zooals hem zelden gebeurd was, tot medeverbazing der wethouders, die zich gereedmaakten hun voorzitter neer te zetten, hetgeen juist verkeerd werkte. De ziedende ambtenaar greep naar eene gemeentewet en tastte naar eene politieverordening, welke boeken hij 't onderste boven doorbladerde en nagenoeg verscheurde.

Smeets werd bepaald bang; ook als privaat persoon had hij alle reden, om burgemeester te ontzien. Toen deze de politieverordening mishandelde, sloeg Smeets art. 179 der gemeentewet op en las alinea *h* voor: 'de zorg voor straten, pleinen, tot gemeenen dienst van allen....'

'Ja juist! Zie je, Van Eerden, gemeenen dienst, daar zijn arresten van den Hoogen Raad.... maar 't artikel der verordening.... over het niet mogen....'

'Dat is art. 93. "Zonder vergunning van B. en Weth. mogen.... geene vaste toestellen als palen.... en dergelijke aangelegd of behouden worden"'.

'Geef hier! Dat is het, Van Eerden!' en burgemeester rukte het boekje aan den ijverigen wethouder uit de hand. 'Hoe drommel weet jij dat zoo? Ferm! Frans, kom eens hier. Je gaat hier over naar Van Bladel en je maakt verbaal tegen.... den oudste.... neen, tegen de moeder, wegens het hebben van vaste toestellen als de stoep en de palen op openbaren gemeentegrond, en je zegt haar aan, dat alles binnen de acht dagen weg te ruimen.'

De veldwachter stond als aan den grond genageld, de wethouders konden den mond niet meer toekrijgen, Jhr. Van Engeren was best in zijn schik en schaterde van lachen, waarna hij zijne bevelen herhaalde en Frans nakeek, die op zijne schreden terugkeerde, maar de burgemeester werd teleurgesteld in zijne hoop, de vreeselijke uitwerking op zijne buren te zien, dewijl het theegoed door Jan en het vuile loopmeisje, dat als meid alleen heette te dienen, juist binnen was gebracht en er op de stoep niets meer te zien was.

Mama had zich met een hoed als een vogelverschrikker gewapend

en was in den tuin peulvruchten gaan plukken. Jan ontving den veldwachter, maar riep broer Kees uit de fabriek, dewijl hij er niets van begreep, hetgeen ook met dezen laatste het geval was, die bepaald weigerde Mama te gaan roepen en Frans eindelijk vrij onzacht de deur uitzette, zonder veel verzet te vinden, want hoewel een kordate kerel, was de veldwachter doodsbang voor dien stillen, vervelenden vent, nog banger dan voor den burgemeester, hij wist zelf niet waarom.

Kees ging, zonder daartoe verlof te vragen, boordje en manchetten uit zijns broeders kast halen en kleedde zich als op gewichtige dagen, met dit verschil, dat hij thans in weinige minuten gereed was, en hij stapte naar den overkant, tot groote bewondering van Jan. Hij kreeg evenwel belet: Mijnheer burgemeester was niet te spreken, hij zat met de wethouders, en hoe Kees ook aandrong, dat het dienstmeisje, Dientje van mottige Drieka, zou gaan vragen, wanneer Meneer thuis was, het kind weigerde van de deur te gaan en drong in zenuwachtige overspanning Kees de deur uit. Poets wieder poets, had de veldwachter kunnen zeggen, hetwelk hij echter niet deed, dewijl hij juist weer een standje van burgemeester in ontvangst nam, omdat hij 'Juffrouw' Van Bladel niet in persoon proces-verbaal had aangezegd.

Kees deed in diepe verslagenheid zijne versierselen af en riep Jan ter zijde, die den ernst van het oogenblik volkomen begreep, nu hij die teekenen van kleinmoedigheid bij zijn broer opmerkte. 'Jan, we moeten Mama buiten de zaak houden', was de uitspraak van den oudere, 'wat het te beteekenen heeft, begrijp ik niet, maar als het politiezaken wordt, trekken wij altijd aan het kortste eind....'

Te midden van deze ontboezemingen bracht het dagmeisje een grooten, grauwen brief, geknepen tusschen het hoekje van haar blauw voorschoot, binnen: complement van den veldwachter en daar was een brief van burgemeester. De brief werd geopend en bleek eene waarschuwing te bevatten aan 'Mejuffrouw' de weduwe Van Bladel, om de steentjes van hare stoep, de palen, benevens de kettingen, binnen de acht dagen van den gemeentegrond te verwijderen; bij niet voldoening hieraan zou het dagelijksch bestuur dat alles ten haren koste doen wegnemen. Het broederpaar was diep terneergeslagen en bepaalde eindelijk, dat Jan met het stuk naar een advocaat zou gaan, want Kees was wel het meest berekend voor ernstige zaken, maar Jan had dan toch zulke geweldige goede manieren en sprak Fransch.

Hij schelde den volgenden dag aan bij den voornamen advocaat, over wien hij altijd sprak, alsof ze intieme kennissen waren, omdat hij eens met den grooten man in gezelschap was geweest en deze op zijn beweren, dat het fraai weer was, geantwoord had van hetzelfde gevoelen te zijn. Een aardig dienstmeisje liet hem in een zijkamertje, waar hem een uur tijd gegund werd een klokje te bewonderen, dat tien minuten achterliep, eene kachel, die van den vorigen winter was blijven

staan, de misteekende Engelsche gravures, waarop kinderen aan honden vragen, of zij spreken kunnen, en zoo al wat. Toen hij in het studeervertrek werd gelaten, boog de advocaat even en keek hem aan met het vraagteeken: wat is er van je dienst? en hield plotseling den in onmogelijke volzinnen verwarden cliënt staande door een sterk afwijzend handgebaar.

'U hebt het tegen het gemeentebestuur of liever tegen de gemeente Heeloort, Meneer? Onmogelijk, dat ik verder U te woord sta; ik ben de officieele raadsman voor die en andere gemeenten. Ik mag U toch ten slotte raden voorzichtig te zijn, waar het corporatiën geldt.'

Jan stond eenige seconden later hulpeloos op stoep; hij had aan zijn intiemen vriend niet durven vragen, tot wien hij zich nu te wenden had, maar deed dat nu schoorvoetend aan het dienstmeisje, dat op stoep stond, maar meenende, dat de buitenman zich te zeer door haar lief gezichtje voelde aangetrokken, hem verontwaardigd en geestig antwoordde: 'Haast je maar niet; als je mijn denkt te verlokken, dan ken je me niet, hoor!'

De verbaasde Jan wandelde op goed geluk verder, en dat bracht hem ten kantore van Mr. Haevickx, wiens naambordje hem had doen aanschellen.

Dat was me een ander man dan zen intieme vriend; deze advocaat was een en al voorkomendheid: er werden sigaren gerookt, de zaak werd haarfijn uitgeplozen, wetboeken werden opengeslagen, er werd over de domheid der heeren in Heeloort gelachen en Jan vertrok in de onwrikbare overtuiging, dat die Van Engeren, na den brief van Mr. Haevickx te hebben ontvangen, wel nooit meer over de zaak zou spreken. 'Maar....,' had de advocaat gezegd, 'het is mogelijk, dat de strafvervolging toch doorgaat, maar dan is het heelemaal mis met uw gemeentebestuur. Ik voor mij hoop, dat zulks geschiedt, want dan heb je eene ongezochte gelegenheid, om zonder dat het je een cent kost (alleen mijne vergoeding), door den kantonrechter uit te doen maken, dat ze niet zooveel! met uw eigendom te maken hebben.'

Het relaas, hetwelk Kees kreeg, toen Jan geheimzinnig, maar stralend van triumf bij hem op het kantoor kwam, maakte den ouderen broeder zeer ongerust, want voor zooveel hij kon begrijpen uit de ontzaglijke verwarring, die zijn broer bij hem deed ontstaan over bezitrecht en eigendom, privaat- en publiekrecht, tot den openbaren dienst al of niet bestemd, en verjaring, doemde de overtuiging bij hem op, dat Mama voor den kantonrechter zou gedagvaard worden, zonder dat de aard der beschuldiging hem duidelijk wilde worden. Hij voorzag een tijd van spanning en begreep, dat geduldig wachten het eenige was, wat hem te doen stond. Wat er echter gebeuren mocht, Mama moest er buiten gehouden, haar dit verdriet gespaard worden. Hierin rekende hij echter buiten den voortvarenden burgemeester, die juist den tijd,

in de waarschuwing vermeld, liet verstrijken, maar toen ook met mannenmoed aan het werk ging.

Jan was op reis, Mama zat, na het ontbijtgoed te hebben afgewasschen, bij zichzelve te overleggen, of ze nu kousen zou gaan mazen, wat hoog noodig was, of wel zich een uurtje in den tuin bezighouden. Plichtgevoel behield de overhand, de kousen zouden tot haar recht komen. Over den bril keek zij even uit, wie daar schelde, en verbaasde zich, dat er 's morgens te 9 uur zooveel menschen op straat en juist voor hare deur zich verzamelden. Hoe zonderling, dat burgemeester aanschelde, en nog eens schelde, dewijl het loopmeisje niet opendeed, om de goede reden, dat ze niet in huis was.

Mama ging zelf opendoen; zij maakte zich op onverklaarbare wijs ongerust. Burgemeester trad met den veldwachter Frans, zonder een woord te zeggen, binnen en begaf zich naar het vertrek, zoo even door de oude vrouw verlaten; toen deze nu, gevolgd zijnde, bleek en bevend voor hem stond, vroeg hij: ‘Juffrouw, ik moet U de vraag stellen, of U vrijwillig de publieke straat wilt doen ontruimen?’ Aan zijne klinkende stem zou men niet gezegd hebben, dat hij wat zenuwachtig was, waaraan men waarschijnlijk moest toeschrijven, dat hij, zooals buitenlieden veelal doen, vergat het hoofd te ontblooten, terwijl thans het verbaasde gezicht van de weduwe al zijne aandacht trok en hij zich afvroeg, of het mogelijk was, dat zij werkelijk de zaak niet begreep. Plotseling werd zijn gedachtenloop evenwel afgeleid door de vraag, hem door den anders ietwat verlegen Cornelis op ongewoon hooghartige wijze gesteld, of Van Engeren beginnen wilde den hoed af te zetten, als hij voor eene fatsoenlijke vrouw stond.

De uitwerking was verrassend. De jonge burgemeester maakte er aanspraak op, goede manieren te hebben, en dat hem nu en nog wel in bijwezen van zijn veldwachter op dit gebied eene gegronde aanmerking werd gemaakt, maakte hem een oogenblik verlegen als een schooljongen, welke verlegenheid Frans deelde, wiens pet nog spoediger afgezet werd dan burgemeesters hooge hoed. Cornelis bleef evenwel voor het oogenblik de handelende persoon; hij verzocht aan zijne moeder hem met de autoriteiten alleen te laten, dewijl het gemeentezaken betrof, waarover hij het als raadslid met den heer Van Engeren niet eens was.

Door het grijze hoofd van Mama ging zulk eene onsamenhangende reeks van gedachten, dat zij zich hield aan die, welke het meest in den geest viel van haar dagelijksch zijn, namelijk de pijnigende overtuiging, dat een Jonkheer haar in weinig voegzaam ochtendtoilet had verrast, hare muts had gezien, die niet volmaakt schoon was en in vrij erg beschadigden toestand verkeerde. Zij verwijderde zich dan ook met eene stijve nijging, waarvan de trotsche sierlijkheid veel goedmaakte van wat althans de muts bedorven had.

De burgemeester had zich thans hersteld en herhaalde zijne vraag

over het ontruimen der publieke straat. Cornelis wist niet recht, wat te antwoorden, dewijl hij vreesde, door een of ander onbedachtzaam woord de quaestie te bederven; vandaar, dat zijne stem en houding zijn tegenstander in den waan brachten, dat hij weifelde en dat hier machtsvertoon zulk een diepen indruk zou maken, dat terstond alle tegenstand zou gebroken zijn. Wel had de brief van Mr. Haevickx hem aanvankelijk tot voorzichtigheid gestemd, maar het schrijven van den grooten advocaat, den pleitbezorger der gemeente, wien hij gemelde missive had gezonden met verzoek om advies, had hem weer moed gegeven, hoewel dat advies eigenlijk luidde: ‘het kan vriezen en dooien’, maar men gelooft licht, wat men wenscht.

‘Gij wilt dus dien boel niet opruimen? - Niet? - Nu, dan zal ik het doen!’ met deze woorden ging de vertoornde burgervader naar buiten, gevolgd door den veldwachter, en gaf aan vier arbeiders last, om de stoep op te breken, de palen uit den grond te halen en met de kettingen op het terrein der familie Van Bladel te leggen; van te voren was alles op deze uitvoering berekend.

Langzamerhand had zich eene menigte verzameld, die zich aan het schouwspel vergastte. Straatjongens werkten zich in de drieguldensplaatsen, dienstmeiden volgden op deze, waarna handwerkslieden en neringdoenden kwamen. De arbeiders hadden de steenen in korten tijd opgeruimd, terwijl ijverige straatjongens ze op hoopen tegen de woning optasten; een dezer jongens werd vrij onzacht bij zijn boezeroen van dit werk afgetrokken door zijne moeder, de vrouw van Van Eerden den wethouder, die in weinig gekuischte bewoordingen lucht gaf aan hare verontwaardiging over zulke kale vreemde snoeshanen, die op het dorp alles wilden regeeren, doch slechts twist en tweedracht zaaiden. De jongen kreeg 'n fikschen draai om de ooren en verwijderde zich huilende van het tooneel; ook de andere jongens staakten den arbeid, dewijl de tusschenkomst van vrouw Van Eerden hunne overtuiging: een lofwaardig werk te verrichten, tot op 'r grondvesten deed schudden. ‘Vrouw van Eerden, ik zal verbaliseeren tegen je wegens beleediging van een bedienend beambte in de uitoefening van zijne functie’, sprak burgemeester met van aandoening eenigszins bevende stem.

‘Heb ik jou vernuumd?’ vroeg de vrouw, op hare schreden terugkeerende. ‘Gij schijnt het tegen vrouwen te zuken; wat heeft die goeie ouwe stumpert, hier in huis, oe gedaan? Zijde 'r sjaloersch op, dat de ouwe burgemeester hier zooveel in tel was en gij niks, niks niemendal? Ja, denkte soms, da 'k iet om oe verbaal geef? Ze zullen in stad dan eens hooren, hoe gij gehaat zijt as de pest.’

De zwaarlijvige vrouw verwijderde zich, den ziedenden ambtenaar achterlatende onder de menigte, waar op haar voorbeeld een geest van medelijden voor ‘Mevrouw’ Van Bladel zich begon baan te breken, die weldra in bedekt gebrom en onduidelijk gebarenspel zich uitte, begrijpelijk echter voor allen, voor den weinig handigen ambtenaar

evengoed als voor de arbeiders, die allen het werk staakten, op den eenen na, welke in vasten dienst der gemeente was.

De burgemeester kon niet terug en wilde dat nu ook niet; hij was genoodzaakt, zelf handen aan het werk te slaan, om de palen om te halen, dewijl Frans en de arbeider te kort schoten. Het was een pijnlijk werk; nu en dan ging er gelach op uit de menigte, een hoonend gegiegel, niet uit vroolijkheid geboren, doch door toorn en lust tot sarren ingegeven.

Eindelijk had Mama begrepen, wat er gaande was; zij zag door het geopend venster, wat er voorviel. Zij sprak geen woord, maar groote tranen biggelden haar langs de wangen; zoo had vrouw Van Eerden haar gezien, zoo zagen de overigen haar. Kees stond achter haar met zijne hand op haar schouder, als om haar van zijn steun te verzekeren.

'Ik heb nagedacht, wat we te doen hebben, maar ik moet 'r terstond werk van maken; dan geloof ik, dat die man berouw over zijn werk zal hebben.'

'Ga, mijn jongen! Hoe gelukkig, dat Pa dit niet beleeft. Wat bezielt dat mensch toch?'

Kees haastte zich langs den burgemeester het marktveld over en stoorde zich niet aan het gejuich, dat ter zijner eere uit het volk opsteeg. Hij had ernstiger belangen in het hoofd.

Eindelijk was Jhr. Van Engeren gereed; hij beval aan Frans en den arbeider zich te verwijderen. Frans draaide zijn knevel op en liep met het barschte gezicht huiswaarts, totdat hij, uit het gezicht zijnde, met den smid Van Dungen opliep en aan dezen toevertrouwde, wat er in zijne rechtvaardige dienderziel gewoeld had, toen hij, door zijn eed gebonden, verplicht was te gehoorzamen, waar alles, wat er edel bij hem schuilde, in opstand kwam tegen die stomme onrechtvaardigheid. Van Dungen merkte aan, dat hij dan zijne gemoedsaandoeningen meesterlijk kon verbergen, dewijl van dien strijd niets uitwendig gebleken was en hij dapper gewerkt had. 'Zoo ben ik nou', verzekerde Frans, 'rechtvaardig in de wereld.'

De arbeider droop stil af en ging zijne aardappelen met azijn of zijne melkepap eten. Wat ging het hem aan, hij had zijne schoft verdiend.

Jhr. Van Engeren ging minder onverschillig aan de koffietafel zitten. Julie zag het wel, dat het mis was, maar wat er haperde, ontsnapte haar; bij het aanreiken van bordje of kop trachtte zij hem een vriendelijken blik toe te werpen, maar zijn oog bleef onwrikbaar op bord of wetboek gericht, dat hij met zenuwachtigen ijver doorbladerde.

Eindelijk barstte de bom los. Met een ruwen vloek wierp hij het boek van zich en stapte met de handen diep in de zakken op en neer.

'Wat is het, Albert, hebben ze je gesard?' Inderdaad, eene allerliefste stem, zoo klankrijk, zoo vriendelijk! En daar vloog de prop hem uit de keel. Gedurende eenige oogenblikken stelde de man zich aan als een razende; hij wierp zijn afwezigen vijanden de vreeselijkste ver-

wenschingen naar het hoofd. Zij liet hem uitrazen en toen hij blijkbaar uitgeput weer ging zitten, troostte en vleide zij hem over het onaangename, om altijd tegengewerkt te worden, als men belangeloos zijn best doet, enz.

Er kwam weer eene bui. ‘Dat vervloekt canaille! ik zal, ik zal ze...’ maar wat hij zou, kwam er niet uit, doch was in richting niet twijfelachtig, nu een zware vuistslag de tafel deed daveren.

‘Maar, beste jongen, je hebt toch de wethouders...’

Daar had je het: ‘Neen, dat is 't juist, ik heb de stommigheid gehad de wethouders er niet eerst over te spreken. Had die gluiperd van een Van Bladel het volk niet zoo weten op te ruien, dan zou alles geleidelijk zijn afgeloopen; dan had dat wijf van Van Eerden er zich niet mee gemoeid en de zaak was afgeloopen. Ik rekende niet op verzet en dacht niet aan de mogelijkheid, dat Van Eerden zich niet aan mijne zijde zou scharen.’

‘Hij zal je toch niet in den steek laten?’

‘Nu zen vrouw zich zoo tegen mij geweerd heeft? Kom, kom! We kennen Van Eerden toch wel.’

‘Maar dan laat je de wethouders buiten spel....’

Het is treurig te moeten boekstaven, dat Albert zich thans al zeer onbehoorlijk gedroeg en met meer dan ongepaste uitdrukkingen zen liet vrouwtje verweet, dat zij oordeelde over zaken, waar zij geen.... van begreep. Julie oordeelde verstandiger en ook zachter dan wij zouden doen, en rekende haar echtgenoot dezen uitval niet toe, dien zij te recht toeschreef aan angst over de gevolgen van een ondoordachten en gewaagden stap.

Daar kwam de tweede wethouder, om burgemeester te spreken, en tot diens persoon toegelaten, merkte hij terstond, dat de barometer op storm stond, zoodat hij niet goed wist, hoe te beginnen, en verlegen aan zijn te kort pruikje trok. Jhr. Van Engeren hielp hem echter spoedig uit de verlegenheid, door zelf de zaak aan te vatten en met een bar gelaat mede te deelen, dat hij uit naam van het college van burgemeester en Wethouders den moed had gehad, een eind te maken aan den onhoudbaren toestand, dat gemeentegronden wederrechtelijk werden ingenomen. De wethouder boog en knikte; zijn pruikje had het zwaar te verantwoorden, maar een woord uitbrengen, lukte niet, en dat moest toch, want burgemeester wachtte erop. Eindelijk vermande hij zich:

‘Goed zoo, Burgemeester! uitstekend!’ het gelaat des burgemeesters klaarde één oogenblik op, maar dat was gedaan, toen de andere na eenig gemompel erbij voegde: ‘Maar Van Eerden verdraait het.’

De ongelukkige Van Eerden kreeg weinig vleiende bijvoegelijke naamwoorden. Het ijs was echter gebroken en nu vernam de te driftige jonkman, dat Van Eerden een bezoek van Kees ontvangen had, dat vrouw Van Eerden de samenkomst bijwoonde en dat hiervan het

gevolg was, dat Van Eerden bij collega was gekomen en in zeer krasse termen het gebeurde had gelaakt en collega had overtuigd van de onmogelijkheid, om mee te doen, want dat de Raad zeker geene machtiging tot procedeeren zou geven en Gedeputeerde Staten nog minder. Deze mededeeling geschiedde met een vloed van onnoodige volzinnen, die moesten aantoonen, dat genoemde collega al het mogelijke had gedaan, om Van Eerden van het trouwelooze zijner handelwijs te overtuigen, alsmede om burgemeester van de goede gezindheid des referents te verzekeren, zonder dat deze iets anders uitwerkte, dan het humeur van den Jonkheer totaal te bederven, weshalve hij dan ook het welbekende hazenpad koos.

Mama was er inderdaad ziek van; zij liep nog wel als vroeger zorgzaam door huis, maar het echte vuur van vroeger deed haar niet meer blaken; de stoep, haar trots, het lustverblijf van Pa, was weg; eene schande was zijner nagedachtenis aangedaan, die, ware zij een man, in bloed gesmoord moest worden. In deze zaak was Jan haar meer tot steun dan Kees, de oudste, tegen wiens kalme vastberadenheid zij anders hoog opzag, maar die thans bij de pakken neer scheen te zitten; hij sprak nergens over en liet alles, zooals het was. Een oogenblik dacht Mama, dat hij *iets* zou doen, toen hij namelijk naar de stad ging, maar hij verklaarde, thuis komende, dat hij slechts voor zaken afwezig was geweest. Neen, Jan, dat was me een ander karakter; zijne verontwaardiging kende geene palen; als hij burgemeester voorbij zag komen, stak hij geregeld de tong uit en groeten deed hij in het geheel niet meer. Het deed haar goed aan het gewonde hart, de uitbarsting van woede te hooren, nu Jan Mevrouw Van Engeren uit haar huis zag komen; de oude vrouw vond het maar goed, dat Jan nu niet op straat was, want hij zou zijne vijandin bepaald aangedaan hebben, en dat zou.... het was toch altijd eene dame en zij kon het misschien niet helpen.

‘Mama, ik zou dat wijf, die heks... O Hemel! moeder! ze komt hierheen; waarachtig, ze schelt. Ik maak, dat ik wegkom, want ik zou mij niet in kunnen houden.’

De geestkracht van Jan was echter grooter, dan hijzelf vermoedde, want toen hij in zijne vlucht tegen verwachting zijne vijandin toch in de gang tegenkwam, nam hij beleefd zijne pet af, die hij ook in huis altijd ophad, en na natuurlijk eerst verzekerd te hebben, dat het lief weer was, stelde hij haar met vriendelijk klinkende stem gerust, dat Mama à la maison was en in de anti-chambre, waarna hij de deur dier kamer opende en zich naar de fabriek spoedde, om aan Kees het opzienwekkend bericht van dit bezoek te geven en tevens mede te

deelen, met welken verpletterenden blik van minachting hij dat mensch ontvangen had; ‘'t was, of ze door den grond zonk’.

Kees zei niets; hij verwisselde de klompen, waarmede hij altijd in de fabriek liep, voor schoenen en begaf zich naar binnen, waar hij Mama tot zijne groote verbazing in zeer vertrouwelijk gesprek met hunne buurvrouw vond. Het slimme vrouwtje had zich de twintig minuten, die verloopen waren door het relaas van Jan en de zorg van Kees voor zijn toilet, ten nutte gemaakt, om ‘Mevrouw’ Van Bladel geheel in te pakken. Zij was met vochtige oogen binnengekomen en had haar innig leedgevoel uitgesproken, dat een misverstand aan eene zoo waardige dame als Mevrouw Van Bladel zooveel leed had berokkend; het besluit, om een onderhoud met hare lieve buurvrouw uit te lokken, was bij haar gerijpt door de overweging, dat lieden uit den beschaafden stand elkaar lichtelijk begrijpen. Zie, dit had eene overwegende uitwerking gehad; Mama was terstond gewonnen en zorgde zich de aangewezen plaats in den beschaafden stand waardig te maken, door alles goed te keuren, wat het jonge vrouwtje voorstelde. Nu, dat was dan ook niet zoo heel moeilijk, want zoo wat alles werd toegegeven, wat ze slechts verlangen kon: de stoep zou op kosten van Mevrouw Van Engeren geheel in den vorigen toestand hersteld worden.

Men was het hierover geheel eens, toen Kees binnentrad en blijken van achterdocht gaf, toen hem de stand der zaak werd meegedeeld; hij meesmuilde en wist niet juist, wat hij zeggen moest, om de reden voor dat wantrouwen op te geven. Ook de jonge Mevrouw was een groot deel van haar zelfvertrouwen kwijt, sedert hij binnentrad, en Mama voelde zich ontstemd, dat de vertrouwelijkheid tusschen leden van den beschaafden stand zoo onverwachts bedreigd werd. Allen waren met de beste bedoelingen bezield, maar.... het ging niet.

Mama hakte den knoop door en verzocht aan haar zoon, om die zaak nu eens aan haar over te laten, en dewijl zij dat zoo beslist vroeg, bleef er voor Kees niets anders over, dan heen te gaan, want Mama bleef Mama, het hoofd van het gezin, degene, die te bevelen had.

Kees ging heen, hoe weinig het vooruitzicht hem ook bevredigde, dat de dames een geschil op Staatsrechterlijk gebied, een oones publica, of hoe zei burgemeester dat ook weer? zouden beslechten.

Zoodra de deur achter hem gesloten was, stond de jonge vrouw op en drukte de oude dame hartelijk de hand. ‘Dat is nu eens lief van U, hoewel mij zoo iets van eene beschaafde, lieve vrouw, als gij zijt, niet verwondert. Tegenover uw zoon kan ik niet alles zeggen, wat mij op het hart ligt. Iemand als U vertrouwt men.’

Mama was in staat, om eene laagheid voor die vrouw te doen; het goede mensch wenschte nu maar, dat haar iets vreeselijks werd opgelegd, dat zij eene proef mocht afleggen, en het viel haar erg tegen, dat haar slechts geheimhouding werd gevraagd voor dit eene punt, namelijk

dat burgemeester er ook buiten stond; wel wist hij, dat zijne vrouw eene schikking zou trachten te bewerkstelligen, maar hij bleef er voorloopig buiten.

'Ik zal U geheel mijn vertrouwen schenken, men lieve Mevrouw. Ziehier, hoe de zaak zich heeft toegedragen: Van Engeren is een Coeur d'or (Mama dacht aan Jan, die zoo Fransch verstond), maar driftig, erg driftig. Uw zoon, het lid van den Raad, is juist het tegendeel van driftig, en het gebeurt meestal, dat wat haastig gebakerde menschen, zich vergaloppeerende, hunne eigenliefde op gevoelige wijze kwetsen aan de kalmte en voorzichtigheid van karakters als dat van uw zoon. Die wonden zijn pijnlijker en genezen langzamer in eene kleine omgeving als de onze dan in groote centrums. Hieraan schrijf ik de kleine spanning toe, welke, men moet het erkennen, bestaat tusschen uw zoon en mijn besten Albert. Hieruit sproot die vergissing voort met uw eigendom. Want het was eene vergissing....'

'Zoo? eene vergissing?' Mama was wel een en al bewondering voor hare buurvrouw; het Coeur d'or', het 'centrums' hadden haar beschaafd gemoed gestreeld, evenals de min of meer wijsgeerige gedachtengang, maar dat het vernielen van hare stoep, de stoep, waar Pa zoo gaarne op zat, eene vergissing zou zijn; dat was haar wat kras.

'Ja, men lieve Mevrouw, eene vergissing. Zie eens aan, Van Engeren meende, dat de wethouders het met hem eens waren.... niet tegen uw zoon.... maar over de rechtsquaestie. Ja, dat was het, er zat eene rechtsquaestie tusschen; Van Engeren sprak van onus publica, en ziet U, hij is onwrikbaar, als het principes geldt; maar toen hij merkte, dat hij U er zoo innig veel verdriet mede berokkende, toen ging hij de zaak.... ik zal maar zeggen, uit een ander oogpunt bestudeeren, en toen merkte hij, dat hij zich vergist had. Nu zou hij zoo gaarne dat alles weder herstellen, maar het is voor hem moeilijk, om zoo glad weg ongelijk te erkennen, niet tegenover U, noch tegenover uw zoon, maar tegenover het publiek. Niemand zal beter begrijpen dan de weduwe van den onvergetelijken burgemeester Van Bladel zaliger, dat het hoofd eener gemeente zijn prestige heeft te bewaren.'

Mama was gewonnen; de tranen stonden haar in de oogen, maar... hoezeer zij meesteres in huis was, toch moest het oordeel van Kees, het lid van den Raad, ingewonnen worden. Het goede mensch ging even in de gang en liet een gil hooren, die 'Kees' moest beduiden en dan ook voor dezen verstaanbaar was, die door de afwezigheid van eene ten volle uitgegroeide dienstmeid in de huishouding gewoon was, dit gemeenschapsmiddel tot in de verst afgelegen localiteiten te onderkennen. Gelukkig had Mama de hevige teleurstelling van het jonge vrouwtje niet bemerkt, dat zich terstond en met hetzelfde vriendelijke gelaat en met schijnbaar ongeschokt zelfvertrouwen weer opnieuw den strijd tegen Kees aanbond, die terstond was gekomen en stilzwijgend had plaats genomen.

Hij was blijkbaar verlegen met de zaak, maar toen hij ten slotte zijn gevoelen moest uiten, gaf hij met gedempte stem en steeds naar zijne min of meer afgebeten nagels ziende, te kennen, dat aan Mama en aan de nagedachtenis van Papa eene te publieke beleediging was aangedaan, dan dat hij niet moest eischen, dat burgemeester openlijk zijne verontschuldiging aanbood op welke wijs ook.

Het was vermakelijk te zien, hoe de jonge Mevrouw haar wrevel bedwong en zich schrap zette, om eene laatste troef uit te spelen.

Zij beriep zich op de geheimhouding van lieden, zoo fatsoenlijk als de familie Van Bladel, en dan kon zij mededeelen, dat die goede Albert naar een ander burgemeesterschap solliciteerde, eene plaats, zóó eervol en aanzienlijk, dat hij en ook zijzelve zich daarvoor alle opofferingen zouden getroosten, maar dat juist hetgeen de heer Cornelis van Bladel nu vorderde, waarschijnlijk een billijke eisch, van zijn standpunt gezien, eene ruchtbaarheid aan de zaak zou geven, die de sollicitatie zeer ernstig zou bedreigen, juist omdat het handelingen betrof, uitsluitend met het ambt in verband staande....

Zij zweeg en blikte angstig naar het strakke, bleeke gelaat van het raadslid, waar niets op te lezen stond. Zij wist niet, of de voor de eer van haar echtgenoot nog al pijnlijke erkentenis doel had getroffen, dan wel volkomen nutteloos was gebleven.

Va banque! Zij speelde hare laatste troef uit, maar zag hierbij uitsluitend de moeder aan.

‘U begrijpt wel, Mevrouw, dat, als de betrekking hier vacant is, het niet geheel onverschillig is, of hij, die het meeste recht heeft haar te vervullen, op goeden voet bleef met den voorganger, die, ik mag dat gerust zeggen, over veel invloed kan beschikken, om een ander te steunen, hetgeen moeilijker gaat, wanneer het eigen sollicitatie geldt.’

Mama voelde het terstond en alvorens Kees iets kon zeggen, had zij onvoorwaardelijk toegestemd in alles, wat het vrouwtje verlangde.

Kees kwam echter nog tusschenbeide en verlangde, dat burgemeester precies om twaalf uur voorbij zou komen wandelen en voor Mama den hoed afnemen, die dan voor het raam zou zitten.

Julie schaterde het uit en gaf hem de verzekering, dat dit morgen zou geschieden; ze was zóó overmoedig, dat ze schertsend vroeg, of zij ook den hoed af zou nemen. Bij het afscheidnemen drukte zij ook hem hartelijk de hand en zeide: ‘Gij zijt een eerlijk man! Ik kan op U rekenen, dat ons gesprek tusschen ons blijft?’

Per expresse bestelling is er een telegram uit de stad gebracht en het loopmeisje durfde het nauwelijks aan Mevrouw brengen; zij had eens van telegrapheeren gehoord en dacht, dat er tooverij bij in 't spel was. Mama had het couvert losgescheurd en had een gil gelaten

tot schrik van het meisje, dat naar de keuken de vlucht nam, zoodat Mama daar alleen zat en de bode vergeefs op zijn geld bleef wachten. Met veel moeite werd het meisje overreed, Meneer Kees te gaan roepen, die de tijding, dat hij burgemeester was geworden, onbegrijpelijk kalm opnam. Het eerste, wat hij deed, na zijne moeder omhelsd, een oogenblik over Pa gesproken en den bode betaald te hebben, was, zijn broer te roepen en met dezen een plan te bespreken voor de gelegenheid van zijn feestelijken intocht en te zorgen, dat die niet te veel kostte en toch ordentelijk was.

Het was me een feest! Eene eerewacht van landelijke ruiters stormde den nieuwbenoemde op den straatweg te gemoet, toen hij, den eed in de stad afgelegd hebbende, in eene vigilante met twee paarden, zegge twee paarden, ervoor huiswaarts keerde. De knollen, deel der eerewacht uitmakende, galoppeerden in den regel, daar hun de leden wel wat stijf voor ordentelijken draf waren; de ruiters lagen voorovergebogen, zoodat ze met den neus de manen van hun ros raakten; zij sloegen met een daarvoor bestemd eind touw nu en dan onbarmhartig, waar ze maar achter zich konden raken, en de stoet stoof in verschillende groepjes het dorp in.

Cornelis had nu zelf boord en manchetten; Jan had hem twee stel bezorgd van celluloïd, hoote noevetee, had Jan gezegd; ze worden nooit vuil en slijten niet, waarop Kees het overtollige had aangetoond, om twee stel aan te schaffen.

Mama had eene nieuwe muts op en droeg den bril, welke gewoonlijk alleen 's avonds bij het lezen dienst deed. Ze wilde nu alles zien. Het loopmeisje had zich gewasschen. Jan sprak voortdurend Fransch.

Tusschen de palen van de keurig netjes opgewerkte stoep staande, hield burgemeester Cornelis van Bladel eene intree-rede. Ma schreide en dacht aan Pa. Jan dronk te veel Madeira-wijn, de wethouder Van Eerden en ook Voermans hielden redevoeringen, maar het schoonste oogenblik was dat, waarop een voetbode weer een telegram bracht, inhoudende een gelukwensch van ‘uw ambtgenoot Van Engeren, burgemeester te....’

Mama beweerde tot haar laatsten ademtocht, dat dit telegram eigenlijk door ‘hare vriendin’ de jonge Mevrouw was afgezonden.

MR. A.H. VERSTER.

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. Van Westrheene.
Een stuurman.

Toen de predikant Swenson stierf, troostten de bewoners van het stadje aan de Hardanger Fiord zich met de gedachte, dat Olle, zijn zoon, hem zou opvolgen, want sedert meer dan eene eeuw had een Swenson hun het Evangelie verkondigd. Toen Olle hun mededeelde, dat hij de oude traditie niet zou handhaven, want dat hij naar Amerika ging, konden zij hem nauwelijks gelooven. Olle verkocht zijns vaders kleine bezitting en had juist genoeg, om zijne reis naar de Vereenigde Staten te betalen.

Olle Swenson had gestudeerd en zou zijne studiën aan de Universiteit te Christiania voltooid hebben, indien de dood zijns vaders zijne loopbaan niet had verstoord.

De kennis, welke Olle bezat, was uit een oogpunt van broodwinning slechts even voldoende. Toen hij nog een knaap was, had hij wat Duitsch geleerd van een Bremer koopvaardij-kapitein, die de kleine zeehaven bezocht en vriendschap voor hem had opgevat. Een weinig Engelsch had hij geleerd van Engelsche heeren, die voor de zalmvisscherij in Noorwegen kwamen en die meestal brieven van aanbeveling aan den predikant Swenson medebrachten. Dan was Olle hun gids en hij had reeds als kind een tocht naar Finmarken gemaakt met een Engelsch jachtgezelschap. Onder Olle's grootste schatten waren een *Robinson Crusoë* en een boek met Noorsche en Engelsche samenspraken. Hij was leergierig van aard en had aanleg voor het leeren van talen en aan de Universiteit had hij, om in de onkosten van zijne studiën te helpen voorzien, Engelsche lessen gegeven. Daarbij had hij een fraai muzikaal talent van zijn vader geërfd. Het leven, dat hij tot nog toe had geleid, had hem sterk en gezond gemaakt. Met een welgestelden oom, eigenaar van verscheidene visschersbooten, had hij menig zeereisje gedaan, zelfs als visscher wel eens iets verdiend en ook, meer dan eens, in eene holle zee zwemmende zijn leven gered. Hij was een flinke, mannelijke jongen, met heldere grijze oogen, blanke tanden en bruin krullend haar.

Toen Olle Swenson in New-York was aangekomen, telde hij zijn geld, bekeek een paar kostbaarheden, welke hij medegebracht had, en berekende, dat hij, met de grootste zuinigheid, genoeg had, om van Juli tot September te leven.

Hij huurde een zolderkamertje en leefde van brood en aardappelen; hij kocht een Bijbel en eene dictionnaire, begon hard te werken en zijne kennis van het Engelsch nam verbazend vlug toe.

Zoo had hij bijna twee maanden geleefd; zijn sterk gestel deed hem allerlei ontberingen trotseeren; hij werd slechts iets magerder, dan hij was. Nu en dan voelde hij zich te veel opgesloten in zijn kamertje; dan werd hij rusteloos en ging op ontdekkingstochten uit. Voor reisjes met eene boot of een spoorwagen had hij geen geld; hij nam een stuk brood mede, begon zijne eenzame wandeling en zocht altijd de groenste lanen en de schaduwrijkste bosschen. Hij gaf er niet om, hoeveel mijlen hij liep. Wanneer dan de zon hoog aan den hemel stond, nam hij rust, haalde zijn brood voor den dag en nam den terugtocht weder aan. Hij vond die tochten heerlijk; in de bosschen voelde hij zich te huis; daar vergeleek hij de boomen en planten met die van zijn vaderland; ook vogels en insecten wekten zijne belangstelling; hij had geheel het fijne instinct van den natuurvorscher.

Hij liep langs menige fraaie rivier en baadde zich in het frissche water; met kennersoogen sloeg hij de schepen gade. Slechts één ding drukte hem en dat was een verlangen naar omgang met menschen; doch die druk was als eene voorbijgaande wolk, die nauwelijks zijne opgeruimdheid verduisterde.

Dikwijls zong hij onder het loopen; want in zijne kleine kamer had hij geene stem; dan herhaalde hij zijne Noorsche liederen, en al wekten zij heimwee bij hem op, het gaf te meer pathos aan zijne stem.

Dat dacht althans een jong meisje, dat op een omgevallen boom bij een riviertje zat en een blikken emmer als voetbankje gebruikte. Het moest in den morgen hard geregend hebben; want hoewel de zon het gras had gedroogd, ademden de planten sterke geuren uit. Het water was in deze oogenblikken alles behalve helder; de stortregen had het troebel gemaakt, behalve op eene plek, waar een watervalletje langs den hellenden oever stroomde en een kristalhelder beekje vormde.

Het jonge meisje was blijkbaar niet gewoon water te putten. Zij had haar emmer gevuld, doch het water was vol schuim, takjes, bladeren en onkruid, en toen zij in den emmer keek, werd haar gelaat er niet eens in weerkaatst. Teleurgesteld goot zij den emmer weder ledig en ging op den boomstam zitten, als bedacht zij, wat zij doen zou, en trommelde op hare blikken voetbank.

‘Daar kan geene thee van gezet worden; het is te vuil, en daarginds is het water zoo helder; het is ergerlijk en tante en Julie wachten op mij. Waarom heb ik ook gezegd, dat ik wel water zou vinden?’ Het jonge meisje stroopte hare mouw op, ging naar den waterkant en hield den emmer bij zijn hengel van ijzerdraad aan een vinger; doch de bodem van den emmer raakte de oppervlakte van het water niet eens.

‘Als ik eens eene tak greep en er den emmer aan hing, zou ik hem wel naar omlaag kunnen buigen,’ dacht zij. - ‘Wie zou daar zoo mooi zingen? - Gij neemt eene vlucht van belang, maar gij kunt die noot niet halen. Ja, toch; goed gezongen! Welk eene wonderlijke melodie! - Maar met luisteren wordt mijn emmer niet vol.’

Dat bedenkende, zocht zij een voor haar doel geschikten tak en hing er den emmer aan; doch de poging eindigde weder in teleurstelling. ‘Nu wil die domme emmer niet zinken. Wacht! - Wat zingt die man mooi; lieve tijd,

hij moet hier vlak bij zijn. - Kom, ik moet toch mijn zin hebben. Ik zal een steen zoeken en in den emmer leggen, voor ballast.'

Zoo gezegd, zoo gedaan; zij zocht een steen, waschte hem af, hing den emmer aan den tweetandigen tak en liet hem zakken. - De emmer zonk zonder plof en stond nu op den bodem van de beek. Het jonge meisje klapte in hare handen bij het welslagen van haar werk.

'Rebecca behoefde niet eens zoo vindingrijk te zijn,' riep zij opgewonden. 'Als hier soms een jongmensch in de buurt is, door Abraham gezonden, mag hij komen drinken en mij een gouden ring en twee armbanden geven. Ik heb dat knapjes overlegd!'

Helaas! Daar brak de tak, en de emmer viel, met steen en al, in de diepte en de plof werd geaccompagneerd door een gilletje van het meisje.

Olle schrikte van den schreeuw, was in eenige stappen aan den oever der rivier en stond nu, half ernstig, half lachende, tegenover het jonge meisje.

'Het is geene koe, ik behoef niet bang te wezen. Eigenlijk komt hij juist van pas,' dacht zij.

'Zoudt gij mij ook willen helpen, als gij kunt, om mijn emmer terug te krijgen? Gij ziet, het is daarginds troebel, en waar ik nu sta, is het helder. Ik wilde water scheppen, maar mijn emmer viel.'

'Is het niet de geschiedenis van den wolf en het lam?' vroeg Olle, die nu, op een omgevallen boomstam, iets verder op, het riviertje was overgestoken.

'Neen, neen; het is de fabel van dat dier, dat in den put naar de maan keek en haar voor eene zilveren plaat hield.'

Olle sneed eene taaie twijg af, beproefde er de sterkte van op zijne knie; zij boog, zonder te breken. Het jonge meisje sloeg zijne handeling schroomvallig gade; de man gaapte haar niet aan, hij dacht aan niets dan aan het redden van den emmer, doch zijne poging was vruchteloos. Zou hij nu gaan waden? Wel, het water was veel te diep!

'Doe dat niet! Als 't u belieft niet!' riep het jonge meisje.

'Het is een groot ongeluk; het spijt mij zoo voor u! Maar wij zullen hem wel terugkrijgen, wees maar niet bedroefd, Juffrouw.'

Olle was een en al deelneming.

'Bedroefd! Dat is de emmer nauwelijks waard. Het is evenwel heel vriendelijk van u, dat gij u zooveel moeite geeft; maar ik wil volstrekt niet hebben, dat gij ervoor in het water gaat.'

'Als het vijftig vademen diep was, zou ik er voor een gouden beker ook wel naar duiken,' zeide Olle galant.

'Onzin!' Zij keek Olle aan; zij zag geen glimlach op zijn gelaat en dacht: 'Zou hij meenen, wat hij zegt?' - 'Gij waart die zanger zeker? Door mijn luisteren heb ik niet genoeg gelet op hetgeen ik deed.'

'Dan is het mijne schuld geweest. Heb ik het niet gezegd, dat ik de wolf was. Ik ben zoo blij!'

'Blij! Gij bedoelt, dat het u spijt!'

'Neen, ik ben blij. Ik heb uw emmer in het water gezongen; nu moet ik hem eruit zingen.'

Het jonge meisje antwoordde niet. Indien zij iets gezegd had, zou het nog eens: 'Onzin!' geweest zijn.

‘Er bestaat een tooverlied,’ hernam Olle, ‘dat de paarlen uit de zee doet komen, als de menschen het maar kenden. Eene oude Finlandsche vrouw

heeft het mij geleerd. Wilt gij ernaar luisteren? Want ik moet het zingen.'

Olle was slim, want juist in dat oogenblik had hij den emmer beet. Hij zong een eentonig deuntje en toen de laatste toon eruit was, stond de emmer, vol van het helderste water, op den kant.

'Ziezoo!' zeide Olle, met een glimlach en eene diepe buiging.

'Het is toch heel vriendelijk van u.'

'Mag ik hem nu voor u dragen?'

'Neen, zeker niet.'

'Waarom niet? Hij is te zwaar voor u en gij zult uwe vingers met dat ijzerdraad snijden. Zie, ik kan gemakkelijk een beter hengsel maken.'

Olle plukte eenige biezen, vlocht ze, bond ze vast met gras en wond ze om het ijzerdraad heen. Daarop gaf hij den emmer deftig aan het jonge meisje terug, boog en stak de rivier weder over.

Het jonge meisje stond een oogenblik besluiteloos; zou zij den man niet mogen beloonen? Zij haalde een zilveren muntstukje voor den dag en wierp het Olle toe, die zich weder naar haar had omgekeerd. Hij ving het geldstukje op en wierp het haar terug, zoodat het voor haar op den grond viel.

'Dat was niet lief van u,' riep Olle; 'ik ben geen bedelaar.'

'O, neem mij niet kwalijk!' riep zij ontsteld terug, wilde schielijk den emmer opnemen en stiet hem inderhaast omver.

Olle was in een oogwenk weder de beek over.

'Het spijt mij zoo, dat ik u heb doen schrikken. Ik ken hier de gewoonten niet, ik ben hier vreemd. Wacht, ik zal den emmer weer vullen. - Ziezoo; nu moet gij mij niet meer bedanken.' En Olle ging heen.

Het meisje bleef volle vijf minuten op den boomstam zitten en peinsde: 'Ik heb mij gek aangesteld. Ik wou, dat hij nog eens gezongen had....'

'Mary, Mary! Waar zijt gij?' hoorde zij roepen. 'Wij dachten, dat gij verdwaald of verdronken waart. - Wij hebben de mand uitgepakt; de kip zit vol suiker; grappig! Haast u nu! Maar uwe voeten zijn doornat. Hebt gij ook een man hooren zingen? Niet? - Dan moet gij stokdoof zijn. Wat scheelt u toch?'

'Ik bedacht, Julie, dat wij twee heuvels over moeten en dat de emmer zoo zwaar is, en dat het heel moeielijk is, helder water uit eene troebele beek te scheppen.'

'Wij zullen den emmer samen dragen.'

Toen zij ermede ter bestemder plaats kwamen, was de emmer meer dan half ledig. Er zat eene oude dame bij de tafel, die de kip en het brood sneed.

'Ik dacht, dat gij nooit terugkwaamt, Mary,' zeide zij.

'Mary zat te mijmeren zooals gewoonlijk, moeder; zij was geheel van streek van haar zwaar werk. Nu, een heuvel beklimmen met een emmer water in de hand is dan ook niet plezierig.'

'Dan zullen wij nu een kopje thee drinken. Julie, rakel het vuur wat op. Terwijl gij weg waart, is er een knap jongmensch voorbijgekomen. Ik kon een stuk hout niet stukkrijgen, toen heeft hij het voor mij gedaan; ik was ook niet ongerust meer, toen hij mij vertelde, dat hij eene jonge dame met een emmer water had gezien. Schenk water in den ketel, Mary; ik heb trek in thee. Wij hebben al den tijd, eer de omnibus komt.'

'Wie heeft die biezen zoo mooi gevlochten, Mary?' vroeg Julie. 'Zie nu

eens aan! Wilt gij het vuur uitblusschen, of zoudt gij liever het water in den ketel doen. - Het is eene nieuwe manier van vlechten; het schijnt het werk van een zeeman. Hier, Mary, ik weet toch, dat gij er zwak op hebt; bind de beide einden aan elkander en gebruik het als armband en souvenir.'

Olle liep intusschen met haastigen tred, zijn hoofd vol phantasieën. 'Zou ik den weg herkennen?' vroeg hij zich. Zeer waarschijnlijk, hij had immers al het instinct van den natuuronderzoeker.

Er ging meer dan eene week voorbij, eer Olle weder een vrijen dag nam. Toen sloeg hij den welbekenden weg in en al zwervende kwam hij een boom voorbij, waarop een bordje hing met de waarschuwing:

'Hier mag geen picnic gehouden worden zonder toestemming der eigenaars van het Fontein-Hotel.'

'O, nu begrijp ik het,' dacht Olle. 'Die jonge dame was uit met hare moeder en hare zuster. Zij wonen hier niet; ik zal haar waarschijnlijk nooit, nooit wederzien.'

Toen zette Olle zich neder; hij was neergedrukt en had geen eetlust. Het was zoel weder, en eer de avond inviel, regende het hard. Toen Olle te huis kwam, was hij druipnat.

Dien avond had hij nog slechts één dollar, doch het verontrustte hem niet. Hij werkte tot diep in den nacht, doch toen hij eindelijk te bed ging, sliep hij onrustig; zijne tanden klapperden, hij had eene zware koorts en ging den volgenden morgen naar een apotheker.

'Ik zal u pillen geven,' zeide de apotheker; 'maar gij moet deze streek uit; het is hier laag en vochtig. Alle Hoorwegers, die hier komen, gaan naar zee; doe het ook, word zeeman.'

'Dat is een uitstekende raad. Waar liggen de booten, die New-York van visch voorzien?' vroeg Olle.

Hij ontving de noodige inlichtingen en wandelde langzaam naar de haven. Zoodra hij de booten in het oog kreeg, raadde hij hare bestemming, hoewel hij nooit zulke vaartuigen had gezien. Vol genot keek hij naar de visschersvloot. Het leelijkste, oudste, meest verwaarloosde schip was voor hem een plezierjacht. De frissche lucht, die hem uit de baai tegenwoei, scheen hem nieuw leven te geven.

Olle zocht een scheepje uit, dat er netjes uitzag, en liep op den steiger heen en weder, totdat hij op het achterschip den naam Josiana zag. Indien er maar iemand op het dek geweest was, zou Olle hem terstond aangesproken hebben; doch hij meende een man in de kajuit te zien, bezig zich te scheren. - Zou hij aan boord durven gaan? Hij deed het, ging naar beneden en kwam zoo in het licht te staan van den man, die zich scheerde.

'Uw vader was geen glazenmaker, wed ik,' zeide eene grove stem.

'Neen,' antwoordde Olle verschrikt. 'Mijn vader was predikant, dominee, evangeliedienaar.'

Olle pronkte met zijne namen in het Engelsch.

'Zijt gij de kapitein?' vroeg Olle.

'Ja, en daarom heb ik mij nog nooit eens in de week kunnen scheren, zonder dat de een of andere gek mij in mijn werk stoorde.'

'O, een gek! Dat ben ik niet, pardon. Ik zal wachten, totdat gij u geschoren hebt; dan wilde ik u vragen, of ik met u op de vischvangst mag gaan.'

'Zoekt gij werk? Wat kunt gij?'

Hier klom de kapitein de trap op en keek Olle van het hoofd tot de voeten aan. ‘Gij ziet er niet sterk uit en weet niets van de visscherij af?’

Olle moest lachen, zoo ziek als hij was. ‘O, ja wel,’ zeide hij. ‘Ik kan visschen.’

‘Wat voor visch?’

‘In mijn land kabeljauw, leng, haring, makreel, schelvisch en een groot aantal andere vischsoorten, die in de Noorsche zeeën zwemmen en wier naam ik nog niet in het Engelsch ken.’

‘Nu, gij hebt al eene heele lijst in uw hoofd, en hebt gij die in uw land gevangen?’

‘Ja, en zalm ook.’

‘Zalm is een denkbeeldige visch. Gij zijt zoo groen als gras.’

‘Neen, groen ben ik niet; maar bleek van de koorts misschien.’

‘Kunt gij een schip optuigen?’

‘Ik heb het van een kapitein uit Bergen geleerd. Ik ken, wat men de theorie noemt; ik heb dikwijls kleiner scheepjes dan dit opgetuigd. Ik weet de namen van de touwen nog niet in het Engelsch, zij staan niet in mijne dictionnaire. Maar dit,’ en Olle ging naar den kant van de boot, ‘dient om het zeil op te halen en dit om het vast te maken; dit ken ik niet, maar als gij het mij eens zegt, vergeet ik het nooit meer. Dit is de fraaiste visschersboot, die ik ooit heb gezien.’

Olle's lof was oprecht en drong recht in het hart van den schipper door; want de kapitein had twee dingen boven alles lief: zijn schip en zijne vrouw.

‘Dat zal wel, want ik heb haar zelf gebouwd. - En dus woudt gij varen? Waarvoor?’

‘Om te visschen.’

‘Och, loop heen. Ik bedoel voor welk loon.’

‘Loon, salaris, traktement? - Ik wil eene maand werken voor wat ik eet en drink. Ik ben ziek vandaag en ik wilde morgen weer beter zijn.’

‘Het is hier geen gasthuis. Veronderstel nu eens, dat gij ziek bleeft, dan waart gij uw zout nog niet waard. Gij zijt niet gehard genoeg voor ons werk,’ en de kapitein begon zich weer te scheren.

‘Het spijt mij erg; misschien kan die andere boot een visscher gebruiken.’ Olle keek in de richting eener andere boot. ‘Ik had zóó gehoopt, hierop te varen, omdat uwe boot de zindelijkste en de mooiste is. Mijn oom had een kapitein, die een lederen pak droeg, dat aan zijn vader toebehoorde.....’

‘Kom! - Wat vertelt gij nu?’

‘Ja, onze visschers dragen lederen buizen en broeken; eens heb ik het pak van den kapitein aangehad; ik viel ermee over boord, en het was zóó van olie doortrokken, dat ik erin boven water bleef.’

‘Zij vangen kabeljauw in netten in uw land?’ vroeg de kapitein, wiens belangstelling werd opgewekt.

‘Ja.’ Toen keek Olle naar het rad. ‘Wij hebben in Noorwegen geene raderen, om te sturen. Wij hebben ook zulke witte zeilen niet; onze visschers zijn arm, maar braaf en eerlijk. Goeden dag. Ik zal dien anderen kapitein gaan vragen, of hij een visscher noodig heeft,’ en Olle deed een stap naar *De trots der zee.*

Nu was *De trots der zee* eene mededingster van *De Josiana*, en indien Blueman ergens een hekel aan had, was het aan die boot. Er was iets in

Olle, dat den schipper beviel. ‘Misschien is hij toch zoo groen niet,’ dacht hij, keerde zich schielijk naar Olle om en mat hem van het hoofd tot de voeten.

‘Hoor eens! Als gij een voet op *De trots* zet, is uwe kans bij mij verkeken. Gij zijt een gek, dat gij geen loon vraagt. Kom maar mee. Hebt gij al iets gegeten? Wij zijn hier afschaffers. Er komt nooit sterke drank aan boord.’

Olle was blijde, dat hij kon zitten.

‘En dus werkt gij gaarne voor niets? Dat is kinderpraat. In dit land is iedereen zijn kost waard. Begrijpt ge? En als ik u iets commandeer, wordt er gehoorzaamd zonder mopperen.’

‘Wat is mopperen? Dat ken ik niet.’

‘Zorg maar, dat gij het nooit leert.’

‘Als het iets kwaads is, stellig niet! Wanneer mag ik met u mede?’

‘Zijt gij gereed, om aanstonds aan het werk te gaan?’

‘Ja, ja!’ En Olle kon zich bijna niet weerhouden, den kapitein om den hals te vallen.

‘Hoe heet gij? Waar zijt gij vandaan?’

‘Olle Swenson, uit Noorwegen.’

‘Olle - dat is bij ons Olivier?’

‘Dat kan wel.’

‘Ja, zeker. Ik geef u geen cent eene maand lang, terwijl gij op de proef werkt, en als gij mij niet bevalt, mag ik u overal aan land zetten..... Ik zal u wat zeggen: als het goed gaat, zal ik u na de eerste paar weken loon geven; maar niet veel. - Hier, kok, geef den nieuwen maat een kop koffie.’

Zoo werd Olle knecht op *De Josiana.*

Den volgenden morgen ging de boot in zee. Olle was spoedig hersteld door goed, eenvoudig en voldoend voedsel. Er werd dien dag kabeljauw gevangen en Olle maakte het redelijk goed. Des avonds werd Olle aan het roer gezet, om te toonen, wat hij kon, en de nieuwe stuurman ging recht door zee. Den volgenden dag was er weinig visch, Olle kon uitrusten en was zoo gezond als ooit te voren. Bij zonsondergang trok eene zware school kabeljauw de aandacht van den kapitein en al waren Olle's handen zacht, en al bezeerde hij zich met de touwen, hij deed goede diensten.

‘Het zal wel gaan,’ zeide Blueman goedkeurend.

Het scheepsvolk aan boord, zes in getal, nam in het eerst een loopje met Olle, doch hij kaatste den bal terug; zij konden veel van hem leeren en zij werden het welhaast met elkander eens, dat Olle geen groen was.

De reis zou inderdaad belangrijk voor Olle worden.

Zij zeilden met eene flinke bries, op een warmen Septemberavond. Al het volk was beneden, de kapitein sliep. Olle zat een Engelschen roman te lezen, dien hij in een hoek had gevonden, toen Tom Winter, de kok, zijne viool uit zijne kist haalde, een echten stradiverius. Olle liet zijn boek vallen, keek naar den kok, doch zeide niets. Tom speelde voort, totdat hij plotseling ophield, zeggende:

‘Die Noorweger daar wordt zenuwachtig en begint met zijne vingers te werken; dat is een bewijs, dat hij er verstand van heeft. - Olle, pak aan;

het helpt u niets, of gij zegt, dat gij het niet kunt. Probeer haar maar eens; men zegt, dat het de beste viool van de heele vloot is.'

Olle lachte, nam de viool, stemde haar en begon te spelen en allen werden uitgelaten.

'Heb ik het niet gezegd?' riep Tom, met al de bewondering van een kenner.

Olle speelde het eene stuk voor, het andere na, van een schijnbaar eindeloos repertoire. Daarna gaf hij Tom de viool terug, die weder een stukje ten beste gaf, waarna hij Olle zijne viool deftig onder de kin schoof. Olle speelde weder en verwierf zich een luidruchtig applaus; zelfs den man aan het roer hoorden zij boven op het dek stampen.

De kapitein was nu wakker geworden en riep:

'Jongens, als wij nu de eerste viool niet aan boord hebben, weet ik het niet. Daar hebt ge dien Tonie, die eerste viool van *De trots*; hij is niet waard, dat hij de viool van onzen man in de handen houdt. Nu zijn wij hem de baas in het zeilen, in het visschen en in het vioolspelen! - Olle, geef nog een deuntje!'

En Olle speelde en zong, eene Noorsche dansmuziek. 'Als gij de Noorweegsche jongens en meisjes daarop zaagt dansen, zoudt gij eerst recht dansen zien,' zeide hij en speelde den opwekkenden dans.

Allen liepen naar het dek, Olle bleef spelen, de mannen vatten de maat en allen begonnen te dansen.

Sedert dien avond had Olle zich de vriendschap van de equipage verworven.

Ook de kapitein leerde spoedig zien, dat er in Olle meer zat dan in een gewonen stuurman.

'Ik heb meer menschen van opvoeding gezien, en wel meer van groote heeren gehoord, die op de vischvangst gingen, maar die Olle zit vol geleerdheid; er is niets, dat hij niet weet: rekenen, aardrijkskunde, geschiedenis en zooveel meer; hij kan *De Josiana* sturen en voor zooveel visch vangen, als het heele schip waard is. Hij behandelt mij, of ik eene jongejuffrouw was, die voor mijn plezier meeging; ik mag geene hand uitsteken. Hij heeft het hart van mijn oudje gestolen. Als er grappen te verkoopen zijn, is hij haantje de voorste, en als het op zwaar werken aankomt, is hij erbij. De jongens weten, wat zij aan hem hebben, en zij zullen hem niet te na komen; daar kunt gij op aan! Ja, verbeeldt je dien Olle, die ruim een jaar geleden zoo groen bij mij aankwam, en die hier nu den boel regeert, en dien ik laat begaan. Al had ik een zoon, ik zou niet meer van hem kunnen houden, en of het nu door hem komt of niet, *De Josiana* is nooit zoo gelukkig geweest.'

Eens, toen *De Josiana* voor anker lag, dicht genoeg bij den wal, om de muziek uit een zomerhotel te kunnen hooren, nam Olle zijne viool en speelde, wat hij dacht, dat zij hoorden.

Daar klonk eensklaps eene stem uit eene andere boot, die langzaam nader kwam.

'*Josiana*, hoy! - Zeg aan kapitein Blueman, dat ik gaarne aan boord wil komen. Ik ben Mat Brill, van Fereges.'

Olle riep den kapitein.

'Hoe vaart gij, kapitein Brill? Wel zeker, kom gerust! Breng de dames mede. Ik ben blijde, dat ik u zie. - Het is een troepje, dat uit zeilen is,

Olle, en Brill en ik zijn oude vrienden. Waarschijnlijk hebben zij uwe viool gehoord. Ik kan gerust de ontvangst aan u overlaten. Zeg aan Tom, dat hij eene taart bakt en dat de tafel gedekt moet worden. Ik heb Brill in geene vijf jaren gezien, en zijne vrouw is nog familie van de mijne; hij heeft altijd veel te vertellen; neem gij de dames voor uwe rekening.'

Blueman maakte het zeilbootje aan *De Josiana* vast en Olle liet eene touwladder af en hielp de dames. Eerst eene bejaarde dame en toen twee jonge, en welhaast stonden zij veilig op het dek.

'Wij komen al uw leeftocht niet opeten, Blueman,' zeide kapitein Brill. 'Als die jonkman hij mij in de kajuit wil gaan, zal hij er eene mand met proviand vinden en eene groote kan melk ook. - Wij hoorden hier viool spelen en wijl er toch niets te vangen was, heb ik de stoute schoenen maar aangetrokken, en hier ben ik nu met de dames. Hoe maakt het moeder de vrouw?'

'Uitstekend, Mat; kom nu ook; de dames zijn er al; vergeet niet, dat *De Josiana* niets aan boord heeft, dat te goed is voor uwe dames en voor u.'

Olle had in een oogwenk de mand, de kan en de sjaals van de dames gehaald. Daarna ging hij naar Tom, om de taart te bestellen, en kwam met een armvol vouwstoeltjes weder op het dek.

Indien de Danaïden, toen zij water moesten scheppen, zulk een vindingrijken man gevonden hadden, die het lek in haar vat had kunnen stoppen, zou de fabelleer een held te meer gehad hebben.

Dàt had Mary Acton nu juist niet gedacht, toen het zeilbootje *De Josiana* nader was gekomen. Hare nieuwsgierigheid was opgewekt geworden door de tonen der viool; zij had den verrekijker van kapitein Brill genomen en had terstond den speler herkend. Hij was - er was geen twijfel aan - de man, die haar haar emmer had helpen vullen. Zij was een openhartig meisje en zij dacht er zelfs niet aan, hare bekendheid met hem te verbergen. Dat had zij bij zichzelve uitgemaakt, eer Olle haar op het dek had geholpen. Er was slechts één onaangename bijzonderheid aan hare kennismaking met hem verbonden en dat was het geld, dat zij hem had toegeworpen. Nu, het beste, wat zij doen kon, was, dat van zich af te zetten. Het was mogelijk, dat hij haar vergeten had; indien dat zoo was, behoefde zij zich niet aan hem bekend te maken.

(Wordt vervolgd.)

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Een Koninklijke misdaad. Roman uit onze dagen, bewerkt naar gedenkschriften eener onlangs overledene prinses, door Catharina Alberdingk Thijm. Twee deelen. - Arnhem, H.W. van Marle.

'*Missus*, *I wants to make your flesh creep*', riep de *fat boy* in Pickwick de oude Mevrouw Wardle toe, toen hij haar den minnehandel van hare kleindochter met den logeergast ging verraden. Met eene dergelijke bedoeling ten aanzien van het romanlezend publiek moet juffrouw Alberdingk Thijm de pen opgenomen hebben tot het te boek stellen van dit verhaal, dat *le succès à tout prix* schijnt te bejagen. 't Is dan ook eene historie, om den lezer, die van de leesbibliotheken gebruik maakt, te doen watertanden. Niet alleen gaat hij daarin als *frère et compagnon* om met een aantal gekroonde hoofden en lieden van den hoogsten adel van Europa, maar de schrijfster maakt hem deelgenoot van een gewichtig staatsgeheim, hierop nederkomend, dat niet alleen de oudste dochter van Koningin Victoria, gemalin, moeder en grootmoeder van drie toekomstige Keizers van Duitschland, is een ondergeschoven kind, 'in de wieg verruild', maar wat meer is, dat alle kinderen, uit het huwelijk van Koningin Victoria gesproten, de Prins van Wales in de eerste plaats, eenvoudig onwettig zijn, daar Prins Albert al getrouwd was, toen hij met Victoria huwde. Ziedaar de troonsopvolging in de twee groote protestantsche landen van Europa geheel op losse schroeven gezet! Wat eene romanschrijvende juffer al niet vermag! En men zal wèl doen met alles, wat de schrijfster opdischt, maar gaaf als waar aan te nemen, want *primo* heeft het uit Victoria en Albert geboren kind - (dat toch eigenlijk onecht zou zijn, wegens het eerste huwelijk van den lateren Prins-Gemaal,) - haar dat zelf verteld; *secundo* zijn de bewijzen van alles, wat in deze twee deelen verteld wordt, - (ofschoon ze volgens het verhaal der schrijfster zelve eigenlijk bij eene schipbreuk nabij de Amerikaansche kust in den schoot der golven zijn te niet gegaan) - in de vertrouwde handen van... Z.H. den Paus te Rome; *tertio* is hetzelfde ook al opgedischt in een Fransch boekje, waarvan eenige maanden geleden eene zevende editie verscheen; - (hoewel juffrouw A.Th. eigenlijk uit de papieren eener 'onlangs overleden prinses' heeft geput) enz. enz. Twee dingen zijn te verwonderen: dat de schrijfster door de geschiedenis van Carolina Louise niet, nu 't in één moeite had kunnen doorgaan, die van Kasper Hauser gevlochten heeft; ten tweede, dat dergelijk geschrijf een soliden uitgever kon vinden, die het de eer waardig keurde van het nette kleed, waarin dit tweedeelig verhaal het licht heeft gezien.

Nieuwe wandelingen door Nederland, door J. Craandijk, met platen naar de natuur geschetst en op steen gebracht door P.A. Schipperus. Afl. 1-6. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink.

De ‘Wandelingen door Nederland’ zijn in hare zes net uitgevoerde boekdeelen tot een soort huisboek geworden van ieder Nederlander, die gevoel heeft voor het eigenaardig natuurschoon van zijn land en gaarne van de bezochte streek iets meer weten wil, dan de herbergier of de toevallige wandelinggenoot hem weet te vertellen. Dat dit het geval is, blijkt uit de nieuwe onderneming, welke de uitgever zeker niet gewaagd zou hebben, indien de uitgifte der eerste wandelingen slecht was uitgevallen en het publiek dus had getoond Craandijk en Schipperus als binnenlandsche gidsen niet te waardeeren.

Het is juist daarom onnoodig, over de zes verschenen afleveringen der nieuwe reeks veel te zeggen. Schrijver, teekenaar en uitgever geven gevolg aan het voornemen, in de laatste aflevering der eerste Wandelingen te kennen gegeven, van later nog eens voor het publiek te zullen verschijnen met de uitgebreide stof, die nog als resultaat van de omzwervingen der beide auteurs gereedlag. Dit geschiedt in denzelfden netten vorm van het vorig werk, met een even onderhoudenden tekst, even goed gekozen en verdienstelijk uitgevoerde platen. Er zijn nog zooveel belangwekkende, beschrijving, bespreking en bezoek ten volle waardige plaatsen in ons land, hetwelk door de zes verschenen deelen nog lang niet uitgeput is, dat het ons evenzeer verheugt, dat Craandijk en Schipperus, gesteund door hun wakkeren uitgever, hunne historische en ‘malerische’ beschrijving van ons land gaan voortzetten, als dat een dergelijk degelijk werk de sympathie vindt van het publiek, welke het noodig heeft, om de aanzienlijke kosten der uitgave te dekken.

Mr. C.W. Opzoomer. Losse bladen; derde deel (Kunst, Letteren). - 's Gravenhage, Gebr. Belinfante.

De aard der onderwerpen, in dit deel behandeld, uitsluitend gekozen uit het gebied der kunst, meestendeels der letterkundige, zou een ander aankondiger vereischen dan dien der eerste twee deelen van Opzoomer's *Sparsa*, maar de ondeelbaarheid der uitgave schijnt dit niet toe te laten. Men zal van hem, die thans aan het woord is, wel niet vergen, dat hij een terrein betreedt, dat het zijne niet is, en waarop zelfs het geleide van iemand als Opzoomer zijn gebrek aan ervaring niet aanvullen kan. Trouwens, van de lettervruchten van dezen schrijver, die ook op kunstgebied als scherpzinnig beoordeelaar en fijngevoelend ontleder onder de eerste autoriteiten genoemd wordt, zal wel geen critiek gevorderd worden. De hier verzamelde dertien stukken zijn afkomstig uit het langdurig tijdperk van 1848 tot 1884 en zullen, hoe lang geleden ook verschenen, wel niet verouderd zijn, omdat de voorbeelden van Lessing, Goethe, Winckelmann en zooveel anderen leeren, dat goede woorden van letterkundige en kunstcritiek hunne waarde lang behouden. Behalve een paar beschouwingen van meer algemeenen aard, leest men in dit boekdeel studiën over Schiller's *Maria Stuart*, Shakespeare's sonnetten, Shakespeare's juridieke kennis, de

historische romans van Walter Scott en Vosmaer's *Ilias*-vertaling, die - zonder de beteekenis voor den deskundige

ervan te willen schatten - voor den leek de groote waarde hebben van de schoonheden en eigenaardigheden voor hem te ontvouwen en hem een blik te doen slaan in het karakter van eenige meesterstukken der oude en nieuwe letterkunde.

Johan Gram. Heuglijke dagen, schetsen en brieven. - Schoonhoven, S. en W.M. Van Nooten.

De heer Gram, die ieder jaar den vreemde intrekt en zijne landgenooten op de hoogte houdt van hetgeen hij in steden en landen merkwaardigs ziet en ondervindt, verhaalt ons in dit deeltje van eene reis naar Italië, van een bezoek aan den schilder Munkaczy en aan het gemaskerd bal in de Opera te Parijs, van een uitstapje naar het Schwarzwald, op zijn gewonen, onderhoudenden, prettigen trant. Het is geen hoogvliegende of diepgaande literatuur, doch zeer geschikt voor haar oorspronkelijk doel, het dagleven in een dagbladfeuilleton. Voor hem, die de beschreven oorden heeft bezocht, zullen deze schetsen en brieven aangename herinneringen opwekken; voor anderen, die nog niet zoo gelukkig waren, kunnen zij eene aansporing zijn tot zoodanig bezoek, ofschoon de toekomstige reiziger, die met vrucht reizen wil, wèl zal doen met zich ook door de lezing van andere boeken voor te bereiden op den tocht, waartoe Gram's gekeuvel hem heeft verleid. Het ephemeridisch karakter van deze reisbeschrijving blijkt ook uit den lossen, nu en dan tot op de grenzen van het achtelooze en gedachtelooze lossen stijl, welke bij deze uitgifte der feuilletons in een bundeltje wel eenige verbetering en correctie had kunnen lijden, waarbij dan tevens herhalingen in het weergeven van indrukken en waarnemingen hadden vermeden kunnen worden. Hierdoor zou de letterkundige vorm van deze herinneringen verhoogd zijn, zonder dat de leesbaarheid van het boekske erdoor zou zijn verminderd; want eene aangename lectuur, ontspanning zonder inspanning, wordt door Gram, volgens zijne gewoonte, hierin aan het publiek aangeboden.

F.W. Dostoïewsky. Arme menschen, Russische roman, vertaling van A. Van den Hoek. - Amsterdam, A. Rössing.

Het is een natuurlijk gevolg van het populair worden van een buitenlandsch schrijver, dat men in de eerste plaats kennis maakt met zijne meesterstukken, en wanneer de daardoor gemaakte indruk de vertalers vaardig heeft gemaakt, pas de andere, vroegere lettervruchten van den schrijver te lezen krijgt. Met Dostoïewsky gaat het in ons land evenzoo. Nog betrekkelijk kort geleden gaf een Nederlandsch uitgever zijn landgenooten eene vertaling van *Schuld en Boete*, het meest aangrijpende werk van dezen auteur, waarin zijne groote gaven van karakterontleding in al hare macht uitkomen, in handen; thans volgt het korte verhaal, waarmede Dostoïewsky meer dan veertig jaren geleden zijne intrede in de letterkunde deed. Al doet de lezing ons den indruk begrijpen, dien dit verhaal bij het eerste uitkomen teweegbracht, daar het karakter van den schrijver, door de critiek met den naam van ‘de dichter van alle ellenden’ gedoopt, er overal in doorstraalt, in dramatische kracht en zielkundige

ontwikkeling staat het beneden den genoemden roman, terwijl ook de vorm den eersteling verraadt. Het is eene

reeks brieven van twee ‘arme menschen’, een bejaard, ondergeschikt ambtenaar bij de kanselarij en een bedrogen en verlaten meisje, naburen en verwijderde verwanten, waarin zij hunne indrukken en ondervindingen wisselen. Evenals over alles, wat Dostoïewsky schreef, ligt er een waas van weemoed en teleurstelling, om niet te zeggen ontevredenheid, over dit werk, dat eentonig zou zijn, indien de hier en daar langdradige correspondentie niet beschrijvingen bevatte, onveranderlijk van armoede, ellende en onderdrukking getuigende, doch met veel talent geschilderd. De vertaling is aan betere handen toevertrouwd dan die van *Schuld en Boete.* We weten niet, of ze geschied is uit het oorspronkelijk Russisch; maar is zij, gelijk te vermoeden is, naar eene Duitsche vertaling bewerkt, dan verdient de vertaler den lof, dat dit aan geen enkel germanisme te merken is.

Dr. G. Delaunois, de ziekten en kwalen van een drinker. Voor Nederland bewerkt. Amsterdam, A. van Klaveren.

Evenals koffie, thee en cacao behooren de alcoholiesche dranken tot de dagelijks gebruikte genotmiddelen. Opmerkelijk is, dat de genoemde zelfstandigheden allen vergiftig zijn, hoewel de werking bij matig gebruik snel voorbijgaat, zonder sporen achter te laten. Bij voorkeur wordt misbruik gemaakt van sterke dranken, op zichzelven reeds schadelijk, maar door vermenging en vervalsching met verschillende stoffen bepaald verderfelijk. Een der schadelijkste bijproducten der alcoholbereiding is de z.g. foesel-olie, die reeds in zeer kleine hoeveelheden stoornis brengt in de spijsvertering, spanning in de kaakspieren en volheid in de maagstreek veroorzaakt, gepaard met hoofdpijn, duizeligheid en matheid. Toch zou het onjuist zijn, de schadelijke gevolgen van het herhaalde misbruik der sterke dranken enkel en alleen aan de foesels toe te schrijven, daar onderscheidene waar- en proefnemingen reeds in 1852 hebben aangetoond, dat de zuivere alcohol dezelfde gevolgen heeft, zij het dan niet in die kleine hoeveelheid.

De verschillende lichaamsdeelen worden door den alcohol zoo te zeggen opgezweept. Hartslag en ademhaling versnellen, waardoor in het bloed een overmaat van zuurstof wordt gebracht, die zich bij voorkeur met den alcohol vereenigt, ten koste der eiwit- en suikerverbindingen. In te geringe hoeveelheid of op onvolkomen wijze omgezet, veranderen zij in vet, m.a.w. er heeft ziekelijke vetvorming plaats. Heeft deze door voortdurend misbruik een zekere hoogte bereikt, dan krijgt de drinkebroêr het bekende eigenaardige uiterlijk. Men oordeele echter niet te voorbarig, daar ook soliede lui, bijvoorbeeld meesters in het tafelgenot, den koperneus kunnen omdragen. Vroeger of later openbaren zich maag- en ingewandsstoornissen; de omzetting der deugdelijke voedingsstoffen wordt minder, de weelderige vetvorming houdt op, bloed en weefsels worden zuchtig, de drinker teert uit en sterft aan algemeene waterzucht, wat de ouden reeds wisten: qui vivit in vino, moritur in aqua. Toch, in de meeste gevallen brengt de liefhebber het zoo ver niet, daar longen, maag, lever, nieren of hersenen hem al spoedig den dienst opzeggen en een akelig sterfbed bereiden. Somwijlen verbant een ongeneeslijk hersenlijden hem korter of langer in een gesticht.

Behalve de dronkaardswaanzin komen o.a. meermalen voor zinsbegoochelingen, hallucinationes, bestaande in het gewaande zien van allerlei dieren,

dalende van den olifant tot de muis. Ook deze aandoening is van ouds bekend, zooals blijkt uit de volkssprookjes van woestaards, door muizen vervolgd, ja, zelfs verslonden; sagen, algemeen verspreid in Duitschland, Polen, enz. Of wel de ongelukkige waant zich verheven boven het aardsche gewemel en vergeet in den roes verdriet en ellende, z.o. de arme Ariadne, door den ondankbaren Theseus op Naxos achtergelaten, waar zij uit baloordigheid huwde met Dionusos (Bakchos), die haar bruiloftskroon onder de sterren plaatste; hetgeen in gewoon proza beteekent, dat zij zich aan den drank verslaafde. Nog drinken in onze dagen veel armzalige zwakkelingen uit die Lethe, om voor een korte spanne tijds leed en verleden te vergeten.

De ongelukkige dronkaard verdierlijkt langsaam en daalt tot de onderste sport van de maatschappelijke ladder, om als bedelaar of als misdadiger het ellendige bestaan te eindigen. Te veel wordt in onzen humanen tijd als dekmantel voor begane feilen ‘de kennelijke staat’ gebezigd, ja, zelfs de misdaad van den beschonkene op dezelfde lijn als die van den krankzinnige gesteld, d.i. de ontoerekenbaarheid bepleit. Pittakos daarentegen, een van de zeven Grieksche wijzen, strafte dubbel de misdaad, begaan in dronkenschap. Maar dit is straks 2500 jaar geleden, en wij staan immers veel hooger!

‘Ons doel, waarde lezer’, zegt de schrijver van bovengeplaatst werkje, ‘is - u een heilzame (?) vrees voor die gevaarlijke dranken [jenever, brandewijn en absint] aan te jagen.’ - Edel is die vrees-aanjagerij niet, al heet zij heilzaam, d.i. bevorderlijk aan het geluk, zoowel als aan de gezondheid. En zij zal stellig gelukken, want er worden tafereelen ontrold vol ellende, meesterachtig, doch niet meesterlijk; de goê-gemeente zou zeggen met den Franschen slag afgeroffeld. Zoo wordt op bladz. 6 het alcoholisme genoemd ‘een ziekte, vroeger onbekend, en waarvan eerst in de laatste twintig jaar gewag wordt gemaakt’, en op bladz. 49: ‘Het overerfelijk (!) alcoholisme is een onloochenbaar feit, maar het is een nieuw feit, dat men eerst sinds het begin dezer eeuw kent.’ Een paar bokken, dagelijks geschoten door heeren artsen, daar geschiedenis geen examenvak is, noch hier noch elders.

De overzetting is blijkbaar niet door een geneeskundige bezorgd en laat veel te wenschen over. Stuitend zijn de woorden: eiwitpisvloed, stapelgek, zuiper; ontaalkundig: alcohols, wanhopig aantal, beefverlamming, distellatie, organieke ontaardingen, vervetten; zelfbewust-ondeugend is ‘de wonde, die zich niet weet te sluiten’, blz. 1. Op blz. 26 wordt gesproken van h a a r p i j n , waar te nemen ‘den morgen na den dag, waarop men beschonken is geweest’. Edoch, na een roes van zuiveren wijn of van puik gedestilleerd blijft het haar normaal, d.i. pijnloos.

Populair-geneeskundige onderwerpen, behandeld op de wijze, als hier is geschied, doen onwillekeurig denken aan de geestige woorden van Vitellius. Op zekeren dag nl. had Caligula de dwaasheid te betoogen, dat zijn stamboom tot de goden opklom. ‘Niet waar, generaal’, vraagde Caligula, ‘ge hebt immers gezien, dat ik een nachtelijk bezoek bracht aan de maan?’ Maar Vitellius kende de hofkneepen en antwoordde gevat: ‘Machtige gebieder, den goden alleen is het geoorloofd over die geheimenissen te spreken.’

De geneeskunde is geen allemans-gading.

Den Haag, Juli 1887.

Dr. R. KRUL.

Der Ursprung und die Bedeutung des Apostolates in der Christlichen Kirche der ersten zwei Jahrhunderte, von Wilhelm Seufert, ev. prot. Pfarrer in Wollbach (Baden). Leiden, E.J. Brill.

Dit geschrift is een bekroond antwoord op eene door het Haagsch Genootschap tot verdediging van den Christelijken godsdienst uitgeschreven prijsvraag. De schrijver noemt het ‘een critisch-historisch onderzoek op grond der Nieuw-testamentische geschriften en der verdere christelijke letterkunde’. Dien naam draagt het boek te recht. Het is niet alleen opgedragen aan de Hoogleeraren Hausrath en Holtzmann, maar de schrijver heeft zeker behoord tot hunne beste leerlingen. Regelmatig gaat het onderzoek voort. Eerlijk worden de slotsommen opgemaakt en duidelijk uitgedrukt. Eene ‘Schlussbetrachtung’ aan het eind geeft een helder overzicht van het geheel. Al lezende plaatste ik hier en daar een vraagteeken, doch, voor zoover ik kan oordeelen, mag men dankbaar zijn met dit flink geschreven boek over zulk een belangrijk onderwerp. De vraag naar het ontstaan en de beteekenis van het Apostolaat is van hoog gewicht voor de kennis der ontwikkeling van het oudste Christendom. Door het optreden van Paulus en in den strijd tegen hem heeft de Apostelnaam eerst zijne bepaalde beteekenis gekregen; allengs zien we het Apostolaat der twaalven zich vestigen; en blijven er nog steeds apostelen ook in den zoogenaamd na-apostolischen tijd, we zien hen langzamerhand plaats maken voor den bisschop, den opvolger der oude apostelen. Ook deze geschiedenis is eene bijdrage te meer voor de kennis van den ontwikkelingsgang in het oorspronkelijk Christendom; wat als eene beweging des geestes begon, ging straks over in de kerkelijke vormen en de kerkelijke leer. De apostel wordt priester. Deze overgang was noodzakelijk en voor de ontwikkeling van het Christendom in de eerste eeuwen gelukkig. Het is thans goed, dat we eraan herinnerd worden, hoe het Christendom ontstond als eene geestelijke beweging. Of de schrijver alles waar zal kunnen maken, wat hij van Jezus zegt, zal ik niet durven beslissen. Intusschen is er reden, om het met hem eens te zijn in eene ontkenning: Jezus heeft de 12 apostelen niet aangesteld; en in eene bevestiging: hij heeft gewenscht, dat zijne volgelingen het Evangelie, door hem gepredikt, in wijder kring zouden verkondigen.

Deze bekroonde prijsvraag is een boek voor theologen. Ik hoop, dat het in geen theologisch leesgezelschap zal worden gemist en dat menige private bibliotheek ermee zal worden verrijkt.

V.D. B.

Een Zomernachtsdroom. Naar het Zweedsch van A.Ch. Edgren, door Ph. Wijsman. Uitgaaf van W. Gosler te Haarlem.

De Zweedsche schrijfster is door Mej. Wijsman, die een vroeger werk van haar, getiteld *Levensstrijd*, vertaalde, reeds in onze leeskringen gunstig bekend geworden. Wat zij ons in ‘Een Zomernachtsdroom’ leverde, door dezelfde vertaalster in goed Hollandsch tot ons overgebracht, geeft geene mindere blijken van haar meesterlijk schrijverstalent.

't Zijn geene alledaagsche voorvallen en toestanden, die we als hoofdzaak in dit boek aantreffen, en dat geeft ons aanleiding, om te bevroeden, dat de schrijfster met haar werk eene bijzondere bedoeling op het oog had, waartoe zij hare twee hoofdpersonen in dit verhaal, Rolf Falk en Ulla Rosenhane, in het licht laat treden.

Falk, een echte Noor, gespierd en krachtig naar het lichaam, maar ook niet minder krachtig naar den geest, is een gezond-practisch man, die eene schitterende carrière opoffert, om zich in nederigen staat, als volksleeraar, geheel te wijden aan de rechten van het volk op verlichting en menschelijke ontwikkeling en, tegenover de redeneeringen van geleerde geestes-aristocraten, aan het steunen en beschermen van zwakken en onontwikkelden. Bij zijne hoog ernstige levensopvatting, die niet altijd van eigenzinnigheid en hardvochtigheid was vrij te pleiten, bezat hij een gevoelvol hart, dat voor ware en warme liefde openstond. Bleek hij voor eene korte wijle niet ongevoelig voor de verleiding eener volleerde coquette, hij was te streng moralist, om zich in hare netten te laten vangen, maar al zijne innige, reine liefde schonk hij aan Ulla Rosenhane, die hij op eene Zweedsche badplaats, Utskär, ontmoette.

Ulla Rosenhane, eene beroemde en gevierde schilderes, was door haar langdurig verblijf in Rome, waar zij voor de kunst en in de kunstenaarswereld leefde, geheel eene dochter van het Zuiden geworden. Haar vrij en onafhankelijk leven had zij, met hare begrippen van emancipatie, hartstochtelijk lief. De vrouw, met al de teedere aandoeningen van een beminnend hart, geopend voor warme wederliefde, ging bij haar op in de kunstenares. Toch komt er een keerpunt in haar leven. Falk's liefde voor haar wordt haar te sterk, al houdt zij niet op, tegen hare liefde voor hem te worstelen. Er zijn oogenblikken, waarin zij zich zalig gevoelt, een man te beminnen, wiens onbaatzuchtigheid en rechtschapen karakter zij hoog vereert, maar toch heeft zij hare liefde meer lief dan het voorwerp harer liefde. Haar hinken op twee gedachten: liefde voor de kunst en liefde voor de haren, was het ongeluk haars levens. Triomfeerde de eerste over hare gehechtheid aan echtgenoot en kinderen, de terugslag bleef niet achter: de triomf verliest zijne bekoorlijkheid.

Wij bepaalden ons in het verslag geven van dit merkwaardig boek bij de twee hoofdpersonen in het verhaal, omdat wij te breedvoerig zouden worden, als we eene schets wilden geven van de vele toestanden en karakters, die erin voorkomen en die het bewijs leveren van eene rijke verbeelding en ernstige studie van het menschenleven.

En wat nu de bedoeling van het geschrift betreft, waarvan we boven spraken, wij gelooven, dat Mej. Wijsman haar met deze woorden te recht aangeeft: ‘Het is, meen ik, de bedoeling van Mevrouw Edgren te doen uitkomen, hoe weinig de artiste bij uitnemendheid, de *Künstlerin von Gottes Gnaden,* op wie zij bepaaldelijk het oog heeft, voor het huwelijksleven geschikt is’; en wij zeggen het haar na: ‘Slechts op zeer enkele bevoorrechte vrouwen in de maatschappij zal deze roman dus van toepassing kunnen zijn, en voor de zoodanigen bevat het huwelijk der kunstenares wellicht eene heilzame waarschuwing.’

H.

De oorsprong en het voortbestaan der levende wezens.

De tegenwoordige eeuw is, meer dan eenig ander tijdperk in de geschiedenis der beschaving, getuige geweest van tallooze veroveringen op wetenschappelijk gebied en van groote vorderingen in alle takken van 's menschen kennis. Vooral echter mag zich de natuurwetenschap verheugen in eene zoo groote mate van vooruitgang en van toenemenden bloei, als geene andere wetenschap, noch in de tegenwoordige, noch in vroegere eeuwen, kan aanwijzen.

De natuurstudie heeft haar stempel gedrukt op den cultuurtoestand van den hedendaagschen tijd en zij beheerscht, door hare vele toepassingen, den toestand van de tegenwoordige maatschappij, terwijl zij ook door hare zuiver theoretische uitkomsten wellicht van alle wetenschappen het meest invloed heeft uitgeoefend op de levens- en wereldbeschouwing van den mensch.

Op welk gedeelte van de natuurstudie wij ook het oog richten, overal ontmoeten wij de uitkomsten van dien vooruitgang. De natuurkunde heeft, vooral op het gebied der electriciteit, wonderen verricht; de scheikunde, in de laatste halve eeuw eigenlijk eerst geboren, is in die korte tijdsruimte met reuzenschreden voorwaarts gegaan en werd, door hare tallooze ontdekkingen, tot een zegen der menschheid. De sterrenkunde, voortbouwende op de natuur- en scheikunde, behaalde de stoutste overwinningen aan den hemel; de aardkunde ontsluierde ons de geheimen der duistere aarde en beide brachten ons de verklaring van tal van vraagstukken, die men vroeger als volkomen onoplosbaar beschouwde, en leverden ons het antwoord op vele vragen, die men tot vóór korten tijd nog met schouderophalen had begroet.

Doch ook de kennis van het organisch leven, van de planten- en dierenwereld, maakte in de tegenwoordige eeuw groote vorderingen en de verschijnselen des levens worden door ons met een geheel ander oog beschouwd dan door onze voorgangers. Deze nieuwere beschouwingen oefenden bovendien den heilzaamsten invloed uit op de ontwikkeling der medische wetenschap.

Terwijl dus, als het ware, elke dag ons nieuwe ontdekkingen brengt

op natuurkundig gebied, zouden wij bij eene oppervlakkige beschouwing, door die schitterende uitkomsten verblind, bijna tot de meening geneigd zijn, dat 's menschen kennis- en waarnemingsgave geene grenzen kent en dat in de toekomst de natuur zich aan ons geheel zal voordoen als een open boek, voor elken ingewijde leesbaar en verstaanbaar en waarin voor raadselen geene plaats meer zal zijn.

Doch deze voorstelling zou minstens zeer voorbarig en gewaagd zijn en vooral op het gebied der biologie, de leer van het organisch leven, zijn er nog tal van ononthulde geheimen en daaronder ook eenige, die, volgens sommige geleerden, voor ons steeds raadselen zullen en moeten blijven. Vóór eenige jaren heeft de beroemde physioloog Du Bois-Reymond te Berlijn aan deze, volgens hem, al te zeer vooruitziende geesten, die meenden, dat men éénmaal tot in de diepste schuilhoeken van het boek der natuur zou kunnen doordringen, door eene beroemd geworden uitdrukking eenigszins den teugel aangebonden. In eene rede, door Du Bois-Reymond in 1872 voor de Duitsche natuur- en geneeskundigen uitgesproken, verkondigde hij de stelling, dat de natuurwetenschap, hoe groot de vorderingen ook mogen zijn, die zij in de toekomst nog zal maken, toch over sommige vraagstukken nimmer haar licht zal doen schijnen, daar er grenzen bestaan voor het onderzoek der natuurverschijnselen, welke de mensch niet kan overschrijden, zoodat op sommige dezer wereldraadselen steeds het ‘ignorabimus’ (zullen het niet weten) van toepassing zal zijn. Sedert dien tijd heeft men over dat woord veel gestreden en die strijd was dikwijls zeer bitter, hetgeen ons te minder kan verwonderen, daar de door Du Bois-Reymond bedoelde raadselen in het nauwste verband staan met de sedert eeuwen en eeuwen heerschende godsdienstige wereldbeschouwing en levensopvatting van den mensch.

Wij wenschen hier niet de poging te wagen, om over de beschouwingen van Du Bois-Reymond een beslissend oordeel uit te spreken, noch ons verdiepen in het voor en tegen daarvan, doch zullen slechts de thans heerschende denkbeelden trachten te schetsen omtrent een der gewichtigste van de door hem genoemde wereldraadselen, waarover reeds sedert de oudste tijden strijd is gevoerd: het vraagstuk van den *oorsprong des levens*. Nog steeds wordt die strijd door de geleerde wereld voortgezet en, hoewel de eindbeslissing nog niet is te voorzien, achten wij toch de reeds verkregen uitkomsten gewichtig genoeg, om, in de volgende bladzijden, den lezer bekend te maken met de geschiedenis en het tegenwoordig standpunt van dit levensvraagstuk.

De vraag naar den oorsprong der levende wezens, naar de oorzaak van het ontstaan der eerste organismen, is eigenlijk reeds zoo oud als de geschiedenis van den mensch zelve en daarop betrekking hebbende beschouwingen zijn reeds door de oudste overleveringen uit het verre Oosten tot ons gekomen. In den aanvang echter hadden deze beschouwingen, zooals vanzelf spreekt, met wetenschappelijke theorieën

niets gemeen en waren niets anders dan een uitvloeisel van de denkbeelden, die de menschelijke geest zich maakte van de hem omringende natuur. De scheppingstheorieën der oudste volken vertoonen dan ook alle eene groote overeenkomst met betrekking tot het ontstaan der organische natuur en bij alle wordt dit aan eene scheppingsdaad toegeschreven, waardoor al de verschillende organismen reeds als zoodanig op het wereldtooneel verschenen, nadat eerst de scheiding had plaats gehad van hemel en aarde en aan het licht en het water het aanzijn was gegeven.

De scheppingsgeschiedenis, zooals die door Mozes aan de Israëlieten werd verkondigd, is dan ook zonder twijfel oorspronkelijk van de oudste Oostersche volken afkomstig en zij is zeer waarschijnlijk het eerst opgetreden bij de Oud-Aziatische oerstammen tusschen Tibet en Egypte. Althans bij de Arische volksstammen bestond deze scheppingsidee, volgens nieuwere onderzoekingen, reeds minstens 4000 à 5000 jaren vóór Christus en zij is dus ouder dan eenige historisch bekende beschaving. De oudste schriftelijke oorkonden, die van de Indische scheppingstheorie tot ons kwamen, zijn opgeteekend in de *Veda,* d.i. in de heilige boeken, waarin de Indische priesters de hun mondeling medegedeelde berichten nederschreven. De *Veda* bestaat uit verschillende deelen, waarvan het hoofdwerk is de *Rigveda*, d.i. de *Veda der Lofzangen*, want in deze zijn voornamelijk de godsdienstige beschouwingen der priesters vervat.

In deze geschriften vinden wij het denkbeeld van het monotheïsme duidelijk uitgesproken en zij bevatten eene scheppingsgeschiedenis, waarin een eenige, almachtige God eerst den eersten mensch Puruscha schiep, een wezen met duizend hoofden, duizend handen en duizend voeten. Deze eerste mensch verdeelde zichzelven in vier deelen, waarvan één vierde tot de *aarde* en drie vierden tot den *hemel,* het onsterfelijke, werd. Uit het aardsche gedeelte ontsproten dan al de wezens, die zich voeden, verder ook al het levenlooze en daarna ook de eerste vrouw Viraj. In een ander gezang vinden wij eene beschrijving van den, in duisternis gehulden, chaos en van den eenigen, almachtigen God, die in den hoogsten hemel woont.

Uitvoeriger wordt de scheppingsgeschiedenis bezongen in een later geschrift: de *Vischnu-Purana*, waarin aan de scheppende Godheid de naam *Vischnu* wordt gegeven. Hier lezen wij, dat er in den beginne noch dag of nacht, noch hemel of aarde, noch licht of duisternis was en dus alleen de schepper bestond. Deze schiep eerst den aether, de lucht, het licht, het water en de aarde, doch daaruit vormden zich nog geene levende wezens, daar dit alles zich eerst, evenals in de voorstelling der Grieken, tot een eivormigen chaos vereenigde, waarin Brahma, als schepper der wereld, zijn zetel had en welks wanden door de gebergten, welks holten door de oceanen gevormd werden. Uit dien chaos werden toen de landen en zeeën der aarde, de planeten en

de deelen der wereld en eindelijk ook de goden, goede en slechte, en de menschen gevormd. De beheerscher van dit Heelal is met tweeërlei eigenschappen, goede en slechte, bedeeld. Hij houdt eerst als Vischnu, met de eigenschap van het goede en reine, al het geschapene gedurende eene onmetelijke tijdruimte in stand. Doch dan verwoest dezelfde godheid, nu met de eigenschappen der duisternis en van het kwade bedeeld en Siwa geheeten, alles, wat bestaat, verslindt het geheel en doet gedurende eene even groote periode de wereld opnieuw in eene enkele woeste zee verkeeren. Later ontwaakt de godheid weer met zijne goede eigenschappen en begint als Brahma de schepping opnieuw.

Wij zien duidelijk, dat deze scheppingsgeschiedenis in het nauwste verband staat met de natuur van het land, die buitengewoon grootsch en weelderig was, doch waar, op eene vruchtbare periode van voortbrengende kracht, telkens tijdperken volgden van verwoesting door hevige regens, vuur, bliksem, enz. Vandaar, dat de priesters uit politieke berekening deze voorstelling te baat namen als middel, om aan de lagere kasten ontzag in te boezemen met de bedreiging van eene vernieling van al het geschapene door Siwa. Deze godheid wordt dan ook als een waar monster, in de afzichtelijkste vormen voorgesteld.

Eene dergelijke scheppingsgeschiedenis vinden wij in Chaldaea terug, waar vooral Babylon zich gedurende langen tijd, tot 2000 jaren vóór Chr., als onafhankelijk rijk en als oudste zetel der beschaving staande hield. De overeenkomst met de Indische scheppingsgeschiedenis is volkomen te verklaren, daar de Babylonische beschaving van Indischen oorsprong was, zooals uit de in den jongsten tijd in deze streken opgegraven steenen tafelen of *tabletten* met gegraveerd of ingebrand spijkerschrift ten duidelijkste blijkt. Uit het spijkerschrift heeft men, vooral door de onderzoekingen van Prof. Schrader, nog eene andere scheppingsgeschiedenis van de Chaldaeërs leeren kennen, die minstens 1500 jaren vóór Chr. en dus lang vóór den tijd van Mozes werd opgesteld en toch met de Mozaïsche scheppingsgeschiedenis de grootste overeenkomst vertoont, terwijl daarin ook reeds de schepping der *levende wezens* wordt ter sprake gebracht. Ook hier gaat weer, evenals bij de Indiërs, een chaos vooraf, waaruit eerst de groote goden ontstonden. De machtigste en aanzienlijkste van dezen volbrengt dan de verdere schepping. Hij liet de sterren ontstaan, verdeelde het jaar in 12 maanden en schiep, met behulp der overige goden, de *levende wezens*, de dieren des lands, groot en klein. De zevende scheppingsdag wordt, als zijnde een ongeluksdag, als rustdag geeërd, terwijl de zondvloed zeer uitvoerig en volledig wordt beschreven.

Uit deze, van de Indiërs afkomstige, denkbeelden is de Mozaïsche scheppingsgeschiedenis te voorschijn getreden, doch in veel meer poëtischen en liefelijken vorm en daardoor vooral geschikt, om door het volk te worden begrepen en aangenomen, daar hier met groote gestrengheid het ééngodendom wordt gehuldigd en zij, ontdaan van alle

nevenvoorstellingen en van alle bij- en hulpgoden, aan een enkelen geestelijken God de schepping der dingen toeschrijft. Deze God bestaat reeds vóór den chaos; hij schiep het licht, den hemel en de aarde, het water en de vaste aarde, geeft daarna aan de eerste *levende wezens*, planten en dieren, en eindelijk aan den mensch het aanzijn.

Al deze scheppingstheorieën geven slechts eene voorstelling van den gang der natuurverschijnselen, zooals men die meende waar te nemen. Zij zijn rijk aan dichterlijke gedachten, voor het meerendeel schoon van vorm en van inkleeding, doch leveren ons geene beschouwingen of verklaringen omtrent den eigenlijken oorsprong der dingen.

De eersten, die dit vraagstuk op meer wijsgeerigen, zij het dan ook nog geen wetenschappelijken, grondslag tot oplossing trachtten te brengen, waren de wijsgeeren der Grieksche oudheid. De Grieken - en vooral de Grieksche stammen in Klein-Azië - hadden door de nabuurschap der Indische volken en door aanraking met Chaldaea en Egypte oorspronkelijk aan deze laatsten den grondslag der Indische wereldbeschouwing ontleend, zoodat dan ook in hunne Godennamen en hunne oudste mythologie, zooals door Max Müller is aangetoond, de Indische mythen worden teruggevonden. Reeds vroeg stonden in Griekenland geleerden op, die den oorsprong der dingen op natuurlijke wijze trachtten te verklaren en, door hunne voor dien tijd zoo juiste en vernuftige theorieën omtrent de natuur en de krachten van het heelal, onze verbazing opwekken.

De eerste Grieksche wijsgeer, die den oorsprong des levens ter sprake bracht, was Thales van Milete (640-546 v. Chr.). Hij stelde voor het eerst het beginsel op van den gemeenschappelijken oorsprong aller natuurvoorwerpen door zijne stelling: ‘Alles is uit water en tot water wordt alles weer opgelost.’

Reeds meer in bijzonderheden wordt deze scheppingsgeschiedenis uitgewerkt door zijn leerling Anaximenes (geb. 614 v. Chr.). Deze neemt als oorsprong van alle dingen een eeuwig en oneindig mengsel, den chaos, aan, waaruit zich eerst door eene oneindige beweging de tegenstellingen: ‘warm en koud’, en daarna alle natuurlichamen ontwikkelden. De levende wezens werden daaruit eerst als waterblazen van zeer eenvoudigen, daarna van meer volkomen toestand gevormd en uit dat water vormde zich langzamerhand het leven tot zijne tegenwoordige gedaante. Van het beginsel van Darwin's theorie, de ontwikkeling van alle wezens uit een enkelen, eenvoudigen grondvorm, lag hierin reeds de eenvoudigste kiem opgesloten.

Anaximenes verklaarde ook reeds in de 6de eeuw v. Chr. het ontstaan der hemellichamen en der aarde in hoofdzaak op dezelfde wijze, als de groote wijsgeer Kant dit in 1775 in zijne *Theorie des Himmels* ontwikkelde, nl. door eene eeuwige wenteling der wereldstof, in verband met eene voortdurende verdichting van de eerst gasvormige, later vloeibare en eindelijk vaste massa. Dezelfde wijsgeer en na hem nog

anderen, zooals Heraclitus en Empedocles, gaven reeds eene theorie van de vormverandering der soorten door wijziging der levensvoorwaarden en door den onderlingen strijd der organismen. Volgens Heraclitus is ‘strijd’ de vader van alles, wat bestaat, en hij spreekt daarmede dus reeds de grondgedachte uit van Darwin's theorie van het ontstaan der soorten in den strijd om het bestaan.

Ook bij Anaxagoras (500-428 v. Chr.) komen reeds dergelijke beschouwingen voor. Hij is reeds vertrouwd met het denkbeeld van het onvergankelijke der stof en van den eeuwigen kringloop der natuur. Niets ontstaat of vergaat; alles, wat leeft, is gevormd uit bestaande elementen; door vermenging en ontbinding van deze is alles voortgebracht, wat de natuur oplevert.

Eenigen tijd later (430 v. Chr.) stond Democritus van Abdera op, om het groote beginsel te verkondigen van de *theorie der atomen,* die, hoewel eigenlijk afkomstig van zekeren Leucippus, door hem nader werd uitgewerkt, zoodat hij als haar grondlegger kan beschouwd worden. Ook Democritus nam de onveranderlijkheid en eeuwigheid der stof en der beweging als grondslag aan van zijn stelsel, doch hij beschouwt de wereldstof als uit kleine, ondeelbare deeltjes, de *atomen*, samengesteld. De beweging der atomen, een beginsel, dat den hoeksteen vormt van het gebouw der nieuwere natuurwetenschap, is ook voor Democritus de oorzaak van het ontstaan van alles, wat de natuur bevat, dus ook van de levende wezens. Opmerking verdient ook het feit, dat Democritus reeds aanneemt, dat al het bestaande uit eene en dezelfde grondstof is samengesteld en dat alle atomen gelijksoortig zijn en slechts verschillen in grootte en vorm. Wel nemen wij tegenwoordig minstens 65 verschillende grondstoffen aan, doch in den jongsten tijd treedt het denkbeeld op den voorgrond, en vindt in onderzoekingen van de laatste jaren meer en meer steun, dat deze grondstoffen werkelijk slechts wijzigingen zouden zijn van één en dezelfde, tot nog toe onbekende oergrondstof, zoodat wellicht aan de hypothese van den Griekschen philosoof nog éénmaal het volle recht zal wedervaren.

Zoo zien wij dus het merkwaardige verschijnsel, dat de oude Grieksche wijsgeeren, die in het proefondervindelijke natuuronderzoek nog niet de minste vorderingen hadden gemaakt, alleen reeds door redeneering, door louter denken, tot dezelfde theorieën, zij het ook in hoogst eenvoudigen en onvolkomen vorm, geraakten als die, waarop de nieuwere natuurwetenschap berust. Dat de natuurstudie, trots deze blijkbare voorliefde der Grieken voor de kennis der natuur en hun bijzonderen aanleg voor de verklaring harer verschijnselen, toch zoo weinig vorderingen maakte, zelfs na de reeds ten tijde van Thales en Pythagoras verkregen kennis op dat gebied, moet juist hieraan worden toegeschreven, dat zij zich al te veel in hypothesen verdiepten en tot speculatieve beschouwingen vervielen. Ieder wilde eene hypothese op eigen hand samenstellen; men bouwde niet voort op de uitkomsten

zijner voorgangers en betrad niet den eenvoudigen en veiligen weg van eigen waarneming en nauwkeurig onderzoek. Du Bois-Reymond noemt in zijne *Culturgeschichte und Naturwissenschaft* deze omstandigheden de aanleidende oorzaak van den snellen ondergang der Grieksche beschaving.

Eerst Aristoteles sloeg den juisten weg van het proefondervindelijk natuuronderzoek in en deze groote denker van Griekenland was tevens de eerste eigenlijke natuuronderzoeker. In zoover mag dus Aristoteles de grondlegger der natuurwetenschap genoemd worden. Doch het is zeer merkwaardig, dat hij, die tevens de uitkomsten van zijn onderzoek op philosophische gronden trachtte te verklaren, juist daardoor de oorzaak was van de omstandigheid, dat de natuurwetenschap gedurende twintig eeuwen, als het ware, aan banden werd gelegd door de door hem opgestelde theorie van het ‘dualisme’.

In het exacte natuuronderzoek is inderdaad Aristoteles op schitterende wijze voorgegaan en hij verrichtte tal van zeer scherpzinnige onderzoekingen. Zijn groot werk over de dieren, *Historia animalium*, is beroemd en heeft hem den eerenaam doen verwerven van ‘vader der dierkunde’. De groote anatoom Johannes Müller vestigde reeds in 1840 de aandacht op de uiterst nauwkeurige ontleedkundige onderzoekingen, die Aristoteles in dit werk beschrijft. Zijne ontleedkunde van de visschen der Grieksche zeeën, van de inktvisschen, van de tanden der slakken, enz. verrichtte hij met wonderbare fijnheid.

Doch anders is het, waar Aristoteles overgaat tot de *verklaring* der natuurverschijnselen. Hier wijkt hij van den juisten weg, dien der ervaring, af en huldigt de leer der teleologie, dat is: elk orgaan, elk dier, elke plant is tot een bepaald doel geschapen en door eene afzonderlijke natuurkracht naar een bepaald beeld gevormd. Door zijne theorieën en nog meer door de wijsbegeerte van Plato, zijn opvolger, werd het *dualisme* in de wetenschap ingevoerd, dat eeuwenlang de verheffing der natuurstudie zou tegengaan. De wereld werd, volgens de Platonische wijsbegeerte, niet door natuurlijke, doch door bovennatuurlijke oorzaken verklaard en, in plaats van de éénheid en het verband tusschen de verschillende natuurverschijnselen te huldigen, nam zij eene scherpe tegenstelling aan tusschen kracht en stof en trad een streng dualisme op in de plaats van de éénheid in de natuur.

Dit dualisme vond later zijne hoogste uitdrukking in de natuurbeschouwing der middeleeuwen, onder den invloed der kerk. Hoe gunstig ook het Christendom op de beschaving in het algemeen moge gewerkt hebben en hoeveel ook door sommige geleerden der middeleeuwen voor de wetenschap werd gedaan, zoo was toch de invloed der kerk ongunstig voor de ontwikkeling der natuurwetenschap. Zij werkte op deze zelfs uiterst nadeelig door het eischen van onvoorwaardelijk geloof aan dogma's - onbewezen, slechts op gezag aangenomen stellingen, die met het gezonde menschenverstand en de wetenschap volkomen onver-

eenigbaar waren en met de ware natuurstudie niets gemeen hadden - zoodat deze gedurende vele eeuwen aan banden gekluisterd was.

Een der nadeeligste begrippen voor de wetenschap, en een onmiddellijk uitvloeisel van het dualisme, was de ‘leer der levenskracht’, een dogma, dat, door de kerkleer gesteund, tot in den jongsten tijd zijn verderfelijken invloed op de ontwikkeling der natuurwetenschap heeft uitgeoefend.

Tot vóór weinige jaren werd de zoogenaamde ‘levenskracht’ als eene der onmisbare voorwaarden beschouwd voor het ontstaan der plantaardige en dierlijke stoffen. Men wist vóór ongeveer eene halve eeuw nog geene enkele organische stof kunstmatig te bereiden en kon die toen nog alleen uit de planten of dieren zelve afscheiden. Daaruit besloot men dus, - ten onrechte - dat de vorming dier stoffen niet door natuurlijke oorzaken kon verklaard worden, doch dat daarbij eene bijzondere kracht in het spel was, die, als *deus ex machina*, te hulp werd geroepen, om dit verschijnsel te verklaren.

Intusschen is het duidelijk, dat men, door de opname van dit woord in de wetenschap, geene enkele schrede verder was gekomen met de verklaring van het verschijnsel zelf. Doch in die dagen nam men bijna voor elk onverklaarbaar natuurverschijnsel eene bijzondere kracht aan en achtte daarmede de zaak voldoende toegelicht. Dit was echter juist eene groote belemmering voor de ontwikkeling der natuurwetenschap, want men stelde zich met een naam tevreden en hield verder onderzoek voor overbodig. Hier was Goethe's woord volkomen van toepassing: ‘Denn eben, wo Begriffe fehlen, da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein.’ Eenmaal in de wetenschap ingeworteld zijnde, kostte het de grootste moeite zoodanige begrippen daaruit weder te verbannen en, als nutteloos voor een exact natuuronderzoek, te verwijzen naar het rijk der hersenschimmen.

Met de hypothese der ‘levenskracht’ was dit te meer nog gedurende langen tijd onmogelijk, daar juist de levensverschijnselen van de organische wereld zooveel bevatten, dat onbegrijpelijk en onverklaarbaar was, - en voor een groot deel nog is - zoodat men slechts al te zeer geneigd was, in dien naam al dit onbegrijpelijke samen te vatten. Het was dus een langdurige strijd, die tegen dit beginsel gevoerd werd, en vele scherpzinnige onderzoekingen zijn noodig geweest, om aan deze leer het eenmaal door haar veroverde terrein te betwisten.

Als een der schoonste triomfen, die door de scheikundige wetenschap ooit behaald werden, moet de merkwaardige ontdekking van den beroemden scheikundige Wöhler beschouwd worden, die in het jaar 1828 voor het eerst eene organische stof, nl. het *ureum,* uit anorganische grondstoffen langs den weg der synthese en zonder medewerking van het organisch leven bereidde. Wöhler's ontdekking was een gevoelige slag voor de theorie van die geleerden, die beweerden, dat de levende, de organische wereld door geheel andere wetten beheerscht

wordt dan de anorganische, de levenlooze natuur. Zij opende niet alleen een nieuw tijdperk van bloei voor de scheikundige wetenschap, doch gaf ook aan de studie der levensverschijnselen, ja, aan de gansche natuurstudie eene geheel andere richting, die in hooge mate hare ontwikkeling bevorderde. Men ging nu ook andere organische stoffen aan een nauwkeurig onderzoek onderwerpen en deed daardoor eene belangrijke schrede op den weg van de kennis der constitutie der scheikundige verbindingen.

Vóór dien tijd meende men, dat er een werkelijk verschil bestond tusschen anorganische en organische verbindingen, en werd een scherp onderscheid gemaakt tusschen de twee groote afdeelingen der anorganische en organische chemie. Terwijl de stoffen der levenlooze natuur, de anorganische stoffen, voor een groot deel reeds tamelijk nauwkeurig bekend waren en men zelfs reeds eenigszins een inzicht begon te verkrijgen in de inwendige samenstelling dier verbindingen, waren op het gebied der organische scheikunde nog genoegzaam geene waarnemingen gedaan en had men van geene enkele dier stoffen de nadere samenstelling kunnen ontdekken.

Wij mogen dus met recht de ontdekking van Wöhler als eene groote overwinning bestempelen in dezen zwaren strijd, dien de nieuwere natuurwetenschap tegen ingewortelde denkbeelden en vooroordeelen moest voeren. Zijne kunstmatige bereiding van het ureum, een afscheidingsproduct van het dierlijk organisme en dus eene bij uitnemendheid dierlijke stof, was de eerste schrede in deze richting, daar zij bewees, dat dergelijke stoffen ook zonder toedoen van het dierlijk leven, zonder medewerking der geheimzinnige ‘levenskracht’ kunnen gevormd worden.

Later is de ‘levenskracht’ meer en meer - zij het slechts ook stap voor stap en niet dan na hardnekkige tegenweer - moeten wijken voor de macht der feiten, door die nieuwe onderzoekingen aan het licht gebracht.

Toch werd de strijd nog lang volgehouden, en dat des te eerder, daar zelfs groote geleerden nog jarenlang met hand en tand het bestaan eener levenskracht verdedigden, ook omdat zij in de nieuwere beschouwing eene materialistische strekking meenden te zien. Bekend is vooral de hevige strijd, dien de beroemde scheikundige Von Liebig voor het bestaan der levenskracht heeft gevoerd, doch die niet belet heeft, dat zijne tegenstanders, waaronder ook onze Mulder en andere geleerden van naam, zooals Moleschott en Virchow, hunne denkbeelden tegenover de zijne zagen zegevieren.

Langzamerhand werden nu, vooral door den Franschen scheikundige Berthelot, een groot aantal bereidingen van organische stoffen uitgevoerd en vele stoffen, die men vroeger slechts uit planten of dieren kon verkrijgen, werden nu kunstmatig bereid. Wij noemen daarvan slechts enkele merkwaardige voorbeelden, als: *leucine*, een bestanddeel der

alvleeschklier; de *taurine*, die in de gal voorkomt; de *alizarine*, of meekrapkleurstof; de *indigokleurstof;* de *vanilline,* het geurige bestanddeel der vanilleplant, en verder nog tal van andere organische stoffen van den meest verschillenden aard.

Daarmede was dus de laatste steun aan de hypothese der levenskracht ontvallen en, hoewel sommigen zelfs nu nog wanhopige pogingen doen, om haar voor de wetenschap te behouden, zoo kan men toch veilig beweren, dat zij tegenwoordig van het tooneel der natuurwetenschap voorgoed is verdwenen. Deze uitkomst kan niet hoog genoeg worden geschat, daar zij niet slechts voor de ontwikkeling der scheikundige wetenschap zelve, doch ook voor die der physiologie de dageraad is geweest eener nieuwe toekomst. Deze laatste wetenschap immers heeft daardoor het gebied der geheimzinnige metaphysische krachten voorgoed vaarwelgezegd en vindt tegenwoordig haar grootsten steun in de uitkomsten van het natuur- en scheikundig onderzoek.

Een werkelijk verschil tusschen de organische en de anorganische stoffen bestaat dus, in den aard der zaak althans, niet, want beide gehoorzamen aan dezelfde onveranderlijke physische en chemische wetten en het meerendeel der tegenwoordige physiologen beschouwt dan ook *het leven* als een uitvloeisel van natuur- en scheikundige processen.

Dat neemt echter niet weg, dat de eigenlijke aanleiding tot deze werkingen, de oorzaak van de levensverschijnselen, van het ontstaan der eerste levende wezens en de wijze, waarop de levensfunctiën tot stand komen, nog geenszins volledig zijn uitgevorscht en dat in dit opzicht nog veel aan het licht moet worden gebracht. Slechts dit kan nu reeds met zekerheid worden vastgesteld, dat organische stoffen kunstmatig kunnen worden verkregen en dat men dus tot de verklaring van hare vorming niet tot de ‘levenskracht’ zijne toevlucht behoeft te nemen; met andere woorden, dat ook het leven door natuurlijke oorzaken kan worden verklaard.

Sedert Wöhler's ontdekking was men tot nog toe weinig op den weg van de verklaring der levensverschijnselen gevorderd. Wel sprak men reeds voor vele jaren de meening uit, dat er een chemisch verschil, een verschil in samenstelling dus, moet bestaan tusschen levende en doode cellen, en thans begint de overtuiging meer en meer veld te winnen, dat daarin het voornaamste verschil moet worden gezocht tusschen levende en doode organismen.

Nadat reeds vroeger (1875) daarop door Pflüger was gewezen, is dit onderzoek voor een paar jaren weer opgevat door de scheikundigen Loew en Bokorny. Zij zijn bij hun onderzoek werkelijk tot het besluit gekomen, dat in de, door hen ontdekte, vermoedelijke samenstelling van het protoplasma, het hoofdbestanddeel der levende cel, en in de chemische omzettingen van deze stof de oorzaken moeten gezocht

worden van het leven en den dood. Hunne uitkomsten werden bekendgemaakt in een geschrift: *Die chemische Ursache des Lebens*, dat in 1882 als tweede uitgave verscheen onder den titel: *Die chemische Kraftquelle im lebenden Protoplasma,* en wij achten die merkwaardig genoeg, om den lezer althans met de hoofdgedachte daarvan bekend te maken.

De natuurlijke verklaring van den oorsprong der levensverschijnselen is in de eerste plaats gegrond op de groote ontdekking van den innigen samenhang tusschen het organisch leven en de overige natuurkrachten, een onmiddellijk gevolg van de wetten van het *behoud van stof* en het *behoud van arbeidsvermogen.*

Evenmin als stof uit niets gevormd of ooit als zoodanig vernietigd kan worden - evenmin kan ooit eenige mechanische kracht uit niets ontstaan of, zonder dat er iets anders voor in de plaats treedt, verloren gaan. De som der krachten, die in het heelal werkzaam zijn, is volkomen onveranderlijk, zooals ook de totale hoeveelheid stof constant is. En terwijl de wisselwerking der stof, d.i. de overgang van anorganische stoffen uit den bodem in plantaardige en van deze in dierlijke bestanddeelen, slechts eene omzetting is, waarbij de volstrekte hoeveelheid der elementen onveranderlijk is, - evenzoo ziet men ook, dat de krachten, die zoowel in de organische als in de anorganische natuur werken, zonder eenig verlies in elkaar worden omgezet.

Warmte, licht, electriciteit, scheikundige kracht, mechanische arbeid - deze en alle andere krachten zijn slechts gewijzigde vormen van elkaar, doch kunnen alle als oorzaken van beweging worden beschouwd en dan ook in elkaar worden omgezet. Wij zien b.v. warmte ontstaan bij de scheikundige verbinding van twee stoffen, omdat de chemische aantrekkingskracht, die in de vrije stoffen zetelde, bij hare vereeniging in een anderen krachtsvorm, hier warmte, overgaat; in andere gevallen, b.v. in de galvanische elementen, levert de chemische kracht electriciteit; electriciteit kan in warmte of in mechanischen arbeid en deze omgekeerd weer in warmte of electriciteit worden veranderd.

Als laatste schakel van de keten, die al deze krachten met elkaar verbindt, daar zij alle in elkaar kunnen overgaan, moet verder nog de ‘spankracht’ genoemd worden, en vooral deze speelt in het organisch leven eene voorname rol. Door ‘spankracht’ verstaat men de kracht, die in een lichaam door vroegeren arbeid is opgehoopt en dus dat lichaam weer in staat stelt, eene zekere hoeveelheid mechanischen arbeid te ontwikkelen. Als men, om een eenvoudig voorbeeld te kiezen uit het dagelijksch leven, door den arbeid van een stoomwerktuig een zwaren hamer tot eene zekere hoogte opheft, dan deelt men aan dien hamer ‘spankracht’ mede, d.i. er is nu eene zekere hoeveelheid mechanischen arbeid in opgehoopt. Dat blijkt hieruit, dat de hamer nu, zonder ons toedoen, eenvoudig door naar beneden te vallen,

een zekeren arbeid kan verrichten, b.v. palen in den grond heien, enz. De hoeveelheid arbeid, die de hamer daarbij verricht, is volkomen gelijk aan de hoeveelheid arbeid, die noodig is geweest, om hem op te tillen.

Volkomen hetzelfde geval doet zich nu voor in het plantaardig of dierlijk leven. De eenheid en het onderling verband der natuurkrachten, het behoud van arbeidsvermogen, dit groote beginsel der moderne natuurwetenschap, vindt ook op de verschijnselen van het organisch leven volledige toepassing. Als de plant, onder den invloed van het zonlicht, koolzuur en andere verbindingen ontleedt, wordt de arbeid, die noodig is, om de elementen van het koolzuur te scheiden, dus om hare chemische aantrekkingskracht te overwinnen, door het licht en de warmte der zon geleverd. Deze zonne-arbeid is weer als 'spankracht', als scheikundige aantrekkingskracht in de elementen opgehoopt, die hij heeft doen ontstaan, evenals de arbeid der stoommachine was opgehoopt in den opgetrokken hamer. De uit deze elementen gevormde plantaardige verbindingen, zooals zetmeel, suiker, enz., worden door het dier opgenomen en hare elementen koolstof en waterstof trachten zich door de daarin aanwezige spankrachten met de door het dier ingeademde zuurstof te verbinden en bij die verbinding wordt dan de chemische spankracht weer in andere krachten, zooals mechanischen arbeid, warmte, electriciteit, enz., omgezet, die zich in het dierlijk organisme uiten. Zoo is dus ook het dierlijk organisme samengesteld uit stoffen, die eene zekere hoeveelheid arbeidsvermogen bevatten en die weer de oorzaak zijn van alle andere krachtsuitingen van het organisme.

De stof, waarin, zoowel bij de plant als bij het dier, dit arbeidsvermogen in den vorm van spankracht is opgehoopt, die men dus kan beschouwen als den zetel van alle levensverschijnselen, is het *protoplasma.* Dit is de eiwitachtige zelfstandigheid, die de hoofdmassa vormt van alle, zoowel plantaardige als dierlijke, cellen en die de draagster is van het leven der cellen.

Sedert door de onderzoekingen van Nägeli, Schulze, Strassburger en anderen was gebleken, dat er geen eigenlijk onderscheid bestaat tusschen dierlijke en plantaardige cellen, zoowel wat samenstelling als groei en voortplanting betreft, en dat in het protoplasma de aanleiding moet gezocht worden van de levensverschijnselen der cel, heeft men aan deze stof alle aandacht gewijd en talrijke merkwaardige onderzoekingen verricht, om in het wezen dier stof door te dringen. Ten gevolge van dat onderzoek is men meer en meer tot de overtuiging gekomen, dat van den weeken, homogenen, eiwitachtigen inhoud der cellen, dien wij *protoplasma* noemen, alle levenswerkingen der cel uitgaan en dat alle verschijnselen en verrichtingen van het dierlijk en plantaardig leven moeten beschouwd worden als een uitvloeisel van de krachten, die in het protoplasma werken.

Het was dus een groote vooruitgang en eene gewichtige vereenvoudiging in onze beschouwingen omtrent het karakter en den oorsprong des levens, toen men in het protoplasma den wezenlijken inhoud der cel had herkend en bewezen was, dat slechts van deze stof het leven afhankelijk is.

Van welken aard echter de krachten zijn, die in het protoplasma hare werking uitoefenen en waarvan de levensverschijnselen het gevolg zijn, maakt nog steeds een punt van aanhoudend onderzoek uit. Zeker is het, zooals uit de proeven van Reinke volgt, dat het protoplasma niet zulk eene eenvoudige stof is, als vroeger werd aangenomen, en dat zij geenszins uitsluitend uit eiwit bestaat, zooals men toen meende. Behalve eiwit komen er een groot aantal andere stoffen in voor, die ook in het lichaam der hoogere planten en dieren gevonden worden, en het protoplasma is dus zelfs eene zeer samengestelde stof. Dit mocht dan ook verwacht worden, daar de levensverschijnselen der organismen zelve aan die van het hoofdbestanddeel hunner cellen, het protoplasma, gebonden zijn en daarin dus ook die stoffen zullen voorkomen, waarvan die levensverschijnselen afhankelijk zijn.

Toch vormt het eiwit het voornaamste en gewichtigste bestanddeel van het protoplasma en daarin moet, volgens Loew en Bokorny, meer in het bijzonder de aanleidende oorzaak gezocht worden van het ontstaan der spankrachten, die de levensverschijnselen tot stand brengen. In het reeds genoemde werk van beide onderzoekers, dat in 1882 verscheen, wordt nu eene poging beproefd, om den oorsprong des levens langs chemischen weg te verklaren, en volgens bevoegde beoordeelaars zijn de schrijvers daarin niet ongelukkig geweest, terwijl de voordracht, die door Dr. Loew in Maart 1882 voor het Anthropologisch genootschap te München werd gehouden naar aanleiding van zijne nieuwe levenstheorie, van verschillende zijden met veel bijval en waardeering werd ontvangen.

Loew en Bokorny gaan van het beginsel uit, dat er een verschil van samenstelling moet bestaan tusschen de levende en de doode organische stof, en zij trachten dus het levensraadsel tot oplossing te brengen, door het chemisch verschil tusschen het eiwit van het levende en het doode protoplasma op te sporen. Zij nemen aan, dat in het eiwit eenige groepen van elementen voorkomen, die tot de zoogenaamde ‘aldehydgroepen’ behooren. Door aldehydgroepen verstaat men in de scheikunde groepen van atomen, uit koolstof, waterstof en zuurstof bestaande, die zoodanig met elkander verbonden zijn, dat zij in die groepen zeer gemakkelijk onderling verschoven en op andere wijze gebonden kunnen worden of zich met andere atomen kunnen verbinden.

In de eenvoudigste voorstelling, die Loew voor het eiwitmolecule geeft, komen niet minder dan twaalf dier aldehydgroepen voor, doch in werkelijkheid bevat het waarschijnlijk nog een veel grooter aantal dier groepen, waardoor dus het eiwitmolecule zeer onstandvastig is en

eene groote beweeglijkheid vertoont in zijne samenstellende atomen. Zoolang nu deze aldehydgroepen onveranderd blijven of althans, door zich telkens met naburige atomen te verbinden en die daarna weder aan andere groepen af te geven, voortdurend opnieuw gevormd worden, blijft de beweeglijkheid der atomen van het eiwitmolecule bestaan; het bevat dan opgehoopte 'spankracht', blijft 'actief' en is 'levend'. Doch zoodra door de eene of andere oorzaak atomen van naburige groepen in de aldehydgroep overgaan en aan deze hare eigenaardige chemische structuur ontnemen, is het met de beweeglijkheid der aldehydgroepen gedaan; de spankracht is door de vereeniging met andere atomen verbruikt en de 'dood' treedt op.

Hetgeen men vroeger door eene geheimzinnige 'levenskracht' wilde verklaren, is dus niets anders dan chemische spankracht, die in de atomen van het eiwitmolecule is opgehoopt en daaraan eene krachtige beweging mededeelt, die als de oorzaak des levens wordt beschouwd.

Het zou gewaagd zijn de meening uit te spreken, dat de theorie van Loew en Bokorny ons eene bevredigende oplossing geeft van het groote levensraadsel en van de wetenschappelijke verklaring der oorzaken van leven en dood. Maar toch mogen wij de poging in hooge mate waardeeren, die door deze geleerden is gedaan, om tot eene natuurlijke verklaring der levensverschijnselen te geraken, en bovendien hebben zij hunne taak niet alleen uit een theoretisch en bespiegelend oogpunt opgelost, doch tevens door merkwaardige proefnemingen de bewijzen voor hunne theorie trachten te leveren, iets, waarin zij, volgens bevoegde beoordeelaars, uitnemend zijn geslaagd. In elk geval is door hen de eerste schrede gedaan op den weg in de goede richting, n.l. die van de streng natuurwetenschappelijke verklaring der levensverschijnselen, waarop in de toekomst kan voortgebouwd worden.

Van groote beteekenis voor die verklaring is ook de tegenwoordig meer en meer zich uitbreidende studie van de algemeene verschijnselen en van de grondvoorwaarden van het organisch leven. Zooals wij reeds opmerkten, is deze studie zeer vereenvoudigd door de ontdekking, dat het leven bij alle wezens, zoo planten als dieren, aan eene en dezelfde stof, het protoplasma, gebonden is.

Het protoplasma zelf is echter, zooals wij gezien hebben, geene enkelvoudige stof, doch kan, daar er dezelfde verbindingen in voorkomen als in de hoogere dieren, zelfs in den hoogst eenvoudigen vorm eener cel dezelfde verrichtingen vervullen als het zoo samengestelde lichaam der hoogere planten en dieren. Dit verklaart ons dan ook, hoe uit de eenvoudige eicel de uiterst samengestelde organismen van de hoogere planten en dieren kunnen ontstaan en hoe die cel dezelfde verrichtingen als deze organismen kan vervullen. Van de laagste tot de hoogste levende wezens is de grondstof, het protoplasma, dezelfde en allen vertoonen dus ook dezelfde algemeene levensverschijnselen.

Vandaar, dat wij deze algemeene levensverschijnselen het best kunnen

onderzoeken bij de eenvoudigste levende wezens, b.v. bij de laagste diervormen, die in het slijk van stilstaande wateren voorkomen en tot de zoogenaamde vormlooze dieren behooren, n.l. de *amoeben.* Deze bestaan eigenlijk uit niets anders dan een klompje protoplasma, dat microscopisch klein is en slechts door zijne willekeurige bewegingen blijken van leven geeft. In de laatste jaren heeft men van die laagste levende wezens eene nauwkeurige studie gemaakt, die tot de volgende uitkomsten heeft geleid aangaande de *algemeene verschijnselen des levens.*

Bij de bewegingen der amoebe blijkt, dat zij, en dus ook het protoplasma in het algemeen, vatbaar is voor de waarneming van *prikkels.* De beweging wordt sneller of langzamer naar gelang van de temperatuur; prikkeling met eene naald doet de aanhangsels van het lichaam intrekken, zuren en electrische stroomen werken evenzoo. Door aanraking met kleine lichaampjes, vooral van organischen oorsprong, worden deze opgenomen; de onoplosbare deelen daarvan worden verwijderd en de overige deelen worden met de massa der amoebe, met het protoplasma, vereenigd; de massa neemt toe, er heeft *voeding* en *assimilatie*, d.i. opname en verwerking van voedingsstof, plaats, hetgeen een algemeen kenmerk van de levende stof is. Doch daarbij is, voor den geregelden gang der levensverschijnselen in het protoplasma, nog eene andere omstandigheid een noodzakelijk vereischte, nl. *toetreding* en *opname* van *zuurstof.*

Beide verschijnselen te zamen vormen het verschijnsel, dat den grondslag vormt voor het voortbestaan van alle levende wezens: de *stofwisseling.* Het protoplasma neemt dus voortdurend zuurstof op. Deze verbindt zich met hare koolstof en waterstof tot koolzuur en water, die door de uitademing weer worden afgegeven, en dit is dus de *ademhaling* van de amoebe, die insgelijks een algemeen verschijnsel van het leven is. Ook andere stoffen, behalve koolzuur en water, deels ook vaste stoffen, worden uit het organisme weer verwijderd en de opname van nieuwe voedingsstof is dus noodig, om dit verlies aan te vullen; de ademhaling en de voeding vormen dus te zamen de stofwisseling, zonder welke geen organisch leven denkbaar is.

Wordt nu meer stof opgenomen, dan er verloren gaat, dan neemt de massa der amoebe toe, doch die toename heeft eene grens. Er komt ten slotte een oogenblik, dat zich het lichaam der amoebe, als het eene zekere grootte bereikt heeft, in twee deelen verdeelt, die elk op zichzelf een nieuw leven beginnen. Dit is dus de voortplanting of vermenigvuldiging en ook zij komt bij alle levende wezens voor. Doch ook deze zet zich niet tot in het oneindige voort; aan het leven der amoebe is eene grens gesteld. Na eenigen tijd houden al de genoemde verschijnselen op, hetzij door uitwendige schadelijke invloeden of door uitputting. Het protoplasma wordt dan niet meer door prikkels in beweging gebracht, het wordt troebel en eindelijk gaat het in ont-

leding over, waarbij het in veel eenvoudiger verbindingen wordt ontleed. Deze toestand der amoebe is de *dood.*

Al deze verschijnselen nu, die wij bij de zoo eenvoudig samengestelde amoebe kunnen waarnemen, herhalen zich op grootere schaal en in meer ingewikkelden graad bij alle levende wezens. Elke plant en elk dier kan als eene kolonie van cellen beschouwd worden en deze cellen, die weer in hoofdzaak uit protoplasma zijn samengesteld, hebben dezelfde algemeene levensverschijnselen als de amoebe.

Ook kan men in verreweg de meeste gevallen waarnemen, dat plant en dier hun oorsprong nemen uit een klein lichaampje, dat in uiterlijk en eigenschappen buitengewoon veel overeenkomst vertoont met onze eenvoudige amoebe en den naam draagt van *ei* of, daar het oorspronkelijk slechts uit eene enkele cel bestaat, van *eicel.* Evenals de amoebe plant zich ook de eicel door deeling voort, doch de gevormde deelen en nieuwe cellen gaan niet, elk op zichzelve, een nieuw leven leiden, doch blijven met elkaar tot één geheel vereenigd en vormen een *organisme.*

Bij de laagste organismen zijn en blijven al deze cellen, waaruit het lichaam bestaat, van één en dezelfde soort; men noemt deze wezens daarom *monoplastiden* en daartoe behooren b.v. alle vormlooze dieren. Bij de hoogere planten en dieren echter veranderen, gedurende de ontwikkeling uit het ei, sommige cellen van gedaante, vereenigen zich met elkaar op verschillende wijze tot samenhangende massa's en geven aldus aanleiding tot het ontstaan van uiterlijk van elkaar verschillende *weefsels* en *organen.* Zulke organismen, waartoe de meeste planten en dieren behooren, noemt men *polyplastiden.*

Doch met die vormverandering der cellen gaat ook eene zekere wijziging in hare functiën gepaard. Terwijl in het protoplasma der amoebe, die slechts uit eene enkele cel bestaat, alle levensfunctiën ook door diezelfde cel plaats hebben, ontwikkelen zich bij de hoogere organismen in sommige cellen zekere functiën in hoogeren graad dan andere. Sommige celgroepen of weefsels belasten zich meer met de ademhaling, andere met de voeding; in andere ontwikkelt zich het vermogen tot beweging; nog andere worden in hooge mate vatbaar voor prikkelingen en het waarnemen van indrukken, enz.

Aldus ontwikkelen zich in bepaalde groepen van cellen sommige eigenschappen van het protoplasma, die daarin reeds in geringen graad aanwezig waren, in meer bepaalden zin, doch daardoor ook in des te hoogeren graad van volkomenheid. De werkzaamheden van het protoplasma, die bij de amoebe in eene enkele cel alle te gelijk plaats hebben, worden bij de hoogere dieren over verschillende celgroepen verdeeld en daardoor tot grootere volkomenheid gebracht. Ook hier dus vindt het groote beginsel der *verdeeling van den arbeid,* dat in de menschelijke maatschappij de onmisbare voorwaarde is voor elke ontwikkeling, zijne volledige toepassing in de organisatie van de hoogere

planten en dieren en ook hier vormt het de eerste bron van de hoogere ontwikkeling en meerdere volkomenheid der levende wezens.

De verschillende algemeene verschijnselen des levens, die wij in hun eenvoudigsten vorm bij de amoebe leerden kennen, keeren dus ook bij de hoogere organismen terug. Ook bij deze bestaat dus, evenals bij de amoebe, eene grens voor het leven, hetzij de dood binnen enkele uren, zooals bij vele lagere planten of dieren, of eerst na eeuwen, zooals bij sommige boomen, optreedt.

Intusschen is het hier niet zoo gemakkelijk als bij de amoebe, om uit te maken, waardoor de toestand van het doode organisme zich onderscheidt van dien van het levende, en niet zoo eenvoudig vast te stellen, door welke oorzaak de dood optreedt. Dikwijls toch houden de genoemde algemeene verschijnselen op te werken, of althans worden zij tot een minimum teruggebracht en zijn dan niet meer waarneembaar, zonder dat toch het dier werkelijk gestorven is; het is dan slechts *schijndood*, hetgeen vroeger, wegens de vermindering in sterkte der levensfunctiën, met den meer juisten naam van 'vita minima' werd bestempeld. Slechts één beslissend kenmerk bestaat er, om, zoolang de uitwendige vorm niet verandert, het ontbreken van het leven vast te stellen, nl. het *gemis van waarneming van prikkels*. Zoodra echter de dood werkelijk optreedt, komt daarbij nog de ontbinding, de ontleding van het protoplasma in meer eenvoudige bestanddeelen, hetgeen bij den schijndood niet het geval is.

In nauw verband met de voorafgaande beschouwingen staat ook de vraag: waarom in het algemeen de dood optreedt?

Ook daaromtrent zijn in de laatste jaren belangwekkende hypothesen opgesteld en onderzoekingen verricht. Reeds sedert eeuwen en eeuwen hebben zoowel theologen als natuurkundigen zich met de vraag beziggehouden, waarom het leven van den mensch of van het dier eene bepaalde grens niet kan overschrijden en door welke oorzaken de dood in het algemeen steeds na zekeren tijd optreedt en aan het leven een einde maakt.

Reeds de bekende arts en physioloog Hufeland nam aan, dat een dier des te sneller het leven verlaat, hoe sneller het ontstaat en zich volledig ontwikkelt, en dat omgekeerd het leven langer duurt, naarmate het uit- en inwendige stofverbruik minder snel plaats heeft. Volgens Burdach is de dood een noodzakelijk gevolg van de eindigheid des levens en van de neiging van het individu, om terug te keeren tot zijn oorsprong, het algemeene leven, waaruit het zich eerst heeft ontwikkeld. Hij meent, dat het leven des te korter is en de dood des te spoediger optreedt, hoe korter de ontwikkeling tot den volwassen staat duurt en hoe sneller de groei plaats heeft. Walther verklaart het optreden van den dood hierdoor, dat, zoodra het werk der voortplanting volbracht en het nieuwe geslacht opgegroeid is, het vorige geslacht ook te niet moet gaan. De groei van het individu is nog een onderdeel

van de voortplanting en zoodra zij voleindigd is, treedt weer een nieuw geslacht op.

In deze en andere dergelijke voorstellingen vinden wij echter slechts de denkbeelden verkondigd omtrent de omstandigheden, waarvan het vroegere of latere optreden van den dood het gevolg is, en zij geven dus slechts de uitdrukking van de algemeene natuurwet, dat alles, wat leeft, als zoodanig vergaat, doch weer in een nieuwen vorm optreedt. Van meer belang is echter de verklaring van de eigenlijke, oorspronkelijke oorzaak van den dood der organismen, omtrent welk onderwerp in de laatste jaren insgelijks merkwaardige theorieën zijn opgesteld.

Wij ontmoeten op dit gebied ook onzen beroemden landgenoot, Prof. Harting, die de meening uitsprak, dat het sterven wegens hoogen ouderdom slechts voor een deel kan vergeleken worden met het stilstaan van een uurwerk, welks raderen en tanden afgesleten zijn en dus niet meer in elkaar grijpen. Want van eene eigenlijke afslijting der organen kan geene sprake zijn, daar, zoolang er leven is, alles, wat verloren gaat en afslijt, steeds weer wordt aangevuld en verjongd. Hield het verlies met de aanvulling steeds gelijken tred, dan zou er geene reden zijn, waarom het leven niet tot in eene onbepaalde tijdsruimte zou voortduren. Doch het verlies wordt door de winst niet gedekt; er komt een tijd van teruggang en de oorzaak van deze is ook de oorzaak van den dood, die echter, volgens Harting, tot nog toe grootendeels onbekend is. Slechts één, hoewel verwijderde, oorzaak van den dood kan met zekerheid worden aangenomen en deze werkt zonder uitzondering, nl. de langzame, doch voortdurende toename der kalkverbindingen in de weefsels.

In den jongsten tijd zijn uiterst merkwaardige onderzoekingen omtrent dit onderwerp gedaan door den bekenden Hoogleeraar in de dierkunde te Freiburg, A. Weismann. Deze heeft voor het eerst getracht de oorzaken van leven en dood in verband te brengen met de nieuwere natuurwetenschap en haar aangewezen als een der vele verschijnselen in de organische wereld, die het gevolg zijn van het door Darwin zoo helder in het licht gestelde verschijnsel der aanpassing. Zijne denkbeelden werden voor het eerst nedergelegd in eene voordracht *Ueber die Dauer des Lebens*, gehouden op de 54ste vergadering van Duitsche natuurkundigen en artsen te Salzburg in 1881, en later verschenen meer uitvoerige geschriften over dit onderwerp van denzelfden geleerde, nl.: *Ueber Leben und Tod*, *eine biologische Untersuchung*, Jena 1884, en *Zur Frage nach der Unsterblichkeit der Einzelligen*, in het *Biologisch Centralblatt* van 1885.

Weismann kent, wel is waar, aan de grootte, den bouw, de snelheid van den groei en de levensverrichtingen en de levenswijze van het dier eenigen invloed toe op den duur van zijn bestaan, daar b.v. een groot dier reeds uit den aard der zaak meer voedsel moet opnemen en dus langer moet leven, vóórdat het volwassen is, doch deze oorzaken

zijn slechts van betrekkelijke waarde en daarop komen dan ook talrijke uitzonderingen voor. Sommige kleine dieren leven veel langer dan andere, die veel grooter zijn; vogels, die zeer snel groeien en zich kenmerken door de snelheid hunner bewegingen en verrichtingen, bereiken dikwijls een zeer hoogen ouderdom. Doch de eigenlijke tijd, waarop de dood onder normale omstandigheden optreedt, is van andere omstandigheden afhankelijk en wel hoofdzakelijk van den tijd, dien het individu noodig heeft, om de noodige nakomelingen voort te brengen, om te zorgen voor de instandhouding der soort. De natuur tracht niet zoozeer aan de individu's in volwassen staat een zoo groot mogelijken levensduur te verzekeren, doch slechts het aantal nakomelingen zoo groot mogelijk te maken.

De levensduur is dus, volgens Weismann, ten slotte evenzeer afhankelijk van de algemeene natuurwetten, die de nieuwere wetenschap ons heeft ontsluierd, als de overige biologische verschijnselen. Het eindigen van het leven is insgelijks een gevolg van de hoofdverschijnselen der ontwikkelingsleer, van de *natuurkeus* en de *aanpassing*.

Als deze beschouwing juist is, moet het leven oorspronkelijk bij de organismen van de oudste perioden der ontwikkelingsgeschiedenis onbegrensd zijn geweest, en er bestaat dan ook eigenlijk geene physiologische oorzaak, waarom de dood zou moeten optreden, daar, zooals wij zagen, van afslijten der organen eigenlijk geene sprake kan zijn. Inderdaad zijn dan ook de laagste, de ééncellige organismen eigenlijk onsterfelijk; zij gaan slechts te niet, als uitwendige invloeden dit veroorzaken, zooals verwondingen, gebrek aan voedsel, enz., doch zij sterven nimmer een natuurlijken dood. Hier zijn immers de voortplantingscellen met de lichaamscellen één en voor het behoud der soort is dus het sterven der laatste niet noodig, ja, zou zelfs nadeelig zijn, daar tevens de voortplantingscellen ermede te gronde zouden gaan. De amoebe, die zich in twee nieuwe individu's verdeelt, gaat niet te gronde; beide nieuwe amoeben zijn onderdeelen van de oorspronkelijke, zijn volkomen aan elkaar gelijk en blijven elk op zichzelve voortbestaan, om zich daarna weer opnieuw te verdeelen.

Bij de hoogere, veelcellige organismen of polyplastiden echter is dit anders. Hoewel ook hier eigenlijk geene reden voorhanden is, waarom het leven niet onbegrensd zou *kunnen* zijn, zoo zou dit hier evenwel aan de instandhouding der soort niet bevorderlijk wezen. Het voortbestaan van alle organismen tot in eene onbegrensde tijdsruimte zou zeer nadeelig zijn voor de ontwikkeling van het organisch leven; de dood der individu's is eene *noodzakelijkheid* voor de instandhouding der soort; hij is een *aanpassingsverschijnsel* als gevolg van de natuurkeus in den strijd om het bestaan. In dien strijd slijten de individu's uitwendig noodzakelijkerwijze af, krijgen verwondingen, verliezen lichaamsdeelen, enz. Zij zouden dus bij een eeuwig, of zelfs een zeer langdurig, voortbestaan door dien strijd steeds gebrekkiger worden, deze gebreken

ook op hunne nakomelingen voortplanten en dus steeds minder geschikt worden tot instandhouding der soort.

Doch zelfs al bezaten zij het vermogen, om te blijven leven, zoo zouden toch die gebrekkige individu's meer en meer door de jongere, meer volkomene, worden gedood en verdrongen, daar zij tegenover dezen in den strijd om hun voedsel niet bestand zouden zijn. Prof. Harting sprak dan ook te recht reeds de meening uit, dat, zoo er eene statistiek kon opgemaakt worden van de sterfte der dieren in het algemeen, de gewelddadige dood zich als regel, de natuurlijke als uitzondering zou doen kennen. Uit de verschijnselen des levens volgt de noodzakelijkheid van den dood niet, doch deze is het natuurlijk gevolg van de uitwendige invloeden, die op de organismen werken.

Toen zich uit de ééncellige organismen langzamerhand de meercellige ontwikkelden, ging dus de onbegrensde levensduur, die aan de eersten eigen was, wel is waar verloren, doch in een zeker opzicht slechts schijnbaar. De oudste meercellige organismen, die zich uit de ééncellige het eerst vormden, bestonden nog uit gelijksoortige cellen, die alle dezelfde verrichtingen vervulden en dus, evenals de amoebe, tot in een onbegrensden tijd konden voortbestaan. Later echter, bij de voortgaande ontwikkeling, had er, ten gevolge der uitwendige invloeden, eene verdeeling van den arbeid plaats; sommige cellen gingen zich meer met de voortplanting, dus met de instandhouding der soort, belasten, andere met de voeding, dus met de instandhouding van het individu, enz.

De voortplantingscellen zijn ook nu nog onsterfelijk, althans in zooverre, dat zij slechts door uitwendige oorzaken, doch nooit op natuurlijke wijze den dood vinden. Want ook de eicel bij de hoogere dieren gaat geenszins te niet, doch ontwikkelt zich weer tot een nieuw individu, door zich met nieuwe lichaamscellen te omgeven. Zelfs ook als de kiemcellen, zooals met vele het geval is, afsterven, zonder bevrucht te zijn, is dit slechts een toevallige dood, door gebrek aan de noodige voedingsstoffen, enz. ontstaan.

De lichaamscellen echter hebben, ten gevolge der aanpassing aan veranderde omstandigheden, het vermogen, om eeuwig te blijven voortbestaan, verloren. Zij vormen eigenlijk slechts een aanhangsel van de voortplantingscellen, dienende, om dezen in stand te houden en te ontwikkelen. Doch als dit doel, de ontwikkeling der voortplantingscellen, bereikt is, wordt het verdere voortbestaan der lichaamscellen nutteloos, ja, zelfs schadelijk voor de huishouding der natuur, zooals reeds boven werd uiteengezet, en, voor zoover zij niet reeds door toevallige oorzaken vernietigd werden, sterven zij een natuurlijken dood. Deze moest, bij de ontwikkeling der organische wereld, noodzakelijk optreden, als een voor die ontwikkeling voordeelig aanpassingsverschijnsel, daar hierdoor de instandhouding der soort in een veel gunstiger toestand geraakte.

Aldus is in hoofdtrekken de gedachtengang van Weismann bij de

ontwikkeling zijner merkwaardige en talentvolle theorie over den oorsprong van den dood. Kan men daaraan geest en scherpzinnigheid niet ontzeggen, aan den anderen kant mogen wij er eene ernstige poging in zien, om ook dit verschijnsel, zij het ook niet tot volkomen oplossing, dan toch in overeenstemming te brengen met de algemeene wetten van het organisch leven.

De éénheid in de samenstelling der organische wezens, de kennis, dat alle levensverschijnselen aan één en dezelfde stof, het protoplasma, zijn gebonden en dat in het wezen der zaak, althans in de vorming en de grondeigenschappen, geen chemisch onderscheid bestaat tusschen de organische en de anorganische stoffen, - dit alles voerde als vanzelf tot de onderstelling, dat de verschillende vormen van levende wezens uit één enkelen grondvorm zijn ontstaan, en tot het aannemen der mogelijkheid van het ontstaan van dien grondvorm uit anorganische stoffen.

Deze hypothese vloeit ook als een noodzakelijk gevolg voort uit Darwin's ontwikkelingsleer van de organische wereld. Volgens deze leer zijn de verschillende vormen van organismen langs den weg der geleidelijke ontwikkeling uit meer eenvoudige vormen en deze eindelijk uit een enkelen grondvorm, of uit zeer weinige grondvormen, ontstaan. Die grondvorm bestond uit eene enkele cel en als vertegenwoordiger van deze eenvoudigste, het eerst optredende organismen kunnen de reeds meermalen vermelde amoeben beschouwd worden. Doch deze theorie voert ons nog eene schrede verder en wel tot het ontstaan der eerste en eenvoudigste organismen uit anorganische stoffen, d.i. tot de theorie der *oerteelt* of *generatio spontanea.*

Deze hypothese, reeds door de oude Grieksche wijsgeeren in beginsel gehuldigd, heeft, zooals licht te begrijpen is, geenszins algemeene instemming gevonden, daar men haar in strijd achtte met bestaande begrippen en godsdienstige denkbeelden, hetgeen ook tegenwoordig nog voornamelijk een hevigen tegenstand tegen deze hypothese uitlokt. Toch mag dit niet weerhouden van een onpartijdig wetenschappelijk onderzoek, daar slechts de natuurwetenschap het vraagstuk kan oplossen.

Bij de Grieken was de theorie van het ontstaan der eerste levende wezens een der hoofdonderwerpen der natuurbeschouwing, hoewel zij daaromtrent dikwijls de voor ons vreemdsoortigs te denkbeelden koesterden. Zoo liet Aristoteles de dieren ontstaan uit een droog lichaam door de werking der vochtigheid, zoodat b.v. kikvorschen en slangen uit het vochtig slijk der moerassen gevormd werden. Volgens Ovidius ontstonden de dieren uit het slijk der opdrogende aarde na den vloed van Deucalion. Virgilius nam aan, dat de bijen geboren werden in de ingewanden van den stier.

Ook in de middeleeuwen werd de oerteelt reeds spoedig door de Christenheid met de scheppingsgeschiedenis in verband gebracht, hetgeen wel een bewijs is, dat de tegenwoordige tegenstand der kerk

tegen deze hypothese uit een godsdienstig oogpunt elken grond mist. Reeds Basilius en Albertus Magnus hebben dit onderwerp in hunne geschriften behandeld. In dien tijd werden echter insgelijks de zonderlingste hypothesen omtrent de oerteelt verkondigd, zoodat men geloofde aan de zelfwording van kruipende dieren, insecten, enz. Onze beroemde landgenoot, de arts van Helmont, die in den tijd van Lodewijk XIV leefde, deed zelfs eene methode aan de hand, om, langs kunstmatigen weg, muizen te vervaardigen. Hij beweerde nl., dat, als men een pot met graan door een ouden doek afsloot, de graankorrels in muizen overgingen. Ook betoogde hij, dat de geuren, die uit den bodem der moerassen opstijgen, kikvorschen, slakken en bloedzuigers voortbrachten.

Uit deze voorbeelden volgt, dat de wetenschap in die dagen nog in hare eerste kindsheid verkeerde en dat nog de meest kinderlijke denkbeelden heerschten, ook omtrent het vraagstuk der oerteelt, welks oplossing men veel te ver zocht. Eerst de ontdekking der cel, als grondvorm van alle levende wezens, en de vooruitgang op chemisch gebied brachten de quaestie tot veel engere grenzen terug, nl. tot de vraag van het ontstaan der cel, door samenstelling uit anorganische stoffen, zonder toedoen van het organisch leven.

In het wezen der zaak moet de vorming eener eenvoudige cel uit een organisch mengsel, waarin de bestanddeelen voorkomen, waaruit zij bestaat, geenszins als onmogelijk worden beschouwd, terwijl de bereiding van tallooze organische stoffen uit anorganische verbindingen reeds nu een voldongen feit is. De mogelijkheid van het ontstaan van cellen, en dus ook van levende wezens, uit anorganische stoffen kan dus op geen enkelen grond worden ontkend. Het is zelfs, volgens de tegenwoordige beschouwingen omtrent het ontstaan van het heelal, een noodzakelijk gevolg van den ontwikkelingsgang der natuur. Wij weten immers, dat het zonnestelsel, en dus ook onze aarde, eenmaal in gloeienden toestand verkeerde. Toen kon dus van organisch leven, zelfs van het bestaan van organische stoffen, geene sprake zijn, daar deze bij eene zoo hooge temperatuur niet kunnen bestaan. Eerst later, toen de aarde voldoende bekoeld was en vooral sedert het vloeibare water zich op hare oppervlakte verdicht had, konden uit de voorhanden zijnde elementen de organische stoffen en later de levende wezens gevormd worden. Wel heeft William Thomson de hypothese opgesteld, dat meteoorsteenen, met organische kiemen belast, van andere hemellichamen op de aarde zouden zijn neergedaald, toen deze reeds afgekoeld was, doch het behoeft niet gezegd te worden, dat deze hypothese de vraag slechts verplaatst, zonder haar op te lossen, daar het dan immers weer de vraag blijft, hoe de organische kiemen op die andere hemellichamen zijn ontstaan. Het valt dan ook niet te betwijfelen, en de meeste natuurkundigen van den tegenwoordigen tijd plaatsen

zich op dit standpunt, dat het eerste leven op aarde is ontstaan door de vorming van organische cellen uit anorganische stoffen.

Het ligt in den aard der zaak, dat het zeer moeielijk is, beslissende bewijzen bij te brengen voor de theorie van den gemeenschappelijken oorsprong aller levende wezens, daar van de oudste organismen slechts geringe sporen zijn achtergebleven. Wij zijn daarbij grootendeels beperkt tot de vergelijkende studie der tegenwoordige planten en dieren en besluiten, uit overeenkomstige kenmerken in den bouw, tot een gemeenschappelijken oorsprong. In één opzicht echter kunnen wij uit voorwereldlijke overblijfselen in de aarde een gewichtig besluit trekken. Wij zien nl., dat deze des te eenvoudiger worden, hoe ouder de aardlagen zijn, waarin zij voorkomen, en dit is een belangrijk feit ten gunste van de ontwikkelingstheorie.

Nu bestaan echter tegenwoordig, naast de meer ontwikkelde plant- en diervormen, nog steeds wezens van den allereenvoudigsten bouw, zooals de amoebe en de bacteriën. Het is niet aan te nemen, dat, terwijl andere wezens van de vroegste perioden af zich hooger en hooger ontwikkeld hebben, deze door alle aardperioden heen op denzelfden trap zouden zijn blijven staan. Er blijft dus geene andere verklaring van dit verschijnsel over dan deze, dat de vorming dezer eenvoudigste organische wezens door de oerteelt ook tegenwoordig nog plaats heeft.

Eene andere vraag is het, *hoe* deze vorming tot stand komt en of men werkelijk in staat is, haar op kunstmatige wijze tot uitvoering te brengen. De oplossing van deze vraag kan natuurlijk slechts gegeven worden bij eene meer volledige kennis van het wezen der stof en van de krachten, die in haar werken.

Toch heeft men reeds sedert eeuwen pogingen aangewend, om door proeven de mogelijkheid der oerteelt te bewijzen, en vele physiologen meenen zelfs, dat het vraagstuk reeds nu ten gunste der theorie is beslist en dat het hun gelukt is, kunstmatig organismen te kweeken uit anorganische stoffen. In de vorige eeuw werden deze proeven o.a. genomen door Needham en Buffon, die zich vóór de leer der oerteelt verklaarden, terwijl Spallanzani het tegendeel trachtte te bewijzen. Later bewezen Gay-Lussac en Von Naegeli de onvolledigheid der proeven van Spallanzani, doch omgekeerd werden door Schwann, Schultze, en vooral in den lateren tijd door Pasteur, talrijke schrander uitgedachte proeven verricht, om de onmogelijkheid der generatio spontanea aan te toonen. Tegenwoordig zijn het, behalve Haeckel te Jena, vooral Fransche geleerden, die zich aan dit vraagstuk wijden. De strijd tusschen voor- en tegenstanders der hypothese wordt met onverminderde kracht voortgezet, hetgeen niet belet, dat de quaestie nog steeds onopgelost is.

Bastian, een voorstander der oerteelt, is de meening toegedaan, dat sommige stoffen, als zij slechts in de daartoe gunstige omstandigheden

gebracht worden, het vermogen hebben, zonder toedoen van het leven in organismen over te gaan, en hij vergelijkt dezen overgang ongeveer met het kristalliseeren van andere stoffen. Het is dan ook werkelijk niet gemakkelijk in te zien, waarom een eenvoudig lichaam als de cel, die dikwijls zelfs den wand en de kern mist en slechts uit enkel protoplasma bestaat, niet evengoed zonder het levensproces zou kunnen gevormd worden als een kristal, dat dikwijls zooveel kunstvoller en ingewikkelder van bouw is. Ook Pouchet is in Frankrijk een talentvol verdediger van de leer der oerteelt, die door hem *heterogenie,* door anderen ook wel *abiogenese* genoemd wordt.

Haeckel zoekt zijn steun vooral in de eerst in onzen tijd ontdekte lagere wezens, die nog veel eenvoudiger van samenstelling zijn dan de gewone cellen, geen bepaalden vorm, geene kern of celwand, geene organen bezitten: de *moneren* en *bacteriën.* Deze kunnen als de laagste levensvorm beschouwd worden en zijn, volgens Haeckel, door oerteelt ontstaan. Hij neemt aan, dat in eene vloeistof, waarin zich de elementen koolstof, waterstof en zuurstof bevinden, door onderlinge aantrekking van deze en door hunne wederzijdsche bewegingen moleculen gevormd worden. Dit molecule, eene organische atoomgroep, werkt dan weer aantrekkend op de atomen, die nog in de vloeistof aanwezig zijn, evenals een kristal werkt op de moleculen der moederloog. De aangetrokken elementen vereenigen zich daardoor opnieuw tot moleculen en een aantal van deze vereenigen zich tot een structuurloos klompje protoplasma of een moneer.

Nog tal van andere geleerden hebben hunne krachten beproefd in het opstellen van theorieën over het ontstaan der eerste levende wezens, doch het zou ons te ver voeren deze hier alle te vermelden. Wij bepalen ons dus tot het noemen van den uitstekenden denker en philosoof Herbert Spencer, die insgelijks zijne meening over de oerteelt heeft uitgesproken en wel ten gunste van deze. Hij verwerpt echter ten eenen male het denkbeeld van een plotseling ontstaan van levende wezens uit anorganische stoffen, ook daar dit met de leer van Darwin, die eene geleidelijke ontwikkeling predikt, in strijd is. Hij neemt dus aan, dat er tusschen de levenlooze stoffen en de eerste levende wezens tal van overgangen bestaan, zoodat de vorming van de laatste eerst langzamerhand zou hebben plaats gehad.

Laat ons nu nog vernemen, welke argumenten de tegenstanders van de leer der oerteelt ten gunste van hunne meening aanvoeren. Onder hen neemt ongetwijfeld de Fransche geleerde Pasteur, die in de laatste jaren zich zulk een grooten naam heeft gemaakt door zijne genezingsmethode der hondsdolheid, de eerste en gewichtigste plaats in en zijn werk over de ‘generatio spontanea’ is, hoe men ook over dit onderwerp moge oordeelen, uiterst merkwaardig.

Pasteur voerde met Bastian en Pouchet een hevigen strijd over de oerteelt en ontkent hardnekkig de mogelijkheid, om levende wezens te

voorschijn te roepen, zonder dat er vooraf eene levende kiem aanwezig was, hetgeen hij door tal van proeven trachtte te bewijzen. Hij voerde o.a. lucht, waarin zich, volgens zijne tegenstanders, door oerteelt de kiemen zouden ontwikkelen, eerst door watten, om de reeds aanwezige kiemen tegen te houden, en verhitte verder het vat, waarin de proef plaats had, tot 120° C., om de daarin aanwezige kiemen te dooden. In dat vocht waren de noodige voedingsstoffen voor de bacteriën aanwezig, doch het bleef nu werkelijk onveranderd en vormde geene bacteriën. Hetzelfde was het geval, als men de lucht eerst voerde door eene roodgloeiende platinabuis.

Doch volgens Pouchet was het mogelijk, dat door deze bijzondere omstandigheden, door de hoogere temperatuur, waaraan de lucht was blootgesteld, en door de verhitting van het vocht in het vat, de voorwaarden voor het tot stand komen der oerteelt minder gunstig waren geworden, en op de schijnbaar overtuigende proeven van Pasteur werd dan ook weer door Pouchet en anderen met nieuwe proeven geantwoord. Beide partijen behielden dus in dezen strijd, wellicht met evenveel recht, haar oorspronkelijk standpunt en tot op dit oogenblik is het vraagstuk dus nog volkomen zonder oplossing gebleven.

Mag men daaruit nu besluiten, dat het ook steeds onopgelost zal blijven? Geenszins; want evenmin als tot nog toe de mogelijkheid der oerteelt werd aangetoond, evenmin is het bewijs geleverd, dat zij niet bestaat of niet bestaan kan. Immers kunnen de proeven van Pasteur en zijne medestanders alleen dit bewijzen, dat de oerteelt nog nimmer is waargenomen onder die omstandigheden, welke door de verschillende onderzoekers bij hunne proeven werden gekozen en die dikwijls van zeer bijzonderen aard en weinig in overeenstemming zijn met de toestanden in de natuur. Doch daaruit volgt nog niet, dat onder geene enkele omstandigheid, onder voorwaarden, die de natuur zelve aanbiedt, geene generatio spontanea zou kunnen tot stand komen, al is het leveren van het bewijs daartoe tot op dit oogenblik tevergeefs beproefd wegens de groote moeielijkheid, om de kiemen volkomen uit de toestellen te verwijderen.

Met onze tegenwoordige hulpmiddelen kunnen, zooals uit de proeven van Pasteur met groote zekerheid kan afgeleid worden, de nu bekende kleinste levende wezens, de bacteriën, niet door oerteelt voortgebracht worden, doch het is zeer goed mogelijk, dat er wezens zijn, nog kleiner en eenvoudiger dan de ons bekende, en dat die door oerteelt kunnen ontstaan. De ondervinding op dit gebied althans heeft geleerd, dat, naarmate onze werktuigen verscherpt en onze microscopen verbeterd werden, steeds weer levende wezens ontdekt werden van nog geringere afmetingen en nog eenvoudiger samenstelling dan de reeds bekende.

Wij kunnen dus evenmin de mogelijkheid als de onbestaanbaarheid der oerteelt bewijzen, doch nemen wij in aanmerking, hoe menigmaal in de tegenwoordige eeuw de moeielijkste vraagstukken tot oplossing

zijn gekomen, zelfs die, aan welker mogelijkheid in de verste verte niet werd gedacht, dan mogen wij in geen geval omtrent dit onderwerp een beslist oordeel uitspreken en mag Du Bois-Reymond's ‘ignorabimus’ op dit vraagstuk niet onvoorwaardelijk worden toegepast. Zelfs De Quatrefages, ofschoon een bondgenoot van Pasteur, meent, dat het althans niet onmogelijk is, dat de onbekende oorzaak des levens nog tegenwoordig werkt en wellicht nog eenmaal ontdekt zal worden.

De tegenstand, dien velen, vooral uit een theologisch oogpunt, koesteren tegen de natuurlijke en mechanische verklaring van het leven, mist dan ook werkelijk elken redelijken grond. Zelfs wanneer de mogelijkheid der oerteelt bewezen zal zijn, als de physische en chemische processen, die het leven voortbrengen, volledig bekend zullen zijn, wanneer éénmaal, waaraan niet valt te twijfelen, voor de geheele natuur zal bewezen zijn, dat alles zich geleidelijk en langs natuurlijke oorzaken heeft ontwikkeld, zoo dreigt daarom toch den godsdienst geen gevaar, want de ware godsdienst is onafhankelijk van de juistheid of onjuistheid dezer theorieën. De leer der geleidelijke ontwikkeling der menschheid en der dieren- en plantenwereld biedt werkelijk niet minder wonderbaarlijks en niet minder grootsche denkbeelden aan dan die van het gelijktijdige ontstaan van alle levende wezens; zij is met het bestaan der Godheid niet slechts volkomen vereenigbaar, doch geeft daaraan zelfs eene nog hoogere en meer edele beteekenis.

De groote wijsgeer Herbert Spencer, wiens denkbeelden over de oerteelt wij reeds boven vermeldden, heeft het Darwinisme ook uit een godsdienstig en zedenkundig oogpunt onderzocht en op de meest overtuigende wijze aangetoond, dat zich de zedenleer op de gronden der Darwinistische theorie en in overeenstemming met de wetenschap uitmuntend laat opbouwen. Ook de godsdienst kan zich, evenmin als de wetenschap, aan de eeuwige wet der ontwikkeling onttrekken; die ontwikkeling bestaat zoowel op geestelijk als op stoffelijk gebied en geene macht ter wereld is in staat, ook al worden daardoor aloude en ingewortelde begrippen vernietigd, de ontwikkeling van den menschelijken geest tegen te houden. Mocht de oplossing van het raadsel des levens, waarmede reeds in de laatste jaren zulke groote vorderingen zijn gemaakt, eenmaal werkelijk tot stand komen, dan zal voorzeker een der schitterendste bewijzen van die ontwikkeling geleverd zijn.

Zutfen, Juni 1887.

D^{r}. A.J.C. SNIJDERS.

Christina, koningin van Zweden.
Geb. 1626, *gest.* 1689(*).

I.

Op het slagveld van Lützen, den 6den November 1632, liet Gustaaf Adolf het leven. Door dit sterfgeval werd aan de Protestantsche zaak in Duitschland een gevoelige slag toegebracht, en ook het koninkrijk, waarover ‘de geloofsheld’ den schepter had gevoerd, zou in nog grootere mate het verlies hebben gevoeld, indien het niet het geluk had gehad, een van de bekwaamste staatslieden der eeuw, den Kanselier Axel Oxenstierna te bezitten. Want de kroon was overgegaan op een zesjarig kind van het vrouwelijk geslacht, ten gevolge waarvan een regentschap met genoemden staatsman aan het hoofd werd ingesteld.

Kwam hoofdzakelijk op de schouders van den Kanselier de moeielijke regeeringstaak, in 't bijzonder de leiding der buitenlandsche aangelegenheden, neer, evenzeer had hij op de opvoeding der jeugdige Koningin toe te zien.

Christina, eenig kind van Gustaaf II Adolf en Maria Eleonora van Brandenburg, oudste dochter van den Keurvorst Johan Sigismund, werd den 8sten December 1626 te Stockholm geboren. De moeder schijnt met de geboorte eener dochter minder ingenomen te zijn geweest. ‘Zij was’, zoo schrijft Christina in hare autobiographie(†), ‘ontroostbaar; zij kon mij niet lijden, omdat ik een meisje was en daarbij leelijk.’ Men zou de jonggeborene zelfs met opzet hebben doen vallen, ten einde haar te doen omkomen of ten minste te verminken.

Sinds Gustaaf Adolf's vertrek naar Duitschland werd de Prinses toevertrouwd aan de zorgen harer tante, 's Konings zuster, Catharina, gehuwd met Johan Kasimir van Palts-Tweebruggen. Hare moeder bleef na den dood des Konings uitgesloten van de regeering en van de op-

(*) Als voornaamste bron voor dit opstel heeft mij gediend: Arckenholtz, *Mémoires concernant Christine reine de Suède*, etc. 4 deelen in 4o, Amsterdam et Leipzig, 1751.

Verder de *Mém. van Madll*e *de Montpensier*, Amsterdam, 1735; Mad. de Motteville, *Mém. pour servir à l'hist. d'Anne d'Autriche*, Amsterdam, 1723; de *Hollandsche Mercurius* van 1654; Geyer, *Geschichte Schwedens*, Hamburg, 1836.

(†) Deze levensbeschrijving, van de hand der Koningin zelve, loopt slechts tot een jaar na Gustaaf Adolf's dood.

voeding der jeugdige vorstin; zoo wilde het de Koning zelf blijkens een brief, kort vóór zijn dood aan Oxenstierna geschreven, van welke handelwijze men de reden hierin meende te moeten zoeken, dat de Koning vreesde, dat zijne gemalin, die voor regeeringszaken gansch ongeschikt en daarenboven verkwistend was, haar afkeer van het land en van het volk van Zweden op de dochter zou overbrengen en haar mogelijk zou doen huwen met een machtig vorst, die den rijksraad niet aangenaam zou kunnen zijn.

Over hare opvoeding zelve oordeelt Christina niet al te gunstig.

'De waarheid', zegt zij, 'dringt nauwelijks tot de hoven door. De leugen is er te machtig, zij regeert er. Zij, die gelooven, dat het eenige tijdperk, waarin de waarheid de vorsten bereikt, hunne jonkheid is, bedriegen zich, want men vreest en vleit hen tot in de wieg. De menschen behandelen hen als jonge leeuwen, die krabben, schoon zij nog niet verscheuren. Iedereen geeft zich, uit verschillende gronden, moeite, hen te bederven. Al de in het purper geborenen worden steeds in de ledigheid, de onwetendheid en de weekelijkheid opgevoed. Men brengt hen groot onder vleierij en toejuichingen. De vleierij op zichzelve is niet het gevaarlijkste gif, dat men hen doet inzwelgen. Indien men hen niet prees, dan wanneer zij het verdienden, zou zij dienen, om hen aan te moedigen goed te handelen. Maar ongelukkig bederft men hen, door al hunne dwaasheden en gebreken goed te keuren.'

Overigens moet zij, wat de ontwikkeling van haar geest betreft, goede leiding gehad hebben, al wil zij doen gelooven, dat men ook hierin is te kort geschoten. Of komt iemand de kennis van Grieksch en Latijn, van Duitsch, Spaansch, Fransch en Italiaansch zoo maar vanzelf aanwaaien, al geldt het dan ook een vorstenkind, dat gewoonlijk eerder ontwikkeld is dan eenig ander sterveling?

Tot leermeester had de Koning haar gegeven Dr. Jean Matthiae, zijn aalmoezenier, later Bisschop van Strängnäs, een man, ervaren in de humaniora en uitnemend in staat zijne kundigheden aan anderen mee te deelen. Doch ook de rijksraad liet zich aan Christina's opvoeding gelegen liggen, getuige, dat hij de leiding harer studiën in 't bijzonder aan hare voogden en aan het regentschap aanbeval en in 1635 eene algemeene instructie te dien opzichte vaststelde.

De dochter van Gustaaf Adolf kende op haar 14de jaar alle talen, alle wetenschappen, die men haar had onderwezen. 'Maar sedert', zegt zij, 'heb ik nog andere zonder leermeester geleerd.' Achttien jaar oud las zij Thucydides en Polybius in het oorspronkelijke en was zij in staat over Grieksche en Latijnsche schrijvers een oordeel te vellen. Met recht kon zij alzoo een wonder van geleerdheid heeten.

Maar ook werd de lichamelijke ontwikkeling niet verzuimd.

'Ik heb slechts', getuigt zij, 'een weinig dansen en paardrijden geleerd. Evenwel ken ik ook de andere lichaamsoefeningen, en ik weet mij van alle wapenen vrij goed te bedienen, zonder bijna geleerd te hebben ze te

behandelen.' Zij gevoelde zich in staat alles te leeren en had een onverzadelijken wensch, om alles te weten. Daarbij was zij onvermoeibaar, at en sliep weinig. Van wijn en bier had zij een bijna onoverkomelijken afkeer.

Aan dezen gelukkigen aanleg en deze hooge ontwikkeling van den geest paarde zij vele gebreken. Is hare autobiographie niet vrij te pleiten van een streven naar zelfverheffing, aan den anderen kant kan openhartigheid daaraan niet worden ontzegd. Opvliegendheid, trotschheid, ongeduldigheid, achterdocht en spotzucht, ziedaar eenige harer ondeugden. 'Bovendien', zoo verhaalt zij, 'was ik ongeloovig en weinig vroom, en mijn vurige en onstuimige aard heeft mij niet minder doen neigen tot de liefde dan tot de eerzucht.'

Met eene openhartigheid, eene betere zaak waardig, bekent zijzelve, 'besmet geweest te zijn met de ondeugd van het vloeken', waarvan dan tot verontschuldiging moet dienen, dat het zoowel onder mannen als vrouwen toenmaals in Zweden gebruikelijk was!

Over 't geheel was er iets mannelijks in haar, dat zij trouwens niet verbloemde. En bijaldien zij reeds van nature met onvrouwelijke neigingen behept was, zoo zijn die er niet minder op geworden door de wijze, waarop haar vader gewild heeft, dat zijne dochter zou worden opgevoed. Althans zij bericht ons, dat Gustaaf Adolf haar geheel de opvoeding van een man heeft doen geven en gewild heeft, dat men haar slechts op het punt van welvoegelijkheid en ingetogenheid aan hare sekse herinnerde, doch in alle andere opzichten haar onderwees, als ware zij een prins.

Met deze richting strookten hare eigen neigingen wonderwel. 'Want', schrijft zij, 'ik had een onverwinnelijken afkeer van wat de vrouwen doen en zeggen, bovendien eene volslagen onbekwaamheid, om eenig vrouwelijk handwerk te leeren.'

Tegen het huwelijk koesterde zij eene bepaalde vooringenomenheid, hetgeen echter niet wegnam, dat zij met een enkelen bevoorrechte van het sterke geslacht een zeer vertrouwelijken omgang had. Maar zich door het huwelijk te binden, kwam niet bij haar op. Liever zou zij den dood dan een echtgenoot kiezen, zooals zij indertijd aan Chanut, den gezant van Frankrijk aan het Zweedsche hof, in 1651 verklaarde. Eene kroon kon haar derhalve evenmin tegen het verlies der gulden vrijheid opwegen, gelijk ten overvloede bleek, toen zij, na den afstand van Johan Kasimir, Koning van Polen, naar den vacanten troon dingende, den nuntius, die in een schrijven aan den Kardinaal Azzolino de vrees had geuit, dat de ongehuwde staat der Koningin aan eene mogelijke verkiezing hinderpalen zou in den weg leggen, antwoordde, eerder de kroon te zullen weigeren, dan zich onder de verplichting gesteld te zien, een huwelijk naar het welgevallen der Polen aan te gaan.

Aan aanzoeken om hare hand heeft het der Zweedsche koningsdochter overigens niet ontbroken; en zoo zij ooit geneigd ware geweest zich in

den echt te verbinden, dan zou haar neef, Karel Gustaaf van Palts-Tweebruggen, volgens hare eigen bekentenissen de uitverkorene geweest zijn. Edoch - hij moest het met de kroon voor lief nemen; eene kroon was toch immers ook eene schoone vrouw!

II.

Had Christina reeds sinds Mei 1642 de beraadslagingen der bewindslieden bijgewoond, den 8sten December van het jaar 1644 aanvaardde zij op achttienjarigen leeftijd de regeering.

Over 't geheel kan gezegd worden, dat zij in de eerstvolgende jaren vooral zich met ijver aan de regeeringsaangelegenheden wijdde. Zelden verzuimde zij eene zitting van den rijksraad, waarin zij herhaalde malen toonde volkomen op de hoogte te zijn der onderwerpen, die er werden behandeld, doch tevens het bewijs leverde, dat zij eene eigen meening, een eigen wil had en zich de zaken niet door hare raadslieden uit de handen wilde genomen zien.

Geen enkel geslacht stond toen in hooger aanzien dan dat der Oxenstierna's, waarvan er drie met de hoogste waardigheden bekleed waren, terwijl zes leden der familie in den rijksraad zetelden.

Maar de invloed van den Kanselier was niet meer die van voorheen. Christina beoogde van het begin af aan eene zelfstandige bewindvoering. Zij wilde haar eigen eerste minister zijn, en zij was het ook. Wel liet zij Oxenstierna en andere aanzienlijken in het bezit hunner bedieningen, doch rekende zich, en nu in den figuurlijken zin, ontslagen van hunne voogdij.

Nog was de verdelgingskrijg, welken men den dertigjarigen oorlog noemt, niet ten einde, al waren sinds eenige jaren, sedert 1641 onderhandelingen begonnen, die tot den vrede konden leiden.

Toen evenwel het vredescongres in 1645 geopend was, bevorderde de Koningin de onderhandelingen met alle macht in tegenstelling met den Kanselier, die eerder den krijg trachtte te rekken, dan dien te doen eindigen. Zij wilde den vrede, dewijl zij geloofde, haar gezag beter te kunnen bevestigen in een rustigen tijd dan in een van oorlog; doch zij was er bovendien van overtuigd, dat het niet altijd mogelijk zou zijn zich op zoo eervolle wijze eraan te onttrekken, als thans de omstandigheden het deden hopen. Had Oxenstierna vroeger alleen alle diplomatieke onderhandelingen geleid en zijne eigen zienswijze doorgezet, thans werd hem Johan Adler Salvius, een sluw diplomaat, een man van burgerlijke afkomst, ter zijde gesteld; maar vooral ook was het de jeugdige, schitterende edelman Magnus Graaf de la Gardie, wiens invloed spoedig dien des Kanseliers verdrong. Zoo zag zich de oude, beproefde dienaar haars vaders herhaalde malen dermate achterafgezet, dat hij zijn ontslag vroeg, hetgeen de Koningin hem echter niet bewilligde.

De vrede van Munster had Zweden wel de hoog noodige rust en daarbij vergrooting van zijn toch reeds uitgebreid gebied geschonken,

maar tevens duidelijker dan ooit de wanverhoudingen aan den dag gebracht, die er heerschten.

De deelneming van het rijk van Gustaaf Adolf aan den dertigjarigen oorlog had uitputting ten gevolge. De eigen inkomsten van het land noch de vreemde subsidiën konden de buitengewone kosten dekken. Ware het mogelijk geweest, algemeene belastingen in te voeren en adel en geestelijkheid tot betalen te dwingen, misschien dat dan de binnenlandsche toestand zou verbeterd zijn. Men had dus zijne toevlucht tot andere middelen moeten nemen en als buitengewonen maatregel de kroongoederen verpand niet alleen, maar ook de renten ervan, waardoor, vermits die goederen grootendeels slechts aan den adel mochten verkocht worden, de schatplichtige boeren geheel in afhankelijke betrekking tot dien bevoorrechten stand geraakten en alzoo van onmiddellijke middellijke onderdanen der kroon werden. Daar nu de Koningin al deze verpandingen of verkoopingen, welke gedurende hare minderjarigheid waren geschied, niet alleen bekrachtigde, maar ook op denzelfden weg voortschreed, dreigde de boerenstand als vrije stand ten onder te gaan.

Kon de adel op deze en op tallooze andere privilegiën bogen, de geestelijkheid wilde zich op eigen terrein eveneens nieuwe voorrechten zien toegekend, ten einde zich tegen dien alles bedreigenden eersten stand te beveiligen. Christina bewilligde hierin, doch gaf hiermede te gelijk den adel aanstoot, die het haar evenmin vergaf, dat zij hare rijksraden ook wel buiten dien stand zocht. Wanneer men goeden raad begeert, vraagt men niet naar voorvaderen, zeide zij eens. Hoe zij de grooten ook bevoorrechtte, zij trachtte toch altijd eene zelfstandige plaats in te nemen en werkte den adel tegen in zijn streven, om eene regeering te vestigen, geheel van hem uitgaande, geheel van hem afhankelijk. De verdeeldheid tusschen de verschillende standen wies eindelijk zoo aan, dat zij in burgerkrijg dreigde te ontaarden, en niet dan met groote moeite konden de geschillen op den rijksdag van 1650 voor een oogenblik worden bijgelegd.

Liet de binnenlandsche toestand voor het heden derhalve veel te wenschen over, niet zonder reden zag men de toekomst donker in, daar de Koningin ongehuwd en de troonsopvolging dus zeer onzeker was. Vandaar het verzoek der stenden reeds in 1646, dat de Koningin mocht besluiten een huwelijk aan te gaan. Bij de vooringenomenheid, welke zij tegen het huwelijk koesterde, was het niet te verwonderen, dat zij dergelijke verzoeken met stilzwijgen of met uitvluchten beantwoordde, en toen op den rijksdag van 1649 eene deputatie uit de stenden haar nogmaals het algemeen verlangen te dien opzichte kenbaar maakte, verraste zij de heeren den volgenden dag met het voorstel, dat de Prins, op wien men het oog had gevestigd, Karel Gustaaf van Palts-Tweebruggen, tot haar opvolger mocht worden benoemd, in de overtuiging, zooals zij zeide, dat men hem, die waardig werd geacht haar echtgenoot te worden, de kroon niet zou weigeren.

Schoon de rijksraad in den beginne er afkeerig van was, nu reeds tot de benoeming van een opvolger over te gaan, maar vooral tegen den persoon van den aanstaanden Koning bezwaar had, in wien hij een hervormer zag der misbruiken, waarvan nu alleen de adel voordeel had, wist Christina het ten laatste toch zoover te brengen, dat de rijksraad en de stenden den 10^{den} Maart 1649 den Paltsgraaf Karel Gustaaf tot troonopvolger benoemden, voor het geval, dat de Koningin zonder kinderen kwam te overlijden. En nadat zij op den rijksdag, in 1650 gehouden, had doen vaststellen, dat de kroon erfelijk verklaard werd in Karel Gustaaf's mannelijke nakomelingschap, gaf zij in October 1651 haar voornemen te kennen, afstand te doen van den troon, een besluit, dat zij reeds in 1648 had genomen, doch waarvan zij voorloopig, vooral door toedoen van Oxenstierna, terugkwam.

Zeer zeker zijn de redenen voor een dusdanig besluit voor een deel te zoeken in den schromelijk verwarden binnenlandschen toestand van het rijk; bovenal echter is dit voornemen uit persoonlijke gronden te verklaren. Christina zag geene kans de wanverhoudingen uit den weg te ruimen, die voor een groot deel ten gevolge van de stelling van het Zweedsche rijk, dat als 't ware op den weg der verovering was geschapen, waren ontstaan. Niet anders dan door wel overlegde spaarzaamheid en een nauwkeurig beheer kon het uitgebreide rijk worden staande gehouden. Was de Koningin ijverzuchtig op haar gezag en werkte zij het vroeger reeds aangeduide streven van den adel met alle macht tegen, aan den anderen kant onttrok zij aan de monarchie de rijkdommen, ten einde die, gelijk wij boven zagen, aan de aristocratie te doen toekomen. En die goederen maakten eigenlijk de eenige bron van inkomsten voor het rijk uit.

Van een zuinig beheer was bij haar geene sprake. Zij verkwistte het geld zoozeer, dat zij dikwerf moeite had, de gewone dagelijksche uitgaven te bestrijden. Aan Graaf De la Gardie, een tijdlang haar gunsteling, verspilde zij de gelden in die mate, dat hij alleen van de hem geschonken kroongoederen een jaarlijksch inkomen van tachtigduizend daalders genoot. En opdat hij bij eene zending naar Parijs in 1646 aldaar schitterend zou kunnen optreden, vergunde zij hem honderdduizend daalders van de aan Frankrijk verschuldigde gelden te gebruiken. Zij deed zoovele uitgaven, dat Salvius zestigduizend daalders van haar had te vorderen. Het was een verkwisten in den letterlijken zin des woords.

Het onderhoud der buitenlandsche geleerden, die zij aan het hof noodigde, kostte mede schatten gelds.

Daar vertoefden korter of langer tijd Hugo Grotius, de wijsgeer Descartes, de philologen en oudheidkundigen Nicolaas Heinsius, Isaäc Vossius, Claudius Salmasius (Saumaise), Feinshemius. Met anderen trad zij in briefwisseling, o.a. met Blaise Pascal. De dichter Scarron zond haar eene zijner comedies, gelijk Balzac en Gassendi haar hunne werken

deden toekomen. Daar vertoefde ook de Fransche geneesheer Bourdelot, die eene wijl haar gunsteling is geweest en zoo jaloersch was op de stelling, welke hij innam, dat hij de anderen trachtte te verdringen en de Koningin eenigen tijd voor ieder ontoegankelijk was. Hare liefde tot de wetenschappen, de zucht hare kennis te vermeerderen deed deze geleerden naar Stockholm komen, waarheen zij trouwens door schitterende beloften werden gelokt.

Indien de Vorstin bezield ware geweest met oprechten, zedelijken ernst, indien zij niet al te dikwerf aan hare luimen den vrijen teugel had gevierd, dan zou haar streven op het gebied der wetenschappen den lande ten goede hebben kunnen komen. Ten aanschouwe van geheel het hof had op haar bevel de grap plaats, die Bourdelot zich ten koste van twee andere geleerden, Meibom en Naudé, veroorloofde, van welke beide heeren de eerste over de muziek en de tweede over den dans der Ouden geschreven had. Beiden werden gedwongen op de wijze der Ouden te zingen en te dansen.

Maar behalve aan de versnaperingen der wetenschap deed Christina zich ook aan andere zaken te goed. Schitterende feesten, balletten, waarin zijzelve meedanste, ringrijden, maaltijden, bij al welke gelegenheden het dikwerf zeer zonderling toeging, volgden elkander gedurig op. Daarbij gaf haar levenswandel aanleiding tot velerlei afkeuring. Als hare minnaars noemde men De la Gardie, Bourdelot, den Spaanschen gezant Pimentel en Graaf Tott. De Koningin-moeder meende zelfs hare dochter daarover te moeten onderhouden, haar toevoegende, dat, indien Gustaaf Adolf nog leefde, hij zoo iets gewis niet zou geduld hebben, waarop Christina ten antwoord gaf, dat hij dan wel had gedaan te sterven.

Bij dit alles kreeg zij langzamerhand een afkeer van de regeeringstaak. Maandenlang hield zij geene raadszitting. Haar hof wemelde intusschen van dansers, zangers en tooneelspelers. Sommen besteedde zij aan verzamelingen van boeken, oudheden en kunstwerken. Geen wonder, dat, terwijl zij het rijk zoo uitputte, telkens luider klaagliederen over hare regeering in het land opgingen. Steeds spaarzamer vloeiden de benoodigde sommen toe. Waartoe zou zij langer de lasten dragen, indien zij de lusten van het koningschap moest ontberen? Zij zag wel in, dat zij niet in staat was, den binnenlandschen toestand te verbeteren; het hofleven begon haar te vervelen; zij gevoelde den wensch ontwaken, vrij, geheel vrij te kunnen leven, aan geene vormen meer gebonden te zijn, te leven voor wetenschap, kunst en voor genietingen van allerhande aard en alsdan ook openlijk het geloof te belijden, waartoe haar romantische geest zich meer aangetrokken gevoelde dan tot den Lutherschen godsdienst. Katholiek wordende, kon zij in geen geval Koningin van Zweden blijven.

De laatste jaren harer regeering toonden duidelijk, dat zij zich weinig meer aan de zorg voor land en onderdanen liet gelegen liggen. Het

was, zegt Geyer, alsof zij haar afstand niet wilde laten betreuren. Er werd een formeele handel in kroongoederen gedreven. Het getal adellijke familiën was gedurende hare regeering met ongeveer vijfhonderd vermeerderd en het aantal leden van den rijksraad tot veertig uitgezet, aan al welke heeren rijkelijke inkomsten waren toegestaan. Het misnoegen begon tot een bedenkelijken graad te stijgen.

Eindelijk riep zij op den 11^{den} Februari 1654 den rijksraad en den 21sten Mei de rijksstenden te Upsala bijeen, ten einde getuige van den troonsafstand te zijn. Zoo werd dan eene handeling voltrokken, die na den afstand van Karel V niet meer in Europa was ten tooneele gebracht. Maar wat dezen monarch tot zijn gewichtig besluit heeft geleid, gold niet voor de jeugdige Christina. Dáár een moeitevol leven, een veelomvattend streven, eene ontzettende taak, altijddurende strijd in en buiten zijne rijken, die door de Hervorming werden verscheurd, en aan het eind eener vijf-en-dertigjarige regeering zijne plannen niet verwezenlijkt, het doel niet bereikt. Hier eene vorstin, op acht-en-twintigjarigen leeftijd na tien jaren regeerens volop van hare taak verzadigd; eene vorstin, die zelve tot den treurigen toestand van haar land in de eerste plaats heeft medegewerkt; die, toen de vrede van Munster gesloten was, van stond af aan de handen aan het werk had kunnen slaan tot verbetering van den toestand.

Wel is waar mocht deze taak gansch niet gemakkelijk zijn en te zwaar voor hare schouders, doch zij beproefde het nooit ernstig; veeleer verergerde zij door haar onzinnig huishouden den staat van verwarring. Zijzelve gaf in de vergadering te Upsala als redenen van haar besluit op: het gewicht en den last der regeering; de neiging, welke zij gevoelde tot rust; den wensch, om zich aan de beslommeringen der regeering te onttrekken, en de zorg voor hare gezondheid. Maar staat niet de Franschman Michel le Vassor (hij schreef eene geschiedenis van Lodewijk XIII) het dichtst bij de waarheid, als hij den afstand toeschrijft aan den afkeer der Koningin van het klimaat van haar rijk, aan eene misplaatste ijdelheid, aan de begeerte, om zich in geheel Europa te vertoonen, eindelijk aan grillen, eigen aan hare sekse? Wel verre ervan, zoo zegt hij, dat de wijsbegeerte en andere kundigheden, waarop deze Koningin zich beroemde, haar van hare zwakheden genazen, deden de studie en de lectuur haar meer kwaad dan goed. Haar hart werd er niet minder door bedorven, haar geest er niet minder door verward.

Met bijzonder veel plechtigheid werd de gewichtige handeling afgespeeld, bij welke gelegenheid Christina de vergadering zoo wist toe te spreken, dat deze tot tranen geroerd werd. Zij ging evenwel niet, zonder zich voor de toekomst uit verschillende kroongoederen een jaarlijksch inkomen van 240,000 rijksdaalders te hebben verzekerd.

Den 7^{den} Juni verliet zij Upsala, hield zich nog eenige dagen in Stockholm op en bereikte in manskleeren, ‘ten einde met meer vrijheid te kunnen reizen’, de beek, die toenmaals de grens tusschen Zweden

en Denemarken uitmaakte(*). Aan de overzijde gekomen, riep zij uit: ‘Nu ben ik eindelijk in vrijheid en buiten Zweden, waar ik hoop nooit weder te keeren!’

Van dit oogenblik af aan begint die zwerftocht door half Europa, welke eigenlijk eerst eindigt, als zij zich in 1658 voorgoed te Rome vestigt.

III.

De nieuwe Koning had zijne nicht, aan wie hij de Zweedsche kroon te danken had, op buitengewone wijze uitgeleide willen laten doen, door haar met 12 groote schepen der vloot, die haar te Calmar zouden opwachten, naar Duitschland te laten escorteeren. Plotseling evenwel veranderde de ex-Koningin van plan, reisde over Halmstad naar den Sond en vandaar, in gezelschap van vier edellieden, over Hamburg en Munster naar de Nederlanden.

De *Hollandsche Mercurius* van 1654 geeft de volgende beschrijving van hare persoon:

‘Voor zoo veel haer gedaente belanght, zij was tamelijck van langhde, de schouders wat opgetrocken, en wacker van gesicht, de neuse een weynigh in 't midden gebogen. Vrouwelyckx en had zij niet als de nativityet, want behalvens dat haer gants lichaem en manieren niet met de juffers accordeerden, soo was oock hare stem geheel mannelyck. Te paerde was zij soo wakker als eenigh ruyter, alhoewel zijlings sittende. Van gemackelyck sich te koesteren hieldt zij niet, want zij in 't koutste van de winter wel dorfde in een ijs-slee haer van elandekens ofte reeën laten trecken, ettelycke Duytze mijlen in een uer. Over de spijse hoorde men haer nooyt klagen, maer at van de geringste ende hartste kost soo graegh als van het kostelyckste wilt-braet. Nimmer zag men haar leedigh, want den tijd van 5 uren die zij 's nachts sliep, waren haer noch te veel. In tienderleye talen was zij kundigh, en besteede 's morgens 5 á 6 uren in 't lesen ende schrijven. Hierin soo veerdigh zijnde, datter geen brieven van uytlantse staten quamen, die zij niet eerst en las.....’

Over Deventer, Amersfoort en Utrecht begaf zij zich naar Antwerpen, alwaar zij zich van de manskleederen ontdeed, hield zich in Brabant bezig met het bezichtigen van kloosters en van al wat haar verder aantrok, en reisde vandaar naar Brussel, waar zij den 23sten December met groote praal door Aartshertog Leopold, den gouverneur der Spaansche Nederlanden, werd ingehaald Den avond van den volgenden dag ging zij in tegenwoordigheid van den Aartshertog en verscheidene andere grooten in 't geheim tot het Katholicisme over. Zoodra de Dominicaan Guemez het *absolvo* had uitgesproken, loste het geschut een salvo.

Het voornemen, het geloof harer vaderen af te zweren, koesterde Christina reeds vóór haar troonsafstand. Dat zij thans het oogenblik

(*) Denemarken bezat toen van het gebied van het tegenwoordige Zweden eene streek gronds in het zuiden, aan den Sond en de Oostzee gelegen.

daarvoor gekomen achtte, wist men in Zweden, want Graaf Tott reisde haar na, ten einde zijne voormalige meesteres tot andere gedachten te brengen, doch tevergeefs. De Zweden zelven schreven het aan Bourdelot toe, dat de Koningin vreemde denkbeelden over het Christendom koesterde, en verdachten hem, tijdens zijn verblijf aan het hof te Stockholm, van haar zijne eigen onverschilligheid en minachting voor den godsdienst te hebben ingeboezemd.

Sommigen hielden den Spaanschen gezant Pimentel, anderen den Jezuïet Macedo voor den eersten bewerker van haar overgang tot de Katholieke Kerk, en het lijdt geen twijfel, of de Jezuïeten, die aan haar hof verkeerden, waar zij onder velerlei vermomming waren binnengeslopen, hebben grooten invloed geoefend op hare bekeering tot een geloof, waartoe haar romantische geest zich waarschijnlijk meer aangetrokken gevoelde, tot eene kerk, van de macht van welker hoofd zij een hoog denkbeeld koesterde. Lichtzinnigheid en atheïsme, zegt daarentegen Geyer, die overigens met verschooning over haar spreekt, waren de redenen van haar overgang.

Hoe het ook zij, dit staat vast, dat het hier eene overwinning gold voor de Katholieke Kerk, waarop deze zich te recht verhief, ofschoon het tevens schijnt, dat deze geloofsovergang niet bijzonder ernstig gemeend was. Het antwoord, dat de bekeerlinge eens aan een Luthersch geestelijke gaf op zijne vraag naar de redenen van haar besluit, nl.: uwe vervelend lange preeken, pleit ten minste niet voor den ernst harer daad. Ware haar overgang tot het Katholieke geloof werkelijk de vrucht geweest eener heilige en diepe overtuiging, zij zou eene vurige Katholieke geworden zijn. Zij is dat echter nooit geweest. Toen men haar eens in Hamburg haar gebedenboek, dat zij in de kerk had laten liggen, terugbracht, bleek het, dat het een gebonden exemplaar van Virgilius was!

Binnen Brussel doodde zij den tijd op de gewone wijze. ‘Mijne bezigheden’, aldus schrijft zij aan de Gravin Ebba Sparra, ‘zijn: goed eten en goed slapen, een weinig studie, praten, lachen, de Fransche, Italiaansche en Spaansche comedies zien en den tijd verder aangenaam doorbrengen. Ik hoor geene preeken meer, ik minacht al de redenaars, naar hetgeen Salomo zegt, al het overige is slechts ijdelheid, want ieder moet tevreden leven, etende, drinkende en zingende.’

Op dezelfde wijze uitgeleid, als zij gekomen was, verliet zij de stad, om over Keulen, Frankfort en Augsburg naar Innsprück te reizen, waar zij tegen November des jaars 1655 aankwam. Aldaar was het, dat zij openlijk, op last van den Paus, gelijk zij aan Karel X schreef, tot het Katholieke geloof overging en op die wijze hetgeen te Brussel geschied was, bevestigde. Lucas Holstenius, kanunnik van St. Pieter te Rome, eerste apostolische secretaris en bibliothecaris van het Vaticaan, was er door Z.H. heen gezonden, om de geloofsbelijdenis der gewezen Koningin af te nemen. Den 3^{den} November 's morgens te 10 uur had de plechtigheid plaats, waarbij de Jezuïet Standacher in het Duitsch

eene predikatie hield naar aanleiding van Psalm 45, vs. 11: ‘Hoor, o dochter, en zie daarop, en neig uw oor; vergeet uw volk en uws vaders huis’, waarop een Te-Deum volgde. Des namiddags werd de bekeerde op eene tooneelvoorstelling onthaald, bij welke gelegenheid zij tot eenige personen van hoogen rang zou gezegd hebben: ‘Messieurs, il est bien juste que vous me donniez la comédie, après vous avoir donné la farce.’ Indien dit waar is, dan blijkt wel, van welk eene soort deze bekeering was en hoe ernstig de gewezen Koningin de zaak opnam. Zinspelende hierop, schreef dan ook Heinsius aan zijn vriend Gronovius: ‘Heroina nostra, quam suaviter nugata sit Oenoponti, jam intellexisti’ (gij hebt al begrepen, hoe aardig onze heldin te Innsprück heeft gebeuzeld).

Welk een indruk deze gebeurtenis in geheel Europa moest maken, valt gemakkelijk te beseffen. Nergens was de ergernis grooter dan in Zweden, waar men zijn wrok koelde aan Christina's leermeester Dr. Jean Matthiae, die reeds door zijn ijveren voor de vereeniging der Protestantsche kerken in zake de religie verdacht was. Door zoodanige beginselen, meende men, had hij wel het een en ander toegebracht aan den geloofsafval der Koningin, hetgeen hij in 1664 moest boeten, toen hij van zijn ambt als bisschop werd ontzet.

Nadat Christina acht dagen te Innsprück had vertoefd, richtte zij hare schreden naar Rome. Op de grenzen van den Kerkelijken Staat door vier nuntiussen opgewacht, trok zij door verscheiden steden, waar zij overal onder triumfbogen haar intocht hield, en bereikte in den avond van den 19^{den} December de eeuwige stad. Gezeten in eene karos, die de Heilige Vader haar met twee pauselijke legaten te gemoet had gezonden, met groot gevolg en onder het schijnsel van een zeer groot aantal fakkels, reed zij incognito, zooals het heeten moest, de stad binnen en bracht een kort bezoek aan den Paus. Na de twee volgende dagen den tijd met muziek en andere vermakelijkheden gesleten te hebben, hield zij op Donderdag den 22sten December met groote pracht te paard haar intocht door de Porta del Populo. Terstond hierop begaf zij zich naar de pauselijke kapel in de St.-Pieterskerk, waar zij, na de confirmatie ontvangen te hebben, hare communie deed voor de kardinaal-diakenen. Den volgenden dag was er een groote maaltijd op het Vaticaan aangericht, waar zij rechts van den Paus aanzat, eene buitengewoon groote eer, daar volgens de ceremoniën van het Romeinsche hof geene vrouw aan dezelfde tafel met een Paus het middagmaal gebruikt.

Ook hier leverde zij wederom de bewijzen van den ernst harer bekeering. Zij toonde niet veel toewijding bij de mis, onderhield zich gedurende den dienst met de kardinalen en lachte uitgelaten. Toen aan Paus Alexander VII een en ander was ter oore gekomen, schonk hij der bekeerde een rozenkrans met de aanmaning, dat zij er zich in hare gebeden van bedienen zou, waarop de Koningin, die wel begreep,

wat de Heilige Vader hiermee wilde zeggen, het bescheid gaf: ‘Je ne veux pas être Catholique aux grains de Rosaire.’

In den eersten tijd schijnt haar het verblijf te Rome nog al bevallen te hebben; tooneelvoorstellingen, concerten, optochten waren aan de orde van den dag, doch langzamerhand begon haar ook dit te vervelen; zij hunkerde weer naar iets anders, zij verlangde weer andere menschen, andere landen te zien. Bovendien kreeg zij het te kwaad met de Romeinsche aristocratie, die de beurs wijd openhield en zich alle moeite gaf, de voormalige Koningin met feesten van allerhande aard genoegen te doen. Hare trotschheid verloochende zich hier evenmin. In plaats van dankbaar te zijn of het zich ten minste te toonen, behandelde zij den adel met eene koelheid en eene onverschilligheid, die duidelijk te kennen gaven, dat zij zich nog altijd eenigszins hooger geplaatst gevoelde dan al die Romeinsche prinsen.

De adel, wien eene dergelijke hooghartigheid sedert lang verdroot, dreigde eindelijk, indien zij volhardde in hare handelwijze, zich in 't openbaar op eene of andere wijze te zullen wreken over de beleedigingen, hem aangedaan. Christina achtte toen den tijd gekomen, Rome, zij 't dan ook slechts voor eene poos, den rug te keeren. Eene besmettelijke ziekte, die er heerschte, kon haar als een geschikt voorwendsel daartoe dienen, en zoo scheepte zij zich in Augustus 1656 te Civita-Vecchia in op eene pauselijke galei, welke koers zette naar de Fransche kust.

IV.

Het hof van den schitterenden Lodewijk XIV te bezoeken, was het doel dezer reis naar Frankrijk. Gelijk zijzelve van begeerte daarnaar brandde, zoo was men ook van den anderen kant nieuwsgierig, de persoon van de gewezen Koningin van Zweden, omtrent wie in Europa allerlei geruchten de ronde deden, van aangezicht tot aangezicht te zien.

De faam harer excentriciteiten was der koningsdochter alreede vooruitgegaan. Madll. De Montpensier (dochter van Gaston, Hertog van Orleans, den broeder van Lodewijk XIII) ten minste, die haar in den omtrek van Fontainebleau kwam begroeten, zegt in hare Mémoires, dat zij zooveel over Christina's zonderlinge wijze van kleeden had hooren spreken, dat zij vreesde haar lachlust niet te kunnen bedwingen, als zij haar zou zien. Zij beschrijft ons de Koningin als blank van huid, met blauwe oogen, nog al grooten mond, fraaie tanden, grooten arendsneus, als klein van gestalte en eenigszins scheef. Over hare manieren laat zij zich vrij ongunstig uit: zij vloekte, wierp zich in haar stoel achterover, legde de beenen over elkander en nam eene weinig passende houding aan. Bij dit bezoek gaf Christina als hare grootste begeerte te kennen, een veldslag bij te wonen!

Den 8sten September 1656 deed zij, op een prachtig uitgedost wit paard gezeten, haar intocht binnen Parijs. Vandaar begaf zij zich

naar Compiègne, alwaar zij den Koning, de Koningin-moeder, de Prinsen en Prinsessen en den Kardinaal Mazarin ontmoette.

Mad. De Motteville, die bij de eerste ontmoeting tusschen de Koningin van Zweden en de koninklijke familie van Frankrijk tegenwoordig was, maakt van Christina volgenderwijze gewag: ‘Zij geleek in geen opzicht op eene vrouw, wier noodige bescheidenheid zij zelfs miste. Zij deed alle moeite, om in hare handelingen een man te schijnen, en lachte uitgelaten, vooral als zij de Italiaansche comedie bijwoonde. Zij scheen ruw en ongedwongen in hare uitdrukkingen, zoowel wat den godsdienst betreft, als omtrent zaken, waarover de welvoegelijkheid van haar geslacht haar verplichtte terughoudend te zijn. Zij vloekte, en losheid heerschte in hare woorden en daden. In de tegenwoordigheid des Konings, der Koningin en van het gansche hof legde zij hare beenen op een stoel hooger dan die, waarop zij zat, en liet ze te vrij zien.’

Zoowel Madll. De Montpensier als Mad. De Motteville mogen in hare beschrijvingen overdreven hebben, zooals vrouwen niet zelden scherper over elkaar oordeelen, dan met de billijkheid valt te rijmen; in hoofdzaak echter moeten die schilderingen toch waar zijn, daar ook mannen zich tamelijk ongunstig uitlaten. Zoo b.v. de Hertog De Guise, door den Koning aan den dienst der Koningin van Zweden toegevoegd, die zegt, dat zij eene zeer groote manspruik en eveneens mansschoeisel droeg, bijna nooit handschoenen aantrok; dat zij had de stem en bijna alle manieren van een man; eindelijk, dat zij gaarne de amazone speelde.

Meerdere persoonsbeschrijvingen (o.a. de in 't Latijn gestelde van Pater Mannerschied, biechtvader van den Spaanschen gezant aan het Zweedsche hof) komen alle hierin overeen, dat zij was eene hoogst zonderlinge vrouw, die van alle bewimpeling een afkeer had, meer sprak en handelde als een man dan als eene vrouw en er manieren op nahield, die bij een lid der zwakkere kunne niet iederen dag gevonden worden.

Het schijnt, dat zij bemerkt heeft, dat het Fransche hof van meening was, dat haar bezoek lang genoeg geduurd had; althans in den herfst van 1657 verplaatste zij zich naar het hertogdom Savoye, welks Hertog zij met een bezoek vereerde, om van Turijn hare schreden te richten naar Venetië en naar onderscheidene steden van den Kerkelijken Staat.

Wat haar bewogen heeft voor de tweede maal Parijs te bezoeken, schoon hare komst aldaar minder gewenscht was, is niet recht duidelijk.

Aan de nieuwsgierigheid was voldaan; men had de gewezen Koningin van Zweden nu gezien en de kennismaking was niet bijster meegevallen. Christina had er eerder bij verloren dan gewonnen, want van dichtbij beschouwd bleek hare hooggeroemde genialiteit van vrij wat minder gehalte te zijn. Wil men Aitzema(*) gelooven, dan hield Mazarin haar verdacht van de rol van bemiddelaar te willen spelen tusschen Frankrijk en Spanje, en - aan het hof, zegt Mad. De Motteville, houdt men niet van menschen, die zich ongevraagd met de zaken bemoeien.

(*) *Saken van staat en oorlogh*, Lib. XXXVII, p. 165.

Hoe dan ook, in October 1657 verscheen zij wederom te Fontainebleau. Hier maakte zij zich 14 dagen na hare aankomst schuldig aan eene daad, die met geen anderen naam dan met dien van moord verdient bestempeld te worden. Hoewel de zaak zelve aan duidelijkheid veel te wenschen overlaat, zoo komt zij toch hoofdzakelijk hierop neer, dat zij den stalmeester, Markies Monaldeschi, die tot hiertoe haar vertrouwde geweest was, doch hare geheimen verraden had, op aanstoken van een anderen Italiaanschen edelman van haar gevolg, na hem in eigen persoon te hebben gevonnist, in de galerij van het kasteel liet ter dood brengen. Deze wreede daad, die door Leibnitz als iets, waartoe de Koningin volkomen het recht had, werd beschouwd, veroorzaakte zoo groot misbaar aan het Fransche hof, dat zij zich verplicht zag spoediger het land te verlaten, dan zij gewenscht had.

Eerst echter nog had zij Cromwell laten polsen over hare mogelijke komst in Engeland. De Protector wilde evenwel met de geleerde Koningin niets te maken hebben en zond haar agent met een ontwijkend antwoord terug. Daarop verzocht zij Mazarin haar toe te staan het hof te bezoeken, een verzoek, zoovele malen herhaald, dat de Minister niet langer kon weigeren. Zoo kwam zij dan inderdaad den 24sten Februari 1658 te Parijs, maar zij moest duidelijk bemerken, dat men haar verblijf in het Louvre niet lang gerekt wilde zien. Schoorvoetend maakte zij zich op tot vertrek; in de vasten verliet zij Frankrijk ten tweeden male en reisde terug naar de eeuwige stad.

Met de gewone zuinigheid richtte zij opnieuw haar hof op grooten voet in. En ofschoon hare inkomsten toch reeds niet voldoende daartoe waren, kwam er nu de omstandigheid bij, dat de Zweedsche schatkist, waarvan de bodem in dezen tijd, dank zij den oorlog met Polen, Denemarken en Brandenburg, zichtbaar was, zich niet in staat bevond, de aan Christina toekomende renten uit te betalen. In dezen nood wendde zij zich, na het zilveren vaatwerk en zelfs hare juweelen verpand te hebben, tot den Keízer met het zonderlinge voorstel, haar twintigduizend man te leenen onder bevel van Montecuculi, waarmee zij hoopte Pommeren te veroveren; zij zou dan de inkomsten van het land gedurende haar leven behouden, terwijl na haar dood het gewest aan den Keizer zou vervallen! Maar zie, daar verschijnt als een deus ex machina Paus Alexander, die de Koningin, om haar uit den financieelen nood te redden, twaalfduizend scudi 's jaars toekende, doch tevens, waarschijnlijk om niet genoodzaakt te zijn later nogmaals als reddende engel op te treden, den Kardinaal Azzolini het beheer over haar huis opdroeg.

Eene belangrijke tijding bereikte Rome in Februari 1660. Karel X, Koning van Zweden, was overleden, nalatende een vierjarigen zoon. Terstond besloot Christina de reis naar Zweden te aanvaarden. Volgens haar beweren, om orde op hare zaken te stellen, inderdaad echter met het geheime voornemen, te onderzoeken, of het niet meer mogelijk

zou zijn, den thans ledig staanden troon opnieuw te beklimmen(*). Hieraan was echter geen denken meer. Veeleer wekte haar openlijk bijwonen van de mis in Zweden algemeene ergernis, zoo zelfs, dat zij genoopt werd de kapel, die zij voor de uitoefening van den Katholieken godsdienst had laten inrichten, te sluiten en hare geestelijken weg te zenden. Nadat men haar ten opzichte harer inkomsten zekerheid had gegeven voor het vervolg, verklaarde zij, dat, bijaldien de thans regeerende koning zonder mannelijk oir na te laten stierf, de kroon haar rechtmatig toekwam. Hoe zij tot deze uitlegging van haar troonsafstand van 1654 geraakte, is raadselachtig, maar de stenden eischten nu van haar eene nieuwe verklaring van afstand, waarin zij gereedelijk bewilligde. In Mei 1661 begaf zij zich naar Hamburg, waar zij een jaar ongeveer vertoefde, en toog vandaar naar Rome.

De onregelmatige uitbetaling der haar verschuldigde gelden dreef haar in 1666 nogmaals naar Zweden. Stockholm zou zij echter niet meer zien. Meer nog dan vroeger was de rijksraad en het regentschap op zijne hoede; er werd een reglement opgesteld, waarin de wijze werd omschreven, waarop zij zou worden ontvangen, en maatregelen te dien opzichte werden genomen. O.a. zou het haar noch haar dienaren geoorloofd zijn den Katholieken godsdienst uit te oefenen; werd het haar nadrukkelijk verboden, iets, hetzij in 't geheim, hetzij openlijk, te ondernemen, dat streed met de akte van troonsafstand van 1654 en de bevestiging daarna in 1660; zou geenszins worden geduld, dat zij zich mengde in zaken, die de regeering betroffen.

Hieruit blijkt, dat men de gewezen Koningin ook toen verdacht pogingen in 't werk te zullen stellen, ten einde de kroon te herwinnen. Dat het der regeering ernst was met hare maatregelen, moest Christina te Norköping ondervinden; dáár immers werd haar aangezegd, dat zij òf hare geestelijken moest wegzenden, òf zelve terugkeeren. Daar zij het eerste niet wilde, kwam zij op hare schreden naar Hamburg terug, van welke plaats uit met de Zweedsche regeering gedurende een vol jaar onderhandelingen over hare geldelijke aangelegenheden werden gevoerd.

Haar voormalig grondgebied zou zij niet meer betreden; de rijksraad verbood haar nl. in 1668 voorgoed den toegang tot het koninkrijk, een verbod, dat haar niet kon smarten, daar zij immers, gelijk zijzelve beweerde, een afkeer van Zweden had. Te minder moest dit besluit haar leed doen, omdat zich juist in dezen tijd een in haar oog helder verschiet opende op de Poolsche koningskroon. Want Johan Kasimir had reeds sinds eenigen tijd het besluit genomen afstand te doen van den troon, een voornemen, dat hij op den rijksdag in Augustus 1668 te Warschau bekendmaakte en in September van hetzelfde jaar terzelfder plaatse ten uitvoer bracht.

(*) Uitdrukkelijk wordt dit beweerd door den gezant der V.P. aan het hof te Stockholm, Pieter de Groot, in een schrijven aan den Raadpensionaris Johan de Witt.

Slechts de Paus alleen schijnt omtrent Christina's voornemens te zijn ingelicht geweest en door bemiddeling van den nuntius bij de regeering van Polen voerde zij dan ook de onderhandelingen. Twee groote bezwaren tegen hare candidatuur deden zich echter op: 1°. hare sekse, 2°. haar ongehuwde staat.

Het eerste, meende zij, kon geen hinderpaal zijn, want eigenlijk hadden reeds twee koninginnen over Polen geregeerd (met deze bedoelde zij Hedwig, gehuwd met Jagello, Grootvorst van Litthauwen, Koning van Polen, en Jeanne Jagello, die na Hendrik van Frankrijk, broeder van Karel IX, den troon had beklommen); het tweede, ja, dat was niet zoo gemakkelijk uit den weg te ruimen. 'Evenwel', zoo schrijft zij, 'indien de Polen dit bezwaar onoverkomelijk achten, zal de nuntius zich van eene list kunnen bedienen door te trachten hen te doen hopen, dat, nadat de keuze op mijn persoon zal zijn gevallen, de overreding van Z. Heiligheid en hunne smeekingen mij tot een huwelijk zullen doen besluiten. Ten einde dit resultaat te verkrijgen is het noodig, dat men hen doet gelooven, dat ik jonger ben, dan inderdaad het geval is, opdat de zaak hun meer geloofwaardig voorkome'(*).

Hoeveel moeite zij zich ook getroostte, het begeerde kleinood ontging haar. Noch eene brève van Paus Clemens IX, noch het schrijven, dat zij aan de Poolsche magnaten richtte, had de gewenschte uitwerking. Bij deze gelegenheid kwam wel duidelijk aan den dag, dat de daad, voor zooveel jaren in Zweden te lichtzinnig begaan, haar berouwde. Eene koningskroon was toch nog niet zoo verwerpelijk, als zij het toen wilde doen gelooven.

Dit was de laatste beduidende gebeurtenis in haar leven. Hare rol was afgespeeld. In November 1668 keerde zij naar Rome terug, dat zij niet weder verliet. Merkwaardigs levert haar verblijf in de eeuwige stad niets meer op. Alleen, zij maakte er het leven voor haarzelve minder aangenaam door den slechten voet, waarop zij met het hoofd der Katholieke Kerk geraakte naar aanleiding van het feit, dat de pauselijke politie in haar paleis was gedrongen, om er een vluchteling in hechtenis te nemen. Ofschoon de vorstin bereidwillig van de kwartiersvrijheid(†) had afgezien, achtte zij zich desniettemin door dit geval zoo gekrenkt, dat zij van haar kant meende straffeloos op beleedigende en uittartende wijze tegen de justitie te kunnen optreden, hetgeen zij

(*) Tot een huwelijk, schrijft zij later aan den nuntius, zou zij nooit kunnen besluiten. Slechts ten einde gekozen te worden, wilde zij het doen voorkomen, alsof zij een huwelijk zou aangaan.

(†) Te Rome maakten de woningen der gezanten en de in den omtrek staande gebouwen een van den Paus onafhankelijk rechtsgebied uit. Oorspronkelijk bestemd voor het gevolg van den gezant, huisvestten die woningen ten slotte ook anderen, die met het gezantschap niets hadden uit te staan. Aangezien men daar beschut was tegen de pauselijke justitie en politie, werden die wijken het toevluchtsoord van het voortvluchtige gespuis van alle natiën. Innocentius XI verklaarde nu, dat hij geen gezant meer zou aannemen, die niet van het recht van kwartiersvrijheid afzag.

echter door het verlies van het pensioen, dat haar sinds jaren door de pauselijke regeering was geschonken, moest boeten.

Voor het overige wijdde zij den tijd aan allerhande uitspanningen, schoon zij den omgang met geleerden tot op haar ouden dag als een voorrecht bleef beschouwen. De beschaafde wereld hield de oogen evenwel niet meer op de dochter van Gustaaf Adolf gericht; reeds bij haar leven was zij vergeten; men had in den aard en het doel harer handelingen een ander inzicht gekregen, en wat men voorheen beschouwde als genialiteit, werd nu voor grillen en ijdeltuiterij uitgekreten. Evenwel, zij 't eene schrale voldoening, zij kon erop bogen, Europa geruimen tijd in opschudding te hebben gebracht.

De dood belette haar uitvoering te geven aan het voornemen Rome te verlaten. Zij schijnt er zich niet langer te hebben thuis gevoeld; althans wilde zij zich mogelijkerwijze niet langer bewegen in eene omgeving, waarover zij zich in een paar brieven van 1688 als volgt uitlaat: ‘Hier te Rome treft men slechts standbeelden, obelisken en paleizen aan, maar geene mannen. In plaats van hen vindt men slechts schurken, potsenmakers, narren, lastige en boosaardige bedelaars en losbollen.’ En elders luidt het: ‘De kerk moet wel door den Heiligen Geest bestuurd worden, want sinds ik te Rome ben, heb ik vier pausen gezien, en ik zweer, dat geen hunner gezond verstand bezat.’ Ziedaar een paar uitspraken, die het vermoeden wettigen, dat de glans der Katholieke Kerk bij haar was verduisterd, dat zij zich ook op dit punt, gelijk op zoovele andere, zag teleurgesteld.

In Februari 1689 werd zij ernstig ziek, doch herstelde weer, al bleek de beterschap slechts van korten duur te zijn. Den 19^{den} April van hetzelfde jaar blies zij, drie en zestig jaar oud, den laatsten adem uit. Kardinaal Azzolini was haar eenige erfgenaam. De St.-Pieterskerk ontving haar lijk.

Dordrecht.

DR. J.J. DOESBURG.

Nederlandsch tooneel.

Het nationaal tooneel in zomerrust. Zelfs de leden van het Amsterdamsch Letterkundig Congres weten alleen algemeenheden te verzinnen over opleiding en critiek. De groote gebeurtenis, die voor de deur staat, is de opening van den nieuwen Schouwburg te Rotterdam.
Tooneelliteratuur van de laatste maanden. *Jan Masseur*, tooneelspel in vijf bedrijven, door D.M. Maaldrink. - *Elise*, oorspronkelijk tooneelspel in één bedrijf, in verzen, door Jacobus Calisch. - *Nora*, tooneelspel in drie bedrijven, van Hendrik Ibsen. - *Francillon*, tooneelspel in drie bedrijven, van Alexander Dumas. - *De moord in de Plantage*, blijspel in één bedrijf, van Eugène Labiche. - *Het postscriptum*, tooneelstuk in één bedrijf, van Emile Augier. - *Een autodafé*, blijspel in één bedrijf, van Jean de Néthy; allen te Amsterdam, A. Rössing.

Wanneer men te midden van den zomer schrijft over het nationaal tooneel, gaat het moeilijk op dat gebied een onderwerp van den dag te vinden, dat eenigermate van actueel belang kan gerekend worden. Buiten de groote steden, waar de wintercampagne zich terstond, en niet zeer ten bate der kunst, in eene zomercampagne oplost, die de tooneelspelers, als de eeuwige wandelaars uit de fabel, onverbiddelijk avond aan avond voor het voetlicht jaagt, om *ohne Rast und ohne Ruh'* het publiek te vermaken, in een ander lokaal en op een anderen toon dan die van de wintermaanden, slaapt de tooneelspeelkunst den zomerslaap; de belangstelling van het tooneelminnend publiek sluimert mede. Zelfs op het Nederlandsch Letterkundig Congres, dat eerlang in de hoofdstad des lands gehouden staat te worden, heeft men in de afdeeling, die nog wel speciaal aan het 'Nederlandsch Tooneel' gewijd is, geen betere onderwerpen te behandelen weten te vinden dan de altijd te pas te brengen algemeenheden van de opleiding van den acteur, de ware tooneelcritiek en dergelijke; onderwerpen, welke die verdiensten bezitten, dat men er nooit over uitgepraat is, omdat men daarover nooit tot eenstemmigheid kan geraken. Zelfs practische resultaten kunnen uit zulke beraadslagingen niet voortkomen, omdat, wat het eerste onderwerp betreft, blijkens de hier te lande opgedane ondervinding eene tooneelschool, die eenmaal bestaat, naar het gevoelen van de meerderheid, omdat ze zóó en niet anders bestaat, de beste oplossing geeft van het vraagstuk der opleiding, en omdat, ten aanzien der critiek, de schoonste denkbeelden van de grootste geleerden geen tittel

of jota afdoen tot het wezen der critiek zelf, die is en blijft, zooals zij blijkbaar aan alle eischen van het publiek beantwoordt. Op het oogenblik heerscht er volslagen zomerstilte op Nederlandsch tooneelgebied; zoolang de groote gebeurtenis der opening van den nieuwen schouwburg te Rotterdam, waarvan nog slechts weinig weken ons afscheiden, niet heeft plaats gehad, is er weinig van belang op te vangen in den spiegel des tijds, waarin ook het beeld van dien belangrijken factor der volksopvoeding en smaakvorming verdient weerkaatst te worden.

Ware 't niet, dat de literatuur voor het Nederlandsch Tooneel in de laatste maanden vermeerdering - gedeeltelijk eene wezenlijke verrijking - had ondergaan, ik zou de pen nog hebben laten rusten; maar het stapeltje tooneelliteratuur, dat voor mij ligt, mag niet hooger worden; er zijn daarbij tooneelstukken, die strikt genomen reeds lang besproken hadden moeten zijn.

In de eerste plaats geldt dit van het voortreffelijk drama, dat de heer Maaldrink, wiens *Herodes* ik vroeger hier met waardeering besprak, onder den titel van *Jan Masseur* in het licht heeft gegeven. Hier vind ik eene wezenlijke aanwinst voor het nationaal tooneel, waarop het stuk, uitstekend bezet en met zorg gemonteerd, reeds met den besten uitslag van succes is opgevoerd. Een welverdiend succes voorzeker, want *Jan Masseur* voldoet zoowel aan letterkundige als aan dramatische eischen; het is geschreven met tooneelkennis en handigheid, doch zonder die valsche effecten en oogverblindende handgrepen, waarmede de zoogenaamd handige en met tooneelkennis begaafde auteurs zoo vaak de onbeduidendheid hunner intrige, de innerlijke onwaarheid hunner donnée en hun volslagen gebrek aan karakterkennis weten te verbloemen. De schrijver put uit het aan dramatische voorvallen en plastische tegenstellingen zoo rijke tijdperk der Fransche revolutie. *Jan Masseur* is smid op een Fransch dorp, een man van middelbaren leeftijd met eene huwbare dochter, door alle dorpelingen om zijne rechtschapenheid en door eigen inspanning verworven kennis geacht, doch om zijne hoogere ontwikkeling dubbel gevoelig voor de hardheden van zijn lot, de kleingeestige, hartelooze plagerijen en wreedaardige mishandelingen, die het volk van de groote heeren te verdragen heeft. Vol verwachting en blijdschap verkondigt de wakkere smid aan zijne buren, die er de beteekenis niet van begrijpen, de blijde boodschap van de bijeenroeping der Staten-Generaal, door hem begroet als de dageraad van het rijk van recht en billijkheid voor den verdrukten derden stand. Dat het inmiddels nog nacht is, bewijst hem vooreerst het bezoek van den intendant van den dorpsheer, den Hertog Van Méricourt, die hem allerlei onredelijke en harde bevelen komt aanzeggen, maar meer nog het bezoek van dien Hertog zelf en diens zoon, den Markies. De laatste, die buitenslands is opgevoed en in Amerika

geheel andere denkbeelden dan de bekrompen begrippen van den Franschen adel omtrent de gelijkheid der menschen heeft opgedaan, heeft liefde opgevat voor Masseur's dochter, wie hij met de beste bedoelingen zijn hof maakt. Èn de Hertog èn de smid zelf, die het jonge paar in de smederij betrappen, denken van deze verhouding heel iets anders, en terwijl de luchthartige man van adel de amourette van zijn zoon aanmoedigt, bedreigt en beleedigt de vader het adellijke tweetal, en wanneer hij erin geslaagd is zijne dochter, naar hij meent uit de handen van een nietswaardig wellusteling te hebben gered, neemt hij het besluit, met zijne zuster en het moederlooze meisje zijn dorp te verlaten en te trekken naar Parijs, waar de zon van een nieuw leven voor het vernederd en vertreden volk opgaat. Dit is de inhoud van het eerste bedrijf, dat met soberheid, maar met flinke, sprekende trekken een beeld geeft van den toestand van den derden stand op het platteland van Frankrijk tijdens de regeering van Lodewijk XVI.

De vier andere bedrijven spelen te Parijs, zes jaren later, en bevatten eene krachtig geschreven en dramatisch ontwikkelde intrige, waarvan de ineenzetting even verdienstelijk is als de uitwerking. Masseur is lid van de Nationale Conventie geworden, een warm vriend en aanhanger van Robespierre en vurig hater van tyrannen, aristocraten en andere volksonderdrukkers; zijn ijver wordt beloond door eene benoeming in het comité van Algemeen Welzijn. Te Boulainvilliers, zijne vroegere woonplaats, heeft het volk over eeuwenlange onderdrukking wraak genomen en straf toebedeeld. Het kasteel van den Hertog is verwoest, de eigenaar gedood en diens zoon, de Markies, verdwenen. Maar te Parijs is hij in de onmiddellijke nabijheid van den niets vermoedenden Jan Masseur weder voor den dag gekomen, in den vorm van een schrijnwerker, de kennis van het ambacht benuttigende, dat hij als jongeling geleerd had. De minnehandel met Jeanne is hervat en onder begunstiging van Masseur's zuster zijn de jongelieden, doch buiten weten van den vader, getrouwd. Het lid der Conventie is echter met den jongen man, die onder den naam van Chevrion doorgaat, ingenomen en wanneer deze, op raad van de zuster, om den toestand te regelen, de hand zijner dochter vraagt, stemt de vader onmiddellijk toe en eischt, dat het huwelijk terstond zal doorgaan. Maar de babbelzucht van een voormalig dorpsgenoot en de nijd van eene kwaadwillige buurvrouw, van het ras der ‘breisters van de guillotine’, verhinderen de bruiloft; de echte naam van den bruidegom wordt genoemd, en Jan Masseur zelf laat den vermomden aristocraat door de gewapende macht naar de Abdij voeren, waar de dood hem wacht. In plaats van te gevoelen, hoezeer deze handeling het hart zijner dochter breken moet, verhoovaardigt de monomaan uit aristocratenhaat zich op zijne gruweldaad, zich beroepende op Brutus, die zijne eigen zonen aan het vaderland ten offer bracht. Zou hij een vijand

van vaderland en vrijheid dan sparen, omdat het de bruidegom zijner dochter was?

Met groote menschenkennis en eene klimmende dramatische kracht ontleedt de schrijver de verandering, welke zich nu in Masseur's gemoed voordoet. Door de wanhoop zijner dochter, die hem met bittere woorden haar ongeluk verwijt, getroffen en reeds week gestemd, doet de mededeeling zijner zuster, dat Chevrion, of de Markies De Méricourt, niet maar bruidegom, maar reeds wettige man, vader van Jeanne's nog ongeboren kind is, hem nog verder ontstellen. Maar toch blijft tot zekere hoogte, zij 't ook verzwakt, de bewustheid hem bij, dat hij zijn plicht jegens de Republiek heeft vervuld. Daar valt zijne zuster, door eene kwaadaardige opmerking van het wijf, dat tot de catastrophe bijgedragen heeft, een voortreffelijk denkbeeld in. Zij veinst zich overtuigd door de vaderlandlievende drogredenen van den republikeinschen held en maakt zich op, om eene der Republiek even welgevallige, eene even plichtmatige en edelmoedige daad te doen. Zij zal het voorbeeld van opoffering van eigen gevoel haars broeders navolgen. Heeft hij den aristocraat aan den beul overgeleverd, schoon het de beminde was van zijne eigen dochter, zij zal eene aanklacht indienen tegen des aristocraten gemalin, de Markiezin De Méricourt, al is zij de dochter van haar eigen broeder, haar eigen pleegkind. Het afgrijzen, dat Masseur bij het vernemen van dit plan aangrijpt, opent hem de oogen voor het gruwelijke van zijne eigen daad. Hij wil het gedane weder goedmaken; hij zal naar zijn vriend Robespierre gaan, om de vrijstelling van den gevangene te verzoeken. De guillotine verslindt dagelijks zooveel menschen, dat zij dien eenen wel kan missen, en vooral hem, den ijverigen en warmen volgeling, zal de voorzitter van het Schrikbewind dit verzoek wel niet weigeren. Juist wanneer hij gaan wil, verschijnt Robespierre zelf, die hem echter het verzoek niet inwilligt, maar door zijn kouden, gevoelloozen toon, die met Masseur's warmte spot, den man zoozeer verbittert, dat deze hem beleedigt en ten slotte zelfs te lijf wil gaan. Alles wat Robespierre doet, is voor Jan en Jeanne Masseur een verlofpas af te geven, om den veroordeelden bruidegom in de gevangenis te bezoeken.

Deze verlofpas geeft de ontknooping. Masseur, wel inziende, dat zijn handtastelijk optreden tegen den dictator van het oogenblik hem het hoofd zal kosten, overreedt zijn schoonzoon in de gevangenis van namen te verwisselen, zelf met een jong meisje, dat mede onder de ter dood veroordeelden is, op den verlofpas den kerker te verlaten, waarna Masseur zelf bij het oproepen van De Méricourt's naam, om naar het schavot te worden gevoerd, het ‘present’ uitroept, dat voor hem den dood beteekent. Aldus betaalt de man, die zich verhoovaardigde op den bijnaam van ‘den rechtvaardige’, de boete, welke hij verbeurd heeft, door van de wezenlijke rechtvaardigheid af te wijken. In het eerste bedrijf hebben wij hem tegen zijne buren te Boulainvilliers hooren

zeggen: ‘Ik heb gezworen om, als ik mij ooit mocht betrappen op eene onrechtvaardigheid, alsdan tegen mij zelf tienmaal strenger te werk te gaan dan ik het ooit doen zou tegen anderen’; in het laatste bedrijf houdt hij zijne gelofte op eene treffende wijze.

Gelijk men uit dit kort overzicht kan opmaken, biedt dit tooneelspel een dankbaren achtergrond aan voor eene waarlijk dramatische handeling. Het doet mij veel genoegen te kunnen getuigen, dat de heer Maaldrink van die gunstige gelegenheid gelukkig en met talent heeft weten gebruik te maken. Kan aan de wijze, waarop de situatie op het einde van het eerste bedrijf - de ontmoeting van Masseur met de beide heeren De Méricourt - is uitgewerkt, zwakheid verweten worden, de dramatische momenten in het derde en vierde bedrijf munten daarentegen uit door krachtige bewerking; ik geloof het gaarne, dat zij op het tooneel uitstekend hebben voldaan. Dramatische kracht is geen gewone deugd van onze hedendaagsche tooneelschrijvers, althans niet van de Nederlandsche, die in den regel te veel opgaan in klein werk, dat misschien bij het lezen voldoet, maar op het tooneel nog kleiner en onbeduidender wordt, dan het van nature reeds is. Om de fijnheid van bewerking meester te worden, waardoor onder andere de kleine *levers-de-rideau* van Feuillet zulk een aangenamen indruk maken, behoeft de tooneelschrijver veel meer oefening en ondervinding in zijn vak, dan in ons klein en aan 't vreemde hangend land te verkrijgen is; gezwegen nog van den in Nederland ook al moeilijk te vervullen eisch van eene onberispelijke, even fijn beschaafde als fijn gevoelde voordracht. Daarom breng ik hulde aan den heer Maaldrink, die de onwaardeerbare tooneelschrijverseigenschap van dramatische kracht in benijdenswaardige mate bezit en zich te gelijk weet vrij te houden van het uiterste, waarin vele buitenlandsche dramaschrijvers vervallen, van valsch pathos, van gescherm met groote woorden, met luttelen inhoud aan gedachten. Het is hier de tooneelschrijver zelf, die spreekt, zijne vertolkers bezielt en alzoo indruk weet te maken; niet de holle, opgeblazen taal van het valsch effect, dat alleen aan de *ficelles* van den tooneelspeler eenigen schijn van leven ontleenen kan. De krachtige intrige nu wordt ontwikkeld te midden van eene met humor, historische juistheid en smaak geteekende omgeving; de nevenpersonen zijn met zooveel menschenkennis en waarheid voorgesteld, zij leven zoo geheel op het tooneel en grijpen zoo natuurlijk in de actie in, dat ik uit volle overtuiging in dit drama eene zeer groote, blijvende aanwinst begroet voor het nationaal tooneel. Het is beter dan menig vertaald historisch drama, dat, ter wille van één acteur of één rol, uit den treure vertoond wordt; het zou eene betreurenswaardige eenzijdigheid van onze vaderlandsche tooneelbesturen bewijzen, indien ook dit oorspronkelijk stuk, evenals zoo menig verdienstelijk tooneelproduct van eigen bodem van den laatsten tijd, spoedig van het repertoire afraakte, om, onder de valsche klacht, dat er zoo weinig goede oorspronkelijke stukken zijn, plaats te maken

voor oude, vertaalde - en slecht vertaalde - draken. Slechts op de taal van *Jan Masseur* heb ik de aanmerking, dat zij - althans in het eerste bedrijf, waar de hoofdpersoon aan het woord is, - nu en dan stijf en boekachtig, niet *mundgerecht,* zooals de tooneelmannen het noemen, schijnt. Misschien heeft men dit bij de opvoering door kleine wijzigingen weten te verhelpen; het is in elk geval geen wezenlijk gebrek, dat iets afdingt op den lof, dien ik den heer Maaldrink voor dit uitstekend gelukt letterkundig kunstwerk toebreng.

Hetgeen ik daar even schreef over het meest voorkomend gebrek onzer hedendaagsche vaderlandsche tooneelschrijvers, blijkt niet slechts negatief aan Maaldrink's drama, maar ook positief aan het in verzen geschreven blijspel van den heer Calisch, *Elise,* dat met *Jan Masseur* voor heden den oogst aan oorspronkelijke tooneelliteratuur uitmaakt. Hoewel het stukje uit een bloot letterkundig oogpunt de verdienste heeft van eene over 't algemeen vloeiende versificatie, heeft het als tooneelproduct weinig om het lijf en is het nauwlijks ernstig te noemen. Men zal mijne bedoeling met dit woord begrijpen, wanneer ik herinner aan het genre, dat in de Fransche dramatische literatuur, beter gezegd in de Fransche literatuur in dramatischen vorm, zoo ruim vertegenwoordigd is en bestaat uit dialogen, in bundels, *Théâtre de salon*, *Théâtre du chateau*, *Entre deux paravents* en dergelijke verzameld. Inderdaad zijn het stukjes, die door jongelieden van goeden huize, dilettanten en liefhebbers, voor de familieleden en gasten worden voorgedragen, om de lange najaarsavonden van het landhuis te korten. Zij kunnen werkelijk achter eene dubbele suite-deur tusschen een paar tochtschermen worden vertoond, verstoken als ze zijn van elken tooneelmatigen toestel en hunne levensvatbaarheid puttende uit zekere puntigheid van vorm en welopgevoede goedgehumeurdheid, doch nog meer uit de welwillendheid van de niet veeleischende toeschouwers. Noch dramatische kracht, noch hevige verwikkeling, noch fijne karakterteekening is in dergelijke stukjes te vinden, die, al mogen zij aan zekere behoeften des salonlevens voldoen, als eigenlijke tooneelstukken weinig of geen waarde hebben. Van uit de tochtschermen tusschen de wezenlijke coulissen verplaatst, verlicht door hersen en voetlicht in plaats van door de lampen en kaarsen van het salon, gaan de fijne, zachte tinten der voorstelling verloren en blijft er niets over dan een bleek, verschoten tafereel, dat den ernstigen toeschouwer meer en meer uit het oog wijkt.

Tot geen hooger genre dan dit kan ik *Elise* rangschikken. Het stuk is ook bleek en flauw en kan hoogstens als berijmd gesprek in den familie- of welwillenden vriendenkring met goeden uitslag worden voorgedragen. Aan een ernstig tooneelstuk daarentegen moeten hoogere eischen gesteld worden; het moet speelbaar en tegen het voetlicht bestand zijn. Dit nu is *Elise* niet, noch wegens *donnée,* noch wegens

vorm, noch wegens de karakters. Men oordeele. De hoofdpersoon, wier naam het stuk draagt, is een jong meisje, begaafd met alle talenten en eigenschappen, welke haar recht geven op het meterschap van een tooneelstukje. Twee heeren, waarvan de een haar neef is, beminnen haar; zij wederkeerig den ander, die haar neef niet is. De neef vraagt hare hand, doch wordt afgewezen, en draagt dan zijn vriend op, om Elise nogmaals voor hem ten huwelijk te vragen. De van tijden her bekende situatie doet zich thans voor, dat de jonge dame, meenende, dat de vriend voor zichzelf vraagt, hem gunstig aanhoort, maar na het ontdekken harer misvatting van toon verandert en den aanzoeker vrij duidelijk te kennen geeft, dat, zoo hij voor zichzelf vraagt, het jawoord, zoo voor den neef, eene afwijzing haar antwoord zal zijn. De vriend daarentegen ziet in eene mogelijke verandering van batterij eene soort van verraad jegens den neef en doet, alsof hij dien wenk niet begrijpt. De twee gelieven zouden dus voorgoed gescheiden van elkander gaan, indien ook de tochtschermen van de salon-tooneelen niet evengoed ooren hadden als de wanden der salons zelf. De neef-pretendent heeft het gesprek gehoord en is vervuld met bewondering over de zelfopoffering van zijn vriend, die het hem aangeboden geluk afwees, omdat hij het voor een ander niet kon verkrijgen. Hij maakt alles in orde - hetgeen te gemakkelijker gaat, omdat de dame zich reeds bij voorbaat de toestemming haars vaders tot een huwelijk met den man harer keuze blijkt verworven te hebben, - en is gelukkig en tevreden om de gebleken vriendentrouw, waaraan hij in den aanvang van het stukje verklaard had niet te gelooven.

Al is de fabel van *Elise* oud, toch durf ik, op gevaar af van voor een prozaïsch, ongevoelig mensch door te gaan, verklaren, dat ze naar mijn oordeel op valsch gevoel steunt. De man, die eene vrouw oprecht bemint, wier hand zijn vriend door zijne bemiddeling vragen wil, toont geen vriendschap en karakter, door zich schaapachtig met de onzinnige boodschap te belasten, maar door zijn vriend rondweg te zeggen, hoe het met zijn hart gesteld is, en op grond daarvan de opdracht te weigeren. Zoodoende blijft hij in zijn geheel, zoowel voor zichzelf als tegenover de dame en den vriend; zich latende gebruiken tot een werk, dat niet veel hooger dan bedrog en mystificatie staat, verbeurt hij daarentegen de eer van de met een ‘bevredigenden uitslag’ bekroonde held van een letterkundig werk te zijn. Het is den lezer van het stukje, dus denkelijk den toeschouwer nog meer, volstrekt onmogelijk, aan zooveel zelfopoffering uit vriendschap en edelmoedigheid alleen te gelooven. De grootste moreele eigenschap verdient dan alleen waardeering, wanneer zij naar de eischen van het gezond verstand werkt, en het gezond verstand moet den Orest van het stukje zeggen, dat zijn offer de belangen van zijn vriend niet dienen kan, maar zoowel Elise als hem zelf ongelukkig maakt. Het wordt dus niet onwaarschijnlijk, dat Orest Hugo's aanzoek doet om de karakterlooze beweeg-

reden, dat hij zijn vriend dien dienst niet weigeren wil. Noch als kwaadbrouwer uit misplaatste edelmoedigheid, noch als toegeeflijk vriend uit flauwhartigheid kan Orest onze sympathie winnen. Evenmin de verliefde neef, om de weinig mannelijke daad van het huwelijksaanzoek over de hand; en Elise, de hoofdpersoon, wordt door den schrijver, in spijt van alle loftuitingen, door de beide mannen, op wier onpartijdigheid als minnaars echter veel af te dingen valt, aan hare talenten en eigenschappen gebracht, zoozeer in een achtergrond van onbeduidendheid gehouden, dat haar lot den toeschouwer koud moet laten en het de vraag zou zijn, of bij eene opvoering van het stukje - zelfs tusschen tochtschermen, - de voldoening over het 'elkander krijgen' van de twee gelieven nog niet overtroffen zou worden door de tevredenheid over het sluiten der *porte-brisée.* Met mijne ondervinding van de gebruiken en neigingen der tooneeldirectiën in ons land - ook al is die meerendeels uit de tweede of derde hand verkregen - kan ik mij niet voorstellen, dat het volgens de wet van 28 Juli 1881 door hem voorbehouden recht van opvoering voor den heer Calisch ooit vruchtdragend zal zijn.

Van de twee vertaalde stukken van eenigen omvang, waarover dit overzicht verder te handelen zal hebben, komt mij *Nora* voor een grooten voorsprong te verdienen boven *Francillon*, ofschoon ik er bijvoeg, dat deze voorkeur niet door de mode, welker wind, voor zoover het Nederlandsch tooneel betreft, liefst uit het zuiden waait, bevestigd wordt. In het tooneelspel van Ibsen, waaraan wij met Dr. Warren, die eene voorrede bij de vertaling schreef, volmondig den naam van treurspel geven kunnen, wordt met al den ernst en de zekerheid van hand, die den koelen Noor kenmerken, een karakter ontleed, in het licht van omstandigheden, die der heldin de volle sympathie verzekeren. Nora is eene jonggetrouwde vrouw, die nooit anders dan bedorven en vertroeteld is door haar vader, later door haar echtgenoot, en gedachteloos en vroolijk door het leven gaat. Eenige jaren geleden, toen haar echtgenoot tot herstel van gezondheid naar een zuidelijk klimaat moest, maar de middelen niet bezat voor de reis en het kostbaar verblijf, leende zij het geld daartoe van een geldschieter en plaatste onder de schuldbekentenis zonder schroom de handteekening haars vaders, wiens borgstelling de geldschieter had verlangd, doch wien zij op zijn ziekbed niet wilde lastig vallen. Eene argelooze, gedachtelooze valschheid in onderhandsch geschrift, waarvoor ieder menschkundig jurist de misdadigster nauwlijks toerekenbaar zou achten. Maar de man, die de schuldbekentenis, waarop nog een klein restant moet afgelost worden, in handen heeft, jaagt de onervaren vrouw angst aan en maakt daarvan gebruik, om zich hare tusschenkomst te verzekeren bij haar echtgenoot, zijn chef als directeur eener bank, die hem (om niet zeer geldige redenen) zijne betrekking heeft ontnomen.

Hij wreekt zich, door aan den man schriftelijk het misdrijf zijner vrouw te verraden; later echter zendt hij, door omstandigheden, die wij hier niet hebben te vermelden, tot betere gedachten gekomen, het bewijs ervan, de schuldbekentenis zelve, aan den man, die de stukken vernietigt.

Een blij-eindend stuk, voorzeker. Maar voor een menschenkenner als Ibsen kon het huwelijksdrama zoo niet afloopen. Niet alleen schildert hij den angst, dien de bedreiging van den geldschieter, in verband met eenige woorden, die de echtgenoot zich over het verachtelijke van de valschheid tegenover zijne vrouw heeft laten ontvallen, bij Nora opwekt, meer nog het verdriet, dat zij gevoelt bij het vooruitzicht, dat de geheele omvang van hare zelfopoffering - want zij heeft zich jarenlang persoonlijk in alles beknibbeld en bezuinigd, om voor rente en aflossing van de voor haar groote som te kunnen zorgen, - aan haar man bekend zal worden, vóórdat de zaak geheel afgeloopen is. Maar hij weet ook de teedere kern van haar karakter in het licht te stellen, door haar vervuld te schilderen van de verwachting, dat Helmer, wanneer hij de misdaad zijner vrouw verneemt, zichzelf als den pleger daarvan zal opgeven. Zoo vat zij de wederzijdsche trouw en opoffering in het huwelijk op. Maar wanneer Helmer uit den brief het geval verneemt, denkt hij niet aan haar, maar aan zichzelf alleen. Verontwaardiging over de daad zelf, over de huichelarij van zijne vrouw; verwijten over hare lichtzinnigheid, haars vaders erfdeel; de schrik, dat hij zich in de macht van den weggezonden ondergeschikte bevindt; bezorgdheid voor eigen goeden naam en vrees voor den schijn, dat de wereld hem medeplichtig aan de in zijn belang uit onervarenheid gepleegde valschheid zou achten, - ziedaar de gevoelens, die bij hem oprijzen en waarin zich geen enkele edelmoedige, dankbare gedachte mengt voor de opofferende vrouw, die zooveel en zoolang ontbeerd en ten offer gebracht had voor hem alleen. In zijne verontwaardiging verbreekt hij alle banden, die hem aan die vrouw binden. Voor het uiterlijke zal alles bij het oude blijven, maar noch zijne echtgenoot, noch de opvoedster harer kinderen zal de onwaardige, misdadige vrouw verder zijn. Na deze uitbarsting brengt de ontvangst van den tweeden brief de reactie teweeg; de bewijzen van Nora's schuld zijn vernietigd; nu is alles voorbij en alles weer bij het oude. Maar daartegen komt het gemoed der vrouw in opstand. Zij heeft vreeselijke dagen doorleefd, beangst door de bedreigingen van den geldschieter, maar de thans gevallen slag heeft haar oneindig dieper getroffen. Het uitbarstend egoisme van den man heeft haar hart verstaald, en zij ziet, dat van dit oogenblik af alles tusschen hen uit is. Plotseling verandert de vroeger zoo zorgelooze, speelsche, vroolijke vrouw in eene ernstige, onverbiddelijke, die koel en koud den toestand overziet en gevoelt, dat de banden, minder door de woorden dan door de geheele houding van Helmer verbroken, niet weder vastgeknoopt

kunnen worden. Zij geeft deze gedachten aan haar man te verstaan, en verlaat met haar gebroken hart en hare verloren illusies het huis. Ziedaar een onderwerp, waarvan de dramatische beteekenis iedereen aangrijpt. De vorm is voortreffelijk; met soberheid en ernst gedialogiseerd, schrijdt de intrige geleidelijk voort, zonder door bijzaken of nevenpersonen afgeleid of gehinderd te worden. De vertaling is uitstekend, althans vloeiend en gemakkelijk. Ik weet niet, of onze Nederlandsche tooneelgezelschappen eene actrice bezitten, die tegen de rol van Nora opgewassen is; zoo ja, dan verdient dit tooneelstuk zeer zeker te worden opgevoerd.

Welk een contrast tusschen dit sober en krachtig drama en den laffen, flauwen kost van *Francillon!* Is het de moeite waard, ja, met de welvoeglijkheid overeen te brengen, dat men een beschaafd publiek een paar uren bezighoudt met de vraag, of, wanneer een getrouwd heer eene dame van slechte zeden op een gemaskerd bal ontmoet, met haar onder vier oogen soupeert en daarna met haar naar huis gaat, de vrouw van dien heer het recht heeft zich op gelijke wijze aan den eersten den besten onbekende op een gemaskerd bal te verslingeren, met souper onder vier oogen en wat er verder volgt? Toch is aan deze quaestie het jongste product van het beroemd lid der Fransche academie gewijd. Welk eene onnoozele, onbeholpen - om niet te zeggen bekrompen en anatomische (*s.v.v.*) - opvatting van de betrekkingen tusschen man en vrouw in het huwelijk straalt daarin door! Hoe oneindig hooger staat Ibsen dan de Fransche dramaturg met al zijne tooneelkennis en techniek en *bon-mots* - beuzelarij, die zich voor kunst durft uitgeven. En niettemin heeft *Francillon* succes gehad en is het zelfs hier te lande, waar een *succès de Paris* dezelfde magnetische kracht uitoefent, die te Parijs door de *claque* en de dagbladreclame verkregen wordt, met bijval vertoond. Maar ook *Dénise* heeft succes en bijval gevonden, zoowel hier als te Parijs en Brussel, en toch is ten slotte het gezond verstand zelfs te Parijs ontwaakt en is *Dénise* spoedig als een dramatisch misbaksel van het tooneel verdwenen. Zulk een ommekeer ten aanzien van het tooneelwerk van een man, die al de middelen van het succes zoo goed in zijne macht heeft, dat hij het beste middel, de innerlijke waarheid en waardigheid van zijn kunstwerk, schijnt te willen ontberen, geeft iemand moed en hoop voor de toekomst. Nu reeds is *Francillon* van het repertoire te Parijs verdwenen; dat het ook verdwijne uit de herinnering van hen, die van gevierde tooneelschrijvers goede stukken verwachten. Hoe goede, hun vak ten volle verstaande tooneelschrijvers door den wansmaak van het publiek tot de wonderlijkste afdwalingen verleid worden, daarvan kan dit laatste werk van Dumas het bewijs geven. De schrijver is er niettegenstaande de handigheid, welke hem ook bij den bouw van dit stuk niet begeven heeft, zóó in aan lager wal geraakt, dat hij

den dialoog niet beter te stoppen weet, dan door recepten voor het keukenboek door zijne *dramatis personae* te doen opzeggen.

Schoon ik geen onvoorwaardelijk bewonderaar ben van Labiche's tooneelmuze, - ook al een punt, waarin ik van mijne tijdgenooten veel verschil, maar waaromtrent ik van het gezond verstand der toekomst mijne rehabilitatie verwacht, - na de lezing van een stuk als *Francillon* heb ik niets dan lof voor de wijze, waarop de collega van Dumas in de Fransche academie, zij 't ook door dwaze combinatiën en niet altijd even eerbiedwaardige of smaakvolle middelen, de lieden kan doen lachen. Zijne *Crime de la rue de l'Ourcine* is bekend genoeg, maar ik herinner mij niet, dat zij ooit tot slachtoffer der Nederlandsche vertaalwoede is gemaakt. Ik acht dit een geluk, want indien dit stukje op ons tooneel gebracht ware nu een twintig, dertig jaren geleden, toen de stukken van Labiche hier te lande beter gangbaar waren dan thans, - dan zou ik nu niet hebben kunnen kennis maken met de uitstekende nieuwe bewerking, die onder den titel *De moord in de Plantage* voor mij ligt. Met zorg, geest en grondige kennis van onze taal is het dwaze stukje vertaald, blijkbaar door een beschaafd man, die begrijpt, dat op het tooneel niet altoos het *équivoque* noodig is, om den toeschouwer te vermaken. Het stukje is geheel Nederlandsch gemaakt - voor zoover dat mogelijk was namelijk; want ook in den nieuwen vorm blijft er veel Fransch, beter gezegd Parijsch aan, daar al het werk van Labiche een onuitwischbaar Parijsch merk draagt. Het was eene gelukkige gedachte van het Leidsch Studententooneel, met dit stukje eene kunstreis door ons land ten voordeele der Tooneelschool te doen. Het zal overal, waar de jonge Muzenzonen voor dit goede doel de planken betraden, veel bijgedragen hebben, om eene aangename herinnering aan hunne voorstelling achter te laten.

Over de beide andere vertaalde stukjes kan ik kort zijn. De losse, hier en daar geestige dialoog, welke bij de vertaling van Dr. De Jong weinig, bij de andere meer verloren heeft, maakt er de voornaamste verdienste van uit. Maar al is een ervan, *Het postscriptum,* gevloeid uit de pen van den gevierden meester Emile Augier, - *Een autodafé* heeft Jean de Néthy tot schrijver - toch rangschik ik de beide stukjes bij de tochtschermtooneelliteratuur, die op het groote tooneel, voor het heuschelijk voetlicht en onder de echte hersen niet op hare plaats is.

LUCIUS.

Een Chinees over het Chineesch tooneel.

Les Chinois peints par eux-mêmes, par le colonel Tcheng-ki-tong, attaché militaire à Paris. - Paris, Calmann-Lévy, 1883.
Le théâtre des Chinois. Etude de moeurs comparées, par le général Tcheng-ki-tong. - Paris, Calmann-Lévy, 1886.

IX.

Het was onder de Yoeën, dat de eerste *karakterspelen* in China werden opgevoerd. De meest bekende zijn: *De vrek*, *De dweper*, *De verloren zoon*, *De lichtmis* en *De Boeddhist.* De titelrollen zijn, gelijk in al de spelen dezer afdeeling, met ongemeene zorg volgehouden, de karakters zeer volledig en uitvoerig, ja, voor onze Europeesche begrippen te volledig en uitvoerig geteekend. Bij de Ouden, zoomin als bij de modernen, vinden wij in het Westen schrijvers, die zooverre durfden gaan. Voegt men erbij, dat de Chineesche dramaturgen niet voor herhalingen schromen, dat zij hunne personages telkens opnieuw laten uitleggen, hoe zij heeten, wie zij zijn, wat zij gedaan hebben en nu komen doen, als in het eerste tooneel van *De bijeengebrachte tuniek*, dan zal men beseffen, hoe langdradig zij kunnen worden, welken omvang hunne spelen, zelfs niet met gewichtige gebeurtenissen overladen, kunnen krijgen. Om een staaltje van hunne uitvoerigheid te geven, zullen wij een paar plaatsen uit *De vrek* overschrijven, waarvan onder anderen de heer Naudet eene ontleding vervaardigde en de heer Stanislas Julien eene vertaling, die niet in druk is verschenen.

De vrek heet in het Chineesch *Kan-tsien-noe* of *De slaaf der rijkdommen*, *die hij spaart.* In het voorspel wil de bachelier Tcheoe-yong naar de hoofdstad, om in den wedstrijd mee te kampen en door het verkrijgen van een ambt de schade te herstellen, welke de verspillingen zijns vaders aan zijn erfgoed veroorzaakten. Zijne jonge vrouw betoogt hem, hoe het niet past, dat zijn zoontje van den vader beroofd blijve. De bachelier geeft toe, verbergt zijn klein vermogen in zijn tuin en vertrekt met vrouw en kind, rijker aan hoop dan aan geldmiddelen.

Het eerste bedrijf toont, hoe Koe-jin, de metselaarsknecht, die

elken dag Ling, den god des tempels van den heiligen berg, met beden om lotsverbetering gaat lastig vallen, in een droom van den Geluksgod de belofte krijgt van groote rijkdommen, op voorwaarde, dat hij ze verstandig zal gebruiken. In het tweede is de belofte vervuld: Koe-jin bezit een onmetelijk vermogen, doch is er niet gelukkiger om. Hij heeft de voorwaarde vergeten en is een vrek geworden, enkel op 't vermeerderen zijner schatten bedacht. En dan, hij is kinderloos, het grootste ongeluk volgens de Chineesche begrippen. Dat hij niemand heeft, wien hij zijne rijkdommen nalaten kan, kwelt hem onverpoosd. Ook wil hij een knaap koopen, dien hij als zoon zal aannemen en opvoeden.

Het tooneel verandert, of liever de toeschouwer moet zich verbeelden, dat het verandert; wij zijn bij een wijnkooper en vinden er den bachelier Tcheoe-yong met zijne vrouw en zijn zoontje. Zij zijn uitgeput van honger, koude en vermoeienis en veel armer dan te voren. Tcheoe-yong is in het examen niet geslaagd, en dieven hebben hem het kleine vermogen ontroofd, dat hij in zijn tuin had begraven. Er blijft hem niets overig, dan de meewarigheid van gelukkiger bloedverwanten te gaan afsmeeken. De wijnkooper raadt hem zijn kind aan den rijken Koe-jin af te staan. De verkoop heeft in het derde bedrijf plaats. Eerst zien wij den gewezen opperman alleen. Hij verhaalt ons, hoe hij, na een schat te hebben gevonden, welks bestaan hem door den Geluksgod was ontdekt, paleizen gebouwd, magazijnen van meel, olie en wijn benevens een kantoor van pandbeleening geopend heeft, die het goud bij stroomen in zijne koffers deden vloeien. Hij bezit thans, buiten zijne paleizen en magazijnen, uitgestrekte landerijen, jonken, met koopwaren bevracht, en eene massa goud en zilver. Hij is dus de arme Koe-jin niet meer; men groet met eerbied den Yoeën-waï Yoe-jin, een schatrijken heer. Toch is hij diep rampzalig. Hij kan van zijn geld niet scheiden en 't uitgeven van één penning valt hem zwaar. Men noemt hem gierigaard, vrek, doch hij trekt het zich niet aan.

De volgende tooneelen malen Koe-jin's schraapzucht met zoo sterke kleuren, dat Plautus' *Euclion* en Hooft's *Warenar*, Molière's *Harpagon* en Balzac's *Grandet*, noch eenig ander der beruchtste gierigaards, door tooneel- of romanschrijvers geschapen, erbij halen. Zoo dat, waarin de koopprijs van Tcheoe-yong's zoontje wordt bepaald. De vrek spreekt met zijn schrijver Tchin, een braven borst, wiens houding en taal eene gedurige hekeling zijn van die zijns schrokkigen meesters. Koe-jin dicteert hem het koopcontract in de volgende bewoordingen:

‘Hij, die zich bij dit contract verbindt, is Tcheoe de bachelier. Daar het hem aan geld ontbreekt en hij geene bestaanmiddelen heeft, wenscht hij, *zoo een,* zijn eigen zoon, oud *zooveel* jaar, te verkoopen aan den rijken grondbezitter, genaamd den eerbiedwaardigen Koe-jin, vereerd met den titel van Yoeën-waï...’

‘T c h i n . Het is niemand onbewust, dat gij een aanzienlijk ver-

mogen bezit; de titel Yoeën-waï volstaat; waarom de woorden “rijken grondbezitter” schrijven?

K o e -j i n . Wilt gij mij lessen geven? Ben ik geen rijk grondbezitter? Ben ik wellicht een behoeftige? Ja, ja, rijken grondbezitter! rijken grondbezitter! Gij zult achter het contract schrijven, dat, eens de koop gesloten, hij, die zijn woord breekt, een rouwkoop van duizend onsen zilver zal betalen.

T c h i n . Het staat er; doch welke som geeft gij hem voor het kind?

K o e -j i n . Bekommer u daarover niet. Ik ben zoo rijk, dat hij nimmer het geld zou verteren, welk ik, indien ik wilde, op hem kon laten regenen, enkel met mijn kleinen vinger te doen kraken.’

De bachelier teekent in vertrouwen. Tchin brengt het geteekende contract aan Koe-jin, die hem vraagt, of Tcheoe-yong weg is.

‘T c h i n . Hoe zou hij? Gij hebt hem de kosten van onderhoud niet betaald!

K o e -j i n . Gij moet van alle verstand beroofd zijn. Die man, geene rijst hebbende, om zijn zoon te voeden, heeft hem mij verkocht, opdat die jongen in mijn huis gevoed wierde en mijne rijst ate. Ik wil hem geene kosten van onderhoud vragen, hoe durft hij er eischen?

T c h i n . Schoone redeneering! De man heeft geen ander middel, om naar huis te keeren.

K o e -j i n . Vermits hij de overeenkomst niet wil naleven, geef hem zijn kind terug, en dat hij mij duizend onsen zilver rouwkoop betale!’

Nochtans laat hij zich vermurwen. Hij zal Tcheoe-yong een ons zilver geven.

‘T c h i n . Het is bespottelijk!

K o e -j i n . Gij moet een zilverstaafje, waarop het woord *Pao*(*) geprent staat, niet zoo gering schatten. Die uitgave schijnt u niets, mij rukt zij de ingewanden uit het lijf. Doch ik wil mij die opoffering getroosten, om mij van hem te ontslaan. Hij heeft de keus.’

De ouders van het kind zijn verontwaardigd, als Tchin hun het aanbod doet. ‘Daarvoor - voor een ons zilver - kan men nog geen kind van gebakken aarde hebben!’ roept de vrouw. De schrijver brengt dit antwoord aan Koe-jin over.

‘K o e -j i n . Ja, maar een kind van gebakken aarde eet ook geene rijst, vergt ook geene uitgaven. Overigens, die man heeft mij zijn zoon-verkocht, wijl hij hem niet kon voeden. Ik wil mij, wat het kind mij kosten zal, niet doen betalen, doch men moet mij mijn goed niet ontrooven... Zeg eens, schurk, zijt gij 't wellicht, die hem zijne dwaze eischen hebt ingeblazen? Van welke woorden hebt gij u bediend, om hem een ons zilver aan te bieden?

T c h i n . Ik heb hem gezegd: de Yoeën-waï geeft u een ons.

(*) Pao = kostbare zaak. Geslagen goud- en zilvermunt hebben, gelijk men weet de Chineezen niet; zij vervangen ze door kleine staafjes, waaraf desnoods een stukje gesneden wordt.

K o e -j i n . Ziet gij? Daarom heeft hij ze geweigerd. Zie wel en volg mijne bevelen in alle punten: gij zult dat ons zilver nemen en het hoog, zeer hoog houdende, zult gij hem met nadruk zeggen: “Hola! arme bachelier. Z. Exc. de heer Koe gewaardigt zich u een kostbaar ons zilver toe te staan.”

T c h i n . Ik zal het zoo hoog houden, als gij wilt, doch het zal nooit meer zijn dan een ons zilver. Heer, Heer, geef hem, wat hij hebben moet, en laat hem gaan.

K o e -j i n . Welnu, om er niet meer van te hooren, ga ik mijn koffertje ontsluiten en nog een ons zilver geven; doch verder niets meer of... de rouwkoop!’

Zoo eindigt het derde bedrijf. Het vierde speelt twintig jaar later. De gekochte en aangenomen zoon van Koe-jin is in zijn vijf-en-twintigste, en de vrek, weduwer geworden, is ziekelijk, kwaadbloedig, stervensgereed. Hij treedt, op den arm des jonkmans leunende, binnen.

‘K o e -j i n . O wee! wat ben ik ziek! (*Hij zucht.*) Eilaas! hoe lang zijn de dagen voor een lijder! (*Ter zijde.*) 't Is bijna twintig jaar geleden, dat ik dien jongen dwaas kocht. Ik geef niets uit voor mijzelven, geen penning, geen halven penning; en hij, de domkop! hij kent de waarde van het geld niet. Hij ziet in het geld alleen een middel, om zich kleederen en voedsel te verschaffen! Verder acht hij 't niet meer dan slijk. Wat weet hij van de angsten, die mij verteren, wanneer ik het tiende van een ons moet uitgeven?’

De zoon vraagt hem, of hij niets zal eten. De gierigaard legt hem uit, hoe hij is ziek geworden. Hij had trek naar eene gebraden eend en ging, om eene te koopen. In den winkel had men juist eene. In plaats van ze te koopen, nam hij ze in de hand, drukte er de vijf vingeren stevig in, totdat zij met jus doortrokken waren, keerde naar huis en liet zich in water gekookte rijst voorzetten. Bij elken lepel zoog hij een vinger af; doch bij den vierden viel hij in slaap. Toen kwam een verradersche hond en likte den laatsten vinger af. Hij werd wakker en ontstak in hevigen toorn. Zoo werd hij ziek. Ten slotte zucht hij: ‘Mijne kwaal verergert met den dag; ik ben een verloren man. Komaan, ik wil mijne gierigheid een weinig vergeten en geld uitgeven. Ik zou wel boonsoep willen eten.’

De zoon zal voor honderd penningen koopen; doch Koe meent, dat voor één penning genoeg is. Vruchteloos wil de jonkman hem doen verstaan, dat men daarvoor maar een halven lepel hebben kan en dat geen koopman voor zoo weinig zal leveren; de vrek wil van niet meer hooren. De zoon verlaat hem en koopt voor tien penningen; doch hij heeft het argwanig oog des gierigaards niet kunnen bedriegen, en als hij terugkeert, is het:

‘Zoon, ik zag u tien penningen nemen en ze alle den soepverkooper geven! Kan men het geld zoo verspillen!

Hij moet mij vijf penningen teruggeven op het stuk, dat ik hem betaalde. Ik zal ze hem een anderen dag weervragen.

Vooraleer hem voor zulke som krediet te geven, hebt gij hem wel zijn familienaam gevraagd en den naam zijner buren, rechts en links?

Maar, vader, waarom inlichtingen omtrent zijne buren vragen?

En indien hij verhuist en met mijn geld doorgaat, van wie zal ik dan mijne vijf penningen terugeischen?'

De zoon wil ook, terwijl zijn vader nog leeft, het beeld van den Geluksgod laten schilderen, opdat deze hem en zijn nakomelingen gunstig blijve. De vrek raadt hem den God van achter te laten malen: dat kost veel minder, dewijl men dan de oogen niet moet schilderen. Hij raadt ook, als hij dood is, voor zijne lijkkist een ouden trog te gebruiken, dien hij ergens liggen heeft; wel is die vreemdsoortige kist te kort, doch men kan zijn lijk in tweeën hakken en hiertoe niet zijne nieuwe bijl, maar de oude des buurmans gebruiken. Op het punt den laatsten adem uit te blazen, verzet hij er zich tegen, dat men voor hem wierook in den tempel brande; en als de jonkman zegt, dat hij 't beloofd heeft, wil Koe-jin met moeite één, twee en eindelijk drie penningen toestaan. Stervend drukt hij den zoon nog op het hart toch niet te vergeten, dat de soepkoopman hem nog vijf penningen schuldig bleef!

Het karakterspel *De Boeddhist*, in het Chineesch: *De schuld*, *betaalbaar in dit leven*, is mede merkwaardig om de uitvoerige teekening der titelrol. De schrijver wilde een deugdzaam, verstandig man toonen, die, onlangs tot het Boeddhisme bekeerd, met nauwgezetheid de voorschriften van zijn nieuw geloof wenscht in acht te nemen. Maar die man is rijk en oefent het beroep uit van bankier; hij heeft vrouw, kinderen en eene talrijke dienaarschap. Geplaatst tusschen de plichten, aan den eenen kant door het Boeddhisme, aan den anderen door zijn gezin, zijne maatschappelijke stelling en zijn beroep hem opgelegd, verkeert hij in gedurigen tweestrijd en wordt zijn toestand bij poozen uiterst moeilijk. Immers, de leer van Boeddha predikt de verachting der rijkdommen en de verzaking aller aardsche banden. Het is de verlegenheid, waaraan de Boeddhist, de huisvader en de man van zaken beurtelings ten prooi zijn, welke het stuk zoo boertig maakt. Een paar tooneelen zouden tot tegenhanger van La Fontaine's fabel: *Le Savetier et le Financier*, kunnen dienen. De schoenlapper is hier een molenaar, maar in den grond is het dezelfde geschiedenis met dezelfde ontknooping. De redeneering van den molenaar, die besluit den financier zijn schat weer te geven, is nogmaals karakteristiek en geheel in den geest van het Oostersche fatalisme. 'O, wat dat zilver (geld) mij kwellingen heeft berokkend!' roept de arme Lo-ho, na een nacht vol onrust en gedurig ontwaken. 'Wanneer ik bedenk, hoe de heer Long, mijn meester, kisten vol zilver heeft en er zich wel bij bevindt! Hij heeft er met honderden, met duizenden, en bij dat al slaapt hij, als bezate

hij hoegenaamd niets! Waarom? De reden is... het lot! Ja, het is de lotsbestemming van den heer Long zilver te hebben, veel zilver, terwijl het Lo-ho's lotsbestemming is tarwe te ziften, tarwe te wasschen, tarwe te malen en te builen, altoos te builen. Kom! kom! nemen wij dit zilver en brengen wij 't den heer Long weder!'

X.

Tusschen de Fransche en de Chineesche *intrigespelen* is een hemelsbreed verschil. Het spruit voort, niet zoozeer uit het verschil van zeden, als wel uit het 'wantrouwen', dat de Chineezen, het 'vertrouwen', dat de Franschen kenmerkt. Wat de heer Tcheng door die verklaring verstaat, meenen wij aldus te kunnen samenvatten:

Als men het Fransche tooneel bestudeert, bij middel der ontledende methode, die de juiste punten aanduidt, waartoe de opmerking zich moet bepalen, dan komt men tot het besluit, dat, welke de titel van een stuk zij, welke intriges en incidenten erin behandeld worden, twee typen voorheerschen, die overal den schrijver tot model dienen: Scapin en Géronte, de bedrieger en de bedrogene. Dat de eerste dikwijls onder een anderen naam: Figaro, Crispin, Pasquin, Frontin, enz. verschijnt, verandert de zaak niet, want al die bedriegers zijn nagenoeg van hetzelfde allooi. Zij bezitten allen den tooversleutel, waarmede men zwarigheden oplost; allen hebben van den hemel de gelukkige gave der sluwheid ontvangen of, gelijk het bij Molière heet: 'un génie assez beau pour toutes les fabriques de ces gentillesses d'esprit, de ces galanteries ingénieuses, à qui le vulgaire ignorant donne le nom de fourberies'. M.a.w., zij zijn allen intriganten *di primo cartello*, die voor geene slinksche middelen, hoe strafbaar, terugdeinzen en geene gewetensknagingen kennen, waar het geldt hun doel, het bedriegen, foppen van lichtvertrouwende menschen, Gérontes, Argantes, Lysimons, of hoe zij heeten, te bereiken. Daarbij weten zij hunne behendigheid zoo aardig te kleuren! Zij noemen ze geest, talent, bedrevenheid, gevatheid en zien in hun vak 'een edel beroep'. Ook doen zij altoos lachen ten koste der gefopten en zijn de toeschouwers immer geneigd, van de misrekeningen der laatsten, wier 'vertrouwen' niet zelden overdreven 'zelfvertrouwen' is, te zeggen, dat zij 'welverdiend' zijn. In den vreemde oordeelt men er gewoonlijk heel anders over. Men geeft aan de kunstjes der bedriegers den naam van 'afzetterijen, dieverijen', acht ze 'boevenstreken en schurkerijen', vindt ze onzedelijk in den hoogsten graad en beklaagt de slachtoffers, wel verre van ze te bespotten(*). Het Chineesche tooneel is in dit opzicht

(*) Op het tooneel, in den roman, zoowel als in het gewone leven, hebben de Franschen rare *euphemismen.* Waar zij *grisettes, lorettes, dames au camélia*, *demi-mondaines* zeggen, heeft men in andere landen gemeenlijk een geheel anderen naam. Hetzelfde geldt voor hunne *bohêmes, grecs, chevaliers d'industrie*, enz.

veel minder onbeschaamd. Het hekelt, spot, als andere, doch wacht zich wel de Scapins en *tutti quanti* te bewonderen en hunne slachtoffers uit te lachen. Het boertige zijner intrigespelen spruit voort uit de hekeling der misbruiken, dwalingen, zwakheden en vooroordeelen. Kerels als de bedriegers der Fransche intrigespelen zoude het brandmerken als fielten en roovers, en de lieden, welke zij verschalken, eer deelneming en medelijden waardig oordeelen. ‘In zeer gewichtige opzichten verschillen onze zeden te zeer van die der Westerlingen, dan dat men het bewijs dier tegenstelling niet zou terugvinden op het tooneel, waar de menschen luidop denken. Een zeer diepzinnig woord drukt wonderwel onzen volksaard uit: 't is het woord “wantrouwen”. 't Is onze deugd, en ik houd staande, dat het eene deugd is. Mij heeft het integendeel toegeschenen, dat het woord “vertrouwen” in het Westen, en vooral in Frankrijk, meer in gunst staat, en dat er dit woord “vertrouwen” inboezemt.’

Dit onderwerp is voor den schrijver van *Le théâtre des Chinois* zoo gewichtig, dat hij er in de laatste bladzijden van zijn boek nog op weerkomt. Vatten wij zijne redeneering wel, - men moet bij hem dikwijls tusschen de regels lezen - dan bedoelt hij, dat de Chineezen zichzelven en anderen ‘wantrouwen’, dewijl zij een ernstig, denkend volk zijn, dat wikt en weegt, vooraleer te oordeelen en te handelen; want ‘het wantrouwen is oorspronkelijk niets anders dan aandacht’, meent hij. De Franschen, daarentegen, vertrouwen zichzelven en anderen te veel, beelden allicht zich in alles te kennen en te weten, te knap te zijn, dan dat iemand hen zou kunnen bedriegen. Zij zijn niet ernstig, kunnen niet aandachtig zijn, oordeelen en handelen vaak, zonder te peinzen en te overwegen. Met die redeneering op de Fransche zeden en het Fransch tooneel toe te passen, kan men zich inderdaad van meer dan één bijzonderheid in die zeden, van meer dan één schaduwzijde in de Fransche dramaturgie rekening geven.

In *De listen eener soubrette* komt het verschil tusschen de Fransche en de Chineesche intrigespelen zoo duidelijk uit, dat het alle verdere bespreking noodeloos maakt. San-foe is, in zekeren zin, een vrouwelijke Scapin of Figaro, het gaat vast; en nochtans hebben hare listen en intriges niets gemeen met dezer ‘bons tours’. Zij ook is geestig, sluw behendig; doch wanneer zij iemand beetneemt, is het niet, om hem te haren profijte te benadeelen en daarna uit te lachen en de toeschouwers te zijnen koste te verlustigen. Met hare kunstgrepen beoogt zij niets dan het goede; en als zij Siao-man en Pe-min-tjong zoekt te bepraten, dan is het met het doel de jongelieden aan te moedigen, hen te doen geduld nemen; om kort te gaan, dan wil zij het hare bijdragen tot oplossing der moeilijkheden, die zich tegen de echtvereeniging, door wijlen Peï-toe beloofd en door Mevrouw Han gewenscht, verzetten.

XI.

Een woord van de *huiselijke spelen* en *zedenspelen.* Dat de veelwijverij in China bestaat, openlijk geduld wordt, in de hoogere standen algemeeen is, gelijk men bij vroegere en latere reizigers leest, is eene bewering, die alweder op dwaling of gebrek aan kennis van de ware toestanden in het Middenrijk berust. De waarheid is, dat alleen de Keizer en enkele grooten, benevens hunne wettige huisvrouw, vrouwen van minderen rang, *tweede* of *kleine vrouwen* hebben. Het zijn eenvoudig wettelijke bijzitten. Den overigen Chineezen, den rijken namelijk, wordt gewoonlijk maar één *kleine vrouw* toegelaten en dan nog in uitzonderlijke gevallen, b.v. wanneer de wettige vrouw te oud, ziek is of geene kinderen heeft, als in *Hoei-lan-ki.* De kleine vrouw is in de echtelijke woning gehuisvest, maar der wettige vrouw ondergeschikt, en hare kinderen worden als dezer kinderen beschouwd. Dat ten onzent zulk een toestand hoogst onzedelijk zou heeten, is zeker; doch men mag niet uit het oog verliezen, dat de Chinees, in zekeren zin, kinderen *moet* hebben. En dan, bijaldien in het Westen geene *kleine vrouw* in de echtelijke woning geduld wordt, men vergeeft, van den anderen kant, het den echtgenoot allicht, nevens zijn wettig gezin er een onwettelijk op na te houden, als het maar geene opspraak wekt. Dus, wat meer huichelarij, dat is al.

De wettelijke bijzit wordt natuurlijk in de Chineesche zedenspelen en huiselijke spelen meermalen ontmoet. Doorgaans wordt zij in een ongunstig licht gesteld, en zelden is zij de verdrukte, als in *De krijtcirkel.* Het is aangenomen, dat zij meesttijds eene lage intrigante is, die wanorde en ondergang in het gezin brengt; dat zij vijandelijk tegenover de wettige vrouw optreedt en het erop aanlegt, den zwakken echtgenoot tot scheiding van deze te bewegen. Uit de misselijke verhouding tusschen haar en de wettige vrouw en uit de beweenlijke gevolgen, welke eruit voortspruiten, trekken de schrijvers dikwijls de zedeles in de spelen, die ons de bijzit toonen. Zoo in *De krijtcirkel*, waar de wettige vrouw de kwade rol speelt; zoo ook in *Ho-lang-tan* of *De zangeres*, waar de bijzit die rol vervult.

Li-yen-ho, rijk handelaar, van burgerlijke zeden en een zeer zwak karakter, is smoorlijk verliefd op de koertisane Tchang-iu-ngo, eene schoone, doch bedorven en sluwe vrouw. Zijne wettige gade Lieoe-chi heeft hem twee kinderen geschonken; doch zij is niet jong meer. Tchang-iu dwingt hem haar als echte vrouw in huis te nemen. Na eenig tegenstribbelen moet Li toegeven. Hij kondigt Lieoe-chi de groote gebeurtenis aan. Hevig tooneel. ‘Hoe! eene andere vrouw zal in huis komen!’ roept de wettige gade. ‘En welke vrouw?... Eene lichtekooi!’

‘L i . Ik wil haar huwen.

L i e o e . Indien gij haar huwt, zult gij mij van hartzeer doen sterven.

(*Zij zingt.*) Mijne verontwaardiging is zoo groot, dat ik haar geblanket aangezicht in het water der rivier Mi-lo zou willen dompelen. Wacht u wel, aan hare listige woorden het oor te leenen. Zij is eene vrouw, die al de mannen aanhaalt, om hen te misleiden; een laag schepsel, dat met hare bekoorlijkheden handel drijft; en toch wilt gij haar huwen. (*Zij zingt op eene andere wijs.*) Hoe, gij zoudt die wolvinne in de binnnenvertrekken uwer woning laten komen? Maar als gij haar huwt, zal de vrede uit uw gezin verdwijnen en plaats maken voor plaagzieke onmin. Hoe! gij zult u zooverre vernederen uwe wettige vrouw te verlaten en eene eerlooze bijzit tot bedgenoote te nemen? Als wij twisten, zal ik, zoo gij mij niet bijspringt, mij vanhier verwijderen; als ik, in mijn vertrek gezeten, aan uwe tehuiskomst denk, zal die vrouw, zoo ik u wil te gemoet gaan, mij uit haar venster hoonen en met beleedigingen overladen!

L i . Vrouw, gij bedriegt u. Zij is, zoomin als ik, in staat zoo te handelen.

L i o e . (*Zij zingt.*) Wacht u naar de woorden eener koertisane te luisteren, wier hart vol gal is. Bij elke gelegenheid zal zij uwe lichtgeloovigheid misbruiken. Zij zal uw huis aan plundering prijsgeven, u met woorden lastig vallen, u standjes maken. Om hare luimen in te volgen, zoudt gij hoopen goud en zilver moeten verspillen. Er zal een tijd komen, dat gij uw pachthof en al uwe landerijen zult verkoopen; gij zult uwe schoone zijden stoffen, uw geldzilver opofferen. Gij zult aan een tak gelijken, van zijne bladeren beroofd.

L i . O vrouw! Tchang-iu bezit zooveel bekoorlijkheden! Haar gelaat is zoo aanminnig! Hoe wilt gij, dat ik haar niet liefhebbe?

L i e o e . (*Zij zingt.*) Gij bemint die blikken, waarin de herfstgolven schijnen te spelen(*); gij vergoodt die zwartgeschilderde, fijn gebogen wenkbrauwen. Maar bedenk, dat dit voorhoofd, met den glans der bloem Foe-yong(†) prijkende, het verderf der huisgezinnen is; hoe die mond, met den blos der kriek en der perzik versierd, de zielen der mannen verslindt. Haar welriekende adem verspreidt den zoeten geur der violier, doch ik vrees, dat al die bloemen zich zullen verstrooien en dat een wervelwind ze zal meevoeren.

L i . Uwe vrees is ongegrond; en dan, mijn besluit staat vast: ik wil haar huwen.

L i e o e . Vermits gij haar huwen wilt, huw haar, huw haar!'

Want van het oogenblik, dat haar heer en meester zoo spreekt, blijft der arme Lieoe niets overig, dan het hoofd te buigen. Weldra wordt Tchang-iu in de binnenvertrekken geleid en, volgens de ge-

(*) Dit beeld is aan de romanschrijvers ontleend, die den glans van schoone vrouwenoogen gaarne vergelijken bij het heldere fonteinwater, in den herfst, als er een wilgenblad op drijft.

(†) Bloem, die driemaal daags van kleur wisselt.

bruiken, toegelaten, om der wettige vrouw hare hulde te bieden. Meteen barst de oorlog uit.

'T c h a n g -i u , *op den drempel*, *roepende.* Heer Li! Heer Li! (*Tot* Li, *die uit zijn vertrek komt.*) Uwe ooren zijn gewis toegestopt. Ik roep sinds een uur, en gij hoort mij niet!... Ik wil uwe wettige vrouw mijne hulde bieden; ik zal met vier groetenissen haar mijn eerbied betuigen. Zij moet de eerste ontvangen, bij de tweede oprijzen, bij de derde en vierde mij wedergroeten. Neemt zij de wellevendheid in acht, des te beter; zoo niet, dan verwittig ik u, dat ik onmiddellijk uw huis verlaat.

L i . Kom, zoo haastig niet! Ik ga met haar spreken. (*Tot* Lieoe.) Vrouw, Tchang-iu is daar. Zij wil u hare hulde bieden. Laat niet na haar bij de derde en vierde groetenis weer te groeten. Mocht gij de voorgeschreven gebruiken niet in acht nemen, zij zou twist zoeken en de strijd zou uw aanzien te kort doen.

L i e o e . Welnu, ik zal weergroeten, om vrede te hebben.

T c h a n g -i u . Mevrouw, gelief een zetel te nemen, om de hulde uwer zuster(*) te ontvangen. (*Zij groet.*) Li, voor u de eerste groetenis.

L i . Het is wel; ga voort.

T c h a n g -i u . Ziehier de tweede groetenis. (*Zij groet nogmaals.*)

L i . Thans gaat mijne wettige vrouw oprijzen.

T c h a n g -i u . Wat drommelsche spijker hecht haar aan den zetel? Hoe komt, dat zij mij niet wedergroet? (*Zij wordt gram.*)

L i , *tot* Lieoe. Vrouw, gij kent de drie plichten van onderdanigheid niet en weet niet, wat de vier deugden eener echtgenoote zijn(†). Ik heb tot u gesproken; gij moet uw man gehoorzamen.

L i e o e . (*Zij zingt.*) Die dienstmaagd veracht mij, bejegent mij smadelijk. Ik ben zeer ongelukkig! Gij eischt, dat uwe wettige vrouw gehoorzame...'

Li poogt tevergeefs vrede te stichten.

'L i . Welke overdrijving! Gij trekt u de dingen te zeer aan. Hoe hebt gij de goede hoedanigheden niet verkregen, die eene vrouw van uw rang moeten onderscheiden?

T c h a n g -i u . Wacht u, mij bespottelijk te maken!

L i e o e . Wat zegt gij met uwe geleende kleuren?'

Tchang-iu is woedend. De woordenwisseling wordt telkens onstuimiger. De bijzit dreigt; de wettige vrouw slaat. Het krakeel stijgt zoo hoog, dat Tchang-iu vraagt, of Li haar ten zijnent deed komen, om haar te laten vermoorden. Eindelijk brengt zij hem aldus in het nauw:

(*) De wettige vrouw en de kleine vrouw noemen elkaar *zuster*.

(†) De drie plichten van onderdanigheid der vrouw zijn: 1°. als dochter moet zij haar vader gehoorzamen; 2°. als gade, haar man; 3°. als weduwe, haar zoon. Hare vier deugden bestaan hierin: 1°. hare schoonmoeder dienen en eeren; 2°. haar man eerbiedigen. 3°. met hare schoonzusters in vrede leven; 4°. de liefdadigheid uitoefenen.

‘T c h a n g -i u . Ik verklaar het u, eens vooral: indien gij haar bemint, zend mij weg; doch bemint gij mij, dan moet gij haar verstooten! Er blijft u niets anders overig, of ik keer huiswaarts.

L i . De vrouw heeft mij een zoon en eene dochter gebaard!

T c h a n g -i u . Hoe! niet alleen luistert gij niet naar mijne woorden, gij verdedigt haar nog tegen mij! Het is gedaan, ik vertrek!

L i . Blijf, blijf, blijf! Zeg mij, hoe kan ik over dit onderwerp den mond openen?’

Na de bedreiging van Tchang-iu is hij tot alles bereid. Hij verklaart zich verwonnen en kondigt zijner wettige vrouw de scheiding aan. Het treft de rampzalige Lieoe zoozeer, dat zij bezwijmt en niet weder tot zichzelve komt. Zij kan den smaad haar aangedaan niet overleven en geeft weldra den geest.

Om dit gedeelte van het tooneel wel te verstaan, moet men zich de voorwaarden herinneren, waarin, volgens de Chineesche wet, de echtscheiding kan plaats hebben, en de gevolgen, welke zij voor de verstootene medebrengt. Dat Li zeer verlegen is, is geen wonder. Echtscheidingen, ofschoon in bepaalde gevallen toegelaten, komen zelden voor. De man kan zijner vrouw de scheiding aankondigen: om onvruchtbaarheid, wangedrag, kwaadsprekendheid, oneerbiedigheid jegens de schoonouders, langdurige ziekte of jaloerschheid. Alleen den laatsten beweeggrond kan Li inroepen, en dat Lieoe niet zonder reden jaloersch is, valt niet te loochenen. De moeder is in China met de opvoeding der kinderen belast en, hoezeer door liefde verblind, begrijpt hij, dat Tchang-iu geenszins de geschikte opvoedster is, om Lieoe bij de zijne te vervangen. De wanhoop der laatste is even licht verklaarbaar. De vrouw brengt in China geen bruidschat mede. Zij bezit letterlijk niets dan de eer, aan haar titel van echtgenoote verbonden, die haar zelfs het recht geeft het kostuum van den rang haars mans te dragen; en met den titel verliest zij alles, zoodat zij in den vollen zin des woords eene verstooteling is.

De dood zijner wettige vrouw is slechts het begin der rampen, door Li op zijn hoofd getrokken. Terwijl hij zich verwijdert, om voor de begrafenis van Lieoe maatregelen te nemen, geeft Tchang-iu hare voldoening lucht. Zij ontbiedt Wei-pang-yen, een begunstigden minnaar, vertrouwt hem het geld en de kostbaarheden, welke zij zich gehaast heeft in de woning bijeen te rooven, en gelast hem voor een vaartuig te zorgen. Zij zal hem, na het huis in brand te hebben gestoken, op den boord der rivier Lo-ho komen vinden. Li en zijn zoontje zullen haar vergezellen; doch eens in het vaartuig en op de rivier, zullen zij en Wei-pang-yen wel middel vinden zich van beiden te ontmaken, om in ongestoord genot van den geplunderden buit samen te gaan leven.

Dit plan wordt uitgevoerd; in het tweede bedrijf is alles volbracht. Tchang-iu heeft het huis in brand gestoken; Li is met haar, zijn zoontje Tchun-lang en de voedster San-koe naar den oever der rivier

Lo-ho gevlucht, en weldra door Wei-pang-yen in het water geworpen. De kleine jongen en zijne voedster zijn echter gered. San-koe, geene kans ziende, om het kind behoorlijk groot te brengen, verkoopt het aan den overste Yoean-yen, die het bevel voert over eene legerbende van duizend man, gelast de misdadigers in het land der Niu-tchi te vangen en te kastijden. Het koopcontract wordt door den ouden zanger Tchang-pie-koe geschreven, die San-koe als dochter aanneemt, en dien zij volgt, na weenend van den knaap afscheid te hebben genomen. Het is van dit contract, dat de inleiding van Bazin's *Théâtre Chinois* spreekt. Het stuk toont inderdaad duidelijk aan, hoe de kinderverkoop met eene aanneming tot kind gelijkstond.

Tusschen het tweede en het derde bedrijf verloopen dertien jaar. Het zoontje van Li, op zevenjarigen leeftijd door den overste Yoean-yen aangenomen, is inmiddels een flink twintigjarig jonkman geworden, reeds als krijgsman befaamd. Zijn pleegvader is oud en voelt zijn einde naderen. Hij verhaalt aan Tchun-lang, hoe hij hem kocht en aannam, maakt hem tot erfgenaam zijns ambts en sterft, na hem dringend te hebben aanbevolen de onverlaten, die zijne familie in het verderf stortten, te vervolgen en te straffen.

Doch Li-yen-ho is in de rivier Loho niet omgekomen. Ook hij werd gered, en na dertien jaar ontmoeten wij hem als ossendrijver op de groote baan. De voedster San-koe, onder de leiding van den ouden Tchang-pie-koe eene bekwame zangeres geworden, treft haar voormaligen meester aan, daar zij het gebeente haars overleden pleegvaders naar dezes geboortestreek brengt. Zij herkent Li en verhaalt hem, hoe zij verplicht was zijn zoontje den Yoean-yen toe te vertrouwen. Beiden begeven zich naar Ho-nan-foe, in het land van Lo-yang, alwaar de zanger den wensch had uitgedrukt ter aarde besteld te worden.

In eene afspanning, niet verre van het doel hunner reis, komen zij met den jongen Tchung-lang te zamen. San-koe zingt een lied op de rampen der familie Li-yen-ho, dat den zoon haars meesters diep roert, na hetgeen hij van zijn pleegvader vernam. Er grijpt eene nieuwe herkenning plaats. Zij wordt eerlang gevolgd door de aanhouding van Tchang-iu en haar medeplichtige Wei-pang-yen, die hunne welverdiende straf van de hand des oversten zelven ontvangen.

De hoofdpersonage van het drama is de voedster Tchang-san-koe. Zij is de zingende persoon, wat met haar beroep van zangeres strookt. Haar karakter is fraai geteekend en niet min aandoenlijk dan dat van zoo menige dienstbaren, welke wij als weldoeners of redders hunner meesters in onze romans en tooneelstukken bewonderen. Wat het werk nog belangwekkender maakt, is het licht, dat de voornaamste tooneelen over zekere bijzonderheden in de Chineesche zeden verspreiden, als daar zijn: het verkoopen en aannemen van kinderen, het vermaken van ambten bij uitersten wil, het huwen van tweede vrouwen, dezer verhouding tot de wettige vrouw en de noodlottige gevolgen van

dergelijke huwelijken. De zedeles wordt, na de strafuitvoering van Tchang-iu en Wei-pang-yen, door de voedster-zangeres en Li-yen-ho gesproken:

'S a n -k o e . (*Zij zingt.*) De rechtvaardigheid des hemels glanst voor mijne oogen; mijne meesteres is gewroken!

L i . Ja, de hemel heeft gewild, dat de wraak heden hare beurt krege! Wij moeten een schaap slachten en plengoffers brengen. Mijn zoon, gaan wij een groot dankfeest inrichten.'

XII.

Wanneer men het aan onverschilligheid in zake van godsdienst kan toeschrijven, dat zij geene godsdienstige tooneeldichten hebben, wil het niet zeggen, dat de Chineezen atheïsten en materialisten zijn, die aannemen, dat met den dood voor den mensch alles is afgedaan en zijne ziel zich in het ijdel niet verliest, gelijk door zendelingen en andere vooringenomen reizigers verzekerd wordt. Het beteekent alleen, dat zij in zake van godsdienst de breedste verdraagzaamheid aan den dag leggen. Gedurende eeuwen hebben de aanhangers der drie religiën, die in China meer dan al andere verspreid zijn en door Kon-foe-tse, Lao-tseu en Boeddha verpersoonlijkt zijn, elkander hardnekkig bestreden; maar sedert lang heerscht tusschen hen ongestoorde vrede. Dank aan de bemoeiingen der geleerden, is door gansch de natie als beginsel aangenomen: *San-kiao y kiao* of *de drie godsdiensten zijn één.* Dit beginsel strekt zich uit tot de Christenen en Mahomedanen. 'Regeering, geleerden en volk' zegt Pater Huc, 'beschouwen de godsdienstvormen als onverschillige dingen, die zonder hooger belang zijn; en daaruit is licht verklaarbaar, dat zulke groote verdraagzaamheid in het land heerscht. Het Christendom is alleen daarom door de overheid verworpen en vervolgd geworden, dat de Christenen als gevaarlijk voor den Staat beschouwd werden.'

Dat hetgene men onverschilligheid heeft genoemd, atheïsme noch materialisme veronderstelt, dat het de Chineezen niet belet aan een ander leven te gelooven, blijkt uit de vele tooneelspelen, waarin van de vereeniging der zielen op den boord der Negen Fonteinen - hun hemel, - gesproken wordt. Het blijkt verder uit die, waarin goden en godinnen, goede en kwade geesten of schimmen optreden. In hunne *allegorische spelen,* niets anders dan onze tooverspelen, zijn, benevens toovenaars en toovenaressen, zulke personages schering en inslag der intrige, en zelfs in hunne drama's, tooneel- en blijspelen ontbreken zij niet altoos, gelijk wij bij de ontleding van *De vrek* en *De zielsverhuizing van Yo-cheoe* gezien hebben. Dat wonderen en schimmen tot de ontknooping eens drama's kunnen meewerken, toont ons *Toe-ngo-Yoeën* of *De wrok van Teoe-ngo*, het laatste stuk van Bazin's *Théâtre-Chinois,* en dat door Koean-han-king werd vervaardigd. De naam dezes

schrijvers komt mede in de lijst der tooneeldichters onder de Yoeën voor, met niet minder dan *zestig* gewrochten.

In het voorspel vernemen wij, dat de bachelier Teoe-tien-tchang te Tseoe-tcheoe aan de rijke weduwe Tsaï veertig taëls schuldig is en ze niet kan betalen. Zijne vrouw is overleden en heeft hem een zeer jong dochtertje, Toean-yun, nagelaten. Daar zijne schuldeischeres den wensch koestert het meisje als toekomstige bruid haars zoons in huis te hebben, en de bachelier, van zijn kant, aan den wedstrijd in de stad wenscht deel te nemen, vertrouwt hij haar van nu af het kind. Als huwelijksgift(*) scheldt vrouw Tsaï hem de schuld kwijt en schenkt hem daarbij tien taëls, om de reis naar de hoofdstad te bekostigen. Hier weer is het afscheid, dat de bachelier van de kleine neemt, zoo teeder en roerend, dat het al wat men van Chineesche gevoelloosheid opzichtens kinderen, inzonderheid meisjes, vertelt, te schande maakt. Hoe verre die gevoelloosheid gaat, heeft men ons duizendmaal gezegd. Gelijk men wel denken kan, blijft Generaal Tcheng niet in gebreke tegen het onverdiend verwijt protest aan te teekenen en er de dwaasheid van te doen uitschijnen. ‘Mentez, mentez,’ zegt hij, ‘il en restera toujours quelque chose! On ne peut pas donner de meilleure preuve de ce principe, que l'opinion qui s'est faite en Europe sur le sort de certains petits Chinois que leurs cruels parents jetaient aux immondices et abandonnaient à la voarcité d'animaux domestiques, hôtes ordinaires de la fange... Ces pauvres petits Chinois, jetés aux....! Quelle imagination perfide a pu inventer une pareille infâmie!

Certainement, dans bien des esprits, cette opinion n'a pas été conservée; car bon nombre de voyageurs, qui ont visité ces contrées de l'extrême Orient, ont démenti cette calomnie outrageuse(†). Mais l'oeuvre (*la Sainte Enfance*) continue toujours à prospérer en Chine, et on pourrait s'imaginer qu'il en est de même de la cause. Il m'est arrivé, à moi personnellement, dans Paris, d'entendre derrière moi une vieille dame qui disait: “Voilà un Chinois; qui sait si ce ne sont pas mes sous qui l'ont acheté?”

Il est de fait que l'amour des parents pour les enfants est le même dans tout l'univers. Cet amour est inné et les Chinois ne font pas exception à cette règle. Qu'il existe des créatures dénaturées qui abandonnent, dans un moment d'oubli de soi-même ou pour détruire la preuve d'une faute, le pauvre petit être qui vient de naître, c'est un crime que tous les codes punissent et qui est aussi fréquent en Europe qu'en Chine. La misère, le vice conduisent aux mêmes conséquences.’

Men heeft het wegwerpen der kinderen in China door de groote ellende van vele ouders uitgelegd, maar de ellende is niet zoo groot,

(*) Niet alleen krijgen de bruiden in China geen bruidschat mede; de ouders des bruidegoms moeten nog aan die der bruid eene huwelijksgift betalen.

(†) Pater Huc, onder anderen, die in vele gevallen de waarheid gezien en over de Chineezen gezegd heeft.

als men beweert, en er bestaan vele middelen, om de kinderen tegen de ellende te beschermen. De wetten verbieden den kindermoord zeer streng, en er zijn openbare gestichten voor de verlaten kleinen. Nevens deze zijn er zelfs liefdadige gestichten, door bijzondere personen geopend, en de reglementen van beide soorten van instellingen bepalen belooningen voor de vroedvrouwen, die vondelingen aanbrengen of kindermoorden aangeven. Als een kindermoord ontdekt wordt, worden niet alleen de daders, maar tevens het hoofd der familie en de buren gestraft, de eerste als verantwoordelijk, de laatsten als medeplichtigen.

Komen wij terug op *De wrok van Teoe-ngo.* Het eerste bedrijf speelt tien jaar na de inleiding. Vrouw Tsaï is met haar gezin naar een ander district, naar Chan-yang, gaan wonen. Toean-yun, die op 17jarigen leeftijd met den zoon der weduwe is getrouwd, heeft den naam Teoe-ngo aangenomen. Na twee jaar echtvereeniging heeft zij haar man verloren en, als rechtschapen echtgenoote, wil zij hem trouw blijven en aan geen tweeden echt denken(*).

Zekeren dag verkeert vrouw Tsaï in groot gevaar. De dokter en artsenijbereider Saï-loe wil haar wurgen, daar zij hem geleend geld weervraagt. Zij wordt door een genaamden Li-lao gered, die tot belooning eischt, dat zij met hem, hare schoondochter met zijn zoon Tchang-lu-eul zullen trouwen. Beide vrouwen weigeren. Om Teoe-ngo te dwingen, poogt Tchang-lu-eul vrouw Tsaï te vergiftigen: als de jonge weduwe alleen blijft, denkt hij, zal zij hem wel tot echtgenoot moeten nemen. In plaats van vrouw Tsaï, is het echter Li-lao, die bij misvatting het vergift drinkt en sterft; en daar Teoe-ngo in hare weigering volhardt, klaagt Tchang-lu-eul, om zich te wreken, haar aan, als hebbende zijn vader vergiftigd. De rechter doet Teoe-ngo, die hare onschuld met kracht staande houdt, pijnigen, en de arme eindigt met schuld te bekennen, om hare oude schoonmoeder eene gelijke pijniging te sparen. De voorbeeldige echtgenoote en schoondochter wordt ter dood veroordeeld en ondergaat de straf der moordenaars, ofschoon zij op de strafplaats weer hare onschuld betuigt en den rechter en zijne handlangers met den wrok harer schim bedreigt. De bedreiging wordt verwezenlijkt. De strafuitvoering gaat van wonderen vergezeld en wordt gevolgd door eene driejarige droogte, die iedereen de overtuiging geeft, dat de rampzalige Teoe-ngo inderdaad onschuldig werd ter dood gebracht.

De bachelier Teoe-tien-tchang, die vóór vele jaren zijn dochtertje bij vrouw Tsaï in huis bracht, is sedert een groot personage geworden. Vruchteloos heeft hij al dien tijd pogingen aangewend, om zijn kind weer te vinden. Daar zij van naam veranderde en met de weduwe naar elders vertrok, gelukte het hem niet haar op het spoor te komen.

(*) De Chineesche weduwe hertrouwt zeer zelden, want het wordt als eene oneer beschouwd. In vroegeren tijd waren er vrouwen, die, bij den dood haars echtgenoots, zich lieten verbranden, als in Indië.

Door den Keizer gelast het gedrag der hooge ambtenaren en de rechterlijke zaken in de provincie Hoaï te onderzoeken, heeft hij zich te Tsoe-Tcheoe, in eene der zalen van het gerechtspaleis afgezonderd. Het is avond, en hij wil de officieele stukken van eenige zaken bestudeeren. Daar verschijnt hem de schim zijner dochter. Ziehier het tooneel dier verschijning:

Tooneel II.
'Teoe-tien-tchang en de Schim van Teoe-ngo.

T e o e -t i e n -t c h a n g . Ik ga eenige stukken nazien. (*Hij leest.*) "Tusschen de misdadigers bevindt zich eene jonge vrouw genaamd Teoe-ngo, die haar schoonvader heeft vergiftigd...." Uit de stukken van het rechtsgeding zie ik, dat die vrouw mijn naam draagt. De schromelijke daad haar schoonvader gedood te hebben, is een der tien misdrijven, welke men nooit vergeeft(*). Maar kom, Teoe-ngo heeft niet gevreesd de Staatswetten te verkrachten! 't Is eene afgedane zaak; ik behoef er mij niet meer mede bezig te houden. Leggen wij dit ambtelijk stuk onder de andere en zien wij verder. (*Hij geeuwt.*) Ondanks mijne pogingen, voel ik mij zeer vermoeid. De lange en lastige reis, op zoo gevorderden ouderdom als den mijnen, heeft mijne krachten uitgeput. Ik ga mijn hoofd op de tafel leggen en een weinig rusten. (*Hij sluimert in.*)

D e S c h i m v a n T e o e -n g o , *naderende.* (*Zij zingt.*) Alle dagen blijf ik op dien toren van Wang-hiang-taï(†), waar ik ween, waar ik zuchten slaak. Ik wacht mijn vijand met woedend ongeduld. Allengs ontstelt mijne ziel; ik snel, door den wervelwind meegevoerd, doch eene wolk omsluiert mij weldra; ik verlang, evenwel, vurig in het huis mijns vaders te komen. (*Zij spreekt.*) Geesten, die deze poorten bewaakt, laat mij binnentreden! Ik ben de dochter des opperrechters Teoe-tien-tchang. Daar mijn vader de bloedige ramp niet kent, die een einde aan mijn leven stelde, zal ik in den droom ze hem onthullen. (*Zij zingt.*) Dewijl ik dochter eens opperrechters ben, verheft mijn rang mij boven die geesten en schimmen, die de lucht bewonen. Waarom zou ik mij niet vóór de vlam dier lamp mogen stellen? Waarom den drempel dier poort niet overschrijden? (*Zij spreekt met luider stemme.*) O vader! (*Zij zingt.*) Tevergeefs heeft dan de Keizer u het zwaard en de vergulde vaan geschonken? Zie mijn lichaam, sinds drie jaar eener afzichtelijke ontbinding prijsgegeven! Zie mijn verdord gebeente! O! waarom gedoogt gij, dat mijne ziel, die

(*) Die tien misdrijven zijn: de muiterij, trouwloosheid, overlooping, vadermoord, uitmoording, heiligschennis, goddeloosheid, tweedracht, weerspannigheid en bloedschande.

(†) Letterlijk: de toren, die naar het geboorteland u tziet.

door de verminking mijns lichaams lijdt, in eene zee van droefenis verzinkt. (*Zij treedt binnen, blikt rond en weent.*)

T e o e -t i e n -t c h a n g , *insgelijks weenende.* Toean-yun, mijne dochter, zijt gij het? (*De Schim verdwijnt. Hij ontwaakt.*) Ziedaar iets zonderlings! Daareven, terwijl ik sliep, was het, alsof ik mijne dochter Toean-yun in den droom aanschouwde. Zij is waarlijk voor mijn oog verschenen. Ik zal met het nazien der ambtelijke stukken voortvaren. (*De Schim van Teoe-ngo fladdert rond de lamp.*) Ongewoon geval! Terwijl ik de ambtelijke stukken wil nazien, hoe komt het, dat die lamp bij poozen een helder licht verspreidt en dan weer schielijk verdooft? Daar de gerechtsbeambte slaapt, zal ikzelf de lamp snuiten. (*Hij snuit de lamp. De schim keert de ambtelijke stukken om.*) Zien wij nogmaals eenige stukken. (*Hij leest.*) "Tusschen de misdadigers bevindt zich eene jonge vrouw genaamd Teoe-ngo, die haar schoonvader heeft vergiftigd." (*Met vrees en verbazing.*) Dit stuk had ik reeds gezien en onder de andere gelegd; hoe komt, dat ik het thans het eerst aantref? Leggen wij het van onder, en zien wij een ander. (*De Schim van Teoe-ngo fladdert rond de lamp.*)

De vlam verduistert weer. Teoe-ngo's schim keert andermaal de officieele stukken om, zoodat haar vader, zijn onderzoek voortzettende, opnieuw het stuk haar betreffende van boven vindt. Het verontrust hem meer en meer; hij begint zich af te vragen, of er kwade geesten in het gerechtspaleis huizen; en als hetzelfde eene derde maal geschiedt, heeft hij de overtuiging, dat zijn vermoeden gegrond is.

T e o e -t i e n -t c h a n g . Er is een booze geest hier, ik ben er zeker van! O hemel! duivel of booze geest, weet gij dan niet, dat ik eene Keizerlijke zending volbreng? dat ik de vergulde vaan en het zwaard, zinnebeeld van het gezag, voer? Overal onderzoek ik de klachten der gevangenen en herzie de vonnissen.

D e S c h i m v a n T e o e -n g o . (*Zij zingt.*) Luister naar de klagende stem, die uwe onzekerheid en vrees zal doen verdwijnen. Indien gij waarlijk Teoe-tien-tchang zijt, met groote macht en majesteit bekleed, ontvang dan de groetenissen uwer dochter Teoe-ngo(*).

T e o e -t i e n -t c h a n g . O schim, gij zegt, dat Teoe-tien-tchang uw vader is. Hoe durft gij zoo valsche taal spreken? Mijne dochter heet Toean-yun; gij heet Teoe-ngo, hoe zoudt gij mijne dochter wezen?'

Teoe-ngo's schim verhaalt hem hare wederwaardigheden. Door haar relaas, dat zeer uitvoerig en aandoenlijk is, ingelicht, gaat hij tot de herziening van het vonnis over en ontdekt, dat zijne ongelukkige dochter werkelijk onschuldig werd veroordeeld en ter dood gebracht. Eene nieuwe verschijning der schim dwingt Tchang-lu-eul en den dokterartsenijbereider Saï-loe tot bekentenissen, die geen twijfel mogelijk laten.

(*) De beleefdheid der Chineezen is zoo groot, dat zij zelfs de schimmen hare voorschriften laten in acht nemen.

‘T e o e -t i e n -t c h a n g . Toean-yun, ik erken de valschheid der beschuldiging, waarvan gij het slachtoffer werdt. Gij kunt u verwijderen. Ik ga al die misdadigers veroordeelen en hun vonnis door de gerechtsdienaars doen uitvoeren. Ik zal eene lijkplechtigheid te uwer eer inrichten op het land en op het water. Alsdan zult gij uit eene plaats van lijden tot het verblijf van gelukzaligheden overgaan(*). (*De Schim van Teoe-ngo groet haar vader.*)

D e S c h i m v a n T e o e -n g o . (*Zij zingt.*) Thans stelt gij in het helderst licht uwe vergulde vaan en uw zwaard, zinnebeeld der macht. Gij doodt en vernietigt de onrechtvaardige magistraten en de omgekochte ambtenaars. Gij deelt in de droefheid en de smarten des Keizers en bevrijdt het volk van de onheilen, die het verpletteren. (*Zij spreekt.*) Vader, vrouw Tsaï is oud; zij heeft niemand, om haar te dienen en hare maaltijden te bereiden. Neem haar in uw huis; ontferm u harer en, uit liefde tot uwe dochter, volg de gebruiken, die voorschrijven de levenden te spijzigen en den dooden de laatste eer te bewijzen. Alsdan zal ik in vrede op den boord der Negen Fonteinen kunnen rusten.

T e o e -t i e n -t c h a n g . Hoe groot is de kinderliefde en de familiegeest van dit kind!

D e S c h i m v a n T e o e -n g o . O vader, ik smeek u mijne schoonmoeder in huis te nemen en te voeden. Ontferm u eener arme vrouw, die schoondochter noch kinderen meer heeft! Wie zou anders voor haar zwakken ouderdom zorgen? Ik ga nogmaals de ambtelijke stukken doorloopen. (*Zij spreekt.*) Vader, dien naam Teoe-ngo (*zij zingt*), door eene onrechtvaardige veroordeeling getroffen, gewaardig u hem uit te wisschen(†). (*Zij verdwijnt.*)

Volgt de veroordeeling der plichtigen. De opperrechter zal vrouw Tsaï in huis nemen en verklaart plechtig de onschuld van Teoe-ngo.

Ofschoon Voltaire, in de opdracht van *l'Orphelin de la Chine*, van eene vergelijking der Chineesche tooneeldichten uit de eeuw der Yoeën met de Fransche en andere der 17de eeuw gewaagt, volgt daaruit geenszins, dat van zulke vergelijking ernstig spraak kan wezen. Meer dan voor die van al andere natiën, dient men voor de Chineesche gewrochten rekening te houden van den tijd, het land, het midden, waarin zij vervaardigd, van het publiek, waarvoor zij bestemd werden. Wat aangaat hunne kunstwaarde, zeker, wij treffen in die gedichten tooneelen, karakters en toestanden aan, die bewondering wekken, en

(*) Tot dan toe had Teoe-ngo aan den ingang van dit verblijf moeten wachten. Voortaan zal zij op den boord der negen fonteinen mogen rusten.

(†) Namelijk: uit de ambtelijke stukken.

de afschildering der hartstochten en gevoelens is in eenige zoo schoon, schooner zelfs dan in vele Europeesche. Zij bezitten doorgaans, benevens uitmuntende hoedanigheden, welke zij met de Westersche gemeen hebben, andere, waarop deze niet kunnen bogen. Niet minder waar is het evenwel, dat zij, ten gevolge van het verschil van zeden en begrippen, alsmede van andere oorzaken, die hoofdzakelijk in den Chineeschen volksaard moeten gezocht worden, tevens door onvolmaaktheden zijn ontsierd, welke eene vergelijking volstrekt onmogelijk maken. De Heer Tcheng zelf aarzelt niet het te bekennen: 'Les comparaisons sont des habitudes de l'esprit,' zegt hij, 'mais ce sont de mauvaises habitudes, et je ne m'en suis jamais mieux rendu compte, qu'en étudiant ce sujet. On ne compare jamais, que lorsqu'il y a avantage à le faire; c'est un moyen de démonstration, qui séduit, comme une sorte de sophisme. Je me garderai donc bien de comparer le théâtre français et le théâtre chinois, tentation, qui serait très légitime pour un Français.' Hij heeft zich ook wel gewacht op het titelblad van zijn *Théâtre des Chinois* eene vergelijking van het Chineesche tooneel met de Westersche te beloven en zich vergenoegd het werk eene *Étude de moeurs comparées* te noemen.

Het hoofdgebrek, dat de Chineesche spelen aankleeft en de beste beneden de beroemde Fransche en andere meesterstukken der 17de eeuw, ja, der goede spelen van onzen tijd laat, is, dat zij geen welgesloten, afgerond geheel vormen. De verschillende deelen hangen te los aaneen, grijpen niet stevig genoeg in elkaar, zoodat de samenstelling, eene opvolging van min of meer fraai gekleurde tafereelen, den indruk maakt van die werken van minder gehalte, welke in onze schouwburgen alleen het groote publiek bevredigen. Het komt, meenen wij, hierbij, dat de Chineesche dramaturgen, de Thaï-tseu niet uitgezonderd, het geheim niet kenden het belang op enkele punten te vereenigen. Vandaar eene verbrokkeling, welke de eenheid, elk echt kunstwerk onontbeerlijk, grootelijks schaadt, waar niet gansch vernietigt.

Het ontbreekt hun noch aan sierlijke gedachten, noch aan gevoel en verbeelding; doch met hunne personages en handelingen immer even laag bij den grond, d.i. even dicht bij het gewone leven te houden en zich uiterst zelden aan ongewone karakters te wagen, vallen zij op vele plaatsen in het nuchtere, het *terre à terre,* dat ons ook in hunne voornaamste scheppingen hindert en ze eentonig maakt. Wat niet geschikt is, om die eentonigheid te verminderen, is, dat zij, als sommige Westersche tooneelschrijvers, bij voorkeur algemeene karakters teekenen. Zoo is, b.v., de bachelier-minnaar bijna altijd dezelfde persoon en de overige classieke rollen gaan aan hetzelfde euvel mank. Voegt men erbij, dat dezelfde handelingen, middelen, effecten, ja, ontknoopingen te dikwijls wederkeeren, dan kan die eentonigheid niet bevreemden.

De goede hoedanigheden zelven, welke die dramaturgen bezitten, worden, hetzij door overdrijving, hetzij door te angstig vasthouden aan de overlevering, wel eens zoodanig verduisterd, dat zij in kwade verkeeren. Dat de streng volgehouden karakters door te groote uitvoerigheid in caricaturen ontaarden, hebben wij gezien. Zoo wordt ook de eenvoudige, licht te ontwarren intrige, bij gemis van verwikkeling, onbeduidend; de gang, hoe geleidelijk, door nuttelooze tooneelen verlamd; de levendige dialoog en de rasse handeling door overtollige bijzonderheden slepend. Daar schakeeringen en perspectief den schrijvers teenemaal onbekend zijn, is vaak de teekening te scherp, de kleur te hard, het contrast te schril. Verder worden soms geest en scherts grof en plomp, de naïveteit kinderachtig, het natuurlijke plat en gemeen, de zedelijke strekking gemaakt. Eindelijk toonen nog de gedurige herhalingen, de breedsprakigheid in de verhalen en alleenspraken, en de verwaarloozing van psychologische studie, dat men hier met een tooneel te doen heeft, stellig zeer merkwaardig in vele opzichten, doch, trots zijne onbetwistbaar uitstekende verdiensten, in een staat van kindsheid verkeerende en voor aanzienlijke verbeteringen vatbaar. Het is ermede gesteld als met de voortbrengselen der Chineesche kunstnijverheid, welke bij al hunne voortreffelijkheid door hun, wij zouden haast zeggen hiëratisch karakter het bewijs leveren, hoe hunne vervaardigers zich niet met die vrijheid en losheid bewogen, die alleen de kunst toelaten zich te ontwikkelen en te volmaken.

Te Parijs toonde men zich met het laatste werk van Generaal Tcheng minder ingenomen. In de *Revue des Deux Mondes* en andere voorname tijdschriften werd het op niet zoo gunstige wijze als zijn eerste besproken. Verwonderen moet het ons niet. Door iemand geschreven, die Parijs en de Parijzenaars door en door kent, vermijdt het, wel is waar, veel wat Parijsche lezers kan aanstoot geven en tracht min aangename aanmerkingen met behulp van complimenten en geestige zetten te verzachten. Wij vermoeden zelfs, dat de onbekendheid des schrijvers met hetgene buiten Parijs bestaat, voluit zoo groot niet is, als hij ons wil doen gelooven, en dat hij weleens met opzet van het Westen en het tooneel bij de Westersche volken spreekt, waar hij uitsluitelijk Frankrijk en het Fransche tooneel bedoelt. Ondanks die echt Chineesche behendigheid, blijft dus zijn boek op vele plaatsen eene scherpe critiek, niet van Europeesche, maar van Fransche of verfranschte toestanden en zienswijzen. Het heeft ten gevolg, dat het bij hen, die zich niet aan den schijn vergapen, maar tot de kern doordringen, spijt zijne lofspraken op Fransche voortreffelijkheid, de ergernis wekte, die zich in de beoordeelingen van den Heer Brunetière en andere critici lucht geeft. Zeer natuurlijk. Hoe wil men, dat Parijsche kunstrechters ingenomen zijn met een boek, dat het Parijsche theaterpubliek kenschetst in bewoordingen als deze:

‘Men wraakt zeer luide of zeer stil - het hangt af van de om-

geving, - al die verleiders, welke, weinig rekening houdende van de gewetensbezwaren (der toeschouwers), hun talent misbruiken, om de misvormde trekken der ondeugd met de bekoorlijkheden der poëzie op te smukken; doch men haast zich naar die stukken te loopen, zoodra men weet, dat zij onzedelijk zijn, luistert gretig en smaakt genot. Men komt elken avond met meer dan duizend personen bijeen, om te hooren wat men in den grond zijns harten zich schaamt te hooren; en men betaalt zeer duur, om zulk schouwspel te zien! - En, des anderdaags, ontmoeten dezelfde lieden elkaar in de kerk, - eene andere tooneelzaal - weder, alwaar zij gedurende een half uur zullen pogen hunne verveling te verdrijven met terug te denken aan de liederlijke koepletten van Mademoiselle X.... Tingelingeling, het wekelijksch halfuur is voorbij; men drukt elkaar de hand, zegt elkaar beleefdheden; men herademt....

'- *Eh bien*, *cher*, *que dites vous de ça? Etait-ce assez drôle?*'

'- *Oui, mais d'un raide!... Avez vous remarqué....?*'

'Kluchtspelers! Ik heb liever wilden dan zulke beschaafden!'

Waar blijft het intusschen, als wij bij den aanvang zegden, dat de schrijver van *Le Théâtre des Chinois* ons niet veel leert, wat ons niet reeds bekend was. Hij bespreekt geene tooneelspelen, die niet geheel of gedeeltelijk in het bezit der Europeesche lezers gesteld waren. Hij verontschuldigt zich met de vrees, dat het anders den schijn zoude hebben, als wilde hij hun wat op de mouw spelden, telkens wanneer hij Chineesche schrijvers aanhaalt. Daarom besloot hij geene andere voorbeelden dan aan bekende stukken te ontleenen. Zonder het aannemelijke der opgegeven beweegreden te miskennen, moeten wij een besluit betreuren, dat ons van de kennismaking berooft met stukken, vóór en na de eeuw der Yoeën geschreven, en ons in de onmogelijkheid stelt den ontwikkelingsgang der Chineesche dramaturgie in den loop der eeuwen te volgen. Bovenal ware het voor ons wenschelijk geweest te vernemen, welke verandering zij na haar bloeitijd heeft ondergaan en in hoeverre wat hij de *mode* noemt, aan het Chineesch tooneel al of niet heeft geschaad. Het ware te wenschelijker geweest, daar de sinologen het insgelijks onnoodig geoordeeld hebben verder dan dien bloeitijd te gaan en zich vergenoegden uit de verzameling der *Honderd stukken* te putten; terwijl daarentegen reizigers, die te Peking, Canton en elders vertooningen bijwoonden in de laatste vijftig jaar, tooneelwerken vermelden, waarvan de titels ons geheel vreemd zijn. Thans zien wij ons genoodzaakt met de Fransche critici te veronderstellen, dat de Chineezen ook hier zijn blijven staan op een punt van beschaving, gewis werkelijk gevorderd voor de 13de en 14de eeuw onzer tijdrekening, doch nog verre van dat, sedert dien door de Westersche kunst bereikt. Wij zien ons genoodzaakt te veronderstellen, dat inderdaad, gelijk de Heer Brunetière zegt, 'het Chineesche tooneel, het werk eener in vele opzichten hoogst gevorderde beschaving,

met deze in de kindsheid is gebleven'; dat de Chineezen, in zake van tooneel, als voor al het overige, gelijk de Heer De Rochechouart schrijft, 'van de kindsheid tot de grijsheid zijn overgestapt, zonder door den rijpen leeftijd te komen'; dat zij aan zeer schrandere, maar tevens zeer oude kinderen gelijken, die eer dan anderen op eenig punt aangeland, zich in de onmogelijkheid bevinden verder te gaan; dat zij, in één woord, gelijk de Heer Renan beweert, 'tot een lager menschenras (*une humanité inférieure*) behooren'.

Brussel, November 1886.

SLEECKX.

De ontwikkelingsgeschiedenis der Nederlandsche posterijen.

Om het postwezen te brengen tot zijn tegenwoordigen trap van ontwikkeling, was een lange tijd van voorbereiding noodig. Zelfs het woord ‘post’, welks beteekenis thans door ieder begrepen wordt, en dat bijna in alle talen burgerrecht verkregen heeft, is eerst in den loop der tijden ontstaan, lang nadat de instelling zelve als gevestigd kon beschouwd worden.

Met juistheid het tijdstip op te geven, waarop de posterijen ontstonden, is niet wel mogelijk. Met Posselt kan men zeer goed spreken van een philosophischen oorsprong van het postwezen(*), want als een noodzakelijk uitvloeisel van toenadering, gemeenschappelijk belang, handelsverkeer, ontwikkeling en beschaving der volkeren, ontstond het in de verschillende Rijken met en naarmate van de behoeften der inwoners van onderling verwijderde plaatsen, om geregeld met elkander in verbinding te staan.

Mag men aannemen, dat de oudste ons bekende volkeren hunne posterij, hier meer, daar minder ontwikkeld, gehad hebben, een geregelden postdienst treffen we eerst bij de Perzen en Romeinen aan.

In den woesten stroom der volksverhuizing, die op de wereldheerschappij van het oude Rome volgde, is echter elk spoor van het Staatspostwezen der Romeinen ten onzent verloren gegaan. Treft men later ook al hier en daar eene enkele uitdrukking of een enkel gebruik aan, die aan de eens zoo grootsche inrichting herinneren, de instelling zelf bestond niet meer.

De ‘cursus publicus’ der Romeinen, die uitsluitend ten behoeve der Regeering was ingericht, heeft trouwens door het doel, waarmede hij in het leven werd geroepen, en de wijze, waarop hij georganiseerd was, weinig of geen invloed uitgeoefend op de latere ontwikkeling van ons postwezen. We zullen daarom noch stilstaan bij dit tijdperk onzer geschiedenis, noch bij de daarop volgende eeuwen van verwarring, waarin we nauwelijks een spoor van posterijen aantreffen, maar wenschen ons met de ontwikkeling van ons postwezen bezig te houden van af omstreeks den tijd der Graven van Holland, het tijdstip, waarop de historie van ons land een meer zelfstandig karakter aannam.

(*) Posselt. *Wissenschaftliches Magazin für Aufklärung*, Kehl 1785, Bd. I, Helft 3.

I.

Op de grondslagen van het feudale Regeeringsstelsel was eene algemeene Regeeringsposterij onbestaanbaar, want het eerste vereischte daartoe - een centraliseerend staatsgezag - ontbrak. De staatkundige eenheid van het Duitsche Rijk was allengs geheel verbroken door de anarchie, waarin het leenstelsel door de zwakheid der vorsten ontaard was.

Bij de vijandige gezindheid der tallooze menigte staten en territoren, waarin het Rijk zich gesplitst had, kon zich een geregeld verkeerswezen niet ontwikkelen, want elke poging in dien geest zou over de grenzen een vijandig onthaal gevonden hebben.

Was de grootste vijand van het vreedzaam verkeer de onveiligheid der wegen, er deden zich buitendien zoowel in vredestijd, als in tijden van twist en gevaar, nog tal van andere moeilijkheden voor.

Zoo waren de wegen niet meer in dien uitstekenden toestand, waarin zij ten tijde der Romeinen verkeerden, en een staatsgezag, dat ervoor zorgde, was er niet. De adellijke en geestelijke heeren achtten het in 't algemeen juist meer in hun voordeel de wegen zoo slecht mogelijk te houden of te maken, hetzij om tegen hoogen prijs lastdieren te kunnen leveren, hetzij om in de gelegenheid te komen, het zoogenaamde ‘grondrecht’ te mogen uitoefenen.

Het privilege aan een groot deel van den adel en de geestelijkheid toegekend, om tollen op land- of waterwegen te mogen heffen en om het stapelrecht uit te oefenen, droeg voorzeker ook niet tot de ontwikkeling van het verkeerswezen bij.

Een ieder moest voor zichzelf zorgen, en zoo zien we naar den geest van dien tijd eene bonte verscheidenheid van op zichzelf staande boden-inrichtingen ontstaan, wier gang thans niet meer met juistheid kan worden nagegaan.

De vorsten en de steden, de geestelijkheid en de handelsstand, ieder had naarmate zijner behoeften en krachten een min of meer uitgebreid bodenstelsel.

De vorsten bedienden zich bij voorkomende gevallen van herauten en, zooals uit de grafelijke rekeningen der 14de en 15de eeuw blijkt, hadden de graven van Holland gewoonlijk meer dan een bode in hun dienst(*).

Van deze boden werd slechts gebruik gemaakt voor bijzondere diensten, d.w.z. zij hadden slechts het overbrengen van 's vorsten berichten en goederen naar elders tot taak, doch dienden zoowel voor het binnen-als buitenland. Een vast korps van beambten in 's vorsten geregelden dienst vormden zij niet, en zij genoten ook geene vaste bezoldiging, maar werden naarmate van den afstand of den duur der reis betaald.

De Bisschoppen van Utrecht, die èn als wereldlijke vorsten, èn als

(*) L.Ph.C. van den Bergh. *Over den oorsprong van het Nederlandsche postwezen.* Jaarboekje der posterijen 1870/72, bldz. 29.

geestelijke gebieders een tijdlang zeer veel macht hadden, hebben ongetwijfeld in verbinding gestaan, zoowel met den Duitschen Keizer als met den Paus, hetzij rechtstreeks, hetzij door een schakel van boden.

De bisdommen, abdijen en kloosters hadden als middelpunten der beschaving meer behoefte aan verkeer dan de hoven, en het uitgebreide stelsel van kloosterboden, aangevuld door bedelmonniken, wijst dan ook op een levendig verkeer. Van deze boden maakte het publiek ook veelvuldig gebruik tot het verzenden van brieven, want natuurlijk slechts enkelen, zooals o.a. Erasmus, konden zich de weelde veroorloven boden in eigen dienst te hebben(*).

Ook de regeeringen der groote steden hadden reizende boden in dienst, die echter uitsluitend voor de officieele briefwisseling dienden; want het publiek mocht van deze gelegenheden geen gebruik maken. De Vorsten en Bisschoppen maakten evenwel ter vermijding van hooge kosten in voorkomende gevallen ook wel gebruik van deze stedelijke boden; trouwens, het recht, om dit bodenambt te begeven, was oorspronkelijk aan den Vorst, maar later was dit privilege aan de steden overgegaan(†).

Na verloop van tijd smolt dit stedelijk bodenambt samen met het bodenwezen van den handelsstand, dat zich al meer en meer begon te ontwikkelen.

Hadden de kooplieden in den beginne de markten persoonlijk bezocht en aldus zelf het middel gevormd, om elkander wederkeerig berichten te doen toekomen, met de uitbreiding van den handel hadden zij hunne eigen reizen opgegeven en aan zoogenaamde reizende koopmansboden overgelaten. Toen de werkkring dezer boden in belangrijkheid toenam, trokken de stedelijke regeeringen de benoeming dezer boden aan zich, en namen hen onder eed en tegen borgstelling in dienst.

Het spreekt vanzelf, dat de steden hunne officieele briefwisseling zooveel mogelijk door middel van deze beëedigde boden verzonden, waardoor tevens ten gerieve van het publiek eenig toezicht uitgeoefend werd, dat niet onnoodig was met het oog op den geregelden gang van zaken.

De worstelstrijd met Spanje werkte natuurlijk ongunstig op het vreedzaam verkeer van de bewoners onderling en dus ook op de ontwikkeling van het postwezen, zoodat het in de 17de eeuw vrijwel nog op dezelfde hoogte stond als bij den aanvang van den tachtigjarigen oorlog. Het opperbestuur der Zeven Provinciën bleef zich nog steeds van eigen boden bedienen, en de regeeringen der provinciën deden evenzoo. Alleen had men ter verkrijging eener betere posterij ten dienste der algemeene landsregeering een postmeester aan-

(*) Erasmus betaalde aan zijne boden 60 goudguldens per jaar en zond hen zelfs van Basel uit naar Engeland.
A. Veredarius: *Das Buch von der Weltpost.* Berlin 1887, bldz. 84.

(†) Amsterdam verkreeg zulks reeds in 1395 van Hertog Albrecht van Beieren.

gesteld. In 1648 treffen we zelfs drie postmeesters aan, denkelijk alleen met het oog op de drukke briefwisseling in verband met de vredesonderhandelingen te Munster, want later wordt er weder van slechts één melding gemaakt(*).

Uit de instructie voor deze postmeesters, die reeds in 1632 vastgesteld werd, blijkt, dat de boden niet op vaste tijden, maar alleen dan vertrokken, wanneer er brieven waren, en het vervoer alleen ten dienste van den Stadhouder en de Generaliteits-collegiën bestemd was(†).

Bepaalde stations voor de verwisseling van paarden, zooals Frankrijk die reeds in de 16de eeuw had, bestonden hier niet. De koeriers moesten maar trachten zich onderweg van versche paarden te voorzien, wat natuurlijk nu en dan aanleiding gaf tot vertraging, zoodat men tijdens de oorlogen met Engeland hierin ten behoeve der vloot voorzag door het oprichten van posten langs het strand, met vaste verwisselplaatsen(§).

Naast de regeerings-posterij, die verre ten achteren stond bij die in naburige rijken, had zich intusschen het stedelijk bodenwezen, met name in Holland, krachtig ontwikkeld.

De oorspronkelijke boden hadden zich weten op te werken tot bodenmeesters en namen den titel aan van postmeester, eene betrekking, waarnaar zelfs aanzienlijke personen dongen(**). Zij reisden dan ook zelf niet meer, maar lieten den dienst door postiljons verrichten en zonden elkander gesloten paketten toe. Enkele bodenschappen bestonden nog slechts in naam: ze verzamelden wel brieven, maar verzonden ze door middel der andere bodenschappen. In overeenstemming hiermede werd de tocht van een bode, die vroeger reisbeurt of weekbeurt werd geheeten, thans rit of postrit genoemd, en het oorspronkelijk bestelhuis van den bode nam den weidschen titel van postkantoor aan.

Was het oorspronkelijk bodenwezen aldus ten deele overgegaan in eene soort van postwezen, het bood echter evenveel verscheidenheid aan als het eerste.

In de grootste steden trof men vier of vijf, somtijds nog meer postkantoren aan, die elk een verschillenden werkkring hadden. Dit maakte het voor het publiek zeer moeielijk, om te weten, aan welk kantoor het zijne brieven moest bezorgen of kon afhalen.

Belastte toch het eene kantoor zich uitsluitend met de brieven van- en op Engeland, een ander béhandelde alleen de correspondentie voor-

(*) V.d.B., t.a.p., bldz. 294.

(†) V.d.B., t.a.p., bldz. 295.

(§) Beschikkingen der Staten van 2 Augustus 1635 en 6 Mei 1665, 8 Juni 1665 en 4 Augustus 1675. Jaarboekje der posterijen 1851, bldz. 6.

(**) De naam postmeester had vroeger eene geheel andere beteekenis. Hij werd gedragen door zekere personen, aangesteld door den Burgemeester, om het aangevoerde of vertrekkende vee uit of in het schip te brengen. Zij ontvingen dien zeker van de houten posten of bruggen, waarover de beesten door hen in- of ontscheept werden. Deze bediening werd in 1673 opgeheven.
M.P. Scheltema: *De brievenposterij te Amsterdam.* Jaarboekjes der posterijen 1854-55-56. Jaargang 1858, bldz. 177.

en van Noord-Duitschland, en op die wijze trof men bijv. te Amsterdam in de 17de eeuw niet minder dan zeven verschillende kantoren aan.

Op geschiktheid van den kantoorbeheerder werd volstrekt niet gelet; de postmeesters stelden hiertoe gewoonlijk een hunner bedienden aan, daar bij het beheer dezer kantoren natuurlijk eigen voordeel op den voorgrond stond.

In de groote steden vond men voorts nog tal van boden en beurtschippers, die zich met de overbrenging van brieven belastten, terwijl de vele veer- en jaagschuiten hiertoe eveneens de gelegenheid aanboden.

Er was dus in 't algemeen geen gebrek aan vervoermiddelen voor de posterijen, maar de talrijke gelegenheden konden evenwel bij gebrek aan samenhang niet voldoen.

De reeds bestaande verwarring werd bovendien nog vergroot door den naijver tusschen de steden, die aanleiding gaf tot allerlei twisten over transitoheffingen. Ons postwezen was eene getrouwe afspiegeling van den staatkundigen toestand van ons land: eenheid ontbrak geheel en al. Politieke gebeurtenissen zouden het echter meer kracht en samenhang geven, dan tot dusverre het geval was geweest.

II.

Met welke goede bedoelingen de stedelijke regeeringen indertijd de benoeming der postmeesters aan zich hadden getrokken, dit recht was allengs ontaard in eene loutere onderneming van speculatie.

De magistraatspersonen, die de betrekking begaven, behielden dit ambt thans voor zich of begunstigden er hunne familieleden mede. Enkele Burgemeesters ontzagen zich niet, het ambt als bruidschat aan eene hunner dochters te geven of het bij wijze van lijfrente op den naam hunner echtgenoote vast te stellen. Anderen stonden het bij onderhandsche overeenkomst - tegen eene behoorlijke vergoeding - aan derden af. Ja, het kwam zelfs voor, dat men een pasgeboren zoon ermede begiftigde(*).

In de buitengewone vergadering der Algemeene Staten, die in 1716 op initiatief der Staten van Overijsel gehouden werd, ten einde door onderlinge bespreking de oneenigheden te beslechten en de geldmiddelen te verbeteren, kwamen ook deze misbruiken ter sprake. Men opperde het voorstel, om de posterijen aan het land te brengen, maar deze poging mislukte, evenals de vroeger voorgestelde belasting op de brieven(†). Eigenbelang woog zwaarder dan het algemeen welzijn en de posterijen, die 's jaars tonnen gouds opbrachten, bleven in de han-

(*) Rapport van het Pruisische gezantschap.
Dr. H. v. Stephan: *Geschichte der Preussischen Post.* Berlin, 1859, bladz. 235.
Dr. J. Hartog: *De patriotten en Oranje van* 1747-1787. Amsterdam, 1882, bldz. 21 en 66.

(†) Beschikkingen der Staten van Holland, d.d. 30 Augustus 1639 en 7 December 1673. Jaarboekje posterijen, 1856/57, bldz. 288.

den van enkele bevoorrechte familiën. De volksbeweging van 1747 maakte hieraan evenwel een einde.

Ten gevolge der hevige beroeringen, waarmede de verheffing van den Prins van de zijde des volks gepaard ging, droegen de meeste vroedschappen van Holland, in navolging van 's-Gravenhage, aan Willem den Vierde de posterijen op, die ze echter aan het gewest afstond.

Amsterdam kon zich evenwel met dien maatregel niet vereenigen. Wel deed de magistraat er voor zichzelf afstand van, maar besloot tot groot misnoegen van den Prins, dat de posterijen ten eeuwigen dage aan de stad zouden blijven en dat de profijten ervan zouden strekken tot onderhoud der kerken, godshuizen, openbare en verdere werken.

Hoeveel moeite men ook aanwendde, om de vroedschap te bewegen het voorbeeld van de overige steden van Holland te volgen, niets baatte, totdat door de onstuimige wijze, waarop de doelisten op bevrediging van 's Prinsen wensch aandrongen, de stedelijke regeering gedwongen werd toe te geven en de posterijen in 1749 aan de Staten overdroeg. Na de overdracht van al de stedelijke posterijen kon men eerst overgaan tot nadere regeling van het postwezen.

Eene commissie van zes leden werd benoemd, ten einde aan de Staten rapport uit te brengen, op welke wijze de posterijen het voordeeligst konden worden beheerd, zonder daarbij de belangen van het publiek uit het oog te verliezen(*).

Nadat op de grondslagen van het uitgebrachte rapport de hoofdbepalingen der nieuwe regeling waren vastgesteld en tot den uitkoop van de postmeesters besloten was, had de werkelijke overdracht plaats op 1 Juli 1752, overal zonder de minste ‘alteratie, interruptie of confusse’(†).

Gemakkelijk was de taak der vijf commissarissen, die met de ‘superieure’ directie belast waren, niet(§).

In de eerste plaats deed zich het gemis aan verband, tusschen de posterijen onderling, sterk gevoelen. De administratie, die ten deele op goed vertrouwen had berust, evenals de geheele behandeling der zaken, liep zeer uiteen.

De vroegere postbedienden, die men, voor zooverre zij bruikbaar waren, in dienst had gehouden, waren te veel aan de oude sleur gewend, dan dat zij krachtig medewerkten, om den nieuwen gang van zaken te bevorderen.

Groote tegenwerking ondervond men van de nog bestaande bodenschappen en van de beurtschippers, die zich van een deel hunner

(*) Beschikking d.d. 21, 22 Februari en 19 Juli 1749.

(†) De overdracht wordt zeer breedvoerig behandeld in *Het brievenpostwezen in de Republiek der Vereenigde Nederlanden* van Mr. J.C.W. le Jeune. Utrecht, 1851

(§) Benoemd bij beschikking van 9 Maart 1751.

inkomsten beroofd zagen en in hun verzet zijdelings gestijfd werden door Amsterdam.

Voorts slopen bij de nieuwe regeling van zaken al dadelijk allerlei misbruiken in. Zoo namen o.a. de postiljons voor eigen rekening brieven mede en onttrokken aldus de porten aan het gewest. Het ontdekken van dit feit had in zooverre goede gevolgen, dat men de postiljons beter bezoldigde en aan den postdienst ten platten lande zijne aandacht schonk.

Ook omtrent de behandeling der brieven, door binnenvallende schepen aangebracht, bestond groote onregelmatigheid. Een zeer groot gedeelte toch werd buiten de post om besteld.

Om dit euvel tegen te gaan, werd de bestaande praaidienst op Tessel en Vlieland uitgebreid en verbeterd, waardoor tevens Amsterdam en Rotterdam geregelder de zeetijdingen ontvingen en aan de oneenigheden tusschen die naijverige koopsteden in dit opzicht een einde kwam.

De veiligheid der briefwisseling liet nu en dan door buitenlandsche oorlogen of binnenlandsche troebelen nog wel eens wat te wenschen over en gaf aanleiding tot groote moeilijkheden.

Door het flink en beleidvol optreden der commissarissen was het postwezen in Holland en West Friesland echter langzamerhand vrij goed geregeld geworden en het stak gunstig af bij dat in de overige gewesten, waar trouwens de posterijen van veel minder beteekenis waren.

Deze sloten nu wel overeenkomsten met de commissarissen der posterijen van Holland, maar aan de groote kwaal van decentralisatie kwam aldaar eerst in het begin dezer eeuw een einde.

Van meer belang was de invloed, dien de posthervorming in Holland op het postverkeer met het buitenland uitoefende.

De hoofdverbindingen met het buitenland, die dagteekenden uit den tijd der Hanse, strekten zich van Amsterdam uit tot Antwerpen, Keulen en Hamburg. Door het rechtstreeksche verkeer met de twee eerstgenoemde steden stonden we in zeer nauwe betrekking tot de posterijen van het huis van Thurn en Taxis(*); eene betrekking, die door de verregaand aanmatigende houding van die postadministratie, zoo hier als elders, aanleiding gaf tot hoogloopende geschillen.

De Duitsche ‘Rijkspost’ had indertijd gebruik gemaakt van klachten over de Keulsche boden, die van oudsher brieven naar Holland en Zeeland hadden overgebracht, en een postrit op Nijmegen aangelegd, waardoor zij meester werden van dat brievenvervoer. Van af dat tijdstip had de Duitsche ‘Rijkspost’ zich al meer en meer in ons land weten te vestigen, zoodat bij het optreden der commissarissen de Prins van Thurn en Taxis eigenmachtig het recht van posterij op Hollandsch grondgebied uitoefende.

De Duitsche postiljons reden op de postkantoren der Hollandsche steden af en aan. Met de brieven en pakketten werd zeer onnauwkeurig

(*) De familie Thurn en Taxis bezat de Duitsche ‘Rijkspost’ en de betrekking van postmeester-generaal in de Zuidelijke Nederlanden in erfleen.

omgegaan, en gingen deze verloren, dan durfde men nauwelijks naar de reden vragen en bekwam men op zijne klacht zeer onbeduidende of 'cavaliere' antwoorden(*).

Bij het overgaan der posterijen aan de Staten viel op dezen ongegezonden toestand terstond de aandacht. De commissarissen werden gemachtigd, om het rijden der postiljons van den Prins van Thurn(†) en Taxis te beperken tot aan de grenzen toe en desnoods den dagelijkschen rit op Duitschland geheel te doen opheffen(§).

Aan de onderhandelingen tusschen de twee partijen kwam maar geen einde, daar dezerzijds geweigerd werd de bedragen der porto's voor de verdere bezorging der brieven dan tot aan de grenzen van het Hollandsche grondgebied te betalen, waarop de Prins recht meende te hebben.

De opperintendant van den Prins, Baron De Lilien, nam steeds hooger toon aan en dreigde de voor Holland bestemde brieven niet in ontvangst te zullen nemen, hetgeen tot heftige protesten aanleiding gaf, die de zaak niet verbeterden.

Den 6^{den} October 1760 staakte men werkelijk de verzending der brieven van en voor Holland via Maaseijk. Men zonderde hiervan de staatscorrespondentie uit, om het misnoegen van den Keizer niet op te wekken, en de brieven, waarvan men de porto's niet genoot(**).

Toen onder uitdrukkelijk voorbehoud van nadere verrekening de gevorderde gelden vanwege de commissarissen aan den Prins waren uitbetaald, werd de geregelde postenloop eerst veertien dagen later hersteld.

Het verdrag van Antwerpen (19 Januari 1761) maakte ten laatste een einde aan deze moeilijkheden. Behalve een jaarlijksch voordeel van ± 14,000 gulden wisten de commissarissen ook nog verlaging van enkele porten te bedingen.

Bij dit verdrag werden tevens nadere regelen getroffen voor de transito-correspondentie naar en van Frankrijk, Spanje en Portugal, die meermalen aanleiding tot verschil hadden gegeven.

Deze moeilijkheden sproten eensdeels voort uit de willekeurige wijze, waarop Lodewijk XIV van Frankrijk, zonder op de buitenlandsche verdragen te letten, tot tweemalen toe de porto's verhoogd had, anderdeels uit vijandige verhouding tusschen de posterijen van het huis van Thurn en Taxis en de boden in de Zuidelijke Nederlanden.

(*) Le Jeune, t.a.p., bldz. 31.

(†) De familie Thurn en Taxis werd in 1695 tot den vorstenstand verheven.

(§) De Duitsche 'Rijkspost' had de voornaamste steden van Holland min of meer gedwongen, vrij aanzienlijke bijdragen te geven ter onderhouding van eene dagelijksche verbinding op Duitschland, waaraan volstrekt geene behoefte bestond.

(**) Het Duitsche 'Rijkspostwezen' verspreidde zijne grieven tegen het Hollandsche postbestuur door middel eener brochure, getiteld: *Information contenant les faits qui ont forcé le Génératat des Postes de l'Empire d'interrompre la correspondance avec les villes des provinces de Hollande et West-Frise,* terwijl door de commissarissen als tegenschrift eene *Contra-information* uitgegeven werd (Le Jeune, t.a.p., bldz. 53).

De steden aldaar, in 't bijzonder Antwerpen, ontzegden den Graaf van Thurn en Taxis zoowel het recht, om den titel van postmeester-generaal te voeren, als dat, om overeenkomsten met het buitenland te sluiten.

De houding der stedelijke Regeering gaf aanleiding tot openlijk verzet van de zijde der Antwerper boden, die den postiljons van Thurn en Taxis de briefwisseling voor Holland ontnamen, om daardoor het voordeel van het verder vervoer te genieten.

Na een langdurig proces werden de Antwerper boden in het ongelijk gesteld en veroordeeld. Zij stoorden er zich evenwel volstrekt niet aan en toen de Regeering na lang talmen het uitgesproken vonnis wilde doen uitvoeren, brak naar aanleiding van deze zaak den 10^{den} September 1659 een oproer uit. Op het verschijnen van een leger voor de poorten der stad legde Antwerpen echter het hoofd in den schoot.

Tal van ingezetenen, die in de ongeregeldheden betrokken waren, weken naar ons land uit. Zoo ook de gewezen postmeester Hendrick Jacobsen van der Heijden, een ondernemend man, die, begeerig om den Graaf van Thurn en Taxis afbreuk te doen, zich terstond tot de stedelijke regeering van Amsterdam wendde, om eene rechtstreeksche verbinding op Engeland tot stand te brengen(*).

Van der Heijden zoude ook werkelijk geslaagd zijn, indien de omwenteling in Engeland hare nadeelige werking hierbij niet had doen gevoelen.

Onvermoeid, als hij was, bood Van der Heijden thans Rotterdam zijne diensten aan en bracht werkelijk een postdienst Brielle - Harwich tot stand.

Intusschen had Amsterdam ook niet stilgezeten en in 1661 een verdrag met Engeland aangegaan, en naijverig op het bezit van een zoo doortastend man, bood het Van der Heijden terstond na zijn ontslag te Rotterdam het postmeesterschap van den nieuwen dienst aan.

Na den oorlog van 1665, waardoor de rechtstreeksche gemeenschap met Engeland afgebroken was, werden èn door Amsterdam èn door Rotterdam opnieuw onderhandelingen met Engeland aangeknoopt tot nadere regeling van het wederzijdsche postverkeer.

Van den plotselingen dood van den Rotterdamschen postmeester maakte Amsterdam gebruik en sloot eene overeenkomst met Engeland, waarbij o.m. bepaald werd, dat de geheele briefwisseling voor Holland op Amsterdam zou gezonden worden. Deze bepaling verwekte vanwege de overige steden en vooral van Rotterdam heftige klachten, die evenwel tot niets leidden, totdat de posterijen aan de Staten van Holland en West-Friesland overgingen.

We waren nu niet alleen geheel en al onafhankelijk geworden van het huis van Thurn en Taxis, wat de eigen correspondentie betreft,

(*) De briefwisseling tusschen Engeland, de Zeven Provinciën en Duitschland liep via Ostende.

maar we hadden bovendien een groot deel van het brievenvervoer tusschen Engeland, Duitschland en Italië aan ons getrokken.

De verbinding met Keulen, maar vooral die met Hamburg, was daardoor van bijzonder veel gewicht geworden, zoodat de commissarissen der posterijen, krachtig gesteund door de Staten, met beslistheid optraden tegen de aanmatigingen van enkele buitenlandsche administratiën, die dezen belangrijken postenloop zooveel mogelijk trachtten te benadeelen.

Door onze buitenlandsche verbindingen had het Hollandsche postwezen sedert het optreden der commissarissen zulk een goeden naam verworven, dat de ambassadeur van Rusland te 's-Gravenhage in 1782 uitvoerige inlichtingen verzocht omtrent de inrichting der posterijen hier te lande, aan welk verzoek volgaarne gehoor werd gegeven. De taak der commissarissen liep echter ten einde.

De Republiek der Vereenigde Nederlanden had haar tijd overleefd en haar ondergang zou niet zonder invloed blijven op de inrichting van het bestaande postwezen.

III.

Het misbruik, dat de Oranje-partij van haar door Pruisen hersteld gezag maakte, lokte de omwenteling van 1795 uit.

Kwam de hulp, die de Fransche 'broederen' den patriotten verleenden, ons land in vele opzichten duur te staan, het valt niet te ontkennen, dat tal van verbeteringen in het Staatsbestuur tot stand kwamen, waarvan we thans nog de vruchten genieten. Zoo werden door de Regeering, die thans boven provincialen invloed verheven stond, de posterijen in 1803 nationaal verklaard, nadat men in 1795 de commissarissen der posterijen vervangen had door volbloed patriotten en het korps ambtenaren ook in dien geest gezuiverd had(*).

Het besluit van 1803 was eene flinke schrede op den goeden weg, want hierdoor werd een einde gemaakt aan de nog tot dusverre bestaande gemeentelijke of bijzondere posterijen, die een hinderpaal geweest waren voor de inrichting van ons postwezen door het geheele rijk volgens een vast systeem.

De thans verkregen eenheid werd nog meer in de hand gewerkt, toen ten gevolge van de inlijving bij Frankrijk de posterijen geheel op Fransche leest geschoeid werden.

De Fransche instructie van 1810, die den inwendigen dienst tot in de minste bijzonderheden regelde, maakte tot 1850 den hoeksteen van ons postwezen uit, want noch de gebeurtenissen van 1813, noch de vereeniging met België, noch de afscheiding van 1830 oefenden een merkbaren invloed op den eigenlijken postdienst uit.

De hooge Regeering hield zich tot 1850 nagenoeg uitsluitend bezig

(*) Proclamatie en beschikking d.d. 12 en 22 Oct. 1795.

met de organisatie van het hoofdbestuur. Nu eens werden de posterijen onder deze, dan weder onder gene Regeeringsafdeeling gebracht. Van wijzigingen ten behoeve van het publiek was geene sprake, niettegenstaande een zeer groot gedeelte van het land buiten alle officieele postgemeenschap stond en de dienst voor het betrekkelijk gering aantal plaatsen, die zich in eene postinrichting verheugden, in geenen deele aan de behoeften van het verkeer voldeed(*).

Een natuurlijk gevolg van dezen toestand was, dat ondanks de bestaande bepalingen omtrent het Staatsmonopolie het verboden brievenvervoer met den dag toenam, ja, zelfs openlijk geschiedde, daar de Regeering niet handelend optrad. Terwijl men elders rekening hield met het nieuwe tijdperk, dat de vrijheid van gedachte en verkeer, de groote uitvindingen onzer mechanische hulpmiddelen, de macht der associatie en van het krediet, de algemeene materieele en intellectueele ontwikkeling der maatschappij hadden doen geboren worden, liet men hier de handen in den schoot rusten.

Had men in het buitenland op het voorbeeld van Engeland reeds geheel of gedeeltelijk het uniform-poststelsel van Rowland Hill aangegenomen, hier te lande beschouwde men de posterijen nog altijd als eene fiscale inrichting en niet als eene instelling ten behoeve van het algemeen.

De pers gaf dan ook op eene heftige wijze uiting aan hare ontevredenheid over dien stand van zaken, en zoo scherp werd haar toon, dat de Regeering het zelfs noodig oordeelde, om in de *Staats-Courant* tegen enkele beschuldigingen op te komen(†).

Nu de algemeene belangstelling voor dezen tak van Staatsdienst wakker was geworden, kon de Regeering niet werkeloos blijven toezien en diende in 1849 bij de vertegenwoordiging een wetsvoorstel in, om ‘de aangelegenheden der brievenposterij’ te regelen.

Het was de eerste maal, dat de regeling van ons postwezen aan de goedkeuring der afgevaardigden onderworpen werd, en de langdurige en zaakrijke debatten, die het ontwerp uitlokte, bewezen, hoeveel gewicht men eraan hechtte.

Het wetsontwerp van 1849, dat na tal van wijzigingen in 1850 tot wet werd verheven, legde den grondslag voor ons hedendaagsche postwezen. Met kracht werd de reorganisatie van ons postwezen thans aangevangen en het vak langzamerhand de achting en het vertrouwen van het publiek hergeven, die het in de laatste jaren niet ten onrechte verbeurd had.

Evenwel ontbrak aan ons postwezen eene der hoofdvoorwaarden van het moderne stelsel, namelijk het uniform-porto.

Na lang wikken en wegen was de Regeering in 1849 met het oog

(*) Er waren slechts 94 postkantoren en 253 distributiekantoren.

(†) Het Regeeringsstuk was hoofdzakelijk gericht tegen een artikel, voorkomende in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 22 Augustus 1849.

op de slechte financieele uitkomsten, in Engeland verkregen, ervoor teruggedeinsd, om het uniform-porto voor te stellen. Men was getrouw gebleven aan de oud-economische richting, die het postwezen als een transportmiddel beschouwde, en had een briefporto in verhouding tot afstand en gewicht aangenomen.

Twintig jaar lang hield men, behoudens eene geringe wijziging(*), aan deze regeling vast, die tot een tijdvak behoorde, dat met het jaar 1840 gesloten was(†).

Eerst in 1871 werd voorgoed met de oude richting gebroken en het tegenwoordige stelsel van begunstigde frankeering ingevoerd(§). Hierdoor werd tevens een einde gemaakt aan de omslachtigheid, die de ongefrankeerde correspondentie aan de comptabiliteit der postkantoren veroorzaakte, en wat meer zegt, aan de moeielijkheden eener contrôle, die uit den aard der zaak onvolledig moest zijn.

De wet van 1870 bracht ons niet alleen het uniform-porto, maar nog tal van verbeteringen en wijzigingen, waarvan èn de ingezetenen in het algemeen èn de handelsstand in het bijzonder dagelijks de voordeelen ondervinden.

Van af dien tijd werd ons postwezen als 't ware met een nieuw leven bezield en heeft eene zeer hooge vlucht genomen, die evenwel niet uitsluitend aan de verlaagde tarieven moet toegeschreven worden, maar vooral aan de verbeteringen, die achtereenvolgens in den postdienst gebracht zijn.

Aan de billijke eischen van het publiek werd gevolg gegeven en daar, waar wetsbepalingen zulks verhinderden, werden de bezwaren door aanvullingswetten uit den weg geruimd(**). Men begreep, dat slechts die postwetgeving op de hoogte van den tijd staat, welke door opheffing van beperkende bepalingen en door de meest mogelijke vrijzinnige opvatting te gemoet komt aan de belangen van het publiek.

Aan den wensch, om de posterijen dienstbaar te stellen aan het spaarbankwezen, werd in 1881 gevolg gegeven door het oprichten van eene Rijkspostspaarbank(††), nadat eene poging, om de postkantoren in nadere betrekking te stellen tot de bijzondere spaarbanken, mislukt was(§§).

Een jaar later werd in navolging van het buitenland de kostbare pakketpostdienst ingevoerd, die reeds na een kort bestaan gebleken is aan de natie zeer welkom te zijn.

Terwijl men eenerzijds dus niet terugdeinsde voor groote geldelijke

(*) Bij de wet van 5 Juli 1855 werd de portoregeling naar den afstand van drie kringen ingekrompen tot twee. Eene poging, om een ongefrankeerd uniform-porto in te voeren, stuitte in 1860 op den onwil der Eerste Kamer af.
(†) 10 Januari 1840 werd het uniform-portostelsel in Engeland ingevoerd.
(§) De wet van 22 Juli 1870 trad 1 Januari 1871 in werking.
(**) Wetten van 12 April 1872, 28 Juni 1876 en 21 Juni 1881.
(††) Wet van 25 Mei 1880.
(§§) Koninklijke besluiten van 28 December 1875 en 19 Februari 1877.

opofferingen, trachtte men anderzijds door het vereenigen der afdeeling telegraphie met posterijen aan het streven tot bezuiniging te gemoet te komen(*).

Het zoude te ver voeren, om al de ingrijpende hervormingen en belangrijke verbeteringen na te gaan, die sedert 1870 in onze posterijen zijn gebracht.

Het postwezen bestaat toch uit tal van kleinigheden, die te zamen het groote organisme vormen, waarvan alle deelen even nauwkeurig als de raderen eener machine in elkander grijpen.

Onvolledig zoude echter onze schets zijn, indien we niet een blik wierpen op den toestand van onze betrekkingen tot het buitenland.

Bij eene onderlinge vergelijking van de tal van verdragen, die ons postverkeer met het buitenland in de eerste helft dezer eeuw regelden, missen we daarin alle eenheid. Niet het algemeen belang, maar wel eigen voordeel stond bij het sluiten dier overeenkomsten op den voorgrond, en de eene administratie trachtte hierbij de andere de loef af te steken.

Eene poging der Vereenigde Staten van Noord-Amerika, om door onderling overleg het internationaal postverkeer meer in overeenstemming te brengen met de vrijzinnige opvatting der volkenrechterlijke verhoudingen, had niet het gewenschte gevolg(†).

Zoowel dit congres als de in 1850 opgerichte Duitsch-Oostenrijksche postvereeniging hadden evenwel den weg gebaand voor eene algemeene postvereeniging, waartoe Rowland Hill onbewust de kiem had gelegd, want door de aanneming van zijn systeem in elk land afzonderlijk was de toepassing van een internationaal uniform-porto mogelijk geworden. Het grootsche werk, door Hill begonnen, zou door Dr. Von Stephan, den bekenden Duitschen postmeester-generaal, voltooid worden. Naar aanleiding van een ‘Gedenkschrift’ van zijne hand, dat in breede trekken de grondslagen eener algemeene postvereeniging aangaf, werden door Pruisen in 1869/70 langs diplomatieken weg pogingen aangewend, om een internationaal postcongres bijeen te roepen. Ten gevolge van velerlei moeielijkheden werd het congres 15 September 1874 te Bern geopend en kwam na eene zitting van slechts vier en twintig dagen de wereldpostvereeniging tot stand. Geene enkele internationale vereeniging bereikte in korten tijd zulk eene hooge vlucht. Werden aldus ruim 10 jaar geleden op het initiatief der Duitsche postadministratie en van haar genialen chef, onder medewerking van 22 Staten, voor de wereldpostvereeniging de grondslagen gelegd, op het congres te Parijs (1878) bedroeg het getal der vertegenwoordigde landen reeds 33 en te Lissabon (1884) steeg dit tot 61.

China, Zuid-Afrika en Britsch-Australië zijn nog slechts de groote

(*) 1 Juli 1884 werd de hoofd-directeur der posterijen tevens belast met het hoofdbestuur der Rijkstelegraaf en 1 Januari 1886 de afzonderlijke afdeeling ‘telegraphie’ opgeheven.

(†) Congres van Parijs, 1863.

leemten, die in de vereeniging bestaan. Door al de toegetreden landen te beschouwen als eenzelfde grondgebied, heeft de wereld-postvereeniging de grenzen opgeheven, de tarieven vereenvoudigd en aldus krachtig medegewerkt tot de ontwikkeling van het internationale postverkeer.

De Nederlandsche postadministratie, zich harer hooge roeping bewust, bleef niet van verre staan, maar nam een werkzaam aandeel in de drie congressen en de tusschentijds gehouden conferentie over den internationalen pakketpostdienst(*).

Daar, waar het noodig was, werden buitendien nog bijzondere verdragen gesloten. Ook het belang eener rechtstreeksche postverbinding tusschen het moederland en de koloniën werd niet uit het oog verloren. Zoowel de maatschappij 'Nederland', de 'Koninklijke West-Indische Maildienst' als de Rotterdamsche Lloyd ontvangen jaarlijks eene aanzienlijke subsidie vanwege de postadministratie.

Het was een niet minder verblijdend feit uit den laatsten tijd, dat de flinke stoombootverbinding Vlissingen - Queensboro' ons een deel der Engelsche transito-correspondentie hergaf, die we door de achterlijkheid van ons spoorwegwezen indertijd verloren hadden. Hierdoor werd eene nieuwe bron van inkomsten voor ons postwezen geopend.

Werpen we thans een terugblik op den ontwikkelingsgang van ons postwezen, dan blijkt het, dat die hand aan hand gaat met den socialen en politieken vooruitgang des volks.

In den ouden tijd zien we het postwezen ingericht ten behoeve des heerschers en ten koste des volks, om in den chaos der volksverhuizing nagenoeg geheel en al verloren te gaan en in de middeleeuwen onder verschillende vormen te herleven. Met de toeneming van het gewicht wordt het eene fiscale instelling, die echter voor den tijdgeest moet wijken, al bleef het monopolie bestaan.

Hebben we wat lang stilgestaan bij onze vroegere posterijen, er lag eene eigenaardige aantrekkelijkheid in, om na te gaan, met hoevele bezwaren onze voorouders te kampen hadden, vooral thans, nu het postwezen eene dagelijksche behoefte is geworden voor arm en rijk.

Stond ons postwezen een twintig jaar geleden nog verre ten achteren bij dat onzer naburen, thans munt het uit door eenvoud van inrichting, gepaard aan degelijkheid van beheer, en kan het eene vergelijking met het buitenland niet alleen ten volle doorstaan, maar zou menige administratie in de schaduw stellen.

Amersfoort.

H.J. LETTINK.

(*) Op de congressen werd ons land vertegenwoordigd door de heeren: J.P. Hofstede, Hoofd-Directeur der Posterijen, en C.W. Baron de Sweerts Landas Wijborgh, Directeur van het Postkantoor te Rotterdam. Op de conferentie over den pakketpostdienst trad alleen de heer J.P. Hofstede als gedelegeerde op.

Levenswoorden.

De groote hoop is gelijk aan een blaasinstrument; het kan veel doen, maar er moet in geblazen worden.
STOBAEUS.

Vreugde dwingt ons weemoed af over de kortheid van het leven. Neerslachtigheid doet ons het leven te lang schijnen. Moeite en arbeid alleen maken ons het leven draaglijk.
MORITZ.

Ervaring en handelen zijn de groote scholen der menschheid; naarmate iemand meer gedaan en geleden heeft, des te volmaakter is hij in het gebruik van zijn krachten en in de kennis van zichzelf - de gewichtigste van alle kennis - geworden.
GEORG FORSTER.

Het scherpste wapen van den mensch is de wil.
*

Hoe schitterend een daad ook zijn mag, voor groot mag men haar slechts houden, wanneer zij het gevolg is van een groot plan.
DE LA ROCHEFOUCAULD.

Behalve verstandig overleg is ook moed een voor ons geluk zeer onontbeerlijk vereischte. Men kan echter noch de eene noch de andere eigenschap zichzelf geven; men erft het verstand van de moeder en den moed van den vader; men kan echter door vasten wil en oefening het bestaande ontwikkelen. Bij des noodlots ijzeren wet moet men in deze wereld een ijzeren geest hebben, gestaald tegen het lot en gewapend tegen de menschen. Het geheele leven is een strijd. Een lafaard is hij, die ineenkrimpt, versagen wil en jammert, zoodra de wolken zich samentrekken of aan den horizon zichtbaar worden. De moed kan echter ontaarden in roekeloosheid en een zekere mate van bedachtzaamheid is voor ons welzijn in de wereld noodig.
SCHOPENHAUER.

Er is een moed, die uit het hoofd en een die uit het hart komt, en gebrek aan doorzicht is dikwerf niets dan gebrek aan moed. Vertrouwen in zichzelf stellen, is zijn kracht verdubbelen.
KELLGREN.

Weeke karakters maken gaarne groote plannen en putten in hun plan hun tijdelijke geestdrift uit. Hetgeen voor de hand ligt, het kleine met bedaard overleg te doen, dat geeft kracht voor het meerdere.

AUERBACH.

Wanneer gij iets voor onmogelijk houdt, zal uw kleinmoedigheid het onmogelijk maken, maar hij, die volhardt, zal alle moeilijkheden overwinnen.

*

Aan de daden alleen leert ieder mensch zichzelf en eveneens anderen bij ervaring kennen; zij zijn 't, die het geweten belasten. Immers, zij alleen behooren niet zooals de gedachten tot het gebied van het twijfelachtige, maar integendeel van het zekere; zij staan daar onveranderlijk, worden niet slechts gedacht, maar ook geweten.

SCHOPENHAUER.

Er is nooit een geleerde uit den hemel gevallen en geen groot man werd ooit groot zonder ijzeren vlijt.

RHIEHL.

Wie het leven niet met alle kracht aangrijpt, die wordt door het leven gegrepen en rondgeslingerd.

*

Wanneer wij de menschen alleen nemen zooals zij zijn, maken wij hen slechter; wanneer wij hen behandelen, alsof zij waren wat zij moesten zijn, brengen wij hen daar, waar zij gebracht moeten worden.

GÖTHE.

Er zijn menschen, die altijd van hun beginselen, van de reden van hun handelen spreken; dat zijn de zwakste; boomen, waarvan de wortelen blootliggen, worden door den eersten storm geveld.

GUTZKOW.

Wanneer gij rijk wilt worden, tracht dan niet uw vermogen te vergrooten, maar uw behoeften te verminderen.

EPICURUS.

Twee dingen zijn den mensch heimelijk tot een last - veel te hebben, en niets te hebben.

SADI.

Niemand heeft ooit zelfverdiend vermogen verkwist; verbrast geld was altijd geërfd, gekregen, gestolen, gevonden of gewonnen.

PLATO.

Wie trotsch is op zijn uiterlijk, maakt dat men aan zijn innerlijke waarde twijfelt.

RICHARDSON.

Ieder mensch bezit juist zooveel ijdelheid, als hij in verstand en oordeel te kort schiet.
SWIFT.

Er is een lach, die een zeer gebruikelijke vorm is van leugen. De mond plooit zich tot een lach, waar men eigenlijk onverschillig is of afkeurt. Met gebaren te liegen houdt men niet voor leugen.
AUERBACH.

Onze vrienden noemen zich oprecht, onze vijanden zijn 't; daarom moet men hun afkeuringen als een bitter geneesmiddel gebruiken voor zelfkennis.
SCHOPENHAUER.

Het eigenbelang spreekt elke taal en speelt elke rol, zelfs die der belangeloosheid.
DE LA ROCHEFOUCAULD.

Er is voor den mensch iets hoogers dan liefde tot geluk; hij kan 't zonder geluk stellen en in plaats daarvan zaligheid vinden.
CARLYLE.

Dezelfde macht, die ons met onvolkomen vermogens schiep, zal de dwalingen vergeven van elk, die waarheid en gerechtigheid zoekt met een eenvoudig hart.
CARLYLE.

De diepte der godsdienstige gewaarwordingen is afhankelijk van de hoogte der ideale voorstellingen in het algemeen. Het geloof, op onvruchtbaren bodem gezaaid, draagt geen bloesem.
CORONEL.

Hij is de wijsste, die ter rechter tijd die dingen weet te zeggen, welke vanzelf spreken.
RIEHL.

Wees uzelf; boots niemand na; gij kunt niet meer worden dan in u is. Elk mensch heeft van nature iets, dat hem van anderen onderscheidt, een zekere mate van voortreffelijkheid, die hij bereiken kan. Vergelijkingen van den eenen mensch met den anderen leiden licht tot verkeerde opvattingen; elk mensch moet vergeleken worden met zijn eigen natuur en zijn eigen omstandigheden.
**

Niet zoozeer een verstandige raad is de beste, maar die, welke gegeven wordt in verband met de bestaande middelen en met het karakter van hem, die tot de uitvoering geroepen is.
LOSSOW.

Wie met zijn ondergeschikten veel wil doen, moet niet klein van hen denken.
DECKER.

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. Van Westrheene.
Een stuurman.
(Vervolg en slot.)

Toen Mary Acton hare hand aan Olle Swenson gaf, zag zij terstond, dat hij haar herkend had, doch dacht niet aan den blos, die haar eigen gelaat overtoog. Eene slingerende touwladder was geene geschikte plaats voor een herkenningstooneel, zoodat zij Olle slechts in gedachten herkende. Olle riep twee van de knechts, om een zeil tot zonnescherm in te richten; Mevrouw Sterling, de tante van Mary, en Julie zaten reeds op de vouwstoeltjes en schenen geheel te huis.

‘Of die muzikale zeeman mij denkt te vermijden? Hij maakt het zich druk met allerlei werk. Het beste is, dat ik volmaakt op mijn gemak schijn en alles aan tante vertel.’

‘Tante, herinnert gij u dien pleizierigen dag in het bosch nog, verleden jaar?’

‘Ja wel, liefje.’

‘Waarom vraagt gij dat?’ vroeg Julie. ‘Ik denk, dat dit nog prettiger zijn zal.’

‘Dat kan wel wezen,’ antwoordde Mary.

Daar kwam Olle aan, met een paar planken, waarvan hij eene tafel dacht te maken.

‘Wij hebben dien’ (zij wist niet, of zij zou zeggen: ‘man’ of ‘mijnheer’) ‘Mijnheer al méér te danken, tante. Zonder hem zoudt gij verleden jaar in het bosch geene thee gedronken hebben, want ik zou mijn emmer kwijtgeraakt zijn.’

Toen keek Olle op en zijn blos drong door zijne verbrande huid.

‘Och?’ vroeg Mevrouw Sterling; ‘dan hebt gij mijn vuur ook aangemaakt; ik heb u nog een broodje met vleesch willen geven, maar gij waart al weg.’

‘Zoo ziet gij,’ zeide Mary eenvoudig, ‘hoe gaarne wij allen op eene of andere wijze onze dankbaarheid wilden toonen. - Tante, ik mag Mijnheer wel excuus vragen; ik heb toen een leelijken bok geschoten.’

‘Mag ik het vertellen?’ vroeg Olle. ‘Ik stond daar zoo plotseling voor haar, dat zij wel van mij moest schrikken. Hoe kon zij weten, wie of wat ik was? Toen ik er later over nadacht, nam ik het niet kwalijk meer.

Een jaar geleden sprak ik nog heel slecht Engelsch en nog druk ik mij misschien slecht uit.... Er is nog een vervolg op....'

In hetzelfde oogenblik kwam Tom boven en vroeg: 'Moet er koffie of thee zijn, stuurman?'

'Beide,' antwoordde Olle. 'Denk om de kreeften en zorg, dat uwe taart goed uitvalt.'

Mevrouw Sterling en hare dochter keken naar eene voorbijgaande stoomboot. Olle stond naast Mary en zeide:

'Het was heel vriendelijk van u, dat gij mij herkendet; gij hadt het geheele geval best kunnen vergeten; maar ik, ik zou u nooit vergeten hebben.'

'Mijnheer!' riep Mary Acton uit.

'Pardon, ik weet zeer goed, dat er een groote afstand is tusschen een stuurman op eene visschersboot en eene jonge dame. Maar, zoolang gij aan boord zijt, mag ik uw gastheer toch wel zijn? Ik zou u zoo gaarne een aangenamen dag gunnen. Kunt gij u niet verbeelden, dat de boot een pleizierjacht is?'

'Waarom niet? Gij zijt stellig een uitstekend gastheer. Ik heb u toen hooren zingen, maar ik had niet gedacht, dat gij een violist waart ook. Maar wilt gij als 't u blieft niet denken, dat ik tot de jonge dames behoor, die enkel voor haar genoegen leven? Ik moet mijn eigen brood verdienen. Ik ben Juffrouw Mary Acton, de muziekonderwijzeres, en eene zeer middelmatige. Die Mevrouw is mijne tante, dat jonge meisje is mijn nichtje. Ik ben nu half pleegzuster, half gouvernante en mijne kleine pupil en haar vader logeeren in dat hotel. Mijnheer Lane, zoo heet hij, zoowel als mijne tante en mijn nichtje zijn gisteren gekomen, en nu heb ik een dag vacantie.'

'Visschers hebben geene visitekaartjes bij zich; ik heb de mijne in Noorwegen gelaten,' zeide Olle vroolijk. 'Toen ik voor het eerst het geluk had u te zien - waarom keert gij uw hoofd om, Juffrouw Acton? Deugt mijn Engelsch weder niet? - Nu dan, toen ik u daar ginds overviel, was ik pas in Amerika. Ik heet Swenson, Olle Swenson; hier noemen zij mij Olivier of stuurman.'

De twee werden vertrouwelijk!

'Dus is mijne vergissing mij vergeven? Maar gij spraakt van een vervolg? Mag ik nieuwsgierig zijn en vragen, welk?'

'Ja, ik ben nog eens, lang daarna, naar dat riviertje gegaan. Ik dacht, dat gij misschien ergens in die buurt woondet....'

'Mijnheer Swenson!'

'En ik heb gevischt, gevischt naar dat geldstukje en ik heb het gevonden....'

Mary Acton keek naar de zee.

'Wat zal ik ermede doen? Hier is het,' en Olle hield het geldstukje in zijne bruine hand.

'Werp het in de zee,' zeide Mary schielijk en stond op.

'Meent gij dat? Ik zou het zeer ongaarne doen.'

'Geef het mij dan terstond terug!' en Mary hield hare hand op.

'Zult gij het niet in het water werpen?' vroeg Olle.

'Mijnheer Swenson, gij weet het nietigste-voorval tot een groot verdriet voor mij te maken.'

'Verdriet!'

‘Nu, tot eene onaangenaamheid dan, als gij dat liever hoort.’

En Mary Acton verdween als een pijl uit een boog. Zij ergerde zich eenigszins aan hare eigene drift, doch had zich in een oogenblik hersteld. Zij keek naar Swenson om, die bedroefd was blijven staan, en zeide:

‘Mijnheer Swenson, ik denk, dat gij mij mijn dag niet wilt bederven. Gij hebt, misschien zonder het te weten, verkeerd gedaan, en de kalmste meisjes verliezen hare bedaardheid wel eens, weet gij?’

‘Als zij met een visscher praten?’

‘Ook al, dat kan ernaar wezen. Maar gekheid dáárgelaten; ik ben wezenlijk nieuwsgierig te weten, hoe gij toch visscher zijt geworden.’

Olle vertelde haar in weinig woorden, hoe en waarom hij werk op de visschersboot had gezocht.

‘En blijft gij nu hier?’ vroeg Mary.

‘Dat weet ik niet. Het is eerlijk werk, maar ik moet het beschouwen als de sport naar iets hoogers. Ik leer op deze eenvoudige wijs practische zeemanschap. Ik zou eene plaats als stuurman kunnen zoeken op een groot schip; ook zou ik onderwijs kunnen geven in het een of ander.’

‘In muziek? Doe het niet!’

‘Neen, niet in muziek, maar in talen. In het Grieksch of Latijn. Stelt gij er wezenlijk belang in?’

‘Ja, zeker.’

‘Nu dan, ik heb nog wel iets in mijne mars. Ik heb eene manie voor het maken van verzamelingen. De zee biedt daar menigmalen gelegenheid toe. In Noorwegen was dat mijne hoofdliefhebberij. Mijn vader moedigde die aan en ik heb eene wetenschappelijke opvoeding gehad aan de Universiteit. Een half jaar geleden heb ik zeegewassen van eene mij geheel onbekende soort naar Washington gezonden; toevallig waren zij daar ook onbekend; ik heb er nog andere producten uit de zee bijgevoegd en dat heeft aanleiding gegeven tot eene briefwisseling met een geleerd genootschap, en ik kreeg een compliment over.... over.... Maar ik zal u iets anders vertellen.’

‘Neen, neen, Mijnheer Swenson, geene vertelsels! Wáárover?’

‘Och, ik heb wel kans op eene betrekking bij dat genootschap.’

Tot zoover was het gesprek glad genoeg gegaan; nu volgde er eene pauze.

‘Ik wil vertrouwen met vertrouwen beantwoorden,’ dacht Mary, want zij voelde zich nu meer op haar gemak.

‘Gij hebt veel voor, Mijnheer Swenson. Mijn leven is veel onbeduidender. Ik heb mijne moeder verloren, eer ik haar kende; mijn vader, die een welgesteld man was, verloor acht jaren geleden zijn fortuin en is nu dood. Mijne tante heeft mij tot zich genomen en mij eene opvoeding gegeven. Sinds twee jaren geef ik muziekles en op mijn veertigste jaar zal ik wel zooveel verdienen, als ik noodig heb; als ik tante niet had, zon ik gebrek lijden. Nu is eene van mijne kleine leerlingen ziek geworden; haar vader, Mijnheer Lane, was een bekende van den mijnen en nu ben ik bij zijn dochtertje half gouvernante, half pleegzuster. Annie Lane moet nog eene maand in het hotel blijven; morgen moet ik weer op mijn post zijn, maar dan heb ik de herinnering aan een aangenamen dag. En nu willen wij niet meer over onszelven praten. Wilt gij mij alles eens laten zien?’

Olle nam haar mede naar de kajuit, waar Tom bezig was; hij liet haar zijn gebak in den oven zien en zeide:

‘Zeelui zijn evengoed op iets lekkers gesteld als schoolmeisjes.’

Swenson haalde fleschjes voor den dag met allerlei zeediertjes, welke hij verzameld had, nam toen de kaarten van de kust, spreidde ze op de zoldering van de kajuit voor Mary uit en wees haar, waar de visschersboot precies lag. ‘Hier,’ ging Olle voort, ‘hebben wij eens een zwaren storm gehad en zijn door Gods goedheid gespaard gebleven.’

‘Als er nu eens plotseling een storm opkwam en wij nog aan boord waren, wat zoudt gij dan doen?’ vroeg Mary.

‘Indien de boot mijn eigendom was en provisie aan boord had, zou ik ermee naar het Hardanger Fiord varen, in Noorwegen, en daar zoudt gij een boerinnetje worden, Juffrouw Acton, en altijd gelukkig zijn.’

‘Eene boerin!! Waarom niet eene prinses?’

‘Een nichtje van mij melkt er ook koeien en maakt er boter en kaas en lang, voordat Columbus naar Amerika overstak, deden hare voorouders hetzelfde. Op het laatste plekje grond, dat ik verkocht, hebben sedert zevenhonderd jaren herders en boerinnetjes gewoond en onder die Swensons zijn geleerden geweest en niet weinig soldaten. Neem mij niet kwalijk, Juffrouw Acton, maar het beroep van boerin is niet te versmaden. Gij loopt evenwel geen gevaar naar Noorwegen gevoerd te worden, want er is nauwelijks een koeltje.’

‘Nu moest ik naar tante gaan,’ zeide Mary.

‘Wij zijn toch goede vrienden?’ vroeg Olle.

‘Zeker,’ antwoordde Mary.

‘Het heeft meer van een hofmakerijtje, dan mij lief is,’ dacht Mary, terwijl zij over den kant van de boot naar eenig drijvend zeewier keek.

Olle scheen te raden, wat zij dacht, want hij nam een emmer, vischte de waterplant op en legde zijne vangst op het dek. Hij sloeg zijne mouwen op en ving eene kleine krab, die in den emmer zwom.

‘O, ik zal geen cursus houden!’ riep Olle vroolijk; ‘als ik professor was, zou ik twee uren lang over dit zeegewas kunnen praten en nog twee over die kleine krabben en de taart van Tom zou bederven. Als wij van tafel komen, zult gij visschen en ik moet maken, dat ik hengels voor u heb.’

‘Wilt gij viool voor ons spelen, Mijnheer Swenson?’ vroeg Mary.

‘Ja wel,’ antwoordde Olle en ging naar beneden.

‘Mary,’ zeide Julie, ‘die zeeman is zeker een interessant mensch; anders zoudt gij hem niet zoo geheel voor uzelf gehouden hebben.’

‘Ja, hij is zeer... hoe zal ik het noemen.... beschaafd.’

‘Zou hij de kok zijn?’

‘Misschien is hij zoo iets als de jonkman in de *Duizend en één Nacht*, die zulke heerlijke roomtaartjes kon maken, en als het u gaat zooals mij, zou dat het beste zijn; ik althans rammel van den honger.’

Juist kwam Tom met zijne dampende taart boven; de tafel werd gedekt en er werd thee en koffie gepresenteerd. Telkens kwam Tom terug en altijd bracht hij weder nieuwe lekkernijen boven: kreeften, gebakken aardappelen, ham, ingelegde perziken, enz. Met den inhoud van de mand, welke Mevrouw Sterling had medegebracht, was er eten genoeg voor twintig menschen. Blueman en Brill waren beneden gebleven en de dames werden door Olle en Tom bediend.

Toen zij na het eten aan het visschen waren, haalde Mevrouw Sterling een grooten visch op en was er bang voor; Julie insgelijks, doch Mary was

gelukkiger en ving eene soort van walvischje. Nu kwamen Blueman en Brill op het dek. De visschen schenen te willen bijten en de dames werden druk aan het werk gehouden. Olle moest overal te gelijk zijn en liep van Mevrouw Sterling naar Julie of naar Mary, om het aas aan den haak te doen of de vangst los te maken. Later op den dag werd de visch schaarscher en toen verzocht Mary aan Olle, viool te spelen.

Olle had een goed instrument en deed zijn best. Hij bezat een uitstekend geheugen en zijn repertoire was groot. Daarna speelde hij Noorsche en Finsche aria's en Mary erkende, dat hij in die muziek eene zuiverheid van toon, eene fijnheid van gevoel en eene oorspronkelijkheid aan den dag legde, die hem het applaus in menige zaal zouden kunnen verwerven. Zij hoorde het lied, dat hij in het bosch had gezongen, en het scheen haar, dat Olle's viool voor haar alleen speelde.

Olle had met Mevrouw Sterling aangenaam gepraat over velerlei dingen, en wijl zijzelve eene beschaafde vrouw was, stelde zij belang in den ongemeenen stuurman. Julie had met groote oogen geluisterd en nu en dan eens naar Mary gekeken, die het schijnbaar druk had met aanteekeningen maken in haar notitieboekje.

'Kapitein Brill,' zeide Blueman, 'niemand weet beter dan gijzelf, dat er te veel wind opsteekt en het uw tijd wordt; die stuurman van mij wil natuurlijk niet haasten en denkt, dat wij u gemakkelijk op sleeptouw kunnen nemen, om in het ruime sop te komen, maar gij zoudt tegen den wind in alleen terugmoeten en dat zou u meer dan een uur tijd kosten. Let nu eens op, hoe mijn stuurman de *Josiana* onder zeil krijgt; zie hem die bries eens opvangen!'

In weinig minuten was het zeil gereed en de *Josiana* gleed met toenemende snelheid voorwaarts met het bootje van Kapitein Brill achter zich; welhaast was het hotel in het gezicht. Blueman hield het roer, Olle maakte het bootje van Brill op zijde vast, sprong over en hielp de dames voorzichtig aan boord; hij ging niet naar den Kapitein, om hem te helpen, doch was, terwijl Mevrouw Sterling en Julie afscheid van Blueman namen, bij Mary Acton in de kajuit.

'Gij zult meegevoerd worden, Mijnheer Swenson,' zeide Mary angstig.

'Ik wou het!'

'Maar wij zijn niet op weg naar Noorwegen! Gij hebt nog maar juist tijd, om over te springen.'

'Mag... mag ik uw geldstukje bewaren?' vroeg Olle fluisterend.

'Hoe kan ik het u beletten, als gij er zoo op gesteld zijt, Mijnheer Swenson,' klonk het bijna onhoorbaar terug.

'Vaarwel dan; God zegene u!' riep Olle, deed een sprong en was op de *Josiana* terug. Hij nam terstond het wiel van Blueman over en welhaast was het bootje achter het breede zeil der *Josiana* verborgen.

Mijnheer Lane stond met een verdrietig gezicht op den steiger.

'Wat moet gij een honger hebben! Wat heb ik op u gewacht!' zeide hij. 'Ik heb een afzonderlijk diner voor ons besteld.'

Het was zeer vriendelijk van Mijnheer Lane, doch geene van de dames had etenstrek en Mary zou van tafel gebleven zijn, indien Mevrouw Sterling het niet had voorkomen.

Den volgenden morgen keerden Mevrouw Sterling, Julie en Mijnheer Lane naar New-York terug en Mary moest al hare aandacht aan kleine Annie wijden. Het hotel was vol, doch Mary mengde zich niet in het gezelschap. Des avonds, terwijl het kind sliep, overdacht zij alles, wat er den vorigen dag gebeurd was; doch daarna hielden andere gedachten van minder aangenamen aard haar bezig.

Wat moest zij denken van de oplettendheden van Mijnheer Lane? Waarom had hare tante haar dien morgen bij den afscheidskus gezegd: ‘Lieve kind, ik vertrouw op uw gezond verstand; gij hebt uw geluk in uwe hand; Mijnheer Lane is u meer dan dankbaar voor uwe toewijding aan Annie en hij is pas even over de veertig, Mary.’

Mary kon zich den aard van Mijnheer Lane's oplettendheden niet meer ontveinzen. Hij was een zeer achtenswaardig, doch - althans in hare oogen - zeer vervelend mensch; zij kon geene tien minuten met hem praten, zonder dat het haar vermoeide. Zij hield veel van Annie, maar moest zij daarom Annie's stiefmoeder worden?

Er ging eene week voorbij, en iedere dag bracht een briefje van Mijnheer Lane, dat zij vol vrees openbrak en nauwelijks las; het waren slechts praatjes en er behoefde nooit antwoord op te zijn.

Op zekeren namiddag kreeg Mary, ver in zee, eene visschersboot in het gezicht. Het was volstrekt niet zeker, dat het de *Josiana* was; zij verbeeldde het zich slechts en ging naar beneden, om een verrekijker te leenen, doch zij kon niets onderscheiden. Toen nam zij zich voor, nooit meer naar visschersbooten uit te kijken. Waarom - Mary deed moeite, om die gedachte te onderdrukken - had Mijnheer Swenson niet aan hare tante gevraagd, waar zij woonde? Mary zou het niet kwalijk genomen hebben. Zou hij zoo beschroomd zijn? Toen overdacht zij alles, wat Olle gezegd had, en stond verbaasd over haar eigen geheugen. Natuurlijk herinnerde zij zich alles en bloosde diep; had zij hem niet verteld, dat zij nog eene maand in het hotel zou blijven? Zou er wel ooit een stuurman van eene visschersboot in een hotel van den eersten rang komen? Sommigen zouden er in het geheel niet op hunne plaats zijn, doch Mijnheer Swenson wel. Waarom had hij dat geldstukje niet uitgegeven? Maar - en nu hield zij hare handen voor haar gelaat, waarom had zij het vlechtwerk van gras weggestopt, waar Julie het nooit kon ontdekken? Zij zou het weggooien, als zij te huis kwam.

Daar bracht een kellner haar den gewonen brief van Mijnheer Lane. Zij liet hem een uur of twee ongeopend vóór zich liggen; daarna brak zij hem open. De brief heette aan Annie, doch tusschen de regels door las Mary eene declaratie aan haar.

In het eerst werd Mary boos, doch toen zij den brief weder overlas, moest zij toestemmen, dat zij onredelijk was.

‘Ik heb geen recht, om boos te zijn,’ dacht zij; ‘maar er moet terstond een einde aan komen. Wat moet ik beginnen! Ik zou wel aan tante schrijven, maar die is met Julie uit de stad. Ik zal aan Mijnheer Lane schrijven; misschien stelt hij dan zijne komst uit en inmiddels komt tante dan misschien terug.’

Den volgenden dag kwam er weder een brief, nu over het aankoopen van de meubelen voor de villa, welke Mijnheer Lane had gekocht, waarbij hij de

keus van Mary raadpleegde. Hij kwam niet op den inhoud van zijn vorigen brief terug, doch Mary voelde zich ongelukkig.

Den volgenden morgen was er niemand in de conversatiezaal van het hotel. Mary kwam er voorbij, om naar buiten te gaan, doch het was mistig en koud; zij keerde dus terug en liep in de groote zaal op en neder.

Er stond eene piano en Mary sloeg een paar akkoorden aan. Daar kwam haar de Noorsche melodie in de gedachten, en zij deed haar best, om die te spelen; doch het wilde haar niet geheel gelukken en zij bleef moedeloos bij de piano zitten.

Daar klonk eene stem, die Mary van de pianokruk deed opspringen.

'Gij moet een goed gehoor hebben, Juffrouw Acton; neem eene fis in plaats van eene f, dan hebt gij het; hoor maar.' En zoo natuurlijk alsof hij haar een oogenblik te voren had verlaten, ging Swenson nu voor de piano zitten en speelde voor haar.

'Ik ben geen pianist, maar ik speel een weinig; ik kan beter met het orgel terecht. Indien ik geen visscher ware, zou ik organist willen worden. Of ik uit de wolken gevallen ben? Neen; ik kom uit den mist; ik ben bijna met mijne sloep verdwaald, want ik ben alleen hierheen komen roeien. Gij schijnt nog altijd ontsteld; ik val u ook altijd zoo onverhoeds op het lijf; maar ik hoorde de Noorsche muziek en dacht: wie kent hier Noorsche liederen? Ik keek naar binnen en daar ben ik nu.'

'Het is heel onverwacht, Mijnheer Swenson.'

'En is dit het kleine meisje, Juffrouw Acton?' vroeg Olle, en zette het kind op zijne knie.

'Hoe zonderling treft dat, Mijnheer Swenson, dat gij juist nu komt; morgen zoudt gij ons niet meer hier gevonden hebben.'

Hij antwoordde niet, doch speelde met het kind en liet het op zijn schouder rijden; het hield zich aan zijne bruine krullen vast, en zoo stapte hij de zaal met haar uit.

Mary was in doodsangst, doch zij moest wel medeloopen; zij riep: 'Och Mijnheer Swenson, Annie is bang.'

'Niet half zoo bang, als gij zijt,' riep Olle terug. 'Als wij hier een plekje zochten?' ging hij voort en ging eene kleine zijkamer in. 'Als die mist nog maar wat wil aanhouden!'

Olle keek nu zeer ernstig, terwijl hij voor Mary stond en het kind in een prentenboek keek, dat op de tafel lag.

Hij haalde eene zonderling bewerkte zilveren haarnaald te voorschijn.

'Zie eens,' zeide hij, 'hoe ouderwetsch dat sieraad is,' en hij legde de haarnaald beschroomd in Mary's hand. 'Ik heb Noorwegen niet willen verlaten, zonder eene gedachtenis mede te nemen. Deze speld is misschien driehonderd jaren oud; zij heeft aan mijne moeder behoord; zij is een familiestuk.'

'Maar, Mijnheer Swenson, begrijpt gij niet, dat ik die speld niet kan aannemen?' vroeg Mary verlegen.

'Misschien niet,' antwoordde Olle. 'Ik moet u evenwel eerlijk bekennen, dat het aanbieden van de speld, indien gij een Noorweegsch meisje waart, eene groote beteekenis zou hebben. Maar Juffrouw Acton is geen boerinnetje.'

'Ik begrijp u, Mijnheer Swenson; mag ik u de speld teruggeven?'

‘Neen; in geheel andere omstandigheden behoeft gij niets aan het geschenk te hechten, althans niet, voor zoover het uzelf betreft. Ik heb uw geldstukje bewaard - gij hebt gezegd, dat ik mocht, - en nu hebt gij de speld. Mijne moeder was mij eene heilige; denk niet, dat ik die speld zou geven aan iemand, die ik niet vereer. Het kan zijn, dat ik mij jarenlang ongelukkig zal voelen. Indien gij mij niet op eene visschersboot hadt leeren kennen, zou er misschien hoop voor mij geweest zijn.’

‘Maar, Mijnheer Swenson, gij overvalt mij,’ zeide Mary. ‘Ik bedoel niet, dat gij niet fijn handelt, maar ik ben zoo geheel alleen hier.’

‘Ik vind, dat gij er niet gelukkig uitziet, Juffrouw Acton. Is er iets gebeurd? Ik weet, dat ik u overval.... maar een New-Yorksch adresboek helpt niets. Ik kon niet bij alle Mevrouwen Sterling aanbellen; ik heb er twee geheele dagen aan besteed; al de Mevrouwen Sterling, die ik gezien heb, zullen wel gedacht hebben, dat ik gek was.’

‘Hebt gij dan moeite gedaan, om mijne tante te vinden?’

‘Zeker; was dat niet het beste? Ik wilde haar om raad vragen; nu ik haar niet heb gevonden, vraag ik u om raad.’

‘Mij, Mijnheer Swenson?’

‘Ja. Blueman biedt mij een aandeel in de *Josiana* en ik heb geld genoeg gespaard, om er een te koopen. Nu is de vraag: zal ik het doen? Het andere aanbod komt van eene Noorweegsche school; voor leeraar in de natuurkunde. Zal ik nu een leven vaarwel zeggen, waarin ik mij gelukkig voel, en onderwijs gaan geven en lange verhandelingen schrijven, een zwarten rok en eene witte das gaan dragen en een bril, nog vóór mijn dertigste jaar? Wat dunkt u, Juffrouw Acton?’

‘Hoe kan *ik* dat beslissen, Mijnheer Swenson?’

‘Één van beide: als gij de speld wilt aannemen, - zonder *arrière-pensée* - zal ik zelf een besluit zien te nemen. Zoo niet, dan moet gij mij enkel uit vriendschap raden, wat ik doen moet.’

‘Mijnheer Swenson, gij maakt mij wezenlijk verlegen. Als.... als ik die speld aanneem, kan ik het doen, omdat ik in het geheel niet bevoegd ben, om over tweeërlei beroepen te oordeelen, die zoo geheel uit elkander loopen; gij moet bedenken, dat dit eerst de derde keer is, dat ik u zie.... Gij zijt veeleischend.’

Swenson was naar het raam gegaan. ‘O, Juffrouw Acton, daar zie ik den mast van de *Josiana*! Dat die mist nu optrekt! Hoe ergerlijk! In een kwartier moet ik weg. Ik kan niet in onzekerheid heengaan. Juffrouw Acton, ik had u lief van het oogenblik af, dat ik u zag. Werp de speld niet weg! Mag ik haar oprapen? Ik ben zoo bang geweest, dat gij zoo hoog boven mij zoudt staan! Hebt gij niemand anders lief? Mag ik u schrijven?’

‘Maar, Mijnheer Swenson, dat zou zoo goed zijn, alsof ik uw aanzoek aannam,’ zeide Mary.

‘Het zou een bespottelijk Engelsch worden,’ zeide Olle, ‘althans over een zeker onderwerp. Maar ik zal wetenschappelijke brieven schrijven,’ zeide Olle met een glimlach.

‘Neen, Mijnheer Swenson, dat zoudt gij niet,’ zeide Mary beschroomd.

‘Hoe weet gij dat?’ vroeg Olle. ‘Misschien zou ik dan schrijven over de halsstarrigheid van een meisje, dat niet zeggen wil, wat zij denkt, en gij zoudt dan mijn stijl kunnen verbeteren....’

Doch Mary was in geene luim, om te schertsen.

‘Wilt gij mij het adres van uwe tante geven?’ vroeg Olle, ‘of moet ik tobben, totdat ik het gevonden heb?’

Nog altijd aarzelde Mary.

‘De mist is opgetrokken, Juffrouw Swenson. Zeg nu aanstonds, dat ik u niet mag schrijven; dan weet ik, dat ik niets te hopen heb. Geen antwoord? Durft gij mij naar mijne sloep brengen?’

Durfde zij? Zij had geen hoed bij zich. Zij zou naar boven kunnen loopen, alsof zij een hoed ging halen, en dan wegblijven....

‘Ik zal hier tien minuten wachten, Juffrouw Acton; als gij er dan niet zijt - zal ik heengaan.’

Mary nam Annie bij de hand en zeide Olle nauwelijks goedendag.

Daar sprak haar de portier aan:

‘Juffrouw Acton, hier is een telegram voor u, en een pakje.’

Mary ging ermede naar boven. Hoe was het mogelijk: daar had zij de speld nog! Zij legde haar op de tafel en las het telegram. Mijnheer Lane zou dien morgen in het hotel zijn. En het pakje? Een foedraal met een ring erin, waarbij de woorden: ‘Wil Juffrouw Acton dezen ring dragen, mijne vrouw en eene moeder voor Annie worden?’

Zij wilde het kind niet laten zien, hoe ontroerd zij was, en zond haar naar de zaal. Vijf, zes minuten waren er voorbijgegaan. Zou zij Mijnheer Lane aannemen, zonder een zweem van liefde? En Olle? Zijne vroolijkheid, zijne oprechtheid trokken haar aan; zijne fraaie stem, zijne viool waren bijzaak. Nog slechts twee minuten. De ring en de speld lagen naast elkander....

Wat zag hij er goed uit. Zou hij vijf en twintig zijn? En de andere! Wat deed het ertoe, of zijne handen bruin waren en zijne korte nagels de sporen droegen van eerlijken arbeid?

Zou het horloge van den visscher gelijkgaan met het hare? Waarom had hij haar niet een oogenblikje langer bedenktijd gegeven?

Daar liep Olle met gebogen hoofd en snellen stap naar den steiger. Was het niet wreed van hem, dat hij misbruik maakte van zijne macht over haar?

Maar, vooronderstel, dat hij haar een uur, twee uren bedenktijd had gegeven, zou de uitslag niet dezelfde gebleven zijn? De komst van Mijnheer Lane alleen zou de zaak beslist hebben. Vreeselijk, één meisje met twee huwelijksaanzoeken op één dag!

Er was een korter weg naar de haven, eene nauwe steeg door. Wat kon haar hoed en mantel schelen?

‘Mijnheer Swenson, ik kom.... om....’

Doch daar begaf haar de stem. Olle stak zijne hand uit en zij gaf hem de hare.

‘Mijne arme, arme lieveling, en zonder hoed!’ en Olle nam zijne zwartzijden das en sloeg die over haar hoofd en bond de lange slippen onder hare kin en zij liet hem begaan.

‘Is het nu over?’ vroeg hij medelijdend, ‘mag ik een kus hebben? Is dit het adres van tante? Gij moet niet schreien; anders word ik diep bedroefd en ik ben nu een en al blijdschap. Maar nu moet ik weg, en ik heb u duizend dingen te zeggen, Mary,’ en hij kuste haar keer op keer. ‘Ik zal alle dagen schrijven.’ En hij sprong in zijn bootje en roeide voort.

Nu alles besloten was, kreeg Mary hare opgeruimdheid terug. Het kon haar niets meer schelen, of Mijnheer Lane kwam of niet. Zij zou er geene doekjes om winden.

Mevrouw Sterling schreide om hare teleurstelling en Julie ook. Doch Olle had de beide dames weldra voor zich gewonnen.

Olle kon slechts nu en dan enkele uren bij Mary zijn en was dan weder wekenlang weg. Toen het winter werd, stond Mary doodsangsten uit; als het woei, sliep zij niet. Olle legde veel van zijne zeemansmanieren af. Er kwamen lange brieven uit Noorwegen aan Mevrouw Sterling en zij waren vol lof over Olle Swenson; ook kwam er een brief van een Engelschen Lord, die Olle van kindsbeen af gekend had; wat hij over Olle's vader schreef, was wezenlijk aandoenlijk. Noorwegen en de zalmvisscherij hadden de helft van de bekoorlijkheid verloren, sedert Olle er niet meer was. Lady Eleonore zond aan Olle's verloofde een juweelen halssieraad. Ook schreef Olle's oom: De zaken gingen voorspoedig. Waarom was Olle naar Amerika gegaan? Hij wist heel goed, dat hij ooms erfgenaam was. Waren er in Noorwegen geene lieve meisjes genoeg? Evenwel, oom was niet trotsch, al mochten de menschen wel weten, wie zijne voorouders geweest waren.

'O,' zeide Olle, toen hij dat gedeelte van den brief voor Mary vertaalde. 'Gij weet niet, welk een aristocraat mijn oom is! De Bernadottes zijn maar *parvenus* voor mijn oom. Ik ben Noorwegen uitgegaan, omdat ik iets met hem had.'

'En wat was dat?'

'Hij wilde mij een meisje opdringen, een rijk nichtje van hem, dat evenmin op mij verliefd was als ik op haar.'

De zomer was gekomen en Olle was eene week weg geweest en had het druk gehad.

De *Josiana* zag er keuriger uit dan ooit. Er lag een groote ruiker rozen in de kajuit en Kapitein Blueman had een wit overhemd aan, met een hoogen, stijven kraag. Juffrouw Blueman was ook aan boord, in eene prachtige paars zijden japon. Tom zag er verhit uit, alsof hij veel gekookt en gebraden had.

'Het lijkt veel op dien dag van laatst, Olle, zonder schipper Brill,' zeide Mary met een gelukkigen lach, toen zij aan boord kwam.

'De wind is vóór en wij komen bijtijds te Stamford en, Mary, dáár is een predikant, en dáár trouwen wij, en dan laten wij tante en Julie in de *Josiana* naar New-York terugkeeren en Olle Swenson en zijne vrouw gaan een huwelijksreisje doen.'

'Dat is alles een nieuwtje voor mij, niet waar, Olle Swenson?' vroeg Mary ondeugend. 'Mis, Olle Swenson. Hoe zou mijne trouwjapon goed zitten, als ik haar niet had aangepast? Ik wist alles, Olle! Ga nu mee en speel eens voor mij. Gij weet, waar uwe viool ligt.'

'O, o,' riep Olle opgetogen, toen hij de vioolkist geopend had. 'Mijne eigen viool, uit Noorwegen! De viool van mijn vader! Hebt gij u geruïneerd, om die te koopen, Mary?'

'Neen; ik had het willen doen, maar uw oom heeft haar mij gegeven en nu krijgt gij haar van mij.'

Toen gingen zij samen naar het dek; Mary leunde tegen de plooien van het zeil en Olle speelde voor zijne bruid. De anderen bleven bescheiden op een afstand.

Kapitein Blueman stond aan het roer en zijn fraai kostuum werd hem te veel. ‘Gekheid, vrouw! Breng mij een buis van Olle. Ik voel mij, alsof ik in een dwangbuis zat!’

‘Gij leert nooit manieren,’ zeide zijne vrouw, doch deed, wat haar verzocht werd.

‘Het was zoo grootsch, als gij ooit iets gezien hebt,’ verklaarde Tom eenige dagen later. ‘Kapitein Blueman was Olle's vader; de bruid was zoo lief, zoo lief! Ik heb een kus van haar gehad; ik had eene taart gebakken met *M.O. van uw vriend Tom!* in suikerletters erop. Er was niemand in de kerk dan wij met ons allen; maar ik was de eenige, die in het geheim geweest was. Jammer, dat Olle heengaat; hij is eerste officier geworden op eene passagiersboot. Ik zeg maar: hij heeft het alles aan de muziek te danken.’

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Mr. G. Diephuis. Het Nederlandsch Burgerlijk Recht, dl. 10, stuk 2. Hetzelfde werk dl. I, tweede druk. Groningen bij J.B. Wolters.

Voor ambtenaren is de komkommertijd aangebroken en daarmede de gelegenheid, om de schrijftafel op te ruimen, waarop zich ook een paar werken ter aankondiging bevinden.

Vooreerst heeft de Hoogleeraar Diephuis het tweede stuk van het tiende deel van zijn systeem van het Nederlandsch Burgerlijk Recht het licht doen zien, waarin de verdere soorten van verbintenissen en het ontstaan en tenietgaan van verbintenissen worden behandeld. Dit stuk gaat echter niet verder dan tot de 2de afdeeling van den 4^{den} titel, zoodat de schrijver vóór de voltooiing nog een ruim veld ter bearbeiding voor zich heeft. Reeds meermalen hebben wij over dit uitstekende werk ons oordeel gegeven en onnoodig is het, dit thans te herhalen, omdat het beste bewijs, hoezeer het gezocht en gewaardeerd wordt, voor ons ligt; het is het eerste deel van den herdruk der eerste acht deelen. Toen het achtste deel verschenen was, bleek het, dat slechts weinige volledige exemplaren over waren, zoodat tot den herdruk van deze werd besloten; geen vermeerderde en veel verbeterde druk, zooals de technische term is, maar een eenvoudige herdruk, ook omdat de Hoogleeraar zijn beschikbaren tijd wilde blijven wijden aan de geregelde voortzetting van het nog niet voltooide werk. Zulks zal hem lichter vallen, nu hij na eene eervolle loopbaan zijn emeritaat heeft erlangd. Moge de werkzame geleerde nog lang voor de wetenschap gespaard blijven.

M.

Tijdschrift voor Strafrecht onder redactie van de Hoogleeraren M.S. Pols, H. van der Hoeven, G.A. van Hamel en J. Domela Nieuwenhuis. Leiden bij E.J. Brill. Aflev. I, VI. Dl. I.

Voor mij ligt voorts het belangrijke eerste deel van bovengenoemd tijdschrift, waarvan ik het een en ander, vooral van hetgeen in de eerste afleveringen voorkomt, gaarne wil bespreken. Met algemeene instemming en onverdeelden bijval werd het bericht vernomen, dat de vier Hoogleeraren in het Strafrecht in Nederland de handen hadden ineengeslagen, om bij de invoering van het nieuwe Wetboek van Strafrecht een afzonderlijk tijdschrift voor dat recht te stichten.

Gelijk uit de volgende regels zal blijken, bevat het tijdschrift overeenkomstig het plan van de oprichters: wat de practijk als wetenswaardig oplevert bij de toepassing der nieuwe Strafwet, monographieën over bepaalde onder-

werpen, die der practijk ten goede zullen komen, alsmede de beantwoording van theoretische vraagstukken.

De samenvatting in één werk van hetgeen op een zelfde gebied zich opdoet, is een groot voordeel, en het is daarom te wenschen, dat allen, die zich met dezen tak van het recht meer bijzonder onledig houden, hunne krachtige medewerking tot het in stand houden van deze uitgave verleenen zullen.

Niet alleen aan strafrecht en strafvordering, maar ook aan het gevangeniswezen zijn opstellen gewijd, en te recht, want ook dit onderwerp heeft belangrijke en fundamenteele wijzigingen ondergaan en de gevoelens van deskundigen over het nieuwe stelsel zijn nog zeer verdeeld.

In de eerste aflevering wordt aangetroffen het begin van eene hoogst belangrijke monographie door Professor Van Hamel over rebellie of wederspannigheid. Dat de strafwetgever die benaming in art. 180 behield, komt mij doelmatig voor, omdat het publiek nu eenmaal wist, wat daaronder verstaan wordt, al zij dan ook de definitie afwijkende van die van den Code Pénal; door het jarenlang gebruik heeft die naam hier burgerrecht verkregen.

De Hoogleeraar heeft tot vaststelling van het juiste begrip van dit misdrijf zijne bestanddeelen ontleed, en het onderscheid aangegeven tusschen dit en andere strafbare feiten, waaraan het uit hoofde van overeenkomst met sommige zijner bestanddeelen verwant is.

Tegenwerking van het openbaar gezag en ongehoorzaamheid aan zijne bevelen kan ook buitenslands tegen vreemde autoriteiten worden begaan; maar is dat feit dan krachtens art. 5 n°. 2 van het Wetboek van Strafrecht hier te lande strafbaar? Volkomen juist is het betoog, dat die vraag ontkennend moet worden beantwoord, maar dat door eene uitgedrukte beperking tot *den Nederlandschen ambtenaar* het begrip te eng zou worden, omdat op grond van internationale overeenkomsten bij de bescherming van gemeenschappelijke belangen ongehoorzaamheid aan vreemde ambtenaren evenzeer strafbaar moet kunnen zijn.

Terwijl art. 209 van den Code Pénal slechts bepaald aangeduide ambtenaren beschermde, gaat art. 180 van het nieuwe Wetboek veel verder en spreekt van verzet tegen een ambtenaar; - die algemeene uitdrukking ziet dus op *alle* ambtenaren in de rechtmatige uitoefening hunner functiën. Eene definitie van het woord 'ambtenaar' wordt in de wet niet aangetroffen, maar uit de bepaling van art. 84 Wetboek van Strafrecht mag worden opgemaakt, dat de wetgever het niet in beperkten zin wil hebben opgevat; - evenwel moeten het ambtenaren zijn in dienst van eene publiekrechtelijke gemeenschap, *openbare* ambtenaren; - het opschrift van den 8sten titel luidt immers: 'misdrijven tegen het openbaar gezag'.

In de verdere afleveringen wordt nagegaan, wie daaronder begrepen zijn, wie de personen zijn, die krachtens wettelijke verplichting of op verzoek van den ambtenaar bijstand verleenen, wat te verstaan is onder het *werkzaam* zijn in de uitoefening zijner bediening, in tegenstelling met den ambtsdwang van art. 179, welk laatste punt uitvoerig wordt uiteengezet.

Tot het begrip van rebellie behoort volgens art. 180, dat de ambtenaar zij in de *wettige uitoefening zijner functiën*; na een schat van historische herinneringen, in hoever vroeger verzet tegen onwettige handelingen strafbaar was en wat daaronder

verstaan werd, wordt uiteengezet en met voorbeelden opgehelderd, wat onder rechtmatige ambtsverrichting verstaan moet worden; -

hoe bij de scherpere bepaling van art. 180 de bevoegdheid tot verschillende handelingen, bij het Wetboek van Strafvordering aan lagere ambtenaren gegeven, te beperkt is; - dat niet de meening van den wederspannige omtrent de bevoegdheid van den ambtenaar, maar alleen de uitspraak des rechters over de rechtmatigheid der handeling beslist.

Al verder moet het verzet zijn gericht tegen de bepaalde werkzaamheid van den ambtenaar, met deze moet de daad van den wederspannige *gelijktijdig* plaats vinden en de *strekking* hebben van de werkzaamheid te verhinderen, al zij het niet gelukt haar werkelijk te verhinderen. De bemoeilijking moet geschieden door de bepaaldelijk bij art. 180 aangewezen middelen: *geweld* of *bedreiging met geweld*; het laatste leverde onder den Code Pénal geen verzet op, al werd het, zegt de Hoogleeraar, er door wetsuitlegging of wetsuitbreiding wel eens onder begrepen; die bedreiging behoeft niet den ambtenaar zelven, maar kan ook zijn gezin betreffen, want de wet onderscheidt niet.

Eindelijk wordt besproken, in hoeverre *opzet* tot dit misdrijf vereischt wordt. Bij een misdrijf, dat hier te lande, helaas! zoo veelvuldig voorkomt, is het van belang een leiddraad te hebben, waarbij zijn karakter en zijne elementen met zooveel zorg zijn bewerkt, en wordt naar meerdere dergelijke studiën gretig uitgezien.

De bekende advocaat Mr. J. van Gigch levert bl. 154 eene deugdelijke en geestige critiek van de in het Strafwetboek voorkomende onbestemde uitdrukking ‘gedurende den voor de nachtrust bestemden tijd’, welke vervangen heeft ‘de nacht’ van den Code Pénal, en uit daarbij den wensch, dat de Hooge Raad spoedig geroepen moge worden, zich te verklaren over de beteekenis van die woorden, zoodanig, dat daardoor eene constante jurisprudentie worde gevestigd.

Maar zal die wensch vervuld kunnen worden, vroeg ik mij terstond af; wat onder n a c h t is te verstaan, was voor rechtskundige appreciatie vatbaar, maar ‘tijd voor de nachtrust bestemd’ kwam mij voor geheel afhankelijk te zijn van de plaats, waar het feit is begaan, omdat de aanvang en het eindigen van de nachtrust niet evenals de nacht overal dezelfde is.

En in die meening werd ik bevestigd door een opstel van Mr. Van der Hoeven in eene latere aflevering over hetzelfde onderwerp, waarin hij de gewone beteekenis van die uitdrukking nagaat, en tot de conclusie komende, dat zij in meer dan één zin kan worden opgevat, onderzocht, welke beteekenis daaraan in den zin van het Strafwetboek behoort te worden gegeven. Na te hebben aangetoond, dat de tijd voor de nachtrust niet kan zijn bestemd: *a* door den persoon, tegen wien, *b* in het gezin, waarin, *c* in de gemeente, in welke het misdrijf in Nederland is gepleegd, of *d* op den normalen slaaptijd in Nederland, komt hij tot de slotsom, dat zij bestemd wordt door de straat of buurt, waar de daad is gepleegd.

De artikelen 39 en volg. van het gewijzigd Wetboek van Strafvordering over de ontdekking op heeterdaad hebben weder tot veel verschil van gevoelen aanleiding gegeven, meer speciaal ten aanzien van de vraag: of een Officier, of een Hulpofficier van Justitie bevoegd is een bevel van voorloopige aanhouding te verleenen bij ontdekking op heeterdaad van een misdrijf, vermeld in art. 86 Wetboek van Strafvordering, uitgezonderd die, waartegen gevangenisstraf van vier jaren of meer is bedreigd.

Dit dubium werd in de 2de aflevering besproken door Mr. Baron Van

Ittersum, die met Mr. A.A. de Pinto de vraag ontkennend beantwoordde.

De Procureur-Generaal bij den Hoogen Raad greep de eerste de beste gelegenheid aan, om deze quaestie door het hoogste rechterlijk college te doen uitmaken. In het belang der wet kwam hij in cassatie tegen eene uitspraak, waarbij de voormelde bevoegdheid was gehandhaafd. Die uitspraak werd door den Hoogen Raad vernietigd in strijd met de uitgewerkte conclusie van den Advocaat-Generaal Mr. Gregory, die uit de historie en het verband van de afdeeling over de heeterdaad die bevoegdheid aantoonde; practisch is het onuitvoerbaar dat arrest na te leven, en terwijl reeds bij een 25 jaar vroeger gewezen arrest van den Raad (25 November 1862) aan den Officier van Justitie de bevoegdheid was ontzegd, om buiten het geval eener instructie in loco een bevel van voorloopige aanhouding af te geven, is men voortgegaan den weg te volgen, sedert 1838 bewandeld, en heeft steeds bedelaars en landloopers, oplichters en dieven aangehouden en met een bevel van aanhouding van den Hulpofficier naar den Officier gezonden, die de bekrachtiging ervan vroeg en verkreeg.

Thans echter kan dat arrest, een arrest de principe, door den Procureur-Generaal bij den Hoogen Raad geprovoceerd en door dezen aan het O.M. in Nederland medegedeeld, niet meer geïgnoreerd worden.

De quaestie nog eens aan het oordeel van dien Raad te onderwerpen, zooals de Hoogleeraar Van der Hoeven voorstelt, omdat één zwaluw geen zomer brengt, komt ongeraden voor, omdat, al kan ik mij zeer goed met zijne critiek van het arrest, (bl. 346 en 514 van het Tijdschrift) vereenigen, het arrest toch na de wijzigingen en *amenderingen* van het Wetboek van Strafvordering deugdelijke argumenten bevat en de Raad daarop althans voorshands niet licht zal terugkomen.

In den grond der zaak zijn de bezwaren van practischen aard, want als de Hulpofficier zijn plicht doet, moet hij al de krachtens art. 88 (oud)gearresteerden weder op vrije voeten stellen, ten gevolge waarvan ze zich door de vlucht kunnen redden en de sporen van het misdrijf doen verdwijnen.

Er is nu op gevonden, dat aangehoudenen, die niet terstond kunnen worden overgebracht, in bewarende hand der politie zullen blijven, hetgeen genoemd wordt een maatregel, om te verijdelen, dat de bedelaars zich verwijderen.

Doch wat is dit anders dan spelen met woorden en wetsontduiking, want het is eene feitelijke aanhouding, daadwerkelijke detentie op eene andere en minder geschikte plaats dan vroeger, waarvan al de bezwaren op bl. 517 en volg. zijn uiteengezet.

Neen, zoo behoort niet met de wetgeving en jurisprudentie te worden omgesprongen. Erkend wordt, dat het verkeerd is, deze lieden op vrije voeten te laten; welnu, dan flinkweg deze bepalingen der wet veranderd en aan Officier en Hulpofficier de bevoegdheid duidelijk en onomwonden gegeven, die hun thans is aangewezen tersluiks te nemen (Weekblad 5381).

De wet, uitgelegd, zooals zij door den Hoogen Raad is gedaan, welke uitspraak moet worden geëerbiedigd, is onvolledig; de overbrenging van plaatsen, die uren afstands van de hoofdplaats gelegen zijn, kan niet altijd terstond plaats grijpen, hetzij de Hulpofficier de overbrenging gelast of de dienaar der openbare macht zulks eigener autoriteit doet. En heeft die dienaar, wanneer de overbrenging eerst den volgenden dag kan plaats hebben, de vrije

beschikking over politiewacht, stadhuis, toren of waar anders de verwijdering verijdeld wordt?

De aangehoudene *moet* voor den Officier van Justitie worden gebracht, zegt de wet en die wetsbepaling is geheel voldoende geacht (Bijdragen II, afd. C, bl. 147), maar daarbij wordt vergeten, dat men, om dit te *kunnen* doen, niet zelden verplicht is, in werkelijkheid, den persoon gedurende eenigen tijd achter slot te zetten, en dat is onwettig.

Een tweede dubium, op bl. 192 door den President der Utrechtsche Rechtbank geopperd, betreft een requisitoir van den Officier van Justitie vorderende gevangenneming en instructie ter zake van mishandeling, welke ziekte ten gevolge heeft gehad, die geen uitzicht op volkomen genezing overlaat. De Rechtbank weigerde de gevangenneming, omdat op dat oogenblik nog volstrekt niet *met zekerheid* te zeggen viel, of dat ernstige gevolg werkelijk zou plaats grijpen, terwijl vroeger dit bezwaar niet zou gegolden hebben, omdat volgens art. 88 (oud) bij *verwonding* altijd gevangenneming of gevangenhouding geoorloofd was. Maar de gevangenneming was toen ook geoorloofd, wanneer de mishandeling zonder dat *verwonding* er het gevolg van was geweest, ziekte of beletsel om te werken van langer dan twintig dagen veroorzaakte.

En ze werd ook verleend, en te recht verleend, wanneer uit verklaringen van deskundigen aanvankelijk met genoegzame zekerheid kon worden opgemaakt, dat de genezing langer dan dat tijdsbestek zou vorderen.

Ook dit element van het misdrijf behoeft evenmin als de andere in den aanvang van het geding ad evidentiam juris bewezen te zijn; de wet eischt alleen, dat er voldoende *aanwijzing* van schuld aanwezig zij.

De Rechtbank had alzoo slechts te beoordeelen, of het in dezen stand van het proces te *voorzien* was, dat er geene volkomen genezing zou volgen.

De Hoogleeraar Van der Hoeven bewees aan alle beoefenaars van de strafwetenschap, aan magistratuur en balie een ongemeenen dienst, door reeds in de eerste aflevering een overzicht te geven van al hetgeen betreffende het nieuwe Wetboek in het licht was verschenen; na vermelding der verschillende uitgaven van het Wetboek deelt hij mede de literatuur in het algemeen, ook de buitenlandsche; eindelijk somt hij naar volgorde der artikelen de daartoe betrekkelijke verhandelingen, proefschriften, enz. op. In de tweede en in de laatste aflevering is deze arbeid voortgezet en in de laatste zijn niet minder dan 76 bladzijden druks daaraan gewijd.

Door Professor Domela Nieuwenhuis wordt (bl. 39) eene klachte gedaan tegen de beginselenwet voor het gevangeniswezen, waarin de meest volledige individueele behandeling der cellulair-veroordeelden had moeten zijn uitgesproken, terwijl de afschaffing der pistole betreurd wordt. Die nivelleering van alle veroordeelden keurt hij af, en wij met hem, maar is zij niet het gevolg van het nivelleeren van alle straffen, van het nagenoeg onvoorwaardelijk afschaffen van de gemeenschappelijke gevangenisstraf? Er zijn tal van personen, voor wie het ondergaan van celstraf niet deugt, menschen, die wegens *kleine* vergrijpen, als lichte mishandeling gestraft *moeten* worden en geen ambacht kennen of een, dat in de gevangenis niet kan worden uitgeoefend, die dus leegzitten en daardoor dubbel gestraft worden: koetsiers, tuinlieden, waarbij geene sprake is, séparation du vice avec le vice, du crime d'avec le crime; dergelijke personen zullen elkander niet opvoeden in

de boosheid. Ware het niet beter geweest, het oordeel daarover aan den rechter te laten blijven?

Maar we zijn in de eeuw van nivelleering en Amsterdam wordt geregeerd als Dubbeldam. Op bl. 523 komt de schrijver daarop nog in het breede terug; hij vergelijkt onze bepalingen betrekkelijk het gevangeniswezen met de Duitsche en oppert onderscheidene bezwaren, door voorbeelden gestaafd, over de gelijkvormigheid in de behandeling van gevangenen en de plaats van detentie, onverschillig ter zake van welk misdrijf men gestraft zij. Wat het eerste betreft, zal veel afhangen van het toezicht door Regenten, maar meer van het beleid van den Directeur, die een met het gevangeniswezen volkomen vertrouwd man moet zijn, een persoon van ondervinding op dat gebied, wat, helaas! niet altijd het geval is, en die aan kunde en ijver toewijding paart.

Aan het tweede bezwaar zou kunnen worden te gemoet gekomen, door te bepalen, dat zekere categorieën van gevangenen in één aan te wijzen gevangenis zouden worden opgenomen, en kan in allen geval worden gezorgd, dat zij zooveel mogelijk in denzelfden vleugel van de gevangenis verblijven

De nivelleering, waarover hierboven gesproken is, vindt men ook in art. 8 der wet van 14 April 1886 (Stbl. n°. 62), 'het zoogenaamde water- en broodrégime', waarbij is bepaald, dat de veroordeelden in de strafgevangenissen en in de huizen van bewaring de eerste twee etmalen van hun straftijd niet anders ontvangen dan water en brood. Die bepaling is zelfs toegepast op hen, die krachtens den Code Pénal waren veroordeeld, op grond dat dit voorschrift *geene straf* behelsde. Het komt voor, dat die bewering te recht is bestreden door Mrs. G.A. van Hamel en Pols, waartegen zij verdedigd is door Mr. Snijder van Wissekerke (bl. 218, 228 en 230), die aan het slot van zijn betoog de vraag stelt: 'Wanneer te eeniger tijd art. 8 eens uit de beginselenwet werd gelicht, zou dan hij, die reeds vóór die wetswijziging was veroordeeld, maar eerst daarna zijn straf begint te ondergaan, nog gedurende de twee eerste etmalen van zijnen straftijd enkel water en brood behooren te ontvangen? Zoo niet, zou men dan niet aan die mildere wet terugwerking moeten verwijten, als nu aan de strengere?'

Het antwoord ligt voor de hand: terugwerking is in het eene geval geoorloofd, in het andere niet, op grond der bepaling van art. 52 der Overgangswet: 'Indien de bij de Nieuwe Strafwet bedreigde straf lichter mocht zijn, wordt deze opgelegd.'

Kan ik mij in het algemeen weinig met zoodanige strafverscherping vereenigen, nog minder, waar zij onbeperkt moet worden toegepast. Zoo stond dezer dagen terecht een jager, die, op de jacht zijnde, door onvoorzichtigheid een persoon lichtelijk met enkele hagelkorrels had verwond; hij werd tot drie dagen hechtenis veroordeeld en zal daarvan de eerste twee dagen te water en brood zitten.

Is dat eene straf in verhouding tot het delict? Is de bedreigde gevangenisstraf of hechtenis van hoogstens zes maanden niet veel zwaarder dan die van dien afschuwelijken Code Pénal, die den rechter vrijliet desnoods eene boete van *f* 8 - *f* 100 op te leggen, terwijl hij nu zelfs bij de meest verzachtende omstandigheden, alleen bij wege van gratie door betaling eener geldsom voor zijn delict zal kunnen boeten (art. 320 C.P.)?

Mr. B.E. Asscher bepleit de voorwaardelijke invrijheidstelling der levens-

lang veroordeelden; - een der hoofdargumenten voor het afschaffen van de doodstraf, waarmede ik mij reeds vroeger weinig kon vereenigen, was, dat de schuldigen voor altijd werden onschadelijk gemaakt; - en zie, na eene korte spanne tijds wil men, dat dit argument maar hebbe uitgediend. In severitate humanitas is een schoon praeceptum, maar de veiligheid der rustige burgerij staat bij mij hooger, (bl. 164).

Er zijn nog tal van andere onderwerpen, die we slechts aanstippen, al wekken ze ook onze belangstelling, als daar zijn: het verschil van meening over het recht van begrip van art. 116 Wetb. van Strafvord. nieuw, behandeld door Mrs. Bijleveld, Van Aalten en Cremers (bl. 195, 319 en 323); - het twistschrijven over de tweeledige verdeeling in misdrijven en overtredingen door de Hoogleeraren Van der Hoeven en Pols (bl. 82, 225 en 453); ook besproken in Weekblad n°. 5427 en te vergelijken met de arresten van den Hoogen Raad d.d. 3 Januari 1887 en van het Gerechtshof te 's-Gravenhage van 4 Februari d.a.v. (Rechtsgel. Bijdragen II, afd. C, bl. 157 en 225); de rechtsmacht van den burgerlijken rechter in strafzaken van Professor Pols, bl. 410; de preventieve hechtenis en hare toerekening van Mr. D. Simons, bl. 357; deelneming aan strafbare feiten van Mr. Baron Van Ittersum, bl. 486, enz. enz.

Met gerustheid vertrouwen wij, dat dit werk een groot debiet zal hebben, waartoe zeker zal bijdragen de nette uitgave en de duidelijke druk, bezorgd door den uitgever E.J. Brill te Leiden.

M.

Draper's Geschiedenis van de worsteling tusschen godsdienst en wetenschap. Andermaal uit het Engelsch voor Nederland bewerkt door Mr. P.F. Hubrecht. Tweede geheel herziene uitgave. - Haarlem, Erven H. Bohn.

‘Dat van Draper's boek, in Nederlandsch gewaad, eene tweede uitgave zou verlangd worden, had ik, tien jaar geleden, niet durven voorspellen. Het scheen mij een te geleerd aanzien te vertoonen, te zeer tot nadenken te noodigen, in vorm en inhoud beide te scherp af te steken tegen de massa lectuur, die in dagblad, tijdschrift en roman, ons op elken dag der korte levensreize voor den boeg wordt geworpen. Voor een aanzienlijk aantal onzer landgenooten is het bovendien verboden waar, sedert het te Rome op den Index geplaatst werd’; - aldus de heer Hubrecht in de voorrede bij den tweeden druk van een boek, dat sinds lang onder de internationale literatuur is opgenomen, - ook in directen zin, want men vindt het op de lijst van de ‘Bibliothèque scientifique internationale’ - de ‘Internationale wissenschaftliche Bibliothek’.

Inderdaad, het pleit voor ons lezend publiek, dat van zulk een boek, dat een zekere mate van inspanning en nadenken vereischt, een tweede druk noodig was. Het is een van die teekenen, welke goeddoen in een tijd, waarin zooveel - en te recht - over oppervlakkigheid geklaagd wordt.

Toen de eerste druk verscheen, werd in dit tijdschrift een uitvoerig artikel gewijd aan dit boek, zoodat bespreking in bijzonderheden thans overbodig is. Wij maken echter gaarne van de gelegenheid gebruik, de aandacht te vestigen op de eigenaardige

wijze, waarop de heer Hubrecht zich bij de bewerking van zijn taak heeft gekweten.
Hij heeft niet alleen het boek her-

zien in den vollen zin des woords, maar tevens aan den voet der bladzijden de open aanmerkingen weergegeven, welke van verschillende zijden in ons land zijn gemaakt. Dit heeft te meer waarde, omdat bevoegde mannen hun oordeel hebben geveld over Draper's studie: Prof. Kuenen te Leiden, Prof. Van der Wijck te Groningen en Prof. Van den Anker te Culemborch bespraken het in *De Tijdspiegel*, *De Gids* en *Studiën op godsdienstig*, *wetenschappelijk en letterkundig gebied.* Deze uitstekende methode vereert den heer Hubrecht en vormt een zonderlinge tegenstelling met de houding van het Vaticaan, dat Draper's werk op de bekende lijst van verboden boeken plaatste.

Moge het merkwaardige boek ook in deze nieuwe uitgave velen in handen komen, die het lezen, zooals de vertaler 't bewerkte: met ernst; in dat geval brengt het tot denken - het voorrecht van den mensch, dat zoo dikwerf ongebruikt wordt gelaten, ook tot schade van den wezenlijken godsdienst.

K.

Het gevaar voor omwenteling en maatschappelijk verval.

Onder de vragen, die in onze dagen van strijd, van strijd tusschen liberalen, radicalen, conservatieven, reactionnairen, geloovigen en ongeloovigen, vooral zich naar boven dringen, behoort wel deze, of er in de maatschappij gevaar bestaat voor omwenteling, verval en ontbinding.

De vrees daarvoor is in den laatsten tijd door de bewegingen op sociaal gebied sterk toegenomen en heeft in ons land niet weinig ook daardoor voet gekregen, dat vóór eenige jaren een gezaghebbend staatsman van af de groene tafel op de waarschijnlijkheid wees, dat nog vóór den afloop dezer eeuw eene sociale omwenteling zou plaats hebben.

Nieuw is het vraagstuk al evenmin als zoovele andere vragen van den dag, maar toch geloof ik het niet overbodig, hier en daar nog eens het licht te laten vallen op een en ander, dat gewoonlijk wordt ter sprake gebracht.

Bij de critiek van de liberale beginselen, om die nu zoo maar te noemen, is het steeds gezegd en herhaald, dat, wanneer God als uitgangspunt wordt weggenomen, de rede tot gids gemaakt en gelijkheid en vrijheid tot geloofsartikelen verheven, men dan den plicht der gehoorzaamheid opheft en zonder beginselverzaking tot anarchisme en ontbinding vervalt. Daar in onzen tijd en niet het minst in ons land het liberalisme grooten aanhang vindt, zoo is het gevaar, naar het oordeel van wie zoo denken, groot.

Sedert 1789 zijn de menschen vrij en gelijk. Met die beide woorden werden rechten bedoeld, welke het volk vóór dien tijd miste. Zij waarborgden tegen absoluut koningschap, een verbasterden adel en priesterschap, eene slechte wetgeving en tevens voor gelijkheid voor de wet en eene vrijheid, die in staat zou stellen menschwaardiger te leven. Waarom zou de maatschappij hierdoor bandeloos worden, waarom

uiteenvallen? wat geeft recht, vrijheid en gelijkheid voor te stellen als de weerspiegeling van de meest abstracte communistische leerstellingen? Wij bedoelen het niet en kunnen het ook nooit bedoelen, dat wij allen in alles vrij en gelijk zouden zijn. Vrijheid is slechts een negatief begrip. Het beteekent: onafhankelijk zijn van iets. Nu spreekt het vanzelf, dat men geene onafhankelijkheid verlangt van alles, want dan zou men in 't geheel niet meer zijn. Met de vrijheid wil men dus slechts afhankelijkheid van zekere zaken. Deze aan te geven, is eene tweede, eene vraag van uitvoering. Gelijkheid kan evenmin absoluut voor allen en alles zijn, want dat is eenvoudig onmogelijk. Wij verschillen in karakter, gestel, verstand, familie, werkkring en levensvoorwaarden en die verschillen, dat weten wij allen, kunnen wij niet oplossen. Zelfs de communisten verlangen zelden eene absolute gelijkheid, maar eene nadere bepaling. Men denke maar aan hun beginsel: vervulling naar behoeften, dat van eene zucht naar geheele *on*gelijkheid getuigt.

De vrijheid en gelijkheid, die het liberalisme begeert, kan dus nooit zijn onbepaald en is inderdaad ook niet anders dan de erkenning eener zekere mate van vrijheid en gelijkheid van en bij bepaalde zaken. Wat men dus moge verlangen, *ondenkbaar* is het, dat het liberalisme, zooals de clericalen beweren, door de beide beginselen aan te nemen, onvermijdelijk tot de uiterste gevolgtrekkingen daarvan moet komen. Wie dat meenen, verliezen geheel en al uit het oog, dat het verschil van standpunt tusschen liberalen en reactionnairen onvermijdelijk ook verschil van uitvoering en behandeling van beginselen met zich medebrengt. Bij de reactie steunt alles op Gods woord, dit is *de* waarheid en de *geheele* waarheid van alle tijden en volkeren, waarvan het ongerijmd zou zijn tittel of jota af te wijken. Niet aldus echter bij de liberalen. Zij beschouwen de Schrift niet als den alleen zaligmakenden grondslag der samenleving; zij zijn van oordeel, dat onnoemelijk veel factoren naast en door elkander werken, die tot nu toe niet tot één of weinige grondoorzaken zijn teruggebracht kunnen worden en zelfs door hun verband en hun groot aantal het moeielijk maken, om te handelen, zonder met eenige ervan in strijd te geraken. Dus ook daarom reeds zou het liberalisme niet alleen op vrijheid en gelijkheid kunnen afgaan, maar beschouwt het beide beginselen alleen als een welkomen leiddraad. Onder liberaal verstaat men verschillende groepen, die zeker niet allen eenstemmig denken, maar die toch zonder uitzondering te rade gaan met het volk zelf, met zijne levensvoorwaarden, zijn rechts- en billijkheidsgevoel en de eischen der practijk. Niet de minste aanleiding is er, om te denken, dat ook maar één dezer bakens leidt tot nihilisme; trouwens, naast Gods woord verliest de reactie deze factoren evenmin uit het oog. Het eenige, wat men zeggen kan, is, dat er zijn, die eenzijdig bij alles vrijheid en gelijkheid willen te pas brengen, maar dat is het liberalisme niet.

Edoch, volgens de reactie zou de geschiedenis over de beide liberale beginselen reeds gerecht hebben door de revolutie van 1789.

In 't algemeen gesproken kan men zeggen, dat omwenteling door de liberalen als door de tegenpartij wordt geducht, al ontkennen genen niet, dat zij in sommige gevallen te verontschuldigen is en in hare gevolgen dikwijls eene weldaad kan worden. De vruchten van '89 zijn zeker niet uitgebleven; de toestanden waren toen onhoudbaar en de ellende van het volk was bitter. Men stelt zich bij de reactie nooit duidelijk genoeg voor oogen, wat men afkeurt: de hervorming op sociaal gebied of de gepleegde gruwelen. De laatste worden door niemand gebillijkt, hoogstens verontschuldigd. Maar men kan ze inderdaad toch niet aan de beginselen wijten. Barensweeën bij de geboorte en invloed gedurende het leven hebben niets met elkander gemeen. Het nieuwe wordt in de maatschappij zelden zonder slag of stoot aangenomen. Moeielijkheden en revolutionnaire neigingen waren ook van de Hervorming het gevolg, en toen zóó groot zelfs, dat bij Luther de twijfel rees, of de geestelijke omwenteling wel een zegen voor de wereld was. Telkens hoort men hem spreken over die ‘ergerlijke zaak, dat de wereld hoe langer hoe slechter is geworden, nadat de ware en zuivere leer des evangelies aan het licht is gebracht’. En is het vergeten, hoe het Calvinisme in Engeland zich vestigde? Waren de gruwelen gevolg van de souvereiniteit van het volk, dan zouden zij ook in deze eeuw herhaald hebben moeten zijn. Dergelijke gevolgen eener leer, die zooveel sympathie ondervindt en, naar het oordeel der reactie zelve, de menschen zoo bezielt, kunnen niet steeds op zich laten wachten. Vooral niet in eene eeuw als deze, waarin de onderscheiden landen verschillende gelegenheden aanboden voor het ruw geweld, om ten troon te stijgen.

En toch, met eenige ongelukkige, maar uit een wereldhistorisch oogpunt eigenlijk niets zeggende, uitzonderingen is dit steeds achterwege gebleven. De oorzaak van de Fransche revolutie was niet ruw geweld, maar inderdaad de onhoudbare toestand. Dat erkent Groen van Prinsterer zelf. Hij zegt(*) naar aanleiding der misbruiken van '89: ‘Gij meent, dat deze misbruiken, ook zonder den invloed der revolutionaire beginsels eene omwenteling zouden bewerkt hebben; dat de verontwaardiging der volken menig adelijk slot vernield, menige priesterstaf verbroken, menigen vorstelijken zetel omvergeworpen, en Europa in burgertwisten en oorlogen zou hebben gestort. Ik zal het niet ontkennen. Wat meer is, ik ben overtuigd, dat er in de verbastering der Europeesche Staten op zichzelve reeds aanleiding genoeg was om, zoo het bij voortduring aan hervormende wijsheid ontbrak, schrikbarende uitbarstingen te bewerken.’ Groen en zoovelen met hem hebben dan ook eigenlijk eene andere grief. Hij loochende de fouten van wetgeving en regeering niet, maar merkt op, dat deze omwenteling er z.i. niet uit kan zijn ont-

(*) *Ongeloof en revolutie*, Leiden, 1847, bl. 118.

staan. Hare ontwikkeling was te theoretisch, dan dat haar oorsprong dat ook niet moest zijn(*). De beginselen zouden dus tot omwenteling opwekken. Ik heb het reeds aangetoond, dat vrijheid en gelijkheid niet onbeperkt zijn, maar eene nadere bepaling behoeven, en deze kan naar de omstandigheden zoo streng, zoo passend zijn, dat er voor omwenteling kans noch aanleiding bestaat. Nu ontken ik niet, dat de omwenteling voorbereid werd door de wijsgeerige geschriften van dien tijd, maar bewijst dat tegen de beginselen? Deze hadden evengoed op vreedzame wijze de grondslag der nieuwe toestanden kunnen worden. Dat de beginselen zelf tot omwenteling leiden, dat zou zeker nog moeten bewezen worden, wat niet gelukt met een beroep op '89.

Hoe dit ook zij, wanneer men met de liberalen ook Groen zoo hoort spreken, dan mag men wel zeggen, dat de ontbinding van toestanden, die naar aller meening zoo verrot waren, eene weldaad was; wil men dat, m.i. ten onrechte, aan de beginselen wijten, dan kunnen de voorstanders dezer beginselen zich dat desnoods wel laten aanleunen. Niet echter, dat de grenzenlooze verwarring en het bloedbad, die met de verandering gepaard gingen, gevolgen van de beginselen zouden zijn; eene bewering toch al zeer onwaarschijnlijk, als men bedenkt, hoe koel de wetenschap is!

Het liberalisme zou de maatschappij als 't ware op een zandhoop bouwen, hare hechte grondslagen wegnemen en van den noodigen steun berooven. De mensch is een zondig en onvolkomen wezen, gevoelig voor verkeerde raadgevingen, geneigd tot het kwade, aan gevaarlijke hartstochten ten prooi, en het vermogen der rede is beperkt en niet genoegzaam meester over hem. De aarde biedt ons allen geen paradijs, geluk is niet ieders deel en in zekere mate zelfs uitzondering. Daarom behoeft de mensch iets, dat boven hem staat en voor hem eene drijfveer is, om zijn plicht te doen, dat hem van het kwade afhoudt en een troost is in 't ongeluk. De pogingen van het liberalisme kunnen ook daarom slechts teleurstellingen brengen, meent men.

Welke bevolking heeft men bij dergelijke critiek op het oog? Dat wordt nooit medegedeeld en dat te weten, is toch een eerste eisch, want dergelijke algemeene redeneeringen zijn toch niet op allen gelijkelijk van toepassing. Er zijn volken, voor geregeld bestuur onvatbaar; er zijn er, die eene krachtige hand en strenge tucht behoeven, en er zijn er tevens, wien de grootst mogelijke vrijheid kan worden gelaten. Amerika en ook de andere werelddeelen kennen kleine republieken, waar vroomheid en fraaie beginselen heerschen, van orde toch weinig sprake is en waar voortdurend omwenteling, rechtsonzekerheid, onveiligheid en omkooping bestaan. Daartegenover staan de beschaafde landen van Europa, waar veel nog op oude en op verouderde toestanden steunt, over gebrek aan vroomheid, aan vrijheid en gelijkheid wordt geklaagd en waar het met de maatschappij toch nog zoo kwaad niet is gesteld.

(*) Groen van Prinsterer, *Ongeloof en revolutie*, bl. 118-119.

Wat nu ons land betreft, spreekt het vanzelf, dat de maatschappij met de liberale beginselen niet onwrikbaar staat, dat ernstige schokken kunnen voorkomen. Maar met welk stelsel is dat niet het geval? In 't algemeen zoekt men wat veel de verklaring van gebeurtenissen en van daden in beginselen, te weinig wordt gelet en gebouwd op het volk zelf. Een volk is als een mensch met een bepaald karakter, dat hem leidt. Wij weten allen, dat het niet steeds ons verstand is, dat de teugels van het bewind in handen heeft, maar ook onze neigingen en hartstochten. Drijft de natuur ons, dan worden de redenen ons niet altijd duidelijk, en het is zelfs een knap mensch, wien het gelukt ons deze duidelijk te maken. Wij handelen dan niet, omdat wij de daden goedkeuren, maar voor de leus en om onszelven en anderen te verblinden, geven wij redenen, die ons handelen heeten te verklaren. De geschiedschrijver van een volk komt dit natuurlijk niet gemakkelijk te weten. Hij ontwaart geene andere voorteekens, aan een storm voorafgaande, dan het geschreven of gesproken woord en dat doet het hem over het hoofd zien, dat hij hier met gevolgen en niet met oorzaken heeft te doen en dat de opgesomde grieven geene uitbarsting zouden hebben bewerkt, wanneer de gevoelde grieven niet hadden medegeholpen. Dezelfde beginselen brengen bij verschillende personen en volken dan ook geheel van elkander afwijkende uitkomsten voort. Alleen bezielen zij ons zeker niet, dikwijls genoeg doen zij het zelfs in het geheel niet. Zoolang het volk dus zelf maar levensvatbaar is, hebben wij geen gevaar te duchten, en zelfs al begon de maatschappij te kwijnen, dan zou men zich nog wel eens tweemaal mogen bedenken, om zonder betere bewijzen, dan die gewoonlijk worden aangevoerd, aan beginselen, welke ook, de schuld te geven, omdat bij alles in de natuur een tijd is van opkomst, bloei en verval en de volken daarop geene uitzondering maken.

In ieder volk zijn elementen, die het op gevaarlijke wegen willen voeren, naar willekeur meenen te kunnen vervormen en huishouden en de bestaande grieven, het koste, wat het wil, oplossen, maar het gevaar is hier niet zoo groot als het gedruisch luidruchtig. Tot nu toe hebben deze partijen zelden anders dan als oppositie kunnen optreden en dat zij dan eensgezind zijn, beteekent zeker al heel weinig; de meest heterogene bestanddeelen gaan in zulke gevallen samen. Als oppositie oefenen zij op den gang van zaken zelden anders dan een vooruitstrevenden invloed uit, en soms wordt zelfs daarbij, zooals wij onlangs nog bij de anti-sociaal-democratische beweging hebben gezien, juist het tegendeel bereikt van wat men beoogt. Maar gesteld eens, de sociaal-democraten bereikten hun doelwit en kregen het heft in handen. Zeker zou dan het nadeel onberekenbaar zijn. Wanneer wij alleen eens denken aan hetgeen de handel zou verliezen, om van nog ernstiger belangen niet eens te spreken, dan kunnen wij zelfs niet genoeg trachten het gevaar te voorkomen. Maar of de maatschappij

eronder te gronde zou gaan, dat geloof ik zoo gelukkig te mogen zijn van te betwijfelen. Zelf geroepen te handelen, bespeurt men spoedig ook bij onze maatschappelijk vijandig gezinde partijen en personen een behoudenden geest. Men begrijpt het dan, dat veranderingen niet eensklaps tot stand komen, en de beste stuurlui, die als gewoonlijk aan den wal staan, kunnen, zelf afvarende, gewoonlijk dan ook niet veel anders doen dan hunne voorgangers. De ervaring bewijst dat. Een paar jaar geleden ontstond tusschen de partijleiders Domela Nieuwenhuis en Van Raaij ernstig verschil over het bestuur hunner drukkerij. De laatste had toen, dunkt mij, theoretisch het zuiverste standpunt; de eerste erkende de eischen der practijk, en in weerwil van de heerschende uitbundige leerstelligheid schaarde de meerderheid zich bij den heer Nieuwenhuis. Zoo deed ook het bekende congres der zoogenaamde Internationale, in 1872 hier ter stede gehouden, toen de bevoegdheden van den algemeenen raad werden behandeld, wien de eene partij behoorlijk macht wilde geven, om de zaken te regelen, terwijl de andere zich volgens het beginsel tegen alle gezag verzette. Zelfs in zulk eene vergadering was de meerderheid op de hand van wie het levensvatbare voorstonden en niet alle autoriteit scheurden. Is dit geene aanduiding, dat de sociaal-democratie het nog niet zoo barsch meent, als zij er uitziet? En dat zij, het heft in handen krijgende, lang zoover niet zou gaan, als men nu zou moeten denken?

Men bedenke daarbij, dat het eigenbelang van de oppositie en hare leiders, zoodra hunne beurt mocht komen, even hard als thans bij de bestaande partijen ertoe zou drijven, om niet meer dan het bereikbare na te jagen. Het groote gevaar is dus alleen dit, dat eene bandelooze, redelooze menigte het gezag in handen wist te krijgen, maar dergelijke uiterste partijen hebben zich zelfs niet eens in de groote omwenteling van de vorige eeuw kunnen handhaven.

Dit, wat betreft de vrees voor ontbinding. Maar hadden wij geen anderen troost, dan dat de maatschappij, zoo zij in handen harer tegenstanders viel, nog niet verloren was, dan was de oogst al zeer schraal. Wij behoeven ook waarborgen tegen omwenteling zelf.

Daartegen hebben wij een grooten schutsmuur in het bij nagenoeg ieder mensch aanwezige conservatisme. Bij maatschappelijke toestanden als de onze is die waarborg een zeer voldoende. Wij klagen wel veel, schromen niet allerlei plannen op te werpen, maar instinctmatig vreezen wij het nieuwe. Voor hervormingsplannen aanhangers of medewerkers te verkrijgen, kost de grootste moeite. De zaak moet al zeer eenvoudig zijn, of de mensch bemerkt, dat hij geen overzicht heeft van de gevolgen van een voorgenomen stap. Hij deelt de grieven wel, maar gevoelt tevens, dat, om niet van Scylla in Charybdis te vervallen, men voor eene poging tot verbetering waarborgen behoeft, dat het geneesmiddel bij de hand is. Zekerheid daarvan bestaat niet. De tegenwerking tegen het nieuwe te breken, is dan ook geene kleinigheid; het behoeft eene krachtige hand en veel aanzien. Geheele standen heeft men soms tegen.

Evenzoo beschut welstand de maatschappij voldoende. Niet alleen de rijken zijn het, die hun belang in behoud zien, maar al wat welvarend is, hoe gering ook, waakt in den regel daarvoor. De minst welvarende standen staan hier soms zelfs voorop in de gelederen. Onze Eerste Kamer en eene vergelijking tusschen verkiezingen van de Tweede Kamer en den gemeenteraad leeren, dat de grootste welstand niet het minst dikwijls vooruitstreeft, en daar is ook reden voor, omdat hoe geringer bezit, hoe geringer weerstandsvermogen, des te grooter kans bestaat, dat veranderingen nadeel doen. Wie het minst kan verliezen, moet het meest oppassen. Dat weerhoudt velen, die wel sympathiseeren met hervormingsplannen, voor al te radicale stappen.

Het gevaar dreigt dan ook grootendeels, waar groote armoede heerscht, maar ook daar wordt het bezwaarlijk dreigend. Om de bestaande toestanden omver te werpen, is noodig behalve vele andere voorwaarden: eene kunde, een tact en beleid, die slechts de ontwikkeling verschaft. Dat is voor de onderste lagen der maatschappij reeds dadelijk een groot bezwaar. Zij ontgaat het, door de leiding in handen te geven van ontevredenen uit de hoogere standen, maar dergelijken leiders valt het moeielijk, op den duur ontzag en populariteit te behouden. De omwenteling van 1789 heeft het bewezen.

Eene omwentelingspartij heeft daarbij te zorgen voor eensgezindheid, en wat dit, niet het minst in ons land, zegt, weet iedereen. Eigen belangen offert men te weinig aan algemeene en wie dus persoonlijk voordeel geopend ziet, valt gewoonlijk af. Daardoor hebben de omwentelingsgezinden, die de openbaarheid moeten schuwen en noch met kerker noch met belooning invloed kunnen uitoefenen, eene kwade kans. Ook zij beloven wel en zelfs vrij wat meer, dan wie het heft in handen hebben, maar het betreft de toekomst, en de vooruitzichten daarvan zijn zoo nevelachtig, dat niemand schijn van wezen kan onderscheiden. Het kleinere maar zekere voordeel is dan ook wel zoo verleidelijk, en tegen enkele overloopers naar de tegenstanders onzer samenleving staan tot nu toe ten minste geheele groepen, op wie niettegenstaande haar minder gunstigen toestand voor eene omwenteling niet is te rekenen. Bovendien is eene revolutie ook om andere redenen niet zoo gemakkelijk, als dat bijv. onder een Karel I het geval was. Wij hebben thans uitstekend geoefende en gedisciplineerde legers, voortreffelijke wegen en snelle middelen van vervoer, drie zaken, waartegen geene volksmenigte, hoe groot ook, bestand is.

En mocht in spijt van dit alles de nood eens aan den man komen, dan is het gevaar nog zoo groot niet, daar de regeeringen der verschillende landen te zeer overtuigd zijn van de levenseischen der samenleving, om niet te hulp te komen, wie in den strijd dreigt te bezwijken. Dat kunnen nu ook wel de tegenstanders doen, maar regeeringen blijven beter eensgezind dan geheele volken. Het samengaan der eersten zal duurzamer zijn.

Wij behoeven ons daarom niet ongerust te maken voor eene partij, die alles anders wil, althans niet in een land als het onze, in een kalmeerend klimaat, met eene bevolking, die gezond verstand en zin voor orde heeft, met een goed en centraal gezag en omringd door buren, die misschien behalve een gedeelte van de Franschen deze eigenschappen met ons deelen.

Wat ons land nog in 't bijzonder betreft, is, dat zijne geschiedenis van orde getuigt. 't Is waar, in het laatst der vorige eeuw hebben wij aan de revolutionnaire beweging medegedaan; er zijn toen troebelen geweest, die echter wel gevaar voor onze onafhankelijkheid, maar toch zeker niet voor ontbinding of verval opleverden. Had toen geene verdeeldheid in ons land bestaan, dan zou de omvang dier beweging zeker veel geringer zijn geweest.

Men wijst wellicht vragend naar zoovele omwentelingen en zoovele onlusten, ook in den laatsten tijd waargenomen. Vooreerst eene algemeene opmerking. De moeielijkheid sluit zeker de mogelijkheid niet uit. De omstandigheden kunnen wel eens maken, dat wie niets hebben te verliezen en in den regel tot alles bereid zijn, in tijden van onrust daadwerkelijk gesteund worden door beter gestelden, maar ook dan ziet men nog, dat pogingen tot gewelddadig verzet gewoonlijk even spoedig weder eindigen, als zij begonnen. Aan volharding, om vol te houden, ontbreekt het gewoonlijk, en dat niet alleen, omdat die eigenschap op zichzelf zeldzaam is, maar ook omdat na de opwinding zich de verschillende bezwaren, waarop ik wees, wel het sterkst doen gevoelen.

Dat de maatschappij heeft gewankeld, kan men misschien alleen van de Fransche omwenteling van 1789 zeggen, en zelfs toen maakten de ontbrande hartstochten, de verwarring en verandering na vijf jaren voor een rustiger toestand plaats. Na dien tijd is niet alles even voorspoedig gegaan, maar zooals ik reeds straks aanstipte, heeft de kanker, die de maatschappij zoo heet te ondermijnen, nergens zich geopenbaard. Zelfs niet in Frankrijk, het land, dat anders op revolutionnair gebied eene eerste viool speelt. De omwentelingen hadden, welk nadeel zij ook mogen gedaan hebben, als zoodanig toch een zeer gematigd karakter en konden niet anders dan dynastie-wijzigingen bewerken, en dat nog wel terwijl het volk door zware grieven wakker was geworden. Dat Lodewijk XVIII zoo klakkeloos door Napoleon van den troon kon worden gestooten, was grootendeels te danken aan tal van fouten, die de gevallen partij zelf erkende, en wie den tocht van Elba naar Parijs nagaat, moet zeggen, dat zelfs toen bij dit alles nog de zeldzame vereeniging van eene geheel buitengewone populariteit, van politieken tact, krijgsmansgenie en geluk moest komen, om de moeielijkheden meester te worden. De regeeringen van een Karel X en Louis Philippe waren al niet minder rijk aan grove gebreken, en ook nu bleven de omwen telingen (die van 1830 en '48) buiten machte, het communisme de macht in handen te geven. Alleen in 1870 was de communistische beweging

van beteekenis, maar toch eigenlijk slechts in Parijs en dan nog wel dank zij dat kleine gedeelte der bevolking, dat in bijna iederen Christelijken staat elke gelegenheid aangrijpt, om te plunderen en te rooven. De minderheid waren zeker utopisten, die in den waan verkeerden, dat het duizendjarig rijk op het punt stond van aan te breken. Buiten de hoofdstad bleef Frankrijk, dat door zijne nederlaag meer dan ooit toegankelijk was voor ontbinding, rustig(*).

In andere landen heeft de geschiedenis der negentiende eeuw nog minder reden gegeven tot wantrouwen. Alleen 1848 maakt eene uitzondering en hoeverre was het er toen zelfs vandaan, dat de maatschappij wankelde?

Bij de beoordeeling van sociale verschijnselen bedenkt men dit niet genoeg, dat de gebeurtenissen, die wij beleven, veel indruk op ons maken en dat wij daarom spoedig geneigd zijn, ze gelijk te stellen met vroegere feiten, die veel ernstiger waren, maar slechts door overlevering, en dus verzwakt, tot ons komen. Men ziet daarbij ook over het hoofd, dat de nihilistische bewegingen veel minder kansen van slagen hebben dan vroegere omwentelingen, die niet anders waren dan verandering van regeeringsvorm. Deze hebben, zooals vanzelf spreekt, aanhangers van macht en invloed, die de beweging kunnen bevorderen of bij mislukking misschien nog bescherming verleenen. Dergelijke omwenteling is ook eenvoudiger, omdat het bestaande behouden blijft en de wijzigingen slechts op enkele zaken betrekking hebben. Men kan dus waarschijnlijk rekenen op onverschilligheid van een groot gedeelte der natie, dat niet tot de aanhangers van de bovendrijvende partij behoort. Geheel anders zal het bij eene toekomstige sociale omwenteling zijn. Deze moet bijna uitsluitend voortkomen uit het proletariaat, dat ongeorganiseerd is of, zoo al, moeielijk georganiseerd blijft, dat nagenoeg ieder machthebbende tegen heeft en voorstaat, wat allen bezittenden nadeelig is. Dat zijn bijna onoverkomelijke moeielijkheden, te meer nog door het gebrek aan tact bij de oppositie voerende partijen. Had men zich indertijd aangesloten bij de richting, die de belangen der lagere klassen meer inzonderheid voorstaat, was men geleidelijk vooruitgegaan, wie weet, of door verdeeling der partijen de gelegenheid niet eenmaal ware geopend, om met kans op goeden uitslag een aanval op de maatschappij te doen. Door echter over het hoofd te zien, dat een dam, waar een kogel op afstuit, soms door een waterstraal kan ondermijnd worden, door in het werkelijke leven als bij de wetenschappelijke behandeling van een vraagstuk te handelen, heeft men zijn doel voorbijgestreefd. Met de deur is men in huis gevallen, dadelijk heeft men de meest vèrstrekkende eischen niet alleen uitgesproken, maar als middel van agitatie gebruikt en daarmede natuurlijk geloovigen en

(*) Het was in dien tijd een publiek geheim, dat Napoleon III aan de clubs volle vrijheid van spreken had gelaten met het doel, de middelstanden door vreesaanjaging in hunne oppositie te keeren. Zou 't niet deze daad, nog wel die eener reactionnaire regeering, zijn, die de beweging zoo heeft voorbereid?

ongeloovigen, aristocraten en democraten, liberalen, conservatieven en clericalen wakker gemaakt en de handen doen ineenslaan voor het behoud van de maatschappij, en zoo al, dan zal er heel wat water nog door den Rijn gaan, vóórdat de antipathie tegen de sociaal-democratie en dergelijke richtingen verdwenen is.

En nu keere men de rollen eens om en vrage, waarom men het liberalisme verwijt, wat voor zijne geboorte bestond? Nihilisme en communisme kwamen reeds in lang vervlogen eeuwen voor. Bij verschillende volken was en is ook thans nog de maatschappij socialistisch gekleurd, bijv. door gemeenschap van land. Eischen in dien geest leidden tot den Zwabischen opstand, eene poging tot omwenteling, zooals het liberalisme in deze eeuw er geene gekend heeft. Volgens het toenmalige programma der boeren zou ieder recht hebben op het wild, de vogels en visschen, omdat God den mensch macht heeft gegeven over de dieren. De wederdoopers gingen nog verder; zij verklaarden zich voor afschaffing van den particulieren eigendom en voor goederengemeenschap en zij hebben in Munster zelfs begonnen dit in practijk te brengen.

Tallooze godsdienstige sekten in de veertiende eeuw zijn zelfs dergelijken toestanden toegedaan geweest. Zoo bijv. Beghinen en Begharden, Adamieten en Luciferanen, die geene armoede, geene onthouding, geene gehoorzaamheid meer duldden en zelfs nu en dan openlijk het meest vertrouwden, wie het minste schaamtegevoel hadden(*). En in het hart der toenmalige geloovige Christenwereld, in Rome, zegevierden eens praktijken, die men thans zeker voor de vruchten der moderne beginselen zou aanzien, nl. toen Paus Innocentius een illoyaal verdrag met den vijand sloot. Het volk verklaarde den Paus van alle wereldlijke gezag vervallen, riep de republiek uit, wierp de adellijke oligarchie omver, maakte zich meester van de heerschappij en als slachtoffer van de omwenteling viel zelfs het hoofd van den Staat, Paus Luicius II. Beperkingen van den eigendom, die men thans als de nihilistische gevolgen van het liberalisme voorstelt, ontbraken vroeger evenmin. Het recht van onteigening bijv. is geene uitvinding van onzen tijd. De moderne beginselen hebben den eigendom beperkt, bijv. door de slaven vrij te verklaren, door een einde te maken aan bepalingen, waarbij bijv. de eigendom van lijfeigenen niet voor vererving vatbaar was, en door zoovele andere maatregelen van wetgeving en politie. Daardoor is de bijzondere eigendom niet aan 't wankelen gebracht, integendeel, door bijtijds met het getij de bakens te verzetten, is hij des te hechter juist bevestigd. En nu wijt men het aan de jongere geestesrichtingen, dat er thans niet alleen geschermd wordt met het droombeeld eener onbestaanbare maatschappelijke regeling, maar dat er ook zijn, die eenvoudig slechts gewelddadige omverwerping begeeren, maar dit kan toch al evenmin de giftige vrucht van nieuwe wijsbegeerte zijn, daar ook hiervan de geschiedenis precedenten kent, zooals bijv. de Jacquerie.

(*) Zie Pierson. *Geschiedenis van het Roomsch-Katholicisme.*

De Jacquerie, wederdooperij, boerenopstand en dergelijke richtingen putten hunne kracht juist uit het geloof. Zij beleden beginselen, die alleen misschien thans nog bij de meest logische communisten sympathie zouden vinden. Zoo waren er, die, op de Schrift steunende, tot de veronderstelling kwamen, dat de liefde alles zou reinigen en dat de zonde ophield zonde te zijn, zoodra zij in dien staat der liefde werd bedreven!

De Schrift zelf is op sommige plaatsen zuiver communistisch. Bijv.: 'En niemand zeide, dat iets van hetgeen hij had zijn eigen ware, maar alle dingen waren hun gemeen'(*). Nog sterker: 'En aan een iegelijk werd uitgedeeld, wat dat elk van noode had'(†). Het communistische: vervulling naar behoeften, predikt niet anders. Laveleye wees er nog onlangs op, hoe de kerkvaders hunne sociaal-democratische neigingen al evenmin onder stoelen of banken verstopten. De rijke is een dief, heet het bij den heiligen Basilius. De rijke is een roover en goederengemeenschap verkieslijk, zegt Chrysostomus. Overvloed is steeds de vrucht van diefstal, voegt Hieronymus eraan toe. De natuur geeft de gemeenschap, wederrechterlijke inbezitneming den bijzonderen eigendom, beweert Ambrosius.

En daarbij moet men zeggen, dat behoudende beginselen, die de maatschappij in tijden van nood zouden kunnen beschermen, toch verlaten worden, als de volksgeest verandert. Onder de regeering van Jacobus bijv. lag de dood van Karel I zoo sterk in 't geheugen, dat den boventoon voerde en misschien wel de meerderheid vormde de partij, die verkondigde, dat zelfs de Koning, die onwettige dingen beval, althans lijdelijk, moest gehoorzaamd worden. En toch smolt die geheele partij als sneeuw voor de zon, toen Willem van Oranje landde.

Waarlijk, de omwenteling is evengoed onder reactionnaire als liberale beginselen mogelijk en wordt door geen hunner weerhouden. Orde en rust hangen af van de omstandigheden en van het juiste gebruik van de beginselen der verschillende partijen.

Van conservatieve zijde wordt het voor de maatschappij bedenkelijk geacht, dat in den laatsten tijd de belangen der lagere klassen zoo voor alles op den voorgrond worden geplaatst, dat zij steeds een punt van gedachtenwisseling uitmaken en dat men te hunnen behoeve zelfs de hulp van den Staat inroept.

Op die wijze vreest men nog eens ernstige onlusten te zien uitbreken. Niet allen kunnen een goed lot hebben, de meesten zelfs zullen zich met weinig moeten tevredenstellen. Hoe meer men op de hulp van den Staat gaat vertrouwen, hoe meer men de ellende, welke geleden wordt, gaat blootleggen, hoe meer men naar verbeteringen streeft, die, op zijn best genomen, slechts in een zeer ver verwijderd verschiet bereikbaar zijn, des te meer ontevredenheid, des te meer

(*) Apostelen, IV:32.
(†) Apostelen, IV:35.

kans, dat deze op den duur waarschijnlijk niet altijd binnen de perken is te houden. Daarom beruste men liever in hetgeen toch niet te veranderen is, en spele niet met buskruit. Neen, antwoordt men, door steeds te berusten in den bestaanden toestand, komt men niet verder; zoodoende blijft ook bestaan, wat zeer goed te verbeteren ware. Men zou dus de grens moeten kennen en die wordt eerst duidelijk, wanneer men aan het werk tijgt.

Het is te betreuren, dat partijen steeds zoo fel tegen elkander staan, zoo weinig waardeering voor eens anders meening hebben en daardoor de neiging missen, de waarheid in 't midden te zoeken. Men kan het toch eigenlijk moeielijk ontkennen, dat voor beide partijen veel is te zeggen. Door te zwijgen over de belangen van de werkende klasse, die zoo dikwijls de lijdende klasse is, blijft natuurlijk veel meer bij het oude, dan noodig is, en wordt eene struisvogel-politiek gevoerd, die zeker geen heil aanbrengt. Maar evengoed komt het voor, dat men, door op ellende de aandacht te vestigen, haar bitter zwaar kan doen wegen en daardoor ongeluk en onrust bevordert. Het is eene overbekende spreekwijze, dat niet deert, wat men niet weet.

Waar beide partijen zooveel recht van bestaan hebben, daar is eene aanwijzing voorhanden, om bij ieder geval op zichzelf te beoordeelen, of men goed doet te spreken of te zwijgen. In het dagelijksch leven doen wij steeds zoo. Het zijn niet alleen de kinderen, die wij niet van alles op de hoogte brengen, maar evengoed de volwassenen, zelfs al zijn zij belanghebbenden.

Het is intusschen niet te loochenen, dat wij op een hellend vlak komen, door hier op utiliteitsgronden te gaan letten. Wanneer het doel een dergelijk middel veroorlooft, dan is de stap zoo groot niet, om, als het zwijgen niet meer helpt, tot onjuistheden de toevlucht te nemen. Wij zullen dat straks zelf gewaarworden, voor het geval staan en de moeielijkheid inzien, om steeds de waarheid aan het licht te brengen. Toch zal men eene zekere huivering, om op dien weg voort te gaan, eerbiedigen.

En twijfelt men in een gegeven geval, of de vruchten van te spreken tegen de mogelijke nadeelen overstaan, dan mag men daarbij wel in rekening brengen, dat het gevaar van te groote openhartigheid in ons land weinig wordt opgemerkt. Tot dusverre geniet het geschreven of gesproken woord eene groote vrijheid en opwinding ervan was er weinig van te bespeuren. Het is toch ook waarlijk zoo gemakkelijk niet, eene beweging op touw te zetten, en het ligt wel eens in onzen aard, om wat drukte te maken, veel geschreeuw over weinig wol te doen hooren of met groot gewicht geheim te houden, wat gerust iedereen zou mogen weten. Maakt men zich inderdaad niet dikwijls onnoodig ongerust? Er is vooral in ons volk iets, dat onbevoegden, die niet per se het kwade willen, doof en blind maakt voor sociale zaken, en dat is: onverschilligheid. Deze fout is zoo groot, dat zeer ingrijpende misbruiken soms

verwonderlijk lankmoedig verdragen worden en dat het de grootste moeite kost, om de menschen ertoe te brengen hun eigen belang te behartigen(*).

Met dit onderwerp is het als met zoovele vraagstukken in dit opstel. Aan beide zijden staan gevaren en groote gevaren voor de deur. Wanneer men echter zonder vooringenomenheid overweegt, dan schijnt het mij toe, dat de klippen wel te ontzeilen zijn.

Men acht ook in het bijzondere leven een krachtigen waarborg noodig en meent dien te vinden in eene streng godsdienstige levensbeschouwing. Zonder die vreest men voor 's menschen wandel en met het verval van den individu ook dat van de maatschappij. Afgescheiden daarom van andere overwegingen wil men dan ook om die reden veroordeeling van het ongeloof en evenzoo slechts afkeuring voor wie aan het geloof eene minder voorname plaats inruimen of niet bij alles met de Schrift willen te rade gaan. Deze wijze van zien is, naar het mij toeschijnt, bij onze toestanden niet de juiste.

Bij alle partijen worden in gelijke mate de Christelijke deugden betracht. De trouw in het huwelijk, de liefde in het huisgezin, de plichten tegenover maatschappij en evenmensch, dit alles, waarin volgens velen de eerste teekenen van verval zijn op te merken, vinden erkenning en overtreding bij iedere partij. Niet minder dan de reactionnair beschouwt de liberaal het huwelijk als een van de hechtste grondslagen der samenleving. Hij laat daar, of het reeds vooruit in den hemel wordt gesloten, maar het voorkomt z.i. chaotische verwarringen, het tempert hartstochten en bandeloosheid, het beschermt vrouwen en kinderen tegen kwaadwillige verlating en wat hij misschien nog meer dan al het overige waardeert, dat is, dat de langdurige omgang in spijt zelfs van wederzijdsche grieven genegenheid wekt. Vrije liefde telt dan ook niet zooveel aanhangers, dat het eenige reden tot bezorgdheid zou moeten wekken. Er komen ertoe door materieele redenen, en dezen, gevoegd bij wie eenzaamheid en losbandigheid verkiezen, mogen een aanzienlijk getal vormen, de bevolking is dat niet. Bij de vrouwen zelfs is de afkeer van vrije huwelijken algemeen, en wie ertoe vervalt, wacht een hard en onverbiddelijk vonnis. Zelfs prostituées verlangen, zooals men weet, in den regel niets liever dan een huwelijk te sluiten. Daarbij vergete men niet, dat het celibaat geene uitvinding van onzen tijd is.

Evenmin ontbreekt ook de liefde tusschen ouders en kinderen, waar de godsdienst geene hoofdrol vervult. De enkele pijnlijke uitzonderingen komen bij alle richtingen voor. Het is nog eens Groen van Prinsterer, die de tolk zijner partij werd, toen hij zeide: ‘Als het “Eert uwen vader en uwe moeder” niet meer geldt, wat zou er overblijven van den voorbijgaanden band van volstrekte hulpeloosheid en bijkans dierlijke gehechtheid?! Al wat meer is, kan enkel conventioneel zijn’(†). Laat ons

(*) Voorbeelden te over leveren aandeelhouders van zoovele naamlooze vennootschappen.

(†) *Ongeloof en revolutie*, blz. 212.

ditmaal eens, zooals de partij van Groen zoo dikwijls doet, alle niet-reactionnairen ongeloovig noemen, dan wordt ons standpunt er slechts te sterker om. De Schrift zegt ook: ‘Die vader en moeder liefheeft boven mij, is mijns niet waardig.’ Er wordt hier rangorde gemaakt tusschen de geheel verschillende gevoelens van God, ouders en kinderen, gevoelens, die niets met elkander gemeen hebben. Daardoor ontbrandt gemakkelijk strijd in 't gemoed van den vrome, die, wanneer de Schrift overwint, aan de hechtheid van den band tusschen ouders en kinderen nadeelig is. Hoe anders is 't bij degenen, die geene verhouding zoeken tusschen deze onvergelijkbare gevoelens.

Toch acht ik het in 't geheel niet onmogelijk, dat in deze kringen veel meer liefdeloosheid voorkomt. Wat toch is soms het geval? De liefdeloozen, de boozen van natuur zijn gewoonlijk niet de minst verstandigen. Om te breken met wat ieder preekt, is zelfstandigheid noodig, zwakken van geest gewoonlijk niet zoo eigen. Naar steun, dien de godsdienst zou kunnen verschaffen, zien zij allicht minder om. Omgekeerd is een warm gemoed bij de beperkten niet zeldzaam, en dezen zijn uit hun aard meer hulpbehoevend. De ondeugd kan daarom wel het sterkst voorkomen, waar de godsdienst eene bescheidener plaats inneemt, omdat zich in deze gelederen zooveel liefdeloozen bevinden, maar daarom is er nog geen verband tusschen een en ander.

Diezelfde opmerking, het zij in 't voorbijgaan gezegd, geldt ook van de klacht, dat alleen de reactionnaire beginselen behoeden tegen een slecht soort van rationalisme, dat met alle natuurlijke organisaties en historische grondslagen breekt en zich alleen op het gevaarlijke veld der deductie beweegt. Het is hier als met liefdeloosheid. Rationalisten scharen zich gewoonlijk niet bij de reactionnairen.

De godsdienst is ook niet noodig, om den mensch werkzaamheid en economisch beheer bij te brengen. Ook te dezen opzichte heeft de ervaring ons gerustgesteld. Ons klimaat, ons karakter en onze maatschappelijke toestanden en de uitgebreidheid onzer behoeften beletten het euvel der werkeloosheid. Het wie niet werkt, zal niet eten, geldt voor de overgroote meerderheid van de menschen. In 't Zuiden van Europa, waar over gebrek aan geloof niet te klagen valt, is de werkkracht veel minder dan bijv. in de groote steden van Midden- en Noord-Europa, die als brandpunten van ongeloof gelden.

Zoo ook bij het huishoudelijk beheer. Ongeloovigen zijn toch niet per se losbollen. Men meent, wel is waar, dat dikwijls geloof en eenvoud aan elkander zijn gepaard, in onzen tijd wordt daarbij over ongeloof en weelderigheid geklaagd, maar het samengaan van twee verschijnselen bewijst nog niet hun verband. Het is dan ook zeer wel mogelijk, dat de eenvoud, dien onze ouders zich zoo goed nog uit hunne jeugd herinneren, het gevolg is geweest, niet van godsdienstzin, maar van het gebrek aan rijkdom, dat na den Napoleontischen tijd bestond.

Het eenige, wat men kan zeggen, is, dat geloof eenvoud bevordert,

hetgeen natuurlijk volstrekt niet inhoudt, dat zonder geloof eenvoud moet verminderen. Het tegendeel van dien is dan ook evengoed mogelijk, omdat de neiging tot eenvoud en die tot weelde beide bij den mensch voorhanden zijn. Soms heeft eenvoud tot wansmaak toe geheerscht, dan weder wist zucht tot praal en weelderigheid te zegevieren. De godsdienst oefende hierbij dikwijls geen invloed uit.

Anders is de invloed van den godsdienst ten opzichte van ons plichtgevoel tegenover de maatschappij en den evenmensch. In het goede is de mensch zwak, in het kwade gewoonlijk nog al krachtig. Aan misdaden, aan onrechtvaardigheid, onbillijkheid en liefdeloosheid dan ook geen gebrek, en wat nog sterker is, het zoo fraaie en algemeen aangenomen beginsel, om voor elkander te leven, wordt in de practijk veelal eenvoudig over het hoofd gezien en overtredingen, die eindelijk de regel zijn geworden, voor rechtmatig gehouden. Bijv. wanneer een vreemde, eene kennis, een vriend desnoods ons ongevraagd, onder voorgeven van algemeene menschenmin, zijne diensten aanbood, dan zouden wij niet juichen, maar wantrouwen. Wij achten het onwaarschijnlijk, dat men in gewone omstandigheden zoo krachtig ons belangeloos zal helpen. Wie eene rijke ervaring hebben, zooals menschen van zaken, betwijfelen zelfs, dat rechts- en billijkheidsgevoel, die toch waarlijk niet altijd ficties zijn, ons tot belangeloosheid nopen. Doen wij in zaken bijv. om die reden aanbiedingen, dan moet de bedoeling al zeer klaarblijkelijk zijn, om vertrouwen in te boezemen. Nu is dergelijk wantrouwen zeker niet onverstandig, maar dan blijkt er ook uit, dat er weinig is, waaraan zulk eene behoefte bestaat als aan een prikkel tot ontwikkeling van altruïsme. Wat zou daarvoor zoo werkzaam kunnen zijn als de godsdienst? Wij zijn reeds zóó dankbaar, een vriend in nood te bezitten, dat eene leer, die wijst op het bestaan van een liefderijk God, die over ons waakt, het goede met ons voorheeft en kracht naar kruis schenkt, ons geheele karakter beter moet stemmen en den plicht, dien zij ons oplegt, om voor derden te leven, daardoor des te meer klem zal bijzetten.

Er kan daarenboven ons niets zoo krachtig op den goeden weg doen blijven als de vrees voor den toorn van een almachtig wezen. Men vergeet het steeds, dat men in vele gevallen gedwongen veel eerder dan vrijwillig tot handelen is te brengen. Wij nemen ons bijv. immers gemakkelijker in acht, wanneer wij door aanzien, onbekendheid of iets dergelijks tegenover derden dat niet kunnen nalaten, dan wanneer wij met onze dienstboden hebben te doen. Wetten en voorschriften, die niet bonden, zouden weinig helpen. Dien dwang voor het goede nu geeft de godsdienst, door bedreiging met straf en uitzicht op belooning. Wie niet geheel speelbal zijner hartstochten is, kiest spoedig tusschen eeuwige gelukzaligheid en verdoemenis.

Bij de welgestelden zal zelfzucht zich door beschaving en welvaart nog niet zoo in hare afzichtelijke vormen voordoen, maar waar armoede

huist en dikwijls slechts het leven spaart, daar verdooft, daar verdwijnt altruïsme(*). Soms is hier, in spijt van armoede, zin voor orde en plichtgevoel aanwezig en ontbreekt ook wel de kracht, om openlijk te verloochenen, wat de maatschappij sedert eeuwen huldigt, maar overigens kan hier levensvreugde en levenskracht slechts voortkomen uit de hoop op een beter leven, dat voor het leed vergoeding zal schenken en waarin zelfs de laatsten dan de eersten zullen zijn. De invloed van den godsdienst te dezen opzichte bleek onlangs nog bij de arbeiders-enquête, waarbij de getuigen, en m.i. te recht, de anti-socialistische gezindheid in Limburg en Brabant bij de fabrieksarbeiders aan hem toeschreven. Tot zoover heeft, dunkt mij, de reactie het recht aan hare zijde, wanneer zij op eene godsdienstige levensopvatting hoogen prijs stelt, maar daar staat het een en ander tegenover, dat de reactie op hare beurt over het hoofd ziet.

Het vooruitzicht op een beter leven geeft voldoenden troost en kracht voor het goede, mits men aan de verwezenlijking onvoorwaardelijk gelooft. Bij de eerste vonk van twijfel verliest de godsdienst reeds van zijne kracht, en naarmate de twijfel stijgt, daalt ook de invloed van den godsdienst. En aan twijfel ontbreekt het zelden of nooit. Dat is nu zoo erg niet, waar het geluk op het spel staat, want onbewust is men dan wel zoo verstandig, twijfel te bannen. Men erkent het dan algemeen, dat de mensch niet te veel moet nadenken. Ten behoeve van altruïsme zal men zich critiek echter niet ontzeggen. Dat is niet het gevolg van ongeloof of van onzen verdorven tijdgeest, want de oudheid kende reeds atheïsme en in den boezem van het Christendom is het steeds opnieuw ontstaan. Noch de invloed van het Protestantisme, noch de dwangmiddelen en de voogdijschap van het Roomsch-Katholicisme hebben den stroom kunnen keeren. Men denke eens aan de veertiende en vijftiende eeuw terug, toen men van een Jezus, Mozes en Mahomed als van de drie bedriegers sprak en onverschillig voor den ban was. Rauwenhoff geeft in zijne *Geschiedenis van het Protestantisme* een treffend staaltje van den toenmaligen tijdgeest, nl. dat een kanunik in een oogenblik in eene preek uitriep: ‘o Jezusje, Jezusje, het zou maar van mij afhangen, als ik er lust in had, uwe heerlijkheid met veel meer afdoende redenen omver te werpen.’ Kunnen wij, als zoo iets in die tijden mogelijk was, nu ooit hopen, dat ongeloof en daarmede het kwade door den invloed van den godsdienst aanmerkelijk zal verminderen? Het feit, dat de mensch ten allen tijde eene treffende vereeniging van goed en kwaad is geweest, doet het ons betwijfelen.

Nu wil men, om dit ongeloof te voorkomen, den godsdienst als 't ware van alles doen uitstralen. Zoodoende beoogt men, afgescheiden van andere redenen, de natuurlijke traagheid van den mensch voor het goede op te wekken. Men weet echter de bezwaren, daartegen

(*) Natuurlijk niet zonder uitzondering. Men denke slechts aan het onderling hulpbetoon der armen.

van liberale zijde gemaakt. Bovendien ook eene opmerking. Is het niet eenigszins in strijd met den eerbied voor den godsdienst, om, ik moet het haast noemen, reclame voor hem te maken? Wie prijs stelt op het belijden van Gods woord als de uiting van het geloof, kan niet gesticht zijn, dat de belijdenis geschiedt, omdat men steeds te pas of te onpas aan den godsdienst herinnerd wordt. Zoo iets is toch nooit Gode waardig. En ook onvoldoende volgens reactionnaire zienswijze. Is de mensch werkelijk zoo verdorven, ademt zijn geheele bestaan slechts zonde, dan behoeft hij in alles steun, dan mag hij nooit alleen op zichzelf staan. Dat is echter onuitvoerbaar. Ons kan niet iemand ter zijde staan, die ons doen en laten bewaakt, met ons medeleeft, het kwade verhoedt, het goede ontwikkelt en ons geestelijk leidt; wij blijven aan onszelven overgelaten, en wat wij dus ook belijden, op ons komt het aan.

Nu kan men zich natuurlijk met het bereikbare tevredenstellen, maar dan voldoet toch alleen het Katholicisme aan de eischen. Dit wil ten minste zooveel mogelijk ons geheele wezen van den godsdienst doordringen. De biecht geeft den geestelijke gelegenheid, zich met het bijzonder leven van den individu te bemoeien; de opvoeding, het huwelijk, het huiselijk leven, het verkeer met de buitenwereld, alles is hem een open boek. Wanneer men nu van de overwegende nadeelen, die hiertegenover staan, afziet en alleen let op den verdorven, steunbehoevenden mensch, dan moet men die richting uit. Verder dan het Katholicisme is niet mogelijk, maar minder ver dan ook gevaarlijk. De Protestanten, die den invloed van hunne gemeentelijke voorgangers beperkten tot het godsdienstige leven, treft nu hetzelfde verwijt, dat de liberalen moeten hooren, nl. dat zij den mensch te veel aan zichzelf overlaten.

Hoe dat ook zij, dit is zeker, dat de deugd bij geene partij zoo groot is. Bij de reactionnairen komen de zonden voor, waaraan de liberalen ootmoedig erkennen schuldig te zijn. Men zegt wel: geloof kweekt meer gevoel, en als bewijs wijst men onder meer op zoovele liefdadige instellingen, die het krachtigst door geloovigen worden gesteund, maar daarbij verlieze men niet uit het oog, dat de geloovigen zich vooral op het lenigen, meer dan op het voorkomen van armoede toeleggen, hetgeen uit den aard der zaak het meest in 't oog valt, en dat de rijken, zij, die het meest kunnen helpen, zoo dikwijls zeer vroom zijn. Neen, de godsdienst kan in weerwil van zijn sterk standpunt de menschelijke natuur evenmin genoeg beheerschen. Thomas à Kempis leert het ons reeds in zijn werk: *De navolging van Christus*(*). Over het kloosterleven sprekende, schrijft hij: ‘Het is geen kleinigheid, als men in een klooster of broederhuis woont, aldaar te leven zonder ongenoegen en zulks vol te houden tot aan den dood.’ Dit is de ervaring van iemand, die zich met zijne omgeving in den bloeitijd van de kloosters aan den dienst van God wijdde

(*) Vertaling van Hazebroek, Amsterdam, 1844, bl. 27.

en die een bekend goeden invloed op zijne omgeving uitoefende! Het is bekend, dat elders de ervaringen nog wel droeviger zijn. Pierson(*) geeft eenige treffende staaltjes. Een Johannes XII werd door zijne mede-bisschoppen beschuldigd van omkooperij en kerkroof; hij zou het bisschoppelijk paleis in een bordeel hebben herschapen. Op de synode te Reims in het jaar 991 noemt de bisschop van Orleans het onmogelijk, om voor de pausen langer gehoorzaamheid der geestelijkheid te verlangen, daar zij in den laatsten tijd zulke monsters waren. Een Italiaansch spreekwoord leerde in dien tijd, dat een geestelijk ambt te koop is als een stuk vee; het concubinaat trachtte men toen ter tijde zelfs te rechtvaardigen met een beroep op de bijzondere vrijheden van de kerk van Ambrosius! En wij, bewoners van Noord-Europa, die soms beweren, dat het klimaat bij ons eene gestrengere levensopvatting toelaat, mogen er wel eens aan denken, dat het in onze streken toen evenzoo gesteld was. Pierson haalt een brief aan van Bonifacius aan Paus Zacharias, waarin hij klaagt over geestelijken, die van hunne jeugd af altijd in ontucht, overspel en onreinheid leefden, als diakenen vier of meer bijzitten hadden, over bisschoppen, die dronkaards waren, enz. Nu zijn de Protestanten wel eens geneigd geweest, de zedelijkheid der Roomsche geestelijken te verdenken en in een bespottelijk daglicht te stellen, maar daarmede winnen zij de zaak toch niet voor zich, want als de beoefening der Schrift zoo weinig op hare beoefenaars, van welke richting nu ook, werkt, dan kan zij toch geen radicaal geneesmiddel zijn. En als men let op de sociale toestanden in België en in de Rijnprovincie, waar de sociaal-democratie slechts met klimmende moeite door het Katholicisme wordt gekeerd, dan neigt men er evenmin toe over, om aan het geloof eene zooveel vermogende kracht toe te kennen. Te minder, omdat zelfs waar schim noch schaduw van twijfel bestaat, het geloof onmachtig is, daar dit alleen niets vermag, maar vereeniging behoeft met de kracht, om hetgeen men voor goed houdt, ook te betrachten, een samengaan, naar het oordeel van geloovigen steeds mogelijk, maar inderdaad vrij zeldzaam.

Maken wij met deze overwegingen de balans op, dan moeten wij erkennen, dat de godsdienst een welkomen steun aan de maatschappij kan geven, maar onder ongunstige omstandigheden waarschijnlijk toch buiten staat is voldoende te beschermen en dan ook voor het behoud van de maatschappij volstrekt niet onmisbaar is. Ook hierom niet, omdat de maatschappij een krachtigen steun heeft in de samenleving zelve, die bij veel kwaad ook een goeden geest kweekt en beginselen tot erkenning brengt, waaraan niemand zich geheel onttrekt en waartegen te zondigen, gewoonlijk slechts in 't geheim en niet al te grof geschiedt. Deze, onder het strenge, zij het ook dikwijls onbillijke gezag van de openbare meening, verzekert de maatschappij toch ook eene zekere orde.

Velen, waaronder er zijn, die voor zichzelven aan godsdienst nu zooveel niet hechten, keuren het af, dat bij de lagere klasse het

(*) *Geschiedenis van het Roomsch-Katholicisme.*

geloof wordt geschokt of althans niet bevestigd en de maatschappij onnoodig van steun wordt beroofd. Voor de ongeloovigen nu is het, van hun kant, moeielijk, den godsdiênst uit utiliteit te prediken. Het is ons immers in de wereld niet alleen om het nut, maar toch waarlijk ook om de waarheid te doen. Gaat het nu aan te prediken, wat men niet gelooft?

De waarheid te belijden, is ons eene behoefte, maar het geluk van de menschen te verbreken, hunne dierbaarste verwachtingen te verstoren, de hoop uit hun leven te bannen, dat is een prijs, die doet aarzelen. Het is hier als zoo straks, toen wij spraken over het gevaar, aan het bespreken van sociale fouten en verbeteringen verbonden. De ervaring leert, dat het gebruik van onwaarheden onder zekere omstandigheden geoorloofd is. Wij veinzen wel eens belangstelling, die niet bestaat; prijzen, wat wij niet fraai vinden, en zwijgen, waar grieven bestaan of derden zichzelf overschatten. Spaarden wij elkander hierin niet, dan zou de verstandhouding eenvoudig onmogelijk zijn en het harde, zij het ook misschien juiste oordeel ons weerhouden, naar veel meer te streven. Zieken leggen wij ook niet het hopelooze van hun toestand voor, ongelukkigen toonen wij niet aan, dat hun lot voor geene verbetering vatbaar is. Het verbergen van de waarheid is hier geene huichelarij, maar slechts voorkomen van leed. Zoo ook bij den godsdienst. Of zij, die twijfelen aan eeuwige gelukzaligheid, bij anderen de verwachtingen daaromtrent ongestoord mogen laten, is iets, dat dus minstens wel overweging verdient. Daarbij komt, dat wij in de maatschappij met de meest mogelijke waarheidsliefde toch zeker niet geroepen zijn, om steeds bij alles en aan allen de geheele waarheid bloot te leggen. Talloos zijn de gevallen, waarin een rechtschapen mensch bevoegd en verplicht kan zijn te zwijgen. Bij veel overeenkomst is echter ook groot verschil mogelijk. Bij onzen omgang met anderen staat het zwijgen hoogstens zelfkennis en bescheidenheid in den weg; bij ernstige vraagstukken daarentegen kan het bedenkelijk worden, hetgeen men in twijfel trekt, onweersproken te laten. Niet het minst juist bij den godsdienst, die tot eene dualistische wereldbeschouwing leidt, welke voor een gedeelte het heden aan de toekomst doet offeren. Dat offer nu is veelal de oorzaak, dat het leven zeer bemoeielijkt wordt. Moet men nu, als men meent, dat die toekomst slechts schijn is, voort blijven gaan op den ingeslagen weg? Het is eene ingewikkelde vraag, ook al erkent men ten volle de behoefte aan een ideaal bij den mensch.

Wat hier het zwaarste weegt, is niet eens en vooral uit te maken. Zaak zal het zijn, niet uitsluitend liberaal of reactionnair te werk te gaan, maar een beroep te doen op voorzichtigheid, beleid en tact. Dat is de eenige weg, om op den duur orde en geluk te bewaren. Doet men anders, gaat men uitsluitend te linker- of te rechterzijde, dan kan de toestand zeer licht gevaar opleveren.

II.

De clericale partij vreest nog om andere redenen verval van de maatschappij, tenzij hare beginselen zegevieren. De zondenbok is weer het liberalisme. Dit zou op den duur despotisme voortbrengen, dat natuurlijk evenzeer tot groote maatschappelijke ziekten leidt. Les extrêmes se touchent, mag men hier wel zeggen. Zoo even hoorden wij de klacht over anarchisme, thans die over despotisme. Verdediging zou men misschien overbodig kunnen achten, omdat de eene beschuldiging de andere opheft. Toch is dat niet het geval, omdat het niemand minder is dan Groen, die de tegenstrijdigheid begaat, en de leek dus geneigd zou kunnen zijn, zich de onvereenigbaarheid der beide gevolgtrekkingen te ontgeven of, wanneer hij met mij aan het ongegronde van de vrees voor omwenteling gelooft, des te gereeder die voor despotisme aan te nemen.

De beginselen van het liberalisme zouden met zich brengen albemoeiing van den Staat en daarmede van de meerderheid. Niets, dat buiten bereik daarvan blijft of er heilig voor is, zelfs niet de eigendom, de vrijheid of de gelijkheid. Het despotisme van de meerderheid leidt door aanhoudenden strijd, die bij overeenkomst van grondslagen uit verscheidenheid van redeneering, van belangen en van karakter ontstaat, tot despotisme van den enkele. Men wijst dan gaarne op Napoleon I als bewijs.

Dat de omwenteling van '89 het keizerrijk voortbracht, beteekent al zeer weinig, want de verandering was gevolg van machtsmisbruik van één enkele, en dat wordt nooit door beginselen weerhouden, wanneer daarvoor de omstandigheden gunstig zijn. En wat Napoleon vermocht, zou in andere landen, waar het volk niet zoo bekend wispelturig is, zeker moeielijker vallen.

Dat er gevaar voor despotisme van de meerderheid bestaat, dat is zeker niet te ontkennen, maar bij de reactionnaire regeeringen, die de geschiedenis kent, komt dwingelandij evenzoo voor. En is dat nu wel zoo waarschijnlijk? Met den wil van de meerderheid stijgt toch nog niet per se willekeur ten troon, maar worden juist, althans op den langen duur, misbruiken, die zoo gemakkelijk van de regeering eener minderheid of van een enkel persoon het gevolg zijn, voorkomen of althans verminderd. Eene meerderheid bestaat uit tal van deelen, die ieder bij een volgend vraagstuk tot de minderheid kunnen behooren. Dat is een waarborg, dat recht en billijkheid niet uit het oog zullen worden verloren, omdat ieder precedent voor verdrukking eener minderheid later op eigen hoofd kan neerkomen. De verschillende standen, hunne schakeeringen, de natuurlijke organisaties zijn dan ook zoovele bolwerken tegen het kwaad. Men kan het dan ook niet ontkennen, dat in vergelijking met vroegere eeuwen de vooruitgang van vrijheid niet weinig verbeterd is. Wij blijven wel altijd klagen, men hoort soms zelfs van duldelooze verdrukking, weergaloos onrecht spreken, en wie

van niets afweet, zou dan spoedig gaan meenen, dat de maatschappij hard achteruitging, maar de oorzaak is geene andere, dan dat wij de fouten mede beleven, mede ondervinden en daarom gelijk gaan stellen met zooveel grovere inbreuken, die wij slechts uit overlevering kennen.

Het liberalisme heeft evenals de reactie een richtsnoer, en dat zijn onze rechts- en billijkheidsbeginselen. Niet altijd en in ieder bijzonder geval zeker worden zij even trouw opgevolgd; het gevoel ervoor verdooft wel eens, zooals dat bij iedere partij zal voorkomen, maar het is tot nu toe niet verstikt.

De beschikking over personen en goed vindt daarin hare grenzen. Blijkt het eenmaal, wat niet waarschijnlijk is, dat de gemeenschap volgens recht en billijkheid over alles kan beschikken, dan wordt de meerderheid daartoe gerechtigd, maar tot nu toe is dat niet zoo en streeft zij daar ook niet naar. In den tegenwoordigen tijd grijpt zij meer in dan vroeger, niet uit willekeur echter, maar omdat het rechtsgevoel (niet het minst dat der reactionnairen, zooals o.a. Duitschland leert) erkent, dat absolute Staatsonthouding verwoestend werkt. Bemoeizucht of overmacht van den sterkste is van eene meerderheid ten minste op den duur niet meer dan van eene andere macht te verwachten.

Maar indien dit zoo is, dan vreest men een ander kwaad; het schip van den Staat zal dan niet meer met vaste hand op zijn doel afgestuurd worden, maar alles zal afhangen van wisselende meerderheden en daarmede van toeval. Dit bezwaar weegt zeer zeker, maar is het overwegend, dan veroordeelt het ieder vertegenwoordigend stelsel, en dat doet toch ook de reactie niet. Bij ontwikkelde volken zooals het onze komt het voor een groot gedeelte gelukkig aan op de bevolking en niet op het bestuur, en wanneer het daarmede goed gesteld is, dan behoeft men ook niet voor de meerderheid te vreezen. Men zegt, dat het lot dan toch feitelijk van de meerderheid afhangt, dat de helft en één alles kan doordrijven, maar in werkelijkheid is dat toch niet zoo, want geene regeering houdt het met zulk eene meerderheid uit. De parlements-meerderheden krimpen tegenwoordig wel overal in, maar men ziet tevens, dat bij zaken van ongewoon gewicht de eensgezindheid ten slotte toch wordt verkregen. Overigens sluit het liberalisme autoriteit niet uit; de macht van het Staatsgezag kan integendeel, juist omdat naar tijd en omstandigheden wordt gebouwd, krachtiger zijn, meer zelfs dan bij de reactie, die op eeuwige en altijd geldende waarheden steunt, welke soms voor de bijzondere toestanden niet passen. En wanneer daarom onrust en beroering zich van de bevolking meester maken, dan kan het juist het liberalisme zijn, dat, steunende op de goede, met de tijdsomstandigheden en met de bevolking in overeenstemming zijnde beginselen, de orde handhaaft. In zulke oogenblikken komt het echter minder nog op beginselen dan op goede leiders en eene goedgezinde bevolking aan, en daar hangt ook bij de reactie dan alles van af. Kortzichtigheid en zwakheid in oogenblikken van crisis hebben dikwijls

tot het doen van fouten geleid en de liberalen zijn, dit moet worden toegegeven, hiervan allerminst vrij te pleiten, omdat zij door de zucht, om zoo echt, zoo heel onvervalscht vrijzinnig te zijn, hunne beginselen wel eens te pas brengen, waar deze slechts kwaad doen, maar wie niet liberaal waren, hebben evenmin steeds de autoriteit weten te handhaven; men denke slechts aan Lodewijk XVI. Gezag, dictatoriaal gezag in moeielijke dagen, met volmacht desnoods het onkruid uit de tarwe te halen, is met het liberalisme zeer goed vereenigbaar; dat toonde het Fransche liberale gouvernement in 1848 door de benoeming van Cavaignac. En dat een krachtig Staatsgezag en volkssouvereiniteit samengaan, leert Duitschland, waar algemeen stemrecht bestaat. Als tegenhanger van Duitschland mag men wel op Frankrijk wijzen, waar vroeger, in spijt van autoritair gezag, dit door de wispelturigheid van het volk zich op den duur toch niet heeft weten te handhaven.

Als despotisme het gevolg is van beginselen, dan hoede men zich eerder voor die der reactie. In de Roomsche Kerk reeds dadelijk door het gezag van den paus. Zijne onfeilbaarheid, zijne plaats als vertegenwoordiger van God maakt iedere andere macht aan hem ondergeschikt en machtsverdeeling dus slechts gunstbetoon. Zoo werd dan ook onder de regeering van Lodewijk den Vrome in eene vergadering van den Keizer en de geestelijkheid vastgesteld, dat alle menschelijke en goddelijke macht zich in handen der bisschoppen bevindt. Gregorius VII en zijne opvolgers maakten er tegenover de vorsten aanspraak op, en toen zij de overwinning behaalden, gaf dat eene eeuw later aan de volken, die zich daartoe krachtig begonnen te gevoelen, aanleiding, zich van dat knellend juk weder te ontdoen. Een Urbanus VIII lag nagenoeg met alle Katholieke Staten overhoop; een Innocentius XI stond met Lodewijk XIV op gespannen voet en die strijd over machtsverhouding is heden ten dage nog een struikelblok voor volken en regeeringen. Veeleer dan door de liberale beginselen hebben wij in het gezag van den paus eene oorzaak van strijd en bij onze tegenwoordige begrippen, waarin men van geene gunsten wil hooren, maar rechten vordert, zelfs van onophoudelijken strijd, die tijdelijk wel kan bezworen worden door een compromis, maar die moet ontbranden, zoodra de Kerk meent hare macht te kunnen herwinnen. Het Protestantisme is daarbij evenmin ten achteren gebleven in pogingen der geestelijken, om de macht aan zich te houden. Een enkel voorbeeld slechts. Het wordt ons op boeiende wijze medegedeeld door Rauwenhoff(*). Hij beschrijft daar de Schotsche kerk in de 18de eeuw, en wel aldus: ‘De geestelijken, hetzij ieder voor zich, hetzij vereenigd, eischten voor hun ambt en dus ook voor hun persoon, grenzenlooze gehoorzaamheid en invloed. Afwijking van hun onderwijs was ketterij. Hen op straat voorbij te gaan zonder te groeten een reden om voor den kerkeraad gedaagd te worden. Het noemen van hun naam in een dagblad zonder

(*) *Geschiedenis van het Protestantisme.*

hun vergunning, verboden.... Huiselijke feesten bij den doop van een kind of bij een huwelijk waren alleen vergund onder toezicht van een geestelijke, die zelfs het geoorloofd getal gerechten bepaalde. En welken schijn van vrijheid, ook nog op de overige dagen werd toegestaan, op den Zondag was alles verboden, behalve het genot van de lange preeken. Men mocht voor geen geval zich verplaatsen, geen bezoeken brengen of ontvangen, niet paardrijden of wandelen, niet buiten de deur van het schoone weder genieten, geen bad nemen, den baard niet scheren, zelfs geen schip in nood redden. En wee hem die het waagde die wetten te verbreken.' Op dergelijke wijze, hoewel niet zoo streng, hield ook Calvijn te Genève huis.

Zoo is het ook met den vorst, wiens gezag bij de gratie Gods eveneens een hinderpaal is tegen andere verdeeling van macht dan die uit gunst. Toevallig kan het dan ook niet geacht worden, dat reeds de synoden onder Lodewijk den Vrome den koning verantwoordelijk verklaarden voor zijne beambten tegenover God; toeval evenmin, dat schrijvers als Le Maistre bijv. de regeering aan Kerk en Staat in handen willen geven en het volk geene rechten maar slechts plichten opleggen. Het is even natuurlijk, even onvermijdelijk, als dat een krachtig vorst het l'État c'est moi uitspreekt. Groen zegt nu wel: de onbegrensde macht is steeds verbroken, maar dit bewijst dan, dat de groote machten evenals de kleine te gronde gaan aan eigen fouten, niet echter, dat zij gedurende haar bestaan binnen de juiste grenzen blijven.

Despotisme is bij alle partijen en beginselen mogelijk, maar bij de reactie uit zijn aard het krachtigst en het meest gevaarlijk. Men steunt daar op de Schrift, maar aan haar alleen heeft men niet genoeg; men behoeft ook hare uitlegging, en die is als alle menschelijke zaken onvolmaakt. De uitlegging wordt dikwijls voor de Schrift zelve gehouden, of wat nog bedenkelijker is, men zoekt, waar de Schrift niet spreekt, zijn heil in overleveringen. Dat leidde dan ook tot de onfeilbaarheidsverklaring van den paus, wat ieder, die despotisme vreest, al zeer bedenkelijk moet voorkomen. Gedachtig aan het: alle zielen zijn den machten, over haar gesteld, onderworpen, gaat men gemakkelijk de bestaande macht voor de over ons gestelde macht aanzien, gaat men het menschelijke voor het goddelijke houden. Zulk eene bedenkelijke verwarring is bij het liberalisme onmogelijk.

Ook de beschuldiging, dat het liberalisme door zijn atomisme strijd bevordert, zou veeleer de reactie moeten gelden, omdat het overdreven godsdienstzin kweekt. Weinig is er, dat dermate tweedracht kan doen ontbranden. De twisten, onlusten en oorlogen, daaruit ontstaan, behooren tot de donkerste bladen in de geschiedenis en hebben zeker vrij wat meer slachtoffers gemaakt dan bijv. de vijf jaren der Fransche revolutie.

En nu verlangt de reactie, om strijd te voorkomen, organisatie naar de natuur van personen en zaken. Uitstekend. Maar zelf huldigt men

het niet dan op het gebied van den Staat en van het Staatsbestuur. Een paar voorbeelden. In de maatschappij is van het hoogste belang de voortplanting. Wie nu geen atomisme wil, kan er onmogelijk in berusten, dat dit ieder, geroepen of niet, onafhankelijk van alle natuurlijk verschil, van stand, rijkdom, kunde, karakter, enz., vrijstaat. Moet dan bij de erfelijkheid der zonde een misdadiger dezelfde rechten hebben, als wie een onberispelijken levenswandel voert? Is het dan niet even bedenkelijk, vooral voor eene partij, die reeds zoo kieskeurig is in de keuze van onderwijs en onderwijzers, dat ieder bevoegd is, kinderen op te voeden? Meer kunde en tact waarlijk wordt hiertoe vereischt dan bijv. bij de invulling van een stembiljet, waarbij men te over voorlichting ontvangt.

Er staat geschreven: ‘En God zegende hen (man en vrouw) en God zeide tot hen: weest vruchtbaar en vermenigvuldigt’(*), maar er staat niet geschreven: weest *allen* vruchtbaar en vermenigvuldigt. 't Is misschien mogelijk, dat dit laatste bedoeld wordt, maar geschreven is het aldus niet. Waarom nu hier geene organisatie? ‘God zeide(†): weest vruchtbaar en vermenigvuldigt, en vervult de aarde, en onderwerpt haar, en hebt heerschappij over de visschen der zee en over de vogels des hemels en over het gedierte, dat op de aarde kruipt.’ Dit alles is bijeengevoegd, het houdt verband met elkander. Het vermenigvuldigen moet dus eigenlijk de verhouding tot het overige niet uit het oog verliezen. Het wordt bevolen aan wie de aarde onderwerpen en heerschappij hebben over de dieren; uitgesloten zijn die, waarbij hiervan geene sprake is.

Een ander voorbeeld. Het tiende hoofdstuk van Mattheus(§) leert, dat Christus niet gekomen is, om vrede te brengen op aarde, maar het zwaard. Tweedracht zal er zijn tusschen vader en zoon, dochter en moeder, schoondochter en schoonmoeder. Grooter, en ik mag er wel bijvoegen bedenkelijker, atomisme is niet zoo licht mogelijk. Het heeft dan ook aanleiding gegeven tot heel wat leed, heel wat strijd. Door den nauwen band te verbreken der familie, neemt men weg, wat strijd nog maar eenigszins kan beperken, en verbreekt zelfs de hechtst mogelijke organisatie.

Inconsequentie blijkt verder nog hieruit, dat, terwijl het liberalisme hier te lande verweten wordt, verder dan onze buren op den gevaarlijken weg voort te schrijden, in Duitschland, zooals ik reeds herinnerde, algemeen stemrecht bestaat en Napoleon III daarop steunde. Wanneer wij niet willen denken, dat het de reactie maar te doen is om invloed op den Staat, dan moeten wij het er werkelijk voor houden, dat zij het vraagstuk verkeerd inziet. Intusschen zij het nog eens gezegd: het liberalisme verwerpt niet de natuurlijke organisaties, integendeel,

(*) Gen. I:28.
(†) Gen. I:28.
(§) Vers 34 en 35.

het tracht de lijnen te trekken, door de natuur gevormd, maar het laat buiten rekening de duizenden kleine onevenheden en bochten. Het acht het eene ijdele poging, het onnoemelijke aantal verscheidenheden in wetten en instellingen weer te geven. Het begrijpt, dat dit steeds tot willekeur lijdt. Dat toonde nog onlangs Mr. Levy in zijne critiek van Dr. Kuyper's: *Ons Program*(*). Het liberalisme heeft echter hier te lande, zooals ik zeide, juist op het gebied van kiesrecht niet het minst, niet onwillekeurig doorgezet, waar de afwijkingen van de natuur tastbaar worden.

Het heet ook, dat het liberalisme door zijn atomisme op ficties de maatschappij bouwt. Evengoed, ja eerder nog, zou men kunnen vreezen, dat bij de reactie schijn voor wezen werd genomen en het door haar is, wanneer de maatschappij door fictieven grondslag gaat wankelen. Bij de reactie is niet overal de godsdienst zaak van het gemoed, maar wordt hij door een orgaan of persoon erkend en geleerd en door den leek aangenomen. Zoo wil 't het Katholicisme, zoo ook een gedeelte der Protestanten, dat wel niet de eenheid der Kerk vordert, maar naar eenheid in de gemeente streeft en o.a. blijkens den strijd tegen de modernen vrijheid van denken niet meer zooals vroeger schijnt te huldigen. Nu is 't duidelijk, dat, waar eene boven ons gestelde macht alles voor onze zaligheid doet, daar de godsdienst niet meer blijft zelf werken en denken, maar wordt: kwijten van opgelegde plichten, en dat leidt tot werktuigelijkheid. Met het kwijnen der werkzaamheid krijgt de vormendienst de overhand. Daaraan hecht men zich. De strijd over het goede ontaardt in dien over het vormelijke, en waar de laatste de gemoederen in beweging brengt, daar moet de eerste natuurlijk op den achtergrond worden gedrongen(†).

En zoo zijn er meer gevallen, waarin evengoed of beter nog de reactie als het liberalisme het verwijt kan worden gedaan, dat het hechte grondslagen aan de maatschappij ontneemt.

Van het liberalisme bijv. zegt men, dat het de stoffelijke belangen te sterk op den voorgrond plaatst; van de reactie kan men getuigen, dat het de belangen van een volgend leven wat al te veel vooropstelt. Naast gouddorst komt dan ook niet weinig godsdienstwaanzin voor.

Zoo zij het ook gevraagd, of er verlammender en gevaarlijker leerstelling voor de maatschappij denkbaar is dan die van de predestinatie, en toch is zij een van de voorname geloofsartikelen van het bij ons vrij algemeen in zwang zijnde calvinisme. Is ons vonnis vóór onze geboorte reeds geveld, dan vervalt aan wie het goede voornamelijk

(*) Anti-revolutionnaire Staatsleer.

(†) In verband hiermede eene opmerking. Erkent men de bedenkelijke zijde van he dogmatisme, dan erkent men tevens, dat de godsdienst zaak van het gemoed is, en daarmede ook, dat het goede uit den mensch zelf moet voortkomen. Òf dus: onze slechte natuur is overwegende, maar dan zal ook ons godsdienstig leven niet van 't beste zijn, òf zij heeft bij vele fouten eene goede kern, die tegen ontbinding waakt, dan hangt ons behoud ook in mindere mate van den godsdienst af.

uit eigenbelang doet, de prikkel tot plichtsbetrachting. Eene tweede leerstelling werpt daarbij nog olie in 't vuur, nl. dat onze verdiensten er eigenlijk niet op aankomen, maar dat het om 't geloof is te doen. Wie dus nog zonder eenige belooning om der werken wille tot handelen bereid is, wordt er desalniettemin van afgehouden, ten einde geene krachten te verdeelen, maar alles toch maar te doen tot versterking van het geloof(*).

De reactie eindelijk waarschuwt voor eene richting, die de rede opperheerschappij verschaft. In zekeren zin, dunkt mij, ten onrechte. Men moet niet vragen, geloof ik, zooals onlangs nog een geacht leider der liberale partij bij de debatten over de grondwetsherziening deed, of de clericalen, door de heerschappij van 't verstand af te keuren, het onverstand willen doen zegevieren. De strijd ten dezen betreft de al of niet onbeperktheid van de macht der rede.

De menschelijke kennis is beperkt: men kent veelal niet de oorzaken eener verschijning, niet de gevolgen van oorzaken; men benadert slechts en ervaart dagelijks, dat de waarheid hiervan ver afwijkt. Niet eens kunnen wij bewijzen, dat oorzaken en gevolgen steeds samengaan, dat gelijke en gelijkvormige zaken aan elkander gelijk zijn; ja, men moet zelfs toegeven, dat alle erkennen slechts subjectief is, ons oordeel slechts betreft hetgeen ons toeschijnt, en hetgeen is, ons eeuwig verborgen blijft. Voorbehoud betreffende hetgeen de rede aanwijst, is dus zeker eisch. Maar overigens kan men toch moeielijk anders doen, dan haar te volgen; een betere gids ontbreekt. Zoover te gaan, dat men de rede voor een groot gedeelte afstand laat doen van gezag, moet tot conflict leiden en dat is dan ook niet uitgebleven. De wetenschap is op eene hoogte gekomen, die haar hier en daar in strijd brengt met de Schrift. De ontdekte waarheden zijn niet anders met de Schrift te rijmen, dan door de ondoorgrondelijkheid van Gods zegen voorop te zetten, eene verklaring echter, die niet voldoet, wanneer men bedenkt, dat de heiligheid van de Schrift toch slechts berust op de erkenning als zoodanig door de rede, eene erkenning, die natuurlijk teruggenomen kan worden. Voor de rede nu was het onmogelijk, den gedanen afstand van gezag aan de Schrift vol te houden. Maar de reactie bleef bij het vroeger ingenomen standpunt en voor haar bleef nu niets anders over, dan de wetenschap te beperken tot waar het dogma begint.

Het zij zoo, al is de zienswijze bij de Protestanten, die toch oorspronkelijk van de leer uitgingen, dat de organen, ons door God geschonken, niet ongebruikt moeten blijven, zeker treffend. Maar dat het liberalisme voor de maatschappij gevaarlijk zou zijn en het conservatisme der reactie daarentegen opbouwend, dat wordt hierdoor toch niet bewezen.

(*) De mensch, die intusschen naar vermogen alles voor anderen doet, maar dergelijke stellingen verwerpt, wordt toch in de maatschappij niet sterk veroordeeld en dat bewijst wederom, dat ook volgens de openbare meening bij de kerkelijkgezinden zedelijkheid en kerk leer niet van elkander afhangen.

Beoogde men de uitspattingen van den geest te keeren, trachtte men het daarheen te leiden, dat slechts goede vruchten geoogst werden, dat geen valsch geloof, geen gevaarlijk scepticisme ontstond, dat uitvindingen bijv. van dynamiet en vergift niet voor kwade praktijken werden aangewend, men zou de beperking der vrijheid toejuichen. Maar naar dit onderscheid streeft men niet; trouwens, het zou ondoenlijk zijn. Men doemt alleen de gegevens der wetenschap, die tegen het bestaande geloof indruischen. Dat waarborgt volstrekt niet voor een goeden geest, maar alleen voor bevestiging van het geloof, en de geschiedenis heeft geleerd, dat dit laatste zonder vrije wetenschap allertreurigste uitkomsten kan geven. Daarvan getuigden o.a. de inquisitie, de jammerlijke wreedheden om des geloofs wille, de heksenprocessen, die niet door de Hervorming, maar eerst door meer moderne begrippen werden afgeschaft. Kan uit de rede een slecht soort van rationalisme voortkomen, het geloof, zonder de voogdij van de rede, heeft dikwijls tot de buitensporigste denkbeelden geleid.

Dit blijkt wel, dat beginselen tweesnijdende zwaarden zijn, die evenzeer ten goede als ten kwade kunnen werken. Èn op reactionnaire, èn op liberale èn op conservatieve beginselen kan de maatschappij berusten, desnoods op de verschillende beginselen te gelijk. Het komt slechts aan op de toepassing en afbakening van ieder hunner. Het onderscheid tusschen de partijen is dan ook niet, dat zij ieder haar heil zoeken in geheel verschillende zaken, maar dat zij dezelfde beginselen in andere verhouding samenvatten.

Goed is het daarom, dat men zich niet onvoorwaardelijk aan één zijde plaatse. De waarheid ligt in 't midden en wordt niet bereikt, door op enkele en eenzijdige praemissen steeds af te gaan.

Maakte men zich daarbij dan ook minder beangst, minder zenuwachtig moet men soms zeggen, voor de mogelijkheid eener toekomende revolutie of voor toekomstig verval, dan zou men beter in staat zijn, de fouten onder de oogen te zien en gevaren bijtijds te voorkomen.

Den Haag, Juli 1887.

G. EMANTS.

Eros.

Naar aanleiding van Plato's Symposion, eene erotische studie door Dr. H. Was, predikant te St. Oedenrode.

Waarschijnlijk zal het bijvoegelijk naamwoord *erotisch* in bovenvermelden titel bij den een of ander bevreemding wekken. Men is niet gewoon, het in gezelschap aan te treffen van soortgelijke substantiva als het woord ‘studie’. *Erotische poëzie* is een geijkte term en *erotische naturen* klinkt evenmin ongewoon, maar *erotische studie* treft door zijne nieuwheid. Nochtans is tegen deze samenkoppeling niets in te brengen. Aangezien immers ‘politieke vertoogen’ en rekenkunstige vraagstukken uitdrukkingen zijn, die door ieder worden gebezigd en waarvan de beteekenis voor niemand iets dubbelzinnigs hebben kan, zoo wordt er weinig nadenken toe vereischt, om te begrijpen, dat Dr. Was ons komt aanbieden eene studie op het gebied der erotiek. Dit laatste woord is evenwel eene nieuwigheid. Men zou zich in den zin kunnen vergissen, maar toch is er niemand, hoop ik, onder de lezers van dit tijdschrift, die er eene *ars amandi* als die van Ovidius onder verstaat.

De erotiek - de lezer moge weten, dat Dr. Was volkomen onschuldig is aan de poging, den stortvloed van uitheemsche termen nog met één droppel te vermeerderen, - de erotiek dan, beweer ik, is van veel deftiger manieren en wichtiger gehalte. Ze mist de schalkschheid van Ovidius' dartele poëzie, maar mag zich daarentegen op zeer goede familie verheffen. Zij toch is eene der zeer talrijke dochteren van de geschiedenis der beschaving en bezit ongetwijfeld voor menigeen meer aantrekkelijkheid dan penningkunde of heraldiek, terwijl zij ook meer dan dezen bij machte is het beeld van vervlogen eeuwen voor onzen geest te doen herleven.

In den kring der historische hulp-wetenschappen wordt door haar een plaatsje ingenomen, dat lang onbezet bleef; misschien wel, omdat zij soms niet vrij van *ordures* was. Vooral zou dat het geval zijn, waar de geleerde zich, als Dr. Was, de Grieksche erotiek tot voorwerp van bespreking koos en Schmelzer's voorbeeld niet meende te moeten volgen, welke den Eros van 't Platonisch Gastmaal wilde schoon-

wasschen van zonden, die Plato zelf volstrekt niet gepoogd heeft te vergoelijken(*).

Niet onnoodig intusschen schijnt het, de plaats der erotiek onder hare verwanten nog wat nader aan te geven.

Naast de uitéénzetting van regeeringsdaden der vorsten, naast de beschrijving van roemrijke heldenfeiten en van veldslagen, die de onderlinge verhouding van staten en volken gewijzigd hebben, dus naast de zoogenaamde *histoire bataille* heeft zich de geschiedenis der beschaving eene eervolle plaats weten te veroveren in de belangstelling van het groote publiek. Zij heeft de vlijt en scherpzinnigheid van navorschers aan het werk gezet en is zelfs op voet van gelijkheid met de vroeger alleenheerschende politieke geschiedenis in onze schoolboeken toegelaten. Men heeft te recht geoordeeld, dat alle bijzonderheden, ook schijnbaar onbeduidende, als b.v. het eigenaardige in kleeding en haartooi, ceremoniën bij huwelijksfeesten en begrafenissen, somtijds belangwekkende gegevens aan de hand doen, om het leven van vroegere tijden volledig en juist weer te geven.

Door Leopold von Ranke's aangrijpende schildering der onpersoonlijke ‘machten’, die, onbekommerd over het lot der personen, door hare onderlinge Titanen-strijden den huidigen toestand deden geboren worden, wordt onze weetlust niet volkomen bevredigd. We wenschen het leven te kennen van de groote menigte, van het volk, van hen, wier namen niet zijn opgeteekend, lieden, die vroegere toestanden meer ondervonden dan bewerkten, maar toch het *milieu* vormden, waaruit enkele groote mannen tot leiders opwiesen, vooraf gevormd, in hun streven bepaald en omhooggebeurd door diezelfde schijnbaar passieve menigte.

Geen deel van deze zoogenaamde cultuur-geschiedenis heeft zich meer ontwikkeld dan de vergelijkende studie der godsdiensten. Wat haar omvang, hare waarde en beschavende kracht betreft, heeft zij het recht als afzonderlijke wetenschap beschouwd te worden. Slechts voor onze dagen was het weggelegd, die navorsching tot haar recht te doen komen.

Der eeuw van Voltaire en zijne volgers ontbrak het aan de vereischte onpartijdige waardeering, om op dat gebied veel anders dan polemiek voort te brengen. De taalkennis moest bovendien eerst verrijkt, oorkonden moesten aan het licht gebracht worden, om een systematisch, vergelijkend, waardeerend, niet beoordeelend, overzicht mogelijk te maken van de inzichten, die men ten allen tijde over het bovenzinnelijke gekoesterd had. Toen eerst kon de invloed van godsdienst en wijsbegeerte op den loop der gebeurtenissen en omgekeerd de inwerking der wisselende toestanden op de gemoedsrichting en het wijsgeerig denken opgehelderd en beschreven worden.

Men zal voortaan erkennen, dat onze kennis van eenig tijdperk gebrekkig is, als men met die wisselwerking niet behoorlijk rekening

(*) Dr. Was. Plato's *Symposion*, Inl., p. X.

gehouden heeft. Men zal niet nalaten te vragen: hoe werd er in dien tijd over het goddelijke gedacht; hoe bevredigde men, wat Schopenhauer, in satyrische luim, *ein bescheidener Bursche* noemt, *der mit geringer Kost vorlieb nimmt*, maar wat in andere woorden door hem wordt omschreven als de behoefte aan metaphysica, die krachtig en onafwijsbaar onze physieke behoeften steeds op den voet volgt.

Minder diepzinnig, maar zeker van niet minder belang is de vraag: hoe had men lief in dezen of genen tijd? hoe dacht men over de verhoudingen der geslachten? wat was de liefde, waarvan in een gegeven tijdperk de dichters zongen?

Niemand kan ontkennen, dat de opvattingen daaromtrent van buitengewoon machtigen invloed zijn geweest op het gehalte der letterkunde en bovendien, daar ze de maatschappelijke toestanden beheerschten, ook als factoren in rekening dienen gebracht te worden, wil men het lot der volken volgens de wet van oorzaak en gevolg verklaren.

De geschiedschrijver der toekomst zal daarop dienen te letten, als hij ontwikkeling of achteruitgang in de groote rijken van onzen tijd wil verklaren. Hij zal zich de vraag stellen, welke Eros-dienst daar in eere was, hoe men het huwelijk beschouwde, hoe de natuurlijke driften van 't jeugdig gemoed hare gewenschte, tijdige en voor de maatschappelijke samenleving heilzame bevrediging konden vinden. Het behoeft geen betoog, dat afwijkingen en storingen op dit gebied schadelijke gevolgen kunnen na zich sleepen. Elke wijziging in die toestanden kan bij eenig nadenken bevonden worden beslissenden invloed uit te oefenen. Men denke eens Frankrijk en Duitschland, de twee om den voorrang worstelende natiën, in hunne eigenaardige erotische praktijken en men overwege de mogelijke gevolgen van verschillende toestanden. Bij dergelijke parallel zou allereerst in aanmerking komen de vruchtbaarheid van Germanje's moeders en het betrekkelijk klein aantal groote gezinnen in Frankrijk, ten minste in de standen, waarvan de letterkunde eene min of meer betrouwbare afspiegeling weerkaatst. Dientengevolge wordt in Frankrijk het individu gekoesterd, in Duitschand voor het gezin gezorgd. Het is geen groot bezwaar, van het eenig zoontje de meeste kinderrampen te weren. De volle mate van vaderzorg en moederlijke teederheid wordt den eenigen lieveling toegedeeld. Wat nu de schadelijke gevolgen zijn van het eenig-kindschap op de ontwikkeling van het persoonlijk karakter, is vaak genoeg besproken; het geldt hier alleen de vraag, welke uitwerking het menigvuldig voorkomen van eenige zoontjes moet hebben op den staat, op de natie, op de geschiedenis; en dan ligt het voor de hand, dat bij dien toestand te groote, te angstige zorg voor dien eenige eene natie kweekt, welke in de jeugd eraan gewend is, meer met hare wenschen en opwellingen te rade te gaan, dan te letten op noodzakelijkheid en plicht.

Papa en mama hebben zoozeer in alles voor den jongen Jules gezorgd, dat hij, man geworden, niet geleerd heeft zichzelf te helpen, maar

alles van het Gouvernement verwacht. Van alle minder gunstige omstandigheden zoekt hij voorziening bij den Staat door wetten en reglementen.

De Staat moet hem op eene of andere wijze de middelen verschaffen, om zonder al te veel inspanning van eigen krachten een genoeglijk leven te leiden. Gebeurt dat niet, dan is het bestuur in verkeerde handen. Hem weg te sturen in den vreemde, naar een ander werelddeel, onder een aangrijpend klimaat, te midden van ontberingen en gevaren, daarvoor is het leven van dien *ééne* veel te kostbaar, zijn de kansen veel te hachelijk. Het behoeft niet gezegd te worden, hoezeer deze uit het oogpunt van nationale ontwikkeling bedenkelijke opvattingen in zake Eros tot op zekere hoogte onschadelijk worden gemaakt door de taaie levenskracht en de aangeboren talenten, die deze natie eene hooge plaats doen behouden, al miskent zij op het gebied der erotiek de les, die de natuur door haar voorbeeld verkondigt, t.w. dat de soort zich slechts krachtig kan ontwikkelen door eene zekere onverschilligheid voor den éénling.

Meer in overeenstemming met die wet leeft de Duitscher. In het gezin van den Pfarrer, den ambtenaar, den onderwijzer heeft de vader elk zijner zes zoons niet minder lief dan de Fransche ouders hun eenigen Émile, maar hij moet regeeren onder de zijnen en de tucht handhaven, anders wordt zijn huis eene hel door de elkander kruisende wenschen der zes *Burschen* en even zoovele blondlokkige *Mädchen.* De jonge Duitscher leert van kindsbeen af ontberen, schikken, gehoorzamen, maar tevens zich handhaven te midden zijner concurrenten naar het *beste plaatsje* bij de schrale buitenkansjes van zijn kinderleven. Bijna nog knaap, is hij rijp, om de wijde wereld in te gaan, is hij gewoon te werken en te sparen, maar ook reeds, om de stevige armen in de zijde te zetten en zich door het gedrang heen te slaan, op zijde te duwen, wat hem in den weg staat, of wel, zoo het hem aan de kracht daartoe mocht ontbreken, te bukken, zich klein te maken en zoo al sluipende toch te komen, waar hij wezen wil. Bijzonder gevoelig of medelijdend is hij niet, want hij was ook in huis niet gewoon, dat er op al zijne wissewasjes gelet werd. En zoo is spoedig het zestal over de wereld verspreid; de nood dwingt ze tot werken.

De helft mislukt misschien en verdwijnt spoorloos; toch blijven er nog twee meer dan uit het Fransche gezin, om hunne natie uit te breiden. Der *Carl* komt aan het hoofd te staan van een groot handelshuis op Java; der *Moritz* wordt hoogleeraar ergens in Amerika, der *Heinrich* ingenieur in Japan, en als de grijze moeder brieven ontvangt van hare drie zoons, die *famos* geslaagd zijn, wijdt ze een traan aan *Friedrich*, die op de Antillen in een hospitaal aan gele koorts bezweek, of aan *Ludwig*, die zijne lichaamskrachten sloopte, om het meesterschap op de viool te verwerven, en aan den rampzaligen *Franz*, die te Londen, door tegenspoed vervolgd, de hand aan zichzelven sloeg, maar zij berust en

is niet al te bezorgd voor de toekomst van het groot aantal jonge mannen, die haar grootmoeder noemen.

Zoo strooit het Duitsche Rijk zijne zonen over de gansche wereld. De soort wordt al talrijker en krachtiger, doordat het zwakkere, het minder begunstigde uitvalt en de vruchtbaarheid het geleden verlies dubbel weer aanvult.

Er is iets cynisch in deze opvatting. Ze wordt dan ook allerminst met even zoovele woorden beleden of aangeprezen. Integendeel, het huiselijk leven in Duitschland prijkt met een nimbus van gemoedelijkheid en religieusiteit; maar de feitelijke toestand is niet anders, en de Duitsche Eros zal op die wijze wellicht meer invloed oefenen op den loop der toekomstige gebeurtenissen, dan men algemeen van den Duitschen Mars verwacht.

Een ieder, die eene verduitsching van de geheele wereld als eene groote ramp beschouwt, - en zoo zijn er velen in ons land - trooste zich met de overtuiging, dat oppervlakkige beschouwingen als bovenstaande steeds zeer veel kans hebben, door de uitkomst weerlegd te worden. Ze dienden dan ook enkel, om begrijpelijk te maken, dat eene ‘erotische studie’, als die van Dr. Was betreffende Hellas, dienstig kan zijn ter verklaring van hetgeen reeds heeft plaats gehad. Om voorspellingen te kunnen doen, zou zij de stiptheid en volledigheid der natuurwetenschappen moeten bezitten, wat zeker het geval niet is. Onze uitweiding was dan ook alleen noodig, opdat niet de lezer van Was' studie wrevelig de vraag stelle: ‘Waartoe is het nuttig, zekere afschuwelijkheden te gaan bespreken?’

I.

Het leven van den Helleenschen burger was in het openbaar, niet in zijne echtelijke woning. Op de markt, bij de vergadering, in de palaestra voelde hij den polsslag van het leven; zijn huis was een tijdelijk toevluchtsoord, bestemd voor den slaap, voor de maaltijden, voor enkele oogenblikken van schriftelijken arbeid. Naar zijne vrienden daarbuiten, oud en jong, of tot den gezelligen disch, waar alleen mannen aanzaten, trok zijn hart. De gemalin bestuurde zijne huishouding en schonk hem een beperkt aantal kinderen. Daarvoor alleen bestond ze. Wanneer ze spaarzaam, kuisch en onderdanig was, had zij het hoogste peil van zedelijke voortreffelijkheid bereikt.

Het huiselijk leven, te midden waarvan reinheid van gedachten en woorden den man door achting voor vrouw en kind geboden zijn, waar eene verstandige vrouw het gemoed van weerspannige knapen beter vormt, dan hun dagelijksche omgang met meer ontwikkelde mannen vermag, waar de vriendelijke oplettendheid der gastvrouw de spijzen voor den genoodigde kruidt, waar vinden wij dat beschreven, bezongen, verheerlijkt in de na-homerische letterkunde van Griekenland?

In zooverre is, zegt Dr. Was, de Grieksche stad, het toppunt van Griekenland's ontwikkeling, een verloren paradijs in vergelijking met het patriarchale leven.

Te recht. - Wat toch is er in de eigenlijk Helleensche letterkunde, dat met de trouw van Penelope, de verknochtheid van Andromache, de huismoederlijke waardigheid van Arete kan vergeleken worden?

Zelfs in de overspelige Helena wordt bij Homerus de eer van het vrouwelijk geslacht gered. Haar zelfverwijt, de telkens zich in bittere woorden openbarende wrevel over haar misstap, ze zijn een pleidooi van den dichter voor de reinheid der vrouw, die hij zelfs in hare zwakheid niet verachtelijk wilde doen schijnen.

Na het Homerische tijdperk niets hiervan. De kunst, zelfs het treurspel, gaf der vrouw bij lange na niet, wat haar toekomt, en schaadde daardoor zichzelve en de gezonde ontwikkeling van het Helleensche volk.

'Wij moeten erkennen', sprak Dr. Van de Sande Bakhuyzen in het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, 'wij moeten erkennen, dat de vrouw over 't algemeen niet zoo fijn geteekend is in de oude tragedie, niet zulk eene eervolle plaats inneemt als in de voortbrengselen van nieuwe letterkunde. Van Sophocles geldt de gemaakte opmerking in veel mindere mate dan van Euripides; toch zullen wij ook bij hem minder vleiende bewoordingen vinden voor het vrouwelijk geslacht, die zeker min of meer zijne eigene meening uitdrukken.'

Wat ik hier zou willen bijvoegen, is: wanneer eene vrouw gekozen wordt tot middelpunt der tragische handeling, is het, wijl in haar eene heldhaftige *mannen*natuur leeft.

Die vrouwen zijn grootsch, maar onvrouwelijk; zij bezitten geestkracht, maar derven het *ewig weibliche.*

Zelfs Antigone, de best geslaagde vrouwenfiguur, is ons nieuweren soms wat te kras in hare overtuigingen, terwijl Tecmessa, eene herinnering aan de Homerische zangen, helaas! in de *Ajax* te spoedig op den achtergrond wordt geplaatst.

Vrouwenhaters of vrouwenplagers kunnen uit de Grieksche letterkunde een zeer rijken oogst binnenhalen van citaten, om de vrouw met minachting, wrevel en spot te overstelpen, al laten zij Euripides ter zijde, die Hippolytus zeggen doet, dat de Goden menschenplantjes in hunne tempels moesten beschikbaar stellen, om ze zonder de noodlottige tusschenkomst der vrouw op te kweeken en zoo het menschelijk geslacht met uitsluiting van vrouwenliefde voor uitsterven te bewaren.

Was de vrouw een zoo verachtelijk wezen in die dagen, toen ook Socrates zijne vrouwelijke verwanten weenend wegzond, om de laatste uren zijns levens alleen met zijne mannelijke vrienden door te kunnen brengen? Wie zal die vraag met zekerheid beantwoorden? Dit staat vast: ze werd niet hoog aangeslagen, en wat veracht wordt, verbetert er in den regel niet op.

Wat niet twijfelachtig kan heeten, is, dat eene maatschappij krank is, waarin geslachtsdrift het eenige verbindingsmiddel is tusschen man en vrouw. Zulk een volk loopt gevaar, bij al zijne schitterende eigenschappen op den duur de edelste aandoeningen te zien versterven.

En de letterkunde lijdt er niet minder door. Kuische liefde tusschen de maagd en den jongeling is niet bezongen in het bloeitijdperk van Hellas' letterkunde. De liefde is machtig, maar als eene *mania*, eene ziekte, die het verstand benevelt en den wil krachteloos maakt. Geen danklied rijst op tot Eros, maar een smeekgebed om genade.

Aeschylus bant de liefde uit zijne poëzie; terloops treedt ze bij Sophocles op in de ondergeschikte rol van Haemon (Antigone zelve verwaardigt zich niet, haar minnaar te gedenken) en Euripides doet Aphrodite den ondergang van Phaedra en Hippolytus beramen als een booze daemon, die zich wreekt, zonder zelfs de onschuld te ontzien.

Overweldigend, tot onheil lokkend als de Sirene, niet weldadig of troostrijk is de Eros der ouden.

Maar het *Symposion* van Plato dan? Die reeks van voordrachten, tintelend van vernuft, sommige schalksch, andere schitterend, de laatste diepzinnig, alle bestemd, om Eros te prijzen en te verheerlijken?

Plato's gastmaal is ongetwijfeld een kunstwerk, door eene echt artistieke hand gewrocht; maar het vult niet aan, wat wij missen.

Dr. Was wijdt een hoofdstuk aan den Helleenschen Eros, een ander aan den Platonischen. In het begin van het eerste stelt hij de mistroostige vraag, die ook naar aanleiding van den Platonischen kan gedaan worden: ‘Waartoe toeft hij, wiens zetel de zachte wangen zijn der teedere maagd, zoo gaarne in de voor vrouwen gesloten gymnasia en palestra's? Waarom misbruikt hij zijne onweerstaanbare macht om de huwelijksmin uit te dooven en de reinheid van de innigste en belangrijkste aller menschenvereenigingen, het huisgezin te bevlekken?

Wat uitzinnigheid heeft het schrandere volk der Grieken vervoerd om in plaats van de heilige vlam der natuurlijke en geoorloofde liefde eene fakkel te ontsteken, wier verderfelijke gloed den onzaligsten hartstocht deed ontbranden?’

Ja. Eros kan zeer wreed en verderfelijk zijn. Ook, helaas! tegenover den onschuldige, schijnt het. Medische geschriften verhalen van neigingen, die ons doen gruwen, maar die toch sommigen menschen schijnen ingeschapen en die zich doen gevoelen ook zonder voorafgaande botviering der algemeen menschelijke driften. Bij de Grieken nu schijnt die afwijking zich zoo menigvuldig te hebben voorgedaan, dat men den dichten sluier, waarmede wij gewoon zijn dergelijke ziekte-toestanden te bedekken, niet noodig of niet mogelijk achtte.

‘Men kon er over zwijgen,’ meent Dr. Was, ‘als het Grieksch, evenals het Sanskrit, alleen door geleerden beoefend werd, en Plato alleen door filologen en wijsgeeren gelezen werd. Maar, zoolang het

leeren van het Grieksch nog als opvoedingsmiddel beschouwd wordt, kan men er op rekenen, dat het apostelschap van Plato nooit geheel in vergetelheid zal raken.'

Zoolang zal dus vooral het *Symposion* gelezen worden en vereischt het toelichting. Het dient gevrijwaard tegen beschimping, maar men zou der waarheid een slag in het aangezicht geven, door te beweren, dat het, wijl door Plato geschreven, in ons oog geheel rein en zuiver is. De edele geest van Plato vermag zichzelven en anderen los te maken van de overheersching der zinnen, maar ook hij kent aan die zinnelijkheid in haar afschuwelijksten vorm een zeker recht van bestaan toe, dat het Grieksche leven ongunstig doet afsteken bij dat van latere, minder artistieke eeuwen.

Al wie eenigermate met Plato bekend is, herinnert zich het bekende tooneel, waarin door Alcibiades met echte dronkemans-openhartigheid van zijn nachtelijk samenzijn met Socrates verslag gedaan wordt.

Bedoeld is ongetwijfeld eene apotheose van den held, den profeet, den heilige!

Zij werd gekleed in bewoordingen, passende bij den opgewonden staat des sprekers, maar toch blijft zeer ernstig bedoeld en uitgesproken, dat Socrates steeds rein was in den omgang met zijne jeugdige vrienden. Dat Plato echter dergelijke rechtvaardiging noodig oordeelde, kan niet anders beschouwd worden dan als eene erkenning, hoezeer door enkele der aanwezigen het omgekeerde voor niet geheel onmogelijk gehouden werd. Als zoodanig teekent het den toestand te Athene en daarom is het *Symposion*, hoe rijk ook in letterkundige waarde, eene treurige bladzijde der Erotiek, een walgelijk hoofdstuk van de geschiedenis der Liefde.

Bij den heiligen Antonius verschenen de verleidingen van den Booze als schoone vrouwengestalten rondom zijne kluis; hij weerde ze af door zijne vroomheid. De reinheid daarentegen van den heilige der Grieksche wijsbegeerte wordt duidelijk gemaakt door het verhaal, hoe hij in de eenzaamheid en het nachtelijk uur voor den jongen, schoonen Alcibiades een vader of oudere broeder was.

Over het *Symposion* schrijvende, was het Dr. Was onmogelijk, dit verschil tusschen Helleensche en Christelijke beschaving niet in het licht te plaatsen. Wil men niet alleen Plato, maar welken Griekschen schrijver ook, in ruimeren kring bekendmaken, welnu, dan moet men doen weten, wat zonder waarschuwing den argeloozen lezer zeer onverwachts zou tegengrijnzen.

II.

Aan de verklaring van den Platonischen Eros heeft Dr. Was het grootste gedeelte van zijn boek gewijd. De critische bespreking van dit onderwerp bracht hem tot de noodzakelijkheid, waarin geschiedschrijvers

dikwijls geraken, om namelijk overdreven vereering tot eene minder geestdriftige opvatting terug te brengen. Maar al te vaak heeft de traditie over personen en zaken van vroeger dagen een bekoorlijken glans verspreid, waaronder door den onderzoeker minder schoone dingen ontwaard worden.

Is dat schoone omhulsel door nader onderzoek verbroken, dan bestaat gevaar, dat de menigte tot een ander uiterste komt, dat zij van bewondering zal overgaan tot spot en minachting.

Platonische liefde is eene van die uitdrukkingen, welke door het gebruik eene gewijzigde beteekenis hebben aangenomen. ‘Sympathie des harten zonder de bijmenging van zinnelijke lusten’, in dien zin wordt het opgevat sedert de dagen der renaissance.

Hiermede is de Platonische liefde uit het *Symposion* niet geheel in overeenstemming: ‘Eros(*) is de allen menschen gemeene begeerte naar een altijd blijvend goed. De door schoonheid geprikkelde geslachtsdrift, de levensvoorwaarde van komende geslachten, strekke ten bewijs, dat onsterfelijkheid het doelwit is van Eros. De ware begeerte naar onsterfelijkheid is echter niet de begeerte naar sterfelijk maar naar onsterfelijk kroost; waarom dan ook de ware weldoeners des vaderlands hooger staan in hunne opvatting van de onsterfelijkheid, dan wie slechts voor de voortplanting hunner soort zorgen. Maar hooger dan Griekenland's beroemdste dichters en wetgevers, ja, hooger nog dan de historische Socrates, staat *Eros philosophus*, die niet moede wordt de ladder der ware liefde te beklimmen, totdat hij de hoogste sport bereikt heeft, waar de eeuwige en onvergankelijke schoonheid zich aan zijne blikken vertoont.’

De woorden van Dr. Was, die ik afschreef, zijn eene korte inhoudsopgave van Diotima's rede aan het gastmaal. In hare voordracht is hoogst waarschijnlijk het uitsluitend Platonische te zoeken; dat neemt niet weg, ‘dat de vergelijking van sommige uitdrukkingen in de toespraken van Pausanias en Alcibiades met die van Diotima dienen kan om den schijn te versterken, dat ook in Plato's opvoedingssysteem de deugd een bondgenootschap heeft gesloten met vieze lusten’. Hoe verheven ook Diotima's rede zij aan het slot, de eerste trap van wijding blijft gelijkvloers met den Helleenschen Eros. Het uitgangspunt der opvoeding en van eigen volmaking blijft een ziekelijk welbehagen in de schoone vormen van het opkomend geslacht.

‘In het Symposion’, ik citeer Dr. Was, ‘vinden wij wel is waar nergens eene rechtstreeksche aanbeveling van oneerbare handelingen en gezindheden, maar toch eene voorname minachting van gewone burgerdeugd en een spottend neerzien der wijsbegeerte op alledaagsche moraal.’

Dr. Was hecht nog al gewicht aan Teichmüller's hypothesen omtrent het strijdlustig karakter van Plato en is derhalve geneigd, met Rettig

(*) Dr. Was, p. 53.

en Hug aannemende, dat het *Symposion* van Plato na dat van Xenophon geschreven is, in Plato's dialoog een aanval te zien op Xenophon, die Socrates' heugenis had willen zuiveren van vuigen laster, maar zelf een al te getrouw beeld van den grooten man geleverd had.

Socrates moest naar Plato's inzicht niet als een gewoon *Biedermann* in de achting van jan en alleman worden aanbevolen. Aan hem moest iets excentrieks, profetisch, iets - om het eens zoo uit te drukken - grootgeestigs zijn.

Plato schroomde dan ook niet, door het bezigen van dubbelzinnige bewoordingen en het niet uitdrukkelijk wraken van redeneeringen, die het zedelijk gevoel van alle tijden en volken ten diepste moesten kwetsen (Dr. Was, p. 35), zijne lasteraars in de hand te werken.

Het is meer voorgekomen, dat een kring van ‘schoone vernuften’ er eene eer in stelde, aanstoot te geven bij het *profanum vulgus*.

Maar hoeveel men ook op rekening stelle van deze eigenaardigheid, aan kunstenaars en letterkundigen eigen, toch blijft de Platonische liefde eene veredeling en ontzinnelijking van iets, dat ons daarvoor volkomen onvatbaar schijnt.

III.

Dr. W. beweert, dat voor de Grieken tegen het verlies van staatkundige vrijheid een groot gewin overstond. De Hellenistische tijd zou eene verandering ten goede in hunne liefde hebben teweeg gebracht. Het huiselijk leven werd in zijne eer hersteld.

‘Als matelooze eerzucht’, lezen wij op bld. 65, ‘in den dienst eener grootsche politiek, niet meer tot haar doel kan komen, als de banden tusschen mannen en mannen allengs hun innigheid verliezen, mag men verwachten, dat er binnenshuis troost zal gezocht worden voor de teleurstellingen daarbuiten, en dat de vrouw, hare natuurlijke roeping volgend, de haar aangeboden gelegenheid om de wolk van somberheid, die zetelt op het voorhoofd des mans te verjagen, niet ongebruikt zal laten voorbijgaan. Litteraire getuigenissen, uit den tijd van het staatkundig verval, beschamen die verwachting niet.’

Ik kan hier den geachten schrijver niet volgen in zijne bewering.

Tusschen den ondergang der politieke vrijheid van Griekenland en het tijdperk van de eerbare roman-literatuur ligt nog eene periode van diep verval der zeden op het gebied van Eros. - Niet voordat andere invloeden werken, is er groote wijziging zichtbaar.

Wel verandert Eros, maar hij veredelt zich merkbaar. - Van den machtigen god wordt hij het ondeugende, dartele kind. Hij openbaart zich voortaan niet zoozeer in hartstocht of natuurdwang als wel in galanterie en amourettes.

De liefde wordt eene grap, een tijdverdrijf, waarvan men steeds schertsend gewaagt. Het zijn verboden betrekkingen en onkuische min, die als liefde door de dichtkunst bezongen worden.

Uitspattingen en verdorvenheden zijn zoo talrijk en veelsoortig, dat ze aan een Duitsch philoloog, tevens patholoog, stof tot een lijvig boekdeel leverden.

Ovidius, wiens *Gedaanteverwisselingen* voor het grootste gedeelte onder de galante dichtkunst te rangschikken zijn, wiens *Amores* ook in dien tijd aanstoot gaven, beroept zich ter zijner verontschuldiging op eene groote reeks voorgangers, zoowel Grieken als Romeinen, die hun loszinnig geschrijf niet, als hij, met ballingschap geboet hebben. Bovenaan staat Aristides, naar wiens woonplaats Milete de erotische letterkunde met den naam van *Milesische schandalen* werd aangeduid.

Eeuwen moeten nog verloopen, zonder dat met het woord liefde hooger, inniger zin was te verbinden dan van min of meer schuldigen hartstocht. Het moge waar zijn, dat verlies van staatkundige vrijheid het huiselijk leven in eere terugbracht, - men zou zelfs zonder bewijs, alleen op waarschijnlijkheidsgronden, het willen toegeven - in de letterkunde vindt die herleving van het echtelijk geluk en der kuische liefde geene weerkaatsing.

Ze is dus voor ons moeilijk waar te nemen. Ook zou de dichter de schildering daarvan niet versmaad hebben, zoo zijn gemoed van die zijde meer indrukken had opgedaan.

Wij moeten wachten tot latere eeuwen. Longus, of wie anders de onschuldige liefde van Chloë en Daphnis bezong, is de eerste, die ons op ander terrein brengt.

In de nabijheid der bloeiende stad Mytilene op Lesbos weidde dagelijks de jonge, schoone herder Daphnis zijne schapen in de nabijheid van Chloë, die hare geitjes grazen liet.

Toen ze nog kinderen waren, begon hunne kennismaking. Dag in dag uit waren zij te zamen en kortten de lange uren van hun eentonig werk door kinderlijke spelen en vroolijk gesnap. Ze hadden de natuur en hunne kudde lief; vroom brachten zij gepaste offers aan de landelijke godheden, die hen omringden. Zoo groeiden ze op, zonder den invloed van steedsche beschaving en overprikkeling te ondervinden. Onbewust ontwaakte in beiden de liefde, zacht en kalm als de grasrijke weiden en de lommerrijke boschjes, die getuigen waren van hunne onschuldige liefkoozingen. Aldus bleef hun omgang kuisch; en al ontbrandde ook langzamerhand de hartstocht met meer kracht, de onwetendheid was hun schild. Zelfs toen de wulpsche Lycanion, schijnbaar onbaatzuchtig, den jeugdigen Daphnis in de geheimenissen der liefde had ingewijd, ontziet de jongeling zijne Chloë uit bezorgdheid en eerbied voor hare onschuld.

Eindelijk, als de komst van den landheer aan het licht heeft gebracht, dat geen van beiden herderskinderen zijn, maar dat aanzienlijke stedelingen hunne ouders waren, worden ze in den echt verbonden en wordt hunne liefde door een huwelijk bekroond.

Ik zal niet beweren, dat in den roman van Longus het scabreuze

geheel ontbreekt. Zelfs de Helleensche Eros treedt in den walgelijken Gnathon vrij onbeschaamd nog eenmaal te voorschijn, maar deze heeft slechts eene ondergeschikte rol te vervullen en wordt dadelijk als een belachelijk en verachtelijk wezen gekenmerkt. Ook is de strijd tusschen hartstocht en onwetendheid veel te veel in bijzonderheden aanschouwelijk gemaakt, om niet aanstootelijk te zijn voor ietwat preutsche naturen. Niet minder gewaagd is Lycanion's onderwijzing, in het dichte struikgewas aan den naïeven Daphnis verstrekt; maar met dat al speelt door het geheele verhaal een luchtstroom, niet bezwangerd met iets vuns, dat den lezer zelfs uit het hooggeprezen *Symposion* tegenwaait.

Reiner nog is de liefde van jonkvrouw en jonkman geteekend in Musaeus' zoo vaak nagezongen verhaal van Hero en Leander. Wat schade, dat we den juisten tijd van dit en andere erotische gedichten niet vermogen te bepalen. Dergelijke *data* zouden juiste teekenen zijn, om den weg te ontdekken, dien de voorstellingen over liefde en huwelijk volgden van het antieke tot het nieuwe, het Christelijke, zoowel in zijne ascetische als in zijne ridderlijk-romantische uitingen.

Met de *Aethiopische verhalen* van Heliodorus staan we beslist op nieuw standpunt, ofschoon ze uiterlijk nog volkomen in overeenstemming zijn met het vroegere heidendom.

De vervaardiger van dezen langdradigen, maar toch niet onverdienstelijken roman zou volgens Photius een bisschop geweest zijn. Anderen meenen, dat hier verwisseling van gelijknamige personen heeft plaats gehad. Hoe het zij, de roman zelf geeft den indruk, alsof hij tegen de onbeperkte macht van den heidenschen Eros gericht is.

Ook de liefde van Hero en Leander was rein, maar bleef trouw aan de antieke levensbeschouwing. Hunne geheime vereeniging is gewettigd, geboden zelfs, wijl de goden zelven in hunne harten den drang gelegd hebben, zich ‘in liefde te vereenigen’.

De krachtige jongeling, die met forschen armslag de golven van den Hellespont trotseert, om, begunstigd door de eenzaamheid van den nacht, met zijne geliefde den dienst van Aphrodite te vieren; de schoone priesteres, die van haar toren de fakkel omhooghoudt, ten einde den zwemmer als baak te dienen: ze gehoorzamen beiden aan den wil van Aphrodite en aan den machtigen Eros. Hunne liefde is een heilig dienstwerk, zoo goed als dat van Socrates, toen hij door eene ingeving van den Pytischen Apollo zijn leven eraan wijdde, zichzelven en anderen te onderzoeken en terecht te wijzen. Wie denkt eraan, bij het lezen van hunne geheime liefdefeesten of van het jammerlijk uiteinde der gelieven de opmerking te maken, dat ze strafbaar zijn, wijl hunne omarmingen niet door de toestemming der ouders of door eene bij wet en gewoonte vastgestelde sanctie zijn voorafgegaan. Het zal bij niemand opkomen, in hun roerenden dood de straffende hand te zien van eene godsmacht, die onthouding eischt.

Zij beminnen volgens dezelfde noodzakelijkheid, als de bloem in de lente geurt en bloeit, en hun vroegtijdig sterven is als het afrukken van de schoone, bloesemdragende takken door den lentestorm. Op de vraag: waarom, waartoe? klinkt slechts: ‘Zoo is de loop der dingen.’

Geheel anders is het met Theagenes en Chariklea uit het bovengenoemde werk van Heliodorus. Ze worden ten slotte *beloond* door rijkdom en aanzien. Beloond, wijl ze, ofschoon op de langdurige omzwervingen hun geenszins ontbrak, wat de Franschen *l'occasion et l'herbe tendre* noemen, leefden als verloofden uit den burgerstand der negentiende eeuw.

Bij hen geene naïeve onkunde als bij Daphnis en Chloë. Chariklea is geheel *au fait.* Voordat zij de lange reis te zamen ondernamen, om Chariklea's ouders te vinden, had de jonkvrouw met even zoovele woorden bedongen, dat hij hare maagdelijkheid zou sparen, totdat de echt hem grootere rechten gunde. Als nu bij eene zekere gelegenheid de gelieven zonder getuigen zich aan hunne liefkoozingen wijden, maar Chariklea bemerkt, dat Theagenes wat al te vermetel wordt, herinnert zij hem plechtig aan zijn eed en de jongeling keert dadelijk binnen de perken der eerbaarheid terug. Zoo konden Theagenes en Chariklea allerlei landen te zamen doorreizen en telkens aan zichzelven zijn overgelaten met weinig hoop op een door ouders gebillijkt huwelijk, zonder dat een hoofdstuk behoeft te eindigen met de weinig mysterieuze streepjes van wijlen Paul de Kock of de laconieke mededeeling van Zola: *et il la posséda.*

Al is onze Heliodorus geen bisschop geweest, een antiek man was hij niet meer. Niet, dat de geordende Grieksche maatschappij de ‘vrije liefde’ als regel huldigde. Allerminst. Eene vrijgeboren dochter te onteeren, was strafbaar. Maar op welken grond? wijl men den vader alzoo in zijn recht verkortte, om over de hand zijner dochter te beschikken; aangezien men op die wijze wederrechtelijk een bruidschat afdwong; omdat de op familie-recht berustende staat daardoor in verwarring werd gebracht.

In de poëzie, waar men zich niet onder de wetgeving van Solon of eenigen anderen staatshervormer dacht, drukten de wetten der eerbaarheid geen schandmerk op de liefde, al was zij steelsgewijs genoten.

Chariklea echter is zeer *eerbaar*, maar wel wat gekunsteld. Het scheen nog niet tot de routine der kunst te behooren, zedige meisjes sprekende in te voeren.

Dat begrijpen wij, als Chariklea van Theagenes is gescheiden en zij zich hopeloos op hare legerstede werpt met den uitroep: ‘Zoo gij misschien nog leeft, o! verschijn mij dan ten minste in den droom en rust hier naast mij, maar spaar ook dan nog mijne eer, en behoud mij als maagd tot den tijd van een rechtmatig huwelijk.’ Braaf is Chariklea wel, maar onbevangen niet. Het is nog aangeleerde fatsoenlijkheid.

Bij de Pythische spelen hadden zij elkander voor het eerst aanschouwd. Zij was eene dochter der koningin van Aethiopië, maar blank van gelaatskleur, wijl hare moeder vaak de oogen op een wit marmerbeeld gevestigd had. De angst voor kwade uitleggingen had deze genoopt, haar dochtertje onmiddellijk na de geboorte aan vreemde handen toe te vertrouwen. Daardoor was het ver van haar vaderland weggevoerd, om na vele lotswisselingen als priesteres van Artemis op te treden bij het groote feest van Apollo te Delphi.

Toevallig verschijnt daar ook Theagenes, de schoone jongeling. Hij kwam als gezant der Aenianen, ten einde genoemde plechtigheid bij te wonen. Zijne verschijning wekt opzien. De vrouwen van minderen stand, die hare gewaarwordingen bij het zien van den schoonen jongeling beter durfden verraden dan de aanzienlijke bezoeksters, wierpen hem vruchten en bloemen toe. Één denkbeeld bezielde allen: niets schooners op aarde dan de jeugdige Theagenes. Maar op het oogenblik, dat Chariklea uit den tempel van Artemis te voorschijn treedt, beseffen allen, dat ook Theagenes kan overtroffen worden, en wel zóóver, als zuiver *vrouwelijk* schoon meer aantrekt dan mannelijke schoonheid, al is zij uitgelezen en eenig.

Ik zie hierin meer dan een complimentje aan de ‘schoone sekse’. Heliodorus roept ons toe, zoo duidelijk als het kan: ‘De oude Eros is voorgoed verdwenen; wij kunnen zeker enthusiasme, dat Agathon's vrienden op 't Platonisch gastmaal niet verbloemden, volstrekt niet meer deelen.’

De gissing is niet gewaagd, dat eerst het Christendom den ouden Eros vermocht te dooden; immers, het kan ook bijna niet anders, of met de machtige Aethiopische priesterschaar, de Gymnosophisten, die opkomt tegen bloedige offers en daarvoor vrome gezindheid en symbolische gaven eischt, wordt de Christelijke clerus bedoeld.

Ook die opvatting is beslist on-Helleensch en rangschikt Heliodorus met zijn roman in een nieuw tijdperk.

Alzoo is de vrouw na eeuwen in haar recht hersteld. De eerbaarheid herwint hare plaats in de letterkunde. Eros herneemt den weg, hem door het noodlot aangewezen. Tegen het verlies van scheppend vernuft en fijnen kunstzin staat eene aanmerkelijke opfrissching op het gebied der erotiek, maar de kuische Chariklea weegt niet op tegen de naïeve Nausicaä.

Deventer.

H.G A.L. BAKHOVEN.

De invloed der Engelsche letterkunde op ons tooneel in de 17de eeuw.

In onzen tijd van snel internationaal verkeer, van bekendheid met alles, wat op politiek en kunstgebied bij de groote volken van Europa de aandacht trekt; in een tijd, dat men op honderden mijlen afstand in de bladen een verslag leest van het nieuwe drama, dat eergisteren voor het eerst in de Comédie Française werd opgevoerd, dat de werken der groote romanschrijvers bijna gelijktijdig in tal van talen het licht zien, in zulk een tijd heeft men meestal geen hoog denkbeeld van vroegere toestanden. Toch had in die periode, waarin de trekschuit ons nationaal vervoermiddel was, een grooter en sneller literarisch verkeer tusschen de verschillende volken plaats, dan men meestal aanneemt. Het reizen moge een paar eeuwen geleden minder algemeen zijn geweest dan thans, toch verliet menig Nederlander zijn vaderland, om in den vreemde handelsbetrekkingen aan te knoopen of aan eene buitenlandsche Universiteit te studeeren. Hooft, Huygens, Anslo, Six van Chandelier bezochten om verschillende redenen Italië, en Rome had zijne Hollandsche schildersbent evengoed als Padua zijne Hollandsche studenten. De Groot en Cats promoveerden als tal van hunne landgenooten te Orleans in de rechten; Caen en Montpellier trokken onder de Fransche academies onze jonge medici aan. Te Heidelberg werden in 70 jaren 300 jongelieden uit Noord- en Zuid-Nederland als student ingeschreven. Wat men in den vreemde zag en hoorde, de talen, die men aanleerde, de boeken, die men mede naar huis bracht, de vriendschapsbanden, die men had aangeknoopt, waardoor men ook na de terugkomst op de hoogte bleef van veel, dat geboeid en getroffen had, dat alles moest zijn invloed ook op onze letterkunde doen gevoelen. Bovendien werden reeds in het einde der 16de en het begin der 17de eeuw hier te lande voorstellingen gegeven door Fransche, Engelsche en Italiaansche tooneelspelers, terwijl onze acteurs iets later Duitschland, Engeland, Denemarken en Zweden bezochten. Wat in den vreemde op letterkundig gebied opgang maakte, werd spoedig vertaald. Sommige werken van Lope de Vega werden nog geene tien jaren na zijn dood op den Amsterdamschen schouwburg ten tooneele gebracht en Molière's blijspelen zijn nog veel sneller op dezelfde wijze hier bekend geworden.

Men kan in verschillende tijden stroomingen aanwijzen, door den invloed eener andere letterkunde op de onze in het leven geroepen. Eene kleine halve eeuw geleden heeft de studie der Engelsche literatuur hier krachtig gewerkt, en ook in de achttiende eeuw heeft het aan navolging der Engelschen niet ontbroken. Van Effen zou zijn *Spectator* niet hebben geschreven, als Addison en Steele niet waren voorgegaan, en misschien waren *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend* in de pen gebleven, wanneer Richardson niet het leven had geschonken aan *Clarissa.* De verdienstelijke Pieter le Clercq gaf het sein tot het vertalen der Engelsche schrijvers, en spoedig waren de spectatoriale vertoogen en de werken van Sterne, Swift, Fielding, Smollett, Young en Thomson in een Nederlandsch gewaad gestoken.

Maar reeds in de 17de eeuw vinden wij Engelschen invloed, en wel bij onze tooneelletterkunde. Het is 65 jaren geleden, dat Bilderdijk en Willem de Clercq op de overeenkomst wezen van een paar Hollandsche en Engelsche treurspelen; 30 jaren later kwam de zaak ten gevolge van de studie van Shakespeare weer aan de orde, en sinds dien tijd zijn er verscheidene andere stukken opgedolven, die in verband staan met Engelsche drama's. De Witte van Citters, Loffelt en Moltzer hebben zich vooral met dit onderwerp beziggehouden, en ook de schrijver van dit opstel heeft er een paar steentjes voor aangedragen. Doch het verlangen, om iets te vinden, dat aan bekendheid met Shakespeare kan doen denken in den tijd, dat de groote dichter zelf nog maar kort geleden naar het graf was gedragen, heeft dikwijls tot verkeerde gevolgtrekkingen aanleiding gegeven. Zulk een onderzoek is trouwens niet zoo heel gemakkelijk. Onze voorvaderen, die de zee beheerschten, maar zich ook wel nu en dan met kaapvaart en smokkelen afgaven, beschouwden de letterkundige producten van buitenlanders gewoonlijk zoo geheel als gemeengoed, dat zij hunne vertalingen eenvoudig voor eigen werk uitgaven en door eene verandering van den titel de ontdekking van het bedrog bemoeilijkten. Maar verder moet men er vooral rekening mee houden, dat Engelsche en Hollandsche dichters gemakkelijk uit dezelfde bron hebben kunnen putten, en niet te snel twee drama's met elkander in verband brengen, alleen omdat zij hetzelfde onderwerp behandelen.

Tot nu toe is er geen overzicht gegeven van den stand van deze quaestie op dit oogenblik, welke de invloed geweest is der Engelsche dramatische schrijvers op de onze kort na den bloeitijd van het Engelsche tooneel. Nu Shakespeare in de uitstekende vertaling van Burgersdijk langzaam maar zeker ons tooneel verovert, zal een hernieuwd onderzoek naar dien invloed misschien niet nutteloos schijnen. De inhoud der verschillende drama's, die voor dit onderzoek in aanmerking komen, zal in het kort worden meegedeeld; de lezer zal in eene wilde romantiek worden rondgeleid en zich misschien wel eens de verzuchting van Langendijk's boer in den schouwburg voor den geest roepen:

‘Men stak menkaer daer dood as katten en as hongden,
Zo dat 'er op het lest gien over eind mier stongden
As twie of drie. Ik zaai, kom Maertje loop je best,
Want meuglyk worden strak de kykers ook equest.’

I.

Het puin van een afgebroken huis moet eerst worden opgeruimd, wanneer men een nieuw gebouw wil doen verrijzen. Daarom worden in de allereerste plaats die drama's besproken, die aan de werken van Shakespeare en zijne tijdgenooten herinneren, maar die inderdaad uit dezelfde bron zijn geput, waarvan de Engelsche dichters gebruik hebben gemaakt. Enkele kleine aanhalingen zullen de afkomst bewijzen.

Het oudste stuk, dat hier in aanmerking komt, is van den joligen Starter, den Leeuwarder boekverkooper en rederijker, minnedichter en avonturier, die zich in 1622 in dienst liet nemen door 21 Amsterdamsche ‘Lyeffhebbers van de Nederduytsche Poesy’, om hun voor 12 gulden in de week toegang te verleenen tot al zijne gedichten en hun bij voorkomende gelegenheden ‘tot een billicke pryse’ aan bruiloftsgedichten, enz. te helpen, en die later in Duitschland spoorloos is verdwenen. Starter's *Timbre de Cardone ende Fenicie van Messine* (1618) heeft den volgenden inhoud.

Graaf Timbre de Cardone heeft zich moedig gedragen in den strijd tegen de Franschen op Sicilië en staat daardoor in hoog aanzien bij zijn vorst. Van den veldtocht teruggekeerd, ziet hij in Messina voor een raam een meisjeskopje, dat hem betoovert; het behoort aan de jeugdige Fenicie, de dochter van Leonato. Timbre wandelt voortdurend het venster der schoone voorbij en tracht haar door middel eener oude vrouw te overreden, om hem een onderhoud toe te staan, maar Fenicie, die wel begrijpt, dat de machtige Graaf geene eerlijke plannen koesterde, laat zich noch door de praatjes der oude vrouw, noch door een brief van Timbre bewegen. En deze maakt, daar hij zijne liefde niet kan overwinnen, nu ernst van de zaak en vraagt Fenicie ten huwelijk. Thans komt Gironde, een edelman, die Fenicie bemint, maar zich eenigen tijd in den vreemde heeft opgehouden, in Messina terug; hij hoort van de verloving en is radeloos. Doch de tafelschuimer Balacco geeft hem een middel aan de hand, om aan de verloving een einde te maken; hij vertelt aan Timbre, dat een vriend van hem de bevoorrechte minnaar is van Fenicie en dat hij haar dikwijls een nachtelijk bezoek brengt. Timbre gelooft niets van het verhaal, maar laat zich toch overreden, om zelf te komen zien, terwijl hij zijn woord geeft, Balacco's vriend niet te zullen dooden. Des nachts klimt een knecht van Gironde, fraai gekleed, een venster binnen in een onbewoond gedeelte van Leonato's huis; Timbre ziet het, twijfelt niet langer en doet Leonato aanzeggen, dat hij zijne dochter niet voor eerbaar houdt en van het huwelijk afziet. De vader is vooral vertoornd, omdat Timbre eene blaam op zijne

dochter werpt; zijzelve valt in onmacht, en men houdt haar langen tijd voor levenloos, totdat eindelijk hare moeder haar weder weet bij te brengen. Men verbreidt echter het gerucht van haar dood, houdt eene plechtige begrafenis en zendt het arme meisje naar bloedverwanten buiten de stad. Vooral Gironde is door het bericht van Fenicie's dood zeer getroffen; zijn knagend geweten spoort hem aan, om alles aan Timbre te openbaren, en hij doet dit, als zij elkander bij Fenicie's graf ontmoeten. Timbre doodt Gironde niet, maar neemt hem mede naar Leonato; als deze het heuglijke nieuws heeft vernomen, herinnert hij Timbre aan zijn eed, dat hij nooit eene andere zou huwen. Later zegt hij, dat hij den Graaf van zijne belofte ontslaat en hem eene andere bruid zal aanwijzen; Fenicie, die door Timbre niet herkend wordt, en hare zuster verschijnen; het huwelijk heeft plaats; Leonato vertelt aan den Graaf, dat zijne jonge vrouw Fenicie is; Gironde vraagt haar vergiffenis en trouwt met de zuster.

Starter's drama herinnert aan Shakespeare's *Much ado about nothing*, wat de verwikkeling betreft. De Engelsche dichter ontleende zijne stof waarschijnlijk aan eene Italiaansche novelle; van Starter is dit zeker. In het midden der 16de eeuw had eene verzameling van Italiaansche novellen het licht gezien; zij werden in het Fransch vertaald, en uit het Fransch weder in het Nederlandsch. Van die *Tragedische ofte klaechlijcke historien*, zooals het begin van den langen titel luidt, is eene uitgave bekend, die in 1650 in negen deelen te Utrecht het licht zag. Daar echter het werk versierd is met een lofdicht van Bredero, die in 1618 stierf, mogen wij een vroegeren druk van het werk vóór of in het jaar 1618 stellen, en zoo kon Starter gebruik maken van het verhaal, dat tot titel heeft: ‘Timbrée van Cardone wert verlieft tot Messina op Fenicie Lionati, ende vande verscheyden ende wonderbare ontmoetingen die daer gebeurden eer hyse troude’. De dramatische dichter volgde het verhaal nauwkeurig; ten bewijze hiervan diene onder tal van plaatsen dit brokje uit het laatste gedeelte van het stuk, dat tevens strekken kan als voorbeeld van Starter's stijl.

‘L i o n a t o (*).
VVel nu Segneur Cardone
Dit is de eed'le Maecht die ic u docht te toonen
En die ghy tot u Bruyt so veer ghy mynen raet
VVilt volgen, trouvven sult, doch 't in u vvil bestaet.

T i m b r e.
Jc kus u handen voor de gunst, niet alleen desen
Maer die het u ghevalt die sal mijn Huysvrou vvesen,
En op dat ghy dan Heer meucht duydelijc sien, hoe graech
Ick u in alles vvat ghy my ghebiet behaech,
En dat ick niet en vvil van mijn beloft vervremen

(*) In de novelle Zegt Leonato: “Myn Heer, siet hier de Jonckvrouw die ick gekoren heb tot een Huysvrouwe, soo ghy u gedraegt na mynen raet, volgende uwe belofte, doch alles staet aen u believen.... Myn Vader, niet alleen dese die my de schoonste ende manierlyckste schynt die ick oyt sach, maer sulcke als het u belieft sal myn Huysvrouwe wesen, ende op dat ghy sien meucht, hoe seer ick gheneygt ben u te gehoorsamen, ende dat ick u niets lichtvaerdighlyck hebbe belooft, ick neme van nu aen dese Joncvrouwe voor myn wettelycke Huysvrouwe, midts dat sy van hare zyde daer in bewillighe. Wat my belangt, zeyde de Dochter, ik ben bereyt in alles te ghehoorsamen 't gene my den Heer Lionato sal ghelieven te gebieden. Ick wil dan seyde de Vader, dat ghy tot eenen wettighen Man neemt den Heer Grave van Colisan, die my de eer doet hem op myn te vertrouwen”, enz.

So vvil ick tot mijn Bruyt nu dese Juffrou nemen
So veer sy selfs haer vvil my vvillichlijck toeseyt.

F e n i c i e .
VVat my aengaet ic ben tot al het gheen bereyt
Dat Lionato my sal dencken te ghebieden
VVant my mijn ouders hem altijt te volghen rieden.

L i o n a t o .
So vvil ick dan dat ghy sult nemen tot u man
Dan Timbre de Cardon, de Graef van Colisan
Die my de eere doet sich op my te verlaten.
Hem sult ghy tot de doot niet af-gaen noch verlaten.'

Geen spoor van vertaling van Shakespeare's stuk, maar op tallooze plaatsen berijming van de novelle. Op dezelfde wijze als Starter handelde Jacob Struys. Deze dichter heeft verscheidene tooneelstukken geschreven, die voor een deel na zijn dood - hij is jong gestorven - het licht hebben gezien. Tot de laatstgenoemde behoorde *Romeo en Jvliette* (1634), waarin dezelfde stof wordt behandeld als door Shakespeare. Laten wij Struys veel vergeven ter wille van zijne bescheidene zinspreuk: 'Ick wil en kan niet.' Hij heeft Shakespeare's treurspel evenmin gekend als deze het zijne, maar gebruik gemaakt van de novelle: 'Van twee ghelieven, van de welcke d'eene sterf van vergift, ende d'ander van droefheyt', die in de *Tragedische ofte klaechlijcke historien* voorkomt en, zooals bekend is, ook Shakespeare's bron is geweest. Daar het verloop van het treurspel van Struys ongeveer hetzelfde is als van de *Romeo and Juliet*, zou ik den lezer van dit opstel zonder twijfel beleedigen, wanneer ik den inhoud van het Hollandsche drama meedeelde.

De *Romeo en Jvliette* is eene slaafsche navolging der novelle; zeer dikwijls is het proza van het verhaal eenvoudig berijmd. En dan nog somtijds op welke wijze! Zoo neemt Romeo, als hij uit Verona verbannen is, afscheid in de volgende bewoordingen(*):

'Mijn alderliefste Vrouw, gheen meyningh heb ick nu
De ongestadigheydt vande Fortuyn aen u,
Te verhalen, die de Mensch meerder ongheneughden
Bereyt op eenen dagh, dan in honderd Jaren vreughde:
't Gheen ick proef aen mijn selfs, die onder mijn gheslaght
In dartelheydt en weeld van jonghs op ben ghebracht,
Hoopende voor mijn luck, dat ick sou door ons trouwen

(*) In de novelle leest men: 'Mijn alderliefste ic en hebbe nu geen meyninge om u te verhalen de vreemde accidenten van de ongestadige fortuyne, dewelcke de mensche op eenen oogen-blick verheft tot in het opperste van haer radt, ende oock soo haest soo seer vernedert, datse hem meer ellende bereedt op eenen dach, dan voorspoet op hondert jaren, het welke ic nu proeve aen mijn selver, ic, die onder myn vrienden in weelden on voorspoet ben opgebrocht, ende onderhouden in sulken eere ende hoogheyt, als gy hebt mogen sien, hopende voor myn meeste geluck, dat ic soude door het houwelijck van ons beyden hebben mogen eenen peys maken, tusschen uwe vrienden, ende de mijne, om also de ruste van mijn leven te mogen met vreden overbrengen tot ten tyt toe die myn van God gestelt is. Niet te min al myn voornemen ende aenslagen zyn contrarie gevallen, in voegen dat ick voortaen sal moeten gaen dolen achter lande, verre van al mijn vrienden, sonder te hebben een versekerde plaets, daer ick my soude mogen vertrecken. Alle welke ic heb inde sin gehadt u te kennen te geven, ten eynde op dat gy voortaen sout mogen geduldig verdragen, so wel myn afwesen als 't gene dat u van Godt den Heer geordonneert is.'

Hebben moghen een peys tusschen ons vrienden bouwen,
Om alsoo voort de rest van mijn leven met vreen
Over te brenghen, en in vrolijckheyt besteen.

Dan laci! nietemin, alle mijne aenslaghen
Die vallen anders: in voeghen dat ick voortaen
Sal sonder wisse stee, after Landt doolen gaen,
Verre van u, en van mijn vrienden en Maghen.
't Gheen ick u seggen wil mijn uytvercoren Vrou,
Ten eynde dat ghy wat wilt matighen u rou,
Ende verdraghen met ghedult doch mijn afwesen,
Als 't ghene dat u uyt Godts-schick is op gheresen.'

Tot een vroolijker onderwerp en eenigszins betere verzen voert ons de Amsterdamsche dokter en schouwburgregent Bernard Fonteyn. In zijne beide stukken *Fortunatus Beurs en vvensch-Hoedt* (1643) en *Fortunatus Soonen*, *Op- en Onder-gangh* (1643) dramatiseerde hij niet onaardig een oud verbaal. Fortunatus, die op Cyprus woont en met de dochter van een hertog is getrouwd, neemt afscheid van zijne vrouw en zijne beide zoons, Ampedo en Andalosia, en gaat de wijde wereld in, om zijn fortuin te zoeken. Hij dwaalt hongerig rond in een bosch, waar hij door wilde dieren wordt vervolgd; hij doodt een beer, valt in slaap en ziet bij zijn ontwaken Fortuna voor zich staan, die hem de keuze geeft tusschen rijkdom, gezondheid, wijsheid, kracht, schoonheid en een lang leven. Fortunatus kiest rijkdom, en Fortuna schenkt hem eene beurs, waarin hij telkens, wanneer hij er de hand in steekt, tien goudstukken zal vinden. Nadat hij uit het bosch is gekomen, ontmoet Fortunatus een armen, ouden edelman, Leopoldus, die veel van de wereld heeft gezien; hij neemt hem in zijn dienst en beiden reizen naar Byzantium. De waard, bij wien zij hier hun intrek nemen, sluipt des nachts in hunne kamer en berooft hen; Fortunatus is zoo wanhopig over het verlies van zijne beurs, dat de waard, die de kracht van dit kleinood niet kent, medelijden krijgt en de beurs, die hij heeft weggeworpen, weder te voorschijn brengt. Dit voorval geeft Fortunatus aanleiding, om te denken, dat hij misschien niet het beste deel heeft gekozen:

'Een mensch verliest sijn moet, als hy verliest sijn goed.
Wysheijt, Gesontheyt, Kracht, die mach men wel verkiesen
'k Segh boven Rijckdom groot, men zal die niet verliesen
Als men de Rijckdom doet'(*).

De waard doet den volgenden nacht weder eene poging tot diefstal

(*) In het volksboek van Fortunatus leest men: 'Verliest een mensche sijn goet, soo verliest hy sijn moet. Wijsheydt is te verkiesen boven rijckdom. Sterckheyt, gesontheydt, schoonte ende langh leven, dat kan men niemandt stelen', enz.

en sluipt de kamer binnen, maar Leopoldus ligt wakker en slaat hem met zijn zwaard het hoofd af; zij werpen het lijk in een put, zadelen hunne paarden en vluchten. Na vele reizen komt Fortunatus

> ‘Uyt 't Persiaensche Rijck, door Chatans Chatay land’,

bij den ‘Soudaen, Keyser van Turckyen’; hij weet aan het hof te komen, en de Soudaen toont hem zelfs al zijne schatten. Daaronder is een oude, vilten hoed, die de kracht heeft, dat ieder, die hem op het hoofd zet, slechts behoeft uit te spreken, waar hij wil zijn, om zijn wensch terstond vervuld te zien. Fortunatus bewondert den hoed zeer, maar heeft één bedenking:

> ‘Ick overpeyns vast, dat
> Dees Hoed heeft sulcken kracht, en geeft my nae-bedencken,
> Of hy niet swaerder is, of oock het hoofd ken krencken?
>
> **S o u d .**
> Verhole macht geen swaert', of ongemack en baert,
> Dees Vild met and'ren meer, is van gelijcker aert.
> Daer, voeght hem op u hoofd, wat dunckt u, is hy swaerder?
>
> **F o r t .**
> Swaerder! in 't minste niet. Ik dacht dat hy veel naerder
> Sesmael 't gewicht van dees sou hebben op-geroert,
> Heer, hy behaeght my wel. Ick wensch my wegh gevoert,
> Terstond met mijn Galey, in Cyprus, by myn kind'ren’(*).

Fortunatus verdwijnt met den hoed, keert naar zijn land terug, maar sterft spoedig, nadat hij aan zijne zonen het geheim der beide schatten heeft meegedeeld. Andalosia heeft van zijn vader ook den reislust geërfd, en wij zien hem in het tweede stuk van Fonteyn de wereld rondzwerven. Hij vult eerst door middel van de beurs tal van kisten met geld voor zijn broeder en tijgt dan met de beurs op reis. Hij helpt den Koning van Engeland in een oorlog tegen de Schotten en geeft maaltijden, welke die van den Koning in pracht ver overtreffen. Iedereen is er nieuwsgierig naar, welke bronnen van rijkdom de vreemdeling toch wel heeft, het vorstelijke echtpaar niet het minst, en aan 's Konings dochter, Agrippina, wordt opgedragen, om de zaak uit te vorschen. Zij weet Andalosia te betooveren, en deze vertelt haar het geheim, onder voorwaarde, dat zij hem des nachts in hare kamer zal laten; de Prinses geeft hem echter een slaapdrank, berooft hem van de beurs en houdt deze zelf. Andalosia keert naar Cyprus terug en maakt zich meester van den wenschhoed, die aan zijn broeder Ampedo behoorde. Hij gebruikt nu den wenschhoed, om in verscheidene groote steden van Italië juweliers te berooven, wenscht zich dan in Engeland en verkoopt, als marskramer gekleed, de gestolen juweelen. Ook aan de Koningin en aan Agrippina biedt hij zijne waar aan, en terwijl

(*) Volksboek: ‘Ick geloove is 't dat den hoet soo groote kracht heeft, dat hy oock zeer zwaer is als hem yemant op 't hooft heeft. De Koningh antwoorde: hy is niet zwaerder dan een andere Hoet, en hy sette hem den hoet op 't hooft en seyde: wat dunckt u, Fortunatus antwoorde: seecker ick en had niet gemeynt dat hy soo licht geweest sou hebben, ende dat gy soo sot waert dat gy my den Hoet op myn hooft setten soude, ende dit woordt spreeckende soo wenscht hy hem in de Galeye’, enz.

de Prinses hem iets afkoopt, grijpt hij haar aan, wenscht zich met haar in de wildernis en is, tot groote verbazing van de Koningin, plotseling met haar verdwenen. Andalosia wreekt zich niet op Agrippina, maar is zelfs zeer galant, want als zij dorst heeft, klimt hij in een boom, om appelen voor haar te plukken, en zet haar zoolang den hoed op; de Prinses, die de wonderbaarlijke kracht van den hoed niet kent, wenscht zich terug in Engeland en verdwijnt. Andalosia is nu beurs en wenschhoed kwijt; na het eten van een appel voelt hij tot overmaat van ramp, dat hem een paar horens op het hoofd groeien. Daar ontmoet hij een kluizenaar, pater Benedictus, die er niet over gesticht is, dat hij in zijne eenzaamheid wordt gestoord(*):

‘In dertigh jaren wierd' ick hier noyt mensch gewaer,
Ick wilde dat ghy oock my niet en waert verscheene.

A n d .
Helaes! nu ick hier ben bid'ick wilt my verleene
Uyt gonst een weynigh broot, en een kleyn drupken wijn?

P a t .
Wijn, broot, of diergelijck, smaeckten de tongh van mijn
In dertigh jaren noyt, ick heb my hier geleden
Met vruchten vander aerd'; maer wilt ghy met my treden,
Ick sal u wijsen plaets, daer g'u verversen kunt.

A n d .
Den Albeheerscher daer sijn Hemel u voor gunt.

P a t .
Godt loont mijn lieve Soon, komt pluckt van dese tacken
De app'len soet van smaeck, uw' hoornen vast gebacken,
Mijn vrient, hier op u hoofd, die vallen daer door af.

A n d .
Neemt dan dees appel wegh, het geen den and're gaf?

P a t .
Och jae myn waerde Kint; die Hemel heeft geschapen
Uyt niet, schiep meê dees vrucht.

A n d .

(*) Volksboek: ‘De Cluysbroeder seyde, ick heb in dertigh jaren noyt mensche gehoort noch gesien, ick woude dat gy hier oock niet gekomen waert. Andalosia was seer flaeuw, en vraeghden den Broeder of hy niet t'eten hadt, de Broeder leyde hem in sijn Cluyse, daer was broodt noch wijn, en hy had anders niet dan ooft en water, daer hy by leefde, maer hy seyde tot hem: Ick sal u wijsen daer gy genoegh t'eten en drincken vinden sult. Hy vraeghde, lieve Broeder hoe sal ick 't met de Hoornen maecken: Die Broeder leyde hem een stuck weeghs van de Cluyse en brack twee appelen van eenen anderen boom, en sey, lief Sone, neemt en eet dese appelen; soo haest als Andalosia die appelen at, soo begosten de Hoornen te verdwijnen, als hy dit sagh soo vraeghde hy hoe dat toegingh, dat hy soo haest Hoornen gekregen had ende datse soo haest weder verdwenen waren? de Broeder seyde, de Schepper die Hemel en Aerde geschapen heeft, die heeft die boomen oock geschapen en heeft hen die nature gegeven dat sy sulcke vruchten voortbrengen, en op 't aerdtrijck en vintmen diergelijcke niet, dan alleen in dese wildernisse. Andalosia seyde, Lieve Broeder, laet ick sommige van dese appelen met my dragen, de Cluysenaer seyde Sone neemt wat u belieft, en vraeght my niet, sy hooren my niet toe’, enz.

Machmen van die wel rapen,
Soo veel het ons gelieft?

P a t .
Veyligh mijn lieve Soon,
Sy komen my niet toe.'

Andalosia bevrijdt zich gemakkelijk van zijne horens, keert naar Londen terug, vermomt zich en biedt zijne gevaarlijke appelen te koop aan voor drie kronen het stuk. Agrippina en een paar hovelingen koopen ervan en voelen terstond een omvangrijk hoofdsieraad uitbotten, hetwelk zij tevergeefs pogen af te rukken. Natuurlijk treedt Andalosia in eene nieuwe vermomming als dokter op en geeft haar een stuk appel

van de andere soort te eten, waardoor de horens kleiner worden. Hij heeft intusschen in het vertrek der Prinses zijn wenschhoed teruggevonden en, terwijl Agrippina de beurs in de hand heeft, grijpt hij haar weder aan en wenscht zich in een bosch. Hier neemt hij haar zijne beurs af en voert Agrippina terug naar het koninklijk paleis, maar laat haar het overschot der horens - de eerste dosis was met opzet te klein genomen - behouden. Thans keert Andalosia met beurs en hoed naar Cyprus terug, maar twee edelen, die van de toovermacht van de beurs gehoord hadden, dooden hem; zij heeft echter na den dood van Fortunatus' zoon hare kracht verloren. Ampedo vindt het lijk zijns broeders; hij is bevreesd, dat men hem om den wenschhoed zal vermoorden, verbrandt dezen en sterft kort daarna. Zoo eindigt het vreemde, maar vermakelijke stuk, waarvan een tegenhanger in het Engelsch bestaat, *The pleasant comedie of Old Fortunatus* van Thomas Decker. Naar alle waarschijnlijkheid - het Engelsche drama schijnt in ons land niet aanwezig - heeft Fonteyn Decker's stuk niet gebruikt voor zijn *Fortunatus.* In de voorrede verwijst hij voor zijn onderwerp naar het ‘Geschicht-Boeck’ en bedoelt daarmede zonder twijfel het volksboek, dat tot titel heeft: *Een nieuwe Historie van Fortunatus Borse ende van sijnen Wensch-hoet, seer geneughlijck ende playsant om te lesen.* Hij volgt dit bijna overal, zooals zoo even van een paar plaatsen is gebleken, terwijl men voor Decker's bron eveneens het volksboek houdt.

Eindelijk dient tot deze rubriek Brandt's *Veinzende Torqvatvs* (1645) gerekend te worden. Manlius, Keizer van Rome, heeft, tijdens eene afwezigheid, het bestuur aan zijn broeder Noron opgedragen. Deze vat liefde op voor de Keizerin Plancina en weet haar door de toovermiddelen zijner maîtresse, Byrrhene, voor zich te winnen. Als Manlius is teruggekeerd, doodt Noron hem aan een gastmaal, maakt zich van het gezag meester en huwt Plancina. Terwij dit te Rome voorviel, was Torquatus, de zoon van Manlius, te Athene, waar hij studeerde. Daar verschijnt hem de schim van zijn vader, die hem aanspoort, om zich krankzinnig te houden en zijn dood te wreken. De Prins volvoert dien last, maar Noron, die de zaak niet vertrouwt, stelt hem op de proef; hij zendt Juliane, een jong meisje, van wie Torquatus vroeger veel had gehouden, op hem af, om eens te zien, of de krankzinnigheid voorgewend is of niet. Torquatus bemerkt de list, en hoewel Juliane hem tracht te verleiden, biedt hij weerstand en blijft wartaal spreken. En Noron zelf slaat de schendige hand aan Juliane. Daar keert Piso, de broeder van Juliane, met zijn leger uit het land der Parthen te Rome terug; hij hoort het ongeluk zijner zuster en smeedt met Torquatus eene samenzwering tegen den tiran. Door hunne listen worden eenige invloedrijke vrienden van Noron ter dood gebracht, doch er lekt iets van de plannen uit, waardoor ook Piso er het leven bij inschiet. Intusschen stelt Noron op eene andere wijze zijn stiefzoon op de proef;

hij laat hem een onderhoud hebben met zijne moeder, nadat hij eerst één zijner vertrouwden, Lentulus, onder het ledekant der Keizerin heeft verborgen. Torquatus bemerkt de list; hij doodt terstond den indringer en verwijt zijne moeder haar gedrag, die belooft zich in het vervolg op hem te zullen verlaten en verzekert, dat zij er niets tegen heeft, dat Noron gedood wordt. De Keizer, die alles van de samenzwering van Piso wil weten, veinst weer liefde voor Byrrhene, en deze toovenaarster roept den 'Helgodt' op, doch ziet in plaats van dezen de schimmen van Manlius en van Noron's moeder, ook door den tiran gedood, verschijnen, die aan Noron en Byrrhene een spoedigen dood voorspellen. Byrrhene houdt dit voor den Keizer geheim, maar laat hem door hare zuster, die de gedaante der godin Iris heeft aangenomen, aanzeggen, dat hij voor al zijne enveldaden vergiffenis zal krijgen, wanneer hij Byrrhene huwt. Dit huwelijk heeft plaats; Torquatus, wiens moeder verbannen is, wil zijne wraak nu koelen, doch wordt door Juliane weerhouden. Zij schenkt aan Noron een vergiftigd kleed; de tiran doet het aan, vervalt tot razernij en doodt Byrrhene en zijne kinderen; Juliane doodt zichzelve en Torquatus wordt tot keizer van Rome uitgeroepen.

Dit vreemde stuk bestaat uit allerlei bestanddeelen. De jonge horlogemaker, die theologie zou gaan studeeren en door Professor Barlaeus werd voortgeholpen, legt in zijn treurspel de vruchten neer van zijne studie der Romeinsche oudheid. Niet alleen gebruikt hij Romeinsche namen, maar hij weet ook, dat Manlius en Torquatus bij elkander behooren, maakt gebruik van de geschiedenis van Lucretia en van de list van den ouderen Brutus, die zich krankzinnig hield, om zijn leven voor zijn oom, Tarquinius Superbus, te beveiligen. Voor het laatste gedeelte van het treurspel werd Seneca's *Hercules Oetaeus* geplunderd, aan de *Aran en Titus* van Jan Vos de vermomming in de gedaante van Iris ontleend. Een klein gedeelte van het drama wordt door den veinzenden Torquatus ingenomen. En hier vindt men een en ander, dat aan Shakespeare's *Hamlet* herinnert, zooals de lezer reeds bespeurd zal hebben. Torquatus is een vreemde Hamlet, maar het is een Hamlet. Toch heeft Brandt zeker niet het Engelsche treurspel gekend, maar mogelijk zijne stof ontleend aan de novelle, die tot titel heeft: 'Met wat een listicheyt Amleth, namaels Coningh van Denemarcken, gewroken heeft de doodt van zyn Vader Horwendil, omgebracht by sijn eygen Broeder Fengo, ende meer andere zyne geschiedenissen', en die in de *Tragedische ofte klaechlijcke historien* te lezen staat. Men neemt aan, dat Shakespeare gebruik heeft gemaakt van een ouder treurspel, dat op zijne beurt weer ontleend zou zijn aan de bovengenoemde novelle. En het schijnt, dat ook Brandt de novelle zelf niet gekend heeft, maar er slechts iets uit heeft hooren vertellen. Terwijl toch zijn treurspel door geene enkele zinsnede aan Shakespeare herinnert, heeft slechts één passage overeenkomst met het prozaverhaal, n.l. in het tooneel

tusschen moeder en zoon, waar Torquatus de handelwijze van Plancina tegenover die der wilde dieren stelt, die hare jongen verdedigen. En deze vergelijking ligt zoo voor de hand, dat men uit de overeenkomst der beide plaatsen bezwaarlijk eene zekere conclusie kan trekken.

II.

Bij eene studie over den invloed van de eene letterkunde op de andere kan men niet te voorzichtig zijn. Er is zeer veel overgebleven van datgene, wat voor ongeveer 300 jaren in Europa werd gedrukt of op de planken gebracht, maar er is ook heel wat verloren gegaan. Men behoeft slechts eene uitgave van Shakespeare in te zien en zich even te verdiepen in de inleidingen, door de geleerden van onzen tijd voor zijne drama's geschreven, om zich daarvan te overtuigen. Oudere drama's en boeken, die misschien opheldering zouden kunnen geven over de bronnen van den grooten dichter, zijn spoorloos verdwenen, zoodat men zich in vele gevallen tot gissingen moet bepalen. In onze eigene letterkunde stuiten wij natuurlijk meermalen op hetzelfde bezwaar, al moeten wij bekennen, dat aan geen enkelen onzer dichters ook maar één honderdste van de studie en de belangstelling is ten deel gevallen, die het nageslacht wijdt aan den nationaal-heros van het Engelsche volk.

De mogelijkheid, dat er een letterkundig werk, een bundel verhalen, een volksboek, een drama verloren is gegaan, behoort tot voorzichtigheid aan te manen bij een onderzoek, zooals in dit opstel plaats heeft. De *Titus Andronicus* van Shakespeare is geput uit eene onbekende bron; van den oorsprong van de *Aran en Titus* van Jan Vos is evenmin iets bekend; beide treurspelen behandelen hetzelfde onderwerp vrij wel op dezelfde wijze - en toch kan men niet tot een direct verband tusschen beide besluiten. In 1567, dus ongeveer 30 jaren, voordat het Engelsche treurspel op de planken kwam, wordt door Paynter in zijn *Palace of Pleasure* gezinspeeld op de bekende geschiedenis van Titus en de wreedheid van Tamora; het verhaal of gedicht, waarop hij doelt, is verloren gegaan. De *Aran en Titus* werd in 1641 geschreven; maar in 1652 maakt één onzer dichters van den zesden rang melding van een tooneelstuk *Andronicus* van Van den Bergh, een Utrechtsch rederijker, die kort na 1620 een paar drama's heeft geschreven. De geschiedenis van Titus was dus lang vóór Shakespeare in Engeland bekend, en waarschijnlijk in ons land lang vóór Vos. Heeft Vos zijne stof ontleend aan dezelfde bron als Shakespeare, heeft hij het drama van Van den Bergh - dat weg is - omgewerkt, heeft hij het Engelsche treurspel gekend? En dit zijn, zooals wij later zullen zien, nog niet eens alle vragen, die men kan stellen.

Wil men bewijzen, dat een Nederlandsch drama genomen is naar een Engelsch, dan is de overeenkomst van onderwerp en wijze van

behandeling niet voldoende; men moet aantoonen, dat er, althans op eenige plaatsen, vertaling van het oorspronkelijke heeft plaats gehad. Dit alleen is een zeker bewijsmiddel. Voordat wij echter tot de vertaalde of bewerkte drama's overgaan, moet nog eene andere reeks van stukken worden besproken, n.l. die, welke hetzelfde onderwerp behandelen als Engelsche drama's, maar waarvan de bron niet bekend is. Er is hier evenmin sprake van vertaling als bij de zoo even behandelde stukken, en zij zijn, evenals deze, waarschijnlijk ontstaan zonder invloed der Engelsche literatuur.

Roelandt's *Biron* (1629) zij hier slechts even aangestipt; het stuk behandelt de samenzwering en den dood van den bekenden, eerzuchtigen, Franschen maarschalk en gunsteling van Hendrik IV; met de beide gelijknamige tragedies (1608) van George Chapman staat het niet in verband. Ook de *Aran en Titus* (1641) van Jan Vos behoeft niet verder besproken te worden; het treurspel behoort onder deze rubriek te huis. Den inhoud ervan mag ik bekend veronderstellen. Dat is niet het geval met het zenuwschokkende stuk van De Sille, *Joodt van Malta, ofte Wraeck door Moordt* (1645). Men zou wenschen de pen en de woorden vindende en vormende kracht te hebben, die aan Klein ten dienste stond bij het schrijven van zijn reuzenwerk, de *Geschichte des Drama's*, om dezen draak naar waarde te kunnen ontleden.

Aan Barrabas, den rijken koopman, die in ongerustheid verkeert, of zijne schepen ook zijn vergaan, wordt het bericht gebracht, dat zij behouden de haven zijn binnengeloopen, en hij tracht zijne vreugde over te gieten in Abigal, zijne dochter, die echter veel meer vervuld is van hare liefde voor een Christenjonkman dan van al de schatten van haar vader. Deze zullen trouwens ook niet lang meer in het bezit blijven van den rijksten Jood van Malta, want de Turken doen een aanval op de stad; de gouverneur van het eiland heeft geld noodig, en de rijke Joden moeten bloeden. Aan een paar van hen wordt aangezegd, dat de gewone schatting is verdubbeld, en bij weigering worden zij met het verlies van al hunne bezittingen bedreigd. Dit laatste valt Barrabas ten deel, die even heeft tegen geprutteld; hij besluit nu, om zich zoo bloedig mogelijk te wreken. Hiervoor is echter geld noodig, en Barrabas heeft nog geld verborgen gehouden in één der kamers van zijn huis, waar hij is uitgezet en dat nu in een nonnenklooster is herschapen. Doch Barrabas weet raad; zijne dochter Abigal geeft voor, dat zij als novice in het klooster wil worden opgenomen, en daar zij van haar vader de juiste aanwijzing heeft gekregen, waar het geld en de kostbaarheden zijn te vinden, werpt zij des nachts goed gevulde zakken uit het raam, die door Barrabas worden opgeraapt en verborgen, en verlaat den volgenden dag weder het klooster. Twee edellieden maken hun hof aan de schoone Abigal, Bernardo, de broeder, en Balthasar, de neef van den gouverneur; aan één van hen heeft zij haar hart geschonken. Maar Barrabas belooft haar aan ieder afzon-

derlijk; dit geeft natuurlijk aanleiding tot een gevecht tusschen beiden, waarin Balthasar sneuvelt, terwijl terstond daarna Bernardo door Artabos, een slaaf van Barrabas, verraderlijk wordt doodgestoken. Dezen slaaf heeft Barrabas juist gekocht en hij gebruikt hem als een gewillig werktuig voor al zijne schurkenstreken. Abigal hoort van de list van haar vader, waardoor haar geliefde is omgekomen; zij verlaat hem en gaat nu in vollen ernst in het klooster. Zij kan echter Barrabas verraden en moet dus uit den weg worden geruimd. Barrabas laat door Artabos een pot met eten, dat sterk vergiftigd is, aan de poort van het klooster brengen; al de bewoners sterven daaraan, maar Abigal heeft nog juist tijd, om het bedrog van haar vader aan twee monniken te openbaren. Deze begeven zich naar Barrabas, die terstond voorgeeft, dat hij Christen wil worden, maar een der monniken doodt, terwijl Artabos den anderen voor zijne rekening neemt. De eenige getuige van Barrabas' misdaden is dus thans Artabos, die echter in de handen vervalt van eene vrouw van verdachte zeden en een gemeenen kerel. Hij perst nu zijn meester geld af en vertelt in dronkenschap de vreeselijke geheimen, die door de beide personen aan den gouverneur worden overgebracht. Deze laat Artabos en Barrabas voor zich komen en veroordeelt beiden ter dood, maar Barrabas neemt terstond een drank in, waardoor hij schijndood is, en men werpt het gewaande lijk buiten de poort. Daar wordt hij, nu weer wakker geworden, gevonden door Calibuth, den bevelhebber der Turken, die nog steeds de stad belegert. Hij wijst hem een geheimen weg, die in de stad voert, en deze wordt door de Turken veroverd, de gouverneur gevangengenomen, Barrabas in zijne plaats aangesteld en de gevangenen aan zijne genade overgelaten. Het schijnt nu, dat Barrabas zijn doel heeft bereikt; toch wil hij opnieuw verraad plegen. Hij laat eene machine maken, door welke hij den vloer van eene zaal plotseling kan laten instorten, en legt daaronder een groot vuur aan. De Turksche bevelhebber en edelen worden door hem genoodigd; hij wil hen door zijn helsch werktuig dooden en de macht teruggeven aan den vorigen gouverneur, dien hij van zijn plan op de hoogte stelt. Maar de gouverneur waarschuwt Calibuth, draait, terwijl Barrabas zich in de gevaarlijke zaal bevindt, de schroef der machine om, en Barrabas stort in de vlammen, terwijl niemand eene hand tot zijne redding uitsteekt en hem de geesten verschijnen van al degenen, die door hem om het leven zijn gebracht.

Ditzelfde onderwerp is door Marlowe behandeld in *The Rich Jew of Maltha* (1633), een treurspel, dat juist hetzelfde verloop heeft als dat van De Sille en waarin verscheidene personen ook denzelfden naam dragen. Iets dergelijks merkt men in even sterke mate op bij eene vergelijking van de *Roode en Witte roos. Of Lankaster en Jork* (1651) van Lambert van den Bos met Shakespeare's *Richard III.* De Dordsche conrector en veelschrijver heeft in zijn treurspel bijna al de gebeurtenissen gedramatiseerd, die Shakespeare in de laatste drie bedrijven

van *Richard III* ons voor oogen stelt. Tal van kleine bijzonderheden in beide stukken komen overeen: de gevangenneming en de dood van Hastings met den droom van Stanley, die eraan voorafgaat, de comedie, die Richard speelt vóór de kroning, de rede van Buckingham tot het volk, de moord der prinsen door Tyrrell; zelfs de geestverschijningen in den nacht, die den slag van Bosworth voorafging, ontbreken niet. Shakespeare ontleende zijne stof aan de kronieken van Hall en Holinshed, die op hunne beurt weer putten uit eene geschiedenis van Richard III, door den beroemden kanselier Sir Thomas More te boek gesteld. Van den Bos heeft enkele kleine bijzonderheden, die niet bij Shakespeare, maar wel bij More worden gevonden; daaruit is af te leiden, dat hij in elk geval den Engelschen dichter niet alleen als bron heeft gebruikt. De bouw van zijn stuk, hoewel beter dan die van de meeste andere van zijn tijd, wijkt echter zóóver van dien van de *Richard III* af, van vertaling is zóó weinig sprake, dat wij moeten aannemen, dat de *Roode en Witte Roos* met Shakespeare's treurspel slechts eene toevallige overeenkomst aanbiedt.

De pots van Kees Krollen Hartogh van Pierlepom (1649) door een onbekenden schrijver moet ook tot deze stukken worden gerekend. Kees Krollen, een ketelboeter, verlaat met den kuiper Keep eene herberg, en beiden zijn in zulk een toestand, dat de waard, die hen nakijkt, tegen zijne vrouw de opmerking maakt:

> ‘Daer strevense heen met losse hoofden, en stroye beenen.’

Keep zingt onderweg een liedje, maar gaat spoedig met zijn makker onder een boom liggen slapen. Nu verschijnt Kniertje Vol-ops, eene vrouw, die het met haar man niet goed kan vinden en hare genegenheid van dezen op Keep heeft overgebracht; zij tracht den kuiper wakker te maken, wat eindelijk gelukt, en het paar gaat naar de herberg terug, nadat de ketellapper, die in het wagenspoor ligt te ronken, eerst wat meer naar den kant van den weg is gesleept. Zoo wordt hij daar gevonden door Valerius en Horatius, twee landjonkers, die met hunne bedienden, Pedro en Papierio, van de jacht terugkeeren. Valerius heeft een idee:

> ‘Heer broeder hier heb ik een pots bedocht, heel uitgelesen
> Wy syn moe gerost, en willen syn vermaekt,
> Laet ons desen boer doen voeren, eer hij ontwaekt
> Op ons Land-huis, en laten hem op een cierlyk bed doen leggen,
> Tot den dageraed, en hooren 's mergens syn onverwacht seggen.
> Wy sullen syn dienaers syn, en geven hem den tytel van een Graef.’

Het plannetje vindt bijval, en het bevel wordt gegeven:

> ‘Gy dienaers let op dees saken:
> Voeret dien boer in ons cierlijkste vertrek,
> En vult hem op meer, en meer, met drank, en trek

Hem kostlijk gewaet an, wilt hem op den geborduurden koets leggen,
Wekt ons in den Dageraed.'

De dronken ketellapper wordt met moeite naar bed gebracht en vindt bij zijn ontwaken de beide dienaars gereedstaan:

'Pedro laet 't gulde lampet, met sijn toe-behoor, vaerdich sijn,
Den Heer wil sich ont-nuchtren, versorch ons Griexe wijn.'

Kees Krollen begrijpt er niets van:

'Waer ben ik hier, wie ben ik hier, segh ionker metie gouwe soomen?
P a p i e r i o . Sijn genade schijnt noch droomich, en eist te hooren sijn qualiteit,
O! Hertoogh van Pierlepom, Graef van Bravaden den wijsen geseit,
Cavalier de Pompo, ontfanck van uwen Kamerlingh dit gulde lampet met water.
K e e s . Ik mocht de duiker wesen, ie liecht al, houtie snater,
Ik een Graef, of soo een dingh wesen, ik ben door de wandelingh
Kees, en noch eens Cees, en dan Crollen, namen dagelijkse handelingh.
P a p . Sijn Genade ontnuchter sich in dese Griekse wijnen,
En verwaerdich sich op een heerlijk ontbijt te verschijnen,
Int bywesen van u gemalin, de schoone Angelica.'

Het ontbijt lokt Kees bijzonder aan, en in een ommezien is hij druk aan het eten en drinken. De beide heeren verschijnen in gezelschap van Angelica en van 'schele Herri de Speelman'; zij begroeten den Hertog van Pierlepom plechtig en stellen zich voor als zijn hofmeester, kamerdienaar, zijne vrouw en 'Uwer genadens alleroudste engelsse Musicant'. Kees is allergenadigst en noodigt hen uit, om mee aan te zitten:

'An den bak maer, val an sonder sermonie,
Schikje soo wat, kijf niet, avou daer jy.'

Hij wordt steeds opgewondener, danst met Angelica, waarbij de vederbossen, die hij op het hoofd heeft, en zijn degen hem lastig zijn, geeft het bevel:

'Pas flus 't bet ree te maken, met al den horlement',

maar valt reeds in slaap, voordat die wensch is vervuld. Men brengt hem naar buiten en legt hem neder op dezelfde plek, waar men hem gevonden heeft. De kuiper en Kniertje, die tegen den morgen uit de herberg komen, en de beide dienaars der landjonkers zien hem daar en zijn getuigen van zijne verbijstering, als hij ontwaakt:

'Ik laet het me niet ontgaen, ik moet ten Hemel hebben gevaren,
't Wasser al gout en silver, en daer by den klaeren.'

Wanneer men het voorspel inziet van Shakespeare's *Taming of the shrew*, dan vindt men daar ongeveer hetzelfde. Christopher Sly, een

ketellapper, komt uit de herberg, heeft een standje met de waardin en valt in slaap. Hij wordt gevonden door een Lord, die met zijne dienaars van de jacht terugkeert en het plan vormt, om den dronkaard mee te nemen.

> ‘Sirs, I will practise on this drunken man,
> What think you, if he were convey'd to bed,
> Wrapp'd in sweet clothes, rings put on his fingers,
> A most delicious banquet by his bed,
> And brave attendants near him when he wakes,
> Would not the beggar then forget himself?
> - - - - - - - - - - - -
> Then take him up, and manage well the jest.
> Carry him gently to my fairest chamber,
> - - - - - - - - - - - -
> Let one attend him with a silver bason,
> Full of rose-water, and bestrew'd with flowers;
> Another bear the ewer, the third a diaper’, etc.

Eenige tooneelspelers komen juist van pas, om den Lord in zijn plan te helpen, en als Sly ontwakende uitroept: ‘For God's sake, a pot of small ale’, staan er terstond drie bedienden gereed, om al zijne wenschen te voorkomen, en één van hen vraagt:

> ‘Will't please your lordship drink a cup of sack?’

Men doet het voorkomen, dat hij vijftien jaren lang krankzinnig is geweest, en de Lord zegt:

> ‘Heaven cease this idle humour in your honour!
> O! that a mighty man, of such descent,
> Of such possessions, and so high esteem,
> Should be infused with so foul a spirit!

S l y . What would you make me mad? Am not I Christopher Sly, old Sly's son, of Burton-heath; by birth a pedlar, by education a card-maker, by transmutation a bear-herd, and now by present profession a tinker?’

Men maakt muziek voor den grooten man, kleedt hem prachtig aan en ontbiedt den page, die zich in vrouwenkleeren heeft gestoken en voorgeeft zijne treurende echtgenoote te zijn.

De ketellapper is opgetogen over zijne vrouw(*), verkeert in de volle overtuiging, dat hij een groot heer is, en keurt het goed, dat men voor hem en zijne vrouw eene comedie gaat opvoeren.

Hiermede eindigt het voorspel en het stuk zelf begint. Van het

(*) Het Engelsch is hier niet best te citeeren. In de Hollandsche klucht zegt Kees:

> ‘Kom mijn schoone Angelica! rust hier op men schoot,
> Mijn papegaeytjen soenmen reys, hoe smaekt dat, sakker loot!
> Ik likkebaert der noch na.’

verdere verloop hoort men niets. Shakespeare handelde dus niet als Beaumont en Fletcher, die in hun blijspel *The knight of the burning pestle* (1613) de personen van hunne ‘Induction’ nu en dan in het stuk en ook bij het slot ervan een woordje doen meepraten en op die wijze ook de tweede, afzonderlijke verwikkeling tot een eind brengen.

Wij vinden in elk geval tusschen Shakespeare's voorspel van de *Taming of the shrew* eene merkwaardige overeenkomst met *De pots van Kees Krollen.* Het avontuur is hetzelfde; in beide stukjes is een ketellapper de hoofdpersoon en wordt de streek uitgevoerd door jagers. Maar.... het kan een bekend verhaal zijn geweest, en wij mogen niet tot een direct verband tusschen het voorspel en de ‘pots’ besluiten. Immers, ook in M. Fockens' *Klucht van Dronken Hansje* (1657) valt hetzelfde voor met een scharenslijper.

III.

Wij zijn thans genaderd tot de vertalingen en bewerkingen naar het Engelsch. De dichters, die wij hier aantreffen, zijn een enkelen keer eerlijk genoeg, om in de opdracht op te biechten, dat zij inderdaad eene vertaling hebben geleverd; gelukkig, want anders zouden wij hun niet altijd hun plagiaat kunnen bewijzen. De dramatische letterkunde van Engeland in Shakespeare's tijd is verbazend rijk, maar voor ons, Nederlanders, slechts voor een deel toegankelijk. Wel zijn tal van stukken later weer uitgegeven in groote verzamelwerken, van welke *Dodsley's Collection of old plays* het meest bekende is, en zijn in den laatsten tijd de werken van beroemde tijdgenooten van Shakespeare, zooals die van Marlowe, Massinger, Chapman en anderen, in afzonderlijke bundels opnieuw uitgekomen, maar aan hoevele tooneelstukken is dat lot niet te beurt gevallen; hoevele worden als kostbare ‘unica’ bewaard onder de schatten van het Britsche Museum of maken den trots uit van één uit de talrijke menigte der Shakespeare-kenners!

Barend Fonteyn, de dokter, dien wij boven reeds noemden, behoort tot die eerlijke lieden, die somtijds, maar niet altijd, - hij heeft een stuk uit het Italiaansch vertaald ‘sans mot dire’ - onderscheid weten te maken tusschen het letterkundig mijn en dijn. Hij heeft zijne klucht *Mr. Sullemans soete vriagi* (1633) naar het Engelsch genomen en komt daarvoor uit. Het is een onbeduidend stukje, zooals de meeste kluchten van dien tijd, en natuurlijk een beetje gewaagd. Sulleman - zijne hoofdeigenschap wordt door zijn naam aangeduid - tracht te verhinderen, dat zijn meisje, Truitje, hem door een paar soldaten wordt afgevrijd; iets, wat hem maar ten deele gelukt. De klucht is eene vertaling van *The black man;* de schrijver hiervan is niet bekend.

Ook Van den Bos treffen wij hier weer aan met zijne *Lingva: Ofte Strijd tusschen de Tong, en de vyf zinnen, om de Heerschappy* (1648). Het is een niet onaardig zinnespel, vertaald naar *Lingva: Or*, *the Combat of the Tongue*, *and the five Senses for Superiority* (1607), dat dikwijls zonder voldoenden grond aan Anthony Brewer is toegeschreven. De inhoud is als volgt. De tong meent er aanspraak op te kunnen maken, om onder de vijf zinnen te worden opgenomen, zij, die zulke groote diensten bewijst, die het gehoor te hulp komt bij het leeren van alle talen, die oorlogen weet te verhinderen, wetten afkondigt, alle verkeer onder de menschen bevordert en roemrijke daden bekendmaakt. Zij stookt twist onder de zinnen, door hun wedijver te prikkelen, en bepleit dan hare zaak bij Gemeenen Zin, waar ook de zinnen verschijnen, om te doen zien, wat zij vermogen. Het gezicht toont de aarde en den hemel met al de sterren; het gehoor doet naar het zingen der vogels en het ruischen van beken en bladeren luisteren en laat daarna de tweelingbroeders Tragoedus en Comoedus optreden. De reuk komt met rozenwater, wierook, bloemen en - tabak; de smaak treedt op met Bacchus en Ceres, die hunne gaven ronddeelen; het gevoel was voornemens, om eene schoone vrouw en een kind te vertoonen, doch men is met het kleeden niet op tijd gereedgekomen. Het gevoel beroept zich, in weerwil dat het met leege handen komt, erop, dat alle zinnen van hem afhankelijk zijn. Gemeene Zin overweegt alles, wat is aangevoerd, en geeft ten slotte de uitspraak, dat de tong de zesde zin zal zijn - van de vrouwen. Hiermede is de tong niet tevreden en zij wreekt zich. Terwijl de zinnen aan een maaltijd aanzitten, geeft haar knecht, Leugen, hun door tusschenkomst van Appetijt een tooverdrank, waardoor zij allen dronken worden. Nu ontfermt de Slaap zich over hen, ook over de Tong, maar deze vertelt in haar droom de list, die zij juist heeft aangewend. Gemeene Zin vangt die woorden op en beveelt den Smaak, om de Tong in het vervolg gevangen te houden.

Verscheidene personen, behalve de bovengenoemden, treden in het stuk op: Fantastes, Versiering, Memory, Gedachte, Dronkenschap, enz., die dikwijls heel aardige dingen zeggen en heel dikwijls met elkander twisten. Het Engelsch is in de vertaling vrij wel op den voet gevolgd, maar de verzen, die de kleinste helft van het zinnespel innemen, zijn in proza weergegeven. Als voorbeeld van den stijl en de wijze der bewerking moge het volgende stukje dienen(*):

(*) '*Enter Appetitus in haste.*
A p p . Stay, stay, my lord; defer, I beseech you, defer the judgment.
C o m m o n S e n s e . Who's this that boldly interrupts us thus?
A p p . My name is Appetitus, common servant to the pentarchy of Senses, who, understanding that your honour was handling this action of Lingua's, sent me hither thus hastily, most humbly requesting the Bench to consider these articles they allege against her, before you proceed to judgment.
C o m . S e n . Hum, here's good stuff; Master Register, read them. Appetitus, you may depart, and bid your mistress make convenient speed.
A p p . At your lordship's pleasure (*Exit Appetitus*).
M e m o r y . I remember that I forgot my spectacles; I left them in the 349th page of Hall's "Chronicles", where he tells a great wonder of a multitude of mice, which had almost destroyed the country, but that there resorted a great mighty flight of owls, that destroyed them. Anamnestes, read these articles distinctly.'

'*Appetijt komt haestigh uyt.*

A p p e t . Houdt op, houdt op, gaet niet vorder Heer in dees saek, mach ik bidden.

G e m e e n e Z i n . Wie zijt ghy die ons soo stoutelijck komt verstooren?

A p p e t . Mijn Heer ik ben Appetijt, gemeene Dienaer van de vijf Zinnen, de welke verstaende dat u waerdigheydt besich was de saecken van de Tonge af te handelen, my herwaerts gesonden hebben om het recht te versoeken, en te bidden dese hooft-stukken eerst over te leggen, diese mitsdien tegens haer voortbrengen. (*Hy geeft de Papieren over aen Gemeene Zin.*)

G e m . Z i n . Ehem, hier is stofs genoeg meester Register, leestze eens; Appetijt ghy hebt gedaen, gaet, segt u Meesters datse haer saeken wat voort-drijven.

A p p e t . Als 't mijn Heer gelieft.

M e m o r y . My gedenkt dat ik mijn bril t'huys gelaten heb in 't drie-hondert-negen-en-veertigste blat van Haals Kronijk, daer hy spreekt van een ysselijke hoop Muysen, die 't Landt by na af-liepen, en datter schielijk een hoop Uylen quamen die de Muysen verstroyden; Gedachten, hier, leest dese stucken, maer onderscheydelijk hooft voor hooft.'

Niet alles is zoo getrouw vertaald als dit brokje.

Van een geheel anderen aard dan dit zinnespel is het treurspel *Muliassus de Turk* (1652) van Dirk Kalbergen, een dichter, die verder volstrekt niet bekend is. Wij waden hier door het bloed.

Borgias, de stadhouder van Florence, heeft een nichtje Julia, Hertogin van Florence, naar wier hand door twee Hertogen, Fenizo en Ferrando, wordt gedongen. Natuurlijk ontstaat er een strijd tusschen de beide vorsten, waaraan echter Borgias een einde weet te maken, door zijne nicht op te sluiten en het gerucht van haar dood te verspreiden. Maar Borgias wil Julia zelf bezitten en, daar hij getrouwd is, beveelt hij den Turk Muliassus, om zijne vrouw te vergiftigen; de Turk zal dan Borgias' dochter, Amada, mogen huwen. Muliassus volvoert het bevel van den stadhouder slechts in schijn; hij geeft aan zijne vrouw, Themoclea, een slaapdrank, doet haar naar den grafkelder voeren en, als zij daar ontwaakt, deelt hij haar het bevel van Borgias mede en spoort haar aan, om zich op haar echtgenoot te wreken. Intusschen lijden de pogingen van Borgias, om Julia te veroveren, schipbreuk, terwijl ook Amada niets van Muliassus wil weten; deze wendt trouwens slechts liefde voor Amada voor, maar blaakt voor Julia. Themoclea voert

hare plannen tot wraak uit; zij verschijnt in de gedaante van Julia aan Fenizo en Ferrando, zegt, dat zij (Julia) door Borgias om het leven is gebracht, en spoort hen aan, om haar dood te wreken. Nu werkt Muliassus zijne plannen verder uit. Hij weet bij Themoclea groote liefde op te wekken, maar kan die liefde niet beantwoorden, omdat, naar hij beweert, zijn hart Amada toebehoort. Themoclea doodt dan Amada en vervolgt Borgias, die van schrik, als hij zijne doodgewaande vrouw ziet, van een toren springt en gewond wordt. Terwijl hij daar ligt, komt Ferrando in eene vermomming bij hem; Borgias doodt hem met een dolk. Themoclea komt eveneens in zijne buurt; hij grijpt haar aan en worgt haar met haar eigen haar. Na deze flinke opruiming tracht Muliassus Julia geweld aan te doen, maar op haar geroep komt Fenizo met de wacht en ontzet haar. Daar verschijnt ook Borgias; hij wordt gedood, omdat hij Ferrando heeft vermoord. Natuurlijk ondergaat Muliassus, die al zijne plannen op Julia en op de heerschappij heeft zien mislukken, hetzelfde lot. Fenizo en Julia worden een paar en zijn, behalve een paar stomme personen, de eenigen van het treurspel, die het er levend afbrengen.

Het stuk is eene vertaling van John Mason's *The Turke* (1610), later (1632) onder den titel *Muliasses The Turke* uitgegeven. Zooals men uit de opdracht bespeurt, werd het stuk eerst door een ander uit het Engelsch vertaald en toen door Kalbergen berijmd. Zoo iets gebeurde dikwijls, vooral met Spaansche drama's, die door Spaansche of Portugeesche Israëlieten werden vertaald, om dan door de niet altijd kunstvaardige hand van den een of anderen tooneeldichter in verzen te worden omgesmolten.

En thans volgt eene heusche vertaling van een blijspel van Shakespeare. Wij zijn hierin den Duitschers vooruit geweest, en het is zelfs niet onmogelijk, dat wij in *De dolle bruiloft* de allereerste vertaling van een drama van Shakespeare mogen begroeten. Een overigens onbekend dichter, Abraham Sybant, gaf in 1654 deze bewerking van *The taming of the shrew* uit en zag zijn stuk den 9^{den} November van dat jaar in den Amsterdamschen schouwburg opgevoerd. Hij heeft zich over 't algemeen nauw bij het origineel aangesloten, enkele tooneelen bekort, hier en daar iets weggelaten en het proza van Shakespeare in niet al te fraaie verzen overgebracht. Maar dat de vertaling nauwkeurig is, kan uit de volgende fragmentjes blijken(*).

(*)

'Petruccio.
Verona, for a while I take my leave,
To see my friends in Padua; but, of all,
My best beloved and approved friend,
Hortensio; and, I trow, this is his house. -
Here, sirrah Grumio! knock, I say.

Grumio.
Knock, Sir! whom should I knock? is there any man has rebused your worship?

Petruccio.
Villain, I say, knock me here soundly.

Grumio.
Knock you here, Sir? why, Sir, what am I, Sir, that I should knock you here, Sir?

Petruccio.

‘P e t r u t i o .
Verrona blijft een wijl verlaten, om mijn vrinden
In Padua te zien; maar boven al om vinden
Ben ik begeerig mjjn zo goê bekenden Heer
Hortentio, wiens vriendt ik my gevoel, veel meer

Villain, I say, knock me at this gate;
And rap me well, or I'll knock your knave's pate.

G r u m i o .
My master is grown quarrelsome. - I should knock you first,
And then I know after who comes by the worst.

P e t r u c c i o .
Will it not be?
'Faith, sirrah, an you'll not knock, I'll wring it;
I'll try how you can *sol, fa,* and sing it.
(*He wrings* Grumio *by the ears*).

G r u m i o .
Help, masters, help! my master is gone mad.

P e t r u c c i o .
Now, knock when i bid you: sirrah! villain!’

Als Maagschap, nademaal ons liefden is verkoren
Meer door genegentheyt als liefden aangebooren.
Hier is zijn woning; nu, zoo Grumio, klop, zeg ik.

G r u m i o .
Wie zou ik kloppen Heer, ik ben nu in mijn schik?
Hebt gy van ymand vreemts dan quaad bescheyt gekregen?

P e t r u t i o .
Ik zeg u schellem komt, en klopt mijn hier ter degen.

G r u m i o .
Zou ik u kloppen? hoe! wat ben ik voor een gast?
Dorf ik wel zulks bestaan? dunkt jou dat mijn dat past.

P e t r u t i o .
Ik zeg rabaut, komt, klopt mijn hier ter stede, en vaardig,
En klopt mijn hier ter deeg, zo straks, of ik zal aardig
Mijn vlyen tot die moeyt' dat ik uw harssens klop.

G r u m i o .
Me-Jonker zoekt krakeel, best ik myn' oren stop.
Ik zou u kloppen hier, zegt gy, wat vreemde stuypen!
Wel zou het argst dan niet weêr op mijn hoofje druypen?
Ik vrees van ja, ô ja. P e t r u t i o . Het wil dan niet geschien?
Ik moet my dan hierin door middelen verzien.
Gy wilt niet kloppen, neen? ik ben bereyt te trekken,
En t'onderzoeken of 'k u geesje kan verwekken,
Dat gij kunt zingen, sol, fa, re, dan niet. G r u m i o . O mijn!
O Heertje! ben je dol? o Heertje! wat zal 't zijn?

P e t r u t i o .
Nu klopt, als ik u heb geheten, schelm.'

Nog een klein stukje, nu uit het laatste gedeelte van het blijspel, waar Vincentio Tranio, den verkleeden knecht van zijn zoon, ontmoet(*).

'T r a n i o .
Gy rechten onverlaat,
Wie zijt gy, dat gy aan mijn knecht de handen slaat?

V i n c e n t i o .
Wie ik ben? wie zijt gy? ô hatelijk vertoonen!
Wat schande, dat mijn dus mijn eygen dienaars hoonen.

(*) T r a n i o . Sir, what are you, that offer to beat my servant?
V i n c e n t i o . What am I, Sir? nay, what are you, Sir? - O immortal gods! O fine villain! A silken doublet! a velvet hose! a scarlet cloak! and a copatain hat! - O, I am undone! I am undone! while I play the good husband at home, my son and my servant spend all at the university.
T r a n i o . How now? what's the matter?
B a p t i s t a . What, is the man lunatic?
T r a n i o . Sir, you seem a sober ancient gentleman by your habit, but your words show you a madman. Why, S r, what 'cerns it you if I wear pearl and gold? I thank my good father, I am able to maintain it.
V i n c e n t i o . Thy father? O villain! he is a sailmaker in Bergamo', enz.

Komt gy my voor 't gezicht dus kost'lijk in 't gewaat,
Verçiert met goudt, en zijde, en allerlei çieraadt?
Ik ben bedurven, och! wat zal my noch ervaren?
Terwijl ik t'huys mijn schat ben bezig te besparen,
Verquist mijn zoon het, met zijn dienaar, al te maal

Dus in de hooge school. T r a n i o . Wech, wech, van dit verhaal
Versta ik alzo veel van 't eerste, als van het leste.

B a b t i s t a .
Wat port de man hiertoe? of is hy buyten weste?

T r a n i o .
G y schijnt een eerlijk man van u gewaat te zijn;
Maar aan uw woorden, na den uyterlijken schijn,
Lijkt gy krankzinnig, en wat kan het u mishagen,
Schoon ik mijn kleed'ren wou noch çierelijker dragen,
Wanneer 't mijn vader wil, die 't wel volvoeren mag?

V i n c e n t i o .
Uw vader, schellem? ô wat snode en droever dagh!
Is een Zeylmaker, fielt, te Bergamo', enz.

Het is geene vertaling, zooals Burgersdijk ons gaf in *Eene snibbe getemd*, maar zij is toch niet geheel zonder verdienste. Sybant verzweeg, dat hij met een vertaald stuk optrad; misschien zou hij anders, bij onze voorliefde voor producten van vreemden bodem, meer opgang met zijn werk hebben gemaakt. Nu heeft *De dolle bruiloft* nooit een tweeden druk mogen beleven.

De thans behandelde drama's zijn tot nu toe de eenige, die men uit het Engelsch vertaald kan noemen. Toch moeten hier nog een paar werken worden besproken. Vooreerst Theodoor Rodenburgh's *Wraeckgierigers Treur-spel* (1634); de schrijver was een geducht levenmaker, en men stale zijne zenuwen bij den inhoud van dit treurspel, dat nog meer geeft, dan de veelbelovende titel zou doen vermoeden.

Het stuk brengt ons aan een geheel bedorven hof van een Italiaanschen hertog, die zich, evenmin als zijne tweede vrouw en zijne zoons, iets aan de tien geboden laat gelegen liggen. Terwijl de jongste zoon, Junior, de vrouw van den edelman Antonio geweld heeft aangedaan, zoodat de ongelukkige zichzelve gedood heeft en de jeugdige woesteling door den rechter ter dood wordt veroordeeld, heeft de oudste zoon, Lussurioso, niet veel betere plannen. Hij wil een listigen kerel in dienst nemen, om hem in al zijne ondernemingen te helpen, en Hippolito, een hoveling, weet hem iemand aan de hand te doen, die hem lijkt. Nu wil Hippolito op de hoogte blijven van Lussurioso's plannen en hij beweegt zijn broeder, Vendici, die nooit aan het hof is geweest, om zich te vermommen en bij den troonopvolger in dienst te treden. De eerste opdracht, die Vendici krijgt, is om zijne eigene zuster, Castiza, ertoe te brengen, dat zij zich aan den Prins overgeeft; het meisje weerstaat die verzoeking gemakkelijk, beter dan hare moeder, die in eene ongeoorloofde verhouding van een arm meisje met den Prins zooveel kwaad niet ziet. Vendici, die niet herkend wordt, ondergaat geheel verschillende gewaarwordingen en voelt de vereering voor zijne moeder niet aangroeien. Maar hij heeft meer dingen, die

hem door het hoofd spoken. Hij is vroeger verloofd geweest met de schoone Gloriosa, maar de Hertog heeft het oog op haar laten vallen en, toen zij van hem niets wilde weten, haar door vergif uit den weg geruimd. Sedert dien tijd zint Vendici natuurlijk op wraak, en hij vindt weldra eene schoone gelegenheid. Toevallig heeft hij bemerkt, dat de Hertogin in eene intieme verhouding staat tot Spurio, een bastaard van den Hertog; hij tracht het paar door Lussurioso te doen betrappen, doch dit mislukt, en de zoon vindt zijne stiefmoeder niet met Spurio, doch met zijn vader. Maar Lussurioso is met geweld het slaapvertrek van den Hertog binnengedrongen; deze meent, dat hij zijn leven bedreigt, en doet hem gevangennemen. Thans hebben twee andere zoons, Ambitioso en Supervacuo, vrij spel; Lussurioso, die als oudste zoon hun in den weg staat, moet verdwijnen. Zij stellen een stuk op, waarin uit naam van den Hertog aan de officieren, die de gevangenis bewaken, het bevel wordt gegeven, zijn zoon ter dood te brengen. Nu heeft zich echter de Hertog door zijn hof laten verbidden, om Lussurioso terstond weer te doen ontslaan; de officieren weten dus niet anders, of het bevel slaat op Junior, die nog steeds gevangenzit, en zoo wordt deze dan ter dood gebracht. Intusschen zit Vendici niet stil; hij maakt den ouden Hertog wijs, dat eene schoone dame hem in een bosch wenscht te spreken; de Hertog geeft aan dat verzoek gehoor en ziet in het donker eene vrouwengestalte, welke hij op aanraden van Vendici kust. Hij kust het geraamte van Gloriosa! En daar Vendici dit met vergif heeft besmeerd, sterft de Hertog, terwijl Vendici hem vooraf nog inlichtingen verschaft over de verhouding tusschen de Hertogin en Spurio. Lussurioso, thans weder in vrijheid gesteld, wil zich wreken op zijn dienaar, die hem er zoo gek heeft laten inloopen. Doch Vendici heeft thans zijne vermomming afgelegd, en dus is Piato, zoo is zijn knechtennaam, nergens meer te vinden, waarom de Prins aan Hippolito en Vendici opdraagt, om Piato te dooden. De broeders kleeden het lijk van den Hertog in de kleeren van Piato, berichten, dat zij den knecht hebben gevonden, en steken met hunne degens in het lijk, terwijl Lussurioso erbij staat. Het lijk wordt nu echter herkend. Nadat de moeder van Hippolito en Vendici door hare beide zoons met den dood bedreigd is, omdat zij aan de aanbiedingen van den Prins gehoor had willen schenken, geeft Lussurioso, thans tot Hertog uitgeroepen, een gastmaal. Terwijl dit plaats heeft, verschijnt eene komeet, die schrik onder alle hovelingen verspreidt. Dan treden eenige gemaskerden op, om een dans uit te voeren; het zijn Hippolito, Vendici en een paar anderen; zij overvallen den jongen Hertog en dooden hem en zijn gevolg. Terstond krijgen Ambitioso, Supervacuo en Spurio twist over de kroon, vechten samen en sneuvelen allen. Daar verschijnt Antonio, de edelman, die van zijne vrouw is beroofd. Vendici is zoo onvoorzichtig hem mee te deelen, wie de oorzaak is van het uitsterven van het geheele geslacht van den

Hertog, en Antonio, die zelf tot die waardigheid is gekozen, laat hem en zijn broeder terstond wegvoeren, om hunne welverdiende straf te ondergaan.

Waarlijk, men durfde heel wat in de 17de eeuw! Rodenburgh gaf in dit stuk eene bewerking van Cyril Tourneur's *The Revengers Tragoedie* (1607); hij bekortte hier en daar, voegde er een paar tooneelen in en ontnam er veel van de ruwheid aan. Dit laatste is nog al opmerkelijk, want onze voorvaderen waren los in den mond en hadden niet de gewoonte, om, als zij iets aan anderen ontleenden, het juist kiescher te maken. Maar al kan men het *Wraeck-gierigers Treur-spel* slechts eene bewerking naar het Engelsch noemen, toch treft men er dikwijls vertaalde stukken in aan. Als voorbeeld daarvan volge hier het niet onaardige tooneeltje, als de jonge Hertog, Lussurioso, die juist is gekroond, en zijne hovelingen schrikken van de komeet(*).

(*) 'In a dumb show, the procession of the young duke, with all his nobles; then sounding music. A furnished table is brought forth; then enter the duke and his nobles to the banquet. A blazing star appeareth.

1st Noble.
Many harmonious hours and choicest pleasures
Fill up the royal number of your years!

Lusurioso.
My lords, we're pleased to thank you, though we know
'T is but your duty now to wish it so.

1st Noble.
That shine makes us all happy.

3d Noble.
His grace frowns.

2d Noble.
Yet we must say he smiles.

1st Noble.
I think we must.

Lus.
That foul incontinent duchess we have banish'd;
The bastard shall not live. After these revels,
I'll begin strange ones: he and the step-sons
Shall pay their lives for the first subsidies;
We must not frown so soon, else 't had been now.

(Aside.)

1st Noble.
My gracious lord, please you prepare for pleasure.
The masque is not far off.

Lus.
We are for pleasure.

‘Eene vertooningh, waer d'Hertogh ghehuldt werdt, verselschapt met den Edeldom, daer na werden de Trompetten gheblasen, en den Hertogh komt met den Edeldom aen 't banquet. Een ster met een staert verschijnt.

Beschrew what art thou? (thou) mad'st me start!
Thou hast committed treason. A blazing star!

1st Noble.
A blazing star! O, where, my lord?

Lus.
Spy out.

2d Noble.
See, see, my lords, a wondrous dreadful one!

Lus.
I am not pleas'd at that ill-knotted fire,
That bushing, flaring star. Am not I duke?
It should not quake me now. Had it appear'd
Before, I might then have justly fear'd;
But yet they say, whom art and learning weds,
When stars wear locks, they threaten great men's heads;
Is it so? you are read, my lords.

1st Noble.
May it please your grace,
It shows great angers.

Lus.
That does not please our grace.

2d Noble.
Yet here's the comfort, my lord: many times,
When it seems most near, it threatens farthest off.

Lus.
Faith, and I think so too.

1st Noble.
Beside, my lord,
You're gracefully establish'd with the loves
Of all your subjects; and for natural death,
I hope it will be threescore years a-coming.

Lus.
Do you? no more but threescore years?

1st Noble.
Fourscore, I hope, my lord.

2d Noble.
And fivescore, I.

3d Noble.
But 't is my hope, my lord, you shall ne'er die.

1. E d e l d .
Geluckigh, en voorspoedigh, Nestors jaren leeft,
Op dat u onderdanens liefd' hun wensche heeft.

L u s s u r i o s o .
Ik danck de Heeren seer, doch ghy spreeckt na u plichte.

1. E d e l .
U hoogheyts luck en leven is ons glorys lichte.

2. E d e l .
Sijn hoogheydt grimt.

3. E d e l .
Hy lacht ghy seggen moet.
Berispt zijn hoogheyt niet, het zy oock wat hy doet.

L u s s .
Aen 't goedt beleydt soo ken men d'alderwijste mannen.
't Was recht dat ick de Hertoginne heb gebannen:
De bastert sal niet leven, noch de ander twee
Stief-soonen, 't moet zijn, 't sal zijn, want ick daer me
Verseker mijne staet, dies ick het sal beleyen,
t'Ontlijven dese drie, om mijn staet vast te heyen.

1. E d e l d .
Ghenaed'ghe Heer wy bidden dat u Hoogheyt u
Tot vreughde voeght, mijn Heer, de maskren komen nu.

L u s s .
Verheught ick ben. wat 's dat? wat sie ick in de luchte?

2. E d e l .
Een ster ghestaert.

L u s s .
Helaes, helaes, ick duchte
Dat dees Cometen brenght voor ons gheen goede maer.
Siet ghy de ster?

1. E d e l .
Ghenad'ghe Heer wy siense daer.

L u s s .
't Verschrickt my, doch waerom soudt ick verschrickt nu wesen.
'k Ben Hertoch, en gehuld, wat heb ick nu te vresen?
Dan had verschenen die voor dat ick was gehuldt,
Ghetwijffelt zoudt ick hebben niet te zijn vervuldt
De uure mijnes wensch, gh'lijck oft geluck omkeerden.
Ghy die gelesen hebt, wat oord'len de gheleerden
Als soo een ster verschijnt?

2. E d e l .
Dat d'Hemel is versteurt.

L u s s .
't Is waer, wy hebben oock ghesien, en vaecken is 't ghebeurt,
Als een gestaerte-ster men sach in d' Hemel sweven,
Dat die spits dreyghden na som groote Heeren leven.

1. E d e l .
Ghenaed'ghe Heer 't is waer, maer dickwils men oock sach,
Al is de dreygingh trots, 't is noch wijt vande slach.

L u s s .
So acht ick 't oock te zijn.

2. E d e l .
Wilt anders oock niet wanen.
U Hoocheyt heeft de liefde uwes onderdanen.
Wy hopen t' sestich Jaren te sien u be-heer.

L u s s .
Hoe veel?

2. E d e l .
Heer tsestich jaren.

L u s s .
Sestich en niet meer?

2. E d e l .
Ja tachtich.

L u s s .
Tachtich, en noch eens tachtich te verwerven.

2. E d e l .
Ick hope dat u Hoocheydt nimmer en sal sterven.’

In eene geheel andere en onschuldiger omgeving brengt ons M.

Gramsbergen's *Kluchtighe Tragoedie: of den Hartog van Pierlepon* (1650), waarin wij een famieljelid van Kees Krollen begroeten. Een boer, Mieuwes Teeuwesz, keert des avonds terug van eene vergadering der Noordwijksche rederijkerskamer; hij is geheel vervuld van zijne waardigheid als lid van dat genootschap en blakende van dichtvuur. Onderweg beproeft hij allerlei rijmwoorden te vinden en draagt stukken voor uit verschillende tooneelspelen. Zijne ontboezemingen worden gehoord door een paar reizende komedianten, die terstond besluiten, van dezen ijveraar voor hunne kunst partij te trekken. Zij voegen zich bij hem, prijzen zijne voordracht:

'Jou mond staat jou zoo Rondeelachtig, en jou woorden gaan jou heel Poëts of', en sporen hem aan, om lid van hun gezelschap te worden. Mieuwes heeft daar wel ooren naar en betaalt zonder tegenspreken de 25 gulden, die zij hem als waarborgsom afvragen. Hij moet echter eerst nog eene proef afleggen, dat hij geschiktheid heeft voor het vak, en er wordt afgesproken, dat men hem als hertog zal kleeden, dat de tooneelspelers zijn gevolg zullen voorstellen en deze in eene herberg van het naburige Leiden voor hem een stuk zullen opvoeren. Naar de wijze, waarop hij zich als hertog zal gedragen, kan men zich dan een oordeel vormen over zijn aanleg. Dit plan wordt ten uitvoer gebracht, Mieuwes in een komediepak gestoken, en spoedig zien wij den Hertog met zijn gevolg in eene herberg, waar de waard voor de hooge gasten allerlei strijkages maakt en hun het beste zal opdisschen, wat zijne keuken en zijn kelder opleveren. Mieuwes speelt zijne rol met entrain en is buitengemeen met zichzelven ingenomen. Terwijl het eten wordt toebereid, beraadslagen de komedianten erover, welk stuk zij zullen opvoeren; de keuze valt op *Piramus en Thisbe,* en Snipsnap, één van hen, verdeelt de rollen(*):

'Laat zien, jy Thisbe.

P o f f e l .
Niet moogelijk. Neen, dat komt zoo niet wel,
Hy het ommers gien Vrouwe stem, noch hy zou zijn acten niet wel beleggen.

S n i p s n a p .
Dat ik dan veur Piramus en Thisbe gelijk speulde, wat zou je daar of zeggen?

P o f f e l .
Niet moogelijk, veur Vryer en Vrijster gelijk te speulen, en 't zou ook niet passen.

B o l l e b i j n .
Wel geef mijn de rol dan van Thisbe, ik zel dat varken wel anders wassen.

S n i p s n a p .
Ik kan 't vatten, want jy ziet 'er al wat bekoorelijk uit:

(*) Vgl. Shakespeare's *Midsummer-night's dream*, Akte I, Scene 2:
'Q u i n c e . You must take Thisby on you.
- - - - - - - - - - - - - - - - - -
F l u t e . Nay, faith, let me not play a woman: I have a beard coming.
- - - - - - - - - - - - - - - - - -
B o t t o m . An I may hide my face, let me play Thisby too. I'll speak in a monstrous little voice: - "Thisne, Thisne - Ah, Pyramus, my lover dear! thy Thisby dear, and lady dear!'
Q u i n c e . No, no; you must play Pyramus, and, Flute, you Thisby.
B o t t o m . Well, proceed.'

Maar pronunceer een reis, zoo hooren wy hoe jy jou vaarzen sluit.

B o l l e b i j n .
Och Liefstentje, zal u mijn droefheid dan nooit verdrieten?

S n i p s n a p .
Zen leven niet mooyer; jy zult die kostelijke Thisbe wel rondt schieten.
- - - - - - - - - - - - -

B e k o o r e l y k e P i e t .
Wat swarter wolk komt 'er nu weer gereezen(*)?

S n i p s n a p .
Ik zeltje zeggen: Piramus en Thisbe vryen in de nacht, en dan moet'er een Maan weezen,
Die 'er 't zame licht, en zonder die is 't zoo veul of 'er niet gedaan is.
Spillebien hebje gien Almenak? zie ereis of 't gien volle Maan is,
Zoo zellewe het licht van de natuurlijke Maan laten deur een venster vallen.

S p i l l e b i e n .
Ik heb gien Almenak.

S n i p s n a p .
Nou is al ons werk weer niet met allen.

S p i l l e b i e n .
Gien hapering Mesjeurs, onze heele Tragoedie weer kant,
Laat hy de Maan wezen, en komen met een Slonsje in zen hand,
En een Takkebos onder zen armen, om op te zitten, of zen bienen wouwen beswijken,
Mit een Waterhondt aen een touwetje, wat dunkje zel hy gien verweende Diana lijken?

S n i p s n a p .
Mooi. Mr. Spillebien dat hebje al geestig veur gestelt.
Nou jy bent de Maan.

P o f f e l .
Hoe staje mit mekaar zoo en lelt?
't Is niet mogelijk, ze moeten ommers mit mekaar deur een Muur mit een gat spreeken.

S n i p s n a p .

(*) Vgl. Akte III, Scene 1:
‘Q u i n c e . - - - But there is two hard things: that is, to bring the moonlight into a chamber; for you know, Pyramus and Thisby meet by moonlight.
S n u g . Doth the moon shine that night we play our play?
B o t t o m . A calendar, a calendar! look in the almanack; find out moonshine, find out moonshine.
Q u i n c e . Yes, it does shine that night.
B o t t o m . Why, then you may leave a casement of the great chamber window, where we play, open; and the moon may shine in at the casement.
Q u i n c e . Ay; or else one must come in with a bush of thorns and a lanthorn, and say, he comes to disfigure, or to present, the person of moonshine. Then, there is another thing: we must have a wall in the great chamber; for Pyramus and Thisby (says the story), did talk through the chink of a wall.
S n u g . You can never bring in a wall. - What say you, Bottom?
B o t t o m . Some man or other must present a wall; and let him have some plaster, or some loam, or some roughcast about him, to signify wall: or let him holdim his fingers thus, and through that cranny shall Pyramus and Thisbe whisper.’

Daar is wel middel toe, dat zel gien koop breeken,
We zelle jou met koemist besmeeren, en maken jou zoo tusschen wit en swart,
En schrijven op jou borst: dit is de Muur, want jy bent zo al wat Muurachtig om jou hart,
En zet jou handt zoo in jou zy, dat zal een mooi gat maken.'

Ook de rol van den leeuw wordt aan één der acteurs toegewezen, Spillebien tot souffleur gekozen, Mieuwes, de Hertog van Pierlepon, op een stoel gezet, en dan verhaalt de rei in tien coupletten den inhoud van het stuk. De opvoering loopt niet fraai van stapel; de spelers zijn telkens in de war, zoodat de souffleur steeds te hulp moet komen; zij verschijnen niet op het juiste oogenblik en weten niet, wat zij moeten zeggen en doen. Het is een aardig geschreven tooneeltje. Als de voorstelling geëindigd is, wordt 'Zijn Hoogheid' plechtig bedankt, 'dat hy zijn gezicht verleent heeft over ons Treurspel', en gaat hij naar bed. De tooneelspelers vertellen den waard, dat zij de stad willen gaan bezien, en verdwijnen, om niet terug te keeren. De hertog wordt wakker, roept:

'Mijn Hofmeester, mijn Secretaris, mijn Pagiens, mijn Lakayen',

maar niemand verschijnt, behalve de waard, die nu den hertog in zijn eigen boerenpak ziet, want de komedianten hebben de mooie kleederen natuurlijk meegenomen, en hem als Mieuwes Teeuwesz herkent. De bedrogen hertog moet zijn spaarpot aanbreken, om al de kosten goed te maken, en heeft geene kans de bedriegers te achterhalen.

Wij vinden in het blijspel eene overeenkomst met de bekende episode uit Shakespeare's *Midsummer-night's dream*, die niet toevallig kan zijn. Het is echter zeer moeilijk, om die overeenkomst te verklaren. Misschien heeft een Engelsch schrijver de episode uit Shakespeare's drama gelicht, er iets bij gedicht en zoo een nieuw stuk op de planken gebracht, waarmede dan Gramsbergen kennis heeft gemaakt. Het is echter ook mogelijk, dat de Hollander zulk een stuk door Engelsche komedianten heeft zien opvoeren en dit toen heeft nagevolgd.

IV.

De Hertog van Pierlepon brengt ons tot meer gecompliceerde gevallen. Het aantal drama's, die direct uit het Engelsch in het Nederlandsch zijn vertaald, is, zooals bleek, zeer gering. Doch de invloed van het Engelsche tooneel heeft dikwijls zijdelings op het onze gewerkt. Zoo zag bijv. eene Duitsche bewerking van een Engelsch stuk het licht en werkte een Nederlander het Duitsch weder om. Dit is het geval geweest met twee stukken, die zijn opgenomen in den bundel *Engelische Comedien und Tragedien* (1620). Voordat die beide drama's besproken worden, welke met dit boek in verband staan, moge hier een enkel woord volgen over het tot stand komen van die eigenaardige verzameling; deze kleine uitweiding zal ons trouwens ook voor een volgend hoofdstuk te pas komen.

In het laatst der 16de en het begin der 17de eeuw werd ons land en Duitschland bereisd door Engelsche komedianten. In Engeland vond men namelijk reeds vroeger dan in de overige Germaansche landen tooneelspelers van beroep, en toen het aantal schouwburgen

snel toenam, groeide ook dat der acteurs zeer aan. En daar zich onder hen velen bevonden, die van reislust en zucht tot avonturen waren bezield, vereenigden zij zich tot troepen en bezochten het vasteland, waar zij zeer welkom waren. Bijna overal toch waren het nog alleen de rederijkers, die proeven gaven van hunne dramatische kunst, en de Engelschen waren tooneelspelers van beroep.

In Engeland bloeide het drama, waaraan tal van groote dichters zich hadden gewijd. Zoo zag men dus op het vasteland door de Engelschen geheel andere stukken dan vroeger en veel beter spel, dan waaraan men gewend was. Wel werden die stukken eerst in het Engelsch opgevoerd, zoodat het groote publiek er niet veel aan had, maar de vreemde tooneelisten wisten toch door muziek, dansen en acrobatische toeren de menigte te lokken. Verder sprak de clown, die de hoofdpersoon van elk gezelschap was, meestal de landstaal, en spoedig kwam deze ook bij de overige spelers voor het Engelsch in de plaats. Dit is althans met het Duitsch het geval geweest. Zoo trokken dan de Engelschen van stad tot stad, bleven somtijds een geruimen tijd aan het hof van den een of anderen vorst en zwierven half Europa door.

Dat hunne kunst hoog stond, kan men moeilijk aannemen. Over het algemeen waren het natuurlijk niet de beste tooneelspelers, die het vasteland bereisden. En al hadden zij ook iets geleerd van de taal van het land, waar zij optraden, toch moest het hun moeilijk vallen, daarin te spelen. Geen wonder dus, dat onder hunne handen de drama's der Engelsche dichters geheel vervormd zijn. Wat zij ervan maakten, blijkt uit den bundel der *Engelische Comedien und Tragedien,* die verscheidene stukken bevat, welke door hen in het Duitsch werden gespeeld en waarvan men voor een deel de origineelen in het Engelsch kan aanwijzen. Het schijnt, dat iemand uit de verschillende rollen der stukken, die tot het repertoire van een troep Engelsche tooneelspelers behoorden, de drama's heeft opgeschreven en ze toen gezamenlijk uitgegeven. Het boek vond zeker voornamelijk koopers onder leden van rederijkerskamers en liefhebbers der zoogenaamde schoolcomedies.

Zeker is het, dat de bundel *Engelische Comedien und Tragedien* ook in ons land bekend was. In 1645 bracht nl. de Amsterdamsche tooneelspeler Isaac Vos het zinnespel *Iemant en Niemant* op de planken. Het is een niet onaardig zinnespel van den volgenden inhoud. Niemand heeft Iemand, die een aanzienlijk man is, in de kerk duchtig de les gelezen; hij wil zich wreken, steekt, geholpen door Elkeen, eene schuur in brand en geeft aan Niemand de schuld. Deze is trouwens aan valsche beschuldigingen gewend. Een oud man verwijt zijne jonge vrouw, dat zij het met Iemand houdt, en zij verzekert, dat zij bij Niemand is geweest, wat haar man, die grooten eerbied voor Niemand koestert, niet gelooft. Als Niemand zich echter aan haar bekend-

maakt, bekent zij, dat Iemand de vader van haar kind is, maar Niemand belooft er toch voor te zullen zorgen. Door zulke bewijzen van goedhartigheid maakt hij zich zeer geacht. Aan boeren, die klagen, dat hunne kerk is afgebrand, geeft Niemand geld, om haar weer op te bouwen, en hij bevrijdt soldaten, die voor schuld gevangenzitten. Intusschen smeedt Iemand andere plannen tegen Niemand. Hij steelt een misgewaad en werpt weder de schuld op Niemand, die in de buurt wordt gevonden, voor den drost gebracht, maar door toedoen van Waarheid wordt vrijgelaten, om een verdediger te zoeken. Hij komt nu eerst bij 'Eygenselfs', maar bemerkt, dat deze geen goede verdediger voor hem zal zijn, en wint ten slotte Waarheid en Gerechtigheid voor zich. Deze treden bij het voeren van het proces krachtig voor hem op, terwijl de doodstraf reeds is uitgesproken; zij bewijzen, dat Niemand slechts eene schim is en dus de misdaden niet heeft kunnen bedrijven, doch dat Iemand inderdaad de schuldige is. Iemand wordt dus ter dood gebracht en Niemand bij den drost uitgenoodigd, die hem met Niemendal, zijn knecht, zal trakteeren.

Van een onbekenden Engelschen schrijver bestaat een drama, *Nobody and Somebody with the true Chronical Histone of Elidure,* waarin wij een tusschenspel aantreffen, dat eenige overeenkomst heeft met den inhoud van het zinnespel van Vos. Maar dit laatste komt veel meer overeen met *Eine schöne lustige Comoedia von Iemand und Niemand,* die men in den bundel *Engelische Comedien und Tragedien* vindt. Vos heeft de eigenlijke intrige van het drama achterwege gelaten en alleen van het tusschenspel gebruik gemaakt. En hij heeft dikwijls bijna uit het Duitsch vertaald. Een enkel voorbeeld - ik moet kort zijn met mijne aanhalingen. Niemand heeft een merkwaardig paard met 'twee vleugels' ten geschenke gekregen(*):

> 'Daer en booven heeft 'et een gaef, dat het kan propheteeren;
> Want als ick ergens na toe wil, daer ick prijs en gewin
> Behalen sel, soo roept 'et en schreeuwt 'et, hin, hin, hin,
> En dat beduyt soo veel als heen; maer anders begint 'et te bromme,
> Indien 'er eenich peerijckel is, homme, homme, homme,
> Of hy seggen wou keert weerom. Ja manne broeders, siet,
> Sulcken paert heeft *Niemant*, en sijns gelijck is in de werelt niet.'

Naar een stukje uit denzelfden bundel bewerkte Isaac Vos de *Singende klucht van Pekelharingh in de kist* (1649), eene soort van zangspel. Pekelharingh staat op zeer goeden voet met eene getrouwde vrouw en komt haar in haar huis bezoeken, terwijl de man afwezig is. Doch daar verschijnt een tweede minnaar, een bluffende vaandrig; Pekelharingh wordt in eene kist verborgen en de krijgsman zwetst

(*) In het Duitsch: 'Es kan bald riechen, da keiner vorhanden ist, und kan weissagen. Denn wann ich wohin sol, dasz ich da Glück haben und Preis erlangen sol, so schreiet es: hin, hin, hin, hin; wo aber nicht, dasz es weisz, das sie mich werden todtschlagen, so brummet es: hum, hum, hum, hum; ja solch ein Pferd hat allein Niemand und desgleichen ist in der ganzen Welt nicht.'

van zijne reizen en heldendaden. Nu klopt de man aan; de vrouw geeft aan den vaandrig, die plotseling bleek van angst is geworden, den raad, om zijn degen te trekken, geweldig aan te gaan en te doen, alsof hij hier een vijand van hem zoekt. Dit geschiedt; het echtpaar verzekert, dat er niemand in huis is, en de krijgsman verdwijnt. Pekelharingh, die even angstig is als de vaandrig, wordt met brandewijn weer wat bijgebracht; hij stuurt den man uit, om eene flesch wijn te halen, en het blijkt, dat door dit voorval zijne goede verstandhouding met de vrouw niet heeft geleden.

Er bestaat eene Engelsche klucht, *The Humours of Simpkin;* van deze is eene Duitsche bewerking in de *Engelische Comedien und Tragedien* opgenomen en hiervan maakte Vos gebruik voor zijn zangspel, zooals duidelijk uit eene vergelijking van verschillende plaatsen blijkt(*). Trouwens, reeds de naam van de Hollandsche klucht duidt de afkomst aan. In het Engelsch is de naam Pekelharingh nooit gebruikt, om het emplooi van een tooneelspeler aan te duiden, maar bij de Engelsche komedianten, die Duitschland bereisden, werd ‘Pickelhering’ de vaste naam van den clown. Zoo komt hij voor in verschillende tooneelstukken, leende zijn naam aan eenige kluchten en zelfs aan den geheelen bundel, die zijn ontstaan aan de Engelsche tooneelspelers te danken had en die dikwijls als ‘der Pickelhering’ werd aangeduid. Wij namen het woord weer uit het Duitsch over en treffen het o.a. aan in Jan Soet's *Jochem Jool*, *ofte Jalourschen Pekelharingh* (1637), die misschien ook aan den bovengenoemden bundel ontleend is; althans de verwikkeling komt weer met eene der Duitsche kluchten overeen. Aan een wantrouwend echtgenoot wordt een steen in de hand gestopt, die het vermogen heet te bezitten, dat hij, die hem draagt, de gedaante kan aannemen van wien hij wil; met dit probate middel stelt hij de deugd zijner vrouw op de proef, die natuurlijk vooraf is ingelicht. Jan Vos heeft in zijn *Oene* (1642) hetzelfde onderwerp behandeld.

Nog eene klucht moet tot deze rubriek gebracht worden. De bekende Duitsche dichter Andreas Gryphius gaf in 1657 in zijne *Absurda Comica oder Herr Peter*

(*) Bijv. bij Vos zegt de vaandrig:

> ‘Vrou segt mijn op u ziel en lijf
> Waar dat hy 't is ontkomen.
>
> **V r o u w .**
> So waar ik ben een eerlijk Wijf,
> Ik heb geen mensch vernomen.’
>
> **‘S o l d a t .**
> Fraw halt mich doch nicht lenger auff, sag wo ist er hinkommen.
>
> **F r a u .**
> So war ich sey ein ehrlich Weib, ich hab kein Mensch vernommen.’
>
> **‘B l u s t e r .**
> Good women shew me to the Slave,
> His limbs I strait will tear.
>
> **W i f e .**
> By all the honesty I have,
> There's no man come in here.’

Squentz eene bewerking uit van het vroeger reeds besproken tusschenspel uit den *Midsummer-night's dream*, en het Duitsche stukje werd in 1669 door A. Leeuw vertaald onder den titel: *Klucht van Pyramus en Thisbe.*

V.

Nog één treurspel dient besproken te worden, de *Jeronimo* (1621) van A. van den Bergh. In een slag tusschen de Portugeezen en de Spanjaarden wordt de Prins van Portugal gevangengenomen; twee mannen betwisten elkander de eer van dit feit, nl. Don Pedro, de zoon van den Hertog van Castilië, en de zoon van den maarschalk Jeronimo, Oratius; aan den laatste wordt het losgeld voor den gevangene toegewezen. De Prins van Portugal vat liefde op voor Bellimperia, Don Pedro's zuster, en sluit met dezen edelman vriendschap. De schoone wil echter van den Prins niets weten, want zij verneemt van Oratius, dat de Prins haar beminde, Andrea, in den slag heeft gedood, en zij wordt verliefd op Oratius, die Andrea in zijne laatste oogenblikken heeft bijgestaan. Don Pedro, die zijne zuster in de armen van den Prins wil voeren, komt achter haar geheim door het ondervragen van Pedro Gano, den knecht van Bellimperia. De Prins en Don Pedro koopen nu Pedro Gano en den knecht van den Prins om, om Oratius te dooden. Terwijl het minnende paar des avonds in den tuin wandelt, vallen zij Oratius aan, dooden hem, hangen zijn lijk aan een boom en sleepen Bellimperia weg. Deze heeft echter luid geroepen en Jeronimo, die dat gehoord heeft, komt met eene toorts in zijn tuin en vindt het lijk van zijn zoon. De smart maakt hem krankzinnig, zoodat hij zijne vrouw, Isabel, niet meer kent. Bellimperia weet, wie de moordenaars zijn, en werpt uit het venster van het vertrek, waar men haar gevangenhoudt, een brief, die dat geheim openbaart. Jeronimo vindt den brief en zijn wraaklust wordt nog heviger, als de schim van zijn zoon hem verschijnt. Intusschen is nu ook Isabel krankzinnig geworden en doet de oude maarschalk allerlei rare dingen. Hij jaagt twee boeren weg, die komen klagen, dat hunne kinderen gedood zijn, en slaat een schilder, wiens zoon is vermoord en die recht komt vragen. Don Pedro beveelt Pedro Gano, om zijn medeschuldige, den knecht van den Prins, te dooden; Pedro Gano volvoert dat bevel, maar wordt gevangengenomen en op het tooneel opgehangen, nadat Don Pedro hem heeft wijsgemaakt, dat er op het allerlaatste oogenblik pardon voor hem zou komen, en hij dus zijne schriftelijke bekentenis in den zak heeft gehouden. Bellimperia geeft voor, dat zij in een huwelijk met den Prins van Portugal toestemt, en wordt dus uit hare gevangenis ontslagen; zij spoort terstond Jeronimo aan, om den dood van zijn zoon niet ongewroken te laten. Op de bruiloft zal een treurspel worden opgevoerd, dat door Jeronimo in zijne jeugd is geschreven, en waarin hijzelf, Bellimperia, de Prins van Portugal en Don Pedro optreden. De vertooning heeft plaats. De krijgsgevangene Perseda (Bellimperia) wordt voor Keizer Soliman (den Prins) gebracht door Bassianus (Jeronimo). Soliman tracht hare liefde te winnen, maar zij weigert keizerin te worden, omdat zij een ridder van Rhodus (Don

Pedro) bemint. De ridder wordt nu gevankelijk binnengebracht en op bevel van Soliman door Bassianus gedood, waarna Perseda den Keizer en daarna zichzelve doorsteekt. De moorden geschieden niet in schijn, maar inderdaad, terwijl Perseda's dood buiten het boekje is. De toeschouwers van de vertooning begrijpen eerst niet, waarom de gevallenen niet weer opstaan, maar Jeronimo verklaart de toedracht. Men houdt dit eerst voor een gedeelte van zijne rol, doch daar verschijnt de geest van Oratius, die nu gewroken is. Jeronimo wordt gevangengenomen, maar hij bijt een stuk van zijne tong af, zoodat hij verder niets kan bekennen. Men geeft hem eene pen in de hand, en hij doet, alsof hij niet schrijven kan, wijst naar een pennemes en, als men hem dat in de handen heeft gegeven, doodt hij er den Koning van Portugal, den Hertog van Castilië en zichzelven mede.

The Spanish Tragedie (ongev. 1594) van Thomas Kyd behandelt hetzelfde onderwerp als Van den Bergh's treurspel. Het Engelsche stuk was bijzonder populair, maar werd evengoed dikwijls door de tijdgenooten bespot; telkens vindt men bij de dichters van dat tijdperk zinspelingen op Jeronimo. Ook bij ons heeft de *Jeronimo* opgang gemaakt.

Hoe is Van den Bergh aan de stof voor zijn treurspel gekomen? Wanneer men mag aannemen, dat een stuk zijn oorsprong te danken heeft aan eene voorstelling, door Engelsche komedianten gegeven, dan valt, dunkt mij, de *Jeronimo* daarvoor in de termen. Het Hollandsche treurspel verraadt groote overeenkomst met de stukken, die in de *Engelische Comedien und Tragedien* zijn opgenomen; het is even kinderachtig ineengezet en even houterig van taal. Terwijl wij in de *Jeronimo* over het algemeen denzelfden loop van gebeurtenissen aantreffen als in de *Spanish Tragedie*, wordt het eerste tooneel van het Hollandsche drama in het Engelsch niet gevonden. Maar, de *Spanish Tragedie* staat ook niet op zichzelf, doch is een vervolg van *The first part of Jeronimo*, waarvan de oorlog tusschen Spanje en Portugal en de dood van Don Andrea, den beminde van Bellimperia, den hoofdschotel uitmaakt. Terwijl nu de *Spanish Tragedie* een aanvang neemt na den slag, waarin Andrea gedood en de Prins van Portugal gevangengenomen wordt, begint de Hollandsche *Jeronimo* met den slag zelf. Het ligt voor de hand, dat Engelsche komedianten aan het drama, dat zij opvoerden, een gedeelte toevoegden van een ander drama, dat ermede in verband stond, om daardoor den samenhang duidelijker te maken en een beter afgerond geheel te verkrijgen. Zoo zou dan de Hollandsche navolger aan het eerste tooneel van zijn stuk zijn geraakt. Van den Bergh was een Utrechtsch rederijker, en de *Jeronimo* werd den 6^{den} Mei 1621 voor het eerst in zijne woonplaats door de kamer ‘VVt rechte Liefde’ ten tooneele gebracht. In het laatst van Juli van het vorige jaar hadden de Engelsche komedianten, die onder aanvoering van John Green stonden, in de bisschopsstad verscheidene voorstellingen gegeven. En wij weten, dat John Green de *Spanish Tragedie* op zijn

repertoire had en dit stuk o.a. den 28sten Juni 1626 voor het hof te Dresden heeft gespeeld. Dit alles maakt het niet onwaarschijnlijk, dat Van den Bergh het stuk door Engelsche komedianten heeft zien opvoeren en er eenige maanden later eene Nederlandsche bewerking van heeft uitgegeven.

Doch het blijft niet meer dan eene gissing, en er mag niet verzwegen worden, dat er eene enkele plaats is, waar het Engelsche en het Hollandsche treurspel eene overeenkomst vertoonen, die, zoo al niet op vertaling, dan toch op het gebruikmaken van dezelfde bron wijst. Dat is, waar de listige Don Pedro een page naar den gevangen Pedro Gano zendt met een doosje, dat zijn pardon heet te bevatten, doch dat ledig is. Schijnt dus hierom de gissing te gewaagd, dan behoort de *Jeronimo* in ons Tweede Hoofdstuk te huis, want het stuk is zeker niet naar het Engelsch vertaald, en de bron is, geloof ik, onbekend.

Het stuk van Van den Bergh werd nooit herdrukt. Maar in 1638 zag een nieuwe *Don Jeronimo Marschalck van Spanjen* het licht. Het is waarschijnlijk eene omwerking van het treurspel van Van den Bergh. Toch was dit niet de eenige bron, want enkele personen, bij Van den Bergh niet met name genoemd, voeren hier denzelfden naam als in het Engelsche treurspel. De onbekende dichter heeft zeker hetzelfde verhaal gebruikt als Thomas Kyd en zich verder aangesloten bij het vroegere Hollandsche treurspel; in elk geval heeft hij het Engelsche niet gekend. De *Don Jeronimo* heeft in dezen nieuwen vorm veel opgang gemaakt en is verscheidene keeren herdrukt.

Het bovenstaande is alles, wat men tot nu toe met zekerheid weet van den invloed der Engelsche dramatische letterkunde op de onze in de 17de eeuw. Tot nu toe. Want er is van onze tooneelliteratuur nog zooveel niet onderzocht, er worden dikwijls toevallig zulke verrassende vondsten gedaan, dat onze kennis van het onderwerp elk oogenblik belangrijk kan aangroeien.

Groot is die Engelsche invloed niet geweest, dat blijkt uit het kleine aantal stukken, die in onze taal zijn overgenomen, vergeleken met al de Spaansche en Fransche drama's, waaraan wij het burgerrecht schonken. Maar al heeft die invloed niet zoo krachtig gewerkt, als men wel eens aanneemt, indirect deed hij zich vrij sterk gevoelen. Zonder twijfel hebben de voorstellingen der Engelsche komedianten ook in onze letterkunde sporen nagelaten. Het is mogelijk, dat in tal van Nederlandsche drama's trekjes voorkomen, die men ontleend heeft aan de stukken, die zij ten beste gaven. Het is mogelijk, dat Bredero in zijne *Griane,* Gramsbergen in zijn *Pierlepon*, Starter in zijn *Timbre* gebruik maakten van enkele zaken, die zij bij de voorstellingen der Engelschen hadden opgemerkt. Het is mogelijk, dat de

comische tusschenspelen, die in zoovele van onze treurspelen en tragicomedies van de eerste helft der 17de eeuw worden aangetroffen, hun oorsprong te danken hebben aan de Engelsche komedianten, in wier stukken de clown dikwijls eene zoo belangrijke rol vervulde. Dat alles is mogelijk, maar moeilijk te bewijzen.

Waarschijnlijk hebben de Engelschen door hunne voorstellingen bij ons te lande invloed geoefend op het kiezen der onderwerpen door onze dramatische dichters. Terwijl de meer geletterden zich bleven aansluiten bij Seneca, wierpen de meeste tooneeldichters zich in de armen der romantiek, plunderden allerlei uitheemsche bronnen en deden de toeschouwers ijzen bij al de akeligheden, die zij op de planken lieten vertoonen. En het is zeker eigenaardig, dat zij zoovele onderwerpen op het tooneel brachten, die ook de Engelsche schouwburgbezoekers boeiden. Dat verder de vreemde tooneelspelers door onze rederijkers zeer werden bewonderd en dat zij daardoor aan de dramatische kunst in ons land een stoot hebben gegeven, ligt zoo voor de hand, dat men het zonder bewijs mag aannemen.

Groningen.
Dr. J.A. Worp.

Herinneringen aan het 20ste Nederlandsche taal- en letterkundig congres.

Am. CHREMES.

Het 20ste Nederlandsche Taal- en Letterkundig Congres behoort alweer tot de geschiedenis, en die eraan deelnamen, zijn sedert lang naar hunne haardsteden weergekeerd. Gij betreurdet, dat gij er niet bij tegenwoordig kondet zijn, en wij beloofden u erover te schrijven. Ik nam op mij de pen te voeren, doch heb mij daarmee niet gehaast, want de u toegezonden dagbladen hebben u een zeer uitvoerig en vrij nauwkeurig relaas gegeven van hetgeen er gebeurd en gesproken is. Wat aan het eene bericht ontbrak, kon het andere aanvullen. Uit het zwijgen der verslaggevers zult gij genoeg kunnen opmaken, wat er verzuimd en niet uitgesproken is. Mijn brief is dus niet veel meer dan eene vluchtige nabetrachting.

'Alzoo, we zien elkaar weer te Amsterdam op het Congres.' Met deze woorden namen Davus en ik tegen den avond van een heeten Juli-dag van elkander afscheid aan den voet van den Rigi, dien hij bestijgen zou, terwijl ik mij huiswaarts spoedde. Wij hebben beiden woord gehouden. Toen ik den 14den des avonds mij vertoonde aan den ingang van de stikvolle zaal bij Kras, zag ik hem dadelijk heel aan het einde, uitstekende boven allen in al zijne lengte. Het kostte vrij wat moeite, mij door de schare van belangstellende Noord- en Zuid-Nederlanders heen te wringen, want waarlijk, men stond bijna schouder aan schouder. Aan ruime zalen tot ontvangst van eenige honderden gasten schijnt in de hoofdstad groot gebrek te zijn. Op het stadhuis, waar wij als tersluiks tegen 9 uur bij groepen heentogen, in de drukke straten aangegaapt door eenige stedelingen, was het bepaald bekrompen. De raadzaal bleek veel te klein, om allen te bevatten, die een welkomstgroet van den achtbaren magistraat wilden ontvangen. Had het voormalig raadhuis op den Dam, ter onzaliger ure tot een koninklijk paleis verknutseld, zijne deuren kunnen ontsluiten, om de broeders uit Noord en Zuid in de groote zaal te ontvangen, waar de tropeeën van doorschoten vaandels, prachtig snijen beeldhouwwerk van een roemrijk verleden spreken, hoe geheel

anders zou de indruk zijn geweest. Bij het Amsterdamsch Congres van 1850 werd ook het ‘koninklijk paleis’ genoemd onder de plaatsen, waar alle Congresleden vrijen toegang hadden. Was dit thans met opzet weggelaten? Het woord, waarmede de Burgemeester aan allen den eerewijn aanbood, was kloek en warm. Enkele couranten geven het bijna woordelijk weer. De ouverture voor deze symphonie kon niet welsprekender zijn. De hartelijke ontvangst deed een oogenblik vergeten, dat Amsterdam zijn slachthuis ‘abattoir’! heeft gedoopt.

Van geestdrift onder de burgerij, van wapperende vlaggen en wat dies meer zij heb ik u niets te melden. Hoe gansch anders was het hier dan bijv. in Mechelen en Brugge. In kleine steden is zulk een Congres eene gebeurtenis, in eene groote stad bespeurt men er niets van. De geheele burgerij zou er geene kennis van gedragen hebben, - met uitzondering van de Amsterdamsche leden, die al bitter weinig in aantal waren, - als de bladen er niet over hadden uitgeweid. Zij, die zich dien avond op het tooverachtige marktplein voor de Voedingstentoonstelling bevonden, en zij, die behoorden tot de late bezoekers van de alom bekende, gezellige zaal bij Kras, hebben wel gemerkt, wat er gaande was.

Gij zult thans de openingsrede van den algemeenen Voorzitter in haar geheel hebben gelezen. De heer Quack schijnt *De Gids* het beste orgaan te achten, om wereldkundig te maken, wat hij binnen een beperkten kring van toehoorders gesproken heeft. Er was in dit geval veel voor te zeggen, want de ‘Handelingen’ van onze Letterkundige Congressen laten soms jaren op zich wachten en bleven ook wel eens geheel uit. De keuze van het onderwerp: ‘De macht der taal’, mocht allergelukkigst heeten. Er was in die rede ontegenzeggelijk veel wegsleepends, veel geest en gloed. Wat van het leven der taal werd gezegd, hoewel niet voor de eerste maal, maakte indruk, omdat de waarheid ervan door allen werd gevoeld. Maar wat ons minder beviel, Davus en mij, ja, bijwijlen hinderde, het was dat dichterlijk proza, hetwelk over het algemeen den stijl van dezen spreker kenmerkt. Hij heeft eene sterke verbeelding, doch laat er zich door meesleepen. Vaak ziet hij de dingen niet, zooals zij werkelijk zijn, maar zooals hij ze zich voorstelt. Daarom is hij een slecht levensbeschrijver, vooral wanneer hij ons het beeld van personen teekent, waarmede hijzelf dweept. De Busken Huet, zooals hij ons dien gaf in *De Gids*, was de schepping van zijn penseel; inderdaad vertoonde deze letterkundige zich onder een ander licht. Misschien was het daarom goed, dat hij ditmaal over dezen, zoowel als over Douwes Dekker, het stilzwijgen bewaarde, ofschoon anders het voorbijgaan van deze onmiskenbaar verdienstelijke mannen, die tusschen dit en het vorig Congres ons ontvallen zijn, eene leemte was in deze rede. Voor het noemen van hunne namen alleen hadden we den onhebbelijken uitval tegen Alma Tadema kunnen missen. De welsprekendheid van dezen redenaar doet telkens aan een vuurwerk denken,

met zwermpotten en vonkenregen. Nu eens dalen eenige verleden deelwoorden (‘gedacht, gepeinsd, gedroomd, gevoeld, gebeefd, gezucht, gewanhoopt, gejuicht, gejubeld’) op u neer, dan weder barst er een zin vol bijvoegelijke naamwoorden (‘de veelzijdige, grandiooze (!), onstuimige, forsche, gezonde, kwistige, onuitputtelijke, ongedwongene, uitbundige, luisterrijke, lyrische, zwierige Rubbens’) over u los. Had Quack het snoeimes der critiek ter hand genomen, zijne rede zou er niet slechter door geworden zijn. Ongetwijfeld zou hij dan ook meer dan één woord hebben doorgehaald, - zooals accentueeren en concentreeren - dat valsche munt is op het gebied der Nederlandsche taal. Zelfs de ‘Woordenlijst voor de spelling der Nederlandsche taal’ is, mijns inziens, niet geheel zuiver in dit opzicht. Indien ik nog één grief ten slotte hierbij voeg, dan is het, omdat het eene zaak geldt, die door onze sprekers al meer en meer wordt veronachtzaamd: ik bedoel de voordracht. Waar men klaagt, en te recht, over de gebreken van onze tooneelspelers, mogen zij, die als redenaars optreden, onverschillig waar en bij welke gelegenheid, wel beter voorbeelden geven. Hebt gij over weinig stemmiddelen te beschikken, zorg dan, dat ge het gemis van kracht en diepte van toon niet tracht te verhelpen, door uw spraakorgaan geweld aan te doen. Een spreker mag niet aan een paljas op een kermistheater doen denken. Onbestemde armbewegingen, niet ongelijk aan den vleugelslag van jonge spreeuwen, zijn nog geene gebaren. Eindelijk, wat niemand een ‘debater’ in de Kamer euvel zal duiden, dat hij namelijk eene schrijfstift in de rechterhand houdt, dat is bij een ‘orator’ zeer ongepast.

De Regelings-Commissie had weder goedgevonden, het Congres in Afdeelingen te splitsen. Een moeielijk geval voor leden, die zich niet minder voelen aangetrokken door de geschiedenis dan door de taal- en letterkunde en het tooneel; die bovendien sprekers in verschillende afdeelingen willen hooren. Het bezwaar ligt in de omstandigheid, dat alle afdeelingen gelijktijdig vergaderen. Ware dit weg te nemen, de algemeene belangstelling en de degelijkheid der gedachtenwisseling zouden er stellig bij winnen. Wij besloten zooveel mogelijk van alle schotels te genieten, die volgens de letterkundige spijskaart zouden worden opgedragen, ofschoon enkele, bij ontstentenis van de koks, ons niet zijn voorgezet. Ik verlangde in de eerste plaats den Gentschen Hoogleeraar Fredericq te hooren. Dat diens behandeling van de inquisitie in de Nederlanden ten slotte tegenviel, was zoowel aan het onderwerp als aan den spreker te wijten. Het eerste was hier niet op zijne plaats, en de voordracht was bovendien geschikter voor studenten dan voor de hier aanwezigen. Die op de hoogte waren van dit vraagstuk, verzekerden mij niets nieuws vernomen te hebben, en die niet waren ingewijd, konden onmogelijk worden geboeid door een betoog, dat langer dan een uur duurde. Langzamerhand dunde de schare, en men beklaagde de dames, zoodat een spotvogel,

gelukkig hier alleen, aanleiding kon vinden, om te vragen, of zij slechts tot opluistering waren verschenen. Hoe de heer Brouwers daarna tegen enkele beweringen van den Professor opkwam en het spiegelgevecht, jaren geleden reeds te Mechelen gehouden, nog eens werd vertoond, ditmaal eindigende met eene aandoenlijke verzoening der beide kampioenen, weet gij. Indien dit gerecht niet weder aan Congresleden wordt aangeboden, zal niemand erover klagen. Aan hen, die verlangen de vruchten van jarenlange wetenschappelijke onderzoekingen tot gemeengoed te maken en tevens hunne opvattingen aan die van anderen te toetsen, zij geraden, dat liever in een boek te doen dan bij het vluchtig samenzijn op een Congres, vooral wanneer men een terrein betreedt, waar voetangels en klemmen liggen.

Slechts kort verwijlden we in de Afdeeling van het tooneel, ofschoon daar met zeer veel ernst en warmte werd gesproken, vooral den tweeden dag, toen men zich minder met de Tooneelschool bezighield dan met de Tooneelspeelkunst in Noord en Zuid, met den aard der stukken en de wijze van uitvoering. Er was gang in de gedachtenwisseling, bezieling bij de sprekers. Er zijn wenken gegeven, opmerkingen gemaakt, oordeelvellingen uitgesproken, die wel niet met den wind zullen verwaaien. Ach! dat de Handelingen ons nog zoolang op het verslag dezer zittingen zullen doen wachten! Deze laatste verzuchting geldt evenzeer het verhandelde in de eerste afdeeling. Daar ging het niet minder warm toe bij het bespreken van de rechtstaal. De taalzuiveraars trokken onverschrokken op tegen de strenge heeren van de balie, begrijpende, dat het meer dan tijd werd, om al die onbeschaamde vreemde indringers voorgoed de rechtszaal uit te bezemen. Verschillende rechtsgeleerden namen deel aan dit zeer gewichtig debat, dat op den tweeden dag werd hervat en waarvan zoo bij ons als bij onze naburen langzamerhand de gevolgen wel zullen worden gezien. Thans liggen voor een volgend Congres onze notarissen, hoop ik, aan de beurt. Het Nederlandsch, dat deze heeren schrijven in hunne officieele stukken, raakt kant noch wal. De Voorzitter heeft zijn hart eens lucht gegeven over het taalbederf in onze parlementen, de ‘praat-colleges’, zooals hij ze noemt, en over hunne ‘schildknapen, de couranten’. Ik zal de laatste zijn, om de Tweede Kamer te prijzen over hare kortheid, haar lof te verheffen als eene oefenschool van echt Nederlandsche welsprekendheid, hare leden te roemen om den bondigen en kernachtigen vorm hunner degelijke adviezen. Maar het gaat toch niet aan, de geheele volksvertegenwoordiging te pronk te stellen met een schandbord, waarop ‘Ciceroniaansch gebabbel’ en ‘rumoerig gebeuzel’ staan te lezen. Er zijn gelukkig nog te veel leden, die een mannelijk woord op zijn tijd kunnen spreken in onberispelijk Nederlandsch. Als de redenaar eene geheele bent van taalbedervers te gelijk had willen treffen, dan had hij zijne blikken elders heen kunnen richten. Ik had gehoopt, dat de mannen van de aller-

nieuwste richting in onze letterkunde in deze of in eene andere afdeeling ook in het krijt zouden zijn getreden. Meermalen werden zij tot een eerlijken strijd uitgedaagd en, naar ik hoorde, waren zij aanwezig. Zij schijnen den moed hunner overtuiging te missen, behalve wanneer zij alleen zitten met de pen in de hand.

De Maatschappij Felix Meritis had haar gebouw voor het Congres beschikbaar gesteld, en de algemeene vergaderingen werden in de groote of concertzaal gehouden. Dat moet vóór 37 jaren ook het geval zijn geweest. Eene zaal voor muzikale uitvoeringen bij avond bestemd, die maar van één zijde door enkele vensters een spaarzaam licht ontvangt, is niet de meest geschikte plaats voor samenkomsten als deze, te minder, omdat de vergaderingen eerst te 3 uur aanvingen. Eerst dachten we 's morgens, dat de ruimte veel te klein zou blijken te zijn, om de leden en hunne dames te bevatten. Helaas! we hadden ons in de belangstelling onzer landgenooten, en wel het meest in die van Amstel's burgerij, vergist. Gold het hier niet onze dierbare moedertaal, het plechtanker onzer nationaliteit? De afwezigheid van zoovelen onzer letterkundigen of Maecenassen onzer literatuur, de blijkbare onverschilligheid van ontelbare mannen van ontwikkeling en beschaving, ze vormden een pijnlijk contrast met het vuur, dat den voorzitter scheen te doortintelen, toen hij den lof dier taal bezong. Vergelijkenderwijs openbaarde zich de meeste geestdrift bij onze zuidelijke broeders. Men had hen daarom wel met wat meer voorkomendheid mogen behandelen. Dit geldt niet van de enkele uitverkorenen, die bijzondere onderscheidingen genoten, maar van het meerendeel, dat vrij wel aan zijn lot werd overgelaten en in den schouwburg vruchteloos naar aangewezen plaatsen omzag. Hing dit misschien zamen met zekere verdeeldheid, die wij onder de Belgische broeders meenden op te merken? Wellicht hadden ook de meeste leden der Regelings-Commissie wat bijzonder weinig ervaring in zake zulke Congressen. Men leert al doende, ja, maar ook door anderen te zien doen.

Ik treed niet in bijzonderheden over die algemeene vergaderingen, hoewel wij ze alle bijwoonden van het begin tot het einde. Gij hebt gezien, met hoeveel geestdrift Lina Schneider's *Geschichte der Niederländischen Literatur* is ontvangen. Waar Congressen worden gehouden, zijn er altijd zekere bacteriën in de lucht, die bij de geringste aanleiding handen en voeten voor ‘applaus’ in beweging brengen. Zelfs bij het aandoenlijk bericht van het overlijden der begaafde zuster van onzen Hasebroek werd het begin van zulk een wanklank gehoord. Doch bij Lina Schneider's optreden waren de daverende toejuichingen wel verdiend. Beets, bij uitnemendheid de man van tact en smaak, wist hier, evenals in de eerste afdeeling, juist van pas een goed woord te zeggen. Laurillard vertolkte in zijn gedicht fijn en geestig de symbolen van de beide vlaggen, die van den gevel wapperden, zooals hij alleen dat doen kan. Alberdingk Thym, nooit gewoon zijne over-

tuiging te bemantelen, kwam met nadruk op tegen de bewering van den Hoogleeraar Te Winkel, dat de letterkundige critiek enkel geroepen is, om te prijzen, wat waarlijk schoon en prijzenswaardig is. Doch dit maar in het voorbijgaan. De glanspunten van de algemeene vergaderingen waren ongetwijfeld de ernstige, puntige en inderdaad afdoende pleitrede van den Hoogleeraar Spruyt voor onze Transvaalsche broeders en de kalme, indrukwekkende ‘improvisatie’ van Matthijs de Vries over zijn pleegkind: het ‘Woordenboek der Nederlandsche taal’. Wat de handhaving onzer moedertaal betreft bij de Zuid-Afrikanen van Nederlandschen stam: hoe goed de verslaggevers ook het gesprokene hebben opgeteekend, het ware te wenschen, dat de spreker deze oproeping, gericht tot Nederlanders uit Noord en Zuid, door den druk in ruimer kring bekendmaakte, om de lauwen en tragen tot eendrachtig en krachtig handelen aan te sporen. Hoe de noodkreet van De Vries, na in levendige kleuren de geschiedenis van dat woordenboek geschilderd te hebben, weerklank vond bij allen, weet gij. Weldra zal eene Commissie van Bijstand voor de belangen van dit grootsche werk optreden en denkelijk ook wel geld gevonden worden, om de voltooiing te bespoedigen. Al hadden de Taal- en Letterkundige Congressen sedert 1849 niet anders uitgewerkt, dan dat woordenboek in het leven te roepen, ze zouden geene edeler taak hebben kunnen volbrengen. Welk eene schoone overeenstemming tusschen het optreden van De Vries aan het einde van dit Congres en de lofrede op het ‘Taalmuseum’ en zijn genialen bouwmeester aan het begin, ofschoon er mogelijk waarheid is in de klacht, dat het werk bij meerdere toewijding en ijver verder gevorderd zou zijn. Één ding heeft mij echter leed gedaan, en dat moet mij van 't hart: het Congres heeft het Middel-Nederlandsch woordenboek en zijn bewerker vergeten, die met regelmatigen stap, gansch alleen, op zijn doel afgaat en voor de ontwikkeling onzer taal in de toekomst een breeden grondslag legt, waarvan men de beteekenis nog weinig vermoedt.

Verlangt gij, ten slotte, nog een woord over de feestelijke samenkomsten in den stadsschouwburg? Maar over de keuze van Shakespeare's *Macbeth* en de wijze, waarop dit drama vertolkt werd door de tooneelspelers van ‘Het Nederlandsch Tooneel’, is reeds genoeg gezegd. Een zuiver Nederlandsch stuk, uit welken tijd ook, zou bij deze gelegenheid de voorkeur hebben verdiend, al is de vertaling van Burgersdijk een meesterstuk, en al stemden wij van harte in met de hulde, hem gebracht. Voorts geloof ik, dat de werken van Engeland's grootsten treurspeldichter op het theater thans geen indruk meer kunnen maken, maar alleen genoten worden door hen, die ze tot een onderwerp maken van ernstige studie. De indruk van de letterkundige en muzikale bijeenkomst op den tweeden avond zou een betere zijn geweest, wanneer het programma niet zoo onhandig was geschikt. Dat de stemming meer en meer daalde bij de uitvoering van den *Lucifer,* was

niet te wijten aan de muziek van Van Eijken, niet aan de mindere toewijding van het orkest en het zangkoor, niet aan de wijze, waarop de heer Van Hall de waarlijk niet gemakkelijke taak vervulde, om de verzen voor te dragen, waarin Schimmel den geheelen inhoud van Vondel's treurspel heeft saamgeperst, maar - aan afmatting. De aandacht was reeds zoo lang gespannen, en men had het publiek geen oogenblik rust gegund. Waarom niet aangevangen met den *Lucifer,* om na eene korte pauze de andere nummers voor te dragen? Dan had Paul Fredericq kunnen eindigen met zijne meesterlijk voorgedragen oud-Nederlandsche liederen. Onbekend zijn ze hier evenmin als in Vlaanderen; de ‘Oude en nieuwe liedjes’, door Snellaert reeds voor jaren uitgegeven, worden bij ons gezongen in menig gezin, vooral sedert de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst den smaak wist te wekken voor den zang der vaderen, door ons het krachtig lied uit den geuzentijd weer te doen hooren. Doch nooit heeft mij de naïveteit en het melodieuze dier oude volksliedjes zoo getroffen, als toen deze Gentsche zanger ze zong. Zijn Wilhelmus zou het schitterendst besluit van dezen schoonen avond zijn geweest.

En het feestmaal? Ik vertrouw, dat gij hiervan geene beschrijving verlangt; ik althans zou niet in staat zijn, er eene te geven. Wij zaten in een recht gezellig hoekje, maar er ontstond weldra zulk eene vroolijkheid, dat het niet mogelijk was, de sprekers goed te verstaan. Welke geestige (?) dronken er al zoo waren ingesteld, bleek ten slotte, toen een jeugdig congreslid in een stroom van woorden vol sprankelend vernuft en belachelijken onzin eene ondeugende, doch allervermakelijkste critiek leverde op alle officieele en niet officieele toosten, die hiermede gelukkig voorgoed werden besloten.

Daar hebt gij dus eenige herinneringen en indrukken van het jongste Congres. Dat eene volgende samenkomst niet minder vruchtbaar moge zijn dan deze 20ste, wenscht gij zeker even oprecht als

uw vriend

DROMO.

Humbug of ernst?

Humbug en ernst door A.J. Riko.
De droom, het voorgevoel, het helderzien en de stervensuren. Een drietal verschijnselen van het zieleleven aan de hand van geschiedenis en ervaring, door Dr. S.K. Thoden van Velzen. - In twee deelen.
Het zoogenaamd dierlijk magnetisme of hypnotisme, (Catalepsie, Lethargie, Somnambulisme, fascinatie) populair beschreven en toegelicht door Dr. W. Nolen.

Het zal ruim een dozijn jaren geleden zijn, dat de Schrijver van *Humbug en Ernst* in eene afzonderlijke brochure, getiteld: *Een Arnhemsch démasqué*, fiolen gals uitstortte over het hoofd van den ondergeteekende, die had durven twijfelen aan de echtheid der spiritistische experimenten der heeren Bastian en Taylor, toenmaals bekende mediums, welke verschillende steden van ons vaderland bezochten en met echt Amerikaansche handigheid Hollandsche rijksdaalders in hunne zakken deden rollen. Vermoedelijk was het aan zijn jeugdigen ijver te danken, dat de heer Riko in die brochure de palen der welvoegelijkheid te buiten ging en daarin uitdrukkingen van oppervlakkigheid en lichtvaardigheid werden gebezigd door iemand, die allerminst het recht had te spreken van waarnemingen doen. Na het jammerlijke fiasco, dat deze heeren toen in Arnhem maakten, zou men meenen, dat zij door de spiritisten als mannen van verdacht allooi zijn uitgeworpen. Och neen, zij hebben nu eens te zamen, dan weer vereenigd met anderen hunne spiritistische manifestatiën voortgezet en 't laatst, dat ik van een hunner vernam, is, dat Bastian in de eerste dagen van het jaar 1884 voor de tweede maal ontmaskerd is door niemand minder dan door den Kroonprins en den Aartshertog Johan van Oostenrijk in tegenwoordigheid van een groot aantal hoogadellijke personen, waaronder Baron Hellenbach, een der hechtste steunpilaren van het spiritisme in Oostenrijk. 't Is niet onmogelijk, dat Bastian, 'tzij onder eigen of aangenomen naam, opnieuw - men schijnt in de spiritistische wereld spoedig te vergeten - spiritistische manifestatiën teweegbrengt. Misschien heeft hij zich gedurende eenigen tijd uit de profane wereld teruggetrokken, om zijne medianitische krachten te herstellen, die door de voortdurende aanraking met ongeloovigen zeer afgesleten waren, ten gevolge waarvan hij ten slotte tot kunstmiddeltjes zijne toevlucht heeft moeten gaan nemen, die hem, helaas! slecht bekomen zijn.

Onwillekeurig kwam mij het bovenstaande voor den geest, toen ik besloten had, des heeren Riko's laatste pennevrucht aan de lezers van *De Tijdspiegel* voor te stellen.

De heer Riko treedt hier bij het spiritistisch publiek, waarvoor hij geen onbekende is, op als iemand, die waarschuwt tegen misbruiken en verkeerdheden en niet schroomt, om den vinger te leggen op die vele wonden, welke in den vorm van valsche mediums aan het spiritisme knagen. Wie in de 'histoire intime' van vele dier ontmaskerde mediums een blik wil slaan, zal Riko's boek met genoegen doorlezen, want, waarlijk, van zijne vrienden moet men het hebben, zullen de spiritisten zeggen, als zij lezen, wat hier van vele hunner geliefkoosde en eens vertroetelde mediums wordt blootgelegd.

Hoe is echter een man te begrijpen, die, na zooveel ondervinding te hebben opgedaan, - eigen ondervinding en ondervinding door de wetenschap van anderen - toch nog - en ik mag niet anders meenen dan te goeder trouw - aanspoort tot rationeel onderzoek van verschijnselen, waarvan zoo herhaalde malen gebleken is, dat zij met een boel handigheid kunnen worden in het leven geroepen. De zoo beroemde Miss Fay, die eens aan Crookes tot medium verstrekte en hem bij zijne beroemde electrische proeven met galvanometers en weerstandsrollen en verdere physische apparaten behulpzaam was, is, helaas! naar de Engelsche dagbladen melden, van haar voetstuk gevallen en als bedriegster in eene publieke seance ontmaskerd. Zoo gaat het eene medium vóór, het andere na! en - wie zal zijn kostbaren tijd nog aan dergelijke dingen verspillen? En dan spreekt men nog van ernstig onderzoek!

Lijnrecht tegenover de richting, die door den heer Riko wordt gerepresenteerd, ik zou die richting willen noemen de richting van 't zoogenaamd physisch of experimenteel onderzoek van het spiritisme, staat de richting, door Dr. S.K. Thoden van Velzen in bovengenoemd werk uiteengezet. Ik zou een klein boekdeel moeten vullen, om deze twee dikke deelen, elk van ruim 300 pagina's, met zeer interessante voorbeelden over geestes-extase, aan eene bespreking te onderwerpen. Hij, die belangstelt in deze uitingen van geestesleven, vindt hier eene bijna onuitputtelijke bron. Wie weet, of, indien hij deze boeken met aandacht eenige malen heeft herlezen, hijzelf ten slotte ook niet in den toestand zal komen, dat hij de vele voorbeelden, dáár neergeschreven, met één vermeerdert.

Het boekje van Dr. W. Nolen brengt ons op het terrein van de practijk. Hypnotisme is in de laatste jaren ten gevolge van de proefnemingen van Prof. Charcot op krankzinnigen en hysterische vrouwen van het hospitaal van de Salpétrière min of meer in zwang gekomen. Na hem en met hem zijn tal van geneeskundigen begonnen, hypnotische of dierlijk-magnetische of somnambulistische proeven te doen op hysterische vrouwen, dat is op vrouwen, wier zenuwstelsel aan grootere of kleinere storingen onderhevig is. In eene in vroegere jaren (1879)

geschreven brochure *Over mesmerisme, biologie*, *hypnotisme of dierlijk magnetisme en spiritisme* (Haarlem, Erven Bohn) trachtte ik eene verklaring te geven van het hypnotisme, die zich volkomen aansluit bij die van Dr. Nolen, n.l. dat het hypnotisme berust op eene abnormale, eenzijdige concentratie van het bewustzijn.

Er schijnt in den laatsten tijd ook in de medische wereld ten onzent eene strooming voelbaar te worden, om hypnotisme aan te wenden in sommige ziekte-gevallen. Ja, misschien wel, om langs dien weg zich over de oorzaak van ziekten te vergewissen. Met recht wijst de Schrijver op de storingen in de werking der hersenen, die het gevolg moeten zijn van die abnormale toestanden, en keurt mitsdien het hypnotiseeren van personen louter om de aardigheid of het ongewone ten strengste af. 'Stompzinnigheid, idiotisme, krankzinnigheid, ziedaar de niet uitblijvende gevolgen van het hypnotisme en van het spiritisme', aldus schreef ik in 1879 en mijne meening is in dit opzicht nog in geenen deele veranderd.

'Hypnotisme op te wekken louter voor de grap is, naar het ons toeschijnt, schandelijke lichtzinnigheid, het hypnotisme te exploiteeren tot eene kostwinning, gewetenlooze kwakzalverij.' Aldus eindigt Dr. Nolen zijne interessante brochure, die wij ten zeerste durven aanbevelen aan allen, die, nog van gezond verstand voorzien, meenen, dat het hypnotisme bruikbaar zou zijn voor de medische wetenschap of in bepaalde gevallen de oorzaak van ziekteverschijnselen op het spoor zou doen komen.

Arnhem, Oct. 1887.

DR. J.TH. CATTIE.

Oorspronkelijke romans.

Goudlelie, oorspronkelijke roman, door Adelheid C. Horch; 2 deelen. - Leiden, E.J. Brill. De Vlaamsche vesper, door Elise Soer. - Schiedam, H.A.M. Roelants.
De erfgenaam in de rechte lijn, een verhaal door Ed. Swarth. - Schoonhoven, S. & W.N. Van Nooten.
Stinette, roman door P. Ter Spill. - Rotterdam, Uitgevers-maatschappij 'Elsevier'.
Dona Carmen, oorspronkelijke roman, door J. Hendrik van Balen. - Amsterdam, A. Rössing.
Eene schoonmoeder, door H. De Veer (Guldenseditie n°. 167). - 's-Gravenhage, Charl. Ewings.
Mooi-Sannie, schetsen uit Zuid-Afrika, door B.H. Van Breemen. - Amsterdam, N.J. Boon.
Uit de graafschap, door D.M. Maaldrink. - Deventer, Jac. Van der Meer.

Grepen en vonden, door Plox. - 's-Gravenhage, W.C. Tengeler.
Nichten en neven, novellen, schetsen en andere zwervers, door A.G.C. en C.F. Van Duyl. - Groningen, J.B. Wolters.
Varia, novellen door Cath. F. Van Rees (Guldenseditie n°. 166); en Het Duivelshuis en verboden vrucht, door P.F. Brunings (Guldenseditie n°. 169). - 's-Gravenhage, Charles Ewings.

Wij hebben een natten zomer gehad, en wat de boeren en buitenlui zeggen van de vruchten van veld en boomgaard, kan ook tot zekere hoogte van den letterkundigen oogst van het tegenwoordig najaar getuigd worden. Ook daar zijn de vruchten weinig geurig of smakelijk en klein van stuk; waar nog eene redelijke afmeting werd verkregen, was dat het gevolg van trek- en kunstmiddelen, die der vrucht de saprijkheid van den natuurlijken, vollen wasdom niet geven konden. Al mag den beoordeelaar de teleurstelling bespaard worden, die de buitenman vond in de onvervulde verwachting eener rijke bloesemweelde, de armoede van hetgeen te genieten geschonken wordt, is voor hem geen minder onaangename ervaring.

Maar de teleurstelling mag ons niet doen vergeten, wat de hoffelijkheid voorschrijft: dat men dames niet mag laten wachten. Wij nemen daarom allereerst de twee deelen van Mejuffrouw Horch's roman ter hand, welke èn wegens de sekse der schrijfster èn wegens de uitgebreidheid van haar arbeid den voorrang verdienen. Indien het de eerste eisch van den roman is, dat hij romantisch zij, dan voldoet *Goudlelie* daaraan, want rijk aan romantische gegevens is dit boek zonder eenigen twijfel. Een letterlijk van de straat opgeraapt en bij eene rijke familie opgenomen en opgevoed kind, ziedaar het eerste; voorts bijna een moord, een kinderdiefstal met verduistering van staat, eene coquette vrouw, die het met de huwelijkstrouw niet zoo bijster

nauw schijnt te nemen, ziedaar voor een in onze dagen en in het rustig Nederland spelend drama reeds beweging en incidenten genoeg - allicht te veel voor hem, die de waarde van een romantisch verhaal eer zoekt in de schildering en ontleding van karakters dan in de opeenstapeling van allerlei verrassende en buitensporige voorvallen. In die karakterontleding nu voldoet de schrijfster van *Goudlelie* slechts ten deele. De meeste personen, die zij bezigt, zijn òf te flauw òf te overdreven geteekend, om de sympathie van den lezer te kunnen winnen. De held, gegradueerd leeraar aan een gymnasium, van wien de schrijfster blijkbaar een goeden dunk wil geven, valt in de eerste categorie; van een flink, levenslustig man, als hij is, kan men 't niet verklaren, dat hij de bijna tien jaren oudere tijdelijke verpleegster zijner zieke moeder, een meisje zonder uiterlijke bevalligheden, zonder eenige reden van ongelukkige liefde, teleurstelling of wat anders ook tot zijne vrouw neemt. Ook de professor, zijn voormalige leermeester en vriend, is flauw in zijne verhouding tot zijne zeer coquette vrouw, wie hij verbiedt aan hare behaagzieke luimen toe te geven, hoewel hij haar verder volkomen vrijheid laat, zonder haar op reis gaat en duldt, dat zij van hare zijde ook op eigen gelegenheid, met goede vrienden, hetzelfde doet. Van de professorsvrouw daarentegen wordt ons geen zeer natuurlijk beeld geteekend; de wijze, waarop zij zich gedraagt, meer nog, waarop zij zich uitlaat, is overdreven; zelfs tegenover hare beste vriendin zal eene getrouwde vrouw zich niet uitlaten over nieuwe huwelijksplannen, wanneer haar echtgenoot ziek ligt. Berekeningen en overleggingen van dezen aard zullen waarschijnlijk wel eens in het gemoed van de belanghebbende opkomen, die het oogenblik meent te zien naderen, dat haar van een ongevalligen en alleen uit financieele berekening getrouwden echtgenoot verlost, maar zij, die voor zichzelf daarop het diepst ingaat, zal wel sluw genoeg zijn, hare gedachten aan anderen niet mede te deelen, ja, ze zelfs niet te raden te geven.

Schiet de schrijfster dus in de schildering van enkele harer meest op den voorgrond komende personen te kort, bij andere is zij gelukkiger geweest. Vooral bij de drie vrouwen, welke de omgeving uitmaken van den leeraar aan het Haagsch Gymnasium, de beminnelijke en zorgzame moeder, de eenvoudige doch degelijke huisvrouw, en ten slotte niet het minst het aangenomen kind, Goudlelie zelf. Met vaste hand en fijne trekken verhaalt de schrijfster de geleidelijke ontwikkeling van dit uit eene ruwe, onbeschaafde omgeving verheven kind tot eene edeldenkende, beschaafde jonge vrouw; wij zien, hoe langzamerhand al de smetten en fouten harer verwaarloosde jeugd plaats maken voor de zachte indrukken, welke eene strenge doch verstandige opvoeding maakt op haar meer en meer ontvankelijk geworden gemoed. Al konden wij wenschen, dat bij de beschrijving der omgeving, waarin het gestolen en verwaarloosd kind zich aanvankelijk bevond, wat meer smaak, namelijk wat minder ruwheid en platheid in bijzonderheden ware toe-

gepast, brengen wij voor de wijze, waarop deze ontwikkelingsgang door haar geschilderd is, aan Mejuffrouw Horch gaarne allen lof. Dat de achtergrond met minder zorg en overleg bewerkt is, heeft echter het nadeelig gevolg, dat de hoofdpersoon niet zoo duidelijk en voordeelig uitkomt, als de daaraan bestede zorg deed verdienen.

In den vorm van dezen roman blijkt vooruitgang bij deze schrijfster; lectuur en taalstudie kan haar niettemin aanbevolen worden, ter verrijking van haar woordenschat en opdat hare uitdrukkingen nauwkeuriger worden. Maar het grootste gevaar, waartegen wij haar waarschuwen, is het gebruik van *te* romantische incidenten, waarvan de afwikkeling maar al te dikwijls ten koste der natuurlijkheid en waarschijnlijkheid gaat. Zoo heeft bij voorbeeld de kinderroof in *Goudlelie* plaats onder omstandigheden, waarvan de volslagen onmogelijkheid iedereen in het oog springt.

De schrijfster van *De Vlaamsche vesper* behoefde hare verbeeldingskracht niet in te spannen tot het verzinnen van spannende tafereelen en romantische gebeurtenissen; een greep in de veertiende eeuw, in den kloeken tegenstand, door Brugge en gansch Vlaanderen onder Breydel en De Koning aan de Fransche overheersching geboden, levert alles, wat men in dit opzicht verlangen kan. De gebeurtenissen, welke onder Conscience's pen zooveel kleur en gloed verkregen, die door de meesterlijke historische ontleding en verklaring van Devandekindere in haar vol, krachtig leven voor onze oogen staan, hebben Mejuffrouw Soer bezield en haar een belangwekkend en onderhoudend verhaal in de pen gegeven, waarin de phantasie zich op eene gelukkige wijze aan de historische getrouwheid huwt. Het gaat hierbij als bij elk huwelijk: elke der beide partijen moet iets aan de gemeenschap ten offer brengen, maar in dit geval zijn de offers van beide zijden niet bovenmatig groot; Elise Soer maakt gebruik, geen misbruik van het in het korte voorwoord door haar vooropgestelde ‘recht van den novellist, historische gebeurtenissen een weinig te dramatiseeren en te groepeeren’.

De dichterlijke vrijheid, welke wij haar gaarne vergeven om het treffend contrast, dat zij daarmede in haar verhaal weet te brengen, bestaat hierin, dat zij Pieter de Koning van twee dochters voorziet, waarvan de oudste eene warme aanhangster is van de Vlaamsche zaak, de jongste door eene liefdesbetrekking met den Franschen Gouverneur van Vlaanderen de zaak haars volks en haars vaders ontrouw geworden en in een poel van jammeren, ellende en berouw gedompeld is, ofschoon de liefde tot den Franschen ridder haar een ongekend geluk schenkt. Schoon het ons wel een weinig onwaarschijnlijk voorkomt, dat de door de schrijfster verzonnen (en op zichzelf volstrekt niet onwaarschijnlijke) liefdesbetrekking zoolang een geheim kon blijven voor de huisgenooten en de omgeving van de jongste dochter van den hoofdman der Brugger wollewevers, vindt deze onwaarschijnlijkheid mis-

schien hierin hare verklaring, dat de gemoederen van die allen te zeer vervuld waren met de bij den dag afwisselende gebeurtenissen, de besprekingen en voorbereidingen van den nacht, om veel aandacht over te hebben voor de huiselijke aangelegenheden. Hoe dit zij, we kunnen niet anders getuigen, dan dat *De Vlaamsche vesper* eene met zorg gestileerde, goed gedachte en nauwkeurig in den geest des tijds gehouden novelle is, die zich met veel genoegen lezen laat; zij bezit de verdienste van het *à propos* in een tijd, waarin juist te Brugge eene moderne, negentiende-eeuwsche overwinning op de Fransche overheersching is behaald, minder bloedig dan ten tijde der stroeve gildebroeders van vijf eeuwen geleden, maar waarvan wellicht nog meer blijvende vruchten voor taal en volk te verwachten zijn.

De schrijver van *De erfgenaam in de rechte lijn* levert in dit boek weder een product, dat alle meermalen voor de lezers van dit tijdschrift blootgelegde eigenschappen van zijn talent aan den dag brengt. Ongelukkig zijn deze eigenschappen meerendeels niet gunstig, ja, valt het moeilijk, veel meer in zijn voordeel te boek te stellen dan zijne kennis van de wet, welke hem behoedt voor de vermakelijke *blunders*, welke dikwijls overigens goed opgezette en zorgvuldig ontwikkelde damesromans ontsieren. Maar, het doet ons leed het te moeten zeggen, deze wezenlijk goede eigenschap, welke eigenlijk de allereerste eisch is, dien men aan een romanschrijver stellen mag, evenals kennis van zijn vak de eisch is voor iedereen, die iets in de wereld onderneemt, heeft Ed. Swarth voor ditmaal nu en dan in den steek gelaten. Verder is er niet veel goeds van dit boek te zeggen, noch wat vinding, noch wat uitwerking, noch wat vorm betreft, terwijl er geenerlei sporen van kunstsmaak of fijnheid van opvatting en behandeling in het boekdeel zijn te bespeuren, die de gegronde bezwaren tegen de *donnée* kunnen wegnemen of voor een oogenblik doen vergeten. Wij zeggen dit hierom, omdat de lezing van *De erfgenaam in de rechte lijn* ons herinnert aan *The dead secret* van Wilkie Collins, waarmede het de intrige gemeen heeft, doch waarvan het juist hemelsbreed verschilt in het oogpunt, door ons daar even aangeduid. In beide romans geldt het een ondergeschoven kind, geboren gedurende een verblijf op eene vreemde plaats, waar de gefingeerde moeder en hare zwangere kamenier met verwisseling van betrekking waren heengegaan. Maar bij Wilkie Collins geschiedde deze misdaad, omdat de gehuwde vrouw, om de liefde van haar echtgenoot, een marineofficier, niet te verliezen en hem gelukkig te zien, hem bij zijne thuiskomst een pand hunner liefde wilde toonen, - bij Swarth is de fictieve moeder de kinderlooze weduwe van een zeer rijk man, die een kind wil hebben uit het allervuigst winstbejag, om het gansche fortuin van den overleden man te kunnen behouden en een goed leven te hebben met haar medeplichtige, dien ze reeds onmiddellijk na het overlijden van den eersten tot haar tweeden man heeft bestemd.

Hierdoor wekt Wilkie Collins om hare motieven sympathie voor de misdadige vrouw, Swarth niets dan afschuw voor zijne heldin. Zoo ontmoet men bij eene vergelijking van de twee romans overal hetzelfde contrast; bij den Nederlandschen auteur zijn 't overal de guldens en centen, waardoor de personen aangetrokken en geleid worden, doch die den lezer natuurlijk geheel koud laten, terwijl de Engelschman de belangstelling en sympathie weet wakker te houden, niet het minst voor de ongelukkige moeder, wier kind haar volgens de fictie der wet niet meer toebehoort, welke persoon in den Nederlandschen roman wederom geheel in de schaduw wordt gelaten. De manier, waarop alles ten slotte wordt terechtgebracht door den heer Swarth: een huwelijk van het ondergeschoven kind met een neef, zoon van haars wettelijken vaders zuster, wien eigenlijk de nalatenschap toekomt, is kinderachtig en onnatuurlijk in vergelijking met de veel meer menschkundige en diep gedachte ontknooping, welke Wilkie Collins aan zijn kunstwerk gegeven heeft. Hiermede meenen wij onze bedenkingen tegen de vinding, de *donnée* van dezen roman gestaafd te hebben.

Bij de bewerking stuiten wij op allerlei onwaarschijnlijkheden. De evenzeer op geld als op een nieuwen man beluste weduwe is werkelijk door haar eersten man in belangwekkenden staat achtergelaten, zoodat de quaestie der nalatenschap eerst open blijft. Maar door een ongelukkig toeval wordt hare hoop bedrogen; dat alles gebeurt met medeweten van hare dienstboden en van ‘den huisdokter’, die ingeroepen wordt. En door die gebeurtenis vervalt terstond het geheele fortuin aan de zuster van den overleden man. Nu lezen wij wel van het opleggen van geheimhouding aan de dienstboden, maar iedereen weet, dat dergelijke zaken niet geheimgehouden kunnen worden, noch dat zullen, wanneer die geheimhouding gepaard moet gaan met het begunstigen van een der meest ernstige misdrijven tegen de maatschappelijke orde: verduistering van staat en bemeestering van andermans goed door bedrog en valschheid. En wist men de dienstboden nog tot zwijgen te nopen, - misschien zou de auteur, voor wien alle middelen goed zijn, daartoe een partijtje in de keuken met *hors d'oeuvres* van strychnine of rattenkruit kunnen uitgedacht hebben - met den ‘huisdokter’, die de weduwe behandeld had, zou 't zoo gemakkelijk niet vallen. Maar de heer Swarth vergeet daarenboven één omstandigheid, die zijn verhaal van bloot onwaarschijnlijk volstrekt onmogelijk maakt. De aangifte bij den burgerlijken stand, schrijft hij, daaraan kon men niet ontsnappen. Maar zoo kon men evenmin ontsnappen aan den fiscus, die de opgaven van den burgerlijken stand ontvangt en bij het ontvangen van het bericht, dat de weduwe Verlee, bij den dood haars echtgenoots zwanger achtergebleven, verlost was van een doodgeboren kind, terstond de wettige erfgenamen zou opgeroepen hebben, om de thans eerst definitief opengevallen nalatenschap te aanvaarden en de memorie van successie in te dienen. Ziedaar het punt, waarop den

heer Swarth zijne wetskennis begeven heeft, evenals daar, waar hij de ketterij predikt, dat de moeder-voogdes maar over een klein deel van de inkomsten harer kinderen beschikken mag. Deze betreurenswaardige zwakheid ontneemt aan zijn roman het laatste schijntje van gebeurlijkheid. Het verwondert ons, dat hij zijne beide hoofdpersonen nog maar niet een klein tintje zwarter gemaakt heeft - ze wekken nu toch eenmaal niet onze sympathie op! - en Jeane bij den dood haars mans haar belangwekkenden staat in overleg met den medeplichtige heeft doen fingeeren. Dàn had inderdaad de zaak zich kunnen toedragen, gelijk hij het verhaalt, want de teleurgestelde erfgenaam zou toch als fatsoenlijk man met de verklaring der weduwe zonder onderzoek aan den lijve genoegen hebben genomen.

Den vorm, waarin ook deze roman gekleed is, kunnen wij niet minder gebrekkig vinden dan in vroegere boeken van denzelfden auteur. Men wordt getroffen door eene groote mate van platheid in de opvatting, waaraan een man van smaak zich niet licht bezondigen zou. Zoo verneemt de jongeling, met wien Jeane hare liefdesbetrekking verbreekt, om een voordeelig huwelijk te doen met haar veel ouderen echtgenoot, het bericht daarvan zonder dieperen indruk dan de volgende: ‘Nochtans, daar hij Verlee van uiterlijk kende, deed het hem in zekeren zin genoegen, dat Jeane zich tevreden moest stellen, met een man, die zooveel ouder was dan hij, en die haar, ontegenzeggelijk niet op gelijke wijze zou kunnen liefkozen, want de ijdelheid zeide hem, dat zij in dat opzicht een slechte ruil had gedaan.’ Dit kenschetst den man, die straks de medeplichtige, dan de tweede echtgenoot der weduwe worden zou, als een sujet, te laag bij den grond uit een zedelijk oogpunt, dan dat hij voor romanheld in aanmerking komen kan. Maar erger nog dan dit zijn de taal- en stijlfouten, die dit boekdeel ontsieren, en de wonderlijk foutieve interpunctie, die uit het bovenstaand citaat kan blijken. Wij hebben het recht van een schrijver te eischen, dat hij de techniek kent van zijn vak, dat hij het schrijven verstaat en zich weet uit te drukken in correcte taal en met vereischte duidelijkheid. Aan dezen eisch voldoet Ed. Swarth niet, wiens stijl onbeholpen en foutief is en die tal van fouten tegen de eerste taalregelen pleegt. Het onderscheid tusschen *leggen* en *liggen*, tusschen *hen* en *hun* ligt niet binnen den kring zijner wetenschap; in de verbuiging der naamwoorden is hij even weinig thuis als in de vorming van het deelwoord. Om een voorbeeld te geven van den drogen, onleesbaren en onduidelijken stijl, waarin het boek geschreven is en waaruit duidelijk blijkt, dat Ed. Swarth niet gewoon is bij het werken na te denken of het geschrevene later met een critisch oog na te zien, citeeren wij het verhaal van de aankomst van Verlee's zwager na diens dood op de huwelijksreis:

‘Te Frankfort aangekomen, haastte hij zich naar het logement te gaan, dat Jeanne hem opgegeven had. Hij trof haar zeer ontstemd (*sic!*) aan. Zij deelde

hem in alle bijzonderheden de ziekte van Verlee mede, en dankte hem, aan haar verzoek te hebben voldaan. Hij zeide dat zij wèl had gedaan hem te waarschuwen, en toonde zich bereid, de noodige maatregelen voor de begrafenis te nemen. Zij achtte het wenschelijk, dat die te Amsterdam plaats zou hebben, waar zij wist, dat hij (N.B. een geheel andere *hij* dan de tot dusverre dusgenoemde) een eigen graf bezat, waarin zijne eerste vrouw begraven was. Hij (N.B. dit is de oude *hij* weer) gaf zich moeite, om de noodige toestemming tot het vervoer te verkrijgen, en zorgde dat er een geschikte (!) kist ten spoedigste gereed kwam, met dien gevolge dat weldra het stoffelijk overschot van Verlee, op de spoortrein werd geplaatst. Hij vergezelde Jeanne op de reis naar Amsterdam, waar zij ter behoorlijker tijde aankwamen en waar de, door hem per telegraaf bestelde lijkkoets aan het station gereed stond, het lijk naar de begraafplaats te brengen. Na afloop dier formaliteiten (*sic!*) bracht hij', enz.

Deze beuzelachtige, catalogiseerende toon wordt op elke bladzijde teruggevonden. Men vraagt zich af, of de romanschrijver, die de hier geschetste voorvallen te beschrijven heeft, dan niets beters en waardigers te vermelden weet, dan dat het lijk werd gelegd in eene 'geschikte' kist, dat de trein niet te laat kwam en dat de lijkkoets per telegram besteld was voor de *formaliteit* der begrafenis.

Al mag het een hopeloos geval schijnen, toch durven wij den wensch uiten, dat hij het bespreken van een volgend werk van dezen auteur het eindresultaat van het onderzoek eindelijk eens gunstig zal mogen wezen.

Wij hebben lang bij *De erfgenaam in de rechte lijn* stilgestaan, omdat het voegzaam is, een afkeurend oordeel breeder te motiveeren. Over *Stinette* behoeven wij niet zoo lang uit te weiden, omdat het, schoon volstrekt geen meesterstuk in alle opzichten, toch wel wat hooger staat dan het zoo even behandeld werk. Het bevat de geschiedenis van een jong, mismaakt en schatrijk meisje, dat de zelfverloochening zoover drijft van den man, dien zij zonder wederliefde te ontvangen in stilte bemint, door middel van hare schatten gelukkig te maken met het meisje zijner keuze, van welke laatste zij niet veel sympathie genoten heeft. Twee fouten zijn er in dezen roman: in de eerste plaats is er weinig poëzie in, beter gezegd is de schrijver er niet in geslaagd over het verhaal een poëtisch waas te leggen, waartoe hij nu en dan niet zeer gelukkige pogingen doet. Het ligt wel voor de hand, dat het prozaïsche gild eene groote rol te spelen had in dit boek, dat begint met de later teleurgestelde uitzichten van den jongen held op eene groote erfenis en zich verder bezighoudt met de pogingen, om financieele rampen te voorkomen, den vader van dien jongeling, bankier en kassier, te behoeden voor een schandelijk bankroet, den vader van zijne beminde, rijksontvanger op een dorp, te helpen bij een aanmerkelijk tekort in zijne kas; maar juist daarom zou dat waas van poëzie nog betere uitwerking hebben gehad, nog meer noodig zijn geweest. Wat verder in den roman naar ons oordeel ontbreekt, is duidelijkheid van voorstelling en kantigheid van karakterschildering. Misschien wordt eene langere studie vereischt, dan wij daaraan konden

wijden, om achter des schrijvers bedoeling te komen, maar wij konden niet altoos de motieven ontdekken, die de personen, vooral de heldin van den titel, bewogen zoo te handelen, als zij deden. Was de *causa movens* van Stinette's edelmoedigheid en zelfopoffering godsdienstigheid? of liefde alleen? of godsdienstigheid en liefde beide? Ziedaar, wat wij, na het boek te hebben dichtgeslagen, nog vragen. En soortgelijke vragen kunnen wij betrekkelijk elk ander van Ter Spill's personen doen. Wij meenen uit de voorstelling en de beschrijving, welke hij ons geeft, ze goed te kennen en hebben ze in ons hoofd gerangschikt in de categorieën van goed of slecht, meer of minder goed en meer of minder slecht, opdat de verdere lezing gemakkelijk zou vallen: daar springt op eens nu de een, dan de ander uit den band. Die tot nog toe goed is geweest, deserteert naar de andere categorie; wie wij op des schrijvers waarschuwing tot alles kwaads in staat hebben geacht, handelen op eens als engelen. En zooals 't met de personen gaat, is 't ook met de betrekkingen gesteld: de beste vrienden zijn op eens, zonder oorzaak of reden, plotseling hevig boos op elkander, en wie tot op zeker oogenblik elkander met minachting den rug toekeerden, gaan even onverwachts in de aangenaamste verhouding met elkaar uit rijden. Dat de mensch een inconsequent wezen is, die heden niet weet, wat hij morgen doen zal en maar al te dikwijls gisteren reden had tot berouw over de woorden en daden van eergisteren, behoeft de heer Ter Spill niet tegen ons aan te voeren; onze bedenking is deze, dat hij die natuurlijke inconsequenties vooreerst wel wat te veelvuldig doet voorkomen en ten tweede niet op menschkundige gronden verklaart.

Op den vorm van het verhaal hebben wij uitsluitend deze aanmerking, dat de schrijver zijne personen nu en dan laat spreken in afgekapte zinnen, waardoor de dialoog stijf, gemaakt en onnatuurlijk wordt. Op andere plaatsen drijft hij de natuurlijkheid daarentegen te ver, door de beuzelachtige praatjes weer te geven, die werkelijk in het dagelijksch leven worden vernomen, maar die vlakaf ondraaglijk zijn, om te lezen. 't Zijn beide afwijkingen van het *juste milieu*, dat een fijn gevormde smaak en een hoog ontwikkeld kunstgevoel onmisbaar doen vinden.

De heer J.H. van Balen heeft ons als schrijver wel eens meer genoegen geschonken dan met zijne *Dona Carmen*, een verhaal, dat in Californië tegen den tijd, dat het bij de Vereenigde Staten getrokken werd, speelt en den schrijver dus de gelegenheid gaf, te woekeren met de den Spaanschen naam dierbare moorden, moordaanslagen en voorvallen van dergelijk kaliber. Wij lezen daar in 't kort, hoe eene beeldschoone en schatrijke jonge dochter van een oud Spaansch edelman de bruid wordt van een Amerikaansch ingenieur, in Californië gekomen voor de exploitatie van mijnen. Van den moeilijken strijd, welken men verwacht te zullen lezen tusschen den trots van den Cas-

tiljaan en de voortvarendheid en betrekkelijke ruwheid van den ingenieur, van het overwinnen van vooroordeelen van rassenhaat en wat dies meer zij, van dat alles verneemt men niets. Daarom maakt de roman den indruk van een tooneelspel, waarvan alleen het laatste en het eerste bedrijf te zien worden gegeven. Wij zien den knoop gelegd en wonen de eindontwarring bij, maar de tusschenliggende ontwikkeling blijft ons verborgen. Dona Carmen is een eenig en tamelijk eigenzinnig kind, die in alles haar hoofdje volgt, en nadat nu haar beminde in de eerste plaats den gefingeerden kolonel, die niemand anders dan een Californische struikroover blijkt te zijn en haar tracht te winnen, uit de baan ruimt en in de tweede plaats als de eenige beschermer van haar en hare tante optreedt, nadat die weinig fatsoenlijke pseudo-kolonel haar vader heeft vermoord en met haars vaders comptanten zich verwijderd heeft, schenkt zij hem hare hand na eenige aarzeling, die - vreemd genoeg - van den kant van den ingenieur komt. Veel belangstelling wekt de historie bij den lezer niet op, en de wijze van behandeling maakt geen grooten indruk, als zijnde van lagen toon. Misschien is dit te verontschuldigen door de eigenaardige min beschaafde omstandigheden van het land, waar de schrijver het geluk had keur van romantische gebeurtenissen, om zoo te zeggen, bij den weg te vinden.

Van de drie nummers der Guldens-editie, die binnen het bereik van dit overzicht vallen, is zonder twijfel N°. 167 de grootste aanwinst voor deze verzameling. De Veer's novelle *Eene schoonmoeder* bezit de eigenschappen van degelijkheid en natuurlijkheid, zoowel in vinding als in bewerking. De vorm van het verhaal is zeer verdienstelijk; het wordt eenvoudig, zonder omhaal of *schöngeisterei*, met veel objectiviteit gedaan, de zelfopoffering schilderende van eene moeder, onder zeer gewone, zeer alledaagsche omstandigheden; doch daarom is het offer niet minder groot. Hier geen romantische toestanden met gruwelijke misdaden of schijnmisdaden, maar het uit een zedelijk oogpunt niet minder berispelijk wanbedrijf van een zelfzuchtig, weinig ernstig schoonzoon, die zijne vrouw uit weinig verstandige motieven, die zich tot één enkel ongemotiveerd vooroordeel laten terugbrengen, vervreemdt van hare moeder, wier eenig kind, wier alles zij is en welke hare geheele jeugd en levensvreugde blijmoedig geofferd heeft aan de opvoeding van dat kind. De schoonmoeder bekampt dezen door haar zeer wel bemerkten toeleg niet, maar met eene bijna bovenmenschelijke inspanning zich diets makende, dat het geluk harer dochter de beoogde vervreemding vordert, is zij werkzaam in denzelfden geest. Eene vrouwelijke koning Lear in het Amsterdam onzer dagen, maar gelukkiger dan haar voorlooper in de tragedie. Want Mevrouw Van Houten krijgt ten slotte, wanneer hare laatste offers veel rampen voorkomen en veel geluk bewerkt hebben, de kroon op het hoofd en wordt door

den tot inkeer gekomen schoonzoon in hare volle waarde erkend. Trouwens, zoowel door het negatieve als door het positieve van haar optreden had zij daar het volste recht op.

Men zou deze novelle kunnen noemen de apologie der schoonmoeder, die nu eenmaal in de literatuur en het maatschappelijke leven aan eene minder edelmoedige beoordeeling blootstaat. In dien geest heeft het boekje eene bepaalde strekking; was die ook in de bedoeling van den schrijver gelegen, dan zou juist die strekking hare veroordeeling met zich omdragen. Want indien de normale schoonmoeder was, gelijk De Veer haar beschrijft, dan zou de apologie geheel overbodig wezen. Gemotiveerd echter of niet, dit is zeker, dat *Eene schoonmoeder* is een aantrekkelijk en sympathie wekkend verhaal, waarvan het weinig pretentieuze bijna te ver gaat, waarin bijzaken noch nevenpersonen de aandacht afleiden, maar al het licht valt op de flinke, goed geteekende figuur der kordate vrouw, eene heldin der moederliefde.

Het is de vraag, of de schetsen uit Zuid-Afrika van B.H. van Breemen, die onder den titel van eene ervan, *Mooi-Sannie*, opnieuw in een net kleed het licht hebben gezien, wel de eer eener nieuwe editie verdienen. Over het uiterlijk leven van onze stamverwanten in Zuid-Afrika hebben wij langzamerhand genoeg gehoord. Toen deze schetsen voor het eerst, een jaar of acht geleden, als feuilleton in een dagblad werden opgenomen, lieten ze ons een blik slaan in eene nieuwe wereld, die ons sedert dien tijd over en over bekend is geworden. Indien 't ons waarlijk ernst is, - want dat het druk en luid beweerd wordt, geven wij volmondig toe - onze rechten en plichten der stamverwantschap jegens de Boeren te doen gelden, dan moet er meer gedaan worden, om nauwe betrekkingen aan te knoopen, waar de natuurlijke loop der dingen een groot verschil van levensopvatting, verwijdering en wederkeerige onverschilligheid heeft gebaard. Met dit doel is er iets anders, meer, dieper, ernstiger bekendheid met land en volk noodig dan de wetenschap, welke wij uit *Mooi-Sannie* putten, dat de oude en jonge boeren en hunne vrouwen en dochters elkander oom, neef, tante en nichtje noemen, dat een jong meisje ‘nooie’ heet, de boeren en hunne vrouwen veel paardrijden, eten, drinken en dansen, alsmede - maar dit is een wetenswaardig feit - dat met al de vroomheid en den doppergeest van den ouden stam de avondmaals-assissen (zooals wij het optrekken van verre afstanden naar de plaats, waar het kerkelijk avondmaal gevierd wordt, zouden kunnen noemen) al evenzeer verbasterd en tot onheilige doeleinden - om 't niet met een slechteren naam te noemen - misbruikt worden, als dit bij Katholieke feesten van dergelijken aard in Frankrijk het geval is, - indien wij althans de romans van Ferdinand Fabre mogen gelooven. Wij zeggen dit niet, om de schetsjes van den heer Van Breemen af te keuren, met welke wij, voor zoover wij ze van vroeger kenden, met genoegen de kennismaking

hebben vernieuwd, maar om te doen gevoelen, dat deze soort van literatuur over Zuid-Afrika en de Zuid-Afrikanen een weinig verouderd begint te raken. Waarom heeft de schrijver, die land en volk goed moet kennen, omdat hij te midden onzer stamverwanten heeft geleefd, en blijkens dezen bundel ruimschoots van de gaven van waarneming en weergeving voorzien is, niet liever een of meer dezer losse schetsjes uitgewerkt tot een verhaal van grooteren omvang, waarin de lezer een dieperen blik had leeren slaan in het leven onzer taalgenooten in het verre Zuiden. Ook afgescheiden van de groote plannen van handelsgemeenschap en verkeersbetrekkingen, welke hier en daar - meer echter in Europeesch dan in Afrikaansch Nederland - worden gedroomd, is zulk eene studie voor onze landgenooten van veel waarde, omdat de Boeren, die, met allen eerbied gezegd, halsstarrig zijn blijven staan op dezelfde hoogte, waarop ons vaderland stond, toen het Kaapland nog eene Nederlandsche kolonie was, werkelijk zijn een spiegel, waarin het Nederland van de negentiende eeuw zijne voorvaderen kan leeren kennen, in al hunne deugden en goede eigenschappen, maar ook in hunne hoekigheid van vormen en andere gebreken, die hen tot minder geschikte gasten zouden gemaakt hebben aan de open tafel van onze eeuw.

Over de vijf novellen- en schetsenbundels, welke nog ter beoordeeling overblijven, kunnen wij kort zijn. Slechts één algemeene aanmerking willen wij maken betrekkelijk den, ook in de bovenbesproken romans, hier en daar opgemerkten strijd tusschen phantasie en getrouwheid aan de natuur, woorden, die beter de bedoeling uitdrukken dan de vaak gebezigde: idealisme of romantisme, en realisme of naturalisme. Het staat natuurlijk aan de vrije keuze van ieder auteur, of hij zichzelf en zijn publiek wil verheffen of verlagen, of hij indruk maken wil en voor het goede en schoone de harten winnen, door zich te verheffen tot eene zekere poëtische hoogte, dan wel het kwade en afzichtelijke te toonen, door het onomwonden en in al zijne naaktheid te schilderen. Bij beide methoden eischt de grondregel der kunst echter, dat men consequent zij en de vereischten der twee verre uiteenloopende kunstrichtingen niet verwarre; dat in elk geval goede smaak en gematigdheid de hoogere wijding aan het werk moeten geven, spreekt vanzelf. Bij de schrijvers der vijf bundels nu vinden wij de verschillende genres in verschillende vormen vertegenwoordigd. De schetsen *Uit de graafschap* van den heer Maaldrink verdienen in de eerste plaats genoemd te worden wegens de juiste opmerkingsgave, waarmede hij de in zoovele opzichten zoo sympathieke plattelanders van het land van Zutfen en wat daarachter ligt, heeft waargenomen, en de trouwheid en den humor, waarmede hij hen in *Uit de graafschap* beschrijft. Wij wenschen dezen schrijver ermee geluk, dat hij, in nagenoeg één jaar tijds onze letterkunde heeft verrijkt met één verdienstelijk treurspel

(*Herodes*), één voortreffelijk drama (*Jan Masseur*) en met dezen bundel schetsen, die zoo gunstig afsteken bij veel dergelijk werk. Met zulke veelzijdige talenten geeft de heer Maaldrink ons de hoop, dat zijn *otium cum dignitate* voor onze letterkunde goede vruchten zal afwerpen.

Ook de *Nichten en neven* van de gebroeders Van Duyl, de beide novellen van Brunings en de *Varia* van Catharina van Rees, schoon wij daaraan niet eene zoo hooge waarde kunnen toekennen, laten zich met genoegen lezen, al doet het ons leed, dat hier en daar de schetsen niet wat breeder opgezet en meer uitgewerkt zijn; al stooten we nu en dan op eene bij het behandelde onderwerp kwalijk voegende ruwheid en platheid; al komen de personen ons bijwijlen voor als gemaakt van karton of gevuld met zemelen in plaats van menschen van vleesch en bloed, met hartstochten en neigingen ten goede of ten kwade. Maar de schrijver, die ons *Grepen en vonden* leverde en van wien hier eenigen tijd geleden een bundeltje schetsjes gunstig beoordeeld werd, heeft het nog niet tot een vast inzicht in de eischen zijner kunstrichting gebracht. Misschien oordeelen wij, juist daarom, verkeerd, maar naar 't ons voorkomt, schijnt hij het te willen zoeken in het zoogenoemd modern realisme of naturalisme, dat studiën schrijft naar het naakt en de dingen bij hun naam noemt, daarbij liefst leelijke, onvoegzame, alledaagsche dingen besprekende. Tot zekere hoogte heeft Plox - want zoo noemt deze schrijver zich - daartoe het recht, ofschoon wij opnieuw de opmerking maken, dat men ook over alledaagsche, leelijke dingen met smaak en gematigdheid kan schrijven - en dat behoort te doen, wil men aanspraak maken op den naam van kunstenaar. In dit opzicht schiet Plox nog al eens te kort, want wat hij verhaalt en beschrijft is niet alleen in den regel leelijk en alledaagsch, maar ook in hooge mate onbelangrijk. Wie getroffen en met sympathie voor held of heldin wenscht vervuld te worden, moet deze *Grepen en vonden* ongelezen laten. Grooter fout is het echter van dezen schrijver, dat hij niet consequent te werk gaat. Wie tot ons zegt: ik wil niets van uwe poëzie of phantasie weten, ik schilder alleen, wat ik zie en hoe ik het zie! dien kan men het niet kwalijk nemen, dat hij de dingen dan ook werkelijk geeft zooals hij ze ziet. Zijne stillevens kunnen desnoods gephotographeerd zijn; maar dan mag hij de menschen, die zich te midden daarvan bewegen, ook niet anders dan sprekend naar de natuur afbeelden. Wie de *documens humains* neemt alleen waar 't uiterlijkheden geldt, maar duldt, dat zijne phantasie een loopje met hem neemt, waar het aankomt op de schildering van den inwendigen mensch, die hoofdzaak blijft in elk romantisch verhaal, op ontleding en ontwikkeling van het karakter, is buiten staat een kunstwerk te leveren, dat door harmonische schoonheid boeit. Zoo wordt de grootste plaats in dezen bundel ingenomen door een verhaaltje, dat de geschiedenis behelst van zekere Jeane Lodewijks, die na eene verkeering met een jongmensch, wien het

faillissement van zijn vader zich van kant doet maken, - en welke verkeering na dien zelfmoord de gewone gevolgen heeft - ten slotte de bruid wordt van... een Haagsch predikant! Hoeveel men ook praten mag van gevallenen opheffen en zich onthouden van 't werpen van den eersten steen, dit zal iedereen wel kunnen toegeven, dat zulk eene ontknooping ons verplaatst in het fabelland der phantasie, waar de regelen van realisme noch naturalisme gelden. Ziehier eene zoo schreeuwende onwaarschijnlijkheid, dat ze alle pogingen van een auteur, om ons ‘de waarheid, de geheele waarheid en niets dan de waarheid’ voor de oogen te stellen, overschreeuwt. Voor den realist moeten niet alleen de détails en de omgeving, maar moet bovenal de mensch waar zijn; ziedaar het geheim der hooge kunst, waardoor de werken van een man als De Balzac boeien, terwijl die van Zola en diens scholieren ons koud laten. Maar om tot die hoogere kunstuiting in staat te zijn, is veel meer noodig dan een gemakkelijke stijl en een scherp oog voor de uiterlijkheden van ding en mensch. De auteur behoeft daarvoor eene grondige en uitgebreide menschenkennis, eene nauwkeurige en wetenschappelijke studie van het menschelijk hart met zijne roerselen en neigingen. Indien de schrijver van *Grepen en vonden* en van de *Zeven schetsen uit de portefeuille van een Journalist* dien weg wil inslaan, dan zal het Nederlandsch publiek misschien in langen tijd geen schetsen of schetsjes van hem te zien krijgen, maar vroeg of laat zal hij degelijke, weldoordachte kunstwerken leveren, die de letterkunde versieren en den schrijver tot eer verstrekken.

Noodlot.

I.

Ik ben een kind,
Van God bemind,
En tot geluk geschapen.
H. VAN ALPHEN.

Er is een kind geboren.

Nu rust het in de sierlijke wieg, wel beschut tegen licht en tocht, zoo pas weggelegd door de deftige baker, die zulk eene groote fooi van den vader ontvangen heeft en er nog meer verwacht van de grootouders, de ooms en de kennissen. Zij glimlacht recht genoeglijk met den saamgenepen mond, terwijl zij de zachte kleertjes weer in het mandje schikt. Hoe zal ze haar best doen, de kleine alles naar den zin te maken!

Nu ligt daar het kind, rustig sluimerend. En eene schoone, gelukkige moeder ziet er van verre naar met teederen blik, en blozende broertjes en zusjes sluipen naar binnen en heeten het nieuwe zusje met verwonderde oogen welkom.

Welkom, welkom!... Dat woord staat geborduurd op kleedje en kussen, het is te lezen op ieders gelaat, het is, als fluisteren engelen het rondom de pasgeborene: 'Welkom, welkom!'

De een rijdt haar behoedzaam op en neer, de ander roept haar bij den naam, de derde schudt eene rinkelbel, een vierde klapt in de handjes, om hare aandacht te trekken.

'Zus, zus!'

Welk een gejuich en gelach, welk eene weelde en een zoet geluk!

De schoone moeder ziet het glimlachend aan, in haar gemakkelijken tuinstoel gezeten. Eenig handwerk ligt naast haar, maar hare handen blijven ledig in den schoot rusten; is er zoeter bezigheid, dan zijn geluk te genieten?

Zij geniet inderdaad. Den helderen, blauwen zomerhemel; de schoonheid van boom en bloem en heester in het rond; den liefelijken aan-

blik der kleine villa, hun zomernestje; maar bovenal het schouwspel der dartelende kinderen met ‘zus’ in hun midden, die nu door de oudsten uit het wagentje wordt getild en in het hooge, warme gras geplaatst, waar zij kraaiend de bloemen opvangt, die broertjes en zusjes haar toewerpen.

En de vader achter het bovenvenster daarginds heft nu en dan het hoofd op van zijn inspannenden arbeid en ziet het van verre aan.... totdat een warme blik naar boven gezonden wordt uit een paar teedere vrouwenoogen.... Hoor ze jubelen, die deugnieten, hoor die kleine schateren! Neen, het is onmogelijk te blijven cijferen; even wil hij ook medegenieten, straks den arbeid hervatten....

En hij legt pen en papier bijeen en voegt zich bij de kleine bende, die hem met uitgelatenheid begroet, hem neertrekt in het gras en stoeit en ravot, terwijl ‘zus’ hem bij het haar trekt en kraait: ‘Papa, papa!’ Naar *haar* luistert hij het meest, *zij* wordt door allen ontzien.

‘Ze is nog zoo klein,’ zeggen de ouderen teeder.

Straks schudt hij ze allen af, zet zich naast de jonge moeder en slaat met haar zwijgend het zonnig tooneel gade.

Eindelijk vat hij hare hand en zegt: ‘Wat is het leven schoon!’

Zij antwoordt slechts met een welsprekenden blik.

En uit de oogen der kinderen straalt dezelfde gedachte: ‘Ja, het leven is schoon, het leven is heerlijk!’

Een oogenblik later, als zij weder alleen is, kondigt de dienstbode bezoek aan, en nu uit de tuindeur eene welbekende gestalte treedt, komt om de lippen der moeder een glimlach spelen, half hoogmoed, half verwachting, en weder dwaalt haar blik naar haar jongste.

‘Baker!’ juichen de kinderen en stormen haar te gemoet, en lachend weert zij ze af van haar Zondagschen omslagdoek en hare beste japon, om dan hunne moeder eerbiedig te begroeten.

Met heimelijk verlangen heeft zij dikwerf teruggedacht aan de weelderige kraamkamer, de overvloedige fooien, het lekker eten en het prachtige doopfeest.... Zal ze haast niet weder eene taak te vervullen hebben in dit luilekkerland?

Die vraag dreef haar tot dit bezoek en gaf haar moed tot de verre wandeling. Maar dat zegt ze niet.

‘Ik kon het niet langer uithouden,’ zegt ze, ‘ik *moest* mijn klein poppetje eens komen zien. Ze is al een jaar geweest. Ik heb het goed onthouden. Maar sedert ik van u vertrokken ben, was het maar van den eenen dienst in den anderen, altijd even druk. En waar is ze nu?’ - en ze ziet vragend rond.

De moeder wijst naar het gras, waarin de kleine bijna verdwijnt. Het aardig kopje ziet van onder den breedgeranden tuinhoed met groote, wantrouwende oogen naar de vreemde vrouw.

‘Och Mevrouw, een pronk, een pronk!’ roept de baker, de handen

ineenslaande, nadat ze op de kleine toegetreden is. ‘Wat 'n armen! En wat 'n lekker gezicht! Ik kan het niet op.’

Maar in stilte ziet ze met nog meer bewondering naar de bevallige kleeding en het welverzorgd zijden krulhaar.

‘Men kan wel zien, dat er niet dikwijls een boos gezicht tegen haar getrokken wordt,’ meent de baker.

Inderdaad, zij heeft gelijk. Slechts lachjes en liefkoozingen zijn het deel geweest van dit kind. Waaraan heeft het haar ooit ontbroken? Welke smart heeft haar ooit gekweld, die door moederliefde verdreven kan worden?

‘Ze begint al te loopen!’ zegt de moeder met liefelijken glimlach.

II.

Ik ben een kind,
Van God bemind,
En tot geluk geschapen.
H. VAN ALPHEN.

Er is een kind geboren.

Nu ligt het in een groezelig teenen wagentje, voor ditmaal - want de ‘juffrouw’ en de buren zullen het immers zien - wat opgeschikt met heldere lakentjes.

De pasgeborene is ook proper. Binnen weinige dagen zal dat kindergoed weer weggeborgen worden voor een volgenden keer en de zuigeling slechts met wat lompen gedekt blijven, maar nu is ze nog netjes, het arme, kleine ding. Vele teedere lichaampjes hebben vroeger reeds in die kleertjes gerust, en vele malen heeft die moeder daar gelegen, van verre naar de kleine gezichtjes ziende met denzelfden onverschilligen blik, hetzelfde lijdende, ruwe gelaat.

't Is stil in het half duistere vertrek. De vensters zien uit in den winkel, eene water- en vuurnering, waar haar oudste dochtertje, een kind van tien jaren, zit neergehurkt bij het vuur, landerig woelend tusschen de glorende turven, of verlangend naar buiten ziende, waar hare vriendinnen touwtje springen.

De kleine sluimert. De moeder ligt stil voor zich heen te staren....

Zij denkt aan den tijd, toen zij jong was en bloeiend, eene knappe dienstmeid, die gaarne door de mannen gezien werd. Ze was niet beter, maar ook niet slechter dan andere jonge meisjes van haar stand, luchthartig, maar toch spaarzaam, vroolijk, maar niet lichtzinnig, vlijtig, proper, eerlijk. Allen hadden haar gelukgewenscht, toen ze zou gaan trouwen. Bastiaan was schilder en verdiende grof geld; *zij* had een spaarduitje. Niemand zag bezwaar in dat huwelijk; er werden er wel minder gesloten.

Wat was hun huisje - een bovenhuisje - keurig, toen ze 't klaar hadden! 't Was een lust. Alles blonk en glom. De latafel was vol linnengoed, de muurkast vol vaatwerk.

Toen ze een jaar getrouwd waren, was hun eerste kindje gekomen, dat mooie Marietje.... (Een weemoedige glimlach glijdt bij de herinnering over het ingevallen gezicht.) Wat was ze trotsch op dat kind! Neen, in de heele stad was zulk een kind niet meer. Bastiaan was er ook zoo gek mee. Niemand was gelukkiger dan zij, als ze des Zondags gingen wandelen, zij beiden met hunne trouwkleeren aan, en Marietje met een rood jurkje in het wagentje - hetzelfde wagentje, waarin de kleine nu ligt. De wieg is lang verkocht.

Maar reeds na een jaar was er een broertje gekomen en ieder jaar weer een kind. Toen begon het langzamerhand: dat gebrek aan geld eerst, daardoor gebrek aan hulp, gebrek aan kracht, gebrek aan moed.... 't Een kwam uit het ander voort. *Zij* zuchtte en klaagde veel, *hij* bromde en vloekte.

Was het toen al, dat ze niet meer verlangend naar zijne thuiskomst uitzag, dat ze schrikte, als ze zijn stap hoorde?...

Neen, toen nog niet. Al knorde hij altijd over den rommel en het kindergeschreeuw, ze had hem toch nog lief....

Kindergeschreeuw.... ja, dat maakte haar in dien tijd soms ook zoo moe en suf. Het best waren ze nog op straat; al schaamde ze zich voor de buren over hunne armoedige plunje, ze hadden dan toch plezier, en ze kon dan ten minste voor het kleintje zorgen en den pot klaar hebben, als Bastiaan thuis kwam.

't Was op dien Maandag, toen ze 't zoo druk had gehad, dat ze er haast bij was neergevallen. Van zes uur af had ze al aan de waschtobbe gestaan. Nu had ze de dampende aardappelen op tafel gezet en liet zich even op een stoel zinken, om te rusten. Het was ondraaglijk warm; ze zag in den spiegel, dat ze zoo rood was als de geraniums voor het raam. Ze wachtte op de thuiskomst van Bastiaan. O, die rug, die lenden, wat deden ze zeer!...

Daar hoorde ze hem eindelijk.

Hoe stommelde hij zoo op de trap? Och God, zou hij weer Maandag gehouden hebben!

Ze vloog naar het portaal. Ja, de buren keken reeds uit hunne deuren en schertsten over hem. Ze haalde hem gauw binnen.

Daar kwamen de kinderen ook. Neen, zóó mochten ze vader niet zien, zóó erg....

'Komt straks eten, kinderen. Over een kwartiertje, hoor!' en teleurgesteld waren ze weer heengegaan.

Marietje was vooraan; ze riep haar nog na, goed op de kleintjes te passen, en toen zei ze nog zoo lief: 'Ja, moeder, wees maar niet bang.'

Maar eene poos later, toen ze Bastiaan met ontzaglijke moeite in bed geholpen had - naar het werk kon hij toch niet meer - en de kinderen wilde roepen, zag ze een oploop. Een kind verdronken, hoorde ze zeggen. Ze kwamen háár kant uit, en reeds van verre

was het haar, of al die menschen háár aanzagen, naar háár wezen.

Als verlamd bleef ze staan, en toen ze nog meer naderden, kon ze het verdronken kind slap en met modder overdekt in de armen van een vreemden man zien hangen, haar kind, haar Marietje....

Haar geheele lichaam werd op eens ijskoud, maar ze kon toch nog naar dien man toeloopen en het kind bij den naam roepen met eene stem, die zij zelf niet herkende.... Toen had ze iemand hooren zeggen: 'Och ziel, het leven is d'r uit' - - en verder weet ze zich niets te herinneren. Men heeft haar gezegd, dat ze naar boven is gedragen en dien nacht een kindje heeft ter wereld gebracht, dat pas in den winter had moeten komen, en dat ze toen lang, lang ziek is geweest. Ze weet nog wel, dat ze heel langzaam beter werd en maar om Marietje riep, en dat ze haar man niet meer kon aanzien, zonder hem te haten. Hij was aan alles schuld....

Zelf wist hij dat ook wel, en sedert werd hij geheel een dronkaard. Ieder wist het. Toen is alles haar onverschillig geworden, alles, tot de kinderen toe....

Nu is ze veertien jaar getrouwd, en ze zou elf kinderen kunnen hebben, maar vijf liggen er op het kerkhof. Vijf op het kerkhof.... Eerst Marietje; - toen, in den daarop volgenden winter, dat jongetje aan de 'groep', dat haar zoo treurig en vreemd aanzag, toen hij stierf, o God, net alsof hij wilde zeggen, dat zij beter voor hem had moeten zorgen. En daarna van de vijf, die nog na dien tijd geboren waren, drie aan kliertering of ingewandsziekte - beneden het jaar nog. Om die kinderen heeft ze weinig gemaaid. 'Een mond minder open te houden. Een kleine beul minder.' Ze had er meer dan genoeg; dit is het zevende alweer.

Sedert den dood van Marietje is ze de oude niet. Er is een staag gevoel van matheid over haar gekomen, van lusteloosheid.... En haar hart, 't is, of het dood is in hare borst. Niets doet het pijn meer. Net, of er eene ijskorst omheen is gekomen.... De busdokter heeft al dikwerf gezegd, dat ze te zwak is, dat het gelukkig zou zijn, als ze eens tijd van uitrusten had en er geene kinderen meer kwamen.... Ja, hij kan heel mooi praten en iemand heel medelijdend aankijken, maar wat helpt dat? Hij heeft nog nooit een dubbeltje op tafel gelegd. Wat weten die rijken er ook van, wat een arme lijdt! Die vervloekte rijken - hoe haat zij ze! *Hunne* kinderen vallen niet in modderslooten....

'Uitrusten!'

Een snijdende grijnslach ontsiert een oogenblik het bleeke gelaat.

Daags zoogen, zwoegen, slaven; 's nachts het bed uit, om een schreiend kind in slaap te maken. Dat is nu al jaren aaneen haar leven geweest. Van haar man slagen, van de buren scheldwoorden. Wat geeft ze er nog om!

Soms verneemt ze van de oudste kinderen, dat een der kleinen

's nachts lang, lang heeft geschreid. Zij heeft er niets van gehoord. Als ze naar bed is gegaan, ligt ze als een blok, totdat haar man haar 's morgens met een ruwen stoot wekt. En dan voelt ze de pijn weer.... o die rug, die moede, kromgewerkte rug! - Vroeger, schoon ze een gevoel had, of hare leden gebonden waren, toch rees ze altijd weer op, zelfs in den koudsten winternacht, om hare weenende kleinen te sussen, maar tegenwoordig hoort ze het kreunen en schreien niet meer.

Nu ligt daar weer een kind Als het om voedsel weent, legt zij het aan hare borst en geeft, wat zij te geven heeft. Ach, al groeit het ervan, over drie of vier maanden zal ze 't wel weer moeten spenen. Dan komt die vervelende papkokerij weer en dan - de dood. De *marteldood,* heeft de dokter gezegd, toen haar laatste kind ziek werd, maar melk heeft hij haar niet gezonden. Toen ze nog genoeg geld van haar man kreeg, om ook melk te koopen, heeft ze 't altijd trouw gedaan. De ouderen zijn allemaal met de flesch grootgebracht, maar nu is ze al blij, als ze twee centen heeft, om melk voor de koffie te koopen. Aan drank of snoepgoed heeft ze nooit centen besteed, maar zonder koffie kan ze niet.

'Een mooi meisje', hebben ze gezegd.

Voor het eerst ziet ze er nu met een zweem van belangstelling naar....

Ja, een mooi kindje. 't Ligt nu zoo waar wakker, en toch zoo zoet. Zeker een gezond kind. Dat zijn ze allemaal geweest, hare kinderen, totdat ze van de borst gingen.... Het wurm! Was 't maar weer uit 'r lijden! 't Groeit maar op voor ellende....

Als 't vóór den winter stierf, zou het geld van de levensverzekering en het begrafenisfonds haar goed te pas komen, om aardappelen en brandstoffen op te doen. De kinderen hebben haast geene kleeren meer aan het lijf. Toen de eerste aan de kliertering stierf, was 't ook winter. Ze heeft er nog dien warmen mantel van.

Daar is buurvrouw om heet water. Terwijl het meisje in den winkel haar plicht doet, komt de bezoekster even binnen. Ze is er dien morgen ook geweest, eene nieuwe buur, en dus nog niet vijandig gestemd.

'Hoe gaat het, buurvrouw?'

''t Schikt wel,' antwoordt deze.

'Weet je, dat hierover van nacht ook een kindje geboren is?'

'Zoo?'

'Ja, de meid - je weet wel, ik wasch voor d'r - vertelde 't me. Ook een meisje.'

'Ook een meisje!' herhaalt de zieke. 'Da's toch eender, rijk of arm.'

'Och ja,' stemt buurvrouw toe met een zucht.

'Hij heit er nog zoo op tegen gehad, dat ze hier zouën gaan bouwen,'

gaat de zieke voort met het leedvermaak op het gelaat. ‘'t Hielp 'm niks. Hij kon al die grond nie koopen en nou mot ie wel op armelui's huizen kijken, of ie wil of niet.’

‘'t Is maar van terzije,’ meent buurvrouw. - ‘Och, wat 'n lief ding! Wat kijkt ze wijs! Het kind van hierover kan nie mooier zijn.... Nou, ik mot weg, hoor! - Dat Mie Westers dood is, weet je zeker?’

‘Och nee, mensch, is 't waar?’

‘Ja, ze was al 'n poos nie goed.... Nou, morgen kom ik weer is an. Goeje middag.’

‘Dat zal mijn lot ook zijn,’ peinst de kranke. ‘De rijken zeggen, dat er niemand van den honger sterft, maar 't is wèl waar. *Zij* is gestorven van gebrek en armoei, jarenlange armoei.... Negen kinderen en een drinkende man.... Zoo zal 't mijn ook gaan.’

En dan denkt ze voortdurend aan die andere kraamkamer, waar de dokter behoedzaam in- en uitgaat en eene deftige baker het moeder en kind aan niets laat ontbreken, totdat ze eindelijk inslaapt, om te droomen van alles, wat *zij* mist.

't Is warm. In de kamer wemelt het van vliegen, ondanks de lijmstokken op den schoorsteen. De achterdeur staat open en door keukentje en tuintje heen dringt soms het gejuich der kleinen van het heerenhuis tot het vunzige binnenvertrekje door. Als het kindje, dat daar in het wagentje ligt te kreunen, zich iets kon herinneren, zou ze wellicht terugdenken aan de koude, dien winter geleden, en zich met die gedachte troosten. Maar zij is zich alleen haar oogenblikkelijk leed bewust en dat is erg genoeg.

Pijn, pijn, altijd pijn.... Zóólang reeds, dat de beentjes zich niet meer kunnen uitstrekken, maar uit gewoonte liggen opgetrokken tegen het buikje.... dat verzacht een weinig. Zij liggen bloot. Wat zijn ze rood en ontveld van voortdurende onzindelijkheid! Zij zijn bedekt met vliegen, die nu en dan gonzend opstuiven, als eene stuipachtige beweging van het kind ze voor een oogenblik verjaagt.

Pijn en honger.... Ze knaagt op hare handjes, ook uit gewoonte reeds. Het sluitvleesch tusschen de kleine vingers is bloederig van het voortdurend zuigen.

Even zwijgt het zwakke stemmetje. Heeft het smachtend oor geen geluid vernomen?....

Hoe aandoenlijk wijs zien die groote oogen zoekend rond; hoe leeft voor een oogenblik het oudvrouwengezichtje op!

Dan vallen de oogen weer toe en het zachte kreunen begint opnieuw, het kreunen, waaraan allen in huis reeds zóó gewoon zijn, dat ze er geene acht meer op slaan. En toch spreekt dat smeekende stemmetje altijd van honger en pijn.

Uit den winkel klinkt het aanhoudend gejeuzel van vrouwen. De moeder loopt loom heen en weer, hare klanten bedienend van water, vuur, hout en turf. Broertjes en zusjes zijn op school en de kleineren spelen buiten in het stof. Waarom zouden zij aan het zusje denken! Zij hebben geleerd, voor zichzelf te zorgen.

Eindelijk - daar komt de welbekende gestalte, van wie het kind alles, alles verwacht.

'Is 't weer zoo?' zucht eene wrevelige stem; maar de moeder neemt toch met iets, wat naar deernis zweemt, de kleine op, die haar met groote oogen aanstaart.

'Arme stumper!' zegt de vrouw.

Zij vindt, dat het lang duurt dezen keer. 'Maar meisjes schijnen taai,' prevelt zij, 'taaier dan jongens.'

Uit eene kom, geheel vuil aangezet en gevuld met groezelig water, neemt ze een vodje en wascht het kind de gloeiende beentjes, waarna ze er een lap omheen wikkelt. Dan neemt ze met het kind op den arm een bord pap uit de kast en begint het te voeren.

Hoe gretig hapt de kleine het smakelooze meel! Zij proeft het niet eens, maar verslindt het. De bloederige vingertjes grijpen de hand der vrouw vast, telkens als die zich terugtrekt.

Eindelijk schijnt het kind verzadigd; het wordt weggelegd en toegedekt. Het slaapt.

De moeder begint de borden te wasschen, straks bij het eten gebruikt. Nu en dan ziet ze naar buiten, als van verre het geluid van wielen nadert. Het zijn meest equipages, waarin lachende heeren en dames onder opgestoken parasols genoeglijk zitten te keuvelen.

Zij verwacht den dokter.

''t Staat beter voor de buren, dat je 'm is laat kommen,' heeft Bastiaan gezegd.

Op eens ontwaakt het kind en braakt alles weer uit. Het maagje is te zwak, om zulk voedsel te verdragen, en het hongerende kleine lichaam moet weer hongerende blijven. Het meisje weent jammerlijk en luide - luide, in zooverre het nog kracht heeft zich te doen hooren. Korte, smartelijk uitgestooten kreten....

Onverschillig begint de vrouw de wieg te reinigen.... Juist komt het dokterskoetsje aangereden.

'Is 't om de kleine te doen?' vraagt de geneesheer kort, als hij binnentreedt.

'Ja, Mijnheer, 't is weer het oude liedje; alles uitspugen, wat ze inkrijgt. U hebt 'r ook is gezien, toe ze zeven maanden was. Toen kon ze de pap al slecht verdragen.'

'Juist, en toen heb ik gezegd haar melk te geven. Heb je dan met die drie vorige kinderen nog geen leergeld genoeg betaald?'

'Ik had geen geld voor melk,' antwoordt ze ruw. 'M'n man verdrinkt alles. Zaterdags beurt ie twaalf gulden en ik krijg er geene

zes van. En dan zoo'n huishouën.... Ik dacht, ze zou 't er tòch wel bovenop halen.'

Lang geleden roerden zulke klachten het hart van den geneesheer nu is hij eraan gewoon. Hij ziet dagelijks kinderen sterven door gebrek aan doelmatig voedsel en zorgvolle verpleging. Vóór het etensuur nog zóóveel of zóóveel visites, daaraan denkt hij.

'Hoe oud is ze nu?'

'Pas 'n jaar geweest. Over 'n groote maand verwacht ik er weer een.'

Even toch glijdt zijn deelnemende blik over de armoedige gestalte. Dan haalt hij de schouders op.

'Ja, als je haar nog beter maken wilt, dan de lucht in en melkvoeding.... Maar, mijn God, waarom ben je niet met haar naar het kinderziekenhuis gegaan? Dat kost toch niets.'

'M'n man wil het niet. Wat zouën de buren zeggen, zeit-ie, als we haar uit het huis dejen.'

'Ba!' antwoordt de dokter met een gebaar van minachting. Dan staat hij op en vraagt: 'Schreit ze altijd zoo pijnlijk?'

'Nee, eerst wel. Nou leit ze meestal stil te kreunen.'

'Dan zal 't ook wel niet lang meer duren,' zegt hij en gaat heen, gevoelende, dat zijne kunst machteloos is tegenover armoede en onverschilligheid.

Veertien dagen later houdt eene zwarte koets stil voor de water- en vuurnering. Een ruw kistje wordt erin gezet, dan stijgt de vader in en langzaam gaat het voort, eerst langs de nieuwsgierige buren en dan voorbij het heerenhuis, waar tusschen de geurende rozen een blozend kind in het gras speelt.

'Paad, paad!' juicht de kleine en wijst op den zwarten stoet. De moeder buigt zich over haar en kust het rozenmondje.

En het andere kleine meisje, dat voor het eerst in de zonnige, schoone wereld komt, ligt met gesloten oogen en slaapt. Men brengt haar weg naar die lange groeve, waar de armen slapen, op en naast elkaar, vijand naast vriend, de moeder ver van haar kind. Van de rechterzijde wordt de kuil opgevuld met volwassenen, van de linkerzijde naderen de kleine kistjes, tien, twaalf op elkaar. Wie dáár een krans legt op een kindergraf, legt er tevens een op dat van vele andere kleinen.

Maar op dit grafje wordt geen krans gelegd. Het kistje wordt neergelaten, de doodgraver werpt er een paar schoppen aarde op - daarmede is alles afgeloopen. En de vader rijdt terug, berekenend, hoeveel er na aftrek der begrafeniskosten zal overblijven van de gewonnen gelden.

JOHANNA VAN WOUDE.

Levenswoorden.

Hoe meer inzicht men krijgt, des te voorzichtiger en bescheidener wordt men in zijn oordeel.

**

Wanneer men het beste doet, wat in de gegeven omstandigheden mogelijk is, handelt men niet alleen practisch, maar ook rechtmatig.

DAHLMANN.

Arbeid verlicht mijn lijden en strooit bloemen op den weg naar het graf.

NAPOLEON I (op St.-Helena).

Waar de zenuw der wilskracht ontbreekt, spelen de gedachten tevergeefs in de ziel, evenals op een schip de magneetnaald tevergeefs trilt, wanneer geen krachtige arm het roer daarnaar stuurt.

CLAUSEWITZ.

Het is voor den mensch van veel meer belang, hoe hij zijn lot opvat, dan wel hoe dat lot is.

W. V. HUMBOLDT.

Alleen door de beschouwing van verheven onderwerpen kan de geest versterkt en de kracht in ons verhoogd worden.

LOSSOW.

De kracht van een mensch moet niet naar hetgeen hij werkt, maar naar de hulpmiddelen, waarmee hij werkt, beoordeeld worden en de zedelijke grootheid is onafhankelijk van het slagen en van het direct gevolg, onafhankelijk zelfs van de maat der kracht, welke als geschenk des hemels mag gelden; de zedelijke waarde hangt af van de beweegredenen der handelingen.

ROTTECK.

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. Van Westrheene.
Coquetterie.

Het weder was woest, de wind gierde en stuwde de met schuim bedekte golven tot bergen omhoog; ijzig was hij en woedde met zulk eene kracht en zulk eene volharding, dat het wel scheen, alsof hij in een boosaardigen opstand was tegen alle menschelijke schepping.

Doch de boot hield stand en de bemanning deed haar plicht. Gewoon aan allerlei weder, bleef ieder met bedaarde, aan onverschilligheid grenzende ondergeschiktheid, ook waar dood en ondergang dreigden, de luidklinkende bevelen volgen.

De meeste passagiers daarentegen lagen als offers van zeeziekte in hunne matten en brachten hunne onvrijwillige plengoffers aan de zee.

Onder de reizigers bevond zich eene beeldschoone vrouw met een even mooi kind, die alle dagen op het dek gebleven waren, doch nu in den storm evenmin als de overige passagiers te voorschijn kwamen. Er werd zelfs gezegd, dat de vrouw plotseling ongesteld was geworden, en inzonderheid de heeren onder de passagiers, die gedurende de reis kennis met haar gemaakt en haar bewonderd hadden, beklaagden haar oprecht.

Minder gunstig was het oordeel der dames, die haar om hare vrije manieren wantrouwden en haar van eene hooge mate van coquetterie beschuldigden. Nu eens schoof zij hare - ondanks het gure seizoen met fijne schoentjes en gekleurde zijden kousen bekleede - voetjes te veel vooruit, dan weder liet zij fladderen, wat fladderde, wanneer de wind zich van hare kleederen meester maakte.

Er lag iets zonderlings, iets uitdagends in hare bewegingen en in hare oogen en dat was te meer in het oog loopend, wijl de kleur, de vorm en de uitdrukking van haar gelaat iets zeer eigenaardigs hadden. Wanneer zij niet sprak of lachte, scheen zij ouder, dan zij was, en dan lag er iets scherps in de uitdrukking van haar gelaat; dan werd het streng en classiek. Zoodra zij evenwel lachte, deed zij aan een vroolijk, bekoorlijk kind denken en hare regelmatige, verblindend witte tanden moesten wel den nijd van iedere vrouw opwekken. Daarbij waren hare handen en voeten niet slechts evenredig naar hare figuur, doch buitengewoon klein en edel gevormd, en haar donker,

glanzig haar was rijk en weelderig, zooals men het bij menschen van een sterk temperament kan opmerken.

Met haar kind ging zij liefderijk doch ernstig om, zonder het te bederven. Het liep met hare tot op den rug hangende, zijdeachtige lokken en met open, doch niet leelijken mond rond, overal hare nieuwsgierigheid bevredigend; of drukte zich, met eene hartstochtelijke begeerte naar liefde, tegen hare moeder aan, die haar dan dikwijls afweerde met woorden, die bewezen, dat zij in hare opvoeding naar beginselen te werk ging en haar kind wilde leeren, reeds vroeg op eigen beenen te staan.

'Gebruik zelf uw verstand; onderzoek het zelf; help uzelf; naai het zelf; groote kinderen moeten zich niet altijd aan hunne moeder vastklemmen,' hoorde men dikwijls uit haar mond.

De heeren waren er dikwijls verbaasd over, dat zij zoo weinig vooroordeel aan den dag legde en altijd de rechte uitdrukking vond voor alles, wat zij wilde zeggen. Zij ontkenden de beschuldiging der dames, dat zij te vrij, te uitdagend was. Nam het gesprek eene wending, die eenigszins dubbelzinnig was, dan wist zij er zich terstond aan te onttrekken; dan bleef er eene zekere hooghartigheid in hare trekken of wist zij het gesprek eene andere richting te geven.

Zij was dus eene ongemeene vrouw om hare schoonheid, haar vernuft en hare eigenaardigheden en maakte een indruk, die niet spoedig verdween. Doch iedereen was nieuwsgierig, wie zij toch zijn kon; aan de dames bewees zij door hetgeen zij zeide, dat de pan op de kookkachel haar evenmin vreemd was als iedere vrouwelijke of huiselijke bezigheid, en zij zeide haar oordeel over de wetenschap, over het leven, de kunst en het maatschappelijk verkeer met eene kennis, eene ervaring en eene zekerheid, die slechts het gevolg van buitengewone ontwikkeling van geest konden zijn.

Daarbij bleek, als zij over hare lakeien, dienstmeisjes, huisknechten, equipage en paarden sprak of van hare menigvuldige reizen gewaagde en over hare verhouding tot aanzienlijke, rijke lieden sprak, dat zij in de 'groote' wereld thuis behoorde, geene gelukzoekster was, doch eene vrouw van opvoeding en rang.

Zij zeide nochtans aan niemand, wie zij was, antwoordde ontwijkend, als men haar naar haar echtgenoot en haar land vroeg, en het bleef onzeker, of zij in Rusland, Duitschland, of waar dan elders, geboren was en thuis behoorde.

Wijl zij sedert den storm noch op het dek, noch in de eetzaal of in het salon meer gezien werd, werd er ten laatste nog slechts nu en dan eens naar den staat harer gezondheid gevraagd en eerst later, toen er iets ongehoords met haar was voorgevallen, werd zij opnieuw het voorwerp der algemeene nieuwsgierigheid.

Zij was juist in die oogenblikken, toen de storm was opgestoken, door een hevigen aanval van benauwdheid bevangen en moest te bed blijven. Het scheen niet eene voorbijgaande ongesteldheid, doch een voortdurend onwelzijn, als gevolg van eene chronische ziekte.

De scheepsdokter beval haar slechts de grootste rust aan; haar zenuwgestel was van streek; medicijnen achtte hij overbodig. Ook verklaarde Mevrouw Day (onder dien naam had zij zich op de scheepslijst laten inschrijven), dat zij dikwijls aan dergelijke krampachtige aandoeningen leed en sedert jaren geene medicijnen meer gebruikte. Haar toestand vereischte niettemin de

grootste zorg, en een van de oudste matrozen werd geheel tot hare beschikking gesteld.

‘Hoe heet gij?’ vroeg Mevrouw Day, toen zij na verloop van eenige dagen een oogenblik van beterschap had en de man met zijn fraai, verbruind gelaat en zijn vrijmoedig gedrag in de deur harer hut stond, om hare bevelen af te wachten.

‘Thomas Campbell, Mevrouw,’ gaf hij ten antwoord.

‘Campbell?’ herhaalde Mevrouw Day. ‘Zijt gij een Noord-Amerikaan?’

‘Neen, ik ben een Duitscher. Maar mijn vader heeft reeds in Amerika gewoond.’

‘Uw naam klinkt Engelsch. Schrijft gij Campbell met eene C?’

‘Ja, Mevrouw.’

‘Gij moet toch van Engelsche afkomst zijn?’

Hij knikte. ‘Ja, dat is zoo. Onze familie stamt uit Zuid-Wales, doch heeft reeds meer dan honderd jaren in Hamburg gewoond.’

‘Kooplieden of zeelieden?’

‘Neen, kooplieden. Mijne grootouders zijn rijk en aanzienlijk geweest, maar zij hebben alles verloren. Mijn vader is toen op zee gegaan en ik ook heb van jongen af gevaren.’

Mevrouw Day knikte en zeide: ‘Dank u.’

‘Niets meer van uw dienst, Mevrouw?’

‘Neen, maar zend mij het kind. Het zal hiernaast in de kajuit zijn.’

Na dien tijd stelde Thomas Campbell van 's morgens vroeg tot 's avonds laat zich tot hare beschikking; ja, het was zonderling, als Mevrouw Day hem noodig had en hem wilde roepen, stond hij reeds voor haar. Hij scheen te weten, wanneer zij hem noodig had.

En altijd was de man dienstvaardig, beleefd en vol deelneming; hetzij Mevrouw Day met sterke hartkloppingen werd geplaagd en warmen wijn verlangde of, tot stikkens toe benauwd, zijne handen vast in de hare klemde.

Zoo was er allengs eene verhouding tusschen de patiënt en den oppasser ontstaan, die het verschil in sekse had doen vergeten. Het was haar, alsof de matroos niet een vreemde man, doch een dokter was, die haar volle vertrouwen genoot, of een eigen broeder zelfs. Hij schoof hare kussens recht en richtte haar handig op, om haar in gemakkelijker houding te doen liggen. Hij wreef hare dikwijls ijskoude voeten en legde koude kompressen op haar kloppend hart.

Nooit verried hij door woord of gebaar, dat er nog een andere wensch in hem opkwam, dan haar goede vriend, haar verpleger te zijn, en toen zij eens op een voorwerp van waarde wees en hem verzocht, het voor zijne vrouw van haar aan te nemen, schudde hij even ernstig weigerend zijn hoofd, als toen zij hem beloofde, hem, eer zij van boord ging, rijkelijk te zullen beloonen.

Somtijds liet zij hem van zijne mooie jonge vrouw en zijne twee zoontjes verhalen, en dan schitterden zijne oogen bij de gedachte aan zijne dierbaren; dan kwam er zulk eene aantrekkelijke uitdrukking op zijn gelaat, dat Mevrouw Day de verzoeking niet scheen te kunnen weerstaan, hem met hare fraaie, welsprekende en wonderlijke oogen aan te kijken.

Eens, toen zij hem onder eene betuiging van hare dankbaarheid diep in de oogen keek, kwam er iets vreemds in zijn gedrag. Hij trad terug, bracht

zijne hand aan zijn voorhoofd, op zijne borst, snakte zichtbaar naar adem en zeide, dat hij een oogenblik versche lucht moest scheppen.

'Juist daarom hebben wij u dien man afgestaan, hem ter uwer beschikking gesteld,' zeide de Kapitein tot Mevrouw Day, toen hij haar eens op haar verlangen bezocht - hetgeen hij gaarne deed, wijl zijne gedachten zich meer met haar hadden beziggehouden, dan hij voor zichzelven wilde weten -:

'Campbell is de braafheid en de trouw zelf.'

Na eene ziekte van veertien dagen gevoelde Mevrouw Day zich merkelijk beter en maakte reeds plannen, om een van de volgende dagen weder op het dek te komen en zich in het gezelschap te mengen.

Het weder was in dien tijd weder bijzonder fraai geworden en indien er geen tegenspoed kwam, zou de boot over eenige dagen hare bestemming kunnen bereiken.

Het was schemeravond. Henriette, het dochtertje van Mevrouw Day, was juist verlof aan hare moeder komen vragen, in de kajuit met een van de andere kinderen te mogen spelen, en was vroolijk de hut uitgesneld. Mevrouw Day had het boek, waarin zij had gelezen, uit hare hand laten glijden en lag, luisterend naar de rustelooze muziek der golven en wachtende op een bezoek van eene getrouwde vrouw, die zich de kleine Henriette gedurende de ziekte harer moeder had aangetrokken, lusteloos neder.

Zij had om dat bezoek laten vragen, doch tot nog toe had zij er tevergeefs op gewacht.

Daar ging de deur van de hut open en Thomas Campbell verscheen. Doch hij vroeg niet, zooals anders, op zijn bescheiden toon:

'Is er iets van uw dienst, Mevrouw?' doch trad, zoodra hij haar zag liggen en hare oogen naar hem zag opslaan, gejaagd op haar toe. Er was iets weifelends in zijn gang en er lag een vreemde gloed in zijne oogen.

Hij bleef eenige seconden onbeweeglijk staan, alsof hij naar iets luisterde; toen sloot hij de deur achter zich, stoof op Mevrouw Day los, greep haar in zijne sterke armen en drukte haar, hijgende van opgewondenheid, hartstochtelijke kussen op hals en mond.

Zoo onverhoeds was de aanval en zoo ongehoord, dat Mevrouw Day in de eerste oogenblikken geen geluid kon geven. Zij kon niet ademhalen en zij moest wanhopig worstelen, om niet in de hevige benauwdheid, die haar overviel, te stikken.

Doch toen de man - die misschien eene verkeerde uitlegging gaf aan hare onbeweeglijkheid, aan haar gebrek aan weerstand - nu van houding veranderde, over haar heenboog, haar met gloeiende oogen aankeek en een langgerekt: 'O, mijn engel, mijn engel!' uitbracht, richtte zij zich met bovenmenschelijke kracht op, balde hare kleine vuisten en sloeg hem met zulk eene kracht in het gezicht, dat het bloed hem uit den neus vloog. In hetzelfde oogenblik, terwijl hij half verbijsterd achteruitweek, sprong zij op, duwde hem op zijde, schoof met een ruk den grendel van de deur af en stormde de hut uit.

Juist kwam een van de matrozen voorbij. Zij vloog op hem toe en klampte zich aan hem vast, doch in de vrees, dat Thomas Campbell haar zou blijven vervolgen, riep zij gillende:

'Help! Help!'....

‘Ik bid u, Mevrouw, vertel mij, wat er gebeurd is,’ begon de Kapitein, die in eerbiedige houding tegenover Mevrouw Day in hare hut zat. Zij had zich in het zwart gekleed, waardoor de schoonheid van haar nu kalm en ernstig gelaat nog meer trof dan anders.

Heur haar scheen in hare ziekte eene fijne grijze tint gekregen te hebben, doch nog glanziger geworden te zijn dan te voren. Hare handen waren onvergelijkelijk blank en er lagen donkere kringen onder hare nu zwaarmoedig kijkende oogen.

Mevrouw Day vertelde alles, wat er gebeurd was, en toen zij had uitgesproken, vroeg zij, zonder den Kapitein gelegenheid te geven, iets te zeggen: ‘En de straf voor dien schurk?’

‘Ik heb hem vooreerst alle werkzaamheid ontzegd. Feitelijk is hij reeds ontslagen en zal, ingeval ik hem bij de Maatschappij aanklaag, ook niet weder aangesteld worden.’

‘“*Ingeval*” gij hem aanklaagt?’ vroeg Mevrouw Day en keek den Kapitein zóó trotsch en berispend aan, dat hij zijne oogen nedersloeg.

‘Het zal natuurlijk gebeuren, indien gij het eischt, Mevrouw,’ hernam de Kapitein, met eene beleefde buiging. Doch toen zij haar hoofd boog en hij iets medelijdends in hare beweging meende te zien, voegde hij erbij:

‘Ik zeg nog eens, Mevrouw, indien gij het eischt.... Zeker, zeker, ik begrijp het zeer goed,’ ging hij voort, toen hij op haar gelaat zag, dat hij zich vergist had; ‘maar gun mij een paar woorden. Ik wil niet slechts uwe goedhartigheid inroepen om den wil van den man, die zich al de acht jaren, gedurende welke ik hem ken, voorbeeldig heeft gedragen en die mijn volle vertrouwen genoot, maar in de eerste plaats om zijn gezin. Het is hier voor hem niet te doen om eene verwijdering van onze boot, maar Campbell wordt op iedere passagiersboot onmogelijk. Daarbij komt, dat de reden van zijn ontslag niet onbekend kan blijven aan zijne jonge vrouw, en hoofdzakelijk op dien grond doe ik een beroep op uwe medelijdende vergevensgezindheid. De man heeft diep berouw. Ik heb nooit zulk eene wanhopige verslagenheid gezien en hij laat u door mij smeeken, dat gij genade voor recht moogt laten gelden, Mevrouw.’

‘Weet gij... vergun mij...’ ging de Kapitein nogmaals ernstig, doch haperend voort, omdat hij voelde, dat hij niet terstond de juiste woorden kon vinden voor de uiterst kiesche reden tot zijne voorspraak, ‘dat ik u iets verklaar, waaruit ik verzachtende omstandigheden waag te pleiten. Op langdurige reizen kan een gehuwd man, onder bijzondere omstandigheden, somtijds door eene onweerstaanbare zucht naar omgang met eene vrouw aangetast worden. Ik zou bijna zeggen, dat hij dan, ondanks zijn anders streng zedelijk leven, zichzelven geen meester is. De man heeft mij bekend, dat hij u in zijn hart heeft aangebeden; doch hij beweert ook, dat hij nooit door het geringste woord of gebaar heeft verraden, wat er in hem omging, totdat.... Gisteren was het hem, alsof hij door furiën werd voortgedreven. Hij moest u zien! Alles warrelde in zijne hersens. En toen hij bij u binnentrad, vergat hij zich op eene wijs, die hemzelven onbegrijpelijk is. Hij vraagt zich af, of het inderdaad gebeurd kan zijn; hij eet en drinkt niet en zit wezenloos neder.

Ziet gij, zóó staan de zaken, Mevrouw. Als gij hem vergiffenis wilt

schenken en ik om de zuiver menschelijke overweging, dat zijne handelwijs geene misdaad, doch het gevolg van een oogenblikkelijken waanzin is geweest, de zaak voor de Directeuren der Maatschappij verzwijg, dan maakt gij den armen kerel nameloos gelukkig; zoo niet, dan maakt gij hem diep rampzalig en zeker voor langen tijd broodeloos.'

'Neen!' zeide Mevrouw Day, met eene harde uitdrukking en een onbuigzamen toon in hare stem. 'Nooit zal ik de hand leenen tot de mogelijkheid, dat ooit iets dergelijks aan eene vrouw, eene zieke vrouw nog wel, overkomen kan. Ik eisch de strengste straf, die het in uwe macht staat, hem op te leggen. Ik sta daar op en zal in alle geval zelve aan de Maatschappij mijn beklag doen, om zeker te zijn, dat de zaak op haar strengst wordt behandeld.'

De Kapitein schudde treurig zijn hoofd.

'Ik beken,' zeide hij, 'dat uwe ongesteldheid zijne misdaad verzwaart. Maar, Mevrouw, hebt gij het niet ook aan de opoffering van den man te danken, dat gij, zooals ik van onzen dokter hoor, van eene zeer zorgwekkende ziekte hersteld zijt? Weegt al het goede, dat hij u bewezen heeft, niet tegen de afdwaling van een oogenblik op?'

Mevrouw Day schudde haar hoofd. Haar gelaat werd hoe langer zoo harder.

'Ik bid u, Kapitein, spaar mij uwe verdere verdediging. Ik heb dat alles wel overwogen, mij dat alles voorgehouden. Maar ik kan zulk een ongehoord misbruik van vertrouwen niet vergeven; ik wil de verantwoording daarvan niet op mij nemen.... En is het niet ongehoord?.... Hier.... hier', ging Mevrouw Day voort en haalde driftig een brief onder allerlei papieren te voorschijn 'dat die man het gewaagd heeft mij van morgen te schrijven, dat ik zoo dikwijls iets in mijne oogen had, in de wijze, waarop ik hem aankeek, dat hem buiten zichzelven bracht?'

De Kapitein antwoordde niet, doch keek Mevrouw Day met een eigenaardig onderzoekenden blik en nu op zijne beurt met eene strenge uitdrukking aan.

'Verontschuldigt dat hem ook niet?' vroeg hij zacht. - 'Nu spreek ik niet als gezagvoerder van deze boot, maar als mensch tegen mensch. Voelt gij u geheel vrij van schuld, Mevrouw?'

Mevrouw Day beet bij die vraag hare tanden op elkaar, wierp zich achterover in haar stoel en mat den Kapitein met een paar oogen, waarin letterlijk woede lag. Te gelijk maakte zij een gebaar, waarin maar al te duidelijk werd uitgedrukt, dat zij hare hut voor zich alleen had gehuurd.

Toen de Kapitein haar had verlaten, keek zij norsch en mokkend voor zich. 'Kan ik het helpen?' dacht zij. Reeds toen zij een kind was, had hare moeder haar dikwijls voorgehouden, dat zij knapen van haar leeftijd door het werken met hare oogen tot vrijpostigheid uittartte. Zoolang zij leefde, had zij onder den strijd tegen hare zinnelijke natuur geleden. Doch eigenliefde, schaamte en vrouwelijke ijdelheid hadden haar altijd weerhouden, haar gebrek te erkennen, allermeest, wanneer hare onvoorzichtige behaagzucht ernstige gevolgen had gehad.

En juist dat was het: de toespeling op hare coquetterie in den brief van den eerlijken, doch alle menschenkennis missenden man was oorzaak, dat de vrouw liever iemand op den brandstapel zou gebracht hebben, dan schuld te bekennen.

Thomas Campbell ontving het antwoord van Mevrouw Day, dat de Kapitein hem overbracht en zeide geen woord.

Mevrouw Day kwam weder als te voren in het salon, op het dek en in de eetzaal; zij had hare oude, vroolijke luim niet verloren en hare kleine coquetterieën met sommige heeren nog niet verleerd.

Doch twee dagen later, in een donkeren en weder stormachtigen nacht, zag de wachthebbende matroos eene gedaante - het scheen hem toe een passagier te zijn - op het dek. Eensklaps verscheen die gedaante bij de borstwering en de matroos verbeeldde zich eerst een gedruisch en daarop een zwaren val in het bruisende water te hooren....

'Man over boord!' riep hij eensklaps.

En het was een roepen, schreeuwen, fluiten, dat hooren en zien verging. De boot stopte. De schoorsteenrook sloeg op het dek, de boot legde zich met zwaar werkende raderen op zijde, er werd eene sloep neergelaten en van alle kanten kwamen de verschrikte passagiers uit hunne bedden voor den dag.

En daar beneden woedden de golven, de roeiers trachtten vooruit te komen in de holle zee: langzaam ging het voorwaarts, totdat zij een opduikend menschelijk lichaam zagen, de riemen inhaalden en den drenkeling - het was Thomas Campbell - in de boot trokken.

Als een marmeren beeld stond Mevrouw Day erbij, toen de man op het dek werd gelegd en de scheepsdokter over hem heenboog. Vol belangstelling drongen de passagiers zich om hem heen en wachtten ademloos op zijne uitspraak. Er scheen hoop, want in de boot had Campbell nog eenig teeken van leven gegeven.

'Dood!' zeide de dokter en wendde zich tot den Kapitein, die naast hem stond. 'Het hoofd is gekwetst; hij heeft zoo even den laatsten adem uitgeblazen.'

'Dood!' klonk het nu, eerst zacht en toen luid en luider onder de bewoners der boot, die ijverig van gedachten wisselden over het treurige geval.

Mevrouw Day was van het dek verdwenen, toen de anderen naar haar omkeken. Doch indien iemand haar in hare hut had kunnen zien, toen zij daar met doodsbleek gelaat en wijd opengespalkte oogen, met hevig kloppend hart, bevende en handenwringend stond, misschien voor het eerst sedert hare kinderjaren onder den drang van een beschuldigend geweten wilde bidden en geene woorden vinden kon, wijl zij wel wist, dat alleen de tijd langzaam zou verzachten en uitwisschen, wat er gebeurd was, - die zou geweten hebben, dat Thomas Campbell in den dood gelukkiger was dan zij. -

'En wie was die vrouw? Is het uitgekomen?' vroeg de Kapitein eenige weken later in het kantoor zijner patroons te New-York.

'Ja, zij is eene Poolsche, de weduwe van een rijken fabrikant uit Dundee in Schotland. Wij hebben juist een brief van haar ontvangen. Zij spreekt daarin van eene jaarlijksche ondersteuning aan de weduwe van Thomas Campbell. Zij heeft het bedrag voor het eerste jaar in de Schotsche bank gedeponeerd.'

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Julia Festilla. Roman uit het Romeinsch-Helvetie door Joseph, vrijheer van Doblhoff. 2 dln. 's-Gravenhage, de Erven Nierstrasz.

Op het voetspoor van uitnemende voorgangers, als Ebers, Dahn, Eckstein e.a., voelde ook bovengenoemde geleerde auteur den drang, om de Muze der Poëzie aan die der Geschiedenis te paren tot gemeenschappelijken arbeid. Hijzelf, door eene wetenschappelijke opdracht tot archaeologische onderzoekingen gedreven, gaf in 1883 de resultaten van dat onderzoek uit in eene beschouwing over *De puinhoopen van Aventicum.* En zoozeer werd hij door die studiën bezield, dat zij in hem ‘een machtigen lust tot verdichten’ opwekten, en zoo ‘daagden verschillende gedaanten voor het oog van zijnen geest op en verdrongen de meer objectieve beschouwing’.

Zoo verplaatst ons dan de auteur in de eerste helft der derde eeuw in de Helvetische vesting Aventicum, een der sleutelen van het Romeinsche rijk naar de zijden der immer dreigende Alemannen. Daar is de held van het verhaal, de centurio Aelius, op een stormachtigen avond halfdood in eene wrakke boot komen aandrijven en heeft er een onderkomen en verpleging gevonden. Om hem en zijn streven beweegt zich de gansche roman. In allerlei gesprekken, gebeurtenissen en ontmoetingen in verband met de daden en lotgevallen van zijn held teekent ons de auteur de toestanden en den geest van dien veelbewogen en rumoerigen tijd, dien tijd, waarin het machtige Romeinsche rijk in innerlijke verslapping en zedenbederf de kiemen zijner ontbinding reeds in zich draagt en in zich knagen voelt, den tijd der soldatenkeizers en der samenzweringen, toen verschillende legerhoofden zich opwierpen als tirannen en alleenheerschers. Hij laat ons een blik slaan in de geheime machinatiën en intriges der priesters en hiërophanten van het heidendom, toen evenals altijd en overal de zwakke geesten overheerschende en tuk op invloed en aardsche schatten. Hij voert ons binnen op eene der zwelgpartijen van een schatrijken wellusteling in Rome, waar de beestachtigheid haar triumf viert en des lezers walging wekt.

De min of meer phantastische intrige van dit werk moet gezocht worden in de betrekking, waarin de held komt te staan tot drie buitengewone, schoone vrouwen. De eerste, Julia Festilla, de schoone, fiere priesteres van Aventicum, die hem hartstochtelijk liefheeft, maar ook als zij de zijne niet worden kan, haar gansche leven wijdt aan zijne grootheid. Op haar geslacht, dat der Camilla's, rust een fatum, omdat een harer voorvaderen de gastvrijheid geschonden heeft tegenover een der moordenaren van Caesar en daarin zijn aanzien en rijkdom heeft gezocht. De tweede, Lestia, eene Romeinsche hetaere,

in wier armen hij al de zaligheden van den wellust smaakt, maar van wie hij zich weet los te rukken, als het vaderland weer zijne diensten eischt. De derde is de teedere, maar zachtmoedige figuur van Caninia, de doodgewaande zuster van Julia, die, hoewel in 't verborgen de Christelijke leer toegedaan, toch het offer harer heidensche zuster aanvaardt, die haar bruidegom Aelius aan haar afstaat.

We kunnen in de waardeering dezer karakters niet geheel meegaan met den auteur. Ze blijven, ondanks hunne uitnemende deugden, zichzelven niet gelijk. Wat eerst eene oorzaak van scheiding was geweest tusschen Aelius en Julia, de vloek, die op hare schatten rustte, wordt later geen bezwaar meer geacht. De zucht naar heerschappij en volksgunst brengen hem ertoe, vrede te hebben met het feit, dat de oude, sedert jaren verdwenen Camillus met de Christenen voor de wilde dieren in de arena geworpen wordt. Caninia, die straks, om haar vader te redden, haar leven waagt en zich Christin verklaart, offert overmorgen weer tot redding van haar echtgenoot in den heidenschen tempel. Waar is hier de zedelijke maatstaf? Of zijn der liefde alle dingen geoorloofd?

We komen tot de beoordeeling van het werk in zijn geheel en als we het dan met de schrijvers vergelijken van verwante werken als *Prusias*, *Warda*, *Jetta,* e.t.q., hoeveel weldadiger en verhevener indrukken lieten dan deze laatste werken bij ons na. Ook hoeveel klaarder en boeiender zijn ze geschreven, hoeveel helderder stellen ze ons de toestanden en zeden voor den geest. Voor den althans niet een weinig in de Romeinsche toestanden ingewijde is de lezing van het 1ste deel door de opeenhooping van Latijnsche namen en zinnen (die aan den voet der bladzijde worden verklaard) meer dan vermoeiend en letterlijk ongenietbaar en de veelheid der wetenschappelijke bijzonderheden zoo overstelpend, dat ook in het getrouwste geheugen niet dan de flauwste indrukken zullen achterblijven. We hebben allen eerbied voor des auteurs groote geleerdheid, voor zijne stoute verbeelding, zijne hooge allegorische opvatting; we kwamen nu en dan onder den machtigen indruk van zijn dichterlijk talent; meer dan één tooneel heeft ons kunnen aangrijpen en ontroeren, maar we zullen ons niet laten meesleepen tot al te groote lofspraak en bewondering, als die op vergoding gelijken zou.

Gaarne bevelen we intusschen dit goed vertaalde, goed uitgevoerde werk onzen lezers aan.

H.

TÉPÉ.

Op de rechte plaats. Naar het Hoogduitsch van W. Heimburg. Vertaling van Hermina. P. Gouda Quint, Arnhem.

De schrijfster van boven aangekondigd boek is bij het lezend publiek gunstig genoeg bekend, om het met belangstelling open te slaan en te doorlezen. Hermina's naam op den titel geeft ons daarenboven den waarborg, dat ons geen mislukt product wordt aangeboden.

We ontvangen hier hoofdzakelijk de geschiedenis van twee vrouwen, die door noodlottige toestanden gedurende een geruimen tijd aan hare levensbestemming onttrokken worden. De eene, Hortense van Leeuwen, was het smartelijk slachtoffer

van een speelzieken en daardoor tot allerlei laagheid vervallen vader, waardoor zij, na eene hartbrekende ondervinding, der wan-

hoop ter prooi werd, maar uit welken toestand zij door de andere, hare vriendin Lucie Walter, nog bijtijds gered werd. Toch bleven de omstandigheden ongunstig werken op haar gemoedsbestaan en leven, welk laatste zijzelve door wispelturigheid, onverschilligheid en eene zekere lichtvaardigheid vergalde.

Lucie Walter, in maatschappelijken stand verschillende van de naar de wereld meer aanzienlijke Hortense, maar door deze als eene speelnoote harer kinderjaren in vriendschap opgenomen, was op jeugdigen leeftijd geëngageerd met zekeren dokter Arend, een man, dien zij niet genoegzaam kende, om hem, zooals hij verdiende, naar waarde te schatten. Haar verblijf ten huize van hare aanstaande schoonmoeder, eene lastige, bekrompene, hard oordeelende, treiterende vrouw, werkte niet weinig mede, om haar aan een bevredigend huwelijksgeluk met den geleerden en met zijn vak hoog ingenomen dokter te doen twijfelen. Haar sentimenteele aard en hare ideale opvatting van de liefde maakten haar het samenleven in het huis van haar aanstaanden echtgenoot, waar alles even kil en prozaïsch was, onverdraaglijk en, na een zwaren strijd, nam zij, vooral op aandrang van Hortense, het weemoedig besluit, zich van haar minnaar te scheiden.

De lezer zal al die toestanden, die eene geheele lijdensgeschiedenis bevatten van twee jeugdige menschen, wier leven zoo smartelijk werd beproefd, met groote belangstelling volgen, maar zich dan ook verblijden over de gelukkige uitkomsten, die eindelijk voor de ongelukkigen aanbraken.

Ieder begrijpt, dat daartoe vele omstandigheden, die we niet alle omschrijven kunnen, moeten medewerken, omstandigheden, die evenals het geheel zoo natuurlijk en levendig geschetst worden, dat men voorzeker wèl voldaan de lezing van het werk zal ten einde brengen.

H.

De Heilige. Novelle van Conrad Ferdinand Meyer. Uit het Duitsch door Nadi. Met een voorbericht van W.N. Coenen. Tiel, D. Mys.

De heer Coenen maakt in zijn voorbericht voor deze vertaalde novelle met breede trekken ons bekend met den bij ons nog weinig bekenden epischen en lyrischen Zwitserschen dichter Meyer, wiens novellen en historische vertellingen niet minder dan zijne poëtische voortbrengselen door zijne landgenooten en zelfs door strenge Duitsche critici hoog worden geroemd.

De Heilige is zulk eene historische vertelling, die de auteur niet als van hemzelf uitgaande geeft, maar haar in den mond legt van een zekeren Hans, een voetboogmaker, die door zijne kunst in de gunst des Konings geraakte, om in zijn verhaal zoo objectief mogelijk te blijven.

Het verhaal voert ons terug tot de 12de eeuw en verplaatst ons in Engeland, tijdens de regeering van Hendrik II, wiens Kanselier later Aartsbisschop van Canterbury, Thomas Becket, eene der hoofdrollen in de vertelling vervult. Bekend uit de geschiedenis is, hoe hoog Thomas, als staatsman, bij Hendrik - een krachtig en verlicht vorst, nu en dan opvliegend en heftig van karakter, maar die groote verdiensten had in de verbetering van het recht, - stond aangeschreven. Bekend is ook, hoe Hendrik in hevigen strijd geraakte met Thomas, als aartsbisschop, over de

geestelijke rechtspraak van dien tijd, die hij door de ‘constitutions (artikelen) van Clarendon’ wilde veranderen en onschadelijk maken. Boor bemiddeling van den Paus kwam er wel eene

tijdelijke verzoening tot stand, maar toen Thomas voortging, zich tegen de ‘constitutions’ te verzetten, liet de Koning, die juist in Frankrijk te veld stond, zich een noodlottig gezegde tegen Thomas ontvallen, waarvan het gevolg was, dat vier zijner kamerheeren zich heimelijk naar Canterbury begaven en den Aartsbisschop op de trappen van het altaar zijner eigene kathedraal vermoordden. De daders werden gestraft, de constitutions ‘van Clarendon’ afgeschaft en Thomas Becket werd tot een ‘heilige’ verheven.

Naar deze historische gegevens, die in de détails romantisch genoeg zijn, is het verhaal samengesteld, dat verteld wordt op zulk eene goede wijze, als waartoe de heer Meyer getoond heeft in staat te zijn en waardoor hij de aandacht zijner lezers onverminderd geboeid houdt.

De heer Coenen schrijft in zijn ‘Voorbericht’ een enkel woord over de hoofd- en bijpersonen in dit romantisch verhaal, waarnaar wij den lezer verwijzen, om zijne belangstelling op te wekken in het als levend zien optreden van en medeleven met de hier geschetste figuren.

H.

Nadere toelichtingen.

De proeve van een onderzoek der middelen tot oplossing van het Atjeh-vraagstuk, verdedigd en toegelicht door Mr. S.C.H. Nederburgh, oud-lid van den Raad van Nederlandsch-Indië. - 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1887.

Die kaatst, moet den bal verwachten.

Dat ondervond ten vorigen jare de heer Nederburgh, toen hij zijne zienswijze omtrent den in zake Atjeh verder te bewandelen weg bekendmaakte, maar daarbij de duidelijkste bewijzen gaf, niet voldoende kennis te bezitten van de geschiedenis en de toestanden in Atjeh en in andere buitenbezittingen.

Van verschillende zijden werd den Schrijver al spoedig aangetoond, dat hij de plank missloeg: de heer Verstege (*Gelooven en hechten wij nog aan onze volkseer?*), de heer Van Staden ten Brink (*Deli-courant* van 15 December 1886), de heer Laging Tobias (*Indische Gids* van November 1886, bl. 1766) en anderen spraken hun afkeurend oordeel over zijne beschouwingen en voorstellen uit.

Ook ik achtte mij, in 's lands belang, verplicht tegen deze op te komen en bestreed ze in het December-n^{o}. van *De Tijdspiegel* van 1886.

Het is niet het minst deze bestrijding, die den heer Nederburgh aanleiding heeft gegeven tot het samenstellen eener nieuwe brochure, waarin hij, op zijne beurt, tracht aan te toonen, dat mijne critiek alle waarde mist.

Dat was te verwachten, want - zooals hij op bl. 1 dier brochure zegt - ‘bittere drankjes plegen niet dan met tegenspartelen.... te worden ingenomen’.

Het is een weinig aanlokkelijke arbeid, opnieuw aan te toonen, dat de heer Nederburgh, al heeft hij zitting gehad in het hoogste regeeringscollege in Indië, de bevoegdheid mist, om als adviseur in Atjeh-zaken op te treden. Men loopt daarbij zoo licht gevaar in een woordenstrijd te geraken, waarmede het algemeen belang niet wordt gebaat!

Maar, zooals de zaken nu staan, is zwijgen onmogelijk. Naar mijne overtuiging zouden de hoogste belangen van onze Indische bezittingen, en daarmede die van het moederland, in de waagschaal gesteld worden, wanneer onverhoopt de ‘aandachtige en onpartijdige’ - maar

niet deskundige - lezer, waarop de heer Nederburgh (bl. 48) zich beroept, tot de conclusie kwam, dat deze tot medespreken wèl bevoegd was!

Zij, die nog eenige waarde hechten aan de beschouwingen van den heer Nederburgh, *omdat* zij komen van een oud-lid in den Raad van Nederlandsch-Indië, zouden allicht tot zoodanige slotsom geraken, nu hij hun verzekert, dat 'al mijne aanmerkingen *behoorlijk* wederlegd' zijn, dat ik 'verstandig zou gedaan hebben hem met rust te laten', enz. (bl. 23).

Op mijne beurt moet ik derhalve trachten, het bewijs te leveren, dat 'zaakkennis en juistheid van oordeel' (bl. 4) niet ten toon zijn gespreid in de wederlegging des heeren Nederburgh.

Vooraf moet ik echter opkomen tegen zijn beklag, dat ik 'geheel onnoodig zijne persoon in het debat heb gesleurd'.

Wanneer ik beschouwingen *van den heer Nederburgh* wil weerleggen, dan spreekt het vanzelf, dat ik moet aantoonen, dat *de heer Nederburgh* zich vergist. De naam des schrijvers kan dan onmogelijk buiten het debat blijven.

'Men zal willen aannemen' - zoo schreef ik - 'dat wij, ook waar wij den persoon in het debat brachten, niet dezen, maar slechts zijne voorstellen hebben willen bestrijden. Gaarne gelooven wij, dat liefde voor vaderland en koloniën den Schrijver zijne *Proeve* in de pen gaf, - aan dezelfde reden worde ons opstel toegeschreven.'

Eene persoonlijke strekking had mijn opstel wel allerminst. Maar het gold hier een te hoog belang, om niet volkomen duidelijk te zijn en aan de natie toe te roepen: de heer Nederburgh wil u op dwaalwegen leiden, hij is een onbetrouwbare gids!

Heeft de heer Nederburgh recht, zich daardoor gegriefd te gevoelen? M.i. niet, omdat het belang des lands gaat boven de gevoeligheid van een persoon. En bovendien, het Atjeh-vraagstuk werd niet besproken op een dames-kransje, maar onder mannen. Werd niet onlangs, op het letterkundig congres te Amsterdam, de lijfspreuk van Potgieter als beoordeelaar in herinnering gebracht:

> 'Wie geen fikschen stoot kan velen,
> Die zit wankel in het zaal'?

'Onze eer als koloniale mogendheid eischt, dat wij ook ten aanzien van Atjeh het *Je Maintiendrai* in het oog blijven houden; het zou onze eeuwige schande zijn, wij zouden onze positie in den Indischen Archipel verspelen, indien wij aan het advies van den heer Nederburgh gehoor gaven. Wij vertrouwen, dat aan het Nederlandsche volk de keuze niet moeielijk zal vallen.'

Aldus schreef ik, en in aansluiting daarmede gaf ik aan mijn opstel den titel: *De eer of de schande?*

Dat de heer Nederburgh geen 'stootje velen kan', toont hij zelfs,

door over dien titel zijne afkeuring uit te spreken. Die ‘ware goed voor een sensatieroman, een kermisstuk of een schotschrift, maar past niet’, zoo zegt hij, ‘aan het hoofd van een opstel van een ernstig man over eene hoogst ernstige zaak’.

Waarom niet? Het kwam mij voor, dat de natie wèl moest weten, wat hier op het spel stond! Trouwens, de heer Nederburgh had mij zelf den titel eenigermate aan de hand gedaan door zijne erkenning:... ‘onze nationale eer, ons gezag in den Archipel staan op het spel’ (bl. 3 der eerste brochure).

Dat die *titel* nu zelfs aan afkeuring blootstaat, bewijst, naar het mij voorkomt, ‘gebrek aan degelijke argumenten’ (bl. 4) tegen den inhoud van mijn opstel. Van welk gehalte die argumenten zijn, zal ik thans nagaan.

De conclusie des heeren Nederburgh, dat, wanneer mijne critiek gegrond is, ‘zijn optreden als schrijver over de Atjeh-zaak een daad van weergalooze driestheid en onverstand’ is, laat ik daarbij geheel voor zijne rekening. Hij mag mijne critiek ‘scherp’ noemen - die conclusie heb *ik* niet uitgesproken; en ik heb ook nu slechts de bedenkingen in beschouwing te nemen, welke tegen mijne critiek zijn ingebracht.

Wat niet ter zake dienende is, zal ik daarbij zooveel mogelijk ter zijde laten.

Na eene algemeene appreciatie van mijn vroeger opstel in *De Tijdspiegel,* van welk opstel wordt verklaard, dat het ‘ontbloot’ is ‘van innerlijke waarde’, volgen niet minder dan *negen en twintig* punten, waarin ik bij mijne critiek, te goeder of te kwader trouw, uit onkunde of uit zucht tot tegenspraak, zoude hebben gedwaald. *Negen en twintig* zinsneden uit mijn opstel worden, van blz. 7 tot 48, door den heer Nederburgh besproken en, naar zijne meening, ‘behoorlijk wederlegd’.

Alvorens na te gaan, in hoever zulks inderdaad het geval is, moet ik mij nog eene opmerking veroorloven. Om de ‘waardeloosheid’ mijner critiek ‘aan den dag te brengen’, zegt de heer Nederburgh, moeten o.a. de bronnen, waaruit ik heb geput en waarop ik mij beroep, worden geraadpleegd; en hij laat daarop volgen: ‘Weinigen slechts hebben tijd, gelegenheid en lust tot dien tijdroovenden en *vervelenden* arbeid....’

Het komt mij voor, dat iemand, die het ‘raadplegen’ van werken, over de geschiedenis van Indië handelende, reeds ‘vervelend’ vindt, bezwaarlijk als deskundige op historisch gebied zal kunnen worden aangemerkt. Natuurlijk, dat de meesten, die van geschiedenis geene bijzondere studie hebben gemaakt, haar slechts oppervlakkig kennen. Dat dezulken het doordringen in de détails ‘vervelend’ vinden, laat zich begrijpen; maar dat zij, die zich op de geschiedenis beroepen en

daaruit lessen willen putten, slechts met weerzin historische werken ter hand nemen, - dat gaat mijn begrip te boven! Het is mij althans steeds voorgekomen, dat de geschiedenis van een land belangwekkender wordt, naarmate men daarin dieper doordringt; en ik meen, dat hij, die hare studie nog ‘vervelend’ kan vinden, niet de ware leidsman op historisch gebied wezen kan.

Het zou voor mij het gemakkelijkst zijn, indien ik bij de bespreking der bovenbedoelde 29 punten den heer Nederburgh op den voet volgde. Maar om twee redenen zal ik dat niet doen; ten eerste, omdat zoodanige wijze van behandeling weinig aantrekkelijk voor den lezer wezen kan, en ten tweede, omdat zij dan onvermijdelijk meer een persoonlijk karakter dragen zou; ik zou dan bezwaarlijk kunnen nalaten, te antwoorden op sommige uitvallen, die de heer Nederburgh (bl. 7) schijnt noodig te hebben gehad, ‘om zijn moreel te versterken’.

Wanneer men eenigszins de chronologische volgorde in het oog houdt van de verschillende onderwerpen, door den heer Nederburgh ter sprake gebracht, dan dient in de eerste plaats besproken te worden het standpunt, dat de Indische Regeering tegenover de Buitenbezittingen wenschte in te nemen na 1816.

‘Toen de herboren Nederlandsche Staat in het tweede decennium dezer eeuw de heerschappij over den Indischen Archipel aanvaardde, werd als beginsel aangenomen: beperking van bemoeienis met de meeste bezittingen buiten Java’, zegt de heer Nederburgh, maar ‘de omstandigheden.... dwongen telkens tot afwijking’.

Het kwam mij voor, dat deze voorstelling van zaken niet juist was. Er was, in de eerste jaren na 1816, geene sprake van eenig *beginsel* in den aangegeven zin; slechts was men aanvankelijk *gedwongen* tot beperking van bemoeienis met de Buitenbezittingen, omdat men de middelen (eene voldoende krijgsmacht) miste, om tot uitbreiding van gezag over te gaan.

De heer Nederburgh blijft evenwel zijne eenmaal uitgesproken ‘stelling’ handhaven; hij meent, dat zij zelfs bevestigd wordt door onze talrijke expeditiën op de Buitenbezittingen, - Palembang, Sumatra's Westkust, Borneo's Westkust, Celebes - omdat deze ‘niet vrijwillig, uit veroverzucht, maar uit nooddwang’ werden aangevangen, en beroept zich verder op het elders door mij vermelde feit, dat men in 1820 nog ‘bedenkingen’ had tegen ‘de uitbreiding onzer Buitenétablissementen’.

Het is echter duidelijk, dat dit feit alleen bewijst, dat men in 1820 - toen ook de tweede expeditie tegen Palembang moest worden voorbereid - rekening moest houden met de geringe krijgsmacht, die beschikbaar was.

De belangrijke expeditiën op de Buitenbezittingen tusschen 1819 en 1825 zijn, naar de heer Nederburgh het voorstelt, de juiste toepassing

van het aangenomen beginsel van onthouding! Ik meen daarentegen, dat, wanneer men werkelijk de bemoeienis met de Buitenbezittingen had willen *beperken*, onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Van der Capellen veel minder gedaan zou zijn, dan inderdaad gedaan *is*, om onze bemoeienis *uit te breiden.*

Dat wij nooit een oorlog hebben aangevangen, zonder dat er aanleiding toe was, - dat spreekt vanzelf. Maar wanneer men geen oorlog *wil*, kan men hem ook lang uitstellen; dat is door onze houding ten opzichte der Buitenbezittingen, b.v. tijdens den Java-oorlog, en ook door onze houding jegens Atjeh, in de jaren tusschen 1824 en 1873, wel duidelijk bewezen.

In 't voorbijgaan merk ik op, dat de heer Nederburgh ons thans mededeelt, dat de oorlog op Sumatra's Westkust 'niet vrijwillig, uit veroverzucht, maar uit nooddwang' werd aangevangen; eene voorstelling, die al zeer weinig overeenkomt met de vroegere (bl. 7 der *Proeve*), dat 'wij ons in 1822 in de godsdiensttwisten der Bovenlanden zijn gaan mengen' en 'een vrijheidlievend volk met geweld wilden dwingen, zich zonder trapsgewijze voorbereiding aan ons rechtstreeksch bestuur te onderwerpen'.

Maar om terug te komen op het door den heer Nederburgh aangegeven 'beginsel'. Ik heb de juistheid daarvan tegengesproken; het blijkt, vertrouw ik, nu ook wel, dat de aangevoerde argumenten weinig steekhoudend zijn, maar het *bewijs*, dat het bedoelde beginsel *niet* werd aangenomen, 'toen de herboren Nederlandsche Staat in het tweede decennium dezer eeuw de heerschappij over den Indischen Achipel aanvaardde', ben ik nog schuldig gebleven.

Dat bewijs zal ik thans leveren.

Het Regeerings-reglement van 1818, door Commissarissen-Generaal vastgesteld, bevatte in art. 25 slechts het volgende voorschrift:

'*In het algemeen* vermag de Gouverneur-Generaal in Rade geen oorlog tegen eenige der Indische vorsten of volkeren te verklaren of deze in hunne oorlogen met andere ter hulpe te komen, tenzij werkelijk vijandelijke aanvallen of toebereidselen wierden gemaakt tegen eenig gedeelte van Nederlandsch-Indië of eenigen van Nederland afhankelijken vorst, of wel zoodanigen met wien te dien einde reeds eene verbintenis mocht bestaan of nader op uitdrukkelijken last des Konings worden aangegaan.'

Het beginsel, in 1818 aangenomen, zeide alzoo niet anders, dan dat, *in het algemeen,* geene oorlogen mochten worden aangevangen zonder voldoende aanleiding.

Met dat beginsel waren de handelingen tijdens den Gouverneur-Generaal Van der Capellen niet in strijd: de opgenoemde oorlogen tegen Palembang, Sumatra's Westkust, Borneo's Westkust, Celebes waren behoorlijk gemotiveerd.

Maar het is voldoende bekend, dat er - niet het minst door die

aanhoudende oorlogen - een belangrijk tekort in de Indische geldmiddelen ontstond en dat de klachten over geldverspilling en kostbaar beheer aanleiding gaven tot de zending, als Commissaris-Generaal, van Du Bus de Ghisignies, die, in algemeenen zin, alle maatregelen moest treffen, welke tot verbetering van den toestand der koloniale geldmiddelen konden dienen.

Een dier maatregelen was (art. 38 zijner instructie) de vermijding van alle krijgstochten op de Buitenbezittingen; en de noodzakelijkheid daartoe werd des te dringender, toen inmiddels de Java-oorlog was uitgebroken.

Nog slechts kort had Du Bus het hoogste gezag aanvaard, of hij deed eene circulaire ‘aan alle eerste civiele en militaire autoriteiten op de établissementen buiten Java en Madura’ uitvaardigen (28 Maart 1826), waarbij hun werd opgedragen, ‘uit overweging van den financiëelen toestand dezer bezittingen en uit bezorgdheid van derzelver handel en scheepvaart’ alle vijandelijkheden zooveel mogelijk te voorkomen ‘door voorzichtig beleid en wijze inschikkelijkheid’, enz.

Dit beginsel werd nader uitgewerkt in het door Du Bus afgekondigde Regeeringsreglement van 1827, waarvan art. 25 aldus luidt:

‘De Indische Regeering draagt zorg, dat de bestaande of nog verder te maken tractaten met de meeste trouw en nauwkeurigheid van de zijde der Nederlandsche ambtenaren worden opgevolgd en nagekomen; zij wendt alles aan wat tot bevordering en handhaving van rust en vrede strekken kan, en geeft de strengste bevelen aan de onderscheidene Hoofden en Gezaghebbers, om daartoe van hunne zijde krachtdadig mede te werken. Aan de Indische Regeering wordt met den meesten nadruk aanbevolen om, zooveel mogelijk, alles te vermijden en te voorkomen wat eenige aanleiding tot eenen oorlog geven kan, en tot stelsel aan te nemen van nimmer den oorlog tegen eenig Indisch vorst of volk te voeren, dan wanneer het Nederlandsch gezag en grondgebied in deze gewesten vijandelijk wordt aangevallen of dat daartoe toebereidselen worden gemaakt, wanneer alle middelen tot bevrediging vruchteloos beproefd zijn, en zulks alzoo uit noodweer en tot verdediging van het Nederlandsch gezag en van verkregen rechten geschieden moet...’

Wanneer men dit artikel vergelijkt met het boven aangehaalde uit het Regeeringsreglement van 1818, valt het onderscheid in het oog; en dan is het duidelijk, dat het beginsel, door den heer Nederburgh bedoeld, niet werd aangenomen door de Indische Regeering, toen zij de Koloniën van de Engelschen overnam, maar wel tien jaren later, hoofdzakelijk als bezuinigingsmaatregel. De omstandigheden brachten toen trouwens mede, dat ‘men liever de Buitenbezittingen had prijsgegeven, dan eenige legermacht van Java te verwijderen’ (Jhr. H. van der Wijck, *De Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen onder Du Bus*, bl. 49).

Maar dat beginsel bleef slechts korten tijd van kracht. Toen eenmaal de Java-oorlog geëindigd en de financieele toestand der Koloniën

aanzienlijk verbeterd was, sprak Van den Bosch, speciaal ten opzichte van Sumatra, heel anders. Toen heette het, reeds in 1832, dat ‘de onderwerping van geheel Sumatra’ steeds als een staatkundig beginsel voor oogen moest worden gehouden, ofschoon een groot deel van dat eiland nog geheel onafhankelijk was. En het beste bewijs, dat men in den vervolge niet meer zoo vast aan het door Du Bus afgekondigde beginsel vasthield (al zou eene goede staatkunde, met het oog op de beschikbare krachten, nog langen tijd beperking van bemoeienis met sommige gedeelten van den Archipel, bv. Borneo, raadzaam maken), is wel te vinden in het Regeeringsreglement, in 1836 door den Koning vastgesteld.

Daarin wordt (art. 23) slechts bepaald:

‘De Gouverneur-Generaal beslist, in welke gevallen een oorlog tegen een der Indische vorsten of volken zal begonnen worden, en bepaalt den aard en de strekking der voorschriften, daaromtrent aan de ondergeschikte ambtenaren te geven, alles behoudens de algemeene of bijzondere bevelen des Konings. De Gouverneur-Generaal heeft op denzelfden voet de bevoegdheid tot het sluiten van vrede.’

Het Regeeringsreglement van 1854, vastgesteld bij de wet, bepaalt (art. 44) in andere bewoordingen hetzelfde.

Uit het bovenstaande volgt m.i. overtuigend, dat de mededeeling des heeren Nederburgh omtrent het in 1816 aangenomen beginsel den toets der critiek niet kan doorstaan. Dat beginsel werd slechts gehuldigd tijdens den Java-oorlog, toen men vooral uit financieele overwegingen daartoe gedwongen was.

In het oog vallend is het, dat de heer Nederburgh in zijne repliek (bl. 12) de bovengenoemde aanschrijving van Van den Bosch van 1832 buiten beschouwing heeft gelaten en dat hij, bij die repliek, de algemeene phrase stelt: ‘De graad onzer bemoeienis met de Buitenbezittingen was steeds evenredig aan ons belang en andere omstandigheden’.... Dàt zal wel door niemand worden betwijfeld!

Hoe afkeerig de Regeering (in 1820) ook was van uitbreiding onzer Buiten-etablissementen in het algemeen, - niet uit ‘beginsel’, maar omdat zij slechts over eene zeer beperkte krijgsmacht te beschikken had - noodzakelijk was het, dat zij ten opzichte van Sumatra's Westkust hare bedenkingen ter zijde stelde.

De heer Nederburgh, die in zijne eerste brochure het ontstaan van den Padrie-oorlog verklaarde uit de omstandigheid, ‘dat wij ons in de godsdiensttwisten der bovenlanders gingen mengen’ en daarna al spoedig pogingen aanwendden, ‘om die streken aan ons direct bestuur te onderwerpen’, stemt nu, al erkent hij zulks niet (bl. 16), toe, dat wij ons *niet* in ‘godsdiensttwisten’ mengden. Er heerschte, zoo zegt hij nu in andere woorden, een godsdienstoorlog tusschen de Padries en de Maleiers; de laatsten riepen onze hulp in en wij verleenden haar.

Dat is reeds iets gewonnen, maar niet genoeg. De Padries waren eene hervormingspartij, niet alleen op godsdienstig, maar vooral op staatkundig gebied, omdat geestelijk en wereldlijk gezag in hun oog niet gescheiden mochten zijn. De 'godsdienstoorlog' was dus wel degelijk een *hevige burgeroorlog*, waarbij de adat-partij, vooral de verdreven of bedreigde wettige hoofden, onze hulp inriep.

Wij verleenden die hulp, zegt de heer Nederburgh, maar waarom? Eenvoudig, om van de 'godsdiensttwisten' partij te trekken tot uitbreiding van ons gezag?

Geenszins! Uitbreiding van ons gezag was destijds 'wensch noch doel' van de Indische Regeering, doch werd later een noodzakelijk gevolg van de omstandigheden, die zich voordeden. De gevraagde bescherming werd vooral verleend, omdat onze nederzetting te Padang anders niet veilig zou zijn voor een aanval der Padries en omdat er gevaar bestond, dat die bescherming anders zou worden verzocht aan de Engelschen, die destijds te Natal en Ajerbangies gevestigd waren. De inmenging der Engelschen in de zaken der Padangsche Bovenlanden zou tegen ons belang geweest zijn; en dat het gevaar, dat wij door de Padries zouden worden verdreven, wanneer wij neutraal bleven, niet hersenschimmig was, blijkt wel uit den toestand, waarin wij Natal en Ajerbangies in 1825 van de Engelschen overnamen(*).

De officieele bescheiden, welke ik over eenigen tijd denk te publiceeren in de *Bijdragen* van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, als vervolg op mijn vroeger opstel: *Sumatra's Westkust van* 1819-1825, zullen nader staven, dat ons optreden tegen de Padries niet geschiedde uit lust, 'om ons in de godsdiensttwisten der bovenlanders te mengen', maar uit zucht tot zelfbehoud; zooals de heer Nederburgh nu ook erkent, *uit nooddwang*.

Voorloopig vinde hier eene aanhaling hare plaats uit een rapport, door den Kolonel De Stuers in Mei 1826 opgesteld:

'Toen, in 1819, het Nederlandsch Gouvernement bezit nam van Padang, bevond zich het établissement zeer nauw door de Padries ingesloten.

De Bovenlanden waren in vollen oorlog; de XII Kota's ten Noorden en de XIII Kota's ten Oosten van Padang waren de palen die hen nog tegenhielden.

De Engelsche Resident-koopman gaf aan den Nederlandschen Resident Padang over, toen de rust zeer wankelend was; overigens bestond er onder de Maleische bevolking een groote geest van twist, eene volslagen regeeringloosheid.

De Engelsche Residenten wisten de geschillen te vereffenen door geschenken, en eenige bollen opium deden toen spoediger effect dan nu eenige pelotons soldaten, maar ook dit kon niet duurzaam zijn, en de gevolgen werden erg.

(*) 'Het ontstaan van den Padrie-oorlog' is uitvoeriger geschetst in mijn opstel, onder dien titel voorkomende in het *Indisch Militair Tijdschrift* van September 1887.

Men bespeurde overigens den geest der Padries aan de kanten van Kajoetanam, reeds aan dezen kant van de bergketen waarlangs gemeenschap is met de Bovenlanden.

Al dadelijk, in 1821, zond de Resident, op dringend verzoek van uitgeweken Maleische hoofden uit de Bovenlanden, eenige troepen naar Semawang, aan gene zijde van het gebergte.....

Toen kregen de bijna door de Padries geheel overwonnen Maleiers eenigen moed, en dit gaf aanleiding tot het vergunnen van meer hulp; en eene in het laatst van 1821 begonnen expeditie, waartoe tot zes compagnieën gebezigd werden en welke tot in het laatst van 1824 altijd in volle activiteit waren, had tengevolge dat, op 1 Januari 1825, een gedeelte van het oude Menangkabausche Rijk bezet was door 625 man troepen.....

Alhoewel in eene aanhoudende spanning in die Bovenlanden, was men door het aanwezen der troepen aldaar, te Padang en in de (omliggende) districten ook geruster geworden; en ook landschappen, vroeger op de been, nu beschermd, brachten veel toe tot de verlevendiging van den handel. Het Nederlandsch gezag, meer klem hebbende dan het voormalige, bracht ook de zaken allengs op eenen solideren voet.'

En de Kolonel Elout schreef in Maart 1832 aan den Gouverneur-Generaal:

'Wanneer men den rampzaligen staat der voormalige Engelsche bezittingen om de Noord beschouwt, en overweegt in welk een ellendigen toestand wij die bezittingen hebben overgenomen; een toestand, alleen het gevolg van de overwinningen der Padries aan deze zijde van het gebergte, - dàn eerst beseft men, van welk belang het geweest is, dat het Nederlandsch Gouvernement in de Padangsche Bovenlanden de Padries heeft te keer gegaan; en men gevoelt, dat de tegenwoordige welvaart van Padang daaraan veel verschuldigd is, want het lijdt geen twijfel, of wij zouden later diezelfde Padries in onze benedenlanden hebben moeten bestrijden. Hadden wij hen in de bovenlanden niet tegengegaan, dan zou Padang een tweede Natal zijn geworden.....'

Het vorenstaande zal wel voldoende zijn ten bewijze, dat de heer Nederburgh de aanleiding tot den Padrie-oorlog en de noodzakelijkheid van dien oorlog ook thans nog onvoldoende heeft doorgrond (zie blz. 7 der eerste, blz. 16 der tweede brochure).

De kleine militaire macht, waarmede ten tijde van Raaff de Padrie-oorlog werd gevoerd, was gewapend met vuursteengeweren; onze hulptroepen en ook onze tegenstanders, de Padries, hadden lontgeweren, waarmede zij *uitstekend* schoten. 'Gewoon, om van zijne prille jeugd de behandeling der vuurwapenen te leeren kennen, acht hij (de inlander ter Sumatra's Westkust) zich niet gelukkig voordat hij de ge-

legenheid vindt zijne handigheid aan den dag te leggen.....' Aldus schreef de Kapitein De Quay in December 1831, en vele bewijzen zijn er, dat dit oordeel niet overdreven was.

De heer Nederburgh had in zijne eerste brochure (blz. 11) geschreven:

'De Maleiers van Sumatra's Westkust hadden betrekkelijk weinig goede vuurwapenen; hunne lontgeweren waren lomp en schoten slecht; *door onkunde werden zij soms overladen of zonder proppen geladen*, *zoodat de kogel er wel eens uitrolde voor het schot afging.*'

Thans zegt hij (blz. 22), dat zijne periode *in haar geheel* luidde: 'De Maleiers van Sumatra's Westkust hadden betrekkelijk weinig goede vuurwapenen; hunne lontgeweren waren lomp en schoten slecht.'

Is dat de periode *in haar geheel* teruggeven? Waar is de laatste helft gebleven?

Eene repliek zal wel overbodig zijn bij dergelijke poging tot weerlegging; vooral wanneer de heer Nederburgh, die laatste helft ook verder negeerende, thans schrijft, dat hij zich 'volstrekt niet heeft uitgelaten over de geoefendheid der Maleiers in het schieten'!

Even ongelukkig is trouwens al hetgeen verder wordt aangevoerd ten bewijze, dat mijne critiek 'waardeloos' is, naar aanleiding van mijne bewering, dat de Maleiers overvloed van geweren hadden en daarmede goed schoten.

Hierop wordt geantwoord, dat de nadruk niet op *weinig*, maar op *goede* moet vallen; dat niet gezegd werd, dat de Maleiers, maar alleen dat hunne geweren slecht schoten.

De Maleiers schoten met hunne geweren goed; dus waren, in hunne handen, hunne geweren goede geweren. Zoo zou mijne conclusie zijn. Die geweren waren zeker te lomp, te zwaar geweest voor Europeesche troepen, maar blijkens de ervaring waren zij voortreffelijk in de handen der Padries.

Hoe een geweer 'slecht schiet', maar een inlander met datzelfde geweer goed schiet, - dat ontsnapt aan mijn bevattingsvermogen.

Waren de vuursteengeweren, waarmede de troepen van Raaff gewapend waren, veel beter? had ik gevraagd. 'Zeer zeker veel beter', zegt de heer Nederburgh, want 'met dergelijke geweren waren de groote Europeesche oorlogen in het laatst der voorgaande en in het begin dezer eeuw gevoerd, en zij waren nog algemeen in gebruik'.

Welk argument! Zeker waren de vuursteengeweren beter *in de hand van een Europeaan*; maar de vraag was hier, of een vuursteengeweer in de hand van een soldaat zooveel beter was dan een lontgeweer in de hand van den Padrie. En wanneer wij ons dan verschillende gevechten uit den tijd van den Padrie-oorlog herinneren, - men denke slechts aan den bekenden terugtocht van Vermeulen Krieger - dan schijnt de superioriteit van ons geweervuur boven dat der Padries nog zoo zeker niet.

Dat een Europeesch wapen overigens *per se* beter is dan een in-

landsch van denzelfden tijd, mag geenszins als juist worden aangenomen; men denke slechts aan Negara-klingen en aan Atjehsche klewangs.

In de wederlegging en bespreking van het door den heer Nederburgh ten deze aangevoerde ben ik wat uitvoerig geweest, ook omdat het niet aangaat, de verdiensten van Raaff en zijne opvolgers of die der onder hunne bevelen gestelde troepen te verkleinen, door den geboden tegenstand als geringer voor te stellen, dan hij inderdaad is geweest.

De oorlog tegen de Padries, in 1821 begonnen, werd in 1823 (zonder revanche te nemen voor de duchtige nederlaag aan den Marapalm) gestaakt. Hij werd hervat in 1831 en eindigde in 1837 met den val van Bondjol of, nauwkeuriger uitgedrukt, in 1838 met de verovering van Daloedaloe (De Waal, II, blz. 96).

Aldus schreef de oud-Minister De Waal, op wien de heer Nederburgh zich beroept ten betooge, dat het in het tijdvak van 1825-1831 *geen* vrede was (blz. 17).

Na den in 1825 met de Padries gesloten vrede, en in verband met de eischen van den Java-oorlog, werd onze troepenmacht ter Westkust van Sumatra zóó verminderd, dat aan het voeren van oorlog niet werd, niet kon worden gedacht. De Padries breidden hunne macht uit, wij bleven daarentegen werkeloos. Sommige districten, tot ons gebied behoorende, weigerden onze belastingen (opiumpacht en passartollen) - wij lieten ze ongemoeid. Ons gezag ging achteruit, raakte zelfs in diep verval, maar het zwaard rustte in de scheede.

De heer Nederburgh betwist dit, met een beroep op gebeurtenissen in 1827 en 1830. Ten onrechte evenwel; daar was geene sprake van oorlog *tegen de Padries*, wel van bestraffing van oproerige onderdanen.

Wellicht kan deze kleine terechtwijzing dienen als het door den heer Nederburgh op blz. 22 gevraagd bewijs, dat hij de geschiedenis van den oorlog op Sumatra's Westkust nooit *goed* gelezen heeft.

Dat de heer Nederburgh tegenstrijdigheid ziet in mijne mededeeling, dat de Padries het vredesverdrag van 1825 onophoudelijk schonden, en in eene andere, dat wij niettemin den vrede handhaafden, omdat wij de middelen misten tegen hen op te treden, begrijp ik niet. Die ‘tegenstrijdigheid’ is echter in zijn oog een steen, die hem ‘zoo goed te pas komt bij het bouwen zijner anti-critiek’ (blz. 47). Niet onopgemerkt mag intusschen blijven, dat hij mijne woorden, aangehaald op blz. 46, op blz. 47 veranderd teruggeeft; ik had geschreven: ‘Na den gesloten vrede hadden wij geene mobiele troepen *dadelijk* noodig’, hetgeen wil zeggen, dat men ze *desnoods* missen kon; op de volgende bladzijde wordt het voorgesteld, alsof ik gezegd had: ‘Wij hadden geene mobiele troepen noodig, omdat het vrede was.’ Men voelt, vertrouw ik, het onderscheid. Ik weet waarlijk wel, dat de Kolonel De Stuers

zelfs herhaaldelijk op eenige vermeerdering van troepen aandrong (zie o.a. Lange, I, blz. 145 en 147), maar ze niet kreeg. Hoogere belangen beletten dat en, dank zij de door De Stuers getroffen regelingen, konden we ons, zoo goed en zoo kwaad het ging, staande houden zonder de, op zichzelve, zeker noodzakelijke versterking.

De toestand, tusschen 1825 en 1831, kwam voor een goed deel overeen met dien, welke er heerschte vóór den aanvang van den Padrie-oorlog in 1821. Er was in dat tijdvak voorzeker strijd, waarmede de Nederlanders zich echter niet bemoeiden; er heerschte toen in meerdere of mindere mate burgeroorlog; maar *ons* zwaard rustte in de scheede. De handelingen der Padries waren ongetwijfeld verderfelijk voor de welvaart des lands; maar was dat alles het gevolg van *onze* inmenging, zooals de heer Nederburgh op blz. 7 en 8 zijner eerste brochure het voorstelde?

Daar de Padrie-oorlog, van 1821-1824 en van 1831-1837 gevoerd, een einde maakte aan het ‘alles vernielend stelsel der Padries’, zou men integendeel kunnen beweren, dat onze inmenging bij slot van rekening, in hooge mate zelfs, aan de welvaart der bevolking ten goede kwam. De ondervinding na 1837 heeft dat doen zien.

In het tijdvak van 1834-1837 was trouwens de oorlog niet meer zoo verderfelijk voor de welvaart; want toen was de strijd meer gelocaliseerd, toen had het grootste gedeelte des lands er geen last meer van.

De vele transportdiensten, welke gedurende het zoo langdurig beleg van Bondjol van de goedgezinde bevolking moesten worden geëischt, maakten haar eindelijk zeer ontevreden. Dat is voorzeker niet te verwonderen, maar de vraag is, of die zwaardere lasten inderdaad ‘verderfelijk voor de welvaart’ waren. Kon de bevolking niet behoorlijk hare rijstvelden bebouwen? Werd de rust onder de goedgezinden verstoord?

In het laatst van 1832 scheen de oorlog tegen de Padries geëindigd, maar in het begin van 1833 brak onverwachts een opstand uit, die ons gezag in de Padangsche Bovenlanden ernstig bedreigde. In September was het groote gevaar geweken en de strijd in hoofdzaak om Bondjol geconcentreerd.

Toen was inmiddels de Gouverneur-Generaal Van den Bosch ter Westkust van Sumatra verschenen. Hij gelastte, Bondjol onmiddellijk te bemachtigen, doch men stootte het hoofd, en het beleg dier plaats duurde nog bijna vier jaren.

Van den Bosch gaf, bij die gelegenheid, juist geen bewijs van groot *militair* talent. Hij was dan ook meer staatsman dan krijgsman. Hij nam verschillende politieke maatregelen, en kort na zijn vertrek (25 October 1833) vaardigden de door hem achtergelaten commissarissen, Van Sevenhoven en Riesz, eene publicatie uit, welke, om hare uitvoerigheid, het plakkaat pandjang genoemd werd.

Die publicatie had ten doel, om, nu het verzet over het algemeen (altijd met uitzondering van Bondjol) was onderdrukt, te *organiseeren* en daarmede te *pacificeeren.* De heer Nederburgh stelt het voor (eerste brochure, blz. 8), alsof die oorkonde werd uitgevaardigd, om *concessiën* te doen: ‘waarschijnlijk tot het eindigen van het verzet, maar zeer zeker tot het behouden der rust’.

Wanneer wij aan eene pas onderworpen bevolking hare rechten en verplichtingen bekendmaken, kan men - zoo komt het mij voor - bezwaarlijk spreken van concessiën. Voorzeker gaf Van den Bosch een bewijs van gematigdheid, en daarmede van staatsmanswijsheid, door de verplichtingen der bevolking niet hooger, dan noodig was, op te voeren. Maar kan men spreken van *concessiën*, wanneer aan de bevolking o.a. wordt bevolen:

ons in den oorlog bij te staan met gewapende mannen;

de wegen en bruggen te onderhouden, en

groote uitbreiding te geven aan koffie- en peper-cultuur, waarover wij door onze ambtenaren zouden doen waken?

Om het plakkaat pandjang behoorlijk te kennen, dient men het te kennen *in zijne toepassing.* Ik verwees daarom naar de beschouwingen van den heer De Waal (*Onze Indische financiën*, VI, blz. 145-174). Zeker kent men het niet uit de zeer onvolledige en daardoor onbetrouwbare inhoudsopgave van den heer Nederburgh (blz. 8 zijner eerste brochure).

Zooals ik vroeger opmerkte, leerde de uitslag van den Padrie-oorlog, dat men ten onrechte ontmoedigd was en de toekomst te donker had ingezien. Maar - voegde ik erbij - onze staatslieden van dien tijd hadden vertrouwen in de toekomst, ook onder moeielijke omstandigheden.

De heer Nederburgh tracht dit (blz. 20) te weerleggen, doch schiet daarbij ontegenzeggelijk te kort.

Dat onze staatslieden destijds ook wel eens wanhoopten aan de toekomst, tracht hij aan te toonen uit twee feiten: 1°. dat men, in September 1833, het niet eens was omtrent *de wijze*, *waarop* Bondjol moest worden veroverd: Van den Bosch wilde onmiddellijk tot den aanval overgaan, Riesz en Elout meenden, dat men op langzamer en regelmatiger wijze te werk moest gaan; 2°. dat, in 1837, Van den Bosch met andere woorden tot den Koning zeide: wij spannen nu onze uiterste krachten in, om Bondjol te doen vallen; maar als dit doel daarmede nog niet bereikt wordt, dan weet ik niet meer, wat er verder gedaan zal moeten worden; ‘dan zou men *als het ware* de zaak kunnen opgeven’.

Van den Bosch is dus nooit moedeloos geweest: in 1833 was daarvan niet in 't minst sprake, en uit zijne meening van 1837 zou men slechts kunnen afleiden, dat bij haast moedeloos *geworden* zou zijn, wanneer Bondjol niet eindelijk gevallen ware.

In ieder geval heeft men, noch in 1833, noch in 1837, de onderneming tegen die plaats opgegeven; al ontmoette men groote bezwaren, men heeft zich daardoor niet laten afschrikken; zijn er toen wellicht personen geweest, die, zooals thans de heer Nederburgh, geen vertrouwen hadden in de toekomst, - de staatslieden van dien tijd, *die te beslissen hadden*, misten dat vertrouwen niet, en de ondervinding heeft hen schitterend in het gelijk gesteld.

Trouwens, de geschiedenis van onze heerschappij in Indië leert op elke bladzijde, dat wij, volhardende op den eenmaal ingeslagen weg, altijd eindigen met te overwinnen. Wanneer die geschiedenis eene leermeesteres is, dan kan zij ons niet anders leeren dan *volharding*.

Tegenover mijn beroep op die geschiedenis, in het bijzonder op die van Sumatra's Westkust, stelt de heer Nederburgh (blz. 20 en 21) een beroep op Spanje, België, Griekenland en Polen! Met meer recht dan hij kan ik zeker zeggen, dat de omstandigheden geheel ongelijk en zijne voorbeelden in dit geval niet toepasselijk zijn.

Mijne meening is, dat wij, ook ten opzichte van Atjeh, nog zeer veel van de geschiedenis van het overige Sumatra, vooral van Sumatra's Westkust, in deze eeuw kunnen leeren: ik toonde dat o.a. aan in *De Gids* van November 1886 en November 1887.

Alvorens van Sumatra's Westkust af te stappen, moet ik thans nog enkele woorden wijden aan de quaestie, in hoever daar rechtstreeksch bestuur werd ingevoerd.

De heer Nederburgh zeide in zijne eerste brochure, dat wij een vrijheidlievend volk met geweld willen dwingen, zich zonder trapsgewijze voorbereiding aan ons rechtstreeksch bestuur te onderwerpen; dat onze inmenging ‘in de godsdiensttwisten der Bovenlanders’ al spoedig ‘overging in pogingen om die streken aan ons direct bestuur te onderwerpen’; dat de Padrie-oorlog 15 jaren heeft geduurd, en - zoo liet hij hierop volgen - ‘wij *hebben* ons doel, rechtstreeksch bestuur, niet volkomen bereikt’.

Op deze ten eenen male onjuiste voorstelling antwoordde ik slechts, met andere woorden: Hoe kunt gij dat zeggen; nergens in Indië is ons bestuur meer rechtstreeksch dan juist op Sumatra's Westkust!

De heer Nederburgh tracht dit te wederleggen, door te verklaren, dat hij gezegd heeft, - *bedoeld* wellicht, *gezegd* zeker niet - dat wij geen rechtstreeksch bestuur voerden *bij het einde van den oorlog in* 1837 (blz. 18).

Maar door deze wijziging maakt hij voorwaar zijne zaak niet beter, *want ook in* 1837 *voerden wij rechtstreeksch bestuur*; wij voerden dat van het eerste oogenblik af, dat wij ons in de Padangsche Bovenlanden vestigden!

Het is duidelijk, dat de heer Nederburgh ‘rechtstreeksch bestuur’ verwart met ‘inmenging in alle huishoudelijke zaken der bevolking’.

Die inmenging neemt uit den aard der zaak op den duur overal toe, waar wij ‘rechtstreeksch bestuur’ uitoefenen, maar daarmede wordt de aard van ons gezag niet bepaald.

Rechtstreeksch bestuur voeren wij overal daar, waar wij besturen zonder tusschenkomst van *vazallen*; waar de inlandsche hoofden niet door contracten met ons verbonden, maar onze dienaren zijn.

Toen wij in de Padangsche Bovenlanden kwamen, was de Menangkabausche troon reeds sedert geruimen tijd ingestort. Wij vonden geenerlei centraal bestuur, waarmede een contract kon worden gesloten; en wij deden derhalve geene *pogingen,* om direct bestuur in te voeren; wij werden daartoe door de omstandigheden volstrekt *gedwongen.*

Dat men integendeel veeleer ‘pogingen’ aanwendde, om slechts indirect te besturen, is af te leiden uit eene zinsnede van het rapport van De Stuers en Verploegh van 30 Augustus 1825, luidende:

‘Voorts is men op eene onverklaarbare wijze bezorgd geweest om den troon van Menangkabau weder te herstellen, ofschoon deze bij de tegenwoordige generatie genoegzaam als vergeten kan worden aangemerkt en het belang van 't Gouvernement zoozeer medebrengt dat de bestaande tronen niet worden vereeuwigd, veel minder gevallen rijken worden opgebeurd.....’

De invoering van ‘rechtstreeksch bestuur’ was dus geen *doel,* maar slechts de consequentie van onze bemoeiing met de Padangsche Bovenlanden. En mocht men nog willen beweren, dat de Regent van Tanah Datar, als afstammeling der vroegere Menangkabausche Vorsten, meer ontzien werd dan een gewoon inlandsch ambtenaar van den Staat, dat dus aanvankelijk ons bestuur in dat district meer in naam dan inderdaad rechtstreeksch heeten mocht, - dan is daarop het antwoord, dat die Regent in Mei 1833 werd gevat en verbannen en dat, althans na dien tijd, geene sprake van min of meer zelfstandige inlandsche hoofden is geweest. Sedert 1833 voeren wij dus in ieder geval, *ook feitelijk*, rechtstreeksch bestuur in de onderworpen gewesten.

Aan deze beschouwing knoopt zich de vraag vast, in hoever wij sedert 1824 rechtstreeksch bestuur voerden in de residentie Palembang. Mijne mededeeling dienaangaande wordt door den heer Nederburgh bestreden met de opmerking, dat er ‘tot in 1851 in Palembang een centraal-eenhoofdig inlandsch bestuur was onder toezicht van den Resident’ (blz. 14).

Wat is hiervan?

Reeds bij contract van 18 Augustus 1823 stond de Sultan van Palembang tegen een vast maandgeld aan het Gouvernement af: ‘niet alleen al zijne inkomsten hoegenaamd, maar ook de geheele souvereiniteit over het Palembangsche rijk, met al de attributen welke aan de opperste macht toekomen’; en op denzelfden datum werd tot het Palembangsche volk eene uitvoerige proclamatie gericht, waarin o.a.

gezegd wordt: '*Alle ingezetenen van het rijk zijn alzoo voortaan gebracht onder het dadelijk bestier van het Nederlandsch Gouvernement*, *dat hen regeeren en beschermen zal.....*' (De Waal, VII, blz. 76).

Is dat rechtstreeksch bestuur, of niet?

Het is waar, in 1825 stelden wij aan het hoofd van het inlandsch bestuur een 'Rijksbestierder' (ferdana mantrie), maar *als ambtenaar van den Resident* (Id., blz. 79). Deze aanstelling was eene politieke fout, zooals later overtuigend bleek, en die fout werd eerst uitgewischt, toen men den Rijksbestierder in 1851 verbande. Onze Residenten - vooral die van 1842-'48 - lieten veel te veel, en eindelijk het geheele bestuur der binnenlanden, aan hem over. Dat was een groote misgreep, maar veranderde den aard van ons bestuur niet. Wat de Rijksbestierder deed, deed hij *als onze ambtenaar*; toen het bleek, dat hij geen goed ambtenaar was, dat hij ons om den tuin leidde, werd hij door de Indische Regeering uit zijn *ambt* ontslagen, met bepaling, dat hij en zijne zoons naar Java zouden worden verwijderd.

Zeker, na die 'verwijdering' is de invloed van het Europeesch bestuur in de Palembang belangrijk toegenomen - maar alweder, dat doet tot den *aard* van ons bestuur niet af. Kan men den heer Nederburgh al toegeven, dat 'de feitelijke rechtstreeksche bemoeienis van het Europeesch bestuur met de binnenlanden aanvankelijk zeer gering was', - zoodra ons zulks gelegen kwam, breidden wij die bemoeienis uit; het Nederlandsch Gouvernement was onbetwist de wettige souverein van het land en had geene rekening te houden met vazallen.

De heer Nederburgh 'merkt mij op, dat in latere jaren niet-alleen de Pasoemahlanden zijn veroverd, maar ook de Ampatlawang en de Redjang' (blz. 14). Die 'opmerking', niet geheel juist, - want beide districten werden niet *veroverd*, maar zonder tegenstand geannexeerd - was niet dadelijk noodig; ik had slechts van Pasoemah gesproken, omdat de heer Nederburgh het jaar 1866 genoemd had.

Ik had slechts aan te toonen, dat zijne voorstelling van zaken onjuist was, toen hij schreef: 'De oorlogen met Palembang zijn reeds in 1819 begonnen, en de verovering en het onder ons direct bestuur brengen van het geheele rijk is in 1866 voltooid.'

Om in een paar regels den gang van zaken te schetsen zonder ergerlijke onjuistheid, zou ik gezegd hebben:

'Palembang, waar in 1819 en 1821 oorlog werd gevoerd, staat sedert 1823 onder onze souvereiniteit. Ons gezag is in de binnenlanden van lieverlede hechter gevestigd geworden, ook door de aanhechting, in 1859 en 1866, van aangrenzende, tot dusver onafhankelijke landschappen.'

De lezer beslisse, welke voorstelling van zaken de voorkeur verdient!

Nu we toch over Palembang spreken, is het eene goede gelegenheid, nog even terug te komen op den Kraton ter hoofdplaats aldaar, waar

de onzen in 1819 het hoofd stootten en dien zij eerst in 1821 met veel moeite veroverden.

Op die moeielijke verovering van dezen, aan eene groote rivier gelegen Kraton wees ik, tegenover de bewering van den heer Nederburgh, dat de inneming van den Atjehschen Kraton ons weinig moeite zou hebben gekost, als hij maar aan zee of aan eene bevaarbare rivier gelegen geweest ware.

Die vergelijking, zoo zegt de heer Nederburgh, gaat ‘zwaar kreupel’ (blz. 28), want wij hadden in 1821 slechts zeilschepen en minder goed geschut.

Zeker gaan alle vergelijkingen mank; maar als men bedenkt, dat wij in 1821 voor de verovering van den Kraton te Palembang eene macht bijeenbrachten van 18 oorlogsschepen en 14 transportschepen, te zamen met 414 vuurmonden en 4300 man van land- en zeemacht, - dan blijkt daaruit wel voldoende, dat de verovering van een aan eene groote rivier gelegen Kraton nog niet altijd gemakkelijk is, *als hij goed verdedigd wordt.* Dat is thans nog even waar als in vroegere jaren. Ik hoop b.v., dat onze forten op de Harssens, te IJmuiden en aan den Nieuwen Maasmond - al liggen die ook, in strijd met den wensch des heeren Nederburgh, aan zee - niet gemakkelijk in 's vijands handen zullen vallen.

‘Merkwaardig’ vindt de heer Nederburgh mijne opmerking, dat de moeite eener verovering geheel afhangt van de kracht der verdediging. Niet inziende, dat hier van de *verhouding* van aanval en verdediging sprake was, dat ik dus eenvoudig wilde zeggen: naarmate eene sterkte beter verdedigd wordt, zal de verovering meer moeite kosten, acht de heer Nederburgh het noodig, erop te wijzen, dat eene verovering gemakkelijker valt, naarmate de aanvalsmiddelen beter zijn.

En de heer Nederburgh merkt op blz. 3 aan, dat de noodzakelijkheid gebleken is, om tegenover mij overduidelijk te zijn en niet te denken over te laten!

Intusschen is de terechtwijzing niet onjuist, al had zij naar mijne meening gevoeglijk achterwege kunnen blijven. Want, wanneer de verovering gemakkelijker is, naarmate de aanvalsmiddelen beter zijn, dan zal zij ongetwijfeld ook moeielijker zijn, naarmate de middelen van verdediging beter zijn, - en omgekeerd. Het eene volgt logisch uit het andere.

Ik zou bij dit punt zoolang niet stilstaan en den heer Nederburgh gaarne in den waan laten, dat hij omtrent aanval en verdediging van versterkte plaatsen helderder denkbeelden heeft dan ik, indien het mij niet in het oog gevallen ware, dat juist hij, die predikte, dat ‘wij, des noods met groot bezwaar en gevaar, spoedig van het offeren aan Atjeh bevrijd moeten worden’ (*Proeve*, blz. 53), zoo bijzonder veel waarde hecht aan de ‘kracht der middelen van aanval’.

Weet de heer Nederburgh dan niet, - zoo zou ik in zijne eigene

woorden (blz. 29) kunnen vragen - dat bij ons tegenwoordig geschut en projectielen die der Atjehers als kinderspeelgoed zijn? Als eene verovering in hoofdzaak afhing van ‘de kracht der middelen van aanval’, dan hadden wij Atjeh al lang onder den duim en zou het althans weinig moeite moeten kosten, om de verovering tot een goed einde te brengen. Waarom dàn ‘ontruiming’ van Atjeh?

Het is misschien niet te onpas, dat ik hier den regel in herinnering breng, dat bij een oorlog *beleid*, in staatkundigen en militairen zin, veel meer afdoet dan de meerdere of mindere volmaaktheid der materieele hulpmiddelen.

Op zijne beurt verhaalt de heer Nederburgh (blz. 29) ‘ook iets van het innemen van een Kraton’, en wel van dien van Djambi in 1858. Die Kraton - zoo zegt hij - ‘was zeer sterk en zwaar bewapend’ (dan toch altijd met ‘kinderspeelgoed’, in zijne terminologie), ‘werd dapper en hardnekkig’ (gedurende enkele uren) ‘verdedigd, maar lag aan eene voor groote schepen bevaarbare rivier. Aan die ligging dankten wij het, dat wij hem in één dag met kleine macht en gering verlies konden innemen.’

Blijkbaar redeneert de heer Nederburgh aldus: een kraton is een kraton; had Atjeh's Kraton nu ook maar aan eene groote, bevaarbare rivier gelegen, dan hadden wij hem ook in één dag gehad. De inrichting der verdedigingswerken, en vooral het gehalte der verdedigers, blijft dan echter geheel buiten sprake!

Met het vorenstaande heb ik de mededeelingen des heeren Nederburgh ‘op het gebied der geschiedenis en critiek’ besproken, voor zoover zij betrekking hadden op de geschiedenis van onze koloniën buiten Atjeh, en speciaal op die van Sumatra's Westkust en Palembang. Het wordt tijd, dat ik thans mijne aandacht ga wijden aan de nadere beschouwingen, door hem ten beste gegeven ten aanzien van de vroegere en latere toestanden in Atjeh.

Eene eerste vraag, die zich daarbij voordoet, is de verhouding tusschen den Sultan en zijn volk. Tegenover de meening van den heer Nederburgh, dat de Sultan van Atjeh was ‘een machteloos vorst van een weerbarstig en bandeloos volk’, stelde ik de zienswijze van den oud-Gouverneur van Atjeh, Laging Tobias.

Deze verwijzing heeft den heer Nederburgh ‘uitermate verbaasd’, en hij haalt (bl. 38-40) eenige zinsneden aan uit het opstel van den heer Laging Tobias, die hem *schijnbaar* geheel in het gelijk stellen. Schijnbaar evenwel, want het citaat is niet volledig, daar het alleen handelt over de verhouding van den vorst tot de ondergeschikte *hoofden;* maar omtrent het volk zelf, den ‘kleinen man’, laat genoemd oud-Gouverneur zich verder als volgt uit:

‘Hij eert zijnen Sultan en heeft hem lief; niet in schijn, zooals de hoofden, maar inderdaad. Hij heeft den Sultan lief uit traditie, evenals

bij ons de mindere man den Koning en zijn stamhuis liefheeft, al weet hij niet met juistheid, welke dure verplichtingen hij aan het stamhuis van Oranje in het algemeen, en aan den persoon des Konings in het bijzonder heeft. Daarom klonk de leus der Atjehsche hoofden ("strijdt voor uw geloof, strijdt voor uwen vorst)" goed in de ooren van het Atjehsche volk.'

Men zal wel willen toegeven, dat deze voorstelling weinig overeenkomt met de meening des heeren Nederburgh, dat de Sultan was 'een machteloos vorst van een weerbarstig en bandeloos volk'. De vaak vrij onafhankelijke houding der *hoofden* is door hem blijkbaar verward met de houding van het *volk.* Vandaar zijne dwaling, die zeer begrijpelijk zou zijn en niet verder had behoeven besproken te worden, wanneer de heer Nederburgh haar niet had trachten te dekken, *door slechts ten halve te citeeren.*

Overigens vergist de heer Nederburgh zich, waar hij zegt, dat ik mij aan zijne 'uitspraak' geërgerd heb (blz. 41). Ik heb haar zelfs niet onjuist genoemd; ik wees alleen op eene beschouwing van den kundigen oud-Gouverneur Laging Tobias, die tot eene andere conclusie leidde. Indien de heer Nederburgh niets anders geschreven had, waaraan ik mij, als Nederlander, *oneindig veel meer* moest ergeren, dan zou ik waarlijk de pen niet opgenomen hebben, om hem te bestrijden!

Intusschen - hoe de verhouding tusschen vorst en volk ook moge geweest zijn - zeker is het, dat er in de laatste jaren vóór ons optreden tegen Atjeh groote oneenigheden heerschten. Kort na het sluiten van het Sumatra-tractaat zat de Sultan bekneld tusschen de inlandsche en de Arabische partij en droeg hij (in 1871) aan den Radja van Troemon op, de opperheerschappij over Atjeh aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement aan te bieden.

De heer Nederburgh maakt de, op zichzelf juiste, opmerking, dat ik in 1883 deze zaak eenigszins anders heb voorgesteld dan thans, en hij leidt daaruit af, dat ik geene 'vaste denkbeelden omtrent de waarde van de tusschenkomst van den Radja van Troemon heb' (blz. 36).

De opmerking vindt haar grond in de m.i. zeer verklaarbare omstandigheid, dat ik in December 1886 meer wist dan in het begin van 1883.

In 1883 wist ik nog niet, wat ik nu wel weet, en zeer zeker weet, dat de Radja van Troemon zijne tusschenkomst aanbood *op verzoek van den Sultan zelf*; vandaar de reserve, die ik bij mijne beschouwingen in 1883 in acht nam.

De houding, destijds door den Sultan aangenomen, wordt zeker niet weersproken, veeleer bevestigd door die van Habib Abdoe'r Rahman, waarop de heer Nederburgh wijst. Immers, de Habib was het hoofd

der Arabische partij, die den Sultan tegenwerkte. Door hetgeen de Habib in September 1871 sprak, ‘wordt de meening van Atjeh ten onzen opzichte volkomen verklaard’, zegt de heer Nederburgh, de Arabische partij eenvoudig met de Atjehers in het algemeen identificeerende!

‘Het thans nog onderstellen van de mogelijkheid, dat de Radja van Troemon de vijandige stemming der Atjehers in eene vriendschappelijke zou hebben omgezet en hen hebben overreed, onze souvereiniteit te erkennen, getuigt van blind optimisme of kinderlijken eenvoud’, meent de heer Nederburgh, daarbij vergetende, dat verschillende gedeelten van Atjeh, b.v. Edi en de Pasei-streek, alle moeite deden, om onder ons bestuur te komen. Het Koloniaal Verslag van 1872 zegt, *dat door verscheidene Atjehsche staatjes met aandrang aansluiting verzocht werd aan het Nederlandsch gezag.*

Ik ben zeer bepaald van oordeel, dat wij, in 1871 de tusschenkomst van den Radja van Troemon aannemende en daarmede den Sultan met de inlandsche partij op onze hand brengende, later voor veel leed bewaard zouden gebleven zijn. Had er dan wellicht ook oorlog moeten gevoerd worden, dan hadden wij niet, zooals nu, de geheele bevolking tegen ons gehad; dan waren wij in oneindig betere conditie geweest. Onze houding tegenover Atjeh had dan meer overeenkomst gehad met die jegens Siak, welke men zich later - te laat! - tot voorbeeld stelde.

Wie dit alles onmogelijk acht en de Indische Regeering van 1871 nu nog prijst, omdat zij van de bemiddeling van den Radja van Troemon niets weten wilde, geeft, naar mijne bescheiden meening, blijken van weinig staatkundig doorzicht.

Later, toen de omstandigheden veel ongunstiger voor ons geworden waren, - ongunstiger, omdat wij intusschen gewikkeld waren in een hevigen oorlog, waarvan het einde nog niet te zien was, - bood Habib Abdoe'r Rahman, het hoofd der Arabische partij, zijne tusschenkomst aan. Evenals de Indische Regeering vroeger de adat-partij had afgestooten, wilde zij thans ook van de andere partij niet weten. Zij bleef, bij voorkeur, geïsoleerd in een vijandelijk land!

Consequent wellicht, maar verstandig? De heer Nederburgh meent van ja; de oud-Minister Fransen van de Putte oordeelt in tegenovergestelden zin, en met hem betreur ik, dat men steeds hooghartig alle middelen heeft afgewezen, die wellicht tot eene vredelievende oplossing hadden kunnen leiden.

Het zal wel niemand bevreemden, dat ik ten deze meer vertrouwen stel in het oordeel van den heer Fransen van de Putte dan in dat van den heer Nederburgh, wanneer ik er de aandacht op vestig, dat laatstgenoemde van de ‘aanbiedingen van Habib Abdoe'r Rahman’ slechts de helft schijnt te kennen; hij drukt n.l. wèl over, wat dienaangaande op blz. 107, maar niet, wat op blz. 209 van het II^{de} deel mijner *Beschrijving van den Atjeh-oorlog* te lezen staat; en de beschouwingen,

door den heer Nederburgh daarop ten beste gegeven, toonen, naar mij voorkomt, duidelijk aan, dat laatstgenoemde bladzijde hem onbekend is gebleven. Vreemd voorwaar, wanneer men bedenkt, dat ik de onderhandelingen van 1875 indertijd medegedeeld heb in het Indisch Genootschap; dat mijne daar gehouden rede in de *Indische Gids* is overgedrukt; dat de heer Fransen van de Putte den 23sten Januari 1884, in de Eerste Kamer der Staten-Generaal, mijne 'onthullingen' - uit de officieele bescheiden geput - letterlijk heeft aangehaald en daarop nog terugkomt in het 'Voorwoord' van zijne in 1886 verschenen Parlementaire Redevoeringen over Atjeh (blz. XIII).

Kent de heer Nederburgh al deze geschriften niet, dan meen ik gerechtigd te zijn tot de gevolgtrekking, dat hij tot medespreken over de Atjeh-zaken onbevoegd is. Kent hij ze wèl, dan is het onbegrijpelijk, dat hij van de onderhandelingen van 1875 niet rept en zelfs, op blz. 38, schrijft, dat er geene enkele reden is, om te onderstellen, dat de Habib ons in 1874 of 1875 meer diensten zou hebben kunnen bewijzen dan het luttele, dat hij in 1878 gedaan heeft....

De Habib had den 22sten Mei 1875, ten huize van den Luitenant-Gouverneur van Penang en in tegenwoordigheid van dezen, eene samenkomst met onzen agent voor de Atjehsche aangelegenheden, den heer Lavino. Hij verklaarde zich bereid, naar het vijandig gedeelte van Groot-Atjeh te gaan, om te trachten van de hoofden eene volmacht tot onderhandeling met ons te verkrijgen. Van deze onderhandelingen zouden zijne benoeming tot Regent en de verheffing van Toewankoe Daoed tot Sultan de grondslagen uitmaken.

De heer Fransen van de Putte teekent hierbij te recht aan: 'De plaats waar, en de wijze waarop die voorstellen gedaan werden, doen met grond veronderstellen dat zij niet zonder voorkennis en goedkeuring van den "Raad van achten" gedaan werden en dus groote kans van slagen opleverden.'

Maar de Indische regeering sloeg deze voorstellen af, omdat de aard onzer vestiging in Atjeh, waardoor wij getreden waren in de plaats van het vorig inlandsch bestuur, niet vereenigbaar was met een nieuw Sultanaat....

De heer Nederburgh meldt ons van dit alles niets en verkondigt eenvoudig, als het model van een Indisch regeeringspersoon: wat de Indische Regeering doet, is wèlgedaan!

Bij deze opvatting van zijne taak is het niet te verwonderen, dat hij, die anders op een enkel woord vit, - ik had (blz. 37) niet mogen schrijven, dat de Habib zich in 1878 uit persoonlijk belang *aan onze zijde schaarde,* maar wel, dat hij zich (vrijwillig) *aan ons overgaf of onderwierp*! - dat hij met volkomen stilzwijgen voorbijgaat mijn betoog, op blz. 343-344 van mijn *Tijdspiegel*-artikel, dat de *stelselloosheid* der Indische Regeering de voornaamste oorzaak van onze tegenspoeden in Atjeh is geweest.

Er zou trouwens ook nog eene andere reden kunnen zijn, waarom de heer Nederburgh van die stelselloosheid niet rept: hij toch wil aan de keten van al de reeds beproefde stelsels weer eene nieuwe schakel toevoegen!

Hoe dit zij - ik mag akte nemen van het feit, dat hij tegen mijne beschouwingen omtrent het heillooze van dat telkens veranderen van gedragslijn *geen enkel woord* heeft ingebracht.

Daarentegen komt hij wèl terug op zijne vroegere beweringen, dat drie omstandigheden van minder gewicht - de ligging van den Kraton, de nabuurschap der Atjehsche onderhoorigheden en van Poeloe Penang, en de staatkundige en maatschappelijke verbrokkeling van het volk - als de oorzaken van onzen tegenspoed in Atjeh moeten worden aangemerkt.

Ik heb daarop vroeger geantwoord, dat men die omstandigheden van te voren kende en dus daartegen maatregelen had moeten nemen. Nog ben ik van meening, dat zij wèl in sommige opzichten den oorlog moeielijker konden maken, maar geenszins als *de* oorzaak kunnen gelden van ons getob in zake Atjeh.

Nu de heer Nederburgh, tot staving van zijn gevoelen, zelfs wijst op Napoleon's tocht naar Rusland, zal het niet ongepast zijn, het mijne toe te lichten door eene veronderstelling.

Men stelle zich dan voor, dat een naburige staat, b.v. Duitschland, ons in 1873 den oorlog had verklaard en, in de verloopen 14 jaren, dien oorlog had gevoerd op allerlei wijzen: nu in de eene provincie, dan in de andere; nu eens met de zeemacht, dan met de landmacht; soms vooruittrekkende, soms afwachtende, soms retireerende; nooit een zelfde doel voor oogen houdende, en dat de onderwerping van ons land, na dat veertienjarig ‘scharrelen’, nog verre van voltooid was.

Wat zou men er dan van zeggen, indien een Duitscher opstond, die het gemis aan succes zijner landgenooten toeschreef aan de omstandigheden:

1°. dat de hoofdstad des lands - Amsterdam - niet op de Oostelijke grens en dus niet onder het dadelijk bereik van den aanvaller gelegen was;
2°. dat Friesland en Zeeland niet ver genoeg van Amsterdam verwijderd waren;
3°. dat Engeland een naburig rijk was, dat meer op zijne handelsbelangen bedacht was dan op de belangen van Duitschland;
4°. dat in Nederland de provinciën en gemeenten meer autonomie hebben dan in andere landen?

Mij komt het voor, dat de algemeene opinie dan wel wezen zou, dat de bedoelde Duitscher zich op de *omstandigheden* beriep, om de schuld zijner regeeringspersonen te bedekken.

Zoo is het hier ook. Door zijne ligging moge de verovering van den Kraton van Atjeh eenige dagen langer geduurd hebben, dan anders het

geval ware geweest, de Kraton *is* in Januari 1874 veroverd, en in dat opzicht is de tweede expeditie met een volkomen succes bekroond geweest. De ‘onderhoorigheden’ en de hulp der kooplieden van Poeloe Penang hadden wij door de zeemacht voldoende in bedwang kunnen houden, maar wij hebben dat *niet* gedaan. De ‘staatkundige en maatschappelijke verbrokkeling van het volk’ is ter Westkust van Sumatra, waar meer anarchie heerschte dan in Atjeh, geen beletsel geweest, dat wij dáár ons gezag op hechte grondslagen vestigden; zij zou dat ook in Atjeh niet geweest zijn, wanneer wij consequent getoond hadden, wat wij wilden, en niet, door van den hak op den tak te springen, telkens het pas verworven evenwicht weder verspeelden.

Die ‘ligging van den Kraton’ is voor den heer Nederburgh eene lastige zaak.

In de eerste plaats, omdat hij nu verplicht is, - ofschoon mij verwijtende, dat ik weinig ervaren ben in de kunst van goed lezen en aan zijne zeer duidelijke woorden eene geheel verkeerde beteekenis geef, - te erkennen, dat hij eene ‘ongerijmdheid’ neerschreef.

In zijne eerste brochure schreef hij letterlijk (blz. 8): ‘In Atjeh heeft de ligging van den Kraton ons gedwongen tot dadelijk krachtig optreden en ons gebracht tot eene ontijdige verovering en behoud van grondgebied.’

En wat zegt hij nu? ‘Volgens hem’ (schrijver dezes) ‘zou ik gezegd hebben dat het de ligging van den Kraton was, die ons dwong zonder uitstel krachtig op te treden. *Aan die ongerijmdheid heb ik mij niet schuldig gemaakt*’ (blz. 24).

Nu is het waar, de heer Nederburgh deelt ons thans mede, dat men in plaats van ‘dadelijk krachtig optreden’ had behooren te lezen ‘grootere krachtsinspanning’; maar hoe kan hij er mij eene grief van maken, dat ik dat niet begreep? Waarom dan niet de woorden gebruikt, die zijne bedoeling juister uitdrukten?

De ‘ligging van den Kraton’ is echter ook in een ander opzicht lastig voor den heer Nederburgh.

In mijne critiek had ik geschreven: ‘De heer Nederburgh stelt het voor, alsof de Kraton gelegen was midden in het binnenland! De waarheid is, dat 's vijands hoofdstelling omstreeks een half uur van het strand gelegen was en door het geschut onzer marine kon worden beschoten; dat de bevolking, tusschen den Kraton en het strand, ons nooit vijandig is geweest.’

Hierop ontvangen wij thans ten antwoord (bl. 31): ‘Ik... heb nergens gezegd of het doen voorkomen, dat hij (de Kraton) midden in het binnenland of ver van de zee of van de rivier gelegen was.’

Mijn indruk zou dus onjuist geweest zijn?

Ik kan het niet gelooven, wanneer ik zie, dat de heer Nederburgh thans, op blz. 25 zijner tweede brochure, bovenaan, spreekt van ‘de groote inspanning, die de inneming van den *binnenslands* gelegen

Kraton ons kosten moest'; en onderaan op diezelfde bladzijde: 'Zeer zeker noodzaakte de ligging van den Kraton ons tot verovering en behoud van grondgebied. Men kan zich toch niet *midden in een vijandelijk land* handhaven, zonder de gemeenschap met de bronnen van zijn onderhoud open te houden'...

De lezer oordeele, welk vertrouwen hij in de voorlichting des heeren Nederburgh stellen kan. Ik veroorloof mij uit de aangehaalde zinsneden de gevolgtrekking, dat bij dien schrijver de Kraton ligt 'binnenslands', 'midden in het vijandelijk land', wanneer aan de goêgemeente moet worden wijsgemaakt, dat eigenlijk de ligging van den Kraton eene der hoofdoorzaken is van onzen tegenspoed; maar dat de Kraton *niet* 'midden in het binnenland', *niet* 'ver van de zee of van de rivier' gelegen is, wanneer moet worden aangetoond, dat mijne critiek 'waardeloos' is geweest.

'Men kan zich toch niet midden in een vijandelijk land handhaven zonder de gemeenschap met de bronnen van zijn onderhoud open te houden. Daarvoor waren tal van forten noodig en eene zeer sterke bezetting' (bl. 25).

Uit deze aanhaling blijkt, dat de heer Nederburgh de geschiedenis onzer vestiging in Atjeh inderdaad slechts zeer oppervlakkig kent. Om de gemeenschap met de zee open te houden, waren geen 'tal van forten en eene zeer sterke bezetting' noodig; deze waren noodig, of werden althans door Generaal Pel - *niet* door Generaal Van Swieten - noodig geacht, om den Kraton aan alle zijden veilig te maken. Men won hiermede weinig, want de 38 posten rondom den Kraton vingen nu de kogels op, die anders voor den Kraton bestemd waren. Wij hadden onze stelling belangrijk uitgebreid, waren daardoor op elk punt zwakker, hadden veel meer troepen noodig, maar onze veiligheid was *over het geheel* niet verbeterd. Niet de ligging van den Kraton, maar wel de zienswijze van Generaal Pel, in volstrekte tegenstelling met die van Generaal Van Swieten, bracht ons tot de krijgsverrichtingen, welke van April 1874 tot April 1875 zijn gevoerd.

Het is inderdaad een onbegonnen werk, discussie te voeren met iemand als den heer Nederburgh, die den staatkundigen en militairen gang van den Atjeh-oorlog niet heeft *bestudeerd;* die de zaken - gaarne wil ik gelooven te goeder trouw - voorstelt, zooals zij hem in zijne redeneering te pas komen.

De verdere veroveringen (na 1875), zegt hij: 'waren een natuurlijk, ja bijna onvermijdelijk gevolg van onze eerste veroveringen en van de bezetting van een uitgebreid terrein, die wel onvermijdelijk waren' (bl. 26).

Onvermijdelijk? *Niet* in de oogen van Generaal Van Swieten, of van Generaal Whitton, of van Generaal De Neve, die steeds op zelfbeperking aandrongen, omdat ons klein Indisch leger niet voor al die ver-

overingen berekend was. *Niet* in de oogen ook van den Gouverneur-Generaal Loudon; niet in die van den oud-Minister Fransen van de Putte, die steeds aan eene vredelievende oplossing de voorkeur gaf.

Eenige regels later erkent de heer Nederburgh intusschen, dat ‘met de uitbreiding van den bezetten kring het aantal kwetsbare punten vermeerderde’, dat het kwaad ‘zelfs iets verergerde’. Was het dan ‘onvermijdelijk’, mag ik vragen, ‘het kwaad te verergeren’?

Op Sumatra's Westkust, zegt hij, waren de omstandigheden gunstiger; daar zijn onze veroveringen beperkt, ten noorden door de welgezindheid der Batakkers, ten oosten door de neutraliteit der ‘onafhankelijke landschappen’ (bl. 27-28).

Wie dit begrijpt, moge het zeggen! In Atjeh zijn onze veroveringen toch evenzeer beperkt: ten zuiden door de neutraliteit der ‘Batakkers’, ten oosten door de welgezindheid der aan ons gezag onderworpen landschappen (Edi, Deli).

Het komt mij voor, dat de heer Nederburgh zich geene voorstelling heeft gemaakt van de uitgestrektheid van de tooneelen van den oorlog op Sumatra's Westkust en Atjeh. De oppervlakten bedragen, volgens globale gegevens: van Sumatra's Westkust 2200, van Atjeh en onderhoorigheden 928 vierkante geographische mijlen.

Op bl. 32-34 van zijne tweede brochure komt de heer Nederburgh terug op ‘de nabuurschap van Poeloe Penang en de kuststaten’, als eene der redenen, waarom de Atjeh-oorlog nog niet geëindigd is. Het nadeel van de nabijheid der kuststaten, zegt hij, is door mij ‘zelfs niet besproken’.

Zijdelings deed ik dat wèl, door te wijzen op de diensten, ons door den Radja van Troemon bewezen, doch door ons versmaad. Maar overigens kwam het mij waarlijk al te naïef voor, dat wij, den Sultan van Atjeh den oorlog verklarende en derhalve niet alleen met Groot-Atjeh, maar met het geheele rijk in oorlog, later klagen, dat de verschillende deelen elkander te hulp komen!

Als alleen de ‘vesting Holland’ bedreigd wordt, zullen toch ook wel de Friezen en Zeeuwen de verdedigers helpen?

En wat de nabuurschap van Poeloe Penang betreft, - zeer te recht zegt Brutus in zijne *Atjehsche omtrekken* (blz. 60): ‘Wie geen oningewijde is in de geschiedenis van den Atjehschen oorlog, weet, dat het gouvernement der Straits-Settlements de Regeering van Nederlandsch-Indië gedurende de eerste jaren van den krijg trouwer en eerlijker heeft bijgestaan dan menig Nederlander zou vermoeden. Dit bracht het Britsche belang mede’....

In waarheid hadden wij vrije beschikking over al de hulpbronnen, die Poeloe Penang (en Singapore) opleverden; die beschikking konden wij den Atjehers zoo moeilijk maken, als wijzelf wilden. De heer

Nederburgh zegt nu wel: ‘Dat wij den toevoer uit Poeloe Penang konden beletten, is onwaar; belemmeren konden wij en deden wij, - maar geheel beletten konden wij niet’; ik antwoord daarop, dat wij ontegenzeggelijk dien toevoer *veel meer* hadden kunnen beletten, dan wij gedaan hebben. Dat wordt trouwens later, op blz. 80 zijner brochure, ook door den heer Nederburgh erkend.

Als bewijs daarvoor wees ik vroeger reeds op het feit, dat de Generaal Van der Heijden zich verplicht zag, in strijd met de lastgevingen van den Gouverneur-Generaal Van Lansberge, op eigen verantwoordelijkheid de havens te doen sluiten; dat de afdoende contrôle op de scheepvaart, in 1880 door de Gouvernements-commissarissen Van der Heijden en Pruys van der Hoeven voorgesteld en door laatstgenoemde in zijne bekende brochure (*Mijne ervaring van Atjeh*, bl. 18 en vlg.) nog nader toegelicht, niet door de Indische Regeering is gewild.

Deze bewijzen *niet* weersprekende, zegt de heer Nederburgh, dat hem mijne ‘beschuldiging’ tegen de Indische Regeering ‘duister’ is. Van ‘beschuldiging’ heb ik niet gesproken; misschien had die Regeering goede redenen, om zoo - in veler oog onverstandig - te handelen, als zij deed; ik vermeldde slechts feiten.

Maar dat het, in het algemeen, den heer Nederburgh ‘duister’ is, hoe men ertoe kan komen, niet alle handelingen der Indische Regeering goed te keuren, verwondert mij thans niet meer.

Tegenover de meening, dat ‘de staatkundige en maatschappelijke verbrokkeling van land en volk’ eene der voorname oorzaken was van onzen tegenspoed in Atjeh, stelde ik het voorbeeld van Sumatra's Westkust.

‘Geen beter bewijs voor mijne stelling dan juist de Padrie-oorlog’, zegt nu de heer Nederburgh: ‘een der oorzaken van zijne zwaarte en langen duur was juist het gemis van een centraal bestuur’.

Geen beter bewijs, zeg ik op mijne beurt, voor de oppervlakkigheid der redeneeringen van den heer Nederburgh, die niet in aanmerking neemt, met hoe weinig troepen Raaff de Padangsche Bovenlanden bezette en hoe, ten gevolge van den Java-oorlog, onze handen onder het bestuur van De Stuers en Mac Gillavry door gemis aan mobiele troepen gebonden waren, zoodat ons gezag nagenoeg geheel te niet ging.

In September 1831 schreef Elout aan den Gouverneur-Generaal:

‘De macht van 300 man’ - waarmede de Padangsche Bovenlanden sedert 1826 bezet waren - ‘was niet voldoende, om te beletten, dat de Padries overal waar zij goedvonden, de Maleiers verontrustten; en wij konden daarmede alleen onze posten bezetten. Maar waarom nu bezetteden wij die posten met 300 man? Alleen omdat wij ze niet verlaten konden zonder achterlating van geschut. Geen ander, *ons* voordeelig doel of uitwerking had ons verblijf in de Bovenlanden, en dat sinds 1825!!!’

De ‘zwaarte en lange duur’ van den Padrie-oorlog waren niet toe te schrijven aan het gemis van *een centraal bestuur*, maar wel aan de omstandigheid, dat wij, door gemis aan *troepen*, niet konden doorzetten, wat wij eenmaal begonnen hadden. Daardoor ging, van 1824-1831, weder verloren bijna al wat wij van 1821-1823 hadden gewonnen; feitelijk heeft de verovering van het land, toen daartoe eenmaal alle krachten konden worden ingespannen, *niet* lang geduurd.

De ‘zwaarte en lange duur’ van den Atjeh-oorlog was evenmin te wijten aan de door den heer Nederburgh opgenoemde neven-omstandigheden; maar wèl aan onze stelselloosheid, ja, aan ons wanbeleid.

Die oorlog toch was, in September 1879, geëindigd. Toen was, ten gevolge van den veldtocht van den Generaal Van der Heijden, Groot-Atjeh feitelijk onderworpen, en tot aan het vertrek van dien Generaal (April 1881) viel er van al onze versterkingen *geen enkel schot.* De dames der officieren reden, zonder geleide, van Kota Radja naar de posten.

Wanneer men bedenkt, hoe ‘verwilderend’ een langdurige oorlog steeds op beide partijen, niet het minst op de bevolking, werkt; hoe bloedig en ‘voor de welvaart verderfelijk’ de zesjarige strijd in Atjeh was geweest, dan zal men moeten erkennen, dat de toestand in Groot-Atjeh in het jaar 1880 zoo gunstig was, als men in redelijkheid slechts verlangen kon.

Noch mijne vroegere verklaringen in dien zin, noch die van den Kapitein Cool, noch die van de Gouverneurs Van der Heijden en Pruys van der Hoeven zijn dan ook ooit weersproken geworden. Maar het spreekt vanzelf, dat hij, die wil, dat in een pas onderworpen land, zelfs in afgelegen hoeken, nooit meer van roof of diefstal gehoord wordt, eenvoudig het onmogelijke verlangt.

De heer Nederburgh deelde ons evenwel in zijne eerste brochure mede, dat ‘een handvol ondernemende vijanden *een groot deel van ons gebied* verkeerde in een tooneel van roof, diefstal, moord, wanorde en onveiligheid’....

Deze voorstelling van zaken, door mij phantasie genoemd, wordt door den heer Nederburgh verdedigd door een beroep op de Koloniale Verslagen; maar in het door hem aangehaalde verslag - eerste brochure, bl. 17 en 18 - wordt slechts gesproken van *sommige gedeelten van Groot-Atjeh*, waar de veiligheid nog te wenschen overliet; en zoo dit al hier en daar het geval was, ‘in het algemeen was daarbij niet te denken aan eenig verzet tegen het Nederlandsche gezag: onze versterkingen, onze transporten en patrouilles werden steeds met rust gelaten’.

De heer Nederburgh, die zelf verwijst naar bl. 516 van het Derde deel mijner *Beschrijving van den Atjeh-oorlog*, schijnt deze zinsnede over het hoofd gezien te hebben.

Bij de beoordeeling der toestanden, in een vreemd land op een ge-

geven oogenblik zich voordoende, is bovendien groote voorzichtigheid plicht. De indruk van berichten kan allicht eenzijdig wezen, wanneer men met de plaatselijke omstandigheden geheel onbekend is. Onze dagbladen b.v. geven dagelijks berichten van diefstallen, nu en dan van moord zelfs; wat zou men zeggen van hem, die uit eene aaneenschakeling dier berichten de conclusie trok, dat een groot deel van ons Koninkrijk aanhoudend het tooneel is van 'roof, diefstal, moord, wanorde en onveiligheid'?

In 1886 zijn, volgens de Regeeringsverslagen, op Java 55 menschen omgekomen door 'moord', 475 door den bliksem getroffen, 219 gedood door tijgers, krokodillen, slangen en andere dieren. Zal men uit die cijfers nu afleiden, dat het leven der bewoners op Java steeds aan groote gevaren blootstaat? Ja, wanneer men alleen op die cijfers let; neen, wanneer men in aanmerking neemt, dat die bewoners te zamen meer dan 20 millioen in aantal zijn.

De toestand in Groot-Atjeh was, in het laatste jaar van het bestuur van den Generaal Van der Heijden, zoo gunstig, als hij zijn kon. Dat is erkend door zijn opvolger, den Gouverneur Pruys van der Hoeven; en zeker niet het minst door de Indische Regeering, die in den aanvang van het jaar 1881, door de invoering van normale bestuursregelingen, meende reeds 'de kroon' te kunnen zetten 'op het gebouw, door den heldenmoed en de toewijding van het Indische leger.... opgetrokken' (Kabinetsbrief van den Gouverneur-Generaal Van Lansberge, van 11 Maart 1881).

De toestand is later, ten gevolge van de staatkunde, welke de heer Pruys van der Hoeven meende te moeten volgen, geheel in ons nadeel veranderd. Maar dáárvan sprak de heer Nederburgh met geen enkel woord!

Eindelijk, in 1884, werd besloten tot de concentratie. Ik heb die concentratie steeds betreurd; naar ik meen op goede gronden (zie o.a. mijn opstel in het *Indisch Militair Tijdschrift*, 1887, I, bl. 458-460) en, in ieder geval, in goed gezelschap. Maar evenals die concentratie een gevolg was van het fatum, dat op ons geheel staatkundig beleid in den Atjeh-oorlog rust: het ongeduld, dat spoedig resultaten wilde zien en der vrucht, van welk stelsel ook, geen tijd tot rijpworden gunde, - evenzoo zou de verlating van het stelsel der concentratie, nu het eenmaal is ingevoerd, als nieuwe uiting van ons ongeduld ons slechts verder van den goeden weg afbrengen.

De heer Nederburgh zegt op bl. 32: 'Van de uitkomst zal afhangen of de tegenwoordige stelling in Groot-Atjeh na eenige jaren door den grooten hoop zal worden veroordeeld of toegejuicht.'

Dat ben ik in hoofdzaak - ik sprak liever van de tegenwoordig gevolgde *gedragslijn* - met hem eens; maar juist daarom is het mij duister, dat hij de 'uitkomst' niet wil afwachten en de 'tegenwoordige stelling' nu reeds verlaten wil.

Nu men toch wilde concentreeren, schijnt mij de 'tegenwoordige

stelling' goed gekozen, omdat zij ongeveer het vroegere Sultansgebied omvat. Juist omdat het Indische Gouvernement getreden is in de plaats van den Sultan, past die stelling *uit een staatkundig oogpunt* wel in ons kader; maar wij zouden feitelijk de veroverde macht loslaten, wanneer wij, zooals de heer Nederburgh wil, het Sultansgebied ontruimden.

Vóór de concentratie, deelde de heer Nederburgh ons mede, woonden de Atjehers in een 'armelijk verblijf in eene onherbergzame wildernis'. Ik maakte hierop de aanteekening, dat, indien deze schildering juist ware, zij wel de sterkste veroordeeling was van de concentratie, daar niemand het lang in eene onherbergzame wildernis uithoudt en de Atjehers zich dus wel spoedig zouden hebben onderworpen, indien wij hadden volgehouden.

Het blijkt nu (bl. 44), dat met 'Atjehers' alleen bedoeld werden de 'openlijk vijandige Atjehers' en dat 'een armelijk verblijf in eene onherbergzame wildernis' eigenlijk is 'een hutje van overal groeiende materialen, met wat rijst en ander eenvoudig voedsel', waarmede de inlander 'tevreden' is...

Zóó is eene 'wederlegging' zeker niet 'moeilijk' (blz. 43)!

Maar ik zou op deze ondergeschikte quaestie niet teruggekomen zijn, indien bij de behandeling daarvan de heer Nederburgh zich niet had laten verleiden, onze tegenstanders in Atjeh veel te hoog te schatten. Hij spreekt van 'mannen van metaal als de Atjehsche onverzoenlijken, die, door geen nederlaag, geen tegenspoed ontmoedigd, 13 jaren lang tegen ons streden'.... (bl. 44).

Onze tegenstanders zijn herhaaldelijk ontmoedigd geweest; ze hebben zelfs de wapens nedergelegd, maar ze putten telkens weder nieuwe krachten uit onze misslagen.

Nog een ander punt is er, waarop ik hier de aandacht moet vestigen. In dezelfde zinsnede zegt de heer Nederburgh, dat 'wij onzen vijand grondig kennen'.

Elders zegt hij (bl. 82): 'Indien wij, vóór den aanvang van den oorlog, Atjeh en de Atjehers zoo goed hadden gekend als thans'....

En op eene andere plaats (bl. 69) spreekt hij van 'het bekende verraderlijk karakter der Atjehers en hun diep gewortelden haat tegen de Nederlanders'; op bl. 114 zegt hij: 'De Atjehers zijn koppig en haten ons fel'....

Tegenover al deze uitspraken van den heer Nederburgh moet ik als mijne meening stellen, dat wij het karakter der Atjehers nog volstrekt niet kennen; dat wij eerst dan den waren aard der Atjehers zullen kunnen doorgronden, wanneer wij sinds geruimen tijd vriendschappelijk met hen verkeeren; niet, zoolang wij van hen slechts handelingen zien, die voor ons onaangenaam zijn. Een langdurige oorlog is zeker al het slechtste middel, om het karakter eener bevolking met eenige juistheid te leeren kennen.

Hoe weinig kennen wij zelfs nog den Javaan! De Hoogleeraar Veth

haalt in zijn standaardwerk over Java (I, blz. 312) deze zinsnede aan, waarvan hem de ‘treffende juistheid’ niet ontging: ‘Men kan den Javaan nimmer recht leeren kennen, dan wanneer men hem onder zijns gelijken ongemerkt gadeslaat.’

Dat zal met alle Indische volkeren wel zoo zijn; en zoolang nog niemand den Atjeher ‘onder zijns gelijken ongemerkt gadegeslagen heeft’, hecht ik weinig aan beoordeelingen, slechts berustende op - laat ons hopen tijdelijke - verbittering. Zullen wij het oordeel der Franschen over de ‘Pruisische barbaren’ onderschrijven? Neen, want wij gevoelen, dat dat oordeel niet onbevangen is. Ook de Padries werden ons indertijd, en zeker niet zonder aanleiding, als zeer verraderlijk afgeschilderd; toch is de bevolking op Sumatra's Westkust nu reeds sedert vele jaren rustig en tevreden.

Ik voor mij geloof niet, dat de aard der Atjehers veel zal verschillen van dien van de andere bewoners van Sumatra. Maar hoe dit zij, - zeker is het wel, dat onze tegenspoed in Atjeh niet te wijten is aan het Atjehsche volkskarakter, maar, nogmaals zij het herhaald, aan onze *stelselloosheid.*

Men spreekt nu van den ‘verraderlijken aard’ der Atjehers. Maar laat ons eerlijk zijn en vragen, of de Atjehers, van hun standpunt, niet evenzeer reden hebben, te spreken van den verraderlijken aard der Nederlanders? Hebben wij niet hoofden en bevolking, die zich aan ons onderwierpen en op onze bescherming meenden te mogen staat maken, later weder aan hun lot en daarmede aan de wraak onzer vijanden overgelaten?

Wil de heer Nederburgh niet zelfs, door verdere ontruiming van Atjeh, de bevolking, zooals die van Marassa, *die ons*, *van de eerste expeditie af*, *steeds getrouw ter zijde heeft gestaan*, aan onze bescherming onttrekken, tenzij zij, met onze hulp, naar de eilanden willen uitwijken?

Ter vergoelijking van die handeling, welke de Marassanen zeker ‘verraderlijk’ zouden noemen, zegt de heer Nederburgh (bl. 100), dat ‘niet zuivere vriendschap, maar eigenbelang het motief’ was van de steeds vriendschappelijke houding dier lieden.

Vooreerst is deze vergoelijking, *pour le besoin de la cause* uitgedacht, niet juist: Marassa schaarde zich reeds vóór den oorlog aan onze zijde, omdat het hoofd, Toekoe Nek Radja Setia, de schoonzoon van den Radja van Troemon was en ons geenszins als vijand beschouwde. Hij hield zich niet neutraal uit eigenbelang, maar was volkomen bereid, om ons, bij de eerste en tweede expeditie, met raad en daad ter zijde te staan. Men ga slechts zijne houding na, èn tegen den Commissaris Nieuwenhuijzen, èn jegens Generaal Van Swieten (zie mijne *Beschrijving van den Atjeh-oorlog,* I, blz. 61, 289-291, 298, 308).

Maar bovendien, het is een feit, dat Marassa ons steeds trouw gebleven *is.* Zelfs al was dat geschied uit berekening, zou daardoor

onze verplichting minder groot zijn? Is het hoofd van Marassa niet, in Januari 1874, openlijk tot onderwerping overgegaan, nadat hem van onze zijde - door den ambtenaar R.C. Kroesen, thans Gouverneur van Sumatra's Westkust, - ‘de verzekering was gegeven, dat onze troepen in geen geval meer het land zouden ontruimen’?

Gelden dergelijke verzekeringen niet meer; moeten die ter zijde gesteld worden, wanneer ons dat raadzaam schijnt?

Ter beoordeeling van hetgeen de Marassanen zouden zeggen, indien wij thans Atjeh ontruimden, kan men niet beter doen, dan zich in hunne omstandigheden verplaatsen.

Men veronderstelle, dat Duitschland en Frankrijk jarenlang oorlog voeren en dat Nederland zich, uit welke beweegredenen dan ook, voor en tijdens dien oorlog steeds een trouw bondgenoot van eene der partijen, b.v. van Duitschland, heeft getoond. Men stelle zich verder voor, dat Duitschland ons wel de verzekering heeft gegeven, dat het ons nooit in den steek zou laten, maar dat het, in het sluiten van een vrede voordeel ziende, ons kalm aan de wraak der Franschen overlaat met de boodschap: ‘Wij hebben niet veel verplichting aan U, want Gij sloot U immers maar uit eigenbelang bij ons aan! Doch indien Gij nu al te bevreesd zijt voor de wraak van Frankrijk, wel, dan willen wij U wel helpen, om naar Amerika uit te wijken; daar zijn reeds duizenden Uwer landgenooten gevestigd; zoodanige verhuizingen liggen alzoo toch in Uw aard... In geen geval is van ons te vergen, dat wij ons verder om U bekommeren!’

Wat zou dan het oordeel zijn van de Nederlanders, neen, van de geheele beschaafde wereld, over Duitschland? Zou de heer Nederburgh denken, dat bij zoodanige handeling de eer van Duitschland ongerept bleef; zou hij, als waar Nederlander, niet spreken van laag verraad?

Toch raadt de heer Nederburgh aan, op de even geschetste wijze te handelen met onze vrienden van Marassa!

Mijn begrip van goede trouw leidt tot eene andere conclusie en, naar ik overtuigd ben, heb ik daarin de groote meerderheid der Nederlanders op mijne hand.

Ja, ook den heer Nederburgh zelven, wiens goede trouw slechts een oogenblik door drogredenen kon worden beneveld. Immers, op blz. 107 stelt hij de vraag: *Is het eerlijk*, hen, die zich op onze aansporing van den Sultan hebben losgemaakt en ons als eenige meesters erkend, weder aan den Sultan over te leveren?

Met hem antwoord ik gaarne ontkennend, *voor zoover n.l. de daarbedoelde hoofden* der Atjehsche onderhoorigheden *niet van een Sultan willen weten.* Maar ik stel nu ook met vertrouwen den heer Nederburgh, in zijne eigene woorden, de vraag: *Is het eerlijk,* hen, die zich zelfs zonder onze aansporing, van de vijandelijke partij hebben losgemaakt

en ons als eenige meesters erkend, weder aan die partij over te leveren(*)?

Als de heer Nederburgh ook die vraag ontkennend beantwoordt, dan heeft hij zijn stelsel van 'ontruiming van Groot-Atjeh' voorgoed veroordeeld.

Gevoelsargumenten, zeide hij in zijne eerste brochure, wilde hij bij de bespreking van dat stelsel niet toelaten. Maar toch moet ik op één zaak wijzen. Indien wij aan dat plan gevolg gaven, geven wij ook de graven bij Kota Radja, waar zoovele helden uit den Atjeh-oorlog begraven liggen, aan den vijand over: graven van duizenden onzer strijders van alle rangen, van den Generaal Pel tot den minsten soldaat; graven, waarvan verscheidene versierd zijn met soms prachtige gedenkteekenen, als hulde van landgenooten, van kameraden, van vrienden. En dat kerkhof nabij Kota Radja zullen wij overlaten aan de schendige hand der Atjehers; de gedenkteekenen, ja, het stoffelijk overschot onzer braven zullen niet meer veilig zijn....

Zal het Nederlandsche volk *dat* willen?

Ik weet het wel beter!

Maar ik dwaal af bij mijne poging, om aan te toonen, dat de critiek des heeren Nederburgh op mijn vroeger *Tijdspiegel*-artikel niet steekhoudend is; eerst straks komen zijne verdere beschouwingen aan de beurt!

Tot die critiek terugkeerende, heb ik nog een paar punten te bespreken: de beschouwingen, nader door hem geleverd over de postenlinie, en de noodige sterkte onzer troepen op Atjeh.

Ik had gezegd, dat eene linie van versterkingen nooit te vergelijken is met een Chineeschen muur, dat zij nooit ondoordringbaar kan zijn en ons nooit onkwetsbaar kan maken. De heer Nederburgh wil hierover 'niet twisten, maar merkt alleen bescheiden op dat tijdens het beleg van Parijs de belegerden geene andere gemeenschap hadden met de buitenwereld dan door postduiven en luchtballons'.

Ik veroorloof mij, hierbij aan te teekenen, dat deze opmerking, hoe bescheiden ook gemaakt, geheel 'buiten de orde' is. Parijs werd ingesloten, ja, maar niet door eene linie van versterkingen; wel door honderdduizenden mobiele troepen, door verschansingen gedekt. Wanneer wij ons gebied op Atjeh ook met eenige honderdduizenden bezet-

(*) Men vergelijke hiermede, wat Macaulay zegt in zijn 'essay' over Lord Clive (Tauchnitz-Ed. vol 188, bl. 51): 'That honesty is the best policy is a maxim which we fermly believe to be generally correct, even with respect to the temporal interest of individuals; but, with respect to societies, the rule is subject to still fewer exceptions, and that, for this reason, that the life of societies is longer than the life of individuals.... We doubt whether it be possible to mention a state, which has on the whole been a gainer by a breach of public faith. The entire history of British India is an illustration of the great truth, that it is not prudent to oppose perfidy to perfidy, and that the most efficient weapon with which men can encounter falsehood is truth.... The greatest advantage which a government can possess is to be the one trustworthy government in the midst of governments which nobody can trust....'

ten, dan zouden wij zeker wel kunnen zorgen, dat er, om zoo te zeggen, geene muis door de linie sloop. Voor de insluiting van Metz gebruikten de Duitschers al omstreeks 180,000 man!

Geen grooter bewijs voor de juistheid mijner bewering, dat men een uitgestrekt terrein *niet* afsluit alleen met eenige versterkingen, op 1500 M. afstands van elkander gelegen.

En nu de noodige sterkte der in Atjeh bescheiden troepenmacht. De heer Nederburgh meende, dat, al kwam Groot-Atjeh in onderwerping, wij toch onze militaire macht niet zouden kunnen verminderen. Ik antwoordde hierop met de vraag, waartoe dan nog de postenlinie zou moeten dienen en of wij dan niet genoeg zouden hebben aan de bezetting van Kota Radja en zijne onmiddellijke omgeving?

Deze vraag wordt niet beantwoord; de heer Nederburgh zegt alleen: 'Ik blijf van oordeel dat, bij het bekende verraderlijke karakter der Atjehers en hun diepgewortelde haat tegen de Nederlanders, de voorzichtigheid zal gebieden, Groot-Atjeh zeer sterk te blijven bezetten, totdat na eenige, waarschijnlijk zeer vele jaren, de toestand geconsolideerd zal zijn en de vijandige gezindheid ten eenemale veranderd' (bl. 69).

Hoe men daarom posten zal moeten blijven bezetten, die dan zeker geheel overbodig zijn, is mij een raadsel! Zeker zal Groot-Atjeh 'sterk' bezet moeten blijven, zal men de noodige maatregelen moeten nemen, om tegen 'verraderlijke' aanvallen beveiligd te zijn, - maar daarvoor zou het aanhouden van geheel onnoodige posten geen nut hebben. Als er in Groot-Atjeh rust heerscht, zal men slechts hebben te zorgen voor de volkomen veiligheid van den Kraton en zijne gemeenschap met de zee; dan zullen in ieder geval geene 'sectorpatrouilles' meer noodig zijn, - dan zal, in één woord, eene 'sterke' bezetting mogelijk zijn met veel minder troepen dan thans.

Ter waarschuwing wijst de heer Nederburgh op den opstand in de Padangsche Bovenlanden in 1833, aan den opstand van Batipoe in 1841, aan de herleving van den Atjeh-oorlog na de aftreding van den Generaal Van der Heijden.

Deze voorbeelden zijn echter niet ter zake dienende.

De opstand in de Padangsche Bovenlanden werd gemakkelijk gemaakt, doordien onze ver verspreide posten niet sterk genoeg bezet waren, - niet doordien wij overbodig geworden posten hadden opgeheven.

De opstand van Batipoe kon een oogenblik een dreigend aanzien verkrijgen, omdat te Goegoeq Malintang eene kleine bezetting gelegerd was in een onverdedigbaar kampement, - alweder niet, omdat daar een overbodig geworden post was ingetrokken.

De herleving van den oorlog in Atjeh na April 1881 ontstond niet, doordien er te Atjeh te weinig troepen waren, maar omdat men die troepen niet gebruikte.

'Op grond van een en ander' volhardt de heer Nederburgh in zijne meening, dat bij behoud der geconcentreerde stelling de bezetting van

Atjeh nog gedurende een groot aantal jaren niet minder zal mogen zijn dan 4500 man (bl. 70).

'Bij behoud der geconcentreerde stelling'.... Maar het was immers juist de vraag, of die stelling noodig zou blijven, wanneer de onderwerping van het volk in Groot-Atjeh zou hebben plaats gehad? Zij, die nu de geconcentreerde stelling willen behouden, zullen haar niet meer op prijs stellen, wanneer de staatkundige toestanden geheel veranderd zijn! En de sector-patrouilles - zullen die nog gedurende eene lange reeks van jaren noodzakelijk zijn? Het is waarlijk niet te hopen, en ook niet te verwachten.

Wat die sector-patrouilles betreft, ik had erop gewezen, dat zij nu reeds, naar het oordeel van bevoegde personen, nutteloos zijn; en dat men, haar afschaffende, op den duur met 7 compagnieën infanterie minder dan thans te Atjeh zou kunnen volstaan.

Tegenover dit denkbeeld beroept zich de heer Nederburgh (bl. 69) op 'het feit, dat de sector-patrouilles zijn ingesteld en worden gehandhaafd door de militaire autoriteiten in Atjeh, *die zeker wel het best de eischen van den toestand kent....*'

Het zou mij te ver voeren, indien ik deze zaak hier uitvoerig ging bespreken; en dat is thans te minder noodig, nu ik sedert een kundig medestander in mijne beschouwingen heb verkregen, die de wenschelijkheid der afschaffing van de sector-patrouilles op uitnemende wijze heeft betoogd. Ik bepaal mij dus tot eene verwijzing naar de in haar geheel zeer lezenswaardige brochure: *Atjehsche omtrekken*, door Brutus, bl. 32, 118-123.

Maar verbaasd heeft mij het beroep *van den heer Nederburgh* op de militaire autoriteit in Atjeh.

Was de Indische Regeering, aan welke de heer Nederburgh geene enkele fout ten laste legt, van gevoelen, dat de militaire autoriteit in Atjeh 'zeker wel het best de eischen van den toestand kende', toen zij, in 1876, den Generaal Wiggers van Kerchem deed vervangen?

Was de Indische Regeering van dat gevoelen, toen zij, tegen alle waarschuwingen van den Generaal Van der Heijden in, de 'normale bestuursregelingen' in Atjeh invoerde?

Was zij van dat gevoelen, toen zij, de rapporten van den Kolonel Haus ter zijde leggende, den Gouverneur Pruys van der Hoeven zijn gang liet gaan?

En eindelijk, was de heer Nederburgh van dat gevoelen, toen hij de geconcentreerde stelling op Atjeh - eene schepping van Generaal Demmeni - aanviel?

In de Atjeh-zaken is, van 1874 af, zoo zelden eenstemmigheid geweest tusschen Regeering, legerbestuur, civiele en militaire bevelhebbers, dat men zich wel haast altijd op de opinie van eene der partijen kan beroepen tot steun zijner beweringen of tot bestrijding der meeningen van anderen.

Met het vorenstaande meen ik genoeg gezegd te hebben ter nadere ‘verdediging en toelichting’ mijner vroegere critiek. Van de 29 punten, door den heer Nederburgh behandeld, heb ik vier - die sub I, II, III en XV - onbesproken gelaten, omdat zij slechts aanleiding zouden kunnen geven tot discussiën van persoonlijken aard, zonder nut voor het algemeen belang. Evenzoo zal ik onbesproken laten den ‘welgemeenden en behartigenswaardigen raad’, mij door den heer Nederburgh op bl. 48 aangeboden; gedachtig aan den krijgskundigen regel, dat men niet moet doen, wat de tegenstander wenscht, zal ik mij ook wel wachten, den heer Nederburgh op mijne beurt van raad te dienen.

Maar waar het de vraag geldt, wie van ons beiden het meest studie heeft gemaakt van de oorlogen der Nederlanders op Sumatra, - daar laat ik, met hem, de beslissing gerugt over aan den ‘aandachtigen en onpartijdigen’ - *maar ook deskundigen* - lezer onzer beider beschouwingen.

Thans enkele aanteekeningen op het tweede gedeelte der nieuwe brochure van den heer Nederburgh, dat niet in het bijzonder tegen mij gericht is en dus, van mijne zijde, ook objectiever besproken kan worden.

In de eerste plaats bespreekt de heer Nederburgh den tegenwoordigen toestand van het Indische leger.

Wanneer de heer Nederburgh dien toestand onvoldoende noemt *in het algemeen*, dan zal hij zeker in mij geen bestrijder ontmoeten. Maar, even verkeerd, als te ver gedreven optimisme is, even slecht werkt te ver gedreven pessimisme; daardoor toch gaat het zelfvertrouwen verloren en ontstaat een geest van ontmoediging, die niet anders dan verderfelijk werken kan.

Men ziet dat, m.i., uit de conclusiën, waartoe de heer Nederburgh, op grond zijner te donker gekleurde beschouwingen, geraakt.

Daarom moet ik ook hier weder, in sommige opzichten, als de tegenstander van dien heer optreden; de natie moet de *waarheid* weten, maar voor elke overdrijving, in de eene of andere richting, moet ieder, die zich geroepen acht haar voor te lichten, zich met de meeste zorg trachten te wachten. Anders streeft hij zijn doel voorbij.

Sedert vele jaren is voor het Indische leger niet gedaan, wat noodig was.

Om niet verder terug te gaan en mij tot het tijdvak van den Atjehoorlog te bepalen, wil ik slechts in herinnering brengen, dat de desorganiseerende invloed van dien oorlog op onze strijdkrachten reeds in 1875 door de Regeering werd erkend.

Den 11^{den} Mei van dat jaar zeide de toenmalige Minister van Koloniën:

‘Wanneer men mij vraagt, of in het algemeen de toestand van ons

leger in Indië gunstig te noemen is, dan zou ik met deze wedervraag kunnen antwoorden: hoe zou het mogelijk kunnen zijn dat, na 17 maanden oorlog, een leger, zóó beperkt, zóó klein voor de groote uitgestrektheid der bezittingen, in geheel voldoenden toestand verkeert?'

In het belang der gezondheid van de troepen is 'van den beginne af aangenomen een stelsel van evacuatie wegens ziekte. Men heeft, zooveel men kon, de zieken geëvacueerd en versche troepen aangevoerd. Dit stelsel heeft natuurlijk ten gevolge, dat de legerdeelen, waaruit men de aanvulling haalde, langzamerhand meer en meer gedesorganiseerd worden en alzoo het leger op Java, ten gevolge van den oorlogstoestand te Atjeh, meer leed dan dit vroeger het geval was.'

Naar aanleiding hiervan drong ik in het *Indisch Militair Tijdschrift* (1875, bl. 348) aan op versterking, vooral van het Europeesche gedeelte des legers.

Reeds toen schreef ik: 'Bij meerdere bataljons op Java zijn zoo weinig manschappen beschikbaar, dat de oefening *alles* te wenschen overlaat; de valide manschappen zijn steeds allen noodig voor het bezetten van de tot een minimum teruggebrachte wachten en voor de onvermijdelijke compagnies-diensten. Hoe minder het aantal valide manschappen bij een korps bedraagt, hoe meer telkens door overplaatsingen moet getracht worden in de dadelijke behoeften van den dienst te voorzien; hoe meer alle eenheid verloren gaat, hoe meer de bataljons gedesorganiseerd worden. Er is gebrek aan oefening, gebrek aan eenheid en samenhang, gebrek aan korpsgeest....'

Wat is er sedert gedaan? Wanneer we ons voor het oogenblik bepalen tot de Europeanen, dan kan men constateeren, dat hun aantal, ultimo 1875 bedragende 14461 man, gedurende de drie volgende jaren werd opgevoerd tot 15513, 16396 en 16266 man; maar reeds van ultimo 1879 is eene niet onbelangrijke daling te constateeren: toen bedroeg het cijfer 15788, en in de latere jaren achtereenvolgend: 15399, 14524, 13578, totdat het, ultimo 1883, zelfs tot 13093 slonk. In de laatste jaren (1884-1886) neemt de sterkte weer langzamerhand toe: 13492, 13680, 13837.

Deze cijfers toonen aan, dat men inderdaad, onder den druk der omstandigheden, tijdelijk de sterkte der Europeanen eenigermate heeft uitgebreid; maar al spoedig, vermoedelijk ter wille van financieele overwegingen, die sterkte weder belangrijk heeft laten verminderen, vóórdat de toestand van Atjeh zulks veroorloofde of het leger weder, in oefening en samenhang, op verhaal gekomen was.

Maar cijfers op zichzelf, hoe nuttig ook, bewijzen niet veel.

Hoe stond het met de *organisatie,* in het bijzonder van de infanterie?

Bij de organisatie van 1875 werden de veld-bataljons samengesteld uit 4 compagnieën; behalve het kader telden de Europeesche compagnieën omstreeks 200, de inlandsche 140 man. Men had toen geene depots en rekende, dat er, na aftrek der zieken, recruten, enz., compagnieën van

ongeveer 120 man te velde zouden kunnen worden gebracht. Zeker wel een uiterst minimum, wanneer men nagaat, welke groote verliezen - door ziekte en evacuatie vooral - eene te velde trekkende compagnie binnen korten tijd ondergaat; al *zeer* spoedig wordt dan eene compagnie, die met 120 man uitrukt, te zwak.

Ongeveer tegelijkertijd met de vaststelling der evenbedoelde organisatie werd het denkbeeld besproken, depots op te richten. De bedoeling der depot-bataljons is uitmuntend omschreven in het Koloniaal Verslag van 1876, waar op bl. 33 te lezen staat:

'De aanhoudende aanvulling der troepenmacht in Atjeh maakte het al langer hoe duidelijker, dat op den duur geen deugdelijke samenstelling van het Indische leger denkbaar is, wanneer niet gebroken wordt met het stelsel, om aan het eene veldbataljon kader en manschappen te ontnemen, ten einde het andere slagvaardig te houden. Leveren de talrijke mutatiën, die hierdoor ontstaan, reeds een niet gering administratief bezwaar op, nog sterker doet zich de nadeelige werking van dat stelsel gevoelen op het verband en de oefening der korpsen. In overleg met het opperbestuur werd dan ook door de Indische Regeering het denkbeeld uitgewerkt der oprichting van een of meer depôt-bataljons. Die korpsen, in een koel klimaat te stationneeren, zouden dienen in de eerste plaats tot samentrekking en oefening der recruten, die, na afgeëxerceerd te zijn, bij de veldbataljons worden ingedeeld.

Aan elk depôt-bataljon zou de zorg worden opgedragen tot completeering van eenige bepaald aangewezen infanterie-korpsen, die de alleen voor garnizoensdienst geschikte militairen op het depôt-bataljon zouden dirigeeren, opdat ze van daar naar de behoefte bij de garnizoens-bataljons konden worden ingelijfd. Zoodoende zouden dus de veldbataljons afdeelingen worden, die werkelijk elk oogenblik geschikt zijn, om in haar geheel te velde te komen. *Door tijdelijke uitbreiding van de formatie der depôt-bataljons zou men dan in tijd van oorlog de verschillende korpsen intact kunnen bewaren, en uit* DIE *bataljons de verliezen op het oorlogstooneel aanvullen.*'

De 'strijdvaardigheid van het leger'... 'en - wat meer zegt - de veiligheid van het Nederlandsch gezag in den Archipel' zouden daardoor 'buiten evenredigheid tot de hoogere uitgaven toenemen'.

En in het Koloniaal Verslag van 1877 (bl. 40) wordt nog gesproken van 'den sinds lang veroordeelden weg van aanvulling van het eene korps ten koste van het andere'.

Er werden, in 1877, depot-bataljons opgericht. De compagnieën der veld-bataljons werden zwakker, de bataljons in haar geheel zeker te zwak, maar de evenvermelde nadeelige omstandigheden zouden voortaan worden vermeden.

Wat is het resultaat geweest?

Om de troepen in Atjeh geregeld te kunnen aanvullen, ware, over-

eenkomstig de bedoeling van 1876, eene *belangrijke* tijdelijke uitbreiding der depot-bataljons noodig geweest. Maar zoodanige uitbreiding bleef achterwege, en als vanouds werd het eene veld-bataljon aangevuld ten koste van het andere.

In 1886 verklaarde de Minister van Koloniën, dat er, buiten Atjeh, van al onze veld-bataljons nog slechts *drie* in goeden staat waren!!

De depot-bataljons hebben dus geenszins aan hunne bestemming, om de veld-bataljons *intact* te doen blijven, voldaan.

Hoe komt dat? Voor een gedeelte wellicht door het stelsel van depot-bataljons in plaats van depot-compagnieën - maar voor verreweg het grootste gedeelte door te ver gedreven zuinigheid. Men heeft de formatie niet 'tijdelijk uitgebreid' overeenkomstig de behoefte - men heeft, ter tijdelijke besparing van uitgaven, de veld-bataljons opgeofferd!

Wil men een ander bewijs, dat de eischen van eene goede legermacht in Indië aan financieele overwegingen ondergeschikt zijn gemaakt?

Men sla dan slechts een oog op de in 1880 vastgestelde formatie der bezetting van Atjeh. De veldtocht van den Generaal Van der Heijden was met schitterend succes afgeloopen en 'krijgsverrichtingen op groote schaal zouden naar alle waarschijnlijkheid niet meer noodig zijn'. Men zou alzoo moeten hebben: garnizoenstroepen ter bezetting van de verschillende posten, en een paar veld-bataljons voor eventueele operatiën op kleine schaal.

Dat was dan ook aanvankelijk de bedoeling; maar de formatie van het leger zou dan meer garnizoenstroepen hebben gevorderd, en dat zou geld kosten. Dan maar weer liever onze veld-bataljons opgeofferd!

In Maart 1878 had men in Atjeh *drie* garnizoens-bataljons (samen 106 officieren en 3570 minderen) en vijf veld-bataljons. In Augustus van dat jaar had men daar zelfs *negen* veldbataljons, met het oog op de a.s. operatiën tegen de XXII en XXVI Moekims; na afloop dier operatiën, zes.

Bij de organisatie nu van Mei 1880 werd de infanterie-bezetting van Atjeh bepaald op één garnizoens-bataljon (53 officieren en 1852 minderen) en zes veld-bataljons.

Het aantal *garnizoenstroepen* werd dus tot omstreeks de helft verminderd, het aantal veld-bataljons bleef onveranderd. Men had bezuinigd!

Met de belangen der schatkist werd dus degelijk rekening gehouden. Maar met de algemeene belangen der Koloniën, vooral wanneer eens elders eene expeditie noodig mocht zijn of zich andere buitengewone omstandigheden mochten voordoen?

Bij de organisatie der depot-bataljons was er, meen ik, op gerekend, dat niet meer dan *vier* veld-bataljons gelijktijdig te velde zouden zijn. Maar men hield in 1880, toen het niet meer noodig was, *zes* veld-bataljons in Atjeh!

Of er dan wel genoeg veld-bataljons op Java beschikbaar bleven -

of wij wel tegen mogelijke eventualiteiten voldoende gedekt zouden zijn - daarnaar werd niet gevraagd.

Uit het hier medegedeelde blijkt, dat men, noch door voldoende uitbreiding der depot-bataljons, noch door beschikbaarstelling van een voldoend aantal garnizoenstroepen voor Atjeh, gedaan heeft, wat men kon, om de veld-bataljons van het Indische leger in goeden staat te houden.

De 'geconcentreerde stelling' in Atjeh is in hoofdzaak defensief. Van 'groote operatiën' is thans zeker niet de minste sprake, en twee veld-bataljons zouden dus voor eventueele troepenbewegingen stellig voldoende zijn. Maar men heeft thans nog in Atjeh bijna *vier* veld-bataljons (15 compagnieën) - waarmede men wel vermeerdering der garnizoens-bataljons, alzoo uitbreiding van het Indische leger en verhooging van uitgaven, vermeden heeft, maar dan ook het resultaat bereikte, dat nog slechts *drie* bataljons (cc. 1700 man!) op geheel Java als *bruikbare* troepen konden worden beschouwd.

Aan voorstellen van de zijde van het legerbestuur heeft het niet, althans niet altijd, ontbroken. De Minister Van Bloemen Waanders deelde bij de Memorie van Antwoord op de begrooting van 1884 mede, dat de legercommandant een voorstel had gedaan, om het leger uit te breiden met 3 veld-bataljons, 1 depot-bataljon en 1 bergbatterij en om het garnizoens-bataljon van Atjeh in drie zelfstandige bataljons te splitsen.

Maar al dadelijk verklaarde de Minister, dat in de naaste toekomst nog niet aan zoodanige uitbreiding te denken was, omdat er nog, bij de infanterie, een klein incompleet aan officieren (19 op de ruim 800!!) en een incompleet van cc. 5 pCt. aan Europeanen was...

Daar het Indische leger, aan officieren en Europeanen, wel haast nooit juist compleet zal zijn, kan men met dit argument natuurlijk elke uitbreiding, hoe noodig ook, tegenhouden.

De geheele uitbreiding, zooals zij in 1883 gewenscht werd, eischte, voor de infanterie alleen, 78 officieren, 186 Europeanen en 2190 inlanders meer. De officieren had men voorloopig, in afwachting dat onze militaire inrichtingen meer produceerden, - waartoe men dan echter *niet* kort te voren de gelegenheid voor onderofficieren, om in Indië tot officier te worden opgeleid, had mogen inkrimpen - kunnen verkrijgen door detacheering van luitenants van het Nederlandsche leger en door tijdelijk gebruik te maken van adjudant-onderofficieren, als dienstdoende officieren; de Europeanen, die men noodig had, om tot de uitbreiding te kunnen geraken, waren zoo weinig in getal, dat men ze wel had kunnen verkrijgen, door een klein weinigje moeite voor de werving te doen, gelijk men dat in de 2de helft van 1886 deed; en de ondervinding leert voldoende, dat de inlandsche werving steeds productief genoeg is, zoodat de aanwerving van de 2200 manschappen ook in 1883 of 1884 niet het minste bezwaar zou hebben gehad.

Maar men deed bij voorkeur niets....

En toen er nu eenige tegenspoed kwam, ditmaal niet in den vorm

van onlusten in een of ander deel van den Archipel, maar in dien van eene ziekte, de beri-beri, die vele soldaten tijdelijk ongeschikt maakte voor den dienst, daardoor meer evacuatiën van Atjeh en aanvulling derwaarts noodig deed zijn, - toen was Leiden in last.

Jaren lang had men reeds kunnen voorspellen, dat het Indische leger, zoodra er zich iets ernstigs vertoonde, *onvoldoende* zoude blijken; de beri-beri deed die voorspelling maar al te zeer in vervulling overgaan, en er was waarlijk geene overdrijving in hetgeen, in Juli 1886, deswege in de Volksvertegenwoordiging gezegd werd.

Maar - zegt de heer Nederburgh - de Kamerleden, die zich toen zoo ‘duchtig roerden’, bleven in gebreke, om hunne woorden door daden te doen volgen; ‘hun geestdrift was eenige maanden later bekoeld’, en zijn in Juli 1886 opgewekt vertrouwen.... is ‘deerlijk geschokt’ (bl. 120-121).

Wat had men dan naar 's heeren Nederburgh's meening moeten doen?

Men had, zegt hij, bij amendement den post voor ‘werfkosten’ van Europeanen belangrijk moeten verhoogen, om daardoor de Kamer duidelijk te doen verklaren, dat zij versterking van het Europeesch element ernstig wilde.

Het komt mij voor, dat de heer Nederburgh niet heeft gelet op de verklaring, reeds den 17^{den} Juni 1884 door den Minister van Koloniën afgelegd: ‘Wanneer bij de begrooting slechts het noodige geld is uitgetrokken voor werving hier te lande van 2000 man voor Indië, dan is dat niet, omdat men er niet meer zou *willen* nemen, maar het is eenvoudig de raming van hetgeen men verwacht te *zullen* verkrijgen. Mocht blijken, dat de wervingen een beter resultaat hadden, dan zal dat de Regeering niet alleen zeer verheugen, maar zal zij zich beijveren, om een suppletiepost aan te vragen, en de manschappen aannemen die zich aanmelden....’

Nu is een van beide waar: men vertrouwde de oprechtheid van 's Ministers verklaringen, of men vertrouwde ze niet. In het eerste geval was het door den heer Nederburgh gewenschte onnoodig; in het tweede geval zou dit geen doel getroffen hebben, omdat men dan toch niet zou kunnen vertrouwen, dat de Minister naar den wensch der Kamer zoude handelen. In beide gevallen ware het amendement, naar mijne meening, eene schijnvertooning geweest; en dat het onnoodig was, blijkt uit het feit, dat de Regeering zich in 1886 niet tot de geraamde 2000 man bepaald, maar 2095 aangeworven heeft.

Ik ben persoonlijk eenigszins in de zaak betrokken en dus wellicht niet geheel onpartijdig in mijne beoordeeling; maar het schijnt mij toe, dat de heer Nederburgh zeer onbillijk is in de zijne, door geheel te verzwijgen, wat men bij de behandeling der Indische begrooting voor 1887 wèl gedaan heeft.

Er is toen een amendement voorgesteld, dat door den Minister werd overgenomen, om voor verhooging van de soldijen *f* 200,000 uit te

trekken. Het doel van dat amendement was, de eenmaal bij het Indische leger aanwezige, geacclimateerde en geoefende soldaten zoolang mogelijk te behouden; dàt amendement zou geene *schijnvertooning* zijn, maar *werkelijk* versterking van het leger - door vermindering der verliezen - ten gevolge hebben.

Hiervan spreekt de heer Nederburgh niet; de zaak schijnt hem zelfs geheel onbekend te zijn, want hij verwacht (bl. 59, waarover beneden nader) in volgende jaren zelfs eene buitengewone verhooging der verliezen wegens pasporteering.... En elders (bl. 87) zegt hij, over de noodzakelijkheid der vermeerdering van het aantal Europeesche militairen sprekende: 'Er moeten dus andere maatregelen getroffen worden; maar welke? Verhooging der soldijen.... Zijn die maatregelen noodig, dan moeten zij tot stand komen, maar zij vereischen rijp overleg...'

De heer Nederburgh schijnt derhalve geheel onbekend met het feit, dat de soldijen reeds verhoogd *zijn*, zoodat b.v. een Europeesch onderofficier der infanterie, die zes jaren in Indië heeft gediend, elke vijf dagen *f* 0,90 meer uitbetaald krijgt dan vroeger.

Ik zal er niet meer van zeggen en mij slechts de opmerking veroorloven, dat hij, onvoldoende op de hoogte van hetgeen gesproken en gedaan is, niet de aangewezen persoon is, om te beoordeelen, wat gedaan had moeten worden, en om ten deze den leden der Volksvertegenwoordiging de les te lezen.

Er is, sedert medio 1886, hoewel er ook nog *zeer veel* te doen overblijft, reeds vrij wat gedaan, om de bezwaren te boven te komen, welke van de jarenlange verwaarloozing van het Indische leger het gevolg waren. Den 1sten Januari 1887 reeds was het aantal Europeanen ruim compleet, en in April jl. had men 200 Amboneezen en 1300 inlanders boven de normale formatie aangeworven; sedert is opnieuw eene tijdelijke uitbreiding der formatie, met 500 Amboneezen en 750 inlanders, bevolen.

In Juni en Juli 1886 was de troepenmacht ter Oostkust van Sumatra overeenkomstig de behoefte uitgebreid, waartoe de normale formatie voor zooveel noodig was verhoogd.

In het belang der aanvulling voor Atjeh is het depot-bataljon ter Westkust van Sumatra tijdelijk met eene Europeesche en eene inlandsche compagnie vermeerderd.

Men kan natuurlijk niet verwachten, dat de jarenlange verwaarloozing in korten tijd weder goed te maken is; met alle toewijding, met de onbekrompenste beschikbaarstelling der noodige middelen zal het onvermijdelijk nog verscheidene jaren duren, voordat het Indische leger weder *goed* kan worden genoemd.

Het leger moet opnieuw worden georganiseerd. Zijne militaire instellingen moeten worden herzien en aangevuld. Er moet weder verband en samenhang komen in den troep. Onze achttien veld-bataljons moeten weder in waarheid *veld-bataljons* worden, en voor dit alles is tijd noodig.

Optimist ten aanzien van den tegenwoordigen toestand ben ik derhalve geenszins. Maar dat neemt niet weg, dat wij op den goeden weg zijn; dat, naar ik durf vertrouwen, het ergste geleden is en dat, wanneer de machthebbenden met dezelfde gevoelens bezield blijven, waarmede zij - zoo alle kenteekenen niet bedriegen - thans bezield zijn, *er, op dit oogenblik*, *geene reden is tot pessimistische beschouwingen voor de toekomst.*

Om dit nader aan te toonen, moet ik trachten, eene wederlegging te leveren van sommige opmerkingen des heeren Nederburgh, die alles door een zwarten bril ziet en daardoor tot de conclusie komt, dat alleen verlating van Atjeh redding kan brengen in den hoog gestegen nood.

Terwijl hij vroeger (eerste brochure, bl. 27) zeide, dat de jaren 1885 en 1886 'buitengewoon ongunstig' waren door het 'voorbeeldeloos hevig en algemeen woeden der beri-beri', moet hij thans erkennen, dat het aantal Europeanen geleidelijk is toegenomen. Het bedroeg ultimo 1884: 13492; ultimo 1885: 13680; ultimo 1886: 13837, en steeg, in het begin van 1887, nog verder.

'Die verblijdende uitkomst' - zoo lezen we op bl. 57 der tweede brochure - 'is echter niet te danken aan buitengewone productiviteit der werving, maar aan de buitengewone laagte der cijfers van de verliezen in de laatste jaren.'

Dit klopt weinig met de vroegere beschouwing; maar de heer Nederburgh tracht het verschil op te helderen door de veronderstelling, dat de verliezen der laatste drie jaren zoo 'buitengewoon laag' zijn, omdat men 'minder valide' soldaten in dienst heeft gehouden. 'De daling der verliezen wegens pasporteering en gageering is waarschijnlijk aan het behouden van minder valide manschappen te danken, die in gewone omstandigheden zouden zijn verwijderd; is dit zoo, dan is in volgende jaren eene buitengewone verhooging van die rubrieken van verlies te verwachten' (bl. 59).

Hiertegen merk ik op: ten eerste, dat de uitkomsten der werving in de laatste 3 jaren vergelijkenderwijs wel degelijk beter waren dan in de voorafgaande: in 1883 werden slechts 1649, in de drie volgende jaren 2082, 2099, 1999 Europeanen in de sterkte gebracht, en in 1885 werden in Nederland 1661, in 1886 werden daar 2095 Europeanen aangeworven (van dit cijfer was een betrekkelijk groot deel den 1sten Januari 1887 nog niet in Indië aangekomen); maar verder, wat van meer belang is, dat de beschouwingen van den heer Nederburgh omtrent de verliezen niet juist zijn.

Hij heeft n.l. niet overwogen, althans niet medegedeeld, *waarom* de verliezen in 1881-1883 grooter waren dan thans. Zij waren, in werkelijkheid, toen evenmin exceptioneel hoog als thans exceptioneel laag; het verschil wordt volkomen gemotiveerd door de omstandigheid, dat in de voorafgaande jaren *de sterkte* grooter was. In 1875-77 was de werving buitengewoon productief geweest; - vandaar, in

1882 vooral, grooter verlies door het vertrek van personen, wier tijd van dienst verstreken was. In 1874 kwamen 2229, in 1875 4369, in 1876 3787, in 1877 3214, in 1878 2120, in 1879 1740, in 1880 1316, in 1881 1515 man suppletie-troepen aan. Stelt men nu, - ik neem slechts globale cijfers, om de gedachten te bepalen, - dat na ommekomst van den zesjarigen dienst ⅓ gedeelte met paspoort wordt afgevoerd, dan zou men van 1881-1883 te pasporteeren hebben gehad 3790, van 1884-1886 slechts 1740 man, alzoo 2050, of gemiddeld bijna 700 per jaar, minder.

Aangezien nu de suppletie na 1881 nooit meer eene hoogte heeft bereikt, die met de jaren 1875-'77 te vergelijken is - zij bedroeg in 1882-1886: 1818, 1472, 1854, 1895, 1760 man - is er volstrekt geene reden, om te veronderstellen, zooals de heer Nederburgh doet, dat de verliezen in de eerstvolgende jaren weder belangrijk zullen toenemen. Integendeel is er eenige grond, om te verwachten, dat zij niet zullen toenemen, nu de soldijen na reëngagement verhoogd zijn en dus de kans bestaat, dat de soldaten langer zullen blijven dienen.

Er is nog eene andere reden, waarom de verliezen in de eerstvolgende jaren eer zullen afnemen dan toenemen. De invloed der hooge suppletie-cijfers van 1875-'77 laat zich nu nog gevoelen in het cijfer van hen, die het leger met pensioen verlaten, en dit is dan ook, in 1885 en 1886, niet onbelangrijk hooger dan in 1883 en 1884 (730 en 735 man tegen 555 en 546). Die invloed nu is over twee jaren (1889) geheel geneutraliseerd.

Uit het hier aangevoerde is m.i. af te leiden, dat de heer Nederburgh in zijne beschouwingen (bl. 57 en 58) zeer oppervlakkig is geweest en niet tot de oorzaken der door hem opgemerkte verschijnselen is doorgedrongen; en dat er geene enkele reden is, om te onderstellen, dat het cijfer der verliezen kunstmatig laag is gemaakt, door minder valide manschappen in dienst te houden.

De soldaat heeft *recht* op paspoort of gagement, wanneer zijn diensttijd verstreken is; men kan hem dan tegen zijn verlangen niet aanhouden. Het eenige middel, om de verliezen kunstmatig te verminderen, zou dan zijn, dat de geneeskundige dienst de hand lichtte met de *afkeuringen* en dus soldaten in de gelederen behield, die onder ‘normale omstandigheden’ zouden zijn afgekeurd.

Is er eenige reden, om dit aan te nemen?

Volgens de statistiek niet, want de afkeuringen van Europeanen zijn (ten gevolge der beri-beri) in de laatste jaren toegenomen: zij bedroegen van 1882-1886 achtereenvolgends 524, 369, 385, 588 en 618.

Volgens de logica ook niet, want het legerbestuur zou al niet onverstandiger kunnen handelen, dan door onbruikbare soldaten in de gelederen te houden. Wat heeft men van *non-valeurs?* Immers niets dan last!

Het vorenstaande zal wel voldoende zijn tot bewijs, dat aan de be-

rekeningen en de daarop gebouwde conclusiën van den heer Nederburgh, op bl. 57-59 zijner tweede brochure, *alle waarde moet worden ontzegd.*

Volgens de voorstelling der Regeering zelve was de toestand van de veld-bataljons omstreeks het midden van 1886 zeer ongunstig. De heer Nederburgh bespreekt, op bl. 64, die voorstelling en acht haar 'nog veel te rooskleurig' getint. Ik zal hierover niet in discussie treden, ofschoon het mij voorkomt, dat de mededeelingen der Regeering al treurig genoeg waren: men had, op geheel Java, niet meer dan *drie* bruikbare bataljons en verder eene bende soldaten zonder samenhang, tucht, oefening....

Ik geloof niet, dat men deze mededeeling kan beschouwen als die van een optimist. Maar zeker is de heer Nederburgh te veel pessimist, wanneer hij, uit het oog verliezende al wat sedert is gedaan, het op bl. 64 doet voorkomen, alsof er *op dit oogenblik* nog 'groot gebrek aan valide manschappen' bestaat. Er zijn er nu zeker nog niet *voldoende,* maar de tijd van het 'groot gebrek', toen men de barisan van Madura zelfs moest mobiliseeren, ligt gelukkig reeds achter ons.

Met dat al, ik zal zeker niet verdacht worden, thans berusting en lijdelijk afwachten te prediken. In tegenstelling met den heer Nederburgh, die pas nu blijken geeft van belangstelling in het Indische leger, heb ik, van 1870 af, er steeds in het openbaar op aangedrongen, dat men toch meer zorg aan dat leger besteden zou; ik heb dat gedaan, zoowel toen ik nog in 's lands dienst was - in het *Indisch Militair Tijdschrift,* in de Vereeniging tot bevordering van krijgswetenschap en elders - als na dien tijd, o.a. in *De Gids* en in 's lands Vertegenwoordiging. En nu er eenige vooruitgang te bespeuren is, is in mijn oog waarlijk niet alles dadelijk *pour le mieux.*

Om weder zoodra mogelijk een *goed* leger in Indië te verkrijgen, is o.a. noodig eene, zij het ook tijdelijke, uitbreiding der legersterkte. In die richting is de Regeering werkzaam geweest: het aantal Europeanen is sedert ultimo 1883 met cc. 1000 vermeerderd, het aantal Amboneezen met minstens 200, het aantal inlanders met cc. 1500 man.

Ik weet niet, of deze vermeerderingen eenigszins voldoende zijn, dat kan slechts het legerbestuur in Indië beoordeelen. Zeker is het wel, dat men de bestaande bezwaren des te spoediger te boven zal komen, naarmate men over meer manschappen te beschikken heeft, en dáárom stem ik volkomen in met hen, die ook aanmoediging der werving van Europeanen noodig achten.

Eene andere vraag is echter, of, ter restauratie van het Indisch leger, eene 'extra-suppletie van *zes duizend* Europeanen' noodig en zonder deze de 'algeheele restauratie onbereikbaar' is, zooals de heer Nederburgh op blz. 76 verkondigt.

De beschouwing, tot die conclusie leidende, kan den toets van een nader onderzoek niet doorstaan. Immers, zij zondigt door haar

grondslag: de stelling (blz. 74), dat ‘een groot deel van de Indische infanterie bestaat uit duurzaam invalide manschappen’; dat is uit personen, ‘die niet geschikt zijn en niet geschikt kunnen worden voor den dienst waartoe zij te boek staan’.

De heer Nederburgh zegt verder, dat van onze 14,000 Europeanen minstens 6000 ‘duurzaam invalide’ zijn en dat ‘Indische officieren, die den huidigen toestand van het Indische leger kennen, deze raming eer te laag dan te hoog achten’ (blz. 75).

Wie die officieren zijn, wordt ons niet medegedeeld - ofschoon de heer Nederburgh ons op blz. 75 voorhoudt, dat het ‘tot waardeering van verklaringen’ van dezen aard ‘noodig is den auteur te kennen’ en hij daarom ook alleen openlijke, onderteekende tegenspraak wil afwachten.

Hoe zeker hij dus ook van zijne zaak schijnt te zijn - ik aarzel niet, ‘openlijk en onderteekend’ te verklaren, dat hij ook ten deze de plank geheel misslaat.

Zijne zegslieden zouden hem dus verkeerd hebben ingelicht?

Neen, maar hij heeft hunne mededeelingen niet *begrepen.*

In algemeenen zin gesproken hebben wij, bij het Indische leger, *geene duurzaam invaliden* (er zijn, in den regel, circa 300 Europeesche militairen, die werkelijk ongeschikt zijn voor den velddienst, maar als schrijver, ziekenoppasser, enz. enz. gebezigd worden), zooals de heer Nederburgh bedoelt. Wie ‘niet geschikt is en niet geschikt kan worden voor den dienst waartoe hij te boek staat’, wordt *afgekeurd.* Dat hiermede in de laatste jaren niet de hand is gelicht, betoogde ik reeds boven.

Wel heeft het Indische leger, niet alleen nu, maar altijd, een betrekkelijk groot aantal soldaten, die *tijdelijk* ongeschikt zijn voor den velddienst; dat zijn, in hoofdzaak, zieken, reconvalescenten en recruten. Ik kan niet beoordeelen, of voor deze categorieën het aantal van 6000 te zamen overdreven is; er liggen gemiddeld 1800 Europeanen in het hospitaal; er zijn allicht 500 nog niet afgeëxerceerd, maar hoe groot het aantal reconvalescenten is, weet ik niet; op het oogenblik meen ik echter reden te hebben, om ernstig te betwijfelen, of dit, voor de Europeanen alleen, nog duizenden bedraagt.

Maar aangenomen, dat er van de 14000 Europeanen niet meer dan 8000 geschikt zijn, om dadelijk te velde te worden gezonden; volgt daaruit dan, dat eene extra-suppletie van 6000 man noodig is? Zeker niet, want bij de vaststelling der formatie van het Indisch leger is op zieken, reconvalescenten en recruten gerekend, en de vraag mag dus niet zijn: hoeveel zijn er tijdelijk ongeschikt? maar wel: hoeveel zijn er thans tijdelijk *meer* ongeschikt dan onder normale omstandigheden?

De heer Nederburgh, dit alles niet gevoelende, spreekt, op blz. 87, reeds van ‘het bestaande deficit van 6000 geschikte Europeanen’!

Zóó heeft het pessimisme vrij spel; het ongegronde pessimisme, dat tot volslagen moedeloosheid voert en eindigt met het besluit, dat wij maar het best doen, als koloniale mogendheid te abdiqueeren, door Atjeh te verlaten.

Intusschen blijft vooreerst eene belangrijke vermeerdering van het aantal Europeesche soldaten wenschelijk; dat wordt door niemand ontkend.

Doch hoe aanlokkelijk men de voorwaarden ook make, aan de werving van Europeanen is eene grens, en het blijft steeds zaak, dat men *zuinig zij* met zijne Europeesche soldaten, die moeielijk te verkrijgen zijn. Wanneer er sprake is van legeruitbreiding, is er, in de laatste jaren, dan ook steeds op aangedrongen, die hoofdzakelijk te zoeken in vermeerdering van het inlandsch gedeelte van het leger. De bovenbedoelde voorstellen van 1883 beoogden reeds uitbreiding met slechts 249 Europeanen, tegen 2235 inlanders.

Tegen eenige versterking van het aantal inlandsche soldaten bestaat dan ook m.i. niet het minste bezwaar.

De sterkte toch bedroeg op ult^{o}. December 1886:

aan Europeanen, Afrikanen en Amboneezen	15522 man
aan ‘andere inlanders’	14257 man.

Gesteld nu, dat het eerste cijfer ongeveer onveranderd moet blijven; zou er dan overwegende bedenking zijn, om het tweede b.v. tot 20,000 op te voeren?

Ik geloof het niet; zeker is het, dat men in 1876 en 1877 tegen soortgelijke verhouding geen bezwaar had en daarvan ook geene nadeelige gevolgen heeft ondervonden. In 1876 had men 16839 Europeanen, Afrikanen en Amboneezen tegen 21092 inlanders; in 1877 17751 Europeanen, Afrikanen en Amboneezen tegen 21154 inlanders.

De heer Nederburgh zegt (blz. 77), dat het weder aannemen van dergelijke verhouding, ‘afgescheiden van de militaire bezwaren’ (?), ‘stuit op het overwegend politiek bezwaar, dat de overheerscher de handhaving zijner overheersching niet veilig voor het grootste gedeelte kan toevertrouwen aan individuen van het overheerschte ras’[(*)].

Eene billijke beoordeeling van de inlandsche soldaten van ons Indisch leger is dit niet!

Maar bovendien, de heer Nederburgh wijst op Britsch-Indië, waarvan hij (zeer onnauwkeurig) zegt, dat slechts een derde der strijdkrachten uit Europeanen bestaat. Daar heeft men - al gaat, wat ik dadelijk toestem, de vergelijking in vele opzichten niet op - toch ook ‘overheerschers’ en ‘overheerschten’?

(*) Macaulay zegt in zijn boven (bl. 376) aangehaald ‘essay’: ‘He (Dupleix) saw also that the natives of India might, under European commanders, be formed into armies, such as Saxe or Frederic would be proud to command.’ Men zie hierover verder de *Nadere beschouwingen* van den Kolonel Coblijn, dezer dagen bij de Gebroeders Van Cleef in het licht gegeven.

Volgens *The Statesman's Yearbook* over 1887 telt het Britsch-Indische leger 62930 Europeanen tegen 188874 inlanders; bovendien nog ‘talrijke en vrij goede legers van de half onafhankelijke vorsten’, geheel uit inlanders bestaande en tellende 275.075 Hindoes met 3372, en 74760 Mahomedanen met 865 stukken geschut.

De heer Nederburgh zegt nu wel, dat deze inlandsche legers wel steeds uit eigenbelang de zijde der Engelschen zullen kiezen, maar hunne vorsten zouden ook wel eens van eene andere meening kunnen zijn(*).

In ieder geval ziet men uit de aangehaalde cijfers, dat wij Britsch-Indië nog volstrekt niet navolgen, wanneer wij ons aantal inlanders vermeerderen in de verhouding, zooals die vermeerdering in 1876 en 1877 heeft plaats gehad.

Op blz. 71 zegt de heer Nederburgh, dat ‘groote numerieke meerderheid van de inlandsche soldaten in critieke omstandigheden gevaarlijk worden kan’, - maar tusschen ‘groote numerieke meerderheid’ en ‘gelijkheid in getalsterkte’ bestaat nog eene groote speling!

En nu de trouw onzer inlandsche soldaten. De heer Nederburgh stelt haar niet hoog en haalt voorbeelden aan uit vroegere en latere tijden, die zijn oordeel *schijnen* te bevestigen. Schijnen zeg ik, want in algemeenen zin kan men niet anders zeggen, dan dat onze inlandsche soldaten ons altijd *uitmuntend* gediend hebben.

De heer Nederburgh wijst erop, dat tijdens den Padrie-oorlog een 20-tal inlandsche soldaten gedeserteerd zijn. Maar als dat tegen den inlandschen soldaat in het algemeen getuigen moet, - kan men dan onze Europeesche soldaten vertrouwen, waarvan een veel grooter aantal in de laatste jaren naar de Atjehers gedeserteerd is?

De heer Nederburgh herinnert aan het feit, dat men in 1835 bij eene excursie in Bengkoelen, in 1836 tijdens het langdurig beleg van Bondjol en in 1876 bij onze vestiging te Pedir redenen had, om onze inlandsche soldaten niet te vertrouwen. Waarom dan ook niet herinnerd aan den opstand van Europeanen in 1860, die juist door de trouw der inlandsche compagnieën bedwongen werd?

Het is mijne overtuiging, dat men de inlandsche soldaten evengoed kan vertrouwen als de Europeesche, wanneer de discipline naar behooren wordt gehandhaafd, wanneer men de menschen goed behandelt en wanneer zij vertrouwen stellen in hunne chefs.

(*) Men leze b.v., wat Steyn Parvé (*De Bijbel*, *de Koran en de Veda's,* I, bl. 10) schreef over den toestand in 1857: ‘Men berekent, dat in Britsch-Indië in het geheel 800.000 man onder de wapenen waren bij het uitbreken van den opstand. Doch 500.000 hiervan stonden onmiddellijk onder hunne eigene vorsten en grooten. Het Britsch bestuur, *de hachelijkheid en onzekerheid inziende van den bijstand*, *dien het van deze hulptroepen zou kunnen erlangen*, *en integendeel vreezende dat*, *ingeval van ontrouw of afval*, *het gevaar oneindig zou worden vermeerderd,* heeft van de door eenige vorsten aangeboden hulp weinig gebruik gemaakt. Het heeft tot het dempen van den opstand geheel gesteund op eigen krachten en op de aanzienlijke versterkingen, die het van Engeland verwachtte.’

Intusschen wil ik niet ontkennen, dat er meer kan worden gedaan, dan tot dusver geschiedde, om aan deze voorwaarden te voldoen.

Wil men de discipline goed handhaven, dan dienen de inlandsche compagnieën beter geëncadreerd te worden, dan thans het geval is. Wil men den soldaat goed behandelen, dan dient men zijne taal te verstaan.

Thans is er, om zoo te zeggen, geen enkel officier of Europeesch onderofficier, die Javaansch spreekt, terwijl 91 pCt. onzer inlandsche soldaten Javanen zijn! Het spreekt vanzelf, dat allerlei wrijving hiervan het gevolg is.

Wanneer men de kennis van de Javaansche taal bij het officiersexamen eischte en bij de onderofficieren en korporaals aanmoedigde, b.v. door het toekennen eener toelage aan hen, die haar kunnen spreken en verstaan, dan zou men na weinig jaren vrij wat meer met de inlandsche compagnieën kunnen doen dan thans.

Naarmate - door uitbreiding van het kader, en vooral ook door verbetering van het gehalte van het kader - de inlandsche soldaten beter geleid en naarmate zij, door grootere taalkennis bij hunne meerderen, beter behandeld worden, naar diezelfde mate zullen zij meer vertrouwen stellen in hunne chefs en zal men hun *onvoorwaardelijker* vertrouwen kunnen schenken, ook in moeilijke omstandigheden.

Een ‘tegenwicht’ tegen het door den heer Nederburgh (blz. 77) aangewezen, ofschoon m.i. overdreven voorgesteld gevaar is zeker goed; maar veel grooter waarde nog zou ik eraan hechten, indien alle moeite werd gedaan, om het gevaar, voor zoover het bestaat, *op te heffen.*

Met het vorenstaande meen ik genoeg gezegd te hebben tot toelichting mijner conclusie, dat de heer Nederburgh over den bestaanden, en vooral over den toekomstigen toestand van het Indisch leger geen oordeel heeft uitgesproken, dat op goede gronden steunt. Op zijn voorbeeld heb ik mij hoofdzakelijk bepaald tot eene bespreking der cijfers; maar het zal niet overbodig zijn, nogmaals en nogmaals in herinnering te brengen, dat een goed geoefend soldaat in het gevecht meer waard is dan vijf ongeoefenden. Zorg voor eene behoorlijke legersterkte is goed, maar meer hecht ik aan zorg voor eene goede organisatie en voor goede militaire instellingen, zoodat van ieder individu alle mogelijke partij kan worden getrokken. Met alléén de legersterkte te vermeerderen, zou men wel de uitgaven opvoeren, maar weinig nut stichten.

Een paar bladzijden (79-81) wijdt de heer Nederburgh verder aan de versterking der zeemacht, die hij dringend noodig acht, althans voor zoover Atjeh betreft.

Met hem geloof ik, dat men daar meermalen met het gebruik der marine te zuinig is geweest en te spoedig bedacht was op inkrimping, wanneer de zaken zich wat gunstiger lieten aanzien. Wanneer men alleen het oog vestigt op Atjeh, dan zou men den heer Nederburgh

gelijk kunnen geven, wanneer hij zegt: Het aantal schepen is thans onvoldoende. ‘Hoevele en welke schepen.... noodig zijn, moet door deskundigen worden uitgemaakt. Wat zij noodig achten worde onbeknibbeld gegeven en blijmoedig, want die offers zullen goede renten opbrengen. Aan bekwame zeeofficieren en flinke matrozen hebben wij geen gebrek; het eenige wat ons ontbreekt zijn goede, vlugge schepen; het is dus bloot eene geldquaestie’....

Doch de heer Nederburgh heeft, naar het mij voorkomt, bij deze beschouwing geheel uit het oog verloren, dat die ‘bekwame zeeofficieren en flinke matrozen’ behooren tot de *Nederlandsche* marine en dat de Minister van Marine niet alleen heeft te zorgen voor Atjeh, niet alleen voor de koloniën in Oost en West, maar ook voor de verdediging van het moederland.

Schepen kunnen we koopen; maar juist het bemannen zou groote zwarigheid opleveren. Zou, in den tegenwoordigen tijd, een Minister van Marine verantwoord zijn, wanneer hij zijn personeel, in nog veel grootere mate, dan thans reeds geschiedt, naar Indië zond en aldus de medewerking der zeemacht tot de verdediging van het moederland onmogelijk maakte? Zou hij dat nu *mogen* doen, nu ook de staatkundige toestand in Europa, om met den heer Nederburgh (blz. 89) te spreken, ‘duister en zwanger van onheil’ is?

Wij weten niet, wat zelfs de naaste toekomst ons kan brengen; bij de minste aanleiding kan er een groote oorlog uitbreken, waarbij wij *misschien* neutraal kunnen blijven, maar waarin wij ook kunnen worden betrokken. Wij dienen dus eenigszins op alle eventualiteiten voorbereid te blijven. De Regeering heeft dat begrepen, door, bij uitzonderingswet, den diensttijd der miliciens met een jaar te verlengen, en hield daardoor het Nederlandsche leger compleet. Zou zij er nu in kunnen toestemmen, de zeemacht belangrijk meer ten behoeve van Indië te doen plunderen, dan thans reeds geschiedt?

Het laat zich niet aanzien, dat de gespannen toestand in Europa spoedig tot het verledene zal behooren, dat het dus mogelijk zal zijn, den raad van den heer Nederburgh, hoe goed ook bedoeld, op te volgen.

Op blz. 88 vraagt de heer Nederburgh, ten betooge der noodzakelijkheid, welke naar zijne meening bestaat, om al dadelijk Groot-Atjeh te ontruimen: ‘Wat zal gebeuren wanneer een Europeesche oorlog uitbreekt waarin Nederland betrokken wordt?’.... en hij antwoordt daarop: ‘Dan zullen wij de bezetting van Atjeh moeten terugtrekken’....

Het is mogelijk, ofschoon eerst dan zal kunnen beoordeeld worden, wat de omstandigheden vorderen; als er sprake *moet* zijn van ontruiming van een deel van ons Indisch gebied, zou het zeer goed kunnen zijn, dat b.v. het geheel verlaten van Borneo de voorkeur zou verdienen boven het verlaten van Atjeh, dat aan de Westkust en aan de Oostkust van Sumatra grenst. Maar ik zou vreezen, dat het antwoord op de gestelde vraag, bij aanneming der voorstellen des heeren Neder-

burgh ten aanzien der zeemacht, óók zoude moeten luiden: ‘Dan zullen wij een goed deel van het voor de verdediging van het moederland onmisbaar marine-personeel missen en daarmede 's lands defensie op ernstige wijze in de waagschaal stellen.’

Zegt men, dat dit alles een bewijs is, dat de tegenwoordige regeling onzer marine gebrekkig is, en dat het beter ware, indien de Indische marine meer zelfstandigheid bezat, zoodat de Regeering niet altijd de belangen van Indië aan die van Nederland, of omgekeerd, moet ondergeschikt maken, dan zal ik de laatste zijn, om zulks tegen te spreken. Maar wanneer men vraagt, wat er op het oogenblik gedaan moet en kan worden, dan moet men ook rekening houden met de bestaande regelingen.

Op het betoog (blz. 82 en vlg.) des heeren Nederburgh, dat wij moeten overgaan tot de aanneming van zijn denkbeeld: ‘de inkrimping onzer stelling in Atjeh tot een enkel aan zee gelegen punt’, zal het niet meer noodig zijn, hier uitvoerig terug te komen. De Schrijver verklaart toch zelf (blz. 121), dat die inkrimping ‘in hooge mate stuitend is voor ons aller gevoel, en door bijna een ieder genoemd wordt onnoodig, onteerend en verderfelijk’.

Verdere bestrijding wordt dus, ook na al wat ik vroeger en hierboven aanvoerde, niet vereischt. Slechts zeer enkele punten zal ik nog bespreken, om te voorkomen, dat zich verkeerde indrukken bij den lezer der brochure vestigen.

De inkrimping is noodig, zegt de heer Nederburgh, omdat ons leger niet sterk kan worden, zoolang wij de geconcentreerde stelling in Groot-Atjeh blijven bezetten.

Wat dit betreft, wil ik nogmaals in herinnering brengen, dat in 1876 en 1877, toen Atjeh veel hooger eischen stelde dan thans, ons leger in Indië telde:

ult. 1876	16839 Europeanen, Afrikanen en Amboneezen, 21092 inlanders
ult. 1877	17751 Europeanen, Afrikanen en Amboneezen, 21154 inlanders
Thans ult. 1886 hebben wij	15522 Europeanen, Afrikanen en Amboneezen, 14257 inlanders

Wat in 1876 en 1877 mogelijk was, kan, voor zoover noodig, ook thans gedaan worden, en op historischen grond kan dus de meening van den heer Nederburgh onjuist worden genoemd. Wanneer wij het voorbeeld van 1876 en 1877 volgen, kunnen wij wel degelijk het Indisch leger *belangrijk* versterken.

En zelfs nu moet men wel een onverbeterlijk pessimist zijn, wanneer men niet toegeeft, dat de toestand van het Indische leger, hoe onvoldoende dan ook nog, in de laatste tijden reeds vrij wat beter is geworden, *zonder* dat wij Atjeh hebben ontruimd.

Geeft dit feit niet eenige hoop voor de toekomst, dat het leger weer goed kan worden, zonder tot dien wanhopigen maatregel, de erkenning onzer onmacht, over te gaan?

Maar het zijn soms juist zij, die klagen over te geringe productivi-

teit der Europeesche werving en gaarne der Regeering hare tekortkomingen verwijten, - die deze werving door hunne schromelijke overdrijving nadeel doen!

Men herinnere zich b.v., dat de heer Nederburgh heeft moeten erkennen, dat de laatste drie jaren, wat de verliezen aan Europeanen betreft, buitengewoon gunstig waren. In *geheel* Indië overleden: in 1884 378, in 1885 449, in 1886 439 Europeanen. De hospitalen zijn niet meer bevolkt dan gewoonlijk.

En wat zegt nu de heer Nederburgh?

In zijne eerste brochure schreef hij (bl. 27): 'De jaren 1885 en 1886 kunnen echter niet als maatstaf worden genomen, want zij waren buitengewoon ongunstig, door het voorbeeldeloos hevig en algemeen woeden der beri-beri.... Maar wanneer zal zij hebben uitgewoed? en zal zij niet terugkomen of vervangen worden door cholera-, koorts- of andere moorddadige epidemieën, die ons reeds zoo dikwijls in Atjeh hebben geteisterd?'

En nu lees ik, op bl. 100 der tweede brochure, dat de toestand onzer in Groot-Atjeh gelegerde troepen thans niet benijdenswaardig is; dat er overvallingen plaats hebben, waarbij meestal eenige kameraden vallen.... 'Overigens zware, uitputtende wacht- en patrouilledienssten, en het vooruitzicht de vele kameraden te volgen die dagelijks gedragen worden naar hospitaal, evacuatieschip of graf....' Van dien toestand is 'het einde niet te voorzien'.

Geen wonder waarlijk, dat bij dergelijke schilderingen de Nederlandsche jongelingschap weigert, dienst te nemen bij het Indische leger!

Maar ik betreur het van harte, dat de heer Nederburgh, om de noodzakelijkheid van zijn lievelingsplan - de verlating van Atjeh - te betoogen, zich hier niet heeft weten te onthouden van *eene zoo verregaande overdrijving.*

De Europeesche werving zou wellicht steeds voldoende resultaten opleveren, indien de jongelieden, die hier een harden strijd om het bestaan te voeren hebben, slechts *naar waarheid* werden ingelicht omtrent hetgeen hun, bij dienstneming in 't Indische leger, daar te wachten staat.

Zij zouden dan overtuigd worden, dat de Europeesche soldaat in Indië tevreden is met zijn lot. Wil men het bewijs? In 1886 waren er 1803 Europeanen, die zich *konden* reëngageeren. Van deze waren er niet minder dan 1289, die zich opnieuw verbonden; slechts 514 verlieten den dienst, sommigen met paspoort, de meesten *met pensioen.* Een soldaat is óók aan het leven gehecht; indien er zoo groote kans was, om 'de vele kameraden te volgen die dagelijks gedragen worden naar hospitaal, evacuatieschip of graf', - dan zouden geen 71½ pCt. besloten hebben, opnieuw de kans te wagen!

Al die voorstellingen omtrent toestanden in Indië en speciaal in Atjeh zijn dan ook veelal afkomstig van personen, die het gewicht hunner

bezwaren niet kunnen beoordeelen. Men ziet dat ook hier: de heer Nederburgh, die nooit iets van Atjeh gezien heeft, schildert alles met de zwartste kleuren. Maar de Hoogleeraar Pekelharing, die den toestand in Atjeh met eigen oogen heeft kunnen waarnemen, zal - ik ben er *zeker* van - gunstige getuigenissen afleggen; zoowel omtrent de wijze, waarop de troep behandeld wordt, - huisvesting, voeding, verpleging bij ziekte, enz. - als omtrent den opgewekten geest der soldaten in Atjeh.

Dat de heer Nederburgh voortaan eerst dergelijke, onpartijdige deskundigen hoore, voordat hij weder het publiek zijne zienswijze als de ware wil opdringen!

Eene andere zaak, waaromtrent hij nog wel eens met deskundigen zoude mogen raadplegen, is de toekomst, welke te wachten zou zijn, wanneer wij ons terugtrokken in een goed versterkt fort, bezet met 4 à 500 man; in een fort, dat voor de Atjehers ‘onneembaar’ zou zijn.

Dit laatste wil ik wel aannemen; maar de vraag is, of de Atjehers, wier moed dan natuurlijk weder in groote mate zou zijn aangewakkerd door ons hernieuwd terugtrekken, ons dan niet dag en nacht zouden bestoken, ons fort niet zouden omringen door liniën en versterkingen; of die toestand niet op den duur onhoudbaar zou worden, en of men niet eindelijk verplicht zoude wezen, uit te rukken en te vechten, om de aanvallers te verdrijven? In één woord, of het ‘onneembare fort’ niet spoedig in den toestand zou verkeeren van den Kraton in 1874?

Maar dan zou men met 4 à 500 man niet verder komen; de troepenmacht zou dan weder eene belangrijke vermeerdering moeten ondergaan - men kon opnieuw den Atjeh-oorlog beginnen! Of wel, men zoude eindigen met *geheel* terugtrekken en ten definitieve de zege volkomen aan de Atjehers laten; maar hoe wij ons dàn nog in zoovele andere gedeelten van Indië zouden staande houden, is mij een raadsel.

Evenzeer is het mij een raadsel, waartoe het fort eigenlijk zou moeten dienen. Alleen om eene veilige plaats te hebben, vanwaar onze vlag kan wapperen? Dan is een oorlogsschip veel doelmatiger!

Indien het einddoel blijft de pacificatie van Atjeh, dan kunnen wij niet anders doen, dan den Kraton behouden, waar wij ons nu eenmaal, uit staatkundige overwegingen, hebben gevestigd, waar wij ons krachtig hebben versterkt en waar wij veilige gemeenschap hebben met de zee.

‘Voor de eer is waarlijk genoeg gedaan. Bij de keuze van een middel tot oplossing van het Atjeh-vraagstuk moet de eenige vraag zijn: wat eischt ons zelfbehoud?’

Aldus de heer Nederburgh op bl. 97.

‘Voor de eer is waarlijk genoeg gedaan’.... Indien deze opvatting ingang vond bij ons volk, dan - arm Nederland! *Ce qui est honteux pour un homme*, *est ignoble pour une nation.*

Is het nog noodig, dat tegen de meening van den heer Nederburgh wordt geprotesteerd? Dat wordt aangetoond, dat de eer, zoo voor menschen als voor volkeren, het hoogste goed is, tot welks handhaving men *nooit genoeg* kan doen?

Ik geloof het niet; ik heb nog genoeg vertrouwen in ons volk, om mij verzekerd te houden, dat het, ook in de toekomst, de eer des lands zal stellen boven overwegingen van zuiver materieelen aard. Het heeft een te schoon verleden, om ooit het *noblesse oblige* te vergeten!

Doch, zelfs afgescheiden van dit alles, ook indien men slechts vraagt: wat eischt ons zelfbehoud? - dan nog mag men niet met den heer Nederburgh medegaan. Want ons zelfbehoud eischt *handhaving van ons gezag in het verre Oosten,* en de verlating van Atjeh zou de eerste, maar gewichtige stap zijn, om dat gezag prijs te geven.

Maar er is, vertrouw ik, weinig kans, dat de meerderheid van het Nederlandsche volk aanneemt, wat de heer Nederburgh ons verkondigt. Daarvoor toont hij - het zal uit de voorgaande bladzijden nu wel voldoende gebleken zijn - te dikwijls, niet op de hoogte te zijn van de zaak, die hij behandelt.

1 *November* 1887.

E.B. KIELSTRA.

Eene bekeering in de 17de eeuw(*).

't Was erg onrustig in het dorp Koudekerk aan den Rijn, op Paaschzondag 4 April 1627. De eerwaarde Classis van Leiden heeft dien morgen van den kansel der Hervormde Kerk een ‘ophitsigen ende oproerigen’ brief doen voorlezen tegen Petrus de la Faille, die den vorigen Zondag zijn ambt als predikant heeft nedergelegd, na het aldaar gedurende een drietal jaren te hebben waargenomen. Die brief heeft zijne uitwerking niet gemist: het volk te Koudekerk heeft, gelijk het bij dergelijke gevallen de gewoonte heeft te doen, de steenen te baat genomen, om zijn gewezen predikant van ongelijk te overtuigen, gedreigd de pastorie af te breken en den bewoner het leven te benemen, zoodat deze het raadzaam oordeelt, na door de echtgenoote des baljuws gewaarschuwd te zijn, zonder uitstel te vertrekken, ‘om te voorkomen de aenstaende perykelen’. Den volgenden dag, Paaschmaandag, komt hij met de ‘gouvernante van zijn huys’ en twee gehuurde ‘vlotschuyten’, waarop zijn huisraad, te Leiden, maar verwekt ook daar groote beroering. Hij ziet zich genoodzaakt in diezelfde week zijn inboedel te verkoopen, uit vrees voor het volk. Maar hij blijft aldaar, want hij hunkert ernaar, om voor een viertal predikanten, afgevaardigd door de Classis, de waarheid der Roomsche religie te verdedigen, welke verantwoording op Donderdag 8 April zou plaats hebben. Helaas, zijn wensch zou niet vervuld worden. Eerst wordt met goedvinden van beide kanten de ‘disputatie’ acht dagen uitgesteld. De bekeerde blijft te Leiden en wacht geduldig, al is hij in gevaar van in hechtenis te worden genomen, waartegen verschillende personen hem waarschuwen.

(*) Bekeeringe Petri de la Faille, predicant te Kaudekerke, uyt de Calvinissche ketterye, tot het H. Katholyk geloof, der H. Katholyke Roomsche Kerk door het lesen der Oud-Vaders, mitsgaders de maniere hoe dat hy solemnelijk sijnen woorden-dienst des predikantschap heeft nedergeleyd. Ende nog ten laetsten eene aenwysinge van alle de principaelste artikelen des geloofs, der ware Roomsche Kerke, uyt alle de Heylige Vaders, van d'eerste vier à vijfhondert jaren, van de geboorte Christi, ende tyden der Apostelen, ende dat uyt hunne schriften zelf, die den autheur van dit werk zelf bevonden heeft, in de algemeyne accademesche bibliotheke der stad Leyden door Petrus de la Faille, eertyds predicant in Caudekerke. 't Antwerpen, bij P.J. Parys, Drukker ende boek-verkooper, op den hoek van de Swerte-Susters-straet. Met approbatie en privilegie (z.j. 1764?).
Een exemplaar van dit boekje, volgens J. Tideman, *Kron. v.h. Hist. Gen. te Utrecht* II, 199, zeer zeldzaam, waarvan de eerste uitgave in 12o. te Leuven verscheen in 1628, ontving ik van Dr. L.J. Suringar, Leeraar aan het gymnasium te Amsterdam. De tweede druk, eveneens in 12o. te Leuven bij Bernardijn Maes uitgekomen, in het bezit van den heer D.C. Meijer Jr. te Amsterdam, kwam mij te laat onder de oogen, om hem met mijn exemplaar te vergelijken.

Inmiddels zorgt hij voor twee getuigen, zeer geleerde mannen, die bij het dispuut zouden tegenwoordig zijn, ‘opdatse naerderhand niet achter mijnen rugge tegen de waerheyd my blameren souden, ende de disputatie niet verdraeyen voor het gemeyn volk’. Om tijd te winnen bij het dispuut, begeeft hij zich twee dagen te voren naar de bibliotheek met het doel, om alle plaatsen der oud-vaders en leeraars der kerk aan te teekenen, die hem dienstig kunnen zijn. Zijn neef, advocaat De Backer, die hem vergezelt, verwondert zich ten hoogste, dat de oud-vaders van hetzelfde gevoelen zijn als de hedendaagsche Roomsche Kerk. Ook in tegenwoordigheid van diens zwager J. Vermuelen, candidaat in de rechten, uit De Backer zich eveneens. Deze meent, dat de predikanten onmogelijk die gevoelens zullen kunnen verdraaien, aangezien de woorden te klaar zijn en de oud-vaders hun gevoelen niet alleen met één, maar met veel ‘sententiën ende spreuken, jae met geheele bladeren en boekken’ uitspreken.

Den dag vóór 15 April, waarop het uitgestelde twistgesprek zou plaats hebben, komt advocaat De Backer hem vanwege de predikanten wederom berichten, dat de disputatie op 16 of 17 April zou verzet worden. Maar nu wordt De la Faille ongeduldig en vreest eene ‘quade uytkomste’. Hij protesteert tegen dusdanige handelwijs, waardoor hij gedwongen wordt zijn vertrek uit Leiden uit te stellen, terwijl hij ‘in d'ooge was van alle man’ om den openlijken afstand van zijn ambt en de belijdenis des geloofs, met zijn bloed onderteekend, en hij voortdurend gewaarschuwd wordt tegen de gevangenis. Nochtans, hij belooft te blijven in 't vertrouwen, dat niet wederom het ‘futselboek’ zou gezocht worden.

Aan den avond van dienzelfden dag verneemt hij uit den mond van zijn hospes de meening zijner getuigen, die van oordeel zijn na dit herhaalde uitstel, dat de predikanten niet in dispuut zouden treden, want dat zij wel wisten, dat zij beschaamd zouden worden, maar veeleer zijn vertrek wenschten, om hem dan achter den rug te belasteren als een, die uit vrees voor het twistgesprek het hazenpad zou hebben gekozen. De getuigen vreesden zijne gevangenneming en zij bedrogen zich niet.

Juist op den dag en het uur, dat hij met de stukken de gegrondheid zijner bekeering zou aantoonen, den 15^{den} April tusschen één en twee uur, wordt De la Faille op straat gevangengenomen. De onderschout, vergezeld van een ‘diefleyer’, brengt hem op bevel van den magistraat in de gevangenis. De cipier krijgt last, niemand van zijne vrienden en bloedverwanten toe te laten. Ondertusschen doorsnuffelt de onderschout met den cipier zijne kisten en neemt het geld mede.

Petrus de la Faille is één van de velen geweest, die ter wille van hunne geloofsovertuiging den drempel des kerkers hebben overschreden. Tot de wolke van bloedgetuigen, die na Jezus met een Stephanus aan het hoofd geene schade wilden lijden aan hunne zielen ter wille van lichamelijk welzijn, behoort ook onze ‘bekeerde’. Dat hij uit over-

tuiging heeft gehandeld, lijdt geen twijfel. Te Dordrecht uit Calvinistische ouders geboren en in die leer opgevoed, heeft hij te Leuven en te Leiden in de theologie gestudeerd en ‘alle beyde ampten der kerkelijke bedieninge door langen tyd van jaren bedient, door openbare predicatiën tot het volk aen alle beyde zijden, zoo in het Pausdom, als in Hollant’. Maar de waarheid is hem te machtig geworden. Overtuigd in zijne consciëntie van de zekerheid der oprechte, waarachtige religie, zoodat hij daarvan zoo zeker is, als dat er een God is, verklaart hij in een brief aan de ‘eerweerdige, seer vrome Borgeren, Inwoonders ofte Ingesetene van den zeer vermaerden Dorpe te Caudekerken’, tot troost, verlichting en onderwijzing der schapen, hem aanbevolen, voor God en de wereld zijn gevoelen en zijne inwendige gemoedsgesteldheid. Sedert hij naar den raad van verscheidene predikanten en vele andere aanzienlijke mannen de Pauselijke Kerk heeft verlaten naar het uitwendige, terwijl men hem verzekerde mettertijd daarin bevrediging te zullen vinden, heeft hij nimmer in de Gereformeerde religie zich bevredigd gevoeld, noch door 't lezen van eenige boeken, noch door samensprekingen, noch ook door 't bezoeken van de Leidsche academie onder 't gehoor van de Professoren Polyander en Waleus. En het allerminst heeft hij vrede gehad tijdens zijn predikantschap te Koudekerk. Zoo betuigt hij voor God en de wereld. Eene zoekende ziel is hij gebleven van zijne uittreding uit de Catholieke Kerk tot heden. Maar hoe dieper hij doordrong in de Gereformeerde religie, hoe meer hij den wandel der kerkelijke personen van beide zijden, der Roomschen en der Gereformeerden, leerde kennen, des te meer werd hij inwendig ontrust en bezwaard door de gedachte aan de zielen, hem toevertrouwd, van wie hij rekenschap zou moeten geven.

Het eene jaar gaat voorbij na het andere; drie jaren blijft hij als gemoedelijk prediker en zielzorger op zijn post, totdat hij op 7 Februari 1627 opzettelijk eene aanstoot gevende prediking houdt over het veertigdaagsche vasten. Hij was nu ‘vastelijk geresolveert’ afstand te doen van zijn predikambt te Koudekerk; hij wil stof tot aanklacht geven, om te zien, wat in den boezem van predikanten en gemeenteleden bekend is van de eerste apostolische kerken, en alzoo mettertijd verder te ‘procederen’. Hij neemt het zwaard des geestes uit de scheede, want hij is gereed: door zeer zorgvuldig onderzoek staat het voor hem vast, dat ‘alle te samen eendrachtelijk soo Grieksche als Latijnsche HH. Vaders, gelooft, gedreven, aen hunne ondersaten gepredikt oft ingeplant, in hun boeken beschreven, ende uyt de H. Schrifture bevestigt hebben, alle de principaelste artikelen ofte Hooft-stukken des Geloofs dezer tegenwoordige Roomsche Kerke, die nogtans onze vermeynde Gereformeerde hedendaegs voor grove dolingen inde fondamenten des Geloofs blameren, ende als grouwelijke Afgoderyen ende Ketteryen verbannen’. Met hunne eigene wapenen wil hij hen bestrijden; immers, èn Calvijn zegt *Instit. Lib.* 1 cap. 11 § 13, dat in de

eerste vijf eeuwen na Christus ‘de stand der Kerke nog suyver is geweest’ en de apostolische leer onvervalscht bevonden, èn Luther leeraart hetzelfde. Welnu, hij zal aantoonen uit de oude schrijvers, zooals zij ten gebruike liggen in de Academische bibliotheek te Leiden, hoe alle Roomsche leerstukken van heden reeds in dien ‘suyveren’ tijd werden geloofd. En toen nu door de te voren vermelde verhinderingen het mondelinge twistgesprek niet plaats vond, besloot hij schriftelijk zijn pleidooi te voeren, ‘oft bij avontuere den goeden God beliefde hier door nog eenige te verlichten, ende op den rechten weg te brengen’. Want die oudheid van het H. Catholieke geloof, die overeenstemming van alle HH. Vaders in alle artikelen met de hedendaagsche Roomsche Kerk behoort alle dolende schapen te bewegen tot den schaapstal der H. Kerk weder te keeren, de twijfelmoedigen en zwakken te versterken en alle Catholieken standvastig te bewaren in den schoot dier Kerk.

Uit overtuiging heeft hij gehandeld, eene overtuiging, waarlijk niet zonder strijd verworven. Vleesch en bloed hebben zich verzet, om het predikantschap van Koudekerk met zijne ‘profijten, ende die schoone gelegentheyd aldaer’ te laten varen. Maar Godlof, de geest is krachtiger geweest dan het vleesch, zijne consciëntie is niet in slaap gewiegd; ja, zij had wel ‘afgebrand, ende verstorven’ moeten geweest zijn, indien hij langer weerstand had geboden. Maar gelijk Christus Jezus zegt: Een goed Herder stelt zijne ziel voor zijne schapen, zoo ook stelt hij zijne ziel te pand voor de schapen, hem toevertrouwd. Gelijk Jezus Christus op deze wereld arm is geworden en naakt en bloot aan het kruis heeft gehangen, van al zijne tijdelijke goederen beroofd, zoo verlaat hij gaarne het predikantschap en wat het oplevert, en offert de vriendschap der zijnen op. En gelijk Jezus Christus ten laatste voor zijne schapen den dood is gestorven en al zijn bloed heeft vergoten, zoo is hij bereid voor de Roomsche Kerk, haar geloof en hare leerstukken als martelaar te sterven en hare waarheid met zijn bloed te bevestigen.

Juist veertien dagen bracht De la Faille in de gevangenis te Leiden door, waarin hij gedreigd werd met vervoer naar Den Haag of Loevestein en hem als groote gratie werd afgeschilderd, indien hij het leven behield en met eene geeseling vrijkwam. Als een andere Paulus antwoordde hij, tot alles bereid te zijn, niet te vreezen en grootelijks zich te verblijden. Ja, ook den laster, dat hij op beloken Paschen de mis zou hebben bediend en als predikant Paters Jezuïeten hebben geherbergd, ontzenuwt hij zoo duidelijk, dat dit gerucht voor valsch en voor een verzinsel van het ‘gemeyn volk’ moet gehouden worden. Eene week na zijne gevangenneming wordt hij voor Schout en Schepenen ontboden, die zijne zaak onderzoeken. Op de vraag, van welke religie hij is, antwoordt hij onbewimpeld: ‘Mijne Heeren, als ik rondelijk uyt gront

mijns herten spreken sal, soo ben ik volkomen Roomsch Katholyk.' Dat openhartige antwoord valt in goede aarde bij zijne rechters, die meenen, dat niemand in zijne consciëntie behoorde gedwongen te worden, en protesteeren, dat zij niet begeerden in te voeren de Spaansche inquisitie. Eene tweede vraag wordt hem gedaan: heeft beschuldigde gezegd, dat wel honderd predikanten, getrouwde en ongetrouwde, in ontucht leven? Daarvan weet hij niets af. Maar aan verschillende personen heeft hij gezegd, dat de vele schandalen der predikanten, die dagelijks voorvallen, inzonderheid in de dorpen bij Leiden, velen zeer ontstichten en met recht wantrouwend maken tegen het Gereformeerde geloof. Op de vraag naar bijzonderheden deelt hij een zeven- of achttal schandalen mede. Eene laatste vraag geldt de verspreiding zijner brieven onder de Catholieken. Hoe dat komt, weet hij niet; misschien heeft zijn Kerkeraad of de Classis die brieven niet goed bewaard of er afschriften van laten maken.

Wederom acht dagen later, 29 April, wordt de deur van den kerker voor hem ontsloten en ontslaan Schout en Schepenen hem na volkomen vrijspraak. Maar door ondervinding geleerd, - 'quae nocent, docent, dat is: dat nijpt doet gedenken en maakt voorzichtig' - verlaat hij eerst tegen den avond zijn somber verblijf, 'opdat de eens gevangen muys verlost zijnde, niet voor de tweede reyse in de val en kome oft gerake'. Van zijne vrijheid maakt hij gebruik, om het bl. 398 (noot) aangehaalde boekje te schrijven, waarvan bovenstaande bijzonderheden een deel uitmaken.

De vraag ligt voor de hand: hoe staat het met de geloofwaardigheid van dit verhaal? Blijkt ook van elders, dat De la Faille, zij het te goeder trouw, zijne zaak te schoon heeft voorgesteld, misschien onwillekeurig, maar medegesleept door den hartstocht van den renegaat, zijne tegenpartij zwarter heeft afgeschilderd, dan met de waarheid overeenkomstig is? Ongelukkig bestaat het akten-boek van den kerkeraad van Koudekerk over dien tijd niet meer, gelijk ons van welwillende zijde werd medegedeeld(*). Maar met de grootste bereidvaardigheid werd ons inzage vergund van ''t Classis-boeck van Leyden ende Rynlandt 1618-1641', zoodat het 'hoor en wederhoor' niet geheel achterwege behoeft te blijven.

In het algemeen kunnen wij zeggen na ontcijfering van de notulen der Classis-vergaderingen, dat de predikant van Koudekerk naar waarheid en zonder overdrijving zijn verhaal heeft te boek gesteld. Trouwens, veeleer gemoedelijk dan hartstochtelijk schijnt deze afvallige te zijn geweest. Toch kunnen wij nog met enkele bijzonderheden zijn verhaal aanvullen.

Reeds vóór zijne komst te Koudekerk, einde Januari 1624, had de Classis den Kerkeraad de beroeping op hem uit te brengen ontraden en gewaarschuwd, 'dat de voorsz. Petrus la Faille was een nieuling

(*) De heer M. Crommelin, Burgemeester van Koudekerk, deelde ous mede, dat de oudste schriftelijke aanteekeningen van den Kerkeraad dagteekenen van eene halve eeuw later.

en onlangs gescheyden uyt het pausdom'. De Classis 'conde hem daeromme niet recommanderen als een wel verseekert en beproeft predicant, waarom syluyden wel te letten hadden op het peryckel 't welck comen conde van syn persoon; dan evenwel nadien die van Coudekerck haer hier niet aen en stieten, staet de Classis toe dat zij met approbatie van den Ed. Heere van Poelgeest vermochten voortgaen tot sijne beroepinge'(*). Ook toen het beroep was uitgebracht, waaraan de Classis hare sanctie moest geven, vermeldt zij uitdrukkelijk: 'Maer alsoo in de voorsz. acte van beroepinge absolutelick werde gestelt dat dit geschiet was met advis des classis, hoewel 't classis tselve niet hadde toegestaen dan met eenige onlust en voorgaende waerschuwinge van het peryckel dat comen conde van den voorsz. persoon heeft de classis oversulcks verclaert dat sy hare waerschuwinge hielde als gerepeteert en vonden daeromme goet daervan int classis-boeck alhier notitie te houden'(†). Ook schrijft de Classis nog aan den kerkeraad van Zierikzee, 'synde syn eerste woonplaetse na syn affscheyt uyt het pausdom', omdat 'noch eenige geruchten werden bekent gemaekt, dat de voorsz. la Faille hem niet zeer stichtelick soude hebben gedragen'(§). Maar het antwoord van den Kerkeraad is bevredigend: 'Waren wel eenige quade geruchten raekende de comportementen en 't leven van Petrus de la Faille in den classis bekent gemaeckt, edoch worden dezelfde bij de broederen door het aenschrijven van die van Zyerickzee gehouden te zijn gedoodet.' Maar in 't vervolg zal men voorzichtiger zijn: 'Is geresolveert dat men van nu voortaen geene nieuwelingen meer soo lichtelick tot de publijcke oeffeningen sal toelaten'(**). De Classis had niet ten onrechte gewaarschuwd: het 'peryckel' kwam, ook al had De la Faille de formulieren van eenigheid onderteekend.

Nog geen jaar later, zoo vinden wij aangeteekend, is bij de Classis ingekomen eene vraag van De la Faille, 'hoe hy hem sal draegen waer die by hem aenhouden om een lycpredicatie'. Echt gereformeerd, als de Classis was, wordt hem geantwoord, 'dat hy hem heeft te reguleren na de Acta Synodi'(††). Van ernstiger gevolgen was evenwel het feit, waarvan de Classis 11 Augustus 1626 kennis nam. 'De Kercken-raet van Coudekerk heeft de vergadering overgelevert een brief by D. la Faille haren Predicant geschreven, en by haer geteyckent, waerin zy voorstellen op hoedanige voet de Gemeynte van Coudekerck noodich achte dat de verkiezinge van Ouderlingen en Diaconen in haere Kercke geschiede, te weten niet door den Kerkenraet, maer door de

(*) Notulen *'t Classis-boeck*, 7 Nov. 1623.
(†) Notulen '*t Classis-boeck*, 18 Dec. 1623.
(§) Notulen '*t Classis-boeck*, 6 Febr. 1624.
(**) Notulen '*t Classis-boeck*, 6 Febr. 1624.
(††) Notulen '*t Classis-boeck*, 5 Nov. 1624.

gantsche Gemeynte'[*]. Algemeen stemrecht dus. Was het, om bij later voor te stellen veranderingen eene zuiverder uitspraak zijner Gemeente te verkrijgen? Roomsch-Catholiek was het althans niet. De Classis is zeer verstoord; zij oordeelt het voorstel zeer 'impertinent, en oversulx beyde diese geschreven en onderteyckent hebben, censure waerdig'. Maar vooraf zal het mogelijke gedaan worden, om de Gemeente tot andere gedachten te brengen. Wel 'sal haer sulx niet worden ingewilligt, nademael de forme van verkiesinge nu niet meer middelmatige sake synde volgens de aengenomene en gebruickelycke ordre in alle kercken hier te lande moet geschieden, opdat niet door d'inbreuck derselver ordre vreedsame kercken werden ontrust en verwardt en het loffelycke besluyt desen aengaende in Synode Nationali van Dordrecht genomen veroordeelt en verworpen ooc andere kercken niet werden geprejudicieert'[*]. Maar De la Faille 'is belast sijne uyterste neerstigheyt te doen tot weeringe van soodanige desordre'[†]. Ook de kerkeraadsleden, die den brief hadden onderteekend, worden ontboden en hun wordt het verkeerde van hun verzoek onder 't oog gebracht. 'Ende alhoewel de persoonen voorschreven haer meest geseggelyc toonden, verclaerden nochtans geen raed te weten sulx de Gemeynte te persuaderen.' Daarom vindt de Classis goed behalve de visitatores nog twee predikanten naar Koudekerk af te vaardigen. En mocht onverhoopt de oude wijze van verkiezing niet gehandhaafd kunnen worden, dan moesten de afgevaardigden het daarheen zoeken te leiden, dat de gemeente uit een tweetal, door den Kerkeraad opgemaakt, koos. Waren er hardnekkigen, die moesten gecensureerd en anderen in hunne plaats aangesteld worden. In deze zelfde vergadering komt eene klacht ter sprake van den predikant van Hazerswoude, 'claegende dat D. la Faille hem vervorderde zijne lidmaten wonende aen den Hoogendijc in de jurisdictie van Hasaertswoude in de kercke van Coudekerck te trecken en ten Avontmael t'ontfangen, oordeelende sulx te strecken tegens de gerechtigheyt van zyne plaetse, tot schade van de armen ende merckelycke confusie'[§]. Dit vergrijp schijnt de Classis minder zwaar geteld te hebben; althans zij besluit, dat van die overloopers melding zal worden gemaakt aan den predikant hunner gemeente en dat de censuur en het geven van attestatie aan den kerkeraad van Hazerswoude zal verblijven. De zaak der verkiezing op den ouden voet werd zonder groote moeite geregeld volgens de notulen van 3 Nov. 1626; de gemeente schijnt niet zoo moeilijk te 'persuaderen' geweest te zijn, als haar Kerkeraad vreesde.

6 Maart 1627 vinden wij de eerste korte aanteekening over de zaak, die wij aan de hand van Ds. De la Faille reeds beschreven; 'om eenighe swaericheden in Koudekerck gevallen' achten de tegenwoordig zijnde

(*) Notulen '*t Classis-boeck*, 11 Aug. 1626.
(*) Notulen '*t Classis-boeck*, 11 Aug. 1626.
(†) Notulen '*t Classis-boeck*, 11 Aug. 1626.
(§) Notulen '*t Classis-boeck*, 11 Aug. 1626.

broederen het noodig, tegen 15 Maart de geheele Classis bijeen te roepen, die anders in Mei zou gehouden worden. Op 15 Maart blijkt, dat de Kerkeraad eene klacht heeft ingediend over de prediking van den predikant. Zoowel beschuldiger als beschuldigde worden ontboden, de laatste, om zoo mogelijk zich te verdedigen. Beiden verschijnen; Ds. De la Faille beklaagt zich over de 'onordentlyckheyt' van de klacht, maar verdedigt zich, waarop de broederen goedvinden den beschuldigde eenige vragen te doen, die hij schriftelijk zal hebben te beantwoorden, waarna eene beslissing zal worden genomen. Maar dewijl de Classis te veel bezigheden had, - 't liep naar Paschen - om een bepaalden tijd vast te stellen, wordt de zaak voorloopig aan gedeputeerden opgedragen, voor wie Ds. De la Faille belooft te zullen verschijnen. Tevens wordt besloten, daar er vermoeden was, dat 'hem noch eenigen suyrdessem des Pausdoms mochte aenhanghen', tenzelfden tijde eene conferentie met hem te houden over eenige punten van verschil tusschen de Gereformeerden en de Catholieken.

Er zijn ongetwijfeld kleine verschilpunten tusschen hetgeen de Classis-scriba D. Cornelius Tethrode heeft aangeteekend en hetgeen de gedrukte 'Bekeeringe' bevat. Zoo vermeldt Ds. De la Faille, dat hij reeds den 15^{den} Maart is 'gekondemneert als stinkende naer het Pausdom', terwijl ''t Classis-boeck' slechts spreekt, 'dat men hem eenige vraghen te beantwoorden soude voorhouden en de vergaderinge daerover nader soude moghen disponeren', dus van onderzoek en alleen van een vermoeden van Catholicisme. Wij hebben geene reden, den Classis-scriba van onnauwkeurigheid of partijdigheid te verdenken, die binnen acht dagen opschreef, wat was voorgevallen, terwijl de auteur der 'Bekeeringe' geruimen tijd later zijn geschrift te boek stelde. Den 22sten Maart toch kwam wederom de Classis bijeen, 'overmits daer wederom nieuwe swaricheyt in de kercke van Coudekerck was geresen doordien D. la Faille den kercken-raet aldaer eenigh schrift hadde gegeven met zijne yghen handt en bloet onderteyckent'. Dit 'schrift' is kennelijk hetzelfde, dat in het gedrukte boek, als bij zijn afscheid op 28 Maart den Kerkeraad overhandigd, voorkomt. Ook hier wederom zal de nauwkeurigheid van tijd wel aan de zijde van den scriba zijn. Maar dergelijke kleine onjuistheden kunnen wij gemakkelijk op rekening stellen van de memorie. Ds. De la Faille wordt wederom ontboden en verschijnt in de volle Classis, waar hem de vraag wordt gedaan, of hij dat geschrift voor het zijne erkende en den inhoud voor zijne rekening nam. En toen die vraag met 'ja' was beantwoord, is de afvallige van zijn ambt 'gedeporteert' en hem het Avondmaal ontzegd. Toch zal nog eene nadere conferentie tusschen hem en vier predikanten plaats hebben, om te zien hem van zijne dwalingen af te brengen. Wij herinneren ons, dat de schrijver der 'Bekeeringe' bij herhaling op die conferentie terugkomt, welke niet gehouden werd en aanleiding gaf tot de uitgaaf van het geschrift. Hiervan zwijgt ''t Classis-boeck' geheel. Wel wordt

in de vergadering van 3 April te berde gebracht, ‘of wij ons niet nader en behoorden te informeeren op de lasteringhen die van D. la Faille hier en daer werden gestroeijt’ en ‘goetgevonden dat twee predicanten haer sullen nae de plaetse van Coudekerck vervoeghen en nader informatie soo van sijn persoon als van sijne lasteringen te nemen’, maar van de conferentie geen woord. Alleen vermeldt de scriba eenige maanden later, dat ‘de Deputati ad colloquium cum Petro della Faille zullen arbeyden (zoo hij te vinden is) metter aldereersten hare last uyt te voeren’(*). En 2 November wordt besloten, ‘dat men noch voor een tijt van de excommunicatie sal supersederen’, omdat de delinquent zich schuilhoudt. Maar op 1 Februari 1628 heeft men ‘verstaen, dat hij omtrent Amsterdam Paepsch Pastoor zoude zijn’. En nu besluit dan ook de vergadering na drie ‘voorstellinghen d'excommunicatie te doen’. Dit document, reeds den 31sten Maart 1627 opgemaakt, behelst eene volledige opsomming van de Roomsche leerstukken, die De la Faille erkende voor waar te houden, waarom hij onbekwaam en ‘in habil’ verklaard wordt, ‘den H. Kerckendienst in de Gereformeerde kercken te bedienen’. Alleen treft ons de uitdrukking der broederen ‘van weeghe dese sijne trouwelooze bedriechlijckheijt, door de welcke hij in den dienst des godlijcken woorts ingecroopen is’. In de ‘Bekeeringe’ wordt dit punt wel aangeroerd, maar erover heengegleden met de woorden: ‘Maer ik hebbe mij hier in ontschuldigt.’ Inderdaad, dit was de Achilles-hiel van den ‘Bekeerde’. Eigenlijk was hij nooit, ook volgens zijne eigene bekentenis, van de Roomsche Kerk afgevallen; nooit had hij zich met een volkomen hart kunnen vereenigen met de Gereformeerde leerstukken en alleen de hoop op de toekomst en de verzekering van anderen, dat hij vrede zou vinden voor zijn gemoed, hadden hem doen besluiten de moederkerk weder vaarwel te zeggen. Beschouwen wij thans het gedrukte schrift van naderbij.

De ‘Bekeeringe’, voorzien van eene ‘waarschouwing van den drukker tot den lezer’ in rijm, van eene ‘voor-reden aan den godvreesenden lezer’ en gevolgd door de kerkelijke ‘goedkeuringe’ en een ‘extract uyt de privilegie’, is in twee ‘tractaten’ verdeeld. Het eerste is de ‘historie der resignatie des predikantschap’, waarin drie brieven aan den Kerkeraad te Koudekerk het leeuwendeel hebben. De eerste brief bevat de wijze der nederlegging van zijn ambt en eene aanwijzing van de ware kerk Gods en de ontlasting zijner consciëntie. In gemoedelijke taal spreekt hij over zijn ambt, zijn verleden, zijn onderzoek van de waarheid, den drang zijner consciëntie en het gemis aan bevrediging, die hij in de Gereformeerde religie gevonden heeft. Twee punten, die ‘de gemeene man zelve met de hand (in manier van spreken) souden kunnen tasten’, zet hij nader uiteen: de leer der predestinatie in betrekking tot den kinderdoop, welke hij bestrijdt met een beroep op het harde en troostelooze dier leer, en het gevoelen, dat David niet-

(*) Notulen '*t Classis-boeck*, 3 Aug. 1627.

tegenstaande overspel en moord niet vervallen zoude zijn van de genade Gods, noch den Heiligen Geest of den Geest der wedergeboorte zou hebben verloren. Een beroep op Adam en Eva, die alleen door het uitstrekken hunner handen naar de verboden vrucht en het daarvan eten den H. Geest verloren en met hunne nakomelingen onderworpen werden aan dood en eeuwige verdoemenis, en de herinnering, hoe men alzoo leerende alle overspelers en dergelijken zou kunnen rechtvaardigen, is voldoende hem ernstig te doen waarschuwen: Mannen, ziet toe. Men bemerkt, de betoogen zijn niet zeer klemmend. Immers, wat het eerste betreft, Calvijn had toegegeven, dat de predestinatie was een decretum horribile, maar daarom was die leer nog niet veroordeeld, zoo zij op goede gronden steunde. En wat nu David aangaat, was die profeet niet een man naar Gods harte en was op hem met erkenning van het tertium comparationis niet toepasselijk: quod licet Iovi, non licet bovi? Alle leerstukken der tegenwoordige Roomsche Kerk, zoo vervolgt de schrijver in zijn eersten brief, vindt men in de oud-vaders der 4 of 500 jaren na Chr.; het H. Sacrificie der Mis, de Transsubstantiatie, het Vagevuur, de aanroeping der Heiligen, de vereering der reliquieën, de beelden, het maken van het kruisteeken, de oppermacht van Petrus en zijne opvolgers, de 7 H.H. Sacramenten en nog veel meer andere gebruiken hebben geleerd de vaders van Justinus tot Leo. En die vaders waren niet alleen heilige mannen, zoodat God na hun dood door vele wonderen getoond heeft, dat ze Hem behaagd hadden in hun leven en terstond na hun dood in den hemel met Hem regeerden, maar de predikanten zelven vereeren hen met den titel van heilige mannen.

De tweede brief bevat drie ‘profijtelijke’ vragen van eenvoudige Catholieken aan de Ketters. Eene bepaling van het woord Ketter aan de hand van 1 Joh. 2:19 gaat vooraf. Een ketter is iemand, die zich afscheidt als een deel van het geheele lichaam der Kerk; hij is een sectaris, een afgesneden deel. Vraag nu aan zulk een ketter in de eerste plaats: Wanneer, door wie, waar is de Roomsche kerk afgevallen van de waarheid? Want uit Rom. 1:8 blijkt duidelijk, dat ten tijde van Paulus de Roomsche kerk was de ware Kerk Gods en uit Cyprianus, Tertullinus, Leo en ‘den arent der Gods-geleerden, ende licht der H. Kerke,’ den H. Augustinus, is te bewijzen, dat zij dat in de eerste vijf eeuwen gebleven is. Vraag hem ten tweede: Gesteld, de ware Kerke Gods is de Luthersche, Calvinistische of eene dergelijke, waar is dan de Kerke Gods gedurende 1500 jaren geweest? Drie groote ongerijmdheden vloeien uit deze stelling voort. *a.* Dat gedurende zooveel honderd jaren geene heilige Kerk in de wereld is geweest, 'tgeen strijdt met Christus' woord, dat de poorten der hel deze Kerk niet zouden overwinnen, Matth. 16:18, en met zijne verzekering: Ik ben met u al de dagen tot aan de voleinding der wereld, Matth. 28:19. *b.* Dat de Christelijke Kerk meer dan duizend jaren

van erger conditie is geweest dan eenige Luthersche sekte, ja, ook dan de ‘miserabele’ Joden. Want deze hebben hunne kerken gehad en hunne gebruiken, maar de H. Kerke niet. *c.* Is dit gevoelen ook niet ‘tyrannisch’ jegens de menschen? Alle voorvaders, leeraars, martelaars zouden ten eeuwigen dage verdoemd zijn. Want zij hebben niet het ware geloof gehad en zonder 't geloof is 't onmogelijk God te behagen, Hebr. 11:6, en wie niet gelooft, die is verdoemd, Marc. 16:17. En nu de derde vraag. Gesteld, iemand zou hun raad willen opvolgen en zich afscheiden van het lichaam der H. Katholieke Roomsche Kerke, tot welke sekte moet hij zich begeven, tot de Luthersche of tot de Wederdoopers of tot de Calvinisten, of tot de Puriteinen. Want allen roepen: Hier is Christus, de H. Schrift, 't loutere woord Gods. Evenwel verbannen en verdoemen zij elkander, en er is geene reden, waarom men den een meer zal gelooven dan den ander. Ieder wil de H. Schrift naar zijn goeddunken uitleggen. Geheel anders de Roomsch-Catholiek; hij volgt de uitlegging van hen, die hem de Schrift overgeleverd hebben. Want de H. Geest heeft door de H. Kerk ons niet alleen de letter, maar ook het recht verstand met de letter gegeven.

Door zoodanige tegenwerpingen zal men aan de eene zijde de sectarissen beschamen en aan de andere zijde genoopt worden, zich vast te houden aan het geheele lichaam der H. Catholieke en Apostolische Roomsche Kerk.

't Is, dunkt ons, niet te ontkennen, dat vooral de derde vraag menig Protestant vóór 250 jaren in het nauw moest brengen. Op de eerste beide vragen behoefde hij het antwoord niet schuldig te blijven. Immers, toegegeven, dat de Kerk der eerste vijf eeuwen het geloof zuiver had bewaard, dan behoefde nog niet te worden toegestemd, dat de Roomsch-Catholieken thans nog zuiver in de leer waren. Met woorden kan men voortreffelijk strijden. En wat de tweede vraag betreft, hadden niet juist de Protestantsche godgeleerden het leerstuk der onzichtbare Kerk ontvouwd, om aan die bezwaren te gemoet te komen? Maar, vraagt men, waarom Luthersch en niet Calvinistisch, waarom Gomariaan en niet Arminiaan, dan wordt de Achilles-hiel getroffen, zoolang men aan de Rede niet volle recht laat weervaren en aan zijn eigen stelsel eene soort zaligmakende kracht toeschrijft.

Wij komen tot den derden brief in de ‘historie der resignatie des predikantschap’, die eene verdediging bevat van het veertigdaagsche vasten.

Deze brief, aan de Classis van Leiden gericht, begint met de stelling, dat het vasten der eerste Christenen was geoorloofd, heilig, religieus en goed. Wat de Classis ontkende. Tot verdediging van zijn gevoelen haalt hij allereerst eene uitspraak van den Calvinist Perkintius aan, geheel in zijn geest, en gaat voort zich te beroepen op de Kerkvaders. Het concilie van Nicaea gewaagt van een oud en algemeen gebruik. Dat de Christenen gedurende het veertigdaagsche vasten zich onthielden van

vleesch, wijn, zuivel, eieren en van meer andere ‘uytgelesen sausen, ende aenlokkingen der spysen’, getuigen Augustinus, Chrysostomus en vele anderen. Dat vasten werd nauwgezet gehouden, was eene instelling der apostelen, terwijl zij, die de geboden vastendagen schonden, als ketters werden gebannen, zooals Arius en Jovinianus. Daarom is het hem onmogelijk het gevoelen der Classis te omhelzen, dat het vasten der oudste Christenen was ongeloovig, onheilig, verdoemelijk en zondig. Ook het woord 1 Tim. 4:1-5, waar gezegd wordt, dat velen zullen afvallen van het geloof, die gebieden zich van spijs te onthouden, weerspreekt de zienswijze der Catholieken niet. Immers, dat woord slaat volgens de uitlegging der vaders op ketters, die zeker soort van spijzen banden, wijn en vleesch, als van nature onzuiver en de ziel besmettende.

In dit betoog komt alles aan op de juiste uitlegging der Kerkvaders en van het apostolisch woord 1 Tim. 4. Is het waar, dat de Kerkvaders het aangehaalde Bijbelwoord op de ketters toepasselijk verklaarden, voorts, dat verschillenden hunner het vasten hebben aanbevolen, dan is een beroep der Protestanten op diezelfde Kerkvaders, om het vasten te bestrijden, niet ontvankelijk.

Wat nu dit laatste betreft, dat er in de oude Kerk mannen zijn geweest, die het vasten hebben aanbevolen, dat komt ons zeker op zichzelf niet onwaarschijnlijk voor. Immers dat oude gebruik, bij zoo verschillende volken in zwang, waarvan reeds sporen te vinden zijn bij de oude Hindoes en Perzen, dat door de Israëlieten werd in acht genomen op den grooten Verzoendag en in Jezus' tijd door de Farizeërs twee malen in de week werd nagekomen, bleef voortbestaan in den tijd der Apostelen (Hand. 13:3, 14:23, 1 Cor. 7:5, 2 Cor. 6:5); en het zou ons dus geenszins verwonderen, dat ook de Kerkvaders met dit gebruik rekening hielden en de een warmer voorstander zich betoonde, de ander zich op kalmer toon over de waarde ervan uitliet. Dat is dan ook inderdaad het geval; tal van plaatsen kunnen aangehaald worden uit de schrijvers van de eerste tot de zesde eeuw, waar over het vasten wordt gehandeld. Maar om nu te beoordeelen, of de Kerkvaders of sommigen hunner het eens waren met de Catholieke Kerk tijdens en kort na de Hervorming, is het noodig het beginsel na te gaan, dat beiden dreef, en hoe dat beginsel werd beoefend. Het zou ons veel te ver voeren, indien wij alle plaatsen nagingen, door De la Faille aangehaald ten betooge van zijne stelling: het vasten der oude Christenen was een geoorloofd, heilig, religieus of goed vasten, waarmee zij niet zondigden, maar goed deden, terwijl hij de ‘Classikalen’ van dien tijd bestreed, die beweerden, dat dat vasten was geweest een onheilig, bijgeloovig en zondig vasten. Maar *heeft* de Classis van Leiden dat wel beweerd? Twijfel hieraan is gewettigd, al is het niet mogelijk uit gebrek aan bescheiden van hare zijde des bekeerden ongelijk te bewijzen en wel

om de volgende reden. De la Faille beroept zich o.a. op Hieronymus. Deze beroemde Kerkvader (331-420 na Chr.) schrijft aan Marcellus over de dwalingen van Montanus volgens de vertaling van De la Faille: 'Wij vasten eenen vasten van veertig dagen, na de insettinge der Apostelen. Niet daerom dat wij door het geheele jaer niet souden mogen vasten maer op dat 'er onderscheydt sy tusschen vasten door nood oft bedwank, ende tusschen uyt eygen wil ofte devotie.' Wij laten daar, of de vertaling nauwkeurig is; maar niet onopgemerkt blijve, dat verzwegen wordt, waar het hier vooral op aankomt, dat Hieronymus zegt: 'Wij vasten op den tijd, dat het ons past'(*). Immers, hierin zal wel het punt van verschil tusschen de Roomsch-Katholieken en de Dordtsche vaderen bestaan hebben, dat de eersten bepaalde vastendagen wilden gehandhaafd zien, de laatsten daarentegen in den geest van Jezus (Matt. 9:15) het vasten wilden overlaten aan het goedvinden van hen, die er behoefte aan hadden. Maar waar het ons nu blijkt, dat onze schrijver cardinale woorden weglaat, daar wordt ons geloof in zijne onpartijdigheid geschokt en hebben wij grond twijfelend te vragen: Heeft de Classis van Leiden wel beweerd, wat De la Faille haar toedicht? Wordt hier ook wellicht een strijd tegen windmolens gevoerd? Want het is haast ondenkbaar, dat in het land, waar destijds telkens biddagen gehouden werden, die in den regel van eene geheele onthouding van spijzen en dranken vergezeld gingen, de Classis van Leiden zich aldus over het vasten der oude Kerk zou hebben uitgelaten, als haar tegenstander beweert. Neen, wij mogen veilig stellen, dat zij in den geest van denzelfden Hieronymus deze zaak beschouwde, die elders schrijft: 'Mij mishaagt, vooral op jeugdigen leeftijd, dat lange en onmatige vasten, wanneer de eene week aan de andere wordt vastgeknoopt, waarbij vet in de spijzen en vruchten verboden worden. Door ondervinding heb ik geleerd, dat een ezel bijpaden zoekt, wanneer hij op weg vermoeid wordt. Laten dat de volgers van Isis en Cybele doen, die bij vraatachtige onthouding faisanten en dampende tortelduiven verzwelgen, om nl. zich niet te verontreinigen door veldvruchten. Voorts, in het veertigdaagsche vasten moeten de zeilen der beperking gespannen en de teugels der vurige paarden door den voerman gevierd worden. En daarom is er onderscheid tusschen wereldlingen en monniken en nonnen. De wereldling verarmt in de veertigdaagsche vasten zijne maag en teert op de wijze der slakken op zijn vet en bereidt zijne maag vooruit door spijzen en vet. De monnik en de non laten in dien tijd hunne paarden loopen

(*) Hieronymus, ad Marcellum adversus Montanum (ed. Erasmus. Tom. III, fol. 59B as. 1516): Primum in fidei regula discrepamus (n.l. met de Montanisten) nos una quadragesimam secundum traditionem apostolorum, toto anno, *tempore nobis conqrua* ieiunamus: illi tres in anno faciunt quadragesimas, quas tres passi sunt salvatores. Non quo et per totum annum, excepta Pentecosta, ieiunare non liceat, sed quod aliud sit necessitate, aliud voluntate munus offerre.

zóó, dat zij zich herinneren, dat zij altijd loopen moeten'(*). Perkins, door De la Faille aangehaald, vindt het onderscheid tusschen Roomschen en Protestanten in zake het vasten hierin: 'De Papisten stellen bestemde tijden; zij houden voor goet, zoo yemandt somwijlen ten tijde van 't vasten, water of wijn drinct, oft ook fruyt ende conserven etet; zy schryven oock voor een seker onderscheydt der spijzen in 't vasten; zij gheven voor, dat de onthoudinge van de spijze in de persoon, die wettelijcken daertoe bereit is, een stuk des godsdiensts is'(†). Hiermede konden de Gereformeerden zich niet vereenigen: geene vaste tijden; geene toegeeflijkheid in het vasten, en bovenal het vasten niet verward met den godsdienst; 't is maar een hulpmiddel tot den godsdienst.

Wij laten de verdere bewijsvoeringen voor het vasten, door onzen schrijver aangevoerd, rusten, omdat zij buiten het eigenlijk punt van verschil tusschen de Roomschen en Protestanten omgaan en de zaak dieper moet opgevat worden, dan onze ex-predikant deed. Nog een enkel woord over den verderen inhoud van het geschrift.

Zooals wij zeiden (blz. 9), wordt het boekje in twee traktaten, zeer ongelijk van omvang, verdeeld. Het eerste, thans behandeld, draagt tot titel: 'Historie der resignatie des Predikantschap'. Het tweede, ver het uitvoerigste, heeft tot opschrift: 'Principaele Artikelen der waere Roomsche Kerk'. Achtereenvolgens wordt gehandeld over de oppermacht van Petrus en zijne opvolgers, de Pausen; over het vagevuur en het bidden voor de dooden; over de vereering en de aanroeping der heiligen; over de reliquieën der heiligen en de bedevaarten; over de vereering der beelden en hun gebruik in de kerken; over het maken van het teeken des kruises; over de mis; over den ongehuwden staat der geestelijkheid; over de noodzakelijkheid van den doop, om zalig te worden; over de zes andere sacramenten; over de aflaten; over den vrijen wil; over de verdienstelijkheid der goede werken; over de plaats der rechtvaardigen van het Oude Testament en over de traditie. Men ziet, eene volledige Roomsche dogmatiek. De uiteenzetting en bewijsvoering voor de waarheid van deze leerstellingen is vrij eentonig. Eerst worden telkens verschillende Bijbelplaatsen, daarna woorden uit de Kerkvaders aangehaald, om te betoogen, hoe die leerstukken, die door het Concilie van Trente (1563) voorgoed waren vastgesteld, reeds in de eerste vier eeuwen voor waar werden gehouden. Slechts eenmaal worden die betoogen afgewisseld met eene polemiek tegen zekeren Veltius, predikant te Aarlanderveen, die in zijn boek: *Geslacht-register der Roomsche Pausen,* den schrijver van onnauwkeurigheid had beschuldigd. De la Faille blijft het antwoord niet schuldig en verwijst ten slotte naar een tweede geschrift: *Ooge-salf der Calvinisten*, waarin

(*) Hieronymus ad Laetam, Tom. 1, fol. 27.

(†) W. Perkins, *De Ghereformeerde Catholyck*, vert. door E. Boot, 2de druk, 1683, te Enchuyzen.

hij ‘als met een opgehoopte ende overvloeijende maete met veel meer ‘reden uyteenset, waerom hij hun Synagoge verlaten heeft ende zich vrymoedelijk en met gerustigheyd begeven heeft tot den schoot der H. Katholyke Roomsche Kercke’.

Wij onthouden ons van de verdere ontleding en zoo noodig bestrijding dezer Roomsche polemiek der 17de eeuw, omdat zij èn vroeger èn later door zoo uitnemende godgeleerden is behandeld geworden, dat zij den hedendaagschen lezer geen bijzonder belang kan inboezemen en deze des verkiezend bij anderen in deze materie te gast kan gaan. Maar niet onbelangrijk kwam ons de mededeeling van den hoofdinhoud van dit zeldzaam boekje en van onuitgegeven bronnen voor als bijdrage tot de vaderlandsche Kerkgeschiedenis der 17de eeuw.

Amsterdam.

Dr. S. BAART DE LA FAILLE.

De gelijkenis der ‘drie ringen’.
(*Naar Boccaccio en Lessing.*)

Fiabe nuove non ce n'é piu, zegt Luigi Capuana(*); en men moet hem gelijk geven, wanneer men enkele uitzonderingen buiten berekening laat. De tijd der fabel is voorbij en ook op het gebied der gelijkenis was de oogst in de laatste jaren uiterst schraal.

Het dichten van gelijkenissen is eene kunst, wier beoefenaars zich door het bezit van bijzondere vermogens onderscheiden of zekere algemeen menschelijke vermogens in ruimere mate dan anderen bezitten. Zulke persoonlijkheden treden natuurlijk zelden op. Het zou betrekkelijk gemakkelijk zijn, hunne namen op te sommen, - voor zoover ze nl. niet tot den vóór-historischen tijd behooren - de tijdperken, waarin en de landen, waar hunne kunst heeft gebloeid, aan te wijzen; maar 't zou uiterst moeilijk, zoo niet onmogelijk zijn, de oorzaken van bloei en verval dezer kunst op te sporen, de wetten aan te geven, waaraan zij gebonden is.

Op het gebied der kunst wisselen eb en vloed elkander af; tijdperken van bloei en van verval volgen elkander op. De scheppingen, die - in welke kunst dan ook - een tijdperk van bloei openen, worden gewoonlijk zeer bewonderd door tijdgenooten, vaak meer bewonderd, dan ze uit een artistiek oogpunt verdienen. Zij worden meestal bij haar verschijnen geschat boven oudere scheppingen van grootere kunstwaarde, omdat zij, eenigermate althans, den geest en het streven van den tijd, waarin ze ontstaan zijn, weerspiegelen en daardoor vrij nauwkeurig begrepen worden. Wanneer er dus in de naaste toekomst gelijkenissen in 't licht werden gegeven, die niet al te ver stonden beneden soortgelijke kunstvoortbrengselen uit vroegeren tijd, - zij zouden hoog gewaardeerd worden. Dat dit geschieden zal, is evenwel niet waarschijnlijk. Ontdekkingen op het gebied der natuurkunde, stoornissen in de maatschappelijke verhoudingen, twijfelingen omtrent de godsdienstige levens- en wereldbeschouwing verzwakken het dichterlijk vermogen, dat den schepper van gelijkenissen bezielen moet.

De gelijkenissen uit vroegere eeuwen mogen voor oudheidkundigen

(*) *Nuove fiabe* di Luigi Capuana. Milano, 1886.

hierom reeds groote waarde hebben, dat ze uit het verre verleden dagteekenen, de groote meerderheid der lezers let alleen op vorm en inhoud. Hoe meer ze de eischen van geest en hart bevredigen, hoe meer de belangstelling, de bewondering der lezers stijgen zal! Daarom verdienen de gelijkenissen des Bijbels - met name die, welke aan Jezus worden toegekend, - in onze schatting de eerste plaats. Evenwel is er een en ander, dat hare waarde voor ons aanmerkelijk vermindert. Meer of minder hinderlijke verklaringen en uitweidingen zijn reeds spoedig aan de oorspronkelijke verhalen toegevoegd en daarvan thans niet gemakkelijk meer los te maken, terwijl het vermoeden gewettigd is, dat er vaak kleinere of grootere gedeelten van de oorspronkelijke verhalen verloren zijn gegaan. Daarbij zijn de meeste overzettingen des Bijbels in de Nederlandsche taal weinig in overeenstemming met onze tegenwoordige schrijftaal; en de weinige Hollandsche vertalingen, waarbij dat bezwaar weggenomen is, zijn althans niet in vloeienden stijl geschreven. Eindelijk is de eerbied voor den Bijbel in de laatste jaren, over het algemeen genomen, gedaald, wat aan de waardeering van de Bijbelsche gelijkenissen schade doet.

Na de Bijbelsche gelijkenissen komt m.i. de eerste plaats toe aan ‘de gelijkenis der drie ringen’. Zij is in letterlievende kringen vrij algemeen bekend en zal waarschijnlijk nog in populariteit winnen, omdat ze voor onze dagen iets actueels heeft - toongevende denkbeelden en gezindheden verduidelijken, aanbevelen of weerleggen kan. Zoo vinden rassenhaat en cosmopolitisme in den laatsten tijd vooral verdedigers en bestrijders. En nu zou 't al zeer moeilijk zijn eene scherpere veroordeeling van den rassenhaat of eene meer welsprekende verdediging van het cosmopolitisme samen te stellen dan deze gelijkenis, waarin de voortreffelijkheden van Mahomedaan en Jood verheerlijkt worden. 't Is nog heden ten dage eene vraag, die zeer verschillend beantwoord wordt: moet de godsdienst vooral optreden als leer, als wet voor zijne belijders, of als eene kracht, die op het leven der geloovigen een heiligenden invloed heeft? En wederom wordt hier daghelder aangetoond, dat de vormen, waarin de godsdienst zich openbaart, nooit zijne voortreffelijkheid kunnen bewijzen, maar dat zijne werking op het gemoedsleven der menschen zijne waarde toonen moet; zooals de waarde van den vruchtboom niet geschat wordt naar de slankheid van zijn stam, den omvang van zijne kruin en de sierlijkheid van zijn blad, doch naar zijne vrucht. Daar zijn niet weinigen, die alle vertrouwen op de toekomst hebben verloren, en bij velen, die, niettegenstaande alle ongeluksprofetieën, dat vertrouwen nog bezitten, is de twijfel geen vreemdeling. Ook voor hen heeft deze gelijkenis een woord. De rechter, die den echten ring niet weet aan te wijzen, maar nu de zaak voor langen tijd verdaagt, verwacht blijkbaar een beteren tijd, waarin verdraagzaamheid en liefde zullen heerschen.

Dit alles kan meer gezegd worden van deze gelijkenis in den vorm,

waarin Lessing ons haar heeft leeren kennen(*), dan in de gedaante, welke zijne voorgangers daaraan hebben gegeven. Zijn voornaamste voorganger, tevens zijn voorbeeld, was ongetwijfeld Giovanni Boccaccio, die in het jaar 1313 - waarschijnlijk te Florence - geboren werd(†) en in 1375 te Certaldo stierf. Hoewel hij voor den handel bestemd en opgeleid werd, wijdde hij zich bijna uitsluitend aan letterkundige werkzaamheden en verwierf hij zich als dichter en als verklaarder van Dante's *Divina Commedia* een grooten naam. Maar onsterfelijken roem heeft hij ingeoogst door zijne *Decamerone*(§), eene verzameling van honderd vertellingen.

Boccaccio neemt de dichterlijke vrijheid, deze vertellingen te laten ontstaan in 1348, wat evenwel niet overeenkomstig de waarheid is, daar hij ze meerendeels reeds vroeger had bewerkt en de gebeurtenissen van dit gedenkwaardige jaar hem tot de uitgave ervan bewogen.

Toen - zoo verhaalt hij in de 'inleiding' tot zijn werk - werd Florence door eene vreeselijke pest geteisterd. Binnen weinige maanden nam de dood omstreeks 100,000 der inwoners weg. Onder den druk der algemeene ellende verlieten zeven jonkvrouwen en drie jonge mannen - allen van voornamen huize - de sombere stad(**), om zich op een buitenverblijf te vestigen. Zij wilden de smart over het verleden vergeten en de vrees voor de toekomst ontvluchten. Daarom zochten ze ontspanning in wandelingen door bosch en veld, vermaak in zang en dans en vooral voedsel voor geest en hart door het houden van vroolijke en boeiende gesprekken. Zoo geeft ieder dagelijks, op zijne beurt, eene vertelling en ontstaan in tien dagen tien tientallen van korte verhalen. Zij maken den inhoud uit van het werk, dat den eigenaardigen naam *Decamerone* draagt.

In de *Decamerone* komt ook de geschiedenis voor van Melchizedek, den Jood, welke door de gelijkenis der drie ringen aan een groot gevaar ontsnapt(††). Lessing nam deze gelijkenis over, maar bracht toch eenige wijzigingen aan, die de opmerkzaamheid waard zijn. Wanneer nu de gelijkenis naar de voorstelling van Boccaccio wordt medegedeeld, moeten de afwijkingen van Lessing wel in het oog vallen, omdat deze schoone episode uit den *Nathan* in veler geheugen eene vaste plaats verkregen heeft.

I.

Wanneer wij de korte voorafspraak, waarmee Filomena hare ver-

(*) G.E. Lessing, *Nathan der Weise,* dritter Aufzug.
(†) De berichten omtrent de geboorteplaats en de afkomst van Boccaccio stemmen niet altijd overeen.
(§) *Il Decameron* di Messer Giovanni Boccacci. Firenze, G. Barbéra, 1881.
(**) Men hoorde toen alleen: Icotali son mortie Glialrettali sono per morire. Introduzione, 35.
(††) Giornata I, Nov. 3.

telling bij de hoorderessen en hoorders inleidt, voorbijgaan, lezen wij het volgende bij Boccaccio: ‘Saladijn was door dapperheid uit lagen stand tot de waardigheid van Sultan van Babylonië opgeklommen en had bovendien nog vele overwinningen behaald op Saraceensche en Christenvorsten. Maar door het voeren van zoovele oorlogen en het toegeven aan zijne verregaande prachtlievendheid was de schatkist uitgeput. Nu werd hij evenwel door onverwachte gebeurtenissen tot groote uitgaven gedwongen, en aangezien hij geen middel kon verzinnen, om zich tijdig de benoodigde sommen te verschaffen, geraakte hij in groote verlegenheid. Ten einde raad, herinnerde hij zich op eens een rijken Jood, Melchizedek genaamd, die te Alexandrië geld op woekerrente uitzette, en meer en meer kwam hij tot de overtuiging, dat deze hem zou kunnen helpen, indien hij slechts wilde. Ongelukkig was Melchizedek een gierigaard, zoodat hij nooit vrijwillig zijne diensten aan Saladijn zou hebben aangeboden; en deze wilde hem geen geweld aandoen. Zoo zag de Sultan zich genoodzaakt een middel uit te denken, waardoor hij den Jood aan zijn wil zou kunnen onderwerpen, en kwam hij eindelijk tot het besluit, hem door eene strikvraag te vangen. Dadelijk ontbood hij hem bij zich, ontving hem vriendschappelijk, wees hem eene plaats naast zich aan en sprak hem op deze wijze toe: “Brave man! ik heb meer dan eens gehoord, dat gij eene groote mate van wijsheid bezit en in godsdienstige aangelegenheden zeer verlichte denkbeelden koestert. Gaarne zou ik daarom van u vernemen, welke van de drie godsdiensten - de Joodsche, de Mahomedaansche en de Christelijke - volgens u de ware is.”

De Jood, die inderdaad een wijs man was, bemerkte maar al te wel, dat de Sultan hem in zijne eigen woorden wilde vangen en op die wijze wilde dwingen, hem, den Sultan, uit de eene of andere moeilijkheid te redden. Hij zag het zeer duidelijk in, dat, wanneer hij één der drie godsdiensten boven de beide andere prees, Saladijn daardoor zijn doel bereiken zou. Daarom zocht en vond hij ook spoedig een antwoord, dat hem niet in moeilijkheden wikkelen kon.

“Machtige gebieder!” - zoo sprak hij - “de vraag, door u gedaan, is van groot gewicht, en om mijne gedachten daarover uiteen te zetten, moet ik u eene geschiedenis vertellen, wanneer gij luisteren wilt. Indien ik mij wel herinner, heb ik dikwijls hooren vertellen, dat er eertijds een aanzienlijk en rijk man was, die, nevens andere zeer kostbare kleinoodiën, een ring bezat van de grootste schoonheid en van groote waarde. Om nu dezen ring, zulk een kostbaar en schoon stuk, op den rechten prijs te stellen en voor zijne familie te bewaren, maakte hij de volgende bepaling: wie van zijne zonen later den ring als zijn wettig erfdeel aanwijzen kon, moest door al zijne broeders als universeel erfgenaam worden beschouwd en als hun opperhoofd door hen worden geëerd en gevreesd. De eerste erfgenaam handhaafde dit besluit en deed, gelijk zijn voorganger had gedaan, en

zoo ging de ring van hand tot hand, om eindelijk in het bezit te komen van een vader van drie zonen, die allen evenzeer uitmuntten in schoonheid, deugd en kinderlijke gehoorzaamheid. Hun vader gevoelde dan ook voor alle drie dezelfde liefde. En zij - wel bekend met de voorrechten, aan het bezit van den ring verbonden, en ieder in het bijzonder begeerig naar den voorrang in de familie - verzochten beurtelings den bejaarden vader, in zeer vleiende bewoordingen, den ring als erfdeel bij zijn dood te mogen ontvangen. De brave vader kon het maar niet met zichzelf eens worden, wien hij den ring schenken zou; in zijne besluiteloosheid beloofde hij hem aan elk hunner en nam zich eindelijk voor, aller wenschen gelijkelijk te bevredigen. Hij liet daartoe heimelijk bij een kunstenaar twee dergelijke ringen vervaardigen, die bij het eerste gezicht zoozeer op den echten ring geleken, dat de eigenaar dien nauwelijks herkennen kon. Nu gaf hij op zijn sterfbed heimelijk aan elk zijner zonen één dezer drie ringen. Na zijn dood haalde elk hunner zijn ring te voorschijn, om daarmee zijn recht op de erfenis en den voorrang in de familie te bewijzen, doch nu bleken de ringen zoozeer met elkaar overeen te komen, dat men echt en valsch niet onderscheiden kon. Zoo bleef het vraagstuk, wie de rechtmatige erfgenaam was, onopgelost, en het is onoplosbaar nog op dezen dag.

En desgelijks, o machtige gebieder! is het gesteld met de drie godsdiensten, welke God, de Vader, aan de drie volken gegeven heeft en waarover gij mij ondervraagd hebt; elk meent, dat zijne erfenis, zijn godsdienst de ware is, en rekent zich verplicht de geboden ervan op te volgen. Maar hoe de zaak eigenlijk gelegen is, dat vraagstuk is, evenals de quaestie over de drie ringen, nog altijd niet opgelost."

Saladijn moest erkennen, dat Melchizedek met veel tact den strik ontweken was, dien hij voor zijne voeten gespannen had. Hij besloot daarom zonder omwegen met hem te spreken en zijne hulp in te roepen. Zoo gezegd, zoo gedaan! De Sultan vertelde, hoe hij met Melchizedek had willen handelen, wanneer deze op zijne vraag niet zoo uiterst voorzichtig geantwoord had. Melchizedek toonde zich nu bereid, aan Saladijn de benoodigde som ter hand te stellen, en Saladijn betaalde later de geleende gelden terug, tot den laatsten penning toe. Bovendien bood hij hem kostbare geschenken aan, beschouwde hem steeds als zijn vriend en gaf hem eene eereplaats aan zijn hof.'

De gelijkenissen van Boccaccio en Lessing komen in hoofdzaken overeen, maar wijken in bijzonderheden van elkander af. Dat is alleszins natuurlijk! Boccaccio en Lessing hadden zeer verschillende oogmerken. De eerste omschrijft zijn doel vrij nauwkeurig. Filomena, die de gelijkenis mededeelt, zegt vooraf met enkele woorden, dat de domheid ons in groote verlegenheid en groote ellende brengen kan, terwijl

omgekeerd scherpzinnigheid en gevatheid ons gevaren doen vermijden en ons een rustig leven bezorgen. Zij wil dat gezegde door hare vertelling bewijzen, zoodat de verhaalde gelijkenis als eene lofrede op de scherpzinnigheid moet worden beschouwd(*). Wellicht had Boccaccio daarbij nog eene nevenbedoeling. Hij, die zoo vaak de zedelijke gebreken van de waardigheidsbekleeders der Roomsch-Katholieke Kerk gevoelig wist te treffen, wilde in deze gelijkenis misschien, in het voorbijgaan, een aanval doen op priesterlijke onverdraagzaamheid. Maar hij stond als denker en schrijver te hoog, om zijn hoofddoel, door zijne vertegenwoordigster Filomena met duidelijke woorden omschreven, uit het oog te verliezen en de aandacht te vestigen op eene nevenbedoeling, waardoor de indruk van zijn verhaal ongetwijfeld moest worden verzwakt.

Lessing daarentegen kondigt het doel, dat hij door deze gelijkenis hoopt te bereiken, niet in ronde woorden aan; maar dat doel staat hem toch daghelder voor oogen; hij wilde godsdienstige onverdraagzaamheid geeselen en de verdraagzaamheid aanbevelen; niets anders, maar dat ééne ook met alle kracht. De geheele *Nathan,* waarin deze gelijkenis als episode opgenomen is, levert daarvan een doorloopend bewijs. Doch vooral in den Jeruzalemschen patriarch wordt de afschuwwekkende ketterhaat met helle kleuren geteekend, en zoo wordt zonder woorden een krachtig pleidooi geleverd voor onderlinge waardeering op godsdienstig gebied. En zijn *Nathan der Weise* stond niet op zichzelf, maar maakte, wat de richting aangaat, een vervolg uit op sommige zijner vroegere werken. Reeds lang had hij nieuwe denkbeelden ontwikkeld over godsdienstige vraagstukken en daarbij vaak harde slagen toegebracht aan de hoogmoedige onverdraagzaamheid, welke aan zijne tegenstanders eigen was.

Had de dichter alzoo een ander oogmerk dan de verteller, hij moest dat dan ook duidelijk toonen of althans laten doorschemeren; hij moest hier en daar in de gelijkenis veranderingen aanbrengen, haar pasklaar maken voor zijn doel. Een dergelijk werk, dat zich tot kleinigheden bepaalt, is moeilijker, dan het schijnt, is vooral moeilijk, wanneer de bewerker grooten eerbied koestert voor den oorspronkelijken arbeid. Lessing heeft getoond dien eerbied te bezitten. Hij is Boccaccio zoo getrouw mogelijk gevolgd. De samenhang van het origineel wordt zelden verbroken; de wijzigingen blijven tot een zeer klein aantal beperkt.

Het zou niet bepaald noodig geweest zijn, dat Lessing de strekking, door hem aan de gelijkenis gegeven, nog aangaf, nu het geheele

(*) De 2de, 3de en 4de vertelling van de 1ste afdeeling vormen in dit opzicht een geheel; zij verheerlijken scherpzinnigheid, gevatheid, geslepenheid. In de 2de wordt iemands ziel gered door den wijzen raad van zijn vriend; in de 3de behoudt Melchizedek geld en goed door zijn verstandig antwoord, en in de 4de ontkomt iemand eene strenge lichamelijke tuchtiging door slim overleg.

drama zijne bedoeling duidelijk toont. Doch men mag niet buiten rekening laten, dat Lessing meer dan menig ander dichter naar duidelijkheid streeft en den lezer niet gaarne raadselen ter oplossing voorlegt. In hem is het didactisch element sterk ontwikkeld; in zijne werken spreekt, naast den kunstenaar, gewoonlijk de onderwijzer, meer bepaald de zedenleeraar. Zijne eigenaardige geestesrichting verklaart en rechtvaardigt menige bijzonderheid in zijne geschriften, ook in deze gelijkenis.

Het tafereel van de rechtspraak, dat uit het oogpunt van kunst zeker gemist kon worden, is aan het slot der gelijkenis toegevoegd. De broeders, die na den dood des vaders ieder voor zich de tusschenkomst van den rechter inroepen, worden niet ontvankelijk verklaard in hun eisch, maar ontvangen den eenvoudigen raad, te wachten, zeer langen tijd, en middelerwijl hun best te doen, om de geheimzinnige kracht, welke aan den echten ring eigen heet te zijn, aan het licht te brengen en vooral die kracht te versterken door *zachtmoedigheid, liefdevolle verdraagzaamheid, weldadigheid*, benevens *kinderlijke onderwerping aan God.* Later, wanneer ze zóó, met terzijdestelling van alle geschillen, langen tijd hebben gewedijverd en de innerlijke kracht van den echten ring openbaar geworden is, dan zal de uitspraak volgen. De dichter spreekt zich hier duidelijk uit; hij gunt ons een blik in zijn hart, op zijn willen en gelooven. Krachtig dringt hij erop aan, dat allen in onderlinge waardeering en verdraagzaamheid naar een verheven doel zullen streven. De bestaande toestanden, die zoo vaak wijzen op disharmonie en vijandschap tusschen de menschen, veroorzaken hem soms diepe smart, ja, soms is hij geneigd te vragen, of de echte ring, de ware godsdienst misschien ook van de aarde verdwenen is; maar doorgaande is hij ervan overtuigd, dat de tijd van algemeene broederschap en echten godsdienstzin eens zal komen. Lessing mag een practisch idealist genoemd worden, zoolang nog niet bewezen is, dat alle idealisme onpractisch is.

Niettemin verliest de gelijkenis door deze uitbreiding iets van het geheimzinnig karakter, dat ze oorspronkelijk gemeen had met den ring, waarvan ze eene voorstelling geeft. Wij merken, wanneer we dit toevoegsel van Lessing lezen, dat we niet worden beziggehouden door een improvisator of sprookjesdichter, die uit den rijken schat van zijne verbeelding ons zijne gaven schenkt en daardoor onze verbeelding te gelijk streelt en voedt, doch dat we ter school zijn bij een zedenleeraar, die ons verstand verhelderen, maar bovenal ons hart verbeteren wil. Nu, van dat onderwijs zijn wij volstrekt niet afkeerig, wanneer het op den juisten tijd en in gepasten vorm ons aangeboden wordt; maar wèl, wanneer het bij overrompeling tot ons komt, ons als 't ware opgedrongen wordt. Wordt eene gelijkenis in een leerdicht omgezet, dan kan die omwerking, op zichzelf beschouwd, eene kunstbewerking wezen, maar zij heeft toch voor ons niet meer dezelfde aantrekkelijkheid als het

oorspronkelijke stuk. De verbeelding wordt er minder door geprikkeld, de geest wordt er niet zoo sterk door in spanning gehouden en dientengevolge zal de indruk, dien ze maakt op ons gemoed, ook zwakker zijn en korter van duur.

Daar is in dit tafereel van de rechtspraak iets, dat ons - bij eene oppervlakkige beschouwing - bevreemden moet. De twistende broeders komen nl. tot den rechter, en ieder hoopt door zijne tusschenkomst als erfgenaam en familiehoofd te worden erkend. Nu kan de rechter alleen dan eene rechtvaardige uitspraak doen, wanneer hij den echten ring te ontdekken weet. Hij ziet dat dadelijk in en weigert daarom recht te spreken. Zeer natuurlijk, volgens onze opvatting. Wanneer de broeders, die den echten ring dikwijls aan huns vaders hand hadden gezien en bewonderd, hem niet konden herkennen, hoe zou dan een vreemdeling als deze rechter dat kunnen doen? Zoo voortgaande, zou men 't eene dwaasheid kunnen noemen van de broeders, dat zij in deze zaak de hulp inroepen van de rechterlijke macht, en zou men eindelijk aan Lessing ten laste moeten leggen, dat hij een onmogelijken trek aan deze schoone gelijkenis heeft toegevoegd.

Tegen deze beschuldiging kan de dichter evenwel voldoende verdedigd worden. De tijd en het land, waarin hij ons verplaatst, hadden andere instellingen dan wij. De rechtspraak was toevertrouwd aan vorsten of vorstelijke personen, die in de hoogste mate werden geeerd en gevreesd. De koninklijke rechter Salomo moge in wijsheid en macht alle andere rechters overtroffen hebben, geschiedenis en legende weten te spreken van anderen, die in scherpzinnigheid niet ver beneden hem zouden hebben gestaan, en telkens wordt er gewezen op het groote ontzag, dat het woord des rechters aan het volk inboezemen kon. Zoo ook beroepen de broeders zich op de wijsheid van den rechter, wanneer hunne zaak voor hen geheel onverklaarbaar is. Maar van zijne wetenschap is er ook geen hooger beroep. Weet hij den echten ring niet te ontdekken, dan moet het - naar hun oordeel - ook onmogelijk wezen, hem, op grond van vorm of gedaante, aan te wijzen.

Boccaccio heeft het verschil tusschen den echten ring en de namaaksels binnen de kleinst mogelijke afmetingen beperkt; Lessing ontkent alle verschil in vorm en gedaante tusschen de ringen. De eerste noemt de overeenkomst zoo groot, dat zelfs de vader *nauwelijks* den echten ring aanwijzen kan; de laatste acht de ringen onderling zoo volkomen gelijk, dat zelfs de vader den echten ring *niet* van de namaaksels onderscheiden kan. Deze kleine afwijking is niet zonder gewicht. De ringen zijn vertegenwoordigers van godsdiensten! Nu ziet Boccaccio aan den echten godsdienst een bijzonder, uitwendig kenmerk, waardoor deze zich van de andere godsdiensten onderscheidt. Dat kenmerk, aan den waren godsdienst eigen, is moeilijk te ontdekken, evenals het onderscheidingsteeken aan den echten ring. 't Zal

door de belijders van de andere godsdiensten niet licht worden opgemerkt; ja, misschien zullen de belijders van den waren godsdienst zelf het ook niet altijd bespeuren. Het blijkt immers niet, dat de bezitter van den echten ring onder de twistende broeders meer dan de anderen overtuigd is van zijn recht! Desniettemin blijft dat kenmerk toch bestaan. Men ziet en waardeert, bij deze aanwijzing, in Boccaccio den getrouwen zoon van de Roomsch-Katholieke kerk der 14de eeuw. De Katholieke kerk van dien tijd - zich vereenzelvigende met de Christelijke kerk - noemde zich, in vergelijking met alle andere godsdiensten der aarde, de alleenzaligmakende kerk. Hare vertegenwoordigers wezen op de aanstelling van Christus' stedehouder te Rome, op de leer van den Bijbel en de kerk, op een groot aantal van wonderen, door heiligen verricht, als op zoovele uitwendige, maar toch afdoende bewijzen voor de goddelijkheid van het Katholicisme of - wat voor Boccaccio hetzelfde beteekent - van den Christelijken godsdienst. Het streven, om de waarheid en goddelijkheid van den Christelijken godsdienst, of liever van de leer der Katholieke kerk, die ermede vereenzelvigd werd, langs theoretischen weg, door wetenschappelijke bewijzen aan te toonen, had in Boccaccio's tijd groote kracht en omvang verkregen. Hij leefde nl. in de laatste dagen der scholastiek, dier eigenaardige kerkelijke wijsbegeerte, welke zich met de verdediging van den godsdienst niet tevredenstelde, maar ook de leerstukken der kerk, hoe duister ze ook mochten zijn, poogde te rechtvaardigen voor het denkende, zoekende verstand. De scholastiek meende te kunnen aantoonen, dat die leerstukken niet alleen als geloofswaarheden, maar ook als wetenschappelijke waarheden door allen moesten worden aanvaard. Zoo werd de geheel eenige waarde van den Christelijken godsdienst en van elke leerstelling, daaruit afgeleid door de kerk, bewezen met een beroep op allerlei toevallige omstandigheden en verschijnselen. Naar de practische resultaten, naar de hervormende kracht, die van het Christendom in de wereld uitgegaan is, naar den veredelenden invloed, dien Jezus' godsdienst op zijne belijders oefenen kan en moet, werd niet, of althans niet dan terloops, gevraagd. Ware in die dagen ook het Christelijk leven opgeroepen, om de voortreffelijkheid van den Christelijken godsdienst te staven, het zou zeker niet krachtig ten gunste van dien godsdienst hebben gepleit.

Lessing daarentegen was een Protestant, meer bepaald een aanhanger, zelfs een krachtig en talentvol verdediger van het vrijzinnige Protestantisme. Door zijn aanleg, maar niet minder door zijne veelzijdige vorming, zijn verkeer met zoovele verschillende en uitnemende persoonlijkheden en zijne werkzaamheid op velerlei gebied, verkreeg hij die eigenaardige fijngevoeligheid bij het waarnemen, dien tact bij het ordenen zijner denkbeelden, die scherpheid bij het omschrijven zijner bedoelingen, welke aan waarlijk groote mannen steeds eigen zijn. Daarbij was hij een zoon van zijn tijd en tevens profeet, vertolker van

de gewaarwordingen, die door vele zijner tijdgenooten werden gevoeld, maar die gewoonlijk te onbestemd waren, om door elk in besliste woorden of in vruchtbare daden te worden omgezet. Hij begreep, zooals maar enkelen dat vermochten, de nieuwe denkbeelden; hij gevoelde, zoo goed als iemand het kon, de groote, geheimzinnige krachten, die tegen het einde der 18de eeuw zichtbaar begonnen te werken, veel wat oud was, maar nog hecht scheen, straks in duigen zouden werpen en geheel nieuwe toestanden zouden scheppen in eene maatschappij, die in hare grondlagen vermolmd, verkankerd was. De twijfel aan het bestaande trad fier te voorschijn en werkte niet het minst krachtig op godsdienstig gebied. Ook bij Lessing deed hij zich gelden. Onder dien invloed kon hij het onfeilbaar karakter van den Bijbel als eene verzameling van geopenbaarde waarheden moeilijk handhaven. Hij begon naast den Christelijken godsdienst andere godsdiensten te zien, en deze laatste verloren voor hem al meer en meer van hunne afschuwwekkende eigenschappen. Het Christendom trad in de rij der godsdiensten terug. Bij deze verandering in zijne godsdienstige beschouwingen moest Lessing de kenmerken, waardoor de Christelijke godsdienst zich van alle andere godsdiensten zou onderscheiden en boven alle andere godsdiensten zou uitmunten, aan een ernstig onderzoek onderwerpen. De slotsom, waartoe hij gekomen is en die in deze gelijkenis neergelegd is, zal menigeen weinig bevredigend voorkomen. Zij was eenvoudig deze: de Christelijke godsdienst bezit geen enkel uitwendig kenmerk meer, dat zijne geheel eenige waarde voldingend bewijst. Is Lessing er misschien mee geëindigd, ook aan de bezielende en heiligende kracht van den Christelijken godsdienst te twijfelen, en heeft de rechter in zijne gelijkenis der drie ringen misschien voor hem deze woorden gesproken: 'Waarschijnlijk ging de echte ring verloren'? Overviel den dichter, bij het samenstellen van dit tafereel, de pijnlijke gedachte, dat de ware godsdienst niet meer op aarde kan zijn, omdat hij met zooveel zelfzucht, geestelijken hoogmoed en twistgierigheid, als er in zijne dagen gevonden werden, niet bestaanbaar is?

Het antwoord op die vraag geeft het volgende punt van verschil tusschen Boccaccio en Lessing, waarop ik ten slotte de aandacht vestigen wil. Boccaccio noemde den ring eenvoudig *zeer schoon* en kostbaar. Op dat *zeer schoon* wil hij blijkbaar nadruk leggen en bezigt daarom dien overtreffend en trap, die alle vergelijking buitensluit, om aan de schoonheid van den ring alle recht te laten wedervaren. Deze, schijnbaar weinig doordachte, omschrijving verraadt de hand van den meester en wekt onwillekeurig, in hooge mate, de belangstelling van nadenkende hoorders en lezers op. Boccaccio laat u de grootst mogelijke vrijheid, voorstellingen omtrent vorm en gedaante van den ring te scheppen, die aan uw schoonheidsgevoel voldoen. Gij moogt uwe verbeelding zonder ophouden den teugel vieren. Lessing daarentegen beperkt uwe verbeelding. Hij beschrijft den ring wel niet in

bijzonderheden, maar geeft toch enkele aanwijzingen omtrent het uiterlijk en de samenstelling ervan; gewaagt b.v. van den steen, daarin gevat. Het wordt ons onder het lezen te moede, alsof we in een museum van oudheden den ring op een afstand, achter glas, voor ons zien. Maar, wat meer zegt, hij kent aan den ring eene geheimzinnige, inwendige kracht toe. De ring kan nl. zijn bezitter bij God en menschen aangenaam maken, wanneer deze aan dat vermogen van den ring gelooft. De ring is, bij Lessing, een tooverring geworden, een ongeevenaarde talisman, die een buitengewonen invloed oefent op het leven en het lot van dengene, die hem draagt, altijd - indien de bezitter gelooft, deze zegeningen door middel van den ring deelachtig te zullen worden. Wij begrijpen waarom, en wij verblijden ons, dat Lessing juist deze wijziging aangebracht heeft. Het was toch zijn gevoelen, een gevolg van zijne godsdienstige richting, dat de Christelijke godsdienst naar den vorm wel niet voor andere godsdiensten onderdoet, maar ook, zichtbaar, niet daarboven uitmunt. Daarom mocht de ring wel kostbaar zijn, doch geen in 't oog vallend kenmerk vertoonen, waardoor hij tusschen alle ringen kon worden herkend. Gaf Lessing nu geene nadere beschrijving van den ring, dan zou hij den schijn aannemen, te twijfelen aan de groote, ja, geheel eenige waarde van den Christelijken godsdienst. En dien schijn wil hij niet op zich nemen! Want waaraan hij ook moge twijfelen, daaraan twijfelt hij niet. Hij gelooft in den godsdienst, waarvan Jezus de stichter is, en dat geloof spreekt hij uit. Hij roemt de verborgene macht van den ring en geeft zoo getuigenis van zijn geloof. Doch wanneer hij wijst op de weldaden, welke de Christelijke godsdienst zijn belijders schenken kan, dan komt hij tevens uit voor zijne vrijzinnige overtuiging, waarvoor hij vroeger reeds dikwijls in het strijdperk getreden was. Hij wijst op de noodzakelijkheid van het geloof des harten voor hem, die de zegeningen van Jezus' godsdienst genieten wil. Met kracht bestrijdt hij de rechtzinnige leerstellingen, dat God sommigen zou hebben uitverkoren tot eeuwige zaligheid, anderen daarentegen tot eeuwig verderf, en dat de genade Gods onweerstaanbaar wezen, den mensch soms zonder zijn toedoen verleend of liever opgedrongen worden zou.

Lessing geeft in deze gelijkenis van vreemden bodem - door de kleine wijzigingen, welke hij hier en daar aanbrengt, - zichzelf, vooral naar de godsdienstige zijde van zijn wezen.

II.

Boccaccio was ongetwijfeld niet alleen een voorganger, maar ook het voorbeeld van Lessing. De wijzigingen, welke de laatste in het werk van den eerste bracht, vloeien geheel uit zijne denkbeelden en beginselen voort en maken het waarschijnlijk, dat hij bij het bewerken van deze gelijkenis geen ander geschrift raadpleegde dan de *Decamerone* van

Boccaccio. De *Decamerone* is evenwel niet de eenige, zelfs niet de oudste bron, waaruit deze gelijkenis geput kan worden. In een groot aantal andere geschriften - in verschillende talen - wordt zij aangetroffen. Daarom is de gissing, door meer dan één schrijver gemaakt, aannemelijk, dat de vroegste bewerkers ervan hunne stof hebben ontleend aan eene gemeenschappelijke bron: de volksoverlevering(*). Deze gelijkenis behoort waarschijnlijk tot die zinrijke verhalen, die van mond tot mond gaan, zich over een zeer uitgestrekt gebied verbreiden en, na korteren of langeren tijd, door letterkundigen te boek gesteld en alzoo in vaste vormen gegoten worden. Ondertusschen loopen de vormen, waarin zij door schrijvers uit verschillende landen medegedeeld wordt, betrekkelijk weinig uiteen; waaruit men de gevolgtrekking zou kunnen maken, dat zij niet lang alleen mondeling is verbreid. Want verhalen, welke in ver van elkander verwijderde gewesten bekend zijn en nog geruimen tijd, nadat zij vrij algemeen bekend geworden zijn, eene schriftelijke bewerking moeten ontberen, nemen doorgaans zoovele en zoo verschillende gedaanten aan, dat een verhaal in zijne verschillende gedaanten vaak moeilijk te herkennen is.

De plaats, waar, maar vooral het tijdperk, waarin eene overlevering, legende of gelijkenis ontstaan is, laat zich gewoonlijk uiterst moeilijk aanwijzen. De middelen, waardoor, en de wegen, waarlangs zulk eene volksoverlevering verbreid is, kunnen meestal bezwaarlijk opgespoord worden. De pogingen, in deze richting aangewend, zijn gewoonlijk weinig vruchtbaar. Wanneer wij dus vragen, *waar* en *wanneer* deze gelijkenis ontstaan is, dan is er geen afdoend antwoord, geen antwoord, dat allen bevredigen kan, te verwachten. Beveelt het antwoord zich echter als waarschijnlijk aan, dan mag het niet nutteloos genoemd worden, omdat waarschijnlijkheid althans meer bevredigt dan onzekerheid.

De gelijkenis of vertelling van Boccaccio heeft eene Oostersche tint. Wij gevoelen ons bij het lezen verplaatst in een voor ons vreemd klimaat, in een geheel onbekend land. Wij zien menschen, die beheerscht worden door allerlei willekeurige omstandigheden en die onverbiddelijk onderworpen zijn aan het absolute gezag van een despoot. Saladijn is in oorlogstijd een hartstochtelijk strijder, maar geeft zich in vredestijd aan geldverslindende genietingen over. De bezittingen van zijn Huis en ook de inkomsten des rijks worden verspild. Want hij denkt er natuurlijk niet aan, scheiding te maken tusschen zijn persoonlijk vermogen en de schatkist van den Staat. Die gedachte zou reeds eene beperking zijn van zijne macht, welke over de goederen der burgers, zelfs over hun allerdierbaarst goed, hunne vrijheid, gebiedt.

Op zijn divan gezeten, vraagt hij niet, of er misschien ook nog verschenen belastingen ingevorderd kunnen worden, of de draagkracht der burgers ook veroorlooft, nieuwe lasten op te leggen, neen, hij

(*) L. Cappelletti, *Studi sul Decamerone*, blz. 23 en 24.

zint alleen op een middel, onverschillig welk middel, om uit zijne geldverlegenheid te geraken; en al spoedig vereenigen zich al zijne gedachten op het veroveren der rijkdommen van Melchizedek, den Jood. Met fijnen tact poogt hij zich nu den weg af te bakenen, waarlangs hij zijn doel bereiken kan. Hij denkt het eerst aan geweld, doch schijnt zijne redenen te hebben, om voor ditmaal van den - nog al gewonen - weg af te wijken. Dan komt de list aan de beurt en hij besluit haar aan te wenden. Door strikvragen zal Melchizedek gedwongen worden aan den wensch van hem, den Sultan, te voldoen. Het probleem, welke de voortreffelijkste der drie hoofdgodsdiensten is, wordt ontworpen en alle mogelijke oplossingen ervan worden beproefd. Welken zet Melchizedek ook moge doen op het schaakbord der theologische bespiegelingen, hij zal geslagen worden.

Melchizedek, die de buitengewone eer geniet, zich te mogen neerzetten naast den machtigen gebieder, welke zich als een weetgierig leerling voordoet, evenaart dezen in geslepenheid. Hij twijfelt er niet aan, of de schijnbaar onschuldige vraag, die hem gedaan wordt, is een voorwendsel, om hem in moeilijkheden te wikkelen, en hij acht die moeilijkheden volstrekt niet gering. Niettemin verliest hij, zooals 't een man, aan de casuïstiek gewoon, past, geen oogenblik zijne tegenwoordigheid van geest; en zijn antwoord is schijnbaar zonder eenigen argwaan, schijnbaar even onbevangen als de vraag. Dat antwoord is geen scherpzinnig betoog, maar, wat wij wel het allerminst zouden verwachten, eene kalm afloopende gelijkenis, met eene moraal, die den tegenstander zijn welgekozen wapen uit de hand slaat. En deze komt geheel onder den indruk van de oude geschiedenis en luistert met de verbazing van een kind. Bij hem is de eerbied voor het schoone en ware blijkbaar nog grooter dan de listigheid.

De oorspronkelijke bedoelingen van Saladijn zijn moeilijk te verdedigen, doch zijne buitengewone ontvankelijkheid voor goede lessen bewijst, dat weelde en zingenot hem op verre na niet geheel hebben bedorven. En de openhartigheid, waarmede hij, op vriendelijken toon, zijn toestand aan Melchizedek beschrijft en hulp vraagt in het moeilijke geval, waarin hij verkeert, toont duidelijk, dat de les, in de gelijkenis opgesloten, ook invloed op zijn handelend leven heeft. Melchizedek desgelijks, hoewel een gierigaard, betoont zich dit blijk van vertrouwen, 'twelk de Sultan hem geeft, niet onwaardig en gevoelt zich bewogen met den moeilijken toestand van den grooten Suzerein. Beiden hebben ze onze goedkeuring! Wij zien evenwel dadelijk in, dat zulke plotselinge veranderingen in de gemoedsstemmingen van menschen, zulke plotselinge afwijkingen van ernstig-doordachte voornemens en wèl overwogen plannen, zulk sprongsgewijze veranderen van levensrichting niet voorkomen bij de leden van Westersche, maar wel van Oostersche volksstammen. Wij merken dadelijk, dat we te doen hebben met karakters van Oosterlingen, die zeldzaam juist geteekend, naar de

natuur weergegeven worden. Hierdoor reeds vestigt zich bij ons de overtuiging, dat deze gelijkenis in het Oosten moet zijn ontstaan.

Daar wordt in deze gelijkenis gesproken van een echten ring, wiens bezitter er recht op heeft, door zijne broeders te worden geëerd en gevreesd. Derhalve van een godsdienst, wiens belijders recht hebben op de hulde der belijders van andere godsdiensten. Doch daar wordt ook gezegd, dat de ringen onderling weinig, zeer weinig verschillen, en bovendien, dat de bezitters broeders zijn. Derhalve is er wel een eenige, een echte godsdienst en is 't ook mogelijk dien godsdienst te onderkennen, doch de waarheid is in dezen moeilijk te ontdekken en dientengevolge is de dwaling ook zeer algemeen. Niettegenstaande alle dwaling blijft er evenwel altijd eene zekere betrekking, verwantschap, zeker broederschap tusschen de belijders van den echten godsdienst en die van de schijnbaar-echte godsdiensten bestaan. Wordt alzoo het verschil der waarde van de godsdiensten niet ontkend, ja, worden zelfs twee godsdiensten eigenlijk objectief waardeloos gerekend, daar spreekt toch uit deze gelijkenis eene groote mate van humaniteit, van verdraagzaamheid. Nu is het niet denkbaar, dat dit gevoel van humaniteit, van verdraagzaamheid bij belijders van verschillende godsdiensten werd aangetroffen; dat eene gelijkenis, welke dit geval vertolkte, bij velen ingang kon vinden en dientengevolge over een uitgestrekt gebied verbreid worden, vóór de kruistochten. Mocht er ook al in het Oosten - hier en daar - eene zekere mate van waardeering bestaan tusschen Joden en Mahomedanen, de klove tusschen Christenen en Mahomedanen was daar zeer groot, evenals in het Westen de afstand tusschen Christenen en Joden zeer aanzienlijk was. Christenen en Mahomedanen waren tot dien tijd vreemdelingen voor elkaar of, wil men aannemen, dat de bedevaarten der Christelijke pelgrims naar het heilige graf - eene bezitting van Mahomedanen - tot kennismaking hadden geleid, dan mag men toch niet voorbijzien, dat die kennismaking zeer oppervlakkig was geweest en weinig geschikt, om vredelievende, broederlijke gezindheden in de harten op te wekken. Door de kruistochten eerst kwam er een einde aan de afzondering, waarin de volken leefden, en werden vooral Christenen en Mahomedanen nader tot elkander gebracht. Deze tochten, die vaak met fanatieke gevoelens ondernomen werden en veel bloed deden stroomen, bewerkten, - onder meer - dat belijders van verschillende godsdiensten het goede in elkander leerden waardeeren en het gevoel van minachting, waarmee ze elkaar vroeger beschouwden, uit de harten week. Daarom kon deze gelijkenis vóór de kruistochten niet ontstaan en wordt het waarschijnlijk, dat zij juist ten tijde der kruistochten, bij het opkomen van meer milde beschouwingen, gedicht werd. Het tijdperk, waarin zij samengesteld is, is dus beperkt. Misschien is het mogelijk, daarvoor een nog korter tijdsbestek aan te geven.

Het verkeer tusschen Christenen en Mahomedanen was vooral levendig

en vooral geschikt, om nieuwe verhoudingen tusschen hen in het leven te roepen, onder de regeering van Saladijn, Sultan van Babylonië en Egypte (1174-1193 na Chr.), die ook Jeruzalem aan de Christenen wist te ontrukken. Onder zijne regeering had de kruistocht plaats, waaraan de machtigste Europeesche vorsten van dien tijd deelnamen, met name: Frederik Barbarossa, Filippus Augustus en Richard Leeuwenhart; waarin belangrijke veldslagen werden geleverd, waarin Christenen en Mahomedanen elkanders dapperheid moesten bewonderen; en de krijgsgevangenen, die de zeden en gebruiken van hunne overwinnaars leerden kennen, openden, nadat ze teruggekeerd waren, veler oogen voor het goede, dat zij in de vijanden hadden aangetroffen. Krachtig werd ook de verhouding tusschen de belijders van het Evangelie en die van den Koran verbeterd door den wapenstilstand, dien de Christenen voor een tijdvak van drie jaar met den Sultan sloten, maar die zoo lichtzinnig verbroken werd. In dien vrede begonnen de beide partijen elkaar onpartijdiger te beschouwen, dan dit op het slagveld bij het bruisen der hartstochten mogelijk was, en langs dien weg werden meer dan ooit te voren gevoelens van wederkeerige waardeering gewekt in de gemoederen, of reeds bestaande versterkt.

Bovendien, Saladijn mocht slechte eigenschappen bezitten, hij bezat eene hoedanigheid, welke de meeste Christenen van die dagen, de kruisvaarders vooral, aantrekken, zelfs verblinden moest: ridderlijken moed, die hem in staat stelde doodsgevaar te trotseeren. En mocht ook Richard Leeuwenhart veel ontberen, wat in den waren Christen aanwezig moet zijn, ook hij heeft door zijne doodverachtende dapperheid een diepen indruk gemaakt op zijne vijanden, en de herinnering aan hem heeft in het Oosten eeuwen voortgeleefd. Hoe groot de eerbied der Mahomedanen voor de Christenen was, is gebleken gedurende den wapenstilstand, en hoezeer de Mahomedanen in de schatting der Christenen waren gestegen, kan bewezen worden uit de verhalen omtrent de bekeering van Christenen tot den godsdienst van Mahomed.

Was de verhouding tusschen Christenen en Mahomedanen, gedurende Saladijn's regeering, betrekkelijk gunstig, de Joden onder zijne heerschappij verkeerden in een toestand, die de lichtzijden van hun karakter deed uitkomen, beter dan dat toen ter tijde in het Westen mogelijk was en voor de eerbiediging van hun godsdienst bevorderlijk wezen kon. Reeds ten tijde van Alexander den Groote hadden vele Joden zich in Egypte gevestigd; vooral te Alexandrië - de woonplaats van Melchizedek volgens deze gelijkenis - vormden zij eene talrijke en aanzienlijke kolonie. Wel was hunne verhouding tot de Christenen niet altijd vriendschappelijk te noemen, maar het schijnt, dat de geschillen, die meestal meer bepaald kerkelijke geschillen waren, meestal ook betrekkelijk spoedig door wijziging der denkbeelden vergeten zijn. Door de Mahomedanen werden zij ontzien, vooral toen zij

door het drijven van handel en het beoefenen der wetenschap zich meer en meer onderscheidden.

De gunstige verhouding tusschen Christenen en Mahomedanen en het aanzien der Joden onder Saladijn's regeering maken het waarschijnlijk, dat deze gelijkenis ten tijde van zijn bestuur is ontstaan en dat de plaats van hare herkomst in zijn rijk te zoeken is.

III.

Boccaccio moest om deze gelijkenis vele en heftige aanvallen verduren. Want men beschouwde hem, zoo al niet als den schepper der gelijkenis, dan toch als den verantwoordelijken verbreider ervan. Geestelijken vooral - scherpziende wachters op Sion's muren! - achtten zich geroepen hem, bij zijn leven en na zijn dood, als een lasteraar van den godsdienst bij uitnemendheid ten toon te stellen. Hij had immers aan de Joodsche en Mahomedaansche godsdiensten voortreffelijke eigenschappen toegeschreven, terwijl zij die godsdiensten stoutmoedig voor afgoderij verklaarden en het reeds als zonde beschouwden, ze in één adem te noemen met den godsdienst van den gekruisigden heiland der wereld. Sommige leden der geestelijkheid - minder scherpe denkers - gingen verder en meenden, dat volgens Boccaccio de drie hoofdgodsdiensten in waarde gelijkstonden of misschien even waardeloos waren. Velen zagen in hem den godloochenaar, die met allen godsdienst spot. En den satirieken verteller werd eene beschuldiging naar het hoofd geworpen, die zwaar genoeg was, om de doodstraf tegen hem te eischen. Hij werd nl. - als zoovele anderen - aangewezen als de schrijver van het werk: *Over de drie bedriegers,* een geschrift, waarin Mozes, Jezus en Mahomed als volksmisleiders zouden gebrandmerkt zijn, maar waaromtrent steeds vele raadselachtige geruchten in omloop zijn geweest en waarvan 't vrij onzeker is, of het wel ooit heeft bestaan(*).

Al deze aantijgingen zijn ten onrechte tegen Boccaccio gericht. Want het kan voldoende bewezen worden, dat hij nooit willens en wetens den Christelijken godsdienst smaadheid heeft aangedaan, al mag het - oppervlakkig gezien - soms ook schijnen, dat hij den spot drijft met hetgeen duizenden heilig is. Zijn toon van spreken is nu en dan lichtzinnig. Maar schept niet elk tijdperk der geschiedenis eigenaardige openbaringsvormen voor het geestes- en gemoedsleven? Boccaccio leefde in een tijd, toen het peil der ware beschaving niet hoog was, en in een kring van menschen, die - om niet het ergste te zeggen! - vergedreven materialistische levens- en wereldbeschouwingen huldigden; wier zeden - over het algemeen genomen - ver van de Christelijke

(*) De jaartallen, die voor 't ontstaan ervan worden aangegeven, en de namen der vermoedelijke schrijvers loopen zeer uiteen. Bovendien was het al spoedig nergens te vinden.

reinheid verwijderd waren. Ja, onder zijne tijd- en landgenooten was er zeker, bij wijze van spreken, maar een enkele, zoo fijn-besnaard van gemoed, dat hij zich over de taal van Boccaccio, ook bij het lezen der minst gekuischte vertellingen, te recht ergeren of schamen kon. Boccaccio *moest* van tijd tot tijd een toon aanslaan, die ons niet welluidend tegenklinkt, omdat zijn onderwerp het eischte. Elke zaak toch dient in passende vormen behandeld te worden. Het vonnis van den rechter wordt in andere termen vervat dan de veroordeeling, welke de boetprediker uitspreekt over de zonden van een individu of van een volk. De taal van hem, die alledaagsche zedelijke gebreken bestrijdt, wijkt zeer veel af van de beschrijving, waardoor de walgelijkste gemeenheid ontmaskerd en gebrandmerkt worden moet. Bovendien, Boccaccio bespot en bestraft wel, en wee hem, die erdoor getroffen wordt! maar zijne bespottingen en bestraffingen zijn nooit tegen den godsdienst gericht. 't Zijn gewoonlijk individuen, die hem tot mikpunt dienen voor zijne pijlen, met name onwaardige geestelijken der Roomsch-Katholieke kerk. En zijne talloos vele aanvallen op zedelooze geestelijken kunnen juist als zoovele bewijzen ervoor gelden, dat hij den godsdienst en de kerk - door hen in minachting gebracht - liefhad met hart en ziel.

Boccaccio heeft zijn eerbied voor godsdienst en kerk door zijn gedrag getoond. Toen hij zijne *Decamerone* in het licht had gegeven, werd hij gekweld door gewetenswroegingen, gemarteld door de vrees, dat zijn geschrift een nadeeligen invloed zou oefenen op het zedelijk en godsdienstig leven zijner tijdgenooten. Daarom waarschuwde hij zijne vrienden, hunne vrouwen en kinderen te behoeden voor de kennismaking met zijn boek. Wie zoo handelt, moge op vele afdwalingen gewezen kunnen worden, te ontkennen valt het niet, dat ernst de grondtoon is zijner ziel en dat hij zijne verantwoordelijkheid diep gevoelt.

Geheel de *Decamerone* levert het bewijs, dat de schrijver in het lage geen behagen schept. Het werk is namelijk van geschiedkundigen aard. Het moet beschouwd worden als eene schets der zeden, van eene bepaalde klasse van menschen, in een veelbewogen tijd. De schrijver is dus, in het algemeen en soms ook in bijzonderheden, door geschiedkundige gegevens beperkt. Gaarne, zoo verhaalt hij nagenoeg in de ‘inleiding’ op de *Decamerone,* had hij het tooneel van zijne vertellingen in een anderen tijd geplaatst, omdat de herinnering aan de menschen-moordende pest altijd akelig blijft, maar zij behooren nu eenmaal bij dien tijd en bij de levensbeschouwingen der toenmalige menschen. Hij ziet geene kans zijne lezers langs anderen weg deelgenoot te maken van 't genot, 'twelk hij hun aanbieden wil. Het gaat hem als den gids, die de bergklimmers ook onverbiddelijk moet voeren langs smalle en steile paden, om hen te kunnen brengen op den bergtop, waar 't heerlijkst vergezicht hun wacht. Daarom mogen wij het den schrijver, wanneer we zijn werk ter hand nemen, niet euvel duiden, dat hij ons

eerst eene beschrijving geeft van die vreeselijke ziekte en ons later harde klanken doet hooren, die bij de tijdsomstandigheden, waaronder ze zouden geuit zijn, passen; maar wel moeten wij hem dankbaar wezen, dat hij de herinneringen aan een treurig verleden zoo spaarzaam mogelijk wakker roept en ze dan altijd nog zooveel mogelijk verzacht.

De schrijver vreest blijkbaar het verwijt, dat zijne vertellingen in schreeuwende tegenspraak zijn met de tijdsomstandigheden, waaronder ze heeten uitgesproken te zijn, en derhalve in 't geheel niet passen in de lijst, waarin ze gevat zijn. Om dat verwijt te weerleggen, geeft hij eene beschrijving van het denken en streven der Florentijnsche burgers gedurende het woeden der pest en doet ons zien, dat alle gedachten, gevoelens en wilsuitingen beheerscht worden door de zucht naar levensbehoud. Daar zijn er, die de gezondheid trachten te bewaren door afzondering van de wereld. Zij sluiten zich op in hunne huizen en breken elke betrekking met hunne medemenschen af. Anderen daarentegen beschouwen het genot als de eenige levensbron. Zij willen de zinnen bevredigen en daardoor hunne levenskracht versterken, maar zij doen het vaak op eene wijze, waardoor het gevoel verdoofd en het leven verwoest wordt. Velen ook houden zich van deze beide uitersten vrij. Zij volgen de voorschriften der matigheid op en ademen van tijd tot tijd de geuren in van welriekende takken en specerijen, welke ze steeds met zich dragen als het meest geschikte middel, om de hersenen en daarmede het geheele lichaam tegen de pestlucht te beveiligen. Eindelijk zijn er nog sommigen, die, ‘meer ruw van aard’, - zooals de schrijver opmerkt - zich meenen te kunnen redden door 't ontvluchten van stad en omstreken en die zich - zelfs met verwaarloozing hunner lijdende bloedverwanten - vestigen op het land, alsof - zoo voegt de schrijver erbij - de toorn van God, die de pest gebruikt als een middel, om de ongerechtigheden der menschen te straffen, hen daar niet bereiken kon(*). Het is daarom natuurlijk, - geheel overeenkomstig de feiten - dat zijne helden en heldinnen op hunne wijze ontspanning zoeken in een heerlijk oord. Nu zou men - de schildering der plaatselijke toestanden als juist aannemende - Boccaccio toch ten laste kunnen leggen, dat de handelende personen der *Decamerone* zoo ruw van aard zijn, dat zij heengaan, zich niet meer bekommerende om hetgeen hun vroeger dierbaar was, en dat hij dien ruwen karaktertrek in geen geval had mogen toedichten aan deze edele jonkvrouwen. Doch ook dit verwijt heeft de schrijver reeds bij voorbaat weerlegd door de verzekering van Pampinea - één der zeven - dat er van hare talrijke familie niemand overgebleven is en derhalve niemand hare hulp behoeft; terwijl de plicht haar gebiedt afleiding te zoeken, omdat ze schier waanzinnig wordt in de eenzame woning bij de gedachte aan de geliefde betrekkingen, die haar ontvallen zijn. Tegenover de personen zelf, die deze verhalen ten beste geven, toont Boccaccio eene

(*) Giornata I. *Introduzione*, bladz. 19 vgl.

kieschheid, welke menige schrijver uit lateren tijd hem benijden mocht. Zoo verandert hij b.v. de namen der spreeksters in verdichte namen van goeden klank, opdat hare benijders haar later geene schande kunnen aandoen, door te wijzen op het vaak ietwat dubbelzinnige in deze vertellingen, welke onder geheel ongewone omstandigheden uitgesproken zijn.

De gevolgtrekking uit het bovenstaande omtrent de gelijkenis der ‘drie ringen’ in het bijzonder en de *Decamerone* in het algemeen moet deze zijn: Boccaccio bezat eene groote mate van eerbied voor godsdienst en zedelijkheid en voor de rechten van den mensch. Hij toonde dien eerbied op eene wijze, die ons vaak mishaagt, maar die in overeenstemming was met den geest van zijn tijd. De tijdsomstandigheden, - beheerscht door de vreeselijke plaag, die de maatschappelijke orde verstoorde en de edelste gevoelens, zelfs in de besten, ondermijnde, - waarin hij zich bij de samenstelling van zijn werk verplaatste, noodzaakten hem, eene reeks van gedachten en gewaarwordingen te vertolken, welke hijzelf scherp veroordeeld heeft.

Moest Boccaccio harde woorden hooren over zijne *Decamerone* en bepaald ook over zijne gelijkenis, ook Lessing's *Nathan* en in het bijzonder zijne gelijkenis der ‘drie ringen’ verwierven de algemeene goedkeuring niet. De *Nathan* ademde denzelfden geest als sommige zijner vroegere werken, die bewonderd, maar ook bestreden waren, en vond dan ook een vrij gelijk onthaal. De rechtzinnigen werden er niet door geschokt, maar veeleer versterkt in hunne ongunstige meening omtrent den schrijver, die den godsdienst eene eerzuil stichten, maar hunne leerstelsels afbreken wou.

Wij mogen Lessing dankbaar zijn, omdat hij deze gelijkenis in wijden kring bekendgemaakt heeft. Die gelijkenis, zooals we haar in den *Nathan* aantreffen, is zijn werk; want hij heeft er den vorm aan gegeven, welken hij noodig had, om zijne gedachten uit te drukken.

Boccaccio en Lessing gaan elk zijn eigen weg. De eerste hekelt en brandmerkt de ondeugd en laat hij dat eene enkele maal na, dan oefent hij toch steeds critiek, die een bepaald negatief karakter draagt. De laatste vermaant en bestraft wel, maar wijst toch ook altijd een beter pad; zijn geest heeft eene positieve richting. De eerste schrijft eene satire - de laatste moraal.

Borne.

A. SIPKEMA.

Uit het memoriaalboek van burgemeesteren en regeerders van Delft.

Werkstaking, een woord, dat een verschijnsel, een feit aanduidt, in Nederland tot nog toe slechts bij uitzondering bekend, is daar evenwel niet vreemd en het Memoriaal, dat reeds zooveel stof tot opmerkingen en vergelijkingen aangaande en met vroegere toestanden aan de hand gaf, levert ons in de volgende aanteekening een staaltje van het euvel, hetwelk door de samenwerking van talrijke oorzaken, die de maatschappelijke verhoudingen gaandeweg hebben verstoord en bedorven, de XIX^{de} eeuw in verontrustende mate te voorschijn riep, en dat, wie weet met welke ontzettende, niet meer te breidelen overmacht, zich eerlang zal weten te doen gelden.

De gezaaide wind zal onverbiddelijk te zijner tijd den storm doen maaien.

‘Alzoo de Kerkmrs. van de Oude Kerke dezer stede mijn heeren den Burgemrn. ende Regeerders aangedient ende te kennen gegeven hebben, dat de voorz. Kerke groote, merkelijke kosten gehad ende gedragen heeft in 't gieten ende hergieten van de klokken der voorz. kerke, ende ook van nootelijke (noodzakelijke) reparatiën, an dezelve Kerke gedaan, groote kosten gehad heeft ende nog dagelijks hebben ende dragen moet. Ende dat zijlieden bovendien *het loon van den luiders hebben moeten augmenteren* (vermeerderen), “*alsoe die zelve om 't oude loon nyet langher en begheerden te dienen*”; zoo is 't dat mijnheeren den Burgemrn. en de Regeerders voorn., bij advies van den voorz. Kerkmrn., geordonneert ende gestatueert hebben, dat zoo wie van nu voortaan zal begeeren geluid te hebben *de aldergrootste klokke*(*), daarvan (voor) betalen zal 4 □ van 40 gr.; van de klokke genaamd *Hypolitus* 20 schell. ende van de klokke daarvan volgende 10 schell.

(*) Zie Bleysw., bl. 138 vv., die als rentmeester der beide Kerken toegang had tot haar oud archief, blijkens de aanhalingen in zijne *Beschrijv.*, welke, dank zijn onvermoeid streven, om de geschiedenis zijner vaderstad zoo nauwkeurig mogelijk uit de bronnen saam te stellen, menig nu reddeloos verloren document geraadpleegd en zijn voornaamsten inhoud ons medegedeeld heeft. Het verwijt van “incuria” treft Aäron evenzeer als Mozes, en ook in dit opzicht bespeurt men een treffend blijk hunner broederlijke “goede harmonie”.

Actum den lesten October a^{o} 1570.' Dus: verhoogd arbeidsloon, verhoogd tarief, zoodat de Kerkfabricage hare vermeerderde uitgaven gedekt zag. Dit gebeurde ruim drie eeuwen geleden.

Mr. Christiaan Adriaansz. van der Goes, Heer van Spijk, vervulde van 1559-1581 de gewichtige en moeitevolle betrekking van Schout der Stede van Delft(*). Vooral in den turbulenten tijd, toen de *Geuzen* zich ook hier vertoonden en de gemoederen der Spaanschgezinde overheid en van menig tot dusverre rustig levend burger van Delft in beroering werden gebracht door den steeds meer en meer dreigenden ommekeer van zaken, die 'by de piraeten ende rebellen van sijne Ma^{t}.' werd gaande gemaakt en bevorderd; in die 'dangereuse' dagen had Mr. Christiaan eene zware taak te vervullen, waarvan de beide volgende aanteekeningen den omvang doen kennen. Al kan men zijn gedrag niet in alle opzichten goedkeuren, - inzonderheid zijne vervolgingswoede tegen de zoogen. ketters plaatst hem in een ongunstig licht - lijdt het toch geen twijfel, of Schout Van der Goes was, volgens het gevoelen der toenmalige Burgemeesters van Delft, de rechte man op de rechte plaats. Geen wonder, dat hij dat ambt, tot schrik van alle bedelaars, vagebonden en ander volk van dat soort, gedurende 22 achtereenvolgende jaren bleef bekleeden. De 'nieuwe religie' was toen doorgedrongen, de Leidsche Universiteit gesticht en in 1579 werd door de Staten van Holland gepubliceerd het besluit, waarbij 'de exercitie van de Roomsche religie' in dat gewest verboden werd(†). Tegen dien stroom vermocht hij niet langer op te roeien en nadat hij was 'afgestaen', trad Willem van Dorp in zijne plaats als Schout of Officier op, die tevens zijns voorgangers broeder, Pieter Adriaansz. van der Goes, als Dijkgraaf van Delfland in 1575 was opgevolgd. Ziehier de bedoelde besluiten van Burgemrn.

'Alzoo Mr. Christiaan van der Goes zekeren langen tijd Schout der

(*) Zie over hem de *Delftsche courant* van 20 Decr. 1571. M.i. wierp buitensporige geloofsijver eene zware schaduw op zijn overigens vlekkeloos leven als mensch en magistraat. Het '*surtout pas de zèle*' van Talleyrand - niet '*trop* de zèle' - is op alle tijden en maatschappelijke betrekkingen van toepassing.
'*Le zèle n'est souvent qu' une fièvre d'égoïsme*', is menigmaal, vaak *après coup*, gebleken eene zeer juiste opmerking te zijn van iemand, die door de ondervinding wijs geworden was. Gelukkig, dat, zoo ergens, de uitzonderingen hier den regel plegen te verzwakken, tenzij men overal eigenbaat en zelfzucht als de hoofdmotieven van plichtsbetrachting wil beschouwen.

(†) Bleysw., bl. 460 v., is van gevoelen, - en naar ik meen te recht - 'dat secte of gedeeltheydt in 't geloof geen gedeeltheydt in den Staat en maeckt, maer dat de Politie (staatsinrichting) immers soowel behouden kan werden daer verscheydentheyt is van Religie.' Hij wijst voorts op het voorbeeld van Amsterdam, als om te betoogen, dat eene Republiek buiten twijfel *bloeien* en *bestaan* zal, zoolang allen menschen vrijheid, om hunne religie uit te oefenen gelaten wordt. Wat Willem van Oranje nooit gewild heeft, wat de *groote Zwijger* door gematigdheid trachtte te behouden, hebben *kleine sprekers* door hunne 'verkeerde meneën en snoode treecken', gelijk Bleysw. zegt, teweeggebracht en verloren doen gaan.

Stede van Delft geweest hebbende, gedient heeft in den jare 1566, als er opgerezen is geweest "*den troublee van de gheusen*" ende de tijd zeer dangereus was, waaromme van noode was goede toezigte bijzonder van den Officier, ende niet alleen voor dat jaar, maar ook de navolgende jaren, alzoo daar veel vagabunden deur het lant loopende waren ende hen (zich) mede in de steden onderhielden (ophielden), zulks dat de voorn. Officier scherpelijk regard heeft moeten nemen, wat personen bij dage binnen dezer stede converserend waren, gaande dagelijks bij menigte bedelen ende onder 't deksel van dien(*) verspiedende de luiden hunne huizen ende eenige bij dage in hunne huizen vermoordende, pogende mede bij avonde ende des nachts de luiden te knevelen; omme dezelve uiter stede te weren en des avonds op te teekenen alle degenen, die hier binnen der stede waren gelogeert; mitsgaders zeer dikwijls bezoekende des nachts alle de tavernen, of zijluiden hunne gasten ook (wel) te regt aangebragt (aangegeven) hadden; van gelijke des nachts tot diverse stonden de wachten te bezoeken, of zij goede wacht hielden; tenderende (strekkende) 'tzelve tot groote moeite, arbeid ende kosten van den Officier, omme zijne dienaars daartoe te houden(†). Waarom den voorn. Officier van mijnheeren den Burgemrn. inder tijd dienende(§) toegezeit is geweest zijne extra ordinaris moeiten ende kosten te recompenseeren. Ende alzoo hem tot dezen dage toe daarvan geen recompence is geweest, zoo zijn de tegenwoordige Burgemrn., als: Jan Jan Aspersz., Huig Jansz. van Groenewegen, Sasbout Cornelisz. van der Dussen en Sasbout Beukelsz. van der Burch, met den voorn. Officier geaccordeert ende overgekomen, dat hij ontfangen zal, beginnende van Kersmisse a°. 1566 voorz. tot Kersmisse a°. '71 toe lestleden de somme van 60 □ van 40 gr. vlaams 't pont 's jaars, bedragende ter somme toe van 300 □. Ende alzoo de stad tegenwoordig *niet bij den gelde is,* overmits de groote kosten, die dezelve stad gehad heeft van de *Spaansche soldaten*, zoo zal de voorn. Schout betaald worden op drie de eerste ende naastkomende Kersmissen, telken een geregt derde ende dat uit handen van den Thesorier dezer stede ofte blafbewaarder in der tijd wezende; waarvan de voorn. Burgemrn. mij Secretaris der voorz. stede belast hebben den voorz. Schout acte te leveren. Actum den 18. October a°. 1571.

Drie posten uit de Thesauriers-rekening van 1571 slaan op die Spaansche bezetting:

"Den 8 Novemb. betaelt Grytgen Corn. dr. over (voor) vijff weecken

(*) Onder den schijn, het voorwendsel daarvan.

(†) Bij de vervulling van hun plicht te houden.

(§) D.i. in (*stads*) dienst zijnde. De rector der Lat. School *kwam* niet alleen *in zijn dienst*, maar hem *werd* ook *de dienste opgezegd.* Zóó sprak men ruim drie eeuwen geleden, waar het gemeente-ambtenaren gold; nu zijn de bordjes geheel verhangen en een ondergeschikte beambte of dienstbode vermijdt het vernederende (!) woord "dienst" en spreekt van "betrekking". Et sic in ceteris.

huyshuyrs, daer (bij wie) de *lichte vrouwen* van *de Spaensche* soldaten inne ghewoont hebben, XV st. ende noch XXX st. van 't gundt zijluyden *vernyelt* ende *verbrant* hebben."

"Betaelt *de Kerckmeesters* van de Nyeuwe Kerck over XXVI weecken huyshuyr (d.i. huur van een huis) geoccupeert bij *de Spaensche lichte vrouwen*, tot X st. ter weecke."

"Den 22. Julij '71 es de Burgemrn. Huych Jansz. (van Groenewegen) met Jan Jansz. Sasbout gereyst tot Antwerpen an (naar) Don Frederico, om *ontlast* te worden van *de Spaensche soldaten.* Ende hebben verreyst, verteert met het boodeloon ende bellechier (fooijen) ende noch 100 coninx croonen, *die den Secretaris gesconcken zijn*, *om de saeck te recommanderen*, II^{c} LXXII £ VI st."

In April 1572 waren Spaansche soldaten in Delfshaven, blijkens de vergunning aan de huisvrouw van Gerrit de Lauwere gegeven, om "voor die Spangiaerts aldaer" wijn en bier te tappen, de moselair (bier) voor ½ st. de kan, en den Franschen wijn voor 5 st. de stoop. De andere aanteekening luidt:

Alzoo de tijden hoe langer erger ende dangereuser worden ende het volk alle dagen deur groote armoede ende ellende tot meerder inobediëntie geïnciteert werden, waaromme grootelijks van noode is goede toezigt van den Officier, omme by dage naarstelijk uiter stad te weren alle vreemde bedelaars ende vagebonden ende dikwijls bij nachte te onderzoeken alle tavernen, zoo buiten de poorten in de voorburgten (voorsteden) als in de stad; ende naardien de stad volgens de laste ende beveel van de Ex^{cie} van den Hartog van Alva, enz., ten minste alle winters zekere nachtwachte zal moeten doen houden, omme des avonds ende tsnachts de straten te veiligen ende daartoe van noode is, dat men henluiden dikwijls bezoeke, off zijluiden hunne wachte wel houdende zijn. Ende alzoo de(n) Officier zeer klagende was, dat de lasten dagelijks vermeerderende waren ende de proffijten verminderende overmits den benauwden tijt, ende dat zijne pachte(*) even zwaar bleef, dat (zoodat) hij kwalijk zijne dienaars daarop wist te houden, ende dat hij alle jaren hoe langer hoe meer ten achteren ging: zoo zijn Burgemrn.(†) met den voorn. Officier Mr. Christiaan van der Goes geaccordeert ende overgekomen, dat hij zijne dienaars daarop houden zal, omme bij dage de vreemde bedelaars ende vagebunden uiter stad te weren ende bij nachte dikwijls de tavernen bezoeken zal, wat "volck van avontuyeren" (fortuinzoekers) daar gelogeert zoude mogen wezen, mitsgaders ook te visiteren de nachtwachten, of zij goede wachte houdende zijn ende te houden onder henluiden goede toezigt ende disci-

(*) D.i. eene soort van ambtgeld, eene bepaalde som, die door den Schout jaarlijks moest worden gestort, waarvan hij de emolumenten zijner bediening genoot.

(†) De Schout was, gelijk ik boven reeds deed opmerken, een *persona gratissima* bij de toenmalige Burgemeesters, die zijne klachten dan ook niet onverhoord lieten.

pline, waarvoor Mijnheeren den Burgemrn. voorn. den voorn. Officier belooft hebben ende beloven mits deze hem te doen betalen door den blafbewaarder ofte den Trezorier dezer stede voor zijne kosten van zijne dienaars ende extraordinaris moeite, de somme van C £ van 40 gr. vl. 't pont 'tsjaars, ingaande Kersmisse a^{o} 1571, ende dat voor eenen tijt van drie jaren achtereenvolgende, zoo verre hij hier in officio (in dienst) blijft(*), ende niet langer, waarvan etc. Actum den 18. November 1571.'

Het in onze vaderlandsche geschiedenis zoo heuglijk jaar 1572 ging ook voor Delft niet zonder spanning voorbij. Gelijk ik vroeger deed opmerken, bleef die stad evenzeer bevrijd van de verschrikking eener belegering als van de gruwelen, die na de inneming eener van den Koning afvallige stad door de Spanjaarden plachten bedreven te worden.

Het kostte evenwel de uiterste zorg en zeer veel beleid, om de stad tegen eene belegering of een *coup de main* te vrijwaren, aangezien de gemoederen van magistraat en burgers op politiek terrein ten zeerste waren verdeeld, naar gelang zij den godsdienst hunner vaderen getrouw gebleven of aanhangers van 'de nieuwe religie' geworden waren. Onze onpartijdige historicus maakt van dien onrustigen toestand gewag op bl. 436 zijner beschrijving en haalt de volgende plaats aan uit Emanuel van Meteren's *Historie der Nederlandsche ende haerder Nabueren Oorlogen ende geschiedenissen*: 'De stadt van Delft in deze beroerten hielden oock haer Poorten toe, ende op haer eygen kosten namen sy, tot haerder beschermínge, eenig Krijgs-volck aen.'

Na het vertrek van die soldaten werd de overeenkomst aangegaan, voorkomende op f° 204 r° en v^{o} van het 1. Memoriaalboeck van Burgemrn., welke, zoover ik weet, nog nergens werd medegedeeld. Zij werd, blijkens den korten inhoud ervan, op den kant aangegeven, getroffen 'tusschen Burgemrn. ende die gemeente ter cause van de troublen binnen dezer stede op St. Jansdach a^{o} 1572'.

'Op huiden den 24. Junij a^{o} 1572 zijn mijnheeren de Burgemrn., Schepenen ende vroetschap overkomen ende geaccordeert met Quirijn van Borsselen, Adriaen Louwersz., Willem Adriaensz. Pluym, mitsgaders Jacob Jansz. Bom, voor zich zelven ende uit den name van de

(*) Deze clausule meenden zij erbij te moeten voegen, ook al met het oog op den onzekeren toestand der tijden. Van der Goes hield het echter langer uit dan zijne begunstigers, welke in 1573 aftraden en later als *Glippers* Delft verlieten. De ultra-crimineele Schout was, volgens Bleysw., bl. 770, "een Heer die sonderlinge bemint was onder de Burgery". Dat blijkt ook uit de "Broertgens-Kermis", een pamflet, dat afzonderlijk uitgegeven is maar ook bij Boitet, *Beschr. van Delft*, bl. 345 vv., staat afgedrukt. In de noot (9) aldaar lees ik echter, - en dat zal wel de ware lezing zijn - dat hij zeer bemind was, "en wel *sonderlinge* (bijzonder) *onder de Rooms-gesinden*". Zie ook de *Delftsche Courant* van 20 December 1871.

gemeente dezer stede, in wapenen wezende(*), inder voegen ende manieren hier navolgende:

In den eersten, dat dezelve gemeente beloven zal de Ko^e^. Ma^t^., onzen natuurlijken (echten, geboren) Prince, getrouw te wezen ende geen "Gheuzen" noch vijanden van zijne Ma^t^. inne te laten.

Item, dat de sleutelen van de poorten dezer stede zullen wezen in bewaarnisse van mijnheeren den Burgemrn. ende van twee van de vroetschap; ende zijn daartoe gecommitteert Gerrit Joostenz. ende Hendrik Duyst.

Datter een Kapitein gestelt zal worden over "die knechten, die tot bewaernisse dezer stede aenghenomen zullen werden." Ende heeft Dirck Jansz. Uytenbrouck(†) aangenomen voor den tijt van vijf of zes dagen dezelve knechten met pijp, trommel ende vaandel in orde te brengen ende in exercitie te houden.

Dat er continuelijk alle nachten waken zullen zes rotten uit de eerste geëede (beëedigde) burgeren ende twee uit de nieuwe geëede burgerij, ofte zooveel min ofte meer, als mijnheeren de Burgemrn., hoomans ende rotmrs., naar gelegentheit van der zake bevinden zullen te behooren.

Dat het grof geschut van dezen avond voorgeslagen (aangespannen) zal worden.

Dat er geen soldaten en zullen mogen binnen dezer stad komen met lang geweer(§) ofte met "bernende" (brandende) lonten, maar dat zij gehouden zullen wezen 'tzelve geweer te laten onder de wacht van de poorte, daar zij zijn inkomende, ende dat de name van dien opgeschreven zal worden om regard daarop te nemen ende van dien avont te doen vertrekken.

Dat een iegelijk gerestitueert zal worden zijn geweer, berustende op het stadhuis dezer stede, mits daarvan brengende eenig merk ofte bewijs, ende dat hun namen opgeteekent zullen worden.

Dat er eenige palen geslagen zullen worden voor het gat van St. Aachten-convent, uitkomende in de veste(**).

Voorts en sal niemant *aan wederzijden*(††) nagehouden worden 'tgeen van dezen verleden nacht geschiet ofte gebeurt is.

De gemeente zal toelaten, dat Gerard van Zichem in de stad zal

(*) D.i. de schutters, die versterkt waren geworden na de beeldstormerij in 1566. Vandaar de onderscheiding van "eerste geëeden" en "nieuwe geëeden" hieronder. Men gelieve zich te herinneren, dat de toenmalige schutterij een gilde uitmaakte, waartoe de deftigste burgers behoorden, en dat zij bij gewichtige gelegenheden werd geraadpleegd en hielp besluiten.

(†) Zie over hem boven.

(§) Hiermede worden lange roeren of haakbussen bedoeld. Onder *kort geweer* worden zinkroeren en pistolen verstaan.

(**) Dit zoogen. watergat was vóór de afgraving van dat gedeelte der Westvest nog aanwezig. Op het "Profyl" der stad Delft, tegenover bl. 23 der *Beschrijving* van Boitet, wordt het door het cijfer 12 aangeduid.

(††) D.i. zoowel van "de Oude Catholijcke Religie" als van "de Nieuwe Religie", vgl. Bleysw., bl. 420 v.

komen, om met mijnheeren den Burgemrn. te rekenen aangaande de bezoldiginge van de Duitsche soldaten.

Alle welke punten ende artikelen de gemeente op het Marktvelt dezer steden in wapenen wezende, gelezen zijnde, belooft hebben te onderhouden ende mijnheeren den Burgemrn. jegens alle oproeren bij te staan ende alle invasiën (invallen) ende gewelt jegens geestelijk en wereldlijk te helpen keeren ende beletten. Ende hiermede is de gemeente van het Marktvelt gescheiden ende vertrokken.

Aldus gedaan ende geaccordeert ten dage ende jare als boven. Des t'oirkonde bij mij Mr. Arent van der Meer, uit den naam van mijnheeren den Burgemrn, Schepenen en de Vroetschappen dezer stede, mitsgaders bij de voorz. comparanten inder qualiteit als boven, dit onderteekent.'

De bovengenoemde *Gerard van Zichem* was, luidens de quitantie, door hem aan Burgemrn. gegeven op den 26sten Juni 1572, 'bestelder(*) hopman van weghen die Grave van Boussu, gouverneur ende Capiteyn-generaal van Hollant ende over een vaendel knechten, als van weghen die hoechlofflicken Co^{e}. Ma^{t}. van Spaengien, etc.' Volgens die kwijting had hij van Burgemrn. in volle betaling der bezoldiging van de Duitsche soldaten(†), welke van den 10^{den} April tot den 26sten Juni 1572 alhier hadden garnizoen gehouden, ten getale van 270 man, en van den 'Capiteyn-Lyeutenant ende andere Officialen (Officiers) ende oick dubbelt solders', d.i. van hen, die op dubbele soldij waren aangenomen, ontvangen de som van 4463 gl., 8 st., 1 blanck of 12 penn., zoodat die bezetting de stad, naar de tegenwoordige geldswaarde gerekend, tusschen de 25 en 27,000 gld. kostte, nl. met bijvoeging van 900 gl. 'aen schulden, ter cause van de victuaelgie (victualie; mondbehoeften) bij de huysluyden (boeren) den soldaeten gelevert'.

Ten einde iemand bij de hand te hebben, die gedurende de troublen 'scharpe examinatie ende executie' zou kunnen doen, aangezien 'den scerprechter uyt andere steden nyet en (was) te gekrijgen', werd een schoutendienaar of rakker met den post van hulpscherprechter belast. Hij heette *Scheele Arie* en buiten het ordinaire loon van den beul kreeg hij eene extra wedde van 8 st. daags. Zijne officie als 'dienaer' moest hij daarbij trouw blijven waarnemen.

Ten einde met geene herinnering aan pijnbank en doodstraf te besluiten, en dat wel juist op den dag, dat het *Nederlandsch Wetboek van*

(*) D.i., aangesteld tot Kapitein door den Graaf van Bossu.

(†) Hij werd met goedvinden der 'ghemeente' in de stad toegelaten, om met Burgemrn. af te rekenen. De 'knechten', welke daarna werden aangenomen, waren ingezetenen der stad, die door Kapitein Uytenbroeck werden '*gedrild*', gelijk men het oefenen of exerceeren in den wapenhandel vroeger noemde. Vandaar: *drilmeester* en *drilveld.*

Strafregt door Z.M. den Koning werd bekrachtigd, wil ik deze aanteekeningen, uit het I. Memoriaal van BB. getrokken, eindigen met eene resolutie van 1560, waarbij de stedelijke politie(*) onder toezicht werd gesteld van twee gecommitteerden, wier werkkring zich hoofdzakelijk bepaalde tot de contrôle, of de stedelijke keuren en ordonnantiën 'onderhouden' werden en, indien hun het tegendeel bleek, te zorgen, dat de overtreders zouden worden gestraft. De aanleiding tot dien maatregel blijkt uit de resolutie zelf, welke luidt als volgt:

'Alzoo door kwade en sobere toezigt, mitsgaders groote conniventie(†) "dienders" van den Officier ende andere vinders(§) ende gecommitteerden van stedewege, de keuren ende ordinantiën gemaakt opte policiën dezer stede niet ofte zeer weinig zijn onderhouden ende geëxecuteert geweest, tot groot achterdeel (nadeel) vander stede ende geheel verloop van de voorz. policiën, mitsgaders bespottinge ende derisie van de voorz. keuren(**); zoo hebben Burgemrn., omme daarinne te remediëren, zooveel als 't doenlijk is, na lange ende diverse communicatiën (beraadslagingen, gedachtenwisseling) daarop gehad en gehouden met den Schout ende wethouders (schepenen) ende telkens bij hunluider advies goedgevonden, geresolveert ende met den anderen (elkander) geordineert, dat van nu voortdan bij den voorz. Burgemrn. gestelt ende geordineert zullen worden: *twee goede*, *loffelijke mannen van redelijke qualiteit ende conditie*, dewelke toezigt zullen hebben ende nemen opte voorz. policiën, keuren ende ordonnantiën, daarop ende dienaangaande gemaakt ofte nog te maken; die de overtreders ende contraventeurs van dezelfde ordonnantiën zullen bekeuren ende dezelfde bij geschrifte den Burgemrs. met den eerste (terstond) overleveren, omme tegens dezelfden met regt geprocedeerd te worden tot excecutie van de boeten, daarinne zij gevallen zullen wezen, zonder met iemand te mogen composeren ofte conniveren (in een schikking te treden of oogluiking toe te laten), directelijk of indirectelijk, al (alles) volgende den eed, dien zij daarvan gehouden zullen wezen te doen in handen van den Officier ofte van Burgemrn. Ende dat de voorz. bekeuringe bij henlieden ge-

(*) D.i. de toepassing der verordeningen, die in het belang der openbare orde en veiligheid in de stad door de bevoegde macht waren uitgevaardigd, werd gecontroleerd door twee Commissarissen, welke als dwarskijkers dienst deden. Vgl. de Commissarissen-politycq en de gedeputeerden te velde, die respectievelijk op de Synoden en het leger in oorlogstijd van Staatswege een toeziend oog moesten houden. De vertaling van het uitheemsche woord *politie* door *volkstucht* is even onbruikbaar als die van *ingenieur* door *vernufteling* en van *secretaris* door *geheimschrijver*, enz.

(†) Oogluiking, toegevendheid.

(§) Keurmeesters.

(**) Er schijnen toen ook van tijd tot tijd perioden te zijn geweest, waarin door minder strenge handhaving der Keuren, wier aantal met den dag vermeerderde, naarmate de stad in bloei en ontwikkeling toenam, haar doel niet alleen gemist, maar wat bedenkelijker is, met hare voorschriften de draak gestoken werd, ook ten gevolge van onvoldoend toezicht en "conniventie" van de "dienders". Thans zou men daarentegen soms geneigd zijn, zonder der politie den haar toekomenden lof daarin in eenig opzicht te willen onthouden, ook haren dienaren het "surtout pas de zèle" toe te roepen.

gedaan ende daarvan schriftelijk bescheid gebruikt hebbende in handen van den Burgemrn., zij terstond uit handen van den Burgemrn. zullen ontfangen in gereeden gelde hun derde part van de boeten ende breuken(*). Ende zullen voorts die zelfde cedullen (lijsten) van de bekeuringen bij den Burgemrs. gelevert worden in handen van den Officier, omme tegens de bekeurden met regt geprocedeert te worden tot executie van de boeten bij henluiden verbeurt; wel verstaande, dat zoo verre dezelfde int geheel ofte ten deele bij vonnisse van Schepenen worden geabsolveert (vrijgesproken), dat in zulken gevalle de Burgemrn. 't voort gedeburseerde (betaalde) derde part, na venant, bij (door) de voorz. gecommitteerden zal worden gerestitueert. Anders zal 'tzelfde remboursement hunluiden gedaan worden bij den Officier. Dat ook dezelfde gecommitteerden, boven de profijten voorz., bij de Burgemrn. een redelijke gagie (bezoldiging) zal toegeleit worden, zooverre alst noot is ende de zaken bevonden zulks te vereischen. Is voorts geaccordeert ende geresolveert, dat men de voorz. cedullen, bij den voorz. gecommitteerden den Burgemrn. overgelevert ende geteekent, zal geloof geven ende daarop regt doen, ten ware Schepenen, partijen daartegens gehoort hebbende, eenige zwarigheit vinden, in welken gevalle dezelfde gecommitteerden zullen mogen worden ontboden ende gehoort, mitsgaders vorste(†) (uitstel) gedaan te worden naar gelegenheit van der zake. Actum opten 19. Julij a° 1560, ter presentie van den Schout, alle de Burgemrs., dempto (behalve) Jan Sasboutsz, ende alle de Schepenen.

Volgende welke resolutie ende ordonnantie Burgemrn. angenomen ende tot tpunt voorzeit is gecommitteert. Adriaan Dircks. *in de groote mast*,(§) ende Jan Jacobsz. Blankert, *goudsmit.* Die welke ook den behoorlijken eed gedaan hebben in handen van den Schout voorz., ter presentie van de Burgemrn. ende Wethouders, by advys ende goetdunken van de zelfden daartoe ontworpen ende bij geschrifte gestelt ende den voorz. Schout gelevert, hierna van woorde te woorde volgende. Actum opten lesten July a°. 1560.

"Eedt."

"Dat sweer ick gecommitteerde ende toeziender te wesen; over der stede policiën goede en naerstige toezicht te nemen, dat die Keuren

(*) De te betalen boete wegens *inbreuk* op de wet - *fractio legis* - heette *breuk.* De boete is de *mulcta*, wegens het delict verbeurd. Zoo sprak men zelfs van eene *breuke breken.*

(†) Van vorsten, versten, voorsten of fristen (vgl. het Hd. *frist* en *fristen*). Zoo lees ik o.a. bij Jan Matthysz., bl. 246 der *Beschrijv. van de stad Brielle*: "Ende als die Scepenen vonnes *vorsten*", d.i. het uitspreken van het vonnis uitstellen, verdagen.

(§) Een van de vele voormalige gevelsteenen of uithangteekens, die de woonplaatsen vóór de nommering der huizen plachten aan te duiden. Zelfs nu nog wordt menige winkel op die ouderwetsche wijze beteekend, bijv. *in de schrijfpen, in Abrahams offerhande, in den Salamander, in de halve maan,* enz.

ende ordonnantiën daerop gemaeckt onderhouden werden; die contraventeurs te bekeuren, sonder simulatie ofte dissimulatie(*); ofte oick met iemant ter cause van dien te accordeeren, ofte ijt daervan, ofte ter cause van dien zelfer te ontfanghen ofte genieten; die bekeurde personen getrouwelijk den Burgemrn. bij geschrifte te leefveren ende daerinne te doen al dat een guet ende getrou gecommitteerde ende toeziender schuldig es te doen. Zoo waarlick helpe mij God ende alle zijnen heylighen."'

Deze bij alle in ons Memoriaal geboekte eeden voorkomende slotformule was in verschillende tijdvakken ook verschillend, in verband met de religieuze begrippen, die in den loop der eeuwen wijzigingen ondergingen, welke op den vorm, waarin gezworen werd, haar invloed deden gelden. Het zou mij te ver leiden, hier ter plaatse uit te weiden over den vorm, waarin bij Christenen en niet-Christenen de eed werd afgelegd of liever, ter bevestiging, ter bekrachtiging van het gezworene, de tusschenkomst, de bijstand van God of van de Goden ten goede of ten kwade werd ingeroepen. Want 'helpen', gelijk het Lat. *juvare*, beteekent hier volgens sommigen zoowel *bijstaan*, *hulp verleenen* als *straffen.* Zoo werd o.a. in de 16de eeuw ziekte 'een gave Gods' genoemd, aangezien het goede en het kwade immers beide van Zijne hand kwamen en men dus zoowel met ziekte als met gezondheid door Hem werd 'begaafd'. Enkele opmerkingen laat ik hier volgen, welke wederom bewijzen, dat niets den tijd trotseert.

Vroeger zwoer men 'ten heylighen' of 'opten heyligen', d.i. op de reliquieën der heiligen. Zoo leest men in het Mnl. gedicht *Reinaert*, dagteekenende uit het einde der XIIde eeuw, dat Reintje, die gedaagd was, om zijne onschuld te bewijzen, van gedachte veranderde, 'also saen alse *die helighe* waren brocht', m.a.w.: zoodra de reliquieën ter vierschaar waren gebracht, waarbij hij moest zweren, aan de hem ten laste gelegde misdaden onschuldig te zijn. Daarmede hangt samen de uitdrukking, die o.a. voorkomt in de Oude Keuren van Delft, van 1460 en volg. jaren, nl.: 'den anderen upten heyligen begrijpen'. Zij beteekent: de tegenpartij den eed op de reliquieën doen opleggen, door het afleggen waarvan deze van verdere rechtsvervolging werd ontslagen. In de 16de eeuw, vóór de Reformatie, werden bij den eed God en de Heiligen aangeroepen; later werd het Opperwezen alleen in het eedsformulier opgenomen, terwijl in onze dagen de oppositie tegen het eedzweren erop uit is, hem door de belofte te doen vervangen. '*Usum non tollit abusus*' zou hier, gelijk in zooveel andere zaken, mogen worden toegepast.

Mr. J. SOUTENDAM.

(*) D.i.: zonder als wezenlijk, als waar te doen voorkomen, wat het *niet*, en te ontveinzen, wat het *wel* is. Het laatste verbergt de waarheid, het eerste stelt, wat valsch is, in hare plaats. Op de Lat. school leerde men: simulamus *falsa*, dissimulamus *vera.*

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. Van Westrheene.
De derde man.

De mensch moet tegenspoed gehad hebben, eer hij zijn geluk kan waardeeren. Dat moge zonderling klinken, doch ik wil u verhalen, hoe het mijn vriend, Friedrich Wilhelm Lehmann uit Berlijn, is gegaan.

Friedrich Wilhelm Lehmann was een goedhartig mensch, die veel kon verdragen, maar die zich liet gelden, als hij met iemand in botsing kwam.

Hij was in den laatsten tijd zeer ongelukkig geweest. Hij was koopman van beroep en het is bekend, dat het met de zaken dikwijls al heel slecht ging en dat er duizende kooplieden in Berlijn ledigliepen. Tot dezen behoorde ook Lehmann en wat het treuriger maakte, was, dat hij gehuwd was en sedert kort zijn eerste dochtertje had gekregen.

Hij richtte zich met vrouw en kind zoo goed in, als het met zijne omstandigheden strookte, en leefde voor het tegenwoordige van de weinige spaarpenningen, welke hij in beter tijden had overgehouden. Hij zag evenwel met zorg, ja, angst de toekomst te gemoet en hij deed al het mogelijke, om eene betrekking in den handel machtig te worden.

Op zekeren dag las hij in zijne courant, dat er eene plaats op een kassiers-kantoor open was in eene provinciestad, ver van Berlijn. Hij zond zijne papieren in en ontving het antwoord terug, dat hij de betrekking kon krijgen, indien hij een borg stellen kon voor een bepaald bedrag.

Welnu, dat was geen groot bezwaar voor Lehmann; hij bezat zijne spaarpenningen nog en, indien hij die bijna alle besteedde, kon hij zich zonder vreemde hulp redden.

Nadat hij geantwoord had, dat hij de vereischte som zou storten, ontving hij van de bedoelde firma de aanwijzing, waar en wanneer hij het geld moest deponeeren; binnen acht dagen zou hij dan zijne betrekking kunnen aanvaarden.

Het salaris, aan de nieuwe betrekking verbonden, was zeer aanzienlijk en de plaats kwam Lehmann in alle opzichten aangenaam voor; hij en zijne jonge vrouw waren één en al blijdschap. Wel is waar moesten zij zich in den eersten tijd behelpen en Lehmann kon bij zijn vertrek slechts het allernoodzakelijkste geld medenemen, wilde hij nog iets voor vrouw en kind achter-

laten, doch hij getroostte zich dat gaarne. Zij waren namelijk overeengekomen, dat hij alleen vooruit zou gaan, een klein voorschot zou vragen en dat zijne vrouw met het kind zou volgen, zoodra hij zich gevestigd en zijn eerste maandelijksche traktement ontvangen had. Hij zou zijne vrouw dan geld overzenden, om de huishuur te betalen en in de verhuiskosten te voorzien.

Lehmann nam, gerust op eene betere toekomst, een kaartje voor de vierde klasse, reed daarmede naar B. en bleef vol moed, hoewel de reis, die acht uren duurde, uiterst vermoeiend was, wijl hij nagenoeg al dien tijd had moeten staan.

Toen hij eindelijk doodmoede te B. was aangekomen, wachtte hem eene vreeselijke ramp. De firma, die hem de betrekking had toegezegd en voor welke hij zijn geld gestort had, was nergens te vinden en bestond blijkbaar niet; in één woord, hij was in de handen van een troep zwendelaars gevallen, die reeds lang met het geld van den armen Lehmann verdwenen waren.

Daar stond de arme man, zestig mijlen van Berlijn verwijderd, met eene kleinigheid in zijn zak, nauwelijks voldoende, om hem een middagmaal te bezorgen, met de bewustheid, dat hij zijne laatste spaarpenningen had verloren, en in de onmogelijkheid van terstond naar Berlijn terug te keeren.

In B. kon hij niet blijven, en hij had geen geld, om de terugreis te betalen. Aan zijne vrouw schrijven, dat zij hem reisgeld zenden zou, kon hij evenmin, want zij zou het weinige, waarvan zij en het kind moesten leven, dan hebben moeten missen.

Hij wist geen enkelen vriend of bekende, tot wien hij zich kon wenden, en de zwaar beproefde man ging buiten op eene bank zitten en schreide als een kind van droefheid en van woede, omdat hij zich door een schurk had laten beetnemen. Hij durfde nauwelijks een stuk brood koopen, en doelloos rondzwervend, kwam hij des avonds aan het station van den spoorweg, gedreven door een instinctmatig verlangen naar de plek, vanwaar iedereen, die in staat was de reis te betalen, naar Berlijn kon gaan.

Hoe hard het den fatsoenlijken en eerlijken man viel, wendde hij zich tot den stationchef, om hem zijn wedervaren te verhalen en hem te vragen, of er geene mogelijkheid bestond, om, zonder plaatskaartje te betalen, naar Berlijn te mogen gaan, indien hij beloofde, aan de Maatschappij het verschuldigde te betalen, zoodra hij in gelukkiger omstandigheden kwam.

Wijl de Maatschappij echter eens voor al heeft bepaald, geen gehoor aan zulk een verzoek te leenen, haalde de stationchef met een paar medelijdende woorden zijne schouders op, doch kon den armen Lehmann niet helpen. Hij raadde hem, een beroep op het medelijden der andere passagiers te doen; doch zelfs in zijne wanhoop was Lehmann te trotsch, om te bedelen, en zoo bleef hij op- en nederloopen, totdat de trein op het punt stond van te vertrekken.

Met welk een zielsverlangen bekeek hij de locomotief, die den trein naar Berlijn zou brengen, terwijl hij moest achterblijven!

Toen de bel voor de tweede maal geluid werd, werd Lehmann letterlijk gek van wanhoop en liep het perron langs tot aan het einde, waar de lantaarns geen helder licht meer geven.

Hoewel er juist eene locomotief aankwam, sloop hij de afsluiting door en stond nu op het perron, aan de achterzijde van den trein.

Hij wilde met den trein mede, het mocht hem kosten, wat het wilde, en

al was het op onrechtmatige wijs. Hij was door een schurkenstreek in de bitterste ongelegenheid geraakt, en hij drong zich op, dat hij nu het recht had, tegen de wet te zondigen; toen de bel ten derden male luidde, sprong hij met een kloek besluit op de trede, opende eene ledige coupé eerste klasse en kroop, terwijl de trein zich in beweging stelde, onder de bank, waaronder de ruimte door het verwarmingstoestel nog veel kleiner was dan anders.

Doch Lehmann wilde tot elken prijs naar Berlijn terug. Als hij daar maar eens was, kon hij misschien een middel van bestaan vinden, om zijn gezin te kunnen onderhouden; zoolang hij in B. bleef, was daar niet aan te denken. Hij was zóó wanhopig, dat het hem bijna onverschillig was, of hij ontdekt en gevangengenomen werd; in het laatste geval zou hij toch naar Berlijn gebracht worden - en zoodoende zijn doel bereiken.

Intusschen snorde de trein in den nacht voort en hield na verloop van een half uur stil.

Lehmann durfde zich niet verroeren, toen het portier van de coupé werd opengerukt; doch zóó als hij onder de bank lag, kon hij toch zien, dat het een bejaard heer was, die binnenkwam, die zijn koffer en zijne reistasch in het net boven de bank in orde bracht en, nadat de conducteur het portier had gesloten, zich nederzette. In hetzelfde oogenblik, toen de bel voor het laatst geluid werd, rukte de conducteur het portier nog eens open en er stormde weder een heer naar binnen, die in den anderen hoek plaats nam, nadat hij den ouden heer goedenavond had gewenscht.

De locomotief floot en de trein stoomde in den nacht verder. Lehmann kon in zijne schuilplaats slechts dien kant van de coupé zien, waar de eerst aangekomen oude heer gezeten was. Na verloop van eenigen tijd zag hij, dat de laatst aangekomene tegenover den ouden heer ging zitten, - en nu zag hij ook, dat hij een groote, sterke kerel was, die den ouden heer op eene zonderlinge wijze aankeek.

‘Hoe lang duurt het, eer wij aan het volgende station komen?’ vroeg de laatst aangekomene aan den ouden heer.

‘Acht en veertig minuten,’ antwoordde deze.

‘Dank u. In dien tijd kan men veel doen.’

‘Hoe bedoelt gij dat?’ vroeg de oude heer.

‘Nu,’ luidde het antwoord, ‘dat zal ik u zeggen. Blijf bedaard zitten, als 't u belieft. Ik beloof u, als gij verstandig zijt, geen geweld te gebruiken en u geen kwaad te doen. Zooals gijzelf zegt, rijdt de trein nu acht en veertig minuten door, zonder op te houden. Gij kunt niet bij den knop van de noodrem komen, want die is aan den anderen kant en ik verkies niet, dat gij opstaat. Ik verzoek u dringend, uzelven niet in ongelegenheid te brengen. Gij ziet, ik ben op alles bedacht.’

Met die woorden haalde de dief - want dat was de laatst aangekomene - eene revolver te voorschijn en hield haar den verbleekenden ouden heer voor.

‘Wat wilt gij van mij?’ stotterde de oude heer.

‘Ik ben volkomen met uwe omstandigheden bekend,’ antwoordde de dief. ‘Gij hebt hedennamiddag honderdduizend mark, welke gij noodig hebt, uit de bank van R. gehaald; maar ik heb die som nog veel meer noodig dan gij en ik verzoek u daarom, mij dat geld te geven. Ik ben er waarachtig ver vandaan, u te willen mishandelen, en ik betuig u, dat u geen lichamelijk leed geschieden zal, als gij mij het geld geeft. Ik zal mij slechts

vergenoegen, u te binden en den mond te stoppen en daar in dien hoek neder te leggen. Aan het volgende station verlaat ik den trein en de conducteur zal denken, dat gij ingeslapen zijt. Hij zal dat zooveel te eer denken, als ik het blauwe lichtscherm neerlaat, zoodat het allen schijn zal hebben, dat gij niet in uwe rust gestoord wilt worden. Aan het volgende station kunt gij dan alarm maken; dan zal ik in veiligheid zijn. Kom aan dus, vlug wat! Wij hebben geen tijd te verliezen; want er zijn reeds zes kostbare minuten verstreken. Wilt gij het geld niet goedwillig geven, dan moet ik het u met geweld ontnemen en het zou mij spijten, als een kogel uit mijne revolver toevallig zijn weg door uw hoofd koos.'

'Maar mijn God!' riep de bedreigde man, 'wat helpt het u, of gij mij vermoordt en besteelt? Gij wordt toch gevat, zoodra gij aan het volgende station komt.'

'Laat die zorg maar aan mij over; het kan u weinig interesseeren, hoe ik mijzelven in veiligheid breng, want gij zijt dan dood.'

Nu viel de oude heer voor den booswicht op de knieën en smeekte:

'Maak mij niet ongelukkig; het geld behoort mij niet. Ik zou het terug moeten geven en er het geld, dat ik voor vrouw en kinderen heb overgespaard, voor moeten opofferen. Ik bezweer u, heb medelijden met mij! Denk aan mijne vrouw en mijne kinderen!'

'Ja, goede man, dat zou ik gaarne doen, maar ik heb het geld hoogst noodig en ik heb ook vrouw en kinderen. Gij ziet dus, dat het geval voor ons gelijkstaat; eigenlijk voor u zeer ongunstig, want nu zeg ik u, dat ik geweld zal gebruiken, als gij u nog langer verzet.'

'Om Gods barmhartigheids wil, heb medelijden!'

'Laat God erbuiten; hier kan geen God u helpen. Wij zijn alleen, en niemand kan eene hand voor u uitsteken. Wilt gij het geld geven of niet?'

Lehmann had onder de bank het gesprek eerst met groote verbazing, daarna met toenemende drift aangehoord en in hetzelfde oogenblik, waarin de dief den ouden heer brutaal aanpakte en hem de revolver voor het hoofd hield, kwam Lehmann, met eene vlugheid, welke hij zich nooit zou toegekend hebben, uit zijne schuilplaats te voorschijn.

In het volgende oogenblik had hij den dief de revolver uit de hand geslagen en toen de dief hem nog geheel verbluft aanstaarde, sloeg Lehmann hem zoo hard met zijne vuist in 't gezicht, dat de dief op de bank nederzonk. Toen viel Lehmann op hem aan en begon hem zoo te tuchtigen, dat zelfs de oude heer er angstig onder werd.

'Om Gods wil houd op; gij slaat den kerel dood!'

'Geen nood,' riep Lehmann; 'hij heeft nog lang niet genoeg,' en hij bleef erop losslaan, totdat de oude heer hem bij den arm greep en nog eens riep:

'Om Gods wil, laat hem nu los; hij kan immers anders niet verhoord worden!'

Lehmann liet hem los en zeide:

'Ik zal hem niet doodslaan; maar ik moet wat gymnastie hebben, want ik ben stijf en krom geworden onder die bank.'

Daarop gaf hij den dief, die zeer fatsoenlijk gekleed was, nog eenige prachtige slagen, zoodat de kerel niets meer vermocht dan kreunen; toen wierp Lehmann hem op den grond, schopte hem onder de bank en ging boven hem zitten.

Nu begon hij met den ouden heer te praten en hem te vertellen, hoe het kwam, dat hij op die zonderlinge wijze in de coupé gekomen was.

De oude heer, die kassier in Berlijn was, dankte hem diep ontroerd voor zijne hulp en zwoer, dat hij de hem bewezen hulp nooit zou vergeten.

Aan het volgende station werd de dief van poging tot moord en diefstal aangeklaagd en uit de coupé verwijderd. Lehmann en de oude heer moesten achterblijven, om in de zaak gehoord te worden. Natuurlijk werd er ook eene aanklacht tegen Lehmann ingediend, wijl hij wederrechtelijk medegereden had, doch de oude heer betaalde terstond het reisgeld en de boete.

Bij het verhoor van den dief, die alles bekende en ook zijne medeplichtigen aangaf, die hem omtrent de reis van den kassier en het geld, dat hij bij zich had, hadden ingelicht, bleek nu, dat zij dezelfde oplichters waren, die den armen Lehmann van zijne spaarpenningen hadden beroofd. De brief van Lehmann werd nog in zijne portefeuille gevonden en ook nog een gedeelte van de door hem gestorte som, terwijl de kans bestond, dat Lehmann het volle bedrag zou terug krijgen.

Den volgenden morgen reed Lehmann met den ouden heer als echte passagier eerste klasse naar Berlijn, om den dag daarna bij den kassier in eene goed bezoldigde betrekking in dienst te treden. Hij was zoo gelukkig, als hij nooit gedacht had meer te kunnen worden, en zoo wordt mijne bewering, dat een mensch een ongeluk moet hebben, eer hij zijn geluk kan waardeeren, alweder bevestigd.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Haagsche Stemmen. N°. 1-4. 's-Gravenhage. Van Stockum.

Men kent de omstandigheden, waaraan de *Haagsche Stemmen* haar ontstaan te danken hadden. Toen Damas *Het Vaderland* verliet, om eene eigen kluis te betrekken, nam de firma Van Stockum de zorg op zich, de nieuwe *Haagsche Omtrekken* te herbergen. Dan, de mensch is veranderlijk: Damas verkoos weldra het ruimere perspaleis in het Westeinde en de Haagsche uitgevers bleven met het verlaten huis zitten. Wat wonder, dat ze eraan dachten, daaraan nieuwe bewoners te geven, of dat ze spoedig erin slaagden die te vinden! Dr. Jan ten Brink, Johan Gram, J. Margadant, Dr. H.J.A.M. Schaepman, Jhr. M.J.H. Hora Siccama en Jhr. C.A. van Sypesteyn verklaarden zich bereid, beurtelings elke week opstellen te leveren over onderwerpen op het gebied van geschiedenis, letterkunde, kunst en kroniek van den dag, zooals de heeren Van Stockum op den 3^{den} September aan de inteekenaren op de *Haagsche Omtrekken* berichtten. Wijselijk spraken ze niet van het voorzien in eene lang gevoelde behoefte, een geliefkoosd argument, dat echter door te veel gebruik zijne werking heeft verloren en waaraan het publiek in dit geval zeker geen geloof zou hebben geslagen. Men zegt toch, dat de behoefte aan *Haagsche Omtrekken* zich in den laatsten tijd niet bijzonder had doen gevoelen.... Maar het is niet over *Haagsche Omtrekken*, maar over *Haagsche Stemmen*, dat ik hier te spreken heb, en waarvan de eerste vier nummers voor mij liggen.

Het was Dr. Jan ten Brink, aan wien de eer te beurt viel, zooals hij in n°. 1 verklaart, het nieuwe weekschrift bij het publiek in te leiden. Men mag veilig aannemen, dat het niet de alphabetische volgorde van de namen der medewerkers was, die hierbij den doorslag gaf; hoewel feitelijk geen Hagenaar meer, is Dr. Ten Brink een Hagenaar in zijn hart gebleven. In liefde voor de residentie doet hij zelfs voor Huygens niet onder en het was hem zeker ernst, toen hij op blz. 1 schreef, ‘dat dit eenvoudig weekschrift geen andere eerzucht heeft dan tot meerdere glorie onzer geliefde en schoone Vijverstad eenige mededeelingen, hetzij historische, hetzij letterkundige ten beste te geven’; of op blz. 2, ‘dat wij met onze opstellen, ieder naar eigen opvatting, hopen te arbeiden ter eere der residentie, die wij liefhebben’. Hoe zwelt dan ook zijne borst, als hij in den vreemde den lof van Den Haag of Scheveningen hoort verkondigen! Of de lofspraak komt van Edouard Lockroy, van eene Gentsche mevrouw, of van een gedienstigen Akenaar, dat is om het even. Het laatst geeft Dr. Ten Brink het getuigenis van een Hagenaar, dien hij te Spa ontmoette; als Hagenaar heeft diens lof echter minder te beteekenen en

het is vreemd, dat Dr. Ten Brink dat zelf niet inzag. Men heeft onzen Docter naar aanleiding van deze *Haagsche Stem* verweten, dat hij zooveel dingen bij elkaar haalde, die met het onderwerp niets te maken hadden, maar eenvoud en beperking zijn eigenschappen, waarmede Dr. Ten Brink steeds overhoop heeft gelegen. Het vermakelijkst staaltje van onnoodigen omhaal vind ik wel op blz. 4, waar hij, een in 1877 met Lockroy gevoerd gesprek weergevend, zegt, dat Lockroy toen waarschijnlijk nog niet droomde 'van zijn ministeriëele loopbaan, van de algemeene tentoonstelling van 1889 en van *le Tour d'Eiffel*'. Dat 'waarschijnlijk' is eene ware vondst.

Toch zijn de drukte en breedsprakigheid van Dr. Ten Brink mij nog liever dan de quasi-geestigheid van Johan Gram, die in n°. 2 over of naar aanleiding van de Hollandsche Teekenmaatschappij spreekt. Wat te zeggen van den volgenden aanhef:

'Van weinig maatschappijen, zelfs niet van de Maatschappij, beleeft een gewoon sterveling, mits hij de *bosse* der schoone kunsten bezitte, zooveel genoegen als van de Hollandsche Teeken-maatschappij, die haren zetel in de hofstad heeft. Ik erken dat de Deli-maatschappij stellig grooter dividend uitkeert en dat de Nederlandsche Handelmaatschappij mij medelijdend zal uitlachen als ik deze kolibri boven haar, een het zonlicht tartenden adelaar, durf stellen.' Hoe geestig, niet waar? En let eens op het slot van den volgenden zin: 'De spons is de stille vennoot, de medewerker achter de schermen, die, al uitwisschende, soms door het in elkaar doen vloeien van verschillende tinten, den weifelenden, tastenden teekenaar op eens licht doet ontdekken, hem eene openbaring wordt en ten slotte de victorie bezorgt, *die anders steeds van Alkmaar uitgaat.*' Is het niet goddelijk! En dan, welk eene eerbiedwekkende belezenheid legt de heer Gram aan den dag. In tien bladzijden citeert hij circa twee uit Töpffer's *Réflexions et Menus-Propos d'un Peintre Genevois* en anderhalf uit Constant Martha's *La Délicatesse dans l'Art*; daarentegen wordt van de beroemde 'Fille du Régiment' slechts het korte, maar treffende gezegde aangehaald: 'Écoutons et jugeons.' 'Kent u Töpffer, Mevrouw?' vraagt de heer Gram (later spreekt hij familiaar van 'mijn vriend Töpffer'). 'Mevrouw' bewaart op die vraag het zwijgen, misschien wel uit ergernis over de onderstelling, dat zij Töpffer niet zou kennen. Zij klaagde mij later, dat de heer Gram met zulken ouden kost aankwam; ook het werk van Martha kende zij, zij meende uit de *Revue des Deux Mondes*, maar zeker wist zij zich dat laatste niet te herinneren. Het bevreemdde haar, dat de heer Gram niets nieuwers had voor te dragen dan eene afgezaagde discussie over het afgezaagde onderwerp: 'of een kunstenaar niets mag weergeven dan hetgeen hijzelf heeft gezien'. Ik kon haar alleen antwoorden, dat de heer Gram nooit veel nieuws te zeggen heeft, dat hij bovendien elke week de keur van zijne geestige invallen in kroniekjes verzendt naar de bureels van het *Algemeen Handelsblad* en de *Provinciale Groninger*, zoodat voor de rest bedroefd weinig overschiet.

Töpffer doet ook dienst in n°. 3, maar slechts eventjes. Dit nummer, van de hand van den heer J. Margadant, heeft niets Haagsch en is ook eigenlijk niet één stem, maar twee stemmen te gelijk. Men is getuige van een gesprek tusschen den auteur en zijn vriend Max, naar aanleiding van W. Bölsche's *Die naturwissenschaftlichen Grundlagen der Poesie*, *Prolegomena einer realistischen Aesthetik.* Hoewel de auteur zichzelf voorstelt als een

warm voorstander van de moderne realistische school, terwijl zijn vriend een idealist is, merkt men al spoedig, dat hij niets liever wenscht, dan bekeerd te worden; dat hij Max ‘le beau rôle’ geeft en hem de krachtigste argumenten in den mond legt. Het spreekt vanzelf, dat de idealist onder die omstandigheden aan het langste eind trekt. En dat is het zwakke punt dezer verhandeling; de strijd is geen gelijke en de afloop is dus te voorzien. Intusschen heeft de heer Margadant degelijk werk geleverd en bewezen, dat Haagsch niet zeggen wil vluchtig, zooals men wel eens meent.

Dr. H.J.A.M. Schaepman deelt in n°. 4 ook een gesprek mede en wel een tusschen den Minister Heemskerk en de heeren Vondel en Hooft, na de opening van de Staten-Generaal. Vondel en Hooft komen den Premier bedanken ‘voor de wijze waarop de Regeering der Nederlanden zich heeft doen vertegenwoordigen op de bijeenkomst van lettervrienden te Amsterdam’. De heer Heemskerk is niet weinig gestreeld met zulk een bezoek en met den lof van zulke lippen. Ongelukkigerwijs laat hij zich de woorden ontvallen: ‘Ook voor de Regeering is de taal een hoog en heilig belang; immers de taal is gansch het volk.’ Daar raken de poppen aan het dansen, daar schiet eene flikkering uit Vondel's oogen, daar fronsen zich de wenkbrauwen van den driftigen Drost van Muiden. Beiden nemen den armen Minister onder handen over de troonrede, die zij zoo even door den Koning hadden hooren uitspreken: ‘Die taal is geen Hollandsch, die taal is geen Koningstaal’, zegt Vondel. ‘De stijl van uw troonrede is bureaustijl’, zegt Hooft. En tot zoover kan ik - en wie niet? - met Vondel en Hooft meegaan. Maar de aanmerkingen, die zij vervolgens maken, komen mij te spitsvondig voor. Misschien ving Dr. Schaepman niet alles juist op. Mij dunkt, dat Vondel en Hooft zich minder over den vorm dan over den geest van de troonrede hadden moeten ergeren. Met dat al is er in deze ‘stem’ iets, dat weldadig aandoet; Dr. Schaepman is een dichter en dat blijkt ook uit zijn proza. Daar is ‘stemming’ in.

November.

D.

Kerk en Staat onder de Frankische koningen der VIe eeuw door Alf. Seresia, met teekeningen van Arm. Heins. Gent, J. Vuylsteke.

Tot mij kwam het verzoek, om bovengenoemde studie onder de aandacht te brengen van ons publiek. Hoewel ik mij niet bevoegd reken, om over de historische waarde van het geschrift te oordeelen, heb ik toch aan die uitnoodiging gevolg willen geven. Het is den Gentschen Hoogleeraar in de rechten, Seresia, met deze uitgave blijkbaar te doen, om aan het groote publiek eene les in de geschiedenis der verhouding van Kerk en Staat te geven. Eene les, die hij voor het Belgische volk, in den strijd tegen het clericalisme, noodig acht. Reeds aan de uitwendige gedaante van het boekje is het te zien, dat het niet voor de geleerden in de eerste plaats bestemd werd. Het is uitgegeven door het bekende Willems-fonds. Eene uitgave, die tot model kan dienen van keurigheid en goeden smaak. De vorm is handig, de druk helder, de teekeningen boven elk hoofdstuk keurig; terwijl een duidelijk kaartje van Gallië omstreeks het jaar 481 den lezer gemakkelijk op het terrein dezer historie thuis brengt. Het ware te wenschen, dat geschriften voor het volk - ik neem dit woord in onderscheiding van de geleerden van beroep -

alle op deze wijze werden uitgegeven. Men leest liever, wat aan ons oog zich door een sierlijken vorm aanbeveelt, dan geschriften, waarvan men het papier nauwelijks durft aanraken en wier druk de oogen bederft. Ook wordt tevens eene les gegeven in goeden smaak.

Na een inleidend hoofdstuk, waarin eene schets gegeven wordt van de geschiedenis der Franken tot het einde der 6de eeuw en het een en ander meegedeeld over Gregorius, den Bisschop van Tours uit het laatst der 6de eeuw, wiens *Geschiedenis der Franken* de voornaamste bron is, waaruit de schrijver heeft geput, schetst deze in de volgende hoofdstukken het verbond, dat tusschen den nieuwen Germaanschen Staat en de Katholieke Kerk gesloten werd. Hij tracht 'den oorsprong van het verbond tusschen Staat en Kerk onder Chlodowig tot stand gebracht te ontdekken, de voorwaarden van dit verbond nauwkeurig te bepalen en de omstandigheden, die de bondgenooten in oneenigheid konden brengen, aan te stippen'. Hij doet dat, niet droog en diepzinnig redeneerend, maar levendig en onderhoudend vertellend, wat hij in zijne bron vond. Een aantal geschiedkundige bijzonderheden brengen den lezer thuis in het staatkundig en kerkelijk leven dier dagen, doen hem de zeden van koningen en geestelijken kennen. Het zijn geene figuren, maar levende personen, die in dit boekske handelend optreden.

Het verbond, van weerszijden uit politiek belang gesloten, omdat Kerk en Staat elkaars hulp noodig hadden, heeft eeuwenlang bestaan. De Kerk heeft het steeds gebruikt, om hare macht uit te breiden en hare voorrechten te vermeerderen. Zij heeft er steeds naar gestreefd, om in dit verbond de heerscheres te wezen. Het is haar in menig opzicht gelukt. Doch eindelijk is de tijd aangebroken, dat in dezen toestand verandering moest komen. 'Naarmate de volkeren zich vormden en hunne politieke en rechterlijke zelfstandigheid bewust werden en ontwikkelden, zijn zij de voogdij der Kerk moede geworden. Er zijn stemmen opgegaan, die zegden: Neen de Kerk is gansch de waarheid niet, neen, de mensch moet niet slechts voor de eeuwigheid leven, de priester moet den schepter der koningen niet voeren. En de volkeren hebben naar deze stemmen geluisterd en het juk afgeschud, waaronder de Kerk de gedachte, het geweten, de politieke vrijheid verslaafd hield. Aldus werd het verbond tusschen Kerk en Staat verbroken, en vruchteloos zou men heden, met onbedachtzamen ijver, het trachten te vernieuwen.' De Staat kan de Kerk niet langer bijstaan tot handhaving van haar geloof. Zij kan evenmin den Staat langer voordeelen aanbieden. Waar de jaarwedden der Katholieke geestelijken nog door den Staat betaald worden, geschiedt het, omdat deze hen beschouwt als 'zedemeesters met een openbaar ambt bekleed', maar hetzelfde voorrecht wordt aan de priesters van alle andere eerediensten vergund, 'en het schijnt bijna overtollig, nu de Staat in zijne scholen zich de zending toekent de zeden van het volk te verbeteren'.

De voorrechten der Kerk zijn bijna alle verdwenen. En zoo schijnt er van hare vroegere macht op wereldlijk gebied niets overgebleven. Naar het uitwendige schijnt dat inderdaad het geval. Doch ieder weet, hoe de Katholieke Kerk niet dan noode van die macht afstand deed, alles in het werk stelt, om haar weder te verwerven, en, waar de gelegenheid haar gunstig is, aanstonds die macht weder uitoefent, voor zoover haar dat maar immer mogelijk is. Gezwegen nog van den invloed der Kerk, door hare zoogenaamd geestelijke middelen op de staatkundige en maatschappelijke positie, op den huiselijken

toestand harer leeken geoefend. België levert van dit alles een treurig bewijs. Het is te begrijpen, dat de Hoogleeraar Seresia zijn boek besluit met te vragen: Zal de Kerk in hare onderneming slagen? ‘Zal zij met nieuwen roem en nieuwe macht bekleed, nog eens schitteren op de puinen onzer burgerlijke instellingen? Is de geschiedenis afgeweken van de baan, haar door God voorgeschreven?’

Dat laatste zeker niet. Ook aldus te verstaan, dat, wanneer zij, die de vrijheid heeten te verdedigen, niet anders doen dan afbreken en luidruchtig zich verzetten tegen de mannen van het gezag, God aan dat gezag de macht verleent. Ledige ruimte bestaat niet in zijne geestelijke wereld.

Deze auteur doet beter dan menigeen zijner partijgenooten in zijn vaderland. Hij bestrijdt het clericalisme, door het volk historie te leeren. Heeft hij ook ons wat te leeren? Hij helpt ons, om af te leeren die verdraagzaamheid, welke òf uit onkunde van het beginsel der tegenpartij òf uit gemis aan eigen overtuiging voortvloeit. Het clericalisme, onder welken naam en welken vorm ook, moet bestreden worden; want het is de dood voor elken waren godsdienst. Is het in België geene schade van onberekenbaar belang, dat zoovelen door het streven der Kerk afkeerig worden van haar godsdienst en daarmee van elken? En daarom op onze hoede tegen die liberaliteit, die uit pure liefde tot de vrijheid de vrijheden van ons volk zou laten vermoorden! Het zal hier niet licht zoover komen als in België. Doch op een verbond tusschen Staat en Kerk, al is het dan een geheim tractaat, legt de Katholieke Kerk het hier evengoed toe als overal. Wat doet anders de Nuntius aan ons hof? De oude tijden zijn voorbij - zeker. Maar er is eene moderne manier van Staat en Kerk saam te koppelen, welke de Katholieke Kerk bij uitstek verstaat. Of men begreep, dat tegenover haar niets baat dan een vrij en kloek Protestantisme! Of onze leidslieden, onze regeeringsmannen dat begrepen! Tegenover der Kerk vast plan, tegenover haar nooit verloochend beginsel staat alleen sterk een even kloek en even vast beginsel. Ook hier overwint alleen het goede het kwade.

V.D.B.

Veldpost. Roman van Carmen Sylva. 2 Dln. Amsterdam, L.J. Veen.

Evenals in *Astra* ontvangen we van de koninklijke schrijfster in boven aangekondigd boek een roman in brieven. Er behoort voorzeker een bijzondere tact toe, om in dien vorm de lezing aantrekkelijk en boeiend te maken. Carmen Sylva heeft hier weder bewezen, dat zij die kunst verstaat.

De auteur verplaatst ons in Duitschland, tijdens den Fransch-Duitschen oorlog in '70. Dat zij door enkele personen, die zij opvoert, haar afkeurend oordeel uitspreekt over het oorlogvoeren, het wederzijdsch vermoorden van menschen, die elkaar niet kennen, veel minder persoonlijk haten, maar daartoe gedwongen worden door moordenaars in het groot, pleit voor het menschlievend hart der edele Vorstin. Doch dat in het licht te stellen, is niet het hoofddoel van haar geschrift.

Gerta, eene weeze, door hare tante opgenomen, is de hoofdpersoon in den roman en het zielkundig studiebeeld van de schrijfster, die het met de haar eigen scherpzinnigheid en kennis van het vrouwelijk hart in zijne fijnste deelen ontleedt.

Op jeugdigen leeftijd verloofd met Dokter Hardtlan en zes weken daarna met hem, een uur vóór zijn vertrek als officier van gezondheid naar het leger, gehuwd, kon Gerta zich moeielijk voorstellen, eene getrouwde vrouw te zijn. Had Hardtlan, die zijne Gerta zoo vurig beminde, om van haar bezit verzekerd te zijn, de huwelijksvereeniging bespoedigd, het pijnigde hem voortdurend, dat zijne Gerta wel van diepe vereering voor zijn persoon en van dankbaarheid jegens hem, maar niet van gevoelvolle liefde voor hem in hare brieven sprak. En ja, dat was het, wat haar ontbrak, waardoor zij, zelfs tegen haar wil, koel bleef: de liefde, die alleen in staat is, het huwelijksgeluk te grondvesten en bij toeneming te verhoogen. Zij was er zichzelve zoo weinig van bewust, dat haar zelfs de vraag ontviel: 'Wat is liefde?' Carmen Sylva stelt ons haar zielstoestand en het hartverscheurend leed van haar echtgenoot, van wien zij door den oorlog steeds afgescheiden leeft, op natuurlijke, aanschouwelijke wijze voor. Als kenster van de geheime drijfveeren van het menschelijk hart laat zij ons zien, dat het schijnbaar niet ontvankelijk gemoed voor de teederste aandoeningen der liefde geopend kon worden, voor eene hartstochtelijke, misdadige liefde, die echter door Gerta later diep betreurd en met schier wanhopige zelfbeschuldiging veracht werd, waardoor haar oog en hart geopend werden voor de door haar echtvriend gewenschte en geëischte liefde, die het ware zegel drukte op hare vroeger ijlings gesloten echtvereeniging.

Welk eene studie zulke zielstoestanden, niet alleen van Gerta, maar ook van Hardtlan, eischte, zal de aandachtige lezer kunnen begrijpen en zich daarbij belangstellend kunnen bezighouden met de andere hierbij passende personen, omstandigheden en voorvallen, die het romantisch deel dezer briefwisseling uitmaken en tot opheldering van het hoofdidee der schrijfster medewerken.

H.

Detlef Stern. De roos van Tirnova en de lelie van Arbanasi, Bulgaarsche roman. Vertaling van Mevr. R. Brugsma-Haenenberger. 2 Dln. Amsterdam, uitgave van A. Rössing.

Een Bulgaarsche roman moet wel in dezen tijd, nu bijna dagelijks het oog gevestigd wordt op het naar zelfstandigheid worstelende Bulgarije, de aandacht trekken. De schrijver plaatst zijne lezers in het begin der tweede helft van deze eeuw en hangt treurige en aandoenlijke tafereelen op van het lijden en de vervolgingen van het onderdrukte volk. Het geschrift is een door en door romantisch boek, waarin we met verschillende volksstammen en personen kennis maken en ons in vele opzichten vreemde toestanden geschetst worden. Mahomedanen en Grieken spelen er eene rol in en de liefhebbers van roovers-geschiedenissen kunnen hier bevrediging vinden, als zij er onder anderen een rooverhoofdman in aantreffen, die de rijken berooft, om den behoeftigen te hulp te komen, en eene gunst, hem bewezen, niet vergeet, maara an vervolgden op dikwijls mysterieuze wijze zijn bijstand verleent.

De 'roos van Tirnova', eene roos met kwetsend venijnige doornen, is Mevrouw Scilitzi, eene Griekin, de echtgenoote van den gewetenloozen, het volk uitplunderenden ontvanger der tienden, eene volleerde coquette, die, haar man

verachtende, haar best doet, om anderen in hare verleidelijk uitgespannen netten te vangen.

De ‘lelie van Arbanasi’, Chriska, de echtgenoote van den edelen pope, Sofroni,

trekt ons aan door hare blanke en reine onschuld en hare teedere gevoelens voor haar ongelukkig volk in het algemeen en hare liefdezorgen voor lijdenden en hulpbehoevenden. De pope, een voor zijn tijd verlicht man, ijvert met groote zelfopoffering voor vooruitgang en het betoonen van weldadigheid met een in Tirnova wonenden Duitschen koopman, Koster, wiens gade ook tot de nobele personen behoort in dezen roman.

Hoe ontmoedigend de tijden ook waren, hoe flauw de hoop op herstel van de nationaliteit der Bulgaren ook was, Sofroni en zijne geestverwanten bleven hopen op de wedergeboorte der natie.

De vorm, door den schrijver van dit boek gekozen, zal voor vele lezers eene belangstellende lectuur opleveren; maar wij gelooven, dat die vorm niet bovenal, niet alleen hier behoeft gehuldigd te worden.

Het boek is goed vertaald. Wij teekenden slechts aan: ‘Zij gevoelde zich mat, ontstemd en *leelijk*’, Dl. I, bl. 74; en stuitten op een pleonasme: ‘door twee armen omhelsd’, Dl. II, bl. 58.

H.

Octavia. Geschiedkundige roman uit den tijd van Keizer Nero, door W. Walloth. Vertaling van G. Velderman. Arnhem, Gouda Quint.

Voor den historischen roman bevat de tijd van Keizer Nero voorzeker ruime stof. Het is daarbij niet noodig, vele phantastische tafereelen te ontwerpen; de geschiedenis zelve levert, treurig genoeg, er vele, die in werkelijkheid met afgrijzen en weerzin, met diep medegevoel en nauwelijks te bedwingen wraakstemmen over onmenschelijke gruweldaden vervullen.

Op eene van Nero's nachtelijke omzwervingen, toen hij, als de goddelijke Apollo vermomd en als gewoonlijk begeleid door losbandige metgezellen, eens weder door Rome dwaalde, ‘vrouwen beleedigende, knapen liederlijk behandelende, tegenkomers van kleederen beroovende, slaande, wondende, doodende’, ontmoetten deze Romeinsche woestelingen een zekeren jongeling, Metellus geheeten, een armen beeldhouwer, die uit eene der provincies naar Rome getogen was, om aldaar zijn fortuin te beproeven. Door den gemaskerden en brooddronken troep aangehouden en mishandeld, ontrukte hij, door jeugdigen moed en diepe verontwaardiging aangevuurd, zonder te weten, wien hij voorhad, aan Nero het masker en bracht hem een gevoeligen en kwetsenden slag op zijn verschrikt aangezicht toe. Die majesteitsschennis zou hem het leven gekost hebben, als niet een vertrouweling van den Keizer dezen had oplettend gemaakt op een verfoeilijk plan, dat door den in zijn voorkomen bevalligen, jeugdigen beeldhouwer kon worden ten uitvoer gebracht. Nero's jeugdige echtgenoote, Octavia, eene zedige, gaarne weldoende en daarom door het volk gewaardeerde vrouw, was hem, die, behalve aan andere boeleersters, aan Poppaea Sabina verslaafd was, een voorwerp van tegenzin en haat. Toch durfde hij, om des volks wil, niet openlijk van haar scheiden of haar laten ombrengen. Petroneus, 's Keizers vertrouweling, had op zijn berekend plan Nero's goedkeuring ontvangen. De jonge beeldhouwer moest gespaard en aan hem opgedragen worden, de buste van Octavia in marmer te vervaardigen. Dan was er aanleiding, om, terwijl

Octavia voor Metellus poseerde, beider houding te bespieden en bij den minsten schijn van gemeenzaamheid

het vonnis aan de Keizerin te voltrekken en den beeldhouwer voor altijd onschadelijk te maken.

Hoe het misdadige plan gelukte, welke aandoenlijke scènes daarbij voorvielen en welk eene schaduw er op den mannelijken moed van Metellus aan het einde zijns levens geworpen wordt, zal de lezer met groote belangstelling volgen.

Wij kunnen slechts aanstippen, wat in dit boek, dat ons geheel verplaatst in Rome onder Nero's bewind, met breede trekken wordt medegedeeld. Wij zouden belangstellenden anders naar den Circus Magnus moeten voeren, om getuige te zijn van de met zooveel wellust aanschouwde bloedige tooneelen, die ons het hart van weemoed doen trillen; we zouden eene schets moeten geven van den diepgezonken en zedeloozen toestand, waarin de bevolking verkeerde onder de regeering van den laatsten vorst uit het Augustijnsche huis, wiens ongehoorde en bij het volk bekende gemeenheden en euveldaden nog de huldiging wegdroegen zijner hoofsche en slaafsche vleiers; van de machteloosheid der edelen, die zich aan de moordlustige tirannie van den Cesar en aan de zedeloosheid van zoovelen ergerden, en van nog zooveel meer moeten gewagen, als de aandacht trekt en bezighoudt.

De heer Velderman heeft ons eene vloeiende vertaling van het werk gegeven en aan zijne niet geletterde lezers door eenige aanteekeningen achterin het boek een goeden dienst bewezen door opheldering van vreemde woorden, gebruiken en toestanden, dien tijd eigen.

De topographische uitvoering lokt tot lezen uit.

H.